Bibliothecæ Sloaniana. A. 211.

CYFREITHJEU
HYWEL DDA
AC ERAILL,

SEU

LEGES WALLICAE

Eccleſiaſticae & Civiles

HOELI BONI

ET

Aliorum WALLIAE Principum,

QUAS

Ex variis Codicibus Manuſcriptis eruit, Interpretatione Latina, Notis & Gloſſario illuſtravit

GULIELMUS WOTTONUS, S.T.P.

ADJUVANTE

MOSE GULIELMIO, *A.M. R.S. Soc.*

Qui & APPENDICEM adjecit.

LONDINI:
Typis GULIELMI BOWYER.
MDCCXXX.

MVSEVM
BRITAN
NICVM

SERENISSIMO

FREDERICO

WALLIAE PRINCIPI.

CELSISSIME PRINCEPS,

OELI BONI & aliorum Walliae Principum Inſtituta, quae, libera adhuc & incolumi Legum ferendarum poteſtate, ſuis praeſcripſerunt Civibus, nihil magis in animo & votis eſſe potuit, quam ut Illuſtriſſimo Tuo Nomini, ſummo quo par eſt obſequio, conſecrarem.

DEDICATIO.

Accedunt igitur ad TE quam humillime, a Principibus olim profecta, haec morum veterum Monumenta, ut, poſt diuturnas illas tenebras, quibus involuta & ſepulta paene jacuerunt, ſub Auſpiciis Tuis pleno iterum ſplendore in lucem revocentur: Et feliciſſimam ſane ſibi contigiſſe ſortem merito exiſtiment, quod majorem jam dignitatem ſub Hoſpitio & Clientela Tua, quam in ſua quondam Civitate receperunt. Ab avitis patriae Regibus brevis erat, parum ſplendida, & intra anguſtos limites poſita & circumſcripta Auctoritas: A TE Patrono latiſſime diffuſa erit Auctoritatis iſtius Recognitio, & ab ipſis temporum injuriis minime violanda: Illinc Ortum & Incunabula; hinc vindicatam ab interitu Memoriam & Celebritatem accepiſſe fateantur.

TE autem non adeo ſolicite ſalutatum veniunt, quaſi Reipublicae adminiſtrandae, aut literis humanioribus promovendis quicquam adjumenti conferant: Nec importune adeo, quaſi Celſitudini Tuae ad incultas vetuſti Juris reliquias, niſi levi quodam intuitu, deſcendere vacaret. Sed BRITANNORUM Leges, reſtitutam Reipublicae ſuae imaginem (hactenus Anglorum nulli ſatis exploratam) varia Regum, Aulicorum, Imperia, Munera, Dignitates, & vetera Officiorum omnium civilium veſtigia, tanquam in Tabula exhibentes, ſe gratas acceptaſque TIBI fore facile ſperant: Eam, quam

ab

ab Eruditione aut Elegantia mereri non poterunt, ab Auctoribus, Argumento, & Vetuſtate gratiam aſſequantur.

Acceptiores etiam eſſe, & ad peculiarem Tuam indulgentiam magis pertinere perſuaſum habent, quod palam & aperte faciant, antiquiores Wallorum Principes primas & praecipuas juris dicundi formulas, quas literis & memoriae mandaverunt, a Saxonibus Tuis derivâſſe. Tuum utroque nomine Patrocinium vendicat HOELUS. Ad quem potius ſe reciperet, nec Majeſtatis ſuae, nec Originis ſuarum Legum oblitus, quam ad Walliae Principem ab Illuſtriſſimis Germanorum Familiis ortum, qui Legibus in Wallorum uſum ſancitis, ab Inſtitutis Saxonum deductis decori eſſet & ornamento; a quo utriuſque gentis Populis laetiſſima ſalutis & libertatis pignora tribuuntur?

Et quantum Regiae, quantum Publicae felicitati liceat gratulari, ſpem exſpectationemque venientis ſeculi tam eximiam certamque eſſe! Quantum etiam Tuae, Ingenium Moreſque Tuos, a nullis melius, quam a domeſticis Exemplis inſtitui & formari poſſe! Tibi ſemper in oculis & complexu eſſe, earum Artium diſciplinam, quibus ornandum eſt ad Gloriae & Imperii limina arduum & excelſum Iter! Tibi ita comparatum eſſe, ut in Auguſtiſſimo Patre intuearis Moderatione & Fortitudine mixtiſſimum animum, Honori ſuo pariter ac Subdi-

DEDICATIO.

Subditorum Commodis providum & conſulentem, nec timentem bella, nec provocantem! In utroque Parente, eam animi Conſtantiam, quam nihil flectat; eam Perſpicaciam, quae nec aſtu nec blanditiis decipi patiatur!

Nihil eſt quod felicitati Tuae magis accedere, aut Tuorum votis exoptatius evenire poteſt, quam ut pari prudentia Pacis & Armorum conditiones modereris; ut Exemplis tam vere Regiis diutiſſime fruaris, eadem futurae laudis Documenta poſteris traditurus: Quod non minus ſingularis Tua & perſpecta erga Parentes Pietas, quam laeti & gratulantis Populi Deſideria ſerio efflagitant.

Sum

Regiae Tuae Celſitudinis,

Summo Cultu

& Obſervantia

Servus devotiſſimus

GULIELMUS CLARKE.

THE

NAMES of the SUBSCRIBERS.

N. B. *Thoſe that have Aſteriſks before them, have ſubſcribed for Royal Paper.*

A.

* MONTAGU VENABLES *Earl of* ABINGDON.
Sir John Forteſcue Aland, *one of his Majeſty's Juſtices of the Court of* Common-Pleas.
John Anſtis, *Eſq*; *Garter Principal King at Arms.*
John Ayloffe, *of* Gray's Inn, *Eſq*;

B.

* BArnaby Backwell, *Eſq*;
* Thomas Bacon, *Eſq*;
William Bagſhaw, *M. A. Miniſter of* Hampſtead, Middleſex.
Samuel Baker, *D. D. Canon Reſidentiary of St.* Paul's.
The Rev. Mr. Baker, *of St.* John's *College*, Cambridge.
Thomas Baker, *D. D. Fellow of* Trinity *College*, Cambridge.
Baliol *College Library*, Oxon.
THOMAS *Lord Biſhop of* BANGOR.
The Rev. William George Barnes, *of St.* Brides, *M. A.*
* John Barton, *M. A. Rector of* Sherington, Bucks.
* JOHN *Lord Biſhop of* BATH *and* WELLS.
William Battine, *of* Eaſt-Marden, *Eſq*;
* HENRY *Duke of* BEAUFORT.
John Bedford, *M. A. Vicar of* Willen, Bucks.
Thomas Beeton, *M. A. Rector of* Egham.
John Bennet *of* Kettle-Hill, *Gent.*
HENRY-BOWES *Earl of* BERKSHIRE.
* GEORGE *late Lord* BERGAVENNY.
HENRY *Earl of* BERKELEY.
* *The Hon.* George Berkeley *of* Berkeley-Caſtle.
* Peregrine Bertie, *of the* Middle-Temple, *Eſq*;
* John Betteſworth, *LL. D. Dean of the Arches.*
Arthur Bevan *of* Laugharn, *Eſq*;
* ROBERT *Lord* BINGLEY.
Thomas Biſſe, *D. D. Chancellor of the Church of* Hereford.
Thomas Blackwell, *M. A. Rector of St.* Clements Danes.
Bodleyan *Library*, Oxon.
* William Bodvel, *of* Madryn, *Eſq*;
Edmund Boulter, *Eſq*;
John Boulter, *Eſq*;
David Bowen, *M. A. Rector of* Lampeter, Pembrokeſhire.
Brazen-Noſe *College Library*, Oxon.
Charles Brereton *of* Glouceſter, *Eſq*;
* John Bridges, *Eſq*; *F. R. S.*
Owen Brigſtocke, *of* Llechdonny, *Eſq*;
* John Brookbank, *LL. D. Chancellor of* Durham.
Mr. John Brotherton, *of* Cornhill, London, *Bookſeller.*
* RICHARD *late Lord Viſcount* BULKELEY.
Thomas Burnet, *D. D. Prebendary of* Sarum.

C.

* WILLIAM *late Earl* CADOGAN.
* John Campbell *of* Stackpool-Court, *Eſq*;
* Charles Cæſar, *Eſq*;
* WILLIAM *Lord Archbiſhop of* CANTERBURY.
The Dean and Chapter of Canterbury.
* GEORGE *Earl of* CARDIGAN.
* ——— Carlton, *of* Ampthill, *M. D.*
George Carter, *D. D. late Provoſt of* Oriel *College*, Oxon.
Richard Carter, *Eſq*;
* Thomas Cartwright, *of* Aynhoe, *Eſq*;
John Chamberlaine, *Eſq*;
* Thomas Chapman *of* Caldecot, *Eſq*;
The Rev. Mr. Chappelow, *B. D. Fellow of St.* John's *College, and* Arabick *Profeſſor in the Univerſity of* Cambridge.
* *Sir* Pynſent Chernocke, *Baronet.*
FRANCIS *late Lord Biſhop of* CHESTER.
* *Sir* John Cheſter, *of* Chicheley, *Baronet.*
EDWARD *Lord Biſhop of* CHICHESTER.
Walter Churchey, *Eſq*;
* *Sir* Thomas Clarke.
* Thomas Corbett, *of the Admiralty-Office, Eſq*;
* Francis Cornwallis, *of* Abermarlais, *Eſq*;
Corpus Chriſti *College Library*, Cambridge.
James Cox, *of* Soho-Square, *Eſq*;
William Cowper, *Eſq*; *Clerk of the Parliament.*
* *The Hon.* Robert Craven, *Eſq*;
Thomas Croſſe, *D. D. Maſter of* Catherine-Hall, Cambridge.
——— Crynes, *LL. B. Fellow of St.* John's *College*, Oxon.
* John Comyns, *Eſq*; *one of the Barons of the Exchequer.*
* *Sir* Nathaniel Curſon, *Baronet.*
* Edward Cuthbert, *M. A. Canon of* St. Davids.

D.

* ADAM *late Lord Biſhop of* St. DAVID's.
RICHARD *Lord Biſhop of* St. DAVID's.
* Edward Davies *of* Carmarthen, *Attorney at Law.*
* Griffith Davies, *of* Birmingham, *M. D.*
John Davies, *D. D. and LL. D. Maſter of* Queen's *College*, Cambridge.
John Davies, *of* Lempſter, *Eſq*;
Richard Davies, *M. A. Vicar of* Rhiw'abon.
The Rev. Mr. Roger Davies, *Maſter of the Free School at* Carmarthen.
Thomas Dawſon, *D. D.*
William Delaune, *D. D. late Preſident of St.* John's *College*, Oxon.
Thomas Dayrel, *M. A. Rector of* Lillingſtone Dayrel, Bucks.
* Alexander Denton, *Eſq*; *one of the Juſtices of his Majeſty's Court of Common-Pleas.*
Joſeph Diſney, *M. A.*
——— Diſney, *of* Lincoln, *Eſq*;

WILLIAM

The NAMES *of the* SUBSCRIBERS.

WILLIAM *late Lord Biſhop of* DERRY.
John Dobſon, *D. D. late Warden of* Wincheſter.
Robert Dobyns, *of the* Middle-Temple, *Eſq*;
* Doctors-Commons *Library*.
Edward Donne, *LL. D.*
* Samuel Drake, *D. D.*
WILLIAM *late Lord Archbiſhop of* DUBLIN:
* Francis Duncombe, *Eſq*;
Charles Dymoke *Senior*, *Attorney at Law*.

E.

* EDward Henry Edwards, *of* Haverford-Weſt, *Eſq*;
* *Mr.* Alexander Evans, *of* London, *Plummer*.
Mr. Lewis Evans, *of* St. Clears.
Owen Evans, *M. A. Rector of* Llann-Goedmor.
* William Evans, *M. A. Minor Canon of* Bangor.
Sir Robert Eyre, *Lord Chief Juſtice of His Majeſty's Court of Common-Pleas*.
William Eyre, *of* Lincoln's-Inn, *Eſq*;
Giles Eyres, *of the* Middle-Temple, *Eſq*;

F.

NIcholas Fazakerley, *of the* Middle-Temple, *Eſq*;
* *The Hon.* Thomas Ferrers, *Eſq*;
The Hon. Henry Finch, *Eſq*; *Fellow of* Chriſt's *College*, Cambridge.
Thomas Foley *Junior*, *of* Stoke-Edith, Herefordſhire, *Eſq*;
Humphrey Foulkes, *D. D. Prebendary of* St. Aſaph.
Robert Foulkes, *M. A. Precentor of* Bangor.
Thomas Frank, *M. A. Archdeacon of* Bedford.
* Ralph Freeman, *Eſq*;
Robert Freind, *D. D. Maſter of* Weſtminſter *School*.
Thomas Frewin, *of* Lincoln's-Inn, *Eſq*;

G.

HEnry Gale, *of the* Inner-Temple, *Attorney at Law*.
Roger Gale *Eſq*; *F. R. S.*
Edward Gamage, *Rector of* St. Athan's.
The Rev. Mr. William Gambold, *Rector of* Puncheſton.
Bernard Gardiner, *D. D. late Warden of* All-Souls *College*, Oxon.
James Gardiner, *M. A. Subdean of* Lincoln.
Thomas Gardiner, *of* Thundridge Berry, *Eſq*;
Marcus Gibbins, *M. A. Rector of* Great *and* Little Birch, Eſſex.
William Gibbons, *M. D.*
* James Gibbs, *Eſq*;
John Gibſon, *D. D. Provoſt of* Queen's *College*, Oxon.
Sir Jeffrey Gilbert, *late Lord Chief Baron of his Majeſty's Court of Exchequer*.
Robert Goſling, *of* London, *Bookſeller*.
Gonvil *and* Caius *College Library*, Cambridge.
Robert Green, *Eſq*; *Barriſter at Law*, Cambridge.
Edward Griffith, *M. A. Vicar of* Hurſley, Hampſhire.
Francis Griffith, *M. A. Rector of* Llann Dyfrydog, Angleſey.
Hugh Griffith, *M. A. Vicar of* Beachworth, Surrey.
Sir Richard Groſvenor, *of* Eyton-Boat, *Baronet*.
Samuel Grove, *M. A. of* Trinity *College*, Cambridge.
Griffith Gunnys, *B. D. Rector of* Remmenham, Berkſhire.
* Francis Gwynn, *Eſq*;
* Marmaduke Gwynn, *of* Garth, *Eſq*;
* Richard Gwynn, *of* Taljarus, *Eſq*;
* Sackville Gwynne, of Glann Brân, *Eſq*;

H.

JOhn Hall, *Eſq*;
William Hambleton, *of* Lincoln's-Inn, *Eſq*;
Meſſieurs Hammond *and* Leake, *Bookſellers at* Bath.
* John Hanbury, *Eſq*;
* *Sir* Thomas Hanmer, *of* Hanmer, *Baronet*.
Edward Harley, *Eſq*;
* David Havard, *M. A. Vicar of* Aber-Gwili.
Matthew Haws, *M. A. Rector of* Sympſon, Bucks.
Richard Haynes, *of* Wick *and* Abſon, Glouceſterſhire, *Eſq*;
* Anthony Henley, *Eſq*;
* Richard Hill, *D. D. Fellow of* Eaton *College*.
* Thomas Hill, *of* London, *Painter*.
Benjamin Holloway, *LL. B. Rector of* Middleton Stony, Oxfordſhire.
——— How, *M. A. Rector of* Lothbury, London.
Walter Howell, *M. A. Vicar of* Llann Deilo Fawr.
George Hudſon, *D. D.*
* Bulkley Hughes, *Minor Canon of* Bangor.
Hugh Hughes, *of* Cae'r Melwr, *Gent*.
Hugh Hughes, *of* Plas coch, *Eſq*;
Owen Hughes, *LL. B. Chancellor of* Bangor.
—— Hughes, *of* Hemmingford-Grey, Huntingdonſhire.
Joſeph Hunt, *D. D. late Maſter of* Baliol *College*, Oxon.
Michael Hutchinſon, *D. D.*

J.

* THE *Rev. Mr.* David James, *Rector of* Woughton, Bucks.
* Edward Jeffreys, *Eſq*;
* Edward Winnington Jeffreys, *of the* Middle Temple, *Eſq*;
Nicholas Jeffreys, *of the* Inner-Temple, *Eſq*;
Walter Jeffreys, *of* Brecon, *Eſq*;
Robert Jenkin, *D. D. late Maſter of St.* John's *College*, Cambridge.
* Jeſus *College Library*, Oxon.
Mr. Alexander Inglis, *of* Trinity *Hall*, Cambridge.
John Inglis, *M. D. F. R. S.*
* Maurice Johnſon, *of the* Middle-Temple, *Eſq*;
* *The Rev. Mr. Dean* Jones.
The Rev. Mr. Jones, *Vicar of* Pembroke.
Anthony Jones, *of* Hendre Hedog, *M. A.*
George Jones, *M. A. Vicar of* Llannfynydd.
* Roger Jones, *of* Buckland, *Eſq*;
The Rev. Mr. Gilbert Jones.
Hugh Jones, *M. A. Vicar of* Llann Eigrad.
John Jones, *B. D. Vicar of* Wrexham.
John Jones, *D. D. late Dean of* Bangor.
* John Jones, *of* Dyfynog, Brecknockſhire, *Gent*.
Sir Thomas Jones.
William Jones, *D. D. late Principal of* Jeſus *College*, Oxon.
* William Jones, *Eſq*; *F. R. S.*
William Jones, *Jun. of* Pentraeth, *Eſq*;

K.

ABel Kettleby, *of the* Middle Temple, *Eſq*;
—— *Lord Biſhop of* KILMORE.
* Thomas Kilpin, *of the* Middle-Temple, *Eſq*;

The NAMES *of the* SUBSCRIBERS.

William Kinaſton, *Eſq*;
PETER *Lord* KING, *Baron of* OCKHAM, *Lord High Chancellor of* England.
King's *College Library*, Cambridge.
* GEORGE *Earl of* KINNOULL.
Matthew Knap, *M. A. Rector of* Shenley, Bucks.

L.

JOHN *Lord Biſhop of* LANDAF.
Richard Langford, *M. A. Archdeacon of* Merionnith.
John Laugharn, *of* Pont Faen, *Eſq*;
The Hon. William Lee *of the* Middle-Temple, *Eſq*;
Sir Francis Leiceſter, *Baronet*.
Peter Le Neve, *Eſq*; *late Norroy King at Arms*, *F. R. S.*
* David Lewis, *of* Penmoelcari, *Gent*.
The Rev. Mr. David Lewis, *late Vicar of* Cadoxton *by* Neath.
* Francis Lewis, *Eſq*;
Mr. John Lewis *of* Holywell, *Bookſeller*.
Richard Lewis, *of* Troed y Rhiw, *Gent*.
Stephen Lewis, *M. A. Canon of* St. Davids.
Thomas Lewis, *of* Bartlet's *Buildings*, *M. D.*
* RICHARD *Lord Biſhop of* LINCOLN.
Lincoln *Cathedral Library*.
* Eubule Lloyd, *of* Penn y lann, *Eſq*;
* Hugh Lloyd, *of* Carmarthen, *Gent*.
John Lloyd *of* Dan yr Alld, *Eſq*;
Richard Lloyd, *Gent*.
Richard Lloyde, *of* Mabws, *Eſq*;
Morgan Lloyd, *of* Llannſefin, *Gent*.
Owen Lloyd, *M. A. Rector of* Llann Sadwrn.
* *The Hon. and Rev.* Robert Lloyd, *M. A. Rector of St.* Paul's Covent-Garden.
Roſendale Lloyd, *M. D.*
Thomas Lloyd, *of* Berllan dywyll, *Eſq*;
* Thomas Lloyd *of* Llann Nidan, *Eſq*;
* Walter Lloyd, *of* Coedmor, *Eſq*;
* Walter Lloyd, *of* Ffynnon Bedr, *Eſq*;
William Lloyd, *of* Pant Bedwas, *Eſq*;
* Robert Lowndes, *Eſq*;

M.

THOMAS *Earl of* MACCLESFIELD.
Herbert Mackworth *of* Neath, *Eſq*;
John Machin, *Aſtron. Prof. Greſh. Secr. R. Soc.*
Sir Edward Manſel, *of* Trum y Sarn, *Baronet*.
* THOMAS *late Lord* MANSEL.
John Mather, *D. D. Preſident of* Corpus Chriſti *College*, Oxon.
Henry Maule, *D. D. Dean of* Cloyne.
* Richard Mead, *M. D. F. R. S.*
* Samuel Mead, *of* Lincoln's-Inn, *Eſq*;
JOHN *late Lord Biſhop of* MEATH.
* John Meller *of* Erddig, *Eſq*;
Francis Melling, *Eſq*;
Thomas Meredith, *of* Pentre' bychan, *Eſq*;
* John Merrill, *Eſq*;
Francis Meyrick, *of* Pembroke, *Gent*.
John Meyrick, *of* Buſh, Pembrokeſhire, *Eſq*;
* Owen Meyricke, *of* Bod Organ, *Eſq*;
* Richard Miller, *Eſq*; *a Gift intended for St.* Martin's *Library*.
Mr. Serjeant Miller.
Robert More, *Eſq*; *Fellow-Commoner of* Queen's *College*, Cambridge.
Robert Morgan, *D. D. Canon Reſidentiary of* Hereford.
* *Sir* William Morgan, *Knight of the* Bath.
John Morley, *D. D. Rector of* Lincoln *College*, Oxon.
John Morrice, *D. D. Lecturer of St.* Bartholomew-Exchange, London.
Thomas Morrice, *of* London, *Peruke-maker*.
* Richard Moſtyn, *of* Penbedw, *Eſq*;
* *Sir* Roger Moſtyn, *of* Moſtyn, *Baronet*.
* Robert Myddelton, *of* Chirk-Caſtle, *Eſq*;

N.

* RIchard Naſh, *Eſq*;
* William Needham, *B. D. Chancellor of* St. Davids.
John Newcome, *D. D.* Margaret *Profeſſor at* Cambridge.
John Norborne, *M. A. Rector of* Ratcliffe, Bucks.
The Rev. Edward Norton, *of* Greenwich, *M. A.*

O.

WIlliam Oldiſworth, *Eſq*;
Adam Ottley, *of* Pitchford, *Eſq*;
* *Sir* Arthur Owen, *of* Orielton, *Baronet*.
The Rev. Mr. Jeremiah Owen.
* Morgan Owen, *of* Gray's Inn, *Eſq*;
Owen Owen, *of* London, *Hoſier*.
* ROBERT *late Earl of* OXFORD.
* EDWARD *Earl of* OXFORD.

P.

* THomas Palmer, *Eſq*;
* Thomas Palmer, *M. A. Rector of* Ecton, Northamptonſhire.
Thomas Pardo, *D. D. Principal of* Jeſus *College*, Oxon.
Lewis Parry, *LL. B. late Vicar of* Llannarth.
* Stephen Parry, *Eſq*,
Zacharie Pearce, *D. D. Vicar of St.* Martin's in the Fields.
Thomas Pellet, *M. D.*
* *Sir* Thomas Pengelly, *late Lord Chief Baron*.
Howel Penry, *M. A. Vicar of* Llann Fihangel Genau'r Glynn, Cardiganſhire.
Thomas Penry, *of* Llwyncyntefin, *Eſq*,
Peter-houſe *College Library*, Cambridge.
Daniel Pettyward, *of* Putney, *Eſq*;
George Phelps, *M. A. Vicar Choral of* Hereford.
Griſmond Philipps, *of* Cwmm Gwili, *Eſq*;
* James Philipps, *of* Pentyparc, *Eſq*;
* *Sir* John Philipps, *of* Picton-Caſtle, *Baronet*.
John Philipps, *of* Carmarthen, *Eſq*;
Mrs. Magdalen Philips, *of* Moel-Ifor.
* Richard Philipps, *of* Carmarthen, *Attorney at Law*.
Richard Philipps, *of* Dôl Haidd, *Eſq*;
Thomas Philipps, *M. A. Vicar of* Laugharn.
* Charles Pinfold, *LL. D.*
Gabriel Powel, *of* Penn Nant, *Gent*.
John Powel, *of* Pembroke, *M. D.*
The Rev. Mr. Joſhua Powel, *Rector of* Herbrandſton.
Thomas Powell, *M. A. Vicar of* Llann Gynnor.
William Powel *of* Nanteos, *Eſq*;
——— Pownell, *of* Lincoln, *Eſq*;
John Pratt, *of the* Middle Temple, *Eſq*;
John Price, *of* Knighton, *Attorney at Law*.
Jenkin Price, *Eſq*; *Recorder of* Brecon.
John Price, *B. D. Rector of* Newton Tony, Wilts.
Rice Price *of* Myddfai, *Gent*.
* Robert Price, *Eſq*; *one of His Majeſty's Juſtices of the Court of Common Pleas*.
Thomas Price, *of* Penlle'r Gaer, *Eſq*;
William Price, *of* Rhiwlas, *Eſq*;
Richard Prichard, *M. A. Vicar of* Carmarthen.

Edmund

The NAMES *of the* SUBSCRIBERS.

Edmund Probin, *Esq*; *one of His Majesty's Justices of the Court of King's Bench.*
Mrs. Pryse, *of* Aberllefenni, Merionnithshire.
John Pughe, *of* Mathafarn, *Esq*;
* *The Hon.* William Pulteney, *Esq*;

Q.

Queen's *College Library*, Oxon.

R.

* SIR Jemmet Raymond, *Knt.*
* Thomas Reeves, *Esq*; *one of his Majesty's Council at Law.*
Sir Thomas Renton.
James Reynolds, *Esq*; *Lord Chief Baron of his Majesty's Court of Exchequer.*
* Edward Rice, *of* Newton, *Esq*;
Griffith Rice, *of* Newton, *Esq*;
* Thomas Richards, *M. A. Rector of* Llanfyllyn.
—— Richardson, *M. A. Master of the Free-School*, Blackheath.
William Rogers, *M. A. Rector of* Llann Geler.
—— Rogers, *Attorney at Law.*
The Rev. Mr. Henry Rowlands, *late Vicar of* Llann Nidan, Anglesey.
Anthony Rudd, *of* Carmarthen, *Esq*;

S.

BENJAMIN *Lord Bishop of* SALISBURY.
—— Savage, *D. D. Master of* Emmanuel *College*, Cambridge.
* *Sir* Thomas Saunders Sebright, *Baronet.*
William Scourfield, *of* Brecon, *Esq*;
David Scurlock, *M. A.*
Leonard Sedgwick, *M. A. Minister of* 'Stony Stratford.
Robert Shippen, *D. D. President of* Brazen-Nose *College*, Oxon.
Ralph Skerret, *D. D. Vicar of* Greenwich.
Sir Hans Sloane, *Baronet.*
Benjamin Smart, *of the* Middle Temple, *Esq*;
Joseph Smith, *D. D. Rector of St.* Dionis Back-church, London.
Joseph Smith, *Bookseller, at* Inigo Jones's *Head, in the* Strand.
Anthony Smithson, *of* Tottenham High-cross, *Esq*;
* John Snell, *of* Gloucester, *Esq*;
The Hon. Edward Southwell, *Esq*;
* *Sir* Richard Steele.
Robert Stephens, *Esq*;
William Stratford, *D. D. late Canon of* Christ's *Church*, Oxon.
The Reverend Mr. Sylvester, *of* Berthwaite.

T.

CHarles Talbot, *of* Lincoln's-Inn, *Esq*; *His Majesty's Sollicitor General.*
Thomas Tanner, *D. D. Prolocutor of the Lower House of Convocation.*
Edward Tennison, *D. D. Prebendary of* Canterbury.
Lewis Thomas, *of* London, *Merchant.*
Morgan Thomas, *M. A. Rector of* Oxwich.
* William Thomas, *Esq*;
* Timothy Thomas, *M. A. Rector of* Presteigne.
* HENRY *Earl of* THOMOND.
—— Thoresby, *M. A. Minister of* Newington, Middlesex.
William Thorold, *M. A. Rector of St.* Martin's Ludgate.
Joseph Todhunter, *M. A. Fellow of* Queen's College, Oxon.
Joseph Trap, *D. D.*
* Trinity College *Library*, Cambridge.
Trinity Hall *Library*, Cambridge.
Mr. Serjeant Turner.
Thomas Turnor, *of the* Middle Temple, *Esq*;
William Twisden, *Esq*;

V.

ROBERT Vaughan, *of* Hengwrt, *Esq*;
David Vaughan, *B. A. Vicar of* Fletching, Suffex.
* Gwynne Vaughan, *Esq*;
John Vaughan, *of* Cwrt Derllys, *Esq*;
Thomas Vaughan, *of* Llann Fihangel penn y brynn, *Esq*;
William Vaughan, *of* Bronheulog, *Esq*;
* William Gwynne Vaughan, *of* Trebarried, *Esq*;
* James Vernon, *Esq*;
John Villa, *M. A. Rector of St.* John's, Westminster.
Stephen Unwin, *M. A. Rector of* Westmeane, Hants.
Thomas Uthwat, *Esq*;

W.

JOhn Wainwright, *of* Lincoln's Inn, *Esq*;
Edmund Waller, *M. D. Fellow of St.* John's *College*, Cambridge.
Mr. Thomas Ward, *of the* Inner Temple Lane, London, *Bookseller.*
THOMAS *Lord Bishop of* WATERFORD.
Thomas Webb, *of* London, *Gent.*
John Wilkinson, *M. A. Minister of the* Savoy, London.
—— Williams, *M. A. Morning Lecturer of* Cripplegate.
Charles Williams, *of* Tref Ithel, *Esq*;
Mr. George Williams, *of* Tre'r Castell, Flint.
Henry Williams *junior*, *of* Brecon, *Gent.*
James Williams, *M. A. Rector of* Melineu.
John Williams, *B. D. Fellow of* Trinity *College*, Cambridge.
* Joshua Williams, *Esq*;
Llywelyn Williams, *of the* Middle Temple, *Esq*;
Penry Williams, *of* Penn pont, *Esq*;
The Rev. Mr. Richard Williams, *Rector of* Llanllwchaiarn.
Thomas Williams, *M. A. Rector of* Aberedwy.
* *Sir* William Williams, *of* Llanfordaf, *Baronet.*
William Pere Williams, *Esq*;
Browne Willis, *of* Whaddon-Hall, *Esq*;
John Wills, *Esq*; *Chief Justice of* Chester.
* SPENCER *Lord* WILMINGTON.
* HENEAGE *late Earl of* WINCHELSEY.
Richard Witherston, *Esq*;
John Woodward, *M. D. late P. M. G.*
Thomas Worg, *of the* Middle Temple, *Esq*;
Sir Christopher Wren.
Christopher Wren, *Esq*;
George Wright, *Esq*; *Deputy Auditor of the Principality of* Wales.
George Wrighte, *Esq*;
Edward Wynn, *LL. D. Chancellor of the Diocese of* Hereford.
Hugh Wynn, *LL. D. Chancellor of* Bangor.
* John Wynn, *Esq*; *Fellow-Commoner of* Queen's *College*, Cambridge.
John Wynn, *M. A. Fellow of* Jesus *College*, Oxon.
* Robert Wynn, *D. D. Chancellor of* St. Asaph.
Thomas Wynne, *M. A. Rector of* Llann Rhwsd.
* Watkin Williams Wynn, *of* Wynn's Stay, *Esq*;

Y.

WIlliam Yong *of* Bryn-n Jorcyn, *Esq*;
Sir Philip Y[illegible] *His Majesty's Attorney General.*

GULIELMUS CLARKE

LECTORI

S. D.

VENIT tandem tibi in manus, Lector benevole, Legum Wallicarum Codex, ſerius quidem quam oportuit, &, quod magis dolendum, rerum poſtumarum ſorte, minus luculenter editus: Defuncto enim *Gulielmo Wottono* S. T. P. non erat, qui in ejus operis partem pari in his rebus eruditione & uſu ſuccederet. Plures abhinc annos, hortatu Reverendiſſimi doctiſſimique Praeſulis GULIELMI WAKE Archiepiſcopi Cantuarienſis, vir ille ad haſce Leges edendas primus & ſolus ſe accinxit, ut antiquum Eccleſiae & Reipublicae Wallicae ſtatum non ſolum Exteri, ſed Cives etiam melius explorarent, & novam, quod non ſemel ſperavimus, Conciliorum Britannicorum Editionem meditantibus facilior ex hac parte aditus patefieret: Excitavit etiam ejus ingenium, ſtudiis difficillimis conflictari ſolitum, intactum aliis manibus argumentum; & poſt editas omnium fere Gentium Septentrionalium Leges, Mores, Inſtituta, illi, hoſpiti licet & peregrino, inique factum eſſe viſum eſt, ut Wallici ſolius Legiſlatoris Jura, in Scriniis & Archivis ſparſim repoſita, cum blattis & tineis diutius rixarentur. Communicato cum amicis conſilio, non deerant qui neceſſaria in hanc rem adjumenta ultro contulerint: Haud exiguam ex inſtructiſſimis Angliae Bibliothecis Codicum MSS. copiam, inter quos quaedam erant Latinae Verſiones, faciles ſuppeditarunt. Has avido intuitu & feſtinanti manu protinus arripuit, expeditum jam eſſe negotium ratus, & ex variis Verſionibus non bonis unam non malam Textui accommodare, eſſe tam facile quam quod facillimum. Iis vero inſpectis quanta de ſpe decidit! Erant ſolummodo Commentarii ſive Conſpectus Legum Wallicarum, in quibus ſine ulla interpretatione, ut plurimae eſſent auctoritatis & nullius uſus, ſervata erant omnia juris vocabula, verba deſuetudine jam & vetuſtate horrida dicam, an obſoleta, & vel ipſis Linguae Wallicae peritiſſimis hujuſce ſeculi non ante audita: Poſthabita in aliud tem-

pus Verſionum cura, ad Wallica ſe convertit; verum collatis inter ſe variis Exemplaribus, ſtatim deprehendit, immanem eſſe quoad Conſtitutionum ordinem, dictionem & materiam, diſcrepantiam: Iiſdem verbis nonnulla fuiſſe concepta, immutatis multa, plurima confuſa, minus cohaerentia & perturbata, utpote [a] e diverſis Libris compilata, & ea methodo diſpoſita quam unicuique Legum ſtudioſo ſors vel judicium dederat. Ex hiſce ſupervacua reſecare, reliqua ordini ſuo tradere & in unum Codicem colligere plurimi & laboris & moleſtiae eſſet. Amplius jam deliberandum eſſe cenſuit, &, tanquam Terentianus ille Demipho, advocatis ſibi Juriſconſultis, de eo quod facto opus erat, incertior fit quam dudum. Paucis demum elapſis annis paulatim experiundo didicit, fruſtra aegro & imbecillo corpore & impedito animo tantum opus ſuſcipi potuiſſe: Vocavit igitur in partem curarum Rev. V. *Moſen Gulielmium*, in Lingua patria, ſiquis alius, verſatiſſimum; ſiquidem communicando, monendo, & ſociatis fere laboribus inſtituti operis taedium facilius devoraretur: Hic in evolvendis Legum Codicibus magnam adhibuit diligentiam, inter quos cum Cott. 3. caeteris abſolutior viſus ſit, poſito hoc quaſi operis fundamento, excerptas ex aliis Libris Conſtitutiones ad hujuſce ordinem digeſſit & revocavit. Amota jam omni ex hac parte ſolicitudine, Legibus interpretandis acrius invigilavit *Wottonus*, quod, licet ſaepius urgente Podagra miſere affectus, demum executus eſt. Gloſſarium vero imperfectum reliquit, & ſui in hoc labore Conſortis fidei commiſit, ut jure & arbitrio ſuo quidlibet immutaret, adderet vel detraheret.

Harum Legum primus Sanctor & Auctor fuit HOELUS cognomento BONUS, Regni Sudwallenſis, poſt [b] diviſam ab avo Roderico Cambriam, [c] ſecundus heres, &, mortuo demum conſobrino Edvalo, totius Walliae Rex. Habuerunt quidem Britannorum relliquiae ante HOELI tempora ſuas & Curias & Magiſtratus; ſervabant utcunque Reges, Sacerdotes, Privati & Optimates proprium quique Ordinem: [d] Liberam tamen fuiſſe Regum illorum poteſtatem, nec ſcriptis definita Legibus populi Jura ex obſcuris iſtius aevi monumentis ſatis liquet: Subverſas enim eſſe aequi bonique regulas, & periiſſe penitus vel ipſa Juſtitiae fundamenta [e] graviſſimi Auctores fidenter aſſerunt, quod fieri non potuit, vel in miſerrimo Britannorum ſtatu, ſi calamo exaratos & aequiſſimos Legum Codices aut in manibus aut memoria retinuiſſent. Huic malo medelam tandem adhibere voluit HOELUS, & longo edoctus imperandi uſu nihil conſultius ſibi viſum eſt quam ſcripti Juris regulas introducere & [f] pravas ſuperiorum temporum Conſuetudines novis ſancitis Legibus abolere: Certam hanc ad ſtabiliendam veritatem, expediendas Juris deciſiones, & conciliandos Subditorum animos viam ac rationem fore cenſebat. Non tamen ſum neſcius, aliam [g] Viris nonnullis, iiſque in Re antiquaria magni nominis, placuiſſe opinio-

[a] Vide Lib. III. Praefat. 1. § 2. p. 187.

[b] Circa A. D. 876. Vide Hiſt. Principum Cambriae a Powelo edit. p. 35.

[c] Vide eand. Hiſt. p. 44. & Giraldi Cambriae Deſcriptionem p. 244. 8vo. Lond. 1585.

[d] Vide Poweli Not. in Hiſt. Principum Cambriae p. 20.

[e] Vide Gildam § 18 & 26 & Bedam, Ed. Cant. per Smith, A. D. 1722. p. 58.

[f] Vide Lib. I. Praefat. 1. ex Cott. 6. & Lupi Sermonem ad Anglos in Hickeſii Diſſertatione Epiſt. p. 105.

[g] Vide Leland. de Scriptt. Brit. in Dunwallone & alibi. Baleum de Scriptt. Brit. Cent 1. c. xiv. Vol. I. Pitſeum de Scriptt. Angl. p. 65. Priſei Defenſ. Hiſt. Bryt. p. 28. Sheringham. de

nem, Britannos nimirum multis prius ſeculis, etiam ante J. Caeſarem unam eandemque ſcripti Juris regulam habuiſſe: Dunwallonem quendam Molmutium Legum volumen edidiſſe, ad HOELI BONI tempora valentium, quas Britones Molmutinas, vocabulo a Conditore ſumto, appellarunt. Hoc eſt quod hiſtorica fide amplecti, & aliis obtrudere ſatagunt. Et ſi [h] Galfridum Monemuthenſem, & iſtiuſmodi nugarum ſequaces [i] Monachos audiremus, nullus plane de hac re relinqueretur ſcrupulus; ſiquidem parati erant incerta pro certis ſumere, facileſque in admittendis & propagandis mirabilibus eorum animi: Sed haec aetas non eſt adeo idonea ut tam aperte fabulis decipiatur; aliud probationum genus, alios auctores poſtulat. Quaerenti vero an alia in tam popularem ſententiam, quae non palam e Monemuthenſi penu depromta eſſe viderentur, venire poterant ſubſidia, occurrit primo eadem plane ſuadens & confirmans in hiſce Legibus locus, ubi p. 155. legimus Dunwallonem Molmutium bonas Leges primum in hac Inſula inſtituiſſe, quas immutavit aut abrogavit HOELUS. Hiſce perpenſis continuo mirari ſubit, nullam hujuſce rei in Praefationibus factam eſſe mentionem: Ibi locus, conſilium, ferendarum Legum cauſſae liquido declarantur: Et quiſquamne ſibi perſuadere poſſit, primi & tam celebris Legiſlatoris nomen omiſſum & neglectum fuiſſe penitus, ſi vel leviſſimam ejus cognitionem & memoriam habuiſſent? Sollemne olim fuit inter omnes omnium gentium populos, Graecos, [k] Barbaroſque, primos Legum condendarum Auctores ſummis honoribus colere & venerari: Et tam laudabile exemplum quinam libentius ſequerentur quam Britanni noſtri patriae amantiſſimi & Regum ſuorum dignitati impenſe faventes? Quod alias etiam ab iis factum & expreſſum eſſe vidimus: Collatorum enim in ſe ab HOELO beneficiorum memores, Leges ſuas, licet ſub diverſis Regibus conditas, abrogatas, & novis auctas acceſſionibus, eodem tamen nomine [l] Hoëlianas ſemper vocitârunt: Meritis & honori ejus nullam unquam aut invidia aut vetuſtas fecit injuriam. Nec ſuſpicari fas eſt Dunwallonem, ſi Leges aut Hiſtoriam ejus cognoviſſet, ab eodem Populo tam indigne habitum fuiſſe, ut nullum tanti nominis veſtigium retineret, & omnia quae ad HOELI tempora valuere Juris inſtituta, veluti pravas infameſque Conſuetudines criminaretur. Fateor quidem Praefationes, quod vel ipſae ſuadent, non in magno Procerum conſeſſu fuiſſe ſcriptas, aut primario Legum archetypo, propriis cujuſque ſuffragiis confirmato & ſancito, praefixas. Quaedam tamen ex hiſce ad Leges Prolegomenis ſunt e Juriſprudentum manu, qui proxima inſecuti ſunt aetate: Et nunquam tam negligenter, tam iniqua mente ſcripſiſſent, ſi quicquam de regio & primaevo illo Legiſlatore a Majoribus ſuis vel fando quidem accepiſſent. Huic autem, quem prae manibus jam habemus, loco acceſſit alia ſuſpicionis cauſſa; In plurimis melioris notae Codicibus non exhibetur, quod argumento eſt in primariis etiam defuiſſe: Fabuloſum vero eſſe, HOELO longe recentius, &

Orig. Gentis Anglorum, p. 125 & ſeqq. **Pearn's Collect. of curious Diſcourſes,** p. 223. Sil. Taylor in Lib. cui Tit. **Hiſtory of Gavelkind,** p. 154. Rowlandum in Mona Antiqua reſtaurata, p. 175. alioſque qui tacito auctoris nomine Legum Wallicarum praedicant, ut Humf. Lluyd in Fragm. Hiſt. Brit. f. 52. Dav. Pouel. in Not. ad Hiſt. Principum Cambr. p. 53. & ad Giraldi Deſcript. p. 243. & Tho. Hearnium in Vita Alfredi, p. 97.

[h] Lib. II. c. xvii.

[i] Vide R. Higdeni Polychron. p. 202. & alios.

[k] Vide Clem. Alex. Strom. p. 222. Edit. Heinſ.

[l] Vide Appendicem p. 525. & ſeqq.

ipſo

ipſo Legum ſtylo nequaquam accommodum, ſatis monuit [m] eruditiſſimus *Wottonus*.

Alterum vero, & non antea cogitatum, pro Legibus Molmutinis teſtimonium nobis dedit Vir doctiſſimus & in Antiquitatis ſtudiis plurimum verſatus Thomas Hearnius. In edendis Aluredi Beverlacenſis Annalibus, qui illo procurante A. D. 1716. Oxonii prodiere, & eidem [n] Dunwalloni Legum Wallicarum referunt originem, in diverſam ab omnibus ante eum Eruditis de Auctoris aetate abiit ſententiam. Inter opera, quae Aluredo per [o] Baleum Pitſeumque, [p] Lelando duce, fuerant adſcripta, Deflorationum Galfridi libri V numerantur, qui forſan erant hujuſce ipſius Hiſtoriae pars prior, ubi antiquam rerum Britannicarum memoriam V libris breviter complexus eſt: Et, egregia illa Eccleſiae & patriae ſuae ornamenta, [q] Stillingfletus & [r] Lloydus Aluredum credulum fuiſſe Galfridi ſectatorem, nec alia dignum aeſtimatione affirmârunt. Editori autem aliter viſum eſt. In Praefationis p. 25. jure critico interrogat, "Unde quaeſo id "exploratum habes, Aluredum Galfredi fuiſſe defloratorem? Certe non "ex ipſo Aluredo, qui Galfredum nunquam advocat, quippe qui Aluredo "noſtro fuerit ſcriptor recentior, ipſique plane ignotus: [s] Bonam Britan-"nicae Antiquitatis partem ab interitu vindicavit, ejuſque exemplo ſimile "penſum ſibi abſolvendum eſſe tandem decrevit Galfredus. [t] Itaque il-"lum poſthac, ſi lubet, Defloratorem Aluredi nominent Eruditi." Haec ille; verum recte an ſecus dixerit, aliorum ſit judicium. Multa ſunt quae me in illius ſententiam ire non ſinunt. Scire velim unde Aluredo ſuo nova haec & inopinata lux qua caeteris praeluceret, orta eſt & affulſit? Unde tanta quae tamdiu ſepulta jacuit, Hiſtoriae Britannicae notitia, ut, explicatis Regum ſucceſſionibus a Bruto ad Arturum uſque, illorum facta, fortunae, aetates, mores, interitus, uno in conſpectu omnia viderentur? An e libris Britannice conſcriptis (alios enim exſtitiſſe nulla unquam fuerat ſuſpicio) quos ut ſuis fidem afferat, tranſtuliſſe ſe profitetur Galfridus? Hi autem, ſiqui olim fuerant, valde metuam viro Beverlaci apud Brigantes nato & degenti ut ſatis ſint cogniti & intellecti: Nihil tale neque auſus, nec potuit. Plurimum etiam me moveret RR. Praeſulum Vigornienſium auctoritas: Sin vero Aluredi Editor non tantum in iis aut eruditionis aut judicii pondus agnoſcit, ut illorum arbitrio acquieſcere teneatur, Aluredum ipſum, quem, licet in clientelam ſuam receperat, minus attendiſſe videtur, ſcriptionis ſuae occaſionem, modum, conſilium in ipſo etiam limine declarantem audiamus. "[u] Ferebantur (inquit) tunc tem-"poris per ora multorum narraciones de Hiſtoria Britonum, notamque "ruſticitatis incurrebat, qui talium narracionum ſcientiam non habebat." Has quaeſiviſſe ſe, & quaedam inde, [x] "quae fidem non excederent," defloraſſe fatetur. Hoc factum vero & incoeptum eſſe monuit, "[y] Cum "propter praeſentem excommunicatorum multitudinem ſecundum Lun-"donienſis Concilii decretum a divinis ceſſabamus, & regiis exactionibus

[m] Vide Not. ad pag. 155.
[n] Vide Aluredi Annales, p. 15.
[o] De Scriptt. Brit. Cent. II. c. lxxxiv. Pitſ. p. 204.
[p] Collectan. Tom. II. p. 223.
[q] Orig. Brit. p. 339.
[r] Vide Praefat. ad Lib. cui Tit. **Hiſtorical Account of Church-Government.**
[s] Vide Hearnii Praefat. ad Alured. p. xxviii.
[t] Vide eand. p. xxxii.
[u] Aluredus in Annal. p. 2.
[x] Idem ibid.
[y] Idem p. 1. ibid.

"afflicti

" afflicti vitam taedioſam agebamus graſſante oppreſſione, qua expulſis ad " Regis edictum de ſedibus ſuis Eccleſiae noſtrae columpnis, diu graviterque " vexatus ſum." Videſne jam ab ipſo Aluredo ſatis apertas operis atque otii cauſſas? Meditatam fuiſſe Hiſtoriam dicit poſt illud Londonienſe Concilium, quo ab Eccleſiae communione ingens excluſus erat fidelium numerus, & adverſus id genus homines per edictum Regis gravius graſſatum eſt, & poſtquam iſtiuſmodi calamitates DIU ſuſtinuiſſet. Haec nulli conveniunt [z] Synodo ſub id tempus Londini habitae, illa excepta, qua omnes qui a Matildae partibus ſteterant, excommunicatos fuiſſe accepimus ſub Henrico Stephani Regis fratre, & Sedis Apoſtolicae Legato, A. D. 1141. Prodierat jam, ante inceptam Aluredi Hiſtoriam, Galfridi Monemuthenſis Roberto Gloceſtriae Comiti, proſperis adhuc belli eventibus, dicatum opus, quod ſub Britannici nomine citatum haud obſcure indicat. Aluredus. Redeat igitur nec invitus nec alienae laudis appetens ad ordinem & auctoritatem ſuam Annalium ſcriptor, nec culpa ipſius factum eſt, ſiquis eum Archidiaconi Monemuthenſis ſcrinia compilâſſe deneget.

Miſſo Aluredo, ſucceſſit nullo fere intervallo proximus Hiſtoriae Cambrenſis auctor Caradocus Lancarbanenſis, prout eum A. D. 1584. Anglice nobis exhibuit David Powelus, S. T. P. bona annotationum ſuarum acceſſione locupletatum. Ille, quaſi populari & aequali ſuo Galfrido firmiſſime adhaerens, [b] ſtatuit Regem Alfredum veteres Dunwallonis Molmutii Regis Britanniae, Marſiaeque Reginae Britanniae Cyhelini Uxoris, Leges e Britannicis Saxonicas feciſſe, & Jus Marſianum appellâſſe. Cui haec tam magnifica debemus incertum eſt; [c] Caradoci non eſſe nullus dubito. Ignotum fuiſſe apud Saxones Juris Marſiani nomen, nec ullam Legis ſub ea appellatione, cujuſcunque ſit originis, diſtinctionem [d] ſatis demonſtravit Derrenſis Epiſcopus digniſſimus ὁ μακαρίτης Nicolſonus. Et Codex Hiſtoriae Principum Wallenſium Cottonianus de Dunwallone & Marſia ne minimam fecit mentionem: Cautius ibi, ne ſuo ſe proderet indicio, ſcripſit Falſarius [e] *Alfredum Britannorum Leges in Linguam Saxonicam tranſtuliſſe, & ſuo nomine vocâſſe.* Tam diverſa Codicum ſcriptura non facile eluendam falſi ſuſpicionem praebet; apud omnes enim convenit ad vacillantem teſtem reſpici non oportere. In altero Collegii Jeſu apud Oxonienſes exemplari

[z] Vide Spelmanni Concil. Tom. II. p. 47. ſub A. D. 1142. Qua in re male ſecutus eſt eques doctiſſimus libros editos Willielmi Malmeſburienſis. *Paſcha* enim, ut narrat monachus, *tunc fuit* 3. *Calend. Aprilis*: quod A. D. 1141, non 1142, competit. Siquis dubitat an Concilium Weſtmonaſterii habitum recte dicatur *Concilium Londonienſe*, conſulat eundem Spelmannum p. 25, 29, 33, 40, &c.

[a] Aſſerit Editor Aluredum mortem obiiſſe A. D. 1128, vel 1129. Hoc gratis & nullo, quod ſciam, auctore dictum eſt: Contra Baleus & Stoweus (in Lib. cui Tit. **Summary of Engliſh Chronicles**, Ed. 1573.) eum A. D. 1136. claruiſſe dicunt; Pitſeuſque circa hunc annum obiiſſe: Solus Voſſius, una, ut videtur, omiſſa decade, A. D. 1126. vita deceſſiſſe ſcribit. Hic autem, licet cetera doctiſſimus, rerum noſtrarum imperitior habeatur. Aluredus ipſe ſe aliquot annos poſt 1141. vixiſſe ſatis, ut opinor, demonſtravit.

[b] Vide Poweli Hiſt. Princ. Wallenſ. p. 42.

[c] Perduxit Caradocus ſuam Principum Wallenſium Hiſtoriam ad A. D. 1156, circa ſedecim annos poſt evulgatum Galfridi opus: Powelus autem, cujus fidei & induſtriae Caradocum debemus, certiores nos fecit Hiſtoriam illam ab Humfredo Lluydo in Linguam Anglicanam traductam, & partim AUCTAM fuiſſe. Plurima ſane eſſe ſequioris aevi aſſumenta, & luxatam ſaepius Chronologiam, cuivis intuenti facile appareat: Siquis autem hanc Hiſtoriam Wallice & Latine ad Chronici Saxonici normam, & optimorum Codd. fidem diligenter recenſitam prelo traderet, de Antiquitatibus patriis bene mereretur. Opus quod utinam aliquando perficiat *Moſes Gulielmius* ſupra laudatus.

[d] Vide Praefat. Epiſcopi Derrenſis ad Leges Saxonicas a Wilkinſio editas p. xvi.

[e] Wallica ſic concipiuntur, A'r Aelfryd hwnnw a droſſas Gyfreithjeu y Brytannjeid yn Seiſneg, ac y gelwid (*vel* galwyd) wynt yna, Cyfreithjeu Aelfryd.

de tota hac, quae ad Leges attinet, quaeſtione verbum nullum: Id ſaltem periiſſe vetuiſſet Librarius, ſi de hac re in Codice, unde ſuum deſcripſit, quicquam inveniſſet. Habemus autem in hac cauſſa arbitrum, ſi vel dignitatem vel gravitatem ſpectes, merito ſanctiſſimum, Alfredum ipſum: Aliam plane Legum ſuarum originem nobis dedit, quas [f] a Majoribus ſuis accepiſſe palam profitetur. Plura etiam de rebus ad Walliam pertinentibus nos docuit, qui illi quondam a Sacris & familiaris fuit, Aſſerius Menevenſis. Non credibile eſt hoc de Legibus transferendis negotium, quod tantum in gentis ſuae honorem cederet, ſilentio premere voluiſſe, ſi, non factum modo, ſed cogitatum ſolum fuiſſet unquam.

Satis jam, ut opinor, liquet Legum Molmutianarum auctoritatem ex his locis ſtabiliri non poſſe. Quae de Arturi Conſtitutionibus in depravato Legum Codice, [g] Edvardo Confeſſori adſcripto, dicta ſunt, lubens praetereo: Ab illo nata eſſe Wallorum Jura, cui tanta tam liberali manu detulit praeconia, non tradidit Galfridus. Sit bellica contentus laude, qui

Nihil non arrogat armis.

Ad Galfridum quod attinet, non longa opus eſt diſquiſitione: Utrum huic credere an refutare magis eſſet aniliter deſipere incertum. In quamplurimis fide dignum non eſſe duo ſanioris judicii Scriptores, ejuſdem patriae alter, ejuſdem ſeculi utrique, calculo ſuo comprobârunt, [h] Gulielmum Neubrigenſem dico & [i] Giraldum Cambrenſem. Quos, re dudum explorata, nollem huc adducere ne videar *τὸν κείμενον παλεῖν*, niſi ut alterius teſtimonium a Davidis Poweli objectionibus aliquanto liberem. Sic enim [k] Powelus, " Ad Neubrigenſis auctoritatem in contrarium adductam hoc tan-
" tum dico, ejus fidem mihi in hac re non probari: Quoniam in Annali-
" bus noſtris ante annos trecentos conſcriptis literis proditum invenio iſtum
" Gulielmum (qui ibi *Gwilym Bach*, i. e. Gulielmus Parvus dicitur) poſt
" mortem praedicti Galfridi Arthuri Epiſcopi Elguenſis eum Epiſcopatum
" ambiviſſe circa A. D. 1165, & repulſam paſſum, & a Davide Principis
" Oëni filio male tractatum, inde cauſſam maledicendi arripuiſſe, & poſtea
" malitiae ſuae virus in gentem Britannicam evomuiſſe." De Annalibus iſtis (licet Powelum ſummae probitatis & modeſtiae virum nihil mentiri poſſe putem) cum nunquam publici juris eſſent, nec ubi inveſtigandi ſint compertum habeam, prorſus eſt ſilendum; Neubrigenſem tamen ambire potuiſſe poſt Galfridi mortem Epiſcopatum Aſſavenſem vix credi par eſt. Argumentis enim non levibus contendit rerum Eccleſiaſticarum indagator celeberrimus [l] Hen. Whartonus Galfridum mortem obiiſſe A. D. 1154, [m] Neubrigenſe adhuc octodecim tantum annos nato. Dato autem ex conjectura ſolum illud ſtatuiſſe Whartonum, hoc certiſſimum eſt, Theobaldum Archiepiſcopum poſt Galfridi obitum [n] conſecrâſſe Richardum primo, dein Godefridum Epiſcopos Aſſavenſes. Mortuus eſt Theobaldus ante medium annum 1161, cum vigeſimum quintum aetatis annum nondum attigiſſet Neubrigenſis. Godefridus vero (tam miſerandus erat illis temporibus Eccleſiae Aſſavenſis ſtatus) paupertate & Wallenſium injuriis laceſſitus, ſedem

[f] Vide Wilkinſii Edit. Legg. Sax. p. 34.
[g] Vide eandem Editionem p. 204.
[h] Vide Gul. Neubrig. in Prooemio ſuo, p. 7, & ſeqq. Edit. Oxon. 1719.
[i] Vide Girald. Cambrenſ. p. 119. & 254.
[k] Vide Poweli Epiſt. Dedicat. ad D. H. Sidneium ſuae Pontici Virunnii Edit. praemiſſam.
[l] Vide Wharton. de Epiſcopis Aſſavenſibus, p. 306.
[m] Vide Gul. Neubrig. Prooem. in fine.
[n] Vide Wharton. de Epiſcopis Aſſavenſibus, p. 306.

ſuam deſeruit, & A. D. 1175. optione data an domum rediret an Epiſcopatum reſignaret, abdicare maluit. Patet ergo hanc a Powelo habitam narrationem juſto niti non poſſe fundamento, quia cum mortem obiit Galfridus, ea non fuit aetate Neubrigenſis, ut Epiſcopatum ambiret: Nec vacavit ante decimum poſt annum a Powelo aſſignatum Sedes Aſſavenſis. Habeatur igitur in poſterum idoneus in hac re teſtis Gulielmus Neubrigenſis, aut ſaltem nulla, quod ſcimus, inimicitiae cauſſa rejiciendus. Abſit tamen, niſi in hac de Legibus Britannicis quaeſtione, ut ulla mecum cum Galfrido moveatur controverſia. Sit forſan in aliquibus non uſquequaque aſpernanda ejus auctoritas, quam nec confirmare argumentis nec convellere in animo eſt; ſed in re tanta & a ſui temporis memoria tam longiſſime remota, contra omnem veteris hiſtoriae fidem nequaquam audiendus. Si vera ſcripſerat Galfridus, quonam fato accidit nos de hiſce Legibus ne verbum quidem ab ullis ſuperioris aevi Hiſtoricis accepiſſe? Rem ſuis commentariis digniſſimam non tacuiſſent Gildas, Beda, Aſſerius Menevenſis, Ethelwerdus & (ut alios mittam) vetuſtiores Chronici Saxonici auctores, ſi ad eorum tempora vel fama ejus perveniſſet. Et ne argumentis ab eorum ſilentio ductis diutius immorer, diſertiſſime affirmat [o] Gildas, " Scripta patriae ſcriptorumque monumenta, " ſiqua fuerint, aut ignibus hoſtium exuſta, aut civium exulum claſſe lon- " gius deportata non comparuiſſe." Ut huic autem, de Legum ſuarum antiquitate, inveterato jam apud Britones errori plenius reſpondeatur, liceat, quamvis trita & pervolgata via eſt, fuſius paulo de hac re & liberius inquirere.

De Britannis ante J. Caeſarem nihil certi habemus. Iiſdem ac vicinam Gallorum gentem uſos fuiſſe lingua, moribus, inſtitutis; eadem fere locorum, urbium, populorum nomina, parem armorum uſum, ejuſdem generis aedificia, & eandem plane fuiſſe Religionis & Reipublicae rationem [p] hic primus docuit. In plurimas diviſi erant Civitates, quibus, qui maxime apud illos poterant, praeerant, regnumque obtinebant. Hiſce Civitatibus duo ſolummodo inerant hominum genera (nam plebs ſervorum loco habebatur) Druides Equiteſque: Horum erat armis tutari patriam, illorum legibus ſtabilire, omnes controverſias decernere, & praemia poenaſque conſtituere. Illa quae ad [q] Diſciplinam attinebant, mandare litteris fas non erat: Et graviſſimum, ſiquod aliud, judicandi munus in aliqua Diſciplinae illius [r] parte habitum fuiſſe quis dubitet? Temere igitur & inconſultis Druidibus ſuam de Legibus Britannicis fabulam effutivit Galfridus: Apud quos ſcriptas habere Leges religio erat, quo ſcilicet ſuae apud vulgus auctoritati melius conſuleretur. Caeſar, ſtatuto quid in ſingulos annos vectigalis nomine penderetur, Britannis liberum inſtitutorum veterum uſum facile reliquit. Poſt Caeſarem longa erat Britanniae [s] oblivio etiam in pace.

Sub Claudio nova orta eſt rerum facies: Quo melius Britanni, quos amplius juris ſui eſſe noluit, Romanorum Legibus adſuefierent, [t] Coloniam Camalodunum deduxit: Quaſdam Civitates [u] Cogidubno tanquam

[o] Vide Gildam, § 2.
[p] Vide Caeſ. Comm. Lib. IV. & VI.
[q] Vide eund. Lib. VI.
[r] Vide Strabon. Lib. IV.
[s] Tacit. in Vita Agricolae, c. 13.
[t] Taciti Annal. Lib. XII. 32.
[u] Tacit. in Vita Agricolae, c. 14.

ſocio

ſocio & amico Regi tradidit, ea lege ut ab illo jura & inſtituta ſua omnia reciperet, non ſui arbitrii haberet. Reges enim qui ſe in Populi Romani fidem & clientelam dederant, Romanis & Legibus & Legatis paruiſſe ſatis [x] conſtat. Hinc eſt quod dicat [y] Tacitus veterem & jam pridem receptam Populi Romani conſuetudinem, *ut haberet inſtrumenta ſervitutis & Reges.* Tanta erat in ſocios Reges Romanorum auctoritas. Hoc miror Stillingfletum non ſatis conſideraſſe, qui, cum pauciora jam Romanorum apud Regnos veſtigia deprehenderat, [z] ſtatuit Cogidubnum illum, contra veterem Sociorum morem, Britannica inſtituta retinuiſſe. Plura autem Romanorum apud Regnos monumenta, felicior in exquirendis iſtiuſmodi reliquiis, haec aetas ſuppeditavit; unum egregiae vetuſtatis, vivo adhuc Cogidubno, & ſingularis in hoc argumento ponderis hic apponam.

Marmor Ciceſtrense.

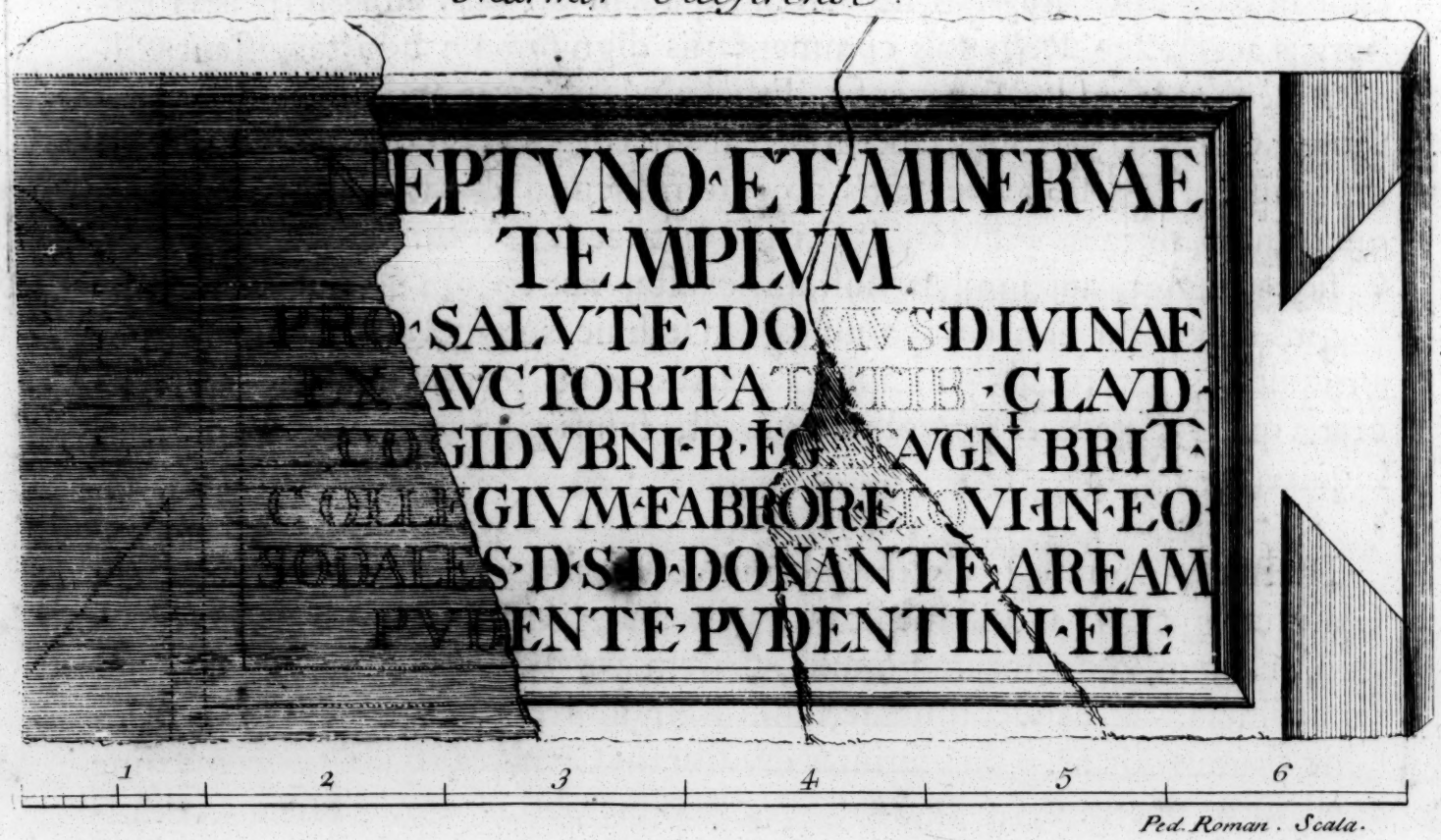

Ped. Roman. Scala.

Si ulla jam [a] Marmori antiquiſſimo adhibeatur fides, actum erit de Britannicis Cogidubni Inſtitutis: Et ne quid argumenti ſumam a Legati officio, ſummae apud Romanos dignitatis, quod apud Claudium obtinuiſſe videtur Cogidubnus, cum in eo, ubi hoc inciſum eſt, loco, operarum quae invenerunt, ictibus laceratum ſit Marmor; quae plana ſunt & integra, ſatis evincunt, Regem illum tantum a Britannorum ſuorum moribus abhorruiſſe, ut Romana etiam civitate donatus fuerit. Hoc ipſo conſilio Rempublicam capeſſivit Claudius, ut [b] provincialium potentiſſimos in Civitatem, in Senatum etiam reciperet. Sub eo [c] Primores Galliae Comatae Senatorum in Urbe jus adepti ſunt, & omnes (teſte [d] Seneca) Graecos, Gallos, Hiſpanos, Britannos, togatos videre conſtituerat. Plures poſt

[x] Vide Liv. Lib. XLII. c. 26. & XLV. c. 13. Dig. ad Leg. Jul. Majeſt. Lib. XLVIII. tit. IV. l. 4.

[y] Tacit. in Vita Agricolae. c. xiv.

[z] Vide Stillingfleet. Origg. Britann. p. 63.

[a] Hanc Inſcriptionem in Actis Regiae Societatis Philoſophicis primum publici juris fecit & Commentario ſuo illuſtravit, doctiſſimi patris filius haud degener, Rogerus Gale Armiger, quem ad pleniorem marmoris elucidationem conſulas inter Acta Philoſoph. N°. 379.

[b] Vide Taciti Annal. Lib. XI. c. 24.

[c] Vide eund. c. 25. ibid.

[d] Vide Senecam in Claud. Caeſ. Apocolocyntoſi.

Claudium

PRAEFATIO.

Claudium annos fidiſſimus remanſit Cogidubnus, & maximam Britanniae partem Romanorum Legibus ſubjectam vidit. [e] Decimo enim anno poſt deductam Camalodunum Coloniam Suetonius Paulinus [f] Monam inſulam perfugarum receptaculum ſubjugavit, & fanaticum Druidarum agmen ſuis involvit & abolevit ignibus. Cumque apud hoſce ſola eſſet juris Britannici ſcientia & auctoritas, ſublatis e medio Judicibus ruat neceſſum eſt Legum uſus: Non tamen aut [g] Edictum Claudii aut arma Paulini eo uſque praevaluiſſe contendam, ut de univerſa Druidum diſciplina protinus eſſet conclamatum: Id vero ſuperſtitionis quod Romanorum Legibus & Imperio erat diſſonum & adverſum, graviſſimo poenarum metu erat coercitum.

Natum jam erat apud Britannos artium liberalium ſtudium, & omnibus fere eadem ambitio

migrare vetuſto
De nemore, & proavis habitatas linquere ſilvas.

In Romanorum mores legeſque certatim & incredibili pene cupiditate tranſiiſſe, argumento eſt ipſa clades quam Camalodunum & Verolamium attulit Boadicia. In hiſce locis [h] ſeptuaginta vel [i] octoginta civium & ſociorum millia ceciderunt; inter quos milites pauciſſimi: [k] Caſtella enim & praeſidia militaria omiſerant victores, ea ſolummodo quae obvia & facillima erant capeſſentes. Hoc in tam exigua Britanniae parte accidiſſe non poterat, ſi tam cupido & conſtanti animo Druidum inſtituta coluiſſent. Sub gente Flavia tota in provinciam redacta eſt Inſula. J. Agricola civitates, quae in illum diem ex aequo egerant, in Pop. Romani fidem perduxit: Excultam omni bonarum artium diſciplina habuit Britanniam, & illius demum cura effectum erat, ut apud eos eſſet Romani juris & eloquentiae frequens aemulatio. Gentes illorum ducibus antea ignotas Romano adjecit Imperio, etiam

modo captas
Orcadas, & minima contentos nocte BRITANNOS.

Imperatores autem non longo poſt tempore, quo facilius parta tuerentur, & extremam Inſulae partem, ſpoliantibus non ſatis commodam, derelinquerent, arctiores Provinciae limites poſuere.

Britannia avitis jam Legibus & Magiſtratibus liberata, Legato Caeſaris ſive Praeſidi paruit, qui [l] omnium Romae Magiſtratuum vice & officio fungebatur, excepto quod in cauſſis fiſcalibus ſuam [m] obtinuit juriſdictionem Principis Procurator. Hinc eſt quod ad illa, quae paſſi ſunt, ſervitutis mala hoc etiam acceſſiſſe queruntur Britanni, [n] *ſingulos ſibi olim fuiſſe Reges, nunc binos imponi, e quibus Legatus in ſanguinem, Procurator in bona ſaeviret.* A Legato autem potiſſimum, cui jus gladii permiſſum erat, profluxit omnis judiciorum tenor, [o] incertus quidem adhuc, & a novo

[e] Vide Taciti Annal. Lib. XII. c. 32. & Savilii Faſtos.
[f] Vide Taciti Annal. Lib. XIV. c. 29.
[g] Vide Sueton. in Claud. c. 25.
[h] Taciti Annal. Lib. XIV. c. 33.
[i] Vide Xiphilini Epit. Dion. p. 168. Edit. H. Steph.
[k] Taciti Annal. Lib. XIV. c. 33.
[l] Dig. de Officio Praeſul. Lib. I. tit. 18. l. 12.
[m] Taciti Annal. Lib. XII. c. 60. Sueton. in Claud. c. 12.
[n] Vide Tacit. in Vita Agricolae, c. 15.
[o] Spanhemii Orb. Rom. p. 257, 259, 272, & ſeqq. Edit. Lond. 1703.

Praeſide pro arbitrio ſuo libere variandus: Quoad jus privatum, ad urbana Praetorum Edicta maxime accommodata erant Praeſidum Decreta: In aliis vero, vel e priorum Edictis tranſlata, vel nova quaedam ad gratiam conciliandam ambitioſe compoſita, vel e Principum Mandatis & Reſcriptis, quoties graviores evenerant cauſſae, facta & inſtituta erant. Provinciales ad Hadrianum uſque ſpecialibus hiſce & incertis Praeſidum Edictis paruere: Illius autem juſſu conditum fuit per Salvium Julianum [p] Edictum Perpetuum, quod, ut exiſtimâſſe videtur [q] Tillemontius, una eademque fuit Civibus & Provincialibus juris dicundi regula; nec fortaſſe immerito, cum Juliani opinionem fuiſſe [r] accepimus, *Debere omnes Civitates conſuetudinem Romae ſequi.* Quomodocunque autem haec res ſe habet, hoc Edictum in Urbanum poſtea & Provinciale diviſum fuit, vel, ut judicat vir ſummus & ſupra omnem laudem poſitus [s] Spanhemius, ad ejus exemplum compoſitum mox eſt Edictum Provinciale, ex quo certa in poſterum & definita jura provincialibus dicerentur: Hoc autem Edictum ſub Hadriano factum eſſe, ut [t] cenſuit Dodwellus, libentius crederem: Et huc forſan referenda ſunt minus accurata illa [u] Chryſoſtomi verba, ἀπὸ Ἀδριανοῦ πάντας εἶναι Ῥωμαίους; Imperatorem ſcilicet ejuſdem juris conſortium, licet non ſuae civitatis privilegia, in commune omnibus tradidiſſe, quod vel maximi beneficii loco ab univerſis Provinciarum incolis habendum eſſet. Edicti autem Provincialis uſum abolevit tandem Caracalla, celeberrima illa Conſtitutione, qua omnes in orbe Romano ingenui, cives Romani effecti ſunt, niſi quibus honoris cauſſa ſuis uti Legibus permiſſum erat. Iſtiuſmodi autem ἀυξονομίαν Britannos aut habuiſſe aut impetrâſſe unquam, licet in hunc errorem duo juris noſtri Antiſtites inciderunt, nullus quod ſciam, ſuſpicandi locus eſt. Legum ſuarum jacturam patienter ferre poterant, cum per hanc Antonini Conſtitutionem ad ſummos Reipublicae honores patuit jam pervium & honeſtum iter: Nec amplius eorum animis ulla ineſſet veteris Diſciplinae cupiditas, quando in ſenatu, in exercitu, non togati ſolum, ſed trabeati & purpurati incederent. Hic erat, ſi Leges & Libertatem reſpicias, Britannorum ſtatus, mutatis ſolummodo Provinciarum, Praeſidum, numero, nominibus, dignitate, donec Romani fata fortunaſque civium raptoribus in praedam & poſſeſſionem reliquere.

Per quadringentos fere annos jus Caeſareum, varie quidem pro diverſo rerum ſtatu immutatum, amplexi ſunt Britanni; quod Druidum juriſdictionem & [x] ridicula de rebus frivolis inſtituta ſatis, ut opinor, e Provincialium mentibus deleverat. Poſt diſceſſum Romanorum non amplius eorum legibus, ſed ſuo [y] arbitratu degerunt vitam: Omnia vero ſtatim in pejus ruere; Rempublicam, quam nec a Barbaris tueri, nec inter ſe [z] legitime gubernare poterant, vi magis & incerta conſuetudine, quam definitis legibus conſtituebant. Cum novis hoſtibus, non de juris aut

[p] Vide Cod. Lib. I. tit. 17. l. 2. § 18. & Lib. IV. tit. 5. l. 10. & Eutropium Lib. VIII. c. 17. In hujus Edicti Perpetui imitationem compoſita erant Digeſta. Vid. Praef. primam ad Dig. § 5.

[q] Vide Tillemont. in Hadrian. ad A. D. 131.

[r] Cod. de vet. Jur. enucleand. Lib. I. tit. 17. l. 1. § 10.

[s] Spanhem. Orb. Rom. p. 272.

[t] Dodwelli Praelect. ad Spartiani Hadrianum, p. 335.

[u] Chryſoſtom. Comm. in Acta Apoſt. c. xxv. T. IV. p. 875. Ed. Savil.

[x] Plin. Hiſt. Nat. l. XVI. c. 44.

[y] Zoſim. Lib. VI. p. 376. Edit. Oxon.

[z] Gild. § 26.

vecti-

vectigalium ratione, ſed de aris fociſque certatum eſt: Nec ab [a] incurſionum terroribus & miſeriis tantum erat otii ut civilia pacis negotia reſpicerentur: Res erat iſtius aetatis armorum cura; nullus omnino humanioribus ſtudiis locus; & remiſſa juris auctoritate [b] deterrima quaeque impune graſſabantur. Diverſorum Principum imperia tantum diſtrahendis viribus inſerviere, & hoſtibus faciliorem ad victorias aperuerunt viam. Circa 135 annos [c] poſt adventum Saxonum Ceawlinus, Occidentalium Saxonum Rex, intra Vagam & Sabrinam fluvios concluſerat Britannos, captis Bathonia & Glovernia civitatibus: Eoſque, paucis interjectis annis, primum [d] vectigales fecerunt Northymbrorum Reges; quod ab [e] aliis etiam Saxonicae ditionis Regibus poſtea factum eſt. Britannis vero vectigalia ſaepius exuentibus graviora demum impoſuit [f] Athelſtanus, cujus ſucceſſores novo titulo ſe ipſi [g] Bretonum Reges appellaverunt. Nulla adhuc de juris regulis a Cambrorum Principibus revocatis, aut inſtitutis, occurrunt veſtigia, qui patriae fines libertatemque, quae ſupererant, non niſi aegre & imminuta tenuerunt. Par erat homines ſedibus ſuis ejectos, tanto malorum cumulo laceſſitos, primo ſummum ſervitutis odium, & averſos penitus a moribus religioneque Saxonum habuiſſe animos. Acerbiſſimam autem horum memoriam paulatim ademit dies; nec defuit huic rei indefeſſa Praeſulum Saxonicorum induſtria, ut ad Eccleſiae Romanae communionem citius revocarent. Primo hortari e Britannorum gente Epiſcopos ut catholicum celebrandi [h] Paſchatis ritum recte obſervarent; ad ſuorum [i] conſecrationes vocare; dein leniter increpare, docere ſingulos ſe multa moribus Eccleſiaſticis & Chriſtianorum paci repugnantia tenere: Pluribus, quae huc ſpectarent, argumentis moti Epiſcoporum animi de Eccleſiae Saxonicae conſtitutionibus melius [k] ſentire coeperant: Et, decurrente ſaeculo octavo, decrevit tandem Eccleſiae Menevenſis Archiepiſcopus [l] Elbodius, ut catholica ſervandi Paſchatis regula apud Wallos reciperetur; & cum paſchali Romanorum cyclo, Romanum tondendi capitis morem videntur ſuſcepiſſe: Aſſerius enim Menevenſis, qui ſub Elbodii ſucceſſoribus in Monaſterio

[a] Gild. § 25. Bed. Hiſt. Eccleſ. Lib. I. c. 15.

[b] Gild. § 19, 26. Bed. Hiſt. Eccleſ. Lib. I. c. 14. & 22.

[c] V. Chron. Saxon. ad A. D. 449. & Seldeni Mare Clauſum, c. 7. & Chron. Sax. ad A. D. 577. & 584.

[d] V. Bed. Chron. p. 30. Edit. Smith. & Hiſt. Eccleſ. Lib. I. c. 34. & Lib. II. c. 5, & 9.

[e] V. Chron. Sax. ad An. 828. & Will. Malmeſ. Edit. Savil. fol. 19. b. Chron. Sax. ad A. D. 853. & Ethelwerdi Chron. fol. 478. b. & Aſſer. Meneven. Edit. per Wiſe, Oxon. p. 6, 7.

[f] V. Poweli Hiſtor. Princ. Wallenſ. p. 50. & Will. Malmſ. fol. 27. b. Incredibilia plane ſunt, quae de tributo iſto ſcripſit Malmſburienſis, cum e legibus pateat tantum 63 libras vectigalis nomine a Rege Aberfraviae ſolvendas eſſe: Loco igitur 20 librarum auri, 300 librarum argenti, & 25000 boum, legerem 2 libras auri, 30 libras argenti, & boves 250, & hac ratione tributum in legibus memoratum longe ſuperat.

[g] V. Chart. Eadredi Regis in Append. ad Editionem Bedae Cantab. 1722. p. 772.

[h] V. Bed. Hiſt. Eccleſ. Lib. II. c. 2. & Lib. V. c. 18.

[i] V. ejuſd. Hiſt. Eccleſ. L. III. c. 28.

[k] V. ejuſdem Hiſt. Eccleſ. Lib. V. c. 18.

[l] V. Poweli Hiſtoriam Principum Wallenſ. p. 17. & 20, 21. ubi Elbodius vocatur Archiepiſcopus Venedotiae, **Archeſgob Gwynedd**; Titulus a nullis, quod ſciam, Eccleſiae Britannicae Epiſcopis unquam uſitatus. Et cum nulla fuerit apud Wallos, excepta Menevenſi, ſedes Archiepiſcopalis, & occurrat in iſtius Eccleſiae Catalogis **Elwoed**, ſive **Elvaoth**, ejuſdem nominis & aetatis Archiepiſcopus, Elbodium fuiſſe Archiepiſcopum Menevenſem haud difficulter mihi perſuaſi. Edoctus poſtea Elbodii nomen ſanctis Venedoticis adſcriptum fuiſſe, quia natus ſacro Promontorio, quod Incolae **Caer-gybi** vocant, nos **Holy-head**, facile expediri poſſe hunc locum ſtatim credidi. Legatur igitur in poſterum in Hiſtor. Princ. Wallenſ. " Elbodius Archiepiſcopus, patria Venedo-" tus," non " Elbodius Archiepiſcopus Ve-" nedotiae."

Sancti

Sancti [m] **Degui** inſtitutus erat, ſe [n] coronatum fuiſſe tradidit. Cambri Saxoneſque eorundem rituum, dogmatum, ceremoniarum jam facti ſunt participes, quod emolliendis foederandiſque animis plurimum valuit: Hinc mutua quaedam inter utriuſque gentis Principes tanquam fiduciae & amicitiae pignora ſubinde nata ſunt; offerentem ſe ad Epiſcopi confirmationem Regem Venedotorum Anaraudum a chriſmate ſuſcepit ſponſor & fidedictor ejus Rex Alfredus, & honorifice ab eo acceptus Anaraudus ſummam Angliae Regibus fidem obſequiumque ſe praeſtiturum [o] promiſit. Succreverunt indies, propter imperii finitimarumque Civitatum neceſſitates, plura cum Saxonibus commercia: Legationum cura praecipue demandata fuit Preſbyteris Eccleſiae de **Arcenfelde**, Wallice **Ergengi**, Com. Heref. Qui, docti forſan Sermonis utriuſque Linguae, veteri Inſtituto (ut e libro [p] Cenſuali diſcimus) ad obeunda apud Wallos Regum Angliae negotia tenerentur. Et huc pertinere crediderim illum [q] Chronici Saxonici locum, ubi legimus Cameleacum Epiſcopum in **Ircingafeld** a Danis captum & ad naves deductum, *quem tamen redemit Rex Eadwardus* XL. *libris.* Cameleacum iſtum Eccleſiae Landavenſis fuiſſe Praeſulem multa ſuadent; tempus, locus, nomen optime [r] conveniunt: Epiſcopum autem Britannum vix tanto pretio redemiſſet Rex Eadwardus, niſi aliquatenus ſuo ſubditus eſſet dominio, &, quod veriſimile eſt, Legati regii munere decoratus. Quacunque autem de cauſſa Regis animum ſibi tam feliciter devinxerat Cameleacus, poſt illud Elbodii decretum inflicta olim utriuſque gentis vulnera magis coaluerunt: Fecit eorundem Sacrorum uſus, ut iiſdem rerum civilium inſtitutis facilius aſſueſcerent. Ante Elbodii mortem nullum erat apud Wallos fixum legitimumque [s] imperium: Sua intus diſſidia, & turbida iſtorum temporum ingenia nihil ſtabile & tranquillum paterentur: Cui ſatis potentiae erat, regnum, aut aliquam ſaltem regni imaginem apud ſuos arripuit. Diverſiſſimum vero fuiſſe Wallis inſtituendae Reipublicae conſilium nos monuit diligens Inveſtigator antiquitatis [t] Humfredus Lhuydus.

" Haec Terra poſt excidium Britannicum in ſex Regiones dividebatur,
" ſicut ex antiquiſſimo libro de legibus Britannorum ſcripto legi; nam in-
" quit, poſtquam Saxones, devictis Britannis, Sceptrum Regni & Coronam
" Londinenſem adepti ſunt, omnes Cambriae populi ad oſtium Devi
" Fluminis ad Regem eligendum congregati ſunt, ac *yno doethant Guyr*
" *Guynedh, a Guyr Powys, a Guyr Deheubarth, a Reynnuc, ac Eſylluc, a*
" *Morganuc.* i. & illuc venere viri Guyneđiae, & viri Powiſiae, & viri
" Deheubarthiae, & [u] Reynnuciae, & Sylluciae, & Morganiae, & Mal-

[m] V. Aſſer. Meneven. Annal. Edit. Ox. 1722. p. 47, 49.

[n] Ejuſdem Annales. p. 50.

[o] Aſſer. ut ſupra.

[p] Cambd. Britan. in Silur. Com. Hereford. & Galei Append. ad Tom. II. ſcriptt. veter. p. 769.

[q] Chron. Sax. ad. An. 918.

[r] Secundum Regiſtrum Landavenſe a Williſio citatum **Cimeliane**, vel **Cimelian** Epiſcopus obiit circa A. D. 927. Et **Archenfeld** intra Dioeceſin Landavenſem olim fuiſſe teſtatur Giraldus Cambrenſis. in Deſcrip. Cambr. c. 4. p. 247. In omnibus, quas mihi videre contigit, Camdeni editionibus captum fuiſſe a Danis Cameleacum dicitur circa An. 715. Corrigendus proculdubio locus ad fidem Chron. Sax. A. D. 918. Vid. Camden. Britan. Com. Heref.

[s] Powel. Not. in Hiſt. Princ. Wallenſ. p. 20.

[t] V. Fragment. Britan. fol. 51, b. Cui ſuffragatur Dav. Powelus, vid. Annotat. in cap. 2. Girald. Cambr. deſcript. p. 243. Et hunc locum legibus Hoëlianis adſcribit Gul. Baxter. in Gloſſ. Antiqq. Britan. ſub voce SILURES.

[u] Reynuccia pars olim erat agri Herefordienſis & Monemuthenſis & Brechonienſis, ab auſtrali Vagae ripa circa fluvios **Mynwy** & **Govenny** poſita: Syllucia, vel Siluria (ut in

" gunum,

" gunum, quem alii vocant Maclocunium Guenedum, in Regem elegere, " circa A. D. 560." Haec ille. Quis autem credat tam egregiam fuiſſe apud iſtius aetatis Principes concordiam, tantum in rem communem conſilium, & tantulam dominandi cupiditatem, ut, depoſitis & abrogatis imperiis, tot aemuli in unius manus ſceptra transferrent? [y] Omnia prius adituri erant pericula, ut a finitimis ſua tuerentur. Nec ſemel occurrit locus in omnibus, qui ad hanc Editionem adhibiti erant, legum Codicibus; quod ab aliena & interpolante manu profectum eſſe evidenter probat: Et fatetur poſtea, quaſi de Codicis ſui fide minus ſolicitus, ipſe [z] Lhuydus, " hanc " Regionem diverſis Regulis ſubditam fuiſſe ad tempora Roderici magni, " qui Monarchiam totius Cambriae obtinebat, anno ſalutis 843, & eam " in tres partes dividens tribus filiis poſſidendam reliquit." Idem denuo aſſecutus eſt imperium Roderici ex filio Nepos HOELUS BONUS: Unde autem, an ex tutelarum jure (ſi ita loqui liceat,) an e populi voluntate propter ſummam in rebus adminiſtrandis prudentiam, ex Wallorum commentariis non conſtat: Potitus regno magnum Concilium ad *Ty Gwynn*, ſive Whitlandiam, in agro Maridunenſi convocavit, & ibi, partim abrogatis antiquis conſuetudinibus, Procerum conſenſu meliores juris regulas lingua propria conſcriptas primus ſtabilivit, [a] A. D. 942, vel 943.

Diſſimulandum autem non eſt, Scriptores noſtros de concilii iſtius tempore non ſatis inter ſe convenire. [b] Camdenus anno 914 habitum fuiſſe voluit: Doctiſſimus harum Legum Interpres ab HOELO primum promulgatas [c] credidit, antequam toti Walliae imperitabat. In diverſa abeunt de hac re Codices. Spelmannus cujuſdam Manuſcripti [d] mentionem facit, qui hoc Concilium ad annum 926 locaverat, maluit tamen, Hiſtoriae Wallenſis fide, ad annum 940, cui accedit rerum Britannicarum ſcientiſſimus [e] Edvardus Lhuidus. Solus [f] Taylorus Concilium celebratum non fuiſſe cenſet ante A. D. 942. Et ſunt quidem nonnulla quae id ſuadeant argumenta. Ex omnibus Legum praefationibus abunde confirmatur HOELUM fuiſſe eo tempore Venedotiae Regem, cujus Imperium, [g] teſte Caradoco Lancarvanenſi, non obtinuit ante annum 940; ſed cum in illa Principum Wallenſium Hiſtoria non ſatis accurate diſtinguantur tempora, certum & definitum annum habere non poſſumus, niſi hac forſan aggrediamur via: Secundum Annalium iſtorum ordinem

veteris Cambriae tabulae per Humf. Lhuydum deſcripta) Pars maxima & auſtralis agri Monemuthenſis: Vide Cambriae tabulam in Hornii Geograph. Amſtel. 1657. Haec regio ab Aſſerio Menevenſi vocatur *Gwent*, in quo explicando, neſcio quo caſu, lapſus eſt Stillingfleetus, & Venedotiam fuiſſe credidit. Vide Orig. Brit. p. 203. Et idem terrarum tractus, qui in loco citato dicuntur Reynuccia & Syllucia, ſunt forſan Caradoco Lancarvanenſi, *Gwentland*, & *Gwentlhwg*. Vide Poweli Hiſtor. Princ. Wallenſ. p. 42. Morgania Com. Glamorgan; *Guynedh*, *Powys*, & *Debeubarth* ſatis nota.

[y] Vide Gildae in Conſtantinum, Aurelium, Vortiporium, Cuneglaſum, & Maglocunum RR. invectiones § 26. Scripſit Gildas, ut cenſuit Chronologorum Princeps Uſſerius circa A. D. 565. Vid. Eccleſ. Britan. Antiq. ad Ann. 520.

[z] Fragm. Britan. fol. 42, a.

[a] Temere ergo ſcripſit Craigius, nullas fuiſſe eo tempore apud Britones leges, (Vide Jus feudale, Lib. I. tit. 7.) & Duckius, qui Latine ſcriptas & promulgatas eſſe voluit. Vide Lib. II. c. 8. De uſu, &c. Juris Civilis.

[b] Vide Camd. Britan. in Dimetis, agro Maridun. qui forſan ſecutus eſt Cod. MS. Coll. Jeſu apud Oxonienſes, aliena manu inſcriptum. *Leges Britannicae Hoeli dha, ex collectione Blegauridi Languaridi, qui claruit A. D.* 914. Et ejuſdem opinionis fuit Gul. Saleſburius.

[c] Vide Notas in Praef. primam, p. 3.

[d] Vide Concil. Vol. I. ad An. 940. In Gloſſario Camdenum ducem habuit, voce LEX.

[e] Vide Archaeolog. Britan. p. 258.

[f] Vide lib. cui tit. **Hiſtory of Gavelkind**, p. 97.

[g] Poweli Hiſtor. Princip. Wallenſ. p. 51, 52.

latae erant ab HOELO leges, poſtquam Chriſtianam ſuſcepiſſet fidem Danorum Rex Anlafus, & nondum expulſis e Northymbrorum regno Daniae Regibus; hos vero, firmante [h] Chronico Saxonico, ubi diligentior habetur calculus, ſecundo poſt Anlafi baptiſmum anno depulit Eadmundus, A. D. 944. Si igitur haec omnia, eo quo geſta erant ordine, deſcribantur, ſuum de ferendis Legibus Concilium A. D. 943 habuit HOELUS.

Nec minor olim fuit de Legum Wallicarum natura, quam de eo, quo latae erant, anno Opinionum diverſitas. [i] His placuit, quod collatis Saxonum Britonumque Legibus, vix alibi majorem juris diſcrepantiam reperiri poſſe: Ex altera [k] parte adeo inter ſe convenire dictum eſt, ut Saxonum Conſtitutiones a Britannicis derivatas fuiſſe haud dubitanter aſſerat Taylorus; aliam forſan juris originem & progreſſum daturus, ſi utriuſque gentis Hiſtoriam conſideratius perpendiſſet: De Legum vero ſimilitudine illum recte judicâſſe paucis commonſtrabo, rerum antiquarum arbitris plura relicturus.

Luebatur Homicidium apud [l] Germanos olim certo pecorum & armentorum numero; idem erat [m] Cambris Saxonibuſque commune piaculum, quod ab Homicidae conſanguineis ſecundum hominis occiſi ſtatum irrogandum erat: Hanc ſatisfactionem certis portionibus inter ſe dividendam receperunt Rex & univerſa fere occiſi Domus. In aliis criminibus aut delictis ejuſdem generis [n] Multae locum habuere. Reo, ſi per Judicis ſententiam injuria ſe affectum fuiſſe exiſtimaret, ad **Brawd-Lyfr**, ſive ad [o] librum Judicialem, provocatio erat. Hoc, ne ſaepius frivolis interpellarentur Judices, non niſi datis invicem pignoribus fieri debuit: Et **Brawd-Lyfr** in curia ſemper habuerunt Judices, non ſolum tanquam magiſtratus ſui indicium, quod de Legum Codice, quem Angloſaxones **Dom-boc** vocabant, voluit [p] Hickeſius, ſed ut confirmandis abrogandiſve illorum ſententiis inſerviret. Delatus apud Magiſtratum Reus, ſi objectum crimen dilueret, per utriuſque gentis Leges certos [q] Compurgatores, aucto vel imminuto ſecundum rei, quae agebatur, qualitatem numero, adhibere tenebatur. [r] Duo erant Compurgationum genera, quae apud Saxones majus vel minus Sacramentum dicta ſunt, propter majorem minoremve Conſacramentalium numerum, ut auctor eſt [s] Hickeſius: Contra ſummam viri in hiſce literis longe doctiſſimi auctoritatem, nihil temere ſtatuerem; hanc tamen non eſſe verum hujus diſtinctionis fundamentum vehementer ſuſpicor: Aliud certe habuiſſe [t] Wallos manifeſta res eſt, quod dubiis forſan & obſcuris Saxonum conſtitutionibus fidem lucemque afferat. Sacramentum minus, vel (ut cum Wallis loquar) *Llw rheithwr nod*, Juramentum Compurgatorum inferiorum, hoc erat;

[h] Vide Chron. Saxon. ad A. D. DCCCXLII, DCCCXLIV.

[i] Vide lib. cui tit. **A Collection of curious Diſcourſes**, &c. Oxon. An. 1720. edit. per Tho. Hearnium, p. 7. & Reliquias Spelmannianas edit. 1698. p. 102.

[k] Taylor. Hiſtor. de **Gavelkind**. p. 49, 50.

[l] Tacit. de Mor. German. c. 21.

[m] Vide Leg. Wall. p. 192, 194. & Leg. Saxon. Edit. per Wilkinſium, p. 18, 20, 41. & Hickeſii Diſſert. Epiſtol. p 110.

[n] Vide Legg. Saxon. & Wall. de vulnerum compenſatione, mulieris gravidae internecione, adulterorum poena, pugnis in Regia, ſervarum ſtupro, &c.

[o] Vide Leges, p. 186, 300.

[p] Diſſertat. Epiſtol. p. 60.

[q] Vide Leg. Saxon. p. 8, 12, 47. & Hickeſii Diſſertat. Epiſtol. p. 35. Leges Wall. p. 115. & paſſim.

[r] Vid. Leg. Inae, § 46. ȝaꝼoꝛþ onꝛace þonne be ꝺꝛẏꝛealꝺum, *tunc procedat purgatio duplex*, vel *utriuſque generis*, p. 22.

[s] Diſſertat. Epiſt. p. 35.

[t] Vide Leg. p. 134. collat. cum p. 208.

cum

cum homines non ingenui jurabant ſe credere Juramentum accuſati eſſe verum: Sacramentum alterum, *Llw rheithwr arall*, cum homines ingenui jurabant, ſibi veriſimilius videri, quod accuſatus ante juraverat. In inferiore genere, ſi unus ſolummodo Compurgatorum juramentum detrectaverit, reliquorum teſtimonium nihil valuit; in altero, licet pars tertia jurare noluerit, tamen ſecundum beſſem judicatum eſt: Ad abnegandum idem delictum, eodem numero utriuſque generis [u] Compurgatorum ſaepius utebantur, quod unice probat, hanc majoris minoriſque Sacramenti diſtinctionem a Conſacramentalium numero oriri non poſſe: Et quod magis ſuadet errâſſe in hac re Hickeſium, apud Anglo-Normannos a multis retro ſaeculis luculenta ſunt hujuſce moris paululum immutati veſtigia. In Judicum itinerantium Curiis, quas *grandes Aſſizas* vocamus, ubi criminales Provincialium Actiones expediuntur, de eodem delicto duo conſtituta ſunt ad veritatem inquirendam Juratorum genera, qui ſub majoris minoriſve [x] Juratae nomine diſtinguuntur. His, niſi in eandem omnes ſententiam conceſſerint, veredictum ſive reſponſum apud Judicem proferre non licet; illis licet, ſi vel duodecim conſenſerint. Ex hoc veteri Compurgatorum inſtituto emanâſſe demum Duodecimviratus Judicium, nec ab eo (ut cenſuit Hickeſius) toto coelo differre, quae dicta ſunt, nullum dubitandi locum videntur reliquiſſe.

Criminis damnatus vaccis multabatur; quod [z] unicum fere erat apud Wallos ſolutionis & ſatisfactionis genus: Habuiſſe tamen nummorum uſum, licet rariorem, e variis [a] Legibus de percutienda, ſolvenda, & depoſita in alterius manus pecunia apertiſſime demonſtratur. Fruſtra [b] objicitur, univerſos Principum Wallenſium nummos penitus evanuiſſe, &, poſt tot erutos & effoſſos Romanorum Saxonumque theſauros, locupletandis eruditorum Scriniis ne obolum quidem ſupereſſe, cum [c] Hiſtorici noſtri teſtentur, ſummos Angliae Proceres & celebriora oppida primum jure habuiſſe, & dein arrogaſſe, proprii numiſmatis percuſſuram, quorum tamen nulla, quod ſciam, hodie comparent.

[d] Libra Wallica ejuſdem erat ac Saxonica Valoris, ducentis & quadraginta Denariis, ſive *Ceinjogeu*, conſtans; & eadem fere obtinuit apud utroſque populos pecuniam computandi ratio, niſi apud Wallos ſimplicior paullo erat, nec in ea ſummularum varietate poſita: Vetuſtioribus Wallis erant [e] Libra, Denarius, & ejus partes; Marca & [f] Solidus, quae rarius occurrunt, ſerius, ſi quid judicem, & poſt Normannorum tem-

[u] Vide Leg. p. 209, 226.

[x] Forenſibus noſtris **Grand & Petty Jury.**

[y] Diſſert. Epiſt. p. 35.

[z] Vide Leges, p. 185.

[a] Vide Leges, p. 10, 71, 217.

[b] Vide Lib. cui tit. **Remains concerning Britain,** p. 200. Lond. 1624.

[c] Gul. Neubrig. Hiſtor. Ed. per Hearn. p. 75. & Seldeni notas in Eadmerum, p. 217. Ed. 1623.

[d] Confer Legum p. 131, 158, 191, quae libram Wallicam CCXL Denariis conſtare ſatis probant.

[e] *Punt* libra, a Lat. Pondo. *Morc*, Marca ab A. S. mearc. *Swlld*, Solidus, illius ἔτυμον. *Ceanjawg*, Denarius, interdum Pecunia: Vide Gloſſ. in voce. Forſan a Lat. PECUNIA, abjecta cum vocali ſua muta, & *a* finali latius prolata. Italis *Conio* eſt Pecunia, Franco-Gallis **Coin,** quae, ut Menagio placuit, a Lat. *Cuneus*. Wallicum *Ceinjawg* ejuſdem eſſe originis, cujuſcunque ſit, non dubito. *Dimmai* Wallis obolus, a Lat. Dimidium, *Fyrlhing* Quadrans ab A. S. Feoꝺlinʒ.

[f] Prima, ſi bene memini, Solidorum fit mentio, ubi de feudalibus Wallorum inſtitutis agitur, p. 164. & collatis inter ſe Sectionibus 6, 7, 8, ejus paginae, Solidos illos ejuſdem fuiſſe Valoris ac Solidi Normannici ſatis evincitur. In pag. 264. § 6. alia eſt Solidorum ad Dena-

pora

pora in uſu eſſe coeperunt; nam Numiſmatum eorum nomina in recentioris aevi Exemplaribus praecipue memorantur, & [g] valor, qui in his Legibus exhibetur, a Saxonica illorum aeſtimatione diverſus, Normannicae ad amuſſim convenit. De Solidorum numero in libra Saxonica (ut id obiter moneam) multa ſunt, nec ſatis enucleate, a viris doctiſſimis in utramque partem diſputata: Contendit [h] Hickeſius libram Saxonicam fuiſſe LX Scyllingorum ſummam; contra [i] Camdenus, Spelmannus, Fleetwoodus, commendatiſſima famae nomina, XLVIII Solidis conſtitiſſe aſſerunt: Utrumque recte; in hoc ſolum ex utraque parte erratum eſt, quod crediderint [k] Solidum ejuſdem ſemper fuiſſe valoris, quinque ſcilicet Denariis aeſtimatum: Diſcimus autem ex Gulielmi I legibus Solidum quatuor Denarios valuiſſe, [l] **Del dei apres le polchier** XV **Solz de Solt Engleis, co eſt quer Deners,** i. e. *pro digito pollici proximo* XV *Solidi de Solido Anglicano, hoc eſt quatuor Denarios.* Legis iſtius latores, aut per Solidum Anglicanum Saxonicum non ſignificâſſe, aut valorem ejus non recte intellexiſſe nemo dixerit. Et eo diligentius obſervatum velim, quod, hoc conceſſo, Solidum aliquando quatuor Denariis, quandoque quinque conſtitiſſe, tota haec Controverſia levi opera dirimatur. Ducti enim in ſe numeri 4 & 60, aequales ſunt 5 & 48 multiplicatis; utrique conficiunt CCXL Denarios, vel libram Saxonicam: Et conſequens eſſe videtur, cum libra [m] LX Solidis conſtabat, ſingulos quatuor Denariis aeſtimatos eſſe, & quando XLVIII Solidi conſtituebant libram, valorem Solidi fuiſſe quinque Denarios. Sed ut ad inſtitutum redeam: In civilibus actionibus quaſi apud ſocios populos eadem fere Legum facies & ſimilitudo: Fatendum quidem eſt, Terrarum alienationes, Saxonibus familiares admodum & conſuetas, in Wallia nullas fuiſſe: Apud Saxones terras Codicillares, ſive Allodiales, cuivis liberum erat pro arbitrio concedere, niſi placuiſſet prioribus praediorum Dominis terras ſuas alienationibus non eſſe obnoxias: In hoc caſu [n] lege cavit Alfredus, iſtiuſmodi terras ab heredibus nullo modo alienari debuiſſe. Cenſuales autem, ſive vectigales, illorum agros ſine [o] Domini conſenſu alienare fas non erat. Hujuſce generis erant omnes apud Wallos agrorum proprietates, illis ſolummodo exceptis, quae [p] Eccleſiae Menevenſi, aut Miniſtris Aulicis ſunt conceſſae; & in hac re veterem [q] Germaniae morem legibus approbârunt: Heredes & Succeſſores ſui

rios ratio. Sed pro *deg ſwlld* legendum eſſe cenſet *Moſes Gulielmius*, *dau ſwlld*, quod tugurii autumnalis pretium eſt in pag. ſequenti § 9.

[g] Saxonibus Marca ſive Mancuſa erat XXX Den. ſive pars octava librae, ut nobis hodie **Half a Crown.** Normannis & Wallis Marca erat librae bes, ſive XIII Solidi & IV Den. Solido XII Den. aeſtimato. Vid. Gloſſ. Voce Morc.

[h] Differt. Epiſtol. p. 111. Dni And. Fountaine Epiſt. praefix. Diſſertationi de Numiſm. Saxon. p. 165.

[i] Vide **Remains,** &c. p. 200. Spelman. in Gloſſario voce Libra. Fleetwoodi Chronicon pretioſum c. III. Vid. etiam Lambard. & Wilkinſ. in Gloſſariis.

[k] Vide Hick. Diſſert. Epiſt. p. 109. & Camden. Spelman. Fleetwood. Fountain. ut ſupra.

[l] Vide Guliel. I. leges § 13. p. 221. Ed. Wilkinſ.

[m] Aliquando libra apud Anglo-Saxones L Solidis conſtitiſſe videtur, ut in Leg. Canut. § 69. collat cum Guil. I. Leg. § 24. & alibi. Hoc ſolum factum erat ut computatio fieret per numerum rotundum, & numeri rotundandi gratia pro 48 Solidis 50, pro 96, 100, & pro 192, 200 Solidi numerantur.

[n] Vide Leg. Alfredi § 37. Ed. Wilkinſ. p. 43. & Hickeſii Diſſertat. Epiſt. p. 60, 61.

[o] Vide Hickeſ. ut ſupra.

[p] Vide Leges, p. 120, & Lib. I. de Officiis domus regiae paſſim. Vide etiam Additamenta ad Hon. de Richemond, p. 276. de terris ratione officii habitis.

[q] Tacit. de mor. German. c. 20.

cuique

cuique liberi, & ſi liberi non ſunt, proximi gradus in Succeſſione: [r] Teſtamentorum uſus de bonis immobilibus plane nullus erat: [s] Pater filium exheredare non potuit, nec terra alienari, niſi in gravioribus cauſſis, & univerſo totius gentis conſenſu. Si de finibus aut hereditate controverſia erat, apud Wallos Saxoneſque commiſſum eſt [t] Judicium Provinciae, Comitatus, Centuriae, vel (ut Walli loquuntur) *Henadurjeid gwlad*, Seniorum patriae, teſtimonio; Univerſis melioris notae & conditionis hominibus conſtituta erat poteſtas, ut, in cauſſis praedialibus cognoſcendis, [u] Veri Inquiſitores & Judici tanquam [x] Aſſeſſores eſſent: Donec, [y] concuſſa & deleta fere legum Hoëlianarum auctoritate, ab Anglia Judicium duodecimvirale invexerant Wallorum Principes. In hiſce Curiis ſemper aderat [z] Sacerdos, qui precibus praeiret, Judicibuſque in interpretandis & exequendis legibus tanquam monitor & coadjutor eſſet: Neque Epiſcopi ſolum apud Saxones, ſed [a] Preſbyteri aliquando in maxima Provinciarum celebritate juriſdictionem habuerunt. In jus vocati erant Rei, non per brevia, ſed per [b] nuntium ſive Apparitorem; ejuſque de citatione facta ſufficiens erat Teſtimonium, niſi trium hominum juramento denegatum.

Haec de Legum comparatione dicta ſufficiant: Et non ſolum conſentaneas fuiſſe juris formulas, ſed publica dignitatis officia primo etiam intuitu declarant tot cognata Principum, Magiſtratuum, Aulicorum, vocabula. Quid enim aliud eſt [c] *Edling*, apud Wallos Princeps deſignatus, quam Anglo-Saxonum Æþelinȝ, i. e. *filius nobilis*, vel nobiliſſimus, ut Caeſares, labante Romanorum imperio, [d] Nobiliſſimi vocabantur. In rebus forenſibus, Judicum Nomina a Saxonicis facili origine repetantur; Judex appellatur *Yngnad*, vel *Brawdwr*, vel *Barnwr* quae ſunt ab Angloſaxonicis ynȝan *fari*, & bræðan *ſententiam dicere*, & Beorn, *Patricius*, minime violatis Etymologiae regulis: [e] *Diſdain*, *dapifer* ab A. S. Diꝛcðeȝn *Miniſter ad menſam*; [f] *Penhebogydd*, *Aucupio praefectus* ab A. S. haꝛoc *accipiter*: [g] *Rhingyll*, *qui fores percutiendo Reos in jus vocabat*, ab A. S. Rinȝan, *pulſare*, cum id genus aliis, derivari videntur: Saxonicis utebantur etiam in Curia & Palatio titulis, & ab eodem fonte juris ſui regulae, & Domus regiae officia ex parte ſaltem promanabant. Nec forſan Regiae Anglo-Saxonum forma quaedam & imago, & Aulicorum ibi agentium jura, munera, conſuetudines aliunde melius quam ex HOELI Legibus in memoriam revocentur: Facilius in hanc opinionem tranſibunt, quibus paucula illa quae apud [h] Fletam occurrunt de Aulicorum officiis cum hiſce Wallorum Legibus conferre viſum fuerit.

[r] Vide Leg. p. 121, 221.
[s] Vide Leg. p. 149, 348.
[t] Vide Leg. Sax. p. 146. § 76. Ed. Wilkinſ. Hickeſii Diſſ. Epiſt. p. 33. & Leg. Wall. p. 121.
[u] Vide Leg. p. 121.
[x] Ibid. p. 123. § 12. & Gloſſar. voce UCHELWR.
[y] Vide Append. p. 526. § 76. & alibi.
[z] Vide Leges, p. 123, 126. & Hick. Diſſert. Epiſt. p. 4.
[a] Diſſertat. Epiſt. p. 60.
[b] Vide Diſſert. Epiſt. p. 8. & Leg. Wall. p. 62.
[c] Vide Leg. p. 12.
[d] Quorum primus erat, auctore Pancirolo, Licinius Valerianus. Vid. Comm. in Not. Imp. Orient. c. 4. & Pitiſci Lexicon Antiqq. Roman. voce NOBILISSIMI. Sed ante Licinium Philippus junior appellatus erat Nobiliſſimus Caeſar, ut patet ex Inſcriptione apud Brigantes reperta: Vide Camd. in Brigan. Com. Cumbriae. Nobiliſſimi vero demum vocabantur, qui Caeſaribus erant inferiores & dignitate proximi: Vid. Seld. in lib. cui tit. **Titles of Honor**, Par. II. c. 1. § 4, 5.
[e] Leg. p. 20.
[f] Vide Leg. p. 23. Vocabulum Normannorum temporibus antiquius, qui Aucupes ſuos **Falkners**, a Gallico **Falcon** vocabant.
[g] Vide Leges, p. 62.
[h] Vide Fletam Lib. II. c. 7. *Camerarius ex antiqua conſuetudine habeat omnia vetera banqueria*

PRAEFATIO.

Habemus etiam apud Wallos proceſſus quoſdam & inſtituta juris, quae HOELI ſucceſſoribus poſt Normannorum tempora accepta referantur: Quaecunque legimus in libro II. c. 14. &[i] alibi de Inveſtituris, ſervitiis Ruſticis (praeter vectigalis annui & commeatuum ſolutionem) de fundis quibus annexa erant munera, & de quibus, Actione veteri cognationis nomine inſtituta, experiri non poterant, fuiſſe originis Normannicae quis dubitet, cum feudales Anglo-Normannorum conſuetudines apud illos viguiſſe conſtet? Nam licet ex generaliori[k] feudorum uſu, liberi, ſi plures eſſent, in aequas *feudi ignobilis* partes ſuccederent; tamen *in non exigua parte Normanniae, & tota Britannia* ([l] Craigium audis) *ſi plures ſint filii, primogenitus ſuccedet ſolus*, nec ulla pars feudi ad reliquos fratres pertinebit. Peculiaria Anglo-Normannorum inſtituta, a quibus potius Walli quam a Normannis ipſis derivarunt? Propter illa veterem quidem, ſed exitialem Conſuetudinem de **Gavelkind**, ſive Succeſſionis in Capita, minuerunt partim & abrogârunt; & demum conceſſum erat, ut frater natu maximus, [m] feudo integro, quod a Domino de more & ſolenniter receperat, ſolus aliquando, vix autem ſine aemulo, frueretur: Si lex illa antiquius obtinuiſſet, quam felicem fratrum diſcordiis, [n] peſtiferis & ſanguineis de adeunda hereditate litibus, poſuiſſet exitum? Hucuſque in admittendis feudis utilitati & commodis Reipublicae conſultum erat: Sed ſtatim ad onera, ſervitutes, extremas atque inimiciſſimas juris feudalis partes cupide & appetenter nimis decurrebant Walliae Principes. Legibus eorum ſancitum eſt, nullam foeminam a ſolvendo Maritagio, ſeu vectigali, quod pro licentia ſe nuptum collocandi Domino debebatur, immunem eſſe: Eadem obligatione [o] omnes liberorum aeque ac ſervorum filiae implicatae tenebantur. HOELO recentiora eſſe feudalia Wallorum ſervitia, licet ſint forſan qui diſſentiant, non levibus argumentis inductus crederem: Plurima & praecipua juris iſtius vocabula a Gallis orta ſunt; & qui originem ejus & progreſſum diligentius[p] ſunt ſcrutati, uno ore tradiderunt, Feodorum ſervitutes Saxonibus noſtris nec uſitatas nec auditas fuiſſe unquam. Non facile igitur concedatur, foeda & abjecta juris iſtius miniſteria per Walliam tam altis radicibus eſſe defixa, cum Saxonibus finitimis & propinquis ſuis ignorarentur; aut conſuetudinem (ut de Maritagiis obſervat [q] magnus juris Anglicani Antiſtes) rationi, ut quae maxime, adverſariam tam publice ubique, & generatim apud eos receptam fuiſſe, ut immunem haberent neminem. Mihi vero rectius ſentire viſus fuerit, ſiquis juris feudalis uſum ad Wallos deductum fuiſſe dixerit, a ſervitiis finitimae Anglorum genti primum impoſitis ab Hugone Lupo Comite Palatino Ceſtriae, aut Rogero[r] de Montegomerico Salopiae Comite, qui traditas ſibi a Gulielmo I.

& tapetos, curtinas, & lecta Regia. Et Leg. Wall. p. 34. de Miniſtro a Cubiculis. *Stragula lecti Regii vetera ad illum pertinent.* —— Flet. Lib. II. c. 15. *Hoſtiarii eſt, literam pro lectis intrinſecis — emere, & ignem præparare.* Leg. Wall. p. 64. De Oſtiario, *Stramen in uſus Aulicos colligendum ipſe comparabit, & ignes accendi curabit.*

[i] Vide Leg. p. 131, 164, 297, 326.

[k] Vide Conſuetud. Feudorum, Lib. I. tit. 8.

[l] Craig. Jus Feudale, Lib. II. tit. 13. § 11. p. 424. Ed. Lip. 1716.

[m] Vide Leges, p. 144.

[n] Vide Priſei Defenſ. Hiſtor. Britan. p. 16.

[o] Vide Leg. p. 90, 92. & alibi.

[p] Vide Spelman. Gloſſar. voce FEUDUM. & Craigii Jus Feudale, Lib. I. tit. 7. & Praefat. Epiſcopi Derrenſis ad Leg. Sax. p. viii.

[q] Vide Littleton. in Lib. dict. **Coke's Inſtitutes**, Lib. II. § 209.

[r] Wallorum Maritagia a Comitibus hiſce Normannis originem habuiſſe fidem affert Liber Cenſualis, ubi (ut a Camdeno citatur) in Urbe Salopia inſtitutum legimus

provincias

provincias arroganter & imperioſe ſatis adminiſtrarunt: Haec ab illis accepta, & ſuis moribus accommodata Wallorum Principes in majora deficientis aerarii commoda auxerunt ſtatim & propagarunt. Maritagia impoſuerunt Normanni praecipue heredibus foeminis, nec ad Villanorum filias niſi peculiari [s] Manerii cujuſdam conſuetudine pertinebant. In Wallia latius evagata ſunt Maritationis jura, a quibus, ut [t] JCtis ſuis placuit, liberae non erant vel Regis filiae. Ex [u] extentis feodorum de **Richemondſhire** patet, Maritagium, cum evenerit, ſolvendum eſſe ſecundum valorem terrae: Fuit igitur apud Anglo-Normannos certa & definita penſio: Sed quantum exigebant, aut *qualem* (ut doctiſſimi Editoris in ſuis ad Regiſtrum [x] obſervationibus verbis utar) *in eo levando rationem obſervabant, parum conſtat.* Huic dubio forſan a Wallorum Legibus reſponſum habeamus, [y] ubi Maritagium filiae ejuſdem ſemper eſt valoris atque Heriotum Patris: Et cum iſtiuſmodi cenſus Normanni ſecundum Valorem terrae exegerunt, quidni eandem fuiſſe utrique populo levandi ejus rationem merito ſtatuamus?

Haec autem non ideo a me dicta eſſe vellem, quaſi univerſa Legum Wallicarum capita & proceſſus aut a Saxonum, aut Normannorum moribus compoſita & deſcripta exiſtimaverim; nonnulla proculdubio a veteribus Patriae inſtitutis profluxere, quae ante legem latam juris vigorem habuerunt. Hiſce accenſendum eſſe judicarem, Diſtributionem terrarum in capita, ſive aequalem inter omnes filios partitionem, quod a Juriſconſultis noſtris **Gavelkind** nuncupatur. Sed cum illa quaeſtio a duobus utriuſque gentis [z] advocatis copioſa & erudita ſatis contentione dudum agitata ſit, nihil factum eſſet in hac Cauſſa, niſi Somneri argumenta, quibus iſtam Conſuetudinem a Wallia penitus abjudicavit, ad diſquiſitionem paulum revocarem. Haec igitur potiſſimum, tanquam opinionis ſuae fundamenta poſuit vir doctiſſimus: 1. [a] Vocem iſtam **Gavelkind** manifeſto eſſe Originis Saxonicae, a ȝaꝑol ſive ȝavele, *vectigal, cenſus, redditus,* & ȝecynde, contracte cynde (ȝe particula ſaepius apud Saxones otioſa) *natura, genus, modus, qualitas.* Sic terra de **Gavelkind** eſt terra redditibus vel ſervitiis annuis obnoxia; ab hoc fonte in partes ſuas componentes facillime ſe reſolvit Vocabulum; quod in [b] Wallorum Lexicis, Gloſſariis (vel Legibus addam) fruſtra quaeritur. 2. [c] Nullam fuiſſe apud Wallos in propria, plena, & perfecta vocis iſtius ſignificatione iſtiuſmodi Conſuetudinem. 3. [d] Speciem illam & ſimilitudinem Conſuetudinis de **Gavelkind**, quam habuerunt Walli, a Cantianis ſuis accepiſſe. Ad nomen quod attinet, minime abſurdam aut incongruam ejus Etymologiam attulit [e] Taylorus;

" Ut mulier accipiens quocunque modo mari-
" tum, ſi Vidua erat, dabat Regi XX Solidos;
" ſi puella decem Solidos, quolibet modo ac-
" ciperet Maritum." Vid. Camden. in Cornaviis Com. Salop. *quolibet modo*, i. e. Sive Mulier nuptum data a Gentilibus, ſive clam nupta, vel rapta & violata fuit. Sic enim Leges Wallicae. " A vidua requiretur Maritagium." p. 87. " Qui puellam clam abduxerit, vel " foeminae vim intulerit, ſolvet Maritagium e-
" jus." p. 86. Non igitur de Adulteris intelligendus eſt hic libri Cenſualis locus, ut ſuſpicatus eſt olim Spelmannus in Gloſſar. voce MARITAGIUM.

[s] Vide **Coke's Inſtitutes**, Lib. II. § 209.

[t] Vide Leges, p. 369.

[u] Vide Regiſtrum Honoris de **Richemond**, p. 65.

[x] Vide Obſervationes in Regiſt. p. 246.

[y] Vide Leges, p. 90, 164, 366.

[z] Vide Somner. in Lib. cui tit. **A Treatiſe of Gavelkind**, & Taylorum in Lib. inſcrip. **The Hiſtory of Gavelkind.**

[a] Vide Somner. ut ſupra, p. 13, 37, 38. Edit. 1726.

[b] Somner. ut ſupra. p. 54.

[c] Somner. ibid.

[d] Somner. ibid.

[e] Vide Taylori Hiſtor. de **Gavelkind**, p. 93, 132.

lorus: Esse potuisse nimirum a *Gafael*, *tenura*, & *Cenedl*, *generatio*; inde *Gafaelcenedl*, *fundus gentilis sive hereditarius:* Addita etiam hac [f] observatione, cum apud alios ejusdem vel cognatae linguae [g] populos vox **Gavelkind** in usu non esset, probabilius sibi videri non esse Saxonicae originis. Verbi autem istius originem a Saxonibus repetendam esse quid apertius? In Wallorum Legibus, & forensis usus vocabulis nihil simile occurrit: Hoc apud Linguae Wallicae peritissimos in confesso est: Et in hac quaestione verbum quid valeat, non video, ubi de re, non de nomine disceptatio est. Recepta erat vox **Gavelkind** (ut innuere videtur ipse [h] Somnerus) serius & post Normannorum tempora. Victoribus illis, paucis post ingressum annis, nihil fere, nisi quod domesticum, populare & e Normannia advectum placuit: Nova erant juris vocabula & Actionum formulae; novae de adeundis agrorum hereditatibus & possidendis leges conditionesque quas *tenuras* vocabant. Tum necessarium esse coeperat, ut vetus ille & Saxonicus ritus a caeteris distingueretur, qui, **Gavelkind** appellatus, inter Cantianos praecipue remansit. Apud Saxones (si praediorum jura spectemus de quibus accuratissime tractatus est [i] Somnerus) duo erant terrarum genera, Allodiale, & Censuale, sive beneficiarium; hoc certis & praestitutis vectigalibus obnoxium; illud ab omnibus Servitiis, (excepta expeditione, arcium, & pontium constructione, trinodi illa necessitate) immune. Terrae Censuales dictae erant, aut **Folcland** a possessoribus, vel [k] **Gavolland** & **Neatland**, aut tale aliquid a ratione & conditionibus possidendi; vectigalibus [l] Romanorum agris non absimiles, qui in perpetuum ea lege locati sunt, ut tamdiu pro illis vectigal pendatur, quamdiu neque ab ipsis qui conduxerint, nec illis, qui in locum eorum successerint, auferri eos liceat. Vectigales illos Anglo-Saxonum fundos fuisse communi jure inter omnes filios aequaliter dividendos, ex eorum Legibus idonea probatione colligatur: In Canuti Legum [m] capite 75, ubi agitur de hominum hereditatibus, qui inferioris erant conditionis, sancitum est, *Capiant heredes terram & dividant eam quam aequissime*, ⁊ rcyrtan hit yriþe ruhte. Dixit quidem diversae Opinioni magis favens [n] Somnerus, nihil amplius ex hoc loco inferendum esse, quam factas fuisse istiusmodi hereditatum inter omnes filios partitiones, secundum eum, qui ad unumquemque pertinebat modum; qualis autem fuerit iste modus, an pro cujuslibet Provinciae more, vel voluntate Domini, judicari non posse: Sit forsan auctoritati hominis, qui literaturam illam a tenebris revocavit, & modestiae ejus, aequissima fere postulantis, hoc concessum: Alio igitur in hac re opus est arbitrio, quod Gulielmi I Leges, exhisce Canuti constitutionibus potissimum [o] desumtae, facile suppeditant; ubi legimus,

[f] Vide ut supra, p. 161.

[g] **Gabel** vel **Gaffel** apud Germanos est *furca*, *bidens*. Vide Kilianum. Inde forsan Saxonum gaful, *vectigal*, sive *Servitium rusticum*.

[h] Vide Somneri **Gavelkind**, p. 50.

[i] Vide Lib. laudat. Propos. IV.

[k] **Gavolland**, *terra censualis*, a gaful, *vectigal*. **Neatland**, *terra emphyteuticaria*, a nyttian, *frui*. Somn.

[l] Vid. Digest. Lib. VI. tit. 3. Si ager vectigalis, &c.

[m] Vide Leges Saxon. p. 146.

[n] Vide Somneri **Gavelkind**, p. 78. & sequent.

[o] Ita statuerunt non sine Antiquitatis suffragio, & magna Legum istarum congruentia summi de re Antiquaria Judices. Vide Seldeni Illustrationes in Draitoni Polyolbion carmine XI° ad finem; & Spelmanni Concilia, Tom. I. ad A. D. 1056. Haec de Rege Canuto Guliel. Malmsb. Lib. II. c. 11. "Omnes Leges ab Antiquis Regibus & maxime Antecessore suo Ethelredo latas sub internecione regiae multae, perpetuis temporibus observari prae-

[p] Seldeno Interprete, *liberi hereditatem aequaliter dividant*; hanc etiam Legem pervidit [q] Somnerus, & parum abfuit quin ſibi ipſe ſuaſerit conſuetudinem ſuam Cantianam de **Gavelkind** latiſſime, aut ubique potius, (quod ſine dubio concedatur) apud Saxones obtinuiſſe. [r] Auctor tamen idem eſt contra [s] Lambardi ſententiam, *Gavelkindam* fuiſſe ſeorſim ſumtam tenurae ſpeciem, & a Socagio diverſam, quia toties in Archivis Eccleſiae Chriſti Cantuarienſis reperiuntur Chartae Donationum ſub hac forma, *ad*, vel *in Gavelkindam*, quam [t] Fleta etiam vocat [u] *Tenuram de* **Gavelkind.** Hoc autem [x] Glanvillae teſtimonio quam maxime adverſatur, qui hereditatem inter omnes filios ex aequo dividuam Socagium fuiſſe docuit. Et ejus in hac Cauſſa auctoritatem rei ipſius ratio confirmat: *Gavelkinda* non ideo fieri potuit Tenura, quia iſtiuſmodi terrae diviſioni inter filios, ſed quia certis ſervitiis obnoxiae erant: Servitium enim, vel Domino reddendum vectigal, efficit Tenuram, non aliqua Tenurae annexa vetus conſuetudo. Ad opinionem ſuam ulterius promovendam auxiliare adducit argumentum [y] Somnerus: Quod poſt Statutum 18 Edw. I, *Quia Emptores terrarum*, &c. dictum, ut nullae erant Donationes terrarum pro [z] Homagio & Servitio, ita neque *ad*, vel *in Gavelkindam:* Illud vero neque uſquequaque verum eſt; neque, ſi verum, huic quaeſtioni terminandae quicquam, ut opinor, inſerviret: Quaſdam Donationes pro Homagio & Servitio poſt illud Statutum ab intermediis terrarum Dominis factas eſſe & Charta Regia confirmatas, ab Inquiſitione ſub Edw. III habita, probari poſſit, cujus partem, quae huic rei illuſtrandae ſufficiat, e MSS. Chartarum collectione ad Honorem de **Haſtings** pertinentium, [a] infra exhibendam duxi. Sed non multum noſtra

" cepit, in quarum cuſtodia etiam nunc tempore " [Bonorum] ſub nomine Regis Edwardi jura- " tur, non quod ille ſtatuerit, ſed quod obſer- " vaverit." Ed. Savil. fol. 42. a. Quod a collatis inter ſe Canuti & Guliel. I legibus confirmari poſſit.

[p] Vide Not. in Eadmerum, p. 184. & Leg. Guliel. I § 36. p. 225. Ed. Wilkinſ.

[q] Vid. Somner. ut ſupra, p. 83.

[r] Ibid. p. 145.

[s] Vide Lib. cui tit. **A Perambulation of Kent,** p. 535. & ſequent.

[t] Vide Lib. VI. c. 17.

[u] Poſt Normannorum ingreſſum in omnibus Angliae Provinciis, excepta Cantiana, ſive Dominorum arbitrio, ſive populi voluntate exolevit fere Conſuetudo de **Gavelkind:** Et Tenura illa, quae alias Socagium, apud Cantianos, **Gavelkind** dicebatur.

[x] " Si plures reliquerit filios, tum diſtingui- " tur utrum ille fuerit miles, vel per militiam " tenens, aut liber Sokemanus; quia ſi miles " fuerit, vel per militiam tenens, tunc ſecun- " dum jus regni Angliae primogenitus filius " patri ſuccedit in totum. — Si vero fuerit li- " ber Sokemanus, tum quidem dividetur here- " ditas inter omnes filios, quotquot ſunt, per " partes aequales, ſi fuerit Socagium & id an- " tiquitus diviſum." Lib. VII. c. 3.

[y] Somner. ut ſupra, p. 146.

[z] Spelmanni Gloſſar. voce HOMAGIUM.

[a] *Inquiſitio capta apud Burgherſhe coram Willielmo de Northe Eſcaetore Domini Regis in Comm. Cant. Surr. Suſſex, & Middleſex* xiii *die Decembris Anno Regni Regis Edw.* III *ſexto.* " Jura- " tores dicunt, quod Johannes de Britannia " Comes Richemond, qui de Rege tenuit in " capite Baroniam de Haſtings in Com' Suſſex " dedit, & conceſſit Bertramo de Montbocher " & Johannae Uxori ejus maneria de *Hamerden* " & *Filſham*, cum pertinentiis, ac etiam quae- " dam terras & tenementa in *Morley* & *Corteſ-* " *ley*, quae man', terrae, & ten' fuerunt parcel- " lae Baroniae praedictae, Habend. & tenend. " eiſdem Bertramo & Johannae, & heredibus " de corpore ipſius Bertrami legitime procrea- " tis de ipſo Comite & heredibus ſuis, Red- " dend' eidem Comiti & heredibus ſuis ad na- " tale D^ni unum par Calcarium deauratorum, " vel vi Den. & faciendo eidem FORINSECUM " SERVITIUM, viz. pro duobus feodis Mili- " tum: Et D^s Edwardus Pater Regis nunc " Anno Regni ſui 4° per Cartam ſuam Cartam " dicti Comitis de dono praedicto de verbo in " verbum recitavit, & eam conceſſit, & con- " firmavit. —— Et dicunt, quod maneria, " terrae, & ten' praedicta tenentur de praedicto " Comite virtute Feoffamenti praedicti, per " Servitia ſupradicta." — A° 6 Edw. III n. 78.

Statutum 18 Edw. I cum hac Exceptione intelligendum eſſe cenſuit in juris Anglicani ſcientia maximus Edvardus Cokus. Vid. ſecundam partem Inſtitutorum, in Weſtm. 3. p. 501. Ex hac inquiſitione liquet (ut id obiter) *forinſecum Servitium* eſſe munus clientelare, non ſolum Regi, ſed Domino etiam, qui de

intereſſe video, an *Gavelkinda* fuerit Tenura, necne; Conſuetudinem iſtam apud Saxones in uſu fuiſſe, nondum excogitatis tot Tenurarum diſtinctionibus, nemo denegabit: Maneat ergo, argumentum ab etymologia vocis ſerius, ut videtur, & multo poſt tempore receptae, ad dirimendam de rei alicujus antiquitate controverſiam non ſufficere.

2°. Aſſerit Somnerus Conſuetudinem iſtam de **Gavelkind** in plena vocis ſignificatione apud Wallos non fuiſſe. Si id quidem requirat, nihil unquam haberi debuiſſe pro **Gavelkind**, niſi quod omnibus numeris & minuta quavis circumſtantia deſcriptioni iſti reſpondeat, quae in Cantiano Lambardi Cuſtumario datur, Tenuram iſtam ſibi forſan & ſuis ſolus habeat: In qualibet Provincia ſunt proprii quidam & peculiares ritus, qui vix alibi reperiuntur. Conceſſo autem, Terras iſtas Vectigales, ſub eo nomine recte cenſeri & numerari poſſe, quae praecipuas deſcriptionis iſtius partes continent, (quales, Diſtributionem terrarum in capita, & damnatis furti parentibus in eorum hereditates liberam filiis ſucceſſionem) Conſuetudinem illam, non Cantianos ſolum, ſed Wallos etiam retinuiſſe extra dubium poſuit [b] Taylorus, licet quae ex illorum Legibus attulit ſatis explorata non habuerit. Erat quaſi primarium Juris & Reipublicae Wallicae fundamentum, & in Legum exemplaribus nihil planius aut explicatius legitur. " [c] Fundi hereditarii aequaliter inter fratres, nepotes " vel abnepotes dividentur: Diviſione facta, ſi domicilia erunt, electio " erit penes natu minimum; ſi nulla vero domicilia, natu maximus eli- " get." — Et [d] alibi, " Per HOELI Leges filio natu minimo, pariter ac " maximo hereditas adjudicatur: Et per eaſdem decernitur, Quod " nec peccatum nec crimen Patris nocebit liberis, quo minus ad heredi- " tatem ejus admittantur". In [e] Statuto Walliae, Anno 12 Edw. III lato, licet vocis **Gavelkind** nulla mentio ſit, dicitur, " Aliter uſitatum " eſſe in Wallia, quam in Anglia, quoad ſucceſſionem hereditatis, eo " quod hereditas partibilis eſt inter heredes maſculos, a tempore cujus " non extitit memoria." Plura addere in promptu eſſet, ſed haec res ampliori confirmatione non eget.

Nec veriſimile omnino eſt, quod eſt 3[tia] Pars hujus Quaeſtionis, Wallorum Principes ſua de partiendis hereditatibus inſtituta a Cantianis accepiſſe: Huic enim, ni Somneri ſolius conjecturis temere aſſentiamus, multa adverſantur. Tanta eſt in utraque gente moris iſtius diſſimilitudo, ut, licet ortum & progreſſum ejus non norimus, a Cantianis derivari nequeat. Apud hos enim partitionis jura in plebeiis ſolummodo & ignobilibus Tenuris, [f] Somnero teſte, verſabantur; apud Wallos, iſtiuſmodi diviſio in liberis eorum terris, in Aulicorum etiam & Principum hereditatibus, & vel in [g] regno adeundo, nondum accepto Juris Feudalis uſu, locum habuit. Ibi ab ipſis fere Reipublicae iſtius [h] primordiis vetera & expreſſa ju-

Rege tenuit in Capite, aliquando debitum; aliter ac definitum legimus in cui tit. **Cowel's Interpreter**, Edit. 1701. voce **Service.**

[b] Hiſt. de **Gavelkind**, c. 7.

[c] Vide Leges Wall. Lib. II. c. 12. p. 139.

[d] Vide Leges Wall. p. 149.

[e] Appen. N. IV. p. 544.

[f] Vide Somner. p. 35.

[g] Poweli Hiſtor. Princip. Wallenſ. p. 193.

[h] Vide eand. p. 35. Apud Hibernos etiam in uſu erat. " Hac conſuetudine hereditas " defuncti, infra Taniſtae gradum, diviſa fuit " aequaliter inter filios, tam nothos quam le- " gitime natos, & iis deficientibus inter proxi- " mos heredes maſculos, foeminis prorſus ex- " cluſis ab hereditate." Vid. Waraei Antiquitat. Hibernicas, c. 8. p. 40.

ris ejus veſtigia extant; nec judicandum eſt, Conſuetudinem illam, ſaeculorum omnium memoria in Wallia celebratam, a remotiſſima Angliae Provincia advectam demum & introductam eſſe. Si minima, quae conjecturam illam tuerentur, inveſtigari poterant argumenta, vigilem & acutam Somneri diligentiam vix effugiſſent, qui Opus ſuum in duodecimum annum [i] premerat, & non ſolum ſecundas ejus cogitationes, ſed frequentem & repetitam operam in confirmandis ambiguis quaeſtionis iſtius partibus adhibere potuiſſet. In [k] illorum potius Sententiam libere tranſeamus, qui aequalem illam praediorum inter filios partitionem, Graecis, Romanis, Britannis etiam Saxonibuſque communem olim & familiarem eſſe affirmarunt.

Taylorus quidem auctor Hiſtoriae de **Gavelkind**, contra plurimi & judicii & induſtriae Scriptorem, parum feliciter, nec ea, qua uti potuit, accuratione differuit. In citandis enim HOELI Legibus de agrorum diviſionibus, negligentius in eum locum incidit, a quo ſolum illa, de qua agitur, partitio probari non potuit. Apud [l] Taylorum Lex illa ſic ſe habet: "Si Villanus "Regis filium Optimatis ex licentia Regis alendum ſuſceperit; filius ille "particeps erit hereditatis cum filiis Villani poſt mortem ejus." Villanorum autem jura ab illa praediorum inter filios partitione multum differebant: Villano mortuo, fundi illi, quibus adſcriptus erat, inter omnes ejuſdem Villae Incolas a *Maer* & *Chynghellawr*, Praepoſito & Cancellario, dividendi erant; indiſcreta eademque plane fuit omnium Colonorum conditio; nemini propria aut privata poſſeſſio; nec filiis ad opus faciundum, idem, quos coluerunt Patres, agri deferebantur. Lex dicit, "[m] Villanorum filii in fundos paternos non ſuccedent, communes enim e-"runt illis cum caeteris Villanis." Nec alia Legis iſtius a Tayloro citatae mens erat, quam quod Optimatis vel Generoſi filius eo modo enutritus in Villanorum Regiorum numero cenſendus eſſet: Ad hereditaria praediorum jura, vel eorum partitionem, de quibus ſatis ſuperque dictum eſt, nihil pertinet.

Inter vetuſtiſſimas etiam Wallorum conſuetudines, (ut in tranſitu illud attingam) habeantur dies juridici, & feriales, in quibus lege agere, vel non agere fas erat: Quantum ad actiones hereditarias attinet, Vere & Autumno [n] forum clauſum erat, ut illis temporibus arationi & meſſi daretur opera: Meſſis feria a nono die Auguſti, ad nonum Septembris ſtatuebatur; Sementis, a nono Februarii ad nonum Maii: Altero Semeſtri ſpatio Cauſſas dicere & Actiones praediales intendere cuivis erat liberum. Haec juris dicundi tempora ab ipſis Romanorum inſtitutis deducta eſſe videantur, apud quos [o] lege cautum erat, "Occupatos circa rem ruſticam "in forum compellendos non eſſe." Provinciarum Praeſides fructuum decerpendorum cauſſa, ex conſuetudine cujuſque loci tempus ſtatuerunt,

[i] Vide Praefationis Somnerianae ad illum Lib. additamentum.

[k] Relliq. Spelman. p. 43. & Haleum, in Lib. cui tit. **The Hiſtory of the Common Law**, cap. 11.

[l] Hiſtor. de **Gavelkind**, c. 2. p. 28. & Leges, p. 140. & 168.

[m] Vide Leges, p. 141.

[n] Vide Leges, p. 122. Quovis autem tempore, ſi Regi & Optimatibus placuiſſet, Cauſſae hereditariae dirimi poſſint. Vid. cap. 11. p. 138. "Noni dies non ſunt neceſſario expe-"ctandi," &c. & inter Eccleſiaſticos de cauſſis praedialibus nullum erat juſtitium, forſan quia illorum opera in fructibus decerpendis non utebantur.

[o] Vide Digeſt. Lib. III. tit. 12. de feriis.

in

in quibus ſilerent jura, & haberent quaſi foederis & laboris intervallum litigantes, ſicut de feria aeſtiva [p] Statius:

—— Jam Latiae non miſcent jurgia leges,
Et pacem piger annus habet, meſſeſque reverſae
Dimiſere forum ——

De rebus autem quae tempore, vel morte periturae erant, veluti furti, damni, injuriarum & ſimilium, Romanorum etiam more, quovis tempore jus dici potuit; exceptis ſolummodo, in unoquoque actionum genere, diebus Dominicis & principalibus feſtis: Diem Dominicum a forenſibus negotiis liberum omnino eſſe ſtatuit primum [q] Conſtantinus magnus; & eandem feſtis principalibus vacationem, ſtante adhuc in Britannia re Romana, tribuerat [r] Fl. Theodoſius. Synodorum & Conciliorum de hac re decreta, quibus maxima a Saxonibus habita erat reverentia, ulterius non receperunt Walli.

Antiquiora quidem Britonum inſtituta a recentioribus difficilius diſtinguuntur, quia propter JCtorum vel Librariorum incuriam, Principum nomina latis ſub eorum Imperio Legibus non ſunt inſcripta. In Codicibus MSS. receptae & probatae auctoritatis jura exhibentur; quibus autem auctoribus, vel qua aetate compoſita rariſſime indicatur. Leges in tres partes antiquitus, & ab [s] HOELO crederem, deſcriptae erant: Quarum prima de officiis Domus Regiae: De actionibus civilibus ſecunda: Tertia, quae caeteris uſu & aeſtimatione ſuperior videtur, quia [t] Judices memoriter & ad unguem ediſcere tenebantur, criminales actiones complexa eſt: Librum quartum, qui Triadum dicitur, poſt editos priores, tanquam Legum ſuarum Inſtitutiones, JCti Wallici variis aetatibus compoſuerunt, ut juris [u] Elementa, ea methodo digeſta quae Wallis prae aliis omnibus arriſit, in memoriam facilius revocentur: Quinto libro, Actionum formulae, & Acta Curiae, ſive eorum quae judicata erant Commentarii, quae JCti noſtri Relationes, Anglice **Reports** vocant, poſita & collecta ſunt: Qui duo libri, licet publicae auctoritatis non eſſent, tamen ad elucidandas Wallorum Conſtitutiones & ad pleniorem juris intelligentiam quam maxime conferunt.

Poſt HOELUM Blethinus, Convini filius, Codicem Hoelianum ſuis auxit & immutavit conſtitutionibus; quo autem anno, non ſatis conſtat: Imperium adeptus eſt cum fratre Rywallone, ſi [x] Hiſtoriam Principum Wallenſium ſequimur, circa A. D. 1060. Potius vero [y] Chronici Saxonici, &

[p] Sylv. Lib. IV. Carm. 4. v. 39.

[q] Vid. Cod. Lib. III. tit. 12. de feriis. Erravit igitur Spelmannus, qui Theodoſium, primum fuiſſe hujuſce Conſtitutionis auctorem credidit. Vid. Lib. cui tit. **The Original of the Terms**, c. 4.

[r] Cod. ut ſupra. § 2.

[s] Vide Praefat. p. 6. & Triad. CCLVII. p. 389. Per quadringentos annos, aut eo amplius invaluit apud JCtos Wallicos opinio, HOELUM Legum ſuarum Codicem Romam ad Pontificem detuliſſe, ut auctoritate & ſuffragio ejus ſanciretur: Sed, cum ſiluiſſet omnino de hac re Caradocus, iis quibus commodum eſt, plura liceat diſquirere.

[t] Vide Leges, p. 186. Apud Dimetas, cui agrorum poſſeſſio erat, qui Commotam aut plus eo finibus ſuis continebant, iſtorumratione Judicis officium obtinuit, prout mos erat ante HOELI tempora; Venedotis vero & Powyſianis Judices non erant, niſi qui munus illud ab ipſo Regis arbitrio acceperant. Vid. Leg. p. 187, 405, 468.

[u] *Gwyddor Cyfraith Hywel Dha*, i. e. *Elementa Legum Hoelianarum.* Triad. ut ſupra.

[x] Vid. Poweli Hiſtor. Principum Wallenſium, p. 111.

[y] Vid. Chron. Sax. ad Ann. MLXIII. Florent. Vigorn. Simeon. Dunelm. Henr. Huntind. & Roger. de Hoveden. ad eundem annum, vel ſequentem.

universa fere Historicorum nostrorum fide, post medium anni 1063, quo suorum dolis interfectus erat, qui ante illos regnaverat, Griffinus. Illis aequo jure & conjunctim administrantibus [z] octo annos paruit respublica, quam, post occisum in proelio fratrem, novis quibusdam rogatis legibus solus tenuit Blethinus: Ut aliquatenus hereditatum divisionibus modum poneret, quibus minutatim & in frustula concisae erant agrorum possessiones, statuit, ut singulis ingenuorum Wallorum praediis, non minus quam duodecim jugera assignarentur: Ea tamen erat ex diuturno usu etiam in pessimis pervicacia, ut avita partiendi consuetudo placeret magis. Furti poenam [b] imminuit, & loco dupli, quo ab HOELO, si res furtiva IV Denarios valuisset, fures multabantur, plenam tantum substituit satisfactionem. Blethinus, post invectas in Angliam feodorum servitutes, jus novum excogitavit; quod ab Hoëliano plurimum interesse, & ratione dispari institutum videtur; [c] duo enim erant post id tempus Legum Codices, Hoëlianus & Blethinianus, & in jus euntibus licebat, ad utrum vellet Codicem provocare, ex quo Judex sententiam dicere tenebatur. Blethinus igitur feudalis apud Wallos Jurisprudentiae auctor summa probabilitatis specie censendus est.

Griffinus Conani filius, qui, circa [d] An. 1078, Venedotiae regnum accepit, Musicae disciplinam, ipsosque ea arte instructos Citharoedos, ne saepius iisdem oberrarent chordis, latis [e] legibus corrigere & cohibere dignatus est; quas adeat lector Wallicus istiusmodi deliciarum cupidus ad calcem Grammaticae Cymraecae J. Davidis Rhesi editas. De juris ejus institutis nihil amplius memoratur.

Griffino successit, circa An. 1137, Owenus filius, cognomento Gwynedus, quo imperante viguit adhuc Legum Wallicarum [f] usus: Sed Reges Angliae, propensior ad eorum Mores, summa coluit observantia; deposuit Regis vocabulum, Princeps vocari patiens; & tum demum [g] jus consecrandi Praesules Assavenses Archiepiscopo Cantuariensi primum delatum erat; quod vix factum esset, nisi Oweno prius placuisset. Sub id tempus Rhesus, Princeps aut Dominus Sudwalliae, consensu Patriae de Pecorum pretiis novas tulit [h] constitutiones, & quibus non assignatum erat in Legibus pretium, juramento aestimari statuit. Postea huic ipsi provinciae summi [i] Justiciarii nomine sub Hen. II praefuit, cui Legum ferendarum potestatem tradidisse videtur.

Mortuo Oweno, Leges Wallicae propter incommodum hereditatis erciscundae in desuetudinem statim abiere: Filius ejus [k] David, qui ad administrationem reipublicae accessit, veterem illam de terrarum partitione

[z] Secundum calculos Historiae Principum Wallensium, quam vide p. 109. Hinc patet latas non fuisse a Blethino Leges ante annum 1071.

[a] Vide Leges, p. 139.

[b] Vide Leges, p. 221.

[c] Vide Leges, p. 499.

[d] Vide Poweli Historiam Principum Cambriae, p. 115.

[e] Vide Poweli Not. in eand. Hist. p. 191. Qui Citharae pulsandae scientiam ab Hibernia in Walliam advectam fuisse asserit.

[f] Vide eand. Histor. p. 193.

[g] Vide Whartoni Histor. de Episc. Assav. p. 304.

[h] Vide Leges, p. 218. Pretia pecorum, quae in Legibus jam habemus, aut hoc tempore a Domino Rheso, aut non multo post a JCtis Wallicis constituta erant. Equi Operarii pretium erat CXX Den. Vaccae LX Den. quatuor Vaccae libra. Ovis IV Den. Gallina Den. quae animalium istorum pretiis seculo XIII factis magis respondent. Vide Fleetwoodi Chron. pretios.

[i] Post Ann. 1172. Vide Poweli Historiam, p. 235.

[k] Vide eand. Histor. p. 227, 235.

conſuetudinem ludibrio & neglectui habuit: Emmam Henrici II Sororem in matrimonium duxit, & feodalia Anglo-Normannorum jura tanto majori ſtudio amplexus eſt, quanto majori auctoritate potuit retinere. Succeſſores ejus praecipua Legum Hoëlianarum inſtituta penitus [l] abrogarunt. Leolinus quidem, qui proxime poſt Davidem patruum Venedotiae principatum geſſit, animo meditatus eſt magna; de patria in veterem libertatem & honorem aſſerenda ſedulo agitavit. [m] Circa A. D. 1203, procerum concilium habuit, & homagia, tanquam ſummus omnium Walliae provinciarum & feodorum Dominus, accepit; ad quae praeſtanda, ut in [n] hiſtoria ejus memoriae proditur, a Roderici magni inſtitutis & HOELI boni Legibus tenebantur: Vereor autem, ne magis ad juris formulas eo ſaeculo receptas, quam ad ipſam rei veritatem accommodata haec ſcripſerit Hiſtoricus: Caradocus enim, qui ſuperiorum Principum Annales condidit, & Giraldus Cambrenſis in deſcriptione Cambriae, de partitione regni a Roderico magno habita, nulla omnino Servitii iſtius injecta ſuſpicione, [o] verba faciunt; nec ex eorum [p] ſcriptis colligendum eſt, Demetiae & Powyſiae Principes terras ſuas feodi & beneficii loco tenuiſſe, aut ab illis homagia recepiſſe aut poſtulaſſe unquam Venedotiae Reges. Sed, quod rei caput eſt, nondum in Roderici aut HOELI ſeculo iſta Legum feodalium ſcita per Walliam emanarant; &, ſi homagium a Roderico inſtitutum non fuerit, quod fieri nullo modo potuit, vix tam ridicule aut imperite feciſſet HOELUS, ut principatum, quem acceperat liberum, alterius voluntati & arbitrio emanciparet. Legum locus, quem in animo habuiſſe videtur Hiſtoricus, a [p] ſcriptoribus Venedoticis in honorem patriae toties laudatum in [q] Wallicis exemplaribus, quae huic editioni adornandae ad manum eſſent, non legitur: Extat vero in Codice Latino Harleiano 1, unde deſcriptum huic loco ſubjiciendum eſſe decrevi: " Siquis de aliena Patria fecerit Regi *Aberffraw* injuriam, i. e.

[l] Vide Append. N°. III. p. 523. § 28. p. 524. § 42. p. 525. § 63.

[m] Vide Poweli Hiſtor. p. 257.

[n] Vide eand. Hiſt. p. 256, 257.

[o] Vide eand. Hiſt. p. 35, & Giraldi Deſcriptionem Cambriae, cap. 2. p. 243.

[p] Illa enim, quae in Poweli Hiſtoria Principum Wallenſium, p. 50. legimus, de tributo a RR. Dinevorae & Powyſiae quotannis pendendo Regi Aberfraviae, in Caradoci Codd. MSS. non exſtant; ſed aliunde excerpſit libri iſtius interpolator Humfredus Lhuydus. Et duo memorat Giraldus, quae huic opinioni plurimum detrahunt: 1°. Demetiam ideo juniori filio aſſignatam, & Venedotia deteriorem viſam eſſe, quia Nobilibus *(Uchelwyr)* abundabat, qui & Dominis rebelles eſſe ſolebant, Dominumque ferre detrectabant: 2°. Cadelum (HOELI boni patrem) praemortuis fratribus, & ſucceſſores ejus ſimiliter uſque ad Theodorum totius Walliae Monarchiam obtinuiſſe. Deſcript. Camb. cap. 2. p. 243. Cui fidem in hac re faciunt, quae alibi legimus; Gul. Malmſburienſis, vivo adhuc Edvalo, vocat Ludwallum (quem alii Huwallum, i. e. HOELUM bonum) Regem omnium Wallenſium, Lib. II. c. 6. Non quod ſolus eo tempore regnavit HOELUS, ſed quia caeteris Walliae regibus fama & auctoritate ſuperior habitus eſt. Sic Beda de Aedilberto; qui tertius quidem in Regibus gentis Anglorum cunctis Auſtralibus eorum Provinciis imperavit; Hiſt. Eccleſ. Lib. II. c. 5. licet eodem tempore plures eſſent in iis Provinciis Reges. Chronici Saxonici auctor in recenſendis Walliae borealis Regibus HOELUM primo nominat. Vide ad Ann. DCCCXXII. Conjecturam etiam movit Baxterus Walliam Borealem ideo dictam eſſe Venedotiam, quia minus liberi erant regionis iſtius Incolae. " Neque " aliunde ſane (inquit) ipſum Venedotiae no- " men. Quid enim nomen *Guinedh*, niſi Ser- " vilis regio; cum & hodie *Gueini* ſervire ſit, " & *Gueinidh* ſive *Gueinidauc*, Servus ſive mi- " niſter "? Vide Gloſſ. Antiq. Britan. voce CEANGI. Si vera ſit nominis iſtius etymologia, inde natam eſſe crederem, quod poſt adventum Saxonum ei Cambriae parti vectigalia primum impoſuerunt Northymbrorum Reges.

[q] Vide Priſei deſcript. Cambriae, p. 6. Lhuydi Frag. Britan. fol. 53, a. Poweli annotatt. ad Giraldum, p. 243. & Monam Antiq. p. 175.

[r] Sed e Triadum Collectione in bibliotheca Hengurtiana haec mecum communicavit *Moſes Gulielmius*, cujus opera in conſulendis Caradoci Lancarvanenſis Codd. MSS. uſus ſum.

Tri Mychdeyrn dyledog a ddyly wladychu Cymru oll; 1. *Brenin Aberffraw*, 2. *Arglwydd Dinefwr*, 3. *a hwn Mathrafal*, i. e. *Tres Imperatores au-*

" *Sarhaed*

" *Sarhaed*, reddat ei LXIII libras, & de hac cauſſa, quod tantum eſt " *Mechteyrnged*, quod debet Rex *Aberffraw* reddere ſemel Regi Londo- " niae, cum acceperit terram ſuam ab eo: Poſtea vero Reges Walliae de- " bent terram illorum a Rege *Aberffraw* accipere, & illi reddere *Mych-* " *teyrnged* & *Ebediw* poſt mortem, & verbum illius verbum eſt ad omnes " reges Walliae, & nullius regis verbum eſt ad ipſum." p. 6, 7.

E ſuperius obſervatis palam conſtare arbitror legem hanc neque a Roderico magno ortam, neque inter Hoëlianas recenſendam eſſe; & cum in Wallicos Legum codices recepta non fuerit, prope eſt ut exiſtimem, non niſi exoletis juris Hoëliani formulis, ſub Davide Oweni filio, vel ſub ipſo Leolino rogatam eſſe, cum, ſubactis in Anglorum ditionem [s] Demetiae & Powyſiae regulis, rerum Wallicarum ſumma, & quod reliquum erat intermiſſae libertatis, ad Venedotos deferebatur; & propterea in extremo Legum Wallicarum claſſe merito collocarem.

Quando primum ante Edvardi I tempora Legum ferendarum poteſtas apud Wallos imminuta fuerit, mihi non ſatis exploratum eſt. Demetiae Principes de jure iſto receſſiſſe videntur, cum Dominus Rheſus ab Henrico II conſtitutus erat ſummus Sudwalliae Juſticiarius: Sub Johanne Wallorum actiones ad regis Angliae curias aliquando delatas eſſe, & Henricum III aliqua ſaltem ex parte jura ſtatuiſſe, quibus eo ſeculo utebantur, ipſis [t] popularium ſuorum teſtimoniis comprobatur. [u] Suas vero Leges, a poſterioribus ſcilicet Walliae principibus conſtitutas, magna ex parte tenuerunt Venedotiae Incolae, & plenum ἀυτονομίας jus adepti ſunt, uſque ad 9 Edvardi I annum: Cui non placuit, ut illis amplius a magiſtratibus ſuis jura dicerentur; ſed, diviſa in duas partes borealem & auſtralem Wallia, ſingulari ſtatuto anno regni 12 lato vagas & incertas conſuetudines propius ad juris Anglicani normam direxit; [x] quo ſancitum erat, ut in actionibus criminalibus, veluti furti, latrocinii, homicidii, & ſimilibus, & in cauſſis hereditariis de rebus immobilibus, Leges Wallicae (excepto ſolummodo veteri partitionis jure) locum non haberent: In actionibus autem de rebus mobilibus, ſicut de contractibus, debitis, fidejuſſionibus, &c. Lege Wallica uti permiſſum erat: Uxores in poſterum dotatas fore, & feminas ob heredum maſculorum defectum hereditatum jura conſecuturas ſtatuit. Haec erat ad Henricum IV juris Wallici conditio, qui edicta, infenſo animo compoſita, in Cambros quaſi ſub ſervitutis jugo po-

guſti debent gubernare Cambriam totam, 1. *Rex Aberfraviae*, 2. *Dominus Dinevorae*, 3. *Et ille Mathravalae. Tair Mychdeyrn ddylyed a ddylyir o Gymru oll*; 1. *Aberffraw a ddyly un o Ddinefwr, ſef melged: 2. Arall, ſef peillged, o Fathrafal:* 3. *Y drydedd*, LXIII *a dalai Frenin Aberffraw*, &c. *Tria ſunt in tota Cambria tributa Regalia: Primum Aberfravia* (i. e. Rex Aberfraviae) *accipiet a Dinevora, melle ſolvendum: Secundum Tritico ſolvendum accipiet a Mathravala: Tertium eſt* LXIII *librae quae a Rege Aberfraviae Regi Angliae ſolvendae ſunt.*

Ad has Triades quod attinet, ſerius & labante demum Sudwalliae regno fuiſſe compoſitas, ex ipſo earum ſtylo liquet; Principes enim Dinevorae Domini titulo, quatenus a Rege diſtinguitur, non niſi circa Henrici II tempora utebantur.

[s] " Demetia Britannis *Dyved*, a *Dyveit* oves " quaſi regio ovibus paſcendis apta; vel *De-* " *heubarth*, i. e. pars auſtralis. Powyſia ἡ πρὸς " βορέαν γῆ videtur ſignificare: Idem enim " veteribus Britannis *Boïi* & *Beïi*, quod & " Saxonibus *Koïi* & *Keu*: *Uys* etiam antiquis di- " cebantur Viri, nam Britanni & Saxones ve- " teribus Bardis *Argoetüys* dicuntur & *Loegyrüys*; " eſt igitur *Boüys* vel *Poüys* idem quod Anglis " dicitur **Cow-men.**" Vid. Baxteri Gloſſ. Antiqq. Britan. vv. DEMETÆ & CEANGI.

[t] Vide Append. N. III. p. 528. § 120, 130. Quod rotuli ejuſdem auctoritate compertum olim habuit indefeſſus rerum omnium Explorator Seldenus. Vid. Illuſtratt. in Draitoni Polyolbion, Carm. IX.

[u] Vide Poweli Hiſtoriam principum Wallenſ. p. 347. § 5. p. 351. § 5. p. 353. § 13.

[x] Vide Append. N°. IV.

ſitos

PRAEFATIO.

ſitos denuntiavit inclementius, quae, ne Lectorem diutius demorer, in [y] Appendice conſulantur. Quod ad ſequentes Legum iſtarum mutationes attinet, a JCtis noſtris, Poweli & [z] Doderigii Hiſtoriis petendum eſt.

Haec ſunt, quae de Legum Wallicarum Origine, Auctoribus, Inſtitutis dicenda habui; plura forſan quam deceret hominem, nec iſtius linguae facultate, nec ſtudiorum ratione ſatis inſtructum: Hanc autem provinciam non temere adeo ſuſcepiſſem, niſi ὁ πολυμαθέσ ατος *Wottonus*, cui tantum in me juris eſſet, ſaepius poſtulaſſet, ut ſuam Legum Wallicarum interpretationem ſine aliqua ſaltem praefatione exire non paterer; & huic pietatis officio, quicquid minus accurate aut imperite factum eſt, ab aequioris animi Lectoribus facilius condonabitur; quo perſoluto, non ſum alias gentis ſuae Monumenta, Mores, Hiſtorias, e Britannorum manibus, qui id optime poſſunt, explicandi occaſionem praerepturus.

Reſtat jam, ut de Codicibus MSS. quorum opibus & auxiliis muniti huic operi manum admoverunt Editores, certiorem facerem Lectorem; horum igitur Catalogus, iiſdem, quibus a *Moſe Gulielmio* acceperam, verbis, idoneo, ſiquis alius, judice, hic adjicitur.

[y] Vide Append. N°. VI, VII.

[z] In Lib. cui tit. **An Hiſtorical Account of the Principality of** Wales.

Notitia Codd. MSS. in hoc Opere laudatorum in quibus designandis sequentibus Abbreviaturis usi sumus.

CCCC. *Codex membranaceus in* 8vo *Versionem Legg. Wallicarum Latinam exhibens, pulcre satis, non a Wallo, sed ab Extraneo quodam exaratus, id quod Sphalmata probant. Exstat in Bibliotheca* Collegii Corporis Christi Cantabrigiensis *inter Codd. MSS. quibus olim Reverendissimus Vir* Matthaeus Parkerus, *Archiepiscopus Cantuariensis, Collegium istud donavit. Inscribitur* Q. XI. 2.

C. L. & C. Leid. *vel* Cod. Leid. *Codex chartaceus, in quo continetur Interpretatio Legg. Wall. Latina. Hunc Cl.* Junius *ex Anglia asportavit, & inter alios Codd. MSS. Literatorum in usum* Leidae *reliquit. Apographum quo usi sumus, acceptum refertur Cl. V. D.* Abrahamo Gronovio, *avitae & paternae laudis aemulo, qui pro singulari sua humanitate propria manu idem descripsit, & in Angliam misit.*

Cod. Mert. *Vide* Mert. *infra.*

Cott. 1. *Codex membr. Latinam Legg. Wall. Versionem continens,* CCCCL *abhinc annis exaratus. Exstat in Bibliotheca* Cottoniana, *ubi & quinque insequentes reservantur. Ad calcem Libri haec legere est;* " Pagi- " nas 85 numeravi. 23 Jun: 1613:· finem non inveni; nemo in ali- " quo uno volumine omnes Leges Wallensium reperiet:· Fra: Tate." *Inscribitur* Vespasianus E. XI. 1.

Cott. 2. *Codex Legum Wallicus membrana* D *retro annis exaratus, & quantivis pretii modo non imperfectus esset quamplurimis in locis, ut Lector in Impresso nostro observabit. Variantes ejus Lectiones relligiose exhibuimus, & hiatus notavimus. Inscribitur* Caligula A. III. 3. *Vide* Ll. *infra.*

Cott. 3. *Codex Legg. Wallicus* D *abhinc annis saltem, aut eo amplius, membrana exaratus, omnium quos vidimus absolutissimus; ideoque illum prelo commisimus una cum variantibus Lectionibus & Additamentis omnibus quae in aliis Codd. observatu digna existimavimus. Constat foliis* 73, *& inscribitur* Titus D. II.

Cott. 4. *Codex Legum Wallicus, membrana* CCCC *plus minus abhinc annis exaratus. Quoad dictionem, ordinem, materiam & quantitatem omnino diversus est a duobus immediate praecedentibus, licet sui generis sit omnium perfectissimus, & secundae Classis antesignanus. Inscribitur* Titus D. IX.

Cott. 5. *Codex Legg. Wallicus, membranaceus,* CCCC *abhinc annis exaratus. Titulum hunc prae se fert,* Llyfr Cyfnerth ab Morgenau, *i. e.* Liber Cyfnerthi Morgenaei Filii; *sed an Autographum sit necne incertum, nec multum interest, nam Compendium esse videtur* τῶ Cott. 4. *vel vetustioris cujusdam Codicis ejusdem Classis. Inscribitur* Cleopatra, B. V. 2.

Cott. 6. *Codex item Wallicus,* CCCC *retro annis membrana exaratus. Ejusdem Classis est cujus &* Cott. 4. *excepto quod ut ceteri fere omnes, in nonnullis ab eo differat. Inscribitur* Cleopatra, A. XIV. 5.

Codd. MSS. Notitia.

H. 1. *Codex exiguae molis Latinus, ceteris compendioſior, plus* D *abhinc annis membrana exaratus. Gloſſa hinc inde interlineari Wallica gaudet. Exſtat in* Bibliotheca Harleiana, *& inſcribitur* 93 C. 23.

H. 2. *Codex Legg. Wallicus membranaceus,* CCCC *abhinc annis & plus eo exaratus. Ejuſdem Claſſis eſt atque* Cott. 4. *ſed principio & fine caret. Exſtat in eadem Bibliotheca & inſcribitur* 63. B. 20.

H. 3. *Codex item Wallicus* CCCC *abhinc annis membrana exaratus, & ejuſdem Claſſis cujus &* H. 2. *Hic etiam imperfectus eſt. Non ita pridem D.* Gul. Baxteri *peculium fuit, ſed nunc aſſervatur in* Bibl. Harleiana, *qua vero Capſula neſcimus.*

J. *Codex Wallicus membranaceus, circiter* CCC *retro annos* Hergeſtiae *in* Com. Hereford. *uti videtur, ſcriptus. Ejuſdem Claſſis eſt cujus &* Cott. 4. *excepto quod nonnulla in medio habeat quae ex* Cott. 2. *vel alio ejuſdem Claſſis Codice, deſcripta fuiſſe videantur. Exſtat in Archivis* Coll. Jeſu Oxon.

JDR. *Excerpta quaedam ex* Ll. *vel alio quodam Codice ejuſdem Claſſis deſcripta per* Johannem Davidem Rheſum, *Medicum Senenſem, Grammaticae, cui tit.* Linguae Cymraecae Inſtitutiones accuratae, *Londini editae* A. D. 1592. *auctorem. Penes* Moſen Gulielmium.

Ll. *Codex Wallicus, perantiquus, membrana pulcre quidem ſcriptus, ſed quo ſeculo non auſim determinare. Concordat ad amuſſim cum Fragmentis quae ſuperſunt τῦ* Cott. 2. *excepto quod ambo eſſe videantur apographa vetuſtioris cujuſdam Codicis, qui nunc, quoad ſciam, non exſtat. Mancus eſt in uno & altero loco, ſed quae inibi deſiderantur, ex* Cott. 2. *ſuppleri poſſunt. Aſſervatur in Archivis D.* Gul. Williams *de* Llanfordaf, *Baronetti, qui mihi copiam dedit eundem cum Impreſſo noſtro conferendi, ideoque illum in Gloſſario ſaepius laudavi. Notam quam Librarius ad calcem hujus Codicis reliquit, hoc loco (ne alia non detur occaſio) ſubjungere Lectori curioſo forte non ingratum erit, ſervata relligioſe antiqua ſcribendi norma Librariis iſtius aevi uſitata, ut de Codicis antiquitate judicium melius feratur:* " E llẏvẏr hvnn a eſcrẏvennvs davẏd eſcrẏ-
" vennẏd ẏ ẏorverth vap llewelẏn vap tvdẏr. A henn o arch e llewe-
" lẏn hvnnv vap tvdẏr. vap gwẏn. vap bratwen. vap mael. vap
" bleẏdvd. vap morvd. vap kẏndelv. vap kẏvnerth. vap kedẏvor.
" vap rynn. vap morgẏnhor. vap kẏnvan. vap hevan. vap mael da
" hẏnaf. vap vn hwch vn archen. vap eſpwẏs. vap eſpwch. E
" gwẏr hennẏ nẏt amgen ac eſpwẏs ac eſpwch ẏ tat a doethant or eſ-
" paen ẏgẏt ac uthur ac emreẏs ar gwẏr hennẏ a gẏnẏdaſſant moel
" eſgẏdẏaun en kẏntaf. Ac ẏ gẏt a henẏ hevẏt o achavs amrẏſſon
" gwẏr arvon ac ev kamkẏvarwẏdẏt llewelẏn vap tvdẏr a perẏſ eſcrẏ-
" vennv hẏn en e llẏvẏr hvn. nẏt amgen a dewedwẏt emae mael pen-
" devẏc pennard en arvon oed vap ẏ vennwẏd. vap rẏrẏt. vap rvol.
" vap tegavc. vap eẏnnẏawn ẏrth. vap kvneda wledic. ar mael hvnnv
" en oes ẏago vap belẏ e bw. ac nẏ bv en oes vaelgvn. Ac vrth
" hennẏ nẏ alleẏ hvnnv vot en vael da henaf." *i. e.* Librum hunc ſcripſit David ſcriba Gervaſii filii Leolini filii Theodori, idque juſſu Leolini iſtius filii Theodori, filii Gwyn, filii Bradwen, filii Mael, filii Bleiddud, filii Morudd, filii Cynddelw, filii Cyvnerth, filii Cadivor, filii Rhun, filii Morgynor, filii Cynvan, filii Evan, filii Mael Da ſenioris, filii Unhwch un archen, filii Yſbwys, filii Yſbwch. Homines iſti,

isti, nempe Yſbwys, & Yſbwch ejus pater, veniebant ex Hiſpania cum Uthuro & Ambroſio, & homines hi ditabant Moel yſgydjawn primo. Et praeterea etiam propter diſſidium hominum Arvoniae & ſuas pſeudo-hiſtorias, Leolinus filius Theodori fecit ſcribere hoc in libro hoc, nempe ut innoteſceret quod Mael, Princeps Pennardd in Arvonia, erat filius Mennwyd, filii Rhirid, filii Rhuol, filii Tegawc, filii Enniani Yrth, filii Cunotami Regis. Et Mael iſte tempore Jacobi filii Belii fuit, & non fuit tempore Maglocuni. Ideoque ille non potuit eſſe Mael Da Senior.

M. *Codex Wallicus membrana annis abhinc prope* CCCC *exaratus. Plurima in hoc libro deſiderantur, ſed quae ſuperſunt non admodum diverſa ſunt a* Cott. 4. *Hunc Codicem nobis commodavit D.* Owenus Meyricke *de* Bod Wrgan (*alias* Organ) *in Inſula* Monenſi, *Armiger.*

Mert. *Codex Latinus chartaceus. Exſtat in Bibliotheca* Collegii Merton. Oxonii, *& apographum eſt Codicis chartacei exſtantis in Bibliotheca* Hengwrtiana, *quod probant Gloſſae interlineares recentiores, quas omnes, licet in hoc diſtinctae ſint, Librarius in Codice* Mertonenſi *uno contextui inſeruit.*

MW. *Codex chartaceus Wallicus perantiquus. Convenit plerumque cum* Cott. 4. *Penes* Moſen Gulielmium.

P. *Codex Wallicus membranaceus plus* CCCCL *annos abhinc exaratus, quem nobis commodavit D.* Gulielmus Philipps, *Armiger, non ita pridem* Propraetor Brecon. *ἀλλὰ νῦν ἐν ἁγίοις. Convenit cum* Cott. 4. *ſed hinc inde mancus eſt.*

R. *Fragmenta Legum nonnulla Wallice membrana exarata ob eodem Librario quo &* S. 2. *quem videſis. Miſſa ſunt nobis a Rev. V. D.* Henrico Rowlands, *Rectore de* Llann Nidan *in* Mona Inſula, *Auctore Libri nuper editi, cui Titulus,* Mona Antiqua Restaurata.

Record. Carnarv. *Codex membranaceus, forma majori, regnante* Edv. I. *exaratus, in quo praeter in Appendice deſcripta, continentur plurima ad Antiquitates Venedoticas, tam Eccleſiaſticas quam Civiles ſpectantia. Singularem vero de praeſtantiſſimo hoc codice Diſſertationem in Bibliotheca Literaria* N°. VI. *non ita pridem edidit doctiſſimus* Wottonus. *Exſtat in Bibliotheca* Harleiana.

S. 1. *Codex perantiquus membrana partim Latine partim Wallice exaratus. Hoc Cod. olim uſus eſt* Spelmannus, *unde & Excerpta quaedam edidit in Conciliis ſuis, ſatis infeliciter propter verba Wallica, & abbreviata lectu difficillima, quibus ſcatet. Peculium poſtea fuit* Seldeni, *& aliorum. Nunc vero aſſervatur inter Codd. MSS.* Tho. Saunders Sebright, *Baronetti, qui non ſolum hunc, ſed & quattuor Codd. inſequentes nobiſcum communicare dignatus eſt.*

S. 2. *Codex Wallicus membranaceus plus* CCCL *abhinc annos in Agro* Cereticenſi *ſcriptus, id quod invocata ſubinde Sanctorum nomina iſti Regioni propria, ut* Dewi Breſi, Dewi Bryngwyn, Gwenog helpa, *& ſimilia, ſatis luculenter probant. Hic Codex in pluribus rebus quamproxime accedit ad* Cott. 4. H. 3. P. *& ejuſdem claſſis Codd. recentiores.*

S. 3. *Codex chartaceus apographa utplurimum ex variis Codd. antiquis ejuſdem claſſis cujus &* Cott. 4. Cott. 6. P. *&* H. 3. *continens. Ad calcem tamen quamplurima habet quae ex* Ll. *deſcripta fuiſſe videntur.*

S. 4.

S. 4. *Codex chartaceus exiguae molis; multa tamen continet quae cum* Ll. *& aliis conveniunt, & notatu digna ſunt.*

S. 5. *Codex iſte item chartaceus eſt, ſed ex Legg. Hoëlianis duo tantum Capp. viz.* XIX & XX. Lib. II. *continet.*

V. *Omnia quae hac Litera ſignantur in Gloſſario, accepta referuntur D.* Roberto Vaughan *de* Hengwrt *apud* Meirionenſes, *Armigero, qui Codicum unde ea deſcripſi, copiam facilis fecit. Codices iſti numero prope viginti ſunt (ni male memini) & omnes fere membranacei, & (uno & altero excepto) quam-proxime accedunt ad* Cott. 4.

Unde ea deſcripſi, e quibus Appendix *conflatur, e titulis iiſdem praefixis ſatis apparet. Sed nonnulli ſunt iſtius operis Fautores haudquaquam mihi tacendi, quorum beneficio quaecunque ex Archivis ſibi commiſſis deſcripſi, accepta referuntur, viz.* Georgius Holmes, Richardi Topham *Armigeri, Rotulorum in Arce Londinenſi ſervatorum Cuſtodis regii Deputatus;* Thomas Eyre, *Armiger, in Officio Rememoratoris regii Secundarius;* & Joannes Lawton *Armiger, unus ex Procancellariis Scaccarii, qui praeter alia, Conſuetudines de* **Arcenefelde** *e libro cui tit.* **Domeſdei** *tranſcribendi copiam perhumaniter conceſſit. Has in Appendice deſideratas ne prorſus abeſſent, importuno licet loco ſubjunxi.*

Ex Lib. cui tit. **Domeſdei**, *p.* 179. *col.* 2.

HEREFORDSCIRE.

In Arcenefelde Habet Rex tres Eccleſias. Preſbiteri harum Eccleſiarum ferunt legationes Regis in Wales, & quiſque eorum cantat pro Rege II miſſas unaquaque ebdomada.

Siquis eorum moritur, Rex habet de eo XX ſolidos per conſuetudinem.

Siquis Walenſium furat' hominem aut feminam, equum, bovem, vel vaccam, convictus inde reddit prius furtum, & dat XX ſolidos pro forisfactura.

De ove vero furata, vel faſciculo manipulorum emendat II ſolidis.

Siquis occiderit hominem Regis, & facit heinfaran, dat Regi XX ſolidos de ſolutione hominis, & de forisfactura C ſolidos. Si alicujus Taini hominem occiderit, dat X ſolidos domino hominis mortui.

Quod ſi Walenſis Walenſem occiderit, congregantur parentes occiſi, & predantur eum qui occidit ejuſque propinquos, & comburunt domos eorum donec in craſtinum circa meridiem corpus mortui ſepeliatur. De hac preda habet Rex tertiam partem, illi vero totum aliud habent quietum.

Aliter autem qui domum incenderit, & inde accuſatus fuerit, per XL homines ſe defendet. Quod ſi non potuerit, XX ſolidis Regi emendabit.

Siquis de conſuetudine ſextarium mellis celaverit, probatus inde, pro uno ſextario reddet quinque, ſi tantum terre tenet ut debeat dare.

Si Vicecomes evocat eos ad ſiremot, meliores ex eis VI aut VII vadunt cum eo. Qui vocatus non vadit, dat II ſolidos aut unum bovem Regi, & qui de hundret remanet, tantundem perſolvit.

Similiter emendat qui juſſus a Vicecomite ſecum ire in Wales, non pergit: Nam ſi Vicecomes non vadit, nemo eorum ibit.

Cum exercitus in hoſtem pergit, ipſi per conſuetudinem faciunt Avantwarde, & in reverſione Redrewarde.

He conſuetudines erant Walenſium tempore Regis Edwardi in Arcenefelde.

Riset de Wales reddit Regi W. XI libras.

De terra Calcebuef habet Rex X ſolidos extra firmam.

Errata in Praefatione graviora ſic corrigantur.

Pag. 3. Not. l. 6. *lege* Wallicarum Antiquitatem praedicant. P. 25. l. 15. *lege* vellent.

CYFREITHJEU

HYWEL DDA

AC ERAILL.

LEGES WALLICAE

HOELI BONI

ET

ALIORUM.

Y LLYFR CYNTAF.

CYFREITHJEU

Y

Llys Beunyddjawl.

LIBER PRIMUS.

LEGES AULICAE.

Y Rhagymadrodd Cyntaf.

HYWEL Dda mab Cadell Brenin Cymru, a wnaeth trwy rad Duw; a dirwesd a gweddi, can oedd eiddaw ef Gymru yn ei therfyn, nid amgen pedwar cantref a thrugain Deheubarth, a deunaw cantref Gwynedd, a thrugaint tref Trachyrchell, a thrugaint tref Buelld. Ac yn y terfyn hwnnw nyd gair

Praefatio Prima. Cott. Cleopatra A. XIV. 5.

HOëlus Bonus Cadelli F. Rex Walliae, gratia divina fretus, precibus & jejuniis praemissis, *hasce Leges* [a] constituit per Walliam sibi subditam *observandas*, cujus hi fuere limites: In Wallia australi LXIV centuriae fuerunt, in Venedotia XVIII, in [b] Tracyrchellia [c] LX villae, & totidem in Bueltia. Intra hos limites

NOTAE.

[a] In Textu *a wnaeth*, fecit, sancivit, constituit. Sed cum verbo huic nullus accusativus subjungitur, addidi [hasce leges —— observandas] quod sensus manifeste postulat.

[b] *Tracyrchellia*] Regio haec ubi sita fuerit nescimus. Exiguam fuisse oportet, cum integram Centuriam non conficeret. *Cyrchellus* videtur fuisse nomen Amnis vel Torrentis alicujus, qui provincias dividebat. Ita *Airona* est fluvius in Ceretica, a quo Centuriae duae denominatae sunt, *Uwch Aeron* & *Is Aeron*, i. e. supra Aironam, & infra Aironam. *Trachyrchell* ejusdem est formae ac *Tramor*, Transmarinus. Sic in Italia veteri regio erat *Cispadana* & *Transpadana*, in Gallia scilicet Cisalpina; & aliae alibi satis multae. Sed conjecturis in re obscura non nimis fidendum. Hinc autem, ut hoc obiter adnotem, manifesto patet, hasce Leges primo promulgatas fuisse antequam Hoëlus toti Walliae imperaverit. Sudwalliae ille Rex primo fuit, & non nisi post Edvali Calvi mortem Venedotiam totam occupavit. Edvalus autem obiit circiter A. C. DCCCCXL; & cum Leges Hoëli a suis subditis, qui in antiquo suo regno vixerunt, ubique erant receptae, verisimile est illum omnibus Wallis, tam Venedotis quam Demetis, postquam utrisque imperaverit, istas imposuisse. Et cum nec ex historia, nec ex variis Legum codicibus etiamnum exstantibus praecise determinare possimus quo anno Leges hasce condiderit Legislator noster, probabile est illum Concilium hoc Whitlandiam convocasse antequam Edvalus moreretur. Observabit quoque curiosus lector hic nullam Powisiae mentionem esse factam, neque trium Exemplorum legis quae in Palatiis Regum Walliae asservari dicebantur, nec Domus ex virgis albis venationis caussa exstructae, quae omnia in recentioribus codicibus memorantur.

[c] *Triugeintref*, & *trugeintref* in quibusdam codicibus scribitur.

mites [d] nemo illi contradicebat, ſed omnes illarum regionum incolae illius dicto audiebant. Ante illum pravae conſuetudines & leges malae ubique vigebant. Accerſivit itaque ſex viros ex qualibet Walliae [e] Commota, quos ad Domum Albam ſuper Tavum convocavit, & inter eos fuere viri dignitate Virgae [f] praediti, Epiſcopi, Archiepiſcopi, Abbates & Doctores periti. Ex eorum numero duodecim ſapientiſſimi Laicorum eligebantur, & Scholaſticus juris peritiſſimus qui leges bonas conficerent, & pravas quae antea in uſu fuerunt abrogarent, & meliores in earum locum ſubſtituerent, eaſque auctoritate ejus munirent. Opere hoc completo, [g] maledictionem Dei, & iſtius coetus, & Wallorum qui armis ferendis erant idonei, omnibus qui Conſtitutiones illas violaverint imprecabantur. Hunc Librum [h] Blegoridus Scholaſticus exaravit, vir conſuetudinum quae memoria tenebantur, & gair neb arnaw ef, a gair yw ei air ef ar bawb. Sef ydd oedd drygddeddfeu a dryggyfreitheu cyn nog ef. Y cymmyrth ynteu hwegwyr o bob Cymmwd yng Nghymru, ac a'i dug i'r Ty Gwyn ar Daf, ac a oedd o berchen Bagl yng Nghymru, rhwng Eſgyb ac Archeſgyb, ac Abadeu, ac Athrawon da. Ac o'r nifer hwnnw y dewiſwyd y deuddeg Lleyg doethaf a'r un Yſgolhaig doethaf i wneuthur y Cyfreitheu da, ac i ddiod y rhai drwg a oedd cyn nog ef, ac i ddodi rhai da yn eu lle, ac i eu cadarnhau yn ei enw ei hunan. Sef a wnaethant hwy pan ddarfu wneuthur y cyfreitheu hyn, dodi ymelldith Dduw, ac un y Gynnulleidfa honno, ac un Gymru benbaladr ar y neb a dorrai y cyfreitheu hynny. A'r llyfr hwn Blegywryd Yſgolhaig a'i hyſgrifennwys, canys eſe a oedd orau ar gof a chyfreitheu yn ei amſer. A chyntaf y gwnaethant hwy o gyfreitheu Llys, can oeddynt bennaf, a chan

NOTAE.

[d] *nemo illi contradicebat*] Wallice, *nyd gair gair neb arnaw ef, a gair yw ei air ef ar bawb*; i. e. nullius verbum fuit verbum ſuper eum, ſed verbum ejus fuit verbum ſuper omnes. Sic invenitur in Cott. 5. quod certe recipiendum. In noſtro autem cod. & in duobus aliis eſt, *nid gair gair neb arnunt hwy, a gair yw eu gair hwy ar bawb*, i. e. verbum nullius erat verbum ſuper eos, & verbum eorum erat verbum ſuper omnes. Hoc autem manifeſte ſententiae Auctoris hujus Praefationis contradicit. Ille enim hic aſſerit Wallos omnes iſti, Hoëlo nempe, tunc paruiſſe.

[e] *Commota*] Wallia ex omni memoria in praefecturas minores quae Commotae, & majores quae Centuriae [*Cantrefydd*] vocabantur diviſa fuit. Centuriae nobis hundreds, a centum villis ex quibus primitus conſtabant, ſine controverſia denominabantur. Qui autem a quibus, vel Angli a Wallis, vel Walli ab Anglis hanc diviſionem regionum ſuarum mutuati ſunt, nolo determinare. Sed cum mecum recolo Aſſerium Wallum, Aſſerii Menevenſis Archiepiſcopi ex fratre nepotem, Ælfredo noſtro fuiſſe perquam familiarem, utpote quem educationi liberorum ſuorum praefecerat, Epiſcopumque creaverat Shirburnenſem, prope inducor ut credam Ælfredum hanc regnum Angliae partiendi methodum Wallis tunc uſitatam, ab Aſſerio didiciſſe. Commota autem ſub Regibus noſtris dimidia pars fuit Centuriae.

[f] qui Lictorem, quem nos Virgarium [Verger] dicimus, virgam prae ſe geſtantem, ad dignitatem ſuam denotandam habuerunt.

[g] Quod *Ymelldith* a Latina voce *Maledictione* derivatum hic habemus, in aliis codicibus *Ymendith* mendoſe ſcribitur.

[h] Blegoridus qui fuit Archidiaconus Landavenſis vocatur hic *Yſgolhaig*. *Yſgolhaig* proprie ſignificat virum literis eruditum & in ſcholis edoctum, quem recentior Latinitas *Scholaſticum* vocabat. Hi autem *Yſgolheigjon* cum a Laicis hic diſtinguantur, Clerici fuiſſe videntur. Et cum monachorum & parochorum pauci forſan iſto ſaeculo literis ſatis eſſent inſtructi, idcirco hoc vocabulo utitur Auctor noſter, quod propoſito ſuo fuit magis accommodum. Sed hic notandum eſt quod in Cott. 5. Blegoridi nomen reticetur, & liber iſte ad exemplum Morgenaei & Cyvnerthi filii ejus factus dicitur; *herwydd Morgenau a Chyfnerth ei fab y digoned*. Hoc ut intelligamus, ſcire oportet in aliquibus codicibus (Sebrightiano nempe membranaceo, & alio codice quo Gulielmus Salesburius olim utebatur) nomina duodecim Juriſperitorum memorari, quorum opera Hoëlus potiſſimum utebatur in legibus hiſce concinnandis. Inter hos erant Morgenaeus & Cyvnerthus filius ejus, Varius Romani F. [*Gwjair fab Rhufawn*, ut recte ſcribitur in codice Gulielmi Salesburii] & Goronius Moridici F. [*Goronwy fab Moryddig*] qui in uſum ſuum exempla legum harum aſſervabant. Hi tres memorantur & eorum exemplaria laudantur in praefat. Cott. 3. ut ad Lib. 3. videbimus. Exemplum Morgenaei hic nominatur, & ad ejus normam Cott. 5. conſcriptus fuit. Blegorido itaque mandatum fuiſſe videtur has leges compilare, quarum exempla hi tres Senatores in ſuum uſum exſcribi curarunt, quod & forſan caeteri novem quoque fecerunt. Haec autem exemplaria praecipuam ſortita erant auctoritatem Jorwerthi Madoci F. tempore; ideoque ille iſta primo loco memorat in praefatione ſui Libri, quem *Llyfr prawf*, i. e. Librum probationis ſive examinationis judicum, vocat; qui codex ſed mutilus, vel ejus ἀπόγραφον, in Bibliotheca Cottoniana aſſervatur. Iſtum codicem noſter plerumque ſequitur. Et hinc diſcrepantia illa immanis, quae inter libros optimae notae etiamnum exſtantes apparet, facillime poteſt conciliari. Cum enim exempla haec horum Senatorum ſibi invicem in omnibus non conſentiebant, factum eſt ut poſteriores JCti omnia quaecunque inveniri potuerunt exemplaria conſulebant, ex quibus unuſquiſque

chan perthynynt wrth y Brenin, a'r Frenhines, a'r pedwar Swyddawg ar hugaint a'i canhymdaant.

legum ſcriptarum ſui temporis callentiſſimus. Et primo loco leges Aulicas concinnabant, cum leges ad Regem & Reginam & XXIV Officiales qui illos comitari ſolebant ſpectantes, praecipuae cenſebantur.

Yr Ail Ragymadrodd.

HYwel fab Cadell Tywyſawg Cymru a ddyfynnws attaw chwegwyr o bob cantref yng Nghymru oll hyd y Ty Gwyn yn Nyfed, a hynny o'r gwyr doethaf yn ei gyfoeth. Y pedwar o naddunt yn Lleygjon, a'r ddau yn Yſgolheigjon. Sef achaws y ducpwyd yr Yſgolheigjon rhag dodi o'r Lleygjon betheu a fai yn erbyn yr Yſgrythur lan. Ac y ſef amſer y doethant yno pythewnos a mis garawys; ac y ſef achaws y doethant yno y garawys, wrth na ddyly neb na dywedud cam na'i wneuthur yn yr amſer gleindid hwnnw. Ac yna ydd edrychaſant y Cyfreithjeu, a'r hon a fai ry drom o naddunt ei hyſgafnhau, a'r hon a fai ry yſgafn o naddunt ei hachwanegu. Peth o'r cyfreithjeu a adaſant fal ydd oeddynt, peth arall a fynnaſant ei emendaw; eraill a ddileaſant yn gwbl, ac eraill o newydd a oſodaſant. Ac yna y dodaſant Hywel a hynny o Ddoethjon eu hymelldith ar y neb a gamarferai o'r cyfreithjeu hynny, ac ar yr Arglwydd a ſymmudai yr un o naddunt namyn gan ddyundeb Cynnulleidfa cymmaint ag a fu yno. Yr ail ymelldith a ddodaſant ar yr Arglwydd a roddai, ac ar y dyn a gymmerai deilyngdawd yngneidjaeth, a'r na wypai dair Colofn cyfraith, a Gwerth gwylld a dof, ac a berthyn attaddunt.

Praefatio Secunda. Cott. Caligula, A. III. 3.

HOëlus Cadelli filius Princeps Walliae advocavit ad ſe ex viris ſapientiſſimis in ſuo Principatu ſex viros ex omni Centuria in tota Wallia ad [i] Domum Albam in Demetia. Horum IV erant Laici, II Scholaſtici. Hi arceſſebantur ne forte Laici quicquam facerent quod ſacris Scripturis minus eſſet conſentaneum. Hi convenerunt [k] tempore quadrageſimali. Iſto autem tempore ibi convenerunt quoniam tempore ſancto illo nemini pravum quid loqui vel patrare fas erat. Et tunc leges inſpexerunt; quod durum nimis eſſe videbatur allevarunt, & quod nimis leve fuit aggravarunt. Quaſdam ex iſtis ut prius erant conſtitutae reliquerunt; alias emendarunt; alias penitus abrogarunt; alias denique de novo ſtatuerunt. Poſt haec peracta, Hoëlus cum his ſapientibus Diras imprecabantur omnibus qui hiſce Legibus abuterentur, & [l] Domino qui ullam illarum immutaverit abſque conſenſu Concilii aeque numeroſi ac illud fuit quod ibi convocabatur. Similes quoque Diras imprecabantur Domino qui dederit, & viro qui acceperit officium judicis, ſi non eſſet eruditus [m] in tribus Columnis juris, & calleret Pretia animalium ferorum & cicurium, cum rebus ad ea pertinentibus.

Praefatio

NOTAE.

quiſque pro ſuo modulo Corpus Legum conficiebat. Blegoridus certe ab Actis fuit iſti Concilio; ſed an iſte Senatus conſulta omnia tunc facta in fixam & determinatam formam redegerit, eſt incertum. Credibile mihi videtur Acta omnia quae in iſto Concilio perſcribebantur, fuiſſe primitus rudia tantum & indigeſta, & poſtea Senatores hoſce tres illa quemque more ſuo informaſſe & in ordinem compegiſſe. Hiſce enim Legibus prout nunc viſuntur,

——— *facies non omnibus una,*
Nec diverſa tamen, qualem decet eſſe ſororum.

[i] *Domum Albam*] in villa *Whitlandia* nunc dicta ad Tavum amnem ſita, X. M. P. a Mariduno diſtante, in finibus Pembrochiae. Ibi poſtea in memoriam hujus Concilii Monaſterium exſtruebatur, cujus rudera quaedam etiamnum exſtant. Tavus fluvius ex montibus Pembrochianis *Preſeleu* dictis defluens, ad Lacharnam oppidulum apud Maridunenſes Tobii aquis ſe immiſcens, in aeſtuarium Sabrinae, quod Walliam inter & Angliam occidentalem interjacet, fluit. Demetia proprie dicta, *Dyfed* Wallis, agrum Pembrochienſem cum occidentali plaga pagi Maridunenſis antiquitus comprehendebat: Scriptores autem recentiores Demetiae nomine Walliam Auſtralem fere ſemper deſignant.

[k] Ad verbum, per duas ſeptimanas & menſem Quadrageſimae, *i. e.* per totas XL dies quibus Quadrageſima conſtabat.

[l] *Domino*] Principi.

[m] Cauſſae ad Homicidium, Furtum & Incendia pertinentes, vocabantur tres Columnae juris.

Praefatio Tertia. Ex Codice Gulielmi Philippi.

HOëlus Bonus Cadelli Filius, Dei Gratia, Rex totius [n] Cambriae, videns pravos mores pravasque leges & consuetudines inter Cambros invalescere, ut iis mederetur, ex qualibet [o] Commota Regni sui ad se convocavit sex viros qui auctoritate pollebant & jura callebant, & omnes Clericos quibus jus [p] Baculi in regno suo competebat, Archiepiscopum nempe Menevensem & Episcopos & Abbates & [q] Priores ad locum in Demetia qui Domus Alba ad Tavum vocabatur, quam domum exstrui jussit Virgis albis ut pro domicilio venatico illi foret quandocunque Demetas esset invisurus; quam ob caussam vocabatur Domus Alba. Rex autem & coetus iste ibi commorabatur per totam Quadragesimam, precibus jejuniisque severis Deum exorando ut gratiam Regi daret, qua adjutus Leges & Consuetudines Wallicas emendaret. Quadragesima autem absoluta, ex hoc Concilio delegit Rex XII viros sapientissimos ex Laicis & unum Scholasticum vocatum Doctorem Blegoridum, qui delinearent & formarent Leges & Jura sibi & Regno suo usui futura, & quae justitiae & aequitati quam maxime fieri potuit essent consentanea. Has Leges in tres partes describi jussit. Prima parte continebantur leges aulicae quotidianae: Altera, leges patriae: Tertia, consuetudines ad utramque pertinentes; quarum legum tria exempla describi curavit; Unum pro usibus Aulae quotidianis, penes se asservandum; alterum Dinevo-

Y Trydydd Rhagymadrodd.

HYwel Dda o rad Duw mab Cadell Brenin Cymru oll, a welas ei Gymry yn camarfer o gyfreitheu a defodeu, ac o achaws hynny a ddyfynnawdd attaw o bob Cymmwd o'i Deyrnas hwegwyr a arferynt o awdurdawd ac yngneidaeth, a holl Eglwyswyr ei deyrnas a arferynt o deilyngdod Bagleu, megys Archesgob Mynyw, ac Esgyb ac Abadeu a Phrioreu, hyd y lle a elwir Y Ty Gwyn ar Daf yn Nyfed. Y ty hwnnw a beris ef ei adeilad o wiail gwynjon yn lletty iddaw wrth hely pan ddelai i Ddyfed. Ac wrth hynny y gelwid ef Y ty gwynn. A'r Brenin a'r gynnulleidfa honno a drigjasant yno trwy yr holl arawys, i weddio Duw trwy ddirwesd perffaith, ac i erchi rhad a darpar i'r brenin i wellhau cyfreitheu a defodeu Cymru. Ac o'r gynnulleidfa honno pan derfynawdd y garawys, y dewisawdd y Brenin y deuddeg Lleyg doethaf o'i wyr, a'r un Ysgolhaig doethaf yr hwn a elwid yr Athraw Blegywryd, i lunieuthaw ac i synhwyraw iddaw ac i'w deyrnas gyfreitheu ac arferoedd yn berffaith ac yn nesaf y gellid at wirjonedd a jawnder: Ac ydd erchis eu hysgrifennu yn dair rhan, yn gyntaf, cyfraith y llys beunyddjawl; yr ail, cyfraith y wlad; y drydedd, arfer o bob un o honunt. Gwedy hynny ydd erchis wneuthur tri llyfreu cyfraith; un wrth ei Lys beunyddjawl presswyl y gyd ag ef, arall i lys Dinefwr, y trydydd i lys Aberffraw; megys y caffai tair rhanneu Cymru, nyd amgen Gwynedd, Powys,

NOTAE.

[n] Quod alibi per Walliam plerumque exprimendum judicavi, hic Cambriae nomine & titulo indigitatur. Populus hic, cujus leges exhibemus, seipsos Wallos nunquam appellabant. Cambros [*Cymry*] se ab omni memoria vocabant & etiamnum vocant. Lingua sua *Cymraeg* [Cambrica] ab incolis appellatur. Nos *Seison* [Saxones] vocant, & Linguam Anglicanam *Seisneg* [Saxonicam.] Angli illos Ƿylirce [Wallos] i. e. Peregrinos vocabant ab Inae regis temporibus ad nostra usque saecula; seque ipsos indigenas regionis suae fuisse existimabant, postquam Britannos veteres in regionem, quae a nobis Wallia vocatur, detrusissent. Cum autem in antiquissimis codicibus harum Legum Latinis, voces Wallia & Wallenses ubique occurrunt, praesertim in codice Seldeniano qui stante Principatu Wallico conscriptus fuit, & in legibus nostris ante & post Edvardi I tempora voces Cambria & Camber nusquam occurrant, Walliam non Cambriam hanc regionem appellandam duxi, & Leges Wallicas, vocabulis usus JCtis nostris semper usurpatis. Quod hic monendum duco, ne quis me infamiae notam Genti nobilissimae, quae patriam & libertates & jura patriae contra majores nostros fortiter & animose per plura saecula propugnabant, & sarta tecta conservabant, inussisse existimet.

[o] *Commota*] Curiosus lector hic observabit quod istae regionum divisiones quae in aliquibus codicibus appellantur Commotae, in aliis appellantur Cantredae. Commotarum limites erant satis angusti, & duas saltem si non plures Commotas quaelibet Centuria continebat; ideoque licet lectiones quae in codicibus reperiuntur sollicitare nolim, tamen probabile mihi videtur, quod centuriatim potius quam per Commotas Concilium hoc convocabatur.

[p] Vide notas ad Praefationem primam.

[q] *Priores*] In codicibus antiquissimis habemus *Athrawon da*, Doctores eruditos. In recentioribus pro illis substituuntur *Priores*, quae vox Hoëli saeculo pro *Praefectis coenobiorum* non erat in usu. Et sane absurde satis *Doctores* hi in *Priores* mutantur. JCti erant hi Doctores quorum opera in Legibus his concinnandis usus est Hoëlus. Blegoridus ipse fuit horum Doctorum princeps.

Powys a Deheubarth, awdurdawd cyfraith yn eu plith wrth eu rhaid yn wasdad ac yn barawd. Ac o gyngor y doethon hynny rhai o'r hen gyfreitheu a gynhalawdd, eraill a wellaawdd, eraill a ddileawdd o gwbl gan osod cyfreitheu newydd yn eu lle. Ac yna y cyhoeddes y gyfraith yn gwbl i'r bobl, ac y cadarnhaawdd ei awdurdawd iddunt ar y gyfraith honno, ac y doded ymelldith Dduw a'r eiddaw hwynteu, ac un Gymru oll ar y neb ni's catwai rhag llaw megys y gosoded, oni ellid ei gwellau o gyfundeb Gwlad ac Arglwydd.

rae[r], & tertium Aberfraviae[s], ut ita quaelibet trium Walliae partium, Venedotia nempe, Powisia & Demetia, Legum exemplar authenticum haberet semper in promtu. Et ex sententia horum JCtorum quaedam ex antiquis legibus confirmavit, quaedam emendavit, quaedam etiam penitus abrogavit, & novas leges in earum locum substituit. Codicem legis postea integrum in usum populi sui edidit, quem auctoritate sua sancivit, & maledictio Dei, ipsorum & totius populi Wallici denuntiata fuit in omnes futuros Legum istarum violatores, nisi communi consensu & Populi & Domini in melius mutarentur.

Y Pedwerydd Rhagymadrodd.

HYwel fab Cadell Tywysawg Cymru oll, a elwis attaw chwegwyr o bob cantref yng Nghymru hyd y Ty Gwyn ar Daf. A hynny o'r gwyr doethaf yn y Cysoeth. Pedwar o naddunt yn Lleygjon, a'r ddau yn Ysgolheigjon. Sef achaws y ducpwyd yr Ysgolheigjon rhag dodi o'r Lleygjon betheu a fai yn erbyn yr Ysgrythur lan; a hynny o achaws gweled y Cymry yn camarferu o'r cyfreithjeu. Sef amser y doethant yno y garawys. A sef achaws y doethant y garawys, wrth ddylyu o bawb fod yn lan yn yr amser gleindid hwnnw, ac na wnelai gam. Ac o gyd-gyngor a chydsynnjedigaeth y Doethjon a ddoethant yno, yr hen Gyfreithjeu a edrychasant, a rhai o naddunt a adasant i redeg, ac eraill a emendasant, ac eraill yn gwbl a ddileasant, ac eraill o newydd a osodasant. A gwedi honni o naddunt y Cyfreithjeu a farnasant, Hywel a roddes ei Awdurdawd iddunt, ac a orchymmynnws eu cadw yn graff ac yn gadarn. A Hywel a'r Doethjon a fuant gyd ag ef a osodasant

Praefatio[t] Quarta. Cott. Titus, D. II.

HOëlus Cadelli filius Princeps totius Walliae, convocavit VI viros ex qualibet Centuria Walliae ad Domum Albam super Tavum. Hi autem erant ex sapientissimis viris Principatus. Eorum IV *erant* Laici, & II Scholastici. Advocabantur autem Scholastici, ne Laici quidquam Scripturis sacris contrarium statuerent; idque eo magis quo Wallos Legibus abuti observabat. Tempore vero quadragesimali ibi convenerunt, quia sacrosancta illa tempestate omnes puri esse, & nihil injurium facere deberent. Tum communi consilio & consensu Sapientes illic congregati Leges veteres inspexerunt, quasdam ut antea fuerunt constitutae reliquerunt, alias emendarunt, alias funditus abrogarunt, alias item novas tulerunt. Cum autem has Leges quas concinnaverant, retulerint *ad Regem*, Hoëlus illas sua Auctoritate sanxit & firmiter observari jussit; & ille cum Senatoribus istis suo nomine & nomine omnium Wallorum Diras sunt imprecati omnibus Wallis qui hasce Leges violaverint, & Judici qui juramento

NOTAE.

[r] *Dinevora* fuit Castellum peramoenum VIII. M. P. a Mariduno distans versus orientem. Ejus pars exigua adhuc visitur, super collem exstructa, vallem fertilissimam Tobii aquis irriguam undiquaque sub se positam habens. Griffinus Rhesus Armiger (qui a magno Rheso Thomae filio Illustrissimi Ordinis Perisscelidis Equite, qui Henrico VII. patriam a tyrannide Richardi III. liberare paranti suppetias maximas & opportunissimas tulit, stemma directe ducit) quem hic honoris caussa nomino, antiquum hoc Principum Sudwallensium domicilium nunc possidet.

[s] *Aberfravia* in Insula Monensi ad Mare Vergivium sita est. Palatii Principum Venedotiae ruinae ibi etiamnum conspiciuntur, ut accepi ab Illustrissimo Arthuro Audoeno Baronetto mihi non uno nomine perpetuo colendo, inter cujus Latifundia in insula Mona Aberfravia numeratur.

[t] Praefationem hanc integram do, cum codici illi sit praefixa quem integrum repraesentare statui. Aliter enim facile illam omittere potui, cum nihil ferme in illa contineatur quod in prioribus Praefationibus non habeamus. Hic codex est satis antiquus, & multa ibi inveniet lector quae in aliis libris frustra requiret, & omnia sub suis titulis perspicua & concinna methodo hic digeruntur. Quae ex aliis codicibus addidi nullo negotio a caeteris distingui possunt, cum vel in Textum inseruntur uncis inclusa, vel codice ex quo describuntur memorato, ad finem Capitum vel saltem Paragraphorum in quae Capita distinxi, adduntur.

[u] Wallice *Sapientibus*; hoc enim Titulo Senatores qui ad Concilium hoc convenerunt, decorati sunt.

mento ſeipſum ad munus ſuum exſequendum obligaverit, & Domino qui illi munus judicandi tradiderit ſi non calluerit tres Columnas legis, & Pretia animalium ferorum & cicurium quae neceſſaria ſunt ad uſus humanos.

eu Hymelldith a'r hon Gymru oll ar y neb yng Nghymru a lygrai y Cyfreithjeu heb eu cadw, ac a oſodaſant eu Hymelldith ar yr Yngnad a gymmerai ddiofryd brawd, ac ar yr Arglwydd a'i rhoddai, yn y wypai dair Colofn cyfraith, a Gwerth gwylld a dof, ac a fai angen dynjawl arfer o hanaw.

CAPUT I.

De XXIV Officialibus Curiae.

A Curia vero Principis Lex incipiebat; in qua XXIV Miniſtri ordinarii eſſe[a] debebant.

1 Praefectus Palatii.
2 Sacerdos domeſticus.
3 Diſpenſator.
4 Praefectus Aucupum.
5 Judex aulicus.
6 Praefectus Equiſonum.
7 A Cubiculis.
8 Muſicus domeſticus.
9 Silentiarius.
10 Praefectus Venatorum.
11 Mulſi Confector.
12 Medicus.
13 Pincerna.
14 Janitor.
15 Coquus.
16 A Lucernis.
17 Diſpenſator Reginae.
18 Sacerdos Reginae.
19 Praefectus Equiſonum Reginae.
20 A Cubiculis Reginae.
21 Ancilla Reginae.
22 Janitor Reginae.
23 Coquus Reginae.
24 Reginae a Lucernis.

Horum Officialium hic memoratorum XVI primi Regi miniſtrabant, & VIII ultimi Reginae.

PENNOD I.

Am y pedwar Swyddawg ar hugaint.

A'R Llys a gymmyrth ddechrau. Pedwar Swyddawg ar hugaint a ddyly fod ynddi.

1 Penteulu.
2 Effeirjad teulu.
3 Diſdain.
4 Penhebogydd.
5 Brawdwr Llys.
6 Pengwaſdrawd.
7 Gwas yſdafell.
8 Bardd teulu.
9 Goſdegwr.
10 Pencynydd.
11 Meddydd.
12 Meddyg.
13 Trulljad.
14 Dryſawr.
15 Cog.
16 Canhwyllydd.
17 Diſdain y Frenhines.
18 Effeirjad y Frenhines.
19 Pengwaſdrawd y Frenhines.
20 Gwas yſdafell y Frenhines.
21 Llawforwyn y Frenhines.
22 Dryſawr y Frenhines.
23 Cog y Frenhines.
24 Canhwyllydd y Frenhines.

A'r Swyddogjon cyntaf a rifaſam ni uchod yw rhai y Llys, a'r wyth diwethaf yw rhai y Frenhines.

NOTAE.

[a] P. ita incipit, *Cyntaf y dechreuis y Brenin Gyfraith ei Lys beunyddjawl, ac o'r dechrau y goſodes bedwar Swyddogjon ar hugaint yn ei Lys beunyddjawl*, i. e. Rex Legem ab Aula quotidiana ordiebatur, in qua XXIV Officiales inſtituit.

CAP. II.

Honorarium annuum Officialium.

HISCE XXIV Officialibus ter in anno jure debentur veſtimenta lanea a Rege & lintea a Regina, nempe Natalitiis, Paſchate, & Pentecoſta.

PEN. II.

Am Ddyled y Swyddogjon Llys.

TAIR gwaith bob blwyddyn y dylyant y pedwar Swyddawg ar hugaint uchod herwydd cyfraith eu brethynwiſg y gan y Brenin, ac eu llieinwiſg y gan y Frenhines, y Nydolig, y Paſg a'r Sulgwyn.

PEN.

PEN. III.

Am Ddyled y Frenhines a'i Swyddogjon.

YBRENIN a ddyly roddi i'r Frenhines dryde ran a gaffo o dda o dir a daear; ac y felly Swyddwyr y Brenin i Swyddwyry Frenhines.

2 " Cylch a ddyly y Frenhines, a'r Mo-
" rwynjon, a'r Meibjon, ar Fileinjaid y
" Brenin pan el y Brenin y maes o'i dir ei
" hun. *Cott.* 4. *J.* & *P.*

CAP. III.

Reditus Reginae, cum Honorariis Domeſticorum ejus.

TRIENTEM Redituum qui Regi ex agris ſuis debentur, Regina habebit; & triens Mercedis Miniſtrorum regiorum Miniſtris Reginae ſolvetur.

2 [a] Canon ordinarius Reginae, Ancillis & Pueris a [b] Villanis regiis ſolvetur quando Rex peregre abeſt.

NOTAE.

[a] *Canon* publicus in Conſtitutionibus Imperatoriis anniverſariam Penſitationem ſignificat, quae a Provincialibus quotannis Populo vel Romano, vel Conſtantinopolitano, vel Alexandrino gratis ac ſine pretio ullo mittebatur; qui ſpeciebus his conſtabat, Frumento, Vino, Carne, Oleo, & ſimilibus. Videſis Calvini Lex. Jurid. verbo *Canon*, & Gloſſarium noſtrum verbo *Cylch*.

[b] *Bileinjaid* [Angl. Villains] erant Coloni feudatarii ignobiles, qui terras a Rege vel Domino inferiori conceſſas, & ſervitiis interdum ſatis gravibus obnoxias, tenebant.

PEN. IV.

Am Werth a Sarhaad y Brenin.

GWERTH y Brenin yw ei Sarhaad dair gwaith [gan dri Arddyrchafael. *Cott.* 4. *J.* & *P.*]

2 Tair ffordd y gwnair Sarhaad i'r Brenin. Un yw pan dorrer ei nawdd, pan roddo nawdd i ddyn a'i ladd. Ail yw pan ddel dau Frenin ar eu cyd-derfyn o achos ymarfoll, ac yng ngwydd y ddau Frenin llad o wr i'r naill wr i'r llall. Trydedd yw camarferu ei wraig, [ſef yw hynny, bod genthi, *J.*] a'r Sarhaad honno a ddyrchefir ar fodd yr hanner.

CAP. IV.

De Pretio Regiae Caedis, & Multa pro Injuria ei illata.

CAEDES Regia aeſtimabitur triplo multae pro Injuria, cum tribus [a] Elevationibus.

2 Injuria Regi tripliciter infertur. Vel cum patrocinium Regis cuiquam conceſſum violatur caede rei. Vel cum, congreſſu ad foedera paciſcenda limitibus regionum inter duos vicinos Reges inſtituto, aliquis in unius Regis comitatu ab aliquo in alterius Regis comitatu occiditur. Vel denique cum Pudicitia Reginae violatur, i. e. ſi quis rem cum illa habeat; & tunc Multa dimidio elevatur.

NOTAE.

[a] Augmentum Multae cujuſcunque JCtis Wallis vocatur Elevatio. Vide infra Cap. XVI.

PEN. V.

Am Sarhaad Gwr gwreigjog.

" TRI rhyw Sarhaad y ſydd i bob
" Gwr gwreigawg. Un yw ei da-
" raw ar ei gorph. Ail yw bod arall yn

CAP. V.

De Multis pro Injuriis quae Maritis inferuntur.

MARITO [a] ob tres Injurias compenſatio debetur. Cum caeditur; cum pudicitia conjugis ejus ab aliquo violatur;

NOTAE.

[a] Maritus hic pro quolibet privato ſumitur. Prima enim & tertia injuria tam Coelibi quam Marito inferri poteſt. Sed cum ſecunda non cadat in quemquam praeter Conjugem, ab iſta Caput hoc denominatur.

latur; vel cum patrocinium alicujus violatur qui legitimum patrocinium alteri concedere poteſt.

2 Vir cujus Refugium violatur, compenſationem pro injuria accipiet.

" camarſer ei wraig. Trydydd yw torri " nawdd dyn a allo roddi nawdd i arall " trwy gyfraith." *P.*

2 "Pwy bynnag a dorrer ei nawdd, neud Sarhaad iddaw." *H.* 2.

CAP. VI.

De ſolvenda Multa Regis.

MULTA pro Injuria Regi Aberfraviae illata hoc modo ſolvenda. Centum Vaccas pro qualibet centuria ſub ditione ejus *Reus ſolvet*, & cum ſingulis centenis Vaccis unum Taurum auribus rufis praeditum cum [a] Virga aurea ejuſdem cum Rege longitudinis, [b] magnitudine digiti ejus minimi, & craſſitudine unguis aratoris qui per novem annos araverit. Aurum nemini dabitur niſi Regi Aberfraviae.

2 *Aliter*. Injuria regia hoc modo compenſatur. Pro qualibet centuria ſibi ſubdita *Reus ſolvet* centum Vaccas, cum Virga argentea a fundo ad os Regis ſedentis in Cathedra pertingente, magnitudine digiti medii cum tribus Capitellis in ima Virga & tribus in ſumma, quae magnitudinem Virgae debent exaequare. Habebit quoque Phialam auream quae plenum hauſtum Regis contineat, cum Operculo aureo latitudine vultus Regis. Craſſitudo Phialae & Operculi aeſtimabitur craſſitudine unguis aratoris qui per ſeptennium araverit, vel putaminis ovi anſerini. Hoc modo Injuria Regis Sedem principalem [d] poſſidentis compenſatur, quales ſunt Dinevora quae Regis Demetiae eſt Domicilium, & Aberfravia, Palatium Regis Venedotiae. Si Sedem principalem Rex non habuerit, Vaccis tantum compenſatur.

PEN. VI.

Am dalu Sarhaad y Brenin.

SARHAAD Brenin Aberffraw ſel hyn y telir. Can Mûw wrth bob cantref a fo iddaw, a Tharw gwyn yſgyfarllynig wrth bob canmuw o naddunt, a Gwialen aur gyhyd ag ef ei hun, a chyn fraſed a'i fys bychan, a chyn dewed ag ewin amaeth ryfo amaeth naw mlynedd. Ni thelir Aur namyn i Frenin Aberffraw.

2 *Aliter*. " Fal hyn y telir Sarhaad Brenin. " Can Mu ynghyfair pob cantref o'i ar- " glwyddiaeth, a Gwialen arjant gyhyd ag " o'r llawr hyd yngenau y Brenin pan ei- " ſdeddo yn ei gadair, a chyn fraſed a'i " hirfys; [c] a thri Ban y erni a thri y deni, " cyn fraſed a'r Wialen. A Phiol aur ydd " ango llawn ddiawd y Brenin ynddi, a " Chlawr arnai cyfled ag wyneb y Brenin, " cyn dewed y Phiol a'r Clawr ag ewin a- " maeth a amaethai ſaith mlynedd, neu bliſ- " gyn wy gwydd. Yn y modd hwnnw y " telir Sarhaad Brenin a fo *ag* Eiſdeddfa ar- " bennig iddaw, megys Dinefwr dan Frenin " Deheubarth, neu Aberffraw dan Frenin " Gwynedd. Oni bydd Eiſdeddfa arben- " nig iddaw, ni chaiff ond Gwartheg.

3 " Braint

NOTAE.

[a] *Virga aurea*] In aliis codicibus Virga erat argentea, & Phiala cum Operculo aurea; quod ſane eſt veriſimile: Virga enim quinque vel ſex pedes longa cum tribus capitellis ad utramque extremitatem virgae, ex auro tota conflata non niſi pretio ingenti, & opulentiam iſtorum temporum multum excedente, comparari potuit.

[b] Per magnitudinem hic & in ſequenti Paragrapho intelligi videtur Craſſities maxima in circuitu digiti in ea parte qua manum attingit. Hic Scyphus cum Operculo quae Virgae aureae inſiſtebant, omittuntur; ob quam cauſſam quae ſequuntur ex *P.* addenda duxi, quod ideo hic notandum reor, ne ταυτολογίας Lector me jure meritoque poſtulet. Et cum Additiones & Lectiones variantes hujuſmodi in hoc opere inveniantur ſatis multae, hoc de iis quoque quandocunque occurrunt dicendum volo. Satius enim duxi res aliquando in variis codicibus enarratas cum leviuſcula mutatione repetere, quam eas reticendo Lectorem fraudare, praeſertim cum res ſic inſerendae vel ad nitorem vel ad perſpicuitatem conducere videbantur.

[c] *a thri Ban*, &c.] Haec verba varie ab Interpretibus Latinis accipiuntur. Auctor Verſionis quam habemus in Cott. 1. iſta ſic reddidit. " Virga debet habere in uno capite (i. e. ex- " tremo) tria capita in latitudine extenſa in " quibus virga poſſit ſtare, & in alio ſimiliter " tria capita in quibus Scyphus poſſit ſedere." Verſionum in C M. & S. 1. auctores haec *tri ban* imaginantur fuiſſe " Digitos extenſos in latitu- " dine " in ima & ſumma virga, eidem uſui quo capitella prius memorata inſervientes. Verſioni Cottonianae potius accedo. *Tair ban*, *J.*

[d] Hinc abunde patet in qualibet Provincia apud Wallos temporibus iſtis ante Normannorum adventum Rectores iſtarum Provinciarum *Reges* vel *Regulos* appellari ſolere. Tales ante Roderici M. aetatem fuere multi. Talis fuit

6

3 " Braint Arglwydd Dinefwr yw ca-
" ffael dros ei Sarhaad Wartheg gwynnjon
" cluſdgochjon gymmaint ag a annont ol
" ynol rhwng Argoel a Llys Dinefwr, a
" Tharw unlliw a hwynt gyd a phob u-
" gaint o naddunt. Ni thelir Aur namyn
" i Frenin Dinefwr, neu i Frenin Aber-
" ffraw. " *P.*

3. Domini Dinevorae privilegium eſt accipere pro compenſatione injuriae ſibi illatae vaccas albas aures rufas habentes, totidem quot ordine ſibi ſuccedentes pertingent ab [e] Argoëlia ad Dinevoram, & cum ſingulis vicenis vaccis taurum ejuſdem coloris. Aurum nemini penditur niſi Regi Dinevorae vel Regi Aberfraviae.

NOTAE.

fuit Juſtinus Gurgani F. qui regnante Gulielmo II Glamorganiam tenuit, ex qua expulſus fuit a Normannis ductu Roberti Hammondi F. qui maritimam Regionem a Cardiva uſque ad Nidum in feoda militaria diviſit, & XII Equitibus qui illum comitabantur, ſe pro Domino totius Regionis agnoſcentibus, dono dedit.

[e] Loci nomen prope Dinevoram, ſed ubi praeciſe ſitus ſit ignoratur.

PEN. VII.

Am [a] Sarhaad y Frenhines.

TAIR ffordd y ſarheir y Frenhines. Un yw o dorri ei nawdd. Ail yw o daraw dyrnawd arnai. Trydedd yw o gribddeiljaw peth o'i llaw. A thryde ran Sarhaad y Brenin a delir iddi am ei Sarhaad, a hynny heb Aur heb Arjant.

CAP. VII.

De Injuriis Reginae.

REGINAE tripliciter Injuria inferri poteſt. Cum patrocinium ejus violatur; cum pugno percutitur; vel cum quidquam ex manu ejus violenter eripitur. Triens Multae Regi ſolvendae Reginae pro compenſatione dabitur; ſed ſine Auro ſine Argento.

NOTAE.

[a] *Sarhaad* in his Legibus & Injuriam & Multam pro ſatisfactione Injuriae ſolutam ſignificat. Ideoque in verſionibus Latinis *Sarhaad* ſimpliciter redditur verbo Injuria, cum utramque ſignificet. Hic Injuria ipſa, non compenſatio intelligitur.

PEN. VIII.

Am Oſgordd y Brenin.

YBRENIN a ddyly yn ei Gydymdeithas un dyn ar bymtheg ar hugaint [o wyr ar feirch, nid amgen y pedwar Swyddawg ar hugaint, *M. J.* & *P.*] a'r deuddeg [a] Gweſdai, heb ei Deulu, a'i [b] Wyrda, a'i [c] Weiſjon, a'i Gerddorjon, a'i [d] Achanogjon. A hynny a elwir Goſgordd Brenin.

CAP. VIII.

De Satellitio Regis.

REGI in Comitatu ſuo debent adeſſe XXXVI viri equis inſidentes, nempe XXIV Officiales, & XII Hoſpites, praeter Domeſticos ejus, Viros ingenuos, Servos, Cantores, & Egenos. Et hi vocantur Satellitium Regis.

CAP.

NOTAE.

[a] *Gweſdai*] Numerus Hoſpitum hic exprimi videtur, ne Coloni qui ad Canonem annuum penſitandum erant obligati, ingenti multitudine Aulicorum, quos alere non tenebantur, gravarentur.

[b] *Gwyrda*] [i. e. Homines boni] ſunt quos JCti Angli vocant [Freeholders] Liberos tenentes, & iidem ſunt cum *Uchelwyr* in *J. P.* & aliis. Horum Servitium videtur eſſe militare, cum equis inſidentes Regem comitarentur. De Canone autem nihil accipiebant, ſed ſumtibus propriis ſeipſos ſuſtentabant.

[c] *Gweisjon*] Ephebi generoſi qui erant in comitatu Principis Deſignati, & apud illum hoſpitabantur. *Maccwyaid*, *J. M. H.* 2. & *P.*

[d] *Achanogjon* (qui & *Rheiduſon* in *J.* & *P.*) erant ni fallor Viri generoſa ſtirpe oriundi, qui cum pauperiem pati cogerentur, ex menſa regia alebantur. Horum numerus non exprimitur, cum ex illorum contubernio non tantum eſt timendum quantum ex Hoſpitibus qui, ſervis & numeroſo Satellitio inſtructi, facile oneri eſſe potuerunt.

CAP. IX.

De Principe Deſignato.

PRINCIPI Deſignato, qui debet Regi ſuccedere in Regno, ſummus Honos habetur in Curia poſt Regem & Reginam.

2 Regis autem Filius, vel Frater, vel ex Fratre Nepos erit.

3 Locus ejus in Aula eſt inter Hoſpitem & Praefectum Aucupum, & unus eſt ex ſex viris qui de ferculo regio cibum accipiet.

4 *Al.* Illi locus erit in Aula ad ignem exadverſum Regi, & proximus illi eſt Judex inter illum & Columnam. Judici proximus eſt Sacerdos Domeſticus, & ad alterum latus Principis Deſignati proximus eſt [a] Muſicus Regionis primarius. Poſt illum verſus illud latus nemini locus certus aſſignatur.

5 Hoſpitabitur in Aula, Ephebis nobilibus comitatus; & Lignator ignem ejus accendet, & claudet oſtia cum cubitum iverit, ut ſecure dormiat.

6 Cibus & Potus illi dabuntur ſine menſura, & omnia quibus opus habebit, illi regiis ſumtibus ſuppeditabuntur, etiam uſque ad Oblationes. Equos quoque, Canes, Annulos, Gemmas & Arma a Rege accipiet; de quibus nemini aliquid dabit abſque licentia Regis. Cum Princeps Deſignatus moriatur, Regi Equos & Canes relinquet; & praeter illos [c] Heriotum aliud Regi non debetur. Heriotum autem ab illo non exigetur cum ſit membrum Regis.

7 Membra Regis appellantur Liberi, Nepotes & Conſobrini ejus. Quidam dicunt quemlibet horum poſſe deſignari Principem, ſed alii dicunt neminem pro Succeſſore reputari debere niſi cui Rex ſpem Succeſſionis dederit.

8 Status hominum *in Wallia* eſt triplex, Regis, Generoſi & Vaſſalli ignobilis, cum membris ſuis. Membra Regis ſunt quibus dignitas regia competit, licet illa nondum potiantur. Horum omnium digniſſimus eſt Princeps deſignatus: Ille enim locum tenet Succeſſoris ad Regnum, cum cuique in aula locus proprius aſſignatur.

PEN. IX.

Am yr Edling.

GWRTHDDRYCHJAD, nid amgen yr Edling, yr hwn a ddyly wledychu gwedy y Brenin, a ddylyir ei anrhydeddu ym mlaen pawb yn y llys eithr y Brenin a'r Frenhines.

2 Efe a ddyly fod yn Fab, [neu yn Frawd, *P.*] neu yn Nai [fab brawd, *H.* 2.] i'r Brenin.

3 Ei le yn y llys yw y rhwng yr Osb a'r Penhebogydd, yn chweched gwr ar ſaig y Brenin.

4 *Al.* "Ei le a fydd yn y Neuadd am y tan "a'r Brenin, ac yn neſaf iddaw y Brawdwr "y rhyngddo a'r Golofn, ac yn ail neſaf "iddaw yr Offeirad teulu. Ac o'r parth a-"rall i'r Edling Pencerdd y wlad. Gwedy "hwnnw lle dylyedus nid oes i neb o'r "parth hwnnw." *P.*

5 Ei letty yw y Neuadd, a'r Maccwyaid y gyd ag ef; a'r Cynnuttai a ddyly gynneu tan iddaw, a chau y dryſeu gwedy ydd el i gyſgu yn ddiogel.

6 Ei [b] Ancwyn a gaiff yn ddifeſur ar fwyd a llyn, a'i holl draul o goffrys y Brenin, hyd yn oed ei offrwm; a'i feirch, a'i gwn, a'i fodrwyeu, a'i dlyſeu i gan y Brenin, a'i arfeu hefyd. Ni ddyly ynteu roddi dim o hynny heb gennad y Brenin. A phan fo marw yr Edling, efe a ddyly adaw ei feirch a'i gwn i'r Brenin, can ni ddyly efe dalu ebediw namyn hynny; ſef achaws na's dyly, wrth ei fod yn aelawd i'r Brenin.

7 Sef yw Aelodeu y Brenin, ei Feibjon, a'i Neiaint, a'i Gefndyrw. Rhai a ddywaid bod yn Edling bob rhai o'r rhai hynny. Eraill a ddywaid nad Edling neb namyn y neb y rhoddo y Brenin obaith a gwrthddrych iddaw.

8 "Tri Rhyw y ſydd, Brenin, a Breyr, "a Bilain, ac eu Haelodeu. Aelodeu Bre-"nin ynt y rhai a berthynont wrth fren-"hinawl Fraint, cyn ni's pieuffont. Ac o "honunt oll breinolaf yw yr Edling; ca-"nys efe a leheir yn y lle y gwrthddry-"chir teyrnas o honaw wrth gyfeiſdydd-"jaw llys." *P.*

9 Trydy

NOTAE.

[a] *Muſicus Regionis primarius*] is erat qui in Seſſione Poëtarum publica ob peritiam in carminibus pangendis Poëtae praeſtantiſſimi titulo a Judice Aulico erat honeſtatus, & honore Cathedrae decoratus. Seſſiones hae Poëtarum apud Wallos etiamnum celebrantur, licet non ita frequenter ac olim ſub ſuis Principibus.

[b] *Ancwyn*] hic eſt Cibus quem Aulici a Diſpenſatore accipiunt pro privatis refectionibus. Vide Gloſſar. voce *Ancwyn*.

[c] Wallicum *Ebediw* ſignificat 1°. quod noſtris JCtis appellatur Heriotum [Heriot] Arma nempe & Ephippia, Canes & Equi, & pretioſiſſima quaeque Supellectilia quae poſt mortem Vaſſalli Domino ſuo tradebantur: 2°. Relevium [Relief] quod poſt ejus obitum exigebatur a Succeſſore cum Feodum Deceſſoris ſibi a Domino conceſſum fuit. Vide Gloſſ. v. *Ebediw*.

9 Trydy' dyn yw a ddyly gynnal cyfeddach yn llys, a gwaſaneuthwyr yn ſefyll rhag ei fron yn ei waſanaeth megys rhag bron y Brenin.

10 Ni ddyly fyned un nos i wrth y Brenin oni's mynn ei hun.

11 Gwerth Edling yw traean Gwerth y Brenin. Ei Sarhaad yw traean Sarhaad y Brenin, heb aur.

Al. "Un Sarhaad ac un Alanas fydd yr "Edling a'r Brenin, eithr Aur ac Arjant "breinawl, a'r Gwartheg a oſodir o Ar"goel hyd yn llys Dineſwr." *H.* 2. & *Cott.* 6.

12 Nawdd yr Edling yw dwyn y dyn a wnel y cam hyd yn ddiogel.

13 Ebran ei farch yw yn ddifeſur. Ei gwn un werth ynt a chwn y Brenin.

14 Yr Edling a'r rhai ryddywedaſam ni uchod, a fyddant ar y Braint hwnnw yn y gaffont Dir, a gwedy hynny wrth Fraint y Tir a gaffont ydd a eu Braint hwynteu; eithr hyn, o derfydd iddunt gaffael Bleindref, Braint eu Tir a ddyrchaif yn y fo Tir rhydd.

15 Nid oes dylyed i neb arno ef yn y tair Gwyl arbennig ar ei Ddillad, namyn y ffordd y mynno y Brenin aent.

16 Nid oes dylyed i neb Gwaſaneuthwr arnaw ef, ac efo a ddyly gaffael ei Waſanaeth yn rhydd.

9 Tertius ille eſt qui convivatoris officio fungi poteſt in Aula, & miniſtri qui Regi in conviviis adſtare ſolebant illi ſervient.

10 Noctem unam non aberit a Rege, abſque ejus licentia.

11 [d] Caedes ejus aeſtimabitur triente Caedis regiae. Multa pro Injuria ejus eſt triens Multae pro Injuria regia, ſed ſine auro.

Al. [e] Multae pro Injuria, & pro Caede eaedem erunt pro Principe Deſignato, & pro Rege, tantum quod Aurum & Regalia Principi non debentur, nec Vaccae quae ab Argoëlia ad Dinevoram pertingunt.

12 Patrocinium Principis Deſignati extendit ad deducendum Reum ad locum tutum.

13 Pabulum praebebitur equis ejus ſine menſura. Pretium canum ejus idem ac regiorum.

14 Princeps Deſignatus caeterique quos ſupra memoravimus, Dignitate hac fruentur dum Terras acceperint, & poſtea pro ſtatu Terrarum ſtatus eorum aeſtimabitur, excepto quod ſi Feodum quo donarentur fuerit ſervile, ex illo tempore erit liberum.

15 Veſtimenta ejus *vetera* in tribus Feſtis principalibus nemo ſibi vendicabit, ſed Rex illa cui voluerit dabit.

16 Nemini pro miniſterio ejus quicquam rependet, ſed omnes Miniſtri Aulici ipſi gratis miniſtrabunt.

NOTAE.

[d] *Caedes ejus*, &c.] *Gwerth yr Edling yw cyffelyb i werth y Brenin, eithr y drydedd ran yn eiſeu*; Pretium caedis Principis Deſignati pretio caedis regiae triente minuto aeſtimabitur. *P.*

[e] Haec lectio quae in codice H. 1. confirmatur, veriſſima eſſe videtur; aliter enim Multa Principis Deſignati a Multa Praefecti Palatio non differret.

PEN. X.

Am Gadeirjogeu y Brenin.

PEDWAR Cadeirjawg ar ddeg y ſydd yn llys, pedwar o naddunt is corf, a deg uwch corf. Cyntaf yw y 1 Brenin; efe a ddyly eiſdedd i'r golofn; ac yn neſaf iddaw ynteu y 2 Canghellawr; gwedy hynny yr 3 Osb; gwedy hynny yr 4 Edling; gwedy hynny y 5 Penhebogydd, a'r 6 Troedjawg am y ddyſgl ac ef, a'r 7 Me-

CAP. X.

De Viris quibus jus competebat aſſidendi ad menſam regiam.

QUATTUORDECIM Viri ſunt quibus jus cathedrae competit in aula, quorum quattuor in [a] inferiori & decem in ſuperiori *parte aulae ſedebunt*. Eorum primus eſt Rex; ad columnam ille ſedebit, & proximus illi Cancellarius, & poſt illum Hoſpes, & tunc Princeps Deſignatus, & tunc Praefectus Aucupum. [b] Pedifer ad Patinam

NOTAE.

[a] *inferiori*] Vide Notas ad Cap. XII. §. 10.

[b] Pediferi officium fuit inter convivandum Regis Pedes in gremio ſuo tenere, ob quam cauſſam inter Aſſidentes ad menſam regiam hic numeratur. Pediferum non Pediſſequum hunc Miniſtrum appello, auctoritatem Verſionis Latinae ſequutus.

tinam exadverſum Regi ſedebit, & Mulſi Confector ad columnam pone eum. Ad aliam columnam erit Sacerdos Domeſticus qui Cibis benedicet, & cantabit Orationem Dominicam. Columnam ſupra caput Regis ſitam Praeco [c] percutiet. Proximus illi erit Judex Aulicus, & illi Muſicus cui jus cathedrae competit. Faber ferrarius Aulicus ad imum erit ante genua Sacellani. Praefectus Palatii ſedebit in ima aula, cum ſiniſtra manu ad caput januae, cum Domeſticis quos elegerit, & reliqui erunt ad alterum latus januae. Et ad manum ejus alteram Muſicus Domeſticus. Praefectus Equiſonum aſſidebit ad columnam exadverſum Regi, & Praefectus Venatorum ad columnam exadverſum Sacerdoti Domeſtico.

2 *Al.* Quandocunque Rex ſederit in Solio in tribus Feſtis principalibus, ad ſiniſtram collocabit Generoſum aliquem fruentem Privilegio haereditario aſſidendi ad manum ejus, & proximum illi Cancellarium, & juxta illum Praefectum Aucupum, & ad dextram quemcunque voluerit. Poſt illos alii ſedebunt, & quilibet alteri locum honoratiorem concedat, ſi volet. Pedifer ſedebit ſub pedibus Regis, & Lucernarius ex adverſo.

ddydd i Golofn y tan ag ef. Yn neſaf i'r celfi arall yr 8 Effeirjad teulu wrth fendigaw y Bwyd, a chanu y Pader; a'r golofn uwch ei ben ef a ddyly y Goſdegwr ei maeddu; yn neſaf iddo ynteu yr 9 Yngnad llys; yn neſaf iddo ynteu y 10 Bardd cadeirjog. Y Gof llys ym mhen y faingc rhag dau lin yr Offeirjad. Y 11 Penteulu a ddyly eiſdedd ar y tal iſaf i'r neuadd, a'i law aſwy ar y talddrws, a'r rhai a fynno o'r teulu ynghyd ag ef, a'r rhai eraill y parth arall i'r drws. Y 12 Bardd teulu ar y naill law. Y 13 Pengwaſdrawd y am y Celfi a'r Brenin. Y 14 Pencynydd y am y celfi a'r Effeirjad teulu.

2 *Al.* "O'r pan eiſdeddo y Brenin yn ei
" eiſdeddfa yn y tair Gwyleu arbennig, efe
" a leha ar ei aſſeu neb un bonheddig a fo
" braint iddaw o etifeddjaeth eiſdedd ach
" ei law. Y Canghellawr ach law hwnnw.
" Gwedy ynteu yr Hebogydd, ac ar ei
" ddehau y neb a fynno. Ac oddi yna eiſ-
" deddent bawb, ac ymbarchont mal y
" mynnont. Y Troedjawg a eiſdedd dan
" draed y Brenin, a'r Canhwyllydd rhag ei
" fron." *P.*

NOTAE.

[c] *percutiet*] ad ſilentium indicandum, & turbas ſi quae forte illo tempore orerentur compeſcendas. Ideoque in codicibus quibuſdam *Goſdegwr*, Latine vocatur Silentiarius, vocabulo apud mediae & infimae Latinitatis auctores ſatis frequenti. Haec omnia quae de Columnis earumque ſitu hic habentur ſatis ſunt obſcura, cum figuram Aulae apud Wallos regiae neſciamus.

CAP. XI.

De Patrocinio Generali.

EX quo Diſpenſator ſtans in Aula indixerit Patrocinium Dei & Regis & Reginae & Nobilium, & Pacem illorum ſuper Curiam & [a] Curiales, quicunque illam Pacem violaverit, Patrocinio omni deſtituetur; hoc enim eſt publicum omnium Patrocinium, praecipuum autem eſt Patrocinium Regis; ideoque non valebit illi quodcunque aliud Patrocinium, nec Aulicorum nec [b] Reliquiarum Sanctorum, nec [c] Eccleſiae.

PEN. XI.

Am y Nawdd Gyffredin.

O'R pan ſafo y Diſdain yn y Neuadd, a dodi Nawdd Duw, a'r hon y Brenin a'r Frenhines a'r Gwyrda, ac eu Tangnef ar y Llys a'r Nifer, a dorro y Dangnef honno, nid oes iddo Nawdd yn un lle; canys eu Nawdd oll yn gyffredin yw honno, ac i ar Nawdd pawb Nawdd y Brenin yn bennaf. Ac wrth hynny nid oes Nawdd iddaw i gan un o naddunt, nac i gan Greireu nac i gan Eglwys.

2 Ni

NOTAE.

[a] Wallico *Nifer* quod numerum denotat, credo omnes tunc in Aula commorantes ſignificari.

[b] *Reliquiarum Sanctorum*] Mos erat apud Wallos ut multi qui crimina patraverint, quae illos jure Aſyli non penitus privaverint, Reliquias Sanctorum ſecum geſtarent; & iſta geſtatio Reliquiarum illis erat inſtar Patrocinii, modo intra fines legitimos ſe continerent.

[c] *Eccleſiae*] Eccleſiae nomine comprehendebantur omnia loca religioſa, ut Monaſteria, Coemeteria, & id genus alia. Codex autem unus, *H.* 2. ſcilicet, hic excipit Eccleſiam & affirmat Patrocinia quae ab Eccleſiis & Coemeteriis conceduntur valere, licet caetera omnia nullius fuerint valoris. *A phwy bynnag a'i torro, nid oes nawdd iddaw nac yn llys nac yn llan, dieithr Eglwys*

2 Ni ddichawn un o'r Swyddogjon llys roddi Nawdd, oni bydd un o honunt yn lefyll drosdunt oll a ddywetto mai efe a ddyry Nawdd drosdunt oll i bawb o'r a'i ceiso i gantaw yn yr enw y ceiser.

3 Nawdd y Frenhines yw dwyn y dyn y rhotho Nawdd iddaw dros ffin y wlad, heb erlid heb ragod arnaw.

2 [d] Nemo Officialium Aulae debet concedere Patrocinium ſuum, niſi unus eorum pro caeteris reſpondeat & affirmet ſe conceſſiſſe Protectionem vice illorum cuilibet petenti in nomine ejus a quo petitur.

3 Patrocinium Reginae extendit ad conducendum reum, cui Protectionem conceſſerit, ultra fines patriae ſine [e] impedimento.

NOTAE.

lwys a Mynwent, i. e. Et quicunque id violaverit, illi Refugium poſthac nullum dabitur nec in Aula nec in Eccleſia, niſi quod dari debet in ipſa Baſilica & in Coemeterio. *Llan* hic ad omne Patrocinium Eccleſiaſticum extendit, *Eglwys* & *Mynwent* ad Muros Eccleſiae vel Baſilicae, & Septum Coemeterii reſtringi debet. Al. codex habet *namyn i gan Sant ei Eglwys*, quod idem valet.

[d] Haec videntur eſſe ſubobſcura, ſed quae ni fallor hoc exemplo illuſtrari poſſunt. Rheſus injuriam facit, & opus ei eſt Protectione contra hominem laeſum. Petit itaque Patrocinium ab Audoëno Miniſtro aulico jus Patrocinii habente. Audoënus tunc non erat praeſens in aula, alius itaque ex Miniſtris, puta Hoëlus tum praeſens, reſpondebat pro Audoëno, quod jus Patrocinii habebat, & tunc licitum illi erat protegere Rheſum. Et hunc eſſe verum hujus loci ſenſum patet ex codice CCCC. ubi haec legere eſt, " Nullus Miniſtrorum curiae Refugium dare " poteſt, niſi ſit in curia praeſens, vel alius " ſtans pro ſe, & comminiſtris ſuis atteſtaverit " ſe de jure poſſe Refugium dare."

[e] *impedimento*] Wallica *heb erlid ac heb ragod arnaw* ad verbum ſonant, ut nemo eum inſequatur vel remoretur. Haec verba cum de Patrociniis agitur ſemper junguntur, & ſatis commode exprimuntur voce Impedimentum.

PEN. XII.

Am y Penteulu.

Y PENTEULU a ddyly fod yn fab i'r Brenin, neu yn nai [fab brawd, *Cott.* 6. neu yn frawd, *H.* 2.] neu yn gyfuwch gwr ag y galler Penteulu o hanaw. Ni ddyly mab Uchelwr fod yn Benteulu; ſef achaws na's dyly, wrth fyned ei fraint ef wrth y Brenin, ac nad a un mab Uchelwr: Wrth hynny y dug gwyr Gwynedd eu Penteulu o eirif y pedwar Swyddawg ar hugaint y a dan y Diſdain.

2 Ei Werth yw traean Gwerth y Brenin.

3 Ei Sarhaad yw traean Sarhaad y Brenin, eithr aur.

4 Ei Nawdd yw dwyn y dyn a wnel y cam hyd yn ddiogel. [*al.* dros ffin y cymmwd y bo ynddaw. *H.* 3.]

5 Ei Le yw a'i law aſſw ar [at *H.* 3.] ddrws y neuadd.

" *Al.* Ar dal [iſaf *H.* 3.] y neuadd " ydd eiſdedd y Penteulu, a'r Teulu oll yn " ei gylch. Cymmered [efe] yr Henefydd

CAP. XII.

De Praefecto Palatio.

PRAEFECTUS palatio erit Filius Regis vel ex fratre Nepos vel Frater, vel vir talis Dignitatis qualis requiritur ad Praefectum palatio conſtituendum. Filius Generoſi non erit Praefectus palatio, eo quod dignitas Praefecti palatio [a] attingit ad Dignitatem regiam quod de Generoſis affirmari nequit. Hanc ob cauſſam Venedoti non adſciſcunt Praefectum palatio in collegium XXIV Virorum, qui omnes ſubjacent Diſpenſatori.

2 Caedes ejus aeſtimabitur triente Caedis regiae.

3 Multa pro [b] Injuria ei illata eſt triens Multae regiae, auro excepto.

4 Patrocinium ejus extendit ad conducendum reum in locum tutum, i. e. ultra fines Commotae in qua fuerit.

5 Locus ejus eſt cum manu ſiniſtra ad januam aulae.

Al. Ad oſtium aulae ſedebit Praefectus palatio, & Domeſtici cum eo. Ad dextram collocabit Senatorem aliquem, & ad ſiniſtram

NOTAE.

[a] i. e. ut nos dicere ſolemus, oportet Praefectum Palatio gente regia eſſe oriundum.

[b] In codicibus Latinis *Sarhaad* vocatur Injuria, voce Multa ſubaudita. Ita Cott. 1. " Si " quis hominem occiderit, & poſtea reddat e- " jus Pretium, primo reddat Injuriam ejus, de- " inde Pretium ejus, quia nemo occiditur ſine " *Sarhaad*. Sed talis Injuria ſine Elevatione " redditur." Sed cum talis verſio ambiguitatem pariat, quam in legibus reddendis ſummopere vitandam cenſeo, Multam fere ſemper addidi, & hic, & cum de Pretio caedis agitur.

ſiniſtram alium quemcunque voluerit.

6 In manum Muſici aulici tradet Citharam Feſtis tribus principalibus.

7 Hoſpitabitur in Domo maxima [c] in centro villae, & hoſpitium praebebit Domeſticis Regis quos voluerit & aliis circa ſe, ut praeſto ſint cum eorum miniſterio uti neceſſe fuerit.

8 Ferculum in Aula honoratiſſimum poſt Ferculum regium ipſe primus habebit.

9 Pro Coena privata habebit tria fercula & tria cornua potus optimi in aula.

10 Pro delictis perpetratis in [d] inferiori parte aulae triens Multarum illi debetur. Si etiam in ſuperiori parte delictum perpetretur, & reus aufugiens ab illo vel ab aliquo ex domeſticis ejus capiatur, Multae ejus trientem habebit.

11 Veſtimenta lanea a Rege accipiet in tribus Feſtis principalibus, & Equos perpetuo, & Canes, & Accipitres, cum duplici portione pabuli pro equo ſuo; & lintea Veſtimenta Regina illi ſuppeditabit: Faber quoque aulicus fabricabit illi quattuor Soleas ferreas cum ſerie clavorum ſemel quotannis.

12 Pro Mercede accipiet [e] tres libras annuatim a Rege, & [f] XX den. pro qualibet libra Regi de ſuis fundis debita, & XXIV den. ab unoquoque Domeſtico primo anno ſolvendos quo equum conſcenderit.

13 Si alicui ex Domeſticis Rex ſuccenſeat illumque a ſe [g] diſcedere jubeat, Praefectus palatio illum ad menſam ſuam invitabit, Regique illum conciliabit.

Al. Si quempiam e Domeſticis Rex iratus depellat a ſe infra focum in inferiorem aulae partem, illum Praefectus palatio ad ſe invitabit.

14 Cum ex familia regia emittendi aliqui

" [a fynno] ar ei law ddehau, ac [arall] ar " ei law aſſwy a ddewiſo." *Cott.* 5. & 6.

6 Efe a ddyly *roddi* ei Delyn yn llaw y Bardd teulu yn y tair Gwyl arbennig.

7 Ei Letty yw y Ty mwyaf yn y dref a chymherfeddaf, ag y gyd ag ef y rhai a fynno o'r Teulu, a'r lleill yn ei gylch, fal y bo prydferth iddaw ef eu caffael hwy wrth ei raid.

8 A'r ail Saig anrhydedduſaf yn y llys a ddyly efe ei chaffael, a hynny yn gyntaf gwedy y Brenin.

9 Ei Ancwyn yw tair Saig a thri chornaid o'r llyn gorau a fo yn y llys.

10 Efe a ddyly draean Dirwy a wneler is y cyntedd. O derfydd i ddyn wneuthur cam uwch y cyntedd, a'i ddala o hanaw neu o un o'i deulu, yn ffo, traean ei Ddirwy a ddyly y Penteulu.

11 Efe a ddyly [*ei Frethyn*]-wiſg [*i gan*] y Brenin yn y tair Gwyl arbennig, a'i Feirch yn waſdad, a'i Gwn, a'i Hebogeu, a dwy ran i'w farch o ebran, a'i Lieinwiſg i gan y Frenhines, a phedair Pedol unwaith yn y flwyddyn i gan y Gof llys, ac eu to o hoeljon.

12 Efe a ddyly dair punt bob blwyddyn i gan y Brenin yn ei gyfarws, ac ugaint o bob punt a ddel i'r Brenin am dir a daear, a phedair ar hugaint i gan bob gwr o'r teulu y flwyddyn gyntaf y marchocco.

13 Od a gwr o'r teulu i gan y Brenin o achaws irllonedd, efe a ddyly ei wahawdd wrth ei fwyd, ac ei gymmodi a'r Brenin.

" *Al.* O gad y Brenin neb o'r teulu [ar " far i gantaw, *Cott.* 6.] i wared hyd odd'is " y pentan, gwahodded y Penteulu hwn- " nw attaw ei hunan. *Cott.* 5.

14 Pan fo rhaid myned y teulu i anrheithjaw

NOTAE.

[c] *in centro villae*] CCCC. " Hoſpitium *Pen-* " *teulu* eſt major domus in medio villae, & cum " eo familia qui ad omne obſequium debent eſſe " parati." J. *fal y bont barawd i holl negeſeu y Brenin*, i. e. ut praeſto ſint ad negotia quaecunque pro Rege peragenda.

[d] *inferiori parte aulae*] Quod hic eſt, *is y cyntedd*, in *H.* 2. eſt *is y colofneu*, in Cott. 6, *is colofneu y llys*, in aliis (uti & alibi in noſtro codice) *is corf*, & alibi *is y pentan*. Hae quattuor Phraſes eodem modo ſunt interpretandae, & aulae in qua Rex ſollemnibus iſtis temporibus cum comitatu ſuo convivabatur, inferiorem partem denotant. Licet enim *Cyntedd* plerumque Atrium aedium ſignificat, eo quod in Atrium primo ingredi ſolent aedes ipſas adituri; hic tamen primario ſenſu vocabuli *Cynt*, quod Primum vel Superius quodcunque denotat, vox haec accipitur. Liquet etiam ex Cap. XLV. §. 6. ſynonyma eſſe *Cyntedd* & *Gwarthafdy*, quod hanc interpretationem firmat.

[e] " Munus debet a Rege quolibet anno quan- " tum duo de familia habeant " *H.* 1.

[f] In Cott. 1. & H. 1. ubi XX den. occurrunt in Wallicis, redduntur per Unciam argenti.

[g] *diſcedere jubeat*] Haec quae per ſe in noſtro codice ſunt ſatis obſcura explicantur in Cott. 5. & 6. ut liquet in Additamento. Hic de poena agitur ob delicta contra decorum commiſſa in aula inter convivandum, ob quae is qui deliquerit de loco ſuo Regis juſſu pellitur, & infra focum recedere jubetur. Haec depulſio de menſa regia in praeſentia convivarum ignominioſa cenſebatur; ideoque ut pudori peccantis aliquo modo conſuleretur, Praefectus palatio illum ad ſuam menſam invitabat, & apud Regem pro illo intercedebat.

rheithjaw neu i neges arall, efe a ddyly ethol y rhai a fynno i eu hanfon, ac ni ddylyir ei ommedd.

15 Efe a ddyly gyfanneddu y neuadd yn abſent y Brenin, a'r Swyddwyr a ddylyant waſaneuthu arnaw ef fal ar y Brenin.

16 Ny ddyly y teulu roddi eu dillad heb gannjad y Penteulu.

17 Efe a ddyly fod ym mhob lle yn eu blaen, ac na wneloent ddim namyn gan ei gyngor.

18 Efe a ddyly ran dau wr o'r anrhaith a ddyccer o orwlad, ac o draean y Brenin y traean i'r Penteulu. Efe yw y trydy' dyn a ddyly rannu a'r Brenin. Y ddau eraill ynt y Frenhines a'r Pencynydd.

Al. " O anrhaith a wnel y teulu rhan " deuwr a gaiff efe o'r bydd gyd ag wynt, " ac o draean y Brenin yr eidon a ddewi- " ſo." *Cott.* 6.

19 Efe a ddyly dri chornaid llyn, un i gan y Brenin, a'r ail i gan y Frenhines, a'r trydydd i gan y Diſdain; a'r rhai hynny a ddylyant fod ar ei ancwyn [yn ei letty. *Cott.* 6.]

20 " Cornaid medd a ddaw iddaw ym " mhob cyfeddwch [ydd heilo y Diſdain " arni, *H.* 3.] i gan y Frenhines." *Cott.* 6.

21 Efe a ddyly gerdd i gan y Bardd teulu pan fynno.

22 Efe a ddyly Feddyginjaeth rad i gan y Meddyg teulu, eithr ei waed-ddillad, onid o un o'r tair gweli arberygl. Sef yw y rhai hynny, dyrnawd ym mhen hyd yr ymmennydd, dyrnawd yng nghorf hyd yr ymyſgar, neu dorri un o'r pedair colofn.

23 Efe a ddyly Gylch i gan y Brenin gwedy gwahano ag ef y Nydolig, efe a'r Teulu. A thair rhan a ddyly fod o deulu, yr hen ran, a'r rhan berfedd, a'r rhan jeuanc; a phob eilwers y dyly fod y gyd ag hwynt. A'r rhan y bo efe y gyd a hi, honno a ddyly ddewis y ty. A hyd tra fo efe ar y cylch hwnnw, ef a ddyly bod Swyddwyr iddaw, Dryſawr a Chog a

fuerint [h] ad praedandum vel ob alia negotia, ipſe eliget quos mittendos voluerit, & nemo *ſe iturum* denegabit.

15 Abſente Rege ipſe in aula vice ejus ſedebit, & [i] Miniſtri aulici ipſi ſervient aeque ac Regi *praeſenti ſervituri eſſent.*

16 Nemini ex familia licet veſtimenta ſua alicui dare ſine licentia Praefecti palatio.

17 Ille eis in omnibus praeibit, ne ſe inconſulto quicquam fiat.

18 De praeda ex regione extera *in aulam* deducta duplex portio Praefecto palatii dabitur, praeter trientem trientis Regi debiti. Et ille eſt unus ex tribus quibus Rex *de praeda* portionem dabit; caeteri ſunt Regina & Praefectus venatoribus.

Al. [k] Si Praefectus palatio fuerit cum domeſticis regiis cum praedam egerint, habebit partem duplicem, & de Regis triente juvencum quemcunque elegerit.

19 [l] Cornua potus tria habebit pro Coena privata in hoſpitio ſuo, unum a Rege, alterum a Regina, tertium a Diſpenſatore.

20 Cornu *etiam* medonis habebit a Regina in quolibet convivio, quod Diſpenſator ipſi promet.

21 Muſicus aulicus illi cantabit quandocunque voluerit.

22 Medicamenta gratis habebit a Medico aulico, qui nihil ab eo accipiet praeter veſtes cruentatas, niſi vulnus ſit ex tribus periculoſis. Periculoſa vulnera ſunt haec: Vulnus in capite cerebrum pertingens, vulnus in corpore viſcera denudans, & fractura unius ex [m] quattuor columnis corporis.

23 Rex illi jus Canonem *a villanis* accipiendi praebebit, poſtquam ille cum Domeſticis ab eo [n] diſceſſerint Natalitiis celebratis. [o] Familia vero trifariam dividetur, in partem ſeniorem, mediam & juniorem; & alternatim cum illis commorabitur. Illi apud quos diverſabitur, domum *pro illo* eligent; & quamdiu ex illorum canone aletur, miniſtros habebit proprios, Janitorem, Coquum,

NOTAE.

[h] *ad praedandum*] Hoc de incurſionibus in Angliam factis, & praeda exinde rapta, quales antiquis iſtis temporibus frequentiſſimae erant, interpretandum eſſe judico.

[i] *Miniſtri aulici*] i. e. Familia omnis quae domi manebat. *Penteulu* autem Regem plerumque comitabatur, unus enim fuit ex Comitibus Regis individuis: Sed ſi vel ob valetudinem vel ob alia negotia improviſa in Aula Rege abſente diſtinebatur, tunc illi obſequium idem praeſtabatur quod Regi ipſi fuiſſet praeſtitum ſi in Aula fuerit.

[k] *Al.* " De praeda —— quantum faciet familia " ſi erit cum eis *Penteulu* [i. e. Praefectus pa- " latio] debet habere quantum tres habeant *o'r* " *teulu* [i. e. Miniſtri;] & de tertia parte quae " Regis eſt, habebit unum animal quod velit." *H.* 1.

[l] Licet quantitas potus praebiti pro Coena privata prius occurrat in §. 9. tamen hic iteratur, ut nomina eorum a quibus hoc *Ancwyn* tributum erat, innoteſceret.

[m] Brachia & Crura.

[n] ad colonos qui pro ratione feudi Domeſticos Regis gratis ſuſtentare tenebantur, tempore determinato & commeatu certo.

[o] Domeſtici.

Coquum, & Opſonatorem, ad quos pelles animalium in eorum uſum mactatorum pertinent. Coquis item ſebum cum fragminibus carnis & interaneis debentur.

24 Canone illo abſoluto ad Regem redibit, & cum illo toto reliquo anno manebit; nec ab eo diſcedet niſi cum negotia Regis poſtulaverint, quoniam Regem perpetuo comitari tenetur. Comites Regis individui ſunt tres, Praefectus palatio, Sacerdos domeſticus, & Judex aulicus.

25 Mortuo Praefecto palatii, Equus ejus & Canes, & Accipitres Regis ſunt, & vicem [p] Herioti praeſtant. Heriotum enim pro Membro Regis nullum dabitur praeter [q] Inſtrumentum bellicum ejus.

Swyddwr y bwyd: A'r rhai hynny a ddylyant grwyn yr anifeiljeid a ladder iddunt hwy; a'r cogeu a ddylyant y gwer a'r dihynnjon a'r ymyſgar.

24 Ac wedy darffo y cylch hwnnw, deued ef ar y Brenin, a thricced y gyd ag ef hyd ym mhen y flwyddyn; ac ny ddyly fyned i ganthaw, onid i'w negeſeu ef: A llyna 'r achaws na ddyly ef fyned i wrthaw ef; canys trydydd Anhepcor Brenin yw ei Benteulu; y ddau eraill ynt ei Effeirjad teulu, a'i Yngnad llys.

25 Pan fo marw y Penteulu, y Brenin a ddyly ei farch, a'i gwn, a'i hebogeu; a hynny yn lle ei Ebediw, can ni ddylyir Ebediw i gan aelawd Brenin namyn ei Harnais.

NOTAE.

[p] Adi. Gloſſarium v. *Ebediw*. [q] Vide Gloſſ. v. *Harnais*.

CAP. XIII.

De Sacerdote Domeſtico.

PROXIMUS [a] eſt Sacerdos aulicus.

2 Terras [b] immunes habebit, & Equum cum Veſtimentis laneis Rex, & Veſtimenta lintea Regina ſuppeditabunt.

3 Locus ejus in aula eſt ultra ignem exadverſum Regi, proximus columnae, ad benedicendum cibis, & cantandum Orationem dominicam.

4 Hoſpitabitur in domo Aeditui [*al.* Capellani, *al.* Parochi] cum Clericis ſuis.

5 Multa pro injuria ei illata decreto Synodi eſt aeſtimanda.

Al. Siquis injuriam intulerit Sacerdoti domeſtico, vel eum [c] occiderit, vel jure egerit cum eo, a Synodo judicabitur, niſi quando [d] Vulnus linguae ei infertur; & *tunc* pro iſta injuria multa erit XII vaccarum, quarum trientem ipſe habebit & beſſem Rex.

6 Jus perfugii habet ad deducendum reum ad proximam Eccleſiam, [*al.*" in qua " ſacrificavit corpus Domini." *H.* 1.]

7 Pro Coena privata dabitur illi ferculum *cibi* & cornu potus.

PEN. XIII.

Am yr Offeirjad Teulu.

AIL yw yr Effeirjad teulu.

2 Efe a ddyly ei Dir yn rhydd, a'i Farch preſwyl a'i Frethynwiſg i gan y Brenin, a'i Lieinwiſg i gan y Frenhines.

3 Ei Le yn y neuadd yw y am y tan a'r Brenin, yn neſaf i'r celfi, wrth fendigaw y bwyd a chanu Pader.

4 Ei Letty yw ty y Clochydd [*al.* ty y Caplan, *H.* 2. & *Cott.* 5. Caplan y dref, *Cott.* 4. & *H.* 3.] ac y gyd ag ef yr Yſgolheigjon.

5 Ei Sarhaad yw herwydd brawd y Senedd.

Al. " Y neb a ſarhao neu a latho [*al.* " holo, *Cott.* 5.] Effeirjad teulu, dioddefed " gyfraith Senedd, *Cott.* 6. [eithr am weli " tafod, *Cott.* 4. *H.* 3. *P.* & *J.*] Ac am " ei warthaad [*al.* ſarhaad, *Cott.* 5. *P.* " *Cott.* 4. & *J.*] deuddeng mu a delir iddaw; " y traean a gaiff efe, a'r ddeuparth a gaiff " y Brenin." *M.* & *Cott.* 6.

6 " Ei Nawdd yw dwyn y dyn *a wnel* " *y cam* hyd yr Eglwys neſaf iddaw." *P.*

7 Ei Ancwyn yw ſaig a chornaid llyn.

8 Efe

NOTAE.

[a] Miniſtrorum vel Officialium curiae principalium.

[b] Nullis ſervitiis, reditibus vel oneribus obnoxias.

[c] " Quiſquis injuriam fecerit Sacerdoti *teulu* " [i. e. aulico] ſubjacere debet judicio Synodi, " ſimiliter de Pretio ejus." *H.* 1.

[d] Vulnus linguae hic dicitur de verbis contumelioſis contra Sacerdotem, dum ſacris peragendis operam dat, prolatis. Vide *Gweli tafod*, in Gloſſario.

8 Efe a ddyly Offrwm y Brenin [a'r Teulu, *H.* 2.] a phawb o'r y rhoddo y Brenin [Swydd, *H.* 2.] iddaw, yn y tair Gwyl arbennig.

9 Efe a ddyly draean Degwm y Brenin [oll. *H.* 2.]

10 Efe a ddyly Ddegwm y Teulu, ac a ddyly eu Daered.

11 Efe a ddyly bedair ceinjawg o bob Infail agored a roddo y Brenin am dir a daear, neu am negeseu mawr eraill.

12 Efe a ddyly Offrwm y Brenin ar Efferen beunydd, ac Offrwm y Swyddwyr achlan, a thraean eu gweini, a'r ddeuparth o'r lle pan hanfoent ; ac y felly am a berthyno parth a'r llys oll o ddynjon, efe biau eu traean wasanaeth.

13 Efe a ddyly y Dillad y penydjo y Brenin ynddunt y Garawys [a hynny, *Cott.* 5. yn erbyn y Pasg. *P.*]

14 Efe a ddyly fod yn wasdad y gyd a'r Brenin, canys trydydd Anhepcor yw.

15 " Efe yw y trydy' dyn a gynneil Fraint llys yn awsen y Brenin." *M.*

16 Efe a ddyly gaffael ei Farch i gan y Brenin mal y treuljo.

17 " Ei Farch a gaiff o'r Ebran gym-
" maint a rhan dau feirch, ac felly pob
" Swyddawg arbennig." *P.* & *H.* 3.

18 Ny ddyly yr Esgob bersoni neb ar Sapeleu y Brenin, namyn yr Effeirjad teulu, onid gan gyngor y Brenin.

19 " Punt yw Cyfarws pob un o'r Teulu
" eithr y Penteulu." *H.* 3.

8 Oblationes Regis & Domesticorum, & uniuscujusque cui Rex [e] Officium dederit, in tribus Festis principalibus, ad illum pertinent.

9 Trientem habebit de [f] Decimis regiis universis.

10 Decimas Familiae & eorum Mortuaria habebit.

11 Pro quolibet Sigillo patenti cum Rex aliquem [g] terris donaverit, vel cum alias aliquas res majoris momenti *sigillo confirmaverit*, IV denarios accipiet.

12 Oblationes ad Missam quotidianam Regis, cum Oblationibus omnium Ministrorum & triente Oblationum servovorum *domesticorum*, & besse Oblationum quas incolae loci in qua sit curia offerent, ad illum pertinent; & summatim, ubicunque aliquid debetur curialibus ab incolis alicujus loci, triens ex istis [h] Servitutibus illi persolvetur.

13 Paschate habebit Vestimenta Regis poenitentialia, quibus in Quadragesima induebatur.

14 Regem semper comitabitur, cum sit unus ex Comitibus ejus individuis.

15 Unus est ex Triumviris qui Rege absente [i] dignitatem Aulae sustinebunt.

16 [k] Equos, si qui defecerint, regiis sumtibus habebit.

17 Equus ejus, (ut & omnium Ministrorum principalium *equi,)* duplicem Pabuli portionem habebit.

18 Episcopus neminem ad Capellas regias praesentabit, inconsulto Rege; hoc enim est Sacerdotis domestici officium.

19 Merces annua singulorum Officialium, excepto Praefecto palatii, Libra aestimatur.

NOTAE.

[e] *Officium*] Wallice *Swydd*. In nostro codice, Cott. 5. Cott. 6. & M. perperam legitur *Offrwm*, i. e. Oblatio. Vide Cap. XXIX. §. 6. & confer quae illic habentur.

[f] Decimis proventuum ex fundis Regis quos Villicus regius [*Maer y biswail*] procurare tenetur.

[g] Terrae hae sunt feoda nobilia sive militaria. Hinc autem (ut id obiter adnotem) manifestum mihi videtur, hanc legem, ut & plurimas alias, Hoëli saeculo esse recentiorem. Angli Chirographa sua, quibus Terrae vel Ecclesiae vel Laïcis concessae fuerunt, ante Normannorum tempora Sigillis non muniebant. Edvardus Confessor vulgo dictus ea a Normannis mutuo accepit, apud quos dum Dani hic regnabant, diu commorabatur ; & vix est credibile, quod Walli Sigillis utebantur ante ista tempora.

[h] quas illi pro ratione feodorum suorum praestare sunt obligati.

[i] i. e. Causas dijudicabit & determinabit cum Judice aulico & Dispensatore. In Cott. 4. H. 2. & J. est *a geidw Fraint llys*, Dignitatem curiae conservabit; in P. & H. 3. *a geidw Gof llys*, Acta curiae conscribet, quod proprium fuit Sacerdotis officium; quae Phrases hic idem valent.

[k] " *Effeirad teulu, a'r Hebogydd, a'r Pencynydd,*
" *a'r Brawdwr llys, a'r Pengwasdrawd, a gaffant*
" *feirch i gan y Brenin wrth eu rhaid,*" H. 3. & M. i. e. Sacerdos domesticus, Praefectus aucupum, Praefectus venatorum, Judex aulicus & Praefectus equisonum, equos quandocunque opus fuerit, a Rege habebunt.

CAP.

CAP. XIV.

De [a] Diſpenſatore.

TERTIUS eſt Diſpenſator.

2 Terras habebit immunes; Equus & Veſtimenta lanea a Rege, & lintea a Regina ſuppeditabuntur.

3 Caedes ejus aeſtimatur CLXXXIX vaccis cum elevatione.

4 Multa pro injuria ejus aeſtimatur novem vaccis & CLXXX denariis.

5 Pallium Praefecti palatio tribus Feſtis principalibus *Diſpenſator* habebit; Diſpenſatoris autem Pallium habebit Muſicus domeſticus, Muſici vero Pallium Janitoris erit.

6 Hoſpitia *Miniſtris aulicis* aſſignabit; propriumque hoſpitium erit proximum aulae, & omnes [b] Comminiſtri ſui ſecum erunt; ejus enim eſt ſervitia domeſtica procurare & culinae proſpicere. Miniſtris *inferioribus cellae & culinae* omnibus ille praeficitur.

7 A Miniſtris *hiſce* omnibus XXIV denarios accipiet, cum primum muneribus ſuis a Rege donantur.

Al. Denarios XXIV habebit ab omnibus Miniſtris qui cibum & potum pro uſibus Aulae praeparabunt, quando munus illorum illis traditur.

8 [c] Ab omnibus Officialibus aulicis quibus Rex officium dat, Honorarium Diſpenſator habebit, denarios nempe XXIV, exceptis Miniſtris primariis.

9 Sibi & Comminiſtris ſuis debentur Pelles jumentorum quae mactantur [d] in culina, praeter jumenta [e] Villici, & ex eis duplex

PEN. XIV.

Am y Diſdain.

TRYDYDD yw y Diſdain.

2 Efe a ddyly ei Dir yn rhydd, a'i Farch preſwyl, a'i Frethynwiſg i gan y Brenin, a'i Lieinwiſg i gan y Frenhines.

3 Ei Werth yw naw muw a naw ugeinmuw gan ei arddyrchafael.

4 Ei Sarhaad yw naw muw a naw ugaint arjant.

5 Efe a ddyly Wiſg [*al.* Fantell *P.* & *H.* 3.] y Penteulu yn y tair Gwyl arbennig. [A Gwiſg y Diſdain a gaiff y Bardd teulu, a Gwiſg y Bardd a gaiff y Dryſawr. *Cott.* 6.]

6 Efe a ddyly rannu y llettyeu, iddaw ei hun yn neſaf i'r llys, a'r holl Swyddwyr y gyd ag ef, [canys efe a ddyly waſaneuthu'r llys, ac edrych ar y gegin. *Cott.* 4. & *H.* 3.] Efe y ſydd ben ar yr holl Swyddwyr.

7 Efe a ddyly bedair ar hugaint i gan bob un o'r Swyddwyr pan gymmeroent eu ſwydd i gan y Brenin.

Al. " Pedair ar hugaint a gaiff gan bob " Swyddawg a ddarymretto fwyd a llyn " yn y llys pan elont yn eu Swydd." *Cott.* 6.

8 " O bob Swydd llys pan ei rhotho y " Brenin, gobr a ddyly y Diſdain [pedair " ar hugaint arjant. *P.*] dieithr y Swy- " ddeu arbennig." *H.* 2. & *Cott.* 6.

9 Efe a'r Swyddwyr a ddyly Grwyn y gwartheg [a'r ychen, *P.*] a ladder yn y gegin, a'r Diſdain biau y ddwyran o naddunt,

NOTAE.

[a] In pleriſque Latinis codicibus *Diſdain* redditur per Oeconomum, quae Graeca vox Latinae *Diſpenſator* ſatis reſpondet. Illius officium eſt Commeatum omnem in uſus aulicos neceſſarium comparare, ut omnia quibus & in cella & in penu opus fuerit, praeſto eſſent. Vernacule illum vocaremus **Steward of the Houſhold.** Nec Commeatum ſolum, ſed & Inſtrumentum omne domeſticum praeparabit.

[b] *Swyddwr* quem Comminiſtrum hic reddidi, in genere eſt Miniſter quilibet qui officio aliquo fungitur. Hic autem *Swyddwyr* ii appellantur quibus cibi & potus praeparandi & conſervandi, & ad regiam menſam afferendi cura committebatur. In multis codicibus *Swyddwr llys* inter XXIV Viros Aulae numeratur, & diſtinguitur a *Trulljad*, quem Pincernam vocavi. A patrociniis amborum in *H.* 2. deſcriptis, officia utriuſque bene indicantur: " *Nawdd y Swydd-* " *wr llys yw o'r pan ddechreuo rannu y bwyd,* " *hyd pan gaffo y diwethaf ei ran. Nawdd y* " *Trulljad yw o'r pan ddechreuo wallaw y gerwyn* " *fedd hyd pan ddarffo.*" i. e. Miniſtri aulae patrocinium extendit a tempore quo cibum convivis primo diſtribuerit ad tempus in quo ultimo viro portionem ſuam dat. Pincernae patrocinium extendit a tempore quo mulſum depromere ex labro incipit, ad tempus in quo ultra non depromit. In paragrapho autem nono hujus capitis vox haec *Swyddwyr* ad alios Miniſtros extendi videtur, quibus negotia ſervilia & onera Aulae committuntur.

[c] Hoc Paragraphum & praecedens ex Cott. 6. primo intuitu vix videntur ab invicem differre: Sed in primo mentio tantum fit inferiorum Miniſtrorum cellae penuariae & culinae; in ſecundo caeteri Miniſtri omnes includuntur, praeter primarios.

[d] in uſus aulicos.

[e] Licet *Maer* in Wallico textu ſimpliciter ponatur, tamen *Maer y biſwail* intelligitur, Villicus nempe Dominici ſive Manerii regii ut non inepte eum CM. vocat. Nam ad eum pertinent pelles omnium jumentorum quae tribus continuis noctibus cuſtodiae ejus tradebantur. Vide infra Cap. XXXVIII. §. 12.

ddunt, [rhan gwr medd eraill, *P. Cott.* 4. & *H.* 3.] eithr gwartheg y Maer. Y Diſdain a'r Cog biau Grwyn y manyſgrybl: Sef yw y rhai hynny y defeid, a'r wyn, a'r mynneu, a'r jyrch, a'r elanedd, a phob manllwdn y del ei groen i'r gegin am danaw hyd yn oed y llaſwen leiaf.

10 Efe a ddyly ddeg ceinjawg o bob punt a ddel i'r Brenin am dir a daear.

11 Efe a ddyly draean Dirwy a Chamlwrw y Swyddwyr.

12 " Or ymladd deuwr o'r Swyddogjon " yn llys, y Diſdain a gaiff draean eu di- " rwy." *Cott.* 4. & *H.* 3.

13 Efe a ddyly draean dirwy a wneler uwch y cyntedd. [O's deil hefyd is y colofneu yn gynt no'r Penteulu, traean ei ddirwy neu ei gamlwrw a gaiff. *Cott.* 6. & *H.* 3.] O derfydd i ddyn wneuthur cam is corf, a ffo o hanaw uwch corf, a'i ddaly yno cyn caffael nawdd, traean ei ddirwy a ddyly y Diſdain.

14 Ei Nawdd yw dwyn y dyn a wnel y cam hyd ar y Penteulu, ac ynteu hyd yn ddiogel. Eraill a ddywaid panyw hyn yw ei Nawdd, o'r pan ddechreuo ſefyll yn ei ſwydd yn y el y dyn diwethaf i gyſgu, dwyn y dyn yn ddiogel.

15 Y Diſdain a ddyly feddu yn waſdad y Bwyd yn y gegin, a'r Llyn yn y feddgell.

16 Y Diſdain a ddyly waſaneuthu ar chwe' dyn ar fwyd, a'r ſeithfed ar lyn; ſef yw y rhai hynny, y Brenin, a'i Henefydd, a'i Osb, a'i Edling, a'i Benhebogydd, a'i Droedjawg, a'r Pengwaſdrawd yn ſeithfed ar lyn; canys cyn ny ddylyo gydfwytta ag ef, efe a ddyly gydyfed.

Al. " Efe [o gyfraith, *Cott.* 6.] biau o- " ſod bwyd [a llyn rhag bron, *Cott.* 6.] y " Brenin, [a, *P.*] ſaig uch [ei, *Cott.* 6.] " law, a ſaig is [ei, *Cott.* 6.] law yn y tair " Gwyl arbennig, a heiliaw ar y Brenin, ac " [ar, *P.*] ei ddwy ſaig." *J.*

portio eſt Diſpenſatoris, una vero tantum ut alii volunt. Ad Diſpenſatorem & Coquum pertinent Pelles animalium minorum. Haec ſunt oves, & agni, & hoedi, & capreae, & hinnuli, & quaecunque alia ſunt ejuſdem generis quae ad culinam deferuntur, uſque ad minimam anguillam.

10 De reditibus praedialibus quae Regi ſolvuntur, X denarii de qualibet libra ſunt Diſpenſatoris.

11 De Multis vel publicis vel privatis Comminiſtrorum ſuorum triens illi debetur.

12 Si duo Officialium pugnaverint in aula, multae *pro eorum rixa debitae* triens dabitur Diſpenſatori.

13 [g] Multarum quae debentur ob delicta in ſuperiori parte aulae commiſſa, triens illi debetur. Et ſi *reus* apprehendatur in inferiori parte aulae a Diſpenſatore priuſquam Praefectus palatio *illum attigerit*, Diſpenſator habebit trientem iſtius multae, ſive publica ſit ſive privata. *Ita quoque* ſi deliquerit aliquis in inferiori parte aulae, & inde aufugerit ad ſuperiorem, & captus fuerit ibi antequam patrocinium invenerit, triens multae debetur Diſpenſatori.

14 Patrocinium ejus extendit ad deducendum reum ad Praefectum palatio, qui illum *poſtea* conducet ad [h] locum tutum. Sed alii dicunt illius Patrocinium extendere a tempore quo officio fungi incipit *uſque* donec omnes domeſtici cubitum iverint, ut ita toto illo tempore tutus protegatur.

15 Diſpenſator Cibos in culina & Potum in [i] cella procurabit.

16 Sex [k] viris victum, & ſeptem viris potum ſubminiſtrabit Diſpenſator: Regi nempe, & Senatori, & Hoſpiti, & Principi deſignato, & Praefecto aucupum, & Pedifero, & Praefecto equiſonum ſeptimo Potum *tantum*. Licet enim is cum *Rege* ad eandem menſam comedere non debet, tamen cum eo combibet.

Al. Ille tenetur virtute muneris cibum & potum Regi apponere; & ferculum unum illis qui ſupra, & aliud illis qui infra Regem aſſident, in tribus Feſtis principalibus: & potum praebere Regi & illis qui de duobus iſtis ferculis *participant*.

17 Ille

NOTAE.

[f] De Multis *Dirwy* & *Camlwrw* dictis, adi Gloſſarium.

[g] Vide ſupra Cap. XII. Not. [b]

[h] i. e. ad fines Commotae in qua fuerint. Eouſque enim extendebat Patrocinium Praefecti palatio.

[i] *cella*] Wallicum *Meddgell* proprie eſt Cella mulſaria; & Medo erat pretioſiſſimus omnium Liquorum qui in aula in iſtis ſaeculis bibebantur. Cella in qua Liquores condebantur, a Medone nominabatur. Sed cum Diſpenſatori omnia potulenta commiſſa erant, & Medo non ſemper in conviviis adhibebatur, manifeſtum eſt Cellae mulſariae nomine Cellas caeteras comprehendi, in quibus Cereviſia & aromatitis & communis aſſervabantur.

[k] Hi ſunt Seviri qui Menſae regiae in conviviis aſſidebant, quorum mentionem habemus ſupra, Cap. IX. §. 3.

17 Ille Patrocinium indicet, & [1] teſtimonium dabit liquoribus; & quicunque patrocinium commune quod ille indixerit violaverit, patrocinio alio non fruetur.

18 Pabuli portionem pro equo ſuo habebit duplicem, & quattuor Soleas ferreas cum Serie clavorum ſemel in anno a Fabro ferrario aulico.

19 Feſto quolibet S. Michaelis accipiet a Praefecto aucupum [m] Accipitrem maſculum.

20 A medio Februario ad finem primae ſeptimanae Martii accipiet a Venatoribus pellem cervae. Ab illo die ad medium Octobris pellem cervi, cum voluerint: Illis enim tempeſtatibus ferae iſtae venatu capi ſolent.

Al. Antequam pelles dividantur inter Regem & Venatores, menſe Octobri accipiet Pellem cervi a Praefecto Venatorum ad conficiendas capſas quibus phialae & cornua Regis conſerventur. Pellem quoque cervae Venatores alii ipſi praebebunt quandocunque poſtulaverit, a medio menſe Februario uſque ad primam ſeptimanam Maii completam.

21 Jumentum, vaccam nempe vel bovem, habebit ex omni praeda quae ad Domeſticos pertinet.

22 Portionem Regi debitam de praeda ex regione extera ducta Diſpenſator ſervabit, donec illam Rex [n] diſtribuerit; & cum Rex trientem ſuum diſtribuerit, ex illo Diſpenſator eliget ſibi bovem quem volet.

23 Diſpenſator [o] jurabit pro Rege cum opus fuerit, & dividet [p] Argentum coenarum. Argentum hoc ſic dividetur. In omni convivio in quo medo bibitur XXIV denarii diſtribuentur. Sexdecim horum da-

17 Efe a ddyly oſod Nawdd, a thyſdu Gwirodeu; a phwybynnag a dorro y Nawdd gyffredin a oſodo efe, nyd oes i hwnnw un nawdd.

18 Efe a ddyly ddau Ebran i'w farch, a phedair Pedol, ac eu To o hoeljon un waith yn y flwyddyn i gan y Gof llys.

19 Efe a ddyly Hwyedig hebawg i gan y Penhebogydd bob gwyl Fihangel.

20 Efe a ddyly i gan y Cynyddjon o hanner Chwefrawr hyd yn niwedd y gyſſefin wythnos o Fawrth Groen ewig. Pan fynnoent o'r dydd hwnnw hyd yn hanner Hydref Croen hydd; canys yn y tymhorjeu hynny ydd helyir.

Al. "Croen hydd a gaiff gan y Pencynydd yn Hyddfre', ac o hwnnw y gwnair "lleſdri i gadw phioleu a chyrn y Brenin, "cyn rhannu y crwyn rhwng y Brenin a'r "Cynyddjon." *H.* 2. "Croen ewig hefyd "a gaiff i gan y Cynyddjon eraill pan ei "harcho, o hanner Hwefrawr hyd wedy "yr wythnos gyntaf o Fai." *P.*

21 "Eidon [*al.* Buwch neu Ych, *P.* & "*Cott.* 4.] a gaiff o bob anrhaith i gan y "Teulu." *Cott.* 6. & *H.* 3.

22 Efe a ddyly gadw rhan y Brenin o'r anrhaith a ddel o orwlad yn y fynno y Brenin ei defnyddjaw; a phan ddefnyddjo y Brenin ei draean, y Diſdain a ddyly ddewis yr Eidjon a fynno o draean y Brenin.

23 Y Diſdain a ddyly dyngu dros y Brenin [pan fo rhaid, *J.*] ac a ddyly rannu Arjant y Gwynos. Fal hyn y rhennir Arjant y Gwynos. Sef yw Arjant y Gwynos, pedair ar hugaint o bob gwledd y bo medd

NOTAE.

[1] Wallice *Tyſdu gwirodeu*, Potulenta teſtimonio comprobare. Dubium nullum eſt quin *Gwirod* proprie vocatur Potus cujuſcunque generis qui in aula bibebatur. Liquores hoſce comparandi cura ad Diſpenſatorem pertinebat, ideoque probabile mihi videtur hic per *tyſdu gwirodeu* ſignificari id quod in Latino expreſſi, nempe teſtimonium praebibendo dare de potulentis omnibus quae Regi & Aulicis primariis offeruntur, illa eſſe ſalubria & grati ſaporis. In CM. inter caetera Diſpenſatoris officia haec inveniuntur: "Regi, Seniori, Principi deſignato, "Praefecto aucupum, Pedifero [ita verto Wallicum *Troedjawg*] "& Praefecto equiſonum [Seviris nempe ad Menſam regiam aſſidentibus] "debet in tribus Feſtis principalibus pro-"pinare." Hic ni fallor Propinare poſuit verſionis hujus auctor pro Teſtimonio ſuo liquores praebibendo comprobare, & veriſimile mihi videtur illum ad praebibendum obligari, quo Regi & Amicis melius de qualitate liquorum ſatisfieret. Et haec explicatio mihi veriſimillima videtur. Sed cum *Gwirawd*, Potus, & *Gwirawd gyfreithawl*, Potus legalis, in hiſce libris frequenter memorentur, dubium eſſe poſſit num per *Tyſdu gwirodeu*, (& *ardyſdu gwirodeu y llys*, J. & M. *yn y llys*, Cott. 6. & P.) non ſignificetur, quod inter alia munera Diſpenſatoris hoc eſt unum, quod ille unicuique Miniſtrorum aulicorum aſſignabit genus & quantitatem cujuſlibet liquoris, qui illi virtute officii ſui debetur.

[m] Ita in codicibus Latinis *Hwyedig hebawg* ſemper redditur.

[n] Wallicum *defnyddjaw* hic per Diſtribuere vertendum duxi, quoniam eodem vocabulo utuntur JCti Wallici cum de partibus cervi tempeſtivi loquuntur, in quas diſſecari ſolebat, quando illum inter Amicos ſuos Rex diſtribuebat.

[o] *jurabit*] i. e. Teſtimonium pro Rege dabit, cum ejus teſtimonio per juramentum dato opus fuerit. Pro *pan fo rhaid*, Cott. 6. & M. habent *pan fo rhaith arnaw*, quod idem ſonat.

[p] Nummi qui a Feudatariis nobilibus pendebantur ad victum coëmendum in uſum Miniſtrorum aulicorum, appellabantur *Arjant cwynos*, i. e. Argentum coenarum.

medd arnai, ac o hynny un ar bymtheg i Swyddwyr y Brenin, ac wyth i Swyddwyr y Frenhines. O un ar bymtheg a ddaw i Swyddwyr y Brenin, wyth i'r Diſdain a'r Cogeu, a'r ddwyran i'r Diſdain o hynny; a phedair ceinjawg i'r Gweiſjon yſdeſyll, dwy geinjawg i Ddryſawr y neuadd, ceinjawg i Ddryſawr yr yſdafell, ceinjawg i'r Canhwyllydd; O'r wyth a berthyn ar yr yſdafell, pedair ceinjawg i'r Diſdain a'r Cog, a dwyran i'r Diſdain; ceinjawg i'r Gwas yſdafell, ceinjawg i'r Llawforwyn, ceinjawg i'r Dryſawr, ceinjawg i'r Canhwyllydd.

24 " Eſe a gaiff gyhyd a'i fys perfedd o'r " Cwrwf [gloyw, *Cott.* 6] i ar y gwa- " ddawd, ac o'r Bragawd hyd y cwgn per- " feddar yr un bys, ac o'r Medd hyd y " cwgn eithaf."

25 " Eſe biau ddangos i bawb ei eiſ- " deddfa briawd yn y neuadd. Eſe a ran y " llettyeu.

26 " Eſe a gaiff draean Camlyryeu Swy- " ddogjon bwyd a llyn, nid amgen, Cog, " Trulljad, Swyddwr llys.

27 " Eſe a gaiff Obreu merched y Maer " biſwail.

28 " Eſe [yw y trydy' dyn, *Cott.* 6.] a " gynnail Fraint y llys yn abſen y Brenin."

29 " Punt a hanner yw ei Ebediw. Punt " yw Gobr ei ferch; Teirpunt yw ei Cho- " wyll; Ei Hegweddi ſaith punt." *J.*

30 " Cyfrannog fydd y Diſdain ar bedair " Swydd ar hugaint llys." *H.* 2. *Cott.* 6. & *P.*

31 " Diſdain a gaiff ddwy ran o Arjant " y gwaſdrodjon." *H.* 2. & *H.* 3.

buntur Miniſtris regiis & VIII Miniſtris Reginae. De XVI nummis Miniſtris regiis debitis, octo debentur Diſpenſatori & Coquis, & ex his duplex portio dabitur Diſpenſatori; IV denarii Cubiculariis, II denarii Janitori aulae, I denarius Janitori cubiculi, I denarius Miniſtro qui a lucernis. De octo nummis Miniſtrorum Reginae IV denarii dabuntur Diſpenſatori & Coquo, ex quibus duplex portio eſt Diſpenſatoris; I denarius Cubicularío, I denarius Ancillae, I denarius Janitori, & I denarius Miniſtro qui a lucernis.

24 [q] De limpida Cereviſia in vaſe ſupra faeces exſtante habebit tantum quantum medio digito attinget; de Cereviſia aromatite tantum quantum articulo medio medii digiti *in vas immerſo* pertinget; de Medone quantum articulo primo *ejuſdem digiti in vas immerſo* poteſt attingere.

25 Sedem unicuique propriam in aula oſtendet, & hoſpitia eorum aſſignabit.

26 Multarum, a Miniſtris quibus cura victus & potus demandatur, exigendarum, triens ejus eſt. Hi ſunt Coquus, Pincerna, & Dapifer.

27 Maritagium filiarum Villici Dominici regii illi ſolvetur.

28 Unus eſt ex Triumviris qui dignitatem curiae abſente Rege ſuſtinebunt.

29 Heriotum ejus aeſtimatur ſeſquilibra: Maritagium filiae ejus libra; [r] Antipherna tribus libris; [s] Dos libris ſeptem.

30 Particeps erit Diſpenſator [t] *omnium* quae communia ſunt XXIV Officialibus.

31 Argenti equiſonum duplicem portionem accipiet Diſpenſator.

NOTAE.

[q] Hi Liquores non aſſervabantur in doliis cylindricis victorum arte circulis ligneis vel ferreis circumdatis, ut mos eſt apud nos, ſed in vaſis oris patuli, labris puta, amphoris vel urceis. Hinc manifeſtum eſt partem potus non contemnendam ad Diſpenſatorem pertinere, quam ob capacitatem oris vaſis facile metiri potuerit.

[r] Sponſae data a marito ob raptam pudicitiam. *Cowyll yw yr hyn a gaffo merch am ei gwyryfdod.* Ita Daviſius ex Legibus Hoëli. v. *Cowyll.* Vide Gloſſar. v. *Cowyll.*

[s] Dos vel filiabus ſuis debita, vel quam cum uxore accipiet. Lexica rem non bene expediunt.

[t] i. e. Multarum, Praedae, Argenti pro coenis, & caeterarum Penſitationum quae ad ſuſtentandam Familiam regiam, ejuſque decus tuendum & augendum pertinent.

PEN. XV.

Am y Penhebogydd.

PEDWERYDD yw y Penhebogydd. 2 Eſe a ddyly ei Dir yn rhydd, a'i Farch preſwyl, [a dwy ran iddaw o'r Ebran,

CAP. XV.

De Praefecto Aucupum.

PRAEFECTUS aucupum eſt quartus. 2 Terras immunes poſſidebit: Equum cum duplici Pabuli portione, & Veſtimenta

ſtimenta lanea a Rege, & lintea a Regina ſuppeditabuntur.

3 Ille quartus aſſidebit ad [a] ferculum in aula, Regi proximus.

Al. Ad ſiniſtram Cancellarii aſſidebit in convivio.

4 Hoſpitabitur in [b] Granario regio, ne fumus avibus noceat.

5 Poculum in aulam feret, ut ibi potu repleatur; illi enim *largius bibere* quam ad ſitim ſedandam ſufficiat non licet, ne forte neglegat aves ſuas.

Al. Auceps ter tantum in aula bibet, ne avibus per ebrietatem noceat. Vas tamen habebit, cui potum imponat, quod ad Hoſpitium ſuum deferat.

6 Cereum palmarem ad cibandos aves & ſternendum lectum a Diſpenſatore accipiet.

7 Pro Coena privata habebit ferculum cum tribus cornibus potus in hoſpitio ſuo.

8 Ad Nummos equiſonum ſolvendos non obligatur; Rex enim ipſe tribus vicibus illi miniſtrabit. Cum Accipitrem dimiſerit *ad rapiendam praedam* ſtapedem ejus tenebit & cum deſcenderit & cum conſcenderit, equumque ejus tenebit ſi [c] nullus alius adſtiterit.

9 Beſtiarum ferarum [*al.* Omnium animalium] quae mactantur in culina Corda & Pulmones ipſi dabuntur ad cibandos aves.

10 Ovis vel denarii IV debentur illi a villanis regiis, qui illi quotannis [d] alimenta praebebunt.

Al. Semel in anno vaſſalli regii illum hoſpitio accipient, & de qualibet villa ſervili habebit Ovem ſterilem vel IV denarios ad alendos accipitres.

H. 2.] a'i Frethynwiſg i gan y Brenin, a'i Lieinwiſg i gan y Frenhines.

3 Ei Le yn y llys yn bedwary' gwr neſaf i'r Brenin ar ei ſaig.

Al. " Ar gledd y Canghellawr ydd eiſ-" dedd yng nghyfeddwch." *Cott.* 6.

4 Ei Letty yw yſgubawr y Brenin, rhag daly mwg ar ei adar.

5 Efe a ddyly ddwyn lleſdr i'r llys i ddodi ei wirawd ynddaw, [*al.* Lleſdr a erfyll ei wirawd yn y llys, *M.*] can ny ddyly efe namyn torri ei ſyched; ſef achaws yw hynny, rhag gadael gwall ar ei adar.

Al. Hebogydd nid yf namyn tair gwaith yn y neuadd, rhag bod gwall ar ei adar o'i feddwdod. Lleſdr eiſioes a gaiff i ddodi llyn ynddaw, ac i'w anfon i'w letty. *Cott.* 4. & *P.*

6 Efe a ddyly Ddyrnfedd o gannwyll gwyr i gan y Diſdain wrth abwydaw ei adar, ac i wneuthur ei wely.

7 " Ancwyn a gaiff yn ei letty, ſaig a " thri chornaid o lyn." *Cott.* 4.

8 Ny ddyly dalu Arjant gwaſdrodjon, canys y Brenin a'i gwaſaneutha yn nhri lle; pan ellyngo ei hebawg, daly ei farch; ſef fal y dyly ddaly ei farch, tra diſgynno a thra eſgynno daly ei warthafl; a daly ei farch pan el i'w angen eddyl.

9 Efe a ddyly Galonneu yr anifeiljeid gwylld ac Yſgyfaint [*al.* galon pob llwdn, *Cott.* 6.] a ladder yn y gegin i borthi ei adar.

10 Efe a ddyly Ddafad neu bedair Ceinjawg i gan fileinjeid y Brenin. Efe a ddyly Gylch ar y bileinjeid un waith yn y flwyddyn.

Al. " Gweſd a gaiff un waith bob " blwyddyn ar daeogeu y Brenin: Ac " o bob taeoctref y caiff Ddafad hesb " neu bedair ceinawg yn ymborth ei he-" bogeu."

11 Efe

NOTAE.

[a] *Saig* proprie eſt Ferculum, ſeu Lanx vel Patina in qua cibi ad menſam adferuntur. Hic autem accipitur pro Menſa. Praefectus enim aucupum eſt unus ex Seviris qui Menſae regiae aſſident. Menſae duae primariae erant in aula in iſtis ſolemnitatibus. Prima fuit ad quam Rex aſſidebat in ſuperiori parte aulae, & ibi Focus, & ibi Columnae, quae (ut exiſtimo) tranſverſae Aulam dividebant, & ſuſtentabant Laquearia tecti, quarum hic frequens mentio. Ad ſecundam aſſidebat Praefectus palatio ad januam. Haec ſi bene perpendantur, plurima obſcura quae in hiſce Conſtitutionibus inveniuntur erunt manifeſta.

[b] *Yſgubawr* eſt Horreum in quo ſegetes nondum trituratas aſſervare ſolemus. Sed ni fallor Granarium, in quo Grana a paleis purgata conduntur, hic intelligitur.

[c] Hic eſt loci ſenſus. *Angen* eſt Neceſſitas vel Indigentia; *Eddyl* Gentem ſignificat. Gens hic ſunt Aucupes *(Hebogyddjon)* qui Praefecto aucupum *(τῷ Penhebogydd)* praeſto eſſe tenebantur dum aves ſectabatur. Sed cum uſu venire ſolebat, ut ſemper non adfuerint tempore illo quo Accipiter avem prehendebat, ſi Rex adſtiterit ipſe per leges aucupii obligabatur equum Aucupis tenere dum ille deſcenderit ad avem ex unguibus accipitris eripiendam. Vide notam [g] ad §. 13. infra.

[d] Voce *Cylch* utuntur JCti Walli non ſolum pro Canone anniverſario qui ad Aulam defertur, ſed ad exprimendum omne ſervitii genus quo Villani regii annuatim tenebantur ad ſuſtentandos Miniſtros aulicos cum ſuis famulis apud ſe in terris ſuis.

11 Efe a ddyly draean Dirwy yr Hebogyddjon, ac Amobr ei merched.

12 Efe a ddyly Groen hydd yr Hydref, a'r Gwannwyn Groen ewig i wneuthur menyg wrth arwain ei adar, a thaflhualeu.

13 Efe a ddyly ei anrhydeddu o dair Anrheg y dydd y lladdo ei hebawg un o dri aderyn, ai bwn, ai cryhyr, ai garan.

Al. " Py ddydd bynnag y daljo 'r Hebogydd grychydd neu fwn neu hwibonogl fynydd o rym ei hebawg, tri gwasanaeth a wna y Brenin iddaw, dala ei farch [*rectius* warthafl, *P.* & *alii*] tra difgynno, a dala ei farch tra achuppo yr adar, a dala ei warthafl tra efgynno. Tair gwaith ydd anrhecca y Brenin ef y nos honno ar fwyd." *Cott.* 6.

Al. " Tair Anrheg a enfyn y Brenin iddaw beunydd yn llaw ei gennad, eithr y dydd y daljo ei [hebawg] aderyn enwawg, neu yn y tair Gwyl arbennig; canys o'i law ei hunan y hanrecca y diewedd hynny.

14 " Y dydd y daljo yr Hebogydd aderyn enwawg, ac na bo y Brenin yn y lle; pan ddel yr Hebogydd i'r llys a'r aderyn gantaw, y Brenin a ddyly gyfodi rhagddaw; ac oni chyfyd, rhodded y Wifg a fo ym danaw i'r Hebogydd." *Cott.* 6.

15 Efe a ddyly y Fantell y marchocco y Brenin ynddi, yn y tair Gwyl arbennig.

16 Ei Nawdd yw hyd ar y Frenhines. Eraill a ddywaid panyw hyd y lle diwethaf y lladdo ei hebawg aderyn. [*al.* hyd y lle pellaf y bu y dydd hwnnw yn ei Hebogyddjaeth. *H.* 3.]

17 Efe a ddyly yr Hwyedigjon, ac a ddyly Nythod yr hebogeu a'r llamyfdennod a fo ar dir y Brenin.

18 O'r pan ddotto yr hebawg ym mud yn y dynno allan, ny ddyly atteb i neb o hawl namyn i un o'i Gydfwyddogjon.

11 Triens Multarum Aucupum & Maritagium filiarum eorum illi folventur.

12 Pellis cervi in Autumno & cervae Vere illi dabuntur ad lora conficienda quibus pedes avium vinciantur, & chirothecas quibus manus tueatur dum eos geftat.

13 Die quo accipiter ejus occiderit unum ex tribus hifce [e] avibus, ardeam ftellarem, ardeam vulgarem, vel gruem, tribus [f] Honorariis donabitur.

Al. [g] Quocunque die Auceps ceperit ardeam proprie dictam, vel ardeam ftellarem, vel arquatam, vi fui accipitris, Rex illi ter miniftrabit; tenendo fcilicet ftapedem dum defcenderit, & equum dum aves prehenderit, & ftapedem dum equum *iterum* confcenderit. Ifta nocte Rex ter illum honore afficiet, cibaria illi praebendo.

Al. Rex quotidie mittet ad illum tria Donaria per [h] nuncios, fed in die quo ceperit avem nobilem, vel in tribus Feftis principalibus, Rex ipfum manu propria honore afficiet.

14 Si Auceps ceperit unum ex avibus nobilibus, abfente Rege, tunc quamprimum in aulam intraverit, & avem hunc oftenderit, Rex illi affurget. Et fi non affurrexerit, dabit Aucupi Veftimentum quo induitur.

15 Pallium, quo amicitur Rex in equitando, in tribus Feftis principalibus ipfi dabitur.

16 Patrocinium ejus pertingit ad Reginam. Sed funt qui affirmant iftud pertingere ad locum in quo accipiter fuus avem ultimo occiderit; *al.* ad extremum locum quo iverit ifto die aucupium fuum exercendo.

17 [i] Accipitres macropteri & merularii cum Nidis eorum, qui in terris regiis inveniuntur, funt Praefecti aucupum.

18 A tempore quo accipitres in caveam immittuntur ufque ad tempus quo inde educuntur, nemini in lite aliqua refpondere tenetur nifi alicui ex Comminiftris fuis.

19 Multa

NOTAE.

[e] Aves hi *enwog* (i. digni qui nominentur) dicti, non eodem modo in omnibus codicibus recenfentur. Nam pro *Garan* qui hic nominatur, alii codices habent *Chwibanogl y mynydd*, Arquatam, noftratibus **a Curlew** dictam.

[f] Honoraria haec, ut infra videbimus, conftabant de cibis a Rege ad illum miffis.

[g] " Auceps cum ierit venatum cum Accipitribus, & interfecerit Gruem, Ardeam, vel Bubonem, i. *Bwn*, in illa die Rex debet fervire ei ter, i. Rex debet tenere fuum fcandile dum defcendat, & tenere equum fuum dum deponat Accipitres ab avibus, & tenere fuum fcandile dum afcendat. Et in illa nocte Rex debet mittere *tair anrheg* de cibo fuo." *H.* 1.

[h] Dapiferos caeterofve fervos, qui ad menfam inter comedendum miniftrant.

[i] Hic iterum habemus *Hwyedigjon*, de qua voce (non obftante auctoritate verfionum Latinarum) multum dubito, an Accipitres mafculos denotet. Junguntur hic cum Accipitribus merulariis (*Llamyfdennod.*) Quid fi fint macropteri? *Hwyedig* certe longum quid fignificat. Credo vocem Wallicam Latinis Interpretibus non fuiffe fatis notam.

19 Multa pro Injuria ejus aeſtimatur VI vaccis & CXX denariis.

20 Pretium ejus eſt CXXVI vaccae cum elevatione.

21 Si Auceps Equum aves ſectando occiderit, vel ſi caſu moriatur *Equus ejus*, alium a Rege accipiet.

22 Si Aucupis bona publicentur ſententia legitima, Praefectus & Cancellarius non addicent ea in publicum, ſed Domeſtici ordinarii cum Praeconę id facient.

23 De quolibet cervo cujus caput ad Regem adfertur, [k] Linguam habebit.

19 Ei Sarhaad yw chwe' buw a chweugaint o arjant.

20 Ei Werth yw chwe' buw a chwe' ugeinmuw gan ei arddyrchafael.

21 " Or lladd yr Hebogydd ei Farch yn " hela, neu or bydd marw o ddamwain, a- " rall a gaiff i gan y Brenin.

22 " Cyd anrheithjer yr Hebogydd o " gyfraith, ni's anrheitha na Maer na " Chynghellawr, namyn y Teulu a'r " Rhingyll. *Cott.* 6.

23 " Efe a gaiff bob Tafod hydd a " ddyccer ei ben i'r Brenin." *Cott.* 4. *P.* & *J.*

NOTAE.

[k] Cum ex aliis locis liqueat, quod omnes Linguae animalium mactatorum in uſus aulicos ad Judicem curiae pertinuerint, dubitari poteſt num hae Linguae cervinae in his codicibus Praefecto aucupum adjudicatae rite fuerint. Vide Cap. XVI. §. antepenult.

CAP. XVI.

De Judice Aulico.

QUINTUS eſt Judex aulicus.

2 Terram ille poſſidebit liberam. Equum & Veſtimentum laneum Rex, & linteum Regina illi ſuppeditabunt.

3 Ad focum exadverſum Regi aſſidebit, proximus Sacerdoti domeſtico.

Al. Inter Principem deſignatum & columnam ſedebit.

4 Hoſpitabitur in cubiculo in quo Rex ipſe dormit; a Regina accipiet Pulvinum, & Lodicem, & Pulvinus cui Rex interdiu inſederit, noctu erit illi pro Cervicali. Alii autem dicunt, illum non debere hoſpitari extra aulam.

Al. Hoſpitium Judicis aulici ſecundum quoſdam eſt cubiculum Regis. Alii autem melius dicunt illum debere pernoctare in aula regia, & Pulvinus cui Rex interdiu inſederit, illi pro Cervicali noctu erit. Linteamina illi Regina ſemper ſuppeditabit.

5 Equus ejus erit inter equum regium & parietem; & duplicem portionem pabuli *in uſum equi* habebit.

6 Quando munus ſuum illi traditur, [a] Inſignia magiſtratus ſui una recipere debet, Abacum nempe luſorium eburneum a Rege, Annulum aureum a Regina, & alterum a Poëta aulico, quae Inſignia nec dabit nec vendet ulli quamdiu vixerit.

PEN. XVI.

Am y Brawdwr Llys.

PUMMED yw yr Yngnad llys.

2 Efe a ddyly ei Dir yn rhydd, a'i Farch preſwyl, a'i Frethynwiſg i gan y Brenin, a'i Lieinwiſg i gan y Frenhines.

3 Ei Le yw am y tan a'r Brenin, yn neſaf i'r Effeirjad teulu.

Al. " Rhwng yr Edling a'r goloſn ydd " eiſdedd. *Cott.* 4. *P.* & *J.*

4 Ei Letty yw yſdafell y Brenin yr hon y bo yn cyſgu ynddi, a Chluſdog i gan y Frenhines a Llenlliain; a'r Gobennydd ydd eiſdeddo y Brenin arnaw y dydd, a dan ei ben yntau y nos. Eraill a ddywaid na ddyly efe ei Letty o'r neuadd.

Al. " Lletty Brawdwr llys yw he- " rwydd rhai yſdafell y Brenin. Herwydd " eraill ac yn well, yn neuadd y Brenin y " dyly gyſgu, a'r Gobennydd ydd eiſde- " ddo y Brenin arnaw y dydd a fydd dan " ei ben yntau y nos." *H.* 3. " Llenlliain " a gaiff yr Yngnad llys i gan y Frenhines " yn waſdad." *Cott.* 4. 6. *J.* & *P.* [*al.* yn breſwyl. *H.* 3.]

5 Ei Farch a ddyly fod y rhwng march y Brenin a'r pared, a dwy ran o'r ebran iddaw.

6 Efe a ddyly [Oferdlyſeu——— pan wyſdler ei Swydd iddaw, nid amgen, *Cott.* 6. *H.* 2. & *M.*] Tawlbwrdd o aſgwrn morfil i gan y Brenin, a Modrwy aur i gan y Frenhines, ac arall i gan y Bardd teulu; a'r Oferdlyſeu hynny ni ddyly efe nac eu rhoddi nac eu gwerthu tra fo byw.

7 Efe

NOTAE.

[a] Haec Inſignia apud Wallos vocabantur *Oferdlyſeu*, Jocalia (ſit venia voci infimae Latinitatis) vana, quae nulli uſui inſerviebant, ſed Judici tradebantur ad dignitatem ſuam oſtentandam.

7 Efe a ddyly Ran gwr y gyd a'r Swyddwyr.

8 Efe a ddyly i gan y Pengwaſdrawd ddiwallu ei Farch o'r hoel gyntaf hyd y ddiwethaf, a'i yſdarnu, a'i ddwyn iddaw a'i yſdarn arnaw pan farchocco.

9 Efe a ddyly i gan y Porthawr agori y Porth mawr yn dyfod i'r llys ac yn myned o honai, ac na's ellyngo i'r Wicced yn myned nac yn dyfod.

10 " Ni ddyry Yngnad llys arjant i'r " Pengwaſdrawd pan gaffo farch i gan y " Brenin." *Cott.* 6. & *H.* 2.

11 Efe a ddyly Ran gwr o Arjant y gwaſdrodjon.

12 " Rhan gwr a gymmer Yngnad llys " o Arjant daered." *Cott.* 6. & *H.* 2.

13 Efe a ddyly o'r anrhaith a wnel y Teulu yng ngorwlad (gwedy del i'r Brenin ei draean) yr Eidon a ddewiſo.

Al. " Rhan dau wr a gaiff efe o'r an- " rhaith a wnel y Teulu, cyn nid el efe o'i " dy." *Cott.* 6. & *H.* 2.

14 Efe a ddyly am bob dadleu tir a daear, bedair ar hugaint y rhyngthaw a'r Yngneid, ac iddaw ef ran dau wr.

Al. " Pan ddel gobr cyfraith i'r Brawd- " wyr, dwy ran a geiff efe." *Cott.* 6. & *H.* 2.

15 " Pedair ar hugaint arjant a gaiff yr " Yngnad llys o bob dadl Sarhaad a Llad- " rad, a hynny i gan y neb a ddiango o'r " holjon hynny." *Cott.* 6. *H.* 2. & *M.*

16 " Pedair ceinawg gyfraith a gaiff y " Brawdwr o bob dadl a dalo gymmaint a " hynny. Y neb y barno iddaw a'i tal." *P.* & *J.*

17 Efe a ddyly farnu ar y Llys a'r Teulu, ac ar a berthyno arnaddunt yn rhad.

18 " Efe biau ddangos braint a dylyed " Swyddeu y Llys.

19 Pedair ar hugaint a gaiff efe i gan y " neb ydd eſdynner braint a dylyed i- " ddaw." *M.*

7 [b] Portionem ſimplicem habebit cum Comminiſtris.

8 Praefectus equiſonum equi ejus curam geret, & ſoleatum cum omnibus clavis a primo ad ultimum, & ephippiis ornatum ad Judicem adducet ad equitandum.

9 Cum intraverit in Curiam Porta magna illi aperietur ab Oſtiario, item quando exiverit e Curia; ſic ut nec intrando nec exeundo per Oſtiolum tranſeat.

10 Judex aulicus nummos non dabit Praefecto equiſonum cum equum a Rege acceperit.

11 Portionem ſimplicem habebit ex [c] Argento equiſonum.

12 Portionem ſimplicem accipiet Judex aulicus de nummis [d] Mortuariorum.

13 De praeda rapta ex regione aliena per Domeſticos regios, capiet Juvencum quemcunque elegerit poſtquam Rex ſuum trientem acceperit.

Al. Portionem duplicem de praeda quam domum deducent Domeſtici, licet domo non exierit, ſibi accipiet.

14 Pro cauſſis omnibus praedialibus XXIV denarii dividentur inter illum & Judices, & ille habebit portionem duplicem.

Al. Cum acceperint Judices Honorarium legitimum, duplicem portionem ipſe habebit.

15 Pro cauſſis ad Multas pro injuriis, & Furtum pertinentibus Judex aulicus accipiet XXIV denarios ab iis qui ſententia Judicum fuerint abſoluti.

16 Quattuor denarios legales habebit Judex *pro Honorario*, pro omni cauſſa quam determinaverit quae tantum valuerit. Et victor ſolvet.

17 [e] Cauſſas aulicas & domeſticas, & quaecunque ad illas pertinent gratis dijudicabit.

18 Dignitatem & munus Officialium aulicorum ipſe unicuique deſignabit.

19 Viginti quattuor denarios habebit ab omnibus quibus dignitas cum officio tradetur.

20 Acci-

NOTAE.

[b] Ex quibus vel nummis vel ſpeciebus haec portio ſolvebatur eſt incertum. Mentio fit *Arjant daered* §. 12. nummorum ſolutorum pro Mortuariis: Forte hic *Arjant cwynos* deſignantur, nummi qui pro Coenis Aulicorum a Feudatariis nobilibus pendebantur. Vide Gloſſ. v. *Daered*.

[c] Argentum equiſonum datum fuit ab Aulicis quibus jus fuit equitandi, quotannis Magiſtro ſtabuli & ſtabulariis, & inter eos certis portionibus dividebatur. Et quoniam Judicis officium erat illorum lites ſi quae orerentur gratis determinare, ideo ex hac Pecunia portio ſimplex, i. e. portio unius ſtabularii illi pendebatur.

[d] *Daered* hic ni fallor ponitur pro *Ebediw*. *Daered* enim eſt quod Mortuarium vulgo dicitur, & vel Parocho vel Eccleſiae debetur. *Ebediw* autem eſt vel Relevium vel Heriotum, quae morte Feudatarii Domino dabantur; & cum controverſiae de quantitate Relevii vel Herioti vel eorum debita penſitatione ſaepiſſime orerentur, credibile eſt ex omni Relevio vel Herioto, quae Dominis feudi debebantur, Honorarium Judicibus ordinariis fuiſſe debitum. Vide Cap. XIII. §. 10.

[e] i. e. quae ad Regem & Domeſticos, Miniſtroſque ejus in comitatu ſuo commorantes immediate pertinent.

20 Accipitrem merularium inſtructum, vel macropterum a Praefecto aucupum accipiet.

21 Unus eſt ex Triumviris qui Regem perpetuo comitari debent.

22 Honorarium accipiet XXIV denariorum a quocunque Judice quem examinaverit; & ſi in conſeſſu aliorum Judicum ipſe ſederit, portionem [f] duplicem accipiet.

23 Ab eo qui vicerit in certamine muſico & jus cathedrae obtinuerit, Judex accipiet [g] Cornu bubalinum, & Annulum aureum, & Pulvinum cui in cathedra inſidebat.

24 Patrocinium ejus pertingit ad Reginam. *Al.* Quicunque patrocinium ab illo petet, obtinebit illud ab initio cauſſae primae ad finem poſtremae, quae eodem die determinabuntur.

25 Si quis [h] pignus dederit contra Judicem aulicum vel alium quemcunque Judicem, & pignus contra illum Judex dederit, & poſt illa pignora ab utriſque data, ſententia Judicis quam in judicio tulerit injuſta eſſe probabitur, linguam perdet, vel ſi redemerit a Rege, pretium legitimum dabit. Sed ſi ille vicerit, Multa pro injuria illi ſolvetur.

Al. Si quis contradixerit ſententiae Judicis aulici, uterque deponet pignus ſuum in manus [i] Regis. Et ſi implicitus fuerit Judex aulicus, ſententia ejus erit irrita, & pretium linguae ſolvet Regi, & poſtea nunquam judicabit. Si Poſtulator fuerit [k] implicitus, [l] Multam pro injuria ſolvet Judici aulico, & Regi pretium linguae.

Al. Qui Judicem injuſtae ſententiae poſtulaverit, & ille & Judex pignora in Regis manus deponent. Si Judex falſae ſententiae latae convincetur, & ex lege ſcripta iniquitas ejus probabitur, munere ſe abdicabit, pretium linguae Regi ſolvet, & poſtea nunquam judicabit. Judicium latum poſt pignora utrinque data non erit firmum, nec ullo modo feretur legitime, niſi per legem ſcriptam confirmari poſſit.

26 Quadraginta dies concedentur Judici aulico ad reminiſcendum antequam pignus dederit, ſi petierit.

20 Efe a ddyly Lymyſden gyfrwys, neu Hwyedig hebawg i gan y Penhebogydd.

21 Efe y fydd drydydd Anhepcor Brenin.

22 Efe a ddyly bedair ar hugaint i gan bob Yngnad a brofo efe; ac yn y bo yn cyd-farnu ag Yngneid eraill, efe a ddyly dau wr.

23 " I gan y neb a orffo pan fo amryſon " cadair y caiff efe Gorn bual, a Modrwy " aur, a'r Gobennydd a ddotter y danaw " yn ei gadair". *P. & J.*

24 Ei Nawdd yw hyd ar y Frenhines. *Al.* Pwybynnag a gyrcho Nawdd attaw, efe a gaiff Nawdd o'r pan ddechreuo ddosbarth y dadleu cyntaf yn y ddarffo y diwethaf y dydd hwnnw.

25 O derfydd i ddyn ymwyſdlaw a'r Yngnad llys neu ac arall, o dichawn y dyn hwnnw brofi bod yn gam y Frawd a farnws yr Yngnad, colled ei dafawd, neu yntau a'i pryno i gan y Brenin o'i werth cyfraith: O's yntau a orfydd, taler iddaw ei Sarhaad.

Al. " Or gwrthwyneppa neb farn yr " Yngnad llys, rhoddent eu dau wyſdl yn " llaw y Brenin; ac or methlir yr Yngnad " llys, difarnedig fydd ei air, a thaled " werth ei dafawd i'r Brenin, ac oddi yna " na farned fyth. Or methlir y llall, ta- " led ei Sarhaad i'r Yngnad llys, ac i'r " Brenin werth ei dafawd." *Cott. 6. & H. 2.*

Al. " Or dywaid neb ar y Brawdwr far- " nu cam farn arnaw, rhoddent eu dau " wyſdlon yn llaw y Brenin; ac o's y " Brawdwr a orfyddir, a chyfraith yſgri- " fennedig yn dangos ei orfod, taled i'r " Brenin ei Swydd a gwerth ei dafawd, " ac odd'yna na farned fyth. Ni ddylyir " credu barn na'i chym'ryd rhwng dau " wyſdlon am frawd, onid un a ddangoſer " yng nghyfraith yſgrifennedig." *P. J. & Cott.* 4.

26 " Oed a gaiff yr Yngnad llys i ym- " goffau, deugain niwrnawd o's eirch cyn " ymwyſdlaw." *Cott.* 6.

27 Sef

NOTAE.

[f] Pro omnibus cauſſis quae apud Judices agebantur, legitimum & conſtitutum munus Conſilio pendebatur, & de hoc munere ſinguli portionem ſuam accipiebant, & duplicem portionem Judex aulicus ſibi vendicabat.

[g] Judicis aulici enim eſt Victorem in iſto Certamine muſico declarare, ideoque a Poëta quem viciſſe declaraverit, hoc Honorarium accipiebat.

[h] Ei qui cauſſa ceciderit, ſive Actori ſive Reo, licitum erat agere cum Judice, ſi ſententia data iniqua illi videretur. Tunc autem cauſſa ad alios Judices deferebatur, & ut Partes mutuo obligarentur ad Multam ſolvendam, & Judex & Accuſator Pignora apud Regem deponebant, quibus cavebant ſe judicio ſtaturos.

[i] Rex enim proprie Sequeſter erat inter Partes, & cauſſam de qua fuit Controverſia, aliis Judicibus determinandam tradebat. Et ita hoc pacto honori Judicum fuit conſultum.

[k] i. e. ſi ex lege ſcripta, ad quam in cauſſis hujuſmodi ſemper provocabatur, accuſationem praeſtare nequibat.

[l] Per Wallicum *Sarhaad* hic intelligitur *Gweli tafod.*

27 Sef yw ei Sarhaad chwe' buw a chwe' ugaint o arjant.

Al. " Sarhaad Yngnad llys yw naw mu " a naw ugaint arjant. Canys y naw ugaint arjant y ſydd yno yn lle drychafaelon. *S.* 2.

28 Ei Werth yw chwe' buw a chwe' ugeinmuw gan ei arddyrchafael.

Al. " Ei Alanas a delir o naw mu a naw " ugeinmu gan dri drychafael.

29 " Fal hyn ydd amlyccair y Drycha- " faelon. Y Drychafael cyntaf yw tri- " ugaint mu; yr ail yw pedwar ugaint mu; " y trydydd yw chwe' bu a chan mu a " thraean dwy fu. Ac felly y drychaif " ar Alanas pob Cymro herwydd ei " fraint. Swmp Galanas Yngnad llys oll " rhwng Drychafaelon yw hwe' bu ar hu- " gaint a phedwar cant o wartheg, a thrae- " an dwy fu, heb gyfrif y naw mu y ſydd " uchod ym mlaen y naw ugaint mu cyn- " taf. Sef achaws na chyfrifir y rhai hyn- " ny ac na ddrychefir arnunt, herwydd " mai Sarhaad yw honno, ac nad oes he- " rwydd cyfraith Drychafael ar Sarhaad a " daler ym mlaen Galanas." *S.* 2.

30 " Brawdwr herwydd braint ei dir, " tra cynhaljo dir, braint brawdwr a gyn- " nail efe drwy y tir.

31 " Sarhaad Brawdwr ſwyddawg, he- " rwydd braint ei ſwydd y telir iddaw.

32 " Sarhaad hagen Brawdwr heb ſwydd, " namyn trwy fraint ei dir, herwydd braint " ei dir y telir iddaw, pan orffo efe o ym- " wyſdlaw gyd a'i farn.

33 " Ni ddychawn y Brenin ddwyn " braint Brawdwr ſwyddawg hyd yn y " ddycco ei ſwydd i ganthaw." *P.*

34 " Or daw neb i warandaw ar y " Brawdwyr yn barnu heb gannjad y Bre- " nin, tair bu gamlwrw a dal i'r Brenin; " ac or bydd [y Brenin, *P.*] yn y maes, " taled yn ddeuddyblyg.

35 " Or myn y Brenin ddodi neb un " anghyfrwys, ac amharawd ynghyfraith " yn Frawdwr llys, yn y llys y dyly fod " ynghydymdeithjas y Brenin yn gofyn ac " yn gwarandaw Yngneid a ddelont o'r " wlad i'r llys, ac i ddyſgu cyfreitheu a " goſodedigeutheu y Brenin, ac arferoedd " a defodeu a berthynont wrth awdur-

27 Multa pro injuria ei illata ſex bobus & CXX denariis aeſtimatur.

Al. Multa pro injuria Judicis aulici IX vaccis & CLXXX denariis aeſtimatur. Illic enim CLXXX denarii elevationum vicem ſupplent.

28 Pretium caedis ejus eſt CXXVI boves cum elevatione.

Al. Pretium caedis ejus eſt CLXXXIX boves cum tribus [m] elevationibus.

29 Elevationes *hae* ſic computantur. Prima Elevatio eſt LX vaccis. Secunda LXXX vaccis. Tertia CVI vaccis & triente duarum vaccarum. Et hoc modo elevatur Multa pro caede cujuſlibet Walli pro ratione dignitatis ſuae. Summa Multae pro caede Judicis aulici additis omnibus Elevationibus eſt CCCCXXVI vaccae cum triente duarum vaccarum, IX vaccis quae addebantur primis CLXXX vaccis, non computatis. Hae autem nec computantur, nec elevantur: Pars enim ſunt Multae pro injuria; & cum haec Multa exigatur ante Pretium pro caede, nulla Elevatio per legem illi competit.

30 Judex qui judicium exercuerit virtute [n] praedii, Dignitate Judicis non exuetur quamdiu terram illam poſſederit.

31 Judex qui virtute [o] officii judicat, Compenſationem injuriae accipiet pro ratione officii quo fungitur.

32 Compenſatio autem fiet Judici qui virtute praedii & non virtute officii judicat, pro ratione dignitatis praedii, quando pignoribus utrinque datis ſententia ſua confirmabitur.

33 Judex qui virtute officii munus exercet, Dignitate Judicis non exuetur a Rege, niſi ab officio amoveatur.

34 Qui ſe ingeret ad auſcultandum cum Judices inter ſe de ſententia danda conſuluerint, ſine licentia regia, ſolvet pro Multa tres vaccas Regi, & duplum ſi Rex ipſe praeſens fuerit.

35 Si Rex quempiam legis imperitum & muneri Judicis aulici obeundo imparem ad iſtud officium promovere voluerit, in Aula in comitatu regio manere debet *Candidatus*, ut audiat & inquirat a Judicibus qui a rure ad curiam venerint, *ea quae ad Judicis officium ſpectant*, & ut addiſcat leges & conſtitutiones regias, & omnimodas conſuetudines

NOTAE.

[m] Elevatio apud Interpretes harum legum Latinos pro Augmento Multarum ſumitur. In criminibus atrocioribus, caede puta illuſtris Viri, violatione pudicitiae uxoris ejus, & mutilatione membrorum, Multae vel dimidio vel tertio augebatur. De his autem Elevationibus adi Gloſſar. v. *Arddyrchafael.*

[n] In Demetia Dominus fundi fuit Judex Controverſiarum quae inter Vaſſallos ſuos ortae, ab eo determinabantur.

[o] In Venedotia & Powiſia Judices ordinarii ad cauſſas iſtas dirimendas a Rege conſtituebantur.

hes authenticas (praecipue autem tres columnas juris, & pretia Animalium manſuetorum & Ferarum quae humano uſui inſerviunt) & ut audiat argumenta actorum & reorum in cauſſis *ſuis*, & ut adſit Judicibus in ſententiis dandis, & in argumentis partium ponderandis.

36 Si cauſſae dubiae oriantur quae ad Regem referri debent, ut ille iſtas determinaverit, *Candidatus* illas ad Regem deferet [p] per unum annum.

37 Anno illo elapſo Capellanus regius illum ad Eccleſiam ducet, & cum illo XII Miniſtros aulae principales ad Miſſam audiendam. Miſſa peracta & oblationibus ab omnibus factis, Sacellanus illum ſuper Reliquias Sanctorum & Altare & [q] Elementa euchariſtica quae Altari imponuntur jurare faciet, quod ſententiam injuſtam ſciens prudenſque nunquam dederit, nec prece nec pretio, nec affectu nec odio inductus. Poſt haec Regem omnes adibunt, & quae fecerint ipſi narrabunt; & tunc Rex huic officium tradet, ſi illum probaverit, eumque in ſede ſibi debita collocabit, & tunc inſignia officii illi tradentur.

38 Nemo conſtituetur Judex qui non ſic inſtructus, vel Legum *antea* peritus fuerit, & juraverit modo praedicto ſe nunquam ſcientem prudentemque judicia iniqua decreturum.

39 Linguam cujuſlibet cervi cujus caput Regi pro donario offeretur, habebit; ut & Linguas edules omnium [r] animalium Curiae; ille enim de linguis omnium judicat. Rex vero vicem Linguarum ſupplebit Fabro ferrario aulico ex femoribus animalium ex quibus iſtae Linguae deſumuntur.

40 Aetas idonea ad conſtituendum Judicem eſt XXV Annorum. Juniores rite non debent creari, quoniam nec Judicium, nec Eruditionem competentem antea poſſint habere, nec Barbam habeant, & imberbis nemo Vir cenſeri debeat, & indecorum eſſet Juveni judicare ſuper homine aetate provecto.

40 Judex aulicus eſt unus ex Triumviris qui Rege abſente cauſſas curiales judicabunt.

" dawd, ac yn bennaf tair colofn cyfraith,
" a gwerth holl anifeiljeid dof ac eraill
" gwylld a arfero dynjon o honunt; ac i
" warandaw hawlwyr ac amddiffynnwyr y
" mywn dadleuoedd, ac i fod y gyd ag
" Yngneid wrth roddi barneu, ac i waran-
" daw [eu, *P.*] hamryſoneu.

36 " Od anfonant at y Brenin yr hyn a
" fo petrus ganthunt, ac a fynnont drwy-
" ddaw yntau ei amlyccau, gwnelynt felly
" trwy y flwyddyn gwbl.

37 " Odd' yna y dyly Caplan y Brenin
" ei ddwyn ef i'r Eglwys, ac y gyd ag ef
" y deuddeg Swyddawg arbennig llys
" wrth Offeren. A gwedy Offeren ac Off-
" rwm y gan bawb, pared y Caplan iddaw
" dyngu ar y Crair ac ar yr Allawr [ac i
" Wyneitheid a ddotter ar yr allawr, *P.*]
" na farno gam farn fyth hyd y gwypo,
" nac yr adolwyn neb, nac yr gwerth, nac
" yr carjad, nac yr cas neb. Gwedy hyn-
" ny deuent i gyd at y Brenin a dywe-
" dent yr hyn a wnaethant am danaw. Ac
" yna y dyly y Brenin roddi ei ſwydd i-
" ddaw or bydd boddlawn iddaw, a'i le-
" hau mywn eiſdeddfa ddylyedus iddaw.
" Ac yna y dylyir rhoddi oferdlyſeu i-
" ddaw.

" 38 Ny ddyly ſod yn Frawdwr namyn
" y neb a ddyſger fal hynny, neu a fo cy-
" farwydd mywn cyfraith, ac a dyngo
" fal hwnnw na farno gam farn [dan ei
" wybod iddaw ef, *P.*] yn ei fywyd." *J.*

39 " Efe a gaiff Dafod y carw y del ei
" ben yn anrheg i'r Brenin; a'r Tafodeu oll
" o'r llys [a fo jawn eu hyſu, *Cott.* 6.] ca-
" nys yntau a farn ar y tafodeu oll. A'r
" Brenin a ddyly lanw lle y tafod, o gy-
" hyr morddwyd y llwdn bieuffo, i'r Gof
" llys." *H.* 2.

40 " Llymma yr oed y dylyir gwneu-
" thur dyn yn Yngnad, yn ei bum
" mlwydd ar hugaint. Sef achaws yw,
" wrth na bydd cyflawn ei ſynwyr a'i
" ddyſg hyd yna, ac na bydd Barf arnaw
" hyd yna, ac na bydd gwr neb un hyd pan
" ddel Barf arnaw, ac nad teg gweled Gwas
" jeuanc yn barnu ar wr oedjawg." *S.* 4.

41 " Yngnad llys yw y trydy' dyn a
" gynnail fraint llys yn awſen y Bre-
" nin.

42 " Rhydd

NOTAE.

[p] Ad verbum *facient ita per totum annum.* Sequentia probant ſenſum hujus paragraphi me recte expreſſiſſe.

[q] *Elementa euchariſtica*] Wallice ad literam *Wyneitheit*, P. *Wneytheit*, Cott. 4. Significatio hujus vocis praeciſe determinari nequit, cum alibi non occurrat: Sed cum Reliquiarum & Altaris, & rerum altari impoſitarum hic mentio fiat, dubium non eſt quin ſenſum loci recte expoſuerim.

[r] Animalia Curiae vel Aulae ſunt ea omnia quae in Dominico regio aluntur, cum iis quae Vaſſalli ſuppeditare tenebantur.

42 " Rhydd fydd o Ebediw; canys " gwell yw Yngneidjaeth no dim preſen- " nawl." *H.* 2. & *M.*

42 Ad Heriotum ſolvendum non obligatur: Officium enim Judicis pluris valet quam *Lucrum* praeſens quodlibet.

PEN. XVII.

Am y Pengwaſdrawd.

CHWECHED yw y Pengwaſdrawd.

2 Efe a ddyly ei Dir yn rhydd, a'i Farch preſwyl, a'i Frethynwiſg i gan y Brenin, a'i Lieinwiſg i gan y Frenhines.

3 Ei Le yw y am y celfi a'r Brenin.

Al. " Lle y Pengwaſdrawd a'i Gydym- " deithjon a fydd yn y neuadd wrth [*al.* " a'r Gwaſdrodjon gantaw yw, *Cott.* 6. & " *H.* 2.] y golofn neſaf i'r Brenin. Efe a'r " Pencynydd, a'r Troedawg nid eiſdeddant " yn y neuadd wrth y pared; pob un o " honunt [hwynteu, *H.* 2.] a wyr ei Le." *J.*

4 Ei Letty yw y ty neſaf i'r yſgubawr, wrth ddylyu o hanaw rannu yr ebran.

5 Efe a ddyly ddwy ran o'r Ebran i'w farch ef.

6 Efe a ddyly bedair ceinjawg o bob march a roddo y Brenin, eithr i gan dri dyn, ſef yw y rhai hynny, yr Eſgob, a'r Penhebogydd, a'r Croeſan; ſef achaws na's dyly i gan yr Eſgob, wrth ei fod yn Beriglawr i'r Brenin, a chyfodi rhagddaw, ac eiſdedd yn ei ol, a daly ei lewys tra ymolcho. Sef achaws na's dyly *i gan* y Penhebogydd, wrth ddylyu o'r Brenin ei waſaneuthu o dri achaws breinjawl. Sef achaws na's dyly *i gan* y Croeſan, canys e-

CAP. XVII.

De Praefecto Equiſonum.

PRAEFECTUS equiſonum eſt ſextus.

2 Terram immunem poſſidebit. Equum & Veſtimentum laneum Rex, & linteum Regina illi ſuppeditabunt.

3 Locus eſt proximus Regi ex altera parte [a] columnarum.

Al. Praefectus equiſonum cum [b] Comminiſtris ſuis [*al.* & Equiſones cum eo] locum habebunt in aula ad columnam quae Regi eſt proxima. Ille & Praefectus venatorum & [c] Pedifer non ſedebunt ad murum in aula; quiſque eorum novit locum ſuum.

4 Hoſpitabitur in domo proxima horreo, ut commodius diſtribuat pabulum *quod equis curiae debetur*.

5 Duplicem pabuli portionem pro equo ſuo ipſe accipiet.

6 Pro quolibet equo quo Rex aliquem donaverit, habebit IV denarios pro honorario, praeterquam a tribus viris, Epiſcopo ſcilicet, Praefecto aucupum, & Mimo. Non ab [d] Epiſcopo cum ipſe ſit regius parochus, qui Regi debeat aſſurgere, & pone illum ſedeat, & manicas ejus inter lavandum teneat: Nec a Praefecto aucupum, quoniam Rex illi miniſtrare debet, cum tres *ſupra memoratae* occaſiones legitimae ſe obtulerint: Nec a [e] Mimo, quoniam capi-

NOTAE.

[a] Columnarum ſeries (ut antea innuebam) partem ſuperiorem aulae ab inferiore ſeparabat. Ad columnam Rex ſuperius aſſidebat focum verſus; ad eandem columnam ſed inferius ſedebat Praefectus equiſonum facie ad Praefectum palatio oppoſita.

[b] Wallice *Gydymdeithjon*, Socii in itineribus faciendis, **Fellow-Travellers**. Comminiſtri Praefecti Equiſonum, i. e. Equiſonum vulgus hic denotantur. Hi enim Regem quocunque ibat ad Equos ſuos curandos comitari debebant, & τῷ *Pengwaſdrawd* ad ſtabuli miniſteria peragenda praeſto ſemper fuerunt.

[c] *Troedawg* hic non eſt Pediſſequus (is enim proprie *Gwas troed* vel *Gwaſdrawd*) ſed Miniſter cujus officium erat pedes Regis in gremio ſuo tenere, dum in conviviis menſae aſſidebat. Ideoque barbarum, ſed non improprium verbum Pedifer, quod apud Interpretes Latinos invenitur, retinendum duxi; id quod ſuperius monui.

[d] *Epiſcopo*] Cott. 6. P. J. & alii habent *Offeirad teulu*, Sacerdote domeſtico. Recte ſane; nam de Miniſtris & ſervis aulicis hic ſermo eſt, & Epiſcopus nullo modo vocari poteſt Parochus regius. Et quod magis eſt ad rem, eorum officia a ſe invicem aperte diſtinguuntur ſuperius.

[e] Pro *Croeſan* S. 1. legit *Cerddor*, qui fidibus canit. Cott. 1. vertit *Croeſan* per Joculatorem, ſcurram nempe vel mimum. Ita etiam C L. ——" Joculator debet ligare capiſtra equi circa " teſticulos, & ſic portare debet extra portam." E contra auctor verſionis C M. qui prioribus recentior eſſe videtur, haec habet memoratu digna; " *Croeſanaid*, i. e. Cruciger vel Miniſter " ſacrifici etiam excipitur a redditione IV den. " quoniam capiſtrum equi ligari [debet] circa " teſticulos ejus eunti de Curia." Hinc autem manifeſto patet, quod quid per *Croeſan* deſignetur, ex hiſce verſionibus colligi non poteſt, cum omnes hanc vocem varie reddiderint. *Croeſan* autem per Mimum verti, cum vox illa in praeſtantiſſimis & plurimis codicibus ſic vertitur.

capiſtrum teſticulis *equi* ejus alligabit, quando egreditur e curia: Et hae ſunt cauſſae ob quas iſti non ſolvent Argentum equiſonum.

Al. Equos omnes quos Rex dederit, Praefectus equiſonum tradet, & cum unoquoque equo capiſtrum dabit, & IV denarios pro ſingulis accipiet, tribus *hiſce* exceptis; equo ſcilicet qui dabitur Sacerdoti domeſtico, eo qui dabitur Judici aulico, & eo qui dabitur Mimis. Extremitas enim capiſtri iſtius *equi* alligabitur duobus teſticulis ejus, & ita tradetur.

7 Illi & Equiſonibus debentur Pulli nondum domiti, nec adhuc bimi, ex triente praedae Regi debito.

8 Pilei pluviales Regis & Sellae veteres [f] colorem ligneum *nativum conſervantes* cum Froenis & Calcaribus vetuſtate attritis, & [g] nigreſcentibus ad illum pertinent.

Al. Pilei pellicei regii & calcaria aurea vel argentea vel aënea illius ſunt, poſtquam illa *Rex* abjecerit.

9 [h] Sellae veteres aſturconis cui Rex ipſe inequitare ſolebat, cum Froenis ejus ad illum pertinent.

10 Armigeri regii munere fungetur.

11 Illi dabuntur pellis bovina Hyeme & pellis vaccina Aeſtate a Diſpenſatore ad conficienda capiſtra pro equis Regis, antequam pelles dividantur inter Diſpenſatorem & ſuos Comminiſtros.

12 Femora vaccarum in culina occiſarum cum Sale *neceſſario* donabuntur illi.

13 Nemini de Faecibus liquorum aliquid praebebitur, ſed Praefecto equiſonum craſſitudo palmaris Potus & Faecum dabitur.

14 [i] Patrocinium ejus extendit ad termi-

fe a ddyly rwymaw y cebyſdr am ei geilleu tra el o'r llys: Ac wrth yr achwyſjon hynny ni ddylyant dalu Arjant gwaſdrodjon.

Al. " Pengwaſdrawd biau yſdynnu y " meirch oll a rotho y Brenin, [a chebyſdr " a ddyry yntau gan bob march, *H.* 2.] pe- " dair ceinawg a gaiff yntau o bob march, " eithr y tri *hyn*; yr hwn a rother i'r O- " ffeirad teulu, a'r un a rother i'r Yngnad " llys, a'r un a rother i'r Croeſanneid; ca- " nys rhwymaw troed cebyſdr hwnnw a " wnair wrth ei ddwy gaill, ac felly y rho- " ddir." *Cott.* 6.

7 Efe a'r Gwaſdrodjon a ddylyant yr Eboljon [gwylld oll, *P.*] hyd yn ddwy flwydd o draean y Brenin o'r anrhaith.

8 Efe a ddyly Gapaneu glaw y Brenin, a'i hen Gyfrwyeu lliw eu pren, a'i hen Ffrwyneu dulys, a'i hen Ysbarduneu dulys.

Al. " Efe biau Gapaneu y Brenin or " bydd crwyn wrthunt, a'i Ysbarduneu or " byddant euraid, neu arjannaid, neu e- " fyddaid, pan ddirmyccer." *H.* 2.

9 " Efe biau hen Gyfrwyeu amws y " Brenin a'i hen Ffrwyneu." *H.* 2. *P. J.* & *Cott.* 4.

10 Efe a ddyly ymddwyn arfeu y Brenin.

11 Efe a ddyly Groen ych y Gauaf a Chroen buwch yr Haf [i gan y Diſdain, *H.* 2. *Cott.* 4. & 6.] i wneuthur cebyſdreu [i feirch y Brenin,] a hynny cyn rhannu y crwyn rhwng y Diſdain a'r Swyddogjon. *H.* 2. & *Cott.* 4. [*al.* Swyddwyr, *Cott.* 6.]

12 Efe a ddyly Goeſeu y gwartheg a ladder yn y gegin, [a Halen a roddir iddaw gantunt. *H.* 2. & *Cott.* 6.]

13 Ny ddyly neb ddim o'r Gwaddawd, namyn y Pengwaſdrawd a ddyly ddyrnfedd y rhwng Llyn a Gwaddawd.

14 Ei Nawdd yw hyd parhao talm [*al.* rhedeg,

NOTAE.

[f] *colorem ligneum*] Sellis iſto ſaeculo utebantur ligneis. Hae ſellae nullis aliis coloribus infectae, colorem ligni ex quo conficiebantur conſervabant.

[g] Wallicum *dulys* num recte verterim dubito. *Du* certe nigrum ſignificat, & inſtrumenta ex metallis confecta ſitu ſolent nigreſcere.

[h] Paragrapha haec, octavum nempe & nonum, ni multum fallor ad eundem Miniſtrum non pertinent. Octavum deſcribit Honoraria τῦ *Gwaſdrawd aſwyn*, Equiſonis inferioris. In nono habemus Honorarium quod τῳ̃ *Pengwaſdrawd*, Praefecto equiſonum proprium erat. Illius nempe fuit Sella cum Froenis aſturconis vel (ut poſtera aetas illum vocare ſolebat) dextrarii regii. Haec cum illo equiſonum vulgus non participabat. Caetera autem Ephippia & Pilei illorum erant, ejus praeſertim qui equum Regi quando equitare vellet tradebat. Hoc autem erat munus peculiare, ob quod & nomen ſuum ſortiebatur; nam *Gwaſdrawd aſwyn* eſt proprie Pediſſequus ad habenam. Et haec optime diſtinguuntur in H. 1. his verbis: " *Pengwaſ-* " *drawd* debet habere veterem ſellulam dextra- " rii regis & froenum ejus, & capam ejus in qua " ſint pelles. —— *Gwaſdrawd aſwyn* debet " habere ſellulam regis cotidianam, & ſimiliter " ſubſellium, & *panel*, & froenum, & ocreas, " & calcaria, & capam pluviae cum exierint ab " eo."

[i] Haec in Latinis clarius exprimuntur: "Per- " fugium *Pengwaſdrawd* eſt conducere homi- " nem ſuper velociorem [velociſſimum, H. 1.] " equum de cuſtodia ſua donec deficiat." Cott. 1. " Quamdiu curſus velocioris equi ſuae cu- " ſtodiae poterit durare, tamdiu hominem con- " ducere." S. 1. Nec dubium eſt quin Patrocinium Praefecti equiſonum hic recte deſcribatur.

rhedeg, *H.* 2. & 3.] y march cyntaf i'r Brenin [a fo yn ei gadw. *H.* 3.]

15 " Efe a ddyly i'r Brawdwr ei farch yn " gywair. Y Brawdwr a ddyly ddangos " iddaw ef ei gyfraith a'i ddylyed yn " rhad." *P.*

16 " Efe a ddengys yſdableu i'r meirch, " ac a ran eu hebranneu." *J.*

17 " Rhan o Arjant y gwaſdrodjon a " gaiff cymmaint a deuwr." *Cott.* 6.

18 Efe a ddyly draean Dirwy a Chamlwrw y Gwaſdrodjon, ac Amobr eu merched.

19 Efe a ddyly Gornaid llyn i gan y Brenin, ac arall i gan y Frenhines, a'r trydydd i gan y Diſdain, a'r rhain hynny a ddylyant fod ar ei Ancwyn, a Saig o fwyd.

Al. " Pengwaſdrawd a gaiff i gan y Diſ- " dain Gornaid neu Phiolaid [*al.* lonaid y " Lleſdr, *Cott.* 6.] ydd yſo y Brenin o ho- " naw o'r medd, ac arall i gan y Penteulu, " a'r trydydd i gan y Frenhines." *P. J.* & *Cott.* 4.

20 " Ancwyn a gaiff nid amgen ſaig, " *Cott.* 4. & *J.* [a chornaid cwrwf. *Cott.* 6. *H.* 2. & *M.*]

21 Ei Sarhaad yw chwe' buw a chweugaint arjant.

22 Ei Werth yw chwe' buw a chwe' ugeinmuw gan ei arddyrchafael.

23 " Ei ferch a fydd un fraint a merch " y Pencynydd.

24 " Punt a hanner fydd ei Ebediw." *P.*

num ultimum ad quem equus velociſſimus regius, qui ſuae cuſtodiae committitur, pervenire poſſit.

15 Judici aulico equum tradet adamuſſim [k] inſtructum. Et illum Dignitatem ſuam & Privilegia quibus frui debet, Judex gratuito edocebit.

16. Ille ſtabula equis aſſignabit, & pabulum illis diſtribuet.

17 Argenti equiſonum duplicem portionem habebit.

18 [l] Multarum *in cauſſis civilibus* ab Equiſonibus exactarum trientem habebit. Maritagia filiarum eorundem ad eum pertinent.

19 Illi dabuntur pro Coena ſua privata Cornu potus a Rege, & alterum a Regina, & tertium a Diſpenſatore, cum ferculo cibi.

Al. Praefectus equiſonum habebit a Diſpenſatore Cornu vel Phialam vel Vas aliud potorium, quo Rex *prius* utebatur, plenum medone, & aliud a Praefecto palatii, & tertium a Regina.

20 Pro Coena privata habebit ferculum *cibi*, & cornu cereviſiae.

21 Multa pro injuria ejus erit VI vaccae & CXX denarii.

22 Pretium caedis ejus eſt CXXVI vaccae cum [m] elevatione.

23 Filiae ſuae & filiae Praefecti venatoribus [n] ſtatus eſt aequalis.

24 Heriotum ejus erit ſeſquilibra.

NOTAE.

[k] i. e. ephippiis, froenis & ſella ornatum.

[l] Multae *Dirwy* & *Camlwrw* dictae in ſequentibus libris, cum de cauſſis civilibus tractatur, frequentiſſime occurrunt. *Dirwy* videtur eſſe compenſatio Domino facta ob injuriam ſibi vel Vaſſallis ſuis illatam, quae non fuit corporea. *Camlwrw* autem eſt compenſatio facta ob injurias non perſonales, i. e. in quibus ipſe vir non in ſua perſona ſed in bonis ejus laeditur. Et haec ſatisfactio viro ipſi qui laeſus fuit, nunquam Domino pro Damno quod Vaſſalli ſui ſuſtinuerunt, pendebatur. Sed hae voces ſaepiſſime junguntur; ſaepiſſime quoque ni fallor confunduntur.

[m] una tantum elevatione, quae plerumque triens erat multae originariae pro injuria exigendae.

[n] Per Statum cum JCtis Romanis hic intelligo Perſonarum conditionem, ſecundum quam alii ingenui erant, alii libertini, alii ſervi; & ita apud Wallos *Braint* eſt ſtatus hominum a quo denominantur vel Generoſi, vel Villani, vel Advenae.

PEN. XVIII.

Am y Gwas Yſdafell.

SEITHFED yw y Gwas yſdafell.

2 Efe a ddyly ei Dir yn rhydd, a'i Farch preſwyl [a dwy ran iddaw o'r Ebran, *H.* 2.] a'i Frethynwiſg i gan y Brenin, a'i Lieinwiſg i gan y Frenhines.

3 Ef a ddyly bod ei Letty yn yr yſdafell y cyſgo y Brenin ynddi.

CAP. XVIII.

De Miniſtro qui a Cubiculis.

MINISTER qui a Cubiculis eſt ſeptimus.

2 Terram poſſidebit liberam, & Equum *habebit* cum duplici Pabuli portione: & Veſtimentum laneum Rex, & linteum Regina ſuppeditabunt.

3 In cubiculo in quo Rex dormierit ille pernoctabit.

4 Locum

4 Locum ſtatum in aula non habet; cubiculi enim cuſtodia ad illum pertinet, lectum Regis ſternet, & quaecunque erunt peragenda inter aulam & cubiculum ipſe peraget.

5 Poculum Regi ſemper praebebit, praeterquam in tribus Feſtis principalibus.

6 [c] Argenti pro coenis portionem unius viri accipiet.

7 Stragula lecti regii vetera ad illum pertinent.

Al. Veſtimenta Regis vetera omnia, excepto Indumento quadrageſimali, poſtquam illa abjecerit, ad illum pertinent: Stragula nempe lecti ejus, Pallium, Tunica, Camiſia, Braccae, Calcei & Tibialia.

8 In cubiculo *regio* comedet.

9 Patrocinium ejus extendet a tempore quo ſarcina ſtraminis pro lecto regio conquiritur, lectus ſternitur, & ſtragula lecto veſperi imponuntur, ad tempus quo ſtragula iterum a lecto auferuntur poſtridie, ad deducendum reum, ita ut nemo eum *interea* inſequatur vel remoretur.

Al. Patrocinium ejus extendet ex quo junci colliguntur, donec lectus ſternitur.

10 Theſaurum regium ille cuſtodiet; pocula nempe, & Cornua, & Annulos ejus; & ſi quid ex illis *negligentia ſua* ſit deperditum, ipſe punietur.

11 De praeda omni in Regiam a Domeſticis illata accipiet vaccas quarum cornua & aures ſunt aequalis longitudinis.

Al. Junices & juvencos ex praeda de regione aliena rapta ipſe habebit: Si *autem* Domeſtici regii vel Incolae terrae bona alicujus in publicum addixerint in regione Regi ſubdita, Miniſtri qui iſta exegerint praedicta jumenta habebunt.

12 Multa pro injuria ejus eſt VI vaccae & CXX denarii. Caedes ejus aeſtimabitur CXXVI vaccis cum elevatione. Filiae ejus & filiae Praefecti equiſonum ſtatus eſt aequalis. Heriotum ejus ſeſquilibra aeſtimabitur.

Al. Diſpenſatoris, Judicis aulici, Venatorum Principis, aucupio Praepoſiti, Praefecti equiſonum, Cubicularii, eadem eſt Multa pro injuria & pro caede, idem Heriotum, & filiarum eorum Status idem. Injuriae eorum compenſantur IX vaccis & CLXXX denariis. Pro Caede cujuſlibet eorum redduntur CLXXXIX vaccae cum tribus ele-

4 [Nid oes Le dilys iddaw yn y neuadd, canys, *P.*] efe a ddyly gadw yr yſdafell, a gwneuthur gwely y Brenin, a gwneuthur negeſeu [[a] y, *Cott.* 2.] rhwng y neuadd a'r yſdafell.

5 Efe a ddyly wallaw ar y Brenin [b] yn waſdad, eithr y tair Gwyl arbennig.

6 Efe a ddyly ran gwr o Arjant y gwynos.

7 Efe a ddyly hen ddillad gwely y Brenin.

Al. "Efe biau hen Ddillad y Brenin oll "[pan beitto ag hwynt, *P.*] eithr ei Du- "dded garawys. Efe a gaiff ei Ddillad "gwely, a'i Fantell, a'i Bais, a'i Grys, a'i "Lawdr, a'i Eſgidjeu, a'i Hoſaneu." *H.* 2. *Cott.* 6. & *M.*

8 Efe a ddyly fwytta yn yr yſdafell.

9 Ei Nawdd yw o'r pan el dyn i geiſjaw baich gwelld a dan y Brenin, a gwedy y del, gwneuthur ei wely a thanu y dillad arnaw [heno, *Cott.* 2.] yn y dynno drannoeth i arnaw, dwyn y dyn [a wnel y cam, *Cott.* 2.] heb erlid heb ragod.

Al. "Ei Nawdd yw o'r pan eler i frwy- "na hyd pan ddarffo tannu gwely y Bre- "nin." *H.* 2.

10 Efe biau gadw [d] Tryſor y Brenin, y am ei Phioleu, a'i Gyrn, a'i Fodrwyeu; a cheryddu iddaw [ef, *Cott.* 2.] a gollo [o hynny. *Cott.* 2.]

11 "O bob anrhaith a wnel y Teulu e- "fe a gaiff y Gwartheg cyhyd eu cyrn a'i "hyſgyfarn." *H.* 2.

Al. "Efe a gaiff yr Anneiredd a'r Enderi- "gedd o anrhaith a ddyccer o orwlad: O's "Teulu y Brenin neu wyr y wlad a gym- "merant anrhaith yng ngwlad y Brenin, yr "anrheithwyr a gaffant y rhyw Eidonneu "hynny." *Cott.* 4. *P.* & *J.*

12 Ei Sarhaad yw chwe' buw a chwe' ugaint o arjant. Ei Werth yw chwe' buw a chwe' ugeinmuw gan ei arddyrchafael. [Un fraint ei ferch a merch y Pengwaſdrawd. Ei Ebediw fydd punt a hanner. *Cott.* 4. & *J.*]

Al. "Diſdain, Yngnad llys, Pencynydd, "Hebogydd, Pengwaſdrawd, Gwas yſda- "fell, un Sarhaad, un Alanas, un Ebediw, "ac un Fraint eu merched. Yn eu Sar- "haad y telir naw mu a naw ugaint arjant. "Yng Ngalanas pob un o honunt y telir "naw mu a naw ugain mu gan dri drycha- "fel. Punt yw Ebediw pob un o honunt. "Punt

NOTAE.

[a] Hic incipit Cott. 2.

[b] *yn waſdad eithr* deſunt in Cott. 2. culpa librarii.

[c] Vide Gloſſar. v. *Arjant cwynos*.

[d] *Tryſor* quod Theſaurum denotat, uſurpatur hic pro pretioſis Jocalibus, (ut poſtera aetas ea vocabat) quae Cubiculario huic committebantur. Nummorum regiorum ſive Fiſci cura Praefecto palatii ni fallor committebatur. Sed de Fiſco vel Aerario publico nullibi in his Legibus mentio occurrit.

" Punt yw Gobr eu merched. Tair punt " yw eu Cowyll. Saith punt yw eu Hegweddi. [Eraill a ddywaid am y Diſdain " y telir Sarhaad a Galanas deuddyblyg i- " ddaw. *Cott.* 4. *P.* & *J.*] Y Penteulu a'r " Effeirad teulu, *ac Offeirad y Frenhines*, " cyn hanfwynt o'r Swyddogjon, nid ynt " un Fraint. Yn Sarhaad pob un o'r pym- " theg Swyddogjon eraill y telir hwe' bu " a hweugaint arjant. Yn eu Galanas y " telir hwe' bu a hwe' ugaint mu gan dri " drychafel. Yn Ebediw pob un y telir " hweugaint arjant; a hweugaint yw Gobr " pob un og eu merched, punt a hanner " yw ei Chowyll, tair punt yw ei Hegweddi. Or a merch un o'r pymtheg hyn " yn llathrud heb rodd cenedl, hwech ei- " don cyhyd eu cyrn ag eu hyſgyfarn fydd " ei Hegweddi. Un Fraint yw pob merch " gwr rhydd a el yn llathrud a hynny." *Cott.* 6.

vationibus. Heriotum cujuſlibet eorum libra: Maritagium filiarum eorum libra aeſtimatur. Pro Antiphernis earum III librae, & pro Dote VII. Quidam autem affirmant, quod Multa duplex pro injuria & caede Diſpenſatoris irrogatur. Praefecti palatio, Sacerdotis aulici & Sacerdotis reginae, licet ſint Officiales *Curiae*, dignitas non eſt eadem. Pro Injuriis XVI reliquorum Miniſtrorum dantur VI vaccae & CXX denarii. Multa pro eorum caede eſt CXXVI vaccae cum tribus elevationibus. Heriotum cujuſlibet eorum eſt CXX denarii, & Maritagium filiarum eorum idem: Antipherna earum aeſtimantur ſeſquilibra, & Dos III libris. Filia uniuſcujuſque horum XVI clandeſtino nubens ſine conſenſu gentis ſuae, dotabitur VI juvencis [e] quorum cornua & aures erunt aequales. Filia cujuſlibet ingenui quae clam nupſerit eandem cum hiſce ſortietur conditionem [f].

NOTAE.

[e] i. e. Anniculis.

[f] Haec omnia hic ſummatim & ſub unum conſpectum recenſentur, ut omnium ſtatus clarius appareat. Nobilitas Wallorum aeſtimabatur a Multis pro omni injuria & contumelia quae ſingulis debebantur; & ad iſtam normam in filiis elocandis ſumma certa & omnibus nota pro ratione ſtatus parentum pendebatur. Hinc quicquid a quolibet exſpectari vel exigi potuit omnibus fuit manifeſtum. Et licet pleraque eorum quae hic enumerantur alibi inveniantur; tamen cum in hoc praeſtantiſſimo codice haec in unum colligantur, nolui iſta praeterire. Varietas Multarum & Penſitationum in aliis codicibus videtur, ſed non magna eſt.

PEN. XIX.

[a] *Am y Bardd Teulu.*

WYTHFED yw y Bardd teulu.

2 Efe a ddyly ei Dir yn rhydd; a'i Farch preſwyl, a'i Frethynwiſg i gan y Brenin, a'i Lieinwiſg i gan y Frenhines.

3 Efe a ddyly eiſdedd yn neſaf i'r Penteulu yn y tair Gwyl arbennig, wrth roddi ei Delyn yn ei law.

Al. " Ail neſaf fydd i'r Penteulu." *Cott.* 5. 6. & *H.* 2.

CAP. XIX.

De Muſico Aulico.

MUSICUS domeſticus eſt octavus.

2 Terram poſſidebit liberam; [b] Equum & Veſtimentum laneum Rex, & linteum Regina illi ſuppeditabunt.

3 Praefecto palatii proximus aſſidebit in tribus Feſtis principalibus, [c] ut Citharam illi in manus porrigat.

Al. Juxta Praefectum palatii ſecundus aſſidebit.

4 Veſti-

NOTAE.

[a] In Cott. 2. Index hujus capitis hoc modo concipitur; " *O'r Bardd teulu a'i Fraint, a'i* " *Swydd, a'i Ddylyed, y traetha hyn.*" i. e. Hic agitur de Muſico aulico ejuſque Dignitate, & Officio, & Privilegiis. Et ſimiliter, mutatis mutandis, in iſto codice caeterorum capitum Indices concipiuntur: Et ita procul omni dubio fuit in capitibus prioribus deperditis. Hoc hic loci (ubi Miniſtri aulici primo in mutilo hoc quantivis pretii codice ſe conſpiciendos praebuerunt) notandum duxi.

[b] In Cott. 2. ſic legitur, ——— " *a'i Farch* " *preſwyl, a'i Lieinwiſg i gan y Frenhines, a'i* " *Frethynwiſg i gan y Brenin.*" i. e. Equum & Veſtimentum linteum Regina, & laneum Rex illi ſuppeditabunt; ac ſi Equum huic Miniſtro Regina ſuppeditaverit: Et ita in ſubſequentibus Regis Officialibus; mendoſe ni fallor, & contra omnium aliorum codicum fidem. Licet enim Regina ſuis Miniſtris Equos praebuerit; vix credo illam Miniſtris Regis quicquid praeter Linteamina ſuppeditaſſe.

[c] Wallica verba hic ſunt ambigua. Vel enim Muſicus Praefecto palatii citharam poſſit porrigere, vel Praefectus Muſico. Muſico autem cithara fuit porrigenda, ut caneret coram Rege in convivio. Vide Cap. XII. §. 6.

4 Veſtimenta (*al.* Pallium) Diſpenſatoris in tribus Feſtis principalibus habebit.

5 Quando cantica requiruntur, Muſicus [d] cui jus cathedrae competit, Dei laudes primo decantabit, deinde Regis in cujus Palatio fuerit; & ſi ille non aderit celebrandus, Regis alius laudes celebrabit. Poſt cantica Muſici primarii abſoluta, Muſicus aulicus tertium canticum diverſi a prioribus argumenti decantabit.

Al. Ille in aula ſecundus cantabit; Muſicus enim primarius incipiet.

6 Reginae, quandocunque canticum audire poſtulaverit, Muſicus domeſticus ad libitum ejus cantare tenetur; ſed ſubmiſſa voce in aurem, ne aula cantilenis ejus inquietetur.

Al. Quando Regina cantilenas in cubiculo ſuo audire voluerit, Muſicus domeſticus illi cantabit tria [e] cantica [f] *a prioribus* diverſa, eaque voce leni, ne aula diſturbetur.

7 Vacca vel Bos illi dabitur de praeda abducta a regione extera per Domeſticos aulicos, poſt trientem regium ablatum; ille vero, cum praedam reſiduam inter ſe diviſerint, *laudes* Monarchiae Britannicae illis decantabit.

Al. Quandocunque Muſicus aulicus iverit ad praedandum cum domeſticis regiis, ſi illis praecinuerit, habebit Juvencum de praeda optimum: Et ſi acies ſit inſtructa ad praelium, praecinat illis canticum vocatum [g] Monarchia Britannica.

Al. Muſicus aulicus de omni praeda quam Domeſtici regii *domum* ducent, Juven-

4 Efe a ddyly Ddillad [*al.* Wiſg, *Cott.* 6.] y Diſdain yn y tair Gwyl arbennig.

5 Pan fynner canu cerdd, y Bardd cadeirjawg a [ddyly, *Cott.* 2.] ddechrau,. yn gyntaf [*al.* a'r canu cyntaf, *Cott.* 2.] o Dduw, a'r ail o'r Brenin bieuffo y Llys, ac [*al.* neu, *Cott.* 2.] oni bydd iddaw ef a ganer, caned o Frenin arall. Gwedy y Bardd cadeirjawg, y Bardd teulu biau ganu tri chanu [*rectius* y trydydd canu] o gerdd amgen.

Al. " Efe a gan yr ail ganu [*lege* a " gan yn ail] yn y neuadd, canys y Pen- " cerdd a ddechrau." *M.* & *H.* 2.

6 O derfydd i'r Frenhines fynnu cerdd, aed y Bardd teulu i ganu iddi [gerdd, *Cott.* 2.] yn ddifeſur; a hynny yn araf [*al.* yn *ei* chluſd, *Cott.* 2.] mal nad aflonyddo y neuadd gantaw.

Al. " Pan fynno y Frenhines gerdd o'i " gwarandaw yn ei hyſdafell, caned y " Bardd [teulu iddi, *H.* 1.] dri chanu [*al.* " dri chwlwm, *H.* 1.] o gerdd [amgen, a " hynny, *H.* 1.] trwy lef gymhedrawl, me- " gis na rwyſdro ar y llys." *Cott.* 4. *P.* & *H.* 3.

7 Efe a ddyly Fuwch neu Ych o'r anrhaith a wnel y Teulu yng ngorwlad, gwedy ydd el i'r Brenin y traean; yntau a ddyly, pan rannoent hwy yr anrhaith, ganu Unbennjaeth Prydain iddunt hwy.

Al. " O's Bardd teulu a gan farddoni y " gyd a Theulu y Brenin wrth ddwyn an- " rhaith, y llwdn gorau o'r anrhaith a " gaiff: Ac or bydd darpar ymladd arnunt, " caned y canu a elwir Unbennjaeth Bry- " dain rhagddunt." *J. P.* & *Cott.* 4.

Al. " Bardd teulu a gaiff Eidon o bob " anrhaith y bo wrth ei dwyn gyd a'r [*al.* yd

NOTAE.

[d] *cui jus cathedrae competit,*] Qui in certamine ſolemni palmam tulerit, & a Judice aulico jus ſedendi in cathedra obtinuerit.

[e] *cantica*] Wallice *Cwlwm*, i. e. Nodus. Notas muſicas, verbis cujuſlibet cantici adaptatas, Walli vocant *Cwlwm*, Nodum, quod certa ratione & modo Harmoniae legibus congruo invicem colligantur. Inde tranſlatione non incommoda Canticum vocatur *Cwlwm*, & *Cwlwm o gerdd*. Vide Joannis Davidis Rhaeſi Linguae Cymraecae Inſtitutiones accuratas, p. 300.

[f] *diverſa*] Wallice *amgen*. Codices hic mire turbant. S. 1. habet *angaw*. CL. & P. *amgaw*, Cott. 4. & J. *fangaw*, H. 3. *angau*, Cott. 1. *amgaru*. In ſolo H. 1. omnium quos vidi antiquiſſimo habemus *amgen*. " *Bardd teulu a ddyly* " *ganu iddi dri chwlwm o gerdd amgen, a hynny* " *heb lefain*;" i. e. Poëta aulicus cantet ei tria cantica diverſa (ab iis nempe quae in aula cantabantur) idque ſine clamore. Haec lectio eſt ſimpliciſſima, & rem ab imperitis librariis implicatam & perplexam, planam & perſpicuam reddit.

[g] Mihi non liquet num fuerit canticum aliquod peculiariter vocatum *Unbennaeth Prydain*, Monarchia Britannica, vel potius num aliquid iſto tempore hi Poëtae cantare tenebantur in laudem Monarchiae Britannicae, in quo ſuo arbitrio committebatur quid canerent, modo ad illud argumentum pertineret. Hae vaſtationes factae ſunt in agris ditionis Anglicae. Anglos pro inimicis perpetuis reputabant, utpote ab illis oriundos, qui de patria ſua & de agris quondam ſuis, fertilibus & fructuoſis, Majores ſuos olim depellebant. Se vel ſaltem Proavos ſuos, totius Inſulae Dominos fuiſſe audiverant; praedam itaque & rapinas de iſta inimica gente ducere fas & aequum exiſtimabant; eamque ob cauſſam Muſici aulici; cum praedam agere de Anglorum agris ſtatuebant, erat officium laudes antiquae Monarchiae decantare, ut hiſce incitati, Avorum ſuorum fortia facta in memoriam revocando, illorum facinora aemularentur.

" yd fo ynddi gan y, *Cott.* 6.] Teulu, a " rhan gwr [hefyd] mal pob teulüwr a- " rall. Yntau a gan Unbennjaeth Prydain " rhagddunt yn nydd cad ac ymladd." *H.* 2. [*al.* cad a brwydr, *Cott.* 6.]

8. Efe a ddyly i gan y Brenin Dawlbwrdd o forfil, a Modrwy aur i gan y Frenhines.

Al. " Telyn a gaiff i gan y Brenin, a " Modrwy aur i gan y Frenhines pan wyf- " dler [*al.* rother, *H.* 2.] ei fwydd iddaw. " Y Delyn ni ad byth i ganthaw nac ar " werth nac yn rhad tra fo byw." *J. M.* & *Cott.* 6.

9 Ei Letty yw y gyd a'r Penteulu.

10 Ei Nawdd yw [dwyn y dyn a wnel y cam, *Cott.* 2.] hyd ar y Penteulu.

11 Yn y gerddo y gyd a Beirdd eraill, efe a ddyly ran deuwr.

12 " Pan archo Bardd [teulu, *P.* & *Cott.* " 4.] i Deyrn, caned un canu; pan archo " i Freyr [*al.* i Uchelwr, *J.*] caned dri " chanu: pan archo i Daeawg [*al.* i Filain, " *J.*] caned yn y [gyfgo, neu yn y, *Cott.* " 5.] fo blin." *M.* & *H.* 2. [*al.* yn y fo lluddedig, *Cott.* 6. yn y ddiffyccjo, *P.* & *Cott.* 4.]

13 Ei Sarhaad yw chwe' buw a chwe' ugaint o arjant.

14 Ei Werth yw chwe' buw a chwe' ugeinmuw gan ei arddyrchafael.

15 " Gobr ei ferch yw chweugaint. Ei " Chowyll yw chweugaint a phunt, [*al.* " punt a hanner, *Cott.* 4.] Ei Hegweddi " yw tair punt." *P. Cott.* 4. & *J.*

16 " Ebediw Bardd teulu yw punt." *P.* & *Cott.* 4.

cum habebit, & praeter eum accipiet partem unam aeque ac quilibet alius e Domeſticis. Et in die praelii ille [h] coram illis Monarchiam Britannicam decantabit.

8 Rex illi dabit Abacum luſorium eburneum, & Regina Annulum aureum.

Al. Citharam a Rege & Annulum aureum a Regina accipiet, quando munus ſuum illi traditur. Hanc Citharam nec pretio nec gratuito quamdiu vixerit ulli dabit.

9 Hoſpitabitur apud Praefectum palatio.

10 Hominem injuria alterum afficientem & patrocinio egentem ad Praefectum palatii deducet.

11 Cum *cantandum* iverit cum aliis Poëtis, [i] portio duplex illi dabitur *pro Honorario.*

12 Si Muſicus aulicus *aliquid* a Rege petiverit, canat unum canticum; ſi a Viro nobili, canat tria; ſi petiverit aliquid a [k] Plebeio, canat uſquedum cubitum iverit, vel ad laſſitudinem.

13 Injuria ejus aeſtimatur VI vaccis & CXX denariis.

14 Caedes ejus aeſtimatur CXXVI vaccis cum elevatione ſua.

15 Maritagium filiae ejus CXX denariis aeſtimatur; Antipherna ejus ſeſquilibra; Dos tribus libris.

16 Heriotum Muſici domeſtici libra aeſtimatur.

NOTAE.

[h] i. e. ut ego exiſtimo, illis ad pugnandum praeibit iſtud Canticum quodcunque fuerit cantando.

[i] Cum haec portio Muſico primario alibi aſſignetur (& merito, quoniam ejus dignitas potior fuit) hoc paragraphum mendoſum eſſe exiſtimo. Vide Cap. XLV. §. 7. Niſi hoc modo hae portiones conciliari poſſint, ut ſi forte Muſicus primarius abfuerit, tunc Muſico aulico duplex portio aſſignaretur; utriſque enim praeſentibus iſtud Honorarium nemini praeter Muſicum primarium dare licebat.

[k] *Taeog* vel *Bilain* eſt Plebeius qui Dominis ſuis obnoxius eſt, ſive fundi feudalis ſit poſſeſſor ſive non. *Taeog* vel *Bilain*, & *Breyr* ſive *Uchelwr*, ſemper opponuntur in his libris.

CAP. XX.

De [a] Silentiario.

SILENTIARIUS eſt nonus.

2 Terram immunem poſſidebit; Equum & Veſtimentum laneum Rex, & linteum Regina ſuppeditabunt.

3 Portionem ſimplicem accipiet cum [b] Miniſtris.

Al. Nummorum pro coenis portionem ſuam habebit: Et quandocunque aliquid inter Officiales ſit partiendum, ipſe portione ſua non fraudabitur.

4 Quattuor denarii illi debentur ex qualibet [c] multa Regi debita a Viris ad aulam pertinentibus.

Al. Silentiarius accipiet IV denarios pro omni multa publica vel privata ob turbas in aula concitatas exigenda.

5 Potulenta & eſculenta ſub Diſpenſatore procurabit.

6 Miniſtrabit, & ſilentium indicet Columnam [d] percutiendo quae eſt ſupra caput Sacerdotis domeſtici.

7 In abſentia *Diſpenſatoris* Regi adſtabit, & in omnibus miniſtrabit.

8 Ab omni Villico qui [e] Dominicum regium procurare tenetur, cum primum munus illud ei defertur, habebit LX denarios: Ille vero ex quo Villicus hic munere exuetur [f] Aulam procurabit dum alter *Villicus* in locum prioris ſufficiatur.

Al. Quandocunque Villicus manerii regii exauctoratur, LX denarios accipiet Silentiarius *pro Honorario* ab illo qui in locum prioris Villici ſuffectus fuerit; ejus enim eſt munere Villici fungi, dum alter Villicus creatur.

9 Curam ille geret Inſtrumenti ruſtici & [g] bonorum regiorum in Aula, a tempore quo exauctoratus fuerit Villicus prior uſque dum alter in ejus locum ſufficiatur.

10 Reditus regios ipſe colliget.

PEN. XX.

Am y Goſdegwr.

NAWFED yw y Goſdegwr.

2 Efe a ddyly ei Dir yn rhydd; a'i Farch preſwyl, a'i Frethynwiſg i gan y Brenin, a'i Lieinwiſg i gan y Frenhines.

3 Efe a ddyly ran gwr i gan y Swyddwyr. [*al.* Swyddogjon. *H.* 2.]

Al. "Rhan a gaiff o Arjant y gweſdfaeu: "Rhan hefyd a gaiff o bob cyfran gan y "Swyddogjon." *Cott.* 6. & *H.* 2.

4 Efe a ddyly bedair ceinjawg o bob buwch [*al.* dirwy, *Cott.* 2.] a ddel o'r a berthyno ar y llys.

Al. "Goſdegwr a gaiff bedair ceinawg o "bob dirwy a chamlwrw a goller am an-"oſdeg yn y llys." *H.* 2. & *M.*

5 Efe a ddyly feddu y bwyd a'r llyn a dan y Diſdain.

6 Efe a ddyly waſaneuthu, a goſdegu, a tharaw y Poſd uwch ben yr Effeirjad teulu. [*teulu* deeſt in *Cott.* 2.]

7 Efe a ddyly ſefyll yng ngwaſanaeth y Brenin ym mhob lle [*al.* peth, *Cott.* 2.] yn ei abſent. [*al.* abſen, *Cott.* 2.]

8 Efe a ddyly dri ugaint i gan bob Maer biſwail pan ddotter yn Faer. [*al.* pan rodder Maeroni iddaw. *Cott.* 2.] Efe a ddyly o'r pan ddiotter y Maer yn y ddotter arall [yn ei le, *Cott.* 2.] warchadw y Llys.

Al. "Pan ſymmutter Maer biſwail tru-"gaint a gaiff y Goſdegwr i gan y neb a "ddotter yn ei le; canys efe biau gadw y "Llys [*al.* biau fod y Maer, *Cott.* 5.] yn "y ddotter arall." *M.*

9 Efe a ddyly ſynnjaw wrth ddeodrefn ac wrth dda y Brenin yn y Llys, o'r pan el yr hwn a fo [Maer, *Cott.* 2.] ynddi, yn y ddel arall iddi.

10 Efe a ddyly gynhullaw twngc y Brenin.

11 Ei

NOTAE.

[a] De hoc Miniſtro adi Gloſſarium v. *Goſdegwr*.

[b] Per Miniſtros hic Comminiſtri Diſpenſatoris, de quibus antea diximus, intelliguntur.

[c] Pro *buwch*, vacca, quod in noſtro codice legitur, Cott. 2. habet *dirwy*, quod ſane recipiendum: Ridiculum enim eſſet ut pro quolibet jumento in uſus aulicos mactato IV denarios acciperet Silentiarius.

[d] Cum primum Convivae ad menſam aſſidebant, hic Officialis Silentium clara voce indicebat; poſtea ſiqua turba exorta fuerit, Columnam ad quam adſtabat, percutiebat, ut omnes qui in aula adfuerunt, ſcirent ſe ad ſilentium & loco & tempori conveniens obſervandum obligari.

[e] Dominici nomine hic appellantur Agri quos Rex immediate ſub ſe tenebat, & operis ſuis colendos tradebat. De nomine Wallico hujus Miniſtri *Maer y biſwail*, adi Gloſſarium.

[f] i. e. Dominicum. *Llys* Wallicum quod Aulam ſonat pro Fundis regiis aeque ac pro Miniſtris & Domeſticis aulicis in hiſce Legibus frequenter ſumitur.

[g] Bona regia hic ſunt Armenta & Greges quae in dominico regio ad familiam ſuſtentandam aſſervabantur.

11 Ei Letty yw gyd a'r Diſdain.

12 Ei Nawdd yw o'r oſdeg gyntaf a oſotto hyd y ddiwaethaf [dwyn y dyn a wnel y cam. *Cott.* 2.]

13 Ei Sarhaad yw chwe' buw a chwe' ugaint o arjant, [gan ei arddyrchafael. *Cott.* 2.]

14 Ei Werth yw chwe' buw a chwe' ugeinmuw, gan ei arddyrchafael [unwaith. *Cott.* 2.]

11 Hoſpitium ejus erit apud Diſpenſatorem.

12 Patrocinium ejus perdurabit ad deducendum Reum a tempore quo ſilentium primo indixerit, ad praeconium ultimum.

13 Multa pro injuria ejus aeſtimatur VI vaccis, & CXX denariis [h] cum elevatione.

14 Caedes ejus aeſtimabitur CXXVI vaccis cum elevatione ſimplici.

NOTAE.

[h] *cum elevatione*] Ita in Cott. 2. ſed mendoſe. Multae enim pro injuriis abſque elevatione ſemper exigebantur.

PEN. XXI.

Am y Pencynydd.

DEGFED yw y Pencynydd.

2 Efe a ddyly ei Dir yn rhydd; a'i Farch preſwyl, [a dwyran iddaw o'r ebran, *H.* 2. & *P.*] a'i Frethynwiſg i gan y Brenin, a'i Lieinwiſg i gan y Frenhines.

3 Ei Le yn y llys [*al.* neuadd yw, *Cott.* 2.] y am y celfi a'r Effeirjad teulu, ac y gyd ag ef y Cynyddjon.

Al. "Lle y Pencynydd a'r Cynyddjon "gantaw yn neuadd y Brenin is y golofn "[*al.* is y celfi, *H.* 1.] gyfarwyneb ag ef." *M.* & *Cott.* 5.

4 Ei Letty [yw, *Cott.* 2.] yn yr odyn.

5 Ei Ancwyn [yw, *Cott.* 2.] tri chornaid llyn a ſaig [o fwyd, *Cott.* 2.] un o'r corneidjeu i gan y Brenin, ac arall i gan y Frenhines, a'r trydydd i gan y Penteulu.

Al. "Cornaid medd a ddaw iddaw ym "mhob cyfedd i gan y Brenin, a'r ail i gan "y Frenhines, a'r trydydd i gan y Diſdain, "neu y Penteulu, *Cott.* 4.] Ancwyn a "gaiff yn ei letty, ſaig a chornaid llyn." *M.*

CAP. XXI.

De Praefecto Venatorum.

PRAEFECTUS Venatorum eſt decimus.

2 Terram poſſidebit liberam; Equum cum duplici pabuli portione, & Veſtimentum laneum Rex, & linteum Regina ſuppeditabunt.

3 In aula locum habebit juxta Sacerdotem domeſticum ex altera parte [a] columnarum, & cum eo Venatores.

Al. Praefecti venatorum cum ſuis Venatoribus locus in aula eſt infra columnam quae adverſa eſt Regi.

4 Pernoctabit in [b] fornace.

5 Pro Coena privata illi dabuntur tria cornua potus cum ferculo cibi: Cornu primum a Rege, ſecundum a Regina, tertium a Praefecto palatii accipiet.

Al. [c] In quolibet convivio habebit cornu medonis a Rege, & alterum a Regina, & tertium a Diſpenſatore, vel Praefecto palatii. Pro coena privata in hoſpitio ſuo ferculum & cornu [d] potus habebit.

6 Triens

NOTAE.

[a] Num *Celfi* quae aliquoties in hoc libro occurrit, ſit ſingularis vel pluralis numeri incertus ſum; ſed cum pluraliter accipiatur a Daviſio, illum hic ſequendum duxi. Apud Cereticenſium vulgus etiamnum in uſu eſt, & Diſſepimentum cratitium denotat, quod nos **a Partition or Skreen** vocamus.

[b] *Odyn* apud Wallos pro Fornaci ſumitur in qua frumenta deſiccantur, quae cum ope ignis deſiccari ſoleant, vix aliquid aliud hoc vocabulo denotatur. Sed Fornax vel Uſtrina non videtur eſſe locus valde commodus ad recipiendum hunc Praefectum venatorum. Hic itaque credo Granarium deſignari, in quo frumenta igne prius toſta aſſervabantur. Ex farina avenacea prius in fornace cocta Puls ad cibandos canes confici ſolet.

[c] H. 1. haec Donaria ſic deſcribit: "Cornu "plenum debet habere a Rege, & aliud a Regina, & tertium a *Diſdain*, cum Poëta, de tali "potu qualis tunc bibitur. *Pencynydd* debet "habere *Ancwyn* in hoſpitio, i. *un ſaig* & tria "cornua plena." Cott. 4. etiam & 6. P. & J. cum M. concordant. Hinc liquet codicem noſtrum haec male deſcribere, & *Gwirawd* & *Ancwyn* Praefecti venatorum, quae diverſa erant donaria, confundere.

[d] *potus*] H. 2. habet *medd*, medonis. Cott 5. *medd neu o lyn arall*, medonis vel alterius potus.

6 Triens omnimodarum multarum & Heriotorum ab aliis Venatoribus exigendorum ad illum pertinent; ut & filiarum eorundem [e] Maritagia.

7 Ipſi [f] XXIV denarii debentur a quolibet Venatore, quandocunque Dominus illi munus ſuum tradiderit.

Al. Quattuor denarios legales habebit ab unoquoque Venatore qui cum canibus gallicis venatur, & VIII denarios legales ab unoquoque venatore qui cum canibus ſagacibus venatur, quando Rex illis munus ſuum tradet.

8 A Natalitiis ad menſem Februarium debet adeſſe Regi quandocunque voluerit. Et poſt primam ſeptimanam Februarii ibit venatum cervas cum canibus, cornibus & loris. (Cornu autem ejus erit bubalinum, libra aeſtimatum.) Venatio haec Cervarum durabit ad Feſtum S. Johannis aeſtivum. Toto hoc tempore non reſpondebit, ſiquis cum eo lege egerit, ulli praeter Comminiſtros ſuos.

Al. Venatores Regi aderunt a Natalitiis uſque dum inceperint venationem cervarum vernam. Tunc autem quamdiu iſti venationi attenderint, a Villanis regiis alentur; ut & in Autumno cum Cervos inſequuntur. Vere ex quo tempore venari inceperint ad VII Idus Maii, nemini qui lege contra illos egerit reſpondere tenentur, niſi Miniſtris aulicis.

9 Et ſunt qui dicunt illum jurare non debere niſi per ſuum cornu & lorum.

Al. Cum juraverit Praefectus venatorum, juret per canes ſuos & cornua & lora.

10 Pellis bovilla illi dabitur Hyeme a Diſpenſatore ad conficienda lora pro canibus regiis, & pellis vaccina Aeſtate ad conficiendas caligas.

Al. Sicut triduo ante Natalitia corium bovillum a Diſpenſatore accipiet, ſic etiam ab illo accipiet corium vaccinum inter Junium & medium Septembrem: Sed ſi oblitus fuerit iſta illis temporibus *petere*, habebit nulla.

6 Efe a ddyly draean dirwy [a chamlwrw (*al.* a chamgwl, *H.* 1.) ac ebediweu, *Cott.* 6.] y Cynyddjon [eraill oll, *Cott.* 5.] ac amobr eu merched.

7 Efe a ddyly bedair ar hugaint i gan bob un [o'r Cynyddjon, *Cott.* 2.] ydd eſdynno yr Arglwydd ei [*al.* pan eſdynner, *Cott.* 2.] ſwydd iddaw.

Al. "Pedair ceinjawg cyfraith a gaiff i "gan bob Cynydd milgi, ac wyth geinjawg cyfraith i gan bob Cynydd gellgi "pan rotho y Brenin eu ſwyddeu iddunt." *Cott.* 6. & *alii.*

8 Efe a ddyly o'r Nodolig hyd fis Chwefrawr fod y gyd a'r Brenin pan fynno. Ac o'[r, *Cott.* 2.] gyſſefin wythnos o fis Chwefrawr efe a ddyly gym'ryd ei gwn, a'i gyrn, a'i gynllyfaneu, a myned i hely ewigedd. (A'i gorn ef a ddyly fod yn fuelin, a'i werth yw punt.) Ac o hynny hyd wyl Jeuan hanner haf [y dyly, *Cott.* 2.] hely Ewigedd. Ac yn hynny o ysbaid ni ddyly efe atteb [*al.* wneuthur jawn, *Cott.* 2.] i neb o'r hawl a fo arnaw namyn i un o'i Gydſwyddogjon.

Al. "Gyd a'r Brenin y bydd y Cynyddjon o'r Nadolig hyd yn y ddechreuont "hely Ewigedd y Gwannwyn. Ac yna "tra helyont y caffant gylch ar Fileinjeid "y Brenin; ac felly yn Hydref tra helyont Geirw. O'r pan ddechreuont hely "[y Cyntefin, *Cott.* 6. & *alii*] hyd nawfedydd Mai, nid attebant i neb o'r a'i "holo onid un o'r Swyddogjon [llys] "fydd." *J.*

9 A rhai a ddywaid na ddyly efe dyngu namyn i'w gorn a'i gynllyfan.

Al. "Pan dyngo y Pencynydd, tynged "i fwyn ei gwn, a'i gyrn, a'i gynllyfaneu." *M.* & *alii.*

10 Efe a ddyly groen ych y Gauaf [i gan y Diſdain, *Cott.* 6.] [g] i wneuthur cynllyfaneu, [i gwn y Brenin, *Cott.* 5.] a chroen buwch yr Haf i wneuthur [h] cuaraneu.

Al. "Mal yd gaiff groen ych cyn y trydydd Nadolig i gan y Diſdain, jawn yw "iddaw gaffael croen buwch rhwng Mehefin a hanner Mai, [*rectius* Medi, *Cott.* "6.] i gantaw; ac oni's coffa yna, ni chaiff "ddim." *H.* 2.

11 Tran-

NOTAE.

[e] In Cott. 6. & H. 2. eſt *Traean Gobreu eu merched*; Triens ex Maritagiis quae Venatores pendebant in elocandis filiabus. Maritagia nunquam dividebantur. Is cui jus accipiendi iſta competebat, tota indiviſa ſemper habuit. Vide Cap. XIV. 27. XV. 11. XVII. 18. XXXVIII. 7. XLIV. 5. & XLV. 12.

[f] Codicibus his, Cott. 2. & 3. licet plurimum tribuam, tamen hic manifeſte errant. Hi XXIV denarii Judici tantum pendebantur, ut ſupra vidimus. Additamentum ex Cott. 6. procul omni dubio rem rite expedit. Inferiores hi Venatores ex nutu ꝛ̃ *Pencynydd* pendebant; & licet Rex vel Dominus (quae verba hic idem ſonant) illos nominaverit, tamen abſurdum mihi videtur, ut illi tantum darent pro ſuo puſillo munere, quantum Officiales principales dare tenebantur pro ſuis.

[g] *i wneuthur cynllyfaneu*, deſunt hic in Cott. 2.

[h] *cynllyfaneu*, Cott. 2.

11 Trannoeth gwedy Dy'gwyl Jeuan hanner haf y dyly fyned i hely Ceirw.

12 Ac oni cheffir cyn ei [*al.* no'i, *Cott.* 2.] gyfodi o'i [*al.* i ar ei, *Cott.* 2.] wely, a gwilgaw ei guaraneu, ni ddyly atteb [*al.* wneuthur jawn, *Cott.* 2.] i neb o'r hawl a ofynner iddaw.

Al. " Y Pencynydd nid atteb i neb o'r " a'i holo, oni oddiweddir [k] dduw Calan " Mai cyn gwisgaw cuaran ei droed dehau." *Cott.* 6. & *alii.*

13 Ac yn hynny o ysbaid hyd Galan Gauaf y dyly fod deuddeg Golwyth cyfreithawl yn yr hyddod, ac wrth hynny ydd helir hwy hyd Galan Gauaf.

Al. " Ni bydd Golwython cyfreithlawn " yn hydd y Brenin gwedy Calan Rhag- " fyr." *Cott.* 5. & 6.

14 A nawfed dydd Calan Gauaf y mae jawn iddaw ef fyned i hely Moch coed; ac o hynny hyd Galan mis Tachwedd y dyly efe fod yn eu hely hwy: Ac yn gyhyd a hynny o amser ni ddyly efe atteb i neb o['r *Cott.* 2.] hawl [a fo arnaw, *Cott.* 2.] onid i un o'i Gydswyddogjon; onid y dydd hwnnw cyn no'i gyfodi [*al.* onid nawfedydd y Calan ydd air i hely y Moch coed cyn gwisgaw ei guaraneu, *Cott.* 2.] ydd holir iddaw. A Chalan mis Tachwedd y dyly efe rannu y crwyn, a thalu i bawb o'i Gydswyddogjon eu dylyed, [*al.* o'r Swyddogjon grwyn o'r rhai a'i dylyo iddaw, *Cott.* 2.] a hynny cyn rhannu y crwyn a neb. Gwedy hynny rhanner y crwyn yn ddeuparth a thraean; a'r ddeuparth i'r Cynyddjon, a'r traean i'r Brenin. O ddeuparth y Cynyddjon, dwy ran i Gynydd y gellgi, ac un i Gynydd y milgi. A'r Pencynydd a ddyly ddwy ran [i gan Gynyddjon y gellgwn o'r crwyn, a rhan gwr, *Cott.* 6.] i gan Gynyddjon [y milgwn. *Cott.* 2.] Ac o draean y Brenin o'r crwyn efe a ddyly y traean; ac efe yw y trydydd dyn a draeana a'r Brenin, [*al.* y traeana y Brenin iddaw (*vel* ag ef *Cott.* 5.) *P. J.* & *alii.*] A gwedy hynny y dyly y Pencynydd ddangos ei gwn, a'i gyrn, a'i gynllyfaneu i'r Brenin; a gwedy a's dangoso, myned i gym'ryd eu cylch [a'r Fileinjeid y Brenin (a'r Cynyddjon ganthaw, *P.*) ac o hynny

11 Postridie Festi S. Johannis aestivi exibit venatum Cervos.

12 Et si in jus non rapiatur [i] priusquam e lecto surgat & induat caligas, nemini respondebit ob accusationem contra illum institutam.

Al. Nemini contra illum lege agenti respondebit Praefectus venatorum, nisi Calendis Maii prehendatur antequam [l] caligam pedis dextri induerit.

13 Exinde vero ad Calendas Novembres in cervis erunt XII fercula legitima, quorum caussa venatio haec *sollemniter* peragitur ad Calendas Novembres.

Al. Fercula de cervo regio nulla reputabuntur pro legitimis post Calendas Decembres.

14 Quinto Iduum Novembrium venatum ibit Apros silvestres, quos venari licet ad Calendas Decembres: Et toto illo tempore neminis actioni respondebit (exceptis Comministris) nisi accusatio lata sit illo die priusquam e lecto surrexerit. [*al.* nisi V Idus Novembris, quando itur venatum apros antequam caligas induerit actio sit instituta.] Calendis autem [m] Novembribus dividet pelles, & Comministris suis quod cuicunque de pellibus debetur persolvet, & haec solutio fiet antequam pelles dividantur. Postea pelles trifariam dividentur, & duae partes Venatoribus dabuntur, & Regi tertia. De besse Venatorum, duae partes Venatoribus qui cum canibus sagacibus venantur, & triens Venatoribus qui cum canibus gallicis. Praefecto quoque venatorum duplex portio pellium a Venatoribus canum sagacium, & simplex a Venatoribus canum gallicorum tribuetur. Et de triente pellium regio trientem habebit. Et ille est tertius vir qui a Rege trientem accipiet. Hisce absolutis, canes, cornua & lora Regi monstrabit Praefectus venatoribus; & cum monstraverit, ille & Venatores adibunt Villanos regios, a quibus alentur usque ad Natalitia. Natalitiis appropinquantibus ad Regem omnes redibunt, ut dignitate sua, & privilegiis, & loco suo in aula fruantur.

Al.

NOTAE.

[i] Ab Actore vel ejus Lictoribus.

[k] Curiosus Lector observabit vocabulum *Duw*, quod *Deum* communiter significat, hic pro *Die* accipi. Cum pro *Deo* ponitur a plerisque *Duw* scribitur, cum autem *Diem* significat, *Dyw* ut plurimum invenitur. Sed cum in pluribus codd. hanc quam exhibeo scripturam expressam viderim, & cum satis frequenter occurrat, illam non omnino negligendam duxi. Gul. Salesburius, primus post renatas literas Linguae Wallicae instaurator, in suo Vocabulario Anglo-Brit. *Dyw* pro *Deo* & *Die* indifferenter ponit; & eruditus nostras Gul. Baxterus putat hanc vocem in utroque sensu ex eodem fonte promanare; ut videre est in suo Glossario Antiquitatum Britann. v. *Jupapania*. Sunt autem qui hoc vocabulum cum *Diem* significat, a Latina voce ortum duxisse contendunt: Nec dubitandum est quin *Heddyw* a verbo *Hodie* originem duxerit.

[l] Vide Glossar. in voce *Cuaran*.

[m] potius Decembribus.

Al. Pro Rege venabuntur Venatores ad Calendas Decembres [*al.* Novembres.] Exinde ad quintum Iduum Decembrium cum eo non dividenti. [*al.* Exinde ad nonum diem ejuſdem menſis pro nemine, niſi pro ſeipſis venabuntur, & nemo cum illis dividet.] Quinto Iduum Decembrium Praefectus venatorum oſtendet Regi canes ſuos, & cornua, & lora, & trientem pellium *Regi debitum.* Ipſe vero trientem trientis pellium Regi debiti habebit; unus enim ille eſt ex iis, quibus Rex trientem dabit. Ad V Idus Novembris nemo qui lege agere velit cum Praefecto venatorum coget illum reſpondere, niſi Miniſter aulicus fuerit. Nullus enim horum Miniſtrorum cauſſam alterius remorari debet, ſi Judex aliquis adfuerit. Poſt pelles cum Rege & Venatoribus diviſas Praefectus venatorum cum Venatoribus *ſuis* Vaſſallos regios adibunt ad canonem debitum accipiendum; & cum Natalitia advenerint, ad Regem [n] redibunt, ut privilegiis ſuis *in aula* fruantur.

15 Villani regii ſuſtentabunt Aucupes, Equiſones, & Venatores ſeparatim. Aucupes ſemel *in anno*, dum Accipitribus *macropteris* & merulariis conquirendis operam dant, ſuſtentabuntur.

16 Canes Praefecti venatorum & regii aequaliter aeſtimantur.

17 Cuicunque jus dividendi cum Rege competit, ſive ſit Praefectus venatorum ſive alius quilibet, ille dividet, & Rex eliget.

18 Accipitrem merularium manſuetum quolibet Feſto S. Michaelis accipiet *Praefectus venatorum* a Praefecto aucupum.

19 Si Praefectus venatorum iverit ad praedandum, vel in Regis comitatu, vel cum exercitu ejus, cornu canat cum opus fuerit, & Bovem ex praeda eligat.

20 Patrocinium Praefecti venatorum extendit ad deducendum reum ad locum in quo ſonitus cornu ejus vix exaudiri poſſit.

21 Multa pro injuria ejus VI vaccis & CXX denariis aeſtimatur, cum una elevatione.

22 Caedes ejus CXXVI vaccis cum ſimplici elevatione aeſtimatur.

hyd y Nodolig bint ar eu cylch. *Cott.* 2.] Ac erbyn y Nodolig deuent [i gyd, *P.*] ar y Brenin i gym'ryd eu braint [ac eu dylyed o gyfraith, *P.*] yn y llys, ac eu lle.

Al. " Ar les y Brenin ydd helyant y " Cynyddjon hyd Galan Rhagfyr, [*al.* Ga- " lan Gauaf. *Cott.* 4. *P.* & *J.*] Odd' yna " hyd y nawfed dydd o Ragfyr ni's cyf- " rannant ag ef. [*al.* O hynny allan hyd " ym mhen y nawfed dydd o'r un mis " hwnnw ni helyant i neb namyn iddunt " eu hunain, heb gyfrannu dim a neb. *P.* " & *J.*] Nawfed dydd o [Galan, *Cott.* 6.] " Rhagfyr y gwedda i'r Pencynydd " ddangos i'r Brenin ei gwn, a'i gyrn, a'i " gynllyfaneu, a'i draean o'r crwyn. [Yn- " tau biau draean rhan y Brenin o'r crwyn, " canys efe yw un dyn y traeana y Brenin " iddaw. *Cott.* 6.] Hyd y nawfed dydd o " Ragfyr ni chaiff [neb, *Cott.* 6.] o'r a " holo y Pencynydd atteb y gantaw onid " un o'r Swyddogjon llys fydd; can ni " ddyly neb [o'r Swyddogjon, *Cott.* 6.] " ohirjaw [dadl, *Cott.* 6.] eu gilydd or " bydd a'i barno. Gwedy rhanner y crwyn " rhwng y Brenin a'r Cynyddjon, aed y " Pencynydd a'r Cynyddjon gantaw ar " Ddofreth ar Daeogeu y Brenin; ac odd' " yna doent at y Brenin erbyn y Nadolig " i gym'ryd eu jawn i gantaw." *H.* 2.

15 " Yr Hebogyddjon, a'r Gwaſdrod- " jon, a'r Cynyddjon, cylch a gaffant ar " Fileinjeid y Brenin, a hynny ar wahan: " Yr Hebogyddjon un waith tra geiſjont " Hebogeu a Llamyſdennod, cylch a ga- " ffant." *J.* & *alii.*

16 Un werth yw [llu, *Cott.* 2.] cwn y Pencynydd a chwn y Brenin.

17 Pwy bynnag a fo peth yng nghyd y rhyngthaw a'r Brenin, na'r Pencynydd, nac arall fo, hwnnw a ddyly rannu, a'r Brenin ddewiſaw.

18 " Llamyſden ddof bob Gwyl Fi- " hangel a gaiff efe i gan yr Hebogydd.

19 " Or a y Pencynydd yn anrhaith " gan Deulu y Brenin neu gan ei Lu, ca- " ned ei gorn pan fo jawn iddaw, a dewi- " ſed Eidon o'r anrhaith." *H.* 2.

20 Nawdd y Pencynydd yw dwyn y dyn a wnel y cam hyd y bo abraidd clyw- ed llef ei gorn.

21 Ei Sarhaad yw chwe' buw a chwe' ugaint o arjant [gan ei arddyrchafael un waith. *Cott.* 2.]

22 Ei Werth yw chwe' buw a chwe' ugeinmuw gan ei arddyrchafael [un waith. *Cott.* 2.]

NOTAE.

[n] Praefectus Venatorum & Comminiſtri ſui.

PEN. XXII.

Am y Meddydd.

UNFED ar ddeg yw y Meddydd.

2 Efe a ddyly ei Dir yn rhydd; a'i Farch preſwyl, a'i Frethynwiſg i gan y Brenin, a'i Lieinwiſg i gan y Frenhines, [a hynny yn y tair Gwyl arbennig. *Cott.* 2.]

3 Ni ddyly efe Le deddfawl yn y neuadd.

4 Ei Letty yw y gyd a'r Diſdain.

5 Ei Nawdd yw o'r pan ddechreuo efe wneuthur cerwyn fedd, yn y rwymo ei hwyl am ei phen, dwyn y dyn a wnel y cam.

6 "Rhan gwr a gaiff o Arjant y gweſd-"faeu." *Cott.* 6. *H.* 2. & *alii.*

7 Efe a ddyly yr Hwyl a fo ar y gerwyn fedd, neu bedair ceinjawg, a hynny yn newis y neb bieuffo y wledd.

8 Efe a ddyly draean y cwyr [a ddiotter i ar y gerwyn, *Cott.* 5.] neu bedair ceinjawg yn ei le i gan y Diſdain, neu archenad a dalo bedair ceinjawg.

9 Cwyr y wledd fal hyn y rhennir: Y traean i'r Meddydd gyſſefin; a'r ddeuparth a rennir yn dri thraean, y ddeuparth i'r neuadd, a'r traean i'r yſdafell.

10 Ei Sarhaad yw chwe' buw a chweugaint o arjant, [gan ei arddyrchafael. *Cott.* 2.]

11 Ei Werth yw chwe' buw a chwe' ugeinmuw gan ei arddyrchafael [un waith. *Cott.* 2.]

CAP. XXII.

De Confectore Mulſi.

MULSI Confector eſt undecimus.

2 Terram poſſidebit liberam; Equum ſemper cum Veſtimento laneo Rex, & Veſtimentum linteum Regina ſuppeditabunt, eaque in tribus Feſtis principalibus.

3 Locus ei legitimus in aula nullus.

4 Hoſpitabitur apud Diſpenſatorem.

5 Patrocinium ejus extendet ad deducendum reum ex quo mulſum in labro primum miſcetur, uſque ad tempus quo operitur velo.

6 Argenti coenarum portionem ſimplicem habebit.

7 Velum quo vas tegitur accipiet, vel ejus vice IV denarios, ad arbitrium [a] convivatoris.

8 Triens cerae [b] innatantis labro, vel vice ejus IV denarii, illi a Diſpenſatore debentur, vel calcei aequalis valoris.

9 Cera [c] convivii hoc modo dividetur: Triens primus Confectori mulſi dabitur; reliquae duae partes trifariam dividentur, ut duae partes ſint pro uſibus aulae, tertia in uſum [d] camerae.

10 Multa pro injuria ejus, VI vaccis & CXX denariis aeſtimabitur, cum elevatione.

11 Pretium ejus erit CXXVI vaccae cum elevatione ſimplici.

NOTAE.

[a] vel Regis, vel viri nobilis, qui Regem convivio excipit.

[b] dum coquitur.

[c] Cera ex qua mel exprimitur ad mulſum conficiendum.

[d] Vide infra Cap. XXVIII. §. 4.

PEN. XXIII.

Am y Meddyg.

DEUDDEGFED yw y Meddyg [teulu. *Cott.* 2.]

2 Efe a ddyly ei Dir yn rhydd; a'i Farch preſwyl, a'i Frethynwiſg i gan y Brenin, a'i Lieinwiſg i gan y Frenhines.

3 Ei Le yn y Neuadd yw ym mon y Poſd y fo y gyd a'r celfi y bo y [a] Brennin yn eiſtedd yn ei ymmyl.

CAP. XXIII.

De Medico.

MEDICUS domeſticus eſt duodecimus.

2 Terram poſſidebit liberam; Equum ſemper cum Veſtimento laneo Rex, & linteum Veſtimentum Regina ſuppeditabunt.

3 Statio ejus in aula eſt ad imum poſtem qui figitur juxta Columnas ad quas Rex aſſidet.

Al.

NOTAE.

[a] Voces Wallicae duarum ſyllabarum *n* mediam geminantes, in derivatione poſteriorem *n* in *h* mutant, ut *Cynhennu*, Litigare, a *Cynnen*, Lis; *Cenhadon*, Nuntii, & *Cenhadu*, Veniam dare, a *Cennad*, Nuntius, Venia; *Cynharach*, Maturior, a *Cynnar*, Maturus; *Anherchodd*, Salutavit, ab *Annerch*, Salutatio. Et cum *Brenhinoedd*, Reges, & *Brenhines*, Regina, ſemper cum *nh* ſcribantur,

Al. Ille ſedebit ſecundus poſt Praefectum palatio; *al.* proximus Praefecto palatii in aula.

4 Hoſpitabitur apud Praefectum palatii.

5 Patrocinium ejus extendet ad reum deducendum a tempore quo mittitur a Rege ad hominem ſauciatum, ſive ſit in Aula, ſive extra Aulam, uſquedum ab illo redierit.

6 Medicabitur Aulicis & Domeſticis gratis, nec aliquid accipiet ab illis praeter [c] veſtimenta cruentata, ſciſſa, vel lacerata ferro vel telis, niſi vulnus fuerit unum ex tribus periculoſis, *al.* letalibus. Periculoſa vulnera ſunt haec. Vulnus in capite quo cerebrum cernitur; Vulnus in corpore quo viſcera denudantur; [*al.* quo laceratur a Trunco uſque ad inteſtina;] & fractura alicujus ex quattuor poſtibus corporis ex qua medulla appareat; poſtes autem ſunt duo femora & duo brachia. Pro unoquoque horum trium *vulnerum* periculoſorum *quandocunque acciderint*, Medico *cum illa ſanaverit*, dabuntur *pro honorario* CLXXX denarii cum victu, vel [e] libra ſine victu cum veſtibus cruentatis. Horum trium vulnerum quodlibet tribus libris aeſtimatur.

7 Medicus, ſi de capite hominis vulnerati os extrahat ex [f] ſumma parte cranii, habe-

Al. " Efe a eiſdedd yn ail neſaf [*al.* yn " neſaf, *H.* 3. *P.* & *J.*] i'r Penteulu yn " y Neuadd.." *H.* 2. & *M.*

4 Ei Letty yw y gyd a'r Penteulu.

5 Ei Nawdd yw o'r pan archo y Brenin iddaw fyned wrth ddyn archolledig, nac yn y Llys y bo, nac eithyr y Llys, yn y ddel i wrthaw, dwyn y dyn a wnel y cam.

6 Efe a ddyly [wneuthur, *Cott.* 2.] meddyginjaeth rad i'r a fo yn y Llys ac i'r Teulu, [b] ac ni chaiff i ganddunt eithr eu gwaed-ddillad [*al.* eithr eu dillad creulyd, *J. Cott.* 4. & *P.* namwyn eu dillad brathedig, *Cott.* 5. a dorrer a heiyrn, *H.* 2. & 3. *P.* & *J. al.* gan yr arfeu, *M.*] onid [d] o un o'r tri arberygl [*al.* o'r tair gweli angeuawl, *M. H.* 3. *Cott.* 4. & 5. *P.* & *J.*] ſef yw y rhai hynny, dyrnawd yn y pen, [*al.* pan dorrer pen dyn, *H.* 2.] hyd [yn y weler, *Cott.* 6.] yr ymmennydd; a dyrnawd yn y corph hyd [yn y weler, *Cott.* 6.] yr amyigar; [*al.* a phan waner, *Cott.* 5. *M.* & *H.* 2. *al.* frather dyn yn ei arch hyd ei gau, *H.* 3. *Cott.* 4. *J.* & *P.*] a thorri un o'r pedwar poſd. [*al.* a phan dorrer un o bedwar poſd corph dyn yn y weler y mer; ſef rhai ynt, y ddau forddwyd a'r ddau fyrrjad, *H.* 2. *Cott.* 6. & *M. al.* y ddwy fraich a'r ddau forddwyd. *Cott*, 4. *J. H.* 3. & *P.*] Am bob un o'r tri perygl hynny y dyly y Meddyg naw ugaint a'i fwyd [*al.* ymborth, *J. M.* & *P.*] neu bunt heb ei fwyd [*al.* ymborth *J.* & *M.*] a hefyd o [*al.* ei *Cott.* 2.] waed ddillad. [Tair punt yw gwerth pob un o'r tair gweli hyn. *M. Cott.* 6. & *H.* 2.]

7 " Meddyg a ddyly, pan d'rawer dyn " ar ei ben, o bob aſgwrn uch creuan [a " dynner

NOTAE.

ſcribantur, & *Brenin* in codicibus MStis, licet aliquando cum ſimplici *n*, plerumque tamen cum *nh* (quae duplicis *nn* apud veteres vigorem habuere) ſcribatur, idque diſerte hic in Cott. 2. cum *nn*, contra uſum vulgarem, ſcripturam hujus codicis ſemel in hoc loco retinendam duxi, antiquam utpote, & ni fallor longe accuratiorem. Hinc, ut id obiter hoc loco adnotem, deducitur nomen Brenni inclyti illius Gallorum Senonum Ducis, qui Romanos olim pene ad internecionem deleverat. Brennus enim eſt *Brennin*, Rex; appellativus pro proprio.

[b] *ac ni chaiff i ganddunt*, deſunt in Cott. 2.

[c] *Veſtimenta cruentata*] quibus induebatur, vir ſaucius cum vulneratus fuerit; & ita diſerte codices latini. " Si juſſu Regis aliquem curia- " lem vulneratum ſanaverit, veſtes vulnerati " ſanguinolentas habebit, i. *Gwaed wiſg.*" C M.

[d] *o* deeſt in Cott. 2.

[e] Libra Wallica in his Legibus CCXL denariis conſtabat.

[f] In fracturis cranii ſaepe uſu venit ut neceſſe ſit ut oſſicula vel fracta, vel contuſa de cranio extrahantur. Summa pars cranii licet ſit durior ima, praeſertim prope tempora, tamen periculum minus eſt in extrahendis oſſibus ex iſta parte; ideoque minus praemium proponitur. In ima parte ubi oſſa ad tempora & genas ſita, ſunt molliora & lentiora, periculum majus eſt, & ideo majus praemium eſſe debet. Sed ne Medicus vel Chirurgus (quae vocabula hic idem ſonant) fraudem homini vulnerato faceret, requirebatur, ut oſſa ſic ex cranio extracta in pelvim aëneam demiſſa ſonitum ederent. " Si " quis percutiatur in capite ſuo, & inde oſſa " fracta deponantur, de ſuperiore parte *creuan* " [i. e. cranii] IV denarii reddi debent pro quo- " libet oſſe ſonante in aëneo vaſe: Si autem " de inferiore parte *creuan*, IV denarii le- " gales reddi debent pro quolibet oſſe ſonante " in ſcypho aëneo." C L. Et ita quoque pauculis immutatis S. 1. CCCC. & alii. Hi autem IV den. videntur fuiſſe conceſſi pro Praemio diverſo a majori Honorario quod dabatur Medico domeſtico ob ſanata vulnera periculoſa.

" dynner o ben y dyn, *S.* 2.] bedair cei-
" nawg gotta; aſgwrn is creuan pedair cei-
" nawg cyfraith a dal, o'r a ſeino y mywn
" cawg efydd." *Cott.* 5.

8 Efe [*al.* Y Meddyg, *Cott.* 2.] a ddyly yn y ddotto oreth bedair ar [h] hugaint.

9 Meddyginjaeth rhuddeli, deuddeg ceinjawg.

10 Meddyginjaeth llyſjeu wrth chwydd, pedair ceinjawg.

11 Am ddyadael gwaed, pedair ceinjawg.

12 Ei ſwyd beunoeth ceinjawg a dimmai a dal.

13 Ei oleuad ceinjawg a dal.

14 Gwerth padell meddyginjaeth ceinjawg.

15 Efe a ddyly gym'ryd teluedd i gan y genedl am archolledig o'r bydd marw o'r feddyginjaeth a wnel efe; ac oni's cymmer, gwrthepped dros ei weithred.

16 Efe a ddyly fyned i'r lluyddeu.

17 Efe a ddyly nad el o'r Llys yn waſdad onid gan gannjad y Brenin.

18 Ei Sarhaad yw chwe' buw a chweugaint o arjant.

19 Ei Werth yw chwe' buw a chwe' ugeinmuw gan ei arddyrchafael.

20 " Ei Ferch a fydd un fraint a merch
" Bardd teulu." *H.* 2. & 3. *P.* & *J.*

bit IV [g] denarios decurtatos; ſin ex ima parte cranii *extrahatur*, IV denarios legales habebit, modo in pelvi aëneo ſonitum ediderit.

8 Pro *vulnere ſanando* ubi turunda Medicus utitur, accipiet XXIV denarios.

9 Ubi [i] unguento rubro XII denarios.

10 Ubi medicamento ex herbis confecto ad ſedandos tumores, IV denarios.

11 Pro emittendo ſanguine IV denarios *habebit*.

12 Pro victu diurno ſeſquidenarium.

13 Pro lumine ſuo denarium.

14 Pro patella *ad miſcenda* medicamenta denarium *accipiet*.

15 Satiſaccipiet *Medicus* a gentilibus vulnerati *ne ipſe in jus ab eis rapiatur*, ſi forte *aeger* medicamentis ab illo adhibitis mortuus fuerit: Si autem hoc modo cautum non fuerit, lege reſpondebit pro eo quod fecerit.

16 Cum exercitibus *ad bellandum* proficiſcetur.

17 Nunquam de Aula exibit abſque licentia Regis.

18 Multa pro Injuria ejus eſt VI vaccae & CXX denarii.

19 Caedes ejus aeſtimatur CXXVI vaccis cum elevatione.

20 Filiae ejus, & filiae Muſici domeſtici ſtatus erit aequalis.

NOTAE.

g *Ceinawg gotta*] Denarius minor, Bes denarii legitimi: *Dimmai*, Obolus, eſt dimidium denarii minoris. Vide Daviſium v. *Ceinjog*, & Gloſſar. v. *Ceinjog gotta*.

h Hic deficit Cott. 2.

i Emplaſtro.

PEN. XXIV.

Am y Trulljad.

TRYDYDD ar ddeg yw y Trulljad.

2 Efe a ddyly ei Dir yn rhydd; a'i Farch preſwyl, a'i Frethynwiſg i gan y Brenin, a'i Lieinwiſg i gan y Frenhines.

3 Efe a ddyly ran o Arjant y gwynos.

4 Efe a ddyly warchadw y Feddgell, a chadw y cloeu.

5 Efe a ddyly a fo o hwyl ar y gerwyn fedd, neu bedair ceinjawg, a hynny yn newis perchennawg y wledd.

6 Efe a ddyly Wirawd o bob gwledd y bo medd arnai.

CAP. XXIV.

De Pincerna.

PINCERNA eſt decimus tertius.

2 Terram immunem poſſidebit; Equum ſemper cum Veſtimento laneo Rex, & Linteum Regina ſuppeditabunt.

3 Ex Argento pro coenis portionem accipiet.

4 Penum mulſarium ille cuſtodiet, & claves ejus illi committentur.

5 [a] Velum quo vas mulſarium operitur ad illum pertinet, vel ejus vice IV denarii ad arbitrium convivatoris.

6 In omni convivio in quo mulſum bibitur, ſuus potus illi aſſervabitur.

7 Ille

NOTAE.

a Hoc & ſequens Paragraphum potius ad mulſi Confectorem pertinent, & huc ex alieno loco inferuntur. Nam Pincernae potus proprius aſſignatur in §. 9. hujus capitis.

7 Ille potum promet, & portionem ſingulis debitam tradet.

8 Cellam mulſariam, & omnia quibus illic opus fuerit, ipſe [b] procurabit.

9 Potum legitimum habebit. Potus autem legitimi menſura eſt haec. [c] Pocula nempe ex quibus bibitur, cereviſiae plena, [d] cereviſiae aromatitis ſemiplena, & medonis ad trientem plena.

10 Cibum capiet cum [e] Comminiſtris.

11 Hoſpitabitur apud Diſpenſatorem.

12 A tempore quo poculum primo infunditur in potum, ad finem nocturnae iſtius comeſſationis tuto deducet noxium.

13 Candelas ſine menſura a Diſpenſatore accipiet.

14 Multa pro injuria ejus VI vaccis & CXX denariis conſtat.

15 Caedes ejus aeſtimatur CXXVI vaccis cum ſua elevatione.

7 Efe a ddyly drulljaw y llyn, a rhoddi i bawb herwydd y dylyo.

8 Efe a ddyly ddiwallu y Feddgell ac a fo ynddi.

9 [Gwirawd gyfreithawl a gaiff, *H.* 2.] Meſur gwirawd gyfreithawl yw, [*al.* nid amgen, *H.* 2.] llonaid y lleſdri y gwallofjet ynddunt o gwrwf, ac eu hanner yn [*al.* o] fragawd, ac eu traean o fedd.

10 Efe a ddyly fwytta y gyd a'r Swyddwyr.

11 Ei Letty yw y gyd a'r Diſdain.

12 Ei Nawdd yw o'r pan ddechreuo ddodi lleſdr yn llyn yn y ddarffo y cyfeddach y nos honno, dwyn y dyn a wnel y cam.

13 Efe a ddyly ei Oleuad yn ddifeſur i gan y Diſdain.

14 Ei Sarhaad yw chwe' buw a chweugaint o arjant.

15 Ei Werth yw chwe' buw a chwe' ugeinmuw gan ei arddyrchafael.

NOTAE.

[b] *procurabit*] Ita Wallicum *diwallu* reddendum duxi. Certe non idem ſignificat quod *gwarchadw*, cuſtodire, in §. 4. Daviſio eſt *ſaturare*, *ſatiare*. Hic itaque facili tranſlatione ſumi videtur pro *comparare* ſufficientem mulſi quantitatem ad ſaturandos & exhilarandos convivas. Decorum enim exiſtimabatur neminem convivarum a comeſſationibus iſtis ſollemnibus, quas ad noctem concubiam prorogabant, niſi bene potum cubitum dimittere, & pro ſummo dedecore exiſtimaretur ſi ſordida frugalitas jure illis objici potuiſſet.

[c] *Pocula plena*] Cum poculorum iſtorum figura nobis ſit incognita, de quantitate liquoris hic indicata nihil certi determinare poſſumus. Hanc autem non fuiſſe exiguam hinc liquet, quod Praefecto aucupum in aula bibere non licebat, ne ſua ebrietas avibus noceret.

[d] Ita Potus ſpecies hic *Bragawd* dicta Latine redditur ab Auctore verſionis codicis Mertoniani.

[e] Diſpenſatoris. Hi enim in hoc & aliquibus aliis codicibus proprie appellabantur *Swyddwyr*, ad diſtinguendos eos á *Swyddogjon*, Officialibus nempe XXIV aulicis primariis, ut ſupra vidimus.

CAP. XXV.

De Janitore.

JANITOR eſt decimus quartus.

2 Terram immunem poſſidebit: Equum ſemper cum Veſtimento laneo Rex, & Veſtimentum linteum Regina ſuppeditabunt.

3 Portionem ſimplicem accipiet Argenti pro coenis.

4 [a] Potus legitimus illi praebebitur.

5 Negotia quae illi commiſſa fuerint ab oſtio feret uſque ad aulam, vel alium quemvis locum ubi Rex fuerit.

6 In tribus Feſtis principalibus habebit Veſtimenta [*al.* Pallium] Muſici domeſtici.

7 Apud Oſtiarium hoſpitabitur.

8 Cum Comminiſtris comedet.

PEN. XXV.

Am y Dryſawr.

PEDWAREDD ar ddeg yw y Dryſawr.

2 Efe a ddyly ei Dir yn rhydd; a'i Farch preſwyl, a'i Frethynwiſg i gan y Brenin, a'i Lieinwiſg i gan y Frenhines.

3 Efe a ddyly ran [gwr, *H.* 2.] o Arjant y gwynos.

4 Efe a ddyly Wirawd gyfreithawl.

5 Efe a ddyly arwain negeſeu a ddywetter wrthaw o'r porth hyd y neuadd, neu hyd yn y lle arall y bo y Brenin.

6 Efe a ddyly Ddillad [*al.* Wiſg, *Cott.* 6.] y Bardd teulu yn y tair Gwyl arbennig.

7 Ei Letty yw ty y Porthawr.

8 Efe a ddyly fwytta y gyd a'r Swyddwyr.

9 Efe

NOTAE.

[a] De menſura Potus legitimi, vide Cap. XXIV. §. 8.

9 Efe a ddyly adnabod holl Swyddogjon y Llys, ac na's attaljo allan yr un o naddunt yn y porth; ac o's ettail, taled gamlwrw i'r Brenin; ac o's un o'r Penſwyddogjon fydd, taled iddaw ei Wynebwarth; o's un o'r lleill, pedair ceinjawg.

Al. " Or lludd y Dryſawr neu y Porthawr un o'r Swyddogjon i fyned a dyfod y dan ei wybod, taled iddaw dri buyn camlwrw, a'r gymmaint i'r Brenin o's Pennadur fydd: I bob un o'r Swyddogjon eraill IIII K. a delir i bob un o naddunt." *Cott.* 5.

Al. " Or lludd y Dryſawr neu y Porthawr [*al.* y Porthawr neu y Dryſawr neuadd, *J.*] un o'r Swyddogjon dan ei wybod iddaw pan fynno fyned i mywn, taled dri buyn camlwrw i'r Brenin, a phedair ceinawg cyfraith i'r Swyddawg, ac o's Pennadur fydd cymmered [*al.* taled, *H.* 2.] yn ddeuddyblyg." *Cott.* 6.

10 Ei Nawdd yw dwyn y dyn a wnel y cam hyd ar y Porthawr, ac yntau hyd yn ddiogel.

Al. " Nawdd y Dryſawr neuadd yw canhebrwng [*al.* hebrwng, *P.* & *alii*] y dyn *a wnel y cam* hyd ei fraich a'i wialen tu-ag at y Porthawr, canys efe a'i gwrthfyn." [*al.* herbyn, *P.* & *alii*] *M.*

11 " Or a Dryſawr neuadd fwy no hyd ei fraich a'i wialen i wrth y drws gwedy ydd el y Brenin i'r neuadd, cyd ſarhaer yno ni ddiwygir iddaw." *Cott.* 6. & *M.*

12 Efe a ddyly gornaid llyn i gan y Diſdain a ſaig, a hynny yn ei Ancwyn.

13 " Lleſdr a fydd y gan y Dryſawr yn arfoll ei Wirawd ynddaw. Diſdain a'r Gwallofjeid oll a ddygant eu gwirodeu oll i leſdr y Dryſawr, pan rother gwirawd i'r Ebyſdyl." *Cott.* 6.

Al. " Lleſdr a fydd iddaw yn y neuadd i ddodi ei Wirawd ynddaw. Diſdain a'r Gwallofjeid oll y gyd ag ef yn y tair Gwyl arbennig a ofwyant y Dryſawr,

9 Omnes qui muneribus in Aula ſunguntur de facie noſcere debet, ne aliquem eorum per portam intrantem remoretur; & ſi remoretur, Regi compenſationem dabit: Si remoretur unum e Miniſtris primariis, ſolvet illi [b] Multam dignitatis violatae; ſin unum ex inferioribus Miniſtris, ſolvet IV denarios.

Al. Si Janitor vel Oſtiarius detinuerit quempiam ex Officialibus ſibi notum ingredientem *in aulam*, ſolvet illi tres vaccas pro compenſatione, & totidem Regi ſi ſit unus e Miniſtris principalibus: Cuilibet *autem* e caeteris [c] IV denarii reddentur.

Al. Si Oſtiarius vel Janitor aulae inhibuerit aliquem ex Officialibus ſibi agnitum ingreſſurum *in aulam*, ſolvet tres vaccas pro multa Regi, & IV denarios legales Officiali; & ſi ſit unus ex principalibus, accipiat [*al.* pendat] dupliciter.

10 [d] Patrocinium ejus extendit ad deducendum reum ad Oſtiarium, qui exinde *illum proteget* uſque donec fuerit in tuto.

Al. Patrocinium Janitoris aulae extendit ad deducendum virum injuria afficientem eouſque quo brachio protenſo virgam tenente pertinget verſus Oſtiarium, qui illum *poſtea* excipere tenetur.

11 Si Janitor aulae, poſtquam Rex Aulam intraverit, longius diſceſſerit a Janua, quam brachio protenſo & virga porrigere poſſit, & contumelia ibi afficiatur, compenſationem nullam habebit.

12 Cornu plenum potus a Diſpenſatore cum ferculo cibi, pro coena privata accipiet.

13 Poculum habebit Janitor ad capiendum potum. Diſpenſator cum promis *ſuis* omnibus potulenta adferent ad Janitorem cum [e] Potus Apoſtolorum *nomine datus* illi tradatur.

Al. Poculum habebit in aula ad capiendum potum. Diſpenſator cum promis omnibus Janitorem adibunt in tribus Feſtis principalibus, & imponent potum vaſi ejus ex

NOTAE.

[b] Adi Gloſſarium v. *Wynebwerth.*

[c] *IV denarii*] Cum ſupra in noſtro codice multa haec ſit *pedair ceinjawg*, in ſequenti autem additamento *pedair ceinjawg cyfraith*, & abbreviatura *K* in codicibus MStis & *Keinjawg* & *Kyfraith* denotet, quo ſenſu *IIII. K.* accipiantur in medio relinquo.

[d] Patrocinium hoc eſt Janitoris cubiculi, qui videtur eſſe Miniſter diverſus a Janitore aulae, de quo in hoc capite agitur, cum propria habeat privilegia, proprium patrocinium, & propriam multam; & quod plus apud me valet, hi duo Janitores diſertis verbis ab invicem diſtinguuntur in omnibus fere codicibus. Vide §. 20. infra, ubi de Janitore cubiculi omnia quae vidimus conjunctim invenias. Vide etiam Cap. XXXIII. §. 6. ubi mentio fit Janitoris regii, *(Dryſawr y Brenin)* qui ni fallor idem eſt.

[e] Potus hic quis vel qualis ſit non facile eſt determinare. Locus hic ſic concipitur in Verſione codicis Seldeniani, " Ad potum nomine " Apoſtolorum ſumtum cornu plenum a Rege, " & aliud a Regina, & tertium a *Pengwaſdrod* " habebit." Vide Gloſſar. v. *Gwirawd yr Ebyſdyl.*

ex cornibus & phialis. Cornu plenum habebit a Rege, & alterum a Regina, & tertium a Praefecto equiſonum de potu *qui vocatur* Apoſtolorum, quando diſtribuitur.

14 Viam pro Rege evacuabit virga ſua brevi; & ſi turbam ſubmovendo quempiam virga ſua ad extremitatem brachii protenſa percuſſerit, compenſationem, etiamſi exigatur, nullam dare tenebitur.

15 Refectionibus abſolutis, ex aula pellendos omnes expellet.

16 Portionem Argenti de pellibus provenientis cum Comminiſtris accipiet.

Al. Janitor aſſervabit pelles boum in culina mactatorum, eaſque deſiccabit; cum autem diviſae fuerint, pro unaquaque pelle denarium accipiet.

17 In aula non ſedebit, ſed genu flexo officio fungetur apud Regem.

18 Multa pro injuria ejus eſt VI vaccae & CXX denarii.

19 Caedes ejus aeſtimatur CXXVI vaccis, cum elevatione.

20 Janitor cubiculi terram poſſidebit liberam. Equum a Rege ſemper habebit. Potus legitimus illi dabitur. Portionem *ſimplicem* habebit ex Argento pro coenis. Janitor cubiculi & Janitor aulicus apud Oſtiarium hoſpitabuntur. Patrocinium Janitoris cubiculi extendit ad deducendum reum ad Oſtiarium. Multa pro injuria, & caede ejus eadem erit ac Janitoris aulici.

" o ddodi gwirawd yn ei leſdr o'r cyrn a'r
" meileu. Efe a gaiff gornaid i gan y Bre-
" nin, ac arall i gan y Frenhines, a'r try-
" dydd i gan y Pengwaſdrawd, o wirawd
" yr Ebyſdyl pan rother." *P.*

14 Efe a ddyly rwyddhau ffordd i'r Brenin a'i ferllyſg, a pha ddyn bynnag a d'rawo i ar y ffordd o hyd ei fraich a'i ferllyſg, cyd gofynno jawn iddaw ni ddyly ei gaffael.

15 Efe a ddyly gwedy bwytta, yrru a fo jawn ei yrru o'r neuadd.

16 Efe a ddyly y gyd a'r Swyddwyr ran o Arjant y crwyn.

Al. " Y Dryſawr a geidw grwyn y
" gwartheg a lather yn y gegin, ac a'i ſy-
" cha; a cheinjawg a gaiff yntau o bob
" croen pan ranner." *M. Cott.* 6. & *P.*

17 Ni ddyly eiſdedd yn y neuadd, namyn ar dal ei ddeulin gwneuthur ei neges wrth y Brenin.

18 Ei Sarhaad yw chwe' buw a chweugaint o arjant.

19 Ei Werth yw chwe' buw a chwe' ugeinmuw, gan ei arddyrchafael.

20 " Dryſawr yſdafell a gaiff ei Dir yn
" rhydd; a March bidwoſeb a roddir iddaw
" [i gan y Brenin, *H.* 2.] Gwirawd gyf-
" reithawl a roddir iddaw. Rhan a gaiff o
" Arjant y gweſdfaeu." *Cott.* 6. " Lletty
" Dryſawr yſdafell, a Dryſawr neuadd, yw
" ty y Porthawr." *H.* 2. & 3. " Nawdd
" Dryſawr yſdafell yw hebrwng y dyn *a*
" *wnel y cam* at y Porthawr." *P.* & *H.* 3.
" Ei Sarhaad a'i [f] Alanas a fyddant megis y Dryſawr neuadd." *H.* 3. *J.* & *Cott.* 4.

NOTAE.

[f] *Galanas* hic ponitur pro *Gwerth*, quod alibi in omnibus codicibus fere ſemper occurrit. *Gwerth* eſt proprie Pretium rei cujuſlibet quae ſub aeſtimationem certam cadit. Cum de Caede agitur *Gwerth* eſt *Galanas*, i. e. Caedes ſeu Pretium caedis, ſive Compenſatio facta gentilibus hominis occiſi ab homicida ejuſque gentilibus. In legibus Angloſaxonicis Man-þýnþ idem ſonat.

CAP. XXVI.

De Coquo.

COQUUS eſt decimus quintus.

2 Terram poſſidebit liberam; & Equus ſemper cum Veſtimento laneo a Rege, & Veſtimentum linteum a Regina ſuppeditabuntur.

3 Coquinam incolet.

4 Ea quibus opus eſt illi a Diſpenſatore & Villico manerii regii praebebuntur.

PEN. XXVI.

Am y Cog.

PYMTHEGFED yw y Cog.

2 Efe a ddyly ei Dir yn rhydd; a'i Farch preſwyl [*al.* yn woſeb, *H.* 3.] a'i Frethynwiſg i gan y Brenin, a'i Lieinwiſg i gan y Frenhines.

3 Efe a ddyly gyſanneddu y gegin.

4 Efe a ddyly gaffael ei gyfraid i gan y Diſdain a Maer y biſwail.

5 Eſe

5 Efe a ddyly Grwyn y manyſgrubl oll a'r a ddel i'r gegin ag eu crwyn am danaddunt; ſef mal y dyly, y traean iddaw ef, a'r ddeuparth i'r Diſdain.

Al. " Y Cog biau Grwyn y defaid, a'r " geifr, a'r wyn, a'r mynneu, a'r lloi, [a " Dihynnjon (*al.* Dichwynnjon, *J.*) ei " gallawr, *H.* 3.] ac Amyſgar y gwartheg " [*al.* pob llwdn, *M.*] a lather yn y gegin, " eithr y Calonneu a a i'r Hebogydd, a'r " Rhefr a'r Cleddyf biſwail *a a* i'r Porth- " awr." *Cott.* 5. 6. & *alii.*

6 Efe a ddechreu bob anrheg o'r a ardymhero ei hun.

7 Efe a ddyly y Dihynnjon, a'r Gwer, a'r Amyſgar.

Al. " Y Cog biau y Gwer, a'r Yſgai o'r " gegin, eithr Gwer yr eidon a fo dair nos " ar wartheg y maerdy." *Cott.* 5. 6. & *alii.*

8 Efe ei hun a ddyly ddyfod a'r anrheg ddiwethaf, a'i goſod rhag bron y Brenin; ac yna y Brenin *a ddyly* ei anrhegu o fwyd a llyn.

9 Ei Nawdd yw o'r pan ddechreuo gyweirjaw yr anrheg gyntaf [*al.* droi, *P.* bobi y golwyth cyntaf, *H.* 2. & *alii*] yn y ddycco [*al.* oſotto, *Cott.* 6.] y ddiwethaf rhag bron y Brenin, dwyn y dyn a wnel y cam.

10 Y Diſdain a ddyly ei ddiwallu o lyſjeuoedd wrth ardymheru ei anrhegjon, y am bupur a llyſjeuoedd eraill.

11 Efe a ddyly fwytta y gyd a'r Swyddwyr.

12 Ei Letty yw y gyd a'r Diſdain.

13 Efe a ddyly ran o Arjant y gwynos.

14 Ei Sarhaad yw chwe' buw a chweugaint arjant.

15 Ei Werth yw chwe' buw a chwe' ugeinmuw gan ei arddyrchafael.

16 " Ei Ferch a fydd un fraint a merch " Bardd teulu.

17 " A hweugaint fydd ei Ebediw." *H.* 3.

5 Pelles [a] pecorum quae in culinam inferuntur omnium, modo pellibus tunc veſtiantur, ad illum pertinent, ſed ita *dividendae* ut triens ſit illius, & bes Diſpenſatoris.

Al. Coquo debentur Pelles ovium, & caprarum, & agnorum, & hoedorum, & vitulorum, cum Fruſtulis cacabi ſui, & Inteſtinis animalium omnium in culina mactatorum, exceptis Cordibus, quae ſunt *Praefecti* aucupum, & Inteſtino recto & Splene, quae ſunt Oſtiarii.

6 [b] Fercula omnia quae ipſe condita praeparabit, praeguſtabit.

7 Carnis Fragmina, cum Adipe & Inteſtinis, illi debentur.

Al. Sevum & Adeps innatans cacabis inter coquendum, excepto Sevo juvencorum qui per tres noctes cum vaccis dominici pabulabantur, ad illum pertinent.

8 Ultimum ferculum ipſe *ex culina* feret, & Regi apponet, & tunc Rex illum cibo & potu munerabitur.

9 Patrocinium ejus extendit ad deducendum reum a tempore quo ferculum primum apparare incipiet, ad tempus quo ultimum ad Regem offeret.

10 Piper, & aromata, & herbas quaſcunque quibus opus habebit ad condienda Fercula, Diſpenſator praebebit.

11 Cum Comminiſtris comedet.

12 Apud Diſpenſatorem hoſpitabitur.

13 Ex Argento pro coenis portionem accipiet.

14 Multa pro injuria ejus erit VI vaccae & CXX denarii.

15 Caedes ejus aeſtimabitur CXXVI vaccis, cum elevatione.

16 Filiae ejus & filiae Muſici domeſtici ſtatus erit aequalis.

17 Heriotum ejus librae ſemiſſe aeſtimabitur.

NOTAE.

[a] *Pecorum*] Quae haec pecora ſunt, vide in Additamento ſequenti, & ſupra in Cap. XIV. §. 9.

[b] *Anrheg* in his libris Donarium quodlibet ſignificat de cibis pretioſis qui Regi afferuntur. *Golwyth cyfreithawl* eſt Fruſtum cervi tempeſtivi, qualium duodecim numerata hic habemus: *Golwyth* eſt Membrum cujuſvis animalis, quod vernacule vocamus **A Joint of Meat.** Derivatum videtur ab A. S. liþ. *Artus*, *Articulus*, *Angl.* **a Joint, a Limb.** Hic hae voces confunduntur, & ni fallor his vocabulis omnia fercula ciborum pretioſorum arte coquinaria praeparatorum comprehenduntur, quod & variantes lectiones confirmare videntur.

CAP. XXVII.

De Miniſtro qui a Lucernis.

LUCERNARIUS eſt decimus ſextus.

2 Terram poſſidebit liberam; Equum ſemper cum Veſtimento laneo Rex, & linteum Regina illi ſuppeditabunt.

3 De Pecunia pro coenis portio illi dabitur.

4 Lucernam coram Rege tenebit juxta patinam inter comedendum.

5 Fruſta panis & cibi quae de patinis decident illi dabuntur.

6 Candelae quam in manu tenet, palmum habebit.

7 Candelas quibus in aula opus eſt accendet, & de ſummis candelis tantum cerae quantum dentibus detraxerit, ſibi accipiet.

8 Quod reliquum erit de candelis quando Rex intraverit cubiculum illi debentur.

9 Sumtus pro candelis neceſſarios Diſpenſator praebebit illi abſque menſura.

10 Patrocinium ejus extendit ad deducendum reum a tempore quo prima candela accenſa fuerit ad ultimam extinctam, ſine impedimento.

11 Regi cubiculum adeunti candela praelucebit.

12 Cum Comminiſtris comedet.

13 Apud Diſpenſatorem hoſpitabitur.

14 Multa pro injuria ejus VI vaccis & CXX denariis aeſtimatur, cum elevatione.

15 Pretium caedis ejus eſt CXXVI vaccae, cum elevatione ſua.

PEN. XXVII.

Am y Canhwyllydd.

UNFED ar bymtheg yw y Canhwyllydd.

2 Efe a ddyly ei Dir yn rhydd; a'i Farch preſwyl, a'i Frethynwiſg i gan y Brenin, a'i Lieinwiſg i gan y Frenhines.

[a] 3 Efe a ddyly ran o Arjant y gwynos, [*al.* gweſdfaeu. *Cott.* 5. & *M.*]

4 Efe a ddyly ddaly cannwyll rhag bron y Brenin y am y ddyſgl ag ef pan fo yn bwytta.

5 Efe a ddyly y Briwfara a'r Difynjon a el dros y ddyſgl.

6 Efe a ddyly ddyrnfedd o'r gannwyll a fo yn ei law.

7 Efe a ddyly ennynnu y canhwylleu yn y llys; ac a dynno a'i ddanned o'r cwyr o ben y canhwylleu, efo bieufydd. [*al.* o ben pob cannwyll, efe a'i dyly. *Cott.* 2.]

8 Efe a ddyly a weddillo o'r canhwylleu pan el y Brenin i'w yſdafell.

9 Efe a ddyly i gan y Diſdain ei draul yn ddifeſur o ganhwylleu.

10 Ei Nawdd yw o'r pan ennynner [*al.* ennynno, *Cott.* 2.] y gannwyll gyntaf yn y ddiffodder y ddiwethaf, dwyn y dyn a wnel y cam heb erlid heb ragod.

11 Pan el y Brenin i'w [*al.* i'r, *Cott.* 2.] yſdafell, efe a ddyly fyned a channwyll ganthaw o'i flaen.

12 Efe a ddyly fwytta y gyd a'r Swyddwyr.

13 Ei Letty yw y gyd a'r Diſdain.

14 Ei Sarhaad yw chwe' buw a chweugaint o arjant, [gan ei arddyrchafael. *Cott.* 2.]

15 Ei Werth yw chwe' buw a chwe' ugeinmuw, gan ei arddyrchafael.

NOTAE.

[a] Hic iterum Cott. 2. exoritur.

CAP. XXVIII.

De Diſpenſatore Reginae.

HACTENUS de Dignitate & Muneribus XVI Officialium regiorum diſſeruimus: Nunc de VIII Miniſtris Reginae diſſerendum eſt.

PEN. XXVIII.

Am Ddiſdain y Frenhines.

UCHOF y traethwyd [*al.* Uwchod y traethaſam ni, *Cott.* 2.] o Fraint a Dylyed [*al.* Dylyeid, *Cott.* 2.] yr un Swyddawg ar bymtheg a berthyn ar y Brenin; ymman [*al.* ymma, *Cott.* 2.] y dechreuwn ni dreuthu o'r wyth a berthyn ar y Frenhines.

2 Cyntaf

2 Cyntaf yw o'r rhai hynny y Diſdain. [*al.* yw o naddunt Diſdain y Frenhines. *Cott.* 2.]

3 Efe a ddyly ei Dir yn rhydd; [a] a'i Farch preſwyl, a'i Lieinwiſg i gan y Frenhines, a'i Frethynwiſg i gan y Brenin.

4 Efe a ddyly [yn waſdad, *Cott.* 2.] feddu bwyd, [*al.* Efe a fydd *(al.* fedd, *H.* 2.*)* ar fwyd, *Cott.* 6. & *M.*] a llyn yr yſdafell.

5 Efe a ddyly waſaneuthu ar y Frenhines a'r fwyd a llyn *yn y tair Gwyl arbennig.*

6 Efe a ddyly draean i gan [*al.* draean dirwy, *Cott.* 2.] Swyddwyr y Frenhines.

7 " Ei Letty yw y gyd a Diſdain y Bre-
" nin." *Cott.* 2.

8 " Efe biau ddangos i bawb ei le yn
" yr yſdafell, ac ardyſdu y gwirodeu." *Cott.* 6. *M.* & *alii.*

9 Ni ddyly eiſdedd yn yr yſdafell, namyn gwaſaneuthu o'r yſdafell hyd y gegin.

10 Ei Nawdd yw dwyn y dyn a wnel y cam hyd ar Ddiſdain y Brenin, ac yntau hyd yn ddiogel.

11 Efe a ddyly gaffael traean i gan [holl *Cott.* 2.] Swyddwyr y Brenin y rhyngthaw a'i Gydymdeithjon, a'r ddwy [*al.* a dwy, *Cott.* 2.] ran iddaw ef. [*al.* ei hun. *Cott.* 2.]

12 Efe a ddyly bedair ceinjawg o Arjant y gwynos y rhyngthaw a'r Cogeu, a'r ddwy [*al.* a dwy, *Cott.* 2.] ran iddaw ef. [*al.* ei hun. *Cott.* 2.]

Al. " Wyth geinjawg a ddaw attaw o
" Arjant y weldfa, a dwy geinjawg a
" gymmer efe o hynny, a'r rhai eraill a
" ran rhwng Swyddogjon yr yſdafell." *Cott.* 6. & *alii.*

13 Efe a ddyly [gaffael, *Cott.* 2.] ei

2 Primus horum eſt Diſpenſaror Reginae.

3 Terram immunem poſſidebit. Equum perpetuo, & Veſtimentum linteum a Regina, & laneum a Rege accipiet.

4 Eſcam & potum in [b] camera ſemper procurabit.

5 Eſcam & potum Reginae ſubminiſtrabit [c] *in tribus Feſtis principalibus.*

6 Multarum a Miniſtris Reginae exigendarum triens illi debetur.

7 Hoſpitabitur apud Diſpenſatorem regium.

8 Sedem unicuique convenientem in camera oſtendet, & [d] liquoribus teſtimonium dabit.

9 In camera non ſedebit, ſed officium exſequetur inter cameram & culinam.

10 Patrocinium ejus extendet ad conducendum reum ad Diſpenſatorem regium, qui illum conducet ad locum tutum.

11 Cum Miniſtris regiis [e] trientem accipiet pro ſe & Sociis ſuis, & duplicem portionem ipſe accipiet.

12 [f] Ex Argento coenarum IV denarios accipiet inter ſe & Coquos *Reginae dividendos*, & duplicem portionem ipſe ſibi habebit.

Al. Ex Nummis coenarum VIII denarii illi tradentur; e quibus duos ipſe ſibi accipiet, reliquos vero inter Miniſtros camerae dividet.

13 Sumtus omnes *neceſſarios* illi Diſpenſator

NOTAE.

[a] Hic & in ſeptem ſequentibus capitulis ubi de Equis Miniſtrorum Reginae ſermo habetur, codicem quem integrum in hoc libro exhibendum duxi, reliqui, Cott. 2. ſecutus. In illo enim codice Miniſtris Reginae Equi a Rege aeque ac Miniſtris ſuis ſuppeditabantur. Sed in Cott. 2. (ut & in pluribus aliis optimae notae codicibus) Equi, Reginae ſumtibus, ſuis Miniſtris tradebantur: " *Diſdain Brenhines a gaiff ei*
" *Farch preſwyl* [al. *Farch bidwoſeb*, Cott. 6.]
" *i gan y Frenhines. Morwyn yſdafell Brenhi-*
" *nes a gaiff ei March preſwyl i gan y Frenhi-*
" *nes. Gwaſdrawd afwyn Brenhines a gaiff ei*
" *Farch preſwyl i gan y Frenhines.*" H. 2. & Cott. 5. i. e. Diſpenſator Reginae Equum ſemper a Regina habebit. Ancilla quae a cubiculo Reginae Equum ſemper a Regina habebit. Equiſo qui a fraeno Reginae Equum a Regina ſemper habebit. " *Offeirad* [*teulu*, H. 2.] *y Frenhines*
" *a gaiff Farch yn woſeb* [al. *Farch bidwoſeb*,
" M.] *i gan y Frenhines.*" P. i. e. Sacerdos domeſticus Reginae Equum ſemper a Regina habebit. Vide Cap. XXX. §. 3. infra.

[b] *camera*] *Yſdafell* hic, ut & in Cap. XXII. §. 9. non fuit Cubiculum ſeu Thalamus in quo Regina dormire ſolebat, ſed potius Refectorium privatum ſeu Camera Reginae in qua plerumque comedebat. Publicum Curiae Refectorium fuit *Neuadd*, quod Aulam vocavi.

[c] *in tribus Feſtis principalibus*] Hoc addendum duxi, cum Miniſter qui a cubiculis Reginae reliquo anno illi miniſtraret. Vide Cap. XXXI. §. 5. infra.

[d] Vide quae ſupra diximus de *Ardyſdu gwirodeu*, Cap. XIV. §. 17. Not. [l]

[e] Salarium Miniſtrorum Diſpenſatoris Reginae triens erat Salarii Miniſtrorum Diſpenſatoris Regis.

[f] De modo dividendi Argentum coenarum, vide Cap. XIV. §. 23.

penſator regius ſuppeditabit ſine menſura.

14 Multa pro injuria ejus eſt VI vaccae & CXX denarii, cum elevatione.

15 Pretium caedis ejus eſt CXXVI vaccae, cum elevatione.

holl draul [*al.* raid, *Cott.* 2.] i gan Ddiſdain y [g] Brennin yn ddifeſur.

14 Ei Sarhaad yw chwe' buw a chweugaint o arjant, [gan ei arddyrchafael. *Cott.* 2.]

15 Ei Werth yw chwe' buw a chwe' ugeinmuw, gan ei arddyrchafael.

NOTAE.

[g] Hic etiam occurrit *Brennin* cum duplici *n*, & ita quoque paſſim in H. 1. Vide Not. [a] ad Cap. XXIII. ſupra.

CAP. XXIX.

De Sacerdote Reginae.

SACERDOS, qui Reginae eſt a ſacris domeſticis, eſt ſecundus.

2 Terram immunem poſſidebit: Equum ſemper & Veſtimentum linteum a Regina, & laneum a Rege accipiet.

3 [a] Decimarum Reginae & Miniſtrorum camerae ejus trientem accipiet.

4 Hoſpitabitur cum Sacerdote regio in domo Aeditui.

5 Pro quolibet [b] Sigillo patente juſſu Reginae conceſſo, IV denarios accipiet.

6 [c] Oblationes Reginae, & omnium ejus Miniſtrorum, ter in anno habebit. Oblationes autem Reginae perpetuo habebit.

Al. Oblationes Officialium Reginae habebit in tribus Feſtis principalibus.

7 Veſtimenta [*al.* Veſtes] Reginae poenitentiales quibus tota Quadrageſima induebatur, Paſchate ad illum pertinent.

8 Cibis & potui quae [c] in cameram deferuntur, ille benedicet.

9 Locus ejus *erit* exadverſum Reginae.

10 Patrocinabitur reis ad proximam Eccleſiam.

11 Multa pro injuria ei illata ad arbitrium Synodi *determinabitur*.

PEN. XXIX.

Am Offeirad y Frenhines.

[YR, *Cott.* 2.] ail yw Effeirjad [teulu, *H.* 2.] y Frenhines.

2 Efe a ddyly ei Dir yn rhydd; a'i Farch preſwyl, a'i Lieinwiſg i gan y Frenhines, a'i Frethynwiſg i gan y Brenin.

3 Efe a ddyly draean degwm y Frenhines, ac a berthyno ar yr yſdafell.

4 Ei Letty yw y gyd ag Effeirjad y Brenin yn nhy y Clochydd.

5 Efe a ddyly bedair ceinjawg o bob Inſail agored a roddo y Frenhines.

6 Efe a ddyly Offrwm [d] y Frenhines, a phawb o'r a berthyno attai [dair gwaith bob blwyddyn: Offrwm y Frenhines hagen a gaiff yn breſwylfoddawg. (*al.* yn waſdad. *M.*) *Cott.* 6.]

Al. " Offrwm y ſawl a berthyno i'r yſ-" dafell yn y tair Gwyl arbennig a gaiff." *M.*

7 Efe a ddyly Ddilład [*al.* Wiſg, *M.*] y Frenhines y rhai y penydjo ynddunt yn hyd y Garawys. [erbyn y Paſg, *Cott.* 2.]

8 Efe a ddyly fendigaw y bwyd a'r llyn a ddel [*al.* a ddel o fwyd a llyn, *Cott.* 2.] i'r yſdafell.

9 " Lle yr Offeirjad gyfarwyneb a'r Fre-" nhines.." *H.* 2.

10 Ei Nawdd yw [hebrwng y dyn, *H.* 3.] *a wnel y cam* hyd yr Eglwys neſaf.

11 Ei Sarhaad yw herwydd brawd y Senedd.

12 Ei

NOTAE.

[a] Decimas hic memoratas eas exiſtimo fuiſſe, quae de fundis Reginae Eccleſiae ſolvebantur. Harum Decimarum Trientem Sacellanus regius ſibi vendicavit, & bes reſiduus ſolvebatur Clericis, quibus animarum cura committebatur in locis in quibus hi agri ſiti erant.

[b] Ita *Inſail agored* transferendum duxi. Donationes omnes & feoda quae Regina alicui concedebat, & quae ſuo ſigillo muniebantur, ſub hoc titulo comprehendi videntur; ut ita Sacellanus Reginae tam Cancellarii quam Sacerdotis officio apud illam fungeretur. Cancellarius Regum Wallicorum (ut obiter hic adnotem) noſtris Cancellariis nullo modo reſpondebat, quod poſtea fuſius probabitur.

[c] Euchariſticas, quas Regina cum Domeſticis ſuis offerebant, quandocunque celebrationi Miſſae adfuerunt.

[d] *y Frenhines a*, deſunt in Cott. 2.

[e] quae menſae reginali apponi ſolebantur.

3

12 Ei Werth yw herwydd braint ei genedl, ac y fal hynny [*al.* y felly, *Cott.* 2.] pob Graddwr.

12 Pretium caedis ejus pro dignitate gentis ſuae ſtatuetur, & eodem modo Caedes cujuſque gradu eccleſiaſtico decorati aeſtimabitur.

PEN. XXX.

Am Bengwaſdrawd y Frenhines.

TRYDYDD yw Pengwaſdrawd y Frenhines.

2 Efe a ddyly ei Dir yn rhydd; a'i Farch preſwyl, a'i Lieinwiſg i gan y Frenhines, a'i Frethynwiſg i gan y Brenin.

3 Efe a ddyly bedair ceinjawg o bob march [b] a roddo y Frenhines; yntau a ddyly roddi Cebyſdr gan bob un.

4 Ei Letty yw y ty neſaf i'r yſgubawr y gyd a Phengwaſdrawd y Brenin.

5 Ei Nawdd [c] yw herwydd rhai, hyd ar Bengwaſdrawd y Brenin; eraill a ddywaid pan yw [*al.* herwydd eraill, *Cott.* 2.] hyd y parhao talm [*al.* rhedeg gan, *Cott.* 2.] y march cyntaf i'r Frenhines, dwyn y dyn a wnel y cam.

6 Efe a ddyly draean yr eboljon hyd yn ddwy flwydd o'r anrhaith, a'r ddeuparth i Bengwaſdrawd y Brenin.

7 Ei Sarhaad yw chwe' buw a chweugaint o arjant.

8 Ei Werth yw chwe' buw a chwe' ugeinmuw, gan ei arddyrchafael.

CAP. XXX.

De Praefecto equiſonum Reginae.

PRAEFECTUS equiſonum Reginae eſt tertius.

2 Terram poſſidebit liberam: [a] Equum ſemper & Veſtimentum linteum Regina, & laneum Rex ſuppeditabunt.

3 Quandocunque Regina aliquem Equo donaverit, IV denarii illi debentur; ille vero Capiſtrum cum unoquoque *equo* tradet.

4 Hoſpitabitur in domo horreo contigua, cum Praefecto equiſonum regio.

5 Patrocinium ejus ſecundum quoſdam extendit ad Praefectum equiſonum regium; alii dicunt *patrocinium ejus* extendere ad deducendum reum uſque eo quo equus Reginae velociſſimus currere poſſit.

6 Pullorum bimorum & infra bimatum, qui praedae nomine rapiuntur, triens illi, & bes reſiduus Praefecto equiſonum regio debetur.

7 Multa pro injuria ejus VI vaccis aeſtimatur.

8 Pretium caedis ejus CXXVI vaccis aeſtimatur, cum elevatione.

NOTAE.

[a] Codicem noſtrum hic exhibeo, ut ſemper alias, mutatis mutandis, quod ſuperius monui. Hic autem, Cott. 2. (ut & in omnibus ſubſequentibus Miniſtris, excepta ſola Miniſtra quae a cubiculo, ubi duo hi codices conſentiunt) haec ſola habet, *a'i Farch a'i Ddillad fal y llaill*; i. e. & Equum ſuum & Veſtimenta eo quo caeteri habebant modo.

[b] *a roddo*, deſunt in Cott. 2.

[c] *yw* deeſt in Cott. 2.

PEN. XXXI.

Am Was Yſdafell y Frenhines.

PEDWERYDD yw Gwas yſdafell y Frenhines.

2 Efe a ddyly ei Dir yn rhydd; a'i

CAP. XXXI.

De [a] Miniſtro qui Reginae a Cubiculis.

[a] CUBICULARIUS Reginae eſt quartus.

2 Terram poſſidebit liberam: Equum ſemper

NOTAE.

[a] De hoc Miniſtro nulla mentio occurrit in ullo codicum noſtrorum, exceptis Cott. 2. & 3. qui duo libri ex eodem fonte deducebantur. Et ut reor nullus Reginae fuit proprius Cubicularius. Nam poſt regium Camerarium in S. 1. J. P. & Cott. 4. immediate habemus Camerariam Reginae, in quibus conſimilia ei conceduntur Privilegia ac Regis Cubiculario. Ex quo mihi probabile videtur quod idem Miniſter in cubiculo utriſque miniſtrabat; & pro hoc Officiali Janitorem cubiculi ſubſtituendum credo, qui in pleriſque caeteris codicibus memoratur. Vide §. 7. infra, ubi manifeſto patet, quod Reginae Camerarius tam Regi quam Reginae in cubiculo miniſtrabat.

ſemper cum Pileo Reginae veteri, & Veſtimentum linteum Regina, & laneum illi Rex ſuppeditabunt.

3 Portionem habebit Argenti pro coenis.

4 Negotia Reginae inter cameram & aulam *peragenda* ille faciet.

5 Reginae potum & victum *ſemper* ſubminiſtrabit, exceptis tribus Feſtis principalibus.

6 Ciſtarum Reginae claves cuſtodiet, & cameram curabit, & lectum ejus ſternet.

7 In camera reginali ille hoſpitabitur, & in [b] conclavi pernoctabit, ut praeſto ſit ad miniſtrandum Regi & Reginae, quando opus fuerit.

8 Patrocinium ejus idem quod Patrocinium Cubicularii regii.

9 Multa pro injuria ejus erit VI vaccae & CXX denarii, cum elevatione.

10 Pretium caedis ejus erit CXXVI vaccae cum elevatione.

Farch preſwyl, a hen Gapan y Frenhines, a'i Liain, a'i Frethynwiſg i gan y Brenin.

3 Efe a ddyly ran o Arjant y gwynos.

4 Efe a ddyly wneuthur negeſeu [y Frenhines, *Cott.* 2.] y rhwng yr yſdafell a'r neuadd.

5 Efe a ddyly waſaneuthu ar y Frenhines, eithr y tair Gwyl arbennig, ar fwyd a llyn.

6 Efe a ddyly gadw cloeu coffrys y Frenhines, a diwallu yr yſdafell, a gwneuthur ei gwely [*al.* gwely y Frenhines, *Cott.* 2.]

7 Ei Letty yw yſdafell y Frenhines, a'i wely yn y geudy, wrth fod yn barawd i wneuthur cyfraid y Brenin a'r Frenhines.

8 Un Nawdd yw a Gwas yſdafell y Brenin.

9 Ei Sarhaad yw chwe' buw a chweugaint o arjant [gan ei arddyrchafael. *Cott.* 2.]

10 Ei Werth yw chwe' buw a chwe' ugeinmuw gan ei arddyrchafael.

NOTAE.

[b] Wallicum *Geudy* eſt Latrina, & in iſto ſenſu in Bibliis Wallicis hodiernis uſurpatur. Sed cum abſurdum eſſet imaginari quod Miniſter hic regius in Latrina pernoctaret, Conclave potius hic vertendum duxi, quod propinquum fuerit Cubiculo, ut praeſto eſſet hic Miniſter ad negotia, ſi quae forte noctu orerentur, peragenda. Forſan mendoſe ſcriptum eſt pro *Gody*, quod Aediculam ſonat; ut fuſius poſthac ubi de Aedibus regiis agendum eſt, declarabitur.

CAP. XXXII.

De Ancilla Reginae.

ANCILLA Reginae [*al.* Ancilla quae Reginae a Cubiculo] eſt quinta.

2 Terram immunem poſſidebit: Equus ſemper illi praebebitur: Omnia Veſtimenta Reginae vetera (praeter veſtem qua tempore quadrageſimali dum poenitentiam egerit, utebatur) illa habebit; ut & *Reginae* Camiſias, Linteamina, Vittas, Calceos, Froena, Sellas & Calcaria vetuſtate abjecta.

3 Portionem Argenti pro coenis illa accipiet.

4 Patrocinium ejus extendet a tempore quo ſtragula lecto imponet, uſquedum auferat ea poſtridie.

5 In cubiculo *Reginae* pernoctabit, ut illam voce quam maxime ſubmiſſa vocantem audiat.

PEN. XXXII.

Am Lawforwyn y Frenhines.

PUMMED yw ei Llawforwyn. [*al.* yw Morwyn yſdafell *y Frenhines*. *Cott.* 5.]

2 [Ei Thir a gaiff yn rhydd. *Cott.* 6. & *H.* 2.] Hi a ddyly ei March preſwyl; a hen [*al.* holl, *Cott.* 6. & *H.* 2.] Ddillad y Frenhines [drwy y flwyddyn, eithr y Wiſg y penyttio y Frenhines ynddi, *Cott.* 5. (y Garawys, *Cott.* 6.) [a] Hi a ddyly, *Cott.* 2.] ei hen Gryſeu, a'i hen Lenllieinjeu, a'i hen Ffunenneu, a'i hen Eſgidjeu, [b] a'i hen Ffrwyneu, a'i hen Gyfrwyeu, [a'i Hysbarduneu ban ddirmyccer. *Cott.* 5.]

3 Hi a ddyly ran o Arjant y gwynos.

4 Ei Nawdd yw o'r pan danno y Dillad ar y gwely yn y dynno drannoeth.

5 Hi a ddyly ei gwely [*al.* Ei gwely a ddyly fod, *Cott.* 2.] yn yr yſdafell, fal y clywo y gair lleiaf a ddywetto y Frenhines.

6 [c] Ei

NOTAE.

[a] Pro *Hi a ddyly*, &c. Cott. 5. habet *Hi biau Gyfrwyeu y Frenhines, a'i Ffrwyneu, a'i Harchenad* [al. *a'i Heſgidjeu*, Cott. 4.] *pan ddirmyccer.*

[b] *a'i hen Ffrwyneu a'i hen Gyfrwyeu*, deſunt in Cott. 2.

6. [c] Ei Gwerth a'i Sarhaad herwydd ei braint.

6 Pretium caedis & Multa pro injuria ejus pro ſtatu ſuo *ſunt aeſtimanda.*

NOTAE.

[c] Sectio haec deeſt in Cott. 2.

PEN. XXXIII.

Am Ddryſawr y Frenhines.

GHWECHED yw Dryſawr y Frenhines.

2 Efe a ddyly ei Dir yn rhydd; a'i Farch preſwyl, a'i Lieinwiſg i gan y Frenhines, a'i Frethynwiſg i gan y Brenin.

3 Efe a ddyly [a] ddwyn gwirawd yn y bo medd.

4 Ni ddyly eiſdedd yn yr yſdafell, namyn gwaſaneuthu o'i ſefyll.

5 Efe a ddyly ran o Arjant y gwynos.

6 Ei Letty yw y gyd a Dryſawr y Brenin yn nhy y Porthawr.

7 Un Nawdd yw a Dryſawr y Brenin.

8 Ei Sarhaad yw [b] chwe' buw a chweugaint o arjant [gan ei arddyrchafael. *Cott.* 2.]

9 Ei Werth yw chwe' buw a chwe' ugeinmuw [gan ei arddyrchafael. *Cott.* 2.]

CAP. XXXIII.

De Janitore Reginae.

JANITOR Reginae eſt ſextus.

2 Terram immunem poſſidebit: Equum ſemper cum Veſtimento linteo Regina, & laneum Rex ſuppeditabunt.

3 Potum habebit cum medo bibitur.

4 Non ſedebit in camera, ſed ſtando miniſtrabit.

5 Portio de Argento coenarum illi debetur.

6 Hoſpitabitur cum Janitore regio in domo Oſtiarii.

7 Patrocinium ejus idem eſt ac Janitoris regii.

8 Multa pro injuria ejus erit VI vaccae & CXX denarii cum elevatione.

9 Pretium caedis ejus eſt CXXVI vaccae cum elevatione.

NOTAE.

[a] *ddwyn* hic παρέλκει. [b] *chwe' buw a* deſunt in Cott. 2.

PEN. XXXIV.

Am Gog y Frenhines.

SEITHFED yw y Cog. [*al.* yw Cog y Frenhines. *Cott.* 2.]

2 Efe a ddyly ei Dir yn rhydd; a'i Farch preſwyl, a'i Lieinwiſg i gan y Frenhines, a'i Frethynwiſg i gan y Brenin.

3 Efe a ddyly ei ddiwallu i gan y [*al.* o'r, *Cott.* 2.] Diſdain o'i gyfreidjeu yn y gegin.

4 Efe a ddyly ddechrau pob [a] Fferm a gyweirjo. [*al.* o'r a ardymhero. *Cott.* 2.]

5 Un Nawdd yw a Chog y Brenin.

6 Ei Letty yw y gyd a'r Diſdain [*al.* gyd a Diſdain y Brenin. *Cott.* 2.]

7 Ei Sarhaad yw chwe' buw a chweugaint o arjant.

8 Ei Werth yw chwe' buw a chwe' ugeinmuw [gan ei arddyrchafael. *Cott.* 2.]

CAP. XXXIV.

De Coquo Reginae.

COQUUS Reginae eſt ſeptimus.

2 Terram immunem poſſidebit: Equum ſemper & Veſtimentum Linteum Regina, & laneum Rex ſuppeditabunt.

3 Diſpenſator praebebit ei omnia quibus opus habuerit in culina.

4 Fercula omnia quae paraverit, ille praeguſtabit.

5 Patrocinium ejus idem eſt ac Coqui regii.

6 Hoſpitabitur apud Diſpenſatorem. [*al.* Diſpenſatorem regium.]

7 Multa pro Injuria ejus erit VI vaccae & CXX denarii.

8 Pretium caedis ejus aeſtimatur CXXVI vaccis cum elevatione.

CAP.

NOTAE.

[a] A S. Feopm, Victus; Coena, Prandium.

CAP. XXXV.

De Miniſtro qui Reginae a Lucernis.

QUI Reginae a Lucernis eſt octavus.

2 Terram immunem poſſidebit; Equum ſemper & Veſtimentum linteum Regina, & laneum Rex ſuppeditabunt.

3 Ex Argento pro coenis portionem accipiet.

4 De qualibet lucerna quam manu tenebit, palmum ſibi accipiet.

5 Quantum de ſummis candelis dentibus detrahet ſibi ſumet; ut & reliquias candelarum omnium.

6 Fragmina panis & carnium reſidua de patinis Reginae, ad illum pertinent.

7 Patrocinium, Multa pro injuria, Pretium caedis, & Hoſpitium, communia illi erunt cum Miniſtro qui Regi a lucernis.

PEN. XXXV.

Am Ganhwyllydd y Frenhines.

WYTHFED yw y Canhwyllydd. [*al.* Canhwyllydd y Frenhines. *Cott.* 2.]

2 Efe a ddyly ei Dir yn rhydd; a'i Farch preſwyl, a'i Lleinwiſg i gan y Frenhines, a'i Frethynwiſg i gan y Brenin.

3 Efe a ddyly ran o Arjant y gwynos.

4 Efe a dyly ddyrnfedd o bob cannwyll a ddaljo yn ei ddwrn, [*al.* ei law. *Cott.* 2.]

5 Efe a ddyly [o, *Cott.* 2.] ben y canhwylleu a dynno a'i ddannedd: Efe a ddyly weddill y canhwylleu oll.

6 Efe a ddyly y Briwfara a'r Briwddifynnjon [*rectius* Difynnjon, *Cott.* 2.] a el dros Ddyſgl y Frenhines.

7 Un Nawdd yw, ac un Sarhaad, ac un Werth, ac un Lletty a Chanhwyllydd y Brenin.

CAP. XXXVI.

De Equiſone qui a Froeno.

DE XXIV Officialibus Aulae domeſticis hactenus diſſeruimus: De Officialibus *aliis* quibus mos eſt *identidem* in Aula adeſſe nunc eſt diſſerendum. Horum primus eſt Equiſo qui a froeno. Secundus eſt Pedifer. Tertius eſt Villicus dominici regii. Quartus eſt Praeco. Quintus eſt Oſtiarius. Sextus eſt Vigil. Septimus eſt Lignator. Octava eſt Piſtrix. Nonus eſt Faber ferrarius Aulae. Decimus eſt Muſicus primarius. Undecima eſt Lotrix.

2 Primus horum eſt Equiſo qui a Froeno.

3 Terram liberam poſſidebit: Equum ſemper & Veſtimentum laneum Rex, & linteum Regina illi ſuppeditabunt.

4 Pileos contra pluviam quibus Rex inter equitandum utitur, cum Froenis, Sellis deauratis, Calcaribus, Tibialibus, caeteriſque equitandi Inſtrumentis vetuſtate attritis habebit.

PEN. XXXVI.

Am y Gwaſdrawd Aſwyn.

UCHOF y rhydraethaſam [*al.* Uwchod y traethaſam, *Cott.* 2.] ni o'r pedwar Swyddawg ar hugaint a berthyn ar y Llys: Ymman y traethwn ni o'r Swyddogjon arfer a rhai defawd a fydd y mywn Llys. [*al.* Swyddogjon defawd ac arfer a fydd y mywn y Llyſoedd. *Cott.* 2.] Cyntaf yw o'r rhai hynny y Gwaſdrawd afwyn. [Yr, *Cott.* 2.] ail yw y Troedjawg. Trydydd yw Maer y Biſwail. Pedwerydd yw y Rhingyll. Pummed yw y Porthawr. Chweched yw y Gwylwr. Seithfed yw y Cynnuttai. Wythfed yw y Boburjes. Nawfed yw y Gof llys. Degfed yw y Pencerdd. [a] Unfed ar ddeg yw yr Olchurjes.

2 Cyntaf yw o'r rhai hynny y Gwaſdrawd afwyn.

3 Efe [*al.* Gwaſdrawd afwyn *Cott.* 2.] a ddyly ei Dir yn rhydd; [b] a'i Farch preſwyl, a'i Frethynwiſg i gan y Brenin, a'i Lleinwiſg i gan y Frenhines.

4 Efe a ddyly Gapaneu glaw y Brenin [yn, *Cott.* 2.] y rhai y marchocco ynddunt, a'i hen Ffrwyneu, a'i hen Gyfrwyeu eurgalch, a'i hen Ysbarduneu, a'i hen Hoſaneu, a'i holl Yſdyrn.

Al.

NOTAE.

[a] *Unfed ar ddeg*, &c.] ad finem §. 2. deſunt in Cott. 2.

[b] *a'i Farch a'i Wiſg fal y llaill*, Cott. 2.] i.e. & Equum ſuum & Veſtimentum eo quo caeteri habebant modo. Vide Cap. XXVIII. Not. [a] & Cap. XXX. Not. [a] ſupra.

Al. " Gwaſdrawd aſwyn a gaiff Gy-
" frwyeu peunyddjawl y Brenin, a'i Suder,
" a'i Banel, a'i Ffrwyn, a'i Hoſaneu, a'i
" Ysbarduneu, a'i Gappan glaw, pan ddir-
" myccer." *M.* & *alii.* " A'i hen Bedo-
" leu, a'i Heiyrn pedoli." *Cott.* 5. 6. & *H.* 2.

5 " Rhan gwr a gaiff o'r eboljon [gwylld
" a ddel o, *H. al.* a ddel yn, *Cott.* 6.] an-
" rhaith." *M.*

6 Eſe a ddyly fod ym mhob lle dros y Pengwaſdrawd yn ei abſent. [*al.* abſen. *Cott.* 2.]

7 Eſe a ddyly ddaly gwarthaſl y Brenin pan eſgynno a phan ddiſgynno, a dwyn ei farch i'w letty, a thrannoeth ei ddwyn iddaw.

Al. " Eſe a ddwg [*al.* a ddyddwg, *Cott.*
" 5. & 6.] ei amws a'i arfeu i'r Brenin pan
" y mynno. Eſe a ddeila farch y Brenin
" pan ddiſgynno a phan eſgynno. Eſe a
" ddwg farch y Brenin o'i letty ac i'w let-
" ty." *M.* & *alii.*

8 Eſe a ddyly gerdded yn gyfagos i'r Brenin " wrth ei waſaneuthu pan fo rhaid.

9 " Eſe a ddyly bedoli meirch y Bre-
" nin." *Cott.* 2.

10 Ei Letty yw y gyd a'r Pengwaſdrawd.

11 Eſe a ddyly gyweirjaw march yr [*al.* ei farch i'r, *Cott.* 2.] Yngnad llys, a'i ddwyn iddaw wrth eſgynnu arnaw: Yntau biau farnu ei fraint a'i ddylyed iddaw ef yn rhad.

12 Ei Nawdd yw o'r pan ddechreuo y Gof llys wneuthur [*al.* Nawdd Gwaſdrawd aſwyn yw tra wnel y Gof llys, *J.*] pedair pedol ac eu to [o, *J.*] hoeljon, yn y ddarffo iddaw ef [i] eu dodi ſiwy a dan draed march [*al.* a thra bedolo amws, *J.*] y Brenin, dwyn y dyn a wnel y cam.

13 Ei Sarhaad yw chwe' buw a chweugaint o arjant.

14 Ei Werth yw chwe' buw a chwe' ugeinmuw [gan [k] *Cott.* 2.] *ei arddyrchafael.*

Al. Equiſo qui a froeno habebit Sellas regias quotidianas, & [c] Sudariam, & Dorſuarium, & Froenum, & Tibialia, & Calcaria, & Pileum pluvialem, quando vetuſtate detrita ſunt; ut & Soleas veteres, cum Inſtrumentis quibus adaptantur.

5 Portionem ſimplicem habebit de [d] pullis laſcivis qui in praeda deducuntur.

6 Pro Praefecto equiſonum illo abſente ubique miniſtrabit.

7 Cum Rex equum conſcenderit, vel ab equo deſcenderit, ille [e] Stapedem tenebit, equumque ejus in ſtabulum ducet, & inde poſtridie educet.

Al. Mannum & arma ad Regem afferet quandocunque juſſerit. [f] Caballum regium tenebit cum conſcenderit, & cum deſcenderit, & equum ejus ad ſtabulum ſuum ducet & educet.

8 Prope Regem [g] gradietur, ut miniſtret ei cum opus fuerit.

9 Equos Regis [h] ferrabit.

10 Hoſpitabitur cum Praefecto equiſonum.

11 Equum Judicis aulici inſternere, & ad eum adferre tenetur cum conſcenderit. *Judex* quoque omnia quaecunque ad ejus dignitatem & privilegia pertinent, illi gratis adjudicabit.

12 Patrocinium ejus extendit ad deducendum reum quamdiu Faber ferrarius regius faciet quattuor ſoleas ferreas cum ſerie clavorum, & illas pedibus equi regii applicabit.

13 Multa pro injuria ejus eſt VI vaccae & CXX denarii.

14 Caedes ejus aeſtimatur CXXVI vaccis, cum elevatione.

NOTAE.

[c] Sudaria eſt ſtragulum quo equus inſternitur, ne ejus ſudor Equitem inficiat. *Dufreſnius.*

[d] *laſcivis*] Ita codices Latini pullos nondum domitos vocant.

[e] Codd. Latini vocant *ſcanſile*; eodem redeunt ambae voces. Cum res ipſae priſcis Romanis fuerint incognitae, qui inſtrumentis illis quae nos **Stirrups** vocamus non utebantur, vocabulis a recentioribus effictis uti eſt neceſſarium.

[f] *Caballum regium tenebit*] Quid hic per Caballum tenere ſignificetur, uberius patet ex Cap. XV. §. 8. ſupra. *Amws* & *March* hic ſunt ſynonyma, & ſatis commode exprimuntur per Mannum & Caballum, equos ſcilicet quibus inſidere equites ſolebant.

[g] i. e. Pediſſequi officio fungetur, currens ad latus Regis in equitando; quod vernacule diceremus, **his Running Footman.**

[h] Ferrare eſt ſoleis ferreis equorum pedes munire. *Dufreſnius.*

[i] *eu* & *hwy* deſunt in Cott. 2.

[k] Hic etiam deficit Cott. 2.

CAP. XXXVII.

De Pedifero.

SECUNDUS eſt Pedifer.

2 Terram poſſidebit liberam: Equum ſemper, & Veſtimentum laneum Rex, & linteum Regina ſuppeditabunt. Et hoc munere fruetur virtute [a] praedii *ſui*.

3 Pedes Regis in gremio ſuo tenebit a tempore quo ad convivandum accubuerit uſquedum cubitum iverit, illumque *ſtrigili* fricabit; & toto illo tempore cavebit nequid damnoſum Regi acciderit.

4 Portionem Argenti coenarum accipiet.

5 Patrocinium ejus ad deducendum reum durabit a tempore quo Rex pedes ſuos gremio ejus imponit, ad tempus quo ad cubiculum iverit.

6 Ex eadem patina, ex qua Rex cibos capit, ipſe comedet, dorſo ad ignem verſo.

7 Ferculum quoque cibi cum Potu habebit, eo quod jus compotandi ipſe nullum habuerit.

8 Candelam primam [*al.* Candelas] accendet coram Rege inter comedendum.

9 Multa pro injuria ejus eſt VI vaccae & CXX denarii.

10 Pretium caedis ejus eſt CXXVI vaccae.

PEN. XXXVII.

Am y Troedjawg.

YR ail yw y Troedjawg.

2 Efe a ddyly ei Dir yn rhydd; a'i Farch preſwyl, a'i Frethynwiſg i gan y Brenin, a'i Lieinwiſg i gan y Frenhines. A'r Swydd honno a ddaw o fraint tir iddaw.

3 Efe a ddyly ddaly traed y Brenin yn ei arffed o'r pan ddechreuo eiſdedd yn ei gyfeddach yn y el i gyſgu, ac a ddyly gofi y Brenin; ac yn gyhyd a hynny o yſbaid gwyljed eſe y Brenin rhag gwall.

4 "Rhan a gaiff o Arjant y gweſdfaeu." *Cott.* 5. & 6. & *H.* 2.

5 Ei Nawdd yw o'r pan ddotto y Brenin ei draed yn ei arffed yn y el i'w yſdafell, dwyn y dyn a wnel y cam.

6 Efe a ddyly fwytta ar [*al.* o, *H.* 2. *M. Cott.* 5. & 6.] un ddyſgl a'r Brenin, a'i gefn ar y tan.

7 "Ac eiſoes bwyd ſaig a gwirawd a "gaiff, can nid oes gyfedd iddaw." *H.* 2. *Cott.* 5. & 6.]

8 "Efe a ennyn y gannwyll gyntaf "[*al.* y canhwylleu, *Cott.* 5.] rhag bron y "Brenin wrth fwyd, *Cott.* 6. & *alii* [*al.* "wrth fwytta. *Cott.* 5.]

9 Ei Sarhaad yw chwe' buw a chweugaint o arjant.

10 Ei Werth yw chwe' buw a chwe' ugeinmuw.

NOTAE.

[a] *praedii* ſui] i. e. Officium hoc feodo particulari annectitur, cujus ſervitus propria eſt pedes Regis in conviviis principalibus in gremio tenere. Similes ſervitutes, inter nobiliſſimas reputandae, etiamnum apud nos ſunt ſollemnes; cum enim Reges noſtri inaugurantur, plures ex nobilibus & generoſis Viris, cum Magiſtratibus quarundam Civitatum & Municipiorum, ſibi officia particularia in Eccleſia & in Aula apud Regem novum peragenda vendicant, quae Majoribus vel Deceſſoribus ſuis olim erant conceſſa. Et Conſilium Judicum a Rege inaugurando ſemper inſtituitur ad Vindicias omnium qui jus Miniſteria, quaecunque fuerint, peragendi illo tempore ſibi arrogaverint, determinandas.

CAP. XXXVIII.

De Villico Dominici Regii.

VILLICUS dominici regii eſt tertius.

2 Terram poſſidebit liberam.

3 Poſt [a] Diſpenſatorem illius praecipua cura eſt curiam [b] cuſtodire.

PEN. XXXVIII.

Am y Maer Biſwail.

TRYDYDD yw Maer y biſwail.

2 Efe a ddyly ei Dir yn rhydd.

3 Efe a ddyly warchadw y Llys yn bennaf wedi 'r Yſdiward llys.

4 Efe

NOTAE.

[a] *Diſpenſatorem*] Wallice *Yſdiward llys*, quae vox in aliis codicibus non invenitur. *Yſdiward* eſt Anglicum **Steward**, vel ut Scotobritannis dicitur **Stuart**, quod Officii nomen poſtea fuit apud illos gentilitium, & Auguſtiſſimae Familiae quae Britanniae noſtrae per plures annos imperavit (a qua Regia noſtra Gens eſt oriunda) nomen fuit proprium. Vide Gloſſar. v. *Yſdiward*.

[b] *Curiam cuſtodire*] i. e. Armentorum & Pecorum quae ad Familiam Regiam ſuſtentandam

4 Efe a ddyly gym'ryd a roddo y Maer a'r Cynghellawr o dda attaw i ddaly y Llys.

5 Efe biau barottoi holl reidjeu y Llys.

6 Efe biau holl Ddirwy a Chamlwrw *gwyr* y faerdref.

7 Efe a ddyly Ebediw gwyr y faerdref, ac Amobr eu merched. [*al.* Amobreu merched y Bileinjeid a fwynt y mywn maerdrefi y Llys. *H.* 3. *P. Cott.* 4. & *alii.*]

8 Yn y bo dadlau y rhwng dau wr o wyr y faerdref am dir a daear, neu am ladrad, neu am ymladd, efe a ddyly bedair ar hugaint.

9 Efe a ddyly dyngu dros Dir y llys.

10 Efe a ddyly dri ugaint o bob carcharawr a el y mywn geol.

11 Efe a ddyly Wefdfaeu i gan wyr y faerdref.

12 Y gwartheg a fo yn ei warchadw ef dair nos cyn eu lladd, efo biau eu Crwyn.

Al. " Efe biau Grwyn y gwartheg [a " lather yn y gegin, *H.* 2.] a fo dair nos " ar wartheg y maerdy." *Cott.* 6. & *M.*

Al. " Maer y bifwail a gaiff Grwyn yr " ychen a'r gwartheg a lather o'r [*al.* yn " y, *J.*] Llys, o's cetwis efe hwynt dair " nos." *H.* 3. *P.* & *Cott.* 4.

13 Ni ddyly neb Grwyn gwartheg y Maer bifwail namyn efe ei hun, na'r Brenin a fo, nac efe ni fo yn y Llys.

14 " Maer bifwail a gaiff y Swyf a'r " Bloneg o'r Llys." *Cott.* 6. *H.* 2. & *M.* [*al.* a gaiff Wer a Bloneg yfgrubl y Llys. *H.* 3. *M. Cott.* 4. & *J.*]

15 " Cyd farhao y Gwafaneuthwyr [*al.* " farhaont Gwafaneuthwyr y llys, *Cott.* " 6.] y Maer bifwail, [ar eu ffordd, *H.* 2.

4 Quae Praepofitus & Cancellarius illi tradent de reditibus regiis ipfe accipiet ad Curiam fuftentandam.

5 Omnia quae neceffaria erunt in ufum Curiae, ipfe [c] procurabit.

6 Multas publicas & privatas Vaffallorum dominici fibi accipiet.

7 Heriota Vaffallorum dominici, & Maritagia filiarum eorum ad illum pertinent.

8 Si controverfiae exoriantur inter Vaffallos dominici de haereditatibus, vel de furto, vel de caede, illi XXIV denarii debentur.

9 Ille jurabit [d] pro Dominico.

10 Cum quis in carcerem injicitur, LX denarii [e] illi debentur.

11 A Villanis Dominici fuftentabitur.

12 Jumentorum, quae in ejus cuftodia fuerint trinoctio ante mactationem, Pelles habebit.

Al. Pelles vaccarum in ufum culinae mactatarum, quae per trinoctium cum jumentis dominici pabulabantur, ad illum pertinent.

Al. Ad Villicum dominici regii pertinent Pelles boum & vaccarum in ufum Aulae mactatorum, fi per tres noctes *continuas* illos cuftodierit.

13 Pelles jumentorum [f] Villici dominici nemo praeter illum accipiet, five Rex fit in Aula, five abfuerit.

14 Sebum & Adeps animalium [g] Curiae ad Villicum pertinent.

15 Si Miniftri aulici Villicum dominici injuria affecerint, dum efculenta & potulenta e culina vel cella ad aulam portaverint,

NOTAE.

in Dominico Regio aflervabantur curam gerere. *Llys*, ut fupra vidimus, non reftringebatur tantum ad Aedificia palatii.

[c] *procurabit*] praeparabit, vel comparabit, ut praefto femper fuerint.

[d] *pro Dominico*] Cum frequenter accidere neceffe erat, ut lites orerentur de agris qui dominico vendicabantur, num ad illud pertinebant necne, & controverfias iftiufmodi nemo potuerat tam exacte determinare, quam Villicus dominici cui ejus procuratio de jure committebatur, idcirco illius erat, Juramento prius praeftito, de terris controverfis teftimonium dare, num revera dominico accenferi debebantur, vel potius num ad feudatarios illius manerii pertinebant. Hae terrae controverfae hic appellantur *Tir y llys*, ad verbum Terra curiae, i. e. ut ego interpreter, Fundi regii quos Rex ipfe feudi nomine nondum aliis tradiderat, fed fub fe tenebat. Tales fundos five regii fuerant five Domini inferioris, qui Vaffallos in manerio fuo fibi fubditos habuerit, noftri JCti Dominicum appellare folent, Anglice, **Demeine**; fed de fundis regiis hic folum agitur, non de terris inferiorum Dominorum, qui omnes licet Vaffallos proprios habuerint, terras tamen fuas in capite (ut forenfi vocabulo utar) fub Rege tenebant. Vide §. 16. infra.

[e] Ille enim, ut exiftimo, in carcere detentos fuftentare tenebatur ex reditibus regiis, ob quam cauffam illi hoc honorarium debebatur.

[f] eorum nempe quae ille in agris dominici aluerit.

[g] Curia in hoc capite non in fenfu legis Romanae fumitur pro Confilio Judicum, vel pro loco in quo Comitia pro eligendis Magiftratibus celebrabantur, nec pro loco in quo Judices cauffas judicabant, fed pro Domicilio vel Palatio Regum Wallicorum. Hinc deducuntur Gallicum *Cour*, & noftrum **Court.**

rint, modo in viâ fuerint, ad compenſationem faciendam non tenebuntur.

16 Patrocinium ejus extendit ad deducendos noxios extra limites dominici.

17 In refectorio pernoctabit.

18 Multa pro injuria ejus eſt VI vaccae & CXX denarii.

19 Pretium caedis ejus eſt CXXVI vaccae, cum tribus elevationibus.

" & *alii*] wrth ddwyn bwyd a llyn o'r " gegin, ac o'r feddgell [o'r yſdafell, *per-* " *peram. Cott.* 6.] parth a'r neuadd, ni " ddiwygir dim iddaw am hynny. *J.* & *alii.*

16 Ei Nawdd yw dwyn y dyn a wnel y cam dros derfyn Tir y llys.

17 Ei Letty yw y Bwytty.

18 Ei Sarhaad yw chwe' buw a chweugaint o arjant.

19 " Ei Werth yw chwe' buw a chwe' u- " geinmuw, gan dri drychafel." *Cott.* 6. *H.* 2. & *M.*

CAP. XXXIX.

De Apparitore.

APPARITOR eſt quartus.

2 Terram immunem poſſidebit; & ſi Rex fuerit in aula ferculum cibi habebit.

3 Stabit inter duos [a] poſtes, & domui cavebit, ne incendatur dum Rex comedit, cura enim domus ab incendio tuendae ad illum ſpectat: Cum Comminiſtris combibet. Non ſedebit cum Rex ederit vel biberit in aula, nec poſtem qui prope Regem eſt [b] percutiet. Refectione peracta, edat ipſe etiam cum Comminiſtris.

4 Potum legitimum habebit, [c] pocula nempe ex quibus in aula bibitur cereviſiae plena, cereviſiae aromatitis ſemiplena, & medonis ad trientem plena.

5 Coria femorum boum & vaccarum qui illius [d] delatione capiuntur, ad conficiendas caligas malleolos attingentes habebit; & V Idus Novembris habebit Tuni-

PEN. XXXIX.

Am y Rhingyll.

PEDWERYDD yw y Rhingyll.

2 Efe a ddyly ei Dir yn rhydd; a phan ſo y Brenin yn y Llys, efe a ddyly fwyd ſaig.

3 Efe a ddyly ſefyll y rhwng y ddau boſd, a gwyljaw rhag lloſgi y ty tra ſo y Brenin yn bwytta, [canys efe a ddyly oglyd y neuadd rhag tan yna, *P.*] ac a ddyly yfed y gyd a'r Swyddwyr; ac ni ddyly eiſdedd tra ſo y Brenin yn bwytta nac yn yfed yn y neuadd, ac ni ddyly daraw y poſd y parth y bo y Brenin. [Gwedy bwyd, yſed yntau gyd a'r Gwaſaneuthwyr. *H.* 2.]

4 Efe a ddyly [Wirawd gyfreithawl, nid amgen, *H.* 2.] llonaid y lleſdri y gwallofjer ynddunt [*al.* y gwaſaneuther a hwynt yn y llys, *H.* 2.] o'r cwrwf, ac eu hanner o fragawd, ac eu traean o fedd.

5 Efe a ddyly Goeſeu yr ychen a'r gwartheg a gaffer o'i gyhudd ef i wneuthur cuaraneu cyſuwch a'i uffarneu; a nawfedydd Calan Gauaf, Pais, a Chrys, a Llawdr heb

NOTAE.

[a] *poſtes*] Num hi poſtes ſint iidem cum columnis ſaepius jam memoratis non certo liquet; credo tamen eoſdem fuiſſe, & tam ad laquear ſuſtentandum, quam ad aulam decorandam, & ad ſuperiorem partem ab inferiori dividendam fuiſſe erectos.

[b] Hoc enim eſt Silentiarii, cujus ſolum eſt ſilentium in aula inter convivandum indicere. In aula Apparitor quandocunque opus fuerat, hac & illac circumcurſare, & delinquentes, ſi qui eſſent, ad Regem vel Praefectum palatio adducere tenebatur, ab illis pro delictis poenas meritas accipiendos. Silentiarius autem ni fallor in certo loco ſemper conſiſtebat, ubi poſtem fixum qui ſupra Sacerdotem domeſticum poſitus, ſi opus fuerat, percutiebat. Et tunc ſi illius monito non obtemperabatur, Apparitor de loco ſuo diſcedebat, & in eos qui turbas movebant manus injiciebat.

[c] Haec quantitas potus ſaepius iterata inopiam morumque ſimplicitatem iſtorum temporum plus ſatis indicat.

[d] *delatione capiuntur*] De jumentis villanorum fugitivorum lex loquitur, quae illi cum aufugerint celare conabantur. Iſta jumenta ſi Apparitor produxerit, pro mercede habuit corium de femoribus iſtorum ad conficiendas caligas. Apparitoris enim officium inter alia fuit Eſcaetas Regis colligere, & ad Aulam ferre. Eſcaetae autem, definiente Cowello, (ut id hic obiter adnotem) ſunt Bona omnia tam mobilia quam immobilia, quae ad Regem aliumve Dominum feudi ob delictum Feudatarii, vel defectum haeredum lege redeunt.

heb denllif a ddyly eu caffael: cyhyd y dyly bod ei ddillad a chwlm ei lawdr. Calan Gauaf y dyly gaffael Cappan; a Chalan Mawrth neu Chwefrawr, Mantell.

Al. " Efe a gaiff Goefgyn pob eidon a " lather yn y gegin i wneuthur cuaraneu " iddaw; ni byddant uch no hyd i uffar- " nedd [*al.* uchharnedd, *H.* 2.] ei draed." " *H.* 3. Nawfed dydd cyn Calan Gauaf " [*al.* Rhagfyr, *Cott.* 6.] y caiff [i gan y " Brenin, *Cott.* 6.] Bais, a Chrys, a Chappan, " a thair llath [*al.* cyfelin, *Cott.* 6. & *H.* " 2.] o Liain o ben ei elin hyd ym mhen " ei fys perfedd i wneuthur llawdr iddaw. " Ni bydd hyd yn ei ddillad namyn [hyd " odd, *Cott.* 6.] is pen ei glun [*in MSS.* " lin *mendofe*] wrth glwm ei lawdr. Ca- " lan Mawrth y caiff Bais, a Mantell, a " Chrys, a Llawdr. Penguch hagen a gaiff " yn y tri amfer." *H.* 3. & *P.*

6 Efe a ddyly rannu [yd y Taeawg *(al.* Cyllidus, *H.* 2.) ffoawdr a'i farwdy, *H.* 3.] y rhwng yr Arglwydd [a'r Maer, *H.* 2.] a'r Cynghellawr: [Yntau a gaiff yr yfgub a fo dros ben wrth ei rannu. *H.* 3.]

7 Efe a ddyly gwbl o'r Cig bwlch a fo yn y marwdy, [a'r Mehin bwlch, *H* 3.] a'r Ymmenyn bwlch, a'r Maen ifaf o'r freuan, a'r Llin glas [a'r Dulin oll, a'r Llinad, *Cott.* 6.] a'r Wanaf ifaf o'r yd [*al.* a'r To nefaf i'r ddaear o'r feifgawn, *H.* 2.] a'r Jeir, [a'r Gwyddeu, *H.* 2.] a'r Catheu, a'r Fwyall gynnud [a'r Bwaill, a'r Crymmaneu, *H.* 2.] a'r Talar o'r yd yn y ddaear; ac oni bydd talar, ei Eirjonynneu.

8 Efe a ddyly o bob ty [o'r, *P.*] y del ar Negefeu y Brenin iddaw, Dorth a'i Henllyn.

cam, Camifiam, Braccas fine [e] duplicatura; & veftimentum *fuperius* ejus pertinget ad ligamen braccarum. Calendis Novembribus habebit Pileum; item Calendis Februariis vel Martiis. Lacernam.

Al. De corio femorum omnium jumentorum quae in ufum culinae mactantur, habebit quantum fufficiet ad conficiendas caligas quae pertingent ad malleolos pedum fuorum. V Idus Novembr. [*al.* Decembr.] accipiet a Rege Tunicam, & Camifiam, & Pileum, & tres cubitos panni lintei ab imo cubito ad extremum medium digitum ad conficiendas braccas fuas. [f] Veftimentum ejus non ultra femora ejus pertinget a cinctura fuperiori braccarum fuarum. Calendis Martiis habebit Tunicam, Pallium, Camifiam & Braccas. Redimiculum capitis quoque habebit [g] tribus temporibus *follemnibus*.

6 Frumentum [h] Vaffallorum fugitivorum & quod ex efcaetis *ad Regem redierit*, inter Dominum & Praepofitum, & Cancellarium dividet, & Fafcem [i] refiduum ex divifione, *fi quis fuerit*, fibi retinebit.

7 Ex efcaetis habebit Fragmina carnis & vafa Lardi & Butyri [k] decifa, molae trufatilis Lapidem inferiorem, Linum viride & nigrum omne, & Semen lini, Seriem infimam *ex acervo* frumenti folum pertingentem, Gallinas, Anferes, Feles, Securim ad fecanda ligna, Secures *alias* & Falces, Frumentum in Porca tranfverfa in fronte agri crefcens, & fi talis non fuerit, quicquid de [l] porcis dimidiatis quibus aratio clauditur, provenerit.

8 In omni domo quam ad negotia Regis peragenda adiverit, Panis & [m] Companagium illi praebebuntur.

9 Lancea

NOTAE.

[e] *duplicatura*] Wallicum *Tenllif*, auctore Davifio eft Suffultura veftis, vel Pannus fubductitius, quae exprimuntur fatis commode voce Duplicatura, Angl. **A Lining of a Garment:** & cum vocabulum mihi alias non occurrit, Davifio monenti obtemperandum duxi. Thomas Gulielmius (cui Vocabularium Latino-Wallicum Dictionario Davifiano annexum acceptum debemus) *Tenllif* exponit per Linoftema, Angl. **Linfey-Woolfey.**

[f] *Veftimentum*] Wallice *Dillad*, Tunica inferior, qua fola utebatur cum iter faciebat ad citandos reos, videtur idem effe cum *Pais* in Paragrapho fuperiori. *Mantell* quod infra habemus, fuit Lacerna vel Pallium quo in Curia induebatur, cum reos a fe citatos fecum ad cauffas fuas agendas introduceret.

[g] Tribus Feftis principalibus, cum Regi in aula adftare tenebatur.

[h] Potius Villanorum, qui fervorum ad inftar agros pro Domino feudi colunt, & ad ejus arbitrium fructus exinde provenientes confervare tenentur. Wallicum enim *Taeog* pro Vaffallis feuda ignobilia poffidentibus, & pro Villanis proprie fic dictis fumitur. *Cyllidus* dicuntur qui ad annuas penfitationes folvendas erant obligati.

[i] Fafcem imparem. Fafces enim Praepofiti & Cancellarii regia portione prius fubducta bifariam dividebantur, & fi fuerat poft partitionem factam refiduus fafcis, Apparitoris erat.

[k] *decifa*] i. e. de quibus aliquid decifum fuerit ad comedendum, priufquam Apparitor illa pro Domino arripiebat; & tunc talia vafa pro fuis vendicabat.

[l] *porcis dimidiatis*] Wallice *Eirionynneu*, i. e. Limbis vel inftitis aratis (Metaphora a veftimentis ducta) quibus aratus ager per longitudinem utrinque clauditur.

[m] i. e. Cibus qui cum pane pro efca datur. Vide Gloffarium v. *Enllyn*.

9 Lancea ejus erit tres Cubitos longa, quarum duos pone, & unum ante ſe tenebit.

Al. Lancea Apparitoris non longior erit tribus [n] cubitis, ne *eminus* conſpiciatur cum ad citandos *reos* exiverit.

10 De praeda ex aliena regione rapta accipiet Juvencum jugi expertem, vel Junicem quae ſemel pepererit.

11 Mortuo Apparitore omnia ejus bona ad Regem lege redeunt. *al.* [o] in miſericordia Regis erunt.

12 Bona Praefecti venatorum ob delictum ab eo perpetratum publicanda, Apparitor publicabit.

13 Si Apparitor [p] ſedens cum cauſſae judicantur contumelia fuerit affectus, compenſationem nullam habebit praeter Cribrum plenum avena, vel avenae glumis, & Putamen ovi.

Al. " Si dum cauſſae regiae dijudicantur Apparitor ſedens injuria afficiatur, ſatisfiet illi cribro pleno avenae ſilveſtris, & Putamine ovi; ſedere enim non debuerit cum cauſſae regiae judicantur.

14 De citatione ab Apparitore facta teſtimonium ejus erit ſufficiens.

15 Citatio Apparitoris, quam coram teſtibus idoneis vel *verbis prolatis*, vel poſtem ter percutiendo factam fuiſſe ſignificaverit, non denegabitur niſi per ſententiam Curiae. Et ſi denegetur, citatus denegabit per juramentum ſuum & duorum virorum ejuſdem cum illo dignitatis.

16 Citatio ab Apparitore ſine teſtibus facta denegari poteſt Juramento trium virorum.

17 Multa pro injuria ejus ſecundum quoſdam eſt aeſtimanda ſecundum dignitatem poſſeſſoris terrae in qua laeditur, & ita Pretium caedis ejus. Sed alii dicunt Inju-

9 Tair cyfelin [a fydd, *M.*] yn hyd ei Wayw, [*al.* Bilo, *H.* 2. & *M.*] dwy drach cefn, ac un rhagddaw.

Al. " Gwayw y Rhingyll ni bydd hwy " no thair llath, rhag ei arganfod pan ddel " i wyſjaw." *P.* & *J.*

10 O'r anrhaith a ddyccer o orwlad, efe a ddyly Darw neu Anifail [*al.* Ych jeuangc, *H.* 3.] nid el a dan wedd [eiroed, *H.* 3.] neu Gynflith.

11 Pan fo marw y Rhingyll, y Brenin biau ei dda oll. [*al.* yn nhrugaredd yr Arglwydd y bydd yr eiddaw. *Cott.* 6. & *H.* 3.]

12 " Pan anrheither y Pencynydd o'i " gam, y Rhingyll a'i hanrheitha." *H.* 2.

13 O ſarheir y Rhingyll ac ef yn eiſdedd tra fo y dadleu, ni ddyly gaffael namyn gograid ceirch [*al.* eiſin, *H.* 2.] a bliſgyn wy.

Al. " Or ſarheir y Rhingyll o'i eiſdedd " yn nadleu y Brenin, ni chaiff ond gog- " raid hilgeirch a chuccwy wy yn nhal ei " Sarhaad, can ni ddyly efe eiſdedd y tra " wneler dadleu y Brenin.

14 " O'r wys a wnel y Rhingyll credadwy fydd ei eireu.

15 " Gwys Rhingyll, a thyſdon addwyn " yn y lle, gan dyſdu iddunt y wys, [*al.* " gan dyſdon, *P.*] neu daraw Poſd dair " gwaith, ni eill neb fyned yn ei herbyn " [*al.* ni ellir ei gwadu, *P.*] onid trwy lys. " [Pan watter hagen, llw y dyn a wyſer " ar ei drydydd o wyr un fraint ag ef a'i " gwatta. *H.* 2. & *M.*]

16 " Gwys Rhingyll heb dyſdon, o dair " llaw y gwedir." *H.* 3.

17 Ei Sarhaad yw herwydd rhai cymmaint a Sarhaad perchennawg y tir y ſarhaer arnaw, ac y felly ei Alanas. Eraill a ddywaid panyw tair buw a thri ugaint o arjant

NOTAE.

[n] Cum Wallicum *Llath* deſcribatur per *Cyfelin* in §. 5. ſupra in Additamento ibi inſerto ex Codd. H. 3. & P. & hic rurſum in Codd. P. & J. ut & ſupra in Codd. Cott. 6. & H. 2. pro variante lectione ꝛ̃ *Cyfelin* inveniatur, per Cubitum hic quoque vertendum duxi. *Llath* primario ſenſu Virgam denotat. Communiter pro Menſura trium pedum (Angl. A Yard) apud Wallos ſumitur; quae longitudo nimis abnormis hic locum habere nequit. *Llath* in his Legibus Longitudinem abſolute ſumtam videtur denotare, ſed a ſubjecta materia determinandam. Ita Cott. 5. in Capite de terris metiendis, " *Deu-* " *naw Troedfedd a fydd yn hyd Gwialen Hy-* " *wel Dda, a deunaw Llathen i honno a fydd yn* " *Hyd yr Erw, a dwy Lathen Led.*" i. e. Pertica Hoëli Boni erit XVIII Pedes longa, quae Longitudo decies octies multiplicata conſtituet Longitudinem Jugeri, & bis ſumta Latitudinem. Ubi notandum quod *Llath* & *Llathen* ſunt ſynonyma.

[o] *in miſericordia Regis erunt*] Formula haec loquendi a JCtis Anglis poſt Normannorum adventum mutuo eſt accepta. Apud illos in miſericordia Regis eſſe dicuntur ii qui ob fixa & definita in Legibus delicta a Rege, vel Judice qui ejus vicem gerit, quali ille vult multa diſtringi poſſunt. Hic in miſericordia Regis eſſe idem valet ac ejus bona mobilia omnia ad Regem lege redire, quod nos Eſcaetam vocamus. Hinc Multae ad libitum impoſitae Forenſibus noſtris vocantur Amerciamenta.

[p] *ſedens*] Illius enim erat quaquaverſum ire, & cavere ne rixae in Curia orerentur, & ne ob turbas ibi concitatas dum cauſſis agendis Conſilium erat occupatum, intempeſtive diſturbaretur.

arjant yw ei Sarhaad. Ei Werth yw tair buw a thri ugeinmuw.

riam ejus III vaccis & LX denariis aeſtimari, & Pretium caedis ejus aeſtimari debere LXIII vaccis.

PEN. XL.

Am y Porthawr.

PUMMED yw y Porthawr.

2 Efe a ddyly ei Dir yn rhydd, a'i Dy o fywn y porth, [*al.* yn y caſtell drachefn y ddor. *Cott.* 6. & *H.* 2.]

3 Efe a ddyly ei Ymborth yn waſdad o'r llys, a Saig pan fo y Brenin.

4 Efe a ddyly o bob Anrheg a ddel trwy y porth ei Ddyrnaid, nid amgen o aeron, ac wyeu, a phenweig.

5 Efe a ddyly o bob pwn cynnud a ddel trwy y porth Yſgyren [*al.* Bren, *Cott.* 6. & *H.* 2.] a dynno yn ddileſdair i'r march a'i law ar y porth. [A phren hefyd o bob bennaid, nid amgen pren a allo ei dynnu a'i unllaw heb leſdair ar gerdded y meirch a'r ychen; a chyn ni allo dynnu un pren, pren eiſoes a gaiff, ac nid y mwyaf, (*al.* nid yr un a ddewiſo. *Cott.* 6.) *M.*]

6. Efe a ddyly bedair ceinjawg o bob carcharawr y cauo y porth arnaw. [*al.* a garcharer gan jawn yn y llys. *Cott.* 6. & *M.*]

7 Efe a ddyly dynnu crwyn yr anifeiljeid a ladder yn y gegin; yntau a ddyly Geinjawg o bob un o naddunt hwy.

8 " Efe a gaiff Gleddyf biſwail a Rhefr " y gwartheg a lather yn y gegin." *Cott.* 6. *H.* 2. & *alii.*

9 Efe a ddyly o'r anrhaith o foch [*al.* o'r moch preiddyn, *Cott.* 6. *H.* 2. & *M.*] a ddel trwy y porth Hwch a allo efe erbyn [*al.* herwydd, *Cott.* 6.] ei gwrych ei dyrchafael a'i unllaw [i wrth y ddaear, *Cott.* 5.] yn y fo cyfuwch ei thraed a thal ei lin ef. [*al.* mal na bo is ei thraed no phen ei lin. *Cott.* 6.]

10 Efe biau y Llwdn cwtta a ddel i'r porth.

CAP. XL.

De Oſtiario.

OSTIARIUS eſt quintus.

2 Terram poſſidebit liberam; & Domicilium intra portam habebit. *al.* in caſtello pone oſtium.

3 Victus illi ſemper ex Aula praebebitur, & Rege praeſente Ferculo donabitur.

4 De quolibet [a] Donario per portam allato habebit Manipulum, [b] Fructuum ſcilicet, Ovorum, & [c] Harengorum.

5 De quolibet ſagmate cremiorum quae in Aulam per portam inducuntur, Lignum unum quod de equo non detento detraxerit, manu altera portae affixa, ſibi accipiet. Lignum quoque de quolibet vehe *habebit*, lignum *unum* nempe quale manu una *de carro* extraxerit, equis & bobus non impeditis; & ſi lignum nullum extrahere potuerit tamen *unum* lignum habebit, ſed non maximum. *al.* non quodcunque elegerit.

6 A quolibet homine in carcere incluſo accipiet IV denarios ob oſtium *carceris* contra eum clauſum. *al.* qui ob juſtam cauſſam in Aula incarceratus fuerit.

7 Animalia quae in uſum culinae mactantur, excoriabit, & Denarium accipiet pro unoquoque eorum.

8 Splenem & Inteſtinum rectum jumentorum in uſum culinae mactatorum, ille habebit.

9 Ex praeda porcorum per portam inductorum Sus ad eum pertinebit, quam per ſetas una manu a terra erigere potuerit, dum pedes ejus genua ſua pertingant.

10 Quodcunque jumentum cauda carens per portam intraverit ad illum pertinet.

Al.

NOTAE.

[a] *Anrheg* Wallicum pro Donario uſurpatur. In his libris videtur ad Eſculenta reſtringendum. Hic accipiendum eſt de rebus minutis quae ſub Canonem Villanorum, vel ſub majores penſitationes Hominum liberorum, de quibus poſtea, non cadebant. Et ni fallor haec ut plurimum gratuito pendebantur, & ob eam cauſſam hic vocantur *Anrheg jon.*

[b] Wallice *Aeron.* Hic fructus quilibet edules deſignari videntur, praeſertim ii qui in arboribus naſcuntur, Pruna puta, Poma, Pyra, Nuces & alia iſtiuſmodi, ut olim monuit Daviſius.

[c] Harengus qui vulgo apud nos Halec vocatur, eſt piſcis qui in mari mediterraneo non invenitur, & ob eam cauſſam a Veteribus non eſt memoratus. Ideoque Harengi vocabulo potius uſus ſum, quod uſurpatur ab eruditiſſimis noſtri ſaeculi Hiſtoriae naturalis Auctoribus, Willughbeio & Raio, qui Piſcium Hiſtoriam luculentiſſimam conſcripſerunt.

Al. Si inter jumenta de praeda per portam introducta ullum fuerit cauda carens, Oſtiarius illud ſibi capiet.

11 Jumentum etiam quod ultimo per portam inducitur ille habebit.

12 In dominico regio Apparitoris officio fungetur, & ex quolibet maritagio inde debito IV denarii illi debentur.

13 Colonos dominici ad opera facienda convocabit, & ex unaquaque multa illorum ſive publica ſive privata Honorarium accipiet.

14 Ea quibus opus illi in Curia fuerint, gratis pro illo peragentur: Caſei etiam quem torruerit Reliquias habebit.

15 [d] Stramen in uſus Aulicos colligendum ipſe comparabit, & ignes accendi curabit.

16 Patrocinium ejus *extendit* ad protegendum noxium dum Praefectus palatio per portam ad hoſpitium ſuum iverit, qui illum ad locum tutum deducet.

17 Multa pro injuria ejus erit VI vaccae & CXX denarii.

18 Pretium caedis ejus eſt CXXVI vaccae.

Al. "O'r anrhaith wartheg a ddel i'r "porth, or bydd Eidon cwtta arnai, y "Porthawr a'i cymmer. [*al.* a'i caiff. *H.* 2. & *M.*] *Cott.* 6.

11. "A'r Eidon diwethaf a ddel i'r porth "hefyd efe a'i caiff." *M.* & *alii.*

12 Efe a ddyly fod yn Rhingyll yn y faerdref, ac a ddyly bedair ceinjawg o bob amobr a ddel o honai.

13 Efe a ddyly wyſjaw gwyr y faerdref i waith, ac a ddyly o bob dirwy a chamlwrw a ddel arnaddunt, obr.

14 Efe a ddyly ei Negeſeu yn rhydd yn y Llys oll; ac a ddyly Gadit y caws a boppo.

15 Efe a ddyly arlwyaw y Llys y am beri gwellda, a pheri cynneu y tan.

16 Ei Nawdd yw cadw y dyn a wnel y cam yn y el y Penteulu i'w letty trwy 'r porth, a'r Penteulu a ddyly ei ddwyn *hyd* yn ddiogel.

17 Ei Sarhaad yw chwe' buw a chweugaint o arjant.

18 Ei Werth yw chwe' buw a chwe' ugeinmuw.

NOTAE.

[d] Stramen vel Foenum hic intelligitur quo utantur Domeſtici ad lectos ſternendos. Vide Cap. XVIII. §. 9. ſupra.

CAP. XLI.

De Vigile.

VIGIL eſt ſextus.

2 Terram habebit immunem. Commeatus perpetuus illi in Aula praebebitur, cum calceamentis; & quolibet [a] mane accipiet Panem cum Companagio pro jentaculo ſuo.

3 Vigil erit [b] Generoſus indigena; illi enim cura Regis committitur. *al.* illi Rex fidit.

4 Si Rex in Aula non adfuerit, ille poſt [c] Villicum primus ferculum habebit.

PEN. XLI.

Am y Gwylwr.

CHWECHED yw y Gwylwr.

2 Efe a ddyly ei Dir yn rhydd, a'i Fwyd preſwyl [*al.* yn waſdad, *H.* 2. & *M. al.* yn breſwylfoddawg yn y (*al.* o'r, *Cott.* 5.) Llys, *Cott.* 6.] a'i Archenad, a [phob bore y caiff, *Cott.* 6. *H.* 2. & *M.*] Dorth a'i Henllyn yn ei forefwyd. [*al.* foreufwyd, *Cott.* 6. *H.* 2. & *M.*]

3 "Rhaid yw bod y Gwyljwr yn Fon"heddig gwlad, canys iddaw ydd ymddi"redir o'r Brenin." *H.* 2. *M.* & *Cott.* 5. [*al.* ydd ymddirjed y Brenin, *Cott.* 6.]

4 "O ni bydd y Brenin yn y Llys, yn "gyntaf gwedi y Maer y caiff efe ei Saig." *H.* 2. *Cott.* 5. 6. & *M.*

5 Ni

NOTAE.

[a] *mane*] Tota enim nocte vigilabat, ideoque jus faſque erat ut proximo mane poſt vigiliam peractam jentaculum lautum illi compararetur.

[b] Hoc videtur fuiſſe neceſſarium, cum Anglis (qui ni fallor in his legibus plerunque voce Advenarum, *Alldudjon*, deſignabantur) perſona regia vix tuto (illorum ſaltem ſententia) credi poſſe exiſtimabatur.

[c] Dominici regii.

5 Ni ddyly wyljaw *namyn* o'r pan eler i gyſgu hyd y dydd; yntau a ddyly gyſgu y dydd, ac na wnel ddim namyn er gobr. O cheffir yntau yn cyſgu yn yr amſer *y dyly wyljaw*, eſe a ddyly dalu camlwrw i'r Brenin oni feuddir; a chyd meudder yntau, ni ddyly gaffael ei Sarhaad.

6 "Aſgwrn [f] y dynien [ydynien, *Cott.* 6. & *M.* yntinien, *Cott.* 5.] a gaiff o bob "eidon a lather yn y gegin." *H.* 2. & *alii.*

7 Rhai a ddywaid y dyly Lygeid yr aniſeiljeid a ladder yn y Llys, ac y dyly ei Ddillad y am ei Gappan a'i Hoſaneu.

Al. Gwiſg a gaiff ddwy waith yn y flwyddyn i gan y Brenin; ac un waith [yn y flwyddyn, *Cott.* 6.] y caiff Eſgidjeu a Hoſaneu. *M.* & *H.* 2. [*al.* ac un waith ei Archenad. *Cott.* 5.]

8 Ei Nawdd yw o'r pan ddechreuo ganu ei gorn y nos i wyljaw yn y agorer y porth drannoeth.

9 Ei Sarhaad yw chwe' buw a chweugaint o arjant.

10 Ei Werth yw chwe' buw a chwe' ugeinmuw.

5 A tempore quo cubitum itur ad lucem uſque vigilabit; dormiet autem interdiu, nec quicquam faciet niſi [e] pro mercede. Sin tempore quo vigilare tenetur dormiens deprehenſus fuerit, multam Regi perſolvet, vel vapulabit; ſed ſi vapulaverit, compenſationem pro contumelia nullam accipiet.

6 Os pubis jumenti cujuſlibet in uſum culinae mactati habebit.

7 Sunt qui dicunt [g] Oculos animalium in uſum Aulae mactatorum illi deberi, ut & Veſtimenta cum Pileo & Tibialibus.

Al. Bis in anno a Rege Veſtimentum accipiet, & ſemel in anno Calceos & Tibialia.

8 Patrocinium ejus eſt, ex quo [h] cornu canere noctu inceperit, dum porta die poſtero aperiatur.

9 Multa pro injuria ejus eſt VI vaccae & CXX denarii.

10 Pretium caedis ejus eſt CXXVI vaccae.

NOTAE.

[e] *pro mercede*] Operis cujuſcunque quod interdiu peregerit. Cum enim officium ejus ſit noctu pro Rege excubare, & ejus perſonam dum dormiverit tutam cuſtodire, ſi aliquid ulterius illi interdiu injungatur, ad quod faciendum nullo modo obligari poſſit, fas eſt ut pro illo opere extraordinario mercedem acciperet.

[f] *y dynien*] Num hoc verbum (quod nullibi alias legi) recte verterim haereo. Quod mihi maxime probabile videbatur ſecutus ſum.

[g] *Oculos*] Symbola vigilantiae. Pileum quoque & Tibialia illi praebebantur, ut ab inclementia nocturni aëris melius defenderetur.

[h] Wallice *ganu ei gorn y nos i wyljaw*, cornu canere noctu cum tempus vigilandi advenerit. *i. e.* Poſtquam Rex cubitum iverit. Hoc enim cornu domeſticos omnes ſilere Vigil jubebat ne Regem inquietarent.

PEN. XLII.

Am y Cynnuttai.

SEITHFED yw y Cynnuttai.

2 Eſe a ddyly ei Dir yn rhydd, a'i Fwyd preſwyl pan ſo y Brenin, a'i Archenad.

3 Eſe a ddyly wrth gynnutta a ſo raid iddaw o'r Llys; ac o cyll ddim o hynny, eſe a ddyly ei dalu.

4 Eſe a ddyly gadw March y cynnud, a chym'ryd ei ebran beunoeth o'r Llys, a marchogaeth arnaw yn myned i gynnutta; ac o chyll ag ef ar ei warchadw, eſe a ddyly ei dalu.

5 Eſe a ddyly fanylu y cynnud o'r anſawdd y dotto ar y march, gwedy y del adref.

CAP. XLII.

De Lignatore.

LIGNATOR eſt ſeptimus.

2 Terram poſſidebit liberam: Cum Rex praeſens fuerit Commeatus ſemper illi praebebitur, cum [a] calceis.

3 Ea quibus opus habuerit ad lignandum ex Aula illi tradentur; & ſiquid ex illis amiſerit, compenſabit.

4 Equum portandis lignis deſignatum cuſtodiet, & pabulum ejus quotidie ex Aula ſumet, & equitabit ſuper illum cum ad lignandum exiverit, & ſi perdat eum dum ſub ejus cuſtodia fuerit, compenſabit.

5 Ligna domum illata minutius ab eo ſecabuntur.

6 Colla

NOTAE.

[a] *calceis*] Wallice *Archenad*. In Additamento ad Cap. XLI. §. 7. ſupra, quod in Cott. 5. eſt *Archenad*, in M. & H. 2. eſt *Eſgidjeu a Hoſaneu*. i. e. Calcei & Tibialia; ut inde probabile videatur quod voce *Archenad* Tegumenta non tam corporis, quam crurum & pedum deſignentur.

6 Colla animalium in uſum Aulae mactatorum ipſi debentur, eo quod ipſius ſecuri diſſecta fuerint.

7 Patrocinium ejus extendit quouſque ſecurim vel runcinam ſuam poſſit jacere.

8 Multa pro injuria ejus eſt VI vaccae & CXX denarii.

9 Pretium caedis ejus eſt CXXVI vaccae.

6 Efe a ddyly Yddfeu yr yſgrubl a ladder yn y Llys, ſef achaws y dyly, wrth eu hyſgyrnygu a'i fwyall ef.

7 Ei Nawdd yw hyd y gallo efe fwrw a'i fwyall, neu a'i wddyf.

8 Ei Sarhaad yw chwe' buw a chweugaint o arjant.

9 Ei Werth yw chwe' buw a chwe' ugeinmuw.

CAP. XLIII.

De Piſtrice.

PISTRIX eſt octava.

2 Victum & Veſtitum ex Aula habebit, & Ferculum cibi cum Rex praeſens fuerit, & Placentam reſiduam ex unaquaque ſpecie farinae quam pinſuerit, & Lectum in Cella penuaria

3 Nemini inter pinſendum aſſurget.

4 Patrocinium ejus erit quouſque radulam ſuam poſſit jacere.

5 Si nupta fuerit, Multa pro injuria ejus (ut & cujuſlibet uxoris) triens erit multae Mariti ſui: Si autem innupta fuerit, *Multa ejus erit* dimidia multae Fratris ſui.

6 Pretium caedis ejus, ſive nupta fuerit, ſive innupta, eſt dimidium pretii caedis fratris ſui.

PEN. XLIII.

Am y Boburjes.

WYTHFED yw y Boburjes.

2 Hi a ddyly ei Bwyd o'r Llys; a'i Dillad, a Saig pan fo y Brenin, a Theiſen diwedd pobi o bob amryw flawd a boppo, a'i Gwely yn y Bwytty.

3 Ni ddyly gyfodi rhag neb tra fo yn pobi.

4 Ei Nawdd yw hyd y bwrjo a'i chrafell.

5 Ei Sarhaad yw o bydd gwrjawg, traean ſarhaad ei Gwr, a hi a phob gwraig. O ni bydd gwrjawg, hanner ſarhaad ei Brawd.

6 Ei Gwerth yw, na hi a fo gwrjawg, na hi na bo, hanner gwerth ei Brawd.

CAP. XLIV.

De Fabro ferrario Aulico.

FABER ferrarius aulicus eſt nonus.

2 Terram poſſidebit liberam: [a] Victus perpetuus illi praebebitur, & Ferculum ſi Rex fuerit praeſens.

Al. Ipſe & Servus ejus ex Aula alentur.

3 Ea quibus opus fuerit in Curia omnia gratis faciet, praeter haec tria, [b] Cacabum nempe, & lanceae Cuſpidem & Securim lignatorum, pro quibus ſingulis mercedem accipiet pro ſuo labore. Potior autem eſt eorum opinio qui affirmant illi mercedem deberi pro Cacabo regio conficiendo, &

PEN. XLIV.

Am y Gof Llys.

NAWFED yw y Gof llys.

2 Efe a ddyly ei Dir yn rhydd; a'i Fwyd preſwyl, a Saig pan fo y Brenin.

Al. "Ei Ymborth ef a'i was a ddaw "o'r Llys." *Cott.* 6.

3 Efe a ddyly wneuthur rheidjeu y Llys oll yn rhad, eithr tri pheth, ſef yw y rhai hynny, Callawr, a Phen gwayw, a Bwyall gynnud, [*al.* Bwyall awchlydan, *Cott.* 6.] am bob un o'r tri pheth hynny efe a ddyly dal am ei lafur. [Cadarnach y dywedir y caiff efe werth ei waith o Gallawr y Brenin,

NOTAE.

[a] i. e. Commeatum perpetuum ſumtibus regiis in Aula habebit, & in Conviviis Rege praeſente Ferculo donabitur. In iſtis enim Conviviis (ut antea vidimus) Miniſtri aulici Fercula vel de Menſe regia, vel potius (ut reor) ex culina in uſus proprios accipere erant ſoliti.

[b] In noſtro codice verba Wallica ſunt haec, *Cant cwlldr, a Phen gwayw, a theddyf bwyall gynnud.* Pro *Cant cwlldr*, vocibus nihili, ſubſtitui ex aliis codicibus *Callawr*, Cacabum vel Lebetem. Vox *Theddyf* corrupta videtur pro *Neddyf*, Dolabellae ſpecie. Sed alii habent *Bwyall awchlydan*, Dolabram nempe qua pro ſecandis & interdum quoque pro dolandis lignis utebantur. In S. 1. Inſtrumenta haec ſic recenſentur, "Do- "labrum, Caldarium, & Ferrum lanceae."

Brenin, a Heiyrn rhwym porth y Caſdell, a Heiyrn y felin. *H.* 3. & *J.*]

4 Eſe a ddyly wneuthur eu rheidjeu i Swyddogjon y llys oll yn rhad; hwynteu a ddylyant wrth bob anrheg ei anrhydeddu ef.

5 " Gof llys biau Benneu [yr ychen a, " *H.* 3.] 'r gwartheg [a lather yn y gegin, " *H.* 2.] ac eu Traed o'r Llys, eithr y Ta- " fodeu a a i'r Yngnad llys, a llanw lle y " tafodeu i'r Gof o ran y Brenin o gig " morddwyd yr eidon." *Cott.* 6.

6 Eſe a ddyly Amobreu merched y Gofaint eraill [hyd y bo ei ſwydd, *H.* 3. *al.* a ſwynt y danaw ac wrth ei ohen. *H.* 2.]

7 Eſe a ddyly y Geinon [*al.* Gof llys biau Geinjon cyfeddwch, *M.*] ſef yw y Geinon, y Wirawd gyntaf a ddel i'r neuadd.

8 " Gwirawd gyfreithawl a gaiff o'r Llys, " nid amgen, Llonaid y lleſdri y gwallof- " jer a hwy yn y llys o'r cwrwf, a'i han- " ner o'r bragawd, a'r traean o'r medd. " A'r trydydyn a gaiff y meſur hwnnw " yw y Gof, odd' yna y Rhingyll, yn ddi- " wethaf y caiff y Trulljad.

9 " Gof llys a gaiff bedair ceinawg o " bob carcharawr y diotto yr Heiyrn i ar- " naw [pan ryddhaer. *H.* 3.]

10 " Ni eill neb Gof fod yn un gym- " mwd a'r Gof llys heb ei gannjad.

11 " Un rydid yw ar falu yn y felin a'r " Brenin." *Cott.* 6.]

12 Ei Le yn y llys yw yn nhal y faingc yn neſaf i'r Effeirjad teulu.

13 Ei Nawdd yw o'r pan ddechreuo wneuthur ei waith y bore yn y derfyno y nos honno.

14 Ei Sarhaad yw chwe' buw a chweugaint o arjant.

15 Ei Werth yw chwe' buw a chwe' ugeinmuw.

16 " Gobr merch Gof llys yw chweu- " gaint, [a'r Brenin biau. *Cott.* 6.]

17 " Gwerth ei Offer chweugaint.

18 " Cowyll ei ferch chweugaint a phunt. " Ei Hegweddi tair punt.

19 " Ebediw Gof llys chweugaint." *H.* 3.

pro Ferramentis quibus porta caſtelli munitur, & pro Ferramentis molendinariis.

4 Opera fabrilia [c] Miniſtrorum aulicorum gratis faciet, & illi viciſſim donabunt eum parte omnium donariorum ſuorum.

5 Faber ferrarius habebit Capita & Pedes jumentorum in uſum culinae mactatorum: Linguae vero Judici aulico debentur, pro quibus Rex Fabro dabit tantundem de parte ſibi ex femoribus jumentorum debita.

6 Maritagia filiarum Fabrorum qui ejus ditioni ſubjacent, ad illum pertinent.

7 Canon illi debetur. Canon hic vocatur [d] Potus primus qui in aulam infertur.

8 Potum legitimum ex Aula habebit, nimirum vaſa quae uſurpantur in aula cereviſiae plena, cereviſiae aromatitis ſemiplena, & medonis ad trientem plena. Et Faber ferrarius unus eſt ex triumviris qui hanc menſuram accipiet, caeteri duo ſunt Apparitor & Pincerna.

9 A quolibet e carcere liberato cui compedes detraxerit, Faber ferrarius IV denarios habebit.

10 Nemini artem fabrilem exercere in eadem cum illo commota abſque ejus licentia fas erit.

11 Eadem cum Rege in molendo immunitate fruetur.

12 Locus ejus in aula eſt ad latus Sacerdotis domeſtici in imo ſcamno.

13 Patrocinium ejus extendit a tempore quo opus ſuum mane inceperit, donec veſperi deſierit.

14 Multa pro injuria ejus eſt VI vaccae & CXX denarii.

15 Caedes ejus aeſtimatur CXXVI vaccis.

16 Maritagium filiae Fabri ferrarii aulici eſt CXX denarii, & Regi debetur.

17 Inſtrumentorum fabrilium ejus Pretium eſt CXX denarii.

18 Antipherna Filiae ejus ſeſquilibra aeſtimantur; & Dos tribus Libris.

19 Heriotum Fabri ferrarii aulici dimidio librae aeſtimatur.

NOTAE.

[c] Miniſtri hic memorati, ſunt ii qui ſub Diſpenſatore victum & potum Regi & Domeſticis ſuis parabant & miniſtrabant.

[d] *potus primus*] i. e. qui primus ad menſam adfertur, ſive fuerit Medo, ſive Cereviſia aromatitis, ſive Cereviſia communis: *Ceinon* hic (ſi non a Wallico *Cyntaf*, Primus, ſit arceſſendus) a Latino Canone derivari videtur, ideoque illam vocem retinendam duxi. Hic autem pro demenſo ſoli Fabro ferrario debito uſurpatur.

CAP.

CAP. XLV.

De Muſico Primario.

MUSICUS primarius eſt decimus.

2 Muſicus primarius is eſt qui jus cathedrae obtinuerit.

3 Muſicus primarius inter Miniſtros aulicos non numeratur.

4 Terram poſſidebit liberam.

5 Locus ejus *in aula* eſt ad latus Judicis aulici.

Al. Quoniam Muſicus primarius praecinere debet, ille proximus Praefecto palatii [a] aſſidebit. *al.* ſecundus a Praefecto palatii.

6 Inter cantandum a Deo incipiet, & deinde de Domino Aulae, [b] vel de alio *Domino cantabit*.

Al. Cum Rex cantica audire voluerit, Muſicus primarius illi canet duo cantica in ſuperiori parte aulae, unum de Deo, & alterum de Regibus; illius enim eſt in aula praecinere. [*al.* Muſicus enim primarius primus canere incipiet in aula] & Muſicus domeſticus tertium canticum in inferiori parte aulae canet.

Al. Cum Rex cantica audire voluerit, Muſicus primarius duo in Dei laudem, tertium autem de Principibus in interiori parte aulae cantabit.

7 Nemo aliquid [c] poſtulabit praeter Muſicum primarium; de lucro autem quod ipſe & Socii ſui fecerint, duplicem portionem accipiet.

Al. Ex quolibet Honorario *Muſicis* ultro conceſſo, vel ab iis poſtulato, vel pro mercede nuptiali dato, duplicem portionem accipiet, ſive praeſens fuerit ſive abſens, modo requiſiverit.

8 Merces nuptialis eſt XXIV denarii, qui Muſicis dabuntur quando puella primo nupſerit. [d] Ille autem convivis tunc miniſtrare tenetur ac ſi ipſe eſſet convivator.

PEN. XLV.

Am y Pencerdd.

DEGFED yw y Pencerdd.

2 "Sef fydd Pencerdd Bardd gwe-
"dy ennillo gadair." *P. M.* & *H.* 2.

3 "Ni hanyw y Pencerdd o rif y Swy-
"ddogjon llys." *J. P. H.* 3. & *Cott.* 4.

4 Efe a ddyly ei Dir yn rhydd.

5 Ei Le yw ar naill law yr Yngnad llys.

Al. "Canys Pencerdd a ddechrau bob
"cerdd, yn neſaf i'r Penteulu y dyly eiſ-
"dedd. *P.* & *J.* [*al.* ail neſaf i'r Penteulu
"fydd. *Cott.* 5.]

6 Efe a ddyly ddechrau cerdd, yn gyntaf o Dduw, a'r ail o'r Arglwydd bieuſſo y Llys, neu o arall.

Al. "Pan fynno y Brenin warandaw ca-
"nueu, caned y Pencerdd ddau ganu i-
"ddaw ynghyntedd y neuadd, un o Dduw,
"ac arall o'r Brenhinedd, canys efe a ddy-
"ly ddechrau cerdd yn y llys, [*al. canys*
"y Pencerdd a ddechrau ganu yn y neu-
"add gyſſefin, *Cott.* 5. *al. canys* efe biau
"ganu yn gyntaf yn y neuadd, *Cott.* 6. &
"*H.* 2.] a'r Bardd teulu a ddyly ganu y
"trydydd canu is cyntedd y neuadd."
Cott. 4. *P.* & *H.* 3.

Al. "Pan y mynno y Brenin gerdd i'w
"gwarandaw, caned y Pencerdd ddau
"ganu ym modd Duw, a'r trydydd o
"Bennaetheu yn y gwarthafdy." *Cott.* 6.

7 Ni ddyly erchi namyn Pencerdd; ac o'i gydennill a'i gydymdeithjon, dwy ran a ddyly efe eu caffael.

Al. "Efe a ddyly o bob da a rodder o
"fodd, nac o erchi, nac o gyfarws neith-
"jawr, ran dau wr, nac efe a fo yn y lle
"nac efe ni bo, o's gofyn.

8 "Sef yw Cyfarws neithjawr, pedair
"ar hugaint i'r Beirdd, a hynny ar y
"neithjawr gyntaf i'r wraig. Ac yntau a
"ddyly mal gwr meddjannus waſaneuthu
"arnaddunt hwy." S. 4.

9 "Ni

NOTAE.

[a] Mendoſum hoc. Haec enim fuit ſedes Muſici domeſtici. Vide Cap. XIX. §. 3. ſupra.

[b] *vel de alio*] Dominus Aulae hic eſt Rex vel Dominus iſtius Regionis. Illo abſente laudes Regis alterius decantabit Muſicus hic Wallorum primarius. Num hic alter Rex fuerit unus ex tribus Walliae Regulis tunc viventibus, vel alius aliquis ex Progenitoribus ſeu Deceſſoribus eorum, Arthurus puta, vel Utherus, vel Aurelius Ambroſius, quorum fortia facta carminibus Poetarum Wallicorum etiamnum celebrantur, incertum.

[c] *poſtulabit*] tanquam pro mercede ob cantilenas ſuas, Muſico primario praeſente. Hoc ni fallor ad Poëtas ſeu Bardos (ut ab antiquiſſimis temporibus hodieque vocantur) reſtringi debet, qui Vate primario praeſente, injuſſu ſuo, pro canticis ad citharam plerumque decantatis nihil petere audebant.

[d] Muſicus primarius.

9 " Ni ddyly [*al.* Ni eill neb, *Cott.* 6.] " Bardd erchi dim heb ei gennad ef hyd y " bo ei ſwydd [*al.* ei bencerddjaeth ef, " *Cott.* 6.] onid Bardd gorwlad fydd, canys " rhydd fydd hwnnw." *P. J. & H.* 3.

10 " Cyd gwaharddo [*al.* lludjo, *Cott.* " 6.] y Brenin roddi dim [*al.* da, *Cott.* 6.] " i Eirchjeid yn ei wlad, [*al.* gyfoeth, *Cott.* " 6.] hyd ym mhen ysbaid, rhydd fydd y " Pencerdd [o gyfraith. *P.*] *J. & H.* 3.

11 Efe a ddyly i gan bob Cerddawr [*al.* i gan y Cerddorjon jeuaingc, *S.* 4.] gwedy ydd ymadawo a'i ddyſg ef [*al.* pan ymadawont a thelyn rawn, a mynnu bod yn Gerddawr cyweithas, ac yn Eirchjad, *S.* 4.] bedair ar hugaint [o arjant yn ei obr. *S.* 4.]

12 Efe a ddyly bedair ar hugaint i gan bob gwraig a gyſgo gan wr, or ni's rhygaffo y genthi gynt.

Al. " Cyfarws neithawr a gaiff, nid am- " gen no phedair ar hugaint arjant i gan " bob morwyn pan wrhao. Ni chaiff ddim " o neithawr gwraig a rygaffo gynt dda ar " ei neithawr pan ſu forwyn." *Cott.* 6. & *H.* 2.

13 Efe a ddyly Amobr merched y Cerddorjon [a fwynt y danaw. *H.* 3. & *Cott.* 4.]

14 Ei Letty yw y gyd a'r Edling.

15 Ei Nawdd yw o'r pan ddechreuo efe y canu cyntaf yn y llys hyd yn y derfyno y diwethaf.

16 Ei Sarhaad yw chwe' buw a chweugaint o arjant.

17 Ei Werth yw chwe' buw a chwe' ugeinmuw.

18 " Pob cyfryw ddyn a dalo Ebediw, " cymmaint fydd Amobr ei ferch a'i Ebe- " diw yntau ei hun. Amobr merch Pen- " cerdd a'i Ebediw ei hun yw chweugaint " o'r a eſdynno Arglwydd Benceirddjaeth " iddaw.

19 " Pob Pencerdd o'r a eſdynno Ar- " glwydd ſwydd iddaw, yr Arglwydd a

9 Nulli Muſico fas erit quicquam abſque licentia Muſici primarii [e] petere quamdiu ille munus iſtud exercuerit; Muſicis exteris exceptis qui liberi ſunt.

10 Licet Rex prohibuerit quidpiam [f] Petitoribus ad certum tempus dari, immunis tamen erit [g] Muſicus primarius ab iſta inhibitione.

11 A quolibet Cantore [h] tyrocinium depoſituro, qui Muſicus peritus & praemia pro cantilenis petere idoneus judicabitur, XXIV denarios pro honorario accipiet.

12 A qualibet foemina quae cum viro dormiverit, XXIV denarios habebit, niſi antea *honorarium* ab illa acceperit.

Al. Merces nuptialis illi debetur ab omni puella quae nuptum datur, nempe XXIV denarii argenti. Pro nuptiis autem foeminae a qua cum puella primo nupta fuerit, honorarium acceperit, nihil habebit.

13 Maritagia filiarum Muſicorum qui ſub ejus ditione ſunt, illi debentur.

14 Hoſpitabitur apud Principem deſignatum.

15 Patrocinium ejus extendet a principio primi cantici ad finem ultimi in aula decantati.

16 Multa pro injuria ei illata eſt VI vaccae & CXX denarii.

17 Caedes ejus aeſtimatur CXXVI vaccis.

18 Quicunque Herioto ſolvendo tenetur, pro Maritagio filiae tantundem dabit quantum ejus Heriotum fuerit. Maritagium Filiae Muſici, cui Dominus ſuus Muſici primarii munus conceſſerit, ejuſque Heriotum CXX denariis aeſtimabuntur.

19 [i] Quilibet Muſicus cui Dominus ſuus Muſici primarii gradum conceſſerit, a Domino

NOTAE.

[e] i. e. Nemo Mercedem vel Praemium cantandi exiget, niſi licentiam cantandi a Muſico primario prius obtinuerit.

[f] Cantoribus circumforaneis. Ad numerum enim eorum coercendum tales inhibitiones (ut videtur) interdum fieri ſolebant, & ob eandem cauſſam Muſicus primarius inferioribus Cantoribus licentiam per domos vagandi & ſtipem cantilenis ſuis emendicandi concedebat.

[g] i. e. Muſicus primarius licentiam cantandi Muſicis inferioribus quandocunque vellet, potuit concedere.

[h] Wallice *Pan ymadawont a thelyn rawn*, i. e. cum fidiculam fidibus ſetaceis inſtructam, qua Tyrones canere ſolebant, reliquerint.

[i] Priores Leges in hoc Capite recenſitae ad Muſicum primarium ſpectant, qui in ſollemni Poëtarum conſeſſu quolibet triennio habito, Cathedram deauratam geſtandi coram coetu ibi privilegium obtinuerit. Hoc ultimum paragraphum ad quemlibet Profeſſorem Muſices pertinet, qui Tyrocinio completo, poſt exercitia legitima praeſtita, munere Profeſſoris, Domino annuente, a Profeſſore primario decoratus fuerit. Horum quidam Citharam callebant, alii Fidiculis, alii Fiſtulis canebant. Haec Inſtrumenta illis a Dominis ſuis tradebantur, & poſt eorum obitum Dominis qui tradiderunt iterum reddebantur. Hi autem omnes licet eodem Titulo *Pencerdd* gaudebant, quo Muſicus primarius (qui

no *ſuo* Inſtrumenta muſica accipiet; unus ſcilicet, Citharam, alius Fidiculam, tertius Fiſtulas. Illa vero Inſtrumenta poſt eorum mortem Domino relinquentur.

" ddyly geiſjaw iddaw Offer, nid amgen,
" Telyn i un, Crwth i un arall, Pibeu i'r
" trydydd: Ac wynteu pan font meirw a
" ddylyant eu gadaw i'w Harglwydd." *S.* 4.

NOTAE.

Cadeir-fardd, & *Bardd cadeirjawg* etiam vocabatur) tamen illo multo inferiores reputabantur. Muſicus primarius unicus tantum erat, i. e. quolibet triennio creatus. Et illi ſoli (Muſico aulico excepto) durante ſuo triennio jus coram Rege canendi competebat: Si in proximo conſeſſu iterum honorem cathedrae obtinere poſſet, tunc (ni fallor) per ſexennium canendi praerogativam coram Rege in Feſtis principalibus retinebat; haec autem ſunt obſcura, & conjecturis tantum locus eſt: Sed antequam concludam, Lector eſt monendus, omnes has conſtitutiones Hoëli aevo eſſe longe recentiores. Griffithus enim Conani F. qui Venedotis imperabat regnante Stephano Anglorum Rege, Leges & Statuta Poëtis Muſiciſque ſuae gentis dedit, quae etiamnum exſtant. Has Leges Wallice jam olim edidit Joannes Davides Rhaeſus ad calcem Grammaticae ſuae Cymraecae, quarum Summarium, Deo volente, inveniet Lector curioſus in Gloſſ. v. *Pencerdd*.

CAP. XLVI.

De Lotrice.

LOTRIX eſt undecima.

2 Victum in aula habebit, & Rege praeſente Ferculum, cum Veſtimentis; & cum laverit pro Regina [a] Honorario ab ea donabitur.

3 Patrocinium ejus extendit quouſque contum quo in lavandis veſtimentis utitur, poſſit jacere.

4 Multa pro injuria ei illata, & Pretium caedis ejus, eadem quae Piſtricis.

PEN. XLVI.

Am yr Olchurjes.

UNFED ar ddeg yw yr Olchurjes.

2 Hi a ddyly ei Bwyd o'r Llys, a Saig pan fo y Brenin, a'i Dillad; ac a ddyly y dydd y golcho i'r Frenhines, Anrheg i genthi.

3 Ei Nawdd yw hyd y gallo fwrw a'i Golchbren.

4 Un Sarhaad yw ac un Werth a'r Boburjes.

NOTAE.

[a] *Honorario*] Wallice *Anrheg*, Ferculo cibi, ut exiſtimo. Vide ſupra Cap. XL. §. 4.

CAP. XLVII.

Miſcellanea.

SUPERIUS tractavimus de Officialibus aulicis, & aliis quibus mos eſt *in Aula interdum commorari*, & de [a] Dignitatibus & Salariis ſuis. Nunc de aliis rebus agendum eſt.

2 [b] Jumenta ſarcinaria regia ſunt octo. 1 Mare. 2 [c] Deſertum Regis. 3 Advena egenus in Regis territorio vagabundus qui domum reverti nequit. 4 Latro. 5 Eſcaeta de bonis [d] ſubito morientis. [*al.* Bona

PEN. XLVII.

O amrafaeljon betheu.

UCHOF y rhydraethaſam ni o'r Swyddogjon a berthyn ar y Llys, a'r rhai arfer a'r rhai defawd, ac eu Braint ac eu Dylyed. Ymman y traethwn ni o betheu eraill.

2 Wyth Pynfarch Brenin [y ſydd, *Cott.* 6. *al.* ynt, *M. H.* 3. & *alii.*] 1 Mor, a 2 Diffaith [Brenin, *Cott.* 5.] ac 3 Achanawg gwlad arall, [*al.* Anghenawg eſdronawl (*al.* diadlam, *S.* 2.) yn cerdded tir y Brenin, *J.* & *alii.*]

NOTAE.

[a] *Dignitatibus & Salariis*] Verbis Wallicis *Braint* & *Dylyed* omnia comprehenduntur quaecunque & agere quilibet Miniſtrorum virtute muneris tenetur, & recipere pro praemio operis legitime debet.

[b] Vide Gloſſarium v. *Pynfarch.*

[c] Vide Gloſſarium v. *Diffaith.*

[d] *ſubito morientis*] i. e. necem ſibi ipſi conſciſcentis.

& *alii*.] a 4 Lleidr, 5 Marw yn ſwrth [*al.* a Marwdy dyn a fo marw o angau deiſyfyd: y brenin biau ran y marw o'r da (*al.* o dda hwnnw *J.*) oll; ac ni chaiff (efe, *J.*) ddim o ran y wraig a'r meibon, *H.* 3.] 6 Anfab, 7 Marw y caffo Ebediw, 8 Camgylus y caffo ddirwy neu gamlwrw i ganthaw.

3 " Un dyn ni ddyly ei dy fod yn fa-
" rwdy, (*al.* ni bydd marwdy ei dy, *Cott.*
" 5.) cyffoed (*al.* cyd boed, *Cott.* 5. *al.*
" cyn bo, *M.*) marw (efe, *M.*) heb gym-
" mun, (*al.* gymmyn, *P.* & *S.* 2.) Yngnad
" Llys." *H.* 3. & *alii*.

4 Pwybynnag a ddywetto air anwar yn erbyn Brenin, taled gamlwrw deuddyblyg iddaw.

Al. " Y neb a ddywetto yn ſyberw wrth
" y Brenin neu yn hagr, taled [iddaw, *M.*]
" dri buyn camlwrw yn ddeuddyblyg [am
" hynny. *P.*]" *Cott.* 6.

5 Pa le bynnag ydd ymgaffoent yr Effeirjad, a'r Diſdain, a'r Brawdwr llys, yna y bydd braint y Llys.

6 Ni ddyly y Brenin fyned a'i Lu o'r wlad onid unwaith yn y flwyddyn. Wynteu a ddylyant fyned yn ei gyfoeth ef pan fynno.

Al. " Un waith bob [*al.* yn y, *Cott.* 5.]
" flwyddyn y gwedda i bawb fyned yn
" lluydd i orwlad gyd a'r Brenin o's myn,
" [*al.* y caiff y Brenin luydd o'i wlad i or-
" wlad y gyd ag ef. *H.* 3. *P.* & *alii*.] Ac
" yna y Frenhines a ddyly rieingylch.
" Byth hagen pan y mynno y Brenin [*al.*
" pan fo rhaid, *H.* 3. *P.* & *J.*] y lluyddir
" y gyd ag ef, [*al.* y dyly gaffael lluydd i
" gan ei wyr, *Cott.* 5.] yn ei wlad ei hun
" [*al.* hunan. *H.* 2. & 3. & *M.*]" *Cott.* 6.

7 Y Brenin a ddyly o bob bileindref ddyn, a march, a bwyall i wneuthur llueſd i'r Brenin, ac wynteu a ddylyant fod ar ei goſd ef.

8 Naw tai a ddylyant Bileinjeid y Brenin eu gwneuthur, Neuadd, Yſdafell, Bwytty, Yſdabl, Cynhordy, Yſgubawr, Odyn, Ty bychan, Cerner neu Hundy.

9 Pob da heb berchennawg iddaw y ſydd Ddiffaith Brenin.

10 " Pedwar peth a gynhelis y Brenin
" yn ei law ei hun heb gyfran i neb he-
" rwydd cyfraith; Cyntaf yw cadw braint
" ei Fanachlogoedd. Ail yw cadw Nodd-
" faeu priffyrdd. Trydydd yw gwneu-
" thur Cyfraith neu Fath yn ei Deyrnas.

Viri morte ſubita morientis. Regis ſunt quae ad Virum pertinent, quae autem uxoris ſunt & liberorum ad Regem non decidunt.] 6 Improlis. 7 Moriens qui tenetur ad [e] Heriotum vel Relevium ſolvendum. 8 Multae publicae vel privatae [f] Obnoxius.

3 [g] Bona tamen Judicis aulici, etiamſi ſacris eccleſiaſticis non receptis vel inteſtatus moriatur, ad Regem non decident.

4 Qui verbum indecorum in Regem profuderit, multam duplicatam ſolvat.

Al. Qui ſuperbe vel inſolenter Regem allocutus fuerit, vaccis VI multetor pro compenſatione iſtius criminis.

5 Ubicunque Sacerdos, Diſpenſator & Judex aulicus *in curia* conſederint, ibi auctoritas Curiae regiae reſidebit.

6 Rex ſemel tantum in anno exercitum e regno ſuo educet. Sed *ſubditi ejus* ibunt cum eo ad proeliandum in terra ſua quandocunque [h] juſſerit.

Al. Semel quotannis quilibet exire tenetur e patria bellandi cauſſa cum Rege, ſi voluerit. [*al.* Rex exercitum de patria ſua ſecum in regionem alienam educet.] Et iſto tempore Reginam cum domeſticis [i] Vaſſalli regii ſuſtentabunt. Semper autem ſi rex juſſerit [*al.* ſi neceſſe fuerit] exercitum conſcribet ex ſuis popularibus qui bellum domi gerant, *ſi finitimi eos laceſſant*.

7 Fas eſt Regi e qualibet villa operarium cum equo, & ſecuri, ad tabernaculum regium conficiendum accerſere, iique ſumtibus regiis alentur.

8 Villani regii domos novem pro Rege exſtruent, Aulam *ſcilicet*, Cubiculum, Penarium, Stabulum equorum, Stabulum canum, Horreum, Fornacem, Latrinam, Dormitorium.

9 Bona omnia nullius occupantis *quaecunque ſint*, [k] deſerto regio addicuntur.

10 Quatuor ſunt quae Rex ſibi ipſi reſervavit, cum nemine communicanda; Primum eſt, jus patrocinandi Coenobiis. Secundum, Viarum publicarum protectio. Tertium eſt, jus Leges condendi & Monetam percutiendi in ditione ſua. Quartum,

NOTAE.

[e] *Heriotum*] Vide Gloſſarium v. *Ebediw*.

[f] Qui enim moritur, multae obnoxius quam ſolvere neglexerit, non ob id a multa iſta ſolvenda liberatur, ſed haeredes vel propinqui ſui iſtam Regis vel Miniſtris ſuis ſolvere obligantur.

[g] Vide Gloſſarium v. *Marwdy*.

[h] i. e. neceſſe fuerit copias comparare ad fines ſuos ab hoſtibus defendendos.

[i] Vide Gloſſarium v. *Rhieing ylch*.

[k] Vide ſupra §. 2.

tum, Cauſſas regias principales ad Coronam, Regem, & [1] Membra regia pertinentes dijudicandi.

11 [m] Delicta in Aula vel in Eccleſia commiſſa, dupliciter multentor.

12 Qui in Eccleſia principali deliquerit, XIV libras ſolvito, quarum dimidia pars dabitur Abbati, ſi ordinibus ſacris initiatus & literis inſtructus fuerit; & altera medietas inter Sacerdotes & caeteros Coenobitas dividetur.

13 Siquis in Coemeterio deliquerit, VII libras ſolvat, eodem modo dividendas.

14 Quicunque in Capella deliquerit, ſeptem libras ſolvito, quarum dimidium Capellanis, & reliquum Sacerdotibus.

" Pedwerydd yw cynnal Arholjon bren-
" hinawl goruchel a berthyno at y Goron,
" y Brenin a'i Aelodeu." *S.* 2.

11 Camlwrw deuddyblyg a ddyly fod yn Llys ac yn Llan.

12 Pwybynnag a wnel gam ym Mameglwys, taled iddi bedair punt ar ddeg; yr hanner i'r Abad o bydd dwywawl lythyrwr, a'r llall y rhwng *yr* Effeirjeid a'r Clas.

13 O gwnair cam yn y Fynwent, ſaith punt a dal: Yr un ffordd y rhennir y rhai hynny a'r lleill.

14 Pwybynnag a wnel gam y mywn Sapel, taled ſaith punt; y naill hanner i'r Effeirjeid, a'r llall i'r Perſoneu.

Finis Legum aulicarum.

Ac felly y terfyna y Llyfr Llys.

NOTAE.

[1] Vide ſupra Cap. IX. §. 7.

[m] Vide infra in Triadibus, *Tri Rhyw Ddirwy y ſydd*, ubi haec fuſius explicantur.

YR AIL LYFR.

Cyfreitheu y Wlad.

LIBER SECUNDUS.

LEGES PATRIAE.

PEN. I.

Cyfreithjeu y Gwragedd.

"HYD yn hyn gan gannad "Duw, Cyfreitheu Llys ry-"draethasam. Weithon gan "borth y gogoneddus Ar-"glwydd Jesu Grisd, Cyfrei-"theu Gwlad a ddangosŵn." *H.* 2. & *M.*

2 Ymman y dechreuwn ni o Gyfreithjeu y Gwragedd.

3 Cyntaf yw o naddunt: O derfydd i Wraig fod rhoddjad arnai, a dan ei hegweddi y dyly fod hyd ym mhen y saith mlynedd; a chyd boed tair nos yn eisjau o'r seithfed flwyddyn, ac ysgar o naddunt, rhannu pob peth a ddylyant yn ddau hanner.

Al. "Or bydd rhoddjeid ar Wraig i Wr, "bid y Gwr dan ei gwaddawl hyd ym "mhen [*al* hyn y ddel, *P.*] y saith mly-"nedd. Ac o chaiff [*al.* or caiff, *J.*] hi

CAP. I.

De Mulieribus.

HUCUSQUE juvante Deo Leges Aulicas tractavimus. Nunc ope glorioſi Domini Jeſu Chriſti Leges Patriae explicabimus.

2 Hic *itaque* a Legibus Mulierum incipiemus.

3 Harum prima haec eſt: [a] Foemina quae nuptum collocatur, ſi *a Viro* ante ſeptennium *ſeparata fuerit*, nihil praeter dotem *a Viro primitus aſſignatam* habebit; quod ſi tres tantum [b] noctes ab anno ſeptimo defuerint cum a ſe invicem diſceſſerint, bona *Viri* omnia bifariam inter eos dividentur.

Al. Si Viro Foemina nuptum collocetur, Vir divortio facto dotem, *quam Foeminae primitus aſſignaverat*, illi reddere tenetur uſque ad ſeptimum annum. Si autem Foemina

NOTAE.

[a] "Si quis ducat Uxorem datam ei a gente "ſua, & infra ſeptennium eam dimittat, reddat "ei ſuum *Egweddi*. Si vero poſt Septennium "dimittatur, de omni ſubſtantia debet habere "dimidium, niſi Vir per aliam Libertatem po-"terit plus habere." CL. *Libertas* hic idem eſt quod *Braint*. Vide §. 9. infra.

[b] Noctes hic pro Diebus integris Anglo-Saxonum more accipiuntur.

mina intra annum ſeptimum per tres noctes cum Viro cohabitaverit, dimidium omnium bonorum ejus habebit.

4 Res pecuaria hoc modo dividetur: Foemina partietur, & Vir eliget. [c] Porci Viro, & oves Foeminae *cedent*; ſin una tantum *ſpecies* ſit, dividitor.

5 Liberorum duae partes Patri & altera Matri *cedent*.

Al. Liberorum duas partes Vir ſuſtentabit, maximos nempe & minimos natu; & tertiam partem Mater.

6 Inſtrumentum autem domeſticum ſic inter eos partietur. Vaſa omnia quibus lac excipitur, praeter unam mulctram, & lances omnes, una excepta quae Viri erit, ad Foeminam pertinebunt. Vaſa potoria & labra omnia Viro cedent. Carrus cum jugo [*al.* helciis] Foeminae praebebuntur ad exportandam ſupellectilem e domo. Cribrum magnum Vir, & minus Foemina habebit. Vir *quoque* lapidem molarem ſuperiorem & Foemina inferiorem habebit. Stragula lecti ſuperiora erunt Foeminae, & inferiora Viri, uſque dum aliam Uxorem duxerit; cum autem aliam duxerit, Uxori *priori* cedent [*al.* Si Vir poſtea aliam Uxorem acceperit, remittet Stragula primi lecti ad Uxorem repudiatam.] Et ſi Uxor *altera* quae ad Virum venerit, *cum eo* ſuper ea concubuerit, Uxori repudiatae multa honoris violati dabitur. Viri ſunt cacabus, gauſapa, tapetia, [d] ſtragulum, [e] cervicalia *vel pulvini*, cultrum, ſecuris ad diſſecanda ligna, ſecuris parva, terebrum cum terebello, foci tabula ferrea, [f] authepſa, cum falcibus omnibus (praeter unam quam Foemina habebit) & crate. Foeminae erunt patella, tripos, ſecuris lata, & runcina [*al. perperam*, cribrum,] & vomis & ligo & falx una & terebrum mediocre; & Viri erunt omnia alia inſtrumenta ferrea hiſce exceptis. *Foeminae quoque erunt* linum totum cum lini ſemine, lana, ſaccus [*al.* jocalia omnia] praeter aurum vel ar-

" dair nos o'r ſeithfed flwyddyn, hanner ei " holl dda a gaiff y Wraig pan ylgaront.

4 " Fal hyn y rhennir y Da." *H.* 3. & *alii*. Y Wraig biau rannu, a'r Gwr ddewis. Y moch i'r Gwr, a'r defeid i'r Wraig; oni bydd namyn y naill, eu rhannu.

5 O'r Meibjon dau ran i'r Tad, ac un i'r Fam.

Al. " Deuparth y Plant a ddaw i'r [*al.* " yn rhan y, *Cott.* 5.] Gwr, nid amgen, " yr hynaf a'r jeuaf, a'r traian [a ddaw, " *Cott.* 5.] i'r Fam [*al.* yn rhan y Fam a " ddaw, *Cott.* 6.]" *H.* 2.

6 [Eithr, *P.*] y Deodrefn fal hyn y rhennir [y rhyddunt. *Cott.* 6.] Holl leſdri y llaeth [*al.* Y llaethleſdri oll, *Cott.* 6. *H.* 3. *P.* & *J.*] eithr un baeol [*al.* paeol, *H.* 3. & *M.*] i'r Wraig ydd ant. *Yr* holl ddyſgleu eithr un ddyſgl [biau y Gwr, *Cott.* 6.] i'r Wraig ydd ant. Yr holl leſdri llyn [a'r cerwyneu oll, *H.* 3. *P.* & *J.*] i'r Gwr ydd ant. Y Wraig a ddyly gar a jau [*al.* Y Wraig biau gar yr ychen a'r gweddeu, *Cott.* 6 & *M.*] i ddwyn ei deodrefn o'r ty. Y Gwr a ddyly y rhidyll. Y Wraig a ddyly y gogr man. Y Gwr a ddyly y maen uchaf i'r freuan, a'r Wraig yr iſaf. Y dillad a fo arnaddunt i'r Wraig, a'r rhai a fo adanaddunt i'r Gwr yn y wreiccao [*al.* Y Gwr biau a fo o'r dillad gwely y rhyddaw a'r llawr, a'r Wraig biau y teisban, *Cott.* 5. 6. & *M.*] gwedy gwreiccao yntau, y Wraig bieufyddant [*al.* O's y Gwr ar hynt yna a gymmer Wraig arall, eſe a ddyly anfon dillad y gwely cyntaf i'r Wraig a wrthoded (*al.* wrthodedig, *J.*) *H.* 3. & *P.*] Ac o's y Wraig a ddel ar y Gwr a gwſg arnaddunt, taled i'r Wraig a yſgarwyd a hi ei hwynebwarth. Y gwr biau y gallawr a'r bryccan [*al.* a'r tapin neu y bryccan, *H.* 3. *al.* a'r tapineu, a'r bryccan, *J.* a'r nithlen, *Cott.* 6.] a'r gobennyddjeu y trawſtyle [*al.* a'r gobennydd (tyle, *Cott.* 6) *H.* 2. *P.* & *J.*] a'r cwlldr, a'r fwyall [*al.* fwall, *P.* & *M.*] gynnud, [a'r llawfwyall, *Cott.* 6. & *M.*] a'r taradr, [a'r ebill daradr,

NOTAE.

[c] " Vir habebit omnes ſues, Mulier oves. " Vir habebit omnes equos & equas, boves & " vaccas, juvencos & juvencas, mulier capras." CL. ["Et nota quod," Cott. 1.] " ſi ca- " prae fuerint, & oves defuerint, pro ovibus Mu- " lieris erunt caprae: Si ſues, & oves, & ca- " prae fuerint, dividantur caprae aequaliter in- " ter eos [*al.* illos. Cott. 1.]" CCCC. & M.

[d] i. e. Linteamen ſolo impoſitum, quo frumentum a ſordibus defenditur inter ventilandum.

[e] *cervicalia*] Wallicum *Trawſtyle* videtur eſſe corruptum pro *Teisban tyle*, quod eſt Teges quaedam domeſtica quae ad Haeredes deſcendebat, nec alienari ullo modo debuit. Vid. Gloſſ. v. *Teisban*.

[f] *authepſa*] Quid *Perging* ſignificet incertum. Lexica ſilent; & verſiones Latinae rem non expediunt. CCCC. habet *Recentaculum*, CL. & Cott. 1. *Retentaculum*, M. *Receptaculum*, S. 1. *Retenaculum*. Haec autem manifeſto mendoſa vel ſaltem obſcura. Alibi enim legimus in Cott. 1. " Pro unoquoque Retentaculo, i. *Gafael*," quae Wallica vox *Columnam* ſignificat. In Gloſſis *Gul. Llyn* habemus *Pedrging* explicatum per *Llaw*. In Cott. 1. *Llaw gallawr* (quod Authepſam proprie denotat) valet XXX den. *Perging* igitur hoc loco diminutivum videtur eſſe ꝛc *Pair*, Lebetis.

daradr, a'r pentan haiarn, *H.* 3. & *P.*] a'r perging, a'r crymmaneu oll, eithr un i'r Wraig, [a'r gradell. *P.* & *H.* 3.] Y Wraig biau y badell, a'r drybedd, a'r fwyall [*al.* fwall, *P.* & *M.*] lydan, a'r gwddyf [*al. perperam*, gogr, *H.* 3. & *P.*] a'r fwch, [a'r bal, a'r un crymman, a'r perfedd daradr, a'r Gwr biau yr heirn oll namyn hynny. *Cott.* 6. & *M.*] *Y Wraig biau* 'r llin achlan, a'r llinhad, a'r gwlan, a'r trythgwd [*al.* a'r tlyfeu oll, *P. J.* & *H.* 3.] (di-*J.*) eithr aur neu arjant, a hwnnw o bydd, ei rannu [yn ddau hanner y rhyddunt, *H.* 3. *P.* & *J.*] Sef yw y trythgwd, y llawgydeu ac a fo ynddunt, eithr aur neu arjant o bydd. O bydd gweeu i'w rhannu, y pelleneu i'r meibjon [*al.* Y gweeu llin a gwlan, yn ddau hanner y rhennir, *H.* 3. & *P.*] Y Gwr a ddyly [*al.* a gaiff, *J.*] yr yfgubawr, ac a fo uwch daear ac is daear o yd [*al.* Y Gwr biau yr yd (oll, *M. al.* yr yd a fo ar y ddaear ac yn y ddaear, *H.* 3. *P.* & *J.*) a'r Wraig biau y blawd parawd. *Cott.* 6. & *M.*] Y Gwr a ddyly 'r jeir oll, ac un o'r catheu, a'r lleill i'r Wraig [*al.* or bydd eraill, y Wraig a'i caiff oll. *P.*]

7 Y Bwyd fal hyn y rhennir: Y Wraig biau y cig bwlch, a'r hwn a fo yn ei heli; a gwedy y dyrchafer, y Gwr biau. Y Wraig biau y llefdri ymenyn bwlch, a'r caws bwlch. Y Wraig biau gymmaint ag a allo ddwyn o flawd y rhwng nerth ei dwylaw a'i deulin o'r gell hyd y ty.

Al. "Y Wraig a gaiff y cig yn heli a "heb halaen, ac felly am y caws yn heli a "heb halaen [*al.* heli. *J.*] Y Gwr biau y "cig a'r caws drychafedig [*al.* dyrchafe-"dig, *J.*] oll, a'r llefdraid bwlch o'r yme-"nyn, a'r bacyneu bwlch, a'r caws bwlch. "A'r Wraig a gaiff o'r blawd gymmaint ag "a allo ei ddwyn rhwng ei dwylaw wrth "ben ei deulin o'r gell i'r ty." *H.* 3.

Al. "Y Wraig biau yr ymenyn, namyn "un llefdraid biau y Gwr. Ac or bydd "breuaneu ymenyn, y Gwr a gaiff un." *Cott.* 6.

8 Pob un o naddunt biau ei ddillad, eithr eu mentyll, a'r mentyll eu rhannu [*al.* Pob un a gaiff ei wifgoedd ei hunan yn gwbl, eithr y mentill a rennir. *H.* 3. & *J.*]

9 O's y Gwr a fydd breinjawl, dangofed ei Fraint cyn rhannu, ac wedi y caffo efe ei Fraint, rhanned mal y dywedafam ni uchod.

gentum, quae inter eos aequaliter dividentur. Sub facco comprehenduntur loculi & quaecunque in illis fuerint, auro & argento exceptis. Si telae dividendae fuerint, glomi liberis cedent [*al.* Telae lineae & laneae bifariam dividentur.] Horreum erit Viri, cum omni fegete five fupra terram five infra terram fuerit. Farina autem ad Foeminam pertinebit. Gallinae omnes & [g] felium una erunt Viri; caeterae, fi plures fuerint, omnes erunt Foeminae.

7 Cibaria hoc modo dividentur: Carnes fractae, & quae falitae *in cado* affervantur Foeminae erunt; quae autem *ficcandae* elevantur, Viri erunt. Vafa butyracea ex quibus aliquid extrahitur, & cafeos fractos Foemina accipiet, & farinae tantum quantum brachiis & genibus de cella in domum geftare potuerit.

Al. Carnes falitas & non falitas Foemina accipiet, ut & cafeos falitos & non falitos. Caro autem & cafei *ad ficcandum* elevati, ut & vas butyri ex quo aliquid extrahitur, & lardi & cafei fragmina, Viri erunt. Foemina quoque habebit tantum farinae quantum ad fumma genua manibus elevaverit & educere potuerit de cella in domum.

Al. Butyrum Foemina habebit, uno vafe excepto quod Viro cedet. Et fi [h] maffae butyri fuerint, Vir unam accipiet.

8 Veftimenta propria omnia uterque habebit, praeter lacernas quae dividentur.

9 Si Vir fit privilegiarius, privilegium fuum manifeftum faciat ante diviſionem, quo conceffo, modo praedicto dividitor.

10 Debita,

NOTAE.

g *felium una*] *al.* unus canis. CCCC.

h *maffae*] Wallice *Breuaneu*. *Breuan* eft Mola trufatilis. Vide Gloff. v. *Breuan*. Sed cum mihi certo non conftiterit utrum vas ad Butyrum aſſervandum, vel potius maſſa Butyri ad formam molae efficta, hic deſignetur, poſterius vocabulum uſurpavi.

10 Debita eorum ſolvuntor ab utroque aequaliter.

11 Quod ſi ſeparati fuerint ante annum ſeptimum, dos *ſupradicta* cum paraphernalibus & antiphernis Foeminae tradentur; & ſi puella nupſerit, quicquid [i] de iſtis ſupererit, *ſibi* habebit. Sin ipſa Maritum ſuum anno ſeptimo nondum completo deſeruerit, iſta omnia amittet praeter antipherna, paraphernalia, & multam pro pudore violato.

Al. Si Vir & Foemina ſeparati fuerint ante ſeptennium completum, *Vir* dotem ſuam *ſupramemoratam* & paraphernalia ei reddat; uti etiam & antipherna ſi virgo nupſerit. Sin ipſa Maritum ſuum anno ſeptimo nondum completo deſeruerit, omnia amittet praeter antipherna.

12 Quod ſi Vir ſuus fuerit ſcabioſus, vel anhelitum habuerit tetrum, vel officium viri praeſtare nequiverit, & ob aliquam harum trium cauſſarum ipſa Virum ſuum dereliquerit, quod ſuum eſt ſibi habebit.

13 Si per mortem *Viri* ſeparatio facta fuerit, Foemina omnia habebit praeter frumentum: Id *autem* nullae Foeminae habebunt praeter [k] Sponſas.

Al. Si mors illos ſeparaverit, omnia bifariam dividentur.

Al. "Si vero inſimul fuerint uſque ad "alterius obitum [ſine haerede, *CL.*] omnis ſubſtantia inter eos aequaliter dividatur [*al.* in duo dividatur tota ſubſtantia, "ſcilicet dimidium Viro & dimidium Uxori. "*CL.*]" *CCCC.*

14 Si parte alterutra in articulo mortis laborante [l] ſeparatio facta fuerit, pars aegrota & Parochus divident & ſana eliget.

Al. In ſeparatione vivi a mortuo, *haeredes* mortui divident, & vivus eliget.

15 Teſtamento bona nulla legabuntur praeter mortuarium Eccleſiae & debita *creditoribus*. Et etiamſi legata fuerint, filius tamen *teſtatoris* legatum irritum poteſt facere; & iſte vocabitur Filius improbus. Quicunque autem legatum legitimum violaverit, mortuarium videlicet vel debita, tanquam Publicanus a communione Eccleſiae ſeparator.

16 Si vivi ſeparandi fuerint, Foemina cum bonis ſuis in domo manebit per novem dies & novem noctes, ut num ſepara-

10 Ei Dylyedjon talent yn ddau hanner.

11 Ac o's cyn y ſeithfed flwyddyn ydd yſgarant, taled iddi ei hagweddi, a'i hargyfreu, a'i chowyll. Ac o's yn forwyn y rhoddir, a fo ar y carn o'r petheu hynny a gaiff. Ac o's cyn y ſeithfed flwyddyn ydd edy hi ei Gwr, cwbl o hynny a gyll, eithr ei chowyll, a'i hwynebwarth [*rectius* argyfreu,] a'i gofyn.

Al. "O's Gwr a Gwraig a yſgarant, cyn "pen y ſaith mlynedd, taled iddi ei Hegweddi, a'i Hargyffreu; a'i Chowyll, o's "yn forwyn y daeth. Ond o's cyn pen y "ſaith mlynedd yr ymad hi a'i Gwr, hi a "gyll y cwbl ond ei Chowyll. *Dav.* v. Egweddi.

12 O's ei Gwr hithau a fydd clafr neu anadlddrewedig, neu na allo gyd a'i Wraig; o's o achaws un o'r tri pheth hynny ydd edy hi ei Gwr, cwbl o'r eiddi a ddyly ei gaffael.

13 O's o farw ydd yſgarant, hi a ddyly gaffael cwbl eithr yr yd. Ni ddyly Gwraig yn y byd gaffael o'r yd onid Gwraig bwys.

Al. "O's angau a'i gwahana, bid ran dau "hanner y rhyddunt o bob peth." *H.* 2.

14 O's o fyw a marw ydd yſgarant, rhanned y claf a'r Periglawr y gyd ag ef, a dewiſed yr jach.

Al. "Yn yſgar byw a marw, y marw "biau rannu, a'r byw biau ddewis." *S.* 2.

15 Ni ddyly neb gymmynnu namyn daered yr Eglwys a'i ddylyedjon. A chyd a's cymmynno, y mab a eill dorri y cymmyn, a hwnnw a elwir Mab anwar. Pwybynnag ynteu a dorro gymmyn cyfreithjawl, nid amgen daered neu ddyledjon, yſgymmunedig fydd mal Publican.

16 O's o fywyd y gwahanant, tricced hi a'r eiddi hyd ym mhen y naw nieu a'r naw nos yn y ty, i wybod a'i cyfreithjawl eu

NOTAE.

[i] *de iſtis ſupererit*] Antiphernis nempe ut liquet ex Additamento ſequenti: ad verbum, Quicquid ſit ſuper ungulas.

[k] *Sponſas*] Vid. Gloſſ. v. *Gwraig bwys*.

[l] *ſeparatio*] Hic uti & in ſuperiori paragrapho, per Separationem non intelligitur Divortium, ſed tantum bonorum Diviſio, quae quandoque Viro & Foemina adhuc viventibus, & parti aegrotae adjuvante Parocho, ne forte illa inter dividendum laederetur, facta eſt; quandoque vero poſt mortem alterutrius eorum, inter haeredes mortuae partis & partem ſuperſtitem habita: Hanc Diviſionem Walli vocant *Yſgar Byw a Marw*, quaſi dicas Angl. **A sharing between the Living and the Dead.**

eu gwahan. Ac o's jawn eu gwahan, aed ei da o'r blaen, ac ar ol y geinjawg ddiwethaf aed ei hun.

Al. " Or gad Gwr ei Wraig yn anghyf-
" reithawl, a dwyn arall attaw, y Wraig
" wrthod a ddyly drigjaw yn ei thy hyd
" ym mhen y nawfed dydd, ac yna or
" gellyngir hi i wrth ei Gwr yn hollawl,
" pob peth o'r eiddi hi a ddyly fyned yn
" gyntaf o'r ty, a hithau yn ddiwethaf yn
" ol ei holldda aed o'r ty. Ac odd'yna
" gan ddwyn y llall [i'r ty, *J.*] efe a ddy-
" ly roddi dilyfrwydd [*al.* dilyfdawd, *P.*
" & *J.*] i'r Wraig gyntaf, can ni ddyly
" un Gwr ddwy Wragedd o Gyfraith."
H. 3.

17 " Or a Merch Maer, neu Gynghell-
" awr, neu Bencenedl, neu un o Arbennig-
" jon Llys yn llathrud heb rodd cenedl, naw
" eidon cyhyd eu cyrn ag eu hyfgyfarn
" fydd ei hegweddi." *Cott.* 5. 6. & *H.* 2.

18 " Or a Merch Breyr gan Wr yn llath-
" rud [o'i bodd, *H.* 3. *P.* & *J.*] heb rodd
" cenedl, pan atter fef fydd ei hegweddi
" hwech [*al. mendofe*, wyth, *P.*] eidon
" cyhyd eu cyrn ag eu hyfgyfarn.

19 " I Ferch Taiawg y telir tri eidon
" gogyfoed a'r rhai hynny [o'r gyfryw
" ddadl. *H.* 3. *P.* & *J.*]

20 " Or cymmer Gwr Wraig o rodd
" cenedl, ac o's gad [*al.* a'i hadaw, *Cott.* 6.]
" cyn pen y faith mlynedd [i wrthaw, *P.*]
" taled iddi dair punt yn ei hegweddi o's
" Merch Breyr fydd, ac yn ei chowyll
" punt a hanner, a hweugaint yn ei gobr.

21 " O's Merch Taiawg fydd, punt a
" hanner yn ei hegweddi, a hweugaint yn
" ei chowyll, a phedair ar hugaint yn ei
" gobr [*al.* hamobr. *M.*] " *H.* 2.

Al. " O's Merch Taiawg fydd, hanhe-
" rawg fydd a Merch Breyr." *Cott.* 5.

22 " O's gwedy [pen, *Cott.* 5. *P.* & *J.*]
" y faith mlynedd y gad [efe hi, *P. al.* y
" gedir, *Cott.* 5.] bid ran dau hanner y
" rhyddunt [*al.* rhyngthunt, *Cott.* 5. & *J.*]
" onid braint [y Gwr, *Cott.* 5.] a ddyry ra-
" gor i'r Gwr." *H.* 2.

tio legitima fuerit dignoſcatur. Et ſi legitima fuerit, bona ejus prius educantur, & poſt denarium poſtremum ipſa ſequatur.

Al. Si contra jus Vir Uxorem dimiſerit, & aliam ſuperinduxerit, Uxor repudiata in domo ſua manebit per novem dies, & tunc ſi penitus dimittatur a Viro, omnia quaecunque ad illam pertinent educentur prius, & ipſa poſt ſua omnia ablata e domo exeat: Et cum altera inducitur, Vir [m] libellum divortii priori dabit, quoniam nemini per legem licet duas Uxores *ſimul* habere.

17 Si Filia Praepoſiti, vel Cancellarii, vel Principis familiae, vel unius ex Miniſtris Aulae principalibus clam & invitis gentilibus nupſerit, novem juvencis anniculis dotabitur.

18 Filia Generoſi ſi clandeſtino [ſponte ſua] nupſerit, & poſtea dimiſſa fuerit, pro dote habebit *a Viro* ſex [*al. perperam*, octo] juvencos anniculos.

19 Filiae Plebeii tres dabuntur juvenci ejuſdem cum illis aetatis, ſi ſimilem ſortem ſubiverit.

20 Si quis Filiam Generoſi duxerit nuptui a gentilibus collocatam, eamque ante ſeptennium completum repudiaverit, dabit illi tres libras pro dote, & ſeſquilibram pro antiphernis, & librae ſemiſſem *Domino* pro maritagio.

21 Sin Filia Villani fuerit, ſeſquilibra *dabitur* illi pro dote, & CXX *denarii* pro antiphernis, & XXIV *denarii* pro maritagio.

Al. Si Filia Villani fuerit, aeſtimabitur dimidio Filiae Generoſi.

22 Si poſt ſeptennium Vir Uxorem repudiaverit, [*al.* Uxor repudiata fuerit] bona inter illos bifariam dividentur, [n] niſi ſtatus Viri praeſtantior ſit ſtatu Uxoris.

23 Multa

NOTAE.

[m] Wallice *dilyfrwydd* & *dilyfdawd*. Num haec dimiſſio plenaria facta fuerit libello dato, vel publica declaratione divortii jam facti incertum. *Dilyfrwydd* in Lexicis vertitur *Securitas*. Senſus eſt, quod Vir Uxori repudiatae ſatiſdabit, ſe illam nunquam repetiturum. " Et poſtea vir re-
" pudiatam quietam i. *dilys* clamabit ſuperducta
" alia, quia de jure duas uxores inſimul nullus
" debet habere." S. 1. " Illa ſit libera. CCCC."
Ex hiſce Codd. quid hic per *Dilyfdawd* ſignificetur manifeſto patet.

[n] *niſi ſtatus*, &c.] Wallica *onid Braint y Gwr a ddyry ragor i'r Gwr*, ad verbum ſonant, *niſi privilegium Viri illi plus dederit*. Hoc locum habuit quando dubium aliquod oriebatur de ſtatu Mariti, num fuerit generoſus necne. Generoſus enim in dividendis bonis privilegia majora habuit quam villanus, & ob iſtam cauſſam antequam diviſio facta fuerit, illum conditionem ſuam exponere erat neceſſe; & *obtinere ſtatum* is dicitur, qui Stemmate ſuo examinato Generoſus pronunciatur. Haec autem ut dilucidius intelligantur, notandum eſt, quod in Divortiis conjugum, cum diviſio bonorum mobilium inter partes utraſque fieri debet, ratio & Temporis quo ſimul cohabitaverint, & Dotis & Con-

23 Multa pro injuria Mulieri nuptae illata *erit* triens multae pro injuria Marito ejus illata: Sin fuerit innupta, dimidium *erit* multae pro injuria Fratri ejus illata.

24 Multa pro caede ejus ſive innupta *ſit* ſive conjux, dimidio multae pro caede Fratris ejus *aeſtimabitur*.

25 Foemina quae ſe praegnantem eſſe affirmaverit tempore mortis Mariti, in domo ejus manebit donec conſtiterit num praegnans fuerit necne. Et tunc ſi non fuerit praegnans, multam trium vaccarum Regi ſolvet, & domum & fundum haeredi relinquet.

26 Si Vir aliam Uxorem ducere voluerit poſt priorem dimiſſam, prior libera erit.

27 Si quem poenituerit quod Uxorem dimiſerit, illamque alii Viro datam, unum pedem intra lectum *ſecundi Viri* & alterum extra lectum habentem [o] fuerit aſſecutus, Vir prior illam [p] jure habebit.

Idem aliis verbis ex aliis Codicibus.

28 Si facinus turpe [q] Matrona perpetraverit, vel dando ſuavia, vel palpandam ſe

23 Sarhaad Gwraig wrjawg traean Sarhaad ei Gwr. O ni bydd gwrjawg, hanner ſarhaad ei Brawd.

24 Ei galanas na gweddw na gwrjawg, hanner galanas ei Brawd.

25 " Gwraig a ddywetto ei bod yn " feichawg pan fo marw ei Gwr [*al.* a fo " marw Gwr genthi, ac a ddywetto ei bod " yn feichjog, *Cott.* 5.] hi a ddyly fod yn " ei thy, hyn y wyper a fo beichawg. Ac " [yna, *Cott.* 5.] oni bydd beichawg, ta- " led dri buyn camlwrw i'r Brenin, ac a- " dawed y ty a'r tir i'r etifedd." *Cott.* 6.

26 O myn Gwr Wraig arall gwedy ydd yſgaro a'r gyntaf, rhydd fydd y gyntaf.

27 O derfydd i Wr yſgar a Gwraig, a mynnu o honno Wr arall, a bod yn edifar gan y Gwr cyntaf yſgar a'i Wraig, a'i gorddiwes o hanaw a'r naill troed yn y gwely a'r llall eithr y gwely, y Gwr cyntaf a ddyly gaffael y Wraig.

Al. " Pwybynnag a atto ei Wraig, ac a " fo edifar gantaw [*al.* ganthaw, *J.*] a hi- " thau gwedy ei rhoddi i Wr arall; or gor- " ddiwedd y Gwr cyntaf a'r naill troed y " mywn y gwely, a'r llall y maes, y Gwr " cyntaf o gyfraith a'i caiff." *H.* 3. & *P.*

28 O derfydd i Wraig wneuthur cyflafan ddybryd, ai rhoddi cuſan, ai gadael ei gofyſjaw,

NOTAE.

ditionis Mulieris ſemper eſt habenda, ad Diviſionem iſtam rite determinandam. Puella ingenua nuptum a Gentilibus collocata, ſub Dote inter utramque partem pacta (*dan ei Hegweddi*) ſi ante ſeptimum annum completum a viro ſeparata fuerit, ſuas res, i. e. Dotem, Paraphernalia & Antipherna ſibi habebit. Septennio elapſo ſi divortium factum fuerit, Bona Viri omnia mobilia inter utroſque aequaliter dividentur. Puella clandeſtino nupta non ultra tres juvencos pro Dote vendicabit, quos Maritus ei dare tenebatur. Si quid proprium praeter hoſce tres Juvencos habuerit, vel a parentibus vel a propinquis datum, quod vocant *Argyffreu*, id etiam integrum habebit, ſi ſeparatio durante hoc primo ſeptennio facta fuerit, modo copiam ejuſdem Marito non fecerit. Si autem per triduum poſt ſeptennium completum cohabitaverint, illa jus idem poſſidebit ac caeterae Mulieres ejuſdem ſtatus, nempe jus plenarium ad dimidia mariti Bona mobilia, & hoc eſt quod Lex dicit *pro dotata non reputabitur*, *i. e.* Dotis quam Maritus ei primitus aſſignaverat, nulla ratio habebitur, ſive exigua fuerit, ſive magna, ſive nulla, ſed Dimidium bonorum Mariti poſſidebit. Obſervabit hic Lector curioſus, quod Viduae apud Wallos nulla parte Fundorum qui Maritorum erant, poſt eorum mortem fruebantur, ut apud nos ſollemne eſt; ſed Fundi paterni omnes poſt parentum obitum jure haereditario ad Liberos deſcendebant: Viduae dimidium tantum de Bonis mobilibus Mariti vendicare fas erat, Filia Regis excepta, quae Terris dotabatur.

[o] *fuerit aſſecutus*] i. e. ante conſummationem novi matrimonii.

[p] *jure habebit*] Ex his Legibus ſimul ſumtis liquet Divortia apud Wallos & Hoëli ſaeculo, & diu poſtea uſurpari ob alias cauſſas quam ob fidem conjugalem violatam. Et hoc ex unanimi conſenſu plurimorum Codd. manifeſtum eſt. Quomodo haec Chriſtianae Legi conſentiant alii viderint. Credibile mihi videtur haec ut quaedam alia poſtea recenſenda, quae Lector ipſe facile per ſe obſervabit, ex conſuetudinibus veterum Britannorum antequam fidem Chriſtianam ſunt profeſſi, promanaſſe. Nam ſi Matrona adulterii fuerit convicta, non tantum ſeparatio fuit licita ex praecepto Jeſu Chriſti, qui in eo caſu Diſcidia legitime fieri permittebat, ſed etiam per Leges Wallicas Mulier adultera dote integra, quae aliter ad illam jure pertineret, multabatur. Vide §. 36, 37. infra.

[q] *Matrona perpetraverit*] " Qui mammillas ux- " oris viri cujuſcunque Pagani manu tractarit " petulanti, foeminae ſolidos quinque numera- " to: Eam ſi is humi proſtraverit, nec tamen " cum illa rem habuerit, decem ſolidos pendito; " ſin cum ea coierit, ſexaginta ſolidorum poena " eſto:" *Legg. Ælfredi* §. 11. Et iterum §. 18. " Qui monialis veſtem, aut illius ubera forni- " cationis cauſſa invitae contrectaverit, duplo " (quod de Laicis antea imperavimus) multetor."

fysjaw, ai cyd a hi, ſarhaad i'w Gwr yw hynny.

29 O's ei hymrain a dderfydd, y ſarhaad honno a ddyrchefir ar fodd ei hanner, canys o genedl gelynjaeth ydd henyw.

Al. " Or cyttja Gwr a Gwraig Gwr a-
" rall, taled iddaw ei ſarhaad dan [*al.*
" gan, *J.*] ei arddrychafel [*al.* harddyrcha-
" fel, *P. al.* harddrychafel, *J.*] un waith,
" canys o genhedlaeth [*al.* genedl, *J.*] e-
" lynjaeth yw." *H.* 3.

Al. " Tair gwaith y drychaif ar ſarhaad
" Gwr pan ymreer ei Wraig [*al.* Gwr a
" fydder gan ei Wraig o drais, neu a ddyc-
" cer i wrthaw. *S.* 2.]" *M.*

30 O's ei gofysjaw a dderfydd, taled ſarhaad heb ei harddyrchafael.

Al. " Dros ofysjaw [*al.* ddodi llaw yn ei
" bru, *P. al.* ei phalfalu, *J.*] y telir ſarhaad
" heb ddrychafel [*al. mendoſe*, dan ei har-
" ddyrchafel *J.*]" *H.* 3.

31 O's cuſan fydd, taled ddeuparth ſarhaad, can nid oes gweithred cwbl.

Al. " Dros guſan, traian ei ſarhaad a
" fydd eiſau, can ni bu weithred [o, *P.*]
" gwbl y rhyddunt [*al.* rhyngthunt, *J.*]
" nac o dwyllofaint iddi, na phy [*al.* pha,
" *J.*] wedd bynnag y rhoddid y cuſan [i-
" ddi, *P. al.* iddi guſan. *J.*]" *H.* 3.

Al. " Y neb a guſano Wraig Gwr arall,
" taled bedwaredd ran ei ſarhaad [iddi, *P.*
" & *J.*] ac felly o'r gofysjaw [*al.* o ddodi
" llaw yn ei bru, *P. al.* o'i phalfalu, *J.*]
" onid yng ngware yr hwn a elwir Gware
" rh ffan, neu yng nghyfeddach, neu pan
" ddel dyn o bell. Y neb a wnel gwbl
" weithred, cwbl ſarhaad a dal." *H.* 3.

32 O's gwadu a wna Gwr ei gaffael y rhwng deutroed Gwraig, rhodded y Gwr lw dengwyr a deugaint, a'r Wraig y cymmaint o wragedd.

Al. " Or gwatta Gwraig ei godineb, rho-
" dded lw dengwragedd a deugaint; ac
" felly y Gwr a watto [ei odineb, *J.*] llw
" dengwyr a deugaint a ddyry. Ac am y
" tri [*al.* Ac i dri, *J.*] chadarn enllib y rho-
" ddir y rheitheu hyn [*al.* hynny. *P.* &
" *J.*]" *H.* 3.

33 O's gwadu ei gofysjaw a wna, rhodded y Gwr lw pedwargwyr ar ddeg, a'r Wraig y cymmaint o wragedd, a hynny og eu ceraint.

34 O's rhoddi cuſan a watta, rhodded

praebendo, vel corporis copiam dando, Viro ejus multae pro injuria tales ſolventur.

29 Si adulterii convicta fuerit, multa *Viro ſolvenda* dimidio elevabitur; hoc enim inter ſpecies inimicitiae eſt recenſendum.

Al. Si Vir cum alterius Uxore concubuerit, multam cum ſimplici elevatione illi ſolvet; hoc enim ſpecies eſt inimicitiae.

Al. Viro, cujus Uxor compreſſa eſt [*al.* cujus Uxor violatur, vel per vim ab illo aufertur] triplici multae elevatione ſatisfiet.

30 Si petulanter contrectata fuerit, multa *Viro* debetur ſine augmento.

Idem aliis verbis ex aliis Codicibus.

31 Si exoſculata fuerit, beſſem multae ſolvet, cum facinus integrum non fuerit perpetratum.

Al. Pro ſuavio triens multae minuetur ob facinus imperfectum inter utroſque perpetratum, ſive doloſe fiat, ſive quocunque alio modo peragatur.

Al. Qui Uxorem alienam exoſculatus fuerit, quadrantem multae ſolvet, & ſimiliter ſi petulanter illam contrectaverit, niſi ſit in Ludo funiculari [r] dicto, vel inter convivandum, vel cum quis peregre advenerit. Qui facinus integrum perpetraverit, multam totam ſolvet.

32 [s] Si Vir denegaverit ſe rem cum Foemina habuiſſe, purgabit ſe juramento L virorum, & Foemina juramento totidem mulierum.

Al. Si Foemina ſe adulteram eſſe denegaverit, juramento L foeminarum ſe purgabit; & ſimiliter Vir juramento totidem virorum. Et haec juramenta exigentur pro qualibet trium calumniarum atrocium.

33 Si palpatio denegata fuerit, Vir ſe purgabit juramento XIV virorum, & Foemina totidem foeminarum ex propinquis ſuis.

34 Si oſculatio fuerit denegata, Vir ſe purgabit

NOTAE.

[r] Vide Gloſſ. in *Chware Rhaffan.*

[s] *Si vir denegaverit*] " Vir ſi negaverit vim
" inferre Mulieri, prius Juramentum, i. e. *Llw*
" *gwellit* [al. *Llw gweilid*, Cott. 1. al. *Llw*
" *gwad*, i. negationis, M.] det; poſtea ſi Mu-
" lier contradixerit, tunc Vir juret cum tribus
" de cognatis propinquioribus eſſe falſum, vel
" ſecundum alios L virorum [*al.* quod illud eſt
" falſum. Sic dicitur ſecundum Norwallenſes.
" Sed ſecundum Sudwallenſes juramentum L
" virorum. Cott. 1.]" CCCC.

bit juramento VII virorum, & Foemina totidem foeminarum ex propinquis ſuis, patre ſcilicet & matre, fratribus & ſororibus.

35 Si Foemina convicta fuerit criminis turpis cum alieno Viro patrati, nempe oſculationis, vel contrectationis petulantis, vel adulterii, Viro ſuo licet illam repudiare: Et illa amittet dotem integram ſibi primimitus a Viro aſſignatam, ſi tantum exoſculata fuerit, licet a caeteris abſit.

36 Nupta in adulterio deprehenſa dotem amittet cum *omnibus* quae de gente ſua ad Maritum detulerit [*al.* cum dote a Viro ei primitus aſſignata.]

37 Antipherna ſunt bona quae Sponſus Sponſae dederit mane priuſquam e lecto ſurrexerint.

38 [u] Goronius Moridici filius arbitrabatur Virum qui cum Uxore aliena non invita concubuerit, ad ſatisfactionem reddendam non obligari, cum quod ipſe fecerit Matrona comprobaverit. Et ſi res fuerit manifeſta, Mulier Viro ſuo compenſationem dare tenetur, niſi Vir illam abſolute repudiaverit.

39 [w] Viro licet Uxorem dimittere abſolute, ſi publica ſint ejus facinora cum Viro alieno. Sed de iſtis quae ad illam de jure pertinuerint, nihil habebit praeter tria quae a Foemina nunquam auferentur. Adultera autem multam pro injuria Viro legitimo ſolvet.

40 Si Puella clandeſtino nupta Virum priuſquam cum illa rem habuerit, rogaverit, Quid mihi dare vis? & iſte quantum dare voluerit aſſignaverit, idque juramento confirmaverit, atque illud poſtea denegaverit; Puellae eum poſtulanti credendum eſt; illa enim eſt una ex novem teſtibus ſolitariis, ideoque fide digna cenſebitur, licet pronubi praeſentes nulli fuerint.

Idem aliis verbis ex aliis Codicibus.

y Gwr lw ſeithwyr, a'r Wraig lw ſaith wragedd, a'r rhain hynny og eu cyfneſeifjeid y am dad a mam, a brodyr a chwiorydd.

35 " Or bydd i Wraig achaws dybryd " y gyd a Gwr arall, ai o guſan, ai o 'fyſ- " jaw [*al.* ai o ddodi ei law yn ei bru, *P.* " *al.* ai o'i phalfu, *J.*] ai o ymrain [*al.* ai " o gyttjaw a hi, *P. al.* ai o fod genthi, " *J.*] ei Gwr a ddichawn ei gwrthod. A " hi a ddyly golli ei holl ddylyed o roddi " cuſan iddi, *J.*] heb un o'r ddau [*al.* o'r " rhai, *J.*] eraill." *H.* 3.

36 " Gwraig wrjawg a orddiwether [*al.* " oddiwedder, *Cott.* 5.] yng ngodineb, ei " hegweddi [*al.* hagweddi, *Cott.* 5.] a gyll, " [t] ac a ddycco o dda i gan ei chenedl at ei " Gwr [*al.* a'i gwaddawl. *Cott.* 5.]" *Cott.* 6.

37 " Egweddi [*rectius* Cowyll] yw y da " a roddo Gwr i'r Wraig y bore cyn cyfodi " o'i gwely." *Cott.* 5.

38 " Goronwy ab Moryddig a ddywe- " dai na ddyly Gwr yr bod gan Wraig Gwr " arall, a'r Wraig yn dda ganthi [hynny, " *J.*] dalu dim iddaw, tra ganmolo [*al.* fo " ganmoladwy genthi, *P. al.* gynhaljo, *J.*] " hi y gweithred. Ac o bydd honnaid y " gweithred, y Wraig a ddyly dalu ei ſar- " haad i'w Gwr, neu ei Gwr a'i gwrthot- " to yn rhydd." *H.* 3.

39 " Gwr a eill [*al.* ddichawn, *J.*] yn " rhydd adu ei Wraig yn rhydd, or gwna " hithau 'r Gwr arall yn [*al.* ar- *J.*] hon- " naid, [ac, *H.* 3.] ni chaiff [hi, *H.* 3. & " *J.*] ddim o'i hjawn, eithr [*al.* namyn, " *J.*] y tri pheth ni ddygir rhag Gwraig. " A'r Ordderch a dal ei ſarhaad i'r Gwr cyf- " reithawl." *P.* & *S.* 2.

40 Pwybynnag a ddycco Forwyn yn llathlud, a chyn bod achaws a hi, gofyn o'r Forwyn, Beth a roddi di i mi? a meinholi o hanaw ef a roddai, a hynny ar ei gred; cyd ceisjo efe ei wadu, o's y Forwyn a'i gyr, credadwy yw, canys yna y mae nawfed tafodjawg, ac wrth hynny y mae credadwy hi wrth nad oes neithjawrwyr.

Al. " Y neb a ddycco Forwyn i lath- " rud, a dywedud o'r Forwyn, Py faint a " roddi di i mi? a dywedud o honaw yn- " tau, Mi a roddaf it' y faint hon, a cha- " darnhau hynny ar ei gred ac uch [ben, " *P.*] creireu; o's [*al.* or, *J.*] gwatta gwe- " dy hynny, cymmered hi y creireu, a " thynged

NOTAE.

[t] *ac a ddycco* &c. *at ei Gwr*, deſunt in M. recte.

[u] *Goronius*] unus ex XII viris qui Whitlandiam Hoëli juſſu convenerunt ad Leges haſce componendas.

[w] " Si *Mulier* cum alio Viro coierit, & hoc " notum fuerit a ſuo, poterit libere repudiari, " nec de jure quicquam a Viro habebit praeter " illa tria quae ſibi auferri non poſſunt. Et A- " dulter Viro praefato ſuum *Sarhaed* reddat" CCCC. Sic M. & Cott. 1.

" thynged iddaw [ef, *J.*] addaw [iddi, " *J.*] y faint hon [*al.* honno, *P.*] ac felly " ni eill [efe, *J.*] ddywedud dim yn ei " herbyn, canys credadwy yw ei thyſdjo- " laeth [*al.* thyſdoljaeth, *P.*] hi ei hunan " [*al.* hun, *J.*] yn y lle hwnnw.

41 " Gwraig a ddyccer yn llathrud, ac " ni wnel ammod yng ngwydd tyſdon ar " gaffel jawn o gwbl, ni chaiff herwydd " gwyr Gwynedd onid tri eidon. He- " rwydd gwyr y Deau [*al.* Dehau, *P.*] hi " a gaai [*al.* gaffai, *P.*] gynt ei hegweddi " yn hollawl megis Gwraig a roddai ei " chenedl [*al.* a ddarffai i'*w* chenedl ei " rhoddi i Wr *J.*]" *H.* 3.

42 O rhoddir Morwyn i Wr, a'i chaffael yn llygredig, a'i dioddef hi hyd drannoeth, ni eill efe drannoeth gaffael dim o'i dylyed hi. O's cyfodi a wna yntau yn ddiannod gwedy a's caffo yn llygredig ar y neithjawrwyr a'i galy yn ei ſefyll, a thyſdu iddunt hwy ei rhygaffael hi yn llygredig, ac na chyſgo y gyd a hi hyd drannoeth, ni ddyly hi drannoeth ddim i ganthaw ef. O derfydd dyfod bronneu a chedor arnai hi, a'i blodeuaw, yna y dywaid Cyfraith na wyr neb beth yw hi ai morwyn ai gwraig, o achaws rhyddyfod arwydd mab arnai; ac wrth hynny y gad Cyfraith ei diheuraw hi o lw ſaith nyn y am ei mam, a'i thad, a'i brodyr a'i chwiorydd. O's hithau ni myn ei diheuraw, lladder ei chrys yn gyfuwch a'i gwerddyr, a rhodder dinawed blwydd yn ei llaw, gwedy iraw ei loſgwrn, ac o gall ei gynnal erbyn ei loſgwrn, cymmered yn lle rhan o'r argyfreu [*rectius*, o'i gwaddawl, *vel* egweddi,] ac oni eill ei gynnal, bid heb ddim.

Al. " O rhoddir Morwyn aeddfed i Wr, " ac or dywaid yntau nad oedd forwyn " hi, tynged y Forwyn ar ei phummed o'r " dynjon neſaf iddi, nid amgen, hi a'i " thad, a'i mam, a'i brawd, a'i hwaer, fod " yn gelwydd hynny, a'i dyfod hi attaw " ef yn forwyn o'r [*al.* o'i, *J.*] hoed aedd- " fed hi o fronneu a chedor, a dyfod teithi " oedran gwraig [*al.* teithi gwraig oedran- " nus, *J.*] iddi. O's tewi a wna efe yn " gyntaf, a bod genthi yr ail waith, a " chyſgu y gyd a hi hyd y bore, cyd a's " caffai efe hi yn wraig y waith gyntaf, ni " ddichawn efe ddwyn dim o jawn mo- " rwyn [*al.* o'i hjawn, *P.*] rhagddi. O's yn " y lle fal y gwypo efe hynny y cychwyn " [i fynu, *J.*] at y neithawrwyr [*al.* nei- " thorwyr, *P.*] i ddywedud hynny (o- " ni watta hi yn ei erbyn ef [hynny, " *J.*) a thyſdu o honaw yntau hynny " i'r gwyr, ni chaiff hi ddim o'i hjawn." *H.* 3.

Al. " O's Twyllforwyn a geffir heb

41 Foemina clam nupta, quae pactionem coram teſtibus non fecerit ad recipienda quaecunque illi fuerint jure debita, nihil ex conſuetudine Venedotorum praeter tres juvencos habebit. Per conſuetudinem Demetarum olim habuit dotem integram, ut aliae Foeminae quae a ſuis gentilibus Sponſis nuptum dantur.

42 Si Vir Puellam duxerit quam vitiatam deprehenderit, & hoc ad craſtinum celaverit, die craſtino dotem integram & omnia Uxori pudicae debita illi reddere tenebitur. Sed ſi confeſtim de lecto ſurrexerit poſtquam illam violatam fuiſſe ſenſerit, & membro virili erecto pronubos adiverit, & teſtatus fuerit ſe illam vitiatam deprehendiſſe, & ea nocte poſtea cum iſta non concubuerit, tunc illa nihil ab eo craſtino die recuperabit. Si mammae ejus ſororiaverint, & caetera ſigna pubertatis apparuerint, Lex pronunciat neminem poſſe certo ſcire num virgo ſit necne, cum notae puerperii fuerint manifeſtae; quam ob cauſſam Lex illi permittit juramento ſeptem hominum ſe purgare, matris nempe, patris, fratrum & ſororum. Sed ſi illa ſeipſam purgare noluerit, camiſia ejus inguinum tenus dilacerabitur, & juvencus anniculus cauda prius uncta in manus ejus tradetur, quem ſi per caudam detinere potuerit, pro parte dotis ſuae accipiet; ſin autem detinere nequiverit, nihil accipiet.

Al. Si Puella matura viro alicui nuptum detur, qui affirmaverit illam fuiſſe vitiatam, Puella cum quattuor hominibus ex propinquis ſuis, patre nempe, & matre, & fratre, & ſorore, jurabunt illud falſum eſſe, eamque & maturam & intactam ad illum veniſſe, licet puerperii notas pro more adultarum habuerit. Si Vir prima vice ſiluerit, & iterum cum illa rem habuerit, & ad lucem uſque cum ea dormiverit, licet illam prima vice vitiatam fuiſſe ſenſerit, nihil *tamen* eorum quae virgini debentur illi detrahet. Quod ſi confeſtim poſt rem agnitam ad pronubos ſe contulerit, & illis nunciaverit, teſtimonium coram illis plenum dando, tunc illa (niſi rem totam denegaverit) de jure ſuo penitus decidet.

Al. Si nova Nupta ſtupri accuſata ſe-

ipſam purgare nequiverit, camiſia ſua a fronte & a tergo dilacerabitur, & Vir in manus ejus tradet juvencum cauda peructa, quem ſi per caudam detinere potuerit, pro dote accipiet.

43 Foemina matura viro, quae cum aliquo clandeſtino abiverit, & vel in agris vel in domo ſtuprum paſſa ſit, & ab illo poſtea repudiata fuerit, & querelam contra illum inſtituerit apud gentiles ſuos & in curia, hoc modo dotabitur. Si tauri trimi caudam detonſam & ſebo inunctam, per januam vimineam immiſſam Mulier intra domum, pedibus limini innixis, manibus prehendens detinere potuerit, licet taurus a duobus hominibus utrinque ſtimulis urgeatur, pro ſuo habebit in compenſationem ob infamiam violatae pudicitiae: Sin aliter, habebit tantum ſebi quantum [y] manibus adhaeſerit.

44 [z] Si Foemina ſeſe Viro proſtituerit, & poſtea ab illo dimiſſa fuerit ob aliam Pellicem inductam, & queſta fuerit *de injuwad, ei chrys a dorrir [y, J.] tu rhag-
ddi a thra [ei, J.] chefn, ac odd'yna ei
Gwr a ddyry iddi enderig gwedy iraw
ei loſgwrn, ac o [*al.* or, J.] dichawn hi
ei attal [ef, J.] herwydd ei loſgwrn,
cymmered [hi ef, P.] yn ei hegweddi."
H. 3. *alibi.*

43 " Gwraig a el yn llathrud gan Wr
yn ei haddfedrwydd, a'i dwyn o'r Gwr
hi ai i lwyn, neu i berth, neu i dy, a'i
hymrain, a'i hellwng [*al.* gollwng o'r
Gwr, *M.*] dra ei chefn, a chwynaw o
heni hithau wrth ei chenedl, ac yn y
dadlau; ſef a ddyly hi yn ei diweirdeb,
cym'ryd tarw tri gauaf, ac eillaw ei loſ-
gwrn, a'i iraw a gwer, ac odd'yna grynu
[*al.* grynjaw, *M. al.* grynnaw, *Cott.* 5.]
ei loſgwrn trwy ddorglwyd, ac odd'yna
aed [*al.* myned, *M.*] y Wraig i mywn y
ty [a'r tarw yn y maes, *Cott.* 5.] a do-
ded ei throed wrth y trothwy, a chym-
mered ei loſgwrn [*al.* loſgwrn y tarw,
M.] yn ei dwylaw, a doed [*al.* dotter,
Cott. 5.] gwr o bob parth i'r tarw, ac
erthi yn llaw pob un [o honunt, *M. al.*
o naddunt, *Cott.* 5.] i gymmell y tarw;
ac or dichawn hi ei attal y tarw, cym-
mered yn ei hwynebwarth a'i diweirdeb;
ac oni's dichawn, cymmered a lyno wrth
ei dwylaw o'r gwer.

44 " Gwraig a ymrotho ei hunan yn
llwyn ac ym mherth i Wr, a'i hadaw o'r
Gwr hi, a gordderchu arall o honaw, a'i
dyfod

NOTAE.

[x] *O's Twyllforwyn a geffir heb wad*, ſic redditur in CL. " Si pro certo habeatur corrup-
ta." In CCCC. vero ſic: " Quodſi immatu-
ra fuerit, & pro certo corrupta fuerit." Ita etiam M. & Cott. 1.

[y] *manibus adhaeſerit*] Rem hanc perquam ineptam & turpiculam ſane ex variis hiſce Codicibus repetendam duxi, quod eaedem circumſtantiae in omnibus non reperiantur. Cum autem haec Laſciviae & Stupri poena in omnibus integris Codicibus etiam vetuſtiſſimis, pauculis immutatis reperiantur, manifeſto liquet hanc impudicitiae & lubricitatis puellaris (ſi ita loqui fas eſt) caſtigationem apud Britannos veteres fuiſſe receptiſſimam, & ex illis (ni multum fallor) ad nos Anglos promanaſſe. Invenimus enim in Libris Juriſconſultorum noſtrorum in quibus Maneriorum vetuſtorum conſuetudines recenſentur, quod in quibuſdam locis vidua vaſſalli quae per conſuetudinem Manerii libero ſuo Banco potiebatur, *i. e.* Terras quibus a marito dotabatur dum vidua & caſta permanſerit, poſſidebat, ſi ſtuprum paſſa fuerit, Arietem nigrum caudam verſus conſcendere cogebatur, caudamque ejus manu prehendebat & publice in curia peccatum faſſa, Terras quibus culpa ſua excidebat, ſibi redonari petiit. Sed ne quid diſſimulem, lubens fateor me ancipitem diu haeſiſſe num haec cum pluribus aliis quae in hoc capite inveniuntur, ſilentio premerem, & viros bonos graveſque hac de re plus ſemel conſului. Verebar ne quidam apud hodiernos Wallos rem non bene perpendentes, popularibus ſuis vel ſtultitiae vel impudentiae notam a me hic inuri exiſtimarent: ſed cum quae hic & alibi repetuntur, verbis praetextatis in tot Codicibus conſcribantur, celanda eſſe non judicavi. Noſtrae aetatis homines Majorum ſuorum Leges non magis approbare tenentur, quam facta. Si improbae quaedam fuerint, ſi ineptae, ſi abſurdae, quid hoc ad nos? Hiſtoricum decet qui Proavorum ſuorum res geſtas poſteris legendas in ſe ſuſcipit, veritatem non celare. Nonne Editorem idem decet, qui Jura & Conſtitutiones eorum e tenebris primus eruere conatur? Et haec hoc loco dicenda exiſtimavi, ut excuſatum me habeant, qui temere & inconſulte nimis ob haec & aliquammulta alia inhoneſta propalata me criminentur. De meo nihil addidi, quae in MSStis magna varietate phraſium & verbis nequaquam caſtis enarrata inveni, pudore ut ſpero nullatenus violato Latine verti. Sed hoc ſaltem ab invitiſſimis extorquebo, nempe non eſſe veriſimile Hoëlum has Leges unquam Romam detuliſſe, ut Pontificis approbatione munitae libentius a ſubditis ſuis reciperentur.

[z] *Si Foemina ſeſe Viro proſtituerit*] Wallice *a ymroddo ei hunan yn llwyn ac ym mherth*, ad verbum, quae copiam ſui fecerit in dumeto & in ſepe. Honeſta hac circumlocutione ſtupra denotari apud Wallos erant ſolita. Vide Gloſſ. v. *Llwyn a pherth.*

" dyfod hithau yng nghwyn at ei chenedl,
" ac i'r dadlau; o's diwad [*al.* gwadu, *M.*]
" a wna y Gwr, rhodded ei lw i gloch
" heb dafawd ynddi [*al.* iddi. *Cott.* 5.] O's
" difwyn a wna [*al.* fyn, *M.*] yntau [*al.*
" Ac oni's diwad, *Cott.* 5.] taled geinjawg
" iddi cyfled a'i thin." *Cott.* 6.

45 Pwybynnag a roddo Wraig i Wr, efe biau dalu ei hamobr, neu yntau a gymmero feichjeu y ganthi hi ar ei dalu ef. Ac o's hithau ei hun a ymrydd, taled ei hamobr, canys ei hun a fu roddjad arnai.

Al. " Na rodded neb Wraig i Wr heb
" gym'ryd mach ar ei gobr i'r Arglwydd;
" ac oni's cymmer, taled ei hunan." *M. Cott.* 5. & 6.

46 O dwg Gwr Wraig yn llathlud, a dyfod a hi i dy Wrda i gyfgu genthi, ac na chymmero y Gwrda fach ar ei hamobr, taled ei hun. [*al.* Or dygir Gwraig (*al.* O dyg Gwr Wraig, *Cott.* 5.) yn llathlud i neb ty, cymmered Gwr y ty fach ar ei gobr i'r Arglwydd, ac oni's cymmer, taled ei hunan. *Cott.* 6.]

Al. " Or dyg Gwr Wraig yn llathrud,
" a myned [y gyd, *P.* & *H.* 3.] a hi i dy
" Uchelwr, cymmered yr Uchelwr fach y
" gan y Gwr ar ei holl jawn i'r Wraig cyn
" cyfgu ynghyd o honunt." *J.*

47 O derfydd i Wr ddwyn Gwraig yn llathlud, bid hyd ym mhen y faith mlynedd ar dri eidjon cyhyd eu cyrn ag eu hyfgyfarn. Canys colles hi ei braint, bid hithau ar y braint hwnnw hyd ym mhen y faith mlynedd. O bydd argyfreu iddi hithau, bid hwnnw yn ddidraul hyd ym mhen y faith mlynedd: Os hithau a'i canhjatta, ni ddiwygir dim iddi o draul daint ac yfdlys. O chaiff dair nos o ben y feithfed flwyddyn, rhannu dau hanner a hi megis a Gwraig a rhoddjeid arnai.

48 " Argyfreu Gwraig yw ei gwaddawl." *Cott.* 5.

49 Ni thrig Gwraig nac o rodd nac o lathlud, ar fraint ei hegweddi namyn faith mlynedd: ac *gan* nad egweddiawl hithau o ben y faith mlynedd allan, wrth hynny rhannent *yn* ddau hanner.

50 Pwybynnag a gyfgo dair nos gan Wraig o'r pan anhudder y tan yn y ddadanhudder drannoeth, ac o hynny allan mynnu o hanaw ei gadu, taled iddi eidjon a dalo ugaint, ac arall a dalo ddeg ar hugaint, ac arall a dalo ddau ugaint. Ac o's dwg ar dy ac anlloedd, a'i bod y gyd ag

ria apud propinquos & lege cum eo egerit; Vir fi factum denegaverit, jurabit fuper campanam malleo deftitutam. Quod fi faffus fuerit, compenfabit denariis totidem quot nates ejus operuerint.

45 Qui Puellam Viro nuptum dederit, maritagium pro illa dabit, fi non ab ipfa fatisacceperit fe foluturam. Quod fi feiptam collocaverit *inconfultis gentilibus*, maritagium ipfa folvet.

Al. Nemo Mulierem nuptum dabit, nifi fidejuffforem acceperit pro maritagio Domino folvendo, aliter ipfe folvet.

46 Puellae a Viro in domum Generofi [*al.* alienam] concumbendi cauffa clam abductae maritagium Generofus [*al.* Paterfamilias] ipfe folvet, nifi de eo folvendo fatisacceperit.

Al. Siquis Puellam clam ablatam in domum Viri nobilis abduxerit, Vir ifte nobilis ab illo de omnibus Puellae juribus confervandis fatisfaccipiet, priufquam concubuerint.

47 Siquis Puellam clanculum duxerit, illa primo feptennio pro dote habebit tres juvencos anniculos quoniam capite diminuta effe cenfetur, & poenam diminutionis hanc folvet per totum iftud feptennium. Si paraphernalia habuerit, integra fervabuntur ad finem feptennii. Sed fi *Mulier* ad ea confumenda affenfum praebuerit nullam compenfationem habebit pro iis quae pro victu & veftitu abfumebantur. Sin per trinoctium poft fex annos completos cohabitaverint, dimidium bonorum Conjugis ipfi affignabitur aeque ac Mulieribus quae a gentilibus nuptum dantur.

48 [a] Parapherna Mulieris dos ejus, *ea nempe quam a parentibus acceperit.*

49 Foemina vel nuptum a gentilibus data vel clandeftino ducta, legibus dotalibus non tenebitur ultra feptennium; & cum dotem poft feptennium amiferit, poft illud tempus bona omnia inter utrumque bifariam dividentur.

50 Quicunque per trinoctium continuum cum Foemina concubuerit a tempore quo ignis *noctu* operitur ad tempus quo poftridie aperitur, & poftea illam dimittere voluerit, juvencum illi dabit XX *denariis*, & alterum XXX *denariis*, & tertium XL *denariis* aeftimatos. Sin ipfam ad domum fuam de-

NOTAE.

[a] " *Argyfreu*, i. e. animalia quae fecum a Parentibus adduxit." CL. " -- animalia *a* Parentibus " data." CM.

deduxerit, & cum illa per ſeptennium cohabitaverit, impoſterum cum illa dividet, tanquam cum Foemina a gentilibus collocata.

51 Siquis Foeminam clam duxerit & ſecum per ſeptiduum detinuerit, ſine ulla ſatisfactione illi praebita, compenſationem nullam dare tenetur niſi poſt annum & diem elapſum; & tunc illi ſatisfabit.

52 Siquis Mulierem clam compreſſerit, & illa ex compreſſu iſto gravida fuerit, is infantem ſuſtentabit: Lex enim dicit illam damnum pati non debere [b] ob Virum amiſſum [c] vel ejus cauſſa; ideoque Viri eſſe infantem ſuſtentare.

53 Si Vir Uxorem gravidam repudiaverit, tempus a quo repudiata fuerit ad partum uſque pro ſex menſibus ſuſtentationis infantis *Matri* reputabitur. Et poſt infantem natum Mater illum alet ad finem anni ſumtibus paternis, velit nolit.

Al. Si Vir Uxorem praegnantem legitime repudiaverit, a die quo repudiata eſt numerabitur Uxori tempus ad alendum infantem quem in utero fert. Legibus enim his debetur Matri ſeſquiannus ad nutriendum infantem, quem poſtea ſuſtentare non tenetur.

54 *Pater pro alitura filii* haec ſuppeditare debet, vaccam lactantem [*al.* lectam,] tunicam IV denariis aeſtimatam, patellam denarium [*al.* triobolum,] valentem, & vehem frumenti optimi in fundo paterno creſcentis. Haec *Matri* praebebuntur ad infantem alendum per unum annum.

Al. Lex pro alitura infantis per unum annum *Mulieri* aſſignat vaccam, endromidem, tunicam, redimiculum capitis, calceos binos, & vehem frumenti optimi creſcentis in agris Viri ſui, & ollulam pedibus inſtructam.

55 Semeſtri proximo etiam ſpatio Mater *infantem ſuſtentabit*, poſtea vero non cogetur quicquam conferre ad illum alendum praeter propriam partem. Exinde ad decimum quartum annum completum bes expenſorum ad Patrem & triens ad Matrem pertinebit. Decimo quarto anno elapſo,

ef hyd ym mhen y ſaith mlynedd, rhannu a hi a ddyly o hynny allan megis a Gwraig a rhoddjeid arnai.

51 " Or dwg Gwr Wraig yn llathrud " [*al.* Gwraig a el yn llathrud gan Wr, *M.*] " a'i hattal [o'r Gwr hi, *M.*] gantaw hyd " ym mhen y ſeithfed dydd [*al.* gantaw " ſaith niwrnawd, *Cott.* 5.] heb wneuthur " jawn iddi, ni ddyly [efe, *M.*] wneuthur " jawn iddi hyd ym mhen undydd a blwy- " ddyn: yna hagen y dyly [hi, *M.*] gwbl " jawn [i gantaw. *M.*]" *Cott.* 6.

52 O derfydd i Ddyn feichjogi Gwraig o lwyn a pherth, efe a ddyly olymddeithjaw y mab; canys y Gyfraith a ddywaid, Cyd gollo ei Gwr, ni ddyly gaffael eiſiwed o hanaw nac o'i achaws; ac wrth hynny y dyly y Gwr feithrin y mab.

53 O derfydd i Wr yſgar a'i Wraig a hi yn feichjawg, bid o'r pan yſgarer a hi yn y ango yn rhif hanner blwyddyn o feithrin y mab; a gwedy ganer y mab, hithau biau ei feithrin ef eilwaith hyd ym mhen y flwyddyn, mynno na fynno ys dir iddi ei feithrin er da i gan ei Gwr.

Al. " Or [*al.* Od, *J.*] yſgar Gwr a'i " Wraig [yn, *P.*] gyfreithawl, a hi yn " feichawg, o'r dydd ydd yſgaront [*al.* " *mendoſe*, eſgoro, *J.*] y cyfrifir [*al.* cyfri- " fer, *J.*] iddi [ei, *J.*] hamſer i fagu yr eti- " fedd a fo ynddi yna; canys herwydd y " gyfraith hon [*al.* herwydd cyfraith, *J.*] " blwyddyn a hanner y mag ei Fam ef, a " gwedy hynny ni's mag ei Fam ddim [*al.* " ef. *P.*]" *H.* 3.

54 Sef yw meſur y da, buwch laethawg [*al.* ddewiſaid, *H.* 3. *P.* & *J.*] a phais a dalo bedair ceinjawg, a phadell a dalo geinjawg [a dimmai, *H.* 3. *P.* & *J.*] a charraid o'r yd gorau a dyfo ar dre' [*al.* dir, *P.* & *J.*] ei Dad ef. A hynny iddi er ei feithrin flwyddyn [*al.* A hynny yn lle blwyddyn iddi. *P.*]

Al. " Cyfraith magu flwyddyn yw " buwch [*al.* buch, *M.*] a mantell, a phais, " a phenlliain, a dwy eſgid, a charraid o'r " yd gorau a dyffo [*al.* dyfo, *M.*] ar dir " ei Gwr, a phadell droedawg." *Cott.* 6.

55 A hithau ei hun gwedy hynny hanner blwyddyn, ac o hynny allan ni ellir cymmell arnai hi ei feithrin ef onid ei rhan ei hun. Ac o hynny hyd ym mhen y pedair blynedd ar ddeg y ddeuparth ar y Tad a'r traean ar y Fam. Ac o ben y bedwaredd flwyddyn ar ddeg allan, y mae jawn i'r Tad

NOTAE.

[b] *ob Virum amiſſum*] quod maritum legitime matrimonio, ſibi conjunctum non habuerit.

[c] *vel ejus cauſſa*] i. e. quod ſtuprum non excuſabit ſcortatorem, quo minus infantem ex illicito concubitu ſuſceptum ſuſtentare teneretur.

Tad ei ddwyn ar ei Arglwydd, a gwrhau o hanaw yntau iddaw ef. Ac o hynny allan bid ar ofymddaith ei Arglwydd. ["A " hynny a berthyn i'r Taiogeu.

56 " Mab bonheddig a ddylyir ei fagu fal " hyn: Mam y mab gyffefin a'i hymddwg " naw mis yn ei chroth, a thri mis gwedi " y ganer hi a'i mag, a hynny yn lle blwy- " ddyn iddi. Odd'yna y Tad (biau ac, *J.*) " a ddyly geifaw iddaw ei holl gyfreideu. " Yn gyntaf y dyry ddafad a'i chnuf ac a'i " hoen genti (*al.* genthi, *J. al.* ddafad gyf- " oen, *S.* 1.) ac odd' yna gweren neu gein- " awg, (a phadell haiarn neu bedair cei- " nawg, *P.* & *J.*) cyfraith, a mennaid o " wenith i wneuthur iwd iddaw, a charraid " dau ychen o gynnud, [c] a dwy gyfelin o " frethyn gwyn neu frith ar y mab, a buch " flith a'i llo, a thri charraid o wenith, a " haidd, a cheirch, a thri charraid o gyn- " nud. O's myn ei Fam, hi a'i caiff oll; o- " ni's myn, rhodder i arall." *H.* 3.]

57 O derfydd i Wraig ddywedud ar Wr ddwyn trais arnai, a gwadu o'r Gwr, rhodded lw dengwyr a deugaint heb alldudjon heb wyr nod.

Al. " Y neb a watto [*al.* ddiwatto, *Cott.* " 5.] dreifaw Gwraig [*al.* drais, *Cott.* 5. & " *M.*] rhodded lw dengwr [*al.* dengwyr, " *Cott.* 5 & *J.*] a deugaint [heb gaeth a " heb alldud, *Cott.* 5. 6. & *M.*] neu ddi- " rwy trais." *P.*

58 O derfydd iddi hithau yrru yn gyfreithjawl, cymmered aelawd y Gwr yn y llaw affw iddi, a'r llaw ddehau ar y Crair; a thynged hi i'r Crair rygydjaw o'r aelawd hwnnw a hyhi trwy drais, a rhywneuthur mefl a farhaad iddi, ac i'w chenedl, ac i'w Harglwydd.

Al. " O's gwadu a fyn y Gwr [*al.* Or " gwatta Gwr dreifaw Gwraig, *M. al.* O's " diwad Gwr drais ar Wraig, *Cott.* 5.] ac " o's cadarnhaa [*al.* cadarnhau a fyn, *P.* & " *J.*] y Wraig yn ei erbyn, cymmered hi " [y Creirjeu (*al.* Crair, *M.*) yn ei llaw dde- " hau, a, *Cott.* 5.] 'i gala ef [*al.* yntau, *Cott.* " 5.] yn ei llaw hi yr affau [*al.* y llaw affw " iddi, *J.*] a thynged yr [*al.* ry- *J.*] ddwyn " trais o honaw ef erni hi [a'r gala honno, " *M.*] ac felly ni chyll ddim o'i hjawn." *H.* 3.

59 Rhai o'r Yngneid ni ad wad yn erbyn hynny; y Gyfraith eisjoes a ddywaid y dylyir gadu y gwad mal y dywedafam ni uchod.

60 O derfydd i Wr ddwyn trais i ar

Pater illum ad Dominum adducere tenetur ad hominium Domino praeftandum qui illum poftea fuftentabit. Haec autem Villanorum *filios* fpectant.

56 Filii Generofi aliturae hoc modo providebitur. Mater primo Foetum per novem menfes in utero geftabit, deinde poft partum per tres menfes alet, & hi *menfes duodecim* pro anno integro illi reputabuntur. Pater poftea infanti omnia neceffaria fuppeditare tenetur. In primis dabit ovem cum vellere & agno, & poftea maffam adipis, vel ejus vice denarium, & ollulam ferream vel IV denarios legitimos, & vehem tritici ad pultem pro infante conficiendam, & vehem cremiorum quantam biga boum trahere potuerit, & duas ulnas panni albi vel varii pro infante, & vaccam lactantem cum vitulo, & tria plauftra tritici, hordei, & avenae plena, & totidem lignorum ad comburendum. Si Mater velit, ea omnia fibi capiat; fin aliter, alteri (*nutrici nempe*) tradantur.

57 Siquis a Foemina ftupri vi illati accufatus, factum negaverit, fe juramento L virorum, nec advenarum, nec fervorum, purgabit.

Al. Qui pernegaverit fe ftupraffe Mulierem, compurgabit fe juramento L hominum, nec advenarum nec captivorum, vel multam pro raptu *pendet*.

58 Si Mulier ftuprata lege cum illo agere velit, membro virili finiftra prehenfo, & dextra Relliquiis Sanctorum impofita, juret fuper illas quod is per vim fe ifto membro vitiaverit, & quod dedecus & contumeliam fibi & genti fuae & Domino intulerit.

Al. Si Vir factum pernegaverit, & Foemina conftanter affirmaverit, prehendet Relliquias Sanctorum manu dextra & membrum genitale Viri manu finiftra, & jurabit fe ftuprum paffam illo ipfo membro, & tunc ipfa de jure fuo nihil amittet.

59 Judicum nonnulli affirmant nullam pernegationem contra tale juramentum valere; fed Lex ftatuit negationem praedictam effe validam.

60 [e] Si Vir ftuprum Foeminae intulerit,

XII

NOTAE.

[d] *a dwy gyfelin* &c. *gynnud*, deffunt in J.

[e] " Si quis Foeminae vim intulerit, mercedem ejus, [*i. e.* maritagium] & *dirwy* reddat " Domino. Foeminae vero injuriam fuam, & " *Agweddi* & *Dilyfrwydd*." CCCC. " *Dilyfrwydd* 1. pro Famae difpendio." M.

XII vaccas pro multa Regi eo nomine debita pendet, & maritagium Domino; & ſi virgo fuerit, paraphernalia *illi ſolvet*, & dotem maximam quae jure exigi poteſt, cum multa ob pudorem violatum & ſatisfactione plenaria. Et ſi Matrona fuerit, multa pro injuria ei illata dimidio aucta *illi dabitur*.

Al. Qui vim Foeminae intulerit, ſolvet maritagium ejus cum multa pro ſtupro Domino, & ſatisfactionem plenariam & dotem cum multa pro injuria Mulieri, quae ſi virgo fuerit, antipherna quoque habebit.

61 [f] Siquis Puellam clandeſtino abduxerit, fas erit Domino & gentilibus ejus eam, etiam illo invito, auferre.

Al. Si Puella clam nupſerit & inconſultis gentilibus, Pater illam licet invitam a Viro ſuo reducet, nec illa quidquam a Viro qui eam abduxerat ſibi jure debitum amittet, nec Pater ejus maritagium Domino ſolvet.

62 Quod ſi Vidua fuerit, non abducetur a Viro qui illam clanculum rapuerat, niſi ipſa id cupiverit.

Al. [g] Sin Vidua clam gentilibus nupſerit, nemo illam invitam reducere a Viro poteſt. Maritagium dabitur ubi jus repetendi valet.

63 Si Ancilla ex compreſſu *alicujus* gravida facta fuerit, is qui illam compreſſerit, alteram ejus vice miniſterio ejus ſubeundo parem, hero ejus tradet, quae ſerviet dum illa pepererit, & *Pater* infantem alet abſque damno hero, & pretium *legitimum* Puerperae ſi moriatur, Domino ejus ſolvet.

Idem aliis verbis ex aliis Codicibus.

Wraig, taled ddeuddeng muw yn ddirwy [trais, *H.* 3.] i'r Brenin, a'i hamobr i'w Harglwydd; (Ac o's morwyn fydd, ei chowyll,) a'i hagweddi yn y faint fwyaf y dylyo, a'i hwynebwerth, a'i dilyſrwydd. Ac o's Gwraig wrjawg fydd, ei ſarhaad gan ei harddyrchafael ar ſodd yr hanner.

Al. " Y neb a ddycco drais ar Wraig, " taled ei gobr [*al.* hamobr, *M.*] i'r Ar- " glwydd a'i dirwy [*al.* ei hamobr a'i di- " rwy a dal i'r Arglwydd, *H.* 3. *P.* & *J.*] " a'i dilyſrwydd, a'i hegweddi, a'i ſarhaad " a dal i'r Wraig. Ac o's morwyn fydd, " taled ei chowyll." *Cott.* 6. & 5.

61 O derfydd i Wr ddwyn Morwyn yn llathlud, ei Harglwydd a'i chenedl a eill ei dwyn i ganthaw ef, cyd boed drwg ganddaw.

Al. " Or a Morwyn wyry' [*al.* wyra, " *M.*] yn llathrud heb gennad [*al.* rodd, " *M. al.* gyngor ei, *P.* & *J.*] chenedl, ei " Thad a ddichawn ei hattwyn [drachefn, " *Cott.* 5.] o'i hanfodd rhag ei Gwr [ac ni " chyll ddim o'i hjawn i gan y neb a'i " dug, *H.* 3. *P.* & *J.*] ac ni thal ei [Thad " ei, *H.* 3.] hamobr i'r Arglwydd." *Cott.* 6.

62 Ac o bu gynt gan Wr arall, ni ellir ei dwyn gwedy hynny i gan y Gwr a'i dug *i* lathlud, onid ei hun a fyn.

Al. " Or [*al.* Od, *Cott.* 5.] a Gwraig " hagen yn llathrud [o anfodd ei chenedl, " *H.* 3. & *P.*] ni eill neb ei hattwyn [*al.* " dyddwyn, *Cott.* 5.] o'i hanfodd rhag ei " Gwr. O'r lle y bo ei hadlam y telir ei " hamobr [*al.* y bydd ei gobr. *Cott.* 5.]" *Cott.* 6. & *M.*

63 O derfydd beichjogi Gweinyddjawg o gaeth, y neb a'i beichocco a ddyly roddi Gwraig arall cyſdal a hi i waſaneuthu yn ei lle yn y ango, a meithrin y mab gwedy ydd ango yn ddileſdair i'r neb a was'neuther; ac o bydd marw yn engi, taled ei gwerth i'w Harglwydd.

" Y neb a feichocco Wraig gaeth a ſo " ar gyflog [*al.* gaeth i Wr arall, *P.*] rho- " dded arall yn ei lle i'w Harglwydd hyd " pan [*al.* pared Wraig yn lle honno i wa- " ſaneuthu yn y, *P.*] ango; odd'yna [*al.* " a gwedy ango, *P.*] maged [*al.* pared, *H.* " 2.] efe [*al.* pared efe fagu, *M. al.* maged

y

NOTAE.

[f] " Quamvis Puella eat in rapinam ſine li- " centia Parentum vel Domini ſui, illi tamen " poſſunt eam retrahere licet invitam, & a ſuo " raptore jus ſuum plene habebit, ac ſi a Pa- " rentibus data eſſet, & tunc non oportet Pa- " trem reddere *Amobr.*" CCCC.

[g] " Si Foemina eat in *Llathrud* quae ante Vi- " rum cognoverit, haec poteſt cum ſuo Viro " invitis Parentibus remanere; ſed ubicunque " ejus ſit manſio, ibi merces ejus quaerenda " eſt." CL.

Al. " Si quaedam Foemina in *Llathlud* ierit, " qui Virum prius habuerit, ipſa poteſt cum " Viro remanere invitis parentibus. Sed ubi- " cunque manſio ejus ſit, ibi & merces ejus " quaerenda eſt." Cott. 1. [*al.* " ubi manſio " ejus ſit, ibi merces ejus petenda eſt." S. 1.]

" y Tad, *P.*] yr etifedd, ac aed y Gaeth ar
" ei Harglwydd [*al.* i'w lle, *H.* 2. & *M.*]
" Ac or bydd marw y Gaeth ar yr eti-
" fedd [hwnnw, *P.*] taled y neb a'i beicho-
" ges ei gwerth cyfraith i'w Harglwydd.

64 " Y neb a gyttjo a Gwraig gaeth
" heb gannad ei Harglwydd, taled ddeu-
" ddeg ceinawg [dros bob cyd (a wnel a
" hi, *P.*) *H.* 3. & *S.* 2.] i'w Harglwydd
" [*al.* i Arglwydd y Gaeth, *H.* 2.] ac na
" chydjed a'r Gaeth bellach." *Cott.* 6.

64 Siquis concubuerit cum Ancilla invito ejus Domino, dabit Domino ejus XII denarios pro quavis vice, & cum illa amplius non concumbet.

65 Ebediw Yſdafellawg o Wraig, un ar bymtheg.

65 [h] Foeminae cameram poſſidentis mortuarium *erit* XVI *denarii.*

66 O derfydd i Alldud o Wraig fyned trwy wlad, ac yna ei marw, taled i'r neb bieuffo y tir un ar bymtheg yn ei marwdywarchen.

66 Si Peregrina [i] novitia in regione moriatur; Domino fundi *in quo moritur,* XVI *denarii* [k] pro herioto ſolvuntor.

67 O derfydd i Wr fynnu yſgar a Gwraig, a mynnu o hanaw Wraig arall, dilys yw y Wraig ydd yſgarwyd a hi, can ni ddyly un Gwr ddwy Wragedd.

67 Si Vir Uxorem repudiaverit, & alteram duxerit, Uxor repudiata libera erit; nemini enim duas Uxores *eodem tempore* habere licet.

68 Pob Gwraig a ddyly fyned y ffordd y mynno, can ni ddyly fod yn garddychwel, ac na ddylyir dim iddi namyn ei hamobr.

68 Viduae cuicunque voluerit, nubere licet; non enim a gentilibus ſuis *invita* repetenda eſt, nec aliquid ab illa requiretur praeter maritagium.

69 Ni chyngain Gwraig yn fach nac yn dyſd ar Wr.

69 Foeminam non expedit fidejubere nec teſtimonium dare contra Virum.

70 O derfydd gweled Gwraig y parth hyn i'r llwyn, a Gwr o'r tu arall, neu yn dyfod o wacty, neu a dan un fantell, o's ei wadu a wnant, llw dengwragedd a deugaint ar y Wraig, a'r cymmaint o wyr ar y Gwr.

70 Si Mulier conſpiciatur ex una parte dumi & Vir ex altera, vel exeuntes ex domo vacua, vel ſub eodem ſtragulo, & negaverint ſe mutuo rem habuiſſe; Mulier ſe purgabit juramento L foeminarum, & Vir juramento totidem virorum.

71 O derfydd rhoddi Cymraes i Alldud, wrth fraint yr Alldud yr a ei ſarhaad yn y fo marw yr Alldud, a gwedy y bo marw yr Alldud yn y fynno Wr arall, can nid ymchwel ei braint drachefn ar ei chenedl.

71 Walla Advenae collocata compenſationem injuriae ſibi illatae accipiet pro ſtatu Advenae dum moriatur, & mortuo Advena dum alteri nupſerit. Ad ſtatum enim gentis ſuae priſtinum non redibit.

72 O derfydd rhoddi Cymraes i Alldud, a bod Plant iddunt, y plant a ddyly dreftad o fammwys, eithr ni ddylyant ran o'r tyddyn breinnjawl hyd y trydydyn, oni bai ei fod yn Bennaeth Alldud, a hwnnw a ddyly ei ran o gwbl yn ddiannod. Meibjon y rhyw Wragedd y dylyir gwartheg difach iddunt. Sef y gelwid y gwartheg hynny yn wartheg difach, can nid cenedl y Tad a'i tal, namyn cenedl y Fam.

72 Liberis Wallae Advenae nuptum datae materna debetur haereditas, ſed praedium principale non poſſidebunt uſque ad tertiam generationem, niſi Advena fuerit Princeps *inter ſuos*; tunc enim haereditas integra illis ſine mora tradetur. Liberis talium Foeminarum debentur [l] vaccae ſine ſponſione. Vocantur autem vaccae ſine ſponſione, quoniam paterna gens illas non dabit ſed materna tantum.

Al. " O rhoddir Cymraes i Alldud, ei

Al. Si Walla Advenae collocetur, liberi ejus

NOTAE.

[h] *Foeminae cameram poſſidentis*] Wallice *Yſdafellawg o Wraig*: Quid *Yſdafellawg* hic ſignificet eſt obſcurum. Quae in Codd. Latinis inveniuntur rem forſan expedient. CCCC. haec habet, " Si quis ſit *Sdafellawg* [i. ſedem in
" Eccleſia habens, CM.] XII [denarii, CM.]
" eſt *Abediw* ejus, & dantur Domino Terrae in
" qua eſt ejus Camera." In S. 1. haec leguntur,
" Sanctimonial.' XII *d.* quae fuerit *Sdafellawg.*
" Si quis ſit *Sdafellawg* XXIIII denarii eſt ejus
" *Ebediw*, & dantur Domino Terrae in qua e-
" jus camera ſit. Similiter de Moniali." [Hinc patet vocem *Sdafellawg* utrique Sexui competere.] CL. ſimiliter, " Si fuerit vir *Sdafellawg*,
" XXIV Denarios in ſuo *Ebediw* debet dare,
" qui dantur Domino Terrae in qua Camera e-
" jus ſit."

[i] *novitia*] quae nuper in regionem illam ex partibus exteris advenicbat.

[k] *pro heriotos ſolvuntor*] Wallicum *Marwdywarchen* ſignificat *Glebam mortuam.* Adi Gloſſ. v. *Marwdywarchen.*

[l] Vide Gloſſ. in *Gwartheg difach.*

ejus poſſidebunt partes ſibi debitas maternae haereditatis excepto praedio principali. Sed hoc non habebunt uſque ad tertiam generationem. Et ex hujuſmodi conjugiis provenient vaccae ſine ſponſione. Nam ſi hi *liberi* facinus perpetraverint, gens materna totum pretium caedis ſolvet [*al.* Nam ſi caedes perpetretur a talibus liberis hybridis, gens materna totam multam cum illis ſolvet.]

Al. Si parentes vel gentiles Foeminam pauperem Advenae collocaverint, liberi eorum habebunt portiones fundi haereditatis maternae. Sed nullus eorum habebit domicilium principale uſque ad tertiam generationem. Et de talibus conjugiis proveniunt vaccae ſine ſponſione, pro ſolutione multae pro caede, pro quibus hoc modo ſatisfiet. Si filius Advenae ex tali Uxore quempiam interfecerit, gens materna *occiſoris* ſatisfaciet pro homine interfecto, cum Advenae nulla gens fuerit quae vel caedem ſolvere tenetur, vel a quibus ultio exigatur [m].

73 [n] Foeminae non erit fas emere nec vendere, niſi ſui juris fuerit; ſi autem ſui juris fuerit, emere & vendere jure poteſt.

74 Puella Viro collocata, quae antipherna non exegerit priuſquam poſtridie e lecto ſurrexerit, illa poſtea non vendicabit.

75 Si Puella non dixerit *quem in uſum deſtinabit* antipherna ſua priuſquam de lecto die craſtino ſurrexerit, uterque ea deinceps communiter poſſidebit.

Al. Si Sponſa quid de antiphernis faciendum velit non declaraverit proximo mane antequam de lecto a Viro deceſſerit, communia inter utroſque erunt impoſterum.

76 Filia de bonis paternis dimidium tantum habebit quantum frater ejus; ideoque pro compenſatione caedis per filios ſuos patratae dimidium tantum quantum Frater ſolvet; ſin improlis fuerit, & juraverit ſe poſtea non parituram, nihil ſolvet. Sed ſi liberos pepererit qui aetatem habuerint legitimam, ipſi pro ſeipſis impoſterum ſolvent.

77 Foemina nulla, ſive Vetula ſit ſive Puella, ſolvet [o] denarium haſtae.

78 Si Foemina Virum impotentiae accu-

" phlant a gaiff ran o dir [*al.* o dref eu " Mam, *Cott.* 5.] eithr yr eiſyddyn arben- " nig. Hwnnw [hagen, *Cott.* 5.] ni cha- " ffant hyd y drydedd ach. Ac o hwnnw " [*al.* O'r gymweddi honno, *Cott.* 5.] y " daw gwartheg difach. Canys or gwna " hwnnw gyflafan, cenedl ei Fam a'i tal oll " ei alanas. [*al.* Canys o bydd llofrudd " y cymmyſgfab hwnnw, cenedl ei Fam " a dal oll yr alanas gantaw. *Cott.* 5.]" *Cott.* 6.

Al. " Or dyry rhieni neu genedl Wraig " dlawd i Alldud, plant honno o'r Alldud " a gant [*al.* gaffant, *P.*] ran o dir gan ge- " nedl eu mam. Ac ni chaiff un o honunt " eiſdeddfa arbennig hyd y drydedd ach. " Ac o'r rhyw gymweddi honno y neſcir " [*al.* neſtir, *P.* & *J.* *al.* myſgir, *R.*] gwar- " theg difach i eu talu dros alanas, ac y " dylyir mechni droſdunt o'r modd hwn. " O's mab yr Alldud o'r Wraig honno a " ladd ddyn, cenedl ei Fam a dal y lla- " ddedig, can nid oes genedl i Alldud y " galler rhannu galanas arnunt na ['i, *J.*] " dial." *H.* 3.

73 Ni ddyly Gwraig na phrynu na gwerthu, oni bydd priawd: O bydd priawd hi hagen, hi a ddyly brynu a gwerthu.

74 O derfydd rhoddi Morwyn i Wr, ac na ofynner ei chowyll cyn ei chyfodi i ar ei gwely drannoeth; ni ddyly efe atteb o hynny allan.

75 O derfydd i Forwyn na ddywetto ei chowyll cyn ei chyfodi i ar ei gwely drannoeth, ni ddyly ei chowyll o hynny allan fod namyn yn gyffredin y rhyngddunt.

Al. " Oni wna Morwyn a fynno a'i cho- " wyll cyn ei chyfod y bore o'i gwely i " wrth [*al.* i gan, *Cott.* 5.] ei Gwr, ynghyd " y bydd [*al* cyd fydd, *M.*] y rhyddunt " [*al.* rhyngthunt, *Cott.* 5. & *J.*] o hynny " allan." *H.* 3. *Cott.* 6. & *P.*

76 Ni ddyly Merch o dda ei Thad namyn cymmaint a hanner a gaffo brawd. Ac ni ddyly hithau dalu o alanas namyn cymmaint a hanner a dalo brawd; a hynny dros ei phlant: Onid oes plant iddi, a thyngu o honai na bo rhag llaw, ni ddyly dalu dim. Ac o bydd, ac eu myned yn oed cyfreithjawl, talent eu hun droſdunt o hynny allan.

77 Ni ddyly Gwraig yn y byd dalu ceinjawg baladr, na hen ſo nac jeuangc.

78 O derfydd i Wraig ddywedud ar Wr na

NOTAE.

[m] CCCC. hic ſubdit, " Si de Terra Regis " mater ejus fuerit, tota proles Regis erit." Sic M. & Cott. 1.

[n] " Mulier non poteſt mercari, nec vendere, " ſine licentia Viri ſui, nec fidejubere niſi fu- " erit Domina principalis: Poteſt tamen ſi ne- " ceſſe fuerit pro ſe fidejuſſorem dare." CCCC. & M.

[o] *denarium haſtae*] Wallice *Ceinjawg baladr*. De hoc denario vide Gloſſ. v. *Ceinjawg baladr*.

na allo gydjaw a hi, ac o achaws hynny ceisjaw yſgar ag ef, Cyfraith a eirch ei phrofi. Sef mal y profir; tannu llenlliain wen adanaddunt newydd olchi, a myned y Gwr iddi ar honno i ſod genthi; a phan ddel ei ewyllys, ei ellwng ar y llenlliain: O gwelir arnai, dogn yw iddaw; ac o'r achaws hwnnw ni ellir yſgar ag ef. O ni eill yntau ddim, hi a eill yſgar ag ef, a myned a'r eiddi yn gwbl.

79 O derfydd i Forwyn ddywedud ar Wr ddwyn trais arnai, a'r Gwr yn gwadu, a dywedud o'r Forwyn, o ni ddug efe drais i arnai hi ei bod yn forwyn; y Gyfraith a ddywaid ſod yn jawn profi ai morwyn a'i nid morwyn, canys ei bod yn forwyn yw ei harddelw. Sef a ddyly ei phrofi yr Edling, ac o's caiff yn forwyn, rhydd fydd y Gwr, a hithau heb golli ei braint.

Al. " O derfydd dywedud o Forwyn ar " Wr ddwyn trais erni, a'r Gwr yn gwa- " du, a dywedud o honi hithau yn atteb, " Oni ddygaiſd di drais arnaſi, morwyn " wyſi etto. Sef a farn Cyfraith ei hed- " rych. Sef a'i hedrych yr Edling [neu " Wragedd diofrydawg, *S.* 3.] O derfydd " iddunt ei chaffael hi yn wraig, ni eill y " llall ei wadu, yna taled y Gwr y dy- " wawd hi arno ei threiſaw, ei chowyll a'i " hwynebwarth iddi hi, a'i hamobr i'w " Harglwydd a'i dilyſrwydd. O derfydd " iddaw yntau ei chaffael hi yn forwyn, " bid hithau ar fraint Morwyn, ac na " cholled ei braint er ei phrofi." *S.* 2.

80 " O derfydd dwyn trais ar Forwyn, " ac yn y trais hwnnw caffel beichogi o " heni, ac na wypo hithau pwy ſo ei dad, " a'r Arglwydd yn *mynnu ei* hamobr, a " hithau yn dywedud, na ddylir iddi, ca- " nys trais a ddygpwyd erni, ac na ddyly " Gwraig y dyccer trais erni dalu amobr: " Sef a ddywaid Cyfraith yna ddiffoddi yr " amobr i'r Arglwydd, can ni allwys ei " chadw rhag trais, ac efe yn dlyed ei chadw, " a hyhi yn gyfreithawl o oed. Eiſoes cyd " amheuer hi am hynny, ni chair genti na- " myn ei llw ei hun ar ſod yn wir a ddy- " waid hi. Mab y gyfryw Wraig honno, " ſef y bernir wrth genedl ei Fam ei fraint, " *can* ni wyper pwy ſo ei Dad.

81 " O derfydd i Wr ddywedud ſod " Gwraig yn feichawg o honaw, a'r Wraig ſaverit & divortium ob eam cauſſam requiſiverit, Lex requirit ejus impotentiam explorari. Hoc modo autem explorabitur. Linteamina recens lota ſub illis ſternentur, & Vir & Foemina ſuper illa ad concumbendum jacebunt, & ſi libidine urgente ſemen ſuper linteamina Vir projecerit, & notae ejus apparuerint, ſatis erit factum, & illa numquam ob iſtam cauſſam Virum derelinquet. Sed ſi Vir nihil facere potuerit, illa Virum deſerere & omnia ſua ſecum portare poteſt.

79 Si Puella Virum ſtupri vi illati accuſaverit, & Vir factum negaverit, & illa affirmaverit ſe eſſe virginem niſi ab illo fuerit vitiata; Lex jubet illam examinari, ſitne virgo vel vitiata, cum ſe virginem eſſe affirmet. Examinatio erit hujuſmodi: Haeres proximus illam explorabit, & ſi Virginem illam invenerit, Vir abſolvetur, & illa ſtatum non amittet.

Al. Si Puella Virum ſtupri incuſaverit, quod ille pernegaverit, & illa reſponderit, Niſi tu me vitiaveris, virgo adhuc ſum; Lex illam inſpiciendam jubet. Haeres autem ſive matronae juramento obſtrictae illam inſpicient. Si illam vitiatam invenerint, qui ſtupri accuſatus fuerit negando nil proficiet, ſed antipherna & multam pro pudicitia violata Puellae ſolvet, & maritagium Domino ejus, cum ſatisfactione pro damno plenaria. Sin autem virgo inventa fuerit, Virginis privilegiis fruetur, & capite non minuetur licet examinationem iſtam ſubiverit.

80° Si Puella violetur & ex ſtupro iſto gravida facta fuerit & Patrem neſciverit, Domino maritagium ejus exigenti reſpondebit maritagium ab ea non deberi, utpote quae vi fuerit ſtuprata. In illo enim caſu, ut ait Lex, exſtinguitur maritagium Domino *alias* ſolvendum, quoniam ille ipſam a vi immunem non ſervaverit quod facere debuerat, cum illa pubertatis terminum legitimum jamjam attigerit. Si autem huic facto contradictum fuerit, juramentum ejus ſolius quo affirmaverit ſe verum dixiſſe ſufficiens erit. Proles ex tali Foemina cenſebitur ſecundum ſtatum Matris, cum de Patre ejus quis fuerit non conſtiterit.

81 Si Vir Foeminam a ſe gravidam eſſe factam dixerit, Foemina autem negaverit, Vir

NOTAE.

° Huc referendum quod in Codice *Mertonenſi* legitur: " Si Filia alicujus, vel Neptis, vel " alia quam Pater debuit ſervare & non ſervavit, " vim habuerit, reddat injuriam Domino & qui " rapuit, & qui cuſtodire debuit." In C L. haec Lex ſic concipitur: " Si Filia alicujus, vel " neptis, vel alia quae in cuſtodia illius fuerit, " cum aliquo in rapinam ierit, Pater reddet Do- " mino jus ſuum, ſive avunculus ejus ſit, quia " eam non cuſtodivit." Et ad eundem ſenſum CCCC.

Vir factum confitens maritagium ejus Domino illud exigenti perſolvet; negatio enim nulla valet contra *legitimam* aſſertionem.

82 Puella vocatur Deſertum Regis, & idcirco maritagium Regi pro illa debetur.

83 Si Matronae pudicitia violatur, maritagium pro illa nullum ſolvetur, utpote jam antea ſolutum tempore quo nupſerat.

Al. Foemina non niſi unum tantum maritagium ſolvere per Legem tenetur. Et illud exigetur pro ratione praedii paterni. Ipſa vero, vel qui illam nuptum dederit, Pater puta, vel Frater, vel aliquis e gentilibus ſuis, *maritagium* ſolvet. Maritagium autem non repetetur, quoniam illa nunquam revertetur ad ſtatum priſtini Domini ſui, nec ad ſtatum gentis propriae, ſed pro *ſtatu* Viri cui collocatur aeſtimabitur.

84 [p] Si Foemina ſola ambulaverit, & Vir illam aſſecutus fuerit & vi compreſſerit, & factum negaverit, juramento L virorum ſeipſum purgabit, quorum tres voto erunt obſtricti abſtinere a mulieribus, ab eſu carnium, & ab equitatione [*al.* ab uſu balneorum.] Sin denegare recuſaverit, ſolvet Mulieri dotem, eique ſatisfactionem plenam dabit, & multam pro ſtupro, virga argentea Regi data, modo debito reddet. Sed ſi ſolvendo non fuerit, caſtrabitur.

85 Legibus Hoëli Boni caſtratio ob Foeminam violatam non jubetur.

86 Si duabus Foeminis abſque ullo comite ambulantibus Viri duo obviam venientes eas vi compreſſerint, compenſatio nulla ipſis reddetur. Sed ſiquis licet [q] minorennis adfuerit, niſi ſit infans dorſo geſtatus, de jure ſuo nihil amittent.

87 Foemina ſi Filium ad Patrem adduxe-

" yn gwadu, a'r Gwr yn addef, a'r Ar-
" glwydd yn mynnu yr amobr; taled y
" Gwr y ſydd yn addef, can nid oes wad
" [*al.* gyr, *CCCC.*] dros waeſaf." *S.* 2.

82 " Diffaith Brenin y dywedir [fod, *J.*]
" Morwyn, ac wrth hynny ni ddyly [*al.*
" *rectius*, y dyly, *J.*] y Brenin ei hamobr." *P.*

83 O dygir trais i ar Wraig wrjawg, ni ddylyir talu amobr droſdi; canys hi a'i talws pan wrhäws.

Al. " Ni thal Gwraig onid un amobr
" fyth o gyfraith. Sef yw y modd y tal
" hithau hwnnw, o fraint y tir y henyw
" o honaw. Sef a'i tal, hi ei hun, neu'r
" neb a'i rhoddo i Wr, ai Tad, ai Brawd,
" ai un o'i chenedl. Sef achaws na thal hi
" onid un amobr, wrth nad ymchwel hi
" wrth fraint Arglwydd y tir fyth, nac
" wrth fraint ei chenedl, namyn wrth y
" Gwr y rhodder iddaw." *S.* 2.

84 " Or ymda*a* Gwraig ei hunan, a dyfod
" Gwr iddi, a dwyn trais arnai; o's diwad
" a wna y Gwr, rhodded lw dengwyr a
" deugaint, a thri o honunt yn ddiofry-
" dawg na fynno [*al.* o, *Cott.* 5.] Wraig,
" ac nad yſo gig [*al.* a chig, *Cott.* 5.] ac
" na farchocco fyth [*al.* ac ennaint, *Cott.*
" 5.] Oni fyn ddiwad, taled i'r Wraig ei
" gwaddawl, a'i dilyſdawd, a'i dirwy, a
" gwialen arjant i'r Brenin yn y wedd y
" dyly. Ac oni eill y Gwr dalu, dyccer
" eu geilleu [i ganthaw. *Cott.* 5.]" *Cott.* 6.

85 " Nid oes ynghyfraith Hywel Dda
" ysbaddu Gwr yr [*al.* am, *P.*] dreiſaw
" Gwraig." *H.* 3. & *J.*

86 " Or bydd dwy Wragedd yn ym-
" daith trwy [*al.* yn cerdded i,] neb
" lle, ac na bo neb [*al.* undyn, *M.*] y
" gyd ag wy [*al.* wynt, *M.*] a dyfod dau
" Wr yn eu herbyn, ac eu hymrain [*al.* a
" dwyn trais arnunt, *Cott.* 5.] ni ddiwygir
" iddunt: Or bydd un dyn hagen y gyd ag
" wy [*al.* wynt, *M.*] yr ei fychaned, onid
" mab cefn fydd, ni chollant ddim o'i
" hjawn." *Cott.* 6.

87 O derfydd i Wraig ddwyn Mab yn gyf-

NOTAE.

[p] " Si quis Foeminae [ſoli, Cott. 1.] ambulanti vim intulerit, & negaverit, L hominum juramenta dabit, [*al.* praeſtabit, Cott. 1.] quorum tres erunt abſtinentes [voto facto, *M.*] a Carne, Mulieribus, & Equitatione. Si autem [hoc, Cott. 1.] confeſſus fuerit, Foeminae reddat jus ſuum plenarie, *i. e.* [*ei*, Cott. 1.] *Diweirdeb*, & quietam clamabit." [Ita quoque CL. Pro " & quietam clamabit," M. habet, " pro pudicitiae detrimento." In aliis Codd. eſt *Dilyſdawd* pro *Diweirdeb*. Hinc autem manifeſtum eſt quod *Gwaddawl* in Cott. 5. & 6. idem ſit quod *Diweirdeb*, praemium nempe caſtitatis, & pudicitiae per vim ereptae. Stuprator enim Dotem legitimam, quae *Gwaddawl* & *Egweddi* vocatur rependet] " Regi vero dabit virgam argenteam altam uſque ad os, groſſam ut medius digitus, & ſcyphum aureum qui poſſit potum Regis continere, ita ſpiſſus (*l.* ſpiſſum) ut unguis aratoris ſeptennis, vel Teſta ovis aucae, vel [ſi ſolvendo non ſit, M.] virilia membra amittat. CCCC.

[q] *minorennis adfuerit*] Wallice *yr ei fychaned*. Puer qui nondum adoleverit; is enim, licet ſuppetias Foeminis per vim ſtupratis per aetatem ferre nequiverit, tamen Teſtimonium de vi ab aliis illata ferre poteſt.

gyfreithjawl i Wr, cyd a's gwatto y Gwr, y Gyfraith a ddywaid gwedy a's dycco un waith yn gyfreithjawl, na ddyly ei ddwyn i arall, can ni bydd carddychwel i wrth y neb y dygpwyd *iddaw* yn gyntaf.

88 O derfydd rhoddi Gwraig i Wr a dan ei hegweddi, a chaffael cwbl o'r da hyd yn oed un geinjawg, ac na chaffer honno, honno a elwir Un geinjawg a addug gant [cant. *MS.*]

89 " Megis y dyly Gwr roddi meicheu " dros yr egweddi, felly y dyly Rhieni y " Forwyn roddi meicheu na wnel hithau " wg yn erbyn ei Gwr [priawd. *J.*]" *H.* 3. & *P.*

90 Nid rhaid mach ar ddilyfrwydd da a ddel y gan Wraig yn ganhyfgaeth.

91 Gwraig a ddyly draean farhaad ei Gwr, nac o ladd y farhaer nac o ffordd arall.

Al. " Or lleddir [*al.* Pan lather, *H.* 2.] " Gwr gwreig-[jawg, *M.*] ei farhaad a de- " lir yn gyntaf, ac odd'yna ei werth [*al.* " alanas, *H.* 2. *M.* & *Cott.* 5.] Traian ei " farhaad hagen [*al.* Canys traian ei far- " haad, *Cott.* 5.] a gaiff ei Wraig [ac ni " chaiff ddim o'i alanas. *Cott.* 5.]" *H.* 3. *P.* & *J.*

92 Ni ddyly Rheithwragedd y gyd a Gwraig nac am ladrad, nac am alanas, nac am fach, namyn Rheithwyr.

93 Cyfraith a ddywaid na ddyly Gwraig gowyll gwedy blodeuo, oni's diheura ei chyfneseifjeid hi am ei Mam, a'i Thad, a'i Brodyr, a'i Chwiorydd, ac o hynny yn y font faith nyn. Sef y dyly flodeuaw o bedair blwydd ar ddeg allan: Ac o hynny hyd ym mhen y deugain mlynedd y dyly feithrin; fef yw hynny, pedair blynedd ar ddeg a deugaint y dyly fod yn ei hjeuengtid, ac o hynny allan peidjaw ag ymddwyn.

rit legitime, qui illum [r] abnegaverit, lege prohibetur illum iterum ad alium adducere, cum *infans* vagari non debet ab illo ad quem primitus adducebatur.

88 Foemina dotata nuptum Viro data, qui dotem totam excepto fingulo denario acceperit, quem *denarium* accipere nequit, is appellatur denarius unus qui fecum [s] ducit centum [t].

89 [u] Sicut Vir obligatur ad fpondendum pro dote, fic Parentes Puellae tenentur fatisfdare, quod illa Viri fui indignationem non movebit.

90 Pro bonis dotalibus praeftandis Mulier non fatisfdabit.

91 Uxori triens multae pro injuria Viro illata, five caede injuria infertur five alio modo, debetur.

Al. Si Vir matrimonio conjunctus interficiatur, multa pro injuria ei illata primo folvetur, & tunc pendenda eft multa pro caede ejus. Multae vero pro injuria trientem, Uxor habebit; fed de multa pro caede nihil.

92 In cauffis furti, vel caedis, vel fidejuffionum Foeminae compurgatrices non habebunt, fed compurgatores tantum.

93 Lege cautum eft quod antipherna non dabuntur Puellae nubili, nifi integritatem ejus praeftaverint feptem proximi ejus confanguinei, inter quos erunt Mater, Pater, Fratres & Sorores ejus. Nubilis autem reputabitur *Puella* poft annum XIVtum, & exinde per XL annos continuos puerperio idonea cenfebitur, id eft, ad LIVtum annum juventas ejus manere cenfebitur, fed poftea liberis procreandis inhabilis judicabitur.

94 Puellae

NOTAE.

[r] *abnegaverit*] pro fuo recipere noluerit.

[s] *ducit centum*] litem enim Maritus ob dotem integram non folutam intentare per legem rite poteft; & dotem totam recuperabit; folutio enim imperfecta pro nulla reputatur.

[t] Huc non incommode referamus hafce conftitutiones quas in Codd. Wallicis nondum inveni.

" Si quis fuam Uxorem [*al.* Mulierem, Cott. " 1.] propter aliquam cauffam ejiciat [*al.* de " fuo lecto cogat, Cott. 1.] Mulier de familia " domus duos teftes accipiat [*al.* debet accipere, Cott. 1.] & fi de domo expulfa [*al.* a Viro " coacta, Cott. 1.] fuerit; iterum Mulier accipiat de villa duos teftes. Et fic a Viro antequam " redeat plenarie *Wynebwerth* [.i e. contumeliae remedium, M.] habebit. [*al.* Et fic Mulier a Viro fuo habebit *Wynebwerth* plenarie " quanda redierit. Cott. 1.]" CCCC.

" Si Uxor alicujus veniens de *cynnadl* [*al.* " congreffu, M.] alterius Viri, ab aliquo cog- " nato Viri fui *farhaad* [i injuriam, M.] inve- " nerit, nec ex parte gentis fuae nec ex parte " Viri fui aliquod jus habebit, neque [*al.* nec, " M.] ex parte Domini, quia illis tribus adulte- " rando injuriam fecit: fed quaerat ex parte a- " dulteri fi poterit.

" Si Vir poterit alium Virum cum Uxore " fua jacentem vel ab illa exeuntem [invenire, " M.] & injuriam ei fecerit, nullum jus habe- " bit nifi occifus fuerit. Et fi quaefierit [*al.* " quis, M.] fuum *farhaad*, Viro cujus Mulie- " rem violavit redder." CCCC.

[u] " Sicut Vir de *Egweddi* fidejuffores dare te- " netur, ita Parentes Puellae ipfa praefente te- " nentur fidejubere, ne de corpore fuo alii pro- " ftituendo, Viro proprio injuriam faciat, quod " Wallenfice dicitur *Gwg.*" S. 1.

94 Puellae Viro collocatae qui nondum cum illa rem habuerit, & injuriam paſſae ſatisfiet pro ſtatu Viri & non pro ſtatu Fratris ejus; & illa vocatur Virgo-marita: Et ſi violata fuerit, antipherna a *Raptore* accipiet.

95 [w] Foemina adulterii accuſata prima vice XII [*al. rectius*, VII, *CCCC. Cott.* 1. & *S.* 1.] foeminarum, ſecunda vice XIV, tertia autem XL [*al. rectius*, L. *CCCC. Cott.* 1. &*S.*1.] foeminarum juramento compurgator.

96 Si Foemina Virum interfecerit, accipiet denarium haſtae. Illa itaque eſt Perſona quae denarium hunc accipiet, nec tamen ſolvere tenetur.

97 Quaelibet Domina accipiet maritagium puellarum in ditione ſua.

98 Uxor Villici Dominici Regii accipiet maritagium Puellarum in manerio ſuo.

99 Meretrix ſtatum nullum habet. Si violatur nullam compenſationem habebit. Sed ſi injuria *alia* illi infertur, ſecundum ſtatum Fratris ſui compenſator.

100 Pro omni Facinore quod faciat Mulier, ſatisfaciat eodem modo quo Vir *ſatisfecerit*, ſi ſit innupta. Sin autem conjux fuerit, & illa & Vir ejus luent Multas publicam & privatam.

101 Et hic eſt finis Legum de Mulieribus.

94 O derfydd rhoddi Morwyn i Wr, a heb gyſgu genthi, a chaffael cam o honai, wrth fraint ei Gwr y diwygir iddi, ac nid wrth fraint ei Brawd; a honno a elwir Morwynwraig. Ac o dygir trais i arnai, ef a ddylyir talu ei chowyll iddi.

95 O derfydd enllibjaw Gwr ar Wraig, y treigl cyntaf, llw deuddeng wragedd arnai; a'r ail treigl, llw pedair gwragedd ar ddeg; y trydydd, llw dau ugain wragedd.

96 O derfydd i Wraig ladd Gwr, hi a ddyly gaffael ceinjawg baladr; a hwnnw yw y dyn a'i cymmer, ac ni's tal.

97 Pob Arglwyddes a ddyly amobr y cyfoeth.

98 Gwraig Maer y biſwail a ddyly amobr Gwragedd y faerdref.

99 Nid oes braint i Buttain. Cyd dyccer trais i arnai, ni ddyly gaffael jawn: O ſarheir hithau, taler ei ſarhaad wrth fraint ei Brawd.

100 Pob cyflafan a wnel Gwraig, taled droſdi mal dros Wr o ni bydd gwrjawg: O's gwrjawg fydd hithau, taled hi a'i Gwr y Ddirwy a'r Camlwrw.

101 Ac felly y terfyna Cyfraith y Gwragedd.

NOTAE.

[w] " Si Foemina maritata de alio ſemel infa-
" metur, & hoc ſit incertum, juramento ſep-
" tem mulierum ſe purget. Si ſecundo de eo-
" dem, ſe purget juramento XIIII mulierum.
" Si tertio, juramento L mulierum. Ac ſi illam
" plus ultra infamiam ferre patiatur, nihil ha-
" bebit." CM.

CAP. II.

De novem Teſtibus ſingulis.

HIC incipiunt Leges Patriae.

2 *Harum* prima eſt quae tractat de novem [a] ſingulis Teſtibus.

Al. Novem ſunt homines quibus ſolis eſt credendum, licet teſtimonium jurati ſinguli dederint.

3 Hi autem ſunt Dominus inter duos ex hominibus ſuis qui agnoverint ſe prius de iſta cauſſa coram illo diſceptaſſe, modo ille pars non fuerit in iſta lite, & illi ab invicem diſſenſerint.

PEN. II.

Am y Naw Tafodjawg.

YMMAN y dechreuant Cyfreithjeu y Wlad.

2 Cyntaf yw y naw Tafodjawg.

A. " Naw dynjon [*al.* Nawnyn y ſydd,
" *W.* & *alii.*] a gredir pob un [o honunt,
" *Cott.* 6.] yn dwyn eu tyſtjolaeth [*al.*
" tyſdoljaeth, *J.* ar wahan, *Cott.* 6. &
" *M.*] gan dyngu [*al.* ar (*al.* wrth, *M.*) ei
" lw. *H.* 2.]" *P.*

3 Sef yw y rhai hynny. Arglwydd y rhwng ei ddau wr [o'r ddadl a addefynt (*al.* addefwynt *M.*) ei rhyfod geir ei fron ef, ac na bai gyfrannawg yntau o'r ddadl, ac na byddynt un ddull. *H.* 2.]

Al.

NOTAE.

[a] *ſingulis Teſtibus*] i. e. quibus ſolis credendum eſt abſque ullius alius teſtimonio, adeo ut nuda uniuſcujuſque illorum per ſe affirmatio ſufficiens. Adi Gloſſarium, *v. Tafodjawg.*

Al. " Cyntaf yw Arglwydd y rhwng " ei ddau wr, trwy na bo efe yn gyfran- " nog [*al.* gyfrannawg, *J.* & *W.*] ar y " ddadl, neu ar yr hyn y bo [y ddadl, " *S.* 2. & *W.*] ym [*al.* am, *J.*] danaw, ac " addef o'r gwyr ryfod y gynnen [rhyng- " tunt, *S.* 2. *al.* eu cynnen, *W.*] yn ei " wydd cyn [*al.* gyn, *W.*] no hynny, ac " na bwynt [*al.* bont, *J.*] un dull. Ac " or gwatta un yn erbyn y llall, dir yw " iddaw dyngu yngwydd yr Arglwydd.

Al. Primus eſt Dominus inter duos ex [b] hominibus ſuis in cauſſa cujus ille non fuerit particeps, modo faſſi fuerint ſe antea coram illo litem eam habuiſſe, & a ſe invicem diſſenſerint. Et ſi unus negaverit quod alter affirmaverit, jurabit in praeſentia Domini.

4 " Ysbaid naw nieu a gaiff [yr, *W.*] " Arglwydd am ei lw, i feddyljaw y modd " y tyngo [*al.* Naw nieu y ſydd i Ar- " glwydd i ymgoffau a'i lw. *M.*] " *P.*

4 Domino juraturo novem dies concedentur quo melius rem totam memoria repetat de qua teſtimonium daturus fuerit.

5 Effeirjad [*al. recte*, Ail dyn yw Abad, *P.* & *alii.*] y rhwng ei ddau Fanach [*al.* Fynach, *P. W.* & *alii.*] ar ddrws y cor. *Cott.* 5, 6. *H.* 2. & *M.*]

5 Secundus eſt Abbas [*al. mendoſe*, Sacerdos] inter duos Monachos ad januam chori.

6 Tad y rhwng ei ddau fab.

Al. " Trydydd yw tad y rhwng ei ddau " fab, gan ddodi ei law ar ben y mab y " tyngo [*al.* y dycco ei dyſdjolaeth, *H.* 2.] yn ei erbyn, a thyngu [*al.* dywedud, *H.* 2.] " fal hyn, Myn Duw [y gwr, *H.* 2.] a'm " crewys [*al.* creawdd, *J.* i, *S.* 2.] o dad, " a thithau o honaf finnau [*al.* yn dad i " ti, a thithau yn fab i mi, *H.* 2.] gwir a " ddywedafi y rhot ti a'th frawd [*al.* y " rhochwi. *H.* 2.] " *P.*

6 Pater inter duos ex filiis ſuis.

Al. Tertius eſt Pater inter duos filios, qui manum imponendo capiti filii contra quem teſtimonium dederit, ſic jurabit; Adjuro Deum, qui me de patre *meo*, & te de me creaverit, quod inter te & fratrem tuum verum eloquar.

7 Pedwerydd yw Yngnad ar ei frawd. O derfydd i ddyn o'r naill barth y bu y gyfraith rhyngthunt wadu y frawd, a'r llall yn ei haddef, gair yw gair yr Yngnad yna ar ei frawd.

Al. " Pedwerydd [*al.* Pedwyrydd, *J.*] " yw Brawdwr [y, *J.* & *W.*] rhwng dau " ddyn y barnwyd iddunt, *H.* 2.] a fwynt " [*al.* font, *J.*] yn ymryſon am y farn a " roddaſai [*al.* farnwys, *H.* 2. *al.* ryfarnwys, " *Cott.* 6. *al.* farnaſai, *Cott.* 5.] efe iddunt " [wy, *J.*] gyn [*al.* cyn, *J.*] no hynny." *P.*

7 Quartus eſt Judex de judicio ſuo. Si partium litigantium altera ſententiam latam negaverit, altera vero affirmaverit, Judicis aſſertioni de judicio ſuo [c] fides habebitur.

Al. Quartus eſt Judex inter duos homines, quorum litem ipſe antea determinaverit, cum diſſenſerint de judicio prius ab illo pronunciato.

8 Pummed yw Mach ar ei fechniaeth. O bydd Mach addefedig, a dywedud o'r naill fod y fechniaeth ar beth mawr, a'r llall panyw ar beth bychan, canys addefedig y Mach, credadwy yw efe pahar y rhodded, a chanys addefedig efe, ni ellir ei wadu.

Al. " [Pummed yw, *P.* & *W.*] Mach " am ei fechniaeth od addef ran a gwadu " rhan arall [*al.* fechni cyfaddef (*al.* gy- " faddef, *S.* 2.) y rhwng dau ddyn pan " ddiwatto (*al.* watto, *W.*) ran o'i fech- " ni, ac addef rhan arall. *P.*] " *H.* 2. & *M.*

8 Quintus eſt Fidejuſſor de fidejuſſione ſua. Siquis pro Fidejuſſore fuerit [d] agnitus *a duobus hominibus litigantibus*, quorum unus pro re magna, alter vero pro re parva fidejuſſionem factam fuiſſe dixerit, Fidejuſſoris ſic agniti teſtimonio qua de re fidejuſſio fuerit facta, fides habebitur.

Al. Quintus eſt Fidejuſſor de fidejuſſione ſua, ſi partem agnoverit rei de qua fidejuſſerit, & partem denegaverit.

9 Sextus

NOTAE.

[b] *hominibus*] Vaſſallis ſuis. *Homines* fere ſemper uſurpantur pro Vaſſallis apud Feudiſtas. *Hominium* eſt fidelitas quae praeſtatur Domino, unde Gallicum & noſtrum Homage.

[c] *fides habebitur*] Wallice *Gair yw gair yr Yngnad*, Verbum eſt verbum Judicis, *i. e.* illi non contradicetur. Vide ſupra in Praefationibus.

[d] *agnitus*] i. e. quem pars utraque, Creditor nempe & Debitor, pro Fidejuſſore legitime conſtituto acceperint.

9 Sextus eſt Donator de dono ſuo. Haec res ſic ſe habet. Si duo homines de re data contenderint, utroque illam ſibi vendicante, Donatoris teſtimonio [e] lis dirimetur.

Al. Sextus eſt Sacerdos inter duos ex parochianis ſuis, cujus teſtimonio fides habebitur de re quam illi coram illo prius declaraverint.

10 Tempus concedetur Sacerdoti antequam juraverit uſque dum proxime miſſam celebraverit.

11 Septima eſt Puella de virginitate ſua. Si Puella clandeſtino rapta a viro, & [f] in locum deſertum abducta, priuſquam cum illa rem habuerit, illum rogaverit, Quid mihi dare vis? & iſte quantum dare voluerit aſſignaverit, licet illud poſtea conſilio mutato denegaverit, Puellae tamen ejuſmodi promiſſum affirmanti fides habebitur.

Al. Septima eſt Puella de virginitate ſua. Si vir cui nupta fuerit, eam eſſe corruptam affirmaverit quo eam dote ſua defraudet, Puellae duodecenni minori fides habebitur. Si autem duodecenni major fuerit, juramento ſuo & quattuor propinquorum ejus purgator. Si autem Puella violata fuerit, & raptor illam fuiſſe virginem denegaverit, Puellae teſtimonio pro pudicitia ſua contra eum fides habebitur.

12 Octavus eſt Paſtor villae publicus de grege vel armento curae ejus commiſſo [*al.* de animali ab aliis ejuſdem villae animalibus coram eo & ſub cuſtodia ejus interfecto.] Siquod animal ab alio animali ſub cuſtodia Paſtoris interfectum fuerit, teſtimonio ejus de animali quod illud interfecerit fides habebitur.

13 Nonus eſt Latro ad patibulum de ſociis ſuis. Si iſte alium accuſaverit ut partilocum ſecretum, ubi remotis arbitris res ſuas agere ſine impedimento melius & tutius poſſint.

9. Chweched yw Rhoddjad ar ei rodd. Sef fal y mae: O derfydd i ddyn roddi peth, a dau ddyn yn dywedud, I mi, I minnau y rhodded ef, gair yw ei air ef pa ddiw y rhoddes.

Al " Hweched [*al.* Chweched, *J.*] yw " Offeirad [*al.* Offeirjad, *J.* & *W.*] y " rhwng dau ddyn o'i [*al.* ei ddeuddyn, " *Cott.* 5. & *J.*] blwyf am yr hyn a dyſ- " dyſant [*al* dyſdaſant, *J.* & *W.*] iddaw " cyn [*al.* gyn, *W.*] no hynny [*al.* o dyſd- " jolaeth (*al.* o'r hyn, *M.*) a dyſder iddaw. " *H.* 2.]" *P.*

10 " Oed y ſydd i Offeirad [*al.* Offeir- " jad, *J.* *al.* Effeirad, *W.*] am ei lw, hyd yr " amſer y gallo ganu Offeren [*al.* Effe- " ren, *W.*] yn gyntaf." *P.* & *alii.*

11 Seithfed yw Morwyn ar e gwyryfdawd [*al.* am ei morwyndawd, *Cott* 5. 6. *S.* 2. & *H.* 2.] O derfydd i wr ddwyn Morwyn yn llathlud, a gwedy y del i'r diffaith a hi, cyn bod achaws iddaw a hi, gofyn o honai hi, Beth a roddi di i mi? a meinhjoli o honaw ef pa faint a roddo iddi, a gwedy hynny bod yn edifar ganddo ef hynny, cyd a's gwatto efe, a chadarnhau o honai hi hynny, gair yw ei gair hi yna.

Al. " Seithfed yw Morwyn am ei gwy- " ryfdawd. O's y [gwr y, *J. W.* & *alii.*] " rhodded [*al.* rhother, *H.* 2.] iddaw, a'i " hammau [*al.* a ddywaid nad oedd fo- " rwyn hi, *H.* 2.] er [*al*, yr, *J.* & *W.*] " gwaethau [*al.* gwaethu, *S.* 2.] ei braint " [yr dwyn ei hjawn a'i dylyed, *H.* 2.] cre- " dadwy fydd [*al.* yw, *J.* & *W.*] hi [*al.* " y Forwyn, *S.* 2.] o fywn ei deuddeng " mlwydd. O's gwedy ei deuddeng " mlwydd, ei llw ar ei phummed [*al.* " phymmed, *W.*] o'r dynjon nelaf iddi a " ddyry. Or treiſir Morwyn hagen, a " dywedud o'r treiſwr [*al.* a'r gwr a'i " treisjo yn dywedud, *H.* 2.] nad oedd " forwyn [hi, *H.* 2. & *J.*] tyſdoljaeth " y Forwyn ei hun [*al.* hunan, *W.*] a gre- " dir [*al.* credadwy yw (*al.* fydd, *M.*) " tyſdjolaeth y Forwyn, *H.* 2.] yn ei er- " byn ef am ei morwyndawd " *P.*

12 Wythfed yw Bugail trefgordd [am ei fugeiljaeth, *Cott.* 6. *H.* 2. & *M. al.* am lwdn a lathont (*al.* laddo, *J. al.* laddont, *W.*) yſgrubl y dref yn ei wydd ac yn ei warchadw. *P.*] O derfydd lladd llwdn i ddyn o yſgrubl perchennogjon eraill [*al.* Or lladd llwdn y llall, *Cott.* 6. & *alii*, yn ei gadw, *Cott.* 5.] am hynny gair yw gair y Bugail pa eidjon a'i lladdawdd ef.

13 Nawfed yw Lleidr wrth ei grog ar ei gydladron. O derfydd iddaw ef ddywedud

NOTAE.

[e] *lis dirimetur*] Vide ſupra Not. [c]

[f] *in locum deſertum*] Wallice *i'r diffaith*, in

wedud fod dyn yn gydleidr ag ef, ac am y lladrad hwnnw ei ddihenyddu ef, a'i gadarnhau o hanaw yr agwedd ydd aeth Duw iddaw ac y mae yntau yn myned iddaw ef, yna y mae gair ei air ef.

Al. " Nawfed yw Lleidr wrth y grog " pan fo diau gantaw [*al.* ganthaw, *J.*] " ei grogi [*al.* Lleidr diobaith am ei gyd- " leidr pan ddyccer i'r grog,) canys, " *H.* 2.] credadwy [*al.* gair, *H.* 2.] fydd " [ei air yna, *H.* 2. a hynny, *M*] heb " Grair ar ei gydleidr [*al.* gydymdeithon, " *H.* 2.] ac am yr hyn a ddug [*al* am y " da a ddycco, *H.* 2. yntau, *J.*] yn lled- " rad. Ei gydleidr ni bydd crogadwy ha- " gen yr geireu y llall [*al.* Ac ni ddylyir " ddifetha ei gydymdaith yr ei air ef, " *H.* 2.] namyn lleidr gwerth [fydd. *J.*] " Lleidr am ledrad cyſſwyn, or palla " rhaith gwlad iddaw, dirwyus fydd [o " gyfraith. *S.* 2. & *W.*]" *P.*

14 " Credadwy hefyd fydd Ammodwr " yn ei ammod [rhwng dau ddyn a'i ha- " ddefo. *P.* &. *W.*] Ac felly hefyd creda- " dwy fydd Managwr a wnel ddogn- " fanag. Ac [felly, *P.*] Rhoddawdr [da, " *P.*] a gredir ar [*al.* am, *M.* & *W.*] y " da [*al.* yr hyn, *P.* & *W.*] a rotho; ac " yna [*al.* wrth hynny, *P.*] y dywedir, " Nid oes rodd onid o fodd. [A Rhodd- " awdr (*al* Rhoddjawdr, *J*) gwraig a " dyngo yn y modd y rhother (y wraig. " *S.* 2.) *P.*]" *H.* 2.

cipem latrocinii pro quo ipſe capite plectendus eſt, & teſtimonium ſuum per mortem, quam Deus ſubiit & ille *confeſtim* ſubiturus eſt, confirmaverit, illi fides habebitur.

Al. Nonus eſt Latro ad patibulum, qui ſpem ſalutis nullam habuerit. Illius teſtimonio nudo [g] abſque Relliquiis contra ſocium ſuum fides habebitur, ut & de rebus quas furto abſtulerit. Socius autem ejus capite non plectetur, ſed pretio [h] venum dabitur. Qui latrocinii, cujus plures fuerint participes, accuſatus fuerit, ſi [i] juramentum patriae defecerit, multam publicam per legem ſolvet.

14 Fide digni quoque ſunt *hi qui ſequuntur:* [k] Pactor *ſcilicet* de pacto ſuo [*al.* Pactor de pacto *quod fecerit* inter duos homines qui illum pro arbitro agnoverint:] Delator [l] facinoris manifeſti: Donator de eo quod dederit, ob quam cauſſam dici ſolet, Omne donum eſt voluntarium: Et Homo qui foeminam nuptum collocaverit, cum ſe illam collocaſſe juramento atteſtatus fuerit.

NOTAE.

[g] *abſque Relliquiis*] i. e. quod illi neceſſe non fuerit jurare ſuper Relliquias, vel per aliquid aliud quod ſacroſanctum cenſebatur, ſed nudis verbis ſocium illum quem poſtulaverat reum iſtius criminis fuiſſe affirmare tenebatur.

[h] *venum dabitur*] Adi Gloſſarium v. *Lleidr gwerth.*

[i] *juramentum patriae*] i. e. juramentum L compurgatorum.

[k] *Pactor*] Vide *Ammodwr* in Gloſſario.

[l] *facinoris manifeſti*] Vide Gloſſ. v. *Dogn-fanag.*

PEN. III.

Am friaw Anifail.

[a] ODERFYDD i ddyn dorri troed anifail ni bo eiddaw [*al* anifail dyn arall, *Cott.* 2.] neu ei forddwyd, neu wneuthur briw neu nychdawd ar [*al. rectius*, briw y del nychdawd i'r, *Cott.* 2. *S.* 3. & *J.*] anifail o hanaw [*al* honaw, *Cott.* 2. & *S.* 3.] a bod yr anifail yn lan fel [*al.* mal, *Cott.* 2] y galler yſu [*al.* mwynhau, *S.* 3] ei gig, jawn yw i'r dyn a'i briwo [*al.* briwawdd, *S.* 3. & *J.*] gym'ryd yr anifail attaw

CAP. III.

De Animalibus mutilandis.

SIQUIS pedem vel femur Animalis alieni mutilaverit, vel illud ita laeſerit ut tabes conſequatur, & mundum fuerit animal ut caro ejus eſui ſit idonea, is qui noxam fecerit, Animal ad ſe curandi gratia domum recipiet donec ſanitatem priſtinam recuperaverit; proprietarius enim Animalis nullum damnum ſuſtinere debet ob ejuſmodi injuriam.

2 Quod

NOTAE.

[a] Hic iterum incipit Cott. 2.

2 Quod ſi Vaccae lactantis vel Bovis ſubjugis pedem vel femur laeſerit, Animalis laeſi proprietario dabit aliud Animal aeque idoneum, ut inde idem lucrum faciat ac feciſſet ex ſuo. Et ſi jumentum mortuum fuerit, ejus proprietarius Animal quod pignori accepiſſet loco ejus ſervabit: Si autem convaluerit & priſtinae integritati fuerit reſtitutum, uterque ſuum ut prius habebit.

3 Si animal laeſum illico mortuum fuerit, laedenti offeratur, & ſi illud accipere noluerit, proprietarius ejus illo *ad libitum* utatur. Si is qui illud laeſerit proprietario dixerit, Tu illo utere, & ego tibi ad pretium ſummum ſolvam quod Lex jubet: Lege autem ſic cautum eſt, a Feſto *Sancti* Johannis *Baptiſtae* ad Calendas *Januarias* caro & pellis beſſe aeſtimabuntur & vita triente, illo enim tempore pinguia ſunt Animalia: A Calendis autem *Januariis* ad Feſtum *Sancti* Johannis *Baptiſtae* vita beſſe aeſtimabitur & caro & pellis triente, illo enim tempore Animalia omnia ſunt macilenta.

Al. Si vir qui Animal laeſerit, cadaver ejus recipere noluerit, eo pro arbitrio ſuo uti fas erit ejus proprietario, & praeterea pretium ejus legitimum habebit.

i'w feddyginjeuthu yn y ſo jach, can ny ddyly perchennawg [*al.* perchen, *S.* 3.] yr anifail lafurjaw dros anghyfraith y neb ry- [*al.* a, *S.* 3. & *J.*] wnaeth gam iddaw.

2 Ac o's anifail blith [a dorres ei droed neu ei forddwyd, *Cott.* 2. *al.* a friwawdd, *S.* 3. & *J. al.* a ryfriwwyd, *S.* 3. *alibi.*] neu ych a arddo [b] ryfriwws, rhodder i'w berchennawg [*al.* berchen, *S.* 3. anifail, *S.* 3. & *J.*] cyfryw cyſdal ag ef, i wneuthur cyfryw fwynjant ag [*al.* y mwynjant, *S.* 3. & *J. al.* y rhyw waith, *Cott.* 2.] a wnelai a'r eiddaw ei hun. Ac o's marw fydd yr anifail, tricced [*al.* triged, *Cott.* 2. *al.* trigjed, *S.* 3. & *J.*] yr [anifail arall a aeth yn, *J.* ei, *S.* 3.] arwyſdl [yn ddilys, *Cott.* 2. & *S.* 3.] yn ei le. [Ac, *Cott.* 2. *S.* 3. & *J.*] o's byw fydd yntau [*al.* yr anifail, *Cott.* 2.] a'i weled yn jach delediw, cymmered pawb yr [*al.* bawb ei, *S* 3.] eiddaw mal [*al.* fal, *Cott.* 2. *S.* 3. & *J.*] cynt.

3 O derfydd marw yr anifail yn y lle pan friwed [*al.* friwwyd, *Cott.* 2. *S.* 3. & *J.*] cynnyccjer [*al.* cynniccer, *S.* 3] i'r neb a'i briwwys [*al.* briwws, *Cott.* 2. *al.* briwawdd, *S.* 3. *al.* briwo, *S.* 3. *alibi* & *J.*] ac oni's myn, defnyddjed y perchennawg [*al.* perchen, *S.* 3.] ef. Sef [*al.* O's ef, *S.* 3. & *J.*] a ddywaid yntau [*al.* O's yntau a ddywaid, *Cott.* 2. yna, *S.* 3.] Mwynhaa dī efo [*al.* ef, *Cott.* 2. & *S.* 3. *al.* hwn, *S.* 3. *alibi.*] a minnau [*al.* mi, *Cott.* 2. & *S.* 3.] a'i talaf [c] i ti efo mal y dywetto cyfraith [orau ytti, *S.* 3. & *J.*] ſef [*al.* ys ef, *Cott.* 2.] a ddywaid y gyfraith [yna, *S* 3.] O Wyl Jeuan hyd y Calan, talu y cig a'r croen yn lle y ddeuparth, a'r traian ar yr enaid, canys yna y mae amſer tachwedd: O'r Calan hyd Wyl Jeuan eilwaith [*al.* eilchwyl, *Cott.* 2. *al.* elchwyl, *S.* 3. & *J.* bid, *S.* 3] y ddeuparth ar yr enaid, a'r traian ar y cig a'r croen; canys burja fydd pob anifail yn yr amſer hwnnw.

Al. O derfydd [hagen, *S.* 3.] i'r dyn ryfriwaſai [yr anifail, *S.* 3. & *J.*] wrthod yr anifail [*al.* y llwdn, *Cott.* 2.] marw [attaw, *Cott.* 2.] gwnaed y perchennawg ei ewyllys o honaw [*al.* am danaw, *S.* 3.] ac y gyd a hynny [hefyd, *Cott.* 2.] cwbl o gyfraith [*al.* o'i werth, *Cott.* 2. *al.* o'i gyfraith, *S.* 3. & *J. repone igitur*, o'i werth cyfraith] a gaiff.

NOTAE.

[b] *Ryfriwws* deeſt in Cott. 2. J. & S. 3. in utroque loco.
[c] *i ti eſo* deſunt in Cott. 2. & J.

PEN. IV.

Am Hawl Fach a Chynnogn [y traetha hyn. Cott. 2.]

ODERFYDD i ddyn roddi Mach i arall ar beth, jawn yw iddaw ryddhau y Mach o un o ['r, *Cott.* 2.] tri achaws [*al.* o un o ('r, *J D R.*) tair ffordd, *J.*] y bydd rhydd Mach, ai [a] o dalu drosdaw, ai o wysdlaw, ai o wadu Mach.

2 O's ei wadu a fyn [*al.* O's o wadu y myn, *J D R.*] fal hyn y gwedir [Mach: *Cott.* 2.] Dyfod [b] y Ddwyblaid a'r Mach ar yr Yngnad, a'r Yngnad biau ceisjaw i gan y Ddwyblaid addef ai Mach y gwr [raccw, *Cott.* 2.] ai nid [*al.* racco ai nad, *J.*] Mach. Mach [djoer, *Cott*, 2.] eb yr Hawlwr. Na Fach [djoer, *Cott.* 2.] eb y Cynnogn [*al.* yr Amddiffynnwr. *J.* & *J D R.*] Yna y mae jawn i'r Yngnad ofyn i'r Mach, A wyt Fach di? Wyf, eb y Mach. Cwbl wad, eb y Cynnogn [*al.* yr Amddiffynnwr, *J.* & *J D R.*] nad wyt Fach ti y gennyfi nac ar hynny [*al.* ar a ddywedy di, *J.*] nac ar ddim. Djoer [*al.* Duw a wyr, *J. J D R.* & *S.* 2.] eb y Mach, fal y mae gorau y dyly Mach hebrwng ei fod yn fach, ydd [*al.* yr, *Cott.* 2.] hebryngaf fi fy mod yn Fach. Djoer [*al.* Duw a wyr, *J.*] eb y Cynnogn [*al.* yr Amddiffynnwr, *J.*] fal y mae gorau y dyly Cynnogn [*al.* y dylyaf finnau, *Cott.* 2.] wadu Mach, minnau a'th wadaf di. Yna y mae jawn i'r Yngnad edrych pa ddelw y dylyir gwadu Mach [*al.* y dyly efe ei wadu, *Cott.* 2. *al.* pa ffunud y gwatta: *S.* 2.] Sef a wyl y Gyfraith yna, can nid oes namyn un tafawd y Mach i yrru arnaw ef [*al.* namyn ei un tafawd ef ei hun yn gyrru arnaw, *Cott.* 2.] na ddyly namyn un tafawd y Cynnogn [*al.* yr Amddiffynnwr, *J. al.* ei un tafawd yntau, *Cott.* 2.] i'w wadu. Ie [*al.* Djoer, *Cott.* 2.] eb y Cynnogn [*al.* yr Amddiffynnwr, *J.*] minnau a'th wadaf di [*al.* a'i gwadaf ef. *Cott.* 2.] Yna y mae jawn i'r Yngnad gym'ryd y Crair yn ei law [*al.* attaw, *J.* & *J D R.*] a d'wedud [wrth y Cynnogn, *Cott.* 2. *al.* wrth yr Amddiffynnwr, *J.* & *J D R.*] Nawdd Duw rhagot, a nawdd Pab Rhufain, a nawdd dy Arglwydd, na ddos yn llw cam [*al.* rhagot, a nawdd y Crair hyd nad elych yn anudon. *J.*] Od a yntau yn [*al.* i'r, *Cott.* 2.] llw, tynged i Dduw yn y blaen, ac i'r

CAP. IV.

De Cauſſis Fidejuſſorum & Debitorum.

SIQUIS Fidejuſſorem de re *qualibet Creditori reddenda* dederit, illum liberare tenetur: Fidejuſſor autem liberatur tribus modis; vel ſolutione debiti, vel pignoris traditione, vel Fidejuſſionis denegatione.

2 Si Fidejuſſionem denegare voluerit, hoc modo id fiet. Creditor, Debitor, & Fidejuſſor Judicem adibunt, & Judex utramque partium interrogabit num fuerit ille Fidejuſſor necne. Fidejuſſorem eſſe dicet Actor; Reus [*al.* Debitor] vero negabit. Judex tunc interrogare debet Fidejuſſorem hoc modo; Eſne tu Fidejuſſor? Ita, reſpondebit Fidejuſſor. Manifeſtum eſt, regeret Debitor [*al.* Reus] te nunquam pro me fidejuſſiſſe, nec pro hac re, nec pro aliqua alia. Nae, replicabit Fidejuſſor, methodo qua fidejuſſio probari poteſt optima me *hac in re* Fidejuſſorem eſſe comprobabo. Ita me Deus amet, replicabit Debitor [*al.* Reus,] ego te methodo qua Fidejuſſor denegari poteſt optima denegabo. Judex tunc commonſtrabit methodum Fidejuſſorem denegandi: Lege nempe cautum eſt quod cum unica tantum Fidejuſſoris lingua contra Debitorem egerit, unica pariter lingua Debitoris Fidejuſſorem denegabit. Profecto itaque, dicet Debitor [*al.* Reus] ego te denegabo. Judex tunc Relliquiis prehenſis Debitorem [*al.* Reum] hoc modo alloquetur; Ita Deus te conſervet & Pontifex Romanus & Dominus tuus & Relliquiae ut hac in cauſſa a perjurio abſtinueris. Si autem juraverit, primo per Deum, deinde per Relliquias quae ſunt in manu Judicis jurabit quod iſte non fuerit Fidejuſſor ſuus pro re de qua quaeſtio eſt nec pro ulla alia. Si contrarium Fidejuſſor juramento non affirmaverit, Debitor liber erit ab actione ob denegatam Fidejuſſionem, & Fidejuſſor debitum totum ſolvet Actori. Quod ſi contrarium Fidejuſſor juramento ſuo affirmaverit, neceſſe eſt ut juret *eo ipſo tempore* cum Debitor [*al.* Reus] juramento praeſtito os ſuum Relliquiis quae in manu Judicis ſunt, admoverit: Jurabit autem Fidejuſſor his verbis; Per haſce Relliquias juro quod fidejuſſi pro te de rebus quas dixi [*al.* dixiſti,] & quod tu pejeraſti; & propter hoc jusjurandum

NOTAE.

[a] *o* deeſt in Cott. 2.

[b] *y Ddwyblaid a'r Mach*, deſunt in Cott. 2. J. & J D R.

jusjurandum quod juravi contra te, Judicem rogo ut ſententiam hac in re pronunciet. Tunc Judex exibit e Curia ad cauſſam judicandam.

3 Quod autem Lex hac in cauſſa ſtatuit hoc eſt: Debitor [*al.* Reus] Fidejuſſorem denegabit juramento proprio & ſex virorum quorum quattuor erunt e ſtirpe paterna ejus & duo e ſtirpe materna, ipſe autem erit ſeptimus. Neceſſe vero eſt ut iiſdem cognationis gradibus Debitori juncti ſint, quibus multam pro caede accipere & ſolvere teneantur.

Al. Siquis [*al.* Si Debitor] Fidejuſſorem abnegaverit, juramento proprio & ſex virorum ſtatu illi proximorum, quattuor ſcilicet e ſtirpe paterna & duorum e ſtirpe materna, compurgator.

4 Hi compurgatores octavo die poſt proximam Dominicam producentur. Jurabitur vero in Eccleſia *ad quam ille pertinet* in qua aqua benedicta & panis euchariſticus aſſervantur; & tempus jurandi erit inter recitationem *Hymni* Benedicamus *dicti* & diſtributionem panis euchariſtici. Si ejuſmodi [f] juramento compurgatus fuerit, ſatis erit; ſin aliter, litis aeſtimationem Crair y ſydd yn llaw yr Yngnad, hyd nad Mach efe y ganthaw ef nac ar a ddywaid nac ar ddim. Oni wrthdwng y Mach arnaw [*al.* ar yr Amddiffynnwr, *J.*] bid rydd y Cynnogn o'r hawl [*al.* rydd ef, *J.* & *JDR.*] [c] am y gwad ryddigones, a thaled y Mach gwbl o'r dylyed i'r Hawlwr. O's ef a wna y Mach wrthdwng ar y Cynnogn [*al.* O's gwrthdwng a wna y Mach, *JDR.*] gwrthdynged tra ſo y Cynnogn [*al.* yr Amddiffynnwr, *J.* & *JDR.*] yn rhoddi ei enau i'r Crair [yn llaw yr Ynad, *S.* 2.] gwedy y tyngo [iddaw, *Cott.* 2.] ac y ſef fal y gwrthdwng, Myn y Crair y ſydd yna, Mach wyfi y gennyt ti ar yr hyn ryddywedais [i, *Cott.* 2. *S.* 2. & *JDR. al.* a ddywedaiſdi, *J.*] ac anudon rydyngaiſd di [*al.* dithau, *J.*] ac wrth [*al.* am, *S.* 2.] y gwrthdwng rywneuthum i [*al.* rydyngais innau, *J.*] arnat ti, myfi a fynnaf frawd [o gyfraith, *S.* 2.] i gan yr [*al.* fynnaf farnu brawd i mi o'r, *Cott.* 2.] Yngnad. [d] Ac yna mae jawn i'r Yngnad fyned allan [o'i Frawdle, *S.* 2.] i farnu brawd.

3 Sef [*al.* Ac ys ef, *Cott.* 2.] a wyl y Gyfraith yna [*al.* Sef y farn Cyfraith iddaw, *S.* 2.] llw y Cynnogn [*al.* yr Amddiffynnwr, *J.*] ar ei ſeithfed i'w wadu, chwegwyr ac ef ei hun yn ſeithfed, pedwar o naddunt o barth ei dad, a dau o barth ei fam, ac ef ei hun yn ſeithfed. Ac yſef neſed y dylyant fod iddaw y gwyr hynny, mal y dylyoent dalu galanas y gyd ag ef a'i chym'ryd [*al.* dylyant y gwyr hynny fod iddaw, yn gynneſed ag y dylywynt gym'ryd galanas y gyd ag ef a'i thalu. *Cott.* 2.]

Al. "Y neb a ddiwatto Fach, rhodded "lw ſeithnyn [*al.* ei lw ar ei ſeithfed o'r "dynjon, *H.* 2. & *M.*] neſaf ei werth, "pedwar o barth ei dad, a dau o barth ei "fam, ac yntau ei hun [*al.* hunan, *M.*] "yn ſeithfed." *Cott.* 6. & *alii.* [*Al.* "O's "(y, *P.*) Talawdr a ddiwad (*al.* watta, "*J.* & *S.* 2.) ei Fach, gwaded ar ei ſeith"fed o'r dynjon neſaf ei werth." *H.* 3. & *W.*]

4 Sef [*al.* Ac ys ef, *Cott.* 2.] yw oed y rhaith honno, wythnos o'r Sul [neſaf, *Cott.* 2.] rhag wyneb. Ac y ſef y lle y rhoddir y rhaith honno, yn y Llan y bo ei Ddwfr ſwyn a'i Fara efferen. A ſef [*al.* Ac ys ef, *Cott.* 2.] amſer y cymmer [e] y rhaith honno, y rhwng y Benedicamus a rhoddi y Bara efferen. Ac o chaiff [yntau, *Cott.* 2.] y rhaith [honno, *Cott.* 2.] dogn

NOTAE.

[c] *am y gwad ryddigones*, deſunt in Cott. 2. & J.

[d] *Ac yna &c, brawd.* Sententia haec deeſt in Cott. 2.

[e] *y rhaith honno*, deſunt in Cott. 2.

[f] *juramento*] Juramentum hic accipitur pro compurgatoribus quos in omnibus cauſſis utraque partium, vel Actores vel Rei producere tenebantur ad fidem firmandam vel innocentiam comprobandam. Vide *Rhaith* in Gloſſario.

dogn yw iddaw: Ò ni chaiff yntau y rhaith, taled yr hawl; ac o myn yr Arglwydd erlid cyfraith anudon arnaw, erlyned.

5 Pa Fach bynnag a wrthdyngo ar y Cynnogn [*al.* yr Amddiffynnwr, *J.*] bid rydd [*al.* rhydd fydd, *Cott.* 2. & *J.*] o'r hawl, ac o'r fechni, canys gwnaeth [*al.* can gorug, *J.*] deithi Mach. Pa Fach bynnag ynteu ni wrthdyngo [g] ar y Cynnogn, taled ei hun y [dylyed a, *Cott.* 2.] 'r hawl, can ni wnaeth deithi Mach a'r hyn a ddylyai.

6 Pan addefo Mach wrth yr Yngnad ei fod yn Fach, jawn yw i'r Hawlwr [yna, *Cott.* 2.] dyſdu ei [ry- *Cott.* 2.] addef o honaw, rhag ciljaw o honaw eilwaith.

7 "Mach a watto ei fechni, gwaded ar "ei ſeithfed o'r dynjon neſaf ei werth. "Ac o's Briduw a watta, ei hunan a dwng "ar ſaith Allawr gyſſegredig, neu ſaith "waith ar [yr, *W.* & *S.* 2.] un Allawr." *H.* 3. & *P.*

Al. "Y neb a watto fechniaeth, rhodded "ei lw ar ei ſeithfed [k] yn y cyffelyb fodd. "Ac oni bydd ei genedl yn un wlad ag "ef, rhodded ei lw ei hunan uch ben ſaith "Allawr gyſſegr yn un gantref ag ef, ca-"nys ſelly y gwedir Briduw." *Cott.* 6. *H.* 2. *M.* & *alii.*

8 O derfydd i ddyn gym'ryd Mach [ar beth, *Cott.* 2.] i gan arall, jawn yw [i'r dyn, *Cott.* 2.] ddodi oed ar y peth a ddylyir [*al.* ddylyo. *Cott.* 2.] A phan ddel yr oed, jawn yw iddaw ei hun ofyn y Cynnogn [*al.* Talawdr, *J.*] gyſſefin. Ac o's negydd [*al.* negyf, *Cott.* 2.] fydd y Cynnogn iddaw, deued ar ei Fach, a holed ei Fach, a dyweded fod y Cynnogn [*al.* Talawdr, *J.*] yn negydd [*al.* negyf, *Cott.* 2.] iddaw. O's ef a ddywaid y Mach wadu hyd nad Mach, deued [*al.* deuent, *Cott.* 2.] hyd ar yr Yngnad, a holed yr Hawlwr ef [*al.* y Mach, *Cott.* 2. & *J.*] rhag deulin yr Yngnad. Ac o's ef a fyn y Mach wadu [hyd nad Mach, *Cott.* 2.] ac na wrthdyngo yr Hawlwr [*al.* y Cynnogn, *Cott.* ſolvet, & Dominus actionem pro perjurio in eum intentet ſi voluerit.

5 Si Fidejuſſor contra Debitorem [*al.* Reum] juraverit, lite & fidejuſſione liberabitur, quoniam praeſtitit officium Fidejuſſoris. Sin autem Fidejuſſor contra Debitorem non juraverit, cauſſa cadet & debitum ſolvere tenebitur, cum officium Fidejuſſoris ut debuit [h] non praeſtiterit.

6 Cum quis ſe Fidejuſſorem eſſe coram Judice faſſus fuerit, expedit Actori teſtes ejuſmodi confeſſionis adhibere, ne *fidejuſſionem illam* denuo abneget.

7 Si Fidejuſſor [i] fidejuſſionem ſuam abnegaverit, juramento proprio & ſex hominum ſibi ſtatu proximorum compurgator. Si autem Pactum quod Briduw vocant, abnegaverit, jurabit ſuper ſeptem altaria conſecrata, vel ſepties ſuper idem altare.

Al. Siquis fidejuſſionem abnegaverit, juramento proprio & ſex virorum modo ſupradicto *de Fidejuſſore abnegato* compurgator. Et ſi gentiles in eadem regione non habuerit, ipſe ſolus jurabit ſuper ſeptem altaria conſecrata in Centuria in qua ipſe habitat; iſto enim modo abnegatur [l] Pactum juramento per Fidem firmatum.

8 Siquis Fidejuſſorem pro debito ab aliquo acceperit, Diem ſolutionis debiti ſtatuet; & cum Dies ille advenerit, Debitorem primo interpellabit. Si Debitor illud ſolvere negaverit, Fidejuſſorem adibit, & debitum ab illo exiget, aſſerendo Debitorem debitum ſolvere abnuiſſe. Si Fidejuſſor negaverit ſe fidejuſſiſſe, Judicem adibunt, & coram eo Creditor actionem ſuam contra Fidejuſſorem inſtituet. Si Fidejuſſor fidejuſſionem iterum abnegaverit, neque contrarium Actor [*al.* Debitor] juratus affirmaverit, Fidejuſſor ab actione & fidejuſſione liberabitur ob iſtam quam praeſtiterit negationem. Quod ſi Actor [*al.* Debitor] contra juraverit, & ad Judicem provocaverit ob iſtam quam praeſtiterit nega-

NOTAE.

[g] *ar y Cynnogn*, deſiderantur in Cott. 2.

[h] *non praeſtiterit*] Si enim fidejuſſiſſet, ſponſionem ſuam juramento confirmare non abnuiſſet; nunc autem cum ſe pro ſponſore, qui nunquam ſpoſponderat, obtuliſſet, nec audebat ſacramento ſponſionem iſtam ratam facere, juſtum erat illum debito iſto multari, qui in alium nihil debentem illud fraudulenter transferre tentaverit. Si enim agnitus pro Fidejuſſore fuiſſet, illi jus accreviſſet exigendi debitum a Debitore pro quo ſpoſponderat.

[i] *Fidejuſſionem ſuam abnegaverit*] Primo, ut ſuperius vidimus, ſuo ſimplici juramento ſponſionem abnegabat. Sed haec Abnegatio juramento Rei elevata fuit. Tunc Judex Sponſorem cogebat id quod prius ſolitario ſuo ſacramento affirmabat, juramentis ſex hominum ſibi maxime propinquorum comprobare. Hi itaque ejus juramentum, quod ſemper requirebatur, ratum efficiebant.

[k] *yn y cyffelyb fodd*, i. e. ut in Al. ex Cott. 6. ad §. 3. ſupra.

[l] *Pactum*, &c.] Wallice *Briduw*. Vide Cap. ſequent. & Gloſſ. v. *Briduw*.

negationem, Judex Fidejuſſorem juramentum & negationem modo ſuperius memorato praeſtare obligabit [*al.* Fidejuſſorem coget jurare cum ſex compurgatoribus ipſi propinquis in eiſdem gradibus quibus multam pro caede & accipere & ſolvere ſtatutum eſt.]

9 Si dies ſolutionis debiti inter Debitorem & Creditorem [*al.* Actorem & Debitorem] conſtitutus fuerit, iſte dies eſt exſpectandus.

10 Siquis debitum actione intentata ante diem conſtitutum exegerit, totidem dies poſt diem conſtitutum exſpectabit antequam ſolvatur.

11 Cum dies ſolutionis advenerit, dies unus dabitur Fidejuſſori ad cogendum debitorem.

12 Triduum concedetur Fidejuſſori ad reminiſcendum num Fidejuſſor fuerit necne.

13 Tempus quod Fidejuſſori concedetur ad debitum ſolvendum, ſi ipſe id teneatur ſolvere, *eſt* triduum [*al.* novem dies, *al.* dies quindecim.]

Al. Siquis pro aliquo fidejuſſerit, & Debitor ad tempus conſtitutum debitum non ſolverit, Fidejuſſor XV dies habebit, ſi pro [m] bonis inanimis fidejuſſio fuerit. Et ſi Debitor interim non ſolverit, Fidejuſſor habebit XXX dies. Et ſi adhuc Debitor ſolvere neglexerit, L dies concedentur Fidejuſſori. Quod ſi Debitor intra id tempus *debitum* non ſolverit, ipſe Fidejuſſor illud ſolvere tenebitur. Sin pro bonis animatis Fidejuſſio fuerit, & Debitor ad tempus conſtitutum debitum non ſolverit, Fidejuſſor XV dies habebit. Et ſi Debitor interea non ſolverit, Fidejuſſor X dies habebit. Et ſi adhuc Debitor ſolvere neglexerit, V dies concedentur Fidejuſſori. Quod ſi Debitor intra illud triduum debitum non ſolverit, ipſe Fidejuſſor illud ſolvere tenebitur. Et poſtea quotieſcunque

2.] arnaw, bid rydd y Mach o'r hawl [ac o'r fechni, *J.*] am y gwad ryddigones. O's ef a wna yr Hawlwr [*al.* y Cynnogn, *Cott.* 2.] wrthdwng ar y Mach, a galw am frawd [ar yr Yngnad wrth y gwrth*dwng* ryddigones, *Cott.* 2.] jawn yw i'r Yngnad farnu arnaw y llw a'r gwad mal [*al.* farnu ar y Mach ei lw ar ei leithfed, ac y ſef neſed y dyly y gwyr hynny fod iddaw, fal y dylywynt gym'ryd galanas y gyd ag ef a'i chym'ryd (*lege* thalu,) a hynny yn un ffunyd ag, *Cott.* 2.] y dywedaſam ni uchod.

9 " Or bydd rhwng y Talawdr a'r Dy-
" lyawdr [*al.* Hawlwr a Thalawdr, *S.* 2.]
" ddydd goſodedig i dalu y dylyed, ef a
" ddylyir aros y dydd.

10 " Pwybynnag a ofynno ddylyed
" trwy gwyn cyn ei oed, cyhyd a hynny
" y dyly [efe, *P.* & *J.*] fod hebddaw
" gwedy yr oed.

11 " Gwedy del oed dydd talu, y
" Mach a ddyly oed dydd i gyfarch [*al.*
" gymmell, *J.*] y Talawdr." *H.* 3. & *W.*

12 " Oed Mach i ymgoffau [*al.* wybod,
" *H.* 3. *P.* *J.* *W.* & *S.* 2.] ai Mach ai
" nad [*al.* nyd, *W.*] Mach, tri dieu."
Cott. 6.

13 " Ysbaid [*al.* Oed, *H.* 3. *P.* *J.* *W.*
" & *S.* 2.] Mach i barotoi tal gyſſefin,
" o's efe ei hunan a'i tal [*al.* or bydd
" rhaid iddaw dalu, *H.* 3. & *W.*] tri dieu
" [*al.* naw nieu, *M.* *al.* undydd ac wyth-
" nos, *W.* *al.* undydd a phythewnos. *J.*]"
Cott. 6.

Al. " Y neb a fo Mach dros ddyn, o-
" ni's tal y Talawdr yn [yr, *S.* 2.] oed
" dydd, oed pymtheng niwarnawd a gaiff
" y Mach yna, o's ar dda marwol y bydd
" Fach. Ac oni's tal y Talawdr yna, oed
" deng niwarnawd ar hugaint a gaiff y
" Mach [yna. *M.*] Ac oni thal y Talawdr
" yna, oed deng niwarnawd a deugaint a
" gaiff y Mach yna. [Ac oni thal y Ta-
" lawdr yna, taled y Mach ei hunan. *M.*]
" O's ar dda bywawl y bydd Fach, ac na
" thalo y Talawdr yn oed y dydd, oed
" pymtheng niwarnawd a gaiff y Mach
" yna. Ac oni thal y Talawdr yna, oed
" deng niwarnawd a gaiff y Mach yna.
" Ac oni thal y Talawdr yna, oed pum
" niwarnawd a gaiff y Mach yna. Ac oni
" thal y Talawdr yna, taled y Mach ei
" hunan. A phan gyfarffo y Mach a'r
Talawdr

NOTAE.

[m] *Bonis inanimis*] rebus inanimis cujuſcunque generis. Bona animata vocabantur pecora viva. Hic autem varia ſolutionis tempora Lege aſſignantur, ut commodis utriuſque & Debitoris & Sponſoris melius conſuleretur. Bona inanima vel abſumta erant, vel pro abſumtis habebantur. Ideoque non niſi pretio inter utramque partem pacto numerato ſatisfactio juſta Creditori fieri potuit; & ob eam cauſſam longius ſpatium ad nummos comparandos conceſſum fuit. Bona autem animata modo ſuperfuerint, ipſa iterum reſtitui facile potuerint, adeo ut ulteriori ſpatio ad iſta recuperanda opus non fuerit.

" Talawdr, ysbeiled ef og a fo ymdanaw
" o ddillad, eithr y pilyn neſaf iddaw. A
" gwnaed felly fyth yn y gaffo dal o gwbl
" i gantaw." *Cott.* 6. & *alii.*

14 O derfydd i ddyn gym'ryd Mach i gan arall ar beth, a dyfod y ddwyblaid ynghyd, yr Hawlwr, a'r Mach, a'r Cynnogn [*al.* a'r Cynnogn (*al.* a'r Amddiffynnwr, *J.*) a'r Mach, *Cott.* 2.] a holi o'r Hawlwr y Mach, a dywedud ei fod yn Fach [ar beth mawr, *Cott.* 2. & *J.*] ac ateb o'r Cynnogn [*al.* Amddiffynnwr, *J.*] a dywedud ei fod yn Fach ar beth bychan, a heb wadu y Fechni, jawn yw yna i'r Yngnad [*al.* yw i'r Yngnad yna, *Cott.* 2.] farnu fod yn nedfryd y Mach pa har y mae Mach [o] efe, ai ar beth mawr ai ar beth bychan, a hynny wrth lw y Mach, canys Mach addefedig yw.

Al " Mach a addefo beth [*al.* ran, *P.* " *H.* 3. & *alii.*] o'i Fechniaeth, ac a watto " beth [*al.* ran, *P.* & *alii.*] arall, gwaded " ar ei lw ei hunan o's myn [*al.* O's y " Mach a watta ran o'i Fechni, ac *a* a- " ddef ran arall; efe ei hunan un waith a'i " twng. *W.*] " *H.* 2.

15 O derfydd i ddyn gym'ryd llawer o Feichjeu ar beth [*al.* ar y peth a fynno, *J.*] a mynnu eu gwadu o'r Cynnogn, cymmaint ac a [*al.* y, *Cott.* 2.] ddywedaſam ni uchod i wadu Mach, a ddaw i wadu pob un o naddunt hwynteu [herwydd fal y dywedaſam ni uchod. *Cott.* 2.] Rhai [o'r Yngneid, *Cott.* 2.] a fyn ag un ſeithwyr wadu cyd yd foent bedwar Meich [*al.* yd fo pedwar Mach, *Cott.* 2.] ar hugaint. Y Gyfraith eisjoes a ddywaid nad hyd jawn ac nad addfwyn [*al.* ddywaid hyd nad addfwyn. *Cott.* 2. & *J.*]

16 O derfydd i ddyn dybygu fod yn rhydd Mach o'i Fechni o [*al.* am, *JDR.*] dalu peth o'r dylyed, ac heb dalu cwbl, y Gyfraith a ddywaid [hyd, *Cott.* 2. & *JDR.*] na bydd [q] rhydd efe, a dylyu o honaw fod yn Fach ar y geinjawg ddiwethaf mal ar y gyntaf.

17 " Talawdr a'r ni thalo gwbl o'i ddy- " lyed, efe a ddyly ei dalu." *H.* 3. *P. W. J.* & *S.* 2.

Fidejuſſor obviam venerit Debitori, ipſum omnibus ſuis veſtimentis excepto intimo ſpoliabit uſque dum totum debitum ſolutum fuerit.

14 Si Fidejuſſione data, utraque Pars & Fidejuſſor [n] convenerint, & Actor Fidejuſſorem de re magna, Debitor autem eum de re parva fidem dediſſe aſſeruerit, fidejuſſione non denegata; tunc Judex pronunciabit litem eſſe dirimendam juramento Fidejuſſoris qui declarabit an magna res fuerit vel parva, cum Fidejuſſor ab utraque parte ſit agnitus.

Al. Si Fidejuſſor fidejuſſionis partem agnoverit & partem denegaverit, ſimplici ſuo juramento deneget ſi voluerit.

15 Siquis plures Fidejuſſores in re aliqua acceptos denegare voluerit, [p] eadem methodo procedendum eſt in quolibet eorum denegando quam ſupra memoravimus eſſe inſtitutam in ſingulari Fidejuſſore denegando. Nonnulli autem Judicum affirmant plures Fidejuſſores, licet ſint *numero* viginti quattuor, ſeptem virorum juramento poſſe denegari. Lex autem hoc injuſtum & iniquum eſſe ſtatuit.

16 Siquis ſe Fidejuſſorem ſuum liberaſſe exiſtimaverit quod debiti partem licet non totum ſolverit, *fallitur:* Lex enim ſtatuit Fidejuſſorem non eſſe liberum dum ultimum denarium aeque ac primum Debitor ſolverit.

17 Si Debitor totum ſuum debitum non perſolverit, illud tamen ſolvere tenetur.

18 Si-

NOTAE.

[n] *convenerit*] coram Judice. Actio enim hic inſtituitur pro debito a Creditore, & inter cognoſcendum Fidejuſſor examinatur de quantitate debiti.

[o] *efe* deeſt in Cott. 2.

Sect. 14 *Al.* " O derfydd bod Mach adde- " fedig gan ddwyblaid, a'r Hawlwr yn dywe- " dud mai ar beth mawr, a'r Amddiffynnwr " yn dywedud mai ar beth bychan, a heb wa- " du y fechni; jawn yw gadu ar edryd y " Mach pa ar y mae mach, a hynny ar ei lw, " canys Mach addefedig yw." *JDR.*

[p] *eadem methodo*] Senſus hujus loci hic eſt. Rheſus quidam in jus trahitur a Caradoco ob centum vaccas quas ab illo emiſſe dicitur: Decem homines producuntur a Caradoco, qui Rheſum emiſſe iſtas vaccas, & ſe pro illo ſpoſpondiſſe affirmant. Hoc pernegat Rheſus, & neminem iſtorum ad ſolutionem praeſtandam pro ſe fidejuſſiſſe aſſerit. Neceſſe itaque Rheſo eſt, ſi in iſta pernegatione perſeverare ſtatuit, ſeptem diſtinctos compurgatores (quorum ipſe unus) contra quemlibet iſtorum Fidejuſſorum producere, qui juramentis ſuis abnegationem Rheſi confirmabunt.

[q] *rhydd efe* deſunt in Cott. 2. & JDR.

18 Siquis pro Fidejuſſore agnitus fuerit, & Debitor ſolvere recuſaverit, Fidejuſſoris officio convenit [r] pignus Actori legitimum dare. Pignus autem legitimum eſt debitum triente auctum.

18 O derfydd bod Mach addefedig ar beth, a bod negyddjaeth gan y Cynnogn [*al.* Talawdr, *J.*] am dalu, jawn yw i'r Mach roddi gwyſdl cyfreithjawl [i'r Hawlwr. Ac y, *Cott.* 2.] ſef yw gwyſdl cyfreithjawl, y traian yn well no'r tal [*al.* dylyed *J.*]

19 Si in tradendo pignore [s] impedimentum ortum fuerit, Fidejuſſor & Actorem & [t] pignus ad locum tutum deducet, & ſi ad arma ventum fuerit, ictum primum in ſe recipiet, [*al.* quodvis incommodum inde proveniens perferet,] quod ſi non fecerit, ipſe debitum ſolvet.

19 O derfydd lluddjas rhoddi gwyſdl, y Mach biau hebrwng y [*al.* ddwyn, *J.*] gwyſdl y gyd ag ef [*al.* y gyd a'r Hawlwr, *Cott.* 2. & *J.*] hyd yn niogel, ac a ddyly gym'ryd [ei hun, *J.*] y ffonnawd gyntaf o [*al.* or, *J.*] bydd ymladd [yno, *J.*] ac oni wna [efe, *J.*] hynny, taled ei hun y dylyed.

20 Qui pignus pro ſolvendo debito abſque Domini licentia abſtulerit, multae privatae obnoxius eſt.

20 " Pwybynnag a gymmero afael [*al.* " afel, *W.*] dros ddylyed heb gannad Ar- " glwyddiaeth [*al.* Arglwydd, *S.* 2.] cam- " lyryus fydd [*al.* yw. *J.*]" *H.* 3. & *P.*

21 Non licet Fidejuſſori per vim conari pignus auferre invito [*al.* abſente,] Debitore, niſi [u] abnegatio legitima antea fuerit habita ipſo praeſente.

21 O derfydd ceisjaw o'r Mach ddwyn [*al.* i Fach geisjaw dwyn (gafael neu, *S.* 2.) *Cott.* 2. & *J.*] wyſdl heb y Cynnogn [yn ei gyffroi, ni ddyly efe ddwyn gwyſdl heb y Cynnogn. *Cott.* 2.] Ni ddyly ei [*al.* Mach, *Cott.* 2.] ddwyn [gwyſdl heb y Cynnogn, *Cott.* 2.] oni bai ryfod [*al.* oni bydd, *Cott.* 2.] negyddjaeth [yn gyndrychawl, *Cott.* 2.] yn ei wydd [*al.* erbyn. *S.* 2.]

22 Quod ſi Actori denegatio antea fuerit facta coram Fidejuſſore, illi fas erit pignus legitimum a Debitore, etiam illo abſente ablatum, Actori tradere.

22 O gweles yntau [*al.* efe, *Cott.* 2.] negyddjaeth yn erbyn yr Hawlwr cyn no hynny, yntau [*al.* y Mach, *J.*] a eill roddi gwyſdl cyfreithjawl [w] i gan y Cynnogn [*al.* Talawdr, *J.*] i'r Hawlwr yn ei abſent.

23 Nemo accipiet pignus a Debitore ablatum niſi Fidejuſſor illud tradiderit.

23 " Na chymmerer [*al.* chymmered " neb, *S.* 2.] afael y Talawdr, onid y Mach " a'i dyry.

24 Quamvis Fidejuſſor debitum ſolvere teneatur, tamen non ſolvet donec defecerit Debitor.

24 " Cyd el y Mach dros [*al* ar, *S.* 2.] " dalu, na thaled yn y ballo y Talawdr.

25 Debitor deficiens non cenſebitur, quamdiu Legi reſponderit.

25 " Ni bydd palledig y Talawdr tra ſa- " ffo [*al.* ſafo, *P. J. W.* & *S.* 2.] wrth y " gyfraith.

26 " Cyn

NOTAE.

[r] *pignus Actori*] Hoc aufertur per Fidejuſſorem ex bonis Debitoris, ut patet ex primo paragrapho.

[s] *impedimentum*] i. e. Si Debitor recuſaverit dare pignus Fidejuſſori, qui illud Creditori tradat, Fidejuſſor illo invito tale pignus, quale Lex illi tradendum permittit, abducet. Iſtius pignoris valor in Lege determinatur, nempe quiddam valens plus quam debitum triente auctum. Quantitas ultra trientem non exprimitur, ſed haec menſura fixa eſt, ut utriuſque & Debitoris & Fidejuſſoris commodis melius conſuleretur. Si enim dimidium, vel dimidio plus auctum exigeretur, ſub praetextu capiendi pignus Debitorem Sponſor opprimere poſſet; ſin augmentum minus triente fuerit, Sponſor ipſe quo ſponſione ſua Debitori benefaciebat, damnum pro beneficio pati potuiſſet.

[t] *Pignus*] Wallice *Gafael.* Adi Gloſſarium in voce.

Sect. 19 *Al.* " Mach a ddyly ddwyn gafael " gyd a'r Hawlwr [*al.* Dylyawdr, *H.* 3. *P. W.* " & *J.*] hyd yn niogel, a goddef arnaw y go- " fid a ddel. Ac oni wna y felly [*al.* hynny, " *H.* 2.] taled ei hunan." *Cott.* 6. & *alii.*

[u] *abnegatio legitima*] i. e. Si Debitor pignus publice abnegaverit Actori tradere, & fidejuſſionem ſuam Fidejuſſor publice approbaverit.

Sect. 21 *Al.* " O derfydd i Fach geiſaw " dwyn gafael y Talawdr yn ei abſen, ni's dy- " ly, oni bydd negyddjaeth gyfreithawl gan- " thaw gyſſefin." *J.*

[w] *i gan* deeſt in Cott. 2.

26 " Cyn ni bo iddaw namyn tri thu-
" ddedyn, efe a ddyly dalu y ddau, a
" chynnal y trydydd ym mhob amſer
" [ymdanaw. *P.*]" *H.* 3. & *W.*

27 " Un gyfraith yw Gafael gyfrei-
" thawl a Gwyſdl. Sef yw Gafael gy-
" freithawl, gafael a ddyccer am ddylyed
" addefedig yngwydd y Talawdr.

28 " Hawlwr biau ofyn [*al.* erchi.
" *S.* 3.] Talawdr biau gynnyg. Arglwydd
" biau gymmell." *S.* 2.

29 O chanhjatta y Cynnogn [i'r Mach, *Cott.* 2.] roddi gwyſdl punt yn lle un ceinjawg, a chyn [dyfod, *Cott.* 6.] oed y gwyſdl, colli y gwyſdl, ni ddywaid y Gyfraith ddylyu o hanaw [*al.* honaw, *Cott.* 2.] dra ei gefn [*al.* drachefn, *Cott.* 2.] namyn dimmai, canys dimmai [*al.* hynny, *Cott.* 2. & 6.] yw traian y geinjawg gyfraith, [canys ei hunan *a* lygrwys fraint ei wyſdl. *Cott.* 6.]

Al. O derfydd i ddyn roddi [*al.* Or dyry dyn (*al.* Cynnogn, *H.* 2. & *M.*) *Cott.* 6.] gywerthydd [*al.* wyſdl, *Cott.* 2.] punt yn lle un [*al.* punt ar, *Cott.* 2.] geinjawg [y] yngwyſdl [*al.* punt yngwyſdl ceinawg, *H.* 2. & *M.*] a ddigwyddaw y gwyſdl, nid adferir [*al.* wrthferir, *Cott.* 2. (*al.* wrthdelir, *Cott.* 6. (*al* ddiwygir, *H.* 2. & *M.*] i'r Cynnogn [z] drachefn gymmaint ag un ffyrdling [*al.* iddaw ddim, *H.* 2. & *M.*] canys [efe, *Cott.* 2.] ei hun a lygrws fraint ei wyſdl.

30 Pwybynnag a wyſdlo wyſdl [addefedig, *Cott.* 2. & *J.*] a thebygu o hanaw [*al.* honaw, *Cott.* 2.] ef wrth nad oes Fach arnaw, fod y gwyſdl yn annilys [*al.* fod yn annilys y gwyſdl hwnnw, *Cott.* 2.] y Gyfraith a ddywaid y digwydd [*al.* ddigwyddaw, *Cott.* 2.] y gwyſdl hwnnw, a'i fod yn ddilys [*al.* ddywaid fod yn ddilys y gwyſdl gwedy digwyddo. *J.*]

31 O derfydd i'r Mach roddi [*al.* Or dyry dyn (*al.* Mach, *H.* 2. & *M.*) *Cott.* 2.] beth mawr yng ngwyſdl peth bychan, cyfraith [*al.* cyfreithjawl, *Cott.* 2.] yw i'r Hawlwr gym'ryd yr hyn a rodder iddaw [b] er ei faint, yngwyſdl. A chyd [*al.* chan *Cott.* 2. *al.* chyn, *H.* 2.] gollo [*al.* coller, *Cott.* 6. & *H.* 2.] hwnnw cyn no'r oed, nid adfer yr Hawlwr drachefn namyn y

26 Si *Debitor* tria tantum veſtimenta habuerit, duo eorum ad ſolvendum debitum tradet, tertium autem ſemper induet.

27 Pignoris legitimi & Pignorum aliorum eadem eſt Lex. Pignus autem legitimum appellatur id quod praeſente Debitore pro debito confeſſo aufertur.

28 Actoris eſt petere, Debitoris offerre, Domini vero exigere.

29 Si loco pignoris pro denario debiti [*al.* loco denarii,] Fidejuſſor conſentiente Debitore pignus pro libra debitum [*al* librae valorem] dederit, pignus autem ante tempus illi redimendo ſtatutum amiſſum fuerit [*al.* & pignus deciderit,] Debitor non niſi obolum ſecundum legem utpote denarii legalis trientem [*al.* ne quadrantem quidem] a Fidejuſſore recuperabit, eo quod ipſe pignoris ſui dignitatem [x] violaverit.

Idem aliis verbis ex eodem Cott. 3. & *aliis Codicibus.*

30 Siquis rem aliquam pignori tradiderit quam *Creditori* inutilem eſſe exiſtimaverit eo quod Fidejuſſorem pro ea nullum dederit, Lex ſtatuit illud pignus utile fore cum deciderit.

31 Si Fidejuſſor [a] pro re parva magnam rem pignori dederit, licitum erit Actori illam magnam licet accipere; & quamvis Actor pignus illud ante diem conſtitutum amiſerit, trientem tamen tantum valoris ejus Fidejuſſori reſtituere tenebitur, Fidejuſſor vero totum Debitori reſtituet cum contra legem ejuſmodi pignus abſtulerit.

32 Siquis

NOTAE.

[x] *violaverit*] Debitum hic ſupponitur plus denario non valere. Pignus legitimum valere debuit Debitum triente auctum. Debitor permittebat Fidejuſſori pignus auferre valens plus quam ducenties debito. Hoc inepte factum. Merito itaque ſtultitiae poenas luebat, ſi pignus iſtud quod libram valebat, caſu aliquo fuerit amiſſum; & tunc etiamſi perierit, non multum referebat, ipſe enim damni proprii auctor fuit, & volenti non fit injuria. Vide §. 32.

[y] *yngwyſdl* deeſt in Cott. 2.

Sect. 29 *Al.* " Or canhatta y Cynnogn i'r
" Mach roddi cywerthydd punt yngwyſdl cei-
" nawg, a chyn oed y gwyſdl ei golli, ni ddy-
" ly y Cynnogn drachefn [*al.* y Talawdr i
" gantaw, *M.*] namyn dimmai [drachefn, *M.*]
" canys hynny yw traean ceinawg cyfraith, ac
" yntau ei hunan a lygrwys fraint ei wyſdl."
H. 2.

[z] *drachefn* deeſt in Cott. 2.

[a] *pro parva dederit*] invito Debitore.

[b] *er ei faint* deſunt in Cott. 2.

32 Siquis fidejuſſerit pro XII denariis certo die ſolvendis, & dies ille advenerit, & Debitor nihil de ſuo poſſederit praeter equum valentem X libras, & Creditor cum Fidejuſſore advenerint ad exigendos XII denarios, & Debitor affirmaverit ſe nihil ad ſolvendum habere praeter equum ſuum, eumque nec vendere nec oppignerare velle; Fidejuſſor equum pignori non auferet, nec Creditor pignus a Fidejuſſore accipiet, ſed ambo Dominum adibunt eumque de tota re certiorem facient *dicentque* penes Debitorem nihil eſſe praeter rem magnam quam pro re parva pignori auferre non licet: Tunc Dominus licentiam Fidejuſſori det rem iſtam magnam pro re parva auferendi, ne quid damni Creditori fiat.

33 Siquis Fidejuſſorem pro debito dederit, & poſt fidejuſſionem datam ad aſylum ad evitandam ſolutionem aufugerit; Lex ſtatuit quod aſyli jus non habebit, & quod Fidejuſſor vel pignus ab eo ablatum Creditori dabit, vel fidejuſſionem ſuam abnegabit.

34 Pro uno die Fidejuſſorem accipere non expedit; quoniam ſi actio non intendatur iſto die, tempus Fidejuſſionis praeterlapſum erit.

35 Debitorem pro Fidejuſſore accipere non expedit; Debitoris enim & Fidejuſſoris ſtipulationes ſunt diverſae, nec Creditori actio competit niſi ad unam iſtarum ſtipulationum exigendam. Si Fidejuſſionem exigere elegerit, nullus eſt Debitor; ſin Debitraean i'r Mach a'i rhoddes attaw [*al.* ni ddiwg efe i'r Mach a'i rhoddaſai attaw ef (*al.* ni ddigwydd ar y Mach, *J.*] namyn y traean drachefn, *Cott.* 2.] Y Mach hagen a'i diwg i'r Cynnogn [*al.* Talawdr, *S.* 2.] yn gwbl [*al* yn (*al.* o, *H.* 2.) gwbl i'r Cynnogn, *Cott.* 2. *al.* a'i tal yn gwbl i'r Talawdr, *J.*] canys yn, *H* 2. & *M.*] anghyfreithjawl y dug [ef. *M*]

32 O derfydd bod Mach ar ddeuddeg ceinjawg [a dyfod oed y deuddeg ceinjawg, *Cott.* 2. *al.* a dyfod eu hoed, *J.*] ac nad oes ar helw y Cynnogn [*al.* Talawdr, *J.*] namyn march a dalo ddeg punt, a dyfod yr Hawlwr [c] y gyd a'r Mach i gymmell eu [*al.* y Mach a'r Hawlwr ynghyd at y Talawdr, a holi y, *J.*] deudeg ceinjawg, a dywedud o'r Cynnogn [*al.* o honaw yntau, *J.*] Nid oes gennyf fi a dalwyf [d] fi i chwi, namyn fy march, a hwnnw ni's talaf fi i chwi, ac ni's gwyſdlaf. Ni ddyly y Mach eisjoes [*al.* yna, *J.*] ddwyn [*al.* roddi, *J.*] gwyſdl [e] i arnaw ef, ac ni ddyly yr Hawlwr ddwyn gwyſdl y Mach, namyn cyrchu ill deuoedd ar yr Arglwydd [*al.* cyrchu yr Arglwydd ill dau, *Cott.* 2.] a mynegi i'r Arglwydd, Nid oes raccw [*al.* nad oes ganthaw, *Cott.* 2.] namyn peth mawr, ac ni ddylyir dwyn [*al.* rhoddi, *J.*] gwyſdl [*al.* peth, *J. al.* y peth, *Cott.* 2.] mawr [hwnnw, *Cott.* 2.] am [*al.* yng ngwyſdl, *Cott.* 2. *al.* ym mraint, *J.*] peth bychan. Ac yna y mae jawn i'r Arglwydd roddi cannjad i'r Mach i roddi y peth [*al.* roddi gwyſdl, *Cott.* 2.] mawr yng ngwyſdl am [*al.* yn lle, *Cott.* 2.] y peth [*al.* dylyed, *J.*] bychan, rhag bod yn golledig yr Hawlwr.

33 O derfydd i ddyn roddi Mach ar ddylyed i arall, [*al.* Mach i arall ar beth, *Cott.* 2. & *J.*] a gwedy y Mach [*al.* gwedy hynny, *J.*] myned i [*al.* ei fyned yn, *J.*] nawdd rhag [talu, *J.*] y dylyed; y Gyfraith a ddywaid na ddyly [f] efe nawdd rhag hynny, ac y dyly y Mach roddi [h] ei wyſdl [g] ef i'r Hawlwr, neu yntau a watto ei Fechni.

34 Ni ddyly neb gym'ryd Mach yn undyddjawg; canys oni's hawl yn y dydd hwnnw, neud eddyw yn amſer nad oes Fach iddaw.

35 Ni ddyly neb [*al.* dyn, *Cott.* 2. *lege* neb dyn,] gym'ryd [*al.* fod yn, *JDR*] Fach cynnogn, canys dau arddelw ynt, ac na chaiff yntau [*al.* ddyly neb, *Cott.* 6. & *JDR.*] namyn [*al.* onid, *M.* & *H.* 2.] dewis ei arddelw. O's o Fechni [*al.* Fach,

S. 4.

NOTAE.

[c] *y gyd* deſunt in Cott. 2.
[d] *fi* deeſt in Cott. 2.
[e] *i* deeſt in Cott. 2.
[f] *efe* deeſt in Cott. 2.
[g] *ef* deeſt in Cott. 2.

S. 4. & *JDR.*] y dewis [ei arddelw, *Cott.* 2.] nid oes Gynnogn; o's o Gynnogn y dewis [*al.* o's Cynnogn a ddewis, *JDR.*] nid oes Fach [*al.* O's Cynnogn a ddewis, nid oes Fach; o's Mach (*al.* Mechni, *Cott.* 6.) a ddewis, nid oes gynnogn. *H.* 2. & *M.*] Ac wrth hynny ni eill un dyn [*al.* neb, *Cott.* 6. *H.* 2. & *M.*] ſefyll yn Fach cynnogn [*al.* Fach ac yn Gynnogn. *Cott.* 2. 6. *H.* 2. & *M.*]

tum, nullus eſt Fidejuſſor. Ideoque nemo [h] utramque conditionem ſuſtinere poteſt.

36 Ni ddyly Mach ddwyn gwyſdl [i] i ar y Cynnogn [*al.* gwyſdl y Talawdr, *J.*] ac ef [*al.* yntau, *J.*] yn negeſeu ei Arglwydd, neu yn ei negeſeu [*al.* yn yr eiddaw, *J.*] ei hun, neu yn wan. Ac ni ddyly yr Hawlwr ddwyn gwyſdl y Mach yn gyhyd a hynny o ysbaid [*al.* amſer. *J.*]

36 A Debitore Domini negotiis vel ſuis vel adverſa valetudine *peregre* detento, Fidejuſſor non auferet pignus. Neque Actor a Fidejuſſore interea pignus auferet.

37 " Teirgwaith y mae i'r Mach geiſ- " jaw y Talawdr yn ei adlam cyn dwyn " ei afael; ac oni's caiff yn hynny, rhydd " yw iddaw roddi ei afael i'r Hawlwr." *J.*

37 Fidejuſſor Debitorem, poſtquam peregre redierit, ter domi ſuae perquiret priuſquam pignus abſtulerit; ſed ſi tunc illum non invenerit, fas erit Fidejuſſori pignus ab eo ablatum Actori dare.

38 O derfydd i ddyn gym'ryd Mach [*al.* Or cymmer dyn Fach, *Cott.* 6.] ar dda [i gan arall, *J.* & *JDR.*] a gwedy hynny [*al.* a chyn dyfod oed y da, *Cott.* 6.] dyol y Cynnogn [*al.* y Talawdr, *Cott.* 6. o'r wlad, *JDR.*] ai o achaws galanas, ai o achaws lledrad, ai o anghyfreithjeu [*al.* anghyfraith arall, *Cott.* 2. & 6.] ni [*al.* mal na, *JDR.*] ddylyo efe [fod yn, *J.*] ei wlad, a mynnu o'r Hawlwr y da i gan y Mach; y ſef a wyl y Gyfraith [k] yna fod yn jawn rhannu [l] y golled rhyngthunt yn ddau hanner, [nid amgen, *Cott.* 6. *J.* & *JDR.*] talu o'r Mach y naill hanner [*al.* Mach hanner y da, *Cott.* 6.] i'r Hawlwr [*al.* Cynnogn, *mendoſe Cott.* 2.] canys hagr [*al.* anghyfraith, *Cott.* 6.] yw talu o'r Mach gwbl, ac ef [*al.* yntau, *Cott.* 2.] yn wirjon, ac nad tegach golli cwbl o'r Hawlwr [*al.* golli o'r Hawlwr gwbl er rhygredu o honaw yntau y Mach. *Cott.* 2. & *JDR.*] A llyna y trydydd lle y rhan Cyfraith yn ddau hanner [*al.* llyna y Gyfraith herwydd Cyfraith Hywel. *Cott.* 2.] O derfydd dyfod y Cynnogn [*al.* Ac o daw y Talawdr, *Cott.* 6.] [m] eilwaith i'r wlad tra ei gefn [*al.* gwedy hynny, *Cott.* 2.

38 Siquis pro bonis quibuſlibet Fidejuſſorem acceperit, & Debitor ante diem ſolutionis in exſilium pulſus fuerit vel ob caedem, vel ob furtum, vel ob alia facinora ob quae patria ſit juſte depellendus, & Creditor debitum a Fidejuſſore exigere voluerit, Lege in illo caſu proviſum eſt damnum totum inter utroſque ſcindi, hoc eſt ut Fidejuſſor dimidium Actori ſolvat, cum iniquum foret ut Fidejuſſor inſons totum ſolveret, nec magis aequum eſſet ut Actor qui illi crediderat, totum amitteret. Et hic unus eſt e tribus caſibus in quibus Leges Hoëlianae Rem litigatam bifariam dividunt. Quod ſi Debitor in patriam poſtea redierit, illi *totum* debitum ab eo exigent, & tunc aequum eſt ut Fidejuſſor dimidium *prius* a ſe ſolutum recipiat. Et hic eſt caſus in quo Fidejuſſor debitum ſibi ſolvendum exigere poteſt.

ſus

NOTAE.

[h] *utramque conditionem ſuſtinere*] Wallice *ſefyll yn fach cynnogn.* Quid hoc ſibi velit, manifeſto liquet ex aliis Codd. *Sefyll yn Fach ac yn Gynnogn*; Stare. i. e. Perſonam ſuſtinere Sponſoris & Debitoris. Hinc ratio hujus Legis appareret. Opes fere totae Wallorum iſtis temporibus ex armentis & gregibus conſtabant. Haec in foro publico venalia ut plurimum proſtabant. Ad praeſtanda pacta Sponſores frequentiſſime adhibebantur. Siquis ſine Sponſore jumentum emerit, qui ſolutionem ad diem conſtitutum praeſtaret, talem ſatiſdationem qualem lex requirebat Creditori non dedit. Ideo ne incauti, & rerum uſu non ſatis exercitati, in mercimoniis ſuis diſtrahendis defraudarentur, Lex haec lata fuiſſe videtur.

[i] *i*, deeſt in Cott. 2.

[k] *yna*, deeſt in Cott. 2.

[l] *y golled*, deeſt hic in Cott. 2. & venit poſt *hanner*.

[m] *eilwaith*, deeſt in Cott. 2. & J.

39 Si Fidejuſſor antequam dies ſolutionis venerit, mortuus fuerit, & filium reliquerit *ſuperſtitem*, filius ille pactis conventis a patre ſuo initis ſtare debet [*al.* quae pater praeſtanda fidejuſſerit praeſtabit.] Sunt autem qui affirmant filium, ſi fidejuſſionem patris ſui praeſtare noluerit, debere ſupra ſepulcrum patris fidejuſſionem legitime abnegare. Lex autem contra ſtatuit: Sapientes enim dicunt Legem hujus mundi non valere contra quenquam ſive in coelis fuerit ſive in inferno, ſed tantum dum in terris vixerit. Ratio autem haec eſt, quod licet homines in terris agentes legibus humanis ſervandis teneantur; Angeli & Diaboli nulli Legi ſubjacent praeter voluntatem Dei: Eadem ratione cum quis ex hac vita migraverit, nulla alia lege tenetur, ſed vivis inter ſe conveniendum eſt. Ideoque fas eſt filium mortui Fidejuſſoris ſatisfacere Legi pro patre ſuo, ſicut ipſe ſatisfaceret ſi vivus fuerit. Sin filium non reliquerit, Dominus ejus vices filii praeſtabit, & ſi opus fuerit exiget debitum eodem modo quo Fidejuſſor ſi in vivis eſſet, exigere debuerit.

Al. Si Fidejuſſor mortuus fuerit priuſquam Debitor debitum ſolvendo illum fidejuſſione ſua liberaverit, Actor cum ſex hominibus illi gradu proximis ſupra Fidejuſſoris ſepulcrum jurabunt illum fidejuſſiſſe. Si autem ſepulcrum ejus invenire nequiverint, jurabunt ſuper Altare conſecratum illum fidejuſſiſſe, neque Fidejuſſionem dum vixerit praeſtitam eſſe, atque ita bona ſua recuperabit, [*al.* & tunc Dominus Fidejuſſoris officio pro mortuo fungetur.]

& *J.*] wynteu a ddylyant gymmell y da [hwnnw, *Cott.* 6. *J.* & *JDR.*] arnaw ef, ac yna y mae jawn gaffael o'r Mach hanner o'r da hwnnw: A llyna y lle y bydd cymhellwr y Mach ar dda iddaw ei hun.

39 O derfydd bod Mach ar ddylyed, a chyn [no, *Cott.* 2.] dyfod oed y dylyed, marw y Mach, ac adaw mab o honaw [yn ei ol, *JDR.*] y mab [hwnnw, *Cott.* 6.] a ddyly ſefyll yn nylyedjon ei dad [*al.* Or bydd marw Mach dyn, ac adaw Mab o honaw, y Mab a ddyly ſefyll yn lle ei dad yn y Fechni. *H.* 2. *M.* & *alii.*] Rhai a ddywaid oni [*al.* o, *Cott.* 2. & *JDR.*] myn y mab hwnnw ſefyll yn [*al.* wadu, *Cott.* 2. & *JDR.*] y Fechni, y mai uwch [*al.* uch, *JDR.*] ben bedd ei dad [n] y dyly efe y gwad ar Gyfraith [*al.* dad y gwatta. *J.* & *JDR.*] Y Gyfraith a ddywaid eisjoes [*al.* eisjoes a ddywaid, *Cott.* 2.] na ddylyir [*al.* nad ef. *JDR.*] Canys y Doethjon a ddywaid nad erlid Cyfraith y byd [hwn, *J.*] [o] un dyn na nef yd el nac uffern [*al.* nac i nef nac i uffern ydd el, *J.*] namyn [hyd, *Cott.* 2.] yn y el [efe, *Cott.* 2.] i ar y [*al.* i'r, *J.* & *JDR.*] ddaear. [Y, *Cott.* 2.] ſef achaws yw, cyd boed cyfraith y rhwng dyn a'i gilydd ar y ddaear hon, nid oes Gyfraith y rhwng Engyl [*al.* Diafwl, *Cott.* 2.] a'i gilydd, ac nid oes Gyfraith y rhwng Diawl [*al.* Engyl, *Cott.* 2.] a'i gilydd namyn ewyllys Duw: Ac wrth hynny dyn a el i ar y ddaear hon, nid oes iddaw yntau Gyfraith, namyn cydfod y naill rai o naddunt [p] hwy. Ac wrth hynny y mae jawn i fab y Mach marw hwnnw waſaneuthu Cyfraith dros ei dad mal y gwaſaneuthai ei dad pei byw. [q] Ac oni bydd mab iddaw, ei [*al.* yr, *Cott.* 2.] Arglwydd a ddyly ſefyll yn lle mab [*al.* ddyly fod yn fab, *Cott.* 2.] iddaw; ac o bydd rhaid cymmell, efe a ddyly gymmell fal y cymhellai [*al.* y dylai, *Cott.* 2.] y Mach pei byw.

Al. " Or bydd marw Mach dyn cyn " talu o'r Talawdr droſdaw y Fechniaeth, " doed yr Hawlwr ar ei ſeithfed o'r dyn- " jon neſaf ei werth [*al.* neſaf iddaw, " *H.* 2. & *M.*] uch ben [bedd, *M.* & " *H.* 2.] ei Fach, a thyngent ei fod yn " Fach, or caffant y bedd. Ac oni cha- " ffant y bedd, tyngent uch [ben, *H.* 2.] " yr Allawr gyſſegr ei fod yn Fach, [ac " na ddiwygwyd droſdaw y Fechniaeth " tra fu fyw, *H.* 2. & *M.*] ac y felly y " caiff ei dda." *Cott.* 6.

40 O's

NOTAE.

[n] *y dyly efe*, deſunt in Cott. 2.
[o] *un*, deeſt in Cott. 2.
[p] *hwy*, deeſt in Cott. 2. & J.
[q] *Ac*, deeſt in Cott. 2.

Sect. 39 *Al.* " Pwybynnag a gymmero Fach " ar ddylyed, a marw y Mach cyn talu y dy-

40 " O's [y, *H.* 3.] Cynnogn a fydd " marw, a'r Mach yn fyw, dyged y Mach " ei Fechni yn gyffelyb i hynny, gan dyngu " ei hunan [*al.* hun, *P.* & *J.*] ar fedd y " Cynnogn. Ac yna y tair Ach nefaf " i['r, *H.* 3.] Talawdr a['i, *H.* 3.] talant " y dylyed, onid enwis y Cynnogn gym- " myn dros y dylyed. Cyd dycco Mach " ei Fechniaeth [*al.* Fechni, *P.*] yn erbyn " llu [*al.* lludd, *H.* 3. *al.* dros ludd, *H.* 2. " & *M.*] ei [*al.* yr, *H.* 3.] Arglwydd, ni " chyll yr hynny na dirwy na chamlwrw " o Gyfraith." *W.*

41 " Pwybynnag a bryno dda i gan a- " rall, ac a fo Mach ei hunan dros [*al.* " ar, *S.* 2.] ei werth [*al.* dros werth y " da, *W.*] a'i farw cyn talu [y dylyed, " *S.* 2.] ac adaw y da gan gydymdeithon; " y Dylyawdr [*al.* Hawlwr, *H.* 2.] a " ddyly dal o'r da hwnnw, canys y Marw " a fu Fach cynnogn iddaw bieuoedd [*al.* " bioedd, *P.*] y da [hynny. *S.* 2.] Efe " a ddyly dyngu ar ei feithfed o'r dynjon " nefaf ei werth ar fedd y Talawdr or di- " chawn ei gaffael [*al.* gaffel, *W.*] ac o- " ni's dichawn, ar Allawr gyffegredig, " werthu o honaw y da iddaw, a bod hwn- " nw yn Fach cynnogn iddaw yntau dros " werth y da." *H.* 3.

42 O derfydd i ddyn gym'ryd Mach i gan arall ar beth, a chyn dyfod oed y dylyed, marw y Cynnogn, y Mach a ddy- ly gymmell mab y Cynnogn megis y Cynnogn. O derfydd na bo mab iddaw, fafed yr Arglwydd yn lle mab iddaw, a tha- led drofdaw [s] neu waded. Ac o's gwadu a fyn, gwaded [ei hun, *Cott.* 2.] mal y gwattai y gwr ydd aeth yn fab iddaw yr ei dda. [t] A chan bu well ganthaw ef fy- ned yn fab i'r gwr rhaccw yr ei dda no bod yn Arglwydd, bid yntau ym mraint y gwr ydd aeth yn fab iddaw [u] yr ei dda, a gwaded ar ei feithfed y Fechni: A'r

40 Si *autem* mortuo Debitore Fidejuf- for fuperfuerit, afferet Fidejuffionem fuam confimili modo jurando in propria perfo- na fuper fepulcrum Debitoris; & tunc tres proximae generationes ejus debi- tum perfolvent, nifi ipfe teftamento fuo pro debito folvendo caverit; [& Fide- juffori fas erit eos *ad folvendum* compel- lere eodem modo quo Debitorem fi in vi- vis effet, compellere potuiffet.] Et fi Fide- juffor abfque licentia Domini [*al.* invito Domino] Fidejuffioris officio functus fuerit, nullae multae vel publicae vel privatae per Legem [r] erit obnoxius.

41 Siquis rem alienam emerit, & ipfe fidem dederit pro pretio folvendo, & ante folutionem factam obierit, & rem emtam apud focios fuos reliquerit; Creditori [*al.* Actori] pro illa re fatisfiet, homo enim mortuus illi pro re ifta fidem dederat. Ac- tor itaque jurabit cum fex hominibus ei gradu proximis fuper fepulcrum Debitoris fi id invenire potuerit, fin autem illud inve- nire nequiverit, fuper Altare confecratum, fe iftam rem vendidiffe, & hunc *Debito- rem* fidem pro pretio ejus folvendo de- diffe.

42 Siquis Fidejuffiorem pro re aliqua ab alio acceperit, & Debitor, antequam dies folutionis venerit, moriatur, Fidejuffori fas erit filium debitoris aequae ac ipfum De- bitorem compellere. Sin filium *fuperfti- tem* non reliquerit, Dominus ftabit vice filii, & vel folvet pro ipfo vel *Fidejuffo- rem* abnegabit. Si abnegare maluerit, eo- dem modo faciet quo ipfe Debitor (cujus filii vices ob bona ejus confequenda fuftinuerit) fi in vivis effet, facere debuerit. Et cum filii viri mortui bona ejus confe- quendi gratia partes fuftinere potius elege- rit quam perfonam [w] Domini, neceffe eft ut pro

NOTAE.

" lyed, doed [yr Hawlwr, *H.* 2.] ar fedd y " Mach a thynged ar ei feithfed o'r dynjon " nefaf ei werth [ei, *H.* 3.] ryfod hwnnw yn " Fach iddaw ar y dylyed or caiff ei fedd, ac " oni's caiff, ar allawr gyfegredig [*al.* gyffegr, " *S.* 2.] a gwedy hynny yr Arglwydd biau " gymmell y Fechni dros y marw." *W.*

Sect. 40 *Al.* " Or bydd marw y Talawdr, " ac na chaffo dalu ei dda yn ei gymmyn [*al.* " gymmynnu ei dda, *H.* 2. & *M.*] wrth neb, " dyged y Mach ei Fechniaeth dros y Marw, a " thaled y tair Ach nefaf iddaw. A'r Mach " biau [ei, *H.* 2. & *M.*] gymmell *arnunt* cyf- " dal ac ar y Talawdr bei byw. A chyd dycco " Mach ei Fechniaeth dros ludd Arglwydd, ni " chyll na dirwy na chamlwrw." *Cott.* 6.

[r] *erit obnoxius*] nec Domino nec heredibus Debitoris compenfationem ullam faciet. Com- probare fponfionem, *Dwyn ei fechniaeth*, eft ma- nifefto probare feipfum fidejuffiffe, & ifta pro- batione peracta, heredes vel proximos propin- quos Debitoris, quandoque etiam & ipfum Do- minum ad debitum folvendum pro quo ipfe pridem fidejufferat, compellere.

[s] *neu waded*, defunt in Cott. 2.

[t] *A*, deeft in Cott. 2.

[u] *yr ei dda*, defunt in Cott. 2.

[w] In Wallico Codice is qui Dominus vocatur in principio hujus Paragraphi, vocatur Rex in fine. Eadem enim perfona utrifque his vocabu- lis denotari videtur.

pro hac vice ſtatu filii iſtius gaudeat, & abneget Fidejuſſorem ipſe cum ſex viris, qui non erunt de Debitoris gente, ſed de gente Domini; gentem enim Debitoris Domino cognatione conjungi non eſt neceſſe, etiamſi Dominus Fidejuſſorem abnegaverit.

gwyr hynny ni ddylyant hanfod o genedl y Cynnogn namyn o genedl y Brenin [*al.* Brennin, *Cott.* 2.] can [*al.* canys, *Cott.* 2.] ni ddeiryd cenedl y Cynnogn i'r Brenin [*al.* Brennin, *Cott.* 2.] cyd gwatto y Brenin [*al.* Brennin, *Cott.* 2.] y Mach.

43 Si forte Filius Patris Fidejuſſionem abnegare velit, Lex dicit quod nemo e gente Matris ejus pro Patre quicquam denegare debet, ſed *tantum* gentiles Patris ejus & Aviae paternae.

43 Yn y ddigwyddo gwad ar Fab am Fechni ei Dad, ni ddyly neb o genedl ei Fam [x] ef wadu dim dros ei dad ef.

44 Si Foemina per Fidem Chriſtianam aliquid pepigerit, & id legitime abnegare voluerit, Lex dicit quod Foeminae cum illa abnegabunt.

44 O derfydd i wraig roddi Briduw ar beth, a'i wadu o honai yn gyfreithjawl, y Gyfraith a ddywaid y mai gwragedd a'i gwatta y gyd a hi.

45 Quidam affirmant Pignus e manu Fidejuſſoris ante annum & diem non [y] decidere. Lex *vero* ſtatuit Pignus ex manu trium hominum tempore ſtatuto decidere, Domini nempe & Fidejuſſoris & [z] Proprietarii. Ratio autem eſt haec[a]; Dominus erit Fidejuſſor pro omnibus bonis confeſſis, pro quibus non exſtat Fidejuſſio, ideoque pignus e manu ejus vel ſervorum ſuorum decidet.

45 Rhai a ddywaid na ddigwydd gwyſdl o law Fach hyd ym mhen undydd a blwyddyn. Y Gyfraith [eiſoes, *S.* 4.] a ddywaid y digwydd gwyſdl o law tri dyn yn ei oed; [y, *Cott.* 2.] ſef yw y rhai [*al.* y tri dyn, *Cott.* 2.] hynny, Arglwydd a Mach [*al.* Mach ac Arglwydd, *Cott.* 2.] a Pherchennawg y da. Sef achaws yw, canys [yr, *Cott.* 2.] Arglwydd a fydd Mach ar bob da addefedig [b] ni bo [*al.* heb, *S.* 2.] Fach arnaw [*al.* difach, *H.* 2. *M.* & *S.* 4.] ac wrth [*al.* achaws, *S.* 4.] hynny y digwydd y gwyſdl o'i law yntau, neu o law ei waſanaethwyr.

46 Pignora omnia decident poſt novem dies praeter haec tria, Cultrum ſcilicet & Cacabum & Securim lignatorum. Haec nunquam decident licet oppignerentur.

46 " Pob Gwyſdl a ddigwydd ym " mhen y nawfed dydd eithr y rhai [*al.* " tri, *Cott.* 5.] hyn, Cwlldr, a Challawr, " a Bwall gynnud; ni ddigwyddant fyth " cyd [*al.* cyn, *M. al.* cyd y's, *Cott.* 5.] " gwyſdler.

47 Inſtrumenta Eccleſiaſtica non oppignerabuntur; ſin autem oppignerata fuerint, non decident.

47 "Arfeu Eglwyſig ni ddylyir eu gwyſ- " dlaw; a chyd gwyſdler ni ddigwy- " ddant.

48 Aurum, Argentum, Loricae, & Vaſa deaurata ſi oppignerata fuerint, ante annum & diem non decident.

48 " Oed undydd a blwyddyn y ſydd " i Aur [ac Arjant, *S.* 2.] a Llurugeu, a " Lleſdri goreuraid pan wyſdler." *Cott.* 6. & *alii.*

49 Pro utilitate Pignoris a Domino vel Fidejuſſore traditi Fidejuſſore non opus eſt, illi enim non denegabunt ſe illud tradidiſſe, cum pro ejuſmodi pignoris utilitate fidejuſſores *jure* ſemper fuerint.

49 O law Arglwydd nac o law Fach nid rhaid Mach ar ddilyſrwydd Gwyſdl, can ni wadant hwy ei roddi [ef, *S.* 4.] ac wynteu yn dylyu bod yn Feichjeu ar ddilyſrwydd y gwyſdl hwnnw fyth.

50 A bonorum Proprietario *tamen* pro utilitate pignoris Fidejuſſor exigetur, ne forte poſtea ob cupiditatem rei *oppignera-*

50 I gan Berchen [*al.* Berchennawg, *S.* 2. & 4.] y da y dylyir cym'ryd Mach ar ddilyſrwydd Gwyſdl, rhag ei wadu o honaw

NOTAE.

[x] *ef*, deeſt in Cott. 2.

Sect. 43 *Al.* " O's digwydd Mechni ar Fab " dros ei dad, a gorfod ei diwad, y Gyfraith a " ddywaid na watta neb o genedl ei fam " gyd ag ef, amyn cenedl ei dad, a chenedl " mam ei dad." *Cott.* 6.

[y] *decidere*] Pignus decidere dicitur quando Creditor (in cujus manus tradebatur ut illius debito ſolvendo melius caveretur) vel Fidejuſſor, vel Rex illud alienare legitime potuit. Sed quamdiu illud retinere jure debuit ambigebatur. Quidam annum cum die aſſignant; ſed Lex non ultra nonum diem permittit, poſt quem elapſum & Rex & Fidejuſſor & Creditor omne genus pignora alienare impune potuerunt, praeter Aurum, Argentum, Loricas & Vaſa deaurata.

[z] *Proprietarii*] i. e. Creditoris.

[a] *haec*] quod ex manu Domini decidet.

[b] *ni bo Mach arnaw*, *ac*, deſunt in Cott. 2.

honaw [ef, *Cott.* 2.] [c] eilwaith ai yr chwant y da, ai yr da [*al.* peth, *Cott.* 2. & *S.* 2.] arall na's rhoddafai.

51 Ni ddyly neb ddywedud nad el yn Fach dros ei gilydd, o bydd cyfryw wr ac a [*al.* y, *Cott.* 2.] ddylyo fyned yn Fach.

52 Llawer o gyfryw ddynion ni ddylynt [*al.* ddylyant, *Cott.* 2.] fyned yn Fach na rhoddi Mach: Sef achaws yw [hynny, *Cott.* 2.] can ni ddylyant hwy wadu Mach, ni ddylyant [e] hwynteu roddi Mach, nid amgen [na, *Cott.* 2.] Manach, ac Ermidwr [*al.* Meudwy, *S.* 2.] a dyn anghyfjaith, ac Yfgolhaig yfgol, a phob dyn ni allo heb gannjad arall [ddyfod i, *Cott*, 2.] wafaneuthu cyfraith.

Al. " Ni ddyly neb gym'ryd [*al.* roddi, *H.* 3.] Mab yn Fach heb gannjad [*al.* gannad, *H.* 2. & *M.*] ei Dad tra dylyo fod drofdaw [*al.* tra fo adan ei wialen, *Cott.* 5.] na Manach [*al.* Mynach, *M.* & *W.*] na Brawd heb gannjad [*al.* gannad, *H.* 2. & *M.*] eu Habad, nac Alldud [ar y neb a fo cadarnach nog ef, *P.* *J.* & *H.* 3.] can nid gair ei air ar Gymro [*al.* na Chaeth heb gannjad ei Arglwydd, *Cott.* 5. nac Yfgolhaig yfgol heb gannad ei Athro, *H.* 2. *M. W.* & *Cott.* 5.] na Gwraig onid ar yr hyn y meddo [g] ei harglwyddjaeth arnaw [*al.* onid Arglwyddes y Talawdr fydd, *H.* 3. & *W. al.* heb gannjad ei Gwr. *Cott.* 5.] Y rhai hynny nid Mechniaeth [*al.* Mechni, *M.*] eu Mechni [*al.* nid Mach eu Mechniaeth, *Cott.* 5.] onid gan gannjad [*al.* gannad, *H.* 2. & *M.*] eu Harglwyddi [*al.* Cyd el y rhai hynny yn Feicheu, ni ddylyir cymmell Mechni neb o honunt. *H.* 3. & *W.*]" *Cott.* 6.

Al. " Rhyw ddynjon y fydd ni ellir cymmell un o honunt yn blaid o ddadl geir bron Brawdwr o ryw rwym perfonol, megis Mechniaeth, neu Ammod, neu Addewid, neu Lunjaeth arall: Sef yw y rhai hynny, Mab oddi fywn i bedair blwydd ar ddeg heb gennad ei Dad neu Geidwad tra dylyo fod drofdo; a dyn meddw profedig; a dyn ynfyd; a dyn rhwymedig wrth urddeu cyffegredig; a dyn a ddirymmo ei fraint pennadurjaeth, ac a wahano y dyn a gyfylldjer ag ef, hyd na aller eu harwain yn gyffylldjedig, na'i cymmell mywn un ddadl o rwym nac addewid

tae vel ob aliquam aliam cauffam fe illud tradidiffe denegaverit.

51 Nemo Fidejuffforem ab aliquo oblatum accipere recufabit, fi [d] idoneus Fidejuffor fuerit.

52 Quidam funt qui nec ipfi fidejubere nec Fidejuffforem dare poffunt: Cum enim Fidejuffforem abnegandi jus non habent, eandem ob cauffam neque fidejubere poffunt. Hi autem funt Monachus, Eremita, Vir linguae alienae, Difcipulus, & quicunque abfque alterius licentia Legi refpondere nequit.

Al. Puerum nemo pro Fidejuffore accipiet abfque licentia Patris dum in poteftate ejus fuerit, nec Monachum nec Fratrem abfque licentia Abbatis cui fubjacent, nec Alienigenam pro eo [f] qui fe fortior fuerit, verbum enim ejus non valebit contra verbum Walli [*al.* nec Servum abfque licentia Domini fui, nec Difcipulum abfque licentia Praeceptoris fui] nec Foeminam nifi pro Vaffallis fuis [*al.* nifi Domina fuerit Debitoris, *al.* abfque licentia Viri fui.] Horum Fidejuffio eft inutilis nifi cum licentia Domini data fuerit [*al.* Quamvis hi fidem dederint, actio tamen Fidejuffionis in illos non competit.]

Al. Quidam funt qui in jus vocari non poffunt coram Judice vi obligationis alicujus perfonalis, Fidejuffionis fcilicet, Pacti, Promiffi, vel alicujus alius cauffae. Hi autem funt Filius minor XIV annis, abfque licentia Patris vel Tutoris quamdiu in eorum poteftate fuerit; Ebrius, Furiofus, Vir ordinibus facris obftrictus, & illi quos jus dominii cui fubjacent inhabiles reddit, & ii quibus conjunguntur, ita *ab aliis* feparant, ut nec conjunctim in jus vocari poffint, neque ulla actione cogi ob aliquam obligationem vel promiffionem perfonalem ut fupradictum eft, ubi [h] domini lege refpondere non tenentur: Tales funt *Al.*

NOTAE.

[c] *eilwaith*, deeft in Cott. 2.

[d] *idoneus*] praeftare omnia officia five civilia fuerint five militaria quae a Laicis exigi folebant.

[e] *hwynteu*, deeft in Cott. 2.

[f] *qui fe fortior fuerit*] cujus Vaffallus vel Servus fuerit.

[g] *ei harglwyddiaeth*, deeft in H. 2. & recte.

[h] *Domini*] i. e. Abbates, Mariti, Patres, Praeceptores.

Monachus profeſſus ordinibus ſacris obſtrictus, jus enim Abbatis jus ejus abrogat; ut nec obligatio nec promiſſio ejus quicquam valeat. Item Foemina quae [i] in poteſtate Viri eſt; jus enim Viri jus ejus abrogat ita ut ad obligationem aliquam perſonalem vel promiſſionem praeſtandam non teneatur. Ideoque illi atque ejuſmodi homines conveniri non debent.

" berſonawl, fal y dywesbwyd fry, lle
" ni aller cymmell y Pennadur herwydd
" cyfraith yn blaid i'r defnydd; ſef yw
" y rhai hynny, Mynach proffeſſawl
" rhwymedig mywn urddeu cyſſegredig,
" canys braint yr Abad a ddirymma ei
" fraint ef, hyd na ddichon un rhwym
" nac un addewid i neb arall. Ail yw,
" Gwraig ac Arglwyddwialen briodaſol
" erni, canys braint briodas a ddirymma
" ei braint hi, hyd na ddichon hi fod yn
" rhwym perſonawl nac yn addewid. Ac
" wrth hynny ni ellir *eu* cymmell hwynt
" na'i cyffelyb ddynjon hwynteu yn blaid
" i'r defnydd o gyfraith." *S.* 2.

53 Tres manus ſimul convenient ad Fidejuſſorem *legitimum* conſtituendum, manus Fidejuſſoris, & manus offerentis Fidejuſſorem, & manus Fidejuſſorem accipientis; & hi junctis manibus fidem ſibi invicem dabunt. Si una harum trium manuum defuerit, adeo ut omnes mutuo fidem ſibi invicem non dederint, [k] Fidejuſſio ligularis vocatur, niſi cum Debitor partes Fidejuſſoris ſuſtinere ipſe pro ſe promiſerit, vel pro alio, qui illum Fidejuſſorem non dederit. Ligulae autem natura haec eſt, ut uno extremo ligato, alterum ſit liberum [*al.* Ligularis *autem* Fidejuſſionis natura haec eſt, ut una parte obligata altera ſit libera.] Ideoque ſi Creditor [*al.* Actor] [l] fidem Debitoris ad ſolvendum debitum, & fidem ſpondentis ad cogendum Debitorem acceperit, uterque eorum tenetur ad reſpondendum pacto Creditoris; ſed ſi *Creditor* acceperit fidem alterutrius tantum, unus tantum reſpondere tenebitur. Et ita ſi Fidejuſſor fidem dederit Creditori ad praeſtandum ejus debitum, ipſe tenebitur reſpondere pro toto debito licet non acceperit fidem Debitoris.

53 " Rhaid yw dyfod [*al.* bod, *Dav.*]
" tair llaw ynghyd wrth roddi dyn yn
" Fach, llaw y Mach, a llaw y neb a'i
" rhotho [*al.* rhoddo, *J.* & *W.*] yn Fach,
" a llaw y neb a'i cymmero; ac ymffyddjaw o law i law. Or bydd un llaw [yn,
" *J.*] eisjau o hynny yn ymffyddjaw [*al.*
" Oni bydd y tair, *Dav.*] Balawg Fechni
" y gelwir honno, eithr [*al.* dieithr, *J.*]
" y lle ydd el dyn yn Fach cynnogn drosdaw [*al.* dros, *P.*] ei hunan [*al.* hun,
" *P.* & *J.*] neu dros arall ni's rhotho
" [*al.* rhoddo, *J.* & *W.*] yn Fach. Anſawdd Balawg [fechni, *mendoſe*, *P. J.*
" *W.* & *S.* 2.] yw bod y naill ben iddaw
" yn rhwym a'r llall yn rhydd. Ac wrth
" hynny or cymmer y Dylyawdr [*al.* yr
" Hawlwr, *S.* 2.] ffydd y Talawdr ar dalu y dylyed, a ffydd y Mach ar gymmell y Talawdr, pob un o honunt a
" ddyly wrtheb o'i ammod i'r Dylyawdr
" [*al.* o'r dylyed i'r Hawlwr, *S.* 2.] Oni
" chymmer [*al.* chymmyr, *P.*] onid ffydd
" un o honunt, ni ddyly eithr [*al.* dieithr,
" *J. al.* onid, *S.* 2.] un wrtheb [*al.* atteb,
" *S.* 2.] iddaw. Hefyd or dyry y Mach,
" ei, *J.*] ffydd i'r Dylyawdr [*al.* Hawl-
" wr, *S.* 2.] ar gymmell y dylyed iddaw
" [*al.* gymmell iddaw y da, *S.* 2.] efe a
" ddyly wrtheb [*al.* atteb, *S.* 2.] iddaw
" o'r dylyed oll, cyn [*al.* can, *S.* 2.] ni
" chymmero ffydd y Talawdr." *H.* 3. & *P.*

54 Si fidejuſſum ſit pro debito certo die ſolvendo, & dies iſte inciderit in quodpiam de tribus Feſtis principalibus, Natalitia puta, vel Paſcha, vel Pentecoſtam, *in quibus agere non licet*, *Creditor* nihil damni ob actionem inſtitutam feret praeter ſolutionis dilationem. Si Natalitiis [m] debitum

54 O derfydd i ddyn roddi Mach i arall, *S.* 4.] ar Ddylyed [ar oed, *Cott.* 2.] a digwyddaw yr oed [am y da, *S.* 4.] yn y [*al.* yn (*al.* ar, *S.* 4.) un o'r, *Cott.* 2.] tair Gwyl arbennig, y Nydolig, neu y [*al.* a'r, *Cott.* 2. & *S.* 4.] Paſg, neu y [*al.* a'r, *Cott.* 2. & *S.* 4.] Sulgwyn, yr holi o hanaw [*al.* honaw

NOTAE.

[i] *in poteſtate Viri*] Wallice *ac Arglwyddwialen briodaſol erni*, ad verbum, ſub dominio virgae conjugalis. Vide Gloſſar. v. *Gwialen.*

[k] *Fidejuſſio ligularis*] Adi Gloſſar. v. *Balawg fechni.*

[l] *fidem*] Fides, *Ffydd*, accipitur hic pro promiſſo Debitoris & ſponſione Fidejuſſoris, quorum uterque ſe obligat ad compenſationem faciendam Creditori.

[m] *debitum exigat*] i. e. Actionem pro debito inſtituet.

honaw, *Cott.* 6.] ni chyll onid ei annod. O's dyw Nydolig [*al.* Nodolig, *Cott.* 2.] y cyffry hawl, ni chaiff atteb hyd drannoeth gwedy dyw Calan. O's dyw Pafg fydd, dyw Mawrth gwedy dyw Pafg bychan. O's dyw Sulgwyn fydd, dyw Mawrth gwedy y Sul nefaf i'r Sulgwyn. A'r tair wythnos hynny a elwir og eu braint yn un dydd dyddon [*al.* a'r Sulgwyn, neu yn y cyfryw amfer am y gyfryw hawl; ni chaiff atteb hyd drannoeth o Dduw Calan. Ac felly am y dyddjeu eraill. A'r rhyw wythnos a honno a eilw Cyfraith, Y dyddjeu duon. *S.* 4.]

Al. "Y neb a addefo ddylyu da iddaw, " taled yn ddiohir pan ofynner eithr yn " y tair Gwyl arbennig, y Nadolig, a'r " Pafg, a'r Sulgwyn; nid amgen [nog, " *M*] o nos Nadolig gwedy gosber, hyd " dduw Calan gwedy Efferen [*al.* Offe- " ren; *S.* 2.] o nos Sadwrn Pafg gwe- " dy dadwyrain, hyd dduw Pafg bychan " gwedy Efferen [*al.* Offeren; *S.* 2.] o " nos Sadwrn Sulgwyn gwedy gosber, " hyd dduw Sul y Drindawd gwedy Effe- " ren [*al* Offeren, *S.* 2.] canys [*al.* can, " *H.* 2. & *M.*] ni ddyly neb ofyn eu gi- " lydd yn y dieuedd [*al.* dieuoedd, *Cott.* " 5] hynny." *Cott.* 6.

55 *Al.* "Dyn a ddyly gym'ryd Mach " ar bob da, onid [y da, *Cott.* 5.] a rotho " ei Arglwydd iddaw." *Cott.* 6. *H.* 2. & " *M*

56 Nid rhaid cym'ryd Mach ar [q] ddilyfrwydd arjant, nac ar Dlyfeu treigledig, [r] nid amgen, ar Gae, a Chyllell, a Gwregys, nac [s] ar Arfeu hefyd.

57 O derfydd i Fach a Chynnogn gyfarfod ar bont unpren, ni ddyly [efe, *S.* 3.] fod yn negydd [*al.* negyf, *S.* 3.] o [*al.* iddaw heb, *Cott.* 2.] wneuthur un o'r [*al.* o, *Cott.* 2.] dri pheth, ai talu, ai gwyfdlaw, ai cyrchu cyfraith [ddiannod. *S.* 4.] Ac ni ddyly [efe, *Cott.* 2.] gychwyn ei fawd hyd ei [*al.* yn uch no'i, *S.* 4.] fawdl heb wneuthur un o'r tri [w] pheth hynny.

exigat, Debitor non reſpondebit ante diem proximum poſt Calendas Januarias; ſi Paſchate, *reſponſum accipiet* die Martis poſt [n] Paſcha minus; ſi Pentecoſta *debitum exigatur*, *reſpondebit* die Martis poſt Dominicam proximam. Et hae tres ſeptimanae ob privilegium ſuum vocantur [o] Dies ſinguli occluſi.

Al. Quicunque debitum agnoverit, illud [p] confeſtim ſolvere tenetur quandocunque exactum fuerit, niſi in tribus Feſtis principalibus, Natalitiis ſcilicet, Paſchate & Pentecoſta. Hiſce autem diebus nemo alium in jus vocare debet, a vigilia ſcilicet Natalitiorum poſt preces veſpertinas ad Calendas Januarias poſt Miſſam; a vigilia Paſchatis poſt *ſolem* ortum, ad Paſcha minus poſt Miſſam; & a vigilia Pentecoſtae poſt preces veſpertinas, ad Dominicam Trinitatis poſt Miſſam.

55 Pro bonis quibuſlibet accipere Fidejuſſorem expedit, exceptis iis quae quis a Domino ſuo dono acceperit.

56 Fidejuſſore *tamen* non opus eſt pro nummis, nec pro mobilibus pretioſis, Jocali nempe, Cultro & Cingulo, nec pro Armis.

57 Si Debitor obviam venerit Fidejuſſori ſuper [t] pontem monoxylum, unum ex hiſce tribus facere tenebitur, ſolvere nempe vel pignus dare, vel legi confeſtim reſpondere; & [u] ne tantillum quidem progredietur dum unum horum fecerit. Quod ſi quidquam renuerit ex hiſce tribus facere, Fidejuſſor pignus ab eo ablatum tradet Actori. Sin id ſatius eſſe duxerit *Debitor*, legi

NOTAE.

[n] *Paſcha minus*] hoc eſt, Dominicam primam poſt Paſcha.

[o] *Dies ſinguli occluſi*] Vide Gloſſ. v. Undydd dyddon. Daviſius exponit per *Nefaſtos*, quae vox non plene congruit huic loco. Ita appellari hic videntur hi dies, quod pro uno tantum die in ſpatium ſeptidui continuato vel prolongato reputentur. In actionibus hereditariis vocabulum hoc non uſurpatur: Ibi juſtitia fixa & determinata ſunt, in quibus lege agere non licebat.

Sect. 56 *Al.* "Nid rhaid Mach ar ddilyf- " rwydd arfeu [*al.* arf, *J.*] nac ar dlyfeu treigle- " dig [*al.* cerddedig, *S.* 3.] fal gwregys, a chyllell, " a chaeeu [*al.* y am wregys, a chae, a chyll- " ell, *J.*] a bwyd treuljedig [*al.* treuledig, *J.*] " ac arjant. Sef achaws yw nad rhaid Mach " arnaddunt [*al.* arnunt, *S.* 3.] wrth na ellir " eu herlid i eu [*al.* hymlid na'i, *S.* 3.] hanni- " lyfu." *S.* 4.

[p] *confeſtim*] eo ipſo die.

[q] *ddilyfrwydd*, deeſt in Cott. 2.

[r] *nid amgen ar*, deſunt in Cott. 2.

[s] *ar*, deeſt in Cott. 2.

[t] *Pontem*] Wallice *Pont unpren*, Pons unico ligno ſuper torrentem trajecto conſtans.

[u] *ne tantillum quidem progredietur*] Wallice *ni ddyly gychwyn ei fawd hyd ei fawdl*, ad verbum, Hallucem *pedis poſterioris* non promovebit ad calcem *pedis prioris*, i. e. ne greſſum quidem unum gradietur.

[w] *pheth*, deeſt in Cott. 2. *recte*.

legi confeſtim reſpondebit.

58 Dies ad probationes afferendas [x] non concedentur in cauſſis Fidejuſſoris & Debitoris, quoniam hae *omnes* inſtanter determinari debent. Si Actor recuſaverit cauſſam ſuam ad Judicem deferre, Fidejuſſor liberabitur, & Actor cauſſa cadet; Fidejuſſore enim liberato Actio exſtinguitur. At ſi Debitor Legi reſpondere [y] recuſaverit, Fidejuſſor pro agnito reputabitur, & actio illi competet contra eum pro toto debito Creditori ſolvendo.

59 Si duo homines lege invicem egerint, & Actor Vadem pro ſtando Legis judicio a Reo ſibi dari poſtulaverit, Reus vero ſe vadem dare non debere aſſeruerit, ſed tempus idoneum ad teſtes petendos ſibi concedi debere vendicaverit, Actor autem inſtiterit dicendo, Proculdubio jus mihi competit vadem exigendi, nam vas debetur concedi etiam illi cui nil debetur. Reus vero regeſſerit, Profecto non eſt vas niſi qui pro re aliqua eſt vas, a me autem nil tibi debetur, quod tu ipſe fateris. In eo caſu Lex ſtatuit Actori non debere dari vadem, quamvis Reus poſtulaverit tempus ſibi concedi ad teſtes producendos. Et *praeterea* etiamſi vadem dederit, tamen inſtanter cauſſae tales determinari debent, cum nullum tempus ad probationes petendas dari fas ſit in cauſſis Fidejuſſionis & Debiti dijudicandis.

60 Si Reus ex aliena regione fidejuſſorem dederit ſe legi reſponſurum fore contra actionem quam quis illi intenderit, & fidejuſſorem ſuum fruſtratus fuerit die conſtituto, Fidejuſſor iſte, ni ſe fidejuſſiſſe abnegaverit, litis aeſtimationem Actori ſolvet, eo

O bydd negydd [*al.* negyf, *S.* 3.] yntau [*al.* efe, *Cott.* 2.] o wneuthur un o ['r tri, *Cott.* 2.] hynny, rhodded y Mach ei wyſdl yntau i'r Hawlwr: O bydd gwell ganthaw yntau, cyrched [*al.* cyrchu, *S.* 3.] Cyfraith ddiannod.

58 Ni ddylyir rhoddi oed wrth borth yn [*al.* am, *Cott.* 2. & *S.* 3.] Hawl Fach a Chynnogn, canys diannod y dyly fod. O derfydd i ['r, *Cott.* 2.] Hawlwr wrthod cyfraith rhag deulin Yngnad, bid rydd y Mach, a bid golledig yntau o'i hawl, can [*al.* canys, *Cott.* 2.] ni pharhaa ei hawl namyn hyd tra parhao y Mach. O's y Cynnogn a wrthyd Gyfraith, bod [*al. rectius*, bid, *Cott.* 2.] y Mach yn Fach addefedig, a'r hawl yn Yrr a Chymmell o'r Mach i'r Hawlwr [z] cwbl o'i [*al.* o'r, *S.* 3.] dylyed.

59 Or damweinja i ddau ddyn fod Cyfraith y rhyngthunt, a'r naill o naddunt yn galw am [*al.* ar, *Cott.* 2.] Fach ar Gyfraith, a'r llall yn dywedud na ddyly [efe, *Cott.* 2.] roddi [a] Mach ar Gyfraith, namyn dylyu o hanaw [*al.* honaw, *Cott.* 2. & *S.* 3.] ef oed wrth ei borth; a dywedud o'r Hawlwr, Djoer (eb efe) Mach a ddylyafi, [b] ni ddyly Fach ni ddyly ddim. Djoer (eb y llall) nid Mach [a'r, *S.* 3.] ni fo Mach ar ddim, ac i mi ni ddylyi di [*al.* ddylyir, *Cott.* 2.] dim, canys addefedig gennyt ti [c] dy hun na's dylyi [di ddim, ac nid dylyed dim. *Cott.* 2.] Y Gyfraith a ddywaid na ddyly [d] efe Fach ar Gyfraith, can arddelws [*al.* arddelwis, *S.* 3.] y llall o oed wrth borth; a [e] phei rhoddai y Mach, Cyfraith ddiannod a weddai, can nid oes oed yn Hawl Fach a Chynnogn.

60 " O's Amddiffynnwr gorwlad a ddyry
" Fach ar Gyfraith yn erbyn cwyn plaid, a
" thrymygu o honaw ei Fechni yn nydd
" galw, oni watta y Mach, taled gwbl o'i
" Hawl i'r Hawlwr, canys Mach diebrydig
" yw llwrw na allawdd gymmell ei Fech-
" niaeth

NOTAE.

[x] *non concedentur*] Haec lex aequiſſima fuit. Cauſſae hae de nominibus praeſtandis promta probatione facile determinabantur. Omnibus qui Bona ſua vel in foro vel extra forum diſtrahebant, pretium immediate reddebatur, vel fidejuſſione ad pretium reddendum cavebatur. Sin fidejuſſione cautum fuerit, Fidejuſſor praeſens fidejuſſionem ſuam juramento affirmabat, & vel ejus fidejuſſio a Debitore abnegabatur, vel quod ipſe fecerat modo legitimo fuit comprobatum. Haec autem longo tempore ad probationem plenariam faciendam non indigebant. Nulla itaque mora legitima ad iſtas cauſſas dijudicandas conceſſa fuit. Sed ad probationes Succeſſionum in Actionibus hereditariis Teſtes ex Regionibus alienis ſaepe erant producendi, & Probationes neceſſariae ad litem dirimendam in promtu ſemper non erant. Vide *Oed wrth borth*.

[y] *recuſaverit*] Si Debitor qui ad nomen liberandum trahitur a Creditore, ſeipſum lege defendere abnuerit, i. e. Fidejuſſorem abnegare noluerit, is Fidejuſſor pro Fidejuſſore legitimo agnoſcebatur, qui tunc nomen iſtud ſuo jure exigere poſſit.

[z] *cwbl*, deeſt in Cott. 2. recte.

[a] *Mach ar gyfraith*, deſunt in Cott. 2.

[b] *ni*, deeſt in Cott. 2. & S. 3. & recte. Hanc lectionem igitur ſecutus ſum in Verſione Latina.

[c] *dy hun*, deſunt in Cott. 2.

[d] *efe*, deeſt in Cott. 2.

[e] *phei rhoddai*, &c. *can*, deſunt in Cott. 2.

" niaeth y gyd ag ef, a bod honno yn
" Fechniaeth undyddjawg ac yn ddifoddedig,
" can nid oes ffordd o Gyfraith i gymmell
" rhwym gafel ar Amddiffynnwr gorwlad.
" Canys tremyg Gwys neu Fechniaeth yw,
" na ddel dyn yn nydd galw i Lys ofode-
" dig i atteb neu i amddiffyn rhag atteb.

61 " Or damchweina i'r Mach geisjaw se-
" fyll ym mraint Amddiffynnwr i wadu neu
" i amddiffyn y ddadl, ni ddigawn, neu
" ddadlau defnydd anjanawl y ddadl, onid
" yr Amddiffynnwr a fo ufudd i Gyfraith."
S. 3.

quod ipſe Actorem fruſtratus fuerit cum fidejuſſionem ſuam non praeſtiterit, quae, quoniam pro uno die erat, exſtinguitur. Lege enim non eſt proviſum ut Reus ex aliena ditione compellatur *Actori* pignore cavere. Citationem autem vel fidejuſſorem fruſtari eſt, non comparere in Curia *die* conſtituto ad reſpondendum vel contra reſponſionem defendendum.

61 Si Fidejuſſor partes Rei ſuſtinere deſideraverit ad cauſſam abnegandam vel defendendam, hoc illi non concedetur; uti nec conteſtari materiam litis naturalem niſi Reus juri ſteterit.

PEN. V.

Am Friduw [*y traetha hyn.* Cott. 2.]

ODERFYDD i ddyn roddi Briduw [i arall, *S.* 4. & *JDR.*] ar beth, taled neu waded fal y dywetto Cyfraith. Sef a ddywaid y [*al.* Sef mal y dywaid, *S.* 4. & *JDR.*] Cyfraith, oni wrthdwng [yr Hawlwr, *S.* 4. *al.* oni wrthdyngir, *Cott.* 2. & *S.* 3.] arnaw, fod yn ddigawn ei lw ei hun [*al.* hunan i wadu. *JDR.*] O's gwrthdwng a fydd [*al.* a wna yr Hawlwr, *JDR.*] arnaw [b] yntau, galwed yntau am frawd. [Y, *Cott.* 2.] ſef a wyl [*al.* farn, *Cott.* 2. & *S.* 3.] y Gyfraith [c] iddaw, ei lw ar ei ſeithfed i'w wadu, pedwar o [naddunt o, *S.* 3.] genedl ei dad, a dau o genedl ei fam, ac [yntau, *S.* 3.] ei hun yn ſeithfed. Oed y rhaith honno [d] yw, wythnos o'r Sul rhag wyneb. Ac o chaiff [*al.* O cheffir, *Cott.* 2. & *S.* 3.] y rhaith [honno, *S.* 3.] dogn yw: O digwydd y rhaith i'r dyn, camlwrw i'r Brenin, a bid yr Eglwys [*al.* a'r Eglwys byd, *Cott.* 2. & *S.* 3.] yn ei ol, a thaled y dylyed yn gwbl.

2 [Am Friduw yw hyn. *Cott.* 2.] O derfydd i ddyn gym'ryd Briduw i gan arall, a dywedud y mai [*al.* panyw, *Cott.* 2. & *S.* 3.] ar bedair ar hugaint y mae, a'r llall yn dywedud [ac yn addef, *Cott.* 2.] fod Briduw [*al.* yn dywedud mai, *S.* 3.] ar chwe' [*al.* ddeuddeg, *JDR.*] ceinjawg, [y, *Cott.* 2.] ſef a ddywaid y Gyfraith, ddylyu o hanaw ef fod yn adferwr pa har y mae y Friduw, ai ar bedair ar hugaint, ai ar chwe' [*al.* ddeuddeg, *JDR.*] ceinjawg, can nad [*al.* nid, *Cott.* 2. & *S.* 3.] ydyw yn gwadu [e] y Friduw, a hynny wrth ei lw.

CAP. V.

De Contractibus per Fidem factis.

SIQUIS *in jus vocatur eo quod* alteri quidpiam promiſerit, & ad id ratum faciendum [a] Fidem ſuam illi adſtrinxerit, praeſtet vel neget ſicut Lex praeſcribit. Lex autem ſtatuit quod ejus abnegatio juramento ſuo confirmata erit ſufficiens niſi Actor contra juraverit. Si autem ab Actore contra juratum fuerit, Reus ad Legem provocabit: Lege autem ſic proviſum eſt; jusjurandum nempe exhibebitur ſeptem virorum ad abnegandum iſtum contractum, quorum quattuor erunt de gente paterna & duo de gente materna Rei, & ipſe ſeptimus. Tempus ad juratores hos producendos conceſſum, ſeptimana poſt proximam Dominicam. Si hi Juratores adfuerint, ſatiſdatio ſufficiens eſt; ſin defecerint, Regi muktam trium vaccarum *dabit Reus*, & Eccleſia illum inſequetur, & debitum integrum ipſe ſolvet.

2 Siquis affirmaverit aliquem ad XXIV *denarios* ſolvendos fidem ſuam illi adſtrinxiſſe, & Reus e contra aſſeruerit ſe VI *denarios* tantum promiſiſſe; Lex illum jubet ſub juramento declarare ſummam ad quam ſolvendam fidem ſuam adſtrinxit, an XXIV *den.* fuerit an VI den. quoniam pactum illud non negat.

3 Si

NOTAE.

[a] *Fidem ſuam illi adſtrinxerit*] Adi Gloſſar. v. *Briduw*.

[b] *yntau*, deeſt Cott. 2. & S. 3.

[c] *iddaw*, deeſt Cott. 2.

[d] *yw*, deeſt Cott. 2. & S. 3.

[e] *y*, deeſt Cott. 2. & S. 3.

3 Si controverſia oriatur de pacto ad quod ratum faciendum fidem ſuam aliquis adſtrinxerit, Lex ſtatuit tale pactum inutile eſſe niſi tres manus ſimul jungantur in Eccleſia; quod idem de Fidejuſſionibus pro debito & de Cuſtodia & Exhibitione reorum affirmandum eſt.

4 Eccleſiae & Regis officium eſt cogere *homines pactum* Briduw *dictum* obſervare; cum enim Deus pro ſponſore accipiebatur, ideo Eccleſiae eſt reum excommunicare, & Regis eſt debitum exigere.

5 Cum omnibus baptizatis licitum ſit ad promiſſa ſua rata facienda fidem ſuam alicui adſtringere, pari ratione omnes, cujuſcunque ſexus fuerint, fidem ſuam adſtringere tenebuntur, etiam ſeptennes qui a Parocho inſtituuntur.

3 Cyd dywetter ei bod [f] hi yn Friduw, y Gyfraith a ddywaid nad Briduw yn y chyfarffo y llaw a'i gilydd [*al.* y tair llaw ynghyd, *Cott.* 2.] ac nad Mach, ac nad Gorfodawg [g] yn y chyfarfo y tair llaw [hefyd, *Cott.* 2.] ynghyd [yn yr Eglwys. *JDR.*]

4 Yr Eglwys a'r Brenin [*al.* Brennin, *Cott.* 2.] a ddyly gymmell Briduw, can ys Duw [*al.* can ni's dyn, *Cott.* 2.] a gymmerwyd yn lle Mach, ac wrth hynny yr [*al.* a'r, *Cott.* 2. & *S.* 3.] Eglwys biau ei wahardd am Friduw, a'r Brenin [*al.* Brennin, *Cott.* 2.] ei gymmell.

5 Canys i gan bob dyn a fedyddjer y dylyir cym'ryd Briduw, ac i gan wr ac i gan wraig, wrth hynny y dyly a gwr a gwraig ei rhoddi hithau hyd yn oed mab feithmlwydd a el [a, *Cott.* 2. & *S.* 3.] dan law y Periglawr.

NOTAE.

[f] *hi*, deeſt in Cott. 2.
[g] *yn y chyfarfo*, deſunt in Cott. 2.

CAP. VI.

De Pactis conventis.

DE Contractibus per Fidem factis ſuperius tractatum eſt, nunc de Pactis conventis eſt dicendum.

2 Quicunque Stipulationem legitimam facere voluerint, invicem congredientur, & pactionem eo quo velint modo praeſtari exponent, & manibus ſuis inter Arbitri manus impoſitis *promittent* ſe partes ſuas invicem eo quo polliciti fuerint modo expleturos.

3 Cauſſa de Pactis conventis [a] inutilis eſt [b] ſine Arbitro.

4 Siquis Pactum fecerit, in quo nec manere voluerit, nec tamen illud legitime abnegaverit, Dominus ad praeſtandum Pactum eum coget eo modo quo Arbiter determinaverit.

PEN. VI.

Am Ammod.

" OFRIDUW y traethwyd uchod; ac " o Amfod yw hyn." *Cott.* 2.]

2 Pwybynnag a wnel Ammod deddfawl [*al.* cyfreithawl, *Cott.* 6.] a'i gilydd, doed [*al.* doent, *Cott.* 2. & 6. *JDR.* & *S.* 4.] y ddau Amfodwr [*al.* ill dau at yr Ammodwr, *JDR.*] ynghyd, a dywedent [*al.* i ddywedud, *S.* 4. & *JDR.*] eu Hamfod fal [*al.* ar y llun, *S.* 4. & *JDR.*] y mynnoent ei wneuthur, a rhoddent [wynteu, *Cott.* 2.] yn llaw yr [*al.* eu, *S.* 4.] Hamfodwyr gadw yr Amfod ar y llun ei haddawſant [*al.* ei gadw ar y llunjaeth y dywettwynt. *S.* 4.]

3 " Pob dadl yn ei hammod nid Am" mod heb Ammodwyr." *H.* 2. *J. M.* & *S.* 2.

4 O derfydd i ddyn wneuthur Amfod [ag arall, *S.* 4.] ac na fynno ei gadw [a'r llall yn ei yrru arnaw, *S.* 4. & *JDR.*] ac na watto [yntau, *Cott.* 2.] yr Amfod; yr Arglwydd biau gymmell ei gadw [*al.* a ddy-

NOTAE.

[a] *inutilis eſt*] i. e. Actio legitima ad pacta iſta exigenda inſtitui non poteſt.

[b] *ſine Arbitro*] qui teſtimonium dare poſſit pacti initi. Remotis arbitris eſt phraſis apud optimos Latinitatis Auctores pro ſine teſte dicere aliquid vel facere. Hic autem notandum eſt quod *Ammodwr* eſt Paciſcens forma Singulari. *Ammodwyr* forma Plurativa ſingulariter ſumta eſt Arbiter ſive Teſtis pacti. *Doed* (in ſectione praecedenti) *y ddau Amfodwr ynghyd*, — *a rhoddent yn llaw yr Amfodwyr.*

a ddyly ei gymmell, *S.* 4. & *JDR.*] fal ei hadfero yr Amfodwyr [*al.* Ammodwyr. *JDR.*]

5 O derfydd i ddyn fynnu gwadu Ammod [*al.* ei Amfod, *Cott.* 2.] ac arall yn gyrru [*al.* yn ei yrru, *Cott.* 2.] arnaw [yr Amfod, *Cott.* 2.] ac yntau yn ei wadu [*al.* yn gwadu, *Cott.* 2.] ei hun; y Gyfraith a ddywaid na ddaw arnaw [ef, *Cott.* 2.] namyn ei lw ei hun i'w wadu, oni bydd arnaw wrthdwng [*al.* gwrthdwng arnaw: *Cott.* 2. & 6.] O's gwrthdwng a fydd arnaw, galwed [yr Hawlwr, *Cott.* 2. *al. rectius*, yntau, *Cott.* 6.] am frawd; ac y ſef a fernir iddaw, ei lw ar ei ſeithfed i'w wadu, a hynny fal y gwatter Mach, a'r oed a fo ar raith Mach [i fod, *Cott.* 2.] ar hwnnw.

Al. "Y neb a watto Ammod, gwaded "ar ei ſeithfed o'r dynjon neſaf ei werth; "y ddeuparth o ran ei dad, a'r traian o "ran ei fam." *S.* 2.

Al. "Un ddiwad yw Ammod a Mech-"niaeth." *H.* 2. *J.* & *M.*

6 O derfydd yna fynnu llyſu un o'r Rheithwyr hynny, nid oes lys arnaw, namyn na hanffo [*al.* hanfo, *Cott.* 2.] o'i genedl, fal na ddylyo fod yn Rheithwr iddaw. Sef fal y dyly fod yn Rheithwr iddaw, yn gyn neſed ag y dylyo dalu [*al.* ag y talo, *Cott.* 2.] Alanas y gyd ag ef, a'i chym'ryd droſdaw, ac wrth lw y Rheithwr bod yn wir ei [*al.* a ddywaid a'i, *Cott.* 2.] garennydd.

7 O derfydd i ddyn wneuthur Ammod, [*al.* Amfod, *Cott.* 2.] a'i gilydd heb Ammodwyr [*al.* Amfodwyr yn y lle, *Cott.* 2.] a'r llaw yn ei gilydd, a'r naill yn mynnu gwadu, ni ddaw arnaw namyn ei lw ei hun i'w wadu [oni chaiff dyſdon ar ei weled. *Cott.* 6.]

Al. "Llw un dyn i ddiwad Ammod heb "Ammodwyr." *J.*

8 O derfydd i ddyn ymaddaw ag arall yng ngwydd Tyſdjon am beth [*al.* am beth yngwydd Tyſdjon, *Cott.* 2.] a mynnu eilwaith ei wadu o honaw [*al.* o honaw ei wadu, *Cott.* 2.] y Gyfraith a ddywaid na ddyly efe ei wadu yn y phalloent [*al.* phallo, *Cott.* 2.] ei dyſdjon [i'r llall. *Cott.* 6.] O derfydd i ddyn ymaddaw ag arall [am beth, *Cott.* 2.] heb dyſdjon

5 Siquis Pactum abnegaverit, & cum illo alter paciſcentium lege agat, & Reus in propoſito [c] perſeveraverit, Lex declarat quod juramentum abnegantis pactum ſufficiens erit, niſi alter contra juraverit. Sin autem juramentum fuerit contrarium, provocabit *Reus* ad Legem, qua proviſum eſt ut ſacramento ſuo & ſex hominum ſe purget eodem modo quo Fidejuſſio abnegatur, & tempus idem concedetur ad compurgatores iſtos producendos quod concedi ſolet in [d] juramentis de Fidejuſſionibus abnegandis.

Al. Qui Pactum negaverit, negabit ipſe cum ſex hominibus ſtatu ſibi [e] proximis; quattuor nempe paterno ſanguine, & duobus ſanguine materno ei conjunctis.

Al. Pro Pactis & pro Fidejuſſionibus abnegatio eadem.

6 Si quempiam horum Compurgatorum repudiare voluerit *Actor*, nulla repudiationis cauſſa valebit quominus Compurgator eſſe poterit praeter defectum cognationis. Compurgatores autem erunt ejus propinqui, multam pro caede cum illo ſolvere vel pro illo accipere idonei, qui veritatem rei ſimul & cognationem ſuam juramento comprobaverint.

7 Siqui Pactum pepigerint manibus junctis ſine Arbitris, & alteruter *pactum* denegaverit, [f] juramentum ejus erit ſufficiens ad id denegandum niſi teſtes oculati adfuerint.

Al. Juramentum unicum ſufficiet ad denegandum Pactum abſque Arbitris initum.

8 Siquis aliquid alteri fuerit pollicitus coram teſtibus, & poſtea [g] promiſſum denegaverit, Lex talem negationem inutilem fore ſtatuit niſi teſtes ex alia parte defecerint. Siquis autem alteri aliquid pollicitus fuerit ſine Teſtibus, hoc pro Pacto convento non cenſetur, ideoque ſuo ſolo juramento denegabitur.

Al. Qui

NOTAE.

[c] *perſeveraverit*] Wallice, *ac yntau yn ei wadu ei hun*, i. e. non obſtante lite minitata vel inchoata, in abnegatione perſtiterit.

[d] *juramentis*] Wallice, *Rhaith*, vid. Gloſſarium v. *Rhaith*.

Sect. 5 *Al.* "O's gwadu a wna yntau, a'r "llall yn gyrru arnaw, ny ddaw namyn [*al.* "onyd, *JDR.*] ei lw ei hun i'w wadu, ony "wrthdyngir. O's gwrthdwng a fydd arnaw, "gwad Mach a ddyly yna." *S.* 4.

[e] *proximus*] Vide ſupra Lib. II. c. 1. §. 34.

[f] *juramentum, &c.*] Wallice, *Ni ddaw arnaw namyn ei lw ei hun i'w wadu*, ad verbum, Non veniet ſuper eum praeter juramentum ſuum ad id denegandum.

[g] *promiſſum*] Promiſſum & Pactum hic promiſcue ſumuntur.

Al. Qui coram Teſtibus quidpiam alteri promiſerit quod poſtea denegare voluerit, denegare non debet niſi Teſtes Adverſarii defecerint. Sed ſi nullo praeſente promiſerit, unico ſuo juramento denegare poteſt ſi voluerit.

9 Siquis rem alteri promiſerit, eamque cum requiſita fuerit, *praeſtare ſub juramento* denegaverit, poenis perjurio debitis erit obnoxius ſi publice [h] juraverit, nempe tres vaccas pro multa Regi *ſolvat*, & poenitentiam *publicam* pro perjurio aget. Et ſi Teſtes *promiſſionis* adfuerint, rem *promiſſam* alter habebit.

Al. Siquis quidpiam alteri promiſerit, nec illud denegaverit, licebit alteri pignus pro illo auferre. Et ſi perjurii convictus fuerit, tres vaccas pro multa Regi ſolvet.

10 Nemo pro altero paciſcetur; Pactum enim non valebit niſi durante vita paciſcentis. Pater non paciſcetur pro filio [i] abſque ejus licentia, nec filius pro patre ipſo invito & ſuperſtite.

11 Pactum Legem [k] violat.

Al. Pactum licet ſit contra Legem, obſervari debet.

12 Pactum fortius *eſt* [l] Lege.

13 Siquis duo Pacta cum aliquo fecerit de una re, poſterius *pactum* obſervabit.

14 Siquis duo Pacta cum duobus *diverſis* hominibus fecerit de una eademque re, prius *pactum* obſervabit.

yn y lle, nid Amfod hwnnw, a chan nid Ammod [*al.* Amfod, *Cott.* 2.] gwaded a'i lw ei hun.

Al. " Or addaw dyn dda i arall yng " ngwydd Tyſdon, a mynnu eilwaith ei " wadu, ni's dichawn [*al.* ni eill ei wadu, " *J.*] onid ei dyſdon a balla i'r llall. O's " addaw yntau heb neb yn y lle, gwaded " ar ei lw ei hunan o's mvn." *H.* 2. *& M.*

9 " Y neb *a* addawo dda i arall, ac o's " diwad pan ddeler i'*w* ofyn, cyfraith an- " udon a fydd arnaw o's yn gyhoeddawg " y twng, nid amgen tri buyn camlwrw " i'r Brenin, a chymmered yntau ei be- " nyd am yr anudon A'r llall, or bydd " tyſdon gantaw, ei dda a gaiff." *Cott.* 6.

Al. " Y neb *a* addawo dda i ddyn a- " rall, Cyfraith yw dwyn gafael y da " hwnnw, oni ddiwad. Ac o goddiwe- " ddir arnaw anudon a'i dda, taled dri " buyn camlwrw i'r Brenin." *Cott.* 5.

10 Ni ddylai [*al.* ddyly, *Cott.* 2.] neb wneuthur Amfod dros eu gilydd [*al.* dros y llall, *Cott.* 6] can [*al.* canys, *Cott.* 2.] ni phara Amfod namyn yn oes y dyn a'i gwnel. Ni ddyly [*al.* eill, *Cott.* 2.] y tad addaw Amfod ar [dorr, *Cott.* 6.] y mab namyn gan gannjad y mab, noc a eill [*al.* neu a ddyly, *Cott.* 2.] y mab wneuthur Amfod ar dorr y tad, a'i [*al. rectius*, a'r, *Cott.* 2.] tad yn fyw.

11 Ammod a dyrr [ar, *Cott.* 6. *& H.* 2.] ddeddf [*al.* y gyfraith. *S.* 2.]

Al. Cyd [*al.* Cyn, *M. & S.* 2.] gwneler Amfod [*al.* Ammod, *M. & S.* 2.] yn erbyn [*al.* oddieithr, *S.* 2. y, *Cott.* 2.] Gyfraith, dir yw ei gadw [*al.* ei chadw. *J.*]

12 " Trech Ammod no [*al.* na, *S.* 2.] " gwir." *Cott.* 6. *H.* 2. *P. & M.*

13 " Or gwna dyn ddau Ammod ag un " dyn am un peth, y diwethaf a ddyly " ei gadw.

14 " Or gwna dyn ddau Ammod a dau " ddyn am un peth, y cyntaf a ddyly ei " gadw." *S.* 2.

NOTAE.

[h] *juraverit*] ſe praeſtiturum.

[i] *abſque ejus licentia*] Wallice, *Ar dorr y mab*, ſuper ventrem filii, velit nolit.

Sect. 10 *Al.* " Ni ddyly neb wneuthur Am- " mod dros eu gilydd heb ei gannad, na thad " dros [*al.* ar dorr, *J.*] ei fab, na mab dros [*al.* " ar dorr, *J.*] ei dad; can ni phara Ammod " namyn yn oes y neb a'i gwnel." *H.* 2. *M. & S.* 2.

[k] *violat*] i. e. Licet ſe Titius obligaverit ad conditiones adimplendas, ad quas praeſtandas lege nullatenus teneatur, tamen cum iſtae conditiones abſolute vetitae, eas praeſtare obligatur, vel ut cum noſtris JCtis loquar, tale pactum legem violat.

[l] *Lege*] Wallice, *Gwir*, Veritate, quae vox hic idem valet. Confer Lib. II. c. X. §. 10.

PEN. VII.

Am Orfodogaeth [*y traetha hyn.* Cott. 2.]

PWYBYNNAG a gymmero arall ar [ei, *Cott.* 2.] Orfodogaeth, digwydded efe ym mhob cerydd o'r a oedd ar y dyn a gymmyrth attaw.

Al. " Y neb a fo Gorfodawg dros arall, " oni eill ei ddwyn wrth Gyfraith, di- " gwydded y Gorfodawg yng nghyfraith " y neb ydd aeth efe drosdaw [yn Orfo- " dawg. *M.*]" *H.* 2.

2 O myn yntau ei ddieisiwaw o'r dyn a gymmyrth efe fod drosdaw [*al.* efe ar ei Orfodogaeth, *Cott.* 2.] cymmered yntau feichjeu i gan y dyn [hwnnw, *Cott.* 2.] ar ei amrygoll; ac oni's cymmer, cyd dylyo efe wneuthur jawn dros ei Orfodogaeth am y dyn, ni ddyly y dyn wneuthur iddaw ef un jawn, can nid ymaddewis ag ef. O's y Gorfodawg a gymmer feichjeu i gan y Llofrudd ar ei ddieisiwaw, ni bydd nawdd iddaw yntau rhag y meichjeu hynny.

3 O derfydd i ddyn gymmeryd arall ar ei Orfodogaeth ac oed arnaw [*al.* ar Orfodogaeth attaw ar oed dydd terfynedig, *S.* 3.] a chyn no'r oed, dilysu o'r Llofrudd ei Orfodawg, taled y Gorfodawg drosdaw cwbl.

4 " Oed Gorfodawg i geisaw [ei, *M.*] " Orfodogaeth, undydd a blwyddyn." *H.*

Al. " Pwybynnag a fo Mach gorfo- " dawg dros arall, ni ryddhair hyd ym- " hen undydd a blwyddyn, ac ni phoenir " o fywn hynny [o ysbaid, *S.* 2.] dros " [y, *H.* 3.] cam a wnel hwnnw: canys " megys, *H.* 3.] rhwymedig yw [y " Mach y, *S.* 2.] mywn yr achaws, yn " y wypo [*al.* wyper, *P.*] a ddel y cylus " wrth Gyfraith ai ni [*al.* na, *P.*] ddel " cyn y terfyn [*al.* cyn terfynu. *J.*]" *W.*

5 O derfydd i ddyn addaw [*malim legere* addef] gorfod peth i arall i ganthaw, yn ei ben ei hun ydd a pa beth a orfu [arnaw, *Cott.* 2.] ai bychan ai llawer; canys efe ei hun a gredwyd.

CAP. VII.

De Cuſtodia & Exhibitione reorum.

QUICUNQUE aliquem exhibendum ſuſceperit, poenas omnes quibus perſona ei commiſſa obnoxia erat, luet.

Al. Siquis Reum criminis pro quo ſatisdedit, non exhibuerit, eadem [a] Cuſtodem manebit ſententia ac Cuſtodiam illi commiſſam *maneret ſi inveniatur.*

2 Quod ſi ſeipſum indemnem ſervari a Reo velit, accipiat ſponſores ab illo ad damna ſua praeſtanda; & ſi non acceperit, licet ipſe fidejuſſionem ſuam praeſtare pro Reo tenetur, tamen Reus non tenetur illum *reciproce* indemnem praeſtare, quoniam inter illos ita pactum *primitus* non fuerit. Sin Fidejuſſor a [b] Reo ſponſores acceperit quibus de damno ſibi inferendo caveret, patrocinium Reus non habebit contra illos ſponſores.

3 Siquis aliquem exhibendum ad certum tempus ſuſceperit, & antequam illud tempus advenerit ſatisfactionem plenariam a Reo acceperit, ipſe pro illo totum praeſtabit.

4 Tempus quod Fidejuſſori dabitur ad Cuſtodiam ſuam requirendam erit annus & dies.

Al. Qui pro altero exhibendo Fidejuſſor fuerit, is non liberabitur ante annum & diem elapſum, nec toto iſto tempore pro crimine quod ille admiſerit puniendus eſt: Fidejuſſor enim eſt quaſi obligatus pro illa cauſſa, dum notum fuerit num Reus legi reſponderit vel non reſponderit ante tempus *elapſum.*

5 Siquis pollicitus [*rectius*, confeſſus] fuerit ſe rem *aliquam* alteri exhibiturum, ſimplici ejus teſtimonio judicabitur de quantitate ejus num parva vel magna fuerit; illi enim ſoli fides habebatur.

NOTAE.

[a] *Cuſtodem*] Vide *Gorfodawg* & *Gorfodogaeth* in Gloſſario.

[b] *Reo*] Wallice, *Llofrudd:* Is qui in ſuſpicionem criminis alicujus cadit, & τῷ *Gorfodawg* indiget ad ſeipſum illo tempore extricandum. Adi Gloſſar. v. *Llofrudd.*

Sect. 4 *Al.* " Pwybynnag a fo Gorfodawg, " oed undydd a blwyddyn a gaiff." *Cott.* 5. & 6.

CAP.

CAP. VIII.

De Aſylis Eccleſiaſticis.

OMNES proprietarii fundorum Eccleſiaſticorum adire Regem novum debent, ad exponenda coram illo ſua Jura & Privilegia; id quod illos facere oportet, ne Regi fucus fiat: Et poſtquam Regi ſua Privilegia expoſuerint, ſi illi juſta fuiſſe videbuntur, Privilegia & Jura Aſylorum illis confirmabit.

2 Siquis crimen quodpiam admiſerit, & ob iſtud crimen ad Aſylum confugerit, & lis ei illic intendatur, nec Abbas nec [b] Monachi illi patrocinabuntur, uſque dum ſatiſfecerit pro iſto crimine. Sid ſi nulla lis ei moveatur, illum conducent ad locum quo illum conducere debuerint.

3 Siquis damnum intulerit alicui quod denario aeſtimetur [c] extra limites Aſyli [*al.* in Aſylo manens vel Relliquias geſtans] & actio illi intendatur ob iſtud facinus, jure Aſyli quod violaverit non potietur: Qui enim in Aſylo facinus perpetraverit, patrocinium illic denuo non habebit, ſed neceſſe erit illi novum Aſylum petere [*al.* ad aliam Eccleſiam confugere.]

Al. Siquis in Aſylo Relliquias geſtans damnum fecerit quod denario compenſandum fuerit, bona ejus omnia iſto Aſylo decident, niſi aliud Aſylum obtinuerit. Nec enim aequum eſt ut in Aſylo quod violaverit protegatur.

4 Qui ad Aſylum confugerit, Coemeteria & Atria Eccleſiae ſuae peragrare licet ſine [d] Relliquiis, & armenta ejus erunt cum armentis Monaſterii, & *tuta erunt* ad ultimum locum quo [e] illa progredi fas erit, modo revertantur ad bovilia ſua.

PEN. VIII.

Am Nawdd Eglwys.

POB perchennawg tir Llan a ddylyant ddyfod ar bob Brenin newydd a ddel, i ddadganu iddaw ef eu Braint ac eu Dylyed; ac y ſef achaws y dadganant iddaw ef, rhag twyllaw y Brenin. A gwedy y dadganont [*al.* dadganoynt, *Cott.* 2.] iddaw ef [a] eu Braint, o gwyl y Brenin fod yn jawn eu Braint, yſdynned y Brenin iddunt eu Braint ac eu Noddfa [*al.* Dylyed, *S.* 3. *al.* yſdynned iddunt eu Noddfa ac eu Braint. *Cott.* 2.]

2 O derfydd i ddyn wneuthur anghyfraith, a rhag yr anghyfraith hwnnw [*al.* honno, *Cott.* 2. & *S.* 3.] cyrchu Nawdd, ac [ag, *Cott.* 2.] ef ar y Nawdd hwnnw [*al.* honno, *Cott.* 2. & *S.* 3.] cyfodi hawl arnaw; ni ddyly [*al.* ddylyant, *Cott.* 2.] yr Abadeu na'r Effeirjeid [*al.* Offeirjeid, *S.* 3.] ei hebrwng ef, yn y wnel jawn [gyſſefin, *Cott.* 2.] am yr anghyfraith gyſſefin [*al.* honno. *Cott.* 2.] O derfydd na chyffroo hawl arnaw ef, hebryngent wynteu efo hyd [yn, *Cott.* 2.] y lle y dylyoent [*al.* dylyont, *S.* 3.] ei hebrwng.

3 O derfydd i ddyn wneuthur cam cywerthydd ceinjawg i ar ei Noddfa [*al.* ac ef ar ei nawdd, neu a Chreireu arnaw, *S.* 4.] a chyffroi hawl arnaw ef am yr anghyfraith [honno, *Cott.* 2.] ryddigones [*al.* ryddigon'ſai, *Cott.* 2.] i ar ei Noddfa, ni ddyly [yr Abadeu, *Cott.* 2.] ei amddiffyn o'r Nawdd y gwnaeth gam arnaw, oni's adnewydda o Nawdd arall [o newydd yn Llan arall, *Cott.* 2. & *S.* 3. can ni ddyly neb a wnel anghyfarch (*lege* anghyfraith) ar ei nawdd, gaffel nawdd o heni yr ail waith. *S.* 4.]

Al. "O derfydd *i ddyn* wneuthur o "gam werth un geinawg ac ef ar Nawdd "a Chrair arnaw, efe a ddyly golli cwbl "o'r eiddaw ac o'i anrhaith i'r Nawdd "hwnnw, ony chaiff Nawdd arall o ne-"wydd. Sef achaws yw hynny, Y Nawdd "a amreinjwys efe, ny ddyly o honaw un "nawdd." *S.* 3.

4 Pwybynnag a gymmero Nawdd, efe a ddyly ymdaith yn y Fynwent a'r Gorphlan heb Greirjeu arnaw, a'i yſgrubl y gyd ag yſgrubl y Clas a'r Abadeu hyd ydd eloent [*al.* elwynt, *Cott.* 2.] bellaf, ac ydd ergyttjoent [*al.* ergytwynt, *Cott.* 2. & *S.* 3.]

NOTAE.

[a] *eu Braint*, deſunt in Cott. 2. & S. 3.

[b] *Monachi*] Wallice, *Effeirjeid*, Sacerdotes.

[c] *extra limites*] Hoc Paragraphum differt a priori, quod hic cavetur de injuriis poſt patrocinium conceſſum illatis, illic de injuriis tantum ante illud patrocinium illatis.

[d] *Relliquiis*] vid. Gloſſar. v. *Crair*.

[e] *illa*] Armenta ad Monachos pertinentia.

S. 3.] eu buches drach eu cefn [*al.* buwches (*al.* buches, *S.* 3.) drachefn. *Cott.* 2.]

5 O derfydd i ddyn fod Creirjeu arnaw, a gwneuthur o hanaw gam [*al.* cam o honaw, *Cott.* 2.] a dan ei Greirjeu, ni ddyly [f] gaffael nawdd nac amddiffyn i gan y [*al.* o'r, *Cott.* 2.] Creirjeu hynny, can ni's haeddws.

5 Siquis Relliquias geſtans ſub earum patrocinio facinus patraverit, nec patrocinium nec defenſionem ab illis habebit, quoniam indignum ſe reddiderit tali patrocinio.

6 Meſur Corphlan [yw, *Cott.* 2.] Erw gyfreithjawl [*al.* gyfreithawl, *S.* 3.] yn ei hyd, a'i phen ar y Fynwent, a hynny ynghylch y Fynwent [a ddyly (*al.* y dyly, *S.* 3.) fod, *Cott.* 2.] yn gwmpas.

6 Menſura Coemeterii eſt jugerum legitimum longitudine, cujus extremitas atrium pertinget, illud undiquaque ambiens.

7 O derfydd bod Eglwys a ddywetto ddylyu gynnal dyn ar ei Noddfa faith mlynedd heb wneuthur jawn, neu ysbaid a fo hwy; a bod yr Arglwydd a fo ar y wlad yn gwrthwynebu iddi am [*al.* hi, *Cott.* 2.] hynny, ac yn dywedud nad eddyw i ganthaw ef iddi [hi, *Cott.* 2. & *S.* 3.] y Braint hwnnw: rhaid yw i'r Eglwys fod iddi a gatwo [*al* fod a gatwo iddi hi, *Cott.* 2.] y Braint hwnnw o dyſdjon deddfawl: Ac o's caiff, gatter iddi yn ddiwarafun ei Braint. Ac oni's caiff hithau [ei Braint, *S.* 3.] hebrynged yr Eglwys ef mal y dylyo orau, neu ynteu gwnaed jawn o'r Anghyfraith ryddigones.

7 Siqua Eccleſia jus tuendi Reum patrocinio ſuo per ſeptennium, vel eo amplius, a compenſatione facienda, ſibi vendicaverit, & Dominus iſtius regionis illi contradixerit, & negaverit tale privilegium illi ſe unquam conceſſiſſe; Eccleſia debet producere teſtes idoneos qui illi iſtud privilegium aſſerent: Et ſi tales habuerit, privilegio iſto ſine moleſtia fruitor, alioquin Reum modo quo poſſit optimo protegat, vel *Reus* pro injuria quam fecerit compenſet.

8 " Or gwnair Eglwys ar [*al.* y mywn, " *H.* 3. *P.* & *J.*] Taiawctref [*al.* ar dir " Taiogeu, *Cott.* 5.] gan [*al.* o, *H.* 3. & " *P.*] gannjad y Brenin, a'i bod yn Gorphlan [*al.* Gorflan, *H.* 2. & *Cott.* 5.] ac " Effeirad yn efferennu [*al.* ac Offeirad " yn offerennu, *P.* & *J. al.* ac Efferenneu, *Cott.* 5.] ynddi, rhydd fydd y Dref " honno odd' yna [*al.* o hynny allan. *H.* " 2. 3. *P. J.* & *M.*]" *Cott.* 6.

8 Si Rex Eccleſiam in [g] Villa ſervili exſtruendi licentiam conceſſerit, cui Coemeterium fuerit aſſignatum & Sacerdotes ad Miſſam inibi celebrandam conſtituti fuerint, iſta Villa exinde libera erit.

9 " O derfydd i Berſoneu yr Eglwys " ddywedud allu o naddunt wy roddi nawdd " yn erbyn un o'r tri pheth hyn, Gorfodogaeth, a Mechniaeth, a Goreſgyn, bid ym " mhen y Brenin, y gwr a roddes iddunt " wy y noddfa, edfryd pa ddelw y rhoes " efe y noddfa honno; ac a rodes, yn ei " erbyn ei hun y rhoddes; cadwent wynteu " hyn a roddes efe iddunt wy. *S.* 3.

9 Si Eccleſiaſtici affirmaverint ſe patrocinium dare poſſe contra quodlibet ex hiſce tribus, Cuſtodiam nempe ſeu Exhibitionem reorum, Fidejuſſionem, & Inveſtituram, Rex qui iſto privilegio illos donavit, examinabit quale privilegium illis dederit, & ſi tale illis conceſſerit quod praerogativae ſuae nociva ſit, iſto tamen Eccleſiaſtici fruuntor.

NOTAE.

[f] *gaffael Nawdd nac*, deſunt in Cott. 2. & S. 3.

[g] *Villa ſervili*] Wallice, *Taiawctref* & *Tir Taiogeu*. Oppidum ſeu Villa cujus Incolae omnes ſunt Villani.

CAP.

CAP. IX.

De ſeptem Domibus Epiſcopalibus in Demetia.

SEPTEM [a] Domus Epiſcopales ſunt in Demetia. Prima eſt Menevia, Metropolis totius Walliae. Secunda eſt Eccleſia *Sancti* Iſmaelis. Tertia eſt Eccleſia *Sancti* Decumani. Quarta eſt Eccleſia *Sancti* Iſſilti. Quinta eſt Eccleſia *Sancti* Teiliaui. Sexta eſt Eccleſia *Sancti* Teilidoci. Septima eſt Eccleſia *Sancti* Cenaei.

2 Abbates *SS.* Teiliaui, Teilidoci, Iſmaelis & Decumani debent eſſe literati, & ſacris ordinibus initiati.

3 Pro Mortuario cujuſque horum quattuor XII [*al.* X] librae ſunt ſolvendae Domino Demetiae ab unoquoque qui in alterius locum ſuffectus fuerit.

4 Menevia libera eſt ab omni ſervitio.

5 Eccleſiae *SS.* Cenaei & Iſſilti liberae ſunt a Mortuariis [*al.* ab iſto ſervitio] quoniam fundos nullos habent.

6 Siquis vulneraverit quemquam horum Abbatum qui Sedibus hiſce praedictis principalibus praeficiuntur [*al.* Qui injuriam intulerit cuiquam horum Abbatum] ſolvet illi VII libras, & lotricem e gente ſua gentilibus *Abbatis tradet* in dedecus *domus ſuae*, & ut memoria talis multae ſolutae conſervetur.

PEN. IX.

Am ſaith Yſgopty Dyfed.

" SAITH Yſgopty y ſydd yn Nyfed.
" Un yw, Mynyw yn Eiſteddfa ar-
" bennig [*al.* A Mynyw yw y pennaf,
" *H.* 2. & *M.*] yng Nghymru. Ail yw
" Eglwys [*al.* Llan, *M.* & *S.* 2.] Iſmael.
" Trydydd [yw, *P.* & *S.* 2.] Llan Deg-
" man [*al.* Degeman. *H.* 2. *M. Cott.* 4.
" & *S.* 2.] Pedwerydd [yw, *P. J.* &
" *S.* 2.] Llan Uſſylld. Pummed [*al.*
" Pymmed, *Cott.* 4. & *J.* yw, *P. Cott.* 4.
" *J.* & *S.* 2.] Llan Deilaw. Hweched
" [yw, *P. Cott.* 4. & *S.* 4.] Llan Deuly-
" dawg [*al.* Dyflydawg. *J.*] Seithfed [yw,
" *P.* & *Cott.* 4.] Llan Genau.

2 " Abadeu [*al.* Abbadeu, *P.*] Teilaw
" a Theulydawg [*al.* Teiljaw a Thyfly-
" dawg, *J. al.* Dyflydawg, *J. alibi.*] ac
" Iſmael, a Degeman [*al.* Degman, *Cott.*
" 4. *P.* & *J.*] a ddylyant fod yn llythyr-
" jawl [*al.* llythyrawl, *P. J.* & *S.* 2. *al.*
" yſgolheigjon. *H.* 2. & *M.*] urddoljon.

3 " Ebediw pob un o'r pedwar hyn [*al.*
" o honunt, *W. al.* Ebediw (*al.* Ebediweu,
" *Cott.* 4.) y rhai hynny yw, *J.*] i Ar-
" glwydd Dyfed deuddeg punt yw [*al.*
" deg punt, *J.* & *P.*] a'r neb a ddel yn
" eu lle taled.

4 " Mynyw a ddyly fod yn rhydd o
" bob [rhyw, *Cott.* 4.] ddylyed. [*al.*
" Rhydd yw Mynyw o bob dylyed. *H.* 2.
" & *M.*]

5 " Llan Genau a Llan Uſſylld rhydd
" ynt o Ebediweu [*al.* o'r dylyed hwn-
" nw, *H.* 2. & *M.*] can nid oes dir Eg-
" lwys iddunt.

6 " Y neb a wnel waed ar Abad [*al.*
" Abbad, *P.*] un o'r [*al.* ar un o Abadeu
" yr, *S.* 2.] Eiſteddfaeu arbennig rhag-
" ddywededig [*al.* Y neb a ſarhao un o'r
" Abadeu hynny, *H.* 2. & *M.*] taled ſaith
" punt iddaw, a golchyddes [*al.* golch-
" ures, *H.* 2.] o'i genedl yr gwaradwydd
" i'r genedl [arall, *Cott.* 4.] ac yr cadw
" cof am dal y ſarhaad [*al.* ac yng nghof
" y dial. *H.* 2. & *M.*]" *H.* 3.

NOTAE.

[a] *Domus Epiſcopales*] Hae non fuerunt Palatia Archiepiſcopi Menevenſis, ſed videntur fuiſſe Monaſteria vel Capitula Archiepiſcopis Menevenſibus immediate ſubdita. Hae Aedes Hoelo videntur fuiſſe coaevae, cum in vetuſtiſſimis Codd. compareant. Tales fuiſſe apud Norwallenſes eſt veriſimile. Sed cum hae Leges primitus in Sudwallenſium uſum ut & apud eos condebantur, Monaſteria haec hic memorantur, cum aliarum nullibi mentio fiat.

Sect. 3 *Al.* " Deuddeg punt yw Ebediw
" pob un o hynny, ac i Arglwydd Dyfed y
" telir, a'r neb a ddel gwedy wynt [*al.* a ddél
" yn eu lle, *S.* 2.] a'i tal." *H.* 2. & *M.*

PEN.

PEN. X.

Am Ddadlau Tiredd yw hyn.

Al. " *Llymma ddechrau Cyfreithjeu*
" *Tir a Daear, ac fal y dadleuir*
" *am danaw.*" Cott. 2.

Al. " *Fal hyn ydd amlyccair Dadl*
" *am Dir* [al. *Dadlau Tir a*
" *Daear.* H. 2. & M.]" P. J. Cott. 4. & alii.

" YR Hawlwr [yn gyntaf, *Cott.* 4 & *J.*]
" biau ddangos ei Hawl, a gwedy hyn-
" ny [*al* ac odd'yna, *H.* 2. & *M.*] yr Amddi-
" ffynnwr ei hamddiffyn; a herwydd hyn-
" ny y dylyant [*al.* a gwedy hynny, *H.*
" 2.] Henurjeid [*al.* Henadurjeid, *H.* 2.
" & *M. al.* Henawdurjeid, *S.* 2.] gwlad
" [biau, *H.* 2.] gydyldyrjaw yn garedig
" [*al.* yn graff, *S.* 2.] pwy o honunt y
" fydd yn addef [*al.* dywedud, *M.*] gwir
" [*al.* y fydd ar y jawn, *H.* 2.] pwy nid
" ydyw [*al* yttyw *M.*] A gwedy darfo
" [*al.* darffo, *Cott.* 2. & *M.*] i'r Henurjeid
" [*al.* Henadurjeid, *H.* 2. & *M. al.* Henaw-
" durjeid, *S.* 2] ragrithjaw [*al.* ragreithjaw,
" *H.* 3. & *M.*] eu lynwyr, a chadarnhau eu
" dull trwy dwng, yna y dyly [*al.* dyly-
" ant, *Cott.* 4.] y Brawdwr [*al.* Brawdwyr,
" *Cott.* 4 *H.* 2. & *M.*] fyned ar neill-
" du [*al* lleilldu, *H.* 2] a barnu herwydd
" [dull, *H.* 3.] yr Henurjeid [*al.* Hena-
" durjeid, *H.* 2. & *M. al.* Henawdurjeid,
" *S.* 2.] a dangos i'r Brenin yr hyn a far-
" nont. A hynny [*al.* hwnnw, *H.* 2.] yw
" Dedfryd gwlad gwedy gwrtheb [*al.* am-
" ddiffyn. *H.* 2.] Ac yn y modd hwnnw
" y [*al.* Ac felly, *Cott.* 4. *J.* & *M.*] terfy-
" nir [*al.* terfyna, *M. al.* y terfynir trwy
" Gyfraith, *Cott.* 4.] Dadlau [*al.* Dadl, *J.*
" & *Cott.* 4.] am Dir [*al.* Dadlau Tir a Daear.
" *W.* & *H.* 3.]" *P.*

CAP. X.

De Actionibus [a] *hereditariis.*

ACTOR primo exponet causſam ſuam, & Reus poſtea defenſionem ſuam faciet; & tunc [b] Seniores regionis rem totam amice & accurate conjunctim examinabunt, ut verum inveſtigent, & dignoſcant utrius causſa fuerit juſtior. Et poſtquam ſententiam ſuam declaraverint & juramento comprobaverint, Judex [*al.* Judices] ſecedent & judicabunt ſecundum ſententiam Seniorum, & Regi exponent id quod judicatum fuerit. Hoc vocatur [c] Veredictum Patriae poſt defenſionem prius factam. Et hoc modo determinantur Cauſſae hereditariae.

2 Tem-

NOTAE.

[a] Hereditas hic non eo ſenſu accipitur, quo accipitur apud Auctores Juris Civilis. Apud eos quodcunque Teſtamento legatur, ſub notionem Hereditatis cadit; ſive fundi, ſive aedificia, ſive ſervi, ſive bona quaelibet vel mobilia vel immobilia, adeo ut Teſtamentum & Heres ſint reciproca. Ubi Teſtamentum, ibi Heres. Apud Wallos nihil Hereditatis nomine intelligebatur, praeter id quod jure ſucceſſionis a parentibus ad poſteros deſcendebat; & nihil ſub Hereditatem cadebat praeter bona immobilia, fundos nempe, aedificia, & id genus alia. Mobilia omnia, armenta verbi gratia, pecora, nummi, inſtrumentum domeſticum, & ſimilia, certis legibus inter uxorem & liberos dividebantur. Teſtamentorum uſus perexiguus. Debita legare ultimis tabulis potuerunt, ſed & hoc magnam partem erat inutile, cum illa Creditoribus vel Sponſoribus per ſe ſine ope teſtamentaria exigere licebat. Eccleſiae tantum quicquid vellent teſtamento legare potuerunt.

[b] *Seniores regionis*] Wallice, *Henurjeid, Henadurjeid, Henawdurjeid gwlad.* Num Conſilium hoc Seniorum fuit fixum & perpetuum, vel ad quamlibet cauſſam ſeorſim allectum, nec quo numero allegebatur, mihi non conſtat. Sententiam jurati dabant. Et Judex tenebatur determinare ex eorum ſententia, ni cauſſa intricata nimis videretur, & tunc ad Regem deferebatur. Horum ſententia vocabatur *Dedfryd gwlad*, Sententia vel Veredictum (ut cum noſtris forenſibus loquar) patriae. Magna ſimilitudo hic apparet inter hos Seniores & Juratores noſtros.

[c] *Veredictum*] Vide Dufreſnii Gloſſ. v. *Veredictum.*

2 Tempora duo ſunt in anno in quibus agere de hereditatibus licet, & duo in quibus non licet.

3 A V Id. Nov. ad V Id. Febr. [d] forum eſt apertum.

4 A V Id. Febr. ad VII Id. Maias forum eſt clauſum.

5 A VII Id. Maii ad V Id. Aug. forum eſt apertum.

6 A V Id. Aug. forum clauſum erit ad V Id. Nov.

7 Vere & Autumno forum clauditur ut iſtis duobus temporibus opera detur ne aratio vere & meſſis autumno detrimentum caperent.

8 Forum clauditur uſque ad V Id. Nov. & ad IX dies poſt Feſtum Sanctae Brigidae forum aperitur, ne [e] dies faſti praepropere claudantur, & conſimili ratione ad VII Id. Maias forum clauditur, & ad V Id. Aug. forum aperitur, ne dies faſti propere nimis incipiant.

9 Qui litem pro hereditate *ſibi debita* intendere velit, intendat licet quandocunque libuerit a V Id. Nov. & deinceps, vel a V Id. Maii. Illis enim temporibus fo-

2 Dau amſer [*al.* dymmor, *Cott.* 6.] y bydd agored cyfraith am Dir a Daear, a dau y bydd caead.

3 O nawfed dydd [*al.* nawfedydd, *Cott.* 2.] o Galan Gauaf y bydd agored hyd nawfed dydd [*al.* nawfedydd, *Cott.* 2.] Chwefrawr.

4 O nawfed dydd [*al.* nawfedydd o, *Cott.* 2.] Chwefrawr y bydd caead hyd nawfed dydd [*al.* nawfedydd, *Cott.* 2.] o Fai.

5 O nawfed dydd [*al.* nawfedydd, *Cott.* 2.] o Fai y bydd agored [e] cyfraith hyd nawfed dydd gwedy Awſd.

6 O nawfed dydd gwedy [*al.* nawfedydd o, *Cott.* 2.] Awſd y bydd caead [f] cyfraith hyd nawfed dydd [*al.* nawfedydd, *Cott.* 2.] gwedy Calan gauaf.

7 A [*al.* Y, *Cott.* 2.] ſef achaws y bydd caead cyfraith y Cynhauaf a'r Gwaeannwyn [*al.* y Gwannwyn a'r Cynhauaf, *Cott.* 6. & *J.*] wrth ddiwylljaw y ddaear yn y ddau amſer hynny; rhag lleſdeirjaw aredig y Gwaeannwyn, a rhag lleſdeirjaw medi y Cynhauaf.

8 [Y, *Cott.* 2.] ſef achaws y mae [jawn, *J.*] naw nieu gwedy Calan gauaf o'r gyfraith yn gaead [*al.* yn gaead o'r gyfraith, *Cott.* 2.] a naw nieu gwedy Gwyl San Ffreid yn agored [y gyfraith, *Cott.* 2.] rhag caeu [y *Cott.* 2.] gyfraith yn undyddjawg: Ac yn un ffunyd [*al.* modd, *J.*] a hynny naw nieu gwedy Calan Mai yn gaead, a naw nieu gwedy Awſd yn agored, rhag agori [h] cyfraith yn undyddjawg hefyd [*al.* hefyd yn undyddjawg. *Cott.* 2.]

9 Pwybynnag a fynno gyffroi Hawl am Dir a Daear, cyffroed pan fynno [i] o nawfed dydd [*al.* nawfedydd, *Cott.* 2.] Calan gauaf allan, neu o nawfed dydd [*al.* nawfedydd,

NOTAE.

[d] *forum apertum*] Wallice, *Agored cyfraith*, Lex aperta: Dies Faſti, in quibus lege agere in Cauſſis hujuſmodi licebat. Juſtitium vocabatur *Caead cyfraith*, Lex clauſa.

[e] *cyfraith*, deeſt in Cott. 2.

[f] *cyfraith*, deeſt in Cott. 2.

[g] *cyfraith*, deeſt in Cott. 2.

[h] *dies Faſti praepropere claudantur*] Tempora haec inſtituebantur ad actiones hereditarias examinandas ne ſpatium idoneum deficeret vel Actori vel Reo ad cauſſas ſuas comprobandas. In Actionibus criminalibus eadem ratio tempus protrahendi non erat: Accuſatores ſemper praeſto erant, & teſtes quibus crimina quorum Rei poſtulabantur, probare potuerunt, ad manum erant, & omnium intererat ut in facinora contra bonum publicum perpetrata quam celerrime animadverteretur. Quovis igitur tempore in hujuſmodi pacis publicae violatores lege agere licebat, homicidas puta, fures, latrones vel incendiarios. Sed ad lites de Hereditatibus dijudicandas multo plura & diverſa erant conſideranda. Cauſſae tales ſaepiſſime ita intricatae erant & perplexae, ut brevi ſpatio expediri nequirent. Teſtes e longinquo ſaepe erant producendi. Teſtimonia illis contraria erant examinanda. Ad haec & innumera alia, quae quivis per ſe nullo negotio imaginari poſſit, enucleanda, tempus trimeſtre datum fuit, ut omnes noverint quando litem intentare potuerint, & quantum tempus illis conceſſum fuerit ad Cauſſam ſuam plene comprobandam. Hoc modo durantibus Juſtitiis, quae per dimidium anni ſemper durabant, & arationi & frugibus maturis colligendis vacare ſine impedimentis per lites importunis tempeſtatibus inſtitutas obortis facile potuerunt; & e contra ſi lege agere vellent ad jus ſuum vendicandum, periculum non erat nimia feſtinatione cogi ab Actionibus inchoatis citius quam par erat deſiſtere, vel Adverſariis ſuis contra fas & aequum cedere. Haec ni fallor vera eſt Explicatio phraſeos Wallicae *Rhag cau Cyfraith yn undyddjawg*, Ne Lex claudatur in uno die; cui contrarium *Agori Cyfraith*, Legem aperire. *Undyddjawg* dicitur de rebus quae uno eodemque die terminantur quo incipiuntur. Vide Lib. II. c. IV. §. 34.

[i] *o*, deeſt in Cott. 2.

fedydd, *Cott.* 2.] Mai; canys yn yr amſeroedd hynny y bydd agored cyfraith am Dir a Daear.

10 " Y neb a holo Dir yn nawſedydd " Rhagfyr, brawd a gaiff o honaw cyn " nawſedydd Mai. Ac oni chaiff frawd " yna o honaw, holed yn nawſedydd " Mai elchwyl or myn erlyn cyfraith, ac " odd'yna agored fydd gwir iddaw [beu- " nydd, *Cott.* 5.] pan y mynno [*al.* ban " fynno, *Cott.* 5.] y Brenin." *Cott.* 6.

11 O derfydd i Hawlwr fynnu holi Tir a Daear, deued yn yr amſeroedd hynny [*al.* yn yr amſeroedd hynny deued, *Cott.* 2.] ar yr Arglwydd i erchi dydd i warandaw ei Hawl, a hynny ar y Tir. Yn y dydd hwnnw datcaned ei Hawl; ac ni ddyly gaffael Atteb [yn, *Cott.* 2.] y dydd hwnnw, canys Hawl ddiſyfyd yw ar y Gwarcheidweid, ac wrth hynny y Gwarcheidweid a ddylyant oed wrth [eu, *Cott.* 2. & *J.*] Porth. [Jawn yw i'r Hawlwr ei luddjas iddunt (o's dichawn hynny, *J.*) [l] onid cyfraith a ddywaid ei ddylyu. *Cott.* 2.] Ac yna y mae jawn i'r Yngneid eu gwarandaw, a gofyn [iddunt, *Cott.* 2.] pa le y mae eu Porth. O ['s wy a, *J.*] ddywedant ſod eu Porth yn eu cymmwd eu hun, rhodder oed tri dieu iddunt: O['r, *J.*] bydd yn yr ail gymmwd [*al.* o's yn arglwyddiaeth arall yn agos, *Cott.* 6. rhodder oed, *Cott.* 2.] naw nieu: O bydd yn y trydydd [cymmwd, *Cott.* 2.] neu ſod llanw a thrai y rhyngthunt ac eu Porth, o's cyn hanner dydd y bernir yr oed, pythewnos o'r dydd hwnnw y bydd yr oed; o's gwedy hanner dydd [y bernir, *Cott.* 2.] pythewnos o drannoeth: ac y ſef achaws yw hynny, can nid oes ddydd cwbl, ac nad jawn talu dryll dydd yn lle dydd [cwbl. *Cott.* 2.]

12 Ac yn yr oed barnedig hwnnw y mae jawn [m] i bawb ddyfod ar y Tir, ac wynt ac eu Porth. Ac yna y mae jawn gwneuthur dwy Blaid, ac eiſdedd [*al.* eiſde', *Cott.* 2.] yn gyfreithjawl. Sef mal [*al.* Fal hyn, *Cott.* 2.] ydd eiſdeddir yn gyfreithjawl: Eiſdedd y [*al.* o'r, *Cott.* 2. & *J.*] Brenin, neu y Gwr [*al.* o'r Gwr, *Cott.* 2. *al.* y neb, *J.*] a ſo yn ei le, a'i gefn ar yr haul neu ar yr hin, rhag aflonyddu o'r hin ei wyneb [ef, *Cott.* 2.] a'r Yngnad llys neu Yngnad y cymmwd, yr [hwn, *Cott.* 2. & *J.*] hynaf a ſo, yn eiſdedd [*al.* eiſde', *Cott.* 2.] rhag ei fron ef, ac ar y llaw aſſw i hwnnw yr Yngnad arall a ſo yn y maes neu yr Yngneid [eraill; *J.*] ac

rum ad iſtiuſmodi cauſſas agendas eſt apertum.

10 Qui quinto Id. Nov. pro fundis litem intentaverit, ſententiam accipiet de illis ante V Id. Maias. Et ſi actio non dijudicetur iſto termino, litem renovet V Idibus Maiis ſi ulterius lege agere velit, & forum apertum illi erit quolibet die quandocunque Rex voluerit.

11 Actor ſi voluerit de fundis lege agere, Dominum adibit iſtis temporibus ad petendum diem quo cauſſa ſua *de iſta hereditate* ſuper fundum ipſum audiatur. Iſto die cauſſam ſuam exponet, ſed reſponſum non accipiet eodem die, ne Rei ſubitanea actione inopinantes opprimerentur, atque ideo tempus illis concedi debet ad [k] teſtes ſuos producendos. Fas erit Actori ſi poſſit refragari iſti conceſſioni, niſi Lege alias proviſum fuerit. Reos itaque Judex audire debet & illos interrogare ubinam ſint eorum teſtes. Si dixerint eos praeſto eſſe in commota ſua, triduum illis concedetur. Sin in commota illi proxima, novem dies concedentur. Sin in commota ulteriori, vel ſi aeſtuarium interjaceat, ſi ante meridiem de temporis conceſſione actum fuerit, XIV dies ab iſto die concedentur, ſed ſi poſt meridiem, XIV iſti dies a die proximo numerabuntur, quoniam dies iſte non eſt integer, nec aequum eſt partem diei pro die integro concedi.

12 Cum tempus ad cauſſam cognoſcendam advenerit, fundum *controverſum* omnes adibunt, & illi & teſtes ſui. Partium utraque ſeorſim eſt collocanda, & modo in Lege praeſcripto confeſſus fiat. Rex ſcilicet, vel qui ejus vicem gerit, *primo* ſedebit dorſo ſoli vel tempeſtati obverſo, ne *ſol vel* tempeſtas ei ſint incommodo. Judex aulicus, vel Judicum commotae ſenior, coram illo aſſidebit, & ad ejus ſiniſtram Judex alius [*al.* Judices alii] qui praeſens fuerit, & ad ejus dextram Sacerdos [*al.* Sacerdotes] qui praeſens fuerit. Regi, vel ejus vicem gerenti, aſſidebunt ambo Senatores ejus, & illis proximi [n] Generoſi ab utroque latere. Via deinde exadverſo eis Judi-

NOTAE.

[k] *teſtes*] Wallice, *porth*, ſubſidia, i. e. teſtimonia e longinquo petenda, quibus Cauſſam ſuam defendant.

[l] *onid*, deeſt in J.

[m] *i bawb*, deſunt in Cott. 2.

[n] *Generoſi*] Wallice, *Gwyrda*, Viri boni. Proceres diſtincti a Generoſis apud Wallos nulli erant. Hunc ordinem Angli primi inter eos invexerunt.

Judicibus deſignabitur quo ad tribunal aditus illis pateat. Ad ſiniſtram viae ſtabit Actor medius cum Advocato ſuo proximo viae, & Procuratore ad latus alterum, & Praecone pone Advocatum. Ex altera parte viae erit Reus medius, ejuſque Advocatus viae proximus, & ad alterum latus Procurator ejus, & pone illum Praeco°.

13 Omnibus hoc modo *rite* collocatis, Vadibus cavebitur ut utraque pars Curiae judicio ſtet. Vades ſcilicet in ejuſmodi cauſſa erunt obſides duo vel plures ex utraque parte in manus Domini tradendi.

14 Silentium publicum poſtea indicetur. Quicunque vero ſilentium indictum interruperit, tribus vaccis vel CLXXX denariis multabitur, & quodcunque poſt iſtud ſilentium dictum fuerit, erit q inutile & loquenti & Advocato cui dictum fuerit.

15 r Tunc quoque Judex utramque partem jubebit cauſſas ſuas ſingulatim exponere.

16 Actorem primo interrogabit *ſic*, Quis eſt tuus Advocatus & quis tuus Procurator? Et illos tunc Actor nominabit. Actorem deinde Judex rogabit, num cauſſam ſuam s in totum illis committet. Reſpondebit Actor, Committam. Judex tum interrogabit Advocatum & Procuratorem num ſtare velint pro illo in iſta cauſſa illorum curae commiſſa. Illi autem reſpondebunt, Stabimus.

ar y llaw ddehau iddaw [ef, *Cott.* 2.] yr Effeirjad [*al.* Offeirjad, *J.*] o bydd [yn y maes, *Cott.* 2. & *J.*] neu 'r Effeirjeid [*al.* Offeirjeid, *J.*] ac yn neſaf i'r [*al.* ac yng-hylch y, *Cott.* 2. & *J.*] Brenin [neu y neb a fo yn ei le, *Cott.* 2.] ei ddau Hynaſ [*al.* Hynefydd, *Cott.* 2. & *J.*] a'i Wyrda o hynny allan o bob tu iddaw. Odd' yna y ffordd i'r Ygneid gyfarwyneb ac wynt i ddarymred yn [*al.* i, *Cott.* 2.] eu brawdle. [Odd' yna, *Cott.* 2.] Cyngaws yr Hawlwr a'i law aſſwy [*al.* a'r llaw aſſw, *Cott.* 2.] iddaw ar y ffordd, a'r Hawlwr yn neſaf iddaw yn y perfedd, a'i [*al* a'r, *Cott.* 2.] Canllaw ar y llaw arall iddaw, a'r Rhingyll yn ſefyll drachefn y Cyngaws. A'r Blaid arall y tu arall i'r ffordd; yn neſaf i'r ffordd, *J.*] Cyngaws yr Amddiffynnwr a'i [*al.* a'r, *Cott.* 2.] llaw ddehau iddaw, *Cott.* 2.] ar y ffordd, a'r Amddiffynnwr yn neſaf iddaw yn y perfedd, a'i Ganllaw p o'r tu arall iddaw, a'r Rhingyll tra ei gefn yntau.

13 Gwedy darffo eiſdedd y felly, cymmerer Mach ar gyfraith, ſef Meichjeu a fydd ar Dir a Daear, gwyſdlon o ddynjon byw [dau ddyn, *J.*] neu a fo mwy o bob Plaid. A'r Gwyſdlon hynny ym meddjant yr Arglwydd [y byddant ac, *J.*] ydd ant.

14 Gwedy hynny y dodir Tellwedd, ſef yw hynny, Goſdeg ar y maes. Pwybynnag a dorro y Dellwedd honno, tair buw camlwrw a dal, neu naw ugaint arjant, a'r gair a ddywetter gwedi yr Oſdeg [honno, *J.*] i fod yn ddifwynjant i'r neb a'i dywetto, ac i'r Cyngaws y dywetter er [*al.* yr, *J.*] porth iddaw.

15 Gwedy darffo eiſdedd yn gyfreithjawl mal y dywedaſam ni uchod, yna y mae jawn i'r Yngnad ddywedud wrth y ddwy blaid, Ymddywedwch [*al.* Ymddiddenwch, *J.*] o Gyfraith weithjon [*al.* weithon. *J.*]

16 Ac yna y mae jawn i'r Yngnad ofyn i'r Hawlwr, Pwy dy Gyngaws di a phwy dy Ganllaw? Ac yna y mae jawn i'r Hawlwr eu henwi. Ac yna y mae jawn i'r Yngnad ofyn i'r Hawlwr a ddyd efe goll neu gaffael yn eu pen [*al.* penneu, *J.*] hwy. Ac yna y mae jawn i'r Hawlwr ddywedud, Dodaf, eb efe. Ac yna y mae jawn i'r Yngnad ofyn i'r Cyngaws ac i'r Canllaw a ſafant hwy iddaw ef yn yr hyn y mae efe yn ei ddodi arnaddunt hwy. Ac yna y mae jawn iddunt hwynteu ddywedud, Safwn.

17 Ac

NOTAE.

° Vide Typum hujus conſeſſus formis aeneis expreſſum in fronte hujus Libri.

P Hic deficit Cott. 2.

q *inutile*] Wallice, *yn ddifwynjant*. *Mwynjant* eſt Uſus fructus alicujus rei. Contrarium *difwynjant* quod nullius valoris eſt.

r *Tunc quoque*] poſtquam omnes quibus res fuerit in Curia, rite fuerint collocati.

s *in totum illis committet*] Wallice, *A ddyd efe goll a chaffael yn eu pen hwy*, Num imponet detrimentum vel lucrum capitibus eorum.

17 Ac wedi hynny y mae jawn i'r Yngnad ofyn i'r Amddiffynnwr, Pwy dy Gyngaws dithau a phwy dy Ganllaw? Ac yna y mae jawn iddaw yntau eu henwi hwy. Ac yna y mae jawn i'r Yngnad ofyn iddaw yntau a ddyd efe goll a chaffael yn eu pen [*al.* penneu, *J.*] hwy. Ac yna y mae jawn iddaw yntau ddywedud, Dodaf [*MS.* Dodwn, *mendoſe*] eb efe. *Ac yna y mae jawn i'r Yngnad ofyn i'r Cyngaws ac i'r Canllaw a ſafant hwy iddaw ef yn yr hyn y mae efe yn ei ddodi arnaddunt hwy. Ac yna y mae jawn iddunt hwynteu ddywedud, Safwn.* Ac yna y mae jawn i'r Yngnad ddywedud wrth yr Hawlwr, Hawl[r] di weithjon [*al.* weithon, *J.*] dy Hawl. Ac yna y mae jawn i'r Hawlwr ddechrau holi.

18 Llymman [*al.* Llymma, *Cott.* 2.] y ſydd jawn i'r Hawlwr [ei, *Cott.* 2. & *J.*] ddywedud: Mynegi ei fod ef yn [s] wir briodawr ar y tir hwn [ymma, *Cott.* 2.] a'r ddaear, ac o ſydd [*al.* bydd, *Cott.* 2.] a amheuo [iddaw ef, *Cott.* 2.] ei fod [t] ef yn [u] wir briodawr, ſod ganthaw yntau a gatwo ei briodolder o ach ac edryf [*al.* edryd, *J.*] hyd y mae digawn yn y Gyfraith, a'i ryyrru yn anghyfreithjawl [*al.* anghyfreithawl, *J.*] i ar ei briodolder, ac o ſydd a'i hamheuo [*al.* a amheuo hynny, *Cott.* 2.] y mae iddaw [ef, *Cott.* 2. & *J.*] ddigawn a'i gwyr, a'i ryyrru yn anghyfreithjawl [*al.* anghyfreithawl, *J.* i ar ei briodolder. *Cott.* 2.] Ac y ſef y mae yntau yn dodi ar y Gyfraith ddylyu [o honaw [w] yntau, *Cott.* 2.] ddyfod yn gyfreithjawl [*al.* gyfreithawl, *J.*] drachefn i'r lle y rhyyrrwyd yn anghyfreithawl o hanaw [*al.* honaw. *Cott.* 2 & *J.*]

19 O derfydd bod rhai a ryfeddo ddodi Ceidweid a Gwybyddjeid o'r un Blaid, y Gyfraith a ddywaid y gellir, yn y wrandawer atteb yr Amddiffynnwr.

20 [Djoer, *Cott.* 2.] eb yr Amddiffynnwr, myfi y ſydd [x] wir briodawr o ach ac edryf [*al.* edryd, *J.*] ac y ſef ydd wyf yn gwarchadw fy [y] mau a'm priodolder fal y mae gorau y dylyaf [*al.* dylywyf, *J.*] ei warchadw; ac o ſydd a amheuo hynny, y mae i mi ddigawn a geidw ſod yn wir a ddywedaſi. A thithau o buoſd di ymma, yn gyfreithjawl [*al.* gyfreithawl, *J.*] ydd euthoſd [*al.* edeweiſd di, *J.*] odd' ymma; ac o ſydd a amheuo hynny, [y, *Cott.* 2. & *J.*] mae ymmy ddigawn a'i gwyr.

17 Interrogabit deinde Judex Reum de Advocato ſuo & Procuratore ſuo. Ille tunc iſtos nominabit. Judex tunc illum rogabit numnam cauſſam ſuam in totum illis committet. Ille tunc reſpondebit, Committam. Judex quoque deinceps ab Advocato & Procuratore exquiret num iſti Reum defendent in omni quod ab iſtis requiretur ad illam cauſſam aſtruendam. Et illi dicent, Defendemus. Hiſce peractis Judex alloquetur Actorem dicendo, Cauſſam tuam expone. Et ille tunc ſic ordietur.

18 Actor ſcilicet declarabit ſe eſſe verum proprietarium fundi de quo agitur, & ſiquis illud negaverit, ſe productum teſtes qui hereditarium ſuum jus ſibi vendicabunt prout Lex requirit, & ſe fuiſſe contra jus de jure ſuo depulſum, & ſiquis illi contradixerit, ſe pleniſſime probaturum quod contra jus faſque depulſus fuerit. Ideoque Legi ſe committit ut legitime in locum reſtituatur de quo contra jus depulſus fuerit.

19 Si cuſtodes & teſtes conſcios Actor adhibere voluerit, Lex illud permittit, dum Defenſoris reſponſio audiatur.

20 *Et illa talis erit.* Profecto, inquit Reus, ego ſum verus proprietarius *hujus fundi* jure hereditario, & jure optimo quod meum eſt occupo, & ſiquis dubitaverit, *teſtium* ſat habeo qui hoc quod dico verum eſſe comprobare poſſint. Et ſi tu hunc fundum poſſederis, jure hinc depulſus fuiſti; & ſiquis hoc dubitaverit, ſat teſtium habeo qui id probe noverint.

21 Lex

NOTAE.

[r] Hic iterum Cott. 2. exoritur.
[s] *wir*, deeſt in Cott. 2.
[t] *ef*, deeſt in Cott. 2.
[u] *wir*, deeſt in Cott. 2. & J.
[w] *yntau*, deeſt in J.
[x] *wir*, deeſt in Cott. 2. & J.
[y] *mau a'm*, deſunt in Cott. 2. & J.

21 Lex dicit quod Reſponſio Rei antequam Actor cauſſam ſuam expoſuerit, inutilis erit; ſed reſponſum dabit poſtquam actionem Adverſarii audiverit.

22 Poſtquam utraque Partium cauſſam ſuam expoſuerint ut ſupra dictum eſt, rogabit eos Judex num cauſſas ſuas ſatis peroraſſent, & num [z] placita ſua emendare vellent. Siqua pars id voluerit, licebit; ſin aliter, Judex quid uterque egerit declarabit. Quo facto, ſecedent Judices & Sacerdotes, comitante Praecone qui curabit ne quis ſubauſcultet. Siquis autem ſubauſcultaverit, tres vaccas ſolvet pro multa Regi, & ſi Rex ipſe praeſens fuerit duplo multabitur. Poſtquam conſederint, Sacerdos Deum precibus exorabit, ut quod rectum ſit illis monſtret, & illi Orationem Dominicam cantabunt, & tunc Judex utriuſque Partis placitum denuo enarrabit.

23 Si [a] interrogatione opus fuerit, duo ex Judicibus emittentur ad alteram Partem interrogandam. Interrogatio autem dicitur cum inquirit Judex de teſtibus quibus cauſſa innititur.

24 Si Pars interrogata conſilio opus habuerit, ſecedat cum licentia Judicis cum Advocatis ſuis ad conſilium capiendum; quotquot ſcilicet in illa cauſſa verſabantur, nec plures, & ſervus Domini cum illis ad cavendum ne quiſquam eos adeat ad conſilium illis dandum. Et ſi aliquis adiverit ad illos conſulendi cauſſa, multam Regi pendet, & conſilium ſit inutile. Conſultatione peracta hi duo *Delegati* redibunt ad Judices, & illis conſilium ſuum [c] exponent.

21 Y Gyfraith a ddywaid cyd darffai [*al.* darffo, *Cott.* 2.] i'r Amddiffynnwr, [roddi, *Cott.* 2.] Atteb yn gynt [*al.* cyn, *Cott.* 2.] no'i holi ef o'r Hawlwr, ſod yn anolo yr Atteb yn y warandawo efe yr Hawl, ac yna rhoddi [*al.* ac odd'yna, *Cott.* 2.] Atteb.

22 Ac wedy y [*al.* A gwedy, *Cott.* 2.] darffo iddunt eu dwy Gynghawſaeth [*al.* Gynghawſedd, *J.*] fal y dywedaſam ni uchod, gofynned yr Yngnad iddunt ai digawn a ddywedaſant [wy, *Cott.* 2.] a gofynned iddunt a fynnant wellau eu Cynghawſaeth [*al.* Cynghawſedd a'i Dadganjad. *J.*] Ac o bydd a'i mynno, gatter iddaw; ac oni bydd a'i mynno, cymmered yr Yngnad y ddwy Gynghawſaeth a datcaned wy. A gwedy a's datcano, aed [*al.* aent, *Cott.* 2.] yr Yngneid allan, a'r Effeirjeid y gyd ag wynt, a'r Rhingyll y gyd ag wynt, i eu cadw rhag dyfod dynjon i warandaw arnaddunt. O derfydd i ddyn ddyfod i warandaw arnaddunt wynteu [*al.* arnunt wy, *J.*] efe a ddyly dalu tair buw [*al.* bu, *J.*] camlwrw i'r Brenin; ac o bydd y Brenin yn y maes [*al.* lle, *J.*] efe a ddyly dalu camlwrw deuddyblyg am hynny. Ac yna gwedy ydd eiſteddont hwy, y mae jawn i'r Effeirjad [*al.* Offeirjad, *J.*] weddiaw Duw i ddangos o Dduw yr jawn iddunt, a chanu onaddunt wynteu eu Pader; a gwedy y Pader, y mae jawn i'r Yngnad ddatcanu eu dwy [*al.* y ddwy, *Cott.* 2. & *J.*] Gynghawſaeth [*al.* Gynghawſedd, *J.*] eilwaith.

23 Ac o derfydd bod yn rhaid [iddunt, *J.*] [b] wrth Air cyfarch, ellynger [*al.* gollynger, *J.*] dau [onaddunt, *J.*] i'w ofyn. [Sef yw Gair cyfarch, pan ofynno yr Yngnad pa le y bo yr Arwaeſaf neu ei Borth. *R.*]

24 Ac o bydd rhaid i'r Blaid y gofynner y Gair cyfarch iddi, wrth gym'ryd Cyngor, aent wy gan gannjad yr Yngnad [*al.* gennad yr Yngneid, *J.*] i eu Cyngor. Ac y ſef ydd ant, y nifer y buant yn eu Cynghawſaeth, heb a ſo mwy, a gwas [i, gan, *J.*] yr Arglwydd y gyd ag wynt [*al.* wy, *Cott.* 2.] i eu cadw rhag dyfod neb i eu cynghori y gyd ag wynt [*al.* wy. *Cott.* 2. & *J.*] Ac o daw neb attaddunt [*al.* attunt, *J.*] a'i cynghoro, taled efe gamlwrw i'r Brenin, a bid [yn, *Cott.* 2.] anolo y Cyngor. Oddi yna [*al.* A gwedy y darffo y Cyngor,

NOTAE.

[z] *placita*] *Cynghawſaeth a'i Dadganjad. Cyngaws* eſt Advocatus, Cauſidicus. *Cynghawſaeth*, Actio qua Clientis cauſſam coram Conſilio agit. *Dadganjaeth* hic idem valet. *Dadcanu* eſt Explicare cauſſam, unde *Dadganjaeth*, Explicatio.

[a] *interrogatione*] Adi Gloſſar. v. *Gair cyfarch.*

[b] *wrth*, deeſt Cott. 2.

[c] *exponent*] Haec omnia acta ſunt primo die. Teſtes iſto die nunquam producebantur, nec ulla alia argumenta extrinſeca quibus vel Actor vel Reus Cauſſam ſuam tutarentur. Actio nuda fuit, & adminicula quibus fulcienda foret cum commodum fuerit, oſtentabantur.

Cyngor, *Cott.* 2.] deuent y ddau hynny ar [*al.* at, *J.*] yr Yngneid, a datcanent i'r Yngneid eu Cyngor.

25 O derfydd na bo rhaid wrth Air cyfarch, jawn yw gadael [*al.* gadel, *J.*] iddunt [wynteu, *Cott.* 2.] eu Harddelw, a gyrru dau [*al.* dyn, *Cott.* 2. *al.* deuwr, *J.*] i ofyn pwy [yw, *J.*] eu Gwybyddjeid ac eu Ceidweid, [d] a pha le y maent: [Ac, *Cott.* 2.] o dywedant eu bod yn y maes, mwynhaer wynt. O dywedant eu bod yn un cymmwd ag wynt [*al.* wy, *Cott.* 2.] rhodder oed tri dieu iddunt. O dywedant eu bod yn yr ail gymmwd [*al.* O's yng nghymmwd arall, *J.*] rhodder oed naw nieu iddunt. O dywedant eu bod yng ngwlad arall, neu fod Llanw a [*al.* neu, *J.*] Drai y rhyngthunt a hwy [*al.* ag wy, *J.*] oed pythewnos o'r dydd hwnnw, o's cyn hanner dydd fydd; o's gwedy hanner dydd [fydd, *J.*] pythewnos o drannoeth, [a'r dydd hwnnw yn ddydd coll neu gaffael, *Cott.* 2. & *J.*] a bod y gwysdion yng ngharchar y Brenin hyd y dydd hwnnw, ac erchi i bawb ddyfod a'i defnyddjeu ganthaw [yn y dydd hwnnw, *Cott.* 2.] hyd ar y tir. Can [*al.* Cyn, *J.*] ni bo dyun gan [*al.* rhwng, *J.*] y ddwy Blaid hynny, neud eddyw [*al* ydyw, *J.*] yn ddydd barnedig i Gyfraith [*al.* yn ddydd Cyfraith farnedig. *Cott.* 2. & *J.*]

26 Yn y trydydydd gwedy y deler wyneb yn wyneb, jawn yw [h] i bawb eisdedd [*al.* eisde', *Cott.* 2.] yn ei le mal ydd eisdeddws [*al.* eisdeddawdd, *J.*] y dydd gynt. Ac o [*al.* or, *J.*] bydd meirw rhai [*al.* neb, *J.*] o'r gwyr a fu yn y Gynghawsedd [*al.* Gynghawsaeth gynt, *Cott.* 2.] dotter eraill yn eu lle. A gwedy ydd eisdedder [felly, *J.*] yna y mae jawn i'r Hawlwr gynnyg [*al.* gym'ryd, *J.* ei ddefnyddjeu y am, *Cott.* 2.] ei dysdjon a'i geidweid [k] a'i ddefnyddjeu, a dywedud ei fod [l] ef yn barawd [m] a'i ddefnyddjeu ganthaw mal yr addewis. [Ac yna y mae jawn i'r Amddiffynnwr wrtheb, ac y sef atteb a ddyry, dywedud ei fod yntau yn barawd a'i ddefnyddjeu ganthaw fal y haddewis, *Cott.* 2.] Ac yna y mae jawn i'r Brenin erchi dangos y gwyddion yn y maes, canys wynt y sydd feicheu. Ac yna gwedy dangoser y

25 Si *tali* interrogatione opus non fuerit, illis licebit vindicibus suis frui, & *delegati* duo *e Judicibus* rogabunt illos de testibus conscìis & custodibus suis, qui & ubi fuerint. Si praesto esse in curia dixerint, illico istis uti licet. Sin dixerint eos commorari in eadem commota, triduum *ad illos producendos* concedetur. Si in [e] altera commota, novem dies concedentur. Sed si dixerint illos morari in alia regione, vel aestuarium inter illos interjacere, dies XIV ab illo die numerabuntur si ante meridiem *controversia* fuerit; si post meridiem, dies XIV a crastino die numerabuntur, & iste dies erit [f] peremtorius, & obsides detinebuntur in carcere regio ad istum diem, & omnes requirentur [g] testes suos secum adducere ad fundum de quo litigatur in illo die. Et etiamsi pars utraque non assenserint, tamen iste dies velint nolint erit peremtorius.

26 Tertio die postquam partes convenerint, unusquisque in loco suo considebit, eo quo sederunt modo priori die. Et si qui ex Advocatis mortui fuerint, alii in eorum locum substituentur. Et postquam consederint, Actor [i] probationes suas offeret, dicetque se paratum esse cum testibus & custodibus suis prout *pridem* pollicitus fuerit. Tunc Reus respondebit se quoque paratas habere probationes suas sicut pollicitus fuerat. Tunc Rex arcesset obsides, illosque in curia monstrare debet, quippe qui vades fuerint, quibus productis Rex Praeconem jubebit indicere silentium, & Judex rupti silentii declarabit poenam, vaccas nempe tres vel CLXXX denarios pro multa, & quod omne quod ita dictum fuerit, erit inutile. Actor Judicem tunc commonefaciet se prius promisisse testes & custodes suos producturum, ideoque fas esse

NOTAE.

[d] *a pha le y maent*, desunt in Cott. 2.

[e] *altera commota*] ipsis proxima.

[f] *peremtorius*] Vide Glossar. v. *Dydd coll a chaffael.*

[g] *testes*] Wallice, *A'i ddefnyddjeu ganthaw*, Cum materia sua. i. e. Omne quod usui esset utrique partium vel ad accusandum vel ad defendendum. Argumenta & probationes utrinque productae. Testes hic reddidi quoniam in hujusmodi litibus hi sunt praecipui, & testimonia a Jurisconsultis dividi solent in animata & inanima.

[h] *i*, deest Cott. 2.

[i] *probationes*] Wallice, *Tysdjon a Cheidweid*, Testes & Custodes. Ἐν διὰ δύοιν.

[k] *a'i ddefnyddjeu*, male ponitur ibi in Cott. 2.

[l] *ef*, deest in Cott. 2.

[m] *a'i ddefnyddjeu ganthaw mal yr addewis*, desunt in Cott. 2.

ſe [n] ut illis primus uteretur. Judex [*al.* Judices] tunc eum jubebit producere cuſtodes & teſtes ſuos & illis uti. Et illos tum producet, & monſtrabit; illos nempe quos monſtrabat [*al.* pollicebatur, *al.* nominabat] priori die. Neminem horum rejiciet Reus priuſquam ſciverit quid dicturus fuerit, cum neſciverit utrum illi profuturum fuerit quod dixerit necne. Et ſi quempiam illorum rejecerit, priuſquam ſciverit quid ille dicturus fuerit, is *teſtis* utilis erit. Reus tamen de ſtatu horum *teſtium* rogare poterit; num teſtes *legitimi* fuerint *necne*; & ſi fuerint, prodire poſſint *ad teſtimonium dandum*. Ratio autem cur de hoc quaeret Reus eſt, quoniam Advena non poteſt [p] teſtimonium dare contra Wallum indigenam, nec femina contra virum, & praeter hos plures ſunt qui propter conditionem ſuam non debent atteſtari; & propterea Reo non nocebit talia ſuggerere.

27 Si Reus promiſerit *ſe productturum* teſtes potiores teſtibus quos Actor producere pollicitus eſt, ratione conditionis vel numeri, & illis inniti voluerit, illos producere tenetur, quibus productis Actor eos rejicere non debet. Tunc Judex Actorem interrogabit de dignitate teſtium ſuorum. Et iſte dignitatem eorum declarare debet, fuerintne Praepoſiti, vel Cancellarii, vel Monachi, vel Doctores, vel Sacerdotes, vel Scholaſtici, vel denique Laici dignitate *aliqua* praediti. Poſtquam Judex Actorem

gwyſdlon, [y mae jawn i'r Brenin, *Cott.* 2.] erchi i'r Rhingyll ddodi goſdeg ar y maes: Ac yna y mae jawn i'r Yngnad ddywedud cosb yr anoſdeg; [y, *Cott.* 2.] ſef yw hynny, tair buw [*al.* bu, *J.*] camlwrw [neu naw ugaint o arjant, *Cott.* 2.] a bod yn anolo y gair a ddywetter. Ac yna y mae jawn i'r Hawlwr ddodi ym mhen yr Yngneid panyw efo a addewis yn gyntaf ei dyſdjon, a'i geidweid, a dylyu o hanaw [*al.* honaw, *J.*] yntau eu mwynhau hwy [*al.* wynteu, *Cott.* 2.] yn gyntaf. Ac yna y mae jawn i'r Yngneid [*al.* Yngnad, *Cott.* 2.] erchi iddaw yntau [ddwyn ei geidweid a'i dyſdjon i eu mwynhau. Ac yna y mae jawn iddaw yntau, *Cott.* 2.] eu dwyn hwy yn ei gylch ef, ac eu dangos. [Y, *Cott.* 2.] ſef rhai a ddengys, y rhai a ddengis [*al.* addewis, *Cott.* 2. *al.* enwis, *J.*] y dydd gynt. Ni ddyly yr Amddiffynnwr yna lyſu yr un onaddunt [p] cyn gwybod beth a ddywettoent [*al.* ddywettont, *J.*] can ni wyr na bo da iddaw a ddywettoent [*al.* ddywettwynt, *Cott.* 2. *al.* ddywettont, *J.*] a'r hwn a lyſo [onaddunt, *Cott.* 2. *al.* o honunt, *J.*] cyn gwybod beth a ddywetto [*al.* py ddywettwynt, *Cott.* 2. *al.* pa ddywetto, *J.*] bid ſafedig hwnnw. A'r Amddiffynnwr a eill ofyn a oes o fraint i'r rhai hynny mal, *Cott.* 2.] y dylyoent [*al.* dylywynt; *Cott.* 2. *al.* dylyont, *J.*] fod yn dyſdjon [*al.* dyſdon, *ubique*, *J.*] ac o['r, *J.*] bydd, deuent [*al.* doent, *Cott.* 2.] rhagddunt. [Ac y, *Cott.* 2.] ſef achaws y geill [*al.* dichawn, *J.*] efe ofyn hynny, wrth na eill Alldud fod yn wybyddjad ar [q] Gymro treſtadawg, ac na eill Gwraig ar Wr; ac y gyd a hynny ni [*al.* na, *Cott* 2.] eill llawer o ddynjon fod yn wybyddjeid [nac yn geidweid, *Cott.* 2. & *J.*] herwydd braint; ac wrth hynny ni lwgr ar yr Amddiffynnwr [*al.* a'r Amddiffynnwr ni lwgr arnaw yr, *Cott.* 2.] dywedud hynny.

27 O derfydd i'r Amddiffynnwr ryaddaw Tyſdjon a fo gwell no'r rhai ry- [*al.* a, *J.*] addewis yr Hawlwr, ai o fod [*al.* ai o'i bod, *J.*] yn well eu braint, ai og eu [*al.* ai o'i, *J.*] bod [r] wynteu yn amlach, a mynnu o honaw gynnal o hynny, jawn yw eu dangos; a gwedy dangoſo [s] eſe ei dyſdjon, nid jawn i'r Hawlwr eu llyſu hwynteu [*al.* wy. *J.*] yna. Ac, *Cott.* 2.] yna y mae jawn i'r Yngnad ofyn i'r Hawlwr, Mae fraint dy dyſdjon di? Ac yna y mae jawn i'r Hawlwr ddywedud braint ei

NOTAE.

[n] *ut illis primus uteretur*] ut teſtes ſui primi audiantur.

[o] *teſtimonium dare*] in Actionibus de petitione hereditatis.

[p] *cyn gwybod beth a ddywettoent*, deſunt in Cott. 2.

[q] *Gymro*, deeſt in Cott. 2.

[r] *wynteu*, deeſt in Cott. 2.

[s] *eſe*, deeſt in Cott. 2.

ei dyſdjon, ai wynt [*al.* wyntwy, *Cott.* 2. *al.* wynteu, *J.*] yn Feiri, ai [wynteu, *Cott.* 2.] yn Gynghellorjon, ai wynteu yn Feneich [*al.* Fyneich, *J.*] [t] neu yn Athrawon [*al.* Athraon, *Cott.* 2.] a'i wynteu yn Eſſeirjeid [*al.* Offeirjeid, *J.*] neu [*al.* ai, *J.*] yn Yſgolheigjon, ai wynteu yn Lleygjon breinjawl. Gwedy darffo i'r Yngnad ofyn i'r Hawlwr fraint ei dyſdjon, yna y mae jawn [*al.* jawn yw, *Cott.* 2.] i'r Yngnad ofyn i'r Amddiffynnwr fraint ei dyſdjon [yntau. *Cott.* 2.] Ac yna y mae jawn i'r Amddiffynnwr ddywedud y braint gorau a fo i'w dyſdjon. Yna y mae jawn i'r Yngnad ddatganu y ddau fraint ryddywawd y ddwy blaid raccw i eu tyſdjon [*al.* fraint tyſdjon y ddwy blaid racco. *J.*]

28 Yna y mae jawn i'r Yngnad ofyn [*al.* Gwedy hynny gofynned yr Yngnad, *J.*] i'r gwybyddjeid a ſafant hwy [*al.* wy, *J.*] yn yr hyn ydd ydys [*al.* yttys, *J.*] yn ei ddodi yn eu pen [u] hwy. Llymma bawb o'r gwybyddjeid yn dywedud y ſafant. Llymma bawb or ddwy blaid yn ammau gwybyddjeid eu gilydd na's dygant i'r dygn, cyd a's dywettoent ar eu tafawdleferydd. Jawn yw i'r Yngneid [yna, *J.*] eu creirhau. A gwedy a's creirhaoent [*al.* creirhaont, *Cott.* 2. *al.* creiront wy, *J.*] y mae jawn iddunt fyned allan ac edrych yr hyn jawnaf a weloent [*al.* welont, *J. an rectius* wneloent *vel* wnelont ?] wrth a glywſant. Ac o [*al.* or, *J.*] gwelant fod yn well tyſdjon y naill rai no'i gilydd, difarnent wy y gwaethaf eu tyſdjon [*al.* ei dyſdjon. *J.*] O derfydd bod yn gyſdal y tyſdjon, difarner yr Amddiffynnwr, can [*al.* canys, *Cott.* 2. & *J.*] addewis efe dyſdjon a fai well nog a oedd gan y llall, ac na's cafas. Ac yna y mae jawn i'r Yngnad [*al.* Yngneid, *Cott.* 2.] farnu dyfod yr Hawlwr i'r [*al.* ar y, *Cott.* 2.] tir ar y braint ydd [*al.* a, *J.*] oedd pan gychwynnwyd [*al.* gychwynnawdd, *J.*] yn anghyfreithjawl i arnaw.

29 A gwedy hynny y mae [x] jawn i'r Yngneid brofi y Ceidweid i edrych a ddwg pob rhai onaddunt [y] hwy fod yn briodawr y blaid y mae [*al.* maent, *Cott.* 2.] yn ei chynhelw, a dywedud o geidweid pob rhai eu bod yn briodawr, [z] ac od amheuir wynteu [*al.* wynt, *J.*] jawn yw eu creirhau [*al.* creirjaw, *J.*] a'r neb y cilio [ei geidweid, *Cott.* 2. *al.* wybyddjeid, *J.*] onaddunt i wrth eu llw, colled ei dir.

examinaverit de dignitate ſuorum teſtium, tunc Reum examinabit ſimiliter; & Reus declarabit ſtatum potiſſimum teſtium ſuorum, & Judex tunc exponet ſtatus teſtium ex utraque parte productorum, prout illi utrinque declarati fuerint.

28 Judex poſtea teſtes conſcios examinabit, num perſiſtere vellent in teſtimonio quod daturi eſſent. Quorum unuſquiſque reſpondebit ſe perſtiturum. Tum ſi pars alterutra negaverit teſtes conſcios alterutrius juraturos licet teſtimonium dixerint, Judices illos jurejurando adſtringent. Poſt teſtes conſcios juratos, Judices ſecedent ad diſcernendum ex jam auditis utra pars juſtiorem habeat cauſſam. Et ſi perſpexerint teſtes ex una parte potiores eſſe teſtibus partis alterius, illum qui teſtes *numero vel conditione* tenuiores produxerit, condemnabunt. Sin [w] pares fuerint teſtes, Reus cauſſa cadet cum promiſerit ſe potiores teſtes producturum, nec tamen produxerit. Et Judex tunc adjudicabit fundum Actori cum omnibus privilegiis quibus fruebatur quando contra jus dejectus fuerit.

29 Poſtea Judices cuſtodes *utriuſque partis* examinabunt ut videant num illi in ſe ſuſcipient probandum partem quam ſuſtentant verum eſſe proprietarium. Et ſi *utriuſque partis* cuſtodes partem quam defendunt verum eſſe proprietarium declaraverint, & illud denegatum fuerit, Relliquias illis offerant, & pars cujus cuſtodes [*al.* teſtes conſcii] juramentum detrectaverint, [a] fundo cadet.

30 Si

NOTAE.

[t] *neu yn*, deſunt in Cott. 2.

[u] *hwy*, deeſt in Cott. 2.

[w] *pares*] i. e. Si teſtimonia eorum aequalis fuerint ponderis.

[x] *jawn*, deeſt in Cott. 2.

[y] *hwy*, deeſt in Cott. 2.

[z] *ac*, deeſt in Cott. 2.

[a] *fundo cadet*] Hoc intelligi debet de iis pro quibus determinaverit Judex penes illos jus ſtare ut illi vincant. Sed cum illi plures fuerint,

30 Si cuſtodes utrinque [b] perſtiterint, aequatio eſt; & ubi aequatio fuerit, *fundus* aequaliter dividetur inter utroſque.

31 Licet fundus Actori adjudicetur, Reus tamen inde non diſcedet, ſi domum & fundum ejuſdem valoris in eo loco habuerit. Sed fundus privilegiis deſtitutus non dabitur loco fundi cui privilegium annectitur, utputa Cancellariatus, Praepoſitura, aut [d] Immunitas.

32 Judices tunc ad tribunal revertentur, & cautionem ſument *ab utraque parte* ad ſtandum judicio, & fidejuſſorem accipient pro honorario ſuo ſolvendo. Poſtea argumentis utriuſque partis enarratis, ſententiam ſuam pronunciabunt; quo facto Rex obſides e carcere liberabit.

33 Honorarium Judicibus debitum pro cauſſis ejuſmodi determinandis erit XXIV denarii, ex quibus [e] duplex portio Judici aulico dabitur; nec amplius habebit ſive praeſens fuerit ſive abſens.

34 Si non proprietarius cuſtodes habuerit qui ſe fundum [f] ſecundo vel tertio gradu poſſidere comprobaverint, & [g] proprietarius contra illum actionem intentaverit, & cuſtodes habuerit ad jus ſuum vendicandum, non proprietarius illi cedet. Si autem Actor ſecundo vel tertio gradu talem litem intentaverit contra proprietarium fundum poſſidentem, proprietarius fundo non dejicietur. Proprietarius tertium poſſeſſorem dejiciet. Tertius autem poſſeſſor ſecundum poſſeſſorem: Eſt autem ſecundus poſſeſſor filius quem pater in poſſeſſione fundi poſt ſe reliquerit. Secundus poſſeſſor dejiciet Adventitium: Eſt autem Adventitius is qui fundum poſſidet quem nemo ex ejus ſtirpe prius poſſederat. Et ſic jus poſſeſſorium aeſtimabitur ſecundum praerogativam poſſeſſionis.

35 [h] Honorarium Regi debitum pro fun-

30 O [*al.* Or, *J.*] ſaif [c] eu ceidweid i'r ddwy blaid, cyhydedd yw; a'r lle y bo cyhydedd, dau hanner ſydd.

31 Cyd barner iddaw ddyfod i'r tir, ni chychwyn y gwr a oedd yn ei flaen yno erddaw [*al.* gynt yrddaw, *J.*] o geill [*al.* dichawn, *J.*] gaffael ty a thal iddaw yn yr un lle, ac yn gyſdal y ddau dir, wrth na fwrjir [*al.* fwrir, *J.*] ef odd' yna, ac ni ddylyir ynteu dalu tir ammreinjawl yn lle tir a braint o honaw, megys Cynghellorjaeth, neu Faeroni, neu Rydid.

32 Ac yna y mae jawn i'r Yngneid ddyfod [drachefn, *J.*] i eu [*al.* i'w, *J.*] brawdle. Ac yna y mae jawn iddunt gym'ryd cadernid ar fod wrth y frawd, a chym'ryd mach ar eu gobr. Ac yna y mae jawn i'r Yngneid ddatcanu y ddwy Gynghawſedd, a gwedy hynny datcanu y frawd. Ac yna y dyly y Brenin [*al.* y Brenin a ddyly, *J.*] ryddhau y gwyſdlon og eu [*al.* o'r, *J.*] carchar.

33 Meſur gobr yr Yngneid am dir a daear, pedair ar hugaint [arjant, *J.*] ac o hynny rhan dau wr i'r Yngnad llys. Ac ni ddyly fwy, nac efe a fo yn y lle, nac efe ni bo.

34 O derfydd i Amhriodawr fod Ceidweid. ganthaw ar ei fod yn gwarchadw tir a daear yn eilgwr neu yn drydydd, a bod Priodawr yn ei holi, a cheidweid iddaw ar ei briodolder, yr Amhriodawr a gychwyn [i arnaw, *J.*] rhagddaw. O derfydd iddaw yntau holi o'i fod yn eilgwr, neu yn drydydd, a bod Priodawr yn eiſdedd yn ei erbyn, ni chychwyn yr Amhriodawr [*al. rectius*, y Priodawr, *J.*] rhagddaw [*al.* yrddaw, *J.*] i ar y tir. Priodawr a gychwyn Drydygwr. Trydygwr a gychwyn Dreftadawg: Sef yw Dreftadawg, Mab a adawo ei dad gwedi ef ar y tir. Treftadawg a gychwyn Wr dyfod: Sef yw Gwr dyfod, Gwr a ddel trwyddo ei hun ar dir, ac ni bo neb o'i genedl cyn nog ef ar y tir. Ac y felly y cerdda eu braint herwydd [fal, *J.*] y bo eu cynwarchadw.

35 Gobr Brenin o dir ni bo ſwydd o honaw,

NOTAE.

rint, & omnes iſti aequale jus ad iſtum fundum habere nequeant, iterata examinatione opus eſt ad diſcernendum utri eorum qui adverſarios vicerit, jus potiſſimum ſit adjudicandum. Hic locum tantum habet cum plures fuerint qui jus ſuum defendunt contra priorem poſſeſſorem, qui Judicum ſententia de poſſeſſione dejicitur.

[b] Teſtes jurati pro utriſque teſtimonium dabunt illorum cauſſam fuiſſe juſtam.

[c] Hic deficit Cott. 2.

[d] *Immunitas*] ab omnibus oneribus, ſervitutibus, & vectigalibus Domino cuicunque praeſtandis. Praedia multa erant apud Wallos, ut & apud nos, quae tali Immunitate fruebantur. Et ita multa alia, quibus Munus vel Officium perpetuo annexum erat.

[e] *duplex portio*] duplum portionis cujuſlibet aliorum Judicum.

[f] *ſecundo vel tertio gradu*] Wallice, *yn eilgwr neu yn drydygwr*. Non proprietarius ſecundo gradu is eſt qui patri ſuccedit, tertio qui filio, *i. e.* Primi poſſeſſoris Filius vel Nepos.

[g] *proprietarius*] Vir quarto gradu: Tertius heres: Primi poſſeſſoris Pronepos.

[h] *Honorarium Regi debitum*] quod illi datur a victore cui fundus adjudicatur.

honaw, chweugaint: O dir y bo ſwydd o honaw, mal Penhebogyddjaeth, neu Ddiſdeinjaeth, neu Gynghellorjaeth, neu Faeroni, punt. O dir y bo dwy ſwydd o honaw, chweugaint a phunt; ſef yw hynny, o feſur Rhandir.

36 Penteulu a ddyly ugaint o bob punt a ddel i'r Brenin am ddadleu tir a daear, a hynny o ran y Brenin, a deg ceinjawg i'r Diſdain, [1] *a phedair ar hugaint i'r Barnwyr y felly.*

37 Gwedy barner tir a daear i ddyn, ni ellir lluddjas cyfran iddaw o hynny allan pan fynno; na chaeedig fo yr amſer, nac efe ni bo, cyfreithjawl [*al.* cyfreithawl, *J.*] yw iddaw ef gyfran [*al.* rannu, *S.* 2.] bob amſer Ac ni ddyly [neb, *J.*] gym'ryd tir kennyf [*al.* kynnyf, *J. al.* kynnyd, *S.* 2.] yn lle priodolder; ac o's cymmer [*al.* cymmerth, *J.*] a'i golli o honaw yn gyfreithjawl [*al.* gyfreithawl, *J.*] ni ddylyir ei ennill iddaw, can gymmyrth [*al.* gymmerth, *J.*] annilys yn lle dilys.

38 Ni ddyly Cyd-dirjawg dalu i'w gilydd dir ni bo ſwydd o honaw, yn lle tir y bo ſwydd o honaw onid ei hun a'i mynn; ac o's cymmer, colled ei fraint.

39 " O's Cyttirogjon a hola dir o gyt-
" tundeb, a chymmeryd cydoed iddunt;
" o bydd un heb ddyfod i'r oed, ac na's
" lluddjo angen cyfreithjol, godor yw
" hynny ar ei gymdeithjon." *Dav. in* Godor, *ex libro cui tit.* Prawf Ynad.

40 Pa [*al.* Py, *J.*] Hawlwr bynnag a ddyrchafo dyſdjon yn y [dydd y, *J.*] dylyer am ymddywedud o Gyfraith, a dyr-

do cui nullum Munus annectitur, CXX *denarii.* Pro fundo cui [1] Munus annectitur, verbi gratia Praefecti Aucupio, Diſpenſatoris, Cancellarii, vel Praepoſiti Munus, Libra. Pro fundo cui duo Munera annectuntur, Rhandira ſcilicet, [k] ſeſquilibra.

36 Praefectus aulicus habebit XX *denarios* ex qualibet libra quam Rex acceperit ob cauſſas hereditarias dijudicatas, idque ex parte Regi debita; & X denarii Diſpenſatori, & XXIV Judicibus ſimiliter *ſolventur.*

37 Cauſſa hereditaria alicui adjudicata, a diviſione poſtea non prohibebitur quandocunque voluerit; ſive forum clauſum fuerit ſive non, portionem ſuam licebit illi habere quocunque tempore. Sed non expedit [m] poſſeſſionem creſcentem accipere pro proprietate; ſed & ſiquis talem acceperit, & de illa per legem ejectus fuerit, non recuperabitur illi [n] *a gentilibus ſuis*, quoniam incertam pro certa acceperit.

38 Terra cui officium non adjungitur, non tradetur a conjunctim tenente vice terrae cui officium adjungitur ſocio ſuo, niſi ipſe voluerit; & ſi acceperit, dignitatem ſuam amittet.

39 Si conjunctim tenentes fundum junctim petiverint, & dies peremtorius fuerit aſſignatus, unus autem eorum non comparuerit, qui legitimo impedimento non tenebatur, ejus mora etiam [o] ſocios ſuos detinebit.

40 Si Actor teſtes produxerit die quo lege agendum fuerit, & Reus itidem alios e contra protulerit; Lex dicit vindicias ſuas

NOTAE.

[i] *Munus annectitur*] Fundi multi antiquitus erant apud Wallos, ut & aliqui etiamnum ſuperſunt apud nos, quibus certi Honores & certa Munera annectebantur, adeo ut quicunque illos poſſederit, virtute iſtius poſſeſſionis illis Honoribus fruebatur & Munera iſta exercebat.

[k] *ſeſquilibra*] Quid haec ſibi velint merito ambigatur. Credo ſenſum hujus Legis hunc eſſe. Fundus vel Praedium litigatur. Is fundus in duas partes dividitur; uni portioni annectitur munus Praefecti aucupum, alteri officium Diſpenſatoris. Pro his ſimul ſumtis Seſquilibra penditur. Pro fundo cui munus quod plus valet annectitur, Libra dari debet, & pro illo cui munus quod minus valet annectitur, CXX Den. tantum.

[l] *a phedair ar hugaint i'r Barnwyr*] Vid. Lib. I. c. XVI. §. 14.

[m] *poſſeſſionem creſcentem*] Wallice, *Tir cynnyf* vel *cynnydd*, Terra creſcens. Fundus ab Advena poſſeſſus cujus proprietatem integram nondum habet. Advenae infra quartam generationem non cenſentur pleno jure proprietarii. Illorum autem fundi vocantur hic Terrae creſcentes, quoniam jus poſſeſſionis illorum quotidie creſcit. Filii jus eſt potior jure patris, & nepotis jus potior eſt jure filii. Abnepotis jus eſt integrum, & is cenſetur verus proprietarius. Haec autem omnia Advenas & eorum jura ad praedia poſſidenda tantum ſpectant. Tales autem poſſeſſiones incertae appellantur, quoniam poſſeſſores earum dejici poſſint ſiquis a proavo jus ſuum derivans, alium a patre vel avo jus ſuum ducentem male fidei poſſeſſorem lege petierit. Nam ſi uterque jus ſuum a proavo ſuo derivaverit, alter alterum dejicere nequit.

[n] *a gentilibus ſuis*] illi nullam opem ferent in actione ſua quam intentaverat ad id quod ſuum eſſe crediderat recuperandum. Omnibus enim quorum jura hereditaria tentantur, gentiles ſuos modo lege praeſcripto advocare ad ſe defendendos licet. & gentiles ſui obligantur juramentis propriis illos ab injuria vindicare. Hic autem eorum juramenta nihil valebant.

[o] *ſocios ſuos*] i. e. coheredes qui junctim hereditatem petere attentaverint, ut non petant antequam ille adoleverit.

as Actori auferri non debere neu cuivis alii, donec defecerint argumenta ſua. Et tunc interrogare utroſque debet *Judex* quae ſint cauſſae ſuae argumenta, qui teſtes, & ubi fuerint. Si haec omnia praeſentia fuerint, Actor ſuis primus utatur; ſi praeſentia non fuerint, tempus ad ea producenda dabitur, habita ratione diſtantiae loci in quo fuerint, modo quem Lex praeſcribit. Quod ſi teſtes Actoris in curia non ſint, Reus ſuis utatur, cum iniquum fuerit paratam partem differri eo quod altera fuerit imparata. Sin autem teſtes Actoris in curia fuerint, Judicibus monſtrantor, & ſeorſim collocantor. Judices tunc teſtimonium accipient teſtium qui primi fuerint prolati, eoſque rogabunt num verum ſit vel falſum quod Actor affirmaverit, & juramento per Deum illos obſtringent ne falſum teſtimonium perferant. Et illi teſtabuntur verum eſſe quod Actor affirmavit. Perpendat tunc Reus quonam argumento fidem horum teſtium elevare voluerit, an teſtes nobiliores & fide digniores producendo, vel teſtes *adverſarios* reprobando. Si reprobare illos elegerit, & fidem eorum elevare nequiverit, propriis teſtibus uti poſtea non licebit, ſed *Actor* teſtibus *ſuis* probis *utpote* utetur. Sin teſtes *Actoris teſtibus* potiores producere elegerit *Reus*, potiſſimis utendum eſt, & ſecundum illorum dignitatem ſententia ferenda: Si dignitate aequales fuerint, cauſſa decernetur pro Actore, cum Reus promiſiſſet teſtes producturum, tunc aequatio fuiſſet, & res litigata inter utroſque aequaliter dividenda foret.

41 Si Actor teſtes *Adverſarii* reprobare voluerit, hoc modo fiet. Poſtquam teſtis coram Judice teſtimonium ſuum dixerit, Actor dicet, Licet hoc dixeris, non tamen juratus affirmabis. Si juramentum teſtis iſte non detrectaverit, ſed juramento teſtimonium ſuum comprobaverit, Actor jurejurando contrario illum pejeraſſe affirmet, atque ideo teſtimonium ejus contra illum nihil valere. Et tunc ex hiſce tribus cauſſis, ob quas teſtes audiendi non ſunt ſecundum Legem, unam illi objiciet, nempe Litem de fundo aliquo inter eos nondum dijudicatam, vel inimicitiam, vel cognationem Reo quam ſibi propinquiorem [*al.* adulterium.] Niſi teſtis quod ſibi objicitur diluerit, reprobabitur; ſin diluerit, teſtimonium ejus ſtabit, niſi Reus

chafael eraill o'r Amddiffynnwr yn ei erbyn; ſef a ddywaid y Gyfraith yna na ddylyir dwyn ei arddelw i ganthaw nac i gan neb onaddunt [*al.* o honunt, *J.*] yn y ballo iddaw ei arddelw. Ac yna [y, *J.*] mae jawn gofyn iddunt pwy eu harddelw, ac eu tyſdjon, a pha le y maent: Ac od ydynt yn y maes, mwynhaer rhai yr Hawlwr yn gyntaf; ac onid ydynt yn y maes, rhodder oed iddunt herwydd y lle y boent [*al.* bont, *J.*] ynddaw, mal [*al.* fal, *J.*] y dywaid [y, *J.*] Gyfraith. Ac onid ydyw tyſdjon yr Hawlwr yn y maes, mwynhaer rhai [*al.* tyſdon, *J.*] yr Amddiffynnwr; ſef achaws yw hynny, can ni ddylyir annod parodrwydd wrth amharodrwydd. O's rhai yr Hawlwr a fydd yn y maes, jawn yw eu dangos i'r Yngneid, ac eu neillduaw. Ac yna y mae jawn [*al.* jawn yw, *J.*] i'r Yngneid gym'ryd tyſdjolaeth [*al.* tyſdoljaeth, *J. ubique*] y cyntaf ryddoded yn ei ben wrth ei fwynhau, a gofyn iddaw, ai gwir a ddywaid yr Hawlwr ai nid gwir; a rhoddi nawdd Duw rhagddaw na ddywetto gamdyſdjolaeth: A dywedud o honaw yntau dros hynny fod yn wir ydd oedd yr Hawlwr yn ei ddywedud. Meddyljed yr Amddiffynnwr yna o ba hon [*al.* han, *J.*] y mynno efe ddiſdryw y tyſdjon [a'i llyſu, *J.*] ai o fod ganthaw [yntau, *J.*] rai y ſydd addwynach, a haws [*al.* achaws, *J.*] eu credu; ai ynte og eu llyſu. O's eu llyſu a fyn [*al.* ddewis, *J.*] ac eu diangc i a dan ei lys ef; ni ddylyir mwynhau ei dyſdjon ef wedi hynny, namyn mwynhau y rhai dilys. O's o fod yn well ei dyſdjon y dewis, mwynhaer y rhai gorau, ac yn ol y rhai gorau barner: O's cyſdal fyddant, barner yr hawl i'r Hawlwr [*al.* i'r Hawlwr ei hawl, *J.*] can addewis yr Amddiffynnwr fod yn well ei dyſdjon no'r lleill: Pei yn gyſdal y haddawſai, cyhydedd fyddai [*al.* oedd, *J.*] a rhannu dau hanner.

41 O's llyſu tyſdjon a fyn yr Hawlwr, llyſed fal hyn. Pan ddywetto tyſd ei ewyllys gwedy a's gofynno yr Yngnad iddaw, dyweded yntau, Cyd a's dywettych ar dy dafawdleferydd, ni's dygi i'r dygn. Ac yna o's dwg y tyſd i'r dygn, a'i dyngu, gwrthdynged yntau arnaw ef rydyngu anudon o hanaw [*al.* honaw, *J.*] ac y gyd a hynny, Nid gair dy air di arnaf fi. Ac yna y mae jawn iddaw ddodi un o'r tri phwng [*al.* phwngc, *J.*] y ſydd gyfreithjawl yn ei erbyn, ai tirdra, ai gelynjaeth [*al.* gelyndra, *J.*] a'i carennydd nes [*al.* gwreictra, *J.*] i'r Amddiffynnwr nog iddaw ef. Ac oni watta y tyſd a yrrer arnaw, bid lysjedig; ac o's gwatta, bid ſafedig, oni's gyrr yr Amddiffynnwr arnaw trwy dyſdjon eraill, a'r tyſdjon hynny

hynny yn y maes [fod yn llys arnaw hynny, ac oni byddant yn y maes, *J.*] bid ſafedig tyſdjon yr Hawlwr, can ni ddylyir oed i dyſd ar dyſd arall. Ac oni [*al. rectius*, or, *J.*] caiff yr Hawlwr ai dau dyſd ai tri ſafedig, ai a ſo mwy fal y dywedaſam ni uchod, barner [p] yr hawl iddaw. Rhai a ddywaid y mai Gwreictra y ſydd bedwerydd llysjant [*al.* achaws: *Cott.* 2. & *J.*] Y Gyfraith eisjoes a ddywaid y mai o [q] genedl gelynjaeth ydd henyw, a'i bod yn drydydd [hi. *Cott.* 2.]

42 O derfydd i ddwy blaid ddodi eu harddelw ym mhen tyſdjon [*al.* dyſdon, *J.*] ac na lyſo neb dyſdjon eu gilydd, y gorau [eu, *Cott.* 2. & *J.*] braint [r] ei dyſdjon, ac [*al.* a'r *J.*] addwynaf, ac amlaf, barner yn ol y rhai hynny. O derfydd eu bod yn ogyſdal [*al.* gyſdal, *Cott.* 2.] barner yn ddau hanner yr amryſon: A honno yw Cyfraith cyhydedd.

43 [Am y Rheithoedd yw hyn. Cyntaf yw onaddunt, Llw y ceidweid. *Cott.* 2.] Ceidweid a ddyly [*al.* ddylyant, *Cott.* 2. & *S.* 3.] dyngu un rhyw [dwng a, *S.* 3.] llw ag a dyngo y llofrudd yn ei flaen [*al.* eu blaen, *Cott.* 2.] ym mhob pwng [*al.* pwnc, *Cott.* 2. & *S.* 3.] ac a ddylyant dyngu nad yr cas, nad [*al.* nac, *S.* 3.] yr digaſedd, nad [*al.* nac, *S.* 3.] yr gwobr [*al.* gobr, *Cott.* 2. & *S.* 3.] nad [*al.* nac, *S.* 3.] yr gwerth, nad [*al.* nac, *S.* 3.] yr dim namyn yr cadw y gwir.

Al. "Llw ceidweid yw cymmaint ag a "ddotto y gyngaws yn eu penneu, tyngu "bod yn wir bob pwngc." *J.* & *S.* 2.

44 [Nid oes lys ar geidwad. *Cott.* 2.] Ni ddylyir llyſu ceidwad o bydd [*al. mendoſe* ceidweid o byddant, *Cott.* 2.] breinjawl [*al.* or *bydd* braint iddaw, *S.* 3.] can ni yrr efe un drwg ar neb, namyn cadw gan berchennawg [*al.* berchen, *S.* 3.] yr eiddaw.

45 [Llw tyſd yw hyn. *Cott.* 2.] Tyſd a ddylu dyngu ſod yn wir yr hyn a gadarnhao, ac nad yr cas nad [*al.* nac, *S.* 3.] yr digaſedd y twng [*al.* tyng. *Cott.* 2.] Ac wrth [hynny, wrth, *Cott.* 2.] yrru drwg o dyſd ar ddyn, y geill y dyn ei lyſu yntau [*al.* y digawn yntau ei lyſu ef. *S.* 3.]

Al. "Llw tyſd yw tyſdu iddaw gynt "y gwall y dyſder (iddaw, *S.* 2.) gwedy "hawl a gwrtheb. *R.*]" *J.*

quod objecerit per alios teſtes praeſentes comprobaverit, tum enim reprobabitur; ſi vero praeſentes non fuerint, Actoris teſtis valebit, cum nullum tempus dari debuerit ad teſtem contra alium teſtem producendum. Et ſi Actori fuerint duo vel tres vel plures teſtes qui modo praedicto idonei cenſebuntur, cauſſa pro illo ſtabit. Sunt qui dicunt Adulterium eſſe quartam cauſſam reprobationis. Sed Lex pronuntiat hanc exceptionem eſſe ſpeciem inimicitiae, ideoque pro una e tribus objectionibus cenſeri.

42 Si partium utraque momenta cauſſae ſuae teſtibus defendenda reliquerit, & neutra alterius teſtes reprobaverit, ſecundum conditionem, nobilitatem & numerum teſtium lis determinabitur. Si utrinque fuerint aequales, res litigata bifariam dividetur. Et haec vocatur [s] Lex aequationis.

43 De Juramentis nunc *eſt tractandum*. Horum primum eſt Juramentum cuſtodum. Cuſtodes debent in eadem verba jurare in quae antea Reus juraverit in omnibus, & jurabunt ſe id facere nec odio, nec inimicitia, nec mercede, nec pretio, nec quacunque alia cauſſa, ſed tantum juſtitiae conſervandae gratia.

Al. Cuſtodum eſt id omne eſſe verum quod Advocatus illis commendaverit juramento confirmare.

44 Contra cuſtodem reprobatio non valet. Cuſtos *enim* dignitate praeditus reprobari non debet; ille enim nulli damnum infert, ſed quod ſuum eſt pro proprietario tantum cuſtodit.

45 Juramentum teſtis hoc eſt. Teſtis jurare debet verum eſſe quod aſſeveraverit, & ſe jurare nec odio nec inimicitia inductum; ideoque cum alteri damnum inferat, ab adverſario reprobari poteſt.

Al. Juramentum teſtis eſt *jurare* id quod olim illi fuerit teſtatum, defectum nempe *probationum* illi declaratum [t] poſt litem conteſtatam.

46 Teſtis

NOTAE.

[p] Hic iterum exoritur Cott. 2.

[q] *genedl*, deeſt in Cott. 2.

[r] *ei dyſdjon*, deſunt in Cott. 2. & J.

[s] *Lex aequationis*] Vide Gloſſar. v. *Cyhydedd*.

[t] *poſt litem conteſtatam*] Wallice, *gwedy Hawl a Gwrtheb*, poſt Accuſationem & Reſponſionem.

46 Teſtis eſt qui adhibetur ſermonibus in ejus praeſentia prolatis.

47 Juramentum compurgatoris conditionis tenuis hoc eſt. Compurgator talis jurabit ſe credere juramentum hominis pro quo ipſe juraverit eſſe verum. Et ſi unus Compurgatorum juramentum detrectaverit, caeterorum jusjurandum Reo nil prodibit.

Al. Juramentum compurgatoris tenuis idem erit ac juramentum quod Reus ante illum juraverit.

Al. Juramentum compurgatoris tenuis eſt [w] Rei rogatu idem jurare quod Reus ante juraverit.

48 Juramentum aliud genus compurgatorum eſt hoc. Compurgatores alii jurabunt ſibi veriſimilius videri id quod Reus juraverit. Et licet triens ejuſmodi compurgatorum juramentum detrectaverit, cauſſa tamen judicabitur ſecundum beſſem reſiduum.

Al. Compurgator alter, non rogatus, jurabit ſibi veriſimilius videri teſtimonium quod Actor prius ſub juramento dederat in iſta cauſſa.

49 Juramentum teſtium conſciorum eſt ſe noviſſe & vidiſſe id quod illis jurandum proponitur.

50 Teſtes conſcii nulli cenſentur, niſi qui ipſi coram viderint id quod illis jurandum propoſitum fuerit.

51 Accuſatoris erit jurare [*al.* denegare] per Deum & Relliquias *Sanctorum* id quod illi proponitur quatenus illam cauſſam ſpectaverit, ſecundum ſententiam Judicum prius latam, contra *curialium* improbitatem.

52 Juramentum Rei erit crimen denegare quod illi objectum fuerit.

53 Si pollicitus fuerit aliquis teſtium numerum determinatum producere, producat vel cauſſa cadat. Sed ſi promiſerit ſe totidem tantum producturum quot Lex exegerit, duo vel tres *teſtes* ſufficient, licet ſatius fuerit plures producere.

54 Teſtimonium unius hominis pro teſtimonio non cenſebitur.

55 Siquis in die peremtorio tempus ulterius poſtulaverit, eo quod vindices vel teſtes ſui morbo vel alia urgente cauſſa fuerint impediti, Lex pronuntiat hanc excuſationem inutilem eſſe, cum id quod pol-

46 " Tyſd yw dyn y tyſder iddaw yr " ymadrawdd a ddywetter yn ei wydd." *J.*

47 [Llw rheithwr nod yw hyn, *Cott.* 2.] Rheithwr nod a ddyly dyngu [u] debygu fod yn lan llw dyn y tyngo [*al.* tyng, *Cott.* 2.] y gyd ag ef [*al.* y dyn a dyngo yn ei flaen ef, neu a dyngo y gyd ag ef. Ac or palla un gwr o'r gwyr nod, palledig fydd y rhaith oll. *S.* 3.]

Al. " Llw gwr nod yw cyfryw ag a " dyngo y llofrudd yn ei flaen." *J.*]

Al. " Llw gwr nod yw trwy lith i ber- " chen y rhaith, tyngu y gyfryw lw ac a " dyngo y llofrudd yn ei flaen [*al.* yn y " blaen. *S.* 3.]" *R. & alii.*

48 [Llw rheithwr arall yw hyn. *Cott.* 2.] Rheithwr arall a ddyly dyngu fod yn debyccaf ganthaw [*al.* gantaw, *S.* 3.] fod yn wir yr hyn a dwng [*al.* dyng y llofrudd: *Cott.* 2.] A chyd pallo [traean, *Cott.* 2.] y rhaith gyffredin, yn ol y ddeuparth y dylyir barnu.

Al. " Llw rheithwr arall heb lith yw " bod yn debyccaf gantaw fod yn wir yr " hyn a dyngo [*al.* ddygodd, *R.*] yr en- " llibjwr yn y blaen yn y ddadl honno. " *S.* 2. 3. & *R.*

49 " Llw gwybyddjeid yw gwybod a " gweled yr hyn a ddotter yn eu pen- " neu.

50 " Nid gwybyddjeid namyn y dyn- " jon a welo yn eu gwydd yr hyn a " ddotter yn eu penneu." *J.*

51 " Llw enllibjwr yw tyngu [*al.* gwa- " du, *S.* 3.] i Dduw a'r Creireu [*al.* Crair, " *S.* 3.] hyd y gyrrer arnaw o'r a fo " perthynawl wrth y ddadl honno, drwy " gof a barn [y, *R.* & *S.* 3.] Brawdwr yn " erbyn haerllugrwydd." *S.* 2.

52 " Llw llofrudd yw [ei, *S.* 2.] wadu " hyd y gyrrer arnaw." *J.* & *R.*

53 Od addaw [*al.* eddy, *J.*] dyn gyfrif [*al.* gyfrifedi, *Cott.* 2. *J.* & *S.* 3.] o dyſdjon, cywired [*al.* cyfrifed wy, *J.*] neu balled [*al.* cyfrifer neu ballent. *S.* 3.] Od addaw yntau a fo dogn yng [*al.* yn y, *Cott.* 2. & *J.*] Gyfraith, digawn yw dau neu dri, cyd boed gwell a fo mwy.

54 Nid tyſdjolaeth tyſdjolaeth un dyn.

55 O derfydd i ddyn yn nydd coll neu gaffael [*al.* gael, *J. ubique*] geisjaw annod [*al.* oed, *S.* 2.] o fod ei arwaeſaf neu ei dyſdjon yn glaf [*al.* gleifjon, *J.*] neu yn angheneu eraill: y Gyfraith a ddywaid na rymmja

NOTAE.

[u] *debygu*, deeſt in Cott. 2. & S. 3.

[w] *Rei rogatu*] Wallice, *trwy lith i berchen y rhaith*, i. e. ſuaſu domini vel proprietarii juramenti. Rei nempe pro cujus innocentia teſtimonium ſuum jurejurando confirmatum dederunt.

rymmja iddaw hynny, can ni chafas y peth [*al.* ni allwys gael yr hyn, *S.* 2.] a addewis.

56 O derfydd digwyddaw dydd coll neu gaffael yn amſer caead [*al.* caeth, *Cott.* 2. & *J.*] Cyfraith am dir a daear, neu yn amſer dyddon, rhai a ddywaid ddylyu ei adnewyddu yn amſer rhydd eilwaith. Y Gyfraith eisjoes a ddywaid nad oes dim a annotto ddydd coll a [*al.* neu, *Cott.* 2.] gaffael namyn un peth, ſef yw hynny [*al.* hwnnw, *J.*] na ddel cof i'r Yngnad ei frawd am danaw; ac od amheuir, creirhaer ef. Ac yna y rhoddir oed [naw nieu, *Cott.* 2. & *J.*] i'r Yngnad i ymgoffáu ac i ymddiddan a gwyr a fo hyn eu pwyll nog ef, [y] ſef yw yr oed, naw nieu; ac yn y nawfed dydd datcaned y frawd i'r ddwy blaid, a['r rhai, *Cott.* 2.] hynny yn ddigynghawſaeth, [*al.* i'r ddwy blaid yn ddigynnen. *J.*]

57 O derfydd lleſdeirjaw yr oed, ai o farw, ai o dynghedfen arall, ai o dremyg yr Hawlwr, na ddoeth i warandaw y frawd, bid yr Amddiffynnwr yn y [z] meddjant a'r gwarchadw [*al.* a'r warchadw, *J.*] o hynny allan.

58 " Or gommedd dyn dair gwys o " blaid y Brenin am dir [ac na ddel i at- " teb i'r neb a'i gofynno, *H.* 3. *J.* & *P.*] " onid mawr angen a'i lludd, y tir a ro- " ddir i'r neb a'i holo [*al.* yr Hawlwr a " ddodir ym meddjant o honaw. *H.* 3. *P.* & *J.*]

59 " Or daw yntau wrth yr ail wys " neu wrth y drydedd, gwrthebed am ei " dir o's jawn iddaw, a thaled dri buyn " camlwrw i'r Brenin am ommedd gwys." *Cott.* 5. *H.* 2. & *M.*

Al. " O's o achaws cyfreithawl y tri- " gwys [*al.* trigjawdd, *J.* & *P.*] yntau " heb ddyfod, efe a gaiff wereſgyn [*al.* " oreſgyn. *P.*] O's tremygu [a wna efe, *J.*] " y gyntaf, a dyfod i'r ail neu i'r drydedd, " y gynnifer [*al.* gyfnifer, *P.*] wys [*al.* " gwys, *P.* & *J.*] a dremycco, y gynni- " fer camlwrw a dal i'r Brenin. Ac eis- " joes ni ddigwydd [efe, *J.*] o'i ddadl, " namyn o's Cyfraith a'i barn iddaw, " gwrtheb-[ed, *P. al.* attebed. *J.*]" *H.* 3.

Al. " Pwybynnag a holo hawl ddef- " nyddjawl i Amddiffynblaid, a gommedd " o'r Amddiffynblaid dair gwys, yn Hawl- " wr a ddodir yn y meddjant [*al.* ym

licitus fuerit non praeſtiterit.

56 Si dies peremtorius in cauſſa hereditaria in Juſtitium inciderit, vel in [x] tempora ſacra, quidam dicunt actionem eſſe integrandam cum forum apertum fuerit. Lex autem dicit, diem peremtorium differri non poſſe niſi ob hanc unicam cauſſam, hanc nempe, ſi Judex quod antea de eo ſtatutum fuerit in mentem non revocaverit. Si dubium de ea re ortum fuerit, Judex juramento adſtringitor. Tum vero tempus novendiale Judici ad reminiſcendum dabitur, & ad conſulendum cum iis qui ſe ſeniores & peritiores fuerint. Nono autem die Judex utrique partium ſententiam declarabit, idque ſine Advocatis.

57 Si tempus differatur, vel ob mortem, vel ob alium quemcunque caſum, vel ob contemtum Actoris qui ſententiae ferendae non adfuerit, Reus impoſterum rem de qua agitur libere poſſidebit.

58 Siquis ex parte Regis ter citatus, Actori reſpondere neglexerit in cauſſa hereditaria, & non advenerit ad reſpondendum Actori, niſi cauſſa gravis illum detinuerit, fundus de quo lis eſt Actori adjudicabitur.

59 Sed ſi poſt ſecundam vel tertiam citationem comparuerit, ei de fundo ſuo ſi jus habuerit, [a] reſpondere licebit, & multam trium vaccarum Regi ſolvet ob citationem contemtam.

Al. Si ob cauſſam legitimam comparere ceſſaverit, poſſeſſio illi adjudicabitur: Si contemſerit primam citationem, ad ſecundam autem vel tertiam comparuerit, tot multas Regi ſolvet quot citationes contemſerit. Cauſſa tamen non cadet, ſed ſi Lex illi defenſionem facere permiſerit, reſpondere licebit.

Al. Siquis actionem hereditariam contra Reum intentaverit, & Reus iſte tres citationes contemſerit, Actori poſſeſſio adjudicabitur quo citius ad reſpondendum Reus

NOTAE.

[x] *tempora ſacra*] in quibus lege agere ob quamcunque cauſſam nullo modo licet. Hae tempeſtates ſunt tres. Natalitia cum octavis, Paſcha cum octavis, & Pentecoſta cum octavis. Vide ſupra §. 2. Vide Gloſſar. v. *Dyddon*.

[y] *ſef yw yr oed naw nieu*, deſunt hic in Cott. 2. & J.

[z] Hic deficit Cott. 2.

[a] *reſpondere licebit*] Wallice, *Gwrthebed* vel *attebed*, reſpondeto, i. e. Cauſſa de integro judicabitur aeque ac ſi ad primam citationem adveniſſet, & priores neglectus illi non nocebunt.

Reus cogatur. Si intra annum Reus advenerit, & ſe obligaverit ſtare judicio, vel fidejuſſione data, vel pignore tradito, *fundi* poſſeſſio illi reſtituetur. Sed ſi ante annum elapſum ſatiſdare ſe legi ſtaturum abnuerit, Actori proprietas fundi de quo agitur, adjudicabitur, eo quod tempus ad cauſſam ſuam probandam legitime obſervaverit contra proprietatem [b] Rei.

60 Nemo fundum perdet ob errorem in placitis admiſſum, niſi ter erraverit.

61 Siquis Honorarium dederit ob feudum ſibi *primo* traditum, pro eo poſt ejus obitum nullum Heriotum de jure ſolvetur. Ejuſmodi autem Honorarium eſt Praemium datum ob feudum [c] traditum.

62 Siquis cui lis in cauſſa hereditaria intenditur, declaraverit ſe quod aequum fuerit non facturum, & Actor atteſtatus fuerit coram Domino, Judicibus & Senatoribus Reum petitionem ejus non abnegaſſe, [d] illumque raptorem eſſe, & ad Judices provocaverit; aequum eſt ſi ſententiam contra ſe in curia dari perpeſſus fuerit, ut de poſſeſſione in perpetuum dejiciatur.

63 Sed ſi e curia contra legem diſceſſerit, *fundo* dejiciatur durante vita Domini iſtius curiae. Qui enim ſe legibus gubernari nolit, in exſilium pelli debet.

64 Si Reus producat Advocatum & Procuratorem *in curia*, & ille *ibi* tertius adfuerit ad cauſſam ſuam defendendam, & tempus ad ſubſidia plura petenda poſtulaverit, tempus iſtud illi non concedetur; hi enim ſunt adjutores ejus legitimi.

65 Advocatus & Procurator in cauſſis quae valent minus LX denariis non adhibebuntur. In cauſſis hereditariis, vel de equo, vel armento, *adhibentor*.

66 Siquis praeſens *in curia* litem alicui coram Judice [*al.* Judicibus] intentaverit, Reus illico ad reſpondendum compelletur, cum nulla mora in ejuſmodi cauſſa per legem illi conceditur.

" meddjant o'r Hawl, *S.* 3.] i gymmell yr
" Amddiffynnwr i atteb a fo cynt. O'r
" [*al. O, S.* 3.] daw yr Amddiffynblaid o
" fewn y flwyddyn i roddi cadernid i [*al.*
" ar, *S.* 3.] ſefyll wrth gyfraith trwy
" fechniaeth neu afael, y meddjant a gaiff
" drachefn: O bydd negydd yntau [o
" fywn y flwyddyn, *S.* 3.] i roddi cadernid ar ſefyll wrth Gyfraith, gwedy pen
" y flwyddyn yr Hawlwr a fydd gwir
" berchen [*al.* berchennawg, *S.* 3.] yr
" hawl drwy gadw amſer deddfawl am-
" ddiffyn yn erbyn priodolder yr Amddi-
" ffynblaid." *S.* 3.

60 " Ni chyll neb ei dir yr [*al.* er, *P.*]
" digwyddaw yngwallawgair, yn y ddi-
" gwyddo dair gwaith.

61 " Y neb [*al.* Pwybynnag, *M. &*
" *Cott.* 5.] a dalo Gynhafedd o [*al.* obr
" yſdyn am, *M. & Cott.* 5.] dir, ni thal
" hwnnw ebediw [gan jawn, *M. & Cott.*
" 5.] pan fo marw. [Sef yw Cynnafedd,
" gobr eſdyn. *Dav. in* Cynnafedd.]" *H.* 3.

62 O derfydd i ddyn pan holer yn nadleu am dir a daear, ddywedud na wnel jawn, a thyſdu o'r Hawlwr i'r Arglwydd, a'i Yngneid a'i Wyrda na wadws [*al.* wadawdd, *J.*] ei hawl, a'i fod yn dreisjwr [*al.* dreiſwr, *J.*] a galw am frawd; yna y mae jawn o [*al.* or, *J.*] goddef y frawd yn y maes arnaw, ei ddifarnu yn dragywyddawl o'i warchadw.

63 O's adaw y maes a wna [yntau, *J.*] yn anghyfreithjawl, ei ddifarnu yn oes yr Arglwydd bieuffo yr orſedd honno, can ny ein [*al.* eing, *J.*] ym mro ni roddo wir.

64 Pa Amddiffynnwr bynnag y [*al.* a, *J.*] ſafo ganthaw Gynghaws a Chanllaw, ac ef ei hun yn drydydd, a cheisjo oed wrth borth o honaw, ni ddyly ei gaffael [*al.* gaffel, *J.*] canys hynny o ddynjon yw y porth cyfreithjawl.

65 Ni ddyly Cynghaws a Chanllaw ſefyll y gyd ag ef [*al.* a neb, *J.*] am hawl a fo llai no chywerthydd tri ugaint, neu am [ddadl, *S.* 2.] tir a daear, a march ac eidjon.

66 " Pwybynnag a gwyno yn ſefyd-
" lawg rhag dyn o ddadl gyr [*al.* geir,
" *J. & S.* 3.] bron Brawdwr [*al.* Brawd-
" wyr, *S.* 2.] yn y lle y cymhellir yr
" Amddiffynnwr i atteb, can nid oes Oed
" iddaw ynghyfraith [*al.* yn y Gyfraith,
" *J. S.* 2. & 3.] hon.

67 " Pan

NOTAE.

[b] *Rei*] Wallice, *Amddiffynblaid*, qui eſt malae fidei poſſeſſor.

[c] *traditum*] Vide Gloſſar. v. *Ebediw.*

[d] *illumque*] Reum.

67 " Pan ddangoſo y Cwynwr [*al.* " Cwynawdr, *J.*] ei hawl, onid atteb yr " Amdd ffynnwr iddaw heb 'o hir [*al.* yn " ddiohir, *S* 2.] y Cwynwr y [*al.* a, *S.* " 3.] ddyly alw [ei, *S.* 2.] dyſdon, a " thyſdu na wadwys y llall [*al.* wadawdd, " *J.*] ddim. Odd' yna aent y Brawdwyr " ar neilldu am y ddadl honno, ac go- " fynent [*al. rectius*, ac anfonent, *J. S.* 2. " & *S* 3.] ddeuwr at y Cwynwr i ofyn " iddaw pwy y tyſdon a enwawdd [*al.* " enwis, *J.* & *S.* 3.] a pheth [*al.* phy " beth, *S.* 2.] a dyſdwys [*al.* a pha beth " a dyſdawdd, *J.*] iddunt. Pan ddarffo " hynny, gofynnent i'r tyſdon ai wynt- " [wy, *J.* & *S.* 3.] a enwis y Cwynwr " yn dyſdon, a pheth a dyſdwys [*al.* a " pha beth a dyſdawdd, *J.*] iddunt, heb " amgen brawf arnunt, can nid oes arfer " [*an rectius* amgen?] o brawf yn y " Cyfreitheu [hyn, *S.* 3. *al.* y Gyfraith " hon. *J.*] O's y tyſdon a geffir yn un " a'r Cwynwr am [*al.* yn, *S.* 2.] eu tyſ- " doljaeth, tyſded y Cwynwr eilwaith i " eraill hynny. O's tewi a wna yr Am- " ddiffynnwr [yna, *J.*] y tyſdon cyntaf a " ddylyant dyſdu nad aeth yr Amddiffyn- " nwr yn eu herbyn. O's eu llyſu a wna " [yntau, *S.* 2.] tyſdent hwynteu eu llyſu " yn amſerawl [*al.* anamſer. *S* 3.] Ac felly " o'r ddeubwngc trwy dyſdon profadwy " ydd air yn ei erbyn ef. O's yr Amddi- " ffynnwr a gerdda y modd a fo gwell, " dywedud, [*al.* dyweded, *S.* 2. & 3.] wrth " y tyſdon, Cyd a's [*al.* ys, *J.*] dyccoch " awch [*al.* eich, *J.*] tyſdoljaeth ar awch " [*al.* eich, *J.*] gair, ni's cadarnhewch ar " awch [*al.* eich, *J.*] llw. Elchwyl y " bernir i'r tyſdon ar eu llw gadarnhau eu " tyſdoljaeth megis y tyſdwyd iddunt. " O's tyngant [*al.* tyſtant, *J.*] ac na ly- " ſer wynt, yr Hawlwr a orfydd: Or " pallant wynteu, yr Amddiffynnwr a or- " fydd.

68 " Hysbys yw, [y, *J.*] mai gwedi " [eu, *S.* 2.] llw y dyly yr Amddiffyn- " nwr lyſu [y, *S.* 2.] tyſdon; o's cyn " llw y llyſa, ei ddadl a gyll. O's eu lly- " ſu a ellir, palledig fyddant; o ni ellir " [eu llyſu, *J.*] tyſdjon diball fyddant.

69 " Tyſdjon [*al.* Tyſdon, *W.*] a ellir " eu gwrthneu [*al.* llyſu, *perperam*, *J.* & " *S.* 3.] pan ddechreuont eu tyſdoljaeth, " og eu ſefyll, megis na bo raid eu llyſu. " Ac felly gwybyddjeid; nid amgen no " thrwy [werth a, *S.* 2.] gobr, neu trwy " [*al.* og, *S.* 3.] eu bod yn gyfrannawg

67 Cauſſa ab Actore expoſita, ſi Reus immediate non reſponderit, Actor teſtes advocabit, quibus teſtabitur Reum nihil denegaſſe. Judices tunc ſecedent ad cauſſam iſtam examinandam, & mittent duos viros ad Actorem ad inquirendum quos teſtes nominaverit, & quid illis teſtatus fuerit. Hoc peracto, *Judices* teſtes interrogabunt num iſti fuerint quos Actor ad teſtimonium dandum nominaverit, & quid illis teſtatus fuerit, & hoc ſine ulteriori probatione, cum in talibus judiciis probatio ulterior non ſolet dari. Si teſtes concordes fuerint in teſtimoniis ſuis cum Actore, Actor alios teſtes de hac re denuo exhibeat. Si Reus tunc tacuerit, teſtes priores teſtabuntur illum ſibi non contradixiſſe. Sin illos reprobare velit Reus, teſtentur illum tempore non debito illos reprobare velle. Et ita utroque modo per teſtes idoneos condemnabitur. Sed ſi meliori modo Reus procedere voluerit, teſtes ſic alloquetur, Licet teſtimonium veſtrum dixeritis, illud tamen non jurabitis. Tunc ſtatuetur ut illi teſtimonium ſuum jurejurando confirment. Et ſi juraverint [*al.* teſtati fuerint] nec improbentur, vincet Actor; ſin detrectaverint, Reus vincet.

68 Manifeſtum eſt quod poſt juramentum praeſtitum Reus teſtes reprobabit; ſi antequam jurati fuerit illos reprobaverit, cauſſa cadet. Si reprobari poſſint, irritum erit illorum teſtimonium; ſin aliter, ratum manebit.

69 Teſtes repudiandi ſunt, cum primum teſtimonium *dare* inceperint, ita ut poſtea eos reprobare non opus ſit. Et [e] teſtes conſcii ſimiliter; nempe ſi pretio vel mercede, vel ſpe rei de qua litigatur, participandae *inducti fuerint*, vel ſi fidem manifeſto fregerint, vel perjurii publice convicti,

NOTAE.

[e] *teſtes conſcii*] Wallice, *Gwybyddjeid*. Ii nempe qui ipſi per ſe ſciunt rem de qua teſtaturi fuerint, eſſe veram. Hi jurati affirmare tenentur ſe nullo legitimo impedimento teneri quominus id quod ſciverint atteſtari queant.

convicti, vel latrocinii notorii rei fuerint, vel excommunicati. Si enim haec [f] per patriam probari poſſint, repudiatio illorum erit valida.

70 Lege Romana ſtatutum eſt quod ubi numerus teſtium non adjicitur, etiam duo ſufficient. Lege noſtra teſtimonium unius pro teſtimonio non cenſebitur, niſi ſit unus novem teſtium *ſingularium, de quibus* [g] *ſupra agitur.*

71 In qualibet cauſſa quattuor haec ſolum requiruntur, Citatio, Accuſatio, Reſponſio & Judicium.

Al. Quinque haec debent ineſſe in omnibus cauſſis, Citatio, Accuſatio, Reſponſio, Judicium & [h] Pax.

" ar yr hyn y bo y ddadl ym [*al.* am, *J.* " & *S.* 3.] danaw, neu o dorri ffydd yn " gyfaddef, neu o anudon cyhoeddawg, " neu [o, *S.* 2.] ledrad cyfaddef [*al.* cy- " hoeddawg, *J.*] neu o ['i, *S.* 3. & *W.*] " fod yn yſgymmun [*al.* neu o yſgym- " mundawd, *S.* 2.] geir ei enw. Or gellir " profi hynny trwy wlad, eu gwrthneu a " ffynna [*al.* ffynnja. *W.*]

70 " Ynghyfraith Rhufain y ceffir, y " lle nid enwer rhif tyſdon, digawn yw " [*al.* bod yn ddigawn *S.* 2. & 3.] dau " dyſd. Y Gyfraith hon a ddywaid nad " cwbl tyſdoljaeth un tyſd [onid un o'r " naw fydd. *S.* 2.]" *P.*

71 " Nid oes ym mhob dadlau onid ped- " war peth, gwys, a hawl, ac atteb, a " barn." *H.* 3. & *P.*

Al. " Ym mhob dadlau y dyly fod y " pump hyn, gwys, a hawl, ac atteb, a " barn, a thangnefedd." *Cott.* 6. & *alii.*]

NOTAE.

[f] *per patriam*] Juramentum L compurgatorum, quo innocentia alicujus compurgatur, vocatur *Rhaith gwlad*, Juramentum patriae.

[g] *ſupra*] Lib. II. c. II.

[h] *Pax*] inter litigantes, ut is nempe qui cauſſa ceciderit victori moleſtiam ultra non creet.

CAP. XI.

De Cauſſis hereditariis determinandis.

CAUSSAE hereditariae quocunque tempore dirimuntor.

2 [a] Noni dies non neceſſario ſunt exſpectandi ad cauſſas hereditarias dirimendas, ſed quandocunque Rex & Optimates voluerint, dirimuntor.

3 Ita nec noni dies ſunt exſpectandi inter proprietarium & non proprietarium, qui terram poſſidet illo invito, ſi proprietarius jus ſuum a majoribus ſuis deductum comprobaverit.

4 In cauſſis praedialibus inter Eccleſiaſticos, nullum Juſtitium datur; hae enim ad legem noſtram non pertinent. Sed ſi Eccleſiaſtici agant contra Laicos, vel Laici contra Eccleſiaſticos, Juſtitium obſervabitur.

Al. Siquis petierit fundum ad Eccleſiam pertinentem, nonos dies exſpectare non tenetur, ſed forum illi apertum erit

PEN. XI.

Am Derfynu Tir.

RHYDD yw terfynu bob amſer.

2 " Nid rhaid aros nawfed dydd [*al.* " dyddjeu, *P.*] am derfynu tir, namyn pan " fynno y Brenin a'i Wyrda terfynadwy " fydd.

3 " Ac ni ddylyir [hefyd, *H.* 2.] aros " nawfed dydd y rhwng Dylyedawg ac " Annylyedawg [*al.* Priodawr ac Amhri- " odawr, *H.* 2.] a gynhaljo dir yn ei er- " byn, cyd dangoſo Dylyedawg ei ddy- " lyed o blaid ei rieni trwy ach ac edryd." *H.* 3. & *J.*

4 Nid cauedig Cyfraith am dir Eglwys un amſer y rhyngthunt eu hun, can ni henyw og a'n Cyfraith ni. O [*al.* Or, *J.*] holant hwynteu nyni, neu nyni hwynteu, cauedig fydd.

Al. " Y neb [*al.* Pwybynnag, *H.* 3. & " *J.*] a holo dir Eglwyſig, nid rhaid i- " ddaw aros nawfed dydd [*al.* dyddjeu, *P.* ymda-

NOTAE.

[a] *Noni dies*] i. e. Novembris vel Maii, quibus temporibus forum aperiebatur. Vide ſupra, c. X. §. 2. & ſeqq. Litem de fundo dirimere etiam durantibus Juſtitiis licebat; litem vero intendere non licebat niſi cum forum apertum fuit.

" ymdanaw, *H.* 3. *al.* nid erhy y nawfet-
" tydd, *Cott.* 5.] namyn agori [*al.* agored
" fydd, *H.* 3. *P. J. & M.*] Gwir iddaw
" pan y mynno [*al.* gofynno. *H.* 2. 3. *P.*
& Cott 5.]" *Cott.* 6.

5 " Ni ddodir terfyn ar Dduw Sul nac
" ar Dduw Llun." *Id. alibi.*

quandocunque voluerit.

5 Dies peremtorius non ſtatuetur Die Dominico nec Die Lunae.

PEN. XII.

Am Rannu Tir.

RHYDD fydd rhannu tir bob amſer, (oni wedir dylyu ei rannu,) er [*al.* yr, *J.*] bod yr Amſer yn gauedig.

2 Fal hyn y dyly Brodyr rannu tir y rhyngthunt: Pedair Erw wrth bob Tyddyn. A gwedy hynny y ſymmudwys [*al.* ſymmudawdd, *J.*] Bleddyn 'ab Cynſyn ddeuddeg Erw i'r Mab [*al.* i Fab, *J.*] Uchelwr, ac wyth i'r Mab [*al.* i Fab, *J.*] Ailld, ac wyth [*al.* a phedair, *J.*] i'r Godaeawg: Ac eisjoes cadarnaf yw y mai pedair erw yw y Tyddyn.

3 Meſur yr Erw gyfreithjawl. Pedair troedfedd yn hyd y ferjau, wyth yn y Faijau, deuddeg yn y geſſeiljau, un ar bymtheg yn yr hirjau, a gwialen gyhyd a honno yn llaw y geilwad, a'r llaw arall iddaw ar yr yſgwr perfedd, a hyd y cyrheuddo a honno o bobtu iddaw yw lled yr Erw, a'i deg ar hugaint yw ei hyd. Eraill a ddywaid mai gwialen gyhyd a'r gwr hwyaf yn y dref a'i law uwch ei ben, ac yn unrhyw gerdded ar honno ag ar y llall.

4 Oni bydd tai [ar *y* tir, *J.*] y Mab jeuaf a ddyly rannu yr holl dreftad, a'r hynaf ddewiſaw [*al.* ddewis, *J.*] ac o hynaf i hynaf y felly hyd yn oed [*al.* hyd at, *J.*] yr jeuaf. O's tai a fydd, y Brawd ailjeuaf a ddyly rannu y tyddynneu (canys dylerbren [*al.* dilyrbren, *J.*] fydd yntau [*al.* ef, *J.*] yna) a'r hynaf ddewiwiſaw [*al.* ddewis, *J.*] ar y tyddynneu. Ac yntau [*al.* wynteu, *J.*] gwedy hynny [a ddyly, *J.*] rannu holl dreftad, ac o hynaf y felly hyd ar [y, *J.*] jeuaf ddewiſaw; a'r rhannjad hwnnw a bara yn oes y Brodyr.

Al. " Pan ranno Brodyr dref eu Tad y
" rhyddunt [*al.* rhyngthunt, *J.*] y [Brawd,
" *Cott.* 5.] jeuaf biau yr eiſyddyn arben-
" nig, ac wyth erw, a'r trefneu oll [*al.* y
" jeuaf a gaiff y tyddyn arbennig, a holl
" adail ei Dad, ac wyth erw o (*al.* o'r,

CAP. XII.

De Fundis hereditariis dividendis.

FUNDI *hereditarii* quolibet tempore dividi poſſunt (niſi partitio ſit denegata) licet Juſtitium fuerit.

2 Fratres agros inter ſe ita dividebant ut quattuor jugera praediis ſingulis aſſignarentur. Poſtea Bledinus Convini F. hoc immutavit, & juſſit XII jugera ingenuo, VIII advenae, & VIII [*al.* IV] villano tradi: Nihilominus tamen aſſignatio IV jugerorum unicuique praedio potius obtinebat.

3 Jugeri legitimi haec eſt menſura. Jugum breve eſt quattuor pedes longum, jugum Maiale VIII, jugum axillare XII, & longum jugum XVI; virga ejuſdem longitudinis erit in manu ductoris, altera manu medium jugum attingentis, & quantum utrinque pertinget cum illa virga erit latitudo jugeri, quae tricies multiplicata longitudinem ejus conſtituet. Alii dicunt quod jugerum menſurabitur virga cujus longitudo aequalis erit ſtaturae viri celſiſſimi in *tota* villa, manu in coelum protenſa; & tunc eodem modo procedetur quo prius.

4 Ubi non ſunt domicilia, frater natu minimus dividet totam hereditatem, & natu maximus eliget, & ita *procedetur* a ſeniore ad *proximum* ſeniorem dum ad minimum ventum ſit. Si domicilia fuerint, frater minimo proximus dividet portiones (cum ad iſtum [a] jus partiendi pertineat) & maximus natu ſuam partem eliget. Et hoc modo diviſio totius hereditatis fiet, & electio erit penes natu maximum, & inde gradatim uſque ad minimum; & haec diviſio valebit durante vita fratrum.

Al. Cum fratres hereditatem paternam inter ſe diviſerint, frater natu minimus habebit domicilium principale, cum octo jugeris, & inſtrumento ruſtico, & omnibus aedificiis paternis, & lebete, & ſecuri ad diſſecanda ligna, & cultro; haec enim tria pater

NOTAE.

[a] *jus partiendi*] Wallice, *Dylerbren*, Pertica metatoria. Adi Gloſſar. v. *Dylerbren*.

pater nec donare nec teſtamento legare poteſt ulli niſi filio natu minimo ; & licet oppignerentur, nunquam [b] decident. Et tunc quilibet frater domicilium cum octo jugeris accipiet, & frater natu minimus dividet, & ſeniores gradatim deſcendendo eligent.

5 Fratribus defunctis, nepotes diviſionem iterum inſtituent ſi voluerint, & hoc modo procedent. Heres fratris natu minimi partietur, & heres fratris natu maximi eliget, & ita *procedetur* a majori ad minorem donec ventum fuerit ad minimum; & haec partitio valebit quamdiu iſti vixerint.

6 Si autem abnepotes partitioni factae inter patres ſuos non ſteterint, illi quoque partitionem inſtituent ut nepotes antea fecerunt; & poſt hanc partitionem factam nec partitio nec permutatio ulla permittetur. De [c] fundis liberis *procedetur* modo quem deſcripſimus.

7 [d] Terra reditibus annuis *Regi ſolvendis* obnoxia inter fratres non dividetur, ſed Praepoſitus & Cancellarius illam partientur, & omnibus villam incolentibus aequaliter diſtribuent. Quam ob cauſſam vocatur Terra numerata. De hac autem terra nulla pars Regi decidet, ſed quae [e] nullius occupantis eſt, aequaliter a Praepoſito & Cancellario dividetur inter caeteros. Et nemo praedium legitime ſibi aſſignatum relinquet, ſi aliud ejuſdem valoris pro eo commutandum habuerit.

8 Libram vectigalem Villani non ſolvent, eo quod Argentum coenarum ſolvere non tenentur.

9 Ad Canes & Equos regios & Advenas alendos Villani novies *in anno* tenentur, ideoque Domino commeatum non praeſtabunt.

10 Nulla pars terrae quam Villani incolunt, Regi decidet. Nec ulli Villani licet

" *H.* 3.) tir, *Cott.* 4.] a'r gallawr [*al.* a'i
" gallawr, *Cott.* 4. *H.* 3. & *P.*] a'r [*al.*
" a'i, *Cott.* 4. *H.* 3. *P.* & *J.*] fwyall gyn-
" nud, a'r [*al.* a'i, *Cott.* 4. & *H.* 3.] gwlldr;
" can ni eill Tad nac eu rhoddi nac eu
" cymmynnu [*al.* Tad roddi i neb y tri
" hynny, *H.* 3. *P. Cott.* 4. & *J.*] namyn
" i'r Mab jeuaf; a chyd [*al.* chyn, *Cott.*
" 4. *H.* 2. 3. *P.* & *M.*] gwyſdler [wynt,
" *Cott.* 4. *al.* hwynt, *J.* & *M.*] ni ddi-
" gwyddant [*al.* ddigwddant, *W.*] fyth.
" Odd' yna cymmered pob Brawd eiſy-
" ddyn [arbennig, *mendoſe*, *H.* 2.] ac wyth
" erw. Ar mab jeuaf a ran y tir, ac o
" hynaf i hynaf biau ddewis [*al.* o hynaf
" i gilydd dewis hyd at y jeuaf. *Cott.* 4.
" *H.* 3. *P.* & *J.*]" *Cott.* 6.

5 A gwedy bo marw y Brodyr, y Cefnderw a ddyly gyſdadlu o mynnant. Sef fal y dylyant, Etifedd y Brawd jeuaf a ddyly gyſdadlu, ac Etifedd yr hynaf ddewiſaw, ac y felly o hynaf i hynaf hyd ar y jeuaf. A'r gyfran honno a ddyly fod y rhyngddunt hwynteu yn eu hoes.

6 Ac oni bydd da gan y Cyferdderw y gyfran a fu gan eu Tadeu, wynteu a ddylyant gymmeinjaw fal y Cefnderw; a gwedy y rhan honno ni ddyly neb na chymmeinjaw na chyfnewidjaw. Am Dir gwelyawg mal y dywedaſam ni.

7 Tir cyllidus hagen ni ddylyir ei rannu herwydd Brodyr, namyn Maer a Chynghellawr a ddylyant ei rannu, a rhoddi i bawb yn gyſdal a'i gilydd yn y dref. Ac wrth hynny y gelwir yn Dir cyfrif. Ac ni bydd Erw ddiffoddedig yn Nhir cyfrif; namyn o bydd y rhyw Erw honno ynddaw, ei rhannu o'r Maer a'r Cynghellawr yn gyffredin i bawb cyſdal a'i gilydd. Ac ni ddyly neb gychwyn o'i Dyddyn cyfreithjawl o geill [*al.* dichawn, *J.*] gaffael cyhydedd am danaw o Dir arall.

8 " Ni ddylyir talu Twng o Dir cyfrif;
" ſef achaws yw, wrth na ddylyir talu
" Cwynos o honaw." *S.* 3.

9 " Naw cylch Cwn a Meirch a Dof-
" reth a fydd o Dref gyfrif; ac wrth
" hynny ni ddylyir porthi Arglwydd o
" honi.

10 " Ni bydd Erw ddiffoddedig yn y
" Dref gyfrif. Can ni ddyly neb brynu
" Erw

NOTAE.

[b] *decident*] Vide Not. *y* ad §. 45. c. IV. ſupra.

[c] *fundis liberis*] Wallice, *Tir gwelyawg*. Vide Gloſſar. *v. Gwely.*

[d] *Terra reditibus annuis*, &c. *obnoxia*] Wallice, *Tir cyllidus*, quae & *Tir cyfrif*, Terra numerata, i. e. aequaliter diviſa inter Villanos regios. Vide c. XIX. §. 12. c. XX. c. XXI. c. XXIII. §. 3. &. c. XXV. infra. Adi etiam Gloſſar. v. *Cyfrif* & *Cyllid.*

[e] *nullius occupantis*] Wallice, *Erw ddiffoddedig*, Terra extincta, quam nemo jure hereditario vendicare poteſt, & ideo Regi decidit. Vide *Diffoddedig* in Gloſſario.

" Erw eu gilydd gan neb o Dref gyfrif,
" can ni bydd mwy rhan yr un no'i gi-
" lydd o'r tir; ac ni bydd diffoddedig
" yntau, canys dylyedawg yw pawb o'r
" Dref arnaw.

11 " Un Mab nid rhaid iddaw aros
" angau ei dad am dref ei dad, mab gwr
" o Dref gyfrif, can nid mwy ei ran ef o
" erw ei dad no'r eithaf o'r Dref. Y mab
" jouaf a ddyly eifoes aros angau ei dad,
" canys yn ei le ydd eifdedd o herwydd
" ei ddylyed." *S.* 4. *alibi.*

12 Ac fal y dywedafam ni uchod am y llall, y felly y dyly Maer y bifwail y wneuthur am Dir y Faerdref, gan adael pawb yn ei Dyddyn herwydd y gallo o-rau.

13 Ni ddyly un Tir fod yn ddifrenin. O bydd Abattir efe, o byddant Lleygjon, Dirwy, a Chamlwrw, ac Amobr, a Lladrad, a Lluydd, efe a'i dyly. O bydd Tir Ysbytty efe, efe a ddyly Ledrad ac Ymladd; ac wrth hynny nid oes un Tir hebddaw.

bit alterius partem emere, fingulorum enim partes aequales erunt; nec Regi *ulla pars* decidet eo quod aequaliter inter omnes Villanos dividenda fit.

11 Villanorum filii in fundos paternos non fuccedent, communes enim erunt illis cum caeteris Villanis. Filius tamen natu minimus cujuflibet eorum patre mortuo domicilium ejus jure hereditario habebit.

12 Eodem modo Villicus Regius procedet in terris dominici dividendis, unumquemque in fuo praedio relinquendo quoad optime poterit.

13 Nulla terra a folutionibus Regi *pendendis* erit immunis. Terra Monaftica a Laicis poffeffa, Multis publicis & privatis, Maritagiis, Multis pro latrociniis & Servitiis militaribus erit obnoxia. Terra Hofpitio conceffa ad Latrocinia & Caedes compenfandas tenebitur, ut ita terra nulla fuerit ex omni parte immunis.

PEN. XIII.

Am Dda Esgob.

PAN fo marw yr Efgob, y Brenin a ddyly ei dda oll (canys Diffaith Brenin yw pob Da heb berchennawg iddaw) eithr Gwifgoedd yr Eglwys, a'i Thlyfeu, ac a berthyno attai.

CAP. XIII.

De Bonis Epifcopi.

BONA mortui Epifcopi omnia Regi addicentur (omnia enim bona quae nullius funt poffidentis [a] defertum Regis reputantur) exceptis Veftimentis & Jocalibus, caeterifque ad Eccleflam pertinentibus.

NOTAE.

[u] *defertum Regis*] Adi Gloffar. v. *Diffaith Brenin.*

PEN. XIV.

" *Am Ddadl Dadannudd.* J. & Cott. 4.

TRI rhyw Ddadannudd [tir, *Cott.* 6.] y fydd; [a'r Dadanhuddjeu hynny fef ynt, *J.*] Dadannudd Ar ac Aredig, a Dadannudd Carr, a Dadannudd Bwrn a Baich.

2 A'r Dadanhuddjeu hynny nid jawn [*al.* ni ddylyir, *J.*] eu dadanhuddaw namyn i Fab yn lle [bo, *J.*] ei Dad cyn no hynny [*al.* gynt, neu y lle rhyfai ei hun

CAP. XIV.

De Actione Dadannudd *dicta.*

ACTIO [a] Dadannudd dicta tribus nititur argumentis; Aratione nempe, vel Carro, vel Onere.

2 Hae actiones tantum competunt filio cujus pater fundum *de quo lis eft* immediate poffidebat, vel illi qui ipfe ibi olim fuerat; in hifce enim cafibus [b] Actione cogna-

NOTAE.

[a] Adi Gloffar. v. *Dadannudd.*

[b] *Actione cognationis*] Vide c. XV. infra, & Gloffar. v. *Ach ac Edryd.*

cognationis nomine inſtituta experiri non convenit.

Al. Haec actio nemini competit niſi viro cujus pater poſſederat fundum durante vita ſua & tempore obitus ſui.

3 Sicui poteſtas experiundi *de fundo* conceſſa fuerit actione Dadannudd dicta quae Aratione nititur, is fundum quiete occupabit uſque dum meſſe dorſum acervo [c] obverterit. Meſſe autem peracta reſpondere tenebitur, & V Iduum Nov. proximorum cauſſa judicabitur.

Al. Siquis deſideraverit actionem Dadannudd dictam, quae Aratione nititur, ſibi dari ad experiundum fundum, quem pater ſuus durante vita occupaverat, talis actio cum poſſeſſione fundi illi ſoli dabitur, niſi de corpore patris heres juſtior illo ſit vel ejuſdem cum illo ſtatus, qui fundum occupaverit, vel pari cum illo jure in curia petiverit. Et ibi quiete manebit, nec lege agere pro iſto fundo cogetur antequam peracta meſſe dorſum acervo obverterit, ſi modo frater ſenior vel juſtior *heres* non advenerit. Si juſtior *heres actionem hanc* deſideraverit, ipſi dabitur: Sin pares fuerint, actio conjunctim utrique concedetur.

gynt, *J.*] can ni ddylyir Dadannudd o Ach ac Edryf [*al.* Edryd. *J.*]

Al. " Ni ddyly neb Ddadannudd namyn " o'r tir a ryffo [*al.* a fo, *H.* 2. & *M.*] " yn llaw ei Dad yn ei fyw, a'i farw ar- " naw [*al.* a hyd ei farw. *H.* 2. & *M.*]" *Cott.* 6.

3 Pwybynnag y barner Dadannudd iddaw o Ar ac Aredig, efe a ddyly eiſdedd yno yn y [ddel y Cynhauaf, ac yna hyd pan, *J.*] ymchwelo ei gefn ar y das, a hynny heb atteb [i neb, *J.*] ac yna atteb. A nawfed dydd o'r Calan gauaf hwnnw [*al.* rhag wyneb, *J.*] cyfraith.

Al. " Pwybynnag [*al.* Y neb, *M.*] a " fynno [*al.* ofynno, *Cott.* 4. *M. J.* & " *S.* 2.] Ddadannudd o'r tir a gynhaljaſai " [*al.* gynhalyſai, *J.*] ei Dad hyd farw " trwy [*al.* drwy, *S.* 2.] oreſgyn o Are- " dig, Dadannudd o gwbl a ddyly [ei " *Cott.* 4. *P. J.* & *S.* 2.] gaffael, oni " bydd o Gorph ei Dad etifedd a fo tei- " lyngach [*al.* dylyedogach, *M.*] nog " ef, neu un fraint ag ef yn cynnal y tir " yn ei erbyn, neu yn cydofyn Dadan- " nudd ag ef yn y Llys. Ac yno y trig " [yn (ei, *J.*) orphowys, *Cott.* 4. *al.* yn " orphowyſawl, *M.* & *S.* 2.] heb wrtheb " i neb o'r tir yn y ddel amſer medi, ac " ymchoelud [*al.* ymhoelud, *Cott.* 4.] ei " gefn ar y das, oni ddaw y Brawd hy- " naf a'r teilyngaf [*al.* oni ddaw a fo tei- " lyngach nog ef. *M.*] Or daw a fo tei- " lyngach [nog ef, *Cott.* 4. *P.* & *J.*] efe " [*al.* hwnnw, *M.*] a'i caiff oll. O's ei " gyffelyb a ddaw, ei gyffelyb a gaiff o " ran [*al.* y gyffelyb ran a gaiff. *M.*]" *H.* 3.

Al Sicui poteſtas detur experiundi de fundo actione Dadannudd dicta quae Aratione nititur, *fundum adeat licet*, illumque quiete occupet dum meſſem fecerit; nono autem die *Novembris* cauſſa determinabitur.

Al. " O's Dadannudd Aredig a fernir " [*al.* Y neb y barner Dadannudd Aredig, " *H.* 2.] iddaw, gorphowys yn ddihawl " a gaiff yn y ymhoelo ei gefn ar y das, " ac yn y nawfedydd, barn. *H.* 2.]" *Cott.* 6.

4 Quicunque poteſtatem obtinuerit experiundi de fundo actione Dadannudd dicta quae hoc argumento nititur, nempe quod Carrum & domicilium & focum habuerit ipſe vel pater ante illum in iſta terra, fundum quiete occupabit uſque ad nonum *Septembris* diem, & tunc reſpondebit, & nono die proximo, *Februarii nempe*, cauſſa ejus judicabitur.

4 Pwybynnag y barner Dadannudd iddaw o'i ryfod [*al.* ddyfod, *J.*] a Charr a Chyfannedd ac Aelwyd iddaw ei hun, neu i'w Dad cyn nog ef ar y tir hwnnw, efe a ddyly fod yno yn ddiatteb hyd y nawfed dydd, ac yna rhoddi atteb, ac ym mhen [*al.* ac yn, *J.*] yr ail nawfed dydd, cyfraith.

Al. Sicui poteſtas detur experiundi de fundo actione Dadannudd dicta quae Carro nititur [*al.* eo quod Carrum in fundum attulerit] per quinque dies & quinque noctes [*al.* per novem dies] quiete *fundum* iſtum occupabit, quinto autem [*al.* no-

Al. O's Dadannudd Carr a fernir [*al.* Y " neb y barner Dadanhudd Carr, *H.* 2.] " iddaw [*al.* i ddyn, o ('i, *S.* 2.) ddyfod a " Charr i'r tir, *Cott.* 4. *W.* & *H.* 3.] pum " nieu a phum nos gorphowys yn ddi- " hawl a gaiff [*al.* gorphowys (*al.* gor- " phwys

NOTAE.

[c] *obverterit*] dum meſſis ſit collecta, & ſtruibus vel acervis tota ſuperimpoſita.

" phwys, *P.*) a gaiff yno naw niwarnawd, " *Cott.* 4. *W. H.* 3. & *S.* 2. ac yn y " pummed (*al.* nawfed, *Cott.* 4. *W. H.* 3. " & *S.* 2.) dydd (y dyry, *H.* 3. & *S.* 2. " *al.* dyly, *P.*) atteb, ac yn y (*al.* yn yr " ail, *Cott.* 4. *W. H.* 3. & *S.* 2.) nawfed " dydd, barn. *H.* 2.]" *Cott.* 6.

5 Pwybynnag y barner Dadannudd iddaw o'i ryfod [*al.* ddyfod a'i Fwrn [ac, *J.*] a'i Faich, ai efe, ai ei Dad cyn nog ef, yn cyfanneddu Aelwyd ar y tir, efe a ddyly fod yno deirnos yn ddiatteb a thridieu, ac yna rhoddi atteb, ac ym mhen y nawfed dydd, cyfraith.

Al. " Ac or bernir Dadannudd Baich i " ddyn, tri dieu a thair nos gorphowys " yn ddihawl a gaiff [*al.* O's trwy Dda- " dannudd (y, *Cott.* 4.) gyd a Baich cefn " y doeth i'r tir a gynhelis (*al.* gynhalja- " fai, *S.* 2. *al.* gynhaljawdd, *J.*) ei Dad " gynt hyd (ei, *Cott.* 4. & *P.*) farw, tri " dieu y caiff orphowys (*al.* gorphwys " tri dieu a gaiff, *S.* 2.) *H.* 3. ac yn y " trydydydd (*al.* trydydd dydd, *Cott.* 4. " & *H.* 3.) y dyry atteb (*al.* atteb a ddy- " ry, *P.* i'r neb a'i holo, *S.* 2.) ac yn y " nawfed dydd, barn. *Cott.* 4. & *H.* 2.]" *Cott.* 6.

6 A'r Dadanhuddjeu [*al.* Dadanhuddeu, *Cott.* 2.] hynny [*al.* A'r Dadannudd hwn- " nw, *J.*] ni ddilyir eu barnu [i neb, *Cott.* 2.] oni bydd Rhodd ac Efdyn [*al.* Yfdyn, *J.*] i gan [yr, *J.*] Arglwydd iddaw gynt ar y tir.

7 " Pa ddyw [*al.* Py ddiw (*al.* du, *W.*) " *H.* 2. *S.* 2. & *M. al.* Pwy, *Cott.* 4. *P.* " & *J.*] bynnag y barner Dadannudd [i- " ddaw, *Cott.* 4. & *J.*] ni ddichawn neb " o gyfraith ei wrthladd o honaw, onid " [*al.* neb ei fwrw o'i Ddadannudd namyn, " *H.* 2.] Etifedd priodawr [*al.* priodawl, " *J.*] ar Ddadannudd [fydd, *S.* 2.] herwydd " ei oed, fef yw hwnnw [*al.* nid amgen, " *S.* 2.] yr hynaf; can ni ddichawn yr " ail Ddadannudd wrthladd y cyntaf, ac ni " ddichawn un Amhriodawr [*al.* Amhrio- " dawl, *J.*] wrthladd Amhriodawr [*al.* " Amhriodawl, *J.*] arall [*al.* ac ni wrth- " ladd Amhriawdr Amhriawdr arall o'i " Ddadannudd. *H.* 2.] Ac or bydd amry- " fon rhwng dau Etifedd [priodawr, *M.* & " *S.* 2.] cydrychjawl [*al.* gyfreithawl " *Cott.* 4. & *J. al.* rhwng Etifeddjon prio- " dawr am Ddadannudd, *H.* 2.] ni ddi- " chawn un wrthladd ei gilydd o gyfraith.

8 " O'r ddau Etifedd gyfreithawl [*al.* " cyfreithawl gyndrychawl (*al.* cydrych- " awl, *Cott.* 4.) *J.*] un a fydd priodawr " [*al.* priodawl, *J.*] ar Ddadanhudd [o, " *Cott.* 4. & *J.*] gwbl, a'r llall [*al.* ac a- " rall, *Cott.* 3.] a fydd amhriodawr [*al.* " amhriodawl. *J.*] Yr un hagen a fydd no] die reſpondebit, & nono poſt die lis dirimetur.

5 Sicui poteſtas detur experiundi de fundo actione Dadannudd dicta eo quod ipſe vel pater ejus ante eum Onus ibi habuerit & focum poſſederit in terra iſta, per tres dies & tres noctes quiete ibi manebit, tunc vero reſpondere tenebitur, & nono poſt die cauſſa determinabitur.

Al. Sed ſicui poteſtas detur actione Dadannudd dicta quae onere nititur experiundi de fundo quem pater ejus ad mortem poſſederit, triduo ſine moleſtia manebit, tertio autem die petenti reſpondebit, & nono die ſententia feretur.

6 Hujuſmodi autem Actiones nemini competunt niſi cui poſſeſſio feudi de quo quaeſtio eſt, antea a Domino ſollemniter fuerit tradita.

7 Quicunque poteſtatem hiſce actionibus ad experiundum fundum obtinuerit, nemo illum jure inde dejiciet, niſi is qui aetatis praerogativa, natu nempe maximus, proprietatem habet. Minor enim *frater fratrem* natu majorem dejicere non poteſt, nec non proprietarius alium non proprietarium dejiciet. Et ſi lis oriatur inter duos heredes proprietarios praeſentes [*al.* legitimos,] quibus hae actiones aeque competunt, unus eorum alterum jure non dejiciet.

8 E duobus heredibus legitimis praeſentibus unus proprietarius feudi integri, & alter non proprietarius cenſebitur. Nemo enim fratrum cenſendus eſt proprietarius feudi integri praeter natu maximum.

9 Aetatis

9 Aetatis praerogativa fratris natu maximi juniores fratres facit non proprietarios, & ipſum facit proprietarium feudi de quo lis eſt, ex integro. Et ſi juniorum aliqui feudum praeoccupaverint, frater iſte natu maximus quandocunque venerit illos dejiciet, & feudo integro fruetur.

Al. Praerogativa fratris natu maximi eſt feudum integrum obtinere pro *ſe* & fratribus ſuis; & quamvis *juniores* feudum petiverint antequam ille advenerit, ex integro tamen non obtinebunt: Et ſi obtinuerint, ille eos inde dejiciet ſi voluerit.

10 Si conjunctim *feudum* petiverint, conjunctim obtinebunt ut ſupra diximus. Frater natu maximus jus habet primarium ejuſmodi Actionem intentandi, frater autem minimus jus ſecundarium; ideoque dicitur, Secundus Actor primum non dejiciet. Omnes fratres natu minores ſunt non proprietarii, ideoque ad recuperandum feudum ex integro non ſunt idonei, quamvis unicuique eorum pars ſua competat. Et ideo dicitur, Non proprietarius non proprietarium non dejiciet.

11 Quattuor ſunt homines quibus jus competit fundum per Actionem Dadannudd dictam recuperandi utpote ab eo prognati qui iſtum fundum moriens poſſederat, Filius nempe, & Nepos, & Pronepos, & ex coheredibus Heres primarius.

12 Quattuor hominibus dabitur Inveſtitura. Primus eſt, *duorum* coheredum alter; cui poſt hereditatem inter illos diviſam, altero ſine *legitimo* herede defuncto, ſuperſtiti inveſtitura iſtius fundi tradetur. Secundus eſt, plurium coheredum ultimus; illi inveſtitura portionis *terrae* ſibi debitae [d] tradetur antequam quod reliquum eſt *inter caeteros* diviſum fuerit. Tertius eſt, is qui feudum novis acquiſitionibus [e] adauxe-

" priodawr [*al.* priodawl, *J.*] ar Ddadan-
" nudd cwbl [a'r llall ni bydd, *S.* 2.] can
" nid priawd Dadannudd i neb namyn i'r
" Brawd hynaf o'r Brodyr oll.

9 " Braint oed y Brawd hynaf a wna
" y Brodyr jeuaf yn amhriodoljon [*al.*
" amhriodorjon, *J. W.* & *S.* 2. *al.* am-
" hriodawr, *Cott.* 4.] ac a'i gwna yntau
" yn un priodawr [*al.* priodawl, *J.*] ar
" Ddadannud o gwbl. Or daw y rhai
" jeuaf cyn nog ef [*al.* no'r hynaf, *S.* 2.]
" i gaffel [y, *Cott.* 4.] Dadannudd [o
" gwbl, *W.*] py [*al.* pa, *J.*] bryd byn-
" nag y del yntau [*al.* yr hynaf, *S.* 2.]
" efe a'i gwrthladd [wy, *J.*] oll, ac [yn-
" tau, *S.* 2.] a gaiff Ddadannudd o gwbl."
H. 3. & *P.*

Al. " Braint y Brawd hynaf yw
" cym'ryd Dadannudd cwbl dros ei Fro-
" dyr; a chyd delont wy i'w ofyn o'i
" flaen ef, ni chaffant wy Ddadannudd o
" gwbl: Ac o's cymmerant [wy, *M.*] efe
" a'i gwrthladd o honaw o's myn." *H.* 2.

10 " O's ynghyd y gofynnant, ynghyd
" y caffant, mal y dywelpwyd [*al.* fal y
" dywetpwyd, *Cott.* 4. & *J.*] fry. Y
" Brawd hynaf hefyd y ſydd fab cyſſefin-
" hawl, a'r jeuaf y ſydd ail ei hawl; ac
" wrth hynny y dywedir, Ni eill yr ail
" Ddadannudd wrthladd [*al.* Ni wrthladd
" yr ail Ddadannudd, *S.* 2.] y cyntaf. Yr
" holl Frodyr [*al.* Frodorjon, *Cott.* 4. &
" *J.*] jeuaf amhriodorjon [*al.* amhriodol-
" jon, *J.*] ynt ar gaffel Dadannudd cwbl,
" cyd caffo pob un ei ran. Ac wrth
" hynny y dywedir, Ni wrthladd amhrio-
" dawr amhriodawr [*al.* amhriodawl am-
" hriodawl, *J. al.* amhriawdr amhriawdr,
" *S.* 2.] arall." *H.* 3. & *P.*

11 " Pedwar dyn a ddyly Ddadannudd
" o gorph y neb a fu farw yn berchen ei
" dir; Mab, ac Wyr, a Gorwyr, ac Eti-
" fedd cyſſefinhawl o'r lliaws etifeddjon.

12 " Pedwar dyn a gaiff Eſdyn. Un yw,
" Cydetifedd; gwedy rhanno Brodyr dref
" eu tad rhyngtunt, a diffoddi y llaill ran
" heb etifedd o'i gorph, y byw a gaiff
" Eſdyn o'r tir hwnnw. Ail yw, Eilhawl
" o'r lliaws etifeddjon, cyn rhannu y caiff
" Yſdyn o'i lath ddlyed. Trydydd yw,
" dyn a ddyly Yſdyn o dir cynnydd a
" ennillo trwyddaw ei hun. Pedw'rydd
" yw, Yſdyn Gwarcheidwadaeth. A llyna
" y gwa-

NOTAE.

[d] Vide Cap. XII. §. 4. *al.* ſupra.

[e] *adauxerit*] Acquiſitiones quae ad vetus feudum non pertinebant, ſed propria coloni induſtria acquirebantur, nova Inveſtitura illi tradebantur. Hae Acquiſitiones aut multum fallor, factae erant in agris incultis, quas diligenti cultura ſuis ſumtibus feudatarius hic de ſterilibus fertiles effecit. Hos itaque agros colonis utendos fruendos, & heredibus ſuis tradidit. Tales Inveſtiturae in Lege feudali vocabantur Emphyteuſes.

" y gwahan y ſydd rhwng Dadannudd ac " Yſdyn." *S.* 2.

rit. Quartus eſt, qui Inveſtituram habet [f] fideicommiſſariam. Et hiſce modis diſtinguitur Succeſſio ab Inveſtitura.

NOTAE.

[f] *fideicommiſſariam*] is qui praeſtat ſervitia feudi pro alio, & poſſidet feudum pro alio, quod illi tempore praeſtituto reddere tenetur. Vide *Tri rhyw brid y ſydd ar dir.*

PEN. XV.

" *Fal hyn ydd holir Tir a Daear o* " *Ach ac Edryf.*" Cott. 2.

" PWYBYNNAG a holo dir o [a] Ach " ac Edryd [*al* Edrif, *H.* 2.] rhaid " yw i Henadurjeid gwlad dyngu ei ach " cyn gwarandaw ei hawl." *Cott.* 6. & *M.*

Al. " Or gofyn dyn dir o [*al.* trwy, *J.*] " Ach ac Edryd, ni ddylyir ei warandaw " hyn y dyngo Henurjeid gwlad ei han- " fod o'r Welygordd a gynhaljo y tir." *P.* & *H.* 3.

Al. Pwybynnag ynteu a fynno holi tir o Ach ac Edryf [*al.* Edryd, *J.*] dangoſed ei Ach hyd y Cyff ydd henyw o hanaw [*al.* honaw, *Cott.* 2. & *J.*] ac od ydyw efe yno [*al.* yno efe, *Cott.* 2.] yn bedwarygwr [*al.* bedwaregwr, *J.*] priodawr yw; canys yn bedwarygwr [*al* bedwaregwr, *J.*] ydd a dyn yn briodawr: Ac nid y felly y diſgyn dyn o['i, *Cott.* 2.] briodolder yn y fo [yn, *Cott.* 2.] Alldud. Canys Cyfraith a ddywaid o derfydd i ddyn fod yng ngwlad arall, ai o achaws dyol [*al.* deol, *J.*] ai o [c] achaws galanas, ai o angheneu eraill, mal na allo [d] efe gaffael ei wlad yn brydferth, y Gyfraith a ddywaid na ddiffydd [*al.* ddiffyg, *J.*] ei briodolder ef hyd y nawfed dyn [*al. mendoſe*, nawfedydd, *Cott.* 2.] pa amſer bynnag y del i'w ofyn. Ac oni bydd eraill yn briodorjon yn ei erbyn yn eiſdedd ar y tir [*al.* eraill ar y tir gwedi eu heſgynnu yn briodorjon, *Cott.* 2.] dylyu gwbl [e] o hanaw o'r a edewis: Ac o [*al.* or, *J.*] bydd eraill yn briodorjon yn ei erbyn, dylyu Cyfraith cyhydedd y rhyngthunt, a chyfran, can ni ddyly priodawr ragor [*al.* gychwyn, *Cott.* 2.] rhag [*al.* ar, *J.*] eu gilydd.

2 O's y nawfed dyn a ddaw i ofyn tir,

CAP. XV.

De Actione Ach ac Edryſ dicta.

QUICUNQUE fundum experiri velit Actione quam [a] Ach ac Edryd vocant, neceſſe eſt ut Seniorum patriae juramento ſtipitem unde ortus fuerit comprobet antequam cauſſa ejus audiatur.

Al. Siquis poteſtatem experiundi fundum actione Ach ac Edryd dicta ſibi concedi petierit, non audietur uſque dum Seniores patriae juramento ſuo comprobaverint eum a ſtipite qui fundum iſtum prius poſſederat, eſſe oriundum.

Al. Quicunque fundum experiri velit Actione Ach ac Edryd dicta, ad Stipitem ex quo ſit oriundus originem ſuam referat, & ſi ipſe [b] quartus poſſeſſor fuerit, proprietarius cenſebitur, quartus enim poſſeſſor proprietarius evadit: Atque hac ratione nemo a ſua proprietate decidet ita ut fiat advena. Lege enim ſtatutum eſt quod ſiquis manſerit in regione extera vel ob exſilium, vel ob caedem, vel quamcunque aliam ob cauſſam, ob quam patriam decenter repetere non poſſit, proprietas ejus non exſtinguetur uſque ad nonam generationem quandocunque vendicata fuerit. Et ſi non fuerint alii poſſeſſores terrae inſidentes qui proprietarii evaſerint, totum quod reliquerit, *cum redierit* recuperabit: Sed ſi proprietarii fuerint, fundus inter illos aequaliter dividetur, cum unus proprietarius alteri non ſit praeferendus.

2 Si [f] octavus heres fundum petiverit, proprie-

NOTAE.

[a] *Ach ac Edryd*] Adi Gloſſar. v. *Ach ac Edryd.*

[b] *quartus poſſeſſor*] quartus ex iſta gente oriundus iſtius fundi poſſeſſor.

[c] *achaws*, deeſt in Cott. 2.

[d] *eſe*, deeſt in Cott. 2.

[e] *o hanaw*, deſunt in Cott. 2.

[f] *octavus heres*] Wallice, *y nawfed dyn*, i. e. nonus homo nempe a Stipite cui olim Inveſtitur iſtius fundi tradebatur. Vide §. 34. c. X. ſupra.

proprietas ejus exſtincta cenſebitur; licebit tamen experiri Actione [g] Diasbad dicta, eo quod ex proprietario non proprietarius evadit. Lex autem talem Actionem permittet, & Actori ſubveniet hoc modo, fundi nempe inter ipſum & ſingulos praeſentes proprietarios qui fundo inſident, aequaliter diviſi partem aequalem cum eorum ſingulis illi aſſignabit. Et haec Actio vocatur, Diasbad uch annwfn. Homini autem extra nonum generationis gradum talis Actio non dabitur nec permittetur. Sed alii affirmant etiam nono homini Actionem iſtam non competere, verum ex proprietario illum non proprietarium evaſiſſe.

3 Tres Actiones quae ſequuntur inſtitui non debent tempore quo forum clauditur; Actio Priodolder [quae & Ach ac Edryd] dicta, Dadannudd, & Actio [i] Ymwrthrin dicta.

4 Siquis fundum experiri voluerit Actione Ach ac Edryd dicta, Actionem intendat oportet nono die Dec. vel nono die Maii, nam ſi *talis* Actio inſtituta fuerit alio tempore, erit inutilis. Qui actionem inſtituerit nono die Decembris, judicium obtinebit ante nonum diem Maii; quod ſi judicium non obtinuerit illo tempore, nono die Maii Actionem iteret ſi lege agere voluerit, & [k] forum poſtea illi apertum erit quandocunque Regi libuerit.

Al. Siquis, *&c. ut ſupra.*

Qui fundum petierit [l] uno horum dierum, judicium exſpectabit ante alterum diem exactum; & ſi iſto die judicium non obtinuerit, litem de novo iterare debet, nec judicium exſpectabit ante alterum diem. Quicunque fundum petierit Actione Ach ac Edryd dicta nono die Decembris vel nono die Maii, nono die Februarii vel nono die Auguſti reſponſionem obtinebit, & proximo nono die judicium. Sed ſi nono die Maii lis intendatur, & judicium procraſtinetur de die in diem ad *nonum diem* Auguſti, forum claudetur contra eum uſque ad [*al.* judicium non obtinebit ante] nonum diem Decembris; iſto enim temdiffoddedig yw ei briodolder, a hwnnw a ddyd Ddiasbad am ei fod yn myned o briodawr yn amhriodawr. Ac yna y gwarandaw y Gyfraith y Ddiasbad honno; ac y rhydd gynnwys iddaw, ſef yw hynny, [h] cyfrifedi a chymmaint a phob un o'r nifer [*al.* ag un o'r cyfrifedi, *Cott.* 2.] a fwynt [*al.* y buant, *J.* ar y tir, *Cott.* 2.] yn eiſdedd yn ei erbyn; a honno a elwir Diasbad uwch annwfn. A chyd dotter y Ddiasbad [honno, *Cott.* 2.] o hynny allan, byth ni warandewir [*al.* ni warandewir fyth. *Cott.* 2. & *J.*] Ac eraill a ddywaid na ddyly y nawfed dyn ddodi y Ddiaſbad honno, namyn ei fyned o briodawr yn amhriodawr.

3 Ni ddylyir gwarandaw yr un o'r tair hawl hyn [*al.* hynny, *Cott.* 2.] yn amſer caeth Cyfraith am Dir a Daear, ſef ynt y rhai hynny, Hawl Priodolder, a Hawl Dadannudd, a Hawl Ymwrthrin.

4 " Y neb a fynno gyffroi hawl am " dir o Ach ac Edfryd [*al.* Edryf, *M.*] " cyffroed yn un or ddau nawfed dydd, " ai nawfed dydd Rhagfyr ai nawfed dydd " Mai, canys cyd cyffroer y rhyw hawl " honno y maes o un o'r [nawfed, *M.*] " dyddjeu hynny, ni thyccja. Y neb a " holo dir yn nawfed dydd Rhagfyr, " brawd a gaiff o honaw cyn nawfed " dydd Mai; ac oni chaiff frawd yna, " holed yn nawfed dydd Mai eilchwyl or " myn erlyn cyfraith, ac odd'yna agored " fydd Cyfraith iddaw pan y mynno y " Brenin." *H.* 2. *& alii.*

Al. " Dau ddydd y ſydd, nid amgen, " nawfed dydd Rhagfyr, a nawfed dydd " Mai, y dylyir dechrau gofyn etifedd- " jaeth o dir trwy ach ynddunt: canys " o's o faes i'r dyddjeu hynny y dechreu- " ir y rhyw ofyn hwnnw, ni weryd. " Pwybynnag a ddechreuo ofyn tir yn " un or dyddjeu hynny, darparedig fydd " iddaw gaffel barn hyd y llall; ac oni's " caiff yn y dydd arall, rhaid fydd iddaw " gyffroi [y, *P.*] ddadl megis o newydd, " a thywyll fydd [*al.* yw, *P.*] ei ddadl " hyd y trydydd [*al.* hyd ym mhen y, " *P.*] nawfedydd. Pwybynnag a dde- " chreuo ofyn etifeddjaeth trwy ach naw- " fed dydd Rhagfyr neu nawfed dydd " Mai, y trydydd nawfedydd [*al.* dydd, " *J.*] y dyly gaffel atteb, ac yn [y, *P.* & " *J.*] nawfedydd o hwnnw y dyly gaffel " barn. Ac o's yn nawfedydd Mai y " dechrau [*al.* dechreuir, *P.* holi, *M.*] a'i " ohir

NOTAE.

[g] Adi Gloſſar. v. *Diasbad.*

[h] *cyfrifedi a*, deſunt in Cott. 2.

[i] Vide *Ymwrthrin* in Gloſſario.

[k] *forum illi apertum erit.*] i. e. cauſſa ejus determinabitur.

[l] *uno horum dierum*] i. e. V Id. Dec. vel VII Id. Maii.

" ohir am farn [o ddydd i ddydd, *M.*]
" hyd Awſd, cauedig fydd cyfraith yn ei
" erbyn hyd [yn, *J.*] nawfed dydd [*al.*
" ni chaiff farn hyd yn nawfedydd o, *M.*]
" Ragfyr, [canys tymmor cauad yw y
" Cynhauaf o achawś dwyn yr yd i mywn.
" *M.*] Ac felly or dechreuir nawfedydd
" Rhagfyr, ac na chaffo farn o fywn [*al.*
" a'i ohir am farn trwy, *M.*] y Gauaf
" [oll, *J.*] cauedig fydd y Gwannwyn yn
" ei erbyn, [canys didertyſg y dylyir are-
" dig a llyfnu yna. *M.*]" *H.* 3.

pore forum clauſum erit ne meſſis impediatur. Similiter quoque ſi nono die Decembris lis intendatur, & amplietur tota Hyeme, Vere forum clauſum erit; tunc enim ſine interpellatione arandum & occandum eſt.

5 " Pwybynnag a holo dir, or dwg ei
" Ach [*al.* Pwybynnag a gwyno gwyn
" drwy Ach ac Edryd am dir a daear, ac
" a ddycco ei Acheu, *S.* 2.] ar gogail fwy
" no thair gwaith, colledig fydd o'i hawl
" [yn dragywyddawl. *S.* 2.]" *H.* 2.

5 Quicunque fundum *Actione Ach ac Edryd dicta* petiverit, & originem ſuam ad *aliquem* [m] *per* foeminam plus ter vicibus retulerit, cauſſa cadet in perpetuum.

NOTAE.

[m] *per foeminam*] Wallice, *ar gogail*, ad colum. Colus inſtrumentum foemineum. Hic mos deſignandi Sexum foemineum per Inſtrumentum, quo ad veſtimenta conficienda illae ſolae utebantur, a Celtis ſive priſcis Gallis videtur promanaſſe; nam Gallis etiamnum eſt in Proverbio, *Une Maiſon eſt tombée en quenoüille*, Domus in colum decidit, & uſurpatur de Gente cujus Stirps maſcula exſtinguitur, & Foeminae in Hereditatem ſuccedunt. Vide c. XIX. §. 1. infra.

PEN. XVI.

" *Ni ddyly Gwraig Dreſtad herwydd " Gwyr Gwynedd.*" Cott. 2.

HERWYDD Gwyr Gwynedd ni ddyly Gwraig gaffael Treſtad, can ni ddyly ddau fraint o un llaw, ſef yw hynny, Treſtad ei Gwr a'r eiddi ei hun. A chan ni ddyly hithau Dreſtad, ni ddylyir ei rhoddi hithau namyn yn y lle y dylyo ei Meibjon hithau [gaffael, *Cott.* 2.] Treſtad.

2 Rhai a ddywaid na ddyly Meibjon un Wraig Dreſtad o fammwys, namyn [Meibjon, *Cott.* 2.] un Wraig, ſef yw honno, Gwraig a roddo ei Thad a'i Brodyr i Alldud

3 Eraill a ddywaid cyd rhoddo ei Chenedl hyhi [*al.* hi, *Cott.* 2.] i Alldud, ac na's rhoddo hynny o ddynjon, na ddyly ei Meibjon hi [*al.* hithau, *Cott.* 2.] Dreſtad.

4 Y Gyfraith eisjoes a ddywaid fod tair Gwragedd [herwydd cyfraith, *J.*] a ddyly eu Meibjon Dreſtad [*al.* eu dylyed, *J.*] o fammwys. 5 Un yw onaddunt [*al.* Un o honunt, *J.*] Gwraig a roddo Cenedl yn gyfreithjawl [*al.* gyfreithawl, *J.*] i

CAP. XVI.

De Succeſſionibus Mulierum apud Venedotos.

APUD Venedotos Conjux non ſuccedet in hereditatem paternam, cum [a] duo ſtatus non debent ineſſe in [b] eadem manu, hereditas nempe viri & ſua. Et cum illi hereditas paterna non debeatur, nuptum dari non debet niſi ubi filii ejus paternam habere poſſint hereditatem.

2 Quidem affirmant liberis nullis hereditatem ex parte matris deberi, liberis mulieris exceptis quam pater & fratres Advenae collocaverint.

3 Quidam hoc ſic reſtringunt, ut ſi a caetera gente mulier nuptum data fuerit, tamen niſi hi conſenſerint, liberis ejus hereditatem maternam non deberi.

4 Lex autem ſtatuit tres eſſe foeminas quarum liberis hereditas materna de jure competit. 5 Prima eſt, matrona legitime per gentiles ſuos nuptum data Advenae. 6 Secunda, puella quam Advena publice rapuerit, ſi ex raptu illo filium genuerit. Et in

NOTAE.

[a] *duo ſtatus*] duo diverſa jura quibus Hereditas vendicari poſſit.

[b] *eadem manu*] perſona.

in hoc caſu lege cautum eſt [c] cum illa capite diminuta non fuerit, iniquum fore filium hereditate materna privari. 7 Tertia eſt, foemina Advenae a gentilibus ſuis in obſidem data: Si illa dum obſes fuerit filium ex Advena pepererit, filio iſti hereditas materna debetur.

8 Liberis autem foeminae quae ſponte ſua Advenae nupſerit, materna hereditas non debetur.

9 Quidam affirmant liberos hiſce matribus prognatos [f] licet heredes ex parte matrum fuerint, tamen non eſſe [g] proprietarios. Lex autem ſtatuit quod nullus proprietarius cedet non proprietario; ſed liberis harum foeminarum cedent etiam proprietarii & in parte & in toto. Et ob iſtam cauſſam tales liberi lege cenſentur eſſe proprietarii.

10 Lex tamen ſtatuit quod fundi quibus Officium vel Dignitas annectitur, ab iſtis non poſſidebuntur uſque ad heredem tertium, cum dignitas proprietarii *veteris* qui fundum iſtum prius poſſederit, potior ſit *ſtatu* hujus adventitii; ſed tertius heres cum fuerit, proprietarius cenſebitur. Sin forte foemina Walla filium ex principi Advena legitime pepererit, in eo caſu Lex illi officium & dignitatem ſuam confeſtim tradendam ſtatuit.

11 Wallo ingenuo Powyſiano hereditas materna non dabitur in Venedotia, nec Venedoto in Powyſia; & in Demetia idem valet.

Alldud 6 [Yr, *Cott.* 2.] ail yw, Gwraig a ddycco Alldud drais i arnai yn honnaid, ac o'r drais honno [*al.* trais hwnnw, *J.*] caffael Mab; y Gyfraith a ddywaid, can ni cholles hi ei braint, na chyll ei Mab hithau ei ddylyed o fammwys. 7 Trydedd yw, Gwraig a roddo [d] ei chenedl yng ngwyſdleyrjaeth [*al.* ngwyſdlorjaeth, *J.*] alldudedd, ac yn y gwyſdleyrjaeth [*al.* gwyſdlorjaeth, *J.*] hwnnw caffael Mab o honai o Alldud, [e] y Mab hwnnw a ddyly [dreſtad o, *Cott.* 2.] fammwys.

8 Nid oes un Wraig ynteu a ymroddo ei hun i Alldud, a ddylyo ei Meibjon fammwys.

9 Rhai a ddywaid am Feibjon y rhyw Wragedd hynny cyd bwynt Dreſtadogjon nad ynt briodorjon. Y Gyfraith [eiſoes, *J.*] a ddywaid na chychwyn priodawr [h] rhag amhriodawr, ac y cychwyn priodawr rhag Meibjon y rhyw Wragedd hynny, ac i ar beth ac i ar gwbl [*al.* ac i ar gwbl ac i ar beth. *Cott.* 2. & *J.*] Ac wrth hynny y gad y Gyfraith y rhai hynny yn briodorjon.

10 A'r [*al.* Y, *Cott.* 2.] Gyfraith eiſjoes a ddywaid o [*al.* or, *J.*] bydd Swydd neu Fraint o'r tir hwnnw, na chaiff efe ddim o hanaw ef [*al.* o honunt, *J.*] hyd y trydygwr [*al.* trydydd gwr, *Cott.* 2.] canys gwell yw braint priodawr a gynwarchatwo [*al.* o'i gynwarchadw ar, *J.*] dir nog yd un newydd ddyfod; ac yn drydygwr o [*al.* yn y trydydd gwr y, *Cott.* 2. & *J.*] bydd hwnnw yn ddigon warchadw [*al.* ddigawn gwarchadw, *J.*] oni bydd hyn a ddamweinja, caffael o Gymräes Fab o Bennaeth Alldud yn gyfreithjawl, ac i hwnnw y gad y Gyfraith ei Swydd a'i Fraint yn ddiannod.

11 Canhwynawl o Bowys [*al.* Ddeheubarth, *J.*] ni ddyly fammwys yng Ngwynedd, nac o Wynedd ym Mhowys [*al.* yn Neheubarth, *J.*] ac y felly yn Neheubarth [*al.* ym Mhowys. *J.*]

NOTAE.

[c] *cum illa capite diminuta non fuerit*] Wallice, *can ni cholles hi ei braint*, quoniam privilegium ſuum non amiſerit.

[d] *ei*, deeſt in Cott. 2. & J.

[e] *y Mab*, deſunt in Cott. 2.

[f] *licet heredes ex parte matrum fuerint*] Wallice, *cyd bwynt Dreſtadogjon*, i. e. licet in fundos matrum ſuorum paternos ſuccedendi jus habuerint. Vide *Treſtadawg* in Gloſſario.

[g] *proprietarios*] Vide cap. XV. §. 1. ſupra.

[h] *rhag amhriodawr, ac y cychwyn priodawr*, deſunt in Cott. 2.

PEN. XVII.

Ychwaneg am Dir a Daear, a phetheu eraill.

NI ddyly y Tad [ddifwynaw na, *J.*] defnyddjaw dylyed ei Fab am [*al.* ar, *J.*] Dir a Daear, namyn yn ei oes ei hun, nog a [eill neu na, *Cott.* 2. *al.* mwy nog y, *J.*] dyly y Mab dreisjo [*al.* dreiſjaw, *J.*] ei Dad yn ei oes [yntau, *J.*] am [ei, *Cott.* 2.] Dir [a Daear, *J.*] y felly ni [*al.* na, *Cott.* 2.] ddyly y Tad dreisjo [*al.* dreisjaw y Mab [a] am Dir, a chyd a's treiſjo ete, y Mab a'i dwg drachefn [*al.* tra ei gefn, di- *J.*] eithr un peth, yn y [lle y, *J.*] bo cyfundeb [*al.* dyundeb, *J.*] Tad, a Brodyr, a Chefndyrw, a Chyfyrddyrw, ac Arglwydd am dalu Tir yn Waettir, a hwnnw ni eill y Mab ei ddwyn drachefn [*al.* ofyn tra ei gefn, *J.*] canys i'r Mab y prynnwd heddwch o hwnnw megis i'r Tad; canys hynny o ddynjon yw y graddeu ni ellir defnyddjaw tir heb eu cyngor. A chan ni bo Tir i'r rhyw ddyn hwnnw, ni bydd Alldud eisjoes, namyn Bonheddig canhwynawl.

2 [Bonheddig canhwynawl. *Cott.* 2.] Bonheddig [canhwynawl, *Cott.* 2.] yw dyn a fo ei gyflawn fonedd yng Nghymru ac o Fam ac o Dad.

Al. "Bonheddig canhwynawl fydd Cym-
" ro fam dad heb Gaeth, heb Alldud, heb
" ledach ynddaw." *Dav.* in *Cynhwynol.*

3 Cyfraith Eglwys a ddywaid na ddyly un Mab Dreftad namyn y Mab hynaf [c] i'r Tad o'r Wraig briod. Cyfraith Hywel [hagen, *Cott.* 2.] a'i barn i'r Mab jeuaf megis i'r hynaf, ac a farn na ddotter pechawd y Tad na'i anghyfraith yn erbyn y Mab am Dref ei Dad.

4 Nid dilys i ddyn ei ddyfodjad i Dir; namyn trwy frawd y Gyfraith, neu o Efdyn Arglwydd.

5 Rhai a ddywaid o [*al.* or, *J.*] lleddir dyn am Dir, ddylyu [y Tir, *Cott.* 2.] hwnnw i'w Etifydd [e] yntau yn Waettir iddunt

CAP. XVII.

Plura de Hereditatibus & aliis rebus.

PATER filium hereditate ſibi jure debita exuere non poteſt, niſi durante vita ſua, ut neque filius patrem patrimonio ſuo quamdiu vixerit ſpoliabit; & ſi pater filium terra ſpoliaverit, filius quod ſuum eſt recuperabit, niſi pater & fratres, & conſobrini, & conſobrinorum filii, & Dominus conſenſerint praedium aliquod dare [b] pro pretio ſanguinis; & in eo caſu filius illud recuperare non poteſt, cum filio aeque ac patri hoc pretio pax redemta fuerit. Et iſti ſunt homines quorum conſenſus neceſſario requiritur ad terram alienandam. Et licet filius talis patrimonium amiſerit, tamen pro Advena non cenſebitur, ſed pro ingenuo Wallo.

2 Ingenuus Wallus eſt vir qui patrem Wallum & matrem Wallam ciere poteſt.

Al. Ingenuus erit patre & matre ingenuis prognatus, nec captivo nec Advena ortus, & ſine nota infamiae in gente ſua.

3 Lex Eccleſiaſtica ſtatuit neminem patri ſuccedere debere praeter filium natu maximum de uxore ſua legitima procreatum. Per Leges autem Hoëli filio natu minimo pariter ac maximo hereditas adjudicatur, & per eaſdem decernitur quod nec peccatum nec crimen patris [d] nocebit liberis quominus ad patris hereditatem admittantur.

4 Poſſeſſio fundi nulla erit firma, niſi quae Legis ſententia adjudicata, vel a Domino tradita fuerit.

5 Quidam dicunt ſiquis ob fundum occidatur, quod fundus iſte *de quo lis eſt* heredibus occiſi deinde in aeternum cedet tanquam

NOTAE.

[a] *am dir*, deſunt in Cott. 2. & J.

[b] *pro pretio ſanguinis*] Adi Gloſſar. v. *Gwaettir*.

[c] *i'r Tad*, deſunt in Cott. 2.

[d] *nocebit liberis*] In hoc Paragrapho manifeſto liquet quod Gavelkinda (ut vocatur) Cantianorum obtinebat apud Britannos veteres vel ſaltem apud Wallos qui haſce Leges condiderunt, ut abunde probat Silas Taylorus in Diatriba ſua contra Gul. Somnerum Virum in Antiquitatibus patriis verſatiſſimum, qui hunc morem patrimonia inter omnes filios aequaliter dividendi Britannis abjudicabat. Et ut hoc obiter adnotem, licet haec vox in hiſce Legibus nunquam reperiatur, eſt pura puta Britannica. *Gafael Cenedl* videtur fuiſſe Fundus gentilis ſeu hereditarius, quod inter gentiles certa & rata portione dividebatur. Wallicum *Cenedl*, Gens, contrahebatur in A S. Cenð ſeu Cynð, quod idem valet. Vide Gloſſar. v. *Gafael*.

[e] *yntau*, deeſt in Cott. 2. & J.

tanquam pretium ſanguinis. Lex autem dicit nullum eſſe pretium ſanguinis niſi quod legitime ſolvitur, cum Homicida nihil habuerit quod denarium haſtae exigendo neque ullo alio modo ſolvat: & ſtatuit nullum Homicidam capite plectendum eſſe niſi qui pretium ſanguinis totum non ſolverit. Terra autem illa inter heredes hominis occiſi dividetur prout dividi debet multa pro caede debita.

Al. Terra ob quam unus ſive plures occiſi fuerint facto non denegato, lege appellatur Terra ſanguinea, & liberis eorum qui occiſi ſunt dabitur.

6 Siquis alteri per annum & diem fundo ſuo uti frui permiſerit ſine turba & ſine noxa, & praeſens fuerit, Lex dicit illum uſufructuarium de terra illa reſpondere deinceps non teneri. Lis enim mortua eſt, utpote intra annum & *diem* non conteſtata. Turba autem & noxa dicuntur incendere domos & aratra frangere.

Al. Siquis tenuerit fundum per annum & diem, & omnia ſervitia tam militaria quam civilia ob iſtum fundum debita praeſtiterit, & alius Proprietarius venerit petitum partem iſtius fundi, *Proprietarius* iſte [g] Poſſeſſori mercedem pro terra cuſtodita pendet.

7 Qui fundum tenuerit per tres aetates hominum, praeſentibus Proprietariis, Patre nempe, Avo & Proavo, ſine lite vel incepta vel iterata, ſine incendio domus, & ſine fractione aratri, impoſterum pro illo reſpondere non tenebitur, cum forum inter illos [h] claudatur.

Al. Siquis quiete tenuerit fundum ſibi indebitum in eadem Commota vel Cantreda cum iis quibus jure debetur, per tres aetates Parentum ex utraque parte abſque lite in curia intentata, abſque incendio domorum vel fractione aratri *prioris occupantis* [i] ob defectum Legis, ille iſtis reſpondere non tenebitur poſt tres aetates

gwedy hynny [fyth. *Cott.* 2.] Y Gyfraith a ddywaid nad Gwaettir yr un namyn [yr hwn, *Cott.* 2. & *J.*] a daler [*al.* dalo y Llofrudd, *Cott.* 2.] yn gyfreithjawl gwedy na bo dim ar helw y Llofrudd, a dalo nac o Geinjawg baladr, nac o ddim arall; ac a farn na ddylyir lladd un dyn [*al.* neb, *J.*] namyn y Llofrudd ni wnel y cwbl [o'r Alanas. *J.*] A'r Tir hwnnw a ddylyir ei rannu y rhyngthunt mal y dylyir [*al.* dylyid, *Cott.* 2. & *J.*] rhannu yr Alanas.

Al. " Tir y llader celain am danaw neu " fwy heb negyddjaeth, o gyfraith hwnnw " a elwir yn Waettir, a Phlant y neb a la- " dder bieufydd y Tir hwnnw." *S.* 2.

6 Pwybynnag a ddioddefo [*al.* oddefo, *J.*] fwynhau ei Dir un dydd a blwyddyn heb dwrf heb einiwed [*al.* eniwed, *J.*] ac yn gywlad ag ef ac [*al.* yn, *Cott.* 2.] eiſdedd arnaw, y Gyfraith a ddywaid na ddyly hwnnw atteb o'r Tir [hwnnw, *Cott.* 2.] gwedy hynny, namyn ei bod yn wywedig hi [*al.* ddiſwynedig, *J.*] ac yn Hawl drablwyddyn. Sef yw Twrf ac Einiwed [f] [*al.* Eniwed, *J.*] lloſgi tai a thorri ereidr.

Al. " Pwybynnag a gynhalo Dir a " Daear un dydd a blwyddyn, a'i gynnal " o lydd a chymanfa a dadlau, ac o bob " peth a ddel arnaw, a dyfod Dlyedawg " arall i ofyn rhan o honaw, efe a ddyly " dalu i'r Gorcheidwad obr gwarchadw y " tir." *S* 2.

7 " Pwybynnag a gynhaljo Dir dair " oes gwyr yn un wlad a'r [dynjon, cyn " bont, *M.*] Dylyedogjon, oes tad, a hen- " dad, a gorhendad, heb hawl, a heb ar- " hawl, heb loſg ty, heb dorr aradr [*al.* " heb un o dri arlludd tir ganthunt am y " tir, hawl yn nadlau, neu dorr aradr, neu " loſgi ty ar y tir, *Cott.* 5.] ni wrtheb " [*al.* wrthebir, *H.* 2. *M.* & *Cott.* 5.] i- " ddunt fyth o'r [*al.* am y, *M.* & *Cott.* 5.] " Tir hwnnw, can rhygaewys Cyfraith y " rhyddunt." *Cott.* 6.

Al. " Pwybynnag a gynhaljo Dir an- " nylyed iddaw yn un Gymmwd neu yn " un Gantref a'r rhai a'i dylyo trwy dair " oes Rhieni o bob parth yn dangnefeddus " heb gyffroi hawl ym danaw yn [y, *P.*] " llys, heb loſgi tai [*al.* loſg ty, *P.* & *J.*] " heb dorri [*al.* dorr, *P.* & *J.*] aradr o " eiſau Cyfraith, ni ddyly wrtheb y rhai " hynny

NOTAE.

[f] Hic deficit Cott. 2.

[g] *poſſeſſori*] priori occupanti qui iſtum fundum antequam novus iſte vindex advenerat, coluerat, & contra alios intrudentes cuſtodiverat. Vide *Gwarcheidwad* & *Gobr gwarchadw* in Gloſſario.

[h] *claudatur*] i. e. ut cum JCtis Romanis loquar, Uſucapio in legitimam poſſeſſionem vertitur.

[i] *ob defectum Legis*] i. e. cum Lege agere prohibebatur, & nulla alia via niſi hac violenta jus ſuum aſſerere illi licuerit.

" hynny o honaw gwedy y tair oes, ca-
" nys cauedig yw Cyfraith y rhyddunt
" [*al.* rhyngthunt. *J.*]" *H.* 3.

8 " Ni chae Cyfraith rhwng dyn a'i
" dir dylyed yn llai ysbaid no thair oes
" rhieni o bob parth, a hynny yn dang-
" nofeddus. Sef yw tair oes rhieni, naw
" ugaint mlynedd, trugaint mlynedd ym
" mhob oes." *S.* 2.

9 " Ni chae Cyfraith rhwng Brenin a'i
" dir dylyed yn llai ysbaid no chan mly-
" nedd." *H.* 3. *P.* & *J.*

10 " O derfydd i ddyn fynnu gwneu-
" thur twrf ac eniwed am dir a daear i
" arall, gwnaed ar y tir y bai ei hawl ym
" danaw. Ac o's gwna ar dir arall heb
" hawl iddaw, taled a'i gwnel, can ni ddy-
" ly efe ddiffeitho namyn y tir y bo ei
" hawl arno. Sef yw twrf ac eniwed,
" llosgi tai neu dorri erydr. Hynny twrf.
" Eniwed yw cwyn mynych wrth wlad
" ac Arglwydd; cyn ni chaffo jawn ym
" mlwyddyn nac ym mlynyddedd, nid di-
" ffoddedig ei hawl er hyd y bo hebddaw.
" Am hawl ysgrubl ac arjant, a phob da
" arall, ni ddylyir gwneuthur twrf am da-
" naw, namyn ei holi bob blwyddyn: Ac
" o bydd yntau heb holi flwyddyn ar-
" naw, can eu bod yn gywlad, a'r hawl
" i fod yn hawl drablwyddyn, ac yn ddi-
" ffoddedig ynghyfraith." *S.* 2.

11 " Pwybynnag a oddefo roddi tref ei
" Dad yn ei wydd i arall heb ludd a heb
" wahardd, ni's caiff tra fo byw." *H.* 2.
& *M.*

Al. " Y neb a oddefo roddi tref ei Dad
" [neu ei Fam, *J.*] i arall yn ei wydd yn
" dangnefeddus heb wahardd heb erbyn
" ddywedud, cyd a's gofynno ni werende-
" wir yn ei oes o gyfraith. Ei Etifeddjon
" hagen a'i caiff o's gofynnant yn gyf-
" reithawl." *H.* 3. & *P.*

12 Pwybynnag bieuffo Dir yng nglan traeth, efe bieufydd gyfled a'r Tir o'r traeth, a gwnaed gored arnaw o's myn. Eithr o bwrw y mor beth i'r tir, neu i'r traeth, y Brenin bieufydd hwnnw; canys Pynfarch y Brenin yw y Mor.

13 " Or tyrr llong ar dir Teyrn, y Teyrn biau." *Cott.* 6.

Al. " Bethbynnag a fyro morgymlawdd
" i'r tir, megis torri llong, y Brenin bieu-
" fydd." *H.* 3. & *P.*

14 " Ac or tyrr llong ar dir Esgob, dau
" hanner fydd [yr ennill, *J.*] rhwng y
" Brenin [*al.* Teyrn, *M.*] a'r Esgob."
Cott. 6.

exactas cum forum inter illos clausum fuerit.

8 Praescribitur per legem nemini contra fundum suum intra tres aetates parentum ex utraque parte, & possessio debet esse quieta. Tres aetates parentum constituunt CLXXX annos, LX nempe annos unicuique aetati.

9 Non praescribitur Regi contra fundum suum minori spatio quam C annorum.

10 Siquis turbam vel noxam ob fundum alteri inferre voluerit, faciat oportet super terram quam vendicaverit. Quod si intulerit super alienam terram quam non vendicaverit, compensabit pro damno, cum non debuerit spoliare terram de qua non disputatur. Turba & noxa est incendium domorum & fractio aratrorum. Haec est turba. Noxa est Actio intentata & saepius iterata coram patria & Domino. Quamvis *Actor* experiundi potestatem non habuerit intra annum unum vel plures, lis ejus non exstinguetur licet quam diutissime non sit contestata. Pro jumentis, vel pecunia, vel aliis *mobilibus injuria detentis* turba excitari non debet, sed actio quotannis iteranda est; sed si per annum integrum actio non intendatur, Actore & Reo praesentibus, actio illa mortua erit, utpote intra annum non instituta.

11 Quicunque fundum paternum patiatur se praesente alteri concedi sine ullo impedimento, nunquam postea recuperabit.

Al. Qui se praesente fundum paternum vel fundum maternum alteri tradi siverit quiete & sine interdicto vel contradictione, legitime non audietur quamdiu vixerit, etiamsi repetiverit. Heredes autem sui legitime recuperare possunt si lege petierint.

12 Qui terram littori adjacentem possederit, jus habet in illud quousque terra sua extenderit, & cataractam inibi *ad pisces capiendas* exstruat si libuerit. Sed si a mari quidpiam super terram *istam* vel littus sit projectum, id *omne* Regis erit, quoniam inter [k] equos sagmarios Regis mare censetur.

13 Bona naufraga quae ad littus Regis pervenerint, Regis sunt.

Al. Quodcunque aestu maris projectum fuerit ad littus, utputa naufragorum bona, ad Regem pertinet.

14 Si quando naufragio navis expulsa fuerit ad terram Episcopi, navigantium bona inter Regem & Episcopum bifariam dividentur.

Al. Si

NOTAE.

[k] *equos sagmarios*] Vide *Pynfarch Brenin* in Glossario.

Al. Si mare projecerit navim vel aliud quodlibet ad terram Epiſcopi vel Abbatis, vel alterius Nobilis qui terram iſtam poſſederit, ad Dominum regionis pars dimidia pertinet.

15 [l] Terrae Coflan *dictae* dividi non debent per praedia, ſed per [m] hortos. Et ſi aedificia ibi fuerint, filio natu minimo non plus aſſignabitur quam maximo, ſed diviſio fiet per [n] cubicula.

16 Hortos nemo ultra annum ſtercorationis nomine [o] detinebit *invito proprietario*, quoniam quolibet anno ſtercorari debent.

17 Arvum quod ex nemore *jam primum* fit, per biennium arabitur.

18 *Arvum quod* Braenteilwyr *vocant*, ſimiliter.

Al. Braendail per quadriennium *arabitur*. Braendail eſt quo pecora caulis non incluſa ſolent requieſcere.

19 Arvum quod ex ſylva caedua fit, eodem modo *excoletur*.

Al. Arvum ex ſylva factum, ubi jumenta & greges ſtabulabantur, per quinquennium arabitur.

20 Arvum ubi jumenta & greges ſtabulabantur, quod ex ſylva non fiebat, per triennium arabitur.

21 Arvum fimo per carros invecto ſtercoratum per quadriennium arabitur.

22 Arvum quod ex ſylva caedua fit, ſimiliter [*al.* per quinquennium arabitur.]

23 *Arvum quod* Branardail *vocant*, per quadriennium etiam *arabitur*.

§. 17, & ſeqq. aliter.

24 Qui arvum ex ſylva *caedua* fecerit cum licentia proprietarii, per quinque annos illud libere poſſidebit; ſexto vero *anno* liberum cedet Proprietario. 25 Qui arvum alienum cum licentia proprietarii ſtercoraverit, per triennium illo fruetur; quarto autem *anno* liberum cedet proprie-

Al. " O derfydd i'r mor fwrw llong neu " dda arall i dir yr Eſgob, neu 'r Abad, " neu py Bennaeth bynnag bieuffo y tir, " yr Arglwydd bieuffo y wlad biau y " naill hanner." *S.* 2.

15 Tir Coflan [*al.* Corphlan, *S.* 2.] ni ddylyir ei rannu herwydd tyddynneu namyn herwydd garddeu. Ac o bydd [*al.* Cyd bo, *S.* 2.] tai arnaw, ni ddyly y Mab jeuaf wynt mwy no'r [Mab, *S.* 2.] hynaf, namyn eu rhannu herwydd yſdefyll.

16 Ni ddyly neb attal Garddeu ganddaw herwydd braint ei dail namyn un flwyddyn, canys bob blwyddyn y dylyir eu teilaw.

17 Brynar [*al.* Braenar, *S.* 2.] dwy flynedd y dylyir ei aredig.

18 Branteilwyr y felly.

Al. " Braendail [*rectius forſan* Braen- " ardail *utrobique*] y gyhyd arall. Sef " yw Braendail, lle y gnottao yſgrubl or- " wedd heb fuarth." *S.* 2.

19 *Al.* Tir gwyddwyr y felly [*al.* Tir gwydd yn y modd hwnnw. *J.*]

Al. " Tir gwydd a fo [*lege* y bo, *vel* " a fo a] buarthdail arnaw, pum mlynedd " y dylir ei aredig." *S.* 2.

20 Buarthdail, tair blynedd ei aredig [*al.* Buarthdail ni bo tir gwydd, tair blynedd y dlyir ei aredig. *S.* 2.]

21 Cardail, pedair blynedd y dylyir ei aredig. *Sic S.* 2.

22 Tir coedwyr y felly. [*al.* Tir a ddigoetter, pum mlynedd y dlyir ei aredig. *S.* 2.]

23 Branardail [*al.* Brynardail, *J.*] pedair blynedd hefyd.

§. 17, & ſeqq. aliter.

24 " Y neb a ddiotto goed gan gannjad " [*al.* gannad, *M.*] i berchennawg y tir, " pum mlynedd y dyly efe [y tir, *M.* & " *Cott.* 5.] yn rhydd, a'r chweched y dy- " ly y [*al.* chweched i'r, *M.*] perchen- " nawg yn rhydd. 25 Y neb a gardeilo " dir [dyn arall, *M.*] gan gannjad [*al.* gan- " nad,

NOTAE.

[l] *Terrae* Coflan *dictae*] Vide Gloſſar. in *Tir Coflan.*

[m] *hortos*] Wallice, *Garddeu.* In Libro Cenſuali Arvonenſi, qui MS in Bibliotheca Harleiana aſſervatur, Wallicum *Garddeu* ad litteram Latine redduntur per *Hortos.* Horti hi videntur eſſe portiones terrae tuguriis pauperum aſſignatae, quibus olera & legumina, fabas nempe & braſſicas, & id genus alia ſerebant.

[n] *cubicula*] Wallice, *yſdefyll.* Gurguſtia nempe & tuguria tenuiorum, quibus omnibus ſuus hortus aſſignabatur. Vocari videntur cubicula potius quam domicilia, domus enim tota uno ſolo cubiculo conſtabat.

[o] *detinebit*] Pauperes horum hortorum poſſeſſores ſtercorare illos ob ſummam inopiam ſaepiſſime nequiverunt. Hi itaque hos hortos aliis opulentioribus locare ſolebant, reſervata ſibi certa fructuum parte. Sed hic periculum erat ne ditiores pauperes hoſce opprimerent, ideoque Lex illos vetat hortos hos ultra annum pro praemio ſtercorandi detinere, cum quolibet anno illos ſtercorari neceſſe eſſet; & ſi ob ſtercorationem unius anni hortus ille ultra iſtum annum a ſtercorante detineretur, pauper horti poſſeſſor, qui hortum ſuum colere non potuit, anno inſequenti fame enecaretur. Victum enim ſibi & ſuis non niſi ex iſtius proventu parare potuit, & horti non ſtercorati olera producere nullo modo erant idonei. Haec obſervatio mutatis mutandis ad ſequentia explicanda non parum conducet.

" nad, *M.*] ei berchennawg, tair blynedd " y dyly ef, a'r bedwaredd i'r perchen- " nawg yn rhydd. 26 Y neb a wnel [*al.* " deilo a, *Cott.* 5.] buarthdail ar dir dyn " arall gan ei gannjad [*al.* gannad, *M.*] " dwy flynedd y dyly ef, a'r drydedd i'r " perchennawg yn rhydd. 27 Y neb a " dorro wydd o dir dyn arall gan ei gan- " njad [*al.* gannad, *M.*] y flwyddyn gyn- " taf y caiff ef yn rhydd, a'r ail flwy- " ddyn ar ged [*al.* ar y cyd y bydd, " *H.* 2.] a'r drydedd i'r perchennawg yn " rhydd [*al.* gannjad, dwy flynedd y " dyly ef, a'r drydedd i'r perchennawg yn " rhydd; yn rhad y caiff ef y flwyddyn " gyntaf, a'r ail ar y cyd y bydd. *Cott.* " 5.]" *Cott.* 6.

28 Ni ddyly Brawd fod yn goettwr i'r llall [*al.* i'w gilydd, *J.*] namyn taled iddaw [*al.* i'w frawd, *J.*] Goed cyfdal a'r hwn a ddiofges [*al.* ddigoedes, *J.*] yntau. Ac oni chaiff Goed cyfdal, taled o Henfaes iddaw gyfdal [*al.* gymmaint, *J.*] a'r Coed; ac oni chaiff o Henfaes, ardded yr hwn ryddiofges [*al.* ryddigoedes, *J.*] y coed i arnaw bedair blynedd, ac odd'yna [*al.* o hynny, *J.*] allan gaded i'w Frawd cyfdal ac iddaw ei hun o honaw [*al.* iddaw yntau *J.*]

29 Ni ddyly neb werthu Tir na'i bridaw [*al* bridjaw i neb, *S.* 2.] heb gannjad [*al.* gennad, *S.* 2.] Arglwydd, namyn llocced [*al.* ei logi, *S.* 2.] bob blwyddyn ef o's myn.

30 Gwyr a fo a dan Abadeu [*al.* Abbad, *S.* 2] a gwyr a fo a dan Efgob, wynt a ddylyant bridaw [*al.* bridjaw, *S.* 2.] eu Tir o's mynnant, gan gannjad y rhai hynny [*al.* gennad eu Harglwyddi. *S.* 2.]

tario. 26 Qui arvo alieno jumenta vel greges ſtabulaverit cum licentia proprietarii, per biennium illo fruetur; tertio autem anno liberum *cedet* proprietario. 27 Qui arvum ex ſylva aliena fecerit cum licentia proprietarii, libere illo fruetur primo anno, ſecundo autem reditum *pro eò* ſolvat [*al.* fructus cum proprietario dividet] & *anno* tertio proprietario libere *reſtituetur* [*al.* per biennium illud poſſidebit, & tertio *anno* proprietario libere *reddet*; libere *nempe* illo fruetur primo anno, & ſecundo fructus cum proprietario dividet.]

28 Fratrum unus alterius fratris ſylvam exſtirpare non tenebitur, ſed quantum ſylvae eradicaverit tantum reddet. Et ſi tantum ſylvae non habuerit, reddet illi tantum [p] veteris agri. Quod ſi veterem agrum non habuerit, arvum quod ex ſylva fecerit, per quattuor annos arabit, & deinde relinquet utendum fruendum cum fratre aequaliter.

29 Terram nemo vendet vel oppignerabit abſque licentia Domini, ſed elocabit annuatim ſi libuerit.

30 Vaſſalli Abbatum & Epiſcoporum terras ſuas oppignerare poſſunt ſi velint, *modo* cum licentia Dominorum ſuorum *id fiat*.

NOTAE.

[p] *veteris agri*] Wallice ad litteram, *Henfaes*. Terrae antea incultae.

PEN. XVIII.

Am Alldudjon Uchelwyr.

YGYFRAITH [*al.* Cyfraith, *S.* 2.] a ddywaid y dyly [c] Meibjon Uchelwyr gadw [*al.* gynnal, *S.* 2.] arglwydd-

CAP. XVIII.

De [a] Advenis Generoſorum.

LEGE cautum eſt quod [b] Generoſi dominium exercebunt ſuper advenas ſuos eodem modo quo Rex dominium exercet

NOTAE.

[a] *Advenis Generoſorum*] Advenae hi proprie erant peregrini, Walliam incolentes, quibus feuda ſervilia Rex vel Dominus inferior quem Rex feudo nobili inveſtiverat, tradiderunt. Hi erant Villani proprie ſic dicti, quorum & bona & perſonae erant ſub poteſtate Dominorum uſque ad quartam generationem, quando integro jure civitatis Wallicae fruebantur. In Libro Cenſuali prius nominato vocantur Nativi, Adventitii & Advocarii. Vide Gloſſarium voce *Alldud*.

[b] *Generoſi*] Wallice, *Meibjon Uchelwyr*, Filii Generoſorum; more in aliis Linguis uſitato. Qui Linguam Britannicam ex Hebraea deducere amant, libenter obſervabunt *Filios hominum* pro *Hominibus* frequentiſſime in SS. poni.

[c] *Meibjon*, deeſt in Cott. 2.

ercet ſuper advenas ſuos.

2 Et ſicut advenae regii, qui [d] quarti poſſeſſores ſunt terrarum quibus a Rege fuerint inveſtiti, proprietarii ſunt cenſendi; ita advenae Generoſorum quarto gradu proprietarii cenſebuntur, ſi toto iſto tempore eandem terram occupaverint. Hi poſtea ab illis Generoſis, quibus antea parebant, ſe non ſubducent, proprietarii enim ſunt qui in illorum clientelam ſeſe dederunt. Nec tamen illis licebit duplicem [e] obtinere proprietatem, unam ſcilicet in regione ex qua ſunt oriundi, & in noſtra alteram.

3 Cum autem proprietarii evaſerint, unuſquiſque domicilium ſibi jure debitum poſſidebit; caeteri autem agri conjunctim ab illis colentur.

4 Si advenae a Dominis ſuis diſceſſerint antequam proprietarii evaſerint, dimidium bonorum ſuorum poſt ſe relinquent.

5 Et ſi ex hac Inſula ſint oriundi, cis Vallum Offae nullibi commorabuntur.

6 Sin ortu tranſmarini fuerint, diutius [f] hic non manebunt, quam ad primum ventum quo patriam ſuam repetere poſſint; & ſi morati fuerint, ad priſtinos Dominos & priorem ſervitutem revertentur. Quidam autem dicunt quod illis manere licebit ad tertium ventum.

7 Quod ſi [g] Dominus [*al.* Domini] *feudi* illos invitos expellat, & nondum proprietarios, nihil ex eorum bonis ad illum pertinebit [*al.* illis de bonis eorum non plus debebitur quam de bonis proprietariorum cum a Dominis ſuis diſceſſerint.]

iaeth ar eu Halldudjon ſal y dyly y Brenin gadw [*al.* megis y cynhalo yr Arglwydd, *S.* 2.] arglwyddiaeth ar ei Alldudjon yntau.

2 Ac ſal [*al.* Mal, *S.* 2.] ydd a Alldudjon [Brenin, *S.* 2.] yn Briodorjon yn y pedwarygwr [*al.* pedwerydd dyn, *S.* 2.] gwedy y dotter ar [*al.* gwedy yſdynner, *S.* 2.] diffaith Brenin wynt [*al.* iddunt, *S.* 2.] felly ydd a Alldudjon y Meibjon Uchelwyr yn bedwarygwr [*al.* yn y pedwerydd dyn, *S.* 2.] yn Briodorjon, o byddant [*al.* buant, *S.* 2.] yn gwarchadw [yr un, *S.* 2.] Tir adanaddunt [*al.* danunt, *S.* 2.] yn gyhyd a hynny. Ac o hynny allan ni ddylyant fyned i wrth y Meibjon Uchelwyr, canys Priodorjon ynt adanaddunt; ac na ddylyant hwynteu ddwy Briodolder, un yn y wlad ydd hanfoent [*al.* hanffont, *S.* 2.] o honai, ac arall ymma.

3 Gwedy bwynt Briodorjon hwynteu, eu Tyddynneu a edir iddunt herwydd y dylyoent, ac eu Tir amyn [*al.* namyn, *S.* 2.] hynny yn dir ſwch a chwlldr y rhyngthunt [*al.* rhyddunt. *S.* 2.]

4 O myn yr Alldudjon fyned i wrth eu Harglwyddi cyn nog eu bod yn Briodorjon, wynt a ddylyant adaw hanner [eu da, *S.* 2.] iddunt.

5 Ac o's o'r Ynys hon ydd hanfyddant, ni ddylyant drigjaw yn un lle y tu hwn i Glawdd Offa.

6 Ac o's tramor ydd hanfyddant, ni ddylyant drigjaw ymma namyn hyd ar y gwynt cyntaf y caffoent [*al.* a gaffwynt i, *S.* 2.] fyned i eu gwlad Ac o thrigant, ymchwelent ar eu [Harglwyddi a'i, *S.* 2.] caethiwed fal cynt. Eraill a ddywaid na ddylyant fyned hyd ar y trydy' gwynt.

7 Ac o's y Mabuchelwr [*al.* O's yr Uchelwyr, *S.* 2.] a'i gyrr hwynteu cyn eu bod yn Briodorjon, og eu hanfodd, ni ddyly hwnnw ddim og eu da hwynteu [*al.* ni ddyly yr Uchelwyr o'i da mwy nog o dda Priodorjon, pan fynnont ymadaw a'i Harglwyddi. *S.* 2.]

NOTAE.

[d] *quarti poſſeſſores*] Wallice, *pedwarygwr*, Vir quartus, cujus pater, avus & proavus eodem feudo antea fruebantur.

[e] *obtinere*] Advenae hi quorum majores ad quartam generationem in Wallia commorabantur, ingenui Walli cenſebantur, ſed tunc hi Advenae, ſive Angli ſive Hiberni, ſeu quacunque alia de gente fuerint oriundi, jure omni quod in illa antiqua patria (ſi in illa manſiſſent) obtinere debuiſſent, cedere obligantur.

[f] *hic non manebunt*] in Wallia.

[g] *Dominus feudi*] *Mabuchelwr.* Vide ſupra Not. [b]. Sed notare non injucundum quod in *S.* 2. Codice non antiquo *Mabuchelwr* mutatur in *Uchelwyr*, quod indicio eſt Phraſin illam diu in deſuetudinem abiiſſe.

PEN.

PEN. XIX.

O Feſureu Tiredd.

GYN no [hyn, a chyn, *J.*] dwyn Coron Lundain a ['r, *J.* & *S.* 2.] Deyrnwialen o['r, *J.*] Seiſon, Dyfnwal Moelmud a oedd Frenin ar yr Ynys [*al.* Deyrnas, *S.* 5.] hon. A mab oedd hwnnw [*al.* efe, *S.* 2.] i Jarll Cernyw o ferch Brenin Lloegr. A gwedy diffoddi tadwys y Frenhinjaeth, y caſas yntau hyhi [*al.* efe y Deyrnas, *S.* 2. & *J.*] o gogail, wrth ei fod yn wyr i'r Brenin. A'r gwr hwnnw oedd wr awdurdodus doeth, a'r gwr hwnnw a wnaeth [*al.* ac efe a oſodes, *J.* & *S.* 2. *al.* ac a wnaeth, *S.* 2.] Gyfreithjeu da yn yr Ynys hon yn gyntaf. A'r Cyfreithjeu a wnaeth efe a barhaſant [*al.* ſafyſant, *S.* 5. *al.* A'r rhai hynny a barhaawdd, *J.*] hyd yn oes [*al.* amſer, *S.* 2. & 5.] Hywel Dda [fab Cadell. *S.* 5.] Ac [yna, *S.* 5.] Hywel [Dda, *S.* 5.] gwedy hynny a wnaeth Gyfreithjeu newydd, ac a ddiſawys [*al.* ddiſaawdd, *J.* *al.* ſymmudodd, *S.* 5.] rai [o Gyfreithjeu, *S.* 5.] Dyfnwal. Ac ni ſymmudwys [*al.* ſymmudodd, *S.* 5.] Hywel eisjoes feſureu tiredd [*al.* tiroedd, *S.* 2.] yr Ynys hon, namyn mal eu hedewis [*al.* y gydewis, *S.* 5. *al.* ydd addawodd, *J.*] Dyfnwal, canys gorau meſurwr fu [*al.* oedd, *J.*] efe.

2 Efe a feſurws [*al.* feſurawdd, *J.*] yr Ynys hon o Benrhyn Blathaon [*al.* Blathon, *S.* 5.] ym Mhrydyn [*al.* Mhrydain, *J.*] hyd ym Mhenrhyn Penwaed [*al.* Pengwaed, *J.* *S.* 2. & 5.] yng Nghernyw, ſef yw hynny, naw can milldir, a hynny yw hyd yr Ynys hon; ac o Grugyll ym Mon hyd yn Sorram yng nglan Morudd, pum can milldir, a hynny yw lled [y Deyrnas neu, *S.* 5.] yr Ynys hon.

3 Sef achaws y meſurws [*al.* meſurawdd, *J.*] efe hynny, yr [*al.* er, *S.* 5.]

CAP. XIX.

De Terrarum Menſuris.

JAMDUDUM aetatem, & priuſquam Angli Sceptrum & Diadema Londinenſe in ſe tranſtuliſſent, [a] Dunwallo Molmutius huic Inſulae imperitabat. Filius ille fuit Comitis Cornubiae ex Filia Regis Loegriae. Cum autem nullus ſupereſſet e ſtirpe maſcula qui in regnum heres ſuccederet, regnum ad colum *a lancea* tranſivit, & Dunwallo ſumma rerum potitus eſt, quippe qui Regis nepos erat. Ille autem ſapientia aeque ac auctoritate pollebat, & Leges bonas primus in hac Inſula inſtituit, quae valuere ad tempus Hoëli Boni Cadeli F. Hoëlus autem Leges novas tulit, & abrogavit Leges [*al.* immutavit nonnullas e Legibus] Dunwallonis. De menſuris autem agrorum, quas ſtatuerat Dunwallo nihil immutavit, ſed eas ut invenerat *reliquit*, optimus enim menſor ille fuit.

2 Longitudinem hujus Inſulae ille metiebatur a Promontorio Blathonio in Caledonia ad Promontorium Pengwaed dictum in Cornubia, DCCCC ſcilicet M. P. Latitudinem metiebatur a *Promontorio* Crugill *dicto* in Mona *inſula* ad Shoramum *oppidum* ad littus maris *Gallici* D. M. P. Et haec fuit latitudo hujus Inſulae.

3 Metiebatur autem totam Inſulam, ut cenſum ejus & numerum milliarium & itinera

NOTAE.

[a] Quae de Dunwallone Molmutio & metatione hujus totius Inſulae ejus juſſu facta, hic dicta ſunt, & fabuloſa ſunt & ſtylum Legum nullo modo ſapiunt. Haec omnia recentiora eſſe Hoeli aevo nullus dubito. Ex Chronico Regum Wallico, quem Galfridus Monemuthenſis Latine edidit tempore Regis Angliae Henrici II. deſumta ſunt. Seriem autem Britanniae Regum quam iſte exhibuit a Bruto ad Julium Caeſarem Antiquarii peritiſſimi non Angli ſolum ſed & Walli jamdiu exploſerunt. Reguli quamplures hic ut in Gallia Civitates quiſque ſuas rexerunt. Hoc ex Caeſare & Tacito manifeſto patet. Nulli Monarchae haec Inſula unquam paruit ante adventum Romanorum, & hujus Dunwallonis Legumve a ſe latarum, nulla mentio ante Galfridum vel Chronographum Wallum quem ille in ſermonem Latinum tranſtuliſſe dicitur, uſpiam occurrit. Praeterea cum Romani in Britannia per CCCC annos dominium exercuerint, & multa legamus in Romanorum Hiſtoricis de Tribunali Eboraci erecto ſub Septimio Severo, pro quo Papinianus ille magnus jus dicebat ſub filio ejus Geta, cui Praetorio erat Praefectus, non eſt credibile his temporibus Britannos hiſce Legibus gubernari. In Notitia Imperii videmus Britanniam in Provincias a Romanis rerum Dominis diviſam qui Leges ſuas nationibus a ſe victis omnibus imponebant. Sed de hoc Dunwallone plura in Gloſſar. v. *Dunwallo.*

nera ſuo tempore cognoſceret.

4 Haſce autem menſuras Dunwallo ad longitudinem grani hordeacei conſtituit. Tria grana hordeacea unciam efficiunt. Tres unciae palmum. Tres palmi pedem. Tres pedes paſſum. Tres paſſus ſaltum. Tres ſaltus terram, quae a recentioribus Wallis vocatur Grwn (*i. e.* Porca.) Et harum terrarum vel porcarum mille conficiunt miliare. Et hae menſurae etiamnum uſitantur.

5 Exinde etiam jugeri legitimi menſura confecta eſt. Uncia longitudine trium granorum hordeaceorum conſtat. Palmus tribus unciis. Pes tribus palmis. Jugum breve quattuor pedibus. Jugum Maiale octonis pedibus. Jugum axillare duodenis pedibus. Et jugum longum ſenis denis pedibus conſtabat. Jugerum autem legitimum latitudine tantum continebat quantum ductor boum virgam jugo longo aequalem manu tenens, manu altera medio iſtius jugi impoſito, brachio verſus utramque terrae extremitatem protenſo, pertingere poſſet: Longitudine autem triginta virgas ejus menſurae continebat.

Al. Sexdecim pedes conficiunt longitudinem jugi longi, & ſexdecim *talia* juga conficiunt longitudinem jugeri, & duobus *hiſce jugis* conſtat ejus latitudo.

Al. Pertica Hoëli Boni erat octodecim pedes longa, & octodecim tales perticae conficiebant longitudinem jugeri, quod duas perticas erat latum.

6 In quolibet *praediolo*, *quod* [b] Tyddyn *vocant*, quattuor talia jugera eſſe debebant. Quattuor *autem* praediola in qualibet Rhandira.

Al. CCCXII jugera legitima conficiunt

gwybod ei mal [*al* gwybod mal yr Ynys hon, *J.*] a'i milldirjeu, a'i [*al.* ac, *J.*] ymdeithjeu yn ei ddieuoedd [*al.* er gwybod mal a chyllideu a milldireu yn ei ddyddjeu a'i ymdeithjeu. *S.* 5.]

4 A'r meſur hwnnw a feſurws [*al.* meſureu hynny a feſurawdd, *S.* 5.] Dyfnwal a'r [*al.* wrth (hyd, *S.* 5.) y, *J.*] gronyn haidd. Tri hyd y gronyn haidd yn y fodfedd. Tair modfedd yn lled [*al* hyd, *J.*] y balf. Tri lled [*al.* hyd, *J.*] y balf yn y droedfedd. Tri [*ſic*, *J. al.* Tair, *S.* 2. & 5.] troedfedd yn y cam. Tri cham yn y [*al.* a wna, *S.* 5.] naid. Tri [*ſic J. S.* 2. & 5.] naid yn y tir; ſef yw y tir [*al.* yw hynny, *J. S.* 2. & 5.] yng Nghymraeg newydd, Grwn: A mil o'r tir yw y [*al.* o dir neu o rynneu a wna, *S.* 5.] filldir. Ac o'r meſur hwnnw ydd ydys yn arferu ymma etwa [*al.* arfer etto. *J.*]

5 Ac yna y gwnaethant [*al.* gwnaethbwyd, *J.*] meſur yr Erw gyfreithjawl [*al.* gyfreithawl, *J.*] wrth feſur y gronyn haidd. Tri hyd y gronyn haidd yn y fodfedd. Tair modfedd yn lled y balf. Tri lled y balf yn y droedfedd. Pedwar [*al.* Pedair, *S.* 5. & *J.*] troedfedd yn y ferrjau, [ac, *J.* & *S.* 5.] wyth yn y Feijau [a, *J.*] deuddeg yn y geſſeiljau, [ac, *S.* 5.] un ar bymtheg yn yr hirjau, [a, *J.* & *S.* 5.] gwialen gyhyd a'r hirjau [honno, *J.*] yn llaw y geilwad, a'r yſgwr perfedd [*al.* yſgor berfedd, *J.* & *S.* 2.] i'r jau honno yn y llaw arall iddaw, a hyd a [*al.* y, *J.* & *S.* 5.] cyrheuddo efe a honno gan hyd ei fraich yw dau eirjonyn y tir, ſef yw hynny, lled yr Erw gyfreithjawl [*al.* gyfreithawl, *J.*] a deg ar hugaiut i [*al.* o, *J.*] honno yw ei hyd.

Al. "Un droedfedd ar bymtheg a fydd "yn hyd yr hirjau, ac un jau ar bym"theg a wnant hyd yr Erw, a dwy fydd "ei lled." *H.* 3.

Al. "Deunaw troedfedd a fydd yn hyd "gwialen Hywel Dda, a deunaw llathen "[i honno, *H.* 2. *M.* & *Cott.* 5.] a fydd "yn hyd yr Erw, a dwy [lathen, *H.* 2. "& *M.* yn ei, *Cott.* 5.] lled." *Cott.* 6.

6 Pedair erw o honno ym mhob [*al.* yn y, *J.*] tyddyn [*al.* tyfyn, *S.* 2.] a ddyly fod Pedwar tyddyn [*al.* tyfyn, *S.* 2.] ym mhob rhandir.

Al. "Deuddeg erw [gyfreithawl, *S.* 2.] "a thry-

NOTAE.

[b] Has voces *Tyddyn*, *Gafael*, & alias tempore Hoëli communiter notas, retinendas cenſui, quoniam vocabula Latina nulla habemus quibus earum ſignificatio ſatis commode exprimi poſſet. *Gafael* frequentiſſime occurrit in Libro Cenſuali Northwalliae, ſed diverſo ſenſu. Hic portionem certam terrae denotat, illic ſpeciem feudi, ſive major quantitas terrae ſive minor ſub illa contineatur. *Tref* quoque hic non pro Villa qualibet, ut communiter etiamnum uſurpatur, ſed pro certa portione terrae accipiendum, & ita *Maenawl* vel *Maenawr*, quod voce Latinobarbara *Manerium* reddidi.

" a thrychant a fydd yn y Rhan-
" dir gyfreithawl, megis y caffo y per-
" chen [*al.* perchennawg, *S.* 2.] o'r try-
" chan Erw aradwy, a phorfa, a chyn-
" nud [*al.* chymmaint, *S.* 2.] a lle adail
" o'r deuddeg Erw." *H.* 3.

Al. " Deuddeg erw a thrychant i hon-
" no [*al.* i'r mefur hwnnw, *M.*] a fydd
" yn y [*al.* ym mhob, *Cott.* 5.] Rhandir
" rhwng rhwydd a dyrys, [a, *H.* 2. & *M.*]
" choed a maes, a gwlyb a fych, eithr yr
" Orfottref. Ac o'r Rhandiredd hynny
" y gelwir Amhinogjon [*al.* Amhinogeu,
Cott. 5.] tir ynghyfraith." *Cott.* 6.

7 Pedair Rhandir ym mhob Gafael.

8 Pedair Gafael ym mhob Tref.

Al. " Tref rydd ddifwydd [*al.* fwy-
" ddawg, *H.* 2. & *M.*] a Thref rydd
" fwyddawg [*al.* ddifwydd, *H.* 2. & *M.*]
" pedair Rhandir a fydd ym mhob Tref;
" y tair yn gyfannedd, a'r bedwaredd yn
" borfa i'r tair Tref [*al.* Rhandir. *H.* 2.
" & *M.*] Taiawctref, tair Rhandir a fydd
" ynddi [*al.* Tair Rhandir a fydd yn y
" Daiawctref, *H.* 2. & *M.*] ym mhob un
" o'r ddwy y bydd tri Thaiawg, a'r dry-
" dedd yn borfa iddunt [*al.* i'r ddwy. *H.* 2.
" & *M.*]" *Cott.* 6.

9 Pedair Tref ym mhob Maenawl [*al.* Maenawr. *J.* & *S.* 2.]

Al. " Saith Tref fydd [ym, *S.* 2. *al.* a
" fydd yn y, *J.*] Faenawr fro. Tair Tref
" ar ddeg [fydd, *P. al.* a fydd ym, *J.* &
" *S.* 2.] Maenawr wrthdir." *H.* 3.

Al. " Saith Tref a fydd yn y Faenawr o'r
" Taiawgdrefi [*al.* Taiawgdrefydd. *H.* 2. &
" *M.*] *Cott.* 6. *Al.* Tair Tref ar ddeg a ddy-
" ly fod ym mhob Maenawr [*al.* Maenawl,
" *H.* 2.] a'r Dref drydedd ar ddeg yw yr
" Orfottref o'r rhai hynny [*al.* a'r dry-
" dedd ar ddeg o'r rhai hynny fydd yr
" Orfottref. *H.* 2. & *M.*]" *Cott.* 6. & *alii.*

10 [A, *S.* 5.] deuddeg Maenawl [*al.* Maenawr, *J.* & *S.* 2.] a dwy Dref yn y Cymmwd. Y ddwy Dref a ddyly fod yn rhaid y Brenin [un o honunt yn Faerdref iddaw, a'r llall yn Ddiffaith, *J.*] ac yn Hafottir iddaw. A chymmaint ag a ddywedafam ni uchod oll yn y Cymmwd arall [*al.* ni ym mhob un o'r Cymmydeu eraill, *S.* 2.] fef yw hynny o eirif [*al.* rif, *S.* 2.] rhandiram legitimam, ita ut CCC jugera terram arabilem, terram paſcuam & ſilvam caeduam, & XII jugera reliqua locum pro aedificiis poſſeſſori ſuppeditarent.

Al. CCCXII jugera iſtius menſurae erunt in unaquaque Rhandira, in campeſtribus & ſilvoſis, in frutectis & agris, in uliginoſis & ſiccis, praeter villam Gorfottref dictam. Ex hiſce autem rhandiris evocantur homines ad limites terrarum definiendos, Amhinjogeu tir dicti.

7 Quattuor rhandirae in unaquaque gavala.

8 Quattuor gavalae in unaquaque villa.

Al. Omnis villa libera, ſive officium ſit illi annexum ſive non, continebit quattuor rhandiras, quarum tres cultae erunt & quarta pro paſcuo pro tribus illis. Villa a villanis exculta tribus conſtabit rhandiris: In duarum ſingulis erunt tres villani, & tertia erit illis *commune* paſcuum.

9 In quolibet manerio erunt quattuor villae.

Al. Septem villae erunt in *quolibet* manerio [c] non montano. Tredecim villae erunt in manerio montano.

Al. Septem [d] villae a villanis excultae erunt in manerio. *Al.* Tredecim villae ineſſe debent in quolibet manerio, & villa decima tertia erit *illa quae* [e] Gorfottref *dicitur*.

10 Maneria XII & duae villae erunt in *qualibet* commota. Hae duae *reſiduae* villae in uſum Regis erunt, quarum una pro Dominico, & altera pro deſerto & paſcuo aeſtivo illi erit. Et quaevis alia commota erit ejuſdem magnitudinis, iſtius nempe quam modo deſcripſimus. *In duabus autem commotis* erunt C villae; atque haec eſt juſta cantreda. Numerus *enim* denarius

NOTAE.

[c] *non montano*] *Maenawr fro* & *Maenawr wrthdir* ſunt oppoſita. Per primum intellige Hyberna paſtorum, per alterum Aeſtiva, quae hodiernis Wallis *Mynydd* audiunt, i. e. *Mons*, ſeu *Montana regio*; uti & Hyberna, *Hendref*, i. e. *Vetus habitatio*. *Bro* communiter quamlibet regionem ſignificat; ſed cum opponitur locis incultis & excelſis, qualia ſunt *Mynydd* & *Gwrthdir*, loca plana & depreſſoria, & per hoc quaevis culta denotat.

[d] *villae a villanis excultae*] Wallice, *Taiawctref*, Villa vel oppidum quod villani tantum excolebant. *Villa* hic eſt vocabulum generale pro oppidulo ruſtico ſive liberum ſit ſive non. *Villani* eſt vocabulum forenſe, quo operae ruſticae quae Dominis ſerviebant, ad ſervitia ruſtica obeunda deſignantur.

[e] Adi Gloſſar. v. *Gorfottref*.

narius in ſe ductus centum efficit, & numerus in denario deſinit.

11 Numerus jugerorum in qualibet cantreda hic eſt. Quattuor jugera legitima *ſunt* in quolibet Tyddyn. XVI in qualibet rhandira. LXIV in qualibet gavala. CCLVI in villa. MXXIV in quolibet manerio. Duodecim M & CCLXXXVIII in duodecim maneriis. In duabus villis quae ad Aulam pertinent DXII jugera. Summa vero jugerorum in *una* commota duodecim M & DCCC. In cantreda autem viginti quinque M & DC jugera, nec plus nec minus.

12 De XII maneriis quae debent eſſe in qualibet commota, quattuor aſſignabuntur Advenis ad paſcendos canes & equos, & ad canonem, & ad peregrinos *regios* alendos, unum ad Cancellarium & unum ad Praepoſitum ſuſtentandos. Sex reſidua Liberorum tenentium erunt.

pum ugeintref; a hynny yw y Cantref yn jawn. Deg ddengwaith a ddyly fod yn y cant, ac nid a rhif bellach deg [*al.* nid oes pellach rhif na deg. *S.* 2.]

11 Hyn yw rhif o [*al.* o eirif, *J.* *al.* o rif, *S.* 2. & 5.] erwi a ddyly fod [*al.* erweu a fydd, *J.* & *S.* 2.] yn y Cantref. Pedair erw gyfreithjawl ym mhob Tyddyn. Un ar bymtheg ym mhob Rhandir. Pedair a thri ugaint ym mhob Gafael. Un [erw, *J.*] ar bymtheg a deugaint a dau cant yn y Dref. Pedair erw ar hugaint [*al. mendoſe*, a thrugain, *S.* 2.] a mil o erwi [*al.* erweu, *J.*] ym mhob Maenawl [*al.* Maenawr. *J.*] Deuddeng mil a dau cant ac wyth erw a phedwar ugaint yn y deuddeg Maenawl [*al.* Maenawr. *J.*] Yn y ddwy Dref a berthyn ar y Llys y dyly fod deuddeg erw a phum cant. Sef yw hynny gwedy del [*al.* yr el, *S.* 2.] oll i gyd [*al.* ynghyd, *S.* 2.] o erwi [*al* erweu, *S.* 2.] yn [ſump, *S.* 2] y Cymmwd, deuddeng mil ac wyth [*al.* dau, *J.*] cant. A chymmaint a hynny oll yn y [*al.* ym mhob, *S.* 2.] Cymmwd arall, ſef yw hynny o eirif erwi [*al.* rif erweu, *J.*] yn y Cantref, chwe' chant a phum mil ar hugaint, nid mwy [ac, *S.* 2.] nid llai.

12 O'r deuddeg Maenawl a ddyly fod ym mhob Cymmwd, pedair o naddunt [a ddyly fod, *S.* 5.] yn Feibjon eilljon i borthi Cwn, a Meirch, a Chylch, a Dofreth; ac un i [*al.* yn, *S.* 5.] Gynghellorjaeth, ac un i [*al.* yn, *S.* 5.] Faeroni, a'r chwech eraill yn Feibjon-uchelwyr [*al.* uwchelwyr, *S.* 5.] rhyddjon.

CAP. XX.

De Libra vectigali.

EX hiſce octo *maneriis vectigal fixum pro* commeatu regio quotannis ſolvetur, Libra ſcilicet pro ſingulis. Cuilibet autem villae uniuſcujuſque manerii LX *denarii* imponentur. Et ita per quadripartitam diviſionem vectigal minuendo procedet uſque dum ad jugerum *ſingulare* ventum fuerit. Et hoc *tributum* appellatur [a] Libra vectigalis, & per Silentiarium

PEN. XX.

Am y Bunt Dwng.

AC o'r wyth [*al.* Ac wrth, *S.* 5.] hynny y dyly y Brenin Weſdfa bob blwyddyn, ſef yw hynny, Punt o bob un o naddunt. A honno a rennir tri ugaint ar bob Tref o['r, *S.* 5.] pedair Tref a fydd yn y Faenawl. Ac y felly o bedwary' ran [*al.* bedwar rhan, *S.* 5.] bwy gilydd y rhennir, yn y el ar bob Erw o'r Tyddyn ei rhan. A honno a elwir y Bunt Dwng [*al.*

NOTAE.

[a] *Libra vectigalis*] Wallice, *Y Bunt dwng*. *Punt* a Latino *Pondo*, ut & noſtrum **Pound**, *Libram* denotat. Quid *Twng* ſibi velit, neſcio. *Tyngu* certe eſt *Jurare*; & *Twng*, *Juramentum*. ut ita credibile ſit hanc appellatam fuiſſe Libram juramenti, eo quod omnes a quibus vectigal hoc exigebatur, jurati affirmabant ſe totum quod ab iis exigi potuiſſet ſoluturos. Hic deſcribitur vectigal quod annuatim exigitur a Viris ingenuis in unaquaque Commota, ratione habita quantitatis agrorum quos unuſquiſque poſſidebat. Nemo niſi Ingenuus quos **Freeholders** ſive Liberos tenentes nos vocamus, huic tributo ſolvendo obligabatur. Servitia Villani, eorumque penſitationes alibi recenſentur. A mercede ſeu reditu feudifirmae in hoc differt, quod haec merces

[*al.* Dwngc, *S.* 5.] A'r Goſdegwr a ddyly ei chymmell. A chymmaint a hynny oll o'r Cymmwd arall; ac y felly y bydd cyflawn y Cantref.

exigetur. Eadem ratio in altera commota obſervabitur, & ita tota cantreda cenſebitur.

NOTAE.

ces non exigitur pro quantitate agri, ſed pro natura feudi, quod conceſſum fuit feudatario a Domino ſub certis conditionibus in Charta Donationis expreſſis. Haſce penſitationes Regi & ſucceſſoribus ſuis reſervatas nos vocamus **Feefarm Rents**. Haec autem Libra vectigalis eadem fuit per totam regionem, & unumquodque Manerium Libram hanc juramenti dictam Regi ſolvebat, nec plus nec minus.

PEN. XXI.

O'r Maer a'r Cynghellawr, a'i Hebediweu hwynt ac eraill.

MEIRYDDJON a Chynghellorjon a ddylyant gyweirjaw y wlad a gwneuthur ei dadlau; ac a ddylyant hanner o bob peth yn erbyn y Brenin, eithr o dri pheth, ſef yw hynny, Gwerth tir, a Gwerth lleidr, a Gwerth celain.

Al. " Ni ddaw cyfran i'r Maer nac i'r " Cynghellawr o Brid a ddel i Deyrn dros " dir, nac o Dwngc [*al.* Dwnc, *M.*] nac " o Leidr." *Cott.* 6.

Al. " Ni chaiff Maer na Chynghellawr " ran o Dwng [*al.* Dwnc, *P.*] neu [*al.* " nac o, *J.* & *S.* 2.] Brid [y tir, *S.* 2.] i " gan y Brenin." *H.* 3.

2 Cynghellawr a ddyly rannu y rhyngthaw a'r Brenin, a'r Brenin ddewiſaw.

Al. " Maer biau rannu pob peth, a " Rhingyll biau ddewis i'r Brenin." *Cott.* 5. 6. *H.* 3. *J.* & *S.* 2.

3 [Rhan dau hanner a fydd rhwng y Maer a'r Cynghellawr. *Cott.* 6. & *alii.*] Maer a ddyly rannu y rhyngthaw a'r Cynghellawr, a'r Cynghellawr ddewis.

4 Y Maer a'r Cynghellawr a ddylyant fod dau was ganthunt yn gwneuthur eu negeſeu, a dau eraill i'r Brenin.

5 Ac wynt a ddylyant ddwyn cylch ar eu pedwerydd ar Feibjon eilljon y Brenin ddwy waith yn y flwyddyn.

Al. " Cylch a gaiff *y Maer* ar ei bed- " werydd [*al.* bedwyrydd, *J.*] ddwy

CAP. XXI.

De Officio Praepoſiti & Cancellarii, & Heriotis ſuis & aliorum.

PRAEPOSITUS & Cancellarius [a] Praefecturam procurabunt, cauſſaſque ejus dijudicabunt. Et omnium quae Regi debentur dimidium ſibi accipient, exceptis his tribus, [b] pretio terrae, pretio latronis, & pretio caedis.

Al. De nummis Regi debitis pro pretio terrae, pro Libra vectigali, vel pro latrone nulla portio dabitur Praepoſito vel Cancellario.

Al. Nec Praepoſitus nec Cancellarius habebunt quidquam de Libra vectigali nec de pretio terrae a Rege.

2 Cancellarius dividet inter ſe & Regem, & Rex eliget.

Al. Praepoſitus omnia dividet, & Praeco pro Rege eliget.

3 Omnia bifariam dividentur inter Praepoſitum & Cancellarium. Praepoſitus dividet inter ſe & Cancellarium, Cancellarius autem eliget.

4 Praepoſito & Cancellario [c] erunt duo ſervi ad peragenda negotia ſua, & duo alii pro negotiis Regis.

5 Bis in anno uterque eorum tribus *hominibus* comitatus commeatum habebunt ab Advenis regiis.

Al. Praepoſitus bis in anno commeatum accipiet a Villanis regiis, tribus *hominibus*

NOTAE.

[a] *praefecturam*] Wallice, *Gwlad*, Regio. Sed verbum hoc eſt nimis generale. Praefecto & Cancellario cura Dominici regii commiſſa erat; extra illud nihil erant quod agerent, ideoque Praefecturam hic vertendam duxi, illam nempe Regionem ſolam quam illi procurare tenebantur.

[b] *pretio terrae*] Wallice, *Gwerth tir*. Sed quid per hoc *Gwerth* denotetur, haud adeo facile eſt determinare. Quando feudum alicui tradebatur, ſumma pecuniae Regi dabatur pro Inveſtitura, i. e. pro *Rhodd ac Yſdyn*, de quibus conſulatur Gloſſarium. Item pro litibus hereditariis determinatis in quibus Rex vel ejus Vices gerens ſemper aderat, ſumma pecuniae pro praemio dabatur a victore. Utraque harum non incommode Pretium terrae appellari potuit, ſed priorem ſenſum potiorem eſſe exiſtimo.

[c] Vide Cap. XXVIII. §. 13. infra.

nibus comitatus.

Al. Bis in anno Praepoſitus cum Familia regia a Villanis Regis alentur.

6 Ex Heriotis Villanorum Regis & Maritagiis filiarum eorundem dimidium accipient.

Al. Triens ex Maritagiis filiarum Villanorum regiorum, & triens Multarum privatarum & Heriotorum eorundem, & triens frumenti fugitivorum Villanorum, cum triente frumenti & cibariorum quae in eſcaëtis Villanorum reperiuntur, ad Praepoſitum & Cancellarium pertinent.

7 Praepoſitus & Cancellarius unicuique Villanorum regiorum aſſignabunt partem ſuam [d] terrae cum quis eorum moriatur inter caeteros dividendae; [e] Deſertum Regis ipſi cuſtodient, & [f] jurabunt pro eo cum opus fuerit. Et ſi Rex id alicui conceſſerit, [g] honorarium ſuum inde accipient.

8 Praepoſitus & Cancellarius gentis ſuae non erunt Principes, ſed ex Nobilibus regionis *eligentur*.

Al. Praepoſitus & Cancellarius *munere* Principis familiae nunquam fungentur.

Al. Praepoſitus & Cancellarius Principatum familiae non obtinebunt quamdiu iſtis muneribus fungantur.

9 Rex libram cum ſemiſſe accipiet pro honorario a Praepoſito vel Cancellario cum Officia ſua illis tradiderit.

10 [h] Tres homines Praepoſitus ſecum deducet *ad cibum* in Aula regia cum convivium celebratur.

11 Praepoſitus Domeſticos regios diſtribuet cum *villanos* adituri ſunt commeatum ſuum accipere.

12 Ipſe exibit ad praedandum cum Domeſticis regiis tribus *hominibus* comitatus.

13 Nec Praepoſitus nec Cancellarius a libero homine commeatum habebunt.

" waith yn y flwyddyn ar Daiogeu [*al.* " Fileinjeid, *H.* 3. *P. J. & S.* 2.] y Bre- " nin." *Cott.* 6.

Al. " Dwy waith yn y flwyddyn ydd " a Maer ar ddofreth y gyd a'r Teulu ar " Daeogeu y Brenin." *Cott.* 5.

6 A hanner Ebediw y Meibjon eilljon, a hanner Amobr eu merched a ddylyant.

Al. " Maer a Chynghellawr biau [*al.* a " ddylyant gaffel, *P. & J.*] traian Go- " breu merched y Taiogeu [*al.* Bileinjeid " y Brenin, *H.* 3. *P. J. & S.* 2.] a thraian " Camlyryeu ac Ebediweu y Taiogeu, a " thraian eu Hyd pan fföwynt o'r wlad, " a thraian yr Yd a'r Bwyd o bob Marw- " dy Taiawg." *Cott.* 6. & *alii*.

7 Maer a Chynghellawr a ddylyant gyweirjaw Meibjon eilljon y Brenin ar eu herw gyfraith pan fo marw un o naddunt, ac a ddylyant gadw diffaith y Brenin, a thyngu drofdaw pan fo rhaid, ac o defnyddja y Brenin ef, hwynt a ddylyant eu fwydd o hanaw.

8 Ni ddyly na Maer na Chynghellawr fod yn Bencenedl, namyn un o Uchelwyr y wlad.

Al. " Ni bydd Pencenedl Maer na " Chynghellawr fyth." *Cott.* 6.

Al. " Ni bydd Pencenedl Maer hyd tra " fo Maer [neu Gynghellawr. *Cott.* 5.] " *H.* 3. *P. & J.*

9 " Punt a hanner a ddaw i'r Brenin " unwaith pan roddo Faeroniaeth neu " Gynghellorjaeth i wr [*al.* i'r neb, *P. J.* " *& S.* 2.] a'i dylyo [*al.* pan wyſdler " Maeroni neu Gynghellorjaeth. *Cott.* 6.]" *H.* 3.

10 " Tri dyn a gynnal y Maer gantaw " [*al.* gynneil efe ganthaw, *J.*] yng " nghyfeddwch yn neuadd y Brenin." *Cott.* 6.

11 " Efe [*al.* Maer, *P. & S.* 2.] a ran y " Teulu pan elont ar ddofreth [*al.* Teulu " yn nofraith. *Cott.* 5.]" *Cott.* 6. & *H.* 3.

12 " Yn anrhaith ydd a gan y teulu [*al.* " gyd a Theulu y Brenin, *H.* 3. & *P.*] " ar ei bedwerydd [*al.* bedwyrydd. *H.* 3. " *& J.*]" *Cott.* 6.

13 " Ni chaiff na Maer na Chyng- " hellawr ar Wr rhydd na chylch na dof- " reth." *H.* 3. *P. J. & alii.*

14 Nid

NOTAE.

[d] *terrae*] Wallice, *Erw gyfraith*. Vide cap. XII. §. 7. ſupra. Adi etiam *Erw ddiffoddedig* in Gloſſario.

[e] *Deſertum Regis*] Quicquid Regi lege redit Deſertum Regis appellatur. Adi Gloſſar. voce *Diffaith Brenin*. Hic omne quod JCti noſtri vocant Eſcaëtas vel Forisfacturas intelligitur.

[f] *jurabunt pro eo*] i. e. Jurati teſtimonium dabunt de re iſta num ad Regem redierit necne.

[g] *honorarium*] Wallice, *Swydd*. Vox haec quae alias Officium vel munus quodcunque ſignificat, hic videtur accipi pro Honorario quod illi dabatur, quando terrae alicui alteri conceſſae fuerant.

[h] *Tres homines*] Wallice, *Tri dyn*. Num hi Tres homines fuerint miniſtri Praepoſiti, vel Convivae quos ipſe ſecum in Aulam duxerat, mihi non liquet, Convivas tamen hos fuiſſe exiſtimo.

14 " Nid oes le dilys i'r Maer [*al.* Ni " chaiff *y Maer* eiſdeddfa ddilys, *P. & J.*] " yn neuadd y Brenin [ynghyfeddwch. *S.* " 2.]" *Cott.* 6. & *alii*

14 Locus certus non aſſignatur Praepoſito in aula regia inter convivandum.

15 " Efe [*al.* Maer, *Cott.* 5.] biau gym- " mell holl ddylyed y Brenin hyd y bo " ei Faeroniaeth ef." *Cott.* 6.

15 Praepoſitus omnia exiget quae Regi jure debentur in Praefectura ſibi commiſſa.

16 " Or damweinja i'r Maer, na allo " [*al.* na allo Maer, *H.* 3. *P.* & *J.*] ddala " [*al.* ddaly, *J*] ty, cymmered [efe, *H.* " 3. & *P.*] y Taiawg a ddewiſo [*al.* fyn- " no, *P.*] attaw [yn ei Faeroni, *H.* 3. *P.* " & *J.*] flwyddyn o'r Calan Mai i gilydd " [*al.* i'r llall, *H.* 3. *P.* & *J.*] a mwyn- " haed efe laeth y Taiawg [hwnnw, *J.*] " yr haf, a'i yd y cynhauaf [*al.* cyn- " haeaf, *J.*] a'i foch y gauaf [*al* gaeaf. " *J.*] A phan el y Taiawg [*al.* Bilain, " *H.* 3. & *P.*] i wrthaw hagen, gaded " iddaw bedair hwch fawr [*al.* hych, *H.* " 3. *P.* & *J.*] a baedd, a'i [*al.* a'r, *P.*] " Yſgrubl eraill oll, ac wyth erw gwan- " hwynar, a phedair [*al.* thair, *J.*] erw " gauafar [*al.* gaeafar. *J.*] A'r ail flwy- " ddyn a'r drydedd gwnaed felly, ac nid " yr un Taiawg hagen [*al.* A'r, *&c.* dry- " dedd cymmered Daeawg ar gylch. *Cott.* " 5. *al.* A'r *&c.* felly ar (*al.* o, *H.* 3.) " Fileinjeid eraill. *P.* & *J.* Ac, *H.* 3. *P.* " & *J.*] odd'yna ymborthed dair blynedd " eraill, *H.* 3. & *P.*] ar yr eiddaw [*al.* ar " ei eiddaw ei hunan. *H.* 3. & *alii.*] Gwedy " hynny [*al.* Ac odd' yna, *H.* 3. *P.* & *J.*] " gwareded y Brenin arnaw [*al.* ef, *Cott.* " 5.] o's myn o roddi Taiogeu [*al.* Bilein- " jeid, *H.* 3. *P.* & *J.*] iddaw yn y modd " gynt [*al.* eraill y felly. *Cott.* 5.]" *Cott.* 6.

16 Si Praepoſitus familiam alere non poſſit, adſumat ſibi Villanum ex praefectura ſua quem voluerit per annum a Calendis Maiis ad Calendas Maias *anni inſequentis numerandum*; & lacte Villani iſtius aeſtate, & frumento ejus autumno, & porcis ejus hyeme fruetur: & cum Villanus diſceſſerit ab illo, relinquantur illi ſues magni quattuor, cum apro, & pecore toto, & octo jugeris vere, & quattuor hyberno tempore proſciſſis. Secundo & tertio anno eodem modo faciet, non autem eundem villanum retinebit. Et proximo triennio de ſuo ſuſtentabitur. Poſtea Rex ſi voluerit, prohibebit ne Villanos ut antea ſibi adſumat.

17 " Maer a Chynghellawr biau [*al.* bi- " wynt, *P.*] gadw Diffaith y Brenin, yn y " wnel ei fodd o honaw: Ac wynt o " gyfraith a gaffant y Mel, a'r Pyſgawd, " a'r Bwyſdfiled bychain gwyll [*al.* gwylld. *P.*]

17 Praepoſitus & Cancellarius procurabunt Deſertum Regis, uſque dum illo quid volet, fecerit. Mel autem & piſces, & animalia parva quae ferae ſunt naturae, lege ad illos pertinent.

18 " O ennill y Brenin [oll, *J.*] i gan " y Fileineid [*al.* Taiogeu, *S.* 2.] y traian " a gahant [*al.* gaffant, *P.* wy. *J.*] O'r " Gwyr rhydd [*al.* rhyddjon, *P.*] ni cha- " hant [*al.* chaffant, *P.* wy, *J.*] ddim." *H.* 3.

18 Trientem redituum regiorum a Villanis provenientium accipient. Sed ab Hominibus liberis nihil accipient.

19 " Pan gollo dyn ei anrhaith o gyfraith, " y Maer a'r Cynghellawr a gaffant [*al.* " biau, *H.* 3. *P.* & *J.*] yr Anneiredd " a'r Enderigedd a'r Dinewyd. [Ac o'r " rhai hynny y Maer a gaiff ran dau wr. " *H.* 3. *P.* *J.* & *S.* 2.]" *Cott.* 6.

19 E bonis quae legitime publicata ſunt, Praepoſitus & Cancellarius accipient Junices, Juvencos & Vitulos anniculos; & Praepoſito duplex portio aſſignabitur.

Al. " Pan ddycco cyfraith anrhaith o " farwdy neu o neb dadl arall, y Teulu

Al. De bonis legitime publicatis ob Eſcaëtam vel ob aliam cauſſam, Praepoſitus &

NOTAE.

Sect. 15 *Al.* " Maer a ddyly beri i'r Brenin " bob peth o'r a ddylyo ei gaffael [*al.* gael, *P.*] " o gyfraith yn ei Faeroni [*al.* Faeroniaeth, *S.* " 2. *ubique*] ef." *Cott.* 6.

& Familia regia accipient Junices, Juvencos, Vitulos anniculos, Oves, Capras, & quaecunque fuerint in domo, praeter Equos, & Boves, & Vaccas, Aurum, Argentum, & Veſtes fimbriatas. Siquid autem ibi fuerit quod libram valuerit, Regis erit.

20 Cancellarii officium eſt cauſſas dijudicare tam Rege praeſente quam abſente. Ille [i] crucem & interdictum in omnibus cauſſis *hereditariis fundo* imponet.

21 Ad ſiniſtram Regis aſſidebit in tribus Feſtis principalibus, ſi Rex curiam ſuam in ejus Praefectura tenuerit.

22 Annulum aureum & Citharam & Abacum luſorium cum primum munus ſuum capeſſiverit, a Rege accipiet, quae ſemper penes ſe ſervare tenetur.

23 Tempore Hoëli Boni triens bonorum animatorum & inanimatorum quae Villani acquiſiverint, ad Praepoſitum & Cancellarium decidebat. Beſſem accipiebat Praepoſitus [*al.* Cancellarius,] & trientem Cancellarius [*al.* Praepoſitus.] Praepoſitus autem dividebat & Cancellarius eligebat.

24 Multa pro caede Praepoſiti vel Cancellarii eſt CLXXXIX vaccae cum tribus elevationibus.

25 Multa pro Injuria utrilibet iſtorum illata eſt CLXXXIX denarii.

26 Heriotum utriuſlibet iſtorum eſt Libra.

27 Maritagium pro filia utriuſlibet iſtorum eſt libra. Antipherna aeſtimantur tribus libris, & Dos ſeptem libris.

28 Cujuſlibet ingenui Heriotum CXX *denariis* aeſtimatur.

29 Officialis cujuſlibet Heriotum CXX *denariis* aeſtimatur.

30 Heriotum Generoſi CXX *denariis* aeſtimatur.

31 Villani Generoſi Heriotum LX *denariis* aeſtimatur. Praepoſito enim & Cancellario triens ex illius bonis non debetur.

32 Villani regii Heriotum XC *denariis* aeſtimatur.

Al. LXXXVI [*al.* LXXXVIII] *denarii*

" a'r Maer a gaiff yr Anneiredd, a'r En-
" derigedd, a'r Dinewyd, a'r Defeid, a'r
" Geifr, ac a gaffer oll yn y ty eithr
" Meirch, ac Ychen, a Gwartheg mawr,
" ac Aur, ac Arjant, a Dillad amaerwyawg.
" Ac o'r bydd un peth a ſo cywerthydd
" [*al.* a dalo, *M.*] bunt, Brenin bieuſydd
" [*al.* y Brenin heſyd a'i caiff. *M.*] " *Cott.*
" 6. *alibi.*

20 " Dylyed y Cynghellawr yw cyn-
" nal dadlau yng ngwydd y Brenin ac yn
" ei awſen. Eſe biau ddodi croes a gwa-
" hardd ym [*al.* am, *Cott.* 5.] bob dadl."
Cott. 6.

21 " Ar gledd y Brenin ydd eiſdedd yn
" y Tair Gwyl arbennig, o's yn ei Gyng-
" hellorjaeth ef y bydd y Brenin [yn da-
" la llys. *H.* 2.]

22 " Modrwy aur a Thelyn a Thawl-
" bwrdd a gaiff i gan y Brenin pan el yn
" ei ſwydd, [ac yntau a ddyly eu cadw
" hwynteu fyth. *S.* 2.]" *Cott.* 6.

23 " Yn oes Hywel Dda traian byw y
" Taiogeu ac eu marw a ddoai i'r Maer
" a'r [*al.* ac i'r, *H.* 2.] Cynghellawr, ac
" o hynny y ddeuparth a gaffai y Maer
" [*al.* Cynghellawr, *H.* 2.] a'r traian i'r
" Cynghellawr [*al.* Maer, *H.* 2.] y [*al.*
" a'r, *H.* 2.] Maer a rannai, a'r Cyng-
" hellawr a ddewiſai." *Cott.* 6.

24 " Sef yw maint Galanas Maer neu
" Gynghellawr, naw mu a naw ugaint mu
" gan dri drychafel.

25 " Sarhaad pob un o honunt yw naw
" mu a naw ugaint arjant.

26 " Punt yw Ebediw pob un o ho-
" nunt.

27 " Punt yw Gobr merch pob un; a
" thair punt yw ei Chowyll; a ſaith punt
" ei Hegweddi." *H.* 2.

28 " Ebediw pob Gwr rhydd yw
" Hweugaint.

29 " Hweugaint yw Ebediw [pob, *Cott.*
" 5.] Gwaſaneuthwr Arglwydd." *Cott.* 6.
& *M.*

30 " Ebediw Breyr [yw, *P.* & *J.*]
" Hweugaint.

31 " Ebediw Bilain Breyr, trugaint yw,
" can ni bydd na Maer na Chynghellawr
" a ddylyont draian ar Fileineid Bryyr [*al.*
" Breyr. *P.*]

32 " Ebediw Bilain Brenin, deg a phed-
" war ugaint." *H.* 3.

Al. " Hwech [*al.* Wyth, *M.*] a phedwar
" ugaint

NOTAE.

[i] Crux & interdictum, *Croes a gwahardd* hic memorata, locum ni fallor habebant poſt cauſſas a Cancellario determinatas. Illius erat judicare in litibus quae de fundis regiis intendebantur, ſive ubi praedia pro Rege vendicabantur a Cancellario. Cum Rex vincebat, fundi illi litigati juſſu Cruce in illis fixa pro Regiis notabantur, & Interdicto ſeu publica proclamatione notum fiebat iſtam litem iſto modo fuiſſe deciſam.

Sect. 20 *Al.* " Dlyed y Cynghellawr yw
" ſefyll a bod yn lle y Brenin yn ei wydd ac
" yn ei abſen ymhob peth, a chroes yw ei
" groes, a gwa'rdd yw

" ugaint yw Ebediw Taiawg [tirjawg. *Cott.* " 5.]" *Cott.* 6.

33 " Or bydd Eglwys ar dir Bilain Bre- " nin [*al.* ar ei dir, *Cott.* 5. & 6.] hweu- " gaint [*al.* hanner punt, *Cott.* 5.] a dal " yn [*al.* fydd, *Cott.* 5. 6. & *P.*] ei Ebe- " diw.

34 " Ebediw Abad [*al.* Abbad, *P.*] " deuddeg [*al.* deg, *P.*] Punt.

35 " Pedair ar hugaint yw [*al.* fydd, " *M.*] Ebediw Gwr yſdafellawg.

36 " Deuddeg ceinawg yw Ebediw " Gwraig yſdafellawg. Ac i Arglwydd y " tir y bo yr yſdafell ynddaw [*al.* arnaw, " *J.*] y telir.

37 " Ebediw Bonheddig canhwynawl " [yw, *P.* & *J.*] deg a phedwar ugaint.

38 " Ebediw Alldud y rhotho y Brenin " dir iddaw yw trugaint; a hanner hyn- " ny a drig i'r Brenin (canys megis tad i- " ddaw yw) a'r hanner arall a gaiff y " Maer a'r Cynghellawr yn ddau hanner " y rhyddunt [*al.* rhyngthunt. *J.*] Oni " bydd plant i'r Alldud, ei holl dda a gaiff " y Brenin, eithr [*al.* dieithr, *J.*] cym- " maint a'i ddylyed, pan ſo marw.

39 " Nawddwr Brenin, hweugaint fydd " ei Ebediw; a hwnnw a elwir Gwaſafwr " [*al.* Gwaeſafwr. *P.* & *J.*]

40 " Y neb a ſo marw [*al.* Pan ſo " marw Dyn (*al.* Gwr, *Cott.* 6.) gorwlad, " *M.* & *Cott.* 5.] ar dir dyn arall, un ar " bymtheg a delir [*al.* a ddylyir ei dalu, " *P. al.* a gaiff Perchennawg y tir, *Cott.* " 5. & 6.] dros ei farwdywarchen, [a'i E- " bediw oll namyn (*al.* eithr, *Cott.* 5. *al.* " i am, *Cott.* 6.) hynny i'r Arglwydd. " *M.*]" *H.* 3.

41 " Cleiſon pan ymadawont a'r byd " hwn, a ddlyant dalu eu Hebediweu i eu " Harglwyddi, a hynny wrth eu braint eu " hun." *S.* 2.

riis Heriotum Villani regii aeſtimatur.

33 Si Eccleſia *ſita* fuerit in fundo Villani regii, CXX *denarios* [*al.* librae ſemiſſem] pro Herioto pendet.

34 Abbatis Heriotum XII [*al.* X] libris aeſtimatur.

35 Viri [k] pagani Heriotum eſt XXIV *denarii.*

36 Foeminae paganae Heriotum eſt XII denarii, & Domino terrae in qua caſa iſta ſita fuerit pendentur.

37 Walli ingenui Heriotum eſt XC *denarii.*

38 Heriotum Advenae cni praedium Rex tradiderit, LX *denariis* aeſtimatur. Triginta horum Regi cedent, cum Rex loco parentis iſti fuerit; triginta reſidui denarii inter Praepoſitum & Cancellarium aequaliter dividentur. Si Advena improlis deceſſerit, omnia ejus bona habebit Rex praeterquam quod neceſſe fuerit ad debita ejus ſolvenda.

39 Viri ſub patrocinio Regis Heriotum erit CXX *denarii.* Et hic vocatur [l] Gwaeſafwr.

40 Siquis [*al.* Si Peregrinus] in terra aliena mortuus fuerit, XVI *denarii* terrae proprietario pro jure ſepulturae ſolventur. Totum ejus Heriotum, iſtis exceptis, Domino *ſolvetur.*

41 [m] Leproſi cum ſaeculo renunciaverint, Heriota ſua Dominis propriis ſolvent, idque habita ratione ſtatus ſuae.

NOTAE.

[k] *pagani*] Wallice, *Gwr yſdafellawg*, ad literam Viri in camera habitantis. Gurguſtia & tuguria pauperum hic & alibi Camerae vocantur. Tales homines apud Romanos Pagani dicuntur. Ruri enim & in Pagis plerumque degebant. Vernacule **Cottagers** diceremus.

[l] Vide Gloſſarium v. *Gwaeſafwr.*

[m] Vide *Clafr* in Gloſſario.

PEN. XXII.

Am y Pencenedl.

NI ddylyir Pencenhedlaeth o Famwys.

2 " Ni bydd Pencenedl y mab gwedy " ei dad yn neſaf iddaw, canys oesfo- " ddawg yw Pencenhedlaeth [*al.* Pence- " nedl. *Cott.* 5.]" *Cott.* 6.

CAP. XXII.

De Principe Familiae.

PRINCIPATUS familiae materno jure non obtinebitur.

2 Patri filius immediate non ſuccedet in principatu familiae; cum hoc officium heredem non ſequetur.

3 Princeps

3 Princeps familiae XXIV *denarios* habebit a quolibet viro qui foeminam ex gente ejus duxerit: Ipsa autem maritagium suum solvere tenetur.

4 Et item XXIV *denarios* ab omni filio quem in gentem suam receperit.

5 Ipse autem a partibus cujuslibet hominis e gente sua stare tenetur, quocunque in discrimine *homo iste* versatus fuerit.

6 Princeps familiae libram Domino quotannis reddet.

7 Quilibet homo liber Domino quod illi debetur intra Festum omnium Sanctorum & Festum *S.* Martini persolvet.

8 Munera omnia, quae genti cuique debentur ad Principem familiae pertinent: Et si munus tradiderit filio suo, vel cuilibet alteri e gente sua, libram ille reddet Domino. Et si quem illorum liberum fecerit, nec tamen munus illi tradiderit, CXX *denarios liber* ille Domino reddet.

9 Qui XX solidos pro annua mercede accipit, tantundem pendet pro maritagio filiae suae, & [a] pro investitura, & pro herioto. Et qui X solidos accipit *pro mercede annua*, X solidos itidem pendet pro herioto, & praedictis pensionibus *quandocunque acciderint*.

10 Jugera omnia terrae numeratae aequaliter quotannis taxabuntur.

11 Princeps familiae heriotum suum non solvet, sed ei solvendo Successor ejus tenebitur.

12 Generoso qui in caussis dijudicandis adstiterit, nullum honorarium fixum debetur, sed unusquisque dabit prout libuerit.

3 Pencenedl a ddyly bedair ar hugaint i gan bob gwr a fynno gares iddaw, canys hithau ei hun a dal ei hamobr.

4 Ac a ddyly bedair ar hugaint i gan bob mab a gymmero efe yng nghenedl.

5 Ac efe a ddyly ymyrru y gyd a'i gar ym mhob rhaid a ddel arnaw.

6 " Pencenedl, punt a ddyry yn y flwy-
" ddyn i'r Arglwydd.

7 " Pob gwr rhydd, rhwng Gwyl yr
" Hollsaint a Gwyl Farthin [*al.* Fartin,
" *P. & J.*] y tal i'r Arglwydd yr hyn a
" ddylyo ei dalu.

8 " Pencenedl bieufydd bob swydd o'r
" a fo i'r genedl; ac or dyry swydd ei
" fab iddaw, neu ei gar iddaw, punt a
" ddyry efe i'r Arglwydd. Ac o rhydd-
" haa un o honunt heb roddi swydd i-
" ddaw, hweugaint a ddyry hwnnw i'r
" Arglwydd.

9 " Y neb a dalo ugain Swlld yn y
" flwyddyn, y gymmaint a dal yn am-
" obr ei ferch, a phan gymmero dir, ac
" yn ei Ebediw. A'r neb a dalo ddeg
" swlld, felly deg swlld a dal [*al.* y tal
" ddeg swlld, *P.*] yn [ei Ebediw, *ac* yn,
" *J.*] y rhagddywededigjon achwyson
" [fry. *P.*]

10 " Pob erw o dir cyllidus a dal gymmaint a'i gilydd yn y flwyddyn." *H.* 3.

11 " Ni thal Pencenedl ei hunan ei
" Ebediw, canys y neb a fo Pencenedl
" gwedy ef a'i tal." *Cott.* 5. & 6.

12 Nid oes Gobr mwrjedig i Fabuchelwr yn nadlau, namyn yr hyn a fynner ei roddi.

NOTAE.

[a] *pro investitura*] Wallice, *pan gymmero dir*, quando feudum illi traditur: Honorarium hoc vocatur *Gwobr yfdyn*. Vide Glossarium in verbo.

CAP. XXIII.

De Argento pro Coenis.

MANERIUM quod *Libram* vectigalem solvere tenetur, nec mel nec pisces Domino suppeditabit, cum medonem praebere teneatur, & cum medone ex quolibet manerio XXIV *denarii* exigentur, qui vocantur Argentum pro coenis, quod eodem modo dividitur quo Libra vectigalis.

2 [a] Argentum hospitiorum hoc modo

PEN. XXIII.

Am Arjant y Gwynos.

MAENAWL y taler Twng o honai, ni ddyly yr Arglwydd na'i mel na'i physgawd, canys Medd a ddylyir o honai; ac y gyd a'r Medd, pedair ar hugaint o bob Maenawl a ddylyir, a hwnnw a elwir Arjant y Gwynos, ac fal y rhennit y Bunt dwng y rhennir hwnnw.

2 "Fal hyn y rhennir Arjant y Gwesd-
" faeu.

NOTAE.

[a] *Argentum hospitiorum*] Vide Glossar. in *Gwesdfa Brenin*.

" faeu. Dwy geinawg a gymmer [*al.* " a gaiff, *Cott.* 5.] y Diſdain.
" A phedair a gaiff y Trulliad, neu dudded " y gerwyn ar ddewis y neb a'i talo.
" Dwy a gymmer Dryſawr y neuadd.
" Un i'r [*al.* a gymmer y, *Cott.* 5.] Me- " ddydd.
" Un [a ddaw, *Cott.* 5.] i'r Goſdegwr.
" Pedair [a ddaw, *Cott.* 5.] i'r Cog.
" Dwy i'r [*al.* a gaiff, *Cott.* 5.] Swydd- " wr [y, *Cott.* 5.] llys.
" Dwy i'r [*al.* a gaiff y, *Cott.* 5.] Gwaſ- " yſdafell.
" Un i'r Forwyn yſdafell.
" Dwy [*al.* Un, *Cott.* 5.] i Ddiſdain Bren- " hines.
" Un i'r Troedjawg.
" Un i'r Canhwyllydd.
" Un i'r Gwaſdrawd afwyn Brenhines [*al.* " Un i Ddryſawr yſdafell y Frenhines. " *Cott.* 5.]" *Cott.* 6.

3 Ni ddylyir goſod ar y Maenolydd rhydd na Maer na Chynghellawr, na Chylch, na Doofreth, na Maccwyaid, na dim namyn a ddywedaſam ni uchod, eithr Cylch mawr y Teulu bob gauaf.

dividetur. Denarios II accipiet Diſpenſator.
Quattuor accipiet Pincerna, vel tegumentum labri ad arbitrium ſolventis.
Duos accipiet Janitor aulae.
Unum Medonis confector.
Unum Silentiarius.
Quattuor accipiet Coquus.
Duos Miniſter aulicus.
Duos Cubicularius.
[b] Unum Ancilla quae a cubiculis.
Duos [*al.* Unum] Diſpenſator Reginae.
Unum Pedifer.
Unum Lucernarius.
Unum Miniſter qui a fraeno Reginae [*al.* Unum Janitor cubiculi Reginae.]

3 Maneria libera commeatum Praepoſito, vel Cancellario, vel Pueris, non praebebunt. Nec ad ullam aliam penſionem obligantur (hiſce exceptis quas ſupra memoravimus) praeterquam [c] ad Familiam regiam qualibet hyeme ſuſtentandam.

NOTAE.

[b] Deeſt haec Linea in Cott. 5.
[c] Vide Lib. II. cap. XII. §. 23.

PEN. XXIV.

Am Luydd y Brenin.

NI ddyly y Brenin i'w Wlad un Lluydd y honai ei hun namyn un waith bob blwyddyn. Ac ni ddyly fod yn hwnnw namyn pythewnos a mis. Yn ei Wlad ei hun rhydd fydd iddaw pan fynno.

2 Pawb a ddyly wneuthur gwaith ceſdyll y Brenin pan fynno eithr Gwyr y Faerdref.

CAP. XXIV.

De Exercitu regio.

REX [a] exercitum peregre non ducet niſi ſemel in anno; nec ibi manebit ultra ſex ſeptimanas. Sed in patria ſua exercitum conſcribere licet quandocunque voluerit.

2 Ad caſtella regia exſtruenda omnes cogentur a Rege quandocunque illi libuerit praeter Colonos Dominici regii.

NOTAE.

Vide Lib. I. cap. XLVII. §. 6. & Al.

CAP. XXV.

De Villanis Regiis.

VILLANI Regis nec illum nec [a] Domeſticos ejus ſuſtentare tenentur, & cum ad illum ſuſtentandum non teneantur, nec in mel nec in piſces uſum fructum habebunt, ſed illa in uſus aulicos praebebunt. Et Regi licet ſi voluerit cataractas exſtruere ſuper aquas eorum, & alvearia eorum deſtruere *ad mel extrahendum.*

2 Villicus dominici regii e villanis ejus accipietur.

3 Equos ad geſtanda impedimenta regia in exercitibus ſuis ipſi ſuppeditabunt. Et ſemel in annò commeatum Reginae praebebunt; canibus etiam & venatoribus & aucupibus & pueris omnibus commeatum ſemel in anno praebebunt.

4 [b] Villani Regii equis Regis & Reginae & Miniſtrorum ſuorum commeatum hyeme praebebunt.

5 Si Advenae intra Regis ditionem fuerint, ſive ſint qui hominium illi praeſtiterint, vel qui ventum *ſecundum* exſpectaverint, vel qui ob alia negotia illic manſerint, Rex ſi voluerit praecipiat ut commeatum habeant a Villanis ſuis.

6 Secundum nonnullos, Villanus bona omnia quae hi Advenae domum ejus ingredientes illi monſtraverint, praeſtare ipſis tenebitur cum abierint. Et ſi quicquam deperditum fuerit, praeſtabitur, praeter haec tria quae noctu diuque aſſervare penes ſe tenentur, Braccas nempe, Gladios & Chirothecas. Et ſi panem & companagium acceperint, non ultra unam noctem ibi morabuntur.

Al. Quodcunque iſtiuſmodi [c] Advenae Villanis monſtraverint cum primum in eorum domos intraverint, id *omne* hi Villani ipſis reſtituent ſi deperditum fuerit praeter Gladios & Braccas & Cultellos. Equos eorum noctu ſolum aſſervabunt Villani, illos enim praeſtare tenentur ſi noctu deperditi fuerint.

PEN. XXV.

Am Feibon eillon y Brenin.

NI ddyly Meibjon eilljon y Brenin ei borthi, na phorthi ei Deulu; a chan ni ddylyant ei borthi, ni ddylyant wynteu eu Mel nac eu Pyſgawd, namyn eu rhoddi i Lys y Brenin. Ac efe a ddyly o's myn wneuthur Coredeu ar eu dyfredd, a lladd eu Bydafeu.

2 Un o'r Meibjon eilljon a ddyly ſod yn Faer y biſwail.

3 Wynt a ddylyant roddi Pynfeirch i'r Brenin yn ei luydden, ac a ddylyant anrhydeddu yr Arglwyddes un waith bob blwyddyn ar Fwyd a Llyn, ac a ddylyant borthi y Cwn, a'r Cynyddjon, a'r Hebogyddjon, a'r Maccwyeid bob un o naddunt unwaith bob blwyddyn.

4 " Cylch a gaiff Meirch y Brenin, a'r " Frenhines, a'i Gwaſaneuthwyr [*al.* Swy- " ddogjon, *S.* 2.] y gauaf ar Daiogeu [*al.* " gaeaf ar Daeogeu, *J.*] y Brenin." *P. & H.* 3.

5 Ac o bydd Alldudjon gwlad arall yng Nghyfoeth y Brenin, ai yn wyr iddaw, ai yn aros gwynt, ai ym mhetheu eraill, efe a ddyly o's myn eu goſod yn ddoofreth ar ei Feibjon eillon.

6 Herwydd rhai, yr Alldudjon hynny, cymmaint ag a ddangoſont o dda pan ddeloent i dy y Mab aillld, a ddylyant ei gaffael pan eloent o hanaw; ac o chyll dim, ei dalu iddunt, eithr tri pheth a ddylyant ei gadw ganthunt eu hun ddydd a nos, ſef yw hynny, eu Llodreu, ac eu Cleddyfeu, ac eu Menyg: Ac ni ddylyant eingjaw namyn y nos gyntaf, o chaffant fara ac un enllyn.

Al. " Berthbynnag a ddangoſo y Dof- " rethwyr [*al.* Dofreithwyr, *H.* 3.] i'r " Taiogeu y delwynt [*al.* delont, *M. P.* " *W.* & *J.*] i'w [*al.* i eu, *J.*] tai, y Tai- " ogeu biau eu talu [*al* wynt (*al.* hwy, " *W.*) a'i talant, *P. J.* & *S.* 2. *al.* i'r Tai- " awg y delont i'w dy, efe a'i tal. *H.* 3.] " or, [*al.* o, *H.* 3.] chollir, eithr Gleifeu, " a Llodreu, a Chyllill, [*al.* Cleddyf, a " Chyllell, a Llawdr, *P.* & *J. al.* Cle- " ddyfeu, a Chyllyll, a Llodreu, *H.* 3. *W.* " & *S.* 2.] Eu Meirch wynteu ni cheidw " y Taiogeu, eithr y [*al.* hyd, *Cott.* 5.] " nos,

NOTAE.

[a] *Domeſticos ejus ſuſtentare*] Wallice, *porthi ei Deulu.* Hanc ſuſtentationem de Argento coenarum accipio ſupra memorato. Nam infra §. 3. abunde patet illos ad penſitationes ſatis oneroſas obligari.

[b] *Cylch* datur in hyeme equis Domini & Miniſtrorum ejus, & equis Dominae, exceptis equis familiae. *CL.*

[c] *Advenae*] Wallice *Dofrethwyr.* Vide Gloſſar. in voce.

" nos, canys wy a'i talant or collir y nos " [*al.* Eu meirch hefyd or collir y nos, " efe a'i tal. *W.* & *H.* 3.]" *Cott.* 6.

7 " Cerddorjon gwlad arall [*al.* gor- " wlad, *P.*] a gant [*al.* gaffant, *P.* & *J.*] " gylch ar y Bileinjeid [*al.* ar Fileinjeid y " Brenin, *J.*] tra font yn aros eu rhodd- " jon i gan y Brenin o's dyry." *H.* 3.

8 Meibjon eilljon y Brenin a ddylyant wneuthur faith tai i'r Brenin, fef ynt y rhai hynny, Neuadd, a Bwytty, a Chegin, a Hundy, a Marchdy, a Chynhordy, a Thy bychan.

Al. " Naw tai a ddyly [*al.* ddylyant, " *P.*] y Bileinjeid eu hadeilad [*al.* gwneu- " thur, *P.*] i'r Brenin, [nid amgen, *J.*] " Neuadd, Yfdafell, Cegin, Cappel, Yf- " gubawr, Odyndy, Yfdabl, Cynhordy, " Peirant [*al.* Peirjant. *J.*]" *H.* 3. & *S.* 2.

Al. " Naw tai a ddyly y Taiogeu [eu, " *H.* 2. & *M.*] gwneuthur i'r Brenin; Neu- " add ac Yfdafell, Cegin a Chapel, Yfgu- " bawr ac Odyndy, Peirant ac Yfdabl a " Chynhordy." *Cott.* 6.

9 Y Brenin a ddyly o bob Bileindref Wr a Bwyall i wneuthur llueſdeu iddaw yn ei luydd.

Al. " I gan y Taiogeu y doant [*al.* " daw, *Cott.* 5.] Pynfeirch i'r Brenin [*al.* " y caiff y Brenin ei Bynfeirch, *H.* 2. 3. " *P. J.* & *M.*] yn ei luydd. Ac o bob " Taioctref [*al.* Taiawctref, *P.*] y caiff " [*al.* yd gaiff, *Cott.* 5.] Wr, a March, a " Bwyall [*al.* Bwall, *H.* 2. *P. J.* & *S.* 2.] " ar draul y Brenin hagen i wneuthur llu- " eſdeu [iddaw, *H.* 2. *al.* i wneuthur ei " geſdyll, ac ar draul y Brenin y byddant. " *P. H.* 3. & *J.*]" *Cott.* 6.

7 Melicis alienigenis Villani regii commeatum praebere tenentur toto illo tempore quo honoraria ſibi dari a Rege exſpectaverint.

8 [d] Villani regii ſeptem domos pro Rege exſtruere tenentur, Aulam nempe, Refectorium, Culinam, Dormitorium, Stabulum equorum, Stabulum canum, & Latrinam.

Al. Novem aedificia Villani pro Rege exſtruent, Aulam, Cubiculum, Culinam, Sacellum, Horreum, Fornacem, Stabulum equorum, Stabulum pro canibus, & [e] Officinam.

Al. Villani exſtruent novem domos pro Rege; Aulam & Cubiculum, Culinam & Capellam, Horreum & Fornacem, Officinam & Stabulum pro equis, & Stabulum pro canibus.

9 [f] Villa quaelibet ſervilis colonum unum cum ſecuri praebere tenetur ad tabernacula conficienda in caſtris regiis.

Al. Equos ſagmarios ſuppeditabunt Villani pro exercitu regio. Et de qualibet villa ſervili colonus unus cum equo & ſecuri praebebuntur ad tabernacula & caſtella conficienda, iique regiis ſumtibus alentur.

NOTAE.

[d] Vide Lib. I. cap. XLVII. §. 8.

[e] *Officinam*] In qua opifices opera fabrilia in uſus aulicos fabrificabant; vel forſan Promtuarium in quo utenſilia ſua aſſervabant.

[f] Vide Lib. I. cap. XLVII. §. 7.

PEN. XXVI.

Am Faer y Biſwail.

NI ddyly Maer y Biſwail ddaly dadlau namyn ar Wyr y Faerdref, namyn erbynjaid da y Brenin i gan y Meiri a'r Cynghellorjon; ac efe a ddyly roddi pedair ar hugaint i'r Goſdegwr pan eſdynner Maeroniaeth iddaw. Gwaſaneuthwyr y Maer a'r Cynghellawr a ddylyant hebrwng y da hyd ar Faer y Biſwail.

CAP. XXVI.

De [a] Villico Dominici regii.

VILLICUS dominici regii cauſſas nullorum dijudicabit praeterquam colonorum dominici. Vectigalia regia a Praepoſitis & Cancellariis accipiet, & XXIV *denarios* dabit Silentiario cum primum officium ſuum illi tradatur. Servi Praepoſiti & Cancellarii vectigalia ad Villicum regium adducent.

2 Villicus

NOTAE.

[a] Vide plura de hoc Villico in Lib. I. cap. XXXVIII.

2 Villicus dominici regii omnia quae opus erunt in uſum Curiae, & quod ad illam ſpectat arationis & ſationis ratione, procurabit, armenta regia depaſcet, aeſtiva paſtorum curabit, & caetera *omnia* quae neceſſaria fuerint miniſtrabit. Colonos dominici ob delicta ab iis admiſſa caſtigabit. Multae eorum tam publicae quam privatae & Heriota illi debentur; uxor autem ejus Maritagia filiarum eorundem accipiet.

3 Horum maritagia & heriota exiget Oſtiarius, qui ex ſingulis eorum IV denarios accipiet.

4 Jactus ſecuris vel runcinae erit menſura patrocinii Villici regii.

5 Villicus regius accipiet IV denarios ob Oſtiario cum munus ſuum illi primo traditur.

6 Ille jurabit pro fundis menſae aulicae, & aeſtivis paſtorum ſi opus fuerit, illaque & *omnia* ad illa pertinentia tuebitur.

7 Coloni dominici fornacem & horreum Regi exſtruere, eaque reficere quotieſcunque opus fuerit, tenentur. Mercedem terrarum ſuarum ipſi tradent in manus Villici, & commeatum illi bis in anno praebebunt. Triturabunt item & torrebunt frumentum & metent ſegetes, & occabunt agros, & foenum ſecabunt. Stramen etiam *ad ſternendos lectos* & ligna ad comburendum parabunt quotieſcunque Rex apud illos Curiam tenuerit; Illumque pro facultatibus ſuis honorabunt, oves, vel agnos, vel hoedos vel butyrum, vel caſeum, vel lac illi ſuppeditando.

8 Si Generoſus filium ſuum Villano Domini cum ejus licentia alendum tradiderit, vel ſi *Dominus* per annum & diem illud permiſerit, *Alumnus* ille partem filii e terris & bonis Villani *iſtius* poſtea habebit.

Al. Si Villanus regius filium Generoſi cum licentia Domini ſui [*al.* Regis] nutriendum acceperit, particeps erit ille Alumnus heredii Villani perinde ac ſi unus eſſet ex filiis ejus.

9 E quolibet Manerio libero Rex habebit dolium medonis, novem palmos longum in obliquum menſuratum; & ſi medo praeſto non fuerit, cereviſiae aromatitis duo dolia; & ſi illa praeſto non fuerit, cereviſiae *communis* dolia quattuor.

2 Maer y Biſwail a ddyly gyweirjaw y Llys o'i mywn, ac a berthyno attai y am aredig a hau, ac arail yſgrubl y Brenin, a'i hafodydd, a phetheu eraill a ſo rhaid. Ac efe a ddyly gosbi gwyr y Faerdref am eu hanghyfreithjeu; ac eu dirwy, ac eu camlwrw, ac eu hebediw, efe a'i dyly. Ac amobr eu merched ei wraig a'i dyly.

3 Y Porthawr a ddyly gymmell amobr ac ebediw y rhai hynny, a phedair ceinjawg iddaw yntau o bob un o naddunt hwy.

4 " Ergyd bwyall neu wddyf yw [me-" ſur, *Cott.* 5.] nawdd Maer *y* Biſwail." *Cott.* 6.

5 Maer y Biſwail a ddyly bedair ceinjawg i gan y Porthawr pan eſdynner ei ſwydd iddaw.

6 Efe a ddyly dyngu dros dir bwrdd y llys, a'i hafottir o bydd rhaid, ac eu hamddiffyn ac wynt ac a berthyno arnaddunt.

7 Gwyr y Faerdref a ddylyant wneuthur Odyn ac Yſgubawr i'r Brenin, ac eu diwallu pan ſo rhaid. Wynt a ddylyant dalu Twng eu tir yn llaw Maer y Biſwail, ac a ddylyant ei borthi ddwy waith yn y flwyddyn, ac wynt a ddylyant ddyrnu, a chraſu, a medi, a llyfnu, a lladd gwair, a cheisjaw gwellt a chynnud y gynnifer gwaith y del y Brenin i'r Llys. Ac wynt a ddylyant anrhydeddu y Brenin pan ſo yn y Llys herwydd eu gallu, ai yn ddefeid, ai yn wyn, ai yn fynneu, ai ar ymenyn, ai ar gaws, ai ar laeth.

8 O dyry Mab uchelwr ei fab ar faeth ar Fab ailld Arglwydd gan ei gannjad, neu gan ei oddef o honaw undydd a blwyddyn, hwnnw a ddyly ran mab o dir y Mab ailld ac o'i dda wedy hynny.

Al. " Or cymmer Taeawg [Brenin, *H.* " 3. *&* 7.] fab Breyr ar faeth gan gannad " ei Arglwydd [*al.* y Brenin, *H.* 3. *&* 7.] " cyfrannawg fydd y mab [maeth, *H.* 3. " *&* 7.] hwnnw ar dreftad y Taeawg mal " un o'i feibjon ei hunan." *Cott.* 5. 6. *H.* 2. *&* *M.*

9 O bob Maenawl rydd, y Brenin a ddyly gerwyn fedd, naw dyrnfedd yn ei hyd yn amryſgoyw; ac oni cheffir o fedd, dwy o fragawd; oni cheffir o fragawd, pedair o gwrf.

PEN. XXVII.

Am Derfyneu a Ffinjeu.

PWYBYNNAG a dorro derfyn y rhwng dwy dref o'i aredig, y Brenin a ddyly yr ychen a'i harddo, a'r gwydd, a'r heiyrn, a gwerth *y* troed dehau i'r Amaeth, a gwerth y llaw aſſw i'r Geilwad, a phedair ceinjawg i berchen y tir, a chyweirjaw y terfyn fal cynt.

2 " Pwybynnag a dorro derfyn ar dir " dyn arall, taled dri buyn camlwrw i'r " Brenin, a gwnaed y terfyn yn gyſdal a " chynt." *Cott. 6. H. 2. & M.*

Al. " Pwybynnag a dorro nod ar ffin " [*al.* nod amlwg, *S.* 2.] y rhwng dau dir " neu ddwy dref [*al.* rhwng trefydd neu " diroedd, *S.* 2.] taled [dair bu, *S.* 2.] " gamlwrw i'r Brenin, a phedair ceinawg " gyfraith i'r perchen, a gwnaed y nod " mal [*al.* nod ar y tir megis, *S.* 2.] y bu " [gynt. *P.*] " *H.* 3. *& J.*

3 " Y neb [a dorro ffin a fo rhwng dwy " dref, neu, *H.* 2. *& M.*] a arddo [*al.* artho, " *H.* 2. *& M.*] briffordd, neu ffos ar ffin, " taled hweugaint i'r Brenin [*al.* hweugaint " a dal i'r Brenin, a gwnaed y terfyn yn " gyſdal a chynt. *H.* 2. *& M.*]" *H.* 3. *P. & J.*

4 " Meſur tir [*al.* ffin, *M. & S.* 2.] " rhwng dwy dref, o's o'r tir y bydd, " gwryd a hanner.

5 " [Ffin, *S.* 2.] rhwng dwy randir " [o's tir fydd, *S.* 2.] pedair troedfedd.

6 " [Ffin, *S.* 2.] rhwng dwy erw, dwy " gwys.

7 " Meſur priffordd y Brenin, deuddeg " troedfedd." *H.* 2. *& M.*

8 Pwybynnag a arddo dir yn anghyfarch, taled bedair ceinjawg i'r neb bieuffo y tir, a cheinjawg am bob cwys a ardder, ac anghyfarch i'r Brenin.

Al. " Pwybynnag a artho [*al.* arddo, *P. J. & W.*] dir dyn arall dros nawdd y " Brenin, pedair ceinjawg cyfraith a dal i " berchen y tir dros agori [y, *W.*] ddaear, " a phedair ceinawg cyfraith dros ddiod " yr aradr o'r ddaear, a cheinawg dros bob " cwys [o'r, *J. & W.*] a ymchoeles [*al.* " ymhoeles, *W.*] yr aradr; ac oni wybyddir rhif y cwyſeu, troedfedd fydd lled " pob cwys. Y Brenin a gaiff yr aradr, " a'r ſwch a'r cwlldr [*al.* cwlldwr, *P. &* " *W.*] a'r ychen, a gwerth y troed dehau

CAP. XXVII.

De Terminis & Limitibus Agrorum.

QUI terminum inter duas villas exaraverit, Regi boves & aratrum & ferramenta, & pretium pedis dextri Aratoris & pretium manus ſiniſtrae Ductoris pro multa ſolvet, & IV denarios terrae poſſeſſori, & terminum ut prius fuerat reficiet.

2 Qui terminum alienum dejecerit, tres vaccas Regi pro multa dabit, & terminum reficiet ut antea fuit.

Al. Qui terminum manifeſtum inter duas villas vel duos fundos dejecerit, multam trium vaccarum Regi dabit, & IV denarios legitimos poſſeſſori, & terminum reficiet ut prius.

3 Qui exaraverit viam publicam vel foſſam limitaneam inter duas villas *poſitam*, CXX denarios Regi ſolvet, & terminum reficiet ut antea.

4 Limes inter duas villas, ſi porca intermediata *dividantur*, erit ſeſquiorgiam latus.

5 Porca limitanea inter duas rhandiras erit quattuor pedes lata.

6 Porca inter duo jugera erit duorum ſulcorum.

7 Via regia erit duodecim pedum.

8 Qui terram araverit inconſulto poſſeſſore, IV denarios illi ſolvet, & denarium pro quolibet ſulco quem in arando fecerit, & [a] multam pro tali aratione Regi.

Al. Siquis araverit terram alienam [b] contra pacem Regis, quattuor denarios legitimos proprietario pro effracta terra, & quattuor denarios pro aratro e terra extracto, & denarium *unum* pro quolibet ſulco proſciſſo ſolvet; & ſi numerus ſulcorum ſit incertus, pes pro latitudine cujuſque ſulci reputabitur. Rex habebit aratrum, & vomerem, & cultrum, & boves, & pretium pedis dextri Aratoris, & pretium manus dextrae Ductoris.

Al.

NOTAE.

[a] Adi Gloſſarium v. *Anghyfarch.*

[b] *contra pacem Regis*] Wallice, *dros nawdd y Brenin*, contra patrocinium Regis. Subditos omnes contra vim & injuriam protegere ad officium Regis pertinet. Haec protectio hic vocatur Regis patrocinium.

Al. Qui terram araverit contra pacem Domini, quattuor denarios legitimos proprietario terrae ob ſolum effractum per vim ſolvet, & quattuor denarios legitimos ob extracta ferramenta e terra, & denarium pro quolibet ſulco proſciſſo. Rex [*al.* Dominus] autem accipiet boves & aratrum cum ferramentis, vomere nempe & cultro, & pretium pedis dextri Aratoris, & pretium manus dextrae Ductoris.

9 Siquis terram alienam effregerit ad occultandum aliquid in ea, quattuor denarios legitimos habebit proprietarius terrae pro terra effoſſa, & rem abſconditam niſi theſaurus fuerit, ad Regem enim theſauri pertinent.

10 Si puteus fornacis effoſſus fuerit in terra aliena abſque licentia, foſſor dabit quattuor denarios legitimos proprietario terrae, & tres vaccas pro multa Regi.

Al. Siquis effoderit puteum fornacis inconſulto poſſeſſore in terra aliena, fornax poſſeſſori cedet, cum IV denariis ob effoſſam terram, & tribus vaccis pro multa Regi.

11 Qui domum ſolo alieno inaedificaverit abſque licentia proprietarii, tres vaccas Regi pro multa ſolvet, & quattuor denarios legitimos proprietario ob effoſſam terram. Et ſi materia ex qua domus aedificata fuerit ex iſto fundo exciſa fuerit, domus ipſa illi cedet. Sed ſi materia non fuerit exciſa ex iſto fundo, *aedificans* id juramento ſuo & duorum virorum ejuſdem cum illo ſtatus comprobabit, domumque ipſam ſolo excindet, & materiam *qua exſtructa fuit* a fundo infra novem dies abducet; & ſi intra novem dies non abduxerit, proprietarii erit.

12 Qui quercum in via regia *creſcentem* exciderit, tres vaccas pro multa Regi pendet, & pretium quercus, & viam Regi vacuefaciet. Et cum Rex illac tranſierit, ſtirpem arboris panno unicolore cooperiet.

" i'r Amaeth, a gwerth y llaw ddehau i'r " Geilwad." *H.* 3.

Al. " Y neb a artho dir dros ludd Ar- " glwydd, taled bedair ceinawg cyfraith " [i berchennawg y tir, *Cott.* 5.] o agori " [*al.* canys egores, *Cott.* 5.] ddaear gan " drais, a phedair ceinawg cyfraith o ddiod " [*al.* pan ddiotto, *Cott.* 5.] yr heiyrn " [*al.* aradr, *Cott.* 5.] o'r ddaear, a chei- " nawg o bob cwys a ymhoeles [*al.* ym- " chwelo, *H.* 2. & *M.*] yr aradr, [a hynny " i berchennawg y tir. *H.* 2. & *M.*] Cym- " mered y Brenin [*al.* yr Arglwydd, *H.* 2. " & *M.*] yr ychen oll, a'r aradr, a'r hei- " yrn [*al.* a'r ſwch a'r cwlldr, *Cott.* 5.] a " gwerth [y troed ddehau i'r Amaeth, a " gwerth y llaw, *H.* 2.] ddehau i'r Geil- " wad." *Cott.* 6.

9 " Or cladd dyn dir dyn arall yr cudd- " jaw peth ynddaw, pedair ceinawg cyf- " raith a gaiff Perchennawg y tir am a- " gori daear, a'r guddfa, onid eurgrawn " fydd, canys Brenin biau bob eurgrawn." *Cott.* 6.

10 " Or cleddir pwll odyn ar dir dyn " arall heb gannad, taled y neb a'i clatho " bedair ceinawg cyfraith i berchennawg " y tir, a thri buyn camlwrw i'r Brenin." *Cott.* 6.

Al. " Y neb a glatho [*al.* gladdo, *J.* & " *W.* *al.* wnel, *P.*] bwll odyn ar dir dyn " arall heb ei gannad, perchen y tir bieu- " fydd yr odyn, a phedair ceinawg cyf- " raith o agori daear, a thri buyn cam- " lwrw i'r Brenin." *H.* 3.

11 " Y neb a wnel [*al.* adeilo, *Cott.* 6. & " *alii.*] dy ar dir dyn arall heb ei gannad, " taled dri buyn camlwrw i'r Brenin; a " phedair ceinawg cyfraith o [*al.* am, " *Cott.* 6.] agori daear i berchennawg y " tir, a'r ty hefyd, o's ar y tir y lladdwyd " gwydd y ty [*al.* yr adeilwydd. *H.* 2. & " *Cott.* 5.] Onid ar y tir hwnnw y lladd- " wyd, tynged ar ei drydydd o wyr un " fraint ag ef, a thorred y ty [i ymdaith, " *Cott.* 6. *al.* i ar y tir, *H.* 2. & *Cott.* 5.] " yn gyfuwch a'r ddaear, a dyged y ty i " ymdaith i ar y tir [cyn pen y nawfed " dydd. *Cott.* 6.] Ac oni's dwg erbyn y " nawfedydd, perchennawg y tir bieufydd " [*al.* biau. *H.* 2. & *Cott.* 5.]" *M.*

12 " Y neb a latho [*al.* laddo, *Cott.* 5.] " dderwen ar ffordd y Brenin, taled dri " buyn camlwrw i'r Brenin, a gwerth y " dderwen, ac arllwyſed y ffordd i'r Bre- " nin. A phan el [*al.* ddel, *Cott.* 5.] y " Brenin heibjaw, cuddjed ſon y pren a " brethyn unlliw.

" 13 Or

NOTAE.

Sect. 9 *Al.* " Y neb a guddjo ddim y mywn " daear [*al.* tir, *J. W.* & *H.* 3.] dyn arall " trwy gladd, perchen y tir bieufydd y gudd- " fa, onid eurgrawn fydd (canys Brenin biau " bob eurgrawn cuddjedig) a phedair ceinawg " cyfraith o agori daear." *P.* & *H.* 3.

13 " Or digwydd pren ar draws afon, a " thynnu magleu [neu rwydeu, *Cott.* 5.] " ar y pren, perchennawg y tir y bo [bon, " *Cott.* 5.] y pren arnaw, a ddyly ei ddo- " fod, pa [*al.* py, *Cott.* 5.] du bynnag y " trofo [*al.* byrjo, *Cott.* 5.] yr afon frig y " pren." *Cott.* 6.

Al. " O's afon a fydd [nod, *P.*] rhwng " tiredd deuddyn [*al.* neu dyddyn, *J.*] a " digwyddaw derwen ar draws yr afon, " perchen y tir y tyfo y pren o honaw " bieufydd y pren ac a berthyn [*al.* ber- " thyno i, *J.*] wrthaw." *H.* 3.

14 " Nid terfyn prifafon engirjawl " rhwng dau gymmwd onid yn ei hen " gyrrynt." *Cott.* 6. *H.* 2. & *M.*

15 O derfydd ymderfynu rhwng deu- wyr gymraint am dir, a'r naill yn terfynu hyd raccw, a'r llall hyd ymma, a thyngu o bob plaid, llyna y trydydd lle y rhan Cyfraith yn ddau hanner.

Al. " Or bydd ymryfon rhwng deuddyn " un fraint am derfyn, ac na wyper gwir " [*al.* gwirjonedd, *S.* 2.] y rhyddunt [*al.* " rhyngthunt, *J.*] tynged pob un ei der- " fyn, a gwedy hynny rhanner y tir am- " ryfon [*al.* ac odd' yna rhannent eu ham- " ryfon, *S.* 2.] yn ddau hanner [y rhy- " ddunt. *P.*]

16 " Tri lle y rhan Cyfraith [yn ddau " hanner, *S.* 2.] a'r un rhagddywededig " yw y cyntaf. Yr ail yw pan ranner eu " da [y, *P.*] rhwng Gwr a'i Wraig o far- " wolaeth y naill [*al.* un, *P.*] o honunt. " Trydydd yw, pan ddyccer llwdn [dyn, " *P.*] neu beth arall colledig, i wrth ang- " hyfraith i gyfraith." *Cott.* 4. & *H.* 3.

17 " O derfydd bod amryfon am der- " fynu rhwng dau ddyn, a dywedud o'r " Hawlwr fod o fraint iddaw ef y dylyo " derfynu; oni's ammau yr Amddiffyn- " nwr, aed yr Hawlwr i ddangos ei der- " fyn. O's yr Amddiffynnwr a'i hammau " yntau, bid gyfraith y rhyddunt am eu " braint gyffefin. O's ei fraint a fernir i- " ddaw, dangofed ei derfyn gwedy hyn- " ny." *Cott.* 6.

18 " O tyf cynnen rhwng dwy dref un " fraint am derfyn, Gwyrda y Brenin biau " derfynu hwnnw o's gwybyddant: Ac " or bydd petrus gantunt wy [*al* O bydd " pedrus hagen, *Cott.* 5.] Dylyedogjon y " tir biau dyngu o bawb eu terfyn, ac o " ddyna rhannent eu hamryfon yn ddau " hanner y rhyddunt.

13 Si arbor fuper amnem tranſverſim deciderit, atque in ea decipula vel retia poſita fuerint, arbor ad poſſeſſorem terrae in qua truncus ejus creverit, pertinebit, nulla habita ratione ad quam partem ramos amnis projecerit.

Al. Si amnis interfluat fundos duorum poſſeſſorum, & quercus ſuper amnem tranſverſim deciderit, arbor iſta proprietario fundi in quo creverit cedet, & quaecunque ad illam pertinent.

14 [c] Amnis principalis, rapidus, pro termino non cenſebitur inter duas commotas niſi in alveo veteri ſive naturali.

15 Si limites ſtatuendi fuerint inter terras duorum hominum ejuſdem ſtatus, quorum unus hic, & alter illic limitem poſuerit, & *pro limitibus ſuis* ex utraque parte juratum fuerit, hic erit tertius locus in quo Lex *inter utroſque* aequaliter partietur.

Al. Si controverſia oriatur de limitibus inter duos homines ejuſdem ſtatus, & quod aequum ſit inter utroſque neſciatur, uterque de terminis ſuis jurabit, & tunc terra litigata inter utroſque aequaliter dividetur.

16 Tres ſunt loci in quibus Lex aequaliter dividit. Primus eſt locus praedictus. Secundus eſt ubi bona aequaliter dividuntur inter Virum & Uxorem poſt mortem alterutrius eorum. Tertius eſt cum animal vel quaevis alia res furtiva per aliquem recuperata fuerit.

17 Si lis oriatur de jure ſtatuendi limites inter partes litigantes, & Actor ob ſtatum ſuum vendicat ſibi jus ſtatuendi, & Reus non contradicat, Actor tunc limites monſtrabit. Sed ſi Reus contradixerit, *verus* utrorumque ſtatus prius determinabitur; & ſi illi ſtatus *ſuperior* adjudicabitur, terminos ſuos poſtea aſſeret.

18 Si controverſia oriatur de limitibus ſtatuendis inter duas villas [d] ejuſdem conditionis, Optimates Regis limites ſtatuent ſi iſtos noverint. Sed ſi de iſtis dubitaverint, Proprietarii iſtarum terrarum terminos ſuos jurati affirmabunt, & deinde terrae controverſae inter illos aequaliter dividentur.

19 Quam-

NOTAE.

[c] *Amnis principalis*] Wallice, *Prifafon*. Vide Gloſſar. in voce.

[d] *ejuſdem conditionis*] Wallice, *un fraint*, quae ambae ſunt vel liberae vel ſerviles, *i. e.* quae ambae incoluntur ab Ingenuis vel a Villanis.

19 Quamvis [*al.* Quando] villa *aliqua* terminos ſuos contra alteram ſtatuet, totàm tamen rhandiram in eo caſu ab illa non auferet.

20 Semilibra dabitur Regi quando limites inter villas terminantur.

21 Viginti quattuor *denarii* dabuntur Judicibus quando ſecundum legem adjudicant fundum alicui.

22 Semilibra debetur Regi pro omni rhandira [*al.* fundo] quando adjudicatur ſecundum legem alicui.

23 Cùm villa cui munus annectitur, alicui adjudicatur, Rex ſeſquilibram habebit.

24 [e] Curia ex parte Regis contra omnes limites ſtatuet, & nemo terminabit contra Curiam Regis. Poſt Curiam [f] Eccleſia *terminabit*. Poſt Eccleſiam [g] ſtatus partium *terminabit*. Poſt ſtatum poſſeſſio terram non eſſe [h] incultam indicium erit. Domicilium Fornax & Horreum poſſeſſionem probant.

Al. "In actionibus de limitibus agrorum vel villarum ſtatuendis, ſi [i] inter terram Curiae & Patriae limites ſtatuendi fuerint, Curia terminabit. Si inter terram Eccleſiaſticorum & Laicorum, Eccleſia terminabit. Si inter Cohaeredes, ſtatus terminabit. Si inter terram cultam & terram incultam, poſſeſſio terminabit. Aedificia & Aratio terram cultam eſſe probant.

25 Cum Curia terminaverit, Praepoſitus & Cancellarius limites [k] *jurati* ſtatuent.

Al. Si controverſia oriatur de limitibus ſtatuendis inter Commotam Regis & Commotam Optimatis, Praepoſitorum & Cancellariorum Regis officium eſt limites Commotarum & Hundredarum & Regionum ſtatuere cujuſcunque Optimatis fuerint, & ideo controverſiae tales terminari debent coram Judice Curiae Regis ſupremae.

26 Cum Eccleſia terminaverit, [l] Baculo

19 "Cyd [*al.* Cyn, *M. al.* Pan, *H.* 3. *P. & J.*] derfyno tref ar y llall, ni ddy-
"ly ddwyn rhanddir i wrthi [*al.* ni ddy-
"lyir dwyn rhandir yn gwbl gyd a'r ter-
"fyn. *H.* 3. *P. & J.*]

20 "Hanner punt a ddaw i'r [*al.* gaiff
"y, *J.*] Brenin pan derfyner tir [rhwng
"dwy dref. *H.* 2. 3. *M. & S.* 2.]

21 "A phedair ar hugaint [a ddaw,
"*H.* 2.] i'r Brawdwyr pan ddycco cyf-
"raith dir i ddyn." *Cott.* 6. *alibi.*

22 "Hanner punt a ddaw i'r [*al.* gaiff,
"y, *H.* 3.] Brenin o bob rhandir pan ei
"heſdynno [*al.* pan farner tir i ddyn, *S.*
"2. *al.* rhandir a farner i ddyn o gyfraith.
"*H.* 3.]" *Cott.* 6. *M. & H.* 2.

23 "Pan farner tref i ddyn y bo ſwydd
"o honai, punt a hanner a gaiff y Bre-
"nin i gantaw [*al.* ganthaw. *J.*]" *H.* 3.

24 "Llys biau derfynu [o blaid y Bre-
"nin ar bawb, ac ni therfyna ar Lys y
"Brenin neb. *Cott.* 5.] A gwedy Llys,
"Llan. A gwedy Llan, Braint: A gwe-
"dy Braint, Cyngwarchadw ar ddiffaith.
"Ty ac Odyn ac Yſgubawr yw Cyng-
"warchadw." *Cott.* 6. *H.* 2. *& M.*

Al. "Pan ddechreuer cynnen am derfy-
"neu [*al.* derfynu, *H.* 2. *& M.*] tiredd
"neu drefydd, o's y rhwng tir y Llys a
"thir y Wlad y dechreuir, Llys a derfy-
"na; o's y rhwng tir Eglwys a thir y
"Wlad, Eglwys a derfyna; o's y rhwng
"Cydetifeddjon, Braint a derfyna; o's y
"rhwng tir cyfannedd a thir diffaith, Cyng-
"warchadw [*al.* Cynwarchadw, *H.* 2. &
"*M.*] a derfyna. Adail ac Aradwy yw
"Cyfannedd.

25 "Pan derfyno Llys, Maer a Chyng-
"hellawr droſdi biau ddangos ei therfy-
"neu.

Al. "O damweina bod amryſon rhwng
"Cymmwd i'r Brenin am derfyn a ffin a
"Chymmwd i Bennaeth iddaw, Meiri a
"Chyngellorjon y Brenin yw terfynu
"Cymmydeu a Chantrefydd a Gwledydd
"pa Bennaetheu bynnag bieuffont: Ac
"wrth hynny geir bron Brawdwr Llys
"bennadur y Brenin y terfynir yr amry-
"ſoneu hynny." *S.* 3.

26 "O's [*al.* Dros yr, *M.*] Eglwys,
"Bagl

NOTAE.

[e] *Curia ex parte Regis, &c.*] i. e. Si controverſia oriatur inter Regem & Subditum quemlibet de fundorum limitibus, lis iſta in Curia regia dirimetur.

[f] *Eccleſia terminabit*] i. e. Actiones de limitibus ſtatuendis inter Eccleſiaſticos & Laicos in Curia Eccleſiaſtica terminabuntur.

[g] *ſtatus partium terminabit*] i. e. Filius natu major v. gr. minori praeferetur, filius nepoti, & ita in caeteris.

[h] *incultam*] Wallice, *Diffaith*, Deſertum, i. e. quod Regi decidit. Omnia quae nullius occupantis erant, Regi decidebant.

[i] *inter terram Curiae & Patriae*] i. e. inter Regem & Subditos ſuos.

[k] *jurati*] Vide cap. XX. §. 7. ſupra.

[l] *Baculo & Evangelio*] i. e. Juramento Abbatis vel Epiſcopi per Baculum ſuum & Evangelium. Baculum hic videtur eſſe Pedum paſtorale.

" Bagl ac Efengyl [biau ddangos ei ther-
" fyneu (*al.* a'i dengys. *M*) *M. alibi*]"
H. 3. & *J.*

27 Pwybynnag a ddycco Faen terfyn a fo honnaid y rhwng dwy Dref, taled chweugaint i Berchennawg y tir, a chamlwrw i'r Brenin; ac y felly am Ffordd a gatwo derfyn gan ymmyl y Ffordd.

28 " Or bydd dadlau am dir a daear
" rhwng dau ddyn, a barnu i'r naill der-
" fynu ar y llall, *efe* a ddyly ddwyn ei
" Greireu gantaw, a'r neb bieuffo y twng,
" a ddyly dyngu ym mhen pob naw cam
" o'r a gerddo, a hynny a'i draed ar ei
" derfyn ei hun; a hynny o'r lle y de-
" chreuo derfyn*u* hyd y lle y darffo i-
" ddaw. A'r rhai hynny *a elwir Naw*
" cam terfyn. O weith Gwynedd." *S.* 3.

& Evangelio termini ſtatuentur.

27 Qui Lapidem terminalem notatum, *finibus* inter duas villas appoſitum, abſtulerit, CXX *denarios* terrae proprietario ſolvet, & multam *trium vaccarum* Regi. Et ſimiliter de via ſtatutum eſt quae limitis vice terras diſterminat.

28 Si controverſia oriatur de fundo inter duos homines, & alter jubeatur limites ſtatuere contra alium, ſecum oportet adducere Relliquias *Sanctorum*, & is qui juraturus eſt nono quolibet paſſu jurare debet, & pedes ejus erunt ſuper proprium limitem, & hoc a loco quo limes incipit ad locum in quo deſinit. Et hi vocantur Novem paſſus limitum. Secundum conſuetudines Venedotiae.

PEN. XXVIII.

" *Am Ddadl Llys ac Eglwys.*

" ODERFYDD i wr o'r Eglwys ho-
" li gwr o Lys, holed yn y Llys.

2 " O derfydd i wr o Lys holi gwr o'r
" Eglwys, holed yn yr Eglwys. Wrth
" hynny ni ddyly gwr o Lys hebrwng ei
" hawl i'r Eglwys, mwy no gwr o'r Eg-
" lwys i'r Llys: Sef achaws na's dyly,
" am gymmell o'r Cleddyf jawn i'r Fagl.

3 " Eisjoes ef a wnaethbwyd ſaith Ra-
" gor i'r Eglwys rhag Llys i fod yn ben-
" naf: Sef yw y ſaith hynny; Degwm
" [ac Offrwm, a, *S.* 3.] Daered, Priodas,
" [a, *S.* 2.] Chymmun marw, ac Ysbail
" Allawr, [a, *S.* 3.] Thrais golau ar wr
" Eglwyſig, a Sarhaad Graddwr Eglwys.
" Ac am bob un o'r rhai hynny y dyly
" gwr o Lys hebrwng jawn i wr o Eg-
" lwys hyd ei Eglwys." *S.* 2.

4 " Un Rhagor y ſydd i'r Eglwys
" rhag y Llys frenhinawl am dir [*al.*
" freinawl, *S.* 3.] terfynu yn y blaen, o
" bydd Bagl ac Efengyl iddi [*al.* O bydd
" Bagl ac Efengyl am dir a daear y mae
" hyn i'r Eglwys. *S.* 3.]" *S.* 2.

CAP. XXVIII.

De Cauſſis inter Curiales & Eccleſiaſticos.

SI Clericus Curialem lege petat, petere in Curia *regia* oportet.

2 Si Curialis Clericum lege petat, petere in *Curia* Eccleſiaſtica oportet. Idcirco Curialis non magis debet Eccleſiam petere quam Clericus Curiam, quia Gladius Pedum paſtorale protegere debet.

3 Septem tamen ſunt Praerogativae fori Eccleſiaſtici prae foro Laico. Hae ſeptem ſunt, Decimae, & Oblationes, & Mortuaria, & Honoraria pro Matrimoniis, & Legata mortuorum, & Spolia Altaris, & bona latrocinio manifeſto ablata a Clerico, & Contumelia viro Eccleſiaſtico illata. Et pro quolibet horum Laicus ſatisfactionem dabit Clerico in foro Eccleſiaſtico.

4 Eccleſia etiam unam habet Praerogativam prae Curia Regia, nempe quod in limitibus terrarum ſtatuendis illa primo jurabit, modo jus Baculi & Evangelii habuerit.

NOTAE.

Sect. 3. *Al.* " Eiſoes ſaith ragor a ordinhawyd
" ac a wnaethbwyd i'r Eglwys ar y Llys wrth
" fod yr Eglwys yn ben, ac am y ſaith hynny
" y dyly gwr o Lys hebrwng ei hawl i wr o'r
" Eglwys hyd yr Eglwys."

CAP. XXIX.

De Vectigalibus regiis, aliisque Pensitationibus.

QUATTUOR Rhandirae sunt in Villa ex qua Vectigal Regi penditur.

2 Mensura Vectigalis regii hyberno tempore ex Manerio libero [*al.* ex qualibet Villa quae ad Vectigal regium pendendum tenetur] haec est: Onus equi farinae optimae quae in illis fundis creverit [*al.* farinae triticeae] & caro *unius* bovis, & dolium plenum medonis novem palmos altum & octodecim latum [*al.* & quantitas mellis sufficiens pro uno dolio, novem palmos alto quando ab imo ad verticem mensuratur] & centum sexaginta octo fasciculi avenae *qui* aequalis *erunt* magnitudinis pro pabulo equorum, & sus trima, & perna salsa tres uncias crassa, & vas butyri tres palmos altum (sed non ultra os plenum) & tres latum. Et si has *species* praebere non potuerint, Libra pendetur, quae vocatur Libra vectigalis. Dabuntur quoque XXIV denarii ministris regiis, nisi ob statum suum immunis fuerit Debitor. Si medo praesto non fuerit, duo *dolia* cerevisiae aromatitis *pendentur*; si cerevisia aromatitis praesto non fuerit, quattuor *dolia* cerevisiae vulgaris. Et haec provenient Regi e quolibet Manerio libero.

3 Libra haec vectigalis hoc modo exigetur: Pro pane CXX denarii, pro potu LX *denarii*, & LX pro companagio.

Al. Pretium Vectigalis regii est Libra. Nempe CXX *denarii* pro pane, LX pro companagio, & LX pro potu. Et hoc solvetur si Vectigal istud praefinito tempore non suppeditetur, hoc est, Hyeme.

4 De [b] Maneriis servilibus [c] duo Vectigalia pendentur quotannis.

PEN. XXIX.

Am Wesdfa y Brenin.

"PEDAIR Rhandir a fydd yn y "Dref y taler i'r Brenin Wesdfa "[*al.* y taler Gwesdfa Brenin, *H.* 2. & "*M.*] o heni [*al.* honai. *H.* 3.]" *Cott.* 6.

2 Mesur Gwesdfa Brenin yn amser Gauaf o Faenawl rydd yw hyn [*al.* Brenin o bob Tref (y taler Gwesdfa Brenin o honai, *H* 2. & *M.*) yw: *Cott.* 6.] Pwn march o'r blawd gorau a dyfo ar y tir [*al.* o flawd gwenith, *Cott.* 6.] ac eidjon cig [*al.* a (chig, *H.* 3. *P. J.* & *S.* 2.) ych, *Cott.* 6.] a dogn cerwyn o fedd, naw dyrnfedd yn ei hyd yn amryfgoyw, a'r gymmaint arall yn ei lled [*al.* ac a fo digawn (*al.* a dogn, *H.* 3. *P.* & *J.*) o fel yn (*al.* i, *Cott.* 5.) un gerwyn, naw dyrnfedd (a, *Cott.* 5.) fydd (yn, *Cott.* 5.) uchedd y gerwyn pan fesurer o'r clais draw (*al.* eithaf, *Cott.* 5.) i'r ymmyl ymma (*al.* nesaf, *Cott.* 5.) ar wyr, *Cott.* 6.] a saith ddrefa o geirch unrhwym yn ebran, [a] a hwch deirblwydd, ac anhorob halld, a lled tri bys yn ei thewedd, a llesdr ymenyn tri dyrnfedd yn ei hyd heb foel, a thri yn ei led. Ac oni ellir caffael hynny, Punt am danai, a honno a elwir y Bunt dwng. A phedair ar hugaint [o, *H.* 3. arjant, *Cott.* 6.] i wasaneuthwyr y Brenin [oni's rhyddhaa ei fraint y Talawdr. *H.* 3. *P. J.* & *S.* 2.] Oni ellir caffael y medd, dwy o fragawd; oni cheffir y bragawd, pedair o gwrwf. A hynny a ddaw o bob Maenawl rydd i'r Brenin.

3 Sef mal y rhennir y Bunt honno, chwe'ugaint yr bara, a thri ugaint yr llyn, a thri ugaint yr enllyn.

Al. "Punt yw gwerth Gwesdfa Brenin, "hweugaint ynghyfair [*al.* dros, *H.* 3. *P.* "*J. M.* & *S.* 2.] ei [*al.* y, *H.* 3.] bara, "[a, *P.* & *H.* 2.] thrugaint ynghyfair "[*al.* dros, *H.* 3. *P. J. M.* & *S.* 2.] ei [*al.* "yr, *H.* 3.] enllyn, [a, *H.* 3.] thrugaint "ynghyfair [*al.* dros, *H.* 3. *P. J. M.* & "*S.* 2.] ei [*al.* y, *H.* 3.] llyn. Sef y te-"lir felly hagen oni roddir y bwyd yn ei "amser, nid amgen y Gauaf [*al.* oni che-"ffir y Wesdfa yn ei hoed jawn. *Cott.* 5. "*al.* A hynny oni thelir y Wesdfa yn "amserawl. *H.* 3. *P.* & *J.*]" *Cott.* 6.

4 O'r Maenolydd caeth y dylyir dau Ddawnbwyd bob blwyddyn.

Al.

NOTAE.

[a] *a hwch deirblwydd*, &c. *a thri yn ei led*, desunt in CL. CCCC. & multis aliis.

[b] *Maneriis servilibus*] quorum incolae & coloni sunt Villani.

[c] *duo vectigalia*] unum hyemale, alterum aestivum. Vide Glossar. v. *Dawnbwyd*.

Al. " Dau Ddawnbwyd a ddaw i'r Bre-
" nin yn y flwyddyn i gan y Taiogeu."
Cott. 6.

5 Y Gauaf, Hwch deirblwydd, a lleſdr ymenyn tri dyrnfedd hyd, tri lled, a dogn cerwyn o fragawd, naw dyrnfedd yn ei hyd yn amryſgoyw, a drefa o geirch unrhwym yn ebran, a chwe' thorth ar hugaint [*rectius forſan* a thrugaint] o'r bara gorau a dyfo ar y tir; o bydd gwenhithdir, chwech o naddunt yn beilljeid; oni bydd gwenhithdir, chwech o naddunt yn rhynjon: Pedair o naddunt parth a'r Neuadd, a dwy parth a'r Yſdafell, ac yn gyfled ag o benelin hyd arddwrn, ac yn gyndewed ag na phlyccoent er eu daly erbyn eu hymmyl; a dyn a gynneuo dan yn y neuadd y nos honno, neu geinjawg i'r heb a'i cynneuo droſdaw.

Al. " Dawnbwyd y Gauaf [yw, *H.* 2.
" & *M.*] Hwch trifyſig yn ei hyſgwydd
" ac yn ei hirais ac yn ei chlun, a hanho-
" rob halld, a thri ugain torth o fara
" gwenith or tyf gwenith yno; bint [*al.*
" bid, *H.* 2. & *M.*] beilleid y naw torth,
" [y, *H.* 2.] tair i'r Yſdafell, a ['r, *H.* 2.]
" hwech i'r Neuadd, cyfled ag o elin hyd
" arddwrn fydd pob torth; o's ceirch fy-
" ddant, bid [*al.* bint, *H.* 2.] rynnjon y
" naw torth, cyn dewed fyddant trwy
" [*al.* ag, *H.* 2.] na phlygant pan ddaler
" herwydd eu hymmyl: A llonaid midd
" o gwrwf, ac ugain Yſgub o geirch un-
" rhwym, a cheinawg o bob rhandir i'r
" gwaſaneuthwyr." *Cott.* 6.

6 Meſur Dawnbwyd yr Haf yw Molld teirblwydd, a mannad ymenyn cyfled a'r ddyſgl lettaf a fo yn y dref, a chyn dewed ag y bo dau [i] foel ddyrnfedd ynddaw, a chwe' thorth ar hugaint o'r rhyw fara a ddywesbwyd uchod, a chynnullaw a fo o lwdn i berchennogjon y dref oll ynghyd, ac eu godro unwaith yn y dydd, ac na odroer namyn yr unwaith honno, a choſyn a wneler o hynny o laeth; heb frag, heb ebran, heb ddim [*lege* ddyn] i gynneu tan.

Al. " Dawnbwyd Haf yw ymenyn
" a chaws. Sef yw y manad ymenyn,
" naw dyrnfedd led a dyrnfedd dewedd,
" a'i fawd yn ei ſefyll. A phrydllaetheu
" y Taiogeu i wneuthur y caws. A hyn-
" ny a delir y gyd a'r bara." *Cott.* 6.

Al. Duo Vectigalia provenient Regi in anno a Villanis.

5 Hyeme praebebitur ſus trima, & vas butyri tres palmos altum & tres latum, & dolium plenum cereviſiae aromatitis novem palmos altum, & XXIV faſciculi avenae, qui aequalis erunt magnitudinis, pro pabulo equorum, & XXVI [*al.* LXVI] panes ex tritico optimo ſuper terram iſtam creſcente ſi modo triticum ibi creverit, quorum ſex erunt ſimilaginei; ſi terra non ſit tritici ferax, ſex eorum *erunt* ex farina avenacea craſſiori; Horum quattuor ad Aulam, & duo ad Cubiculum pertinebunt. Latitudo eorum erit a cubito ad carpum; craſſities autem talis ut non flectantur licet per marginem prehenſi. Hominem quoque *ſuppeditabunt* qui ignem [d] illa nocte in Aula accendat, vel denarium vicem ejus gerenti.

Al. Vectigal hyemale hoc eſt. Sus humeros & coſtas & clunes tres uncias [e] craſſa, & perna ſalſa, & LX panes triticei ſi triticum ibi creverit; quorum novem erunt ſimilaginei, & tres eorum pro Cubiculo & ſex pro Aula; latitudo eorum pertinget a cubito ad carpum; ſin avenacei fuerint, novem iſti panes erunt ex farina avenacea craſſiori, tantaeque craſſitiei quanta non flectetur ſi per oram prehendantur. *His adde* [f] mittam plenam cereviſiae, & viginti faſciculos avenae aequalis magnitudinis, & denarium pro unaquaque Rhandira miniſtris praebendum.

6 Vectigalis aeſtivi [g] menſura haec eſt. Vervex trimus, & [h] maſſa butyri perinde lata ac patina latiſſima quae in *iſta* villa fuerit, duos palmos minores craſſa, & XXVI panes quales ſupra memorantur, & caſeus confectus de *toto* lacte quod omnes vaccae, quas coloni iſtius villae ſimul ſumti poſſident, ſemel in uno die praebuerint; ſine bine tamen & pabulo pro equis, & ſervo ad accendendum ignem.

Al. Vectigal aeſtivum butyro & caſeo conſtabit. Maſſa butyri erit novem palmos majores lata, & unum craſſa. Caſeus conficietur de lacte quod *omnes vaccae* Villanorum ſemel in die praebuerint. Haec cum pane *ſimul* pendentur.

Al.

NOTAE.

[d] *illa nocte*] in qua Vectigal iſtud affertur.
[e] *craſſa*] pinguedine.
[f] Vide Gloſſar. v. *Midd.*
[g] *menſura*] Wallicum *meſur* pro Quantitate hic ſumitur.
[h] *maſſa*] Adi Gloſſarium voce *Mannad.*
[i] Vide Gloſſar. v. *Dyrnfedd foel.*

Al. [k] Cum Vectigal aeſtivum penditur, nec argentum nec pabulum *pro equis* pendetur. Pro Vectigali aeſtivo dabuntur quattuor Donaria ciborum, ſed ſine nummis, ſine pabulo pro equis, & ſine cereviſia. Nempe vacca pinguis abſque corio & interaneis pro tribus ex hiſce donariis aeſtivis dabitur; pro quarto dabitur vervex trimus, pinguis, & ſus trimus, tres uncias craſſus. Haec omnia coloni ad Regem adducere, & focum ejus accendere per tres dies & tres noctes tenentur.

§. 4. *& ſeqq. aliter, Ex S.* 1. *ad literam deſcriptae.*

" *De Donariis ciborum.*

7 " Duo ciborum donaria quolibet anno " a Villanis ſuis Rex habet habere.

8 " Menſura *horum* eſt, Porcus trium " digitorum in ſcapulis, in clunibus & in " coſtis, & perna ſalſa, & LX panes tri- " ticei. Sex panes illorum *peilleid* eſſe " debent, quorum IIII ad Aulam, duo ad " Cameram dabuntur, & Reginae appo- " nuntur. Si in terra frumentum non " creſcit, de avena ſint LX panes, VI il- " lorum ſint de *rynnjon*, quorum IIII ſint " ad aulam, & duo ad cameram. Quo- " rumlibet latitudo ab *elin hyd arddwrn* " extendatur, ſpiſſitudo tanta quod non " plicentur tenti per eorum extremitates, " vel *yn gyndewed a dau fys*, & de *bra- " gawd* quantum cuppa ſervigiae fieri poſ- " ſit, & XX garbae unius vinculi de a- " vena, & denar. miniſtris. Ita fit de " ruſtica villa in hyeme. Si porcus non " habeatur, pro eo *riſcen* butyri trium " pugnorum in latitudine, & trium in lon- " gitudine, ſed ſine *moel.*

" *Aliter ſecundum Juſtinum filium Keredig Legis peritum.*

9 " Tantus erit redditus *Randir* ſi ruſti- " cana fuerit, vel unus vel plures ſint in " ea.

10 VI *Dawnbwyd* & cuppa ſervigiae " IX palmarum in obliquo a Kalendis " Novembris uſque ad Kalendas Maii.

Al " Pan daler Gweſdfa Haf ni thelir " nac arjant nac ebran. Yngweſdfa Haf " y telir pedwar Dawnbwyd heb arjant, " heb ebran, heb gwrwf; a chig buch " fras heb groen heb amyſgar [*al.* Dawn- " bwyd, cig ych heb ei amyſgar. *P.*] Dros " dri Dawnbwyd haf y telir y fuch. Dros " y pedwyrydd [*al.* pedwerydd, *J.*] y " telir maharen teirblwydd, bras, a hwch " trigauaf, tribyſig. Y Dref a ddyly " ddwyn y rhai hyn [*al.* hynny, *J.*] oll " i'r Brenin, a chynneu tan dair nos a thri " dieu iddaw." *H.* 3. *& W.*

§. 4 *& ſeqq. aliter. Ex H.* 3. *Cott.* 4. *P. J. & W.*

7 " Dau Ddawnbwyd a ddyly y Bre- " nin ei gaffael i gan ei Fileinjeid bob " blwyddyn.

8 " Meſur hyn [*al* hynny, *J.*] yw " Hwch drifyſig [*al.* dribyſig, *Cott.* 4. *P.* " *& J.*] yn ei hyſgwyddeu, ac yn ei hais, " ac yn ei chlunjeu, a hanherob o gig " halld, a thri ugain torth o fara gwenith, " y hwech o honunt yn beilljeid, pedair " i'r Neuadd, a dwy i'r Yſdafell or tyf " [gwenith yno (*al.* ar y tir, *W.*) *P.*] " ac oni thyf gwenith yno, bint geirch " y bara [*al.* bint y bara yn geirch, *J.*] " a'r hwech yn rhynnjon i'r Neuadd a'r " Yſdafell, cyfled pob torth ag o elin hyd " arddwrn, cyn dewed ac na phlyccont " pan ddaler [*al. mendoſe*, dafler, *J.*] he- " rwydd eu hymmyl, neu ynteu cyn " dewed [*al.* yn gyndewed, *Cott.* 4. *P. J.* " *& W.*] a dau fys: Ac o fragawd cym- " maint a cherwynaid gwrwf [*al.* gwryf, " *W.*] ac ugain yſgub o geirch unrhwym, " a cheinawg i'r gwaſaneuthwyr. [Ac, " *Cott.* 4. *& J.*] felly [*al.* Ac yn y " modd hwnnw, *P.*] y telir o Fileindref " yn y Gauaf. Ac oni cheffir hwch, " rhiſgen ymenyn a delir droſdaw [*al.* droſ- " di, *P.*] tair dyrnfedd o led, a thair dyrn- " fedd [o, *Cott.* 4.] dewedd [*al.* dewder, " *J.*] heb foel [arnai. *Cott.* 4. *P. & J.*]

10 " Chwech [*al.* Hwech, *Cott.* 4. *P.* " *& W.*] Dawnbwyd a cherwynaid o gw- " rwf o naw rhychwant ar wyr, o Galan " Gauaf hyd Galan Mai [a delir. *Cott.* 4. " *& J.*]

11 " Meſur

NOTAE.

[k] " Cum coena aeſtivali nec nummi nec *eb- " ran* dantur. In aeſtate reddantur IIII *Dawn- " bwyd* ſine *ebran* & ſine nummis & ſine ſer- " vigia. Vacca pinguis & excoriata & eviſce- " rata de jure pro tribus *Dawnbwyd* in aeſtate. " Pro uno *Dawnbwyd* aeſtivo mulcto trium an- " norum pinguis, *hwch trigauaf tribyſig*. Vil- " lani deferent omnia iſta & ignem facient tri- " bus diebus ac noctibus." S. 1.

11 " Meſur Dawnbwyd yw, Bacwn [*al.* " Baccwn, *P.*] tribyſig yn ei yſgwyddeu " [*al.* hyſgwyddeu, *P.* ac yn ei hais, *P.* " *J. & W.*] ac yn ei glunjeu [*al.* chlun- " jeu, *P. J. & W.*] neu hwch dair blwydd " ſehinaidd [*al.* ſehinawg, *P.*] ac nid oes " feſur ar y mehin, neu leſdraid ymenyn " o dair dyrnfedd lled [*al.* o led, *J.*] a " thair dyſnedd [*al.* o ddyſnder. *J.*]

12 " Cig ych a delir dros dri Dawn- " bwyd [y, *P.*] Gauaf.

13 " Ni thelir dros [dri, *W.*] Dawn- " bwyd [y, *P.*] Gwannwyn namyn ar- " jant. Oni ellir eu caffel, deuddeg cei- " nawg a delir dros bob un o honunt, ac " ugaint yſgub o geirch unrhwym, a deu- " ddeg torth o fara bychain, a dwy dorth " o fara mawr peilleid, ac oni bydd gwe- " nith yno, bara rhynnjon fyddant [y " ddwy, *Cott.* 4. & *J.*] a choſyn gyd a " phob Dawnbwyd a wneler o holl laeth " y neb a'i talo [y, *J. W. & Cott.* 4.] " bore ac echwydd, a breuan ymenyn " cyn dewed a modfedd, a chyfled a'r " ddyſgl lettaf yn y ty. Ceinawg a de- " lir i'r Swyddogjon gyd a phob Dawn- " bwyd y Gauaf a'r Gwannwyn. Yr " Haf o's yn arjant y telir [hwnnw, *P.*] " deunaw [arjant, *P.*] fydd y tal, a chei- " nawg i'r Swyddogjon, ſef yw y rhai " hynny, *Cott.* 4. & *P.*] y Daeredwyr a'i " cynhullo [*al.* a gynhullo y da hwnnw. " *P.*]" *H.* 3.

11 " Menſura *Dawnbwyd* bacco trium " digitorum in ſcapulis, & in coſtis, & in " clunibus, vel porcus trium annorum, " craſſus; ſed ad ejus craſſitudinem non " erit menſura ſicut baconis, ſive vas bu- " tiri trium pugnorum in latitudine & tri- " um in longitudine. Hoc vero reddatur " in hyeme & in vere.

12 " Bos magnus eviſceratus redditur " pro tribus *Dawnbwyd* hyemis.

13 " Non niſi nummi redduntur pro tri- " bus *Dawnbwyd* veris. Niſi illa poſ- " ſunt haberi, pro quolibet XII d. Et " cum quolibet *Dawnbwyd* XX manipu- " lae avenae unius ligaminis, & XII pa- " nes parvi, & duo magni triticei. i. *pei-* " *lleid*; & niſi triticum ibi creſcit, de " *rynnjon* ſint panes, & cum quolibet " *Dawnbwyd* ſit caſeus de toto lacte de- " bitoris qui ſit in *randir*, quod lac mul- " cetur [*l.* mulgetur] in mane & meri- " die, & *breuan* butiri ſpiſſum ut pol- " lex, latum ut diſcus latior in domo. U- " nus nummus datur cum quolibet *Dawn-* " *bwyd* ſervitoribus in Hyeme & in Vere. " In Aeſtate ſi in nummis redditur, XVIII " d. redduntur, & den. miniſtris. i. *i'r* " *Daeredwyr a'i cynhullo.*" *S.* 1.

14 [l] Maer a Chynghellawr a ddylyant gylch bob blwyddyn unwaith ar Feibjon eilljon y Brenin, a dau was gan bob un o naddunt, ac i'r Cynghellawr ddewis y ty. Ac ni ddylyant gylch yr Haf.

14 Praepoſitus & Cancellarius commeatum habebunt a Villanis regiis ſemel quotannis, quorum uterque duobus ſervis erit comitatus, & Cancellarius hoſpitium eliget. Sed commeatum illis aeſtate non praebebitur.

15 " Tref Maeroni neu Gynghellorjaeth, " medd a delir o heni." *Cott.* 6.

Al. " O Dref rydd [*al.* rif, *J.*] y bo " Maer neu Gynghellawr [ynddi, *P.*] " medd a delir. Oni cheffir medd, dwy " gerwynaid o fragawd a delir. Oni che- " ffir bragawd, pedair o gwrwf a delir. " [Ac, *J.*] felly y bydd dros Weſdfa Gau- " af." *H.* 3.

15 Villa cui Praepoſitus vel Cancellarius praeeſt, medonem praeſtabit.

Al. [m] Ex Villa libera quam Praepoſitus vel Cancellarius incolit, medo pendetur. Si medo defuerit, duo dolia cereviſiae aromatitis dabuntur. Si cereviſia aromatitis defuerit, quattuor dolia cereviſiae *vulgaris* reddentur. Ex iſtis conſtabit Vectigal hyemale.

16 Bragawd a delir o Dref rydd ddi- ſwydd.

16 Cereviſia aromatitis exigetur a qualibet villa libera cui Officium non annectitur.

17 Cwrwf a delir o Daiawctref.

17 Cereviſia *vulgaris* exigetur a Villis ſervilibus.

18 Cwynoſawg Brenin a ddyry [*al.* ddy-

18 [n] Villanus qui Regi commeatum praeſtat

NOTAE.

[l] Vide cap. XXI. §. 4, 5. ſupra.

[m] De libera villa ubi ſit *Maer* & *Cynghellawr*, unum dolium reddatur de *medd*. Si *medd* inveniri non poterit, duo de *bragawd*. Si autem *bragawd* non invenitur, quattuor dolia de cerviſia. Sed hoc pro coena hyemali. *CCCC*.

[n] *Villanus qui Regi commeatum praeſtat*] Wallice *Cwynoſawg*, Qui argentum coenarum (i. e. *Arjant cwynos*) ſolvere tenetur in CL. vocatur *Mab ailld cwynoſawg*. " *Mab ailld cwynoſawg* " reddat miniſtris Regis XII d. cum ſingulis " donis, ne victus ejus diſſipent & horreum." Vide §. 5. *al.* & §. 8. ſupra.

ſtat, dabit miniſtris *ejus* denarium ut victui & horreo ſuo parcant.

19 Quilibet Pediferorum *regiorum*, quorum unus erit in unaquaque Cantreda, dabit Regi quotannis dolium cereviſiae aromatitis [*al.* medonis.]

20 Pretium dolii medonis quod Regi penditur eſt CXX *denarii*. Cera trifariam dividetur hoc modo: Triens Regi, triens confectori medonis, & triens illi qui medonem praebet, dabitur. Menſura [*al.* Altitudo] dolii medonis quando menſuratur erit novem palmorum ab imo ad ſummum [*al.* Et dolium erit ſatis amplum ut Rex Senatore uno comitatus eo uti poſſint pro lavacro.

ly roddi, *M.* & *Cott.* 5.] ceinjawg i'r Gwaſaneuthwyr yr arbed yr [*al.* ei yd, a'i, *Cott.* 5.] yſgubawr, a'i fwyd [*al.* arbed ei fwyd a'i yſgubawr. *M.*]

19 " Rhageiſdeddjad Cantref, nid amgen y [*al.* no'r, *Cott.* 5.] Troedawg, cerwyn fragawd [*al.* cerwynaid o fedd, *Cott.* 5.] a dal [efe, *Cott.* 5.] i'r Brenin bob blwyddyn.

20 " Gwerth cerwyn [*al.* cerwynaid, *H.* 3.] fedd a daler i'r Brenin, hweugaint [yw, *P.*] A'r cwyr a rennir [y, *M.*] fal hyn [*al.* yn dair rhan, *H.* 3. *P.* & *J.*] y traian i'r Brenin, a'r ail draian i'r neb a'i gwnel, a'r trydydd [traian, *M.*] i'r neb a'i rhotho [*al.* rhoddo, *P.* & *J.*] y medd. Naw dyrnfedd yw meſur [*al.* fydd uchedd, *M.*] y gerwyn fedd pan feſurer ar wyr, nid amgen o'r clais draw i'r ymmyl ymma [*al.* A chymmaint y dyly y gerwyn fod ag y gallo y Brenin a'i Henefydd enneinaw (*al.* ymenneinjaw, *J.*) ynddi. *H.* 3.]" *Cott.* 6.

CAP. XXX.

De Jure Infantum.

SI Mulier per vim abortire coacta fuerit, dubitatur a quibuſdam num multa pro pudore violato vel pro caede exigenda fuerit. Sed Lex aſſerit multam pro caede in iſto caſu ſolvendam eſſe. Hujus autem multae ratio haec erit. [a] Tribus primis menſibus dum foetus fuerit albidus, triens multae integrae ſolvetur; tribus mediis menſibus cum rubuerit, bes multae ſolvetur; tribus autem ultimis, cum foetus fuerit perfectus membris & anima, multa tota perſolvetur.

2 Quidam vero affirmant aequius non fore pretium viri quam pretium foeminae pro eo ſolvi, cum neſciatur adhuc cujus ſexus fuerit. Sed Lex decernit ſententiam ferendam eſſe a potiori, & pretium viri pro eo deberi, idque donec baptizatus fuerit *infans*. Neceſſe enim eſt ut actio pro caede nomine partis injuriam paſſae ſit inſtituta; nomen autem infanti non inditur ante baptiſmum, ideoque jure foetus tantum gaudebit donec fuerit baptizatus.

3 Exinde dum ſeptennis fuerit, pater pro eo jurare & ſolvere tenetur, exceptis multis publicis & privatis quas Regi ſolvere

PEN. XXX.

Am Feichjogi Gwraig.

RHAI y ſydd arbetrus am Feichjogi Gwraig, o llygrir, pa beth a ddylyir am danaw, ai Wynebwarth ai Galanas. Y Gyfraith a ddywaid panyw Galanas a ddylyir am danaw. [A, *J.*] ſef achaws yw [hynny; Yn, *J.*] y tri mis cyntaf y bydd gwyn efe, ac yna y bydd traean Galanas arnaw [*al.* ac y telir traean ei Alanas, *J.*] A'r ail tri mis [*al.* Yn y tri mis perfedd, *J.*] y bydd rhudd, ac y bydd deuparth Galanas arnaw. Ac yn y tri mis diwethaf y bydd cyflawn yntau o aelodeu, ac enaid; ac [yna, *J.*] y bydd Galanas cwbl [*al.* cwbl Alanas, *J.*] arnaw.

2 Rhai a ddywaid nad jawnach talu Galanas gwr am danaw ef, nog yd un gwraig, can ni wys beth yw efe ai gwr ai gwraig. Y Gyfraith a ddywaid fod yn [jawnach Galanas gwr arnaw, canys, *J.*] jawnaf [yw, *J.*] barnu yn ol y peth pennaf, a bod Galanas gwr arnaw, a hynny yn y fedyddjer. [Canys pob dyn a holer a ddylyir ei holi herwydd ei enw, ac ni wybyddir ei enw yn y fedyddjer, *J.*] ac wrth hynny y mae dir ei fod yntau ar fraint y Beichjogi yn y fedyddjer.

3 O hynny allan yn y fo ſaith mlwydd y dyly ei Dad [*al.* y dylyant, *J.*] dyngu a thalu droſdaw, [di- *J.*] eithr na ddyly dalu

NOTAE.

[a] Vide *Tri gwerth cyfraith Beichogi gwraig*, in Triad.

dalu na dirwy na chamlwrw i'r Brenin droſdaw; can ni ddyly y Brenin ddim am anoddau [nac am weithred Ynfyd ddim, *J.*] ac nad oes pwyll ganthaw yntau. Efe a ddyly hagen ddieiſiwaw y colledig o'r eiddaw.

Al. "Mab cyd bo mab o lladd ddyn, neu "od eiſiwa aelawd iddaw, neu o gwna "gam, cwbl o'r eiſiwed a dal, eithr ſar- "haad: Nid ſarhaad a wnel yntau nac "a wneler iddaw, ac ni ddylyir ei ddi- "rwyaw yn y fo pedair blwydd ar ddeg. "Ac ni farn Cyfraith ei fod yn ddihe- "nydd yn y fo pedair blwydd ar ddeg." *S.* 3.

4 O ben ei ſaith mlynedd allan, efe ei hun biau dyngu dros ei weithred [*al.* droſdaw, *J.*] a'i Dad biau dalu. Canys yna ydd a adan law yr Effeirjad [*al.* ei Beriglawr, *J.*] ac y cymmer [*al.* y bydd, *J.*] gwedd Duw arnaw.

5 O'r pan aner y Mab yn y fo pedair blwydd ar ddeg, y dyly fod wrth noe ei Dad, a'i Dad yn Arglwydd arnaw. Ac ni ddyly gosb arnaw namyn un [*al.* cosb, *J.*] ei Dad. Ac ni ddyly [feddu, *J.*] un geinjawg o'i dda yn hynny o amſer, namyn a feddo ei Dad. Ac ni ddyly marwdy [fod, *J.*] arnaw cyd boed marw yn [*al.* arnaw yn gyhyd a, *J.*] hynny o amſer, namyn bod yn eiddaw ei Dad ei dda [ef, *J.*] oll; canys ei Dad yn hynny o amſer a ddyly atteb droſdaw am [*al.* o, *J.*] bob peth.

Al. "Mab a ddyly Arffedawg droſdaw "yn y fo pedair blwydd ar ddeg, ei Dad "or bydd byw; ac oni bydd byw ei Dad, "Arglwydd biau roddi Arffedawg iddaw, "i fod droſdaw i ofyn jawn iddaw, ac i "wneuthur jawn droſdaw." *Cott.* 6.

6 O derfydd [*al.* O bydd, *J.*] marw ei Dad y flwyddyn gyntaf y ganer, y Mab ei hun a a ym mraint ei Dad.

7 Ni ddylyir talu Ebediw Mab yn y fo pedair blwydd ar ddeg, a'i Dad yn fyw: Gwedy ydd el yntau [*al.* efe, *J.*] ym mraint ei Dad, efe a'i tal.

8 Ym mhen y bedwaredd flwyddyn [*al.* y pedair blwydd, *J.*] ar ddeg y dyly y Tad ddwyn ei Fab ar [*al.* at, *J.*] yr Arglwydd, a'i orchymmyn iddaw. Ac yna y dyly yntau [*al.* y mae jawn iddaw, *J.*] wrhau i'r [*al.* ei, *J.*] Arglwydd, a bod wrth fraint ei Arglwydd, ac efe [*al.* yna, *J.*] ei hun biau atteb [*al.* a ddyly fod, *J.*] droſdo o bob hawl a ofynner [*al.* am bob peth o'r a holer, *J.*] iddaw, ac efe ei hun biau meddu ei dda. Ac ni ddyly ei Dad ei faeddu o hynny allan mwy nog eſdrawn; ac o's maedd, gan gwynaw o'r Mab rhagddaw, efe a fydd dirwyawg [*al.* dirwyus, *J.*] ac a wna jawn i'r Mab o'i Sarhaad.

ob defectum rationis non tenetur. Regi enim nil debetur ob facinus ſine *nocendi* intentione, vel a furioſo commiſſum. Infans autem rationem nondum habet. Sed pater parti laeſae compenſabit.

Al. Puer quamdiu puer ſit, ſi quempiam trucidaverit, vel *quodvis* membrum ejus mutilaverit; vel injuriam ei intulerit, damnum totum praeter multam pro contumelia compenſabit. Quicquid vero fecerit, vel illi factum fuerit, pro contumelia non cenſebitur, nec ideo multabitur uſque dum decimum quartum annum adimpleverit. Et nemo ſupplicio capitali plectetur ante annum decimum quartum completum.

4 Cum ſeptem annos expleverit, ipſe pro ſuis factis [*al.* pro ſeipſo] jurabit, pater autem ſolvet. Tunc enim Sacerdoti inſtruendus ſubjacet, & jugum Dei in ſe ſuſcipit.

5 Filius ex quo natus fuerit uſque ad annum decimum quartum completum in patria erit poteſtate, & pater illi erit dominus, nec a quoquam praeter patrem caſtigabitur. Sed denarium vel unum non acquiret per totum illud tempus; & quodcunque per eum acquiretur, id patri acquiſitum erit. Et ſi intra illud tempus mortuus fuerit, eſcaëta nulla pro illo debebitur, cum bona ſua omnia patris fuerint: Nam toto iſto tempore pater pro illo in omnibus reſpondere tenetur.

Al. Infanti, uſque dum quatuordecim annos expleverit, tutor dabitur, pater ſcilicet ſi ſuperſtes fuerit; ſin autem pater mortuus ſit, Dominus ei tutorem dabit ad tuendum eum & pro eo reſpondendum.

6 *Sed* ſi pater mortuus fuerit primo anno poſt filium natum, infans ipſe jure patris fruetur.

7 Heriotum a minorenni non ſolvetur primis quatuordecim annis, patre vivo; cum autem in jus paternum ſucceſſerit, ipſe ſolvet.

8 Pater filium poſt decimum quartum annum completum adducet ad Dominum, illique eum tradet. Hominium tunc filius praeſtabit Domino, ejuſque familiam ſequetur, & deinde ipſe pro ſe reſpondebit in omnibus cauſſis in quibus lis ei inſtituta fuerit, & facultatum ſuarum dominium habebit. Patri autem illum caſtigare ex illo tempore non magis licebit quam cuilibet extraneo; & ſi illum caſtigaverit, & filius litem illi ob id intenderit, multae obnoxius erit, & filio ob injuriam ei illatam compenſationem faciet.

9 Si filius poſt decimum quartum annum completum mortuus fuerit, bona ejus omnia ad Dominum lege redibunt, qui illi loco filii erit, & domus ejus eſcaëta Domini erit. Ex illo autem tempore Walli ingenui privilegiis fruetur, nulla enim adhuc alia habet privilegia quam quae ex natalibus oriuntur; in paterna vero privilegia vivo patre non aſcendet, nec quiſquam Eques fiet antequam aſcenderit.

Al. Nonnulli affirmant quod patri ad bona filii ſui, qui poſt decimum quartum annum completum improlis deceſſerit, admitti licebit, & matri itidem ad bona filiae ſuae: Lex tamen ſtatuit quod pater bona omnia filii *improlis* mortui habebit, ſi modo ante decimum quartum annum completum deceſſerit, toto enim illo tempore in patris poteſtate erit & familiam ejus ſequetur; exinde vero Domini ſui familiam ſequetur, & Dominus illi loco filii erit, ſi modo *pater* alium filium non habuerit, qui ad bona ejus cum deceſſerit admittatur.

10 Multa pro caede Walli ingenui aeſtimatur LXIII vaccis: Multa pro injuria ei illata aeſtimatur III vaccis & LX denariis.

11 Sed & ſi Paterfamilias ſit, multa pro caede ejus aeſtimatur LXXXIV vaccis, & multa pro injuria ei illata IV vaccis & LXXX denariis.

12 Puellae baptizatae quae nondum ſeptennis evaſit, juramentum non deferetur.

13 Duodecim primis poſt nativitatem annis in patria poteſtate erit.

14 Poſt annum duodecimum completum ſigna pubertatis apparebunt, & tempus erit eam viro collocandi. Si autem ex illo tempore viro non fuerit collocata, ipſa facultatum ſuarum dominium habebit, & viro ſeipſam collocare poterit, nec exinde in patria erit poteſtate niſi ipſa voluerit: Nec pater maritagium ejus ſolvet, niſi ipſe illam nuptum dederit. Is enim qui puellam nuptum dat, maritagium ejus ſolvere tenetur, niſi ab illo cui collocanda fuerit ſe illud ſoluturum ſatiſacceperit.

9 O bydd marw Mab o bedair blwydd ar ddeg allan, ac na bo etifedd iddaw, yr Arglwydd bieufydd [*al.* a ddeily, *J.*] ei dda yn [*al.* o, *J.*] gwbl, ac a ddyly fod yn lle Mab iddaw, a marwdy y fydd ei dy. Ac o'r oed hwnnw allan y bydd un fraint a Bonheddig canhwynawl, can nid oes fraint iddaw namyn ei Fonedd, ac nad eſgyn [*al.* aa, *J.*] yntau ym mraint ei Dad, yn y ſo marw ei Dad, ac na bydd Marchawg neb yn y eſgynno.

Al. " Rhai o'r Yneid a ddywaid o ben " ei bedair blynedd [*al.* blwydd, *S.* 4.] ar " ddeg allan o bydd mab a heb adaw plant " o honaw [*al.* or bydd marw mab heb " blant iddaw, *S.* 4.] ddylyu o'r tad ran " y mab o'r [*al.* ran ei fab o'i, *S.* 4.] dda, " ac o'r [*al.* a'r, *S.* 4.] fam ran y ferch " [*al.* ran o'i werth. *S.* 4.] Cyfraith a " ddywaid [eiſoes, *S.* 4.] o'r pan aner " mab hyd ym mhen ei bedair blynedd ar " ddeg ddylyu o'r tad dda ei fab [o gwbl, " *S.* 4.] or bydd [efe, *S.* 4.] farw, canys " yn [*al.* hyd, *S.* 4.] hynny o ysbaid [*al.* " amſer, *S.* 4.] y dyly mab fod wrth fraint " ei dad [*al.* dyly efe fod wrth fodd ei " dad a'i fraint, *S.* 4.] ac [fyth, *S.* 4.] o " hynny allan wrth fraint ei Arglwydd y " bydd, a'r [*al.* a'i, *S.* 4.] Arglwydd [a " fydd, *S.* 4.] yn fab iddaw, onid mab a- " rall a fydd iddaw a gaffo ei dda pan fo " marw [*al.* oni bydd mab arall iddaw i " gaffel ei dda or bydd efe marw. *S.* 4]" *S.* 3.

10 Gwerth Bonheddig canhwynawl yw tair buw a thri ugeinmuw. Ei Sarhaad yw tair buw a thri ugaint o arjant.

11 O's Gwr ar deulu fydd yntau, pedair buw a phedwar ugeinmuw fydd ei Werth. Ei Sarhaad yw pedair buw a phedwar ugaint o arjant.

12 Merch gwedy bedyddjer yn y [*al.* o'r pan aner hyd pan, *S.* 2.] fo ſaith mlwydd, ni ddyly fyned yn [*al.* mewn, *S.* 2.] llw.

13 O'r pan aner yn y fo deuddeng mlwydd y dyly fod [*al.* fyned, *J.*] wrth noe [*al.* gyngor, *S.* 2.] ei Thad.

14 O'i deuddeng mlwydd [*al.* O hynny, *J.*] allan y daw bronnau a chedor arnai, ac y blodeua [hi, *S.* 2.] ac yna y bydd oed iddi ei rhoddi i Wr. Ac o hynny allan can [*al.* cyn, *J.*] ni chaffo [ei rhoddi i, *J.* & *S.* 2.] Wr, y [*al.* hi a, *J.* & *S.* 2.] ddyly feddu [ar, *J.*] yr eiddi [*al.* ddyly ymroddi ei hunan, *S.* 2.] ac ni ddyly fod [*al.* ni bydd, *J.*] wrth noe [*al.* gyngor, *S.* 2.] ei Thad o hynny allan [*al.* wedy hynny, *J.*] onid efe [*al. rectius*, hi, *S.* 2.] ei hun a'i myn. Ac ni ddyly y Tad [*al.* ei Thad, *J.* & *S.* 2.] dalu Amobr dros ei Ferch, onid [efe, *S.* 2.] ei hun a fydd Rodd-

Roddjad arnai [*al.* erni. *S.* 2.] Canys pôb Rhoddjad Gwraig a ddyly dalu ei Hamobr, oni chymmer Feichjeu ar ei dalu o'r neb y rhodder iddaw [*al.* O's efe (*al.* yntau, *S.* 2.) a fydd roddjad arnai [*al.* erni, *S.* 2.) cymmered feicheu (*al.* Fach, *S.* 2.) i gan y neb a'i cymmero. *J.*]

15 O derfydd dwyn Gwraig yn llathlud o dy ei Thad hyd yn nhy arall, ac yno cyſgu genthi, Gwr y ty hwnnw a ddyly dalu ei Hamobr, oni chymmer feichjeu arnaw i gan y Gwr a'i dug yn llathlud.

16 Yn ei deuddeng mlwydd y dyly Gwraig flodeuaw, fegis y dywedaſam ni uchod. Ac o'i deuddeng mlwydd hyd ym mhedair [*al.* ei phedair, *J.*] blwydd ar ddeg y dyly fod heb feichjogi. ac o'i phedair blwydd ar ddeg [*al.* ac odd' yna, *J.*] hyd ei dau ugeinmlwydd y dyly ymddwyn, ac o hynny allan nid a [*al.* aa, *J.*] galanas arnai, ac nid a [*al.* aa, *J.*] llw [arnai, *J.*] na bo iddi blant, canys diau yw na bydd iddi [yna *J.*]

17 Pwybynnag a fynno wadu Mab yn gyfreithjawl; nid eiddaw [*al.* nid rhaid iddaw, *S.* 3. & *J.*] ei wadu yn y ddyccer iddaw gyſſefin [*al.* ddyccer yn gyntaf yn gyfreithawl iddaw, *S.* 3. & *J.*] can nid rhaid i neb atteb yn annolo, canys anolo yw pob peth ni bo cyfreithjawl.

18 Pa Wraig bynnag a fynno ddwyn Mab yn gyfreithjawl [*al.* gyfreithawl, *S.* 3.] fal hyn y mae [jawn, *J.*] iddi ei ddwyn. Ei, *J.*] dyfod hi a'r Mab hyd yr Eglwys y bo ei wyddfa [*al.* bo gwyddfa, *J.*] ynddi, [a dyfod hyd ar yr Allawr, *S.* 3.] a dodi y llaw ddehau [iddi, *J.*] ar yr Allawr [ac, *J.*] ar [y, *J.*] Creirjeu [*al.* Creireu, *S.* 3.] a'r llaw aſſw [*al.* aſau, *S.* 3. iddi, *J.*] ar ben y Mab, ac y felly tyngu i Dduw yn y blaen, ac i'r Allawr honno, ac i'r Creirjeu [*al* Creireu, *S.* 3.] da y ſydd arnai, ac i Fedydd y Mab na's crews [*al.* na rygreawdd, *J.* *al.* na rygrews, *S.* 3.] Tad ynghalon Mam y Mab hwn [*al.* hwnnw, *S.* 3.] namyn y Gwr [hwnnw, *J.*] a'r Gwr i'm calon i. Ac felly y dylyir dwyn Mab i Gymro.

19 Ac y fal hyn y dylyir dwyn Mab i Alldud. Dyfod hyd yr Eglws [*al.* i'r Eglwys, *J.*] y cymmero efe ei ddwfr ſwyn a'i Fara efferen [*al.* offeren, *S.* 3.] ynddi, ac yna ei ddwyn iddaw yntau fegis [*al.* megys, *S.* 3.] y dywesbwyd uchod [*al.* ac yna y mae dylyed iddi ddwyn y Mab fal y dywedaſam ni uchod. [Ac, *S.* 3. & *J.*] yna y mae jawn i'r Tad wneuthur un o ddau beth, ai cym'ryd ei Fab [*al.* y Mab, *S.* 3.] yn gyfreithjawl [*al.* gyfreithawl, *S.* 3.] ai ei wadu yn gyfreithjawl [*al.* gyfreithawl. *S.* 3.]

15 Si puella clam ablata fuerit a domo paterna ad domum alienam, atque illic *raptor* cum illa rem habuerit, dominus iſtius domus ſolvet ejus maritagium, niſi a raptore ſe illud ſoluturum ſatiſacceperit.

16 A duodecimo anno puella pubes intelligetur, ut ſupra diximus. Per biennium proximum tamen puerperio nondum idonea cenſebitur. A decimo quarto anno per quadragenos annos continuos liberis pariendis idonea erit; ſed poſt illud tempus multae pro caede ſolvendae non erit obnoxia, nec juramentum ei deferetur ſe liberos non parituram, cum certum ſit eam partui non eſſe idoneam.

17 Qui filium legitime abnegare velit, ad abnegandum eum non tenebitur priuſquam illi legitime adductus fuerit. Nemo enim inutilem reſponſionem dare tenetur. Quicquid vero non eſt legitimum, inutile cenſetur.

18 Foemina quae filium legitime alicui adducere voluerit hoc modo procedet. Filium ad Eccleſiam in qua Vir jus ſepulturae habet adducet, & dextra Altari & Relliquiis, & ſiniſtra capiti filii impoſitis, per Deum primo jurabit, deinde per iſtud Altare & Relliquias ſanctas illi impoſitas, & per baptiſmum filii, neminem iſtum filium in utero matris cujuſcunque procreaſſe praeter iſtum virum qui eum in utero ſuo *genuerat*. Et hoc modo filius Wallo adduci debet.

19 Advenae autem hoc modo filius adducendus eſt. Adeundum erit ad Eccleſiam in qua aquam benedictam & panem Euchariſticum ſumere ſolitus fuerit, & mater modo ſuperius dicto filium ibi ei adducet. Et tunc pater filium legitime agnoſcet vel ex ſe editum legitime negabit.

20 Si abnegare illum voluerit, adibit Eccleſiam ſuperius dictam, & ibi dextra Altari & Relliquiis, & ſiniſtra capiti filii impoſitis, primo per Deum jurabit, deinde per illud Altare, & Relliquias ſanctas illi impoſitas, & per illum qui eum creavit naturali parentum ſuorum congreſſu, ſe filium hunc in utero iſtius foeminae nunquam procreaſſe, nec guttam ſanguinis ſui in illo ineſſe niſi quae *communiter* ab Adamo provenerit.

21 Si *Vir* tempus ad jurandum poſtulaverit, tempus etiam craſtinum illi non concedetur. Et ſi Foemina tempus poſtulaverit ad Relliquias conquirendas, non ultra triduum illi concedetur, cum Relliquias extra Commotam ſuam non conquiret.

22 Si Pater filium legitime illi adductum abnegaverit, filius iſte patrem nunquam poſtea habere poterit. Quippe mater illum patri legitime adduxerit, & pater illum legitime abnegaverit. Ideoque illa alteri patri poſtea eum adducere nunquam poterit. Patri autem qui illum legitime abnegavit deinceps nunquam adduci poterit. Nam quod in jure ſemel judicatum eſt, reſcindi & iterum agi non poteſt.

23 Iſtius filii ſtatus poſtea ſecundum gentem maternam cenſebitur, & ſi hominem occiderit, gens materna beſſem multae pro caede iſta ſolvet, & ipſe homicida trientem. Et ſi ipſe occiſus fuerit, gens materna beſſem multae pro caede ejus habebit. Et hoc eſt unum ex tribus gravibus damnis familiae. Alterum eſt, cum quis alium occiderit, & gens homicidae fidejuſſerit pro ſolutione multae pro caede, & ante ſolutionem *factam* homicida a matre alteri patri adducatur. Lex ſtatuit ut

20 O's ei wadu a fyn, jawn yw iddaw [*al.* fal hyn y gwedir, *J.*] dyfod hyd yr Eglwys a ddywedaſam ni [*al.* a ddywetpwyd, *J.*] uchod, ac yno dodi ei law ddehau [*al.* y llaw ddehau iddaw, *J.*] ar yr Allawr a'r Creirjeu [*al.* Creireu, *S.* 3. & *J.*] a fo arnai, a'r llaw aſſw [*al.* aſſeu, *S.* 3.] ar ben y Mab, ac felly tyngu i Dduw yn yn y blaen, ac i'r Allawr honno, a'r [*al.* ac i'r, *S.* 3.] Creirjeu [*al.* Creireu, *S.* 3. & *J.*] da y ſydd arnai, ac i'r Gwr a'i [b] gwahanws [*al.* gwahanaws, *S.* 3. *al.* gwahanawdd, *J.*] ef o greedigaeth tad a mam, na's rhygrewys [*al.* rhygrews, *S.* 3. *al.* rhygreawdd, *J.*] efe y Mab hwnnw yng nghalon Gwraig [*al.* y Wraig honno, *S.* 3. & *J.*] erjoed [*al.* eiroed, *J.*] ac nad oes [un, *J.*] dafn o'i waed ynddaw [c] onid a ddaw o Addaf.

21 O [*al.* Or, *S.* 3.] derfydd iddaw [yntau, *S.* 3. *al.* ef, *J.*] geisjaw oed am ei lw, ni [*al.* ef, *S.* 3.] ddyly oed hyd drannoeth [*al.* lw hyd drannoeth ni's dyly. *J.*] O derfydd iddi hithau geisjaw oed i geisjaw Creirjeu [*al.* Creireu, *S.* 3.] ni ddyly oed namyn tri dieu, can ni ddyly hi geisjaw Creirjeu [*al.* Creireu, *S.* 3.] namyn yn ei Chymmwd ei hun.

22 O derfydd i Dad wadu Mab o genedl gwedy dyccer iddaw [yn gyfreithawl, *S.* 2.] ni eill hwnnw gaffael Tad gwedy hynny byth [*al.* Tad fyth gwedy. *S.* 3.] Sef achaws yw [hynny, *S.* 3.] ei [*al.* y, *S.* 3. & *J.*] Fam a'i dug ef yn gyfreithjawl [*al.* gyfreithawl, *S.* 3.] i'r [*al.* y, *S.* 3. *al.* a'r *J.*] Tad [*al.* a'i Dad, *S.* 2.] a'i gwadws [*al.* gwadawdd yntau yn (*al.* gwadwys yn, *&c. S.* 2. & *al.*) gyfreithawl. *J.*] Ac wrth hynny ni eill hithau ei ddwyn ef i Dad arall [*al.* ni eill yntau gaffel Tad yr, *J.* & *S.* 2.] eilwaith fyth. Y [*al.* A'r, *J.*] Tad a'i rhywadws [*al.* gwadawdd, *J.* *al.* gwadwys, *S.* 3. *al.* gwatto yntau, *S.* 2.] yn gyfreithjawl, ni bydd carddychwel yntau fyth ar hwnnw drachefn [*al.* dra ei gefn, *J.*] can nid adwna Cyfraith a wnel.

23 Y [*al.* A'r, *J.*] Mab hwnnw weithjon [*al.* gwedy hynny, *J.*] wrth genedl ei Fam y bydd ei fraint: Ac o [*al.* Or, *J.*] lladd efe ddyn, cenedl ei Fam a dal ddeuparth ei [*al.* yr, *S.* 3.] alanas [*al.* deuparth yr alanas a ddaw (*al.* a a, *S.* 2.) ar genedl ei Fam, *J.*] a'r traean arnaw yntau [*al.* ar, *S.* 2.] y llofrudd [ei hunan. *S.* 2.] Ac o [*al.* or, *J.*] lleddir yntau, cenedl ei Fam a ddyly gaffael deuparth ei alanas, a hwnnw yw un o ['r, *J.*] tri dygngoll cenedl. Arall yw, pei darffai i wr ladd arall

NOTAE.

[b] *gwahanws*] Rectius forte *gwehynnwys*. Vide Lib. II. cap. II. §. 6. *Al.*

[c] *Onid a ddaw o Addaf.* i. e. niſi quae ab Adamo provenerit, παρέλκει. Vide *O dair ffordd y gwedir Mab*, in Triadibus.

rall [*al.* or lladd gwr wr arall, *J.*] a meichjaw o genedl y [*al.* a meichaw o'r, *J.*] llofrudd [*al.* a mechniaw, *S.* 2.] ar yr alanas, a chyn talu o'r genedl [*al.* chyn dyfod oed, *J.* & *S.* 2.] yr alanas [ei, *J.*] ddwyn o [*al.* o'i, *S.* 3.] Fam y Llofrudd [*al.* o'i Fam, *S.* 2.] i Dad arall; y Gyfraith a ddywaid panyw y genedl a feichjws [*al.* feichawdd, *J. al.* fachniwys, *S.* 2.] ar yr alanas, biau ei thalu o ddau achaws, o wneuthur y gyflafan [*al.* yr alanas, *J. al.* o honaw yr achaws, *S.* 2.] tra fu efe ar eu braint hwy, ac o ddylyu talu o'r neb a feichjws [*al.* feichwys, *al.* feichjawdd, *J. al.* fachniwys. *S.* 2.] Trydydd yw, o rhoddir Cymraes i Alldud, a bod Mab iddi [*al.* iddi Fab, *S.* 2.] o'r Alldud, a lladd dyn o hwnnw [*al.* o hwnnw (*al.* honaw, *S.* 2. & 3.) ddyn, *J.*] deuparth yr [*al.* ei, *S.* 2.] alanas a ddaw ar genedl ei Fam, a'r traean ar y llofrudd [ei hun, *S.* 2.] a hynny wrth nad [*al.* can nid, *S.* 2.] oes genedl Tad [iddaw, *J.* & *S.* 2.] a'i talo. A hwnnw a elwir yn Wartheg difach, wrth fod yn wir ddifeichjaw ar y gwartheg hynny, canys ar wartheg y telid pob tal gynt [*al.* wrth fod yn ddir ddifeichjaw ar y gwartheg hynny, canys a gwartheg y telid pob tal gynt. *S.* 3. *al.* canys dir ddifechniaw ar wartheg y telid pob tal. *S.* 2.]

24 Y ddau Fab ryddywedafam [*al.* a ddywedafam, *S.* 3.] ni uchod, un fraint, ac un werth, ac un farhaad yn [*al.* ynt, *S.* 2. 3. & *J.*] a Bonheddig canhwynawl.

25 Mab deolef [*al.* dyolef, *J. al.* diolef, *S.* 2.] a fydd, a Mab dioddef. Sef yw Mab deolef [*al.* dyolef, *J. al.* diolef, *S.* 2.] Mab a ddywetto Gwraig [*al.* y Wraig, *S.* 3.] ar ei thafawdleferydd ei fod yn Fab i Wr, ac na's dycco i'r [*al.* ar. *S.* 2.] dygn. Hwnnw a ellir ei wadu pan fynner.

26 Mab dioddef yw Mab a ddycco Gwraig yn gyfreithjawl [i Wr, *S.* 2.] a'i ddioddef o'r Gwr heb ei wadu undydd a blwyddyn; ni ellir [*al.* eill, *J.* & *S.* 2.] ei wadu o hynny allan fyth. Ac o [*al.* Or, *S.* 3.] derfydd i hwnnw wneuthur cyflafan, ni ellir ei wadu yn yr ing, can ni wadwyd yn yr ehang, [e] wrth ei fod yn Fab [f] dioddef.

27 Cyd boed [y, *S.* 3. & *J.*] Brenin a fo Tad i Fab Alldudes, a'i wadu o hanaw [*al.* a gwadu o honaw, *J.* & *S.* 3.] Alldud fydd y Mab [o hynny allan. *S.* 2. 3. & *J.*]

28 O's Alldud a watta Fab Cymraes, Bonheddig cynhwynawl fydd y Mab [*al.* yw (*al.* fydd, *S.* 3.) o hynny allan, *J.*] canys wrth fraint ei Fam y bydd pob Mab gwedy y gwatter.

gens, quae pro ſolvenda multa fidejuſſerit, illam ſolvat; idque ob duas cauſſas, & quod facinus patraverit cum familiam illam ſequeretur, & quod fidejuſſor quod ſpoſponderit praeſtare tenetur. Tertium eſt, ſi Foemina Walla nuptum datur Alienigenae, & ex iſtis nuptiis filius procreatus fuerit qui hominem occiderit; gens materna beſſem multae pro caede ſolvet, & ipſe homicida trientem, cum de gente materna nullus ſit qui eam ſolvat. Hujuſmodi autem ſolutio dicitur Vaccae ſine ſponſione, eo quod gens paterna pro illis non ſpoſponderit. Vaccis autem quaeque ſolutio praeſtari olim ſolebat.

24 Hiſce duobus filiis, quos jam ſupra memoravimus, idem erit ſtatus, idem pro caede pretium, & eadem pro injuria multa atque ingenuo Wallo.

25 Filius quidam eſt affirmatus & quidam permiſſus. [d] Affirmatus eſt quem mater affirmaverit viva voce eſſe tali viro prognatum, ſed abſque probationibus requiſitis. Talis filius quovis tempore abnegari poteſt.

26 Filius permiſſus eſt quem mater legitime adduxerit Viro, qui illum per annum & diem non recuſaverit. Hic impoſterum abnegari non poteſt. Et ſi facinus aliquod perpetraverit, reus in tali periculo verſatus non abnegabitur, cum antea proſpera fortuna uſus, non fuerit abnegatus.

27 Si Rex filium ex foemina peregrina ſuſceperit, & illum abnegaverit, filius ille impoſterum pro advena cenſebitur.

28 Si Advena abnegaverit filium quem ex Walla ſuſceperit, filius ille impoſterum pro Wallo ingenuo cenſebitur. Filii enim abnegati *a patribus* matrum ſuarum familias ſequentur.

29 Pater

NOTAE.

[d] *Affirmatus*] Vide *Tri dygngoll cenedl*, in Triadibus.

[e] *wrth* & [f] *dioddef*, deſunt in S. 2. recte.

29 Pater craſtino die poſt compenſationem pro facinore filii *affirmati* factam, illum ſi velit abnegabit.

30 Si Pater alimenta filio praeſtiterit, illum poſtea non abnegabit. Una enim ex tribus filii agnitionibus eſt alimentorum praeſtatio.

31 Patre defuncto, Princeps familiae cum ſex compurgatoribus negare filium poteſt, eodem modo quo pater eum negaret ſi in vivis eſſet, & in eadem Eccleſia. Sex autem *iſti* compurgatores erunt ex primoribus gentis ſuae qui juramento affirmabunt ejus juramentum ſanctum eſſe.

32 Si Princeps familiae nullus fuerit, XXI homines ex primoribus gentis illum negabunt.

33 Secundum Powyſianos ſi praeſto non fuerint nec pater nec princeps familiae, L virorum gentilium juramentum requiritur ad negandum vel agnoſcendum filium.

34 Heres proximus filium non abnegabit. Nec frater fratrem abnegabit. Et ſi frater nullus fuerit, nec conſobrinus nec conſobrini filius filium negabunt; & generatim nemo aliquem negabit cui hereditas ejus poſt illum obvenire poterit, ne hereditatis obtinendi gratia illum abneget.

35 Si quidam ex gente filii illum abnegaverint, alii autem illum agnoverint, idque ſub juramento quo affirmaverint ſe nec mercede nec pretio eum agnoſcere, agnoſcentibus potius fides eſt habenda, cum ſaepius accidere ſoleat filios ob hereditatem abnegari.

36 Quivis frater ſororem ſuam negare poteſt niſi in uno caſu, ſcilicet cum bona patris vel matris ſunt inter eos dividenda. Si illam negare voluerit quominus ex his bonis ad eam aliquid perveniat, non licebit.

37 Eodem modo quivis Advena poteſt negare fratrem vel ſororem ſuam ſi voluerit, niſi cum bona paterna vel materna ſunt herciſcunda, vel facinus aliquod quod perpetraverint ſit compenſandum.

29 Tad a eill [*al.* ddigawn, *S.* 3. & *J.* *al.* ddichawn, *S.* 2.] wadu ei Fab drannoeth gwedy diwycco [*al.* y diwyccjo, *S.* 2.] y gyflafan droſdaw, o's myn.

30 O derfydd i Dad roddi da er [*al.* yr, *S.* 3.] meithrin Mab, ni ddyly ei wadu o hynny allan [*al.* wadu wedy hynny, *S.* 3. & *J.*] canys trydydd cymmerjad yw ar Fab roddi da er ei feithrin.

31 O derfydd marw y Tad, y Pencenedl a eill ei wadu ar ei feithfed yn un ffunyd [*al.* wedd, *S.* 3.] ag y gwattai [*al.* gwadai, *S.* 2.] y Tad pei [*al.* by bai, *S.* 2.] byw, ac yn yr un Eglwys, a feithwyr ganthaw [*al.* gantaw, *S.* 2.] o oreugwyr ei genedl gan eu llw hwynteu [*al.* wynt, *S.* 3.] fod yn lan [*al.* jach, *S.* 2.] ei lw ef [*al.* yntau, *S.* 2.]

32 Oni bydd Pencenedl, un gwr ar hugaint o oreugwyr ei genedl a'i gwatta.

33 [O, *S.* 2.] herwydd Gwyr Powys [oni bydd na Thad na Phencenedl, *S.* 3.] dengwyr a deugaint a watta Fab o genedl [*al.* a'i cymmer ac a'i gwatta. *S.* 3.]

34 Ni eill [o'r, *J.*] y [*al.* eill neb er, *S.* 2. *al.* Ni ddigawn neb o'r y, *S.* 3.] digwyddo tir [y, *S.* 3. & *J.*] Mab yn ei law, ei wadu [yr ei yrru o honaw. *S.* 3. & *J.* Ac, *J.*] ni eill Brawd wadu eu gilydd; ac oni bydd Brawd, ni eill y Cefndyrw [ei wadu, yr ei yrru o honaw, *S.* 3.] ac oni bydd Cefndyrw, ni eill y Cyfyrddyrw ei wadu, rhag ei wadu er erw o naddunt [*al.* yr ei yrr (*al.* erw, *S.* 2.) o honaw, *J.*] ac ni ddyly [*al.* eill, *S.* 2.] neb ei wadu o'r a ddylyo Dref ei dad ef gwedy hynny [*al.* neb o'r y (*al.* er, *S.* 2.) digwyddo y tir yn ei law, ei wadu, rhag ei wadu o honaw ar ei yrr (*rectius forſan*, er ei erw, *al.* er ei dir. *S.* 2.) *J.*]

35 O derfydd bod rhai o genedl Mab yn ei wadu, ac eraill yn ei gym'ryd gan eu llw nad [*al.* nac, *S.* 3.] yr gobr nad [*al.* nac, *S.* 3.] yr gwerth y maent yn ei gym'ryd; jawnaf yw credu y rhai y fydd yn ei gym'ryd; canys gnottaf [*al.* gnawdaf, *S.* 2.] yw gwadu Mab yr Tref ei dad.

36 Pob Brawd a eill [*al.* ddigawn, *S.* 3. & *J.* *al.* ddichawn, *S.* 2.] wadu ei Chwaer, onid yn un lle, fef yw hynny pan ranner da ei Mam neu ei Thad [*al.* fef rhag rhannu da ei Mam a'i Thad a hi. *J.* & *S.* 2.] O cheifir ei gwadu hithau yr ei rhan o'r da [*al.* hithau rhag rhannu da ei Mam a'i Thad a hi, *S.* 2. & 3.] ni ellir.

37 Ac y felly pob Alldud a eill [*al.* ddigawn, *S.* 3.] wadu ei Frawd neu ei Chwaer [o's myn, *S.* 3. & *J.*] onid rhag cyfran[nu, *S.* 3. *al.* rhannu, *S.* 2.] da eu Mam, neu eu [*al.* a'i, *S.* 3. & *J.*] Tad ag wynt, neu rhag difwyn [*al* difwynaw, *J.* *al.* diwygjaw,

wygjaw, *S.* 2. *al.* diwg, *S.* 3.] eu cyflafan [a wnelwynt. *S.* 3.]

38 Fel [*al.* Fal, *S.* 3.] hyn y dylyir cym'ryd Mab ynghenedl. Y Tad [*al.* Ei Dad ef, *S.* 2. & *J.*] ei hun a eill [*al.* ddigawn, *S.* 3. *al.* ddichawn, *J.* & *S.* 2.] ei gym'ryd [*al.* gym'ryd y Mab, *S.* 3.] gwedy a's dycco ei Fam iddaw yn gyfreithjawl [gyfſefin. *J.* & *S.* 2.] Oni bydd [byw ei, *S.* 2.] Dad, Pencenedl ar ei ſeithfed a eill [*al.* ddigawn, *J. al* ddichawn, *S.* 2.] ei gym'ryd, a hynny o oreugwyr ei genedl. [A, *S.* 3. & *J.*] ſef fal y cymmerir, Cym'ryd o'r Pencenedl ddwy law y Mab y rhwng ei ddwy law yntau, a rhoddi cuſan iddaw, canys arwydd carennydd [*al.* cenedl, *S.* 3. & *J.*] yw cuſan. A gwedy hynny [ei, *J.*] rhoddi o'r Pencenedl [g] llaw ddehau y Mab yn llaw yr hynaf o'r gwyr eraill, a rhoddi o hwnnw guſan iddaw: Ac y felly o law i law hyd ar [*al.* at, *S.* 3. & *J.*] y gwr diwethaf. Oni bydd Pencenedl, un gwr ar hugaint o oreugwyr y genedl [a'i cymmer, *S.* 3.] a chy'mryd y Mab o'r gwr a fo yn lle yr Arglwydd, erbyn ei law y ddehau [*al.* y llaw ddehau iddaw, *S.* 2. & 3.] a'i roddi yn llaw yr hynaf o'r gwyr hynny, a rhoddi o hwnnw [*al.* honaw, *J.*] guſan iddaw, a'i gym'ryd o hwnnw [*al.* honaw, *J.*] erbyn ei law y ddehau [*al.* y llaw ddehau iddaw, *S.* 2. & 3.] a'i rhoddi yn llaw yr eilgwr hynaf [*al.* eilgwr neſaf iddaw, *S.* 3. & *J.*] a rhoddi o hwnnw guſan hefyd iddaw, ac y felly o law i law hyd ar y gwr diwethaf [o hynny o wyr. *S.* 3.]

38 Hoc modo filius agnoſcitur. Pater ſolus agnoſcere filium poteſt, ſi mater illum prius legitime adduxerit. Mortuo patre, Princeps familiae cum ſex primoribus iſtius gentis eum agnoſcere poteſt hoc modo. Princeps ſcilicet familiae, manibus filii inter manus ſuas prehenſis, oſculum illi, quod propinquitatis ſymbolum eſt, dabit. Poſtea Princeps familiae dextram filii ſeniori caeterorum in manum tradet, qui illum oſculabitur. Et ita de manu in manum *tradetur*, uſque quo ventum fuerit ad virum ultimum. Si Princeps familiae nullus fuerit, XXI primorum familiae *eum agnoſcent hoc modo.* Is ſcilicet qui vices gerit Domini, manu filii dextra prehenſa, illum tradet in manum ſenioris horum XXI virorum qui illum oſculabitur. Poſtea hic ſenior illum prehendet dextra & in manum tradet proxime ſenioris, qui illum quoque oſculabitur; & ita de manu in manum tradetur, *uſque quo ventum fuerit* ad virum ultimum.

39 Herwydd gwyr Powys, oni bydd na Thad na Phencenedl, dengwyr a dau ugaint [*al.* deugaint, *J.*] a'i cymmer ac a'i gwatta.

39 Powiſianis mos eſt, ſi nullus fuerit pater vel princeps familiae, agnoſcere vel recuſare *filios ſibi adductos* juramento quinquaginta virorum.

40 " Pan ddyccer Mab i genedl o lw " dengwyr a deugaint, y Mab biau dyngu " ym mlaen ei genedl, can nid cyfrei- " thawl ei gwarandaw hi, namyn ar ei " llw cyntaf, pan ddywetto yſgor neidr " iddi.

40 Cum filius genti alicui ex L virorum juramento adducitur, filius iſte gentis ſuae primus jurabit, cum non ſit legitimum *matrem* ejus audire, niſi cum praegnans juraverit partum viperinum ſibi imprecando.

41 " Pan ddiwatter Mab o genedl, y " Mab hynaf i'r Gwr y dyweder ei fod " yn Fab iddaw, biau dyngu yn gyntaf " ym mlaen ei genedl." *Cott.* 6.

41 Cum gens aliqua abnegat filium, filius natu maximus viri, cui filius iſte adducebatur, primus gentis ſuae jurabit.

NOTAE.

g *llaw ddehau y mab*, deſunt in S. 3.

Y TRYDYDD LLYFR.

Llymma y dechrau y Llyfr prawf, ſef yw hynny, Tair colofn cyfraith, a Gwerth gwylld a dof, ac a berthyn arnaddunt.

LIBER TERTIUS.

Hic incipit Liber *de Judicis* Examinatione, quo continentur Tres columnae legis, Pretia *animalium* ferorum & cicurum, cum rebus ad ea pertinentibus.

PRAEFATIO.

QUICUNQUE Officium Judicis in ſe ſuſcipere velit, neceſſe illi eſt ut hunc Librum perdiſcat, quo dignus iſto Officio evadat. Et poſtquam Praeceptor ejus illum dignum eſſe invenerit, ad Judicem Aulicum mittat oportet, qui illum examinare debet, & ſi dignum invenerit, ad Dominum mittet, & Dominus illi Munus judiciarium tradet; & quodcunque ab illo poſtea dijudicatum fuerit, ratum habebitur: Et ipſe Judici Aulico XXIV *denarios* pro honorario dabit. Si poſtea ſententiam injuſtam tulerit, lingua multabitur, niſi pretio legitimo illam redemerit. Et ſi ipſe & una partium litigantium, datis invicem pignoribus, *de ſententia lata* contenderint, & Judicis ſententia confirmata fuerit, pars illa multam pro pudore violato illi dabit, & multam privatam Domino. Judex, poſtquam a tri-

Y RHAGYMADRODD.

" PWYBYNNAG a fynno gym-
" meryd Yngneidjaeth, ſal
" hyn y mae jawn iddaw
" wybod y Llyfr hwn, ſal
" y bo teilwng iddaw gym'-
" ryd Yngneidjaeth. A phan welo ei
" Athro ei fod ef yn deilwng, ellynged ar
" yr Yngnad llys ef, a'r Yngnad llys biau
" ei brofi; ac o's gwyl yn deilwng, yntau
" biau ei ellwng ef ar yr Arglwydd, a'r
" Arglwydd biau yſdynnu iddaw yntau
" Yngneidjaeth; ac yn farnedig y frawd
" a farno yntau o hynny allan. Ac yn-
" tau biau roddi pedair ar hugaint i'r
" Yngnad llys yn ei obr. O derfydd i-
" ddaw yntau farnu cam frawd o hynny
" allan, ni ddyly yntau ei dafawd, oni's
" pryn yr ei werth cyfraith. O derfydd
" ymwyſdlaw ag yntau, a'i fod yntau ar
" yr jawn, efe a ddyly wynebwarth i gan
" y neb

" y neb a ymwyſdlo ag ef, a chamlwrw
" i'r Arglwydd. Ni ddyly Yngnad gym'-
" ryd gwyſdl, oni's myn ei hun, gwedy
" del o'i frawdle: Ac ni ddyly gym'ryd i
" gan Leyg, onid gan addaw brawd a fo
" gwell i gan Yngnad arall, no'r hon a
" farnws efe.

" 2 A'r Llyfr hwn a gynhullws Jorwerth
" fab Madawg o Lyfr Cyfnerth fab Morge-
" nau, ac o Lyfr Gwair fab Rhufawn, ac
" o Lyfr Goronwy fab Moryddig, [a'r
" Hen Lyfr y Ty Gwyn ar Daf, *S.* 4.] ac
" y gyd a hynny o'r llyfreu gorau a gafas
" hefyd yng Ngwynedd, a Phowys, a De-
" heubarth. A'r llyfr hwn a elwir, Y llyfr
" praw'. Sef yw hynny, Tair colofn cyf-
" raith a Gwerth gwylld a dof, ac a berthyn
" ar hynny [*al.* iddunt. *S.* 4.]" *Cott.* 2.

bunali diſceſſerit, pignore, niſi ipſe velit, cavere non tenebitur: Nec unquam Laico poſcente *id faciet*, niſi *Laicus* ſe aequiorem ab alio Judice ſententiam *accepturum* promiſerit.

2 Porro Librum hunc Jorwerthus Madoci F. ex Libro Cyfnerthi Morgenaei F. & ex Libro Varii Romani F. & ex Libro Goronii Moridici F. & ex Libro veteri Whitlandienſi, & item ex libris optimis Venedoticis, Powiſianis & Demeticis collegit. Et hic Liber vocatur, Liber *de Judicis* Examinatione. Et in illo continentur Tres columnae legis, cum Pretiis *animalium* ferorum & cicurum, & rebus ad ea pertinentibus.

Rhagymadrodd arall.

" HYD ymma [gan borth Duw, *Cott.*
" 4.] y dywetpwyd o Swyddogjon
" llys y Brenin, ac eu cyfreitheu. Rhag
" llaw [trwy nerth Duw, *Cott.* 4. & *J.*]
" y dywedir o Swyddogjon cyffredin y
" ſydd rhwng [yr, *Cott.* 4. *J.* & *S.* 3.]
" Arglwydd a'i [*al.* a gwyr ei, *Cott.* 4. *J.*
" & *S.* 3.] wlad, [nid amgen no'r rhai
" hyn. *Cott.* 4.]

2 " Pump Swyddogjon [*al.* Swyddawg,
" *J.* & *S.* 3.] a oſodes y Brenin [*al.* Cyn-
" taf y goſodes y Brenin bum Swyddawg,
" *Cott.* 4.] ym mhob Llys o'r [*al.* o'i, *J.*]
" wlad yng Ngwynedd a Phwys [*al.* Pho-
" wys, *J.* & *S.* 3.] nid amgen, Maer,
" Cynghellawr, Rhingyll, Offeirad [*al.*
" Effeirad, *S.* 3.] i yſgrifennu dadleuoedd
" [*al.* dadleueu, *Cott.* 4. & *J.*] ac un
" Brawdwr trwy Swydd: A phedwar,
" megis y rhai cyntaf, ym mhob Llys yn
" Neheubarth, a lliaws o Frawdwyr, nid
" amgen no phob perchen tir, megis ydd
" oeddynt cyn Hywel Dda, o fraint tir,
" heb Swydd.

3 " O hyn allan y treuthir o Gyfreitheu
" [*al.* Gyfraith, *Cott.* 4. & *J.*] y wlad, a'r
" Swyddogjon dywededig.

4 " Ac yn gyntaf, o Dair colofn cyf-
" raith y dywedir: Galanas a'i naw ha-
" ffeitheu [*al.* haffaith. *Cott.* 4. *J.* & *S.* 3.]
" Tan a'i naw affeitheu [*al.* affaith. *Cott.* 4.
" & *S.* 3.] Lledrad a'i naw affeitheu [*al.*
" affaith. *Cott.* 4. & *S.* 3.]

5 " Galanas yw, lladd dyn.

6 " Lloſg yw, gwan [*al.* dodi, *S.* 3.]
" tan y mywn [*al.* yn, *J.* y, *Cott.* 4. *J.*
" & *S.* 3.] peth a loſger.

Praefatio alia.

HACTENUS, opitulante Deo, Officiales Curiae regiae & miniſteria eorum deſcripſimus. Nunc, eadem adjuvante Gratia, de Officialibus publicis, qui inter Dominum & Subditos ſuos intercedunt, dicemus.

2 Quinque ſunt Officiales, quos Rex ſingulis Curiis in Venedotia & Powiſia praefecit, nempe Praepoſitus, Cancellarius, Apparitor, Clericus ad acta Curiae deſcribenda, & Judex, qui virtute Muneris ſui cauſſas cognoſceret. Quattuor etiam *Officiales*, *praedictis hiſce quattuor* primis *Officialibus* conſimiles, omnibus Demetiae Curiis praefecit, & complures Judices, omnes nempe fundorum poſſeſſores, prout mos erat ante tempora Hoëli Boni, qui virtute ſtatus fundi ſui, abſque *ulla alia* Auctoritate *a Rege conceſſa*, *cauſſas cognoſcerent*.

3 Et jam de Legibus patriis & Officialibus praedictis tractabitur.

4 Primo autem loco Tres columnae legis ſunt explicandae, nempe Homicidium cum novem ejus affinibus, Incendium cum novem ejus affinibus, & Furtum cum novem item.

5 Homicidium eſt, cum quis occiditur.

6 Incendium eſt, cum ignis rei alicui comburendi gratia immittitur.

7 Furtum

7 Furtum eſt, cum aliquid furtive e loco proprio aufertur.

8 Actus omnes ad haec tria facinora ſpectantes vocantur *crimina* ſive homicidii Affinia, ſive incendii, ſive furti: Ideoque haec ter novena Affinia ſunt *actionum* cauſſea, ſi propoſito peragantur; propoſitum enim haec omnia facit affinia, quorum nonnulla conſpectu, alia verbis prolatis, alia factis conſtant; qualia ſunt, facinus admiſſum conſpicere, vel conſilia de facinore admittendo cum aliquo conſociare, vel aliquid aliud agere quod levius ſit graviſſimo facinore. Eſt autem graviſſimum facinus, *Unum quodvis ex tribus iſtis praecipuis, de quibus* Columnae legis *tractant*.

7 " Lledrad yw, ſymmud o'i le yr hyn " a ddyccer yn lledrad.

8 " Bethbynnag a wneler ynghylch y " tri gweithredeu [*al.* gweithred, *Cott.* 4. " *J.* & *S.* 3,] hyn, Affaith yw wrth " ladd, neu loſg, neu ledrad: Ac wrth " hynny y tri naw Affeitheu [*al.* A- " ffaith, *Cott.* 4. *J.* & *S.* 3.] achwyſon " ynt, trwy y gwnair y gweithredoedd " hyn [*al.* hynny, *J.*] trwy [*al.* o, *J.*] " gydſynnjaw; ac wrth hynny cydſynn- " jaw yw wrth [yr, *J.*] holl [*al.* yw yr, " *Cott.* 4.] affeitheu, rhai o honunt trwy " olwg, eraill trwy eireu, eraill trwy " weithredoedd, megis llygadruddjaeth, " neu dafodruddjaeth, neu weithred a fo " llai no'r mwyaf, ſef yw y mwyaf [*al.* " hwnnw, *Cott.* 4. *al.* hynny, *J.*] Colofn " cyfraith." *P.*

CAP. I.

De novem Affinibus homicidii.

PRIMA *Legis Columna* novem Affinia homicidii complectitur.

2. I. Primum horum eſt, Monſtrare homicidae locum in quo vir occidendus inveniatur: Et qui hoc fecerit, vocatur [b] Dirjaid tafawdrudd.

Al. Primum ex novem homicidii affinibus eſt, Locum homicidae indicare, in quo vir eſt quem vult occidere [*al.* Primum eſt [c] Tafawdruddjaeth, *hoc eſt*, Virum occidendum homicidae monſtrare & indicare.]

3. II. Secundum eſt, Homicidae conſilium dare de viro occidendo.

Al. Conſentire cum homicida de caede peragenda.

4. III. Tertium eſt, Conſentire cum aliquo caedem moliente, eumque collaudare.

Al. Tertium eſt, Inſidias meditari contra aliquem [*al.* Conſentire. *al.* Hortari *aliquem* ad caedem faciendam.]

5 Qui quodvis unum horum trium Affinium abnegaverit, juramento C virorum

PEN. I.

" *O naw Affaith galanas y traetha* " *hyn.*" Cott. 2.

[a] CYNTAF [onaddunt, *S.* 4.] yw naw Affaith galanas, ſef yw hynny;

2. I. Mynegi [lle y bo, *S.* 4.] y dyn a ladder i'r neb [*al.* dyn, *Cott.* 2. & *S.* 4.] a'i lladdo: A hwnnw a elwir yn dafawdrudd [*al.* a elwir, Dirjaid tafawdrudd. *S.* 4.]

Al. " Cyntaf affaith [*al.* o naw affaith " galanas, *S.* 3. & *M.*] yw, Mynegi i'r " llofrudd y lle y bo [*al.* ydd oedd, *J.*] " y dyn a ſynnai efe ei ladd [*al.* yw, Ta- " fawdruddjaeth; Mynegi y neb a lather " i'r neb a'i llatho. *M. al.* Dangos y neb " a lather a'i gyhuddaw. *Cott.* 6.]" *Cott.* 4. & *P.*

3. II. A'r [*al.* Yr, *Cott.* 2.] ail yw, Rhoddi cyngor [d] i'r dyn a laddo y llall i'w ladd [*al.* Ail yw, Rhoddi cyngor i ladd y dyn. *Cott.* 4. *P. J. M.* & *S.* 3.]

Al. " Ail yw, Cydſynnjaw ag ef am " ei ladd." *Cott.* 6.

4. III. Trydydd yw, Cydſynnjaw ag ef a'i ganmawl [*al.* a'i ladd. *Cott.* 2. *al.* ag ef am ladd y dyn. *S.* 4.]

Al. " Trydydd yw, Diſgwyl brad ar " ddyn [*al.* Cydſynnjaw. *M. al.* Rhoddi " cyngor i ladd. *Cott.* 6.]" *Cott.* 4. *P. J.* & *S.* 3.

5 Am bob un o'r tri Phwngc [*al.* Affaith, *Cott.* 2.] hynny, [o gwedir, *Cott.* 2.] llw

NOTAE.

[a] *Cyntaf yw*, deſunt in Cott. 2.
[b] Vide *Dirjaid tafawdrudd* in Gloſſario.
[c] Vide *Tafawdruddjaeth* in Gloſſario.
[d] *i'r dyn a laddo y llall*, deſunt in Cott. 2.

llw cannwr, new naw ugaint o arjant [*al.* cannwr a'i gwatta; o's a gwneir (*lege* o's addefir) taler naw ugaint am bob un onaddunt. *Cott.* 2.]

Al. "Dros bob un o'r tri cyntaf o'r "Affeitheu, [*al.* Affeithoedd, *S.* 3.] od "addefir, naw ugaint arjant a delir, a llw "cannwr i wadu [*al.* ddiwad, *P.* & *S.* 3.] "gellwng [*al.* gollwng, *J.*] gwaed, or "[*al.* o, *S.* 3.] gofynnir." *Cott.* 4.

Al. "Am bob un o'r tri cyntaf, llw "cannwr a delir. Pwybynnag a addefo un "o'r tri cyntaf, camlwrw un dyblyg a "dal." *S.* 4.

6. IV. Pedwerydd yw, Bod yn edrychjad [*al.* Dangos y dyn i'r llofrudd a fynnai (efe, *P. J.* & *S.* 3.) ei ladd. *Cott.* 4. & *S.* 4. *al.* Disgwyl. *M.* & *Cott.* 6.]

7. V. Pymmed yw, Cyweithas a'r dyn a laddo y llall [*al.* a'r llofrudd. *Cott.* 2.]

8. VI. Chweched yw, Myned i['r, *Cott.* 2.] dref y bo y dyn a ladder ynddi, y gyd a'r neb a'i lladdo [*al.* a'r llofrudd. *Cott.* 2.]

9 Am bob [*al.* I wadu pob, *Cott.* 2.] un o'r tri hynny, llw deucannwr [a ddylyir, *Cott.* 2.] neu ddeunaw ugaint o arjant [od addefir. *Cott.* 2.]

Al. "Dros bob un o'r ail dri, deunaw "ugaint arjant a delir, a llw deucannwr i "wadu [*al.* ddiwad, *P.*] llofruddjaeth "[or gofynnir. *J.*]" *Cott.* 4. & *S.* 3.

Al. "Dros bob un o'r tri ereill y rho"ddir dau naw ugaint arjant, a llw dau "cannwr i ddiwad gwaed." *Cott.* 6. & *M.*

Al. "Am bob un o'r tri perfeddaf y te"lir llw dau cannwr. Pwybynnag a a"ddefo un o'r tri perfeddaf, taled gam"lwrw dau ddyblyg." *S.* 4.

10. VII. Seithfed yw, Canhorthwyaw y dyn a laddo y llall; a honno a elwir Porth orddwy [*al* yw, Bod yn borth orddwy. *Cott.* 2.]

11. VIII. Wythfed yw, Daly y dyn [f] a ladder yn y ddel y neb a'i lladdo [*al.* ddel y llofrudd i'w ladd. *Cott.* 2.]

Al. "Wythfed yw, Bod yn borth "orddwy." *Cott.* 6. & *M.*

se purgabit; vel CLXXX denarios solvet, si *crimen* agnoverit.

Al. Pro quolibet trium primorum Affinium, si agnita fuerint, *Reus* CLXXX denarios solvet; & si effusionis sanguinis accusatus sit, juramento C virorum seipsum purgabit.

Al. Pro quolibet trium primorum juramentum C virorum requiritur. Quicunque unum horum agnoverit, multam privatam pendet.

6. IV. Quartum est, Insidiari & observare [*al.* Monstrare homicidae virum occidendum.]

7. V. Quintum est, Socium se itineris praebere cum aliquis occidendus est.

8. VI. Sextum est, Comitari homicidam ad villam in qua vir occidendus commoratur.

9 Qui quodvis unum horum trium abnegaverit, juramento CC virorum se purgabit, vel CCCLX denarios solvet, si *crimen* agnoverit.

Al. Pro quolibet trium secundorum *Affinium* *Reus* CCCLX denarios solvet; & si homicidii postulatus fuerit, juramento CC virorum seipsum purgabit.

Al. Pro quolibet trium alterorum Affinium CCLX denarii solventur cum juramento CC virorum ad abnegandam sanguinis effusionem.

Al. Quodvis trium mediorum *Affinium* juramento CC virorum abnegabitur. Quicunque unum trium mediorum *Affinium* agnoverit, multam privatam duplicatam pendet.

10. VII. Septimum est, Opem ferre homicidae; & hoc vocatur [e] Porth orddwy.

11. VIII. Octavum est, Detinere hominem occidendum usque dum homicida veniat ad caedem faciendam.

Al. Octavum est, Opem ferre.

NOTAE.

§. 5. *Al.* "Dros bob un o'r tri cyntaf y telir "[*al.* rhoddir, *M.*] naw ugaint arjant, a llw "cannwr i ddiwad gwaed." *Cott.* 6.

§. 7. *Al.* "Pymmed yw, Myned ynghyd"ymdeithas y llofrudd pan el i ladd y dyn "[*al.* Canhymdaith y llofrudd. *Cott.* 6. & *M.*]" *Cott.* 4. *P. J.* & *S.* 3.

§. 8. *Al.* "Hweched [*al.* Chweched, *J.* & "*S.* 3.] yw, Dyfod y gyd a'r llofrudd [*al.* "llowrudd, *S.* 4.] i'r dref y bo y dyn a ladder "[*al.* dref y lladder y dyn, *S.* 4.] ynddi [*al.* "dyn ynthi a lather (*al.* ladder. *J.*) *P.*]" *Cott.* 4.

Al. "Hweched yw, Cyrchu y dref: [p] *Cott.* 6. & *M.*

§. 10. *Al.* "Seithfed yw, Cymmorth [*al.* "Cynhorthwy, *S.* 4.] y llofrudd o ladd y dyn." *Cott.* 4. *P. J.* & *S.* 3.

Al. "Seithfed yw, Ei ardwyaw [*al.* yw, "Ardwyaw y llofrudd. *M.*]" *Cott.* 6.

[e] Vide *Porth orddwy* in Glossario.

[f] *a ladder*, deest in Cott. 2.

§. 11. *Al.* "Wythfed yw, Arwyddaw, [*rectius* Ardwyaw, *ut supra*] y dyn hyn y ddel "y dyn a'i lladdo." *Cott.* 4. *P. J. S.* 3. & *S.* 4.

12. IX. Nonum eſt, Homicidium aſpicere, nec tamen quominus fiat prohibere, licet potuerit.

13 Qui quodvis unum horum trium *Affinium* abnegaverit, juramento CCC virorum ſe purgabit; vel DXL denarios ſolvet, ſi *crimen* agnoverit.

Al. Pro quolibet trium ultimorum *Affinium Reus* DXL denarios ſolvet; & ſi homicidii poſtulatus fuerit, juramento CCC virorum ſeipſum purgabit.

Al. Quodvis trium ultimorum *Affinium* juramento CCC virorum *abnegabitur:* Quicunque unum trium ultimorum *Affinium* agnoverit, multam privatam triplicem pendet.

14 Quicunque ſe aliquem [g] inſidiis interfeciſſe abnegaverit, L virorum ingenuorum juramentum adhibebit, quorum tres voto obſtricti erunt ab equitando, linteaminum uſu, & foeminis abſtinere.

Al. Quicunque caedem cum affinibus ejus abſolute abnegaverit, juramento L virorum ſe purgabit; quod vocatur Juramentum patriae & [h] Abnegatio ſilvae & agri. Et conſimili modo quicunque caedem ſeparatim ab Affinibus ejus, vel cum uno tantum horum *Affinium* negaverit, juramentum L virorum dabit. Idem quoque valet in cauſſis incendii & furti cum Affinibus ſuis, ſi de incendio vel rapto aut furto querela inſtituta fuerit. Et ſi aliquis in iſto incendio perierit, tres conjuratorum votis erunt obſtricti.

15 Qui homicidium confeſſus fuerit, compenſationi pro caede integrae obnoxius eſto, cujus compenſationis triens ab ipſo homicida exigetur; beſſis *reſidui* tripartito diviſi beſſem agnati *homicidae*, trientem cognati pendent.

Al. Quicunque caedem factam confeſſus fuerit, ipſe & propinqui ſui multam pro injuria homini occiſo illata, & compenſationem pro caede ejus totam pendent. Et primo loco homicida multam pro injuria pendet patri, matri, fratribus & ſororibus *hominis occiſi.* Et ſi uxorem habuerit, uxor ab *omnibus* hiſce habebit trientem multae pro injuria viro ſuo illata.

16 Quidam aiunt [i] pecuniam praedictam

12. IX. Nawfed yw, Gweled ei ladd [*al.* Edrych ar ladd (y, *P. J. S.* 3. & *S.* 4.) dyn, gan ei oddef, *Cot.* 4. & *al.* *Al.* Gweled lladd y dyn yn ei wydd, ac na's differo, *Cott.* 2. ac ef yn ei allu. *S.* 4.]

13 Am bob un o'r tri hynny, [o gwedir, *Cott.* 2.] llw trychannwr [a ddaw, *Cott.* 2.] neu dri naw ugaint o arjant [od addefir. *Cott.* 2.]

Al. " Dros bob un o'r tri diwethaf y " telir tri naw ugaint arjant, a llw try- " channwr i wadu [*al.* i ddiwad, *Cott.* 6. & " *P.*] llofruddjaeth [*al.* gwaed, *Cott.* 6.] " or [*al.* o, *S.* 3. & *P.*] gofynnir." *Cott.* 4.

Al. " Am bob un o'r tri diwaethaf, llw " tri channwr. Pwybynnag a addefo un " o'r tri diwaethaf, taled gamlwrw tri dy- " blyg." *S.* 4.

14 " Y neb a ddiwatto goed a maes, " rhodded lw dengwyr a deugaint heb " gaeth a heb alldud, a thri o honunt yn " ddiofrydawg o farchogaeth, a lliain a " gwraig." *Cott.* 6. & *M.*

Al. " Pwybynnag a [ddi- *P.*] watto " lofruddjaeth a'i haffeitheu yn hollawl, " llw dengwyr a deugaint a ddyry; a " Rhaith y wlad yw honno, a Diwad coed " a maes y gelwir. Ac yn gyffelyb i " hynny, pwybynnag a watto lofrudd- " jaeth ar wahan i wrth yr affeitheu, neu " un affaith heb amgen, llw dengwyr a " deugaint a ddyry. [Ac fal hynny y " mae am loſg, ac am ledrad, ac eu haff- " eitheu, or holir i loſg, i drais, neu yn " *(al.* i, *J.)* ledrad. Ac o (*al.* or, *J.)* lloſgir " dyn yn y tan hwnnw, tri dyn diofrydawg " a ddylyant *(al.* ddyly, *J.)* fod yn y " rhaith (honno *J.) P.*]" *S.* 3.

15 " Y neb a addefo lofruddjaeth, taled " gwbl o'r alanas. Traian [yr, *M.*] ala- " nas a ddaw ar y llofrudd; a'r ddeuparth " a rennir yn dair rhan; [y, *M.*] ddwy " ran a dal cenedl y tad, a'r drydedd a " dal cenedl y fam." *Cott.* 6.

Al. " Pwybynnag a addefo alanas, efe " a'i genedl a dalant [*al.* a'i tal, *J.*] yn " gwbl [werth, *P.* & *J.*] ſarhaad a gala- " nas y dyn a ladder [*al.* lather. *P.*] Ac " yn gyntaf y tal y llofrudd [werth, *P.* " & *J.*] ſarhaad y dyn i'r tad, a'r [*al.* ac " i'r, *P.* & *J.*] fam, a'r [*al.* ac i'r, *P.* & " *J.*] brodyr, a'r [*al.* ac i'r, *P.* & *J.*] " chwiorydd. Ac o's [*al.* or, *J.*] gwreig- " awg fydd, y wraig a gaiff i gan y rhai " hynny draian [gwerth, *P.* & *J.*] ſar- " haad ei gwr." *S.* 3.

16 Rhai a ddywaid panyw i'r genedl y daw

NOTAE.

[g] Vide *Coed a maes* in Gloſſario.
[h] Vide *Diwad coed a maes* in Gloſſario.
[i] pecuniam] eam nempe quam multae nomine homicidii Affines pendere tenebantur. Vide §. 5. §. 9. & §. 13. ſupra.

daw yr arjant a ddywedaſam ni uchod. Y Gyfraith a ddywaid panyw i'r Arglwydd ydd ant; ac o gwedir, hyd na ddylyir namyn gwad; a ſef achaws na ddylyir, wrth nad jawn y gwad a'r tal. A chyd addefer hynny, ni ddyly y genedl ddim, can nid oes llofruddjaeth yn hynny: Efo hagen a'i dyly, canys cam yw gwneuthur yr affeithjoedd uchod; yntau a ddyly gamlwrw am bob un onaddunt hwy herwydd maint yr affaith, un yn dridyblyg, arall yn ddeuddyblyg, arall yn un dyblyg. Ni ddylyir dirwy am affaith galanas, namyn camlwrw.

Al. "Cyfraith a ddywaid na ddyly neb " i gan yr Affeithwr wad a da, ac na ddy- " lyant hwynteu na da na'r gwad, can ni " ddyly cenedl namyn Sarhaad eu car a'i " Alanas; ac nad oes yn hynny na gwaed, " na gweli, na choll enaid, a'r lle ni bo " hynny, nad oes Sarhaad na Galanas, ac " wrth hynny na ddylyant ddim o'r " affeitheu: Cam *hagen* yw gwneuthur yr " affeitheu, ac wrth hynny yr Arglwydd " y ddyly gamlwrw ymdanunt, herwydd " maint yr affaith, un yn ddeuddyblyg, " arall yn un dyblyg, arall yn dri dyblyg, " can ni bu ymladd yno; bei ymladd a " fai yno, dirwy a fyddai yno i'r Arg- " lwydd. Sef yw meſur y ddirwy, deu- " ddeng mu, neu dair punt. Meſur cam- " lwrw yw tair bu neu ddeg a phedwar " ugaint." *S.* 3.

Al. "Rhai a ddywaid ddylyu o'r genedl " y da hwn, a'r gwad y gyd ag ef: Sef " achaws yw hynny, wrth fod yn achaws " yr affeithoedd hynny i ladd eu car, " ddylyu o naddunt wynteu hynny o " dda; ac i wadu gwaed, a gweli, a lladd " eu car, ddylyu o naddunt y rhaith ry- " ddywedaſam ni uchod. Y Gyfraith " eiſjoes a ddywaid na ddyly neb wad a " da, ac na's dylyant --- *Cott.* 2. [l]

ad propinquos *hominis occiſi* pertinere. Lex autem dicit quod ad Dominum pertinet; & ſi *Affinia haec* negentur, nihil praeter negationem requiri; idque ob hanc cauſſam, quoniam iniquum eſt & negationem & compenſationem *pro eodem facto* exigi. Imo etſi agnoſcantur *Affinia*, tamen *e multis inde provenientibus* nihil propinquis debetur, quoniam in his non conſiſtit homicidium: Domino tamen multae debentur, quoniam praedicta Affinia crimine non carent; ideoque Dominus multam privatam pro ratione atrocitatis cujuſlibet horum omnium Affinium aeſtimandam habebit, pro aliis triplicatam, pro aliis duplicatam, pro aliis ſimplicem. Multa publica ob affinia homicidii *crimina* non debetur, ſed privata tantum.

Al. Lex dicit Affinem homicidii & ſeipſum *a caede* purgare & multam pendere non teneri, nec a gentilibus *hominis occiſi* ad haec adigi poſſe; gentiles enim *hominis occiſi* nihil praeter multam pro injuria propinquo ſuo illata, & compenſationem pro caede ejus habebunt. Affinis vero ſanguinem non elicuit, nec vulnus aut mortem *homini* intulit, & ubi nihil horum evenerit, ibi nulla injuria, caedes nulla; ideoque multae ab Affinibus ſolvendae ad gentiles *hominis occiſi* non pertinent: Iniquum tamen eſt haec Affinia patrari, quam ob cauſſam multa privata Domino inde debebitur, quae vel ſimplex vel duplicata vel triplicata erit, pro ratione criminis ab Affinibus patrati, cum illi non rixabantur: Sin autem rixa exorta fuerit, multa publica Domino debita eſſet. Multa autem publica aeſtimatur duodecim vaccis vel tribus libris: Multa privata tribus vaccis vel [k] XC *denariis* aeſtimatur.

Al. Quidam aiunt multas haſce *ab Affinibus exigendas* gentilibus *hominis occiſi* deberi; una cum juramento ad abnegandam caedem; idque ob hanc cauſſam, quoniam abſque his Affinibus foret, propinquus eorum non occideretur, ideoque & bona iſta illis eſſe ſolvenda, & juramentum praedictum exigendum eſſe ad abnegandum ſanguinem & vulnus & mortem propinqui ſui. Lex tamen affirmat neminem & *caedis* negationem & multas *ob Affinia debitas* exigere poſſe, & —— *Al.* Qui-

NOTAE.

[k] Rectius CLXXX denariis. Vide §. 17. infra.

[l] Cott. 2. mancus eſt hoc loco. Quae immediate ſequuntur, haec ſunt; " -- a ddyly fod " y rhyngthunt yn y dydd hwnnw, a thyllwedd " dragywyddawl y rhyngthunt. Llw tri chan- " nwr a ddaw o Gyfraith i wadu llofruddjaeth " gwaed, a gweli, a lladd dyn; ac wrth hynny " y mae jawn rhoddi llw trychannwr i'w wadu " yntau, ac yn dyllwedd y rhwng y cenhed- " loedd ryddywedaſam ni uchod. I wadu lladd " dyn o ffyrnigrwydd, llw chwe'channwr a " ddaw; canys dau ddyblyg yw ei Alanas a'i " benyd, ac wrth hynny y bydd dau ddyblyg " y gwad". *b.e.* -- erit inter illos eo die, & pax perpetua inter illos. Juramentum CCC virorum lege eſt exigendum ad abnegandum ſanguinem & vulnus & homicidium, & ad reconciliandas gentes ſupradictas. Juramentum DC virorum exigendum eſt ad abnegandam caedem inſidioſam, nam cum multa & poena *ob eam eroganda* pro caede hominis ſic occiſi duplex ſit, ideo numerus compurgatorum duplex debebitur. *Caetera ſuo ordine in Textu habentur poſt* §. 26.

Al. Quidam aiunt, *&c. ut prius.* Lex tamen affirmat neminem & *caedis* negationem & multas *ob Affinia debitas* exigere poſſe; Gentilibus enim *hominis occiſi* nihil praeter multam pro injuria propinqui ſui & compenſationem pro caede ejus debetur: Affines autem homicidio nec aſſultum fecere, nec ſanguinem elicuere, nec vulnus nec mortem *homini occiſo* intulere; & ubi nihil horum factum fuerit, ibi nulla injuria, caedes nulla facta eſt; ideoque gentilibus *hominis occiſi* nihil inde debetur. Iniquum tamen eſt Affinia praedicta patrari, ideoque multa privata Domino ob ea debebitur, pro ratione atrocitatis eorum.

Al. "Rhai a ddywaid y dyly cenedl y "da hwnnw y gyd a'r diwad; ſef achaws "yw hynny, wrth fod yr Affeithoedd "hynny yn achaws i ladd eu car, ddylyu "onaddunt hwynteu hynny o dda, a'r "gwad y gyd ag ef yn gwadu *gwaed*, a "gweli, a lladd eu car, nid amgen no'r "rhaith a ddywedaſam ni uchod. Cyf-"raith a ddywaid na ddyly neb y gwad "a'r da hwnnw hefyd; can ni ddyly ce-"nedl namyn ſarhaad eu car a'i alanas; "ac nad oes yn hynny na dyrchaf, na "goſod, na gwaed, na gweli, na choll "enaid; a'r lle ni bo un o hynny, nid oes "na ſarhaad na galanas, ac wrth hynny "ni chaiff cenedl ddim. Cam yw hagen "wneuthur yr Affeithjoedd hynny uchod, "ac wrth hynny Arglwydd a ddyly gam-"lwrw ymdanaddunt herwydd maint yr "affeithjeu." *S.* 4.

17 Rixa multa publica coërcebitur. Sub Rixa intelligitur Aſſultus, ſanguis *elicitus* & vulnus *factum.* Haec tria conſtituunt Rixam, ideoque pro illis multa publica debetur. Multa publica aeſtimatur XII vaccis vel tribus libris. Multa privata aeſtimatur III vaccis vel CLXXX *denariis.* Multarum publicarum tria ſunt genera; Multa pro furto, Multa pro rapto, & Multa pro rixa. Praeter haec, facta omnia, quaecunque aliquis contra legem fecerit, multa privata ſunt coërcenda, quae multa modo praedicto aeſtimari debet.

17 Dirwy ymladd a delir. Sef yw ymladd, Dyrchaf a goſod, a gwaed, a gweli: Y tri pheth y ſydd ymladd, ac wrth hynny mae jawn dirwy amdanaddunt hwy. Sef yw meſur y ddirwy, Deuddeng muw neu dair punt. Meſur camlwrw yw tair buw neu naw ugaint. Tair ceinjog ddirwy y ſydd; dirwy ledrad, a dirwy trais, a dirwy ymladd: Ac amyn hynny, camlwrw yw pob anghyfraith arall a wnel dyn, ac i ol pob camlwrw aed yr hyn ryddywedaſam ni uchod.

18 Cum quis homicidii poſtulatus fuerit, propinqui ejus illum ad exhibendum requirent, id quod Dominus etiam faciet quamprimum homo ejus occiſus fuerit, vel occiſum fuiſſe *Dominus* fama acceperit; & pars bonorum ejus vel propinquorum ſuorum quae Domino redit, in uſus Domini aſſervabitur; ſed & ſi nullos propinquos homicida habuerit, compenſatio plena pro caede ab ipſo exigetur.

18 Pwybynnag y dotter llofruddjaeth yr alanas arnaw, bid ei genedl yn ei ol, a'r Arglwydd yn gyntaf yn y byd anjanawl y lladder ei ddyn, neu y clywo yntau ei ladd ef; *ac* a gaffo o'i anrhaith, neu o'r hon ei genedl i ſod yn ddilys i'r Arglwydd; ac oni chaiff hynny, galanas gwbl yn ei ol yntau.

19 Compenſatio legitima pro caede eſt multa pro injuria triplicata, ratione habita ſtatus hominis occiſi. Alii dicunt cum multa pro injuria aeſtimatur III vaccis & LX denariis, compenſationem pro caede LXIII vaccis aeſtimandam eſſe; & hanc pro ratione melioris ſtatus hominis cujuſlibet *augeri deberi.*

19 Sef yw meſur galanas o Gyfraith, ei ſarhaad dair gwaith herwydd ei fraint y dyn a ladder. Eraill a ddywaid panyw y dyn a fo tair buw a thri ugaint o arjant ei ſarhaad, panyw tair buw a thri ugeinmuw yw ei werth: Ac y felly herwydd mal y dyrchafo braint pob dyn.

20 Compenſatio caedis hoc modo exigi debet: Triens primus ab homicida ipſo, ejus matre, patre, fratribus & ſororibus pendetur; cum enim hi homines trientem compenſationis pro caede ejus, ſiqua forte pendenda foret, accepturi ſint, ideoque ii proportionem ſolvent ſupradictam. Hujus etiam trientis tripartito diviſi una pars a matre & patre, altera a fratribus & ſororibus, tertia ab homicida ipſo exigetur. Si mortuus fuerit homicida, totus hic triens compenſationis pro caede ab illis exigetur. Trientis a fra-

20 Galanas, fel hyn y rhennir: Y traean gyſſefin ar y llofrudd, a'r fam, a'r tad, a'r brodyr, a'r chwiorydd y gyd ag ef; canys hynny o ddynjon a gymmerai y gyd ag ef draean yr alanas bei taled [*rectius* telid] iddunt, talent wynteu y gyd ag efo y felly. Ac y ſef y rhannant hwynteu yn dri thraean: Traean ar y fam a'r tad, a'r traean ar y brodyr a'r chwiorydd, a'r traean ar y llofrudd. O bydd marw y llofrudd, talent hynny o ddynjon draean yr alanas yn gwbl. O draian y brodyr a'r chwio-

chwiorydd, dwy geinjawg ar y brawd, ac un ar y chwaer. O'r traean a ddaw ar y tad ac ar y fam, dwy geinjawg ar y tad, ac un ar y fam. Cyd bwynt marw yr hyn a ddywedafam ni uchod o ddynjon oll, y llofrudd ei hun a dal hynny. O's rhai a fydd marw, ac eraill yn fyw, ymgyfartalent hwy i dalu y traean hwnnw, wrth na ddifwynir dim o'r traean hwnnw na thaler i'r genedl a'i dyly ac i'r Arglwydd.

tribus & ſororibus pendendi beſſem fratres, trientem ſorores pendent: Trientis a patre & matre pendendi bes a patre, triens a matre exigetur. Si praedicti homines omnes mortui fuerint, ipſe homicida totum ſolvet. Si quidam horum mortui fuerint, ſuperſtites trientem iſtum pro rata ſolvent, nihil enim deeſſe debet ex iſto triente quod genti, cui debetur, & Domino non ſolvetur.

21 O derfydd na bo i'r llofrudd ddim a dalo, jawn yw rhoddi iddaw geinjawg baladr ynghymmorth; ac y ſef y telir iddaw, o'r ſeithfed dyn allan, ac y ſef yw y ſeithnyn hynny, Brawd, a chefnderw, a chyferdderw, a cheifn, a gorcheifn, a gorchaw, a nai fab gorchaw; a chan ni ellir rhifaw carennydd o hynny allan, talent iddaw geinjawg baladr. Ac y ſef mal y cynnull yntau geinjawg baladr ar y dynjon ni wypo ddwyn ei garennydd ag wynt, cym'ryd Crair y cretto iddaw, a dwyn hwnnw, ac yn y gyfarfo un o'r dynjon hynny ag ef, cymmered ei lw na hanfo o'i genedl, neu daled iddaw geinjawg baladr; ac oni's tal, bid gwaſanaethwyr yr Arglwydd y gyd ag ef yn dwyn gwyſdl o'i law, neu fach. A'r geinjawg honno ni's tal gwraig na hen na jeuangc, can nid oes baladr i wraig namyn ei chogail; ac wrth hynny ni thelir hithau o gogail: A'r Yſgolheigjon hefyd ni's tal.

21 Si homicida ſolvendo non fuerit, aequum eſt ut Denarium haſtae in ſubſidium habeat, qui Denarius a propinquis ſuis (hiſce ſeptem exceptis) illi ſolvetur: Septem *gradus* excepti hi ſunt, Fratres, conſobrini, conſobrinorum filii, conſobrinorum nepotes, conſobrinorum pronepotes, conſobrinorum abnepotes, & abnepotum iſtorum filii. Et cum cognationis gradus ulterius numerari nequeant, qui extra hos gradus poſiti fuerint, denarium haſtae ſolvent. Methodus autem qua utetur homicida in exigendo hoc Denario haſtae ab hominibus extra gradus hoſce cognationis poſitis haec erit; Relliquias probatas ſecum feret, & quandocunque alicui horum occurrerit, illum quod eadem ſtirpe oriundi non fuerint jurare coget, vel ſolvere denarium haſtae, quem ſi non ſolverit, miniſtri Domini qui cum homicida fuerint, pignus e manu illius accipient, vel *illum* ſatisdare *cogent ad ſolutionem faciendam*. Denarium autem hunc foemina nec juvenis nec vetula pendet, hae enim haſtam nullam praeter colum habent, ideoque de colo nihil debetur: Clerici quoque nihil pendent.

22 O derfydd na bo, nac o'r geinjawg baladr, nac o'i dda ei hun, y tal yn gwbl ganthaw, cyn ny bo namyn un geinjawg yn eiſjau, a'i ladd ef o'i elynjon am honno; ni ddigon'ſant un anghyfraith, can ni ellir cwbl o anghwbl. A chyd lladder yntau, ni ddiwygir na'r da ryddywedafam ni uchod, nac yntau ei hun i'w genedl; ac wrth hynny y geilw y Gyfraith yr hyn ryddywedafam ni uchod, Oergwymp galanas.

22 Si ſatisfactionem integram homicida nec ex denario haſtae nec ex bonis propriis dare poſſit, ſed unus denarius ad ſummam integram complendam defuerit, & ab inimicis ſuis ob defectum iſtum interficiatur homicida, illi contra legem nihil fecerunt, pars enim pro toto non reputabitur. Et licet interficiatur, nec [m] multae ſupradictae *Regi*, nec compenſatio pro caede ejus gentilibus ſuis pendentur; ideoque haec vocatur [n] Subductio triſtis compenſationum pro caede pendendarum.

23 Ni ddylyir lladd neb am ei gilydd namyn llofrudd, nac am ran o'r alanas, nac am beth arall; canys o dilyſa ei genedl y llofrudd, nid oes un hawl arnaddunt hwy; ac ni ddylyant hefyd dalu onid Arglwydd a'i cymmell; ac wrth hynny y mae traean cymmell i'r Arglwydd; a'r gwragedd a'r yſgolheigjon a'i tal, oni wadant na bo plant byth iddunt. Ac y

23 Nemo pro alio praeter homicidam *ipſum* occidetur, nec ob partem compenſationis pro caede *non ſolutam*, nec ob aliam rem *quamcunque*; quoniam ſi gentiles homicidae illum ſtiterint, nulla actio in eos competit; nec ad ſolvendum illi tenentur, niſi Dominus eos coëgerit; ideoque ob exactionem *ab illo faciendam* triens totius compenſationis Domino debetur: Foeminae etiam

NOTAE.

[m] multae ſupradictae] illae nempe quae ab Affinibus exigendae ſunt.

[n] Vide *Oergwymp galanas* in Gloſſario.

& Clerici hanc *compenſationem* pendere tenentur, niſi ſe improles manſuros affirmaverint. Pendunt autem pro filiis ſuis *non pro ſeipſis*; & hi ſunt qui compenſationem pro caede pendunt & non recipiunt.

24 *De triente primo compenſationis pro caede hactenus: Nunc* de beſſe reſiduo a gentilibus homicidae exigendo *eſt agendum*. Bes hujus beſſis a gentilibus patris, & triens a gentilibus matris *ejus* exigentur. Et eodem modo ſeniores portionum a gentilibus ſolvendarum trientem a gente materna & a paterna beſſem exigent. Ejus autem portionis quae a *qualibet* familia exigenda erit & non a gentilibus ſuis, beſſem fratres & trientem ſorores ſolvent. Pari etiam ratione procedetur in ſolutione pro caede exigenda uſque dum pars a conſobrinorum abnepotum filiis pendenda exigatur. Et hic eſt locus ubi pater compenſationem pro caede ſolvet, quam filius ejus ſolvere non tenetur; & ratio haec eſt, quoniam filius *iſte* & homicida nullum proprium cognationis nomen habent quo inter ſe vocentur, licet pater ejus & homicida habeant. Et ſi homicida proportionem ſuam *compenſationis* ſolverit, non eo occidi debet, quod gentiles ejus proportionem ſuam non ſolverint; & e contra nulla actio contra gentiles ejus eo competit quod *homicida proportionem ſuam* non ſolverit.

25 Si Dominus una cum gentilibus *hominis occiſi* compenſationem pro caede exegerit, & gentiles *homicidae* tempus legitimum ſibi dari poſtulaverint, Lex ſtatuit dies XIV illis concedi debere pro qualibet praefectura in qua propinqui ejus commorantur, ita ut conſanguinei omnes ſimul congregentur ad reſpondendum & ad compenſationem pro caede faciendam.

26 Nemo occiditur priuſquam ei injuria infertur; & multa pro iſta injuria nunquam elevatur: Sin vir occiſus uxorem habuerit, uxori ejus triens multae pro injuria iſta ſolvendae dabitur; & bes reſiduus compenſationi pro caede ejus addetur. Poſtea compenſatio pro caede tripartito dividetur, & triens ejus Domino tradetur ob exactionem compenſationis: Bes reſiduus quoque tripartito dividetur, & triens inde parentibus *hominis occiſi aſſignabitur*, patri nempe & matri, uti etiam & fratribus & ſororibus, ſiqui fuerint. Nuptis autem & Clericis pars nulla hujus compenſationis pro caede debetur, ſed liberis eorum, ſiqui fuerint, concedetur. ° Et poſtea utriuſque gentis ſeniores beſſem reſiduum divident, trientem nempe genti maternae & genti paternae

ſef y talant, dros eu plant; a llyna y dynjon a dal alanas, ac ni's cymmer.

24 A'r ddeuparth a ddigwydd ar y genedl; a hwnnw a rennir yn dri thraean, ac o hynny y ddeuparth ar genedl y tad, a'r traean ar genedl y fam. Ac y felly cymmerent yr hynafgwyr o'r cenhedloedd, a dottent ar fammwys draean, ac ar dadwys ddeuparth. O'r hwn a dricco yn y gwely heb fyned ar y cenhedloedd, aed dwy geinjawg ar y brawd, ac un ar y chwaer. Ac y felly y cerdda galanas o draean i draean hyd yn nai fab gorchaw; a llyna y lle y tal y tad yr alanas ac ni's tal y mab; a llyna yr achaws, can ni ellir dwyn carennydd y mab ar y llofrudd, cyd galler dwyn carennydd y tad ag ef. Ac o derfydd i'r llofrudd dalu ei ran, ni ddylyir ei ladd, can ni thalo y genedl eu rhan: ac y felly ni ddylyir cymmell ar y genedl can ni's talo *y llofrudd ei ran*.

25 O derfydd bod Arglwydd a chenedl yn cymmell galanas, a'r genedl arall yn galw am oed o gyfraith; y Gyfraith a ddywaid ddylyu oed pythewnos wrth bob Arglwyddiaeth y bo ei genedl ynddi, wrth gynhullaw y cenhedloedd ynghyd i roddi atteb, ac i gyweirjaw yr alanas.

26 Ni leddir neb heb ei ſarhau gyſſefin; a'r ſarhaad honno ni ddyrchefir iddaw: Hagen o bydd gwreigjawg y gwr, rhodder i'r wraig draean ſarhaad ei gwr, a'r ddwyran dotter ym mhlith yr alanas. A gwedy hynny rhanner yr alanas yn dair rhan, a'r dryde'ran aed i'r Arglwydd yn draean cymmell: A'r ddeuparth rhanner eilwaith yn dri thraean, ac un o'r traeaneu hynny i'r rhieni, nid amgen, i'r tad, a'r fam; a'r brodyr, a'r chwiorydd o byddant. Y gwragedd a'r yſgolheigjon ni ddylyant ran o'r alanas; eu plant hagen o bydd, a'i dyly. [Y ddeuparth etwa rhanner yn dri thraean, a'r traean o'r ddeuparth hwnnw aed ar genedl y fam;] a gwedy hynny hynafgwyr y cenhedloedd aent a thraeanent hwy, traean i famwys, a deuparth i dadwys: Ac o'r hyn

NOTAE.

° Textus Wallicus hic confuſus eſt & redundans, &, ni multum fallor, ex duobus Codicibus quos Librarius ante oculos habuerat, componitur: Quod uncis hic includitur, ſenſum turbat, ideoque in Verſione Latina omittitur, & ſenſus abſque illo ſatis eſt manifeſtus.

hyn a dricco yn eu plith hwy, ymagyſartalent eu hunain fal y gweloent fod yn jawn am y rhan a dricco yn eu plith, a hynny hyd y ſeithfed dyn.

Al. "Pan ladder dyn, cyntaf y ſarhair "gyſſefin; a'r Sarhaad honno ni ddyrch-"aif, ac wrth hynny y mae jawn talu y "Sarhaad honno yn gynt no'r Alanas. "Ac o's gwreigjawg fydd, rhodder traean "ei Sarhaad i'r Wraig, a'r ddeuparth rhan-"ner i'r brodyr, a'r cefndyrw, a'r cyfyr-"ddyrw; ac o bydd byw ei dad, cym-"maint iddaw ac i ddau frodyr; ac o "bydd byw ei fam, cymmaint iddi ac "i ddwy chwiorydd: A hwnnw yw "y dull gorau, canys cymmaint a hyn-"ny o ddynjon a ddylyai dalu Sar-"haad ygyd ag efo pei ſarhaai efe ddyn "arall. Ereill a ddywaid, gwedy ydd el "y traean i'r wraig, ddylyu cymmyſgu y "ddeuparth a'r Alanas, a'i rhannu i'r ge-"nedl. Yr Arglwydd a ddyly draean "cymmell y Sarhadeu fal traean y Ga-"lanaſeu. Ni ddyly yr Yſgolheigjon "na'r gwragedd ran o'r Alanas, can nid "ynt ddialwyr: Wynt a ddylyant hagen ei "dalu dros eu plant, neu wynteu a wat-"twynt na bo plant iddunt fyth. Ereill o'r "Yngneid a adant i dalu ygyd a'r llofrudd "ei dad, a'i fam, a'i frodyr, *a'i chwiorydd*, "ac ei etifedd; canys hynny o ddynjon "a gaiff draean ei Alanas ef, ac wrth hyn-"ny y talant wynteu draean Galanas y "gyd ag ef. Ac o hynny y daw ar y "llofrudd ddau cymmaint ag ar y tad, a'r "tad a ddyly dalu dau cymmaint a mab "iddaw, ac ar y fam y daw cymmaint ag "ar fab iddi, ac ar y brawd y daw cym-"maint ag ar ddwy chwiorydd; ac o'r "hyn a ddel ar y llofrudd y tal yntau "gymmaint a dau fab iddaw: A hynny "yw Cyfraith Hywel. Ni thal gwraig "anfab alanas; ac ni's tal gwedy nad ym-"ddycco." *Cott.* 2.

27 Fal hyn y rhennir galanas wafgarawg. O darffai bod bonheddig canhwynawl o Bowys yng Ngwynedd, neu o Wynedd ym Mhowys, a digwyddaw galanas arnaw, ac na bo yn y wlad ei genedl welyawg y gyd ag ef, a bod carant aml eiſjoes iddaw, jawn yw iddaw dalu galanas, ac eu dwyn hwynteu y gyd ag ef. A honno ni rennir na herwydd mamwys na herwydd tadwys, namyn herwydd eirif yr hyn a fo iddaw ef yn ei wlad o genedl. Sef fal y rhennir hynny eiſjoes, yn draeaneu; traean arno ef yn gyntaf, a'i blant o bydd, a'i dad a'i fam o byddant; a'r ddeuparth a rennir beſſem aſſignabunt. Et ita divident unicuique ratione habita gradus cognationis ſuae uſque dum ad ſeptimum gradum ventum fuerit *ex tranſverſo*.

Al. Cum quis occiditur, injuria illi prius infertur; ſed multa pro iſta injuria non elevatur, ideoque aequum eſt ut ante ſolvatur quam compenſatio pro caede exigatur. Et ſi *vir occiſus* maritus fuerit, triens hujus multae uxori dabitur, & bes *reſiduus* inter fratres & conſobrinos & conſobrinorum filios dividetur. Si pater fuerit ſuperſtes, fratrum duorum portionem habebit; & ſi mater ſuperfuerit, illi duarum ſororum portio concedetur: Et hic eſt optimus partiendi modus, quoniam homines ſupradicti multam pro injuria tenentur cum illo pendere ſi ille injuriam alteri intulerit. Quidam aiunt, poſt trientem uxori ſolutum, beſſem reſiduum multae pro injuria addi debere compenſationi pro caede, & inter gentiles dividi. Triens multae pro injuria aeque ac compenſationis pro caede Domino exactionis nomine debetur. Nec Clericis nec nuptis pars compenſationis pro caede concedetur, his enim ultionem exigere denegatur: Hi autem pro liberis ſuis *proportiones ſuas* pendere tenentur, niſi ſe liberos nunquam eſſe habituros affirmaverint. Alii Judices permittunt patri, & matri, & fratribus, & ſororibus, & liberis homicidae *compenſationem pro caede* cum illo ſolvere; hi enim omnes trientem compenſationis pro caede ejus accipient, ideoque trientem compenſationis pro caede *quam ille fecerit*, cum illo ſolvere debent. Hujus vero ſummae homicida duplum ejus quod pater ſolvit, pendere debet; & pater duplum quod filius, mater eandem quam filius, & frater eandem quam duae ſorores portionem pendent; Portionis vero ab homicida exigendae ipſe tantum ſolvet quantum duo filii ejus: Et hoc ſecundum Leges Hoëlianas. Mulieres improles, & quae parere deſiverint, compenſationi pro caede pendendae non ſunt obnoxiae.

27 [P] Compenſatio pro caede diſperſa *dicta* hoc modo exigetur: Si generoſus ortu Powiſianus commoratus fuerit in Venedotia, vel Venedotus in Powiſia, qui compenſationi pro caede pendendae fuerit obnoxius, & cognatos in illa regione nullos, *alibi* vero plures habuerit, aequum eſt ut compenſationem pro caede pendat & cognatos ſuos ſecum ducat. Haec autem compenſatio non ſecundum ſtirpes vel paternam vel maternam eſt exigenda, ſed ſecundum cognatorum ſuorum numerum quos in propria regione habuerit. Haec autem compenſatio hoc modo exigetur: Triens ab ipſo homicida,

NOTAE.

[P] Vide *Galanas wafgarawg* in Gloſſario.

homicida, & liberis ſuis ſiquos habuerit, & patre & matre ſi *ſuperſtites* fuerint; bes reſiduus a cognatis ejus exigetur hoc modo, nempe a fratre tantum quantum a duobus conſobrinis, & a ſorore pariter tantum quantum a duobus conſobrinorum filiis; & eodem modo *a caeteris cognatis* compenſatio exigetur uſque dum ad ſeptimum *ex tranſverſo* gradum *ventum fuerit*. Hic autem denarius haſtae locum non habet.

Al. Qui compenſationi pro caede pendendae fuerit obnoxius, ſi omnes cognati ſui in eadem, qua ille, regione commorentur, intra duas ſeptimanas compenſationem integram pendet; ſin in pluribus regionibus diſperſi fuerint ejus cognati, pro qualibet regione duae ſeptimanae illi concedentur. Compenſatio diſperſa hoc modo pendetur: Fratres pendent libram, conſobrini CXX *denarios*, conſobrinorum filii LX *denarios*, conſobrinorum nepotes XXX *denarios*, pronepotes XV *denarios*, abnepotes VII *denarios* cum dimidio. Et ulterius nulla certa portio exigenda eſt, nec ullus propria cognationis appellatione denotatur. Portio compenſationis patri pro caede filii ſui pendendae, denarius. Lex eadem & in accipiendis & in pendendis compenſationis pro caede partibus obſervanda eſt. *Et* ob defectum cognatorum, ab his qui cognationem non abnegaverint, denarius haſtae exigetur. Compenſationem pro caede cognati pro nemine pendent, dum ex bonis ſuis quicquam ſuppetit; ſin *homicida* ſolvendo impar fuerit, cognati ſui uſque ad tertium gradum proportiones ſuas ſolvere tenentur.

Formulae aliae.

28 Compenſatio pro caede [*al.* Multa pro injuria] hominis occiſi hoc modo exigetur. Trientem homicida, ejuſque pater, & mater, & fratres & ſorores ſolvent; & beſſem *reſiduum* cognati ejus. Trientis ſupradicti trientem homicida ipſe ſolvet, beſſem pater & mater & fratres & ſorores ſolvent; mares aequaliter pendent, & foeminae ſimiliter, tantum quod dimidiam maris portionem quaelibet foemina pendet. Et hic triens patri, & matri, & fratribus, & ſororibus hominis occiſi ſolvetur: Et ſimiliter multa pro injuria ejus; nemo enim occidi poſſit ſine injuria illi illata. Beſſis ſupradicti a cognatis homicidae exigendi beſſem ſolvet gens paterna ejus, & materna trientem.

ar y genedl, ac y ſef a rennir, cymmaint ar y brawd ag ar y ddau gefnderw, a chymmaint ar y chwaer ag ar y ddau gyſyrdderw; ac y felly y rhennir hyd ar y ſeithfed dyn. Ac nid a ceinjawg baladr o'r cyfrif hwn.

Al. " Y neb a dalo Alanas, or bydd ei " genedl oll yn un wlad ag ef, cwbldalu " a ddyly erbyn pen y pythewnos; or " bydd ei genedl yntau yn waſgarawg " yngwladoedd lawer, oed pythewnos a " ddyly ynghyfair pob gwlad. Fal hyn " y telir Gwaſgar Alanas: Punt fydd rhan " brawd, chweugaint rhan cefnderw, tru- " gaint rhan cyferddderw, deg ar hugaint " rhan ceifn, pymtheg yw rhan gorcheifn, " ſaith a dimmai rhan gorchaw [*al.* Rhan " brawd o Alanas, punt; rhan cefnderw, " hanner punt; rhan cyferddderw, trugaint; " rhan cyfneiaint, deg ar hugaint; rhan " gorchyfneiaint, pymtheg; rhan gorchaw, " ſaith a dimmai. *S.* 3.] Nid oes briawd " ran, na phriawd enw ar ach bellach no " hynny. Rhan tad o Alanas ei fab, " ceinjawg. Un gyfraith yw yn y gym- " merer rhan o Alanas, ag y taler. Rhag " colli carennydd hyn y ddiwatter, cein- " jog baladr a geffir. Ni thal cenedl " Sarhaad gan [*al.* gyd a, *M.*] neb, tra " fo da ar ei helw [ef, *M.*] ei hunan; or " diffyg hagen ei dda ef, jawn yw talu " rhan y gyd ag ef hyd y drydedd ach." *Cott.* 6.

Dull arall o rannu Galanas.

28 " Gwerth [*al.* Sarhaad, *J.*] dyn a " ladder, yn dair rhan y rhennir ar y rhai " a'i talo. Y rhan gyntaf a ddiſgyn ar y " llofrudd, a'i dad, a'i fam, a'i frodyr, a'i " chwiorydd [*al.* hwiorydd; *P.*] a'r ddwy " ran [eraill, *P.*] ar ei genedl. Y rhan " gyntaf [fry, *P.*] a rennir yn dair rhan; " un ar y llofrudd ei hunan [*al.* hun, *J.*] " a'r ddwy [ran eraill, *P.*] ar ei fam a'i " dad [*al.* ei dad a'i fam, *J.*] a'i frodyr, " a'i chwiorydd [*al.* hwiorydd; *P.*] ac " o'r gwyr hynny cymmaint a dal pob un " a'i gilydd; ac felly o'r gwragedd, [di- " *J.*] eithr na thal un wraig namyn cym- " maint a hanner rhan gwr. A'r [*al.* Y, " *J.*] rhan gyntaf hon- [no, *J.*] i fam, a " [*al.* ac i, *P.*] dad, a [*al.* ac i, *P.*] fro- " dyr, a chwiorydd [*al.* ac i hwiorydd, *P.*] " y neb a ladder y telir: A'i Sarhaad felly, " can ni leddir [*al.* ni ellir lladd, *P.*] neb " heb Sarhaad [*al.* heb ei ſarhau. *J.*] Y " ddwy ran a ddoded o'r dechrau ar genedl " y llofrudd, a rennir yn dair rhan; y " ddwy ran ar genedl y tad, a'r drydedd " ar genedl y fam." *S.* 3.

Al

Al. " Y neb a addefo Lofruddjaeth, " taled efe a'i genedl Sarhaad y dyn a la- " ther a'i Alanas. Ac yn gyntaf y tal y " llofrudd Sarhaad y dyn lladdedig i'w " dad, a'i fam, a'i frodyr, a'i hwiorydd; " ac o's gwreigawg fydd, ei wraig a gaiff " draean ei Sarhaad i gan y rhai hynny. " Traean hagen yr Alanas a ddaw ar y " llofrudd, a'i dad, a'i fam, a'i frodyr a'i " chwiorydd yn wahanredol i wrth ei " genedl. Traean y llofrudd elchwyl a " rennir yn dair rhan; y traean ar y llof- " rudd ei hunan, a'r ddwyran ar y tad, " a'r fam, a'r brodyr, a'r chwiorydd. Ac " o'r gwyr hynny y tal pob un gymmaint " a'i gilydd; ac felly y gwragedd; ac ni " thal un wraig fwy no hanner rhan gwr. " A'r traean hwnnw a delir i dad, a mam " y lladdedig, a'i gydetifeddjon, megis ei " Sarhaad. Y ddwyran a ddoded ar ei " genedl, a rennir yn dair rhan; ac o hyn- " ny y ddwyran a dal cenedl y tad, a'r " drydedd a dal cenedl y fam." *H.*2.

Al. Siquis homicidium confiteatur, ipſe & cognati ejus multam pro injuria homini occiſo illata, & compenſationem pro caede ejus ſolvant oportet. Et primo loco homicida multam pro injuria homini occiſo illata patri, & matri, & fratribus & ſororibus ejus ſolvet; & ſi uxorem habuerit, uxor trientem multae pro injuria viro ſuo illata a praedictis hominibus accipiet. Homicida etiam cum patre, & matre, & fratribus & ſororibus, ſeparatim a cognatis ſuis trientem compenſationis pro caede *ejus* ſolvent. Hujus quoque trientis ipſe homicida trientem ſolvet; & pater, & mater, & fratres & ſorores ejus beſſem reſiduum. Mares iſti aequales portiones ſolvent, & ſimiliter foeminae; niſi quod portio a qualibet foemina ſolvenda dimidio minor ſit portione a mare ſolvenda. Triens vero iſte patri & matri hominis occiſi & coheredibus ejus ſolvetur prout multa pro injuria ejus *ſolvenda eſt.* Beſſis a cognatis ejus exigendi beſſem paterna gens, trientem *reſiduum* materna ſolvet.

29 " Y cyfryw geraint a dalwynt [*al.* " dalont, *J.* *al.* Y cyfryw achoedd ce- " nedl a dalont, *H.*2.] Alanas ygyd a'r " llofrudd, y cyffelybjon o blaid [*al.* ble- " gid, *J.*] y dyn a ladder a'i herbynnjant " [*al.* yr unrhyw achoedd a'i cymmerant " o barth y lladdedig, *H.*2.] o'r gorhengaw " hyd y gorchaw.

29 Homines qui compenſationem pro caede recipient, eandem habebunt cognationem cum homine occiſo, quam & hi, qui ad illam ſolvendam tenentur, cum homicida habent, a proavis ad conſobrinorum abnepotes.

30 " Fal hyn yr henwir [*al.* ydd enwir, " *P.* & *H.* 2.] achoedd [*al.* naw radd, " *H.*2.] cenedl a ddylyont [*al.* ddylyant, " *H.*2. *al.* ddylywynt, *P.*] dalu Galanas " neu gym'ryd tal [*al.* a'i chym'ryd; ac " eu haelodeu. *H.*2] Cyntaf ach o'r naw " [radd; *H.*2.] yw Tad a Mam y llofrudd " neu y lladdedig. Ail yw Hendad. Try- " dedd [yw, *P.*] Gorhendad. Pedwaredd " yw Brodyr a Chwiorydd [*al.* Hwiorydd. " *P. al.* Ail yw Brawd a hwaer. Trydydd " yw Hendad. Pedwerydd yw Gorhen- " dad. *H.*2.] Pummed [*al.* Pymmed, *J.* " & *H.*2.] yw Cefnderw. Chweched [*al.* " Hweched yw, *P.* & *H.*2.] Cyferdderw. " Seithfed [yw, *P. J.* & *H.*2.] Cyfneiaint " [*al.* Cyfnieint. *J. al.* Ceifn, *H.*2.] Wyth- " fed [yw, *P.* & *J.*] Gorchyfneiaint [*al.* " Gorchyfnieint. *J. al.* Gorcheifn. *H.* 2.] " Nawfed [yw, *J.* & *H.* 2.] Gorchaw " [*al.* Gorchawon. *P.*]

30 Novem Gradus cognatorum, qui vel ad pendendam vel ad accipiendam compenſationem pro caede obligantur, ſic numerantur. 1. Primo gradu continentur pater & mater homicidae vel hominis occiſi. 2. Secundo *gradu*, avi. 3. Tertio *gradu*, proavi. 4. Quarto *gradu*, fratres & ſorores [*al.* 2. Secundo *gradu*, fratres & ſorores. 3. Tertio *gradu*, Avi. 4. Quarto *gradu*, proavi.] 5. Quinto *gradu*, conſobrini. 6. Sexto *gradu*, conſobrinorum filii. 7. Septimo *gradu*, conſobrinorum nepotes. 8. Octavo *gradu*, conſobrinorum pronepotes. 9. Nono *gradu*, conſobrinorum abnepotes.

31 " Aelodeu yr achoedd hynny [*al.* y " graddeu, *H.*2.] ynt, Neieint [*al.* Nieint, " *P.* & *J.*] ac Ewythredd [*al.* Nai ac " Ewythr, *H.* 2.] y llofrudd neu y lla- " ddedig.

31 Horum cognatorum membra ſunt nepotes & patrui homicidae vel viri occiſi.

32 " Nai yw Mab brawd neu [Fab, *H.*2.] " chwaer, neu gefnderw neu gyfnitherw, " [neu gyferdderw. *P. J.* & *H.*2.]

32 Sub nepotum nomine cenſentur Filii fratrum vel ſororum, vel conſobrinorum vel conſobrinarum, vel conſobrinorum filiorum.

33 Sub patruorum nomine cenſentur Fratres patris vel matris, avi vel aviae, proavi vel proaviae.

34 In ſolvenda vero vel accipienda compenſatione pro caede hoc ordine procedendum eſt: Quicunque uno gradu cognationis altero propior fuerit homicidae vel homini occiſo, is alterum tantum pendet vel accipiet; id quod omnes cognati (quocunque gradu contineantur) & eorum membra obſervabunt.

35 Liberi homicidae vel viri occiſi ex iſta compenſatione nihil vel ſolvent vel accipient. Portio enim ab homicida exigenda, quae omnium maxima eſt, ſatisfaciet pro illo & liberis ſuis, quibus etiam providere tenetur. Cura quoque liberorum hominis occiſi ad parentes & coheredes ejus pertinet, qui trientem compenſationis pro caede ejus *ſolvendae*, & integram pro injuria multam accipient: Ideoque neutri liberorum vel pendent vel accipient partem compenſationis pro caede *debitae*.

36 Et ſi vel homicidae vel hominis occiſi cognatorum aliquis Clericus fuerit Ordinum ſacrorum vinculo obſtrictus, vel Monachus, vel leproſus, vel mutus, vel furioſus, is nec pendet nec accipiet partem compenſationis pro caede *debitae*. Et *ut* ultio ab his pro caede exigi non debet, *ita* nec illi ultionem ab aliis exigent. Et *cum* hi compenſationem pro caede ſolvere nullis legibus cogi poſſunt, *ita* nec illis compenſationem exigere permittitur.

33 " Ewythr yw [*al.* Ewythredd ynt, " *al.* yw, *J.*) *P.*] Brawd tad neu fam, " neu hendad neu henfam, neu orhendad " neu orhenfam.

34 " Hyn yw [*al.* A llymma mal y mae, " *H.* 2.] maint rhan pob un o'r rhai hyn- " ny oll [yn talu Galanas neu yn ei chym'- " ryd. *H.* 2.] Pwybynnag [*al.* Y neb, " *H.*2.] a fo nes [ei garennydd, *H.*2.] o un " ach i'r llofrudd neu i'r lladdedig nog arall " [*al.* no'r llall; *H.*2.] hwnnw a dal neu " a erbyn ddau cymmaint [*al.* dau cym- " maint a dal neu a gymmer, *H.* 2.] a'r " llall. Ac felly y mae am bawb [*al.* bob " un, *J.*] o'r achoedd ac eu haelodeu [*al.* " Ac felly am bawb o'r ſaith radd ddiwe- " thaf, ac aelodeu yr holl raddeu. *H.* 2.]

35 " Plant [*al.* Etifedd, *H.*2.] y llofrudd " neu y lladdedig ni ddylyant dalu dim " na'i erbynnjaw o werth [*al.* gym'ryd " dros, *H.*2.] Alanas, canys rhan y llof- " rudd, [yr hwn, *J.*] a dal ſwy nog un " [*al.* y neb a dalwys ſwy no neb, *H.*2.] " arall, a ſaif droſdaw ef a'i blant; a phry- " der y rhai hynny hefyd a berthynai fod " arnaw ef [*al.* a'i etifeddjon; ac eu pry- " der a berthyn ei fod arnaw. *H* 2.] Pry- " der plant [*al.* etifedd, *H.*2.] y lladdedig " a berthyn ei fod [*al.* a fydd, *H.* 2.] ar " ei rieni a'i gydetifeddjon a gaffant draean " [gwerth, *P.* & *J.*] ei Alanas, a gwerth " cwbl [o, *J.*] 'i Sarhaad: Ac wrth hyn- " ny ni thal etifedd un o honunt, ac nid " erbynnja ddim [*al.* ran, *P.* & *J.*] o Ala- " nas. [*al.* a'i gydetifeddjon, canys trae- " an galanas a gymmerant. *H.* 2.]

36 " [Ac, *H.*2.] o [*al.* or, *P.* & *J.*] " bydd car i 'r [*al.* bydd neb o genedl y, " *H.* 2.] llofrudd neu i'r [*al* y, *H.*2.] lla- " ddedig, yn wr [*al.* ddyn, *H.*2.] eglwyſig " rhwymedig wrth [*al.* o, *H.* 2.] urddeu " cyſſegredig, neu wrth [*al.* yng, *H.* 2.] " nghrefydd, neu [yn, *J.*] glafr [*al.* glaf- " wr, *P. J.* & *H.* 2.] neu [yn, *J.*] fud, " neu [yn, *J.*] ynfyd, ni thal [ddim, *J.*] " ac nid erbynnja [*al.* erbyn, *J.*] ddim " dros [*al.* o, *H.*2.] Alanas. [Ac, *J.*] ni " ddylyir gwneuthur dial ar un o'r rhai " hynny dros Alanas, ac ni ddylyant " hwynteu [*al.* wynteu, *J.*] ddial neb " [o'r, *J.*] a ladder [*al.* lather. *P.*] Ac ni " ellir eu cymmell o un ffordd i dalu neu " [*al.* nac, *J.*] i erbynnjaw dim dros A- " lanas [*al.* ni chymmer ddim o Alanas. " Ni ddylyant wy wneuthur dial am ddyn " a lather, na gwneuthur dial arnunt wyn- " teu ni ddylyir. Ac ni ellir cymmell y " cyfryw trwy neb cyfraith i dalu dim, " na'i gym'ryd ni's dylyant. *H.*2.]" *S.* 3.

PEN. II.

O'r Sarhadeu a'r Galanaſeu.

FAL hyn y treuthwn ni o'r Sarhadeu. Yn gyntaf o Sarhaad Brenin Aberffraw; Sef yr edrychws y Gyfraith pa beth y ſydd Sarhaad ac iddaw ef ac i bawb: Ac y ſef rhyweles y Gyfraith nad Sarhaad i neb namyn un o dri pheth yn enwedig, Gwneuthur gwaradwydd iddaw am ei wraig, neu ladd ei gennad, neu dorri ei nawdd. Sef mal y diwygir iddaw am ei wraig: *Cwppan aur, a* chlawr aur iddaw cyfled a'i wyneb, a chyn dewed ac ewin amaeth y ryffo amaeth naw mlynedd; a llathen aur cyhyd ac ef ei hun, a chyn fraſed a'i fys bychan, a chan muw wrth bob cantref a fo iddaw, a tharw gwyn yſgyfarllynnig wrth bob can muw onaddunt; ac o's gwartheg dywylion fyddant, tarw dywyl wrth bob can muw onaddunt: A hynny gan eu harddyrchafael ar fodd yr hanner yn fwy. Y ddwy Sarhaad eraill ni ddyrchefir, namyn y difwyn ryddywedaſam ni uchod am danunt. O derfydd i wr o wlad arall ei ſarhau, tair a thri ugaint punt yw ei Sarhaad: A hynny yw ei fechdeyrn ddylyed yntau i Frenin Llundain pan gymmero ei dir i ganthaw; ac amyn hynny hefyd, ni ddyly ddim byth i ganthaw namyn cwn, a hebogeu a meirch.

2 O dair ffordd y ſarhair y Frenhines; O dorri ei nawdd, neu o'i tharaw, neu o gribddeiljaw peth o'i llaw. Traean difwyn y Brenin, eithr aur, a delir iddi. Ac un Sarhaad a hithau yw y Penteulu, a'r Edling, a mab y Brenin. Traean Sarhaad y Brenin yw Sarhaad pob un o hynny. Ei Sarhaad dair gwaith yw ei Werth. A phob un o'r dynjon ryddywedaſam ni uchod, felly y mae eu gwerth.

3 Sarhaad merch y Brenin, hanner Sarhaad ei brawd yn y wrhao: Gwedy gwrhao, traean Sarhaad ei gwr yw ei Sarhaad a hi, a phob gwraig y felly.

CAP. II.

De Multis pro injuria, & de Compenſationibus pro caede ſolvendis.

DE Multis pro injuria nunc tractabimus, & primo de Multa pro injuria Regi Aberfraviae illata. Poſtquam Sapientes conſuluiſſent quid pro Injuria cenſeretur vel illi vel cuivis alteri *Regi* illata, perſpexerunt quod Injuria illis inferri non potuerit niſi uno ex tribus hiſce modis; vel cum propter violatam conjugis pudicitiam contumelia afficitur, vel cum legatus ejus interficitur, vel cum patrocinium ejus violatur. Compenſatio propter violatam conjugem haec eſt: Scyphus aureus & operculum aureum latitudine vultus regii, & craſſitie unguis aratoris qui per novem annos araverit, & virga aurea, quoad longitudinem, menſuram ſtaturae regiae, & quoad ambitum, digitum Regis minimum aequans; & centum vaccae pro qualibet centuria illi ſubdita, & taurus albus auribus rufis cum ſingulis centenis vaccis: At ſi vaccae iſtae [q] nigrae fuerint, *tunc* cum ſingulis centenis vaccis taurus niger *ſolvetur:* Vaccarum numerus dimidio augebitur cum haec injuria compenſatur; Multae pro duabus alteris injuriis non augebuntur, ſed compenſatio ſupradicta tantum *ſolvetur*. Si Alienigena Regi injuriam intulerit, LXIII libris multabitur: Et hoc eſt tributum a Rege Aberfraviae Regi Londinenſi ſolvendum cum ab illo regnum ſuum acceperit; & praeter hoc, exceptis canibus, accipitribus & equis *ſuis*, nihil exigetur.

2 Reginae Injuria tribus modis inferri poteſt: Vel patrocinium ejus violando, vel illam percutiendo, vel quidquam e manibus ejus rapiendo. Multa pro injuria Reginae ſolvenda triente multae Regi ſolvendae, auro excepto, aeſtimabitur. Eadem Multa pro injuria Praefecto palatio, Principi deſignato & Regis filio illata ſolvetur. Multa pro injuria cuivis horum illata aequalis erit Multae pro injuria Regi illata pendendae. Compenſatio pro caede Regis erit Multa pro Injuria ejus triplicata. Et Compenſatio pro caede omnium praedictorum hominum eodem modo ſtatuenda eſt.

3 Multa pro injuria filiae Regis illata erit dimidium multae fratri ſuo pendendae donec nupſerit: Multa ejus poſtquam nupſerit, erit triens multae pro injuria viro ſuo illata ſolvendae; quod idem de omnibus nuptis *affirmandum eſt.*

4 Uni-

NOTAE.

[q] nigrae] Vide *Dywyl* in Gloſſario.

4 Unicuique homini Injuria tribus modis inferri poteſt, vel percutiendo, vel aſſultum faciendo, vel violenter aliquid ab illo auferendo. Si vir maritus fuerit, & aliquis cum uxore ejus concubuerit, hoc pro injuria illi illata cenſebitur. Et ſi mulier conjugata fuerit, & maritum cum alia foemina concumbentem deprehenderit, injuria illi quoque illata eſſe cenſebitur: Ut ita nemo evaſerit quin injuria illi inferri poſſit.

4 O dair ffordd y ſarhair pob dyn yn y byd; O daraw, a goſod, a dwyn trais i arnaw. Ac o's gwr fydd, o byddir gan ei wraig, Sarhaad yw iddaw: Cyſoed gwraig fo, o chaiff hithau wraig gan ei gwr, Sarhaad yw iddi hithau. Ac felly ni ddieingc neb heb ffordd i'w ſarhau.

5 Multa pro injuria Diſpenſatori, Principi familiae & Cancellario illata IX vaccis & CLXXX denariis aeſtimatur: Compenſatio pro caede ſingulorum CLXXXIX vaccis aeſtimatur, cum elevationibus ſuis.

5 Sarhaad y Diſdain, a'r Pencenedl, a'r Cynghellawr, naw muw a naw ugaint o arjant: Eu gwerth yw naw muw a naw ugeinmuw, gan ei arddyrchafael.

6 Compenſatio pro caede Generoſi & cujuſlibet viri munus publicum ſub Domino ſuo exercentis CXXVI vaccis cum elevationibus ſuis aeſtimatur: Multa pro injuria eorumVI vaccis & CXX denariis.

6 Gwerth Mabuchelwr, a phob dyn y bo ſwydd iddaw i gan ei Arglwydd, chwe' buw a chwe' ugeinmuw, gan ei arddyrchafael: Ei Sarhaad yw chwe' buw a chweugaint o arjant.

7 Multa pro injuria Domeſtici cujuſvis *regii* munus publicum non habentis IV vaccis & LXXX denariis aeſtimatur.

7 Pob Gwr ar deulu heb ſwydd iddaw, pedair buw a phedwar ugaint o arjant yw ei Sarhaad.

8 Multa pro injuria Generoſi ortu Walli & cujuſlibet Advenae regii III vaccis & LX denariis aeſtimatur: Compenſatio pro caede eorum LXIII vaccis.

8 Pob Bonheddig canhwynawl, a phob Alldud Brenin, tair buw a thri ugaint o arjant yw eu Sarhaad: A thair buw a thri ugeinmuw *yw* eu Gwerth.

9 Multa pro injuria Advenae Generoſi illata dimidio multae pro injuria Advenae regii aeſtimatur, & Compenſatio pro caede ſimiliter.

9 Pob Alldud Mabuchelwr, hanner Sarhaad Alldud Brenin, a hanner ei Werth y ſydd arnaw.

10 Multa pro injuria Servo illata XII denariis aeſtimatur; quorum ſex erunt pro tunica, tres pro braccis, unus pro fune, unus pro falce, & unus pro calceis. Et ſi lignator fuerit, denarius vice falcis pro ſecuri dabitur. Compenſatio pro caede ejus libra aeſtimatur ſi in hac Inſula natus fuerit: Sin advena ortu tranſmarinus, compenſatio pro caede ejus libra & CXX *denariis* aeſtimatur.

10 Sarhaad Caeth, deuddeg ceinjog; chwech yr pais, a thair yr llawdr, ac un yr rhaff, ac un yr gwddyf, ac un yr cwaraneu; [ac o's yng nghoed y bydd, rhodded geinjawg y crymman yr bwyall: *Cott.* 2.] Ei werth yw punt, o's o'r Ynys hon ydd henyw. O's tramor fydd, chweugaint a phunt fydd ei werth.

11 Quicunque ſe praedictorum aliquem injuria affeciſſe fatebitur, multis ſupradictis obnoxius eſto.

11 Pwybynnag a addefo ſarhau yr un o'r rhai ryddywedaſam ni uchod, taler [*rectius*, taled] iddaw mal y dywedaſam ni, ei ſarhaad.

12 Qui injuriam alicui ſe feciſſe abnegaverit, haec tria illum abnegare neceſſe eſt, nempe quod nec contumeliam nec injuriam illi intulit, nec genti ſuae, nec Domino ſuo. Contumeliam Domino illatam abnegabit quominus ille multam publicam Domino & multam pro injuria homini laeſo ſolvere teneatur, & cognati hominis laeſi

12 Pwybynnag a ddiwatto [*al.* watto, *S.* 3.] Sarhaad, tri phwng [*al.* pheth, *S.* 3.] y ſydd jawn [*al.* raid, *S.* 3.] iddaw ei wadu; Na wnaeth [*al.* wnathoedd, *S.* 2. *al.* orug, *S.* 3.] na meſl na ſarhaad, [na drychaf na goſod, na gwaed na gweli, *S.* 3.] iddaw, nac i'w genedl, nac i'w Arglwydd. [r] Sef paham [*al.* achaws, *S.* 3.] y gwedir rhag

NOTAE.

[r] Poſterior pars hujus paragraphi in alio Cod. MSto ſic concipitur:

Al " Sef achaws y gwedir i'r Arglwydd, " rhag y ddirwy. Sef achaws y gwedir i'r " genedl, rhag ei ddial o honunt, can's gwa- " radwydd yw i'r genedl ſarhau eu car; ac oni " thelir neu oni wedir, cyfreithawl ei ddial. " O telir iddaw yntau ei Sarhaad neu or gwe- " dir, diwaradwydd fydd y genedl, a'r lle ni " bo gw'radwydd ni bydd hawl." *S.* 2.

rhag yr Arglwydd, rhag dirwy i'r Arglwydd, a rhag talu iddaw yntau ei Sarhaad, a rhag dial y genedl: Paham [*al.* Sef achaws, *S.* 3.] y gwedir ef rhag y genedl, [rhag y dial. Pa achaws y gwedir rhag cenedl, *S.* 3.] ac na chaiff y genedl ddim o'r Sarhaad a daler iddaw [ef? *S.* 3.] Llyna [*al.* Llymma, *S.* 3.] yr achaws; pan ſarhaer eu car, gwaradwydd yw iddunt hwy, a chyfraith yw iddunt hwynteu ddial eu gwaradwydd; ac wrth hynny y mae jawn gwadu rhagddunt na ſarhawyd eu car. O thelir iddaw yntau ei Sarhaad, diwaradwydd yw i'r genedl; a lle ni bo gwaradwydd, nid oes hawl.

13 Sarhaad Gwraig weddw cyn gwra o honai, hanner Sarhaad ei brawd yw.

14 Sarhaad pob Gwraig wedy gwrhao, traean Sarhaad y Gwr diwethaf a fo iddi a'r olaf.

Al. "Sarhaad Gwraig wrjawg herwydd "braint ei gwr y diwygir iddi, nid amgen, "herwydd *braint* y gwr y rhodder iddaw." *J. Vide* L. II. c. 1. § 23.

15 Galanas pob Gwraig i genedl y bydd byth.

O feſur Sarhadeu a Galanaſeu, o Lyfr Jorwerth Amhadawg.

16 "Galanas Brenin Aberffraw yw ei "Sarhaad dair gwaith.

17 "Galanas Gwraig y Brenin, a'i Fab, "a'i Benteulu, a'i Edling, a'i Nai, traean "Galanas y Brenin; ac eu Sarhaad traean "Sarhaad y Brenin.

18 "Galanas Merch y Brenin, hanner "Galanas ei brawd; a'i Sarhaad y felly "cyn ei gwra.

19 "Galanas Diſdain, a Chynghellawr, "a Phencynydd, naw muw a naw ugein-"muw, gan ei arddyrchafael unwaith; ac "eu Sarhaad naw muw a naw ugaint o "arjant.

20 "Galanas pob un o Swyddwyr y "Llys, chwe' buw a chwe' ugeinmuw, gan "ei arddyrchafael unwaith; ac eu Sarhaad "chwe' buw a chwe' ugaint o arjant.

21 "Galanas Maer, a Mabuchelwr, cym-"maint a Galanas dau o'r Swyddwyr; ac "eu Sarhaad y felly.

22 "Galanas Gwr ar deulu pedair buw "a phedwar ugain muw, gan ei arddyr-"chafael; Ei Sarhaad yw pedair buw a "phedwar ugaint o arjant.

injuriam ab illo illatam ulciſcantur. Contumeliam cognatis ejus illatam, licet illis nulla pars multae pro injuria debeatur, hanc ob cauſſam abnegabit; Injuria alicui illata contumelia eſt cognatis ſuis, Lege autem illis permiſſum eſt contumeliam illis impoſitam ulciſci, ideoque illi neceſſe eſt contumeliam illis factam fuiſſe, injuriam cognato eorum inferendo, abnegare. Sin Multam pro injuria pependerit, cognatis nulla contumelia facta eſſe cenſetur; & ſublata contumelia, actio ceſſat.

13 Multa pro injuria mulieri innuptae illata eſt multae fratri ejus ſolvendae dimidium.

14 Multa pro injuria mulieri poſtquam nupſerit illata eſt triens multae viro cui noviſſime collocata fuerit, ſolvendae.

Al. Multa mulieri nuptae pendenda ſecundum viri ſui ſtatum aeſtimanda eſt, i. e. ſecundum ſtatum viri cui collocata eſt.

15 Compenſatio pro caede cujuſlibet mulieris ad gentem *ejus* ſemper pertinet.

De Multis pro injuria & de Compenſationibus pro caede ſolvendis, ex Libro Jorwerthi Madoci F.

16 Compenſatio pro caede Regis Aberfraviae eſt multa pro injuria ejus triplicata.

17 Compenſatio pro caede Uxoris Regis & Filii ejus, & Praefecti palatio, & Principis deſignati, & ex fratre vel ſorore Nepotis, eſt triens Compenſationis pro caede Regis: Et Multa pro Injuria ſingulis horum illata eſt triens Multae pro injuria Regi illata.

18 Compenſatio pro caede Filiae Regis eſt dimidium Compenſationis pro caede Fratris ejus *ſolvendae*, & Multa pro Injuria ſimiliter donec nupſerit.

19 Compenſatio pro caede Diſpenſatoris, & Cancellarii, & Praefecti venatoribus, CLXXXIX vaccae cum augmento ſimplici: Multa pro injuria cujuſlibet eorum, IX vaccae & CLXXX denarii.

20 Compenſatio pro caede uniuſcujuſque Miniſtrorum aulicorum eſt CXXVI vaccae cum augmento ſimplici: & Multa pro injuria *ſimiliter* VI vaccae & CXX denarii.

21 Compenſatio pro caede Praepoſiti & Generoſi, alterum tantum valet ac Compenſatio pro caede cujuſlibet *aliorum* Miniſtrorum; & Multa pro injuria illis illata ſimiliter.

22 Compenſatio pro caede cujuſlibet Domeſtici LXXXIV vaccae cum augmento ſuo; & Multa pro injuria ejus IV vaccae & LXXX denarii.

23 Compenſatio pro caede Generoſi ingenui & Advenae regii LXIII vaccae: Multa pro injuria cujuſlibet eorum III vaccae & LX denarii.

24 Compenſatio pro caede Advenae Generoſi eſt dimidium compenſationis pro caede Advenae regii; & Multa pro injuria ei illata ſimiliter.

23 " Galanas Bonheddig canhwynawl, " ac Alldud Brenin, tair buw a thri ugein- " muw: Eu Sarhaad yw tair buw a thri " ugaint o arjant.

24 " Galanas Alldud Mabuchelwr, han- " ner Galanas Alldud Brenin; a'i Sarhaad " y felly." *Cott.* 2.

Plura ſuper eodem argumento ex aliis Codicibus.

O'r Sarhadeu a'r Galanaſeu etto o Lyfreu ereill.

25 Compenſatio pro caede Praepoſiti vel Cancellarii aeſtimanda eſt CLXXXIX vaccis cum tribus augmentis: Multa pro injuria utriuſque eorum aeſtimatur IX vaccis & CLXXX denariis. Relevium utriuſque eorum eſt libra.

25 " Sef yw maint Galanas Maer neu " Gynghellawr [*al.* Gwerth Maer yw, *S.* 3.] " naw mu a naw ugeinmu gan dri dyr- " chafel [*al.* drychafel; ac felly dros y " Cynghellawr. *S.* 3.] Sarhaad pob un o " honunt yw [*al.* Dros Sarhaad, *&c.* y " telir, *S.* 3.] naw mu a naw ugaint ar- " jant. [Punt yw Ebediw pob un. *S.* 3.] *Vide §.* 5. *ſupra.*

26 Quattuor vaccae & LXXX denarii pro Multa ob injuriam Domeſtico regio illatam penduntor ſi ſe Domeſticum eſſe affirmaverit.

26 " Pedair bu a phedwar ugaint arjant " yw [*al.* a delir dros, *S.* 3. & *J.*] Sar- " haad Teuluwr Brenin, o's o hynny ydd " [*al.* yr, *S.* 3.] ymarddelw [*al.* arddelw. " *S.* 3.]

27 Tres vaccae [s] trimae exiguntor pro injuria Domeſtici Generoſi.

27 " Tair bu a delir yn [*al.* bu yw, *M.*] " Sarhaad Teuluwr Breyr, nid amgen, tri " buyn tal beinc [*al.* talbennic. *J.*]

28 Compenſatio pro caede Principis familiae DLXVII vaccis aeſtimatur cum tribus elevationibus. Pro Multa pro injuria ei illata *ſimiliter* XXVII vaccae & DXL denarii penduntor.

28 " Sef yw maint Galanas Pencenedl " [*al.* Galanas Pencenedl a delir o, *J.*] " dri naw mu a thri naw ugeinmu gan " dri dyrchafel. Yn ei Sarhaad y telir " [*al.* Gwerth ei Sarhaad yw, *S.* 3. & *J.*] " tri naw mu a thri naw ugaint arjant.

29 Compenſatio pro caede unius e membris, i.e. cognatis, Principis familiae aeſtimatur CLXXXIX [*al.* CXXVI] vaccis cum tribus elevationibus. Multa pro injuria ei illata IX Vaccis & CLXXX denariis aeſtimatur.

29 " Galanas un o Aelodeu Pencenedl, " [nid amgen no'i Gar, *M.*] a delir o naw " mu a naw [*al.* Gwerth Aelawd Pence- " nedl, nid amgen (no, *J.*] 'i Gar, yw, " chwe' bu a chwe', *S.* 3.] ugeinmu, gan " dri dyrchafel [*al.* drychafel. *S.* 3.] Sef " yw Aelawd Pencenedl, ei Gar. Yn ei " Sarhaad y caiff naw mu a naw ugaint " arjant.

30 Compenſatio pro caede cujuſlibet Generoſi munus publicum non exercentis CXXVI vaccis aeſtimatur cum tribus elevationibus: Multa pro injuria ei illata VI vaccis & CXX denariis aeſtimatur.

30 " Galanas pob Breyr diſwydd a delir " o hwe' [*al.* chwe', *J.*] bu a hwe' [*al.* " chwe', *J.*] ugaint mu, gan dri dyrchafel " [*al.* drychafel. *M.*] Yn ei Sarhaad y " telir [*al.* caiff, *M.*] hwe' bu a hwe' u- " gain [*al.* ugaint, *M.*] arjant.

31 Compenſatio pro caede Walli ingenui LXIII vaccis aeſtimatur cum tribus elevationibus: Multa pro injuria ei illata III vaccis & LX denariis aeſtimatur. Vir qui fuerit & ex paterna & ex materna ſtirpe utraque Walla oriundus, inter *Majores* cujus nec Servus nec Alienigena nec Vir famoſus recenſentur, ingenuus Wallus eſt reputandus.

31 " Galanas [*al.* Gwerth, *J.*] Bonhe- " ddig canhwynawl a delir o [*al.* yw, *J.*] " tair bu a thri ugeinmu, gan dri dyrcha- " fel [*al.* drychafel. *M.*] Yn ei Sarhaad " y telir [*al.* caiff, *M. Al.* Ei Sarhaad " yw, *J.* tair, *J. M.* & *S.* 3.] bu, a thri " ugaint arjant. Cymro ſam dad ſydd " Bonheddig canhwynawl, heb Gaeth, a " heb Alldud, a heb Ledach ynddaw." *Cott.* 6. *Vide §.* 8. *ſupra.*

32 Si Vaſſallus Generoſi, qui Wallus inge-

32 " O's Gwr Breyr fydd bonheddig can- " hwynawl

NOTAE.

[s] Vide *Talbennig* in Gloſſario.

" hwynawl pan lather [*al.* ladder, *J.* yng " ngorwlad, *J.&S.* 3.] hwe' [*al.* chwe', *J.*] " bu a gaiff y Breyr i gan y llofrudd o'r " Alanas." *Cott.* 6.

Al. " Cymro y fo Gwr i Fabuchelwr, " a ddylyir talu deuparth ei Alanas i 'w " genedl, a'r traean rhwng yr Arglwydd " a'r Mabuchelwr y bo gwr iddaw; ſef y " daw i'r Arglwydd y ddeuparth, a'r traean " i'r Uchelwr, a'i gyfarws or bydd ar " garn." *S.* 3.

33 " I'r Brenin y daw [*al.* Brenin a gaiff, " *J.* & *S.* 3.] draean [cymmell, *M.*] pob " Galanas [*al.* draean pob Galanas o'r a " gymhello, *J.* & *S.* 3.] canys efe biau " gymmell yn y lle ni allo cenedl gym- " mell. Ac a gaffer o dda o'r pryd pwy " gilydd i'r llofrudd, a'i dir, y Brenin " biau [*al.* o dda y llofrudd o'r pryd i " gilydd, y Brenin biau (*al.* bieufydd, *J.*) " *S.* 3. *al.* i'r llofrudd, penfaddau fydd " iddaw. *M.*]

34 " Galanas Taiawg Brenin a delir o " [*al.* Gwerth Bilain Brenin (yw, *J.*) *S.* 3.] " tair bu a thri ugeinmu, gan dri dyrcha- " fel [*al* drychafel: *S.* 3. & *M.*] Yn ei " Sarhaad y telir [*al.* Ei Sarhaad yw (*al.* " a delir o, *M.*) *J.* & *S.* 3.] dair bu a " thri ugaint arjant.

35 " Galanas Taiawg [*al.* Bilain, *J.* & " *S.* 3.] Breyr hanherawg fydd ar [*al.* yw " hanner, *J.*] Galanas Taiawg [*al.* Bilain, " *J.* & *S.* 3.] Brenin: Ac y felly am [*al.* " Ac felly, *J. M.* & *S.* 3.] ei Sarhaad." *Cott.* 6. *Vide* § 9. *ſupra.*

36 " Pob rhyw ddyn, dieithr [*al.* eithr, " *S.* 3.] Alldud, a fydd dyrchafel [*al.* " drychafel, *S.* 3.] ar ei Werth a'i [*al.* ac " ar ei, *S.* 3.] Sarhaad.

37 " [Y, *S.* 3.] lle y taler ugeinjeu [*al.* " ugeinneu o, *S.* 3.] arjant gyd a ['r, *S.* 3.] " gwartheg, yn lle arddyrchafel [*al.* ar- " ddrychafel, *S.* 3.] y cynhelir." *J.*

Al. " Rhai a ddywaid pan daler hwe' " bu a hwe' ugeinmu galanas, neu a fo " mwy neu a fo llai, *mai* am Sarhaad y " telir *y* chwe' buw, a'r chwe' ugeinmuw " a delir *yn* Alanas; a'r Sarhaad honno nid " arddrychefir arnai, ac wrth nad arddry- " chefir ar *y* Sarhaad honno, ni thelir " chweugaint arjant gyd a'r chwe' buw: " Canys pa le bynnag y barno Cyfraith " ſuch ac ugaint arjant am Sarhaad dyn " byw, yr ugaint hwnnw a fydd ar fraint " arddrychafel ar y fuwch; y chwe' ugein- " muw hagen a delir yn Alanas gan dri " arddrychafael." *S.* 3.

38 " Galanas [*al.* Gwerth, *S.* 3.] All- " dud Brenin a delir o [*al.* yw, *J.* & *S.* 3.] " tair bu a thri ugeinmu, heb ddyrchafel " [*al.* ddrychafel. *M.*] Ei Sarhaad a de- " lir o [*al.* yw, *J. M.* & *S.* 3.] tair bu heb " achwaneg.

nuus fuerit, in aliena regione occidatur, ſex vaccas ex compenſatione pro caede ejus *exigenda* Generoſus ille ab homicida habebit.

Al. Compenſationis pro caede Walli, qui Generoſi Vaſſallus fuerit, bes cognatis ſuis pendetur, & triens reſiduus dividetur inter Dominum & Generoſum cujus Vaſſallus fuerat: Dominus *nempe* beſſem habebit *hujus trientis*, & Generoſus trientem cum inſignibus *quibus illum donaverat*, modo recuperari poſſint.

33 Cujuſlibet compenſationis pro caede trientem Rex habebit; illius enim eſt haſce omnes compenſationes exigere ubicunque cognati *hominis occiſi* ad illas exigendas impares fuerint. Bona etiam homicidae quotquot intra diei integri ſpatium inveniri poſſunt, una cum terris ejus ad Regem decident.

34 Compenſatio pro caede Villani regii LXIII vaccis aeſtimatur cum tribus elevationibus: Multa pro injuria ei illata III vaccis & LX denariis aeſtimatur.

35 Compenſatio pro caede Villani Generoſi dimidio aeſtimatur compenſationis pro caede Villani regii. Et Multa pro injuria ei illata ſimiliter.

36 Compenſatio pro caede cujuſvis hominis, Advenis exceptis, & Multa pro injuria ei illata augentur.

37 Ubicunque viceni denarii una cum vaccis exiguntur, hi pro augmento reputantur.

Al. Quidam aiunt, quod ubicunque vaccae plus minus CXXVI pro compenſatione pro caede exiguntur, quod VI harum vaccarum pro Injuria accipiendae ſunt, & CXX pro caede; & haec Multa pro injuria nunquam augetur, & cum non augeatur haec Multa, CXX denarii non pendentur cum VI vaccis: Ubicunque enim Lex decernit vaccam & XX denarios pro Multa ob injuriam homini vivo illatam dari, ibi hi XX *denarii* pro augmento vaccae cenſendi ſunt; CXX autem vaccae dabuntur ad compenſandam caedem cum tribus elevationibus.

38 Compenſatio pro caede Advenae regii aeſtimatur LXIII vaccis, abſque elevatione: Multa pro injuria ei illata tribus tantum vaccis aeſtimatur.

39 Com-

39 Compensatio pro caede Advenae Generosi est dimidium compensationis pro caede Advenae regii; & Multa pro injuria ei illata similiter.

40 Compensatio pro caede Advenae Villani est dimidium compensationis pro caede Advenae Generosi; & Multa pro injuria ei illata similiter.

41 Compensatio pro caede Servi corpore & aetate integri, si regionibus transmarinis oriundus fuerit, sesquilibra aestimatur. Sin autem mancus fuerit vel aetate nimis provecta, vel nimis tenera, i. e. minor viginti annorum, compensatio pro caede ejus libra aestimabitur, si ex regionibus transmarinis oriundus fuerit: Sin autem conterraneus fuerit, compensatio pro caede ejus libra quoque aestimabitur, cum ipse statum suum dehonestaverit, se mercede conducendum patiendo. Si homo liber servum percusserit, XII denariis injuriam compensabit, quorum VI erunt pro tribus ulnis panni albi levidensis pro sago conficiendo ad excidendas genistas spinosas, III pro braccis, I pro caligis & chirothecis, I pro falce, I pro fune duodenas ulnas longo, vel pro securi si lignator fuerit.

Al. Compensatio pro caede Servi hujus Insulae indigenae libra: Sin regionibus transmarinis oriundus fuerit, sesquilibra. Multa pro injuria Servo illata, XII denarii; *nempe* VI pro tunica, III pro braccis, I pro calceis, I pro falce, & I pro fune: Quod si lignator fuerit, denarius vice falcis pro securi dabitur. Si homo servus homini libero injuriam intulerit, manu dextra multabitur nisi eam dominus ejus redemerit. Pretium *dextrae* manus Servi & *dextrae* manus Regis idem est.

42 Si servus homo hominem liberum percusserit, aequum est ut vel manus dextra ejus exscindatur, vel dominus Servi multam pro injuria homino libero illata integram pendat.

43 Multa pro injuria Ancillae illata XII denariis aestimatur: Sed si in ministeriis domesticis occupata sit, nec ad fodiendum nec ad molendum *detrudatur*, multa pro

39 " Galanas [*al.* Gwerth, *J.* & *S.* 3.] " Alldud Breyr hanherawg fydd ar Alanas " [*al.* yw hanner gwerth, *J.* & *S.* 3.] Alldud Brenin; [a'i Sarhaad y felly. *J.*]

40 " Galanas Alldud Taiawg hanherawg fydd ar Alanas [*al.* Gwerth Alldud Bilaen yw hanherwerth, *J.* & *S.* 3.] " Alldud Breyr. Ac felly am eu Sarhadeu herwydd eu Galanas [*al.* Ac felly " hefyd ei Sarhaad. *M. al.* A'i Sarhaad " felly. *J.* & *S.* 3.]

41 " Punt a hanner yw Galanas [*al.* " Gwerth, *M.*] Caeth telediw [or henfydd " o'r tu draw i'r mor. *M.*] Or bydd anafus hagen, neu ry hen, neu rý jeuangc, " nid amgen [no, *M.*] llai nog ugain " mlwydd, punt a dal, or henfydd o'r tu " draw i'r mor: Ac or henfydd o'r tu " ymma i'r mor hefyd punt a dal, canys " ei hunan a lygrwys ei fraint, nid amgen " no myned [*al.* fraint, o fyned, *M.*] yn " gyflogwr o'i fodd. Or tereu [*lege* taraw *vel* tery] dyn rhydd ddyn caeth, " taled *ddeu*ddeg ceinawg iddaw, hwech " dros dair cyfelin o frethyn gwyn tal " pentan i wneuthur pais iddaw wrth ladd " eithin, tair dros lawdr, un dros gwaraneu a dyrnfoleu, un dros wddyf, un " [*al.* neu, *M.*] raff ddeuddeg cyfelinjawg, " neu [*al.* un, *M.*] dros fwyall o's coedwr " fydd." *Cott.* 6.

Al. " Gwerth Caeth o'r Ynys hon, punt. " O's tramor fydd, chweugaint a phunt. " Sarhaad Caeth, deuddeg ceinjawg; " chwech yr pais iddaw, a thair yr llawdr, " ac un yr cwaraneu, ac un yr crymman, " ac un yr rhaff: Ac o's yng nghoed y " bydd, rhodded geinjawg y crymman yr " bwyall. O sarhaa Caeth Ddyn rhydd, " lladder y llaw ddehau iddaw, oni's pryn " ei Arglwydd. Cymmaint yw gwerth " llaw y Caeth a gwerth llaw y Brenin." *Cott.* 2.

42 " Or taraw Dyn caeth neb [*al.* O " tery Caeth, *S.* 3.] Ddyn rhydd, jawn " yw trychu [*al.* trycher, *S.* 3.] ei law " ddehau neu taled [*al.* y llaw ddehau " iddaw, *M.* oni thal, *J.* & *S.* 3.] Arg- " lwydd y Caeth Sarhaad y Dyn [rhydd. " *J.* & *S.* 3.]

43 " Sarhaad Gwraig gaeth, deuddeg " ceinawg [*al.* ceinjawg. *J.* Ac, *M.*] o's " gwenigawl [*al.* gwenigjawl, *J.*] fydd, " [nid el nac yn rhaw nac ym mreuan, *M.*] " pedair

NOTAE.

§. 41. *Al.* " Punt a hanner yw gwerth Caeth " tramor. O's o'r Ynys hon yr henyw [*al.* " ydd henfydd, *J.*] punt yw [*al.* fydd, *J.*] ei " werth. Ac felly o bydd [*al.* o's, *J.*] anafus, " neu ry hen, neu ry jeuangc, nid amgen, llai " nog ugain mlwydd, punt yw ei werth; a " deuddeg ceinawg [*al.* ceinjawg, *J.*] yn ei " Sarhaad; hwe' cheinawg [*al.* chwe' cheinjawg, *J.*] dros dair llath o frethyn gwyn i " wneuthur pais iddaw, a thair [ceinjawg, *J.*] " dros lawdr, a cheinawg [*al.* cheinjawg, *J.*] " dros gwaraneu a dyrnfoleu, un dros wddyf " neu fwall [*al.* fwyall, *J.*] o's coedwr fydd, " un dros raff ddeuddeg cyfelinawg [*al.* cyfelinjawg *J.*]" *S.* 3. *Vide* §. 10. *supra*.

" pedair ar hugaint fydd [*al.* yw gwerth, " *J.*] ei Sarhaad: Sef yw honno, Gwraig " wrth ei nodwydd. [*al* Pedair ar hugaint " yw Sarhaad Gweiniddawl gaeth nid el " nac yn rhaw nac ym mreuan. *Cott.* 6.]" *S.* 3.

injuria ei illata XXIV denariis aeſtimatur: Haec eſt Ancilla quae acum exercet.

44 " Y neb a wnel Gynllwyn, yn ddau " ddyblyg y tal Alanas y dyn a latho. [A, " *M.*] deuddeng mu [dirwy, *M.*] yn " ddeuddyblyg a delir [*al.* dal, *M.*] i'r " Brenin. Y neb a ddiwatto [*al.* wat- " to, *M.*] Gynllwyn, neu Furdd-dwrn [*al.* " Furdwrn, *M.*] neu Gyrch cyhoeddawg, " rhodded lw dengwyr a deugaint heb " gaeth a heb alldud [*al.* I wadu Cyrch " cyhoeddawg y rhoddir (llw, *P.* & *J.*) " dengwyr a deugaint. *S.* 3.] Ni ellir Cyrch " cyhoeddawg o lai no naw wyr [*al.* now- " wyr. *S.* 3.]" *Cott.* 6.

44 Qui inſidiis aliquem interfecerit, compenſationem pro caede hominis occiſi duplicatam pendet, & multam XII vaccarum duplicatam Regi ſimiliter. Qui caedem inſidioſam vel truculentam, vel adgreſſuram publicam abnegaverit, juramento L hominum, ex quibus nullus ſervus fuerit vel alienigena, ſeipſum compurgabit. Adgreſſura publica nulla eſt niſi novem homines fuerint praeſentes.

Al. " Pwybynnag a wnel Gynllwyn, " yn ddeuddyblyg y tal [*al.* telir, *M.*] ca- " nys trais ar ddyn yw ei ladd, ac yn lle- " drad ei guddjaw. A llyna yr un lle y " cyngain trais a lledrad ynddaw yng [*al.* " o, *M.*] Gyfraith: Ac fal hyn y gwedir; " Llw dengwyr a deugaint i ddiwad coed " a maes, [a thri o honunt yn ddiofrydawg " o gig, a gwraig, a marchogaeth. *H.* 2. " *al.* ac o honunt y bydd tri yn ddiofry- " dawg o farchogaeth, a lliain, a gwraig. " Sef yw meſur diwad coed a maes, *M.*] " Rhandir gyfreithawl rhwng rhwydd a " dyrys, a choed a maes, [a, *H.* 2. & *M.*] " gwlyb a ſych: [Ac, *H.* 2. & *M.*] " a'r ni allo wadu Rhandir [*al.* coed a " maes, *M. al.* hynny, *S.* 2.] yn gyfreith- " awl, ni ddichawn wadu coed a maes. " Ni bydd Cynllwyn [yntau, *H.* 2. & *M.*] " or bydd ar ffordd neu yn lle arall heb " [*al.* ffordd gyfraith heb, *H.* 2. & *M.*] " gudd a heb gel arnaw. O lleddir [*al.* " Or bydd, *H.* 2. & *M.*] yntau ar y ffordd " gyfreithawl, a'i ddwyn neu ei luſgaw " dros y ffordd bum cam cyfraith [*al.* " cyfreithawl, *M.* & *H.* 2.] a thair troed- " fedd gyfreithawl ym mhob cam, neu ei " ladd yn lle arall a'i guddjaw, [*al.* a phum " troedfedd ym mhob cam, *H.* 2. *deſunt* " *in M.*] Cynllwyn fydd. A llymma yr " achos [*al.* achaws, *H.* 2. & *M.*] y gwedir " felly, neu [*al.* ac, *H.* 2. & *M.*] y telir " yn ddeuddyblyg. A llyna y [*al.* yr un, " *H.* 2. & *M.*] lle y perthyn crog am leas " [*al.* y dylyir crog ac anrhaith ymda- " naw. *H.* 2. & *M.*]" *S.* 3.

Al. Qui inſidiis aliquem interfecerit, compenſationem duplicatam pendet: quoniam vis infertur quando aliquis occiditur, & furtum fit quando cadaver celatur. Et hic eſt unicus locus in quo vis & furtum una in Lege junguntur. Ad abnegandam autem caedem inſidioſam L hominum juramentum requiritur, quorum tres voto obſtricti erunt abſtinere ab *eſu* carnis [*al.* ab *uſu* linteaminum] ab *uſu* foeminarum, & ab equitatione. Caedes autem inſidioſa illa cenſetur quae commiſſa eſt ultra Rhandirae diſtantiam a via regia, & qui hoc non poterit abnegare, a caede inſidioſa ſe non purgabit. Caedis autem inſidioſae reus non reputabitur, ſi in via *publica* facta fuerit, vel in alio loco, in quo cadaver nec operiatur nec celetur. Sin vero quis occiſus fuerit in via publica, & inde portetur vel trahatur quinque paſſus legitimos, quorum ſinguli tribus [*al.* quinque] pedibus legitimis conſtiterint, vel alibi occiſus & coopertus fuerit, id pro caede inſidioſa cenſebitur. Et haec eſt ratio ob quam talis negatio requiritur, vel compenſatio duplicatur. Et hoc eſt unicum crimen ob quod patibulo & bonorum direptione multandus eſt Reus.

45 " Y neb a ddywetto ar arall ſarhau " ei gorph, o's [*al.* or, *J.*] gwatta hwn- " nw, gwaded ar ei lw ei hunan [*al.* hun, " *J.*] heb [a — *J.*] chwaneg. Od enwa " [efe, *J.*] cyn ni wneler [*al.* weler, *J.*] " neu weled Clais arnaw, ei lw ar ei dry- " dydd a ddyry [*al.* a ddyly ei roddi, *J.*] " canys yn lle tyſdon y cynhelir y Gwaed

45 Si quis alterum injuriae corpori ſuo illatae poſtulaverit, & is factum negaverit, negatio propria ſub juramento facta erit ſufficiens: Sed ſi vibicem viſibilem factam fuiſſe aſſeruerit; duos ſecum compurgatores adducere debet *Reus*, quoniam ſanguis *elicitus* vel vibex pro teſtibus reputantur.

Al. Qui injuriam alicui factam ſine ſanguine & ſine vibice abnegaverit, ſuum ipſius juramentum contra affirmationem alterius valebit.

Al. Vibex quae per ter novenos dies *continuos* conſpici poteſt, eandem compenſationem & negationem quam & Sanguis *elicitus*, requirit. Si abnegetur vibex quae nono die primo conſpicitur, *Reus* ipſe cum duobus compurgatoribus ejuſdem cum illo ſtatus factum abnegabunt. Si altero nono die conſpiciatur *Vibex*, Reus cum tribus compurgatoribus ejuſdem ſtatus factum ſub juramento abnegabunt. Si tertio nono die conſpiciatur, Reus cum quattuor compurgatoribus ejuſdem ſtatus ſub juramento factum abnegabunt. Et conſimili modo Sanguis *elicitus* abnegabitur.

46 Qui injuriae adulterii nomine alicui illatae poſtulatus fuerit, juramento L hominum ſe compurgabit.

47 Compenſatio pro caede obſidis eadem erit ac pro caede illius pro quo obſidio datus eſt.

48 Impubes puer, ſi aliquem interfecerit, vel ſi membrum ejus mutilaverit, vel ſi aliquid contra jus faſque in illum fecerit, compenſationem plenam illi dabit, multa pro injuria excepta. Quodcunque autem ille fecerit, vel illi fiet, pro Injuria non reputabitur; nec pro adulto cenſebitur uſquedum XIV *aetatis* annum compleverit.

49 Qui fundum vice compenſationis pro caede tradiderit, quicquid ex eo fundo Domino debeatur ipſe pendet, quoniam *omni onere* liberatus tradi debet ei, qui illum vice compenſationis acceperit. Tria herbarum genera in iſto fundo creſcere debent, Trifolium nempe, & vicia & carduus. Nec quantitas iſtius fundi major pro vacca dabitur quam quanta vaccae *illum* paſcentis longitudini aequalis erit.

50 Duo ſunt homines pro quorum caede Rex compenſationem exigere non debet, licet in ſua ditione interficiantur: Servus alienus; Hero enim eadem eſt poteſtas in Servum ſuum ac in jumentum: Et homo qui noctu deprehenſus fuerit in Regis cubiculo ambulans abſque lucerna; licet miniſtri regii illum interfecerint, compenſatio pro caede ejus non exigetur.

51 Actio pro homine capitali ſupplicio affecto non competit, nec compenſatio pro caede in hoc caſu debebitur.

52 Compenſatio pro caede vel pro alia noxa ab animali cicurato admiſſa non exigetur. Animal cicuratum vocatur quod-

" neu y Clais [*al.* cynhelir Gwaed neu " Glais. *J.*]" *S.* 3.

Al. " Pwybynnag a watto Sarhaad heb " Waed a heb Glais, rhodded ei lw ei hu- " nan yn erbyn gair y llall. " *M.*

Al. " Clais a driccjo [*al.* dricco, *M.*] " dri nawfed dydd, un ddifwyn ac un ddi- " wad fydd a Gwaed. O's ar ddiwad y " bydd, rhodded ei lw ar ei drydydd o " wyr un fraint ag ef, yn nawfed dydd " cyntaf. O's dau nawfed dydd y trig, " rhodded ei lw ar ei bedwerydd o wyr " un fraint ag ef. O's tri nawfed dydd y " trig, rhodded ei lw ar ei bymmed o wyr " un fraint ag ef. Ac y felly y diwedir " Gwaed." *Cott.* 6.

46 " O's Sarhaad dyn o fod arall gan " ei wraig a wedir, llw dengwyr a deu- " gaint a gaiff." *M.*

47 "Un werth fydd y neb a rodder " yngwyſdl [*al.* a wyſdler, *Cott.* 6.] a'r " neb y rhodder [*al.* rhother yn wyſdl, " *Cott.* 6.] droſdaw." *J.* & *S.* 3.

48 " Mab cyd boed [*al.* bo, *S.* 3. *ali-* " *bi.*] mab, or [*al.* o, *S.* 3. *al.*] lladd ddyn, " neu od eiſiwa aelawd iddaw, neu or " gwna gam iddaw, cwbl o'r eiſiwed a dal " iddaw, eithr ei Sarhaad. Nid Sarhaad a " wnel efe [*al.* yntau, *S.* 3. *al.*] neu a " wneler iddaw, ac ni ddyly fod yn wr " terfynedig, hyd ym [*al.* ddylyir ei ddi- " rwyaw yn y fo, *S.* 3. *alibi.*] pedair " blwydd ar ddeg." *S.* 3.

49 " Pwybynnag a dalo dir yngalanas, " cyllided droſdaw i'r Arglwydd, canys " rhydd y dyly y tir fod i'r neb y taler " iddaw. Tri llyſeu a ddyly dyfu yn y " tir hwnnw, Meillon, a gwyg, ac yſgall. " Ac ni bydd mwy gwerth buwch [*al.* " buch, *M.*] o'r tir hwnnw no'i hyd pan " fo yn pori.

50 " Dau ddyn ni ddyly y Brenin ofyn " eu gwerth [*al.* galanas, *M.*] cyd lladder " yn ei wlad, Caeth dyn arall; canys " meddjant a fydd i ddyn ar ei Gaeth mal " ar ei anifail: A'r [*al.* A, *M.*] dyn a ga- " ffer yn ymdaith hyd nos yn yſdafell y " Brenin heb dan a heb gannwyll; cyd " lladdo Gwaſaneuthwyr y Brenin [y dyn, " *M.*] hwnnw, ni ddylyir gofyn ei Ala- " nas." *Cott.* 6.

51 " Pwybynnag a farner yn eneidfa- " ddau, ni ddylyir ei ofyn o gyfraith, na " thalu ei Alanas." *S.* 3.

52 " Ni ddyly neb dalu Galanas na " gweithred lledfegin. Sef yw lledfegin, " Bu, neu beth a ddofer yn yſdafell, nid

" amgen,

" amgen, Elain, neu Lwynawg, neu Wydd-
" lwdn cynbebyg i'r rhai hynny." *S.* 3. *alibi.*

53 " Ni ddyly [neb, *J. D. R.*] yrru
" Galanas, namyn y neb a ddylyo dalu
" Galanas a'i gym'ryd y gyd ag ef [*al.* na-
" myn y rhai a ddylyont ei chym'ryd a'i
" thalu. *J. D. R.*]" *S.* 3.

cunque domi manſuefactum fuerit, cervus v. gr. vel vulpes, vel quodcunque aliud animal illis conſimile.

53 Nulli actionem ob compenſationem pro caede alicujus inſtituent, niſi qui iidem, *ſi neceſſe foret*, compenſationem pro caede cum illo pendere & *pro eo* accipere teneantur.

PEN. III.

" *O naw Affaith Lledrad y treutha*
" *hyn.*" Cott. 2.

NAW Affaith lledrad; I. Cyntaf yw onaddunt, Mynegi [lle bo, *S.* 4.] y lledrad a ddyccer.

Al. " Cyntaf yw o naw Affaith lledrad,
" Amcanu wrth [ei, *S.* 3. & *W.*] gydym-
" daith yr hyn a geiſer yn lledrad." *Cott.* 4.

Al. " Cyntaf o naw affaith lledrad yw,
" Syllu twyll, a cheiſaw cydymdaith." *Cott.* 6. & *M.*

2. II. Yr ail yw, Cydſynnjaw a'r [lleidr am y, *S.* 4.] lledrad. [*Al.* Ail yw, Dyunaw am y lledrad. *Cott.* 4. *Cott.* 6. *M. P. J.* & *S.* 3.]

3. III. Trydydd yw, Rhoddi bwyllwrw i'r lleidr [*al.* bwyllwrw (*al.* cyngor, *P.* & *J.*) i ledratta. *Cott.* 4. & *S.* 3.]

4. IV. Pedwerydd yw, Myned yn ei gyweithas [*al.* gydymdeithas, *Cott.* 2.] ac [*al.* i, *S.* 4.] arwain y bwyllwrw [i'r lleidr. *S.* 4.]

Al. " Pedwerydd yw, Myned ynghyd-
" ymdeithas lleidr pan el i ledratta [*al.*
" Ymddwyn y bwyd yn ei gydymdeithas.
" *Cott.* 6. & *M.*]" *Cott.* 4. *P. J. S.* 3. & *W.*

5. V. Pummed yw, Myned y gyd ag ef, a thorri [*al.* i dorri, *Cott.* 2. & *S.* 4.] y lle [*al.* y ty neu y buarth, *S.* 4.] y bo y lledrad ynddaw.

Al. " Pymmed yw, Myned i mywn i'r
" dref y gyd a'r lleidr a dorro y buarth
" neu y ty [*al.* a dorro dy neu fuarth. *W.*]"
Cott. 4. & *al.*

Al. " Pummed yw, Rhwygo y buarth
" neu dorri y ty." *Cott.* 6. & *M.*

6. VI. Chweched yw, Bod yn gynghorwr [*al.* yn oddwr, *Cott.* 2.] i'r lleidr, a'i erbynnjaid attaw [*al.* Bod yn brynwr ac yn erbynnjwr attaw y lledrad i gan y lleidr. *S.* 4.]

Al. " Hweched yw, Erbynnjaw yr hyn
" a ddyccer yn [*al.* Erbynnjaw y, *M.*]
" lledrad [*al.* Dwyn y peth, a'i gychwyn.
" *Cott.* 6.]" *Cott.* 4. & *S.* 3.

7. VII. Seithfed yw, Ymdaith [*al.* Cerdded, *Cott.* 2. *Cott.* 4. *P. J. M. S.* 3. & *S.*

CAP. III.

De novem Affinibus Furti.

AFFINIA Furti *crimina ſunt* novem:
I. Primum eorum eſt, Monſtrare locum quo res furto auferenda ſita ſit.

Al. Primum novem Furti Affinium eſt, Indicare ſocio rem quam furto auferre cupit.

Al. Primum, &c. eſt, Rem furto furripiendam ſignare oculis, & ſocium exquirere.

2. II. Secundum eſt, Aſſentire Furi de re furto auferenda.

3. III. Tertium eſt, Commeatum Furi praebere [*al.* Hortari Furem ad furtum faciendum.]

4. IV. Quartum eſt, Furem comitari, & commeatum portare.

Al. Quartum eſt, Furem, quando furatum proficiſcitur, comitari [*al.* In itinere cum Fure victum ferre.]

5. V. Quintum eſt, Una cum Fure proficiſci ad locum [*al.* domum vel bovile] in quo res furto abripienda aſſervatur, effringendum.

Al. Quintum eſt, Villam intrare cum Fure qui bovile vel domum effringere velit.

Al. Quintum eſt, Diruere caulam, vel effringere domum.

6. VI. Sextum eſt, Conſilium Furi praebere, & ab eo rem furtivam accipere [*al.* Emere vel accipere rem furtivam a Fure.]

Al. Sextum eſt, Rem furtivam accipere [*al.* Rem furtivam amovere & auferre.]

7. VII. Septimum eſt, Cum Fure [*al.* Cum re furtiva] dies noctesque iter facere.

Al. Septimum eſt, Furi in rebus furto auferendis ducem ſe praebere.

8. VIII. Octavum eſt, Rei furtivae cum Fure particeps eſſe [*al.* Cum Furibus partiri.]

9. IX. Nonum eſt; A Fure ad celandum furtum praemium accipere.

Al, Nonum eſt, Furtum celare.

Al. Nonum eſt, Videre furtum, & ob praemium celare, vel pretio dato emere.

10 Pro quolibet horum Affinium, ſi negetur, & poſtea agnoſcatur, multa debetur publica. 11 Haec multa XII vaccis vel tribus libris Domino [*al.* Regi] pendendis conſtat. Rerum autem amiſſarum proprietariis *Affines hi* nihil ſolvere debent, cum ab ipſis furtum patratum non fuerit. Et ſi multam hanc ſolvere non potuerint, in exſilium mittat Dominus; ſed pro tribus iſtis libris tres accipere denarios ſi velit, poſſit; & hoc modo Legi ſatisfit: Sed & ſi ſolvendo fuerint Affines, nec exſilio, nec capite, nec bonorum ſpoliatione multari debent.

12 Si Affinia *crimina* ſupra nominata abnegentur, eodem quo & homicidii *Affinia* abnegabuntur modo.

Al. Qui quodlibet novem horum Affinium abnegaverit, ſe L hominum ingenuorum juramento purgabit.

Al. Qui vel Furtum vel Affinia ejus abnegaverit, L hominum juramentum praeſtabit. Et eodem modo in cauſſis Rapti, vel Adgreſſurae publicae, vel Septorum effractorum, ſiquis ob iſta actiones intentet, *procedendum eſt.*

13 De hoc juramento quidam dicunt quod quinque homines ingenui Affinia iſta abnegabunt; & hoc per Leges Hoëli ſufficit.

14 Furtum per Leges Hoëlianas hoc modo abnegari debet: XII virorum juramento furtum equi purgabitur, qui LX denarios

4.] ddydd neu [*al* a, *S.* 4.] nos y gyd a'r [*al.* gan y, *M.*] lleidr [*al.* lledrad. *P. M. S. & W.*]

Al. [" Seithfed yw, Bod yn gyfarwydd " ac yn drosgl*y*wyddwr ar y lledrad." *Cott.* 6.

8. VIII. Wythfed yw, Cym'ryd rhan o'r lledrad [i gan y lleidr. *S.* 4. *al.* Cyfrannu a'r lladron. *Cott.* 6. & *M.*]

9. IX. Nawfed yw, Cym'ryd gwerth i gan y lleidr, a'i [*al. rectius*, er ei, *S.* 4.] gelu arnaw.

Al. " Nawfed yw, Celu y lledrad ar y " lleidr." *Cott.* 4 *P. J. W. & S.* 3.

Al. " Nawfed yw, Gweled [*al.* Edrych " ar, *M.*] y lledrad, a'i gelu yr gobr, neu " ei brynu yr gwerth." *Cott.* 6.

10 Am bob un o ['r affeithjeu, *S.* 4.] hynny, dirwy a ddaw, od addefir, [t] a'i gelu o honaw cyn no hynny. 11 Sef yw meſur [*al.* maint, *Cott*, 2.] y ddirwy, deuddeng muw [*al.* mu, *S.* 4] neu dair punt, a hynny i'r Arglwydd [*al.* Brenin. *S.* 4.] Ni ddylyant [wynteu, *S.* 4.] dalu dim i'r neb bieuffo y da [*al.* dim o'i da i'r colledigjon, *S.* 4.] can nid ynt lofruddjeid [*al.* lofruddjon. *S.* 4.] Oni allant gaffael y ddirwy hon ymma, [*al.* eu dirwy, yr, *Cott.* 2.] Arglwydd a eill eu dyol [*al.* deol hwynteu, *S.* 4.] am danai; yntau [*al.* ac, *S.* 4.] a eill gym'ryd tair ceinjawg am [*al.* yn lle, *S.* 4.] y tair punt o's myn, ac yn deg y Gyfraith. Ac o gallant hwynteu [*al.* Ac wynteu o gyfraith o gallant, *S.* 4.] gaffael y tal, ni ddylyant fod yn ddyholwyr, [nac yn eneidſaddau, *S.* 4.] nac yn anrhaithoddef.

12 O [*al.* Or, *S.* 4.] gwedir yr affeithjoedd [*al.* affeithoedd, *Cott.* 2.] [u] ryddywedaſam ni uchod [*al.* affeitheu hynny, *S.* 4.] cymmaint [yw, *Cott* 2. & *S.* 4.] eu gwad a gwad llofruddjeid [*al.* llofrudd, *Cott.* 2. *al.* llofruddjaeth. *S.* 4.]

Al. " Y neb a ddiwatto [*al.* watto, *M.*] " un o'r naw affaith [*al.* o'r affeitheu, *M.*] " hyn, rhodded lw dengwyr a deugaint " heb gaeth heb alldud." *Cott.* 6. & *al.*

Al. " Y neb a watto ledrad neu ei affeitheu, llw dengwyr a deugaint a ddyry. " Ac felly am drais, neu gyrch cyhoeddawg, neu dorr gwarchae, o [*al.* or, *P.* " & *J.*] holir o [*al.* y, *J.*] drais neu o " [*al.* y, *J.*] ledrad [*al.* yn lledrad. *P.*]" *S.* 3.

13 "Eraill a ddywaid am y rhaith honno, " panyw pymwyr, heb alldudjon heb wyr " nod, a'i gwatta; a hynny yw Cyfraith " Hywel yn jawn." *Cott.* 2.

14 Fal hyn y gwedir lledrad yng [*al.* herwydd, *S.* 3.] Cyfraith Hywel. Llw deuddengwyr am farch, ac am [*al.* a dalo, *Cott.*

NOTAE.

[t] *a'i gelu o honaw cyn no hynny*, deſunt in Cott. 2.

[u] *ryddywedaſam ni*, deſunt in Cott. 2.

Cott. 2.] dri ugaint o arjant, canyd [*al.* canys, *Cott.* 2. & *S.* 3.] hwnnw leiaf march ei werth yng nghyfraith [*al.* o gyfraith; a'r naill, *Cott.* 2. & *S.* 3.] hanner [w] hynny yn wyr nod, a'r hanner arall o'r gwyr a gaffer o wyr addfwyn [*al.* a'r llall yn wyr dinod. *Cott* 2. & *S.* 3.] [x] A'r gwyr hynny a ddylyant hanfod eu deuparth o genedl y tad, a'r traean o genedl y fam, ac yn gyn neffed [eu carennydd, *Cott.* 2] iddaw [*al.* iddunt, *S.* 3.] ac y dylyoent [*al.* dylywynt, *Cott* 2.] dalu galanas y gyd ag ef [*al.* dylyont dalu ei alanas, *S.* 3.] a'i gym'ryd [*al.* a'i chym'ryd. *Cott.* 2.]

valet; hoc enim in Legibus *noſtris* minimum equi pretium eſt: Et horum virorum pars dimidia ex viris notabilibus, & dimidia ex viris non notabilibus conſtabit. Et horum virorum bes debet eſſe ex ſtirpe paterna *Rei*, & de ſtirpe materna triens; & in eo proximitatis gradu ut compenſationem pro caede cum illo pendere vel pro eo accipere debeant.

15 I wadu pwn march, ac [*al.* neu, *Cott.* 2.] eidjon ([y] canys march a all ddwyn eidjon yn ei bwn) chwegwyr [z] a ddaw arnaw, ac [a] efe ei hun [yn, *Cott.* 2.] feithfed, ac eu [*al.* a'r naill, *Cott.* 2.] hanner yn wyr nod.

15 Equi onus, vel jumentum (equus enim jumentum geſtare poſſe exiſtimatur) ſex virorum juramento abnegari debet, & *Reus* ipſe erit ſeptimus; & horum pars dimidia viris notabilibus *conſtabit*.

16 I wadu hwch, neu ddafad, ni bai [*al.* neu, *Cott.* 2. & *S.* 3.] faich cefn, ei lw ar ei bummed [dau onaddunt yn wyr nod, a dau yn wyr addfwyn hagen, ac yntau ei hun [*al.* llw pedwargwyr, ac ef ei hun yn bummed. *Cott.* 2. *al.* llw pumwyr, a'r naill hanner yn wyr nod, a'r llall yn wyr dinod, ac ef ei hun yn bummed. *S.* 3.] Ac yna y bydd dau hanner y rhaith y rhwng y ddwy genedl, can ni ellir rhannu pedwargwyr yn draeaneu [*al.* ni ellir traeanu pedwargwyr. *Cott.* 2. & *S.* 3.]

16 Sus, vel ovis, vel quod humeris geſtari poteſt, onus, *ſi furto auferantur*, quinque virorum juramento abnegari debent, quorum duo viri notabiles, duo erunt non notabiles, & ipſe Reus quintus: Et horum conjuratorum pars dimidia ad paternam Rei ſtirpem, ad maternam altera pertinebit, quattuor enim homines tripartito dividi non poſſunt.

17 A'r affeithjoedd hyn ni ddyly [*al.* Y rheithoedd hynny nid aant, *Cott* 2. *S.* 3. & *S.* 4.] namyn yn ol [y, *S.* 3. & *S.* 4.] gyrr cyfreithjawl. Sef yw [y, *S.* 4.] gyrr cyfreithjawl, Llw y perchennawg ar fod yn wir ar y dyn rhaccw [*al.* rhacco, *S.* 3.] y lledrad [b] a yrr efe; can nid gyrr namyn gyrr y perchennawg [*al.* perchen. *S.* 3.]

17 Nemo autem ſeipſum modis praedictis purgare tenebitur, niſi poſt actionem legitime inſtitutam. Actio legitima haec eſt, ea nempe qua rei furtivae dominus ipſe juratus furem perſequitur: Talis enim Actio ab aliquo alio inſtituta inutilis erit. [c]

18 Cyd dywetto [y, *S.* 4.] perchennawg ledrad ar arall ar ei dafawdleferydd, ac na's dycco [*al.* tyngo, *Cott.* 2] i'r dygn [ac na ddycco ar ei lw, *S.* 4.] ni farn [y, *Cott.* 2.] Gyfraith [*al.* nid jawn, *S.* 3.] namyn llw yr amddiffynnwr [ei hun, *S.* 4.] i'w wadu.

18 Si dominus *rei* furtivae aliquem verbo tenus Furti poſtulaverit, & accuſationem ſuam juramento non confirmaverit, ipſum ſolius Rei juramentum ad abnegandum iſtud furtum ſufficiet.

19 Cyd gyrro dyn ni bo perchennawg [d] i greirjaw lledrad [ar arall, *Cott.* 2. *S.* 3. & *S.* 4] nid cyfraith [*al.* cyfreithawl, *S.* 4.] namyn llw yr amddiffynnwr i'w wadu, can ni ddyly [neb, *S.* 4.] namyn perchennawg yrru lledrad [ar ddyn, *S.* 4. *al.* can nid gyrr lledrad namyn trwy y perchen. *S.* 3.]

19 Et quamvis rei furtivae non dominus aliquem ſub juramento furti poſtulaverit, nihil praeter ſolius Rei juramentum ad abnegandum iſtud Furtum lege requiretur: Nemo enim excepto domino aliquem furti legitime poſtulare poſſit.

20 Y weithjon ydd ydys yn defodi am

20 Mos autem nunc eſt ut ad omne furtum

NOTAE.

[w] *hynny*, deeſt in Cott. 2. & S. 3.

[x] *A'r gwyr* &c. *hanfod eu*, deſunt in Cott. 2. & S 3.

[y] *canys* &c. *yn ei bwn.* deſunt in Cott. 2.

[z] *a ddaw arnaw*, deſunt in Cott. 2.

[a] *efe* deeſt in Cott. 2.

[b] *a yrr efe*, deſunt in Cott. 2. S. 3. & S. 4.

[c] Pauca quae immediate hic ſequuntur in Cott. 2. priori Capiti poſt §. 41. eo inſerere placuit, quod ad Furtum neutiquam ſpectarent.

[d] *i greirjaw*, deeſt in Cott. 2. S. 3. & S. 4. §. 20. deeſt in Cott. 2. S. 3. & S. 4.

tum *abnegandum*, ſive magnum ſive parvum *fuerit*, XII virorum *adhibeatur* juramentum, quorum pars dimidia erunt viri notabiles.

21 Si Affinium praedictorum aliquis compurgatorum numerum requiſitum producere nequeat, multae publicae tantum obnoxius erit, niſi aliquis illum perjurii poſtulare velit.

22 Fur, quamvis compurgatores producere nequeat, quantumcunque fuerit, cujus poſtulatur, furtum, capite tamen non punietur, modo ſeptem libras ſolvat. Et licet ſolvendo non fuerit, tamen capite non plectetur, ſed in exſilium ibit. Nemo enim capite multabitur qui ſolvendo omnino impar fuerit. Alii dicunt, illum capite poenas luere debere, niſi pretium *lege conſtitutum* poſſit pendere.

23 Qui ſententia legis [*al.* Qui per legem patriae] exſilio multatur, die proximo iter capeſſere debet, & poſtea non ultra diem [*al.* duos dies] in ulla Cantreda, quae Domino illum in exſilium mittenti ſubjacet, manebit: Et omnibus, quibus exſilium ſententia legis imperatur, idem praeſcriptum eſt tempus.

24 Qui furem manifeſtum deprehenderit, illumque vel ob cognationem vel ob praemium dimiſerit, ſi *factum* fateatur, ſeptem libris multator. Quamvis enim fur ſit capitis reus, is tamen qui illum deprehendit, poenam illam non luet: Sin ſeptem libras ſolvere nequeat, in exſilium tanquam fur ejiciatur.

25 Qui ſententia legis exſulare juſſus fuerit, & in patria *ſua* poſt tempus lege conſtitutum deprehenſus fuerit, morte multabitur, niſi quiſpiam illum redemerit; quoniam in ditione Domini qui illum in exſi-

bob lledrad a mawr a bychan, llw deuddengwyr; ac eu hanner yn wyr nod.

21 Cyd pallo rhaith dyn y bo un o'r affeithjoedd [*al.* affeithoedd, *Cott.* 2. & *S.* 3. *al.* affeitheu, *S.* 3. *alibi*, & *S.* 4.] uchod [e] ryddywedaſam ni [arnaw, *S.* 3. & *S.* 4.] ni ddigwydd namyn yn [un, *S.* 4. *al.* yn ei, *S.* 3.] ddirwy, oni fynnir erlid [*al.* fynnant wynteu ddilid, *S.* 4.] cyfraith anudon arnaw.

22 Cyd pallo rhaith y [*al.* ei raith i'r, *S.* 3.] llofrudd, er [*al.* yr, *Cott.* 2. & *S.* 4.] maint [fo, *S.* 4.] y lledrad a ddywetter arnaw, ni ddyly fod [*al.* ni bydd, *Cott.* 2. efe, *S.* 3. & *S.* 4.] eneidfaddau o geill dalu [*al.* o thal, *Cott.* 2. *S.* 3. & *S.* 4.] ſaith punt. A chan ni allo [*al.* ni's talo, *Cott.* 2. *S.* 3. & *al.*] ni ddyly fod yn eneidfaddau namyn yn ddyholwr [*al.* ni ddyly namyn ei ddyhol. *Cott.* 2. & *S.* 3. *al.* A chyn ni allo dalu na dyfod iddunt, ni ddylyir namyn ei ddehol ef o'r wlad; *S.* 4.] can ni ddylyir dienyddu [*al.* difetha, *S.* 4.] neb [*al.* dyn, *S.* 3.] ni ddaljer [*al.* chaffer, *Cott.* 2. *S.* 3. & *S.* 4.] yn ei law. " Eraill a ddywaid ei fod yn " eneidfaddau oni chaiff [*al.* cheffir, *S.* 3.] " ei [*al.* cheffir ar, *S.* 3. *alibi*.] werth.

23 " Pwybynnag a ddyholjer [*al.* ddeholer, *S.* 3. & *S.* 4.] o frawd y gyfraith " [*al.* o frawd a chyfraith y wlad, *S.* 4.] " jawn yw iddaw fod yn wr [*al.* efe a " ddyly fod yn, *S.* 4.] cychwyn tran- " noeth [*al.* drannoeth, *S.* 3. & *S.* 4.] " ac o hynny allan diwyrnawd [*al.* dau " ddydd, *S.* 4.] wrth bob cantref a fo [yn " yr arglwyddiaeth, *S.* 4.] i'r Arglwydd " a'i dyholio [*al.* deholo. A hwnnw yw " oed (pob, *S.* 4) deholwr (o gyfraith. " *S.* 4) *S.* 3.]" *Cott.* 2.

24 Pwybynnag a ddaljo [*al.* ddehoro, *S.* 3. *al.* ddeholo, *S.* 4.] leidr a lledrad yn ei law, a'i ellwng [*al.* ollwng, *S.* 4.] ai êr [*al.* yr, *Cott.* 2.] carennydd, ai er [*al.* yr, *Cott.* 2.] gwerth, o's addef, taled ſaith punt: Canys cyn [*al.* cyd, *Cott.* 2. & *S.* 3.] bod eneidfaddau, y lleidr [*al.* efe, *S.* 3.] ni farn cyfraith efo yn eneidfaddau [*al.* nid eneidfaddau efe, *Cott.* 2. *al.* ni bydd efe eneidfaddau; *S.* 3.] oni eill dalu [ſaith punt, *Cott.* 2. hagen, *S.* 4.] dyholjer [f] yntau [*al.* ef, *S.* 3.] fal [*al.* ac oni ddigawn eu talu, deholer ef mal, *S.* 3. *alibi*] lleidr.

25 Pa ddyn bynnag a ddyholjer [*al.* Pwybynnag a ddeholer, *S.* 4.] o frawd y gyfraith [*al.* frawd a chyfraith, *S.* 4.] a'i gaffael yn y wlad dros [*al.* gwedy, *S.* 4.] yr oed a rodder iddaw [g] yn y wlad [*al.* yr oed

NOTAE.

[e] *ryddywedaſam ni*, deſunt in Cott. 2. S. 3. & S. 4.

[f] *yntau*, deeſt in Cott. 2.

[g] *yn y wlad*, deſunt in Cott. 2.

oed cyfraith, *S.* 3.] bid eneidfaddau, oni chaiff a'i pryno, can ni ddyly efe [*al.* neb, *S.* 4.] ei wlad yn oes yr Arglwydd a'i dyholjo [*al.* deholo, *S.* 3. & *S.* 4.] onid gan ddygymmod [*al.* gymmod, *S.* 3.] ag ef [oni's pryn. *S.* 4.]

26 Pwybynnag a gaffer o [*al.* ol, *Cott.* 2. & *S.* 3.] lledrad yn dyfod [*al.* y caffer lledrad ganthaw yn myned, *S.* 4.] i'w [*al.* hyd ei, *S.* 3.] dy, ac na allo ei wadu [*al.* ei hebrwng yn gyfreithjawl i wrthaw, bid anrhaithoddef, ac oni bydd anrhaith (iddaw, *S.* 3.) *Cott.* 2.] dyholjer [*al.* deholer ef o'r wlad. *S.* 4.]

27 Pwybynnag y caffer lledrad [gantaw, *S.* 4.] yn ei dy, neu yn nible [*al. rectius*, nibleu, *Cott.* 2.] ei dy [*al.* yn ei ddible, *S.* 4.] gan fod ei gyfannedd ynddaw, cyd boed [*al.* bo, *Cott.* 2. & *S.* 3.] iddaw [ef, *S.* 3.] a gatwo ei gorph rhag y lledrad, efo [*al.* cloe, *S.* 3.] eiſjoes biau [*al.* a ddyly, *S.* 3.] gadw ei dy rhag y lledrad; ac wrth hynny y barn Cyfraith [y ty, *Cott.* 2. & *S.* 3.] yn halawcty, ac ef, ac a fo gyd [*al.* ac a fo ynddaw y gyd, *S.* 3.] ag ef, eithr adnau [h] o bydd, can ni ddyly perchennawg yr [*al.* perchen, *Dav.* in Adnau.] adnau gadw ty [un, *Dav.*] arall rhag lledrad, [ac, *S.* 3. & *Dav.* wrth (*al.* am, *Dav.*) hynny, *S.* 4. & *Dav.*] ni bydd colledig yntau o'r eiddaw [*al.* o'i adnau, *S.* 3. & *Dav. al.* o'r adnau hwnnw. *S.* 4.]

28 Nid oes yn y Gyfraith [i] un lle y dylyir [*al.* oes un lle yn y Gyfraith, y dylyer, *S.* 3.] [k] anrhaith gribddail onid [*al.* namyn yn, *Cott.* 2. & *S.* 3.] un lle, [l] ſef un lle yw hwnnw, am ladd celain.

29 Pwybynnag a fynno wneuthur dognfanag, aed ar yr Arglwydd [*al.* Rhaglaw, *Cott.* 2. & *S.* 4.] a dyweded rywneuthur lledrad o ddyn ni lefais [efe, *Cott.* 2.] ei [*al.* dyweded y mynagwr y lledrad, ac na faidd efe, *S.* 4.] ddywedud arnaw, ai rhag ei fonedd, ai rhag ei feddjant: Yna y mae jawn i'r Rhaglaw ddyfynnu yr Effeirjad attaw, a dywedud iddaw [*al.* wrthaw, *Cott.* 2. & *S.* 4.] yr hyn ryddywesbwyd [*al.* iddaw fal hyn y dywawd y managwr, *S.* 4.] iddaw [*al.* wrthaw, *Cott.* 2. & *S.* 4.] yntau; ac yna y mae jawn i'r Effeirjad groeſi Duw [*al.* ac ellwng yr Effeirjad y gyd ag ef i'r (*al.* hyd ar ddrws yr, *S.* 4.) Eglwys, a chroeſed (*al.* a doded nawdd Duw, *S.* 4.) *Cott.* 2.] rhagddaw, na thyngo anudon, neu o [*al.* ac o's, *S.* 4.] myn [m] dyngu, tynged yn gyntaf ar ddrws yr Eglwys, a'r ail llw yn [*al.* ail ar, *Cott.* 2.] y Gangell [*al.* ar ddrws y Gafell, *S.* 4.] a'r

lium egit, manere non debuit illo ſuperſtite niſi cum bona ejus venia [*al.* niſi pretio *talem veniam* comparaverit.]

26 Si rei furtivae veſtigia in domum alicujus verſa conſpiciantur [*al.* Siquis cum re furtiva domum proficiſcens deprehendatur] & furtum negare [*al.* & ſe prout Lex requirit purgare] non poſſit, bonis ſpoliabitur; & ſi nihil, quo ſpoliari poſſit, habuerit, in exſilium pelletur.

27 Si res furtiva in domo alicujus inventa fuerit, vel in adjacentibus iſti domui aediculis, & domus iſta non vacet, incola quamvis ſe ipſe a re furtiva purgare poteſt, domum quoque a furto liberam ſervare debuit: Sed cum ſecus fecerit, domus iſta, & quicquid in ea fuerit, depoſito excepto, eſcaeta erit Regi. Cum vero depoſiti dominus domum alienam a furto defendere non tenetur, ideoque depoſitum ſuum non amittet.

28 Nullus in Lege caſus eſt, in quo bona alicujus publicari debent, praeterquam in cauſſis homicidii *per inſidias commiſſi*.

29 Quicunque *furem* deferre velit, Dominum [*al.* Praepoſitum] adeat neceſſe eſt, & virum talem, quem familiae aut potentiae metu denunciare palam non audet, furtum commiſiſſe affirmet; Praepoſitus tunc citare debet Sacerdotem, & illi quod ſibi delatum fuit, indicabit. Tunc Sacerdos Cruce ſignata Delatorem adjurabit ut non ſit perjurus: Sin jurare velit, ad Eccleſiae oſtium primo jurabit, ſecundo ad Cancellos, tertio ad Altare ſummum: Quibus peractis adibit Praepoſitum Sacerdos, & illi narrabit Delatorem indicium plenum edidiſſe. Et poſtea Praepoſitus jurabit ſe indicium plenum accepiſſe cum Reum in jus vocaverit. Et contra hanc perſecutionem nulla defenſio valebit. Vir autem in quem datur delatio, capite non plectetur, ſed illi eadem quae furi venditioni obnoxio, imponetur multa, quam ſi ſolvere non poſſit, exſulabit. Quaedam Leges illi furtum abnegare

NOTAE.

[h] *o bydd*, deſunt in Cott. 2. S. 3. & S. 4.
[i] *un*, deeſt in Cott. 2.
[k] Vide *Tri dyn anrhaithoddef*, in Triadibus.
[l] *ſef un lle yw hwnnw*, deſunt in Cott. 2. S. 3. & S. 4.
[m] *dyngu* deeſt in Cott. 2.

negare, contra Praepoſiti actionem concedunt, perinde ac ſi dominus quivis litem inſtituiſſet, quae apud Venedotos plerumque invaluit conſuetudo.

Al. Si Index, qui *furtum aliquod* ſub juramento delaturus eſt, cum Scholaſtico [*al. rectius*, cum iſto qui bona amiſerit] & Sacerdote Eccleſiae oſtium adiverit, Sacerdos ibi per Deum adjurabit illum mendacem non futurum. Si illic ſe nihil niſi verum dixiſſe juraverit, ad Cancelli oſtium ſimiliter jurabit, & tertio ſuper Altare. Si *factum* poſtea negaverit Reus, Sacerdos nuda aſſertione id tribus vicibus confirmabit; & ſi demum negaverit Reus, Sacerdos ſe vidiſſe & audiviſſe Indicem delationem ſuam eo quo facta fuit modo ſub juramento confirmantem jurabit; poſt quod juramentum nulla negatio valebit: Et haec appellatur delatio [r] Dognfanag.

30 Siquis furti manifeſti accuſatus fuerit, & aliquis id juramento prout Lege requiritur, aſſeruerit, Reus XXIII compurgatores producet, ita ut ex qualibet Commota Cantredae, *unde veniunt*, ſit par numerus; & *tunc*, oculatum alterius teſtimo-

trydydd ar [*al.* uch ben, *S.* 4.] yr allawr [uchaf: *S.* 4.] Ac odd' yna doed yr Effeirjad ar y Rhaglaw, a dyweded rygaffael [*al.* gaffael, *Cott.* 2. & *S.* 4.] y cwbl [gantaw. *S.* 4.] A'r Rhaglaw [yna, *S.* 4.] biau [*al.* a ddyly, *Cott.* 2. & *S.* 4.] dyngu [rygaffael dognfanag o honaw, *Cott.* 2. ef, *S.* 4.] pan holo [n] efe y dyn yn y dadlau. Ac yn erbyn hynny ni ellir dim. Ni bydd eneidfaddau efe yr caffael y dognfanag [*al.* yntau yr hynny, *Cott.* 2.] namyn ei [o] fod yn lleidr gwerth; oni eill [yntau, *Cott.* 2.] gaffael ei werth, ei ddyhol fal lleidr. Eraill [p] o'r Cyfreithjeu a fyn adu gwad iddaw er [*al.* yr, *Cott.* 2.] gyrr y Rhaglaw fal er [*al.* yr, *Cott.* 2.] gyrr perchennawg [q] arall; a hynny [*al.* hwnnw, *Cott.* 2.] fwyaf y coelja Gwyr Gwynedd iddaw. [*al. pro* Ac yn erbyn *&c.* Ac yna gynt y byddai hwnnw leidr gwerth neu ynteu ei ddehol mal lleidr gwerth. Cyfraith eiſoes yn gadu gwad iddaw er *gyrr y* Rhaglaw mal er gyrr y perchennawg; a hynny a arfera Gwyr Gwynedd o honaw. *S.* 4.]

Al. "Managwr diofrydawg o daw gyd "a'r Yſgolhaig [*al.* colledig, *P. al.* llofrudd colledig, *J.*] at Effeirad [*al.* Offeirad, *P. al.* Offeirjad, *J.*] i ddrws yr "Eglwys, arched yr Effeirad [*al.* Offeirad, *P. al.* Offeirjad, *J.*] iddaw yno i "[*al.* yr, *P. & J.*] Duw na ddywetto gelwydd wrthaw. O's [*al.* Or, *P.*] twng "[yntau, *J.*] yno [*al.* yna, *J.*] na ddyweded [*al. rectius*, ddywaid, *P. & J.*] namyn [*al.* namwyn, *P.*] gwir, tynged y "gyffelyb [*al.* cyffelyb, *P. & J.*] ar ddrws "y Gangell, a'r drydedd waith uch ben "yr Allawr. O's gwatta y dyn cylus "gwedy hynny, cadarnhaed yr Effeirad "[*al.* Offeirad, *P. al.* Offeirjad, *J.*] ar ei "air dair gwaith; ac o's gwatta y dyn "yna, tynged yr Effeirad [*al.* Offeirad, *P. al.* Offeirjad, *J.*] un waith weled y managwr a'i glybod yn cadarnhau ei fanag "trwy dwng yn y modd y gwnaeth, ac "odd' yna ni ellir [*al. male*, eill, *J.*] "gwad yn erbyn hynny [*al.* hwnnw. *P. & J.*] A hwnnw yw Dognfanag." *S.* 3.

30 "Or dywedir ar ddyn weled lledrad "gantaw liw dydd golau, ac arall yn lliwaw arnaw ei weled, rhodded y neb "a enllipper lw pedwar gwr [*al.* ei lw ar "ei bedwerydd, *M.*] ar hugaint, mal y del "cyfnifer o bob cymmwd o'r un cantref; "ac

NOTAE.

[n] *efe*, deeſt in Cott. 2.
[o] *ei fod yn*, deſunt in Cott. 2.
[p] *o'r Cyfreithjeu*, deſunt in Cott. 2.
[q] *arall*, deeſt in Cott. 2.

§. 29. *Al.* "Managwr diofrydawg trwy dyſdoljaeth y Periglawr or daw [y, *M.*] gyd "a'r colledig yng ngwydd yr Offeirad [*al.* Effeirad plwyf, *M.*] i'r Eglwys, arched yr "Effeirad i'r managwr [*al.* iddaw, *M.*] ar ddrws "yr Eglwys, Yr Duw na thwng yngham [*al.* anudon. *M.*] Ac o's twng yno, bid [y, *M.*] "gyffelyb ar ddrws y Gangell, a'r drydedd "waith uch ben yr Allawr [gyſſegr. *M.*] Ac "o's diwad [*al.* gwatta, *M.*] y dyn dros hynny, cadarnhaed yr Effeirad ar ei air dair "gwaith, ac oni chred y dyn hynny, tynged "yr Effeirad un waith, ac felly ni ellir [dim, "*M.*] yn ei erbyn." *Cott.* 6.

[r] Vide *Dognfanag* in Gloſſario.

" ac ni eill y lliwad ddim yn ei erbyn. A'r " Gyfraith honno a elwir Dogn wad yn " erbyn Dognfanag.

31 " Llymma mal y dylyir lliwaw lle- " drad yn gyfreithawl. Gweled [o'r lli- " wad, *M.*] y dyn o'r pan fo golau y dydd " hyd pan fo pryd cyflychwr, a'r lledrad " gantaw, a thyngu o'r lliwad ar ei bed- " werydd o wyr un fraint ag ef [*al.* a " thyngu o honaw, *M.*] ar borth y fyn- " went, ac [*al.* a'r eilwaith, *M.*] ar ddrws " yr Eglwys, ac [*al.* a'r drydedd waith, *M.*] " uch ben yr allawr gyffegr.". *Cott.* 6.

Al. " Pwybynnag a fynno liwaw lle- " drad yn gyfreithawl, dyweded weled y " dyn o'r pan yw [*al.* fo, *J.* & *S.* 3.] go- " lau y dydd hyd bryd [*al.* hyd ban fo, " *J.* & *S.* 3.] cyflychwr a'r lledrad gan- " ddo [*al.* ganthaw, *J.* *al.* gantaw, *S.* 3.] " a thynged uwch [*al.* uch, *J.* & *S.* 3.] ben " rhaith, ac na's dywad [*al.* dywawd, *S.* 3.] " nac o gas nac o [*al.* nad yr cas, nac yr, " *J.*] digafedd, nac er [*al.* yr, *J.*] gwerth, " nac er [*al.* yr, *J.*] gwobr [*al.* gobr, *J.* " & *S.* 3] namyn er [*al.* yr, *J.*] dangos " gwirjonedd: Yn y modd hwn [*al.* hwn- " nw, *J.*] y bydd llw [*al.* lliw, *J.* & *S.* 3.] " cyfreithjawl [*al.* cyfreithawl, *S.* 3.] oni " bydd gwrthdwng neu lyfjad. Gwrth- " dwng a fydd trwy dwng deuwr, a llyf- " jad a fydd o'r ffordd [*al.* ffyrdd, *S.* 3.] " y llyfir tyfdon [*al.* tyfdjon. *S.* 3.]" *P.*

32 " O [*al.* Or, *W.*] daw lleidr at Effei- " rad [*al.* Offeirad, *P.* & *J.*] i addef ac i " enwi ei gydymdeithon am ledrad, a " thyngu hynny ar ddrws y fynwent, ac " ar ddrws y cor, heb erchi eu celu, beth- " bynnag a ddarffo am danaw gwedy hyn- " ny, credadwy fydd yr Effeirad [*al.* Off- " eirad, *J.*] am yr hyn a ddywawd y " lleidr wrthaw.

33 " Cyffelyb fodd a hynny fydd am " ddyn a fanacco leidr y [*al.* a, *P.* & *J.*] " lledrad a ddyccer, o [*al.* or, *P.* & *J.*] " twng ei fanag fal hynny yng ngwydd " yr Effeirad [*al.* Offeirad, *P.* *al.* Offeir- " jad. *J.*]

34 " Pwybynnag a ddywetter arnaw " anrheithaw dyn [arall, *P.*] o's gwatta " [*al.* diwad, *P.* & *J.*] rhodded lw deng- " wyr a deugaint." *S.* 3.

35 O derfydd i ddyn gaffael cig anifail ni bo [*al.* bai, *S.* 4.] eiddaw [ei hun, *S.* 3.] ai gan gwn, ai yng [*al.* mywn, *S.* 4.] cuddfa arall, a'i gym'ryd heb gannjad [*al.* gennad, *S.* 3. Arglwydd, *S.* 4.] o honaw, dirwyawg [*al.* dirwy, *Cott.* 2. & *S* 3. *al.* dirwyus, *S.* 3. & *S.* 4.] fydd [am danaw, *S.* 3. *al.* fydd y

nium irritum erit: Et Lex haec vocatur Dogn wad yn erbyn Dognfanag, id eſt, Negatio manifeſta contra Delationem manifeſtam.

31 Manifeſta furti Delatio legitime hoc modo fit: Delator ſe furem cum re furtiva a primo mane ad veſperam vidiſſe *aſſeret*, idque cum tribus ejuſdem ſtatus conjuratoribus juramento firmabit, primo ad januam Coemeterii, deinde ad oſtium Eccleſiae, poſtremo ſuper Altare ſacrum.

Al. Qui Delationem manifeſtam legitime facere vult, dicat *ſe* furem cum re furtiva a primo mane ad veſperam vidiſſe, & juret ſuper Relliquias ſe nec odio, nec malitia, nec pretio, nec praemio inductum hoc indicâſſe, ſed tantum veritatis detegendae gratia: Oculata furti delatio hoc modo facta valebit niſi juramentum contrarium aut reprobatio aliqua intervenerit: Juramentum contrarium duo conjuratores praeſtabunt; & eo, quo teſtes ſunt reprobandi, modo, haec reprobatio fiet.

32 Si Fur Sacerdotem adiverit ut furti ſocios detegat, & eos nominaverit, & hoc ſub juramento ad Coemeterii & Chori januam affirmaverit, nec ut celentur petiverit; quicquid poſtea de eo fiet, de re, quam fur iſte teſtatus fuerit, firmum erit Sacerdotis teſtimonium.

33 Eadem etiam erit Lex ſi alius aliquis furem cum re furtiva indicaverit, ſi coram Sacerdote delationem ſuam ſub juramento modo praedicto affirmaverit.

34 Si quis latrocinii poſtulatus fuerit, & id negaverit, L compurgatorum juramento ſe purgabit.

35 Siquis carnem animalis alieni vel coram canibus, vel alio in loco abſconditam invenerit, eamque abſque Domini licentia abſtulerit, multae publicae erit obnoxius & ille & omnis alius ad centeſimum uſque qui eam vel dono acceperit, vel emerit, vel *in parte* dotis habuerit: Ideoque

NOTAE.

§ 34. *Al.* " Y neb a ddiwatto ei fod wrth anrhaith, rhodded lw dengwyr a deugain." *Cott.* 5.

Ideoque vocatur [s] Cyhyryn canaſdr, id eſt, Fruſtum carnis pro quo centeſimus receptor multabitur; ſed ultra centeſimum hominem non procedet *multa*.

36 Si quis rem furtivam apud alium *inventam* occupare velit, rem ipſam adeat, & quinam illam cuſtodiat interroget: Si nemo illam vendicet [*al.* cuſtodiat: *al.* Si nullus auctor adſit,] licentiam a Lege petat rem illam evincere, & licentia obtenta, confeſtim adeat Judicem, & auctore Judice ſuam eſſe ſub juramento declarabit, & tunc ſuam ſibi accipiet.

37 Inter occupandum autem ſi advenerit cuſtos, & illi contradixerit; interrogabit occupans, Quis eſt qui rem hanc pro ſua vendicat? [*al.* A quo auctore rem hanc emiſti?] Tunc alter *legitimum* ſe eſſe cuſtodem aſſeret; cui poſtea hoc modo Actor regeret, Contra jus faſque quod meum eſt cuſtodis. Reus tunc replicabit, Ego abſolute nego me quidpiam quod tuum eſt habere vel cuſtodire; & cum ita ſe res habeat, *quaeſtionem hanc* Legi committo, nempe, Annon oſtendere debeas quid fuerit quod te a re quam amiſeris ſeparaverit, & qua tempeſtate *anni* ab iſta ſeparatus fueris, quo die feſto in iſta tempeſtate, qua ſeptimana menſis, & quo die ſeptimanae. Haec autem omnia ſunt dignoſcenda, quia

dyn a'i cymmero, *S.* 4.] hyd ydd el, nac o rodd, nac o brynu [*al.* bryn, *S.* 3. & *S.* 4.] nac o waddawl, hyd y gantfetlaw [*al.* ganfed law. *Cott.* 2.] Ac wrth hynny y [*al.* A hwnnw a, *S.* 4.] gelwir [ef, *Cott.* 2. *al.* hwnnw, *S.* 3.] Cyhyryn canaſdr; ac nid a [*al.* aa, *Cott.* 2. & *S.* 3.] bellach y ganfetlaw [*al.* ganfed law, *Cott.* 2. *al.* bellach no hynny. *S.* 3. & *S.* 4.]

36 Pwybynnag a fynno ddaly [*al.* ddala, *M.* & *S.* 4.] lledrad yn llaw arall, deued [*al.* doed, *M.* & *S.* 4.] uwch [*al.* uch, *M.*] ben y peth a ddaljo, a gofynned, Pwy a warcheidw hwn? O ni bydd neb a'i harddelwo [*al.* gwarchatwo, *Cott.* 2. *M.* & *S.* 3. *al.* O ni bydd gwarant iddaw, *S.* 4.] cymmered efe gannjad [y Gyfraith, *S.* 4.] i gym'ryd yr [*al.* ei, *S.* 3. & *S.* 4.] eiddaw. A gwedy y caffo [efe, *Cott.* 2. *S.* 3. & *S.* 4.] gannjad, aed i ffordd ar [*al.* at, *S.* 3.] yr Yngnad, ac fal y mynacco [*al.* manacco, *Cott.* 2. *M.* & *S.* 3.] yr Yngnad [*al.* hwnnw, *S.* 3. *al.* efe, *M.* iddaw, *Cott.* 2. & *S.* 3. gwnaed a, *S.* 3.] damdynged, a chymmered yr eiddaw [*al.* ef, *Cott.* 2. & *M. al.* ei eiddaw, a chymmered ef. *S.* 3.]

37 [t] Ac o derfydd iddaw yn daly [*al.* O derfydd i ddyn ddala *(al.* ddaly, *M.) S.* 4. & *M. alibi.*] yr eiddaw, ddyfod gwarcheidwad a wrthwyneppo [*al.* a gwrthwynebu, *Cott.* 2.] iddaw [*al.* a'i gwrthwyneppo, *S.* 3. *al.* a dyfod gwarcheidwad y da, a wrtheppo (iddaw, *M.) S.* 4.] gofynned yntau [*al.* yna, *S.* 3.] Pwy a warcheidw [*al.* werthawdd iddaw; *S.* 4. y da, *S.* 3.] hwn? Jawn yw i'r gwarcheidwad ddywedud panyw [*al.* y mai, *S.* 3.] efe a'i gwarcheidw [*al.* gwerthawdd, *S* 4. *al.* Mi a'i gwarcheidw. *M.*] Ac yna y mae jawn i'r hawlwr ddywedud [*al.* yna dyweded yr hawlwr, *M.*] Cam yw iti [*al.* Cam a wnai di, *M.* & *S.* 4.] warchadw y mau i [*al.* fi. *Cott.* 2. & *S.* 4.] Ac yna y mae jawn i'r amddiffynnwr ddywedud [*al.* yna dyweded yr amddiffynnwr, *M. S.* 3. & *S.* 4.] Cwbl wad [yw gennyf fi, *M. S.* 3. & *S.* 4.] nad oes dim [*al.* gennyf, *M.*] o'r tau di ymma [gennyf fi, *Cott.* 2. *S.* 3. & *S.* 4. nac i'm gwarchadw (i. *M.) S.* 4. & *M.*] Ac y gyd ag nad oes, [mi a ddodaf ar y Gyfraith y dylyi di enwi, *S.* 4. & *M.*] pa beth a'th wahanws [*al.* wahanwys, *S.* 3. & *M.*] di a'th golled [*al.* a'th dda, *S.* 4. & *M.*] a pha [*al.* phy, *M.*] amſer [u] y gwahenaiſd di a'th golled [*al.* y collaiſd? *S.* 3. *al.* y collaiſd di dy dda, a pha *(al.* phy, *M.)* wyl yn yr amſer, a pha *(al.* phy, *M.)* wythnos yn y mis, a pha *(al.* phy, *M.)* ddydd yn yr wythnos. *S.* 4.] Sef [yw, *S.* 4.] achaws y mae da [*al.* jawn, *Cott.* 2. *S.* 3. *S.* 4. & *M.*] gwybod hynny, [canys o, *S.* 4. & *M.*]

38 Chwe'

NOTAE.

s Vide *Cyhyryn canaſdr* in Gloſſario.

t *Ac*, deeſt in Cott. 2.

u *y gwahenaiſd di a'th golled*, deſunt in Cott. 2.

38 Chwe' [*al.* Chwech, *Cott.* 2. *al.* Hwe', *M.*] ffordd ydd a da dyn [*al.* yr ymwahan *(al.* y gwahan, *M.)* dyn a'i dda, *S.* 4.] ac o'r tair y gellir [*al.* o dair y dylyir dala a, *M.* & *S.* 4.] damdwng, ac o'r [*al.* o, *S.* 3.] dair eraill ni ellir [*al* ddylyir, *M.* & *S.* 4.] A [*al* Ac y, *Cott.* 2.] ſef yw y tair ni ellir, Aduau, neu Fenffyg, neu Log neu Gymmwynas. Can [ys, *Cott.* 2.] nid jawn holi neb namyn y neb ydd aeth attaw o'r tri hynny [*al.* holi y lle y mae *(al.* maent, *S.* 3.*)* a holi y neb ydd aeth atto.. *Cott.* 2.] O'r tri [*al.* Y tair, *Cott.* 2.] eraill y mae [*al.* ſydd, *Cott.* 2.] jawn damdwng [amdanaddunt, *Cott.* 2. *al.* ymdanunt. *S.* 3.] Un yw o naddunt, Lledrad; a'r ail yw, Colled o leſgedd [*al.* loſg; *S.* 3.] a'r trydydd [yw, *Cott.* 2. & *S.* 3.] Anghyfarch. Sef achaws y geill [*al.* yw y gellir. *S.* 3.] ei [*al.* eu, *Cott.* 2.] damdwng, wrth na's erbynnjwys [*al.* erbynnjwys, *S.* 3.] llaw arall o'i law ef, wrth hynny y geill yntau [*al.* y dichawn efe, *S.* 3.] ddamdwng [yr eiddaw, *Cott.* 2.] yn y lle y gwelo [w] yr eiddaw.

Al. " O hwe' ffordd y gwahan dyn a'i " *dda* [*al.* Llymma y gynnifer ffordd y " gwahana dyn a'i dda, ac y cyngain iddaw " ei holi yn gyfreithawl; *S.* 2.] o Goll " [*al.* Drais, *M.*] a Lledrad, ac Anghyf- " arch, a Benffyg, a Llog, ac Adnau. O'r tair " cyntaf y ceffir [*al.* dylyir, *H.* 2. & *M.*] " dala a damdwng; o'r tair eraill ni ddy- " lyir namyn [*al.* onid, *H.* 2. eu, *M.*] hed- " fryd megis y rhother [*al.* rhodder. *H.* 2.]" *Cott.* 6.

39 Pwybynnag a fynno [ofyn neu, *S.* 3.] ddamdwng yr eiddaw, fal hyn y mae [jawn, *Cott.* 2.] iddaw [*al.* y dyly, *S.* 4.] ei ddamdwng: O's peth marwawl a ddamdwng [*al.* fydd, *Cott.* 2. & *S.* 3.] damdynged a'r llaw aſſw [*al.* aſau iddaw, *S.* 3. & *S.* 4.] ar y peth a ddamdyngo [*al.* a'i law aſſw ar y lle y mynno iddaw *(al.* arnaw, *S.* 4.*) Cott.* 2. & *S.* 3.] [x] a'r llaw ddehau ar y Crair, [a thynged felly. *S.* 4.] O's anifail a ddamdwng, damdynged a'r llaw aſſwy [*al.* aſſw, *Cott.* 2. *al.* aſau, *S.* 3.] iddaw [*al.* doded y llaw aſau, *S.* 4.] ar y gluſd ddehau i'r anifail, a'r llaw ddehau ar y Crair [*al.* Creirjeu, *Cott.* 2. & *S.* 3. a thynged felly. *S.* 4.] A'r llaw ddehau i'r Amdiffynnwr [*al.* Yr Amddiffynnwr a ddyly ddodi ei law ddehau, *S.* 4.] ar

38 Sex modi ſunt quibus quilibet a bonis ſuis ſeparari poteſt; In tribus caſibus *Actor* bona ſua occupare & juramento vendicare poteſt; in tribus aliis non poteſt, nempe in caſu Depoſiti, vel Commodati, vel Locati. Actio enim Depoſiti vel Commodati vel Locati contra neminem inſtitui poteſt praeter illum qui bona iſta ab Actore accepit. In tribus reliquis caſibus ſub juramento quod ſuum eſt repetere poteſt; primo, in caſu Furti; ſecundo, in caſu Amiſſi ob negligentiam; tertio, in caſu rei domino inſcio ablatae. *Bona* autem *his modis ablata* ſub juramento repetere poteſt, quoniam nemo illa a ſua manu accepit; & cum nemo acceperit, quod ſuum eſt, vendicare poteſt ubicunque illud videre *contigerit*.

Al. Poſſeſſor a bonis ſuis, quae Lege repetere licet, ſeparari poteſt hiſce ſex modis; Amiſſione [*al.* Rapto] Furto, Ablatione inconſulto domino, Commodato, Locatione & Depoſito. Bona tribus prioribus modis ablata occupare & ſub juramento vendicare licebit: Bona tribus poſterioribus modis alienata eo tantum recuperare licebit ſtatu quo tradebantur.

39 Quicunque aliquid ſub juramento vendicare velit, hoc modo procedendum eſt: Si res quam ita vendicat inanima ſit, rei hoc modo vendicatae ſiniſtram imponet manum, & dextram ſuper *ſacras* Relliquias, & tunc jurabit: Si animal *vivum* ſub juramento vendicet, auri animalis dextrae ſiniſtram manum imponet, & manum dextram ſuper Relliquias, & Reus dextram auri

NOTAE.

[w] *yr eiddaw*, deſunt in Cott. 2.

§. 38. *Al.* " Chwe', *&c. ut ſupra.* Sef yw y " tair y dylyir, Trais, a Lledrad, ac Anghyf- " arch neu Goll o leſgedd: ſef yw achaws y " dylyir, wrth na's erbynnjwys neb llaw i gan " law un arall; wrth hynny am nad oes dyſd- " jolaeth, y dyly yntau ddamdwng y da yn y " llaw y gwelo. Sef ynt y tair ni ddylyir dala " a damdwng, Llog, ac Adnau, a Benthyg; " *o herwydd* y mai cymmwynas ynt; can ni " ddylyir holi yn y ddau le hynny, un yw, y " llaw y mae ynddi yr awr hon; a'r llaw arall " a'i herbynnjwys gynt i gantaw." *S.* 4.

[x] *a'r llaw ddehau ar y Crair*, deſunt in Cott. 2.

auri ſiniſtrae animalis imponet; & tunc per Relliquias Actor jurabit animalis dominum nullum eſſe praeter ſe qui idem vendere jure poſſit; & idem ſe nunquam vel dono, vel commodato, vel depoſito, vel venditione alienâſſe; ſed furto, vel ſe inconſulto, ablatum fuiſſe, vel per negligentiam amiſſum; & tunc diem vel noctem nominabit in ea ſeptimana qua illud amiſit, & ſeptimanam in menſe, & menſem in anni tempeſtate, & ipſum denique annum.

40 Siquis alicujus rei cuſtos fuerit legitimus, & haec res e cuſtodia ſua furtive ſit ablata, & claves ſtudioſe aſſervaverit cuſtos, & domus effracta ſit, Conoci Liber aſſerit illum fide digniorem eſſe ſi cum re iſta ſua etiam bona furto auferantur: Sed ille & domeſtici omnes ſui ſe hujuſce ſceleris immunem eſſe jurare debent. Quod ſi ſub domo terra effodiatur, poſtquam legitime ſe ipſe purgaverit, liber eſto; ad Regem enim terra pertinet, & cuſtos pro illa reſpondere non tenetur.

Al. Si cuſtos depoſitum amiſerit, & nihil de ſuo, legitimum pro re amiſſa pretium pendet. Conoci Liber *&c. ut ſupra.*

41 Omnia autem bona quae ſibi cuſtodienda tradi cuſtos agnoverit, ab illo compenſantor, niſi, terra perfoſſa, furripiantur.

42 Si bona cuſtodi tradantur aſſervanda, & pars eorum amiſſa fuerit, & inter cuſtodem & dominum de illis bonis lis oriatur, cuſtodem jurare oportet cum uno com-

y gluſd aſſw [*al.* aſeu, *S.* 4.] i'r anifail; ac y felly tynged yr Hawlwr [*al.* yntau, *S.* 4. i'r Creirjeu, *S.* 3.] nad oedd berchennawg iddaw a feddai [*al.* feiddjai, *S.* 3.] na'i werthu na'i brynu [*al.* na'i roddi, *M. al.* na'i brynu na'i werthu, *Cott*, 2.] namyn efo [*al.* efe, *Cott.* 2. *al.* onid efe, *S.* 4. gan jawn. *S.* 3.] Ac y gyd a hynny nad aeth i ganthaw [*al.* gantaw, *S.* 3. & *S.* 4.] nac o rodd, nac o fenffyg [*al.* fenthyg, *S.* 4.] nac yn [*al.* o, *S.* 3. & *S.* 4] adnau, na'i [*al.* nac o, *Cott.* 2. *S.* 3. & *S.* 4.] werthu, [y] na'i roddi, namyn ei ddwyn i ganthaw [*al.* gantaw, *S.* 3.] yn [*al.* o, *Cott.* 2.] ledrad, neu o [*al.* yn, *S.* 4.] anghyfarch [iddaw, *S.* 4.] neu o'i [*al.* neu ei, *S.* 4.] golli [o leſgedd. *S.* 4. *al.* o ledrad, neu goll, neu o anghyfarch. *S.* 3.] [z] Ac enwi y dydd, [a] neu 'r nos ei collwyd, yn yr wythnos, ac enwi yr [*al.* a'r, *Cott.* 2. & *S.* 3.] wythnos yn y mis, ac enwi y [*al.* a'r, *Cott.* 2. & *S.* 3.] mis yn y tymmawr [*al.* tymmor, *Cott.* 2. & *S.* 3.] ac enwi y [*al.* a'r, *Cott.* 2. & *S.* 3.] tymmawr [*al.* tymmor, *Cott.* 2. & *S.* 3.] yn y flwyddyn.

40 " Or bydd ceidwad cyfreithawl, a " dwyn da o'i warchadw yn lledrad, a " bod yr allweddeu ganthaw ef yn ddiwall, " a gweled torr ar y ty, Llyfr Cynawg a " ddywaid fod yn haws ei gredu or dygir " da iddaw ef gyd a'r da arall a ddyccer " yn lledrad i gantaw ef: Efe a ddyly hagen " dyngu, a dynjon y ty gantaw oll, ei fod " ef yn jach o'r da hwnnw. Or cleddir y " ddaear hagen y dan y ty, gwedy y gwnel " efe y gyfraith, ei fod yn jach; Brenin " biau y ddaear; ac ni ddyly ceidwad fod " droſdi [*al.* droſdaw. *M*]" *Cott.* 6.

Al. " O's ceidwad a gyll adnau, heb " golli ei dda ei hunan [*al.* hun, *P.* & *J.*] " efe a dal y colled o gyfraith. Llyfr " Cynawg a ddywaid hagen fod yn haws " ei gredu ef o [*al.* or, *P.* & *J.*] dygir ei " dda ef yn lledrad [y, *P.*] gyd a'r llall, " a gweled [y, *J.*] torr ar y ty. Efe a " ddyly hagen dyngu, a dynjon y ty gan- " taw [*al.* ganthaw, *J.*] ei fod ef yn jach " o'r da hwnnw. O [*al.* Or, *P.* & *J.*] " cleddir y ddaear hagen y dan y ty, " gwedy gwnel efe ynghyfraith ei fod " yn jach, Brenin biau y ddaear, ac ni " ddyly [y, *J.*] ceidwad fod droſdi." *S.* 3.

41 " Pob da [hagen, *M.*] a addeſo ceid- " wad ei ddyfod attaw i gadw, taled, eithr " [*al.* onid, *M.*] y da a ddyccer trwy y " ddaear.

42 " Or dwg dyn dda ar [*al.* at, *J.*] " geidwad [i gadw, *P. M.* & *S.* 3.] a cholli " peth o'r da [*al.* o'i dda, *S.* 3.] a bod " ymdeuru y rhwng y ceidwad a'r per- " chennawg

NOTAE.

[y] *na'i roddi*, deſunt in Cott. 2. S. 3. & S. 4.

[z] *Ac enwi*, &c. ad finem, deſunt in S. 4.

[a] *neu 'r nos ei collwyd*, deſunt in Cott. 2. & S. 3.

" chennawg [*al.* bod amryſon ac ymdeuru
" rhwng y perchen a'r ceidwad, *P.*] am
" y da hwnnw, y ceidwad biau dyngu, a'r
" un dyn neſaf ei werth o'i genedl [gyd
" ag ef, o's peth a watta a pheth a addef.
" *P. J. & S.* 3.]" *Cott.* 6.

43 " O [*al.* Or, *P. & J.*] gwatta neb
" adnau a roddo [*al.* rotho, *P.*] dyn yn
" ei law i gadw [*al.* i gadw yn ei law, *J.*]
" neu dorr ar y [*al.* dorri, *P.*] ty, rho-
" dded raith ddeuddyblyg, megis y mae
" am faich cefn neu bwn march.

44 " Terfynedig yw o bwn march o
" adnau, llw pedwar gwyr ar hugaint.

45 " Am faich cefn, llw dengwyr." *S.* 3.

46 " Cyfraith aur yw ei roddi o law i
" law dan dyſdon yn llaw y ceidwad i
" gadw [*al.* roddi yn llaw y ceidwad i
" gadw dan dyſdon. *M.*]

47 " Cyfraith arjant yw eu rhifaw ar
" gyhoedd o law i gilydd [*al.* rhifaw o law i
" law ar gyhoedd, *M.*] yn llaw y ceidwad.

48 " Un dyn a ddieingc o ledrad cyfa-
" ddef cig a chroen ar ei gefn; ynghenawg
" alldud a fo dair nos a thri dieu heb
" gardawd [a, *M.*] heb weſdfa, a chrwy-
" draw o honaw dair tref beunydd, a naw
" ty [*al.* tai, *M.*] ym mhob tref, ac yna
" rhag newyn gwneuthur lledrad o honaw,
" a'i ddala yntau yna a chig a chroen ar
" ei gefn, eſe a ddyly ei ollwng yn rhydd
" heb grog a heb werth." *Cott.* 6.

49 " [Llw, *M.*] pum nyn neſaf ei werth
" i wadu [*al* a ddiwad, *Cott.* 6. *al.* a wat-
" ta, *M.*] faich cefn, oni holir yn lledrad,
" ac oni thal ugaint.

50 " Deuddengwyr i wadu [*al.* a ddiwad,
" *Cott.* 6. *al.* a watta, *M.*] werth trugaint
" *al.* hweugaint, *Cott.* 6.] oni holir yn lle-
" drad.

51 " Pedwargwyr ar hugaint i wadu
" [*al.* a ddiwad, *Cott.* 6. *al.* a watta, *M.*]
" werth hweugaint [*al.* trugaint, *J. al.*
" punt, oni holir yn lledrad. *Cott.* 6.]

52 " Wythwyr a deugaint a watta bunt
" neu ei gwerth oni holir yn lledrad.

53 " Saith a watta ſwy no baich cefn." *P.*

54 " Dengwyr a watta bwn march: Ac
" felly y gwedir pob da oni holir ledrad
" [*al.* yn lledrad. *J.*]" *P.*

Al. " [Llw, *M.*] ſeithnyn a ddiwad [*al.*
" neſaf ei werth a watta, *M.*] bwn march,
" oni holir yn lledrad." *Cott.* 6.

purgatore cognatione ſibi proximo, ſi partem abnegaverit & partem confeſſus fuerit.

43 Si Depoſitum cuſtodi aliquo concreditum *furto auferatur*, vel ſi domus *ejus* effringatur, & cuſtos ille innocentiam ſuam purgare voluerit, duplicem compurgatorum numerum adhibebit, prout in caſu onerum, quae ab homine vel equo geſtari poſſunt, *cautum* eſt.

44 Si depoſitum quantum equus geſtare poteſt, *amittatur*, certus datur compurgatorum numerus, nempe XXIV.

45 Pro onere quantum homo geſtare poteſt, X.

46 Lex de Auro alicui cuſtodiendum tradito *requirit*, ut coram teſtibus tradatur.

47 Lex de Argento alicui cuſtodiae cauſſa dato *requirit*, ut publice numeretur antequam in cuſtodis manum tradatur.

48 Unus homo eſt qui ob furtum manifeſtum poena non afficietur: Peregrinus nempe egenus, qui per tres dies & tres noctes fuerit abſque ſtipe & abſque commeatu, & quolibet die tres villas pertranſiverit, quarum ſingulis novem inerunt domicilia, & demum prae fame furatus fuerit, & poſtea carne & pelle onuſtus deprehendatur, etſi furtum manifeſtum fuerit, liber dimitti debet, & nec ſuſpendetur nec venditioni obnoxius erit.

49 Juramentum quinque virorum ſtatu *Reo* proximorum ad onus hominis abnegandum *requiritur*, niſi de furto agatur, vel *onus illud* XX *denarios* valeat.

50 *Juramentum* XII virorum requiritur ad abnegandum aliquid, quod LX [*al.* CXX] *denarios* valet, niſi de furto agatur.

51 *Juramentum* XXIV virorum *requiritur* ad abnegandum aliquid quod CXX [*al.* LX *denarios*, *al.* libram] valet, niſi de furto agatur.

52 *Juramentum* XLVIII virorum requiritur ad abnegandam libram, vel quod libram valet, niſi de furto agatur.

53 *Juramentum* VII *virorum* requiritur ad abnegandum id quod majus eſt quam quod ab homine geſtari poteſt.

54 *Juramentum* X virorum requiritur ad abnegandum onus equi: Et eodem modo bona quaelibet abnegari debent, niſi de furto agatur.

Al. Juramentum VII virorum ſtatu Reo proximorum requiritur ad abnegandum onus equi, niſi de furto agatur.

55 *Juramentum* III virorum requiritur ad abnegandum id quod minus ſit onere quod dorſo geſtari poſſit.

56 Quaelibet res, cui certum pretium in Lege conſtitutum non eſt, ſecundum Leges Hoëli ſub juramento aeſtimabitur.

57 Rheſus Griffithi F. Sudwalliae Princeps, conſenſu patriae ſanxit quaelibet pecora juramento aeſtimari deberi, hoc eſt, quod poſſeſſor juraret illa pecora tantum valuiſſe quantum ipſe affirmaret, & tanti illa vendere potuiſſe.

58 Quicunque equum a furibus defenderit, a poſſeſſore tot quaternos denarios legitimos [*al.* denarios] accipiet quot vaccas equus ille, ſi venderetur, valuerit.

59 Quicunque vaccam vel bovem a furibus defenderit in una regione cum poſſeſſore, IV denarios accipiet: Si in terra aliena defenderit, VIII denarios accipiet.

60 Si quis animal alienum poſſeſſoris in caula clam occiderit, & hoc palam probetur, in duplum tenebitur.

61 Si quis cadaver animalis alieni abſque licentia poſſeſſoris abſtulerit, alterum ejuſdem generis & ejuſdem pretii animal pro eo dabit, & tres vaccas Regi pro multa.

62 Qui animal alienum mortuum cultro diſſecuerit, pro eo aliud animal ejuſdem generis pendet, & tres vaccas Regi pro multa.

63 De fure vendendo nulla movebitur controverſia, priuſquam [b] in tribus locis modo praedicto ſub juramento accuſetur.

64 Furti poſtulatus compurgatores adhibere non tenetur antequam in jus conveniatur.

65 Animalia ſua, quo minus evincantur, *quivis* defendere poteſt tribus probationum

55 " Tri dyn a watta lai no baich " cefn." *J.*

56 " Pob peth [a'r, *J.*] ni bo gwerth " cyfraith arnaw, damdwng a geffir ym " [*al.* am, *J.*] danaw herwydd Cyfraith " Hywel [*al.* Howel. *J.*]

57 " Rhys fab Gruffudd, Arbenning De- " heubarth, trwy ddyundeb a'i wlad a oſo- " des werth damdwng ar bob llwdn, nid " amgen no thyngu o'r perchennawg [*al.* " perchen, *J.*] y talai y llwdn y gwerth " a wnel [*al.* wnelai, *J.*] arnaw, ac y " caffai yna yrddaw." *P.*

58 " Pwybynnag a ddiffero Farch rhag " lladron [*al* lleidr, *Cott.* 4. *J. P. & S.* 3.] " yn un wlad a'r perchennawg, pedair " ceinawg cyfraith [*al.* ceinawg, *Cott.* 4. " *Cott.* 6. *P. & S.* 3. *al.* ceinjawg, *J.*] a " gaiff efe [*al.* a ddyly i gan y perchen, " *J. P. & S.* 3.] ynghyfair pob buch [*al.* " buwch, *Cott.* 6. o'r, *Cott.* 4. *Cott.* 6. & *J.*] " a dalo [*al.* dalai, *S.* 3.] y March [pei " gwerthid. *Cott.* 4. *J. P. & S.* 3.]

59 " Y neb [*al.* Pwybynnag, *Cott.* 6. " *P. & S.* 3.] a ddiffero Fuch [*al.* Fuwch " neu Ych, *Cott.* 6. *P. & S.* 3.] rhag lla- " dron yn un wlad a'i [*al.* a'r, *Cott.* 6. *P.* " *& S.* 3.] perchennawg, pedair ceinawg " cyfraith a gaiff efe [*al.* ceinawg a gaiff. " O's yngorwlad y differ, wyth geinawg " a gaiff. *Cott.* 6. *P. & S.* 3.]" *M.*

60 " Y neb a laddo [*al.* latho, *S.* 3. *ali-* " *bi*] anifail dyn arall yn ei fuarth yn " lledrad, a hynny yn honnaid, taled yn " ddeuddyblyg. Ac o's gwatta [efe, *P.*] " gwaded ar ei bedwyrydd [*al.* bedwe- " rydd, *P. & S.* 3.] ar hugaint o'i gyfne- " ſeifeid [*al.* gyfneſafjeid. *J.*]

61 " Y neb a gymmero abo llwdn dyn " arall heb ei gennad [*al.* gannad, *P. al.* " gannjad, *J.*] taled droſdaw lwdn arall " un rhyw ac un werth ag ef, a thri buyn " camlwrw i'r Brenin.

62 " Y neb a gyllello anifail marw [*i,* " *J.*] ddyn arall, taled anifail un rhyw " ac un werth ag ef droſdaw, a thair bu " [*al.* thri buyn, *J.*] camlwrw i'r Brenin." *S.* 3.

63 " Ni ddyly kyheu [*al.* cynnen, *J.* " *& S.* 3.] fod ar leidr a berthyno ei " werthu, hyn y fo manag arnaw yn gyn- " taf trwy dwng yn y tri [*al.* gyntaf yn " nhri, *J.*] lle, megis y mae rhagddywe- " dedig cyn [no, *J.*] hyn.

64 " Ny ddyly fod rhaith ar leidr cyſſwyn " hyn y fo manag arnaw yn y llys yn gyn- " taf [*al.* yn gyntaf y mywn *(al.* yn, *J.)* " llys. *S.* 3.]" *P.*

65 I anifail y ceffir [*al.* cair, *S.* 3.] tri arddelw; Geni a meithrin, a Chadw cyn coll,

NOTAE.

[b] Vide §. 29, 30, ſupra.

coll, [ac Arwaeſaf. I beth *(al.* dda, *M.)* marwawl ni cheffir *(al.* nid oes, *M.)* namyn dau (arddelw, *M.)* Cadw cyn coll, *Cott.* 2. & *S.* 3.] ac Arwaeſaf [*al.* ai Gwarant. *M.*]

66. I. O's o eni a meithrin y cais [c] ei arddelw, gwnaed [*al. mendoſe*, gwaded *Cott.* 2.] ſal hyn: Doded ym mhen [ei, *S.* 3.] geidweid fod yn eiddaw [ef, *S.* 3.] ei fam, a'i eni a'i feithrin ganthaw [*al.* gantaw (ef, *S.* 4.) *S.* 3.] ac nad aeth [i ganthaw o'r pan aned, *Cott.* 2.] i ar [*al.* ar, *Cott.* 2.] ei berchennogaeth [d] a'i warchadw [*al.* ac nad aeth i gantaw nac i ar ei berchennogaeth o'r *(al.* ac nad aeth i berchennogaeth arall yr, *S.* 4.*)* pan aned, *S.* 3.] hyd heddiw. Ac y ſef [*al.* A ſef yw, *S.* 3.] y rhyw geidweid a ddyly fod [*al.* geidweid fyddant, *S.* 4.] iddaw [*al.* iddo, *S.* 3.] cymmydawg [*al.* cymmodog, *S.* 3. *in utroque loco*] uwch [ei, *Cott.* 2.] law, ac arall is [ei, *Cott.* 2. & *S.* 4.] law: Ac y ſef y rhyw wyr yw y rhai hynny [*al.* Nid amgen, *Cott.* 2. *al.* A rhai a ddywaid panyw *(al.* mai, *S.* 3. *alibi) S.* 3.] gwr uwch [*al.* uch, *S.* 3.] ei fraint [nog ef, *Cott.* 2.] a gwr [*al.* ac arall, *Cott.* 2. & *S.* 3.] is ei fraint nog ef. Ac o's [*al.* o, *Cott.* 2. *al.* or, *S.* 3.] caiff [hynny, *Cott.* 2.] dogn yw iddaw.

67. II. O's o gadw cyn coll y dewis, gaded i'r gwr [*al.* gaded ei, *Cott.* 2. & *S.* 3.] ddamdwng ar y gwaith [*al.* wedd, *Cott.* 2.] ryddywedaſam [*al.* yn y modd y dywedaſam, *S.* 3.] ni uchod; a gwedy a's damdyngo [*al.* O's cadw cyn coll a ddewis yn ei arddelw, gwedy a's damdyngo y llall mal y dywedaſam ni uchod, *S.* 4.] dyweded yntau [*al.* efe, *S.* 3. *al.* yr amddiffynnwr, *S.* 4.] ei fod ganthaw ai wythnos [*al.* fod y da hwnnw gantaw ef ai dydd ai dau, ai wythnos ai pythefnos, *S.* 4.] ai mis, ai tymmawr [ai blwyddyn, *S.* 4.] yn hwy [*al.* yn gynt, *S.* 3. & *S.* 4.] nog ydd [oedd, *Cott.* 2. *al.* nog y doeth oddi, *S.* 3.] gan y llall [*al.* nog y collaſai y llall y da; *S.* 4.] a bod iddaw yntau a gadwai [*al.* ef a'i catwai *(al.* catwo, *S.* 3.*) Cott.* 2.] o'r rhyw geidweid gynnau ryddywedaſam ni uchod [*al.* o geidweid cyfreithjawl *(al.* cyfreithawl, *S.* 3. *alibi.)* ei fod ar ei helw, *Cott.* 2. & *S.* 3.] ai wythnos, ai pythewnos, ai a fo mwy, [*al.* ai mis, ai tymmor yn gynt, *Cott.* 2. & *S.* 3.] nog y colles efe [*al.* (holes, *S.* 3. *alibi)* y llall, *S.* 3.] yr eiddaw: Ac o chaiff [*al.* or caiff, *S.* 3.] [e] yntau hynny, dogn yw iddaw [*al.* a bod iddaw ef geidweid cyfreithjawl ar fod yn wir a ddywaid; dogn yw iddaw hynny. *S.* 4.]

66. I. Siquis Foetura & Alitura animal ſuum defendere voluerit, hoc modo procedet: Cuſtodes producet qui matrem animalis ad illum pertinere affirmabunt, & *animal ipſum* apud illum partum & alitum fuiſſe, & ex poſſeſſione ejus a partu ad hodiernum diem nunquam diſceſſiſſe: Cuſtodes in hac quaeſtione legitimi ſunt ex hac & illa parte vicinus: Hi autem juxta alios requiruntur, Vir nempe cujus ſtatus eſt ſtatui Rei ſuperior, & alter cujus ſtatus eſt inferior; & ſi tales adhibere poſſit, ſufficiet.

67. II. Si probatione Cuſtodiae ante amiſſionem procedere delegerit Reus, rem de qua quaeſtio eſt, ſub juramento ſuam eſſe affirmabit Actor, eo quem praediximus modo; & tunc Reus dicet hanc rem penes ſe fuiſſe per diem, biduum, ſeptimanam vel duas ſeptimanas, vel menſem, vel per trimeſtre ſpatium, vel per annum vel amplius, antequam Actor ſe rem iſtam amiſiſſe aſſeveraverit, & ſe legitimos cuſtodes adhibere poſſe ad probationis ſuae veritatem ſtatuendam; & ſi tales invenerit, ſufficiet.

NOTAE.

[c] *ei arddelw*, deſunt in Cott. 2.
[d] *a'i warchadw*, deſunt in Cott. 2.
[e] *yntau* deeſt in Cott. 2. & S. 3.

68. III. Si Auctoritate quod ſuum ſit probare elegerit *Reus*, Auctorem ſuum laudet, qui ſi praeſens ſit, rem litigatam ad ſe recipiat ſi voluerit, & Reus liber eſto. Et ſi Auctor rem tanquam ſuam acceperit, tunc Actor rem iſtam in manu Auctoris ſub juramento pro ſua vendicabit; & is Auctor alium Auctorem, *qui pro ſe praeſtabit*, producet, vel cauſſa cadet. Quod ſi Reus Auctorem qui alibi fuerit, laudaverit, tempus illi dabitur, ut ſupra Lex praeſcribit, *ad producendum illum Auctorem*, v. gr. tres dies ſi in eadem Commota fuerit; ſi in alia, novem dies; ſi in regione alia, duae ſeptimanae: Et ita procedetur cum tertius Auctor laudatur; poſtea vero ſententia ſine mora dabitur.

69 Cum quis rem aliquam ſub juramento ſuam eſſe aſſeruerit, Reus L compurgatores non producet, ſed Auctoritate, vel Cuſtodia ante amiſſionem, vel Foetura & Alitura dominium ſuum in eandem defendet.

70 Sed ſi res furtiva apud aliquem deprehendatur, & ille ſe inſontem furti affirmaverit, & rem illam ab alio in ſe invitum projectam eſſe allegaverit, Actor tamen illam furtivam eſſe inſtiterit, tunc aequum eſt ut Reus L compurgatores producat: Et hic eſt unicus caſus in quo juramentum patriae contra aliquem rem *furtivam* juramento proprio pro ſua vendicantem decerni poſſit.

71 Hoc autem modo res furtiva ab alio ad alium deferri poſſit, quamdiu in Curia aliquis adfuerit qui Auctoritatem non defugerit.

72 Si Reus neminem *praeſentem* Auctorem, ſed abſentem aliquem laudaverit, tempus ad illum exquirendum dabitur, triduum nempe ſi in eadem Commota fuerit. Si alibi [*al.* in alia regione] duae ſeptimanae. Et ita ad tertium hominem procedet; & tunc ſententia ſine mora dabitur. Sed & ſi tertius homo aliquem qui illum defendere velit, invenire poteſt, licentia illi ad eum producendum dabitur, ea tamen lege ut illo die ſententia detur.

68. III. O's o arwaeſaf ydd arddelw [*al.* y dewis ei arddelw, *S.* 3. *al.* O's arwaeſaf a ddewis, *S.* 4.] dyweded efe, Pwy a arddelw neu a arwaeſaf hwn? [*al.* dyweded ei (arddelw neu ei, *Cott.* 2.) arwaeſaf. *S.* 3. *duobus locis*, & *S.* 4] Ac o bydd [ei arwaeſaf, *S.* 3.] yn y maes, cymmered ei [*al.* yr, *Cott.* 2.] arwaeſaf attaw [f] y lledrad [*al.* cymmered ei arwaeſaf o'i law, *S.* 3. *al.* cymmered attaw o's myn, *S.* 4.] a bid rydd yntau [*al.* efe, *S.* 3.] Ac o derfydd i'r arwaeſaf ei gym'ryd [*al.* Ac o's cymmer yr arwaeſaf, *S.* 4.] damdynged yr hawlwr yn ei law yntau [ef (*al.* i'w law yr hawlwr. *S.* 3.) *Cott.* 2. & *S.* 4.] Ac yntau biau o's myn geiſjaw [g] arwaeſaf arall [iddaw, *Cott.* 2.] neu ddigwydded ei hun. [O derfydd iddaw yntau arddelw arwaeſaf yn lle arall, rhodder oed iddaw megis y dywaid cyfraith uchod, nid amgen, tri dieu yn un Gymmwd ag ef; yn yr ail, naw nieu; yng ngwlad arall pythewnos: Ac felly y cerdda hyd y drydedd law; ac yn y drydedd law cyfraith ddiannod. *S.* 3.]

69 "Nid jawn myned rhaith yn ol daly "a damdwng, namyn arwaeſaf, neu gadw "cyn coll, neu eni a meithrin [*al.* namyn "cadw cyn coll, a geni a meithrin ac ar-"waeſaf. *S.* 4.]" *Cott.* 2. & *S.* 3.

70 "O derfydd [i ddyn, *S.* 4.] ddaly "lledrad gan [*al.* yn llaw, *S.* 4.] dyn, ac "yntau [*al.* a'r dyn, *S.* 4.] yn dywedud ei "fod [ef, *S.* 4.] yn wirjon o'r lledrad, "eithr ei fwrw o'i anfodd attaw o ddyn "arall, a'i ddaly yn ei law, a'r dyn eiſjoes "[*al.* fwrw attaw o'r dyn a'i delis gantaw "o'i anfodd, a'r perchennawg, *S.* 4.] yn "dywedud ei fod [ef, *S.* 4.] yn lledrad; "jawn yw yna farnu rhaith arnaw am "hynny [*al.* rhai a farnant raith arnaw; "*S.* 4.] a llyna yr un lle y bernir [*al.* "ydd a, *S.* 4.] rhaith yn ol daly [*al.* dala, "*S.* 4.] a damdwng." *Cott.* 2.

71 Ac [*al.* Y, *Cott.* 2.] felly y geill y lledrad gerdded [*al.* Ef a edir lledrad, *S.* 4.] o law i law hyd tra gaffo [*al.* law tra fo, *S.* 4.] yn y maes [h] neb a'i cymmero i ganthaw [*al.* gantaw. *S.* 4.]

72 Oni chaiff yn y maes neb a'i cymmero nac a arddelwo [*al.* cymmero i ganthaw, ac yntau yn arddelw, *Cott.* 2.] o arwaeſaf yn lle arall, rhodder oed [i] a ddylyo iddaw, i geiſjaw ei arwaeſaf; ac y ſef yw yr oed, o bydd yn un Gymmwd, tri dieu [*al.* nid amgen tri dieu yn un Gymmwd ag ef. *Cott.* 2.] O bydd yn lle arall, pythewnos [*al.* Pythewnos yng ngwlad arall. *Cott.* 2.] Ac felly y cerdda hyd y drydellaw [*al.* drydedd law. *Cott.* 2. & *S.* 3.] Ac yn

NOTAE.

[f] *y lledrad*, deeſt in Cott. 2.
[g] *arwaeſaf*, deeſt in Cott. 2. & S. 4.
[h] *neb*, deeſt in Cott. 2. & S. 4.
[i] *a ddylyo*, deeſt in Cott. 2.

yn y drydedd law cyfraith ddiannod. Ac o's y drydellaw [*al.* drydedd law, *Cott.* 2.] a gais [*al.* gaiff, *Cott.* 2.] yn y maes a'i cymmero i genthi [*al.* o'i law, jawn yw, *Cott.* 2.] ei adael iddi [*al.* iddaw, *Cott.* 2.] eithr nad annotter o'r dydd hwnnw allan gyfraith am dano [*al.* nad oes annod. *Cott.* 2.]

73 Pwybynnag a ddotto arwaesogaeth [*al.* ei arwaesaf, *Cott.* 2. *S.* 3. & *S.* 4.] ym mhen arall, a phallu ei arwaesaf [*al.* a phallu o honaw, *S.* 3. *al.* a'i ballu, *S.* 4.] iddaw, bid leidr cyfaddef [a hynny, *Cott.* 2. *S.* 3. & *S.* 4.] herwydd maint [k] y lledrad a ddaljer ganthaw [*al.* gantaw. *S.* 3.] Yng-hyfraith Hywel [*al.* Yn y gyfraith, *S.* 3.] y mae hyd yng ngwerth pedair [*al.* hyd ym mhedair, *Cott.* 2. *S.* 3. & *S.* 4. ceinjawg [cyfraith, *S.* 3. & *S.* 4.] ei fod yn lleidr gwerth, ac, *Cott.* 2. & *S.* 4.] o hynny allan [l] ei fod yn eneidfaddeu. Eraill a ddywaid, o bob anifail pedwartroedjawg [m] a ddyccer yn lledrad, nac oen, na myn, na phorchell, ei fod yn eneidfaddau; eisjoes diogelaf yw hyd ym mhedair ceinjawg.

74 Y lleidr a werther, faith punt yw [*al.* fydd, *S.* 4.] ei werth, [ac er pallu ei werth iddaw, ni ddylyir ei grogi. *S.* 4.]

75 "Lleidr a rother ar feicheu, ni ddylyir ei ddifetha." *M.*

76 Yr un [*al.* hwn a ddienyddjer ac, *Cott.* 2, *al.* Lleidr, *S.* 3.] a fo eneidfaddau, ni ddylyir dim o'i dda, can ni ddylyir y difwyn a'r dial, eithr talu i'r colledig ei dda [*al.* eithr difwyn i'r colledig ei dda, *Cott.* 2. can ni ddylyir difwyn a dial. *Cott.* 2. & *S.* 3.] Ac y fef achaws y dyly efe dalu i'r colledig [*al.* Sef achaws yw, *Cott.* 2. & *S.* 3.] wrth na ddyly adaw arnaw un dylyed tra ei gefn [*al* adaw un dylyed (*al.* adaw dylyed yn ei ol, *Cott.* 6.) arnaw. *Cott.* 2.] Yng Nghyfraith Hywel y bu tal ac ail dal am [bob, *Cott.* 2. & *S.* 3.] lledrad; ac [o] odd' yna y fymmudws [*al.* fymmudwys, *S.* 3.] Bleddyn fab [*al.* ap, *S.* 3.] Cyn-fyn [p] am fod yn ddigawn talu i ['r, *S.* 3.] dyn ei golled wrth y damdwng: ei dda [q] yntau [*al.* Da y lleidr, *S.* 3.] y ffordd y mynno [*al.* cymmynno, *Cott.* 2.] aed, o ni bydd plant iddaw; o bydd plant iddaw yntau, ni ddyly [r] yntau gymmynnu eithr daered yr [*al.* ei ddaered i'r, *Cott.* 2.] Eglwys a'i ddylyedjon.

73 Quicunque Auctorem laudaverit, & is auctoritatem defugerit, *Reus qui illum laudaverat* pro fure manifesto reputabitur, ratione habita ad quantitatem rei furtivae quae apud illum inveniatur. In Hoëli Legibus si res furtiva IV denarios valet, Fur ad venditionem damnabitur; si pluris valet, capitis poenas luet. Sunt autem qui affirmant, si quadrupes furto auferatur, agnus utputa vel hoedus, vel porcellus, Furem capitis poenas luiturum: Tutius tamen est rationem habere ad IV denarios.

74 Furis venditione damnati pretium, VII librae: Attamen si deficit [n] pretium, non ideo suspendetur.

75 Fur custodibus commissus, ultimo supplicio non afficietur.

76 Fur capite damnatus de bonis propriis nihil amittet; compensatio enim & ultio simul exigendae non sunt, excepto quod bona furtiva proprietario restituentur: Et bonorum restituendorum ratio haec est, quia *moriens* nullum debitum insolutum relinquere debet. Legibus Hoëli Fur dupli condemnabatur; sed Blethinus Convini F. hanc Legem abrogavit, quia sibi visum fuerit sufficere viro qui bona amiserat, plenam dari secundum juratum valorem compensationem, adeo ut liberum esset Furi, modo fuerit improlis, bona sua quocunque voluerit modo legare: Sin liberos habuerit, nihil praeter Mortuarium Ecclesiae & *bona ad* debita *sua solvenda* legare illi licebat.

Al.

NOTAE.

§. 72. *Al.* Ac oni bydd a'i cymmero gantaw "yn y maes, rhother oed cyfreithawl iddaw "wrth ei arddelw; tri dieu yn un gymmwd, "naw nieu yn rhaglawjaeth arall, pythefnos "yng ngwlad arall. A'r oedeu hynny tri dieu "dadleu, ac odd' yna cyfraith ddiannod a fydd o's "y drydedd law a gaiff yn y maes a'i cymmero "gantaw, eithr nad annodir." *S.* 4.

Al. "O derfydd iddaw yntau arddelw o wae-"saf arall, rhodder oed iddaw i geisaw ei wae-"saf, tri dieu yn un gymmwd ag ef; or bydd "yn yr ail gymmwd naw nieu, pythewnos yng "ngwlad arall. Ac felly, &c. (*ut supra ad* "ddiannod *tantum. Cætera desunt.*)" *S.* 3.

[k] *y lledrad*, deest in Cott. 2.

[l] *ei fod*, desunt in Cott. 2. S. 3. & S. 4.

[m] *a ddyccer* &c. *phorchell*, desunt in Cott. 2.

[n] *pretium*] quo se redimere possit, vel ab alio redimatur.

[o] *o dd'yna*, desunt in Cott. 2.

[p] *am fod yn ddigawn*, desunt in Cott. 2. & S. 3.

[q] *yntau*, deest in Cott. 2.

[r] *yntau*, deest in Cott. 2. & S. 3.

Al. Fur qui ad patibulum damnatur, vendi non debet, & de bonis ejus nihil exigetur; compenſatio enim, *&c. ut prius.*

77 Domino heriotum non debetur pro eo quem ille morti damnaverat; ſed ſi in regione aliena capite plexus fuerit, Domino proprio heriotum debetur.

78 Compenſatio pro caede ob Furem capite plexum [u] non exigetur, nec *teſtes* eo nomine [w] reprobare licebit.

79 Si Advenae, e quorum facultatibus triens ad dominum ſuum pertinet, cui ſeſe conductitios locaverint, inter aufugiendum deprehendantur, venditione damnabuntur; & ſi occidantur, compenſatio pro caede eorum exigetur.

80 Sed & ſi Proditor Domini, vel Fur, vel Maleficus, vel quivis alius per Legem morte puniatur, in his caſibus actio homicidii locum non habebit.

81 Malefici, ſi maleficia ſua negaverint, compurgatorum numerum altero tanto majorem adhibebunt quam qui ad furtum abnegandum requiritur.

82 Eſt autem Maleficium quando bona alicujus corrumpuntur ſine ullo corrumpentis commodo.

83 Furtum *inhoneſtum* eſt, Ablatio rei

Al. " A lleidr a farner ei grogi ni ddy-
" lyir ei werthu, ac ni ddylyir dim o'i
" dda, can ni ddylyir ar neb y difwyn a'r
" dial, eithr talu i'r colledig ei dda, can ni
" ddyly adu arnaw ddylyed pan fo marw.
" Ynghyfraith Hywel y bu tal ac eildal
" am bob lledrad, ac ym Mhowys Bleddyn
" fab Cynfyn talu i'r dyn ei golled wrth
" y damdwng, ac aed ei dda y ffordd y
" mynno ei gymmynnu oni bydd plant
" iddaw; ac o bydd plant, ni eill efe gym-
" mynnu dim i neb eithr ei ddaered a'i
" ddylyedjon." *S.* 4.

77 Ni ddyly yr Arglwydd ebediw [s] y dyn [*al.* ei ddyn, *S* 4.] a ddienyddjo [*al.* ddienyddo, *Cott.* 2. *al.* ddieneido, *S.* 4.] ei hun. Pa ddihenydd bynnag a ddarffo iddaw yntau [*al.* O dienyddir, *Cott.* 2. & *S.* 3. *al.* Or dieneidir, *S.* 4.] yngwlad arall, [t] ac na's dienyddjo efe efo, yr Arglwydd a ddyly [*al.* biau, *Cott.* 2. & *S.* 3. *al.* ei Arglwydd ei hun biau, *S.* 3.] ei ebediw.

78 Ni bydd galanas am leidr, ac ni bydd llys [*al.* llyſjant, *S.* 4.] y rhwng dwy genedl [*al.* rhwng cenhedloedd, *Cott.* 2.] yr ei ddihenyddaw [*al.* ddihenyddu, *Cott.* 2. & *S.* 4. *al.* ddienyddjaw. *S.* 3.]

79 Y Gyfraith a ddywaid am Wynwyr [*al.* Gwynwyr, *S.* 4. *al.* Gofynowyr, *S.* 3. o, *Cott.* 2. & *S.* 4.] wlad arall [x] ac a draeanoent [*al.* draeano, *Cott.* 2. *al.* draeanont, *S.* 4.] ag eu Harglwydd [y] eu hun, y dylyir [*al.* o delir, *Cott.* 2.] eu bod yn lladron gwerth; ac o lleddir, ddylyu galanas am danaddunt [*al.* a draeana i'r Arglwydd, o lleddir, ddylyu galanas am danunt, o dylyir eu bod yn lladron gwerth. *S.* 3. *al. pro* y dylyir, *&c.* o delir hwynt, ef a ddylyir eu diheuro, a'*i* gwerthu, ac eu bod yn lladron gwerth; ac o dieneidir, ef a ddylyir galanas ym danunt. *S.* 4.]

80 Bradwyr [*al.* Bradwr, *J.* & *S.* 2.] Arglwydd, a lladron ffyrnig [*al.* a ffyrnigrwydd, *S.* 2. *al.* a lladron, a ffyrnigwyr, *J.* & *S.* 3.] a phob dyn a fo eneidfaddau o frawd y Gyfraith, ni ddylyir galanas am danaddunt [*al.* danunt. *J. S.* 2. & *S.* 3.]

81 Ffyrnigwyr, o gwadant eu ffyrnigrwydd, dau cymmaint fydd [*al.* yw, *Cott.* 2.] eu gwad a [*al.* no, *S.* 3.] gwad lledrad arall.

82 Sef yw ffyrnigrwydd, Difwynaw [*al.* diwynaw, *Cott.* 2.] y da ac iddaw [ef, *S.* 4.] ei hun, ac i'r neb bieuffo [*al.* i'r perchennawg. *Cott.* 2. *S.* 3. & *S.* 4.]

83 Sef yw lledrad, Pob peth a watter o'r

NOTAE.

[s] *y*, deeſt in Cott. 2. & S. 3.

[t] *ac na's dienyddjo efe efo*, deſunt in Cott. 2. & S. 3.

[u] Supplicium enim capitale Furis pro caede non cenſetur.

[w] Vide *Tri Achaws y ſydd i lyſu tyſdon.*

[x] *ac*, deeſt in Cott. 2. & S. 4.

[y] *eu hun*, deſunt in Cott. 2. & S. 3.

§. 83. *Al.* " Sef yw lledrad, Dwyn peth a'i wadu." *S.* 2.

o'r a wneler [*al.* ddyccer. *Cott.* 2. & *S.* 3. *al.* Pob peth (o'r, *J.*) a ddyccer yn abſen (*al.* yn awſen y perchen, *S.* 4.) ac a watter. *S.* 2.]

cujuſcunque quae fit abſente domino, & negatur.

84 Sef yw anghyfarch, Pob peth a ddyccer yn abſent o'r ni [*al.* abſen ac na, *Cott.* 2. *al.* awſen ac ni, *J. S.* 2 & *S.* 3.] watter.

84 Furtum minus inhoneſtum eſt, Ablatio rei domino inſcio & *inconſulto*, quae non negatur.

85 Sef yw trais, Pob peth a ddyccer yng ngwydd [dyn, *J.* & *S.* 3. ac, *S.* 4.] o ['i, *J. S.* 3. & *S.* 4.] anfodd.

85 Rapina eſt, Ablatio rei *vi facta* domino praeſente & invito.

86 Sef yw yr anfodd [*al. rectius*, yw anoddau, *Cott.* 2. *J. S.* 2. & *S.* 3. *al.* anfoddau, *S.* 4.] Pob peth a ddyccer er drwg ac er gwaradwydd i'r llall [*al.* ddyccer yn rhith peth (*al.* da, *S.* 4.) arall. *Cott.* 2. *J. S.* 2. & *S.* 3.]

86 Error eſt cum quis in alterius damnum & contumeliam aliam rem pro alia ſubducit.

87 " Sef yw lleſgedd, Peth a goller o " wall." *S.* 2.

87 Negligentia eſt quando ob incuriam res amittitur.

88 " Sef yw adnau, Peth a rodder i ga- " dw i arall." *S.* 2.

88 Depoſitum eſt, quod cuſtodiendum alicui datum eſt.

89 Ni ddylyir am adnau [*al. rectius*, anoddau, *Cott.* 2. *S.* 2. & *S.* 3. *al.* anfoddau, *S.* 4. *al. perperam*, anudon, *J.*] [z] na dirwy, na chamlwrw, na dim, namyn [*al.* onid, *J. al.* eithr, *S.* 4.] dieiſiwaw y dyn o'i dda [*al.* o'i eiddaw. *S.* 4.]

89 Pro errore admiſſo nec multa publica nec privata debetur, ſed qui admiſerit ad rem poſſeſſori reſtituendam obligatur.

90 " Dirwy caeth o'r lledrad cyntaf a " wnel, chweugaint yw.

90 Pro primo furto quod Servus fecerit, multa erit CXX *denarii*.

91 " O'r ail, punt [yw. *J.*]

91 Pro ſecundo libra.

92 " O'r trydydd, un gyfraith fydd a " gwr rhydd herwydd dial [*al.* trycher " aelawd iddaw. *M.*]" *S.* 3.

92 *Si* tertio furtum *fecerit*, iiſdem ac liber homo poenis erit obnoxius [*al.* membri abſciſſione plectetur.]

93 Ni ddylyir dienyddu [*al.* dienyddjaw, *S.* 3. *al.* dieneidaw, *S.* 2.] caeth, o's pryn ei Arglwydd [a] ef, ac oni cheffir dim yn ei law, ei Arglwydd a eill [*al.* ddigawn, *S.* 3.] ei ddiheuraw: ac o achaws hynny ydd ydys yn defodi [b] gadu i'r Arglwyddi ddiheuraw eu gweiſjon alldudjon [*al.* gweiſon. *S.* 3.]

93 Servus capite non multabitur ſi dominus ſuus eum redimere velit; & ſi cum furto non deprehendatur, dominus illum purgare poteſt: Ideoque obtinuit conſuetudo, ut domini ſervorum alienigenarum crimina purgare poſſint.

94 Alldudjon tramor [*al.* tros for, *Cott.* 2. & *S.* 3.] neu o wlad arall, a gweynnjeid [*al.* ac anghyfjaith, *Cott.* 2.] ni ddylyir [nac, *Cott.* 2.] am fwyd, nac am ddiawd eu dienyddu, namyn i'r neb bicuffo y da ei ddifwyn; hyd ym mhen y tair nos a'r tri dieu rhydd ynt [*al.* arall, o gyfraith ni ddylyir eu difetha am fwyd nac am ddiawd hyd ym mhen y tair nos a'r tri dieu, canys rhydd ynt, namyn difwyn y da i'r neb bicuffo. *S.* 3.]

94 Alienigenae tranſmarini vel alterius regionis advenae, qui vernaculum ſolum ſermonem callent, ob eſculenta vel poculenta *furtiva* capite multari non debent ante triduum & trinoctium peractum; toto enim iſto tempore impune id illis licebit, excepto quod damna quae fecerint bonorum poſſeſſoribus compenſabunt.

95 Am gi, neu am aderyn, [c] neu am y rhyw honno, ni [d] ddylyir na dirwy, na

95 Pro cane, vel avi, vel rebus iſtiuſmodi *furto ablatis*, nec multa publica nec

mors

NOTAE.

§. 84. *Al.* " Sef yw anghyfarch, Dwyn peth " yn abſen a'i addef." *S.* 2.

§. 85. *Al.* " Sef yw trais, Dwyn peth o an- " fodd." *S.* 2.

[z] *na dirwy, na chamlwrw, na dim*, deſunt in Cott. 2. S. 2. S. 4. & J.

[a] *ef*, deeſt in Cott. 2. & S. 3.

[b] *gadu*, deeſt in Cott. 2.

[c] *neu am y rhyw honno*, deſunt in Cott. 2.

[d] *ddylyir na*, deſunt in Cott. 2.

§. 95. *Al.* " Ni ddylyir na dirwy na dihenydd " am aderyn, nac am gi, namyn camlwrw i'r " Arglwydd." *S.* 3.

mors infligentur: ſed multa privata Domino, & compenſatio bonorum iſtorum poſſeſſoribus dabitur.

Al. Pro *animali* alato ſi furto auferatur, nulla multa debebitur; ſed pretium legitimum, ſi non reſtituatur, pendetur.

96 Quicunque furti agere velit, ſic procedet: Nominabit hominem quem furti poſtulat,& furtum de quo agit, & furti quantitatem. Haec Actio autem quattuor articulis ſuper crimine conſtabit ſecundum Leges Hoëlianas, quos omnes ſigillatim abnegare debet *Reus*. Actor vero ſic dicet, Reum patremque ejus nominando, ſi animalis eum poſtulat: Tu meum *animal* ex arvo in quo erat amoviſti, & diu noctuque cum illo iter feciſti, & illius particeps fuiſti, & nôſti te vel alium illud habere; & Dominum meum contumelia & ignominia & dedecore affeciſti, & *animalis* mei jacturam & damnum & incommodum mihi attuliſti, & necem & periculum mortis tibi ipſi eo quod illud ſubduxeris, idque furto cum affinibus ſuis *feceris*; & per loca ſilvoſa & campeſtria, aperta & vepreta, aquoſa & ſicca, alta & depreſſa, per regionem propriam & alienam, intra ditionem & extra ditionem, per plana & confragoſa iter feceris; & ſi denegaveris, haec contra te probabo. Reus ad haec ſic reſpondebit: Omnino nego quae aſſeris *de tuo animali*; & *animal* nominet, & colorem, & numerum *etiam ſi de pluribus agatur animalibus*, ut & Actorem & patrem ejus; ſigillatim omnibus reſpondendo quae Actor contra illum allegaverat: Et praeterea *(regeret Reus)* ſi Lex tibi permittit actionem furti probationibus inſtruere, ipſe etiam contrarias probationes ad me defendendum adhibere paratus ſum; & uter fide dignior, ego qui *furtum* nego, innocentia mea fretus, an tu qui me facti, quod nec vidiſti nec noviſti, convincere contendis, arbitratui Legis decernendum relinquam. Actor tunc regeret, Si id ipſe nôrim, non negarem *me id nôſſe*; ſed clam me abſtuliſti, ideoque non vidi; & licet ipſe non viderim, oculatum tamen teſtem producere poſſum qui ſe vidiſſe in os probabit modo quo Lex praeſcribit optimo. Tunc Reus reſpondebit; Si talis teſtis apparuerit, ego loco & tempore debito teſtimonium ejus refellam. Actor tunc teſtem coram Judice producet, qui Relliquiis prehenſis illum *ſic* interrogabit; Tune Delator es? Et ſi iſte reſponderit, Ita vero; tunc Judex illum per Relliquias jurare jubebit ſe furem iſtum interdiu vidiſſe, illumque nominare, & rei furtivae, quam Actor petit, colorem & quantitatem deſcribere, eamque apud furem lucente ſole fuiſſe *aſſerere*, & ſe illum accuſare nec odio, nec

dihenydd, namyn camlwrw [i'r Arglwydd. *Cott.* 2.] a difwyn i'r perchennogjon bieuffo eu da [*al.* a'r da i'r perchennawg. *Cott.* 2.]

Al. " Ni bydd na dirwy na chamlwrw am neb adeinawg cyd lledrattaer, namyn talu ei werth cyfraith oni cheffir ei hun." *Cott.* 6.

96 " Pwybynnag a holo ledrad, fal hyn " y dyly ei holi: Henwi y dyn yr holo " y lledrad iddaw, a henwi y lledrad a " holo, a pha faint o ledrad a holo. Ac " o bedwar gair colledig y dyly ei holi " herwyd Cyfraith Howel, a hynny yn " llioſawg: Ac yn ol hynny y dylyir " gwadu y gair yn eu gilydd, a thyſdu " ar air: ac o cwynir ar air, barnu ar air. " Ac fal hyn y dywaid yr hawlwr, gan ei " enwi ef *a'i* dad, o's anifail a hawl; Ti " a ſymmudaiſd 'y mau i i ar ei ddwr a'i " welld, ac a gerddaiſd ddydd a nos gantaw, ac a gefaiſd rif a rhan o honaw, " ac a'i gwddoſd arnat dy hun neu arall, " ac a wnaethoſd feſl a chywilydd a " gwaradwydd i'm Harglwydd, a cholled " ac eiſjau ac aſles i minnau am 'y mau, a " choll enaid a pherygl angau i tithau am " danaw wrth dy fod yn enawg o honaw, " a hynny trwy ynni lledrad a llofruddjaeth ac affeitheu, ac a gerddaiſd goed " a maes, rhwydd a dyrys, gwlyb a ſych, " bryn a phant, gwlad a gorwlad, cyfraith ac anghyfraith, cyfun ac anghyfun; ac o's amheuy, mi a'i proſaf arnat. " Fal hyn y dyly yntau ei wadu: Cwbl " wad yw gennyf fi yr tau di, ac enwi y " da, a'i liw, a'i faint, a'i enwi yntau, a'i " dad; ac odd 'yna y gair yn ei gilydd " fal y holo yr hawlwr ef, ac y gyd a " hynny, O gwbl gyfraith fod yn jawn " gym'ryd prawf y gennyt ti ar enllib " lledrad, y mae gennyf fi a'm ceidw; a " mi a ddodaf ar gyfraith pa un jawnaf ei " gredu ai myfi yn gwadu i'm gwirjon " ynni, ai tithau yn ceiſaw profi arnaf y " peth ni's gwelaiſd ac ni's gwddoſd. Yr " hawlwr yna a ddyly ddywedud, Pei a's " gwypwn, mi ni's gwadwn; yn lledrad " ym' y dugoſd, a thrwy ben hynny ni's " gwelais, a chyd na's gwelwyf fi, y " mae gennyf a'i gweles, ac a'i lliwa lygad yn llygad yn y wedd y barno Cyfraith orau. Ac yna y dyly yntau ddy- " wedud; O daw attafi a'i lliwo, pan fo " lle ac amſer i minnau fyned yn ei erbyn mi a af. Ac yna y dyly yr hawl- " wr ddwyn y lliwad rhag bron yr Yngnad, cymmeryd Crair, a gofyn iddaw, " Ai ti y ſydd liwad? Ac o dywaid yntau, " Mi y ſydd, arched yr Yngnad iddaw " dyngu i'r Crair ryweled o honaw y " lleidr hwnnw liw dydd golau, a'i enwi " ef, a'r lledrad a ddywawd yr hawlwr

" yn gyfliw ag y dywawd, ac yn gymmaint, ac yn gyfref, a'r haul yn uchel yn e*ch*dywynnu, ac ef yn ei arddelw; ac nad yttyw yn dywedud arnaw nac er cas nac er digaſedd, nac er gwerth nac er gobr, nac er carennydd nac er carjad, namyn o'i wybod ac o'i weled, ac o'i fod yn wir. Ac yna y dyly y neb y gyrrer y lledrad arnaw ei lyſu o un o'r ffyrdd y llyſir tyſd; ac o dichawn ei lyſu, bid lyſedig a cholledig o'r ddadl; ac oni's dichawn, bid ſafedig. Ac y mae yn y Brawdlyfr y frawd a ddylyir am danaw." *S.* 3.

97 " Pwybynnag a enllipjo ddyn am ddwyn march, neu gaſeg, neu fuch, neu ych yn lledrad, cymmered y colledig lw gweilydd, canys rhydd yw herwydd Cyfraith Howel. A thynged y neb a dyngo y llw 1 na wnaeth i'r llall na cholled nac eiſjau, ac 2 na cherddodd na dydd na nos y gyd a da y llall, ac 3 na chafas na rhif na rhan o honaw, ac 4 na's gwyr arnaw ef *nac* ar arall: A'*r* rhai hynny a elwir Pedwargair colledig. O's rhaith a geiſir i gantaw, llw deuddengwyr a ddyly ei roddi, chwech o honunt yn wyr nod, a chwech yn wyr dinod. O's y colledig a dwng ar y lleidr y colled, cymmaint a hynny a ddylir ei roddi o liain [*rectius* lwon] iddaw. Or lliwad, llw pedwargwyr ar hugaint a ddylyir." *S.* 3.

lucri cauſſa, nec amore inductum, ſed tantum quia noverit, & vidit, & verum ſit quod aſſerit. Tunc furti poſtulato illum reprobare licebit ob unam cauſſarum ob quas teſtes reprobandi ſunt; quod ſi fecerit, irritum erit ejus teſtimonium, & *Actor* cauſſa cadet, ſin nequeat, ratum eſto. Sententia autem in hoc caſu pronuntianda in Libro Juridiciali concipitur.

97 Si quis alium de equo, vel equa, vel bove furto ablatis accuſaverit; Reus juſjurandum voluntarium praeſtabit, id enim illi per Leges Hoëli licebit. Juratus autem affirmabit 1 ſe nullum Actori damnum intuliſſe, 2 nec cum bonis ejus diu vel noctu iter feciſſe, 3 nec partem e bonis ejus accepiſſe, 4 nec ſeipſum nec quemquam alium *hujus criminis* accuſare poſſe. Hae autem *clauſulae* vocantur Pedwargair colledig, i.e Quattuor articuli de re amiſſa. Si compurgatores adhibere requiratur Reus, juramentum XII virorum praeſtabit, quorum VI erunt notabiles, VI non notabiles. Si Actor juratus aliquem furti poſtulaverit, Reus tot, quod *diximus*, compurgatores producere tenebitur. Sed ſi teſtis oculatus adhibeatur, juramento XXIV virorum ſeipſum *Reus* purgabit.

PEN. IV.

" *Am naw Affaith Tan y treutha* " *hyn.*" Cott. 2. Al. " *O naw* " *Affaith* [al. *Affeitheu*, J.] *Tan.*" Cott. 6. P. & W.

NAW Affaith Tan [ynt. *S.* 4.] I. Cyntaf yw o naddunt, Rhoddi cyngor [*al.* yw, Cynghori myned, *Cott.* 6. & *S.* 4.] i loſgi y ty.

2. II. Yr ail yw, Cydſynnjaw a'i loſgi.

3. III. Trydydd yw, Myned o achaws ei loſgi [*al.* Myned i loſgi, *Cott.* 6. *Al.* Myned ynghydymdeithas y neb (*al.* dyn, *P. & J.*) a loſgo (hyd y lle y lloſger. *S.* 3. *P. & J.*) *S.* 4.]

4. IV. Pedwerydd yw, Ymddwyn [*al.* dwyn, *Cott.* 6.] y rhwyll.

5. V. Pymmed yw, Lladd [y, *Cott.* 6. *S.* 3. *P. & J.*] tan.

CAP. IV.

De novem Affinibus Incendii.

NOVEM Affinia incendii haec ſunt. I. Primum eorum eſt, Conſilium dare de domo comburenda.

2. II. Secundum eſt, Conſentire *cum incendiario* de incendio faciendo.

3. III. Tertium eſt, Ire cum aliquo incendii faciendi gratia ad locum in quo facinus patrandum ſit.

4. IV. Quartum eſt, Fomitem apportare.

5. V. Quintum eſt, Ignem elicere.

6. VI.

NOTAE.

§. 2. *Al.* " Ail yw, Dyunaw [a'r neb a loſgo, *S.* 3. & *al.*] am y lloſg." *Cott.* 6. & *J.*

6. VI. Sextum eſt, Cremia conquirere.

7. VII. Septimum eſt, Ignem exſuſcitare donec accendatur.

8. VIII. Octavum eſt, Porrigere ignem incendiario [*al.* Ignem injicere rei incendendae.]

9. IX. Nonum eſt, Incendium aſpicere, nec prohibere licet id potuerit.

10 Qui quodvis unum horum Affinium negare voluerit, juramentum L hominum adhibebit, quorum nullus erit vel ſervus vel advena. Quod ſi Incendii clandeſtini poſtuletur, dimidia pars compurgatorum ſuorum conſtabit ex viris notabilibus, & altera pars ex viris non notabilibus, vel damnum totum reſarciet.

Al. Si quis Incendii clandeſtini poſtulatus fuerit, juramento L hominum ſe purgabit. Si tale juramentum adhibere poſſit, liber erit; ſin aliter, poenas furi venditione damnato irrogandas ſubibit.

Al. Qui vel Incendium vel Affinia ejus negaverit, L hominum juramento ſe purgabit; & ſi aliquis in Incendio iſto abſumatur, tres compurgatorum *Rei* erunt voto obſtricti ad abſtinendum ab uſu linteaminum, carnis, & ab equitatione.

11 Quidam aiunt quod compurgatores duodenis plures non requiruntur ad abnegandum quodvis furtum, & quod duodecim furtum abnegabunt, quorum ſex erunt viri notabiles, & ſex non notabiles: Incendium autem furtim factum eodem modo negabitur; quoniam crimen furti atrocius non eſt quam crimen incendii.

Al. Qui quodlibet ex hiſce affinibus negaverit, juramento L hominum ſe purgabit.

12 Qui ignem alicui incendii gratia porrexerit, ſi factum fateatur, trientem damni inde provenientis reſarciet.

13 Si domus alicujus *fortuito* incenſa ſit, & iſto incendio domus alia abſumta fuerit, dominus domus primitus combuſtae damnum domus poſtea combuſtae reſarciet;

6. VI. Chweched [*al.* Hweched, *Cott.* 6. *M.* & *W.*] yw, Ceiljaw goſgymmon [*al.* dylwyf. *P. J.* & *S.* 3.]

7. VII. Seithfed yw, Chwythu [*al.* hwythu, *W. al.* bwäu, *Cott.* 2.] y tan yn [*al.* hyn, *P.*] y ennynno.

8. VIII. Wythfed yw, Rhoddi y tan ar y neb a'i lloſgo [*al* i'r neb a loſgo ag ef, *S.* 3. *M.* & *al.* *Al.* Rhoddi y tan yn (*al.* Ennynnu, *Cott.* 6.) y peth a loſger. *S.* 4.]

9. IX. Nawfed yw, Gweled ei loſgi [*al.* Edrych ar (*al.* Gweled, *Cott.* 6.) y lloſg gan ei oddef. *M. S* 3. & *al.* *Al.* Gweled lloſgi y peth a loſger, a heb ei ddiffryd ac ef yn ei allu *S.* 4.]

10 Pwybynnag a fynno wadu yr un o'r rhai [*al.* a watto un o'r Affeithoedd, *Cott.* 2.] hynny, rhodded lw dengwyr a deugaint [a] i'w wadu [heb gaeth a heb alldud. *q.* [Ac, *Cott.* 2.] o's yn lledrad y dywedir [*al.* gyrrir, *Cott.* 2.] arnaw [b] ei loſgi, y naill hanner yn wyr nod a'r llall yn wyr dinod, neu ynteu talu [*al.* neu taled yn, *Cott.* 2.] gwbl.

Al. " O's gyrr llofruddjaeth tan [a " ddaw neu, *J.*] a fydd ar ddyn yn lle- " drad, llw dengwyr a deugaint a a arnaw: " Or caiff y rhaith, digawn yw iddaw [*al.* " bid rydd, *J.*] oni's caiff, bid leidr gwerth." *Cott.* 6.

Al. " Y neb a watto loſg neu ei affeith- " jeu, llw dengwyr a deugaint a ddyry; " ac or [*al.* o. *S.* 3.] lloſgir dyn yno, tri " dyn diofrydawg a ddylyant fod yn y " rhaith. [Sef yw y rhai hynny, y neb a " ddarffo iddunt roi diofryd o liain, a chig, " a marchogaeth. *S* 3.]" *P.* & *J.*

11 " Eraill a ddywaid nad mwy rhaith " lledrad yn y byd no deuddengwyr, ac " mai deuddengwyr a watta ledrad, a'r " naill hanner yn wyr nod, a'r llall yn " wyr dinod: Ac y felly y gwedir lledrad " lloſg, canys [*lege* can ni's] mwy braint " y lledrad no braint y lloſg." *Cott.* 2.

Al. " Pwybynnag a watto un o'r Aff- " eithjeu hyn [*al.* hynny, *S.* 3.] llw deng- " wyr a dau ugaint a ddyry [*al.* rhodded " lw dengwyr a deugaint. *S.* 3. *P. J.* & " *W.*]" *S.* 4.

12 " Pwybynnag a roddo dan ar [*al.* i, " *S.* 4.] arall i loſgi ag ef, gan ei addef, " taled y traean [*al.* taled draean y golled " o'r weithred honno. *S.* 4.]" *Cott.* 2.

13 Pwybynnag a loſgo [ei, *S.* 4.] dy, a lloſgi o hwnnw [dy, *S* 4.] arall, taled eſe y ty a ennynnws [*al.* taled perchennawg y ty cyntaf a ennynnawdd, y ty arall *a* ennyn-

NOTAE.

[a] *i'w wadu*, deſunt in Cott. 2.

[b] *ei loſgi*, deſunt in Cott. 2.

ennynnwys gantaw, *S.* 4.] ac felly taler [*al.* ac y felly, *Cott.* 2.] o dy i dy hyd y cerddo [y tan. Eraill *a ddywaid* y bydd tan gwylld, ac na ddiwygir o'r ddau dy gyntaf allan. *S.* 4.]

14 Pwybynnag a roddo dan i loſgi ar arall, gan ei gyfaddef, taled y traean o'i weithred.

Al. " Y neb a laddo [*al.* latho, *P.*] " dan, neu a'i chwytho [*al.* hwytho, *P.* " *& W.*] hyn y ennynno, neu a roddo " [*al.* rotho, *P.*] dan i'r neb a loſgo ag " ef, hanner y colled a wnel y tan a dal, " a'r hanner arall a dal [*al.* ddiſgyn ar, " *P. J. & W.*] y neb a loſgo ag ef [*al.* " neb a'i dotto y tan y mywn yr hyn a " loſger: *P. & J.*] A hwnnw yw cwbl " o weithred lloſg. Ac oni bydd neb arall " yn affeithawl [y, *J.*] gyd ag ef, taled " ei hunan [*al.* hun, *J.*] oll y colled a " ddel o'r lloſg [hwnnw, *P. J. & W.*] oni " ddichawn ymddiheuraw trwy raith [a " *P. al.* y, *J.*] wlad." *S.* 3.

Al. " Dau hanner fydd y colled rhwng " y neb a rotho y tan a'r neb a'i cynneuo " *al.* a loſgo ag ef. *M.*]" *Cott.* 6.

15 Pwybynnag a gynneuo dan y mywn ty ni bo eiddaw, hyd ym mhen y tair nos a'r tri dieu y gorfydd [*al.* dieu gorfod, *Cott.* 2.] arnaw ei weithred.

Al. " Pwybynnag a gynneuo dan y " mywn ty heb gyfannedd ynddaw, a heb " gannjad, tair nos a thri dieu gorfydded " arnaw atteb gwbl o'r weithred a wnel y " tan hwnnw." *S.* 4.

16 " Y neb a fenffygio [*al.* fenffyccjo, " *P.*] dy à than i arall, or cynneu hwn- " nw dan deirgwaith ynddaw [*al.* yn y " ty, *P. M. J. & S.* 3.] cwbl dal a gaiff " i gantaw or llyſg y ty [*al.* cwbl dalu a " ddyly or llyſg y ty gantaw. *M.*]" *Cott.* 6.

17 " Or ceffir dyn yn lloſgi ty yn lle- " drad, a'i ddala [*al.* ddaly, *J.*] bid eneid- " faddau." *M. & Cott.* 6.

18 Pwybynnag a adawo dan yn odyn, cyd boed [*al.* cyn bo, *S.* 4.] gan arall y lloſgo, ac na chymmero ei ryddhau [*in MS. eſt*, y ryd, *al.* gydernid, *S.* 4. *al.* gred, *Cott.* 2.] i gan y neb [*al.* dyn, *S.* 4.] a graſo arnai wedy [*al.* gwedy, *Cott.* 2. & *S.* 4] ef, taled y traean o weithred [*al.* taled efe draean gweithred, *Cott.* 2.] y tan hwnnw [*al.* taled draean ei weithred. *S.* 4.]

Al. " Y neb a gynneuo dan y mywn " [*al.* yn, *M.*] odyndy, oni chymmer " ffydd i gan arall cyn no'i adaw ar ddiff- " oddi y tan yng ngwydd tyſdon, neu ar " ei fod yn ddiwall, cymmwys fydd y " gwall y rhyddunt, can cyd dalant." *Cott.* 6.

& ſimili modo compenſabitur pro caeteris domibus quae hinc inde incenſae fuerint. Alii *autem* aiunt hunc ignem pro fero cenſeri debere, & compenſationem non eſſe exigendam poſt duas primas domus incenſas.

14 *Vide* §. 12. *ſupra*; *nam ſenſus utriuſque idem eſt, licet Codd. MSS. Cott.* 2. *& Cott.* 3. *ordine & verbis diſcrepent.*

Al. Qui ignem elicuerit, vel excitaverit uſque dum accendatur, vel incendiario porrexerit, dimidium damni inde provenientis compenſabit, & alterum dimidium incendiarius: Et ita damnum ab incendio datum, in ſolidum praeſtabitur. Sed ſi affinis incendio nullus fuerit, incendiarius ipſe damnum totum reſarciet, niſi juramento patriae ſe purgare poſſit.

Al. Damnum incendio datum uterque & is qui ignem porrexerit & qui ſubjecerit *rei alicui*, aequis portionibus praeſtabunt.

15 Siquis in domo non ſua ignem accenderit, damnum quod per triduum & trinoctium *inſequens* factum fuerit, ipſe compenſabit.

Al. Quicunque accenderit ignem in domo vacante, idque abſque licentia *poſſeſſoris*, pro toto damno quod ob ignem iſtum provenerit per triduum & trinoctium, reſpondere tenebitur.

16 Siquis commodaverit domum & ignem alteri, & commodatarius tribus vicibus ignem in illa accenderit, & domus combuſta fuerit, compenſationem plenam commodans pro damno ab illo accipiet.

17 Siquis domum clam incenderit & prehendatur, capite luet.

18 Quicunque ignem in fornace dereliquerit, & non ſatiſacceperit ab eo qui aliquid in illa proxime torrefacturus ſit, *prior* iſte trientem damni poſtea facti compenſabit, licet alterius *negligentia* fornax exuſta fuerit.

Al. Siquis ignem in fornace accenderit, nec ab alio qui in illa proxime torrefacturus eſt, coram teſtibus ſatiſacceperit, ſe antequam e fornace exiverit, ignem exſtincturum fore, vel innoxium conſervaturum, damnum *per negligentiam factum* inter eos commune erit, & junctim compenſabunt.

Al.

Al. Siquis ignem in fornace commodatitia reliquerit, & aliquis alius illum ignem reſuſcitaverit, & fornax inde abſumatur, damnum uterque poſſeſſori aequaliter compenſabit. Sed ſi prior ignem penitus exſtinxerit, vel ſatisacceperit ab altero ſe illum exſtincturum priuſquam fornacem dereliquerit, prior iſte nihil pendet, etiamſi *fornax* poſtea abſumatur.

19 Qui ignem inſcio poſſeſſore e domo ſubripuerit, damnum ab iſto igne datum ipſe compenſabit, & multam trium vaccarum Domino pendet.

20 Si ignem a domo alicujus quiſquam petiverit, & poſtquam ignis illi traditus ſit, damnum exinde factum fuerit, damnum iſtud compenſabit, & tradens liber erit.

21 Si ignem aliquis mutuo accipere petiverit, & acceperit, nulla in eum actio *ob damnum ab* igne *iſto prius datum* inſtituetur.

22 Siquis depoſitum ſibi cuſtodiendum traditum acceperit, & id igne abſumatur, reſtitutionem plenam pro eo faciet.

23 Si domus in media villa fortuito combuſta ſit, *dominus* ejus pro duabus domibus proximis, quae primae inde accenſae fuerint, compenſabit; & *domini* harum pro domibus illis proximis itidem compenſabunt [*al.* & poſtea pro igne volatico cenſebitur, nec quiſquam damna ab eo facta reſarcire tenebitur.]

Al. Domus in villa ab igne negligentius habito primum exuſtae *dominus* pro duabus domibus quae primae inde incenſae fuerint, & quibus ſua interjacet, compenſabit.

24 Caedes ab incendio commiſſa igni non imputabitur, ſed homini qui incendium intulerit.

25 Qui ericetis ignem immiſerit in alio praeter Martium menſe [*al.* niſi a medio Martio ad medium Aprilem] damnum, *ſiquod factum fuerit*, compenſabit.

Al. " Pwybynnag a adawo dan y mywn " odyn fenffyg, a dyfod arall i adgynneu " [y, *P.* & *J.*] tan, a lloſgi yr odyn, wynt " [*al.* hwynt, *P.*] ill dau a'i tal [*al.* a da- " lant, *J.*] yn ddau hanner [y rhyng- " thunt, *J.*] i'r perchen [*al.* perchennawg, " *P. al.* i berchen yr odyn. *J.*] O's y cyn- " taf hagen a ddiffydd y tan oll, neu a " gymmer [*al.* gymmero, *P.* ffydd, *P.* " & *J.*] i gan yr ail ffydd ar ddiffoddi y " tan [*al.* ail ar ei ddiffoddi, *J.*] cyn ei " adaw [*al.* ymadaw ag ef, *P.*] ni thal " y cyntaf [*al.* hwnnw, *J.*] ddim droſdi " cyn [*al.* cyd, *J.*] lloſgo [gwedy hyn- " ny. *P.* & *J.*]" *S.* 3.

19 Pwybynnag a ddycco dan yn anghyfarch [c] o dy, taled ei hun [*al.* hwnnw, *Cott.* 2.] a'i weithred, a'i anghyfarch [*al.* diwygjed ei weithred, a thaled gamlwrw i'r Arglwydd. *S.* 3.]

20 Pwybynnag a archo dan o [neb, *S.* 4.] ty, ei hun [*al.* efe, *Cott.* 2.]* biau gwedy y rhodder iddaw, dalu ei weithred [*al.* ty, o's caiff, taled ei weithred, a bid rydd y neb a'i rhotho. *S.* 4.]

21 Pwybynnag a archo fenffyg tan, *o's caiff*, deued heb hawl heb arhawl arnaw [g] y tan.

22 Pwybynnag a gymmero beth [h] yn adnau attaw, ai ei adaw i gadw, taled ef er [*al.* taled yr, *Cott.* 2.] ei loſgi fal cynt [*al.* dda yn adnau attaw, or llyſg, taled droſdaw mal cyn*t* er ei loſgi. *S.* 4.

23 O derfydd ennynnu ty ym mhlith tref, taled efe y ddau dy neſaf a erbynnjws y tan yn gyntaf, a thalent hwynteu o neſaf i neſaf mal y dylyoent [*al.* y tan i ganthaw, ac o hynny allan bid dan gwylld, ac ni ddiwygir. *Cott.* 2.]

Al. " Y ty cyntaf a loſger yn y dref o " wall tan, taled y ddau dy gyntaf a en- " nynno gantaw, [un o bob parth iddaw. *S.* 3. *P.* & *J.*]" *Cott.* 6. & *M.*

24 Nid a galanas yn ol tan, namyn [i] yn ol gweithred y llaw ei hun [*al.* namyn yn ol y llaw ei hun a'i gwnel. *S.* 4.]

25 Pwy [*al.* Pa ddyn, *Cott.* 2.] bynnag a loſgo oddeithjeu [k] yn amſer arall namyn ym Mawrth [*al.* namyn o hanner Mawrth i hanner Ebrill, *S.* 4.] taled ei weithred ei hun [*al.* efe a'i tal, *Cott.* 2. *al.* taled efe ei weithred. *S.* 4.]

26 Gwe-

NOTAE.

[c] *o dy*, deſunt in Cott. 2.
[d] *y tan*, deeſt in Cott. 2.
§. 21. *Al.* " Pwybynnag a rotho dan ben- " ffyg, o's caiff, doed heb hawl a heb ar- " hawl arnaw drachefn." *S.* 4.

[e] *yn adnau*, deſunt in Cott. 2.
[f] *yn ol gweithred*, deſunt in Cott. 2.
[g] *yn amſer arall*, deſunt in Cott. 2.

26 Gweddeſeu a gymmero [*al.* gymmeroent, *Cott.* 2. & *S.* 4.] weeu neu belleneu i [*al.* betheu, *Cott.* 2.] craill attaddunt, pa ffordd bynnag y coller [*al.* o chollir, *Cott.* 2.] wynt a ddylyant eu talu, canys [*al.* weeu attunt, ac or collir neu or lloſgir, talent droſdunt, can's hwynt a, *S.* 4.] ddylyant eu cadw rhag pob colled.

26 Textrices, ſi telas vel glomos acceperint, & ii vel incendio abſumti, vel quoquo alio modo deperditi fuerint, compenſationem dabunt, quoniam illos ab omni damno integros conſervare tenebantur.

27 Nid oes gyflafan a wnel tan [h] dyn ar gnawd dyn [i] arall, heb weithred y dyn y gyd ag ef, a ddiwyccer [*al.* a ddiwyccer heb weithred (y, *S.* 4.) dyn y gyd ag ef. *Cott.* 2.]

27 Noxa nulla, quam quis ab igne paſſus fuerit, compenſabitur, niſi uſtionis illius aliquis auctor fuerit.

28 O derfydd dyfod moch i dy, a gwaſgaru y tan [ar hyd y ty, *S.* 4.] yn y loſgo y ty, a diangc y moch, perchennawg y moch biau dalu y ty i'r neb bieuffo [*al.* taled perchennawg y moch (*al.* perchennawg y moch a dal, *S.* 3.) y ty (*al.* dros y golled. *S.* 4.) *Cott.* 2.]

28 Si porci aedes alicujus intraverint, & ignem diſperſerint, & inde aedes ipſae incendantur, & ipſi evaſerint, porcorum dominus poſſeſſori aedium damnum in ſolidum reſarcire tenebitur.

29 O's y moch a lyſg [yn y ty, *S.* 4.] cyhyd yw y rhyngthunt, [*al.* cyhydedd ynt, *Cott.* 2.] a [*al.* canys, *Cott.* 2. & *S.* 4.] dau waredig ynt: Ac wrth hynny yn y lle [y, *Cott.* 2. & *S* 4.] bo cyhydedd yng [*al.* yn y, *Cott.* 2.] Gyfraith, ni ddiwedir [*al.* ddiwygir, *Cott.* 2.] namyn eu bod [*al.* ni thal un o honunt dros eu gilydd namyn eu gadu, *S.* 4.] erbyn yn erbyn.

29 Sed ſi porci comburantur in iſtis aedibus, damno affecti pares erunt & utrique inſontes. Ideoque ubicunque in Lege pari jure actum fuerit, nulla compenſatio fiet, paria enim damna mutua penſatione diſſolvuntur.

Al. " O's y moch a lyſg gyd a'r ty, ni " ddiwg perchennawg yr un o naddunt " i'w gilydd, namyn eu gadu erbyn yn " erbyn." *S.* 3.

Al. Si porci & aedes incendio exurantur, neuter dominus damnum compenſabit, ſed uterque damnum proprium feret.

30 Na ddycced [*al.* ddyged, *Cott.* 2. & *S.* 3.] neb [*al.* Ni ddyly neb ddwyn, *S.* 4.] tan [o dy ei gilydd, *S.* 3.] heb gannjad [*al.* gennad; *S.* 3.] ac o's dwg, taled gamlwrw [i'r Arglwydd, *S.* 4. am danaw, *S.* 3.] cyn ni wnel ag ef ddim [*al.* ddim (*al.* un drwg, *S.* 3.) ag ef. *Cott.* 2. & *S.* 4.]

30 Nemo abſque licentia ignem auferet e domo aliena; ſed ſi abſtulerit, multam privatam Domino pendet, licet nullum damnum cum eo fecerit.

31 Na rodded neb dan heb wybod [k] pa beth a wneler ag ef: Ac o's dyrydd [*al.* rhydd, *Cott.* 2. & *S.* 4.] taled draean ei weithred.

31 Nemo ignem alteri dabit niſi reſciverit quid cum eo facturus ſit; & ſi dederit, trientem damni compenſabit.

32 O derfydd i ddyn yn dwyn tan [o dy, *Cott.* 2. ac, *S.* 4.] ehedeg tan i ganthaw [a lloſgi ty neu dai eraill o honaw, *S.* 4.] taled ei weithred, oni eill fwrw ar y tan gyfran o honaw [*al.* fwrw rhan (o honaw, *Cott.* 2.) ar y tan. *S.* 3.]

32 Siquis ignem e domo aliqua eduxerit, & ſcintillae ab eo avolaverint, & una vel plures domus inde incendantur, compenſationem integram faciet, niſi pars damni igni imputari poſſit.

33 O derfydd i ddyn fyned [*al.* Od aa dyn, *S.* 3.] i graſu i [*al.* ar, *S.* 4.] odyn [dyn, *S.* 3.] arall, hyd ym mhen y tair nos a'r tri dieu y gorfydd arnaw [ei weithred. *q. al.* y dyly ei gorfod; *S* 3. *al.* arall, efe a ddyly ei oglyd rhag tan dri dieu a thair nos. *S.* 4.]

33 Siquis in fornace aliena *quidquam* torrefecerit, damnum praeſtabit, *ſiquid* inter triduum & trinoctium acciderit [*al.* cavebit per tres dies & tres noctes ne fornax incendatur.]

34 Vi

NOTAE.

[h] *dyn*, deeſt in Cott. 2. & S. 4.
[i] *arall*, deeſt in Cott. 2. & S. 4.
[k] *pa*, deeſt in Cott. 2.

§. 31. *Al.* " Na rodded neb dan yn y wypo " py wneler a'r tan; o's rhydd, traean ei " weithred a dal." *S.* 3.

34 Vi bonorum raptorum nomine nemo capite luet; argumento, quia multa pro injuria homini vim paſſo illata pendetur ſecundum ſtatum ſuum, & bona ejus ei reſtituentur, & multa publica Domino dabitur.

35 Hic expliciunt tres Columnae Legis cum rebus ad eaſdem pertinentibus.

34 Ni bydd eneidfaddau neb er [a wnelo, *S.* 4.] drais: Sef achaws yw, canys Sarhaad y neb a dreiſjer a ddiwygir iddaw herwydd ei fraint, a'i dda a adferir drachefn, ac i'r Arglwydd ei ddirwy.

35 Ac y felly [*al.* Ymma, *Cott.* 2.] y terfyna Tair colofn Cyfraith, [ac a berthyn attaddunt. Ac, *Cott.* 2.

NOTAE.

§. 34. *Al.* "Ni bydd, *&c.* yw [hynny, *S.* 4.] "Sarhaad yw i'r neb a dreiſjer, canys ei dda a "ddygir yn ei wydd, a [*al.* yn waradwyddus "iddaw ef ac i'r Arglwydd, a phan wneler "jawn iddaw, *S.* 4.] herwydd ei fraint diwyc- "cer [*al.* y diwygir, *S.* 4.] iddaw ei Sarhaad, "a'i dda [*al.* ac y telir iddaw y trais, *S.* 4.] ac "i'r Arglwydd ei ddirwy [*al.* a gwedy hynny "dirwy i'r Arglwydd.]" *Cott.* 2.

CAP. V.
De Pretiis Animalium ferorum & cicurium.

SECTIO I.
De Pretiis Equorum.

PULLI equini primo loco ſunt conſiderandi: Foetus equae a *primo*, quo enixa eſt, die ad decimum quartum diem valet IV denarios *legitimos*.

2 Poſtridie ejus diei, & inde uſque dum anniculus fuerit, XXIV denarios *legitimos* valet: Et ſi in ſegetibus capiatur, eadem ac pro matre ejus dabitur compenſatio.

3 Et ſi unum tantum diem ſecundi anni habuerit, pretium ejus XXIV *denariis* augebitur, ita ut XLVIII denarios valeat; nec ultra amplificabitur pretium ejus ante tertium annum.

4 Et tunc LX *denarios* valebit; & fraenum pati, & ad opus, cui idoneus cenſeri poſſit, ſive Admiſſarius, vel Aſturco, vel Equus operarius *fuerit*, inſtrui debet.

5 Admiſſarius nec pretium nec ſtatum amittet, licet foris paſcat tribus anni tempeſtatibus, nempe dimidio *poſtremo* Menſis Aprilis, & dimidio *primo* Menſis Maii, & Octobre toto. Si ſtabulo poſtea includatur, licet per triduum hoc fuerit tantum & trinoctium, libram valebit.

6 Aſturco CXX *denarios* valet.

PEN. V.
"*O werth Gwylld a Dof y treutha "hyn.*" Cott. 2.]

RHAN I.
O Werth y Meirch.

CYNTAF yw o naddunt, *Cott.* 2.] Cyfebrwydd caſeg, IIII ℔ [*al.* pedair ceinjawg a dal, *Cott.* 2.] hyd [ym mhen, *Cott.* 2.] y pedwaredydd ar ddeg gwedy y ganer.

2 Trannoeth XXIIII hyd ym mhen y flwyddyn [*al.* Trannoeth pedair ar hugaint. *Cott.* 2.] Ac o's ar yd y ceffir, cymmaint fydd [*al.* yn gymmaint, *Cott.* 2.] ei ddifwyn ag un [*al.* a'r hwn, *Cott.* 2.] ei fam.

3 Ac o chaiff un dydd o'r ail flwyddyn, pedair ar hugaint eraill [a ddyrchaif, *Cott.* 2.] arnaw yn y fo [hynny, *Cott.* 2.] wyth a deugaint [a] arnaw: Ac felly hyd y drydedd flwyddyn y trig [*al.* Ac y felly y trig hyd y drydedd flwyddyn. *Cott.* 2.]

4 Ac yna ydd a yn dri ugaint, [b] ac y dyly fod yn ffrwynddof; ac yna y mae jawn gwneuthur y diwyll a ddylyo arnaw, [nac Amws, na Phalffrai, na Gweinyddfarch. *Cott.* 2.]

5 Amws yn nhri thymmawr [*al.* thymmor, *Cott.* 2.] ni chyll [c] na'i werth na'i fraint er [*al.* yr, *Cott.* 2.] pori allan; [d] ac y ſef ynt y rhai hynny, o hanner Ebrill hyd hanner Mai, a mis Hydref ar ei hyd. Ac od a ym mhill, cyn bo namyn teirnos a thridjeu [*al.* Ac odd' yna cyn ni bo namyn tair nos a thri dieu ym mhennill, *Cott.* 2.] punt yw ei werth [*al.* a dal. *Cott.* 2.]

6 Palffrai, chwe' ugaint [e] yw ei werth.

7 Rhwnſi

NOTAE.

[a] *arnaw*, deeſt in Cott. 2.
[b] *ac y dyly fod yn ffrwynddoſ*, deſunt in Cott. 2.
[c] *na*, deeſt in Cott. 2.
[d] *ac y ſef yw y rhai hynny*, deſunt in Cott. 2.
[e] *yw ei werth*, deſunt in Cott. 2.

7 Rhwnſi [*al.* Rhwmſci, *Cott.* 2.] neu Swmerfarch, chweugaint yw ei werth [*al.* a dal. *Cott.* 6.]

8 Gweinifarch a luſgo garr ac og [*al.* Gweinidfarch, *Cott.* 2.] tri ugaint yw ei werth.

9 " Eraill a ddywaid am Ebawl panyw " pedair ceinjawg cyfraith yw ei werth o'r " pan aner hyd Awſd. 10 O Awſd hyd " Galan Gauaf, wyth geinjawg. 11 O " Galan Gauaf hyd Wyl San Ffraid, deu- " ddeg ceinjawg. 12 O Wyl San Ffraid " hyd Galan Mai, un ar bymtheg ℔. 13 O " Galan Mai hyd Awſd, ugaint ℔. 14 O " Awſd hyd Galan Gauaf, pedair ar hu- " gaint ℔. 15 O Galan Gauaf hyd Wyl San " Ffraid, wyth ar hugaint. 16 Awſd yn " y drydedd flwyddyn wyth geinjawg ℔ " a ddyrchaif arnaw. 17 A Chalan Gauaf " y cymmaint arall. 18 A Gwyl San " Ffraid y cymmaint arall. 19 A Cha- " lammai y cymmaint arall. Ac yna y " bydd *tai*r blwydd yntau, ac y bydd " cwbl ei werth " *Cott.* 2.

Al. 20 " O'r pan aner Ebawl hyd " Awſd, hwe' cheinawg a dal [*al.* Gwerth " Ebawl o'r pan aner hyd Awſd, pedair " ceinawg cyfraith (yw, *Cott.* 4.) *P. J.* " *& S.* 3.] 21 O Awſd hyd Galan [*al.* " Hyd, *Cott.* 2.] Ragfyr, deuddeg cein- " awg a dal. 22 Hyd Galan Hwefrawr " [*al.* Chwefrawr, *J.*] deunaw a dal. 23 " [Hyd Galan Mai, pedair ar hugaint (a " dal. *Cott.* 4. *J. & M.*) *P. & S.* 3.] " 24 Hyd Galan Awſd, deg ar hugaint a " dal. 25 Hyd Galan Rhagfyr, un ar " bymtheg ar hugaint a dal. 26 Hyd [Ga- " lan, *Cott.* 4 *& M.*] Hwefrawr [*al.* " Chwefrawr, *J.*] dwy a deugaint a dal. " 27 A hyd Galan Mai, wyth a deugaint " a dal. Dwy flwydd fydd yna. 28 Odd' " yna hyd Awſd, trugaint [*al.* tri ugaint, " *Cott.* 4] a dal; canys deuddeg ceinawg " [*al.* ceinjawg, *J.*] a ddrychaif [*al.* ddyr- " chaif, *Cott.* 4. *P. & J.*] arnaw yna, a " deuddeg hefyd a ddrychaif arnaw bob " tymmor [odd' yna, *M.*] hyd Galan Mai; " ac yna tair blwydd fydd. Sef a dal " [*al.* Ac, *Cott.* 4. *P. & S.* 3.] yna un ar " bymtheg a phedwar ugaint [a dal. Ac " (yna, *P.*) y dylyir ei ddala (*al.* ddaly. *J.*) " *Cott* 4. *& S.* 3.]" *Cott.* 6.

29 " A'r dydd y daljer, ac ydd el llaw " yn ei ben, y dyrchaif arnaw ugaint, yn " y fo hynny yn un ar bymtheg a phym " ugaint: Ac felly y trig yn y fo ffrwyn " yn ei ben." *Cott.* 2.

7 Runcinus, ſive Equus ſagmarius CXX *denarios* valet.

8 Equus operarius, qui carro vel occae trahendis ſit idoneus, LX *denarios* valet.

9 Alii dicunt Pullum IV denarios legitimos valere [f] ad Auguſtum. 10 Ab Auguſto ad Cal. Nov. VIII denarios *legitimos valere*. 11 A Cal. Nov. ad Feſtum Sanctae Brigidae XII denarios *legitimos*. 12 A Feſto Sanctae Brigidae ad Cal. Maias XVI denarios *legitimos*. 13 A Cal. Maiis ad Auguſtum XX denarios *legitimos*. 14 Ab Auguſto ad Cal. Nov. XXIV denarios *legitimos*. 15 A Cal. Nov. ad Feſtum Sanctae Brigidae XXVIII *denarios legitimos*. 16 *Menſe* Auguſto tertii anni VIII denariis augebitur pretium. 17 Et Cal. Nov. totidem aliis. 18 Et Feſto Sanctae Brigidae totidem aliis. 19 Et Cal. Maiis totidem aliis: Et tunc trimus erit, & pretium ejus integrum eſſe cenſebitur.

Al. 20 Pullus a partu ad Auguſtum VI denarios [*al.* IV denarios legitimos] valebit. 21 Ab Auguſto ad Cal. Dec. XII denarios valebit. 22 *Inde* ad Cal. Febr. XVIII *denarios* valebit. 23 Ad Cal. Maias XXIV. 24 Ad Cal. Aug. XXX. 25 Ad Cal. Dec. XXXVI valebit. 26 Ad Cal. Feb. *anni inſequentis* XLII valebit. 27 Ad Cal. Maias XLVIII. Et tunc bimus erit. 28 Inde ad Auguſtum LX valebit; quia XII denariis augetur pretium; & poſtea per tres reliquas tempeſtates ad Cal. Maias XII denariis pro unaquaque augebitur pretium, & tunc trimus erit, & XCVI denarios valebit, quo tempore domari debet.

29 Die autem quo captatur, & manus capiti ejus admovetur, XX *denariis* augebitur pretium ejus, & tunc CXVI *denarios* valebit: Et ita manebit uſque dum fraenum ori ejus imponatur.

30 Die

NOTAE.

[f] *ad Auguſtum*] *i. e.* ad Cal. Aug. *ubique*.

§. 29. *Al.* " Y dydd y [*al.* A phan, *Cott.* 4. " *J. P. & S.* 3.] ddaler [*al.* ddaljer, *J.*] ugaint " a ddyrchaif [*al.* ddrychaif, *M.*] arnaw [*al.* " ar ei werth. *Cott.* 4. *P. J. & S.* 3.]" *Cott.* 6.

30 Die vero quo fraenum patitur, IV denariis tantum augebitur pretium ejus, & *exinde* CXX *denarios* valebit.

31 Equus ferus LX denarios valet.

32 Duo teſticuli Admiſſarii duas equas valent, & ipſe unam; quae ſumma CLXXX *denariorum* colligit.

Al. Admiſſarius *ſtabulo incluſus* valet Admiſſarium in equaria libere vagantem qui equam ſalire poteſt, cum binis equabus ejuſdem generis.

33 Ad [g] integritatem Equi praeſtandam *Venditor* cavebit ut a tribus morbis liber ſit; *nempe* a Vertigine per tres dies, a Pulmonum vitio per tres menſes, & ab Aqua intercute per annum: *Cavebit etiam ut liber ſit* a Laſſitudinis vitio quando inter equitandum in equitum & equorum turba comparuerit; & ſi tunc in itinere non defecerit, Venditor liber erit; ſin autem defecerit, triens pretii Emtori reddetur, ſed Equus apud Emtorem manebit, non enim aequum eſt ut Venditori redhibeatur. Et nemo illo iter faciet per triduum & trinoctium.

Al. Qui Equum vendiderit, illum per tres dies a Vertigine liberum praeſtare debet, a Vitio pulmonum per tres menſes, & ab Aqua intercute per annum: Evictionem autem ejus perpetuo praeſtare tenebitur.

Al. Qui Equum vendiderit, Evictionem ejus perpetuo praeſtabit; cavebit etiam ut liber ſit a Vertigine tribus diebus, a Pulmonum vitio tribus menſibus, ab Aqua intercute anno integro; & praeterea ut nullo interno morbo laboret.

Al. Qui Equum vel Equam vendiderit, ab omnibus morbis interioribus liberos eſſe illos ſpondere debet; a Vertigine, *&c. ut prius.* Quoad morbos exteriores, caveat Emtor.

34 Qui Equum vendiderit, ſpondebit illum nec cibi nec aquae faſtidium habere, nec laſſitudinis vitio laborare; & ſi laboraverit, venditor vel Equum iterum recipere vel trientem pretii Emtori reſtituere tenebitur.

Al. In Equo vel Equa requiritur ut nec aquam nec gramen faſtidiat, & inter conſcendendum placidum ſe praebeat, & vitio laſſitudinis non laboret.

30 " A'r dydd y ffrwyner y dyrchaif " arnaw bedair ceinjawg heb arddyrchaf- " ael, a chweugaint a dal." *Cott.* 2.

31 March gwylld, tri ugaint yw ei werth.

32 Yſdalwyn, cymmaint yw gwerth ei ddwy gaill a gwerth dwy Gaſeg, ac efe ei hun yn drydydd [*al.* a'r drydedd arnaw ei hun. *Cott.* 2.] Sef yw hynny naw ugaint.

Al. " Gwerth Yſdalwyn, March [grewys, " *Cott.* 6.] a allo doi, a Chaſeg [rewys, " *Cott.* 6.] o'i flaen, ac arall yn ei " ol." *M.*

33 Adan dri haint y dylyir bod am deithi March; rhag yr Ehegr dri gwlith, rhag yr Yſgyfaint dair lloer, rhag Llyn meirch flwyddyn [*al.* rhag y Llynmeirch flwyddyn, rhag y Ddu yſgyfaint dair lloer, *Cott.* 2.] [h] ac adan y Llwyg [i] hyd yn y farchoccer yng ngyrfa [*al.* yn nhyrfa, *Cott.* 2.] dynjon a meirch [k] ynddi trwy eu plith; ac o ni lwycca yna, bid rydd y neb a'i gwertho; ac o llwycca, adferer ei draeanwerth drachefn, a'r newid fal cynt, can nid jawn adnewid [*al. pro* drachefn *&c.* a hyd ym mhen y tair nos a'r tri dieu heb ei farchogaeth y dyly fod, heb fod yn hwy yr oed. *Cott.* 2.]

Al. " Y neb a wertho Farch, efe a ddy- " ly ei ddilyſu rhag y Ddera dri bore, a " rhag Yſgyfain dri mis, a rhag Llynmeirch " flwyddyn: A Dilyſrwydd rhag arall " fyth." *Cott.* 6.

Al. " Y neb a wertho Farch, bid dros " ei Ddilyſrwydd hyd farw, [a, *W.*] rhag " y Ddera dri gwlith, rhag yr Yſgyfain " [*al.* Yſgyfaint, *P. & W.*] dair lloer, rhag " Llyn y meirch flwyddyn. Yn achwa- " neg, bid dan [*al.* rhag, *P.*] clefyd o'i " fywn." *Cott.* 4. *& J.*

Al. " Y neb a wertho Farch neu Gaſeg, " bid ydan [*al.* am, *M.*] glefyd o'i fywn " [*al.* o'i mywn, nid amgen, tri bore rhag " y Ddera, a thri mis rhag yr Yſgyfaint, a " blwyddyn rhag y Llynmeirch. *M.*] A- " naf o faes, bid ar y neb a'i pryno ei " edrych [*al.* eu hedrych. *M.*]

34 " Y neb a wertho Farch, bid ydan " bori [o honaw, *M.*] ac yfed dwfr, ac " na bo llwygus: [Ac or bydd llwygus, " dewiſed y neb a'i gwertho ai cym'ryd " ei Farch drachefn, ai edfryd traean y " gwerth i'r llall. *M.*]" *Cott.* 6. *alibi.*

Al. " Teithi March neu Gaſeg yw yfed " dwfr, a phori gwelld, a rhoddi yſgyn, " ac na bo llwygus.

35 " Y

NOTAE.

§. 30. *Al.* " Pan ffrwyner, pedair ceinjawg " a ddodir at [*al.* ar, *M.*] yr hyn gynt [*al.* A " phedair ceinawg (gota, *Cott.* 4. *& P.*) pan " ffrwyner; *J. & S.* 3.] ac felly [*al.* ac yna, " *M.*] hanner punt [*al.* hweugaint, *Cott.* 4. *M. P. J. & S.* 3.] a dal." *Cott* 6.

[g] *integritatem*] Vide *Teithi* in Gloſſario.

[h] *ac*, deeſt in Cott. 2.

[i] *hyd*, deeſt in Cott. 2.

[k] *ynddi trwy eu plith*, deſunt in Cott. 2.

35 " Y neb a wertho Farch llwygus, " adfered draean ei werth i'r prynawdr " [*al.* llwygus, dewiſed ai edfryd traean ei " werth, ai cym'ryd y March tra ei gefn. " *Cott.* 6.]" *Cott.* 4. *P. & S.* 3.

36 " March tom, neu Gaſeg dom, un " werth ac un ddyrchafel ynt ag Eidon, " eithr eu teithi. Teithi March tom neu " Gaſeg yw, Dwyn pwn, a lluſgaw carr " yn alld ac yng ngwaered, a hynny yn " ddirwyſg." *Cott.* 6.

37 Gwerth troed March [1] yw ei werth [ei hun, *Cott.* 2.] yn gwbl; traean ei werth [*al.* a'i draeanwerth, *Cott.* 2.] ar y naill lygad, a'r traean ar y llygad arall.

38 Pob anaf ar Farch, ei draeanwerth yw, i am ei gluſd a'i gloren.

39 Pwybynnag a laddo rawn March, doded y march yn lle ni weler, a rhodded Farch arall i'r perchennawg i wneuthur a wnelai yntau yn y fo ei rawn fel y bu orau ar ei farch ei hun gynt.

40 Gwerth ei fwng, un werth a'i ffrwyn; ei gebyſdr a'i dalgudyn un werth ydynt.

41 Pwybynnag a fenffyccjo Farch i gan arall, a gwynnoſi y blew ar ei gefn, IIII ₭ [*al.* taled bedair ceinjawg. *Cott.* 2.]

Al. " Y neb a gymmero Farch ar fen- " ffyg [*al.* fenffyg March, *Cott.* 4. & *P.*] " a llygru ei gefn hyn y ddigwyddo ei " flew yn hagr, taled bedair ceinawg cyf- " raith [*al.* chwe' cheinawg, *P.*] i'r per- " chennawg [*al.* perchen, *P. al.* pedair " ceinawg cyfraith a dal i berchennawg y " March (*al.* i'r perchen. *Cott.* 4. *al.* per- " chennawg. *H.* 3. & *W.*) *M.*]" *Cott.* 6.

42 O thyrr y croen hyd y cig, VIII ₭ [*al.* wyth geinjawg. *Cott.* 2.]

Al. " Or hwydda hagen ei gefn [*al.* ei " gefn hagen, *M.*] o adlo henllwgr, a " thorri y croen [ar ei gefn, *Cott.* 4. & *P.*] " hyd y cig, wyth geinjawg cyfraith [*al.* " deuddeg, *P.*] a dal." *Cott.* 6.

43 O thyrr y [croen a'r, *Cott.* 6.] cig hyd yr aſgwrn, XVI ₭ [*al.* un ar bymtheg, *Cott.* 2.] a dal.

Al. " O ni bydd henllwgr arnaw [yn- " tau, *J.*] a thorri croen a chig hyd aſ- " gwrn, taled un ar bymtheg cyfraith i'r " perchennawg [*al.* un ar bymtheg cyf- " raith (*al.* pedair ar hugaint, *P.*) a dal. " *Cott.* 4. *M.* & *S.* 3]" *Cott.* 6.

44 Pwybynnag a ddycco Farch heb gannjad ei berchennawg, IIII [*al.* taled bedair, *Cott.* 2.] ₭ eſgyn, a phedair am [*al.* o, *Cott.* 2.] bob rhandir a dal [*al.* gerddo;

35 Qui Equum Laſſitudinis vitio laborantem vendiderit, trientem pretii Emtori reddet [*al.* vel trientem pretii reſtituere, vel Equum iterum recipere tenebitur.]

36 Equi operarii, vel Equae, pretium idem eſt quod & bovis, & eodem modo augetur, ſi qualitates excipias. Equi autem operarii, vel Equae qualitates hae ſunt, Ut onus geſtent, & carrum per acclivia & declivia loca trahant, & non ſint contumaces.

37 Pretium pedis equini eſt aequale pretio totius Equi; & pretium unius oculi eſt triens pretii totius, & pretium alterius oculi triens *ſimiliter*.

38 Omnia *etiam* alia Equi membra mutilata triente pretii ejus compenſanda ſunt, aure & cauda exceptis.

39 Qui pilos caudae equinae totonderit, Equum clam aſſervare, & alium illius loco domino tradere tenebitur, quo ut ſuo uti licebit uſquedum pili ejus ut prius fuerint renaſcantur.

40 Juba Equi & fraenum idem valent: Antiae idem quod & capiſtrum.

41 Qui Equum ab alio commodatum acceperit, & dorſi cutem defricaverit, IV denariis compenſabit.

Al. Siquis Equi ab alio commodati dorſum attriverit, & crines hiſpidi poſtea apparuerint, IV denarios legitimos [*al.* VI denarios] domino pendet.

42 Si dirupta cute appareat caro, VIII denarios *pendet*.

Al. Sin ex veteri injuria intumeſcat dorſum, & ad carnem uſque rumpatur cutis, VIII denarios legitimos [*al.* XII *denarios*] pendet.

43 Si cutis & caro rumpantur uſque ad oſſa, XVI denarios *legitimos* ſolvet.

Al. Si nulla vetus fuerit injuria, & ad os uſque rumpantur cutis & caro, XVI *denarios* legitimos [*al.* XXIV denarios domino] ſolvet.

44 Qui Equum abſque licentia poſſeſſoris abduxerit, IV denarios ob conſcenſionem, & IV *denarios* pro qualibet Rhandira quam perequitaverit, ſolvet: Sed nihil pro deſcen-

NOTAE.

[1] *yw* deeſt in Cott. 2.

§. 39. *Al.* " Pwybynnag a laddo rawn March, " rhodded Farch arall i'w berchennawg, a " chadwed yntau hwnnw yn y dyfo ei rawn " fal cynt." *Cott.* 2.

§. 40. *Al.* " Mwng March, un werth yw a'i " ffrwyn; a'i dalgudyn un werth yw a'i ge- " byſdr." *Cott.* 2.

descensione dabit; qui enim Equum conscenderit, ut descendat necesse est: Hoc proprietario satis erit. Debetur autem multa privata Domino.

Al. Quicunque Equo iter fecerit absque licentia possessoris, illi IV denarios pro conscensione & totidem pro descensione, & totidem etiam pro qualibet Rhandira quam perequitaverit, solvet, & tres vaccas pro multa Regi.

45 Qui Equum in septum deducens, illi insederit, nullam *compensationem* habebit *pro damno ab Equo illato.*

46 Qui Equum conduxerit qui penes illum moriatur, juramento proprio tantum se illo, ac si proprius esset, usum fuisse affirmabit, & mercedem solvet.

47 Qui Equum conduxerit, & locum ad quem iturus est, indicaverit, & ulterius cum eo iter fecerit, lucri quod inde perceperit, trientem elocanti solvet, si mercaturam exercuerit; sin mercaturam non fecerit, trientem rei *quam petierit* elocanti *dabit*, & multam Anghyfarch dictam Domino.

Al. Qui Equum sibi commodatum longius produxerit, quam quem in locum petierat, commodanti dimidium lucri quod exinde ceperit, tradet.

48 Si Equus commodatus claudicaverit, vel alia injuria fortuito affectus fuerit, alius ejus loco ad opus *commodantis* faciendum Equus *a commodatario* substituetur, donec convaluerit: Et si mutilatus fuerit Equus [*al.* Et si nunquam convaluerit] Equum illum pro suo habebit is qui alterum commodaverat.

49 Quattuor soleae ferreae cum clavis II denarios valent.

50 Siquis Equum vendiderit morbo quolibet interno laborantem, qui [q] tribus morbis naturalibus accenseri nequit, pro eo non compensabitur; juramento tantum *venditor* affirmabit se id nesciisse.

ac, *Cott.* 2.] ni ddylyir dim am ddisgynnu, canys jawn [yw disgynnu, can esgynnwyd. *Cott.* 2.] Hyn uchod yw jawn y perchennawg, a'r [*al.* A hynny i berchennawg y March, a, *Cott.* 2.] chamlwrw i'r Arglwydd.

Al " Pwybynnag [*al* Y neb, *Cott.* 4. " *P. J.* & *S.* 3.] a farchocco Farch dyn " arall heb ei gannjad, taled i berchennawg " y March [*al.* i'r perchen, *Cott.* 4. *P. J.* " & *S.* 3.] bedair ceinawg [*al.* ceinjawg, *J.*] " esgyn [*al.* ysgyn, *Cott.* 4. *P.* & *J.*] a " phedair ddisgyn, a phedair [ceinawg, " *S.* 3.] ynghyfair [*al.* dros, *Cott.* 4. & *S.* 3.] " bob rhandir y cerddo [*al.* marchocco, " *P.* & *S.* 3.] drosdaw [*al.* a (*al.* y, *Cott.* " 4.) marchoccao drosdi, *J.* i berchennawg " y March, *M*] a thri buyn camlwrw i'r " Brenin.

45 " Y neb a farchocco Farch wrth ei " ddwyn i warchae, ni ddyly namyn hyn- " ny." *Cott.* 6.

46 Pwybynnag a locco Farch, cyd boed marw [m] y March ganthaw, nid a arnaw [*al.* ni ddyly, *Cott.* 2.] namyn ei lw ei hun rywneuthur [*al.* wneuthur, *Cott.* 2.] iddaw gysdal ag i'w Farch ei hun, a thalu ei log.

47 O derfydd i ddyn logi March, a therfynu [*al.* ac enwi, *Cott.* 2.] hyd ydd el ag ef, od a dros hynny [*al.* ac o's dros hynny ydd a, taled, *Cott.* 2.] draean yr elw [n] o's da cyfnewid fydd; o's da arall fydd heb gyfnewid, y traean i berchennawg y March, a'r [*al.* ac, *Cott.* 2.] anghyfarch i'r Arglwydd.

Al. " Y neb a fenffyccjo Farch i *gan* " arall hyd yn lle terfynedig, od a hwnnw " i le a fo pellach ag ef, taled i'r perchen- " nawg [*al.* perchen, *Cott.* 4. *P. J.* & *S.* 3. " *alibi*] hanner yr ennill a gaffo o fywn " hynny." *S.* 3.

48 O derfydd cloffi March ym menffyg, neu wneuthur briw arall [o] o ddamwain arnaw, rhodder March arall yn ei le, i wneuthur arnaw yr hyn a wnelai ar y llall; ac o's efe a fydd anafus, tricced y March hwnnw yn ei le [*al.* arall am danaw yn y fo jach ei Farch; ac o ni bydd jach, triged hwnnw ganthaw. *Cott.* 2.]

49 Pedair pedol ac eu to hoeljon, II ℔ a dalant [*al.* dwy geinjawg. *Cott.* 2.]

50 O gwerthir March a thwyll ynddaw, ac na bo [o· *Cott.* 2.] ddieithr y croen, [ni ddiwygir; *Cott.* 2.] onid [*al.* oni bydd un, *Cott.* 2.] o dri haint anjanawl ni ddiwygir [*al.* haint, ni ddylyir, *Cott.* 2.] namyn ei lw [r] hyd na's gwyddjad.

51 [Gwerth

NOTAE.

[m] *y march*, deest in Cott. 2.
[n] *o's da*, &c. *y traean*, desunt in Cott. 2.
[o] *wneuthur*, deest in Cott. 2.
[p] *o ddamwain arnaw*, desunt in Cott. 2.
[q] *tribus morbis naturalibus*] Vide §. 33. supra.
[r] *hyd*, deest in Cott. 2.

51 [Gwerth Caſeg a'i Theithi yw hyn. *Cott.* 2.] Gwerth Eboles IIII ₭ hyd ym mhen y pedwar niwrnod [*al.* yw pedair ceinjawg hyd y pedwaredydd, *Cott.* 2.] ar ddeg [gwedy y ganer. *Cott.* 2.]

52 Ac o hynny hyd ym mhen y flwyddyn, XVI [*al.* un ar bymtheg, *Cott.* 2.] ₭.

53 O ben y flwyddyn [*al.* O hynny, *Cott.* 2.] hyd ym mhen ei dwy flynedd XXXII ₭ yw ei gwerth [*al.* deuddeg ar hugaint. *Cott.* 2.]

54 Ac yn dair blwydd tri ugaint yw ei gwerth, [s] ac yna y mae oed gweini a hi.

55 Gwerth ei mwng, un werth a'i chebyſdr, ſef yw hynny, I ₭ [*al.* ceinjawg. *Cott.* 2.]

56 Ei theithi yw, tynnu carr yn alld ac yng ngwaered, a dwyn pwn traws, a bod yn eboljawg; [ac, *Cott.* 2.] oni bydd y ſelly, [t] o's ei phrynu a dderfydd, adferer ei thraeanwerth.

O'r Meirch etto.

57 " Amws, o bydd ym mhaſg bythewnos a mis [*al.* Amws a baſger hwech wythnos *(al.* fis a hanner, *Cott.* 4. *P. & J.) S.* 3.] punt yw ei werth ₭ [*al.* a dal. *Cott.* 4. *P. J. & S.* 3.]

58 " Palffrai, wyth ugaint yw ei werth [*al.* morc *(al.* morch, *M.)* a dal. *Cott.* 4. *Cott* 6. *P. J. & S.* 3. Un werth ynt ei aelodeu ac aelodeu Rhwnſi. *Cott.* 6.]

59 " Rhwmſci [*al.* Rhwnſi, *Cott.* 4. *P. J. & S.* 3.] chweugaint [*al.* hweugaint, *Cott.* 4. *P. & S.* 3.] yw ei werth ₭ [*al.* a dal. *P. J. W. & S.* 3.]

60 " Swmerfarch [*al.* Swmmerfarch, *S.* 3.] pedwar ugaint yw ei werth ₭. [*al.* a dal. *Cott.* 4. *P. J. & S.* 3.]

61 " O thorrir ei rawn [*al.* Rhawn Amws y maes o'r goloren, *Cott.* 4. *P. J. & S.* 3.] pedair ar hugaint [a dal. *Cott.* 4. *J. & S.* 3.]" *Cott.* 2.

62 " O torrir ei gloren, ei werth yn gwbl a gyll." *Cott.* 2.

Al. " Or trychir ei [*al.* dim o'r, *M.*] goloren hagen, gwerth yr Amws oll a delir drosdaw yna; a dilys fydd yr Amws [*al.* y March, *M.*] i'r neb a'i hanafwys." *Cott.* 6.

63 " Ei lygad a'i gluſd, pedair ar hugaint." *Cott.* 2.

64 " O's ei lygeid yn gwbl a gyll, cwbl o'i werth a ddigwydd." *Cott.* 2.

51 De Pretiis & Qualitatibus Equarum. Pullus foemineus primis quattuordecim poſt partum diebus IV denarios *legitimos* valebit.

52 Inde ad finem anni *primi* XVI denarios *legitimos* valebit.

53 Anniculus jam factus, & exinde uſque dum bimus fuerit, XXXII denarios *legitimos* valebit.

54 Biennio confecto LX *denarios legitimos* valebit; tertio anno ad opus faciendum idoneus erit.

55 Pretium jubae ejus idem quod & capiſtri, I denarius nempe.

56 Qualitates *Equae vectariae* hae ſunt; Carrum quoquoverſum trahere, onus tranſverſarium ferre, & foetibus edendis apta eſſe: Sin aliter, ſi vendatur, pretii trientem emtori reſtituet *venditor*.

Plura de Equino pecore.

57 Admiſſarius per VI ſeptimanas *in ſtabulo* paſtus libra aeſtimatur.

58 Aſturco CLX denarios [*al.* Marcam] valet: Membra ejus ejuſdem ſunt pretii atque membra Runcini.

59 Runcinus CXX denarios valet.

60 Equus ſagmarius LXXX *denarios* valet.

61 Si ſetae ejus [*al.* Si ſetae Admiſſarii ſalva cauda] abſcindantur, XXIV denariis compenſantor.

62 Si cauda ejus abſcindatur, Equus ille in poſterum nihil valebit.

Al. Si cauda [*al.* aliqua pars caudae] *Admiſſarii* abſcindatur, pretium totum ſolvetur, & Admiſſarius [*al.* Equus] iſte mutilanti dabitur.

63 Oculus & auris ejus [*al.* Admiſſarii] XXIV *denarios ſigillatim* valent.

64 Si oculis captus fuerit, nihil valebit.

Al. Siquis

NOTAE.

[s] *ac yna*, &c. *a hi*, deſunt in Cott. 2.

[t] *o's ei*, &c. *ei thraeanwerth*, deſunt in Cott. 2.

§. 61. *Al.* " Pedair ar hugaint yw gwerth [*al.* a dal, *M.*] rhawn Amws or trychir y maes o'r goloren." *Cott.* 6.

§. 62. " Or torrir dim o'r goloren [*al.* gloren, *S.* 3.] gwerth yr Amws oll a delir [*al.* a delir oll. *J.*]" *Cott.* 4. *& P.*

§. 63. *Al.* " Llygad Amws a'i gluſd, pedair ar hugaint a dal pob un [o honunt. *Cott.* 6. *P. & J.*]" *Cott.* 4. *& S.* 3.

Al. Siquis ambos ejus oculos effoderit, pretio integro multabitur.

65 Pretium pilorum caudae Runcini, XII denarii. Eodem modo oculi & aures ejus ſigillatim aeſtimantur.

Al. Pili caudae Runcini XII denariis compenſabuntur, ſi abſcindantur: Sin pars caudae abſcindatur, integrum Runcini pretium ſolvetur, & Runcinus mutilanti dabitur. Oculus & auris Runcini ſigillatim valent XII denarios.

66 Qui ſe Equum clam occidiſſe negaverit, XXIV hominum juramento ſeipſum purgabit.

67 Equa a tempore partus eodem modo ac Vacca cenſebitur: Auris & oculus & cauda IV denarios ſigillatim valent.

Al. Equae & Vaccae pretium idem. Pro cauda utriuſque, pro oculo & pro aure IV denarii legitimi [*al.* VI denarii] ſigillatim dabuntur.

68 Equa gregalis, poſtquam admiſſarius eam iniverit, CXX *denarios* valebit.

Al. Equa gregalis CXX *denarios* valet: Cauda ejus, & oculus, & auris, *tria haec* ſigillatim VI denarios legitimos valent.

69 Equaria legitima ex L Equabus cum Admiſſario *conſtabit*.

Al. " Or dellir oll, ei werth oll a delir " [droſdaw. *Cott.* 4. & *J.*]" *P.* & *S.* 3.

65 " Gwerth rhawn Rhwmſci [*al.* " Rhwnſi, *Cott.* 4. *P. J.* & *S.* 3.] deuddeg " ₭ [*al.* ceinawg (a dal. *J.*) *Cott.* 4. *P.* " & *S.* 3.] Ac yn gynhebyg i hynny [*al.* " Ac y felly, *Cott.* 4. *P. J.* & *S.* 3.] ei ly- " geid [*al.* lygad, *S.* 3.] a'i gluſdjeu [*al.* " gluſdeu. *Cott.* 4. *P. J.* & *S.* 3.]" *Cott.* 2.

Al. " Rhawn Rhwnſi, deuddeg cei- " nawg a dal, or trychir y maes o'r go- " loren. Or trychir dim o'r goloren ha- " gen, gwerth y Rhwnſi oll a delir yna " [*al.* Or lleddir hagen y mywn y golo- " ren, ei werth oll a delir, *Cott.* 6.] a dilys " fydd y Rhwnſi i'r neb a'i prynwys. " Llygad Rhwnſi, a'i gluſd, deuddeg cei- " nawg a dal pob un o honunt." *M. Nec ſenſu differt* Cott. 6. *utut perturbatus.*

66 " Y neb a watto ladd March yn " lledrad, rhodded lw pedwargwyr ar hu- " gaint." *Cott.* 4. *P. J.* & *S.* 3.

67 " Caſeg o'r pan aner, un gerdded a " buwch; a'i chluſd, a'i llygad a'i lloſ- " gwrn pedair ceinjawg ₭." *Cott.* 2.

Al. " Un werth fydd Caſeg a Buch. " Dros loſgwrn pob un, a'i llygad, a'i " chluſd, pedair ceinawg cyfraith a dal " pob un [*al.* a delir, *J. al.* hwe' chei- " nawg. *P.*]

68 " Caſeg re, gwedy ydd el Yſdalwyn " erni [*al.* arnai, *Cott.* 4. *P.* & *J.*] hweu- " gaint a dal." *S.* 3.

Al. " Caſeg rewys, hweugaint a dal. " Rhawn Caſeg rewys [*al.* Ei rhawn, *M.*] " a'i chluſd a'i llygad, hwe' cheinawg cyf- " raith a dal pob un o honunt." *Cott.* 6.

69 " Gre gyfreithawl, deg Caſeg a deu- " gaint [ac Yſdalwyn. *M.*]" *Cott.* 6. *alibi.*

SECTIO II.

De Pretiis & Qualitatibus Vaccarum.

RHAN II.

" *Gwerth Buwch a'i Theithi yw hyn.*" Cott. 2.

VITULA a partu ad Cal. Nov. IV denarios legitimos valet.

2 A Cal. Nov. qualibet [b] tempeſtate uſque ad Auguſtum quo taurus eam iniverit II denariis legitimis augebitur pretium, & nono die Auguſti iſtius IV denarii addentur pro vitulo ejus.

3 Et exinde II denarii qualibet tempeſtate pretio ejus addentur uſque ad nonum diem Maii.

AM Lo [a] bychan o'r nos y ganer hyd Galan Gauaf, IIII ₭ [*al.* pedair ceinjawg ₭ yw ei werth. *Cott.* 2.]

2 O Galan Gauaf allan, dwy geinjawg [₭. *Cott.* 2.] bob tymmawr [a ddyrchaif arnai, *Cott.* 2.] hyd yr Awſd y dyly ei hymol: A nawfed dydd i'r Awſd hwnnw y dyrchaif IIII [c] ₭ am ei llo.

3 Ac o hynny allan dwy geinjawg bob tymmor [a ddyrchaif arnai, *Cott.* 2.] hyd nawfedydd Mai.

4 A

NOTAE.

[a] *bychan*, deeſt in Cott. 2.

[b] *tempeſtate*] i. e. ſpatio trimeſtri.

[c] ₭ deeſt in Cott. 2.

4 A nawfed*ydd* Mai y dyly [*al.* A'r dydd hwnnw, *Cott.* 2.] alw; yna y dyrchaif arnai hyd yn y el yn ddeugaint [*al.* a dau ugaint fydd ei gwerth. *Cott.* 2.]

5 A'r [*al.* A'i, *Cott.* 2.] Llo a ddyly ymdaith naw cam, a dedyllu groyſyn o'i phedair teth.

6 Gwerth y Llo [e] yw pedair ℔ [*al.* ceinjawg heb arddyrchafael, *Cott.* 2.] hyd Galan Gauaf, ac o hynny allan un werth a phob un [*al.* llo, *Cott.* 2.] [f] fydd. XVI [*al.* Un ar bymtheg, *Cott.* 2.] ar ei llaeth, a phedair ceinjawg [*al.* ℔, *Cott.* 2.] am ei llo. [O hanner hallan (*lege* O hynny allan) y dyly ei hymol; ar dydd ydd ymholjer, y dyrchaif pedair ceinjawg ℔ arnai. *Cott.* 2.]

7 Ac o hynny allan II ℔ [*al.* dwy geinjawg, *Cott.* 2.] bob tymmor [a ddyrchaif arnai, *Cott.* 2.] hyd [*al* o, *Cott.* 2.] hanner Mawrth [hyd hanner Ebrill; *Cott.* 2.] ac yna y dyly alw, ac y digwydd ei harjant doodwf [*al.* deodwf, *Cott.* 2.] arnai yn y fo cwbl gwerth: ac yna y bydd tri ugaint ei gwerth [*al.* cwbl gwerth o dri ugaint. *Cott.* 2.] Ac felly y trig hyd y pymmed llo [*al.* trig yn y fo pymhetlo. *Cott.* 2.] A hynny yw [*al.* A hyd hynny y trig yn, *Cott.* 2.] ei thelediwrwydd. Ac o hynny allan damdwng.

8 "Ych neu Fuwch a ymadawo a'i the-
" lediwrwydd, ni ddyleid eu damdwng yn
" gymmaint a 60, canys eu gwerth yn eu
" telediwrwydd oedd 60 ℔ ℔." *Dav.* in *Telediwrwydd.*

9 "Meſur y llaeth yw tair modfedd yn
" lled gwaelawd y lleſdr, a chwech yn ei
" berfedd, a naw yn ei hyd yn amryſ-
" goyw. Sef bawd a ddyly feſuraw y lleſdr,
" bawd yr Yngnad." *Cott.* 2.

10 Gwerth ei chluſd, a'i chorn, [g] a'i lloſgwrn, a'i llygad, IIII ℔ [*al.* pedair ceinjawg ℔. *Cott.* 2.]

11 Gwerth ei theth IIII ℔ [*al.* pedair ceinjawg, *Cott.* 2.] bob blwyddyn [h] tra fo byw, neu ddafad wen a'i hoen gwyn, ac a guddjo ei hoen a'i gwlan [*al.* a allo a'i gwlan guddjo ei hoen, *Cott.* 2.] rhag cawad Fai; a hynny un waith.

12 "Eraill a ddywaid panyw cymmaint
" ag a fo eiſjau o'r lleſdr o'r llaeth, ei
" wrthfryd o werth y llaeth i'r neb bieuffo
" y fuwch: O's hanner y llaeth, hanner
" ei werth; o's traean y llaeth, traean ei
" werth; a hwnnw yw y dull gorau."
Cott. 2.

4 Et nono die Maii parere debet; & tunc pretium ejus augetur uſque ad XL *denarios.*

5 Et vitulus inſequi per novem paſſus matrem debet, quae quattuor rumis [d] lac praebebit.

6 Pretium iſtius vituli eſt IV denarii ſine augmento uſque ad Cal. Nov. & poſtea idem pretium illi ac aliis vitulis competet. Lac ejus XVI *denariis* aeſtimabitur, & vitulus IV denariis. Poſtea iniri debet, & die quo *taurus* eam iniverit, pretium ejus IV denariis legitimis augebitur.

7 Exinde qualibet tempeſtate pretium ejus II denariis ampliabitur uſque ad medium Martium [*al.* Aprilem] in quo parere debet, & tunc pretium vituli vaccae pretio addetur, uſquedum vaccae pretium pervenerit ad LX *denarios:* Et ita manebit donec quinto pepererit. Et toto illo tempore pro vacca integra cenſebitur: Poſtea vero juramento pretium ejus aeſtimabitur.

8 Vacca vel Bos ſenio effoetus juramento aeſtimari non debent LX denariis, quoniam hoc eſt pretium *bovis* aetatis integerrimae.

9 Quantitas lactis quod Vacca praebere una vice ſupponitur, menſuratur vaſe tres uncias in fundo lato, ſex in medio, & novem alto. Hae unciae Judicis pollice menſurandae ſunt.

10 Auris, cornu, cauda & oculus vaccae IV denarios legitimos ſigillatim valent.

11 Ruma quaelibet, *quae lac non praebuerit*, IV denariis quotannis compenſabitur quamdiu vacca vixerit, vel ove alba album agnum habente, quem vellere ſuo ab imbribus Majalibus protegere poſſit; ſed haec *ultima compenſatio* ſemel tantum *dabitur.*

12 Quidam aiunt, ſi vacca juſtam lactis menſuram non impleverit, quod poſſeſſori vaccae ob defectum lactis dabitur compenſatio: Si dimidium lactis deficit, id dimidium venditor compenſabit; ſi triens, trientem: Et haec eſt methodus aequiſſima.

13 Pro

NOTAE.

[d] Vide §. 29. infra.
[e] *yw*, deeſt in Cott. 2.
[f] *fydd*, deeſt in Cott. 2.
[g] *a'i lloſgwrn*, deſunt in Cott. 2.
[h] *tra fo byw ---- wen ---- gwyn*, deſunt in Cott. 2.

13 Pro vacca *ſterili* marem *quotannis* appetente, XXX *denarii* quolibet anno quamdiu vixerit *a venditore* ſolventur.

14 Si lis de lacte oriatur, vacca nono die Maii in paſcuum quod armenta alia illo anno non depaverint, immittetur, & ibi poſſeſſor illam mulgebit, ſed vitulo aliquid lactis non relinquetur, & ſi bis in die ſinum impleverit, ſatis erit; ſin aliter, farina avenacea ad Feſtum S. Cyrici, & farina hordeacea a Feſto S. Cyrici ad S. Michaëlis, & farina ſecalica a Feſto S. Michaëlis ad Cal. Novembres, compenſabitur.

15 Sinus, *quo lac menſuratur*, debet eſſe tres uncias latus in imo, ſex in medio, novem in ore, & novem altus. Et ſi lis oriatur de menſura unciarum, menſura pollicis Judicis determinabuntur.

16 Siquis vaccam praegnantem emerit, quae abortiverit, & emtor lege agere velit, juramento bubulci & foeminae vaccam mulgentis res determinabitur, qui jurabunt illam ex quo ad emtorem tranſiverit abortum non feciſſe.

Pretia Vaccarum ex aliis Codicibus.

17 Pretium Vitulae a tempore partus ad Cal. Dec. eſt VI denarii.

Al. Vitula a medio Martio vel Aprili ad Cal. Dec. VI denarios valebit.

18 Exinde ad Cal. Feb. VIII denarios valebit.

19 Exinde ad Cal. Maias X denarios valebit.

20 Exinde ad *Cal.* Aug. XII denarios valebit.

21 Ad Cal. Dec. XIV *denarios* valebit.

22 Ad Cal. Feb. *inſequentes* XVI *denarios* valebit.

23 Ad Cal. Majas XVIII *denarios* valebit.

24 Ad *Cal.* Aug. inſequentes XX *denarios* valebit.

25 Poſtridie II denariis pro tempeſtate

13 O bydd rhyderig [y Fuwch, *Cott.*2.] XXX [*al.* deg ar hugaint, *Cott.* 2.] bob blwyddyn tra fo byw.

14 O bydd cynnen am y llaeth, ei hedrych [*al.* dwyn, *Cott.* 2.] nawfedydd Mai, [i] a'i dwyn yn lle cyfyewyn ni el [*al.* ryel, *Cott.* 2.] un llwdn yn ei blaen ynddaw, a gadu i'r neb bieuffo ei godro, ac [*al.* a, *Cott.* 2.] heb adael dim i'r llo, a'i ddodi ddwywaith [*al.* a dodi hynny, *Cott.*2.] yn y lleſdr [meſur, ac o bydd llawn, *Cott.*2.] ddwy waith yn y dydd, dogn yw [k] hynny o bydd llawn: Ac o ni bydd, ei ddieiſiwaw o flawd ceirch hyd Wyl Girig, ac o Wyl Girig [*al.* ac o hynny, *Cott.* 2.] hyd Wyl Fihangel o flawd haidd; o Wyl Fihangel [*al.* o hynny, *Cott.* 2.] hyd Galan Gauaf o flawd rhyg.

15 Sef yw maint y lleſdr meſur, tair modfedd yn lled ei waelawd, a chwech yn ei berfedd, a naw yn ei enau, a naw yn ei hyd yn amryſgoyw. O derfydd bod amryſon am fawd fawr ac un fechan, ſef y dyly yr Yngnad a'i fawd eu diamryſoni.

16 O derfydd [i ddyn, *Cott.* 2.] brynu buwch gyflo, a cholli ei chyflodawd, [a mynnu o honaw ei holi, *Cott.* 2.] rhaid yw iddaw roddi llw y bugail a llw y wraig a'i godroo, hyd na cholles efe ei theithi hi [*al.* godroo, nad yr pan ddoeth attaw ef y colled. *Cott.*2.]

Gwerth Buwch o ddull arall.

17 " Gwerth Llo fenyw, hwe' cheinawg " [*al.* Llo fenyw, hwe' cheinawg a dal " *M.*] o'r pan aner hyd Galan Rhagfyr. " *Cott.* 6.

Al. " Llo o hanner Mawrth neu Ebrill " hyd Galan Rhagfyr, hwe' cheinawg [*al.* " cheinjawg, *J.*] a dal." *P.* & *S.* 3.

18 " Odd' yna [*al.* O hynny, *S.* 3. & " *J.*] hyd Galan Hwefrawr, [*al.* Chwef- " rawr, *J.*] wyth [geinawg (*al.* gein- " jawg, *J.*) *P. M.* & *S.* 3.] a dal.

19 " [O hynny. *J.* & *S.* 3.] hyd Ga- " lan Mai, deg [ceinawg, *S.* 3.] a dal.

20 " [O hynny, *P.* & *J.*] hyd Awſd, " deuddeg [ceinjawg, *J.*] a dal.

21 " Hyd Galan Rhagfyr, pedair ar " ddeg a dal.

22 " Hyd Galan Hwefrawr [*al.* Chwef- " rawr, *J.*] un ar bymtheg a dal.

23 " Hyd Galan Mai, deunaw a dal.

24 " Hyd Awſd ugaint a dal.

25 " Trannoeth dwy geinawg o'r tym- " mor

NOTAE.

[i] *a'i dwyn*, deſunt in Cott. 2.

[k] *hynny o bydd llawn*, deſunt in Cott. 2.

§. 15. integra deeſt in Cott. 2.

" mor, a phedair o'i chyflodawd a ddry-
" chaif arnai, ac yna hwech ar hugaint
" a dal hyd Galan Gauaf [*al.* Rhag-
" fyr. *M.*]

Al. " Eildydd Awfd pedair ceinawg a
" chwaneccair arnai.

26 " Hyd Galan Rhagfyr, hwech ar
" hugaint [a dal. *J.*]" *S.* 3.

27 " Odd' yna hyd Galan Hwefrawr
" [*al.* Chwefrawr, *J.*] wyth ar hugaint a
" dal.

28 " Hyd Galan Mai deg ar hugaint a
" dal.

29 " Nawfedydd Mai y dyly fod yn
" deithawl, dyfod llaeth o ben pob teth
" iddi, ac ymdaith o'i llo naw cam yn ei
" hol: Ac o ni bydd felly hi, [nid teith-
" jawl, ac oni bydd teithjawl, *M.*] un ar
" bymtheg fydd [gwerth, *M.*] ei theithi.
" Dwy geinawg hefyd a gymmer o'r tym-
" mor; ac felly wyth a deugaint a dal hyd
" Awfd." *Cott.* 6.

Al. " Nawfedydd Mai teithi Cynflith a
" ddylyir ei ofyn o honai. Ac yna [*al.*
" Ac yn y dydd hwnnw, *P.* & *J.*] ydd
" achwaneccair un ar bymtheg erni [*al.*
" arnai, *P.*] nid amgen dros [*al.* amgen
" no gwerth, *P.*] ei llaeth, ac yna wyth
" a deugaint a dal." *S.* 3.

30 " Odd' yna hyd Galan Rhagfyr, deg
" a deugaint a dal.

31 " Hyd Galan Hwefrawr [*al.* Chwef-
" rawr, *J.*] deuddeg a deugaint a dal.

32 " Trannoeth dwy geinawg o'r tym-
" mor, a phedair ceinawg cyfraith o'r ail
" cyflodawd: Ac yna trugaint a dal.".
Cott. 6.

Al. " Eildydd o Hwefrawr, pedair cei-
" nawg cyfraith a ddrychaif arnaw [*al.*
" ceinawg a ddyrchaif arnai (yna. *J.*) *P.*]
" A Chalan Mai trugaint a dal. Ac yna
" Buch gwbl fydd.

33 " Teithi Buch yw deg ar hugaint ar-
" jant, pedair ar hugaint dros ei llaeth, a
" hwe' cheinawg [*al.* chwe' cheinjawg, *J.*]
" dros ei llo.

34 " Teithi Cynflith yw [ugaint; *J.*]
" un ar bymtheg dros ei llaeth, a phedair
" ceinawg [*al.* ceinjawg, *J.*] dros ei llo.

35 " Dros laeth wythnos, ceinawg [*al.*
" ceinjawg a delir. *J.*]" *S* 3.

36 " Gwerth corn Buwch neu Ych [*al.*
" Ei chorn. *P.*] a'i llygad, a'i chlufd, a'i
" llofgwrn, pedair ceinawg cyfraith a dal
" pob un o honunt.

37 " Teth Buwch, pedair ceinawg cyf-
" raith a dal.

38 " Or gwerth dyn Fuwch [*al.* Fuch,
" *Cott.* 4. *P. J.* & *S* 3.] i arall, a bod teth
" i'r Fuwch [*al.* iddi, *Cott.* 4 *P.* & *S.* 3.]
" yn ddiffrwyth, ac na's arganffo y neb
" a'i pryno; taled y neb a'i gwertho be-
" dair ceinawg bob blwyddyn i'r neb a'i

& IV ob foeturam pretium augebitur, & tunc XXVI *denarios* valebit ad Cal. Nov. [*al.* Dec.]

Al. Secundo die Auguſti II denariis augebitur pretium.

26 Ad Cal. Dec. XXVI *denarios* valebit.

27 Exinde ad Cal. Feb. *inſequentes* XXVIII *denarios* valebit.

28 Ad Cal Maias XXX *denarios* valebit.

29 Nono die Maii integra erit, *hoc eſt*, lac ex qualibet ruma praebebit, eamque per novem paſſus continuos vitulus inſequetur: Sin autem integra non fuerit, XVI *denarii* de valore ejus minuentur. II autem denariis qualibet tempeſtate augebitur pretium, ita ut ad *Cal.* Aug. ad XLVIII *denarios* perveniat.

Al. Nono die Maii qualitates legitimae quae a vacca ſemel enixa requiruntur, exigi debent; & illo die pretium augebitur XVI *denariis* pro lacte, & tunc XLVIII *denarios* valebit.

30 Exinde ad Cal. Dec. L *denarios* valebit.

31 Exinde ad Cal. Feb. LII *denarios* valebit.

32 Poſtridie, tempeſtatis ratione pretium ejus II denariis *augebitur*, & ob ſecundam foeturam IV denarios legitimos *amplius valebit*, & tunc LX *denarios* valebit.

Al. Secundo die Februarii pretium ejus IV denariis legitimis augebitur. Et Cal. Maiis LX *denarios* valebit. Et tunc integrae aetatis vacca eſſe cenſebitur.

33 Vaccae *integrae* qualitates XXX denariis cenſentur; lac nempe XXIV denariis, & vitulus VI.

34 Vaccae ſemel enixae qualitates XX denariis aeſtimantur, lac nempe XVI *denariis*, & vitulus IV.

35 Lac unius hebdomadis I denarium valet.

36 Cornu vaccae, & oculus, & auris, & cauda IV denarios legitimos ſigillatim valent.

37 Ruma vaccina IV denarios legitimos valet.

38 Siquis vaccam alicui vendiderit, & lac in una rumarum defuerit, & id emtorem latuerit; venditor IV denarios quolibet anno emtori ob iſtum defectum dabit quamdiu vaccam iſtam poſſederit. Sed & ſi illam alii poſtea vendiderit *emtor ille*, prior venditor

venditor liber erit, quia is qui ultimo eam vendiderit, eadem conditione tenetur.

39 Anima Vaccae vel Bovis XL denariis compenſator.

40 Pro tergore VIII denarii *ſolvuntor*.

41 Pro quattuor partibus *diſſectis* VIII denarii.

42 Pro capite, & pedibus, & interaneis & ſebo IV denarii.

43 Vacca integra cenſetur a ſecundo partu ad quintum.

44 Bos a tertio anno quo aratrum ferre inceperit, ad ſextum integer cenſetur.

De Pretiis & Qualitatibus Boum.

45 Eadem eſt conditio Juvenci & Junicis: Eo modo quo pretium augetur Junicis uſquedum tauro ſubmittitur, ita pretium quoque Juvenci augebitur uſquedum Menſe Februario jugum patiatur: Exinde ad finem anni qualibet tempeſtate II denarii addentur ad nonum diem Februarii inſequentis, & tunc pretium IV denariis augebitur. Et exinde uſquedum tertio *anno* araverit, qualibet tempeſtate II denariis *pretium* augebitur; & tunc integrum & legitimum pretium conſequetur, & ita uſquedum anno ſexto araverit pro integro cenſebitur, poſtea autem pretium ejus juramento dato aeſtimabitur. Et primo anno quo, die nono Februarii aratrum fert, ſi araverit a mane ad veſperam, qui illum vendiderit liber erit: Sed ſi cum pari arare nequiverit, quolibet anno XXX denarii emtori ſolventur: Par hic eſt, Coaetaneus bos ejuſdem ſtaturae qui cum eo jugari poteſt. Et quolibet nono die Februarii experiri debet num & in proſciſſo & in crudo ſolo arare velit; & ſi in uno tantum, vel in proſciſſo vel in crudo ſolo, araverit, & non in altero, tum XV *denarii* quolibet anno quamdiu *bos iſte* vixerit *venditor emtori* reddet.

Al. Juvenci valor eodem modo augebitur ac Junicis a partu uſque ad illum nonum diem Februarii, quo primum jugum paſſus fuerit; & tunc IV denariis legitimis pretium augebitur. Et exinde ad annum tertium qualibet tempeſtate II denariis pretium augebitur; & ita manebit ad annum ſextum; poſtea vero ſub juramento aeſti-

" prynwys, tra fo y Fuwch ar ei helw ef.
" O's gwerth hwnnw [*al.* O's yntau a'i
" gwerth, *M.*] i arall, bid rydd y cyntaf,
" [canys y diwethaf a'i gwertho a wna y
" ddadl gyffelyb. *M. al.* ddiffrwyth, gwerth
" y deth a dal iddaw bob blwyddyn *(al.*
" bob blwyddyn iddaw, *Cott.* 4. & *J.* y,
" *Cott.* 4.) tra fo y Fuch ar ei helw. *P.* &
" *S.* 3.]" *Cott.* 6.

39 " Deugaint a dal enaid Buch neu
" Ych.

40 " Dros y croen wyth geinawg [*al.*
" geinjawg. *J.*]

41 " Dros y pedwar hwarthawr [*al.*
" chwarthawr, *J.*] wyth geinawg [*al.*
" geinjawg. *J.*]

42 " Dros y pen, a'r traed, a'r amyſgar,
" a'r gwer, pedair ceinawg [*al,* ceinjawg." *P.* & *S.* 3.]

43 " Buch a fydd taladwy [*lege* tele-
" diw] o'i heillo [*al.* hail llo, *J.* & *S.* 3.]
" hyd ei phymmed.

44 Ych o'r drydedd jau hyd y hweched
" [*al.* chweched. *J.*]" *P.* & *Cott.* 4.

" *O werth Ych a'i deithi y treutha hyn.*" Cott. 2.

45 Dinawed gwrryw un gerdded yw a Dinawed fanw. Fal y mae jawn dyrchafael arnai hi yn y el tarw arnai, y felly y dyrchaif arnaw yntau hyd y dydd y dotter a dan ben yr jau Chwefrawr. Ac o hynny hyd ym mhen y flwyddyn II ℔ bob tymmor hyd nawfedydd Chwefrawr; ac yna y dyrchaif arnaw yntau bedair ceinjawg. Ac o hynny yn y fo trydewaith II ℔ bob tymmor a ddigwydd arnaw; ac yna y bydd cwbl ei werth cyfraith, ac ar hynny y trig yn ei delediwrwydd yn y fo chwechedwaith; ac o hynny allan damdwng. Ac yn gynwaith ei ddodi yn yr aradr nawfedydd Chwefrawr, ac od ardd hyd echwydd o'r bore, bid rydd y neb a'i gwertho; ac o nid ardd yn erbyn ei gydweddawg, XXX bob blwyddyn yw ei deithi: Sef yw ei gydweddawg, Ei gyfoed, cymmaint i'w ddodi yn ei erbyn. A'i brofi nawfedydd Chwefrawr bob blwyddyn ac ar rych ac ar welld, ac o's y naill du ydd ardd, ai ar rych ai ar welld, ac nad arddo y tu arall, XV bob blwyddyn a dal tra fo byw.

Al. " Dinawed gwrw un gerdded fydd
" a Dinawed fanw o'r pan aner yn y ddot-
" ter adan ben yr jau nawfedydd Chwef-
" rawr: Yna y dyly ddyrchafael arnaw
" bedair ceinjawg ℔. Ac o hynny yn y
" fo trydewaith, dwy geinjawg bob tym-
" mor a ddyrchaif arnaw: Ac ar hynny
" y trig yn y fo chwechedwaith; ac o
" hynny

" hynny allan damdwng. Ac yn gyn-
" hwaith ei ddodi yn yr aradr nawfedydd
" Chwefrawr, ac od ardd o'r bore hyd
" echwydd yn erbyn ei gyfoed gymmaint,
" bid rydd y neb a'i gwertho; ac onid
" ardd, deg ar hugaint a ddylyir eu talu
" yn ei deithi. Ac o's y naill du ydd
" ardd, taled bymtheg bob blwyddyn tra
" fo byw." *Cott.* 2.

46 Lloſgwrn Llo I ℔ y flwyddyn gyntaf a dal. Yn yr ail, II ℔. Yn y drydedd tair ceinjawg. Yn y bedwaredd IIII ceinjawg: Ac yfelly y trig.

47 Pwybynnag a wertho Ddinawed [1] i arall, jawn yw iddaw y gorfod arnaw [*al.* orfod, *Cott.* 2.] rhag tri chlefyd [*al.* haint, *Cott.* 2.] y gwartheg, ac yn rhagor rhag [y, *Cott.* 2.] Clafri hyd Wyl Badrig. Y neb y deuoent attaw a ddyly eu cadw ym mhorfa ac yn nhai jach ni ryffo Clafri ſaith mlynedd gynt ynddunt; a rhag yr Ehegr dri gwlith [*al* Y neb a'i pryno a ddyly ei gadw yntau yn lle jach, ac yn nhy ni ryffo Clafri ſaith mlynedd gynt ynddaw. *Cott.* 2.]

Al. " Y neb a dalo neu a wertho Lo
" neu Ddinawed, meiched ar [*al.* dros,
" *Cott.* 4. *P.* & *J.*] ei Ddilyſrwydd a bid dros
" ddau glefyd, rhag y Ddera dri dieu [a
" thair nos, *Cott.* 4. *P.* & *J.* a, *Cott.* 4.
" & *P.*] rhag [y, *P.*] Clafri o Wyl yr
" Holl ſaint hyd Wyl Badrig. Y neb y
" del iddaw, ni ddyly eu dwyn i [*al.* ym,
" *Cott.* 4. *P.* & *J.*] mhlith anifeileid [*al.*
" anifeiljeid, *Cott.* 4. & *J.*] clafr, nac i
" dy [y, *Cott.* 4. *P.* & *J.*] bai [*al.* buaſai,
" *H.* 3.] clafri [*al.* anifeileid (*al.* anifeil-
" jeid, *Cott.* 4.) clafr, *H.* 3. & *P.*] ynddaw
" ſaith mlynedd cyn no hynny." *S.* 3.

mabitur. Primo anno quo jugum patitur nono die Februarii, ſi a mane ad veſperam cum pari ejuſdem ſtaturae ſimul araverit, liber erit venditor; ſin aliter, XXX *denarii* reddentur pro compenſatione iſtius defectus: Sed ſi in crudo ſolo tantum, vel in proſciſſo tantum araverit, XV *denarios* quotannis, dum *bos ille* vixerit, *venditor emtori* ſolvet.

46 Cauda Vituli primo anno I denarium legitimum valet: Secundo II denarios: Tertio III denarios: Quarto IV denarios: Et ita manebit.

47 Qui alteri Juvencum vendiderit, illum a [m] tribus boum morbis immunem praeſtare debet, & a Scabie etiam uſque ad Feſtum *S.* Patricii. Emtor autem jumenta talia in paſcuis & in ſtabulis iſta labe per ſeptennium proxime elapſum non infectis aſſervare debet.

Al. Qui tradiderit vel vendiderit Vitulum vel Juvencum alteri, evictionem ejus praeſtare tenebitur; illum etiam a duobus morbis immunem praeſtabit, nempe a Vertigine per triduum, & a Scabie a Feſto omnium Sanctorum ad Feſtum *S.* Patricii. Ille vero ad quem tranſeunt, animalia iſta inter jumenta ſcabioſa paſcuis non includet, nec in ſtabulis, ubi pecora labe iſta infecta per ſeptennium proxime elapſum aſſervata fuerunt.

Dull arall o werth Ych.

De Pretiis Boum formulae aliae.

48 " Gwerth Llo gwrryw, hwe' chei-
" nawg [yw, *Cott.* 4.] o'r (*Al.* Llo gwr-
" ryw hwe' cheinawg a dal o'r, *&c. M.*)
" pan aner hyd Galan Rhagfyr.

48 Vituli pretium a tempore partus ad Cal. Dec. VI denarii.

49 " Odd' yna hyd Galan Hwefrawr
" wyth [geinawg, *M.*] a dal. Hyd Galan
" Mai deg a dal. Hyd Awſd deuddeg a
" dal. Hyd Galan Rhagfyr pedair ar ddeg
" a dal. Hyd Galan Hwefrawr un ar
" bymtheg a dal. Hyd Galan Mai deu-
" naw a dal. Hyd Awſd ugaint a dal.
" Hyd Galan Rhagfyr dwy ar hugaint."
" *Cott.* 6.

49 Exinde ad Cal. Feb. VIII denarios valebit. Ad Cal. Maias X. Ad *Cal.* Aug. XII. Ad Cal. Dec. XIV. Ad Cal. Feb. XVI. Ad Cal. Maias XVIII. Ad *Cal.* Aug. XX. Ad Cal. Dec. XXII.

Al. " [Ac, *Cott.* 4. & *J.*] o hynny hyd
" Awſd yn y drydedd flwyddyn, dwy

Al. Exinde ad *Cal.* Aug. anni tertii ſingulis tempeſtatibus II denariis pretium augebitur.

NOTAE.

§. 46. *Al.* " Lloſgwrn Llo y flwyddyn gyn-
" taf ceinjawg ℔ yw ei werth. Yr ail flwy-
" ddyn dwy ℔. Yn y drydedd flwyddyn tair
" ceinjawg, a'r bedwaredd flwyddyn pedair
" ceinjawg: Ac felly y bydd." *Cott.* 2.

[1] *i arall*, deſunt in Cott. 2.

[m] Vide §. 58. infra.

bitur. Ad Cal. Dec. inſequentes XXII *denarios* valebit.

50 Ad Cal. Febr. XXIV *denarios* valebit.

51 Poſtridie [*al.* Secundo die Feb.] jugum pati cogetur, & tunc IV denariis curtis augebitur pretium.

52 Nono die Februarii, ſi aratro ferendo fuerit idoneus, pretium ejus habita qualitatum ſuarum ratione augebitur XVI *denariis*, quibus tempeſtatis nomine addentur II denarii, ut ad Cal. Maias *inſequentes* XLVI *denarios* valeat.

53 Exinde ad *Cal.* Aug. XLVIII *denarios* valebit.

54 Ad Cal. Dec. L *denarios* valebit.

55 Ad Cal. Feb. inſequentes LII *denarios* valebit.

56 Poſtridie *Cal. Feb.* jugum ei ſecundo imponetur, & IV denarii legitimi pretio ejus addentur, & II tempeſtatis nomine [*al.* pretium ejus augebitur ad Cal. Maias IV denariis legitimis] & tunc LX denarios valebit, & Bos integer cenſebitur.

57 Requiritur in Bove ut aret in proſciſſo & crudo ſolo, in locis acclivibus & declivibus, idque ſine contumacia: Et abſque his qualitatibus Bos integer non cenſebitur; & ſi non ſit integer, triens pretii reddetur emtori.

58 Qui Bovem recte vendiderit, immunem a tribus morbis praeſtare debet, nempe a Vertigine per triduum & trinoctium, a Vitio pulmonum per tres menſes, & a Strumis per annum *integrum*.

" geinawg [*al.* geinjawg, *J.*] ym mhob " tymmor a ddrychefir [*al.* ddyrchaif, " *Cott.* 4. & *P.*] arnaw. Calan Rhag- " fyr gwedy hynny dwy ar hugaint a " dal." *S.* 3.

50 " Hyd Galan Hwefrawr [*al.* Chwe- " frawr, *J.*] pedair ar hugaint a dal.

51 " Trannoeth [*al.* Ail dydd o Hwef- " rawr [*al.* Chwefrawr, *J.*] y dodir gwedd " [*al.* jau, *Cott.* 4. *P. J.* & *S.* 3.] arnaw, a " [*al.* ac yna, *Cott.* 4. *M. J.* & *S.* 3.] pedair " ceinawg [*al.* ceinjawg, *J.*] gota a ddry- " chaif [*al.* ddyrchaif, *P.* & *J.*] ar ei " werth.

52 " Nawfedydd Hwefrawr [*al.* Naw- " fettydd Chwefrawr, *J.*] or [*al.* od, *P.* " & *J.*] dichawn [*al* ymeill ac, *Cott.* 4. " *P. J. M.* & *S.* 3.] aredig, gwerth ei dei- " thi a ddrychaif ar ei werth, nid amgen, " un ar bymtheg, a dwy geinawg hefyd " o'r tymmor a gymmer, [*al.* un ar bym- " theg a ddrychefir (*al.* ddyrchaif, *Cott.* " 4. *P.* & *J.*) arnaw dros ei deithi, a " dwy geinawg (*al.* geinjawg, *J.*) o'r " tymmor, *S.* 3.) ac yna hwech [*al.* " chwech, *J.*] a deugaint a dal hyd Ga- " lan Mai.

53 " Odd' yna hyd Awſd wyth a deu- " gaint a dal.

54 " Hyd Galan Rhagfyr deg a deugaint " a dal.

55 " Hyd Galan Hwefrawr [*al.* Chwef- rawr, *J.*] deuddeg a deugaint a dal.

56 " Trannoeth y dodir gwedd arnaw, " canys allwaith fydd yna [*al.* Ac yna " allwaith fydd, *Cott.* 4. *P. J.* & *S.* 3.] a " hynny [*al.* hyn, *J.*] a [*al.* ac yna y, *P.*] " drychaif [*al.* dyrchaif, *Cott.* 4. *P.* & *J.*] " pedair ceinawg cyfraith ar ei werth, a " dwy a gymmer [*al.* dwy geinawg, *M.*] " hefyd o'r tymmor [*al.* drychaif arnaw " bedair ceinawg cyfraith hyd Galan Mai, " *S.* 3.] ac yna trugaint a dal, [canys, (*al.* " ac yna, *Cott.* 4. *P.* & *J.*) ych cwbl " fydd. *S.* 3.]

57 " Teithi ych yw aredig yn rhych " ac yng ngwelld, ac yn alld [*al.* yng ngalld, " *P.*] ac yng ngwaered, a hynny yn ddi- " donrwyg [*al.* ddidonfryd; *Cott.* 4.] Ac " ni bydd teithjawl oni bydd felly; ac oni " bydd teithjawl, adferer [*al.* adfered y " neb a'i gwertho, *Cott.* 4. *P. J.* & *S.* 3.] " draean ei werth i'r neb a'i pryno.

58 " Y neb a wertho Eidon yn gyf- " reithawl, efe a ddyly fod [*al.* bid, *q.*] y " danaw rhag y Ddera dri dieu a thair nos, " a thri mis rhag yr Yſgyfaint, a blwy- " ddyn rhag y Pelleneu." *Cott.* 6.

59 " Y

NOTAE.

§. 58. *Al.* " Y neb a wertho Fuch neu Ych, " efe a ddyly fod dros dri chlefyd, rhag y " ddera dri dieu a thair nos, rhag [yr, *Cott.* 4. & *J.*] yſgyfaint dri mis, rhag y pelleneu " flwyddyn." *P.* & *S.* 3.

59 " Y neb a wertho Lo neu Ddinawed " [*al.* Loi neu Ddinewyd, *M.*] bid y da- " naw [*al.* danunt, *M.*] rhag y Clafri o " Galan Gauaf hyd Wyl Badrig.

60 " Y neb a bryno [*al.* wertho, *M.*] " Yſgrubl i gan [*al.* i, *M.*] arall, a chlaf- " yru o honu gantaw [ef, *M.*] efe a ddy- " ly roddi [*al.* rhodded y dyn a'i prynws, " *M.*] ei lw ar ei drydydd o wyr un " fraint ag ef na's dodes [efe wynt, *M.*] " y mywn ty ; rhyffai clafri ynddaw faith " mlynedd cyn no hynny, a'i dda a gaiff " [*al* ac felly y caiff ei dda. *M.*]" *Cott.* 6. *alibi.*

61 " Ni bydd telediw Ych namyn o " allwaith hyd y nawfedwaith [*al.* chwe- " chedwaith, *M.*] na Buwch namyn o'i " hail llo hyd ei hweched llo [*al.* naw- " fetllo: *M.*] A chyd elont wy dros yr " oed hwnnw, ni oſdwng ar eu gwerth " cyfreithawl tra font fyw.

62 " O'r lladd Yſgrubl [*al.* Gwartheg, " *M.*] trefgordd Eidon, ac na wyper py " [*al.* pwy, *M.*] rai a'i lladdawdd, doed " perchennawg yr Eidon a Chrair gantaw " i'r dref, a rhoddent lw diarnabod, ac " odd' yna talent [yr Eidon, *M.*] i rif " Eidon: Ac or bydd Eidon moel, rhan " dau Eidon a a arnaw. A'r Gyfraith " honno a elwir, Llwyr dal gwedy llwyr " dwng.

63 " Or bydd addef ar neb Eidon ladd " y llall, taled ei berchennawg [ef. *M.*]" *Cott.* 6.

64 " Pedair ceinawg cyfraith yw gwerth " dant Eidon neu ddant March tom." *Cott.* 6. *& al.*

65 " Praidd Wartheg gyfreithawl, pe- " dair Bu ar hugaint [a Tharw. *M.*]" *Cott.* 6.

66 " Gwerth Tarw trefgordd yw, Tarw " arall a allo lammu, a Buwch o'i ſlaen, " ac arall yn ei ol." *Cott.* 6. *alibi.*

59 Qui Vitulum vel Juvencum vendiderit, a Cal. Nov. ad Feſtum *S.* Patricii a Scabie immunem praeſtabit.

60 Siquis Jumentum alii vendiderit [*al.* ab alio emerit] & Scabies in eo poſtea apparuerit, emtor tenetur juramentum dare cum duobus ejuſdem ſtatus compurgatoribus ſe nunquam illud ſtabulo incluſiſſe in quo per ſeptennium proxime elapſum animalia ſcabioſa ſtabulabantur, & ita compenſationem habebit.

61 Bos pro integro non cenſebitur niſi a ſecundo anno quo jugum acceperit ad nonum annum [*al.* ad ſextum:] Nec Vacca niſi a ſecundo partu ad ſextum [*al.* ad nonum.] Et quamvis aetatem illam *integri* exceſſerint, nihil *tamen* de legitimo eorum pretio diminuetur.

62 Si Jumentum aliquod a grege plurium communi occidatur, & occiſor ignoretur, dominus Jumenti *occiſi* Relliquias ferens adibit villam, & ibi colonos adjurabit quod occiſorem neſciverint, & tunc pretium iſtius Jumenti communiter ſolvent: Et ſi *in grege iſto* Jumentum fuerit cornibus mutilum, duplo id multabitur ac caetera Jumenta. Et Lex iſta vocatur Llwyr dal gwedy llwyr dwng, *id eſt*, Solutio plena poſt plenam purgationem.

63 Sin autem Jumentum, quod alterum occiderit, dignoſcatur, dominus ejus damnum compenſabit.

64 Pro dente Jumenti vel Equi vectarii, IV denarii legitimi ſolventur.

65 Grex Vaccarum legitimus XXIV Vaccis cum Tauro conſtat.

66 Taurus plurium communis valet Taurum alium cum duabus Vaccis.

RHAN III.

" *O werth y Moch ac eu teithi y traetha* " *hyn.*" Cott. 2.

GWERTH Porchell o'r nos y ganer yn y el i donfoi, I ₭ [*al.* ceinjawg ₭ yw ei werth. *Cott.* 2.]

Al. " Parchell yn ei growyn, ceinawg " cyfraith [*al.* ceinawg, *P.*] a dal." *Cott.* 4. *Cott.* 6. *M. & J.*

2 Hyd tra fo yn dynu o hynny allan,

SECTIO III.

De Pretiis & Qualitatibus Porcorum.

PORCELLUS, a nocte qua natus eſt uſquedum [a] hara egrediatur ad exonerandum ventrem, I denarium legitimum valet.

Al. Porcellus hara nondum egreſſus denarium legitimum [*al.* denarium] valet.

2 Exinde, quamdiu lactens fuerit, II denarios

NOTAE.

[a] Vide *Tonfoi* in Gloſſario.

narios legitimos valebit. Tempus autem quo uberibus ali debet, erit, quoad trimeſtris fiat.

Al. A tempore quo hara egreſſus fuerit uſquedum a lacte removeatur, II denarios legitimos valebit.

3 Exinde donec ſuillum pecus ſilvas adiverit, Nefrens vocabitur, & IV denarios legitimos valebit.

Al. A tempore quo a mamma depulſus fuerit, ad [c] Feſtum *S.* Joannis *quando* ſues metendi tempore *in nemora mittuntur*, IV denarios legitimos valebit.

4 A Feſto *S.* Joannis ad Cal. *Jan.* XV *denarios curtos* valet.

Al. Exinde ad Cal. Jan. X denarios legitimos valebit.

5 A Cal. *Jan.* ad idem Feſtum *S.* Joannis in fine anni IV denariis *legitimis* augebitur pretium; & tum ſilvas cum matre adibit & XXX *denarios* valebit. [*Al.* A Cal. *Jan.* ad Feſtum *S.* Joannis inſequens, VI denarii legitimi pretio ejus *addentur*; & tunc in nemora cum matre mittetur, & pretium ejus ad XXX denarios aſſurget.

Al. Exinde ad Feſtum *S.* Joannis inſequens VIII denarios legitimos [*al.* XII denarios *curtos*] valebit. (Sed trium ſingularium porcorum pretia nec augebuntur nec diminuentur; nempe Porci *e grege* praecipui, Verris ad foeturam ſecreti, & Porci [e] ad *coenam* Domini deſtinati.) Et tunc uſque ad Feſtum *Decollationis S.* Joannis vita *porci* beſſe, cadaver triente pretii ejus aeſtimabitur. A Feſto *Decollationis S.* Joannis ad Cal. Jan. XXX *denarios* valebit; & tunc cadaver *porci* beſſe, vita *vero* triente *pretii ejus* aeſtimabitur.

6 Porcelli autumnalis anniculi nondum facti, nullum legitimum eſt pretium; anniculus jam factus adulti Suis pretio aeſtimabitur.

7 Qualitates Suis foeminae hae ſunt: Marem non ſemper appetere, Sobolem ſuam non conſumere. *Venditor* etiam cavebit ut a ſtrumis triduum & trinoctium immunis ſit: Quod ſi progeniem ſuam devoraverit, vel tempore alieno ſubaverit, triens pretii *emtori* reſtituetur; contractus vero *quoad caetera* ratus manebit.

II ₭ [*al.* dwy geinjawg ₭. *Cott.* 2.] Sef hyd y dyly fod yn dynu [*al.* Y ſef yw hynny, *Cott.* 2.] tri mis.

Al. "O'r pan el allan hyd pan atto "ddynu, dwy geinawg cyfraith a dal." *Cott.* 4. *Cott.* 6. *P. J. & M.*

3 Ac o hynny [b] allan yn y el y moch i'r coed, Banw fydd, a IIII ₭ [*al.* phedair ceinjawg ₭ yw, *Cott.* 2.] ei werth.

Al. "O'r pan atto [*al.* beitto a, *Cott.* 4. "*J. & al.*] dynu hyd Wyl Jeuan y moch "[*al.* Jeuan yn y Cynhauaf, *Cott.* 4. *S.* 3. "*P. & J.*] pedair ceinawg cyfraith a "dal." *Cott.* 6.

4 Ac o Wyl Jeuan [d] ydd a y moch i'r coed hyd y Calan, XV yw [*al.* pymtheg fydd, *Cott.* 2.] ei werth.

Al. "Odd' yna hyd Galan Jonawr deg "ceinjawg cyfraith a dal." *Cott.* 6. *Cott.* 4. *& alii.*

5 O'r Calan hyd Wyl Jeuan ym mhen pen y flwyddyn, IIII ₭ arnaw; ac yna yn XXX a dan y coed fal ei fam [*al.* Jeuan eilwaith, chwe' cheinjawg ₭ yw ei werth; ac yna adan y coed fal ei fam, a deg ar hugaint yw ei werth. *Cott.* 2.]

Al. "Odd' yna hyd [yr un, *Cott.* 4. "*& J.*] Wyl Jeuan y moch elchwyl, "wyth geinawg gyfraith [*al.* deuddeg "ceinawg, *Cott.* 4. *P. S* 3. *& al.*] a dal. "(Eithr y tri Llwdn arbennig, ni ddyr-"chaif ac ni oſdwng [arnunt, *M.*] fyth; "Arbennig y moch, a Baed cenfain, a "Hwch ynghyfair yr Arglwydd.) Ac yna "deuparthawg fydd yr enaid ar y cig [*al.* "corph, *M. & S.* 3.] hyd Wyl Jeuan y "moch. O Wyl Jeuan y moch [*al.* Odd' "yna, *Cott.* 4. *P. & S.* 3.] hyd Galan Jo-"nawr, deg ar hugaint a dal; ac yna deu-"parthawg fydd y cig [*al.* corph, *M.*] ar "yr enaid." *Cott.* 6.

6 "Nid oes werth cyfraith ar Gnyw "hwch hyd ym mhen y flwyddyn; yn ei "flwydd [*al.* ac yna, *Cott.* 4. *P. J. M. &* "*S.* 3.] cyfraith Hwch mawr a gymmer." *Cott.* 6.

7 Teithi Hwch [yw, *Cott.* 2.] na bo baeddredawg, ac nad yſſo ei pherchyll; a'i gorfod dair nos a thri dieu rhag y fynyglawg: Ac o's ei pherchyll a ys [*al.* neu od ys ei pherchyll, *Cott.* 2.] neu o bydd baeddredawg, ei thraeanwerth a adferir drachefn, a'r newid yn y lle fal cynt [*al.* adferer ei thraeanwerth. *Cott.* 2.]

Al.

NOTAE.

[b] *allan* deeſt in Cott. 2.

[c] *Feſtum Joannis*] i.e. Feſtum Decollationis S. Joannis, 29 Auguſti.

[d] *ydd a y moch i'r coed*, deſunt in Cott. 2.

[e] *ad coenam Domini*, &c.] Vide Lib. II. c. 29. ſupra, de Vectigalibus regiis.

Al. " Y neb a wertho Foch, bid dan y " tri haint [*al.* bid ym danunt *(al.* y da- " nunt, *Cott.* 4. *M. P. & J.)* rhag, *Cott.*4. " & *S.* 3.] y Fynyglawg dri dieu [a thair " nos, *Cott.* 4. *P. J.* & *S.* 3.] a [*al.* rhag, " *Cott.* 4. *H.* 3. *J. P.* & *S.* 3.] yr Hualawg " dri mis, ac nad [*al.* nac, *S.* 3.] yſſont " eu perchyll [*al.* plant: *P.*] Ac od yſſan " eu perchyll, adferer [*al.* o's yſſant, ad- " fered *(al.* adferer, *Cott.* 4. & *P.) H.* 3. " & *S.* 3.] traean eu gwerth drachefn. [Ac " ni ddyly hwnnw edfryd y Moch. A " bid dros eu dilyſrwydd fyth. *Cott.* 4. *H.* 3. *P.* & *J.*]" *Cott.* 6.

Al. Qui foeminas Sues vendiderit, a tribus vitiis immunes praeſtabit, nempe a ſtrumis per triduum & trinoctium, a febri per tres menſes, & quod foetus ſuos non mandant; & ſi manderint, pretii triens *emtori* reſtituetur, & Sues penes emtorem manebunt. *Venditor* etiam evictionem earum praeſtare perpetuo tenebitur.

8 Cymmaint yw gwerth ei Hael a'i gwerth ei hun, [f] can ni bo namyn un Porchell.

8 Partus Suis tantum valet quantum Sus ipſa, etiamſi unum tantum porcellum pepererit.

9 " Or lladd Moch [neb, *Cott.*4. *H.*3. *P.* " & *J.*] dyn, taled eu perchennawg [*al.* " taled perchen *(al.* perchennawg, *S.* 3.) " y Moch, *Cott.* 4. *H.*3. *P.* & *J.*] ei ala- " nas [*al.* alanas y dyn, neu waded. *M.* " *al.* dyn, od addef y (*al.* ymaddef o'r, *J.)* " Moch. *Cott.* 4. *H.* 3. *P.* & *S.* 3.] " *Cott.* 6.

9 Si Porci hominem occiderint, dominus eorum compenſationem pro caede ejus ſolvet, vel *caedem a ſuis porcis factam* negabit [*al.* ſolvet, ſi porcos pro ſuis agnoverit.]

10 Cymmaint yw gwerth y Baedd a gwerth tair o'r Moch. [g] O disbeddir a'i farw, dwy Hych a dal ei ddwy gaill, ac un yn ei gyfair ei hun.

Al. " Dros Faedd cenfain y telir Baedd " [arall, *P.*] a Hwch o bob parth iddaw." *Cott.* 4. *J.* & *S.* 3.

Al. " Gwerth Baedd cenfain, Baedd arall " a allo gleinaw, a Hwch o'i flaen, ac a- " rall yn ei ol." *Cott.* 6. & *M.*

10 Verres valet tres Sues: Si ex caſtratione moriatur, duae Sues dabuntur *ab eo qui illum caſtraverit* pro duobus ejus teſticulis, & una pro corpore.

Al. Pro Verre ad foeturam ſecreto Verres alius dabitur cum duabus Suibus.

Al. Pro Verre, *&c.* Verres alius dabitur qui poſſit implere foeminam, cum duabus Suibus.

NOTAE.

[f] *can ni bo namyn un porchell*, deſunt in Cott. 2.

[g] *O disbeddir*, &c. ad finem deſunt in Cott. 2.

RHAN IV.

" *O werth y Defeid ac eu teithi y traetha hyn.*" Cott. 2.

AM Oen o'r nos y ganer hyd Galan Gauaf I ℔ [*al.* ceinjawg ℔ yw ei gwerth. *Cott.* 2.]

2 O Galan Gauaf hyd ym mhen y flwyddyn, II ℔ a dal [*al.* dwy ℔ ℔. *Cott.*2.]

3 Ac yna y dyrchaif II ℔ eraill arnai, yn y ſo IIII ℔ arnai [*al.* Ac yna pedair ceinjawg ℔ fydd ei gwerth. *Cott.* 2.]

4 Teithi Dafad yw blith ac oen i fod genthi; a'i gorfod hyd Galan Mai rhag yr Aüad [*al.* Afuad, *Cott.*2.] yn y gaffo ei thair gwaly o'r tafawl newydd.

SECTIO IV.

De Pretiis & Qualitatibus Ovium.

AGNA a nocte qua nata eſt ad Cal. Nov. denarium I legitimum valebit.

2 A Cal. Nov. ad finem anni II denarios legitimos valebit.

3 Annicula jam facta, II denariis aliis legitimis pretium ejus augebitur, ut ita IV denarios legitimos valeat.

4 Qualitates Ovis ſunt ut lac praebeat, & agnos pariat. *Venditor* etiam cavebit ne pulmonaria ſit uſque ad Cal. Maias donec per triduum in novum paſcuum immittatur.

5 Qualitates Ovis II [*al.* III] denariis compenſandae ſunt, vel ove ſterili. 6 Lac nempe duobus denariis, & agnus uno [*al.* Agnus nempe duobus denariis, & lac uno.]

7 Oculus, auris, cauda, cornu & ruma ejus I denarium legitimum ſigillatim valent.

8 Aries duas oves valet: Si inter caſtrandum moriatur, tres oves pro compenſatione dabuntur, nempe pro quolibet teſticulo una, & pro corpore una.

9 Eadem ratio in Capris obſervabitur, excepto quod *venditor* [h] Ovis ſterilis pro defectu lactis tantum *compenſabit*; *venditor* autem Caprae ſterilis dimidio compenſationis pro qualitatibus Caprae *integrae* ſolvendae *emtori* tenebitur; denario *nempe* pro lactis, & obolo pro hoedi *defectu*.

Formulae aliae de Pretiis Ovium.

10 Agnus lactens denarium legitimum valet.

11 A mamma disjunctus II denarios legitimos valebit ad *Cal.* Auguſti.

12 A *Cal.* Aug. IV denarios legitimos valebit.

13 Mamma Ovis II denarios legitimos valet.

Al. Pretium mammae ejus, II denarii curti.

14 Fructus Ovis tantum valet quantum pretium ejus legitimum.

15 Dens & oculus Ovis, denarium legitimum ſigillatim valent.

16 Qui Oves vendiderit, a tribus morbis immunes eſſe ſpondere debet, nempe a Scabie, a Pulmonum vitio, & ab Aqua rubra, uſquedum vere per triduum in novo paſcuo depaſtae fuerint, ſi poſt Cal. Nov. vendantur.

Formulae aliae ad §. 9. ſuperius referendae.

De Pretiis & Qualitatibus Caprarum.

17 Capella a nocte qua nata eſt ad Cal. Nov. denarium legitimum valebit.

Al. Capella lactens denarium curtum valet.

18 A Cal. Nov. ad finem anni II dena-

5 Am ei theithi II ℔ [*al.* tair ceinjawg ℔, *Cott.* 2.] neu Ddafad hesb. 6 Am ei llaeth II ℔, ac am ei hoen I ℔ [*al.* Dwy geinjawg am ei hoen, ac un am ei llaeth. *Cott.* 2.]

7 Am ei llygad, a'i chluſd, a'i lloſgwrn, a'i chorn, a'i theth, am bob un o hynny I ℔. [*al.* Ei llygad, *&c.* ceinjawg ℔ am bob un o naddunt. *Cott.* 2.]

8 Y Maharaen dwy ddafad a dal. O disbeddir, a'i farw, tair Defaid a dal, un am bob caill iddaw, ac un yn lle ei gorph ei hun.

9 Ac un gerdded yw y Geifr a hynny, eithr nad oes teithi i Hesbin, namyn ei bod yn hesb; ac i Efyrnig y mae; canys hanner cerdded Gafr yw yr eiddi, I ℔ am ei blith a Dimmai am ei Mynn.

Dull arall o werth Defeid.

10 " Oen tra dyno, ceinawg cyfraith " a dal.

11 " Pan ddiddyfner [*al.* wahaner, *Cott.* " 4. *P. J. & S.* 3.] dwy geinawg cyfraith " a dal hyd Awſd.

12 " O Awſd allan, pedair ceinawg cyf- " raith a dal.

13 " Teth Dafad, dwy geinawg cyfraith " a dal." *Cott.* 6. *M. & alii.*

Al. " Gwerth ei theth, dwy geinjawg " gotta." *J.*

14 " Teithi Dafad, cymmaint yw a'i " gwerth [cyfraith. *M.*]

15 " Dant Dafad a'i llygad, ceinawg " cyfraith a dal pob un o honunt.

16 " Y neb a wertho Ddefeid, bid dan " [*al.* bid ydanunt rhag, *M.*] tri haint; " Clafri, a Llederw, a Dwfr rhudd, hyn y " gaffont eu tair gwala o'r gwelld newydd " [*al.* o'r tafol, *M.*] y Gwannwyn, o's " gwedy Calan Gauaf y gwerth." *Cott.* 6.

Dull arall o'r Nawfed Adnod uchod.

" *O werth y Geifr y traetha hyn, ac eu* " *teithi.*" Cott. 2.

17 " Myn o'r nos y ganer hyd Galan " Gauaf, ceinjawg ℔ yw ei werth." *Cott.* 2.

Al. " Myn tra dyno, ceinawg gota [a " dal. *Cott.* 6. *M. & S.* 3.]" *Cott.* 4. *& P.*

18 " O Galan Gauaf hyd ym mhen y flwyddyn,

NOTAE.

§. 8. *Al.* " Y Maharaen, tair Defeid yw ei " werth; un a'r bob caill iddaw, a'r drydedd ar " ei gorph." *Cott.* 2.

[h] *Ovis ſterilis*] " Prima aetas omnis pecoris, " & extrema, ſterilis." *Varro, l.* 2. *c.* 1. Extremam hic deſignari Ovium & Caprarum aetatem plus quam probabile eſt.

" ſlwyddyn, dwy geinawg ℔ yw ei werth:
" Ac yna pedair ceinjawg ℔." *Cott.* 2.

Al. " Pan wahaner [*al.* O'r pan atto
" dynu hyd Awſd, *Cott.* 6.] dwy gein-
" awg gota [a dal. *Cott.* 6.] Awſd [*al.* O
" Awld allan, *Cott.* 6.] pedair ceinawg
" gota [a dal. *Cott.* 4. & *Cott.* 6.]" *P. M.* & *S.* 3.

19 " Ei hanherwerth yw ei theithi." *Cott.* 2.

Al. " Teithi Gafr, cymmaint a'i gwerth
" [yw. *Cott.* 4. *al.* cymmaint yw a'i
" gwerth, *Cott.* 6. cyfraith. *M.*]" *P.* & *S.* 3.

20 " Gwerth ei theth; dwy geinawg
" gota. [*al.* Teth Gafr, dwy geinawg
" gota a dal. *Cott.* 6.]" *Cott.* 4. *P.* & *S.* 3.

21 " Dant Gafr, a'i llygad, ceinawg go-
" ta a dal pob un [o honu. *Cott.* 6.]" *M.*

22 " Teithi Efyrnig, ceinjawg a dim-
" mai." *Cott.* 2.

rios legitimos valebit: Exinde IV denarios legitimos.

Al. Cum *a matre* ſecernitur [*al.* A tempore quo a lacte removetur, ad *Cal.* Aug.] II denarios curtos valet. A *Cal.* Aug. IV denarios curtos valebit.

19 Fructus ejus dimidio pretii ejus aeſtimatur.

Al. Fructus Caprae pretium ejus legitimum valet.

20 Mamma ejus II denariis curtis aeſtimatur.

21 Dens caprinus, & Oculus, ſinguli denario aeſtimantur.

22 *Qui* Capram ſterilem *vendiderit*, denarium & dimidium denarii *emtori ſolvet.*

RHAN V.

" *Gwerth Cath a'i theithi yw hyn.*" Cott. 2.

GWERTH Cath, IIII ℔.

Al. " Gwerth Cenau cath yw
" o'r nos y ganer hyd yn y agoro ei lygeid,
" ceinjawg ℔. Ac o hynny hyd yn y
" laddo lygod, dwy geinjawg ℔. A gwedy
" lladdo lygod, pedair ceinjawg ℔; ac ar
" hynny y trig fyth." *Cott.* 2.

2 Ei theithi yw clybod a gweled [*al.* Teithi Cath yw gweled a chlybod, *Cott.* 2.] a lladd llygod, ac na bo twn [yn, *Cott.* 2.] ei hewinedd, a meithrin [*al.* ac nad yſſo ei, *Cott.* 2.] chanawon. Ac o's ei phrynu a dderfydd, a bod [*al.* Ac o bydd, *Cott.* 2.] yr un o hynny yn eiſjau, edfryd ei thraeanwerth [a] drachefn.

Al. " Teithi Cath yw, ei bod yn gyf-
" gluſd, gyflygad, gyfddannedd, gyfewin,
" gyfloſgwrn, ac yn ddifan o dan, a lladd
" llygod, ac nad yſſo ei chanawon, ac na
" bo carhderig ar bob lloer." *Cott.* 6. & *M.*

Al. " Y neb a wertho Gath, bid droſdi
" na bo carhderig ar bob lloer, ac nad
" yſſo ei chanawon, a bod iddi gluſdjau,
" a llygeid, a dannedd, ac ewinedd, a
" lladd llygod [yn dda. *J.*]" *P.* & *S.* 3.

3 Pob anifail glan [b] yn y byd, ei hannerwerth [*al.* hanner ei werth, *Cott.* 2.] yw ei deithi. Pob anifail budr, ei draeanwerth yw ei deithi, [c] canys oferllaeth fydd.

SECTIO V.

De Pretiis & Qualitatibus Felium.

FELIS IV denarios valet.

Al. Felis catulus, a nocte partus uſquedum videre inceperit, denarium legitimum valet. Exinde ad tempus quo mures venatus fuerit, II denarios legitimos valebit. Poſtquam mures occiderit IV denarios legitimos valebit, & poſtea pretium ejus non augebitur.

2 Requiritur in Fele ut videat, & audiat, & mures capiat, ut ungues ejus non ſint fracti, ut catulos ſuos nutriat [*al.* non devoret:] Et ſi ematur, & aliquid horum defecerit, triens pretii *emtori* reſtituetur.

Al. Felis Qualitates hae ſunt; ut aures, oculos, dentes, ungues, & caudam integros habeat, incendii nullae notae *in pelle ejus* appareant, muribus inſidietur, catulos ſuos non devoret, & quotmenſibus non catuliat.

Al. Qui Felem vendiderit, illam quotmenſibus non catulire, *&c.* ſpondebit.

3 Uniuſcujuſque animalis mundi fructus dimidio ejus pretii aeſtimatur. Cujuſlibet animalis immundi fructus triente ejus pretii aeſtimatur, quoniam lac ejus nihili eſt.

Al. Felis

NOTAE.

[a] *drachefn*, deeſt in Cott. [b] *yn y byd*, deſunt in Cott. 2. [c] Hic deficit Cott. 2.

Al. Felis & omnis Animalis, cujus lacte homines non aluntur, qualitates aeſtimantur triente pretii eorum vel pretio *toto* [d] foeturae ſuae.

Al. Qualitates Felis tanti aeſtimantur quanti & ipſa Felis.

4 Siquis Felem horrei regii cuſtodem vel occiderit vel furto abſtulerit, Felis ſumma cauda ſuſpendatur, capite aream mundam & planam attingente, & in eam grana tritici effundentur, uſquedum ſummitas caudae tritico cooperiatur. Alius autem Felis pretium IV denarios legitimos non excedet.

Al. ut prius. Sin autem triticum deſit, ove lactante cum vellere & agno compenſator, ſi Felis iſta horreum regium cuſtodiverit. Alius Felis pretium, *&c.*

Al. " Teithi Cath, a phob llwdn a'r nid " ymbortho [*al.* ni bo ymborth, *P.*] dyn " [*al.* dynjon, *J.*] ar [eu, *J.*] llaeth, traean " ei werth [*al.* eu gwerth yw, *J.*] neu " [werth, *J.*] eu torllwyth." *S.* 3.

Al. " Teithi Cath, cymmaint yw a'i " gwerth cyfraith." *Cott.* 6. & *M.*

4 " Y neb a latho Gath a warchatwo " yſgubawr Brenin, neu a'i dycco yn " lledrad, ei phen a oſodir i waered, a'i " lloſgwrn a ddyrchefir i fynydd, a hyn- " ny ar lawr glan gwaſdad, ac odd' yna " grawn gwenith a ddineuir [*al.* dineu " grawn gwenith, *M*] ym danai hyn y " guddjo flaen ei lloſgwrn. Cath arall, pe- " dair ceinawg cyfraith a dal." *Cott.* 6.

Al. " Gwerth Cath a lather [*al.* ladder, " *P.* & *J.*] neu a ddyccer ledrad; ei phen " a oſodir i waered [*al.* i'r gwaered, *P.*] " ar lawr glan gwaſdad, a'i lloſgwrn " i fynydd [*al.* fynu, *J.*] a'i dala [*al.* dal, " *J.*] felly [hyd, *P.*] tra fyrjer grawn " gwenith ym danai hyn y guddjo blaen " ei lloſgwrn, [a, *J.*] hynny fydd gwerth " Cath [*al.* fydd ei gwerth. *P.*] Oni " cheffir y grawn, Dafad flith a'i gwlan " a'i hoen [*al.* a'i hoen a'i gwlan, *P.*] o's " Cath a warchatwo Yſgubawr [y, *P.* & " *J.*] Brenin [fydd: *P.* & *J.*] Gwerth " Cath arall, pedair ceinawg cyfraith [yw. " *J.*]" *S.* 3.

NOTAE.

[d] *foeturae ſuae*] Vide Sect. 3. §. 8. ſupra.

SECTIO VI.

De Pretiis Anſerum.

PRETIUM Anſeris foeminae I denarius.

2 Anſer mas duabus foeminis valet.

3 Anſeris incubantis pretium idem eſt quod & nidi ejus. Nidus autem XXIV pullis conſtabit.

4 Pulli cujuſlibet pretium eſt obolus vel faſcis hordei: Et hoc erit pretium foeminae uſquedum ova poſuerit, & maris uſquedum foeminam inire potuerit. Denarium poſtea ſinguli valebunt. Et Anſer toto illo quo incubat tempore VIII denarios *legitimos* valebit.

Formulae aliae.

5 Anſer foemina II denarios legitimos valet.

6 Nidus ejus II denarios legitimos valet.

RHAN VI.

O werth Gwyddeu.

GWERTH Gwydd, ₭.

2 Gwerth Ceiljawgwydd, cymmaint a gwerth dwy Wydd.

3 Gwerth Gwydd or, cymmaint a gwerth ei nyth. Sef a ddyly fod yn ei nyth, pedwar cyw ar hugaint.

4 Sef yw gwerth pob Cyw, dimmai, neu yſgub haidd; a hynny yw eu gwerth yn y ddodwo y Gywen, ac yn y goccwyo y Ceiljawg; ac wedy hynny I ₭ a dal; a'r Wydd or yn yr amſer hwnnw VIII ₭ a dal.

Dull arall.

5 " Gwydd, dwy geinawg cyfraith a dal.

6 " Nyth Gwydd, dwy geinawg cyfraith a dal.

7 " Cyw

7 " Cyw dân adain ei fam, ceinawg " gotta a dal.
8 " Pan el i wrthi, ceinawg cyfraith a " dal.
9 " Awſd, dwy geinawg cyfraith a dal." *S.* 3. *& alii.*

7 Pullus ſub alis matris denarium curtum valet.
8 Poſtquam a matre exierit denarium legitimum valebit.
9 *Cal.* Aug. II denarios legitimos valebit.

Dull arall etto.

10 " Cyw Gwydd tra fo dan adain ei " fam, ceinawg gotta a dal.
11 " O'r pan el i dan adain ei fam, cei- " nawg gyfraith a dal [hyd Awſd. *M.*]
12 " Duw Awſd [*al.* O Awſd allan, *M.*] " dwy geinawg gyfraith a dal. Ac yna " un werth [fydd, *M.*] a'i fam." *Cott.* 6.

Formulae aliae ex aliis Codicibus.

10 Pullus anſerinus ſub alis matris denarium curtum valet.
11 A tempore quo a matre exierit ad *Cal.* Aug. denarium legitimum valebit.
12 Calendis Auguſti [*al.* Poſt *Cal.* Aug.] II denarios legitimos valebit; & tunc pretium ejus idem erit ac pretium matris.

RHAN VII.

O werth Jeir.

AM Jar, I ℔ a dal.
2 Ceiljawg, dwy Jar a dal.

3 Am bob Cyw, yſgub geirch neu ffyrddling yn y eſgynno.
4 A gwedy ydd eſgynno, dimai yn y ddodwo neu yn y gano, a dalant.
5 A gwedy y dodwo neu y cano, ℔ a dal.

Dull arall.

6 " Jar, ceinawg gotta dal. 7 Ceilawg, " ceinawg gotta a dal." *Cott.* 6. *& M.*
8 " Teithi Ceilawg yw canu a chwc- " cwyaw.
9 " Teithi Jar yw dodwi a gori." *Cott.* 6.
10 " Teithi pob aderyn gwrryw yw " canu a chwccwyaw.
11 " Teithi pob aderyn benyw yw dod- " wi a gori." *Cott.* 6. *& M.*

SECTIO VII.

De Pretiis Gallinarum.

GALLINA denarium I valet.
2 Gallus gallinaceus gallinas duas valet.
3 Pro quolibet Pullo faſcis avenae vel quadrans dabitur uſquedum volare poſſit.
4 Exinde, donec ova poſuerit Gallina, vel cantaverit Gallus, obolum ſinguli valebunt.
5 Poſtea vero denarium.

Formulae aliae.

6 Gallina denarium curtum valet. 7 Gallus denarium curtum valet.
8 In Gallo requiritur ut cantet & gallinas ineat.
9 In Gallina requiritur ut ova ponat, foveat & *excludat*.
10 In omni avi maſcula requiritur ut cantet & foeminam ineat.
11 In omni avi foemina requiritur ut ova ponat, foveat & *excudat*.

NOTAE.

[a] §. 6, 7. *Al.* " Ceiljawg neu Jar, ceinawg gotta [a dal. *J.* & *S.* 3.]" *P.*

RHAN VIII.

O werth Cwn.

GELLGI y Brenin, punt yn gyfrwys. 2 CXX yn anghyfrwys. 3 LX yn ei flwydd. 4 XXX yn ei gynllwſd. 5 Pymtheg o'r pan aner yn y agoro ei lygeid.

6 Milgi y Brenin o bydd cyfrwys, CXX.

SECTIO VIII.

De Pretiis Canum.

CANIS Graius Hibernicus Regis inſtructus libram valet. 2 Non inſtructus CXX *denarios*. 3 Anniculus jam factus LX *denarios*. 4 In aula XXX *denarios*. 5 A partu donec videre incipiat, XV *denarios*.

6 Canis venaticus Graius Regis, ſi in-

ſtructus fuerit, CXX *denarios* valet. 7 Non inſtructus LX *denarios*. 8 Anniculus factus XXX *denarios*. 9 In aula XV *denarios*. 10 A partu uſquedum videre inceperit VII denarios cum obolo.

11 Canis Graius Hibernicus Generoſi dimidium valet *pretii* canis Hibernici regii.

12 Canis Graius Generoſi dimidium valet *pretii* canis Graii regii.

13 Canis melitaeus Generoſi libram valet.

14 Canis melitaeus Hominis ingenui CXX *denarios valet*.

15 Canis melitaeus Villani idem valet ac Canis domeſticus ejus, nempe IV denarios.

16 Canis domeſticus ad quemcunque pertineat, etiamſi Regis fuerit, IV denarios *tantum* valet.

17 Canis tamen paſtoralis, qui cuſtodiae cauſſa paratur, & pecus mane educit & veſpere reducit domum, animal optimum in illo, quem cuſtodierit, grege, valebit.

Aliae formulae de Pretiis Canum ex Codd. aliis.

18 Si Canis occidatur vel furto auferatur, multa privata pro eo pendetur.

Al. Multa publica pro Cane ſi furto auferatur, non debebitur, ſed privata tantum.

19 Pro Cane rabido *ſi occidatur*, vel pro damno quod *forte* fecerit, nihil debebitur.

Al. Damnum quod Canis rabioſus fecerit nemo reſarcire tenetur, nullius enim in bonis eſt.

20 Quamvis Canis furto auferatur, actio tamen furti non competit contra auferentem.

21 Juramentum unius hominis ad abnegandum Canem furto *ablatum fuiſſe* ſatis erit, quia Canis inter onera quae homo dorſo geſtare poteſt de rebus minime edulibus reputatur.

22 Catulus Canis Hibernici regii antequam videre inceperit, XXIV *denarios* valet.

23 In hara *cum matre* XLVIII *denarios* valet.

24 In aula XCVI *denarios* valet.

25 Dum venari diſcit dimidium librae valet.

26 Cum edoctus fuerit, libram valebit.

27 Canis Graius regius dimidium *pretii*

7 Yn anghyfrwys, LX. 8 Yn ei flwydd, XXX. 9 Yn ei gynllwſd, XV. 10 O'r pan aner yn y agoro ei lygeid, VII a dimmai.

11 Gellgi Mabuchelwr, cymmaint yw ei werth a gwerth hanner Gellgi Brenin.

12 Milgi Mabuchelwr, cymmaint yw ei werth a gwerth hanner Milgi Brenin.

13 Colwyn Mabuchelwr, punt.

14 Colwyn Gwr rhydd, chweugaint.

15 Colwyn Mab aillt, IIII ℔, un werth a'i Goſdawg tom.

16 Coſdawg tom bieuffo bynnag, cyd boed Brenin bieuffo, IIII ℔ yw ei werth.

17 Bugeilgi hagen a gadwo'r yſgrubl, ac a el y bore yn eu blaen, ac a ddel yn eu hol adref y nos, y llwdn pennaf o'r yſgrubl a gadwo a dal.

Dull arall o werth Cwn, o Lyfreu ereill.

18 " O'r lleddir Ci, neu or dygir yn lle-
" drad [*al.* dygir ledrad, *Cott.* 4. *P.* & *J.*]
" camlwrw a delir droſdaw." *S.* 3. & *W.*
Al. " Ni bydd dirwy am Gi cyd dycced
" yn lledrad [*al.* dyccer ledrad, *M.*] na-
" myn camlwrw." *Cott.* 6.

19 Dros Gi cynddeirjawg, na thros y
" drwg [*al.* thros ddrwg, *P.*] a wnel, ni
" ddiwygir dim." *S.* 3. *Cott.* 4. & *J.*
Al. " Ni ddiwygir drwg a wnel Ci
" cynddeirawg, [can ni feddir arnaw *M.*]

20 " Cyd [*al.* Cyn, *M.*] dyccer Ci yn
" lledrad, ni wnair cyfraith lledrad arnaw
" [*al.* ym danaw. *M.*]" *Cott.* 6.

21 " Llw un dyn y ſydd gwbl [*al.*
" ddigawn, *Cott.* 6. & *M.*] i wadu [*al.*
" ddiwad, *M.* & *P.*] ci [canys baich cefn
" yw o lwdn anhyys. *Cott.* 6. & *M.*]" *S.*
3. & *Cott.* 4.

22 " Gwerth Cenau gellgi Brenin cyn
" agoro [*al.* tra fo cauad, *Cott.* 6.] ei ly-
" geid, pedair ar hugaint a dal." *Cott.* 4. *S.*
3. *P.* & *J.*

23 " Yn ei growyn, wyth a deugaint
" a dal.

24 " Yn ei gynllwſd, un ar bymtheg
" a phedwar ugaint a dal.

25 " Yn ei oferhela [*al.* oferhely,
" *Cott.* 6. *P.* *J.* & *S.* 3.] hweugaint [*al.*
" chweugaint, *J.* *al.* hanner punt, *Cott.* 6.]
" a dal.

26 " Pan fo cyfrwys, punt a dal.

27 " Sef a dal Milgi Brenin o'r dechrau
" hyd

NOTAE.

§. 27. *Al.* " Milgi Brenin, hanherawg fydd
" ei werth ar werth Gellgi Brenin gogyfoed
" ag ef ym mhob amſer." *M.*

" hyd y diwedd, hanner cyfraith Gellgi
" Brenin Gogyfoed ag ef." *Cott.* 4.

28 " Y neb a dorro [*al.* ddiotto, *M.*
" *al.* dynno, *P. J. & Cott.* 4.] lygad Gell-
" gi Brenin, neu [a dorro, *P. J. & Cott.*
" 4.] ei lofgwrn, taled bedair ceinawg [*al.*
" pedair ar hugaint a dal, *P. J. & Cott.* 4.]
" i'r Brenin [*al.* ceinawg cyfraith, *M.*]
" ynghyfair pob buch [o'r, *J. & Cott.* 4]
" a dalo y Ci.

29 " Un anifail a a o bedair ceinawg i
" bunt yn un dydd, Gellgi; o's Taiawg
" bieufydd y bore, pedair ceinawg [gota,
" *M.*] a dal [*al.* fydd ei werth, *J. & Cott.*
" 4.] ac o [*al.* or *P. & Cott.* 4.] rhoddir
" i'r Brenin [y dydd hwnnw, *Cott.* 4. & *M.*]
" punt a dal.

30 " Amws yn pori allan, a Milgi heb
" [ei, *P. J. & Cott.* 4.] dorch, colli eu
" braint a wnant.

31 " Un werth yw [hefyd, *M.*] Gellgi
" Breyr a Milgi Brenin gogyfoed ag ef.

32 " Sef a dal Milgi Breyr o'r dechrau
" hyd y diwedd, hanner cyfraith Gellgi
" Breyr gogyfoed ag ef.

33 Gwerth Cenau cofdawg Bilaen cyn
" agori ei lygeid, ceinawg [*al.* ceinjawg,
" *J.* gota. *P.*] Yn ei growyn, dwy gei-
" nawg [*al.* geinjawg, *J.* a dal. *J. & Cott.*
" 4.] Yn ei gynllwfd, tair ceinawg [*al.*
" ceinjawg. *J.*] Yn rhydd, pedair cei-
" nawg gota a dal." *S.* 3.

Al. " Pa [*al.* Py, *M.*] ryw bynnag fo
" Cenau Taiawg cyn agori ei lygeid, cei-
" nawg gota a dal. Yn ei growyn, dwy
" geinawg gota a dal. Yn ei gynllwfd,
" tair ceinawg gota a dal. Pan ellynger
" yn rhydd, pedair ceinawg gota a dal."
Cott. 6.

34 " Py [*al.* Pa, *J.*] ryw bynnag fo
" Ci Taiawg, pedair ceinawg [*al.* cein-
" jawg, *J.*] a dal [*al.* fydd ei werth, *P.*
" & *J.*] onid Bugeilgi fydd: A hwn-
" nw trugaint [*al.* tri ugaint, *Cott.* 4.]
" a dal, o's rhagflaena [*al.* rhagflaenu a
" wna, *P. J. & Cott.* 4.] yr yfgrubl y
" bore, a dyfod yn eu hol y diwedydd,
" ac eu cylchynu [*al.* cychwynnu, *J.*
" *male.*] dair gwaith [yn, *P. J. & Cott.* 4.]
" y nos; a gallu o'i [*al.* o'r, *P. & J.*]
" perchen [*al.* perchennawg, *Cott.* 4.] a
" chymmydawg uch y drws ac arall is y
" drws gadarnhau hynny yn wir.

35 " Cofdawg, cyd [*al.* cyn, *P.*]
" bo [*al.* boed, *Cott.* 4.] y Brenin neu
" Freyr bieuffo [*al.* bo Brenin bieuffo neu
" Freyr, *J.*] un werth fydd a Chofdawg
" y Bilaen." *S.* 3. & *alii.*

Al. " Cofdawg, cyffoed [*al.* cyn, *M.*]
" Brenin bieuffo, ni thal namyn [*al.* eithr,
" *M.*] pedair ceinawg gota. Or bydd

Canis Hibernici regii ejufdem aetatis fem-
per valet.

28 Qui oculum Canis Graii Hibernici
regii offenderit, vel caudam abfciderit, tot
quaternos denarios [*al.* tot denarios legiti-
mos] Regi folvet, quot vaccas Canis valere
poffit [*al.* XXIV *denarios* Regi pendet.]

29 Canis Graius Hibernicus eft unicum
animal cujus valor a IV denariis ad libram
eodem die affurget: Si *enim* ad Villanum
mane pertineat, IV denarios [*al.* IV dena-
rios curtos] valebit; & fi Regi eodem die
donatus fuerit, libram valebit.

30 Admiffarius in agro pafcens & Canis
venaticus Graius fine millo ftatum fuum
amittunt.

31 Canis venaticus Hibernicus Generofi
& Canis Graius regius ejufdem aetatis idem
valent.

32 Canis venaticus Hibernicus Generofi
a partu ufquedum adultus fuerit, dimidium
valebit *pretii* Canis venatici Hibernici Ge-
nerofi ejufdem aetatis.

33 Catulus Canis domeftici Villani, an-
tequam videre inceperit, denarium [*al.* de-
narium curtum] valet. Hara nondum e-
greffus II denarios valet. In aula III dena-
rios *valet*. Cum liber vagatur IV denarios
curtos valebit.

Al. Catulus Villani cujufcunque generis
fuerit, denarium curtum valebit ufquedum
videre inceperit. Hara nondum egreffus
duos denarios valet. In aula III dena-
rios curtos valet. Cum vagatur *vinculo*
folutus, IV denarios curtos valet.

34 Canis Villani, cujufcunque fuerit ge-
neris, IV denarios valet nifi fit Canis paf-
toralis: Hic autem LX *denarios* valet, fi
mane pecudi praeiverit & vefpere gregem
fequatur, & ter in nocte gregem circum-
iverit, & dominus canis cum vicinis duo-
bus utrinque proximis hoc verum effe af-
firmaverint.

35 Canis domeflicus, five Regis five Ge-
nerofi fuerit, idem valet ac Canis domefti-
cus Villani.

Al. Canis domeflicus, etiamfi Regis fit,
ultra IV denarios curtos non valet. Sed
fi Canis paftoralis fit, bovem integrum va-

lebit; & ſi dubitetur an canis ſit paſtoralis, poſſeſſor & hinc inde vicinus jurabunt illum pecudibus mane praeire & veſperi palantes coërcere.

36 Si Canis occidatur ultra novem paſſus ab oſtio domus *domini ſui*, nihil pro eo ſolvetur: *Sed* ſi intra novem paſſus occidatur, XXIV *denarii* ſolventur.

37 Canis venatici ſagacis pretium legitimum nullum datur, quia tales canes Hoëli Boni tempore non erant *in uſu*.

38 Quaelibet res, cui pretium in Lege ſcripta non aſſignatur, ſub juramento aeſtimabitur.

39 Si Canis aliquem petierit, is telum ſuum inter ſe & Canem interponat; & ſi Canis in telum irruerit quod illum tranſadigat, is nihil pro eo ſolvet.

Al. Si Canis aliquem lacerandi cauſſa petierit, & is telo, quod in manu habet, Canem occiderit, nihil pro eo [*al.* nec multa publica nec privata] pendetur.

40 Si Canis aliquem momorderit uſquedum elicitus ſit ſanguis, dominus Canis pretium ſanguinis homini morſo pendet; & ſi vir laceratus [*al.* morſus] Canem antequam evaſerit, occiderit, nihil praeter XVI denarios pro pretio ſanguinis ſui accipiet.

41 Si Canis mordax ter hominem [*al.* tres homines] momorderit, & dominus ejus illum non occiderit, fune duas ſpithamas longo ad domini pedem alligabitur, & & ibi occidetur, & dominus ejus multam

" Bugeilgi [*al.* Ac o's Bugeilgi fydd, *M.*]
" eidon taladwy a dal. Ac or [*al.* od, *M.*]
" amheuir ei fod felly efe, tynged ei ber-
" chennawg [*al.* tynged perchennawg y
" Ci, *M.*] a chymmydawg uwch ei ddrws
" ac arall is ei ddrws ragflaenu yr yſgrubl y
" bore [cyn myned i bori, *M.*] a chadw
" y dilyrjeid y diwedydd." *Cott.* 6.

36 " Ci callawed [*vel forte* callawedd]
" or lleddir bellach [no, *P.* & *Cott.* 4.]
" naw cam i wrth y [*al.* cam pellach no'r,
" *Cott.* 6.] ty [*al.* drws, *Cott.* 6. & *M.*]
" ni thelir dim ym [*al.* am, *J.*] danaw
" [*al.* ni thelir. *Cott.* 6.] O's o fywn y
" naw cam [y lleddir, *J.* & *Cott.* 4. *al.*
" Pan daler, *Cott.* 6. *al.* O'r lleddir yn-
" tau o fywn y naw cam, *M.*] pedair
" ar hugaint [a dal. *J.* & *Cott.* 6.]

37 Bytheiad, nid oes werth cyfraith
" arnaw [*al.* werth arnaw ynghyfraith, *P.*]
" can nid oedd y cyfryw gi hwnnw yn
" oes Ilywel [*al.* Howel, *J.*] Dda. [*al.*
" Nid oes werth cyfraith ar Fytheiad.
" *Cott.* 6. & *M.*]" *S.* 3. & *alii.*

38 " Gwerth damdwng a fydd ar bob
" peth [a'r, *P.*] ni bo gwerth cyfraith ar-
" naw yn yſgrifennedig." *S.* 3.

39 " O'r cyrch Ci ar [*al.* neb, *H.* 3.]
" dyn, doded ei arf y rhyddaw ac ef, ac
" od a [*al.* o daw, *P.*] ar ei [*al.* yr, *J.* &
" *Cott.* 4.] arf hyn y lather [*al.* ladder, *J.*
" & *Cott.* 4.] ni thelir dim droſdaw." *S.* 3. & *al.*

Al. " Or cyrch Ci neb dyn yr ceiſaw
" ei rwygaw, cyd llatho [y, *M.*] dyn y
" Ci ag arf a fo yn ei law, ni thal ddim
" ym danaw [*al.* thal na dirwy na cham-
" lwrw. *M.*]" *Cott.* 6.

40 O'r brath Ci neb dyn hyn y ddel y
" gwaed, perchen y Ci a ddyly dalu
" gwerth y gwaed i'r dyn [*al.* dalu gwaed
" y dyn, *J.* & *Cott.* 4. brathedig; *P.* &
" *Cott.* 4.] ac or lladd y Rhwygedig [*al.*
" Brathedig, *P. J.* & *Cott.* 4.] y Ci cyn ei
" ddiangc i wrthaw, ni chaiff [ddim, *P.*]
" namyn un ar bymtheg dros ei waed." *S.* 3.

41 " Ci cynnefodig a fratho ddyn dair
" gwaith, ac na's llatho *y* dyn bieuffo [*al.*
" Ci cynnefodig ar frathu dynjon, o'r
" brath dri dyn, ac na's llatho (*al.* lladdo,
" *Cott.* 4.) ei arglwydd yna, *P.*] ei rwymo
" [*al.*

NOTAE.

§. 38. *Al.* " Pob peth ni bo gwerth cyfraith
" iddaw [*al.* arnaw, *M.*] damdwng a geffir
" ym danaw." *Cott.* 6.

§. 40. *Al.* " Or brath Ci neb dyn hyn y
" ddel y gwaed, taled arglwydd [*al.* perchen-
" nawg, *M.*] y Ci waed y dyn; ac or lladd y
" dyn rhwygedig y Ci heb ſymmud odd' yno,
" ni chaiff ddim namyn [*al.* chaiff onid, *M.*]
" un ar bymtheg arjant." *Cott.* 6.

§. 41. *Al.* " Ci cynnefodig a rwycco ddyn
" deirgwaith, oni's lladd ei arglwydd [*al.* ber-
" chennawg, *M.*] ef, cyfraith yw ei rwymaw
" wrth droed ei arglwydd ddwy rychwant
" i wrthaw, ac felly y lleddir, ac odd' yna
" taled dri buyn camlwrw i'r Brenin." *Cott.* 6.

" [*al.* rwymaw, *Cott.* 4. & *J.*] a ddylyir " wrth droed ei arglwydd a rhaff a [*al.* o, " *P. J.* & *Cott.* 4.] ddwy rychwant, ac " yno [*al.* yna, *Cott.* 4.] ei ladd, a thaled " gamlwrw i'r Brenin." *S.* 3. & *al.*

privatam [*al.* multam trium vaccarum] Regi pendet.

RHAN IX.

Gwerth Hebogeu.

NYTH hebawg, punt a dal. [*al.* Punt yw gwerth Nyth hebawg. *M.*]

Al. " Y neb a ddycco Nyth hebawg, " taled bunt i'r Brenin." *P.* & *S.* 3.

2 Yn Gyw rhudd, CXX.

Al. " Hweugaint yw gwerth Hebawg " cyn mud, a thra fo yn y mud." *M.*

3 Gwedy bo mudair [*MS.* muteir] a gwyn, o bydd Brenin bieufydd, punt a dal.

4 O's Mabuchelwr bieufydd, CXX a dal, o bydd mudair a gwyn.

5 O's Cyw fydd, LX a dal.

6 " Nyth Gwalch, hweugaint a dal.

7 " Gwalch cyn mud a thra fo yn y " mud, trugaint a dal.

8 " Or bydd gwyn gwedy mud, hweu- " gaint a dal." *M.*

9 " Gwerth Hwyedig [*al.* Hwyedydd, " *W.*] pedair ar hugaint [yw, *P. al.* a dal. " *S.* 3.]" *J.*

10 Nyth Llamyſden XXIV [*al.* pedair ar hugaint, *P. J.* & *M.*] a dal.

11 Llamyſden cyn ei myned ym mud, XII ℔.

Al. " Llamyſden cyn mud a thra fo yn " y mud, deuddeg ceinawg a dal." *M.*

Al. " Yn goch, deuddeg [ceinawg, *P.*] " a dal." *J.* & *S.* 3.

12 A gwedy ydd el, XXIIII.

Al. " Or bydd gwen gwedy [*al.* gwen " pan ddyccer o'r, *P.* & *J.*] mud, pedair " ar hugaint a dal [yna. *P.*]" *M.* & *S.* 3.

13 " Nyth Cammin, pedair ceinawg cyf- " raith a dal." *Cott.* 6.

14 Na Llamyſden, na Hebawg, nac Aderyn yn y byd, o bydd Taiawg bieufydd, un werth fydd a Jar, I ℔ a dal.

SECTIO IX.

Pretia Accipitrum.

NIDUS Accipitris libram valet.

Al. Quicunque nidum Accipitris abſtulerit, libram Regi pendet.

2 Pullus [a] implumis CXX *denarios valet.*

Al. Accipitris pretium in caveam includendi, & quamdiu in ea manſerit, CXX *denarii.*

3 Poſtquam e cavea eductus & pennatus fuerit, ſi ad Regem pertineat, libram valebit.

4 Si Generoſi fuerit, & e cavea eductus & pennatus, dimidium librae valebit.

5 Sin *autem* pullus *implumis* fuerit, LX *denarios* valet.

6 Nidus Falconis CXX *denarios* valet.

7 Pullus Falconis in caveam includendus, & quamdiu in ea manſerit, LX *denarios* valebit.

8 Poſtquam pennatus fuerit, & e cavea exiverit, CXX *denarios* valebit.

9 Macropterus XXIV *denarios* valet.

10 Nidus Accipitris merularii XXIV *denarios* valet.

11 *Pullus* Accipitris merularii in caveam includendus XII denarios *valebit.*

Al. Pullus Accipitris merularii in caveam includendus, & dum in ea fuerit, XII *denarios* valebit.

Al. Implumis, XII denarios valet.

12 Poſtquam *e cavea* exierit, XXIV *denarios valebit.*

Al. Poſtquam pennatus fuerit & e cavea extrahatur, XXIV *denarios* valebit.

13 Nidus *Accipitris* [b] Cammin *dicti* IV denarios legitimos valet.

14 Accipiter vel merularius vel alius, vel quaevis alia Avis, ſi Villani fuerit, tantum valebit quantum Gallina, denarium nempe.

15 Multa

NOTAE.

[a] V. Gloſſ. v. *Rhudd.*

§. 2. *Al.* " Gwerth Hebawg coch cyn ei " ddodi y mywn mud, hanner punt [*al.* " hweugaint, *J.* & *S.* 3.] yw." *P.*

§. 3. *Al.* " Or bydd gwyn gwedy mud [*al.* " Gwedy tynner o'r mud mal (*al.* fal, *J.*) " yn wyn, *P.* & *S.* 3.] punt a dal." *M.*

[b] Vide Gloſſar. v. *Cammin.*

15 Multa nec publica nec privata pro qualibet Volucri furto ablata debebitur; pretium tantum legitimum domino reddetur, modo non reſtituatur *Volucris*.

Al. Multa nec publica nec privata dabitur pro Avi cicure ſi occidatur vel furto auferatur; pretium tantum domino reddetur.

15 " Ni bydd na dirwy na chamlwrw " am neb Adeinawg cyn dyccer ledrad, " namyn talu ei werth cyfraith i'r per- " chennawg, oni cheffir ei hunan." *M.*

Al. " Ni thelir na dirwy na chamlwrw " am Aderyn [dof, *J.* & *S.* 3.] a lather " [*al.* ladder, *J.*] neu a ddyccer ledrad, " namyn talu ei werth i'r perchen." *P.*

SECTIO X.

De Pretiis Apium.

ALVEUS vetus XXIV *denarios* valet.

2 Examen vernum XVI *denarios* valet.

3 Examen ſecundum XII denarios valet.

4 Examen ex examine primo proveniens XII denarios valet.

5 Examen ex examine ſecundo proveniens VIII denarios valet.

6 Examen poſt *Cal.* Aug. examinatum IV denarios valet, idque Examen alatum vocatur, & haec erunt eorum pretia uſque ad Cal. Novembres.

7 A Cal. Novembribus pro Alveo veteri reputabuntur, & XXIV *denarios* valebunt. Examen autem alatum pro Alveo veteri non reputabitur ante Cal. Maias, & tunc XXIV *denarios* valebit.

8 Alveus apum domeſticarum XXIV *denarios* valet.

9 Tres Venationes liberae *ſunt*, Examinis apum ramo conſidentis, & Vulpis, & Lutrae, quoniam ſedem certam non habent.

Formulae aliae de Pretiis Apium.

10 Apes in Paradiſo primum natae ſunt, & inde ob peccatum hominis exiverunt, & Deus illis benedixit, ideoque Miſſa abſque earum cera cantari non debet.

11 Alveare vernaculum vetus XXIV *denarios* valet.

12 Examen primum *quod alveare vernaculum vetus examinaverit*, XVI *denarios* valet.

13 Examen ſecundum XII denarios valet.

14 Examen tertium VIII denarios valet.

15 Examen ab examine primo proveniens XII denarios valet.

16 Examen ex ſecundo examine proveniens VIII denarios valet; & haec erunt pretia eorum ad Feſtum omnium Sanctorum.

17 Omnia examina ante *Cal.* Auguſti examinata ad uſque Feſtum omnium San-

RHAN X.

O werth Gwenyn.

GWERTH Henlleu, XXIIII.

2 Gwerth Cynnaid, XVI.

3 Gwerth Tarwhaid, XII ℔.

4 Haid y Gynnaid, XII ℔ a dal.

5 Haid y Darwhaid, VIII ℔ a dal.

6 O derfydd heidjaw Haid gwedy Awſd, IIII ℔ a dal, a honno a elwir Aſgellhaid: Ac yfelly y byddant hyd Galan Gauaf.

7 O Galan Gauaf allan Henlleu fyddant, a XXIIII a dalant. Eithr Aſgellhaid nid a yn Henlleu hyd Galan Mai, ac yna ydd a, a XXIIII a dal.

8 Gwerth Modrydaf Gwenyn, XXIIII.

9 Trydedd Hely rydd, Haid wenyn ar wryſgen, a Llwynawg, a Dyfrgi, can nid oes adlam iddunt.

Dull arall o werth Gwenyn.

10 " Bonedd Gwenyn o Baradwys pan " yw, ac o achaws pechawd dyn y doe- " thant odd' yno, ac y dodes Duw [ei, *M.*] " rad arnunt, ac wrth hynny ni ellir canu " Efferen heb eu cwyr." *Cott.* 6.

11 " Modrydaf gwenyn, pedair ar hu- " gaint a dal.

12 " Cynnaid, un ar bymtheg a dal.

13 " Eilhaid, deuddeg ceinawg [*al.* cein- " jawg, *J.*] a dal.

14 " [Y. *J.*] drydedd Haid, wyth cei- " nawg [*al.* ceinjawg, *J.*] a dal." *Cott.* 6. *P.* & *S.* 3.

15 " Haid a ddel o'r Gynnaid, deuddeg " ceinawg [*al.* ceinjawg. *J.*] a dal.

16 " Haid yr [*al.* a ddel o'r, *P.*] Eil- " haid, wyth geinawg [*al.* geinjawg, *J.*] " a dal. Ac yn y gwerth hwnnw y by- " ddant hyd Wyl yr Hollſaint.

17 " Pob Haid o gyn nog Awſd hyd " gwedy Gwyl yr Hollſaint un werth fy- " ddant

" ddant, nid amgen [no, *J.*] phedair ar " hugaint.

18 " Or [*al.* Od, *P.* & *J.*] a Haid gwe- " dy Calan Awſd y maes, Aſgellhaid fydd, " ac ni thal onid [*al.* namyn, *J.*] pedair " ceinawg [*al.* ceinjawg, *J.*] hyd Galan " Mai." *S.* 3.

19 " Modrydaf gwedy [ydd, *M.*] el " [*al.* del, *J.*] y Gynnaid o heni [*al.* ho- " nai, *P.* & *J.*] ugaint a dal.

20 " Gwedy [ydd, *M.* & *P.*] el [*al.* " del, *J.*] yr Eilhaid o heni [*al.* honai, " *P.* & *J.*] un ar bymtheg a dal.

21 " Gwedy [ydd, *M.* & *P.*] el [*al.* " del, *J.*] y drydedd Haid o heni [*al.* " honai, *P.* & *J.*] deuddeg ceinawg [*al.* " ceinjawg, *J.*] a dal." *Cott.* 6. & *S.* 3.

22 " Gwerth Gwenynlleſdr, dau [*al.* " deuddeg, *J. mendoſe ut puto*] ſwlld.

23 " Gwerth Bydaf yn y coed, dau " ſwlld." *P.* & *S.* 3.

24 " Or dygir Bydaf ledrad [*al.* yn lle- " drad, *J.*] a thorri y pren y bo ynddaw, " gwerth y pren [y, *P.* & *J.*] gyd a " gwerth y Fydaf a delir i arglwydd y " tir." *S.* 3.

25 " Ni thal neb Haid namyn [*al.* " eithr, *M.*] pedair ceinawg hyn y ſo dair " nos a thri [*al.* ſo dri, *M.*] dieu ar hedd " ac yn waſdad, dydd i geiſaw lle i fudaw, " a'r ail i fudaw, a'r trydydd i orphowys." *Cott.* 6.

26 " Y neb a gaffo Haid ar dir dyn a- " rall ar gangen, pedair ceinawg [*al.* cein- " jawg, *J.*] a ddyly [*al.* gaiff, *M. P.* & *S.* 3.] " eſe i gan berchennawg y tir or myn yn- " tau yr Haid.

27 " Y neb a gaffo Fydaf ar dir dyn a- " rall, ceinawg cyfraith a gaiff eſe [i gan " berchennawg y tir, *M.*] neu y cwyr, ar " ddewis perchennawg y tir." *Cott.* 6.

Al. " Y neb a gaffo Fydaf, o's dengys " i ['r, *P.*] perchennawg [*al.* i berchen y " tir, *J.*] pedair ceinawg [*al.* ceinjawg, *J.*] " a'i ginjaw a gaiff, neu y cwyr oll." *S.* 3.

28 " Nawfed dydd cyn Awſd ydd a " pob Haid ym mraint Modrydaf, ac yna " pedair ar hugaint a dal, [eithr Aſgell- " haid, can ni chymmer hi fraint Modry- " daf hyd y Calan Gauaf rhag wyneb, " ac yna pedair ar hugaint a dal. *M.*]" *Cott.* 6.

ctorum ejuſdem pretii erunt, hoc eſt, XXIV denariorum.

18 Examen poſt Cal. Aug. examinatum Examen alatum vocatur, & denarios tantum IV valebit uſque ad Calendas Maias.

19 Alveare vernaculum vetus, poſtquam Examen primum ſe profuderit, XX *denarios* valebit.

20 Poſtquam Examen ſecundum ſe profuderit, XVI *denarios* valebit.

21 Poſtquam Examen tertium ſe profuderit, XII denarios valebit.

22 Alvus duos [*al.* duodecim] ſolidos valet.

23 Examen ſilveſtre duos ſolidos valet.

24 Si Examen ſilveſtre furto auferatur, & arbor cui ineſt praecidatur, pretium arboris cum pretio Examinis domino terrae dabitur.

25 Nullum Examen ultra IV denarios valebit, uſquedum per tres dies & noctes placide in eodem loco manſerit, idque tempore ſereno, quorum primo die locum ubi conſidere poſſit conquiret, altero in examen ſe glomerabit, tertio ibi conſidet.

26 Qui Examen in ramo conſidens in terra aliena invenerit, IV denarios accipiet a poſſeſſore terrae ſi ipſe Examen iſtud ſibi aſſervare voluerit.

27 Qui Examen ſilveſtre in terra aliena invenerit, denarium legitimum a poſſeſſore terrae habebit, vel ceram ad arbitrium domini terrae.

Al. Qui Examen ſilveſtre invenerit, & id poſſeſſori terrae monſtraverit, IV denarios cum prandio habebit, vel totam ceram.

28 Nono ante *Cal.* Aug. die quodlibet Examen pro Alveari veteri reputabitur, & tunc *denarios* XXIV valebit, niſi Examen alatum fuerit, hoc enim pro Alveari veteri non reputabitur ante Cal. Novembres inſequentes, & tunc XXIV *denarios* valebit.

SECTIO

NOTAE.

§. 25. *Al.* " Ni thal neb dros Haid onid [*al.* " neb Haid onid, *P.* & *J.*] pedair ceinawg " [*al.* ceinjawg, *J.*] hyn y ſo dri dieu yn waſ- " dad trwy awel eglur, dydd [*al.* dyddgwaith, " *P.*] i geiſaw lle, a dydd i fudaw, a dydd i " orphowys [*al.* orphwys. *P.*]" *S.* 3.

SECTIO XI.

De Pretiis Cervorum.

CERVUS a Cal. Novembris ad Feſtum *Sancti* Joannis *Evangeliſtae* LX *denarios* valet, & multa CLXXX *denariorum* pro illo *dabuntur ſi occidatur.*

2 Et a Feſto Joannis *Evangeliſtae* ad Cal. Nov. inſequentes duodecim membra legitima in eo eſſe cenſebuntur, quorum quodlibet ſexaginta *denarios* valet, quibus omnibus pretium Cervi augetur.

3 Membra haec hoc modo numerantur; Duae Genae, duo Cornua, Lingua, Pectus, Cor, Jecur, duo Lumbi, Stomachus, Interanea, Inteſtinum rectum. Pro omnibus his ſigillatim ſumtis multa privata debebitur, quae multae ſimul ſumtae *ad valorem* XXXVI vaccarum aſſurgunt.

4 Si canes regii Cervum inſequantur & occiderint illum in fundo alieno, is quicunque fuerit ad quem fundus *iſte* pertineat, canes regios cum Cervo ad ſe recipiet, & ſi mane occidatur, pellem ad meridiem uſque ei non detrahet; & ſi venatores tunc non advenerint, pellem Cervo detrahet, & canes & corium conſervabit, & canes domum ſuam ductos paſcet. Si meridie occidatur, pomeridianum tempus exſpectabitur antequam pellis detrahatur. Si pomeridiano tempore *occidatur*, ad veſperam uſque aſſervabitur. Si poſt veſperam, ad poſterum diem aſſervabitur, & ea nocte mantelio operietur. Et ſi poſtero die non advenerint, carnem ad libitum diſpertiet, & paſcet canes, & corium cum ſtomacho venatoribus tradet. Sed ſi *venatores* advenerint antequam carnem diſpertiverit, quarta pars carnis terrae domino debita illi dabitur, & venatores quod reliquum eſt cuicunque voluerint tradent: Quartam nempe partem poſteriorem domino ſupremo, & poſſeſſori fundi, & quartam partem anteriorem domino cervi.

5 Si *canes* in cervum immittantur & ille occidatur, cujuſcunque licet fuerint canes, quarta tamen pars poſterior *cervi* ad dominum fundi pertinebit.

6 Qui animal mundum mortuum in fundo alieno invenerit, ad illum quarta pars pertinet, & quod reliquum eſt carnis fundi dominus habebit.

7 Qui animal immundum mortuum in fundo alieno invenerit, denarium habebit, & animal domini fundi erit, modo ferum non ſit.

8 Qui Examen ſilveſtre invenerit, denarium vel ceram habebit, & alveare ad dominum fundi pertinebit.

RHAN XI.

Am Werth Hydd.

O GALAN Gauaf hyd Wyl Jeuan trī ugaint a dal, a naw ugaint camlwrw am danaw.

2 Ac o Wyl Jeuan allan hyd Galan Gauaf rhag llaw, deuddeg golwyth cyfraith cyfreithjawl a ddyrchaif arnaw, a phob un o hynny LX a dal, ac a ddyrchaif ar yr Hydd.

3 Sef yw y golwython hynny i am eī ddwy Waneg, a'i ddau Gorn, a'i Dafawd, a'i Lawbron, a'i Galon, a'i Aü, a'i ddwy Lwyn [lewen *MS.*] a'i Dumon, a'i Hyddgyllen, a'i Golwydden [Koluuyden, *MS.*] a'i Herwth: Am bob un *o'r rhai* hynny camlwrw a ddylyir; ſef yw eiryf hynny, pedair buw eiſjaū o ddeugaint.

4 O derfydd dyfod cwn y Brenin yn ol Hydd, a'i ladd ar dir dyn arall, pa gyfryw ddyn bynnag bieuffo y tir, cymmered efe gwn y Brenin a'i Hydd, a chadwer ef hyd hanner dydd heb ei flingjaw, o's y bore y lleddir; ac oni ddaw y cynyddjon erbyn hynny, blinged yr Hydd, a chadwed y cwn a'r croen, a llithjed y cwn a ddyccer ganthaw adref. O's hanner dydd y lleddir, ei adu hyd gwedy nawn heb *ei* flingjaw. O's gwedy nawn, gatter hyd gwedy Gosber. O's gwedy Gosber, gatter hyd drannoeth, a thannu mantell arnaw y nos honno. Oni ddeuant drannoeth, defnyddjed efe y cig, a llithjed y cwn, a chadwed y croen a'r hyddgyllen i'r cynyddjon. O deuant hwynteu cyn defnyddjaw y cig, rhodder iddaw ef chwarthawr y tir, a defnyddjent hwynteu y cig y ffordd y mynnoent; y chwarthawr dilwr i berchen penhygen a pherchennawg y tir, a'r chwarthawr rhag i bob perchen cy[illegible] [*an legendum* cyllaig?]

5 O derfydd ellwng ar Hydd a'i ladd, pwybynnag bieuffo y cwn, y chwarthawr dilwr a ddyly y neb bieuffo y tir.

6 Pwybynnag a gaffo Lwdn glan yn farw ar dir arall, efe bieufydd chwarthawr, a'r neb bieuffo y tir y cig namyn hynny.

7 Pwybynnag a gaffo Lwdn budr yn farw ar dir arall, ceinjawg a gaiff efe, a'r Llwdn i'r neb bieuffo y tir; ac ni cheffir o'r anifeiljeid [anyueyllyd, *MS.*] gwylld hynny.

8 Pwybynnag a gaffo Fydaf, ceinjawg neu y cwyr a gaiff, ac i'r neb bieuffo y tir ydd a y Fydaf.

9 Pwybynnag

9 Pwybynnag a dynno annel ar dir arall heb ei gannjad, taled iddaw bedair ℔ am agori y tir, a IIII ℔ am ei gau, ac a fo yn yr annel, a chamlwrw i'r Arglwydd.

10 Un werth yw Jwrch a Bwch, a Gafr a Jyrchell, a Myn ac Elain.

Dull arall o Werth Hyddod, ac anifeiljeid ereill.

11 " Pwybynnag a ddefnyddjo Gyllaig " Brenin, taled dri buyn camlwrw i'r Bre" nin drosdaw.

12 " Deuddeg Golwyth breinawl a fydd " ynddaw [*al.* ynghyllaig Brenin; *M.*] " Tafawd, a thri Golwyth o'r mwnwgl, " Cymhibeu, Calon, dau Lwyn, Tumon, " Jar, Hydgyllen [*vel* Hyddgyllen, *q.*] " Herwth, Afu. Tri buyn camlwrw a " delir [i'r Brenin, *M.*] dros bob un o'r " Golwython hyn [*al.* bob Golwyth o " hynny. *M.*] Sef a delir dros Gyllaig " Brenin pan gyfrifer pob camlwrw, dau " ugeinmu.

13 " Ni bydd Golwython cyfreithawl " [*al.* breinjawl, *M.*] yn Hydd Brenin na" myn o Wyl Gurig hyd Galan Gauaf " [*al.* Rhagfyr, *M.*] ac ni bydd Cyllaig " Brenin yntau namyn [*al.* onid, *M.*] tra " fo y Golwython [breinawl, *M.*] yn" ddaw." *Cott.* 6.

14 " Rhydd yw i'r Brenin hely ym mhob " lle yn ei wlad.

15 " Py le bynnag y gorddiwedder Hydd " a fo cynyddjon y Brenin yn ei hela [*al.* " hely, *P.* & *J.*] ni chaiff neb hwarthawr " [*al.* chwarthawr, *J.*] tir o honaw." *S.* 3.

16 " Or lledir Carw [*al.* Hydd, *S.* 3. *P.* " & *J.*] Brenin yn [*al.* (y, *P.*) mywn, " *S.* 3. & *J.*] tref Breyr y bore, cadwed " y Breyr ef yn gyfan hyd hanner dydd, " ac yna or doant y cynyddjon [*al.* or " doant (*al.* deuant, *J.*) y cynyddjon " yna, *P.* & *S.* 3] rhannent yr Hydd mal " y mynnont [*al.* cymmerent ef: *S.* 3. *P.* " & *J.*] Ac oni ddoant y cynyddjon " yna [*al.* ddeuant, *P.* & *J.*] pared y " Breyr flingaw yr Hydd [*al.* ei flingjaw " (*al.* flingaw, *P.* & *J.*) *S.* 3.] a llithjed " [*al.* llithjaw, y cwn o'r cig, a chymmered efe y cwn a'r croen a'r hwarthawr " dilwr, a dyged y cwn gantaw adref " (*al.* cig, a dyged (efe, *P.*) y croen ganthaw adref, a rhannu y (*al.* a'r afu, a'r, " *P.* & *J.*) hwarthawr (*al.* chwarthawr, " *J.*) ol, a'r cwn, *S.* 3. *al.* a dyged y " cwn, a'r croen, a'r hwarthawr ol, a'r " afu. *M.*] Ac oni ddoant [*al.* ddeuant, " *P.* & *J.*] y cynyddjon y nos honno, " mwynhaed [*al.* cymmered, *J.* *S.* 3. & " *P.*] efe y cig [oll, *S.* 3. & *J.* *al.* gig yr " Hydd oll, *P.*] a chadwed y [cwn a'r,

9 Qui laqueum in fundo alieno inconsulto poſſeſſore fixerit, IV denarios pro terra effoſſa pendet, & IV denarios ob claudendam terram, cum praeda in laqueo capta, & multam privatam Domino.

10 Caprea mas idem valet ac Hircus; Caprea foemina ac Capra; & Hinnulus ac Hoedus.

Formulae aliae de Pretiis Cervorum & aliorum animalium.

11 Quicunque Cervum regium in ſuos uſus converterit, tres vaccas pro multa privata Regi pendet.

12 In Cervo regio duodecim membra ſunt quae legitimo pretio aeſtimantur; Lingua, & tres partes Colli, *Aſpera* arteria cum Pulmonibus, Cor, duo Lumbi, Coxa, Stomachus, Inteſtinum rectum, Jecur. Pro quolibet horum membrorum multa trium vaccarum Regi debetur, ut ita pro Cervo regio quando multae omnes ſimul numerentur, XL vaccae debeantur.

13 Membra cervi regii nulla pro legitimis cenſentur niſi a Feſto *Sancti* Cyricii ad Cal. Nov. [*al.* Decembres,] & Cervus pro regio non cenſebitur niſi quando legitima fuerint.

14 Regi in ditione ſua venari licet ubicunque libuerit.

15 Ubicunque Cervus captus fuerit quem Regis venatores venati fuerint, quarta pars domino fundi non debetur.

16 Si Cervus Regis mane occidatur in fundo Generoſi, Generoſus illum integrum aſſervabit ad meridiem, & tunc ſi advenerint venatores, divident Cervum ut voluerint. Et ſi venatores tunc non advenerint, Generoſus corium Cervo detrahet, & canes carne ejus paſcet, & canes cum corio & quarta parte poſteriore Cervi & Jecore accipiet, & domum ſuam deducet. Et ſi venatores iſta nocte non advenerint, ſibi ipſi accipiat carnem totius Cervi, & canes cum

pelle aſſervabit pro venatoribus. Si Cervus circa meridiem occidatur in fundo Generoſi, integrum illum aſſervabit uſque ad noctem; ſi iſta nocte venatores non advenerint, eo Generoſum licet uti frui eo modo quo Cervum quem ſupra nominavimus. Si Cervus regius nocte in fundo Generoſi occidatur, mantelium in illum inſternet, & integrum ſervabit uſque ad mane; & ſi tunc non advenerint venatores, eodem modo utetur eo quo praedictis.

17 *Et* quicunque ita fecerit cum Cervo regio in ejus fundo occiſo, nulla actio ex parte Regis competit contra eum.

18 Venatio pro Rege exercebitur ad Cal. Novembres: Exinde ad V Idus *Nov.* Venatores *regii* pro ſeipſis venabuntur.

19 A Cal. Novembribus uſque ad Feſtum Joannis membra nulla in Cervo regio pro regiis cenſebuntur. Exinde duodecim membra regia in cervo regio numerabuntur, *&c. ut ſupra.* Quicunque aliquod horum membrorum abſque licentia venatorum abduxerit, multae privatae erit obnoxius. Pro omnibus illis ſimul ſumtis, ſi furto ablata fuerint, tres librae dabuntur.

20 Si Cervus regius occidatur & occultetur, multa publica pro eo penditor.

21 Siquis eum diſſecuerit & non occultaverit, multae privatae erit obnoxius, niſi modo praedicto *id fecerit.*

22 Cervus bovem valet. 23 Cerva vaccam integram adultam valet.

Al. Cervus idem valet ac bos, & ejus pretium eodem modo elevatur. Et ita Cerva ac vacca.

24 Caprea idem valet ac capra.

25 Et Platyceros idem valet quod vacca [*al.* hircus.]

" *S.* 3. *M. P. & J.*] croen i'r cynyddjon.
" Or lleddir am hanner dydd y Carw [*al.*
" y Carw (am, *M.*) hanner dydd yn nhref
" Breyr, *S.* 3. *P. & J.*] cadwer [*al.* cad-
" wed, *P.* ef, *S.* 3. *P. & J. al.* cadwed y
" Breyr ef, *M.*] yn gyfan hyd y nos; ac
" oni ddoant [*al.* ddeuant, *P. & J. al.*
" ddaw, *S.* 3.] y cynyddjon yna [*al.* ddoant
" y nos honno, *M.*] mwynhaed y Breyr
" hwnnw mal yr hwn gynt [*al.* gwneler
" am hwnnw mal am y llall. *S.* 3. *P. & J.*]
" Or lleddir Hydd Brenin hyd nos yn an-
" nedd Breyr [*al.* Os (y, *J.*] gyd a'r nos,
" neu hyd nos y lleddir, *S.* 3. & *P.*] tan-
" ned y Breyr, *P. J. & S.* 3.] ei fantell
" arnaw, a chadwed yn gyfan [*al.* felly,
" *S.* 3. & *P.* ef, *M. & J.*] hyd y bore; ac
" oni ddoant [*al.* ddeuant, *J. al.* ddaw, *S.* 3.
" & *P.*] y cynyddjon [yna, *S.* 3. *M. P.*
" & *J.*] bid un fraint a'r rhai gynt hwn-
" nw yna [*al.* bid un fraint hwnnw, *M.*
" *al.* gwnaed (ym danaw, *S.* 3. & *P.*) yn
" y modd rhagddywededig. *J.*]" *Cott.* 6.

17 " Pwybynnag a wnel felly am Hydd
" Brenin a lather yn ei dref, ni bydd cery-
" ddus [*al.* cylus, *P.*] o blaid y Brenin [o
" gyfraith. *P. & J.*]

18 " Helwrjaeth y Brenin hyd Galan
" Gauaf y bydd. Odd' yna hyd nawfed
" dydd i'r cynyddjon y bydd [*al.* hyd y
" nawfed dydd y cynyddjon biau. *P.*]

19 " O Galan Gauaf hyd Wyl Jeuan ni
" bydd golwython [*al.* golwythjon, *J.*]
" brenhinawl yn Hydd y Brenin. Odd'
" yna deuddeg golwyth cyfreithawl a
" fydd yn Hydd y Brenin [*al.* ynddaw, *J.*
" nid amgen, *P. & J.*] Tafawd, tri go-
" lwyth o'r Mwnwgl, Cymhibeu, Calon,
" Deulwyn, Jar, Tumon, Hyddgyllen
" [*al.* Hyddgylla, *J.*] Herwth, Afu. Y
" neb a ddycco un o'r rhai hynny [*al.*
" hyn, *P.*] heb gannad [*al.* gannjad, *J.*]
" y cynyddjon, camlyryus fydd. Drof-
" dunt oll or dygir, tair punt a delir.

20 " Or lleddir Hydd y Brenin a'i gudd-
" jaw, dirwy a delir drofdaw.

21 " O's cyllella neb [ef, *P.*] heb ei
" guddjaw, camlyryus fydd, eithr [*al.* di-
" eithr, *J. al.* namyn, *P.*] o'r modd rhag-
" ddywededig.

22 " Gwerth Hydd yw ych [*al.* Carw,
" ych a dal. *M.*] 23 Ewig, buch delediw
" a dal." *S.* 3.

Al. " Carw, un werth ac un arddrycha-
" fael yw [*al.* drychafael fydd, *M.*] ag
" Ych, ac Ewig a Buwch [*al.* Buch. *M.*]

24 " Jwrch, un werth ac un arddyr-
" chafel a Gafr [*al.* A Jwrch a Gafr. *M.*
" *al.* Un werth fydd Jwrch a Gafr. *Cott.*
" 4. *J.* & *S.* 3.]

25 " Ac felly Caerjwrch [*an legend.*
" Carwjwrch?] a Buch [*al.* A Chaerjwrch
" a Bwch. *M.*]

26 " Gwydd-

26 " Gwyddhwch, un werth ac un ar-
" ddyrchafel yw a Hwch tref [*al.* A
" Gwddhwch a Hwch tref. *M.*]

27 " Broch, ni allwys Yngneid Hy-
" wel Dda ddodi gwerth cyfraith ar-
" naw, canys y flwyddyn y bai y fy-
" nyglawg ar y Moch, braint Ci a gym-
" merai yntau yna arnaw; a'r flwyddyn
" y bai y gynddaredd ar y Cwn, braint
" Hwch a gymmerai yntau yna arnaw.

28 " Ylgyfarnawg [hefyd, *M.*] ni
" wnaethpwyd gwerth cyfraith arnai, ca-
" nys y naill mis y bydd [*al.* byddai, *M.*]
" gwrryw, a'r llall yn [*al.* y byddai, *M.*]
" fenyw." *Cott.* 6.

29 " Gwerth croen Hydd, deuddeg cein-
" jawg [cyfraith. *P.*]

30 " [Gwerth, *P.*] croen ewig, wyth
" geinjawg a dal.

31 " Gwerth Hydd dof y Brenin [yw,
" *P.* & *J.*] punt.

32 " Gwerth pob Lledfegin Brenin neu
" Frenhines [yw, *P.*] punt [*al.* punt yw. *J.*]

33 " [Gwerth, *P.* & *J.*] Lledfegin Breyr,
" neu ei wraig, neu ei ferch, hweugaint a
" dal [*al.* yw hweugaint. *J.* *al.* hweugaint
" yw. *P.*]

34 " Gwerth Lledfegin Taiawg, cei-
" nawg gota a dal [*al.* ceinawg gota. *P.* &
" *J.*]" *S.* 3.

35 " Or bydd hela gellgwn i Wr rhydd
" [*al.* i Freyr, *P.* & *J.*] arhoed [efe, *M.*]
" y bore hyn y ellyngo [*al.* ollyngo, *M.*]
" cynyddjon y Brenin eu cwn dair gwaith,
" ac odd' yna gollynged yntau [*al.* ar-
" hoed efe yn y ollyngo cynyddjon y
" Brenin eu cwn dair gwaith y bore, ac
" odd' yna gollynged yntau (ei gwn, *P.*)
" yn rhydd, a phy le bynnag y llather y
" Carw, rhodded [*al.* rhodder, *P.* & *J.*]
" hwarthawr tir o honaw. *S.* 3.]

36 " Pwybynnag a laddo Hydd ar dir
" dyn arall, rhodded hwarthawr i berchen-
" nawg y tir y llather arnaw, eithr [*al.*
" onid, *M.*] Hydd Brenin [fydd, *M.*] can
" ni bydd hwarthawr tir yn Hydd [y, *M.*]
" Brenin.

37 " Or gwyl fforddawl fwyfdfil i ar y
" ffordd yn fforefd Brenin, byrjed ergyd
" iddaw o's myn, ac o's gwan [*al.* medr,
" *M.*] ymlyned hyd tra y gwelo, a phan
" [*al.* ac o'r pan, *M.*] el i dan ei olwg, ga-
" ded ei hunan." *Cott.* 6.

26 Sus agreftis idem valet ac fus domeſticus.

27 Taxus in Legibus Hoëli legitimum pretium non habet, quoniam eo anno quo fues ſtrumoſi ſunt, juxta canis ſtatum cenſetur; & eo anno quo canes rabioſi ſunt, juxta ſtatum ſuis cenſetur.

28 [a] Lepus quoque pretium legitimum non habet, quoniam altero menſe mas fit, & altero foemina.

29 Corii cervi pretium, XII denarii legitimi.

30 Corii cervae pretium, VIII denarii.

31 Cervus regius manſuefactus libram valet.

32 Animal omne Regis vel Reginae manſuefactum libram valet.

33 Animal Generoſi manſuefactum, vel Uxoris ejus, vel Filiae ejus, CXX *denarios* valet.

34 Animal manſuefactum Villani denarium curtum valet.

35 Si Generoſus cum canibus Graiis Hibernicis venari velit, maneat oportet uſquedum venatores regii canes ſuos mane ter emiſerint, & tunc canes ſuos illi emittere licebit, & ubicunque Cervus occidatur, quarta pars fundi *poſſeſſori* dabitur.

36 Quicunque Cervum occiderit in fundo alieno, quartam partem poſſeſſori fundi ubi occiditur dabit, excepto Cervo regio; pro eo enim *occiſo* quarta pars fundi *poſſeſſori* non debetur.

37 Si Viator in via publica per ſilvam regiam *iter faciens*, feram viderit, tranſfigat licet ſi velit, & ſi transfixerit, inſequetur quamdiu illam viderit; & ſi animal ſe ab oculis *ejus* ſubduxerit, ab inſequendo deſiſtet.

38 Fera

NOTAE.

[a] Hic Paragraphus, utut abſurdus & ridiculus eſſe videatur, antiquitatis ſuffragio non deſtituitur. " Archelaus auctor eſt *(inquit* Pli-
" nius, *cum de* Leporibus & Cuniculis *verba*
" *facit)* utramque vim ſingulis ineſſe, ac ſine
" mare aeque gignere." *Plin. Hiſt. Lib. VIII.*
" *Cap. LV.* " Hyaenis utramque eſſe naturam,
" & alternis annis mares, alternis foeminas fieri,
" parere ſine mare, vulgus credit, Ariſtoteles
" negat," *Idem Cap.* XXX.

Animal manſuefactum *hoc loco* intelligitur quod e fero cicur fit, Hinnulum puta, *&c.*

§. 27. *Al.* " Py [*al.* Pa, *J.*] fforddawl bynnag
" a fyrjo [*al.* fratho, *P.* & *J.*] fwyſdfil gwylld
" i ar y ffordd yn fforeſd y Brenin, erlidjed [*al.*
" erlittjed, *P.*] ef [hyd, *J.*] tra ei gwelo, ac
" o's arddiwedd [*al.* goddiwedd, *P.*] cymmered
" [ef; *P.*] Ac or dieingc [i, *P.* & *J.*] dan ei
" olwg, nac erlidjed [*al.* erlittjed. *P.*]" *S.* 3.

38 Fera quaelibet mortua in fundo alieno inventa, cujus caro veſca fuerit, ad dominum fundi pertinebit, & invenienti quarta pars anterior dabitur ſi ſus agreſtis fuerit. Sin autem fera minime veſca ſit, dominus fundi dabit denarium inventori pro ea.

39 Cum canes ad venandum emiſſi fuerint, dominus canis qui vel capream vel vulpem vel leporem primus ceperit, praedam habebit.

40 Caſtoris pretium, CXX *denarii.*
41 Martis pretium, XXIV *denarii.*

42 Lupo & vulpi & variis aliis *animalibus* quae nil niſi damnum inferunt, pretium legitimum non conſtituitur, idcirco impune cuilibet licebit iſta occidere.

43 Vita cujuſlibet animalis veſci, Sue excepto, beſſe pretii ejus, caro vero triente aeſtimabitur.

44 Qui Suem agreſtem mortuum in fundo alieno invenerit, ſibi accipiet quartam partem anteriorem.

45 Ferae alius veſcae quarta pars poſterior dabitur *inventori.*

46 Pro Vulpe autem vel alio animali minime veſco denarium curtum accipiet *inventor* a domino fundi, ſi is pellem habere velit.

47 Si Fera alia, cujus caro veſca fuerit, in fundo alieno occidatur, poſſeſſor fundi quartam partem poſteriorem terrae proximam habebit.

38 " Pwybynnag a gaffo fwyſdfil [*al.* " Py (*al.* Pa, *J.*) fwyſdfil bynnag a gaffo " dyn, *P.*] yn farw ar dir dyn arall, or " bydd hyys ei gig, perchen [*al.* perchen- " nawg, *P.*] y tir bieufydd, a'r neb a'i " caffo a gaiff y hwarthawr [*al.* chwar- " thawr, *J.*] blaen, o's hwch coed fydd. " O's bwyſdfil nid yſſer ei gig a gaffer " [*al.* bwyſdfil anhyys a geffir, *J.*] felly, " perchen y tir a ddyry geinawg [*al* gein- " jawg, *J.*] droſdaw i'r neb a'i caffo.

39 " Y lle y goſotter cwn yn eryl, y " cyntaf o honunt a gymmero Jwrch neu " Gadno neu Yſgyfarnawg, efe a'i ber- " chen a'i pieufydd [*al.* berchen bieufydd. " *P.* & *J.*]

40 " Gwerth Lloſdlydan hweugaint yw.

41 " Gwerth Belau [yw, *P.* & *J.*] pe- " dair ar hugaint." *S.* 3.

42 " Blaidd, a Chadno, ac amryfaeljon " ereill ni wnelont eithr [*al.* namyn, *M.*] " drwg, ni wnaethpwyd gwerth cyfreith- " awl [*al.* cyfraith, *M.*] arnunt. [Canys, " *M.*] rhydd yw i bawb eu lladd.

43 " Gwerth pob anifail o'r a yſſer ei " gig, eithr y Moch, deuparth ei werth " a fydd ar yr enaid, a'r traean ar y " corph." *Cott.* 6.

44 " Y neb a gaffo Hwch coed marw ar " dir dyn arall, cymmered efe y hwar- " thawr blaen o honaw.

45 " Bwyſdfil arall a fo jawn yſſu ei " gig, y hwarthawr i ol a geffir.

46 " O's Cadno, new Lwdn arall an- " hyys, ceinawg gotta a gaiff i gan ber- " chennawg y tir or myn yntau [*al.* " geffir or myn perchennawg y tir, *M.*] " y croen.

47 " O bob Gwyddlwdn [arall, *M.*] a " lather ar dir dyn arall, perchennawg y " tir a gaiff y hwarthawr ol neſaf i'r llawr " or bydd hyys ei gig." *Cott.* 6.

NOTAE.

§. 35. *Al.* " O bob gwyddl*wdn* arall a gaffer " yn farw ar dir dyn, or bydd hyys yn gig, " y hwarthawr ol a geffir." *M.*

SECTIO XII.

De Pretiis Pellium.

CORIUM bovis VIII [*al.* XII denarios valet.]
2 Pellis cervi VIII denarios *valet.*
3 Corium vaccae VII [*al.* VIII] denarios valet.
4 Pellis cervae VII denarios valet.

RHAN XII.

O werth y [a] *Crwyn y traetha hyn.*" Cott. 2.

CROEN ych, VIII ℔ [*al.* deuddeg ceinawg a dal. *P. J.* & *S.* 3.]
2 Croen hydd, VIII ℔.
3 Croen buwch, VII ℔ [*al.* buch, wyth geinawg (a dal. *P.* & *J.*) *S.* 3.]
4 Croen ewig, VII ℔.

5 Pellis

NOTAE.

[a] Hic iterum incipit Cott. 2.

5 Croen dafad, a gafr, a jwrch, a jyrchell, I ℔ ar bob *un* o naddunt.

Al. " Croen dafad, I ℔. Croen gafr, " I ℔. Croen jwrch, I ℔." *Cott.* 2.

6 Croen llwynog, VIII ℔.

7 Croen dyfrgi, VIII ℔.

8 Croen blaidd, VIII ℔.

9 Croen belau, XXIIII [℔. *Cott.* 2. *al.* pedair ar hugaint a dal. *Cott.* 6.]

10 Croen Llofdlydan, chweugaint [*al.* CXX ℔. *Cott.* 2. *al.* hanner punt (*al.* hweugaint, *M.*) a dal. *Cott.* 6.]

11 " Croen carlwng, deuddeg ceinawg " a dal." *Cott.* 6.

§. 1, 2, 3, 4, & 7 *aliter.*

" Croen ych, neu fuwch, neu garw, " neu ewig, neu ddyfrgi, deuddeg ceinawg " a dal pob un." *q.*

5 Pellis ovis, & caprae, & capreae maris & foeminae, denarium ſigillatim valent.

Al. Pellis ovis denarium, caprae denarium, capreae denarium *valet.*

6 Pellis vulpis VIII denarios *valet.*

7 Pellis lutrae VIII denarios *valet.*

8 Pellis lupi VIII denarios *valet.*

9 Pellis martis XXIV denarios valet.

10 Pellis caſtoris CXX denarios valet.

11 Pellis muſtelae candidae XII denarios valet.

§. 1, 2, 3, 4, & 7 *aliter.*

Corium bovis, vel vaccae, vel cervi, vel cervae, vel lutrae, [a] duodecim denarios ſigillatim valent.

NOTAE.

[b] Videmus hic aliquoties octo denarios, aliquoties duodecim notari. Quid ſi alteris denarius curtus, alteris denarius legitimus denotetur? Fraude Juriſconſultorum, an caſu incertum.

RHAN XIII.

" *O werth y Gwydd y traetha hyn.*" Cott. 2.

GWERTH Derwen CXX [*al.* chweugaint. *Cott.* 2.]

2 O bydd dwy gaingc, LX ar [*al.* tri ugaint am, *Cott.* 2.] bob un o naddunt, o byddant cynfraſſed; a chyn ni bwynt [cyfraſſed, *Cott.* 2.] o byddant [o, *Cott.* 2.] un tu [*malim legere* un tw'.]

3 Gwerth Trawſgaingc [*al.* Trawſgaing, *Cott.* 2.] a gyrcho [*al.* dyfo o, *Cott.* 2.] galon [y, *Cott.* 2.] pren, deg ar hugaint [℔. *Cott.* 2.] Ac o hynny allan [*al.* Ac namyn hynny, *Cott.* 2.] Brig yw, ac nid oes werth ℔ [*al.* cyfraith, *Cott.* 2.] arnaw, eithr camlwrw i'r Brenin.

4 Am wneuthur twll arnai [*al.* Am dyllu derwen, *Cott.* 2.] XXIIII [℔. *Cott.* 2.] a hynny [a] oll i berchennogjon y coed, a'r [*al.* berchennawg y tir, a, *Cott.* 2.] chamlwrw i'r Brenin.

5 Gwerth Cygndderwen [Kegyn derwen, *MS.*] ni ddel ffrwyth arnai, IIII ℔ [*al.* pedair ceinjawg ℔. *Cott.* 2.]

6 Gwerth Collwyn pedair ar hugaint [℔. *Cott.* 2.]

7 O tynnir [*al.* thynnir, *Cott.* 2.] un Gollen o'r Collwyn, IIII ℔ [*al.* pedair ceinjawg ℔. *Cott.* 2.]

8 Pob pren o'r a arweddo ffrwyth, un werth a Chollwyn yw, eithr Derw ac Afall.

SECTIO XIII.

De Pretiis Arborum.

PRETIUM Quercus, CXX *denarii.*

2 Duo trunci *ex eadem radice enaſcentes* ejuſdem craſſitiei LX *denarios* ſigillatim valent; & quamvis ejuſdem craſſitiei non ſint, ſi ejuſdem aetatis fuerint, *pretium idem erit.*

3 Rami tranſverſi e media arbore provenientes XXX *denarios ſinguli* valent; praeter illos ramuli omnes pro ſarmentis reputantur, nec ullum pretium legitimum de illis conſtituitur, tantum multa privata Regi dabitur.

4 Ob Quercum perforatam XXIV denarii debentur poſſeſſori ſilvæ & multa privata Regi.

5 Quercus retorrida non fructuoſa IV denarios [*al.* IV denarios legitimos] valet.

6 Coryletum XXIV denarios valet.

7 Ob Corylum ex Coryleto extractam IV denarii ſolvuntor.

8 Quaevis *alia* arbor fructuoſa ejuſdem erit pretii ac Coryletum, Quercu & Pomo exceptis.

9 In-

NOTAE.

[a] *oll*, deeſt in Cott. 2.

9 Inſitum IV denarios [legitimos, *Cott.* 6 & *al.*] valet abſque elevatione uſque ad Cal. Novembres proxime inſitionem ſequentes, & exinde qualibet tempeſtate pretium augebitur IV denariis donec fructus ferat. Poſtquam fructus tulerit, LX *denarios* valet. In aeſtimandis autem ſurculis inſititiis eadem ratio obſervabitur ac in aeſtimandis vitulis a *tempore* partus ad finem uſque *vitae*.

10 Pomus ſilveſtris, antequam fructus ferat, IV denarios valet ; poſtea autem XXX *denarios* valet.

11 Quaelibet arbor pro umbraculo plantata XXIV *denarios* valet domino pendendos, ſive in horto ſata fuerit vel ad domum a rigore *coeli* defendendam.

12 Arbor quaelibet infructuoſa IV denarios valet, fraxinus v. gr. vel alnus, vel ſalix [*al.* IV denarios legitimos.]

13 Ramus e corpore arboris cujuſvis ad materiam conficiendam inutilis e praedictis generibus proveniens denarium unum valet. Pretium Arborum poſſeſſoribus ſilvarum cedet.

14 Taxus XXX denarios valet.

Finis Libri *De Judicis* Examinatione.

Formulae aliae Pretiorum Arborum.

15 Quercus CXX *denarios* valet.

16 Si penitus perforetur, LX *denariis reus* multabitur.

17 Pro quolibet ramo principali quercus XXX *denarii* dabuntur. Pro minus principali ramo XV *denarii* dabuntur.

18 Pomus mitis LX *denarios* valet.

19 Pomus ſilveſtris XXX *denarios* valet.

20 Corylus XV *denarios* valet.

21 Prunus VII *denarios* cum obolo valet.

22 Taxus ſilveſtris XV *denarios* valet.

23 Taxus [c] Sancti, Libram valet.

24 Fagus LX [*al.* CXX] *denarios* valet.

9 Himp, IIII ℔ [*al.* Imp, pedair ceinjawg heb arddyrchafael, *Cott.* 2.] hyd Galan Gauaf [b] rhag wyneb gwedy himper [*al.* ydd impjer. Ac, *Cott.* 2.] o hynny allan II ℔ [*al.* dwy geinjawg, *Cott.* 2.] bob tymmor a ddyrchaif arnai yn y arweddo ffrwyth ; gwedy ydd arweddo ffrwyth LX a dal [*al.* ffrwyth ; ac yna tri ugaint yw ei gwerth. *Cott.* 2.] Ac wrth hynny y mae un gerdded hi a llo buwch [*al.* gerdded a llo cynflith. *Cott.* 2]

10 Afallen ſur, yn y ddel ffrwyth arnai, IIII ℔ a dal [*al.* IIII ℔ yw ei gwerth yn y ddel ffrwyth arnai ; a, *Cott.* 2.] gwedy [c] y del ffrwyth arnai, XXX a dal [*al.* deg ar hugaint. *Cott.* 2.]

11 Pob pren [a'r, *Cott.* 2.] a blanner yn waſgawdwydd, XXIIII a dal i'w berchennawg nac yng ngarddeu nac yn waſgawd i'w dy y planno [*al.* pedair ar hugaint yw ei werth ℔. *Cott.* 2.]

12 Pob pren ni arweddo ffrwyth, IIII ℔ a dal, mal Onn, neu Wern, neu Helyg [*al.* pedair ceinjawg ℔ yw ei werth. *Cott.* 2.]

13 Pob caingc a gyrcho galon y pren o'r manwydd ryddywedaſam ni uchod ar [*al.* Pob pren ceingjawg o'r manwydd, I ℔ yw ei werth. Gwerth, *Cott.* 2.] y Gwydd i berchennogjon y coed ydd a.

14 " Gwerth Ywen, deg ar hugaint ℔." *Cott.* 2.

[d] Ac y felly y terfyna y Llyfr prawf.

Gwerth Gwydd o ddull arall.

15 " Derwen, hweugaint [*al.* chweugaint, J.] a dal.

16 " Or tyllir [*al.* trychir, *P.*] trwyddi, " trugaint a delir dros hynny." S. 3.

17 " Pob caing [*al.* cangen, *J.*] arbennig " i'r [*al.* o'r, *Cott.* 6. & *M.*] dderwen, " deg ar hugaint a dal. [Caing arall, pym- " theg a dal. *M.*]

18 " Afallen ber, trugaint a dal.

19 " Afallen ſur, deg ar hugaint [a dal. *J.* & *M.*]

20 " Collen, pymtheg [a dal. *P. Cott.* 6. & *M.*]

21 " Draenen, ſaith a dimmai a dal.

22 " Ywen coed [*al.* goed, *P.* & *J.*] " pymtheg [a dal. *Cott.* 6.]

23 " Ywen Sant, punt a dal.

24 " Ffawydden, trugaint [*al.* hweu- " gaint, *M.*] a dal.

25 " Caing

NOTAE.

[b] *rhag wyneb*, deſunt in Cott. 2.

§. 9. *Al.* " Imp, pedair ceinawg cyfraith yw " ei werth [*al.* a dal, *M.*] hyd Galan Gauaf " rhag wyneb. O hynny allan dwy geinawg " bob tymmor a ddrychaif arnaw hyn y orddi- " weddo [*al.* oddiwetho, *M.*] ffrwyth. Ac o " hynny allan [*al.* Ac yna, *M.*] trugaint a dal. " Ac wrth hynny y mae un werth Imp a llo " buwch [*al.* buch, *M.*] fawr o'r dechrau hyd " y diwedd." *Cott.* 6.

[c] *y*, deeſt in Cott. 2.

[d] *Ac y*, &c. *prawf*, deſunt in Cott. 2.

§. 2. *Al.* " Y neb a dyllo dderwen trwyddi, " trugaint a dal." *Cott.* 6. & *M.*

[e] *Sancti*] Sancto nempe alicui dedicata, Dubritio v. gr. vel Teliao, quales apud Wallos in Coemeteriis etiamnum frequentes viſuntur.

25 " Caing uchelfawr [*al.* uchellawr, " *P. al.* uchellawg, *J. al.* uchelfar, *Cott.* 6. " & *M.*] trugaint a dal.

26 " Pob pren arall [a'r, *J.*] ni ddycco " ffrwyth [*al.* ffrwytheu, *P.*] or bydd ir " [*al.* or byrrir, *P.*] hwe' cheinawg a " dal." *S.* 3.

Al. " Pob pren arall gwedy hynny, " pedair ceinawg cyfraith a dal [eithr " Ffawydden ; honno hweugaint a dal. " *Cott.* 6.]" *M.*

25 Ramus *quercus* ad cacumen pertingens LX *denarios* valet.

26 Arbor alia quaevis infructuoſa, ſi exciſa ſit, VI denarios valet.

Al. Quaevis alia Arbor IV denarios legitimos valet, Fago excepta, quae CXX *denarios* valet.

PEN. VI.

O werth y Tai.

LLYMMA y gweles y Doethjon [*al.* Llymma rhyweles Jorwerth Amhadawg ab Rhaawd, *Cott.* 2.] fod yn gryno [i, *Cott.* 2.] yſgrifennu [nid amgen na, *Cott.* 2.] gwerth y tai a'r doodrefn, ac am gyfar a llwgr yd, ynghyd a'r Llyfr prawf [*al.* deodrefn, a chyfar, a llwgr yd. *Cott.* 2.]

2 Cyntaf o naddunt yw [*al.* yw o naddunt : *Cott.* 2.] Pwybynnag a ddiſdrywjo neuadd y Brenin [a] ai a than ai a pheth arall, taled iddaw LX wrth [*al.* ddau ugaint o, *Cott.* 2.] bob gafael o'r a'i cynhaljo [*al.* gafael a gynhaljo ei nen, *Cott.* 2.] ſef a ddyly fod ynddi [*al.* ſef yw hynny, *Cott.* 2.] chwe' cholofn ; a phedwar ugaint ar ei nen, [ſef yw hynny, pedwar ugaint a phunt ; *Cott.* 2.] a chwe' ugaint ar bob un o'r godai [b] a ſo iddaw.

Al. " Pwybynnag a loſgo neuadd y " Brenin, pob pren [o'r, *J.*] a gynhaljo " [*al.* gynhalo, *P.*] ben y ty, ugaint a " dal [droſdaw, *J.*] i'r Brenin. Dros ben " y ty [*al.* Dros y penty, *P.*] pedwar " ugaint. Dros bob gody, ugaint." *Cott.* 4. & *S.* 3.

3 Neuadd Mabuchelwr, XX [*al.* ugaint, *Cott.* 2.] ar bob gafael [c] o'r a gynhaljo ei nen, ſef yw hynny, VI cholofn, a LX [*al.* dau ugaint, *Cott.* 2.] ar ei nen ; [ſef yw hynny, wyth ugaint arnai, a dau ugaint ar bob un o'r godai. *Cott.* 2.]

4 Ty Mabailld X ℔ [*al.* deg ceinjawg, *Cott.* 2.] ar bob gafael [d] o'r a gynhaljo ei nen, ſef yw hynny, IIII fforch [*al. perperam ut puto*, chwe' cholofn, *Cott.* 2.] ac XX [*al.* ugaint, *Cott.* 2.] ar ei nen, a XXX [*al.* deg ar hugaint, *Cott.* 2.] ar bob un o'r godai, [e] ſef yw y rhai hynny, ei Gell, a'i Feudy, a'i Yſgubawr, a'i Odyn, a'r Cail, a'r Crau moch, a'i Hafdy, a'i Gynhauafdy.

CAP. VI.

De pretiis Domuum.

HIC Sapientes [*al.* Hic Jorwerthus Filius Madoci, Filii Rhaawdi] operae pretium eſſe putabant Domuum & Inſtrumenti domeſtici pretia, itemque de Aratorum Societatibus, & Corruptis Segetibus Leges, Libro *de Judicis* Examinatione addere.

2 Harum legum prima haec eſt : Quicunque Regis Aulam vel igne, vel alio modo exſciderit, LX [*al.* XL] *denarios* pro quolibet Poſte, qui Tectum ſuſtentaverit, rependet (& in Aula ſex debent eſſe Columnae) & LXXX *denarios* pro Tecto, nempe Libram & LXXX *denarios* ; & CXX *denarios* pro quavis Aedicularum adjacentium.

Al. Siquis Regis Aulam incenderit, pro quolibet Tigno quod ad ſuſtentandum Tectum uſurpatur, XX *denarios* Regi penduntor ; pro tecto ipſo LXXX *denarii* ſolvuntor, & pro qualibet Aedicula XX *denarii*.

3 *Siquis* Aulam Generoſi *exſciderit* pro quolibet Poſte Tectum ſuſtentante (qui ſex numero eſſe ſolent) XX *denarii* ſolvuntor ; & pro Tecto LX [*al. recte*, XL] i. e. CLX, ſimul penduntor, & XL pro qualibet aedicula.

4 *Si* Domus Villani *deſtruatur*, pro quolibet Poſte Tectum ſuſtentante X denarii dabuntur, & XXX pro qualibet aedicula. Aediculae hae ſunt, Cella, Bubile, Horreum, Fornax, Caula, Hara, Tugurium aeſtivale & aliud autumnale ;

5 Tu-

NOTAE.

[a] *ai a*, &c. *arall*, deſunt in Cott. 2.
[b] *a ſo iddaw*, deſunt in Cott. 2.
[c] *o'r*, deeſt in Cott. 2.
[d] *o'r*, deeſt in Cott. 2.
[e] *ſef yw*, &c. *a'i Gynhauafdy*, deſunt in Cott. 2.

5 Tugurium aeſtivale IIII denarios legitimos valet [*al.* XII, al. XL.]

6 Tugurium autumnale VIII denarios legitimos valet [*al.* X ſolidos.]

7 Tibicen bifurcus Tugurii autumnalis vel aeſtivalis II denarios legitimos [*al.* denarium legitimum, *al.* denarium curtum] valet.

8 Quicunque domos [*al.* domum] contra legem deſtruxerit, hoc modo compenſare debet; IV denarii pro qualibet trabe craſſa intra domum penduntor; pro quolibet oſtio IV denarii; pro ſuperliminaribus, tigillis & liminibus ſigillatim punduntor IV denarii; pro lapide focario IV denarii; pro quocunque palo, vimine, longurio denarius. Pro palis & tignis tecti ſigillatim denarius legitimus; pro denarius; pro ſude praeacutâ denarius, ambae enim virgae ſunt. Pro integumento domûs ejuſque ſepimentis triens pretii totius domûs penditor; & triens *hujus trientis* pro ſepimentis.

Al. Tugurii hiberni pretium hoc eſt: Tignum ſummum L denarios valet, & Poſtes ſinguli, qui tignum iſtud ſuſtinent, XXX *denarios valent.* Scamna ad latus ejus & in tranſverſum affixa, Aſſeres, Oſtia, Poſtes exteriores, quibus Oſtia affiguntur, Oſtiola, Limina & Poſtes domus, denarium legitimum valent. Qui Tectum tugurii hiberni denudaverit, trientem pretii totius pendet.

Al. Tugurii hiberni pretium: Pro quolibet Poſte tignum ſummum ſuſtentante XX *denarii*, pro tigno ſummo XL *denarii* debentur. Columnae, Scamna, Aſſeres, Limina, Superliminaria, Poſtes oſtii interiores, Oſtiola, Poſtes tugurii, Januae IIII denarios legitimos ſigillatim valent. Pali cum Viminibus denarium legitimum; Crates, quae pro januis uſurpantur, II denarios legitimos; Crates aliae denarium legitimum valent: Tugurium hibernum integrum libram valet, cum multa XII vaccarum Regi pendenda. Si denudetur tugurium hiernum, tr iens totius pretii penditor.

5 " Hafdy, pedair ceinjawg ₭ yw ei " werth. [*al.* Hafdy, deuddeg ceinawg " a dal. *Cott.* 6. & *S.* 3. *al.* Dros Haf- " dy, deugaint. *Cott.* 4. & *W.*]" *Cott.* 2.

6 " Cynhauafdy, wyth geinjawg ₭. " [*al.* Dros y cynhauafdy, deg ſwlld. *P.*]" *Cott.* 2.

7 " Fforch hafdy neu gynhauafdy, dwy " geinawg gyfraith [*al.* ceinawg gyfraith, " *P. J.* & *S.* 3. *al.* ceinawg gota, *W.*] a " dal." *Cott.* 6. & *al.*

8 Pwybynnag a friwo dai [*al.* dy, *Cott.* 2.] yn anghyfreithjawl, fal hyn y diwg, IIII ₭ [*al.* taled bedair ceinjawg ₭, *Cott.* 2.] am bob pren bras a fo yn ei fywn [*al.* o'r a fo ynddaw, *Cott.* 2.] [f] ac am [g] bob un o'r doreu, IIII ₭ [*al.* pedair ceinjawg ₭, *Cott.* 2.] [h] ac am yr amhinjogeu, a'r dyleith, ar trotheu, am bob un o hynny IIII ₭ [*al.* am yr amhinjogeu, pedair ceinjawg ₭: am y taleithjeu, pedair ceinjawg ₭: am y troſdeu, pedair ceinjawg ₭: am y trotheu, pedair ceinjawg ₭: am y pentan pedair ceinjawg ₭. *Cott.* 2.] Am bob pawl, a gwialen, a chledren, ceinjawg [₭. Am, *Cott.* 2.] y poljon ſyfageu, a'r ceibreu, ceinjawg [₭, *Cott.* 2] ar [*al.* am, *Cott.* 2.] bob un o naddunt. Gwyſpren, I ₭ [*al.* ceinjawg ₭. *Cott.* 2.] Aſſeth, I ₭ [*al.* ceinjawg ₭, *Cott.* 2.] [i] canys gwialen yw pob un o naddunt. Ar do y ty, a'i achwre, traian gwerth y ty [*al.* To y ty &c. y ty a fydd arnaddunt, *Cott.* 2.] a'r dryderan o hynny [*al.* a thraian gwerth y to a fydd, *Cott.* 2.] ar yr achwre.

Al. " Gwerth Gauafdy, deg a deugaint " arjant a dal ei Nenbren, a deg ar hu- " gaint a dal pob Fforch a gynhaljo ei " nenbren. Y Meinceu, a'r Talfeingceu, " a'r Yſdyffyleu, a'r Doreu, a'r Cynnor- " eu, a'r Gorddryſeu, a'r Trothyweu, a'r " Tybyſd, pedair ceinjawg cyfraith yw " gwerth [*al.* a dal, *M.*] pob un o ho- " nunt. Y neb a noetho Auafdy, traian " ei werth a dal [*al.* taled draean ei werth. " *M.*]" *Cott.* 6.

Al. " Gwerth Gauafdy, o bob Fforch " a gynhaljo ei nenbren ugaint yw. Dros " ei Nenbren, deugaint. Y Colofneu, " Meinceu, Yſdyffyleu, Aminhogeu [*al.* " Amhinogeu, *P.* & *J. al.* Cynnoreu, " *S.* 3.] Trothwyeu, Gorddryſeu, Ty- " byſd, Doreu, pedair ceinawg cyfraith a " dal pob un o hynny [*al.* honunt. *P.* & " *J.*] Poljon a Gwial, ceinawg cyfraith. " Dorglwyd, dwy geinawg cyfraith [a " dal. *P.* & *W.*] Clwyd arall, ceinawg " cyfraith. Dros y Gauafdy oll, punt a " delir, a deuddeng mu i'r Brenin. Or " noethir Gauafdy, traean ei werth a de- " lir droſdaw." *Cott.* 4.

9 " Gwerth

NOTAE.

[f] *ac*, deeſt in Cott. 2.
[g] *bob un o'r*, deſunt in Cott. 2.
[h] *ac*, deeſt in Cott. 2.
[i] *canys gwialen*, &c. *naddunt*, deſunt in Cott. 2.

9 " Gwerth Cynhauafdy ; pedair ar " hugaint a dal, or bydd twll taradr yn- " ddaw ; ac oni bydd, deuddeg ceinawg " [cyfraith. *Cott.* 4.] a dal." *Cott.* 6.

10 " Yſgubawr Brenin, hweugaint [*al.* " chweugaint, *J.*] a dal.

11 " Yſgubawr Breyr, trugaint a dal.

12 " Yſgubawr Taiawg Brenin [*al.* Yſ- " gubawr Bilain, *S.* 3. *P.* & *J.*] deg ar hu- " gaint a dal.

13 " Odyn biben Brenin, hanner punt " [*al.* hweugaint, *M.* & *P. al.* chweu- " gaint, *J.* & *S.* 3.] a dal, or bydd ty " [cyfreithawl, *M.*] odd' uchdi.

14 " Odyn biben Breyr, o bydd ty " cyfreithawl odd' uchdi, trugaint a dal.

15 " Odyn biben Taiawg [*al.* Ailld, " *S.* 3. *al.* Mabaill, *P. al.* Mabailld, *J.*] " Brenin, deg ar hugaint a dal, or bydd " ty cyfreithawl odd' uchdi.

16 " Odyn biben Taiawg [*al.* Ailld, " *S.* 3. *al.* Mab ailld, *J.*] *al.* Mab aill, *P.*] " Breyr, pedair ar hugaint a dal, or bydd " ty cyfreithawl odd' uchdi.

17 " Pob odyn ni bo odyn biben, han- " herawg fydd ar y rhai gynt herwydd " braint eu perchennogjon." *Cott.* 6.

Al. " Pob odyn [a'r, *J.*] ni bo " piben iddi, traean ei gwerth a ddi- " gwydd [i'r llawr, *P. al.* a fydd eiſau " iddi. *J.*]" *S.* 3.

18 " Beudy gwartheg, deg ar hugaint a " dal." *P.*

19 " [Buarth, a, *S.* 3. *P.* & *J.*] thalgell, " a chrau moch, a ffald defeid, deg ar " hugaint a dal pob un [o honunt, *S.* 3. " & *J. al.* o hynny. *P.*]" *M.*

9 Tugurium autumnale, cujus *tigna* terebro perforantur, XXIV *denarios* valet : Sin ſecus fuerint, XII denarios [*al.* XII denarios legitimos] valet.

10 Horreum Regis CXX *denarios* valet.

11 Horreum Generoſi LX *denarios* valet.

12 Horreum Villani Regii XXX *denarios* valet.

13 Fornax Regia praefurnio inſtructa dimidium librae valet, ſi *integra* imponatur contignatio.

14 Fornax Generoſi praefurnio inſtructa, cui *legitima* imponatur contignatio, LX *denarios* valet.

15 Fornax Villani Regii praefurnio inſtructa, ſi *legitima* imponatur contignatio, XXX *denarios* valet.

16 Fornax Villani Generoſi praefurnio inſtructa, XXIV *denarios* valet, cum *integra* & legitima contignatione.

17 Fornax omnis ſine praefurnio dimidium alterius praedictarum valet pro Statu Poſſeſſoris aeſtimanda.

Al. Fornax omnis praefurnio carens, altera illa Fornace triente minus aeſtimatur.

18 Bubile XXX *denarios* valet.

19 Caula bubula, & cella, & hara, & ovile, XXX *denarios* ſigillatim valent.

PEN. VII.

Am y Doodreſn [al. *O werth y Dyodreſn y traetha hyn.* Cott. 2.]

BRYCCAN y Brenin CXX [*al.* chwe' ugaint (*al.* hweugaint, *J.*) yw ei werth (*al.* a dal. *J. P.* & *S.* 3.) *Cott.* 2.]

2 [Ei, *Cott.* 2.] Obennydd XXIV [*al.* pedair ar hugaint &c. *Cott.* 2.]

3 Pair Brenin CXX [*al.* Ei Bair CXX &c. *Cott.* 2. *al* Pair Brenin punt a dal. *Cott.* 6.]

4 Cigwain Brenin XXIIII [*al.* Cigwain ei bair XXIIII &c. *Cott.* 2. *al.* Pedair ar hugaint a dal ei Gigwain. *Cott.* 6.]

5 Perging Brenin CXX [*al.* Ei Berging CXX &c. *Cott.* 2.]

6 Callawr Brenin LX [*al.* Ei gallawr LX &c. *Cott.* 2.]

CAP. VII.

De Inſtrumento Domeſtico.

STRAGULUM Regis CXX *denarios* valet.

2 Cervical ejus XXIV denarios *valet.*

3 Lebes Regis CXX denarios [*al.* libram] valet.

4 Fuſcina Regis ad lebetem XXIV denarios *valet.*

5 Caldariolum Regis CXX denarios *valet.*

6 Cacabus Regis LX denarios *valet.*

7 Fuſcina ad cacabum ejus XII denarios *valet*.

8 Cithara Regis CXX denarios *valet*.

9 Inſtrumentum quo fides ejus tenduntur, XXIV denarios *valet*.

10 Cithara Praefecti Muſices CXX *denarios* valet.

11 Inſtrumentum quo fides ejus tenduntur, XXIV denarios valet.

12 Abacus luſorius Regis CXX denarios valet.

Al. Abacus Regis CXX *denariis* aeſtimatur, hoc modo enumerandis. LX pro Latrunculis albis; & LX pro Rege & ſuis Latrunculis; nempe XXX pro Rege & totidem pro ſuis Latrunculis; hoc eſt, pro quolibet ex octo Latrunculis Regis III denarii & III quadrantes, & ita pro quolibet Latrunculo albo; Triginta nempe *denarii* Regi aſſignantur, eo quod ipſe Rex contra octo Latrunculos albos ludit. Abacus Luſorius Optimatis dimidio abaci Regii aeſtimatur.

13 Cornu Regis potorium libram valet.

14 Claſſicum corneum Regis, quo ſemper in Comitatu *Regio* utuntur, libram *valet*.

15 Cornu Praefecti Venationis libram valet: Tria haec Cornua debent eſſe bubalina.

16 Jocalia Regis omnia, Phialae nempe, Annuli, Cornua, libram valent, quoniam juramento aeſtimari non debent.

17 Stragulum Generoſi LX denarios valet.

18 Cervical Generoſi XXIV denarios valet.

19 Cervical *aliud* XX *denarios* valet.

20 Cacabus Generoſi LX denarios valet.

21 Fuſcina ejus XII denarios [*al.* VI denarios. *al.* IV denarios legitimos] valet.

7 Cigwain [ei gallawr, *Cott.* 2.] deuddeg [*al.* XII, *Cott.* 2.] ₭. [*al.* Ei Chigwain deuddeg ceinawg a dal. *Cott.* 6.]

8 Telyn Brenin CXX [*al.* Ei delyn CXX ₭. *Cott.* 2.]

9 [Ei, *Cott.* 2.] Chyweirgorn XXIIII [₭. *Cott.* 2.]

10 " Telyn ei Bencerdd CXX ₭ [*al.* " Telyn Pencerdd, hweugaint a dal. *Cott.* " 6. & *al.*]

11 " Ei Gyweirgorn XXIIII ₭ [*al.* Ei " Chyweirgorn pedair (ceinawg, *M.*) ar " hugaint a dal. *Cott.* 6.]" *Cott.* 2.

12 Tawlbwrdd [y, *Cott.* 2] Brenin, CXX [₭. *Cott.* 2. *al.* Tawlford Brenin hweugaint (*al.* chweugaint a dal. J.) *S.* 3. & *al.*]

Al. " Tawlbwrdd Brenin hweugaint a " dal, ac fal hyn y rhennir; trugaint ar y " Werin wynnjon, a thrugaint ar y Bre- " nin a'i Werin, a deg ar hugaint ar y " Brenin, a deg ar hugaint ar ei Werin. " Sef a fydd ar bob Gwr o wythwyr y " Brenin, tair ceinjawg a thair ffyrlling; " ac felly ar bob Gwr o'r rhai gwynnjon. " Sef yw achaws y gedir deg ar hugaint " ar y Brenin a'i lu, a'i werin [*al. rectius*, " Brenin ei hun, *S.* 3] wrth chware o'r " Brenin ei hun [*al.* chware o honaw, " *S.* 3.] yn erbyn ei wythwyr gwynnjon. " A hanner hynny fydd ar Dawlbwrdd " Uchelwr. *S.* 4. & *al.*

13 [Y, *Cott.* 2.] Corn ydd yfo [y, *Cott.* 2.] Brenin [o honaw, *Cott.* 2.] punt [y ei werth ₭. *Cott.* 2.]

14 [Ei, *Cott.* 2.] Gorn cychwyn [a fo yn ei gyweithas yn waſdad, *Cott.* 2.] punt.

15 Corn [y, *Cott.* 2.] Pencynydd, punt [hefyd. *Cott.* 2.] A buelin y dylyant fod ill tri [*al.* Y tri Chorn hynny a ddylyant fod yn fuelin. *Cott.* 2.]

16 Pob Tlws [o'r a fo eiddaw y, *Cott.* 2.] Brenin, [a] y am ei Phioleu, a'i Fodrwyeu, [a'i Gyrn, *Cott.* 2.] punt yw eu gwerth [₭. *Cott.* 2.] can ni ddyly ddamdwng.

17 Bryccan Uchelwr [*al.* Mabuchelwr, *Cott.* 2.] LX [₭. *Cott.* 2. *al.* Bryccan Breyr, trugaint a dal. *Cott.* 6. & *alii.*]

18 Gobennydd Uchelwr [*al.* Ei Obennydd, *Cott.* 2. *S.* 3. & *P.*] XXIIII [₭. *Cott.* 2. *al.* ugaint. *S.* 3. & *P.*]

19 " Gobennydd tyle, ugaint a dal." *Cott.* 6.

20 Ei Gallawr [*al.* Callawr Uchelwr (*al.* Breyr, *Cott.* 6.) tri ugaint [*al.* LX ₭. *Cott.* 2. a dal. *Cott.* 6. & *S.* 3.]

21 Ei Gigwain [*al.* Ei Chigwain, *Cott.* 6.] deuddeg ₭ [*al.* XII ₭, *Cott.* 2. *al.* hwe' cheinjog, *P. al.* pedair ceinawg cyfraith a dal. *Cott.* 6]

22 " Callawr

NOTAE.

[a] *y am*, deſunt in Cott. 2.

22 " Callawr Taiawg [*al.* Bilaen, *P. J.* " *& S.* 3.] deg ar hugaint a dal.

23 " Ei Chigwain, dwy geinawg cyf- " raith a dal [*al.* Ei *(al.* A'i, *S.* 3. *& J.)* " Gigwain, tair ceinwawg. *P.*]" *Cott.* 6.

24 " Llawgallawr, deg ar hugaint a dal." *J. & alii.*

25 Telyn Uchelwr LX [*al.* Ei Delyn, LX ₭. *Cott.* 2. *al.* Telyn Breyr trugaint a dal. *Cott.* 6.]

26 Ei Chyweirgorn deuddeg ₭ [*al.* XX ₭. *Cott.* 2. *al.* deuddeg ceinawg a dal. *Cott.* 6.]

27 Ei Dawlbwrdd o bydd asgwrn [*al.* esgyrn, *Cott.* 2.] morfil, LX [₭. *Cott.* 2.]

28 " Tawlford o asgwrn arall, deg ar " hugain [*al.* hugaint, *J.*] a dal." *Cott.* 6.

29 O bydd ban hydd, XXIIII.

30 O bydd corn eidjon, deuddeg ceinjawg.

31 O bydd pren, IIII. ₭.

Al. " Tawlford pren [*al.* o bren, *S.* 3. " *P. & J.*] pedair ceinawg cyfraith a dal " [*al.* wyth geinjawg, *J. al.* hwe' cheinawg. *P.*]" *Cott.* 6. *& M.*

32 Cerwyn ysdyllawd, o bydd Brenin bieufydd, XXIIII [₭. *Cott.* 2.]

33 O bydd Uchelwr, deuddeg ceinjawg.

34 O bydd Mabailld, chwech ₭.

35 Pob Cerwyn unpren, IIII ₭.

Al. " Cerwyn ysdyllawd, pedair cein- " jawg cyfraith [a dal. *Cott.* 6]" *J. P. M. & S.* 3.

36 Sach, pedair ceinjawg.

37 Nithlen, IIII ceinjawg [*al.* pedair ceinjawg gyfraith a dal. *Cott.* 6. *P. J. S.* 3. *& M.*]

38 Buddai, dwy geinjawg [*al.* Buddai ysdyllawd, pedair ceinawg gyfraith a dal. *Cott.* 6. *P. M. J. & S.* 3.]

39 Gren, dwy geinjawg.

40 Celwrn, ceinjawg [cyfraith a dal. *Cott.* 6. *J. P. M. & S.* 3.]

41 Mennai, ceinjawg [heb arddyrchafel, sef achaws yw, wrth nad oes glawr iddi, *Cott.* 2. *al.* ceinawg cyfraith a dal. *Cott.* 6. *J. P. M. & S.* 3.]

Al. " Celwrn a Mennai, ceinawg cyf- " raith a dal pob un." *Cott.* 6. *& M.*

42 " Cawg pren, ceinawg gota a dal." *Cott.* 6.

43 Cafn traed, [I, *Cott.* 2.] ₭.

44 Padell haiarn [I, *Cott.* 2.] ₭.

22 Cacabus Villani XXX *denarios* valet.

23 Fuscina ejus II denarios legitimos [*al.* III denarios] valet.

24 Caldariolum XXX *denarios* valet.

25 Cithara Generosi LX denarios valet.

26 Instrumentum, quo fides ejus tenduntur, XII [*al.* XX] denarios valet.

27 Abacus lusorius eburneus *Generosi* LX denarios valet.

28 Abacus ex aliis confectus ossibus XXX *denarios* valet.

29 *Abacus* e [b] cervinis Cornibus confectus XXIV *denarios valet.*

30 Abacus e Cornibus bovinis factus XII denarios *valet.*

31 *Abacus* ligneus IV denarios *valet.*

Al. Abacus ligneus IV denarios legitimos [*al.* VIII, *al.* VI denarios] valet.

32 Dolium ex asseribus confectum si Regis sit, XXIV denarios *valet.*

33 Si Generosi fuerit, XII denarios *valebit.*

34 Si Villani fuerit, VI denarios *valebit.*

35 Dolium quodvis monoxylum IV denarios *valet.*

Al. Dolium ex asseribus confectum IV denarios legitimos valet.

36 Saccus IV denarios *valet.*

37 Linteum ventilatoris *ad expurgandum frumentum* IV denarios [*al.* IV denarios legitimos] valet.

38 Cirnea quo lac agitari solet ad butyrum conficiendum, II denarios [*al.* Cirnea ex asseribus confecta IV denarios legitimos valet.]

39 Lanx II denarios valet.

40 Hydria denarium [*al.* denarium legitimum valet.]

41 denarium, [absque elevatione, quoniam Operculum non habet. *al.* denarium legitimum] valet.

Al. Hydria cum denarium legitimum sigillatim valent.

42 Pelvis ligneus denarium curtum valet.

43 Solium ad lavandos pedes denarium.

44 Patella ferrea denarium.

Al. Pa-

NOTAE.

[b] Vid. Glos. V. *Ban.*

§. 27 *Al.* Tawlford o asgwrn morfil, trugaint a dal." *Cott.* 6. *& alii.*

§. 29 *Al.* " Tawlford o fan hydd, pedair ar " hugaint a dal." *Cott.* 6.

§ 30 *Al.* " Tawlford o fan eidon [*al.* eid- " jon, *J.*] deuddeg ceinawg [*al.* ceinjawg, " *J.*] a dal." *Cott.* 6.

Al. Patella ferrea VI denarios *valet*.

Al. Patella pedibus inſtructa IV denarios legitimos valet.

45 Phiala potoria lignea IV denarios *valet* [*al.* Phiala potoria, ſi argento vel auro decorata non ſit, IV denarios legitimos valet.]

46 Sinus taxeus IV denarios legitimos *valet*.

47 Modius denarium legitimum valet.

48 Situlus taxeus II denarios *valet*.

49 Sinus ſalignus II denarios *valet*.

50 Sinus albus I denarium *valet*.

Al. Sinus ſaligneus, & ſinus albus circulis parvis circumdatus, denarium legitimum ſigillatim valent.

51 Situlus ſalignus I denarium *valet*.

52 Urceus ſaligneus denarium curtum valet.

53 Securis lata IV denarios [*al.* IV denarios legitimos] valet.

54 Securis ad diſſecanda ligna II denarios [*al.* II denarios legitimos] valet.

55 Securicula I denarium [*al.* denarium legitimum] valet.

56 Terebrum II denarios [*al.* Terebrum magnum II denarios legitimos valet.]

57 Terebrum medium denarium [*al.* denarium legitimum] valet.

58 Terebellum obolum *valet*.

59 Secula denarium [*al.* denarium legitimum] valet.

60 Forfex denarium [*al.* denarium legitimum] valet.

61 Pala denarium curtum *valet*.

62 Ligo ferreus I denarium.

63 Marra II denarios [*al.* denarium legitimum] valet.

64 Runcina denarium [*al.* denarium legitimum] valet.

65 Runcinae altera ſpecies denarium legitimum valet.

66 Dolabella denarium [*al.* denarium legitimum] valet.

Al. " Padell haiarn hwe' [*al.* hwech, " *S.* 3.] cheinawg [*al.* chwe' cheinjawg. " *J.*]" *P.*

Al. Padell droedawg, pedair ceinawg gyfraith a dal. *Cott.* 6. *P. M. J. & S.* 3.

45 Phiol lyn o bren [*al.* Phiol bren a el yn llyn, *Cott.* 2.] IIII ℔ [*al.* Phiol lyn oni bydd aur neu arjant arnai (*al.* erni, *P. & S.* 3.) pedair ceinawg gyfraith a dal. *J.*]

46 Paiol yw, pedair ℔ [*al.* Baiol yw, IIII ℔. *Cott.* 2. *al.* pedair ceinawg gyfraith *Cott.* 6. *J. P. M. & S.* 3.]

47 " Mid, ceinawg gyfraith a dal. " *Cott.* 6. *P. M. & S.* 3.

48 Heſgyn yw, dwy [*al.* II, *Cott.* 2.] ℔.

49 Baiol helyg, dwy [*al.* II, *Cott.* 2.] ℔. 50 Paiol [*al.* Baiol, *Cott.* 2.] gwyn, [I, *Cott.* 2.] ℔.

Al. " Baiol [*al.* Baeol, *P.*] helyg [*al.* " helygbren, *P. & S.* 3.] a baiol gwynn " mangylchawg, ceinawg gyfraith a dal " pob un o honunt." *Cott.* 6. *M. & J.*

51 Heſgyn helyg [I, *Cott.* 2.] ℔.

52 " Yſdwcc helyg, ceinawg gotta a dal." *Cott.* 6. *P. J. & alii.*

53 Bwyall [*al.* Bwall, *M. & S.* 3.] lydan, IIII ℔ [*al.* pedair ceinawg gyfraith a dal. *Cott.* 6. *& alii.*]

54 Bwyall [*al.* Bwall, *M.*] gynnud, dwy [*al.* II, *Cott.* 2.] ℔ [*al.* dwy geinawg gyfraith a dal. *Cott.* 6.]

55 Bwyall fechan [I, *Cott.* 2.] ℔ [*al.* Llawfwall (*al.* Llawfwyall, *P.*) ceinawg gyfraith a dal. *Cott.* 6. *M. & al.*

56 Rhwmp, dwy [*al.* II, *Cott.* 2.] ℔ [*al.* Taradr mawr, dwy geinawg gyfraith a dal. *Cott.* 6. *& al.*]

57 Taradr perfedd, [I, *Cott.* 2.] ℔ *al.* Perfedd-daradr, ceinawg gyfraith a dal. *Cott.* 6. *M. & al.*]

58 Ebill [*al.* Ebilldaradr, *Cott.* 6. *P. J. M. & S.* 3.] dimmai.

59 Crymman, [I, *Cott.* 2.] ℔ [*al.* ceinawg gyfraith a dal. *Cott.* 6. *J. P. M. & S.* 3.]

60 Gwellau, [I, *Cott.* 2.] ℔ [*al* ceinawg gyfraith a dal. *Cott.* 6. *J. P. M. & S.* 3.]

61 " Pal, ceinawg gotta a dal." *Cott.* 6. *J. P. M. & al.*

62 Rhaw haiarn, [I, *Cott.* 2.] ℔.

63 Caib, dwy [*al.* II, *Cott.* 2.] ℔ [*al.* ceinawg gyfraith a dal. *Cott.* 6. *J. P. M. & S.* 3.]

64 Gwddyf, [I, *Cott.* 2.] ℔ [*al.* ceinawg gyfraith a dal. *Cott.* 6. *J. P. M. & S.* 3.]

65 " Bilwg, ceinawg gyfraith a dal." *Cott.* 6. *J. P. M. & S.* 3.

66 Neddyf, [I, *Cott.* 2.] ℔ [*al.* ceinawg gyfraith a dal. *Cott.* 6. *J. P. M. & S.* 3.]

67 Gylyf,

67 Gylyf [I, *Cott.* 2.] ₭ [*al.* ceinawg gyfraith a dal. *Cott.* 6. *J. P. M. & S.* 3.]
68 Rhaſgl, dimmai.
69 Cropper [*al.* Cropjer, *Cott.* 2.] dimmai.
70 Trwyddew, dimmai.
71 Canhwyr, [I, *Cott.* 2.] ₭.
72 Serr, dimmai [a dal. *Cott.* 6.]
73 Clo haiarn [I, *Cott.* 2.] ₭.
74 Clo pren, dimmai.
75 Phiol ddwfr, ffyr*lling* [*al.* ffyrb. *Cott.* 2. *ubique, quod legendum* ffyrddling.]
76 Chwynnogl, ffyr*lling*.
77 Saeth, ffyr*lling*.
78 Turnen, ffyr*lling*.
79 " Lletfed, ffyr*lling* a dal." *Cott.* 6. *J. M. P. & S.* 3.
80 Gwerthyd, ffyr*lling*.
81 Cingladur, ffyr*lling*.
82 Yſdyllawd dirwyn, ffyr*lling*.
83 Ffuſd, ffyr*lling*.
84 Crefenllyn [*an legendum* Crafnllyn?] ffyr*lling*.
85 Orddwyn, ffyr*lling*.
86 Spodol [*al.* Eſpodyl, *Cott.* 2.] ffyr*lling*.
87 Rhaw bren, ffyr*lling*.
88 Fforch, ffyr*lling*.
89 Cribyn, ffyr*lling*.
90 Yſgub geirch, ffyr*lling*.
91 Rhull llyn [*al.* Dwll llin, *Cott.* 2.] ffyr*lling*.
92 Cyw jar, ffyr*lling*.
93 Burwy, ffyr*lling*.
94 Llywjadur [*al.* Llywadur, *Cott.* 2.] ffyr*lling*.
95 Llyw croen, ffyr*lling*.
96 Drych, ffyr*lling*.
97 Rhiſgen, ffyr*lling*.
98 Gefel bren, ffyr*lling*.
99 [c] Hual pren, ffyr*lling*.
100 Mail, ffyr*lling*.
101 Ciſd, damdwng. [*al.* wyth geinawg gyfraith a dal. *Cott.* 6. & *al.*]
102 Eſydden, dam*dwng*.
103 Trybedd, dam*dwng*.
104 Gradell, dam*dwng*. [*al.* wyth geinawg gyfraith a dal. *Cott.* 6. & *al.*]
105 Yſgraff a'i pherthyn*aſeu* [*al.* ac a berthyn arnai, *Cott.* 2.] dam*dwng*.
Al. " Ceubal, pedair ceinawg a dal [*al.* " pedair ar hugaint. *P. M. & S.* 3.]" *Cott.* 6.
106 Tunnell, dam*dwng*.
107 Morthwl, dam*dwng*.
108 Bytheiad, dam*dwng*.
109 Yſden bridd, dam*dwng*.

67 Falx denarium [*al.* denarium legitimum] valet.
68 Radula obolum *valet*.
69 Scalprum obolum.
70 Caeſtrum obolum.
71 Victoris planula denarium.
72 Falcis *ſpecies* obolum.
73 Sera ferrea denarium *valet*.
74 Sera lignea obolum.
75 Phiala aquaria quadrantem *valet*.
76 Sarculum quadrantem.
77 Sagitta quadrantem.
78 Tornus quadrantem.
79 Spatha quadrantem.
80 Fuſus quadrantem.
81 Rhombus quadrantem.
82 Rhombi *ſpecies* altera quadrantem.
83 Tribula quadrantem.
84 Radulae *ſpecies* quadrantem.
85 Malleus quadrantem.
86 Spatula quadrantem.
87 Ligo ligneus quadrantem.
88 Merga quadrantem.
89 Raſtrum quadrantem.
90 Faſciculus avenaceus quadrantem.
91 Manipulus lini quadrantem.
92 Pullus gallinaceus quadrantem.
93 Laqueus ad religandos boves quadrantem.
94 quadrantem.
95 coriaceus quadrantem.
96 Speculum quadrantem.
97 Patella quadrantem.
98 Forceps ligneus quadrantem.
99 Pedica lignea quadrantem.
100 Pollubrum quadrantem.
101 Ciſta ſub juramento aeſtimabitur. [*al.* VIII denarios legitimos valet.]
102 Aënum ſub juramento aeſtimabitur.
103 Tripos ſub juramento aeſtimabitur.
104 Tabula ferrea ſub juramento aeſtimabitur [*al.* VIII denarios legitimos valet.]
105 Ratis cum pertinentiis ſub Juramento aeſtimabitur.
Al. Linter IV [*al.* XXIV] denarios valet.
106 Dolium ſub juramento aeſtimabitur.
107 Malleus ſub juramento aeſtimabitur.
108 Canis venaticus ſagax ſub juramento aeſtimabitur.
109 Urceus fictilis ſub juramento aeſtimabitur.

110 Bos

NOTAE.

[c] *Hual pren, ffyrlling,* deſunt in Cott. 2.

110 Bos effoetus ſub juramento aeſtimabitur.

111 Cadus ſub juramento aeſtimabitur.

112 Utris ſub juramento aeſtimabitur.

113 Lorica ſub juramento aeſtimabitur.

114 Galea ſub juramento aeſtimabitur.

115 Caſſis ſub juramento aeſtimabitur.

116 ſub juramento aeſtimabitur.

117 Cingulum auratum, vel argentatum ſub juramento aeſtimabitur. Cingulum aliud denarium valebit.

118 Annulus ſub juramento aeſtimabitur.

119 Jocalia ſub juramento aeſtimabuntur.

120 Abacus luſorius *ſine latrunculis*, ſub juramento aeſtimabitur: Ea quae praediximus, & omnia alia quibus pretium legitimum non conſtituitur, ſub juramento aeſtimabuntur.

121 Armilla ſub juramento aeſtimabitur.

122 Sacculus II denarios [*al.* I denarium] *valet*.

123 Catinus II denarios [*al.* I denarium, *al.* denarium legitimum] valet.

124 Catillus I denarium.

125 Patella lata denarium curtum valet.

126 Cribrum denarium [*al.* denarium legitimum] valet.

127 Incerniculum denarium [*al.* denarium curtum] valet.

128 Pecten denarium [*al.* denarium legitimum] valet.

129 Lapis levigatorius obolum [*al.* I denarium] *valet*.

130 Mactra obolum [*al.* I denarium, *al.* IV denarios legitimos] valet.

131 Tabula piſtoria obolum [*al.* I denarium, *al.* denarium legitimum] valet.

132 Funis cilicinus XII cubitos longus, II denarios *valet*.

Al. Funis cilicinus denarium legitimum valet.

133 Funis ulmeus XII cubitos *longus*, I denarium *valet*.

Al. Funis ulmeus denarium curtum valet.

134 Canis graii regii millum VIII denarios [*al.* denarios legitimos] *valet*.

135 Millum canis graii Generoſi IV denarios [*al.* denarios legitimos] *valet*.

136 Retinaculum canis graii regii IV denarios [*al.* denarios legitimos] valet.

110 Eidjon gwedy ydd ymadawo a'i delediwrwydd, dam*dwng*.

111 Baril, dam*dwng*.

112 Coſdrel, dam*dwng*.

113 Llurig, dam*dwng*.

114 Penffeſdin, dam*dwng*.

115 Helm, damdwng.

116 Pyrchwyn [*al.* Pyrgwyn, *Cott.* 2.] damdwng.

117 Gwregys euraid neu arjannaid [*al.* o bydd aur neu arjant arnaw, *Cott.* 2.] damdwng: [Oni bydd, I ₭. *Cott.* 2.]

118 Modrwy, dam*dwng*.

119 " Cae, damdwng.

120 " Clawr tawlbwrdd, dam*dwng*. Yt " hyn ryddywedaſam ni uchod, a phob " peth o'r ni bo gwerth cyfraith arnaw, " dam*dwng*." *Cott.* 2.

121 [d] Breichrwy, damdwng.

122 Cwd, dwy ₭ [*al.* I ₭. *Cott.* 2.]

123 Cigddyſgl, II ₭ [*al.* I ₭. *Cott.* 2. *al.* ceinawg gyfraith a dal. *Cott.* 6. *J. P. M. & S.* 3.]

124 Dyſgl arall, I ₭.

125 " Dyſgl lydan, ceinawg cwtta [*al.* " gotta, *P. & J.*] a dal." *Cott.* 6. *& alii.*

126 Gogr, I ₭ [*al.* ceinawg gyfraith a dal. *Cott.* 6. *J. P. M. & S.* 3.]

127 Rhidyll, I ₭ [*al.* ceinawg gotta a dal. *Cott.* 6. *P. J. & S.* 3.]

128 Crib, I ₭ [*al.* ceinawg gyfraith a dal. *Cott.* 6. *J. P. M. & S.* 3.]

129 Cabolfaen, dimmai [*al.* I ₭. *Cott.* 2.]

130 Noe, dimmai [*al.* I ₭ *Cott.* 2. *al.* pedair ceinawg gyfraith a dal. *Cott.* 6. *P. M. J. & S.* 3.]

131 Clawr pobi, dimmai [*al.* I ₭. *Cott.* 2. *al.* ceinawg gyfraith a dal. *Cott.* 6. *J. P. M. & S.* 3.]

132 Rhaff flew ddeuddeg cyfelin, dwy geinjawg [*al.* II ₭. *Cott.* 2.]

Al. " Rhaff flew, ceinawg gyfraith a " dal." *Cott.* 6. *& M.*

133 Rhaff lwyf ddeuddeg cyfelin, I ₭.

Al. " Rhaff lwyf, ceinawg gotta a dal." *Cott.* 6. *& alii.*

134 Torch milgi [y, *Cott.* 2.] Brenin VIII ₭ [*al.* wyth geinawg gyfraith (a dal. *Cott.* 6.) *P. & S.* 3.]

135 Torch milgi Gwrda [*al.* Breyr, *S.* 3.] IIII ₭. [*al.* pedair ceinawg cyfraith. *P. S.* 3. *J. & M.*]

136 Cynllyfan milgi [y, *Cott.* 2.] Brenin, pedair ceinjawg [*al.* IIII ₭, *Cott.* 2. *al.* pedair ceinjawg cyfraith (a dal. *S.* 3.) *P.*]

137 Cyn-

NOTAE.

[d] *Breichrwy, damdwng*, deſunt in Cott. 2.

137 Cynllyfan milgi Gwrda [*al.* Breyr, *Cott.* 6. *P. M.* & *J.*] dwy geinjawg [*al.* II ℔, *Cott.* 2. *al.* dwy geinawg gyfraith a dal. *Cott.* 6. & *alii.*]

138 Cynllyfan olrhead, VIII ℔ [*al.* wyth geinawg cyfraith a dal. *Cott.* 6. & *al.*]

139 Tom ty, IIII ℔.

140 Cawell teilaw, ℔ [*al.* I ℔. *Cott.* 2.]

141 Berfa, ℔ [*al.* I ℔. *Cott.* 2.]

142 Honffeld, XXIV [℔. *Cott.* 2.]

143 Gefyn, IIII [*al.* XXIIII, *Cott.* 2.] ℔.

144 Gleisjadeg, XXIIII [℔. *Cott.* 2.]

Al. " Rhwyd ehogyn [*al.* ehogeu, *P.*] un ar bymtheg a dal [*al.* pedair ar hugaint. *P.* & *S.* 3.]" *Cott.* 6.

145 Penllwydeg, XVI [℔. *Cott.* 2. *al.* un ar bymtheg (a dal. *P.*) *S.* 3. *al.* Rhwyd penllwydeid, deuddeg ceinawg a dal. *Cott.* 6.]

146 Gaflaweg, VIII ℔ [*al.* Ballaweg, deuddeg ceinawg. *P.* & *alii.*]

147 Ballegrwyd, IIII ℔ [*al.* pedair ceinawg cyfraith a dal, *Cott.* 6. & *M. al.* wyth geinawg, *S.* 3. *al.* chwe' cheinawg. *P.*]

148 " Corwg, wyth geinawg cyfraith " a dal." *Cott.* 6. & *alii.*

149 Gleisjad, dwy ℔.

150 Carr, II ℔.

151 Yſdrodur, I ℔.

152 Yſdawl, dwy [*al.* II, *Cott.* 2.] ℔.

153 Breccicafn, II ℔.

154 Prennjal gweddes, XXIIII [*al.* pedair ar hugaint. *Cott.* 2.]

155 " Y Peithyneu a'r Clorion VI.

156 " Y Rhwylleu, VI." *Cott.* 2.

157 Y Carfaneu, a'r troelleu [g] a'r troedlaſeu, VIII ℔ [*al.* VI. *Cott.* 2.]

158 Offer gof, CXX [℔. *Cott.* 2. *al.* hweugaint (*al.* chweugaint, *J.*) a dal. *Cott.* 6. *M. P.* & *S.* 3.]

159 Einnjawn fawr, LX [℔. *Cott.* 2.]

160 Einnjawn gyrrjawg, XII ℔ [*al.* wyth geinjawg ℔. *Cott.* 2.]

161 [Y, *Cott.* 2.] Megineu, VIII ℔.

162 Gefel gof, IIII ℔.

163 Ordd, IIII ℔.

164 Cameg, IIII ℔.

165 Cethraul [*an legendum* Cethrawl?] IIII ℔.

137 Retinaculum canis graii Generoſi II denarios [*al.* denarios legitimos] valet.

138 Retinaculum canis ſagacis VIII denarios [*al.* VIII denarios legitimos] valet.

139 Sterquilinium IV denariis *aeſtimatur.*

140 Corbis ad exportandum ſtercus denario *aeſtimabitur.*

141 Carrus manualis denario.

142 Tunica XXIV denarios *valet.*

143 Compes IV [*al.* XXIV] denarios valet.

144 Rete ad ſalmones capiendos XXIV denarios *valet.*

Al. Rete ad ſalmones capiendos XVI [*al.* XXIV] *denarios* valet.

145 Rete ad ſalmones griſeos capiendos XVI [*al.* XII] denarios valet.

146 Rete pro ſalaribus VIII [*al.* XII] denarios *valet.*

147 Naſſa IV denarios [*al.* IV denarios legitimos, *al.* VI, *al.* VIII denarios] valet.

148 Cymba coriacea VIII denarios legitimos valet.

149 Salmo II denarios *valet.*

150 Carrus II denarios *valet.*

151 Sella clitellaris I denarium *valet.*

152 Sella alia II denarios.

153 Lacus cereviſiarius II denarios valet.

154 Textrinum XXIV *denarios valet.*

155 [e] Pectines cum Bilance VI *denarios valent.*

156 [f] Reticula VI denarios *valent.*

157 Juga, & trochleae & inſilia VIII [*al.* VI] denarios *valent.*

158 Fabri ferrarii Inſtrumenta CXX denarios valent: *Quae ſingula ſic aeſtimantur. viz.*

159 Incus magna LX denariis.

160 Incus mobilis XII [*al.* VIII] denariis.

161 Follis VIII denariis.

162 Forceps Fabri ferrarii IV denariis.

163 Malleus IV denariis.

164 IV denariis.

165 Clavus magnus IV denariis.

166 IV

NOTAE.

[e] *Pectines*] Wallice *Peithyneu*, inſtrumenta nempe ex minutiſſimis aſſerculis confecta, quibus tela appellitur & denſatur. Angl. **The Slay, Reeds.**

[f] *Reticula*] Wallice, *Rhwylleu*. Inſtrumenta reticulata haec ſunt quibus textores ſtaminis fila inſilium ope alternatim ſurſum deorſum movent, ut ſubtemen intermittatur. Angl. **Harneſſes.** *Reticula* vocavimus, quod ſeriem macularum, retis ad inſtar, in medio habeant, per quas ſtaminis fila deducuntur. Vocantur etiam Wallice *Brwydeu*, q. d. *Byr rwydeu*, i. e. Brevia retia.

[g] *a'r troedlaſeu*, deſunt in Cott. 2.

166 IV denariis.
167 IV denariis.

168 Lima ungulis abradendis idonea IV denariis.
169 Lima qua ferrum teratur, IV denariis.
170 Allo IV denariis.
171 Mola libram valet.
Al. Mola CXX *denarios* valet. Inſtrumenta intra domum ejus incluſa, ſub juramento aeſtimantur.

172 Quilibet Lapis molaris LX *denarios* valet.
Al. Lapides molares XXIV *denarios* valent.
173 Ferramenta molae LX denarios.
174 Materia ejus XXX [*al.* LX] denarios.
175 Domus molaria XXX denarios.
176 Mola truſatilis XXIV [*al.* IV] denarios *valet*.
Al. Mola truſatilis IV denarios legitimos valet.
177 Quivis Lapis II denarios *valet*.
Al. Lapis ſuperior II denarios valet. Lapis inferior II denarios.
Al. Duo lapides IV denarios legitimos *valent*.
178 Materia *denarium valet*.
179 Tugurium *in quo mola truſatilis includitur*, IV denarios *valet*.
180 Haſta IV denarios [*al.* quattuor denarios legitimos] valet.

181 Arcus cum duodecim ſagittis IV denarios [*al.* denarios legitimos] *valent*.
182 Bipennis II denarios [*al.* denarios legitimos] valet.

183 Gladius, ſi fuerit, XII denarios *valebit*. Si fuerit, XVI denarios *valebit*. Si fuerit, XXIV denarios *valebit*.
Al. Gladius, cujus capulus eſt auratus vel argentatus, XXIV *denarios* valet [*al.* ſub juramento aeſtimabitur:] Abſque auro vel argento, XII denarios valet.

184 Scutum VIII denarios *valet*. Si dealbatum ſit, vel coloris aurei, XXIV *denarios* valet.
Al. Scutum coloratum, XXIV *denarios* valet. Scutum non coloratum, XII denarios valet.

Al. Scutum aurei, vel argentei, vel caerulei coloris, XXIV *denarios* valet. Scu-

166 Cwynſyll, IIII K.
167 Troorydd [*al.* Tryforydd, *Cott.* 2.] IIII K.
168 Carnllif, IIII K.

169 Haiarnllif, IIII K.
170 Breuanllif, IIII K.
171 [Gwerth. *Cott.* 2.] breuandy, punt.
Al. "Melin, hweugaint a dal; namyn "damdwng a geffir [*al.* a fydd, *W.*] am "y petheu o'i mywn." *Cott.* 4 *P. J. & S.* 3.
172 Ar bob maen iddaw, LX [K. *Cott.* 2.]
Al. "Main melin, pedair ar hugaint a "dalant." *Cott.* 6. *M. & alii.*
173 Ar ei heyrn, LX [K. *Cott.* 2.]
174 Ar y [*al.* ei, *Cott.* 2.] wydd XXX [*al.* LX K. *Cott.* 2.]
175 Ar y ty, XXX [K. *Cott.* 2.]
176 Breuan, XXIIII [*al* IIII K. *Cott.* 2.]

Al. "Breuan, pedair ceinawg cyfraith "a dal." *Cott.* 6. *M. & alii.*
177 Ar bob un o'i main, II K.
Al. "Ar y maen uchaf, II K. Ar y "maen iſaf, II K." *Cott.* 2.
Al. "Gwerth dau faen breuan, pedair "ceinawg cyfraith [yw. *P.*]" *J. & S.* 3.
178 Ar y cilwydd [Keluyd, *MS.*] I K.
179 Ar y breuanfwth, IIII K.

180 "Gwayw, IIII K. *Cott.* 2. [*al.* pe-"dair ceinawg cyfraith (a dal. *Cott.* 6. & "*M.*)" *J. P. & S.* 3]
181 Bwa a deuddeg faeth, IIII K [*al.* pedair ceinawg cyfraith. *J. & S.* 3.]
182 Bwyall arf [*al.* Arf-fwyall. *Cott.* 2.] II K [*al.* Bwyall enilleg, dwy geinawg cyfraith a dal. *Cott.* 6.]
183 Cleddyf, o bydd breulyf [*al.* breulym, *Cott.* 2.] XII K. O bydd gwrymſaid [*al.* grwnſaid, *Cott.* 2.] XVI K. O bydd gwynſaid, XXIIII K.
Al. "Cleddyf a fo [*al.* y bo, *J.*] aur "neu arjant ar ei ddwrn [*al.* afal, *J. P.* "& *S.* 3.] pedair ar hugaint a dal [*al.* "gwerth damdwng a fydd arnaw, *J. P.* "& *S.* 3.] Cleddyf heb aur a heb arjant "arnaw, deuddeg ceinawg a dal." *Cott.* 6. & *M.*
184 Tarjan, VIII K. O bydd calchlaſar neu eurgalch, pedair ar hugaint [*al.* XXIIII. *Cott.* 2.]
Al. "Tarjan a fo llaſar arnai, pedair ar "hugaint a dal. Tarjan liw ei phren [*al.* "y pren, *M.*] deuddeg ceinawg a dal." *Cott.* 6.
Al. "Yſgwydd eurlliw, neu arjanlliw, "neu laſliw, pedair ar hugaint a dal. Oni "bydd

NOTAE.

§. 177 deeſt in Cott. 2.
§. 182 *Al.* "Cleddyf breulif, deuddeg ceinawg a dal." *P.* "Cleddyf gwynſaid pedair "ar hugaint." *S.* 3. & *P.*

" bydd yn un o'r lliwen hynny, deuddeg " ceinawg [*al* ceinjawg, *J.*] a dal." *S.* 3. & *P.*

185 [Gwerth, *Cott.* 2.] cyfrwy, wyth [*al.* VIII, *Cott.* 2.] ℔.

Al. " Cyfrwy eurgalch, pedair ar hu- " gaint [a dal. *Cott.* 6.] Cyfrwy lliw y " pren [*al.* ei bren, *J.*] deuddeg ceinawg " [*al.* ceinjawg ℔, *J.* a dal. *Cott.* 6.]" *P. M.* & *S.* 3.

186 Ffrwyn euraid, VIII ℔.

187 Ffrwyneu eraill ysdaeneid, a dulys, ac efyddjeid [*al.* efyddeid, *Cott.* 2.] IIII ℔.

188 Ffrwyn arjannaid, VI ℔.

189 Ysbarduneu euraid, IIII ℔.

190 Ysbarduneu arjannaid, II ℔.

191 Ysbarduneu eraill efyddaid ac ysdaenaid a dulys, I ceinjawg [*al.* eraill ysdaenaid a dulys ac efyddaid, ℔. *Cott.* 2.]

192 Rhai a adant wrth fraint y cyfrwy y ddwy warthafl [a'r tair cengl; *Cott.* 2.] Eraill a adant werth cyfraith arnaddunt, fef yw hynny; 193 Gwarthafl o bydd [*al.* Gwarthafleu o byddant, *Cott.* 2.] euraid, VIII ℔. 194 O byddant ysdaenaid, efyddjaid neu ddulys [*al.* efyddaid, neu ddulys, neu ysdaenaid, *Cott.* 2.] IIII ℔. 195 Brongengl, un gerdded a gwarthafl yw [*al.* gerdded fydd ag un warthafl. *Cott.* 2.] 196 Y ddwy [dorr- *Cott.* 2.] gengl, dwy [*al.* II, *Cott.* 2.] ℔.

197 Suder, pedair [*al.* IIII, *Cott.* 2.] ℔.

198 Panel cynhugl, I ℔.

199 Panel lliain, II ℔.

200 Canfyl [*an* Canwyl?] I ℔.

201 Hofaneu mawr, VIII ℔.

202 Hwsjaws [*al.* Dwy hofsjawr, *Cott.* 2.] VI ℔.

203 Dwy ystywaws, IIII ℔.

204 Botyseu [*al.* Botaseu, *Cott.* 2.] cynhyglawg, IIII ℔.

205 Esgidjeu carreiawg, II ℔.

206 Gwyntysseu, I ℔.

207 [h] Gwregys, I ℔.

208 Cyllell clun, I ℔.

209 Cyllell gell, I ℔.

Al. " Cyllell, ceinawg cyfraith [a dal. *Cott.* 6.]" *J. M.* & *S.* 3.

210 Honsecs, II ℔.

211 Agalaen gwregys, I ℔.

212 Rhwyll, I ℔. [k]

213 Gwregys llawdr, I ℔.

214 Dresa amyd, VIII ℔.

215 Dresa geirch, IIII ℔.

tum nullo horum colorum imbutum, XII denarios valet.

185 Sella VIII denarios valet.

Al. Sella deaurata XXIV *denarios* valet. Sella lignea *non colorata*, XII denarios [*al.* denarios legitimos] valet.

186 Fraenum auratum VIII denarios *valet.*

187 Fraena alia, colorem ftanni referentia, vel nigra, vel coloris aerei, IV denarios *valent.*

188 Fraenum argentatum VI denarios *valet.*

189 Calcaria aurata IV denarios *valent.*

190 Calcaria argentata II denarios *valent.*

191 Calcaria alia aënea, ftannea, nigra, I denarium fingula *valent.*

192 Quidam duos ftapedes & tres cingulas una cum fella annumerant, alii pretium his fingulis legitimum affignant. v. gr. 193 Stapedibus auratis VIII denarios: 194 *Stapedibus* ftanneis, aëneis vel nigris IV denarios: 195 Cingulae pectorali eundem valorem ac uni ftapedi: 196 Cingulis fub ventre duabus II denarios.

197 Sudaria IV denarios *valet.*

198 Dorfuale I denarium.

199 Dorfuale linteum II denarios.

200 I denarium.

201 Tibialia magna VIII denarios *valent.*

202 Duae VI denarios.

203 Duae IV denarios.

204 Ocreae IV denarios.

205 Calcei corrigiati II denarios.

206 Cothurni I denarium.

207 Cingulum I denarium *valet.*

208 Sica I denarium.

209 Culter popinarius I denarium.

Al. Cultellus denarium legitimum valet.

210 [i] Pugio II denarios.

211 Cos cingulo appenfa I denarium.

212 Fibula I denarium.

213 Cinctura braccarum I denarium.

214 Viginti quattuor fafciculi triticei VIII denarios *valent.*

215 Viginti quattuor fafciculi avenacei IV denarios.

216 Duae

NOTAE.

[h] *Gwregys*, I ℔, defunt in Cott. 2.

[i] Vide Glofs V. *Honfecs.*

[k] Hic deficit Cott. 2.

216 Duae Crates ad caulam I denarium.
217 Pedica ferrea I denarium.
218 Colus quadrantem.
219 quadrantem.
220 Buccina, cujuſcunque fuerit, II denarios *valet*.
221 Quidam de Veſtimentis dicunt quod ſub juramento aeſtimari debent: Alii dicunt, quod hoc modo aeſtimentur. v. gr.

222 Lacerna XXIV *denariis*.
223 Integumentum quodcunque e tenui panno confectum XXIV *denariis*.
224 Integumentum craſſum VIII denariis.
225 Camiſia cum braccis XXIV denariis.
226 ſub juramento *aeſtimabitur*.
227 [1] Stragulum VIII denariis *aeſtimabitur*.
228 Lodix VIII denariis.
229 Peplum linteum VIII denariis.
230 Vitta IV denariis.
231 Redimiculum I denario.
232 Pallium Regis libra.
233 Pallium Reginae libra.
234 Generoſi Pallium CXX *denariis*.
235 Pallium uxoris Generoſi CXX *denariis*.
236 Pallium Vaſſalli LX *denariis*.
237 Pallium uxoris ejus LX *denariis*.
238 Pallium Villani vel uxoris ejus XXX *denariis*.
239 Pulvinus IV *denariis*.
240 Pretium integumenti confecti in legibus Howeli Boni, XXIV argentei.

241 *Merces arationis* [m] jugeri hieme confectae, II denarii.
242 *Merces arationis* jugeri vere confectae I denarius.
243 Stiva aratri I denarium *valet*.
244 Quicunque in terrâ alienâ aratrum fregerit, novum in locum ejus ſubſtituet aratrum, & ibi arabit per novem dies.
Al. Si aratrum vel clam, vel vi effringatur, & poſtea compenſatio fiet, aratri pretium & trium dierum aratio pendetur.

245 Aratri pretium, II denarii legitimi.

246 Merces arationis unius diei, II denarii legitimi, ſive hieme vel vere peragatur.

247 Vomis II denarios legitimos *valet*.
248 Culter *aratri* IV denarios legitimos.

249 Rotae I denarium.
250 & I denarium.
251 Omne jugum cum ſubjugiis I denarium.
Al. Jugum longum cum ſubjugiis ſuis denarium legitimum valent..

216 Dwy glwyd buarth, I ℔.
217 Hual haiarn, I ℔.
218 Cogail, ffyrddling.
219 Heſdawr, ffyrddling,
220 Corn canu, pieuffo bynnag, dwy geinjawg.
221 Rhai a ddywaid am y dillad panyw damdwng y ſydd arnaddunt. Eraill a ddywaid panyw y dull hwn y ſydd arnaddunt, nid amgen;
222 Mantell wrym [gwrym, *MS.*] XXIIII.
223 Pob tuddedyn dinefig, XXIIII.

224 Pob tuddedyn pentan, VIII ℔.
225 Crys a llawdr, XXIIII ℔.
226 Cynhugl, dam*dwng*.
227 Teisban, VIII ℔.
228 Llenlliain, VIII ℔.
229 Penlliain, VIII ℔.
230 Ffunen, IIII ℔.
231 Penguwch, I ℔.
232 Yſgin Brenin, punt.
233 Yſgin y Frenhines, punt.
234 O bydd eiddaw Uchelwr, CXX.
235 O's ei wraig bieufydd, CXX.
236 Rhuwch Mabailld, LX.
237 Rhuwch ei wraig, LX ℔.
238 Rhuwch Taiawg neu ei wraig, deg ar hugaint.
239 Cluſdog, IIII ℔.
240 " Gwerth tuddedyn parawd yng-
" hyfraith Howel Dda, pedair ar hugaint
" [arjant. *Cott.* 6.]" *M.*
241 Cyfair gauaf, II ℔.

242 Cyfair gwaeanwyn, I ℔.

243 Penffefd aradr, I ℔.
244 " Y neb a dorro aradr ar dir dyn
" arall, taled iddaw aradr newyd, ac ara-
" dwy naw niwarnawd." *Cott.* 6. & *M.*
Al. " Or torrir aradr yn lledrad neu y
" y drais, a gwedy hynny ei dalu, gyda
" gwerth yr aradr aradwy tri dieu a de-
" lir." *J. P. & S.* 3.
245 " Gwerth aradr, dwy geinawg gyf-
" raith [a dal. *Cott.* 6.]" *M. & J.*
246 " Gwerth aradwy un dydd, dwy
" geinawg gyfraith [a dal. *Cott.* 6. *S.* 3.
" *P. & J.* y Gauaf a'r Gwannwyn. *S.* 3.
" *P. & J.*]" *M.*
247 " Swch, dwy geinawg gyfraith.
248 " Cwlldr, pedair ceinawg cyfraith." *P.*

249 Olwyneu, I ℔.
250 Probwylleu a rhagarnawd, I ℔.
251 Pob jau a phiſdljau, I ℔.

Al. " Hirjau a'i phiſdolwyneu [*al.*
" phiſdlon, *S.* 3. & *al.*] ceinawg gyfraith
" [a dal. *S.* 3.]" *P.*

252 " Jau

NOTAE.

[1] Vid. Gloſs v. *Teisban.* [m] *i. e.* Operae diurnae unius aratoris ſocialis.

252 " Jau arall, ceinawg gota a dal." *M.*
253 Pildl, ffyrddling.
254 Carthbren, I K.
255 Irai, I ceinawg.
256 Og, I ceinjawg.
257 Draenglwyd, ceinjawg.

258 Pob peth arall yn y byd, a'r ni bo gwerth cyfraith arnaw, damdwng fydd.

252 Jugum aliud denarium curtum valet.
253 Subjugium quadrantem.
254 Rallum I denarium.
255 Stimulus I denarium.
256 Occa I denarium.
257 Crates ſpinis conſita *ad occandos agros*, I denarium.
258 Omnes aliae Res, cujuſcunque ſint generis quibus pretium non aſſignatur legitimum, ſub juramento aeſtimabuntur.

PEN. VIII.

O'r Naw Aelawd gogyfurdd.

AM werth y naw Aelawd gogyfurdd yw hyn. Sef yw y rhai hynny, y ddwy Law, a'r ddau Lygad, a'r ddwy Weus, a'r ddau Droed, a'r Trwyn ; gwerth pob un yn wahanedig o'r rhai hynny yw, chwe' buw a chweugaint arjant. 2 Gwerth ei Gluſd o lleddir, dwy fuw, a deugaint arjant. O chau mal na chlywo, chwe' buw a chweugaint arjant.

Al. " Aelodeu unwerth [i, *P. J.* & " *Cott.* 4] ddyn ynt y rhai hyn ; dwy " Law, dau Droed, dau Lygad, dwy Gluſd " [*al.* dau Gluſdeu, dau Lygaid, dau Draed, " *P.*] Ffroeneu yn lle un aelawd, dwy " Weus [*al.* Weſus, *Cott.* 4. & *J. al.* " Wefuſeu. *P. Al.* Llaw dyn, a'i Droed, " a'i Lygad, a'i Gluſd, a'i Weus (*al.* a'i " Weus, a'i Gluſd, gan golli ei glybod, *M.*) " a'i Ffroen (*al.* Drwyn ; *M.*) *Cott.* 6.] " chwe' [*al.* hwe', *Cott.* 4. 6. & *M.*] bu a " chweugaint [*al.* hwe' ugain, *Cott.* 6. *M.*] " arjant yw gwerth pob un o [*al.* o'r rhai, " *Cott.* 4. & *J.*] hynny [*al.* honunt. " *Cott.* 6. *P.* & *M.*] 2 O [*al.* Or, *Cott.* 4. " *M. P.* & *J.*] trychir [*al.* Cyn trycher, " *Cott.* 6.] Cluſd dyn ymmaith [*al.* (i, " *Cott.* 6) ymdaith, *P.* & *Cott.* 4. oll, " *Cott.* 6. *al.* oll i ymdaith, *M.*] a chly- " bod o'r dyn arnaw mal [*al.* fal, *J.*] " cynt, dwy fu a deugaint arjant a dal." *S.* 3.

3 Gwerth y ddwy Gaill, cymmaint ynt a gwerth y naw Aelawd gogyfurdd.

4 Gwerth y Tafawd cymmaint yw a gwerth hynny oll, canys ac eu hamddiffyn.

CAP. VIII.

De Novem Membris aequalibus.

IN hoc *Capite* de pretiis novem Membrorum aequalium agitur. Membra aequalia haec ſunt, duae Manus, duo Oculi, duo Labra, duo Pedes, & Naſus : Cujuſvis horum omnium ſigillatim accepti pretium, VI boves, & CXX denarii. 2 Pretium Auris exciſae, duae vaccae & XL denarii : Si ſolideſcat ita ut Auditus pereat, VI boves & CXX denarii *penduntor*.

Al. Membra humana ejuſdem pretii ſunt haec : Duae Manus, duo Pedes, duo Oculi, duae Aures, ſi auditus pereat, [a] Nares ſimul ſumptae pro uno Membro, duo Labia. 2 Si Auris penitus abſcindatur, & Vir mutilus nullam in Auditu patiatur injuriam, duabus vaccis & XL denariis *Percuſſor* multabitur.

3 Teſticulorum duorum pretium idem eſt ac novem Membrorum parium.

4 Pretium Linguae idem ac horum omnium Membrorum praedictorum : Quoniam ea omnia tutatur.

5 Pretium

NOTAE.

[a] *Nares*, &c.] Lege potius *Duae Nares*. Duodecim enim Membra paria hic recenſeri palam eſt. Vide §. 3. *Al. infra.*

§. 3. *Al.* " Ceilljeu [*al.* Ceilleu, *J.*] cym- " maint yw eu gwerth a [gwerth yr, *J.*] Ae- " lodeu fry oll [*al.* un werth ynt a'r deuddeg " Aelawd fry (*al.* a'r Aelodeu fry oll. *M.*) " *Cott.* 6.]" *S.* 3. *P.* & *Cott.* 4.

§. 4. *Al.* " Tafawd ei hunan [*al.* hun, *J.*] " cymmaint yw ei werth a gwerth yr holl " Aelodeu [*al.* a'r ſawl Aelawd a rifwyd (hyd " yn hyn. *M.*) *Cott* 6.]" *S.* 3. *P.* & *Cott.* 4.

5 Pretium omnium Membrorum humanorum ſimul acceptorum, LXXXVIII libræ.

Al. Omnia Membra humana ſimul numerata XCVI [*al.* LXXXVIII] libras valent.

6 Pretium Digiti pedis, vacca & XX denarii.

7 Pretium Hallucis, duae vaccae & XL denarii.

8 Pretium Digiti manus, vacca & XX denarii.

9 Pretium Pollicis, duae vaccae & XL denarii.

10 Pretium Unguis *cujuſvis digiti* manus, XXX *denarii*.

Al. Pretium Unguis hominis XXX denarii.

11 Pretium extremi Articuli digiti XXVI [*al.* XXX] denarii cum obolo & triente oboli.

12 Pretium medii Articuli XXXIII [*al.* XXX, *al.* L] denarii cum obolo & beſſe oboli.

13 Pretium Articuli intimi [*al.* proximi] LXXX denarii: Et hoc eſt pretium Digiti.

14 Pretium Dentis molaris cujuſlibet vacca & XX denarii. 15 Pretium Dentium primorum cujuſlibet duae vaccae & XL denarii: Hi enim Dentibus paſtorum officium praeſtant.

Al. Pretium cujuſlibet inciſorum Dentium hominis, XXIV denarii, cum tribus elevationibus: Hae elevationes hoc modo procedunt: Elevatio prima eſt octo denariorum; elevatio ſecunda eſt X denariorum cum obolo & triente oboli; elevatio tertia eſt XIV denariorum cum obolo & triente oboli & nona parte oboli: Quae omnia ſimul addita LVI denarios conficiunt cum obolo & beſſe oboli, & nona parte oboli. Quicunque autem harum elevationum pecuniariarum *rationem* velit pernoſcere, addat neceſſe eſt primae ſummae, trientem, ejus quaecunque fuerit iſta, quae elevanda eſt, ſummae; & tunc iſta ſumma cum elevatione unam conficiet ſummam. In ſecunda elevatione, hujus addendus eſt triens ſummae quae in unam denuo redigenda eſt ſummam: Modo ſimili tertia procedit elevatio, & huic quoque addendus eſt triens, eodem modo, quo ſupra Dentis inciſoris pretium numeratum fuit. Et ita in hiſce

5 "Sef a dal holl Aelodeu dyn pan "gyfrifer i gyd wyth punt [*al.* bunt, *P.*] "a phedwar ugaint punt." *Cott.* 4. *J. S.* 3. *H.* 3. *& W.*

Al. "Holl Aelodeu dyn pan gyfrifer "ynghyd, un bunt ar bymtheg [*al.* wyth "punt, *M.*] a phedwar ugaint punt a da-"lant." *Cott.* 6.

6 Gwerth Bys troed, buwch ac ugaint arjant.

7 Gwerth ei Fawd, dwy fuw a deugaint arjant.

8 Gwerth Bys llaw, buwch ac ugaint arjant.

9 Gwerth ei Bawd, dwy fuw a deugaint arjant.

10 Gwerth ei Hewin, XXX.

Al. "Gwerth Ewin dyn, deg ar hugaint "[arjant. *Cott.* 6.]" *J. M. & S.* 3.

11 Gwerth y Cygn [*al.* Cygwng, *Cott.* 6. *& M. al.* Cwgn, *S.* 3. *& J.*] uchaf o'r bys [*al.* eithaf, *Cott.* 6. *M. & S.* 3. *al.* eithjaf, *J.*] chwech [*al.* deg, *J. & S.* 3.] ar hugaint a dimmai a thraian dimmai.

12 Gwerth y Cygn [*al.* Cygwng, *Cott.* 6. *& M. al.* Cwgn, *S.* 3. *& J.*] perfedd, tair ar ddeg ar hugaint [*al.* deg ar hugaint (*al.* deg a deugaint, *Cott.* 6. *& M.*) a dimmai, *S.* 3. *& J.*] a deuparth dimmai.

13 Gwerth y Cygn iſaf [*al.* Cygwng (*al.* Cwgn, *S.* 3. *& J.*) neſaf, *Cott.* 6. *& M.*] pedwar ugaint. A hynny yw gwerth y Bys.

14 Gwerth pob un o'r Dannedd, buwch ac ugaint arjant. 15 Gwerth pob un o'r Yſgithredd, dwy fuw a deugaint arjant, canys bugeil y dannedd ynt.

Al. "Gwerth Rhagddant dyn, pedair "ar hugaint [arjant, *M.*] dan ei [*al.* gan "dri, *P. Cott.* 6. *M. & J.*] drychafael "[*al.* dyrchafel. *Cott.* 6. *P. M. & J.*] "[b] Sef fal y drychefir. Y drychafel cyntaf yw wyth geinawg; a'r ail drychafel "aed deg ceinawg a dimmai a thraean "dimmai; y trydydd yw pedair ar ddeg "a dimmai a thraian dimmai, a'r nawfed "ran i ddimmai. Sef yw hynny pan "gyfrifer oll, un ar bymtheg a deugaint, "a dimmai, a deuparth dimmai, a'r naw-"fed ran i ddimmai. A phwy bynnag "a fynno wybod y drychafaeljon ar yr "arjant, rhaid fydd iddo ddrychaf yn y "drychafel cyntaf cymmaint a'r traian y "ſwmp y bo y drychafaeljon o honaw, "goſod hwnnw yn un ſwmp; a'r ail dry-"chafel yw cym'ryd y traian ar y ſwmp "hwnnw a'i ddodi yn un ſwmp; a'r try-"dydd yn yr un modd, cym'ryd cym-"maint a'r traian, fal y mae y cyfrif o'r "blaen

NOTAE.

[b] *Sef fal*, &c. in ſolo *S.* 3. legere eſt.

" blaen ar werth Rhagddant dyn. Ac felly " y cyfrifir pob drychafel ynghyfraith " o herwydd y ſwmp cyntaf." *S.* 3. " Gwerth Cilddant dyn [yw, *J.*] deg a " deugaint [*al.* deg ar hugaint, *P.*] arjant. " Pan daler Rhagddant, gwerth Craith " ogyfarch a delir ganthaw [*al.* gantaw. " *Cott.* 6. *P.* & *M.* Gwerth, *P.* & *J.*] " Craith ogyfarch ar wyneb dyn, chweu- " gaint [*al.* hweugaint, *P.*] a dal [*al.* " yw. *P.* & *J.*] O's ar ei law y bydd, " trugaint a dal [*al.* yw. *J.*] Deg ar hu- " gaint [a dal, *J.*] o's ar ei droed y bydd " [*al.* O's ar ei droed, deg ar hugaint a " dal. *P.*] Sarhaad dyn, pan adawer [*al.* " daler, *P.*] Craith ogyfarch ar ei droed, " a delir gan [*al.* gyd ag, *P.* & *J.*] un " drychafel [*al.* dyrchafel. *P.* & *J.*] " O's ar ei law y bydd, gan ddau ddry- " chafel [*al.* ddyrchafel. *P.* & *J.*] O's " ar ei wyneb [y gwnair, *P.*] gan dri " drychafel [*al.* dyrchafel, *P.* & *J.* iddaw, " *P.*] y telir." *S.* 3. *alibi.*

16 Cymmaint a hynny oll yw gwerth y Cyff ei hun. Sef yw y Cyff, Y Pen, a'r Corph, a'r Galy; canys yr enaid a eill fod yn hynny, wrth hynny y mae un werth yntau a hynny oll.

17 " O trewir dyn ar ei Ben hyd pan " [*al.* hyn y, *P.* & *J.*] weler yr ymen- " nydd, neu o ['r, *P.* & *J.*] brethir yn " ei Arch hyn y weler ei [*al.* hyn y ddel " yr, *P.* & *J.*] amyſgar i maes, neu " dorri Aſgwrn morddwyd dyn, neu Aſ- " gwrn [ei, *P.*] fraich, dros bob un o['r " rhai, *P.* & *J.*] hynny tair punt a delir " iddaw, canys ymherygl o'i enaid y bydd " [efe, *P.* o, *P.* & *J.*] bob un o['r rhai, " *P.* & *J.*] hynny.

18 " Hyn a delir i Frathedig y bo raid " iddaw waith Meddyg, gyd a'i ſarhaad: " Pedair ceinawg [*al.* ceinjawg, *J.*] dros " badell i wneuthur meddyginjaetheu [*al.* " meddyginjaeth iddaw. *J.*] Pedair cein- " awg [*al.* ceinjawg, *J.*] dros wer. Cein- " awg dros ei oleuad beunoeth. [A, *J.*] " cheinawg dros fwyd y Meddyg beun- " ydd. A cheinawg [*al.* cheinjawg, *J.*] " dros fwyd y Brathedig beunydd." *S.* 3.

19 [Creuan, pedair ceinjawg. *Cott.* 2.] Pob Aſgwrn twn, ugaint, o ni bydd am- ryſon am ei fychaned; ac o bydd amryſon [ynteu am ei fychaned, *Cott.* 2.] cym- mered y Meddyg gawg attaw [*al.* efydd, *Cott.* 2.] a doded ben ei elin ar y llawr, a'i law uwch ben y cawg, ac o chlywir ei ſain, IIII ℔ [*al.* pedair ceinjawg, *Cott.* 2.] ac o ni chlywir, ni ddylyir dim.

Al. " Pedair ceinawg gotta a delir i " ddyn dros bob aſgwrn uch creuan a " dynner o'i ben o'r a ſeino y [*al.* ſeinjo, " *J.*] mywn cawg efydd. O bob aſgwrn

Legibus omnes computantur elevationes, ad ſummam primam ratione habita. Pretium Dentis molaris hominis eſt L [*al.* XXX] denarii. Quando Dentis inciſoris pretium ſolvitur, pretium quoque Cicatricis in facie conſpicuae ſolvendum eſt. Pretium Cicatricis conſpicuae in facie hominis eſt CXX *denarii.* In manu LX [*al.* XXX] denarii. In pede XXX *denarii.* Multa pro injuria homini illata, ſi in pedem ejus conſpicua inditur Cicatrix, penditur cum una elevatione; ſi in manum, cum duabus elevationibus; ſi in faciem, cum tribus.

16 Pretium Trunci eſt aequale omnibus iſtis Membris ſimul ſumtis; ſub Trunco comprehenduntur, Caput, Corpus, & Veretrum; & quoniam in trunco Anima ſita ſit, ideoque pretium ejus omnium aliorum membrorum pretio eſt aequale.

17 Siquis Capite vulneratus eſt, ut denudetur cerebrum; vel Abdomine, adeo ut excidant viſcera; vel ſi Os femoris vel Os brachii frangatur, pro quolibet horum tres librae penduntor, quoniam in his omnibus periclitatur vita.

18 Praeter multam pro injuria debitam, ſi Medico opus fuerit, haec neceſſario ſunt pendenda Vulnerato, nempe IV denarii pro Patella ad conficienda medicamenta, IV denarii pro ſebo; I denarius pro lucernis qualibet nocte; I denarius pro victu Medici diurno; & denarius pro Vulnerati victu diurno.

19 Cranium IV denariis aeſtimatur. Oſſiculum omne fractum XX denariis compenſabitur, niſi de perexiguâ Oſſis fractura oriatur controverſia, in quo caſu pelvem aëneam accipiet Medicus, & cubitum ſolo imponat, manu extra pelvem eminente, & ſi ſonitus ejus *in pelvem demiſſi* exaudiatur, IV denarii debentur; ſi non exaudiatur, nihil debetur.

Al. IV denarii curti debentur homini pro quolibet Oſſiculo in ſuperiore parte Cranii e capite ejus extracto, ſi ſonitus in pelvi aënea edatur. Pro quolibet Oſſiculo

in inferiore parte Cranii IV denarios legitimos habebit Vir vulneratus, Legum Hoelianarum virtute.

20 Lex pronuntiat idem pro cujuſlibet hominis membris deberi Pretium, vel Regis, vel Villani: Attamen illata Regi vel Optimati injuria major eſt, ſi Membrum eorum aliquod exſcindatur.

" is creuan, pedair ceinawg cyfraith a " gaiff [y dyn herwydd Cyfraith Hywel " Dda. *P.*]

20 " Cyfraith a ddywaid fod yn un " werth Aelodeu pob dyn, Brenin a Bilain " [*al.* pob dyn a'i gilydd. Or torrir " Aelawd i'r Brenin, ei bod (*al.* fod, *J.*) yn " un werth ag Aelawd y Bilaen. *P.*] Ac " eisjoes [*al.* eiſoes, *P.*] mwy yw gwerth " ſarhaad [y, *J.*] Brenin [neu Freyr, *P.* " *&* *J.*] no ſarhaad Bilain, o trychir " Aelawd pob un [*al.* aelawd iddaw. *P.* " *&* *J.*]" *S.* 3.

De Capillorum hominis evulſorum pretio, & compenſatione.

" *O werth Gwalld bonwyn a'i ddifwyn.*" Cott. 2.

21 Pro Capillis evulſis denarius pro quolibet digito quocum Crines vellicantur, debetur, & pro pollice denarii duo.

Al. Siquis hominis *Crines* violenter vellicet, primo loco compenſator injuria, quoniam aſſultum in aliquem facere pro injuria cenſetur; & pro quolibet digito qui intraverit Crines denarius debetur & II denarii pro pollice, & denarius legitimus pro quolibet Capillo, qui e capite radicitus evellitur, & XXIV denarii pro Crinibus e ſincipite evulſis.

21 Gwerth Gwalld bonwyn, ceinjawg am bob bys o'r a el ynddaw [c] i'w gnithjaw, a dwy [geinjawg, *Cott.* 2.] am ei fawd.

Al. " Y neb a injo [*al.* gnithjo, *Cott.* 6. " *&* *M.*] ddyn, taled ei ſarhaad yn gyn- " taf, canys drychaf [*al.* dyrchaf, *P.* & " *J.*] a goſod yw ſarhaad dyn, a chein- " awg [*al.* cheinjawg, *J.*] ynghyfair pob " bys [o'r, *P.* *&* *J.*] a el yn ei ben, a " dwy [geinawg, *M.*] ynghyfair ei fawd, " a cheinawg [*al.* cheinjawg, *J.* cyfraith, " *M.*] dros [*al.* ynghyfair, *Cott.* 6.] pob " Blewyn bonwyn a dynner o'i ben, a " phedair ar hugaint [arjant, *P.*] dros y " Gwalld taldrwch." *S.* 3.

22 Pretium Cilii hominis in quo Palpebrae creſcunt, denarius legitimus.

Al. Pretium ſingularum Palpebrarum in Cilio creſcentium, denarius legitimus.

22 " Gwerth Amrant dyn, hyd y bo " y blew, ceinawg cyfraith a dal." *Cott.* 6.

Al. " Gwerth Amrant dyn, ceinawg " cyfraith *am* bob blewyn hyd y bo blew " erni." *M.*

Al. Quaelibet Palpebrarum in Cilio creſcentium denario aeſtimatur.

Al. " Ceinawg yw gwerth pob blewyn " o Amrant dyn." *S.* 3. *&* *J.*

23 Siquid Cilii [*al.* Si cutis, vel caro, vel oſſiculum] rumpatur, Cicatricis conſpicuae pretio compenſabitur.

23 " Or tyrr dim o heni [*al.* o'r croen, " neu o'r cig, neu o'r aſgwrn, *J.* *&* *S.* 3.] " gwerth craith ogyfarch a delir [yna, *M.* " *al.* a dal a'i torro. *J.* *&* *S.* 3.]" *Cott.* 6.

De pretio Sanguinis Ingenui & Servi.

" *O werth Gwaed Rhydd a Chaeth.*" Cott. 2.

24 Pretium Sanguinis Viri Ingenui, XXIV *denarii.* Pretium Sanguinis Servi, XVI *denarii.*

24 Gwerth Gwaed [dyn, *Cott.* 2.] rhydd, pedair ar hugaint. Gwerth Gwaed [dyn, *Cott.* 2.] caeth, XVI [*al.* un ar bymtheg. *Cott.* 2.]

Al. Pretium Sanguinis cujuſlibet hominis XXIV *denarii.* XXX *denarii* pendebantur pro Sanguine Chriſti; & indignum videbatur Sanguinem hominis aequiparari Sanguini Dei [*al.* quoniam indignum eſt pretium humani Sanguinis pretio Sanguinis Dei aequiparari; nam licet Verus homo fuerit, Verus Deus quoque fuit,

Al. " Pedair ar hugaint [arjant, *Cott.* 6. " *&* *M.*] yw gwerth Gwaed pob rhyw " ddyn. Deg ar hugaint yw [*al. rectius* " fu, *P.* *&* *J.*] werth gwaed Criſd, ac " anheilwng y gwelad fod Gwaed Duw " a Gwaed dyn yn un werth; [*al.* pob " rhyw ddyn; can nid teilwng bod " gwerth Gwaed dyn yn gyfuwch a " gwerth Gwaed Duw; cyn bai gwir " ddyn efe, gwir Dduw oedd, ac ni phe- " chwys

NOTAE.

[c] *i'w gnithjaw*, deſunt in Cott. 2.

" chwys yn y cnawd. *Cott.* 6. & *M.*] Ac " wrth hynny Gwaed dyn y ſydd lai ei " werth." *S.* 3.

25 " Cyfraith Boncluſd a roddo dyn i " arall trwy ynni; cam yw talu pedair " ar hugaint arjant gyd a'i ſarhaad i'r dyn." *J.* & *S.* 3.

26 " Dyrnawd a gaffo dyn [*al.* a gaffer, " *Cott.* 6. & *M.*] o anfodd, nid ſarhaad " [hwnnw. *P.* & *J.*] Jawn yw hagen [*al.* " Namyn jawn hagen yw, *P.*] difwyn [yr " aniwed, nid amgen, *Cott.* 6. & *M.*] y " gwaed, a'r weli, a'r graith [*al.* gwaed, a " gweli, a chraith, *Cott.* 6. & *M.*] ogyfarch " o [*al.* or, *J.*] bydd." *S.* 3.

27 Sarhaad pob dyn, herwydd ei fraint y telir iddaw.

Al. " Dewiſed pawb [*al.* bawb, *J.*] ei " ſarhaad [*al.* fraint, *M.*] ai o [*al.* wrth, " *M.*] fraint [ei, *P. J.* & *M.*] bencenedl, " ai o'i [*al.* wrth ei, *M.*] fraint ei hunan " [*al.* hun, *P.* & *J. al.* dad, *M.*] ai o " [*al.* wrth, *M.*] fraint ei ſwydd o bydd." *S.* 3.

28 " Teithi gwr yw, Gallu cyd a " gwraig; a bod yn gyfan ei aelodeu oll " [*al.* holl aelodeu. *M.*]

29 " Teithi gwraig yw, Dyſod arwydd " etifedd [*al.* etifeddu, *M.*] iddi, a bod " yn gyfan ei holl aelodeu.

30 " Teithi trais yw, Llef a chorn, a " chwyn." *Cott.* 6.

& in carne non peccavit] Ideoque Sanguis humanus minus valet.

25 Pro Alapa violenter cuiquam illata, Lex iniquum judicat XXIV denarios ſupra multam pro injuria homini dari.

26 Pro Ictu quem quis invitus alicui impegerit, nulla pro injuria debetur multa; ſed fas eſt, ut pro Damno, verbi gratia, pro Sanguine elicito, pro Vulnere, & pro Cicatrice conſpicua compenſatio detur.

27 Multa pro injuria cuivis Homini illata ſecundum ejus ſtatum aeſtimabitur.

Al. Quiſque compenſationem pro injuria ſibi illata exigere poteſt vel ſecundum Principis gentis ſuae ſtatum, vel ſecundum ſtatum proprium [*al.* vel Patris ſui] vel pro ratione ejus, quo fungitur munere.

28 Integritas Corporis Virilis in poteſtate coëundi cum Foemina conſiſtit, & in omnium ejus Membrorum integritate.

29 Corporis Foeminei integritas in Signis pubertatis plenis, & in omnium Membrorum integritate ſita eſt.

30 Rapinae ſigna manifeſta ſunt ſonitus cornu, & acclamatio.

PEN. IX.

" *Am Gyfar y traetha hyn.*" Cott. 2.

PWYBYNNAG a fynno wneuthur Cyfar, jawn yw iddaw roddi [ei gred ar, *J.* & *S.* 3.] ſod wrthaw, a chyfarfod y llaw a'i gilydd: A gwedy y gwneloent [*al.* gwnelwynt, *Cott.* 2.] hynny, ei gadw [a ddlyant, *J.* & *S.* 3.] yn y ddarffo y Magl.

2 Sef yw y Magl, Deuddeg erw.

3 Sef yw meſur yr Erw; tri hyd [y, *Cott.* 2.] gronyn haidd yn y fodfedd. Tair [*al.* Tri hyd y, *Cott.* 2.] fodfedd yn lled y balf. Tri lled y balf yn [hyd, *J.* & *S.* 3.] troedfedd. Pedwar [*al.* pedair, *J.* & *S.* 3.] troedfedd yn [hyd, *Cott.* 2. *J.* & *S.* 3.] y ferjau. Wyth [a] troedfedd yn [hyd, *J.* & *S.* 3.] y feijau. Deuddeg troedfedd yn [hyd, *J.* & *S.* 3.] y geſſeiljau. Un [b] droedfedd ar bymtheg yn [hyd, *J.* & *S.* 3.] yr hirjau. [c] A gwialen gyhyd a['r hir-

CAP. IX.

De Societate arationis.

QUICUNQUE ſocietatem arationis pangere velint, ſacramento ſuper fidem dato ſe obligabunt, & manus mutuo jungent, & cum hoc peregerint, conventionem obſervabunt uſquedum totum *Magl* aratum fuerit.

2 *Magl* eſt portio duodecim jugerum.

3 Jugeri menſura haec eſt: Uncia longitudine trium granorum hordeaceorum conſtat. Palma tribus unciis. Pes tribus palmis. Jugum breve quattuor pedibus. Jugum Maiale octonis pedibus. Jugum axillare duodenis pedibus. Jugum longum ſenis denis pedibus. Jugerum autem legitimum

NOTAE.

[a] *troedfedd*, deeſt in Cott. 2. J. & S. 3.

[b] *droedfedd*, deeſt in Cott. 2.

[c] *A*, deeſt in Cott. 2. J. & S. 3.

gitimum latitudine tantum continebit quantum ductor boum virgam jugo longo aequalem manu tenens, manu altera medio istius jugi impositio, brachio versus utramque terrae extremitatem protenso, pertingere possit : Longitudine autem triginta virgas ejus mensurae continebit.

4 *Merces arationis* jugeri primi ad aratorem pertinet : Secundi *dabitur* pro ferramentis : Tertii, pro bove ultimo [*al.* sexto] qui in prosciſſo *graditur :* Quarti, pro bove ultimo, qui in crudo solo *graditur*, ut differentia nulla sit inter boves conjugos. *Merces* quinti *jugeri* ductori dabitur. Et ita jugera progredientur exinde a meliore ad minus meliorem bovem, usquedum ad ultimum *ventum fuerit* ; ne ulla differentia fiat inter boves conjugos. *Merces ultimi jugeri* erit pro materia aratri : Et hoc vocatur [e] *Cyfair Casnadd* ; quod semel tantum in anno solvetur.

Al. Mercedes arandi hoc modo solventur : Prima aratori *dabitur :* Secunda, pro vomere & cultro : Tertia, pro bove optimo aratrum trahenti. Postea, merces ductoris *solvetur :* & deinde *seriatim* a meliore boum ad *minus* meliorem *progrediendum est.*

5 Villanus nemo arare debet antequam singulis villae incolis jugera sua assignata fuerint.

6 Si, aratione *Magl* finita, disrumpere societatem velint *socii*, disrumpant, nisi pacto contrario aliter obligentur.

7 Si, postquam boves jugati sint, aliquis eorum moriatur qualicunque casu, aequum est ut [g] ille [h] jugerum suum accipiat.

8 Si possessor affirmaverit damnum bovi *ab aratore* illatum fuisse, arator juramento se purgabit, quod noxam bovi non intulerit, nec ratione victus, nec operis

jau, *Cott.* 2. & *S.* 3.] honno [*al.* hynny, *J.* & *S.* 3.] yn llaw y geilwad, a'r geilwad [*al.* ac yntau, *Cott.* 2. *J.* & *S.* 3.] ym mlaen yr ychen, ac [*al.* a'r, *J.* & *S.* 3.] ysgwr [perfedd, *Cott.* 2. *J.* & *S.* 3.] yr [*vel,* i'r,] hirjau yn ei law, a hyd y cyrheuddo o hyd ei fraich a'i wialen o bob parth iddaw [*al.* cyrheuddo a'r wialen honno o bob tu iddaw gan hyd ei fraich, *Cott.* 2.] yw dau eirjonyn y tir [*al.* yr erw ; *Cott.* 2. *J.* & *S.* 3.] [d] hynny yw lled yr erw ; a deg [hyd, *J.* & *S.* 3.] ar hugaint i honno yw ei hyd [*al.* yw hyd yr erw. *J.* & *S.* 3.]

4 Yr erw gyntaf i'r amaeth [*al.* yr amaeth bieufydd. *J.* & *S.* 3.] Yr [*al.* A'r, *J.* & *S.* 3.] ail i'r heiyrn. A'r [*al.* Y, *Cott.* 2.] drydedd i'r eithewig [*vel* eithafig ; (eitheuyg *MS.*) *al.* i'r chweched ych, *S.* 3.] tywarch. A'r [*al.* Y, *Cott.* 2. *J.* & *S.* 3.] bedwaredd i'r ethewig [*al.* i'r chweched ych, *J.* & *S.* 3.] gwelld, rhag torri 'r jau. A'r bymmed i'r geilwad. Ac felly y cerdda [yr erwi, *Cott.* 2. & *J. al.* erw, *S.* 3.] o orau i orau [i'r (*al.* o'r, *J.* & *S.* 3.) ychen, *Cott.* 2. o hynny allan, di- *J.* & *S.* 3.] eithr na thorrir yr jau y rhyngthunt hyd y diwethaf [*al.* diweddaf. *S.* 3.] A gwedy hynny erw y gwydd ; a honno a elwir Cyfair [y, *J.*] casnadd ; a hynny [*al.* honno, *Cott.* 2.] unwaith yn y flwyddyn.

Al. " Fal hyn y daw y llogeu [*al.* y " dyly y llogeu ddyfod. *M.*] Llog yr " amaeth yn y blaen. A gwedy hynny " [*al.* Odd' yna, *M.*] llog y fwch a'r " cwlldr. Odd' yna llog yr ych gorau yn " yr aradr. Odd' yna llog y cathreawr " [*al.* geilwad. *M.*] Ac odd' yna o orau " i orau o'r ychen." *Cott.* 6.

5 " Ni ddyly neb o daiawctref aredig " hyn y gaffo pawb o'r dref gyfar." *Cott.* 6. & *M.*

6 O derfydd iddunt fynnu gwahanu gwedy darffo y magl, wynt [a, *J.*] allant [f] wahanu [*al.* hynny, *J.* & *S.* 3.] o's [*al.* or, *J.* & *S.* 3.] mynnant [wahanu, *J.*] oni fydd amfod [*al.* ammod, *J.* & *S.* 3.] a'i rhwym [*al.* rhwymo, *J.* & *S.* 3. gwahanu. *Cott.* 2.]

7 O [*al.* Or, *J.* & *S.* 3.] derfydd cau dol ar ychen, a marw un o'r ychen [*al.* o honunt, *J.* & *S.* 3.] pa addoed bynnag a'i dycco, jawn yw caffael ei erw o hanaw [*al.* honaw. *Cott.* 2. *J.* & *S.* 3.]

8 Od amheuir y perchennawg o rygaffael [*al.* rygaffel, *J.*] cam [i, *Cott.* 2. *J.* & *S.* 3.] ganthaw ef o'r ych, creirhaed [*al.* creirhaer, *Cott.* 2. *al.* creirer. *J.* & *S.* 3] hyd

NOTAE.

[d] *hynny yw*, &c. *erw*, desunt in Cott. 2.
[e] Vid. Glossar. v. *Cyfair casnadd.*
[f] *wahanu*, deest in Cott. 2.
[g] *ille*] *i. e.* Bovis mortui possessor.
[h] *jugerum*] mercedem ob Bovem suum debitam.

hyd na ddoeth ei gam ef wrthaw ef, nac am ei fwyd nac am ei wasanaeth. A honno a elwir, Erw yr ych du.

Al. " Or bydd marw ych o dra aredig, ei berchennawg a gaiff erw, a honno a elwir, Erw yr ych du." *Cott.* 6. & *M.*

9 Cydgwneler cyfar am [*al.* ag, *Cott.* 2. *J.* & *S.* 3.] ych, ac na ddel efe i'r llafur i [*al.* a, *Cott.* 2. *J.* & *S.* 3.] chau dol arnaw, ac nad arddo na chylch na dau, ni ddyly gaffael [*al.* gaffel, *J.* & *S.* 3.] dim.

10 O [*al.* Or, *S.* 3.] derfydd bod ych [*al.* ychen, *J.* & *S.* 3.] yn glaf ai o friw ai o beth arall, jawn yw i'r perchennawg [*al.* i'r perchen, *J.* & *S.* 3. *al.* i berchennawg yr ych, *Cott.* 2.] gynnal pen yr jau.

11 O [*al.* Or, *S.* 3.] derfydd i ddyn fynnu gwerthu ych o'r cyfar rygyfarer [*al.* rygyfaroedd, *J.* & *S.* 3. yndaw, *Cott.* 2. *J.* & *S.* 3.] ni ddyly ei werthu [na'i drafnidjaw, *J.* & *S.* 3.] yn y ddarffo y cyfar [*al.* magl, *Cott.* 2.] na'i drafnidjaw: Ac o's gwna [*al.* gwerth, *J.* & *S.* 3.] cyd boed [*al.* cyffoed, *Cott.* 2. & *J.*] un dydd cyn caffael [*al.* caffel, *J.* & *S.* 3.] ei erw, colli ei erw [o honaw. *J.* & *S.* 3.] Ac o's gwedy ei chaffael [*al.* gwedy caffael ei erw, *Cott.* 2. o honaw, *J.* & *S.* 3.] cynnal pen yr jau [k] o hanaw [*al.* jau a ddyly. *J.* & *S.* 3.]

12 Pawb biau ddwyn ei ddefnyddjeu i['r, *Cott.* 2.] aredig, nac ych [*al.* ychen, *Cott.* 2.] na heiyrn na phetheu eraill a fo iddaw. 13 Gwedy y del pob peth attaddunt [*al.* attunt, *J.* & *S.* 3.] yr amaeth a'r geilwad biau gadw yn ddiwall y rhai hynny [*al.* y rhai hynny yn ddiwall, *S.* 3.] a gwneuthur iddunt cyfdal ac [*al.* mal, *J.* & *S.* 3.] i'r [rhai, *J.*] eiddunt eu hun. 14 Y geilwad a ddyly gau arnaddunt [*al.* ar yr ychen, *Cott.* 2. *J.* & *S.* 3.] fal na bo rhy gyfyng arnaddunt, ac eu galw [l] mal na thorroent eu calon. Ac o [*al.* or, *J.* & *S.* 3.] derfydd [*rectius forsan* digwydd] drwg iddunt yn hynny o fesur, efe biau eu talu, neu ei lw yntau [*al* ynteu ei lw, *Cott.* 2. *J.* & *S.* 3.] na ddoeth dim o'i gam ef wrthunt hwy [*al.* na wnaeth iddunt waeth nog i'r eiddaw ei hun. *Cott.* 2. *J.* & *S.* 3.] 15 Ni ddyly yr amaeth daflu yr ychen rhag eu briwaw [*al.* na thaflu yr ychen nac eu (*al.* na'i, *J.*) briwaw; ac o's briw [ai un ai oll, *J.* & *S.* 3.] taled neu waded. 16 Yr ammaeth a ddyly gymmorth y geilwad o ddaly yr ychen; ac ni ddyly [efe, *Cott.* 2.] ellwng [*al.* ollwng un o honunt, *J.* & *S.* 3.] namyn y ddau fyrjewys.

17 Gwedy darffo y cyfar, pawb biau [*al.* a ddyly, *J.* & *S.* 3.] gyrchu ei ddefnyddjeu attaw adref.

praestiti. Et hoc vocatur, Jugerum bovis nigri.

Al. Si bos moriatur ob nimiam arationem, possessor ejus jugerum *suum* habebit. Quod vocatur, Jugerum bovis nigri.

9 Si socius arationis bovem praestare spoponderit, & *bos* iste laborem detrectaverit, nec jugatus fuerit, nec porcam unam vel duas araverit, *possessor istius bovis* nihil inde accipiet.

10 Si bos aegrotaverit vel ob vulnus, vel ob aliam quampiam caussam, possessor *bovis istius*, alium ejus loco substituere tenetur.

11 Siquis vendere velit bovem, qui ad arationem junctim praestandam obligatur, illum nec vendet nec permutabit donec aratio *debita* perficiatur; & si vendiderit quando unus dies tantum supererit priusquam jugerum debeatur, jugeri mercedem amittet: Si postquam jugerum acceperit, *vendiderit*, bovem alium substituere tenebitur.

12 Unusquisque apportare debet arandi instrumenta, seu bovem, seu ferramenta, seu alia quibuscunque opus habet. 13 Instrumentis omnibus collectis, arator & ductor illa integra custodire debent, & iis eodem modo uti quo uterentur ac si sua propria fuerint. 14 Ductor eo modo subjugia bobus aptabit, quo non nimis arte distringantur, & voce hortabitur ne nimio nisu disrumpantur. Et si illis hoc modo noxa inferatur, damnum *a ductore* resarcietur; vel sub juramento affirmabit se illis damnum non intulisse [*al.* se non alio modo cum illis egisse quam egisset si proprii fuissent.] 15 Arator *lapidibus* non petet boves, ne illos laedat; & si unum vel omnes laedendi insimuletur, vel satisfaciat, vel *juratus* neget. 16 Arator ductori opem feret in prehendendis bobus *omnibus*, sed nullos *ab opere* disjungere tenebitur nisi duos, qui aratro proximi fuerint.

17 Aratione hac finita, unusquisque instrumenta sua domum reportabit.

18 Equus

NOTAE.

[i] Vid. Gloss. v. *Erw yr ych du.*

[k] *o hanaw*, desunt in Cott. 2.

[l] *mal na thorroent eu calon*, desunt in Cott. 2. J. & S. 3.

18 Equus vectarius vel occatorius lege ad hanc junctam arationem cogi non debent.

19 Nemo alienum bovem *alio bove* plus onerare debet, absque licentia possessoris, nisi pactum intervenerit.

20 Si controversia inter duos socios ob arationem iniquam oriatur, jugerum aratoris inspici, & profunditas prosciss, & longitudo & latitudo *istius jugeri* examinari debent, & secundum normam jugeri aratoris cum caeteris sociis agatur.

21 Si controversia inter duos socios oriatur de agro non ante proscisso, & de agro novali, & unus non ante proscissum arare velit, & alter nolit; nisi pactum conventum intervenerit, eum oportet agrum istum arare, aeque ac alterum.

22 Si inter duos socios controversia oriatur & alter velit terras longe dissitas arare, & alter propinquas; lex pronuntiat neminem compelli posse adire loca, quae boves attingere non possint, cum pertica & jugo, absque fatigatione ac si essent in Commota sua..

23 Boves qui ad societatem arationis pertinent, per legem testamento legari non possunt, absque licentia sociorum, quoniam nemo legare debet, nisi quod suum sit, quod affirmari non potest de bobus hisce quamdiu sunt hac societate juncti.

24 Per legem quoque hi boves nec pignori dari, nec perinde ut pignora auferri debent, quoniam nihil pignori dari debet, nisi quod fuerit in potestate pignerantis; hi autem *boves* sui non sunt.

25 Siquis societatem arationis *cum aliquo* fecerit, & postea cum aliis, lex jubet boves quos ad primae societatis officia prae-

18 Carthwr na march llyfnu [*al.* llyfn, *Cott.* 2. *J.* & *S.* 3.] ni henyw o'r [cyfar (*al.* o gyfar, *S.* 3.) o, *Cott.* 2. & *J.*] gyfraith.

19 Ni ddyly neb ddodi goryfgwr ar ych ei gilydd [*al.* ar ych neb, *Cott.* 2.] heb ei gannjad, onid amfod [*al.* ammod, *J.* & *S.* 3.] neu o['i, *S.* 3.] ewyllys.

20 O [*al.* Or, *J.* & *S.* 3.] derfydd bod amryfon am ddrygar [*al.* ddrwg ar y rhwng dau gyfarwr, *Cott.* 2.] edrycher erw yr amaeth, a dyfned ei har, a'i hyd, a'i lled [*al.* a('i, *S.* 3.) dyfned, a'i lled(a'i har, *Cott.* 2. & *S.* 3.) *J.*] ac wrth honno [*al.* hynny, *J.* & *S.* 3.] gwneuthur [*al.* gwneler, *Cott.* 2. *J.* & *S.* 3.] i bawb cyfdal a'i gilydd.

21 O [*al.* Or, *J.* & *S.* 3.] derfydd bod amryfon y rhwng dau gyfarwr am dir [m] gwylld gwydd ac arall ffaeth, a'r naill yn mynnu aredig y [tir, *Cott.* 2. *J.* & *S.* 3.] gwydd, a'r llall heb ei fynnu [*al.* llall yn mynnu peidjaw a'i aredig; *J.* & *S.* 3.] onid ammod [*al.* amfod, *Cott.* 2.] a'i dwg i ganthaw [*al.* rhagddaw, *Cott.* 2. *J.* & *S.* 3.] jawn yw iddaw aredig i'r llall y tir a fo ganthaw.

22 O [*al.* Or, *J.* & *S.* 3.] derfydd bod amryfon am [*al.* amryfon rhwng dau gyfarwr, a'r naill yn mynnu, *J.* & *S.* 3.] aredig ym mhell, ac arall [*al.* a'r llall, *J.* & *S.* 3.] yn agos, a hynny y rhwng dau gyfarwr; y gyfraith a ddywaid na ddylyant fyned yn lle na alloent [*al.* namyn yn y (*al.* i'r, *J.* & *S.* 3.) lle y gallwynt (*al.* gallo, *J.* & *S.* 3.] *Cott.* 2.] gyrhaeddu eu buddelw ac eu gwedd [*al.* gwedd a'i (*al.* ac eu, *J.*) buddelw, *S.* 3.] yn wan, fal yn gadarn yn eu cymmwd [eu hun. *J.* & *S.* 3.]

23 Ni [*al.* Y gyfraith a ddywaid na, *Cott.* 2. *J.* & *S.* 3.] ellir [*al.* ddylyir, *J.* & *S.* 3.] cymmynnu ychen a fo yng [*al.* yn y, *J.* & *S.* 3.] cyfar, heb gyngor [*al.* ganjad, *Cott.* 2.] y cyfarwyr [*al.* cyfarwr, *J.* & *S.* 3.] can ni ddyly neb gymmynnu dim, *J.* & *S.* 3.] namyn yr hyn a feddo [arnaw, *Cott.* 2. *J.* & *S.* 3.] ac ni [*al.* na, *Cott.* 2. *J.* & *S.* 3.] fedd yntau [ar, *Cott.* 2. *J.* & *S.* 3. y da, *J.* & *S.* 3.] hwnnw [tra fo yn y cyfar. *S.* 3.]

24 Ni [*al.* Y gyfraith (hefyd, *J.* & *S.* 3.) a ddywaid na, *Cott.* 2. & *J.*] ddylyir i ychen a fo ynghyfar nac eu gwyfdlaw, nac eu hattafaela, can ni ddyly neb wyfdlaw namyn [yr hynn, *J.* & *S.* 3.] a fo yn ei feddjant, a hwnnw nid eiddaw [*al.* ydyw. *Cott.* 2. *J.* & *S.* 3.]

25 Pwybynnag a wnel gyfar, a gwedy hynny cyfaru ag arall, y gyfraith a ddywaid ddylyu bod yr ychen hynny [*al.* y dyly

NOTAE.

[m] *gwylld*, deeft in Cott. 2. S. 3. & J.

dyly yr ychen hynny fod, *J. & S.* 3.] yn y cyfar cyntaf; a chyd gwnel [yntau, *Cott.* 2. *J. & S.* 3.] gan cyfar gwedy hynny, ddylyu o honaw [*al.* y dyly efe, *J. & S.* 3.] gynnal [*al.* hynny, daly, *Cott.* 2.] pen yr jau ym mhob lle [o'r, *J. & S.* 3.] y gwnel.

26 Pwybynnag a wnel gyfar, ac na ddel yn hywedd i aredig, na dydd na dau y bo heb ddyfod, y gyfraith a ddywaid nac o'i [*al.* o, *J. & S.* 3.] fodd nac o'i [*al.* o, *Cott.* 2. *J. & S.* 3.] gymmell y del [n] efe, hyd na ddyly efe ddim o'r a ardder hebddaw.

27 Ni ddylyir dodi na meirch na chefig na [buwch (*al.* gwartheg, *J. & S.* 3.) yn aradr, ac o (*al.* or, *J. & S.* 3.) dodir wy (*al.* wynt, *J. & S.* 3.) cyd erthylo y cefig a'r, *Cott.* 2.] gwartheg, ni ddiwygir, a'r meirch cyd anafoent ni ddiwygir [*al.* gwartheg, a chyd anafo y meirch, ni ddiwygir am danunt ddim yr hynny. *J. & S.* 3.] Ac y gyd a hynny [hefyd, *Cott.* 2.] ni ddywaid [y, *Cott.* 2. *J. & S.* 3.] gyfraith onid amfodir [iddunt, *Cott.* 2.] ddylyu un erw onaddunt [*al.* ddylyu un erw o naddunt onid ammodir iddunt. *J. & S.* 3.]

28 O derfydd i ddyn gyfaru ych, a dwyn yr ych [*al.* dwyn hwnnw, *J. & S.* 3.] yn lledrad, y gyfraith a ddywaid na ddyly efe [*al.* perchennawg yr ych, *Cott.* 2.] ddaly pen yr jau, ac na [*al.* ni, *J. & S.* 3.] ddyly yntau gaffael yr [*al.* ei, *Cott.* 2. *J. & S.* 3.] Erw.

29 O derfydd [o] i ddyn gyfaru ych, a bod yn well gan y dyn [*al.* perchennawg, *Cott.* 2. *al.* well ganthaw, *J. & S.* 3.] ddodi arall yn ei le; y gyfraith a ddywaid na ddyly efe ei ſymmudaw [p] ef heb gannjad y cyfarwyr [*al.* ei gyfarwr. *J. & S.* 3.]

30 Ni ddyly [*al.* ddylyir, *Cott.* 2.] yr ychen a gyfarer yn rhych [*al.* ar y gwelld, *Cott.* 2.] eu ſymmudaw ar welld [*al.* i'r rhych, *Cott.* 2.] heb gannjad eu perchennawg.

31 Ni ddyly neb gym'ryd amaethjaeth [*al.* amaethad, *Cott.* 2. *J. & S.* 3.] arnaw, a'r ni wypo [*al.* oni wybydd, *Cott.* 2. *J. & S.* 3.] wneuthur y gwydd [*al.* wneuthur aradr, *Cott.* 2. *J. & S.* 3.] a hwyljaw [*al.* hwylaw, *J. & S.* 3.] yr [*al.* ei, *Cott.* 2. *J. & S.* 3.] heiyrn, canys efe a ddyly wneuthur y gwydd [*al.* ddyly eu gwneuthur, *Cott.* 2. *J. & S.* 3.] o'r hoel [q] gyntaf hyd y ddiwethaf [*al.* fwyaf, *Cott.* 2. neu ynteu o'r leiaf hyd y fwyaf. *J. & S.* 3.]

ſtanda aſſignaverit, ſocietatis primae officia praeſtare; & ſi centum ſocietatibus poſtea ſe obſtrinxerit, pro qualibet ſocietate, ubicunque ſit, boves *alios* ſubſtituere tenebitur.

26 Quicunque ſocietate arationis inita inſtructus non venerit ad arandum, & per unum vel duos dies abfuerit, lex dicit quod, ſive volens ſive invitus venerit, de omni gleba, quae arata ſine illo fuerit, lucrum nullum capiet.

27 Nec equi, nec equae, nec vaccae aratro jungentur; & ſi juncti fuerint, & equae vel vaccae abortiverint, vel equi mutilati fuerint, nulla compenſatio exigetur; & praeterea lex dicit, quod abſque pacto convento jugerum nullum praebebitur *pro tali aratione*.

28 Si bos, qui ad ſocietatem aliquam pertinet, furto ablatus fuerit, lex dicit quod dominus bovis iſtius ad alium bovem ſubſtituendum non tenebitur, & quod mercedem pro jugero arato nullam habebit.

29 Si ſocius arandi bovem quem promiſerat permutare velit, & alterum ejus loco ſubſtituere, talem ſubſtitutionem fieri, abſque licentia ſociorum, lex vetat.

30 Boves qui pacto inter ſocios convento in proſciſſo [*al.* in crudo ſolo] arare tenebantur, in crudum ſolum [*al.* in proſciſſum] dimoveri non debent abſque licentia poſſeſſorum.

31 Nemo aratoris officium in ſe recipiet, niſi qui noverit aratrum conficere, & ferramenta ordinare, quoniam ille debet aratrum conficere a clavo minimo, uſque ad maximum.

32 Ille

NOTAE.

[n] *efe*, deeſt in Cott. 2. J. & S. 3.
[o] *i ddyn*, deſunt in Cott. 2.
[p] *ef*, deeſt in Cott. 2. J. & S. 3.
§. 30. *Al.* "Ni ddylyir ſymmudaw yr ychen "a gyfarer yn rhych, yng ngwelld, heb gann- "jad eu perchennawg." *J. & S.* 3.
[q] *gyntaf*, deeſt in Cott. 2. repone *leiaf* ut reſpondeat τῷ *fwyaf*.

32 Ille cujus ferramenta ſunt, ea reficiet, *quoties opus fuerit*, ne moram patiantur arator & ductor, qui opem illi ferre non tenentur.

33 Torques vimineos ductor curare debet, ut & torques parvos & clavos ſubjugiorum ligneos, ſi jugum longum fuerit.

34 Siquis ſocietatem arationis fregerit quam ſciens prudenſque fecerit, tres vaccas pro multa Regi pendet, & damnum integrum ſociis ſuis compenſabit.

32 Pwybynnag [a, *J.* & *S.* 3.] bieuffo yr heiyrn, cyweirjed [*al.* cyweired, *J.* & *S.* 3.] hwy [*al.* (efe, *Cott.* 2.) wynt, *J.* & *S.* 3.] yn ddileſdair i'r [geilwad ac i'r, *Cott.* 2.] emeith [*al.* ammaeth, *J. al.* amaeth, *S.* 3.] ac ni ddylyant hwy [*al.* wy, *J.* & *S.* 3.] un cymmorth.

33 Y geilwad a ddyly [r] ddiwallu y piſdleu a'r jewyddon o wdyn [*al.* ddiwallu yr jewyddon a gwydyn y piſdleu; *S.* 3.] ac o's hirwedd fydd, y torcheu bychain a gwehyll [*al.* gwiail, *J.* & *S.* 3.] y doleu.

34 " Pwybynnag a dorro gyfar a wnel " o'i fodd, taled dri buyn camlwrw i'r " Brenin, ac i'r cyfarwr ei ar oll." *Cott.* 6. & *M.*

NOTAE.

[r] *ddiwallu*, deeſt in Cott. 2.

CAP. X.

De Modo compenſandi pro corruptis Segetibus & Pratis depaſtis.

UNICUIQUE Segetis poſſeſſori ſegetem ſuam defendere licet, & poſſeſſor jumentorum omnis debet ea adſervare, ideoque animalia ſegetibus ſuis damnum inferentia prehendere unicuique licebit. Et ſi in ſegetibus hieme ſatis ante Feſtum S. Brigidae ea prehenderit, damnum certa pecuniae ſumma compenſabitur; ſi poſt Feſtum *S.* Brigidae *prehenderit*, ejuſdem generis ſegete compenſabitur: Sin in ſegetibus vere ſatis a Feſto S. Brigidae ad Cal. Maias *prehenderit*, damnum certa pecuniae ſumma compenſabitur; ſi poſt Cal. Maias *prehendantur*, ejuſdem generis ſegete compenſabitur.

Al. A tempore quo quis ſementem fecerit uſquedum ſegetem horreo incluſerit, Lege cautum eſt ut damnum eidem ab animalibus illatum compenſetur. A ſatione nempe uſquedum ſeges in faſciculos colligatur, compenſatio pecunia numerata fiet, deinde vero faſciculus integer pro faſciculo corrupto dabitur.

2 Animal non niſi pecunia numerata quocunque tempore ſepto dimittetur: Equus nempe denario, & bos obolo.

PEN. X.

Am [al. *O*, S. 3.] *lwgr yd* [*y traetha hyn.* Cott. 2.]

Al. " *Cyfraith dala a gwarchau ar* " *Yd a Gwair yw hon.*" S. 2.

POB perchennawg [*al.* perchen, *S.* 3.] yd a ddyly [*al.* biau, *Cott.* 2. & *S.* 3.] gadw ei yd, a phob perchen [*al.* perchennawg, *Cott.* 2.] yſgrubl [biau, *Cott.* 2. & *S.* 3.] gadw ei yſgrubl [a] y mywn ac allan; ac wrth hynny y mae jawn i bawb ddaly ar ei yd. Sef mal [*al.* Ac y ſef, *Cott.* 2.] y mae jawn daly; ar y gauafar, arjan [*al.* arjant tal, *Cott.* 2.] am danaw hyd Wyl San Ffraid, [ac, *Cott.* 2.] o hynny allan, difwyn llwgr: Y gwaanhwynar [*al.* gwayanhwynar, *Cott.* 2.] o Wyl San Ffraid [*al.* o hynny, *Cott.* 2.] hyd Galan Mai, arjan tal; o Galan Mai difwyn llwgr.

Al. " O'r pan heer yd, cyfreithawl yw " ei gadw rhag llwgr yſgrubl yn y elo i " yſgubawr. Arjant a ddylyir o yſgrubl " a orddiwedder yn gyfreithawl ar yd o'r " pan heer yn y el i yſgub; ac odd' yna " yſgub jach yn lle y glaf." *S.* 2.

2 Ym mhob [*al.* Am bob, *Cott.* 2.] amſer i ellwng yſgrubl o garchar, ni ddylyir namyn arjant: Sef fal y dylyir [talu yr arjant, *Cott.* 2.] ceinjawg o farch, a dimai o eidjon.

3 Ebawl

NOTAE.

[a] *y mywn ac allan*; deſunt in Cott. 2.

§. 2. *Al.* " O gorddiweddir march neu gaſ- " ſeg ar yd, ceinawg dros bob un o naddunt. " O ych neu fuch dimmai." *S.* 2.

3 Ebawl neu eboles o'r pedwaredydd ar ddeg allan gwedy y ganer, ceinjawg am danaw mal am ei [*al.* fal o'i, *Cott.* 2.] fam.

4 Llo o'r pan aner hyd Galan gauaf, ei warchae o'r pryd bwy gilydd [a ddylyir iddaw. *Cott.* 2.]

5 Wyn a mynneu eu gwarchae o'r pryd bwy gilydd tra font yn dynu [*al.* Wyn hyd tra fwynt yn dynu, eu gwarchae o'r pryd bwy gilydd a ddylyir, *Cott.* 2.] neu [ynteu, *Cott.* 2.] yn [*al.* eu, *Cott.* 2.] cymmyſgu ag eu mammeu. Sef hyd y dylyant fod yn dynu, hyd Galan Mai; ac o hynny allan un fraint [b] ynt ag eu mammeu [c] ar yd.

Al. "O wyn ac o fynneu o'r pan aner "hyd Wyl Fihangel, un gyfraith fyddant "a lloi. Gwyſdlon a wyſdler dros loi "ac wyn a mynneu, ni ddlyir eu hattal "namyn tra dlyid attal y lloi a'r wyn y "gwyſdler droſdunt; ſef yw hynny, un "dydd anjanawl o'r pryd py gilydd. "Rhai o'r Yngneid a ddywaid o'r pan "ddiddyner wyn a mynneu, eu bod yn "un gyfraith a'i mammeu. Cyfraith a "ddywaid cyd dyccer gantunt laeth eu "mammeu, na chollant wy eu braint, eu "gwarchau hyd Wyl Fihangel." *S.* 2.

6 Y moch, a'r defeid, a'r geifr, a'r gwyddeu, a'r jeir, ail ddewis a ddylyir o naddunt [*al.* o naddunt a ddylir. *Cott.* 2.]

7 Perchill bychein o'r pan ymchweloent [*al.* ymchwelwynt, *Cott.* 2.] biſweilyn ag eu duryn [*al.* trwyn, *Cott.* 2.] un gyfraith ynt ar yd ag eu mam [*al.* ag eu mam fyddant ar yd. *Cott.* 2.]

8 Yn y gyfraith y bu hwch o'r moch, neu un o'r manyſgrubl ryddywedaſam ni uchod; cyn ni bai namyn tri llydn o naddunt, [d] un. Sef achaws oedd hynny, moch a ai i'r neb bieuſyddynt, a hwch a drigai i berchennawg yr yd. 9 Ni ddylyid [*al.* ellir, *Cott.* 2.] dwyn hwch o ddwy, can nid ái foch [*al.* moch, *Cott.* 2.] i berchennawg y moch [*al.* i'r perchennawg, *Cott.* 2.] o thrigai y naill. 10 Odd' yna y ſymmudwyd o'r pymtheg llydn o'r moch, un; ac o'r deg llydn ar hugaint o'r defeid, ddafad; ac o'r geifr, a'r [*al.* ac o'r, *Cott.* 2.] gwyddeu, a'r [*al.* ac o'r, *Cott.* 2.] jeir, un o'r deg ar hugaint y felly. 11 O

3 Pullus etiam equinus ſexus utriuſvis fuerit, a decimo quarto poſt partum die denario aeque ac mater ſepto dimittetur.

4 Vitulus a partu ad Cal. Nov. ſepto includetur per diem integrum.

5 Agni & hoedi lactentes dum matres inſequantur, per diem integrum ſepto includentur. Uberibus matrum adhaerere cenſebuntur ad Cal. Maias; damnum quod poſtea ſegetibus intulerint aequale cenſebitur damno quod matres eorum dederint.

Al. Agnis & hoedis a partu ad Feſtum *S.* Michaelis *in ſegete prehenſis* eadem lex ſtatuitur ac vitulis. Pignora quae *in hoc caſu* pro vitulis, & agnis, & hoedis dantur, diutius detineri non debent quam vituli & agni & *hoedi* ipſi pro quibus data ſunt, detinerentur; nempe non ultra unum diem naturalem dinumerando a qualibet hora in eandem horam inſequentis diei. Judicum nonnulli affirmant agnos & hoedos a lacte remotos eadem lege ac matres teneri. Lex dicit illos quamvis a matribus ſecretos, ſtatum tamen non mutare, ideoque ſepto tantum includi *ſeorſum a matribus* debere ad Feſtum S. Michaelis.

6 Pro damno a porcis, ovibus, capris, anſeribus & gallinis illato, quodvis horum animalium, optimo excepto, damnum paſſus eligat.

7 Porcelli a tempore quo fimum bovinum roſtro effodere inceperint, eadem lege tenebuntur ac matres eorum ſi in ſegete damnum dederint.

8 Lege olim cautum erat ut e porcis unus, vel ex animalibus prius memoratis unum, ſegetis poſſeſſori cederet; etſi non niſi tria tantum ſegetem corrumpentia prehenderentur. Ratio haec erat, quod porcorum domino porci debebantur, & ſegetis poſſeſſori porcus. 9 Porcum *autem* e duobus auferre *parti laeſae* non licebat, porci enim domino non relinquerentur, ſi unus apud partem laeſam manſerit. 10 Poſtea vero immutatum eſt ut de quindecim porcellis unus auferretur; & de triginta ovibus una; & de triginta capris, anſeribus & gallinis unus ſimiliter. 11 Si porci numero lege definito pauciores in ſegete inve-

NOTAE.

§. 3. *Al.* "O ebawl neu eboles o'r dydd y "ganer hyd y pedwerydd dydd ar ddeg ni "thelir dim droſdaw: O hynny allan o bob "un fal eu mam." *S.* 2.

§. 4. *Al.* "Lloi o'r nos y ganer hyd Galan "Gaeaf i'w cymmyſgu a'i mammeu, un werth "a ddylyir o's ceffir ar yd, neu eu gwarchau "o'r pryd py gilydd." *S.* 2.

[b] *ynt*, deeſt in Cott. 2.

[c] *ar yd*, deſunt in Cott 2.

§. 7. *Al.* "Parchell o'r pan ddechreuo don-"fei, un gyfraith fydd a'i fam am lwgr yd." *S.* 2.

[d] *un*, deeſt in Cott. 2.

inveniantur, quidam Judices affirmant IV denarios deberi pro quinis porcis, alii dicunt quod denarius pro ſingulis exigetur; & pro quinis capris vel ovibus denarius. Si autem anſeres vel gallinae ſtato numero pauciores in ſegete deprehendantur, pro quolibet eorum ovum dabitur.

derfydd na chaffer cyfnifer hwch a hynny ar [yr, *Cott.* 2.] yd o foch, herwydd rhai o'r Yngneid pedair ceinjawg o'r pym llydn moch: Eraill a ddywaid panyw ceinjawg o bob un o naddunt [*al.* o'r moch, *Cott.* 2.] a ddylyir; ac o bob pym llydn o'r geifr a'r defeid, ceinjawg. O'r gwyddeu ynteu [*al.* A hefyd o'r gwyddeu, *Cott.* 2.] ac o'r jeir, oni cheffir cymmaint ag y dylyer un o naddunt [e] ar yr yd, wy o bob un o naddunt [a ddylyir. *Cott.* 2.]

12 Pro gallinis in ſegete deprehenſis nihil pendetur niſi duabus primis ſeptimanis poſt ſationem & *inde* uſquedum ex terra excreverit; poſtea vero donec grana in ſegete apparuerint, nihil pendetur.

Al. Pro gallinis, *&c. ut ſupra.* A tempore quo grana apparuerint uſquedum ſeges horreo includatur, damnum quod dederint compenſabitur: Ex triginta nempe gallinis vir damnum paſſus unam quamlibet habebit, iſta excepta quam poſſeſſor prius elegerit. Pullis gallinaceis & anſerinis jam validioribus factis eadem lex inſtituitur atque ipſis matribus.

12 Ni ddylyir daly jeir ar yd namyn y pythewnos cyntaf ydd heer yr yd cyn no'i [*al.* cyn ei, *Cott.* 2.] fod yn egin; ac o hynny yn y ddel grawn yn yr yd [*al.* ynddaw, *Cott.* 2.] ni ddylyir eu daly.

Al. "Jeir a ddylyir eu dala i ar yd o'r "pan heer yn y el yn ei lawn egin. O'r pan "el yn ei lawn egin yn y el yn ei lawn "rawn ni ddylyir eu dala, ac ni ddiwygir "eu llwgr. O'r pan el yn ei lawn rawn yn "y el yn ei yſgubawr y dylyir eu dala, "a difwyn eu llwgr, a'r degfed llwdn ar "hugaint a ddylyir o naddunt, a dewis i'r "perchen, a'r ail ddewis i'r deiliad. Cyw-"jon gwyddeu a chywjon jeir o'r pan "allant gaſglu eu bwyd, un gyfraith fy-"ddant ag eu mammeu." *S.* 2.

13 Pabulum omne cujuſcunque generis ſit, a poſſeſſore cuſtodietur, & animalia libera erunt. 14 Pabuli nomine hic comprehenduntur ſeges amota a terra in qua crevit, & poma, & olera, & linum evulſum, & non evulſum dum in horto creſcat, & foenum ſiccum, & culmus ad domicilia contegenda, & braſſica, & porrum, & quicquid in horto creſcit. 15 Horti autem omnes ſepto valido, quod animalia perrumpere nequeant, includi debent; & hoc ſi non fiat, etiamſi perrumpantur, compenſatio nulla dabitur, niſi pro gallinis & anſeribus; contra hos enim nulla cautio valebit, quoniam volare poſſunt.

13 Pob gogawr o'r ydd ymogorjo dyn ag ef cadwed pawb ei ogawr, a bid rydd yr yſgrubl. 14 Sef yw gogawr, Yd gwedy y cymmerer [*al.* cychwynner, *Cott.* 2.] i ar y tir y tyfo [arnaw, *Cott.* 2.] a pherllan, [f] a breſych, a llin gwedy y metter [*al.* meder, *Cott.* 2.] neu yng ngardd heb ei fedi, a gwair ſych, a tho tai, ac eu hachwre, a [breſych, a, *Cott.* 2.] chennin, a phob peth o'r a fo perthynas i [*al.* ei fod yng, *Cott.* 2.] ngardd. 15 Gwnaed [pawb, *Cott.* 2.] ynteu gae [g] yng nghylch ei ardd yn gyn gadarned ag na allo yſgrubl ei dorri; ac oni's gwna, cyd [*al.* a chyd, *Cott.* 2.] torrer, ni [*al.* hyd na, *Cott.* 2.] ddiwygir iddaw ef, eithr jeir a gwyddeu: Sef achaws yw, can ni ellir cadw [*al.* wrth na ellir cau (*MS.* cayw) *Cott.* 2.] rhagddunt, canys ehedeg a allant.

16 Horrea aperta relinquentur a tempore quo faſciculus primus infertur ad Cal. Nov. ut aër facilius intret. Et ſi *frumentum* tunc corrumpatur, damnum frumento compenſabitur. 17 Poſt Cal. Nov. hor-

16 Yr yſguborjeu a ddylyant [eu, *Cott.* 2.] bod yn agored o'r pan el yr yſgub gyntaf ynddunt, i ellwng gwynt ynddunt, hyd Galan Gauaf. Ac o llygrir yn hynny o amſer, ei ddifwyn a wnair iddaw a'i dalu [*al.* difwyn llwgr. *Cott.* 2.]

17 O

NOTAE.

[e] *ar yr yd*, deſunt in Cott. 2.

[f] *a breſych*, deſunt in Cott. 2.

[g] *yng nghylch*, deſunt in Cott. 2.

§. 13, 14, 15. *Al.* "Pwy bynnag a fynno "lafurjaw cennin, neu gawl, neu lyſſeu ereill, "gwnaed gae yn eu cylch fal na allo un anifail "fyned droſdaw: Oni's gwna, cyd llygrer, ni's "diwygir eithr jeir, neu wyddeu, neu adar "ereill a allant hedeg dros gae. A'r rhai hyn-"ny a ddylyir difwyn eu llwgr, neu fwynt "eneidfaddau. To tai a'i hachwrau a ddy-"lyir eu cau rhag eu llygru o yſgrubl: Ac "oni cheuir, cyd llyccrer, ni's diwygir." *S.* 2.

17 O Galan Gauaf allan cauer yr yſguborjeu fal y dylyir. Sef fal y dylyir [*al.* dyly ſod pob yſgubawr, *Cott.* 2.] yn gyn gadarned ag y bo tair bangor ar y llogail, a phlaid ar y drws [a, *Cott.* 2.] thri rhwym ar y blaid [*al.* arnai, *Cott.* 2.] dau ar ei gwegil, ac un o'r tu rhagddi. 18 Ac o thorrir hynny, diwyccer a'r yd a'r yſgubawr. Sef fal y diwygir [yd yn yſgubawr, yſgub, *Cott.* 2.] jach yn lle [y, *Cott.* 2.] glaf.

Al. " Pob yſgubawr a ddylyir eu gadu " [*al.* ei chadw, *J.*] yn agored i fyned " gwynt ynddunt hyd Wyl yr Hollſaint. " Ac or daw yſgrubl iddi, a llygru yr yd, " taled eu perchen [*al.* perchennawg, *W.* " & *S.* 3.] eu llwgr. Gwedy Gwyl yr " Hollſaint, oni bydd bangor yn nhri " lle ar y cant, a'r dryſeu ynghaead, ni " thelir y llwgr. *S.* 3.]" *Cott.* 4. & *P.*

Al. " Gatted [*al.* Gaded, *M.*] pawb " ei yſgubawr yn agored hyd Galan Gauaf " i fyned gwynt ynddunt; ac or daw yſ- " grubl iddunt [yn hynny o amſer, *M.*] " taled eu perchennawg eu llwgr. Gwedy " Gwyl yr Hollſaint [*al.* Ac o hynny " allan, *M.*] oni bydd bangor yn nhri lle " ar y pared i yſgubawr [*al.* lle ar y " cant, *M.*] ni thelir y llwgr a wneler " ynddi." *Cott.* 6.

19 O derfydd i ddyn gaffael yſgrubl ar [ei, *Cott.* 2.] yd, a bod amryſon hyd na chafad [*al.* chaffad, *Cott.* 2.] gatter [*al.* bid, *Cott.* 2.] yn llw y deiljad [*al.* deilad. *S.* 3.]

20 O derfydd llygru yd, ac na oddiwedder yr yſgrubl ar yr yd, bid yn llw eu perchennawg [*al.* llw perchennawg yr yſgrubl, *Cott.* 2.] eu glanhau, can ni ellir tyſdjolaeth ar anifail; cyd a's dywetto pawb eu gweled [*al.* ei weled, *S.* 3.] ni rymmja.

21 Ni ddylyir llw gweilydd am yd, can ni rymmja cyd addefer o's y perchennawg a'i gwatta.

22 O derfydd caffael march dros gae o hyd ei fwnwgl yn llygru yd, nid jawn ei ddaly, namyn difwyn llwgr, oni lanheir.

23 O derfydd caffael [na, *Cott.* 2.] march neu [*al.* nac, *Cott.* 2.] anifail arall

rea debito modo occludentur. Hoc autem modo claudentur ut firma ſint: Series erunt viminum implexorum ſuper trabes undique aream ambientes ternae, & crates pro oſtio alligata tribus vinculis, duobus pone poſitis, & uno in latere anteriore. 18 Et ſi hoc *ſeptum* effringatur, compenſatio fiet pro damno illato, & frumento, & horreo *in quo frumentum aſſervabatur*, faſciculus nempe integer pro corrupto dabitur.

Al. Horreum omne apertum erit ad admittendum ventum ad Feſtum Omnium Sanctorum. Et ſi frumentum a jumentis vel aliis animalibus vitietur, jumentorum poſſeſſor compenſabit. Poſt Feſtum Omnium Sanctorum, niſi ſepimentum trina viminum implexorum ſerie efficiatur, & januis occludatur, pro frumento ſatisfactio nulla dabitur.

Al. Horreum ſuum apertum quiſque relinquere poteſt ad Cal. Nov. ad recipiendum ventum; & ſi jumenta *vel pecora* iſto tempore intraverint, poſſeſſor eorum compenſabit damnum *quod dederint*. Poſt Feſtum Omnium Sanctorum, niſi ſepimentum horrei ſit viminum trina ſerie vietorum more implexus, compenſatio pro damno nulla dabitur.

19 Siquis deprehenderit animal in ſegete ſua, & quaeſtio oriatur num in ſegete deprehenſum fuerit necne, juramento ejus qui prehendit determinabitur.

20 Si ſeges corrumpatur, & animalia *damnum inferentia* in ſegete non deprehendantur, juramento proprietarii abſolventur; teſtimonium enim nullum contra animal dari poteſt. Et licet omnes dixerint ſe vidiſſe, tamen nihil valebit.

21 Juramentum voluntarium de ſegete *ab animalibus corrupta* non admittetur; omnes enim probationes in hoc caſu inutiles ſunt, ſi *animalium* poſſeſſor factum denegaverit.

22 Equus, ſi collo ultra ſepem protenſo ſegetem vitiaverit, non ideo apprehendetur *a domino ſegetis*, ſed tantum compenſatio pro damno dabitur niſi dominus equi illum purgaverit.

23 Si vel equus vel aliud animal inveniatur pedibus anterioribus in ſegetem immiſſis, non

NOTAE.

§. 16, 17, 18. *Al.* " A hyd Galan Gauaf y " dylyir eu gadu [*i. e.* gadu'r yſguborjeu] yn " egored, o's mynn eu perchennawg, i ellwng " gwynt ynddunt. Od a yſgrubl ynddunt, a " gwneuthur eiſiwed hyd Galan Gauaf, di- " wygjed eu perchennawg o yd. O hynny " allan pawb a ddyly gau ei yſgubawr a gwneu- " thur ei llogail yn gyfreithawl fal na allo yſ- " grubl eu torri, ac oni's cae felly, cyd llyc- " crer ni's diwygir. Dryſeu yr yſgubawr a " ddylyir eu cadarnhau o dri rhwym; dau " rwym drach gefn pob dor, ac un rhagddi. " Pob perchen ydlan a ddyly wneuthur cae yn " ei chylch fal na allo un anifail a ddylyer dif- " wyn ei lwgr fyned droſdaw: O gwnant ei- " ſiwed, ni ddiwygir." *S.* 2.

non prehendetur, quoniam totum animal in ſegete non fuerit, & cum totum non fuerit, *damnum* plenum eſſe non reputabitur. Quod ſi illum non purgaverit poſſeſſor, damnum reſarciet.

24 Si equa retinaculo prope ſegetem alligetur, & pullus ejus damnum *in ſegete* dederit, & apprehendi non poſſit, equa de loco in quo fuerit, domum adducetur, & pullus in domo detineatur, & equa ad locum quo prius fuerat reducetur: Et id ferum eſt quod manſueti opera prehenditur; & hoc prehenſori vitio non vertetur, ac ſi contra legem quidquam perpetratum fuerit.

25 Equus qui onus fert, vel quem dominus ducit vel agit, licet ſegetem hinc inde depaverit dum ipſe in via ſit, & licet e via in ſegetem deflexerit, modo dominus illum inſequatur, prehendi non debet. Sin nullus adfuerit qui illum a ſegete abigat, ſegetis poſſeſſor illum prehendat licet, & inde deducat in locum quem Lex praeſcribit.

26 Siquis animalia viderit ſegetem ſuam depaſcentia, quae antequam ille advenerit arceantur, dominus animalia ſua purgare poteſt ſi velit: Sin noluerit, damnum quod dederint compenſabit. In hoc tamen caſu *damnum* pecunia numerata non compenſabitur, & quod animalia in ſegete deprehenſa non erant, & quod id genus lis teſtium arbitratui relinquenda non eſt.

27 Siquis animalia prope a ſegete ſua, nec tamen in ea aſſecutus fuerit, & ibi illa apprehendere velit, & aliqui illum animalia ibi apprehendentem viderint; Lex dicit, quod apprehendentis juramento cauſa determinabitur, quia neceſſe non eſt ut quis animalibus *damnum inferentibus* teſtes adhibeat. Sin juramentum detrectaverit, multam trium vaccarum Domino pendat. Sed & ſi juratus *ſegetem ſuam prius ab iis corruptam fuiſſe* affirmaverit, poſſeſſor animalia ſua lite liberabit.

28 Vituli, & agni, & hoedi ſi apprehenſi fuerint, ſepto includantur per diem integrum ad arbitrium prehenſoris, quoniam pullus non ideo morietur quod per diem integrum ſepto incluſus fuerit.

a'i ddeutroed flaen ar yr yd, ni ddylyir ei ddaly, can ni bu yn gwbl [ar yr yd, *Cott.* 2.] ac ni [*al.* na, *Cott.* 2.] ellir cwbl o anghwbl. Ac oni's glanhaa ei berchennawg, difwyn llwgr.

24 O derfydd i ddyn didaw [ei, *Cott.* 2.] gaſeg [h] yn ymmyl yd, a'r ebawl yn llygru yr yd, ac na chaffer ei ddaly, cymmerer y gaſeg o'r lle y bo, a dyccer i'r ty, a daljer yr ebawl yn y ty, a dotter [*al.* dyccer, *Cott.* 2.] y gaſeg yn y lle [ydd oedd, *Cott.* 2.] fal cynt; a llyna y gwylld a ddeily y dof; ac nid ymchwel hynny yn anghyfraith arnaw.

25 "March dan ei bwnn, neu yn llaw "ei berchennawg, neu rhag bron ar ger- "dded, cyd yſſo yr yd o bob tu i'r ffordd "o ar y ffordd, a chyd tarfo dros y ffordd "a'i berchen yn ei ol yn ei achub, ni "ddylyir ei ddala. O ni bydd a'i gyrro "yntau o'r yd, rhydd yw i berchen yr yd "ei ddala, a'i ddwyn i gyfraith o honaw.

26 "O's perchen yr yd a argenfydd "yſgrubl yn ei yd, a myned o honaw "yntau i'w dala, a chyn ergyttjaw o ho- "naw ef yno, darfod achub yr yſgrubl; "eu perchennawg a ddichawn eu glan- "hau o's mynn: Ac oni's glanhaa, di- "wygjed eu llwgr i berchen yr yd: Ac "ni ddyly arjandal yna, can ni's gorddi- "weddawdd yn yr yd, ac nad oes dyſ- "doljaeth ar anifail.

27 "O's perchen yd a orddiwedd yſ- "grubl yn agos i'w yd, ac na bwynt ar "yr yd, a mynnu o berchen yr yd eu "dala i ar y maes, a dynjon yn edrych "ar eu dala i ar y maes; yna y dywaid "Cyfraith panyw yn llw y deiljad y "bydd, can nid oes dyſdjolaeth ar anifail; "ac oni rydd y deiljad ei lw, taled gam- "lwrw i'r Arglwydd. Or rhydd yntau "ei lw, rhyddhaed eu perchennawg yr "yſgrubl o'i cyfraith." *S.* 2.

28 Lloi, ac wyn, a mynneu, nid rhaid i'r deiljad eu hellwng ond tros ei ewyllys o'r pryd bwy gilydd, [can ni bydd marw un llwdn yr ei warchae o'r pryd bwy gilydd. *Cott.* 2.]

29 Ni

NOTAE.

§. 23. *Al.* "O bydd anifail wrth did fal y "cyrhaeddo yſſu yr yd, ac na ddel un carn i- "ddaw ar yr yd, ni ddyly y deiljad ei ddala "can ni bu ei bedwar carn ar yr yd. Ac yna "y dichawn ei berchen ei ddiheuraw o's mynn. "Ac oni's diheura, diwygjed y llwgr, can ni "ddylyir arjant ym danaw yna." *S.* 2.

[h] *yn ymmyl yd*, deſunt in Cott 2.

§. 24. *Al.* "O damweina bod caſſeg a hual "arnai, neu wrth did, ac ebawl genti yn lly- "gru yd, dyged perchen yr yd y gaſſeg hyd "y lle y gallo ddala yr ebawl, a gwedy y dar- "ffo ei ddala, dyged y gaſſeg yn ei charchar "fal cynt i'w hen le: Ac yna y dywaid Cyf- "raith, Y dof a ddeila y gwylld. O chyll "y perchennawg y gaſſeg o'r dala hwnnw, y "deiljad a ddyly ei thalu o gyfraith: Ac ni "ddyly Arglwydd yna un dial, can ni orug y "deiljad un anghyfraith." *S.* 2.

29 Ni ddylyir daly y teirw o hanner Haf hyd Awſd [*al.* Y teirw, *&c.* ni ddylyir eu daly, *Cott.* 2.] nac ar yd nac ar welld, canys yn yr amſer hwnnw y bydd terfenydd y gwartheg profadwy. Nac [*al.* Nid jawn daly y teirw, *Cott.* 2.] o Awſd hyd Wyl Fair gyntaf, canys yna y bydd terfenydd y cynflithed. Nid jawn daly tarw yn un amſer yn ol buwch derfenydd.

30 Nid jawn daly beidd un amſer yn mochyrja.

31 Ni ddylyir daly y meherin na'r bycheu o Wyl Fihangel hyd Galan Gauaf.

32 Ni ddylyir daly yr yſdalwynjeid o hanner Ebrill hyd hanner Mehefin.

33 Ni ddylyir daly ſaethebol yn ol ei fam.

Al. " Ni ddylyir daly ebawl yn ol ei " fam, a hynnw a elwir Saethebawl." *Cott.* 2.

Al. " Cyfraith a ddywaid na thelir [*al.* " na ddylyir cyfraith, *S.* 3.] ſaeth ebawl; " ſef yw ſaeth ebawl [*al.* yw hwnnw, " *S.* 3.] ebawl a lyccro [*al.* retto, *S.* 3.] " yn ol ei fam. Ni ddylyir difwyn ei lwgr " yn y fo dwy [*al.* yn ei ddwy, *S.* 3.] " flwydd, canys hyd hynny y bydd e- " bawl. O'i ddwy flwydd allan y ſym- " mud ei werth, ac y bydd gwerth march " arnaw, ac o hynny allan difwyn llwgr " [*al.* O'i ddwy flwydd allan y dylyir, " *S.* 3.] cyd boed ar [*al.* bo yn, *S.* 3.] " ol ei fam y llycro, canys march yw." *J.*

34 Ni ddylyir daly moch ar yd, oni cheffir yn[i] yr yſgubawr, neu ar weirglawdd, o Wyl Jeuan hyd y Calan. 35 Pwybynnag a fynno [gadw, *Cott.* 2.] gweirglawdd, cadwed o Wyl Badrig hyd Galan Gauaf. 36 Sef yw gweirglawdd, Tir difwynjant namyn ei wair, a chlawdd yn ei gylch. 37 Sef pa ham [*al.* achaws, *Cott.* 2.] y cedwir hyd Galan Gauaf, wrth ddylyu eu lladd ddwy [waith, *Cott.* 2.] yn y flwyddyn. 38 Pwybynnag a gaffo yſgrubl ar y rhyw weirglawdd honno, cymmered o honai fal o'r yd. 39 O derfydd eu caffael arnai, ac oni's gorddiwedd arnai [*al.* O derfydd i ddyn gaffael yſgrubl yn myned o honai, ac na's goddiweddo, *Cott.* 2.] cyd addefer, ni ddylyir difwyn llwgr am welld.

Al. " Y gweirgloddeu a ddylyir eu " cadw o Galan Ebrill hyd Galan Gauaf: " Un gyfraith ſydd ei weirglawdd a'i yd " yn hynny o amſer. Ni ddylyir o weir- " glawdd ddifwyn llwgr can ni orddiwe-

29 Tauri ſepto includi non debent ab Aeſtate media ad *Cal.* Aug. ſive in ſegete ſive in gramine capiantur, illo enim tempore vaccae quae antea pepererint mares appetunt. Tauri quoque ſepto non includentur a Cal. Aug. ad Feſtum proximum *B.* Mariae, quoniam junices tunc mares appetere ſolent. Taurus qui ſequitur vaccam marem appetentem, nunquam includi debet.

30 Verres quando ſuriunt ſepto non includentur.

31 Arietes & hirci a Feſto S. Michaëlis ad Cal. Nov. ſepto non includentur.

32 Equi admiſſarii *ſepto* non includendentur a medio Aprili ad medium Junium.

33 Pullus equinus lactens ſepto non includetur.

Al. Pullus matrem inſequens, Saethebawl dictus, ſepto non includetur.

Al. Lex dicit quod pullus Saethebawl dictus multae pendendae non eſt obnoxius: Saethebawl autem dicitur pullus ſegetem corrumpens dum matrem inſequitur. Pro eo nulla dabitur compenſatio donec bimus fuerit, ſi ſegetem corruperit; nam eouſque pro pullo cenſebitur. Cum bimus factus fuerit, pretium mutatur, & ſecundum equi *adulti* pretium aeſtimabitur, & exinde plena compenſatio dabitur, licet dum matrem inſequitur ſegetem corruperit, quoniam pro equo cenſetur.

34 Porci ſegetem corrumpentes modo non ſint in horreo vel in prato, ſepto non includentur a Feſto *Decollationis S.* Johannis *Baptiſtae* ad Cal. *Januarias.* 35 Prata includentur a Feſto S. Patricii ad Cal. Novembres. 36 Pratum eſt Ager qui nil niſi foenum producit, foſſa circumdatus. 37 Prata vero ad Cal. Nov. aſſervari debent, ut bis in anno ſuccidantur. 38 Quicunque animalia in prato tali repererit, prehendat licet ac ſi in ſegete reperiſſet. 39 Siquis animalia in prato [*al.* e prato ſuo exeuntia] invenerit, nec tamen ea aſſequi poſſit, compenſatio damni pro gramine nulla dabitur, etiamſi *damnum* agnoſcatur.

Al. Prata depaſci non licet a Cal. Aprilis Cal. Novembres. Toto iſto tempore eadem Lex pratis ac ſegetibus ſtatuitur. *Et* quamvis animalia eadem depaſcentia prehendantur, pecunia tamen tantum *damnum* compen-

NOTAE.

§. 29, 31, 32. *Al.* " Ni ddylyir dala tarw un " amſer yn ol buwch derfenydd, nac yſdalwyn " o hanner Ebrill hyd hanner Haf, na'r me- " herin na'r bycheu o Wyl Fihangel hyd Ga- " lan Gauaf." *S.* 2.

§. 33. *Al.* " Ebol yn ol ei fam, cyd el dros " y ffordd a llygru yr yd, ni's diwygir: Ac " yna y dywaid Cyfraith, na thelir ſaeth ebol." *S.* 2.

[i] *yr*, deeſt in Cott. 2.

compenſabitur ſi animalia purgari non poſſint. Prata autem *communiter* iſto tempore ideo depaſci non debent, quia foenum ſecari ſolet Cal. Aug. & Feſto *S.* Michaëlis; & quia a Feſto *S.* Michaëlis in Cal. Nov. equino pecori pabulum ſubminiſtrant. Poſſeſſores pratorum eadem ſepto conſpicuo vallare debent; alias vero ſi damnum illis inferatur, non compenſabitur.

Al. Prata quolibet anni tempore contra porcos cuſtodientur, quoniam corrumpunt terram. Quicunque illos deprehenderit in prato vel arvo priuſquam ſeges matureſcat, IV denarios legitimos a poſſeſſore porcorum accipiet. Et ſi ſegetes maturas corruperint, pro damno compenſabitur.

40 Siquis arvum foſſa circumdederit, animalia gramen illic depaſcentia aeque ac ſegetem corrumpentia ſepto includere poteſt; illic enim gramen depaſci non debet.

41 Nemo praeter Dominum plus duas ſpecies graminum *in agris ſuis* aſſervabit, vivarium nempe & pratum. Et ſi gramen aliis *uſibus deſtinatum* velit aſſervare, licentiam a Domino petat & tunc ſervabit.

Al. Paſcua nemo in proprios uſus de jure reſervabit, haec enim communia eſſe debent.

42 Animalia *aliena* hoc modo detinentor: Fera *ſeparatim* in caulis foris; manſueta vel domi vel foris ad arbitrium prenſantis. Si animalia ad diverſos homines pertinuerint, non commiſcentor: Et ſi animalia diverſorum generum fuerint, non commiſcentor. Quod ſi commiſceantur, unumquodque eorum vinculo ligabitur. 43 Porcos ligare non neceſſe eſt, ſepto tantum ſunt includendi [*al.* cum ſepto includuntur.] 44 Gallinas & anſeres, etiam ſeptis incluſos ligare oportet.

Al. Qui animalia in ſegete ſua prehenſa detinere velit, id modo legitimo faciat oportet. v. gr. Animalia diverſorum poſſeſſorum quae domo incluſerit, ſingula ſeorſim ligabit, ne alia alia occidant; quod ſi non fecerit, animalia ſiqua occiſa fuerint, compenſabit. Quod ſi ſingulorum poſſeſſorum animalia ſeorſim incluſerit, & omnia occidantur, non tamen compenſabit. Equus ferus in domo vacante detinebitur; mando ei pherchen yſgrubl ynddi, namyn arjandal neu lanhau yr yſgrubl. Sef achaws y cedwir gweirglawdd yn hynny o amſer, am ei lladd Awſd a'i lladd Wyl Fihangel: Ac o Wyl Fihangel hyd Galan Gauaf ei chadw yn borfa meirch. Pob perchen gweirglodd a ddyly wneuthur terfyn hynod amlwg yn ei chylch; ac oni's gwna, cyd llyccrer, ni's diwygir." *S.* 2.

Al. "Y gweirgloddjeu a ffforeſdir rhag y moch bob amſer yn y flwyddyn, canys llygru y tir a wnant. Pwybynnag ag eu [*al.* Y neb a'i, *H.* 3. & *M.*] caffo ar ei weirglawdd [neu ar ei yd cyn ei fod yn aeddfed, *H.* 3. & *M.*] cymmered bedair ceinawg cyfraith i gan berchennawg y moch. [O's yd aeddfed a lygrant, taler eu llwgr. *H.* 3. & *M.*]" *Cott.* 6.

40 Pwybynnag a wnel gae yng nghylch ei yd, daljed ar y gwelld a fo ynddaw fal ar yr yd; can ni ddylyir [*al.* ellir, *Cott.* 2.] gwelld pawr yna.

41 Ni ddyly neb eithr Arglwydd namyn dau welld eu cadw iddaw, nid amgen, cae cadw a gweirglawdd. Ac o myn gadw gwelld arall, cymmered groes i gan yr Arglwydd, a honno a'i ceidw.

Al. "Ni ddyly neb o gyfraith welld cadw, can's porfa a ddyly fod yn gyffredin." *S.* 2.

42 Fal hyn y dylyir daly yſgrubl: [k] Rhai gwylld ym [*al.* y mywn, *Cott.* 2.] buarth allan, a rhai [*al.* a'r yſgrubl, *Cott.* 2.] dof [l] eu gwarchae y mywn ac allan fel y mynner [*al.* allan eu gwarchae. *Cott.* 2.] Ac o bydd yſgrubl i ddau ddyn, na chymmyſger. [Ac o bydd amryw yſgrubl, na chymmyſger hefyd wynt. *Cott.* 2.] Ac o dodir yng nghyd, rhwymer pob rhai o naddunt. 43 Y moch nid jawn eu rhwymaw, namyn [*al.* yn, *Cott.* 2.] eu gwarchae. 44 Yr jeir, a'r gwyddeu, jawn yw eu rhwymaw yn eu daly.

Al. "Pwy bynnag a ddalo yſgrubl ar ei yd, efe a ddyly eu dala yn gyfreithawl, fef yw hynny, o bydd amgen berch'nogion arnunt, ac eu dala o ddeiljad y mywn ty, efe a ddyly rwymo pob un o naddunt ar neilldu rhag lladd o'r un o naddunt eu gilydd: Oni's rhwym, a lladd yr un o naddunt eu gilydd, y deilad a'i tal. O's yſgrubl pob perchen a ddyd yntau ar neilldu, cyd lladdo pob un o naddunt eu gilydd, ni's tal y deiljad. March gwylld y mywn gwacty y dylyir ei ddala. March dof

NOTAE.

§. 40. *Al.* "Eirjonynneu tiroedd cyn ni bo yd ynddunt, o's perchen yr yd a wna gae yn eu cylch, ef a ddylir eu cadw yn un fraint a'r yd. Ac wedy y dyccer yr yd, ni ddylyir cadw yr ymmyleu hynny." *S.* 2.

§. 41. *Al.* "Ni ddyly neb welld cadw amgen ar ddau welld, cae a gweirglawdd: Ac o's myn eu cadw, cymmered groes i gan yr Arglwydd, a chadwed honno ef." *Cott.* 2.

[k] *Rhai*, deeſt in Cott. 2.

[l] *eu gwarchae*, deſunt in Cott. 2.

" dof ac yngwacty ac yn nhy cyfannedd " y dlyir ei ddala. Ni farn Cyfraith i " ddeilad rwymo pen a thraed un anifail " yn ei warchae." *S.* 2.

45 O derfydd i ddyn erchi gwyfdl [am ei yd, *Cott.* 2.] ar oed gwyfdl a ddigwyddo [*al.* oed digwydd, *Cott.* 2.] ni ddyly [neb, *Cott.* 2.] ei roddi namyn ar wyfdl yd; a gwyfdl yd ni ddigwydd hyd Galan Gauaf. 46 Pwybynnag a ddylyo yd [m] ai ar fach, ai am lwgr yfgrubl y Cynhauaf, ai o'i [*al.* o, *Cott.* 2.] brynu, ac na's gofynno hyd Galan Gauaf, ni['s, *Cott.* 2.] dyly [n] o hynny allan: Sef achaws na's dyly, wrth ei fyned yn dymmawr [*al.* dymmor, *Cott.* 2.] nid jawn ei ofyn, can[ys, *Cott.* 2.] nid jawn gofyn yd y flwyddyn yn ei gilydd.

47 Pwybynnag a ddaljo yfgrubl, ac o'i ddaly ef gwneuthur cyflafan [o'r yfgrubl, *Cott.* 2.] pa [ryw, *Cott.* 2.] gyflafan bynnag a wneloent [*al.* fo, *Cott.* 2.] y deiljad a ddyly [*al.* biau, *Cott.* 2.] ei dalu, can ys dyly yr yfgrubl ddyfod heb hawl heb arhawl arnunt [*al.* arnaddunt, *Cott.* 2.] namyn talu i'r deiljad ei eifiwed.

48 Pa ddyn bynnag a ddaljo yfgrubl, cyd a's ellyngo i bori, ni chyll ei fraint, yr gwneuthur gwell nog a ddyly [*al.* ddylai. *Cott.* 2.]

49 Pwybynnag a ddaljo yfgrubl, ac eu didor hyd adref, ni ddylyir dim iddunt, can[ys, *Cott.* 2.] ni ddylyir dau ddaly am [yr, *Cott.* 2.] un llwgr.

50 Pwybynnag a ddaljo yfgrubl, a gwrthod gwyfdl cyfreithjawl [am danunt, *S.* 2.] er [*al.* yr, *Cott.* 2.] mynnu [*al.* ceifaw, *S.* 2.] arjant, o bydd marw yr yfgrubl, efe a'i tal.

51 Pwybynnag a ddaljo yfgrubl lawer, at attal un [o naddunt, *Cott.* 2.] ar feddwl ei ddylyu tros eu gweithred yn gwbl [*al.* gweithred oll, *Cott.* 2] ac ellwng y lleill i gerdded, ni ddyly namyn a ddel ar yr un llwdn hwnnw.

52 Pwybynnag a gaffo fanyfgrubl, ai gafr, ai dafad [*al.* ai dafad, ai gafr, *Cott.* 2.] ai hwch, dewifed y deiljad ai cyfrif [o naddunt, *Cott.* 2.] yn y ddel y llwdn ei hun, ai ynteu ceinjawg o'r ddafad, neu o'r afr [*al.* ceinjawg o honai hithau, *Cott.* 2.] gwedy y daljer bymwaith, a cheinjawg o'r hwch [o] pan ddaljer, neu aros cyfrif yn y ddel y llwdn [*al.* ddel hwch, *Cott.* 2. *forte legendum*, llwdn hwch] yn gwbl.

fuetus in vacante vel habitata includetur. Animalia fepto incluſa compedibus conſtringere Lex non permittit.

45 Siquis pro corrupta ſegete pignus petierit quod certo tempore ad illum caſurum eſt, pignus nullum ſub tali conditione in iſto caſu illi tradetur, ſed pro corrupta ſegete tantum, quod ante Cal. Nov. accipienti decidere non debet. 46 Siquis ſatis accipiat pro frumento ſibi debito vel ob damnum *ſegeti* illatum ab animalibus in Autumno, vel ob emtionem, & id non petat ante Cal. Novembres, poſtea non exigetur. Tempus enim in quo petere debuerat praeterlapſum eſt, quoniam in penſionibus pro ſegetibus debitis exigendis ab uno anno ad alterum dilatio non eſt admittenda.

47 Siquis animalia ſepto incluſerit, & in iſto ſepto animalia iſta noxam fecerint, quaecunque iſta noxa fuerit, ab includente compenſabitur, quoniam animalia lite omni libera ad dominum revertentur, modo damnum includenti ſit compenſatum.

48 Siquis animalia ſepto incluſerit, & poſtea paſtum dimiſerit, non ideo tamen libera erunt quod benignius ille cum iis egerit quam *per legem* tenebatur.

49 Siquis animalia ſepto incluſerit, & animalia iſta domum evaſerint, libera *exinde* erunt, quoniam non debent bis includi pro eodem damno.

50 Siquis animal ſepto incluſerit, pro quo pignus legitimum accipere recuſaverit ut ita pecuniam accipiat, & animal id *in ſepto* moriatur, pro animali compenſabit.

51 Siquis plura animalia *in ſegete ſua* deprehenderit, & unum eorum detinuerit credens animal illud ſibi deberi ob damnum a caeteris datum, & caetera dimiſerit, compenſationem nullam habebit niſi pro rata damni quod unum illud animal dederit.

52 Quicunque *in ſegete ſua* deprehenderit pecudes, capras nempe, vel oves, vel ſues, ille pro arbitrio ſuo vel numerabit vices quibus animalia iſta ſegetem ſuam intraverint uſquedum animal unum ſibi vendicare poſſit, vel denarium accipiet pro ove ſingula vel capra quae quinquies *ibi* deprehenſa fuerit; & conſimili modo denarium pro ſue quem *quinquies* deprehenderit, vel vices numerabit donec ſuem integrum vendicare poſſit.

Al. Qui

NOTAE.

[m] *ai*, deeſt in Cott. 2.

[n] *o hynny allan:* deſunt in Cott. 2.

§. 48. *Al.* " Pwybynnag a ddalo yfgrubl a'i " gellwng i bori, ni chyll ei fraint er hynny " er gwneuthur gwell nog a ddylyai." *S.* 2.

§. 49. *Al.* " Pwybynnag a ddalo yfgrubl, a'i " diangc o'r gwarchae hyd eu cartref, ni ddy-

" lyir eu dala yr ail waith, can ni ddlyir dau " ddala am yr un llwgr." *S.* 2.

§. 51. *Al.* " Pwybynnag a ddalo yfgrubl " lawer, ac attal un o naddunt dros weithred " cwbl, ni ddyly efe o naddunt namyn cyf- " raith yr un a ettelis." *S.* 2.

[o] *pan ddaljer*, deſunt in Cott. 2.

Al. Qui ſedecim ſues in ſegete ſua deprehenderit, unum quem voluerit accipiet, iſto excepto quem poſſeſſor prius elegerit. Si idem ſus ſegetem alicujus quindecies corrumpens deprehendatur, ſus ille decima ſexta vice ſegetis poſſeſſori cedet, ſi ſingulis iſtis quindecim vicibus illum modo legitimo detinuerat, nec niſi prout Lex requirit dimiſerat. Qui XXX oves vel capras in ſegete ſua deprehenderit, unam quam volet habebit, iſta excepta quam poſſeſſor elegerit. Et ſi vel unam ovem vel unam capram viginti novem vicibus ſegetem ſuam corrumpentem deprehenderit, nec poſſeſſor ejus damnum compenſaverit, ovem *vel capram* iſtam triceſima vice ibi deprehenſam ſibi accipiet. Damnum quod quinque oves dederint, denario compenſabitur. Siquis gregem vel centum ovium habuerit, & hae omnes ſegetem depaſcentes prehendantur, poſſeſſor ſegetis plus una non habebit, nec iſtam eliget antequam *ovium poſſeſſor* unam quam velit exceperit.

Al. " O un llwdn ar bymtheg o foch o " gorddiweddir ar yd, dewis llwdn a ddyly " perchennawg y moch, a'r ail ddewis i'r " deiljad. O ni bydd namyn un hwch, a " gorddiwes honno o berchennawg yr yd " yn ei yd bymtheng waith, dilys ſydd " yr hwch yr unfed waith ar bymtheg i'r " deiljad o's gwarchae yn gyfreithawl y " pymthengwaith, ac na's gellyngo na- " myn trwy gyfraith. O ddeg llwdn ar " hugaint o ddefaid neu eifr, o gorddi- " weddir yn gyfreithawl ar yd, dewis a " ddyly perchen y defaid, ac ailddewis i " berchen yr yd. Deiljad, o ni bydd na- " myn un ddafad i ddyn, neu un afr, a'i " dala o berchen yr yd naw waith ar hu- " gaint yn gyfreithol, ac na's gellyngo ei " pherchen namyn drwy gyfraith, dilys " ſydd y ddafad i'r deiljad y ddegfed waith " ar hugaint. O bum llwdn o ddefaid, " ceinawg a ddlyir. Cyd bo canllydn o " defaid neu eifr yn un cadw yn eiddaw " un perchen, o gorddiweddir ar yd bon " a blaen, ni ddyly perchen yr yd namyn " dewis un, ac ailddewis fydd honno." *S.* 3.

53 Siquis aliena pecora *ſepto incluſa* liberatum venerit, vir laeſus illum interrogabit num integrum eorum damnum reſarcire ſponderit; ſi ſpondere nolit, pecora illi tradi non debent; & quamvis moriantur dum apud illum ſint, nihil pro illis in iſto caſu exigetur. Sin vero damnum quod dederint reſarciat, pignus pro illis vir damum paſſus accipiet, & fidejuſſorem ad evictionem pignoris praeſtandam; & ſiquis advenerit qui pignus evicerit, *fidejuſſor* aliud ejuſdem valoris de ſuo ſubſtituet antequam prius pignus a damnum paſſo auferatur.

53 Pwybynnag a ddel i ellwng yſgrubl tros eraill, jawn i'r deiljad ofyn iddaw ef a ſaif[efe, *Cott.* 2.] ym mhob peth droſdunt [wy; *S.* 3.] ac oni ſaif, ni ddyly efe ei ellwng [*al.* ddyly eu hellwng (*al.* gellwng, *S.* 3.) *Cott.* 2.] iddaw [p] ef: A chyd bwynt marw [*al.* feirw yno, *S.* 3.] yr yſgrubl ganthaw [*al.* yr na's caffai, *Cott.* 2. & *S.* 3.] ef y [*al.* hwnnw, *S.* 3.] felly, ni thelir [dim ym danunt. *S.* 3.] O's yntau a ſaif ym mhob peth [droſdunt, *Cott.* 2.] cymmerer gwyſdl i ganthaw [*al.* gantaw, *S.* 3.] a mach ar ei ddilyſrwydd, ac o [*al.* or, *S.* 3.] derfydd dyfod perchennawg [arall, *Cott.* 2.] i [*al.* ac, *Cott.* 2. & *S.* 3.] annilyſu y gwyſdl, ef a ddyly o'r eiddaw ef [q] ddyfod yn [r] ei le ei gyſdal cyn myned y llall i ganthaw [*al.* ddyly ddyfod o'i eiddaw ef gyſdal yn ei le ag ef cyn myned i gantaw. *S.* 3.]

54 Pignus quod uxor dederit, vir non evincet.; ut nec uxor pignus quod vir dederat.

54 Y gwyſdl a wyſdlo y wraig, ni ddyly ei gwr [hi, *S.* 3.] ei annilyſu, na'r wraig wyſdl [*al.* ni ddyly annilyſu y gwyſdl a roddo, *S.* 3.] y gwr y felly.

55 Siquis ſuſtulerit damnum ingens in ſegete ſua, & ibi animalia *compluria* ceperit, & compenſationem *pro numero animalium* a domino illorum exigere velit, talis compenſatio non dabitur, ſed damni

55 Pwybynnag a fo llwgr mawr ar ei yd, a chaffael yſgrubl arnaw, a mynnu o honaw [efe, *Cott.* 2.] gan yr yſgrubl hynny ddifwyn [*al.* hwnnw jawn, *Cott.* 2.] cwbl, [ni's dyly, *Cott.* 2. *al*, gwbl jawn, ni

NOTAE.

[p] *ef:* deeſt in Cott. 2.
[q] *ddyfod*, deeſt in Cott. 2.
[r] *ei*, deeſt in Cott. 2.

§. 53. *Al.* " Pwybynnag a ddel i ellwng yſ- " grubl dros eraill, jawn i'r deilad ofyn iddaw " a ſaif ymhob peth droſdunt; ac oni ſaif, ni " ddyly eu gellwng cyd bont marw, er na's caff- " ai, ni's telir; o's yntau a ſaif ymhob peth " droſdunt, cymmerer gwyſdl i ganthaw, a mach " ar ddilyſrwydd y gwyſdl." *S.* 2.

§. 54. *Al.* " Gwyſdl a wyſdlo gwraig dros " yſgrubl, ni ddyly ei gwr ei annilyſu; ac " felly ni ddyly gwraig annilyſu y gwyſdl a ro- " ddo ei gwr." *S.* 2.

ni ddyly, *S.* 3.] namyn talu iddaw wrth lw perchennawg [*al.* perchen, *S.* 3.] yr yſgrubl a'i llygrws [*al.* a lygraſant yr yd, *S.* 3.] na mawr na bychan ſo [*al.* ſo na bychan, *Cott.* 2.] a hynny [*al.* hwnnw, *Cott.* 2. & *S.* 3.] a ddyly ſod yn un rhyw y ddau dir ac yn un oed eu har; a hwnnw a elwir yn ddiſwyn llwgr. [Y, *Cott.* 2] ſef y dylyir ei ofyn, cyn Calan gauaf [*al.* ſod yn rhif unrhif tir eu dau dir yn diſwyn y llwgr, a chyn Calan Gauaf y cwyn. *S.* 3.]

56 Pwybynnag a ſymmudo [*al.* ſymmutto, *Cott.* 2. & *S.* 3. ei, *S.* 3.] yd i ar y ſoſl hyd ar y gwyndwn [*al.* ar wyndwn, *S.* 3.] a gwneuthur y das ar y gwyndwn [*al.* a'i wneuthur yno yn das ef, *S.* 3.] cyd llyccrer yna [*al.* yno, *S.* 3.] ef, ni ddiwygir. 57 [Ac, *Cott.* 2.] Un gyfraith yw y llin a ſo eithr [*al.* dieithr, *S.* 3.] garddeu a'r [*al.* ag, *Cott.* 2. & *S.* 3.] yd [*al.* ef. *S.* 3.]

58 Nid oes un dyn herwydd braint a ddylyo na ddiwycco lwgr.

Al. " Ni ddyly neb fraint i'w anifail fal " na wnel jawn droſdaw am bob cam a " wnel, na llygru yd na chyflafan arall." *S.* 2.

Al. " Pob perchen anifail a ddyly wneu- " thur jawn dros bob anghyfraith a wnel " ei anifail onid braint a'i differ, megis " cynddaredd; can ni thal neb weithred " a wnel anifail cynddeirawg." *S.* 2.

59 Ni ddyly neb odro yſgrubl blith ac wynt yn naly [*al.* a font yngwarchae, *S.* 3.] heb gannjad y deiljad cyd bwynt eiddaw [*al.* yn naly yr ei fod yn berchennawg ar (*al.* berchen, *S.* 3.) yr yſgrubl, nac un (*al.* na chaffel, *S.* 3.) mwynjant arnaddunt (*al.* arnunt, *S.* 3.) heb gannjad y deiljad. *Cott.* 2]

60 Ni ddyly y deiljad geisjaw perchennawg [*al* deilad geiſaw perchen, *S.* 3.] yr yſgrubl [a fo gantaw yngwarchae, *S.* 3.] ac ni ddyly yntau eu celu hwy [rhag y perchen. *S.* 3.] Ac o's cel, taled o [*al.* or, *S.* 3.] byddant farw [*al.* feirw, *S.* 3.] [f] neu o chollant o'i wall ef.

Ac felly y terfynir am Lwgr yd.

magnitudo determinabitur per juramentum domini animalium damnum inferentium ſive magna fuerit ſive parva, qui eandem menſuram ſegetis ejuſdem generis & eodem tempore ſatae, illi dabit: Et actio damni inſtituetur ante Cal. Novembres.

56 Siquis ſegetem ſuam amoveat a ſtipula in ſolum non aratum, & acervum ibi conſtruat, & damnum ſegeti inferatur, non compenſabitur. 57 Eadem quoque Lex erit lino quod extra hortos fuerit.

58 Nemo a damno compenſando *quod ſegetibus illatum fuerit*, immunis erit ob ſtatum ſuum quicunque fuerit.

Al. Status animali nullus datur qui dominum excuſabit quominus omnia quae dederit damna, cujuſcunque fuerint generis, reſarcire teneatur.

Al. Omnes animalium poſſeſſores damna ab iis illata reſarcire tenentur, niſi *animalium* ſtatus eos exemerit, utputa ſi rabioſa fuerint; nemo enim damnum ab animali rabioſo datum compenſare tenetur.

59 Animal lactans incarceratum mulgeri non debet abſque licentia incarcerantis, etſi ejus qui mulgere petit, proprium fuerit, nec ullus animalium detentorum fructus percipi debet abſque licentia incarcerantis.

60 Is qui animalia ſepto incluſerit, proprietarios eorum exquirere non tenetur, nec ea celare debet a proprietariis: Et ſi celaverit, & moriantur vel negligentia ejus pereant, in ſolidum compenſabit.

Hic expliciunt *Leges* de Segetibus corruptis.

Aliae

NOTAE.

§. 55. *Al.* " Pwybynnag y bo llwgr mawr " ar ei yd, a gorddiwes yſgrubl ynddaw, a " mynnu o honaw gwbl o dal yr yd gan y neb " y gorddiweddo ei yſgrubl ynddaw, ni ddyly " perchen yr yſgrubl dalu un namyn wrth ei " lw ei hun dros ei yſgrubl, ac felly pob per- " chen yſgrubl o'r a'i llygrawdd eu dwyn a " ddylyir hyd ar y tir. Sef a ddlyir gofyn " hwnnw, cyn Calan Gaeaf." *S.* 2.

[f] *neu o*, &c. *ef*, deſunt in Cott. 2.

§. 60. *Al.* " Ni ddyly deiljad oni myn ei " hun, fynegi i berchen yſgrubl eu gwarchae; " canys pob perchen yſgrubl a ddyly gadw " ei yſgrubl rhag llygru ar ei gymmydogjon. " O's perchen yſgrubl a'i gofyn, ni ddyly y " deilad eu celu; ac o's cel, a'i marw yn y " gwarchae, y deilad a'i tal i eu perchennog- " jon, a chamlwrw i'r Arglwydd." *S.* 2.

Aliae Leges de eodem argumento ex aliis Codicibus.

61 A tempore quo ſemen terrae injicitur, uſquedum in faſciculos *ſeges* colligatur, compenſatio pecunia numerata fiet; poſtea faſciculus integer dabitur pro vitiato.

62 Pro damno interdiu *ſegeti* illato ab equo quolibet pedica vel compede vincto denarius dabitur, & duo denarii pro damno noctu illato. Si equus pedica non fuerit vinctus, damnum quod interdiu dederit, obolo; quod noctu, denario compenſabitur. Siquis pedicas ſubtraxerit equo quem in ſegete ſua prehenderit, Regi pro multa tres vaccas dabit: Sed ſi pes unus pedica ligetur [*al.* Sin duas pedicas eidem pedi alligaverit] non multabitur.

63 Pro *damno* interdiu *dato* a quolibet juvenco qui in caula aſſervari debet, obolus, & denarius *pro damno* noctu *dato exigetur.*

64 E grege legitimo porcorum porcum quemlibet vir laeſus capiet (porcis tribus praecipuis exceptis) & per diem integrum aſſervabit, & tunc coram teſtibus proprietario offeret, qui ſi *pretium* legitimum ejus non ſolverit, damnum paſſo licebit quicquid libuerit cum illo facere.

65 Ex grege ovium legitimo ovis capietur, & quadrans pro ſingulis quinis ſi numerus ovium gregem legitimum non conſtituit.

66 Grex legitimus porcorum, XII ſues cum verre.

67 Grex legitimus ovium, XXX oves cum ariete.

68 Pro quolibet agno ovum gallinaceum dabitur, modo tot numero non ſint quot gregem legitimum conſtituunt; ſin conſtituant, tunc agnus dabitur pro damno illato.

69 Pro capris & hoedis ſimiliter.

70 Qui anferes in ſegete ſua ceperit, virgam excidat a cubito ad digiti minimi extremitatem pertingentem, cujuſlibet craſſi-

O lwgr yd etto, o Lyfreu eraill.

61 " Or pan ddotter [yr, *H.* 3. *P.* " *Cott.* 6. *S.* 2. *S.* 3. & *W.*] yd yn y " ddaear hyd yn y [*al.* hyd pan, *Cott.* 6. " *al.* hyn y, *P.* & *S.* 3. *al.* yn y, *S.* 2. " & *J.*] el yn ei yſgub, arjan [*al.* ar- " jant, *H.* 3. *Cott.* 6. *S.* 2. *S.* 3. *P.* & *J.*] " tal a ddaw droſdaw, ac odd'yna yſgub " jach yn lle y glaf.

62 " O bob march a fo hual neu law- " hethyr arnaw, ceinawg [*al.* ceinjawg, " *J.*] a dal y dydd, a dwy y nos. Or " bydd diſgyfrith [hagen, *S.* 2. *al.* diſgyf- " raith, *H.* 3. & *S.* 3.] dimmai y dydd, " a cheinawg y nos. Or diſgyfrithir [*al.* " O's diſgyfreitha y deiljad, *S.* 2. & *Cott.* " 6.] y march oll [*al.* oll y march, *H.* 3. " *P.* & *S.* 3.] pan ddaler ar yr [*al.* pan " ei daljo ar ei, *M.*] yd, taled [*al.* taler, " *H.* 3. & *W.*] tri buyn camlwrw i'r Bre- " nin: Or bydd hagen un egwyd am ei " droed, ni chyll [*al.* ni ddyly golli, *H.* 3. " & *W.*] dim [*al.* Doded hagen y ddwy " egwyd am yr un troed, ac felly ni chyll " ddim. *S.* 2. & *Cott.* 6.]

63 " O bob eidon [*al.* eidjon, *J.*] bu- " arth, dimai y dydd a cheinawg [*al.* " cheinjawg, *J.*] y nos.

64 " O'r cadw cyfraith o'r moch dal- " jed yr hwch a ddewiſo [*al.* fynno, *S.* 2. " *Cott.* 6. & *J.*] eithr [*al.* dieithr, *J.*] " un o'r tri llydn arbennig, a gaded o'r " pryd i gilydd [yno, *J.*] ac yna cynnig- " jed hi yng ngwydd tyſdon i'r perchen- " nawg [*al.* perchen, *P.* & *J.*] ac oni's " dillwng o'i chyfraith, gwnaed y deilad " [*al.* deiljad, *Cott.* 6. & *alii.*] y defnydd " o honai [*al.* heni. *Cott.* 6.]

65 " O'r cadw cyfraith o'r defeid, da- " fad a geffir o honunt [*al.* honi, *Cott.* 6.] " a ffyrlling o bob pum llwdn hyd y " cadw cyfraith [*al.* ac o bum llydn hyd " y cadw cyfraith ffyrlling a geffir. *M.*]

66 " Set yw maint y cadw cyfraith o'r " moch, deuddeg llwdn a baedd.

67 " Maint y cadw cyfraith o'r defeid, " decllydn ar hugaint a hwrdd.

68 " O bob oen y telir wy jar [*al.* wy " jar a geffir (*al.* delir, *S.* 2.) *M.*] hyd " y cadw cyfraith, ac yna oen a delir o " honunt [*al.* o honunt a delir, *S.* 3. *al.* " a delir droſdunt. *P.*]

69 " O'r geifr ac o'r [*al.* a'r, *Cott.* 6. " & *alii omnes*] mynneu, y ddadl gyffe- " lyb [*al.* y gyfryw ddadl. *S.* 2.]

70 " Y neb a gaffo wyddeu yn ei yd, " torred ffon gyhyd ag o ben ei elin hyd " ym mhen [*al.* mlaen, *Cott.* 6.] ei fys " bychan, [ac, *S.* 3. & *P.*] yn y braſed

" [*al.*

" [*al.* breiſged, *J. al.* rhefed, *Cott.* 6. *al.* " rheffed, *S.* 2.] y mynno, a lladded y " gwyddeu yn yr yd a'r ffon; ac a laddo " [*al.* latho, *S.* 2. *Cott.* 6. *H.* 3. *P.* & *J.*] " y maes o'r yd, taled [droſdunt. *W.*]

71 " Gwyddeu a gaffer yn llygru yd " trwy yſgubawr neu trwy ydlan [*al.* " trwy dy (*al.* ydlan, *S.* 2.) neu trwy yſ- " gubawr, *M.*] gwaſger gwialen ar eu " mynygleu [*al.* gyddgeu, *S.* 2.] a gatter " [*al.* gaded, *Cott.* 6.] yno [wynt, *Cott.* " 6.] hyn y fwynt feirw.

72 " Y neb a gaffo jar yn ei ardd lin, " neu yn ei yſgubawr, daljed y jar [*al.* " (daled, *S.* 2.) hi, *Cott.* 6.] hyn y ddi- " llyngo ei pherchen [*al.* pherchennawg, " *S.* 2. & *Cott.* 6.] hi o wy [jar. *S.* 2. " & *M.*] Neu [*al.* Ac, *Cott.* 6.] or deila " [*al.* deily, *Cott.* 6. *J. H.* 3. & *W. al.* " deilja, *S.* 2.] y ceilawg [*al.* ceiljawg, " *S.* 2. & *J.*] torred ewin iddaw, a go- " llynged ef [*al.* gellynged, *S.* 2.] yn " rhydd [*al.* ymdaith ef, *Cott.* 6.] neu " gymmered wy [jar, *M.*] o bob jar og " [*al.* o'r, *J. al.* ag, *S.* 3.] a ſo yn y ty " [ym danaw. *S.* 2.]

73 " Y neb a ddalo [*al.* ddaljo, *Cott.* 6. " *M. J. S.* 3. & *W. al.* gaffo, *S.* 2. & " *H.* 3.] gath yn llygotta yn ei ardd lin, " taled ei pherchennawg [*al.* pherchen, " *P.* & *J.*] ei llwgr.

74 " Y neb a gaffo loi yn ei yd, daljed " [*al.* daled, *J.*] wy [*al.* wynt, *H.* 3. *W.* " *S.* 2. & *S.* 3.] o'r pryd i [*al.* pwy, *H.* 3. " & *W.*] gilydd heb laeth eu mammeu, " ac yna gollynged [*al.* gellynged, *S.* 2.] " wynt [*al.* wy, *Cott.* 6.] yn rhydd.

75 " Or llygir yd i neb dyn yn ymmyl " trefgordd, ac na chaffo y perchennawg " ddala [*al.* ddaly, *J.* & *S.* 3. *al.* ac na " chaffer dala (*al.* daly, *S.* 2.) *M.*] un " llwdn arnaw, cymmered efe y [*al.* y dyn, " *S.* 2. *al.* perchennawg yr yd, *M.*] Grair, " a doed [*al.* deued, *J.*] i'r dref, ac or " tyngant lw diarnabod [*al.* diadnabod, *J.* " *al.* dirnabod, *Cott.* 6.] talent [yr yd, " *Cott.* 6.] i rif llwdn. A'r gyfraith hon- " no a elwir, Telittor gwedy halawclw.

76 " Or deila [*al.* deily, *P. H.* 3. & " *W.*] dyn yſgrubl ar [ei, *H.* 3. & *W.*] " yd, a bod ymdeuru [y, *P.*] rhwng y " deilad [*al.* deiljad, *W.*] a pherchennawg " yr yſgrubl, y deilad [*al.* deiljad, *W.*] " biau [*al.* a ddyly, *Cott.* 6.] dyngu ga- " ffel y blaenjeid ar oljeid ar yr yd.

77 " Or deila [*al.* deily, *H.* 3. *Cott.* 6. " *J. S.* 3. & *W.*] dyn yſgrubl anghynnefin

tudinis, & anſeres in ſegete ſua iſta virga interficiat licet: Sed ſi extra ſegetem interfecerit, compenſabit.

71 Si anſeres frumentum horreo vel area [*al.* domo] *incluſum per crates* corruperint, deprimator vimen *aliquod cratis* in colla eorum, & ibi maneant dum moriantur.

72 Qui gallinam in linario vel in horreo ſuo ceperit, detineat illam licet uſquedum ovum ſolverit poſſeſſor. Si gallum ceperit, unguem illi abſcindat & dimittat, vel ovum accipiat pro qualibet gallina quae in grege iſto fuerit.

73 Siquis ceperit felem mures venantem in linario ſuo, proprietarius *felis* damnum compenſabit.

74 Qui vitulos in ſegete ſua ceperit, per diem integrum abſque lacte materno cuſtodiat licet, & tunc dimittet.

75 Si damnum alicujus ſegeti inferatur prope villam communem, & damnum paſſus nullum animal illic prehenderit; Reliquias *Sanctorum* capiat & villam adeat; & ſi incolae juraverint ſe id neſcire, pro rata compenſabunt: Et haec Lex vocatur Telittor gwedy halawclw, i. e. Compenſator poſt juramentum profanum.

76 Siquis jumenta ceperit ſegetem ſuam depaſcentia, & controverſia oriatur inter illum & dominum jumentorum, damnum paſſus jurabit ſe * anteriora & poſtrema cepiſſe in ſegete.

77 Siquis jumenta aliena *diverſorum poſſeſſorum* ſegetem ſuam vel pratum depaſcentia

NOTAE.

§. 70. *Al.* " Rhai o'r Yngneid a ddywaid y " dyly perchen yr yd ladd a orddiweddo o jeir " a gwyddeu yn ei yd a ffonn cyhyd a'i fraich: " Eraill a ddywaid na ddlyir lladd yr un o na- " ddunt, onid llwdn cymmeredig, ſef fydd " hwnnw, un a orddiwedder dair gwaith ar " un tu yn abſen y bugail, a pherchen hwnnw " a ddywaid y dyly o honaw ſod yn eneid- " faddau." *S.* 3.

* *anteriora & poſtrema*] i. e. omnia.

pascentia ceperit, & jumenta ista septo inclusa pugnaverint, & alterum eorum alterum interfecerit, possessor jumenti *occidentis* compensabit jumentum occisum, & vir qui septo inclusit liber erit.

78 Si jumentum in grege ad villam communem pertinente occisum sit, & incertum fuerit a quo occideretur, possessor jumenti *occisi* cum Relliquiis ad villanos accedet, qui se id nescire jurabunt, & postea pro rata jumentum compensabunt. Et si jumentum cornibus carens ibi fuerit, alterum tantum pro eo ac pro quovis alio pendetur. Et haec Lex vocatur Llwyr dal gwedy llwyr dwng, i. e. Compensatio plena post plenam purgationem. Et si aliquis suum jumentum fateatur esse jumenti alterius occisorem, is solus compensabit.

79 Undecim casus sunt in quibus IV denarii curti exigeri solent, nempe, 1 Pro *augmento pretii* vaccae cum primum pepererit. 2 Pro ruma vaccina. 3 Pro *augmento pretii* bovis primo die quo jugum patitur. 4 Pro *augmento pretii* equi quando primum fraenum patitur. 5 Pro capra. 6 Pro hirco. 7 Pro officulo in superiore parte cranii fracto. 8 Pro pullo equino matre orbato. 9 Pro argento equisonibus *Aulae dato*. 10 Pro examine apum in ramo considenti. 11 Et pro cane domestico.

Al. In his casibus IV denarii absque augmento exigendi sunt: 1 Pro Vitulo vaccae primo parientis, 2 pro Ruma ejus, 3 & Cornu, 4 & Cauda. 5 Pro Examine apum alato. 6 Pro Cane villatico. 7 Pro Pullo equino matre orbato. 8 Pro *Augmento pretii* Equi die primo quo fraenum patitur, 9 & Bovis cum primum jugum subit, 10 & Junicis cum taurus eam iniverit nono die Augusti. 11 Pro Nummo equisonum. 12 Pro Multa cum quis equo alieno inconsulto possessore iter fecerit. 13 Pro Capra, 14 & Caprea foemina. 15 Et pro Officulo fracto *e superiore parte cranii extracto*.

80 Silvae cum fructibus suis *porcis* prohibitae sunt a quinto [*al.* quinto decimo] die ante Festum *S.* Michaelis usque ad

" ar ei yd neu ar ei wair, ac ymladd o'r
" ysgrubl [*al.* o honunt, *M.*] yn y gwar-
" chae, a lladd o lwdn y llall, perchen-
" nawg yr ysgrubl [*al.* y llwdn, *J.*] biau
" dalu y llwdn a ladder [*al.* lather, *Cott.* 6.
" & *H.* 3.] a'r deilad [*al.* deiljad, *Cott.* 6.
" & *S.* 3.] a fydd rydd.

78 " Or lladd ysgrubl trefgordd lwdn,
" ac na wyper pwy a'i lladdo [*al.* llatho,
" *H.* 3. & *P.* *al.* lladdawdd, *S.* 2. &
" *S.* 3.] doed [*al.* deued, *J.*] perchen-
" nawg [*al.* berchennawg, *P.* & *W.* *al.*
" perchen, *J.*] y llwdn a Chrair gan-
" taw [*al.* ganthaw, *J.*] i'r dref, a rho-
" ddent lw diarnabod [*al.* diadnabod, *J.*]
" ac odd' yna talent y llwdn i rif eidon
" [*al.* eidjon. *S.* 2. & *J.*] Ac or bydd
" eidon [*al.* eidjon, *S.* 2.] moel, rhan dau
" eidon [*al.* eidjon, *S.* 2.] a a [*al.* ddaw,
" *P.* & *J.*] ar hwnnw [*al.* arnaw. *H.* 3.
" *W.* *S.* 2. & *S.* 3.] A'r gyfraith honno
" a elwir, Llwyr dal gwedy llwyr dwng.
" Ac or bydd ar neb addef lladd eidon y
" [*al.* eidjon o'r, *J.*] llall [*al.* Or bydd
" addef ar neb eidon ladd y llall, *S.* 2. &
" *S.* 3.] taled [dyfod, *S.* 3.] y perchen
" [*al.* perchennawg (cf. *S.* 3.) *S.* 2. *H.* 3.
" & *W.*]

79 " Un peth ar ddeg [*al.* Hyn o be-
" theu, *S.* 2.] y sydd, a gwerth pob un o
" honunt yw pedair ceinawg gotta; nid
" amgen, 1 Llo cynslith, 2 a'i theth,
" 3 pedair ceinawg gotta pan ddotter gyn-
" taf jau [*al.* jau gyntaf, *H.* 3. *S.* 3. &
" *W.*] ar ych, 4 a phedair ceinawg a
" chwaneccair ar werth march pan ffrwy-
" ner gyntaf, 5 a [gwerth, *S.* 3.] gafr,
" 6 a [1] bwch, 7 ac asgwrn twn uch
" creuan, 8 ac ebawl ymddifad, 9 a
" phedair ceinawg [*al.* ac arjant y, *S.* 3.]
" gwasdrodjon, 10 a phedair ceinawg
" haid [wenyn, *S.* 3.] a ddisgynno ar
" gangen, 11 a chosdawg tom. *Cott.* 4.

Al. " Hyn o leocdd y mae pedair cein-
" awg heb arddyrchafel: 1 Un yw, Llo
" cynslith, 2 a'i Theth, 3 a'i Chorn, 4
" a'i Llosgwrn, 5 ac Asgellhaid, 6 a
" Chosdawg tom, 7 ac Ebawl ymddifad,
" 8 ac ar Farch y dydd cyntaf y ffrwy-
" ner, 9 ac ar Ych pan ddotter gyntaf
" dan yr jau, 10 a phan esgynno tarw ar
" annair y nawfed dydd o Awsd, 11 ac
" Arjant gwasdrodjon, 12 ac am Farch-
" ogaeth march yn anghyfarch, 13 ac
" am Afr, 14 a Jyrchell, 15 ac am As-
" gwrn twnn." *S.* 4.

80 " Gwaharddadwy yw coed am eu
" ffrwytheu o'r pymmed dydd [*al.* pym-
" hettydd, *P.* *al.* pymthegfettyd, *S.* 3.]
" cyn

NOTAE.

[1] Pro *a Bwch*, S. 3. habet *a Jwrch a Hwch*, i. e. *Pro* Caprea mare & sue.

" cyn Gwyl Fihangel hyd y pymthegfet-
" tydd gwedy yr Yſdwyll. Ac o'r moch
" a gaffer yn y coed, lladder [*al.* llather,
" *P. & H.* 3.] y degfed o honunt hyd
" [y, *S.* 3. & *W.*] naw ; ac odd' yna lla-
" dder [*al.* llather, *H.* 3.] pob [*al.* bob,
" *P.*] un [pan gaffer, *S.* 3. & *J.*] hyd y
" diwethaf.

81 " O'r moch a ddiſdrywo [*al.* ddiſ-
" drywjo, *P. J & S.* 3.] yd aeddfed, taler
" gwerth yr yd a ddiſdrywwyd droſdunt.

82 " Pan gaffer moch y mywn yd cyn
" ei fod yn [*al.* cyn y bo, *P.*] aeddfed,
" neu y mywn gweirglawdd, [or, *(al* od,
" *J.*) *P. H.* 3. & *S.* 3.] ymchoelant y
" rhai hynny, taler [*al.* taled perchen y
" moch, *J.*] bedair ceinawg [*al.* ceinjawg,
" *J.*] cyfraith droſdunt nac un a fo na
" lliaws [*al.* llawer, *S.* 3.] ynghyd, achaws
" agori [y, *S.* 3.] ddaear : Ac felly ym
" [*al.* am, *P. H.* 3. *S.* 3. & *W.*] bob tir
" a wahardder rhagddunt o's [*al.* od, *J.*]
" agorant [*al.* agored *J.*] *Cott.* 4. *alibi.*

83 " Pwybynnag a ddotto ar yſgrubl
" lygru yd neu wair [*al.* ei yd, *H.* 3.]
" eu perchennawg a ddyly eu hjachau ar
" y maint y mynno wrth eu llwgr ; ac a'r
" ni's tyngo, taled.

84 " Y neb a gaffo jawn o gwbl am
" [ei, *H.* 3.] yd llygredig i gan berchen-
" nawg yſgrubl, ni ddyly na thal na dala
" yſgrubl ar y celefryd hwnnw [gwedy
" hynny. *H.* 3.]" *M.*

85 " Pob llwdn a warcheer ar yd, a
" ddylyir difwyn ei lwgr fal y barno Cyf-
" raith, eithr hwch pan el i goed, cyd
" llyccro yd yna nac ar faes nac yng
" nghoed, ni's diwygir. Sef achos na's
" diwygir, yna y rhydd ei henaid er ei
" bowyd.

86 " Od a hwch i yſgubawr o'r pan
" ddarffo medi hyd Galan Gaeaf, a llygru
" yd o honai, ei pherchen a ddyly ddif-
" wyn ei llwgr, can's yna y dyly pob
" yſgubawr fod yn agored i gym'ryd
" gwynt." *S.* 2.

decimum quintum diem poſt Epiphania : Et ſi porci in ſilvis iſto tempore inveniantur, decimus quivis eorum occidetur donec novem tantum ſuperſuerint ; & ſi poſtea damnum intulerint, novem ultimi ſigillatim occidendi ſunt.

81 Si porci ſegetes maturas corruperint, pretium ſegetum corruptarum rependetur.

82 Si porci irruperint in ſegetes immaturas, vel in prata, & iſta roſtro effoderint, quattuor denarii legitimi penduntor, ſive plures ſint ſive pauciores, ob terram proſciſſam ; & ita ſi quamlibet terram illis prohibitam proſciderint.

83 Siquis affirmaverit de animalibus quibuſcunque quod ſegetem vel foenum ejus vitiaverint, dominus animalium quotquot voluerit ab iſto damno juramento ſuo purgabit ; & ſiqua non purgaverit, *damnum quod dederint* compenſabit.

84 Siquis ſatisfactionem plenam ob ſegetem vitiatam acceperit, is animalia *(cujuſcunque fuerint)* quae ſtipulam ſuperſtitem poſtea depaverint, non detinebit, nec compenſationem ullam exiget *pro damno quod poſtea ſe feciſſe inſimulaverit.*

85 Damna data ab animalibus quibuſcunque, quae ſi in ſegete prehendantur ſepto includenda ſunt, reſarciri debent eo quem Lex requirit modo, ſi excipias damna a ſuibus data quos in ſilvam placet ablegari. Seges, ubicunque ſit, quam ſues iſto tempore corruperint, non compenſabitur, vitam enim cum victu commutaturi ſunt.

86 Si, meſſe peracta, ſues *quocunque tempore* ante Cal. Nov. horreum intraverint, & frumentum ibi corruperint, poſſeſſores eorum damnum quod dederint compenſabunt ; horrea enim omnia tunc temporis aperta erunt, ut ventum concipiant.

Y PEDWERYDD LLYFR.

TRIOEDD CYFRAITH.

LIBER QUARTUS.

TRIADES FORENSES.

TRES ſunt cauſſae ob quas mulier dotem non amittet, etiamſi virum dereliquerit: 1 Prima eſt, Si leproſus fuerit: 2 *Altera*, Si mariti officio fungi non potuerit: 3 Tertia eſt, Si anhelitum tetrum habuerit.

II Tres ob cauſſas Reus patrimonium amittet: 1 Prima eſt, Conſilia Domini vel gentilium ejus hoſtibus ſuis in terra aliena degentibus propalare. 2 Altera eſt, Dominum prodere. 3 Tertia eſt, Hominem clam occidere: Hoc enim *crimen* gravius eſt quam latrocinium.

4 Si aufugerit, ut ita ad ſupplicium trahi non poſſit, & poſtea ſeipſum Domino reconciliaverit, multam duplicem pendet: Sed ideo patrimonium ſuum non recuperabit. Quod ſi recuperare voluerit, Romam adeat *neceſſe eſt*, & ibi poenitentiam agat, & domum afferat litteras Pontificias, & ſe Deo reconciliet propter peccata ſua. Et poſtquam ſe Deo & Domino reconciliaverit, patrimonium ſuum illi confeſtim reddetur.

III Tres ſunt cauſſae ob quas Leges inſtitutae fuerunt: 1 Prima eſt, Ut homines

" TRI [*al.* [O dri, *S.* 2.] Achaws " ni chyll gwraig ei hag- " weddi cyd adawo ei gwr: " 1 Un yw, O glafri. 2 Ac " o eiſeu cyd. 3 A [*al.* Ac " o, *P.*] ddryganadl." *Cott.* 4. *J. M.* & *H.* 3.

II " *O* dri Achaws [a] y cyll dyn dref ei " dad: 1 Un yw, Rhybuddjaw gorwlad " rhag eddyl Arglwydd a'i genedl. 2 " Ail yw, Brad Arglwydd. 3 Trydydd " yw, Murnaw dyn, canys gorthrymmach " yw hwnnw no lledrad.

4 " O's ffo wna, ac na chaffer ei ddala " i'w ddihenyddu, ac o'r diwedd cymmod " a'i Arglwydd, deuddyblyg fydd ei dal: " Ac wrth hynny eiſoes ni chaiff dref ei " dad: O myn ei chaffel, aed i Rufain i " gym'ryd ei benyd, a dyged lythyr y " Pab, ac ymwnaed a Duw ac a'i Ar- " glwydd, preſennawl y dyly yntau dref ei " dad." *S.* 3.

O dri Achaws y dylyir amobr, *&c.* *Vide* O dri Modd, *&c.*

III " [O, *S.* 2. *P. J. M.* & *S.* 3.] dri " Achaws y goſoded Cyfraith: 1 Cyntaf " [*al.*

NOTAE.

[a] *Vide* Tair Cyflafan, *&c.*

" [*al.* Un, *M.* & *S.* 3.] yw, I geiſaw [*al.* " geisjaw, *J.*] dyſg rhag gwneuthur ang- " hyfraith. 2 Ail yw, Yr gwared ang- " hyfraith or darffai ei wneuthur. 3 " Trydydd yw, Yr [*al.* I, *P.* & *S.* 3.] ", goſbi y neb a wnelai anghyfraith trwy " ddirwy a chamlwrw a'r cyfryw [*al.* " gyfryw *goſb*, *J.*] a ddylai." *Cott.* 4.

IV " Tri [b] Achaws y ſydd i lyſu tyſ- " don. 1 Un yw, Galanas heb ymddif- " wyn. 2 Ail yw, O fod dadl am dir y " rhyddunt [*al.* rhyngthunt, *J.*] heb ei " therfynu. 3 Trydydd yw, Camarferu " [*al.* Camarfer, *J.* & *P.*] o un o honunt " o wraig y llall.

4 " O's eu llyſu a ellir, palledig fy- " ddant: O ni ellir [eu llyſu, *J.* & *S.* 3.] " tyſdon diball fyddant.

5 " Tyſdon a ellir eu gwrthneu [*al.* " *male*, llyſu, *J.*] pan ddechreuwynt [*al.* " ddechreuont, *P.* & *J.*] eu tyſdoljaeth, " og eu ſefyll, megis na bo raid eu llyſu, " ac felly gwybyddjeid, nid amgen no " thrwy obr, neu trwy eu bod yn gyf- " rannawg ar yr hyn y bo y ddadl ym " [*al.* am, *J.*] danaw, neu o dorri ffydd " yn gyfaddef, neu o anudon cyhoeddawg, " neu o ledrad cyhoeddawg [*al.* cyfaddef, " *P.*] neu o'i bod yn yſgymmun geir [*al.* " gyr, *J.*] eu henw. Or gellir profi hyn- " ny trwy wlad, eu gwrthneu a ffynna " [*al.* ffynja. *J.*]

6 " Ynghyfraith Rhufain y ceffir, y " lle nid enwer rhif tyſdon, digawn yw " dau dyſdon [*al.* dyſd. *P.* & *J.*] Y " Gyfraith hon a ddywaid nad cwbl tyſ- " doljaeth un tyſd." *Cott.* 4.

Aliter.

" O dair Ffordd y llyſir tyſdon: 1 O " Dirdra, 2 a Gwreictra, 3 a Galanaſdra." *M.* & *H.* 2.

Aliter.

" Tri Llyſjant y ſydd ar dyſdon: 1 " Tirdra, 2 Galanaſdra, 3 a Cha*r*e*n*nydd " nes.

4 " Gwreictra y ſydd Lys; ac wrth ei " hanfod o genhedlaeth galanaſdra, ni rifir " namyn tri.

5 " Pwybynnag a fynno lyſu tyſd o " gare*n*nydd nes, efe a ddyly ddwyn tyſ- " don cydgenedl; can ni ddyly eſdron " ddwyn car i neb ac dyly dwyn ei gare*n*- " nydd." *S.* 2.

Aliter.

" Tair Ffordd i lyſu tyſdon: 1 O " dyngu anudon cyhoeddawg am ledrad. " 2 Ail yw, Galanas heb ymddifwyn. " 3 Trydedd yw, Bod o un gan wraig y " llall." *Cott.* 6.

IV Tres ſunt cauſſae ob quas teſtes *recte* rejici poſſunt. 1 Prima eſt, Caedes pro qua ſatisfactio nulla datur. 2 Secunda eſt; Controverſia de fundo inter teſtem & rejicientem nondum deciſa. 3 Tertia eſt, Stuprum ab una parte uxori alterius illatum.

4 Si rejici *teſtes recte* poſſint, teſtimonium eorum irritum erit: Sin aliter, illorum teſtimonia ſtabunt.

5 Teſtes ſive conſcii ſint ſive non, teſtimonium daturi, inteſtabiles reddi poſſunt, ita ut ulteriori rejectione opus non fuerit, ſi vel praemium acceperint, vel partem accepturi ſint rei controverſae, vel ſi fidem manifeſto fregerint, vel ſi perjurii publici convicti fuerint, vel ſi latrocinium confeſſum patraverint, vel ſi excommunicati fuerint. Si haec juramento probari poſſunt L virorum, inteſtabiles ſunto.

6 Lege Romana cautum eſt quod quandocunque certus numerus teſtium non requiritur, duorum teſtimonium erit ſufficiens. Haec etiam Lex dicit quod unius teſtimonium validum non erit.

Aliter.

Tres ob cauſſas teſtes rejici poſſunt: 1 Ob cauſſam realem, 2 ob Adulterium, 3 & ob Caedem.

Aliter.

Tria ſunt ob quae teſtes rejici ſolent: 1 Cauſſa realis, 2 Caedes, 3 & Cognatio propinquior *alteri parti quam rejicienti.*

4 His addi poteſt Adulterium; ſed cum *inimicitiae* ſpecies ſit, quae ad caedem quam proxime accedit, tres tantum cauſſas rejectionis numeramus.

5 Qui teſtem rejicere velit ob cognationem *adverſario* propinquiorem, id faciat oportet teſtimonio cognatorum utriuſque partis; extraneis enim genus ejus probare vel negare non conceditur.

Aliter.

Tribus modis teſtes rejici poſſunt: 1 Ob perjurium manifeſtum in cauſſa furti. 2 Ob caedem nondum compenſatam. 3 Et ob pudicitiam uxoris alterutrius violatam.

V Tres

NOTAE.

[b] *Vide* Tri Dyn y ſydd a ellir eu llyſu o'r un rhyw achwyſon.

V Tres ſunt cauſſae ob quas viro uxorem ſuam verberare licebit: 1 Si convicium in ejus barbam ingeſſerit. 2 Si facinus grave contra illum patraverit [*al.* Si bona ejus quae non debet, alicui dederit.] 3 Si cum viro alieno concubuerit.

4 Et ſi ob unam harum trium cauſſarum illam verberaverit, ulteriorem ſatisfactionem non habebit; ille enim ſatisfactionem lege debitam ipſe exegit, ideoque nihil ultra eſt quod requirere poſſit.

VI Tres ſunt homines in gente qualibet qui *homicidio perpetrato* ſatisfactionem vel dare vel accipere tenentur pro aliquo cui Dominus eſt incertus: 1 Pater, 2 Frater natu maximus, 3 & Socer.

VII Tres ſunt dotes per legem conſtitutae: 1 Dos filiae regiae, XXIV librae; antipherna ejus VIII librae. 2 Dos filiae Generoſi, III librae; antipherna ejus, I libra. 3 Dos filiae Villani, libra; antipherna ejus, CXX *denarii*.

VIII Tres ob cauſſas ſententia *lata* in dubium vocari poſſit: 1 Prima eſt, Si Actor & Reus diſſentiant de judicio in illorum actione dato: Ibi Judex qui ſententiam prius tulerat, controverſiam determinare debet. 2 Altera eſt, Si Actor & Judex de ſententia diſſenſerint, & pignora mutuo dederint ad determinandam litem. 3 Tertia eſt, Quando Reus & Judex pignora mutuo dederint ad determinandam litem de ſententia *lata* ortam. Et hae duae *ultimae* cauſſae determinabuntur per Auctoritatem ſcriptam. Auctoritas enim ſcripta in neutram partem propenſior eſt: Auctoritas autem ſcripta hic eſt Liber juridicialis.

IX Tribus modis ſub praetextu legis injuria alicui inferri poteſt: 1 Primus horum eſt, Cauſſam determinando lite nondum inſtituta. 2 Secundus eſt, Sententiam ferendo contra aliquem neceſſitate coactum. 3 Tertius eſt, Compellendo aliquem ſibi ipſi damnum inferre.

X Tres ſunt caſus in quibus aliquis bonis alterius abſque ejus licentia ablatis uti

V " Tri Achaws [y ſydd, *S.* 2.] y dy-
" ly gwr faeddu ei wraig: 1 Am [*al.* O,
" *S.* 2.] unaw meſl ar ei farf. 2 Ac am
" gyflafan [*al.* gyflyfanu, *S.* 2.] arnaw
" [*al.* Am roddi peth ni ddylyo. *J D R.*]
" 3 Ac am gaffel gwr arall genti [*al.*
" genthi *S.* 2. & *J D R.*]

4 " O's maedd yntau am un o'r tri hyn-
" ny, ni ddyly gaffel amgen jawn no
" hwnnw; canys cyfraith ei ddifwyn i-
" ddaw ei hun, ni ddyly gaffel un jawn
" wedy." *S.* 3.

VI " Tair Aelwyd [*al.* (Tri, *S.* 2.)
" Aelawd, *M.* & *alii*] a ddyly wneuthur
" jawn a'i gym'ryd dros ddyn ni bo Ar-
" glwydd addef [*al.* oddef, *S.* 2.] iddaw:
" 1 Tad, 2 a Brawd hynaf, 3 a Hweg-
" rwn [*al.* Chwegrwn. *S.* 2.]" *Cott.* 6.

VII Tair Agweddi grfreithjawl y ſydd. 1 Agweddi merch Brenin, pedair punt ar hugaint; a'i chowyll wyth punt. 2 Agweddi merch Gwrda, tair punt, a'i chowyll punt. 3 Agweddi merch Taeawg, punt; a'*i* chowyll chweugaint.

VIII " Tri Ammau brawd y ſydd: 1
" Un yw, Bod amryſon [*al.* cyngaws,
" *S.* 1.] rhwng Hawlwr ac Amddiffynnwr
" am y farn [*al.* frawd, *S.* 1. & *J.*] a ro-
" dded [*al.* farnwyd, *S.* 1.] iddunt, ac
" yna y mae y doſbarth ar y Brawdwr
" a'i rhoddaſai [*al.* barnwys, *S.* 1. *al.*
" yna y doſbarth a a ar y Brawdwr a
" roddaſai y farn. *S.* 2.] 2 Ail yw, Bod
" amryſon rhwng Hawlwr a Brawdwr, ac
" ymwyſdlaw am y farn [*al.* Bod ym-
" wyſdlaw y rhwng Hawlwr a Brawdwr
" am y frawd. *S.* 1.] 3 Trydydd yw,
" Bod [*al.* Darfod, *S.* 1.] ymwyſdlaw
" rhwng Amdiffynnwr a Brawdwr am ei
" frawd [*al.* farn. *S.* 1.] Ac am y ddau
" ymwyſdlaw hynny yd fydd y doſbarth
" ar awdurdawd llythyrawl, canys dileddf
" gyffredin fydd yr awdurdawd, ſef yw
" [*al.* fydd, *S.* 2.] hynny, Brawdlyfr [c yn
" y modd rhagddywededig. *J.* *al.* lythyr-
" jawl trwy dafodeu doethon, canys di-
" leddf gyffredin fydd awdur*dawd*: Brawd-
" lyfr yw hwnnw. *S.* 1.]" *Cott.* 4. *P.* & *S.* 3.

IX " Tri Anghydwybod cyfraith y
" ſydd: 1 Un yw, Dwyn terfyn yn
" gwbl cyn ymofyn gwir. 2 Ail yw,
" Barnu ar draws angen. 3 Trydydd yw,
" Cymmell dyn ar ei afles." *S.* 2.

X " Tri Anghyfarch addefedig y ſydd,
" ni ddylyir na dirwy na chamlwrw ym
" danunt,

NOTAE.

§. 4. *Tr.* VI. *Al.* " O's maedd yntau amgen
" no hynny, can cymmerth y difwyn yn ei law
" ef ei hun, ni ddyly jawn." *S.* 2.

c *yn y modd rhagddywededig*, i.e. prout dictum eſt] Nempe in *Tri pheth a berthyn wrth Frawdwr*, &c. quod immediate praecedit in *J.*

" danunt, dieithr dieiſiwo y perchennog-
" jon: 1 Un yw, O derfydd bod da cyd
" rhwng dau ddyn, a difetha o'r gorcheid-
" wad y da heb groes heb wahardd. 2
" Ail yw, Or cymmer dyn farch dyn arall
" er bryſjaw i rybuddjaw gwlad rhag llu
" gorwlad. 3 Trydydd yw, Or cymmer
" dyn farch dyn arall er brysjaw er cyr-
" chu Offeirad at Glaf rhag ei fyned heb
" gymmun." *S.* 3.

XI Tri Anghyfarch gwr: 1 Ei farch, a'i arfeu: 2 Ac a ddel iddaw o'i dir: 3 Ac a ddel yn wynebwarth i gan ei wraig am ei chowyll. Ni ddyly yntau rannu yr un o hynny a'i wraig.

4 Tri Anghyfarch gwraig yw ei [d] thri Phrifrai; a hynny ni's rhan hithau a'i gwr.

XII " Tri Anghyfraith y ſydd: 1 Un
" yw, Gofed [*an* Goſod?] jawn i arall
" yn lle cyfraith. 2 Ail yw, Dwyn ani-
" fail yn un o'r [e] tair gafael rydd mwy
" no'r ddeuparth a'r traian. 3 Trydydd
" yw, Dwyn terfyn i ddyn mwy no meſur
" ei hawl." *S.* 2.

XIII Tri Anhepcor Brenin ynt: 1 Ei Effeirjad wrth fendigaw ei fwyd a chanu Efferen. 2 A'r Yngnad llys wrth ddoſbarth pethu pedrus. 3 A'i deulu wrth ei angheneu [*al.* Ei Effeirad teulu: A'i Yngnad llys: A'i deulu. *Cott.* 6. *M.* & *H.* 2.]

XIV Tri Anhepgor Gwrda [*al.* Breyr, *Cott.* 4. *P. J. S.* 2. *M.* & *W.* ynt: *P. J. S.* 2. & *W.*] 1 Ei Delyn. 2 A'i Fryccan. 3 A'i Gallawr [*al.* Dawlbort. *S.* 2.]

XV " Tri Anhepcor cenedl: 1 Pen-
" cenedl: 2 a'i Dialwr: 3 a'i Harddad-
" lwr." *M.*

XVI Tri Anhepcor Taeawg [ynt: *P. J.* & *S.* 2.] 1 Ei Gafn [traed. *M.* & *S.* 2.] 2 A'i Drothyw [*al.* Drothy. *S.* 2.] 3 A'i Bentan [*al.* Dalbren. *Cott.* 4. *P. J. M.* & *S.* 2.]

XVII " Tri Anifail a a gwerth cyfraith
" *arnunt* cyn eu blwydd: 1 Coſdawg
" tom; 2 a Dafad; 3 a Gafr." *S.* 2.

poſſit, & licet id faſſus fuerit, multam tamen nec publicam nec privatam pendet, modo pro re ablata domino ſatisfactio fiat: 1 Unus eſt, Cum res aliqua ſit communis inter duos homines, & cuſtos iſtius rei illam, nulla prohibitione facta, conſumſerit. 2 Alter eſt, Quando quis equum alienum arripuerit ad monendos regionis iſtius incolas de adventu exercitus peregrini. 3 Tertius eſt, Quando equum alienum aliquis arripuerit ad accerſendum Sacerdotem quam citiſſime ad Aegrotum, ne ſine Sacris ſuſceptis moriatur.

XI Tria ſunt quae vir cum uxore ſua dividere non tenebitur: 1 Equus & arma: 2 Et reditus e fundis ſuis provenientes: 3 Et quodcunque illi obvenerit ex multis pudoris violati quas uxor ſolvere tenebitur ex antiphernis ſuis.

XII Tria contra legem fieri cenſentur: 1 Primum eſt, Quando *Judex* quod aequum *ſibi videtur*, vice ejus quod per legem ſtricte debetur, alicui adjudicat. 2 Secundum eſt, Quando quis pro pignore legitimo animal quodvis aufert, quod plus valet quam debitum triente auctum. 3 Tertium eſt, Quando *Judex* dat uni partium plus quam in actione petierat.

XIII Tres ſunt homines quibus Rex carere non debet: 1 Sacerdos, qui cibo ejus benedicat & miſſam celebret [*al.* Sacerdos, quem conſulat de rebus ad ſalutem animae ſuae pertinentibus.] 2 Et Judex aulicus ad res dubias dijudicandas. 3 Et familia ejus ad neceſſaria negotia peragenda.

XIV Tria ſunt quibus Generoſus carere non debet: 1 Cithara, 2 Teges, 3 & Lebes [*al.* Abacus luſorius.]

XV Tres ſunt homines quibus gens quaelibet carere non debet: 1 Princeps familiae, 2 Vindex, 3 & Advocatus.

XVI Tria ſunt quibus Villanus carere non debet: 1 Solium, 2 Limen, 3 & Lapis Focarius.

XVII Tria ſunt animalia quae pretio legitimo completo aeſtimanda ſunt antequam annum expleverint: 1 Canis domeſticus, 2 Ovis, 3 & Capra.

XVIII Tria

NOTAE.

[d] *Vide* Tri Phrif-fraint gwraig *infra.*

[e] *Vide* Tair Gafael nid adferir. *Vide etiam* Lib. II. Cap. IV. §. 18. & Not. [s] ad §. 19 ibid. *Tr.* XIII. *Al.* " Tri, *&c.* 1 Ei Offeirad i ga-
" nu ei Offeren, ac i fendigaw ei fwyd a'i lynn
" [*al.* y bwyd a'r llynn. *S.* 2. *al.* 1 Ei Offeirad
" wrth gyſſuljaw ac wrth gym'ryd jechyd ei
" enaid gantaw. *S.* 2. *alibi.*] 2 A'i Frawdwr
" llys i farnu brodjeu ac i roddi cynghoreu
" [*al.* A'i Ynad wrth ddosbarth dadleu a ddaw
" i'r llys, a'i gynghori. *S.* 2.] 3 A'i deulu
" wrth [*al.* i, *S.* 2.] wneuthur negeſeu y Bre-
" nin [*al.* ei negeſeu. *S.* 2. & *al.*]" *Cott.* 4. *P.* & *J.*

XVIII Tria ſunt animalia quae tribus diverſis pretiis uno eodemque die aeſtimantur : 1 Canis graius Hibernicus, 2 Leporarius, 3 & Canis melitaeus, qui tranſeunt e poteſtate Villani ad Generoſum & exinde ad Regem.

XIX Tria ſunt animalia quae uno pede fracto nihil valent : 1 Equus, 2 Accipiter, 3 & Canis leporarius. Quicunque pedem cujuſvis illorum fregerit, integrum pretium ejus ſolvere tenebitur.

Aliter.

Tria ſunt animalia quorum pretium unius pedis tanti aeſtimatur quanti vita : 1 Equus, 2 Accipiter, 3 & Canis Graius. Cujus haec eſt ratio : 4 Quoniam nullum eorum eſt eſui idoneum, & animal quodcunque *mortuum* quo uti non poſſumus nihil valet. Et horum omnium animalium uſus ex pedibus pendet ; & haec eſt ratio cur pretium unius pedis omnium horum animalium eſt aequale pretio eorum vitae.

XX Tria ſunt animalia quorum uſus pluris aeſtimatur quam animalia ipſa : 1 Equus admiſſarius, 2 Taurus *villanorum* communis, 3 & Verres ad foeturam ſecretus. Illorum enim uſu amiſſo, foetura quoque amittitur.

XXI Tria ſunt animalia quorum caudae atque oculi tanti valent quanti vita eorum : 1 Vitulus ; 2 Pullus foemina equi domeſtici ; 3 & Felis ; excepta Fele quae horreum regium cuſtodiat.

XXII De tribus vulneribus periculoſis. Tria ſunt vulnera periculoſa homini : Haec nempe, 1 Vulnus in capite ad cerebrum uſque *pertingens*, 2 & Vulnus in corpore viſcera *denudans*, 3 & Fractura unius e quattuor columnis corporis.

4 Vulneratus a vulnerante pro quolibet horum trium vulnerum tres libras habebit cum impenſis pro ſanatione ejus.

5 Impenſa pro ſanatione ejus Medico a vulnerante ſolvenda eſt libra, ſed abſque victu & potu. Sin autem illa ſuppeditentur, tum *Medicus* accipiet CLXXX denarios cum veſtimentis vulnerati ſanguinolentis.

6 Curatio per turundas effecta LXXX *denarios* valet.

XVIII " Tri Anifail a ddrychaif eu " gwerth dair gwaith yn un dydd : 1 " Milgi, 2 a Gellgi, 3 a Cholwyn, her- " wydd ſymmudaw eu perchennogaeth i " gan Fab ailld i Uchelwr, a Brenin." *S.* 3.

XIX " Tri Anifail untroedawg y ſydd; " [nid amgen ; *S.* 1.] 1 March : 2 A " Hebawg : 3 A Milgi [*al.* Gellgi. *Cott.* " 6.] Y neb [*al.* Pwybynnag, *S.* 1. *Cott.* 6. " & *M.*] a dorro droed un o'r tri hyn, taled " ei werth yn hollawl [*al.* un o'r tri hyn, ei " werth oll a dal. *S.* 2.]" *Cott.* 4. *P.* & *J.*

Aliter.

" Tri Anifail [y ſydd, *S.* 3.] gymmaint " gwerth eu troed a'i henaid : 1 March, " 2 a Hebawg, 3 a Milgi [*al.* a Milgi, " a Hebawg. *S.* 3.] 4 Sef achos yw " hynny, canys budr yw pob un o ho- " nunt [*al.* pob un o'r tri anifail hynny. " *S.* 3.] Ac anifail difwyn ac anolo fydd " gwedy na aller arfer o honunt [*al.* ho- " naw. *S.* 3.] Ac arfer o bob un o honunt " [*al.* arfer pob un o naddunt, *S.* 3.] y ſydd " o'i draed [*al.* o'i troed o'r tri hynny : *S.* 3.] " Ac wrth hynny y mae cymmaint gwerth " troed pob un o honunt a gwerth eu " henaid pob un o'r tri hynny." *S.* 2.

XX " Tri Anifail y ſydd fwy [gwerth, " *M.*] eu teithi nog eu gwerth cyfraith : " 1 Yſdalwyn, 2 a Tharw treſgordd, 3 " a Baedd cenfain : Canys yr anrhyal a " gollir o [*al.* or, *M.*] collir wynteu." *Cott.* 6.

XXI " Tri Anifail y ſydd un werth eu " lloſgyrneu ac eu llygeid ac eu henaid : " 1 Llo, 2 ac Eboles tom, 3 a Chath, " eithr cath a warchatwo yſgubawr Bre- " nin." *Cott.* 6.

XXII [O dri Arberygl dyn yw hyn. *Cott.* 2.] Tri [f] Arberygl dyn [yw, *Cott.* 3. *alibi. al.* ynt, *S.* 3. *al.* Tair Gweli arberygl, ſef yw y rhai hynny, *Cott.* 3. *alibi.*] 1 Dyrnawd ym mhen [*al.* yn y pen, *Cott.* 2.] hyd yr ymmennydd : 2 A Dyrnawd ynghorf [*al.* yn y corph, *Cott.* 2.] hyd yr amyſgar. 3 A [*al.* Neu, *Cott.* 3. *alibi.*] dorri un o'r pedwar poſd [*al.* colofn. *Cott.* 3. *alibi.*]

4 Am bob un o hynny [*al.* Meſur y meddyginjaetheu yw hyn : *Cott.* 2.] Tair punt a gaiff y neb a archoller i gan y neb a'i harchollo, [a'i feddyginjaethu. *S.* 3.]

5 Sef [yw, *Cott.* 2.] meſur ei feddyginjaeth [hefyd i gan y neb a'i harchollo, *Cott.* 2.] punt heb [ei, *Cott.* 2.] fwyd [heb ddiawd. *S.* 3. *rectius* ddillad. Neu naw ugaint gan ei fwyd a'i waed-ddillad.

6 Goreth. *Cott.* 2.] Meddyginjaeth goreth [*al.* gwareth, *S.* 3.] pedair ar hugaint.

7 [Rhudd-

NOTAE.

[f] *Vide* Lib. I. c. XXIII. §. 6.

7 [Rhuddeli. *Cott.* 2.] Meddyginjaeth rhuddeli [*al.* rhuddweli, *S.* 3.] XII ℔ [*al.* deudeg ceinawg. *Cott.* 2. & *S.* 3.]

8 Meddyginjaeth llysjeu [*al.* llyſeu, *S.* 3. *al.* lyſeu, *Cott.* 2.] pedair ceinawg [ſwy y rydd. *S.* 3.]

9 [O feſur bwyd y Meddyg yw hyn. *Cott.* 2.] Bwyd y Meddyg beunoeth I ℔ [*al.* Ei fwyd beunoeth i'r Meddyg ceinnjawg, *Cott.* 2.] a dal.

10 Ei oleuad beunoeth I [*al.* bob nos ceinnjawg hefyd, *Cott.* 2.] a dal.

XXIII " Tri Arf cyfreithawl : 1 Cle-
" ddyf, 2 a Gwayw, 3 a Bwa a deuddeg
" Saeth." *S.* 2.

XXIV " Tri Arfer cyfraith y ſydd : 1
" Cyntaf yw, Cynnal dydd cyfreithawl i
" ddechrau dadl, megis nawſettydd [*al.*
" nawfedydd, *W.*] Mai neu Galan Gauaf
" am ddadl tir [a daear, *S.* 2.] trwy ach
" ac edfryd [*al.* edryd ; *S.* 2.] neu ddydd
" i adofyn dadl ebryſedig [*al. rectius*, e-
" bryfygedig, *S.* 2.] nid amgen nog o
" fywn undydd a blwyddyn o'r pan dde-
" chreuer [*al.* ddechreuwyd. *P.* & *S.* 2.]

2 " Ail Arfer yw, Cynnal modd cyf-
" reithawl i ddadlau, y gan ymhawl fal y
" dewiſo Gwyr y llys a'r Brawdwyr [*al.*
" Brawdwr, *P.* & *S.* 2. *alibi.*] a [*al.* ai, *S.* 2.
" & *J.*] gair tragair, ai [*al.* a, *P.*] gwers
" tragwers ; canys Gwyr y llys biau ddad-
" ganu pob dadl yn gofawdr [*al.* gofjawdr,
" *J.*] cyn barnu [*al.* barn, *P. J.* & *S.* 2.]
" a gwedy hynny [y, *P. J.* & *S.* 2.]
" Brawdwyr [*al.* Brawdwr, *P. J.* & *S.* 2.]
" i farnu ac i ddadganu y ddadl a'r farn
" pan fo rhaid.

3 " Pob cof llys a phob dedfryd [*al.*
" dedryd, *S.* 2.] gwlad gan dyngu [*al.*
" dwng, *P.* & *S* 2.] trwyddaw berfedd,
" y coffawdurjon [*al.* cofawdurjon, *P.*
" *J.* & *S.* 2.] a thwng y ſawl a ddyuno
" ag wynt [o, *S.* 2.] herwydd eu cyd-
" wybod.

4 " Cof llys a dedfryd [*al.* dedryd, *S.* 2.]
" gwlad un rym ynt, ac nid am yr unrhyw
" beth y perthynant. Cof llys am yr
" hyn a fu yng ngwydd llys y perthyn :
" Dedfryd [*al.* Dedryd, *P.*] gwlad gwi-
" ronedd [*al.* gwirjonedd, *S.* 2. & *J.*] a
" ddengys y mywn llys am yr hyn a fu
" yn awſen [*al.* abſen, *J.* y, *S.* 2.] llys.

5 " Trydydd Arfer yw, Cynnal amſer
" cyfreithawl i wneuthur grym a chryno-
" deb y mywn dadl, megis amſer [i, *P.*
" & *S.* 2.] dyſdu, neu [i, *P.* & *S.* 2.]
" ddifwynaw tyſdoljaeth farwawl, neu i
" lyſu tyſdjolaeth [*al.* tyſdoljaeth, *P.*
" *S.* 2. & *J.*] fywawl, neu i alw gwy-
" byddjeid, neu i eu gwrthneu, neu eu

7 Curatio per unguentum rubrum effecta, XII denarios valet.

8 Curatio per herbas confecta, IV denarios valet.

9 Victus diurnus Medici denario conſtabit.

10 Qualibet nocte pro candelis denarius dabitur.

XXIII Tria ſunt tela legitima : 1 Gladius, 2 & Lancea, 3 & Arcus cum duodecim ſagittis.

XXIV Tres ſunt [g] conſuetudines legales. 1 Prima eſt, Dies inſtitutos ad incipiendas lites obſervare, v. gr. nonum diem Maii vel Novembris, in quibus cauſſae haereditariae *actione* Ach ac Edryd *dicta* dijudicari poſſint ; vel diem in quo cauſſa neglecta iterum examinari poſſit, nempe intra annum & diem a tempore quo lis iſta primitus inſtituta fuerat.

2 Altera eſt, Servare modum legitimum in cauſſis agendis, eum nempe quem Judices in curia praeſcripſerint, vel interrogationibus & reſponſionibus mutuis, vel actionibus alternatis : Judicum enim eſt teſtimonia data ſummatim repetere, & poſtea cum neceſſe fuerit, litem abſolute determinare.

3 Judices cum quis ad eos provocat de eo quod coram illis in curia prius actum erat, jurati teſtimonium dabunt ; & Aſſeſſores patriae itidem ſententiam ſuam jurati dabunt : Actuarii autem *primi* jurabunt, deinde iſti qui cum Actuariis ex conſcientia ſua idem ſe ſentire declaraverint.

4 Teſtimonium Judicum *poſt provocationem factam*, & ſententia Aſſeſſorum patriae ejuſdem ſunt valoris, ſed ad eandem rem non pertinent. Teſtimonium Judicum de rebus coram curia prius affirmatis, & ſententia Aſſeſſorum patriae quod verum eſt declarat in curia de rebus extra curiam factis.

5 Tertia conſuetudo eſt, Servare juſta tempora in cauſſis agendis, in quibus quodcunque factum fuerit validum ſit. v. gr. Tempus ad teſtimonium dandum, vel tempus ad teſtimonium mortuum irritum faciendum, vel ad teſtes vivos rejiciendos, vel ad advocandos teſtes conſcios, vel ad eos inteſtabiles declarandos vel ad rejiciendos, vel

NOTAE.

g Conſuetudo *(Arfer)* hic Uſum & Praxin in cauſſis agendis denotat.

vel denique tempus diſceptandi *cum Judice* de ſententia ab eo lata.

6 Tempus teſtandi eſt quando Actor *vel Reus* cauſſam ſuam peroraverint, ſiquid in cauſſa omiſſum fuerit ſine negatione vel defenſione adhibita, vel quando Actor vel Reus quicquam erroneum vel contra legem dixerint. Siquis eorum aliquid tale dixerit, haec iterum examinare non eſt neceſſe, ſed Judices de iis teſtandi ſunt immediate. Alia teſtimonia praeter haec mortua eſſe cenſentur.

7 Quicunque teſtimonium mortuum rejicere velit, exceptionem producat contra teſtantem.

8 Quicunque teſtimonium vivum rejicere velit, excipiat contra teſtantem, primo viva voce, deinde ſub juramento, & juret illum non eſſe teſtem legitimum qui contra illum teſtimonium dederit, & aſſignet cauſſam quare teſtimonium ejus rejecerit, & eum pejerâſſe affirmet, & atteſtetur duos homines quod teſtis ille cauſſam rejectionis ſuae non denegaverit. Et hi duo teſtes appellantur Teſtes contrarii, & horum teſtimonium ſtabit.

9 Teſtes conſcii advocari poſſunt quandocunque is qui eos advocaverit, voluerit, vel ante negationem & defenſionem *factam*, vel poſtea ; id enim quod factum fuerat ante litem inſtitutam inter litigantes illi *teſtimonio ſuo* comprobabunt.

10 Cauſſae ob quas Reus teſtes conſcios inteſtabiles reddere poteſt quamprimum contra illum *in curia* apparuerint, hae ſunt ; Perjurium manifeſtum, Latrocinium manifeſtum, Furtum, Violatio pacis manifeſta, Excommunicatio, Odium manifeſtum in reum, & ſimilia ; quae omnia probanda ſunt antequam teſtimonium dederint. Si inteſtabiles eos reddere per legem non poſſit, rejiciat illos eo quo teſtes rejiciuntur modo, vel ob inimicitiam, vel ob uxorem violatam, vel ob controverſiam de fundis nondum deciſam, prout ſupra dictum eſt in Libro.

11 Tempus diſceptandi de ſententia *lata* eſt quamprimum *Judex* cauſſam definiverit, antequam cauſſa alia coepta ſit. Siquis tempus hoc diſceptandi neglexerit, ſive ſit Judex ſive una partium, poſtea nulla diſceptatio de iſta ſententia admittetur, nec Judicis ad ſententiam ſuam defendendam, nec partis litigantis contra ſententiam iſtam, niſi *una* ſit *ex Tribus* ſententiis irritis.

" llyſu, neu amſer i ymwyſdlaw am farn.

6 " Amſer tyſdu yw, pan ddarffo cau
" ar y ddadl yn erbyn hawlwr, od edewir
" dim o'r hawl heb wadu neu amddiffyn,
" neu or dywaid yr hawlwr neu [yr, *P.*
" *S.* 2. & *J.*] amddiffynnwr ddim yn gam
" neu [yn, *P. S.* 2. & *J.*] anghyfreithawl.
" Or dywaid un o honunt air cam parth
" a'r llall, ni pherthyn ei holi o hynny,
" namyn tyſdu arnaw yn ddeiſyfedig [*al.*
" ddeiſyfeid. *S.* 2.] Marwawl yw pob
" tyſdoljaeth eithr y rhai hynny.

7 ". Y neb a fynno lyſu [*al.* ddifwy-
" naw, *P.* & *S.* 2.] tyſdoljaeth farwawl,
" aed yn erbyn y neb a'i tyſdo.

8 " Y neb a fynno lyſu tyſdoljaeth
" fywawl, aed yn erbyn y tyſdon, yn
" gyntaf ar eu geireu, odd' yna gwedy eu
" llw, [a, *P.* & *S.* 2.] thynged nad tyſd
" cyfreithawl arnaw, ac enwed yr achaws,
" a dyweded dyngu o'r tyſd anudon, a
" thyſded [*al. male*, thynged, *P.* & *S.* 2.]
" i ddau wr nad aeth y tyſd yn erbyn yr
" achaws y llyſwyd. A'r ddeuwr hynny
" Gwrthdyſdon y gelwir [*al.* A'r rhai
" hynny a elwir Gwrthdyſdon, *P.* &
" *S.* 2.] a dilys fyddant.

9 " Galwedigaeth gwybyddjeid [fydd,
" *P.* & *S.* 2.] yn yr amſer y mynno y
" neb a'i galwo, ai cyn gwad ac amddi-
" ffyn, ai gwedy, canys yr hyn a fu cyn
" dadl a brofant y rhwng y dadleuwyr.

10 " Gwrthnau gwybyddjeid yw, pan
" ymddangoſont gyntaf yn erbyn [yr,
" *P.* & *S.* 2.] amddiffynnwr, o'r achwy-
" ſon hyn ; ai o anudon cyhoeddawg, aï
" o ysbail cyhoeddawg, ai yn [*al.* ai o,
" *S.* 2.] ledrad, ai y [*al.* yn, *P.* & *S.* 2.]
" nhrais ar heddwch, neu o yſgymmun-
" dawd geir ei enw, neu o ddigaledd hon-
" naid yn erbyn yr amddiffynnwr, a'r
" cyfryw ; a hynny cyn eu myned yn eu
" cof. Oni ddichawn [eſe, *P.* & *S.* 2.]
" eu gwrthnau hwy [*al.* wy, *J. al.* hwynt,
" *S.* 2. *alibi*] yn gyfreithawl, gwedy hyn-
" ny llyſer wynt [*al.* hwynt, *P.* & *S.* 2.]
" megis tyſdon, ai o elynjaeth, ai o odi-
" neb, ai o dirdra, megis y dywetpwyd
" fry yn y Llyfr.

11 " Amſer [i, *P. J.* & *S.* 2.] ym-
" wyſdlaw a brawd yw, pan rodder y
" frawd yn gyntaf yn y ddadl, nid am-
" gen, cyn dechrau dadl arall, a'i hadaw
" [*al.* gadaw, *P. J.* & *S.* 2.] hithau yn
" heddwch. Pwybynnag a ebryfycco yr
" amſer hwnnw i ymwyſdlaw, na'r Braw-
" dwr na'r dadleuwr, ni ddichawn fyth
" wedy [*al.* gwedy, *P.* & *S.* 2.] hynny
" ymwyſdlaw herwydd Cyfraith, na'r
" Brawdwr gyd a'i frawd, na'r dadleuwr
" yn erbyn y frawd, oni bydd brawd [*al.*
" barn, *P.* & *S.* 2.] dremyg [fydd. *J.*]

12 " Pwy-

12 " Pwybynnag ni wypo Arfer Cyf-
" raith, ni ddichawn arferu [*al.* arfer, *J.*]
" o Gyfraith." *Cott.* 4.

Tri Argae gwaed. *Vide* Tri Dadſaf gwaed.

XXV " Tri Argae terfyn [y ſydd;
" *Cott.* 6.] 1 Braint, 2 a Phriodolder [*al.*
" 1 Rhyw, 2 a Braint, *S.* 2. *alibi*] 3 a
" Chynwarchadw. 4 Ni eill [*al.* ddyly,
" *Cott.* 6.] dyn a fo is ei radd nog un o'r
" [*al.* is ei fraint no'r, *Cott.* 6.] rhai hyn-
" ny, derfynu arnaddunt hwynteu [*al.*
" arnunt. *Cott.* 6.]" *S.* 2.

Al. " Tri Argae terfyn, 1 Braint, 2 a
" Chynwarchadw, 3 a Phriodolder: Sef
" fal y mae hynny, Braint breinjawg a
" argaea rhag anfreinjawg y terfyn, can ni
" ddyly anfreinjawg derfynu ar dorr dyn
" a braint iddo. A hefyd Priodawr, can
" ni ddyly derfynu arno. Ac y gyd a
" hynny Hen warchadw a argaea derfyn
" rhag un a fo jau nog ef. Cyd boed dau
" briodawr ogymmerjaid a chyhyd eu
" Gwarchadw, ac unrhyw briodorjon, ac
" *ni* wypo henurjeid gwlad jawn derfyn
" rhyngtunt, rhannu yn ddau hanner a
" ddylir herwydd cyfraith cyhydedd."
S. 2.

XXVI " Tri Arlludd tir: 1 Hawl yn
" nadleu, 2 neu Dorr aradr, 3 neu Lofgi
" ty ar y tir." *Cott.* 5.

XXVII " Tair Afgafaeth milgi: 1 Yf-
" gyfarnog, 2 Jwrch, 3 a Llwynawg.

4 " Sef achos y gelwir y rhai hynny
" yn Afgafaetheu milgi, canys y cyntaf
" a'i cotto bieufydd, onid un peth, cyfar-
" fod cwn y Brenin neu gwn yr Arglwydd
" a'r llwdn a gyfottai gwn Mabuchelwr.
" Pa gwn bynnag hagen a gyfodai un o'r
" tri anifail, a'i afgafaethu o'i filgi, efe a'i
" pieufydd." *S.* 2.

XXVIII " Tair Balawg fechni y ſydd
" (Defawd Balawg fechni yw, bod y naill
" ben iddi yn rhwym, a'r llall yn agored
" ac yn rhydd)

1 " Cyntaf yw o honunt: Or pryn
" [*al.* o naddunt: O phryn, *R.*] dyn ddim
" i [*al.* beth, *R.*] gan arall, ac erchi o
" honaw fach [*al.* mach o honaw, *R.*]
" ar y da y gan y neb a'i gwerthawdd
" [*al.* gwerthwys, *R.*] a'i roddi o honaw
" [*al.* Mi a'i rhoddaf, heb y dyn, *R.*]
" a dodi [*al.* rhoddi, *R.*] ei law [o honaw,
" *R.*] yn llaw y mach, ac yna na ddel y

12 Is qui conſuetudines legales non callet, officio cauſidici fungi non poteſt.

XXV Tria ſunt quae lites de fundis determinant; 1 Status, 2 Proprietas [*al.* 1 Genus, 2 & Status] 3 & Poſſeſſio. 4 Et nemo qui unum ex hiſce tribus allegare nequit, victor in actionibus de fundis evadere poſſit.

Al. Tres ſunt Exceptiones quae actiones hereditarias perimunt: 1 Status, 2 Poſſeſſionis longioris temporis, 3 & Proprietatis. Ex. gr. Status ſuperior Rei impediet quominus Actor inferioris ſtatus cauſſam obtineat, quia Actor inferioris ſtatus Reum ſuperioris ſtatus vincere non debet. Proprietarius ſimiliter *fundum ſuum a Non proprietario petitum non amittet*, quia *Non proprietarius* obtinere non debet. Poſſeſſio longioris temporis quoque poſſeſſioni brevioris temporis anteferenda eſt. Sin duo Proprietarii, quorum jus par, poſſeſſio aeque longa eſt & genus idem, *contenderint*, nec Seniores patriae quis juſtiorem habeat cauſſam ſciverint, fundus litigatus aequaliter *inter utroſque* dividi debet prout pari jure litigantibus lege cautum eſt.

XXVI Tria ſunt quae poſſeſſionem inquietam faciunt: 1 Actionem inſtituere in Curia *contra poſſeſſorem*, 2 vel Aratrum frangere, 3 vel Comburere domum ſuper fundum.

XXVII Triplex eſt Praeda canis Graii; 1 Lepus, 2 Caprea, 3 & Vulpes.

4 Tria haec animalia vocantur Praedae canum Graiorum, quoniam ad primum qui ea excitaverit pertinent, uno caſu excepto, nempe, ſi canes regii vel Domini arripuerint praedam quam excitaverint canes Generoſi. Alias vero quicunque canes unum horum animalium excitaverit, in praedam cedet domino canis qui illud ceperit.

XXVIII Tres ſunt Fidejuſſiones ligulares (Ligularis *autem* fidejuſſionis natura haec eſt, ut altera parte obligata, altera ſit libera & ſoluta.)

1 Prima harum eſt: Siquis aliquid ab alio emerit, & fidejuſſorem poſtulaverit a venditore qui *evictionem* rei divenditae praeſtiterit, & *venditor* illum dederit, & manum manui fidejuſſoris impoſuerit, & tunc is qui fidejuſſorem poſtulaverat, manum fidejuſſoris prehenderit, nec manum ſuam fidejuſſoris manui impoſuerit, ſed tantum manum protenderit fidejuſſorem verſus,

NOTAE.

Tr. XXVI *Al.* " Tri Gwarafun cyfreith-
" awl: Sef ynt y tri hynny; 1 Llofgi tai, 2
" a Thorri aradr, 3 a Hawl gyhoeddawg mywn
" dadlau." *S.* 3.

verſus, & fidejuſſor verſus illum ſimiliter, & hoc ſufficiens fore crediderit : Lex pronuntiat fidejuſſionem hanc validam non fore eo die quo opus ea fuerit, quoniam modo legitimo *emtor* eam non acceperit. Licet enim is fidejuſſor fuerit pro illo qui eum dederit eo quod manum ſuam manui ejus impoſuerit, tamen fidem emtori non dedit quia manus invicem non jungebant ; ideoque talis fidejuſſio Ligularis eſt.

" dyn a erchis [*al.* dyn a'i cymmero, *R.*]
" y fechni i'w chym'ryd o law y mach,
" ac i ddodi ei law yn llaw y mach, na-
" myn yſdynnu ei law parth ag at y [*al.*
" parth a'r, *R.*] mach, a'r mach parth ag
" attaw yntau, a thebygu o honaw fod
" yn ddigawn hynny : Cyfraith a ddywaid
" nad rhwym [*al.* na rymma, *R.*] y fe-
" chni honno yn y dydd y bo rhaid wrthi,
" can ni medrawdd ei chym'ryd yn gyf-
" reithawl [*al.* ni medrwyd. *R.*] Cyd
" boed mach [efe, *R.*] y gan y neb a'i
" rhoddes o fyned y llaw yn ei gilydd
" iddunt hwy, nid mach [efe, *R.*] i'r neb
" ni's cymmerth a'r [*al.* neb a'i cymmerth,
" can nid aeth y, *R.*] llaw yn ei gilydd :
" [Ac, *R.*] wrth hynny y mae Balawg
" fechni honno.

2 Altera eſt : Siquis aliquid ab alio emerit, & fidejuſſorem emtor poſtulaverit qui *evictionem* rei divenditae praeſtiterit, & venditor ſe fidejuſſorem daturum promiſerit, & manum ſuam protenderit verſus illum quem pro fidejuſſore dederit, & fidejuſſor quoque venditorem verſus manum ſuam protenderit, nec tamen manus junxerint ; & fidejuſſor poſtea manum ſuam manui emtoris impoſuerit, & ſe rei divenditae evictionem praeſtiturum promiſerit : Lex pronuntiat illum eſſe fidejuſſorem illi qui eum modo legitimo acceperit, ſed non eſſe pro eo qui illum modo non legitimo dederit, & cum lege agere cum venditore non poſſit *talis fidejuſſor*, damnum quod ex tali fidejuſſione proveniet ipſe compenſare tenebitur.

2 " Yr ail [*al.* A'r ail Balawg fechni,
" *R.*] yw : Or [*al.* O, *R.*] derfydd i ddyn
" brynu da i [*al.* peth, *R.*] gan arall, ac
" erchi mach ar y da hwnnw [*al.* y peth
" hynny ; *R.*] a dywedud o'r dyn [a
" bryno y peth, *R.*] Mi a'i rhoddaf [fach ;
" *R.*] ac yſdynnu ei law parth a'r hwn a
" roddo yn fach, a hwnnw [*al.* ac yſdynnu
" o'r mach parth ag, *R.*] attaw yntau [ei
" law, a, *R.*] heb roddi o'r un ei law yn
" llaw ei gilydd [eiſoes ; *R.*] a gwedy
" hynny rhoddi o'r mach ei law yn llaw y
" neb a brynawdd [*al.* brynwys, *R.*] y
" da, a myned yn fach iddaw ; Cyfraith
" a ddywaid yna ei fod ef yn fach i'r hwn
" [*al.* gwr, *R.*] a'i cymmerth yn gyfreith-
" awl, ac nid mach i'r hwn a'i rhoddes
" yn anghyfreithawl [*al.* ac nad mach yn-
" tau gan y gwr ni's rhoddes yn gyfreith-
" awl, *R.*] a chan nid oes le iddaw i gym-
" mell [*al.* iddaw ef y cymhello efe, *R.*]
" ei fechni, digwydded ei hun yn y go-
" fyd a ddel o'r fechni honno.

3 Tertia eſt : Siquis fidejuſſorem acceperit pro bonis *quibuſlibet* abſente debitore, & is qui fidejuſſorem dat, manum ſuam manui fidejuſſoris impoſuerit, & *debitorem* abſentem nominaverit ; & fidejuſſor tunc manum ſuam manui ejus impoſuerit qui illum pro fidejuſſore accipit, & *debitorem* abſentem ſimiliter nominaverit : Lex pronuntiat talem fidejuſſionem nihili valere,

3 " [A'r, *R.*] drydedd [Balawg fechni,
" *R.*] yw : Or [*al.* O, *R.*] derfydd i ddyn
" gym'ryd mach ar dda yn abſen y dyly-
" awdr [*al.* mach yn ei abſen ar beth, *R.*]
" a dyfod rhoddawdr y mach, a rhoddi y
" fechni o'i law yn llaw y mach, ac enwi
" y [*al.* a'i henwi'r, *R.*] dyn nid ydyw
" yn y lle, [a rhoddi ei law yn llaw y
" mach fal ydd oedd cyfreithawl ; *R.*] a
" dyfod y mach at [*al.* ar y Procurator,
" *R.*] yr hwn y ſydd yn y lle yn ei
" gym'ryd yn fach [*al.* yn lle y dyn y
" cymmerwyd y fechni iddaw, a rhoddi
" y fechni, *R.*] iddaw, a'r llaw yn ei gilydd
" iddunt, ac enwi [*al.* a'i henwi, *R.*] o'r
" mach hefyd yr hwn [*al.* un, *R.*] nid
" ydyw yn y lle [i fod ef yn fach : *R.*]
" Cyfraith a ddywaid [yn hynny, *R.*]
" na rymma y fechni honno, yr myned
" [*al.* honno : Sef achaws yw, cyd el, *R.*]
" y llaw yn ei gilydd i bob un o'r tri y
" buant, can nid ydoedd yr hwn a ddylyai,

" herwydd

" herwydd rhoddi y mach dros y da, yn " y lle [*al.* tri dyn y buant am y fech- " ni, nid amgen, hi'r Procurator yr hwn " a'i cymmerth, wrth hynny ni ddyly " hwnnw na'r fechni na'r hawl. Bei rhy- " enwai y mach i hwnnw y fechni, rhaid " fyddai iddaw ei hun dalu y tal. Y " gwr rhyenwyd iddaw y fechni ac nid " oedd yn y lle, ni's dyly ; can ni chym- " merth y fechni o law y mach fal y " dylyai ; ac wrth hynny ni rymma hi- " thau. Ac wrth hynny y gelwir y rhai " hynny yn dair Balawg fechni. *R.*]

licet hi tres manus manibus ſuis mutuo impoſuerint, quoniam is qui fidejuſſorem pro bonis iſtis dare debuerat, praeſens non fuerat.

4 " Sef achos y gelwir y rhai hynny " yn dair Balawg, achos [*al.* Sef achaws " y gelwir hwy felly, Anwyd Balawg yw, " *R.*] rhwymaw yn gadarn yn y wrth- " wynepper iddaw [*al.* hi ; *R.*] a phan " rwymer [*al.* dynner, *R.*] Balawg yn y " gwrthwyneb, ellwng ei rwym a wna " [*al.* ei rhwym a wna hithau, *R.*] ac " wrth hynny nid dichlais y rhwymad " [*al.* difflais ei rhwym hithau. *R.*] Ac " yn y lle y bo [*al.* Ac felly y mae, *R.*] " y mechniaetheu hynny, o'r [*al.* hyn, " o, *R.*] gwrthwynebir iddunt, ni ſafant " ac ni rwymant y neb a fo mach dros " ddyn." *S.* 2.

4 Hae autem tres fidejuſſiones vocantur Ligulares, quoniam una pars firmiter ligatur, & oppoſita libera eſt ; cum vero ligula retrahitur, nexus ſolvitur, idcirco tale vinculum firmum non eſt. Et quando tales fidejuſſiones dantur, ſi controverſiae ſuper illis oriantur, nihil valent, neque fidejuſſores obligant.

XXIX " Tri Braint y ſydd i Gyng- " hellawr : 1 Braint caſdell, 2 a Braint " amddiffynblaid, 3 a Braint dyn diſgyf- " raith.

XXIX Tria ſunt quae ad Statum Cancellarii pertinent : 1 Jus carcere includendi *Reum* : 2 Jus defenſoris partes agendi quando in jus vocatur : 3 Et jus hominis legibus ſoluti.

4 " Sef achos y mae Braint caſdell iddo " ef, carcharu a ddichon pan y mynno.

4 Jus carceris habet, quoniam in carcerem conjicere *aliquem* poteſt quandocunque velit.

5 " Sef achos y mae braint amddiffyn- " blaid iddo, am orfod arno atteb i or- " thrymder.

5 Jus defenſoris habet, quoniam tenetur reſpondendum pro rebus *in Curia* contra Legem factis.

6 " Sef achos y mae braint dyn diſgyf- " raith iddo ef, am nad oes i neb daſgu " arno." *S.* 2.

6 Jus hominis legibus ſoluti habet, quia nemo illum *in Curia* arguere debet.

XXX " Tri Brodyr y dyly un o ho- " nunt dref ei dad, ac ni's dyly y ddau " eraill, ac yn unfam ac yn undad o'r un " gwr priod ac o'r un wraig briod. Sef " yw yr un a'i caiff, Dianaf. Sef yw un " o'r ddau eraill, Mud. Arall yw, Claf " gwân. Sef ffordd y differir y Claf gwa- " han, am na henyw o'r byd. Trydydd " yw, Mud ; can's anghwbl yw o dafawd, " ac ni ddyly yntau fod yn Frawdwr, " can's ni ellir cwbl o anghwbl : Ac wrth " hynny nid dyn yntau, ac am nad dyn " efe, ni ddyly fod yn Frawdwr." *S.* 2.

XXX Tres ſunt Fratres iiſdem parentibus legitime procreati, quorum uni paternam hereditatem adire conceditur, duobus alteris non licet. Illi nempe conceditur qui mente & corpore ſanus eſt. Alter duorum *quibus non licet*, eſt Mutus, alter Leproſus. Leproſo ideo negatur, quod ſeculo renuntiaverit. Mutus prohibetur, quia lingua mutilus eſt, nec Judicis officio fungi debet, cum non integrum pro integro minime ſit cenſendum. Ideoque *perfectus* homo non eſt, & cum non ſit, Judicis munus illi negatur.

XXXI Tair Celfyddyd ni ddyly mab Taeawg eu dyſgu heb gannjad ei Arglwydd, a chyd a's dyſgo, efe a ddyly eu dwyn drachefn, onid Yſgolheictawd gwedy y cymmero Urddeu : Sef yw y rhai hynny, 1 Yſgolheictawd, 2 a Gofannaeth, 3 a Barddoni.

XXXI Tres ſunt Artes quas Villani filius profiteri non debet abſque licentia Domini ; & ſi profiteatur, Dominus a profeſſione iſta iterum dejiciat, profeſſione Artium liberalium tantum excepta, ſi modo Ordinibus ſacris initiatus fuerit : Artes autem iſtae hae ſunt, 1 Artium liberalium profeſſio, 2 Ars fabrilis, 3 & Ars Muſica.

Al. Tres

Al. Tres ſunt Artes quas Villanus filium ſuum docere non debet abſque licentia Domini: 1 Artes liberales, 2 Ars fabrilis, 3 & Ars Muſica. Quoniam ſi Dominus permittat aliquem Tonſuram clericalem accipere, vel Fabrum vel Muſicum artem ſuam exercere, illos in ſervitutem redigere iterum non poteſt.

Al. Tres ſunt Artes quas filius Villani profiteri non debet abſque licentia Domini: 1 Artes liberales, 2 & Ars fabrilis, 3 & Muſica.

4 Et ſi forte Villani filius harum trium Artium unam abſque licentia Domini addicerit, Lex pronuntiat illum non ob id liberiorem fieri quam antea fuit, cum contra Legem Artem iſtam didicerit, & quod contra Legem eſt Legitimum fieri nequit; neque illis licere ſervitutem ſuam exuere niſi modo legitimo: Quicunque vero modo legitimo liber factus non eſt, ſervus eſto ut prius.

XXXII Tres *ſunt homines* prae caeteris Contumaces: 1 Dominus, 2 & Furioſus, 3 & Is qui ſolvendo non eſt.

4 Dominus *ſic dicitur*, quia ſaxi ad inſtar ſuper glaciem prolabentis ſe gerit.

5 Furioſi nomine mente captus intelligitur, qui *ſic vocatur*, eo quod compelli non poſſit quicquam facere niſi quod ipſe voluerit.

6 Is qui non eſt ſolvendo eſt vir qui nihil habet, & *Contumax* ideo vocatur, quia ad debitum perſolvendum compelli non poteſt.

XXXIII Tres ſunt gravioris notae contra mulierem calumniae:

1 Prima eſt, Si videantur & illa & vir *alienus* ex eodem fruticeto diverſo tramite exeuntes.

2 Altera eſt, Si inveniantur eadem palla cooperti.

3 Tertia eſt, Si vir *alienus* inter femora ejus aſpiciatur.

Al. " Tair Celfyddyd ni ddyſg Tacawg " *i* ei fab heb gannad ei Arglwydd: 1 Yſ- " golheictawd, 2 a Barddoniaeth, 3 a " Gofannaeth. Canys or goddef [*al.* dio- " ddef, *S.* 2.] ei Arglwydd hyn y rodder " [*al.* rother, *S.* 2.] corun i['r, *S.* 2.] " Yſgolhaig, neu hyn y el [y, *S.* 2.] Gof " yn ei efail, neu Fardd wrth ei gerdd, ni " ellir [*al.* ddichawn, *S.* 2.] eu caethiwaw " gwedy hynny." *M.*

Al. " Tair Celfyddyd ni ddyly mab " Taiawg eu dyſgu heb gennad ei Ar- " glwydd: 1 Yſgolheictawd, 2 a Go- " fannjaeth, 3 a Bar*ddo*niaeth.

4 " O damchweinai i fab Taiawg ddyſ- " gu un o'r tair hynny heb gennad ei Ar- " glwydd, Cyfraith a ddywaid na fydd " ryddach no chynt, canys yn anghyfrei- " thol y dyſgwys, ac nad oes anghyfraith " a ddylyo fod yn gyfraith, ac na ddylyant " hwynteu *i* wrth ddylyed Mabuchelwr " ymryddhau namyn o arddelw cyfreith- " awl; a phwybynnag ni chaffo arddelw " cyfreithol i ymryddhau, bid gaeth fal " cynt." *S.* 2.

XXXII " Tri Chadarn byd [ynt: *S.* 3.] " 1 Arglwydd, 2 a Drud, 3 a Diddym.

4 " Sef achos yw [hynny, *S.* 3.] maen " dros jaen yw Arglwydd.

5 " Sef yw Drud, Dyn ynfyd; ac Yn- " fyd ni ellir [*al.* ſef yw Ynfyd, Dyn ni " aller, *S.* 3.] cymmell dim arno namyn ei " ewyllys.

6 " Dyn diddym, ſef yw hwnnw, Dyn " heb dda gantaw [*al.* iddaw, *S.* 3.] ac " wrth hynny ni ellir cymmell da [yn y, " *S.* 3.] lle ni bo." *S.* 2.

XXXIII " Tri [h] Chadarn enllib gwraig " ynt:

1 " Un yw, Gweled y gwr a'r wraig " [*al.* y wraig a'r gwr, *Cott.* 6.] yn dyfod " o'r un llwyn, un o bob parth iddaw " [*al.* i'r llwnn. *S.* 1. *Cott.* 6. *H.* 2. & *M.*]

2 " [Yr, *Cott.* 6.] ail yw, [Eu, *H.* 3. " *S.* 1. *S.* 2. & *Cott.* 6.] caffel [*al.* gwe- " led, *H.* 2. & *M.*] ill dau [*al.* y gwr a'r " wraig, *M. al.* y, *Cott.* 6.] dan [yr, *S.* 2. " *H.* 2. & *M.*] un fantell.

3 " Trydydd yw, Gweled [*al.* Caffel, " *S.* 1. & *Cott.* 6.] y gwr [y, *J.*] rhwng " dau [*al.* dwy, *S.* 2.] forddwyd y wraig " [*al.* ei dau forddwyd. *S.* 1]" *Cott.* 4.

Tri

NOTAE.

Tr. XXXI *Al.* " Tair Celfyddyd ni eill Tai- " awg eu dyſgu i'*w* fab heb gannjad [*al.* gan- " nad, *P. al.* gennad, *J.*] ei Arglwydd: 1 " Yſgolheictawd, 2 Gofjannaeth [*al.* Gofann- " jaeth. *P.*] 3 a Barddoniaeth. Canys o dio- " ddef yr Arglwydd hyd pan rother [*al.* ro- " dder, *J.*] corun i'r Yſgolhaig, neu yn y el " y Gof yn ei [*al.* Gof i, *J.*] efail, neu Fardd " [yn y el, *J.*] wrth ei gerdd, ni ddichawn " eu caethu [*al.* ceithiwaw, *P. al.* ei geithi- " waw, *J.*] gwedy hynny." *Cott.* 4.

Tr. XXXII *Al.* " Tri Chadarn byd: 1 Ar- " glwydd; canys maen dros jaen yw Arglwydd. " 2 Ac Ynfyd; can ni ellir cymmell dim " ar Ynfyd namyn ei ewyllys. 4 A dyn di- " ddym, can ni ellir cymmell dim lle ni bo." *Cott.* 6.

[h] *Vide* Tri Llw a ddyry gwraig i wr, &c.

Tri Chaeth o rydd, &c. *Vide* Tri Meib, &c.

Tri Chamgwyn cylus, &c. *Vide* Tri Chwynawdr cylus, &c.

XXXIV " Tri Chamwereſgyn [*al.* " Chamoreſgyn, *J.*] y ſydd: 1 Goreſgyn " [*al.* Gwereſgyn, *H.* 3. *M. S.* 2. & *W.*] " yn erbyn [y, *H.* 2. & 3. *M. S.* 2. & *W.*] " perchennawg, o'i anfodd [a, *P. H.* 2. & " 3. *M. S.* 2. & *W.*] heb frawd. 2 Neu " Wereſgyn [*al.* Oreſgyn, *J.*] trwy y " perchennawg, [*al.* perchen, *J.*] ac yn " erbyn [ei, *H.* 2. & 3. *M. S.* 2. & *W.*] " etifedd, o'i anfodd [a, *P.* & *alii omnes*] " heb frawd. 3 Neu Oreſgyn [*al.* We- " reſgyn, *P. H.* 2. & 3. *M. S.* 2. & *W.*] " trwy wercheidwad ac yn erbyn ei jawn- " ddylyedawg, o'i anfodd a heb frawd [*al.* " farn. *H.* 2.]

4 " Perchennawg yw y neb a ſo yn " meddu ei ddylyed dilys.

5 " Gwercheidwad yw y neb a gyn- " haljo neu a warchatwo [*al.* a ſo yn " cynnal neu yn gwarchadw, *H.* 2.] dy- " lyed dyn arall trwy ei gannjad [*al.* gen- " nad. *J.*]" *Cott.* 4.

XXXV " Tri Chanawl y ſydd i gyf- " raith: 1 Un yw, Canawl i gadarnhau " cyfjawnder. 2 Ail yw, Canawl i gadw " cywirdeb. 3 Trydydd yw, Canawl i " eglurhau gwirjonedd. Sef ynt y tri " hynny, 1 Arglwydd, 2 a Mach, 3 a " Brawdwr teilwng rhwng pleideu." *S.* 2.

XXXVI " Tri Chanlyn diwall y ſydd: " 1 Canlyn cwyn hyd ar rwym. 2 Can- " lyn rhwym hyd ar farn. 3 Canlyn barn " hyd ar derfyn.

4 " Dau ryw ddiffyg canlyn y ſydd: " 5 Un, Na chanlyner dim: 6 Ail yw, " Amryfaelu o'r canlyn i'r llall." *S.* 2.

XXXVII " Tri Chargychwyn heb at- " tychwel y ſydd:

1 [Un yw, *H.* 3. *P. S.* 2. & *W.*] Gwraig " wedy [*al.* gwedy, *H.* 3. *P. J. M. S.* 2. " & *W.*] ydd yſgaro a'i gwr yn gyfreith- " awl.

2 " A Threſtadawg pan [*al.* gwedy, " *S.* 2.] el [*al.* ddel, *H.* 3. *S.* 2. & *M.*] i " ddilys [*ei* hun, *W.*] gwedy y bo yn " arglwyddiaeth arall [*al.* yn hir alldudedd. " *W.*] O jawnder nid ymchwel [*al.* ym- " choel, *H.* 3. & *M. al.* ymhoelir, *W. al.* " ymhoelant, *P.*] drachefn.

3 " A Chyſſwynfab gwedy gwatter o " genedl ei dad yn gyfreithawl." *Cott.* 4.

Aliter.

" Tri Chargychwyn heb attychwel:

XXXIV Tria ſunt Uſurpationum genera: 1 *Primum eſt*, Contra Dominum, illoque invito & abſque ſententia lata. 2 *Alterum*, Factum cum domini conſenſu contra heredem eoque invito & abſque ſententia lata. 3 *Tertium eſt*, Cum poſſeſſoris conſenſu contra dominum, eoque invito & abſque ſententia lata.

4 Dominus eſt is cujus jus fundi manifeſtum eſt.

5 Poſſeſſor *proprie* eſt is qui alterius fundum tenet vel cuſtodit cum conſenſu ipſius.

XXXV Tres ſunt Arbitri legitimi: 1 Primus eſt, Dominus ad effectum juris exſequendum. 2 Alter eſt, Fidejuſſor qui partes paciſcentes pactis conventis ſtare compellat. 3 Tertius eſt, Judex idoneus ad elucidandam veritatem inter partes litigantes.

XXXVI Tria ſunt quae Perſecutionem rite exſecutam *fuiſſe oſtendunt*: 1 Satis accipere judicio ſiſtendi cauſſa. 2 Litem conteſtari. 3 Cauſſam obtinere.

4 Duo ſunt Perſecutionis defectus: 5 Unus *eſt*, Non omnino perſequi: 6 Alter eſt, Perſequendo varium ſe praebere.

XXXVII Tres ſunt *homines* qui ſi abierint nunquam revertentur.

1 Mulier legitime ſeparata a viro ſuo.

2 Et dominus fundi hereditarius, qui poſt longum exſilium iterum domum reverſus fuerit: Is de jure in exſilium non regredietur.

3 Et Filius clandeſtino genitus, qui legitime a ſtirpe paterna abnegatus fuerit.

Aliter.

Tres ſunt homines quibus ſedem, quam mutaverint, repetere non licebit:

1 *Primus*

NOTAE.

[1] *Vide* Lib. II. c. X. §. 59. *Al.* 2. qui immediate hanc Triadem ſequitur in *S.* 3.

1 *Primus eſt*, Filius *vulgo quaeſitus*, quem pater ſemel negaverit vel agnoverit; ſive hoc ſive illud fecerit, id iterum non reſcindet.

2 Secundus eſt, Proprietarius qui fundum *ſuum* legitime alienavit; is fundum iſtum de jure nunquam recuperabit.

3 Tertius eſt, Mulier quae ſtatum gentilem cum alio legitime commutavit; haec ad ſuos poſtea nunquam remeabit. 4 Ratio eſt, quia Lex id quod ſemel ſtatuit non reſcindit, & quia nihil horum trium niſi modo legitimo fieri debet.

XXXVIII Tres ſunt Lites, *quae ſi* poſt ſententiam *latam inſtituantur*, *ineptae ſunt*:

1 Si Judex pignus contra ſententiam quam tulerit, dari paſſus fuerit, nec pignus ex adverſo dederit, & poſtea pignus ſe ſententiam ſuam defenſurum fore obulerit, non admittetur, niſi *una* ſit *ex Tribus* ſententiis irritis.

2 Vel ſiquis pignus obtulerit contra ſententiam latam cui prius acquieſcebat, niſi *una* ſit *ex Tribus* ſententiis irritis.

3 Vel ſiquis erraverit inter placitandum, & poſt ſententiam latam placitum ſuum emendare cupiverit; id illi non concedetur.

4 Si vel Actor vel Reus Judicis ſententiae nondum latae contradixerit, Judex provocabit ad Aſſeſſores ſuos antequam ſententiam pronuntiaverit.

XXXIX Tres ſunt Actores culpabiles, qui ob actiones, quas ipſi inſtituerint, multandi ſunt:

1 Primus eſt, Is qui pignus dat contra ſententiam latam quae per Legis ſcriptae auctoritatem tueri poſſit; hic linguae ſuae pretio multabitur.

2 Secundus eſt, Is qui pignus dederit contra *Judicem* ob ſententiam in alium, non in ſeipſum latam; is multa privata multandus eſt.

3 Tertius eſt, Is qui pignus dat contra *Judicis* ſententiam, licet jus dandi pignus non habeat, Sacerdos utputa vel vir alius votis ſacris obſtrictus. Conceſſum tamen eſt tali viro *Judicis* ſententiae ſcriptae Legis auctoritate opponere: Quod ſi talis Lex non detur, multam privatam ſolvat.

1 " Mab a watto ei dad unwaith, neu " a gymmero unwaith; pa un bynnag a " wnel, ni ddyly ei adwneuthur.

2 " A'r ail yw, Dyn a el unwaith yn " gyfreithawl o briodolder; ni ddyly byth " ddyfod drachefn.

3 " A'r drydedd yw, Gwraig a el unwaith ei braint oddiwrth ei chenedl yn " gyfreithawl; ni ddyly ymhoelyd byth " drachefn ymraint ei chenedl. 4 Sef achaws yw hynny, wrth nad adwna cyfraith a wnel, ac na ddylir gwneuthur un o'r tri hynny namyn yn gyfreithol." *S.* 2.

XXXVIII " Tri Chof gwedy [*al.* wedy, *S.* 1. & *J.*] brawd y ſydd: [k]

1 " Goddef o['r, *S.* 1.] brawdwr [roddi, " *M. S.* 2. & *W.*] gwyſdl yn erbyn ei " frawd heb roddi gwrthwyſdl [*al.* gwyſdl, " *P. M. H.* 3. *S.* 2. & *W.*] yna [yn ei " erbyn, *M. al.* i'w chadarnhau, *S.* 2.] a " gwedy hynny cynnyg [ei, *S.* 2. *al.* " gwyſdl, *S.* 1.] i'w chadarnhau [*al.* i " gadarnhau y frawd; *M.*] ni ddylyir " ei erbynnjaw o gyfraith, oni bydd " brawd dremyg [*al.* onid barn dremyg " fydd. *M.*]

2 " Neu gynnyg [*al.* roddi, *S.* 2.] " gwyſdl yn erbyn brawd gwedy [ei, *S.* 1. " *H.* 3. & *M.*] goddef [onid brawd dre- " myg fydd. *M.*]

3 " Neu adaw ymadrawdd yn wallus " ar gyfraith a barn, a gwedy barn, cei- " ſaw gwared y wall [*al.* gwall, *P. J.* " *M. S.* 1. *S.* 2. *H.* 3. & *W.*] ni's dyly." *Cott.* 4.

4 " Or a Hawlwr neu Amddiffynnwr " yn erbyn dadgan y Brawdwr cyn barn, " efe a ddyly gaffel cof llys y rhyddaw " ac ef cyn barno ddim." *M.*

XXXIX " Tri Chwynawdr cylus y " ſydd a ddylyir eu poeni am eu cwyneu " hwy eu hunein:

1 " Cyntaf yw, Dyn a roddo wyſdl yn " erbyn barn a aller ei chadarnhau o " wrthwyſdl drwy awdurdawd yſgrifenne- " drig o Gyfraith; hwnnw a gyll werth " ei dafawd.

2 " Ail yw, Dyn a roddo wyſdl yn " erbyn barn a rodder ar ddyn arall " amgen nog arnaw ef ei hun; a hwnnw " a ddylir ei boeni drwy gamlwrw.

3 " Trydydd yw, Dyn *a* roddo wyſdl " yn erbyn barn a'r na bo braint iddaw *i* " ymwyſdlaw a barn, megis Yffeirad neu " ddyn arall crefyddus. Cennattedig ha- " gen yw i'r cyffelyb ddyn hwnnw wrth- " wynebu i'r farn drwy awdurdawd o gyf- " raith: Ac o's yr awdurdawd a balla i- " ddaw, camlwrw a gyll.

4 " Ni

NOTAE.

[k] *Vide* Tri Oferymadrawdd, *&c.*

4 " Ni chyll neb fwy no chamlwrw y " lle ni bo ymwyſdlaw drwy rodd gwyſdl " a gwrthwyſdl." *S.* 2.

XL Tair Colofn cyfraith: 1 Naw affaith Galanas, 2 a Naw affaith Lledrad, 3 a Naw affaith Tan.

XLI " Tair Cont gyfreithawl y ſydd: " 1 Cont gaſd, 2 a Chont cath, 3 a Chont " gwiwair: Canys dillwng ac ellwng a " allant pan fynnont [*al.* y mynnont. " *Cott.* 6.]" *M.* & *H.* 2.

XLII Tri Chorn cyweithas y ſydd i'r Brenin, ac a ddylyant fod yn fuelin ac yn un werth: 1 Y Corn ydd yfo y Brenin *o honaw*, 2 a'i Gorn cyweithas, 3 a Chorn y Pencynydd: A phunt yw gwerth pob un onaddunt hwy.

XLIII " Tri Chowyllawg Llys y ſydd: " 1 Cerwyn fedd, 2 a Brawd [*al.* Brag- " awd, *S.* 2. & 3. & *H.* 3.] 3 a Chathl, " cyn eu dangos i'r Brenin." *Cott.* 4. *P.* & *J.*

" *O'r tair Craith ogyfarch yw hyn.*" Cott. 2.

XLIV Tair Craith ogyfarch y ſydd: 1 Un ar wyneb, 2 ac arall ar law, 3 a'r drydedd ar droed [*al.* 1 Un ar droed. 2 Un ar law. 3 Un ar wyneb. *Cott.* 2.]

4 XXX [*al.* Deg ar hugaint, *Cott.* 2.] ar y troed.

5 LX [*al.* Tri ugaint, *Cott.* 2.] ar y llaw.

6 CXX ar y [*al.* Chwe' ugaint ar yr, *Cott.* 2.] wyneb.

7 Pob Craith guddjedig IIII [*al.* pedair ceinjawg. *Cott.* 2.]

XLV " Tri Chwyn a ddiffydd bob " cwyn pan gyfarffont yn y Llys:

1 " Un yw, Y cyntaf a gaffer gwaſa- " naeth yn y Llys arnaw.

4 Si partes litigantes, pignoribus contra ſe invicem datis, non contenderint, poena in talibus caſibus multam privatam non excedet.

XL Tres *ſunt* [1] Columnae Legis: 1 Novem affinia Homicidii. 2 Novem affinia Furti. 3 Et Novem affinia Incendii.

XLI Tres ſunt Matrices legitimae: 1 Canis foeminae, 2 Felis, 3 & Sciuri: Quoniam ingredi & regredi maribus licet quandocunque voluerint.

XLII Tria ſunt Cornua regia, quae bubalina eſſe debent, & idem valent: 1 Cornu ex quo Rex ipſe bibit. 2 Claſſicum quo domeſtici ejus excitantur. 3 Et Cornu Praefecti venatoribus. Unumquodque horum libram valet.

XLIII Tria ſunt quae in Curia operiri ſolent donec Regi oſtendantur: 1 Labrum medonis, 2 & Sententia *Judicis* [*al.* Cereviſia aromatites] 3 & Canticum *recens*.

De tribus Cicatricibus conſpicuis.

XLIV Tres ſunt Cicatrices conſpicuae. 1 Una *eſt*, *Cicatrix* in ore. 2 Altera *eſt*, *Cicatrix* in manu. 3 Tertia *eſt*, *Cicatrix* in pede.

4 *Qui Cicatricem* in pedem *alicujus indiderit*, XXX *denariis compenſabit*.

5 *Qui* in manum, LX *denariis*.

6 *Qui* in os, CXX.

7 Quaevis alia Cicatrix IV denariis *compenſabitur*.

XLV Tres ſunt Actiones quae omnes *alias* actiones in Curia inſtitutas perimunt.

1 Una eſt, *Actio* quae in Curia primo inſtituitur.

2 Altera

NOTAE.

Tr. XXXIX *Al.* " Tri Chamgwyn cylus y " ſydd ynghyfraith, nid amgen: 1 Yn gyntaf " onaddunt, Y neb a roddo wyſdl yn erbyn " barn, ac a gaffer awdurdawd yn yſgrifenne- " dig yn ei erbyn. Hwnnw a ddylir ei boeni " o werth ei dafawd. 2 Ail yw, Y neb a " roddo wyſdl yn erbyn barn a rodder ar arall, " ac nad arnaw ei hun y rhodder. Hwnnw o " gamlwrw y dylyir ei boeni. 3 Trydydd " yw, Pwybynnag ni bo iddaw fraint i ym- " wyſdlo, megis Gwr Eglwyſig, cennataedig " yw idaw yn erbyn barn trwy awdurdawd a " chyfraith; ac o's ſelly y erbyn ddywaid, a " phallu ei awdurdawd iddaw, camlwrw a " gyll." *S.* 2.

[1] *Vide* Lib. III. c. I. & ſeqq.

Tr. XLII *Al.* " Tri Chorn buelin y Brenin " [ynt: *W.*] 1 Ei Gorn cyfedd, 2 a'i Gorn " cyweithas [*al.* cyweithjas, *J.*] 3 a'i Gorn " hely [*al.* hela, *P. H.* 3. *J. Cott.* 6. & *S.* 2.] " yn llaw y Pencynydd: Punt a dal pob un o " honunt [*al.* o'r tri. *S.* 2.]" *Cott.* 4. & *M.*

Tr. XLIV *Al.* " Tair Craith ogyfarch y " ſydd: 1 Craith ar wyneb dyn; hweugaint " a dal. 2 Craint ar gefn ei law; trugaint a " dal. 3 Craith ar gefn ei droed; deg ar hu- " gaint a dal." *Cott.* 6.

Tr. eadem aliter.

" Tair Craith ogyfarch: 1 Craith ar wy- " neb, 2 ac *ar* law, 3 ac ar droed. 4 Am y " gyntaf, gwerth gwaed a gweli a gogyfarch dair " gwaith. 5 Am yr ail, gwerth gwaed a gweli " a gogyfarch ddwy waith. 6 Am y drydedd, " gwerth gwaed a gweli a gogyfarch un waith: " 7 Sef achaws y rhagora cosb am y gyntaf " yn fwy nag am yr ail, am yr ail yn fwy nog " am y drydedd, canys amlyccach ac anurdde- " diccaf yw craith ar wyneb nac ar law, ar " law nag ar droed, ac wrth hynny y drychaif " yr hon rhag y llall." *S.* 2.

2 Altera eſt, Actio hereditaria.
3 Tertia eſt, Actio de Uſurpatione.

XLVI Tres ſunt Actiones[m] principales: 1 Prima eſt, Actio de fundis, Ach ac Edryd dicta. 2 Secunda eſt, Actio qua *Judex ſe* ſententiam *quam tulerat* defenſurum pignore cavere *tenetur*. 3 Tertia eſt, Actio pro caede.

XLVII Tria ſunt quae regionem habitatam eſſe denotant: 1 Parvuli, 2 & Canes, 3 & Galli gallinacei.

XLVIII Tres ſunt Errores in Lege: 1 Actio non recte inſtituta, 2 Reſponſio imperfecta, 3 & Controverſia *inter Judices* de ſententia quam prius dederint.

XLIX Tria ſunt Facinora ob quae filius hominis qui ea perpetraverit in regione ſua, per Legem patrimonio ſuo exui debet: 1 Occidere Dominum, 2 vel Principem familiae ſuae, 3 vel Patronum ſuum; idque ob atrocitatem iſtorum facinorum.

L Tria ſunt quae, ſi divendita fuerint, vel reverti vel repeti poſſunt: 1 Bos ſcabioſus, 2 Res furtiva, 3 & Trias rerum quas Villanus vendere non debet abſque licentia Domini ſui.

LI Tria ſunt Secreta quae propalare ſatius eſt quam celare: 1 Proditio Domini & damna ei illata. 2 Et Inſidiae. 3 Et caedes patris vel matris ſicui in ſecreto reveletur.

LII Tria ſunt ſecreta Colloquia, quae Rex facere poteſt abſque Judicis *Aulici* interventu: 1 Cum Uxore ſua, 2 cum Sacerdote, 3 & cum Medico ſuo.

LIII Tres ſunt homines in qualibet gente qui utrique parti aequi debent eſſe: 1 Princeps familiae; 2 Patronus familiae; 3 & Filius mulieris nuptui collocatae inimico ſuo: Filius iſte utrique genti aequus erit.

LIV Tria ſunt quae ad omnes regionis incolas aeque pertinent: 1 Exercitus, 2 Forum, 3 & Eccleſia: Ad haec enim quilibet citari poteſt.

2 " Ail yw, Cwyn dlyedawg.
3 " Trydydd yw, Cwyn gorthrymder." *S.* 2.

XLVI " Tri Chwyn goruchel y ſydd: " 1 Un yw, Cwyn am dir o Ach ac E- " dryd. 2 Ail yw, Cwyn i ymwyſdlaw " a barn. 3 Trydydd yw, Cwyn gala- " nas." *S.* 2.

XLVII " Tri Chyfannedd [*al.* Chyfanne- " ddrwydd] gwlad: 1 Meibon [*al.* Plant] " bychain, 2 a Chwn, 3 a Cheilogeu." *Cott.* 6.

XLVIII " Tri Chyfeiljorn cyfraith y " ſydd: 1 Hawl anhyſbys, 2 ac Atteb " anghwbl, 3 a Chof anghyttun." *S.* 2.

Tair Cyflafan, *Vide* Tri Dyrnawd.

XLIX " Tair[n] Cyflafan o's [*al.* a, *S.* 1.] " wna dyn yn ei wlad, y dyly ei fab " golli tref ei dad o'i hachaws o gyfraith: " 1 Lladd ei Arglwydd, 2 a [*al.* neu, " *S.* 1.] ladd ei Bencenedl, 3 a [*al.* neu, " *S.* 1.] ladd ei Deiſbantylye [*al.* dyle, " *J.* & *P. al.* tyle, *S.* 1. *Cott.* 6. *H.* 2 & 3. " *M.* & *W.*] rhag trymmed y cyflafaneu " hynny." *Cott.* 4.

L " Tri Chyfnewid a ddoant drachefn: " 1 Dinewyd clafr, 2 a Lledrad, 3 a'r Tri " pheth ni ad Cyfraith i Daiawg eu gwer- " thu heb gannad ei Arglwydd." *M.*

LI " Tair Cyfrinach y ſydd well eu " haddef [*al.* dywedud, *S.* 2.] nog eu " celu: 1 Brad Arglwydd a'i golledeu " [*al.* golledu, *S.* 1. & *S.* 3. *al.* Colledeu " Arglwydd; *M.* & *Cott.* 6.] 2 A Chyn- " llwyn. 3 A lladd o ddyn ei dad [neu " ei fam, *S.* 1.] od addefir [*al.* addefid, *S.* 1.] " ynghyfrinach." *Cott.* 4. *P.* & *J.*

LII " Tri Chyfrwch dirgel [*al.* dirge- " ledig, *S.* 1.] a [*al.* y, *P.*] ddyly y Bre- " nin ei gaffel [*al.* eu caffel, *P.*] heb ei " Yngnad [*al.* Frawdwr: *S.* 1. & *M.*] " 1 Gyd a'i Wraig, 2 a chyd a'i Offeirad " [*al.* Gyd a'i Offeirad (*al.* Offeirjad, *S.* 2. " & *al. al.* Effeirad, *H.* 3. & *W.*) a chyd " (*al.* ac y gyd, *J.*) a'i Wraig, *P.*] 3 a " chyd [*al.* ac y gyd, *J.*] a'i Feddyg." *Cott.* 4.

LIII " Tri Chyffredin cenedl: 1 Pen- " cenedl; 2 a Theiſpan tyle; 3 a Mab " i wraig a rother o rodd cenedl i eu [*al.* " i'w, *S.* 3.] gelyn: Hwnnw a ddyly fod " yn gyffredin rhwng y ddwy genedl." *M.* & *Cott.* 6.

LIV " Tri Chyffredin gwlad [y ſydd: " *Cott.* 6.] 1 Cymman, [*lege* Cammawn; " *al.* Lluydd, *Cott.* 6.] 2 a Dadlau, 3 ac " Eglwys; [canys gwys a fydd ar bawb " iddunt. *Cott.* 6.]" *M.* & *S.* 2.

4 " Pwy-

NOTAE.

[m] *principales*] i. e. quae in Curia principali vel regia tantum inſtitui debent.

[n] Vide *O dri Achaws y cyll dyn dref ei dad.*

4 " Pwybynnag a alwo dyſdon neu " wybyddjeid yn y Llys gyfreithawl, oni " ddeuant wrth eu galw, colledig fydd y " galwwr o'i ddadl.

5 " Oed am warant tramor, undydd a " blwyddyn.

6 " Oed wrth borth, o'r Llys i gilydd.

7 " Or lleddir lladron na'r neb a fo y " maes o gyfraith a heddwch yr Ar- " glwydd drwy weithred cyhoeddawg, " neu ddeol cyfreithawl a phroſes, ni bydd " llysjant yn y Llys rhwng hawlwr dadl " a'i amddiffynnwr; can's rhydd yw lladd " y neb a fo y maes o gyfraith, onid am- " roddant i gyfraith yn *nhru*garedd yr " Arglwydd." *S.* 2.

LV " Tri Chyffro dial y ſydd: 1 [Yr " un yw, *Cott.* 6.] Diaſbedain careſeu. " 2 A [*al.* Ail yw, *Cott.* 6.] Gweled elor " [*al.* gelor, *S.* 1.] eu car [yn myned i'r " Llan. *Cott.* 6.] 3 A [*al.* Trydydd yw, " *Cott.* 6.] Gweled bedd eu car [yn y " fynwent, *Cott.* 6. yn newydd, *S.* 1. & " *Cott.* 6.] heb [ei, *P.* & *J.*] ymddif- " wyn." *Cott.* 4.

LVI " Tri Chyhyryn canaſdr y ſydd: " 1 Un [o honunt, *S.* 1.] yw, Lledrad " y ffordd y cerddo [*al.* certho, *S.* 1. *P.* " & *Cott.* 6.] cyfran [*al.* rhan, *M.*] o " honaw, canys naw affaith y ſydd iddaw. " 2 [A'r, *S.* 1.] ail yw, Hydd Brenin, " pwy bynnag a wnel gam ym [*al.* am, " *S.* 1.] danaw [*al.* iddaw, *al* (y neb, *S.* 3.) " a'i cyllello. *Cott.* 6. *H.* 2. & *M.*] 3 " [Y, *S.* 1.] trydydd yw, Abo blaidd, y " neb a wnel gam ym [*al.* am, *S.* 1. *J.* & " *Cott.* 6.] danaw. [Tri cyfreithawl ynt. " *S.* 1.]" *Cott.* 4.

LVII " Tri Chymmerjad a ſydd ar fab: " 1 [Ac, *S.* 3.] un tafod a'i gwatta ac a'i " cymmer; ei dad ei hun yw hwnnw. " 2 A'r [*al.* Yr, *S.* 3.] ail yw, Oni bydd " byw y tad, pencenedl ar ei ſeithfed o " wyr [*al.* a ſeithwyr, *S.* 3.] yn lle y tad " [y, *S.* 3.] gyd ag ef o'r genedl. 3 A'r " trydydd yw, oni fai [*al.* bai, *S.* 3.] na " thad [iddaw, *S.* 3.] na phencenedl, un " gwr ar hugaint o'r genedl a'i gwatta ac " a'i cymmer, ſaith yn lle y tad, ſaith yn " lle y pencenedl, a ſaith [y, *S.* 3.] gyd " a'r pencenedl.

4 " [A, *S.* 3.] ſef yw fal y mae ei " gym'ryd: [Ei gym'ryd, *S.* 3.] o'r pen- " cenedl yn ei law, a'i roddi yn llaw y " gwr hynaf o'r gwyr [*al.* ſeithwyr, *S.* 3.] " ac felly o hynaf i hynaf hyd ym mhen " y ſeithfed gwr. A'r gwyr hynny nid " oes nodjad arnaddunt [*al.* arnunt, *S.* 3.] " namyn eu bod yn [oreugwyr o'r, *S.* 3.] " genedl, a'r ni ddylynt [*al.* ddylyont, " *S.* 3.] rannu [tir a, *S.* 3.] daear ag ef. " [Ac yn, *S.* 3.] un anſawdd a hynny y

4 Quicunque teſtes oculatos vel alios in Curia legitima producere promiſerit, qui evocati non apparuerint, cauſſa cadat.

5 Tempus ad auctores in partibus tranſmarinis degentes laudandos, dies & annus.

6 Tempus ad probationes producendas conceſſum, non ultra proximam Curiam.

7 Si fures, vel proſcripti, vel exſilio damnati, qui contra legem & pacem Domini nituntur, occiſi fuerint, *teſtes* in Curia rejicere partibus litigantibus *ideo* non licebit; exleges enim occidere fas erit, ſi miſericordia Domini *freti* legibus non paruerint.

LV Tria ſunt quae ultionem excitare ſolent: 1 Primum eſt, Ejulatus propinquarum. 2 Secundum eſt, Videre feretrum cum cadavere propinqui ſuperimpoſito ad Eccleſiam deferri. 3 Tertium eſt, Videre ſepulchrum recens propinqui in Coemeterio, cujus caedes nondum compenſatur.

LVI Tria ſunt quae a centeſimo homine repeti poſſunt: 1 Primum eſt, Res furtiva ubicunque ejus pars aliqua inveniatur; jus enim novem affinium furti ei competit. 2 Secundum eſt, Cervi regii cadaver ſiquis illud in fruſta diſſecuerit. 3 Tertium eſt, Cadaver lupi, ſiquis illud abſtulerit, *reus erit.*

LVII Tria ſunt hominum genera quibus liberos clandeſtino genitos *negandi* vel accipiendi jus competit: 1 Primo, Pater qui ſolus ſufficit filium negare vel agnoſcere. 2 Secundo, Patre mortuo, Princeps familiae cum ſex aliis ejuſdem gentis vicem patris ſupplebunt. 3 Tertio, Si nec pater nec princeps familiae *ſuperſtes* fuerit, viginti & unus e gentibus ejus vel negabunt vel agnoſcent puerum, quorum ſeptem patris vices gerent, & ſeptem vices principis familiae, quibus reliqui ſeptem jungentur.

4 Talis autem filius hoc modo recipietur: Princeps familiae illum manu prehendet, & in manus ſenioris hominum *prius memoratorum* tradet, & ita procedetur a ſeniore ad proxime ſeniorem uſquedum ad ſeptimum ventum fuerit. Et hi homines non ob aliam rem erunt notabiles niſi quod inter optimos gentis reputari debeant, & qui dividere patrimonium ejus cum eo rite non poſſint. Et conſimili modo *talis filius*

filius negabitur. Sive autem illum negaverint, ſive agnoverint, coram Judice id fiet.

5 Siquis pater filium habuerit quem permiſſum vocant, &, patre iſto vivente, mater illum adducere neglexerit ad patrem ſuum, Lex pronuntiat quod, *patre mortuo*, gentiles ejus illum nec agnoſcent nec abnegabunt, quoniam tempus in quo adducendus erat a matre praeterlapſum eſt, ideoque Lex dicit, quod filius ad patrem mortuum adduci non poteſt, & quod ſtatus hujus filii eſt idem ac ſtatus filii abnegati, niſi quod mater illum ad alium patrem adducere poteſt, *ſi volet*, cum ad priorem non adduxerit. Si autem ad patrem adduxiſſet vel ° bonum vel malum, Lex dicit *talem filium* alium patrem praeter illum poſtea habere non poſſe. Ideoque Lex dicit filium nec *ad patrem mortuum* adduci, nec a patris mortui gentibus abnegari poſſe.

Al. Filius abduci a patre mortuo non debet, neque adduci ad mortuum patrem; idque hanc ob cauſſam: Si pater vivus recipiat filium modo legitimo, poſt mortem ab illo non abducetur. Et filius quem pater vivus rejecerit, poſt ejus mortem ad gentiles ſuos non adducetur. Et ſi filius nec accipiatur nec rejiciatur patre vivo, Lex permittit gentilibus ſuis agere cum eo prout voluerint.

LVIII Tres ſunt perplexi *Caſus* in Lege: 1 Aſſignare partem compenſationis pro caede quam quiſque gentilium homicidae ſolvere tenetur: 2 Callere pretia animalium & ſupellectilium, 3 & Cauſſas fidejuſſionum & debiti. Haec tria vocantur perplexa in Lege, quoniam illa determinare eſt admodum difficile.

LIX Tres ſunt Conſuetudines.

1 Conſuetudo per quam Lex promovetur; & haec obſervari debet.

2 Conſuetudo qua Lex impeditur: Haec ſi auctoritate regia muniatur, obſervari de-

" cymmeir [*al. melius*, cymmerir. *S.* 3. " *lege* y gwedir.] A'r Ynad [*al.* Yng- " nad, *S.* 3.] a ddyly [fod wrth, *S.* 3.] " farnu yr hwn [*al.* hyn, *S.* 3.] a wnelont " [*al.* wneler, *S.* 3.] na'i wadu na'i " gym'ryd. Ac felly y mae cym'ryd " mab neu *ei* wadu.

5 " Or darffai fod mab ar arddelw y " tad hyd yn [fab, *S.* 3.] dioddef, ac ym " mowyd [*al.* mywyd, *S.* 3.] y tad hwnnw " na's dycco [*al.* dyccai, *S.* 3.] ei fam " iddaw, cyfraith a ddywaid na ddyly y " genedl na'i gym'ryd na'i wadu, can ys " gollyngwys hi yr amſer y dylyai ei " ddwyn o's mynnai, ac am hynny y " dywaid cyfraith na ellir dwyn mab i " [wr, *S.* 3.] marw, namyn [ei fod ym " mraint mab a wattai ei dad, eithr, *S.* 3.] " gallu ei ddwyn o'i fam [*al.* o'i fam ei " ddwyn, *S.* 3.] i dad arall o's myn, can " ni['s, *S.* 3.] dug [i, *S.* 3.] hwnnw [o'r " blaen. *S.* 3.] O's hithau a'i dyccaſai " [*al.* O dyccai hithau i, *S.* 3.] hwnnw, " na da na drwg fai y tad, cyfraith a ddy- " waid na ddyly efe gaffel tad fyth gwedy " hynny [*al.* efe fyth gaffel tad, *S.* 3.] " namyn hwnnw. Ac am hynny y dy- " waid cyfraith na ellir dwyn mab i [*al.* i " gan, *S.* 3.] farw." *S.* 2.

Al. " Ni ddylyir dwyn mab i gan y " marw, na'i ddwyn i'r marw: Sef fal " y mae hynny: Or cymmer dyn fab yn " ei fywyd yn gyfreithawl, ni ddylyir " dwyn hwnnw i gantaw yn ei farw; a'r " mab a wrthotto dyn yn ei fywyd, ni " ddylyir ei ddwyn iddaw yn ei farw. Py " fab bynnag a fo heb ei gym'ryd a heb ei " wrthod, y gyfraith a ad i'r genedl wneu- " thur a ddylyont ym danaw." *S.* 4.

LVIII " Tri Chynghawawg cyfraith: " 1 Rhannjad galanas; 2 a Gwerth da a " dodrefn; 3 a Dadl mach a chynnogn. " Sef achos y gelwir y tri hynny yn " Gynghawawg cyſraith, rhag anhawſed " eu dwyn ar gof ac ethrylith." *S.* 2.

LIX " Tair Cynnefawd y ſydd:

1 " Cynnefawd a erlid gyfraith; cyn- " haladwy [*al.* ac yna cadwadwy, *Cott.* " 6.] yw [*al.* a honno y ſydd gynhala- " dwy (*al.* cynhaladwy fydd. *S.* 1.) *S.* 2.]

2 " A Chynnefawd a ragflaeno [*al.* rag- " flaena, *S.* 1. *S.* 2. *Cott.* 6. & 7.] gyf- " raith; or bydd [*al.* ac yna pan fo, " *Cott.* 6. iddi, *S.* 1.] awdurdawd bren- " hinjaeth [*al.* brenhinedd, *S.* 1. *al.* bren- " hinaeth, *P.*] iddi [*al.* or bydd iddi aw- " durdawd brenhinjaeth, *S.* 2. a honno " hefyd, *S.* 1.] cynhaladwy [*al.* cad- " wadwy,

NOTAE.

° *bonum vel malum*] i. e. verum vel falſum.

" wadwy, *Cott.* 6.] yw [*al.* fydd. *S.* 1. &
" *S.* 3. Cynnefawd a ragflaena gyfraith
" eiſoes o ddamwain anniau, ac yna ni
" chymmell hi neb. *Cott.* 6.]
3 " Cynnefawd a lyccro [*al.* lwgr, *S.* 2.
" *S.* 3. & *W. al.* ladd, *S.* 1. & *Cott.* 6.]
" gyfraith, ni ddylyir ei chynnal [*al.* ac
" yna ni chedwir, *Cott.* 6. *al.* a honno ni
" chymhellir, *S.* 1. *al.* ac yna y dyly ei
" chymmell. *S.* 2.]" *Cott.* 4.

LX " Tri Chywilydd cenedl ynt, ac o
" achaws gwraig y maent [ill tri: *Cott.* 6.
" *H.* 2. *M.* & *S.* 2. 1 Un yw, *S.* 2.]
" Llathruddaw gwraig o'i hanfodd. 2 Ail
" yw, Dwyn o'r gwr wraig arall ar ei
" phen [hithau, *H.* 2.] i'r ty [o'i hanfodd,
" a'i gyrru hithau allan. *Cott.* 6.] 3 Try-
" dydd yw, Ei hyſbeilaw [*al.* hyſbeiljaw,
" *H.* 2. & *W. al.* Bod yn well gantaw ei
" hyſbail no bod genti. *Cott.* 6. & *M.*]"
Cott. 4. & *P.*

LXI " Tri Chywilydd morwyn y ſydd
" [*al.* ynt: *S.* 2.] 1 Un yw, Dywedud
" o'i thad wrthi, Mi a'th roddais [Y for-
" wyn, *S.* 2] i wr. 2 Ail yw, Pan el
" gyntaf i wely [*al.* i'r gwely at, *S.* 2.]
" ei gwr. 3 Trydydd yw, Pan el [*al.*
" ddel, *J.* & *S.* 2.] gyntaf o'r gwely ym
" mhlith dynjon.

4 " Dros y cyntaf y rhoddir ei hamobr
" i'w thad [*al.* i'r tad. *H.* 3. & *M. lege*
" i'w Harglwydd, *ut in Cott.* 6. *al.* y te-
" lir ei hamobr. *S.* 2.]

5 " Dros yr ail y rhoddir ei chowyll
" iddi hithau.

6 " Dros y trydydd y dyry ei thad ei
" hegweddi i'r gwr." *Cott.* 4. & *P.*

LXII " Tri Da dilys difach y ſydd:
" 1 [Un yw, *S.* 2.] Da a rotho Arglwydd
" [*al.* y Brenin, *Cott.* 6.] i wr [iddaw,
" *S.* 2.] ac a ddel iddaw yntau gan [*al.* y
" da a ddylyai efe i arall drwy, *S.* 2.]
" gyfraith. 2 A [*al.* Ail yw, *S.* 2.] Da
" a gaffo gwraig [*al.* gaffai wraig, *S.* 2.]
" gan ei gwr yn ei hwynebwarth pan
" gyttjo yntau [*al.* y gwr, *Cott.* 6.] a
" gwraig arall. 3 A [*al.* Trydydd yw,
" *S.* 2.] Da a ddyccer [neu a gaffer, *S.* 2.]
" yn rhyfel dau Arglwydd." *M.*

Al. " Tri Da nid rhaid mach arnunt:
" 1 Da a roddo [*al.* rotho, *H.* 3. *P. S.* 1.
" & *S.* 2.] Arglwydd i ddyn [*al.* i wr.
" *S.* 2.] 2 A Chymmyn a gymmero
" [*al.* ddel i, *S.* 2.] Offeirad [*al.* Effeirad,
" *H.* 3. *al.* Offeirjad, *J.*] i gan y marw.
" 3 A Da a gymmero [y, *S.* 1. *al.* a ddel

bet. Conſuetudo vero quae Legem impedit ob caſum dubium; neminem compellit.

3 Conſuetudo quae Legem pervertit, obſervari non debet.

LX Tria ſunt gentis Opprobria, quae uxoris cauſſa evenire poſſint: 1 Primum eſt, Illi invitae vim inferre: 2 Alterum eſt, Mulierem alienam in domum inducere, & illam foras ejicere. 3 Tertium eſt, Uxorem deſpoliare potius quam mariti officio fungi.

LXI Tria ſunt quae puellae pudorem incutiunt: 1 Primum eſt, Audire a patre ſuo ſe illam viro nuptum dediſſe. 2 Secundum eſt, In lectum cum viro ſuo prima vice intrare. 3 Tertium eſt, In publicum, poſtquam cum viro concubuerit, prima vice prodire.

4 Pro primo maritagium Domino dabitur.

5 Pro ſecundo antipherna puellae dabuntur.

6 Pro tertio pater marito dotem ſolvet.

LXII Tria Bonorum *genera* ſunt quae evinci non poſſunt: 1 Bona Regi debita per Legem, quae ille poſtea alteri tradiderit: 2 Bona quae mulier ob pudorem violatum a viro acceperit, cum ille cum foemina aliena concubuerit. 3 Et Bona quae praedae nomine in bello inter duos Dominos geſto auferuntur.

Al. Tria ſunt Bonorum *genera*, ad quorum evictionem praeſtandam ſtipulatione non opus eſt: 1 Bona quae Dominus alicui dederit [*al.* Dos mulieris.] 2 Et Legatum quod quis moriens Sacerdoti reliquerit.

NOTAE.

Tr. LXI *Al.* " Tri [*al.* Tair, *M.*] Gwarthrudd
" morwyn y ſydd: 1 Un yw, Dywedud o'i
" thad wrthi, Mi a'th roddais, Forwyn, i wr.
" 2 Ail yw, Erchi [o'i thad, *M.*] iddi fyned
" i gyſgu at ei gwr [*al.* at ei gwr i gyſgu. *M.*]
" 3 Trydydd yw, Ei gweled ybore yn cyſodi
" i wrth ei gwr.
4 " Ac o achaws pob un o'r tri hynny y tal
" ei gwr ei hamwabr i'w Harglwydd, a'i cho-
" wyll a'i hegweddi iddi hithau." *Cott.* 6.

querit. 3 Et Honorarium quod aegrotus Medico dederit.

LXIII Triplices ſunt Cauſſae quae per ſententiam patriae determinandae ſunt ad impudentiam cöercendam : 1 Cauſſae rei commodatae, vel pignori poſitae, vel etiam pigneratae quarum una eademque eſt conditio. 2 Cauſſae quaelibet de fundis controverſis. 3 Et Cauſſae de oppreſſione a parte Regis facta contra Legem.

LXIV Tres ſunt Cauſſae in quibus Judex munere ſuo fungi confeſtim debet : 1 Prima eſt, Cauſſa in qua utrinque teſtes producti fuerint. 2 Altera eſt, Quando experiundi poteſtas lege dari debet in rebus ad Regem pertinentibus. 3 Tertia eſt, Quando Actio Dadannudd dicta legitime alicui dari debet.

LXV Tres Actiones non ſunt approbandae per Leges Hoeli : 1 Una eſt, Actio a parte actoris quae vel defectiva ſit, vel obſcura, vel tempore non idoneo inſtituta. 2 Secunda eſt, Conſimilis Actio ex parte rei. 3 Tertia eſt, Quando quis actioni defenſionem interponit quam natura placitorum non admittit :

4 Si Regis vicem gerens conſtitutionem aliquam fecerit in ditione regia ad finiendas lites & judicandas cauſſas in curiis regiis, vel Legem regiam immutaverit, tales conſtitutiones recipi non debent ; quoniam nemo habet jus Legem ferendi vel abrogandi praeter Regem, nec Rex quidem abſque conſenſu patriae. Et ſi Lex publica abrogetur, neceſſe eſt ut *omnes* intelligant Legem *novam* quae ſubſtituitur, eſſe juſtiorem veteri quae abrogatur. Si Officialis invita *patria* tales conſtitutiones fecerit, oppreſſio id eſſet ex parte Regis, & ſententiae vi talium Legum latae non erunt definitivae, quoniam contra Leges fiunt ; quodcunque vero contra Legem factum fuerit, pro irrito cenſetur ; nec ulla res judicata erit valida, niſi ita facta fuerit, uti lege fieri licuit. Sin

" i, *S.* 2.] Feddyg i gan y neb a feddygin-
" jaetho [*dl.* i gan y claf, *S.* 2. *al.* y neb
" y gwnel feddyginjaeth wrtho. *S.* 1.]" *Cott.* 4.

LXIII " Tair Dadl a ddylyant eu hja-
" chau ac eu barnu trwy ddedfryd [*al.*
" ddedryd, *S.* 2.] gwlad yn erbyn haer-
" llugrwydd [*al.* haerllugedd, *H.* 3. *S.* 2.
" & *W.*] 1 Un yw, Dadl am fenffyg,
" neu wyfdl, neu afel [*al.* afael, *H.* 3. *P.*
" *M. S.* 3. & *W.*] y fydd un gyfraith. 2
" Ail yw, Dadl y bo amddiffyn ynddi, neu
" yn, *al.* neu un, *P. al.* nid, *S.* 2. & 3.]
" amgen gwad am dir. 3 Trydedd yw,
" Dadl o wrthrymder Brenin yn erbyn
" cyfraith." *Cott.* 4 & *J.*

LXIV " Tair Dadl nid oes oed i
" Frawdwr am ei farn : 1 Un yw, Dadl
" y bo ymdyfdu ynddi. 2 Yr ail yw,
" Dillwng cyfarcheu wrth raid y Brenin.
" 3 Trydedd yw, Barnu dadannudd i ddyn
" a'i dylyo o gyfraith." *S.* 2.

LXV " Tair Dadl y fydd anghynnwy-
" fedig ynghyfraith [Howel : *S.* 3] 1 Un
" yw, Dadl o blaid hawlwr a ddifgynno
" ar wallawgair, neu anyfbyfrwydd, neu
" lithraw amfer. 2 Ail yw, Dadl o blaid
" amddiffynnwr o'r gyffelyb [*al.* cyffelyb,
" *S.* 3.] fodd. 3 Trydedd yw, [Yn y,
" *S.* 3.] lle y gwnel dyn arddelw mywn
" dadl a fo anghynnwyfedig ynghyfraith
" herwydd anjan dadlwrjaeth [*al.* dadleu-
" ad, *S.* 3.] dadl." *S.* 2.

4 " Or damweina i Swyddawg wneu-
" thur llunjaeth yng ngwlad y Brenin i
" [*al.* yn, *J D R*] dofbarth cynhenneu
" neu farneu yn nadleuoedd y Brenin, me-
" gis fymmud cyfraith y Brenin, ni ddyly
" y wlad ei erbynnjaw, can nid oes fraint
" i neb i wneuthur cyfraith na'i fymmud
" eithr i'r Brenin, [a hynny, *J D R.*] o
" ddyundeb gwyr ei [wlad a'i, *J D R.*]
" deyrnas. Ac o's fymmud [id, *J D R.*]
" cyfraith [y Brenin, *J D R.*] rhaid fy-
" ddai adnabod a dyallu [*al.* dyall, *J D R.*]
" fod yn deilyngach y gyfraith a ofodid
" no'r hon a ddileid. O's o anfodd y go-
" fodai [*al.* gofottai, *J D R.*] y Gorfe-
" ddawg, gorthrymder fyddai o blaid yr
" Arglwydd, ac ni byddai terfyn am neb
" rhyw gynnen y [*al.* na, *J D R.*] dof-
" barth a wnelid o'r cyfryw [*al.* gyfryw,
" *J D R.*] lunjaeth hynny [*al.* honno,
" *J D R.*] canys yn erbyn cyfraith fy-
" ddai ; ac nad gwneuthuredig dim o'r a
" wneler yn erbyn cyfraith, ac nad terfyn
" dieithr terfyn cyfreithawl. O's o ddy-
" undeb

NOTAE.

Tr. LXII *Al.* " Tri Pheth nid rhaid mach
" ar eu dilyfrwydd : 1 Cynhyfgaeth gan
" wraig. 2 Ac Ennill Meddyg gan glaf. 3
" A Chyfarws gwr gan ei Arglwydd." *S.* 2. *alibi.*

" undeb y wlad a'i Swyddogjon y ſym-
" mudid cyfraith freinnawl [*al.* frenhinawl,
" *J D R.*] yn ewyllys y Brenin y by-
" ddant o'i holl allu cyffroedig [a digyffro-
" edig, *J D R.*] canys y pwngc hwnnw
" a ddyellir yn gyfuwch a diarglwyddjeu-
" thu y Brenin o'i deyrnas, pan ſymmu-
" did y gyfraith heb ei Yngnad [*al. recte*,
" gannjad. *J D R.*]" *S.* 3.

Officiales cum conſenſu patriae Leges regias abrogaverint, erunt omnes in miſericordia Regis, & bonis omnibus mobilibus & immobilibus multandi erunt. Legem enim abrogare inconſulto Rege tantundem eſt ac ſi Rex de regno ſuo dejiceretur.

LXVI " Tri Dadlau am dir ni ddylyir
" aros un amſer mwy *no'i* gilydd am da-
" nunt : 1 Tir Llan ; 2 a Thir a fynner
" ei derfynu ; 3 a Rhannu tir." *S.* 2.

LXVI Tres ſunt Cauſſae reales quae quolibet tempore terminari poſſunt : 1 Cauſſae de fundis inter Eccleſiaſticos. 2 Cauſſae de fundis *inter Laicos*. 3 Et Cauſſae de dividendis terris.

LXVII " Tri Dadlau ni ddylyir eu
" gwneuthur namyn rhag bron Yngnad, neu
" rhag bron y neb a fo yn ei le yn gwneu-
" thur y dadlau hynny yn enwedig, ac a
" allo dragywyddoli y dadlau hwnnw yn
" oes yr Arglwydd hwnnw : 1 Cyntaf
" yw, Cym'ryd dyn i genedl, neu ei
" wrthladd o genedl. 2 Ail yw, Dadlau
" tir a daear. 3 Trydydd yw, Tangne-
" feddu cenhedloedd am alanaſoedd, neu
" am ymladd, wrth na ddylyir tragywy-
" ddoli y dadlau hynny onid *yn oes yr*
" Arglwydd, neu y neb a ddotto efe yn
" ei le." *S.* 3.

LXVII Tres ſunt Cauſſae quae agi non debent niſi coram Judice vel vices Judicis gerente qui has cauſſas nominatim cognoſcere poteſt, ita ut reſcindi & iterum agi non poſſint durante vita Domini : 1 Prima eſt, Filium *clandeſtino genitum* accipere vel rejicere. 2 Altera eſt, De fundis hereditariis. 3 Tertia eſt, Reconciliationem facere inter gentes quae ob homicidia commiſſa vel rixas ſibi invicem inimicae fuerint. Sententias enim definitivas in talibus cauſſis ferre Regi vel vices ejus gerenti *ſolum* competit.

LXVIII " Tri Dadſaf [*al.* Argae, *M.*
" *&* *S.* 2.] gwaed y ſydd. 1 Gwaed o
" ben hyd gwll. 2 [A, *S.* 2.] Gwaed o
" gwll hyd wregys. 3 [A, *S.* 2. *&* *J.*]
" Gwaed o wregys hyd lawr.

LXVIII Triplies ſunt Termini fluxionis ſanguinis : 1 A capite ad pectus. 2 A pectore ad cingulum. 3 A cingulo ad terram.

4 " Ac o's o ben hyd lawr y gollyngir
" [*al.* O's o ben y gollyngir hyd y llawr,
" *S.* 2.] Dognwaed y gelwir [hwnnw.
" *P. & W. al.* Gwaed o ben hyd lawr a
" elwir Dognwaed. *M.*]

4 Si a capite ad terram ſanguis effluat, [p] Dognwaed dicitur.

5 " Gwerth gwaed pob dyn yw, pedair
" ar hugaint. [*al.* Gwerth pob gwaed,
" pedair ar hugaint, na Brenin na Breyr
" nac Ailld a frather. *M.*]

5 Pretium ſanguinis cujuſlibet viri XXIV *denariis* aeſtimatur, ſive Rex, ſive Generoſus, ſive Villanus vulneretur.

6 " Or [*al.* O, *S.* 2.] gwedir y gwaed
" cyntaf, trwy [*al.* o, *S.* 2.] lw naw nyn
" y gwedir [*al.* llw naw nyn a'i gwatta. *M.*]

6 Si ſanguis elicitus primis terminis contentus [q] denegetur, juramento novem hominum denegari debet.

7 " Yr ail gwaed, trwy lw hwe' [*al.*
" chwe', *W. al.* chwech, *J. al.* o lw hwech,
" *S.* 2.] dyn y gwedir [*al.* a wedir o lw
" hwe' dyn. *M.*]

7 Si ſecundis terminis contineatur, juramento ſex hominum.

8 " Y trydydd trwy [*al.* o, *S.* 2.] lw
" tri dyn [*al.* Y trydydd gwaed, tri dyn
" a'i gwatta. *M.*]

8 Si tertiis, juramento trium hominum denegabitur.

9 " Ni ddylyir na lleihau na mwyhau
" gwerth gwaed [dyn, *W.*] o [*al.* Ni
" bydd na mwy na llai gwerth gwaed pob
" rhyw ddyn no, *S.* 2.] phedair ar hugaint,
" py [*al.* pa, *S.* 2.] gyfair bynnag o gnawd

9 Pretium ſanguinis cujuſlibet hominis, undecunque eliciatur, nec augeri debet ultra XXIV *denarios* nec minui, licet numerus

NOTAE.

[p] *Vide* Dognwaed *in Gloſſario.*

[q] *denegetur*] Obſervabit Lector curioſus, effluxionem ſanguinis, quo minus manifeſta fuerit, pluribus compurgatoribus egere, & quo magis manifeſta fuerit, eo paucioribus egere. Ratio eſt, quoniam in hiſce poſterioribus caſibus veritas magis patet.

rus compurgatorum diverſus ſit ob terminos ad quos pervenerit.

Aliter.

Tres ſunt Limites ſanguinis : 1 Gena, 2 Pectus, 3 & Terra : Hoc eſt, *Quando* ſanguis ad faciem profluit, & *Quando* veſtimenta inficit, & *Quando* ad terram uſque decurrit.

4 Pro ſanguine poſtremo, licet actio nulla inſtituatur, Dominus tamen litem intendet ob terram ſuam ſanguine infectam. Et tunc poena erit XXIV *denariorum* pro ſanguine elicito, & libra pro terra infecta.

Aliter.

Tres ſunt cruoris termini : 1 Pectus, 2 & Cingulum medium, 3 & Cingulum braccarum.

LXIX Tria ſunt quae Materiam cauſſae conſtituunt : 1 Viſus, 2 Verbum, 3 & Factum.

LXX Tres ſunt Actiones [u] Diasbad uch adnau dictae :

1 Prima eſt, Proprietarii in terram ſuam, qui a patria exſulaverit, & nonum cognationis gradum *a primo poſſeſſore* non exceſſerit. Neceſſe eſt ut ille adeat Dominum qui habet dominium directum iſtius fundi, & coram illo actionem ſuam inſtituat ad jus ſuum recuperandum. Dominus tunc interrogabit Seniores *patriae* num genus ejus juramento ſuo comprobare velint, quoniam petitoris eſt genus ſuum prius oſtendere, quod Seniores jurati comprobabunt. Quod ſi *Seniores genus ejus* ignoraverint, & petitor apud Dominum inſtiterit poſtquam Seniores genus ejus juramento confirmare recuſaverint, & originem ſuam retulerit ad *primum proprietarium* iſtius terrae vel villae unde oriundus eſt, Dominus terram *iſtam* illi adjudicare tenebitur quamvis Seniores genus ejus jurati non comprobaverint. Et ſi nonus iſte vir patria exſulaverit, vel ob homicidium, vel ob iram Domini, vel quod obſes traditus fue-

" dyn y gollynger, cyd ſymmutter y rhei-
" theu herwydd yt argaeeu [*al.* Ac nid
" mwy ac nid llai gwerth gwaed na'i gi-
" lydd. *M.*]" *Cott.* 4. *H.* 3. & *al.*

Aliter.

" Tri Argae gwaed [y ſydd. *S.* 2. *alibi*]
" 1 Gwaed hyd rann, 2 a Gwaed hyd gwll,
" 3 a Gwaed hyd lawr : Sef yw hynny,
" Gwaed hyd wyneb, Gwaed hyd ddillad,
" a Gwaed a retto hyd lawr.

4 " Am y Gwaed diwethaf can ni
" chwyner am danaw, yr Arglwydd a
" ddyly emherv [*lege* ymyrru] wrth
" waedlydu ei dir a'i ddaear. Ac ſef yw
" maint coſb am hynny, pedair ar hugaint
" am y gwaed, a phunt am waedlydjo'r
" tir." *S.* 2. *alibi.*

Aliter.

" Tri Argae gwaed [y ſydd. *S.* 1. &
" *Cott.* 6.] 1 Mynwes, 2 a Gwregys per-
" fedd, 3 a Gwregys llawdr." *M. alibi.*

LXIX " Tri [r] Defnydd hawl y ſydd :
" 1 [s] Golwg, 2 a [t] Gair, 3 a Gweithred."
Cott. 4. *P. J. S.* 1. *S.* 2. *S.* 3. & *H.* 3.

LXX " Tair Diaſbad uwch adnau [*al.*
" adfan, *S.* 2.] y ſydd :

1 " Un yw, Dylyedawg am ei dir gwe-
" dy bo yng ngwlad arall, hyd ym mhen
" y nawfed ach ; a dyfod o honaw ar [*al.*
" at, *S.* 2.] yr Arglwydd dylyedawg y
" ſydd ar y tir a ddylyai [efe, *S.* 4.] a
" dodi diaſbad y rhag [*al.* geir, *S.* 2.] ei
" fron am [ei, *S.* 2. & *S.* 4.] jawn a'i ddy-
" lyed. A gofyn o'r Arglwydd i'r Hena-
" durjeid [*al.* Henawdurjeid, *S.* 2. *al.* He-
" nurjeid, *S.* 4.] a dyngant ei ach ; canys
" [y, *S.* 2.] dylyedawg biau ddwyn ei ach
" yn y blaen, a Henadurjeid [*al.* Henaw-
" durjeid, *S.* 3.] gwedy yntau ei dyngu.
" Ac oni's gwybyddant, a'r dylyedawg
" yn gofyn yr Arglwydd gwedy pallu o'r
" [*al.* pallo yr, *S.* 2.] Henadurjeid [*al.*
" Henawdurjeid, *S.* 2. *al.* Henurjeid o,
" *S.* 4.] dyngu ei ach, [ac, *S.* 2.] yntau
" yn dwyn ei ach i'r tir a'r ddaear a'r [*al.*
" ac i'r, *S.* 2. & *S.* 4.] dref y [*al.* yd,
" *S.* 4.] henyw o heni [*al.* honai, *S.* 4.]
" Arglwydd a ddyly roddi [*al.* roi, *S.* 4.]
" y tir iddaw cyn, [*al.* can, *S.* 2.] ni
" thyngo yr Henadurjeid [*al.* Henaw-
" durjeid, *S.* 2.] ei ach : A gwedy y bo
" y rhyw ddyn hwnnw y macs o'i wlad
" hyd [ym mhen, *S.* 2.] y nawfed ach, ac
" [ai, *S.* 2.] ef o'i [*al.* o, *S.* 2. *al.* ac ef ai
" o'i, *S.* 4.]ddeol, ai o alanas, ai o far
" [ei, *S.* 4.] Arglwydd, ai o wyſdlorjaeth,
" a'r

NOTAE.

Tr. LXVIII. *Al.* § 4. *Al.* " O'r ddau o byddir
" digwyn, ni ddylir dim amonodunt [*lege* am-
" danaddunt :] O'r trydydd od enllibir, ef a
" ddylir am waedlydu y ddaear o honaw. Ac
" o chwynir am bob un o'r ddau eraill, ef a
" ddylir ; ſef a ddylir am bob un o naddunt
" dirwy." *S.* 2.

[r] *Vide* Tair Rhan awdurdawd cyfraith.

[s] *Vide* Tri Golwg a ddygir ynghyfraith.

[t] *Vide* Tri Gair cylus y ſydd.

[u] *Vide* Diasbad, *&c.* in Gloſſario.

" a'r nawfed [*al.* nowfed, *S.* 4.] dyn " hwnnw yn myned o briodawr yn am- " hriodawr, yna [*al.* yna y, *S.* 2. *al.* a, " *S.* 4.] chyfraith yn mynnu ei gynnwys " ar ei ddylyed, ſef yw hyny, cyfnyeint " a [*al.* cymmaint a'r, *S.* 2. & *S.* 4. *fortean* " cymmaint a chyfrifedi] a'r gwr mwyaf " ei warchadw [*al.* warchadwy, *S.* 4 *al.* " a warchatwo, *S.* 2.] yn yr oes y del efe " i'r tir. A honno [*al.* hwnnw, *S.* 2.] a " elwir yn Ddiaſbad uwch adnau, ac ni " werendewir dyn [*al.* ddim, *S.* 4.] o'r " nawfed dyn [*al* ach, *S.* 2.] allan.

2 " Ail yw, Un Mabuchelwr am ei " alldudjon pan ymadawont ag ef heb " wneuthur jawn iddaw.

3 " Trydedd yw, Un wraig am ei gwr; " can ni ddyly cenedl gym'ryd dilyſdawd " heb ei chennad [*al.* channjad, *S.* 4.] " gwedy [ei, *S.* 4.] gwra.

4 " Yn y pedwerydd [*al.* Yn bedwe- " ryd, *S.* 2.] dyn ydd a dyn yn briodawr; " ei dad, a'i hendad, a'i orhendad [*al.* tad, " a hendad, a gorhendad, *S.* 4.] ac efe ei " hun yn bedwerydd. Gwedy ydd el " dyn yn briodawr, ni ddiffydd ei briodol- " der *i* [hwnnw, *S.* 4.] yn y el yn [*al.* " ddel y, *S* 2.] nawfed dyn." *S.* 3.

Tair Dirwy Brenin, *&c. Vide* Tri rhyw Ddirwy, *&c.*

LXXI " Tri Diwyneb gwlad [y ſydd, " *M.* ac ni ellir bod hebddunt, *Cott.* 6. & " *M.*] 1 Arglwydd, 2 ac Effeirad, 3 a " Chyfraith." *H.* 3.

Tri Dofod, *&c. Vide* Tri Pheth or ceffir ar ffordd.

LXXII " Tri Dygjad a ſydd ar fab:

1 " Un yw, *Dygjad* ei fam [arnaw, " *S.* 3.] ar y llowydd [*al.* llogwydd. *S.* 3.]

2 " A Dygjad [ei, *S.* 3.] dad neu [ei " *S.* 3.] genedl yn y fameglwys.

3 " A'r trydydd, ef [*al.* yw, *S.* 3.] ei hun, " oni orddiwedd [*al.* oddiwedd, *S.* 3.] ei " fam yn [*al.* bei, *S.* 3.] byw. O gor- " ddiweddaſai ei fam yntau i'*w* ddwyn, " a'i bod [yn fyw cyhyd ag y gallai ei " ddwyn, a'i fod, *S.* 3] yntau yn amheu- " edig, Cyfraith a ddywaid na ddyly efe " ymddwyn [*al.* efe ei ddwyn, *S.* 3.] na " chenedl ei gym'ryd [fyth, *S.* 3.] canys " Cyfraith a gydſynnjawdd wybod o heni " [*al.* honai, *S.* 3.] nad oedd fab y mab " hwnnw i'r tad y tybygai [*al.* tebygai, " *S.* 3.] efe ei fod yn fab iddo, can ni's " dug ei fam iddaw, a hi yn gweled ei fod " yn amheuedig " *S.* 2.

LXXIII " Tri Dygngoll cenedl:

rit, & ideo proprietatem ſuam amiſſurus eſt, Lege jus ſuum illi reddetur, pars nempe fundi *quem petit* aequalis parti maximae quam quilibet poſſeſſorum occupaverit tempore iſto quo ille actionem ſuam intenderit. Et haec Actio vocatur Diasbad uch adnau, nec cuiquam competit qui nonum cognationis gradum a primo poſſeſſore exceſſerit.

2 Altera eſt, Generoſi in vaſſallos ſuos qui ab eo aufugerint, [x] facultatibus ſuis cum illo nondum diviſis.

3 Tertia eſt, Uxoris in Virum ſuum: Gentiles enim Uxoris [y] ſatis accipere, ipſa invita, de ea non repetenda non debent.

4 In quarto cognationis gradu jus proprietarii plenum unuſquiſque acquirit: Proavus nempe, Avus, Pater, & ipſe quartus. Et poſtquam aliquis proprietarius evaſerit, proprietas ejus non extinguetur uſque ad gradum nonum.

LXXI Tria ſunt quae regionem vaſtant, licet illis carere non poſſit: 1 Dominus, 2 Sacerdos, 3 & Lex.

LXXII Tribus modis filius *vulgo quaeſitus* adduci poteſt ad patrem:

1 Primus eſt, Cum mater illum adduxerit ad patrem juxta cancellos Eccleſiae.

2 Alter eſt, Cum pater vel gentiles ejus eum in Eccleſia principali agnoverint.

3 Tertius eſt, Cum filius ipſe ſeipſum in gentem aliquam inducere voluerit, matre mortua. Quod ſi ipſe matrem invenerit, & illa tamdiu vixerit quamdiu neceſſe eſſet illum cujus pater incertus fuerit ad patrem *certum* adducere, Lex pronuntiat quod nec ille ſeipſum adducere debet, nec gens ulla illum recipere tenebitur. Lex enim pronuntiat matrem ejus certo noviſſe illum non fuiſſe patre illo genitum quem patrem ſuum eſſe autumat, eo quod illum ad patrem iſtum non adduxerit, cum probe noverit illum incerto patre fuiſſe genitum.

LXXIII Tria *ſunt* Damna gravia *quae cuilibet* genti *evenire poſſunt*.

1 Prima

NOTAE.

[x] *Vide* Lib. II. c. xviii. §. 4. Lib. III. c. ii. §. 33. *Al.* & c. iii. §. 79.

[y] *Vide* Lib. ii. c. i. §. 16. *Al.* & quae ibi annotavimus.

1 Primum eſt, Si pater [z] filium permiſſum habuerit, qui homicidium perpetraverit, & gentiles patris iſtius fidejuſſerint ob compenſationem pro iſta caede ſolvendam, & poſtea mater ejus illum ad alium patrem adduxerit, & gentiles hominis occiſi velint exigere compenſationem pro caede a gente quae ſpopondit pro compenſatione iſta ſolvenda, & gens iſta affirmaverit iſtum in aliam gentem jam eſſe tranſlatum, & ſeſe non debere caedem compenſare niſi pro propinquo ſuo, eum vero qui ab ipſis fuerit tranſlatus, ſanguine junctum non eſſe. Et tunc petitores adiverint gentem ad quam homicida fuerit tranſlatus, ad exigendam compenſationem, & illi dixerint quod homicida nullum facinus perpetraverit a tempore quo ad ipſos accederit, & quod illi ſatisfactionem dare non teneantur niſi pro damno quod conſanguineus eorum dederit, In hoc caſu Lex dicit, Solvat qui fidejuſſit, h. e. illi qui fidejuſſerunt totum ſolvent, licet ſint innocentes, eo quod fidejuſſerint.

2 Alterum eſt, Siqui ex parte homicidae fidejuſſerint ob caedem *compenſandam*, & compenſatio, unico denario excepto, facta fuerit, ob quem homicida ille occidetur; Lex dicit caedem ejus compenſari non debere, quoniam tota compenſatio *pro priori caede* ſoluta non erat, & quia pars pro toto accipi non debet.

3 Tertium eſt, Siquis homicidii inſimulatus fuerit, nec factum negaverit eo quo debuerat modo, ſed gentem *occiſi* contemſerit & de facinore iſto gloriatus fuerit: Lex dicit quod nulla negatio poſtea accipietur ab eo, quoniam ille a principio ſeipſum purgare neglexerit, hoc eſt, nec gentem hominis occiſi nec Dominum adiverit. *Et ſi a gente hominis occiſi occiſus fuerit, non compenſabitur:* Et ob nullam compenſationem pro caede *utrinque* datam hoc vocatur Damnum grave.

Aliter.

Tria ſunt Damna &c. *ut prius.*

1 Primum eſt, Si gens *homicidae* inceperit ſolvere compenſationem pro caede aliqua debitam, ſed totum non ſolverit, & ob eam cauſſam aliquis ex iſta gente occidatur, caedes iſta non compenſabitur, nec aliquid rependetur de eo quod pro caede priore ſolutum fuerat.

2 Alterum eſt, Si filius clandeſtino genitus apud gentem aliquam fuerit, qui nec ad illam *legitime* adductus fuerit, nec ab illa *legitime* abnegatus, & ille aliquem occiderit; gens illa totam compenſationem pro

1 " Cyntaf yw o honunt, Bei darffai
" bod mab ar arddelw y tad yn fab dio-
" ddef, a lladd o honaw gelain, a meichau
" o genedl y tad hwnnw ar yr alanas droſ-
" do, a gwedy hynny ei ddwyn o'i fam i
" dad arall, a dyfod o'r genedl a ryladder
" eu car, i ofyn ei alanas i'r genedl a feich-
" jaſai ar yr alanas, a dywedud o'r genedl
" ryddugaddoed y llofrudd o honai, ac na
" ddylyant hwy dalu galanas namyn dros
" gar iddunt, ac nad oedd gar hwnnw
" iddunt hwy y gwr a ddycbwyd o'i plaid.
" Ac odd' yna dyfod y genedl i ofyn ga-
" lanas i'r lle ydd athoedd y llofrudd, a
" dywedud o'r genedl na wnaeth efe ddim
" cam er pan oedd efe gar iddunt hwy, ac
" na ddylynt hwy wneuthur dim jawn
" namyn dros y cam a wnel efe yn gar
" iddunt hwy. Ac yna herwydd y ddau
" acco y dywaid Cyfraith, Talwys a
" fechniwys. Sef yw hynny, talu o'r
" neb a ryfechniwys yn gwbl cyd bwynt
" gwirjon, am y feichau a'i tal.

2 " Yr ail yw, Bei darffai damchweinaw
" meichau ar alanas dros y llofrudd, a
" bod un geinawg yn ol heb dalu, ac am
" hynny lladd y llofrudd; Cyfraith a
" ddywaid na ddylir nac edryd yr alanas
" drachefn, na dim amdanaw yntau, can
" ni thalodd efe gwbl, ac na ellir cwbl o
" anghwbl.

3 " Trydydd yw, Bei darffai cyſſwy-
" naw dyn o ladd arall, ac nad ymarddel-
" wo yntau o wad ar y llun [llven *MS.*]
" y dylyai, ac eſgeulyſu y genedl, a boc-
" ſachu am y gyflafan: Cyfraith a ddy-
" waid, o hynny allan na ddylyid cym'-
" ryd gwad ganto, can ni ddechreuwys
" gym'ryd arddelw o wad, ſef oedd hyn-
" ny, anfon at y genedl ac at yr Ar-
" glwydd. Ac am golli da y gelwir yn
" Ddygngoll cenedl." *S.* 2.

Aliter.

" Tri Dygngoll cenedl ynt:

1 " Un yw, Dechrau o welygordd da-
" lu galanas dyn a lather [*al.* ladder, *S.* 2.
" *S.* 3. & *W.*] ac na thalwyd [*al.* thal-
" wynt, *P. al.* thalont, *J.*] gwbl, ac am
" hynny lladd un [*al.* dyn, *S.* 2.] o'r
" welygordd honno, ni thelir galanas
" hwnnw [*al.* ni thelir yr alanas, *S.* 2.]
" ac nid adferir dim o'r a dalwyd dros y
" cyntaf.

2 " Ail yw, Bod cyſſwynfab y mywn
" cenedl heb ei ddwyn heb ei wadu [*al.*
" heb ei wadu heb ei ddwyn, *J. al.* heb
" (ei, *S.* 3.) ddwyn a heb (ei, *S.* 3.)
" ddiwad, *S.* 2.] a lladd dyn o hwnnw;
" talu yr alanas honno a fydd rhaid oll i'r
" genedl

NOTAE.

[z] *filium permiſſum*] Vide *Mab dioddef* in Gloſſario.

" genedl honno drosdaw [*al.* alanas oll a " ddylyir, *S.* 2.] ac o's gwadant gwedy " hynny, Dygngoll yw.

3 " Trydydd yw, Pan enllippjer [*al.* " enllipper, *J.*] gwirjon am [ladd, *S.* 2.] " celain, ac na wnel jawn am hynny, na- " myn tremyg [*al.* tremygu, *S.* 2.] or " lleddir [dyn, *S.* 2.] am hynny [*al.* " hwnnw, *P. J. S.* 3. *& W.*] ni thelir " dim drosdaw cyn [*al.* cyd, *J.*] bo gwir- " jon, can ni eill cenedl wadu [drosdaw, " *S.* 2.] yn ei farw yr hyn ni wadawdd " [*al.* wadwys, *W. al.* ni's gwadawdd, " *S.* 2.] efe yn ei fywyd.

4 " Oergwymp galanas yw, Pan laddo " dyn ddyn arall, a dodi oed [dydd, *S.* 2.] " i wneuthur jawn drosdaw, a'i ladd yn- " tau o ddyn o genedl arall ni's dylyo; " Oergwymp galanas y gelwir hynny [*al.* " honno, *W.*] rhag trymmed ei golli ef, " ac adaw [*al.* a gadaw, *S.* 2. *&* *S.* 3.] " y gyflafan a wnathoedd [*al* wnaeth, *S.* 2.] " ar y genedl, a gorfod ei thalu.

5 " Pwybynnag [*al.* Y neb, *S.* 2.] a " watto ladd dyn y mywn lluydd [*al.* llu, " *S.* 2. *S.* 3. *& W.*] taled hweugaint, a " rhodded lw dengwyr a deugaint [*al.* rhoed " (*al.* rhodded, *P. J. & W.*) lw dengwyr " a deugaint, a thaled chweugaint (*al.* " hweugaint, *P. & W.* o arjant. *S.* 2.) " *S.* 3.]

6 " Y neb a wnel gynllwyn, taled ddir- " wy deuddyblyg i'r Brenin; a gwerth y " dyn yn ddeuddyblyg a delir [*al.* dal, " *S.* 3. *P. & W.*] i'r genedl herwydd " braint y dyn [*al.* a thaled i'r genedl " hefyd fraint y dyn a ladder. *J.*]" *Cott.* 4.

7 " Holl affeitheu gweithred o affeitheu " galanas, neu losg, neu ledrad, dirwyus " fydd pob un o honunt.

8 " Tafawdrudd a llygadrudd [*al.* Ta- " fawdruddjaeth neu lygadruddjaeth, *J.*] " heb weithred llaw neu droed, camlyrus " [*al.* camlyryus, *P. J. & W.*] fydd.

9 " Tal dros affeitheu [*al.* affaith, *J.*] " galanas a fwynt addefedig [*al.* gyfaddef, " *P. & W. al.* a fo cyfaddef, *J.*] i rieni " a chydetifeddjon y lladdedig y telir o " gyfraith o [*al.* or, *P. J. & W.*] cwy- " nant am [*al.* ym, *P. & W.*] danaw. " Ac ef a ddylyir talu rhaith iddunt hwy " [*al.* wy, *J. & W.*] ac i'r genedl fal cynt " i ddiwad [*al.* wadu, *J.*] llofruddjaeth, " o's gofynnant, neu dalu galanas iddunt." *S.* 3.

caede ista praestabit, & si illum postea abnegaverit, tunc Damnum graye genti accidit.

3 Tertium est, Si *vir* innocens caedis accusatus fuerit, & legi respondere per contemtum recusaverit, & ob hoc occisus fuerit, nihil pro eo pendetur licet innocens fuerit, quoniam gens ejus pro eo id negare non potest post mortem ejus, quod ipse vivus non negaverat.

4 [a] Casus frigidus homicidii hic est, Quando quis aliquem occiderit, & diem ad satisfactionem dandam pro isto dixerit, & ille ipse occisus fuerit *ante diem constitutum* ab homine alterius gentis, qui jus in illum nullum habuerit. Hic vocatur Casus frigidus homicidii ob acerbitatem mortis ejus, & quod compensatio pro caede *quam fecerit*, a gente ejus exigetur, quam ipsi solvere tenentur.

5 Quicunque negaverit caedem alterius factam in exercitu, centum & viginti *denarios* solvet, & compurgatores L producet ejusdem ac ipse est status ad [b] homicidium abnegandum.

6 Siquis insidias alteri struxerit, multam Regi duplicatam pendet, nempe XXIV vaccas; & compensatio pro caede duplicata fiet genti hominis occisi secundum statum suum.

7 Omnia facta affinia caedis, vel incendii, vel furti multa publica coërcenda sunt.

8 Affinia crimina quae lingua tantum vel oculis perpetrantur, nec vero manibus pedibusve, multa privata punientur.

9 Multae pro affinibus caedis quae confessa fuerint, per legem solvi debent parentibus & coheredibus hominis occisi, si de iis lege egerint. Et Reus juramento L virorum seipsum a caede purgabit, vel caedis compensationem parentibus & gentilibus hominis occisi dabit, si cum eo lege egerint.

Aliter.

NOTAE.

[a] *Casus frigidus homicidii*] i. e. Damnum grave compensationis pro caede faciendae. Vide *Oergwymp Galanas* in Glossario.

[b] *homicidium*] Per homicidium hic intelligitur caedes malitiose perpetrata ad priores inimicitias ulciscendas.

§. 5. *Al.* " Or diwad gwr [*al.* Or dywedir " ar wr, *M.*] o neb llu ladd celain, taled hweu- " gaint, a rhodded lw dengwyr a deugaint un " fraint ag ef i ddiwad [*al.* wadu, *M.*] llof- " ruddjaeth." *Cott.* 6.

Aliter.

Tria ſunt Damna, *&c. ut ſupra.*

1 Primum eſt, Si filius incerto patre genitus *in gente aliqua ſit*, qui nec ad illam adductus, nec ab illa abnegatus fuerit, & is virum de gente alia occiderit quem occidiſſe non debuerat, gens iſta totam compenſationem pro caede ſolvere tenebitur, & poſtea illum abnegabit *ſi volet*, ne aliud homicidium perpetret.

2 Secundum eſt, Si compenſatio pro caede tota pendatur ſeſquidenario excepto, qui immediate non ſolvitur, & ob iſtam moram aliquis e gente iſta occidatur, lis nulla pro iſta caede movebitur.

3 Tertium eſt, Si virum innocentem quiſpiam caedis poſtulaverit, & reus ſeipſum purgare neglexerit tempore per legem conſtituto, & alius vir ejuſdem gentis occidatur ob iſtam caedem, caedes iſtius non compenſabitur.

4 Siquis e quattuor hiſce nationibus, Demetia nempe, Venedotia, Powiſia, vel Anglia, alteri injuriam intulerit, IV vaccis & LXXX denariis compenſabit.

5 Caedes alicujus eorum LXIII vaccis tantum compenſabitur.

6 Poſſeſſor telorum quibus quis occiditur, trientem compenſationis pro caede pendet.

LXXIV Tres homines ſunt capite non damnandi ob furtum manifeſtum :

1 Primus eſt, Scholaſticus qui tonſuram clericalem acceperit ; ob primum *quod fecerit* furtum is capite non damnabitur, ſed a gradibus Eccleſiaſticis deponetur, & ut laicus dimittetur.

2 Secundus eſt, Puer antequam quartum decimum aetatis annum expleverit.

Al. Secundus eſt, Puer ſub poteſtate patris, is nec multari nec capite plecti debet uſquedum decimum quartum aetatis annum expleverit, quoniam nondum propter aetatem ſub poteſtate Domini eſt, ideoque pater &

Aliter.

" Tri Dygngoll cenedl :

1 " Un yw, Bod mab amheuedig heb " ddwyn a heb ddiwad, a lladd o hwnnw " wr o genedl arall [heb ddylyu dim i- " ddaw, *H.* 2. *&* *M.*] talu yr alanas hon- " no oll a ddlyir [*al.* a ddylyir oll, *M.*] " ac odd' yna ei ddiwad [*al.* wadu, *H.* 2. " *&* *M.*] yntau, rhag gwneuthur o honaw " yr ail gyflafan.

2 " Ail yw, Talu galanas oll eithr " ceinawg a dimmai, ac or bydd godor " am hynny, a lladd dyn o'r genedl am " y godor hwnnw, nid oes ofyn ym da- " naw.

3 " Trydyd yw, Pan enllipper gwirjon " am gelain, a'i holi, ac oni's diwad [*al.* " gwatta, *H.* 2. *&* *M*] erbyn oed cyf- " raith, ac or lleddir dyn o'i genedl [*al.* " dyn ym danaw, *H.* 2. *&* *M.*] ni ddylyir " difwyn ym danaw [*al.* ni dylyir ei ddif- " wyn. *M.*]" *Cott.* 6.

4 " Pwybynnag a ſarhao eu gilydd o " werin y pedeirgwlad hyn, nid amgen, " Deheubarth, Gwynedd, Powys, Lloegr, " taled bedair bu a phedwar ugaint arjant " iddaw." *Cott.* 6. *&* *M.*

5 " Pwybynnag a dalo alanas eu gi- " lydd, tair bu a thri ugeinmu heb ych- " waneg a dal." *Cott.* 6.

6 " Traian galanas a ddigwydd ar ber- " chennawg yr arf y lladder y dyn a hi." *Cott.* 6. *&* *M.*

LXXIV " Tri Dyn a ddiangc heb fod " yn eneidfaddau am ledrad [*al.* a ddieingc " rhag dihenydd, *S.* 3.] cyfaddef :

1 " [Cyntaf yw, *S.* 2. *&* *S.* 4.] Yſgol- " haig coronawg [*al.* corunawg ; *S.* 3.] Ni " ddylyir am ei [*al.* y, *S.* 4.] lledrad cyn- " taf namyn ei ddiurddaw a'i ellwng [*al.* " ollwng, *S.* 4.] yn [*al.* ar fraint, *S.* 2.] " llyg.

2 " Ail yw, Mab cyn ei fyned yn be- " dair blwydd ar ddeg." *S.* 2.

Al. " A mab tra fo ar fraint [*al.* " arddelw, *S.* 2.] ei dad, ni ddylyir " arnaw na dirwy na dihenydd hyd " ym mhen ei bedair blynedd ar ddeg, " can nid ydyw yn oed y dyly cyfraith " Arglwydd

NOTAE.

§. 5. *Al.* " Y neb a laddo eu gilydd o ho- " nunt, taled [iddaw, *S.* 3.] dair bu a thri " ugeinmu [*al.* thrugeinmu, *S.* 3.] heb ach- " waneg." *M.*

Tr. LXXIII. *Al.* " Tri Dygngoll cenedl ; " 1 Un yw, O derfydd i fab ammau wneuthur " cyflafan, ac am y gyflafan ceiſaw ei wadu, ac " na's gwadyſynt gynt ef, ni ad Cyfraith ei " wadu hyn y ddiwyccjo 'r genedl y gyflafan " droſdaw. 2 Ail yw, O derfydd lladd mab " ammau dioddefedig ac na rygymmerer, ni " thelir ei alanas ; ſef achos na thelir, can ni " chymmer'ſant hwy efo yn gyfreithol yn ei " fywyd ni ſarn Cyfraith gaffel da o honunt " hwy*n*teu o'i angau ef. 3 Trydydd yw ; O " derfydd i ddyn ladd arall, *ac* yn ol y lladd " hwnnw digwyddaw galanas, a meichjaw o'r " genedl a*c* o hono yntau ar yr alanas, a chyn " dyfod oed y tal, ei ddwyn o'i fam i dad " arall ; ſef a ddywaid Cyfraith y dylyant dalu " galanas eithr ei ran ef. Ac o hynny y dy- " wedir, Talwys a fechniwys." *S.* 2.

§. 1. *Tr.* LXXIV. *Al.* " Yſgolhaig corun- " nawg ni ddylyir arnaw na dirwy na dihenydd " am y lledrad cyntaf, namyn ei ddiurddaw a'i " adaw ar fraint lleyg." *S.* 3.

" Arglwydd fod arnaw. Ei dad hagen a
" ddyly wneuthur jawn drosdaw i'r Ar-
" glwydd ac i'r colledig." *S.* 3.

3 " [Y, *S.* 4.] trydydd yw, Dyn ang-
" hyfjaith [*al.* anghyfjeithus, *S.* 4.] ni
" wypo gyfraith y wlad a'i defod hyd
" ym mhen tri dieu a thair nos [*al.* tair
" nos a thri dieu. *S.* 4.]" *S.* 2.

Al. " A dyn*jon* anghyfjeithus a fyrjer
" o long i dir, hyd ym mhen tair nos a
" thri dieu, yn y wypynt gyfraith y wlad,
" ni ddylyir arnunt amgen nog edryd i'r
" colledig yr eiddaw." *S.* 3.

Tri Dyn a draeana a'r Brenin. *Vide* Tri Dyn y traeana, *&c.*

LXXV " Tri Dyn a ddyly Dafodjawg
" yn Llys [drosdunt, *Cott.* 6. *H.* 2. *M.*
" & *S.* 2. i gan y Brenin; *S.* 3. *H.* 3. &
" *W.*] 1 Gwraig; 2 ac Alldud anghyf-
" jeithus; 3 a Chryg anjanawl. Un dyn
" hagen a ddyly ddewis ei dafodjawg, Ar-
" glwydd. Ac efe a ddyly eu cymmell
" y rhai eraill." *Cott.* 4. & *S.* 1.

LXXVI " Tri Dyn a ddyly dalu amobr:
" 1 Y neb a fo roddjad arnai, 2 a hithau
" ei hun, 3 a'r hyn [*al.* a'r un, *S.* 3.]
" a ddywedasam ni uchod." *S.* 2.

LXXVII " Tri Dyn a ddyly rannu a'r
" Brenin[d]: 1 Y Penteulu, 2 a'r Frenhi-
" nes, 3 a'r Pencynydd.

LXXVIII " Tri Dyn a ddylyant [*al.*
" ddyly, *S.* 2.] alanas, ac ni ddylyant
" sarhaad: 1 Un yw, Ynfyd, 2 a Dyn a
" ladder a gwenwyn, 3 a Dyn a ladder
" a saeth trwy [*al.* drwy, *S.* 2.] arall."
Cott. 4.

LXXIX " Tri Dyn a ddyly y Brenin
" neu ei Swyddogjon fynnu meicheu gan-
" tunt *ar* ddiogelrwydd i bawb o'i werin
" ef rhag gwneuthur cam o honunt, er
" na bo na chwyn na chanlyn arnunt gan
" neb:

1 " Un yw, Gorseddwr a fynno bres-
" wyljaw mewn gwlad heb roddi gwro-
" gaeth i'r Brenin nac i un Uchelwr.

2 " Ail yw, Dyn a fygytho arall yn
" ei absen yngwydd yr Arglwydd neu ei
" Swyddogjon.

3 " Trydydd yw, Dyn a 'mwrthotto a
" chyfraith yn y llys neu yn un o'r tri
" chyhoedd gan ddywedud y mynnai ei
" ewyllys oddieithr canlyn cyfraith neu
" gwyneu.

4 " Pob rhyw ddyn o'r a gwyno gwyn
" bwgwth enaid a chorph, neu aelodeu, neu
" dda, rhag arall drwy dwng ar Grair, efe

Domino & parti laesae pro illo compensabit.

3 Tertius est, Vir qui linguam regionis non callet, & leges & consuetudines regionis ignorat: *is* usquedum per triduum & trinoctium *in ista regione commoratus fuerit, ob furtum capite non plectetur.*

Al. Et homines linguae regionis nescii qui naufragium fecerint, nec leges nec consuetudines loci calluerint; hi per triduum & trinoctium insontes erunt siquid contra legem peccaverint excepto quod damnum quod dederint resarcire teneantur.

LXXV Tres sunt homines quibus Rex Advocatum in Curia dabit: 1 Foemina; 2 & Peregrinus qui linguam regionis non callet; 3 & Qui nativa raucitate laborat. Unus est homo qui advocatum sibi coaptare potest, Dominus *nempe.* Et is alios compellere potest.

LXXVI Tres sunt homines qui maritagia solvere tenentur: 1 Is qui *foeminam* nuptum dat, 2 & ipsa *Foemina*, 3 & hi quos [c] supra memoravimus.

LXXVII Tres sunt homines quibus Rex partem *redituum* suorum impertiet: 1 Praefectus palatio, 2 & Regina, 3 & Praefectus venatoribus.

LXXVIII Tres sunt homines quorum caedes compensabitur, injuria vero neutiquam: 1 Furiosus, 2 & Vir veneno occisus, 3 & Vir sagitta necatus quae alium prius perforaverat.

LXXIX Tres sunt homines a quibus Rex vel Officiales ejus satisfaccipient pro pace sua conservanda ne subditis suis damnum inferatur, licet nemo contra illos litem intenderit:

1 Primus est, Officialis *alienigena* qui in regione aliqua habitare velit, nec Regi vel alicui ex Optimatibus suis hominium praestiterit.

2 Secundus est, Vir qui alicui absenti minetur coram Domino vel Officialibus suis.

3 Tertius est, Vir qui actionem in curia vel in uno ex [e] tribus publicis *locis* institutam deseruerit, & dixerit se posthabita Lege quodcunque voluerit exsecuturum.

4 Quicunque litem alicui intentaverit eo quod mortem illi minitatus sit, vel corpus ejus vel membra laedere, vel bona *corrum-*

NOTAE.

[c] *supra*] i. e. in Triad. *O dri achaws y dylyir amobr i wraig*, quae ibi in *S.* 2. immediate praecedit.

[d] *Vide* Tri Dyn y traeana, *&c.*

[e] *tribus publicis locis*] Vide *Cyhoedd* in Glossario.

corrumpere, idque juramento dato ſuper *SS.* Relliquias affirmaverit, is ſponſores de ſecuritate ſua praeſtanda accipiet.

Aliter.

Tres ſunt homines qui Domino ſatis dare tenentur licet nulla lis contra illos intendatur :

1 Primus eſt, Vir qui *periculum* corpori alterius minitatur, ſi is cui minae intenduntur, id ſuper *SS.* Relliquias ipſe juraverit: Teſtes minarum producere non eſt neceſſe, quoniam ſi rejecti fuerint, is cui minae hae intenduntur nihilo magis ſecurior eſt.

2 Secundus eſt, Vir qui ſe ab alio laeſum fuiſſe affirmat, & recuſaverit accipere ſatisfactionem quam per Legem accipere potuiſſet.

3 Tertius eſt, Officialis alienigena, qui plus tribus diebus & tribus noctibus in regione permanſerit, & hominium nec Domino nec Optimati *alicui* praeſtiterit.

LXXX Tres ſunt homines qui caedem compenſare tenentur, ſed partem compenſationis pro caede accipere non debent : 1 Mulier, 2 & Clericus, 3 & Vir qui denarium haſtae ſolverit.

LXXXI Tres ſunt homines quibus multa pro injuria iis illata ſolvenda eſt, ſed caedes eorum non compenſabitur :

1 Primus eſt, Is qui homicidii poſtulatus id non negaverit licet innocens fuerit, & ob id injuria afficiatur ; multam pro iſta injuria accipere debet ; ſed ſi occidatur, caedes ejus non compenſabitur.

2 Secundus eſt, Is qui compenſationem totam pro caede debitam ſolverit, uno denario excepto, ob quem injuria afficiatur ; multa pro injuria iſta illi ſolvetur ; ſed ſi occidatur, caedes ejus non compenſabitur.

3 Tertius eſt, Servus ; Compenſatio pro caede ejus nulla praefinitur excepto quod pretium ejus domino ſuo ſolvetur prout animalia *occiſa* compenſari debent.

LXXXII Tres ſunt homines quibus tela committi non debent : 1 Servus, 2 & Puer intra annum aetatis ſuae decimum quartum, 3 & Furioſus. Gens furioſi illum quominus injuria *quemquam* afficiat, conſervabit. Et ſimiliter pater filium minorennem ab armis prohibebit, quia tenetur iſto tempore pro filio reſpondere. Eadem ratione dominus ſervum ſuum ab armis ſemper prohibebit ; quod ſi non prohibuerit, ſervum alium ob arma dabit, & ſervus iſte capite multabitur ob homicidium.

4 Villani reſarcient damna quae filii ſui minores annorum quattuordecim fecerint ; cum decimum quartum aetatis annum expleverint, Regi illos commendabunt, &

" a ddyly gaffel moicheu ar ddiogelrwydd " iddo." *S.* 2.

Aliter.

" Tri Rhyw ddyn y ſydd a ddylyir " eu mechniaethu o blegid Arglwydd, er " na *bo* cwyn plaid rhagddunt.

1 " Un yw, Dyn a fygytho gorph dyn " arall, o's y dyn a dwng ar Grair ei ty- " gytho ; ac ni ddylyir dwyn tyſdon ar " fygwth, ſef achos yw, or llyſir y tyſ- " don, nid diogelach y dyn rhag y " bwgwth no chynt.

2 " Ail yw, Dyn a ddywetto gaffel " argywedd ar ei gorph, ac a wrthotto " yr jawn a ddlyai ei gaffel herwydd Cyf- " raith.

3 " Trydydd yw, Gorſeddwr a ſo " mywn gwlad hwy no thri dieu a thair " nos heb roddi ei wrogaeth i Arglwydd " neu Freyr." *S.* 3.

LXXX " Tri Dyn a ddylyant dalu ga- " lanas, ac ni ddylyant ran o alanas : 1 " Gwraig, 2 ac Yſgolhaig, 3 a Dyn a " dalo geinawg baladr." *S.* 3.

LXXXI " Tri Dyn a ddylyant [*al.* " ddyly, *S.* 2.] ſarhaad ac ni ddylyant a- " lanas :

1 " Un yw, O derfydd tybjaw ar ddyn " ladd y llall, ac na's gwatto, cyd boed " gwirjon, ac am hynny ei ſarhau, efe a " ddyly dal ei ſarhaad, a phei lleddid, ni " chaffai [*al.* chai, *S.* 2.] ddim.

2 " Ail yw, O derfydd i ddyn dalu " cwbl o alanas namyn un geinjawg [*al.* " geinawg, ac am hynny ei ſarhau, efe a " ddyly dal ei ſarhaad, a phei lleddid ni " chaffai ddim.

3 " Trydydd yw, Caeth, nid oes ala- " nas iddaw, namyn talu ei werth i'w ar- " glwydd mal [*al.* fal, *J.*] gwerth llwdn." *Cott.* 4

LXXXII " Tri Dyn a ddylyir eu cadw " rhag arfeu ; 1 Caeth, 2 a Mab ni bo " pedair blwydd ar ddeg, 3 ac Ynfyd cy- " hoeddawg. A'i cenedl a ddyly gadw " yr Ynſydjon rhag gwneuthur cam o ho- " nunt. Ac felly y dyly tad gadw ei fab " hyd ym mhen pedair blynedd ar ddeg " rhag arfeu ; canys efe biau dalu droſdaw " yn yr oed hwnnw. Ac felly y dyly " arglwydd gadw ei Gaeth byth rhag ar- " feu. Oni's ceidw, taled Gaeth arall " dros ei arfeu, a'r Caeth yn eneidfaddau " dros y llofruddjaeth." *S.* 3.

4 " Y Taiogeu a ddyly [*al.* ddylyant, " *P.* & *J.*] jawnhau y cammeu a wnel eu " meibjon [*al.* meibon, *P.* & *J.*] yn y " font bedair blwydd ar ddeg ; ac odd' " yna eu tadeu a ddyly [*al.* ddylyant, *P.* " & *J.*] eu gorchymmyn i'r Brenin, ac " [wynt, *P.* & *J.*] eu hunain herwydd

" Cyfraith

" Cyfraith a attebant droſdunt [y maes " eu pedair blwydd ar ddeg. *P.*]" *S.* 3. *alibi. & H.* 3.

5 " Gwr rhydd a ddyly atteb dros ei " Alldud o bob hawl ni ddylyo golli ei " daſawd ac eneid ac aelodeu; can ni " ddyly neb golli taſawd ac eneid ac ae- " lodeu o daſawd dyn arall." *Cott.* 6.

6 " Ni ddyly neb wneuthur jawn nac " atteb dros weithred ei Gaeth onid am " ladrad." *M.*

LXXXIII " Tri Dyn a gaffant ran o " alanas ac ni's talant: 1 Arglwydd, 2 " ac Yngnad, 3 a Rhingyll. Arglwydd " a ddyly draian pob galanas o'r a gym- " hello. Yngnad a ddyly rannu yr alanas. " A Rhingyll a ddyly ei chymmell, a " phedair ceinawg iddaw yntau yr hyn- " ny." *S.* 3.

poſtea ipſi per legem pro ſeipſis ſatisfactionem dabunt.

5 Liber homo reſpondere debet pro vaſſallo ſuo in omni cauſſa in qua periculum linguae vel vitae vel membrorum non ſubiverit; nemo enim amittere tenetur linguam vel vitam vel membra ob linguam alterius.

6 Nemo tenetur ſatisfacere vel reſpondere pro facto ſervi ſui niſi propter furtum.

LXXXIII Tres ſunt homines quibus pars compenſationis pro caede dabitur, licet *compenſationis pro caede ſiquam vir occiſus feciſſet*, nihil ſolvere tenerentur: 1 Dominus, 2 & Judex, 3 & Apparitor. Domino debetur triens omnis compenſationis quam exegerit. Judex aſſignabit partem compenſationis pro caede quam quiſque gentilium homicidae ſolvere tenetur. Et Apparitor compenſationem caedis coget, & ideo quattuor denarios accipiet.

• Tri Dyn a gaiff. *Vide* Tri Dyn y ſydd a gaiff, *&c.*

LXXXIV " Tri Dyn a geidw fraint " llys yn awſen [*al.* abſen, *S.* 3. *P.* & " *S.* 2.] y Brenin: 1 Offeirad [*al.* O- " ffeirjad, *J. al.* Effeirad, *H.* 3. *S.* 2. & " *W.*] teulu, 2 a Diſdain, 3 a Brawdwr " llys. Py [*al.* By, *H.* 3. & *W.*] le [*al.* " dy, *S.* 2.] bynnag y bwynt [*al.* bont, " *S.* 3. *H.* 3. *J.* & *W.* ell tri, *S.* 2.] yng- " hyd, yno y bydd braint llys [yn waſ- " dad, *W. al.* braint llys a fydd yno. *S.* 2.]" *Cott.* 4.

LXXXIV Tres ſunt homines qui abſente Rege Curiam conſtituunt: 1 Sacerdos domeſticus, 2 Diſpenſator, 3 & Judex Aulicus. Ubicunque ſimul iſti tres fuerint, ibi dignitas Curiae ſemper erit.

Tri Dyn a gyfyd, *&c.* *Vide* Tri Dyn a gynnydd, *&c.*

LXXXV " Tri dyn a gynnail dir ac " a'i herbyn o fewn Llys Cymmwd neu " Gantref, ac ni ddylyant fod yn bleidjeu " i atteb i neb o'i tiredd yn llwrw cwy- " neu, na bod yn Frawdwyr, yngneid " o fraint tir, megis Brehyrjon, nid am- " gen,

1 " Dyn Eglwyſig y rhoddo y Brenin " dir iddaw drwy weithred, a hynny o'i " dir dilys ei hun.

2 " Ail yw, Llyg y rhoddo y Brenin " dir iddaw ai ynghyfarws ai yn rhybu- " chedd arall yn y *cyff*elybjon fodd.

3 " Trydydd yw, Dyn a gynhalo " berch'nogacth o daeawgdir dan y Bre- " nin.

4 " Y cyntaf a'r ail rhag bron y Brawdwr " pennaf y dylyan atteb or bydd a'i go- " fynno, ac nid *yn* y Llys Frehyrjawl.

5 " Y trydydd yn Llys y Daeawgdref " y dyly atteb, ac nid yn y Llys uchod.

6 " Or bydd dydd goſodedig rhwng " hawlwr ac amddiffynnwr i atteb am dir " a daear, ac nad attebo yr amddiffynnwr " yn oed y dydd, colledig fydd yr am-

LXXXV Tres ſunt homines qui terras tenebunt & accipient in Curia Commotae vel Cantredae, ſed *in Curiis hiſce* pro terris ſuis actione quacunque conveniri non debent, nec virtute terrarum ſuarum judicum officio, Generoſorum ad inſtar, fungentur:

1 *Primum eſt*, Eccleſiaſticus cui Rex fundi inveſtituram de proprio ſuo tradiderit.

2 Secundus eſt, Laicus cui Rex fundum muneris vel donationis nomine tradiderit conſimili modo.

3 Tertius eſt, Homo qui fundum ſervilem ſub Rege tenuerit.

4 Horum primus & ſecundus coram Judice *Curiae* principalis in jure comparere debent, ſiquis fundos eorum petierit, & non in curia Optimatis.

5 Tertius in Curia Villae ſervilis comparebit, & non in Curia ſupra *dicta*.

6 Si dies peremtorius praeſtitutus ſit inter actorem & reum ad fundum experiundum, & reus iſto die non reſponderit, fundo cadet; nemo enim fundum obtinere

debet qui debito tempore pro illo non reſponderit, eo quod Lex reſponſionem tempore non debito datam inutilem pronuntiat.

7 Dominus fundi heredem de corpore ſuo non habens, terras ſuas cuicunque voluerit donare poteſt.

8 Sin prolem habuerit, id illi non licebit; fundi enim proprietarius ſobolem ſuam exheredare non poteſt, nec fundum ſuum *utiliter* alienare abſque conſenſu heredis ſui, niſi amborum commodi cauſſa, idque tantum durante vita ſua, vel cogente aliqua praeſtituta neceſſitate quae fundum *utiliter* alienare invito herede alicui permittit, nempe ut victum conquirat, vel aes alienum diſſolvat.

9 Aes alienum a fundi poſſeſſore contractum, neque *ante* diſſolutum *quam* moriebatur, heres exſolvere tenebitur: Heres hic is eſt qui in fundum defuncti ſuccedit.

10 Nemo parentis ſui debitis obnoxius erit niſi is ad quem fundus de jure poſt parentis deceſſum ſpectat, is nempe qui in fundum patris, vel avi, vel proavi ſui ſuccedit; vel is qui ſuccedit in fundum coheredis ſui qui ſine liberis deceſſerit, quem jure hereditario utpote a parentum ſuorum aliquo ad illum deſcendentem, vendicat, ſi cognatione proximus illi fuerit.

11 Parentum appellatione continentur Pater, Avus, & Proavus.

12 Coheredes ſunt Fratres, Conſobrini, & Conſobrinorum filii.

13 Nemo in fundo alicui ſuccedere poteſt, niſi is qui corpore ejus prognatus fuerit. Nec ullus in fundum coheredis ſui qui ſine liberis deceſſerit ſuccedet, nec debitis ejus obnoxius erit, niſi fundus iſte ad illum deſcenderit ab aliquo parentum ſuorum qui eundem olim perpetuo jure poſſidebat.

LXXXVI Tres ſunt homines qui terram tenebunt Curiae regiae ſubjacentem, & a Rege accipient (ſi jure hereditario ad eos deſcendat) ſed qui nulla e tribus ſervitiis feudi nomine debitis praebere Domino tenentur praeter ſolutionem redituum annuorum & commeatus regii: 1 Mulier vidua, 2 & Puer intra aetatis ſuae annum decimum quartum, 3 & Scholaſticus ſacris Ordinibus initiatus. Vidua & Puer *inhabiles* ſunt quoniam hic intellectu caret, illa ab omnibus officiis civilibus & publicis remota eſt: Scholaſticus vero *ab officiis civilibus abſtinere debet*, quoniam pretium linguae ſtatutum non habet, & quia nemo judicis officio fungi debet niſi qui ſubire periculum linguae ſuae poſſit.

LXXXVII Tres ſunt homines quorum ſtatus in melius commutari poſſit in uno die:

" ddiffynnwr o'r tir; can ni ddyly neb " gynnal tir nid atteppo droſdaw yn am- " ſerawl, o achaws bod Cyfraith yn dy- " wedud na ſaif ac na thyccja i neb un " gwrtheb anamſerawl.

7 " Perchen tir dietifedd o'i gorph, a " ddichawn briodoli ei dir i'r neb y myn- " no.

8 " Or bydd etifedd hagen i berchen " tir, ni's dichawn; can ni ddichawn per- " chen tir ddietifeddu ei etifedd, na def- " nyddjaw ei dir i neb heb gennad ei eti- " fedd, onid yn eu cydles, nid amgen, yn " ei amſer ef ei hunan, neu drwy fod " arnaw un o'r anghenion goſodedig a " ryddha i ddyn werthu ei dir heb gennad " ei etifedd, nid amgen nog angen am " fwyd neu ddiod, neu dda i dalu ei ddy- " lyed.

9 " Dylyed a fo ar berchen tir heb da- " lu, a ddiſgyn ar yr etifedd i dalu i'r neb " a'i dylyo; nid amgen, etifedd a gan- " ffo anjanolder yn ei ol yntau.

10 " Nid etifeddawl neb i dalu dlyed " dros ei rieni onid dyn a gaffo etifedd- " jaeth o dir drwy jawn a dylyed o " barthred ei rieni, megis dyn a gaffai " dir ei dad, neu *ei* hendad, neu *ei* or- " hendad; neu ddyn a gaffai dir cydeti- " fedd iddaw a fai farw heb etifedd o'i " gorph; a hynny gan ei ofyn o blaid ei " rieni, o bai neſaf car iddaw.

11 " Rhieni dyn ynt, Tad, a Hendad, " a Gorhendad.

12 " Cydetifeddjon ynt, Brodyr, a " Chefnderw, a Chyferdderw.

13 " Nid etifedd neb i ddyn eithr dyn " a hanffo o'i gorph. Ac wrth hynny ni " chaiff dyn dir ei gydetifedd, a fai farw " heb etifedd o'i gorph, ac ni thal ddim " o'i ddylyed, dieithr herwydd y tir a " ddarffai iddaw ei gaffel o blaid y cyn- " haljawdr a fuaſai ar y tir o un o'i rieni " cyn nog ef." *S.* 2.

LXXXVI " Tri Dyn a gynneil dir yn " llys y Brenin ac a'i herbyn gan y Brenin " (o's herwydd jawn etifeddjaeth y diſgyn " iddunt y tir) ac ni ddylyant wneuthur " i'r Arglwydd un o'r tri rhyw waſanaeth " y ſydd ar dir eithr talu ei rent a'i weſdfa " iddaw: 1 Gwraig weddw, 2 a Mab " dioedran, 3 ac Yſgolhaig rhwymedig " wrth Urddeu cyſſegredig. Sef achaws " yw 'r Wraig a'r Mab, o eiſau awdur- " dawd ſynwyr a pherſondawd: Ac Yſgol- " haig, am nad oes werth ar ei daſawd " ynghyfraith, ac na ddichawn neb farnu " eithr dan berygl gwerth ei dafawd." *S.* 2.

LXXXVII " Tri Dyn a gynnydd [*al.* gyfyd, *S.* 1.] eu braint yn un dydd:

1 " Tai-

1 " Taiawctref y cyſſeccrer Eglwys " ynddi dan [*al.* gan, *S.* 2. *H.* 2. *H.* 3. " *M. J. & W. al.* o, *S.* 1. & *Cott.* 6.] " gannjad [*al.* gannad, *S.* 1. *S.* 2. *H.* 3. " *M. & W.*] y Brenin; dyn o'r dref hon- " no a fai [*al.* fo, *S.* 1.] y bore yn dai- " awg, a'r nos honno yn wr [*al.* y nos " honno a fydd gwr, *Cott.* 6. *al.* a fy- " ddai y nos honno yn wr, *H.* 2. & *M.*] " rhydd.

1 *Primus eſt*, Incola Villae ſervilis, in qua Eccleſia cum licentia Regis conſecratur; is mane iſto villanus erat, veſperi autem erit liber.

2 " Ail yw, Y dyn y rhotho [*al.* rho- " ddo, *S.* 2. *H.* 3. *W.* & *J.*] y Brenin un " o'r pedair ſwydd ar hugaint llys brein- " awl [*al.* breinjawl, *H.* 3. *al.* brenhin- " awl, *W.*] iddaw; cyn rhoddi ei Swydd " iddaw yn daiawg, a gwedy [ei, *S.* 1. " & *H.* 3.] rhoddi [*al.* a'r nos honno, " *W.*] yn wr rhydd.

2 Secundus eſt, Vir cui Rex tradiderit unum ex viginti quattuor Miniſtrorum aulicorum muneribus; is munere iſto nondum donatus villanus erat, Miniſter jam factus liber erit.

3 " Trydydd yw, Yſgolhaig; y dydd " cyn caffel [*al.* dydd y caffo, *S.* 1. *S.* 2. " *H.* 3. & *W.*] gorun yn Fab taiawg [y " bore, *W.*] a'r nos honno yn wr rhydd." *Cott.* 4.

3 Tertius eſt, Scholaſticus qui mane antequam coronam Sacerdotalem acceperit villanus erat, Ordinibus ſacris initiatus liber erit.

LXXXVIII " Tri Dyn a wna wlad yn " dlawd[f]; 1 Arglwydd daueirjawg, 2 ac " Yngnad camweddawg, 3 a Maer cy- " huddjad." *Cott.* 6.

LXXXVIII Tres ſunt homines qui regionem e divite pauperem facient: 1 Dominus bilinguis, 2 & Judex iniquus, 3 & Praepoſitus accuſatorius.

LXXXIX " *Tri Dyn anrhaithoddef:* " 1 Pwybynnag a ommetho [*al.* omme- " ddo, *P.* & *J.*] ſefyll wrth Gyfraith yn " [y, *H.* 3. & *W.*] llys, yng ngwydd y " Brenin, anrhaithoddef fydd. 2 Ail dyn " anrhaithoddef y ſydd [*al.* fydd, *P.*] " Fflemawr. 3 Trydydd yw, Dyn a la- " ddo gelain cywlad ag ef." *Cott.* 4.

LXXXIX *Tres ſunt homines qui bonis omnibus multari debent:* 1 *Primus eſt*, Is qui ſtare judicio Legis nolit in Curia, Rege praeſente. 2 Secundus eſt, Profugus. 3 Tertius eſt, Is qui conterraneum ſuum occiderit.

Tri Dyn bonheddig gwirjon, *&c. Vide* Tri Dyn ni ddylyant na galanas na Sarhaad, *&c.*

XC Tri Dyn cas cenedl: 1 Lleidr, 2 a " Thwyllwr, can ni ellir ymddired iddunt; " 3 a Dyn a latho ddyn o'i genedl ei hu- " nan, can ni ddylyir lladd [*al.* ni leddir, " *Cott.* 6.] y car byw yr y car marw; " cas fydd yntau gan bawb [*al.* fydd gan " bawb ei weled yntau. *Cott.* 6.]" *M.*

XC Tres ſunt homines qui gentilibus ſuis odioſi ſunt: 1 Fur, 2 & Impoſtor, quoniam nemo illis confidere debet; 3 & Vir qui aliquem de gente ſua occiderit, quia propinquus vivus ob propinquum mortuum occidi non debet, ideoque ille omnibus *ſuis* odioſus erit.

XCI " Tri Dyn cyn gwrthebont trwy " wad, ni thalan raith ofodedig oni bydd " gwrthdwng yn eu herbyn, nid amgen; " 1 Mach, 2 ac Ammodwr, 3 a Lliwad." *S.* 3.

XCI Tres ſunt homines qui licet factum aliquod abnegaverint, compurgatores nullos producere *tenentur* niſi juramentum contrarium adhibeatur; nempe, 1 Fidejuſſor, 2 & Arbiter, 3 & Delator furti manifeſti.

XCII " Tri Dyn herwydd Cyfraith ni " ſafant wrth a wnelont: 1 Un yw, Dyn " meddw. 2 Ail yw, Mab cyn ei bedair " blwydd ar ddeg. 3 Trydydd yw, Dyn " a gymheller o'i anfodd." *S.* 2.

XCII Tres ſunt homines quos pactis ſuis ſtare Lex non coget: 1 Primus eſt, Homo ebrius. 2 Secundus eſt, Puer intra aetatis ſuae annum decimum quartum. 3 Tertius eſt, Vir qui invitus ad aliquid faciendum compellitur.

XCIII " Tri Dyn ni admwynhair [*rec-* " *tius forte* ni ad *cyfraith* ſwynhau, *vel* " ni ſwynhair] dim o'r a ddywetton mewn

XCIII Tres ſunt homines quorum verba quaecunque locuti fuerint, in Curia nihili valent:

NOTAE.

[f] *Vide* Tri Diwyneb gwlad.

valent : 1 Caecus, 2 Ebrius, 3 & Surdus; quicquid enim ipſi fecerint, jure irritum erit.

XCIV Tres ſunt homines qui jus alicujus in fundum corroborare non poſſunt : 1 Pauper, 2 Fideicommiſſarius, 3 & Is qui fundum alienum uſurpat. Ratio eſt, quia ipſi dominium certum non habent.

XCV Tres ſunt homines qui, pignore tradito, cum Judice ob ſententiam quam tulerit contendere non poſſunt :

1 Primus eſt, Rex, quia per legem coram Judice ſtare non debet vel ad agendum vel ad reſpondendum virtute ſtatus ſui vel virtute ſtatus terrarum ſuarum ſicut Generoſus vel quivis alius.

2 Secundus eſt, Vir Eccleſiaſticus qui ſacris Ordinibus initiatus eſt.

3 Tertius eſt, Vir Eccleſiaſticus qui votis Monaſticis eſt obſtrictus. Nemo enim jure pignus dare debet contra ſententiam quam Judex tulerit, niſi qui pretio linguae ſuae multari poteſt, ſed pretium fixum nullum eſt in Legibus Hoëli Boni pro membris viri Eccleſiaſtici, pro ſanguine, vel pro injuria ei illata, ideoque nemo eorum pignus dare poteſt vel contra ſententiam *Judicis* vel pro ſententia quam ipſe *tulerit*.

4 Omnes injuriae ſacrilegae quae Eccleſiaſticis inferuntur, emendari debent judicio Synodi Eccleſiaſticae [*al.* per Leges Eccleſiaſticas.]

XCVI Tres ſunt homines qui advocationem praebere non poſſunt : 1 Balbus, 2 Raucus, 3 & Vir qui linguam regionis non callet.

XCVII Tres ſunt homines qui concilio Judicum aſſidere non debent :

1 Primus eſt, Vir furioſus quem neceſſe fuerit interdum vel ligare vel propius obſervare.

2 Secundus eſt, Fur manifeſtus qui ſeipſum ſemel redemerit, vel qui apprehenſus fuerit furtum faciens tempore pacis publicae.

3 Tertius eſt, Vir qui ſemel lingua multatus eſt ob ſententiam iniquam quam antea dederat.

" llys ; 1 Dall, 2 a Meddw, 3 a Byddar.
" Sef achos yw, am nad gwneuthuredig
" dim o'r a wnelont ynghyfraith." *S.* 2.

XCIV " Tri Dyn ni allant ychwanegu
" [*al.* ychwanecau, *S.* 2. *alibi.*] anſawdd
" i neb ar dir : 1 Gwaglaw, 2 a Gor-
" cheidwad, 3 a Chamoreſgynnwr. Sef
" achaws yw, Am nad oes berchennogaeth
" dilys gantunt eu hunein." *S.* 2.

XCV " Tri dyn ni allant ymwyſdlaw
" yn erbyn brawd trwy [*al.* o, *S.* 2. &
" *H.* 3.] gyfraith :

1 " Un yw, Brenin lle ni allo herwydd
" [*al.* can ni ddigawn o, *S.* 2. & *H.* 3.]
" gyfraith ſefyll y mywn dadl gyr [*al.*
" ger, *S.* 2. & *H.* 3. *al.* geir, *S.* 3.] bron ei
" frawdwr i [*al.* yn, *P.*] holi neu i atteb
" trwy fraint anjanawl neu trwy fraint ei
" dir, mal Breyr neu arall.

2 " Ail yw, Dyn eglwyſig rhwymedig
" yn [*al.* wrth, *W.*] urddeu cyſſegredig.

3 " Trydydd yw, Dyn eglwyſig rhwy-
" medig yng [*al.* wrth, *W.*] grefydd.
" Can ni ddichawn neb herwydd cyfraith
" roddi gwyſdl yn erbyn brawd [wir, *W.*]
" onid dan [*al.* o, *P.*] berygl gwerth ei
" dafod [*al.* dafawd, *S.* 2. *S.* 3. *P.* *J.* &
" *H.* 3.] ac nid [*al.* nad, *S.* 2. *P.* & *H.* 3.]
" oes werth goſodedig ynghyfraith Hywel
" [Dda, *S.* 3. *P.* & *J.*] ar aelawd, a gwaed,
" a ſarhaad dyn eglwyſig ; ac wrth hynny
" ni eill neb o honunt wy roddi gwyſdl
" yn erbyn brawd na chyd a brawd.

4 " Holl Argywedd ſegryſſyc [*al.* ſe-
" gryllyd, *H.* 3. & *W.* *al.* ſegyrffyg, *S.* 3.
" *P.* & *J.* *al.* ꝫ ſegyrllyd, *S.* 2.] a wneler
" i'r Eglwyſwyr [*al.* i ddyn eglwyſig,
" *S.* 2.] a ddylyir ei emendhau iddunt
" [*al.* ei dalu iddaw, *S.* 2.] yn y [*al.* trwy
" gyfraith, *W.*] Senedd herwydd cyfraith
" eglwyſig." *Cott.* 4.

XCVI " Tri Dyn ni ddaw cyngaws
" arnaddunt : 1 Dyn bloeſg, 2 a Dyn
" cryg, 3 a Dyn balef [*an rectius* dyn
" *ni wys* ba le*fair ?*]" *S.* 4.

XCVII " Tri Dyn ni ddyly un o ho-
" nunt ſefyll mywn barn :

1 " Un o naddunt yw, Dyn gor-
" phwyllawg o ynfydrwydd, ac a orffo ei
" rwymo neu *ei* gadw weitheu.

2 " Ail yw, Dyn a ambryno o ledrad
" cyfaddef un waith, neu a orddiwedder
" yn lleidr ar gyhoedd heddwch.

3 " Trydydd yw, Dyn a ddigwyddo
" yng ngwerth ei dafawd un waith o ble-
" gid cam frawd a roddaſai cyn no hyn-
" ny." *S.* 2.

XCVIII " Tri

NOTAE.

ꝫ *ſegyrllyd*] Rectius forſan *ſegyrllyg*, a Lat. *Sacrilegus*, nam *Argywedd ſegyrllyd* S. 1. p. 77. interpretatur *Nocumenta ſacrilega*.

XCVIII " Tri Dyn ni ddyly [y, *S.* 2. " *H.* 3. & *W.*] Brenin [*al.* ni myn cyf- " raith, *S.* 2. *al.* ni ddylyir, *P.*] eu gwer- " thu [*al.* ni ddylyir eu gwerthu gan (*al.* " o, *H.* 2. & *M.*) gyfraith ; *Cott.* 6.] " 1 Lleidr gwedy barner i'r [*al.* i, *S.* 2.] " grog [*al.* Lleidr or bydd gwerth cein- " awg gyfraith yn ei law yn gyfaddef. " *S.* 2. *al.* Lleidr cyfaddef a'm bo (*al.* or " bydd, *M.*) gwerth pedair ceinawg cyf- " raith yn ei law. *Cott.* 6. & *H.* 2.] 2 A " Chynllwynwr [ei feisdr. *S.* 2.] 3 A " Bradwr [*ei*, *S.* 2.] Arglwydd." *Cott.* 4. & *S.* 1.

XCVIII Tres sunt homines quos Rex legitime vendere non potest : 1 Fur ad patibulum condemnatus [*al.* Fur qui bona furtiva ad valorem denarii legitimi penes se habet, *al.* Fur manifestus qui bona furtiva ad valorem IV denariorum penes se habet,] 2 Et qui insidias hero struxerit. 3 Et laesae Majestatis reus.

XCIX " Tri Dyn ni ddylyant [*al.* ddy- " ly, *S.* 2.] na galanas na sarhaad [*al.* na " sarhaad na galanas, *P.*] cyd lladder " [hwynt: *S.* 2.] 1 Un yw, Dyn a laddo " anifail [*al.* a ddarfo i anifail ei ladd. *P.*] " 2 A Dyn a gaffer yn rhodjaw ysdafell " y Brenin hyd [y, *P.*] nos heb na than " na goleuad yn ei law. 3 A Dyn a la- " dder a phren yn ei fwrw [i'r llawr, *S.* 2.] " gan ei rybuddjaw." *Cott.* 4.

XCIX Tres sunt homines quorum nec injuria nec caedes compensabuntur licet occidantur : 1 Primus est, Vir ab animali occisus. 2 Secundus est, Vir qui noctu ambulaverit in cubiculo regio absque lucerna. 3 Tertius est, Vir occisus ab arbore succisa cujus monitus *antea* fuerat.

Al. " Tri Dyn bonheddig gwirjon ni " ddylyant na galanas na sarhaad [cyd " lladder : 1 Un yw, *J. alibi*] Dyn a " laddo anifail. 2 A Dyn a laddo ci cyn- " ddeirjawg. 3 A Dyn a laddo pren wrth " ei fwrw gan ei rybuddjaw." *J.*

Al. Tres sunt homines ingenui & innocentes, quorum, si occidantur, nec caedes nec injuria compensabitur : Unus est, Homo ab animali occisus. 2 Alter est, Homo a cane rabioso occisus. 3 Tertius est, Vir per Casum arboris succisae interfectus, si admonitus fuerit.

C " Tri Dyn ni ddylyir eu claddu yng " [*al.* y mewn, *S.* 4.] cyssegr : 1 Lleidr " a ddihenyddjer [*al.* ddieneidjer, *S.* 4.] " am [ei, *S.* 4] ledrad, 2 a Bradwr Ar- " glwydd, 3 a Ffyrnigwr a ddihenyddjer " am ei ffyrnigrwydd.

C Tres sunt homines qui in loco consecrato sepeliendi non sunt : 1 Fur qui capite plectitur ob furtum *quod fecerit* ; 2 Et laesae Majestatis reus ; 3 Et homo maleficus, qui ob maleficium suum capite plectitur.

4 " Sef yw Ffyrnigrwydd, Murnaw " dyn a lladd dyn [*al.* a'i ladd heb weli, " neu, *S.* 4.] a gwenwyn ; a difwynaw " [y, *S.* 4.] da iddaw ef ei hun ac i'r " [*al.* i'w, *S.* 4.] berchennawg." *S.* 2.

4 Maleficii nomine hic intelligitur homicidium clam perpetratum absque vulnere, vel quod veneno factum fuerit ; vel cum quis bona aliena corrumpit tali modo ut nec sibi ipsi corrumpenti nec possessori *postea* utilia sint.

CI " Tri Dyn ni ddylyir eu gwyssjaw : " 1 Tysd, 2 a Gwarant, 3 a Gweithre- " dawl cyssfwyn, neu gyfaddef. Mechni " a ddylyir am hwnnw [*al.* Eu mechniaw " (*al.* mechniaethu, *S.* 1.) a ddylyir. *M*]" *Cott.* 4. *J. S.* 2. & *S.* 3.

CI Tres sunt homines quos citare non est opus : 1 Testis, 2 & Auctor, 3 & Vir qui facinoris alicujus postulatus fuerit, vel crimen aliquod manifestum admiserit : Is fidejussoribus custodiendus tradetur.

CII " Tri Dyn ni ellir canlyn cwyneu " unig rhagddunt : 1 Manach heb ei A- " bad, 2 a Gwraig heb ei gwr priod, 3 a " Mab dioedran heb ei dad neu geidwad " tra dylyo fod drosdo.

CII Tres sunt homines quos solos in jus vocare non licet : 1 Monachus absque Abbate suo, 2 & Uxor absque viro suo, 3 & Puer minorennis absque patre vel tutore suo, quamdiu in potestate patris vel tutoris custodia esse debet.

4 " O derfydd bod amrysson pwy a " ddyly warchadw etifedd cyn ei fod yn " oedran, ai cenedl ei dad ai cenedl ei " fam, Cyfraith a ddywaid mai gwr o ran " ei fam ef a ddyly, rhag ofn i neb o ge- " nedl ei dad wneuthur ei frad am ei dir " neu *ei* wenwynaw." *S.* 2.

4 Si controversia *inter propinquos* oriatur de custodia heredis minorennis, num agnatorum aut cognatorum aliquis eam habere debeat, Lex dicit quod cognato committi debet, ne forte agnatus insidias illi struxerit vel veneno illum occiderit adipiscendae possessionis caussa.

CIII Tres ſunt homines quorum teſtimonia ſunt irrita: 1 Vir religioſus qui fidem ſuam fregerit, 2 & Teſtis qui falſum dederit teſtimonium, 3 & Fur manifeſtus.

CIV Tres ſunt homines quibus multa pro injuria iis illata non debetur: 1 Furioſus, 2 & Alienigena, 3 & Leproſus.

4 Pretium legitimum unicuique eorum competit, & is qui injuriam illis intulerit multae publicae obnoxius erit.

CV Tres ſunt homines quibus decimae debentur: 1 Sacerdos, 2 & Judex, 3 & Delator *furti*.

4 Judici decimus debetur denarius rei judicatae, exceptis cauſſis hereditariis, & furti, & homicidii: Pro qualibet harum *trium* cauſſarum XXIV *denarios* habebit.

5 Delatori decimus debetur denarius rei indicatae.

6 Decimae Chriſtianae Sacerdoti debentur.

CVI Tres ſunt homines quorum cognati compenſationem *pro caede* exigent, & non agnati: 1 Filius mulieris generoſae Alienigenae nuptum datae. 2 Et filius mulieris quae quis ſit pater ejus neſciverit. 3 Et filius quem paterna gens negaverit.

4 Ratio autem cur compenſationes pro horum caede cognatis pendentur eſt quia cognati caedem quam hi fecerint compenſare tenentur, & quia agnatos non habent.

5 Sunt qui dicunt cognatos obligari ad dandum vaccas pro quibus nulla ſponſio data eſt, pro quibuſlibet horum *ſi caedem fecerint*; ſed Lex dicit quod hae vaccae non dabuntur niſi pro filio Alienigenae.

CVII Tres ſunt homines pro quibus abſentibus Advocatus dari debet:

1 Primus eſt, Vir qui peregrinatur Romam vel ad ſepulcrum Chriſti.

2 *Secundus eſt*, Vir lecto affixus ob fracturam vel vulnus vel morbum quemlibet naturalem, ut nec equo nec pedibus *ad Curiam* iter facere poſſit.

3 Tertius eſt, Vir carcere incluſus. 4 His addi poteſt & is qui in exercitu Domini eſt, quoniam militare urgente neceſſitate vel ſponte eſt principale Servitium, fundi nomine debitum. Et hic quartus eſt caſus.

Aliter.

Tres ſunt homines contra quos nulla actio recipienda eſt vel audienda per legem in Curiis regiis, & nulla ſententia ob contemtum dabitur contra ipſos ob quamcunque cauſſam cum in judicium vocati fuerint:

CIII " Tri Dyn nid gair eu gair ar neb " [nac ar ddim, *S.* 3. *al.* ar ddyn, *J. legendum forte* ar neb dyn:] 1 Crefyddwr gwedy torri [*al.* torro, *J.* & *S.* 3.] " ei broffes; 2 a Thyſd [*al.* Dyn, *S.* 3.] " a dyſdo [*al.* ddycco, *J.* & *S.* 3.] gam" dyſdoljaeth; 3 a Lleidr cyhoeddedig " [*al.* cynnefodig. *J.* & *S.* 3.]" *S.* 2.

CIV " Tri Dyn nid oes ſarhaad iddunt: " 1 Ynfyd cyfreithawl, 2 ac Alldud, 3 a " Chlafwr.

4 " Gwerth cyfraith y ſydd i bob un " o naddunt, a dirwyawg fydd y neb a " wnel gam iddunt." *S.* 4.

CV " Tri Dyn y degymmir iddunt: " 1 Offeirad, 2 ac Yngnad, 3 a Mana" gwr.

4 " Sef achos yw, Yngnad y ddyly y " ddegfed geinawg o'r a farno, eithr am " dir, a lledrad, a lladd celain: Ac am " bob un o'r rhai hynny, pedair ar hu" gaint a ddyly.

5 " Managwr y ddyly y ddegfed gein" awg o'r a fanacco.

6 " Offeirad a ddyly ddegwm Criſd." *S.* 3.

CVI " Tri Dyn y dyly cenedl y fam " eu gofyn heb genedl y tad: 1 Mab " gwraig fonheddig a rodder i Alldud. 2 " A mab gwraig ni wypo pwy fo ei dad. " 3 A mab gwraig a watter o genedl ei " dad.

4 " Sef achaws y dylyant cenedl ei fam " gaffel yr alanas, wrth ddylyu o honunt " wynteu wneuthur jawn droſdunt, ac nad " oes genedl tad iddunt.

5 " Rhai a ddywaid ddylyu o genedl " eu mam dalu gwartheg difach dros bob " un o'r rhai hynny. Cyfraith a ddywaid " na ddylyir onid [*al.* namyn, *S.* 3. *alibi*] " dros fab Alldud." *S.* 3.

CVII " Tri Dyn y ſaif taſodjawg abſen " droſdunt:

1 " Un yw, Dyn a fo mewn pererin" dawd tu a Rhufain neu *tu* a bedd Criſd:

2 " A Dyn a fo claf gorweiddawg o " friw neu frath, neu glefyd anjanawl a" rall, hyd na allai ddyfod nac ar farch " nac ar draed.

3 " A dyn a fo mewn caethiwed car" char. 4 A hefyd dyn a fo mewn lludd " Arglwydd, can's pennaf gwaſanaeth tir " yw *bod* mewn lludd o raid neu ufulldawd. " A hwnnw y ſydd bedwerydd achaws." *S.* 2.

Aliter.

" Tri Dyn y ſydd ni ddylyir herwydd " Cyfraith erbynnjaw neb, neu w'randaw " canhebrwng cwyneu rhagddunt ynghy" fraith gorſedd gyfreithawl, megis mewn " dadlau Brenin, *ac* ni red Cyfraith dre" myg arnunt o neb rhyw ddefnydd nac " achos yn nydd galw:

1 " Cyntaf

1 " Cyntaf yw, Gwr a el i ludd Brenin " o wasanaeth tir a gynhaljer dan y Bre- " nin, canys pennaf gwasanaeth tir *yw* " myned i luydd y Brenin wrth ei raid " neu ufulldawd : Neu ddyn a roddid " yngwyfdl i arallwlad o ddyundeb gwlad " ac Arglwydd yn gydernid ar gadw " heddwch cyfrwng Arglwyddjaetheu a " Phendefigjon. Ac wrth hynny y dyly- " ir herwydd cyfraith gadw pob peth o'i " heiddjaw hwynteu yn gymmen megis y " bai yna, na da cyffro fai na da digyffro " fai, canys yn rhaid y Brenin a'i wasa- " naeth yr oeddynt hwynteu, ac achaws " hynny y dylyir yn ddileſdair gynnal eu " hanſawdd hwynteu o blaid y Brenin hyn " y ddelont o'r gwasanaeth dlyedus hwnnw.

2 " Ail yw, Dyn a ddamchweinai iddaw " wneuthur gweithred hyd na allai gaffel " cymmediweu Eglwys Dduw hyd pan " gaffai ei ryddhau gan y Pab. O's gwe- " di darffai iddaw gym'ryd ei ffordd i'r " bererindawd y cyffroid hawl arnaw, ni " ddylyir gw'randaw yr hawlwr na chynn- " wys ei ddeisyf mewn gweithred cyf- " raith hyn y fai lithredig un dydd a " blwyddyn o'r dydd y hadneppid cych- " wyn y pererin o'r Gyngyllorjaeth a- " llan, can ni ddylyir herwydd cyfraith " ſymmudaw anſawdd na meddjant dyn a " orffai arnaw geisjaw rhydid duwawl o " achaws gweithred annuwawl hyd ar " yr amſer y gallai ddyfod drachefn.

3 " Trydydd *yw*, Gorweiddjawg o gle- " fyd anjanawl neu ddyrnod neu frath. " Tyſdoljaeth y Meddyg neu'r Periglor " a gredir yn y lle hwnnw gan dyngu na " allai y clwyfus ddyfod wrth Gyfraith.

4 " A llyna y tri lle ni ddylir o blaid " Arglwydd gymmell ar Frawdwr farnu " ar abſendra plaid ynghyfraith tremmyg, " na chynnwys deisyf hawlwr ar feddjant " neb o'r rhai hynny ; can's y pyngceu " hynny a fyddant adnabyddus a chyhoe- " ddawg gan y Brawdwyr, can's tyſdol- " jaeth gyhoedd *ſydd* gredadwy ynghy- " fraith gyffredin yn y lleoedd hynny.

5 " A llyna y tri lle y ſaif dad*leu*wr- " jaeth dros blaid abſen, ac y dyly yr " Arglwydd oedi cyfraith, heb w'randaw " deisyf, na llafurjaw Brawdwyr mywn " gweithred cyfraith yn y lleoedd dywe- " dedigjon uchod." *S.* 2. *alibi.*

CVIII " Tri dyn [y ſydd, *S.* 3.] a " ellir eu llyſu o'r un rhyw achwyſon, " nid amgen no galanaſdra [*al.* galanas, " *S.* 3.] a thirdra, a gwreicdra : 1 [h] Tyſd, " 2 [a, *S.* 3.] Gwybyddjad, 3 a Lliwad " cyfreithawl." *S.* 2.

CIX " Tri Dyn y ſydd a gaiff dda " cyffroedig a dylyed cyffroedig o farwo-

1 Primus eſt, Vir qui in exercitum regium iverit fundi nomine quem ſub Rege tenet, quoniam principale ſervitium fundi *nomine debitum* eſt militare in regiis exercitibus vel cum Regi illo opus fuerit vel cum voluntario id fecerit. Vel vir obſidio datus qui in alienam regionem mittitur cum conſenſu patriae *ſuae* & Domini *ſui*, ad conſervandam pacem inter Proceres diverſarum regionum. Ideoque omnia horum bona conſervari debent eo quo fuerant ſtatu, ſive mobilia fuerint ſive immobilia, quoniam in ſervitio & negotiis regiis ipſi occupati ſunt, ideoque Rex tenetur jura illorum ſarta tecta conſervare donec ab iſto debito ſervitio domum redierint.

2 Secundus eſt; Vir qui ob facinus aliquod quod perpetraverit, in communionem Eccleſiae recipi non poſſit uſquedum a Papa abſolvatur. Si poſtquam iter facere inceperit ad peregrinationem faciendam lis ei intendatur, actor non audietur nec petitio ejus accipietur per legem uſquedum annus & dies elabatur a die iſto quo manifeſtum fuerit peregrinationem inſtituiſſe, & ex praefectura exceſſiſſe. Quoniam ſtatus & conditio ejus qui abſolutionem ſacram ob factum impium quaerere cogitur, jure mutari non debet ante tempus quo redire poſſit.

3 Tertius eſt, Vir lecto affixus ob morbum naturalem, vel ictum, vel vulnus. Teſtimonio Medici vel Parochi credetur in hoc caſu, ſi juraverint quod Aegrotus ſiſtere ſe in Curia non poſſit.

4 Et hi ſunt tres caſus in quibus Dominus non coget Judicem ſententiam propter contemtum contra *reum* abſentem dare, vel petitionem actoris in bona cujuſlibet horum audire ; hae enim excuſationes notae & manifeſtae erunt Judicibus, & publicum teſtimonium credibile erit per legem communem in his locis.

5 Et hi ſunt tres loci in quibus Advocatus dabitur pro parte abſente, & Dominus debet cauſſas ampliare, nec petitiones actorum audiet, nec Judices ſententiam dare coget in praedictis caſibus.

CVIII Tres ſunt homines qui ob eaſdem cauſſas rejici poſſunt, caedem nempe & controverſiam de fundis & adulterium : 1 Teſtis, 2 & Teſtis conſcius, 3 & Delator *furti*.

CIX Tres ſunt homines qui bona mobilia & debita mobilia defunctorum ſibi acquirent

NOTAE.

[h] *Vide* Tri Achaws y ſydd i lyſu tyſdon.

quirent jure hereditario, quorum nemo cogi poteſt tanquam heres aes alienum defuncti diſſolvere:

1 *Primus eſt*, Advenae filius [*al.* Advena] *vaſſallus* nempe Regis vel Generoſi, quem Lex Proprietarium vocat, is ſcilicet cujus parentes perpetuo cum *Rege vel* Domino ſuo commorati ſunt.

2 Secundus eſt, Rex, cui facultates Advenae ſui ob defectum heredis obvenerint.

3 Tertius eſt, Generoſus, cui ſimili modo bona Advenae ſui ſine liberis defuncti obvenerint.

4 Nemo tenebitur aes alienum diſſolvere pro defuncto per legem heredum vel coheredum, niſi heres vel coheres cui jus naturale a parentibus ſuis deſcenderit, vel a coheredibus devolverit *in bona defuncti:* Ideoque filius Advenae, qui vocatur *Vaſſallus* alienigenus, debita pro parentibus vel coheredibus ſuis ſolvere non tenebitur, quoniam ex parte parentum vel coheredum nullum jus naturale ad illum vel deſcenderit vel devolverit.

5 Nemo cogi poſſit ſolvere debita pro viro qui mortuus fuerit antequam ipſe ſolverit, praeter hos tres homines, nempe, Heredem qui jus naturale a patre acceperit; ſecundo, Fidejuſſorem; tertio, Coheredem qui jus naturale acceperit ab alio coherede.

CX Tres homines capite plectendi ſunt, quos redimere non licebit: 1 Laeſae Majeſtatis reus, 2 & Vir qui homicidium clam perpetraverit, 3 & Fur manifeſtus ſi bona ſublata valorem IV denariorum excedunt.

CXI Tres ſunt homines quibus per pervia & invia diu noctuque iter facere licebit: 1 Sacerdos, 2 Medicus, 3 & Apparitor.

CXII Tres ſunt homines qui partem compenſationis pro caede [1] accipient, licet ipſi caedem compenſare non teneantur:

1 *Primus eſt*, Dominus; ille enim trientem habebit cujuſlibet compenſationis pro caede quam exegerit.

2 Secundus eſt, Princeps familiae; quoniam pro ratione ſtatus ejus caedes propinqui ſui compenſabitur.

" laeth [eu, *S.* 2.] perchen yng [*al.* o, " *S.* 2.] gyfraith etifeddjon, ac ni ellir " cymmell un o naddunt yn blaid i dalu " dylyed ynghyfraith etifeddjon, nid amgen:

1 " Mab mab ailld [*al.* Ailld, *S.* 2.] " Brenin neu Freyr, yr hwn a eilw Cyf" raith yn Alldud [*al.* Ailld, *S.* 2.] pri" odawl, yr hwn a dricco gyd a'i Ar" glwydd yn ddiſymmud hyd y pedwerydd " [dyn, *S.* 2.] o bob parth.

2 " Ail yw, Brenin yn y ddamweino " [*al.* pan ddamchweino, *S.* 2.] etifedd" jaeth iddaw o dda ei Fab ailld a ſo marw " heb etifedd o'i gorph.

3 " Trydydd yw, Yn y ddamweinjo " [*al.* Pyn ddamchweino, *S.* 2.] i Freyr " ddiſgyn ynghyfraith etifedd yn y gyffe" lyb todd o dda ei Fab ailld a ſo marw " heb etifedd o'i gorph.

4 " Ni ellir cymmell neb yn blaid i " dalu dylyed dros arall ynghyfraith eti" fedd neu gydetifedd, oni bydd diſgynne" dig neu dreigledig i'r etifedd neu gyde" tifedd jawn anjanawl o blaid [*al.* o " blegid ei, *S.* 2.] rieni neu gydetifedd: " Ac wrth hynny ni thal Mab alldud, " yr hwn a elwir yn Fab ailld, ddylyed " ei rieni na'i gydetifeddjon, wrth na chaiff " yntau anjanolder o'i plaid hwynteu o " jawn [diſgynnedig neu, *S.* 2.] dreig" ledig.

5 " Ni ellir cymmell neb yn dalawdr dros " ddyn a ſo marw cyn talu dylyed a ſo " arnaw heb dalu, eithr [*al.* oddieithr, *S.* 2. " *al.* dieithr, *S.* 3. *alibi*] tri dyn, nid am" gen: Etifedd a gaffo anjanolder o ble" gid tad. Ail yw, Mach. Trydydd yw, " Cydetifedd a gaffo ddylyed anjanawl " [*al.* gaffo anjanolder, *S.* 2.] o blaid [*al.* " blegid, *S.* 2.] cydetifedd arall." *S.* 3.

CX " Tri Dyn y ſydd eneidfaddau, ac " ni ellir eu prynu; 1 Bradwr Arglwydd, " 2 a Dyn a laddo arall yn ffyrnig, 3 a " Lleidr cyfaddef am werth mwy no phe" dair ceinjog." *Dav. in v.* Ffyrnig.

Tri Dyn y ſydd ni ddylyir, *&c. Vide* Tri Dyn y ſaif Tafodjawg abſen, *&c.*

CXI " Tri Dyn y ſydd rydd iddunt ger" dded ffordd a hebffordd ddydd a nos: " 1 Effeirad, 2 a Meddyg, 3 a Rhing" yll." *M.*

CXII " Tri Dyn y telir galanas iddunt, " ac ni thalant wy ddim o alanas:

1 " Arglwydd; canys iddaw y daw " traian cymmell pob galanas.

2 " Ail yw, Pencenedl, canys wrth " ei fraint ef y telir galanas ei garant.

3 " Try-

NOTAE.

[1] *Vide* Tri Dyn a gaffant ran o alanas.

3 " Trydydd yw, Tad ; canys rhan a " ddaw iddaw o alanas ei fab, nid amgen " no cheinawg, can nid car ei fab iddaw. " 4 Ac ni ddylyir lladd un o honunt o " alanas.

3 Tertius eſt, Pater ; quoniam pars illi obveniet ex compenſatione pro caede filii ſui, denarius nempe, filius enim ejus propinquus ſuus non cenſetur. 4 Et nullus horum ob caedem non compenſatam occidi debet.

5 " Hanner rhan brawd a dal hwaer " o alanas, ac ni chaiff hi ddim o alanas." *Cott.* 6.

5 Soror compenſationis pro caede partem dimidio minorem ſolvet ea quam frater ſolvere tenetur ; ſed partem compenſationis pro caede ſolutae nullam accipiet.

CXIII " Tri Dyn y telir gweli tafod " [*al.* tafawd, *H.* 3. *W.* & *al.*] iddunt :

CXIII Tres ſunt homines quibus multa pro verborum contumelia ſolvenda eſt :

1 " I'r [*al.* I, *H.* 3. & *W.*] Frenin [*al.* " Arglwydd, *M.*] pan ddywetter gair garw " [*al.* hagr, *P. H.* 3. *S.* 2. & *W.*] wrthaw.

1 Rex, quando *quis* durius cum illo allocutus fuerit.

2 " Ac i [*al.* i'r, *M.*] Brawdwr pan " wyſdler yn ei erbyn [*al.* pan ymwyſdler ag ef, *S.* 2. *al.* pan amheuer, *M.* " *al.* yn meddyljaw, *Cott.* 6.] am [ei, *M.* " & *S.* 2.] jawn farn [*al.* frawd, *S.* 2.] " o's efe a'i cadarnha [*al.* cadarnhaa. *J.*]

2 Et Judex, quando pignus datum fuerit contra juſtam quam tulerit ſententiam ſi ipſe *pignus contrarium dederit quo cavetur* ſe illam defenſurum fore.

3 " Ac i Offeirad [*al.* Offeirjad, *J. al.* " Effeirad, *H.* 3. *W.* & *M.*] yn ei E- " glwys yn y tair gwyl arbennig [*al.* yn " ei wiſg yn y tair gwyl arbennig uch ei " allawr, *Cott.* 6. *al.* yn y tair gwyl ar- " bennig yn ei offerenwiſg uch ben ei " Allawr : *M.*] Neu rhag [bron, *H.* 3. *W.* " & *P.*] y Brenin yn darllain [*al.* dar- " llen, *P.*] llythyreu [*al.* llythyrjeu, *P.* " *al.* llythyr, *H.* 3.] neu yn eu hyſgrifennu " [*al.* Neu yn darllain llythyr rhag bron " y Brenin neu yn ei wneuthur. *M.*]" *Cott.* 4.

3 Et Sacerdos in Eccleſia ſua in *uno ex* tribus Feſtis principalibus, quando veſtimentis ſacerdotalibus indutus ad Altare miniſtraverit, vel quando Regi epiſtolas datas legerit, vel pro ipſo ſcripſerit.

CXIV " Tri Dyn y traeana y Brenin " ag hwynt : 1 Y Frenhines, 2 a'r Pen- " teulu, 3 a'r Pencynydd. [k]

CXIV Tres ſunt homines quibus Rex trientem *bonorum inſequentium* dabit : 1 Regina, 2 Praefectus Palatio, 3 & Praefectus venatoribus.

4 " Sef lle y rhan efe a'r Frenhines, " nid amgen nag ym mhob lle yn y cy- " foeth eithr Gorwlad.

4 Reginae dabit trientem omne genus redituum ex propria ditione provenientium.

5 " O'r anrhaith o'r Orwlad y Penteulu " a ddyly ran dau wr, ac a ddyly draean " o draean y Brenin.

5 Ex praeda ex aliena regione rapta Praefectus Palatio alterum tantum ac quivis alius habebit, & trientem trientis Regi debiti.

6 " O grwyn anifeiljeid gwylld y Pen- " cynydd a ddyly draean o draean y Bre- " nin.

6 Trientis regii pellium animalium quae ferae ſunt naturae, triens Praefecto venatoribus cedet.

7 " O bob anrhaith y Brenin a ddyly " draeant ei eifir [*lege* aur] a'i arjant, a'i " ſwlld, a'i gyrn buelin, a'i fain gwerthfawr, " a'i yſgineu y bo wrlys wrthunt." *S.* 2.

7 Ex qualibet praeda Rex trientem habebit, ut & aurum, argentum, cornua bubalina, lapides pretioſos, & fimbriata veſtimenta.

CXV Tres

NOTAE.

Tr. CXIII. *Al.* " Tri Dyn y telir gweli ta- " fawd iddunt ; Arglwydd, a Brawdwr ac " Effeirjad Llys." *S.* 1.

Al. " Tri Dyn a ddylir talu gweli tafod " iddunt ; 1 Arglwydd, 2 ac Yffeirjad, 3 ac " Ynad. 4 Sef achaws y dyly Arglwydd " weli tafawd o damweinai ymgeinaw yn ei " Orſedd, ac ef a ddyly ſarhaad herwydd bieu " braint yr Orſedd a chamlwrw. 5 A hefyd " o darffai ymwyſdlaw o ddyn ag Ynad am " frawd, a gorfod o'r Ynad, efe a ddyly wy- " nebwarth arnaw. 6 Ac Yffeirjad pan ddy- " wetter gair garw wrthaw yn un o'i dair " Gwyl arbennig yn ei Eglwys neu yn dar- " llain llythyr neu yn *ei* yſgrifennu geir bron " y Brenin, efe a ddyly dal ſarhaad am hynny." *S.* 2.

[k] *Vide* Lib. I. c. xii. §. 18.

CXV Tres ſunt ictus ob quos multa pro injuria non debetur: 1 Primus eſt, Ictus quem puer minor annis alicui dederit. 2 *Secundus eſt*, Ictus *mulieris* [1] zelotypiae verae *ſpiritu vexatae*. 3 *Tertius eſt*, Ictus involuntarius. Sed ſanguis elicitus, & vulnus, & fractura, ſiqua fuerit, compenſabuntur.

CXVI Tres ſunt aves quarum pretium Regi dabitur ubicunque occidantur: 1 Accipiter, 2 & Falco [*al.* Aquila & Grus] 3 & Corvus.

4 Dominus fundi in quo *hae aves* occiſae fuerint, L denarios ab occiſore accipiet.

CXVII Tres ſunt aves quas in fundo alieno occidere non licet abſque licentia *proprietarii*: 1 Aquila, 2 & Grus, 3 & Corvus.

4 Qui aliquam harum occiderit, L denarios domino fundi pendet.

CXVIII Tria ſunt Apparitoris nomina: 1 Clamor patriae, 2 & Servus Cancellarii ore aſpero, 3 & Apparitor.

CXIX Tres ſunt ictus pro quibus nulla compenſatio dabitur: 1 *Ictus* quo quis cervum, 2 vel canem, 3 vel pullum equinum ferum in ſegete percuſſerit.

CXX Tres ſunt hereditates legitimae:

1 Prima eſt, Hereditas *in quam quis* jure parentum *ſuorum ſuccedit*.

2 Altera eſt, Hereditas quae juſto pretio a *priori* poſſeſſore *ad poſteriorem* obvenit.

3 *Tertia* eſt, Hereditas quae pactis legitimis conſentiente poſſeſſore *factis*, nullo pretio *dato*, alteri traditur.

CXXI Tres ſunt rationes ob quas filius vulgo quaeſitus negari non poteſt:

1 Prima eſt, Si naſcatur [m] poſt legitimum matrimonium, & alatur per annum & diem ſumtibus patris abſque negatione.

CXV " Tri Dyrnawd [*al.* Cyflafan, " *S.* 2.] nid oes farhaad ynddunt: 1 *Un* " yw, Dyrnawd mab cyn ei fyned yn ei " oed cyfreithawl. 2 A Dyrnawd o ei- " ddigedd cyfreithawl. 3 A Dyrnawd o " anoddau. [Y, *S.* 2.] Gwaed a['r, *S.* 2.] " weli a delir, ac [*al.* a'r, *S.* 2.] afgwrn " twnn o [*al.* or, *S.* 2.] bydd." *S.* 4.

CXVI " Tri Edn a [*al.* y, *P. H.* 2. " *M. S.* 2. & *Cott.* 6.] dyly y Brenin eu " gwerth py du [*al.* dud, *P. al.* pa le, " *Cott.* 6. & *S.* 1.] bynnag y lladder [*al.* " llather, *S.* 1. *P.* & *H.* 3.] 1 Hebawg, " 2 a Gwalch [*al.* Eryr, a Garan, *H.* 2. " & *M.*] 3 a Chigfran.

4 " Perchennawg y tir y llather [*al.* " lladder, *J.*] arnaw a ddyly ddeg a deu- " gaint [*al.* ddeg ar hugaint, *P.*] i gan y " neb a'i llatho [*al.* lladdo. *P.*]" *Cott.* 4. & *J.*

CXVII " Tri Edn ni ddylyir eu lladd " heb gannjad [*al.* gannad, *P. S.* 3. & " *H.* 3.] ar dir dyn arall [*al.* lladd ar dir " dyn arall heb ei gannad; *S.* 2.] 1 Eryr, " 2 a Garan, 3 a Chigfran.

4 " Pwybynnag a'i lladdo [*al.* llatho, " *S.* 1. & *P. al.* y neb a latho un o ho- " nunt, *S.* 2.] taled ddeg a deugaint ar- " jant [*al.* a dau ugaint, *S.* 2.] i berchen- " nawg y tir." *Cott.* 4.

CXVIII " Tri Enw rhingyll y fydd: " 1 Gwaedd gwlad, 2 a Garw gychwedl " *S.* 1.] gwas y [*al.* was, *J.*] Cynghellawr, " 3 a Rhingyll." *Cott.* 4 *Cott.* 6. *H.* 2. " *H.* 3. *M. P.* & *W.*

CXIX " Tri Ergyd ni thelir dim ym- " danaddunt [*al.* am danunt, *S.* 1. & *J.* " *al.* ni ddiwygir, *Cott.* 6. *M.* & *S.* 2.] 1 " Un yw, i Garw yn yd, 2 ac i Gi yn " yd, 3 ac i Ebawl gwylld [*al.* gwyll, *P.*] " yn yd." *Cott.* 4.

CXX " Tair Etifeddjaeth gyfreithawl " y fydd; ac a drigjant [*al.* drigant, *H.* 3.] " yn ddilys i'r etifeddjon:

1 " Un yw, Etifeddjaeth trwy ddylyed " o blaid y rhieni.

2 " Ail yw, Etifeddjaeth a gaffer trwy " [*al.* o, *H.* 3. *P.* & *W.*] ammod cyf- " reithawl i gan y perchen [*al.* perchen- " nawg, *S.* 2.] yr gwerth.

3 " Trydedd yw, Etifeddjaeth a gaffer " trwy ammod cyfreithawl o fodd y per- " chen [*al.* perchennawg, *M. H.* 2. & " *S.* 2.] heb werth." *Cott.* 4.

Tair Ffordd i lyfu tyfdon. *Vide* Tri Achaws y fydd i lyfu tyfdon.

CXXI " O dair Ffordd ni ellir gwadu " mab o genedl:

1 " Un yw, Ei eni yn y gwely cyf- " reithawl, a'i fagu undydd a blwyddyn o " dda ei dad heb ei wadu.

2 " Ail

NOTAE.

[1] *Vide* Tri Hwrdd ni ddiwygir.

[m] Licet procreatus fuerit ante matrimonium.

2 " Ail yw, O rhoddir gwerth yr ei " fagu, cyn bo mab llwyn a pherth fo.

3 " Trydedd yw, Or cymmerir ar of- " deg, neu or dygir yn gyfreithawl." *M.*

CXXII " O dair Ffordd y bydd rhydd " mach am ei ddylyed cyfaddef:

1 " Un yw, O roddi oed heb ei gannad " dros yr oed cyntaf.

2 " Ail yw, O dalu y dylyed.

3 " Trydedd yw, O ddwyn gafael am " y dylyed." *Cott.* 4. *P.* & *al.*

Aliter.

" O dair ffordd ydd ymddifeicha mach:

1 " Un o honu, O dalu o'r talawdr " drosdaw.

2 " Yr ail yw, O roddi oed o'r hawlwr " i'r talawdr yn awsen ei fach.

3 " Trydedd yw, O ddwyn gafel o'r " hawlwr *i* ar y talawdr heb gannad ei " fach. Ac yna taled dri buyn camlwrw " i'r Brenin.

4 " Oed mach i ymgoffau ai mach ai " nad mach, tri dieu.

5 " Ysbaid mach i barotoi tal gyssefin " o's efe ei hunan a'i tal, tri dieu." *Cott.* 6.

O dair Ffordd y diwedir mab. *Vide* O dair Ffordd y gwedir, *&c.*

CXXIII " O dair Fordd [*al.* O dri " Modd, *S.* 2.] y dosberthir brawd gyng- " aws:

1 " Cyntaf yw, Trwy oddef; canys " goddef a dyrr bob cyngaws. O's braw- " dwr a oddef [roddi, *S.* 2.] gwysdl yn " erbyn ei farn [*al.* frawd, *S.* 2.] yn dang- " nefeddus [*al.* dangnofeddus, *P. J.* & " *S.* 3.] heb roddi gwrthwysdl yna [*al.* " gwysdl yna i gadarnhau ei frawd, *S.* 2.] " digwyddedig fydd ei farn.

2 " Ail yw, Brawdlyfr [y, *P. S.* 3. " *S.* 2. & *J.*] rhwng dau wysdl, sef yw " hynny, gwysdl a rother [*al.* rodder, " *P. S.* 2. *S.* 3. & *J.*] yn erbyn barn [*al.* " brawd, *S.* 2.] a gwysdl arall a rother " [*al.* rodder, *P. S.* 2. *S.* 3. & *J.*] y gyd " a'r farn [*al.* frawd, *S.* 2.] honno." *Cott.* 4.

Al. " Ail yw, Brawdlyfr, sef yw hyn- " ny, Priodolder y gyfraith deilyngaf " rhwng gwysdl a gwrthwysdl rhoddedig " yn llaw gorseddawg o law brawdwr ac " o law plaid defnydd cynnen am farn." *J.*

3 " Trydedd [ffordd, *P.* & *S.* 3.] yw, " Brawdwr a biau ddosbarth y rhwng dau " ddyn yn cyngaws am y farn a roddasai " iddunt, heb ymwysdlaw [ag ef. *P. S.* 2. " & *S.* 3. *al.* heb ei ammau trwy wysdl. " *J.*]" *Cott.* 4.

2 Altera est, Si pretium pro alimentis detur *a patre*, licet fuerit clandestino genitus.

3 Tertia est, Si publice agnoscatur, vel legitime adducatur.

CXXII Tres sunt modi quibus liberari possit fidejussor a debito quod non denegaverit:

1 Primus est, Si *creditor* diem solutionis ampliaverit.

2 Secundus est, Si, debitum solvatur.

3 Tertius est, Si pignus pro debito captum fuerit.

Aliter.

Tribus modis liberabitur fidejussor:

1 Primus est, Si debitor debitum solverit.

2 Secundus est, Si, fidejussore absente, creditor ampliaverit tempus solutionis.

3 Tertius est, Si creditor pignus abstulerit a debitore absque licentia fidejussoris. Et tunc tres vaccas pro multa privata Regi solvet.

4 Spatium quod dabitur fidejussori ad reminiscendum num spoponderit necne, tres dies.

5 Spatium quod dabitur fidejussori ad praestandam solutionem, si ipse debitum soluturus sit, tres dies.

CXXIII Tribus modis sententia controversa determinatur:

1 Primus est, Siquis sententiae acquieverit; acquiescendo enim sententiae lites omnes dirimuntur. Si Judex pignus dari contra sententiam suam quiete permiserit, nec pignus e contra ad defendendam suam sententiam dederit, sententia ejus irrita erit.

2 Secundus est, Si duo pignora data fuerint, unum ad sententiam irritam faciendam, alterum ad illam confirmandam, Liber juridicialis *litem terminabit.*

Al. Secundus est, Cum Judex & una partium litigantium, pignoribus in manum Domini datis, de sententia lata contenderint, Liber juridicialis, hoc est, Legis justioris *scripta* Auctoritas *controversiam dirimet.*

3 Tertius est, Judex litem dirimet inter homines discordantes de sententia ab illo olim lata, si neuter eorum pignus contra illam dederit.

CXXIV Tres ſunt modi quibus filius ad patrem adducitur :

1 Primus eſt, Mulier praegnans, quae ex clandeſtino coitu concepit, Parochum accerſat & juret coram illo *in hunc modum*; Accidat mihi ut hunc foetum pariam more viperino ſi ab alio procreatus ſit quam a viro cujus filium eſſe aſſero; & patrem *tunc* nominet. Et ita legitime *illum ad patrem* adducet.

2 Mulier quae ex juſtis nuptiis concepit, ſuper Altare conſecratum jurabit, niſi fide digna habeatur ut juramentum ei deferre non ſit neceſſe, vel contrarium probetur.

3 Secundus eſt, Princeps familiae ſeptima manu propinquorum illum adducet.

4 Tertius eſt, Si nullus fuerit Princeps familiae, L viri jurati ex cognatis ejus illum adducent, & filius ipſe primus jurabit, quoniam juramentum matris ejus hic locum non habet niſi in caſu ſupradicto.

CXXV Tria ſunt genera teſtium conſciorum in cauſſis hereditariis :

1 Primum eſt, Seniores patriae qui alicujus originem comprobabunt, ita ut partem fundi ſibi debitam a gentilibus ſuis accipiat.

2 Secundum eſt, Confines fundi, nempe vir ex qualibet Rhandira villae, qui ſciverint partes & limites inter iſtius gentis homines.

3 Tertium eſt, Quando controverſia orta fuerit inter duas villas ejuſdem ſtatus, Praepoſiti & Cancellarii & Apparitores commotarum terminos defendent, quoniam ad Regem pertinet limites iſtos determinare.

CXXVI Tres ſunt cauſſae ob quas Judex *alias* idoneus repudiari poſſit :

1 Prima eſt, Si inter partes litigantes ſe iniquum praebuerit in cauſſa aliqua antequam dirimatur.

CXXIV " O dair Ffordd y dygir mab " i dad [*al. male*, mab ac y diwedir : " *S.* 1.]

1 " Un yw [*al.* Un o naddunt, *S.* 1.] " Gwraig llwyn a pherth o'r bydd bei- " chawg, pan fo ar ei llawfaeth, dyged ei " Pheriglawr etti [*al.* attai, *S.* 1. & *Cott.* 6.] " a thynged wrthaw [*al.* yng ngwydd y " Periglawr, *S.* 1] Elgor neidr i mi i ar " y beichogi hwn, o's crewys tad gan fam " onid [*al.* eithr, *S.* 1. *al.* namyn, *Cott.* 6.] " y gwr y dygaf iddaw, a'i enwi. Ac " [y, *S.* 1. & *Cott.* 6.] felly cyfreithawl y " dwg." *M.*

2 " O's Gwraig arall fydd, tynged uch " Allawr gyſſegredig, oni chredir heb dwng, " neu oni ddiwedir cwbl yn ei herbyn." " *S.* 1.

3 " Ail yw, Pencenedl a ſeithlaw ce- " nedl gantaw biau ei ddwyn.

4 " [Y, *S* 1.] trydydd yw, Oni bydd " Pencenedl [iddi, *S.* 1.] llw dengwyr a " deugaint [*al.* dau ugaint, *H.* 2.] o'i ge- " nedl [*al.* o'i chenedl, *Cott.* 6. *al.* o ge- " nedl y wraig, *S.* 1.] a'i dwg; a'r mab ei " hunan a dwng o'r [*al.* yn y, *H.* 2.] blaen, " can nid cyfreithawl llw ei fam onid ar " y [*al.* o'r, *H.* 3.] dygjad fry." *M.*

O dair Ffordd y dylyir Amobr, *&c. Vide* O dri Modd, *&c.*

CXXV " Tair Ffordd y dywedir gwy- " byddjeid [*al.* Tri (Rhyw, *S.* 2.) Wy- " byddjeid y ſydd, *M. P. Cott.* 5. *Cott.* 6. " & *H.* 2.] am dir :

1 " Un yw o honunt, Henurjeid [*al.* " Henadurjeid, *M. Cott.* 5. *Cott.* 6. & " *H.* 2.] gwlad i wybod ach ac edfryd " [*al.* edryf, *H.* 2. *al.* edryd, *H.* 3. *P.* " *Cott.* 6. & *S.* 2.] i ddwyn dyn ar ei " ddylyed o dir [a daear, *M. H.* 3. *al.* ei " ddylyed tir, *P.*] y gyd a'i geraint.

2 " Ail yw, Amhinogeu [*al.* Amhi- " nogjon, *S.* 2.] tir, nid amgen, gwr o " bob rhandir o'r dref i wybod rhanneu a " ffinjeu rhwng y welygordd." *Cott.* 4.

3 " Trydedd yw, [Pan fo amryſon " rhwng dwy dref (un fraint, *H.* 2.) *M.* " *H.* 3. & *Cott.* 6.] Meiri a Chynghellor- " jon i [*al.* a Rhingylljeid biau, *M. H.* 3. " & *Cott.* 6.] gadw terfyneu y cymmy- " deu; canys [y, *S.* 2.] Brenin [a, *S.* 2.] " biau y terfyneu hynny [*al.* biau der- " fynu. *M.*]" *Cott.* 4.

CXXVI " O dair Ffordd y gellir " gwrthneu [*al.* gwrthod, *P. H.* 3. *S.* 2. " *S.* 3. & *W.*] Brawdwr teilwng :

1 " Un yw, O'i fod yn anghyffredin " yn y ddadl cyn barnu [y, *H.* 3. & *W.*] " rhwng [y, *H.* 3. & *W.*] cynhennuſon " [*al.* pleideu, *S.* 2.] yn [*al.* y mywn y, " *P.* & *J.*] llys [cyn barn. *H.* 3. & *W.*]

2 " Ail

NOTAE.

Tr. CXXV. § 2. *Al.* " Ail yw, Gwr o bob " rhandir o'r dref honno yw amhinogjon tir i " wybod cyfran rhwng cenedl a charant." *M.* " *Cott.* 6. & *H.* 2.

2 " Ail yw, O'i fod yn gyfrannawg ar " yr hyn y bo y ddadl o hanaw [*al.* ho- " naw, *P. J. S.* 2. *S.* 3. *H.* 3. & *W. al.* y " ddadl ymdanaw, *S.* 2.] pei gellid ei hen- " nill trwy [*al.* drwy, *J.* & *S.* 3.] farn.

3 " Trydedd yw, Cym'ryd gobr yn " [*al.* am, *S.* 2. *H.* 3. & *W. al.* ar, *P. J.* " & *S.* 3.] y ddadl a'r ni bo gosodedig i " Frawdwr y mywn Cyfraith [*al.* gosode- " dig yn y Gyfraith, o'r Brawdwr. *S.* 2.]

4 " Ni ellir cymmell dyn Eglwysig i " wrtheb i neb o faes y [*al.* y maes o " gyfraith, *W.*] senedd o'r cammeu a " ddywetter arnaw.

5 " O's gwr Eglwysig a gynneil dir " trwy ddylyed dan y Brenin, y perthyno " wneuthur gwasanaeth i'r Brenin o ho- " naw ; efe a ddyly wrtheb yn llys y " Brenin o'r tir a'i berthyneu, canys [y, " *S.* 2.] Brenin biau dir y deyrnas oll. Ac " oni wrtheb o'r tir yn ufudd [*al.* yn u- " fudd o'r tir, *S.* 2.] y Brenin bieufydd " [y tir. *S.* 2]

6 " Cyn [*al.* Cyd, *H.* 3. *P. S.* 2. *S.* 3. " *J.* & *W.*] gallo gwr Eglwysig fod y " mywn barn o fraint [ei, *S.* 2.] dir y " gyd a Lleygjon hyn [*al.* yn, *P. S.* 3. " *P.* & *J.*] y fo amser i ddadganu [*al.* " ddatcan, *S.* 2.] ni ddichawn efe ddad- " ganu y farn trwy gyfraith rhwng [y, " *H.* 3. *P.* & *S.* 3.] cynhennuson [*al.* " dadleuwyr, *S.* 2.] can nid oes werth go- " sodedig yng [*al.* yn y, *S.* 2.] gyfraith " ar ei dafod trwy yr hwn y poenir pob " Brawdwr [o'r, *S.* 3. & *J.*] a rotho [*al.* " roddo, *S.* 3. *J.* & *W.*] gam farn [*al.* " frawd, *S.* 2.] o's cadarnha trwy ym- " wysdlaw [*al.* trwy wysdl. *P.*]" *Cott.* 4.

CXXVII " O dair Ffordd y gwedir " [*al.* diwedir, *S.* 1. & *Cott.* 6.] mab o " genedl :

1 " Un yw, Cym'ryd y mab o'r gwr " y dywetter [*al.* dywedid, *Cott.* 6.] ei " fod yn fab iddaw, a'i ddodi y rhyddaw " a'r Allawr, a dodi [*al.* doded, *S.* 1. ei, " *Cott.* 6. & *H.* 2.] law assau ar ben y " mab, a'r [*al.* a'i, *S.* 1.] law ddehau ar " yr Allawr [gyssegr, *S.* 1.] a'r Creireu, " a thynged na's crewys ef [gan ei fam, " *S.* 1.] ac nad oes ddafn o'i waed yn- " ddaw.

2 " Ail yw, Oni bydd byw y tad [*al.* " bydd y tad yn fyw, *H.* 2.] Pencenedl " biau ei wadu [*al.* ddiwad, *S.* 1. & *Cott.* " 6.] a saith law cenedl gantaw.

3 " Trydydd yw, Oni bydd Pencen- " edl iddaw, llw dengwyr a dau ugaint o'r " genedl a'i gwatta ; a'r mab hynaf i'r " gwr ydd oedd y mab ar ei gysdlwn, biau " dyngu yn eu [*al.* y, *H.* 2.] blaen [*al.* " a'i diwad. *S.* 1. & *Cott.* 6.]" *M.*

O dair Ffordd y llysir tysdon. *Vide* Tri Achaws y sydd i lysu tysdon.

2 Secunda est, Si pars rei in quam actio est, Judici obvenire possit, modo Actor obtinuerit.

3 Tertia est, Si Judex honorarium acceperit quod lege non est licitum.

4 Clericus non cogetur ad respondendum nisi in Curia Ecclesiastica, ob crimina de quibus accusatus fuerit.

5 Si Clericus fundum sub Rege tenuerit, cujus nomine servitium Regi praebere obligatur, is in Curia regia pro fundo isto & rebus ad eundem pertinentibus respondere tenebitur, terra enim totius regni ad Regem pertinet. Et nisi promte responderit, ad Regem fundus iste redibit.

6 Licet Clericus assidere possit pro tribunali cum Laicis virtute fundi quem tenet, usquedum pronunciatum fuerit, ille tamen sententiam inter partes litigantes ferre non debet, quoniam nulla multa per legem in linguam ejus statui possit, eodem modo quo quilibet alius Judex multari possit si sententiam iniquam dederit, & illam pignore tradito defendere velit.

CXXVII Tres sunt modi quibus Filius vulgo quaesitus abnegari possit :

1 Primus est, Vir qui istius filii pater esse affirmatur, accipiet puerum, & inter se & Altare sistet, & manum sinistram capiti ejus imponet, & manum dextram Altari & Relliquiis, & jurabit se illum non procreâsse, nec guttam sanguinis sui in illo esse.

2 Secundus est, Patre non superstite, Princeps familiae septima propinquorum manu illum abnegabit.

3 Tertius est, Si nullus fuerit Princeps familiae, L viri ex gente sua illum abnegabunt, & filius natu maximus viri ad quem pertinere dicebatur, jurabit primus.

CXXVIII Tres ſunt rationes ob quas Teſtes conſcii plus valent *aliis* teſtibus :

1 Prima eſt, Quod complures teſtes conſcii pro eadem re per legem produci poſſunt, vel unus tantum teſtis conſcius, v. gr. Fidejuſſor ; teſtium autem aliorum nec plures nec pauciores duobus produci debent.

2 Secunda eſt, Quod per teſtes conſcios legitime aliquis multari vel vendi poteſt, & non per teſtes alios.

3 Tertia eſt, Quod teſtes conſcii probare aliquid poſſunt contra negationem vel defenſionem, quod alii teſtes non poſſunt facere.

4 Cum teſtis alios aliquos legitime in Curia atteſtatus fuerit de re aliqua contra reum ; vel reus de re aliqua contra teſtem, hi homines *quos teſtati fuerint*, rejici non poſſunt, Teſtes enim contrarii ſunt [*al.* in lege vocantur, qui non ſunt rejiciendi.]

CXXIX Tria ſunt crimina ob quae Virga argentea cum phiala & operculo aureis Regi ſolventur : 1 Vim mulieri inferre. 2 Uſum viae *publicae* inhibere egeno qui domum non habet. 3 Et Regem injuria afficere.

CXXX Tres ſunt cauſſae ob quas Fidejuſſor & Debitor excuſari debent *a non comparendo in Curia :* 1 Si claſſicum Regis proficiſcentis ad bellum exaudiatur, 2 vel ſi praedones 3 vel fures inſequi illos neceſſe ſit. Unaquaeque enim harum cauſſarum eſt cauſſa maxime neceſſaria.

CXXXI Tribus modis [o] colus haſtae privilegia obtinebit :

1 Primus eſt, Permiſſione tantum ; permiſſio enim omnem controverſiam dirimit.

2 Secundus eſt, Quando heres maſculus legitimus nullus eſt.

3 Tertius eſt, Quando *fundus* pretio dato emitur : Hereditas *enim hoc modo acquiſita* una eſt ex tribus legitimis *quae ſine impedimento poſſidebuntur*.

CXXVIII " O dair [n] Ffordd y mae cadarnach gwybyddjeid no thyſdon [*al.* thyſdjon : *S.* 1.]

1 " Un [o honunt, *M.*] yw, Gallu dwyn lliaws [*al.* llawer, *M.*] o wybyddjeid am[yr, *M.*] un peth ynghyfraith ; neu un gwybyddjad, megis mach ; ac ni ellir dwyn na mwy na llai no dau [o, *al.* o'r, *S.* 2. *H.* 3. & *W.*] tyſdon [*al.* tyſdjon, *S.* 1. *al.* dyſd. *J.*]

2 " Ail yw, Gallu dirwyaw dyn neu ei werthu trwy wybyddjeid, ac ni ellir trwy dyſdon o [*al.* yng, *W.*] nghyfraith.

3 " Trydedd yw, Gallu o honunt [*al.* Gwybyddjeid a allant, *M.*] brofi yn erbyn gwad [*al.* diwad, *S.* 1.] neu [*al.* ac, *M.* & *alii*] amddiffyn, ac ni's dichawn [*al.* digawn, *M.*] tyſdon [*al.* ac na's digawn tyſdjon. *S.* 1.]

4 " Pan dyſdo tyſd yn ei dyſdoljaeth beth yn gyfreithawl i ereill yn erbyn amddiffynnwr ; neu amddiffynnwr pan dyſdo yntau beth yn gyfreithawl yn erbyn tyſdon, ni ellir llyſu y rhai hynny, canys gwrth dyſdon ynt [*al* y rhai hynny a elwir Gwrthdyſdon ynghyfraith, ac ni ddylyir (*al.* ellir, *S.* 2.) eu llyſu. *P. H.* 3. & *W.*]" *Cott.* 4.

CXXIX " O dair Ffordd y telir gwialen arjant i'r Brenin, [a phiol aur a chlawr aur erni ; *Cott.* 6.] 1 Am drais [*al.* O ddwyn trais ar wraig ; *Cott.* 6.] 2 Ac am [*al.* o, *Cott.* 6.] dorri nawdd ffordd ar anghenawg [*al.* ychenawg, *Cott.* 6.] diadlam : 3 Ac am ſarhaad Brenin." *M.* & *H.* 3.

CXXX " O dair Ffordd ydd oedir [*al.* y differir, *M.*] mach a chynnogn : 1 O glybod corn y Brenin yn myned yn ei luydd ; 2 ac O achaws [*al.* hawl, *M. P. H.* 3. & *W.*] trais ; 3 ac O hawl ledrad : [*al.* 2 a'r ail yw, O hawl ledrad ; 3 trydedd yw, O hawl trais. *Cott.* 6. Canys angen yn angen yw pob un o'r holjon hyn. *M.*]" *Cott.* 4.

CXXXI " O dair Ffordd ydd a cogail ym mraint paladr :

1 " Un yw, Trwy [*al.* O'i, *S.* 2.] oddef ; canys goddef a dyrr bob cyngaws.

2 " Ail yw, O eiſau etifedd cyfreithawl o wr [*al.* Aros edfryd cyfreithawl o wyr y llys. *P. corrupte ut credo.*]

3 " Trydedd yw, Trwy ei brynu yr da [*al.* O brynu : *S.* 2.] Canys y dryddedd etifeddjaeth gyfreithawl yw." *Cott.* 4. & *J.*

O dair

NOTAE.

[n] *Vide* Tri Gwahan y ſydd rhwng Gwybyddjeid a Thyſdon.

[o] *Vide* Cogail & Paladr *in Gloſſario.*

O dair Ffordd ydd ymddifecha mach, &c. *Vide* O dair Ffordd y bydd rhydd mach, &c.

CXXXII " Tair [p] Gafael [*al.* Gafel, " *P.* & *W.*] nid adferir: 1 Un a ddyccer " dros ledrad. 2 Ac un ar [*al.* A thros, " *M.* & *Cott.* 6.] fach ni chymhello ei " fechni [*al.* fechniaeth. *J.* & *H.* 3.] 3 " A thros [*al.* Ac un dros, *S.* 2.] alanas." *Cott.* 4. & *S.* 1.

CXXXIII " Tri [q] Gair cylus y ſydd: " 1 Gair y bo gweli tafod [*al.* tafawd, " *P. H.* 3. *J.* & *W.*] ym [*al.* am, *J.* & " *P.*] danaw. 2 A gwallawgair yn llys. " 3 A thafodruddjaeth am ladd neu loſg " neu ledrad." *Cott.* 4. & *S.* 1.

CXXXIV " Tri Goddef y ſydd yn " cydgerdded a Chyfraith hyd ar amſer, " ac nid ynt gorgyfuwch a Chyfraith, ac " ni ddylir mwynjant o honunt herwydd " Cyfraith, ſef yw hynny dangos yr ach- " wyſon:

1 " Un yw, Goddef o ddyn orthrym- " der gan Swyddawg Arglwydd yn gwneu- " thur anghyfraith arnaw yn lle Cyfraith. " A hwnnw a eilw Cyfraith yn Anrhaith- " oddef.

2 " Ail yw, Goddef o ddyn ddyn ce- " bydd neu anghydnaws a fai yn cyng- " warchadw ſwydd, neu ddiddyſg didda. " A'r rhei'ni a eilw Cyfraith yn Anheilwng " oddef. A herwydd Cyfraith ni ddylir " mwynant o un goddef anheilwng, na- " myn ei ddiffrwythaw.

3 " Trydydd yw, Goddef o ddyn *i* ei " Arglwydd *ei* gymmell ar ei afles yng " ngwydd y llys. A hwnnw a eilw Cyf- " raith yn Dwyll anjanawl yng ngwydd " yr Yngneidwyr. A hwnnw a ddylir ei " adfer herwydd a ddywaid Cyfraith fal y " hadferir trais. Can's cosbadwy yw llys " y Brenin i roddi cyngor i neb pryd na's " gofynno; Ac er yr anghyfraith honno " ymodwared a wna Cyfraith iddaw pan " y gofynno." *S.* 2.

CXXXV " Tair Golwg a ddygir yng- " hyfraith: 1 Golwg tyſd o'i dyſdoljaeth. " 2 A golwg managjad [*al.* myneigjad, " *S.* 1. *al.* managwr, *P.* & *J.*] o'i fanag. " 3 A golwg llygadrudd cylus am ladd, " neu loſg, neu ledrad." *Cott.* 4. & *S.* 2.

CXXXVI " Tri Goreſgyn y ſydd ni " ddylir caffel mwy*nj*ant o honunt:

1 " Un yw, Goreſgyn o anfodd.

2 " Ail yw, Goreſgyn heb wybod.

3 " Trydydd yw, Goreſgyn y bo ym- " rwym a phoen arnaw, er hyd y bo yn- " ddaw, megis obligaſion neu yſgrifen arall.

CXXXII Tria pignora non ſunt reſtituenda: 1 Pignus quod aufertur pro re furtiva; 2 Et quod aufertur a fidejuſſore qui fidejuſſionem ſuam non praeſtiterit; 3 Et quod aufertur pro caedis compenſatione.

CXXXIII Tria ſunt verba damnoſa: 1 Verbum pro quo pretium linguae debetur. 2 Et verbum defectivum in Curia. 3 Et verbum ob quod aliquis affinis vel homicidii cenſebitur, vel incendii, vel furti.

CXXXIV Tres ſunt tolerantiae quae legem ad tempus comitantur ſed legis vim non habent, neque per legem utiles ſunt, ob rationes inſequentes:

1 Prima eſt, Tolerantia violentiae a Miniſtro Domini illatae, qui quod iniquum ſit pro aequo fecerit. Et hanc Lex vocat Tolerantiam ſpoliationis.

2 Secunda eſt, Tolerantia hominis avari vel inhumani, vel indocti & mali, qui officio aliquo fungitur. Talium hominum tolerantiam Lex appellat Tolerantiam indignorum. Et ſecundum legem indigni non ſunt tolerandi ſed rejiciendi.

3 Tertia eſt, Tolerantia Domini qui cogit aliquem in Curia id facere quod ipſi damnoſum futurum ſit. Et hoc Lex appellat Fraudem meram in praeſentia Judicum *factam*. Et pro hac fraude reſtitutio dabitur eo modo quo latrocinium compenſatur. Et licet Curiae regiae *Officiales* poenae ſunt obnoxii ob concilium datum quod nemo petierit, tamen Lex illum ab injuria iſta liberabit qnandocunque petierit.

CXXXV Tres *ſunt cauſſae quae* ipſo conſpiciendi actu nituntur: 1 Cauſſa in qua teſtis oculatus producitur. 2 Delatio furti manifeſti. 3 Et cum quis in jus vocatur eo quod homicidium, vel incendium, vel furtum *perpetratum* conſpexerit.

CXXXVI Tres ſunt occupationes quae inutiles erunt occupantibus:

1 Prima eſt, Occupatio *quae fit* invito *domino*.

2 Altera eſt, Occupatio *quae fit* inſcio *domino*.

3 Tertia eſt, Occupatio *quae fit* cum conditione & poenis annexis pro tempore; v. gr. Syngrapha vel ſcripto alio.

4 Propri-

NOTAE.

[p] *Vide* Tri Anghyfraith *ſupra*.

[q] *Vide* Tri Rhan Awdurdawd Cyfraith, &c.

[r] *Vide* Tri Rhyw Audurdawd Cyfraith.

4 Proprietarius fundum non amittet licet ſupergreſſus fuerit nonum cognationis gradum, ſi probari poſſit actionem Llef dreiſig dictam in illum inſtitutam fuiſſe temporibus legitimis: Proprietario enim non praeſcribetur uſquedum lites de occupationibus praedictis inſtitutae terminentur.

CXXXVII Tria ſunt quae opprimunt ſapientem: 1 Ebrietas, 2 Adulterium, 3 & Invidia.

CXXXVIII Tria ſunt loca reponendis telis *idonea:* 1 Porta coemeterii ſub protectione Dei & Sancti. 2 Curia ſub protectione Regis. 3 Hoſpitis vero tela in diverſorio ſuo reponentur ſub protectione Dei & Regis.

4 Quodcunque *facinus* perpetratum fuerit cum telis *in uno* ex his *tribus* locis repoſitis, inſons erit proprietarius.

CXXXIX Tres ſunt ſtationes mulieris: 1 *Domus* in qua *vir* cum illa *primo* concubuerit; in iſta manebit uſque ad nonum diem. 2 Et *domus* ubi vir cum illa divortium fecerit; non inde dimovebitur ante nonum diem; ut dignoſcatur num legitimum illud divortium fuerit necne: tum vero poſt ultimum denarium ſolutum, movebitur. 3 Et cum vir ejus mortuus fuerit; non inde dimovebitur antequam ultimus denarius facultatum ſuarum nono die perſolutus fuerit.

CXL Tres ſunt Curiae extraordinariae per Leges Hoëlianas inſtitutae, ne forte fuerit aliquis juris defectus, & auctoritas & juſtitia deſiderarentur. Viris autem qui Curias haſce extraordinarias conſtituunt, nulla auctoritas conceditur virtute fundorum *quos poſſident*, vel virtute muneris *quo quivis eorum fungitur*; quando enim aſſeſſores Curiae hujus ſententiam ſuam peregerint, & ſub juramento confirmaverint de re ipſis commiſſa, Delegatus Principis judicium pronuntiabit inter partes litigantes ſecundum veredictum Aſſeſſorum curiae hujus, qui utrinque permiſſi fuerint abſque ulla rejectione vel repudiatione. *Viz.*

1. I. Quando controverſia oritur de fundis ad diverſas Praefecturas pertinentibus, Commotas v. gr. vel Cantredas, ſive iſtae Baronibus ſolis ſubjacent, ſive aliis Dominis vel Eccleſiaſticis vel Laicis, qui dominia

4 " Ni chyll dyledawg ei dir er myned " rhifedi o ddynjon dros ben nawfed ach, " pei gallai wirjo ſod Llef dreiſig yn *ei* " ol ar yr amſeroedd cyfreithawl: Canys " nid a hawl yn llwrw gwyddwaledd yn " erbyn dlyedawg nes terfynu yr achwy- " ſon uchod." *S.* 2.

CXXXVII " Tair Gormes doeth ynt: " 1 Medd-dawd, 2 a Godineb, 3 a Dryg- " anjan." *Cott.* 4. *Cott.* 6. *H.* 2. *S.* 1. *S.* 2. *J. & M.*

CXXXVIII " Tair Gorſaf arf y ſydd: " 1 Ym mhorth y Fynwent dan amddiffyn " Duw a'r Sant. 2 Ac yn y dadlau dan " amddiffyn y Brenin. 3 Ac arfeu gweſ- " dai yn ei letty dan amddiffyn Duw a'r " Brenin.

4 " Beth bynnag a wneler a'r arfeu " hynny gwedy dotter felly, rhydd fydd " eu perchennawg." *M.*

CXXXIX Tri Gorſaf gwraig: 1 Pan gyſger genthi, ni ddyly gychwyn odd' yno hyd y nawfed dydd. 2 A phan yſgaro a'i gwr, ni ddyly gychwyn hyd y nawfed dydd; ac yna yn ol y geinjawg ddiwethaf. 3 A phan fo marw ei gwr ni ddyly gychwyn hyd y nawfed dydd; ac yna yn ol y geinjawg ddiwethaf.

CXL " Tair Gorſedd ddygynnull a " oſoded ynghyfraith Hywel Dda, mal na " bai neb rhyw ddiffyg yn y Gyfraith, " na neb rhyw eiſau o deilyngdawd na " [*al.* a, *R.*] chyfjawnder. Ac ni roddid " braint brawdwyr [*al.* brawdwr, *R.*] i " neb o'r gwyr dygynnull hynny o her- " wydd na braint tir, na braint ſwydd; " canys pan ddarffai i wyr y Llys honno " ragreithjaw [eu coſ, *R.*] a chadarnhau " eu dull trwy dwng henurjeid am yr hyn " a oſodid [*al.* oſoded, *R.*] arnaddunt, " yno y dyly y brawdwr a oſotter o blaid " y Brenin roddi barn rhwng y cynhennu- " ſon herwydd dull gwyr y llys honno, " y rhai [*al.* o rai, *R.*] a fwynt oddefe- " digjon o bob parth heb na'i llyſu na'i " gwrthneu [yn gyfreithawl. *R.*] Sef yw " hynny:

1. I. " Pan ddamchweinjo bod amryſon " am dir cyfrwng amrafaeljon [*al.* amra- " faelon, *R.*] Arglwyddjaetheu, megis " cymmydeu neu gantrefoedd, na Barwn- " jeid eu hunaint bieuffynt, nac Arglwyddi " eraill

NOTAE.

Tr. CXXXIX *Al.* " Tri Gorſaf gwraig: 1 " Cyntaf, Lle cyſger genthi; hi a ddyly ſod " yno hyd ym mhen nawfed dydd. 2 Ail yw, " Lle ydd yſgaro gwr a hi; hi a ddyly ſod " yno hyd ym mhen nawfed dydd i edrych ai " cyfreithawl ydd yſgarwyd a hi; ac i ſod yno " ar ol y geinawg ddiwethaf o'r a eiddjai. 3 " Trydydd yw, Gwraig y bo marw ei gwr; " hi a ddyly ſod yno uwch ben ei haelwyd " hyd ym mhen y nawfed dydd; ac yna ar ol " y geinjawg ddiwethaf o'r a eiddjai." *S.* 2.

" eraill lleygjawl neu Eglwyſig, y rhai a " gynhelynt eu Harglwyddjaetheu [*al.* " harglwyddiaeth, *R.*] dan Arglwyddiaeth " y Brenin, y rhyw orſedd honno a gyn- " helir o blegid y Brenin, can's wrth fraint " y Brenin y goloded yn ddigyffro y rhyw " Lys honno herwydd Cyfraith: Sef " ffordd yw hynny, Arglwydd yw'r Bre- " nin [*al.* yw, *R.*] ar bawb o'i deyrnas, " ac nad Arglwydd neb [*al.* un, *R.*] o'r " Arglwyddi eraill ar eu gilydd. Ac wrth " hynny y dyallwyd herwydd y Gyf- " raith na allai neb gynnal y rhyw Lys " honno eithr y Brenin. Ac wrth hynny " y dylyir o blaid y Brenin gymmell o " wys a rhybudd Henawdurjeid a Doethon " o'r Cynghellorjaetheu o bob parth o'r " rhai cymhennaf i'r lle amryſonawl, a " hynny yn nyddjeu y Gyfraith a'i hoe- " deu, megis ydd amlyccaid mewn cyn- " neu amryſon cyfrwng Llys a Llan, a " Chymmydeu [*al.* cyfrwng Cantref arall, " *R.*] a Chantrefoedd: Neu fod neb un " yn cynnal tir trwy weithred gan y " Brenin ai iddaw ei hun, ai i un o'i rieni, " a dyfod nebun arall i ganlyn am y tir " hwnnw, nac ac efe y [*al.* a'i, *R.*] dy- " wetto, nac ac un [*al.* nac un, *R.*] o'i " rieni, mai drwy orthrymder y gwahan- " wyd ac anghyfraith: Neu ddyfod un i " ofyn y tir o blaid gweithred a geffid " gan Arglwydd y tir, ai'r neb a fai [yn, " *R.*] canlyn, ai un o'i rieni, y caffai y " tir ac y tyfai yr jawn iddaw yntau o'i " blegid; a bod neb [un, *R.*] yn cynnal " y tir hwnnw drwy oreſgyn o'r [*al.* o, " *R.*] ryw fodd arall y dylyai; hynny " hefyd a ddylyir eu cynnal yn Llys " ddygynnull, ac eu terfynu: can ni oſo- " ded i neb ac a fai yn cynnal tir trwy " weithred o blaid jawn Arglwydd (pa " fodd bynnag y caffai [*al.* ceffid, *R.*] ai ar " werth, ai ynghyfarws, ai yn rhybuchedd " arall) atteb yn Llys a dadleu Cymmwd " neu Gantref drwy na chof na dedryd, " megis Breyr neu arall, can ni oſoded " ynghyfraith derfynu jawn Arglwydd yn " y [rhyw, *R.*] Lys honno.

2 " O's y Llys ddygynnull a amlyccaa " wneuthur gorthrymder megis y dyweſ- " bwyd fry, y Brenin a ddyly yn ddiohir " wared yr anghyfraith, can ni ddyly neb " [*al.* ni ddylir, *R.*] herwydd Cyfraith " gynnal gweithred a wnelid yn anghyf- " reithawl.

3 " O derfydd na allo goreſgynnwr " anghyfreithloni y weithred, ac ammau " jawn yr Arglwydd y cafad [*al.* cahad, " *R.*] y tir gantaw, y Brawdwr a ddyly

iſta immediate ſub Rege tenuerint, talem Curiam teneri Rex jubebit, tales enim Curiae non niſi auctoritate regia legitime teneri poſſunt. Rex namque Dominus eſt totius regni, alii autem omnes Domini inter ſe pares ſunt. Ob quam cauſſam Lege conſtitutum eſt, ut nemo iſtam Curiam convocare poteſt praeter Regem. Regis igitur eſt citare Seniores & Sapientes juris conſultiſſimos ex Praefecturis circumjacentibus ad locum litigatum in diebus legitimis ad determinandas lites inter Curiam & Eccleſiam, & Commotas & Cantredas exortas. Vel ſi aliquis fundum tenuerit virtute Inſtrumenti a Rege conceſſi vel ſibi ipſi vel alicui Majorum ſuorum, & aliquis alius iſtum fundum lege petierit, & aſſeruerit ſeipſum vel aliquem e Majoribus ſuis per vim & contra jus faſque inde dejectum fuiſſe: Vel ſi aliquis fundum petierit virtute inſtrumenti a Domino fundi vel ſibi ipſi conceſſum, vel alicui ex Majoribus ſuis, a quo jus illi in iſtum fundum derivatur, & aliquis alius fundum alio jure poſſideat: Tales cauſſas Curia extraordinaria cognoſcere & terminare debet, quia nemo qui fundum tenuerit virtute Inſtrumenti a Domino legitimo conceſſi (quocunque modo illum obtinuerit, vel pretio dato, vel mercedis aut muneris nomine) ſive ſit Generoſus ſive alius quivis, requiritur reſpondere in Curia Commotae vel Cantredae ad litem iſtam terminandam. Lege enim non permiſſum eſt ut [f] cauſſae principales in iſta Curia terminentur.

2 Si Curia extraordinaria oppreſſionem fuiſſe factam deprehenderit prout [g] ſupra dictum eſt, Rex ſine mora debet mederi iſti injuſtitiae; nemo enim id quod contra Legem factum eſt, ſub praetextu legis defendere debet.

3 Si poſſeſſor non poteſt irritum facere inſtrumentum *a Rege datum*, nec jus Domini a quo fundum illum *actor* acceperat improbare, Judex adjudicare fundum debet poſſeſſori

NOTAE.

[f] *Vide* Tr. LXVI.

[g] *Vide* Tr. CXXX.

poſſeſſori iſtius inſtrumenti pleno jure ; bona etiam mobilia omnia quae in iſto fundo actor invenerit, ipſi procul dubio cedent.

4. II. Secundo, Actionem caedis perſequi non licebit niſi coram Rege vel Delegato ejus, quia nemo poteſtatem habet exigendi totam compenſationem pro caede praeter Dominum totius regionis, nempe Regem ; & cum per legem non convenit eandem litem perſequi in diverſis Curiis, ideo haec controverſia terminanda eſt in Curia extraordinaria . . . . *Et* Rex *habebit* trientem cujuſlibet compenſationis pro caede quam exegerit, & quod reliquum eſt eo quo Lex jubet modo inter propinquos *hominis* occiſi dividetur.

5. III. Tertium genus eſt Curiae extraordinariae, Quando Judices ordinarii diſſenſerint de explicatione duarum Legum inter ſe de una eademque re diſcordantium, & neutra pars explicationi quam altera probaverit acquieſcit ; vel cum neſciverint utra harum duarum Legum ſit juſtior : In his caſibus Rex peremtorie citare debet Canonicos regulares vel ſaeculares qui terminabunt iſtam controverſiam ſecundum Canones qui in neutram partem propenſiores ſunt, & arbitratum ſuum jurati confirmabunt ſiquis eos iniquitatis ſuſpicatus fuerit : Et tunc Delegatus Regis ſententiam dabit ſecundum arbitrium Canonicorum.

CXLI Tres ſunt Curiae praerogativae : 1 Curia Regis, 2 & Curia Epiſcopi, 3 & Curia Abbatis. Unuſquiſque enim horum *trium* Curiam auctoritate propria tenere poteſt.

Al. Tres ſunt Familiae praerogativae : 1 Familia Regia, 2 & Familia Epiſcopi, 3 & Familia Abbatis : Unicuique enim harum Curia praerogativa competit.

Al. Tres ſunt Magiſtratus qui ſenatus ſuos per leges ſuas convocare poſſunt ubicunque leges regias non impediunt : 1 Epiſcopus, 2 Abbas, 3 & Magiſter hoſpitii.

Al. Tres ſunt Curiae legitimae : 1 Curia Regis, 2 Curia Epiſcopi, 3 & Curia Abbatis. Et hiſce tribus hominium vaſſallorum debetur. 4 Et nullus vaſſallus horum tenetur ſatisfactionem *pro delicto* dare niſi in ſua ipſius Curia, niſi forte vaſſallus Epiſcopi injuriam fecerit in Curia Domini, vel vaſſallus Domini in Curia Epiſcopi, vel vaſſallus Abbatis in *Curia* alterutrius iſtorum ; unuſquiſque horum ſatisfactionem dabit in loco in quo injuriam fecerit.

" farnu y tir i berchen y weithred fal y
" dywetto y weithred orau, ac a orddi-
" weddo ar y tir o dda cyffro, *efe* a'i pieu-
" fydd yn ddilys.

4. II. " Ail yw, Ni ellir canlyn cwyn
" galanas eithr geir bron y Brenin, neu y
" neb a gynhalo yn lle y Brenin, can's
" [*al.* canys, *R.*] ni oſoded gallu o neb
" gymmell cwbl dal dros alanas eithr y
" neb a fai Arglwydd ar bawb, ſef yw
" hwnnw, y Brenin ; canys ni chyngain
" o gyfraith gwyno o orſedd i orſedd i
" ganlyn am yr [un, *R.*] defnydd ; am
" hynny y gynnen honno yn llys [*al.* i
" Lys, *R.*] ddygynnull y goſoded . . . .
" i'r Brenin draian o bob galanas a'r y
" gymhello yn lle cosb dros gymmell, y
" rhan arall i'r genedl, megis y rhan Cyf-
" raith y rhyngtunt [*al.* rhyngtu. *R.*]

5. III. " Trydedd orſedd ddygynnull
" yw, Yn y lle y bo amryſon cyfrwng Aw-
" durdawdwyr am ddyallu dwy Gyfraith
" erbyn yn erbyn yn dosbarth yr un
" peth, heb fod un o honunt yn coelo
" dyall eu gilydd, neu na wypynt pwy
" deilyngaf o'r ddwy Gyfraith hynny :
" yna y dylyir o blaid y Brenin gymmell
" o wys rybuddjawl Ganonwyr, na gwyr
" o grefydd fwynt nac Eglwyſwyr eraill,
" i derfynu y gynnen honno trwy ddyall
" Canon ddileddf, gan gadarnhau drwy
" dwng or bydd a dybjo [*al.* a'i tybjo ;
" *R.*] ac yna y dyly Brawdwr o blaid y
" Brenin roddi barn herwydd dull ei Ga-
" nonwyr." *S.* 2.

CXLI " Tair Gorſedd frenjawg ſydd :
" 1 Gorſedd Brenin, 2 Gorſedd Eſgob,
" 3 a Gorſedd Abad. Canys pob un o
" honunt a ddyly ddal Gorſedd wrtho ei
" hun." *Dav.* in v. *Gorſedd.*

Al. " Tair Goſgordd frenhinawl [*rec-
" tius* freinjawl] y ſydd : 1 Goſgordd
" Brenin, 2 ac Eſgob, 3 ac Abad. Canys
" Llys frenhinawl [*rectius* freinjawl] a
" ddyly pob un o honunt." *Cott.* 5.

Al. " Tri Gorſeddawg a allant wneu-
" thur eu cabidwl trwy eu cyfraith eu hun
" yn y lle na leſdeiront gyfraith y Brenin,
" ſef ynt ; 1 Eſgob, 2 ac Abad, 3 a
" Meiſdr ysbydwyr." *S.* 3.

Al. " Tair Gorſedd gyfreithawl y ſydd :
" 1 Gorſedd Arglwydd, 2 a hon [*al.* Gor-
" ſedd, *S.* 3.] Eſgob, 3 a hon [*al.* Gor-
" ſedd, *S.* 3.] Abad. A'r tair hynny [a
" ddylyant, *S.* 3.] wrogaeth gwyr. 4 Ac
" ni ddyly gwr o [*al.* yr, *S.* 3.] un o
" honunt wneuthur jawn namyn yn ei
" orſedd ef ei hun, oni bai ddamchweinaw
" i wr i'r Eſgob wneuthur cam *yngorſedd*
" yr Arglwydd, neu wr i'r Arglwydd
" yngorſedd yr Eſgob, neu wr i'r Abad
" yn un o'r ddwy eraill ; pob un o'r rhai
" hynny gwnaed jawn [yn y, *S.* 3.] lle
" [y, *S.* 3.] gwnel y cam." *S.* 2.

Aliter.

Aliter.

" Tair Gorſedd frenhinawl [*rectius* " *forte* freinjawl] y ſydd: 1 Gorſedd Ar- " glwydd, 2 a Gorſedd Eſgob, 3 a Gor- " ſedd Abbad. 4 Pob un o honunt a " ddyly gosbi trwyddaw ei hun; or gwna " un a naddunt gam i wr y llall, ni ddyly " neb o naddunt wneuthur jawn namyn " yngorſedd ei Arglwydd ei hun.

5 " O derfydd i wr Arglwydd wneu- " thur cam yngorſedd yr Eſgob, nac aed " o honai heb wneuthur jawn. Ac felly " gwr yr Eſgob yngorſedd yr Arglwydd. " Ac felly gwr yr Abbad yn y ddwy or- " ſedd eraill.

6 " Arglwydd a ddyly pan fo marw " yr Eſgob, ei dda oll, eithr gwiſgoedd yr " Eglwys, a'i leſdri ar dir yr Eglwys.

7 " Ni ddyly efe ddim i Abbad namyn " ei Ebediw; canys pan fo marw Abbad, " y Clas a'r Cynhonwyr a ddyly ei dda " ef oll.

8 " Pob dadlau a fo iddunt, Yngneid " y Clas a ddyly farnu iddunt.

9 " Pob dadl a fo ynghyd rhwng gwyr " Arglwydd a'r Abbad, Yngneid yr Ar- " glwydd a ddyly farnu y gyd ag wynt." *S.* 4.

CXLII " Tair Goſodedigaeth y ſydd " herwydd [Cyfraith, *S.* 2.] Hywel Dda " i gwplau y gyfraith a'i [*al.* a'r, *J.*] ar- " fer [*al.* arferoedd, *S.* 2.] yn berffaith " hyd na aller eu cablu o eiſau neu [o, " *S.* 2.] ormoder [*al.* ormodd-der, *J.*] neu " o beth [*al.* betheu, *S.* 2.] anheilwng.

1 " Cyntaf yw, O'r [*al.* O, *P.*] gyffe- " lybjon cyffelyb farn a roddir.

2 " Ail yw, O [*al.* O'r, *P. J. & S.* 2.] " ddwy Gyfraith erbyn yn erbyn yn yſ- " grifennedig yr [*al.* yn, *S.* 2.] dosbarth " [yr, *S.* 2. *al.* yn, *P.*] un peth, yr un " a fo teilyngach no'r llall, honno a gyn- " helir.

3 " Trydedd yw, Pob rhyw gyfraith " yſgrifennedig a'r ni bo gwrthwyneb iddi " yn yſgrifennedig, a ddylyir ei chadw " hyd pan gyfunont y Pendefig a'i wlad " i ddileu honno, gan oſod arall a fo teil- " yngach yn ei lle.

4 " Odd' yna pan ymwyſdlont yr am- " ddiffynnwr a'r brawdwr o bob parth yn " erbyn brawd [*al.* erbyn yn erbyn, *P.*] " o's y brawdwr a ddichawn ddangos ei " frawd ef ynghyfraith [*al.* ynghyfrei- " theu, *S.* 2.] yſgrifennedig, neu ei chy- " ffelyb, megis na allo yr amddiffynnwr " ddangos arall wrthwyneb iddi [ac, *J.*] " a fo teilyngach ynghyfraith yſgrifenne- " dig, y brawdwr a orfydd; oni's dich- " awn, efe a orfyddir.

5 " Ni ſaif neb [*al.* i neb ei, *S.* 2.] am- " ddiffyn, ac ni thyccja i'r amddiffynnwr " oni bydd amſerawl yn ei ddadl herwydd

Aliter.

Tres ſunt Curiae legitimae: 1 Curia Domini, 2 & Curia Epiſcopi, 3 & Curia Abbatis. 4 Unuſquiſque eorum poteſtatem animadvertendi in delicta per ſe habet. Si vaſſallus cujuſlibet horum injuriam fecerit vaſſallo alterius, nullus eorum ſatisfactionem dabit niſi in Curia Domini ſui.

5 Sin vaſſallus Domini injuriam fecerit intra juriſdictionem Epiſcopi, exinde exire non debet abſque compenſatione facta. Et ita vaſſallus Epiſcopi intra juriſdictionem Domini; & ita vaſſallus Abbatis in juriſdictionibus utrorumque.

6 Mortuo Epiſcopo, omnia ejus bona debentur Domino praeter veſtimenta eccleſiaſtica & vaſa ad Eccleſiam pertinentia.

7 Ab Abbate *mortuo* ille nihil exiget praeter Heriotum ſuum, nam mortuo Abbate omnia ejus bona Coenobio & Monachis cedent.

8 Judices Coenobii terminabunt omnes lites quae inter Monachos ortae fuerint.

9 Omnes lites, quae inter homines Regis & homines Abbatis ortae fuerint, Judices regii cum Judicibus Coenobii conjunctim terminabunt.

CXLII Tria ſunt Axiomata per Leges Hoëli Boni *inſtituta* ad jus & conſuetudines perficiendas, ut nihil vel defectivum vel redundans *ſit*, vel injuſtum committatur:

1 Primum eſt, In conſimilibus cauſſis conſimilis ſententia danda eſt.

2 Alterum eſt, Ex duabus Legibus ſcriptis a ſe invicem diverſis, quae de eadem re ſententiam diverſam pronuntiandam *ſtatuunt*, iſta quae juſtior altera viſa fuerit, obſervabitur.

3 Tertium eſt, Omnis ſcripta Lex, cui altera ſcripta *Lex* non contradicit, obſervari debet uſquedum Princeps & patria conſenſerint ad abrogandam iſtam Legem & ſubſtituendam ejus loco alteram quae juſtior fuerit.

4 Cum Reus & Judex pignoribus utrinque datis de ſententia lata contenderint, ſi Judex oſtendere poſſit ſententiam ſuam in lege ſcripta, vel ſententiam conſimilem, ita ut Reus aliam in lege ſcripta ei oppoſitam monſtrare nequeat quae juſtior fuerit, Judex obtinebit, ſi nequeat, cauſſa cadet.

5 Nulla defenſio ſtabit nec proderit Reo niſi tempore idoneo in Curia comparuerit, & lis per ſententiam Judicum & per vere-

dictum

dictum patriae *determinetur*, & ipſe exceptiones omnes quae ei competunt, contra Actorem in iſta cauſſa quae agitur, produxerit:

6 Omnis autem negatio, poſtquam plene juraverint, & neganti & conjuratoribus ſuis ſufficiens erit, etiam ſi forte juſta non fuerit; juſtitia enim & lex in omnibus ſemper non concurrunt, licet ſaepiſſime concurrerint.

7 Siquis queſtus fuerit vel Regem vel delegatum ejus qui virtute muneris ſui vel ſub alia aliqua conditione jus dixerit, illum contra legem oppreſſiſſe, veredictum patriae ſine mora de re iſta obtinere debet, & ſi per iſtud veredictum hoc verum eſſe comprobabitur, tunc *quod iniquum fuerit* emendari debet. Et haec eſt aequa determinatio *quae dari debet* inter Dominum & vaſſallos ſuos, ne potentia ejus illis noceat.

8 Qui caedem & affinia ejus omnia negaverit, juramento L hominum ſe purgabit: Et ſi unum tantum horum *affinium* negaverit, eodem modo ſe purgabit.

9 Qui rixam negaverit in qua nemo occidebatur, is tot compurgatores producet quot injuriae *illatae* magnitudo requirit.

10 Si aliquis in rixa mutiletur, & id denegetur, reus juramento L hominum ſe purgabit.

11 Si ſanguis effundatur, vel vibex facta fuerit, ſanguis a capite ad pectus trium hominum juramento negabitur. A capite ad cingulum ſex hominum juramento negabitur. Et eodem modo negabitur vibex quae per viginti ſeptem dies conſpicua fuerit.

12 Qui incendium vel affinia ejus negaverit, juramento L hominum ſe purgabit; & ſi aliquis in *incendio* iſto comburatur, tres conjuratorum votis obſtricti erunt.

13 Si homicidium inſidioſum committatur vel clandeſtinum, v. gr. ſi cadaver occultetur, vel ſi aliquis occidatur ſine vulnere, vel clandeſtino nocturno tempore, & hoc denegetur, duplex numerus com-

" cof llys, a gwir herwydd dedfryd [*al.* " dedryd, *S.* 2.] gwlad, ac a berthyno yn " briodawl herwydd cyfraith yn erbyn " yr hawlwr ar y ddadl o'r hon y dy- " wetter.

6 " Pob gwad hagen, gan dyngu cwbl, " a fydd digawn i'r gwadwr ac i'r rheithwr " [*al.* rheithwyr, *S.* 2.] agattoeth [*al.* a- " gattoedd, *q*] cyn [ni, *S.* 2. *P.* & *J.*] " bo gwir, cyn [*al.* can, *S.* 2.] ni allo " gwir a chyfraith gydgerdded ym mhob " lle, cyd cerddont [*al.* cydgerddont, *S.* 2. " & *P*] yn fynych.

7 " Pwybynnag a ddywetto ar y Bre- " nin, neu ar neb o'i blaid ef [*al.* o blaid " y Brenin, *S.* 2.] ai yn [*al.* ym mraint, " *S.* 2.] ſwydd, ai ym mraint arall, wneu- " thur gorthrymder yn erbyn cyfraith " [*al.* ynghyfraith, *S.* 2.] iddaw [ef, *S.* 2. " *al.* wneuthur gwrthrymder iddaw yn " erbyn cyfraith, *S.* 2.] efe a ddyly ga- " ffel dedfryd [*al.* dedryd, *S.* 2.] gwlad " [yn ddiohir, *S.* 2. & *J.*] am hynny. " Ac o's y dedfryd [*al.* dedryd, *S.* 2. " & *J*] gwlad a ddywaid fod hynny yn " wir [*al.* ddywaid ei fod yn wir hynny, " *S.* 2.] yn y lle y dylyir ei jawnhau " [hynny. *P.*] A hwnnw yw y dosbarth " cyffredin pennaf y rhwng yr Arglwydd " a'i wyr [*al.* rhwng gwlad ac Arglwydd, " *S.* 2.] yn erbyn cadernid Arglwydd.

8 Y neb a watto alanas a'i haffeitheu " [*al.* affeithjeu, *S.* 3.] heb addef dim, llw " dengwyr a deugaint a ddyry. Ac felly " y dyry or gwedir un o honunt.

9 " Y neb a watto ymladd lle ni la- " dder dyn [*al.* neb, *S.* 2.] herwydd " maint y ſarhaad y dyry y rhaith.

10 " Or gwnair anaf ar ddyn trwy ym- " ladd, o [*al.* or, *S.* 3.] gwedir, llw deng- " wyr a deugaint a ddyry [*al.* roddir. " *S.* 2. & *S.* 3.]

11 " Or [*al.* O, *S.* 3.] bydd gwaed " neu glais. Gwaed o ben hyd gwll, o " lw tri dyn y gwedir. [Gwaed, *P.*] o " ben hyd wregys, o lw hwech [*al.* " hwe', *S.* 2. *al.* chwech, *S.* 3. y gwedir. " *P.*] O ben hyd lawr, o lw naw [dyn, " *S.* 3. *al.* nyn, *S.* 2. & *P.*] y gwedir. " Ac felly y gwedir clais a driccjo [*al.* " dricco, *S.* 3. *P.* & *J.*] dri nawfettydd " [*al.* dri naw niwarnawd. *S.* 2. *S.* 3. " & *P.*]

12 " Y neb a watto loſg neu ei ha- " ffeitheu, llw dengwyr a deugaint a ddy- " ry. Ac or lloſgir dyn yno [*al.* yn y " *tan* hwnnw, *S.* 2.] tri dyn diofrydawg " a ddylyant fod yn y rhaith.

13 " O lofruddjaeth [*al* Llofruddjaeth, " *P.*] a fo cynllwyn [ynddo, *S.* 3.] neu " furdwrn, megys cuddjaw celain, neu " ladd dyn heb weli [neu, *S.* 2.] yn lle- " drad hyd nos; o's [*al.* o, *S.* 3. *al.* or, " *P.* & *J.*]

" *P.* & *J.*] gwedir, rhaith ddeuddyblyg " a roddir: Or [*al.* O, *S.* 3.] telir [yn- " tau, *J.*] tal deuddyblyg a delir i'r Bre- " nin dros [ei, *S.* 2.] ddirwy, ac i'r ge- " nedl [*al.* cenhedloedd, *P.*] dros ſarhaad " a galanas.

14 " Y neb a watto ledrad, neu ei a- " ffeitheu, llw dengwr a deugaint a ddyry. " Ac felly am drais, neu gyrch cyhoe- " ddawg, neu dorr gwarchae, or holir i " [*al.* yn, *S.* 2.] drais neu yn lledrad.

15 " Y neb a watto ſarhaad heb waed " neu glais, gwaded ar ei lw ei hun [*al.* " hunan, *S.* 2. *S.* 3. & *P.*] yn erbyn gair " y llall.

16 " Gwybyddjeid ym mhob dadl " grym tyſdon a gynhaljant, a chyſdal a " allant ac a ddigawn [*al.* ddichawn, *S.* 2. " & *J.*] tyſdon ym mhob achaws." *Cott.* 4.

CXLIII " Tri Grwndwal doethineb: " 1 Mabawl jeuengtid i ddyſgu, 2 a Chof " i gadw dyſg, 3 a Synwyr oed i ddad- " ganu." *M.*

CXLIV Tri Gwaed ni ddiwygir: 1 Gwaed daint, 2 a Gwaed trwyn, 3 a Gwaed crach. 4 I'r Arglwydd [hagen, *Cott.* 2.] y telir dirwy am danunt [*al.* danaddunt, *Cott.* 2.] ac ni thelir [u] dim i'r neb bieuffo [y gwaed, *Cott.* 2.] can ni's [w] gwaed ellyngedig ynt: Ei ſarhaad a delir [x] iddaw hagen.

Al. " Tri Gwaed digyfraith y ſydd: " 1 Gwaed o ben crach, 2 a Gwaed daint, " 3 a Gwaed ffroen [*al.* trwyn, *Cott.* 6.] " oni threwir trwy lid [*al.* trwyn, onid " trwy lid y gollyngir. *P. S.* 1. *H.* 3. & " *S.* 3.]" *Cott.* 4. *M. J. S.* 2. & *H.* 2.

Al. " Tri Gwaed ni ddiwygir: 1 Gwaed " o ben crach, 2 a Gwaed trwyn, 3 a " Gwaed o graith tra fo agored. 4 Sef " achaws na ddiwygir y Gwaedeu hynny, " wrth fod yn anjanawl gantunt redeg " bob amſer." *S.* 2.

Al. " Tri Gwaed ni ddiwygir or ceffir: " 1 Gwaed o drwyn oni thorrir y croen. " 2 Gwaed o ddant oni thorrir y dant. " 3 A Gwaed o grach oni thorrir y croen " jach." *S.* 4.

CXLV " Tri Gwaeſaf y ſydd: 1 Ar- " ddelw, 2 neu Warant, 3 neu Amddiffyn " heb warant." *Cott.* 4. *P. J. H.* 3. *S.* 1. " *S.* 2. *S.* 3. & *W.*

CXLVI " Tri [y] Gwahan y ſydd [y, " *S.* 1.] rhwng gwybyddjeid a thyſdon " [*al.* thyſdjon: *S.* 1.]

purgatorum dabitur: Et ſi *tale homicidium* compenſandum fuerit, multa publica Regi, & multa pro injuria & compenſatio pro caede genti [*al.* gentilibus] *hominis occiſi* duplices pendentur.

14 Qui furtum negaverit vel affinia ejus, juramento L hominum ſe purgabit. Et conſimiliter *qui* latrocinium *negaverit* vel adgraſſuram, vel effractionem clauſtri quae violenter vel clam facta fuerit.

15 Qui injuriam negaverit ſine ſanguine *elicito* vel vibice factam, juramento proprio negabit nudam actoris intentionem.

16 Teſtes conſcii in omni cauſſa vim teſtium *aliorum* habebunt, & tantum poterunt quantum teſtes *alii* in omni cauſſa.

CXLIII Tria ſunt fundamenta ſapientiae: 1 Puerilis juventas ad addiſcendum, 2 & Memoria ad conſervandam doctrinam, 3 & Prudentia adultae aetatis ad pronuntiandum.

CXLIV Tres *ſunt ſpecies* ſanguinis *eliciti* non compenſandae: 1 Sanguis dentium, 2 & Sanguis narium, 3 & Sanguis ulceris. 4 Domino autem multa publica pro iis dabitur, ſed nihil dabitur homini querenti, nam hae non ſunt ſanguinis *revera* eliciti ſpecies: Sed multa pro injuria ei dabitur.

Al. Tres ſunt cruores ob quos nemo in jus vocabitur: 1 Cruor ex capite ſcabioſo, 2 & Cruor dentium, 3 & Cruor naſi, niſi ictus ex iracundia provenerit.

Al. Tres ſunt cruores qui non compenſabuntur: 1 Cruor e capite ſcabioſo *proveniens*, 2 & Cruor *ex* naſo, 3 & Cruor ex vulnere nondum ſanato. 4 Et pro hiſce cruoribus nulla compenſatio debetur hanc ob cauſſam, quoniam illis naturale eſt ut quovis tempore defluant.

Al. Tres ſunt cruores pro quibus nulla compenſatio datur etiamſi eliciantur: 1 Cruor ex naſo, ſi cutis non effringatur. 2 Et Cruor ex gingiva ſi dens non frangatur: 3 Et Cruor ex ulcere ſi cuti ſanae nulla injuria fiat.

CXLV Tria ſunt reſponſionum *genera:* 1 Dominium, 2 vel Auctoritas, 3 vel Defenſio abſque auctoritate.

CXLVI Tres ſunt differentiae inter teſtes conſcios & alios teſtes:

1 *Prima*

NOTAE.

[u] *dim*, deeſt in Cott. 2.
[w] *gwaed*, deeſt in Cott. 2.
[x] *iddaw*, deeſt in Cott. 2.
[y] *Vide* O dair Ffordd y mae cadarnach gwybyddjeid no thyſdon.

1 *Prima eſt,* Teſtes conſcii teſtimonium dicent de re facta ante litem inſtitutam in curia, id quod non facient teſtes *alii.*

2 Secunda eſt, Teſtes conſcii vicem aliorum teſtium ſupplere poſſunt in rebus quas ipſi ſciverint licet nemo illos teſtatus fuerit, id quod teſtes *alii* facere non poſſunt.

3 Tertia eſt, Teſtes conſcii poſſunt dare teſtimonium ſuum contra negationem vel defenſionem factam *ex parte contraria,* h. e. Teſtes conſcii veritatem probabunt contra mendacium, id quod teſtibus *aliis* non permittitur.

CXLVI Tribus vicibus mulier multam ob pudorem violatum *a viro ſuo* habebit: 1 Prima vice CXX *denarios* habebit: 2 Secunda vice libram: 3 Tertia vice, a viro ſuo divertere poteſt, & omnia bona ſua ſecum aſportare. [z] Sed ſi injuriam poſtea paſſa fuerit, multam pro pudore violato nullam accipiet.

CXLVII Tribus vicibus idem fundus hereditarius dividetur inter tres cognatorum gradus [*al.* inter proprietarios] 1 Prima, Inter fratres: 2 Secunda, Inter conſobrinos: 3 Tertia, Inter conſobrinorum filios. Poſtea vero jure dividi non debet.

4 Cum fratres fundum paternum inter ſe partiti fuerint, domicilium principale habebit natu minimus, ut & omnia paterna aedificia, & octo jugera terrae, cum toto inſtrumento ruſtico, & cacabo, & ſecuri lignaria, & cultro: Haec enim tria patri vel legare vel donare alii praeterquam filio natu minimo non licet; & quamvis oppignerata fuerint, *creditori* tamen nunquam caedenda erunt. Poſtea vero unuſquiſque fratrum aedificium ſuum accipiet cum octo jugeris; & frater natu minimus dividet fundum, & *caeteri omnes* portionem ſuam ordine eligent ſecundum aetatis

1 " Gwybyddjeid am [yr hyn, *M.* & " *S.* 2.] a fu cyn ymhawl [yn y llys, " *S.* 2.] a ddygant eu [*al.* y dygant, *S.* 1.] " dyſdoljaeth, ac nid ef a'i [*al.* ac ni's, *M.*] " dwg tyſdon [*al.* tyſdjon. *S.* 1.]

2 " Ail yw, Gwybyddjeid biau ddedfryd eu gwybod ynghyfraith tyſdon " [*al.* tyſdjon, *S.* 1.] cyn ni thyſder [*al.* " rydyſder, *S.* 1. *P. M.* & *J.*] iddunt, " ac ni's piau tyſdon [*al.* tyſdjon. *S.* 1.]

3 " Trydydd yw, Gwybyddjeid biau " ddwyn eu tyſdoljaeth yn erbyn gwad " ac amddiffyn, ſef yw hynny, Gwy- " byddjeid biau broſi [*al.* ddwyn proſi, " *M.*] gwir gwedi gau, ac ni's piau tyſdon " [*al.* tyſdjon. *S.* 1.]" *Cott.* 4.

CXLVI " Tair Gwaith y caiff gwraig " ei hwynebwerth: 1 Cyntaf y caiff " hweugaint [*al.* chweugaint. *J.*] 2 Yr " ail waith, punt. 3 Y [*al.* A'r, *S.* 2.] " drydedd waith y dichawn [adaw, *P.* " *H.* 3. & *W.*] ei gwr, a myned a'i holl " ddylyed genti [*al.* genthi. *J. H* 3. *S.* 2. " & *W.*] Ac o [*al.* o's, *P. H.* 3. *S.* 2. " & *W.*] dioddef hi dros y drydedd waith " [*al.* dros hynny, *S.* 2.] ni chaiff [hi, *P.*] " wynebwerth." *Cott.* 4.

CXLVII " Tair Gwaith y rhennir yr " un dref [tad, *S.* 2. *H.* 3. *P. J.* & *W.*] " rhwng tair gradd cenedl [*al.* rhennir tir " rhwng brodorjon. *H.* 2. & *M.*] 1 Yn " gyntaf, rhwng brodyr. 2 Ail waith " [*al.* Odd' yna, *H.* 2. & *M.*] rhwng cefn- " derw [*al.* cefndyrw, *S.* 2. & *H.* 2.] 3 " Tryde' [*al.* Trydedd, *S.* 2. *H.* 2. *P.* " & *J.*] waith [*al.* Trydydd rhan, *H.* 3.] " rhwng cyferdderw [*al.* cyferddyrw, *S.* 2. " & *H.* 2. *al.* cyfyrddyrw. *W.*] Odd' yna " nid oes briawd ran [*al.* ran priawd, " *H.* 2. *P.* & *W.*] ar dir.

4 " Pan ranno brodyr dref eu tad y " rhyddunt [*al.* rhyngthunt, *J.*] yr [*al.* y " brawd, *Cott.* 5.] jeuaf a gaiff [*al.* biau, " *Cott.* 6.] y tyddyn [*al.* yr eiſſyddyn, " *M. Cott.* 6. & *H.* 2.] arbennig, a holl " adail ei dad, ac wyth erw o'r tir, [a'r " trefneu oll, *M. Cott.* 6. & *H.* 2.] a'i [*al.* " a'r, *M. H.* 2. & *Cott.* 6.] gallawr, a'i " [*al.* a'r, *M. H.* 2. & *Cott.* 6.] fwyall " gynnud, a'i [*al.* a'r, *M. H.* 2. & *Cott.* 6.] " cwlldr; can ni eill tad roddi [i neb, " *H.* 3. & *W.*] y tri hynny [*al.* tad (nac " *Cott.* 6. *M.*) eu rhoddi nac eu cym- " mynnu, *H.* 2.] namyn [*al.* onid, *H.* 2. " & *M.*] i'r mab jeuaf; a chyn [*al.* chyd, " *Cott.* 6.] gwyſdler wynt, ni ddigwyddant " fyth. Odd' yna cymmered pob brawd " eiſſyddyn [arbennig, *H.* 2. *perperam*] " ac wyth erw, a'r mab jeuaf a ran [y " tir,

NOTAE.

[z] " Redwit dicit quod tertio XXX ſol. " Quarto libera cum toto jure ſuo abi*b*it. Si " patienter ſuſtineat, de cetero wynebwerth " non habebit." *S.* 1.

" tir, *Cott.* 6. & *al.*] ac o hynaf i gilydd
" [*al.* i hynaf, *M.* & *Cott.* 6. biau, *M.*
" & *H.* 2.] ddewis hyd at y jeuaf.

5 " Ni ddyly neb ofyn adran onid y
" neb ni chafas ran dewis [*al.* chafas dde-
" wis. *M. S.* 2. & *H.* 2.] Odd' yna y diareb
" y fydd, Nid oes [*al.* Can nid oes (*al.*
" ni chyngain, *H.* 2.) *H.* 2. *alibi* & *M.*]
" gwarthawl gan ddewis.

6 " Ni chaiff neb dir ei gydetifedd,
" megis ei frawd, neu ei gefnderw, neu
" ei gyferdderw, gan ei ofyn trwy yr un
" cydetifedd hwnnw [yr hwn, *H.* 2.]
" a fai farw [o honunt, *H.* 2.] heb eti-
" fedd iddaw o['i, *H.* 3. *P.* & *W.*] gorph,
" namyn gan ei ofyn trwy [yr, *M.*] un
" o'i rieni ef a fu [*al.* ryffai, *H.* 2.] ber-
" chen [*al.* berchennawg, *H.* 2.] i'r [*al.* y,
" *H.* 2. *H.* 3. *P.* & *M.*] tir hwnnw hyd
" [ei, *P.* & *M.*] farw heb etifedd, ai tad,
" ai hendad, ai gorhendad. Y tir hwnnw
" a gaiff efe [*al.* ac felly y caiff y tir,
" *H.* 2. & *M.*] o's efe [a fydd, *H.* 2. & *M.*
" *al.* o's efo y, *J.*] nefaf car i'r marw.

7 " Gwedy rhanno brodyr dref eu tad
" y rhyddunt [*al.* rhyngthunt, *J.*] or
" bydd marw un o honunt heb etifedd
" o'i gorph, neu [ei, *P.* & *J.*] gydeti-
" fedd [*al.* gydetifeddjon, *J.*] hyd geifn,
" y Brenin [bieufydd ac, *J.*] a fydd eti-
" fedd o'r tir hwnnw.

Al. " Or bydd marw perchen tir hyd
" ar geifn heb etifedd o'i gorph neu gyd-
" etifedd, y Brenin a fydd etifedd o dir
" hwnnw. Cyferdderw a gaiff dir ei nai,
" a nai a gaiff dir yr ewythr yr hwn a fai
" farw heb etifedd o'i gorph; ac ni chaiff
" gorcheifn dir y ceifn arall o gyfraith,
" oni bydd heb rannu rhyngtaw a'r marw,
" ac o hwnnw ni ddiffydd cyfraith hyd
" ym mhen y nawfed dyn: Ac yna di-
" genedl ynt herwydd diffoddi eu prio-
" dolder." *S.* 2.

8 " Megis y mae brawd yn etifedd
" dylyedawg o dref ei dad, felly y mae y
" hwaer [*al.* chwaer, *J.*] yn etifedd dy-
" lyedawg o'i gwaddawl [*al.* goddawl, *J.*]
" trwy yr hwn y caffai [*al.* caffo, *P. M.*
" *H.* 3. & *W.*] hi wr priawd dylyedawg
" o dir, nid amgen, i gan ei thad neu i
" gan ei chydetifeddjon, or trig wrth
" gyngor ei rhieni a'i chydetifeddjon.

9 " Oni bydd i berchennawg tir eti-
" fedd arall namyn [*al.* etifedd eithr, *M.*]
" merch, ei ferch a fydd etifedd o'r holl
" dir.

10 " Or bydd i berchennawg tir eti-
" fedd deddfawl, ac arall anneddfawl; y

ſuae praerogativam uſquedum ad natu minimum ventum fuerit.

5 Nemo diviſionem iteratam poſtulabit, niſi is qui copiam eligendi nullam habuit. Inde natum eſt proverbium, Ei qui rem quamcunque elegerit, nihil ſuperpondii loco dabitur.

6 Nemo coheredis ſui qui ſine liberis deceſſerit, fratris nempe, vel conſobrini, vel alicujus ex conſobrinorum filiis, fundum petet virtute cognationis quam cum illo *mortuo* prius habuit, ſed petat licet virtute generis ſui, utpote ad illum deſcendentem a *coheredis* iſtius improlis mortui patre, vel avo, vel proavo, qui eundem olim perpetuo jure moriens poſſidebat. Et ſi cognatione proximus fuerit, fundum obtinebit.

7 Poſt factam fundi paterni inter fratres diviſionem, ſi ex fratribus iſtis, vel ex conſobrinis, vel conſobrinorum filiis, vel etiam nepotibus aliquis improlis deceſſerit, nec coheredem habuerit, fundus ejus ad Regem redibit.

Al. Si *fratrum, vel conſobrinorum, vel* conſobrinorum *filiorum vel* nepotum aliquis qui fundum perpetuo jure poſſidet, ſine liberis deceſſerit, nec coheredem habuerit, fundus ejus ad Regem redibit. Conſobrinorum filii ſuccedent in fundos conſobrinorum nepotum, & conſobrinorum nepotes in fundos conſobrinorum filiorum, qui heredes de corporibus ſuis non habentes deceſſerint; ſed conſobrinorum pronepotes in conſobrinorum nepotum fundos jure non ſuccedent, niſi ob defectum diviſionis: in iſto autem caſu proprietas eorum non extinguetur ante nonam generationem. Tum vero extincta proprietate pro extraneis habebuntur.

8 Quemadmodum frater eſt legitimus fundi paterni heres, ita ſoror eſt legitima bonorum dotalium heres; quorum virtute marito fundis inſtructo collocari poſſit, nempe a patre vel coheredibus ſuis, ſi parentum vel coheredum ſuorum dicto audiens fuerit.

9 Si poſſeſſor fundi heredem praeter filiam nullum habuerit, integra patris hereditate filia potietur.

10 Si poſſeſſor fundi filium alium legitimum, alium illegitimum habuerit, legitimus

timus filius in universum jus feudale *patris sui* succedet, illegitimus vero partem *fundi* nullam habebit.

11 Si possessor fundi filium habuerit alium corpore integro, alium corpore non integro, v. gr. caecum, surdum, vel claudum, filius corpore integro totum fundum possidebit, sive legitimus fuerit sive illegitimus. Vir enim cui corpus non est integrum, servitium fundi nomine Regi debitum in foro vel in exercitu plene praebere non potest. 12 Sed si huic filio cui corpus integrum non fuit, filius sine defectu exstiterit, filius iste in universum jus feudale succedet quod ad patrem suum descendisset *si corpore integro fuisset.*

13 Siquis loco hominis corpore non integri hereditatem adiverit, illum in cujus locum successerit, & victu & vestitu, quamdiu vixerit, sustentare tenebitur.

14 Si fundi inter propinquos partitio nulla facta fuerit, & omnes illi, excepto uno, diem obierint, unus ille *superstes* fundum illum communem integrum possidebit; sed si servitium fundi istius nomine Regi debitum subire non possit, penes Regem manebit fundus usquedum servitium istud plene praebere potuerit.

15 Postquam inter coheredes mutua fundi divisio consensu facta fuerit, nemini eorum licebit alterius portionem invadere qui non improlis decesserit, nisi tempore legitimo iterata fieret divisio.

16 Si autem eorum aliquis sine prole mortuus sit, coheredes propinquiores intra ternos proximos gradus a *communi* stipite *enumerandos* in illius hereditatem succedent.

Al. Si possessori fundi qui intra ternos proximos cognationis gradus est, mori contigerit, cognati ejus propinquiores ex eadem stirpe oriundi terram ejus possidebunt.

17 Nemo per legem terram alienabit in heredum suorum damnum, nisi ob emolumentum eorum mutuum, vel mutuo consensu, vel necessitate legitima coactus; nec alteri illam nisi ad certum tempus concedet quo heredes ejus eandem redimant. Et si oppigneretur, pignus istud bessem pretii totius non excedet: Sin aliter, heredi petenti licebit illam recuperare, si bono jure vendicare possit.

" deddfawl a fydd etifedd o gwbl, a'r an-
" neddfawl heb rann.

11 " Or bydd i berchennawg tir eti-
" fedd dianaf, ac arall anafus, megis dall,
" neu fyddar, neu grupl, y dianaf a fydd
" etifedd o'r holl dir [*al.* tir oll, *H.* 3.
" *M.* & *J.*] na deddfawl fo nac anneddf-
" fawl, can ni ddichawn neb anafus
" wneuthur yn gwbl wasanaeth [*al.* ana-
" fus wasaneuthu (yn gwbl, *W.*) *M.*] tir
" y [*al.* i'r, *H.* 3.] Brenin yn [*al.* o, *M.*]
" ddadleueu [*al.* ddadlau, *J.*] a lluyddeu.
" 12 Ac or bydd i'r etifedd anafus hwnnw
" etifedd dianaf, hwnnw a fydd etifedd o'i
" ddylyed ef o dir [*al.* efe a gaiff ddylyed
" ei dad o'r tir. *M.*]

13 " Pwybynnag a gymmero ddylyed
" dyn anafus o'i dir, pryderu yr anafus
" hwnnw a orfydd arnaw o fwyd a dillad
" y tra fo byw [efe. *J.*]" *Cott.* 4.

14 " Or bydd tir rhwng gwelygordd
" heb rannu, cyn bwynt marw oll namyn
" [*al.* eithr, *H.* 3. *P.* & *W.*] un, yr un
" hwnnw a gaiff y tir cyffredin oll. Ac
" oni ddichawn efe wneuthur cwbl wa-
" sanaeth dros y tir hwnnw, trigied y
" tir i'r Brenin hyn y allo hwnnw ei wa-
" saneuthu." *H.* 2.

15 " Gwedy [y, *H.* 3. & *P.*] bo rhan
" oddefedig rhwng cydetifeddjon ar dir,
" nid oes un jawn i un o honunt ar ran
" y llall [*al.* ran eu gilydd, *P.*] ac eti-
" fedd iddaw, eithr [*al.* dieithr, *J.*] o
" adran pan ddel eu hamser.

16 " Pwybynnag hagen ni bo etifedd
" iddaw [*al.* iddaw etifedd, *H.* 3. & *W.*]
" o'i [*al.* o, *H.* 3. *P.* *J.* & *W.*] gorph,
" ei gydetifeddjon nesaf o fywn y tair
" ach o'r cyff a fyddant yn lle etifeddjon
" iddaw." *Cott.* 4.

Al. " O damchweina marw perchen tir
" o fywn y tair gradd cenedl, y ceraint
" nesaf i'r marw o radd cenedl, o byddant
" o'i rieni, a gaiff y tir hwnnw." *S.* 2.

17 " Ni ddichawn neb o gyfraith ddi-
" lysu tir yn erbyn ei etifeddjon [*al.* eti-
" fedd, *M.*] i arall onid ar eu cydles, neu
" o['i, *H.* 3. *P.* & *W.*] dyundeb, neu o
" angen cyfreithawl, na rhoddi dim [i
" arall, *M.*] o honaw ar ysbaid heb der-
" fyn gosodedig y gallo ei etifeddjon [*al.*
" etifedd, *M. forsan legendum* etifydd,
" *Pl. num.*] ei ddillwng. O's dros dda y
" rhoddir, [neu, *P.*] rhag angen, [ac,
" *H.* 3. *P.* & *W. al.* gan, *M. perperam*]
" na ddotter arnaw namyn deuparth ei
" werth: Ac oni bydd felly [*al.* Onid
" felly y bydd, *H.* 3. *P.* *M.* & *W.*] ei
" [*al.* yr, *M.*] etifedd a'i caiff pan ei go-
" fynno, o [*al.* or, *P.*] dichawn wrtheb
" [*al.* atteb, *M.*] drosdaw yn gyfreithawl.

18 " Y

18 " Y neb a gaffo ei dir dylyed trwy " ddadlau [*al.* ymhawl, *M.*] yn llys a " thrwy farn, ac na allai ei gaffel heb " hynny [*al.* allai amgen ei gaffel, *M.*] " ni ddyly dalu prid drosdaw, ac ni ddyly " ollwng dim o dda cyffro a orddiweddo " [*al.* orddiwetho, *H.* 3. & *P. al.* oddi- " wetho, *M.*] ar y tir i'r cynhalawdr.

18 Siquis terram ſibi debitam ſententia curiae obtinuerit, quam aliter obtinere non potuerat, pretium pro ea nullum pendet, nec de bonis mobilibus quae ibi invenerit quidpiam priori poſſeſſori remittet.

19 " Pwybynnag [*al.* Y neb, *M.*] a " breſwyljo [*al.* breſwylo, *H.* 3. *P.* & " *M.*] ar dir dyn arall heb ei gannjad " [*al.* gannad, *H.* 3. *P. M. J.* & *W.*] dros " dri dieu a thair nos, holl dda cyffro " hwnnw perchen [*al.* perchennawg, *M.*] " y tir bieuſydd yn ddilys o's gorddiwedd " [*al.* arddiwedd, *H.* 3. *P. M.* & *W.*] ar " y tir." *Cott.* 4.

19 Siquis in terra aliena habitaverit per tres dies & tres noctes abſque licentia poſſeſſoris, bona ejus omnia mobilia quae ibi deprehenſa fuerint, optimo jure fundi poſſeſſori cedent.

20 " Ni chaiff neb bencenhedlaeth, nac " eiſſyddyn arbennig ar dir, na ſwydd o " [*al.* ar, *P.*] fraint tir, o blaid mam, " cyn [*al.* cyd, *H.* 3. *P.* & *W.*] canhat- " ter rhan o dir iddaw, or [*al.* o, *P.*] " bydd neb o blaid [ei, *J.*] dad a'i dylyo. " Teilyngach eiſſoes yw eu caffael [*al.* " caffel, *H.* 3. & *P.*] o ddyn o blaid mam " y rhai hynny, nog eu caffel o eſdrawn.

20 Principatum familiae, vel domicilium in fundo principale, vel officium fundo annexum heres ex filia non habebit (licet fundi portio ei concedatur) ſiquis ex filio heres illa vendicet. Aequius tamen eſt heredem ex filia ortum illa poſſidere, quam extraneum.

21 " Od ymrwym gwraig wrth wr heb " gyngor ei chenedl, y plant a ennillo o " hwnnw ni chaffant ran o'r tir [*al.* o dir, " *H.* 3. *P.* & *J.*] i gan genedl eu mam " herwydd cyfraith." *Cott.* 4.

21 Si foemina matrimonium contraxerit abſque licentia gentis ſuae, liberi ex iſto matrimonio procreati nullam fundi partem a gente materna jure obtinebunt.

Al. " Gwraig a ymrotho ei hunan [i " wr, *H.* 2. & *Cott.* 5.] yn llwyn ac ym " mherth heb gannjad [ei, *H.* 2.] che- " nedl, ni chaiff ei phlant ran o dir gan " genedl mam onid o rybuchedd, can ni " ddyly mab llwyn a pherth ran o dir." *Cott.* 6. *M.* & *S.* 2.

Al. Liberis foeminae quae inconſultis gentilibus ſuis viri conſuetudine clam utitur, nulla pars hereditatis maternae jure concedetur, niſi donatione voluntario facta, quoniam liberis vulgo quaeſitis nulla portio hereditatis debetur.

22 " Pob tir cyd [*al.* cyttir, *J.* & *S.* 3.] " a ddylyir ei gynnal a llw ac a da [arall, " *S.* 3. *al.* ac a thal, *J.*] ac a'r ni's cyn- " haljo, colled ei ran [o'r tir. *J.*] Gwedy " y rhanner y tir hagen, ni ddyly neb " dalu [da, *S.* 2.] dros eu gilydd. Wynt " a ddylyant hagen ag eu llw [ei, *J.*] " gynnal o bob un gan eu gilydd o'r [*al.* " Sef y dylyant, *J.*] brodyr, a'r cefndyrw, " a'r cyferddyrw. A'r tir a gollo un o'r " rhai hynny o eiſau llw y rhai eraill, " ennillent iddaw [*al.* Ac oni's cynhal- " jant, ennillent y tir a adaſant ei golli og " eu hachaws. *J.*] O gyferddyrw [*al.* " O hynny, *J.*] allan [ni ddylyant rannu " tir, a chan ni ddylyir ei rannu, *J.*] ni " ddyly neb gadw [*al.* gynnal, *J.*] rhan eu " gilydd nac a'i lw nac a'i dda." *H.* 2.

22 Omnis fundus *pluribus* communis tueri debet juramento & vectigalia penſitando ; & ſiquis haec detrectaverit, portionem ſuam amittat. Poſt fundum diviſum, nemo pro altero vectigal pendere tenebitur. Jurejurando tamen omnes, fratres nempe, & conſobrini, & conſobrinorum filii, portiones ſuas mutuo defendent: Et portionem quam quis horum amiſerit ideo quod caeteri juramentum detrectaverint, detrectantes praeſtabunt. Conſobrinorum nepotibus & iis qui ab illis naſcentur fundum *iſtum iterum* dividere non concedetur, ideoque nullus horum alterius portionem vel jurejurando vel vectigalia penſitando tueri tenebitur.

CXLVIII Tres

NOTAE.

Tr. CXLVII. §. 20. " Ni chaiff neb o barth " mam eiſſyddyn arbennig, na ſwydd, or bydd " a'i dylyo o barth tad. Jawn yw hagen i eti- " fedd o barth mam gaffael rhan o dir." *Cott.* 6. *Cott.* 5. *H.* 2. & *M.*

CXLVIII Tres ſunt modi lanceas legitime figendi, *qui* in curia *allegari poſſunt:* 1 Primus eſt, Quando ima pars lanceae in terra ita infixa eſt una manu ut vix extrahi poſſit ambabus manibus. 2 Secundus eſt, Quando cuſpis tumulo ita infixa eſt ut foramen occultetur. 3 Tertius eſt, Quando ſepi imponitur quae altitudine ſua ſtaturam hominis aequaverit.

4 Quod ſi lancea fixa non fuerit uno horum modorum, & aliquis in eam inciderit & occiſus fuerit, triens compenſationis pro caede ejus a lanceae poſſeſſore pendetur.

CXLIX Tria ſunt pignorum ſuſtentacula: 1 Manus, 2 Brachium, 3 & Humerus.

4 Haec vocantur Suſtentacula pignorum, quoniam nullum pignus invito debitore capietur niſi quod uno horum membrorum aſportari poſſit (niſi in uno caſu, quando debitum tam magnum ſit ut nihil pignori dari poſſit pro eo praeter rem magnam.) Ratio eſt, quia res quae *hoc modo* aſportari non poteſt, pignori non dabitur ob rem *facile* mobilem.

CL Tres ſunt fundorum cuſtodes:

1 Dominus, ad quem fundus redibit morte poſſeſſoris, donec heredes venerint ad jus ſuum petendum.

2 *Et* coheres, donec coheredes ejus portiones ſuas petierint.

3 *Et* fideicommiſſarius, cui fundus relinquitur uſquedum *alius* ad illum petendum advenerit.

CLI Tria *ſunt quae* occiſo homini opprobrio *eſſe cenſentur:* 1 Inquirere, Quis hunc occidit? 2 Cujus eſt hoc feretrum? 3 Cujus eſt hoc recens ſepulchrum?

Al. Tres *ſunt* contumeliae *quae* cadaveri *imponi poſſunt:* 1 Prima eſt, Cum quis occidendus eſt, aſſultum in eundem facere. 2 Altera eſt, Cadaver deſpoliare. 3 Tertia eſt, Idem pedibus conculcare cum

Tri Gwallawgair, *&c.* *Vide* Tri Rhyw Wallawgair, *&c.*

CXLVIII " Tri Gwanas gwayw cyf-
" reithawl yn y dadleu [*al.* yn nadleu,
" *P.* & *alii.*] y ſydd: 1 [Un yw, *Cott.* 6.
" *H.* 2. *M.* & *S.* 2.] Gwan ei arlloſd yn
" y ddaear a'i [*al.* ag, *H.* 2. *M.* & *S.* 2.]
" unllaw hyn y ſo abraidd ei dynnu a'i
" [*al.* a, *H.* 3. *W. H.* 2. & *M.*] dwylaw.
" 2 A [*al.* Ail yw, *Cott.* 6. *H.* 2. *M.* &
" *S.* 2.] gwan ei ben y mywn twyn hyn
" [*al.* yn, *J. H.* 3. & *W.*] y guddjo y
" [*al.* ei, *S.* 1.] fwn. 3 A'i [*al.* Trydydd
" yw, ei, *Cott.* 6. *M. H.* 2. & *S.* 2.]
" ddodi ar lwyn a ſo cyfuch [*al.* cyfuwch,
" *P. H.* 2. *Cott.* 6. *S.* 2. *H.* 3. & *W.*] a gwr.
4 " Ac oni bydd [y gwayw, *S.* 2.] ar
" [*al.* yn, *Cott.* 6. *H.* 2. *M.* & *S.* 2.] un
" o'r tair [*al.* tri, *M.*] gwanas hynny,
" od a [*al.* a myned, *Cott.* 6. *M. H.* 2. &
" *S.* 2.] dyn arnaw, mal y bo [*al.* a'i,
" *S.* 2.] farw, traian yr [*al.* ei, *S.* 2.] ala-
" anas a a [*al.* a ddigwydd, *al.* traian ga-
" lanas y dyn a ddigwydd, *S.* 2.] ar ber-
" chennawg [*al.* berchen, *J.*] y gwayw." *Cott.* 4

CXLIX " Tri Gwanas gwyſdl y ſydd
" [*al.* ynt: *S.* 3.] 1 Llaw, 2 a Braich,
" 3 ac Yſgwydd.
4 " Sef achos y gelwir y rhai hynny
" yn wanas [*al.* wanaſeu, *S.* 3.] gwyſdl,
" can ni ddylir [rhoddi yng ngwyſdl,
" *S.* 3.] a'r ni aller ei arwain yn un o'r
" tri lle hynny, onid yr hawlwr [*lege*
" Talawdr] a'i myn, onid un peth, bod
" y dylyed yn gymmaint ag na ellid
" gwyſdlaw am danaw namyn peth mawr:
" Sef achaws na ddylyir hynny, wrth na
" ddylir gwyſdlaw, *S.* 3.] peth anghyfo-
" dadyn am ddlyed cychwyn [*al.* a ellir
" ei gychwyn. *S.* 3.]" *S.* 2.

Tri Gwarafun cyfreithawl, *&c.* *Vide* Tri Arlludd tir, *&c.*

CL " Tri Gwarcheidwad tir:
1 " Arglwydd y diſgynno tir iddo
" wrth farwolaeth y perchennog, hyd oni
" ddelo 'r etifeddjon i ofyn eu dlyed.
2 " Cydetifedd hyd oni ddelo ei gyde-
" tifeddjon i ofyn eu dlyed.
3 " Y neb y rhodder tir atto hyd oni
" ddeler i'w ofyn." *Dav.* in v. *Gwarcheidwad.*

CLI " Tair [*al.* Tri, *H.* 3. & *M.*]
" Gwarthrudd celain ynt [*al.* yw: *S.* 1.]
" 1 Gofyn pwy a laddawdd hwn [*al.* pwy
" a'i lladdawdd. *Cott.* 6.] 2 Piau yr elor
" hon? 3 Piau y bedd newydd hwn?"
Cott. 4. *H.* 3. *S.* 2. *P.* & *M.*

Al. " Tri Gwarthrudd celain: 1 Un
" o noddunt, Pan ladder celain, drychaf
" a goſod erni. 2 A'r ail, Ysbeiljaw ce-
" lain. 3 A'r trydydd, Ei gwan a throed
" pan ofynner, Pwy hon? A'r rhai hyn-
" ny

" ny y ſydd gymmaint a ſarhaad, eithr " na ddrychefir erni. Ereill a'i geilw, Tair " Sarhaad celain." *S.* 2.

Al. " Tri Gwarthrudd celain : 1 Cyn- " taf yw, Lladd celain : 2 A'r ail, Yſ- " beilaw : 3 A'r trydydd, Gofyn py gy- " lain yw hon ; a gwan gwth ynddi. " 4 Am y tri hynny y telir ſarhaad. Am " y cyntaf Sarhaad heb ddrychafel, ac am " y ddau eraill y digwydd y traean i'r " llawr. Sef achaws yw na ddylir ar- " ddrychafel ar y ſarhaad gyntaf, wrth " na liwir er a ſarhaer dros waith y cyn- " taf : A llymma yr achaws y goſdwng " y ddwy ſarhaad gyntaf, wrth fod yn " llai gwarthrudd y marw no'r byw." *S.* 2.

Tri [*al.* Tair] Gwarthrudd morwyn. *Vide* Tri Chywilydd, *&c.*

CLII " Tri Gwaſanaeth a ddyly y " Brenin eu gwneuthur i'r Hebogydd y " dydd y caffo hwibonogl [*al.* chwibo- " nogl, *P. & J.*] fynydd neu grychydd " neu fwn o'i hebogyddjaeth, nid amgen ; " 1 Dala [*al.* Daly, *P.*] ei warthafl pan ", [*al.* tra, *J.*] diſgynno, 2 a Dala ei " farch tra gymmero yr hebawg a'r ade- " ryn, 3 a Dala [*al.* Daly, *P.*] ei war- " thafl tra yſgynno [*al.* eſgynno. *J.*] " Ac yn y nos honno y dyly ei anrhy- " deddu o dair anrheg." *Cott.* 4.

Tri Gwarthrudd gwraig. *CM.* p. 106. *Vide* Tri Chywilydd morwyn.

CLIII " Tair Gweithred y ſydd ar " brawf : 1 Llafur cyfreithawl neu ang- " hyfreithawl ar dir, megis torri ffin neu " wneuthur ffin [neu lafur arall. *S.* 1.] " 2 A gweithred llwdn yn lladd y llall " [*al* lladd arall, *H.* 3.] yng ngwydd bu- " gail trefgordd. Tyſdoljaeth y bugail " [*al.* hwnnw, *P.*] yn wybyddjad a ſaif " am hynny. Tyſdoljaeth gwybyddjeid " hefyd a ſaif am dir. 3 A gweithred " cydleidr [y, *S.* 1.] lleidr a groccer am " ei ledrad. Tyſdoljaeth hwnnw ar ei " gydleidr a ſaif." *Cott.* 4. *&* *S.* 2.

Tair Gweli arberygl, *&c.* *Vide* Tri Arberygl dyn, *&c.*

CLIV " Tri Gwerth cyfraith [*al.* cyf- " reithawl, *S.* 1.] beichogi gwraig :

1 " Un yw, Gwaed cyn delwad : wyth " a deugaint a dal or collir trwy greu- " londer.

2 " Ail yw, Cyn dyfod [*al.* myned, " *Cott.* 6. *H.* 2. *&* *M.*] enaid ynddaw or " collir trwy greulonder, traian ei alanas

quis interrogaverit, Cujus hoc eſt ? Et hae contumeliae non minus graves ſunt quam injuriae *homini vivo illatae*, excepto quod *multae* pro iiſdem *ſolvendae* non augentur. Alias vocantur Tres injuriae cadaveris.

Al. Tria ſunt convicia quae occiſionem paſſo fiunt : Primum eſt, Interficere hominem. 2 Secundum eſt, Cadaver deſpoliare. 3 Tertium eſt, Interrogare, Cujus hoc cadaver eſt ? idemque calcibus caedere. 4 Pro tribus hiſce multa pendetur. Pro primo multa abſque augmento *dabitur* ; pro unoquoque ex duobus alteris multa triente diminuta *ſolvetur*. Ratio cur multa pro primo *convicio* abſque augmento *dabitur* haec eſt, quia * * * * * Et haec eſt ratio cur multa pro quolibet ex duobus aliis conviciis *triente* diminuta erit, quia mortuo homini convicium factum minus cenſetur quam quod vivo fit.

CLII [a] Tria *ſunt* miniſteria *quae* Rex praeſtare debet Aucupi die quo arquatam, vel ardeam propie dictam, vel ardeam ſtellarem ceperit, nimirum 1 Stapedem tenebit dum deſcenderit, 2 & Equum dum aves prehenderit, 3 & Stapedem denuo dum equum conſcenderit. Et in iſta nocte *Rex* eum tribus ferculis donabit.

CLIII Tria facta ſunt quae pro probatis cenſeri debent : 1 Opus legitimum vel non legitimum in fundis factum, utputa cum limites reſciſſi fuerint, vel novi facti. 2 Et factum animalis aliud animal occidentis coram paſtore publico villae. Teſtimonio paſtoris qui rem vidit, declarabitur cujus animal id fecit. Teſtibus oculatis etiam in cauſſis de fundis fides habebitur. 3 Et factum furis participis furti cum altero fure patibulo ob iſtud furtum affixo. Hujus teſtimonium contra ſocium ſuum ſtabit.

CLIV Tribus pretiis legitimis humanus foetus per vim abactus compenſabitur :

1 Primo, Si ſanguine tantum foetus conſtiterit, XLVIII *denariis* compenſabitur.

2 Secundo, Si nondum animatus fuerit, triente pretii caedis ejus compenſabitur.

3 Tertio,

NOTAE.

[a] Vide Lib. I. c. xv. §. 8, 13, & ſeq.

3 Tertio, Si animatus fuerit, caedes ejus plene compenſabitur, *perinde ac ſi adultus fuiſſet.*

CLV Tres ſunt Ictus qui non compenſabuntur : 1 Ictus quem vir dederit uxori ſuae quam pro virgine acceperit & vitiatam invenerit. 2 Et Ictus quo aliquis e gentilibus hominis occiſi caedem ejus nondum compenſatam ulciſcitur. 3 Et Ictus quo percutitur canis in hominem irruens.

CLVI Tres ſunt mulieres quarum filiis hereditas materno jure obveniet : 1 Walla nuptum data peregrino. 2 Et mulier obſidio data & in regionem alienam miſſa, quae ibi gravida facta fuerit, cum Dominus & gentiles ſui illam obſidem miſerint. 3 Et mulier cui peregrinus vim attulerit.

Al. Tres ſunt mulieres quarum filii ad ſucceſſionem etiam cum cognatis ſuis vocandi ſunt : 1 Mulier quae pro patre ſuo obſidio data filium conceperit. 2 Et mulier quam gentiles ſui peregrino nuptum dederint. 3 Et mulier cujus filius caedem alicujus ex cognatis ſuis ultus fuerit : Is ad ſucceſſionem ſine mora cum cognatis ſuis vocabitur, poſthabita temporum ſollemnitate *quibus cauſſae hereditariae cognoſcendae ſunt.*

Aliter.

Tres ſunt mulieres quarum filiis competit ut cognati fundum cum illis dividant.

1 *Prima eſt,* Walla ingenua a gentilibus ſuis advenae nuptum data, quae liberos illi pepererit. Liberi iſti ad ſucceſſionem cum avunculis ſuis vocabuntur, niſi forte Munus aliquod fundo iſti annexum fuerit. In quo caſu non ante quartam generationem ſuccedent (ſiquis exſtiterit ex parte paterna, cui iſtud competat) cum proprietarii evaſerint.

2 Secunda eſt, Puella quae fratrum ſuorum & gentilium conditionem ſequitur, & ab advena vi gravida facta eſt. Si puer ex iſto conceptus ſit, *puer ille* fundi partem ab avunculis ſuis habebit.

3 Tertia eſt, Walla ingenua in alienam regionem obſidio data : Si ibi gravida facta ſit, & puerum pepererit, *puer* iſte fundi portionem ab avunculis ſuis habebit.

" [*al.* werth, *W.*] a delir ym danaw [*al.* " droſdaw, *W. al.* yna. *S.* 2.]

3 " Trydydd yw, Gwedy [ydd, *H.* 3. " & *W.*] el [*al.* (y, *P.*) del, *J.* & *M.*] " enaid ynddaw, talu cwbl o'i alanas a " ddylyir or collir trwy greulonder [*al.* " ei alanas oll a delir. *S.* 2. *al.* cwbl dal " a delir droſdaw. *W. al.* cwbl o'i alanas " a delir ym *(al.* am, *J.)* danaw (yna, " *H.* 2. *al.* yna ym danaw. *M.*) *Cott.* 6.]" *Cott.* 4.

CLV " Tri Gwg ni ddiwygir: 1 Gwg " gwr wrth ei wraig a gymmero ar fraint " morwyn, a hithau yn wraig. 2 A dyn " a ddiffethaer o gyfraith, a dyn o'i ge- " nedl yn gwneuthur gwg am hynny. 3 " A gwg dyn wrth gi yn ei ruthraw." *Cott.* 6.

CLVI Tair Gwragedd y dyly eu meibjon fammwys herwydd cyfraith : 1 Mab Cymraes a rodder i Alldud. 2 A Mab gwraig a wyſdler yng ngwlad anghyfjaith o chaiff feichjogi, gan ei gwyſdlaw hithau o'i chenedl a'i Harglwydd. 3 A Gwraig y dycco Alldud drais i arnai.

Al. " Tair Gwragedd a ddyly eu mei- " bon [*al.* meibjon, *J.* & *W.*] dref eu " mam [*al.* mammeu. *P.*] 1 Gwraig a " rother [*al.* rodder, *J. W.* & *S.* 2.] " dros ei thad yng ngwyſdl, a chaffael " [*al.* chaffel, *P.* & *alii.*] mab o honai " [*al.* heni, *S.* 2. & *W.*] yn y gwyſdlor- " jaeth. 2 A Gwraig a rother [*al.* ro- " dder, *J. W.* & *S.* 2.] o rodd cenedl i " Alldud. 3 A Gwraig a lather [*al.* la- " dder, *J.* & *W.*] gwr o'i chenedl, a dial " o'i mab [hithau, *J.*] hwnnw: Ni ddy- " lyir ei oedi [*al.* odi, *S.* 2.] am dref ei " fam, nac aros nawfed dyddjeu [*al.* naw- " fedydd, *H.* 3.] yn ei erbyn." *Cott.* 4.

Aliter.

" Tair Gwragedd a ddyly eu meibon dir " o fam*m*wys :

1 " Gwraig fonheddig a rodder i All- " dud o fodd cenedl, a bod meibon iddi o'r " Alldud, y rhai hynny a ddyly ran o dir " gyd a brodyr eu mam, eithr o dir y bai " fraint dau deilyngdawd o honaw : O " hwnnw hagen ni ddylyant rann hyd " ym mhenn y pedwerydd dyn, gan fod " neb o barth tadwys a'*i* dylyai, o ni " bont yn feibon alldud.

2 " Ail yw, Bei damchweinai fod mor- " wyn ar fraint ei brodyr a'i chenedl, a'i " threiſaw o Alldud, o's mab fai dyn " hwnnw, rhan o'r tir gyd a brodyr ei " fam a ddyly.

3 " Trydedd yw, Bei darffai rhoddi " gwraig fonheddig yngwyſdl i alldudaeth, " ac yn hynny caffel beichogi, a bod " mab iddi, hwnnw a ddyly rann o dir " gyd a brodyr ei fam.

4 " A llymma yr achos y dyly plant " y wraig gyntaf dir; canys ei brodyr a " alldudwys ei phlant pan y rhoddasant " hi i'r Alldud: Ac wrth na ddylyant " roddi eu chwaer namyn i'r lle y cassai " hithau dir, wrth hynny y dyly ei phlant " hithau dir o fammwys.

4 Primae mulieris filii ad successionem vocabuntur, ideo quod fratres ejus conditionem horum aequam advenae conditioni efficiebant illam advenae nuptum collocando: Et cum sororem suam nemini nisi proprietario nuptui collocare debuissent, ideo fundum dividere cum filiis ejus tenebuntur.

5 " Llymma yr achaws y dyly plant " yr ail wraig fammwys o dir, canys hyd " tra sai hi ar fraint ei brodyr a'i chenedl, " hwynt a ddylynt ei chadw rhag pob " cam; wrth gaffel o heni hynny, y " dyly ei phlant hithau fammwys.

5 Secundae mulieris filii ad successionem vocandi sunt, ideo quod fratres & gentiles ejus illam ab omni casu defendere debuissent dum conditionem illorum secuta est: Sed cum id neglexerint, cum liberis ejus fundum divident.

6 " A llymma yr achaws y dyly mab " y drydedd fammwys, canys a hi yn y " gwyssdlorjaeth y casas hi y damchwain; " wrth hynny y dyly ei phlant fammwys " o dir." *S.* 2.

6 Tertiae mulieris filii ad successionem vocandi sunt, ideo quod dum obses fuerat concipere illi contigerit: quam ob caussam filii ejus quasi postliminium habebunt.

CLVII " Tri Gwreiddyn anjanawl y " sydd i'r un gair Cyfraith: 1 Gwirjonedd, " 2 Cydwybod, 3 a Dysg. O ni chy- " sladd y rhai hynny, ni chaiff Cyfraith " ei henw. 4 Gwirjonedd yw gwreiddyn " barn. 5 Cydwybod yw gwreiddyn " cyfrannjad. 6 Dysg yw gwreiddyn " cynhebryngjad dadl a'i herbynnjad. " Anherfynadwy yw pob cyngaws ni " therfyner drwy y gwreiddeu hynny." *S.* 2.

CLVII Tria sunt fundamenta propria unico isti vocabulo, *nempe* Legi: 1 Justitia, 2 Conscientia, 3 & Doctrina. Si tria haec non concurrerint, Legis nomen non meretur. 4 Justitia est judicii fundamentum: 5 Conscientia *voluntatis* suum cuique tribuendi: 6 *Et* Doctrina est radix continentiae *cujuslibet* causae. Omnes definitiones ultimae, quae his fundamentis non nituntur, irritae sunt.

CLVIII " Tri Gwrthwyneb [*al. recte*, " Gwrtheb, *H.* 3. *W.* & *S.* 2.] y sydd: " 1 Addef, 2 neu [*al.* a, *P.*] Gwad, 3 " neu [*al.* ac, *P.*] Amddiffyn.

CLVIII Tria sunt responsionum genera: 1 Confessio, 2 vel Negatio, 3 vel Defensio.

4 " Nid cwbl un gwad hyn [*al.* yn, " *H.* 3. *J.* & *W.*] y daler cwbl raith a " berthyno wrth y ddadl, na [*al.* ai, *S.* 2.] " llw un dyn, na [*al.* ai, *S.* 2.] llw " lliaws.

4 Nulla negatio valida erit donec juramento per legem *in ista caussa* constituto confirmetur; sive juramentum *istud* sit simplex vel solitarium, sive conjunctum vel commune.

5 " Lle y perthyno rhaith gwlad, yno " y dyly y Brenin gymmell [y, *S.* 2.] " rheithwyr i'r Crair [*al.* i Grair, *H.* 3. " *P.* & *W.*] i dyngu yn ddyledus gyda'r " gwadwr neu yn ei erbyn, ar eu dewis.

5 Ubi juramentum patriae requiritur, ibi Rex compellet juratores rite jurare per Relliquias pro parte negante vel contra illam, prout ipsis visum fuerit.

6 " Rhaith gwlad yw [llw, *H.* 3. *P.* " *J. W.* & *S.* 2.] dengwyr a deugaint o " wyr tirjawg [*al.* tirawg, *H.* 3. & *W.*] " dan y Brenin.

6 Juramentum patriae est juramentum L hominum terras sub Rege tenentium.

7 " [Y, *H.* 3. *P.* & *W.*] lle ni pher- " thyno rhaith gwlad, yno y dyly y " gwadwr geisaw [*al.* geisjaw, *H.* 3. *J.* " *S.* 2. & *W.*] rheithwyr trwyddaw ei " hun [*al.* hunan, *H.* 3. *S.* 2. & *W.*] rhal " [*al.* fal, *P.*] y barner iddaw.

7 Ubi Juramentum patriae non requiritur, ibi is qui factum negat, compurgatores ipse quaeret prout lege cautum fuerit.

8 " Nid cwbl un amddiffyn ac nid pa- " lledig hyn [*al.* yn, *H.* 3. *J.* & *W.*] " y [*al.* hyd pan, *S.* 2.] el dedfryd gwlad " ym [*al.* am, *J.*] danaw rhwng yr " hawlwr a'r amddiffynnwr, gan dyngu " yn ddylyedus ei fod yn wir neu nad " [*al.* neu na bo, *S.* 2.] gwir. Ac yno " hefyd y dyly y Brenin [*al.* y Brenin a

8 Defensio nec plena erit nec irrita, usquedum veredictum patriae interceserit in ista caussa inter actorem & reum, debito modo jurando an vera fuerit necne. Et in hoc casu Rex quoque coget homines

suos

ſuos jurare ſuper Relliquias quod ipſis juſtum videbitur.

9 Ubi veredictum patriae requiritur, ibi aſſeſſores omnes jurare tenentur praeter eos quos partes litigantes legitime rejicere poſſint.

10 Quattuor clypei [*al.* modi] ſunt quibus *furti* accuſatus ſe in curia defendere poteſt contra juramentum patriae vel veredictum *judicum*. Primus eſt, Probando ſe hoſpitio exceptum fuiſſe eo ipſo tempore quo illum furtum feciſſe *actor* contendit. 2 Secundus eſt, Probando ſe rem de qua lis eſt cuſtodiſſe antequam actor eam ſe amiſiſſe aſſeruerit. 3 Tertius eſt, Probando animal iſtud apud ſe natum & altum fuiſſe, quod *actor* furto, vel vi, vel ſe inconſulto ablatum eſſe aſſerit. Sed nulla harum *exceptionum* memoratarum pro plena reſponſione vel pro plena aſſertione, vel pro plena defenſione reo reputabitur; tantum adminicula ſunt quae quod dicit credibilius faciunt quam abſque illis foret. Pari quoque ratione 4 Auctorem laudare, qui pro illo reſpondeat & legi ſatisfaciat, nec pro plena reſponſione, nec pro plena ſecuritate accipi debet. Ideoque quicunque auctorem laudaverit, ambo ſtare debent in judicio quoad controverſia inter illos & actorem penitus terminetur; quoniam ante ſententiam definitivam datam diſcerni nequit utrum alter eorum ſit damnandus, vel ambo, vel neuter; nec utrum auctor defenſionem cauſſae iſtius ſuſcipiet, necne; nec utrum poſſit vel non poſſit.

11 Cauſſa Advenae, in qua juramentum patriae non requiritur, non ampliabitur ideo quod conjuratores nullos habuerit, ſi ille tot juramenta *ſimplicia* praeſtiterit quot compurgatores producere teneretur, ſi gentiles ejus *in iſta regione praeſentes* eſſent.

" ddyly, *H.* 3. *P. S.* 2. & *W.*] gymmell
" ei wyr [*al.* y rheithwyr, *S.* 2.] i'r
" Crair i dyngu eu dewis.

9 " Lle y perthyno dedfryd gwlad,
" gwyr y llys oll biau dyngu eithr [*al.*
" dieithr, *J.*] y rhai a allo y cynhennu-
" ſon [*al.* y gallo y blaid, *S.* 2.] eu llyſu
" o gyfraith.

10 " Pedair Tarjan [*al.* ffordd, *J.*]
" y ſydd a gerddant yn llys rhwng cyn-
" hennuſon a rhaith gwlad, neu ddedfryd
" [*al.* ddedryd, *P.*] megis 1 Cadw gweſ-
" dai [*al.* gweſdi, *P. W.* & *H.* 3.] am
" ledrad cyſſwyn, a 2 Chadw cyn coll,
" a 3 Geni a meithrin am [ledrad, *H.* 3.
" *P.* & *W.*] gwaeſaf, neu drais, neu
" anghyfarch heb drais a heb ledrad.
" [b] Ac nid cwbl wrtheb ac nid cwbl ddi-
" heuraw, ac nid cwbl amddiffyn un o'r
" tair cyntaf i'r neb a'i caffo, namyn can-
" horthwy mal [*al.* fal, *J.*] y bo haws
" ei gredu trwy y darjan a gaffo no heb-
" ddi. Ac felly 4 Galw gwarant nid
" cwbl wrtheb nid cwbl ddiogelrwydd,
" namyn ceiſaw neb un a wrtheppo droſ-
" daw ac a wnel gwbl droſdaw. Ac wrth
" hynny pwybynnag a gaffo warant, ſa-
" fent ill dau yng nghyd wrth gyfraith
" yn y llys hyn [*al.* yn, *H.* 3. & *J.*]
" y derfyno y ddadl oll trwy farn y rhy-
" ddunt [*al.* rhyngthunt, *J.*] a'r hawlwr;
" can ni ellir gwybod o un ffordd cyn
" barn derfynedig ai un o honunt a fo
" cylus ai ill dau, ai na bo un cylus [*al.*
" ai na bo cylus un. *H.* 3. & *P.*] Ac na
" wys hefyd a fynno y gwarant wneuthur
" cwbl droſdaw ei hun, a thros y da cyn-
" hennus, a thros yr amddiffynnwr [*al.* a
" thros amddiffynnwr y da, *J.*] ai na's
" mynno; ac na wys hefyd ai gallo ai na's
" [*al.* ni's, *H.* 3. & *W.*] gallo." *Cott.* 4.

11 " Ni bydd godor yn [erbyn, *P.*
" *male*] rhaith Alldud am yr hyn ni pher-
" thyno rhaith gwlad o honaw [*al.* ar-
" naw, *H.* 3. & *S.* 2.] cyn ni thyngo
" dynjon y gyd ag ef, namyn rhodded
" [*al.* or dyry, *S.* 2.] ei hun [*al.* hunan,
" *H.* 3. & *S.* 2.] ei lw ynghyfair pob dyn
" o'r a ddylyai dyngu [y, *P. al.* dyn a
" dyngai, *S.* 2.] gyd ag ef pei [*al.* bei,
" *P. H.* 3. & *S.* 2.] cenhedlawg." *J.*

CLIX " Tri

NOTAE.

[b] *Vide* Tri Phedwar, *&c.*

Tr. CLVIII. (§. 10 & 11 *exceptis*) *Al.* " Tri
" rhyw Attèb y ſydd yn nadlau; 1 Addef, 2
" neu Wad, 3 neu Amddiffyn. 4 Nid digawn
" un Gwad i'r neb a watto hyn y gwplao a
" rhaith gwlad neu raith arall a berthyno ar y
" ddadl, ai llw un dyn, ai llw llawer. 5 Lle
" y perthyno rhaith gwlad, yno y dyly y Bre-
" nin gymmell y rhaith i'r crair i dyngu yn
" gyfreithawl fod y gwadwr yn euawg neu na
" bo. 6 Rhaith gwlad yw llw dengwyr a dau
" ugaint a gynhaljo dir dan y Brenin. 7 Lle
" ni pherthyno rhaith gwlad, yno y gwadwr a
" ddyly geiſaw rhaith gyfreithawl trwyddaw
" ei hunan. 8 Nid digawn i Amddiffynnwr
" ei amddiffyn, ac nid palledig hyd pan el
" dedfryd gwlad rhyddaw a'r cwynwr gan dyng-
" u yn gyfreithawl fod yn wir ei amddiffyn,
" neu na bo. A'r Brenin hefyd biau eu cym-
" mell i'r llw. 9 Lle y perthyno dedfryd
" gwlad, yno y tyngant holl wyr cynhalodron
" tir rhydd y llys, eithr y rhai a allo y pleideu
" trwy gyfraith eu llyſu." *M.*

CLIX " Tri Gwyſdl gogymmerjeid " [*al.* gogymraint, *S.* 3.] y ſydd [*al.* ynt: " 1 Gwyſdl, *S.* 3.] o law mach, 2 ac o " law cynnogn, 3 ac un o law Arglwydd " neu [ei, *S.* 3.] waſanaethwr am ddylyed " addefedig heb fach arnaw a heb gadarn " fach [*al.* gadarnwch, *S.* 3.] ac eiſoes y " fod yn addefedig." *S.* 2.

CLIX Tria ſunt aequalis auctoritatis Pignora: 1 Pignus a fidejuſſore traditum, 2 vel a Debitore, 3 vel a Domino aut ſervo ejus, pro debito confeſſo. Et de horum pignorum evictione cavere neceſſe non eſt.

CLX " Tri Gwyſdl ni ddigwydd yn " benfaddau [*al.* ni ddigwyddant fyth: " *S.* 3.] 1 Telyn, 2 a Phaeol [yw, *S.* 3.] " 3 a Phluf [*al.* a Phlu. *S.* 3.] O's rho- " ddai dyn o'i fodd un o'r tri hynny i " fod yn benfaddau yn ammodol, efe a " ddigwydd fal gwyſdl arall, canys efe " ei hun a lygrwys ei fraint pan y gwyſd- " lawdd. O's dyccai y mach i arnaw o'i " anfodd, ni ddigwydd hyd ym mhen " undydd a blwyddyn: Hwynt [*al.* " Wynt, *S.* 3.] a ddigwyddant [yna, *S.* 3.] " i'r hawlwr ym mhen [y, *S.* 3.] naw- " fedydd, canys ef a ddyly y mach roi " [*al.* ddyly i'r mach, *S.* 3.] wyſdl cyfrei- " thawl. Y mach hagen a'i dug a fydd " i'r cynnogn y cwbl [*al.* wyſdl. Cyf- " raith y mach hagen a ddigwydd i'r " cynnogn o gwbl. *S.* 3.]" *S.* 2.

CLX Tria ſunt pignora quae *creditori* caedere nunquam licebit: 1 Cithara, 2 & Sinus taxeus, 3 & Plumae. Siquis unum trium horum oppigneraverit ſub ea conditione ut certo tempore diſtrahi poſſit, *pignerator* illud diſtrahat licet, perinde ac quodvis aliud pignus; ipſe enim oppignerans privilegium iſtius pignoris tradendo diminuit. Sed ſi fidejuſſor illud abſtulerit, invito *debitore*, non ante annum & diem *creditor* illud caedet: Poſt nonos dies *proximos exinde enumerandos* actor illud caedat licet; fidejuſſoris enim erat pignus legitimum tradere. Fidejuſſor tamen tale quod abſtulerit pignus in ſolidum debitori compenſabit.

CLXI " Tri Gwyſdl nid rhaid meicheu " ar eu dilyſrwydd: 1 Gwyſdl o law " mach. 2 A Gwyſdl [*al.* Un o law " fach. Ac un, *S.* 3.] a ddycco yr hawlwr " i ar y mach o'r na fynno [*al.* mynnai, " *S.* 3.] waſanaethu ei fechniaeth. 3 A " Gwyſdl [*al.* Ac un, *S.* 3.] o law Ar- " glwydd neu ei waſanaethwr.

4 " Sef achaws yw nad rhaid mach ar " ddilyſrwydd gwyſdl o law mach neu o " law yr Arglwydd, can ni watta hynny " o ddynjon [*al.* canys hynny o ddyn- " jon ni watta, *S.* 3.] rywyſdlaw og eu " [*al.* o'i, *S.* 3.] llaw [hwy, *S.* 3.] nac " er chwant [*al.* yr hwant, *S.* 3.] *y* da, " nac er [*al.* yr, *S.* 3] peth arall. Bei " gwedynt wyſdlaw hwnnw, hwynt a " ddylyant wyſdlaw un arall. A llyna " yr achos nad rhaid mach ar ddilyſrwydd " gwyſdl a ddyccer i ar fach, canys o'i " anfodd y dygir, ac o's rhydd yntau o'i " fodd, cymmered yr hawlwr fach [i, *S.* 3.] " gantaw ar ei ddilyſrwydd, rhag gwadu " o honaw [yr ail waith, *S.* 3.] na's rho- " ddes." *S.* 2.

4 Ad evictionem pignoris a fidejuſſore vel Domino traditi praeſtandam ſtipulatione non opus eſt, quoniam hi homines non negabunt pignora *haec* ab ipſis fuiſſe tradita, cupiditate rei *oppignerate* vel alius rei *cujuſcunque* inducti. Si enim negaverint haec eſſe oppignerata, alia pignora ipſi tradere tenentur. Ad evictionem pignoris a fidejuſſore ablati praeſtandam ſtipulatione non opus eſt, quoniam eo invito aufertur; quod ſi eo volente tradatur, actor ad evictionem ejus praeſtandam ſtipulatione cavebit, ne *fidejuſſor* poſtea ſe illud dediſſe denegaverit.

CLXII " Tair Hely rydd y ſydd: 1 " Haid wenyn ar wryſgen, 2 a Llwynawg, " 3 a Dyfrgi. Sef achaws y maent rydd, " wrth eu bod ar gerdded yn waſdad, ac " nad oes adlam iddunt." *Cott.* 2.

CLXII Tres ſunt liberae Venationes: 1 Examen apum ramo conſidens, 2 & Vulpes, 3 & Lutra. Atque hanc ob cauſſam liberae ſunt, quoniam ſemper *de loco in locum* progrediuntur, nec ſedem certam habent.

Al. " Tri [*al.* Tair, *S.* 2. *P. M.* & *H.* 2.] " Hela [*al.* Tair Helynt, *W.*] rhydd y " ſydd i bob dyn [*al.* ym mhob gwlad, " *S.* 2. *H.* 2. & *M.*] ar dir dyn arall:

Al. Tres ſunt Venationes liberae unicuique [*al.* in omni regione] in fundo a-

lieno : 1 Venatio capreae, 2 Venatio vulpis, 3 & Venatio lutrae. Horum enim *animalium* fera natura eſt.

Al. Tres ſunt liberae Venationes : 1 Vulpis, 2 & Lutrae, 3 & Examinis apum. 4 Hae Venationes liberae ſunt ideo quod animalibus iſtis immenſa atque infinita libere vagandi vis a natura inſita eſt, nondum ullius dominio aſſuetis.

CLXIII Tres ſunt Impetus qui non compenſabuntur :

1 Primus eſt, Impetus hominis qui telo inimicum percuſſerit ob propinquum ejus *occiſum*, poſtquam in tribus curiis litem ob caedem ejus intenderit & compenſationem nullam acceperit. Etiamſi illum occiderit, non tamen compenſabit.

2 Secundus eſt, Impetus quo mulier nupta perculerit concubinam viri ſui cum duabus manibus, quando ſibi invicem occurrerint. Licet *concubina* occiſa fuerit, non compenſabitur.

3 Tertius eſt, Si mulier vitiata nuptum data fuerit, & fidejuſſio pro pudicitia ejus interceſſerit, & vir cum ea coierit, illamque corruptam eſſe invenerit, & manu vel pede e lecto detruſerit, nec tamen occiderit, *Impetus iſte* non compenſabitur.

4 Impetus etiam viri in venerem ruentis non compenſabitur. Sed camiſia mulieris a tergo & a fronte inguinum tenus dilacerabitur, & ita nulla compenſatione facta dimittetur. Et haec eſt Lex foeminae vitiatae.

" 1 Hela [*al.* Hely, *H.* 3. & *J.*] Jwrch ;
" 2 a [hela, *S.* 2. *P. M. Cott.* 6 & *H.* 2.]
" Cadno, 3 a [hela, *S.* 2. *P. M. Cott.* 6.
" & *H.* 2.] Dyfrgi ; [Can nid oes dreſtad
" iddunt. *Cott.* 6. *H.* 2. & *M.*]" *Cott.* 4. & *S.* 1.

Al " Tair Helynt rydd y ſydd : 1
" Llewynawg, 2 a Dyfrgi, 3 a Haid we-
" nyn. 4 Sef achaws y mae y tri hynny
" yn rhydd, wrth eu bod yn dri treig-
" ledig anifail, ac na waſdadant yn un lle
" ragor ar eu gilydd." *S.* 2. *alibi.*

CLXIII " Tri Hwrdd ni ddiwygir :

1 " Un yw [*al.* Un o naddunt, *S.* 1.]
" Hwrdd gwr ag arf yn ei elyn am ei
" gar gwedy a's gofynno yn nhri dadleu,
" a heb gaffel [*al.* gaffael, *S.* 1.] jawn :
" Cyd a's lladdo [*al.* llatho, *H.* 3.] ni's
" diwg.

2 " [Yr, *S.* 1.] ail yw, Hwrdd gwraig
" wrjawg yn ei chywres a'i dwylaw, yn
" y gyfarffwynt [*al.* gyfarffont : *J.*] Cyd
" bo [*al.* boed, *S.* 2.] marw, ni['s, *S.* 1.]
" diwygir.

3 " [Y, *S.* 1.] trydydd yw, O [*al.* Or,
" *S.* 1. & *P.*] rhoddir twyllforwyn [*al.*
" morwyn, *W.*] i wr, a gwedy ei phrofi,
" ei chaffel yn dwyllforwyn, a [*al.* gwe-
" dy rhoddi, *S.* 2.] mach ar ei morwyn-
" dawd, cyd a's gwano [y gwr, *S.* 2.]
" a'i law neu a'i droed dros y gwely, ac
" na's lladdo [*al.* llatho, *H.* 3. *P.* & *S.* 2.]
" ni's diwg [iddi. *S.* 2.]

4 " Yr Hwrdd hefyd a wano [*al.*
" waner, *S.* 2.] a bonlloſd ynddi, ni ddi-
" wygir iddi. Llather [*al.* Lladder, *J.*
" & *W.*] hagen ei chrys [*al.* ei chrys
" hagen, *S.* 1. *H.* 3. & *W.*] yn gyfuch
" [*al.* gyfuwch, *W.* & *H.* 3.] a thal ei
" phedrain dra ei chefn [*al.* drachefn,
" *H.* 3.] a'r tu rhagddi [*al.* rhogddi, *S.* 1.]
" yn gyfuch [*al* gyfuwch, *H.* 3. & *W.*]
" a gwarr ei chont, a'i gollwng a'r hwrdd
" hwnnw ynddi [*al.* a ddylyir, *S.* 2.] heb
" ei ddifwyn iddi. A hynny yw cyfraith
" twyllforwyn [*al.* Cyfraith twyllforwyn
" yw honno. *S.* 1.]" *H.* 3.

CLXIV " Tri

NOTAE.

Tr. CLXIII. *Al.* " Tri Hwrdd ni ddiwygir :
" 1 Un yw, Gofyn jawn o ddyn am ei gar i
" elyn [*al.* i'w elyn am ei gar, *H.* 2. & *M.*]
" yn nhri dadleu, ac na chaffai jawn, a chy-
" farfod ei elyn ag ef gwedy hynny, a gwan
" hwrdd ynddaw a gwayw [*al.* a gwayw yn-
" ddaw, *M.*] hyn y fai farw [*al.* fo marw,
" *H.* 2. & *M.*] Ni ddiwygir iddaw yr hwrdd
" hwnnw. 2 Ail yw, Gwneuthur eiddigedd
" o wraig wrjawg wrth wraig arall am ei gwr,
" a chyfarfod y ddwy wragedd ynghyd, a
" gwan hwrdd o'r wraig wrjawg yn y llall a'i
" dwylaw [*al.* a'i dwylaw yn y llall, *H.* 2.
" & *M.*] hyn y fo marw : Ni ddiwygir iddi.
" 3 Trydydd [Hwrdd, *M.*] yw, Rhoddi mor-
" wyn [aeddfed, *H.* 2.] i wr, a mach ar ei
" morwyndawd, a gwan hwrdd ynddi o'r gwr
" [*al.* o'r gwr ynddi, *H.* 2. & *M.*] a bonlloſd,
" a'i hymrain unwaith hi, a'i chaffel yn wraig
" hi : Yntau a ddyly alw attaw y neithawr-
" wyr [*al.* y neithawrwyr attaw, *H.* 2. & *M.*]
" ac ennynnu canhwylleu, a lladd ei chrys tu
" dra ei chefn yn gyfuwch a thal ei phedrain,
" ac o'r tu rhagddi yn gyfuwch a gwarr ei
" chont [*al.* chrys tu rhagddi, *&c.* ac o'r tu
" dra ei chefn, *&c. H.* 2.] a'i gollwng a'r
" hwrdd hwnnw ynddi heb ei ddifwyn iddi.
" A hynny yw cyfraith twyllforwyn." *Cott.* 6.

CLXIV " Tri Lle ni ddyly dyn roddi " llw gweilydd : 1 Un yw, Ar bont " unpren heb ganllaw. 2 Ail yw, Ar " borth y Fynwent ; canys canu y Pader " a ddyly yna rhag eneideu Crisdonogjon " y byd. 3 Trydydd yw, Ar ddrws yr " Eglwys ; canys canu y Pader a ddyly " [dyn, *Cott.* 6.] yna rhag bron y Grog.

4 " Hyn o ddynjon a ddieingc rhag " llw gweilydd ; Arglwydd, ac Esgob, a " Mud, a Byddar, ac Anghyfjeithus, a " Gwraig feichawg." *M. & H.* 2.

5 " Llw gweilydd yw, Dyfod o'r co- " lledig at y dyn a dypjo, a Chrair gan- " tho, a dywedud, Twng i Dduw a'r " Crair na ddygaisd y peth a'r peth o'm " da i." *Dav.* in voce *Gweilydd.*

CLXV " Tri Lle y dyly gwraig atteb " heb ei gwr : 1 Un yw, O lofruddjaeth " celain a laddo hi o weithred llaw a " throed. 2 Ail yw, O ladrad a wnel " hi heb ei gwr. 3 Trydydd yw, O an- " janolder tir a daear." *S.* 2.

CLXVI " Tri Lle y dyly Yngnad " Cymmwd farnu yn rhad : 1 O geinawg " hyd ymhedair ; 2 ac ebediw, 3 a cham- " lwrw." *S.* 3.

CLXVII " Tri Lle y gallai dyn wneu- " thur cywerthydd deg punt o golled i " arall heb ei wadu a heb ei dalu :

1 " Cyntaf yw, Pan attalo cyttirjawg " ddwfr i felin y llall o negyddjaeth cyt- " tundeb neu o anghymmwynas i gan " berchennawg y felin, gan allu o honaw " attal y dwfr yn ei eiddaw ei hun.

2 " Ail yw, O symmud dyn ei yd o'r " sofl hyd y gwyndwn, ac yno ei lygru, " ni ddyly o gyfraith ei ddiwg iddaw.

3 " Trydydd yw, O derfydd na chauo " dyn ei ysgubawr yn yr amser y dylyo " o gyfraith ; cyd llygrer ei yd ni ddi- " wygir iddaw, can ni ddyly gyfraith a'r " ni's gwnel." *S.* 3.

CLXVIII " Tri Lle y rhan Cyfraith " yn ddau hanner :

1 " Cyntaf *yw*, O damchweinai fod " dlyed a mach arnai, a gadaw o'r cyn- " nogn y wlad, y mach a ddyly dalu " hanner y ddlyed, cyd bo gwirjon, am " beri o honaw i'r hawlwr ei gredu.

2 " A'r ail yw, O damchweinai am- " rysson am derfyn ar wyr yn un rhyw " briodorjon fraint gwarchadw, ac na

CLXIV Tria Loca sunt ubi nemo juramentum voluntarium praestare tenetur : 1 Primum est, Super ponte monoxylo vacerram non habente. 2 Secundum est, Ad portam coemeterii, quia ibi Oratio Dominica debet cantari pro animabus omnium Christianorum. 3 Tertius est, Ad ostium Ecclesiae, quoniam ibi Orationem Dominicam homo cantare tenetur coram Cruce.

4 Hi homines juramentum hoc detrectare possunt ; Dominus, Episcopus, Mutus, Surdus, Is qui linguam regionis non callet, & Mulier gravida.

5 Juramentum voluntarium hoc est, Quando vir qui bona sua amiserit, ad hominem quem furti suspicatur, adiverit cum Relliquiis *SS.* in manibus suis, & dixerit, Jurato per Deum & per *has* Relliquias te non abstuliisse hanc vel hanc rem e bonis meis.

CLXV Tres sunt casus in quibus uxor separatim a viro suo in judicio comparebit : 1 Primus est, Cum caedis ab ipsa manu vel pede factae postulata fuerit. 2 Secundus est, Cum furti quod illa disjunctim a viro suo commiserit, accusata fuerit. 3 Tertius est, Cum fundum sibi a parentibus suis obvenientem petierit.

CLXVI Tres sunt caussae quas Judex Commotae gratis judicare debet : 1 Caussa unius, duorum, vel trium denariorum : 2 De Hereotis, 3 & De multis privatis.

CLXVII Tres sunt loci in quibus homo damnum inferre potest alteri ad valorem decem librarum, quod nec denegare nec resarcire tenetur :

1 Primus est, Quando confinis fluxum rivi quo molendinum alterius agi solet, intervertat ob conventionem negatam vel ob incommodum quod acceperit a domino molendini, si modo in proprio fundo aquam derivare possit.

2 Secundus est, Siquis dimoveat frumentum suum de stipula in aream incultam, & ibi corrumpatur ; per legem non compensabitur.

3 Tertius est, Siquis tempore per legem constituto horreum suum non occluserit, & frumentum corrumpatur, *damnum istud* non compensabitur. Nemo enim experiundi potestatem habebit qui legibus parere noluerit.

CLXVIII Tres sunt loci ubi lex *rem litigatam* bipartito dividit :

1 Primus est, Si debitum fuerit pro quo fidejubebatur, & debitor e patria aufugerit, sponsor licet bonam fidem praestiterit, dimidium debiti solvere tenebitur, ideo quod creditorem debitori fidere induxerit.

2 Secundus est, Si controversia de limitibus oriatur inter proprietarios pari jure litigantes, & seniores patriae nesciant veros limites,

limites, fundus de quo agitur bipartito inter illos dividetur.

3 Tertius eſt, Si inſula in flumine nata mediam partem fluminis teneat, bipertito dividetur inter illos qui prope ripam praedia poſſident. Et haec eſt Lex aequationis.

4 Aequatio autem dicitur de his quae ſimilia ſunt, ubi partes litigantes pari jure contendunt.

Aliter.

Tres ſunt loci ubi Lex bipertito dividit:

1 Primus eſt, [c] Inter vivum & mortuum.

2 Alter eſt, Si debitor aliquem occidere promiſerit, & fidejuſſorem acceperit pro mercede ei danda ob iſtud facinus, fidejuſſor iſte dimidium debiti ejus ſolvet.

3 Tertius eſt, Fundus inter duos proprietarios ejuſdem ſtatus & cognationis gradus bipartito dividetur.

CLXIX Fidejuſſiones in uno ex tribus his locis factae negari non poſſunt: 1 Coram Parochia, 2 & in Curia legitima, 3 & coram Domino; quia hi tres loci pro publicis in lege accipiuntur, & quod in publico fit non eſt abnegandum.

Al. Fidejuſſiones, *&c. ut prius.*

4 Et quamvis Reus fidejuſſionem *talem* non debet abnegare, lege tamen conſtitutum non eſt quod Fidejuſſor non negabit ſe fidejuſſiſſe quando ab Apparitore interpellatus fuerit. Lex enim dicit quod quandocunque Fidejuſſor negaverit ſe ſpopondiſſe, contra intentionem Apparitoris, juramentum praeſtabit cum V compurgatoribus ejuſdem cujus & ipſe eſt conditionis; juramentum enim contrarium locum non habet niſi contra Fidejuſſorem pro * * * *; ſed Fidejuſſor qui in loco publico fidejuſſiſſe dicitur, is per veredictum patriae vel per Aſſeſſorum teſtimonium ſeipſum purgabit.

CLXX Tria loca ſunt in quibus multa privata duplicatur: 1 Cum [d] vulnus linguae Regi compenſatur: 2 Et cum quis appropinquaverit ad Judices qui ſeceſſerint ad conſultandum de ſententia ſua, ſi Dominus praeſens fuerit: 3 Et cum quis in jus vocatur, & ipſe & Actor coram Do-

" wypai henurjeid gwlad yr jawn derfyn
" rhyddunt; rhannu yn ddau hanner y
" ddylyed rhyngthunt.

3 " A'r trydydd yw, O damchweinai
" fod ynys rhwng dwy afon, ac na bai
" nes i'r un no'i gilydd, ei rhannu yn
" ddau hanner a ddylyant. Felly y mae
" cyfraith cyhydedd.

4 " Sef yw cyhydedd, Pob dadlau a
" hebrynger yn gyhyd ac yn gyſdal." *S.* 2. *S.* 3.

Aliter.

" Tri Lle y rhan cyfraith yn ddau han-
" ner:

1 " Un yw, Rhwng byw a marw.

2 " Ail yw, Gwedy addawo y cynnogu
" ladd dyn, a mach iddo ar dda er hynny,
" ei fach a dal hanner y ddylyed.

3 " Trydydd yw, Tir a daear rhwng
" gwyr cyunfraint a chyhyd eu gwar-
" chadwy, a rennir yn ddau hanner." *S.* 4.

CLXIX " Tri Lle y rhoddir mach
" ynddun ni ddylyir ei wadu: 1 Cy-
" hoeddogrwydd plwyf; 2 a Gorſedd
" gyfreithawl; 3 neu rhag bron Ar-
" glwydd; wrth fod y tri lle hynny yn
" dri chyhoeddogrwydd cyfreithawl, ac
" nad oes dim a wneler ynghyhoeddog-
" rwydd a ddylyir ei wadu." *S.* 3.

Al. " Tri Lle y ſydd o rhoddir mei-
" cheu ni ellir ei wadu: 1 Un yw, Yng-
" hyhoedd plwyf. 2 Ail yw, Yngor-
" ſedd gyfreithawl. 3 Trydydd, Yng-
" hyndrycholder Arglwydd, wrth fod y
" tri lle hynny yn dri chyhoedd cyfrei-
" thawl, ac nad oes dim o'r a wneler yn
" gyhoeddawg a aller ei wadu ynghyf-
" raith. 4 A chyn na ddylyo yr Am-
" ddiffynnwr wadu meicheu, nid ydyw
" cyfraith yno yn cadarnhau na ddylyo
" y Mach wadu ei fyn'd yn fach yn er-
" byn gyrr y Rhingyll. Can's cyfraith
" a ddywaid pan watto Mach ei fechni-
" aeth yn erbyn gyrr y Rhingyll, rho-
" dded lw ar ei chweched o wyr un fraint
" ag ef; can ni ddyly gwrthdwng fod
" eithr ar Fach am gyndylyed; eithr mach
" a el ynghyoedd, gwadedig drwy dded-
" ryd gwlad, eithr lle y perthyno cof
" llys." *S.* 2.

CLXX " Tri Lle y telir camlwrw
" deuddyblyg: 1 Pan daler gweli ta-
" fawd i Frenin: 2 A phan ddyneſao
" dyn heb gannjad at Yngneid yn barnu
" brawd, or bydd yr Arglwydd yn y lle:
" 3 A phan wysjer dyn yn erbyn arall i
" oddau ei holi, a'i ddyfod ef a'r cwyn-
" awdr rhag bron yr Arglwydd i'r llys,

" a

NOTAE.

[c] *Vide* Lib. II. c. xxvi. §. 16.

[d] vulnus linguae] *Vide* Gweli tafawd *in Gloſſario.*

" a chiljaw o'r cwynawdr o'r hawl, a'r " neb a wysjwyd yn cynnyg cyfraith " iddaw. O ni bydd yr Arglwydd yn " y llys, un camlwrw a dal; ac yn oes " yr Arglwydd hwnnw ni chaiff ei wa- " randaw am y gofyn hwnnw." *S.* 1.

CLXXI " Tri Lle y tywys [*al.* y per- " thyn, *M.*] cof llys: 1 Am gyfundeb " [ddylyed, *P.*] dwyblaid [*al.* pleideu. " *S.* 2.] 2 Ac am derfyn dadl or daw " cyngaws, un yn dywedud ei therfynu " [*al.* na therfynwyd, *P.*] ac arall [*al.* " a'r llall, *S.* 2.] yn dywedud na ther- " fynwyd [*al.* ei therfynu. *P.*] 3 Ac " am anghyfraith a wnel Arglwydd a'i " ddyn [*al.* wr, *M.* & *S.* 2.] yn [ei, *S.* 2.] " lys." *Cott.* 4. & *S.* 1.

CLXXII " Tri Lle ynghyfraith Hywel " y mae prawf: 1 Un o honu, Gwraig biau " brofi trais ar wr. 2 Ail yw, Cynnogn " [*al.* Hawlwr, *M.*] biau brofi uch ben " bedd y mach ei fod yn fach, ac na " ddiwygwyd drosdaw y fechniaeth trá " fu fyw. 3 Trydydd yw, Profi bugeil- " gi." *Cott.* 6.

CLXXIII Tri Lle ydd ymddifeicha mach cyfaddef am ddylyed anghyfaddef: 1 Un yw, O ddiwad [*al.* wadu, *J.* & *S.* 2.] o'r talawdr [*al.* cynnogn, *S.* 1.] y mach. 2 Ail yw [*al.* Neu, *S.* 1.] O gaffel tyſ- doljaeth o un o'r cynnygn [*al.* cynnogn, *H.* 3. *S.* 1. & *S.* 2.] ar y llall [*al.* gilydd, *H.* 3. *P. J. S.* 1. & *S.* 2.] trwy ymhawl yn [y, *S.* 2.] llys. 3 Trydydd yw, O lyſu o un dyſdon y llall yn y [*al.* dyſ- don eu gilydd y mywn, *H.* 3. *P.* & *J.*] llys [*al.* Neu, O lyſu o un o'r tyſdjon ei gilydd. *S.* 1.]" *Cott.* 4.

CLXXIV Tri Lleidr a ddieingc o ledrad cyfaddef: 1 [Un yw, *S.* 2.] Rheidus a [*al.* gwedy, *P.*] crwyttro [*al.* gerddo, *S.* 1.] dair tref a [ſo, *W.*] naw tai [*al.* ty, *S.* 1.] ym mhob tref, heb gaffel nac alu- ſen [*al.* alwiſen, *W.*] na gweſdfa a'i gwa- retto [*al.* gwaredo: *S.* 1.] Cyd daler [*al.* daljer, *J.*] a lledrad ymborth gantaw [*al.* ganthaw, *P.* & *J.*] rhydd fydd o gyfraith. 2 A gwraig o gydledrad a'i gwr priawd. 3 A lleidr edn [dof: *S.* 2.] Cyfraith a'i rhyddha, namyn [*al.* eithr, *S.* 1. & *P.*] talu gwerth cyfraith yr edn a ddug [yn gyfaddef, *S.* 1.] i'w berchennawg [am hynny. *P.*]" *Cott.* 4.

CLXXV " Tri Lleidr camlyryus y " ſydd: 1 Lleidr ci; 2 a Lleidr llyſeu " yn y dyfont o'r ddacar; 3 a Lleidr " a dyſder arnaw yn gwadu [*al.* diwad, " *S.* 1.] lledrad, oni's llyſa [*al.* llysja. " *P.*]" *Cott.* 4. & *S.* 2.

mino in Curia apparuerint, & Actor poſtea litem deſeruerit, & Reus ſeipſum ſtiterit. Sin Dominus in Curia non fuerit, *Actor* multam privatam ſimplicem pendet; & quamdiu Dominus iſte vixerit, non audietur de iſta lite.

CLXXI Tres ſunt lites teſtimonio Aſſeſſorum dirimendae: 1 *Prima eſt*, De ſententia definitiva: 2 *Secunda eſt*, De cauſſa quae dubitatur num terminata fuerit necne, una parte aſſerente illam terminatam fuiſſe & altera negante: 3 *Tertia eſt*, De [e] injuria qua Dominus in Curia ſua aliquem affecerit.

CLXXII Tria ſunt quae per Legem Höeli probationem requirunt: 1 Primum eſt, Mulieris eſt vim illi illatam fuiſſe probare. 2 Secundum eſt, Creditor probare debet ſuper ſepulchrum fidejuſſoris illum fidejuſſiſſe, & quod fidem ſuam dum vixerit non liberaverit: 3 Tertium eſt, Probare [f] canem fuiſſe paſtoralem.

CLXXIII Tres ſunt caſus in quibus fidejuſſor agnitus liberabitur a debito non agnito: 1 Primus eſt, Si debitor fidejuſſorem abnegaverit: 2 Secundus eſt, Si fidejuſſor debitorem in curia teſtibus opprimere poſſit: 3 Tertius eſt, Si fidejuſſor debitoris teſtes rejicere poſſit.

CLXXIV Tres ſunt fures qui furti manifeſti poenas effugient: 1 Egenus qui tres pagos in quorum unoquoque novem fuerint domicilia, pervagatus fuerit, & nec ſtipem nec commeatum acceperit quibus ſe ſuſtentare poſſit, quamvis prehendatur rem furtivam edulem apud ſe habens, inſons erit per legem. 2 Et mulier particeps furti cum viro ſuo. 3 Et vir qui pullitiem furatus fuerit. Lex illum excuſabit tantum quod pretium legitimum avis quam ſubduxerit, poſſeſſori perſolvat.

CLXXV Tres fures multa privata coërcendi ſunt: 1 Is qui canem furatus fuerit; 2 & Qui olera germinantia furatus fuerit; 3 & Is in quem cum furtum negat, teſtimonium dicitur, niſi teſtem contra illum jurantem refellere poſſit.

CLXXVI Tres

NOTAE.

[e] *Vide* Triad CXXXIV. §. 3. *ſupra*.

[f] *Vide* Lib. III. c. V. Sect. viii. §. 35. *Al:*

CLXXVI Tres fures patibulo affigendi ſunt : 1 Fur manifeſtus qui animal vivum furatus fuerit. 2 Et fur manifeſtus rem inanimatam furatus quae IV denarios legitimos vel plus valet. 3 Et fur manifeſtus qui pellis poſtulatur, ſi ſe de *furto* animalis iſtius purgare non poſſit.

CLXXVI " Tri Lleidr crogadwy y " ſydd : 1 Lleidr da bywawl a ddaler " [*al.* ddaljer, *J.*] un llwdn ar ei liw gan- " taw [*al.* ganthaw. *P.*] 2 A Lleidr da " marwawl a ddaler [*al.* ddaljer, *J.*] " gwerth pedair ceinawg cyfraith y [*al.* " cyfreithawl, *S.* 1.] gantaw, neu a ſo " mwy. 3 A Lleidr da bywawl a ddaler " [*al.* ddaljer, *J.*] croen ar ei liw gantaw " [*al.* ganthaw, *J.*] ac ni [*al.* na, *S.* 1. " & *P.*] ddiheurer am y llwdn o [*al.* " yn, *S.* 2.] gwbl." *Cott.* 4.

CLXXVII Tres fures multa publica coercendi ſunt : 1 Fur qui cervum regium ſubduxerit, quem canes Regis occiderint. 2 Et Fur qui compurgatorum numerum requiſitum producere nequiverit. 3 Et is qui animal alienum in domo vel bovili furtim occiderit.

CLXXVII " Tri Lleidr dirwyus y " ſydd : 1 Lleidr hydd Brenin gwedy a's " lladdo [*al.* llatho, *S.* 1.] ei gwn. 2 A " Lleidr y pallo ei raith iddaw. 3 A " Lleidr a laddo [*al.* latho, *S.* 1. *H.* 3. " & *P.*] lwdn i ddyn arall yn ei dy neu " yn ei fuarth yn lledrad." *Cott.* 4. *S.* 2. & *J.*

CLXXVIII Tres fures venum dandi ſunt : 1 Fur Parochi delatione convictus. 2 Et Socius furis qui ob furtum quod fecerit patibulo affixus eſt. 3 Et Fur deprehenſus cum re furtiva quae IV denarios legitimos valet, vel minus eo, ſi res furtiva inanimata fuerit.

CLXXVIII " Tri Lleidr gwerth y " ſydd : 1 Lleidr y caffer dognfanag ar- " naw trwy Eglwys. 2 A Chydleidr [y, " *S.* 1.] lleidr a groccer am [ei, *P.*] led- " rad. 3 A Lleidr a ddaler gwerth pe- " dair ceinawg [g] cyfraith gantaw, neu lai " o dda marwawl yn lledrad." *Cott.* 4. & *S.* 2.

CLXXIX Tria ſunt juramenta quibus uxor *impudicitiae* a viro *ſuo* accuſata ſeipſam purgabit : 1 Primum *crimen* juramento VII mulierum diluetur : 2 Secundum crimen juramento XIV mulierum : 3 Tertium crimen juramento L mulierum, ſi accuſatio iſta quodammodo probari poſſit : Sed ſi ulterius progrediatur, Lex nihil ſtatuit.

CLXXIX " Tri Llw a ddyry gwraig i " wr [h] pan enllippjer [*al.* enllipper : *P.* " & *M.*] 1 [Yn, *Cott.* 6.] gyntaf, Llw " ſaith wragedd a ddyry. 2 [Ac, *Cott.* 6.] " ar yr [*al.* o'r, *P.*] ail enllib, llw pedair " gwragedd ar ddeg. 3 [Ac, *Cott.* 6.] ar " y [*al.* o'r, *P.*] trydydd enllib, llw " dengwragedd a deugaint [a ddyry, *P.* " & *J.*] or [*al.* o, *H.* 3. & *W.*] bydd " neb rhyw hysbyſrwydd ar yr enllib : " [Ac o's dioddef *(al.* goddef, *Cott.* 6.) " dros hynny, ni chaiff ddim. *M.*]" *Cott.* 4. & *S.* 2.

CLXXX Tria ſunt animalia, quae ſi admiſſurae tempore brutis animalibus noxam fecerint, inſontia erunt : 1 Equus admiſſarius, 2 & Taurus plurium communis, 3 & Verres ad foeturam ſecretus.

4 Taurus itaque, ſi pauperiem, fecerit, vaccas marem appetentes inſequendo a Cal. Maiis ad Cal. Novembres, inſons erit, quoniam licitum eſt tauro toto eo tempore vaccas inſequi quae marem appetunt. Licitum eſt etiam Equo admiſſario impune inſequi equas marem appetentes, & Verri ſcrofas ſubantes, ad quas paratur. Damnum quod tunc dederint non compenſabitur.

CLXXX " Tri Llwdn digyfraith eu " gweithred [yn eu hydref, *Cott.* 6. *H.* 2. " & *M.*] ar anifeileid [*al.* anifeiljeid, *J.*] " mud [y ſydd : *P.*] 1 Yſdalwyn, 2 a " Tharw trefgordd, 3 a Baedd cenfain.

4 " Digyfraith hefyd yw gweithred " Tarw tra geiſo wartheg gwaſawd o " Galan Mai hyd Galan Gauaf [*al.* Canys " rhydd fydd i darw o Galan Mai hyd " Galan Gauaf tra fo yn ceiſaw gwartheg " gwaſſawd, *S.* 2.] Ac Yſdalwyn tra geiſo " [*al.* tra fo yn ceiſaw, *S.* 2.] ceſyg gwyn- " nedd : A Baedd tra fo llodigrwydd ar " y moch [a'r, *W.*] y bo arnunt [*al.* yd fo " arnaddunt. *S.* 1.] Ni ddiwygant a wnel- " wynt [*al.* ddiwygir dim o'r a wnelont, " *S.* 2.] yna." *Cott.* 4.

CLXXXI Tri

NOTAE.

g Pro *cyfraith*, legitimus, lege *cotta*, curtus. Anſam errori dedit ℔ quod & *cyfraith* & *cotta* denotat. *Vide* Tri Lleidr crogadwy. *cyfraith* deeſt in *S.* 1.

h *Vide* Tri Chadarn enllib gwraig, *ſupra.*

CLXXXI " Tri Llwdn nid oes werth " cyfraith [*al.* gyfreithawl werth, *S.* 1.] " arnunt [*al.* iddunt. *q.*] 1 Cnyw " hwch, 2 a Bytheiad, 3 a Charlwng " [*al.* Charlwnc. *S.* 1. *al.* Broch. *Cott.* 6. " *H.* 2. & *M.*]" *Cott.* 4. & *P.*

CLXXXI Tria ſunt animalia quibus nullum pretium legitimum conſtituitur : 1 Porcellus autumnalis, 2 & Canis venaticus ſagax, 3 & Muſtela candida [*al.* Taxus.]

CLXXXII " Tri Llwdn unwerth y " ſydd yn y genfain bob amſer ; deg ar " hugaint yw gwerth pob un o honunt " [*al.* Tri Llwdn o'r genfain ni ddrychaif " ac ni oſdwng ar eu gwerth trwy y " flwyddyn : *M.*] 1 Baedd cenfain, 2 ac " Arbennig cenfain [*al.* Arbennig y moch, " *S.* 2.] 3 a Hwch [a gatwer, *H.* 3. *M.* " & *S.* 2.] ynghyfair gweſdfa y Brenin " [*al.* Arglwydd. *S.* 2.]" *Cott.* 4. & *P.*

CLXXXII Tres ſunt ſues qui ſemper idem valent ; pretium cujuſlibet horum XXX denarii : 1 Verres ad foeturam ſecretus, 2 & Porcus principalis, 3 & Porcus qui pro commeatu regio aſſervatur.

Tri Llysjant y ſydd ar dyſdon. *Vide* Tri Achaws y ſydd i lyſu tyſdon.

CLXXXIII " Tri Mach [*al.* Meich, " *S.* 2.] y ſydd ni chaiff un o honunt " ddwyn ei fechni [*al.* fechniaeth, *H.* 2.] " ar ei lw ei hun [*al.* hunan, *S.* 2. & *H.* 2.] " cyn [*al.* cyd *S.* 2. *H.* 2. & *J.*] gwatto " ran ac addef rhan arall o'r [*al.* o'i, *S.* 2. " *H.* 2. & *J.*] fechni : nid amgen no " [*al.* Un yw, *J.* & *S.* 2.] 1 Dyn a el " yn fach yng ngwydd llys, 2 a Mach " diebrydig, 3 a Mach cynnogn [*al.* ta- " lu. *H.* 2.]

CLXXXIII Tres ſunt fidejuſſores quibus non licebit fidejuſſiones ſuas propriis *tantum* juramentis comprobare, quamvis partem debiti agnoverint & partem denegaverint : nempe 1 Is qui in foro fidejuſſerit ; 2 & Fidejuſſor moratorius : 3 & Expromiſſor.

4 " Beth bynnag a dyngo [*al.* watto, " *S.* 2.] y cyntaf, y llys a ddyly dyngu " y gyd ag ef neu yn ei erbyn.

4 Quicquid primus *horum* juraverit, id Aſſeſſores jurati confirmabunt vel abnegabunt.

5 " Yr ail neu y trydydd, beth byn- " nag a dyngo, ar ei ſeithfed o'i gyfne- " ſafjaid [o wyr, *S.* 2.] y twng, canys o " gyfraith talawdr [*al.* talawdr o gyfraith, " *P.* & *S.* 2.] fydd pob un o honunt [*al.* " o naddunt, *J.* yn amſer cynnocnaeth.

5 Quicquid ſecundus vel tertius juraverit, id juramento VI propinquorum ſuorum confirmabitur ; uterque enim horum per legem fidejuſſione data totam obligationem in ſe ſuſcepit.

6 " A llymma y gwan (*al.* gwahan, " *J.*) y ſydd rhwng Mach diebrydig a " Mach cynnogn. Mach diebrydig y " geilw cyfraith fach a ballo (o deithjaw, " *J.*) ei fechniaeth (y, *J.*) gyd a hawlwr, " gan (ei, *J.*) rybuddjaw yn nyddjeu " gorſedd. (A, *J.*) Mach cynnogn o " gyfraith y gelwir y neb a el yn fach " dros ddyn ni allo ſefyll wrth gyfraith o " blegid tlodi, ac yn y lle hwnnw y cym- " mell y blaid (*al.* cymmell anallu plaid, " *J.*) y mach yn gynnogn. *S.* 2.]" *Cott.* 4.

6 Et haec eſt differentia inter Fidejuſſorem moratorium & Expromiſſorem. Fidejuſſorem moratorium Lex vocat illum qui opportuno loco & tempore perſolvere officium receptum actori praetermiſerit : Expromiſſorem vero eum qui ſpondet pro viro qui ipſe ſe ſiſtere non poteſt ideo quod ſolvendo non ſit ; in quo caſu actor [*al.* debitoris egeſtas] fidejuſſorem coget alienae obligationis vicarium ſe praebere *ſeu Expromiſſorem.*

7 " Dau ryw Balledigaeth a gyngain " ar fach i ſefyll wrth gyfraith : Un o " naddunt yw, Tlodi [o, *S.* 2.] eiſau tri " thuddedyn megis y gallai dalu y ddau " [*al.* dalu dau, *S.* 2.] bob amſer, a chyn- " nal iddaw ei hun y trydydd. Amſer " y rhyw dal hwnnw yw, o wyth niwar- " nawd i gilydd o'r pan enniller [y da, " *S.* 2.] ac yn y dydd y diffyccjo'r cyn- " nogn, taled y mach gwbl o'r [*al.* ac, " *S.* 2.] a oedd yn ol. A llyna fechniaeth

7 Duo ſunt Defectus ob quos excuſabitur Fidejuſſor a ſe ſiſtendo in judicio : Unus eorum eſt Egeſtas, ideo quod *Debitor* tria veſtimenta non habet ut ita *Fidejuſſor* quovis tempore duo eorum tradere poſſit, & *Debitor* tertium ſibi ipſi conſervet. Tempus talis ſolutionis, octoni dies a die quo *actor* obtinuerit, *enumerandi* ; die vero quo debitor ſolvendo non fuerit, fidejuſſor quod reliquum fuerit debiti ipſe pendet. Et hic locus eſt ubi fidejuſſio

dejuſſio *ad diem facta* valida erit ultra diem ſolutionis conſtitutum. Alter *Defectus* eſt, Si Debitor e patria fugerit ante vel poſt diem ſolutionis. Si ante diem ſolutionis *fugerit*, Fidejuſſor dimidium debiti *ſine mora* ſolvet, & in alterum dimidium ſit obligatus ad diem & annum, & tunc totum ſolvet, ſi Debitor ſe in judicio non ſtiterit, & Debitorem poſtea interpellet quandocunque voluerit. Sin poſt diem ſolutionis *Debitor e patria fugerit*, perpendatur num Actor tempore legitimo debitum petere neglexerit necne. Tempus autem quo petere debet, eſt intra novem dies quorum unus erit dies ſolutionis conſtitutus, quoniam requirere ut breviori tempore peteret iniquum eſſet, ne forte Actor in diverſis locis occupatus fuerit. Et ſi *iſto tempore* lege non egerit, Fidejuſſor a ſponſione ſua liberabitur non ſecus ac ſi Creditor abſente Fidejuſſore tempus ſolutionis ampliaſſet.

" a bara dros oed dydd [tal. *S.* 2.] Ail
" yw, [O, *S.* 2.] adaw y wlad o'r Cyn-
" nogn cyn oed dydd tal neu wedy. O's
" cyn oed dydd tal, taled y mach y naill
" hanner [*al.* Yno taled y mach hanner
" y ddylyed, *S.* 2.] a pharhaed y fech-
" niaeth ar yr hanner arall ar derfyn un-
" dydd a blwyddyn, ac yna taled y mach
" gwbl [ag a fo yn ol, *S.* 2.] oni laif y
" cynnogn wrth gyfraith, a bid rydd i'r
" mach ofyn y cynnogn pan y mynno.
" O's gwedy yr oed dydd [tal, *S.* 2.]
" edrycher ai o wall yr hawlblaid am
" gyrchu cyfraith amſerawl ai nad ef.
" Amſer ei gyfraith yntau [*vel* y gyfraith
" ynte] yw, gwneuthur o fywn [i, *S.* 2.]
" derfyn naw niwarnawd gan rifaw [*al.*
" rifo, *S.* 2.] oed [y, *S.* 2.] dydd tal,
" wrth nad perffaith rhoddi amſer a fo
" byrrach [no hynny, *S.* 2.] rhag dam-
" chweinjaw dylyed hawlblaid yn amry-
" faeljon [*al.* amryfaelon, *S.* 2.] leoedd.
" Ac oni's cyffry trwy gyfraith gorſedd
" a chwyn, bid lithredig amſer rhwym y
" fechniaeth yn llwybr ymddillwng, yn
" un modd a phei rhoddai y gofynnawdr
" [*al.* darffai i'r gofynnawdr roddi, *S.* 2.]
" oed i'r cynnogn yn abſen y mach gwedy
" oed dydd tal." *J.*

CLXXXIV Tria ſunt mortua teſtimonia de fundis, quae in judicio praevalent :

1 Primum eſt, Si lis de fundo inſtituta fuerit in curia, & determinata coram Aſſeſſoribus, poſtquam hi omnes mortui fuerint, teſtimonium heredum eorum uſque ad pronepotes vel ulterius credibile erit de re prius facta quam audiverint a parentibus ſuis in iſta cauſſa : Et hi vocantur Teſtes conſcii de fundo.

2 Secundum eſt, Seniores patriae ad affirmandam originem viri qui nonis diebus Maii vel Novembris [*al.* Decembris] fundum jure hereditario petierit.

3 Tertium eſt, Quando lapis focarius patris, vel avi, vel proavi, vel alius de gente petitoris, vel locus aedificii a parentibus ſuis conſtructi *adhuc* conſpicitur. Haec omnia vicem teſtium praeſtabunt in cauſſis hereditariis terminandis.

CLXXXIV " Tair Marwdyſdjolaeth y
" ſydd am dir, ac a ſafant ynghyfraith a
" barn :

1 " Un yw, Of cyffroir dadl am dir
" yn llys, a'i therfynu yng ngwydd gwyr
" y llys, gwedy y bo marw y rhai hynny
" [oll, *H.* 3. *P. S.* 2. & *W.*] tyſdoljaeth
" eu hetifeddjon hyd eu gorwyron neu
" achwaneg a gredir am yr hyn a [fu
" gynt, ac a, *S.* 2.] glywſant i gan eu rhi-
" eni o'r ddadl honno. A ['r, *P.* & *W.*]
" rhai hynny a elwir Gwybyddjeid am
" dir.

2 " Ail yw, Henurjeid [*al.* Henadur-
" jeid, *S.*] gwlad i wybod ach ac edryd
" [*al.* edfryd, *P.* & *J.* y, *H.* 3. & *P.*]
" rhwng cenedl a charant y dyn a ofyn-
" no dir drwy [*al.* trwy. *W.* & *P.*] ach
" ac edryd a nawfedyddjeu Calan Mai
" neu Galan Gauaf [*al.* nawfedydd Mai
" neu Ragfyr. *S.* 2.]

3 " Trydedd yw, Pan weler pentan-
" faen tad y dyn a ofynno y tir, neu ei
" hendad, neu ei orhendad, neu ereill o'i
" [*al.* o'r, *S.* 2.] genedl, neu le adail ei
" rieni ar y tir [*al.* ar dir ei rieni. *P.*]
" Y rhai hynny oll a ſafant yn lle tyſdon
" [*al.* tyſd, *P.*] iddaw ar ei ddylyed."
Cott. 4.

Aliter.

Tria ſunt mortua teſtimonia :

1 Primum eſt, Siquis fundum petierit *actione* Ach ac edryd *dicta*, vel quavis alia actione, & inſtiterit decretum fuiſſe ut *ali-*

Aliter.

" Tair Marwdyſdjolaeth y ſydd :

1 " Cyntaf yw o honunt ; O dam-
" weinai i ddyn holi tir o ach ac edryd,
" *neu* o ffordd arall, a dodi ym mhen

" farnu

" farnu o greirhau tad, neu hendad, neu
" orhendad; ac na bai a wattai ei ddwyn
" ar y Crair; a bo*d* yn llaw Ynad ryat-
" taw [*lege* ryadaw] og eu tadeu gantunt
" hwy farnu cyfraith y neb y ſydd yn
" holi y tir hwnnw neu o ach ac edryd
" ydd hawl, a'i ddodi ym mhen y tyſ-
" don, yr unrhyw lw a ddaw ar y rhai
" hynny ag ar y rhai ereill uchod.

2 " Ail yw, Odyn.

3 " Trydydd yw, Rhych neu Ffos.

4 " O derfydd bod dyn a ryfeddo gym-
" ryd dedryd gan dyſd yr hyd a [*forte*
" yr hyn na] welo, Cyfraith a ddywaid
" yn y lleoedd hynny y dylir, canys peth
" tragywyddawl yw, ac wrth hynny y
" dyly frawd gyfreithawl barhau yn hwy
" no'r neb a'i barno; wrth hynny y
" mwynhair tyſdon o edryd y neb a'i
" rhywelai: Ac wrth nad er yr hyn a
" welſant eu hun a adfe*r*ant, namyn yr
" hyn a *a*dewis y gwyr a fu farw gan-
" tunt, wrth hynny y gelwir yn Farw-
" dyſdoljaeth." *S.* 2.

Aliter.

" Tair Marwdyſdoljaeth y ſydd ac a
" ſafant [yn lle tyſdon, *M.*] yn nadleu
" yn dda.

1 " Un yw, Pan fo amryſon ac ym-
" ladd rhwng dau Arglwydd am dir, a
" therfynu hwnnw yn ddylyedus yng
" ngwydd pawb yna; gwedy y bo marw
" y niferoedd [*al.* rhai, *M.*] hynny, eu
" meibon neu [*al.* ac, *M.*] eu hwyrjon,
" neu rai og eu cenedl a allant ddwyn
" tyſdoljaeth am y tir hwnnw. A'r rhai
" hynny a elwir Gwybyddjeid am dir.

2 " Ail yw, Dynjon bonheddig o bob
" parth (Amhinogjon tir y gelwir y rhai
" hynny) i ddosbarth [jawn, *M.*] trwy
" ach ac edfryd, a chadarnhau gan ddwyn
" tyſdoljaeth a allant i achwanegu dylyed
" i ddyn ar [*al.* a chadarnhau gan ddyn
" a allant i ddwyn tyſdoljaeth i achwane-
" gu dylyed dyn o, *M.*] dir a daear.

3 " Trydedd yw, Pan weler pentan-
" faen [ei, *M.*] dad, neu ei hendad, neu
" [ei, *M.*] orhendad, neu un o'r genedl
" un ddylyed ag ef, a lle y tai, a'i yſgub-
" orjeu, a rhycheu y tir a arddwyd, a'r
" [*al.* a ffinjeu, *M.*] yr erwydd. Pob un
" o'r rhai hynny a roddant dyſdoljaeth i
" ddyn ar ei ddylyed." *Cott.* 6.

CLXXXV " Tri Meſlfethjant gwr:
" 1 Bod yn [wr, *Cott.* 6.] Arglwydd
" drwg. 2 A bod yn ddryg-garwr. 3 A
" bod yn llibinwr yn nadlau." *M.*

CLXXXVI " Tair Meſlwrjaeth mach
" y ſydd: 1 Gwadu [*al.* Diwad, *S.* 1.]
" ei fechni ac ef yn fach. 2 Ac addef
" ei fechni ac na allo ei chymmell. 3 A
" diebryd mach gwedy rhother [*al.* rho-
" dder. *J.* & *W.*]" *Cott.* 4. *H.* 3. & *P.*

cujus pater, vel avus, vel proavus ſuper Relliquias juraret, & nemo id factum negaverit; & Judices affirmaverint ſe a parentibus ſuis audiviſſe litem petitoris *olim* judicatam fuiſſe, & hoc teſtium arbitratui relinquatur, hi *teſtes* idem juramentum praeſtabunt atque *homines* ſupra*dicti*.

2 Secundum eſt, Fornax.

3 Tertium eſt, Sulcus vel Foſſa.

4 Sicui quaeſtio videatur num teſtimonium quod quis dederit de re quam ipſe non viderit, recipi debeat, Lex id approbat in locis ſupra dictis: *Judicatum* enim perenne quiddam eſt, ideoque ſententia ex aequo & bono dicta rata manebit poſt mortem Judicis qui illam pronuntiaverit; quam ob cauſſam veredictum teſtium oculatorum vicem teſtium ſupplebit. Et cum *hi homines* teſtimonium dicunt non de re quam ipſi viderint, ſed quam a viris qui mortui ſunt acceperint, ideo talis *teſtificatio* Mortuum teſtimonium dicitur.

Aliter.

Tria ſunt mortua teſtimonia quae teſtium vices ſupplebunt in controverſiis judicandis:

1 Primum eſt, Quando controverſia de fundo inter duos Dominos orta per duellum rite terminata fuerit coram omnibus ibi praeſentibus. Illis omnibus mortuis, illorum filii, vel nepotes, vel propinqui teſtimonium dabunt de iſto fundo. Et hi vocantur Teſtes conſcii de fundis.

2 Secundum eſt, Homines ingenui ex vicinia, Confines nempe qui advocantur ad dirimendas cauſſas hereditarias originem petitoris affirmando, & teſtimonium dando quo jus ejus in fundum iſtum corroboretur & manifeſtius fiat.

3 Tertium eſt, Quando lapis focarius conſpicitur qui ad patrem, vel avum, vel proavum, vel aliquem ex propinquis petitoris pertinebat, vel veſtigia domuum & horreorum, vel ſulci terrae aratae, vel jugerum limites viſuntur. Quodlibet horum vices teſtis praeſtabit pro petitore ad jus ſuum conſequendum.

CLXXXV Tres *ſunt* defectus qui dedecori ſunt alicui: 1 Se dominum iniquum praebere, 2 Propinqui officio non fungi, 3 & Cauſſas remiſſius agere.

CLXXXVI Tria ſunt *quae* opprobrio *erunt* fidejuſſori: 1 Sponſionem negare cum ipſe ſponſor ſit: 2 Et ſponſionem agnoſcere, nec tamen fidem ſuam liberare poſſe: 3 Et moratorium ſe praebere poſtquam ſpoponderit.

CLXXXVII Tres

CLXXXVII Tres ſunt homines qui e ſervis nati liberi evadunt: 1 Clericus, 2 & Bardus, 3 & Faber ferrarius.

4 Et Tres ſunt ſervi e parentibus liberis nati, iſtorum nempe filii.

CLXXXVIII Tres ſunt filii qui fundi paterni portionem nullam per legem habebunt:

1 *Primus eſt*, Filius Sacerdotis, poſtquam pater ejus Ordinibus ſacris initiatus fuerit procreatus.

2 Secundus eſt, Filius quem Leproſus procreaverit poſtquam ob lepram a gentilibus ſuis remotus fuerit.

3 Tertius eſt, Filius hominis qui caedem fundo ſuo compenſaverit, quo filio ſuo non ſecus ac ſibi ipſi pacem comparet.

Aliter.

Tres filii ſunt quibus paternam hereditatem adire non licebit: 1 Filius Sacerdotis, 2 Filius hominis leproſi, 3 & Filius hominis qui fundo ſuo caedem compenſaverit. Filius leproſi non ſuccedet ideo quod Deus *leproſum* ſelegerit, & ſtatu ab hominibus bonae valetudinis alieno diſtinxerit: Filius nempe is erit quem Leproſus in noſocomium adjudicatus procreaverit. Filius Sacerdotis etiam non alius eſt quam quem ille ſacerdos jam factus procreaverit.

Aliter.

[1] Tres ſunt filii qui dividere fundum cum fratribus ſuis ex eadem matre & eodem patre genitis non tenentur:

1 Primus *caſus* eſt, Siquis filium clandeſtino & illegitime genuerit ex muliere quam poſt iſtum filium natum nuptum acceperit conſenſu gentis ſuae, & poſtea filium alium ex eadem muliere ſuſceperit, filius iſte non tenebitur partiri hereditatem ſuam cum fratre natu majore clandeſtino genito.

CLXXXVII " Tri [Meib, *S.* 2.] rhydd " o gaeth: 1 Yſgolhaig, 2 a Bardd, 3 a " Gof.

4 " Tri [Meib, *S.* 2.] caeth o rydd, " eu meibon hwynteu." *S.* 3.

CLXXXVIII " Tri Meib y ſydd ni " ddylyant gaffel rhan o dref eu tadeu " herwydd Cyfraith, nid amgen,

1 " Mab Effeirjad a enniller gwedy " ymrwymaw mewn urddeu Effeirjadaeth.

2 " Ail yw, Mab Clafr a enniller gwe- " dy gwahaner i wrth ei bobl o blegid " clafri.

3 " Trydydd yw, Mab a dalo ei dad " ei dir dros gelain yn waettir er heddwch " i'r mab fal i'r tad." *S.* 2.

Aliter.

" Tri Maib ni ddyly dreftad: 1 Mab " Effeirjad, 2 Mab clafwr, 3 a Mab " gwr a daler ei dir yn waettir. A llym- " ma yr achaws na's dyly mab y clafwr, " wrth ddarfod i Dduw ei ddethol, a gwa- " hanu ei fraint i wrth jach fydawl. Sef " fal y mae hynny, o fab a gaffo Clafwr " gwedy y bo barnedig i glafdy. A Mab " a gaffo Effeirjad gwedy ydd urdder yn " Effeirjad." *S.* 2.

Aliter.

" Tri Meib y ſydd ni ddylyant gyfran " [*al.* Tri Meib yn dri brodyr unfam un- " dad, ac ni ddylyant (wynt, *M.* gaffel, " *H.* 2. & *M.*) rhan, *Cott.* 6.] o dir i gan " eu brodyr unfam undad ag wynt:

1 " [Un yw, *S.* 2.] Mab a gaffer yn " llwyn ac ym mherth ac yn anneddfawl " [*al.* Un (o naddunt, *Sal.*) yw, Mab " llwyn a pherth, *H.* 2. *M.* & *Cott.* 6.] " a gwedy hynny [*al.* a gwedy caffel y " mab hwnnw, *Cott.* 6. & *Sal.*] cym'ryd " ei fam [*al.* cym'ryd mam y mab o ho- " naw, *S.* 2. *al.* cym'ryd y wraig honno, " *Sal. al.* cym'ryd o'r (un, *H.* 2.) gwr y " (*al.* yr un, *H.* 2. & *M.*) wraig honno, " *Cott.* 6.] o rodd cenedl, a chaffel mab " arall [*al.* mab o'r wraig honno (*al.* o " honai, *H.* 2. *al.* honu, *M. al.* honunt, " *S.* 2.) *Cott.* 6.] ni ddyly [y mab, *Cott.* 6. " *H.* 2. & *M.*] hwnnw gyfrannu tir a'r " mab a gahad [*al.* gaad, *H.* 2. *H.* 3. & " *P. al.* gaffad, *Cott.* 6. & *Sal.*] cyn " [*al.* gyn, *W.*] nog ef yn llwyn ac ym " mherth [*al.* a pherth. *H.* 2.]

2 " [Yr,

NOTAE.

[1] Triadem hanc *Gulielmus Salesburius* typis edidit Wallice & Anglice A. D. 1551, ad probanda matrimonia Clericorum eſſe legitima. Inſulſe ſatis: Cum diſertis verbis illic affirmetur illa eſſe illegitima. Et hic fuit (ut id obiter notem) unicus Paragraphus harum Legum ante Excerpta Spelmanniana editus, quae vir illuſtriſſimus *Henricus Spelmannus* ex Codice MS^to viri ſummi *Joannis Seldeni*, nunc magni harum literarum Maecenatis *Thomae Saunders Sebright* Baronetti, mendoſe exſcripſit & publici juris fecit A. D. 1639, & poſtea in Tomis Conciliorum Labbeanis edita ſunt. *Vide* Tom. X. p. 600.

2 " [Yr, *H.* 3. *P.* & *W.*] ail yw, " Cym'ryd o yſgolhaig wraig [*al.* gwraig " o yſgolhaig, *Sal.*] o rodd cenedl, a cha- " ffael [*al.* chaffel, *P.* & *al.*] mab o ho- " nai [*al* heni, *Cott.* 6, *al.* honno, *H.* 2.] " ac odd' yna cym'ryd o'r yſgolhaig ur- " ddeu Offeiradaeth [*al.* urddeu Effeirad- " aeth o'r yſgolhaig, *S.* 2. & *M.*] ac odd' " yna [*al.* a gwedy hynny, *H.* 2. & *M.*] " caffel mab o'r un wraig o'r Offeirad [*al.* " Offeirjad, *J.* *al.* Effeirad, *W.* *al.* caffel " mab o honaw (*al.* caffel o'r Offeirad " fab, *S.* 2.) o'r un wraig, *P.* *al.* caffel " mab o'r Effeirad (hwnnw, *S.* 2. *al.* o'r " Effeirad hwnnw fab, *M.*) o'r wraig " gynt, *Cott.* 6. *al.* ac *ac* ef yn Effeirjad " caffel mab, *Sal.*] ni ddyly y mab a " gahad [*al.* gaad, *H.* 3. *al.* gaffad, *Cott.* 6.] " cyn nog ef [*al.* cyn yr urddeu, *Sal.* " *al.* y mab cyntaf, *P.* *H.* 2. & *M.*] " gyfrannu tir a hwnnw [*al.* a'r (mab, " *M.*) diwethaf, *H.* 2.] canys yn erbyn " deddf y cahad [*al.* caad. *H.* 3. *P.* " *Cott.* 6. & *M.*]

3 " Trydydd yw Mud, can ni roddir " [*al.* ni ellir rhoddi, *P.*] gwlad i fud, " can ni ddyly dir [y, *W.*] neb [*al.* neb " dir, *P.*] nid atteppo [*al.* attebo, *S.* 2.] " droſdaw." *Cott.* 4.

CLXXXIX " Tair Merched a ddyly- " ant dalu amobreu, ac ni ddylyant [*al.* " ddyly, *P.* *J.* & *S.* 2.] eu tadeu dalu " ebediweu [*al.* ebediw. *S.* 2.]

1 " Un yw, *Merch* gwr a ddihenydd- " jo [*al.* *perperam*, ddefnyddjo, *P.*] " Arglwydd, can ni ddyly [Arglwydd, " *S.* 2.] ebediw gwr a ddihenyddjo [*al.* " ddefnyddjo, *S.* 2.] ei hun [*al.* Gwr a " ymddihenyddjo, can ni ddyly ebediw " gwr a ymddihenyddjo ei hun. *J.*] A'i " ferch a dal amobr.

2 " A merch gwr a dalo obr yſdyn.

3 " A merch gwr o'r [*al.* o, *P.* *S.* 2. " & *J.*] dref gyfrif a fo marw heb fab " iddaw. Ei ferch a ddyly dalu amobr." *Cott.* 4.

CXC " Tair Merched ni ddylyir amo- " breu [*al.* amobr, *S.* 4.] iddunt: 1 Merch " Arglwydd [*al.* Brenin. *S.* 4.] 2 A merch " Edling. 3 A Merch Penteulu.

4 " Sef achos na ddylyir wrth ebedi- " weu eu tadeu [*al.* Sef achaws yw hyn- " ny, ni thal eu tadeu ebediw, *S.* 4.] " namyn eu hemys, a'i milgwn, a'i har- " feu, a'i hebogeu [*al.* eu herchwys, a'i " hannwylgwn, a'i hebogeu, a'i harfeu. " *S.* 4.]

5 " Merch Arglwydd [*al.* Brenin, *S.* 4.] " ni ddylyir amobr iddi, can nid oes a'i " gofynno. Ni ddyly yntau ei hun a- " mobr ei ferch [*al.* yntau amobr ei ferch " ei hun. *S.* 4.]" *S.* 3.

2 Secundus eſt, Si Scholaſticus acceperit uxorem a gentilibus ſuis ipſi traditam, ex qua filium ſuſceperit, & poſtea iſte Scholaſticus ordinibus ſacris initiatus fuerit, & ſacerdos jam factus alium filium ex eadem uxore ſuſceperit; filius ante Ordinationem patris genitus nullam partem hereditatis paternae fratri poſt Ordinationem genito concedet, ideo quod ex illegitimo toro ſuſcitatus fuerit.

3 Tertius eſt, Mutus. Feodum enim Muto concedi non debet, quia ille ſervitia feodi nomine debita exſequi non poteſt.

CLXXXIX Tres ſunt puellae quae maritagia ſolvere debent, licet patres earum non teneantur heriota ſolvere:

1 *Filia* hominis capite plexi juſſu Domini; Domino enim heriotum non debetur a viro quem ipſe capitis damnaverit [*al.* *Filia* hominis qui mortem ſibi conſciverit, quoniam nullum heriotum datur pro viro mortem ſibi conſciſcente] Sed filia ejus maritagium pendet.

2 Et filia viri qui honorarium inveſtiturae nomine debitum exſolverit.

3 Et filia viri ex villa reditibus communibus obnoxia, qui ſine herede maſculo deceſſerit. Filia ejus maritagium ſolvet.

CXC Tres puellae maritagiis ſolvendis non ſunt obnoxiae: 1 Filia Domini [*al.* Regis:] 2 Et Filia Principis deſignati: 3 Et Filia Praefecti palatio.

4 Ratio haec eſt, quoniam heriota nulla a patribus earum debentur praeter equos, & canes venaticos, & arma, & accipitres.

5 Filia Domini [*al.* Regis] maritagium non ſolvet, quoniam nemo illud petere poſſit. Ipſi vero *Domino* maritagium pro filia ſua non debetur.

6 Nullus

6 Nullus Princeps familiae heriotum ſolvet, quoniam virtute muneris ſui liber is erit ab omnibus aliis minoribus ſervitiis, niſi ille feodum aliquod acceperit, & conditionem Generoſi induerit; quo facto, maritagium & heriotum ſolvere tenebitur perinde ac *quivis alius* Generoſus tenetur. Antea nihil ſolvere tenebatur, nam Princeps deſignatus maritagium pro filia Principis familiae pendebat.

7 Horum uniuſcujuſque, Diſpenſatoris nempe, & Praepoſiti, & Cancellarii heriotum libram *valebit*.

8 Maritagium filiae cujuſlibet hominis qui heriotum ſolvere tenetur, aequale erit ejus herioto.

CXCI Tribus modis confirmatur citatio: 1 Teſtibus, 2 vel Vadimonio, 3 vel Pignorum capione.

4 Tres citationes [*al.* irritae citationes] negari poſſunt antequam teſtes adhibentur.

5 Citatio teſtibus praeſentibus nulla fit niſi cum quis terram petierit jure hereditario nonis diebus Maii vel Cal. Nov. [*al.* Dec.] Et ſi terra vel aliquid aliud petatur alia quam hac methodo, & una citatio negetur juramento dato, ſecunda citatio coram teſtibus fiet [*al.* cautio judicio ſiſti a reo exigetur.]

6 Siquis vadimonium detrectaverit, vel tres citationes contemſerit, is pignorum capione coërcebitur; & ſi de fundo lis fuerit, fundus pignori capietur.

7 Vadimonium detrectare *dicimus* illum qui vades non dederit loco debito, vel datos contemſerit.

8 Citationem vel vades contemnere *dicitur* is qui conſtituto ſe die non ſtiterit in comitio ad reſpondendum vel ad defendendum [*al.* is qui recte citatus non venerit ad locum conſtitutum actori reſpondendum, vel qui venerit & nihil reſponderit.]

CXCII Tres ſunt cauſſae ob quas lis mota alicui morietur: 1 Prima eſt, Si *legitima* tempora tranſacta fuerint; & hic caſus multiplex eſt. 2 Secundus eſt, Si lis domino caruerit. 3 Tertia eſt, Si lis antea legitime terminata fuerit.

6 " Ni ddylyir i un Gwehelyth ebediw, " ſef achaws yw, o herwydd ei ddylyed " fawr ef y bydd rydd efe o bob dylyed " fechan eraill, onid hyn a dderfydd " iddaw, cym'ryd tir o honaw, a myned " ym mraint Mabuchelwr i'r caethiwed " Mabuchelwr, ac o hynny allan y tal " yntau amobr ac ebediw mal y talo " Mabuchelwr: cyn no hynny ni thalai " ddim, namyn yr Edling a dalai amobr " merch y Pencenedl.

7 " A Diſdain a Maer a Chynghellawr, " punt yw ebediw pob un o naddunt.

8 " Pob rhyw ddyn a dalo ebediw, " cymmaint fydd amobr ei ferch a'i ebe- " diw yntau ei hun." *S.* 4.

CXCI " O dri Modd y cadarnhair " gwys: 1 O dyſdon [*al.* dyſdjon, *S.* 3.] " 2 a [*al.* neu, *S.* 2. o, *M.*] fechniaeth, " 3 neu [o, *M.*] afel [*al.* afael. *M. S.* 3. " & *H.* 3.]

4 " Tair gwys [*al.* oferwys, *M.*] a " ellir eu gwadu cyn amſer tyſdon.

5 " Gwys gan [*al.* dan, *M.*] dyſdu " [*al.* dyſdon, *M.* (addwyn, *S.* 2.) *S.* 3. " & *H.* 3.] ni wnair onid am dir a ofyn- " ner [*al.* onid pan ofynner tir, *M.*] o " ach ac edfryd [*al.* edryd, *M.* & *H.* 3.] " trwy nawfed dyddjeu Mai neu Galan " gauaf [*al.* neu Ragfyr. *S.* 2.] Or [*al.* " (Ac, *M.*) o, *H.* 3. & *S.* 3.] gofynnir tir " yn amgen no hynny, neu beth arall, a " gwadu un wys trwy dwng am [*al.* ym, " *S.* 2.] danaw [*al.* o gwedir un wys a'i " thyngu, *M.*] trwy fechni y dylyir ca- " darnhau [yr ail, *S.* 2.] wys ar y neb a'i " gwatto [*al.* trwy ſechniaeth y cymhellir " yr amddiffynnwr i atteb. *M.*]

6 " Y lle y pallo mechni [*al.* mech- " niaeth, *M.*] un waith [neu y tremyccer " y wys dair gwaith, *M.*] gafel a ddylyir " ei gym'ryd yno [*al.* yno y dylyir " cym'ryd gafael, *M.*] ac o's tir a ofynnir " [*al.* o's am dir y bydd y ddadl, *M.*] " tir a afaelir.

7 " Pallu mechniaeth yw, na rodder " mach yn y lle y [*al.* mach pan, *M.*] " ddylyer, neu ei roddi a'i dremygu.

8 " Tremygu gwys neu fachniaeth yw, " na ddel [dyn, *S.* 3.] yn nydd galw i " Lys oſodedig i atteb neu i amddiffyn " rhag atteb [*al.* na ddel y dyn a wysjer " yn gyfreithawl i le enwedig i atteb i le " y galwer, neu ddyfod ac nad atteppo. " *M.*]" *J.*

CXCII " O dri Modd y cae cyfraith " rhwng hawlwr ac amddiffynnwr: 1 " Un yw, O golli ei amſer; a hwnnw a " ddamweina [*al.* ddamchweina, *J.*] o " lawer modd. 2 Ail yw [O, *M.* & " *S.* 2.] hawl heb berchen. 3 Trydydd " yw, [O, *M.* & *S.* 2.] derfynu y ddadl

" yn [gyfreithawl, *M.*] cyn no hynny."
Cott. 4. *H.* 3. & *P.*

CXCIII " O dri Modd y cyll Brawdwr
" gamlwrw o farnu, ac ni thal [*al.* chyll,
" *P. J.* & *S.* 2.] werth ei dafawd :

1 " Un yw, Pan ddifarno gyfryw ag
" a farnafai [efe, *S.* 2.] gynt trwy gyffe-
" lybjon achwyfon [*al.* achwysjon. *J.*]
2 " Ail yw, Pan el ar gyfeilorn yn
" datcanu dadl, or cadarnha fwy neu lai
" yn y ddadl nog a fu o eireu grym.

3 " Trydydd yw, Na roddo [*al.* rotho,
" *P.*] wyfdl gyd a'i farn, pan rother
" [gwyfdl, *S.* 2. & *P.*] arall yn ei her-
" byn.
4 " O'r modd cyntaf, y farn gammaf
" [*al.* gyntaf, *J.*] a ddileir.
5 " O'r ail, y datcan a jawnhair.

6 " O'r trydydd, y farn hefyd a ddileir
" yna cyd [*al.* cyn, *S.* 2.] boed jawn,
" canys y Brawdwr a'i cadarnhaawdd [*al.*
" can ni's cadarnhawys y Brawdwr, *P.*
" & *S.* 2.] hi yn amferawl trwy wyfdl.
7 " O's [y, *J.* & *S* 2.] dadleuwr a
" ebryfycca ymwyfdlaw a'r Brawdwr, nid
" amgen, pan y datcano gyntaf iddaw,
" ni chaiff ymwyfdlaw ag ef am y farn
" honno fyth wedy [*al.* gwedy, *P.*]
" hynny, cyn bo [*al.* cyd boed, *J.* &
" *S.* 2.] cam y farn. Yn gyffelyb i hynny,
" od ymwyfdla efe yn amferawl, ac nad
" ymwyfdlo y Brawdwr ag ef, y farn
" [hefyd, *S.* 2.] a ddigwydd." *Cott.* 4.

CXCIV " O dri Modd y cyll dadl trais
" ei braint mwyaf : 1 Un yw, O ballu
" teithi trais [*al.* (Og, *M.*) na wneler ei
" theithi. *S.* 2.] 2 Ac o dyfdoljaeth
" fywawl yn nadl trais. 3 Ac o gwynaw
" o'r hawlwr ddwyn o'i eiddaw ef yr hyn
" a ddycpwyd [*al.* ddyccid, *M.*] y drais
" rhag arall, ac nid i gantaw [*al.* gan-
" thaw, *J.*] ef.
4 " Nid mwy hagen y rhaith [*al.* ei
" raith ef, *M.*] yn y tri phwngc hyn
" [*al.* hynny, *S.* 2. & *M.*] no llw tri
" dyn, ac nid mwy y dial [*al.* ei ddial,
" *P.* & *M.*] no thair bu [*al.* thri buyn,
" *S.* 2.] camlwrw, oni ellir eu gwadu yn
" [*al.* o, *J.*] gwbl, neu eu hamddiffyn."
Cott. 4.

CXCV " Ni chyngain cwyn fefydlawg
" namyn o dri Modd : Sef yw y rhai
" hynny :
1 " O derfydd i hawlwr ddefnyddjaw
" cwyn at Swyddawg yr orfedd, ac yn y
" dydd cyntaf galw plaid, ac na ddel yr
" hawlwr wrth ei alw, ac yno deifyf o'r
" amddiffynnwr farn o rydid, a'i farnu
" iddaw, ac ar hynny yr hawlwr yn
" dyfod i'r orfedd, ac yn achwyn wrth yr

CXCIII Tres funt caſus in quibus Judex multae privatae obnoxius erit ob ſententiam quam tulerit, ſed lingua non multabitur :

1 Primus eſt, Cum ſententiam tulerit contrariam ſententiae quam antea dederat in cauſſa conſimili.

2 Secundus eſt, Cum erraverit in ſumma teſtimoniorum utrinque prolatorum exponenda, affirmando plus vel minus in iſta lite quam antea prolatum fuerat.

3 Tertius eſt, Cum pignus pro ſententia ſua defendenda tradere detrectaverit, licet pignus ad illam impugnandam *ab adverſario ſuo* datum fuerat.

4 In primo caſu, ſententia iniquior [*al.* prior] abrogabitur.

5 In ſecundo, expoſitio ſummae teſtimoniorum emendabitur.

6 In tertio, ſententia reſcindetur etiam ſi aequa fuerit, quia Judex in tempore pignore dato illam non confirmaverit.

7 Si pars litigans neglexerit pignore contendere cum Judice quamprimum ſententiam tulerit, poſtea cum illo nunquam contendet de iſta ſententia licet iniqua fuerit. Pari ratione, ſi tempore *legitimo* pignore cum illo contenderit, & Judex pignus *contrarium* non dederit, ſententia lata irrita erit.

CXCIV Tria ſunt ob quae actio de latrocinio extinguetur : 1 Si latrocinii probationes idoneas *actor* non attulerit. 2 Vel ſi reus contra accuſationem iſtam defendere ſe poſſit per teſtes vivos. 3 Vel ſi actor queratur rem aliquam de bonis ſuis ablatam fuiſſe, quae violenter de *bonis* alienis ablata eſt, & non de ſuis.

4 Reus ſe defendendo in quolibet horum trium caſuum non ultra trium virorum juramentum praeſtare tenetur, & poena quae illum manebit multam trium vaccarum non excedet, licet *accuſationem contra ſe inſtitutam* abſolute denegare, vel *factum* defendere non poſſit.

CXCV Tres tantum caſus ſunt in quibus Reus tenetur in comitio immediate reſpondere :

1 *Primus eſt*, Si Actor querelam detulerit ad Officialem curiae, & in primo die partes litigantes vocatae fuerint, & Actor vocatus non comparuerit, & tunc Reus petierit ut judicio abſolvatur, & *Judex* illum dimiſerit, & Actor illico ad conſtitutum venerit, & queſtus fuerit apud Dominum

num & Officiales ejus actionem ſuam extingui per legem, antequam dies juris experiundi gratia a Rege praefinitus praeterierit. Actio in hoc caſu penitus ceſſabit, adeo ut Actor multae privatae obnoxius fiet. Ideoque Actor Judici denuntiare poterit quod Reus *factum* non negat, & tunc litem ei illico intendat, *quae eo die terminabitur.*

2 Secundus eſt, Siquis litem *alicui* intenderit in curia extraordinaria, coram Regis Delegato qui iſti curiae praeſidet, tempus *ulterius Reo* ad reſpondendum non concedetur: Ipſo illo die *controverſiae de* legibus defectivis & conſuetudinibus pravis, & *lites inter homines ex* diverſis commotis *ortae* terminabuntur; nec ulla exceptio dilatoria a parte Rei admittetur, auctoritas enim iſtius *curiae* diſceptationes omnes perimit.

3 Tertius eſt, Cum Officialis virgam ſuam in loco ſuo reliquerit; lex in iſto caſu non ampliabitur, quoniam Regis *Delegatus* virgam officii ſui aequo jure omnibus *manifeſto* oſtendet.

CXCVI Tribus modis dirimetur lis inter heredes judicio poſſeſſorio agentes, nempe per tres praerogativas naturales:

1 Prima eſt, Praerogativa aetatis inter natu majorem & minorem.

2 Secunda eſt, Praerogativa *juſti* matrimonii inter heredem legitimum & illegitimum, quoniam legitimus totam *hereditatem* adibit.

3 Tertia eſt, Praerogativa dominii inter pleno jure proprietarium & non proprietarium. Sed ſi parentes horum ordinatim fundum iſtum tenuerint uſque ad mortem eorum, & filii eorum judicio poſſeſſorio egerint, filius pleno jure proprietarii totum obtinebit quandocunque *petitum* venerit.

4 Poſtea ſi heredes ejuſdem gradus, fratres utputa, vel conſobrini, vel conſobrinorum filii, ſimul & eodem tempore poſſeſſorio judicio intenderint de terra quam patres ſui ſucceſſive, nulla partitione facta, poſſederint uſque ad mortem eorum, nullus ex his alterum dejiciet aut morabitur, ſed unuſquiſque partem fundi ſibi debitam obtinebit.

5 Siquis fundi paterni *poſſeſſionem* fratri natu maximo praeripuerit, frater natu maxi-

" Arglwydd a'i Swyddogjon ſod ei jawn
" a'i ddylyed yn ddioberi o gyfraith cyn
" llithraw y dydd a roſoedd y Brenin i
" roddi cyfraith. Can's diodor yw pob
" peth ar gymmaint ag y gwallocaodd yr
" hawlwr ei fyned dan ei gamlwrw, ac
" wrth hynny y dichawn yr hawlwr dyſ-
" du i'r Arglwydd nad ydy' yr Amddi-
" ffynnwr yn gwadu, ac yna y dichawn
" gwynaw yn ſefydlawg.

2 " Ail modd y cyngain cwyn ſefyd-
" lawg. O derfydd i hawlwr holi yn y
" llys ddygynnull, a gwr y Brenin yn
" eiſde' ar y llys honno, nid oes oed iddaw
" i atteb: Y dydd hwnnw y derfydd y
" gwallgyfreitheu, a'r camddefodeu, a'r
" gwan-gymmydeu; ac nid oes oed i
" amddiffynnwr, can's mwy yw y dyſ-
" doljaeth honno nog oed.

3 " Trydydd lle y cyngain cwyn ſe-
" fydlawg yw, Pan adawo Swyddawg ei
" wialen ſwydd yn y lle hwnnw; ni oſo-
" ded oed yn y gyfraith honno, can's
" y Brenin a ddyly ddangos gwialen ei
" ſwydd yn ddigam i bawb." *S.* 2.

O dri Modd y dosberthir brawd gyngaws, *&c.* *Vide* O dair ffordd, *&c.*

CXCVI " O dri Modd y doſberthir
" dadl dadannudd y rhwng etifeddjon, nid
" amgen, trwy dri braint anjanawl:

1 " Cyntaf yw, Braint oed y rhwng
" [yr, *P. H.* 3. *& W.*] hynaf a['r, *P.*
" *H.* 3. *& W.*] jeuaf.

2 " Ail yw, Braint priodas [*al.* prio-
" dawl, *P. & J.*] rhwng etifedd cyfrei-
" thawl ac un anghyfreithawl, canys y
" cyfreithawl a'i caiff oll.

3 " Trydydd yw, Braint dylyed y
" rhwng dylyedawg ac annylyedawg O's
" tadeu y rhai hynny hagen a gynhalja-
" ſant yr un tir [hwnnw, *J.*] wers tra-
" gwers hyd eu hangau, o's eu meibon
" [*al.* meibjon, *J.*] a ddaw i erchi dad-
" annudd, mab y dylyedawg a gaiff ddad-
" annudd o gwbl py [*al.* pa, *P. & J.*]
" bryd bynnag y del.

4 " Odd' yna or [*al.* o, *W.*] doant
" [*al.* deuant, *J.*] etifeddjon un radd [*al.*
" tad, *P.*] ynghyd ac yn yr un amſer i
" ofyn dadannudd, megis brodyr [o dir
" (*al.* dref, *S.* 2.) eu tad, *H.* 3. *& W.*]
" neu gefnderw neu gyferdderw o dir eu
" tadeu yr hwn a gynhelis [*al.* yr hyn
" a gynhaljawdd, *J.*] eu tadeu yn ddiran
" wers tragwers hyd eu marw [*al.* hyd
" farw, *P. H.* 3. *& W.*] ni ddichawn un
" o honunt wrthladd y llall [*al.* ei gilydd,
" *S.* 2.] na 'i oedi, namyn pob un a gaiff
" ran dadannudd.

5 " Pwybynnag a gymmero dir ei dad
" cyn [*al.* yn gynt, *S.* 2.] no'r brawd
" hynaf,

" hynaf, y brawd hynaf a'i gwrthladd ef " o gwbl, ac yntau a gaiff y dadannudd o " gwbl. Ac or [*al.* o, *W.*] bydd marw yr " [*al.* y brawd, *S.* 2.] hynaf y mywn [*al.* " yn, *S.* 2.] y dadannudd diran, ei fab a gaiff " elchwyl [*al.* elchwyl a gaiff, *P. J.* & " *S.* 2.] ddadannudd o gwbl [*al.* ddadan- " nudd cwbl, *H.* 3. *W. P.* & *J.*] yn er- " byn pawb." *Cott.* 4.

CXCVII " O dri Modd [*al.* O dair " Ffordd, *M. al.* O dri Achaws, *S.* 2. & " *S.* 4.] y dylyir amobr i wraig: 1 [Un " yw, *S.* 4.] O rodd ac yfdyn, cyn ni " chyfger genthi [*al.* cyn ni bo cywelo- " gaeth. *M. S.* 2. & *S.* 4.] 2 A'r ail, O " gyfgu yn [*al.* Ac (*al.* ail yw, *S.* 4.) o " gywelogaeth, *M.* & *S.* 2.] gyhoeddawg, " cyn [*al.* can, *S.* 4. *al.* a'r, *S.* 2.] ni bo " [na, *S.* 4.] rhodd nac yfdyn. 3 A'r " trydydd, o'i beichogi [*al.* Ac o feicho- " gi. *M.* & *S.* 2. *al.* A'r trydydd yw, o'i " beichogi. *S.* 4.]

4 " Llathruddjaeth hefyd a ddylir a- " mobr; ac eifoes ni henyw o un o'r tri " achaws. Sef achaws yw, wrth ei han- " fod o bob un o'r ddau, o rodd ac o " gywelogaeth: Canys pan aeth hi gan " y gwr yn llathrudd, yna ydd ymroes " hi ei hun i'r gwr; O hynny ydd henyw " llathruddjaeth o rodd ac yfdyn. O " gywelogaeth cyhoeddawg pan henyw, " canys Cyfraith a ddywaid, Can ni chyfgo " gwr gan wraig a ddycco yn llathrudd, " oni chymmer gwr y ty fach gantaw ar " ei hamobr, taled efe ei hun yr amobr." *S.* 2.

5 " Gobr merch Brenin hwe' phunt " [*al. mendofe tamen*, hweugaint, *P. al.* " *recte*, faith punt, *Cott.* 5. *Cott.* 6. *H.* 2. " & *M.*] yw, ac i'r fam y telir.

6 " Canys tir fydd ei chowyll y maint " a welo ei gwr ei fod yn jawn; pedair " punt ar ddeg fydd ei hegweddi." *H.* 3. *Al.* " Ei [*al.* A'r, *H.* 2. & *M.*] gwr a " dal ei chowyll, canys tir a delir [*al.* " ddylyir, *Cott.* 5. *Q.*] iddi. Pedair punt " ar hugaint fydd [*al.* yw, *H.* 2. & *M.*] " ei hegweddi." *Cott.* 6.

7 " Amobr merch Maer a Chyngh- " llawr, punt.

8 " Amobr merch Maer, chweugaint.

9 " Amobr merch Mab aillt, tri u- " gaint.

10 " Amobr merch Alldud, pedair ar " hugaint.

11 " Amobr [*al* Gobr, *H.* 3.] merch " Pencenedl [*al.* Pencynydd, *P.* yw, " *H.* 3.] punt.

12 " Amobr [*al.* Gobr, *H.* 3.] merch " Uchelwr [*al.* Breyr, *P.* yw, *H.* 3.] " chweugaint.

mus illum inde dejiciet, & integrum fundum poſſidebit. Et ſi frater natu maximus fundum ex aſſe poſſederit & mortuus fuerit in iſta poſſeſſione, filius ejus poſtea totum quoque contra omnes poſſidebit.

CXCVII Tres ſunt cauſſae ob quas maritagium debetur: 1 Prima eſt, Si mulier nuptum data ſit, licet cum viro non concubuerit. 2 Secunda eſt, Si palam cum viro concubuerit licet nuptum data non ſit. 3 Tertia eſt, Si gravida facta fuerit.

4 Ob fornicationem etiam maritagium debetur; quae tamen inter tres cauſſas *memoratas* numerari non debet, ideo quod e duabus cauſſis procedit, a donatione ſcilicet & concubitu. Quando enim illa cum viro clam ſeceſſerit, tunc illa ſe ipſa viro tradidit; ideoque fornicatio procedit a donatione. Procedit quoque a concubitu publico, quoniam Lex dicit, Licet vir non concubuerit cum muliere quam clandeſtino abſtulerit, dominus tamen aedis *in qua ſimul* fuerint ſatis accipere pro ſolutione maritagii ab illo tenetur, vel ipſe ſolvere.

5 Maritagium filiae Regis, VI librae [*al. mendoſe* CXX *denarii. al. recte*, VII librae;] & matri *ejus* pendentur.

6 Pro antiphernis ejus fundus dabitur ad arbitrium viri ſui. Dos ejus XIV librae.

Al. Antipherna ejus vir ſolvet, terra enim illi debetur. Dos ejus XXIV librae.

7 Maritagium filiae Praepoſiti & Cancellarii, libra.

8 Maritagium filiae Praepoſiti *alterius*, CXX *denarii.*

9 Maritagium filiae Advenae, LX *denarii.*

10 Maritagium filiae Vaſſalli, XXIV *denarii.*

11 Maritagium filiae Principis familiae [*al.* Praefecti venatoribus] libra.

12 Maritagium filiae Generoſi, CXX *denarii.*

13 Mari-

13 Maritagium filiae cujuſvis Miniſtri *aulici* ſecundum quoſdam, libra; ſecundum alios CXX *denarii*.

14 Maritagium filiae Servi, XII denarii.

15 Maritagium filiae Villani XXIV *denarii*.

16 Maritagium foeminae advenae XXIV *denarii*.

17 Maritagium filiae Walli ingenui, XXIV *denarii*.

CXCVIII Tribus modis filius clandeſtino genitus abnegari poteſt:

1 Primo eſt, Is qui illum genuiſſe fertur, ſi ſuperſtes fuerit, juramento proprio filium abnegare poteſt.

2 Secundo, Patre non ſuperſtite, Princeps familiae cum ſeptima propinquorum manu illum abnegabit.

3 Tertio, Si nullus fuerit Princeps familiae, L gentilium ejus jurati illum abnegabunt.

4 Conſimili modo mater ſeu ſtirps materna talem filium ad gentem aliquam adducere poſſunt, ſi modo non abnegetur.

5 Nulla probatio a parte filii vulgo quaeſiti contra plenam ab altera parte negationem admittetur; admitti tamen debet ſi pars adverſa interceſſioni ceſſerit, ſublata enim interceſſione omnes controverſiae dirimuntur.

6 Si mater illum adduxerit, jurabit ſuper Altare conſecratum, ſi nudae aſſeverationi ejus fides non habeatur, niſi plena negatio a parte contraria fiat.

CXCIX Tribus modis injuria in aliquem immitti poteſt: 1 Vim illi inferendo, 2 & Uxorem ejus permolendo, 3 & Patrocinium quod dederit violando.

4 Injuria per ſtuprum cum uxore ejus factum illata graviori *poena* multabitur quam caeterae, ideo quod iſta *contumelia* ex inimicitiis procedit.

CC Tres ſunt caſus in quibus multa ob vim mulieri aliatam ſolvetur: 1 Prima eſt, Quando is qui vim negat, compurgatores producere nequit. 2 Secundus eſt, Quando ſeipſum plene defendere non poteſt. 3 Tertius eſt, Quando auctor ad quem confugerit, defenſionem cauſſae ejus ſuſcipere recuſaverit.

CCI Tribus modis [m] injuria Reginae inferri poteſt: 1 Patrocinium ejus violando,

13 " Amobr merch pob Swyddawg " herwydd rhai, punt; herwydd eraill, " chweugaint.

14 " Amobr merch Caeth, deuddeg " ceinjawg.

15 " Gobr merch Bilain [yw, *J.*] pe" dair ar hugaint.

16 " Gobr Alldudes [yw, *Cott.* 6.] " pedair ar hugaint.

17 " Gobr merch Bonheddig canhwy" nawl, pedair ar hugaint." *H.* 3.

CXCVIII " O dri Modd y gwedir cyſſ" wynblant o genedl:

1 " Un yw, Y neb a [*al.* y, *S.* 2.] " dywetter ei fod yn dad iddaw, or [*al.* " o, *H.* 3. & *W.*] bydd byw, a ddichawn " [*al.* eill, *H.* 3. & *W.*] ei wadu ar ei lw " ei hun [*al.* hunan. *H.* 3. & *W.*]

2 " Oni bydd byw y tad, Pencenedl a " ſeithlaw cenedl gantaw [*al.* ganthaw, " *P.* & *J.*] a'i gwatta.

3 " Oni bydd Pencenedl, llw dengwyr " a deugaint o'r genedl a'i gwatta.

4 Ac felly mam neu genedl mam a ddi" chawn ddwyn y cyfryw etifedd hwnnw " i genedl, gan ei oddef iddunt [*al.* ei " ddioddef. *S.* 2.]

5 " [Ni, *H.* 3. & *W.*] ddyly prawf fod " o blaid [*al.* fod ar, *P.*] etifedd cyſſwyn " yn erbyn gwad cwbl o'r parth arall, " namyn prawf a ddyly fod gan ei oddef " o'r blaid arall; canys goddef ym mhob " peth a dyrr bob [*al.* ar, *P. al.* y, *S.* 2. " *H.* 3. & *W.*] gyngaws.

6 " O's gwraig a'i dwg ef, tynged ar " yr Allawr gyſſegredig [*al.* gyſſegr, *P.* " & *S.* 2.] oni chredir heb ei thwng [*al.* " llw, *S.* 2.] neu oni wedir cwbl yn ei " herbyn." *Cott.* 4.

CXCIX " O dri [k] Modd y ſarhair pob " dyn: 1 O gyflafan arnaw, 2 a Bod gan " ei wraig, 3 a Thorri *ei* nawdd gwedy " a's rhoddo.

4 " Sef achaws y diwygir ſarhaad gwr " o fod gan ei wraig yn fwy nog arall, " am ei hanffod o alanaſdra [*lege* o elyn" jaeth.]" *S.* 2.

CC " O dri Modd y telir [l] dirwy trais: " 1 Un yw, Pan ballo ei raith i ddyn " [*al.* ballo rhaith dyn, *P.* & *M.*] yn " gwadu trais. 2 Ail yw, Pan ballo ei " amddiffyn i'r amddiffynnwr yn erbyn y " dyn [*al.* amddiffyn i ddyn yn nadl trais. " *M.*] 3 Trydydd yw, Pan ballo ei wa" rant i'r [*al.* i, *H.* 3. & *W.*] ddyn a'i " galwo yn nadl trais." *Cott.* 4. & *S.* 2.

CCI " O dri Modd y telir ſarhaad [*al.* " y ſarhair, *P. J.* & *H.* 3.] y Frenhines: " 1 Pan

NOTAE.

[k] *Vide* O dri Modd y telir ſarhaad, *&c.* *Vide* Tri rhyw Sarhaad, *&c.* *Vide* Tair Sarhaad, *&c.*

[l] *Vide* Tri rhyw ddirwy y ſydd.

[m] *Vide* Lib. I. c. viii.

" 1 Pan dorrer ei nawdd ; neu pan drawer " trwy lid ; 3 neu pan dynner peth gan " drais o'i llaw. [Ac yna, *H.* 2. & *M.*] " traian gwerth [*al.* cywerthydd, *H.* 2. & " *M.*] ſarhaad Brenin a delir i'r Frenhi- " nes dros ei ſarhaad [iddi, *M.*] heb aur " a heb arjant [hagen. *H.* 2. & *M.*]" *Cott.* 4.

2 vel illam per iram percutiendo, 3 vel aliquid ex manibus ejus per vim eripiendo. Injuria Reginae illata compenſabitur triente multae pro injuria Regi illata debitae, argento tamen excepto.

CCII " O dri Modd y telir teithi buch: " 1 O ddeg ar hugaint, 2 neu [o, *H.* 3. " *S.* 3. *J. M. Cott.* 6. & *W.*] fuch heſb " deg, 3 neu o flawd.

4 " O's o flawd, fal hyn y telir: Me- " ſur [lleſdr, *H.* 3. & *alii.*] llaeth buch " [yw, *M.*] naw modfedd ynghylch ei " enau, a thair yn lled ei waelawd, a ſaith " ar wyr o'r clais [*al.* ymmyl, *W.*] draw " i'r ymmyl ymma fydd [*al.* o'r clais i " gilydd yn, *S.* 2.] ei uched [*al.* ſaith mod- " fedd a fydd yn ei uched pan feſſurer ar " wyr o'r clais draw i'r ymmyl ymma, a " thair modfedd yn lled ei waelawd (*al.* " enau, *M.*) a thair yn lled ei enau (*al.* " waelawd. *M.*) *Cott.* 6.] Llonaid y lleſdr " hwnnw o flawd ceirch ynghyfair pob " godro i'r fuch [o hanner Ebrill, *Cott.* 6. " & *M.*] hyd Wyl Girig [*al.* Gurig. *H.* 3. " *P. J. S.* 3. *Cott.* 6. *M.* & *W.*] Odd' " yna hyd Awſd, o flawd haidd. [Ac, " *Cott.* 6.] o Awſd [*al.* Odd' yna, *H.* 3. " *P. S.* 3. & *W.*] hyd Galan Gauaf [*al.* " Rhagfyr, *M.*] o flawd gwenith y telir " yn y [*al.* yn yr un, *Cott.* 6.] meſur " hwnnw [*al.* y telir (y, *S.* 2.) felly. *M.*]" *Cott.* 4.

CCII Tribus modis compenſatio fiet pro vacca qualitates requiſitas non habente: 1 XXX *denariis*, 2 vel vacca ſterili pulchra, 3 vel farina.

4 Si farina *compenſanda ſit*, ſolutio ſic fiet: Vas quo vaccae quantitas lactis menſuratur, debet eſſe novem uncias in ambitu circa os [*al.* tres uncias latum in ore] & tres uncias latum in fundo, & ſeptem uncias altum [*al.* ab imo ad os oblique menſuratum.] Hoc vas plenum farina avenacea dabitur pro quantitate lactis quam qualibet vice vacca praebere debuerat, a medio Aprili ad Feſtum S. Cyrici, exinde uſque ad *Cal.* Aug. de farina [n] hordeacea, exinde ad Cal. Nov. [*al.* Decembres] ex farina triticea eadem menſura.

CCIII " O dri Modd ydd holir tir [a " daear: *H.* 2.] 1 O gamwereſgyn [*al.* " gamwreſgyn *H* 3.] 2 Ac o ddadan- " nudd trwy feddjant tad neu hendad hyd " angau. 3 Ac o ach ac edfryd [*al.* ed- " ryd, *H.* 3. *P.* & *W. al.* edryf. *H.* 2.]

4 " Cyn ni thycco [*al.* thyccjo, *H.* 3. " & *alii.*] gofyn tir o'r modd cyntaf, nac " o'r ail ; ni bydd hwyrach no chynt y " ceffir [*al.* caiff, *P.*] o'r trydydd." *Cott.* 4. & *J.*

CCIII Tribus modis fundus vindicatur: 1 Actione de uſurpatione. 2 Et aſſiſa mortis anteceſſoris. 3 Et actione quae jure ſanguinis nititur.

4 Licet is qui fundum perſequitur primo vel ſecundo modo, fruſtra experiatur; nihil impedit quo minus tertio modo praevalere poſſit.

CCIV " Tri Mud gorſedd: 1 Mach, " 2 ac Ynad, 3 ac Arglwydd. 4 Sef " achos y gelwir hwynt yn Fudjon gor- " ſedd, wrth fod amſer i bob un o na- " ddunt y dylyai fod yn fud. Mach o'r " pan eler i gyfraith am ei fechni ni ddy- " ly atteb namyn gwedy gofynno yr " Ynad ai mach ai nad mach. A'r Ynad " hefyd nid rhaid iddo atteb yn y fo " rhaid iddo ddosbarth o'i ben. Ac Ar- " glwydd hefyd nid rhaid iddo fod yn " rhaglafar. Ac wrth hynny y gelwir yn " Dri Mud gorſedd." *S.* 2.

CCIV Tres Muti forenſes: 1 Fidejuſſor, 2 & Judex, 3 & Dominus. 4 Et hi vocantur Muti forenſes ideo quod certo tempore unuſquiſque eorum ſilere debet. Fidejuſſor a tempore quo ob fidejuſſionem ſuam in jus vocatur linguam continebit uſquedum Judex illum interrogaverit an fidejuſſerit necne. Judex ſe a reſpondendo ſuſtinebit uſquedum pronuntiandi tempus advenerit. Dominum quoque non decet eſſe loquacem. Ideoque hi vocantur Tres forenſes muti.

CCV Tres

NOTAE.

[n] *hordeacea*] In Lib. III. c. V. Sect. ii. §. 14. pro *Gwenith*, Triticum, ponitur *Rhyg*, Secale; quae lectio mihi verior videtur. Quantitas enim lactis anno vergente ſemper decreſcit, ideoque compenſatio minuenda eſt.

[o] *Vide* Tri Thawedawg gorſedd.

CCV Tres acus legales ſunt :

1 Acus ancillae Reginae, qua manicas Reginae conſuit.

2 Et acus Medici regii ad conſuenda vulnera ſauciatorum.

3 Et Acus Praefecti venatoribus ad conſuenda canum laceratorum *vulnera*.

4 Unaquaeque harum IV denariis legitimis aeſtimatur.

5 Acus cujuſvis alius mulieris peritae denarium legitimum valet.

CCV " Tair Nodwydd [*al.* Nydwydd, " *J.*] gyfreithawl y ſydd :

1 " Nodwydd [*al.* Nydwydd, *J. al.* " Un, *S.* 1.] gwenigjawl [*al.* gweinigawl, " *H.* 3.] y Frenhines [yr hon y gwnier " llewys y Frenhines a hi. *Llyfr Gwyn o* " *Hergeſt.*]

2 " A Nodwydd [*al.* Nydwydd, *J.*] " y Meddyg [llys, *M.* & *S.* 2.] i wniaw " [y, *J.* & *Cott.* 6.] gwelioedd [*al.* y " gwyr brathedig. *M.*]

3 " A Nodwydd [*al.* Nydwydd, *al.* " Ac un, *S.* 1.] y Pencynydd i wniaw y " cwn rhwygedig [*al.* i *j*achau cwn bra- " thedig. *S.* 1.]

4 " Gwerth pob un o'r rhai hynny " [*al.* o honunt yw, *W.*] pedair ceinawg " [*al.* ceinjawg, *J.*] cyfraith [*al.* Pedair " ceinawg cyfraith a dal pob un o honunt. " *Cott.* 6.]" *Cott.* 4.

5 " [A, *P.*] Nodwydd [*al* Nydwydd, " *J.*] gwraig gywrain arall [*al.* gywraint, " *J.*] ceinawg [*al.* ceinjawg, *J.*] cyfraith " a dal." *S.* 1. *H.* 3. & *W.*

CCVI Tria tempora lege praefinita ſunt, quibus tranſvectis caedem ulciſci licebit.

1 Primum eſt, Si gentes *occiſi* & *occiſoris* diverſas regiones incoluerint, & actio inſtituatur primo die proximae ſeptimanae poſt caedem factam, & intra duas *proximas* ſeptimanas *ab iſto die enumerandas* nulla reſponſio detur, lex homicidium ulciſci permittit.

2 Secundum eſt, Si ambae gentes ſint in eadem cantreda, & actio inſtituatur tertio die poſt caedem factam, & nulla reſponſio detur intra novem dies *proximos*, *caedem* ulciſci fas erit.

3 Tertium eſt, Si utraeque gentes eandem commotam incoluerint, & actio tertio die inſtituatur poſt caedem factam, & nulla reſponſio detur ante ſextum diem peractum, *caedem* ulciſci licebit, ideo quod nulla reſponſio data fuerit.

CCVI " Tri Oed cyfraith i ddial celain " y rhwng dwy genedl ni hanffont [*al.* " hanfwynt, *S.* 1.] o['r, *S.* 2.] un wlad :

1 " [Un yw, *S.* 2.] Ennynnu hawl yn " y dydd cyntaf o'r wythnos neſaf [*al.* " gyntaf, *S.* 2.] gwedy [*al.* gyſſefin wyth- " nos y, *Cott.* 6. *M.* & *H.* 2.] llather " [*al.* lladder, *J.* & *W.*] y gelain, ac " [yn, *H.* 3.] erbyn pen y pythewnos " oni ddaw atteb [*al.* oni ddaw atteb er- " byn, *&c. Cott.* 6. *H.* 2. *M.* & *S.* 2.] " cyfraith yn rhyddhau [*al.* a ryddha ei " *S.* 1.] dial.

2 " 2 Ail yw, Or byddant [*al.* bydd, " *Cott.* 6. *H.* 2. & *M.*] y ddwy genedl " yn un Gantref, ennynnu hawl yn y " trydydydd [*al.* trydydd dydd, *P. J.* " *H.* 2. *S.* 1. & *S.* 2.] gwedy llather [*al.* " lladder, *J.*] y gelain, ac oni ddaw atteb " erbyn pen y nawfettydd [*al.* nawfed " dydd, *S.* 1. *H.* 3. & *al.*] cyfraith a rydd- " ha [*al.* yn rhyddhau, *Cott.* 6. *H.* 2. & " *M.*] dial [*al.* ei dial. *S.* 1. & *J.*]

3 " Trydydd yw, O's yn un Gymmwd " y byddant [*al.* bydd y ddwy genedl, " *Cott.* 6. *H.* 2. & *M.*] ennynnu hawl yn " y trydydydd [*al.* trydydd dydd, *P. J.* " *S.* 1. & *H.* 2.] gwedy [y, *W.*] llather " [*al.* llader, *J.*] ac oni ddaw atteb erbyn " [pen, *Cott.* 6. & *H.* 2.] y hweched " [*al.* chweched, *H.* 3. *J.* & *W.*] dydd, " cyfraith a ryddha [*al.* yn rhyddhau, " *Cott.* 6. *H.* 2. & *M.*] dial [*al.* ei dial, " *S.* 1. & *J.* o herwydd na ddeuth atteb. " *S.* 2.]" *Cott.* 4.

CCVII Tres ſunt irritae fidejuſſiones :

1 Harum prima eſt, Siquis aliquid ab alio pretio *condicto* emerit, & *venditor* fidejuſſorem acceperit pro argento iſto, &

CCVII Tair Oferfechni y ſydd :

1 Un yw onaddunt, Pan bryno dyn beth i gan arall yr arjant, a chym'ryd mach ar yr arjant, a'i gym'ryd ar y peth, a bod yn

yn edifar gan berchen yr arjant y gyfnewid; can ni myn efe fwynhau y mach y ſydd iddaw ar y peth y cymmerth [*al.* peth a brynawdd (*al.* brynnawdd, *S.* 3.) *J.*] ac nad oes [fach, *J.* & *S.* 3.] i'r llall ar yr arjant a gymhello iddaw y gyfnewid, wrth hynny y mae ofer y fechni o'r naill du, can ni fynn [*al.* mynn, *S.* 3.] y perchennawg ef.

2 Yr ail yw, O derfydd i ddyn roddi mach i arall ar beth annilys yn rhith [peth, *S.* 3.] dilys, a dyfod perchennawg y da i'w annilyſu, jawn yw caffael o berchennawg y da [*al.* yw i'r perchennawg gaffel, *S.* 4.] yr eiddaw, cyd rhodder [*al.* rhother, *S.* 4.] mach arnaw, can ni ddylyid [*al.* mach ar y peth ni ddylyer, *S.* 4.] ei roddi; ac ni ddylyir ei gychwyn o'r llaw y mae ynddi yn [*al.* ddylyir cychwynnu y da o'r lle y bo, hyn, *S.* 4.] y ddel arwyſdl cyſdal ag ef i gan yr [*al.* i'r, *S.* 3.] arwaeſaf. O derfydd i'r arwaeſaf ddywedud [*al.* O's yr arwaeſaf a ddywaid, *S.* 4.] na ddyly dalu namyn cymmaint ag a gafas yr y peth, pa ryw beth bynnag fo, y [*al.* gafas yntau o'r da, *S.* 4.] cyfraith a ddywaid ddylyu o honaw [ef, *S.* 3. *al.* y dyly yntau dalu cwbl o, *S.* 4.] werth cyfraith y peth [*al.* da, *S.* 4.] pa ryw beth [*al.* dda, *S.* 4.] bynnag fo; ac wrth na eill y mach gynnal y fechni ydd aeth yn fach arnai, y gelwir yn Oferfach [*al.* yn Oferfechni. *S.* 4.] Y da ryddywedaſam [*al.* da annilys a ddywedaſam, *S.* 3.] ni uchod, pwybynnag a ddigwyddo ynghamgychwynnjad am danaw [*al.* ddigwyddo am ei fechniaeth, *S.* 3.] bid yr Arglwydd yn ei ol.

3 Trydedd yw, Nid mach mach [*al.* Mach o, *S.* 4.] wraig. Sef yw hynny [*al.* Can, *S.* 4.] ni ddyly gwraig fod yn fach, wrth na eill [*al.* can ni ddyly, *S.* 3.] gwragedd wadu mach [*al.* machniaeth, *S.* 4.] ac na ddyly hithau reithwyr [*al.* raith o wyr, *S.* 3.] i'w gwadu [*al.* i wadu gyd a, *S.* 4.] hi.

4 Y gyfraith a ddywaid hagen [*al.* Cyfraith eiſoes a ddywaid, *S.* 4.] fod yn fach y mach y a roddo gwraig [weddw ar ddilyſrwydd, *S.* 4.] canys pwybynnag a allo annilyſu da [*al.* allo holi annilys, *S.* 4.] cyfraith a ddywaid fod yn rhydd [*al.* jawn, *S.* 3.] iddaw ei ddilyſu [*al.* ddywaid y dichawn yntau roddi mach ar ddilyſrwydd. *S.* 4.] A chanys gwraig a eill annilyſu da, y gyfraith a ddywaid fod yn rhaid mach [ar ddilyſrwydd, *S.* 3.] i genthi hithau, a bod yn fach y mach a roddo; a chanys gwr a watta hi, gwyr a ddyly hithau y gyd a hi i wadu mach [*al.* i wadu mach y gyd a hi. *S.* 4.]

CCVIII " Tair Ofergroes y ſydd:

emtor eundem *fidejuſſorem* acceperit pro *evictione* rei *divenditae praeſtanda*, & facti poenituerit; cum *emtor* nolit uti fidejuſſore quem habet pro *evictione praeſtanda* rei quam emerit, & venditori nullus eſt fidejuſſor pro nummis qui pactum praeſtabit, ideo fidejuſſio irrita eſt ex una parte, quoniam emtor fidejuſſore illo uti non vult.

2 Secunda eſt, Siquis fidejuſſorem dederit alii pro re incertae *poſſeſſionis* non ſecus ac ſi certae fuiſſet, & dominus rei iſtius ad iſtam evincendam venerit, aequum eſt ut dominus iſtius rei quod ſuum eſt habeat, licet fidejuſſio interceſſerit de evictione praeſtanda ejus rei, quod fieri non debuit: Sed dimoveri non debet e manu tenentis antequam pignus ejuſdem valoris illi a fidejuſſore tradatur. Si fidejuſſor regeſſerit ſe non debere plus ſolvere quam pro re iſta, quaecunque ſit, acceperit, Lex dicit quod pretium legitimum iſtius rei, quaecunque ea fuerit, exſolvere debet: & cum fidejuſſor fidem ſuam liberare nequeat, Fidejuſſio iſta vocatur Irrita fidejuſſio. Quicunque vero fidem ſuam in tali cauſſa non liberaverit, a Domino puniendus erit.

3 Tertia irrita Fidejuſſio eſt Fidejuſſio mulieris. Mulier enim fidejubere non debet, ideo quod mulieribus fidejuſſorem negare, aut compurgatores maſculos producere non conceditur.

4 Lex tamen dicit fidejuſſionem quam mulier vidua fecerit pro evictione cujuſlibet rei praeſtanda eſſe validam. Quicunque enim rem aliquam evincere poteſt, Lex dicit quod illi licebit pro evictione ejus praeſtanda fidejubere; & cum mulier rem aliquam evincere poſſit, Lex affirmat licere illi ſpondere pro evictione rei cujuſvis praeſtanda, & quod ſponſio quam fecerit rata manebit. Et cum fidejuſſionem a viro factam denegare poſſit, viri cum illa jurabunt quandocunque fidejuſſorem denegaverit.

CCVIII Tres ſunt cruces inutiles:

1 Crux

1 Crux viae impoſita in ſegete [*al.* quae ſemitam ad ſegetem ducentem prohibet.]

2 Et crux cortici arboris in ſilva jacentis [*al.* ſtantis] impoſita.

3 Et crux quam quis altari impoſuerit in Eccleſia quae illum protegere non debet [*al.* Et crux quae manu *(al.* juramento) non defenditur.] Qui tres has *cruces* ſuſque deque habuerit, compenſationem nullam faciet, poenas nullas luet.

CCIX Tres ſunt lactis ſpecies quae nihili valent: 1 Lac felinum, 2 & Lac caninum, 3 & Lac equinum. Nulla enim compenſatio pro iis dabitur.

CCX Tria ſunt quae *oranti* in curia non proderunt: 1 Negatio ante accuſationem factam, 2 & Repudiatio intempeſtiva, & Defenſio poſt judicium *latum*.

CCXI Tres ſunt ictus pro quibus nulla compenſatio dabitur: 1 Ictus quo Dominus vaſſallum ſuum coërcuerit in die proelii: 2 Et ictus quo pater filium ſuum caſtigaverit. 3 Et ictus quo Princeps familiae propinquum ſuum ad frugem correxerit.

CCXII Tres ſunt quaterniones:

1 Primus eſt, Quattuor cauſſae ob quas juſtitia pervertitur: 1 Metus potentiorum, 2 Odium inimicorum, 3 Charitas ſociorum, 4 & Amor divitiarum.

2 Secundus quaternio eſt, [r] Quattuor clypei quibus furti poſtulatus ſe defendere poteſt contra juramentum patriae: Primus horum eſt, 1 Probare ſe legitime hoſpitio exceptum fuiſſe, exceptum nempe a veſperi ad mane, & quod contubernalis ſuus illum manu ſua ter in illa nocte tetigerit, id quod juratus affirmabit, & omnes iſtius domus incolae juramento ſuo confirmabunt. Secundus eſt, 2 Jurare cum duobus hominibus ejuſdem cujus & ipſe eſt ſtatus, animal iſtud apud ſe natum & altum fuiſſe,

1 " Croes a ddotter ar ffordd [*al.* a " waharddo lwybr, *S.* 2. & *S.* 3.] y mywn " [*al.* a ddycco i, *S.* 3.] yd.

2 " A Chroes a ddotter ar riſg pren " gorweiddawg yng nghoed [*al.* riſgl pren " yn ei orwedd, neu yn ei ſefyll. *S.* 3.]

3 " A Chroes a ddotto dyn ar Allawr " ni ddylyo Eglwys ymyrru gantaw [*al.* " A Chroes ni hebrynger a llaw *(al.* llw. " *S.* 3.) Am yr *(al.* bob, *S.* 3.) un o'r " tair hynny ni ddylyir na difwyn na dial. " *S.* 2.]" *Cott.* 6.

CCIX " Tri Oferlaeth y ſydd: 1 Llaeth " cath, 2 a Llaeth gaſd, 3 a Llaeth caſeg. " [Canys, *S.* 2.] ni ddiwygir dim ymda- " naddunt [*al.* ym *(al.* am, *S.* 1. & *J.*) " danunt. *H.* 3. *al.* Can ni ddiwygir un o " honunt. *H.* 2. & *M.*]" *Cott.* 4.

CCX " Tri [p] Oferymadrawdd a ddy- " wedir yn llys [*al.* nadlau, *S.* 1.] ac ni " ffynnjant [*al.* ffynnant: *H.* 2. *M.* & " *S.* 2.] 1 Gwad cyn dedfryd [*al.* ed- " fryd, *S.* 1.] 2 a Llys cyn amſer, 3 [a, " *P.*] Chof a Chyngaws gwedy brawd." *Cott.* 4.

CCXI " Tair [q] Palfawd ni ddiwygir: " 1 Un Arglwydd ar ei wr yn ei reoli yn " nydd cad a brwydr. 2 Ac [*al.* Ail " yw, *J.*] un tad ar ei fab yn [*al.* yr, " *M.* & *S.* 2.] ei goſbi. 3 Ac un [*al.* " Trydedd yw, *un*, *J.*] pencenedl ar ei " gar yn [*al.* yr, *S.* 1. *Cott.* 6. *S.* 2. & *M.*] " ei [goſbi a'i, *W.*] gynghori." *Cott.* 4. & *H.* 2.

CCXII " Tri Phedwar y ſydd:

1 " Cyntaf ynt, Pedwar achaws ydd " ymhoelir [*al.* ymchoelir, *H.* 3. *P.* *H.* 2. " *S.* 2. & *J.*] brawd: 1 O ofn gwyr ce- " deirn [*al.* (gwr, *S.* 2.) cadarn, *H.* 2. " *H.* 3. *P.* *S.* 2. *J.* & *M.*] 2 a Chas ga- " lon, 3 a Charjad cyfeillon [*al.* cyfeill- " jon, *J.* & *M. al.* cyfneſaf*jeid*, S. 1.] " 4 a Serch da.

2 " Ail Pedwar yw [*al.* y ſydd: *H.* 2. " & *M.*] Pedair tarjan a a y [*al.* ant, " *S.* 2.] rhwng dyn [*al.* dynjon, *S.* 2.] " a rhaith gwlad rhag hawl ledrad. Un " yw o honunt [*al.* o honunt yw, *J.*] " 1 Cadw gweſdai [*al.* gweſdi, *H.* 2. *H.* 3. " *M.* & *Cott.* 6.] yn gyfreithawl, nid " amgen no'i gadw o bryd gorchyfaerwy " hyd y bore, a dodi ei law droſdaw o'i " gywely dair gwaith yn y nos honno, " a hynny tyngu o honaw a dynjon y " ty [gantaw, *Cott.* 6. *M.* *H.* 2. & *S.* 2.] " yn y rhaith [honno. *P.*] Ail yw, 2 " Geni a meithrin: Tyngu o'r perchen- " nawg [*al.* perchen, *J.*] ar ei drydydd " o wyr un fraint ag ef weled geni yr " anifail [*al.* llwdn, *S.* 1.] a'i feithrin [*al.* " ef,

NOTAE.

[p] *Vide* Tri Chof gwedy brawd y ſydd. *Vide* Tri Pheth ni chyngain ynghyfraith.

[q] *Vide* Tair Sarhaad in ddiwygir.

[r] *Vide* Triad. CLVIII. §. 10.

" ef, eni a meithrin yr anifail, *J.* & *S.* 2.]
" ar ei helw, heb ei fyned dair nos [a
" thri dieu, *Cott.* 6.] i wrthaw, nac o rodd
" nac o [*al.* y, *W. al* ar, *H.* 3.] werth
" [*al.* nac o werth nac o rodd. *S.* 2.]
" Trydydd yw, 3 Gwarant. Pedwerydd
" [*al.* Pedwyrydd, *H.* 3. *P. S.* 2. &
" *Cott.* 6.] yw, 4 Cadw cyn coll. A
" hynny [yw, *S.* 2.] gwneuthur [*al.* tyng-
" u, *H.* 2. & *M.*] o'r dyn ar ei drydydd
" o wyr [*al.* dyn a dau wr, *Cott.* 6.] un
" fraint ag ef cyn colli o'r llall y da, fod
" y da hwnnw ar [*al.* yn, *H.* 3. & *P.*]
" ei helw ef [*al.* fod ar ei helw ef y da
" hwnnw. *Cott.* 6.]

3 " Nid oes warant namyn hyd ar dair
" llaw, a'r drydedd amddiffynned trwy
" gyfraith [*al.* llaw, gwneuthur o'r dry-
" dedd law gadw cyn coll, a hynny a
" ddiffer ddyn rhag lledrad. *Cott.* 6.]

4 " Trydydd Pedwar yw [*al.* ynt,
" *H.* 2.] 1 Y pedwar dyn nid oes nawdd
" iddunt nac yn Llys nac yn Llan rhag
" y Brenin: 1 [Un (o naddunt, *S.* 1.)
" yw, *Cott.* 6. *H.* 2. *M.* & *S.* 2.] Dyn a
" dorro nawdd y Brenin yn un o'r tair
" Gwyl arbennig yn ei Lys. 2 Ail yw,
" Dyn a wysdler o'i fodd i'r Brenin. 3
" Trydydd yw, Ei gwynosawg [*al.* Cwy-
" nosawg Brenin, *Cott.* 6.] y neb [*al* dyn,
" *H.* 2. *M.* & *S.* 2.] a ddylyo ei borthi
" [*al.* borthi y Brenin, *M.*] y nos honno,
" ac ni's [*al.* na's, *S.* 2.] portho [*al.* ac
" a'i gatto y nos honno heb fwyd, *H.* 2.
" & *M. al.* ei borthi, ac a'i gatto heb
" fwyd. *Cott.* 6.] 4 Pedwerydd [*al.* Ped-
" wyrydd, *H* 3. *P. Cott.* 6. & *W.*] yw
" ei Gaeth." *Cott.* 4.

CCXIII " Tair Perch'nogaeth y sydd
" ar dir hyd ar amser, ac a fyddant gar-
" gychwyn, ac oesoedd y sydd iddunt:

1 " Oes Deilad ar dir dyn arall, undydd
" a blwyddyn a thri niwarnawd nawdd.

2 " Oes Ysdynol, hyd pan roddo ei
" fraint a'i ansawdd o'i law.

3 " Oes Gwrthrifjad, hyd pan ei cym-
" hello ei Arglwydd i wellhau ei fraint a'i
" ansawdd, ac o's gwrthyd, cauedig fydd
" cyfraith rhyddaw ag ef yn un o'r modd-
" jon y mae i ddylyedawg golli ei dir.
" Sef yw Gwrthrifjad, Ytifedd cyssefin i
" gaffael dadannudd." *S.* 2.

CCXIV " Tri Pheth a a rhwng dyn a
" daly a damdwng: 1 Cadw cyn coll, 2
" a Geni a meithrin, 3 ac Arwaesaf.

4 " Sef fal y mae cadw cyn coll, gwedy
" y dyno y colledig yr amser y colles yr

nec vel pretio vel donatione per trinoctium & triduum alienum factum fuisse. Tertius est, 3 Auctorem *laudare*. Quartus est, 4 Jurare cum duobus ejusdem cujus & ipse est status hominibus, se animal de quo lis est ante in possessione sua habuisse quam actor se idem amisisse contendit.

3 Auctorem laudando nemo [f] tertiam manum excedet, tertius autem homo se prout Lex requirit defendet [*al.* probatione custodiae ante amissionem utetur, id quod furti actionem elidet.]

4 Tertius quaternio est, Quattuor homines non habentes jus asyliae in Curia vel in Ecclesia contra Regem: 1 Primus horum est, Vir qui patrocinium Regis violaverit in Curia in uno ex tribus Festis principalibus. 2 Secundus est, Vir qui volens Regi obsidio datur. 3 Tertius est, Is qui coenam Regi praebere debuerat, quam praebere omiserit. 4 Quartus est, Captivus regius.

CCXIII Tria sunt possidendi fundi tempora, quae praefiniuntur, & terminum *certum* habent.

1 Terminus fundum alienum Tenenti *statutus*, dies & annus & tres dies refugii.

2 Terminus Investito *statutus*, usquedum auctoritatem & jus suum alteri cesserit.

3 Terminus Heredi sanguinis *statutus*, usquedum Dominus illum auctoritatem & jus suum firmare jusserit; & si *id facere* detrectaverit, fundo dejiciatur ob unum ex caussis ob quas proprietarius fundo dejiciendus est. Heres sanguinis is est quem mortis anteccessoris fundus primum spectat.

CCXIV Tria sunt quae impediunt quominus *animal* evinci possit: Custodia ante amissionem, 2 & Foetura & alitura, 3 & Auctoritas.

4 Siquis probatione custodiae ante amissionem uti velit, sic procedet: Postquam actor

NOTAE.

[f] *tertiam manum*] i. e. tertium hominem. In caussis furti Reus auctorem laudabat, & auctor iste aliquando auctorem alium laudabat, qui hoc loco tertia manus dicitur. *Vide* Lib. III. c. iii. §. 71, 72. *supra*, & *confer*.

actor nominaverit tempus quo *animal* ſuum amiſerit, *reus* cuſtodium teſtimonio probabit animal iſtud penes ſe fuiſſe priori tempore quam quo actor ſe illud amiſiſſe contendit. Cuſtodes hi erunt, hinc & inde proximus vicinus. Si *Reus* tales cuſtodes produxerit, litem obtinebit; ſin aliter, animal domino reſtituet.

CCXV Tria ſunt quae Judex *aulicus* facere tenetur:

1 Primum eſt, Actiones dare pro Rege.

2 Secundum eſt, Lites in curia decernere.

3 Tertium eſt, Sententias quas tulerit, ſe per librum juridicialem confirmaturum fore pignore cavere, ſiquis pignore *tradito* cum illo contenderit, vel ſi Rex id ab illo petierit nullo pignore dato.

4 Si ſententia contra aliquem data fuerit, & is contra quem data eſt illam in dubium revocaverit, ita ut neceſſe fuerit Judici qui illam tulerat, eandem denuo pronuntiare; & plures Judices iſti judicio adfuerint, & controverſia oriatur quis Judex illam denuo pronuntiare debeat, num omnes vel unus aliquis ex iis; Lex dicit quod ſi Judex aulicus praeſens fuerit, ille iſtam pronuntiare debet; ſin Judex aulicus praeſens non fuerit, & Judex commotae aderit, Judex commotae illam *denuo* pronuntiare debet; ſi ille quoque abfuerit, tunc Judex qui ſententiam prius dederat, illam per legem *denuo* pronuntiare debet, ne diſſenſio inter Judices oriatur, & quia Lex dicit quod Judici fides habebitur de ſententia quam de re aliqua tulerit, ſi controverſia de illa oriatur, ideo quod unus ſit ex [t] novem teſtibus ſolitariis.

Al. Lex dicit quod Judex qui prius pronuntiaverit, ſententiam denuo pronun-

" eiddaw, caffel o'r amddiffynnwr geid-
" weid ar fod y da hwnnw gantaw ef yn
" ei berch'nogaeth cyn no'r amſer hwnnw.
" Sef yw hynny cymmodog uch law'r
" drws ac arall is law'r drws. Or ceffir
" hynny, digawn; ac oni cheffir, adfered
" i'r perchen yr eiddaw." *S.* 2.

CCXV " Tri Pheth a berthyn wrth
" Frawdwr:

1 " Un yw, Dillwng cyfarcheu wrth
" raid y Brenin.

2 " Ail yw, Datcanu a dosbarth [*al.*
" dosbarthu, *S.* 2.] cynhenneu y mywn
" Llys.

3 " Trydydd yw, Yr hyn a ddosbartho
" trwy farn, ei gadarnhau trwy wyſdl a
" brawdlyfr od [*al.* or, *S.* 2.] ymwyſdlir
" ag ef, neu o's gofyn y Brenin iddaw
" heb ymwyſdlaw [ag ef. *S.* 2.]

4 " Or [*al.* O, *P.* & *S.* 1.] derfydd
" rhoddi [*al.* barnu, *S.* 1.] brawd i [*al.*
" ar, *J.*] ddyn, ac ammau y frawd o'r
" neb y barnwyd iddaw [*al.* arnaw, *J.*]
" mal y bo dir i'r neb a'i barnawdd [*al.*
" barnwys, *S.* 2.] ei dedfryd [*al.* dedryd,
" *S.* 2. *al.* dir myned edfryd ym mhen y
" neb a'i barnwys, *S.* 1] a bod llawer o
" Yngneid wrth hynny [*al.* wrth ei bar-
" nu, *S.* 1. & *S.* 2.] a bod [*al.* a damch-
" weinjaw, *J.*] amryſon pwy a ddylyo
" ei dedfryd [*al.* hedryd, *S.* 1. *al.* ded-
" ryd, *S.* 2.] ai pawb o honunt [*al.* ai
" cwbl o naddunt, *S.* 1.] ai un [*al.* o
" naddunt ai pawb ai un, *J.*] Cyfraith a
" ddywaid or bydd Yngnad llys wrth y
" farn [*al.* wrth ei barnu (y mai, *S.* 1.)
" *S.* 2.] efe a ddyly [*al.* biau, *S.* 1.] ei
" dedfryd [*al.* hedfryd, *S.* 1. *al.* datcanu.
" *S.* 2.] O ni bydd hwnnw, a bod Yng-
" nad cwmmwd, hwnnw [*al.* bydd efe,
" Yngnad cwmmwd, *S.* 2.] biau ei ded-
" fryd [*al.* dedryd or bydd. *S.* 2. *al.* Oni
" bydd, Yngnad y Cwmmwd y barnwyd
" ynddaw a ddyly ei hedfryd. *S.* 1.] O
" ni bydd hwnnw, yr Yngnad a'i datca-
" nawdd [*al.* dadcanwys, *S.* 1.] gynt a'i
" dedfryd [*al.* hadfer, *S.* 1. *al.* datcan, *S.* 2.]
" yna o gyfraith; ſef achaws yw hynny,
" rhag annyunaw o'r [*al.* annyundeb
" rhwng yr, *S.* 2.] Yngneid, ac am ddy-
" wedud o['r, *S.* 2.] Gyfraith y mai [*al.*
" panyw, *S.* 1. y, *S.* 2.] nawfed dyn a
" gredir ei dyſdoljaeth ei hun yw Brawdwr
" am ei frawd rhwng dwy blaid or bydd
" amryſon y rhyddunt [*al.* nawfed tafod-
" jawg yw Yngnad ar y frawd a farno.
" *S.* 1.]

Al. [Pro *Cyfraith a ddywaid or bydd*, &c.] " Cyfraith a ddywaid mai y Brawdwr
" a'i

NOTAE.

[t] *Vide* Lib. II. c. ii. *ubi de Novem teſtibus ſolitariis fuſius declaratur.*

" a'i barnawdd a'i hedfryd. Sef achaws " yw hynny, wrth berthynu bod yn gre- " dadun geireu Brawdwr yn dedfryd brawd " amheuedig rhwng hawlwr ac amddi- " ffynnwr, am na pherthyn ei fod yn blaid " i'r defnydd ac i'r gynnen. Ac yn y " lle damchweino gyrru Brawdwr yn blaid " drwy ymwyſdlaw, yno y mae perthy- " nawl i'r Gorſeddawg gadw y gynnen " mywn cof dileddf yn y fo dosbarth yn " yd [*an* yn nydd?] y Gyfraith am y " frawd gyngaws o Gyfraith yſgrifenne- " dig, neu o'i chyffelybrwydd priodawl " drwy ddarlleedigaeth Doethjon dyſgedig " ynghyfraith ac awdurdawd a font al- " wedigjon o blaid y Gorſeddawg a'r ni " bont bleidjeu. A llyna un o'r lleoedd " mae perthynawl twng Arglwydd, ar y " gadwrjaeth honno." *J.*

5 " Ni ellir hefyd ymwyſdlaw a neb " am farn [*al.* frawd, *S.* 1. & *S.* 2.] onid " [*al.* namyn, *S.* 1.] a'r neb a'i dadcan- " awdd [*al.* datcano, *P. J.* & *S.* 2.] ca- " nys gwedy datcanu barn [*al.* datcaner " y (*al.* dadcan, *S.* 1.) brawd, *S.* 2.] y " mae rhoddi gwyſdl yn ei herbyn." *Cott.* 4.

CCXVI " Tri Pheth a dyrr ar gyf- " raith: 1 Ammod, 2 a Defawd gyfjawn, " 3 ac Angeu [*al.* Angen. *S.* 1. *H.* 3. & " *P. al.* Trais, ac Ammod, ac Angen- " octid. *Cott.* 6. *H.* 2. & *M.*]" *Cott.* 4. & *J.*

CCXVII " Tri Pheth a dyrr ar ammod: " 1 Cleſyd, 2 ac Angen Arglwydd, 3 ac " Angenoctid." *Cott.* 6.

CCXVIII " Tri Pheth a ddiffer ddyn " rhag gwys dadlau: 1 Llefain ag udgyrn " rhag llu gorwlad, 2 a Llif yn afon heb " bont a heb geubal, 3 a Chlefyd [gor- " weiddawg. *M.*]" *Cott.* 6.

CCXIX " Tri Pheth a ddyly Brawdwr " eu datcanu pan farno: 1 Hawl, 2 ac " Atteb, 3 a Barn." *Cott.* 4. *M. P.* & *J.*

CCXX " Tri Pheth a ddyly Brawdwr " o fraint tir ei wneuthur cyn barno ddim; " nid amgen,

1 " Gwarandaw y dadleuwyr bob eil- " wers hyd pan ddarffo argau ar y ddad- " lwrjaeth, a deiſyf o bob parth.

2 " Ail yw, Gwarandaw ar y pleideu " yn gwrthneu Brawdwyr neu yn eu lly- " ſu. Canys rhaid yw i Frawdwyr go- " ddefedig adnabod a ſo *y* neb a lyfer neu " a wrthneuer yn yr achaws a ddannotter " yn eu herbyn; ac oni byddant, dyccer " hwynt drachefn i'*w* brawdle.

3 " Trydydd yw, Cyfarch dyundeb ei " holl Frawdwyr cydrycholjon; can ni " chynhelir yn lle gweithred, annyundeb.

tiabit. Ratio haec eſt, Quoniam Judici fides habenda eſt ſententiam, quam partes litigantes in dubium vocaverint, denuo pronuntianti, cum ipſe dolo malo in fraudem legis ſententiam non dixerit. Sed ſi Judex litem ſuam feciſſe dicatur, tunc neceſſe erit ut Delegatus Regis cauſſam totam in acta relatam conſervet uſquedum ſententia controverſa die conſtituto decernatur per Legem ſcriptam, vel per *aliam in* conſimili *cauſſa* ſententiam *latam*, arbitratu Sapientum in lege eruditorum, quos Delegatus Regis convocaverit, & qui inter utramque partem medii *juſtitiae miniſtri* fuerint. Et hic unus eſt ex locis in quibus neceſſe eſt ut Dominus juret, *nempe* de ſententia prius data quae in acta relata fuerit.

5 Nemo ob ſententiam interpellari poteſt niſi qui eam pronuntiaverit, ideo quod talis interpellatio poſt ſententiam latam ſemper fieri ſolet.

CCXVI Tria ſunt quae legem infirmant: 1 Pactum, 2 & Conſuetudo juſta, 3 & Mors [*al.* Neceſſitas. *Al.* Oppreſſio, & Pactum, & Neceſſitas.]

CCXVII Tria ſunt quae pacta conventa infirmabunt: 1 Morbus, 2 & Negotia Domini, 3 & Egeſtas.

CCXVIII Tria ſunt quae excuſant hominem qui ſe in judicio non ſtiterit: 1 Sonitus tubarum ob exercitum alienum, 2 & Exundatio fluminis ponte & navigio carentis, 3 & Morbus qui lecto illum affixerit.

CCXIX Tria ſunt quae Judex exponere debet cum cauſſam cognoſcit: 1 Aſſertio *actoris*, 2 & Contradictio *adverſarii*, 3 & Sententia definitiva.

CCXX Tria ſunt quae vir qui cauſſas cognoſcit virtute feodi, tenetur facere antequam ſententiam tulerit:

1 *Primum eſt*, Partes litigantes quamque ſuo ordine audire, uſquedum utrinque cauſſam ſuam peroraverint & judicium petierint.

2 Secundum eſt, Attendere ad partes quae Judices vel reprobaverint vel rejecerint. Oportet enim Judices non rejectos ſcire num hi qui reprobati vel rejecti fuerint, damnandi ſint criminum de quibus accuſantur; ſin aliter, in conſilium reducantor.

3 Tertium eſt, Inquirere num omnes Judices praeſentes *cum ipſo* conſentiant *de ſententia quam laturus eſt*; ſententia enim quae

quae communi omnium assensione non comprobatur, rei judicatae auctoritatem non habebit. Si Judex sententiam tulerit absque assensione omnium Judicum *qui* praesentes *in consilio* fuerint, coërcetor prout lege constitutum est, hoc est, multam privatam *pendat* ob silentium interruptum; & ab ista caussa *omnino* abstineat.

CCXXI Tria sunt quae quilibet Judex audire debet a partibus litigantibus antequam sententiam definitivam pronuntiaverit: 1 Editio actionis, 2 Postulatio, 3 & Responsio.

4 Quicunque rem *quamlibet* amiserit ob [u] sententiam irritam *contra se ipsum prolatam*, is pignore dato contendere poterit cum Judice de ista sententia quandocunque voluerit intra annum & diem a tempore quo primum experiundi potestatem a Rege habuerit, si Judex qui sententiam pronuntiaverit, per totum istud tempus eandem defendere velit. Si intra istud tempus pignus dederit contra sententiam *latam, & litem obtinuerit*, tota res quam condemnatus erat, illi sine mora restituetur. Et is qui cum Judice agit, per legem obligatur in judicio se sisti usquedum controversia inter se & Judicem de sententia ista irrita definita fuerit per libros juridiciales, ut ita dignoscatur uter alterum vicerit. Judex vero *si victus fuerit*, ipse *actori* restituere tenetur omne id quod Regi antea *in ista caussa* adjudicaverat; sed quod aliis adjudicaverat, ipsi restituent, nec ullis poenis aliis subjacebunt, nisi necesse fuerit *actori* cum illis lege agere prout cum Judice prius agebat. Si Judex vicerit, actor veram litis aestimationem illi praestare cogetur. [*al.* Si Judex vincatur, in totius rei redhibitione actori tenebitur.]

5 Judicis officium non est sententias irritas ferre, ideoque Rex non tenetur pro Judice quem dederit respondere, si aliter judicaverit quam quod legibus proditum est.

" O dyry Brawdwr farn heb ddyundeb
" ei holl Frawdwyr cydrycholjon, cosber
" ef fal y mynno Cyfraith, sef yw hyn-
" ny, camlwrw am anosdeg; ac ni ddyly
" y Brawdwr hwnnw fod yn y farn." *J.*

CCXXI " Tri Pheth a ddyly pob
" Brawdwr ei warandaw i gan y cyn-
" hennwyr [*al.* dadleuwyr, *S.* 2.] cyn
" barnu i neb o honunt yn ennill nac
" yngholled [*al.* barnu neb o honunt i
" ennill nac i golled, *S.* 2.] nid amgen;
" 1 Cwyn, 2 a Deisyf [*al.* Dedfryd, *S.* 2.]
" 3 ac Atteb.

4 " Pwybynnag a gollo beth trwy frawd
" dremyg, efe a ddichawn roddi [ei, *S.* 2.]
" wysdl yn ei herbyn pan y mynno o
" fywn undydd a blwyddyn yn y flwy-
" ddyn gyntaf y caffo efe jawn i gan y
" Brenin, a'r Brawdwr a roddes [*al.* roes,
" *S.* 2.] y farn yn sefyll wrth gyfraith
" [*al. rectius*, wrthi, *S.* 2.] trwy fraint
" yr [*al. rectius*, y faint, *H.* 3. *P.* & *J.*]
" amser hwnnw. O's o fywn yr amser
" hwnnw ydd ymwysdla efe yn erbyn
" y farn [*al.* frawd, *S.* 2.] ef a ddylyir
" edfryd iddaw ei holl golled yn ddiohir
" [*al.* golled heb ohir, *P.*] ac ef a ddyly
" Cyfraith gynnal hwnnw yn rhwymedig
" wrth gyfraith hyn y [*al.* yn y, *J. al.*
" hyd pan, *H.* 3.] rother [*al.* rodder, *W.*
" *al.* fo, *S.* 2.] dosbarth trwy lyfreu cyf-
" raith y rhyddaw a'r Brawdwr am y farn
" dremmyg, megis y gwyper pwy a or-
" ffo neu a orffer [*al.* orffer neu a orffo.
" *S.* 2.] A'r Brawdwr a ddyly edryd
" [*al.* edfryd, *H.* 3. & *alii.*] dros y Bre-
" nin yr hyn a farnasai [*al.* farnasoedd,
" *al.* farnwys, *S.* 2.] i'r Brenin o'r [*al.* o,
" *H.* 3.] dda hwnnw; a'r hyn a farna-
" soedd [*al.* farnasai, *H.* 3. & *P.*] i ereill,
" wynt [*al.* hwynt, *P.*] a ddylyant ei
" edfryd heb amgen boen [*al.* ddial, *S.* 2.]
" oni orfydd arnaw gwynaw rhagddunt
" [*al.* rhogddunt, *S.* 2.] fal rhag [*al.* rhog,
" *S.* 2.] y Brawdwr. O's y Brawdwr a
" orfydd, adferer [*al. rectius*, adfered,
" *H.* 3. & *alii*] y cwynawdr [*al.* cwynwr,
" *H.* 3.] y da oll iddaw [*al.* orfyddir, ad-
" fered i'r cwynwr y da oll, *S.* 2.] dra-
" chefn.

5 " [Can, *S.* 2.] ni hanyw o wasanaeth
" Brawdwr roddi barn dremmyg, ac wrth
" hynny ni ddyly y Brenin atteb dros ei
" Frawdwr [*al.* drosdaw, *J.*] am yr hyn
" a wnel y maes o'i wasanaeth dylyedus."
Cott. 4.

CCXXII " Tri

NOTAE.

[u] *sententiam irritam.*] Wallice *Barn dremmyg. Vide* Triad. CCLXXI. *infra, ubi quid sit* Sententia irrita κατ' ἐξοχὴν *sic dicta, fusius explicatur.*

CCXXII " Tri Pheth a ddyly Gwarant
" diball eu gwneuthur:
1 " Un yw, Gwrtheb yn ddiohir drosdaw ei hun [*al.* hunan, *S.* 2.] a thros
" y da cynhennus, a thros amddiffynnwr
" y dá.
2 " Ail yw, Sefyll wrth gyfraith a barn
" dros yr holl ddadl trwy ddedfryd [*al.*
" ddedryd, *P.* & *S.* 2.] gwlad.
3 " Trydydd yw, Gwneuthur cwbl dros
" yr holl ddadl fál y barner iddaw.
4 " Ni ellir gwarantu un da cyffro ná
" [*al.* neu, *H.* 3. & *alii.*] ddigyffro a
" ddyccer yn erbyn cyfraith, nac un gweithred a wneler yn erbyn cyfraith, o's
" dedfryd gwlad a'i hamlyccaa. Brawdwr
" hagen a ddyly wybod a dyall trwy
" ddedfryd gwlad ai trwy gyfraith ai yn
" erbyn cyfraith y dygpwyd y da neu y
" gwnaethbwyd y gweithred cyn rhoddi
" [*al.* rhoddo, *H.* 3. *al.* rhodder, *S.* 2.]
" barn derfynedig rhwng yr hawlwr a'r
" gwarant, a hynny gwedy gwrtheb [*al.*
" atteb, *S.* 2.] yr amddiffynnwr [*al.* amddiffynnjad. *P.* & *W.*]
5 " Y neb a gaffo warant y mywn
" dadl, ni chaiff [hwnnw, *J.*] dafodjawg
" amgen no'i warant yn y ddadl honno,
" canys y gwarant a ddyly wrtheb drosdunt ill dau, can nid oes dim o warant-
" rwydd amgen [*al.* oes amgen waran-
" rwydd, *S.* 2. & *J.*] nog amddiffyn á
" rhyddhau.
6 " Pwybynnag a fo gwell gantaw
" [*al.* ganthaw, *J.*] arall i ddadlau drosdaw
" yn [y, *P.*] llys nog ef ei hun [*al.* hunan, *H.* 3.] cannjad [*al.* cannad, *H.* 3.]
" yw iddaw dewi heb ddadleu dim trá
" fynno gynnal tafodjawg.
7 " Y neb [*al.* Pwybynnag, *S.* 2.] a
" fynno dysdu gwall y mywn dadl yn
" erbyn perchen tafodjawg, tysded ar y
" tafodjawg, can ni ellir profi un gwall ar
" y perchen, canys cannjad [*al.* cannad,
" *H.* 3.] yw iddaw trwy gyfraith dewi
" [*al.* iddaw dewi o gyfraith, *S.* 2.] tra fo
" y ddadl oll.
8 " Llysu [y, *H.* 3.] tysdon a fydd
" mal y dewilo y tafodjawg, ai trwy a-
" lanas o'i blaid ei hun [*al.* hunan, *H.* 3.]
" ai trwy alanas o blaid y perchen, canys
" yn eu herbyn ill dau y tysdir.
9 " Ni ddylyir rhwymaw un ddadl trwy
" dysdoljaeth ar wallawgair heb gannjad
" [*al.* gannad, *H.* 3.] y Brenin, or perthyn [*al.* o'r a berthyno, *P.*] iddaw
" ddirwy neu gamlwrw [*al.* neu a fo
" mwy, *S.* 2. *al.* neu fwy, *H.* 3. *al.* ddirwy a chamlwrw, *P.*] am y ddadl o ni
" thysdir; canys or llysir, ni chaiff [y
" Brenin ddim; ac oni lysir, ni chaiff,
" *H.* 3. *P. J.* & *S.* 3.] fwy no chamlwrw
" [yn y ddadl honno. *S.* 2.]" *Cott.* 4.

CCXXII Tria sunt quae auctor qui non defugerit, facere tenetur:

1 Primum est, Sine morâ respondere pro seipso, & pro rebus litigatis, & pro reo.

2 Secundum est, In judicio stare toto tempore quo caussa ista agitur.

3 Tertium est, Judicatum facere.

4 Nemo bona quaecunque, sive mobilia sive immobilia fuerint, vel factum ullum defendere poterit, si hoc contra legem peractum, & illa contra legem ablata fuisse patria decreverit. Judex tamen per sententiam patriae dignoscere debet num per legem vel contra legem bona ista fuerint ablata vel factum illud peractum, antequam sententiam *in talibus controversiis* inter actorem & reum pronuntiaverit, idque audita rei responsione.

5 Is qui in litè aliquâ auctorem laudaverit, alium advocatum atque auctorem suum non habebit, auctor enim pro utroque respondere debet, ejus enim munus nihil aliud est quam protegere & liberare.

6 Quicunque maluerit alium potius quam seipsum in curia respondere, is silere poterit quamdiu ab advocato defenditur.

7 Quicunque testes adhibere voluerit errori in caussa agenda commisso contra aliquem cui advocatus adstat, contra ipsum advocatum testes illos adhibeat necesse est; nullus enim error probari potest contra dominum *litis*, ideo quod *in tali casu* lege permissum est illi tacere dum tota caussa agitur.

8 Testes rejiciendi sunt ad arbitrium advocati, vel ob inimicitias quas caedis nomine cum ipso habent, vel ob inimicitias quas cum cliente ejus gerunt, quoniam contra utrosque testimonium daturi sunt.

9 Nulla caussa decidetur testes errori adhibendo sine licentia Regis, si multa publica vel privata illi pro istâ lite obveniret si modo nulli testes adhiberentur; nam si *testes isti* rejiciantur, Rex nihil habebit, nec si non rejiciantur, ultra multam privatam pro istâ caussa habere debet.

CCXXIII Tria ſunt quae abſque licentia auferri poſſunt: 1 Aqua in vaſe *aliquo* non contenta, 2 & Lapis rudis nulli operi deſtinatus, 3 & Ignis e cava arbore.

CCXXIV Tria ſunt quae facient ut quis litem perdat, etiam ſi cauſſam habuerit juſtiſſimam: 1 Teſtes rejicere priuſquam [w] tempus teſtes rejiciendi advenerit, 2 & [x] Teſtem producere ad probandum fidejuſſorem, 3 & Ultra procedere velle poſtquam intercеſſioni ceſſerit.

4 Cum teſtes ante tempus *ſtatutum* rejecti fuerint, hoc modo procedetur: Siquis *teſtes* rejecerit ante tempus *debitum*, pars adverſa de rejectione iſta intempeſtiva *Judices* teſtabitur, *ſuggeretque* ſe ideo cauſſa cecidiſſe. Ille vero contra regeret ſe cauſſa cadere non oportere, licet *teſtes* ante ſententiam *latam* rejecerit; ideo quod liberum ei fuerat *teſtes* rejicere ſententia nondum *lata*. *Addat inſuper*, Editio actionis, reſponſio, *teſtium* rejectio, teſtatio, *haec omnia* in judicio peragenda ſunt; & quicunque *teſtes* rejicere velit, ibi rejiciat oportet, & ibi ego *teſtes tuos* rejeci. Sententia quoque non ante cauſſam peroratam pronuntiabitur. Qui vero *teſtes* rejecerit poſt ſententiam *latam*, nihil agit. Cui altera pars replicabit, Certi juris eſt, illum qui *teſtes* intempeſtive rejecerit, cauſſa cadere. Tempus autem ad rejiciendos *teſtes* conſtitutum, cum teſtimonium ſuum prolaturi ſunt, & non cum teſtes eſſe dicuntur. Tu vero teſtes meos rejeciſti ipſo illo tempore quo teſtes fuiſſe dixeram; & licet illos fuiſſe teſtes dixerim, tibi compertum non erat num *revera* illi teſtes fuerint necne; & cum id tibi compertum non fuerit, illos nec vituperare nec rejicere debueras antequam id cognoveris; & cum nec vituperare illos nec rejicere debuiſſes, *reſpondeo tibi ex iſta juris regula*, Nemo experiundi poteſtatem habebit, qui legibus parere noluerit. Et cum tu *id quod lege conſtitutum eſt* non feceris, num cauſſa cecideris necne legis arbitratui *decernendum* relinquam.

5 De illo qui teſtem produxerit ad probandum *aliquem eſſe* fidejuſſorem: Si controverſia oriatur de fidejuſſione in cauſſis debiti, & fidejuſſor *id* negaverit, & actor regeſſerit, Ego teſtem producam qui te fidejuſſiſſe probabit; fidejuſſor *tunc Judices* de re illa teſtabitur, & affirmabit iſtam eſſe unam e tribus rationibus ob quas actor litem amittere debet licet cauſſam *alias* juſtiſſimam habuerit, idque ideo fieri, quia juramentum lege praefixum eſt quo fide-

CCXXIII " Tri Pheth a ddylyir eu " cym'ryd heb gennad: 1 Dwfr heb fod " [y, *S.* 4.] mywn lleſdr [*al.* lleſdri, *S.* 4.] " 2 a Maen heb fod mywn gwaith, 3 a " Than o geubren." *S.* 2.

CCXXIV " Tri Pheth a ddyly [*al.* " Tri Pheth y ſydd y dichon, *S.* 2.] dyn " golli ei ddadl [*al.* O dri Pheth y cyll " dyn ei hawl, *S.* 4. o honunt, *S.* 2.] yr " daed fo ei defnydd [o wir a chyfraith: " Sef ynt y tri hynny; *S.* 2.] 1 Llys " cyn amſer, 2 a Thyſd ar fach, 3 a " Chadw gwedy gwrthod." *M.*

4 " O's llys cyn amſer, fal hyn y " bydd y gyngheuſedd: O's llyſu a wna " dyn cyn no'i amſer, tyſded y llall ar- " naw rylyſu o honaw cyn no'i amſer, ar " hynny golli o honaw yntau ei ddadl. " A dyweded yntau na cholles ei ddadl " er llyſu o honaw cyn brawd. Sef yw " ffordd na's colles, trwy ben dilys o " honaw llyſu cyn brawd: hawl ac atteb " a fydd, ac ymlyſu, ac ymdyſdu yngwydd " cyfraith. A phwybynnag a lyſo, yna " y dyly lyſu. Ac yna y llyſais innau. " Ac yn ol y gyngheuſedd y dyly frawd: " a thrwy ben hynny ni thyccja llys gwe- " dy brawd. Atteb y llall yw, Murjedig " yw cyfraith, pwybynnag a lyſo yn an- " amſer, efe a gyll ei amſer. Sef yw " amſer i lyſu tyſd, pan ddadfero tyſd ei " dyſdjolaeth, ac nid pan ddywetter ei fod " ef yn dyſd. Pan ddywedais i ei fod ef " yn dyſd, yna y llyſaiſd dithau ef; a " chyn dywettwn i ei fod ef yn dyſd, ni " wyddit ti ei fod ef yn dyſd, ai nad oedd; " a chan ni's gwyddit, ni ddylyit tithau " ei feiaw ef na'i lyſu hyn y wypit; a " chan ni ddylyit ti na'i feiaw ef na'i " lyſu, Ni ddyly gyfraith, ni's gwnel; a " chan ni's gwnaethoſd dithau, mi a ddo- " daf ar y gyfraith rygolli o honot ti dy " ddadl.

5 " Am dyſd ar fach: O bydd hawl " ac atteb rhwng mach a chynnogn, a " gwadu o'r mach, a dywedud o'r hawlwr, " Mae gennyf a'i gwyr arnat ti dy fod " yn fach, tyſded y mach ryddwyn o " honaw ef dyſd arnaw ef, a bod hwnnw " yn drydydd peth *y* dichawn dyn golli " ei ddadl yr daed fo ei defnydd. Sef " achaws yw, am fod rhaith furjedig i " fach i wadu ei fechniaeth yn y gyfraith. " A chany*s* ymedeweiſdi a'r rhaith a oedd " furjedig

NOTAE.

[w] *Vide* Lib. II. c. x. §. 68.

[x] *Vide* Lib. II. c. iv. §. 3. & §. 8.

" furjedig yn y gyfraith, ni ddylyi ditheu " gaffel cyfraith, can ni ddyly gyfraith " ni's gwnel, ac o hynny palledig yt' : " A'r ail lle yw hwnnw. Tafawd wyf " yn gyrru, ac arall wyt tithau yn gwa- " du, a rhag caffel gwad o honot ti, y " dugum inneu dyſdjolaeth arnat ti, canys " murjedig yn y gyfraith, Yn y lle ny " bo namyn tafawd yn gyrru ac arall yn " gwadu, gaffael gwad o'r gwadwr oni bydd " a'i gwypo : A rhag gwadu o honaw " yntau, y dugum inneu dyſdjolaeth, ac " wrth hynny ni ddylywn inneu golli fy " nadl, namyn ei chaffel, can ys oes ym' " a'i gwypo y dylyaſi i'r mach, ac y " dyly yntau atteb. Ni ddywedeiſd di " fy mod yn gynnogn, na dylyu i mi un " da ; bei a's dywedyt, rhaid oedd i ti èi " broſi. Mach y dywedeiſd di fy mod i : " Braint y ſydd i minneu mwy nog i " gynnogn, a rhaith furjedig yn y gyf- " raith ; ac wrth hynny can aethoſd di " yn erbyn yr hyn y ſydd furjedig yn y " gyfraith, namyn colli, can ymedeweiſd " di a'th gyfraith, ac na ddyly gyfraith " ni's gwnel." *S.* 4.

jusſor ſe fidejuſſiſſe negabit. Et cum tu juramentum lege conſtitutum detrectaveris, tecum ſecundum legem non agetur, nam is qui legi parere noluerit, experiundi poteſtatem non habebit. Et hic ſecundus eſt caſus. *Actor ad haec*, Ego ſolus affirmo, & tu ſolus negas, & ne negatio iſta tibi profuerit, teſtem produxi contra te ; lege enim conſtitutum eſt Quod quandocunque unus tantum affirmat ex una parte, & ex altera unus tantum negat, negatio iſta proderit niſi aliquis ſe contrarium ſcire affirmet : [y] Et ne fidejuſſor ſe ſpopondiſſe negaverit, ego teſtem contra illum produxi, ideoque cauſſam meam amittere non debeo, ſed illam obtinere, quia teſtem producere poſſum qui certo ſciat fidejuſſorem mihi obligari, ideoque ad reſpondendum mihi teneri. *Cui fidejuſſor*, Non dixiſti me eſſe debitorem, nec tibi quicquam a me deberi ; ſi enim id dixiſſes, idem probare debuiſſes. Fidejuſſorem tantum me eſſe affirmâſti : fidejuſſoris autem conditio potior eſt quam debitoris, & numerus conjuratorum ad probandum fidejuſſorem in lege praefixus eſt ; ideoque cum tu contra legem feceris, cauſſa tibi cadendum eſt, & quod *juſſa* legis abnuiſti, & quod is lege non protegetur qui legi non obtemperaverit.

CCXXV " Tri Pheth a gadarnha gyn- " nefawd [*al.* ddefawd : *M.*] 1 Add- " fwynder, 2 a Gallu, 3 ac Awdurdawd." *Cott.* 4. *P.* & *J.*

CCXXV Tria ſunt quae conſuetudinem confirmant : 1 Probitas, 2 Potentia, 3 & Auctoritas.

CCXXVI " Tri Pheth a geidw gof ac " a ſaif yn lle tyſdon i ddyn ar ei ddy- " lyed o dir : 1 Lle hen odyn, 2 neu " Bentanfaen, 3 neu Yſgynfaen [*al.* 2 ac " Eſgynfaen, 3 a Phentanfaen. *M.*]" *Cott.* 4. *P. J.* & *S.* 2.

CCXXVI Tria ſunt quae monumentorum & teſtium vices praeſtant in cauſſis hereditariis dirimendis : 1 Situs veteris fornacis, 2 & Lapis focarius, 3 & Lapis ſcandendis equis deſtinatus.

CCXXVII " Un o dri [Pheth, *H.* 3. " & *M.*] a gyll y neb a dreiſer : 1 Ai " [ei, *H.* 3. & *M.*] Ddyn ; 2 ai [*al.* neu, " *S.* 2. ei, *M.* & *H.* 3.] Dir ai [*al.* neu, " *H.* 3. & *M.*] dda arall cychwynnawl ; " 3 ai [*al.* neu, *S.* 2.] ei Fraint." *Cott.* 4.

CCXXVII Tria ſunt quorum unum is qui ſpoliatur amittet : 1 Servus, 2 Fundus vel res quaepiam mobilis, 3 Et Status ſuus.

CCXXVIII " Tri Pheth a hawl dyn " yn lledrad, ac ni chyngain lledrad yn- " ddunt [*al.* ynddaw : *P.*] 1 Adail [*al.* " Adeilad, *Cott.* 6. & *S.* 2. *al.* Aredig, " *M.* & *H.* 2.] 2 a Diod coed, 3 ac " Aredig [*al.* Adeilad. *M.* & *H.* 2.]" *Cott.* 4. & *J.*

CCXXVIII Tria ſunt ob quae actio furti inſtitui poſſit, licet nullum furtum inſit in illis : 1 Solo *alieno* inaedificare, 2 Silvam *alienam* exſtirpare, 3 & Agrum *alienum* arare.

CCXXIX " Tri Pheth a wanhaa gyn- " nefawd [*al.* ddefawd ; *M.*] 1 Gor- " thrymder, 2 ac Angheugant fonedd, 3 a " Drygangraith : [z] A hi a wrthleddir rhag " Drygangraith." *Cott.* 4. *P.* & *J.*

CCXXIX Tria ſunt quae conſuetudinem infirmant : 1 Oppreſſio, 2 & Ementita nobilitas, 3 & Improbitas. Sed conſuetudo defendi poteſt contra improbitatem.

CCXXX " Tri Pheth ni ad cyfraith " eu damdwng : 1 Blawd, 2 a Gwenyn

CCXXX Tria ſunt quae jurejurando vendicare Lex vetat : 1 Farina, 2 & Apes [*al.* Tri-

NOTAE.

[y] Actor hic Judices alloquitur.

[z] *A hi a wrthleddir*, &c. deſunt in *S.* 2.

[*al.* Triticum. *al.* Sal.] 3 & Moneta; quoniam ſingulae iſtae ſpecies ſibi ipſis ſunt conſimiles.

CCXXXI Tria ſunt quae firmitatem in lege non habebunt: 1 Fraus, 2 & Occultatio, 3 & Sententia iniqua, niſi tempus *intra quod reſcindi poſſit*, tranſvectum fuerit.

CCXXXII Tria ſunt quae *nemini* conveniunt: 1 Fallacia in juramento, 2 & Excuſatio in confeſſione facienda, 3 & Exſpectatio vitae longae.

CCXXXIII Tria ſunt quae uxor non amittet, licet ob crimen *aliquod* dimittatur: 1 Antipherna, 2 & Paraphernalia, 3 & Multa pro pudore violato: haec multa erit CXX denariorum.

4 Multam pro pudore violato uxor ter habebit, ſi vir ſuus rem habuerit cum aliena muliere. Sed ſi id ulterius toleraverit, nihil habebit.

Aliter.

Tria ſunt quae ab uxore auferri non poſſunt, licet ob crimen *&c.* 3 & Multa pro pudore violato, ſi modo talem multam ideo acceperit quod vir ſuus rem habuerit cum aliena muliere.

CCXXXIV Tria ſunt quae Lex non permittit: 1 Facta ulla (tribus exceptis) pro probatis habere. 2 Et negationem reſponſionis vice *facere in cauſſis agendis.* 3 Et poſt ſententiam latam cauſſas dicere.

CCXXXV Tria ſunt quae nunquam augentur: 1 Multa pro pudore violato, 2 & *Multa* pro injuria advenae illata, 3 & *Multa* pro contumelia cadaveri illata.

Aliter.

Tria ſunt, *&c.* 3 & *Multa pro injuria* Wallo ingenuo *illata.* [e] Sed honos *debitus* & ſtatus hominis mortui inferior eſt quam ſtatus hominis vivi, ideoque hae multae augeri non debent.

4 Multa pro pudore violato cujuſque hominis eadem erit atque multa pro injuria ei illata tantum quod non augebitur.

CCXXXVI Tres ſunt cauſſae quibus advocati ſe immiſcere non debent: 1 Prima eſt, Cum quis cum Judice de ſententia lata contenderit. 2 Secunda eſt, Cum quis

" [*al.* Gwenith, *Cott.* 6. *al.* Halen, *q.*]
" 3 ac Arjant bath, canys eu cyffelyb
" [*al.* cyffelybrwydd, *P.*] a geffir iddunt
" [*al.* i bob un o honunt. *S.* 1. & *Cott.* 6.]"
Cott. 4. *M. H.* 2. *S.* 2. & *J.*

CCXXXI " Tri Pheth ni bydd dilys
" ynghyfraith; 1 Twyll, 2 a Chelisjwn,
" 3 a Chamfarn, oddieithr llithro amſer-
" oedd." *S.* 2.

CCXXXII " Tri Pheth ni chein; 1
" Hocced mywn llw, 2 Eſgus ynghyffes,
" 3 ac Ymddired i hireinoes." *S.* 2.

Tri Pheth ni chyfran Brenin. *Vide* Tri Pheth ni ddyly y Brenin, *&c.*

CCXXXIII " Tri [a] Pheth ni chyll
" gwraig, cyd gatter am ei cham: 1 Ei
" chowyll, 2 a'i Hargyfreu, 3 a'i Hwyn-
" ebwarth; nid amgen hweugaint fydd ei
" Hwynebwarth.

4 " Tair gwaith y caiff gwraig ei hwyn-
" ebwarth pan gyttjo yntau a gwraig arall;
" ac o's dioddef dros hynny, ni chaiff
" ddim." *M.*

Aliter.

" Tri Pheth ni ellir eu dwyn rhag
" gwraig, cyd gwahaner a hi [*al.* cyd
" gatter, *S.* 2.] am ei cham: 1 Ei Cho-
" wyll, 2 a'i Hargyfreu, 3 a'i Hwyneb-
" warth, o's rhygafas cyn no hynny o
" gym'ryd o'i gwr wraig arall yn ei her-
" byn." *Cott.* 4. *P.* & *J.*

CCXXXIV " Tri Pheth ni chyngain
" [*al.* gyngain, *S.* 1.] ynghyfraith: 1
" [b] Prawf ar weithred, namyn [*al.* eithr,
" *H.* 3. *S.* 1. & *S.* 2.] tri. 2 A Gwad
" dros [c] waeſaf. 3 A [d] Chof wedy brawd."
Cott. 4. *P.* & *J.*

CCXXXV " Tri Pheth ni ddrychaif i
" neb: 1 Wynebwarth, 2 a Sarhaad All-
" dud, 3 a Gwarthrudd celain." *M.*

Aliter.

" Tri Pheth ni ddyrchaif arnaddunt:
" 1 Wynebwarth, 2 a Sarhaad Alldud, 3
" a Bonheddig breinawl. Ac nad cym-
" maint anrhydedd a braint dyn marw a
" dyn byw, ac wrth hynny na ddyrchaif
" ar yr un o'r petheu hynny." *J.*

4 " Wynebwarth pob dyn cymmaint
" yw a'i Sarhaad, dieithr na ddyrchaif
" wynebwarth." *J. alibi.*

CCXXXVI " Tri Pheth ni ddyly ta-
" fodjawg eu dadlau dros neb un [*al.* dros
" ddyn, *S.* 3.] arall: 1 Un yw, Rhoddi
" gwyſdl yn erbyn barn. 2 Ail yw,
" Dadlau

NOTAE.

[a] *Vide* Tri Pheth ni ellir eu dwyn rhag Gwaig. *Vide* Tri Phrif-fraint gwraig.

[b] *Vide* Tair gweithred y ſydd ar brawf.

[c] *Vide* Tri Gwaeſaf.

[d] *Vide* Tri Oferymadrawdd a ddywedir yn Llys.

[e] *Sed honos*, &c.] Hic Codex imperfectus eſſe videtur, ſed abſque aliorum Codicum ope illum ſupplere non auſi ſumus.

" Dadlau dros warant [*al.* dyn, *S.* 3.] ar-
" all. 3 Trydydd yw, Dadlau dros ddyn
" ym [*al.* am, *S.* 3.] berygl enaid [a
" chorph, *S.* 3.] ac aelodeu." *S.* 2.

CCXXXVII " Tri Pheth ni ddylyir eu
" damdwng: 1 Cig heb groen. 2 Ac
" Arjant heb leſdr. 3 Ac Yd o'r a [*al.*
" o'r pan, *S.* 3.] el i ar [ei, *S.* 3.] yſgub.
4 " Sef fal y mae hynny: O chollai
" [*al.* Or collai, *S.* 3.] dyn anifail byw,
" ac na orddiweddai y dyn [*al.* orddiwe-
" ddai yn, *S.* 3.] lle bai ei dyb [*al.* bai
" tyb, *S.* 3.] namyn [y, *S.* 3.] cig heb
" [ben, heb, *S.* 3.] groen [heb draed, *S.* 3.]
" Cyfraith a ddywaid na ddyly dyn [*al.*
" efe ei, *S.* 3.] ddamdwng [can ni ddyly
" dyn ddamdwng, *S.* 3.] a'r ni welo.
5 " A'r [*al.* Yr, *S.* 3.] ail yw, Arjant heb
" [y, *S.* 3.] lleſdr a gollo dyn, ni ddyly
" ei ddamdwng, canys un rhyw fydd pob
" arjant a'i gilydd. O's collai yntau yn
" y lleſdr, herwydd braint y lleſdr y dyly
" ddamdwng.
6 " Trydydd yw, Bei [*al.* Pei, *S.* 3.]
" collai ddyn yd ar ei golofn [*al.* galaf,
" *S.* 3.] Cyfraith a ddywaid na ddyly efe
" ddamdwng namyn y cyfryw ag a gollo."
S. 2.

CCXXXVIII Tri Pheth ni ddyly Tae-
awg ei werthu heb gannjad ei Arglwydd:
1 Amws, 2 a Mêl, 3 a Moch. 4 Ac o's
gwerth, bid ddirwyawg, a'r newid fal cynt;
ac oni's pryn ei Arglwydd, gwerthed ef
y ffordd y mynno.

Aliter.

" Tri Pheth ni ddyly Taiawg eu gwer-
" thu (o bydd ar ei helw) heb gennad ei
" Arglwydd, 1 Mel, 2 a Moch, 3 a
" March ceillawg. 4 Rhai a ddywaid
" o's gwerth y dyly o'r gyfnewid ddy-
" fod drachefn, can nid oedd gyfreithol eu
" gwerthu, ac nad oedd echedic dim a
" wnelid yn anghyfreithol: Eiſoes mwyaf
" a gadarnha na ddyly ddyfod drachefn,
" namyn o gwnaethoedd y Mabailld gam,
" y dylyai ei Arglwydd *ddial* arno o's
" mynnai." *S.* 2.

CCXXXIX Tri Pheth ni ddyly y Bre-
nin eu cyfran [*al.* ni chyfran Brenin, *S.* 1.
Cott. 4. *Cott.* 6. *P.* & *S.* 2.] a neb: 1 Ei
Swlld [*al.* Eurgrawn, *S.* 1. *Cott.* 4. *Cott.* 6.
H. 2. *P. J.* & *S.* 2.] 2 a'i Hebawg, 3 a'i
Leidr [*al.* a Lleidr. *S.* 1.]" *Cott.* 3.

Al. Tri Pheth ni ddyly Brenin eu rhan-
nu ag arall, 1 Eurſwlld ac Arjant, 2 a

auctorem laudaverit. 3 Tertia eſt, Cum
quis in periculo vitae vel membrorum ver-
ſatus fuerit.

CCXXXVII Tria ſunt quae jusjurando
vendicari non debent: 1 Cadaver cui pellis
detracta eſt. 2 Et Argentum vaſe non
incluſum. 3 Et Frumentum trituratum.
4 Ratio haec eſt: Siquis animal vivum
amiſerit, & nihil aſſecutus fuerit in loco
ubi ſe illud inventurum fore conjecerat
praeter cadaver tantum, cui caput ampu-
tatum eſt, pellis detracta & pedes abſciſſi,
Lex dicit quod illud jurejurando vendicare
non poteſt, nemo enim id quod nunquam
viderit, jurejurando vendicare debet.

5 Nemo argentum vaſe non incluſum
quod amiſerit, jurejurando repetere debet,
quia nummi omnes ſibi ipſis conſimiles ſunt.
Sed ſi argentum vaſe incluſum amiſerit, il-
lud repetat licet vas ſuum eſſe jurando.

6 Siquis frumentum amiſerit nondum
trituratum, & *jam trituratum vendicare
velit*, Lex dicit quod tale frumentum tan-
tum jurejurando repetet quale amiſerit.

CCXXXVIII Tria ſunt quae Villanus
inconſulto Domino ſuo non vendet: 1 E-
quus admiſſarius, 2 & Mel, 3 & Porci.
4 Et ſi iſta vendiderit, multae publicae
obnoxius eſto, & permutatio rata erit. Sed
ſi Dominus illa *emere* abnuerit, vendat li-
cet cuicunque voluerit.

Aliter.

Tria ſunt, &c. *ut ſupra.*

4 Sunt qui dicunt ſi iſta vendiderit, per-
mutationem irritam fore, ideo quod ea
vendere illicitum fuerit, nec quidpiam ra-
tum manere quod contra jus fasque fuerit
factum: Communis tamen plerorumque
opinio eſt permutationem irritam fieri non
debere, ſed quod Dominus multam villano
ſuo qui legem violaverit, irrogare poteſt ſi
volet.

CCXXXIX Tria ſunt quae Rex partiri
cum aliquo non tenetur: 1 Aerarium ſuum,
2 & [f] Accipitris *pretium*, 3 & Latronis
venditione damnati pretium.

Al. Tria ſunt, &c. *ut prius.* 2 & Cor-

nua

NOTAE.

Tr. CCXXXVIII *Al.* " Tri Pheth nid rhydd
" i Filain eu gwerthu [*al.* ni werth Taiawg,
" *M.*] heb gannjad [*al.* gannad, *P.* & *M. al.*
" gennad, *J.*] ei Arglwydd: 1 March, 2 a
" Moch, 3 a Mel. 4 O's gwrthyd gyſſefin
" ei Arglwydd [*al.* ei Arglwydd gyſſefin, *H.* 3.
" *W. M. P.* & *J.*] gwerthed yntau i'r neb
" y mynno [gwedy hynny. *M.*]" *Cott.* 4.

[f] *Vide* Lib. III. c. v. Sect. ix. §. 1. *al. Vide etiam* Triad. CXVI *ſupra.*

nua bubalina, 3 & Veſtimenta fimbriata *in bello capta.*

CCXL Tres ſunt homines quibus aſylia denegatur, cum manifeſti fuerint : 1 Cuſtodia, 2 Fidejuſſor, 3 & Praedo.

4 Si viri Eccleſiaſtici affirmaverint ſe poteſtatem habere cuivis ex his tribus confugis patrocinandi, Rex qui immunitatem iſtam illis conceſſit, examinare debet conditiones ſub quibus iſtud jus conceſſum fuerat, & ſi conceſſerit quod praerogativae ſuae detrahat, quod ſibi conceſſum fuerit ipſi ſervabunt.

5 Teſtimonium hominium qui aliquid olim partiti ſunt, de iſta re quaecunque fuerit, ratum manebit.

6 Nullum tempus lege ſtatutum eſt ad teſtem contra alium teſtem conquirendum.

7 Teſtimonio quod quis in cauſſa propria dederit, nulla fides habebitur.

8 Qui aliquem in judicio ſiſti promiſerit, nec tamen conſtituto die exhibuerit, in eodem diſcrimine verſabitur quo cuſtodia ejus implicatus fuerit.

CCXLI Tria ſunt quae abſentes facere non poſſunt : 1 Teſtari, 2 Ob evictionem rei alienatae fidejubere, 3 & Vim *alicui* inferre.

CCXLII Tria ſunt quae ex fidejuſſione non procedunt : 1 Mors, 2 & Valetudo, 3 & Incarceratio.

CCXLIII Tria ſunt quae licet in diverſorio amittantur, hoſpes praeſtare non tenetur : 1 Culter, 2 Gladius, 3 & Braccae. Illi enim ad quos pertinent, ea cuſtodire debent.

CCXLIV Tria ſunt quae rigido jure non fiunt : 1 *Primum eſt*, Leniter judicare ; 2 Secundum eſt, Indicta cauſſa aliquem excommunicare. 3 Tertium eſt, Patibulo affigere aliquem ob IV denarios legitimos *furto ablatos* ; graviori enim animadverſione coërceri non potuit ſi C libras *furto* abſtuliſſet.

CCXLV Tria ſunt quibus nemo tenebitur : 1 Primum eſt, Res quae detenta non eſt contra legem. 2 Secundum eſt, Crimen admiſſum quod probari poteſt, nec tamen probatur. 3 Tertium eſt, Damnum quod actorem *revera* feciſſe patria non perſpexerit.

Chyrn bual, 3 a Gwiſg y bo wrlys wrthi. *Cott.* 3. *alibi.*

Tri Pheth ni ddylyir eu rhannu. *Vide* Tri Thlws cenedl.

CCXL Tri Pheth ni ddylir [*al.* ddylyir, *S.* 3. *al.* nid oes, *S.* 2.] nawdd rhagddunt, gan eu bod yn gyfaddefedig : 1 Gorfodogaeth, 2 a Mechniaeth, 3 a Goreſgyn.

4 O derfydd i Berſoneu yr Eglwys ddywedud allu o naddunt hwy roddi nawdd yn erbyn yr un o'r tri hynny, bid ym mhen y Brenin, y gwr a roddes iddunt hwy y noddfa honno, edfryd pa ddelw y rhoddes eſe iddunt hwy y noddfa honno, ac o's rhoddes yn ei erbyn ei hun, cadwent hwynteu yr hyn a roddo eſe iddunt hwy. *Cott.* 3.

5 " Y Rhannwyr a ddylyir eu credu " am bob peth ag a rannont cyn no hyn- " ny.

6 " Tyſd ar dyſd, nid oes oed am da- " naw ynghyfraith.

7 " Ni chredir neb yn dyſd yn ei ddadl " ei hun.

8 " Y neb a fo ceidweid gorfodawg neu " orcheidwad dros ddyn arall, oni ddich- " awn ei ddwyn wrth gyfraith yn nydd " galw, bid ei hun ynghyfraith y neb ydd " el droſdaw." *S.* 2. *ibid.*

CCXLI " Tri Pheth ni ellir yn abſen : " 1 Tyſdu, 2 a Gwarantu, 3 a Threiſaw." *S.* 2.

CCXLII " Tri Pheth ni henynt [*al.* " hanynt, *S.* 1.] o fechni : 1 Angau [ab- " all, *S.* 1.] 2 a Chlefyd, 3 a Charchar." *Cott.* 4. *S.* 2. *P.* & *S.* 1.

CCXLIII " Tri Pheth ni thelir cyn " coller yn rhandy : 1 Cyllell, 2 a Chle- " ddyf, 3 a Llawdr. [Canys y neb bieu- " ffont a ddyly eu cadw. *Cott.* 6. & *M.*]" *Cott.* 4. *P. S.* 1. & *S.* 2.

CCXLIV " Tri Pheth nid atteb cyf- " raith ddilys droſdunt : 1 Un yw, Barnu " yn drugar*a*wg. 2 Ail yw, Yſgy*mm*uno " dyn cyn atteb. 3 Trydydd yw, Crogi " dyn am bedair ceinawg gyfraith, ac ni " ellir ond crogi am gan punt." *S.* 2.

Tri Pheth nid oes nawdd, *&c.* *Vide* Tri Pheth ni ddylyir nawdd, *&c.*

CCXLV " Tri Pheth nid rhaid atteb " i neb o honunt : 1 Un yw, Peth ni bo " diebrydig yn erbyn cyfraith. 2 Ail " yw, Gweithred y galler dangos ei ar- " gywedd or gwnair, ac ni ddangoſer. " 3 Trydydd yw, Colled [*al.* Peth, *M.* " & *S.* 2.] ni wypo gwlad o neb rhyw " hyſbyſrwydd ei golli." *Cott.* 4. *P.* & *J.*

Tri Pheth nid rhaid mach &c. *Vide* Tri Da, &c.

CCXLVI " Tri Pheth ni's dichawn " mach ei gaffel dros blaid eſdronawl : " 1 Un yw, Amddiffyn o rwym. 2 Ail " yw, Oed*i* dydd cof. 3 Trydydd, Dad- " lau ynghyfraith *ei* blaid : ni's dyly." *S.* 2.

CCXLVII " Tri Pheth or ceffir ar " ffordd nid rhaid i neb atteb [*al.* (rho- " ddi, *S.* 1.) atteb i neb, *H.* 3. *P.* & *W.*] " o honunt [*al.* Tri Pheth nid rhaid atteb " i eu perchennawg o honunt or ceffir ar " ffordd, *M. q.* *al.* Tri Dofod y ſydd " rydd i ddyn eu cym'ryd i ar y ffordd, " *S.* 2.] 1 Pedol ; 2 a Nodwydd [*al.* " Nydwydd ; *J.*] 3 a Cheinawg [*al.* " Cheinjawg. *J.*]" *Cott.* 4.

4 " Nid rhydd amgen no hynny, na- " myn gan wrtheb i'r hawl a ddelai yn eu " hol, ai trais ai lledrad." *S.* 2.

O Dri Pheth y cyll, &c. *Vide* Tri Pheth a ddyly, &c.

CCXLVIII " Tri Pheth y ſydd fwy no " Chyfraith. Sef yw y tri hynny ;

1 " Gwir brid ar dir, yn lle y galler ei " brofi, ac ni aller myned yn ei erbyn.

2 " Ac Arglwydd yn erlid gwirjonedd " rhwng dau wr.

3 " A Hir oddef gwlad a fo yn lle " Cyfraith.

4 " Ac yn *y* tri lle hynny ni ddyly " Brawdwr farnu ; can ni henyd o Gyf- " raith, ac na ddyly yntau farnu namyn " Cyfraith. Gwlad ac Arglwydd aghen " [*lege* hagen] a ddyly farnu yna.

5 " Ni ddylir herwydd Cyfraith gredu " tyſdoljaeth gwr ar wraig ac un wraig ar " wr. Can's traeanawg yw pob gwraig " ar wr, ni ddylyir ei chredu hithau arnaw " ef, can ni ddyly y traean ei gredu ar y " ddeuparth." *S.* 2.

CCXLIX " Tri Pheth y ſydd uwch no " chyfraith, ac a dyrr ar gyfraith pan " gyfarffont a hi : 1 Arglwydd yn y lle " y gwnel well no chyfraith i ddilyd gwir- " jonedd neu wneuthur trugaredd : 2 A " Braint ni aller profi yn ei erbyn [*al.* yn " y aller ei brofi : *S.* 3.] 3 Ac Ammod " addefedig." *S.* 2.

Tri Pheth y ſydd y dichon, &c. *Vide* Tri Pheth a ddyly, &c.

CCL " Tair Pla cenedl : 1 Magu mab " Arglwydd, 2 a Dwyn mab i genedl yng " ngham, 3 a Gwarchadw pen rhaith." *Cott.* 6.

CCXLVI Tria ſunt quae homini qui pro reo ex aliena regione fidejuſſerit, non competunt : 1 Primum eſt, [g] Pignore cavere. 2 Secundum eſt, Conſtitutum differre. 3 Tertium eſt, Rei partes ſuſtinere. Iſta illi non concedentur.

CCXLVII Tria ſunt quae ſi in via *publica* inveniantur, *dominum mutant* & occupantis fiunt : 1 Veſtigium *equi excuſſum ungula*, 2 & Acus, 3 & Nummi.

4 Qui aliam rem quamcunque *ibi* occupaverit, vi bonorum raptorum vel furti tenebitur.

CCXLVIII Tria ſunt quae Legem exſuperant :

1 Emtio fundi ſine dolo malo facta, quae probari poteſt, nequaquam autem infirmari.

2 Et Dominus qui ſecundum aequitatem partibus litigantibus jus dicit.

3 Et Conſuetudo inveterata, quae legem imitatur.

4 De his autem tribus cauſſis Judex *ordinarius* cognoſcere non poteſt, *ſtricti* juris enim non ſunt ; ille vero ſtricti juris judicium tantum exercebit. Dominus tamen tales controverſias conſentiente patria dirimet.

5 Teſtimonio, quod vir contra uxorem, vel uxor contra virum dixerit, per legem nulla fides habebitur. Quandoquidem enim quaelibet uxor *quaſi* [h] tertia pars viri *ſui* cenſetur, teſtimonium quod contra illum dixerit ideo non admittetur, quod trientis contra beſſem teſtimonium perhibentis fidei credere fas non eſt.

CCXLIX Tria ſunt quae ſuperant & perrumpunt Leges quandocunque iis occurrunt : 1 Dominus cum a communibus *ſtricti* juris regulis recedit, aequitatis vel miſericordiae cauſſa. 2 Et Privilegium quod reprobari non poteſt. 3 Et Pactum agnitum.

CCL Tres ſunt *malae* peſtes gentis : 1 Nutrire filium Domini, 2 & Ad gentem aliquam dolo malo filium adducere, 3 & Cuſtodire hominem qui compurgatores producere tenetur.

CCLI Tres

NOTAE.

[g] *Vide* Lib. II. c. iv. §. 60 & 61. [h] tertia pars viri ſui] *Vide* Lib. II. c. i. §. 23. Lib. III. c. ii. §. 14. & *al.*

CCLI Tres ſunt arbores quibus uti licet ad exſtruenda tabernacula etiam invito domino : Tignum tranſverſum & duo tigna arrectaria.

2 Si exſcindantur arbores aliae in alicujus ſilva abſque ejus licentia quam tres arbores iſtae quibus exſtructori tabernaculorum uti licet, is qui eas exſciderit, pro quolibet onere duorum boum vel equi poſſeſſori ſilvae denarium ſolvet, & multam privatam Domino. Si *factum* negaverit, juramento in cauſſa furti praefixo [*al.* juramento patriae] ſeipſum purgabit. Et haec eſt Lex de arboribus ſucciſis.

CCLII Tres arbores impune exſcindere licet in ſaltu regio : 1 Arbor ad contignationem Eccleſiae conficiendam, 2 & Arbor ad haſtilia in uſus regios conficienda, 3 & Materia feretri.

CCLIII Tria ſunt uxoris peculia, *quae ſua propria dici poſſunt :* 1 Antipherna, 2 & Multa pro pudore violato, 3 & Multa pro injuria ei illata.

4 Haec autem tria mulieris Peculia ideo dicuntur quod ſua propria bona ſunt, nec ab illa auferri poſſunt quamcunque ob cauſſam.

5 Antipherna ſunt bona quae pro praemio virginitatis acceperit.

6 Multae pro injuria ei illata nomine veniunt penſitationes a viro illi exſolvendae quotieſcunque eam verberaverit niſi ob tres cauſſas inſequentes.

7 Tres autem *cauſſae* ob quas viro uxorem ſuam verberare licebit hae ſunt : 1 Si donaverit rem quam donare non debuit, & 2 Si illam maritus cum alieno viro ſub eodem ſtragulo invenerit, & 3 Si barbae ejus convicium fecerit.

8 Multa pro pudore violato eſt omne id quod uxor acceperit a marito ſuo ideo quod cum aliena muliere concubuerit. [i] Accipiet autem ob primum crimen CXX *denarios*. Ob ſecundum libram. Sed ſi ter-

CCLI " Tri Phren a ddyly [*al.* rhydd " i, *S.* 2.] bob adeilwr maeſdir ei [*al.* eu, " *S.* 1 & *S.* 2.] caffel [*al.* Pob adeilwr " maeſdir a ddyly gaffel tri phren, *M.*] " i gan y neb bieuffo y coed [*al.* i gan " y coedwr, *S.* 1. *alibi*] mynno y coedwr " na fynno ; [nid amgen ; *S.* 1. *alibi*] " Nenbren a dwy Nenfforch." *Cott.* 4. *P.* & *J.*

2 " Or trychir prenneu eraill ynghoed " dyn heb ei gynnad [*al.* gannad, *P.*] am- " gen no'r tri phren y ſydd rydd i adeilwr " maeſdir [eu trychu, *P.*] ceinawg a dal " y neb a'i trycho o lwyth [pob, *P.*] " dau ychen neu o lwyth march i ber- " chen y coed, a chamlwrw i'r Arglwydd. " O['s, *P.*] gwadu a wna, rhaith lledrad " [*al.* gwlad, *P.*] a a arnaw. A'r gyf- " raith honno y ſydd i bob dyn am ei " goed." *S.* 3.

CCLII " Tri Phren y ſydd rydd eu " lladd yn fforeſd y Brenin : 1 Pren crib " Eglwys, 2 a Phren peleidr [*al.* pelydr, " *S.* 2.] a wneler [*al.* y gwneler, *J.*] rhaid " y Brenin o honunt [*al.* a elont yn rhaid " y Brenin, *M. Cott.* 6. *H* 2. & *S* 2.] 3 " a Phren elor [*al.* gelor. *S.* 1.]" *Cott.* 4.

CCLIII Tri Phrif-fraint [*al.* Phrifjeu, *S.* 2.] Gwraig : 1 Ei Chowyll, 2 ei Hagweddi [*al.* a'i Gwarthrudd, *S.* 2.] 3 a'i Sarhaad.

4 Sef achaws y gelwir y tri hynny yn dri Phrif-fraint, wrth eu bod yn briawd Gwraig, ac na ellir eu dwyn o neb achaws i genthi.

5 Sef yw ei Chowyll, Y peth a gaffo am ei gwyryſdawd.

6 Sef yw ei Sarhaad, Pob maeddu a wnel ei gwr arnai, eithr am dri pheth.

7 Sef yw y tri *pheth* y dyly ei maeddu: 1 Am roddi peth ni ddylyo ei roddi, ac 2 Am ei chaffael gan wr a dan duell, ac 3 Am unaw meſl ar ei farf.

8 Sef yw ei Gofyn, o chaiff ei gwr gan wraig arall, taled ei gwr iddi chweugaint y treigl cyntaf. Am yr ail, punt. O's

caiff

NOTAE.

Tr. CCLI. §. 2. *Al.* " O's Prenneu eraill a " drychir eithr y rhai hynny, heb ei gannjad, " ceinawg o lwyth pob dau ychen a dal y neb " a gaffer yn gyfaddef arnaw, a thri buyn " camlwrw i'r Arglwydd. O's diwad a wna, " diwad lledrad a a arnaw." *S.* 1.

Tr. CCLIII. §. 7. *Al.* " Ni ddyly gwr ſarhau " ei wraig [*al.* Ni ddylir maeddu gwraig, *S.* 2. *alibi*] namyn [*al.* onid, *S.* 2. *alibi*] o dri " achaws : 1 Un yw, Am roddi peth ni ddyly " [*al.* ddylyo, *S.* 2. *alibi*] 2 Yr ail yw, Am " gaffel gwr arall genthi. 3 Trydydd yw, am " unaw [*al.* dynno (*an* ddyuno?) *S.* 2. *alibi*] " meſl ar ei farf [*al.* ar farf ei gwr. *S.* 2. *alibi*]" *S.* 2.

[i] *Vide* Triad CXLVI *ſupra*.

caiff y drydewaith, yſgar a eill heb golli dim o'r eiddi.

9 Ac o's am ei chaffael gan wr y maedd, ni chaiff namyn hynny o ddifwyn ; can ni ddylyir y difwyn a'r dial am yr un gyflafan.

10 A'r da a gaffo am y tri pheth hynny, a ddyly fod yn wahanedig i wrth ei gwr.

§. 9 & 10 *aliter*.

" Pob peth o'r daoedd a ddywedaſam ni " uchod eu caffel o wraig, *y wraig* a ddi- " chon ddodi y daoedd hynny ar neilldu " a'i heppil. A chyd yſgaro ag ef, ni " ddylir rhannu hynny ag ef, a chyd boed " marw ni's dyly. Ac o's maedd yntau " hi gwedy a's caffo gan wr, ni ddyly " ddim jawn genthi namyn hynny, can " ni ddyly ddifwyn a dial." *S.* 2.

11 " Or dywaid gwraig air [hagr neu, " *P.*] gywilyddus wrth ei gwr, taled i'r " gwr dair bu camlwrw, canys ei har- " glwydd yw, neu drawed [efe, *P. al.* " ei gwr, *J.*] hi a gwialen cyhyd a'i gy- " fudd dri dyrnawd [yn, *P.*] y lle y " mynno eithr [*al.* dieithr, *P.* & *J.*] ei " phen.

12 " Or maedd gwr ei wraig heb achaws, " taled ei ſarhaad iddi herwydd ei braint.

13 " Or edy gwraig wely ei gwr heb " achaws, taled iddaw dair bu camlwrw " cyn ei chym'ryd iddaw [*al.* cyn iddaw " ei chym'ryd, *P.*] drachefn." *H* 3. & *S.* 2.

14 Gwraig y Brenin a all roddi traean deofod a ddel i gan y Brenin.

15 Gwraig Uchelwr a all roddi ei mantell, a'i heſgidjeu, a'i phenlliain, a'i bwyd, a'i diawd, a chrawn ei chell, a benffygjaw ei holl ddeodrefn.

16 Gwraig Taeawg ni all roddi namyn ei phenguwch, na benffygjaw namyn ei gogr, a hynny mal y clywer ei llef i ar ei thom i'w ddwyn adref.

tio illum *peccantem* deprehenderit, divertere ab illo poterit, & omnia ſua ſecum aſportare.

9 Quod ſi vir uxorem ſuam verberaverit ob ſtuprum quod cum alieno viro fecerit, compenſationem ulteriorem non habebit ; iniquum enim eſt unum facinus *duplici poena*, multa *ſcilicet* & verberibus coërcere.

10 Bona vero quae uxor acceperit ob tria crimina ſupra dicta, ipſa ſeparatim a viro ſuo poſſidebit.

§. 9, 10, *aliter*.

Jumenta omnia quae uxoris peculia eſſe ſupra diximus, cum foeturis ſuis ſeorſum *ab aliis* aſſervari debent. Et ſi a viro divortium fecerit, haec cum illo non partietur ; nec cum gentilibus ejus, ſi ſtante matrimonio *vir* mortuus fuerit. Et ſi vir eam in adulterio deprehenſam verberaverit, aliam ſatisfactionem non exiget, compenſationem enim cum ultione *exigere* non debet.

11 Si uxor probroſa verba in virum conjecerit, viro pendet tres vaccas pro multa privata, nam dominus ejus eſt ; vel vir quam volet corporis ejus partem excepto capite virga cubitali ter percutiat.

12 Si vir uxorem ſine cauſſa verberaverit, multam pro injuria ei illata pendet ratione habita ſtatus ejus.

13 Si mulier lectum viri ſui ſine cauſſa deſeruerit, tres vaccas pro multa privata illi pendat oportet antequam illam iterum receperit.

14 Uxor Regis alienare poteſt trientem bonorum quae illi a Rege data fuerint.

15 Uxor Generoſi alienare poteſt pallium ſuum, & chamiſiam, & calceos, & redimiculum, & eſculenta & poculenta, & penum in cellulam ſuam congeſtum [*al.* & farinam, & caſeos & butyrum, & lac, inconſulto viro ſuo ;] & totum inſtrumentum domeſticum commodare.

16 Uxor Villani nihil praeter redimiculum alienare poteſt, nec quidpiam commodare praeter cribrum ſuum, & illud non ultra quam vox ejus audiatur clamantis e domo ſuo ad illud reducendum.

CCLIV Tres

NOTAE.

§. 8. *Al.* " Sef yw ei Gwarthrudd ; Gwraig, " pan gaffo wraig arall gan ei gwr, y treigl " cynnaf y caffo, chweugaint a ddyly ; yr ail " treigl ; punt ; trydydd treigl y caffo, yſgar " a eill yn ddigolled a hi a'r eiddi." *S.* 2.

Al. " Or [*al.* O, *Cott.* 5.] chydja gwr " gwreigawg a gwraig arall, taled hweugaint " i'r wraig gyfreithawl [*al.* iddi, *Cott.* 5.] yn " ei hwynebwarth." *Cott.* 6.

§. 15. *Al.* " Gwraig Gwr rhydd a ddichawn " roddi ei chrys, a'i mantell, a'i phenlliain, a'i " heſgidjeu, a'i blawd, a'i chaws, a'i hyme- " nyn, a'i llaeth, heb gannad [*al.* gyngor, *H.* 3. " *P.* & *J.*] ei gwr ; a benffygjaw [*al.* ben- " ffyccjaw, *P.*] ei holl ddoodrefn [*al.* holl " ddoodrefn ei thy, *H.* 2. & *M.*] a ddichawn " [*al.* eill *M. H.* 3. & *J.*]" *Cott.* 6.

§. 16. *Al.* " Ni ddyry gwraig Taiawg [*al.* " Ni ddichawn gwraig Taiawg roddi, *H.* 2. " & *M. al.* Nid rhydd i wraig Taiawg roddi dim,

CCLIV Tres fundorum partitiones ſunt peculiares *ſic dictae:* 1 Prima eſt inter fratres, 2 Secunda inter conſobrinos, 3 Tertia inter conſobrinorum filios.

4 Nemo ex inferiori cognationis gradu aliquem, alium ex ſuperiori quovis gradu ad fundum dividendum adiget; ratio eſt, quia prior partitio illi non competit, & tempus quo ille partitionem ſibi competentem requirere poteſt nondum venit. Ex. gr. Si nepos ex fratre patruum ſuum ad dividendum adigere velit, *non licebit*; partitio enim inter fratres illi non competit, & tempus quo partitio habenda eſt inter conſobrinos nondum venit. Conſimili modo & conſobrinorum filiis & nepotibus talis partitio denegabitur. Nulla alia reſponſio illis dabitur quam quod partitio fundi iſtius hominibus ejuſdem cognationis gradus tantum competit.

5 Hoc quod praediximus de fundo *inter fratres* olim diviſo obſervabitur. Terram autem cenſualem & nepos patruum & patruus nepotem partiri adiget.

6 Siquis conſobrinus alium *quemvis* conſobrinum fundum partiri adegerit, ille domicilium principale quod pater poſſederat retinebit licet fundi portionem alteri concedere lege coactus fuerit, & quod portionem non ſuam adivit, & quod ſuam eſſe crediderat.

CCLV Tres praerogativae cuique homini competunt: 1 Genus, 2 & Status, 3 & Jus hereditarium. Jus hereditarium ſtatus *determinat*, ſtatum genus, genus vero differentia lege conſtituta inter homines, Ex. gr. inter Regem & Generoſum, virum & foeminam, natu majorem & minorem, Generoſum & Villanum, *determinat*.

CCLVI Tria ſunt animalia quorum pretia Regi reddentur, ubicunque occidantur: 1 Fiber, 2 & Martes, 3 & Muſtela candida; *ratio eſt*, quia pellibus eorum veſtimenta regia praetexuntur.

CCLVII Familia *regia* in tres partes dividi debet, 1 Seniorem, 2 Mediam, 3 & Juniorem.

CCLIV " Tri Phrifrannjad a ſydd ar " dir: 1 Rhan rhwng brodyr; 2 Adran " rhwng cefnderw; 3 a Chyhydedd rhwng " cyferdderw.

4 " Ni ddyly na nai nac ewyrth na " rhannu nac adrannu na chyhydeddu. " Sef achaws yw hynny, or na orddiwe- " ddodd efe ail ran, ac na ddeuth attaw " yntau y rhan arall. Sef ffordd oedd " hynny: O's nai fab brawd fai efe i'r " ewythr hwnnw, ni orddiweddodd efe " y rhan gyntaf, ſef oedd honno, rhan " brodyr; ac na ddeuth attaw yntau ran " arall, *ſef* oedd honno, adran cefnderw. " Ac felly y difernir y nai fab cefnderw " neu nai fab cyferdderw: Ni ddyly " gaffel atteb, namyn cyttir cenedl.

5 " Yr hyn a ddywedaſam ni uchod a " ddylir o dir o'r a fai ran gynt arnaw. " Tir cyd hagen, ef a ellir ei rannu a nai " ac ewythr, ac ag ewythr a nai.

6 " O derfydd i ddyn fynnu adran ag " arall ar ei ddylyed, efe a ddyly ddwyn " yr afel a fu yn llaw y tad, bei damch- " weinai colli peth o wir a chyfraith o " hynny, ac o achos ei ddyfod yn anni- " lys attaw, ac na wypai ei fod yn anni- " lys pan ddothodd attaw." *S.* 2.

CCLV " Tri Phriodolder y fydd [i " bob dyn: *M. S.* 2. *H.* 3. *& W.*] 1 " Rhyw, 2 a Braint, 3 ac Etifeddjaeth. " 4 Etifeddjaeth hagen herwydd braint, " braint herwydd rhyw, rhyw herwydd " y gwahan a fydd y rhwng dynjon he- " rwydd cyfraith, megis y gwahan Brenin " i gan Uchelwr, [a, *P.*] gwr a gwraig, " hynaf a jeuaf, Breyr a Bilain [*al.* megis " y gwahan a fydd rhwng Brenin a Breyr, " (a rhwng Breyr a Bilain, *S.* 2.) ac (y, " *H.* 2.) rhwng gwr a gwraig, a hynaf a " jeuaf. *M.*]" *Cott.* 4. *& J.*

CCLVI " Tri Phryf a [*al.* y, *M. & P.*] " dyly y Brenin eu gwerth py du [*al.* " dud, *P.*] bynnag y llather [*al.* lladder: " *J.*] 1 Llofdlydan, 2 a Belau, 3 a " Charlwng; canys o honunt [*al.* og " (*al.* o, *S.* 2.) eu crwyn, *M. & H.* 2.] " y gwnair amaerwyeu i ddillad y [*al.* " *male*, amryw ddillad i'r, *S.* 2.] Brenin." *Cott.* 4. *Cott.* 6. *S.* 1. *& J.*

CCLVII Tair Rhann a ddyly fod o deulu; 1 Yr hen Rann, 2 a'r Rhann berfedd, 3 a'r Rhann jeueingc.

CCLVIII " Tair

NOTAE.

" dim, *P.*] heb gannad ei gwr namyn [*al.* o- " nid, *H.* 3. *P. & M.*] ei phenguch, ac ni eill " fenffygjaw [*al.* ni fenffyccja (ddim, *H.* 3.) " *P. & J.*] eithr [*al.* onid, *P. J. & M.*] ei " gogr a'i rhidyll, a hynny hyd y clywer ei " galw a'i throed wrth [*al.* ar, *H.* 2. *H* 3. *P.* " *& J.*] ei throtheu [*al.* throthwy, *J. al.* " throthyw. P. *& Cott.* 5.]" *Cott.* 6.

CCLVIII " Tair Rhan yw Awdurdawd " Hywel Dda a'i Gyfreitheu; nid amgen; " 1 Cyfraith ei Lys beunyddjawl, 2 a " Chyfraith y Wlad, 3 ac Arfer cyfraith " [*al.* cyfreithawl, *J. & S.* 3.] o bob un " o honunt." *Cott.* 4. *& P.*

Aliter.

1 " Pwy bynnag a fynno wybod beth " yw Cyfraith a'i rhanneu, ac adnabod " defnydd hawl, a pha wedd yr attepper " i hawl, a hynny ar ddyall a grym tair " teſdun o'r Brawdlyfr, nid amgen, tair " rhan awdurdawd cyfraith, ac ar dri def- " nydd hawl, ac ar dri rhyw atteb y ſydd " yn y Gyfraith, a'r Llyfr, *yr* hwn a el- " wir 'Gwyddor Cyfraith Hywel Dda: " Pwy bynnag a fynno ddyſgu Cyfraith, " rhaid fydd iddaw wybod beth yw Cyf- " raith: Canys Cyfraith y ſydd Oſodedi- " gaeth gyfjawn wneuthuredig o gyfun- " deb y Brenin a'i deyrnas, a dyall y " Doethon i ddosbarth cynhenneu amry- " ſon cyfrwng hawlwr ac amddiffynnwr " trwy gyfarfodedigaeth pedwar peth, Ar- " glwydd cyffredin, Yngnad cadeirjawg, " a dwy blaid gyndrychawl; ac yn neſaf " y gellir i wirjonedd.

2 " Gwedy gwypo dyn beth yw Cyf- " raith a phy ſawl Rhan awdurdawd y " ſydd, fal y gallo ddyall pob rhan ar " neilldu, a pheth a berthyn ar bob rhan, " can's

3 " Tair Rhan yw yr Awdurdawd, " nid amgen, 1 Cyfraith Llys bennadur y " Brenin, 2 a Chyfraith y wlad, 3 ac Ar- " fer o bob un o honunt.

4 " Ar y Rhan gyntaf y perthyn am- " lyccau braint y Brenin, a'r Frenhines, " a'i Hetiſeddjon, a holl Swyddogjon y " Llys bennadur, a therfynu pyngceu ni " aller eu terfynu mywn Llys Cymmwd " neu Gantref, oddieithr pyngceu a oſo- " did i'r Llys ddygynnull, nid amgen un " pwngc ar bymtheg, yr hwn a geffir yn " lle arall yn Lladin, fal y mae haws ei " goelo a'i weled yn yſgrifennedig. Hyſ- " bys yw mai yn y Llys bennadur y " terfynir amryſon rhwng gwyſdl a gwrth- " wyſdl, neu oſodedigaeth barn hyd pan " ddyrchafer geir bron Canonwyr, ac yna " Llys ddygynnull biau. A thir gweith- " red, a rhybuchedd, a chyfarws, a phob " tir a fo dan fraint y Llys bennadur, " Llys bennadur a'i terfyna. *A* llawer o " betheu a ellid eu terfynu mywn Llys " Cwmmwd neu Gantref, o chwynir yn " y Llys bennadur am danunt, nid yw " Cyfraith yn cadw hyd na aller eu ter- " fynu yn y Llys bennadur or cwynir " yno ym danunt, dieithr peth murjedig " a orſſo herwydd dyall Cyfraith ei ddwyn

CCLVIII Tripartitae ſunt Leges Hoëlianae; videlicet, 1 Leges Aulicae, 2 & Leges Patriae, 3 & Conſuetudines legales ad utraſque pertinentes.

Aliter.

1 Quicunque cognoſcere velit quid ſit Lex, & quae ſunt partes ejus, & callere materiam Actionum, & quo modo Actionibus reſpondendum eſt, idque ſecundum ſenſum & vigorem trium articulorum Libri juridicialis, nempe trium partium Legis; & ſecundum triplicem Actionum materiam, & ſecundum triplex genus Reſponſionum legitimarum, & Librum qui vocatur Elementa Legum Hoëlianarum: Quicunque addiſcere Legem velit, ille neceſſe habet cognoſcere quid ſit Lex. Eſt autem Lex Conſtitutio aequa, communi conſenſu Regis & populi ex ſententia Sapientum facta, ad dirimendas controverſias inter partes litigantes *ortas*, *legitimo actu*, in quo quattuor perſonae intercedunt, Dominus *nempe* in neutram partem propenſior, Judex ad cauſſam cognoſcendam, Actor & Reus, & *modo* ad veritatem quam proxime accedente.

2 Poſtquam didicerit aliquis quid Lex fuerit, tum debet ſcire quotae ſunt ejus partes, ut ita dignoſcat omnes partes ſeparatim, & omne quod ad quamlibet partem pertineat, Quoniam

3 Tripartitae ſunt Leges, 1 Leges Aulae regiae, 2 & Leges Patriae, 3 & Conſuetudines ad utraſque pertinentes.

4 Prima pars explicabit Praerogativam Regis, & Reginae, & Heredum ſuorum, & privilegia Officialium Curiae principalis, & determinabit controverſias quae terminari non poſſunt nec in Curia Commotae nec in Curia Cantredae, exceptis controverſiis Curiam extraordinariam requirentibus, quae numero ſunt ſexdecim, & alibi inveniuntur Latine ſcriptae, quo facilius videri & credi poſſint. Manifeſtum eſt quod Curia principalis controverſias de ſententiis in dubium revocatis terminabit, & decidet quaeſtiones in quibus ad Canonicos provocare non eſt neceſſe; ſin neceſſum fuerit, in Curia extraordinaria terminabuntur. Controverſias quoque de fundis vel pretio, vel Honorarii nomine, vel Donatione comparatis, ut & *controverſias* quaſlibet de fundis Curiae principali ſubjacentibus, Curia principalis terminabit. Lex etiam non vetat quominus multae cauſſae, quae terminari poſſunt in Curia Commotae vel Cantredae, in Curia principali terminentur, ſi actiones de iis in illa inſtituantur, niſi tales fuerint quales ex

ex ſententia Legis referri debent ad Curiam propriam. Controverſiae etiam de fundis hereditariis *inter aliquos* inferiore cognationis gradu quam qui partitionem peculiarem petere poſſunt, in Curia principali terminari debent : Sed tales lites inter propinquos intra tertiam generationem, nempe inter fratres, vel conſobrinos, vel conſobrinorum filios, terminandae ſunt in Curia cui fundus *litigatus* jubjacet, quoniam omnes hi partem ſuam propriam nôrunt, quam quiſque ſecundum legem habere debet. Exinde partitio peculiaris locum non habet, licet ſint proprietarii ; ideoque tales cauſſas in Curia principali cognoſcendas *eſſe* Lex ſtatuit, & hae cauſſae majores *eſſe* cenſentur ex ſententia Sapientum. Ratio autem cur actiones hereditariae *inter propinquos* ultra tertium cognationis gradum in Curia Commotae vel Cantredae non terminabuntur, haec eſt, Quia actio hereditaria inſtitui non poteſt niſi contra complures gentiles Actoris, qui fundum iſtum tenuerint eo quod ex eodem communi ſtipite oriundi ſint quo & ille qui partem petit, & ad quem genus ſuum referre poſſit ſine interruptione, idque juramento ſeniorum patriae confirmare, nec plus duabus vicibus per foeminas ſtirps pertranſierit. Et ne forte talis fundus ſitus ſit in variis Praefecturis poſtquam diviſus fuerit inter gentiles, & pars iſtius fundi quam nonnulli horum poſſident in hac Praefectura ſita fuerit, & pars quam alii poſſident in alia Praefectura ut ita Curiae Commotae vel Cantredae non ſubjaceant, talis cauſſa ad Curiam principalem referri oportet, ut omnes gentiles reſpondere inſimul teneantur Actori cuicunque in cauſſa communi, quoniam non decet actionem inſtituere in diverſis Curiis ob eandem cauſſam, neque actionem hereditariam contra unum, vel duos, vel tres ultra tertium cognationis gradum inſtituere, cum plures fuerint gentiles qui fundum detinuerint : Et hujus rei haec eſt Ratio, Si fundus hereditarius in partes minutas diviſus fuerit, utputa inter XL vel LX ejuſdem cognationis gradus proprietarios, & unus e ſtirpe iſta & ipſe & pater ejus & avus & proavus in aliena regione vixerint, & partem nullam *hujus fundi* acceperint, & is advenerit & actionem inſtituerit contra quempiam gentilium ſuorum ſeparatim, & illum vicerit, fundus iſte aequaliter inter utroſque dividi debet, ubi enim partitio peculiaris locum non habet, ibi ſingulis proprietariis aequa *fundi* portio adjudicabitur ; & ſic ille partem dimidiam totius hereditatis adiret, licet per legem plus illi non debeatur quam cuivis alii coheredum qui fundum contra jus detinent. Ideoque iſta cauſſa inſtituenda eſt in Curia principali, ubi omnes

" i'r Llys y hanffo. Hefyd tir a holer o
" ach ac edryd o'r briawd ran allan, a
" ddylir ei derfynu yn y Llys bennadur :
" Ac hyd y drydedd ach ef a ddylir holi
" tir yn yr Orſedd y hanffo y tir, megis
" rhwng brodyr, a chefnderw, a chyfer-
" dderw, can's pob un o'r rhai hynny a
" wyr y rhan briawdr a ddylyo ei gaffel
" o herwydd Cyfraith : O hynny allan
" nid oes briawd ran ar dir cyd bont bri-
" odorjon ; am hyn y *go*ſoded herwydd
" Cyfraith y rhyw ddadl honno wrth y
" Llys bennadur, can's Cwyn goruchel y
" gelwir hwnnw o herwydd dyall y Doe-
" thon. Llymma yr achos na ellir ter-
" fynu Cwyn ach ac edryd o'r drydedd
" ach allan yn Llys Cwmmwd neu Gan-
" tref, Am na ellir canlyn Cwyn ach ac
" edryd eithr ar welygordd o gydgeraint
" i'r neb a holo y tir, ac a font yn cyn-
" nal y tir hwnnw drwy yr un rhyw gyff
" cynhalawdr y bo yntau yn holi rhan
" gida hwy o'i blegid, ac yn gallel ar-
" wain ei ach yn ddiddiffoddedig trwy
" dwng henurjeid gwlad hyd attaw, ac
" nad el dair gwaith ar gogail. A rhag
" damchweino y rhyw dir hwnnw mywn
" amryfaelon Gynghellorjeutheu gwedy
" rhannu rhwng y welygordd, a dyfod
" rhan rhai o'r welygordd mywn rhyw
" rai o'r Cynghellorjaetheu, a rhan eraill
" mewn rhyw rai eraill o'r Cynghyllor-
" jaetheu, fal na ellid eu caffel dan Lys
" Cwmmwd neu Gantref, y goſoded y
" rhyw ddadl honno wrth y Llys benna-
" dur, mal y gellid cymmell pawb o'r
" welygordd drwy rym un cwyn cyffyll-
" dedig i gydatteb i'r neb a'i holai, can ni
" chyngain cwyno o Orſedd i Orſedd am
" un defnydd, na chwyno rhag un dyn
" neu ddau neu dri cwyn ach ac edryd
" o'r drydedd ach allan, gan fod mwy o'r
" welygordd yn cynnal y tir yn ei erbyn :
" Sef achaws yw hynny, ef a ddamch-
" weinai fod etifeddjaeth o dir gwedy dif-
" gyn mewn man ranneu rhwng deugaint
" neu drugaint o gyd-ddylyedogjon, a
" bod un o'r welygordd efe a'i dad a'i
" hendad a'i orhendad y maes o'r wlad
" heb gaffel rhan, o's hwnnw a ddelai a
" holi un o'r welygordd ar neilldu, od
" ennillai efe ddim yno, efe a gaffai gyf-
" dal a hwnnw o'r maint a fai yn ei law ;
" can's lle ni bo priawd ran ar dir, ni
" ddyly priod*a*wr ragor *n*a'i gilydd, ac
" felly yr ai efe ei hunan yn yr hanner
" o'r holl etifeddjaeth, lle ni ddylyai efe
" o herwydd Cyfraith namyn cymmaint
" ag un o'r cyfrifedi a fai yn cynnal y tir
" yn ei erbyn. Ac wrth hynny y goſo-
" ded yr hawl honno wrth y Llys ben-
" nadur, lle y gellir cymmell pawb i
" gydatteb. Ac o's ennill a wnelai efe
" yno,

" yno, rhoddi cynnwys iddo ef gyd a " hwynt, ſef fyddai hynny, cymmaint " ag un o'r cyfrifedi a fai yn cynnal y " tir yn ei erbyn. Eithr o darffai i un " wneuthur adail neu lafur arall cyfreith- " awl na chy*ch*hw*yn*nai erddo oddi arno, " o dichawn ddangos tir a thal iddaw yn " lle arall cyſdal a'i le yntau ped fai heb " y llafur cyfreithawl arnaw ; ac oni's di- " chawn, rhaid fydd ei gynnwys yno, " eithr gwneuthur jawn am yr adail a'r " llafur a wnathoeddid ar y tir o'r blaen, " can's y trydydd prid ar dir yw Llafur " cyfreithawl a wneler ar dir y bo gwell " y tir erddo, a hynny a ddyly efe ei dalu " o chaiff ei ran heb gwyn, megis y dyly " gobr gwarchadw.

cogi poſſunt una reſpondere. Et ſi in iſta Curia vicerit, talis portio illi aſſignabitur qualem quivis alius coheredum poſſidet qui fundum contra jus detinent. Sed ſi aliquis eorum fundo inaedificaverit, vel quidpiam aliud opus legitimum illic fecerit, inde non dejicietur, ſi aliam terram vel domicilium illi alibi aſſignare poſſit, quod aequalis valoris ſit cum iſto loco quem poſſidet ſi opus iſtud legitimum confectum non fuiſſet. Sin autem hoc fieri nequit, illi tamen ſua portio aſſignari debet, ſed ſatisfactio fiet pro aedificio & opere prius facto in iſta terra, quoniam Opus legitimum in fundo factum quo fundus melioratur, unum eſt e tribus iſtis ob quae fundi fiunt pigneratitii ; ideoque ſi portionem ſibi debitam ſine querela acceperit, melioramentorum aeſtimationem ſolvet aeque ac honorarium pro fundo cuſtodito.

5 " O derfydd tybygu gallael o frawd, " neu gefnderw, neu gyferdderw, neu " gyd-ddylyedawg arall holi cyfran o'i " dir o'i gyd-ddylyedawg drwy gamwe- " reſgyn, ni's dichawn o herwydd Cyf- " raith. Sef achaws, am na ellir trwy " gamoreſgyn eithr ennill cwbl neu golli " cwbl, eithr yn un lle, pan ddiſgynno " annlyedawg yn briodor ar dir, a dyfod " dylyedawg diddiffoddedig ei briodolder i " holi hwnnw, ni ellir gwrthladd y pri- " odor o'i ddlyed, am na ddiffoddes ei " briodolder ; na gyrru y llall y maes, " am ei ddiſgyn yn briod*a*wr : A llyna " yr un lle y ceffir cyfran trwy gwyn " camwereſgyn.

5 Si frater, vel conſobrinus, vel conſobrini filius, vel quivis alius coheredum crediderit ſe petere poſſe portionem fundi ſibi debitam a coherede ſuo actione uſurpationis, hoc illi per legem vetitum eſt ; Quoniam actione de uſurpatione inſtituta vel totum obtinere vel totum amittere debet, niſi in uno caſu, quando non proprietarius evadit in proprietarium, & proprietarius, qui proprietate ſua nunquam excidit, illum convenerit, proprietarius iſte de jure ſuo non dejicietur, quoniam proprietas ejus nunquam extincta fuit, nec alter fundo dejicietur, quoniam *jure hereditario* proprietarius evaſit. Et hic eſt unicus locus in quo aliquis alium ad hereditatem partiendam actione uſurpationis adiget.

6 " O's y dlyedawg a oddef i'r ann- " lyedawg i gynnal tir yn ei erbyn drwy " dair oes rhieni o bob parth yn un Or- " ſedd, Cwmmwd, neu Gantref ag ef, ni " wrandewir y dlyedawg gwedy hynny, " can's arg*a*uedigaeth drag*y*wyddawl yw. " O's yntau a fydd mewn gwlad arall o " achwyſon cyfreithawl, pa amſer byn- " nag y del o fewn y nawfed dyn, efe a " wrandewir, ac a roddir cynnwys iddaw " fal y dywesbwyd o'r blaen. A llyna " dalm o byngceu a berthyn ar y Rhan " gyntaf o Awdurdawd cyfraith.

6 Si *pleno jure* proprietarius permittat non proprietarium detinere fundum ſuum per tres generationes, & in eadem praefectura, commota vel cantreda cum illo per illud tempus vixerit, proprietarius poſtea non audietur, quoniam praeſcribitur contra illum in aeternum. Sed ſi in aliena regione fuerit cauſſis legitimis detentus, quandocunque domum revertatur intra nonam generationem, audietur, & portio quae ei competit illi reddetur ut ante diximus. Et haec ſunt nonnulla eorum quae ad primam partem Legis pertinent.

7 " Ar yr ail Ran o'r Awdurdawd yr " amlyccair y Gyfraith oſodedig a oſoded " rhwng y Brenin a gwyr ei deyrnas, a " rhwng pob rhai o'r rhai hynny a'i gi- " lydd ; ac yn honno y mae Tair colofn " cyfraith, a Gwerth gwylld a dof y rhai " y harfero dynjon o honunt, a Chyfraith " tir a daear, a Theithi mach a chyn- " nogn, a Defodeu Cyfraith, a llawer o " byngceu eraill fal y mae y Brawdlyfr " yn eu dangos : A'r rhai hynny oll a or- " fydd eu gwybod a'i dyallu yn llwyr ac " yn fanol cyn bo teilwng dyn *i fod* " yn Frawdwr mewn Cyfraith.

7 In ſecunda Legis parte iſta explicantur quae ſtatuta ſunt inter Regem & ſubditos ſuos, & inter ipſos ſubditos ; & huc referri debent Tres columnae Legis, & Pretia animalium ferarum & cicurium quibus homines uti ſolent, & Leges de fundis, & de fidejuſſoribus & debitoribus, & Conſuetudines legales, cum multis aliis quae in Libro juridiciali continentur : Quae quis omnia plene & perſpicue callere debet, priuſquam ſe dignum praebuerit qui legitime judicis officio fungatur.

8 In

8 In tertia parte Legis continentur ea omnia quae ad utraſque Leges pertinent, Legem nempe aulicam & Legem patriae, quae Uſus Legis vel Praxis vocari ſolent. In parte hac indicantur tempora in quibus complures actiones inſtitui ſolent, v. gr. Noni dies Maii vel Decembris ad cauſſas hereditarias agendas, vel ad repetendas cauſſas intermiſſas, & ad ſervanda tempora teſtandi vel advocandi teſtes conſcios, vel eos repudiandi vel rejiciendi, vel ſententiam latam in dubium revocandi. Et in parte hac monſtrantur modi quibus cavendum eſt ne quis agendo in *curia* errorem admittat, vel actionem defectivam intendat, vel tempus conſtitutum elabi patiatur, idque agendo ſecundum modum praeſcriptum per Curiam & Judices, vel alternatim vel continuis actionibus.

8 " Yn y drydedd Ran o'r Awdurdawd " y mae rhan o bob un o'r ddwy Gyfraith, " o Gyfraith y Llys ac o Gyfraith y wlad, " yr hwn a elwir yn Arfer cyfraith. Ac " yn y rhann honno y mae amſer i ddech- " rau amryfaelon holjon, fal nawfed dydd " Mai neu Ragfyr am dir a daear o ach " ac edryd, neu i adofyn dadl ebryfyge- " dig, a chynnal amſer i dyſdu neu i alw " gwybyddjeid, neu *i* eu llyſu, neu *i* eu " gwrthnau, neu amſer ymwyſdlaw a barn. " A'r Rhan honno a ddengys gadw modd " pob dadl rhag gwallawgair neu anhyſ- " byſrwydd, neu lithro amſer, a hynny " trwy ymhawl fal y dewiſo gwyr y Llys " a'r Brawdwyr, ai gair tragair, ai gwers " tragwers.

9 Poſtquam omnes has partes & omnia quae ad has pertinent, ſigillatim aliquis didicerit; facilius illi erit legem intelligere, nemo enim legem callet niſi qui illam probe intellexerit. Et poſtquam haec omnia cognoverit, tunc neceſſe eſt quoque illum cognoſcere omne quod fieri debet in Actionibus & Reſponſionibus ordinandis.

9 " Gwedy y gwelo dyn bob rhan o " hyn ar neilldu, a phob teſdun, haws " fydd iddo ddyallu Cyfraith, can ni wyr " Gyfraith onid y neb a wypo ei dyallu. " Gwedy gwypo efe hynny oll, yna y " mae *jawn* iddaw ef wybod gwneuthur " hawl ac atteb.

10 Quicunque Actionem intentare velit, neceſſe eſt illi cognoſcere quotuplex eſt materia actionis. Quoniam

10 " Pwy bynnag a fynno wneuthur " hawl, rhaid fydd iddaw wybod by ſawl " defnydd hawl y ſydd, Canys

11 Tria ſunt quae Actionis materiam conſtituunt: 1 Viſus, 2 Verbum, 3 & Factum. Licet Viſus & Verbum & Factum ſint tres materiae actionum, Lex tamen non dicit quod omnis Viſus & omne Verbum & omne Factum ſunt Actionum materiae, ideoque neceſſe eſt cognoſcere qui Viſus, quae Verba & quae Facta ſunt Actionum materiae & quae non. Et primo de Viſu declarabitur *eo* quo in Libro juridiciali concipitur *modo*.

11 " Tri Defnydd hawl y ſydd: 1 " Golwg, 2 a Gair, 3 a Gweithred. Er " bod Golwg a Gair a Gweithred yn dri " defnydd hawl, nid ydyw Cyfraith yn " dywedud fod pob Golwg a phob Gair " a phob Gweithred yn ddefnydd hawl, " wrth hynny rhaid yw gwybod pa rai y " ſydd ddefnydd hawl, pa rai nid ydyw. " Ac yn gyntaf am yr Olwg y manegir, " fal y mae y Brawdlyfr yn dywedud.

12 Tres viſus materiam actionis conſtituunt: 1 Viſus teſtis de teſtimonio ſuo. 2 & Viſus delatoris de delatione ſua. 3 & Viſus hominis qui in jus vocatur ideo quod homicidium, vel incendium, vel furtum factum conſpexerit.

12 " Tair Golwg a ddygir ynghyfraith: " 1 Golwg tyſd o'i dyſdoljaeth, 2 a " Golwg managwr o'i fanag, 3 a Golwg " llygadrudd cylus am ladd neu loſg neu " ledrad.

13 Ex. gr. Siquis aliquid ab alio petierit, & teſtes conſcios ſe producturum fore promiſerit, teſtes illos conſcios Lex vocat Teſtes *ſimpliciter* in iſto loco, quoniam quicunque teſtimonium ferre poſſit, is teſtis rite vocari poteſt; Et Lex dicit quod teſtes conſcii teſtimonium ferre poſſunt contra Negationem & Defenſionem, & teſtimonium dare de re facta ante litem inſtitutam, & praeterea quod teſtimonium ferre poſſunt in multis aliis rebus, ideoque Teſtes *rite* vocari poſſe: Et quando tales teſtes juraverint, neceſſe eſt illos jurare quod ſciverint & viderint rem de qua juraverint prout Lege cautum eſt. Quoniam juramentum teſtis conſcii eſt, Jurare ſe ſciviſſe & vidiſſe

13 " Sef modd y dyellir hynny: Pan holo " dyn beth i arall trwy wybyddjeid, y gwy- " byddjeid hynny a eilw Cyfraith yn dyſ- " don yn y lle hwnnw; can's pwy bynnag a " allo ddwyn tyſdoljaeth, jawn yw ei alw " yn dyſd, a Chyfraith a ddywaid y dichawn " gwybyddjeid ddwyn tyſdoljaeth yn er- " byn gwad ac amddiffyn, ac y dichawn " ddwyn tyſdoljaeth am a fu cyn ymhawl, " a chyd a hynny y dichawn ddwyn tyſ- " doljaeth yn llawer lle, ac wrth hynny " y gellir eu galw hwynteu yn dyſdon: " A phan dyngo y rhyw dyſd hwnnw, " rhaid fydd iddaw dyngu gwybod a " gweled yr hyn a dyngo, fal y dywaid " Cyfraith. Can's llw gwybyddjad yw,

" Tyngu

" Tyngu gwybod a gweled yr hyn a
" dyngo. A llyna Olwg tyſd o'i dyſdol-
" jaeth, achos trwy ei dyſdoljaeth ef am
" yr hyn a welas, y dilynir yr hawl hon-
" no. Felly y dywaid Cyfraith fod yn
" ddefnyddjawl ei olwg ef o'i dyſdoljaeth.
" Llw tyſd arall, megis tyſd ar wallawgair,
" yw, Tyſdu iddaw gynt yr hyn y bo
" yn ei dyngu.

14 " Ail yw, Golwg managjad o'i fa-
" nag. Sef modd y dyellir hynny: O
" dygir da yn lledrad rhag dyn, a'i wadu
" o'r llofrudd, a dyfod y colledig a ma-
" nagwr gantaw, a lliwo ar y llofrudd y
" lledrad; llw y managwr hwnnw yw,
" Tyngu gwybod a gweled ar y llofrudd
" y lledrad: A hwnnw yw Golwg ma-
" nagwr o'i fanag. Ac o rym yr Olwg
" honno y dilynir yr hawl ar y llofrudd,
" ac y gyrrir dan raith gwlad; ac am
" hynny y gelwir yn Ddefnydd hawl. A
" honno yw yr ail Olwg a ddygir yng-
" hyfraith.

15 " Trydedd yw, Golwg llygadrudd
" cylus am ladd, neu lofg, neu ledrad.
" Sef modd yw hynny: O derfydd i
" ddyn fod yn affeithwr drwy lygadrudd-
" jaeth, megis gweled lladd dyn gan ei
" oddef, defnydd hawl fydd i rieni y lla-
" ddedig hwnnw a'i gydetifeddjon ar yr
" affeithwr hwnnw, can's iddunt hwy y
" telir tal am affeitheu, a gwad am lof-
" ruddjaeth hefyd, ac iddunt hwy ac i'r
" genedl o's hola[illegible], a chamlwrw i'r Ar-
" glwydd, can[illegible]d oes am affaith heb
" weithred llaw neu droed i'r Arglwydd
" namyn camlwrw.

16 " Ail Defnydd hawl yw Gair. Ca-
" nys

17 " Tri Gair cylus y fydd: 1 Gair y
" bo gweli tafod am danaw, 2 a Gwa-
" llawgair mewn Llys, 3 a Thafodrudd-
" jaeth am ladd, neu lofg, neu ledrad.

18 " Sef modd yw hynny: Or dywai[illegible]
" un air hagr wrth Frenin, defnydd hawl
" i'r Brenin a fydd arno, can's efe *a* ddyly
" dalu camlwrw yn ddau ddyblyg iddaw.
" Neu or dywaid un air hagr wrth Effeir-
" jad Brenin yn un o'i dair Gwyl arbe-
" nig, neu yn darllain llythyr, neu yn ei
" yſgrifennu rhag bron y Brenin. Ac i
" Frawdwr pan ymwyſdler yn ei erbyn
" am ei jawn farn, o's efe a'i cadarnhaa,
" defnydd hawl fydd i'r Brawdwr arno,
" can's efe a ddyly dalu farhaad iddaw.
" Hefyd ef a ddywedir y dyly y Brenin
" gosb am air hagr a ddoeto dyn parth a'r
" llall mewn Eglwys, mewn Mynwent,
" ac mewn Gorfedd gyfreithawl: Defnydd
" hawl fydd i'r Brenin o gamlwrw, cyd

id quod juraverit: Et hic eſt Viſus teſtis de teſtimonio ſuo, quoniam teſtimonio ejus de re quam ipſe viderit, cauſſa haec nititur. Et idcirco Lex dicit viſum ejus de teſtimonio ſuo eſſe neceſſarium ad materiam cauſſae *conficiendam*. Juramentum alius teſtis, utpura de errore in cauſſa agenda commiſſo, eſt, Se adhibitum fuiſſe teſtem rei quam ipſe juramento ſuo confirmat.

14 Secundus eſt, Viſus Delatoris de delatione ſua. Ex. gr. Siquid furto ablatum fuerit ab aliquo quod fur negaverit, & is qui rem amiſerit, advenerit cum delatore, qui affirmaverit ſe furtum factum vidiſſe, delator iſte jurare debet, quod cognoverit & viderit rem furto ablatam penes furem; & hic eſt Viſus delatoris de delatione ſua, & virtute hujus viſus cauſſa inſtitui poteſt contra furem qui juramento patriae compurgandus erit, ideoque materia actionis appellatur. Et hic eſt ſecundus Viſus qui actionis materiam conſtituit.

15 Tertius eſt, Viſus hominis qui in jus vocatur ideo quod homicidium vel incendium vel furtum factum conſpexerit. Ex. gr. Siquis affinis homicidii fuerit, eo quod homicidium patratum viderit, nec prohibuerit, materia cauſſae erit parentibus vel coheredibus hominis occiſi contra affinem iſtum, *Reus* enim multas pro affinibus homicidii iſtis *hominibus* ſolvet, iſtis etiam ab homicidio ſe purgabit, ſi in jus ab illis vocatus fuerit; & multam privatam Domino, *pendet*, quoniam pro affinibus in quibus nec aliquid factum fuerit manu vel pede, nihil praeter multam privatam Domino debetur.

16 Secunda materia Cauſſae eſt Verbum. Quoniam

17 Tria ſunt verba damnoſa: 1 Verbum ob quod pretium linguae debetur. 2 Et verbum defectivum in Curia *prolatum*. 3 Et verbum ob quod aliquis affinis homicidii cenſebitur, vel incendii, vel furti.

18 Ex. gr. Siquis verba dura jecerit contra Regem, haec conſtituent materiam actionis quam Rex inſtituere poteſt contra loquentem, quoniam ille multam privatam duplicem illi ſolvere debet. Vel ſiquis verbum durum jecerit contra Sacellanum Regis in uno ex tribus Feſtis principalibus, vel quando Epiſtolas legerit vel ſcripſerit coram Rege. Vel cum aliquis contradixerit Judici qui ſententiam aequam tulerit; ſi Judex iſtam aequam fuiſſe probaverit, contradictio iſta, erit materia actionis contra illum, quoniam multam pro injuria Judici ſolvere tenebitur. Dicitur etiam quod Rex poenam exigere poteſt pro verbis duris ab aliquo contra alium in Eccleſia, in Coemeterio, & in Curia legitima prolatis; mate-

materia cauſſae haec erunt Regi ad multam privatam exigendam, licet is contra quem verba iſta dicta fuerint, compenſationem nullam accipiet.

19 Alterum verbum damnoſum eſt, Verbum culpabile in Curia prolatum, idque eſt triplex,

20. 1. Cum actor plus juſto vel minus petendo, formula exciderit. 2 Cum reus plus reſpondendo vel minus, formula exciderit. 3 Cum reus *actionem* negando conſimili modo erraverit. In primo caſu actor cauſſa cadet ob errorem iſtum ſi modo *reus* teſtes illi adhibuerit, multae tamen privatae non erit obnoxius, tres enim tantum ſunt actiones culpabiles, *quarum haec non eſt una.* In ſecundo & in tertio caſu reus multam privatam pendet, & condemnatione etiam plectetur ob errorem cui teſtes adhibiti fuerint; Rex etiam multam privatam ab illo exigat ſi volet.

21 Plus agere eſt, A formula legis nimium dicendo deviare.

22 Minus agere eſt, A formula legis parum dicendo recedere.

23 Tertium Verbum damnoſum eſt, Verbum ob quod aliquis affinis homicidii, vel incendii, vel furti cenſebitur. Ex. gr. Siquis de induſtria homicidae indicaverit ubi vir fuerit quem occidere velit, vel aliquid huic conſimile, materia cauſſae erit parentibus & heredibus hominis occiſi contra affinem iſtum, iſtis enim hominibus multas ob affinia homicidii *crimina* debitas Reus ſolvet, iſtis etiam & gentilibus eorum ab homicidio ſe purgabit, ſi illum in jus vocaverint.

24 Quidam dicunt quod genti *hominis occiſi* nulla multa debetur ob affinia *homicidii* crimina, quia nihil praeter pretium caedis & multam pro injuria genti debetur, & quod multae ab iis qui caedem abnegant ſolvendae, ab his diverſae ſunt. Lex *tamen* dicit quod parentibus & coheredibus hominis occiſi multae ob Affinia *homicidii crimina* quae manifeſta fuerint, ſolventur. Lex quoque dicit quod omnia affinia cujuſcunque fuerint generis, ſive homicidii, ſive furti, ſive incendii, in quibus factum inerit, multae publicae ſunt obnoxiae : Affinia vero quae lingua vel viſu *tantum nituntur*, abſque facto manus vel pedis, multae tantum privatae ſunt obnoxia.

25 Multae pro Affinibus caedis confeſſae, parentibus & coheredibus viri occiſi dari debent per legem ſi illas petierint; his etiam & gentilibus ſuis pretium caedis ſolvendum eſt, ſi homicida juramento patriae ſe illis purgare non poterit.

26 Tertia actionis materia eſt Factum. Et licet Lex affirmet factum eſſe materiam cauſſae, Lex tamen non poteſt ſigillatim indicare vel monſtrare quotuplicia facta

" ni chaffo y neb y dywetter wrthaw,
" ddim jawn.

19 " Ail Gair cylus yw, Gwallawgair
" mewn Llys: A hynny fydd o'r tri modd
" hyn:

20 " 1 Gair gwall yn holi o rwy neu
" eiſau, 2 Gair gwall yn amddiffyn o rwy
" neu eiſau, 3 a Gair gwall yn gwadu.
" O'r cyntaf y cyll hawlwr ei hawl o'r
" a berthyno wrth y Gair, or dygir tyſ-
" don yn ei erbyn, ac ni chyll gamlwrw,
" can nid oes gwyneu cylus eithr tri. O'r
" ail neu o'r trydydd y cyll amddiffynnwr
" gamlwrw, a difwyn yr hawl o'r a
" berthyno wrth y *Gair* y tyſdwyd o'i
" wall, a defnydd a fydd i'r Brenin o
" gamlwrw arno.

21 " Sef yw dyall Gair rhwy, Dywe-
" dud mwy no meſur y Gyfraith.

22 " Dyall Gair eiſau yw, Dywedud
" llai no meſur y Gyfraith.

23 " Trydydd Gair cylus yw, Tafod-
" ruddjaeth am ladd, neu loſg, neu led-
" rad. Sef modd yw hynny : O derfydd
" i ddyn drwy gydſynnjad fynegi i'r llof-
" rudd ble bai y dyn a leddid, a'i gyffe-
" lybjon yntau, defnydd hawl y fydd i
" rieni y lladdedig hwnnw a'i gydetifedd-
" jon ar yr affeithwr hwnnw, canys i-
" ddunt hwy y telir tal am affeitheu, a
" gwad am lofruddjaeth hefyd iddunt, ac
" i'r genedl hefyd o's holant.

24 " Rhai a ddywaid na ddyly cenedl
" dal dros affeitheu, can's na ddyly ce-
" nedl namyn galanas a thal ſarhaad, ac
" na henyw arjan diwad o un o'r rhai
" hynny. Cyfraith a ddywaid mai i ri-
" eni a chydetifeddjon y lladdedig y telir
" tal am affeitheu a fwynt gyfaddef. He-
" fyd Cyfraith a ddywaid, Holl affeitheu
" gweithred o affeitheu galanas, neu loſg,
" neu ledrad, dirwyus fydd pob un o ho-
" nunt : Tafodryddjaeth a llygadrydd-
" jaeth heb weithred llaw neu droed,
" camlyryus fydd y neb a'i gwnel.

25 " Tal dros affeitheu galanas adde-
" fedig, i rieni a chydetifeddjon y lladde-
" dig y telir o gyfraith, or cwynant am
" danaw, ac iddunt hwy ac i'r genedl he-
" fyd y dylir talu y rhaith i wadu llof-
" ryddjaeth, neu dalu galanas iddunt.

26 " Trydydd Defnydd hawl yw
" Gweithred : Ac er bod Cyfraith yn
" dywedud fod Gweithred yn ddefnydd
" hawl, nid ydyw Cyfraith yn gallel dan-

" gos

" gos na manegi by ſawl gweithred y
" ſydd ddefnydd hawl. Namyn pob
" gweithred a wneler yn erbyn Cyfraith,
" defnydd hawl yw i'r neb y gwneler y
" gweithred iddo ar y neb a'i gwnelo,
" megis Trais, Lledrad, ac Anghyfarch,
" a'i cyffelybjon, oddieithr gweithred ci
" cynddeirjawg a'i gyffelybjon. Hefyd
" y mae tri gweithred ar brawf i'r neb a'i
" dylyo, megis y dywaid Cyfraith yn y
" Brawdlyfr am lafur cyfreithjol neu ang-
" hyfreithjol a wneler am dir, a'i gyffe-
" lybjon.

27 " Gwedy gwypo dyn by ſawl def-
" nydd hawl y ſydd, rhaid fydd iddaw
" wybod pa fodd y holir, a pha fodd yr
" attebir: Can's o bedwar Gair a'i perthy-
" naſeu y holir, ac o dri Gair yr attebir.

28 " Sef ynt y pedwar Gair y holir,
" nid amgen, 1 Pwy a holych. 2 Beth
" a holych. 3 Pa faint a holych. 4 A
" Pha amſer y holych. Gwedy y gwypo
" dyn hynny, rhaid fydd iddo wybod
" beth a berthyn wrth bob gair ar neilldu.

29 " Wrth y Gair cyntyf, nid amgen,
" Pwy a holych, y perthyn henwi henw
" priodawl yr hawlwr a henw priodawl
" yr amddiffynnwr; hefyd py at y bo
" dy gwyn, megis wrth Swyddogjon yr
" Orſedd honno neu wrth Gynghellawr,
" megis hyn; namyn: Ithel ab Cyfnerth
" cyndrychol yn canlyn cwyn wrth Swy-
" ddogjon yr Orſedd hon, ac o myn ddy-
" wedud, yn bennaf Swyddog wrth y
" Cynghellawr, neu, wrth y Diſdain, o's
" yn y Llys ddygynnull *y* bydd, ac oni's
" myn, nid oes na gwall nac eiſau er na
" ddywetter; rhag Tudur ab Gr*onw* yng-
" hyfleu amddiffynblaid. Hynny a ber-
" thyn wrth y Gair cyntaf o'r hawl.

30 " Wrth yr ail Air, nid amgen, Beth
" a holych, y perthyn henwi pa ffordd
" y'th wahanwyd o'th dda, ai o drais, ai
" o ledrad, ai o anghyfarch, ai o log, ai
" o adneuaeth, ai o fenffyg, ai by argy-
" wedd bynnag a wneler yt' neu ar dy
" eiddjaw; a hefyd pa ryw dda foynt,
" ai anifeileid, ai aur, ai arjant, ai dyly-
" edogaeth o dir a daear drwy un o'r da-
" danhuddjeu, neu o gamoreſgyn, o un
" o'r tri, ai drwy ach ac edryd. O's llog,
" neu adnau, neu fenffyg, henwi pa ryw
" gadernid y ſydd ar ei gaffel drachefn;
" neu o's drwy gyfnewid, neu ammod,
" neu lunjaeth arall, henwi pa ryw gader-
" nid y ſydd arnunt, megis hyn, Drwy
" ddefnydd ac achos, nid amgen fodd fu
" nog i'r Tudur ddwyn march coch yn

ſunt quae materiam cauſſae conſtituunt. Generatim vero omne factum contra legem patratum, eſt materia cauſſae parti laeſae contra patrantem, ſive id Latrocinium fuerit, ſive furtum, ſive inſcio domino rei ablatio, vel conſimilia, excepto facto canis rabidi & conſimilibus. Tria quoque ſunt facta quae illum cujus interſunt probare non neceſſe eſt; ut liquet ex Libro juridiciali [k] ubi mentio fit Operis legitimi vel illegitimi in fundis facti, & conſimilium.

27 Quando aliquis didicerit quotuplex ſit actionis materia, neceſſe eſt ut diſcat quomodo Actionem vel Reſponſionem inſtruere debet; Actio enim quattuor articulis cum pertinentiis ſuis conſtat, & Reſponſio tribus.

28 Quattuor Actionis articuli ſunt hi, 1 Quis eſt contra quem actionem inſtituis, 2 Quid petis, 3 Quantum petis, & 4 Quando id quod petis, amiſeris. Haec cum quis ſciverit, neceſſe eſt illum quoque ſcire ea quae pertinent ad quemlibet horum Articulorum ſigillatim.

29 Ad primum Articulum, videlicet, Quis eſt contra quem actionem intendis, pertinet compellatio & Actoris & Rei nominibus ſuis propriis; apud quem etiam Actio ſit inſtituenda, v. gr. apud Judices vel Cancellarium curiae alicujus, hoc modo, " Ithe-
" lus Cyvnerthi F. praeſens actionem in-
" ſtituit coram Judicibus hujus Curiae," & addat ſi velit, " praecipue vero apud
" Cancellarium," vel " apud Diſpenſato-
" rem," ſi in Curia extraordinaria Actio inſtituatur, ſed ſi id omiſerit, non nocebit; " contra Theodorum Goronii F. qui inter
" reos relatus eſt." Et haec pertinent ad primum Articulum Actionis.

30 Ad ſecundum Articulum, nempe Quid petis, pertinet edere quomodo id quod tuum eſt amiſeris, num vi, vel furto, vel te inconſulto, vel locatione, vel depoſito, vel commodato *evenerit*; vel quale fuerit damnum quod tuliſti in corpore vel in bonis tuis; & item quae iſta bona fuerint; num ſint animalia, vel *nummi* aurei, vel argentei; vel jus fundum petendi per unum ex tribus judiciis poſſeſſoriis, vel per unam e tribus actionibus de uſurpatione, vel actione quae heredi ſanguinis competit. Si locatione, vel depoſito, vel commodato *aliquid amiſeris*, declarare debes argumenta quibus recuperatio ejus nititur: Sin permutatione, vel pacto, vel alio quovis modo *alienatum fuerit*, ſubjicere debes qui pro illo ſpoponderit. Ex. gr. " Materia
" &

NOTAE.

[k] *Vide* Tair Gweithred y ſydd ar brawf.

" & cauſſa Actionis meae hae ſunt, nempe " quod Theodorus praedictus equum badi- " um me inconſulto abſtulerit." Et haec ſunt quae ad ſecundum Articulum pertinent.

" anghyfarch arno ef. A hynny a berthyn " wrth yr ail Gair.

31 Ad tertium Articulum, nempe Quantum petis, iſta pertinent, videlicet, Si de animalibus Actio fuerit, enarrare quot numero fuerint, & quae fuerint eorum qualitates. Si de equo vel bove actio fuerit antequam integram aetatem attigerint, aetatem eorum denotare. Si de auro vel argento, *nummorum* numerum indicare ; Si de damno, indicare quantitatem ejus, & ſtatum Actoris. Si de arboribus actio inſtituatur, quotnumero fuerint & de quo genere, num quercus, vel coryli, vel ſpinae, num omnium horum generum fuerint, vel aliorum. Si de fundis *actio intendatur*, tunc denotare convenit numerum jugerum ; Et quid ſit quod debetur pro bonis ſuis vel pro damno ipſi illato, num denarii legitimi vel denarii curti, Ex. gr. " Qui equus fuit aetate " integra, & ejus generis quem Lex vocat " Equum domeſticum, & valebat LX de- " narios curtos." Et haec pertinent ad tertium Articulum.

31 " Wrth y trydydd Gair y perthyn, nid " amgen, Pa faint a holych, lef yw hynny, " O's anifeileid, manegi pa rifedi a foynt, " a pha deithi a foynt. O's march neu eidon " cyn ei gyflawn deithi, manegi ei oedran. " O's aur neu arjant, manegi pa rifedi foynt. " O's argywedd, pa faint, a pha fraint fo " i'r hawlwr. O's am goed, pa rifedi " foynt, a pha ryw goed foynt, ai derw, " ai cyll, ai drain, ai pob un o honunt, " ai coed eraill. O's tir a daear, henwi " pa rifedi o erwydd, a pha beth a ddylyir " dros yr eiddaw neu dros yr arg*yw*edd, " ai arjan cyfreithawl, ai arjan cwttaon, " megis hynn ; Yr hwn farch oedd gyf- " lawn deithjawl, yr hwn a eilw Cyfraith " yn farch tom, ac a gywerthyddjai dru- " gaint o'r ceinhogeu cwttaon. A hynny " a berthyn wrth y trydydd Gair.

32 Ad Articulum quartum, nempe Quando id quod petis amiſeris, pertinet denotare diem & annum quando quod tuum erat amiſeris, vel quando damnum illatum fuerit, vel pactum, aut aliquid conſimile factum fuerit ; vel ſi venditio facta fuerit, quo die & quo loco *inſtituta* fuerit ; vel ſi de locato, vel depoſito, vel commodato *actio fuerit*, quo die & quo anno id de quo quaeſtio eſt, reſtitui debet, vel pretium rei divenditae ſolvi. Si de fundo, quo die inde dejectus fueris, & ubi ſitus ſit, & quae jura ad illum pertinent ; & indicare ad quod trium fruſtrationum genus damnum iſtud vel noxa pertinet ; & edere qui ſtatus fuerit actoris vel rei iſto tempore quo hoc contra legem factum fuerat. Et haec ſunt quae pertinent ad quartum Articulum, nempe Quo die & anno iſtud contra legem *reus* commiſerit. *Ex. gr.* " Die " Martis proximo poſt feſtum *D.* Lucae " hujus anni, ubi iſte equus erat (quando " ablatus fuerat) in loco Glan Marlais dicto " qui huic praefecturae ſubjacet, & quod " Theodorus ſit perſona idonea ad in- " tendendum, & quod Ithelus ſit perſona " idonea ad reſpondendum, & quod die " Martis proximo poſt Calendas Novem- " bres hujus anni illum compellavi, qui " *debitum* abnegavit, ob quam negationem " unius ex tribus fruſtrationum ſpeciebus " reus ſit, *iſtius* nempe, Auferre aliquid " ab aliquo & nunquam reſtituere : Et " reſponſionem peto.

32 " Wrth y pedwerydd Gair, nid am- " gen, Pa amſer y holych, y perthyn " mynegi y dydd a'r flwyddyn y'th wa- " hanwyd o'th eiddaw, neu y gwnaeth- " bwyd yr argywedd, neu *'r* ammod, neu " 'r llunjaeth ; neu o's cyfnewid, pa ddydd " a pha le y bu ; neu o's llog, neu adnau, " neu fenffyg, pa ddydd a pha flwyddyn " y dlyſid ei gaffel drachefn, neu dalu " dros ei gyfnewid. O's tir, pa ddydd " y'th *dd*ioreſgynnwyd o honaw, a phy " le y mae y tir, a pha fraint y ſydd " iddaw, a manegi pa un o'r tri Diebryd " y 'th *dd*ioberwyd o'th eiddaw, neu y'th " argyweddwyd, a manegi py ry' berſo- " noljaeth fo i'r hawlwr neu i'r amddi- " ffynnwr yr amſer y gwnaethbwyd yr " anghyfraith. A hynny a berthyn wrth " y pedwerydd Gair o'r hawl, megis hyn, " henw*i* y dydd a'r flwyddyn y gwnaeth " efe yr anghyfarch, Dydd Mawrth neſaf " *yn ol* Gwyl Lug ddiwethaf a lithrodd " yn y flwyddyn hon, lle 'r oedd y " march pan ddugbwyd dan fraint gwialen " y Gynghyllorjaeth hon, ac a elwir Glan " Marlais, a bod Ithel yn berſon cwbl i " ofyn, a Thudur yn berſon cwbl i atteb, " a bod cyfarch arno ef ar ddydd Mawrth " neſaf yn ol Calan Gauaf a lithrodd yn y " flwyddyn hon, a negydd fu, ac her- " wydd y negyddjaeth, ei fod ef yn tyn- " nu yn un o'r tri Diebryd, nid amgen, " Dwyn peth ar ddyn heb *ei* adfer. A " deiſyf gwrtheb.

33 Et ſi fuerit aliquis qui diem quo adverſarium ſuum interpellaverat, in editione, actionis ſuae nominare poſſit, licet ad

33 " Ac o bydd neb *a* ryfeddo oſod " dydd cyfarch ar yr hawl, heb ei fod yn " berthynas i un o'r pedwar Gair rhwym,

" rhaid

" rhaid yw ei enwi, can's ni byddai dieb-
" rydig neb nes ei fod yn a negydd, ac nad
" oes brawf ar negyddjaeth nes ei gyfarch,
" ac nad oes hawl heb ddiebryd; ac wrth
" hynny rhaid yw henwi y dydd cyfarch.

unum quattuor Articulorum id non perti-
nuerit, neceſſe eſt illum nominare, pro
Fruſtratore enim non habebitur antequam
debitum negaverit, nec probari poteſt eum
negâſſe qui non interpellatus fuerit, &
actio non competit abſque fruſtratione,
ideoque neceſſe eſt Actori diem quo Reum
interpellaverat nominare.

34 " Gwedy gwypo dyn pa fodd y
" holir, rhaid fydd iddo wybod pa fodd
" yr attebir. Can's

34 Poſtquam aliquis didicerit quomodo
actionem inſtruere debet, neceſſe eſt ut
ſciat qua methodo reſpondere debet. Quo-
niam

35 " O dri Gair yr attebir: 1 O Wad,
" 2 neu Addef, 3 neu Amddiffyn. Am
" y Gwad *yn* gyntaf y treuthir.

35 Tres ſunt ſpecies reſponſionum. 1
Negatio, 2 Confeſſio, 3 & Defenſio. De
Negatione primo loco tractabitur.

36 " Tri rhyw Wad y ſydd: 1 Gwadu
" oll y ddadl a ddotter ar ddyn; a honno
" a wedir drwy raith oſodedig heb na
" mwy na llai. 2 Ail yw, Addef rhan
" o ddadl y drwg weithred, a gwadu cwbl
" o'r gweithred, a honno a wedir gan
" chwaneccau rhaith oſodedig, megis yng-
" holofneu cyfraith am lofruddjaeth. Hyn
" y dyngai dengwyr a deugaint gan wadu
" llofryddjaeth a'i haffeitheu yn hollawl,
" yna y twng cant, neu ddeucant, neu
" drychant, gan wadu llofryddjaeth ac
" addef affaith. Sef modd y gellir hyn-
" ny, anos fydd credu y neb a addefo
" ran o ddadl y drycweithred, no'r neb
" y wado y ddadl oll; ac wrth hynny
" y chwaneccair arno wrth fraint yr
" hwn a addefo. 3 Trydydd yw, Addef
" rhan a gwadu rhan arall heb weithred
" ynddo, a honno *a* wedir gan leihau
" rhaith oſodedig, megis mewn mechni,
" llw mach ar *ei* leithfed o'r dynjon neſaf
" ei werth gan wadu y fechni oll; yna y
" twng efe ei hun gan wadu rhan ac addef
" rhan arall o'i fechni: Sef modd y dy-
" ellir hynny, haws fydd ei gredu her-
" wydd iddo addef rhan o'i fechni na
" phei gwattai y cwbl, can's rhag talu y
" gwedir, ac am hynny y lleihair rhaith
" arno, ac herwydd nad oes drycweithred
" ynddi. Cyffelyb a hynny megis pei
" holai dyn bunt i arall, ac addef o hon-
" no y llaill chweugaint, a gwadu *y*
" chweugaint arall, yna y gwedir gan lei-
" hau rhaith oſodedig; lle tyngai wyth-
" wyr a deugaint gan wadu punt, hanner
" y rhaith fydd eiſeu am yr hyn *a* adde-
" fodd, can nid oes gyngaws gan addef.
" Ac felly pob gwad a fydd cwbl wrtheb
" i'r neb a'i harddelwo dan dalu cwbl raith
" ac *a* berthyno wrth fraint yr hyn a
" holer, na llw un dyn na llw lliaws.
" Lle bo un tafod yn gyrru, ac arall yn

35 Tres ſunt ſpecies reſponſionum. 1
Negatio, 2 Confeſſio, 3 & Defenſio. De
Negatione primo loco tractabitur.

36 Tria ſunt Negationum genera; 1
Primum eſt, Negare totam rem cujus reus
accuſatur, & hoc fit certo compurgatorum
numero, qui nec augendus nec minuendus
eſt. 2 Alterum eſt, Confiteri partem accu-
ſationis, & factum ipſum negare; hoc fiet
augendo numerum compurgatorum prout
in columnis juris de homicidio dictum eſt.
Uti enim Juramentum L hominum ſatis
eſt quando & homicidium & affinia ejus
abſolute negantur, ita C vel CC vel CCC
homines jurare debent ad negandum homi-
cidium ſi affinia agnoſcantur. Ratio haec
eſt, quoniam difficilius eſt fidem adhibere
illi qui partem facinoris confitetur quam
illi qui totum factum negat: Ideoque nu-
merus compurgatorum augebitur ratione
habita rerum quas ipſe confitetur. 3 Ter-
tium eſt, Fateri partem & negare partem
accuſationis, ubi de facinore non agitur;
& haec *pars* negabitur minuendo numerum
conſtitutum compurgatorum; utputa in
cauſſis fidejuſſionis, ubi juramentum fide-
juſſoris cum VI hominibus ejuſdem cujus
& ipſe eſt, ſtatus ad abnegandam totam
ſponſionem requiritur; ſed ſi partem ſpon-
ſionis denegaverit & partem confeſſus fu-
erit, juramentum proprium ſufficiet. Ra-
tio haec eſt, quoniam credibilior eſt ſi par-
tem ſponſionis agnoverit quam ſi totam
abnegaverit, negatio enim fit ad ſolutionem
impediendam, ideoque, & quoniam de faci-
nore nulla eſt quaeſtio, compurgatorum nu-
merus minuitur. Conſimiliter etiam ſi ali-
quis petat libram ab alio, & ille fateatur ſe
debere decem ſolidos & negaverit decem
reſiduos, tunc negatio peragitur minuendo
numerum compurgatorum fixum: quando-
quidem enim jusjurandum XLVIII homi-
num requireretur ab abnegandam libram,
numerus dimidio ideo minuetur quod par-
tem debiti agnoverit, nulla enim eſt con-
troverſia de re agnita. Et ita omnis ne-
gatio erit reſponſio ſufficiens a parte ejus
qui accuſationem negare elegerit, ſi jura-
mentum per legem ratione habita rei peti-
tae requiſitum praeſtiterit, ſive illud ſimplex
fuerit,

fuerit, ſive conjunctum. Ubi unus accuſat & unus negat, juramentum ſimplex negantis ſufficiet donec tempus venerit juramenti contrarii praeſtandi ; quod certo compurgatorum numero denegabitur.

37 Siquis in *editione* actionis ſuae mentionem fecerit munimenti alicujus ad cauſſam ſuam muniendam, utputa contractus per fidem facti, vel fidejuſſionis, vel teſtium conſciorum, vel arbitrorum, vel conſimilium, unumquodque horum juramento praefixo denegabitur, idque ratione habita munimenti ad cauſſam aſtruendam adducti, non vero quantitatis rei controverſae in iſto caſu.

38 Altera Reſponſionum ſpecies eſt Defenſio.

39 Tria haec in Defenſione ſunt obſervanda : 1 Primum eſt, Ut quis intempeſtive actori non reſpondeat. Quod ſic eſt intelligendum : Servare tempus, quo probari poſſit per ſententiam patriae, ubi teſtimonio curiae opus non fuerit, ſe intempeſtive non defendiſſe, vel negâſſe, vel reſpondiſſe actioni ; ita ut non reſponderit antequam accuſatus fuerit, vel tempore per legem conſtituto non negaverit, vel defenſionem prius non aſtruxerit quam ad materiam *litis* reſponderit, vel debito tempore *teſtes* non rejecerit, vel non reprobaverit, vel ſententiae latae non contradixerit, & conſimilia, ſicut in Conſuetudinibus forenſibus proditum eſt. Lex enim dicit quod in omni re tempus obſervari debet. 2 Secundum eſt, Ut ita reſpondeat ut Actor nihil poſtea regerere poſſit ; utputa ſi in reſponſione ſua *reus* probaverit uno ex modis ſupradictis quod error aliquis interceſſerit qui totam actionem perimit, quoad vim & materiam ejus, ut a modo & conſuetudine agendi abhorreat : *Ex. gr.* Si *actori objecerit* praeſcriptionem quae facta eſt cum actor praeſens fuerit, vel exceptionem rei judicatae, vel litem domino carere, vel tempus praeterlapſum fuiſſe aſſeruerit, cum ſimilibus, quibus obex perpetuus liti imponatur. 3 Tertium eſt, Ut defenſio ita inſtruatur ut damnum nullum ob iſtam actionem *reus* patiatur. Utputa cum reſponderit reus teſtando quod actor verbum defectivum in curia protulerit, vel unum ex actionis articulis omiſerit, ob quem tamen cauſſa cadere in perpetuum non debet, vel allegando annum in quo litem inchoare debuerat praeterlapſum eſſe, vel quod actionem contra ejus actionem inſtituerit, vel quod actionem de re mobili in diebus nefaſtis inſtituerit, vel quod fundum petierit tempore quo Lex occluſa eſt : In his caſibus actori litem de novo inſtituere licebit.

CCLIX Tria ſunt retia Regis : 1 Grex equarum, 2 & Armentum vaccarum, 3 & Grex porcorum ejus. 4 Siquis amiſerit

" gwadu, llw un dyn y ſydd ddigawn i " wadu hyn y ddel amſer gwrthdwng ; lle " perthyno, rhaith oſodedig a'i gwatta.

37 " Od enwir bangor ar yr hawl yn " gadernid i'w harchywiro, megis Briduw, " neu fechniaeth, neu wybyddjeid, neu " ammodwyr a'i cyffelybjon, y rhai hyn- " ny oll drwy raith oſodedig y gwedir " pob un o honunt, a hynny herwydd " braint y bangor a oſotter i archywiro " yr hawl, ac nid o herwydd maint y " dylyed y gwedir yn y lle hwnnw.

38 " Ail Gwrtheb yw, Amddiffyn.

39 " Tri rhyw Amddiffyn y ſydd : 1 " Un yw, Na wrtheber yn anamſerawl " i'r gofyn. Sef y modd y dyellir hynny, " nid amgen, Cadw amſer megis y gallo " archywiro i ddedryd gwlad, eithr lle " perthyno cof llys, nad oedd gollamſer " yr amſer y hamddiffynnwys, neu y " gwadwys, neu *y* gwrthebwys yr hawl ; " megis na wrtheppai cyn ei holi, neu na " thalai wad yn oed y Gyfraith, neu nad " amddiffynnai cyn atteb i'r defnydd, neu " na lyſai, neu na wrthneuai, neu nad " ymwyſdlai yn amſerol, a'i cyffelybjon, " megis y dywaid Cyfraith yn ei Harfer- " oedd, can's Cyfraith a ddywaid fod yn " rhaid cadw amſer ym mhob peth. 2 " Ail yw, Amddiffyn mal nad atteb byth " yr hawlwr. Sef modd y dyellir hynny, " megis bei damchweinai wrtheb ei hawl " gan allu profi drwy un o'r terfyneu " uchod fod gwall ddadleuyrjaeth a fai yn " cyfladd a grym a defnydd y ddadl o " gwbl, hyd na bai yn pwyſo ar fodd " dadl nac arfer dadleuyrjaeth, megis " gwyddwaledd cywlad, neu arabhawl, " neu hawl heb berchen, neu golli amſer, " megis y bai yn argauedigaeth dragy- " wyddawl, a'i cyffelybjon. 3 Trydydd " yw, Amddiffyn gan atteb mal na cho- " ller dim er yr hawl. Dyall hynny yw, " Pan wrtheppai amddiffynnwr gan dyſdu " gwallawgair neu anhysbyſrwydd ar " hawlwr oddieithr colled dragywyddawl, " neu dyſdu hawl drablwyddyn, neu wrth- " hawl yn erbyn hawl, neu ofyn dylyed " cychwynnawl yn y dyddjeu deduon, neu " ofyn tir a daear yn amſer caeth cyfraith " yr hwn a ddiſgyn yn argauedigaetheu " amſeroedd. Ac yna y mae cynnattedig " cyrchu cyfraith o newydd." *S.* 2.

CCLIX Tair Rhwyd Brenin : 1 Allweſd ei feirch, 2 a'i Genfaint wartheg, 3 a'i Genfaint foch. 4 O cyll dyn anifail, a'i

gaffael

gaffael ym mhlith anifeiljeid y Brenin, efe a ddyly bedair ceinjawg am bob un o'r a gaffo.

Al. " Tair Rhwyd Brenin ynt : 1 Ei " Deulu, 2 ac Allwesd [*al.* Aswell, *S.* 2.] " ei feirch, 3 a'i Breiddoedd gwartheg " [*al.* Braidd wartheg. *S.* 2.] 4 Pedair " ceinawg cyfraith a gaiff y Brenin o bob " eidon [og, *W.*] a gaffer ym mhlith ei " wartheg, ac y felly o bob march a ga- " ffer ym mhlith ei feirch [*al.* Brenin o " bob march ac eidon a gaffer ym mhlith " ei feirch a'i wartheg. *S.* 2.]" *Cott.* 4. *& P.*

Al. " Tair Rhwyd Brenin ynt : 1 Ei " Deulu : Nid oes ddifwyn am y rhwyd " honno, onid trugaredd y Brenin. 2 Ail " yw, Ei Re : O bob march a ddaler erni " [*al.* ddaljer ar ei Re, *Cott.* 6. pedair, " *Cott.* 6. *& H.* 2.] ceinawg gyfraith a gaiff " y Brenin [*al.* efe. *Cott.* 6.] 3 Trydedd " yw, Gwartheg ei faerdy : O bob eidon " a ddaler [*al.* gaffer, *Cott.* 6.] arnunt, " pedair ceinawg gyfraith a gaiff y Brenin " [*al.* efe. *Cott.* 6.]" *M.*

CCLX Tair Rhwyd Gwrda : 1 Ei Re, 2 a'i Genfaint wartheg, 3 a'i genfaint foch. 4 Yn y gaffo anifail dyn ym mhlith ei anifeiljeid ef, efe a ddyly bedair ceinjawg.

CCLXI Tair Rhwyd Taeawg [ynt : *Cott.* 4. *Cott.* 6. *& M.*] 1 Ei Genfaint wartheg, 2 a'i Genfaint foch, 3 a'i Auafdy [*al.* Hendref. *Cott.* 6. *& M.*] 4 O Galan Mai hyd Awsd o chaiff efe anifail ar gyfeiljorn yn yr un o'r rhai hynny, efe a ddyly gaffael pedair ceinjawg manag [*al.* O bob llwdn a gaffer ynddunt pedair ceinawg gotta a gaiff y Taiawg o Galan Mai hyd pan ddarffo medi. *M. & H.* 2. *al.* O bob llwdn (o'r, *J.*) a gaffer yn eu plith o Galan Mai hyd amser medi, pedair ceinawg *(al.* ceinjawg, *J.* gotta, *S.* 2.) a gaiff y Taiawg. *Cott.* 4. *& P. al.* O'r Calan Mai hyn y ddarffo medi pedair ceinawg gotta a gaiff o bob anifail a gaffo ynddunt. *Cott.* 6.]

animalia quae inter animalia regia inveniantur, IV denarios Rex habebit pro quolibet eorum.

Al. Tria sunt regia Regis : 1 Familia ejus, 2 Grex equorum, 3 & Armentum boum. 4 IV Denarios legitimos Rex habebit pro quolibet jumento inter boves ejus invento, & eodem modo pro quolibet equo inter equos ejus invento.

Al. Tria sunt retia Regis : 1 Familia ejus. Qui se familiae regiae immiscuerit, in misericordia Regis esto. 2 Secundum est, Grex equarum. Pro quolibet equo *alieno* qui apprehendatur in grege equarum regiarum IV denarios legitimos Regi solventur. 3 Tertium est, Jumenta dominici ejus. Pro quolibet pecore ibi deprehenso Rex habebit IV denarios legitimos.

CCLX Tria sunt retia Generosi : 1 Grex equarum, 2 & Grex armentorum, 3 & Grex porcorum. 4 Pro animali alieno quod inter sua animalia invenerit, Generosus IV denarios habebit.

CCLXI Tria sunt retia Villani : 1 Armentum boum, 2 & Grex porcorum, 3 & Hiberna pecorum. 4 A Cal. Maiis ad *Cal.* Aug. [*al.* ad messem confectam] si Villanus animal alienum inter sua vagans invenerit, IV denarios [*al.* denarios curtos] indicii nomine accipiet.

CCLXII Tria

NOTAE.

Tr. CCLIX. *Al.* " Tair Rhwyd Brenin ynt; " 1 Ei Deulu, 2 ac Aswelld ei feirch, 3 a'i " Re. 4 Sef achaws yw, carcharor a ddalo " ei deulu y Brenin bieusydd. Ac anifail a " ddaler ar Aswelld ei feirch pedair ceinawg " cyfraith o honaw. Ac felly march a ddaler " ar ei Re, efe a ddyly bedair ceinawg cyfraith " o honaw." *S.* 2.

Tr. CCLX. *Al.* " Tair Rhwyd Breyr ynt : " 1 Ei Re, 2 a Gwartheg ei faerdy, 3 a'i " Foch. 4 Canys or ceffir llwdn [*al.* anifail, " *Cott.* 6.] yn eu plith [un o honunt, *Cott.* 6.] " pedair ceinawg gyfraith a gaiff y Breyr o bob " llwdn [*al.* bob un o honunt. *Cott.* 6.]" *M. & H.* 2.

Al. " Tair Rhwyd Breyr ynt : 1 Allwesd " ei feirch, 2 a'i Braidd wartheg [*al.* Breidd- " oedd gwartheg, *P.*] 3 a'i Genfain foch. 4 " O bob [un, *P.*] llwdn a gaffer yn eu plith " og eu cyfryw, pedair ceinawg [*al.* cein- " jawg, *J.*] gyfraith a gaiff y Breyr." *Cott.* 4.

Al. " Tair Rhwyd Mabuchelwr : 1 Aswelld " ei feirch, 2 a'i Genfaint foch, 3 a'i Re. 4 " Ac o chaiff anifail ni bo eiddaw yn Allwesd " ei feirch, neu ar ei Re, neu ar ei Genfaint " foch, unrhyw gosb y sydd iddaw ag *a* fo i'r " Brenin." *S.* 2.

Tr. CCLXI. *Al.* " Tair Rhwyd Mabailld : " 1 Ei Braidd wartheg, 2 a'i Foch, 3 a'i " Hendref. 4 O chaiff anifail ni bo eiddaw " ei hun ar ei Braidd wartheg, efe a gaiff " bedair ceinawg gotta o honaw : Ac anifail " a gaffai yn ei Hendref, neu ym mhlith ei " Foch, efe a ddyly bedair ceinawg gotta o " honaw." *S.* 2.

CCLXII [1] Tria haec in defenſionibus obſervari debent : 1 Primum eſt, Ut quis actioni intempeſtive non reſpondeat. 2 Secundum eſt, Ut ita reſpondeat ut actor nihil unquam poſtea regerere poſſit. 3 Tertium eſt, Ut defenſio ita inſtruatur ut damnum nullum ob iſtam actionem reus patiatur.

CCLXIII Tres ſunt ſpecies Poſſeſſionum terrae, quarum mentio fit in Lege : 1 Prima eſt, Inveſtitura abſque occupatione. 2 Secunda eſt, Occupatio abſque inveſtitura. 3 Tertia eſt, Occupatio cum inveſtitura.

CCLXIV Tria ſunt ob quae fundi fiunt pigneratitii : 1 Primum eſt, Mercedis *terrae* cuſtoditae *nomine debitae Solutio*. 2 Secundum eſt, Sumptus ad augendum fundum vel privilegia ejus facti. 3 Tertium eſt, Opus legitimum in fundo factum quo fundus ipſe ad meliorem frugem reducitur.

4 Siquis longo jam liberatus exſilio portionem fundi a gentilibus ſuis petierit, CXX *denarios* pro mercede *terrae* cuſtoditae *nomine debita* illis ſolvat oportet, ſi portionem *ſuam* illi quiete tradiderint.

5 Quicunque Dominum prodiderit, vel caedem inſidioſam fecerit, terris ſuis excidet ; & ſi apprehenſus fuerit, morte multabitur. Sin aliter, & cum Domino & gentilibus *hominis occiſi* gratiam conciliare velit, multam publicam & compenſationem pro caede duplices pendet. Quod ſi Curiam Papalem adiverit, & a Papa litteras, quibus ſe *ſupplicii* veniam inveniſſe manifeſtum fuerit, domum retulerit, terras ſuas recuperabit. Tertia cauſſa ob quam quis terris ſuis exuetur *haec eſt*, Si terras ſuas abſque licentia *Domini* dereliquerit, & onera & ſervitia illarum nomine debita ſuſtinere nequiverit.

Al. Quicunque Dominum prodiderit, & ad aſylum confugerit, & inde juſtitiam facere voluerit prout Lex requirit, Lege de-

Tri Rhydd o gaeth. *Vide* Tri Meib, *&c.*

CCLXII " Tri Rhyw Amddiffyn y " ſydd : 1 Un yw, Na wrthepper [*al.* " wrtheber, *S.* 2. y dyn, *W. al.* nad at- " tepper, *M.* & *S.* 2.] yn amſerawl [*al.* " anamſerawl, *S.* 2.] i'r gofyn. 2 Ail yw, " Amddiffyn hyd [*al.* fal, *S.* 2.] nad at- " tepper fyth i'r hawl [*al.* gofyn, *S.* 2. " *al.* atteb byth yr hawlwr. *S.* 2.] 3 Try- " dydd yw, Amddiffyn gan atteb mal [*al.* " hyd, *P.*] na choller dim yn [*al.* er, " *S.* 2.] yr hawl." *Cott.* 4.

Tri rhyw Atteb, *&c.* *Vide* Tri Gwrthwyneb, *&c.*

CCLXIII " Tri Rhyw Berchennogaeth " y ſydd ar dir herwydd cyfraith. 1 Un " yw, Yſdyn heb oreſgyn. 2 Ail yw, " Goreſgyn heb yſdyn. 3 Trydydd yw, " Goreſgyn ac yſdyn." *S.* 2.

CCLXIV " Tri Rhyw Brid y ſydd ar " dir. 1 Un yw, Gobr gwarchadw. 2 " Ail yw, Yr hyn [*al.* Y da, *H.* 2. & *M.*] " a rodder [*al.* rother, *M. H.* 3. & *P.*] i " [*al.* yr, *J.*] hwanecau [*al.* achwanecau, " *M. H.* 2. *H.* 3. *P. S.* 2. & *W.*] tir neu " ei fraint. 3 Trydydd yw, Llafur cyf- " reithawl a wneler ar [y, *H.* 2.] tir y " bo gwell y tir o honaw [*al.* o'i blegid, " *S.* 2. *al.* yrddaw. *H.* 2. & *M.*]

4 " Or cais dyn ran o dir i gan ei ge- " raint [*al.* genedl, *M. Cott.* 6. & *H.* 2.] " gwedy y bo yn hir allddudedd, rhodded " hweugaint [*al.* chweugaint, *S.* 2. & *J.*] " iddunt yng ngobr gwarchadw or canha- " dant ran idaw heb gwyn.

5 " Pwybynnag a wnel frad Arglwydd, " neu a wnel gynllwyn, efe a gyll dref " ei dad ; ac or ceffir [*al.* cair, *H.* 3.] " crogadwy [*al.* eneidfaddau, *H.* 2. & *P.*] " fydd. Oni cheffir [yntau, *H.* 2. *P.* " & *J.*] a mynnu cymmod o honaw a " chenedl ac a'r [*al.* a, *H.* 3. *al.* ag, *W.* " *deeſt in J.*] Arglwydd [*al.* ac (a, *H* 3.) " Arglwydd ac a chenedl, *S.* 2. *M. H.* 2. " & *P.*] tal dauddyblyg a ddaw arnaw o " ddirwy a galanas. Ac or cyrch Lys y " Pab, a dyfod [*al.* dwyn, *M.*] llythyr " [y Pab, *H.* 2. & *P.*] gantaw [*al.* gan- " thaw, *M.*] a ddangoſo [*al.* a (*al.* i, *M.*) " ddangos, *H.* 2.] ei ryddhau o'r Pab, tref " ei dad a gaiff. Trydydd achaws y cyll " dyn dref ei dad, O encil o honaw i wrth " y tir [*al.* dref ei dad, *M.* & *S.* 2. *al.* heb " gannad, *M.* & *H.* 2.] ac na allo oddef y " baich a'r gwaſanaeth a fo arnaw." *Cott.* 4.

Al. " Pwybynnag a wnel frad Ar- " glwydd, ac a gaffo nawdd, a mynnu " gwneuthur jawn fal y dywetto Cyfraith " odd' yno, Cyfraith a farn iddaw golli " tref

NOTAE.

6 [1] *Vide* Tair Rhan Awdurdawd. §. 39. *ſupra.*

" tref ei dad, cyd diango a'i enaid yn her-
" wydd y nawdd." *S.* 4.

6 " Or dyry Brenin dir i ddyn trwy
" gyfraith, ni ddichawn [*al.* ddigawn,
" *H.* 3.] etifedd y [*al.* i'r, *P.*] Brenin
" [*al.* ei etifedd, *S.* 2.] ddwyn [*al.* at-
" twyn, *S.* 2.] y tir rhag hwnnw o gyf-
" raith [tra fo byw. *P.*]" *Cott.* 4.

7 " Pwybynnag a roddo brid ar dir,
" ac na allo ei gadarnhau drwy weithred
" gorfedd, cyfraith a ddywaid nad rhaid
" atteb iddaw, namyn ei fod yn brid an-
" olo." *S.* 2.

Tri Rhyw Ddadanhudd y fydd. *Vide* Lib. II. c XIV. *Vide etiam* O dri modd y dosberthir dadl dadannudd, *supra.*

CCLXV " Tri Rhyw Dal y fydd i
" gwynwr [*al.* gwynawdr; *S.* 1.] 1 Geu-
" dwng, 2 neu Adwerth, 3 neu Edfryd."
Cott. 4. *P.* & *S.* 2.

CCLXVI " Tri Rhyw Dwng y fydd :
" 1 Cadarnhau gwir, gan dyngu trwyddaw
" berfedd. 2 Ail yw, Gwadu gau, gan
" dyngu trwyddaw, berfedd. 3 Trydydd
" yw, Tyngu peth pedrus [*al.* petrus (o,
" *S.* 2.) *P.* & *J.*] herwydd cydwybod.
" [Sef yw peth petrus, *S.* 2.] Yr hyn ni
" wyper yn ddiau beth fo ai gwir ai gau."
Cott. 4.

CCLXVII " Tri Rhyw Ddiebryd y
" fydd : 1 Un yw, Dwyn peth ac nad
" adferer drachefn. 2 Ail yw, Adaw ar-
" gywedd ar ddyn neu ar ei eiddaw, heb
" wneuthur jawn no [*al.* na, *J.*] hedd-
" wch [*al.* heddychu, *M.*] ym danaw. 3
" Trydydd yw, Diebryd dyn o'i ddylyed
" dros amfer [ei, *P.* & *M.*] dalu [*al.* ed-
" ryd. *S.* 2.]" *Cott.* 4.

CCLXVIII " Tri Rhyw Ddirwy y
" fydd ; 1 Un o ymladd. 2 Arall o drais.
" 3 Y trydydd o ledrad." *Cott.* 4.

Al. " Tair dirwy Brenin ynt. 1 Dirwy
" ymladd cyfaddef. 2 A dirwy trais. 3
" A dirwy lledrad [*al.* ledrad. *M.*]" *S.* 2.

4 " Deuddyblyg fydd [*al.* fyddant,
" *Cott.* 6.] dirwy a chamlwrw, *Cott.* 6.]
" yn Llys, ac yn Llan o's mameglwys ac
" uchellawr [*al.* uchellawg, *H.* 3. & *J.*]
" fydd.

5 " O ymladd a wneler y mywn [*al.*
" o fywn y, *H.* 3. & *P.*] fynwent [*al.*
" O's yn y fynwent y gwnair y cam,
" *Cott.* 6.] pedair [*al. perperam*, tair, *J.*]
" punt ar ddeg a delir.

6 " O's o faes [i'r fynwent, *S.* 2. *al.*
" O's oddieithr y fynwent y gwnair y cam,
" *M.*] yn y noddfa, faith punt a delir
" [*al.* yw, (*al.* fydd, *M.*) maint y ddirwy.
" *Cott.* 6.]

cretum eft ut terris fuis excidat, licet morte non multetur ob patrocinium afyli.

6 Si Rex hominem de feodo aliquo modo legitimo inveftiverit, Heres [*al.* Succeffor] ejus illum, quamdiu vixerit, deveftire non poterit.

7 Siquis fe unum quodvis feciffe ex tribus iftis ob quae fundi fiunt pigneratitii, contenderit, nec tamen id *factum fuiffe*, in judicio probaverit, Lex dicit quod illi *petenti* refpondere neceffe non eft, fiquidem fumtus inutiles fecerit.

CCLXV Tribus modis in actionibus debiti actori refpondere folitum eft : 1 Juramento falfo, 2 vel Compenfatione facta, 3 vel Reftitutione *rei debitae.*

CCLXVI Triplex eft jusjurandi ufus. 1 Primus eft, Veritatem confirmare, liquido jurando *rem de qua quaeftio eft, veram effe.* 2 Secundus eft, Falfitatem elidere, liquido jurando *rem de qua quaeftio eft, falfam effe.* 3 Tertius eft, Ambiguitatem decidere, fecundum aequitatem. Eft autem Ambiguitas, Res de qua utrum vera an falfa fit liquido non conftat.

CCLXVII Tria funt fruftrationum genera : 1 Primum eft, Rem aliquam furto auferre, nec vero reftituere. 2 Secundum eft, Damnum alicui vel in corpore vel in bonis inferre, nec tamen decidere. 3 Tertium eft, Fruftrari aliquem, illum, in eo quod exfpectet, ultra tempus conftitutum deftituendo.

CCLXVIII Tria crimina multa publica coërcenda funt : 1 Rixa, 2 Stuprum, 3 & Furtum.

Al. Tria funt crimina ob quae Rex multam publicam expofcet : 1 Rixa manifefta, 2 Stuprum, 3 & Furtum.

4 Multa & publica & privata pro facinore in Curia vel in Eccleffa principali perpetrato duplex *exfolvetur.*

5 Si rixa in Coemeterio concitetur, XIV libris emendabitur.

6 Sin extra Coemeterium, & intra afylum, VII libris emendabitur.

7 Harum

NOTAE.

Tr. CCLXIV. §. 6. *Al.* " Y tir a rotho y
" Brenin i ddyn gan jawn, ni's attwg y mab
" a'i gwledycho gwedy ef." *H.* 2. & *Cott.* 6.

7 Harum librarum partem dimidiam Abbas recipiet, ſi ſit literatus, & Ordinibus *ſacris* initiatus, & mores Eccleſiaſticos calluerit. Altera pars cedet Sacerdotibus & Canonicis qui ibi Deo deſerviunt [*al.* Altera pars Clericis cedet.] Talis diviſio *multae* fiet inter Abbatem & Canonicos ſi inter illos qui Abbatis & Sacerdotum [*al.* Canonicorum] patrocinio fruuntur, oriatur rixa [*al.* Multas tam publicas quam privatas a confugis ibi patrocinio fruentibus exactas iſto modo inter ſe *Abbas & Sacerdotes* divident. Et ita denique omnia quae Sanctis oblata fuerint, & in Altaris uſum non deſtinantur, dividentur.

8 Rixae intra Aulam regiam excitatae *auctores* Diſpenſator proſequetur, ſi rixantium neuter alterum interpellaverit; id enim pacis Regiae violatio eſt.

9 Rixa multa privata non emendabitur niſi fide dignorum hominum teſtimonio in judicio comprobetur.

10 Rixae intra aſylum excitatae ſanguis elicitus vel vibex teſtimonium dabit Abbati & Sacerdotibus ſecundum Monaſterii jura Eccleſiaſtica.

11 Rixa in Aula excitata, quam rixantium neuter, altero, vel Diſpenſatore, perſequente, negaverit, VI libris emendabitur.

12 Si extra Aulam excitata fuerit rixa, III libris emendabitur.

13 Si compurgatores, quos neceſſe eſt rixam negantem producere, defecerint, multae publicae obnoxius eſto, perinde ac ſi non negaverit.

7 " Hanner y punnoedd hynny [*al.* y " da hwnnw, *S.* 2.] a ddaw i'r [*al.* Han- " ner dirwy Llan a gaiff yr, *Cott.* 6.] Abad, " o's cyfreithawl ſydd ac eglwyſig [a, " *H.* 3.] llythyrawl [*al.* llythyrjawl, *H.* 3. " & *P. al.* or bydd cyfarwydd *(al.* cyf- " rwys, *M.*) yn llythyr ac ym moes eg- " lwys *(al.* o's llythyrawl ac eglwyſig " fydd, *S.* 2.) *Cott.* 6.] A'r hanner arall a " ddaw i'r Offeirad [*al.* Effeirad, *H.* 3. " *al. recte*, Offeireid, *P. J.* & *S.* 2.] a'r " Cynonwyr [*al.* Canonwyr, *H.* 3.] a " fwynt [*al.* ſont, *J.*] yn gwaſaneuthu " [*al.* a waſaneuthont, *S.* 2.] Dduw yno " [*al.* A'r hanner arall a gaiff meibon lleyn " yr eglwys. *Cott.* 6. & *M.*] Y rhyw ran " honno a fydd rhwng yr Abbad [*al.* " Abad, *H.* 3.] a'r Cynonwyr [*al.* Canon- " wyr, *H.* 3. & *J.*] o'r ymladd a wnel y " nawddwyr a gymmerwynt [*al.* gym- " meront, *J.* & *S.* 2.] nawdd i gan yr " Offeireid a'r Abbad [*al.* yr Abad a'r E- " ffeireid *(al.* Canonwyr. *S.* 2.) *H.* 3. & " *P. Al.* Sef y cymmerant wy felly pan " ddel dirwy neu gamlwrw i gan nawdd- " wyr y Llan iddunt. *Cott.* 6.] Ac felly " y rhennir pob peth o'r a ddel i'r Sant o " offrwm, ac nid i [*al.* i'r, *J.* & *S.* 2.] " allawr nac [*al.* ac, *J.*] i neb arall. [*Al.* " Ac y ſef y rhoddir y da hwnnw yn en- " wedig i'r Sant *(al.* Namyn yn enwedig " i'r Sant y rhoddir y da hwnnw, *M.*) ac " nid (ar, *M.*) fraint offrwm. *Cott.* 6.]

8 " O ymladd a wneler yn Llys [ac " yn y, *P.* & *J.*] lle y [*al. male*, ni, *S.* 2.] " bo eiſdeddfa Brenin, Diſdain a ddichawn " fod yn hawlwr, o's yr ymladdwyr ni " chwynant, canys torri tangnef y Llys " yw.

9 " Ni ddiſgyn camlwrw o ymladd onid " trwy dyſdoljaeth [*al.* dyſdjolaeth, *H.* 3.] " ni aller ei llyſu, [ac, *S.* 2.] a dyſder trwy " ymhawl [yn llys. *S.* 2.]

10 " O ymladd a wneler y mywn [*al.* " yn, *S.* 2.] noddfa, gwaed neu glais a " ſaif yn dyſdoljaeth [*al.* dyſdjolaeth, " *H.* 3.] i'r Abad ac i'r Offeirad [*al.* Offeir- " jeid, *J. al.* Effeireid, *H.* 3.] trwy fraint " eglwyſig yr Abadaeth.

11 " Or bydd ymladd yn Llys beu- " nyddjawl y Brenin, dirwy pob un o'r " ymladdwyr heb wadu o un o honunt yn " erbyn eu gilydd [*al.* erbyn y llall, *S.* 2.] " nac yn erbyn y Diſdain, hwe [*al.* chwe- " *J.*] phunt fydd.

12 " O's o faes y [*al.* i'r, *P. J.* & *S.* 2.] " Llys y bydd [yr ymladd, *S.* 2.] tair punt " fydd.

13 " O'r palla [ei, *S.* 2.] raith i'r [*al.* " palla rhaith y, *H.* 3.] neb a watto [*al.* " ddiwatto, *H.* 3. *P.* & *J.*] ymladd, dir- " wyus fydd megis na wattai ddim.

14 " Difwyn

14 " Difwyn dirwy trais morwyn yw " gwialen arjant, a phiol aur [a chlawr " aur, *H.* 3. *P. S.* 2. & *J.* arnai, *J.*] " mal [*al.* yn y modd, *M.*] y dywetpwyd " [*al.* dywesbwyd, *M. H.* 3. *P. S.* 2. & " *J.*] am y meſureu yn difwyn ſarhaad " Brenin.

14 Stuprum virgini illatum virga argentea cum phiala & operculo aureis emendabitur prout ſupradictum eſt ubi de compenſandis injuriis Regi illatis diſſeruimus.

15 " Difwyn dirwy ymladd [cyfaddef, " *M.*] yw deuddeng mu [*al.* muw. *S.* 1.]

15 Rixa manifeſta XII vaccis emendabitur.

16 " Difwyn dirwy lledrad [*al.* led- " rad, *M.*] yw, cyſſwynaw lledrad ar " ddyn, a gwadu [*al.* diwad, *S.* 1.] o ho- " naw yn dda ar ei dafod [*al.* dafawd, " *M. H.* 3. *P. S.* 2. *J.*] a goſod rhaith " arnaw, a'i phallu : Lleidr cyfaddef can " ballwys [*al.* ballawdd, *J.*] ei raith, " gwirjon o'i ben ei hun [*al.* hunan, *S.* 1. " *M. H.* 3. & *W.*] a'i dafod [*al.* dafawd, " *M. H.* 3. *J. S.* 2. & *W.*] ni ddelid dim " yn ei law, ni chaffad [*al.* chahad, *M.*] " dim gantaw, deuddeng mu dirwy [a a, " *S.* 1.] arnaw." *Cott.* 4.

16 Furtum ſic emendabitur : Quando quis furti poſtulatur, qui id factum omnino negat, & juramento communi ſe purgare cogitur, & compurgatores deficiunt, pro fure manifeſto reputabitur quia juramentum iſtud non praeſtiterit : Sed cum inſontem ſe proprio tantum teſtimonio affirmaverit, & cum re furtiva deprehenſus non ſit, multa XII vaccarum illi irrogabitur.

17 " Or ymladd gwr Eſgob neu wr A- " bad a gwr y Brenin ar dir y Brenin, neu " ddeuwr i'r Eſgob neu ddeuwr i'r Abad, " neu wr i'r Eſgob a gwr i'r Abad, y Bre- " nin biau [*al.* bieufydd, *J.*] eu dirwyon." *Cott.* 4. *alibi. P.* & *H.* 3.

17 Si Epiſcopi vel Abbatis vaſſallus cum vaſſallo regio rixetur in terra regia, vel ſi duo vaſſalli Epiſcopi ſive Abbatis *inter ſe*, vel vaſſallus Epiſcopi cum vaſſallo Abbatis rixetur, multae XII vaccarum iis irrogandae ad Regem pertinebunt.

Aliter.

" Tair Dirwy y ſydd : 1 Dirwy ym- " ladd ; 2 Dirwy drais ; 3 Dirwy ladrad. " Am bob gweithred a wnel dyn ni han- " ffo o'r tri hynny, camlwrw a dal am " dano. Sef yw cosb am bob un o'r tri " uchod, tair punt : A meſur camlwrw " yw naw ugaint." *S.* 2. *alibi.*

Tri Rhyw Ddyn y ſydd. *Vide* Lib. I. c. ix. § 7 *Vide* Tri dyn.

Tri Rhyw ddyn y ſydd a ddylyir eu mechniaetheu, &c. *Vide* Tri Dyn a ddyly y Brenin, &c.

Aliter.

Tria crimina multa publica coërcenda ſunt : 1 Rixa, 2 Stuprum *virgini illatum*, 3 & Furtum. Quodvis aliud facinus multa privata coërcebitur. Aeſtimatio multae publicae, III librae : Aeſtimatio multae privatae, CLXXX *denarii.*

CCLXIX " Tri [Rhyw, *P.*] Ddyn y " ſydd ni ddichawn [*al.* cill, *S.* 2.] un o " honunt ſod yn frawdwr teilwng trwy " [*al.* o, *S.* 2.] gyfraith. 1 Un yw o " honunt, Dyn anafus, megis byddar, neu " ddall, neu glafwr, neu ddyn gorphwyll- " awg [*al.* gorbwyllig, ſef yw hwnnw, " *S.* 2.] dyn a orffo ei rwymaw unwaith " am ei ynfydrwydd ; neu ddyn ni allo " ddywedud yn jawn, megis cryg anjan- " awl. 2 Ail yw, Dyn eglwyſig, rhwy- " medig wrth Urddeu cyſſegredig, neu wrth " grefydd. 3 Trydydd yw, Lleyg heb

CCLXIX Tres ſunt homines quorum nullus per legem pro competenti Judice habebitur : 1 Primus eſt, Homo qui corpore integer non eſt, ſurdus utputa, vel caecus, vel leproſus, vel furioſus, is nempe qui ſemel ob furorem ligatus fuerit, vel qui naturae vitio rava voce loquitur. 2 Secundus eſt, Vir Eccleſiaſticus Ordinibus ſacris initiatus, vel Monaſticis obſtrictus votis. 3 Tertius eſt, Laicus quem nec

ſtatus

NOTAE.

§. 14. *Al.* " Difwyn dirwy trais morwyn yw " gwialaen arjant a araetho o'r ddaear hyd jad " y Brenin pan eiſteddo yn ei gadair, gyrefed " a'i aranfys, a thri ban ar y wialaen gyrefed " a'r wialaen ; a phiol aur llawn ddiawd y Bre- " nin ynddi, gydewed ac ewin amaeth a ry- " amaetho ſaith mlynedd, a chlawr aur a fo " cyfled ag wyneb y Brenin, cyn dewed a'r " phiol." *S.* 1. *Vide* Lib. I. c. vi. §. 1. & *al. ſup.*

§ 17. *Al.* " Or ymladdant gwyr Eſgob neu wyr " Abad a gwyr Brenin ar dir [y, *H.* 2.] Teyrn, " eu dirwy a ddaw i'r Teyrn. A chyd ymla- " ddont gwyr Eſgob a gwyr Abad ar dir Teyrn " [*al.* y Brenin, *H.* 2. & *M.*] i'r Teyrn [*al.* " Brenin, *H.* 2.] y daw [*al.* Brenin a gaiff, *M.*] " eu dirwy." *Cott.* 6.

ſtatus terrae ſuae nec officium aliquod *a Rege conceſſum* ad hoc munus evexerit.

CCLXX Tres ſunt delationum ſpecies in cauſſis furti, ob quas reus juramento patriae ſeipſum purgare tenebitur: 1 Prima eſt, Quando is, qui bona amiſerit, delatorem produxerit qui juratus teſtimonium in aliquem dixerit *affirmando* ſe audiviſſe & cognoviſſe illum furtum iſtud commiſiſſe. 2 Secunda eſt, Quando delator juratus dixerit ſe vidiſſe & cognoviſſe furtum ab illo factum. Et hoc appellatur [m] Lliw. 3 Tertia eſt, Quando quis aliquem bona quae amiſerit, in ſuſpecto loco exquirere *volentem* impediverit.

4 Nemo per juramentum patriae ſeipſum de furto purgare tenebitur, niſi *actor* unum ex *tribus* hiſce delationum formulis illi intenderit, vel reus juramentum voluntarium detrectaverit: Quod ſi illud detrectaverit, ulteriori delatione non opus erit ad cogendum reum juramento patriae ſeipſum purgare, ſi modo detrectatio iſta in judicio probari poſſit.

5 Si intentio quae pluribus nititur argumentis, denegetur, tota *iſta* intentio unico juramento quod ad argumentum principale elidendum pertinet, denegari poſſit: Uni enim intentioni quae negatur, unum juramentum ſufficiet, ſi illam *reus* defenſione *plena* vel ob defectum aliquem extinguere nequiverit.

6 Siquis litigator Judici cauſſam in Curia concludenti contradixerit priuſquam lata eſt ſententia, Judex rem de qua quaeſtio eſt, ad Aſſeſſores ſuos juratos dirimendam remittet antequam ſententiam definitivam pronuntiaverit.

CCLXXI Tres ſunt ſententiae irritae *peculiariter ſic appellatae:* 1 Prima eſt, Sententia data contra aliquem qui eandem non audiverit quando in Curia primitus pronuntiata fuit, ſive ille abſens ſive praeſens fuerit. Si praeſens fuerit, Apparitor illum citare debet, ut ſententiam pro

" allu o honaw farnu o gyfraith [*al.* allu " trwy (*al.* o, *S.* 2.) gyfraith iddaw i far- " nu, *H.* 3.] o fraint tir nac [*al.* neu, *S.* 2. " *H.* 3. & *P.*] o fraint ſwydd." *Cott.* 4. & *J.*

CCLXX " Tri Rhyw Fanag y ſydd, ac " am bob un o honunt y goſodir [*al.* y " dylyir goſod, *M.*] rhaith gwlad ar ddyn " am ledrad. 1 Un yw, Dyfod y colle- " dig a['r, *P. M.* & *S.* 2.] managwyr " [*al.* managwr, *S.* 2. *M. P.* & *J.*] y gyd " ag ef, a thyngu [*al.* a dyngo, *S.* 2. *M.* & " *J.*] yn erbyn arall [*al.* plaid, *J. legendum forte*, plaid arall] glybod a gwy- " bod arnaw [*al.* arnai, *J.*] y lledrad. 2 " Ail yw, Tyngu o'r managwr weled a " gwybod arnaw y lledrad, a hwnnw a " elwir [*al.* yw (y, *M.*) *S.* 2.] Lliw. 3 " Trydydd yw, Lluddjaw [*al.* lluddjas, *J.*] " rhag dyn geiſaw [*al.* geisjaw, *J.*] y da " a gollaſai yn y lle y typpai [*al.* teby- " gai, *J. al.* tebyccai, *S.* 2.] ei fod [*al.* eu " bod. *S.* 2.]

4 " Ni ddyly neb roddi rhaith gwlad " [*al.* Ni ddyly myned rhaith gwlad ar " neb, *J.*] am ledrad heb un o'r manageu " hynny yn ei erbyn, onid pallu a wna o " lw gweilydd i'r colledig: Or palla [ha- " gen, *M.*] nid rhaid rhaith gwlad [*al. recte*, nid rhaid manag, *S.* 2. *M. P.* & " *J.*] arnaw namyn [*al.* eithr, *S.* 2.] " hynny, i gymmell rhaith gwlad i gan- " taw [*al.* arnaw. *S.* 2.] [dieithr perthynu " cadarnhau ei balledigaeth trwy gof. *J.*]

5 " Or diwedir [*al.* gwedir, *S.* 2. *M.* " & *J.*] Hawl addefedig [*al. rectius*, a " ddefnyddjer, *S.* 2. *M.* & *J. al.* ddefny- " ddir, *P.*] o amryfael [*al.* amryfaeljon, " *J.* & *M. al.* amryfaelon, *S.* 2.] achwy- " ſon [*al.* achwysjon, *J.*] trwy [*al.* " drwy, *J.*] un rhaith a berthyno wrth " yr achaws mwyaf o honai [*al.* o'r hawl, " *M.* & *S.* 2.] y gwedir yr hawl oll: Ca- " nys pob un hawl un raith a ddyly yn " y watter, [a hynny lle ni mettrer diffo- " ddi hawl drwy amddiffyn, neu o blegid " rhyw eiſau. *J.*]

6 " Pwybynnag o'r cynnennuſon [*al.* " cynhenwyr, *P.* & *J.*] yn Llys a el yn " erbyn datcan Brawdwr cyn barn, efe a " ddyly gaffel cof Llys [*al.* cof trwy " dwng, *J.*] y rhyddaw ag ef cyn barno " ddim." *Cott.* 4.

CCLXXI " Tri Rhyw Farn dremyg y " ſydd: 1 Un yw, Barn a rother [*al.* " rodder, *J.*] yn erbyn dyn ni's clywo " pan ddatcaner gyntaf y mywn y Llys, " nac ym mhell nac yn agos y bai [*al.* " mhell y bo yna nac yn agos. *S.* 2.] " O's yn agos y bai, y Rhingyll a ddylyai " [*al.*

NOTAE.

[m] *Adi Gloſſarium v.* Lliw.

" [*al.* ddyly, *S.* 2.] ei alw, megis y clywai
" y farn a roddid iddaw neu arnaw: O's
" ym mhell y bai, ei arhos a ddylyid
" [*al.* ddylid, *S.* 2.] hyd pan [*al.* hyn y,
" *P.*] ymddangosai y mywn [*al.* yn,
" *S.* 2. & *P.*] y Llys, or gellid ei gaffael
" [*al.* gaffel, *P.*] wrth gyfraith yn amser-
" awl [*al.* yn amserawl wrth gyfraith. *S.* 2.]
" 2 Ail yw, Brawd a rother [*al.* rodder,
" *J.* & *W.*] ar ddyn cydrychawl [*al.* cyn-
" drychawl, *J.*] trwy orthrymder [*al.*
" wrthrymder, *S.* 2. & *P.*] o blaid [i
" blaid, *P.*] y Brenin, neu y Brawdwr,
" neu wyr y Llys. 3 Trydydd yw, Barn
" Brawdwr anheilwng." *Cott.* 4.

vel contra se latam audiat: Sin absens fuerit, exspectare comparitionem ejus debent *Judices*, si modo in tempore ad constitutum juris experiundi venire possit. 2 Secunda est, Sententia Regis, vel Judicis, vel Assessorum injuria contra aliquem *in Curia* praesentem prolata. 3 Tertia est, Sententia a non competenti Judice lata.

CCLXXII " Tri Rhyw Fraint y sydd:
" 1 Braint anjanawl. 2 A braint swydd.
" 3 A braint tir." *Cott.* 4. *P. H.* 3. *J.* & *W.*

CCLXXII Triplex est hominum status: 1 Status naturalis, 2 & Status virtute muneris, 3 & Status virtute fundi.

CCLXXIII " Tri Rhyw Frawdwyr y
" sydd yng Nghymru herwydd Cyfraith
" Hywel [*al.* Howel, *H.* 3.] Dda [*al.*
" herwydd Hywel Dda a'i Gyfraith, *P.*]
" 1 Brawdwr llys bennadur [*al.* beunydd-
" jawl, *S.* 2.] herwydd swydd y gyd a
" Brenin [*al.* Braint, *W.*] Dinefwr ac
" [*al.* neu, *S.* 2.] Aberffraw yn wasdad.
" 2 Ac un Brawdwr cymmwd neu gantref
" herwydd swydd, ym mhob llys o ddad-
" leueu [*al.* ddadleubedd, *P.*] Gwynedd
" a Phowys. 3 [A, *S.* 2. *H.* 3. & *W.*]
" Brawdwr o fraint [ei, *H.* 3.] dir ym
" mhob llys cymmwd, neu gantref o Dde-
" heubarth, nid amgen, pob perchennawg
" [*al.* perchen, *S.* 2.] tir.

CCLXXIII Tria sunt Judicum genera apud Wallos virtute Legum Hoëlianarum: 1 Judex Curiae cujusvis principalis, qui virtute muneris sui semper erit cum Rege Dinevorae vel Aberfraviae. 2 Et Judex Commotae cujusvis vel Cantredae virtute muneris sui, qui in omnibus *inferioribus* curiis apud Venedotos & Powysianos *jus dicit*. 3 Et Judex, *qui* ob statum terrae *quam possidet*, in qualibet curia Commotae vel Cantredae apud Demetas *judicium exercet*, quivis scilicet fundi proprietarius.

4 " Pob Brawdwr swyddawg a gaiff
" bedair ceinawg gyfraith dros bob brawd
" [o'r, *J.*] a dalo gymmaint a hynny i
" gan y neb y barno iddaw.

4 Judex omnis, *qui* virtute muneris *judicium exercet*, IV denarios legitimos recipiet pro omni lite quae tanti aestimabitur, ab eo secundum quem judicaverit.

5 " Brawdwr [hagen, *S.* 2.] o fraint ei
" dir [*al.* fraint tir, *J.*] hagen ni chaiff
" werth dros ei frawd, canys gwasanaeth
" ei [*al.* gwasaneuthwr, *P.*] tir yw.

5 Judex *qui* virtute terrae suae *judicium exercet*, nullum pro judicando accipiet honorarium, quoniam hoc est servitium quod feodi sui nomine praestare tenetur.

6 " Ysbaid pob Brawdwr yw i roddi
" barn rhwng dadleuwyr, oni's gwybydd,
" pymtheng niwarnawd, can ni ddylyir
" [*al.* ddyly, *J.*] osod oed dadlau yn llai
" ysbaid no hynny.

6 Tempus intra quod quivis Judex litigatoribus jus reddere tenetur, cum de caussa dubitaverit, est XV dierum spatium; quoniam spatium isto minus ad istiusmodi caussas cognoscendas non sufficit.

7 " [Ac, *S.* 2. *H.* 3. & *W.*] o's Brawdwr
" swyddawg sydd, yna barned y ddadl a
" oedd ar oed, neu daled [*al.* adfered,
" *S.* 2.] ei swydd i'r Brenin heb amgen
" golled; can ni ddyly neb gynnal swydd
" yn hwy nog y gallo wneuthur ei gwa-
" sanaeth yn ei amser [*al.* ei gwasaneuthu
" yn amserawl. *S.* 2.]

7 Et si Judex fuerit, *qui* virtute muneris *judicium exercuerit*, caussam ampliatam constituto die dijudicabit, vel haec ei multa esto magistratu ut se abdicet: Nemo enim jurisdictione fungi debet ulteriori tempore quam quo munera ejus exercere possit.

8 " O's Brawdwyr o fraint tir a archant
" ysbaid am frawd [*al.* oed am farn, *S.* 2.]
" ai o bedrusder [*al.* betrusder, *J.*] ai o
" eisau rhai o wyr y llys, y rhai cydry-
" chawl [*al.* cyndrychawl, *S.* 2.] a ga-
" ffant [*al.* gaant, *H.* 3. *P.* & *W.*] oed
" heb dwng, a'r Brenin a ddyly gymmell
" y rhai absen o wys trwy fechniaeth neu

8 Si Judices *qui* virtute fundi *caussas cognoscunt*, judicium proferendi *veniam* petiverint eo quod sibi de caussa parum liquet, vel quod Assessorum nonnulli absentes fuerint, id praesentibus nec juratis concedetur, & Rex absentes citatos compellere debet fidejussione vel pignoribus cavere quod omnes in proxima curia comparebunt. Et si-
quis,

quis, citatione iſta abſque cauſſa idonea neglecta, ad conſtitutum non venerit, multae privatae obnoxius eſto. Qui autem praeſentes fuerint, cauſſam determinabunt, vel quod ſibi non liquet jurati afferent, ne ipſi quoque multae praedictae fiant obnoxii. Altero vero tempore conſtituto, in tertia curia, cauſſam nulla excuſatione admiſſa determinabunt; ſin aliter, Rex pignus ſecundum ab unoquoque capiet, quod aſſervabit uſquedum cauſſam iſtam cognoverint & finaliter determinaverint.

9 Quicunque ſervitia quae *Regi* praebere tenetur, non praeſtiterit, vel juſta debita *ſua*, vel cenſus regios non exſolverit, pignoribus captis coërcebitur, niſi iſta *in judicio* negaverit, vel ſervitium nec praeſtari nec compenſari poſſit. Et pignora quae ob unum trium horum defectuum capiuntur non ante liberabuntur quam omne quod fieri debuit, perficiatur.

10 Etſi plures Aſſeſſores, *qui* virtute fundi *jus dicunt*, cauſſam aliquam cognoverint, unus tamen ſententiam *definitivam* pronuntiabit, aſſenſione caeterorum qui illi in ſententia iſta ordinanda opem ferent. Et ſi ille multam linguae ſuae commiſerit communem illam ſententiam, quam pro ſe & Aſſeſſoribus ſuis in curia dederit, pronuntiando, tunc ipſe & Aſſeſſores ſui pretium linguae ſuae aequis portionibus ſolvent; nam ut communi *omnium* conſenſu lata erat ſententia, ita *omnes* ob iſtam ſententiam communiter multari debent.

11 Et ſi Judex virtute fundi *judicium exercens*, multam privatam in conſimili caſu commiſerit, omnes Aſſeſſores ejus conſimili modo multabuntur.

12 Nemo multam linguae committet praeter Judicem ipſum qui ſententiam *pronuntiaverit*, vel illum qui jure cum Judice *de ſententia lata* contenderit; idque

“ afel [*al.* afael, *H.* 3. *P.* & *W.*] pawb
“ [*al.* pob un, *S.* 2.] o honunt i'r ail llys.
“ A phwybynnag o honunt yn yr oed
“ cymeredig hwnnw a dremycco y gyfryw
“ wys [*al.* y rhyw wys honno, *S.* 2.]
“ heb achaws addwyn [*al.* addfwyn, *S.* 2.
“ *H.* 3. & *W.*] camlyryus fydd. Y rhai
“ cydrychawl hagen barnent y ddadl, neu
“ dyngent na's gwddant, rhag colli cam-
“ lyryeu. Ac yn yr ail oed, yn y dry-
“ dedd lys, barnent y ddadl heb neb rhyw
“ [*al.* yn ddi- *S.* 2.] eſgus, neu y Brenin
“ a gymmero elchwyl ac a gynhaljo afel
“ pawb [*al.* pob un, *H.* 3. & *W.*] o ho-
“ nunt hyd pan [*al.* hyn y, *P.*] farnont
“ y ddadl honno a'i therfynu yn gwbl.

9 “ Nid oes amgen boen na dial onid
“ cymmell trwy gyfraith am waſanaeth
“ diffyg, neu ddylyed diffyg, neu rent y
“ [*al.* i'r, *J.*] Brenin, oni wedir yn ei er-
“ byn, eithr [*al.* dieithr, *J.*] gwaſanaeth
“ a ddiffyccjo ac ni aller ei ennill. Ni
“ ddylyir rhyddhau gafel a gymmerer dros
“ un o'r tri diffyg hyn [*al.* hynny, *J.*]
“ hyd pan [*al.* hyn (*al.* yn, *J.*) y, *P.*]
“ wneler cwbl droſdi.

10 “ Cyn [*al.* Cyd, *J.*] bo lliaws un
“ fraint o Frawdwyr [*al.* Frodyr, *J.*] o
“ fraint tir yn yr un frawd, un eiſoes
“ [*al.* eisjoes, *H.* 3. *J.* & *W.*] a farn, nid
“ amgen, y neb a ddadganawdd [*al.* ddad-
“ gano, *S.* 2. *H.* 3. *P.* *J.* & *W.* y farn, *P.*
“ *al.* frawd, *S.* 2. *H.* 3. & *W.* *al.* y neb
“ a'i barno, *J.*] yn y llys rhwng y cyn-
“ henwyr [*al.* dadleuwyr, *S.* 2.] trwy
“ gyfundeb [*al.* gyd-dyundeb, *S.* 2. &
“ *H.* 3.] gwyr y llys, a'r rhai eraill a fyddant
“ gynghorwyr iddaw [yntau, *S.* 2.] yn y
“ frawd. Ac or [*al.* o, *S.* 2. *H.* 3. & *W.*]
“ digwydd efe yng ngwerth ei dafawd
“ [o, *J.*] achaws y farn gyffredin a ddad-
“ ganawdd [*al.* ddadganwys efe, *S.* 2. &
“ *H.* 3.] droſdaw ef a throſdunt wynteu [oll,
“ *S.* 2.] yn y llys, y Brawdwr [*al.* Brawd-
“ wyr, *S.* 2. & *H.* 3. *male.*] ac wynteu [*al.*
“ yntau, *S.* 2. *recte.*] oll y gyd a dalant
“ o werth ei dafawd ef yn gyffredin gym-
“ maint bob un a'i gilydd: canys o gy-
“ ffredin gydſynnwyr [*al.* gyngor, *S.* 2.]
“ a chyttundeb [*al.* chyd-ddyundeb, *S.* 2.
“ *H.* 3. *J.* & *W.*] y rhoddaſant y frawd,
“ ac felly cyffredin dalu a ddylyant wynteu
“ dros eu brawd [*al.* y frawd. *S.* 2.]

11 “ Ac felly o's Brawdwr o fraint ei
“ dir [*al.* fraint tir, *S.* 2. *H.* 3. *P.* *J.* &
“ *W.*] a gyll gamlwrw o achaws brawd
“ a rother [*al.* rodder, *H.* 3. *P.* *J.* & *W.*]
“ y felly, pob un o'i gyffelyb yn yr un
“ rhyw frawd a gyll y gymmaint.

12 “ Ni ddigwydd neb yng ngwerth ei
“ dafod [*al.* dafawd, *H.* 3. *S.* 2. *P.* *J.* &
“ *W.*] onid [y, *S.* 2.] Brawdwr ei hun
“ [*al.* hunan, *S.* 2. *H.* 3. & *W.*] neu y
“ neb a ymwyſdlo ag ef, pan roddont eu

" dau wyſdlon [*al.* wyſdl, *S.* 2. *H.* 3. & *W.*]
" erbyn yn erbyn yn llaw y Brenin am y
" frawd, [nid amgen. *J.*] gwyſdl a gwrth-
" wyſdl.

13 " Pan ddigwytho [*al.* ddigwyddo,
" *H.* 3. *P. J.* & *W.*] Brawdwr ſwyddawg
" Llys, neu Gymmwd, neu Gantref, yng
" ngwerth ei dafod [*al.* dafawd, *S.* 2. *H.* 3.
" *P. J.* & *W.*] tri pheth a gyll [efe, *H.* 3.
" & *W.*] yna: 1 Cyntaf y cyll ei ſwydd.
" 2 Ail yw [*al.* Odd' yna y cyll, *S.* 2.]
" fraint Brawdwr o eiſau ſwydd. 3 Try-
" dydd yw, gwerth ei dafod [*al.* dafawd.
" *S.* 2. *H.* 3. *P. J.* & *W.*]

14 " Pwybynnag [*al.* Y neb, *S.* 2.] a
" fo Brawdwr o fraint tir, cyn [*al.* cyd,
" *J.*] digwytho [*al.* digwyddo, *H.* 3. *P.*
" & *J.*] efe yng ngwerth ei dafod [*al.*
" dafawd, *S.* 2. *H.* 3. *P.* & *J.*] trwy ei
" gam frawd, ni chyll efe [eiſoes, *S.* 2.]
" fraint Brawdwr y tra feddo ar y tir o'r
" hwn y mae braint iddaw i farnu; canys
" ym [*al.* yn y, *S.* 2.] pethbynnag y bo
" braint [iddaw, *P.*] yn yr un rhyw
" hwnnw [y, *S.* 2.] bydd priodolder di-
" wahan. Megis [y mae, *S.* 2.] braint
" anjanawl diwahan priodolder corph, fe-
" lly priodolder braint tir y ſydd briodol-
" der tir, ac felly braint ſwydd y ſydd
" briodolder ſwydd: ac wrth hynny pan
" wahaner Brawdwr ſwyddawg a'i ſwydd
" trwy gyfraith, y ſelly y gwehenir a
" braint ei ſwydd.

15 " Ysbaid i ddosbarth brawd amry-
" ſon rhwng dau wyſdl a rother [*al.* ro-
" dder, *J.*] erbyn yn erbyn yn llaw y
" Brenin, pymtheng niwarnawd.

16 " Ac fal [*al.* fel, *H.* 3. & *P.*] hyn
" y dosberthir. Yn gyntaf y dyly y
" Brenin [*al.* y Brenin a ddyly, *H.* 3. &
" *P.*] yn heddychawl warandaw yn y
" llys amryſon y neb a wrthwyneppo
" [*al.* wrthwynebo, *H.* 3. *P.* & *J.*] y
" [*al.* i'r, *S.* 2. *P. J.* & *W.*] Brawdwr, ac
" odd' yna atteb y [*al.* i'r, *P. male*]
" Brawdwr, ol yn ol. Odd' yna [*al.*
" Canys, *S.* 2.] y neb a ddywetto yn er-
" byn y Brawdwr a ddyly ddangos o [*al.*
" ddatcanu trwy, *S.* 2.] lyfr cyfraith
" frawd deilyngach no'r hon a ddangoſes
" y Brawdwr, o's dichawn; Ac felly y
" gorfydd efe y Brawdwr: Oni's dichawn,
" y Brawdwr biau y gorfod [*al.* a orfydd;
" *S.* 2.] can ni ddichawn neb anheilyngu
" brawd yn erbyn gwyſdl y Brawdwr,
" oni eill yntau [*al.* onid gan, *S.* 2.] ddan-
" gos brawd a fo teilyngach [no honno,
" *S.* 2.] yn yſgrifennedig.

17 " O's yr amryſon [o'r ddau, *H.* 3.
" & *W.*] erbyn yn erbyn [*al.* o'r ddwy
" blaid, *S.* 2.] a fydd ynghyfraith yſgri-
" fennedig [erbyn yn erbyn, *S.* 2.] y doſ-

cum utrique pignoribus in manus Regis traditis cautum fuerit.

13 Judex, qui virtute muneris ſui, in Curia aliqua, vel Commota, vel Cantreda judicium exercuerit, & multam linguae commiſerit, tria haec amittet; 1 Primo, Munere exuetur. 2 Secundo, Statum Judicis amittet, ideo quod munere exuitur. 3 Tertio, Linguae pretium pendet.

14 Quamvis Judex, *qui* virtute fundi *jus dicit*, perperam judicando multam linguae commiſerit, munere tamen Judicis non exuetur quamdiu fundum iſtum tenuerit, cujus virtute judicium exercendi privilegio fungitur; proprietas enim cujuſcunque rei, ad quam privilegium *aliquod* annectitur, ab iſto privilegio ſeparari nequit. Sicut ſtatus naturalis hominis & privilegia illi annexa a ſe invicem ſeparari non poſſunt, ita nec proprietas fundi, nec munus *quodvis*, a privilegiis iiſdem annexis ſeparari poſſunt. Eodem modo Judex, *qui* virtute muneris *judicium exercet*, ſi munere exutus fuerit, privilegia muneri annexa amittet.

15 Tempus praefinitum ad controverſiam de ſententia lata dijudicandam, ubi pignoribus in Regis manus traditis Judici & adverſario ſuo invicem cautum fuerit, *eſt ſpatium* XV dierum.

16 Et talis cauſſa hoc modo determinabitur: Rex primo actionem ejus, qui Judici contradixerit, in curia clementer audiet, & poſtea Judicis reſponſionem. Si is qui Judici contradixerit, coram in libro juridiciali conceptam ſententiam illa, quam Judex tulerat, juſtiorem oſtendere poterit, Judicem reum peraget; ſin aliter, Judex obtinebit: Nemo enim ſententiam a Judice latam confutare poterit, niſi qui juſtiorem *in lege* ſcriptam oſtenderit.

17 Quod ſi ſcripti Codices Legis ſententias diſcordes conceperint, cauſſa Canonicorum arbitratui decernenda relinquetur,

qui

qui aequitatis cognitioni inhaerent ; & quod aequitati maxime conſentaneum illis videbitur, id ut aequius & melius lege ratum eſto.

" barth [yna, *S.* 2.] a ddodir ar y Cyn-
" onwyr [*al.* Canonwyr, *S.* 2. *H.* 3. *J.*
" & *W.*] a arferont [*al.* arferwynt, *P.*]
" o wirjonedd [*al.* wironedd; *P.*] a'r hon
" [*al.* hwn, *J.* *al.* hyn, *S.* 2. *H.* 3. & *W.*]
" a weler yn neſaf i'r wirjonedd [*al.* wiro-
" nedd, *P.*] teilyngaf [*al.* teilyngach,
" *S.* 2.] yw ei chynnal [*al.* gynnal, *S.* 2.
" *H.* 3. & *W.*] yn y gyfraith.

18 Siquis pignore *in manus Regis* tradito contendere velit cum Judice de ſententia quam ſine Codice Legum tulerit, ſoluta Judici erit eligendi optio vel pignus contrarium tradere, vel exſpectare dum coram, vel praefinito tempore juſtiorem ſententiam in lege ſcripta conceptam *adverſarius* oſtenderit. Si *Judex* pignus tradiderit, is qui cauſſa ceciderit, pretium linguae pendet: Sin aliter, & adverſarius vicerit, Judex multae privatae tantum erit obnoxius; & ſi adverſarius non obtinuerit, multam privatam pendet.

18 " Or dyry neb [ei, *S.* 2.] wyſdl yn
" erbyn brawd a rotho [*al.* roddo, *J.* &
" *W.*] Brawdwr, ac a ddadgano heb lyfr
" cyfraith cydrychawl [*al.* cyndrychawl,
" *J.*] y Brawdwr biau ddewis ai rhoddi
" gwyſdl yn ei erbyn, ai goddef trwy y
" gwrthwyneb hwnnw ddangos [ai, *S.* 2.]
" yna, neu ar oed, frawd deilyngach o
" [*al.* yng, *P.*] nghyfraith yſgrifennedig.
" Or dyry [*al.* rhoddir, *S.* 2] gwyſdl [yn
" ei erbyn, *S.* 2.] y neb y gorffer arnaw,
" colled [*al.* taled, *P.*] werth ei dafod
" [*al.* dafawd. *S.* 2. *H.* 3. *J.* *P.* & *W.*]
" O's goddef efe, cyn gorffo y llall, ni
" chyll y Brawdwr onid camlwrw ; ac oni
" orfydd y llall, camlwrw [hefyd, *S.* 2.]
" a gyll.

19 Nullus Judex condemnabitur ob iniquam ſententiam latam, quam Legis ſcriptae auctoritate pronuntiaverit, niſi ſe illam confirmaturum fore pignore caverit ; ſed talis auctoritas reprobanda eſt.

19 " Ni bydd cylus neb Brawdwr yn
" rhoddi a dadganu brawd o awdurdawd
" yſgrifennedig cyn ni bo jawn, oni's ca-
" darnhaa trwy wyſdl, namyn yr awdur-
" dawd a ddylyir ei chablu [*al.* a geblir.
" *S.* 2.]

20 Si Judex ſententiam abſque libro juridiciali coram poſito in curia pronuntiaverit, quam ſe confirmaturum fore adverſario ſuo in judicio pignore cavere nolit, Regi multam privatam pendet. Cauſſa vero ampliabitur quo Judex denuo pronuntiet, & vel *priorem* iſtam *ſententiam*, vel aliam *novam* confirmet.

20 " Or dadgana [*al.* dadgan, *J.*]
" Brawdwr farn [*al.* frawd, *S.* 2.] heb lyfr
" cyfraith yn y llys, ac na's cadarnhao
" [yn y llys, *J.*] o wyſdl yn erbyn gwyſdl
" y llall, taled i'r Brenin [*al.* Braint, *W.*]
" gamlwrw [*al.* taled efe gamlwrw i'r
" Brenin ; *S.* 2.] ac ysbaid a gaiff yntau
" i roddi y farn [*al.* brawd, *S.* 2.] o ne-
" wydd rhwng y dadleuwyr [*al.* pleideu,
" *S.* 2.] ac i gadarnhau ai honno ai arall.

21 Si Judex iniquam ſententiam in cauſſa aliqua pronuntiaverit, & partes litigantes ſententiae iſti in curia acquieverint, & *Judex* poſtea juſtam ſententiam in cauſſa conſimili tulerit, multam privatam ob iniquam ſententiam quam prius tulerat, Regi pendet ; ipſe enim tanquam teſtis fide dignus juſte jam judicando probavit ſe perperam antea judicâſſe.

21 " Or dyry Brawdwr frawd [*al.* farn,
" *J.*] ffalld rhwng dadleuwyr [*al.* dau
" ddyn, *S.* 2.] a goddef y frawd o honunt
" yn y llys, a gwedy hynny rhoddi brawd
" jawn o honaw y mywn dadl gyffelyb,
" taled i'r Brenin gamlwrw [*al.* gamlwrw
" i'r Brenin, *W.*] dros y frawd ffalld a ro-
" ddes gynt, canys [efe, *J.*] ei hun [*al.*
" hunan, *S.* 2. *H.* 3. & *W.*] megis tyſd
" credadwy, a ddangoſes trwy frawd [*al.*
" o awdurdawd, *P.*] jawn ryroddi o ho-
" naw [ef, *S.* 2.] frawd gam [*al.* gam
" frawd, *W.*] cyn no hynny.

22 Si Judex injuſtam ſententiam tulerit contra aliquem, qui jure cum illo de ſententia iſta contendere non poteſt, & homo *injuriam paſſus* coram vel quindecim dierum ſpatio ſententiam illa, quam Judex tulerit, juſtiorem in Libris juridicialibus ſcrip-

22 " Or dyry Brawdwr gam frawd yn
" erbyn dyn ni allo trwy [*al.* o, *S.* 2.]
" gyfraith ymwyſdlaw ag ef am y gam-
" frawd, namyn or dichawn efe ddangos
" yna, neu yn [*al.* ar, *S.* 2. & *W.*] oed pym-
" theng niwarnawd, trwy lyfreu cyfraith
" yn erbyn y Brawdwr, frawd deilyngach
" yn yſgrifennedig, y deilyngaf a laif
iddaw,

" iddaw, a'r Brawdwr a gyll gamlwrw." *Cott.* 4.

23 " Ni ddyly un Brawdwr hefyd her-
" wydd cyfraith roddi barn heb dair plaid
" gyndrychawl (fal y dywesbwyd fry)
" nid amgen, Hawlwr ſefydlawg yn holi
" ac yn cynhebrwng, ac Amddiffynnwr
" ſefydlawg yn amddiffyn, ac Arglwydd
" gwir cyffredin yn gwrandaw." *S.* 2.

24 " Brawdwr a ddyly warandaw yn
" llwyr [a, *Cott.* 6.] chadw yn gofawdr,
" [a, *Cott.* 6.] dyſgu yn graff, [a, *Cott.* 6.]
" dadganu yn war [*al.* llwyr, *S.* 3, a, *Cott.*
" 6.] barnu yn drugarawg." *Cott.* 4.

25 " Saith cynneddf gyfreithawl a ddy-
" ly fod ar Yngnad;
" 1 Mud a 2 byddar, 3 Drud a 4 llafar,
" 5 Ufudd, 6 ofnawg, A 7 goleichawg." *J. & M.*

CCLXXIV " Tri Rhyw Gamddosbarth
" y ſydd y ceffir ymodwared [*al* ymwa-
" red, *S.* 3.] am danunt herwydd Cyfraith
" [Hywel, *S.* 3. & *R.*] heb fod yn rhaid
" nac yn berthynawl ymwyſdlaw a Braw-
" dwr. Ac ni chyll amſer ynghyfraith
" [*al.* y gyfraith, *S.* 3.] i ammau y doſ-
" barth o blaid goddef hyd pan fo llithre-
" dig undydd a blwyddyn o ddydd y cam-
" ddosbarth [*al.* o'r dydd (*al.* o ddydd y,
" *S.* 3.) dosbarth, *R.*] nac yn erbyn ei
" etifedd, o's am dir y tyf y gynnen. Ac
" or [*al.* o, *S.* 3.] damweina [*al.* damch-
" weina, *R.*] carcharu cyfraith o blaid
" Arglwydd, er [*al.* yr, *S.* 3.] hyd y bo
" heb jawn, ni chyll amſer y gyfraith o'i
" hammau, onid gan wallocau canlyn
" gwedy cenhatter [*al.* cannattaer, *S.* 3. *al.*
" canhatter, *R.*] cyfraith iddaw hyd pan li-
" thro undydd a blwyddyn. Ac ni chyll
" amſer y gyfraith hefyd i'r neb a dde-
" chreuo gynhebrwng [*al.* ganhebrwng,
" *S.* 3. & *R.*] dadl or damweina rhyfel cyn
" terfynu y gynnen, onid gan [*al.* dan,
" *S.* 3. & *R.*] ebargofi undydd a blwyddyn
" gwedy gwaſdatter [*al.* gwaſdattaer, *S.* 3.
" & *R.*] heddwch, ac ydnabod [*al.* adna-
" bod, *S.* 3. & *R.*] yr Arglwydd a wled-
" ycho.

1 " [Ac *S.* 3. odd'yna, *S.* 3. & *R.*]
" Cyntaf yw [*al.* dosbarth, *S.* 3. *lege*
" Cyntaf dosbarth yw] Rhoddi barn o

tam oſtenderit, juſtior ſententia ſtabit, & Judex multam privatam pendet:

23 Judex quoque per legem ſententiam ferre non debet, niſi hi tres perſonae in curia fuerint praeſentes, prout ſupra dictum eſt, nempe Actor qui intendat, Reus qui reſpondeat, & Dominus inter utramque partem medius juſtitiae miniſter, qui *cauſſam* audiat.

24 Judex *omnia* ſigillatim audire, memoria tenere, perſpicue enucleare, leniter explicare, & clementer judicare debet.

25 [n] Septem virtutes ſunt quibus neceſſe eſt ut Judex ſit praeditus:
1 Taciturnitas, 2 Immiſericordia, 3 Severitas, 4 Facundia,
5 Humilitas, 6 Cautio, & 7 Sanctitas.

CCLXXIV Tria ſunt caſuum genera in quibus ſententia lata extingui poteſt per Leges Hoëlianas, nec tamen *is qui appellat*, cum Judice pignore *in manus Regis* tradito contendere tenebitur. Et ſi de fundo controverſia fuerit, vir injuriam paſſus, vel heres ejus, occaſionem non amittet ante annum & diem peractum a die in quo ſententia iſta ferebatur. Et ſi forte Dominus appellantem diſtulerit, quantumcunque id tempus fuerit, is qui ſententiam elidere vult, occaſionem non amittet, niſi agere neglexerit per annum & diem computandum a tempore quo experiundi poteſtatem obtinuerit. Et ſi bellum oriatur antequam talis controverſia decidatur, appellans litem quam movebat deſeruiſſe non cenſebitur, niſi per annum & diem in cauſſa appellationis ceſſaverit poſtquam pax conſtituta ſit, & notum fuerit quis ſit Dominus qui *iſti regioni* imperaverit.

1 Primum eſt, *Si* ſententia contra aliquem lata *ſit* ab homine qui nec virtute fundi, nec virtute muneris judicium exercere

NOTAE.

[n] *Septem Virtutes*] Rhythmi Wallici qui Virtutes haſce comprehendunt, ex Epithetis tantum conſtant, Latine ſic reddendis. *Viz.*
1 Mutus, 2 ſurdus (*i. e.* inexorabilis) 3 Severus, 4 facundus.
5 Humilis, 6 timidus (*i. e.* cautus) Et 7 ſanctus (*vel* pius)

" Judex, juſtitiae antiſtes. Hunc vero ſeu
" juſtitiae antiſtitem oportet eſſe gravem, ſan-
" ctum, ſeverum, incorruptum, inadulabilem,
" contraque improbos nocenteſque immiſeri-
" cordem atque inexorabilem, & arduum, &
" potentem, vi & majeſtate aequitatis veritatiſque terrificum." *Budaeus* in l. juſtitia ff. de juſt. & jur.

cere debet, vel ab homine ſacris Ordinibus initiato, vel a Monacho, vel ab homine corpore non integro, *ſurdo nempe vel caeco*, vel ab infamiae notato, vel vitio naturali impedito, quae omnia impedimento ſunt quominus quis Judicis officio fungi poteſt; vel *ſi lata ſit* a Judice quem quis nec injuria reprobaverit vel rejecerit, nec intereſt an de cauſſa rejectionis *vel reprobationis* conſtiterit, necne; vel *ſi lata ſit* a Judice qui pronuntiaverit antequam litigatores cauſſam plene egerint, & judicium omnes hinc inde petierint; vel *ſi lata ſit* antequam Domino oſtendatur, poſtquam partes litigantes judicium petierint; vel *ſi lata ſit* a Judice qui inconſultis Aſſeſſoribus ſuis temere pronuntiaverit; vel *ſi lata ſit* a Judice qui contra legem condemnare aliquem a Domino coactus fuerit; vel cum quis litis concluſione frui velit loco ſententiae definitivae, vel arbitratu *boni viri* de proprietate fundi qui alicui adjudicabatur extra ordinem & ſollemnitatem curiae, niſi ſi Dominus ipſe fundo aliquem inveſtiverit muneris nomine vel alia quavis donatione: Et hic eſt unicus locus ubi proprietas fundi alicui adjudicari poteſt abſque ſententia in curia *lata*.

" ddyn yn erbyn plaid heb allu iddaw i
" farnu o fraint tir, neu o fraint ſwydd,
" neu [ddyn, *R.*] rhwymedig yn [*al.* i,
" *S.* 3.] urddeu cyſſegredig [neu i Gre-
" fydd, *R.*] neu ddyn anafus, neu [ddyn
" *S.* 3. & *R.*] beius, neu [ddyn, *S.* 2. *S.* 3.
" & *R.*] o glefyd anjanawl, a'r pyngceu
" hynny yn dyor [*al.* dehor, *S.* 2.] iddaw
" deilyngdawd i fod yn frawdwr o gyf-
" raith, neu frawdwr [*al.* a ddehor y
" pyngceu hynny rhagddu (*al.* rhagddaw,
" *R.*) o gyfraith teilyngdawd brawdwr,
" neu frawdwr, *S.* 3.] a ddottid yn ei er-
" byn lysjant cyfreithawl neu wrthneuad
" cyfreithawl, heb derfynu a rhai ynny
" [*al. recte*, a fai yn, *S.* 3. & *R.*] yr
" achaws [*al.* achos, *R.*] neu gwedy dar-
" ffai ei fod yn yr achaws, rhoddi barn;
" neu roddi barn o Frawdwr cyn argau ar
" y ddadl, a deifyf o bob parth; neu cyn
" dodi o blaid [yr, *S.* 3.] Arglwydd yn ol
" deifyf o bob parth; neu roddi barn o
" Frawdwr yn deifyfed [*al.* ddeifyfeid, *S.* 3.]
" cyn cyfarch dyundeb ei gydfrawdwyr;
" neu roddi barn o Frawdwr ar ddyn yn
" erbyn cyfraith drwy gymmell o blaid
" Arglwydd; neu geiſo [*al.* geisjo, *S.* 3.]
" mwynant [*al.* mwynjant o, *S.* 3.] ddoſ-
" barth yn llunjaeth barn; neu gymro-
" dedd am berch'nogaeth tir a ddosberthid
" oddieithr gweithred gorſedd gyfreithawl,
" onid yn y lle y damchweinai [*al.* dam-
" weinai i ['r, *S.* 3.] Arglwydd o'i dir ei
" hun yſdynnu perch'nogaeth i wr iddaw,
" ai ynghyfarws ai yn rhybuchedd arall:
" [A, *S.* 3. & *R.*] llyna yr un lle y gellir
" cadarnhau perch'nogaeth i ddyn ar dir
" a daear oddieithr gweithred gorſedd gyf-
" reithawl.

2 Secundum eſt, Si Judici vel alicui Aſſeſſorum ejus objici poſſit una ex quattuor cauſſis, ob quas ſententia lata reſcindi debet; v. gr. Odium inimicorum. hoc eſt, ſi probari poſſit quod Judex vel unus ex Aſſeſſoribus ejus odio vel inimicitia inductus perperam judicaverit, vel de ſententia antea lata falſum teſtimonium dixerit; vel ſi probari poſſit quod Judex qui virtute fundi jus dicit, vel aliquis Aſſeſſorum ejus, nummos vel promiſſionem ſuſceperit; vel *ſi probari poſſit quod* Judex qui virtute muneris *judicium exercet*, *honorarium* ultra quod lege conſtitutum eſt, ob rem dicendam *acceperit*, & hic vel ille ſordibus motus male judicaverit, vel de ſententia antea lata falſum teſtimonium dixerit: Vel ſi probari poſſit quod Judex vel Aſſeſſorum ſuorum aliqui conſpiraverint, pacto & promiſſione intercedentibus; hoc eſt, quod ſatisfecerint actori vel reo ſe talem ſententiam definitivam laturos qualem hic vel ille cupiverit in cauſſa quacunque quam ipſi cognoſcere permittantur; id quod lege vo-

2 " Ail Ddosbarth yw, Gallu dodi yn
" erbyn Brawdwr neu rai o'i Gydfrawd-
" wyr, un o'r pedwar achaws ydd ymhoel-
" jir [*al.* ymhoelir, *R.*] brawd [*al.* achos
" y dynholir barn. *S.* 3.] nid amgen, Cas
" o blaid gelynjaeth, ſef yw hynny, gallu
" profi ar Frawdwr roddi cam farn, neu
" gadarnhau gau [*al.* celwydd, *S.* 3. & *R.*]
" ai efe, ai rhai o'i gydfrawdwyr mewn
" cof neu ddedryd yn erbyn dyn, a hynny
" o gas o achaws gelynjaeth; neu brofi ar
" Frawdwr o fraint tir, neu rai o'i gyd-
" frawdwyr, erbynnjaw gwerth neu obr,
" neu addewid arnaw, neu Frawdwr ſwy-
" ddawg eithr yr hyn y [*al.* a, *R.*] oſo-
" ded yng [*al.* yn y, *S.* 3.] gyfraith iddaw
" dros farnu, ac o'r achaws hwnnw barnu
" cam [farn, *S.* 3.] neu gadarnhau gau
" drwy [*al.* trwy, *S.* 3.] gof neu ddedryd
" yn erbyn plaid, a hynny o ſerch da;
" neu allu dodi yn erbyn Brawdwr neu rai
" o'i gydfrawdwyr ddyundeb drwy [*al.*
" trwy, *S.* 3.] rwym ac addewid, nid am-
" gen, Rhoddi chofnder i blaid drwy [*al.*

" trwy,

" trwy, *S.* 3.] gadernid py [*al.* pa, *S.* 3.] " ddadl bynnag y ddangoſo [*al.* a ym- " ddangoſo, *S.* 3.] yn hawlwr neu yn am- " ddiffynnwr yn y oddefid yn frawdwr, " cadarnhau ei ewyllys iddaw neu [*al.* " yn y, *S.* 3.] dosbarth: A'r pwngc hwn- " nw a eilw cyfraith yn garjad cyfeillon " *al.* cyfeilljon. *S.* 3.] Neu allu profi yn " erbyn Brawdwr, neu rai o'i gydfrawd- " wyr, oſod bygwth arnaddunt, megis ar- " gyweddu corph dyn, neu ei eiddaw, hyd " na lafaſai [*al.* lyfaſai, *S.* 3.] roddi " [jawn, *S.* 3.] derfyn: A'r pwngc hwn- " nw a eilw [*al.* ddyalla, *S.* 3.] Cyfraith " yn ofn gwyr cedyrn. Sef modd y dy- " lir profi [yr achwyſon, *S.* 3.] hynny, " drwy [*al.* trwy, *S.* 3.] ddedryd gwlad, " eithr y lle y damchweino ac y perthyno " [*al.* damweino perthynu, *S.* 3.] ei orchy- " wiro y gof [*lege* yng nghof, *vel* i gof] " llys.

catur Charitas ſociorum: Vel ſi probari poſſit quod aliquis interminatus fuerit corpus vel bona Judicis vel alicujus ex Aſſeſſoribus ejus, ut non auderet juſtam ſententiam ferre. Et hoc Lex vocat Metum potentiorum. Hae exceptiones probari debent per ſententiam patriae niſi ubi acciderit quod probari debeant juramento Officialium curiae.

3 " Pwybynnag a gynhebryngo yng- " hyfraith gorſedd ar Frawdwr ei golle- " du drwy [*al.* trwy, *S.* 3.] ryw un o'r " pyngceu a ddywesbwyd uchod, eſe a " ddyly gaffael cof neu ddedryd yn ddiohir " [y, *S.* 3.] rhyngtaw a'r brawdwr neu " rai o'i gydfrawdwyr y goſotter [*al.* go- " ſoder, *R.*] yr achaws yn ei erbyn. Ac " o's cof neu ddedryd a amlyccaa fod yn " wir a ddywaid y neb y ſydd yn profi " yn erbyn y Brawdwr neu ei gydfrawd- " wyr, cosber y neb a orddiwedder yn " achwyſawl i'r [*al.* yn yr, *S.* 3. & *R.*] " anghyfraith yn y modd y dywetto " cyfraith orau, a gwneler terfyn o ne- " wydd am y gynnen trwy gyfraith a " chyfjawnder.

3 Quicunque apud curiam queſtus fuerit quod Judicis ob unam cauſſarum memoratarum *incompetentis* injuria damnum paſſus fuerit; lis inter illum & Judicem vel Judices quibus iſta cauſſa objicitur, Officialium curiae teſtimonio vel patriae ſententia ſine mora determinabitur. Et ſi per teſtimonium curiae vel per veredictum patriae conſtiterit id verum eſſe quod Judici vel Aſſeſſoribus ſuis objicitur, evidens iſta iniquitas punietur modo quem lex conſtituit, & cauſſa denuo judicabitur ſecundum legis & juris voluntatem.

4 " Trydydd yw, Lle [y, *S.* 3.] gorffo " ar y neb [*al.* gorffo ac, *S.* 3.] y per- " thyno arwain cynnen [yn, *R.*] ymryſon " rhag bron Canonwyr, nid amgen, pan " fo dwy Gyfraith yſgrifennedig erbyn " yn erbyn yn dosbarth yr un peth, ac " nad adnappo y Brawdwr o'r ddwy Gyf- " raith pwy deilyngaf o naddunt, neu od " [*al.* o, *S.* 3.] ammau Hawlwr neu Am- " ddiffynnwr y dosbarth a wnel y Brawdwr " cyfrwng y ddwy Gyfraith hynny.

4 Tertium eſt, Cum neceſſe fuerit cauſſam aliquam ad Canonicos referre, nempe quando duae ſcriptae legis *formulae* ſibi invicem adverſantur, & eandem rem contrariis modis determinaverint, & Judex neſciverit quae harum juſtior fuerit; vel cum Actor vel Reus contradixerit ſententiae quam Judex tulerit, qui ex duabus iſtis *contrariis* legibus temperamentum fecerit.

5 " Or derfydd i'r Hawlwr neu i'r " Amddiffynnwr ammau y dosbarth a " wnel gwyr awdur*dod* a fwynt alwedig- " jon o blaid y Brenin i ddosbarth [y, *S.* 3.] " gynnen [neu, *S.* 3.] amryſon cyfrwng " gwyſdl a gwyrthwyſdl erbyn yn erbyn " a rodder [o achos barn, *S.* 3.] yn llaw " y Brenin, neu alwedigaeth [*al.* arglwy- " ddiaeth, *S.* 3.] barn a rodder ar ddyn ni " allo herwydd cyfraith roddi gwyſdl yn " erbyn barn: yna y dyly y Brenin ar- " wain y gynnen honno, a'i chadeirjaw [*al.* " chadeiraw, *S.* 3. & *R.*] yn rhwymedig " yn oed y dydd goſodedig ynghyfraith

5 Si vel Actor vel Reus non acquieverit arbitratui virorum auctoritate praeditorum quos Rex convocaverit ad decernendam controverſiam de ſententia *lata* ortam, ob quam pignora hinc inde in manus Regis tradita ſunt, vel de ſententia in aliquem lata cui per legem non licet pignore cum Judice contendere; in his caſibus Rex debet controverſiam deferre ad Canonicos, qui die conſtituto cauſſam relligioſe ex aequo & bono finaliter terminabunt. Et quamvis una partium litigantium ſententiae quam tulerint Canonici, contradicere velit, ejus querela non admittetur, nec ille per legem

legem auſcultabitur. Hoëlus enim Bonus Rex Walliae ex conſilio Sapientum ſuorum *inter alia* in Legibus ſuis *conſtituta* ſancivit ut neceſſe eſſet arbitratui Canonicorum ex aequo bono judicantium acquieſcere in rebus dubiis determinandis, ubi non erat manifeſtum Judices *ordinarios* finem controverſiis legum voluntati convenientem imponere poſſe in locis ſupra dictis.

" geir bron [y, *S.* 3. & *R.*] Canonwyr i " wneuthur dileddf derfyn tragywyddawl " drwy ddyall y Canonwyr. A chyd " gwnel plaid ammau a galw ar y doſ- " barth a wnel Canonwyr, nid [*al.* ni's, " *S.* 3. & *R.*] erbynnir ac ni['s, *S.* 3.] " gwrandewir herwydd cyfraith. Canys " Hywel Dda Frenin Cymru o gyngor y " Doethon [a'i, *S.* 3.] Awdurdawdwyr " [*al.* Awdurdodwyr, *R.*] a oſodes yn " ei gyfraith ef orfod a pherthynu er- " bynnjaw dyall ei Ganonwyr i ddosbarth " perygl a phetruſder [yr amryſoneu, *S.* 3. " dywe*de*digjon, *S.* 3. & *R.*] herwydd " ſynwyr canon ddileddf, a hynny lle " nid adneppid gallu o'i Awdurdodwyr ef " wneuthur terfyn teilwng dlyedus [*al.* " dylyedus, *S.* 3.] herwydd ei Gyfraith ef " yn y lleoedd dywededigjon tragywy- " ddoljon." *S.* 2.

Tri Rhyw Sarhaad y ſydd i bob gwr gwreigawg. *Vide* Lib. I. c. v.

CCLXXV Tria ſunt Negationum genera:

1 Primum eſt, Cum tota res negatur de qua quis accuſatur; & hoc fit certo conjuratorum numero, qui nec augetur nec minuetur.

CCLXXV " Tri Rhyw Wadu y ſydd:

1 " [Un yw, *M.*] Gwadu oll y ddadl " [*al.* yr holl ofyn, *M.*] a ddorter ar " ddyn, a hwnnw [*al.* hynny, *M.*] a we- " dir trwy raith oſodedig, heb na mwy " na llai [*al.* heb ei lleihau na'i hachwa- " negu. *M.*]

2 Secundum eſt, Cum quis partem accuſationis confitetur, & facinus ipſum negat; hoc fit augendo fixum conjuratorum numerum, prout in columnis juris de homicidio dictum eſt. Uti enim juramentum L hominum ſatis eſt ubi & homicidium & affinia ejus omnino negantur; ita C vel CC vel CCC homines jurare debent ubi affinia agnoſcuntur, & homicidium *ipſum* negatur.

2 " Ail yw, Addef rhan [*al.* peth, *M.*] " o ddadl drygweithred, a gwadu y cwbl " weithred. Ac yna y [*al* A hwnnw a, " *M.*] wedir gan chwanecau [*al.* achwa- " negu, *M. al.* achwaneccau, *S.* 2.] rhaith " oſodedig, megis [y mae, *M.*] yngho- " lofneu cyfraith am lawruddjaeth [*al.* " am lofruddjaeth, *J. al.* am gelain. *M.*] " Yn y lle y tyngai dengwyr a deugaint " gan wadu llawruddjaeth [*al.* llofrudd- " jaeth, *S.* 2. *M.* & *J.*] a'i haffeitheu oll; " Yno y twng cant, neu ddeucant, neu " drychant, gan wadu llawruddjaeth [*al.* " llofruddjaeth, *S.* 2.] ac addef affaith " [*al.* gan addef affaith a gwadu llofrudd- " jaeth. *M.*]

3 Tertium eſt, Cum quis accuſationis partem fatetur, & partem negat, ubi de facinore non agitur. In iſto caſu fixus conjuratorum numerus minuetur, utputa in cauſſa fidejuſſionis, ubi is qui ſe fidejuſſiſſe omnino negat, ſeptima manu jurare tenetur; ſin partem ſponſionis negaverit & partem confeſſus fuerit, ſolitarium fidejuſſoris juramentum ſufficiet.

3 " Trydydd yw, Gwadu rhan ac a- " ddef rhan arall o ddadl heb weithred " ynddi. Ac yna gan leihau rhaith oſode- " dig y gwedir, megis y mywn mechni; " y lle y tyngai y mach ar ei ſeithfed gan " wadu y fechniaeth oll, yna y twng ei " hun [*al.* hunan, *S.* 2. & *M.*] gan wadu " [*al.* addef, *S.* 2.] rhan, ac addef [*al.* a " gwadu, *S.* 2.] rhan arall or fechni [*al.* " o'i fechniaeth. *S.* 2.]" *Cott.* 4.

CCLXXVI Tria verba culpabilia ſunt: 1 Cum actor plus juſto vel minus petendo, formula exciderit. 2 Cum reus plus juſto reſpondendo vel minus, formula exciderit. 3 Cum reus negando conſimili modo erraverit.

CCLXXVI " Tri Rhyw Wallawgair y " ſydd. 1 Gair gwall yn holi o rwy neu " o eiſau. 2 A gair gwall yn amddiffyn " o rwy neu o eiſau. 3 A gair gwall yn " gwadu [*al.* diwad. *S.* 1.]

4 " O'r

4 " O'r cyntaf y cyll hawlwr ei hawl " o'r a berthyno wrth y gair, or dygir " tyſdon yn ei erbyn [*al.* tyſdon arnaw, " *S.* 1.] ac ni chyll gamlwrw, can nid oes " gamgwyn [*al.* Gwyneu, *S.* 2.] cylus " ynghyfraith namyn [*al.* eithr, *H.* 3. " *S.* 1. & *S.* 2.] tri [*al* namyn tri ynghyf- " raith. *q.*]

4 In primo caſu actor cauſſa cadet ob errorem iſtum, ſi modo *reus* teſtes illi adhibuerit, multae tamen privatae non erit obnoxius, tres enim tantum ſunt actiones culpabiles, *quarum haec non eſt una.*

5 " O'r ail neu o'r trydydd y cyll amddiffynnwr gamlwrw, o [*al.* a, *S.* 2. & " *H.* 3.] difwyn yr hawl o'r a berthyno " wrth y gair y tyſdwyd o'i wall, [a def- " nydd hawl i'r Breniu a fydd o gamlwrw " arno.

5 In ſecundo vel tertio caſu reus multam privatam pendet, & condemnatione etiam plectetur ob errorem cui teſtes adhibiti fuerint ; Rex etiam multam privatam ab eo exigat *ſi volet.*

6 " Sef yw dyall gair rhwy, Dywedud " mwy no meſur y gyfraith.

6 Plus *juſto* agere eſt, A formula legis nimium dicendo deviare.

7 " Dyall gair eiſau yw, Dywedud llai " no meſur y gyfraith. *S.* 2.]" *Cott.* 4. *P.* & *J.*

7 Minus *juſto* agere eſt, A formula legis parum dicendo recedere.

CCLXXVII " Tri Rhyw Warcheidwad " y ſydd ar dir herwydd cyfraith :

1 " Un yw, Arglwydd a fydd gwarcheidwad ar dir a ddiſgynno yn ei law " o farwolaeth perchennawg hyn y ddel " yr jawn ddlyedawg i'w ofyn.

2 " Ail yw, Cydetifedd a warchatwo " ddlyed ei gydetifeddjon hyn y ddelont " i gymmeryd eu hjawn a'i dylyed, meis " brodyr, neu gefnderw, neu gyferdderw ; " can's y rhai hynny y ſydd gydetifedd- " jon.

3 " Trydydd yw, Dyn y rhoddo perchennawg tir warcheidwadaeth iddaw o'i " dir drwy ammod gaffel ei dir a'i fraint " pan y mynno drachefn." *S.* 2.

CCLXXVII Tres ſunt legitimi fundorum cuſtodes :

1 Primus eſt, Dominus, qui, mortuo poſſeſſore, fundum cuſtodiet donec ille cui hereditate venit, ad illum petendum advenerit.

2 Secundus eſt, Coheres qui fundum coheredibus ſuis debitum cuſtodiet uſque donec coheredes portiones ſuas petierint, fratres utputa vel conſobrini, vel conſobrinorum filii ; illi enim coheredum nomine veniunt.

3 Tertius eſt, Vir cui fundum cuſtodiendum poſſeſſor tradiderit, pactione facta ſe illum cum juribus ſuis recepturum quandocunque voluerit.

CCLXXVIII " Tri Rhyw Waſanaeth " y ſydd i Offeirad llys yn [y, *H.* 3. & " *W.*] dadleuoedd. 1 [Un yw, *H.* 3. & " *P.*] Dileu pob dadl a ddarffo ei therfynu o rol. 2 Ail yw, Cadw yn yſgri- " fennedig hyd farn bob dadl hyn [*al.* yn, " *P.* & *J.*] y derfyner [*al.* therfyner. " *H.* 3. & *W.*] 3 Trydydd yw, Bod yn " barawd ac yn ddifeddw wrth raid y " Brenin i wneuthur llythyreu ac eu dar- " llain." *Cott.* 4.

CCLXXVIII Tria ſunt officia quae Sacerdos regius in curia exſequi debet : 1 Primum eſt, Ex rotulis curiae cauſſas jam determinatas delere. 2 Secundum eſt, Cauſſas omnes in ſchedis aſſervare uſquedum determinatae fuerint. 3 Tertium eſt, Praeſto eſſe & ſobrium ad negotia regia in ſcribendis vel legendis epiſtolis ſe exhibere.

CCLXXIX " Tri rhyw wrogaeth y " ſydd : 1 Cledren gwaeſafwr, 2 ac Af- " ſwynwr, 3 ac Adlammwr." *S.* 3.

Tri rhyw Wybyddjeid, *&c.* *S.* 2. *Vide* Tri Gwybyddjeid.

CCLXXIX Tria ſunt homagiorum genera. 1 Auctoris *alienigenae*, 2 Abſentiam excuſantis, 2 & Peregre redeuntis.

CCLXXX " Tri [Rhyw, *P.*] Ymddi- " llwng o rwym [*al.* ymrwym, *P.*] hawl " y ſydd : 1 Gwir dwng, 2 neu Waeſaf, " 3 neu Ynfydrwydd." *Cott.* 4. *H.* 3. *J.* *S.* 1. *S.* 2. & *S.* 3.

CCLXXX Tria ſunt quae hominem liberabunt ab obligationibus quae ex actionibus oriuntur : 1 Verum juramentum, 2 Auctoritas, 3 vel Furor.

CCLXXXI Tribus

NOTAE.

Tr. CCLXXVIII. *Al.* " Tri rhyw waſanaeth " y ſydd ar Effeirad Llys neu Gaplan eu gwneu- " thur : 1 Un yw, Cadw pob dadl yn yſgri- " fennedig hyn y fo terfyn cyfreithawl arnunt. " 2 Ail yw, Dileu pob dadl o'r llyfreu a'r a " fo terfyn cyfreithawl arnunt. 3 Trydydd " yw, Bod yn barod bob amſer wrth arch y " Gorſeddawg." *S.* 2.

CCLXXXI Tribus modis Rex injuria affici poteſt : 1 Primo, Cum patrocinium ejus violatur, confugam occidendo. 2 Secundo, Cum, congreſſu ad foedera paciſcenda in limitibus regionum inter duos vicinos Reges inſtituto, aliquis in unius Regis comitatu ab aliquo in alterius Regis comitatu occiditur. 3 Tertio, Cum pudicitia Reginae violatur, id eſt, cum quis rem cum illa habuerit.

CCLXXXII Tria ſunt convicia quae occiſionem paſſo fiunt : 1 Hominem interficere. 2 *Cadaver* deſpoliare. 3 Idem proſternere.

CCLXXXIII Tres ſunt injuriae quae foeminae inferri poſſunt, ob quas tres multae pendendae erunt, quarum una augebitur, altera minuetur, & tertia ſimplex tantum multa erit. 1 Prima eſt, Stuprum cum illa per vim facere. Multa ob hanc injuriam una elevatione augetur ; & ſi nupta fuerit, multa pro ſtatu viri pendetur. 2 Secunda eſt, Illam invitam oſculari. In hoc caſu multa triente minuetur. 3 Tertia eſt, Illam invitam petulanter attrectare. Pro iſta injuria multa legitima pendetur.

CCLXXXIV Tres ſunt ictus pro quibus nulla compenſatio dabitur : 1 Ictus quo pater filium *minorennem* percuſſerit. 2 Et ictus quem uxor a viro acceperit ob unam ex tribus cauſſis legitimis, *ob quas viro uxorem verberare licebit.* 3 Et ictus quem ſervus a domino ſuo acceperit.

CCLXXXV Tres ſunt homines, qui ſi ebrii injuria afficiantur, nullam compenſationem recipient : 1 Presbyter qui Regi a Sacris domeſticis eſt, 2 & Judex Aulicus, 3 & Medicus. Quoniam hos tres inebri-

CCLXXXI " Tair Sarhaad Brenin ynt : " 1 Un yw, Torri ei nawdd, [nid amgen, " *J.*] lladd dyn ar nawdd y Brenin. 2 Ail " yw, Pan ddel [*al.* el, *P.*] dau Frenin " ar eu cyffinydd i fynnu ymarfoll, or " lleddir dyn yn eu gwydd, ſarhaad [i'r, " *J.*] Brenin yw. 3 Trydedd yw, Cam- " arferu o'i wraig, [ſef yw hynny, bod " genthi. *J.*]" *Cott.* 4. & *H.* 3.

CCLXXXII " Tair Sarhaad celain ynt. " 1 Pan ladder [*al.* lather, *S.* 1. *S.* 2. " *Cott.* 6. *M.* & *H.* 3.] 2 pan ysbeiler, " 3 a phan ythier [*al.* hyrther, *S.* 1.] " hyn y ddigwyddo [*al.* ddigwytho, *S.* 1. " & *H.* 3. (*al.* yn ei gorwedd, *M.*) *al.* " pan fyrjer yn ei orwedd, *Cott.* 6. *al.* " ythjer yn ei gorwedd o'i ſefyll. *S.* 2.]" *Cott.* 4.

CCLXXXIII " Tair Sarhaad gwraig " ynt : Un a ddrychaif [*al.* ddyrchaif, " *S.* 1. *J.* & *W.*] ac un a oſdwng, ac un " y ſydd ſarhaad gwbl [*al.* ac un a fydd " Sarhaad heb oſdwng a heb ddyrchafael. " *S.* 1.] 1 Cyntaf [*al.* Un, *J.*] yw, Bod " genti [*al.* genthi, *H.* 3. *P.* & *J.*] o'i " hanfodd ; a honno gan un dyrchafel [*al.* " arddyrchafel, *J.* *al.* drychafel, *H.* 3. & " *S.* 2. *al.* dyrchafael, *S.* 1.] y telir [iddi: " *H.* 3.] Ac o's gwrjawg fydd, herwydd " braint ei gwr y telir iddi. 2 Yr ail yw, " Rhoddi cuſan iddi o'i hanfodd ; a hon- " no a oſdwng : Y traian a fydd [*al.* y " ſydd, *S.* 2. *al.* yn, *S.* 1.] eiſau. 3 Try- " dedd yw, Ei phalfu [*al.* phalfu, *J.* *S.* 1. " *S.* 2. *H.* 3. & *W.*] o'i hanfodd ; a hon- " no y ſydd ſarhaad gwbl iddi [*al.* a Sar- " haad yw honno heb oſdwng heb ddyr- " chafael. *S.* 1.]" *Cott.* 4.

CCLXXXIV " Tair [o] Sarhaad ni ddi- " wygir : 1 Hon a gaffo mab gan ei dad, " 2 a'r hon a gaffo gwraig gan ei gwr am " un o'r tri achos cyfreithol, 3 a Sarhaad " gwr gan ei Arglwydd." *S.* 2.

CCLXXXV " Tair Sarhaad ni ddiwy- " gir or ceffir trwy [*al.* drwy, *S.* 1.] fedd- " dawd. Sarhaad yr Offeirad [*al.* Effeir- " ad, *Cott.* 6. *al.* Offeirjad, *J.*] teulu, 2 " a'r [*al.* (ac, *Cott.* 6.) i, *P.*] [*al.* a Sar- " haad yr, *H.* 2. & *M.*] Yngnad llys, 3 " a'r [*al.* ac i, *P.* *al.* a, *Cott.* 6. *al.* a Sar- " haad y, *H.* 2. & *M.*] Meddyg llys, " [*al.* teulu, *S.* 1. & *S.* 2.] can ni ddyly " un

NOTAE.

Tr. CCLXXXIII. *Al.* " Tair Sarhaad gwraig " ynt ; Un a ddrychaif, ac un a oſdwng, ac " un y ſydd Sarhaad gwbl. 1 Pan rother cuſan " iddi o'i hanfodd, traian [ei, *H.* 2.] Sarhaad y " ſydd eiſau iddi yna. 2 Ail yw, ei phalfu " o'i hanfodd ; a honno y ſydd ſarhaad gwbl " iddi. 3 Trydedd yw, bod genti [*al.* genthi " *H.* 2. & *M.*] o'i hanfodd ; a honno a ddrychaif " y traian : Ac o's gwrjawg fydd, herwydd braint " ei gwr y telir iddi. O's gweddw fydd, her- " wydd braint ei thad y telir iddi." *Cott.* 6.

[o] *Vide* Tair Palfawd ni ddiwygir.

" un o'r tri hynny [*al.* (wrth na, *M.*)
" ddylyant, *P.* & *Cott.* 6. wy, *H.* 2.] fod
" yn feddw fyth, can ni [*al.* wrth na,
" *H.* 2.] wddant py [*al.* wy pa, *Cott.* 6.]
" amſer [*al.* bryd, *M.*] y bo raid i'r Brenin
" wrthunt." *Cott.* 4.

ari non licet, cum neſciverint quando eorum miniſterio Regi opus fuerit.

CCLXXXVI Tair Telyn gyfreithawl y ſydd. 1 Telyn y Brenin, 2 a Thelyn Pencerdd, 3 a Thelyn Gwrda. 4 Gwerth y ddwy gyntaf, chweugaint, a phedair ar hugaint ar eu cyweirgorn: 5 Telyn Gwrda tri ugaint, a deuddeg ceinjawg ar ei chyweirgorn.

CCLXXXVI Tres Citharae legitimae ſunt: 1 Cithara Regis, 2 & Cithara Muſici principalis, 3 & Cithara Generoſi. 4 Pretium duarum priorum, CXX *denarii*: Pretium inſtrumenti quo fides earum tenduntur, XXIV denarii. 5 *Pretium* citharae Generoſi, LX *denarii*: Pretium inſtrumenti quo fides ejus tenduntur, XII denarii.

Al. " Tair Telyn gyfreithawl y ſydd
" [*al.* ynt. *S.* 2.] 1 Telyn y Brenin, 2
" a thelyn y Pencerdd: Hweugaint a dal
" pob un o'r rhai [*al.* ddwy, *M. J. S.* 2.
" *P. H.* 3. & *W.*] hynny; cyweirgorn
" pob un o'r rhai [*al.* ddwy, *S.* 2.] hyn-
" ny, deuddeg ceinawg a dal [*al.* un a
" dal ddeuddeg ceinawg. *H.* 3. & *W.*] 3
" A Thelyn Uchelwr; trugaint a dal, a'i
" chyweirgorn pedair ceinawg cyfraith a
" dal." *Cott.* 4.

Al. Tres ſunt Citharae legitimae: 1 Cithara Regis, 2 & Cithara Muſici primarii: Hae ſingulae CXX *denarios* valent; & inſtrumentum quo fides earum tenduntur, XII denarios valet. 3 Et Cithara Generoſi; haec LX *denarios* valet; & inſtrumentum quo fides ejus tenduntur, IV denarios legitimos valet.

CCLXXXVII " Tri Thafodjawg; 1
" Arglwydd, 2 ac Yngnad, 3 a Mach."
S. 3.

CCLXXXVII Tres [p] Advocati *ſunt*: 1 Dominus, 2 & Judex, 3 & Fidejuſſor.

CCLXXXVIII " Tri Than digyfraith
" a ddotto dyn yn ei dir ei hun [*al.* hu-
" nan, *H.* 3. & *W.*] y ſydd [*al.* digyfraith
" eu gweithred, *Cott.* 6. *H.* 2. & *M. al.*
" Tri than digyfraith y ſydd o's dyd dyn
" yn ei dir ei hunan, *S.* 2.] 1 Tan go-
" ddaith o hanner Mawrth [*al.* Tri Than
" digyfraith y ſydd: 1 Tan goddaith o
" hanner Mawrth a ddotto dyn yn ei dir
" ei hunan, *S.* 1.] hyd hanner Ebrill. 2
" A than odyn [*al.* ennaint, *Cott.* 6. *H.* 2.
" & *M.*] trefgordd. 3 A than gefail tref-
" gordd a fo naw cam i wrth y dref, a
" tho [*al.* a fo to, *S.* 2.] banadl neu dy-
" warch [*al.* dyweirch, *J.*] arnai [*al.* er-
" ni, *H.* 2. *M.* & *S.* 2. *al.* arnai neu (do,
" *S.* 1.) tywarch. *Cott.* 6.]" *Cott.* 4. & *P.*

CCLXXXVIII Tres ſunt ignes, quos cuilibet in fundis ſuis per legem licet accendere: 1 *Primus eſt*, Ignis quem quis a medio Martio ad medium Aprilem ericeto immiſerit. 2 Secundus eſt, Ignis quem quis in fornace publica accenderit. 3 Tertius eſt, Ignis quem quis accenderit in ferraria officina publica, novem paſſus a villa diſtante, tecto geniſta vel ceſpite cooperto.

Al. Tri Than ni ddiwygir. 1 Tan goddaith Mawrth. 2 A than gefail trefgordd a fo ſaith wryd y rhyngthi a'r tai [*al.* ty neſaf iddi, *Cott.* 2.] a hithau yn beithyndo, neu yn tyglys, neu yn dywarch. 3 A than ennaint trefgordd a fo ſaith wrhyd y rhyngthaw a'r tai [*al.* ty neſaf iddaw. *Cott.* 2.]

Al. Tria ſunt incendia quae nemo compenſare tenetur: 1 Incendium quod igne ericetis in Menſe Martio immiſſo provenerit. 2 Et incendium quod officina ferraria communi provenerit, ſeptem orgyias a domibus proximis diſtante, ſchidiis, tegulis vel ceſpite cooperta. 3 Et incendium quod uſtrina communi provenerit, ſeptem orgyias a domo proxima diſtante.

CCLXXXIX " Tri Thawedawg gor-
" ſedd. 1 Arglwydd gwir yn gwarandaw
" ar ei wyrda yn barnu eu cyfreitheu. 2
" Ac Yngnad yn gwarandaw hawlwr ac

CCLXXXIX Tres muti forenſes: 1 Dominus aequus dum Aſſeſſores cauſſas cognoſcentes auſcultat. 2 Et Judex dum actorem & reum contendentes attendit. 3 Et

NOTAE.

[p] *Advocati*] Wallice *Tafodiawg*, quod perperam ſcriptum crediderim pro *Tawedawg*, Mutus, taciturnus. *Vide* Tri Mud gorſedd, & Tri Thawedawg gorſedd, *propriis locis*.

3 Et Fidejuſſor dum debitorem & creditorem diſceptantes exaudit.

CCXC Tres ſunt litium fines legitimi. 1 Primus eſt, Finis conſenſu partium *litigantium* factus. 2 Secundus eſt, Finis per arbitros inter litigatores conſtitutus. 3 Tertius eſt, Finis per ſententiam in judicio latam.

CCXCI Tribus modis lites terminantur: 1 Negatione, 2 vel Probatione, 3 vel Teſtium rejectione.

CCXCII Tria ſunt familiae cimelia [*al.* Tria ſunt quorum fructus tantum erciſcundi ſunt:] 1 Mola, 2 Catarracta, 3 & Pomarium.

4 Cimelia haec vocantur, quia gentilium omnium communia ſunt.

5 Cataractae pretium, libra.
6 Molae pretium, libra.
7 Quaelibet pomus in pomario *conſita* pretio legitimo aeſtimatur.

CCXCIII Tres ſunt foeturae, quae, ſi furto auferantur, matrum ſuarum pretio compenſandae ſunt, ſive unae fuerint ſive plures: 1 Foetura canis graiae Hibernicae, 2 Foetura ſuis, 3 & Nidus accipitris.

CCXCIV Tria ſunt teſtimonia, quae non licet elevare: 1 Teſtimonium *Officialium* curiae de re qualibet in judicio tranſacta. 2 Et teſtimonium teſtium conſciorum [*al.* novem teſtium ſolitariorum] quibus ſeparatim fides habebitur, utputa patri *litem* inter filios ſuos *ortam dirimenti*; vel conjunctim, ut in cauſſis de fundis. 3 Et teſtimonium teſtium contrariorum.

CCXCV Tres ſunt irritae teſtationes: 1 Teſtatio quae fit contra aliquem ante litem inchoatam. 2 Vel Teſtatio contra hominem qua probatur eum vel non negâſſe vel non defendiſſe id quod in curia negabat vel defendebat. 3 Vel Teſtatio

" amddiffynnwr yn ymatteb [*al.* hawl ac
" atteb. *S.* 1. *Cott.* 6. *H.* 2. & *M.*] 3 A
" mach yn gwarandaw [ar, *S.* 1.] y cyn-
" nogn [*al.* ar yr hawlwr, *Cott.* 6.] a'r
" talawdr [*lege* dylyawdr: *al.* gwaran-
" daw hawlwr ac amddiffynnwr (*al.* a
" thalawdr, *S.* 2.) *H.* 2. & *M.*] yn ym-
" atteb." *Cott.* 4. *H.* 3. *P. J.* & *W.*

CCXC " Tri Therfyn cyfreithawl [*al.*
" cyfraith, *J. al.* hawl, *M.* cyfreithawl,
" *S.* 2.] y ſydd. 1 Un yw, Terfyn o
" gyfundeb y pleideu. 2 Ail yw, Terfyn
" goſodedig trwy gymrodeddwyr rhwng
" [y, *J.*] pleideu. 3 Trydydd yw, Ter-
" fyn trwy farn." *Cott.* 4. *H.* 3. *P.* & *W.*

CCXCI " Tri Therfyn hawl y ſydd:
" 1 Gwadu, 2 neu Broſi, 3 neu Lyſu tyſ-
" don." *Cott.* 4. *H.* 3. *P. J. W. S.* 1. & *S.* 2.

CCXCII " Tri Thlws cenedl [*al.* Tri
" Pheth ni ddylir eu rhannu eithr her-
" wydd eu ffrwytheu, *S.* 2. *alibi*] 1 Me-
" lin, 2 Cored, 3 a Pherllan. [A'r rhai
" hynny ni ddylyir eu rhannu na'i cych-
" wynnu, namyn rhannu eu ffrwytheu i'r
" neb a'i dylyo. *S.* 3.]

4 " Sef achos y gelwir yn dri Thlws
" cenedl, wrth allel o bawb o'r genedl ſod
" ynghyd am danunt.

5 " Gwerth cored yw punt.

6 " Gwerth melin yw punt.

7 " Gwerth cyfraith y ſydd ar bob
" afallen o'r berllan." *S.* 2.

CCXCIII " Tri Thorllwyth un werth
" ag eu mammeu [*al.* mam, *S.* 2. *M.* &
" *H.* 3.] y ſydd, nac un a ſo na lliaws
" y bwynt [*al.* llawer, *M.* & *S.* 2.] or
" dygir yn lledrad: 1 Torllwyth gell-
" aid, 2 a Thorllwyth hwch ar ei thyle,
" 3 a Nythlwyth hebawg." *Cott.* 4. *P. J. H.* 3. & *W.*

CCXCIV " Tair Tyſdoljaeth ddilys y
" ſydd. 1 Tyſdoljaeth Llys yn dwyn
" cof. 2 A thyſdoljaeth gwybyddjeid
" a gredir bob un ynghyfraith [*al.* yn y
" gyfraith ar wahan, *S.* 2. *al.* o gyfraith,
" *S.* 1. *al.* pob un o'r nawfed un tyſd a
" gredir ar wahan, *M.*] megis tad y rhwng
" ei ddau fab, neu yn llioſawg [*al.* neu
" luoſogrwydd, *M.*] am dir. 3 A thyſ-
" doljaeth [y, *S.* 1. & *S.* 2.] gwrthdyſdon
" [*al.* gwrthdyſdjon, *S.* 1.]" *Cott.* 4. *P. J. H.* 3. & *W.*

CCXCV " Tair Tyſdoljaeth farwawl y
" ſydd. 1 Tyſdu ar ddyn cyn [ei, *S.* 1.
" *M. S.* 2. *H.* 3. & *W.*] holi o'r hyn a
" [*al.* y, *S.* 2.] tyſder, 2 Neu dyſdu ar
" ddyn na wadwys [*al.* wadawdd, *J.*] ac
" [*al.* neu, *S.* 2. *P.* & *M.*] nad [*al.* na,
" *S.* 1.] amddiffynnwys [*al.* amddiffynn-
" awdd, *J.*] yr hyn a ddaroedd iddaw ei
" wadu [*al.* ddiwad, *S.* 1.] neu ei am-
" ddiffyn. 3 Neu dyſdu ar ddyn ddywe-
" dud

" dud yr hyn ni's dywawd [*al.* dywedа-
" ſai. *J.*]

4 " Brawdwyr [*al.* Gwyr, *M.*] y llys
" [a'r Brawdwr, *M. al.* (Y, *S.* 2.) Llys a
" ('r, *S.* 2.) Brawdwyr, *S.* 1. *P. H.* 3. &
" *W.*] a'i clywo a ddyly [*al.* ddylyant,
" *P.* & *S.* 2.] eu dwyn yn farwawl trwy
" arch yr amddiffynnwr o's coffa. Llym-
" ma [*al.* A llyna, *M. H.* 3. *S.* 1. *S.* 2.
" & *W.*] y tri lle y mae trech gwybydd-
" jeid no thyſdon [*al.* thyſdjon. *S.* 1.]"
Cott. 4.

CCXCVI " Tair Tyſdoljaeth y ſydd
" ar air ac ni ddygir i'r Crair [*al.* i Grair,
" *M. S.* 2. *H.* 3. & *W.*] 1 Tyſdoljaeth
" lleidr ar ei gydleidr wrth y grog. 2 A
" thyſdoljaeth nid eler yn ei herbyn pan
" ddyccer [*al.* ddyger, *S.* 1.] ar air. 3 A
" thyſdoljaeth [y, *M.* & *S.* 2.] gwrth-
" dyſdon [*al.* gwrthdyſdjon. *S.* 1.]" *Cott.* 4.
P. J. H. 3. & *W.*

CCXCVII " Tair uchel Lys y ſydd
" yng Nghymru, nid amgen, 1 Llys A-
" berffraw, 2 a Llys Dinefwr, 3 a Llys
" Mathrafal.

4 " Pob Arglwydd o Arglwyddi Gwy-
" nedd a'r Dehau a ddylyant atteb yn y
" Llys neſaf, ynghyfoeth *eu Brenin* eu
" hun, o'r tair uchel Lys uchod, o bob
" hawl a gofyn o'r a fai arnaw.

5 " Cyd gallo Arglwydd fod yn hawlwr
" yn ei Lys ei hun ar y neb a fynno, ni
" ddyly efe herwydd cyfraith fod yn
" amddiffynnwr yn ei Lys ei hun o neb
" rhyw ofyn o'r a fo arnaw, can ni ddy-
" ly efe ſefyll geir bron brawdwr o'i Lys
" ei hun: Ac ni ddylyir ei ofyn yntau
" yn ei Lys ei hun o neb rhyw hawl a fo
" arnaw." *S.* 2.

Tri ymddillwng. *Vide* Tri rhyw ym-
ddillwng, *ſupra.*

contra hominem affirmans illum dixiſſe quae nunquam dixerat.

4 Judices & Officiales curiae iſtiuſmodi teſtationes, Reo poſtulante, irritas reddent. Et hi ſunt tres loci in quibus teſtium conſciorum teſtimonium plus valebit teſtimonio aliorum.

CCXCVI Tria ſunt teſtimoniorum genera quae ſola affirmatione abſque juramento recipi debeant: 1 Teſtimonium quod fur patibulo affigendus contra ſocium ſuum dixerit. 2 Et Teſtimonium nudum cui nemo contradixerit. 3 Et Teſtimonium quod teſtes contrarii dederint.

CCXCVII Tres ſunt Curiae ſupremae in Wallia: 1 Curia Aberfraviae, 2 Curia Dinevorae, 3 & Curia Mathravalae.

4 Quilibet ex Dominis Walliae borealis vel auſtralis reſpondere debet in Curia ſuprema Regis ſibi proximi in omnibus cauſſis ob quas in jus vocatur.

5 Licet Dominus litem movere poſſit in Curia propria cuicunque voluerit, per legem tamen reſpondere non debet in Curia propria ſiquis actionem contra illum inſtituerit, quoniam coram Curiae ſuae Judicibus ſe ſiſtere non decet: Et nemo actionem ob quamcunque cauſſam contra illum inſtituere debet in Curia propria.

Y PUMMED LLYFR.

LLYFR CYNGHAWSEDD.

LIBER QUINTUS.

FORMULAE PLACITANDI.

CAP. I.

SIQUIS actionem realem alicui intenderit, & primum diem quo lis inſtituitur, ultimum ſeu diem judicii eſſe affirmaverit, idque teſtibus ſufficientibus ſe probare poſſe promiſerit ſiquis ſit qui illud neget, & id negaverit Reus, Actori teſtibus ſuis uti licebit: Quod ſi Reus Dominum & Judices de die iſto appellaverit, & arbitratui eorum reliquerit num ſit primus dies necne, talem defenſionem interponat licebit, horum enim teſtimonio teſtium Actoris teſtimonia praeponderabuntur.

Al. Siquis primo die quo litem de fundo intenderit, affirmaverit illum eſſe diem finalem, & ſe, ſiquis contradixerit, id probaturum fore per teſtes ſufficientes promiſerit, & Reus *hoc modo* reſponderit, Ego certe Judicis & Domini teſtimonio probabo litem mihi nunquam ante hunc diem motam fuiſſe, & lege cautum eſſe aſſero mecum agi non licuiſſe de fundo hiſce hominibus inconſultis. Satius eſt in tali caſu Judici & Domino credere, quam Actoris teſtibus; quoniam irritum eſt quodcunque *in Curia*, illis abſentibus factum fuerit.

PEN. I.

ODERFYDD bod dadlau y rhwng dau ddyn am Dir a Daear, ac yn y dydd cyntaf ddywedud o'r Hawlwr fod hwnnw yn ddydd diwethaf iddaw, ac yn ddydd coll a chaffael; ac o ſydd a amheuo hynny, y mae iddaw ddigawn a'i gwypo: O's gwadu a wna yr Amddiffynnwr, jawn yw gadu ei Wybyddjeid i'r Hawlwr; o derfydd i'r Amddiffynnwr ddodi ym mhen yr Arglwydd a'r Yngneid panyw hwnnw yw y dydd cyntaf, jawn yw gadu ei Arddelw iddaw, canys uwch yw y Gwybyddjeid hynny no'r llall.

Al. O derfydd i ddyn, yn y dydd cyntaf ydd holo Dir a Daear, ddywedud fod hwnnw yn ddydd coll neu gaffel, ac o bydd a amheuo iddaw hynny, fod gantaw a'i gwypo; a dywedud o'r llall yn ei erbyn, Diwybod y dodaf innau ym mhen yr Yngnad a'r Arglwydd na bu arnafi *Hawl* erjoed hyd heddiw, ac ar y Gyfraith y dodaf na ellid hawl Tir a daear arnafi yn awſen y Gwyr hynny. Ac yna y mae jawnach credu yr Yngnad a'r Arglwydd no'i Wybyddjeid ef; canys anolo yw a wneler hebddunt.

2 O derfydd i Hawlwr holi Tir a Daear, ac yn y dydd cyntaf or na bo ganthaw ei Borth, ceisjaw oed wrth ei Borth, ni's dyly; canys parawd y dyly fod, ac wrth hynny ei fyned yntau heb un oed.

3 O derfydd i Hawlwr holi Tir a daear, ac yn y dydd cyntaf ddywedud o'r Amddiffynnwr na ddyly atteb yn nydd deisyfyd, a bod hon yn Hawl ddeisyfyd, ac erchi oed wrth ei Borth; canys deisyfyd yw hwn, ni's dyly, can nid arddelw.

4 O derfydd i Hawlwr holi Tir a Daear, ac yn y dydd cyntaf ddywedud o'r Amddiffynnwr na ddyly atteb or nad ydyw ei Borth y gyd ag ef, ac erchi oed wrth ei Borth, efe a ddyly oed herwydd y lle y bo ei Borth.

5 O derfydd i Hawlwr holi Tir, a dywedud o'r Amddiffynnwr yn atteb, fod o Fraint iddaw ef na ddylyo efe heddyw un atteb; ac o bydd a amheuo iddaw ef hynny, fod iddaw ddigawn a'i gwypo: jawn yw gadu ei arddelw iddaw o bydd y Gwybyddjeid yn y maes, ac oni byddant, ni ddylyir annod parodrwydd wrth amharodrwydd; a chyd bwynt, ni ddylyir oed namyn hyd drannoeth, oni bydd bod yn Ddyw Sul neu yn Ddyw Llun drannoeth.

6 O derfydd i ddyn holi Tir a Daear yn nadlau yn y dydd cyntaf, ac na bo y dadlau ar y Tir, a rhoddi atteb o'r Amddiffynnwr, cyfdal yw ei atteb a chyd bai ar y Tir. 7 O's yr Amddiffynnwr a ddywaid na ddyly roddi atteb namyn ar y Tir, ac nad hwn y Tir y mae yr hawl arnaw, ac nad archo oed, jawn yw barnu iddaw na roddo atteb, a chan nyd erchis oed, ei fyned yn ddioed. 8 O's yntau a ddywaid na ddyly atteb namyn ar y Tir y mae yr hawl arnaw, ac erchi oed a ddylyo o gyfraith, jawn yw barnu oed iddaw, can erchis. 9 Sef yw yr oed, Trannoeth ar y Tir, onid Dyw Sul neu Dduw Llun fydd. Eraill a ddywaid am yr oedeu ny bo mefur yn y gyfraith arnaddunt, panyw yn ewyllys yr Yngneid y bydd yr oedeu, eithr na allant fod yn hwy yr oed*eu* nog undydd a phythewnos, canys hwnnw hwyaf oed yn y gyfraith.

10 O derfydd i ddyn holi Tir, ac yn y dydd cyntaf adaw y maes o'r Amddiffynnwr, jawn yw dodi camlwrw arnaw, a dodi oed o'r Arglwydd, yr oed yn ei ewyllys. Ac o's yn yr ail oed ydd edy y maes, camlwrw hefyd arnaw. Ac o's gwedy eifdedd y Pleidjeu, a dodi coll a chaffael o honaw ym mhen y Cyngaws

2 Siquis actionem realem intenderit, & primo die quo probationes *idoneae* fibi praefto non fuerint, tempus petiverit ad proferendas probationes, id illi non concedetur, quoniam paratus effe debuit, ideoque actio ejus ceffabit.

3 Siquis fundum petiverit, & die primo Reus affirmaverit fe ad refpondendum non teneri die repentino, & quod haec actio repentina eft, ideoque tempus ad probationes fuas producendas petierit; cum actio haec repentina fit, *Reus ad refpondendum eo die* non tenebitur, etfi privilegium illud non vendicaverit.

4 Siquis fundum petiverit, & primo die Reus affirmaverit fe ad refpondendum non teneri cum probationes fuae praefto non fint, & tempus ad eas producendas dari poftulaverit, tempus illi dabitur, ratione habita diftantiae loci unde producendae funt.

5 Siquis fundum petiverit, & Reus refponderit fe ad refpondendum ifto die non teneri ob ftatum fuum, idque, fiquis contradixerit, probaturum fore per teftes fufficientes; allegatio fua admittetur, fi teftes in curia praefto fuerint; fed fi non fuerint, imparatus paratum retardare non debet: Et fi praefto fuerint, cauffa non ampliabitur ultra diem craftinum, nifi dies craftinus fuerit vel Dominica, vel Dies Lunae.

6 Siquis fundum petiverit, & controverfia die primo in fundo ipfo habita non fuerit, & refponderit Reus, refponfio ejus erit aeque valida ac fi in fundo ipfo *controverfia* fuerit. 7 Sin Reus dixerit fe ad refpondendum non obligari nifi in fundo ipfo, & quod hic non fit fundus litigatus, & dilationem non petiverit, aequum eft illum a refponfione facienda excufari debere; & cum dilationem non petiverit, ut actio ceffet. 8 Sed fi dixerit fe ad refpondendum non teneri nifi in fundo litigato, & dilationem lege praefixam petiverit, aequum eft illam dilationem fibi indulgeri, ideo quod *eam* petiverit. 9 Dilatio haec erit dies craftinus *ad curiam* in fundo *tenendam*, nifi Dominica vel Dies Lunae intervenerit. Sunt qui dicunt de dilationibus lege non praefixis, quod Judicum arbitrio relinquendae fint, tantum quod quindecim dierum fpatium non excedent, cum haec fuerit longiffima dilatio lege conceffa.

10 Siquis fundum petiverit, & Reus primo die ex curia aufugerit, aequum eft illum tribus vaccis multari; Dominus autem diem affignabit ad cauffam iftam agendam ad arbitrium fuum. Et fi Reus ifto die ex curia aufugerit, iterum multabitur: Sed fi, curia conftituta & fumma cauffae

fuae

ſuae advocatis commiſſa, ex curia aufugerit, cauſſa in perpetuum cadet.

11 Siquis fundum experiundi poteſtatem a Domino obtinuerit, & Reus ad judicium *venire* recuſaverit, & Dominus provocaverit ad Judices ut ſententiam dent in iſta cauſſa, aequum eſt ut Reum tribus vaccis Regi ſolvendis multent; & ſi iterum recuſaverit, iterum multabitur; & ſi tertio recuſaverit, fundus Actori tradetur, & Reo actionem in illum intendere licebit quandocunque voluerit.

12 Sicui tempus adjudicetur ad probationes producendas in cauſſa reali, neceſſe erit utramque partem praeſto eſſe in fundo *tempore* conſtituto cum ſuis probationibus. Et Judices tunc Actorem interrogabunt num in judicio ſe ſiſti *promittere* velit: quibus ille reſpondebit, Promitto. Tunc Judices Reum interrogabunt, num ſecum agendi poteſtatem facere velit; quibus ille, Faciam. Dominus tunc rogandus eſt, num experiundi poteſtatem illis concedet. Concedo, inquiet ille. Cognitio cauſſae poſtea in totum Judicibus relinquetur, nec quidpiam ulli concedetur, niſi quod ipſi conceſſerint. Judices tunc *partes litigantes* rogabunt *Advocatos nominare* qui cauſſam ſuam agant. Et illi Advocatos ſuos nominabunt. Tum vero conſeſſus legitimus fiet, prout Hoëli Liber praeſcribit. Tunc ſecundum quoſdam Dominus vades ſiſtendi *Reum* in judicio *dari* poſtulabit; ſecundum alios Actoris Advocatus vades *dari* poſtulabit. Advocatus pro Reo reſpondebit ſe non daturum vades antequam actionis editionem audiverit, & quo jure perſequendi Actor intendit ſibi fundum deberi *cognoverit*; quod illi per legem concedetur. Actoris Advocatus actionis ſuae editionem tunc declarabit; & num *Jure* proprietatis acturus ſit, & Sanguinis jure, vel Judicio poſſeſſorio, vel Jure materno, vel Actione Ymwrthrin dicta, vel Finium regundorum *enuntiabit*. Et tunc vades ſiſtendi *Reum* in judicio dandi ſunt, vivi homines nempe, qui ſervis Domini tanquam obſides tradendi ſunt, *vel* duo, vel plures.

13 Si proprietatis *jure* agere velit, Actor tunc actionem ſuam edere tenebitur, dicetque ſe eſſe proprietarium iſtius fundi jure ſanguinis, & contra legem inde dejectum fuiſſe; &, ſiquis neget illum eſſe proprietarium, ſe probationes idoneas juris ſui poſſe producere; &, ſiquis neget illum injuſte inde dejectum fuiſſe, ſe id teſtibus ſufficientibus poſſe probare. Si iſtaec non

ydd edy y maes, ei ddifarnu yn dragywyddawl o'i hawl.

11 O derfydd i ddyn gaffael jawn i gan Arglwydd am Dir a daear, a gommedd y dadlau o'r Amddiffynnwr, a galw o'r Arglwydd am frawd ar yr Yngneid am hynny, jawn yw barnu iddaw gamlwrw, yn yr ail dadlau gamlwrw; yn y trydydd dadlau o bydd gommeddedig, dodi yr Hawlwr yn y meddjant, ac yn yrr ei hawl yntau pan fynno.

12 O derfydd barnu i ddyn oed wrth ei Borth am Dir a daear, jawn yw dyfod pawb a'i Defnyddjeu hyd ar y Tir; Ac yna y mae jawn i'r Yngneid ofyn i'r Hawlwr a ſaif yn y dadlau. Safaf, heb efe. Ac yna mae jawn i'r Yngnad ofyn i'r Amddiffynnwr a wna yntau gyfraith. Gwnaf, heb efe. Ac yna mae jawn gofyn i'r Arglwydd a ad yntau gyfraith y rhyngthunt hwy. Gadaf, heb efe. Ac o hynny allan bid y gyfraith ym meddjant yr Yngneid, ac nyd cannjad namyn a ganhjattoent. Ac yna y mae jawn i'r Yngneid ofyn pwy a ddywaid droſdunt. Ac yna y mae jawn iddunt hwynteu ddywedud pwy a ddywetto droſdunt. Ac yna y mae jawn eiſdedd yn gyfreithjawl mal y dywaid Llyfr Hywel. Ac yna herwydd rhai, y mae jawn i'r Arglwydd erchi Meichjeu ar gyfraith; herwydd eraill, Cyngaws yr Hawlwr biau erchi Mach ar gyfraith. Ac yna y mae jawn i Gyngaws yr Amddiffynnwr ddywedud na ddyry efe Fach ar gyfraith yn y w'randawo yr Hawl, a'i meſur, a pha gyfraith y triger wrthi; a hyn herwydd y gyfraith a ddylyir. Ac yna y mae jawn i Gyngaws yr Hawlwr ddywedud ei Hawl, a'i meſur; ai o Briodolder y mynno ei Hawl, ac o Ach ac Edryf, ai o Ddadannudd, ai o Fammwys, ai o Ymwrthrin, ai o Ymderfynu. Ac yna y mae jawn rhoddi Mach ar gyfraith; ac y ſef yw hynny, Gwyſdlon o ddynjon byw, a hynny yn llaw Waſaneuthwyr yr Arglwydd, dau ddyn neu a fo mwy.

13 O's o Briodolder y myn [*al.* bydd, *S.* 4.] ei Hawl, yna [*al.* yn y modd ymma, *S.* 4] y mae jawn i'r Hawlwr ddechrau holi a meſuraw ei Hawl, a dywedud ei fod ef yn Briodawr ar y Tir hwn a'r Ddaear [*al.* Tir hwnnw, *S.* 4.] o Ach ac Edryf, a'i ryyrru yn anghyfreithjawl [*al.* anghyfreithawl, *S.* 4.] i arnaw; ac o ſydd [*al.* od oes neb, *S.* 4.] a amheuo ei fod ef yn Briodawr, fod iddaw [*al.* gantaw, *S.* 4.] ddigawn a gatwo ei fod ef yn Briodawr [*al.* ei Briodolder: Ac od oes a amheuo ei yrru yn anghyfreithawl *i arnaw*, fod iddaw ddigawn a'i gwypo. *S.* 4.] Oni

wedir yn ei erbyn, jawn yw caffael ei Hawl o honaw [*al.* jawn iddaw gaffel ei Hawl: *S.* 4.] O [*al.* Or, *S.* 4.] gwedir yn ei erbyn yntau, jawn yw gadael ei Arddelw iddaw [*al.* i'r llall, *S.* 4.] a chymmeryd [*al.* ac o ſaif ei Arddelw iddaw, cymmered, *S.* 4.] ei Hawl. 14 O's ef a ddodir yn ei erbyn yntau [*al.* ef, *S.* 4.] fod dau Arddelw ganthaw [*al.* gantaw, *S.* 4.] Ceidweid a Gwybyddjeid, a dywedud na ddylyant fod [o'r un blaid, *S.* 4.] am yr un Hawl: Djoer, heb yr Hawlwr, pa le bynnag y'm hamheuer i ar gyhyd ag a ddywedais, minnau a fynnaf Geidweid yn *y lle* y dylyoent [*al.* yn y ddadl, *S.* 4.] a Gwybyddjeid yn [y, *S.* 4.] lle y dylyoent ar fod yn wir a ddywedais, ac ar y Gyfraith y dodafi eu dylyu [*al.* y dodaf y dylwn hynny. *S.* 4.] ynghyfraith, a dywedud [*al. rectius*, Cyfraith a ddywaid, *S.* 4.] nad oes o hynny namyn un Arddelw ac un Hawl, a bod yn orau pan fo [*al.* orau bo, *S.* 4.] mwyaf o gader-[nid, *S.* 4.] i gadarnhau [*al.* ar, *S.* 4.] yr Hawl, a dylyu o honaw yntau yr hyn a ddywaid yn y lle ydd amheuer ef [*al.* yn y amheuer. *S.* 4.] 15 O derfydd rhoddi yn atteb iddaw ef [*al.* yntau, *S.* 4.] Djoer o buoſd di ymma, ti a euthoſd yn gyfreithjawl i ar y Tir hwn; ac od amheuy di hynny, y mae i mi ddigawn a'i gwyr, ac ar y Gyfraith y dodafi, a el unwaith yn gyfreithjawl [*al.* gyfreithawl, *S.* 4.] i ar Dir a Daear [*al.* i ar ei Dir, *S.* 4.] na bydd carddychwel hwnnw iddaw dra ei gefn [*al.* drachefn; *S.* 4.] ac wrth hynny ny ddylyy dithau [*al.* ddylyut tithau, *S.* 4.] ddyfod ymma. Ac yna y mae jawn i'r Hawlwr ddywedud, Djoer, [heb efe, *S.* 4.] mi a ddywedais fy rhyyrru yn anghyfreithjawl [*al.* anghyfreithawl, *S.* 4.] odd' ymma, ac a ['i, *S.* 4.] dodais ym mhen Gwybyddjeid ac Arddelw, ac y ſef a ddodafi [*al.* y dodaf 'innau, *S.* 4.] ar y Gyfraith, ddylyu [*al.* y dylywn, *S.* 4.] ſwynhau fy Arddelw [i, *S.* 4.] a'm Gwybyddjeid cyn atteb i neb o hanaf [*al.* honof, *S.* 4.] ſi bellach. Y Gyfraith a ddywaid nad cyfreithjawl [*al.* cyfreithawl, *S.* 4.] myned Priodawr i ar Dref ei dad onyd [*al.* namyn, *S.* 4.] gan ei fodd, ac nad hawdd profi bodd ar neb; ac y gyd a hynny, na ddylyir dwyn ei Arddelw rhag neb [*al.* i gantaw. *S.* 4.] Ac o ſaif ei Arddelw iddaw, cymmered ei Hawl.

16 Nyd oes lys ar Geidweid [am Dir. *S.* 4.] Rhaid yw eisjoes [*al.* hagen, *S.* 4.] fod Ceidweid yn addfwyn. 17 Ny ellir Ceidweid am Dir a Daear onyd o Amhinjogeu [*al.* Amhinogeu, *S.* 4.] y Tir: Sef yw Amhinjogeu, Gwyr a gyfarffo [*al.* gyfarfyddo, *S.* 4.] terfyneu eu tir a'r tir y bo

denegentur, cauſſam ſuam obtinebit; ſin autem denegentur, Reo defenſione quam interpoſuerat, uti licebit, & ſi defenſio ejus idonea reperiatur, cauſſam obtineat. 14 Si contra objecerit *Reus* Actorem duobus probationum generibus uti velle, Cuſtodibus nempe & Teſtibus conſciis, & affirmaverit quod duo probationum genera ex una eademque parte in eadem cauſſa produci non debeant; Certum eſt, replicabit Actor, ubicunque allegatio mea denegatur, ibi licitum eſſe producere Cuſtodes in loco ſuo, & Teſtes quoque conſcios in loco ſuo, qui affirment id eſſe verum quod dixerim; & hoc Legis arbitratui decernendum relinquam. Lex in hoc caſu pronuntiat allegationes iſtas pro una tantum allegatione reputandas eſſe, & actionem eſſe ſimplicem, & ad cauſſam ſtabiliendam probationes quo plures ſunt eo eſſe meliores, & id quod vendicat Actori licere, cum quis illi contradixerit. 15 Sed ſi Reus hoc modo reſponderit, Quamvis hujus fundi proprietarius fueris, certum eſt tamen quod legitime proprietate tua ceſſeris; & ſi hoc denegaveris, ego idoneorum hominum teſtimonio id probabo; & certi juris eſſe affirmo, quod qui ſemel legitime de fundo ſuo ceſſerit, eundem recuperare non poſſit, ob quam cauſſam tu hunc repetere non debes. Actor tunc replicabit, Ego me contra legem hinc dejectum fuiſſe *in intentione mea* affirmavi, idque teſtibus conſciis probare promiſi; & certi juris eſſe affirmo, quod allegatione & teſtibus meis uti debeo, priuſquam ulterius reſponſum dedero. Lex dicit nullum proprietarium proprietate ſua legitime cedere niſi voluntario ceſſerit, quod non facile eſt probatu: Et praeterea quod allegationes ſuas probare nemini denegari fas ſit. Et ſi Actor allegationes ſuas probaverit, cauſſam obtinebit.

16 Cuſtodes in cauſſis realibus rejiciendi non ſunt, tantum neceſſe eſt iſtos eſſe ingenuos. 17 Cuſtodes nulli admittendi ſunt in cauſſis realibus praeter finitimos: Finitimi dicuntur, Homines quorum praedia

fundo

fundo litigato contermina ſunt. Alii autem dicunt quoſlibet pro idoneis cuſtodibus eſſe cenſendos qui in iſta Commota *fundos* poſſident in qua fundus litigatus ſitus fuerit. Tutiſſimum tamen eſt ex finitimis cuſtodes fieri, quam ob cauſſam extranei pro cuſtodibus non ſunt admittendi.

18 Quinque ſunt cauſſae ob quas teſtes conſcii rejici debent; 1 Inimicitia & Adulterium, quae pro una cauſſa rejiciendi cenſendae ſunt. 2 Cognatio propinquior *uni partium quam alteri.* 3 Cauſſa realis *non determinata.* 4 *Conjugium, ob quod* viri contra uxorem, vel uxoris contra virum *ſuum teſtimonium non recipietur.* 5 *Status diverſus, ob quem* Wallus contra peregrinum, vel peregrinus contra Wallum *teſtimonium daturus, rejiciendus eſt.*

19 Teſtis eſt is quem quis de ſermonibus in praeſentia ejus prolatis teſtatur.

20 Teſtes conſcii ſunt, qui ipſi viderint id de quo teſtimonium daturi ſunt.

21 Juramentum Cuſtodum eſt jurare id omne quod Advocatus illos teſtari juſſerit, eſſe verum. 22 Juramentum Teſtium conſciorum eſt jurare ſe vidiſſe & agnoviſſe id quod ipſis atteſtandum praeſcribitur. 23 Juramentum Teſtis eſt jurare ſibi id antea dictum fuiſſe quod *nunc* juratus affirmat. [*Al.* Teſtium juramentum eſt jurare ſe olim teſtes adhibitos fuiſſe errori commiſſo poſt litem inchoatam.]

24 Siquis jure proprietatis fundum ſibi deberi contenderit, & Reus hoc modo reſponderit, Certum eſt me non obligari reſponſum dare in hac cauſſa; idque hanc ob rationem, nempe quia in judicio olim hujus fundi cauſſam amiſiſti; & ſi hoc negaveris, ego plena probatione id confirmabo; & certi juris eſſe affirmo reſponſionem nullam unquam praeberi debere homini qui in judicio ſemel cauſſam amiſerit. Si Actor *id* negaverit, Reo teſtibus ſuis conſciis uti licebit: Sin *Actor id* confeſſus fuerit, rei judicatae acquieſcat oportebit. 25 Sed ſi Actor *hoc modo* replicaverit, Licet ob iniquitatem *Judicis* fundo meo ſemel ceciderim, ego tamen pignoribus utrinque datis cum Judice qui ſententiam in iſta cauſſa tulerat, contendi, & reſciſſa re male judicata cauſſam obtinui; & ſi tu hoc denegaveris, ego plena probatione id confirmabo: Tu vero poſt haec *fundum meum* uſurpâſti, & ego hodie *fundum* meum vendico. Si Reus id negaverit, Actori teſtibus ſuis conſciis uti licebit: Sin Reus *id* confeſſus fuerit,

yr Hawl arnaw. Eraill a ddywaid y gellir Ceidweid o wyr y Cymmwd y bo y Tir ynddaw, y mae yr Hawl [*al.* y bo y Ddadl, *S.* 4.] arnaw. A dilyſaf yw [yr, *S.* 4.] Amhinjogeu [*al.* Amhinogeu, *S.* 4.] tir yn Geidweid; ac wrth hynny ny ellir Ceidweid am Dir o Alldudjon.

18 Nid oes lys ar Wybyddjeid namyn pum llys; 1 Gelynjaeth a Gwreictra, a hynny yn lle un llys; 2 a Charennydd [a fo, *S.* 4.] nes; 3 a Thirdra, neu [*al.* nid amgen, *S.* 4.] Trais am Dir; 4 a Gwr ar Wraig, a Gwraig ar Wr; 5 a Chymro ar Alldud, ac Alldud ar Gymro.

19 Tyſd yw dyn y tyſder iddaw yr ymadrawdd a ddywetter yn ei wydd.

20 Nid Gwybyddjeid namyn y [*al.* Gwybyddjeid yw, *S.* 4.] dynjon a welo [*al.* welont, *S.* 4.] yn eu gwydd yr hyn a ddotter yn eu pen [*al.* penneu, *S.* 4.]

21 Llw Ceidweid [*al.* Ceidwad, *S.* 3.] yw cymmaint ag a ddotto y Cyngaws yn eu pen [*al.* ei ben, *S.* 3.] tyngu bod yn wir bob pwng [*al.* pwngc. *S.* 3.] 22 Llw Gwybyddjeid, gweled a gwybod [*al.* yw gwybod a gweled, *S.* 3.] yr hyn a ddotter yn eu pen [*al.* penneu. *S.* 3.] 23 Llw Tyſd yw rhydyſdu iddaw gynt yr hyn y mae yn ei dyngu. [*Al.* Llw Tyſdon, tyſdu iddunt gynt y gwall a dyſdir gwedy hawl a gwrtheb. *S.* 3.]

24 O derfydd i Ddyn [*al.* Howlwr, *S.* 4.] holi Tir [a Daear, *S.* 4.] o Briodolder, a dywedud o'r Amddiffynnwr, Djoer, ny ddylyaf fi dy atteb di o'r [*al.* am yr, *S.* 4.] Hawl honno, ac y ſef achaws yw, dy ddifarnu di gynt a wneuthbwyd o wir a chyfraith i wrthyf fi; ac od amheuy di [*al.* amheuut ti, *S.* 4.] hynny, y mae i mi ddigawn a'i gwyr; ac ar y Gyfraith y dodaf fi, y neb a ddifarner unwaith o wir a chyfraith, na ddylyir ei atteb yn dragywyddawl. O's gwadu a wna yr Hawlwr, jawn yw gadu i'r Amddiffynnwr ei Wybyddjeid: O's addef a wna yntau, triccer ar y Gyfraith a ſu gynt. 25 O's yr Hawlwr yntau a ddywaid [*al.* O's ef a ddywaid yr Howlwr, *S.* 4.] Djoer, heb efe, o'm difarnwyd i o gamgyfraith, minnau a ymwyſdlais a'r neb a'i barnws [*al.* barnwys, *S.* 4.] hi, a hi a adfarnwyd i mi drachefn; ac od amheuy di hynny, y mae i mi ddigawn a'i gwyr, a gwedy [hynny, *S.* 4.] y'm treiſjaild di, a heddyw ydd wyf finnau yn galw am fy hjawn. O's gwadu a wna [*al.* Or gwatta, *S.* 4.] yr Amddiffynnwr [hynny, *S.* 4.] jawn yw yna gadu i'r Hawlwr ei Wybyddjeid: O's addef a wna yr Amddiffynnwr, adferer [*al.* adfered, *S.* 4.] i'r Hawlwr

Hawlwr yr eiddaw yn herwydd rhyadfarnu y [*al.* ei adfarnu o'r, *S.* 4.] Gyfraith a fu gynt.

26 O's o Ymwrthrin y dewis dyn ei Hawl, ny eill ymwrthrin namyn dau ddyn a fo yn eiſdedd ar yr un Tir ynghyd [*al.* ynghyd ar yr un Tir. *S.* 4.] Ac o's un o naddunt a fyn wrthrin y llall, yn y dydd y goddiweddo [efe, *S.* 4.] jawn, dyweded ei fod ef yn Briodawr ar y Tir hwn a'r Ddaear yn [*al.* o, *S.* 4.] gwbl, a dyweded fod Gormes anghyfreithjawl [*al.* anghyfreithawl, *S.* 4.] arnaw, ac enwi [*al.* enwed, *S.* 4.] yr Ormes; ac o ſydd a amheuo fy mod i yn wir Briodawr ar gwbl o'r Tir hwn, y mae i mi a'i gwyr; ac o ſydd [*al.* od oes, *S.* 4.] a amheuo ei fod yntau yn Ormes [ac yn annylyedawg, *S.* 4.] y mae i mi ddigawn a'i gwyr, ac wrth hynny ydd wyf finnau [*al.* yr ydwyf 'innau, *S.* 4.] heddyw yn mynnu bwrw Gormes i arnaf, ac yn galw am fy Nylyed, ac yn dodi ar y Gyfraith y dylyaf. O's yr Amddiffynnwr a watta hynny, jawn yw gadael i'r Hawlwr ei Wybyddjeid [*al* gadu ei Wybyddjeid i'r Hawlwr: O's yntau a addef hynny, gatter i'r Howlwr ei Hawl. *S.* 4.] 27 O's yr Amddiffynnwr a ddywaid, Djoer, myfi y ſydd Briodawr ar y Tir hwn a'r Ddaear [yn gwbl, *S.* 4.] ac arwydd yw [hynny, *S.* 4.] yn gwarchadw fy Mhriodolder ydd wyfi [*al.* ydd yttwyfi; *S.* 4.] ac o ſydd [*al.* bydd, *S.* 4.] a amheuo bod yn wir a ddywedafi, y mae i mi ddigawn a gatwo fy Mhriodolder a'm Gwarchadw [gennyf, *S.* 4.] fal y dyly Dyledawg [*al.* Dylyedawg, *S.* 4.] gadw ei Briodolder a'i Warchadw ganthaw [*al.* gantaw; *S.* 4.] ac ar y Gyfraith y dodafi fy mod i yn ddyledogach i gadw fy Mhriodolder a'm Gwarchadw gennyf, nog ydd wyt ti *i* gadw yr hyn nyd oes i'th Warchadw [di ddim, *S.* 4.] ac ny ddyly fod: Ac wrth hynny minnau a fynnaf fwynhau fy Ngheidweid yn y blaen, ac a'i dylyaf. Ac yna y mae jawn i'r Hawlwr ddywedud, Djoer, myfi a ddywedais yn gyntaf fy mod i yn Briodawr ac yn Ddyledawg [*al.* Ddylyedawg, *S.* 4.] ar gwbl o'r Tir hwn [a'r Ddaear, *S.* 4.] a thithau [*al.* a'th fod dithau, *S.* 4.] yn Ormes; a chyd gallud di ddwyn fy Nhir i [*al.* a chyd alldudaiſdi fyfi o'm Tir i o, *S.* 4.] Drais, ny ellaiſdi na byddwn [i, *S.* 4.] Briodawr [a, *S.* 4.] Dyledawg [*al.* Dylyedawg; *S.* 4.] ac ar fy Mhriodolder i a'm Dylyed y dodais innau Geidweid a Gwybyddjeid, ar dy [*al.* a'th, *S.* 4.] fod dithau yn Ormes, a hynny yn gyntaf; ac ar y Gyfraith y dodaf finnau ddylyu [*al.* y dylywn i, *S.* 4.] eu mwynhau hwy yn gyntaf. Y Gyfraith a ddywaid [yna, *S.* 4.] pa le bynnag y dywetto dyn ei fod yn Ddyledawg ar Dir fundus Actori reſtituetur, ideo quod reſciſſa re perperam judicata obtinuerit.

26 Siquis actione Ymwrthrin *dicta* uti velit, *ſciat oportet* quod nemini poteſtas hac actione experiundi data fuerit niſi alteri ex duobus poſſeſſoribus qui in uno eodemque fundo inſtiterint. Si alter horum alterum vincere voluerit, is die quo experiundi poteſtatem obtinuerit, affirmabit proprietatem iſtius fundi ex aſſe ſibi deberi, & ſe a non proprietario opprimi, & oppreſſorem nominabit: *Deinde addet*, Siquis negaverit me eſſe *verum* proprietarium integri iſtius fundi, id cuſtodum numero lege conſtituto probabo; & ſiquis negaverit illum eſſe oppreſſorem & non proprietarium, illud etiam teſtium numero requiſito probabo; ideoque hodie oppreſſorem fundo meo removere poſtulo, & quod mihi jure debetur peto, & ad me pertinere legi congruum eſſe aſſero. Si Reus haec negaverit, Actori probationibus ſuis uti licebit; ſin autem agnoverit, Actor vincet. 27 Sed ſi Reus *hoc modo* replicaverit, Ego procul dubio proprietarius ſum fundi hujus integri, argumento, quia proprietatem meam ipſe poſſideo; & ſi hujus aſſertionis veritas denegetur, ſufficienter probare poſſum & proprietatem & poſſeſſionem eo quo proprietarius jus & poſſeſſionem modo probare debet; & certi juris eſſe affirmo quod aequius ſit ut ipſe teneam poſſeſſionem & proprietatem meam, quam ut tu id obtineas quod nec poſſides nec poſſidere debes: Ideoque ego probationes meas prior ut producam requiro, quod certi juris eſt. Actor tunc *ad haec*, Ego prior dixi me fuiſſe proprietarium integri hujus fundi, teque oppreſſorem eſſe; & quamvis me fundo meo vi dejeceris, non potuiſti tamen impedire quo minus verus fuerim proprietarius; & hoc jus meum probare per cuſtodes & teſtes conſcios, teque oppreſſorem eſſe, prior promiſi; ideoque certi juris eſſe affirmo me probationes meas prius producere debere. Lex hic pronuntiat, quod quandocunque quis affirmaverit ſe

eſſe

eſſe proprietarium fundi, licet uſumfructum iſtius fundi amiſerit, jus ſuum tamen amittere non debet; ſed cuſtodes ad jus ſuum probandum producere tenebitur; & cum *Actor* probationes producere prior promiſerat, aequum eſſe ut illis prior utatur; & ut Reus probationibus ſuis poſtea utatur. Si pares ſint Actoris & Rei probationes, res litigata bipartito dividetur, & ambo pari jure egiſſe cenſebuntur; ille autem qui allegationes ſuas comprobare nequiverit, cauſſa in perpetuum cadet. 28 Si utraque pars alteram cuſtodibus obruere conetur, & cuſtodum utrinque productorum teſtimonia paria fuerint, utraque quod poſſidet retineat. 29 Si alterutri cuſtodes ſui defecerint, cauſſa cadet. 30 Lex dicit aequius eſſe ut uſusfructus jus, quam ut jus uſumfructum ſequatur.

31 Si controverſia de fundo inter duos proprietarios oriatur, & Actor aſſeruerit ſe eſſe proprietarium, & Adverſarium oppreſſorem; idque, ſi denegetur, ſe plena probatione confirmaturum; & Reus pro reſponſione hoc dixerit, Etſi proprietarius *olim* fueris hujus fundi, nunc certe non es, annus enim in quo litem intendere debueras elapſus eſt: Ego autem huic fundo inſtiti aliquot jam per annos, & hic habitavi, & terras aravi, idque quiete, teque praeſente, quam ob rationem praeſcriptio longi temporis tibi praejudicat quominus fundum pro tuo vendices: Et ſi hoc denegaveris, plena probatione idem confirmabo, & certi juris eſſe aſſero te non eſſe proprietarium, nec unquam me iſto fundo removere poſſe, cum me hic in poſſeſſione manere per totum iſtud tempus toleraveris. Si Actor haec denegaverit, Reo probationibus ſuis uti licebit; ſin autem Actor confeſſus fuerit, Reus cauſſam obtinebit.

32 Siquis jure materno fundum petiverit, tempore *licito*, quando Lex aperta eſt,

a Daear, cyd rhygollo dyn [*al.* efe, *S.* 4.] ffrwyth ei [*al.* ffrwyth y Tir o'i, *S.* 4.] Ddylyed, na cholles [efe, *S.* 4.] ei Ddylyed; a dylyu o hanaw yntau ddwyn Ceidweid ar ei Ddylyed, a hynny [*al.* ac yn herwydd dodi Gwybyddjeid yn y blaen o honaw, y dyly yntau eu mwynhau hwynt, *S.* 4.] yn y blaen, a gwedy hynny mwynhau Ceidweid yr Amddiffynnwr. Ac o bydd ſafedig pob rhai o naddunt, barner [*al.* rhanner, *S.* 4.] yr Ymryſon [*al.* Amryſon, *S.* 4.] yn ddau hanner, a bid yn Hawl gyhydedd [*al.* bid gyhydedd yr Hawl; *S.* 4.] a'r hwn [*al.* un, *S.* 4.] ny bo ſafedig ei Arddelw onaddunt, colled ei Hawl yn gwbl. 28 O's pob un a gais fwrw ei gilydd o naddunt trwy Geidweid, a bod yn ſafedig i bob un o naddunt ei Geidweid [*al.* ſafedig Ceidweid pob un, *S.* 4.] tricced pob un o naddunt ar [*al.* yn, *S.* 4.] ei Warchadw. 29 O's un a balla iddaw ei Geidweid, palled ei Arddelw iddaw [*al.* palled iddaw ei Hawl. *S.* 4.] 30 Y Gyfraith a ddywaid fod yn jawnach myned y Ffrwyth yn ol y Dylyed, no'r Dylyed yn ol y Ffrwyth.

31 O derfydd Ymwrthrin y rhwng dau ddyn am Dir a Daear, a dywedud o'r Hawlwr ei fod ef yn Briodawr, a bod y llall yn Ormes; ac o bydd a['i, *S.* 4.] hamheuo hynny, fod iddaw ddigawn a'i gwypo [*al.* a gatwo gyhyd a hyd y dywaid; *S.* 3. & *S.* 4.] ac atteb o'r Amddiffynnwr a dywedud [*al.* a dywedud o'r Amddiffynnwr yn atteb, *S.* 3. & *S.* 4.] Djoer, o buoſd Briodawr di [*al.* di Briodawr, *S.* 4.] ymma, neud nad ydwyd, a Hawl drablwyddyn yw y dau di: Ymma ydd wyfi yn eiſdedd ar y Tir hwn flwyddyn a blwyddynedd [*al.* blynyddoedd, *S.* 3. & *S.* 4.] gan dy ac anlloedd [*al.* anllwyth, *S.* 4.] ac ar ac aredig, heb dwrf heb [*al.* nac, *S.* 3. & *S.* 4.] eniwed, a hynny yn gywlad a thi, a rhyfyned [*al.* myned, *S.* 4.] gwyddwaledd y rhyngot ti [*al.* y rhot ti, *S.* 4. *al.* yroti, *S.* 3.] a'th Ddylyed: Ac od amheuy di hynny, [y, *S.* 4.] mae i mi ddigawn a'i gwyr [cyhyd ag y dywedais; *S.* 3. & *S.* 4.] ac ar y Gyfraith y dodaf fi, can dioddefaiſd di fy mod i [yn eiſdedd, *S.* 3. & *S.* 4.] ymma cyhyd a hynny [*al.* ag y dywedais, *S.* 3. & *S.* 4.] nad wyt Ddyledawg tithau [*al.* Ddylyedawg, *S.* 3. & *S.* 4.] i warafun i mi y Tir hwn yn dragywyddawl. O gwada [*al.* Or gwatta, *S.* 3. & *S.* 4] yr Hawlwr [hynny, *S.* 4.] gader ei Wybyddjeid [*al.* gatter ei Brawf, *S.* 3. & *S.* 4.] i'r Amddiffynnwr: O's addef ynteu a wna yr Hawlwr, bid [*al.* barner, *S.* 3. & *S.* 4.] yr Hawl i'r Amddiffynnwr.

32 O derfydd i ddyn holi Tir a Daear o Fammwys, deued ar y [*al.* doed i'r, *S.* 3.]

S. 3.] Tir yn amſer y bo agored Cyfraith, a dyweded ei fod yn fab i Alldud o Gymraes ddyledawg [*al.* ddylyedawg, *S.* 3. & *S.* 4.] a dyweded ryroddi ei Fam ef o'i chenedl yn gyfreithjawl [*al.* gyfreithawl, *S.* 4.] i'w Dad ef, a'i alldudo [*al.* alldudocau, *S.* 3. & *S.* 4.] yntau; ac o ſydd [*al.* od oes, *S.* 3.] a amheuo hynny, mae [*al.* fod, *S.* 3. & *S.* 4.] iddaw ddigawn a'i gwyr [*al.* gwypo; *S.* 3.] ac wrth hynny y dodaf fi ar y Gyfraith, can alldudalant hwy fyfi, ddylyu o honaf finnau ddyfod yn Dreftadawg attaddunt hwynteu yn y dydd [*al.* attunt hwy, *S.* 3. & *S.* 4.] heddiw, canys y dydd hwn y ſydd ddydd coll a chaffael [*al.* colli neu gaffel, *S.* 3.] y rhofi ag wyntwy. O's addef a wna yr Amddiffynnwr, barner iddaw [*al.* i'r Howlwr, *S.* 3. & *S.* 4.] ei fod [*al.* ddyfod, *S.* 4.] yn Dreftadawg y gyd a'i [*al.* at ei, *S.* 4.] Ewythredd, a chymmaint iddaw ag i un o'i Ewythredd, eithr y Tyddyn breinjawl [*al.* breinjolaf: *S.* 3.] Ac o bydd Swydd o'r Tir, ni's caiff hyd y trydydyn [*al.* trydydd dyn o honaw; *S.* 4.] ac ni ellir Pencenedl o honaw hyd y trydydyn [*al.* trydydd dyn: *S.* 4.] O's gwadu a wna [*al.* Ac o gwatta, *S.* 3. & *S.* 4.] yr Amddiffynnwr, gader ei [*al.* gofynner i, *S.* 4.] Wybyddjeid i'r [*al.* yr, *S.* 4.] Hawlwr [a ſafant iddaw, *S.* 4.] ac o ſafant iddaw, bid eiddaw ei Hawl; ac ony ſafant, colled yn dragywyddawl ei Hawl. 33 O derfydd i'r Amddiffynnwr ddywedud yn atteb iddaw [*al.* atteb iddaw a dywedud, *S.* 4.] Djoer, heb efe, cyd dywettych di dy fod yn Alldud [*al. rectius*, di fod yn Alldud dy Dad, *S.* 3. & *S.* 4.] Treftadawg oedd dy Dad di yn lle arall [*al.* oedd (efe, *S.* 3.) yn y lle (hwn, *S.* 3.) a'r lle; *S.* 4.] ac od amheuy di hynny, [y, *S.* 3.] mae i mi ddigawn a'i gwyr; ac ar y Gyfraith y dodafi ryroddi o hanaf fi [*al. rectius*, a chan rhoddais i, *S.* 3. & *S.* 4.] fy Chwaer i Dreftadawg, ac nad ymchwel [*al. rectius*, ar y Gyfraith y dodaf 'innau nad ymchoel, *S.* 3.] mab Treftadawg [yn Dreftadawg, *S.* 4] arnaf fi. Oni wrthwyneppa yr Hawlwr amgen na [*al.* Or gwatta yr Hawlwr, *S.* 3. & *S.* 4.] hynny, barner iddaw [*al.* i'r Amddiffynnwr, *S.* 3. & *S.* 4.] ei Wybyddjeid, ac o [*al.* o's, *S.* 3.] ſafant iddaw, difarner yr Hawlwr. O's ef a ddywaid yr Hawlwr, Djoer, heb efe, ar gyhyd ag a [*al.* y, *S.* 4.] dywedais i, myfi [*al.* mi, *S.* 3.] a ddodais Wybyddjeid ar fod yn wir a ddywedais o'm hamheuid; ac ar y Gyfraith y dodafi na ddyly Gwybyddjeid gyfodi yn erbyn y rhai mau fi, yn y wyper a ſafont [hwy, *S.* 4.] ai ny ſafoent [*al.* na ſafont, *S.* 4.] can amheuwyd a ddywedais. Jawn yw barnu ei Wybyddjeid iddaw, ac na fwynhaer arnaw

fundum ipſum adeat, & aſſerat *ibi* ſe eſſe filium peregrini ex Walla cui terra competebat, & dicat matrem ſuam legitime nuptum collocatam fuiſſe patri ejus a gente ſua, ipſumque in peregrini ſtatum detruſum eſſe; & ſe paratum eſſe haec omnia, ſi denegentur, plena probatione confirmare; & ob hoc certi juris eſſe affirmet, cum illum in peregrini ſtatum detruſerint *adverſarii*, quod hereditatis pars jure materno ſibi eo die competat, & quod iſte dies ſit dies judicii quo cauſſa iſta determinari debeat inter ſe & Reos. Si fateantur Rei, Actor ad ſucceſſionem una cum avunculis ſuis aequa lance admittetur, domicilio principali excepto. Sed ſi munus aliquod fundo iſti annexum fuerit, munus illud *Actor* non poſſidebit ante tertiam generationem; neque quiſquam unus ex gente ejus erit Princeps familiae ante tertiam generationem. Sin denegaverint Rei, Actori probationes ſuas producere licebit; &, ſi plenae fuerint, cauſſam obtinebit, ſin aliter, cauſſa cadet in perpetuum. 33 Sed ſi Rei hoc modo reſponderint, Licet tu affirmaveris patrem tuum peregrinum fuiſſe, pater tamen tuus fundi poſſeſſor alibi fuit, & hoc ſi negaveris, plena probatione confirmabimus; & cum ſororem noſtram fundi poſſeſſori collocaverimus, certi juris eſſe affirmamus quod filius ejus ad ſucceſſionem cum nobis non vocabitur. Si Actor hoc diffiteatur, Reo probationibus ſuis uti licebit; quae ſi plenae fuerint, Actor condemnabitur. Sed ſi Actor replicaverit, Ego ea quae dixeram, ſiquis iſta negarit, teſtium conſciorum teſtimonio probare promiſi, & certi juris eſſe affirmo quod teſtes conſcii qui ſtent pro Adverſario producendi non ſint priuſquam cognoſcatur num teſtes *quos promiſi* teſtimonium dederint necne, cum id quod dixeram negatur. Aequum tunc judicabitur ut Actor teſtibus ſuis utatur, &

ut teſtes contrarii non admittantur, cum illi altera pars contradixerit.

34 Siquis fundum petiverit jure materno, & affirmaverit matrem ſuam legitime in matrimonium collocatam fuiſſe patri ſuo, & patrem ſuum eſſe peregrinum, & ſe petere hereditatem illo ipſo die, & Reus reſponderit, Quamvis pater tuus ſit peregrinus & ego ſororem meam legitime illi in matrimonium collocaverim, tamen pater tuus dudum petebat hereditatem jure materno in alio loco, ubi ſententia judicis pridem obtinuit, ibique pro hereditario poſſeſſore reputatur; quod ſi negaveris, plena probatione confirmabo, & cum alibi proprietarius legitimus evaſeris, certi juris eſſe aſſero quod ad aliam ſucceſſionem non vocaberis. Si Actor hoc negaverit, Reo teſtes conſcios ſuos producere licebit; ſin faſſus fuerit, ſatius id erit, & cauſſa cadat.

35 Siquis actione poſſeſſoria uti velit, *ſciat oportet* quod actio poſſeſſoria tribus nitatur argumentis, Aratione nempe & habitatione, vel Carro, vel Onere. 36 Actio autem poſſeſſoria nulli dabitur, niſi *fundi de quo lis eſt* inveſtitura *antea* a Domino conceſſa fuit. 37 Nemo hac actione experiri debet, niſi fundum quem petit, vel ipſe, vel pater ejus antea poſſederat. 38 Nemo etiam hac actione experiri debet de fundo quem avus vel proavus ejus olim poſſederat; ſed in tali caſu actione quae ſanguinis jure nititur utendum erit.

39 Siquis de fundo experiri velit actione poſſeſſoria quae aratione & habitatione nititur, fundum ipſum adeat tempore quo de hereditatibus agere licet, & aſſerat ſe, vel patrem ſuum ante ſe, iſti fundo inſtitiſſe, virtute inveſtiturae a Domino traditae, & eundem poſſediſſe, & arâſſe, & ibi habitâſſe per annum vel aliquot per annos, dicatque ſe inde contra jus faſque dejectum fuiſſe; & haec omnia, ſiquis illi contradixerit, plena probatione confirmaturum: Et tunc certi juris eſſe aſſerat, quod fundum quem ipſe vel pater ejus antea poſſederat, repeef yr un, canys ei ammau ef a wneuthbwyd.

34 O derfydd i ddyn holi Tir a Daear o Fammwys, a dywedud ryroddi ei Fam ef yn gyfreithjawl [*al.* gyfreithawl, *S.* 3.] i'w Dad ef, a bod ei Dad yntau yn Alldud, ac yntau yn mynnu [*al.* gofyn, *S.* 4.] Treftad yn oed y dydd hwnnw, ac yna atteb o'r Amddiffynnwr, Djoer, heb efe, cyd boed [*al.* cyffoed, *S.* 3. & *S.* 4.] Alldud dy Dad di, [a chyn rhoddwn innau fy Chwaer iddaw yn gyfreithawl, *S.* 3. & *S.* 4.] efe a holes Fammwys eiſioes [*al.* dy Dad di eiſoes a holes Fammwys, *S.* 3. *al.* dy Dad di a holes Dir mammwys eiſioes, *S.* 4.] yn y lle a'r lle, ac yntau [*al.* efe, *S.* 3. & *S.* 4.] a'i cafas hi o wir a chyfraith, ac [efe, *S.* 4.] a aeth yn Dreftadawg yno; ac o ſydd [*al.* od oes, *S.* 4.] a amheuo [i mi, *S.* 3.] hynny, [y, *S.* 4.] mae i mi ddigawn a'i gwyr [cyhyd a hyd y dywedais; *S.* 3. & *S.* 4.] ac ar y Gyfraith y dodaf finnau, can adwyd [*al.* ydwyt ti, *S.* 3. & *S.* 4.] yn Dreftadawg cyfreithjawl [*al.* cyfreithawl, *S.* 3.] yn [y, *S.* 4.] lle arall, hyd na ddylyy dithau atteb [*al.* ddylyaf 'innau atteb i ti bellach, *S.* 3. & *S.* 4.] o Dreftad arall. Ac yna y mae jawn gadael ei Wybyddjeid i'r Amddiffynnwr, o gwatta yr Hawlwr; ony['s, *S.* 3. & *S.* 4.] gwatta, gwell yw, a difarner [ef, *S.* 4.] yn dragywyddawl o Fammwys.

35 O's o Ddadannudd y dewis dyn ei Hawl [*al.* O derfydd i ddyn holi Tir o Ddadannudd, *S.* 4.] tri rhyw Ddadannudd y ſydd, Dadannudd Bwrn a Baich, a Dadannudd Carr, a Dadannudd Ar ac Aredig, a Thy ac Anlloedd [*al.* Anllwyth. *S.* 4.] 36 Ny bydd Dadannudd yr un o'r rhai hynny heb Rodd ac Yſdyn [i gan, *S.* 4.] Arglwydd. 37 Ny ddyly dyn holi Dadannudd namyn aelwyd a anhuddo dyn ei hun neu ei Dad cyn nog ef. 38 Ny ddyly dyn holi Dadannudd Tir er bod ei Hendad neu ei Orhendad ar y Tir, ony myn [*al.* onyd, *S.* 2.] ei holi o Ach ac Edryf [*al.* Edfryd. *S.* 4.]

39 O derfydd i ddyn holi Tir o Ddadannudd Ar ac Aredig a Thy ac Anlloedd [*al.* Anllwyth, *S.* 4.] deued ar y Tir yn amſer y bo agored Cyfraith am Dir a Daear, a dyweded efe ei ryfod ef, neu ei Dad cyn nog ef, yn eiſdedd ar y Tir hwn a'r Ddaear trwy eſdyn Arglwydd [a goreſgyn, *S.* 4.] ac Ar ac Aredig iddaw, a Thy ac Anlloedd [*al.* Anllwyth, *S.* 4.] ſlwyddyn a blwyddynedd [*al.* blwynyddedd, *S.* 4.] a'i ryyrru [*al* a dyweded ei yrru, *S.* 4.] yn anghyfreithjawl i arnaw; ac o ſydd [*al.* bydd neb, *S.* 4.] a amheuo hynny, mae i mi [*al. rectius*, fod iddaw, *S.* 4.] ddigawn a'i gwyr; ac o ſydd [*al.* od oes neb, *S.* 4] a amheuo ei ryyrru yn anghyfreithjawl,

reithjawl, ſod iddaw ddigawn a'i gwypo, ac [*al.* amheuo, mae efe, *S.* 4.] yn dodi ar y Gyfraith, ddylyu o honaw ef [*al.* ac y dylyai efe, *S.* 4.] ddyfod i ddadanhuddaw yr aelwyd a anhuddws [*al.* anhuddaſai, *S.* 4.] efe neu ei Dad cyn nog ef. Ac atteb o'r Amddiffynnwr iddaw, Djoer, heb efe, o buoſd di ymma, yn gyfreithjawl ydd aethoſd di odd' ymma; ac od amheuy di hynny, mae i mi ddigawn a'i gwyr; ac y gyd a hynny, Priodawr wyf finnau yn eiſdedd ar fy Mhriodolder, ac o ſydd [*al.* od oes yt', *S.* 4] a amheuo hynny, mae i mi ddigawn a'i gwyr [ſod yn wir a ddywedaf, *S.* 4.] ac ar y Gyfraith y dodafi, y dyn a el yn gyfreithjawl i ar [ei, *S.* 4.] Dir a['i, *S.* 4.] Ddaear unwaith, na ddyly efe ſod yn [*al.* na bydd, *S.* 4.] garddychwel iddaw dracheſn o Gyfraith. Ac yna mae jawn i'r Hawlwr ddywedud [*al.* dywed yr Hawlwr, *S.* 4.] Djoer, heb efe, cyhyd ag y dywedais i fy rhyſod i [*al.* fy mod, *S.* 4.] ymma, a'm rhyyrru yn anghyfreithjawl odd' ymma, myſi [*al.* mi, *S.* 4.] a ddodais Geidweid a Gwybyddjeid ar ſod yn wir a ddywedais, a hynny i 'th flaen di; ac ar y Gyfraith y dodafi, canys dodais i wynthwy i'th flaen di, ddylyu [o honof finnau, *S.* 4.] eu mwynhau hwynteu yn y blaen. Ac yna mae jawn gadu iddaw [ef, *S.* 4.] eu mwynhau [hwy, *S.* 4.] yn y blaen; ac o byddant ſafedig, barner iddaw gymmaint ag a holo [*al.* iddaw a holes, *S.* 4.] o Dir i eiſdedd arnaw, ac i wneuthur Ar ac Aredig arnaw, a heb neb y gyd ag ef o'r gwyr a fu yn ei erbyn; ac y felly y bydd yn y ymchwelo ei gefn ar y das y Cynhauaf rhag wyneb, ac yna rhoddi atteb, a nawfed dydd [*al.* ac yn y nawfed dydd o, *S.* 4.] Galan Gauaf, cyfraith. Ac yna o geill [*al.* dichawn, *S.* 4.] yr Amddiffynnwr brofi ei ſod yn Briodawr, cychwynned yr Amhriodawr rhagddaw. Ac o bydd Cyhydedd y ddwy blaid [*al.* ddylyed, *S.* 4] rhannent yn ddau hanner, ac eiſdeddent ill dau arnaw.

40 Ac fal y dywedaſam ni uchod y dadleuir am Ddadannudd Carr; ac o bydd ſafedig ei Arddelw i'r Hawlwr, doder [*al.* dotter, *S.* 4.] i eiſdedd ar y Tir hyd y nawfed dydd, ac yna rhoddi atteb, ac yn yr ail nawfed dydd, cyfraith; ac o geill ymgynnal, ceiſied.

41 " Ac felly am Ddadannudd Bwrn a " Baich, o ſaif ei Arddelw i'r Howlwr, " dotter i eiſdedd ar y Tir hyd y trydydd " dydd, ac yna rhodded atteb, ac yn y " nawfed dydd, cyfraith. O dichawn ei " gynnal cynhaljed." *S.* 4.

42 O derfydd i ddyn holi [*al.* holi o ddyn, *S.* 4.] Dir a Dacar o Ddadannudd Ar tere debeat. Reus ad haec reſpondebit, Quamvis hujus fundi poſſeſſor *olim* fueras, certum eſt tamen te modo legitimo poſſeſſione tua ceſſiſſe; quod, ſi negaveris, plena probatione confirmare paratus ſum; praeterea autem, ego proprietarius ſum qui rei meae inſiſto, & ſiquis id negaverit, ego idem plena probatione confirmabo; & certi juris eſſe aſſero illum qui modo legitimo poſſeſſione ſua ceſſerit, eandem jure repetere non debere. Actor tunc replicabit, Profecto quod ad ea attinet quae dixi, nempe me huic fundo inſtitiſſe, & contra jus faſque hinc dejectum fuiſſe, ego cuſtodes & teſtes conſcios producere promiſi qui haec quae dixerim probarent, idque antequam tu reſponſum dederas; certi juris igitur eſſe affirmo, cum iſtos producere prior promiſerim, quod ipſis uti prior debeam. Actori in hoc caſu fas erit probationes ſuas prius producere, quae ſi plenae fuerint, fundi quem petit poſſeſſio ei adjudicabitur, & illic arabit, non obſtantibus adverſariis ſuis, & ibi ſolus manebit uſquedum inſequente Auctumno meſſem peregerit, tunc vero reſpondere tenebitur, & V Id. Nov. cauſſa dirimetur. Si Reus ſe ipſe proprietarium tunc probaverit, non proprietarius poſſeſſionem illi cedet. Sin pares fuerint Actoris & Rei probationes, fundus bipartito dividetur, & uterque illi inſiſtent.

40 Conſimili modo procedendum erit cum quis poteſtatem obtinuerit experiundi de fundo Actione poſſeſſoria quae Carro nititur. Si probationes Actoris plenae fuerint, in poſſeſſionem mittetur, & nono poſt die reſpondebit; & altero nono die, V *Id. Febr. nempe*, cauſſa dirimetur, quam ſi obtinere poſſit, obtineat licebit.

41 Sic quoque procedetur cum quis Actione poſſeſſoria uſus fuerit quae Onere nititur. Si probationes Actoris plenae fuerint, in poſſeſſionem mittetur per tres dies, tunc vero reſpondebit, & *proximo* nono die, *nempe* V *Id. Febr.* cauſſa dirimetur, quam, ſi poſſit, obtinebit.

42 Siquis fundum experiri velit Actione poſſeſſoria quae Aratione nititur, fundum ipſum

ipſum adeat, dicatque ſe fundo iſti inſtitiſſe per annum vel aliquot per annos virtute inveſtiturae a Domino *traditae*, & eundem araviſſe, & inde vi dejectum fuiſſe; & haec, ſiquis illi contradixerit, plena probatione confirmare paratum eſſe: Et Actor reſponderit, Quamvis hujus fundi poſſeſſor, toto iſto tempore quod aſſignâſti, *olim* fueras, & inde vi dejectus eras, poteſtatem tamen hunc fundum experiundi actione poſſeſſoria tibi data eſt, & cauſſam obtinuiſti, poſtea vero hinc dejectus es, eo quo proprietarius non proprietarium dejicit modo, pronuntiatione *nempe* Judicis: Et ſi haec negaveris, ego ea omnia quae dixi plena probatione confirmabo. Si Actor non contradixerit, Reus id *Judices* teſtabitur, & ut judicium faciant petet, dicetque Actorem non denegâſſe ſe fundum iſtum Actione poſſeſſoria olim obtinuiſſe, & certi juris eſſe aſſeret illum de eodem fundo actione poſſeſſoria bis experiri non debere; quo facto Actor in perpetuum Actione hac uti prohibebitur. Sed ſi Actor negaverit ſe unquam antea Actione poſſeſſoria uſum fuiſſe, Reo probationes ſuas producere licebit, quae ſi plenae fuerint, Actor penitus cauſſa cadet.

ac Aredig, deued ar y Tir, a dyweded ei ryfod [ef, *S.* 4.] ar y Tir hwn yn eiſdedd flwyddyn a blwyddynedd [*al.* blwynyddedd, *S.* 4.] trwy rodd ac yſdyn Arglwydd, ac Ar ac Aredig iddaw arnaw, a'i ryyrru yn anghyfreithjawl i arnaw; ac o lydd [*al.* od oes, *S.* 4.] a amheuo hynny iddaw ef, fod iddaw ddigawn a wypo fod yn wir a ddywawd [*al.* ddigawn a'i gwypo. *S.* 4.] Ac yna atteb o'r Amddiffynnwr, Djoer, heb efe, o buoſd di ymma cyhyd ag y dywedy di, ac o'th yrrwyd yn anghyfreithjawl odd' ymma, tithau a holaiſd ymma o Ddadannudd, ac a'i cefaiſd, a gwedy ei gaffael o honawt [*al.* a gwedy hynny, *S.* 4.] y'th fwrjwyd di odd' ymma fal y bwrw [*al.* bwrjai, *S.* 4.] Dyledawg Annyledawg [*al.* Dylyedawg Annylyedawg, *S.* 4.] o wir a chyfraith: Ac od amheuy [*al.* amheui, *S.* 4.] di hynny, [y, *S.* 4.] mae i mi ddigawn a'i gwyr [*al.* a wyr, *S.* 4.] fod yn wir cyhyd ag a ddywedais [*al.* wir a ddywedaf. *S.* 4.] O ny wada [*al.* watta, *S.* 4.] yr Hawlwr hynny, tyſded yr Amddiffynnwr hynny arnaw, a galwed am frawd, a dyweded na wadws [*al.* wadwys yr Howlwr, *S.* 4.] rygaffael Dadannudd gynt o hanaw [*al.* honaw, *S.* 4.] a doded ar y [*al.* dotter ar, *S.* 4.] Gyfraith na ddyly yntau ddau Ddadannudd o'r un Tir; ac yna mae jawn difarnu yr Hawlwr yn dragywyddawl [*al.* dragywydd, *S.* 4.] o'r Dadannudd hwnnw. O's gwadu a wna yr Hawlwr [*al.* Howlwr, *S.* 4. *ubique*] na rygafas Ddadannudd gynt, gader ei Wybyddjeid i'r Amddiffynnwr, ac o byddant ſafedig, difarner yr Hawlwr yn dragywyddawl [*al.* o'i Hawl byth. *S.* 4.]

43 Judex & Judicis munere & teſtis fungi poteſt in re qualibet, de qua *partes litigantes* illum teſtati fuerint pro tribunali; ſed nec teſtis, nec teſtis conſcii, nec cuſtodis officio fungi poteſt de re qualibet quam viderat antequam partes mutuo in judicio convenerint, ſi cauſſam iſtam judicare velit

43 Yngnad a eill fod yn Frawdwr ac yn Dyſd ar beth a dyſder iddaw yn ei frawdle; ac ny eill fod yn Dyſd, nac yn Wybyddjad, nac yn Geidwad ar ddim o'r a weles efe cyn cadeirjaw y ddwyblaid ynghyd, o myn fod yn Frawdwr ar y dadlau.

44 Si Judex qui cauſſis decernendis praeponitur, in concilio Aſſeſſorum ſuorum iniquum ſe praebuerit, & Aſſeſſorum aliquis ſeſe illi oppoſuerit, & *prior* illum alterum iniquiorem eſſe affirmaverit, fas eſt Judices aequos examinare quiſnam illorum *duorum* a cauſſa judicanda rejiciendus eſt. 45 Si alterutra partium crediderit Judicum aliquem inique ſentire de cauſſa ipſius, & illum ob id rejicere voluerit, & ille ad Aſſeſſores ſuos provocaverit ut de aequitate ſua pronuntient, & iſti illum aequum eſſe pronuntiaverint, a cauſſa iſta cognoſcenda rejici non debet, nec objectio illa pro rejectione cenſebitur. 46 Siquis Judicem rejicere voluerit, rejiciat oportet priuſquam Judex partes *in Curia* diſpoſuerit, & partes

44 O derfydd i Yngnad fod yn Frawdwr ar ddadlau, ac yn anghyffredin ym mhlaid Yngneid yn barnu brawd, a gwrthwynebu o arall iddaw, a dywedud ei fod ef yn anghyffredinach, jawn yw i'r Yngneid cyffredin yna edrych pwy jawnaf o naddunt ei yrru o'r frawd. 45 O derfydd i un o'r dynjon bieuffo y dadlau debygu fod Yngnad yn anghyffredin yn y frawd, a'i lyſu o hynny, a dodi o'r Yngnad ym mhen ei Gydyngneid ei fod ef yn wirjon, a'i farnu o'r rhai hynny yn wirjon, ny ddylyir ei ddwyn o'r frawd, ac nyd llys arnaw. 46 Pwybynnag a fynno lyſu Yngnad, llyſed cyn cyweirjaw o'r Yngnad y pleidjeu, ac ymgredu am danaw; ac ony's llyſa yna, ny eill ei lyſu am a wnaeth cyn no hynny

erjoed

erjoed o gam, [can, *S.* 4.] nyd oes lys ar Yngnad [*al.* arnaw, *S.* 4.] namyn am a wnel o gam o'r pan [el, *S.* 4.] i'r dadlau yn y el [*al.* ddel, *S.* 4.] o hanaw, neu ynteu rygym'ryd gobr a gwerth [o honaw, *S.* 4.] gynt yn erbyn y dadlau hwnnw [*al.* erbyn hwnnw am y ddadl, *S.* 4.] neu yr rhyfod yn Gyngaws gynt arnaw [*al.* ei ryfod gynt yn gwneuthur Cyngaws yn y ddadl honno. *S.* 4.]

47 O derfydd *bod* i ddau ddyn Gynghawſaeth rhag bron yr Yngnad, a dywedud o'r naill o naddunt air colledig, a thyſdu o'r llall i Wyrda y Maes, a heb dyſdu i'r Yngnad, anolo yw y dyſdjolaeth honno, can ny ddyly neb o'r ddwy blaid yn eu brawdle ddywedud dim y mynnoent fwynjant o hanaw, namyn fal y clywo yr Yngnad; ac ny ddylyir tyſdu rhag ei fron ef ddim heb ei dyſdu iddaw ef yn gyntaf, ac wrth hynny y mae anolo y dyſdjolaeth ny thyſder iddaw ef. 48 O derfydd i ddyn dyſdu peth rhag bron yr Yngneid a'r Gwyrda, a bod rhai o'r Yngneid yn gwadu hynny, ac eraill yn addef y gyd a'r Gwyrda, ſafedig yw y dyſdjolaeth, can ny bo namyn un o'r Yngneid yn ei haddef y gyd a'r Gwyrda, canys dogn yw tyſdu i Yngnad a Gwyrda y mywn eu brawdle.

49 O derfydd i ddyn lyſu Yngnad o'i fod yn anghyffredin yn y Maes, cyn ei fyned yn y frawd i farnu, nid a arnaw namyn ei lw ei hun i ymddiheuraw; ac ny ddaw arnaw o lys yn y byd o'r a ddotter arnaw onyd o ddau, ſef yw hynny, ai cym'ryd gobr yn anghyfreithjawl, ai ynteu rhyfod yn Gyngaws gynt ar y dadlau hwnnw.

50 Tafodjawg yw [*al.* fydd, *S.* 4.] Yngnad ar y frawd a farno [*al.* farnwys gynt, *S.* 4.] pa ddyw [*al.* du, *S.* 4.] y barnws [*al.* barnwys, *S.* 4.] pa ddyw [*al.* du, *S.* 4.] ny's barnws [*al.* barnwys, *S.* 4.] od addef ei barnu: O gwatta yntau ei barnu hi, nyd Tafodjawg yntau ar y frawd [*al.* farn, *S.* 4.] a watto; ac o gellir profi [arnaw, *S.* 4.] ei barnu, bid ſafedig y frawd.

51 Nyd oes lys ar Gyngaws onyd rhyroi o hanaw arfoll, neu gadernid arall, na ddoai yn erbyn y neb a'i cymmero [*al.* cynhaljo. *S.* 4.]

52 Nyd oes lys ar Yngnad [*al.* Ynad, *S.* 4.] nac ar Gyngaws o gyfraith [*al.* ynghyfraith, fyd, *S.* 4.] yn herwydd eu buchedd, can ny ddyly Lleygjon farnu ar bechodeu neb, ac na ddyly dyn [*al.* neb Llyg, *S.* 4.] a fo llai ei urddeu nog Effeirjad farnu ar bechodeu nag eu hjachau.

53 O derfydd i ddau ddyn fynnu Ymderfynu, jawn yw dyfod ar y Terfyn, ac yna y mae jawn i'r Hawlwr ddangos ei fraint, ai ei fod ef yn Gynghellawr, ai ei ſe ſtaturas eſſe ipſius ſententiae promiſerint; & ſi tunc non rejecerit, non poterit poſtea rejicere ob ulla crimina antea perpetrata, quia rejectio non valet niſi ob injuſtum quid perpetratum dum cauſſa iſta agebatur, vel ob ſordes prius acceptas in illa cauſſa, vel quod advocatus antéa fuerit in iſta ipſa lite.

47 Si inter agendum coram Judice altera partium verbum culpabile protulerit, & altera id Optimates curiae teſtata fuerit, nec tamen Judicem teſtata ſit, talis teſtatio irrita erit, cum neutra partium aliquid profari debeat coram tribunali quo litem ſuam promovere poſſit, niſi quod Judex audire poſſit, nec ulli rei teſtes adhibendi ſunt coram Judice niſi ipſe prius adhibeatur, & ob hanc cauſſam omnis teſtatio clam Judice facta irrita erit. 48 Siquis rem aliquam teſtatus fuerit coram Judicibus & Optimatibus, & quidam ex Judicibus id factum fuiſſe denegaverint, & alii cum Optimatibus fateantur, teſtimonium horum firmum erit, licet unus tantum Judicum cum Optimatibus id agnoverint, cum requiratur tantum rem teſtatum iri coram uno Judice & Optimatibus pro tribunali.

49 Siquis Judicem rejicere velit in curia tanquam iniquum, antequam judicare inceperit, juramentum proprium *Judicis* ſufficiens erit ad ſeipſum purgandum. Nec ob ullam aliam cauſſam rejiciendus erit praeter has duas, vel quod evidens ejus arguatur ſordes, vel quod antea advocatus fuerit in iſta ipſa cauſſa.

50 Judicis ſolius teſtimonio fides habebitur de judicio quod antea dederat, ſive illud pro appellante vel contra illum datum fuerit, ſi ſe pronuntiâſſe *prius* agnoverit; ſin autem denegaverit ſe pronuntiâſſe, teſtis ſolitarius non erit de illa ſententia, quam ſe *antea* dediſſe negabat; ſed ſi probari poſſit illum *antea* ſententiam talem dediſſe, ſententia iſta rata erit.

51 Advocatus rejici non debet, niſi pacto ſollemni ſe obligaverit non acturum contra partem quae eum pro Advocato ſuſcipere velit.

52 Nec Judex nec Advocatus per legem civilem rejici debet ob mores ſuos, quoniam laici ſententiam ferre de peccatis aliorium non debent, & nemo niſi Sacerdos peccata animadvertere vel condonare debet.

53 Siquis contra aliquem finium regundorum agere velit, *ipſe & Reus* fines adibunt, & ibi Actor ſtatum ſuum exponet, *dicetque* ſe eſſe vel Cancellarium, vel Praepoſitum,

positum, vel Officialem alium cujus ſtatus ſit ſupra ſtatum Defenſoris; vel ſaltem quod ſit proprietarius, vel poſſeſſor, Reus vero ſecus. Reus tunc ſtatum ſuum declarabit, & ſe ſtatu parem Actori probabit, vel (ſi poſſit) ſuperiorem. Si ſtatu pares fuerint, prodeat Actor & demonſtret fines inter ſe & Reum, legitimos tamen finium terminos non tranſgredietur, Amnem nempe principalem a monte in mare *defluentem*, Rhandiram inhabitatam, & Proprietatem vel Poſſeſſionem. Et poſtea Reus demonſtret fines ſuos & poſſeſſionem ſuam; tres tamen finium terminos ille etiam non tranſgredietur: Uterque vero eorum jurato affirmabit fines quas demonſtraverit, ad ſe pertinere. Poſtea Seniores Commotae examinabunt uter juſtiorem habeat cauſſam, & ſi ſciverint quis juſtiorem habeat cauſſam, fines & locus *de quo quaeritur* illi adjudicabuntur; ſed ſi non liqueat Senioribus cujus cauſſa juſtior fuerit, Judices ſeceſſionem facient, & pari jure litigatum judicabunt, & locum controverſum bipartito divident: Et hic unus eſt ex tribus caſibus in Legibus Hoelianis, ubi *res litigata* bipertito dividenda eſt.

54 Siquis aliquem finium regundorum experiundi gratia in jus vocaverit, & locum aliquem ſibi ob ſtatus ſui jus deberi affirmaverit, idque plena probatione confirmare promiſerit, & Reus id faſſus fuerit, aequum eſt ut cauſſa ſecundum Actorem judicetur: Sed ſi Reus negaverit, aequum eſt ut Actor probationes ſuas producat, & ſi plenae fuerint, ſtatus ſui jus conſervabit, & locum quem petit a Reo obtinebit. 55 Sed ſi hanc reſponſionem dederit Reus Actori, Etſi ſtatus quem dixiſti, tibi quondam fuerat, nunc tamen non eſt ob hanc rationem quoniam finalis quaeſtio dudum inter nos diremta eſt, & locus hic vel ille tibi adjudicabatur, & portionem tuam poſſides; & ſi hoc negaveris, ego quae dixi plena probatione confirmabo; & cum ſtatum & portionem tuam olim obtinueris, certi juris eſſe affirmo quod duplicem ſtatum & portionem habere non debeas, ideoque quod nihil hic tibi a me nunc debeatur. Si Actor haec fateatur, in eo quod olim judicatum eſt, ſtabit: Sed ſi contra dixerit, Reus probationes ſuas producet, & ſi firmae fuerint, Actor cauſſa cadet. 56 Sed ſi reſod ef yn Faer, ai ei fod yntau yn Swyddawg arall y bo uwch ei fraint ef no braint yr Amddiffynnwr, neu ynteu ei fod ef yn Briodawr, neu yn cynwarchadw, ac nad ydyw yr Amddiffynnwr. Ac yna y mae jawn i'r Amddiffynnwr ddangos ei fraint, ac ymgyhydu ei fraint a'r Hawlwr, neu ynteu ceisjaw bod yn uch ei fraint. O's cyhydedd fyddant, aed yr Hawlwr a dangoſed ei Hawl a'i Derfyn parth a'r Amddiffynnwr, eithr nad el dros dri Argae terfyn, ſef yw hynny, Prif ddwfr o for hyd fynydd, a Rhandir a chyfannedd arnai, a Phriodolder neu Gynwarchadw. A gwedy hynny dangoſed yr Amddiffynnwr ei Derfyn a'i Warchadw; ac nad aed yntau dros dri Argae terfyn: A dyweded pob un o naddunt ar eu llw panyw yr hwn a ddangoſafant yw eu Terfyn. A gwedy hynny aent Henurjeid y Cymmwd i edrych pwy jawnaf o naddunt, ac o gwybyddant pwy y ſydd ar jawn o naddunt, barner iddaw ei derfyn, a'i achub; ac ony's gwybyddant yr Henurjeid pwy jawnaf o naddunt, aent yr Yngneid allan, a barnent yr Hawl honno yn Gyfraith gyhydedd, a rhannent yr Amryſon yn ddau hanner: A llyna y trydy' lle ynghyfraith Hywel y rhan Cyfraith yn ddau hanner.

54 O derfydd i ddyn fynnu Terfynu ag arall, a dywedud o honaw fod o fraint iddaw derfynu yna, a bod iddaw a gatwo hynny ddigawn [*al.* gyhyd ag a ddywaid: *S.* 4.] O's ef a wna yr Amddiffynnwr addef [*al.* O's addef yr Amddiffynnwr, *S.* 4.] hynny, jawn yw barnu i'r Hawlwr ei Hawl: O's gwadu a wna yr Amddiffynnwr [*al.* O's gwatta yntau, *S.* 4.] jawn yw mwynhau Ceidweid yr Hawlwr, ac o ffynnant, jawn yw gadu iddaw ei fraint, a therfynu o hanaw ar yr Amddiffynnwr. 55 O's ef a ddywaid yr Amddiffynnwr yn [lle, *S.* 4.] atteb i'r Hawlwr, Djoer, heb efe, o bu y braint hwnnw ytti, neud nad ydyw; ac y ſef achaws yw nad ydyw, ymma gynt y bu ymderfynu y rhofi a thydi, ac y terfynaiſd di [*al.* dithau, *S.* 4.] hyd y lle hwn a'r lle, ac y mae gennyt ti dy Ran [*al.* Derfyn; *S.* 4.] ac o ſydd a amheuo [*al.* ac o's ti a ammau, *S.* 4.] hynny, mae i mi [*al.* gennyf, *S.* 4.] ddigawn a'i gwyr cyhyd ag a dywedais, ac ar y Gyfraith y dodafi, yn y cheffych di gynt dy fraint a'th Derfyn, hyd na ddylyy dithau ddau Derfyn na dau fraint o un llaw, ac na ddylyy dithau na braint na Therfyn arnafi bellach [byth, *S.* 4.] yn y lle hwn, can dderyw ytti gaffael dy fraint a'th Derfyn [*al.* ei gaffel a'i derfynu. *S.* 4.] Od addef yr Hawlwr hynny, bid ar a gafas: O's gwatta yntau, mwynhaer Gwybyddjeid yr Amddiffynnwr, ac o ffynnant y Gwybyddjeid, bid yr Hawlwr heb ddim. 56 O's ef

ef a ddywaid yr Hawlwr [*al.* O's yr Howlwr a ddywaid yna, *S.* 4.] Djoer heb efe, o bu Ymderfynu y rho'm ni ymma gynt, tithau [*al.* ti, *S.* 4.] a'i torraild [ef, *S.* 4.] ac a aethofd i arnaw [*al.* drofdaw, *S.* 4.] a hyd ymma y bu y Terfyn hwnnw [gynt, *S.* 4.] ac o gwedy [*al.* gwedi, *S.* 4] di hynny, [y, *S.* 4] mae i mi ddigawn a'i gwyr, ac wrth [ry- *S.* 4.] dorri o hanawt [*al.* honot ti, *S.* 4.] hynny, a rhyddwyn fy mraint a'm Terfyn i gennyfi, y dodaf finnau ar y Gyfraith y dylyaf finnau [*al.* ar y Gyfraith y dodaf 'innau ddylyu o honof fi, *S.* 4] fy mraint a'm Terfyn fal y bu orau gynt i'm llaw, a hyd y lle hwn y bu gynt [*al.* ac eufus fy Nherfyn innau yw hwn; *S.* 4.] ac o gwedy di hynny, mae i mi ddigawn a'i gwyr. O gwatta yr Amddiffynnwr hynny, mwynhaer Gwybyddjeid yr Hawlwr; o's addef a wna yntau, jawn yw barnu terfynu: A honno yw Hawl derfyn.

57 O derfydd i ddyn holi da [*al.* peth a ddugpwyd, *S.* 4. *al.* O derfydd holi dyn, *J.* & *S.* 3.] o Drais, ac atteb o'r Amddiffynnwr o wad, jawn yw barnu gwad iddaw, can ny ellir [dwyn, *S.* 4.] Gwybyddjeid ar Drais; fef achaws na ellir [*al.* yw, *S.* 3. & *S.* 4.] wrth fod rhaith ofodedig ynghyfraith am [*al.* ym, *S.* 3.] danaw [*al.* danai, *J. S.* 3. *S.* 4. & *J D R.*] ac na ddylyir dodi Gwybyddjeid yn [y, *J. S.* 3. *S.* 4. & *J D R.*] lle y dylyo rhaith fod. Sef yw maint y rhaith honno, llw dengwyr a deugaint. O's addef a wna yntau [yna, *S.* 4.] adferer [*al.* adfered, *J. S.* 4. & *J D R*] y Drais drachefn heb hawl heb arhawl arnai. 58 O's ef a ddywaid yr Amddiffynnwr [yna, *S.* 3. *al.* O's yr Amddiffynnwr a ddywaid, *J.*] Djoer, heb efe, ny ddylyafi dy atteb di am yr Hawl honno [*al.* hon; *J.* & *S.* 3.] fef achaws yw, mi a adferais ytty drachefn y Drais a holy di ymmy [*al.* y da a holy ym', *J.* & *S.* 3. *al.* y Drais a holi di i mi, mi a'i hadferais i ti drachefn, *S.* 4. & *J D R.*] ac a ddygymmuum a thi am danai [*al.* ym danaw, *S.* 3.] ac od amheuy di hynny ymmy, [y, *J D R.*] mae i mi ddigawn a'i gwyr [*al.* a wyr, *J. S.* 3. *S.* 4. & *J D R.*] fod yn wir a ddywedaf fi: Rhaid yw i'r Hawlwr yna [y naill, *J D R.*] ai gwadu hynny, ai ynteu arddelw o beth arall a fo gwell. O's gwadu a wna yr Hawlwr [*al.* yntau, *S.* 3. *S.* 4. & *J D R.*] mwynhaer Gwybyddjeid yr Amddiffynnwr, can ny [*al.* nyd ar (y, *S.* 3. & *J D R.*) Drais y, *J.* & *S.* 4.] dodes efe ei Wybyddjeid, namyn ar edfryd ac ar [*al.* ar yr edfryd (*al.* edryd, *S.* 4. & *J D R.*) a'r, *J.* & *S.* 3.] dygymmod: Od addef yntau yr edfryd [*al.* y dedfryd, *S.* 4.] a'r dygymmod, triccer [*al.* trigjed, *J. S.* 3. *S.* 4. & *J D R.*] arnaw. 59 O's ef a

plicaverit Actor, Etfi fines hic olim inter *fundos* noftros conftituebantur, tu *terminos tunc finium cauffa pofitos* dejeciſti, & extra illos egreſſus es; huc uſque autem limites iſti pertingebant: Et ſi tu haec negaveris, ego plena probatione id confirmabo; & cum hos terminos tute ipſe dejeceris, & locum in quo ego jus habeo uſurpaveris, certi juris eſſe contendo id quod meum erat mihi reſtitui debere. Fines autem *fundi* mei hi ſunt, quod, ſi contra dixeris, plena probatione confirmabo. Si Reus id negaverit, Actori probationibus ſuis uti licebit; ſin faſſus fuerit, locus de quo quaeſtio eſt, *Actori* adjudicabitur: Et hoc eſt Judicium finium regundorum.

57 Siquis vi bonorum raptorum actione egerit, & Reus reſponderit, Ego me purgabo; aequum eſt ut ſe purgare illi indulgeatur, quoniam in cauſſis de vi teſtes conſcii locum non habent, idque & quod numerus compurgatorum praefixus ad vim abnegandam in lege ſtatuitur, & quod teſtes conſcii adhibendi non ſunt ubi compurgatores requiruntur. Reus autem in Sacramentalium ſuorum numero L homines adhibebit. Sed ſi Reus *factum* agnoverit, rem quam vi rapuit domino ſine ulteriori querela reſtituat. 58 Sed ſi hoc modo reſponderit Reus, Ego certe non teneor tibi reſpondere in hac cauſſa, rem enim raptam quam petis, tibi reſtitui, & culpam redemi; & hoc, ſi contradixeris, plene probabo: Actorem tunc oportebit vel *omnia* haec negare, vel allegatione potiori uti ſi poſſit. Si Actor negaverit, Reo teſtes ſuos conſcios producere licebit, non enim de vi abneganda, ſed de reſtitutione facta & redemtione teſtes producere promiſit: Sin reſtitutionem & redemtionem fateatur, interceſſioni cedet. 59 Sed ſi replicaverit Actor, Partem rei vi

raptae quam reſtituiſti, reſtitutam fuiſſe non nego, denarium nempe, ſed res vi rapta erat libra; & certi juris eſſe aſſero, licet unum tantum denarium vi raptum a te peterem, oportere te totidem compurgatores adhibere ad denarium vi raptum abnegandum quot ad libram, vel rem vi raptam mihi reſtituere. Si Reus hoc negaverit, eo quem ſupra diximus modo, ſe purgabit: Sin autem fateatur, rem vi raptam reſtituet, & multam XII vaccarum Domino exſolvet. 60 Sed ſi Reus dixerit, Teſtor Dominum, & Judices, & Optimates Actorem non negâſſe me *partem* rei vi raptae reſtituiſſe, & culpam redemiſſe, ſed tantum *negâſſe* ſe rem vi raptam totam recepiſſe; ideoque certi juris eſſe affirmo quod non de vi bonorum raptorum nunc agatur, ſed de debito; & quod ipſe ſolitario meo juramento negare debitum poſſim, pro quo nemo fidejuſſit, & quod nemo probare poſſit. Lex in hoc caſu pronuntiat quod Rei ſimplex juramentum ſufficiens fuerit ad abnegandum debitum pro quo nemo fidejuſſit & quod nemo probare poſſit praeter ipſum Actorem.

61 Siquis repetere velit rem aliquam ſe inſcio [*al.* contra jus faſque] ablatam, dicat illam a ſe inſcio & invito ablatam fuiſſe, & ſiquis contradixerit, ſe plene id probare poſſe, & certi juris eſſe affirmet quod res a ſe contra jus faſque ablata (quam expreſſe nominare tenetur) jure ſibi reſtitui debet.

ddywaid yr Hawlwr [yna, *S.* 3.] Djoer, heb efe, ny wadafi ry- [*al.* yr, *J.* & *S.* 3.] edfryd ymma a [*al.* ym' a, *S.* 3. & *JDR.*] adferwyd o'm [*al.* o'r, *J.* & *S.* 3.] Trais, ſef yw hynny, ceinjawg; a phunt oedd ſy Nhrais innau [*al.* yw y Trais; *J.* & *S.* 3.] ac ar y Gyfraith y dodaf finnau [*al.* fi, *J.* *S.* 3. & *S.* 4.] can [*al.* cyn, *J.* & *S.* 3.] ny ddylywyfi [*al.* ddylywn i ytty, *J.* *S.* 3. *S.* 4. & *JDR.*] namyn un geinjawg ytty o'm [*al.* geinjawg o, *J.* & *S.* 3.] Drais, ddylyu o hanaf [*al.* honaf, *J.*] finnau [*al.* dylyaf, *JDR.*] o wad am honno gymmaint ag am [y, *S.* 3. & *S.* 4.] bunt, neu ynteu edfryd i minnau [*al.* i mi, *JDR.*] ſy Nhrais [*al.* Na, *J.* & *S.* 3.] drachefn. O [*al.* Or, *J.* & *S* 3.] gwatta yr Amddiffynnwr [hynny, *J.* *S.* 3. & *JDR.*] gwaded fal y dywedaſam ni uchod: O's addef yntau [*al.* a wna, *S.* 4. *al.* a wna yntau, *JDR.*] adferer [*al.* adfered, *J.* *S.* 3. *S.* 4. & *JDR.*] y Drais drachefn, a dirwy i'r Arglwydd. 60 O's ef a ddywaid yr Amddiffynnwr, dyſdu i'r Arglwydd, ac i'r Yngneid, ac i'r Gwyrda, na rywadwyd [*al.* O's ef a ddywaid yr Amddiffynnwr (yna, *S.* 3.) ddodi ynghof Llys na wadawdd (*al.* wadwyd, *S.* 3.) *J.*] yn ei erbyn ryfod edfryd [*al.* edryd, *JDR.*] a dygymmod [am y Drais honno, *JDR.*] eithr [*al.* dieithr, *J.*] na chaffad [*al.* chaad, *S.* 4. *al.* chad, *JDR.*] cwbl o'r da, a dodi [*al.* a hynny a ddodafi, *S.* 4.] ar y Gyfraith hyd nad Trais hithau [*al.* yntau, *S.* 4.] bellach, namyn Dylyed, ac i wadu Dylyed heb gadernid arnai [*al.* arnaw, a, *J.* *S.* 3. *S.* 4. & *JDR.*] heb brawf, na ddaw arnaf finnau [*al.* fi, *JDR.*] namyn fy llw fy hun [*al.* hunan, *S.* 3.] i'w wadu. Y Gyfraith a ddywaid am Ddyled heb gadernid arnai [*al.* arnaw, *J.* & *S.* 3.] heb brawf, nad oes namyn un tafawd yn [*al.* i'w, *J.* & *S.* 3.] yrru, ac arall yn [*al.* i'w, *J.* & *S.* 3.] wadu [*al.* na ddaw namyn un tafawd i wadu lle ny bo ond un tafod yn gyrru am (*al.* i yrru, ac arall i wadu, *JDR.*) Dylyed heb gadernid arnaw a heb brawf. *S.* 4.]

61 O derfydd i ddyn [fynnu, *S.* 4. & *JDR.*] holi peth o Anghyfarch [*al.* Anghyfraith, *S.* 4.] dyweded [*al.* a dywedud, *J.* *S.* 4. & *JDR.*] ddwyn yr eiddaw yn anghyfarch ac o'i anfodd, ac o bydd a amheuo iddaw hynny [*al.* hynny arnaw, *S.* 4. *al.* ac or bydd ammau ganthaw, *J.* *al.* bydd a'i hamheuo, *S.* 3.] fod iddaw [*al.* ganthaw, *S.* 3.] ddigawn a'i gwypo [*al.* gwyr, *S.* 3.] a dodi ar y Gyfraith, y cychwyn [*al.* da, *S.* 4. & *JDR.*] a gychwynnwyd yn anghyfreithawl o'i warchadw ef, ac enwi y da hwnnw [*al.* a'i enwi, *JDR.* a, *J.*] dylyu ei ddyfod yntau [*al.* y dylyant ddyfod, *JDR.*] yn gyfreithjawl [*al.* gyfreithjawl, *J.* *S.* 3. & *JDR.*] attaw ef drachefn.

drachefn. Ony watta yr Amddiffynnwr hynny [*al.* yna, *J.*] dyfod [*al.* deued, *J.* & *JDR. al.* rhoed, *S.* 4.] y da drachefn ar y braint y bu gynt, [a thaled *(al.* cholled, *S.* 4.) yntau gamlwrw i'r Arglwydd. *J. S.* 3. & *JDR.*] O's gwada [*al.* Or *(al.* O, *S.* 4. & *JDR.*) gwatta, *J.* & *S.* 3.] yntau, mwynhaer Gwybyddjeid yr Hawlwr [*al.* arglwydd. *J.*] 62 O's ef a ddywaid yr Amddiffynnwr, Djoer, heb efe, ny ddylyaf fi dy atteb di am yr Hawl honno, ſef achaws yw, y peth a ddywedy [*al.* ddywedaiſd, *S.* 4.] di arnafi ei ddwyn yn anghyfreithjawl ac yn anghyfarch i gennyt ti, tithau a'i dugoſd drachefn heb ofyn [a, *J. S.* 3. *S.* 4. & *JDR.*] heb gannjad [*al.* gennad, *JDR.*] i mi, [ac, *J.* & *S.* 3.] yn anghyfreithjawl [*al.* anghyfreithawl; *S.* 3. & *JDR.*] ac od amheuy di hynny, [y, *J. S.* 3. *S.* 4. & *JDR.*] mae i mi ddigawn a'i gwyr, ac ar y Gyfraith y dodaf fi, ddylyu o'r [*al.* y dyly y, *S.* 4. & *JDR.*] da hwnnw ddyfod dra ei gefn [*al.* drachefn, *J. S.* 3. *S.* 4. & *JDR.*] attaf fi, cyn [nog, *S* 4.] atteb o hanafi [*al.* honafi, *J. S.* 3. & *JDR.*] i ti am danaw ef. Ony wada [*al.* watta, *J. S.* 4. & *JDR.*] yr Hawlwr hynny, bid yn ei ddewis ai [*al.* ac, *S.* 4.] efo edfryd [*al.* ai edryd, *JDR.*] y da drachefn i'r Amddiffynnwr, a [*al.* ai, *S.* 3.] bod yn agored Cyfraith [*al.* Cyfraith yn agored, *S.* 3.] iddaw yntau [*al.* ef, *J.* & *S.* 3.] pan fynno [ei, *JDR.*] holi; neu o's gwell gantaw [*al.* ganthaw, *J. S.* 3. & *JDR.*] yntau, gaded ganthaw y da, a thawed [*al.* yntau adu y da ganthaw, gaded: *JDR.*] O's gwadu a wna yr Hawlwr, mwynhaer Gwybyddjeid yr Amddiffynnwr. 63 O's ef a ddywaid yr Hawlwr [yna, *S.* 3.] Djoer, heb efe, y da a ddywedy di ei ddwyn o hanaf [*al.* honof, *S.* 4. *al.* honaf, *J. S.* 3. & *JDR.*] fi yn anghyfreithjawl [*al.* anghyfreithawl, *J. S.* 3. *S.* 4. & *JDR.*] tydi a delaiſd hwnnw [*al.* a'i telaiſd, *J. S.* 3. & *S.* 4.] i mi am hwn [*al.* am hyn neu am hyn, *S.* 3. *al.* am hyn a hyn; *JDR.*] ac od amheuy di hynny i mi, y mae i mi ddigawn a'i gwyr; ac ar y Gyfraith y dodaf finnau [*al.* fi, *JDR.*] na ddylyir [*al.* ddylyy, *S.* 3.] dalu Gwrthawl [dal, *JDR.*] i minnau am fy Hawl. O gwada [*al.* Or *(al.* O's, *JDR.*) gwatta, *J.* & *S.* 3.] yr Amddiffynnwr hynny, mwynhaer Gwybyddjeid yr Hawlwr: Ac ony's gwada [*al.* gwatta, dieithr *(al.* eithr, *S.* 3.) addef, *J.*] adferer [*al.* adfered, *S.* 4. & *JDR.*] i'r Hawlwr ei dda [*al.* ei dda i'r Hawlwr, *S.* 3.] fal y dywedaſam ni uchod. 64 O's ef a ddywaid yr Amddiffynnwr, dyſdu i'r Yngneid ac i'r [*al.* Yngnad a'r, *JDR.*] Gwyrda na rywadws [*al.* Amddiffynnwr, ddodi ynghof Llys na ddyly

Si haec non abnuerit Reus, rem de qua quaeritur *Actori* in antiquum ſtatum reſtituat, & multam trium vaccarum Domino exſolvat: Sin abnuerit, Actor [*al. rei* dominus] teſtes ſuos conſcios adhibeat. 62 Sed ſi Reus ſic reſponderit, Ego enimvero tibi reſpondere in hac actione non teneor, rem enim iſtam quam a me poſtulas, ac ſi contra legem & te inſcio, a te eam abſtuliſſem, tute ipſe a me abſtuliſti abſque mea licentia & contra legem, quod ſi negaveris, ſufficienter probare poſſum, ideoque certi juris eſſe affirmo quod res iſta mihi in antiquum ſtatum reſtitui debeat priuſquam compellar de iſta tibi reſpondere. Si actor hoc non negaverit, eligat utrum velit, an rem Reo reſtituat, vel permittat ut Reus eam repetat quandocunque voluerit; ſin id ſatius viſum fuerit, in ſua poteſtate rem teneat, & interceſſioni cedat: Sin negaverit, Reo probationibus ſuis uti licebit. 63 Sed ſi Actor hoc modo replicaverit, Rem quam contra jus faſque me abſtuliſſe contendis, tute ipſe mihi pro illa & illa re dediſti, quod, ſi negaveris, plene probabo; ideoque certi juris eſſe affirmo quod actionem meam actione contraria loco reſponſionis impugnare non debeas. Si Reus haec negaverit, Actori probationes ſuas adhibere licebit; ſed ſi non negaverit, rem ſuam Actori reſtituet, ut ſupra diximus. 64 Sed ſi Reus hoc modo replicaverit, Teſtor Judices & Optimates quod Actor non denegaverit ſe

rem *litigatam* contra jus faſque a me abſtuliſſe, prout *prius* illum feciſſe dixi, & hanc exceptionem mihi competere aio, & judicium peto : Et Actor *ad haec*, Negatione vice replicationis uti neceſſe non eſt; Ego replicationem legi conſentaneam objeci, quae exceptioni tuae praejudicat, nempe quod rem, quam contra jus faſque me abſtuliſſe contendis, tute ipſe pro illa & illa re dediſti ; & certi juris eſſe affirmo quod negatione replicationis vice uti neceſſe non habeam priuſquam replicatio mea me defecerit. Si Reus judicium petere inſtiterit, nixus exceptione ſua, *nempe* quod Actor illam non denegavit, aequum eſt ut judicium pronuntietur. Lex in hoc caſu ſtatuit, quod nulla reſponſio fuerit legitima, niſi una ex tribus reſponſionum generibus *praefixis fuerit*, [a] Confeſſio nempe, vel Negatio, vel Defenſio legitima. Eſt autem defenſio legitima, Exceptio quaevis qua obex liti imponitur. Exceptio vero legitima eſt, quae cauſſam de qua agitur excludit, & aliam allegat illi aequalem vel potiorem illa, ut ita neceſſe fuerit litem de cauſſa *praedicta* & ejuſdem probatione caſſari. Ideoque negatione, replicationis (*al.* na wadwys, *S.* 3.) *J.*] yr Hawlwr gychwyn [*al.* gychwynnu, *S.* 4. & *JDR.*] y da yn anghyfreithawl ſal y dywedais i [*al. recte*, dywedaſai, *J.* & *S.* 3. *al.* dywawd efe, *S.* 4.] arnaw, a mynnu mwynhau [*al.* mwynant, *J.* & *S.* 3. *al.* mwynjant, *S.* 4.] o hynny, ac erchi brawd ; a dywedud o'r Hawlwr, Djoer, heb efe, nyd rhaid gwad dros orſaf ; Arddelw cyfreithjawl [*al.* cyfreithawl, *S.* 3. & *JDR.*] y ſydd gennyfi, gorſafedig yn y Gyfraith [*al.* yng Nghyfraith, *JDR.*] ac y ſef yw hwnnw [*al.* hynny, *JDR.*] Y da a ddywedaiſd di arnafi ei ddwyn i gennyt ti yn anghyfreithjawl [*al.* anghyfreithawl, *J. S.* 3. *S.* 4. & *JDR.*] rhyddywedud o hanaf [*al.* honaf, *J.* & *S.* 3.] finnau panyw da a delaiſd di i mi am ddylyed arall yw [*al.* oedd, *S.* 3.] hwnnw [*al.* minnau a ddywedais dalu y da hwnnw o honot ti i minnau (*al.* mi, *JDR.*) am ddylyed arall, *S.* 4.] ac ar y Gyfraith y dodaf finnau, yn y ballo fy Arddelw i minnau [*al.* mi, *S.* 4. & *JDR. al.* Arddelw innau, *J.* hyd, *S.* 4.] nad rhaid ym' [*al.* i minnau, *S.* 4. & *JDR.*] wadu dros orſaf. O's ef a ddewis [*al.* ddywaid, *S.* 3. & *JDR.*] yr Amddiffynnwr farnu brawd iddaw [o'i dda, *S.* 4.] wrth yr Arddelw a wnaeth [*al.* wrth y daly (*al.* dala, *S.* 3.) a orug ar, *J. al.* herwydd y dala a wneuthum ar, *S.* 4.] yr Hawlwr, am na wadws yn erbyn [*al.* na wadawdd (*al.* wadwys, *S.* 3.) yr hyn, *J.*] a ddywawd yntau [*al.* ac na wadws efe yr hyn a ddywedais innau, *S.* 4.] arnaw ef ; jawn yw barnu brawd iddaw. Ac y ſef a ddywaid y Gyfraith yna, nad oes atteb cyfreithjawl [*al.* cyfreithawl, *J. S.* 3. & *JDR.*] namyn un o dri, ai Addef, ai Gwadu [*al.* Gwad, *J. S.* 3. & *S.* 4.] ai Arddelw cyfreithjawl [*al.* cyfreithawl. *J. S.* 3. *S.* 4. & *JDR.*] Ac [y, *J.*] ſef yw Arddelw cyfreithjawl, Gorſaf Cyfraith. Ac y ſef yw Gorſaf Cyfraith [*al.* cyfreithawl, *S.* 4.] Peth a droſo y Gyfraith i wrth y peth y bydder yn ymddywedud [*al.* dywedud, *J.* & *S.* 3. *al.* ymhawl, *S.* 4.] am [*al.* ym, *S.* 4. & *JDR.*] danaw, ac a [ddywetto neu a, *S.* 3.] ddycco beth arall [yn ei le, *S.* 4.] a fo cyſdal ag ef, neu a fo gwell [nog ef, *S.* 3.] fal y [*al.* na, *S.* 4.] bo rhaid annod y Gyfraith i wrthaw, neu i [*al.* Annod cyfreithawl wrthaw, neu, *S.* 3. *S.* 4. & *JDR.*] wrth y dyſdjolaeth [*al.* dyſdoljaeth, *J. S.* 3. & *JDR.*] a ddotter arnaw : Ac wrth hynny [y gelwir Arddelw yn Orſaf Cyfraith (neu troſer hithau i wrth y peth i beth arall, *S.* 4.) canys gorſefyll a wna y Gyfraith pan annotter (neu pan droſer peth felly, *al.* neu pan adawer hithau i wrth y peth ar beth arall. *JDR.*) Ac wrth hynny nid rhaid gwad

NOTAE.

[a] *Vide* Triad. CLVIII.

gwad dros Orſaf. *S.* 4. & *JDR.* Ac wrth hynny, *J.* & *S.* 3. & *JDR.*] y mae jawn gorthrymmu [*al.* gwrthrymmu, *JDR.*] yr Ymddiffynnwr, a [*al.* gan, *S.* 3.] fwynhau Tyſdjon [*al.* Tyſdon, *J. S.* 4. & *JDR.*] yr Hawlwr. A llyna Gynghawſedd [*al.* llymma Gyngaws, *S.* 3. & *JDR.*] am dda ny aller [cafel, *J.* *al.* caffel, *S.* 3.] ei weled [*al.* da ny weler, *S.* 4.] yn gyndrychawl.

65 O derfydd i ddyn weled ei dda yn gyndrychawl [*al.* gydrychawl, *S.* 4.] gwedy [y, *S.* 4. & *JDR.*] dyccer yn anghyfreithjawl [*al.* anghyfreithawl, *J. S.* 3. & *JDR.* *al.* anghyfarch, *S.* 4.] jawn yw iddaw ddyfod uwch [*al.* uch, *J. S.* 3. & *JDR.*] ben y da, a dywedud fod yn eiddaw ef y da hwnnw, a'i fod [ef, *JDR.*] yn berchennawg arnaw pan ei dug y dyn hwnnw i ganthaw [*al.* gantaw, *JDR.*] ef yn anghyfreithjawl ac yn anghyfarch [*al.* y ducpwyd yn anghyfarch i ganthaw, *J.* & *S.* 3.] ac o bydd a amheuo hynny iddaw ef, [*al.* iddaw hynny, *J.* & *S.* 3. *al.* a'i hamheuo hynny, *S.* 4.] fod iddaw ddigawn a'i gwyr [*al.* gwypo, *S.* 4.] ac a gatwo ei berchennogaeth [ef, *S.* 4.] ar y da hwnnw, a bod iddaw yntau [*al.* ef, *JDR.*] ddigawn a wypo ryddwyn y da hwnnw [*al.* ei ryddwyn yntau, *J.* & *S.* 3.] yn anghyfarch i ganthaw [*al.* gantaw, *S.* 3. & *S.* 4.] ef, a dodi ar y Gyfraith ddylyu o'r da hwnnw [*al.* y dyly y da, *JDR.*] ddyfod attaw ef dra ei gefn [*al.* drachefn, *J. S.* 3. *S.* 4. & *JDR.*] ar y braint ydd oedd [*al.* y bu efe, *S.* 3. & *S.* 4.] gynt, wrth ei fod yntau yn hebrwng [*al.* canhebrwng, *S* 4. & *JDR.*] fod yn wir a ddywawd [*al.* ddywaid. *JDR.*] O's ef a ddywaid yr Amddiffynnwr [yna, *S.* 3.] Djoer, heb efe, ny ddylyafi dy atteb di am yr hawl honno, canys dau Arddelw y ſydd gennyt, [nyd amgen, *J.*] Ceidweid a Gwybyddjeid; ac na ddylyaf finnau [*al.* 'innau, *S.* 4. *al.* fi, *S.* 3.] atteb namyn [*al.* onyd, *J.*] i'r naill o naddunt [*al.* honunt, *J.* & *S.* 3.] hwy [*al.* wy. *S.* 3. & *JDR.*] Yna mae jawn i'r Hawlwr [*al.* Jawn yw i'r Hawlwr yna, *J. S.* 3. *S.* 4. & *JDR.*] ddywedud, Djoer, heb efe, dau beth wir [*al.* deubeth gwir, *S.* 3.] a ddywedais i [*al.* innau, *J.*] fod y da yn fau fi [*al.* fod yn fy mau y da, *JDR.* *al.* (yr, *S.* 4.) bod yn fau i mi y (*al.* fau y, *S.* 4.) da (hwnnw, *S.* 4.) *J.*] a'i ddwyn [*al.* ryddwyn, *JDR.*] yn anghyfarch [*al.* anghyfreithawl, *J.* & *S.* 3. *al.* trwy anghyfraith, *S.* 4.] i gennyf [fi; *S.* 3. & *JDR.*] ac ar y [*al.* ac i'r, *J.*] ddau beth [*al.* ddeubeth, *S.* 3. & *JDR.*] hynny minnau a ddodais ddau gadernid, Ceidweid a Gwybyddjeid yn y lle y'm hamheuid [i, *S.* 4.] am [*al.* ym, *S.* 3. & *JDR.*] danaddunt [*al.* danunt. *J. S.* 3. & *JDR.*] O's tydi a addef fod yn wir a vice, uti neceſſe non eſt. Quamobrem Reus in hoc caſu opprimetur, & Actori probationes ſuas producere licebit. Et haec eſt controverſia de re quam quis coram non viderit.

65 Siquis coram viderit rem ſuam quae contra jus faſque [*al.* ſe inſcio] ablata fuit, rem ipſam adeat oportet, dicetque, Rem hanc meam eſſe contendo, & affirmo me ejuſdem dominum fuiſſe cum Reus illam contra jus faſque [*al.* me inſcio] abſtulerit; & ſi Reus negaverit me dominum fuiſſe, cuſtodes adhibere paratus ſum qui id probabunt; & ſi, me inſcio, ablatam fuiſſe negaverit, id etiam teſtium conſciorum teſtimonio probare promitto; & certi juris eſſe aſſero, quod res iſta mihi reſtitui debeat in antiquum ſtatum, cum ipſe haec quae dixi probare paratus ſum. Si Reus tunc reſponderit, Ego enimvero ad hanc actionem reſpondere non teneor, tu enim cauſſam tuam duobus munimentis adſtruis, cuſtodibus nempe & teſtibus conſciis, ego vero non niſi ad unum eorum teneor reſpondere. Tunc Actor replicabit, Ego duas veras allegationes propoſui, & quod res haec mea ſit, & quod me inſcio [*al.* contra jus faſque] ablata fuerit; & duas haſce allegationes duobus munimentis adſtruere *promiſi*, cuſtodibus nempe & teſtibus conſciis, ſiquis contra diceret. Si haec

quae

quae propoſui tute fatearis vera eſſe, neutro munimento indigebo; ſed ſi negaveris, certi juris eſſe affirmo, quod ad allegationem utramlibet quam denegaveris, adſtruendam munimento meo mihi uti licebit. Lex dicit quod ubicunque neceſſe fuerit alicui cauſſam & materiam ſuae actionis edere, ibi neceſſe erit illi cauſſam probare eo modo quo probat materiam. Materia actionis ejus eſt, Rem ſuam eſſe; & cauſſa actionis eſt, Rem iſtam contra jus faſque & ſe inſcio ablatam fuiſſe. Ideoque licitum illi eſſe cuſtodes adhibere ad probandum rem iſtam ſuam eſſe, & teſtes conſcios ad probandum rem iſtam ſe inſcio [*al.* contra jus faſque] ablatam fuiſſe. Si Reus rem, inſcio *Actore*, ablatam fuiſſe negaverit, Actori probationibus ſuis uti licebit; ſin faſſus fuerit, rem, inſcio *Actore* ablatam, *Actori* reſtituat. 66 Sed ſi Reus hoc modo reſponderit, Rem iſtam *quam petis*, meam eſſe foeturae & aliturae jure contendo, & ex poſſeſſione mea a partu ad hodiernum diem nunquam diſceſſiſſe affirmo, & cuſtodes [*al.* teſtes conſcios] qui haec quae dico, vera eſſe probabunt, producere paratus ſum. Actor ad haec tunc replicabit, Certum eſt me probationes producere promiſiſſe antequam tu promiſeris, ideoque fas eſt me meas probationes prius producere; eccas ipſas, in curia adſunt, & ego illis prior frui poſtulo. Reus ad haec reſpondebit, Ego rem meam per cuſtodes legitimos defendo; & certi juris eſſe affirmo, quod aequius ſit ut ipſe rem meam per cuſtodes legitimos defendam, quam ut ddywedais i [*al.* innau, *J.*] nyd rhaid i minnau [*al.* ym', *J.*] wrth yr un o naddunt [*al.* honunt, *J.*] hwy; o's tithau a watta yn erbyn [*al.* watta yr hyn, *J.* & *S.* 3.] a ddywedais i, minnau a ddodaf ar y Gyfraith ddylyu o hanafi [*al.* honafi, *J.* & *S.* 3. *al.* honofi, *S.* 4. *al.* y dylyaf, *JDR.*] ddwyn fy nghadernid ar yr hyn a wedych [*al.* wettych, *J. al.* ddywedych, *S.* 4. *al.* ddywettych, *JDR.*] di o'r ddau hynny [*al.* hyn: *J.* & *S.* 3.] Y Gyfraith a ddywaid, Pa le bynnag y bo rhaid i ddyn ddywedud Achwysjon [*al.* Achwyſon, *J. S.* 3. & *JDR.*] yn y Gyfraith [y gyd a Defnydd y Gyfraith, *S.* 4.] fod yn rhaid iddaw yntau [*al.* ef, *J.* & *S.* 4.] brofi yr Achwysjon [*al.* Achwyſon, *J. S.* 3. & *JDR.*] fal y profo [*al.* profer, *S.* 4.] y Defnydd. Defnydd ei Gyfraith yntau yw, Bod yn eiddaw ef y da; ac Achaws ei Gyfraith yntau yw. Dwyn y da [yn anghyfreithjawl ac, *J.* & *S.* 3.] yn anghyfarch [i ganthaw, *J. al.* i gantaw. *S.* 3.] Ac wrth hynny y dyly yntau Geidweid ar fod yn eiddaw y da [*al.* fod y da yn eiddaw yntau, *S.* 4. *al.* Geidweid i gadw perchennogaeth, *J.* & *S.* 3.] ac y dyly Wybyddjeid ar ryddwyn y da yn anghyfarch [*al.* anghyfreithawl, *J.*] i ganthaw [*al.* gantaw. *S.* 3. & *JDR.*] O's gwadu a wna yr Amddiffynnwr [*al.* O's ef a ddywaid yr Amddiffynnwr (yna, *S.* 3.) gwadu, *J. S.* 4. & *JDR.*] yr Anghyfarch, mwynhaer prawf yr Hawlwr: O's addef a wna yntau, adferer [*al.* adfered, *J. S.* 3. & *S.* 4.] yr Anghyfarch drachefn. 66 O's ef a ddywaid yr Amddiffynnwr, Djoer, heb efe, geni a meithrin i mi yw [*al.* yw i mi y da, *S.* 4. & *JDR.*] hwn [*al.* hwnnw, *JDR.*] ac er [*al.* yr, *J.*] pan aned erjoed y mae efe ar fy mherchennogaeth i hyd heddyw [*al.* ac nyd aeth i ar fy mherchennogaeth yr pan aned hyd heddiw, *S.* 4.] ac i gadw [bod yn wir, *J. S.* 3. *S.* 4. & *JDR.*] a ddywedaf finnau [*al.* ddywedafi, y, *J.* & *S.* 3.] mae i mi ddigawn o Geidweid. [*al.* Wybyddjeid, *S.* 4. & *JDR.*] dilys. Yna mae jawn i'r Hawlwr [*al.* Jawn yw i'r Hawlwr yna, *J. S.* 3. *S.* 4. & *JDR.*] ddywedud, Djoer, heb efe, cynt ydd addewais i [y, *J.*] prawf, nog ei haddewaiſd di [*al.* no thydi, *J.* & *S.* 3.] ac wrth hynny y dylyaf finnau [*al.* 'innau, *J. al.* 'i, *S.* 3. *al.* y dywedaf 'innau y dylyir, *S.* 4.] eu mwynhau hwy [*al.* hwynt, *S.* 4.] yn gyntaf, ac yn y Maes [*al.* lle, *J.*] y maent, a minnau a fynnaf eu mwynhau hwy i'th ſlaen di. Djoer, heb yr Amddiffynnwr, yn gwarchadw 'y [*al.* fy, *J.* & *S.* 3.] mau ydd wyfi trwy [*al.* drwy, *S.* 3.] Geidweid deddfawl; ac ar y Gyfraith y dodafi fod yn jawnach i mi gadw 'y [*al.* fy, *J.* & *S.* 3.] mau gennyf trwy Geidweid deddfawl, nog

i ti ddwyn prawf ny ddylyych [*al.* ny's dylyych, *J D R. al* a'r ny ddylyant, *S.* 4. *al.* annylyedus brawf (*al.* prawf annylyedus, *S.* 3.) herwydd Cyfraith, *J.*] arnafi. Djoer, heb yr Hawlwr, Prawf a addewais i yn y lle ydd oedd gyfreithjawl i mi ei addaw [yn gyntaf, *S.* 4] ac ar y Gyfraith y dodafi, yn [y lle, *J. S.* 3. *& J D R.*] ydd addawwyfi brawf cyfreithjawl [*al.* cyfreithawl, *J. S.* 3. *& J D R.*] yn gyntaf, ddylyu o hanaf [*al.* honaf, *J.*] finnau ei fwynhau ef [*al.* eu mwynhau wy, *J.*] yn gyntaf. Y Gyfraith a ddywaid [yna, *J D R.*] yn [y lle, *J.*] y dyrchafo dau ddyn ddau brawf, prawf cyfreithjawl [*al.* cyfreithawl, *J. S.* 3. *S.* 4. *& J D R.*] ac arall anghyfreithjawl [*al.* anghyfreithawl, *J. S.* 3. *S.* 4. *& J D R.*] cyd [*al.* cyn, *S.* 4.] dyrchafer yr anghyfreithjawl [*al* anghyfreithawl, *S.* 4. *& J D R.*] yn y blaen, panyw y prawf cyfreithjawl [*al* cyfreithawl, *J. S.* 3. *S.* 4. *& J D R.*] y fydd jawn ei fwynhau yn gyntaf, o [*al.* or, *J.*] bydd y defnyddjeu yn y maes; ac ony bydd [*al.* byddant, *S.* 4. *& J D R.*] mwynhaer y rhai cyntaf a addawwyd, can nyd jawn annod parodrwydd wrth amharodrwydd. Cyfreithjawl oedd pob un o'r ddau brawf hynny, ac eisjoes [*al.* ac ony bydd, barner oed cyfreithawl, cyd boed parodrwydd (*al.* bai barodrwydd, *S.* 3.) yr Hawlwr yn y Maes; cyd boed cyfreithawl pob un, cyfreitholaf yw y diwethaf, canys, *J.*] yr arddelw cyfreithawl a wnaeth yr Amddiffynnwr a beris fod yn ddir i'r Hawlwr wadu, ac yna ydd [*al.* yr, *J D R.*] ymchwelws [*al.* ymchoelws, *J. al.* amchoeles, *S.* 4. *al.* ymchoeles, *J D R. al.* ymhoeles, *S.* 3.] y prawf i gan yr Hawlwr yn eiddaw yr Amddiffynnwr; a honno a elwir yn [*al.* Y, *J D R.*] Gyfraith atgas, fef yw Cyfraith atgas, pa [*al.* py, *S.* 4.] le bynnag y dycco [*al.* ydd ymchoelo, *S.* 4.] yr [*al.* ple bynnag ydd ymchwelo i'r, *J D R.*] Amddiffynnwr y prawf i gan yr Hawlwr yn [ei, *S.* 3. *&* *S.* 4.] eiddaw ei hun, [honno yw Cyfraith atgas. *S.* 3.] Cyfdal [*al.* Canys, *J. lege* Canys cyfdal] yw hynny ag ymchwelud [*al.* ymchoelud, *S.* 3. *S.* 4. *& J D R.*] y Gyfraith yn ei gwrthwyneb, ac wrth hynny y gelwir hi yn Gyfraith atgas [*al.* Y Gyfraith atgas y gelwir. *S.* 4]

67 O derfydd i ddyn holi peth o Anghyfarch i arall, a mynnu dyfod yr Anghyfarch drachefn i'w warchadw ef, ac o bydd [*al.* or bai, *J. S.* 3 *& J D R.*] a amheuo [*al.* amheuai, *J. S.* 4. *& J D R.*] ddwyn y peth [*al.* y da, *S.* 4.] yn anghyfarch [*al.* ac, *S.* 3.] addaw prawf; gwad neu arddelw y fydd raid i'r Amddiffynnwr. O's gwadu a wna, gader [*al.* gatter, *J. S.* 3.

tu probationes non legitimas, quas Lex non permittit, contra me produceres. Actor tunc replicabit, Ego probationes *producere* prior promiſi, in loco ubi per legem promittere debui; & certi juris eſſe affirmo, cum prior promiſerim me producturum probationes legitimas, quod illis frui prior debeam. Lex dicit quod ubicunque duo homines duas probationes producere promiſerint, unam legitimam, & alteram non legitimam, licet non legitima prius promittatur, ibi probatione legitima prius uti aequum eſt, ſi probationes ex utraque parte in curia praeſentes fuerint; ſin aliter, probatione prius promiſſa utendum erit, cum iniquum fuerit paratam partem differri ideo quod altera fuerit imparata. Harum probationum utraque erat legitima, & licet utraque legitima fuerit, ultimo tamen promiſſa eſt maxime legitima; exceptio enim legitima quam Reus propoſuit, negationem interponendi cauſſa fuit Actori, & tunc probandi *praerogativa* ab Actore in Adverſarium *ſuum* transferebatur: Dicitur autem Exceptio vel Judicium praepoſterationis.

67 Siquis ob rem ſe inſcio ablatam litem alicui intenderit, & illam ſibi reſtitui velit, & teſtes producere promiſerit, qui rem iſtam ſe inſcio ablatam fuiſſe probabunt, ſiquis contra dixerit; Reo negationem vel exceptionem interponere neceſſe erit. Si negationem interpoſuerit, Actori probationes

ſuas adhibere licebit : 68 Sin Reus hoc modo reſponderit, Ego certe ad actionem a te modo intentatam non teneor reſpondere ; rem enim quam dicis me, te inſcio, abſtuliſſe, tua cum venia abſtuli & abduxi ; quod, ſi verum eſſe negaveris, plena probatione confirmare paratus ſum ; ideoque certi juris eſſe affirmo, quod res iſta, quam tua cum venia abſtuli & abduxi, tibi ac ſi, te inſcio, ablata fuiſſet (nulla enim res, inſcio domino, aufertur, niſi & illo invito *auferatur)* reſtitui non debeat niſi cum conſenſu meo & venia, cum illam legitimo *modo* a te acceperim, & illud probare paratus ſim. Si Actor id negaverit, Reo probationes ſuas adhibere licebit ; & ſi exceptionem ſuam probaverit, res de qua quaeſtio eſt apud illum manebit ; ſin aliter, Actori reſtituitor. 69 Sed ſi Actor tunc replicaverit, Teſtor Judices & Optimates, quod tu me modo vindicem tuum feceris, qui aſſererem te rem iſtam cum meo conſenſu & venia abſtuliſſe, & certi juris eſſe aſſero, quod ſoluta mihi optio ſit eligendi num te defendam, necne ; certi juris etiam eſſe aſſero, quod teſtis nullus erit admiſſus contra vindicem, & quod teſtimonium quod tu pollicitus es contra me, ſit teſtimonium nihili, cum optio mihi facta ſit eligendi *utrum velim an te defendam necne*, te autem defendere recuſo ; & certi juris eſſe aſſero, cum vindex tuus te defecerit, quod res de

S. 4. & *JDR.*] y prawf i'r Hawlwr : 68 O's ef a ddywaid yntau yr Amddiffynnwr [yna, *S.* 3. & *JDR.*] Djoer, heb eſe, ny ddylyafi dy atteb di am yr hawl ydd wyt ti yn ei holi i mi [*al.* di o'r hawl honno ; *J. S.* 3. & *S.* 4.] ſef achaws yw, y da a ddywedy di arnaf fi ei ddwyn yn anghyfarch [i gennyt ti, *S.* 3. *S.* 4. & *JDR.*] dy fodd di a'th gannjad [*al.* gannad, *J. al* gennad, *JDR.*] a fu i mi i ddwyn y da hwnnw ac i'w gychwyn [*al.* gychwynnu, *S.* 4. & *JDR.*] ac od amheuy di hynny, [y, *J.* & *JDR.*] mae i mi ddigawn a'i gwyr [*al.* a wyr, *J. S.* 3. & *JDR.*] fod yn wir a ddywedais i [*al.* ddywedafi, *J. S.* 3. & *S.* 4.] ac ar y Gyfraith y dodafi [am, *S.* 4.] y da a gychwynnwyd [*al.* gychwynnais innau, *JDR.*] gan dy fodd di a'th gannjad [*al.* gannad, *J. al.* gennad, *JDR.*] na ddyly [y da, *S.* 4.] hwnnw ymchwelud [*al.* ymchoelud, *J.* & *JDR. al.* ymhoelud, *S.* 3.] i'th warchadw di dra ei gefn [*al.* drachefn ym mraint Anghyfarch, can nyd Anghyfarch onyd o anfodd, *J.*] namyn gan fy modd innau [*al.* i, *J.*] a'm cannjad [*al.* cannad, *J.*] canys cyfreithjawl [*al.* cyfreithawl, *J. S.* 3. & *JDR.*] y doddyw [*al.* doeth, *JDR.*] i gennyt [y da, *J.* & *S.* 3.] a bod i minnau [*al.* mi, *J.*] ddigawn a'i gwyr [*al.* a wyr, *J. S.* 3. & *JDR.*] fod yn wir a ddywedais i [*al.* ddywedaf, *JDR. al.* ddywedafi. *J.* & *S.* 3.] O's gwadu a wna yr Hawlwr [yna, *S.* 3.] gader [*al.* gatter, *J.* & *JDR.*] y prawf i'r Amddiffynnwr ; ac o ffynna [*al.* ffynnja, *S.* 3.] y prawf iddaw, tricced [*al.* trigjed, *S.* 3. & *JDR.*] y da ganthaw [*al.* gantaw ; *S.* 3. & *JDR.*] ac ony ffynna [*al.* ffynnja, *S.* 3.] y prawf, adferer [*al.* adfered, *J. S.* 3. & *JDR.*] y da drachefn i'r Hawlwr. 69 O's ef a ddywaid yr Hawlwr [yna, *J.*] Djoer, heb efe, i'r Yngneid [*al.* Yneid, *J.*] a'r [*al.* ac i'r, *JDR.*] Gwyrda y tyſdaf fi ryddaly o hanawti [*al.* honati, *J. S.* 3. & *JDR.*] arwaeſaf o hanof fi [*al.* honafi, *J. S.* 3. & *JDR.*] o fod fy modd i a'm cannjad [*al.* cannad, *J.*] i gychwyn y da hwn [*al.* hwnnw, *JDR.*] ac ar y Gyfraith y dodaf fi fy mod i yn wr dewis ai mi a ſafwyf [ytty, *J. S.* 3. & *JDR.*] ai mi ny ['s, *S.* 3.] ſafwyf ; a hefyd ar y Gyfraith y dodaf fi [*al.* a hynny hefyd a ddodaf ar y Gyfraith, *J.*] na ddyly tyſd ar arwaeſaf [*al.* waeſaf ; *S.* 3. & *JDR.*] a'r dyſdjolaeth a addewaiſd di ei dwyn [*al.* a ddywedaiſd di, *J.* & *JDR.*] arnafi, ei bod yn anolo, can wyf wr dewis, a minnau a ddewiſaf ballu i ti ; ac ar y Gyfraith wrth hynny y dodaf finnau [*al.* Ac wrth hynny y dodafi ar y Gyfraith, *J. S.* 3. & *JDR.*] yn y [*al.* pan, *JDR.*] ballo dy arwaeſaf ytty, ddylyu o honaf finnau [*al.* y dyly, *JDR.*] ddyfod

ddyfod y da tra ei gefn [*al.* drachefn, *J. S.* 3. & *JDR.* attafi, *JDR.*] ar y braint y bu gynt; ac wrth a ddywedais i, ydd archafi frawd yr Yngneid [*al.* Yneid, *J. al.* Yngnad, *JDR. al.* y Brawdwr. *S.* 3.] O's tewi a wna yr Amddiffynnwr [yna, *S.* 3.] yn erbyn hynny, barner y da drachefn ar y braint y bu gynt [i'r Hawlwr, *J.* & *S.* 3.] a bid anolo y dyfdjolaeth ar yr arwaefaf, can nyd aethpwyd yn ei erbyn. 70 O's ef a ddywaid yr Amddiffynnwr [yna, *J.*] Djoer, heb efe; ym mhen [*al.* ar, *J.* & *S.* 3.] yr Yngneid [*al.* Yneid, a'r Gwyrda, *J.* & *S.* 3. *al.* Yngnad, *JDR.*] a'm gwrandewis i [*al.* gw'randawawdd, *J.*] yn datcanu fy nghynghawfaeth [*al* nghynghawfedd, *J. S.* 3. & *JDR.*] y dodafi hyd na ddodais i na choll na chaffael i'th ben di, nac edfryd nac addaw o hanafi [*al.* honafi, *J.* & *S.* 3.] dy fod [*al.* dy ddyfod, *JDR.*] yn arwaefaf, eithr [*al.* dieithr, *J. al.* namyn, *S.* 3.] gyrru o hanafi [*al* honafi, *J. S.* 3. & *JDR.*] arnati bei drwg bei da [*al.* bei da bei drwg, *S.* 3.] gennyt, fod dy fodd a'th gannjad [*al.* gennad, *J. S.* 3. & *JDR.*] wrth gychwyn y da hwnnw [*al.* hwn; *J. S.* 3. & *JDR.*] ac ar y Gyfraith y dodafi [*al.* finnau, *JDR.*] yn y lle nyd enwyf fi dydi [*al.* di, *JDR.*] yn arwaefaf, ac nad addawwyf dy fod [*al.* dy ddyfod, *JDR.*] nad wyt arwaefaf dithau [*al.* na chyngain na cholli na chaffel (*al.* chael, *S.* 3.) o fraint (yr, *S.* 3.) arwaefaf i'th ben; *J.*] a [chan nid (*al.* nad, *J.*) wyt arwaefaf dithau, *JDR.*] minnau a ddywedaf y dylyaf finnau fwynhau fy [*al.* fi gaffel (*al.* innau gael, *S.* 3.) mwynant o'm, *J.*] prawf, canys cyfreithjawl [*al.* cyfreithawl, *J.* & *S.* 3. yw, *J.* & *JDR.*] fy arddelw: Ac wrth hynny minnau a fynnaf frawd i gan yr Yngneid [*al.* Yneid, *J. al.* Ynad, *JDR.*] wrth a ddywedais. Ac yna y mae jawn i'r Yngneid a'r Gwyrda [*al.* Yneid, *J.*] fyned ar neilldu i gym'ryd eu cof, yr hyn a fo digawn o naddunt [*al.* fo dogn o Gyfraith, *J.* & *S* 3.] wrth edfryd a addewis [*al.* ryenwis, *J.* & *S.* 3.] efe yr Hawlwr [*al.* yr Hawlwr ef, *JDR.*] yn arwaefaf, neu a'i [*al.* ai ny's (*al.* na's, *S.* 3.) *J.*] henwis [*al.* enwis, *S.* 3.] ac o's adferant na's addewis ac na's enwis [yn arwaefaf, *J.* & *S.* 3.] barner iddaw fwynhau ei Wybyddjeid [*al.* Brawf, *J.* & *S.* 3. *al.* ar fod ei fodd a'i gennad yn cychwyn y da; *JDR.*] ac o [*al.* or, *J.*] ffynna [*al.* ffynnja, *S.* 3.] iddaw, barner ei warchadw iddaw [*al.* y da i'w warchadw ef, *JDR.*] heb garddychwel arnaw. 71 Rhai a ddywaid am y rhyw ddadlau hwn [*al.* hwnnw, *JDR.*] pa le bynnag y daljo dyn arddelw [*al.* arwaefaf, *JDR.*] o arall, ony['s, *S.* 3.] faif iddaw ei arddelw o'i fodd, hyd na

qua quaeritur, in antiquum ſtatum mihi reſtitui debeat; & de his quae nunc allegavi peto ut Judices pronuntient. Si Reus ad haec nihil dixerit, res litigata in antiquum ſtatum Actori adjudicabitur, & teſtimonium contra vindicem irritum erit, cum nemo illi contradixerit. 70 Sed ſi Reus hoc modo replicaverit, Teſtor Judices & Optimates qui audiverunt me quando expoſueram cauſſam meam, me illam tibi in totum non commiſiſſe, nec te vindicem meum facere promiſiſſe, ſed litem in te nolentem volentem intendiſſe, & *contendiſſe* quod res iſta tua bona cum venia ablata fuerit; & quandoquidem ego te pro vindice non nominaverim nec promiſerim, certi juris eſſe affirmo, quod vindex non ſis ob quem cauſſam amittere vel obtinere debeo; & cum vindex non ſis, probationes meas producere licere mihi dico, cum exceptio mea fuerit legitima: Ideoque de his quae nunc allegavi, peto ut Judices pronuntient. Judices & Optimates tunc feceſſionem facient, & inter ſe examinabunt, num *Reus* Actorem pro vindice ſuo nominaverit, necne; & ſi comperiant quod nec eum promiſerat nec nominaverat, ſententiam dent ſecundum illum, nempe ut probationes ſuas producat, & ſi firmae fuerint, res de qua quaeritur, illi adjudicabitur pleno jure poſſidenda. 71 Sunt qui dicunt ubicunque in hujuſmodi cauſſis aliquis exceptionem propoſuerit qua vindicem producere poſſit, ſi vindex pro illo volens non

ſteterit,

ſteterit, quod nec teſtimonia nec probationes contra vindicem valebunt, ſed illi negare id quod diremturus eſt, vel voluntario confirmare permittetur. Lex autem ſtatuit de omnibus quibuſcunque ultima deciſio cauſſae committitur, ſive Fidejuſſores fuerint, ſive Teſtes, ſive pacti conventi Teſtes, ſive Vindices quos aliquis arceſſiverit ad amovendum a ſe malum, vel Vindices qui promiſerint rem *litigatam* in ſe ſuſcipere, & Reum ſecurum praeſtare a damno cujus accuſatur, ſive Cuſtodes quos quis producere promiſerit in loco in quo teſtimonium dare debuerint, quamvis hi *producentem* omnino defecerint, quod nihil contra illos valebit, tantum permittuntor denegare quod illis commendatur : Sed in omnibus aliis exceptionibus ubi quis negat id quod ei committitur, teſtes producere licebit, ut in cauſſa praedicta, ubi rem de qua lis intentata eſt, cum venia & licentia Actoris ablatam fuiſſe *allegatur*.

72 Siquis portionem fundi actione de fundo inter fratres, vel conſobrinos, vel conſobrinorum filios dividundo petierit, fundum ipſum adeat oportet, & ibi jus ſuum exponat, *dicatque* vel quod ſit proprietarius, vel quod alio aliquo modo jus habeat, & quod nunquam obtinuerit portionem iſtius fundi ſibi debitam ; & ſiquis neget eum eſſe proprietarium, is jus ſuum idoneis teſtibus ſe probare poſſe affirmet, & ſiquis eum partem ſuam iſtius fundi habuiſſe aſſeruerit, ſe contrarium poſſe probare teſtimoniis eorum qui certo ſciunt ſe nullam partem habuiſſe : Si partem fundi iſtius illi deberi non denegetur, aequum eſt ut *Reus* fundum cum illo dividat ; ſin denegetur, Actori cuſtodes & teſtes conſcios adhibere licebit. 73 Sed ſi Reus replicaverit, Certe non nego te *quondam* hic fuiſſe proprietarium, ſed tu *dudum* domicilium & compenſationem vice ejus partis accepiſti, & *portione* iſta quae ad te pertinebat contentus abiiſti, & eandem nunc poſſides ; quod, ſi negaveris, ſufficienter probare poſſum, & cum totum quod ad te pertinebat jamjam acceperis, certi juris eſſe aſſero aliquid amplius a me tibi non deberi. Si Actor id fateatur, portione quam olim obtinebat, contentus eſto ; ſin neget, producat teſtes

ddylyir mwynhau arnaw na thyſdjolaeth [*al.* thyſdoljaeth, *J. S.* 3. & *JDR.*] na phrawf, namyn gadu iddaw wadu a ddoder [*al.* ddotter, *JDR.*] yn ei ben, neu yntau a'i haddefo o'i fodd. Y Gyfraith eisjoes [*al.* eiſoes, *S.* 4.] a ddywaid, pa le [*al.* Arddelw, *J. S.* 3. & *JDR.*] bynnag ny [*al.* a, *JDR.*] ddotter coll neu gaffael yn ei ben, megys Mach, neu Dyſd, neu Ammodwr, neu Arwaeſaf y dotto [*al.* a ddotto, *S.* 3. *al.* a ddycco, *J.*] dyn [ei, *S.* 3. & *JDR.*] arwaeſogaeth yn ei ben i'w gadw rhag [y, *J.* & *S.* 3.] drwg, neu Arwaeſaf a addawo gym'ryd drwg o law dyn, a myned [y rhyngthaw [*al.* rhyngtaw, *S.* 3. *al.* rhyddaw, *JDR.*] a'r drwg a yrrer arnaw, neu ynteu Ceidweid [*al.* Geidweid, *S.* 3.] o [*al.* od, *J. S.* 4. & *JDR.*] addewir yn y lle y dylyoent [*al.* dylyon, *S.* 3. *al.* dylyont fod, *JDR.*] cyd pallo y rhyw wyr hynny achlan, ny ddylyir arnaddunt, namyn gadu iddunt [hwy, *S.* 3.] wadu a ddotter arnaddunt ; ac wrth hynny pob Arddelw arall o'r y gyrrer peth arnaw, o's gwada, ef a ellir ei brofi arnaw, megys yr hyn ryddywedaſam ni uchod fod bodd a channjad yr Hawlwr i gychwyn y da y mae [*al.* ydd oedd, *JDR.*] yntau yn ei holi eilwaith.

72 O derfydd i ddyn holi Tir a Daear o Gyfran Brodyr, neu Gefnderw, neu Gyfyrdderw, jawn yw dyfod [*al.* doed, *S.* 4.] ar y Tir, a dywedud o hanaw ef [*al.* dyweded, *S.* 4.] ei hawl herwydd y dylyo, ai o'i fod ef yn Briodawr, ai o'i fod yntau yn Ddyledawg arall, ac na rygafas ran o'r tir hwn erjoed [*al.* ai o'i fod ef heb ran o'r Tir hwnnw, *S.* 4.] ac o ſydd a amheuo iddaw [*al.* ac o bai neb a amheuai, *S.* 4.] ei fod ef yn Briodawr ; fod iddaw ddigawn a gatwo ei Briodolder ; ac o ſydd a ddywedo [*al.* ddywaid, *S.* 4.] rygaffael rhan o hanaw, fod iddaw ddigawn a'i gwypo na's rhygafas [*al.* a wypo ei fod heb ran yna. *S.* 4.] Ony wedir ei fod ef yn ddyledawg [*al.* ddylyedawg, *S.* 4.] ar gyfran o'r Tir hwn [*al.* hwnnw, *S.* 4.] jawn yw cyfran [*al.* cyfrannu, *S.* 4.] ag ef ; o gwedir yn ei erbyn, jawn yw mwynhau ei Geidweid yntau a'i Wybyddjeid. 73 O's ef a ddywaid yntau yr Amddiffynnwr, Djoer, [heb efe, *S.* 4.] ny wadafi dy ryfod di yn Briodawr ymma ; eisjoes, heb efe, ty a thal a gefaiſd di am y lle hwn, a thithau a'i cymmeraiſd [ef, *S.* 4.] a hwnnw y ſydd gennyt ; ac od amheuy di hynny, [y, *S.* 4.] mae i mi ddigawn a'i gwyr [fod yn wir a ddywedaf, *S.* 4.] ac ar y Gyfraith y dodaf ſinnau wrth rygaffael o honawti [*al.* honoti, *S.* 4.] dy gwbl, na ddyly dithau [*al.* ddylyut tithau, *S.* 4.] i mi ddim. Od addef yr Hawlwr hynny, bid ar a gafas ; o's gwada [*al.* gwatta, *S.* 4.] yntau, mwynhaer

haer Gwybyddjeid yr Amddiffynnwr. 74 O's ef a ddywaid yntau, Djoer, heb efe, dechrau holi a wneuthum i, a dywedud fy mod yn ddyledawg [*al.* ddylyedawg ar y Tir, *S.* 4.] ac na rygefais ran; ac o bai a amheuai fy mod yn ddyledawg, fod i mi ddigawn [a gatwai fy mod yn ddylyedawg; ac o bai ammau fy mod heb ran o'r Tir hwnnw, fod ym' ddigawn, *S.* 4.] a wypai na rygafas [*rectius* rygefais] ran o'r Tir hwn [*al.* wypai fy mod i heb ran: *S.* 4.] ac nyd fy rhyfod [*al.* mod, *S.* 4.] yn briodawr [*al.* rhybriodawr, *S.* 4] gynt a ddodais i ym mhen fy Ngheidweid [*al.* ar Geidweid, *S.* 4.] namyn fy mod [i, *S.* 4.] yr awr hon; ac y ſef achaws ydd wyf, wrth na rygefais [*al.* wrth fy mod heb, *S.* 4.] ran o hanaw [*al.* honaw, *S.* 4.] ac ny wedaiſd dithau fy mod [i, *S.* 4.] yn briodawr, ac ar y Gyfraith y dodaſi nad lleſdair arnaf fi yr Arddelw ryddywedaiſd di, i fwynhau fy Nhyſdjon [*al.* Nhyſdon, *S.* 4.] a'm Ceidweid. Y Gyfraith a ddywaid, yn y ddylyo [*al.* yn y dydd ydd holo, *S.* 4.] dau ddyn beth trwy Dyſdon a Cheidweid, o chwbl wedir yn ei erbyn, dylyu fwynhau ei Dyſdjon [*al.* y dylyir mwynhau y Tyſdon, *S.* 4.] o bydd Hawl y dylyer dodi Tyſdjon [*al.* Tyſdon, *S.* 4.] neu Geidweid arnai. Od addefir yr ymadrawdd, a cheisjaw [*al.* cheiſaw, *S.* 4.] diſa yr Hawlwr [*al.* Hawl, *S.* 4.] trwy Arddelw cyfreithjawl arall, ofer yw y Tyſdjon [*al.* Tyſdon, *S.* 4.] yna, can ys ydyw [*al.* can yttyw, *S.* 4.] y dyn ei hun yn addef yr hyn ryddoded arnaw, ac wrth hynny nyd [rhaid, *S.* 4.] prawf arnaw. Ymma ny rywadws yr Amddiffynnwr [*al.* y llall, *S.* 4.] yr hyn ryddodes yr Hawlwr arnaw, ſef oedd hynny, ei fod ef yn wir briodawr [ac ny's addefwys namyn ei ryfod ef yn wir briodawr, *S.* 4.] gynt, ac wrth hynny [nad cwbl addef hynny, *S.* 4.] y dywaid [*al.* medd, *S.* 4.] Cyfraith, [a, *S.* 4.] dylyu o'r Hawlwr fwynhau ei Dyſdjon [*al.* Dyſdon, *S.* 4.] ac o byddant ſafedig, ddylyu rannu ag ef yr amryſon: A phei tyſdai yr Hawlwr na wadwyd yr hyn ryddywawd, ac erchi brawd wrth hynny, nyd oedd raid iddaw [*al.* i'r Hawlwr, *S.* 4.] wrth Dyſdjon eraill namyn, can ny wadwyd a ddywawd efe rhag bron Yngneid; rhannu ag ef a ddyly yntau.

75 O derfydd i ddyn holi Tir a Daear o Gyfran, a dywedud ei fod yn Briodawr, a dylyu rhan [*al.* ac y dylyai ran; *S.* 4.] ac o bai a ['i, *S.* 4.] hamheuai hynny, fod iddaw ddigawn a'i gwypai: A dywedud o'r Amddiffynnwr, Djoer, heb efe, ny ddylyaf fi dy atteb di [heddyw, *S.* 4.] am yr Hawl honno, ſef achaws yw, myfi a rennais a thydi [*al.* thi, *S.* 4.] gynt, ac y conſcios ſuos Reus. 74 Sed ſi regeſſerit Actor, Ego certe litem quando primo intendi, aſſerebam me jus partiarium in fundum iſtum habere, ſed partem meam nondum accepiſſe; & ſi denegaretur me eſſe proprietarium, id ſatis probare potuiſſe; ſi denegaretur *etiam* partem hujus fundi me non accepiſſe, ſatis probare poſſe me nullam partem accepiſſe; non autem olim proprietarium fuiſſe cuſtodibus commiſi, ſed quod nunc ſim; & quod proprietarius nunc ſim, hoc modo probare poſſum, & quia nunquam accepi partem meam, & quia tu non denegaveris me eſſe proprietarium, ideoque certi juris eſſe aſſero quod exceptio quam interpoſuiſti, non impedit quominus teſtibus & cuſtodibus meis utar. Lex ſtatuit *in tali caſu* ubi quis jus ſuum in rem aliquam per teſtes & cuſtodes probare promittit, & Reus id omnino denegat, ut *Actor* teſtes producat, ſi cauſſa ſit ejus naturae ut teſtes vel cuſtodes admittat. Si allegatio Actoris agnoſcatur, & Reus eandem elidere conetur per aliam exceptionem legitimam, teſtes producere neceſſe non eſt, Reus enim ipſe actionem illi intentatam confitetur, ideoque probatione non opus eſt. In hoc caſu Reus non negavit id de quo Actor litem illi intendebat, nempe, illum eſſe verum proprietarium, nec *quidpiam* agnovit niſi quod olim verus proprietarius fuerit, ideoque cum totum non agnoverit *Reus*, Lex Actori teſtes ſuos adhibere permittit, qui ſi firmi fuerint, illi pars ſua *rei* litigatae adjudicabitur: Et ſi Actor *Judices* teſtatus fuerit id quod aſſerebat denegatum non fuiſſe, & judicium ideo petierit, ei non opus eſt alio teſtimonio quam quod allegatio ejus coram Judicibus non fuerit denegata, ideoque cum illo dividere *Reus* compelletur.

75 Siquis de fundo dividundo actionem inſtituerit, & ſe eſſe proprietarium aſſeruerit, & propterea ſibi partem deberi, quod, ſi denegatum fuerit, probare paratus eſt; & tunc replicaverit Reus, Ego certe ad actionem a te modo intentatam non teneor reſpondere, dudum enim *fundum hunc* tecum diviſi, & partem tuam *etiamnum* poſſides;

quod

quod, ſi denegaveris, ſufficienter probare paratus ſum. Si id fateatur Actor, portione quam olim obtinebat, contentus eſto; ſin negaverit, Reo teſtibus conſciis ſuis uti licebit, qui ſi firmi fuerint, Actor condemnabitur. 76 Sed ſi inſtiterit Actor, Certe non abnego id quod mecum diviſiſti, jugerum nempe vel duo jugera, vel dimidium jugeri (prout factum fuerit) ſed de hac Rhandira, vel de hiſce duabus *Rhandiris*, partem nullam accepi, quod manifeſto probare paratus ſum ſi denegetur. Si hoc confiteatur Reus, cum Actore dividat; ſin neget, teſtes conſcios producet Actor, qui ſi ſteterint, Reus condemnabitur.

77 Siquis petierit partem fundi, illamque ad ſe pertinere aſſeruerit, idque, ſi denegetur, ſe ſufficienter probare poſſe affirmaverit, & reſponderit Reus hoc modo, Ego certe ad actionem a te modo intentatam reſpondere non teneor, dudum enim *fundum iſtum* tecum diviſi, & ſi id negaveris, diviſores appello, *qui ſciunt* me olim tecum diviſiſſe, & tuam partem te *etiamnum* poſſidere; ideoque neceſſe non habeo tecum iterum dividere. Si hoc agnoverit Actor, ſtent omnia loco quo fuerint; ſin autem negaverit illos fuiſſe diviſores *inter illos conſtitutos*, fiat partitio; Reus enim cauſſam in totum diviſoribus dirimendam non commiſit, neque diviſores inter teſtes conſcios ſunt recenſendi, quoniam nemo teſtis conſcius eſſe poteſt de re quam ipſe fecerit; & illos diviſores antea affirmaverat Reus diviſiſſe *praedia litigata* inter utraſque partes.

78 Siquis directam commodati actionem alicui intendere velit, hoc modo agat oportet: Rem, quam nominare neceſſe eſt, alicui commodatam fuiſſe affirmabit, quod, ſi denegetur, manifeſto probare poſſit: Si id agnoverit Reus, commodatum reſtitui aequum eſt; ſin negaverit Reus, allegationes ſuas Actori probare licebit. 79 Sin regeſſerit Reus, Ego ad actionem a te modo intentatam reſpondere non teneor, res enim quam commodatam mihi fuiſſe contendis, tibi reſtituebatur a me, prout lex requirit, lite omni immunem; ideoque

mae gennyt dy ran; ac od amheuy di hynny, mae i mi [*al.* fod iddaw, *S.* 4.] ddigawn a'*i* gwyr [*al.* a'i gwypai. *S.* 4.] O's addef a wna yr Hawlwr hynny, bid ar a gafas; o's gwada [*al.* gwatta, *S.* 4.] yntau, mwynhaer Gwybyddjeid yr Amddiffynnwr, ac o byddant ſafedig, difarner yr Hawlwr. 76 O's ef a ddywaid yr Hawlwr, Djoer, a rennaiſd di a myfi [*al.* minnau, *S.* 4.] ny['s, *S.* 4.] gwadaf fi, ſef yw hynny, erw, neu ddwy, neu anhereg [*al.* hanherog, *S.* 4.] neu yr hyn a fynno [efe, *S.* 4.] ei ddywedud; a'r Rhandir hon [*al.* hwnnw, *S.* 4.] neu y ddwy, ny rygefais ran o naddunt, ac od amheuir [*al.* amheuy di, *S.* 4.] hynny, mae i mi ddigawn a'i gwyr. Od addef yr Amddiffynnwr hynny, barner yr Hawl i'r [*al.* rhanned a'r, *S.* 4.] Hawlwr; o's gwatta yntau, mwynhaer Gwybyddjeid yr Hawlwr, ac o ffynnant [*al.* o's ſafant, *S.* 4.] difarner yr Amddiffynnwr.

77 O derfydd i ddyn holi Tir o Gyfran, a dywedud ei ddylyu [*al.* y dylyai, *S.* 4.] ac o bydd a['i, *S.* 4.] hamheuo, ſod iddaw ddigawn a'i gwypo; a dywedud o'r Amddiffynnwr, Djoer, heb efe, ny ddylyafi dy atteb di am yr Hawl honno [*al.* hon; *S.* 4.] ſef achaws yw hynny, rhannu a wneuthum i a thydi cyn no hyn, ac od amheuy di hynny, ym mhen fy [*al.* y, *S.* 4.] Rhanwyr y dodaf fi ryrannu a thydi, a bod gennyti dy ran, ac wrth hynny ny ddylyaf finnau ailrannu a thydi. Od addef yr Hawlwr hynny, bid ar a gafas; o gwada [*al.* gwatta, *S.* 4.] yntau y Rhanwyr, rhanner; [*al.* yntau; y Rhanwyr y rannodd ag ef biau ddedrud, *S.* 4.] can ny ddodes yr Amddiffynnwr [ond, *S.* 4.] ym mhen gwybod [o'r Rhanwyr, *S.* 4.] ac nad Gwybyddjeid y Rhanwyr, can ny eill neb ſod yn Wybyddjad ar y peth a wnel ei hun, a bod yr Amddiffynnwr yn dywedud rywneuthur rhan o naddunt hwy y rhyngthaw [*al.* rhyddaw, *S.* 4.] ef a'r Hawlwr.

78 O derfydd i ddyn holi da o Fenffyg, dyweded yr [*al. a* dywedud o'r, *JDR.*] Hawlwr ryfyned y da ym menffyg ar y dyn a'r dyn, ac enwi y da; ac od amheuir [*al.* ammau, *JDR.*] ſod iddaw ddigawn a'i gwypo. *O's addef yr Amddiffynnwr hynny, jawn yw iddaw edfrud y Benffyg:* O's gwadu a wna yr Amddiffynnwr, gatter y prawf i'r Hawlwr. 79 O's ef a ddywaid yr Amddiffynnwr, Djoer, heb efe, ny ddylyafi dy atteb di o'r Hawl y ſydd gennyt ti, ſef achaws yw na's dylyaf, y da a ddywedy di arnaf fi ei fenffygjaw [*al.* fenffyccjaw, *JDR.*] i mi, hwnnw a ddyfu [*al.* aeth, *JDR.*] attat ti tra ei gefn [*al.* drachefn, *JDR.*] yn gyfreithjawl i gennyfi, heb hawl [ac, *JDR.*] heb arhawl arnaw, nac yn ei ol, nac yn ei flaen;

flaen; ac wrth hynny y dodaf fi ar y Gyfraith na ddylyafi dy warandaw di bellach am yr Hawl honno: Ac o's fy ammau a wnai di am hynny, y mae i mi ddigawn a wyr fod yn wir a ddywedais i [*al.* ddywedaf. *JDR.*] O's addef yr Hawlwr hynny, bid ar a gafas; o's gwadu a wna [*al.* gwatta, *JDR.*] yntau, gader [*al.* gatter, *JDR.*] y prawf i'r Amddiffynnwr. 80 O's ef a ddywaid yr Hawlwr, Djoer, heb efe, y Benffyg a ddywedy di ei ddyfod adref, ny wadaf fi ei ddyfod; y Benffyg a holaifd di i mi [*al. recte*, holais i ytty, *JDR.*] tydi [*al.* ti, *JDR.*] a'i treuljaifd, neu a'i gwerthaifd, [neu a'i trefnyddjaifd, *JDR.*] fal na ellaifd [*al.* elly, *JDR.*] di ei gaffael i mi dra ei gefn [*al.* drachefn, *JDR.*] ac od amheuy di hynny, mae i mi ddigawn a'i gwyr. Od addef yr Amddiffynnwr hynny, adferer y Benffyg dra ei gefn, neu a ddywetto Cyfraith am danaw; o's gwadu a wna yntau, gatter y prawf i'r Hawlwr. 81 O's ef a ddywaid yr Amddiffynnwr, Djoer, heb efe, y da a ddywedy di arnafi ei dreuljaw o'r tau di, minnau a'i telais i ti fal y dywaid Cyfraith; ac od amheuy di hynny, mae i mi ddigawn a'i gwyr; ac wrth hynny y dodafi ar y Gyfraith na ddylyaf fi dy warandaw [*al.* atteb, *JDR.*] di bellach am yr Hawl honno. O's addef [*al.* Od addef a wna, *JDR.*] yr Hawlwr hynny, bid ar a gafas: *O's gwadu a wna yntau, gader y prawf i'r Amddiffynnwr.*

82 O derfydd i ddyn fenffygjaw peth [*al.* fenffyccjaw da, *JDR.*] i arall, ac yn y benffyg hwnnw dyfod dyn i'w [*al.* a'i, *JDR.*] ddamdwng yn llaw y dyn y benffygjwyd [*al.* benffyccjwyd, *JDR.*] iddaw y da, ac ar hynny cynnyg o'r dyn y mae y Benffyg ganthaw yr eiddaw i'r dyn a'i benffygjws iddaw [*al.* o'r dyn ydd oedd y da gantaw ym menffyg, y da i'w berchennog, *JDR.*] a dywedud o'r dyn a'i benffygjws, na bu eiddaw ef y da hwnnw [*al.* ac yna dywedud o'r perchennawg, na bu y da hwnnw yn ei eiddaw ef, *JDR.*] erjoed, ac na fenffygjws [*al.* na's benffygjawdd efe, *JDR.*] y da hwnnw nac iddaw [ef, *JDR.*] nac i neb [arall: *JDR.*] Y Gyfraith a ddywaid fod yn jawn i'r neb y mae ganthaw y da hwnnw [*al.* y mae y da gantaw ym menffyg, *JDR.*] brofi ar y neb y doddyw i ganthaw [*al.* doeth y da i wrthaw ym menffyg, *JDR.*] ei fenffygjaw iddaw, ac o ffynna y prawf, cymmered yntau [*al.* y llall, *JDR.*] y Benffyg dra ei gefn [*al.* drachefn, *JDR.*] ac attebed i'r neb a'i damdyngo, a bid a dan yr Hawl. 83 O's ef a ddywaid y neb a fenffygjws [*al.* a'i benffygjws, *JDR.*] y da wrth y neb y benffygjwyd iddaw, Djoer, heb efe, ny wadafi ryfenffygjaw [y da, *JDR.*] hwn yt ti, na'i [*al.* a'i, *JDR.*]

certi juris eſſe aſſero, quod tibi in hac lite ulterius auſcultare non teneor; & hoc, ſi negaveris, ſufficienter probare poſſum, & aſſertionem meam eſſe veram docere paratus ſum. Si id fateatur Actor, maneant *omnia* ut prius; ſin negaverit, probationes ſuas adhibere licebit Reo. 80 Sin autem replicaverit Actor hoc modo; Commodatum illud quod affirmas te mihi reſtituiſſe, reſtitutum eſſe non diffiteor; ſed id quod a te nunc peto, vel diſperdidiſti vel vendidiſti, vel tali modo diſpoſuiſti, ut id mihi reſtituere nequeas, quod, ſi negaveris, probare paratus ſum: Si hoc agnoverit Reus, commodatum reſtitui commodanti oportebit, vel id quod Lex jubet, praeſtari; ſin denegaverit, probationes ſuas adhibere licebit Actori. 81 Sin autem duplicatione hac utatur Reus, Commodatum certe de quo me accuſas ac ſi iſtud diſperdidiſſem, tibi eo quem Lex jubet modo reſtitui, id quod, ſi negaveris; probare paratus ſum; ideoque certi juris eſſe aſſero quod ad hanc actionem ultra tibi reſpondere non teneor: Si id fateatur Actor, maneant *omnia* ut prius; ſin autem denegaverit, probationes ſuas Reo producere licebit.

82 Siquis alteri aliquid commodaverit, & poſt id commodatum alius aliquis juratus idem vendicaverit in manu commodatarii, & ob hoc commodatarius rem illam commodanti obtulerit, & commodans iſtam unquam ſuam fuiſſe denegaverit, & affirmaverit ſe rem iſtam nunquam commodâſſe vel illi vel ulli alteri. Lex ſtatuit oportere commodatarium probare quod a commodante ſibi tradita fuerat, & ſi probationes ſuae validae exſtiterint, ſibi commodans habeat rem commodatam, & reſpondeat illi qui juratus eam vendicat, & lite *commodatario mota* teneatur. 83 Sed ſi commodans dixerit commodatario, Ego certe neque me hanc rem tibi commodâſſe, neque meam eſſe denego; ſed certi juris eſſe

aſſero,

aſſero, id quod a me commodatum eſt, mihi reſtitui debere ab omni lite liberum, ſicut a me tibi traditum fuerat, lite autem liberum erat quando tibi tradidi; quod (ſi contradixeris) probare paratus ſum; ideoque certi juris eſſe aſſero me non teneri a te accipere quod meum eſt, antequam a lite qua premitur liberatum fuerit; ſed ſi non potes illud lite liberare, compenſationem legitimam pro eo mihi eſſe debitam. Si id commodatarius agnoverit, oportet ipſum liberare commodatum lite qua premitur, & domino in antiquum ſtatum reſtituere; ſin autem negaverit, probationes ſuas commodanti adhibere licebit, quae ſi praevaluerint, Reus commodatum lite liberum domino reſtituet; ſed ſi lite id liberare non potuerit, compenſationem pro commodato commodanti faciat, ſicut Lex jubet. 84 Sed ſi Reus regeſſerit, Certe priuſquam commodatum id acceperam, lite premebatur, & certi juris eſſe aſſero, quod non tenear illud liberare illa lite qua premebatur priuſquam id acceperam; & ſi hoc negaveris, verum eſſe quod dixi probare paratus ſum. Si dominus rei commodatae id fateatur, neceſſe eſt illi recipere commodatum & lite qua premebatur, teneri; ſin negaverit, probationes ſuas adhibere commodatario licebit, quae ſi praevaluerint, redeat commodatum cum lite ſua ad commodantem. 85 Sed ſi dominus commodati dixerit, Certe lis haec primo inſtituta fuit cum penes te commodatum hoc fuerat, & lite nulla onerabatur quando a me tranſiit, quod, ſi contradixeris, probare paratus ſum. Si id agnoverit commodatarius, oportebit pro commodato reſpondere uſquedum lis iſta finiatur, & rem commodatam domino poſtea reſtituere; ſin negaverit, aequum eſt ut commodati domino liceat probationes ſuas adhibere, quae ſi praevaluerint, commodatarium fas eſt de commodato diſceptare uſquedum lite penitus exoneretur, poſtea vero res commodata domino reſtituetur; quod ſi commodatarius id nequeat, compenſationem reddat domino ejus prout lex jubet. Et hoc modo actiones de rebus commodatis terminantur.

Hic explicit Liber de Formulis placitandi.

fod yn fau fi [*al.* yn fy mau, *JDR.*] ac eisjoes ar y Gyfraith y dodafi ddylyu o'm Benffyg i ddyfod attafi heb hawl heb arhawl [arnaw, *JDR.*] fal ydd aeth [efe, *JDR.*] i gennyfi; a heb hawl heb arhawl ydd aeth hwn i gennyf finnau; ac od amheuy di hynny, mae i mi ddigawn a'i gwyr, ac wrth hynny y dodafi ar y Gyfraith, na ddylyaf fi gym'ryd 'y [*al.* fy, *JDR.*] mau i gennyt ti, yn y fwrjych di yr Hawl y fydd arnaw ef; ac ony elly di fwrw yr Hawl y fydd arnaw ef [*al.* i arnaw, *JDR.*] ddylyu o hanaf finnau [*al.* y dylyaf innau, *JDR.*] a ddywetto Cyfraith yn ei le ef. O's addef y neb y mae y Benffyg ganthaw [*al.* gantaw, *JDR.*] hynny, jawn yw iddaw ryddhau y Benffyg o'r Hawl y fydd arnaw, a'i roddi i'w berchennawg yn gyfdal ag y daeth i ganthaw [*al.* gantaw: *JDR.*] O's gwadu a wna yntau, gatter y prawf i berchennawg y Benffyg [*al.* i'r llall, *JDR.*] ac o ffynna y prawf, rhyddhaed yntau y Benffyg i'w berchennawg o'r Hawl; ac ony eill ei ryddhau o'r Hawl, taled i'r perchennawg ei Fenffyg fal y dywetto Cyfraith. 84 O's ef a ddywaid yntau, Djoer, heb efe, cyn no dyfod y Benffyg hwn attafi, yd oedd [*al.* y doded, *JDR.*] yr Hawl arnaw ef; ac ar y Gyfraith y dodaf fi na ddylyafi ei ryddhau ef o'r Hawl a oedd arnaw ef pan ddoeth attaf fi; ac od amheuy di hynny, mae i mi ddigawn a'i gwyr fod yn wir a ddywedais. O's perchennawg [y Benffyg, *JDR.*] a addef hynny, cymmered efe ei Fenffyg a'r Hawl ganthaw [*al.* arnaw; *JDR.*] o's gwatta yntau [hynny, *JDR.*] gader [*al.* gatter, *JDR.*] y prawf i'r neb y benffygjwyd y da iddaw; ac o ffynna y prawf, aed y Benffyg i'w berchennawg, a'r Hawl yn ei ol. 85 O's ef a ddywaid perchennawg y Benffyg, Djoer, heb efe, gynnyti y cyffroes Hawl ar hwn, a digyffro oedd Hawl arnaw ef pan aeth i gennyf fi; ac od amheuy di hynny, y mae i mi ddigawn a'i gwyr fod yn wir a ddywedais [*al.* ddywedaf. *JDR.*] Od addef yntau hynny, jawn yw iddaw yntau arddadlau y Benffyg yn y fo digyffro Hawl arnaw, ac odd' yna rhoddi y Benffyg [*al.* ei roddi, *JDR.*] i'w berchennawg: O gwada [*al.* gwatta, *JDR.*] yntau [hynny, *JDR.*] jawn yw gadu y prawf i berchennawg y Benffyg [*al.* i'r perchennawg, *JDR.*] ac o ffynna y prawf, jawn yw i'r llall arddadlau y Benffyg yn fo digyffro hawl ac arhawl [*al.* yr Hawl, *JDR.*] arnaw, a gwedy hynny ei roddi [*al.* ac odd' yna rhodded, *JDR.*] i'w berchennawg; ac oni eill ei fod y felly, rhodded i'r perchennawg a ddywetto Cyfraith yn ei le. Ac y fal hynny y dadleuir am Fenffyg.

Ac y felly y terfyna Llyfr Cynghawfedd.

PEN. II.

Cynghawſedd o amryw Lyfreu ereill.

" O Derfydd i Raddwr [Eglwys, *S.* 4.] " wneuthur cam i Leyg [*al.* i ddyn " arall, *S.* 2. *S.* 3. & *S.* 4.] cymmerer [*al.* " cymmered, *S.* 3.] jawn i ganthaw [*al.* " gantaw, *S.* 2. *S.* 3. & *S.* 4.] fal i gan ddyn " arall [*al.* gan Lyg, *S.* 2.] a gwnaed yr " Eglwys [*al. perperam*, Arglwydd, *S.* 2.] " a fynno am [*al.* ym, *S.* 2.] danaw [*al.* " ag ef. *S.* 2. *S.* 3. & *S.* 4.]

2 " O derfydd i Raddwr gaffel cam i " gan Leyg, diwyccer [*al.* diwygjed, *S.* 2.] " iddaw fal y dywetto ei hun [*al.* dywet- " to yr Eglwys, *S.* 2. *S.* 3. & *S.* 4.] onyd " ei angau [a ddaw iddaw, *S.* 4. o honaw, " *S.* 2. *al.* o'r cam hwnnw. *S.* 3.] Ac o's " ei angau [a ddaw o hynny, *S.* 4. *al.* o " honaw, *S.* 2. *al.* o'r cam a gaiff, *S.* 3.] " taler ei waradwydd [*al.* warthrudd, *S.* 4.] " a'i ſarhaed i'r Eglwys, ac i'r genedl y " telir ei gorph [yntau a'i enaid. *S.* 2. *al.* " diwyccer i'r Eglwys ei ſarhaed, ac i'r " genedl ei alanas. *S.* 3.]" *J.*

Al. " O derfydd i Lyg wneuthur cam " i Raddwr, diwygjer iddaw fal y dywet- " to yr Eglwys, ond talu ei gorph i'r ge- " nedl." *S.* 2.

3 " O derfydd [i ddyn, *S.* 2. *S.* 3. & " *S.* 4.] wneuthur cam cyhoeddawg i arall, " a cheisjaw [*al.* mynnu eilwaith, *S.* 4.] " ei wadu [yn y dadlau, *S.* 4.] yr di- " fwynaw ei dda i'r Arglwydd [ac i'r blaid, " *S.* 2. *al.* a cheiſaw gwadu hwnnw o ho- " naw yr diſwynaw y dadlau. *J. alibi*] " ny ddylyir [*al.* yr Arglwydd a ddyly " na's gatto iddaw, *S.* 4.] ei wadu [*al.* ni " ddyly yr Arglwydd ei adu iddaw, *J.* " *alibi*] na thrwy [Geidweid (*al.* Wad, *J.* " *alibi*, *S.* 2. & *S.* 3.) na thrwy, *S.* 4.] " Dyſdon [*al* Dyſd, *S.* 2.] canys mwy yw " tyſdoljaeth gyhoedd no gwad cyfrif [*al.* " cyfreithawl, *S.* 2. *al.* no thyſdjolaeth " gyfrif, *S.* 4. *al.* nog cirif. *J. alibi.*]

4 " O derfydd bod amryſon rhwng " deuddyn am geiſaw Crair [*al.* Creirjeu, " *S.* 4. & *JDR.*] i ddamdwng ag ef [*al.* " ag wynt, *S.* 4.] a bod un yn dywedud " [*al.* a dywedud o un, *S.* 4.] Ti biau gei- " ſaw Crair, Tithau biau geiſaw Crair; " Cyfraith a ddywaid panyw y neb bieu- " ffo lithjo y llw biau geisjaw y Crair, " [*al.* Creireu, *S.* 4.] canys y Crair a dde- " wiſo eſe a ddyly fod yno [yn y maes. " *S.* 4.]

5 " O derfydd i ddyn wneuthur cam " yn y Cymmwd ydd [*al. recte*, yng-

CAP. II.

Aliae placitandi formulae ex J. & aliis Codicibus.

SI Clericus injuriam fecerit viro laico, compenſatio ab illo exigitor, ac ſi eſſet laicus, & quicquid velit Eccleſia illo faciat.

2 Si Clericus a viro laico injuriam acceperit, compenſator illi, ſicut Eccleſia direxerit, niſi mors ipſi ex iſta injuria ſupervenerit. Et ſi mors conſequatur, multa pro contumelia & injuria ei illata Eccleſiae penditor: pro corpore autem & anima *hominis occiſi* genti ejus fiat ſatisfactio [*al.* multa pro injuria Eccleſiae, & compenſatio pro caede genti penduntor.]

Al. Si Laicus injuriam Clerico intulerit, compenſatio aeſtimabitur per Eccleſiam; ſed compenſatio pro caede ejus genti reddetur.

3 Siquis injuriam publicam alteri intulerit, & poſtea lite intentata veniam factum negandi petiverit, quominus compenſationem ex bonis ſuis Domino & parti litiganti debitam ſolvat, Dominus facultatem vel per cuſtodes vel per teſtes negandi illi non dabit, quoniam teſtimonium publicum praeponderat negationem quorumlibet.

4 Si quaeſtio oriatur inter duos homines de producendis Relliquiis *Sanctorum* ſuper quas alter eorum juraturus eſt, & alter eorum dixerit, Relliquias tu producere debes, & *alter replicaverit*, Tuum eſt afferre Relliquias: Lex ſtatuit, quod is, pro quo juramentum exigitur, Relliquias producere debeat; quoniam Relliquiae quas ille poſtulaverat, ad manum in curia eſſe debuiſſent.

5 Siquis injuriam intulerit *alicui* in Commota ex qua ipſe non fuerit oriundus, & in

in ſua [*al.* iſta] Commota capiatur, illic injuriam, quam fecerit, compenſabit.

6 Si injuriam quis alicui intulerit in Commota propria [*al.* ex qua ipſe ſit oriundus] & capiatur in alia Commota, remittatur ad Commotam ſuam, ut ibi reſpondeat, vel ſatisfaciat pro damno quod dederit; cum iſte ſit locus *huic rei* maxime idoneus.

7 Siquis dederit damnum in Commota non ſua, ſatisfaciat viro cui injuriam intulerit ſi ibi capiatur; & tunc erit multae publicae, & multae privatae obnoxius, quae dabuntur Praepoſito Commotae ex qua ſit oriundus.

8 Siquis injuriam fecerit in Commota aliena, & ibi non capiatur, ſed in alia, ex qua *quoque* non ſit oriundus, remittatur ad Commotam ex qua ſit oriundus, ut ibi ſatisfactionem faciat pro damno quod dederit. Hoc quod diximus, aequum erit, ſi utraque pars ſubjecta ſit eidem Domino.

9 Siquis in Commota ex qua non ſit oriundus damnum dederit, & ibi commoratus fuerit, & opibus ſit inſtructus, & ibi capiatur, multam ſolvet Domino [*al.* Praepoſito] iſtius Commotae. Hoc quod diximus aequum erit ſi Praefecturae ſint diverſorum Dominorum.

10 Siquis injuriam fecerit in Commota aliena, & capiatur in ſua, ibi ſatisfaciet pro damno quod dederat.

11 Siquis injuriam fecerit de Praefectura in Praefecturam, compenſato in illa, in qua damnum dederat.

" hymmwd ny, *S.* 4.] hanffo o honaw, a'i
" ddaly yn ei Gymmwd ei hun [*al.* ddaly
" ynddaw (*al.* yno, *S.* 4.) *J. alibi*] diwyged
" yno [*al.* yn y Cymmwd, *J. alibi.*] y cam
" a wnel [*al.* diwygjed yn y Cymmwd
" hwnnw y cam a wnaeth. *S.* 4.]

6 " O derfydd gwneuthur cam o ddyn
" [*al.* i ddyn wneuthur cam, *J. alibi* &
" *alii*] yn ei Gymmwd ei hun [*al.* yng
" Nghymmwd ydd hanffo o honaw, *S.* 4.]
" a'i ddaly [yntau, *J. alibi. al.* ddala, *S.* 3.]
" yng [*al.* mywn, *S.* 2.] Cymmwd arall,
" anfoner ef i'w Gymmwd ei hun i [atteb
" neu i, *S.* 2.] ymddifwyn [*al.* wneuthur
" jawn, *J. alibi*] am y cam a rywnathoedd
" [*al.* wnaeth, *S.* 2. & *S.* 3. canys hysby-
" ſa' lle yw yno. *S.* 2.]

7 " O derfydd i ddyn wneuthur cam
" yn y Cymmwd [*al.* yng Nghymmwd,
" *S.* 4.] ydd [*al.* ni, *J. alibi* & *S.* 4.]
" hanffo o honaw, ymddiwyged [*al.* ym-
" ddiwygjed, *S.* 4.] a'r dyn y gwnel y
" cam iddaw or deily ef yno [*al.* or daw
" yno ef, *S.* 3.] a bid y ddirwy [*al.* ac o
" delir yno ef, bid dirwy arnaw, *S.* 4.]
" a'r camlwrw i Raglaw y Cymmwd ydd
" hanffo [*al.* henyw, *S.* 4] o honaw [*al.*
" diwycced yno y cam a wnel. *S.* 2.]

8 " O derfydd i ddyn wneuthur cam
" yng [*al.* mywn, *S.* 3.] Cymmwd ni [*al.*
" nid, *S.* 3.] hanffo o hanaw, ac nad yno
" y daljer [*al.* ac na ddaler ef yno, *S.* 3.]
" namyn [*al.* a'i ddaly, *J. alibi.*] yng-
" hymmwd arall [ni hanffo o honaw, *J.*
" *alibi.*] anfoner ef i'r [*al.* hyd y, *J. alibi.*]
" Cymmwd ydd hanffo o honaw [*al.* i'w
" Gymmwd ei hun, *S.* 3. i wneuthur jawn,
" *J. alibi. al.* i atteb am, *S.* 2. *al.* i ym-
" ddifwyn am y cam a wnaeth. *S.* 3.] Yr
" hyn a ryddywedaſam ni uchod y ſydd
" jawn o's un Arglwyddiaeth fydd y dyn-
" jon [*al.* o bydd y dynjon yn un Ar-
" *glwyddiaeth. J. alibi.*]

9 " O derfydd i ddyn wneuthur cam
" yng Nghymmwd ni hanffo o honaw, ac
" yntau i ddaw yno, ac yn anllwythawg
" [*al.* ac yntau yn anllwythawg yn y
" Cymmwd hwnnw, ac a'i ddylyat, *S.* 4.]
" o delir yno [*al.* yn y Cymmwd hwnnw,
" *S.* 4.] bid y ddirwy [a'r camlwrw, *S.* 4.]
" i Arglwydd [*al.* Raglaw, *S.* 4.] y Cym-
" mwd hwnnw. [Hyn a ddywedaſam ni
" uchod y ſydd jawn o bydd Arglwydd-
" jeutheu ar wahan. *S.* 4.]" *J.*

10 " O derfydd i ddyn wneuthur cam
" yn y Cymmwd ni hanffo o honaw, a'i
" ddala yn ei Gymmwd ei hun, diwyged
" yno y cam a wnaeth." *S.* 3.

11 " O derfydd i ddyn wneuthur cam
" o Arglwyddiaeth i gilydd [*al.* o'r Ar-
" glwyddiaeth i'r llall, *S.* 4.] diwyged y
" cam yn yr hon y gwnel [*al.* diwygjed
" yn yr hon y gwnaeth y cam. *S.* 4.]

12 " O

12 " O derfydd i ddyn fod yn anlloe-
" ddawg [*al.* anllwythawg, *S.* 4.] yng
" ngwlad arall ni hanffo o honai, a cheifaw
" o honaw [ei, *S.* 4.] fraint ei [*al* o'i, *S.* 4.]
" wlad ei hun i [*al.* yn y wlad, *S.* 4.]
" honno, ni ddyly [efe, *S.* 4.] ei gaffel,
" canys jawnach yw difa [*al.* torri, *S.* 4.]
" braint un dyn no braint gwlad oll.

12 Siquis diteſcat in terra aliena, ex qua non ſit oriundus, & ſtatum, quem in patria ſua tenuerit, in iſta ſibi arrogaverit; hoc illi non concedetur, cum aequius fuerit unum hominem ſtatum amittere, quam incolas totius regionis injuriam in ſtatu ſuo pati.

13 " O derfydd i ddyn wan dyn arall
" a ſaeth trwyddaw, ac ar ei ehedegfa [*al.*
" ehedeg, *S.* 3. *al.* ar yr ehedfa honno,
" *S.* 4.] myned yn [*al.* mywn dyn, *S.* 4.]
" arall, jawn yw [iddaw, *S.* 3.] dalu eu
" galanas ill dau [*al.* galanas dau ddyn, *S.* 4.]
" or byddant feirw; ac nid jawn talu ſar-
" haad namyn y cyntaf [*al.* ac oni bydd-
" ant, jawn yw iddaw dalu ſarhaad y cyn-
" taf, ac i'r diwethaf dalu ei eiſiwed or go-
" fynnir. *S.* 3.]

13 Siquis alium ſagitta trajecerit, quae in curſu ſuo alterum *poſtea* vulneraverit, aequum eſt ut caedem utriuſque compenſet, ſi *e vulnere* moriantur; ſed multa pro injuria ob vulnus illatum priori tantum ſolvetur: [*Al.* Si non moriantur, multa pro injuria priori dabitur, & poſterioris damnum reſarcietur, ſi requiratur.]

14 O derfydd bod mab i wraig fud, [a'i
" ammau o genedl y tad, *S.* 3.] nid rhaid
" i genedl y tad [na'i wadu na'i gym'ryd
" oni's mynnant, can ny ddywaid ei fam,
" *S.* 3. & *al.*] ei fod [*al.* ryfod, *S.* 3.] yn
" eiddunt [wy. *S.* 3.] Gwedy [y, *S.* 4.]
" bo marw ei fam ef hagen, *S.* 3. & *S.* 4.]
" ei hun-[an, *S.* 3.] a eill [*al.* ddichawn,
" *S.* 3. & *S.* 4. *al.* y ddigawn, *S.* 3. *alibi.*]
" ymyrru ar [*al.* a, *S.* 3. & *S.* 4.] dywedud
" ei fod yn fab o'r genedl, a gwedy hyn-
" ny rhaid fydd ai *ei* gym'ryd ai *ei* wadu
" [*al.* ac odd' yna rhaid fydd ei wadu, neu
" (*al.* ai, *S.* 3.) ynteu ei gym'ryd. *S.* 4.
" *al.* ymyrru ar y genedl, oni wedir yn
" gyfreithawl, a'i fod yn gymmeredig.
" *S.* 3.]

14 Si Infans enaſcatur e matre muta, & gens paterna dubitet num ad ſuam familiam pertineat necne, gens paterna nec abnegare, nec recipere *infantem* tenetur, niſi voluerit, cum mater patrem quis fuerit non nominaverit. Matre autem mortua, infans ipſe actionem ſuo nomine intendere poteſt, aſſerendo ſe eſſe filium *genitum* ex *tali* familia, & deinde neceſſe eſt illum vel accipi, vel abnegari. [*Al.* Actionem in gentem, de qua ſe ortum eſſe aſſerit intendat, uſquedum vel legitime abnegetur, vel *legitime* agnoſcatur.]

15 " O derfydd geni dyn ac aelodeu
" gwr ac aelodeu [*al.* ac un, *S.* 3. & *S.* 4.]
" gwraig ganthaw [*al.* iddaw, *S.* 3. & *S.* 4.]
" ac yn betrus pa [*al.* py, *S.* 3. & *S.* 4.]
" arddelw o'r ddau a fo ganthaw, [ai gwr
" ai gwraig, *S.* 3. & *S.* 4.] jawn yw [*al.*
" rhai a ddywaid y dylyir, *S.* 3. & *S.* 4.]
" edrych pa arfer o'r ddau a fo ganthaw,
" neu ydd arfero o honaw, ai [*al.* pa ar-
" fer ydd arfero, ai o, *S.* 3. & *S.* 4.] un
" gwr ai o un gwraig, ac herwydd fal ydd
" arfero, cerdded ei fraint. O's o bob un
" ydd arfera [efe, *S.* 3. & *S.* 4.] Cyfraith
" a ddywaid *ddylyu* o'r braint uchaf fod
" arnaw [*al.* ddylyu gerdded ei fraint (*al.*
" y dyly gerdded, *S.* 4.) wrth y braint
" uchaf, *S.* 3.] ſef yw hwnnw [*al.* hyn-
" ny, *S.* 3.] braint gwr, a dylyu o honaw
" dref tad [*al.* dreftad o honaw; *S.* 3.] ac
" or beichogir [*al.* beichjogir ef, ddylyu
" [*al.* caffel, *S.* 3. & *S.* 4.] o'i fab [ef, *S.* 4.]
" dref tad o fraint y gwr a'i beichoges
" [*al.* beichjoges: *S.* 4.] Ac or beichocca
" [*al.* beichjocca, *S.* 4.] hithau [*al.* yntau,
" *S.* 3. & *S.* 4.] wraig arall, caffel o'r mab
" dref tad [*al.* o'i fab ef dref ei dad. *S.* 3.
" & *S.* 4.]

15 Si Infans membris genitalibus utriuſque ſexus inſtructus fuerit, & dubitetur cui ſexui ſit aſſignandus, Virili vel Femineo, probe examinari debet, cujus conſuetudinem ſequatur, Maſculi vel Feminae, & ſecundum conſuetudinem ſuam ſtatus adjudicetur: Si in utroque ſexu aequipolleat, Lex ſtatuit potioris partis ſibi ſtatum adjudicandum eſſe, i. e. maſculae; & paternam hereditatem ei deberi: Et ſi peperit, hereditas paterna filio ejus adjudicabitur ſecundum ſtatum viri, a quo gravida facta fuerit; ſin autem femina ab hermaphrodito gravida facta fuerit, filius ejus hereditatem paternam conſequetur.

16 Si

16 Si Filia a gente abnegetur, & viro in matrimonium collocetur, & lis de maritagio oriatur, Regi debetur, cum nullus Dominus ſit cui debeatur; & hoc eſt deſertum [b] Regis. Et ſi *mater ejus* Walla fuerit, maritagium filiae tantum erit quantum & matris ſuae: ſin advena fuerit, maritagium ejus idem erit ac filiae τῦ advenae, nempe XXIV *denarii:* Eadem Lex eſt de herioto filii abnegati; niſi elevatio fuerit ob ſtatum quem obtinuerit. Et eodem modo denegabitur & accipietur Filia quo & Filius.

17 Femina, ſi caedem fecerit, homicida reputabitur perinde ac vir; & [c] denarium haſtae exiget, niſi ex ſuo habeat, quod pendat: Et hic eſt locus in quo *homo* denarium haſtae exiget quem ſolvere non tenetur.

18 Si affirmetur quemlibet puerum, qui abnegari poſſit ab eo cujus filius eſſe fertur, pro admiſſo cenſeri, Lex contrarium ſtatuit. Filius admiſſus eſt is quem mater *ad patrem* legitime adduxerit, & illum pater nec receperit nec abnegaverit; hic, quoniam abnegatus non eſt, vocatur admiſſus. Talis *puer* ſi facinus perpetraverit, non abnegabitur facinoris gratia, priuſquam ſatisfactio data fuerit; quoniam non abnegabatur, cum mater illum ad patrem antea adduxerit.

19 Siquis egeſtatem exſulis ſublevandi convictus fuerit, ſententia Legis ad exſilium condemnati, qui victu interdicitur mandato Domini, etſi quidam affirmaverint, talem virum multae publicae eſſe obnoxium, tamen lex dicit, illum ad multam privatam ſolvendam ſolummodo obligari. [*al.* ſunt qui affirmant illum, qui ſublevat, poenas Rei ſoluturum: Alii autem dicunt multam privatam tantum Regi deberi.]

20 Siquis Relliquias geſtans armis inſtructus fuerit, & illa alicui intentaverit, patrocinium ob iſtas Relliquias illi non dabitur, cum non meruerit: Sed ſi patroci-

16 " O derfydd gwadu merch o genedl,
" a'i rhoddi i wr, a bod amryſon am obr,
" Brenin a'i dyly, can nid oes berchen-
" nawg a'i dylyo; a hwnnw yw diffaith
" Brenin. Ac o's Cymraes fydd, cymmaint
" fydd amobr y ferch a'r fam; ac o's All-
" dudes fydd y fam, cymmaint fydd ei
" hamobr a merch Alldud, nid amgen no
" phedair ar hugaint; ac felly y cerdda
" ebediw mab a ddiwatter, oni bydd dyr-
" chafel ar ei fraint o honaw o gynnydd.
" Ac yn *un* wedd y diwedir merch a mab,
" ac y cymmerir.

17 " O derfydd i wraig ladd dyn, bid
" lofrudd mal [*al.* fal, *S.* 3.] gwr, a hi a
" ddyly geinjawg baladr oni bydd da iddi
" [*al.* ar ei helw a('i, *JDR.*) talo: *S.* 4.]
" A llyna [yr, *S.* 4. & *JDR.*] un dyn
" a'i caiff [*al.* a ddyly geinjawg baladr,
" *S.* 4.] ac ni's tal.

18 " O derfydd dywedud [*al.* tybygu,
" *S.* 3. *S.* 4. & *JDR.*] bod yn fab dioddef
" pob mab [dolef, *S.* 4. *al.* dioddef, *S.* 3.]
" a ddywetter ei fod yn fab i ddyn, [y,
" *S.* 3.] Gyfraith a ddywaid [hyd, *S.* 3.]
" nad [mab. *S.* 3. & *JDR.*] Sef yw
" mab dioddef, mab a ddycco ei fam yn
" gyfreithawl [*al.* gyfreithjawl. *S.* 3.] cyn
" ny chymmerer ac na watter [*al. rectius,*
" Cyn ny chymmerid, ny wadwyd, *S.* 4.
" & *alii.*] ac wrth na wadwyd, dioddefe-
" dig [*al.* dioddef, *S.* 4.] yw. A hwnnw
" ny ddylyir gwadu y gyflafan a wnel
" [*al.* ny edir (*al.* ellir, *S.* 3.) ei wadu rhag
" ei gyflafan hyn y ddiwycco gyſſefin, *S.* 4.]
" can ni wadwyd ef pan ddug ei fam.

19 " O derfydd [dodi ar (*al.* O derfydd
" i, *S.* 3.) ddyn, *S.* 4.] borthi dyn deholedig a fo deholedig o frawd gyfraith [*al.*
" dyn deholedig o gyfraith, *S.* 3. & *al.*]
" neu [a fo, *S.* 4.] fwydwahardd o gann-
" jad [*al.* gannad, *S.* 4. *al.* gennad, *S.* 2.]
" Arglwydd, cyd dywetto rhai ei fod yn
" ddirwyus, Cyfraith hagen a ddywaid na
" bydd [*al.* ddylyir, *S.* 2.] ar y neb a'i
" portho namyn camlwrw [*al.* rhai a ddy-
" waid ddylyu o'r dyn hwnnw a'i portho
" fod dan ei weithred (*al.* ddywaid y bydd
" y neb a'i portho dan ei gyfraith, *S.* 3.)
" eraill a ddywaid na ddylyir namyn cam-
" lwrw i'r Brenin (*al.* y mai camlwrw y
" ddyly ei dalu. *S.* 3.) *S.* 4.]

20 " O derfydd i ddyn fod Creireu [*al.*
" Crair, *S.* 2. & *S.* 4.] arnaw, ac arfeu yn
" ei law, a cheisjaw [o honaw, *S.* 2. *al.*
" o chais efe, *S.* 4.] arfod ag wynt, ny
" ddyly [*al.* chaiff, *S.* 4.] nawdd i'r Crair
" [*al.* y Crair, *S.* 2. *al.* o'i Grair, *S.* 4.] o
" hynny allan, can ni's heuddawdd. Ac
" o's y Crair a ddewis yntau [*al.* O's
" gwell

NOTAE.

[b] *Vide* Gloſſ. v. *Diffaith Brenin.*

[c] *Vide* Gloſſ. v. *Ceinog baladr.*

" gwell y gantaw yntau ei Grair, *S.* 4.]
" gwahaner ei arfeu ag ef [*al.* ef a'i arfeu,
" *S.* 4.] a chatwer ei arfeu [*al.* hwynt,
" *S.* 4.] yn y lle ni's collo [*al.* yn lle ny
" chollont. *S.* 4]

21 " O derfydd bod deuddyn yn cyd-
" ger dded [*al.* yn cerdded ffordd, *S.* 3. *S.* 4.
" & *JDR.*] a chaffel dyfod [*al.* dofod,
" *S.* 3.] o'r blaenaf [*al.* chaffel da ar y
" ffordd, o's y blaenaf a'i caiff, *S.* 4.] rhan-
" ned [y dofod hwnnw, *S.* 3.] a'r olaf
" [yn ddau hanner; *S.* 3.] o's yr olaf a'i
" caiff, ni ddyly y blaenaf ddim [*al.* ny's
" rhan a'r blaenaf, *S.* 4. & *JDR.*] canys
" [*al.* can, *JDR.*] ymadewis ag ef.

21 Si duo homines iter ſimul capeſſiverint, & prior deperditum quid in via invenerit, bipartito dividet cum poſteriore; ſed ſi poſterior invenerit, cum priore non partietur, cum ille id pro derelicto habuerit.

22 " O derfydd bod dyn a ddylyo wi-
" rawd gyfreithawl, ac na fynno [*al.* ni
" mynno, *S.* 2.] namyn y meſur cyfreith-
" awl [*al.* meſur a ddywetto Cyfraith am
" danaw; ſef yw meſur gwirawg gyfreith-
" awl, llonaid y lleſdri y gwallofjer yn-
" ddunt o'r cwrwf, ac eu hanner o'r bra-
" gawd, ac eu hanner *(rectius*, traean) o'r
" medd.

22 Sicui [d] potus legitimus debetur, & non niſi legitimam menſuram accipere velit, Menſura legitima hujus potus eſt haec; Vas, in quod liquor infunditur, ſi cereviſia ſit, plenum; ſi cereviſia aromatites, ſemiplenum; ſi medo, ſemiplenum [*rectius*, ad trientem plenum. *Vide* Lib. I. c. xxxix. *S.* 4.]

23 " O derfydd bod dyn yn dywedud
" na ddylyai yfed llacawd, a bod amryſon
" am lonaid llacawd, *S.* 2.] ſef yw maint
" y lleſdr [*al.* llacawd, *S.* 2.] cyhyd a
" chygwn ewin hirfys [*al.* yr ewin ar yr
" iwdfys. *S.* 2.]

23 Siquis dixerit ſe non teneri ad ebibendum *liquoris* quantitatem quam Llacawd vocant, & controverſia oriatur de iſta quantitate, determinabitur iſta quantitas per longitudinem extremi articuli digiti medii.

24 " O derfydd marw gwr [*al.* dyn,
" *S.* 4.] o dref gyfrif, ni ddylyir ebediw
" iddaw, can ni ddylyir bod [*al.* ni bydd,
" *S* 4.] erw ddiffoddedig yn y dref honno.

24 Si Incola oppidi, [e] a villanis habitati, moriatur, heriotum pro eo non debetur, cum [f] *jugerum* extinctum nullum in tali villa habeatur.

25 " O derfydd rhoddi gwraig i wr, a
" thalu ei hamobr, a gwedy hynny ei
" dwyn hithau i dad arall, a bod Arglwydd
" y tad y dugpwyd hi iddaw yn mynnu
" amobr yn herwydd y gwra ryddgones
" hi [*al.* y gwra a wnaeth, *S.* 4.] cyn no'i
" dyfod ar [*al* at, *S.* 4.] y tad newydd y
" ſydd iddi, a hithau yn ferch ofer a [*al.*
" ferch ei wr ef, ac na, *S.* 4.] rygafas
" [yntau, *S.* 4.] ei hamobr hi, ni's dyly o
" dri achaws o'r [*al.* Canys, *S.* 4.] na
" ddylyir i wraig [*al.* ferch, *S.* 4.] namyn
" [yr, *S.* 4.] un amobr. A'r ail achaws
" [*al.* Ail yw, *S.* 4.] wrth na wrhaawdd
" hi yr [*al.* wrhawys er, *S.* 4.] pan ddoeth
" at y tad newydd y ſydd iddi [*al.* newydd
" hwnnw. *S.* 4.] A'r trydydd achaws,
" pa [*al.* Trydydd yw, py, *S.* 4.] beth
" bynnag rywnel [*al.* a wnaeth, *S.* 4.] hi
" yn y welygordd y bu gynt ynddi, na
" bydd [na, *S.* 4.] hawl nac arhawl yn ei
" hol hithau yn y welygordd arall y doeth
" iddi. Ony rydalawdd [*al.* Ony's tal-
" wys, *S.* 4.] hithau ei hamobr i'r Ar-
" glwydd a fu ar ei thad gynt, [taled i'r

25 Si Puella nuptum data ſit, & maritagium ejus ſolutum fuerit, & illa poſtea alteri patri adjudicata fuerit, & Dominus patris ad quem adducta eſt, exigere velit maritagium, ob matrimonium contractum, antequam novum patrem habuerit, & aſſeruerit, quod ab illa Maritagium non acceperit, iſta femina non tenebitur maritagium ſolvere, ob has tres cauſſas: Primo quoniam, nulla femina tenetur exſolvere plus quam unum maritagium: Deinde; quoniam, matrimonium non contraxit, poſtquam novo patri adjudicabatur: Poſtremo; quoniam, in judicium nullo modo trahetur, pro eo quod factum fuerit, dum in priori familia manſerit, poſtquam in alteram familiam tranſiverit. Sed ſi maritagium *antea* non ſolviſſet Domino prioris patris, tunc ſolvet Domino patris novi, quoniam ſponſalia non completa ſunt, ante ſolutum maritagium;

& ob

NOTAE.

[d] *Vide* Gloſſ. v. *Gwirawd gyfreithawl.*
[e] *Vide* Gloſſ. v. *Tref gyfrif.*
[f] *Vide* Gloſſ. v. *Erw ddiffoddedig.*

& ob illam cauſſam neceſſe eſt ut ſponſalia compleantur; & ut maritagium detur Domino patris novi.

" Arglwydd y ſydd ar ei thad newydd,
" *S.* 4.] can ni bu gwbl y dyweddi wrth
" na thalwyd yr [*al.* ei, *S.* 4.] hamobr, ac
" wrth hynny y mae jawn cwplau ei dy-
" weddi [hithau, *S.* 4.] a thalu yr [*al.* ei,
" *S.* 4.] hamobr i Arglwydd y tad newydd.

26 Si res plurium communis furto ablata fuerit, & domini *iſtius rei* cogitaverint unicuique eorum liceri ſeparatim litem intentare pro Re furtiva, ita ut quiſque eorum actionem ſingulam pro ſe ipſo intendat, id illis non licebit; ſed advocatum conjunctim conſtituent, qui erit dominus litis & aget pro omnibus, & illi *Reus* reſpondere tenebitur.

26 " O derfydd bod da ynghyd rhwng
" llawer o ddynjon, a dwyn hwnnw yn
" lledrad [*al.* O derfydd dwyn da yn
" lledrad a fwynt ynghyd rhwng llawer
" o ddynjon, *S.* 4.] a thebygu o naddunt
" ddylyu o bob un o honunt [*al.* naddunt,
" *S.* 4.] yrru [y, *S.* 4.] lledrad [ar neill-
" du, *S.* 4.] a neillduaw gwad i bob un am
" ei yrr, ny's dylyant, namyn gwneuthur
" tafodjawg drofdunt a fo yn berchen-
" nawg hawl, ac a yrro dros bawb, a
" jawn [yw, *S.* 4.] atteb i hwnnw.

27 Si plures homines bona amiſerint, quorum nulla plurium communia fuerint, & omnes eundem hominem eodem tempore in jus vocaverint, illis *univerſis* ſimul reſpondere non oportebit. Sed illi qui prior litem movebat, primum reſponſio fiet, & poſtea, lite iſta finita, quilibet caeterorum ſingulatim cauſſam ſuam aget, uſquedum poſtremus cauſſam ſuam peroraverit.

27 " O derfydd i lawer o ddynjon golli
" [eu, *S.* 3. & *S.* 4.] da, ac na bo neb yng-
" hyd a'i gilydd am danaw [*al.* am y da,
" *S.* 4] a mynnu o naddunt ei yrru ar yr
" un dyn yn yr un dadlau, neu [*al.* ac,
" *S.* 4.] yn yr un awr, ni ddylyir cyd-
" atteb iddunt, namyn y cyntaf a gwyn-
" awdd [*al.* gwynwys, *S.* 3. & *S.* 4.] gyr-
" red [*al.* gyrrer, *S.* 3.] yn gyntaf, a gwat-
" ter i hwnnw yn gyfreithawl [*al.* yn
" gyntaf, *S.* 4.] a gwedy darffo y dadlau
" hwnnw [*al.* hawl hwnnw a'i ddadlau,
" *S.* 3.] gwneler dadlau i bob un [*al.* i
" bawb, *S.* 3.] o'r lleill [*al.* dadlau pawb
" o'r rhai eraill, *S.* 4.] o un i un hyd [*al.*
" hyn y ddarffo, *S.* 4.] y diwethaf.

28 Si Advena furtum fecerit, & antequam furti ſuſpectus fuerit, abierit a Domino cum quo fuerat, cum furtum fecerat, & alii Domino hominium fecerit, & proprietarius rei furto ablatae, illam rem tanquam furto ablatam vendicaverit; & *Reus* ſibi negationem concedi poſtulaverit, aequum eſt ut concedatur; & Dominus juramento eum purgare requiretur. Sed ſi Dominus id facere recuſaverit, niſi ad tempus a quo ejus Villanus fuerit, lex dicit illum non *ulterius* obligari. Advena autem furto tenebitur, ſi Dominus ejus illum purgare noluerit. Aequum eſt tamen ut Dominus prior, cujus Villanus fuerat, quando furtum fecerat, illum purget, ſi poſſit.

28 " O derfydd i Alldud wneuthur
" lledrad, a chyn tybjaw [*al.* tebygu, *S.* 3.
" & *S.* 4.] wrthaw y lledrad, ei fyned ef
" i wrth yr Arglwydd yr [*al.* ydd, *S.* 3.]
" oedd [y, *S.* 3.] gyd ag ef pan wnaeth
" [y lledrad, *S.* 3. & *S.* 4.] a gwrhau i
" [Arglwydd, *S.* 3.] arall, ac yna dyfod
" perchennawg [y da, *S.* 3. & *S.* 4.] a gyr-
" ru y da yn lledrad arnaw, ac arddelw
" o honaw yntau [*al.* ef, *S.* 3.] o wad,
" jawn yw gadu iddaw ei wad, a barnu
" llw ei Arglwydd i'w ddiheuraw. O's
" ef a ddywaid y diheura ei Arglwydd ef
" [*al.* ddywaid yr Arglwydd na ddyly efe
" ei ddiheuraw, *S.* 3.] namyn o ledrad
" rywnelai [*al.* a wnel efe, *S.* 3.] yr pan
" ddoeth attaw ef yno [*al.* O's yr Ar-
" glwydd a ddywaid na's diheura ef o led-
" rad onyd er pan ddaeth attaw ef, *S.* 4.]
" jawn a ddywaid [yr Arglwydd. *S.* 4.
" Cyfraith a ddywaid na's dyly. *S.* 3.]
" Yr Alldud eisjoes a ddigwydd ynghyf-
" raith lledrad, oni chaiff a'i diheuro o Ar-
" glwydd [*al.* chaiff Arglwydd a'i diheu-
" ro. *S.* 4] Jawn oedd i'r Arglwydd a
" oedd ar yr Alldud pan ddywetpwyd ar-
" naw wneuthur y lledrad, ei ddiheuraw
" o's gallai. *S.* 3.]

29 " O derfydd i ddyn ddaly lleidr a " lledrad ganthaw [*al.* gantaw, *S.* 3. & " *S.* 4.] ac na bo perchennawg y dyn ar " y da ryddelis gan y llall [*al.* gantaw, " ony cheffir [*al.* chaiff, *S.* 3. & *S.* 4.] " berchennawg a'i damdyngo yn ei law, " o rhydd [efe, *S.* 4.] ei lw fod yn ei- " ddaw [ef, *S.* 3. & *S.* 4.] y da [hwnnw, " *S.* 3.] gollynger ymdaith [*al.* ellynger " ymmaith, *S.* 3. *al.* gyllynger yn rhydd, " *S.* 4.] a'r da ganthaw [*al.* gantaw. *S.* 3. " & *S.* 4.] O [*al.* Or, *S.* 3.] derfydd " caffel perchennawg a'i damdyngo yntau " yn ei law, a dywedud panyw yn lledrad " y ducpwyd i ganthaw [*al.* gantaw ef, " *S.* 4.] cyn [*al.* can, *S.* 4.] ny's gyrro yn " y mae lledrad, *S.* 4] ar y dyn y lledrad yn " ei law, rhaid yw i'r dyn y mae ganthaw y " da [*al.* mae yn ei law, *S.* 3.] geisaw [ar- " waesaf neu, *S.* 3.] arddelw cyfreithawl " a'i gwahano ef a'r lledrad [*al.* da, *S.* 3.] " neu yntau a ddigwyddo ynghyfraith " [lledrad. *S.* 4] O's ef a ddywaid [yn- " tau, *S.* 4] ei ryfwrw attaw o'r dyn a'i " delis ganthaw [*al.* arnaw, *S.* 4.] o'i an- " fodd, ac o'i [*al.* a'i, *S.* 3] fod yn drech " nog ef, ony'[s, *S.* 3. & *S.* 4.] gwatta y " dyn a'i delis ganthaw hynny, ymchoe- " led [*al.* ymhoeler, *S.* 4.] poen y dadlau " [*al* ddadl, *S.* 4.] arnaw [ef drachefn, " *S.* 4. *al.* aed ym mhen y neb a'i delis. " *S.* 3] O's gwatta yntau, digwydded y " llall ynghyfraith lledrad, canys yr ar- " ddelw a arddelwis o honaw a ryballawdd " [*al* canys arddelw a ddelis, a'i rhyba- " llu, *S.* 3.] iddaw. O's ef a ddywaid " yntau ei fod [ef, *S.* 4.] yn wirjon o'r " lledrad, bethbynnag a ddywetter arnaw, " ac na cheisjo [*al.* chaffai, *S.* 3.] arddelw " namyn o'i wirjonhynni [*al.* o wiron- " nedd, *S.* 3. *al.* o wirjonedd, *S.* 4] jawn " yw gadu iddaw ei arddelw [o wiro- " nedd, *S.* 3.] yn y ballo iddaw, a barnu " rhaith arnaw.

30 " O derfydd gyrru lledrad ar ddyn, " a barnu arnaw raith [*al.* rhaith arnaw, " *S.* 3. & *S.* 4.] ac eilwaith bod yn well " ganthaw [*al.* gantaw, *S.* 3. & *S.* 4.] " ddygymmod a'r [*al.* a'i, *S.* 4.] Arglwydd " no myned dan y rhaith, ny ddyly [yr, " *S.* 3. & *S.* 4.] Arglwydd ddygymmod " ag ef, namyn [*al.* onid, *S.* 3.] gan ga- " ffel o'r colledig ei dda, can [ys, *S.* 3.] " ny ddyly yr Arglwydd iddaw ef ddim " [*al.* ddim i'r dyn, *S.* 4.] namyn gan ei " fod ef yn euawg, a'i [*al.* ac ei, *S.* 4.] " fod yntau yn euawg pan wrthotto [efe, " *S.* 3. *al.* wrthodes, *S.* 4.] y rhaith; ac " wrth hynny y dyly y colledig ei dda, " ac odd' yna y gosb i'r [*al.* y cosba yr, " *S.* 4.] Arglwydd [ef, *S.* 4] ac yn deg " iddaw ei gym'ryd [*al.* ac yntau i gym'- " ryd ei eiddaw, *S.* 4. *al.* ac yn oet iddaw

29 Si fur prehendatur cum re furtiva, & is qui prehenderit dominus rei furtivae non sit; & nullus adfuerit, qui rem illam, apud furem captam, sibi juramento vendicaverit; & ille juratus affirmaverit Rem istam ad se pertinere, liber dimittetur; & Rem istam sibi habeat. Sed siquis juramento Rem apud illum inventam sibi vendicaverit, & affirmaverit a se furto fuisse ablatam, licet actione furti non egerit cum illo apud quem inventa fuerit; tum necesse erit viro, apud quem Res ista invenitur, auctorem laudare, vel exceptionem legitimam interponere, quibus se furto absolvat: Sin aliter, furto tenebitur: Sin dixerit illam *Rem* sibi traditam fuisse se invito, a viro qui se fortior fuerit; & vir qui illam prehenderit id non abnegaverit, aestimatio litis in illum cadet; sed si negaverit, alter furti tenebitur, cum auctor quem laudaverat, defugerit; sed si affirmaverit se esse innocentem furti, quodcunque fuerit cujus postulatur, & auctorem nullum laudaverit, sed compurgatores producere promiserit quibus innocentia ejus comprobetur, illis compurgatoribus utatur, si possit tales producere, & juramento publico se purget.

30 Si furti aliquis postuletur, & juramentum publicum ab eo exigatur, & ille potius conventionem privatam facere elegerit quam juramento publico se purgare, Dominus talem conventionem non faciet, nisi sub conditione restitutionis Rei amissae; cum nihil Domino ipsi debeatur, si Reus criminis non convictus fuerit: Convictus autem censetur, cum juramento publico se purgare detrectaverit; & ob hanc caussam, viro, qui amisit, quod suum erat restitui debet; poena quoque Domino debetur, quam decet illum exigere, cum sibi lege

debe-

debeatur. Siquis autem ſuſpicetur Rem amiſſam reſtitui deberi ex multa Domino debita, lex id reſpuit, & requirit ut is, qui damnum paſſus fuerit, ſatisfactionem accipiat a fure, qui Domino poenas dabit, ob damnum quod dederit.

" y gyfraith. *S.* 3.] O derfydd [i ddyn, " *S.* 3.] debygu panyw [*al.* mai, *S.* 4.] " o'r da a el i'r Arglwydd y dyly y " colledig [gael, *S.* 4.] ei dda, nyd ef " [*al.* Cyfraith a ddywaid nad ef, namyn, " *S.* 4.] y colledig a ddyly [gaffel, *S.* 4.] " yr [*al.* ei, *S.* 3. & *S.* 4.] eiddaw [*al.* dda, " *S.* 4.] i gan y neb a wnaeth y golled " iddaw, ac am wneuthur [y, *S.* 3.] coll- " ed iddaw yntau [*al* ef, *S.* 3.] y dyly " yr Arglwydd y gosb.

31 Si Actio furti contra quempiam intentetur, quo L compurgatorum notabilium juramento ſe purgare teneatur, & antequam tempus juramenti *exigendi* advenerit, unus ex his compurgatoribus moriatur, ideoque is qui rem amiſerit cauſſam ſuam ampliandam fore ſuſpicetur, nulla ampliatio concedetur, quoniam lege cavetur, ampliationem ob mortem in duobus locis tantum concedi, nempe primo in die, in quo ſententia definitiva dari debet; aut quando aliquis Teſtes conſcios producere promiſerit; in his duobus locis, etſi Teſtes conſcii mortui fuerint ante tempus, *Reo* ampliatio concedetur, cum ipſe promiſerit, quod praeſtare nequiverit. Haec ſunt impedimenta, quae ſententiam legitime ampliant, Mors, Morbus lecto affigens, & Vulnus telo vel enſe factum, quod hominem nec equitare, nec ambulare ſinit; vel Itinera invia, & homini & nuntio ſuo; vel Aeſtuarium Maris interjectum; vel Venti contrarii, qui hominem a gentilibus ſuis diſterminant; vel Carcer, in quo Debitor includitur; vel Negotia Domini *neceſſaria*; vel Citatio, quam non inaudiverit. Haec omnia, impedimenta conceſſa ſunt, non Rei gratia, ſed ſunt cauſſae ampliandi per legem fixae, ideoque quicunque aliquas harum exceptionum in agendo interponere poſſit, contra legem peccare non cenſebitur.

31 " O derfydd gyrru lledrad ar ddyn, " a barnu rhaith arnaw o wyr nod, a chyn " dyfod oed y rhaith, marw un o'r gwyr " nod, a thebygu o'r colledig fod yn o- " dor arnaw hynny, nyd godor, canys y " Gyfraith a ddywaid nad godor yn un " lle [yr hyn, *S.* 3.] a leſdeirjo angau, " onyd yn un [*al.* nau, *S.* 3.] le, yn nydd " coll neu gael [*al.* colli neu gaffel *(al.* " gaffael, *J D R.*) *S.* 3.] neu yn y lle " [*al.* yn nydd, *S.* 3.] ydd addawo dyn " wybyddjeid o'i [ben a'i, *J D R.*] da- " fawd ei hun; [yn, *J D R.*] y ddau le " hynny, cyd boed [*al.* cyn bont, *J D R.*] " marw y gwyby*ddj*eid cyn yr [*al.* cyn " no'r, *S.* 4.] oed, godor yw arnaw ef, " canys efe ei hun a'i haddewis, ac na " allawdd eu caffel. Hyn o anghenjon a " oetta Gyfraith yn ddiodor, Angau, a " Haint neu Glefyd [*al.* Henaint, *J. alibi.*] " gorweiddjawg, neu Friw neu Frath hyd " na allo nac ar farch nac ar droed, neu " [*al.* ac, *J. alibi.*] na bo hydrum nac " iddaw nac i'w gennad, neu Fordwy o " achaws gweilgi, neu Gamwynt y rhyng- " thaw a'i eddyl, neu Garchar cynnogn, " neu Angen Arglwydd, neu na ryglywo " ei wysjaw. Pob un o'r petheu [*al.* " pyngcjeu, *S.* 2. & *R.*] hynny, nid o " blegid [*al.* blaid, *J. alibi.*] yr Amddi- " ffynnwr y maent y lleſdeirjeu hynny " [*al.* maent yn lleſdeirjaw, *S.* 2. & *R.*] " namyn eu bod yn anghenjon [*al.* ang- " heneu, *J. alibi.*] goſodedig yng [*al.* y " mywn, *J. alibi.*] Cyfraith, ac wrth " hynny nad ymchoelant wynteu [*al.* " wy, *J. alibi.*] yn anghyfraith ar y [*al.* " i'r, *S.* 2. & *R.*] neb y bo y dadlau " [*al.* dadl, *S.* 2. *al.* dadleueu, *J. alibi.*] " arnaw.

32 Siquis furtum fecerit, ob quod mortem ſubire condemnabitur, & Dominus *Feodi* ſuſpicetur Bona capite plexi ad ſe pertinere, fallitur; ut nec Bona uxoris, vel liberorum ejus, qui decimum quartum annum non exceſſerint, nec quicquam aliud quod pleno jure poſſederat, hujus furti gratia, ab illo auferetur praeter animam ejus: Sed

32 " O derfydd i wr wneuthur lledrad, " a barnu ei ddihenyddjaw [*al.* ddieny- " ddu, *S.* 3.] am y lledrad hwnnw, a the- " bygu o'r Arglwydd ddylyu ei dda ef " hefyd [gyd a'i ddienyddu, *S.* 3.] ny's " dyly, ac [*al.* can, *S.* 3.] ni ddyly [efe, " *S.* 3.] dda ei [*al.* y, *S.* 3.] wraig, na'i " feibjon [*al.* a'r meibon, *S.* 3.] hyd yn " oed pedair blwydd [*al.* blynedd ar ddeg, " na dim o'r ydd [*al.* a'r a, *S.* 3.] oedd " arglwydd efe arnaw, ni ddylyir ei " ddwyn am y lledrad hwnnw namyn ei

" enaid ef, a'i fod yntau [*al.* ef, *S.* 3.] yn " arglwydd ar y wraig a'r meibjon, ac ar " eu da, hyd tra dylyont wy [*al.* dyly- " wynt, *S.* 3.] fod wrth ei noe ef.

33 " O derfydd ſarhau gweinigjawl " [*al.* gweniddjawg, *S.* 3.] o gaeth, pedair " ar hugaint yw ei ſarhaad. Sef yw gwei- " nigjawl [*al.* gwenydavc, *S.* 3.] Caeth " a ſo yn nhy Mabuchelwr, nid el i'r [*al.* " yn, *S.* 3.] rhaw nac i'r [*al.* ym, *S.* 3.] " mreuan, ſef yw hwnnw, Caeth dofaeth. " Sef yw caeth dofaeth, dyn a drigjo [*al.* " dricco, *S.* 3.] o wahawdd, heb ei brynu, " y gyd a Mabuchelwr. A gwerth hwnnw " yw dau cymmaint [*al.* yw unrhyw, *S.* 3.] " a gwerth caeth a bryner.

34 " O derfydd lladd caeth, paryw " gaeth bynnag ſo, na gweinigjawl na " chaeth arall [*al.* O derfydd lladd caeth " a bryner, neu py gaeth bynnag ſo, *S.* 3. " *al.* O derfydd lladd gwenigjawl neu gaeth " arall, *ℑ D R.*] neu ynteu ei ddwyn yn " lledrad, a'i wadu o'r neb a'i dycco, llw " pedwargwyr ar hugaint y ſydd jawn i'w " wadu [*al.* rhodded lw pedwar gwr ar " hugaint, *ℑ D R.*] ac eu [*al.* a'i, *S.* 3.] " hanner yn wyr nod, [canys pob (rhaith, " *ℑ D R.*) ledrad a ddyly (*al.* fydd ei, " *ℑ D R.*) hanner yn wyr nod. *S.* 3.]

35 " O derfydd i weinigjawl [*al.* we- " nidjawg, *S.* 3.] ddyfod i [*al.* o, *S.* 3.] " di Mabuchelwr, a chym'ryd tir i gan- " thaw [*al.* gantaw, *S.* 3.] a daly ty, a " thalu twngc a gweſdfa-[eu, *S.* 3.] i'w " Arglwydd, hanner gwerth Alldud Bre- " nin yw ei werth yntau [*al.* ef, *S.* 3.] " ac yntau yn Alldud Mabuchelwr brei- " nawl o hynny allan.

36 " O derfydd bod ymderſynu y rhwng " perchen dwy Fagl, ai ef yn Eſgob, ai " yn Abad, yr uchaf ei fraint o naddunt " biau derfynu gan ei lw i'w Fagl ac i'w " Efengyl, a bod ei Fagl a'i Efengyl yn " y lle pan dynger iddunt.

37 " O derfydd i ddyn holi Alldud, a " dywedud ei fod yn Alldud dilys iddaw " ef, ac or bai a amheuai hynny arnaw, " fod iddaw [ddigawn, *S.* 3.] a'i gwypai " [*al.* gwypo, *S.* 3.] ac atteb o'r Alldud, " a dywedud, Djoer, heb efe, nid wyfi " Alldud ytti cyd bwyf Alldud; jawn yw " barnu y brawf i'r hawlwr, ac o ffynna " iddaw y brawf, cymmered yr [*al.* ei, " *S.* 3.] Alldud yn [ei, *S.* 3.] eiddaw. " O's ef a ddywaid yr Alldud, Djoer, heb " efe, ny ddylyaf dy atteb di am hynny, " ſef achaws yw, Bonheddig dylyedawg " wyfi, ac o's ſydd a'm hamheuo i am " hynny, y mae i mi ddogn [*al.* ddigawn, " *S.* 3.] a'i gwyr, ac ar y Gyfraith y do- " dafi, na ddyly Bonheddig dylyedawg [*al.*

ille dominium habebit in uxorem, & liberos, & Bona eorum, uſquedum exiverint ex ejus poteſtate.

33 Si Servus domeſticus contumelia afficiatur, multa ideo *pendetur* XXIV *denariorum*. Servus domeſticus is cenſetur, qui in domo Generoſi manet, & nec ad ligonem, nec ad molam condemnatur; is enim vocatur ſervus Dofaeth. Servus Dofaeth eſt is qui cum dote advenit, non emtus, & cum Generoſo manet; & hujus pretium eſt alterum tantum quantum ſervi empti.

34 Si Servus, cujuſcunque generis ſit, ſive domeſticus, ſive alius, occiſus fuerit, vel furto abducatur, & reus factum denegaverit, juramento XXIV virorum ſe purgabit, quorum pars dimidia viris notabilibus conſtabit; quoniam compurgatorum in quibuſlibet cauſſis furti, dimidia pars ex viris notabilibus conſtabit.

35 Servus domeſticus Generoſi, ſi exeat e domo ejus, & terras cum domicilio ab eo accipiat, & Domino cenſum & commeatum praeſtare teneatur, aeſtimabitur dimidio pretii Villani Regii, & exinde pro Vaſſallo Generoſi, ſtatum proprium habente, reputabitur.

36 Si duo *Eccleſiaſtici* jus Baculi habentes, Epiſcopi puta vel Abbates, finium regundorum egerint, is, cujus ſtatus potior eſt, terminabit, juramento prius praeſtito ſuper Baculum & Evangelium ſuum, quae utraque ibi aderunt, quando juramentum praeſtatur.

37 Si lege agat aliquis cum Vaſſallo, quem certo affirmet eſſe ſuum Vaſſallum, idque ſi denegetur, plene probare promiſerit; & reſpondeat Reus, & dicat, Certe, licet Vaſſallus ſim, non tuus ſum Vaſſallus; aequum eſt ut Actor probationes ſuas producat, quae probationes ſi validae inventae fuerint, accipiet eum Actor pro ſuo: Sed ſi regerat Reus, Ego certe tibi reſpondere non teneor ad hanc actionem, quoniam ingenuus ſum Wallus, id quod ſufficienter probare poſſum; & certi juris

eſſe

eſſe aſſero quod Wallus ingenuus reſpondere non teneatur in cauſſa, ubi ipſum Vaſſallum eſſe *ab Actore* affirmatur. Aequum tunc erit illi exceptione ſua uti, & eandem probare: Hi autem compurgatores erunt ingenui Reo propinqui, cum ſe ingenuum eſſe affirmaverit. Et haec vocatur lex odioſa. Lex autem odioſa eſt; quando probandi privilegium ab Actore in Reum transfertur, ut ita actio pervertatur, & ob iſtam cauſſam vocatur *Lex odioſa.* Ubicunque quis propinquos producit pro teſtibus vel compurgatoribus, & deneget Reus illos eſſe propinquos, & ob eam cauſam eos rejicere velit, *haec rejectio* non valebit; ſed neceſſe eſt illis, juramento praeſtito, probare ſe eſſe conſanguinitate propinquos; & obligari compenſationem pro caede cum illo pendere, vel recipere.

" Dylyedawg bonheddig, *S.* 3.] atteb [*al.*
" wrtheb o, *S.* 3.] hawl alldudjaeth ar ei
" gorph ei hun. Jawn yw [yna, *S.* 3.]
" adel ei arddelw iddaw, a'r [*al.* a'i, *S.* 3.]
" brawf yn [ei, *S.* 3.] eiddaw: Ac y ſef
" y rhyw wyr a dyngant gyd ag ef [*al.*
" a'i prawf, *S.* 3.] Boneddigjon ereill o
" [gyd- *S.* 3.] garant iddaw [*al.* ag ef, *S.* 3.]
" canys Bonheddig y dywawd [*al.* dy-
" waid, *S.* 3.] efe ei fod. A honno a
" elwir yn Gyfraith atcas. Sef yw Cyf-
" raith atcas, yn y lle y dywetto [*al.*
" dycco, *S.* 4.] yr Amddiffynnwr y brawf
" i gan yr Hawlwr yn ei eiddaw ei hun;
" fal ymchoelu [*al.* ymhoelud, *S.* 3.] y
" Gyfraith yn y gwrthwyneb yw hynny,
" ac wrth [*al.* am, *S.* 3.] hynny y gelwir
" yn Gyfraith atcas. Pa [*al.* Py, *S.* 3.]
" le bynnag y dotter car y gyd ag arall
" yn dyſd neu yn rheithwr [*al.* rhaith, *S.* 3.]
" ac ammau o'r Amddiffynnwr eu bod yn
" garant, a cheisjaw eu llyſu o hynny,
" ni ellir, dieithr bod yn rhaid iddunt roddi
" eu llw ar fod yn gynneſed eu carennydd
" iddaw ag y dylyont dalu galanas y gyd
" ag ef a'i gym'ryd [*al.* y gyd a'i gilydd.
" *S.* 3.]

38 Si tres vel quattuor homines una iter faciant; & alter eorum *telo* pupugerit alterum una vice, & item altera, & item tertia, omnes itineris comites qui illum ſocium ſuum pupugiſſe viderint, & non defenderint *virum vulneratum*, multam pendent Domino. Sed ob primum punctum multae obnoxii non erunt, cum neſciverint illum qui vim intulerit, velle pungere ſocium ſuum.

38 " O derfydd i dri dyn neu bedwar
" gerdded ynghyd [*al.* gydgerdded, *S.* 3.]
" a brathu o un ei gilydd o naddunt [*al.* o
" honunt ei gilydd, *S.* 3.] a'i frathu yr ail
" waith ac y [*al.* a'r, *S.* 3.] drydedd waith,
" dirwyus fyddant i'r Arglwydd y rhai a
" oeddynt [*al.* y gwyr a yttoeddynt, *S.* 3.]
" yn edrych ar ei frathu, a na's [*al.* ni's,
" *S.* 3.] differaſant, a [*al.* ac wynt yn, *S.* 3.]
" gweled ei frathu yn eu gwydd: Ac ni
" byddynt dirwyus [wynt, *S.* 3.] yr gwe-
" led ei frathu [ef, *S.* 3.] un waith, can ni
" wyddynt fod yn ei fryd frathu y llall
" [*al.* fryd ef ei frathu. *S.* 3.]

39 Siqui crediderint Feminas clandeſtino raptas, vel illas cum quibus viri per tres noctes concubuerint, cenſeri non debere ſecundum ſtatum virorum ſuorum, quoniam nuptum non collocabantur a gentilibus ſuis, & crediderint illas ſecundum ſtatum Fratrum ſuorum cenſeri debere, & multam pro Contumelia, quam acceperint, ſecundum Fatrum ſtatum pendi: Lex ſtatuit, quod femina cujus vir dote ejus tenetur, cenſebitur ſecundum ſtatum viri cui deſponſata fuerit, & illum derelinquere nequit, niſi dotem quoque reliquerit, nec vir repudiare poteſt niſi prius illi dotem pendat. Dos autem uniuſcujuſque harum feminarum erit tres juvenci, quorum cornua & aures erunt aequalis longitudinis. Et haec eſt ratio, cur ſtatus harum feminarum reputabitur

39 " O derfydd i ddynjon debygu [*al.*
" tebygu o rai o ddynjon, *S.* 3.] nad el
" braint gwraig a ddyccer yn llathrud, neu
" wraig a gyſger genthi, o deirnos allan
" wrth fraint ei gwr [*al.* eu gwyr, *S.* 3.]
" o achaws na roddes [eu, *S.* 3.] cenedl
" wynt, a thebygu bod eu braint wrth
" [fraint, *S.* 3.] eu cenedl, ac eu ſarhaad
" wrth [ſarhaad, *S.* 3.] eu brodyr; y Gyf-
" raith a ddywaid gwedy bo angweddiawl
" gwraig, y dyly hithau fod ei braint wrth
" fraint y gwr y bo angweddiawl [*al.*
" agweddiawl, *S.* 3.] ganthaw [*al.* gantaw,
" *S.* 3.] ac na eill hi ei adaw ef oni myn
" golli ei hengweddi [*al.* hegweddi, *S.* 3.]
" ac na eill yntau ei gyrru hi, oni myn
" dalu ei hengweddi [*al.* hegweddi, *S.* 3.]
" iddi. Ac y ſef yw engweddi [*al.* eg-
" weddi, *S.* 3.] pob un o'r ddwy wragedd
" hynny, tri eidjon cyhyd eu cyrn ag eu
" [*al.* a'i, *S.* 3.] hyſgyfarn. [Ac, *S.* 3.]
" wrth hynny herwydd Cyfraith y dyly

" y

" y gwragedd hynny fod eu braint wrth " fraint eu gwyr, ac eu ſarhaad wrth ſar- " haad eu gwyr.

40 " O derfydd daly [*al.* dala, *S.* 3.] " lledrad yn llaw dyn, a phan ddamdyng- " er y lledrad yn ei law, daly [*al.* dala, " *S.* 3.] arwaeſaf o honaw yntau [*al.* ef, " *S.* 3.] o Offeirjad, neu o Raddwr arall, " neu o ddyn crefyddus [*al.* o Grefydd- " wr, *S.* 3.] a dyfod hwnnw i gym'ryd y " lledrad o law y dyn y damdyngwyd " ganthaw, ni ddylyir ei roddi attaw, can " ny ddyly yntau [*al.* efe, *S.* 3.] ymroddi " ynghyfraith [*al.* i Gyfraith, *S.* 3.] yr " Arglwydd, ac yntau [*al.* efe, *S.* 3.] a " Chreirjeu [*al.* Chreireu, *S.* 3.] arnaw, ſef " yw y Creirjeu [*al.* Creireu, *S.* 3.] ei " raddeu, a'i urddeu, a'i [*al.* neu ei, *S.* 3.] " ddillad crefydd i arall [*al.* ereill. *S.* 3.] " Ac wrth na allant wy fwrw eu Creireu i " am danunt [*al.* i arnunt, *S.* 3.] ac ym- " roddi ynghyfraith yr Arglwydd, a my- " ned ym mraint y [*al.* yn waeſaf i'r, *S.* 3.] " lleidr, wrth hynny ny ad Cyfraith iddunt " wynteu [*al.* wy, *S.* 3.] fod yn arwaeſaf " i['r, *S.* 3.] lledrad, can nid jawn tynnu " Cyfraith ledrad o orſedd yr Arglwydd i " gabidwl yr Eſgob.

41 " O derfydd bod amryſon rhwng " ddwy blaid am dir a daear, a gwahardd " o'r Arglwydd y tir yn y fai diamryſon, " a thros y gwahardd gwneuthur o'r naill " o'r dynjon [*al.* o honunt, *S.* 3.] fwy- " nant ar y tir, ai ar ac aredig, ai adeiljad " [*al.* ai adail, ai ar ac aredig, *S.* 3.] y " Gyfraith a ddywaid fod yn un gosb " hynny a thorr [*al.* yn fwy y cosb hwnnw " no thorri, *S.* 3.] terfyn. O's ei aredig " a dderfydd [*al.* O's aredig rydderfydd " yno, *S.* 3.] ſef yw y gosb, yr [wyth, " *S.* 3.] ychen, a'r gwydd, a'r heyrn, a " gwerth y troed dehau i'r amaeth, a'r llaw " aſſw [*al.* aſſau, *S.* 3.] i'r geilwad, a hyn- " ny i'r Arglwydd. O's adeiljad [*al.* a- " dail, *S.* 3.] a wna yntau, neu fwynant " arall, yr adeilad neu y mwynant a wneler " a a i'r Arglwydd [*al.* i'r Arglwydd y " bydd, *S.* 3.] canys yn llaw yr Arglwydd " yr oedd y tir pan fwynhawyd, ac nad " oedd warcheidwad arnaw namyn yr Ar- " glwydd, a naw ugaint camlwrw yn a- " chwaneg, a'r tir yn y braint y bu gynt.

42 " O derfydd dyfod Alldud a gwr- " ha*u* i'r Brenin, a rhoddi o'r Brenin dir i " hwnnw, a bod hwnnw yn gwarchadw " y tir yn ei oes, a'i fab gwedy ef, a'i " wyr, a'i orwyr yn bedwyrydd gw*r* " [*al.* bedwargwr, *S.* 3.] hwnnw a fydd " priodawr, ac ni ddyly fod braint All- " dud arnaw o hynny allan, namyn braint " [y tir, *S.* 3.] a warchatwo, a braint " Cymro. O derfydd i'r gorwyr hwnnw " roddi ei ferch [i wr wedy hynny i All-

ſecundum ſtatum virorum ſuorum, & mul- tae pro contumeliis illis illatis ſimiliter.

40 Si res furto ablata in manu alicujus inveniatur, & illa res in manu ejus inventa ſub juramento vendicetur, & pro auctore ſacerdotem laudaverit vel religioſum virum, vel quempiam voto religioſo obſtrictum, qui rem furto ablatam ex manu hominis, contra quem jurabatur, accipere tentaverit, illi tradi non debet, quoniam ille jure lege agere nequit, cum res ſanctas ſecum portat. Hae autem res ſanctae ſunt gradus Academici, vel Ordines Sacri; vel veſtimenta quibus *tales homines* indui obligantur. Et cum ſacra haec a ſe abjicere nequeant, & lege *civili* agere non poſſint, & ad ſtatum furis ſeipſos reducere [*al.* defenſionem furis ſuſcipere] ideo lex illos non ſinit eſſe auctores in cauſſis furti; cum iniquum foret cauſſas furti deducere de Tribunali Domini ad capitulum Epiſcopi.

41 Siqui fundum experiundi poteſtatem obtinuerint, & Dominus fundo iſto uti frui prohibuerit uſquedum lis finiatur; & non obſtante hac tutela Domini, altera partium uſumfructum fundi capiat, & araverit, vel inaedificaverit, lex eandem poenam ſtatuit pro tali noxa, ac pro diſruptis limitibus. Si noxa in aratione conſiſtat, poena haec erit VIII juvenci cum jugo & ferramentis & pretio pedis dextri aratoris, & pedis ſiniſtri ductoris boum; quae *omnia* Domino pendentur. Siquis ſolo aliquid inaedificaverit, vel aliquo alio modo uſus fuerit *ut ſuo*, aedificium, vel quod e fundo percipitur, Domini erit; quoniam, in manu ejus fundus fuerat, quando illo utebatur fruebatur; & nullus fuerat alius ejus poſſeſſor praeter Dominum; praeterea, multa privata CLXXX *denariorum* pendetur, & fundus in antiquum ſtatum reducetur.

42 Si Alienigena homagium Regi praeſtiterit, & Rex fundum ei pro feodo conceſſerit, & ille durante ſua vita eundem poſſederit, & filius, & nepos, & pronepos ejus, uſque ad quartam generationem *in eundem ſucceſſerint*, *pronepos ille* erit pleno jure proprietarius, nec exinde pro alienigena cenſebitur, ſed pro ſtatu fundi quem poſſederit, pro Wallo ingenuo reputabitur. Si pronepos hic filiam ſuam nuptum collocaverit alienigenae, filius hujus filiae maternam

ternam hereditatem poſſidebit, cum [g] filiis hujus pronepotis; ſed illi nihil debebitur ex parte primi alienigenae, nec ex parte filii ejus, nec ex materna hereditate nepotis ejus, cum ingenui Walli non fuerint, ſed cum pronepos pleno jure civitatis frueretur, ab illo materna hereditas exigetur, ſicut a quolibet alio ingenuo Wallo. Et quando alienigena proprietarius evaſerit, ſtatum Vaſſalli Regii poſſidebit.

43 Si Alienigena in Walliam advenerit, ibique ſe vaſſallum dediderit Generoſo, & poſtea tranſiverit ad alium, & exinde ad alium deſiluerit ille, & filius, & nepos, & pronepos ejus, & poſſeſſiones acceperint nunc ab uno Generoſo, nunc ab alio, & non manſerint in uno aliquo certo loco, ſemper illi manebunt in ſtatu alienigenarum, quamdiu tali modo vagabundi fuerint.

44 Si Alienigena homagium praeſtiterit Generoſo, & cum eo uſque ad mortem manſerit, & filius ejus cum filio Generoſi, & nepos, & pronepos ejus cum nepote, & pronepote Generoſi, pronepos iſtius Generoſi erit Dominus proprius pronepotis iſtius alienigenae. Et poſtea nunquam redibunt in terram a qua primitus ſunt oriundi, nec ſubducent ſe a clientela Domini proprii, quoniam tempus in quo libere a Domino abire illis licebat, praeterlapſum fuerit.

45 Si vir ingenuus qui fundum poſſidet ſeipſum pro ſervo dedat [h] Generoſo, & maneat cum illo ad quoddam tempus, & eo tempore cum ſervus fuerit iſtius Generoſi occidatur, Generoſo pro compenſatione caedis ejus debentur tres boves, [*al.* tres libraе] alii libri dicunt ſex boves pro eo deberi; iſti autem abire a Generoſo licebit quando velit; tantummodo ſolvere tenebitur Generoſo quodcunque debitum erit illi, juxta leges Hoëli. Et hic vocatur Carllawedrawg; Carllawedrawg eſt vir, cui

" dud, mab y ferch, *S.* 3.] honno a ddyly
" fammwys y gyd a phlant y gorwyr
" hwnnw, ac ny ddylyant [*al.* ddylyid,
" *S.* 3.] i gan yr Alldud cyntaf, nac i gan
" ei fab, nac i gan ei wyr fammwys, can
" nid oeddynt [*al.* oeddyn, *S.* 3.] briodor-
" jon, ac wrth fod yn briodawr y gorwyr
" y dylyid i ganthaw [*al.* dylyir i gantaw,
" *S.* 3.] ac i gan bob priodawr. Ac yn
" y yſgynno Alldud yn briodawr, y bydd
" braint Alldud Brenin arnaw [*al.* y bydd
" yn un fraint ag Alldud Brenin. *S.* 3.]

43 " O derfydd i Alldud ddyfod i Gym-
" ru a gwrha*u* i Fabuchelwr, ac i wrth
" hwnnw myned at arall, a cherdded o
" honaw ef, ac efe, a'i fab, a'i wyr, a'i
" orwyr, a'i oreſgynnydd, o Fabuchelwr
" i Fabuchelwr, a heb waſdattau o'r rhai
" hynny yn un lle yn fwy no'i gilydd,
" bint wynteu ar fraint Alldudjon fyth tra
" fwynt heb waſdattau namyn felly.

44 " O derfydd i Alldud wrha*u* i Fab-
" uchelwr, a bod y gyd a hwnnw hyd
" ei angau, a bod mab yr Alldud [*al.* i'r
" Alldud fab y, *S.* 3.] gyd a mab y Mab-
" uchelwr [*al.* yr Uchelwr, *S.* 3.] ac wyr
" yr Alldud y gyd ag wyr y Mabuchelwr
" [*al.* yr Uchelwr, *S.* 3.] a gorwyr yr
" Alldud y gyd a gorwyr y Mabuchelwr,
" gorwyr y Mabuchelwr [hwnnw, *S.* 3.]
" a fydd [*al.* ddyly fod yn, *S.* 3.] brio-
" dawr ar orwyr yr Alldud, ac etifedd
" hwnnw ar etifedd gorwyr yr Alldud yn
" dragywyddawl. Ac o hynny allan ny
" ddylyant fyned fyth i'r wlad ydd *h*-[an-
" *S.* 3.] oeddynt o honai, i wrth eu [har-
" ddelw a'i, *S.* 3.] Harglwydd priodawr, a
" [*al.* o, *S.* 3.] rygolli o honunt eu [*al.*
" yr, *S.* 3.] amſer y dylyynt fyned pei a's
" mynnaſynt [*al.* y dylyeſwynt or myn-
" nynt fyned i'w gwlad *S.* 3.]

45 " O derfydd i [ddyn, *S.* 3.] bonhe-
" ddig treftadawg fyned yngwaſanaeth
" Mabuchelwr, a'i fod ysbaid y gyd ag ef,
" a'i ladd ag ef ar waſanaeth y Mabuchelwr
" [*al.* ar ei waſanaeth, *S.* 3.] y Mabuchelwr
" a ddyly deirbu celain am [*al.* dair punt
" ym, *S.* 3.] danaw; ac eraill o'r llyfreu
" a ddywaid ddylyu chwe' bu celain am
" danaw. A hwnnw a ddyly fyned pan
" fynno i wrth y Mabuchelwr, dieithr [*al.*
" i wrthaw pan y mynno, eithr, *S.* 3.] a-
" daw i'r Mabuchelwr [*al.* i'r Uchelwr,
" *S.* 3.] yr hyn a ddylyo, fal y dywaid
" Llyfr Hywel [*al.* dywaid Cyfraith. *S.* 3.]
" A hwnnw a elwir Carllawedrawg, ſef
" yw Carllawedrawg [*al.* hwnnw, *S.* 3.]
" dyn a fo cargychwyn pan fynno [fyned.
" *S.* 3.] Sef yw Llawedrawg yn hen
" Gymra-

NOTAE.

[g] *i. e.* Cum avunculis ſuis.

[h] Generoſi nomine, plerumque intelligitur in his Legibus is, quem Forenſes noſtri Dominum Manerii vocant, vaſſallos ſub eo habentem, & in illos Dominium exercentem.

" Gymraeg, Tommawg [*al.* Tonnawg, *S.* 3.]
" ac wrth hynny y gelwir yntau yn Garr-
" tommawg [*al.* Gar tonnawg. *S.* 3.]

46 " O derfydd bod Cyfraith y rhwng
" dau ddyn, a bod Cyngaws a Chanllaw
" o bob parth, a Pherchennogjon hawl, a
" holi o'r Hawlwr, ac atteb o'r Amddi-
" ffynnwr, ac o'i Gyngaws, ac o'i Ganllaw,
" ac na bo unrhyw atteb yr un a'i gilydd
" o naddunt, a thyfdu o'r Hawlwr ar yr
" atteb gwaethaf o naddunt, a cheisjaw
" mwynant o hynny; Cyfraith a ddywaid
" ddylyu o'r Amddiffynnwr ddewis ei ar-
" ddelw o'r tri, ai yr hyn a ddywawd ei
" hun, ai ei Gyngaws, ai ei Ganllaw.

47 " O derfydd bod Cyfraith y rhwng
" dau ddyn [*al.* rhwng dyn ac arall, *S.* 3.]
" a holi o'r Hawlwr rhag bron yr Yng-
" nad, a dywedud o'r Amddiffynnwr, Ny
" ddylyafi wneuthur Cyfraith heddiw, [ca-
" nys, *S.* 3.] gwedy hanner dydd yw hyn,
" ac ni ddylyir ennynnu Cyfraith na'i
" gwneuthur gwedy hanner dydd. Djoer,
" heb yr Hawlwr, nyd hanner dydd hyn,
" a chan nyd hanner [*al.* nyd ydyw,
" *S.* 3.] ar y Gyfraith y dodaf y dylyaf
" [*al.* dodafi, y dyly*i* di, *S.* 3.] atteb. Y
" Gyfraith a ddywaid [yna, *S.* 3.] ddylyu
" o'r gwr a farn [*al.* farno, *S.* 3.] y frawd
" [y rhyngtunt wy, *S.* 3.] farnu ai hanner
" dydd ai nid [*al.* nad, *S.* 3.] hanner, fef
" yw hwnnw yr Yngnad a'r [*al.* yr, *S.* 3.]
" Offeirjad or bydd. Ac od amheuir yr
" Yngnad, y neb [*al.* A phwybynnag o'r
" ddwyblaid, *S.* 3.] a'i hamheuo [ef, *S.* 3.]
" creired ai [*al.* creired *(lege* creirer) ef
" ar fod yn debyccaf gantaw ei bod yn,
" *S.* 3.] hanner dydd, ai nyd [*al.* neu nad,
" *S.* 3.] hanner, ac onyd [*al.* oni bydd,
" *S.* 3.] hanner [dydd, *S.* 3.] gatter y
" Gyfraith rhagddi, ac or bydd hanner
" [dydd, *S.* 3.] annotter y Gyfraith [*al.*
" hi, *S.* 3.] hyd drannoeth.

48 " O derfydd bod hawl Mach a Chyn-
" nogn rhag deulin yr Yngnad, a bod yr
" Hawlwr a'r Mach [*al.* y Mach a'r
" Hawlwr, *S.* 3.] a'r Cynnogn yn y lle,
" a holi o'r Hawlwr, ac atteb o'r Amddi-
" ffynnwr, Djoer, heb efe, [hawl Mach a
" Chynnogn yw hon, ac, *S.* 3.] ni ddylyafi
" dy atteb di heddiw, fef achaws yw,
" gwedy hanner dydd yw hyn, ac ny
" ddylyir [*al.* ddylyafi *S.* 3.] ddechrau
" Cyfraith gwedy hanner dydd. Ac yna
" ddywedud o'r Hawlwr, Djoer, heb efe,
" hawl Mach a Chynnogn yw hon, ac
" ar y Gyfraith y dodafi, yn y lle y bo
" Hawlwr a Mach [*al.* Mach a Hawlwr,
" *S.* 3.] ac Amddiffynnwr rhag deulin Yng-
" nad, [ei, *S.* 3.] bod yn Gyfraith ddian-
" nod honno. Cyfraith a ddywaid yna,
" pa le bynnag y carcharer y Gyfraith

licet ire ubicunque velit: Llawedrawg veteri lingua Wallica appellatur Tommawg; ideoque hic vir vocatur Car tommawg.

46 Si lis interceſſerit inter duas partes, & ex utraque parte praeſentes fuerint Advocati, & Procuratores, & Domini litis; & cauſſam egerit Actor, & reſponderit Reus, & item Advocatus ejus, & Procurator, & hae Reſponſiones ſibi invicem non convenerint, & Actor Teſtes adhibere velit trium harum Reſponſionum maxime infirmae, & illis uti poſtulaverit; Lex ſtatuit, quod Reus eligere poteſt, utram defenſionem interponat, vel ſuam, vel Procuratoris ſui, vel Advocati.

47 Si cauſſa agenda ſit inter inter duas partes, & Actor peroraverit coram Judice, & Reus inſtiterit, quod iſta die ad reſpondendum non tenetur, quoniam meridies praeterlapſus eſt, & quod lis nec inchoari nec concludi debet poſt meridiem, & reſpondeat Actor meridiem nondum adeſſe, & cum nondum adſuerit, ſe legis arbitratui relinquere, num reſpondere teneatur poſt meridiem necne; Lex dicit, quod is, qui cauſſam judicat, determinabit an meridies praeterlapſus ſit, necne; is autem eſt vel Judex, vel Sacerdos ſi adſuerit. Siquis Judici contradixerit [*al.* Si alterutra partium de Judicis aequitate dubitaverit,] ſuper Relliquias jurabit, utrum magis ſit veriſimile, an meridies praeterlapſus ſit, necne; ſi non ſit praeterlapſus, cauſſa procedet; ſin ſit, ampliabitur cauſſa in diem craſtinum.

48 Si cauſſa *debiti* inter Fidejuſſorem & Debitorem ad Judicem adferatur, & Creditor & Fidejuſſor & Debitor omnes adfuerint in Curia, & agat Actor, & reſpondeat Debitor hoc modo, Haec eſt cauſſa Debiti inter Fidejuſſorem & Debitorem, ideoque reſpondere non teneor poſt meridiem, cum nulla cauſſa poſt meridiem orari debet. Et tunc inſtiterit Actor, Cauſſa ſane haec eſt Fidejuſſoris & Debitoris, ſed certi juris eſſe aſſero, quod ubi Actor, & Fidejuſſor, & Debitor omnes praeſentes fuerint coram Judice, cauſſa haec immediate judicari debet. Lex hic pronuntiat, quod, ubicunque inhibetur lex

ob tempus, *v. g.* ob meridiem praeterlapſum, ob dies nefaſtos, ob Diem Dominicam, ob diem feſtum, ob diem lunae, vel ob cauſſam hereditariam, Autumno vel Vere inchoatam, iſtae inhibitiones ob tempora haec magis validae erunt, quam cauſſae Debiti, & cum his temporibus cauſſae non ſunt agendae, ampliari debent. Aliae autem cauſſae nullae ſunt, ob quibus Jus differatur, niſi hae tres, Regis Claſſicum, Latrocinium, & Furtum.

49 Si quidquam fuerit commune inter duos homines, qui illud inter ſe partiri voluerint, & controverſia inter illos oriatur de partitione & electione, lex pronuntiat quod bipartito dividere primo debent, & uterque eorum accipiet dimidiam partem illi proximam, quae dimidia pars iterum bipartito dividetur: Quae diviſiones, poſtquam factae fuerint, uterque eorum alteri electionem dabit partis quam diviſerit. Et haec vocatur Diviſio concors legitima. Alii dicunt quod junior partiri, & ſenior eligere debet, niſi ſtatus junioris fuerit potior. Si differentia aetatum & ſtatuum utriuſque partis nota non fuerit, aequa lance divident, & tunc partitio eo modo fiet, quem ſupra diximus.

50 Si quidquam commune erit inter duos, & alter id dividere velit, & alter nolit, is qui dividere velit, dividet, & alter eliget.

51 Si res quae dividi nequit communis fuerit duorum [*al.* plurium] poſſeſſorum Bos, *v. g.* vel Vacca, vel Equus, vel quodcunque in fruſta ſecari non debet, & unus dividere velit, & alter nolit, lex pronun-

" trwy amſer, mal gwedy hanner dydd,
" neu yn nyddjeu dyddon, neu Gyfraith
" a ddigwyddo ar [Dduw, *S.* 3.] Sul, neu
" Wyl, neu ar Lun, neu am [*al.* neu
" Gyfraith, *S.* 3.] tir a daear y Cynhaeaf
" a'r [*al.* neu y, *S.* 3.] Gwannwyn, fod
" yn uch carchar yr amſeroedd hynny no
" Hawl Mach a Chynnogn, a chyn ny
" [*al.* can ni, *S.* 3.] ellir eu gwneuthur yn
" yr amſeroedd hynny, [ac o achaws hyn-
" ny, *S.* 3.] jawn yw eu hannod. Nyd
" oes achwyſon ereill a'i hannotto onyd
" [trwy, *S.* 3.] dri, Corn y Brenin, a Hawl
" Drais, a Hawl Ledrad.

49 " O derfydd bod peth ynghyd rhwng
" deuddyn, ac eu [*al.* a'i, *S.* 3.] bod [ill
" dau, *S.* 3. & *JDR.*] yn mynnu rhannu
" rhyngthunt [*al.* rhyngtunt, *S.* 3.] a bod
" amryſon [rhyddunt, *JDR.*] pwy a
" rannai a phwy a ddewiſai [*al.* pwy a
" ddylyo rannu, *S.* 3.] o honunt [*al.* na-
" ddunt. *JDR.*] Cyfraith a ddywaid
" ddylyu o honunt [*al.* y dylyant, *JDR.*]
" ill dau yn gyntaf rannu yn ddau hanner,
" a chym'ryd o bob un yr hanner neſaf
" [*al.* ei ran, *JDR.*] attaw, a rhannu o
" bob un yr hanner a ddoeth yn neſaf at-
" taw, yn ddau hanner; a gwedy darffo
" rhannu felly, rhodded pob un ddewis
" i'w gilydd ar y rhan a rannawdd [*al.*
" rannwys. *JDR.*] A honno yw [y,
" *JDR.*] rhan ddyundeb [*al.* ddiwyneb,
" *JDR.*] o gyfraith. Eraill a ddywaid
" panyw yr [*al.* y, *S.* 3.] jeuaf a ddyly
" rannu, a'r [*al.* ac o hynaf i, *JDR.*]
" hynaf ddewis, ony bydd [*al.* onyd,
" *JDR.*] uch braint yr [*al.* y, *S.* 3.]
" jeuaf. O derfydd na wyper pwy [yw
" yr jeuaf neu bwy, *S.* 3.] uchaf ei fraint,
" na phwy iſaf na phwy hynaf [*al.* pwy
" jeuaf na phwy uchaf ei fraint, *JDR.*]
" Cyfraith gyhydedd a fydd [*al.* a a, *S.* 3.]
" y rhyngthunt [*al.* rhyngtunt, *S.* 3.] ac
" yna y dylyir [*al.* dyly, *S.* 3. & *JDR.*]
" y rhan a ddywedaſam ni uchod [fod.
" *S.* 3.]

50 " O derfydd bod peth ynghyd rhwng
" dau ddyn, a'r naill yn mynnu [ei, *S.* 3.]
" rannu, a'r llall heb ei fynnu [*al.* llall yn
" mynnu ei fod ynghyd, *S.* 3.] rhanned
" yr hwn a fyn [*al.* y neb a fynno, *S.* 3.
" & *JDR.*] rannu, a dewiſed y llall.

51 " O derfydd bod peth diwahan
" [ynghyd, *S.* 3. & *JDR.*] y rhwng deu-
" ddyn [*al.* (llawer o, *JDR.*) ddynjon,
" *S.* 3.] megys [*al.* fal, *S.* 3. & *JDR.*]
" ych neu fuch [*al.* fuwch, *JDR.*] neu
" farch, neu beth ny aller ei ddrylljaw
" [*al.* rannu, *S.* 3.] a'r naill [*al.* a rhai,
" *JDR.*] yn mynnu [ei, *JDR.*] ran-
" nu, a'r llall [*al.* ac eraill, *JDR.*] heb
" ei fynnu [*al.* a rhai yn mynnu bod
" ynghyd heb rannu. Sef a ddywaid
" Cyfraith

" Cyfraith y dyly, *S.* 3.] y neb a fyn ei " ran [*al.* fynno rannu, *S.* 3. & *J D R.*] " gwnaed [hwnnw, *J D R.*] ei werth, a " bid yn newis y neb ny's myn [*al.* myn- " no, *J D R.*] ai wrthbryn [*al.* wneuthur " gwerth y peth, a rhoddi dewis i'r neb ni " fynno rannu, ai gwrthbrid, *S.* 3.] iddaw " ef ei ran [*al.* y rhan honno, *J D R.*] a " [*al.* o, *S.* 3.] hynny o dda, a gadel [*al.* " ai gadu, *J D R.*] iddaw ei hun yr ani- " fail, ai cym'ryd i gan y llall y gwrth- " bryn [*al.* y gwrthbrid i gantaw ef, " *S.* 3.] a gadel iddaw yntau yr anifail. " O derfydd na mynno [*al.* iddunt na " fynnont (wy, *J D R.*) *S.* 3.] wneu- " thur hynny [ag ef, *S.* 3. & *J D R.*] ac " yno yr Arglwydd a ddyly gymmell ei " wneuthur ag ef, can ny ddyly neb fod " ynghyd a'i gilydd namyn tra y [*al.* y tra " fo a'i, *S.* 3.] mynno [*al.* tra fo da gan- " taw, *J D R.* onid ammod a'i cymmell. " *S.* 3.] O derfydd [eifoes, *S.* 3.] na a- " llo efe [*al.* yntau eifoes, *J D R.*] ddy- " fod i'r gwrthbryn [*al.* gwrthbrid, *S.* 3.] " jawn yw iddaw fod yn y cyd [*al.* yn " negydd, *S.* 3. *al.* yng nghyd, *J D R.*] " can ny eill gaffel y dewis i'r lleill [*al.* " llall, *S.* 3.] ac nad jawn drylljaw yr ani- " fail na'i ddifwynaw, yr bod ynghyd am " [*al.* ym, *S.* 3.] danaw.

tiat, quod is, qui dividere velit, pretium indicabit, & alteri eligendi poteſtas dabitur, vel accipiendi pretium, vel redimendi partem quae ex iſta re ad ſocium pertinebat, ita ut vel animal iſtud illi relinquatur, vel ille accipiet animal, & pretium partis reſiduae ſocio dabit. Hoc ſi iſti facere renuerint, Dominus iſtos ad partitionem coget; quoniam nemo cum alio rem communem invitus habere cogetur, niſi pactum prius intervenerit. Sed ſi poſtea pretium partis ſuae dare *altera pars* nequierit, res iſta communis utriuſque manebit, quoniam alter id quod elegerit accipere non poteſt; & animal nec diſſecari debet, nec inutile fieri, cum utriuſque ſit commune.

52 " O derfydd bod peth ynghyd rhwng " llawer o ddynjon, ac un yn mynnu rhan- " nu, a phawb [*al.* a'r lleill, *S.* 3.] heb ei " fynnu, jawn yw rhannu o'r neb [*al.* un, " *J D R.*] a'i myn [*al.* a fynno, *S.* 3.] a " dewiſaw o bawb [*al.* o'r lleill oll, *S.* 3.] " yn ei flaen yntau [*al.* ef: *S.* 3.] Ac o " bydd amryſon pwy o naddunt wynteu " a ddewiſo yn y blaen [*al.* wy a ddylyo " ddewis, *S.* 3.] dewiſent [wy, *S.* 3.] o " hynaf i hynaf or byddant gyd- [*al.* un, " *S.* 3.] fraint [*al.* gymraint yn ei flaen " ef, *J D R.*] ac ony byddant gydfraint " [*al.* gymraint, *J D R.*] dewiſed yr uchaf " ei fraint.

52 Si res ſit plurium communis, & unus eorum eam dividere velit, ſed caeteri omnes renuerint, aequum eſt ut dividat, ſi velit, ſed tunc caeteri omnes prius prae illo eligent. Et ſi controverſia oriatur uter horum prius eligat, procedent a ſeniore ad proximum ſeniorem, ſi ejuſdem ſtatus fuerint; ſin aliter, is, cujus ſtatus potior erit, prior eliget.

53 " O derfydd i ddyn fynnu gwneu- " thur twrf neu eniwed am dir a daear ar " arall, gwnaed ar y tir a'r ddaear y bo " yr hawl arnaw. Sef yw twrf, Lloſgi tai " a thorri ereidr. Eniwed yw, Cwyn my- " nych wrth wlad ac Arglwydd; cyn ny " chaffo jawn ymlwyddyn nac ymlyny- " ddedd, nyd diffoddedig yr hawl yr hyd " y bo hebddaw. Am hawl arall, arjant " neu [*al.* ac, *S.* 3.] yſgrubl, a phob da " arall, ny ddylyir gwneuthur twrf [am " danunt, *S.* 3.] namyn eniwed, a'i holi " bob blwyddyn [*al.* a holi *&c.* yr eiddaw. " *S.* 3.] Ac or bydd yntau undydd a " blwyddyn heb holi yr eiddaw, gan ei " fod yn gydwlad [*al* gywlad, *S.* 3.] ag " ef [odd' yna allan ni elir namyn, *S.* 3.] " ei bod yn hawl dra blwyddyn ac yn " ddiffoddedig.

53 Siquis voluerit inquietare poſſeſſionem fundi, vel turba facta, vel actione Eniwed dicta, iſtud fiet in fundo de quo litigatur. Turba vocatur, Incendium domuum, & fractio aratrorum; Eniwed eſt Actio iterata coram Patria & Domino quolibet anno; nec jus exſtinguetur, antequam quod ſuum eſt Actor recuperaverit. In cauſſis aliis, pecuniariis puta, vel de animalibus, vel de Bonis aliis quibuſcunque, Turba non fiet; ſed Actio tantum iterabitur quolibet anno; & ſi Actio non iteretur intra annum & diem, & partes praeſentes fuerint, poſtea non iterabitur, ſed lis tota penitus exſtinguetur.

54 Siqui finium regundorum agere velint, & Actor dixerit, ſtatui ſuo competere ut ipſe limitet, & Reus id non neget, procedat Actor, & limites ſuos oſtendat; ſed ſi Reus de ſtatu Actoris dubitaverit, cauſſa iſtius ſtatus prius judicabitur; & ſi ſtatus ſuus Actori adjudicetur, limites ſuos ei oſtendere licebit.

55 Siquis furti poſtuletur, & obierit antequam Tempus exigendi juramenti publici advenerit, & Bona poſt ſe reliquerit, quae Dominus ſibi vendicare velit, quoniam juramentum publicum non obtinuerit, lex ſtatuit Domino deberi ad valorem VII librarum, quoniam haec eſt multa exigenda ab iis, qui juramentum publicum non praeſtiterint. Et ſi valor Bonorum *mortui* VII libras exceſſerit, liberis ejus quae reliqua ſunt cedent, ad debita ejus ſolvenda, & Mortuarium ejus Eccleſiae pendendum. Si nihil moriens poſſederit, & Dominus multam iſtam a filio ejus exigere velit, ideo quod juramentum debitum pater non praeſtiterit; lex pronuntiat neminem ob furtum ſuſpendi debere praeter furem; nec juramento publico quemquam ſe purgare teneri praeter illum quem *rei furtivae* dominus in jus vocaverit; & cum dominus rei furto ablatae filium *furis* in jus non vocaverit, filius reſpondere non tenebitur, ob defectum juramenti publici quod pater praeſtare debuerit.

56 Siquis Vaſſallum Generoſi cum re furtiva deprehenderit, qui, antequam legi paruerit, aufugerit, & juſtitiam facere poſtea recuſaverit, & res furtiva tanti valoris fuerit, ut fur ideo capite plecti debeat; & Dominus ideo quod fur judicio ſiſti nolit, bona ejus arrogaverit a Generoſo cujus Vaſſallus erat, & Generoſus bona pro ſuis defendere velit, niſi per legem Domino adjudicata fuerint; Lex pronuntiat furem capital admiſiſſe, cum ſe ipſe legi non dederit, ob contemptum legi illatum; & ob valorem Bonorum penes ſe captorum, exſilio multari mereri; & Dominum cum incolis regionis eum inſequi debere, donec cum ceperint; ſed duplicem poenam pro eodem crimine infligi lex vetat; nempe, hominem *Generoſi* perimi, & Bona ejus auferri. Lex

54 " O derfydd bod ymderfynu rhwng
" dau ddyn, a dywedud o'r Hawlwr fod
" o fraint iddaw [i, *S.* 3.] derfynu; ony's
" ammau yr Amddiffynnwr, aed a dango-
" ſed ei derfyneu [*al.* derfyn. *S.* 3.] O's
" yr Amddiffynnwr a'i hammau yntau,
" bid Gyfraith y rhyngthunt am eu braint
" gyſſefin, ac *o's* ei fraint a fernir iddaw,
" dangoſed wedy hynny ei derfyn.

55 " O derfydd gyrru lledrad ar ddyn,
" a barnu rhaith arnaw, a chyn dyfod oed
" y rhaith, marw y dyn, ac adaw da o
" honaw, a bod yr [*al.* a'i, *S.* 3.] Arglwydd
" yn mynnu y da, can ny chafas y rhaith,
" [y, *S.* 3.] Gyfraith a ddywaid ddylyu
" o'r Arglwydd y da hyd yn oed ſaith
" punt, canys hynny a ddylyai o ny cha-
" ffai [*al.* yn y ballai, *S.* 3.] y rhaith. Ac
" or [*al.* o, *S.* 3.] bydd mwy o dda iddaw
" no ſaith punt, ei adaw [*al.* adu, *S.* 3.]
" i'r [*al.* a wna i'w, *S.* 3.] blant i dalu ei
" ddylyedjon, a['i, *S.* 3.] ddaered i'r Eg-
" lwys. Onyd edy [yntau, *S.* 3.] dda,
" a mynnu o'r Arglwydd holi mab y dyn
" am y da, can ny chafas y rhaith, [ac yn
" ddylyed ar ei dad yntau y rhaith, *S.* 3.]
" Cyfraith a ddywaid na ddylyir crogi
" [neb, *S.* 3.] am ledrad namyn y llofrudd,
" ac na ddylyir barnu rhaith ar neb, na-
" myn [ar, *S.* 3.] y neb y gyrro y per-
" chennawg arnaw; a chan ny yrrawdd
" [*al.* yrrwys, *S.* 3.] y perchennawg ar
" y mab ddim [*al.* ddim ar fab y dyn,
" *S.* 4.] wrth hynny na ddyly y mab at-
" teb am raith ei dad.

56 " O derfydd daly lledrad yn llaw
" [Alldud, *S.* 3.] Fabuchelwr, a chyn
" ymroddi yng [*al.* i, *S.* 3.] Gyfraith, ei
" ddidor, ac na mynno ymroddi yng [*al.*
" i, *S.* 3.] Gyfraith eilwaith, a'r lledrad yn
" gymmaint ac y dyly yntau [*al.* dylyai
" efe, *S.* 3.] fod yn eneidfaddau am danaw
" [*al.* ym danai, *S.* 3.] ac wrth nad ym-
" rydd yntau yng [*al.* efe i, *S.* 3.] Gyf-
" raith, bod yr Arglwydd yn mynnu y
" da i gan y Mabuchelwr y ſydd arglwydd
" ar yr Alldud, a'r Mabuchelwr yn myn-
" nu diffryd y da, onyd Cyfraith a ddy-
" waid ddylyu o'r Arglwydd y da; Cyf-
" raith a ddywaid yna ei [*al. pro* onyd *&c.*
" Cyfraith a ddywaid ddylyu o'r Arglwydd
" y da, ac a ddywaid *ei*, *S.* 3.] fod yn
" lleidr eneidfaddau herwydd y tremyg
" nad ymroddes i Gyfraith; a herwydd
" maint y da a ddelid ganthaw [*al.* y gan-
" taw, *S.* 3.] a dylyu o honaw fod yn
" ddeholwr, a bod yr Arglwydd a'i [*al.*
" a'r deyrnas yn ei ol yn y gaffer, ac wrth
" hynny na wyl [y, *S.* 3.] Gyfraith ddy-
" lyu dau [*al.* dwy, *S.* 3.] boen am yr
" un gweithred [arnaw, *S.* 3.] ſef yw
" hynny, colli ei wr [*al.* y gwr hwnnw,
" *S.* 3.] a dwyn ei dda hefyd. A'r Gyf-
" raith

" raith a ddywaid [hefyd, *S.* 3.] pei dyg-
" ſid [*al.* dyccid, *S.* 3.] y da, dylyai yn-
" tau [*al.* ddylyu o honaw ef, *S.* 3.] fod
" yn [rhydd, ac *yn*, *S.* 3.] heddychwr dros
" y da.

57 " O derfydd i ddyn werthu buch,
" neu ych, neu farch, a'i deithi ganthaw
" [*al. melius*, a mach ar deithi y gantaw,
" *S.* 3.] jawn yw iddaw fod dan dri haint,
" yr yſgyfaint dair lloer, ac o's yn nryll
" o'r [*al.* y, *S.* 3.] lloer ddiwethaf y gwer-
" thir y fuch neu yr ych, jawn yw dif-
" wynaw y lloer honno, can ny ellir talu
" dryll [o'r, *S.* 3.] lloer yn lle lloer gwbl,
" a gorfod y fuch neu yr ych rhag [*al.* a
" bod dan, *S.* 3.] yr yſgyfaint ar y tair
" lloer neſaf iddi.

58 " O derfydd *i ddyn* wneuthur cam
" yn oes Arglwydd, neu anghyfraith arall,
" a gwedy hynny marw yr Arglwydd
" hwnnw, a thebygu o'r Arglwydd a ddel
" gwedy ef ddylyu o honaw ef gosbi y
" dyn am yr anghyfraith hwnnw, ny's
" dyly. Sef achaws yw, wrth [*al.* can,
" *S.* 3.] na ddyly efe gosbi namyn a
" wneler yn ei oes ei hun.

59 " O derfydd i ddyn wneuthur ang-
" hyfraith yn oes Arglwydd, ac am yr
" anghyfraith hwnnw, gorddiwes o'r Ar-
" glwydd feicheu ar y da, a chyn oed y
" tal, marw yr Arglwydd hwnnw, yr Ar-
" glwydd a ddel gwedy hwnnw [*al.* wedy
" ef, *S.* 3.] a ddyly gymmell y tal, canys
" dylyed ei dad oedd [hwnnw. *S.* 3.]

60 " O derfydd deol lleidr, neu ei ddi-
" dor, am ei ledrad, neu gaffel nawdd o
" honaw, a ffo i deyrnas arall, a mynnu
" [*al.* cheiſaw, *S.* 3.] o Arglwydd y deyr-
" nas honno jawn i ganthaw am y cam
" rywnathoedd yn y deyrnas arall [*al.*
" honno ei gosbi am y lledrad a orug yn
" y lle y bu gynt, *S.* 3.] ny's dyly; can
" ny ddyly un Arglwydd gosbi [neb,
" *S.* 3.] namyn am a wneler yn ei deyr-
" nas ei hun.

61 " O derfydd i ddyn roddi mach ar
" yrru lledrad ar ddyn arall, ac yn y
" dydd y bo y dadlau ar y dyn hwnnw,
" ciljaw o honaw yntau o yrru y lledrad
" ar yr dyn [hwnnw, *S.* 3.] jawn yw
" barnu teirbu camlwrw arnaw am rygil-
" jaw o honaw o'r [*al.* am giljaw i wrth
" y, *S.* 3.] gyrr.

62 " O derfydd bod mab i Gymro o
" Alldudes, jawn yw barnu rhaith arnaw,
" canys treftadawg yw, cyd bo o lwyn a
" pherth y caffer, canys wrth fraint ei
" dad ydd a; ac wrth hynny na ddyly
" cenedl ei dad na thalu na thyngu drol-
" daw, namyn y ddeuparth; yntau ei hun

inſuper pronuntiat quod, ſi Bona ejus au-ferantur, Fur liber, & in pace relinquetur, ob iſta Bona.

57 Siquis vendiderit Vaccam, vel Bovem, vel Equum, & fidejuſſione data integrita-tem eorum praeſtare promiſerit; ad ſanita-tem pulmonum praeſtandam per III menſes tenebitur; & ſi in parte menſis ultima Vacca, vel Bos vendatur, pro parte menſis iſtius compenſatio nulla dabitur, quoniam pars menſis pro integro *menſe* reputari non debet; ſed talis Vaccae, vel Bovis ſanitas pulmonum per tres menſes proxime inſe-quentes praeſtari debet.

58 Si, vivente Domino, aliquis contra le-gem deliquerit, & poſtea Dominus iſte mo-riatur, & Succeſſor ejus crediderit ſibi li-cere multare iſtum hominem ob iſtam in-juriam, fallitur, id enim non licebit. Ra-tio eſt, quoniam ille nullum crimen animad-vertere debet, niſi quod ſe regnante per-petratum erat.

59 Si, vivente Domino, quicquid contra legem perpetretur, & pro multa pro iſta injuria Dominus accipiat fidejuſſores qui multam iſtam exſolvere promiſerint, & an-tequam tempus ſolutionis *advenerit*, Do-minus iſte moriatur, Succeſſor ejus ſolutio-nem exiget, quoniam pater ejus illam ex-igere debuerat.

60 Si latro in exſilium pellatur, vel au-fugerit, ob furtum ſuum, vel in aſylum confugerit, vel in alienam ditionem evaſerit, & Dominus iſtius praefecturae crediderit ſe poſſe compenſationem exigere, ob dam-num factum in aliena ditione [*al.* mul-tare illum ob furtum quod perpetraverat in loco ubi antea commorabatur] hoc ei non licebit, quoniam Dominus neminem multare debet, niſi ob *crimina* in ditione ſua perpetrata.

61 Siquis fidejuſſerit de fure accuſando, & in ipſo die, in quo reus ſe ſiſtere tene-tur, declinaverit furem proſequi, III vaccis multabitur, ideo quod actionem iſtam pro-ſequi recuſaverit.

62 Si Wallus filium ex advena ſuſceperit, filius ille ad juramentum publicum prae-ſtandum obligabitur, quoniam hereditas paterna ei debetur, etiamſi ex legitimo ma-trimonio non fuerit procreatus, ſecundum patris enim ſtatum cenſebitur; ſed non ultra beſſem gentis paternae compenſare, vel jurare pro eo debet, ſed ille, negandi facinoris gratia, ab Eccleſia ad Eccleſiam ibit,

ibit, donec quod reſiduum erat de juramento publico, expleatur, pro triente gentis maternae.

63 Siquis fuerit advena nativus, juramentum publicum ab eo exigi poſſit tanquam a Wallo. Advena nativus is cenſetur, cujus Majores in Wallia commorati fuerint, ita ut fratres, & conſobrini, & conſobrinorum filii, nepotes, & pronepotes, cieri poſſint: Ratio hujus rei haec eſt, quoniam exire non debent e regione a qua ſunt oriundi, ideoque pro nativis cenſendi ſunt, qui omnes juramento publico praeſtando ſunt obnoxii; cum tales homines ad Advenam nativum conſtituendum ſufficiunt, & nemo *fere* ſit cujus Majores primitus non fuerint Advenae; & quilibet homo proprietarius, & ingenuus erit, ſi Majores ejus ſatis longo tempore commorati fuerint in Wallia, & quartam generationem attigerint.

64 Hi ſunt caſus in quibus teſtimonia recipientur de animalibus: 1 Primus eſt, Siquis canem alienum occiderit, & dominus affirmaverit eum fuiſſe canem paſtoralem, & alter id negaverit, tunc neceſſe eſt, ut dominus canis duos proximos vicinos producat, qui cum illo juraverint canem iſtum fuiſſe paſtoralem. 2 Secundus eſt, Si canis noxam fecerit ſemel, vel bis, vel ter, & duabus purgetur, vel ſatisfactio pecunia numerata fuerit facta; & ob tertiam noxam, actionem intentet vir laeſus, & dominus canis illum purgare velit, & Actor canem mordacem eſſe allegaverit, Actori licebit illam exceptionem contra dominum probare. 3 Tertius eſt, Si canis rabioſus a quoquam occidatur, & dominus canis lege agere cum illo velit, & affirmaverit canem non fuiſſe rabioſum, & Reus illum fuiſſe rabioſum aſſeruerit, Reo exceptionem ſuam probare per legem, ſi poſſit, licebit. Probatio haec, hoc modo inſtituitur; ſi canis iſte a quoquam conſpiciatur canes a-

" [*al.* ei hun hagen, *S.* 3.] a ddyly fyned
" o Lan i Lan [i wadu, *S.* 3.] yn y fo
" cwbl y rhaith dros draean ei fam.

63 " O derfydd bod Alldud cenhedlawg,
" ef a ellir [*al.* ddylyir, *S.* 3.] dodi rhaith
" arnaw megys [*al.* mal, *S.* 3.] ar Gymro.
" Sef yw Alldud cenhedlawg, dyn y bo
" [*al.* a fo, *S.* 3.] ei rieni [*al.* genedl, *S.* 3.]
" yng Nghymru, yn y orddiwedder o na-
" ddunt [*al.* yn gyhyd ag yn y ddywetter,
" *S.* 3.] brodyr, a chefnderw, a chyferdd-
" erw, a chyfneieint a neieint o bawb o'r
" rhai hynny [allan. *S.* 3.] Sef achaws
" yw hynny, wrth na ddylyant wy fyned
" i'r wlad ydd hanffont [*al.* hanoeddeynt
" o honai, *S.* 3.] o hynny allan, ac eu bod
" wynteu yn genhedlawg, ac nad oes un
" dyn cenhedlawg ny ddylyer [*al.* ddy-
" lyir, *S.* 3.] barnu rhaith arnaw, a bod
" hynny o ddynjon yn ddigawn [o, *S.* 3.]
" genedl, ac nad [*al.* nid, *S.* 3.] oes neb
" ny bo digawn cenedl [*al.* bo gwyr dy-
" fod, *S.* 3.] gyſſefin, a phawb a a yn y
" diwedd yn briodorjon [*al.* briodawr, *S.* 3.]
" ac yn genhedlawg, or trigjant [*al.* o
" thrigjant, *S.* 3.] yng Nghymru yn y
" font [*al.* fwynt yn, *S.* 3.] bedwaregwyr.

64 " Llymma y lleoedd y dylyir tyſdol-
" jaeth ar anifail. 1 Cyntaf yw o naddunt:
" O derfydd i ddyn ladd ci dyn arall, a'r
" neb [*al.* dyn, *J. alibi.* & *S.* 3.] bieuffo
" y ci yn dywedud ei fod yn fugeilgi, ac
" arall yn ei ammau [*al.* a'r llall yn dy-
" wedud nad ydoedd, *J. alibi* & *S.* 3.]
" rhaid yw i berchennawg [*al.* fydd i'r
" neb bieuffo, *J. alibi* & *S.* 3.] y ci fod
" iddaw gymmodawg uch ei law ac arall
" is ei law a gatwo [*al.* i dyngu, *J. alibi*
" & *S.* 3.] ei fod yn fugeilgi [y gyd ag
" ef. *S.* 3.] 2 Yr ail yw: O derfydd i gi
" [*al.* ddyn, *J. alibi male.*] wneuthur
" cyflafan, neu ddwy, neu dair, a'i ddi-
" heuraw am bob un o'r [*al.* am y, *S.* 3.]
" ddwy, neu dalu drofdaw, ac ar [*al.* am,
" *S.* 3.] y drydedd gyflafan ei holi o'r dyn
" [*al.* dynjon, *S.* 3.] y gwneler yr [*al.* gwnel,
" *J. alibi* & *S.* 3.] eifiwed iddaw [*al.* i-
" ddunt, *S.* 3.] a bod y perchennawg yn
" mynnu ei ddiheuraw, a'r Hawlwr yn
" mynnu profi ei fod yn gynnefodig [ar
" hynny, *J. alibi* & *S.* 3.] y Gyfraith a
" ddywaid ddylyu o honaw brofi ei fod
" yn gynnefodig [*al.* ei brofi, *S.* 3.] o's
" dichawn [yn erbyn y perchen. *J. alibi.*]
" 3 Y trydydd yw: O derfydd i ddyn ladd
" ci cynddeirjawg, a'i holi o berchennawg
" [*al.* a holi o'r perchen, *S.* 3.] y ci, a
" dywedud nad oedd gynddeirjawg [*al.*
" gynddeirawg, *S.* 3.] a'r neb a'i lladdawdd
" yn profi ei fod yn gynddeirjawg, Cyf-
" raith a ddywaid y dyly ei brofi o's di-
" chawn [*al.* digawn, *J. alibi* & *S.* 3.]
" Sef fal y profir arnaw, ar ei [*al.* ei ry-

" *J.*

" *J. alibi & S.* 3.] weled yn ymladd a " chwn, neu yn ymlid dynjon, neu wedy " yſſu ei daſawd, ac or gwelir hynny ar- " naw, rhydd fydd ei ladd [canys, *J. a-* " *libi & S.* 3.] cynddeirjawg [*al.* cyn- " ddeirawg, *S.* 3.] fydd.

65 " O derfydd daly dyn [*al.* gwr, " *S.* 3.] y mywn brwydr, a bod gwyr dau " Arglwydd yn [*al.* wrth, *S.* 3.] ei ddaly, " y cyntaf a ddotto ei law ar y carcha- " rawr, Arglwydd hwnnw a'i dyly [*al.* " bieufydd y carcharawr. *S.* 3.] O's gwyr " un Arglwydd fyddant, y cyntaf [o ho- " nunt, *S.* 3.] a ddotto ei law arnaw, " hwnnw bieufydd [*al.* arnaw biau, *S.* 3.] " ei arfeu a'i ysbail, can ny ran Cyfraith " yna.

66 " O derfydd lloſgi ty o wall tan, " efe a ddyly dalu ty o bob parth [*al.* tu, " *S.* 3.] iddaw, or lloſgant gan ei dan [*al.* " gantaw, *S.* 3.] ef; ac ny ddyly y tai " hynny dalu y tai neſaf iddunt wy, cyd " lloſgont ganthunt [*al.* cyn lloſgo gan- " tunt wy, *S.* 3.] canys tan gwylld yw, " ac na ellir ei aragu [*al.* arwar, *S.* 3.] ac " wrth hynny ny ddylyant wynteu na " chadw y tan hwnnw na thalu ei weith- " red.

67 " O derfydd i ddyn adel yd iddaw " [*al.* ei yd, *S.* 3.] heb fedi, neu heb *ei* " gynhullaw [*al.* gynnull, *S.* 3.] hyd naw- " ſedydd gwedy Calan gaeaf, a mynnu " daly yſgrubl arnaw o hynny allan; " Cyfraith a ddywaid na ddylyir ei ddaly " [*al.* ddylyir daly, *S.* 3.] can ny ddylyir " cadw [*al.* gadu na chadw, *S.* 3.] braint " [yd, *S.* 3.] y flwyddyn yn ei gilydd.

68 " O derfydd bod dadlau y rhwng " deuddyn am dir a daear, ac yn y dadlau " hwnnw barnu o'r Yngnad gam [*al.* Braw- " dwr gam, *S.* 2.] frawd, ac ar hynny " bod yr Hawlwr yn galw [*al.* a galw o'r " Hawlwr, *S.* 2.] am yſdyn o'r tir, a dy- " wedud o'r Amddiffynnwr [yn atteb " iddaw, *S.* 2.] Camfrawd a farnwyd ar- " naſi, a llymma fy ngwyſdl ar ei bod yn " gamfrawd, ac ar y Gyfraith y dodaſi " na ddylyir eſdynnu [*al.* yſdynnu, *S.* 2.] " y tir hwnnw yn y ſo dilys y frawd [am " danaw, *S.* 2.] can euthym yn ei herbyn " yn y lle y dylywn, a'r Yngnad [*al.* " Brawdwr, *S.* 2.] yn ei frawdle. Djoer, " heb yr, [*al.* Ac atteb o'r, *S.* 2.] Hawlwr, " Cyfraith a ryſu [*al.* a ſu, *S.* 2.] ymma, " ac o gyfundeb dwy blaid, ac Arglwydd, " ac Yngnad [*al.* o bedwar defnydd, Ar- " glwydd cyffredin, ac Yngnad cadeir- " jawg, a chyfundeb dwy blaid gydry- " chawl, a, *S.* 2.] gwedy [hynny, *S.* 2.] " barnu i minnau fy nhir a'm daear o Gyf- " raith, ac ar y Gyfraith y dodaf ddylyu " o honaſi yſdyn o'r a farnawdd yr Yng- " nad ym' [*al.* dodaſi y dylyaſi y tir a

lios mordens, vel homines inſequens, vel linguam ſuam devorans, haec ſi conſpiciantur in illo, licitum eſt eum occidere, quoniam rabioſus eſt.

65 Siqui hominem in proelio ceperint, & ipſi diverſorum Dominorum homines fuerint, captivus ad Dominum ejus qui prior manum illi injecerit, pertinebit; ſin ambo ejuſdem Domini homines fuerint, ejus erunt arma & ſpolia, qui primus manum ei injecerit, cum lex iſta nunquam diviſerit.

66 Si igne negligentius habito domus conſumatur, *dominus* iſtius domus domicilia utrinque contigua, ſi illo perierint incendio, compenſabit, ſed domini horum domiciliorum non compenſabunt domos illis contiguas, etiamſi iſto incendio concremantur, ignis enim ille eſt ignis rapidus, qui exſtingui nequit, ideoque non tenentur ad cohibendum iſtum ignem, vel ad compenſationem pro damno quod dederit *faciendam.*

67 Siquis frumentum in agro reliquerit, & nec meſſuerit, nec meſſum *in acervum* collegerit uſque ad IV Non. Dec. & animal illud depaſcens apprehendere voluerit, lex vetat illud apprehendi, annus enim in quo animal ſegetem iſtam depaſcens apprehendi debuit, elapſus eſt.

68 Si controverſia de fundo oriatur inter duas partes, & in iſta cauſa Judex iniquam ſententiam dederit, & virtute iſtius ſententiae, depoſcat Actor poſſeſſionem iſtius fundi ſibi tradi; & reſpondeat Reus, Sententia quae contra me lata fuit, ſententia erat iniqua, & pignore contendere paratus ſum *cùm Judice* de iniquitate ejus, & certi juris eſſe aſſero, quod poſſeſſio iſtius fundi tibi tradi non debet, antequam ſententia aequa decernatur; quoniam iſti ſententiae contradixerim in loco debito, & Judex ipſe praeſens fuerit pro tribunali. Certe, dicet Actor, ſententia nunc lata, conſenſu utriuſque partis, & Domini, & Judicis lata fuit. [*al.* conſenſu quattuor virorum, Domini nempe utrique communis; & Judicis pro tribunali ſedentis, & utriuſque partis in *Curia* tunc praeſentis.] Et cum fundus hic legitime mihi adjudicatus fuerit, certi juris eſſe aſſero, quod fundus hic, mihi hoc modo

adju-

adjudicatus, tradi debeat. Lex tunc ſtatuit, Quod is qui poſſeſſor fundi fuerat, quando actiò haec primo intentata erat, inde dejici non debet, antequam ſententia *data* confirmetur; quoniam tempore legitimo in dubium revocata eſt. Sin, Judice in Curia praeſente, ſententia ejus impugnata non fuerit, antequam Judex & utraque partium ſeparati fuerint, Dominus tradere fundum iſtum Actori tenebitur, licet ſententia ſit injuſta, & confutetur, quoniam *tempore debito* impugnata non fuerit.

69 Si Judex ſententiam injuſtam in cauſſa aliqua dederit contra *alterutram* partium, & pars iſta contra quam data eſt, Judicem interrogaverit, num ſententiam *jam latam* defendet necne, & ſi illam defendere velit, ſe pignus contra illum daturam eſſe; & reſpondeat Judex ſe conſulere velle Aſſeſſores *ſuos*, qui certiorem faciant, num ſententiam defendere poſſit, necne. Certe, inquit Actor, Tu non debes quemquam de ſententia hac conſulere, quoniam Aſſeſſorum conſilio hanc ſententiam judicâſti, & pronuntiâſti; ideoque Aſſeſſores iterum conſulere non debes de hac ſententia, ſed confitendum eſt tibi te male judicâſſe, vel pignore cavere de cauſſa *iterato examinanda*. Lex in hoc caſu ſtatuit Judici licere, dum in Curia adſtiterit eligere an ſententiam defendat necne, & Aſſeſſores ſuos conſulere debet qui cauſſam iſtam cognoverint. Si ſententiam *jam latam* defendere noluerit; ſententia iſta irrita & inutilis cenſebitur. Et ob ſententiam iſtam injuſte latam, Judex Domino multam trium vaccarum dabit. Sin autem ſententiam ſuam defendere auſus fuerit, uterque pignora in manus Domini dabunt; & ille, qui victus fuerit, multabitur modo a lege conſtituto, *pretio* nempe linguae & multa pro injuria.

" farnwyd ym'. *S.* 2.] Cyfraith a ddy-
" waid, Pa le bynnag y bai [*al.* Pwybyn-
" nag bieuffo, *S.* 2.] y gwarchadw pan
" ddechreuwyd y [*al.* aethbwyd i'r, *S.* 2.]
" Gyfraith honno, hyd na ddylyir ei ſym-
" mud o'i lle yn [*al.* ddylyir ſymmudjaw
" y gwarchadw hwnnw hyn, *S.* 2.] y fo
" dilys y frawd, can aethbwyd yn ei her-
" byn yn amſer hawl [*rectius forſan*, am-
" ſerawl.] Pei nad elid yn ei herbyn hi-
" thau a'r Yngnad yn ei frawdle, a dio-
" ddef y frawd yn y waſgarai Yngnad a
" dwy blaid, ac [*al. rectius*, yr, *S.* 2.]
" Arglwydd a ddylyai yſdynnu y tir iddaw
" [*al.* i'r Hawlwr, *S.* 2.] gwedy hynny,
" cyd bai [*al.* boed, *S.* 2.] cam y frawd,
" a chyd gwarafunid, [can nyd aethbwyd
" yn ei herbyn. *S.* 2.]

69 " O derfydd i Yngnad farnu [*al.* ro-
" ddi, *S.* 2.] cam frawd [yn erbyn plaid,
" *S.* 2.] yn y [*al.* mewn, *S.* 2.] dadlau, a
" dyfod y dyn [*al.* neb, *S.* 2.] y barnwyd
" arnaw y gamfrawd yn ei herbyn, a go-
" fyn i'r Yngnad, A gadarnhai y frawd?
" ac o's cadarnhai, mi a roddaf fy ngwyſdl
" i'th erbyn. Djoer, heb yr [*al.* Ac at-
" teb o'r, *S.* 2.] Yngnad, Mi a gymmeraf
" gyngor i wybod a'i cadarnhawyf. Djoer,
" heb y llall [*al.* A dywedud o'r neb a'i
" hamheuwys, *S.* 2.] Ni ddylyi [di, *S.* 2.]
" gym'ryd cyngor am y frawd hon, canys
" o gyngor y bernaiſd y frawd hon ac
" ydd edewaiſd, ac na ddylyi dithau [*al.*
" bernaiſd, a gwedy barnu y dadgenaiſd,
" wrth hynny ny *ddylyi dithau*, *S.* 2.]
" ail gyngor am danai [*al.* deni, *S.* 2.]
" namyn addef ai *ei* bod hi yn gam-
" frawd, ai tithau ymwyſdlaw a min-
" nau am danai. Y Gyfraith a ddywaid
" eiſoes fod yr Yngnad yn wr dewis tra
" fo yn ei frawdle, ai cadarnhau y frawd,
" ai peidjaw a hi a ddyly [*al.* Cyfraith a
" ddywaid fod yn ei ddewis ef ai cadarn-
" hau tra fo yn ei frawdle, ai na's cadarn-
" hao. Ac efe a ddyly gym'ryd cyngor,
" efe a'r nifer a fu gyd ag ef yn y frawd.
" O's caiff yn ei gyngor na's cadarnhao,
" bid ddiffoddedig y frawd ac anolof: Am
" y camddatcanu taled yr Yngnad gam-
" lwrw i'r Arglwydd. O's caiff yn ei
" gyngor gadarnhau ei frawd, rhoddent eu
" dau wyſdl yn llaw yr Arglwydd, a'r
" hwn a ballo o naddunt, cosber mal y
" dywaid Cyfraith tafawd a ſarhaad. *S.* 2.]"

J.

PEN.

PEN. III.

Cynghawſedd etto o Lyfreu ereill.

" O Derfydd i ddyn wneuthur cam
" mewn lluydd, a cheiſaw o'r neb
" y gwnaeth y cam iddaw ei holi, ny
" ddyly atteb tra fo yn angen yr Ar-
" glwydd y bo dano, neu 'r Brenin.

2 " O derfydd rhoi barn yn erbyn dyn
" ny bo cywlad ag Ynad, gwedy bo
" cywlad efe a'r Ynad y dichawn ym-
" wyſdlaw pan fynno o fewn undydd a
" blwyddyn: Ony chyffry hawl hyd ym
" mhen undydd a blwyddyn, cauedig fydd
" Cyfraith rhyddaw a'r Ynad.

3 " O derfydd i Ynad farnu yn erbyn
" plaid mewn dadlau, a gwrthwynebu
" iddaw o'r neb y barnwyd arnaw y
" frawd, a chynnyg gwyſdl yn ei erbyn
" cyn ei gyfodi o 'i frawdle, heb ddyfod
" neb yn ei erbyn, ac ar hynny gwaſgaru
" yr orſedd a'r pleideu, a bod yn edifar
" gan yr Ynad na's cadarnhawys, a myn-
" nu ymwyſdlaw yna, a dywedud o'r neb
" y barnwyd arnaw, Ny ddyly di ym-
" wyſdlaw ymma, can nid ymwyſdlaiſd
" yn dy frawdle. Cyfraith a ddywaid na
" ellir nac ymwyſdlaw na chadarnhau
" brawd namyn yn y dadlau y barnwyd,
" a bod yn anolof y frawd. Camlwrw a
" dal yr Yngnad a'i barnwys, can nid jawn
" dwyn gwerth ei dafawd gan ballu ei
" wyſdlorjaeth iddaw. Un lle ynghyf-
" raith y dylir ymwyſdlaw ag Yngnad
" heb fod yn ei frawdle, o farnu cam
" frawd ar ddyn drwy dremmyg; hwnnw
" a ddichawn hyd ym mhen undydd a
" blwyddyn ymwyſdlo pan fynno o bydd
" cywlad efe a'r Ynad; o hynny allan y
" mae cauedig Cyfraith rhyddunt, ac ni
" ddichawn, namyn ei bod yn Hawl dra-
" blwyddyn.

4 " O derfydd i ddyn gwyno cwyn
" anjanawl am dir a daear, a cheiſaw o'r
" Amddiffynnwr ſymmudaw ei berch'no-
" gaeth i arall cyn terfynu y cwyn. Cyf-
" raith a ddywaid na's dichawn, canys
" cwyn a garchar y tir yn llwrw yr Am-
" ddiffynblaid hyn y retto Cyfraith a
" barn rhyngtaw a'r Hawlwr.

5 " O derfydd bod amryſon rhwng Llys
" cymmwd neu gantref am farn, ac *na*

CAP. III.

Aliae Formulae ex S. 2. *& aliis.*

SIQUIS inter militandum injuriam alicui intulerit, & vir, qui injuriam paſſus eſt, lege agere cum illo, qui injuriam fecit, velit; *reus* reſpondere non tenebitur, quamdiu neceſſaria negotia Domini, cui ſubjacet, vel Regis, tranſigere teneatur.

2 Si ſententia detur contra quempiam abſentem, iſte poſtquam in eadem regione *in qua Judex* ille *qui eum condemnaverat*, degit, commoratus fuerit, cum Judice illo pignore dato contendere poterit, quandocunque voluerit, intra annum & diem. Sed ſi actio non inſtruatur intra annum & diem, clauſa erit lex inter illum & Judicem.

3 Si Judex aliquem condemnaverit, & is, qui condemnatus eſt, ſententiae iſti contradixerit, & pignus offerat contra eum antequam a Curia diſceſſerit, & pignus *ex parte Judicis* nullum offeratur; & hoc facto, Judex & partes Curiam dereliquerint, & Judicem poenituerit ſe ſententiam ſuam antea non defendiſſe; & pignus ob hanc cauſſam dare propoſuerit; & is contra quem ſententia data fuerit, hoc modo regerat, Tu nunc pignus offerre non debes cum non obtuleris in Curia: Lex in hoc caſu ſtatuit pignus dari, & ſententiam defendi, non deberi, niſi in Curia in qua cauſſa judicabatur, ideoque judicium totum irritum eſſe cenſetur. Multam pendet Judex qui pronuntiavit, ſed pretio linguae pendendo obnoxius non erit, quoniam pignus nullum dederat. Unus tamen locus eſt in lege, in quo pignus a Judice exigi poſſit licet non fuerit in Curia; & hic eſt quando ſententia injuſta contra quempiam ob contemtum decernitur; ibi intra annum & diem pignora utrinque dari poſſunt quandocunque voluerit is contra quem ſententia data fuerit, modo in eadem regione fuerit qua & Judex; poſtea autem lex clauſa erit, & privilegium iſtud illi denegabitur, cum actio talis inſtrui non debet niſi intra annum & diem.

4 Siquis Actionem realem alicui inſtruxerit, & Reus conetur proprietatem *iſtius fundi* in alium transferre, cauſſa nondum finita; lex hoc fieri vetat, quoniam lis inſtituta impedit quominus Reus proprietatem transferat, uſquedum lis inter illum & Actorem finita fuerit.

5 Si controverſia oriatur inter Judices Commotae vel Cantredae de judicio, & concordes

concordes non fuerint, inſpiciendum eſt ex qua parte bes propendeat, & ſecundum illum judicabitur, quoniam bes trientem in quovis caſu praeponderabit.

6 Siqua filium ex viro legitimo conceperit, & alium filium ex adultero, & poſt mortem mariti filius injuſtus una cum filio legitimo, actionem de fundo dividundo in curia inſtituerit ideo quod natus fuerit in lecto legitimo, & nutritus per annum & diem & amplius, impenſis patris legitimi. Lex ſtatuit non obſtantibus his cauſſis, nihil illi deberi niſi comprobare poſſit ſe eſſe filium ex corpore ejus procreatum, a quo jus plenarium petendae hereditatis deſcendit; Lege enim cautum eſt, quod nemini hereditas naturalis debetur, niſi iſti qui oriundus eſt a viro, a quo hereditas primitus oriebatur; vel ab eo qui proxime conjunctus ſit viro qui ſine herede de corpore ſuo moriebatur.

7 Siquis pro aliquo fidejuſſerit, & lite pendente lepra correptus fuerit, vel votis monaſticis ſe obſtrinxerit; vel tali munere diſtrictus ſit, quale illum (ſua ſaltem ſententia) immunem reddiderit a reſpondendo in Foro; Lex ſtatuit illum teneri dum vixerit adimplere promiſſum quod fecerit. Et hic unus caſus eſt, in quo filius loco patris ſtare non tenetur, argumento, quoniam nihil de bonis ſuis illi reliquit, praeter Benevolentiam.

8 Si filius clandeſtino genitus ad Gentem aliquam pertinuerit, & nec pater dum in vivis eſſet eum denegaverit, nec mater ad patrem adduxerit, & illis demortuis, hereditas fundi ad illum devenerit, & *Gentiles ejus* illum abnegare conentur, Lex id fieri vetat, cum tempus abnegandi praeterlapſum fuerit.

9 Siquis injuriam fecerit, quae denario aeſtimetur, & is patrocinio Relliquiarum, quas geſſerit, innititur, omne quod ſuum eſt, aſylo iſti cedet, niſi aliud patrocinium de novo invenire poſſit. Patrocinium enim quod ſemel violaverit, illi iterum patrocinari non debet.

10 Si Dominus Advocatum & Procuratorem cauſſae realis vel cujuſvis alius cauſſae, cui competunt, domino in curia aſſignaverit, & dominus litis vel procurator ejus quidpiam dixerit quod illi noceat, & adverſario ſuo proſit: Lex dicit quod Advocatus id quod alteruter eorum dixerit, non admittet niſi ipſe voluerit, ejus enim eſt cauſſam perorare & exponere.

" beint gyfun, edrycher ble bo y ddeu-
" parth, ac yno barner, can's y ddeuparth
" a d'wyſa y traean ym mhob lle.

6 " O derfydd geni mab i wraig o'i gwr
" priod, a geni mab arall o'i gordderch, a
" gwedy marwolaeth y gwr priod dyfod
" y mab anneddfawl gyd a'r deddfawl i
" ddadlau yr Arglwydd i ofyn rhan o'r
" etifeddjaeth o achaws ei eni yn y gwely
" cyfreithawl, a'i feithrin undydd a blwy-
" ddyn ac achwaneg ar allu y tad cyf-
" reithawl. Cyfraith a ddywaid er yr
" achwyſon hynny na ddyly gaffel dim,
" ony ddichawn ddywedud ei fod yn fab
" o gorph y neb y tyfws grym yr etifedd-
" jaeth o'i blegid. Can's Cyfraith a ddy-
" waid na ddyly neb ddylyed anjanawl
" onid un a hanffo o gorph y neb y tyfo
" y dyled o'i blegid, neu y neb a fo neſaf
" i'r neb a fo marw heb etifedd o'i gorph.

7 " O derfydd i ddyn fod yn fach, a
" chyn terfynu yr hawl, ei fyned yn
" glafwr, neu yn Fynach, neu yn niwyll
" ny thebycco efe y dyly atteb o'r hawl,
" Cyfraith a ddywaid y dyly efe gywiraw a
" addawſai tra fo byw. Ac un o'r lleoedd
" ny ddyly y mab ſefyll yn lle ei dad yw
" hwnnw: Sef achos yw na's ddyly,
" wrth nad edewis ddim o'i dda iddaw
" ond ewyllys.

8 " O derfydd bod Cyſſwynfab mywn
" cenedl, ac na's gwatto ei dad yn ei fy-
" wyd, ac na's dycco ei fam, a gwedi
" marw y rhai hynny, digwyddo etifedd-
" jaeth o dir iddaw, a cheiſaw ei wadu,
" Cyfraith a ddywaid na ddylir, can's an-
" amſerol yw 'r gwad.

9 " O derfydd *i ddyn* wneuthur o gam
" werth un geinawg ag ef ar nawdd a
" Chrair arnaw, efe a ddyly golli cwbl
" o'r eiddaw ac o'i anrhaith i'r Nawdd
" hwnnw, ony chaiff Nawdd arall o ne-
" wydd: Sef achos yw hynny, y Nawdd
" a amreinjwys efe, ny ddyly o honaw un
" nawdd.

16 " O derfydd i Arglwydd yn nadlau
" roddi Cyngaws a Chanllaw i berchen-
" nawg dadl tir a daear, neu beth arall y
" perthyno, a dywedud o'r perchen neu 'r
" Canllaw ar ei afles, megis cynhorthwy
" i'r blaid arall: Cyfraith a ddywaid na
" ddyly y Cyngaws ddioddef mwynant
" o'r gair hwnnw oni's mynn ei hun, canys
" efe yw y Dywedudawdwr, ac a biau
" dyall." *S.* 2.

PEN. IV.

Cynghawſedd etto.

" ODerfydd bod cwyneu unig rhag
" rhai o Grefyddwyr Abad yn Llys
" cymmwd neu gantref, a thremygu yr
" Orſedd o honunt heb ddyfod i ymd*dry*-
" choli, ac ar y tremmyg hwnnw barnu
" gafel a chym'ryd da o Fanachdy, neu o
" yſgubawr iddaw, o ſwyddawg, deued i'r
" Orſedd geir bron y Swyddawg a dywe-
" ded ei fod yn berchennawg i'r da hwnnw
" drwy briodolder diwahan o fraint Pen-
" nadurjaeth y Fanachlog, ac na ddylyir
" gafaelu ei dda ef y lle ny weler drwy
" gwyn ei gydblaid a'r Amddiffynnwr, a
" phrofi y tremyg arnaw. Y Swyddawg
" a ddyly herwydd Cyfraith lywjaw iddaw
" ei amddiffyn, a rhyddhau ei afel. O's
" y Swyddawg a ddywaid na ryddhaa yr
" afel onid y Llys a'i barn, dyweded yr
" Abad na ddyly y Llys honno farnu dim
" arnaw ef, ac nad ydyw dan ei medd-
" jant o un ddadl. Sef ffordd yw hynny,
" bod tri rhyw Frawdwr herwydd Cyf-
" raith, a chyntaf o honunt, Brawdwr Llys
" bennadur y Brenin, ac na ddyly un
" Brawdwr oddieithr hwnnw farnu ar A-
" bad herwydd braint, nac ar gynhenneu
" trwy Gyfraith. O's y cwyn a fydd yn
" gyffylldedig rhag yr Abad a'i Broffeſawl,
" deuent y gyd i'r Llys yn amſerawl, a
" gwedy gwarandawer hawl a gofyn, gwr-
" thebed yr Abad trwy amddiffyn, trwy
" ymddibleidaw i wrth y Plas hwnnw.
" Canys tri rhyw Ymddibleidaw y ſydd
" herwydd Cyfraith; cyntaf yw, i wrth
" y Plas i'r Orſedd. Ail yw, yn y modd.
" Trydydd yw, yn y defnydd. Sef fal
" y mae hynny, y neb a oſotter iddaw
" yn Llys y Brawdwr ſwyddawg penna-
" dur, geir bron hwnnw y dyly ſefyll trwy
" wir a chyfraith; ac ni ddyly Brawdwr
" is ei fraint nog ef derfynu arnaw nac ar
" ei Grefyddwr, fa*l* y goſoded i'r Abad
" atteb geir bron Brawdwr Llys bennadur
" y Brenin o ryw achwyſon, ac ymddi-
" bleidaw o ryw achwyſon eraill, y rhai
" a bwyſont i deilyngdawd ei broffes a'r
" Crefydd, canys trwy farn y Brawdwr
" hwnnw y rhyddhaid y rhai proffeſawl o
" Gyfraith y byd i Gyfraith y Crefydd
" dan lywodraeth eu Habad. Or bydd
" rhai a debyccer eu perthynnu i Abad
" neu i rai o'i Broffeſwyljon ef, wneuthur
" galwedigaeth am gam farn a roddo
" Brawdwr Llys cymmwd, neu gantref,
" mywn colled yn ei erbyn, ny's dylyan
" o Gyfraith; Sef ffordd yw hynny, nid
" oedd fraint i'r Llyſoedd hynny i derfynu

CAP. IV.

Aliae Formulae ex S. 3. *& aliis.*

SI actio intentata fuerit ſeparatim contra Monachum, Monaſterii alicujus Sodalem, in Curia Commotae vel Cantredae, & ille contemnat iſtam Curiam, & comparere renuat, & ob iſtum contemtum Bona ejus diſtringi Judex decernat, & e Monaſterio vel ejus horreo capiantur per Officialem, adeat Curiam *Reus*, & ibi coram Officiali aſſerat ſe eſſe Proprietarium iſtorum Bonorum, proprietate indiviſibili, virtute privilegii iſtius Monaſterii, adeo ut Bona ſua diſtringi non debeant, Niſi Confratres Rei ſimul compareant, & contemtus contra Reum comprobetur. Officialis tunc per legem obligatur defenſionem iſtam admittere, & Bona, quae diſtricta fuerint, reſtituere. Sin autem Officialis regerat ſe non dimiſſurum Bona *diſtricta* niſi per decretum Curiae: Abbas tunc inſtare debet, & *affirmare* Curiam iſtam nihil verſus illum judicare vel juriſdictionem ullam exercere debere. Ratio hujus rei haec eſt, nempe, Judicum legitimorum tria eſſe genera; quorum primus eſt Judex Curiae ſupremae Regiae, & nullus Judex praeter illum virtute *ullius* privilegii debet ſententiam verſus Abbatem, vel in cauſſis Monaſticis pronuntiare. Si Actio contra Abbatem & Monachos conjunctim intentata ſit, omnes adeant Curiam tempore debito; & poſtquam actionis editionem audiverint, Abbas in defenſione ſua excipere contra auctoritatem Curiae debet. Exceptionum harum per legem tria ſunt genera: Prima, provocatio ab inferiori ad ſuperiorem curiam; deinde, *exceptio* contra methodum agendi; poſtremo, contra materiam actionis. Exempli gratia; quicunque coram Curiae ſupremae Judice ſe ſiſtere tenetur, coram illo ſe ſiſtat oportet; & Judex inferioris ordinis cauſſam illius vel Monachorum qui illi ſubjacent, determinare non debet; adeo ut Abbati ſe-ſiſtere licebit coram Judice ſupremae Curiae Regiae ad reſpondendum in quibuſdam cauſſis, & ab illa provocare in cauſſis aliis, quae dignitatem ſuam accipiunt a profeſſione ſua, & a votis quibus obſtringitur; nam propter hujuſce Judicis ſententiam Monachi a Legibus Civilibus liberari debent, & ſub Lege Eccleſiaſtica & Abbatis poteſtate erunt. Si ſint qui exiſtimentur pertinere ad Abbatem vel ad aliquos Monachorum ejus, & hi provocaverint a ſententia injuſta, quam Judex Commotae vel Cantredae dederit, per quam cauſſa ceciderint, hoc lege illis non concedetur: Idque ob hanc rationem; quoniam Curiae tales

tales nullam auctoritatem habent judicium exercendi in cauſſis iſtiuſmodi vel condemnando vel abſolvendo; & ſi laicus, qui nec virtute praedii, nec virtute officii *auctoritatem judicandi in iſtis cauſſis habeat*, condemnaverit aliquem qui pignore dato cum eo contendere non poteſt de iſta ſententia, ſententia iſta irrita erit, & laicus multabitur, & Judex Regius tenebitur finem iſti liti imponere. Conſimili modo nec Abbas nec Monachus objicere debent contra ſententiam Judicis Commotae vel Cantredae, quoniam his non licet ſententiam de illis dare, vel abſolutoriam vel damnatoriam. Et ſi forte aliquis horum *Judicum* ſententiam damnatoriam contra tales viros religioſos decreverit, Officialis tenetur (niſi vi contra legem agere velit, licet alias cauſſam recte determinaverit) priuſquam finis liti imponatur, cauſſam iterum adducere ad Judicem Curiae ſupremae Domini, qui *inſpexerit* num contra legem cauſſa judicata fuerit necne. Hoëlus enim Bonus per leges ſuas conceſſit cuilibet Optimatum *ſuorum*, qui Commotam vel amplius poſſideret, licentiam curiam tenendi, & officiales conſtituendi, aeque ac ſibi ipſi, auctoritate regia, una cum jure Patrocinii, & tenendi Curias ſupremas virtute officii ſui, & Generoſorum cauſſas judicandi in ditione ſua ſecundum legem Wallorum communem. Et ſi contigerit talis *Curiae* Judici, ut iniquam ſententiam damnatoriam contra Abbatem vel Monachum ejus dederit, in tali cauſſa provocare licebit *illis* ad Regem ipſum; nullus enim Judex officio ſuo exuetur niſi contra legem ſcriptam judicaverit. Et hic locus eſt, ubi Dominus ipſe per legem judicium exercere tenetur.

2 Si Furioſus aliquem momorderit, & vir qui morſus fuerit, ex vulnere iſto moriatur, gens mordentis pro eo non ſatisfaciet.

3 Siquis alterum compulerit ad faciendum quicquam quod ſibi ipſi damnoſum fuerit; *v. g.* confiteri aliquid contra ſeipſum; vel bona ſua in alium invitus transferre; vel licentiam dare faciendi rem quae ſibi damnoſa eſſe poſſit, & haec poſtea ipſi in Curia objiciantur; lex pronuntiat nihil firmum eſſe, quod fit per compulſionem, compulſio enim idem valet ac violentia, & ſicut vi rapta reſtitui debent in antiquum ſtatum, ſic res per compulſionem factae revocandae ſunt ad ſtatum quem prius habuerint.

" dim arnaddunt hwy, na rhydid na chosb
" yn un rhyw; a phei datcanai Lyg heb
" fraint iddaw o dir nac o ſwydd, farn
" o golled yn erbyn dyn nid oedd ber-
" thynawl herwydd nae nac ymwyſdlaw
" ag ef am y farn honno, namyn ei chyn-
" nal yn bwngc o gamddosbarth, a dwyn
" cosb am danai, a gorfod ar y Brawdwr
" brenhinawl roddi terfyn o newydd ar y
" ddadl. Ac yn rhyw gyffelyb a hynny
" ni ddyly yr Abad na'i Grefyddwyr alw
" barn Brawdwr Llys cymmwd, neu gan-
" tref, can nid oes fraint iddunt i derfynu
" arnaddunt o rydid nac o golled. Ac or
" damweina i'r rhai hynny roddi dosbarth
" o golled yn erbyn y rhai crefyddus hyn-
" ny, y Swyddawg a ddyly (oni wna
" wrthrymder yn erbyn Cyfraith, cyn
" gwnel dy a thal i'r blaid,) wybod trwy
" farn Brawdwr Llys bennadur yr Ar-
" glwydd ai cyfreithawl yn y ddadl. Ca-
" nys Hywel Dda a gennataawdd herwydd
" ei Gyfraith ef i bob Pennaeth o'r a fai
" iddaw gymmwd neu chwaneg, gynnal
" peunyddjawl Lys o rifedi Swyddogjon,
" megis iddaw ei hun, trwy fraint bren-
" hinawl, o fraint a noddfaeu, a chynnal
" Llys beunyddjawl bennadur herwydd
" ſwydd, a chynnal dadlau ar ei Uchel-
" wyr yn ei wlad trwy Gyfraith gyffredin
" Gymru. A phei damchweinai i'r Brawd-
" wr hwnnw roddi cam farn yn erbyn yr
" Abad neu ei Grefyddwyr mywn colled,
" y farn honno a ddylyid ei galw a'i chan-
" lyn i ennill barn i gan yr Arglwydd ei
" hun; can ni ddylyir dwyn ei Swydd
" rhag y Brawdwr hyn y orddiwedder
" trwy Gyfraith yſgrifennedig a barn. A
" llyna yr un lle y gorfydd ar yr Arglwydd
" ei hun roddi barn o Gyfraith.

2 " O derfydd bod dyn yn gynddeirawg,
" a brathu dyn arall o honaw a'i ddannedd,
" ac o'r brath hwnnw ei farw, ni's diwy-
" gant ei genedl droſdaw.

3 " O derfydd i ddyn gymmell ar
" [ddyn, *JDR.*] arall wneuthur peth a
" fai afles iddaw, megis addef drwg arnaw
" [ei hun, *JDR.*] neu ddilyſu ei dda i
" arall o'i anfodd, neu genhadu gwneu-
" thur peth a fai afles iddaw, a dodi [yn
" ei erbyn, *JDR.*] hynny yn y [*al.* eil-
" waith y mywn, *JDR.*] Cyfraith, Cyf-
" raith a ddywaid [yna, *JDR.*] nad ſa-
" fedig dim a'r a wneler trwy gymmell,
" can ys yw cymmell cyſdal [*al.* canys
" cyſdal yw cymmell, *JDR.*] a thrais,
" ac fal y dyly trais ei hedfryd drachefn
" i'r braint y bu gynt ynddaw, fal hynny
" yr hyn a'r peth a wneler trwy gymmell
" y felly y dylyir ei edfryd drachefn yn
" y modd y bu gynt [*al.* gynt, felly y
" dyly peth a wneler trwy gymmell ei
" edryd drachefn. *JDR.*]

4 " O derfydd i ddyn ymliw am led-
" rad, o ddywedud ei weled yn gwneuthur
" lledrad, a'i wadu o hanaw, rhodded lw
" pedwargwyr ar hugaint heb Gaeth heb
" Alldud heb wr nod. Oni cheffir hynny,
" ef a ellir ei ddodi yn ei erbyn.

5 " O derfydd dodi a barnu rhaith ar
" leidr, a nodi rhaith arnaw ar feſur ca-
" rant, ac wynteu yn gwadu, ef a edir
" iddaw, oni ellir ei brofi arnaw. Sef
" gwedy profir o gydgarant, a llw y rhai
" hynny fod eu carennydd yn gynneſed
" iddaw ag y dylywynt dalu galanas y
" gyd ag ef a'i gymryd.

6 " O derfydd i ddyn yrru peth ar arall,
" a mynnu ei brofi trwy dyſdon, ac ym-
" adaw o'r gyrr cyfreithawl o ballu ei dyſ-
" don iddaw, digwydded ei hun yn yr
" anghyfraith a yrr ar y llall.

7 " O derfydd i ddyn ddylyu dyled,
" a mach arnaw, a phan ofynner y dyly-
" ed, ddywedud o'r Amddiffynnwr ryda-
" lu y dylyed iddaw, ac na ddyly atteb o
" ryddifeichaw mach o honaw o ffordd a-
" rall, a dodi hynny ym mhen gwybydd-
" jeid, ac yn yr oed y dylyer eu mwyn-
" hau, eu pallu iddaw; a gwedy hynny
" ceiſsjaw o'r Amddiffynnwr wadu y
" mach, neu arddelw arall i ddifarnu y
" fechni, ni's dyly, canys y Gyfraith a
" ddywaid, Pa arddelw bynnag y dech-
" reuo dyn ddiſdryw o honaw rhag bron
" Yngnad, a myned y frawd gyntaf ar
" yr arddelw, lluddjo na luddjo [*al.* llwy-
" ddo na lwyddo] ac wrth hynny ni ddy-
" ly yntau wadu mach, can arddelwis ef
" o arddelw arall cyn no hynny.

8 " O derfydd caffel aur, neu arjant,
" neu yſgrubl, neu dda boddedig y mywn
" cored, a thebygu o berchen y gored fod
" yn eiddaw ef y da hwnnw, yn herwydd
" ei gaffel yn ei lafur cyfreithawl ar dref
" ei dad, Cyfraith a ddywaid na's dyly.
" Sef achos yw, Nid cyfreithawl cored
" namyn i hely pyſgawd ynddi, ac nad
" cannjad iddaw hely ynddi namyn pyſ-
" gawd, ac wrth hynny nid eiddaw ef ddim
" o'r a gaffer ynddi namyn pyſgawd.

9 " O derfydd i anifail dyn arall fy-
" ned y mywn annel neu y mywn brad-
" bwll, y dyn a'i gwnaeth a ddyly ddi-
" eiſiwaw y dyn o'r clwyf a gyfran a'i
" anifail: Ac felly od a dynjon ynddunt
" oni ddodir nod arnunt. Sef yw nodeu
" a ddylyir eu dodi arnunt, croes o bob
" tu iddunt: Or yd fydd felly, ni ddiwy-
" gir yr eiſiwed a gyfarffo a dynjon; ef
" hagen a ddiwygir y clwyf a gaffo yr
" yſgrubl ynddaw, can nid oes ſynwyr
" gantunt i ymoglud.

4 Siquis furti accuſatus fuerit, & *Actor* aſſeruerit ſe vidiſſe id patratum, & *Reus* id denegaverit, purgare ſe debet juramento XXIV virorum quorum nemo fuerit ſervus, advena, vel vir notabilis. Si tales compurgatores reperire non poſſit, damnas eſto.

5 Si fur condemnetur juramento conſanguineorum ſuorum ſe purgare, & illi *furtum* abnegaverint, fur abſolvetur, niſi furtum probari poſſit. Ad juramentum iſtud compurgatorium dandum illi ex conſanguineis ſuis adducendi ſunt, qui ob proximitatem ſanguinis compenſationem pro caede cum illo pendere tenentur, vel accipere poſſunt.

6 Siquis aliquem in jus vocaverit, & factum probare promiſerit per teſtes, & litem deſeruerit ideo quod teſtes illum defecerint, ipſe eodem crimine, quo alium accuſaverat, condemnabitur.

7 Siquis aere alieno teneatur, pro quo fidejuſſorem dederit, & quando debitum repetatur, Reus aſſeruerit ſe nomen iſtud jam expediviſſe, adeo ut ad liberandum fidejuſſorem ad aliud reſponſum non teneatur, & hoc per teſtes conſcios probare promiſerit, & in ipſo tempore quo illis uti debuerit ipſi defecerint; & poſtea Reus fidejuſſionem abnegare tentaverit, vel aliam exceptionem interponere, qua fidejuſſio inutilis reddatur, id *lege* non licebit; Lex enim pronuntiat, quod non alia exceptione quam quis coram Judice ad impugnandam actionem interpoſuerit, ſi admiſſa fuerit, uti licebit, ſive proſit ſive obſit, quam ob cauſſam fidejuſſorem abnegare non debet, cum aliam exceptionem antea interpoſuerit.

8 Si aurum, vel argentum, vel jumenta, vel res ſubmerſae in cataracta inveniantur, & dominus cataractae illa pro ſuis vendicaverit, ideo quod inventa fuerint in molé in fundo ſuo hereditario legitime exſtructa, Lex contrarium ſtatuit, ob hanc cauſſam, quoniam cataractam exſtruere non licet niſi ad captandos piſces, ideoque nihil quod in ea inventum fuerit, domino cedet praeter piſces.

9 Si jumentum alienum inciderit in laqueum vel foveam, vir qui iſta fecerit, compenſationem debet facere poſſeſſori jumenti ob noxam quae jumento acciderit. Ita quoque ſi homines inciderint in iſta, niſi ſigna, quibus indicentur, apponantur. Signa quae apponi debent ſunt cruces utrinque fixae; hae ſi appoſitae fuerint, compenſatio nulla ob noxam hominibus illatam debebitur; ſed ſi animalia in illa incidentia noxam contraxerint, noxa iſta compenſabitur, ideo quod animalia ſenſum ad cavendum nullum habuerint.

10 Siquis foveam effoderit, venatione finita illam occludat oportet; ſin occludere neglexerit, omnem noxam quam vel homines vel jumenta ibi contraxerint, compenſabit.

11 Siquis ab alio vaccam emerit, & ad *praeſtandam* ejus integritatem fidejuſſorem acceperit, & illa intra annum primum vitulum enixa fuerit, & lac dederit; licet poſtea ſterilis ſit, & marem quotannis appetiverit, venditor integritatem ejus ulterius praeſtare non tenebitur.

12 Si femina ſolo alieno inaedificaverit ſine licentia a proprietario prius obtenta, & illic manſerit cum inſtrumento ſuo domeſtico per annum & diem, & poſtea exire de fundo velit, hominium lege requiſitum *domino* facere tenebitur & illa & quivis alius, qui fundo alieno per annum & diem inſtiterit, niſi pactum conventum intervenerit.

13 Siquis alteri quicquam debuerit, & debitum non abnegaverit, ſed dixerit ſe nihil de ſuo habere; & Actor dixerit ſe probare poſſe illum Bona propria habere, & Reus negaverit ſe quicquam poſſidere; Lex pronuntiat ſatius eſſe homini credere, qui Bona ſua a ſe abjecerit, quam Actori qui probare conetur illum Bona *ſufficientia* adhuc poſſidere. Sin bona habuerit, Domino omnino cedent poſt talem negationem.

14 Si duo homines ſocietatem arationis pepigerint, & alter eorum pactis conventis non ſteterit, Dominus illum cogere debet pactis conventis ſtare; & multam trium vaccarum ſibi pendere, & ſocio ſuo arationem perficere.

15 Si ſervus aliquem quemcunque occiderit, dominus ſervi caedem compenſabit pro ſervo ſuo perinde ac pro quovis alio homicida.

16 Siquis crediderit ſe per legem non teneri ad comparendum in Curia, vel ad vades dandos judicio ſiſti in die in quo reſpondere ad actionem contra illum intentatam tenetur, ob tempus ad producendas probationes dandum, vel ob ſtatum ſuum, vel ob aliam quamcunque cauſſam, & contra illum replicetur *hoc modo*; Tu petis tempus dari quod tibi lege non debetur, & niſi lex id tibi conceſſerit, non habebis; certi juris igitur eſſe aſſero quod quicunque tempus petit ad producendas probationes, teneatur cavere judicio ſiſti, & quod tempus non habeat niſi quod lege debetur. Lex hic pronuntiat illum teneri in judicio comparere, quo tempus ad producendas probationes legitime petat, licet teneatur cavere ſe judicio ſiſti eo die quo tempus iſtud petit; Lex enim dicit, quod quandocunque Judices conſederint, eodem tempore Partes quoque conſidere tenentur, quoniam Judex ſententiam

10 " O derfydd i ddyn wneuthur brad-
" bwll, ef a ddyly pan beider a hely, ei
" gau; oni's cau, taled yr eiſiwed a ddel
" o honaw am ddynjon ac yſgrubl.

11 " O derfydd i ddyn brynu buch i
" gan arall, a mach ar deithi y genti, a'i
" hymol yn y flwyddyn gyntaf, a bod
" llo a llaeth genti; cyd bo ryderig wedy
" hynny byth, ni ddyly y neb y doeth i
" gantaw deithi o hynny allan.

12 " O derfydd i wraig adeilad ar dir
" treftadawg yn ddiannod, ac eiſdedd ar
" y tir undydd a blwyddyn yn anlloe-
" ddawg [allvydavc, *MS.*] a mynnu my-
" ned i ar y tir, hi a ddyly dalu cyfraith
" cledren gwaſafwr, *a hi* a phob dyn dia-
" mod od eiſdedd undydd a blwyddyn ar
" dir dyn arall.

13 " O derfydd *i ddyn* ddylyu da i a-
" rall, ac na watto y dyn y dylyed, na-
" myn dywedud nad oes dim ar ei helw.
" A dywedud o'r Hawlwr y profai fod da
" ar ei helw, ac yntau yn gwadu nad oes
" dim, Cyfraith a ddywaid fod yn jawnach
" credu y dyn a fo yn bwrw y da i wr-
" thaw no'r hwn a fo yn profi fod iddaw
" dda. Gwedy hagen a'sgwatto, Arglwydd
" y dyly oll.

14 " O derfydd i *ddau* ddyn wneuthur
" cyfar a'i gilydd, a gwedy hynny torri
" o'r naill o naddunt y cyfar, jawn yw
" i'r Arglwydd ei gymmell drachefn i
" gadw y cyfar, a chamlwrw i'r cyfarwr.

15 " O derfydd i ddyn caeth ladd celain
" pwybynnag fo, jawn *yw* i Arglwydd y
" caeth dalu dros weithred y caeth megis
" dros lofrudd.

16 " O derfydd i ddyn debygu na ddy-
" lyo eiſdedd yn gyfreithawl, na rhoddi
" mach ar gyfraith yn y dydd y dylyo
" roddi atteb o'r hawl a holer iddaw, yn
" herwydd ceiſaw oed wrth borth, ai yn
" herwydd braint, ai yn herwydd peth
" arall; a gwrthwynebu, a dywedud yn
" atteb iddaw, Yr oed yr wyt ti yn ei
" geiſaw ni's dyly o Gyfraith, ac onid
" Cyfraith a ddywaid ei ddylyu o honat,
" ni's ceffy, ac ar y Gyfraith y dodaſi,
" pa ddyn bynnag a geiſo oed wrth borth,
" ddylyu o honaw ymrwymaw ynghyf-
" raith, ac na's caiff oni's dyly o Gyfraith.
" Cyfraith a ddywaid fod yn jawn iddaw
" eiſdedd yn gyfreithawl i geiſaw oed wrth
" borth yn y Gyfraith, cyd boed jawn
" iddaw ymrwymaw i roddi atteb o'r hawl
" yn y dydd y ceiſo yr oed; canys Cyf-
" raith *a ddywaid*, py ddydd bynnag y
" dylyer cadeiraw Yngneid, y dylyir ca-
" deiraw pleideu, can ni ddyly Yngnad
" farnu

" farnu brawd namyn ar ddyn a ymrwy-
" mo yn y Gyfraith. A fo gwar neu
" anwareddawg, ac a fo negydd o gyf-
" raith, ac adaw y maes yn anghyfreithawl,
" neu na chyrcho y maes yr ei wysjaw,
" y rhai hynny a ellir barnu brawd abſen
" arnunt. Y mae amſeroedd ni ellir ca-
" deiraw Yngneid ynddunt, megis yn
" nyddjeu uchel, neu nos, neu amſer y bo
" cauedig Cyfraith am dir a daear: Ac
" wrth na ellir cadeiraw Yngneid yn yr
" amſeroedd hynny, ni ellir cadeiraw plei-
" deu rhag eu bron hwy. O derfydd i
" ddyn gyrchu Cyfraith (na thrwy ddy-
" undeb na thrwy annyundeb y delont)
" yn yr amſeroedd hynny, ni ddyly yr
" Yngnad farnu un frawd, namyn eithr
" Cyfraith yn [*rectius forſan*, eithr Cyf-
" raith, namyn] dywedud iddunt na ddy-
" lyir gwneuthur Cyfraith yn yr amſe-
" roedd hynny.

dicere non debet, niſi partes litigantes ſe ipſae judicio ſiſti caverint. Siquis rebellis vel contumax fuerit, vel in judicio ſe ſiſtere abnuerit, vel contra legem a Curia aufugerit, vel in Curia cum citatus fuerit non apparuerit, contra omnes hos ſententia dari poteſt licet in Curia non adfuerint. Certis temporibus Judices conſidere nequeunt: *v. g.* diebus nefaſtis, vel noctu, vel juſtitio, quando cauſſas reales cognoſcere non licet: Et cum Judices conſidere non debent iſtis temporibus, tunc quoque Partes coram illis ſiſtere non licet. Siqui lege agere velint in iſtis temporibus (nec intereſt an volentes vel inviti id fecerint) Judex nihil pronuntiabit, ſed *tantum* declarabit quod lege agere non licet iſtis temporibus.

17 " O derfydd barnu dadannudd i ddyn
" y bo ei dad yn eiſdedd ar dir a daear yn
" gyfreithawl, a gwedy hynny cyffroi
" hawl o ddyn arall am ddadannudd arnaw
" yntau, Cyfraith a ddywaid panyw y
" dadannudd cyntaf a wrthladd y diwe-
" thaf, ac nad jawn barnu dadannudd ar
" ei gilydd.

17 Sicui judicio poſſeſſorio agenti fundus paternus legitime adjudicetur, & poſtea alius judicio poſſeſſorio cum illo agere velit, Lex pronuntiat, quod is cui poſſeſſio prius adjudicabatur, poſteriorem vincet, & quod fas non eſt ut poſterior priorem inde dejiciat.

18 " O derfydd i ddyn ddwyn peth i
" drais ar arall, ac odd' yna dygymmod
" a'r dyn y ducpwyd i gantaw i drais, a
" chychwyn y peth i gan y treiſwr heb
" gannjad iddaw a heb ofyn, a galw o'r
" treiſwr am ei warchadw drachefn ar
" y braint y bu gynt gantaw; Cyfraith a
" ddywaid can nid cyfreithawl y deuth y
" trais attaw ef drachefn, fod yn gyfreith-
" awl ei dyfod hithau i warchadw y treiſ-
" wr yr ail waith. Or myn yr Arglwydd
" y trais, agored fydd Cyfraith iddaw
" am ei hawl.

18 Siquis vi aliquid ab alio rapuerit, & culpam redemerit, & poſtea abſque ejus licentia res iſta *a domino ejus* abducta fuerit, & Raptor illam repetere velit, & in antiquum ſtatum in quo apud illum fuerit reſtitui poſtulaverit; Lex pronuntiat, quod cum contra legem hanc rem *dominus* repetiverit, lege licere Raptori iterum illam repetere. Si Dominus rem vi raptam ſibi vendicare voluerit, actionem in illam inſtituat licebit quandocunque voluerit.

19 " O derfydd i ddyn holi peth drwy
" Fach i arall, a gwadu o'r Cynnogn y
" Mach, a barnu o'r Yngnad ar y Cyn-
" nogn, a chym'ryd mach ar ei obr o'r
" ddwyblaid, a bod amryſon rhwng y
" ddwyblaid pwy y dalo ei obr i'r Yng-
" nad, Cyfraith a ddywaid cyn ni allo y
" Cynnogn gaffel ei raith, gwedy barner
" iddaw ei wirjonhynni, yr hwn eiſwys
" ddylyu o honaw dalu ei obr i'r Yngnad.
" Or caiff ei raith, diammau yw y mai
" efe y tal. Ac felly am reithoedd eraill
" a dyvedir [a ddiwedir *vel* a ddywedir *q.*]
" cyfryw a hynny.

19 Siquis lege egerit cum aliquo, & fidejuſſorem produxerit, & Debitor fidejuſſorem abnegaverit, & Judex Debitorem condemnaverit, & ab utraque partium acceperit fidejuſſorem pro honorario ſuo perſolvendo, & controverſia oriatur inter partes utra earum perſolveret honorarium Judici; Lex pronuntiat quod licet Debitor compurgatores producere non poſſit, poſtquam innocentiam ſuam probare obligetur, ille tamen honorarium perſolvere tenebitur. Si compurgatores produxiſſet, *honorarium* proculdubio pendere teneretur: Quod idem affirmandum de juramentis communibus aliis conſimilibus.

20 " O derfydd i ddyn roddi Cred ar
" arall, a chwynjaw o'r dyn y rhodded
" arnaw ei ſarhau, a mynnu o'r dyn jawn;
" a dywedud o'r dyn a roddes y Gred ar
" y llall, Cwbl wad yw gennyfi na meſl
" na ſarhaad na's gwneuthum i ti, eithr

20 Siquis fidem ſuam alteri obſtrinxerit, & ille cui obſtricta fuerit, queratur ſe fuiſſe injuria affectum *a Reo*, & ob eam cauſſam ſatisfactionem exigere velit; & is qui fidem illi obſtrinxit, ita regeſſerit, Ego abſolute nego me vel injuriam vel contumeliam tibi intuliſſe;

intuliſſe, ſed tantum fidem meam tibi obſtrinxiſſe, & certi juris eſſe aſſero quod is qui fidem ſuam alicui obſtrinxerit, injuria illum affeciſſe non cenſebitur; & tunc Actor reſponderit, Judices teſtor quod non negaverit ſe fidem mihi obſtrinxiſſe, & certi juris eſſe aſſero quod fides non alio modo obſtringitur quam manum manui alterius imponendo; ſed tu manum tuam non impoſuiſti manui meae, fidei obſtringendae gratia, ſed humero vel pectori vel alteri loco non debito *injeciſti*: Lex in hoc caſu pronuntiat nullum contractum per fidem *factum* valere, niſi is qui Briduw dicitur; & manu aliquem pulſare perinde contra legem eſſe ac illum pugno contundere, ideoque hanc eſſe injuriam ſi actio eo nomine inſtituatur, certum enim eſt * * *

21 Si apes intraverint in alveare alienum, & ibi mel abſumſerint, & mellis dominus compenſationem exigere velit a domino apum pro melle abſumto, Lex pronuntiat nullam compenſationem deberi; noxae enim ab animalibus quae domini eorum non tenetur cohibere vel cuſtodire, compenſari non debent. Animalia id genus ſunt Apes, & Ferae manſuefactae, & Aves.

22 Si apes alveare alienum intraverint, & ibi cum apibus alienis commoraverint, & dominus earum illas repetere velit; Lex pronuntiat apes nullo alveari incluſas juramento repeti non poſſe, & cum juramento repeti non poſſint, ut nec ab aliis ſegregari, per Legem requiri non poſſunt a domino alvearis in quod intraverint, juſte enim illas acquiſivit, & noxa quam fecerint lucro quod ex iis percipit, eſt aequalis.

23 Si vir mentis compos infantem vel virum naturaliter mentis non compotem pelliceat ad ſpondendum pro re ſibi damnoſa futura, & ſponſio iſta in Curia facta non fuerit, Lex dicit talem ſponſionem validam non futuram coram Judicibus.

24 Si vir robuſtus virum imbecillem compulerit ad ſpondendum pro re quae illi injuria futura eſt, abſente Judice ob metum telorum vel ob metum ſpoliationis, ſponſio illa valebit.

25 Siquis alteri debito obſtringatur, & fidejuſſorem pro illo dederit, & idem ſolvere negaverit, fidejuſſori licebit pignus a Reo ablatum Actori tradere. Sin autem pignus ſufficiens non invenerit quod illo die tradat, craſtino die vel poſtridie ejus diei pignus legitimum tradat licebit, praeter illud quod primo die tradiderat. Sed ſi Reus crediderit quod fidejuſſor pignus aliud auferre non debet quam illud quod prius dederat, Lex pronuntiat illum aeque dena-

" rhoddi Cred arnat ti, ac ar y Gyfraith y
" dodafi nad ſarhaed i neb roddi Cred ar-
" naw. Heb yr Ha*wl*wr yna, I'r Yng-
" neid y tyſdafi na wadawdd efe roddi Cred
" arnafi, ac ar y Gyfraith y dodaf 'innau
" nad Cred namyn yr hon a roddo dyn
" yn llaw y llall, ac nad i'm llaw i y
" rhoddaiſdi dy Gred, namyn ar fy yſg-
" wydd, neu ar fy mronfoll, neu yn lle
" ym' ni ddylyit ei rhoddi. Cyfraith a
" ddywaid yna nad oes Gred namyn Bri-
" duw, ac nad cyfreitholach iddaw yntau
" ei daraw ef a'i law yn agored nag a'i
" law yn gaead, a'i bod yn ſarhaad or
" cwynir, canys diau yw fod yn ei enau
" y gyrr, ac arf yn llaw yn lladd.

21 " O derfydd dyfod gwenyn i leſdr
" dyn arall ac yſſu y mel, a mynnu o'r
" neb bieuffo y mel ei ddieiſiwaw o'r dyn
" bioedd y gwenyn a lew'ſai y mel; Cyf-
" raith a ddywaid na ddiwygir dim iddaw:
" Sef achaws yw, py anifail bynnag nȳ
" ddylyo y perchennawg ei fugeiljaeth
" na'i gadw, ni ddyly yntau ddiſwyn y
" llwgr na'r gweithred. Sef anifeiljaid yw
" y rhai hynny, Gwenyn, neu Ledfegin
" a ddofer o fwyſdfil gwylld, neu Aderyn.

22 " O derfydd i wenyn dyn fyned
" mywn lleſdr dyn arall, a chartrefu y gyd
" ag wy, a galw o'r dyn bieuffo y gwe-
" nyn am danunt drachefn, a mynnu eu
" caffel: Cyfraith a ddywaid yna na ddy-
" lyir eu damdwng heb leſdr amdanaddunt,
" ac *am* na ellir eu damdwng, ac na ellir
" eu dithol, na ddigawn o Gyfraith eu
" caffel i gan berchen y lleſdr ydd aeth-
" ant ynddaw, can ni wnaeth un anghyf-
" raith am danunt wy, ac nad llai eu
" gormes iddaw no'i mwynant.

23 " O derfydd i ddyn pwyllawg dwy-
" llaw mab neu ddyn ynfyd arall anja-
" nawl o beri rhoddi cadernid ar beth a
" fai afles iddaw yn abſen *Cyfraith*, Cyf-
" raith a ddywaid nad ſafedig iddaw hyn-
" ny rhag bron Yngneid.

24 " O derfydd i ddyn cadarn gymmell
" ar ddyn gwan, a rhoddi cadernid ar beth
" a fai afles iddaw yn abſen Cyfraith, rhag
" ofn arfeu, neu rhag ofn anrhaith, ſafe-
" dig yn y Gyfraith y cadernid hwnnw.

25 " O derfydd i ddyn ddylyu peth i
" arall, a Mach arnaw, a bod negyddjaeth
" *gan* y Cynnogwr dalu, jawn yw i'r Mach
" roddi gwyſdl yr Amddiffynnwr i'r Hawl-
" wr. O derfydd na chaffo o dda cym-
" maint a'r gwyſdl yn y dydd hwnnw,
" rhodded ai trannoeth ai tradwy yn y
" gwyſdl cyfreithawl y am peth y dydd
" cyntaf a roddes. O derfydd i'r Amddi-
" ffynnwr debygu na ddyly efe hwanec-
" cau gwyſdl onid y cyntaf y roddes,

" Cyfraith

" Cyfraith a ddywaid ei fod yn Fach ar " y geinawg ddiwethaf fal ar y gyntaf, ac " wrth hynny y dyly yntau gwplau ei " wyſdlorjaeth ar y dylyed hwnnw.

26 " O derfydd *bod* amryſon rhwng " perchennogjon dwy faenawr am derfy- " neu, yr uchaf ei fraint biau derfynu : " Or byddant ogyfuwch, cyngwarchadw " Arglwydd a derfyna.

27 " O derfydd i wr ar gylch heb ad- " lam iddaw namyn ar gylch, neu fon- " heddig canhwynawl diadlam wadu Mach, " a barnu rhaith arnaw, a mynnu o ho- " naw ef wybod py le y rhoddo y rhaith " o gyfraith, jawnaf yw yn yr Eglwys y " gorddiweddwys arnaw ef Gyfraith yn " ei phlwyfogaeth, can nid mwy y dyly " efe Ddwfr ſwyn na Bara offeren yn un " Eglwys no'i gilydd.

28 " O derfydd tebygu na allo Ar- " glwydd o gyfraith roddi tir Treftadawg " i arall, yn herwydd tebygu na ddylyai " neb namyn ei ddylyed ei hun, Cyfraith " a ddywaid y digawn Arglwyddiaeth yna " waſgu y ddau beth yn un, oni ddaw " goſymddaith y Treftadawg o'r eiddaw " ei hun, a hynny heb drais ynddaw ; ac " felly am dda arall.

29 " O derfydd i ddyn holi da i arall " y mwyn lluydd, ni ddyly atteb iddaw " y tra fo yn anghenjon y Brenin.

30 " O derfydd i ddyn mywn lluydd " gynnyg tal i arall, ni ddyly ei gym'ryd " oni's myn. Sef achos yw, can ni ddy- " lyir dirwyaw neb y mywn lluydd, rhag " gwallygjaw gwaſanaeth ei Arglwydd " neu ei leſdeirjaw.

31 " O derfydd dwyn buch dyn yn " lledrad a llo genti, a threulaw y fuch " a'i llo, a bod yn ddir dalu eu gwerth " drachefn, a thebygu o'r dyn bioedd y " fuch, ddylyu trugaint am y fuch, a " hwe' cheinawg am y llo : Cyfraith a " ddywaid na's dyly, canys hanner gwerth " pob llwdn glan yw ei deithi ; ac o'i thei- " thi hithau y pennaf yw y llo a'r llaeth, " ac wrth hynny nad mwy ei gwerth hi- " thau cyd dyccer y llo y gyd a hi, no " chyn ni ddyccer namyn hi ei hun, a " hynny yw trugaint.

32 " O derfydd i ddyn ddylyu da i arall, " a Mach arnaw, * * * * a dywedud o'r " Amddiffynnwr y mai deuddeg ceinawg, " a myned yn nedfryd y Mach, a dywe- " dud o'r Mach, Djoer, heb efe, cyn ni " ddel i chwi pa har y 'm rhodded yn Fach, " cof yw gennyfi, ſef yw hynny ar hwe' " cheinawg. Sef a ddywaid Cyfraith yna, " can ni ddyunwys efe ag un o'r ddwy rii ultimo ſolvendi ſolutione teneri ac primo ſoluti, ideoque illum obligari ad fidejuſſionem adimplendam de iſto debito.

26 Si controverſia de finibus oriatur inter dominos duorum maneriorum, is cujus ſtatus potior fuerit, obtinebit. Sin ſtatus amborum fuerit aequalis, controverſia dirimetur ratione habita poſſeſſionis longi temporis quam Dominus habuerit.

27 Si erro ſedem ſtabilem & domicilium certum non habens (nec refert an Wallus ingenuus vel alius fuerit) fidejuſſionem abnegaverit, & jurato ſe purgare compellatur, & is interrogaverit ubinam juramentum iſtud jure praeſtare debet, aequiſſimum eſt ut praeſtet in iſta Eccleſia in cujus parochia lis illi intentata fuerit, cum ille Aquam benedictam & Panem euchariſticum in una aliqua Eccleſia potius quam in alia vendicare non poſſit.

28 Siquis crediderit Domino per Legem non licere fundum alicujus qui patri ſucceſſerit, alteri tradere, ideo quod nihil niſi quod ſuum eſt cuiquam competit, Lex pronuntiat Domino licere duas res in unam comprimere, idque nulla vi facta, niſi fundus iſte victum neceſſarium poſſeſſori ſuppeditaverit ; quod idem de aliis rebus affirmandum.

29 Siquis bona lege petierit ab aliquo qui in exercitu *regio* militat, Reus ad reſpondendum non tenebitur quamdiu ſtipendia in exercitu regio fecerit.

30 Siquis in exercitu militans debitum perſolvere alteri propoſuerit, ille *debitum* invitus accipere non tenebitur. Ratio haec eſt, quia nemo multandus eſt quamdiu militaverit, ne negotia Domini damnum accipiant vel impediantur.

31 Siquis vaccam cum vitulo ſuo furto abſtulerit, & neceſſe habuerit pretium eorum rependere, & proprietarius crediderit LX denarios ſibi deberi pro vacca & VI pro vitulo ; Lex pronuntiat non deberi, qualitates enim animalium mundorum dimidio pretii eorum aeſtimantur ; & vaccae qualitatum praecipuae ſunt *habere* vitulum & lactare, ideoque compenſatio eadem erit ſive vaccam cum vitulo, ſive illam ſolam abſtulerit, nempe LX *denarii*.

32 Siquis debito alicui obſtrictus fuerit, & fidejuſſore caverit, * * * * * & Reus reſponderit ſe XII denarios tantum debere, & ad fidejuſſorem provocaverit, & fidejuſſor dixerit, Certe licet vobis non conſtiterit quantitas debiti de quo fidejuſſerim, ego probe recordor, nempe de VI denariis. Lex in hoc caſu pronuntiat, cum fidejuſſor nec cum Actore nec cum Reo de debiti quanti-

quantitate convenit, quod officium fidejuſſoris non fecerit, ideoque & ad totum id quod Actor exegerit & quod Reus confeſſus fuerit, ſolvendum teneri.

" edfryd, na wnaeth Mach yn deithi Mach,
" ac o achos hynny taled efe gwbl o'r a
" holes yr Hawlwr y am ben a addefawdd
" yr Amddiffynnwr.

33 Siquis rem non facile mobilem, *arborem puta*, ſuccideriſ, & illa in fundum alienum corruerit, vel ſi lapides in fundo alieno coacervaverit, & poſſeſſor fundi ut res illae de fundo ſuo dimoveantur petiverit, Lex pronuntiat nemini licere noxam alteri facere, ideoque illum obligari ad noxam iſtam amovendam quam in fundo alieno fecerit.

33 " O derfydd i ddyn fwrw anghyfo-
" dydyn, a digwyddaw ar dir arall, neu
" garneddu main arnaw, a bod *y* perchen
" yn mynnu eu bwrw i ar y tir; Cyfraith
" a ddywaid na ddyly neb adaw gormes
" ar eu gilydd, ac y dyly yntau gychwyn
" y llafur a orug yn ormes, i ar dir y
" llall.

34 Sicui poteſtas conceſſa fuerit denarium haſtae exigendi, illum exigere incipiat oportet intra annum & diem, & ſi denarium iſtum exigere neglexerit intra iſtum terminum, illum poſtea non exiget, ſi modo praeſens fuerit. Lex dicit quod quaevis actio quae alicui datur, ceſſabit, ſi is cui data eſt praeſens fuerit, & illam per annum & diem intendere neglexerit; & quod ille in quem data eſt, ad illam reſpondere poſtea non tenebitur.

34 " O derfydd i ddyn gaffel barnu
" iddaw geinawg baladr, dechreued ei
" chynhullaw cyn pen undydd a blwy-
" ddyn; ac oni's gofyn y mywn hynny
" o amſer, ni's dyly ei gofyn o hynny
" allan, o bydd gwladwr. Py hawl byn-
" nag a farner i ddyn o Gyfraith, ac nad
" ymafaelo efe ym meddjant o'r hawl,
" na'i gwledychu undydd a blwyddyn,
" Cyfraith a ddywaid ei myned yn wydd-
" waledd y rhyngtaw ac ef a'i dda or bydd
" gwladwr, ac na ddyly y gwercheidwad
" atteb iddaw o hynny allan.

35 Siquis bona quaelibet in via offenderit, vel animalia errantia deprehenderit, vel aliam rem quamcunque poſſeſſore carentem repererit, is qui repererit Domini miniſtrum de iis certiorem facere tenetur, & tunc Dominus tribus praeconiis proprietarium exquiret, & ſi toto iſto tempore non conſtiterit ad quem pertineant, Regi fas erit illis exinde ut ſuis uti, quia omnia bona poſſeſſore carentia Regi cedunt.

35 " O derfydd i ddynjon gaffel defo-
" deu ar ſſordd neu yſgrubl ar grwydr, neu
" dda arall heb berchen iddaw, jawn yw
" i'r neb a'i caffo eu mynegi *i* was Ar-
" glwydd, ac yna jawn yw i'r Arglwydd
" beri amofyn pwy bieuffo yn nhri chy-
" *hoedd*, ac oni wybyddir pwy bieuffont
" yn hynny o ysbaid, rhydd fydd i'r Bre-
" nin eu defnyddjaw o hynny allan, canys
" Diffaith Brenin yw pob da heb berchen-
" nawg iddaw.

36 Siquis perpetraverit crimen affine maleficii, & rei corruptae pretium ſit minus quattuor denariis legitimis, aequum eſt ut poenas furi ad venditionem damnati irrogandas dupliciter pendat, nempe XIV libras.

36 " O derfydd i ddyn wneuthur affaith
" lledrad ffyrnig, a hynny am beth a fo
" lai ei werth no phedair ceinawg [cyf-
" raith, *S.* 2.] jawn yw barnu ei fod yn
" lleidr gwerth, a hynny yn ddauddyblyg,
" ſef yw hynny, pedair punt ar ddeg.

37 Siquis jurato aſſignaverit aeſtimationem alicujus rei pretium legitimum habentis, & aeſtimatio iſta major fuerit pretio legitimo, Judices examinabunt an aeſtimatio iſta injuſta fuerit necne, & ſi injuſta fuerit, *actor* perjurii poenas luet, multam nempe CLXXX *denariorum* ſolvet, & poſtea Legi Eccleſiaſticae tradetur.

37 " O derfydd i ddyn [*al.* i wr wneu-
" thur, *S.* 4.] damdwng peth a gwerth
" cyfraith arnaw, [a bod yn fwy y dam-
" dwng no'i (*al.* y damdwng yn fwy
", no'r, *S.* 4.) gwerth Cyfraith, yr, *S.* 2.]
" Yngneid a ddylyant edrych [*al.* edry-
" ched yr Eingnad, *S.* 4.] ai cam y dam-
" dyngwyd [*al.* damdwng, *S.* 4.] ac o's
" cam, gwneler arnaw gyfraith anudon
" [*al.* (bid, *S.* 4.) cyfraith anudon arnaw,
" *S.* 2.] ſef yw hynny, [naw, *S.* 2.] ugaint
" camlwrw, a'r Eglwys yn ei ol [*al.* naw
" ugaint o arjant. *S.* 4.]

38 Si fur ad venditionem damnatus fuerit, & bona illi ſuppetant quibus ſe redimere poſſit, & id facere neglexerit; Lex pronuntiat quod quicunque veniam mortis

38 " O derfydd barnu dyn yn lleidr
" gwerth, a bod da iddaw ydd ymbryno
" o honaw [ac nad ymbryno ei hun, *S.* 2.]
" Cyfraith yw yn y [*al.* Cyfraith a ddy-
" waid, *S.* 2.] lle ydd ymwrthotto dyn a
" dillwng [*al.* efe ei hun a gellwng, *S.* 2.]
" ei enaid o angau, ac efe yn gallu ei
" ellwng,

" ellwng, ac na's mynno, ddylyu o honaw " ef ei ddienyddu [*al.* y dlyir ei ddie- " nyddjo yntau, *S.* 2.] am ei ledrad. Bei " [*al.* Pei, *S.* 2.] na allai efe [*al.* yntau, " *S.* 2.] ymbrynu, cyd pallai ei genedl a'i " brynu, ni ddylyir ei ddienyddu ef [*al.* " ddienyddjo yntau, *S.* 2.] am y da ni " allai efe ddyfod iddaw cyd dylyer " iddaw [*al.* ddwad iddunt. *S.* 2.]

redimere poſſit & nolit, capite furtum luet. Sed ſi ſeipſum redimere non poſſit, licet gentiles ejus illum redimere recuſaverint, capite tamen non multabitur ob bona quae comparare non potuit, licet debeantur.

39 " O derfydd dyfod dau berchen, a " damdwng da o bob un o honunt yn wa- " hanedig yn llaw yr un dyn yn yr un " dadlau, jawn yw gadu iddaw ei arddelw " o'r hwn y mynno am bob un o naddunt, " ac o ſaif ei arddelw, bid rydd ; ac or " palla ei arddelw o'r naill, cyd boed wir- " jon o'r llall, bid eneidfaddau, or bydd " cymmaint y lledrad ag y dylyo fod yn " eneidfaddau. O derfydd pallu ei ar- " ddelw iddaw am bob un o naddunt, bid " eneidfaddau am y naill o honunt yn lle " cosb i'r Arglwydd, a bid ei dda hyd *yn* " oed faith punt iddaw hefyd am y llall " yn lle cosb. A llyna *yr* un lle y dyly " Arglwydd enaid lleidr a'i dda.

39 Si duo homines ſeparatim res apud aliquem deprehenſas pro ſuis eodem tempore jurato vendicaverint, aequum eſt ut Reus exceptionem quam velit utrique actioni interponat, & ſi exceptiones iſtas probare poterit, actione abſolvetur ; ſin exceptionum alteram probaverit, alteram vero non probaverit, capite poenas luet, modo res furto ablata tantum valeat quantum neceſſe eſt ad furem morti adjudicandum. Si exceptionum quas interpoſuerit neutram probare poterit, capite multabitur ob unum crimen, & bona ejus ad centum libras ob alterum crimen Domino cedent. Et hic locus unicus eſt ubi Dominus furem morte & multa coërcere poterit.

40 " O derfydd i ddyn na wypo beth " leiaf y dylyer camlwrw ym danaw, Cyf- " raith a ddywaid panyw am yr hyn lleiaf " y dylyer cwynaw am danaw, ſef yw " hynny am gyfraith ceinawg o dygir yn " anghyfreithawl, ac na's adferer nes cwy- " naw y mywn Llys.

40 Siquis neſciverit quae fuerit res minima ob quam multa trium vaccarum exigi poteſt, Lex pronuntiat eſſe minimam rem ob quam actio competit; actio autem competit ob denarium contra legem ablatum, ſi non reddatur abſque actione in curia prius intentata.

41 " O derfydd damhweinaw tybygu " o Arglwyddiaeth ddylyu da cyn ni " chwyner am anghyfarch, Cyfraith a " ddywaid na ddylyir oni bydd hebrwng " cwyn o'r colledig i'r Llys. Gwedy " cwyno y colledig, ni ddyly na chym'- " ryd yr eiddaw drachefn, na dim ym da- " naw heb gannjad yr Arglwydd.

41 Si forte Dominus crediderit multam ſibi deberi ob rem inconſulto poſſeſſore ablatam, licet lege non fuerit repetita ; Lex pronuntiat non deberi niſi is qui amiſerit, litem in curia intenderit. Poſt litem intentatam, Actor nec rem ſuam accipiet nec compenſationem abſque licentia Domini.

42 " O derfydd dwyn trais ar Forwyn- " wraig, rhai a ddywaid na ddyly go- " wyll, eraill a ddywaid y dyly. Gwyr " Gwynedd eiſoes a ddywaid, Pwybyn- " nag a dorro *ei* morwyndawd ddylyu o " hwnnw dalu ei chowyll. Sef yw Mor- " wynwraig, gwraig wedy ei rhoddi i wr, " a hithau heb gyſgu genti etwa [*MS.* et- " wo,] ac yn forwyn.

42 Si Virgo-marita rapta fuerit, quidam dicunt antipherna illi non deberi, alii autem contrarium ſtatuunt. Venedoti vero dicunt quod vir qui illam devirginaverit, antipherna ejus ſolvere tenebitur. Eſt autem Virgo-marita, puella viro collocata qui zonam ejus nondum ſolverit.

43 " O derfydd dywanu o ddyn [*al.* O " derfydd i ddyn fod, *S.* 4.] wrth ladd dyn " arall, efe a ddyly dalu tair bu camlwrw " i'r Brenin [*al.* dalu camlwrw i'r Brenin " o dair bu gwrryw, *S.* 4.] a llw cannwr " i'r genedl nad ymgymmyſgwys yn ei " waed a'i [*al.* na'i, *S.* 4.] weli, eithr gwe- " led ei ladd, ac na's diffyrth [*al.* na all- " wys ei ddiffryd. *S.* 4.]" *S.* 3.

43 Si aliquis ex accidenti adſtiterit cum quis interfectus fuerit, tres juvencos pro multa Regi pendet, & jurabit centeſima manu cognatorum ſuorum ipſum ſe non immiſcuiſſe caedi ejus, ſed tantum vidiſſe illum occiſum, nec protegere potuiſſe.

NOTAE.

§. 40. *Al.* " O derfydd i ddyn fod ymryſon py " beth [*al.* am yr hyn, *S.* 3.] lleiaf [*al.* pam " leiaf, *S.* 3.] y dylyir [colli, *S.* 3.] camlwrw " am [*al.* ym, *S.* 3.] danaw ; nyni a ddywe- " dwn, o'r peth [*al.* Cyfraith a ddywaid pa- " nyw o'r hyn, *S.* 3.] lleiaf y cwyno dyn am " danaw y dyly camlwrw fod [*al.* camlwrw ; " Cyfraith a ddywaid mai am un geinjawg, ac " na ellir dodi camlwrw am lai no cheinawg, " ac nad perthynawl dodi camlwr * * * no'r " ſwmp ennillblaid. *J D R.*]

CAP. V.

Aliae Formulae ex S. 4. *& aliis.*

SI furioſus aliquem telo vulneraverit, adeo ut ex iſto vulnere lectulo per diuturnum tempus affixus fuerit, & poſtea moriatur, gens furioſi caedem iſtam non compenſabit, cum iſte vi diuturni morbi vitam amiſerit.

2 Siquis rete ſuper fluvium proprium vel ſuper mare tetenderit, & anſeres aut animalia aliena in rete intraverint, & rete diſruperint, & animalia interficiantur ob rete, nec rete nec animalia compenſabuntur. Sin bos vel equus vel aliud animal forte in rete inciderit, & illud infregerit, & animal evaſerit, fas erit ut animalis dominus rete compenſet, quoniam legitime tenſum fuerit.

3 Siquis debito aliquem obſtrinxerit, & tempus ad ſolutionem faciendam illi conceſſerit, & debitor ante tempus conſtitutum bona acquiſiverit & ſolutionem facere velit, Lex pronuntiat creditorem ſolutionem iſtam repudiare non debere, quoniam tempus datum non fuerat niſi ad acquirenda iſta bona. Cuicunque autem tempus conceditur, is tempore iſto uti poſſit; faciat itaque quod illi libuerit, vel *debitum* pendat ante diem praeſcriptum, vel exſpectet dum dies iſte advenerit.

4 Si animal occiderit virum generoſum, & gentiles ejus compenſationem pro caede *iſta* exigere velint a domino animalis, dominus *animalis* caedem talem compenſare non tenebitur, licet noxae dedere *teneatur*; unus enim caedem compenſare non tenetur, nec gentiles ejus ad caedem quam animal fecerit, compenſandam tenentur. Et hic eſt unicus locus ubi caedis auctorem noxae dedere oportet.

5 Siquis venatum iverit, & immiſerit *canes* in animal quodcunque, & canes ali-

PEN. V.

Cynghawſedd etto.

" ODerfydd i ddyn ynfyd frathu dyn
" arall ag arf, ac o'r brath hwnnw
" ei tod yn hir yn gorwedd, a dyfod ang-
" au iddaw, ni's diwg cenedl yr Ynfyd
" y dyn, canys o annnwyt [*forte legen-*
" *dum* ammwynt *vel* anniwyg] hir haint
" y colles y dyn ei enaid.

2 " O derfydd i ddyn dannu rhwyd
" ar ei afon neu y mor [*al.* ar for neu ar
" afon, *S.* 3.] a myned gwyddeu ai ani-
" feiljeid ereill [*al.* a dyfod anifeiljeid dyn
" arall, *S.* 3.] yn y rhwyd, a briwjo y
" rhwyd [i, *S.* 3.] gan yr anifeiljeid, a'i
" marw [*al.* a'i briwo, *S.* 3.] wynteu o
" achos [*al.* achaws, *S.* 3.] y rhwyd, ny's
" diwg yr un o naddunt i'w gilydd. Or
" derfydd i [*al.* myned, *S.* 3.] eidjon [neu
" farch, *S.* 3.] neu anifail arall [drud, *S.* 3.]
" fyned y mywn y rhwyd, a briwjo
" [*al* briwjaw, *S.* 3.] y rhwyd, a diangc
" yr anifail, jawn yw difwyn [*al.* perchen
" yr anifail a dal, *S.* 3.] y rhwyd, can's
" jawn y tannwyd [*al.* can's cyfreithawl
" yw tannu rhwyd. *S* 3.]

3 " O derfydd i ddyn ddylyu da o ddyn
" i arall [*al.* O derfydd dylyu da i ddyn,
" *S.* 3. *lege* o ddyn i ddyn arall,] ac ar y
" da hwnnw rhoddi oed iddaw, a chyn yr
" [*al.* no'r, *S.* 3.] oed, i'r dyn gaffel y da,
" a'i gynnyg i'r llall [*al.* oed, caffel o'r
" Hawlwr y tal, a'i gynnyg iddaw, *S.* 3.]
" ni a ddywedwn [*al.* y Gyfraith a ddy-
" waid, *S.* 3.] na ddyly y dyn ei wrthod,
" can ny roed yr oed namyn yr ceisjaw y
" da [*al. can* achaws i roddi yr oed na-
" myn i geisjaw y da nid oedd. *S.* 3.] Pwy-
" bynnag hagen y rhother [yr, *S* 3.] oed
" iddaw, neud [*al.* neu, *male S.* 3.] eiddaw
" yr oed; gwnaed yntau a fynno ei hun
" ai aros yr oed, ai talu cyn yr oed
" [*al.* ai talu cyn no'r oed, ai aros yr oed.
" *S.* 3.]

4 " Or derfydd i anifail ladd [*al.* Py
" ryw anifail bynnag a laddo, *S.* 3.] ddyn
" bonheddig, a cheisjaw o'r genedl ddodi
" [*al.* ofod, *S.* 3.] galanas am danaw [ar
" berchen yr anifail, *S.* 3.] ny's dylyant
" [*al.* ni ddyly efe ei dalu, *S.* 3.] cyd ad-
" ferer; ſef achaws yw, can ny eill un
" dyn dalu galanas, ac na ddyly cenedl
" dalu y weithred honno. neut car [*al.* dalu
" gweithred anifail. *S.* 3.] A llyna y
" [*al.* Ac wrth hynny y mae hwnnw yr
" un, *S.* 3.] lle y telir y llofrudd yn lle y
" weithred [*al.* lle gweithred. *S.* 3.]

5 " O derfydd i ddyn fyned i hela, a
" dechrau gellwng ar anifail py anifail

" bynnag fo, a chyfrafod [*prò* chyfarfod]
" cwn ſegur ag ef a'i ladd, y cwn cyntaf
', a'i cyfodes bieufydd, onyd cwn y Brenin
" fydd y rhai ſegur. A llyna y lle hyd y
" dyly heljwr bellaf bod yr anifail ar ei
" arddelw, hyn y ymchwelo ei wyneb
" parth a'i gartref, ac a'i gefn ar yr hela;
" a chyn bo ei gwn ef yn hela, ac yntau
" gwedy ymadaw a'i gwn, ny ddyly ddim
" cyd lladdo y cwn ſegur ef, namyn y
" neb a bieuffo y cwn ſegur a'i dyly.

eni qui nullum animal inſequuntur, obviam venerint iſti animali, idque interfecerint, ad primos canes qui ipſum excitaverint, animal pertinebit, niſi canes poſteriores regii fuerint. Et eouſque tantum venator animal quod inſequitur, pro ſuo vendicare poſſit, nempe dum faciem domum verterit, & venationi renuntiaverit; poſtea vero licet canes ejus venationem proſequantur quam ille dereliquerit, illi nihil debebitur; & ſi canes alieni capiant feram, dominus eorum illam ſibi vendicabit.

6 " Or derfydd i ddyn fyned i hela
" pyſgawd, a chyfodi pyſg o honaw [ef,
" *S.* 3.] a'i ymlid, ac ar yr ymlid hwnnw,
" y pyſg yn myned y mywn rhwyd [*al.*
" a myned y pyſg y mywn peirant, *S.* 3.]
" arall, o Gyfraith y cyntaf a'i cyfodes
" bieufydd y pyſg [*al.* a gyfodes y pyſg,
" bieufydd. *S.* 3.]

6 Siquis piſcatum iverit, & piſcem excitaverit, eumque inſequatur, & inſecutus piſcis in rete alienum inciderit, piſcis illi qui primo eum excitaverat, cedet.

7 " O derfydd i ddynjon wneuthur am-
" mod am byſgotta [*al.* am (y, *S.* 3.) pyſg-
" awd, *S.* 2.] yn eu hela [*al.* hely; *S.* 3.]
" heb y naill [o honunt, *S.* 3.] Y pyſg
" cyntaf a ladder i mi; heb y llall, Y
" [pyſg, *S.* 2. & *S.* 3.] diwaethaf a ladder
" i minnau; ac na las namyn un [pyſg.
" Y, *S.* 3.] Gyfraith a ddywaid, yn y
" [*al.* lle, *S.* 2.] bo cyhydedd, y dyly
" rhan dau hanner fŏd [*al.* y dylyir rhan-
" nu hwnnw yn ddau hanner y rhyddunt.
" *S.* 3.]

7 Si duo homines ſocietatem iniverint eundi piſcatum, & unus de illis dixerit, Ego primum piſcem volo quem ceperimus, & alter dixerit, Ego ultimum volo, & tantum unum ceperint, Lex pronuntiat quod ubi pari jure contenditur, res litigata bipartito dividetur.

8 " O derfydd i ddynjon fyned i hela
" [*al.* ddynjon hela, *S.* 2. *al.* hely, *S.* 3.]
" pyſgawd, ac wrth eu lladd [*al.* ac yn
" eu hely hwnnw, *S.* 3. *al.* yn yr helwnd
" (*lege* helynt) *S.* 2.] dyfod dynjon attun
" i geisjaw [*al.* dynjon (ereill attunt, *S.* 2.)
" wrth eu hely ac wrth eu lladd, a mynnu,
" *S.* 3.] rhan o'r pyſgawd, hwynt a'i [*al.*
" hwy a, *S.* 2. *al.* wy a, & wynt a, *S.* 3.]
" ddylyant ran oni dderfydd [iddunt, *S.* 3.
" *al.* byddant yn, *S.* 3. *alibi*,] eu dodi ar
" wden [*al.* wydyn, *S.* 2. & *S.* 3.] neu ar
" faches [*al.* facheu. *S.* 2. & *S.* 3.] O der-
" fydd hynny [*al.* Or derfydd eu dodi,
" *S.* 3. *al.* O byddant felly, *S.* 2.] ny ddy-
" lyant ddim.

8 Siqui piſcatum iverint, & captura facta alii advenerint ad piſces captandos & interficiendos, & illi praedae partem popoſcerint, pars praedae illis debebitur, niſi unco vel vimine piſces ſuſpenſi fuerint; hoc ſi evenerit, nihil illis debebitur.

9 " O derfydd bod [*rhyfel* rhwng, *S.* 3.]
" dau Arglwydd, a llu gan bob un o na-
" ddunt [*al.* honunt, *S.* 3.] yn un wlad
" [ac yn ammau pa un o honunt bieuffo
" y wlad, *S.* 3.] a dyfod [dyn, *S.* 3.] i
" geisjaw yſdyn ar [beth anghyfodadyn
" megis ar, *S.* 3.] dir, nyd rhodd eu rhodd
" [yna, *S.* 3.] ac nyd yſdyn eu hyſdyn,
" yn y wyper pwy bieuffo [y wlad, *S.* 3.]
" o naddunt [*al.* honunt. *S.* 3.]

9 Si bellum oriatur inter duos Dominos, quorum uterque copiis inſtructus fuerit in eadem regione, & quaeſtio ſit ad quem regio iſta pertineat, & aliquis petat feodum *in iſta terra*, donatio & inveſtitura quam alteruter conceſſerit, non valebit antequam certum fuerit ad quem iſta regiŏ pertineat.

10 " O derfydd i Uchelwr [*al.* Fabu-
" chelwr, *S.* 3.] roddi ei fab ar faeth i
" Fab-ailld i'w feithrin [*al.* fab ar feithrin
" at Daiawg, *S.* 3.] o gannjad ei [*al.* yr,

10 Si Generoſus conſenſu Domini tradiderit filium ſuum alendum Villano, vel ſi

Dominus

Dominus id per annum & diem vel eo amplius patiatur, & is Villanus improlis moriatur, alumnus ad bona ejus omnia vocabitur; & ſi poſt ſe reliquerit liberos, alumnus aequa lance cum illis ad hereditatem veniet.

" *S.* 3.] Arglwydd, neu o'i ddioddef un-
" dydd a blwyddyn neu a fo mwy, or
" bydd *marw* y Mabailld wedy hynny,
" ac na bo plant iddaw, rhan y plant a
" ddigwydd i'r mab maeth; ac or bydd
" iddo ef blant, rhan un o'r plant a gaiff
" hefyd [*al.* Arglwydd, a'i fagu o'r Tai-
" awg flwyddyn, ai dwy, ai tair, pan fo
" marw y Taiawg, oni bydd plant iddaw,
" ei ddylyed oll a ddigwydd yn llaw y
" mab maeth; or bydd plant iddaw, cym-
" maint a phob un o'i feibon a gaiff y
" mab maeth. *S.* 3.]

11 Siquis aliquid alicui dederit pro hoſtimento, quod proximo die non repeterit, idem repetere ante annum & diem elapſum non licebit. Sed ſi iſto tempore non reſtituatur, pignus auferat pro eo tanquam pro aliis rebus.

11 " O derfydd [i ddyn, *S.* 3.] roddi
" peth i ympwyth [*al.* ar ei bwyth, *S.* 3.]
" ac na's gofynno y dyn drannoeth, ny's
" dyly [ei ofyn yr ail waith, *S.* 3.] hyd
" ym mhen undydd a blwyddyn. Nac
" addaw na gwyſdl ar ddylyed arall [*al.*
" Ac oni's caiff yn yr oed hwnnw, dyged
" wyſdl fal am dda arall. *S.* 3.]

12 Siquis de fundo ſuo in vita ſua ceſſerit, heriotum *ejus* non fundum, ſed facultates ejus ſequetur; & ſi facultatibus lapſus fuerit, heriotum exſtinguetur. Sed ſi filium habuerit qui ſolvendo ſit, *filius* iſte heriotum pro patre ſolvet. Frater tamen, ut & conſobrinus heriotum non pendent pro terra alienata, quia iſti in fundum illum non ſuccedent niſi redemerint. Ingenuus vero Wallus, & Generoſus, & Vir qui feodo a Rege donatus fuerit, heriotum pendent, licet fundus in poſſeſſione eorum non fuerit, h. e. ad ſolvendum heriotum tenebuntur, reſpectu habito ad fundum in quo nati erant. Siquis duos fundos teneat ſub diverſis dominis, heriotum utriſque ſolvere tenebitur [*al.* Siquis ſub duobus Dominis fundos teneat, heriotum pro ſingulis ſolvet. Siquis duos fundos eidem Domino ſubjectos habuerit, heriotum ſolvet reſpectu habito iſtius fundi cujus ſtatus potior fuerit. Nullus Princeps familiae heriotum pendet, quoniam virtute muneris ſui liber is erit ab omnibus aliis minoribus ſervitiis, niſi ille feodum acceperit, & conditionem Generoſi induerit; quo facto, maritagium pro filia ſua, & heriotum ſolvere tenebitur perinde ac *quivis alius* Generoſus tenetur. Antea Princeps deſignatus *maritagium pro filia Principis familiae* pendebat.]

12 " Or derfydd gwahanu dyn a'i dir
" yn ei fywyd, a'i farw gwedy hynny,
" nyd oes [*al.* nyd aa yr, *S.* 3.] ebediw yn
" ol y tir, namyn yn ol y da, ac ony
" bydd da iddaw [*al.* bydd dim o'r da,
" *S.* 3.] bid diffoddedig ei [*al.* yr, *S.* 3.]
" ebediw. Neu [*al.* Oni bydd, *S.* 3.] fod
" mab iddaw, a hwnnw a ddyly dalu [*al.*
" iddaw, a bod da i hwnnw, y mab yna
" a ddyly dalu ebediw y tad. *S.* 3.] Ny
" ddyly brawd [*al.* na brodyr, *S.* 3.] na
" chefnderwy dalu ebediw am y tir diffo-
" ddedig, can ny chaffant hwy [*al.* wy,
" *S.* 3.] y tir heb ei brynu [*al.* bridjaw.
" *S.* 3.] A Bonheddig canhwynawl, a
" Mabuchelwr, a Gwr cyfarwyſlawg a da-
" lant ybediw can ny bo tir yn eu llaw,
" ſef y dylyant hwy ei dalu, oddi wrth
" fraint y tir ydd henynt o honaw. O
" bydd gwr a dau dir iddaw yn ei gynnal
" dan ddau Arglwydd, efe a ddyly *dalu*
" ei ebediw o bob un o'r ddau dir. [*al.* O
" bydd gwr a dau Arglwydd iddaw, a thir
" dan bob un o naddunt iddaw, efe a ddyly
" dalu ebediw am bob un o honunt.] O
" bydd gwr a dau dir dan un Arglwydd,
" efe a ddyly dalu ei ebediw o'r tir mwy-
" af ei fraint o honaw. Ni ddylyir i un
" Goholaith ebediw. Sef achos yw, yn
" herwydd y dylyed mawr y bydd rydd
" yntau o'r dylyed bychan, oni dderfydd
" hyn iddaw, cym'ryd tir o honaw, a
" myned ym mraint Uchelwr, o hynny
" allan amobr ei ferch a'i ebediw ei hun a
" dal, fal y talo Uchelwr. Cyn no hyn-
" ny y talai Edling. *S.* 3.]

13 Si advena Muſicus in itinere aegrotaverit, & ex morbo iſto moriatur, duos ſolidos pendet poſſeſſori terrae, quicunque ille fuerit, pro herioto, & omnia bona ejus Domino cedent praeter iſtos duos ſolidos. Si maritus fuerit, XVI denarios ſolvet.

13 " O derfydd i alldud Gerddawr
" glefychu ar y ffordd, a'i farw ef o hyn-
" ny, efe a ddyly dalu II s. o ybediw i
" berchennawg y tir pa dir bynnag fo, a'i
" dda oll i'r Arglwydd namyn y II s. hyn-
" ny. O's gwreigawg fydd, XVI d. a dal.

14 " O

14 " O bydd *dyn a* dau dir yn ei gyn-
" nal dan un Arglwydd, efe a ddyly dalu
" un ebediw, a hwnnw o'r tir uchaf ei
" fraint.

15 " O derfydd i ddyn roddi arjant neu
" yſgrubl at [*al.* i, *S.* 2.] arall, ac o'r da
" hwnnw cyfnewidjaw ac elwi [*al.* elwa,
" *S.* 2. *S.* 3. & *JDR.*] o'r neb y doeth
" [*al.* ydd aeth, *JDR.*] y da attaw, a
" cheisjaw o'r [*al.* o, *JDR.*] berchen-
" nawg [*al.* o'r neb bieuffo (*al.* bieufydd,
" *S.* 2.) *S.* 3.] y da ran o'r elw, Cyfraith
" a ddywaid na's dyly onyd ammod a'i
" dwg iddaw ; ac yna y dywedir [*al.*
" dywaid Cyfraith, *JDR.*] nad a ſwlld
" [*al.* gwall, *JDR.*] gan diebryd, na-
" myn a roddes [*al.* roes i'r llall, *S.* 2.]
" cymmered [*al.* iddaw ; ni ddywaid Cyf-
" raith ddylyu o honaw ddim, onid ammod
" a'i dug, ac am hynny ni ddywaid Cyf-
" raith nad aa lluus dan ddiebryd ; a hon-
" no a elwir yr Hawlwr difwyn, namyn
" yr hyn a roddes at y llall. *S.* 3.]

16 " O derfydd i ddyn fyned [*al.* ddy-
" fod, *S.* 2. & *S.* 3.] yn drwyddedawg i
" dy [dyn, *S.* 2. & *S.* 3.] arall, ac yſgrubl
" y gantaw [*al.* ganthaw, *S.* 3.] neu dda
" arall ; pan el efe ymdaith [*al.* ymmaith,
" *JDR.*] ny ddyly efe gaffel [*al.* ddyly
" fyned gantaw, *S.* 2. & *JDR.*] ddim,
" nac eppil, na thail, namyn yn y modd
" y doeth ganthaw, na chludwair, na neb
" [rhyw, *JDR.*] ddoodrefn [*al.* na thail,
" na chludair, na neb deodwf o ddim na-
" myn a ddeuth gantaw o bydd hwnnw,
" onyd ammod a'i dwg iddaw. *S.* 2. *al.* ni
" ddyled fyned gantaw nac eppil, na chlu-
" dair, na theilfa, na neb diodwf o ddim
" namyn cymmaint a ddoeth gantaw onid
" ammod a'i dwg. Am hynny y dywedir,
" Trech ammod no gwir. *S.* 3.]

17 " O derfydd [i ddyn, *S.* 2.] ddwyn
" buch dyn [neu anifail arall o yſgrubl,
" *S.* 3.] yn lledrad, a meithrin o'r fuch
" [*al.* o heni, *S.* 2.] eppil [*al.* eppil o ho-
" nunt, *S.* 3.] gan y dyn a'i dug, a gwy-
" bod o'r perchennawg y lle ydd oedd y
" da eiddaw [*al.* oedd y fuwch, *S.* 2.] a
" chesjaw ei fuch [*al.* o honaw hi, *S.* 2.] a'i
" heppil, ny's dyly namyn hi ei hun-[an,
" o bydd ; ac ony bydd, ny ddyly ddim,
" *S.* 2.] can nid a ſwlld gan ddiebryd [*al.*
" a gwybod o'r perchen yn y lle ydd oedd
" yr yſgrubl, a'i ceisjaw ac wynt a'i hep-
" pil, ni ddyly o Gyfraith namyn cym-

14 Siquis tenuerit duos fundos ſub eodem Domino, unum heriotum tantum pendet, idque reſpectu habito fundi cujus ſtatus potior fuerit.

15 Siquis pecuniam vel jumenta alicui tradiderit, & ex rebus ſibi traditis alter lucrum ceperit, & dominus rerum iſtarum partem lucri popoſcerit ; Lex pronuntiat nihil deberi niſi pactum intervenerit, ideoque Lex dicit quod [i]

Et Actor hic vocatur Hawlwr difwyn, i. e. qui nihil obtinebit niſi quod prius dederit.

16 Siquis hoſpitio receptus fuerit ab aliquo, & pecora, ſive Bona alia ſecum adduxerit ; is cum diſceſſerit, nec foeturam ovium, nec ſtercus, nec *pecuniam* illic lucratam, nec ullum aliud incrementum quod illic ex bonis ſuis fecerit, ſecum aſportabit, ſed exibit ut intravit, niſi pactum intervenerit ; ideoque dicitur, Pactum legem vincit.

17 Si vacca, vel aliud animal, furto auferatur *ab aliquo*, & vacca foeturam fecerit apud hominem qui iſtam abſtulerit, & proprietario notum fuerit ubi vacca ſit, & ille vaccam cum foetu vendicet, nihil illi concedetur, praeter vaccam ipſam, ſi modo viva fuerit, [k]

[*Al.* Et locus, ubi pecus ſit, proprietario notus fuerit, & pecus foeturam fecerit, & ille pecus & foeturam ſibi vendicaverit, foetura non concedetur, quoniam Lex nihil reſtitui jubet

NOTAE.

[i] *Locus quem hic aliis interpretandum reliqui, adeo obſcurus eſt, ut ſenſum ejus ne conjectura quidem aſſequi potuerim.* Yna y dywedir [*al.* dywaid Cyfraith, *JDR.*] nad a ſwlld [*al.* gwall, *JDR.*] gan ddiebryd, *ut in* S. 4. *concipitur*, & Ni ddywaid Cyfraith nad aa lluus dan ddiebryd, *ut in* S. 3. *legere eſt, contrarium quid ſonare mihi videntur.* Vide §. 17. infra.

[k] Paragraphus hic eſt valde obſcurus ; & ni fallor, vitioſiſſime ſcriptus. Pro *Lledrad* forte legendum *Benffyg*, nam de jumento commodato hic agitur, non de re furto ablata ; ſenſum qualem qualem exſculpere ſtudui. *Vide* §. 15. *ſupra, & confer.*

jubet, niſi quod ſecum attulit, ſi animalia iſta viva fuerint; ſin aliter, nihil habebit. Ideoque Lex dicit, Lacus aquam quae pone eſt, & aquam quae ante eſt, non foedabit.

18 Quicunque actionem de re aliqua repetenda inſtituere diſtulerit, ideo quod credat ſe [*al.* dominum litis quemlibet] lege agere poſſe quandocunque velit, differat licebit; ſed ſi ultra diem & annum diſtulerit, Reus ad actionem ejus poſtea reſpondere non tenebitur cum tempus in quo inſtitui debuit praeterlapſum fuerit.

19 Siquis diſtringat *Bona alterius* contra legem, reſtituat illa iterum oportebit, & poſtea actionem ſuam in judicium deducat, ſi velit. Inde dicitur, Is qui legi non obtemperaverit, lege non protegetur. Sed cum culpam quam fecit contra legem, redemerit, actio ejus non ceſſabit.

20 Siquis rem *quamlibet ſibi debitam* ab aliquo petierit ante diem *ſolutionis praefixum*, vel in diebus nefaſtis, nihil agit, niſi in diebus iſtis dies judicii conſtitutus fuerit; & ſi conſtitutus fuerit, cauſſa penitus cadet. Idem affirmandum eſt de cauſſis realibus, ſi de jure fundi agatur in tempore quo lex clauditur.

Al. Siquis lege egerit ante diem judicii conſtitutum, prodictus tamen dies non ideo prorogabitur.

21 Siquis jurato aliquem reum fecerit, & poſtea Reus ſe ipſe legitime purgaverit; hoc in lege vocatur perjurium manifeſtum, cum neceſſe ſit ut alter eorum perjurii reus fuerit.

22 Siquis terrorem alteri incutiat, & ex iſto terrore ille moriatur, lex pronuntiat cauſſam terroris [*al.* mortis ejus] exami-

" maint ag a gychwynnawdd i gantaw or
" byddant ar garn; ac oni byddant, bid heb
" ddim. Ac yna y Gyfraith a ddywaid
" Na futra llynwyn yn ei ol ac yn ei flaen,
" namyn cymmaint a dducpwyd i gantaw.
" *S.* 3.]

18 " Pwybynnag a wrthotto [ei, *S.* 2.]
" jawn o [achaws, *S.* 2. & *S.* 3.] tebygu
" [o honaw, *S.* 3.] fod pawb [*al.* ei fod,
" *S.* 2. & *S.* 3.] yn arglwydd ar ei [*al.* yr,
" *S.* 3.] hawl pan fynno ei holi [*al.* a
" dylyu (o honaw, *S.* 3.) holi pan fynno,
" *S.* 2.] ef a ddylyir gadu iddaw [*al.* gatter iddaw yntau, *S.* 2.] beidjaw, ac or
" paid [*al.* o phaid yntau, *S.* 2.] undydd a
" blwyddyn a'i hawl [*al.* heb hawl a heb
" ymhawl ym danai, *S.* 3.] bid [hithau,
" *S.* 2. & *S.* 3.] yn hawl drablwyddyn, a
" heb ddylyu atteb iddi byth [*al.* a honno
" ny ddylyir jawn o hynny. *S.* 2. *al.* o
" hynny allan ni ddylyir jawn ym danai.
" *S.* 3.]

19 " O derfydd i ddyn attafaelu [*al.*
" ddwyn attafel *(al.* adafael, *S.* 2.) *S.* 3.]
" yn anghyfreithjawl, adfered yr adafel
" [*al.* afael, *S.* 2. *al.* afel, *S.* 3.] drachefn,
" a gofynned yr hawl [*al.* a'r hawl yn ir,
" *S.* 2. & *S.* 3.] fal cynt. [Yna y dywedir, Na ddyly Gyfraith ni's gwnel. Am
" yr hyn a wnaeth efe yn anghyfreithawl
" [*al.* hyn y gwnaeth yntau anghyfraith
" am danaw, *S.* 2.] ef, adferer [*al.* ef a
" wnaeth jawn am danaw, ac adferwyd,
" *S.* 2.] drachefn, a'r hawl yn [*al.* bid *yn*,
" *S.* 2.] ir fal cynt. *S.* 3.]

20 " O derfydd i ddyn holi arall am
" dda cynt no'r oed, neu yn y dyddjeu
" *ny* ddodid na choll na chaffel ynddunt,
" ny bydd yr hynny, ony bydd dodi colli
" neu gaffel yntunt yn y dyddjeu dodedig, ac or dodir y cyffelyb, cwbl a
" gollir. Ac felly am dir a daear yn amferoedd caead Cyfraith." *S.* 4.

Al. " O derfydd i ddyn holi cyn colli
" cael, ni dderfydd iddaw o hynny ohir
" oed y dydd." *S.* 3.

21 " O derfydd i ddyn yrru peth ar
" ddyn arall a [*al.* i, *S.* 2. & *S.* 3.] Greirjeu, a gwedy hynny [*al.* y gyrr, *S.* 2.]
" ei ddiheuraw, hwnnw a elwir yn y
" Gyfraith yn anudon cyhoeddawg, can
" ny ellir [*al.* eill, *S.* 2.] na bo anudon y
" naill o'r ddau hynny [*al.* o honunt. *S.* 2.
" & *S.* 3.]

22 " O derfydd i ddyn yrru braw ar
" ddyn arall, ac o'r braw hwnnw dyfod
" angau i'r [*al.* colli ei enaid o'r, *S.* 3.]
" dyn, Cyfraith a ddywaid y dlyir [*al.*
" dylyir,

NOTAE.

§. 20. *Al.* " O derfydd i ddyn holi peth yn
" y dyddjeu dyddjon, na cholli na chaffael ny
" bydd iddaw ef hynny, ony bydd dodi oed
" colli caffel ynddunt, ac o's hynny a ddodir,
" cwbl a gollir. Ac felly am dir a daear yn
" amſeroedd y dylyir carcharu." *S.* 2.

" dylyir, *JDR.*] edrych [*al.* dyn, ed-
" rycher, *S.* 3.] pa herwydd y gyrrwyd
" y braw [*al.* y bu farw, *JDR.*] ai yn
" herwydd peth arall, ai yn herwydd y
" dyn hwnnw. O's yn herwydd y dyn
" hwnnw, taler ei alanas: O's yn her-
" wydd peth arall y bydd marw [*al.* y
" colles ei enaid, *S.* 3.] yr [*al.* er, *JDR.*]
" gweled gwneuthur hynny [yn ei wydd,
" *JDR.*] Cyfraith a ddywaid na ddiwy-
" gir iddaw ddim [*al.* dim iddaw. *JDR.*]

23 nari debere, num vel e re alia vel ex homine iſto proveniat. Si ex homine iſto, ejus caedes compenſabitur; ſin e re alia mors ejus evenerit, etſi illo praeſente res facta fuerit, Lex decernit nullam compenſationem ob id factum exigi ab illo deberi.

23 " Pwybynnag a ddycco Greirjeu
" gantaw i'r dadlau, a cheisjaw o'r dyn
" [*al.* blaid, *S.* 3.] arall a oedd yn ei er-
" byn ef, y Creirjeu a ddoeth [*al.* ddath-
" oedd i, *S.* 3.] gantaw ef, [y, *S.* 3.] Gyf-
" raith a ddywaid na ddyly efe eu caffel
" wynt [*al.* ddyly hwnnw y Creireu, *S.* 3.]
" hyn y ddarffo y dadlau [*al.* ei ddadlau
" ef. *S.* 3.] Y neb a'i dug gantaw yn
" y blaen a'i ceidw, ac odd' yna [*al.* o
" hynny allan, *S.* 3.] cyffredin fyddant yn
" y maes i bawb wedy hynny. Nyd
" rhaid Creirjeu mywn dadlau a wneler
" ym Mynwent neu Eglwys, canys plas
" y Creirjeu ynt.

23 Si partium litigantium altera Relliquias ſecum in Curiam attulerit, & altera iſtis Relliquiis uti petierit, Lex dicit iſtas Relliquias tradi parti alteri non deberi, niſi poſt litem finitam: Is qui illas primo attulerit *eouſque* conſervabit, poſtea vero omnibus in curia communes erunt. Relliquiis opus non eſt, ſi cauſae judicandae fuerint in Coemeterio vel in Eccleſia, haec enim ſunt loca propria Relliquiarum.

24 " O derfydd bod Cyfraith mywn
" [*al.* yn, *S.* 2.] nadlau, ac na bo [*al.* bont,
" *S.* 2.] Creirjeu yn y maes, Cyfraith a
" ddywaid na ddylyir oed i geisjaw Creir-
" jeu, namyn tra gatwo yr Yngneid eu
" brawdle [*al.* hyd tra fo yr Yngnad yn
" cadw (*al.* tra catwo yr Ynad, *S.* 2.) y
" frawdle, *S.* 3.] a hynny [a fydd, *S.* 3.]
" yn ewyllys yr Yngneid [*al.* Ynad, *S.* 2.
" *al.* y Brawdwyr. *S.* 3.]

24 Si cauſſa in judicio dijudicanda fuerit, & Relliquiae nullae in curiam inferantur, Lex vetat ullum tempus dari ad Relliquias perquirendas niſi dum Judices pro tribunali adſederint, & hoc quoque arbitrio Judicum relinquetur.

25 " O derfydd i Yngnad [*al.* Frawdwr,
" *S.* 2.] farnu cam frawd, ac [*al.* a'i, *S.* 2.]
" ammau am frawd [*al.* am (*al.* ym, *S.* 3.)
" danai, *S.* 2.] ac na chynniccer [gwyſdl,
" *S.* 3.] yn ei erbyn cyn ei godi [*al.* gyfodi,
" *S.* 2. *al.* cyn digwyddo, *S.* 3.] o'i frawdle;
" ony's myn ei hun, nyd rhaid iddaw byth
" [*al.* ni ddyly, *S.* 2. & *S.* 3.] ei gym'ryd
" gwedy hynny.

25 Si Judex iniquam ſententiam tulerit, & iſta ſententia in dubium revocetur, & pignus ab adverſario non offeratur priuſquam *Judex* ex Curia diſceſſerit, *Judex* poſtea reſtipulari non tenebitur niſi ipſe voluerit.

26 " Pedwar dyn y mwynhair cwyn a
" ddel attunt, Maer, a Chynghellawr, a
" Rhingyll Arglwydd, a Maer biſwail.

26 Quattuor *ſunt* homines apud quos actiones recte inſtituuntur, Praepoſitus, & Cancellarius, & Apparitor Domini, & Villicus Dominici regii.

27 " O derfydd i ddyn annos yſgrubl i
" ar ei yd, ac yn yr annos hwnnw dyfod
" cwn ei gymmodogjon, a lladd rhai o'r
" yſgrubl hynny [*al.* lladd o'r cwn hynny
" yr yſgrubl, *S.* 3. & *JDR.*] jawn yw i
" bawb gadw ei anifail rhag gwneuthur
" cam o honaw [*al.* hanaw, *S.* 3.] ac wrth
" hynny taled pawb dros ei gi.

27 Siquis jumenta de ſegete ſua abegerit, & inter abigendum canes vicinorum advenerint, qui nonnulla ex his jumentis trucidaverint, *Lex pronuntiat* quod unuſquiſque canem ſuum a noxa inferenda ſervare debet, & ob hanc cauſſam quilibet damnum compenſabit quod canis ſuus dederit.

28 " O derfydd i ddyn annos anifeil-
" jeid [*al.* yſgrubl i ar ei yd, ac yn yr
" annos hwnnw torri o un o'r yſgrubl ei
" ſynwgl neu ei freuan [*al.* friwaw, *JDR.*
" *al.* torri eu mynygleu neu eu briwaw,
" *S.* 3.] ny ddyly efe eu talu o's annos a

28 Siquis abegerit jumenta de ſegete ſua, & inter abigendum cervix alicujus eorum ſoluta fuerit, vel animal graviter laeda-

tur,

tur, damnum non compenſabit, ſi legitime iſta animalia abegerit: *i. e.* ſi intra terminos proprios [*al.* inter agros proprios] tantum inſecutus fuerit. Si canes ſecum habuerit, & iſti canes jumentum occiderint, damnum quod dederint, compenſabit; & ſi id factum fuerit extra limites ſuos, pretium jumenti poſſeſſori rependet, & multam Regi [*al.* Domino.] Pro noxa ab animali ferae naturae illata, multa nec publica nec privata pendetur, ſed occidetur [*al.* nec caedes quam fecerit, luetur;] nec pro damno illato ab arbore inculta, h. e. ſi ejus caudex & rami non fuerint exciſi, ſive illa viridis ſive arida fuerit.

" wnaeth yn gyfreithawl, ſef yw hynny " [y, *S.* 3. & *JDR.*] tra fuant [*al.* font, " *S.* 3.] ar ei derfyn ef [*al.* ei dir, *S.* 3.] " ei hun. Or bydd cwn gantaw, a lladd " o'r cwn [*al.* o'i gwn ef, *S.* 3.] yr yſ- " grubl, ef a ddylyir talu gweithred yr " [*al.* ac, *JDR.*] anifail [*al.* efe a ddyly " gweithred ei anifail ei ddifwyn, *S.* 3.] ac " o's hennys [ef namyn, *S.* 3.] dros ei " derfyn ei hun, talu [*al.* taled, *JDR.* " yr yſgrubl i'r [*al.* i'w, *JDR.*] berchen- " nawg, a chamlwrw i'r Brenin [*al.* Ar- " glwydd. *JDR.* & *S.* 3.] Ny ddylyir " am weithred [*al.* am, *JDR.* un, *S.* 3.] " anifail gwylld na dirwy, na chamlwrw, " eithr [*al.* na, *S.* 3.] dihenydd, nac am " bren heb lafur arnaw, ſef yw hwnnw " [*al.* pren heb lafur arnaw, *S.* 3.] pren " heb ladd ei [*al.* na'i, *S.* 3.] fon na'i frig " [*al.* flaen, *S.* 3.] nac [yn, *S.* 3.] ir ſo na " [*al.* nac yn, *S.* 3.] grin.

29 Siquis lapide petierit animal aliquod, vel rem quamcunque aliam, & ex reſultatione iſtius *lapidis* vir percutiatur, & ex iſta percuſſione moriatur, & *gentiles* mortui compenſationem pro caede ejus & multam pro injuria ei illata exigere velint, Lex dicit quod id pro injuria ideo non cenſebitur, quia animo laedendi factum non fuerit. Compenſatio autem pro caede pendetur ſi vir moriatur; & ſi ſuperſtes fuerit, pro laeſione, & pro ſanguine fuſo compenſatio fiet; nulla autem injuria hic fieri cenſetur ideo quod nullus aſſultus in hominem laeſum factus fuerit, licet in rem lapide petitam fiat aſſultus, quam ob rationem Lex ob *aſſultum* iſtum duas actiones inſtituere non ſinit.

29 " O derfydd i ddyn daflu ai [*al.* ar, " *S.* 3.] lwdn ai [*al.* neu ar, *S.* 3.] beth " arall, ac o'r [*al.* ac yn y, *S.* 3.] taflu " hwnnw o adnaid [*al.* adlam, *S.* 3.] cy- " hyrddu a dyn, [a'i friwaw, *S.* 3.] ac o'r " briw hwnnw dyfod angau i'r dyn [*al.* ei " farw, *S.* 3.] a mynnu dodi galanas a " ſarhaad am y dyn hwnnw [*al.* a mynnu " am hynny ei ſarhaad a'i alanas, y, *S.* 3.] " Gyfraith a ddywaid nad oes warthrudd " [*al.* waradwydd, *S.* 3.] yn hynny, ca- " nys anfoddau [*al.* anoddau, *JDR. al.* " anfodd, *S.* 3.] yw [hwnnw; *S.* 3.] Jawn " yw hagen dalu ei alanas [*al.* galanas y " dyn, *JDR.*] o's marw fydd y dyn [*al.* " O's marw fydd, taled ei alanas. *S.* 3.] " Ac or bydd marw [*al. recte*, byw, " *JDR. al.* O's byw fydd, *S.* 3.] taler y " briw a'r gwaed [*al.* ei ddieiſiwaw a " ddyly am ei waed a'i friw, *S.* 3.] canys " nyd oes warthrudd [*al.* ſef achos yw " nad oes waradwydd iddaw, *S.* 3.] yn " hynny, wrth nad oes [*al.* na bu, *S.* 3.] " na dyrchaf na goſod ar y dyn briwedig, " cyn bo [*al.* goſod namyn, *S.* 3.] ar y " peth a daflwyd, ac wrth hynny na farn " Cyfraith hynny yn ddau [*al.* ni fernir " yn, *S.* 3.] achos [*al.* achaws. *JDR.*]

30 Si duo homines iter per ſilvam ſimul fecerint, & ramus a priore dimiſſus oculum poſterioris everberaverit, prior, ſi non praeclamaverit, pretium oculi ejus pendet; ſin praeclamaverit, nihil pendet.

30 " O derfydd bod dau ddyn yn cer- " dded [*al* Or bydd dau ddyn yn ymdaith " (*al.* myned, *Cott.* 5.) *Cott.* 6. & *al.*] trwy " goed, ac yſgeinaw [*al.* yſgynnjaw, *S.* 3. " *al.* eſgeinjaw, *JDR. al.* ac ellwng, " *Cott.* 6. *al.* a gollwng, *M.*] gwryſgen " ar lygad yr olaf i gan y blaenaf [*al.* o'r " blaenaf ar yr olaf yny (gollo, *M.*) ei " lygad (*al* a cholli ei lygad iddaw, *Cott.* 5.) " *Cott.* 6.] ony's rhybuddja [*al.* ac na's " rhybuddjo, *S.* 3.] taled jawn iddaw am " ei lygad [*al.* efe a ddyly dalu ei lygad " i'r llall, *Cott.* 6.] o's cyll, ac o's rhy- " buddja, ny thal ddim [iddaw. *S.* 3.]

31 " O

31 " O derfydd i'r brawd adeilad ym " [*al.* o, *S.* 2.] ſlaen y llall, ny ddyly [efe, " *S.* 3.] gychwynnu [*al.* gychwyn erddaw, " *S.* 2. *al.* gychwynnu yr eiddaw, *S.* 3.] " o'r lle y [*al.* yr, *S.* 3.] adeilwys [*al.* ei " hadeiljawdd, *S.* 2.] namyn talu [*al.* rho- " ddi, *S.* 3.] ty a thal iddaw yn lle arall " [*al.* rhoddi iddaw yntau dy a thal am y " lle hwnnw; *S.* 2. & *al.*] Sef yw ty a thal, " gan y naill yſdlys i'r tir [*al.* ty, *S.* 2.] " y bo efe yn eiſdedd [*al.* eiſde, *S.* 2.] ar- " naw, neu ar [*al.* a than, *S.* 2. *al.* a chan, " *S.* 3.] ei dal; [ac, *S.* 3.] ony bydd yno " [*al.* yna, *S.* 3.] dy a thal iddaw, rhanner " [*al.* cyfranned ag ef, *S.* 2.] yna [*al.* cyf- " ranned yna ag ef, *S.* 3.] wrth nad rhaid " iddaw fyned odd' yna [*al.* yno, *S.* 3.] ony's " [*al.* onyd efe a'i, *S.* 2. & *S.* 3.] myn.

31 Si fratrum alter domum ante alterum exſtruxerit, ſe ex loco in quo aedificaverit, amovere non tenebitur, ſed domum abſolutam in alio loco exſtruet in uſum fratris; domus illa abſoluta exſtruetur in alio angulo fundi ubi habitat; vel juxta frontem *aedis prioris*; & ſi talis domus non exſtruatur, partientur aedes priores, quoniam non compelletur inde exire, niſi ipſe voluerit.

32 " O derfydd bod ymryſon am ynyſ- " oedd yn nyffrynt, ac na bo cynwarchadw " i neb o naddunt, gatter wynt i'r neb " neſaf ei dir iddunt, ac o byddant cyn " neſed y ddau dir bawb a'i gilydd, rhan- " ner wynt: Ac or bydd cynwarchadw, " gatter yn ddiamryſon i'r neb a'i cyn- " warchadwys.

32 Si controverſia oriatur de inſulis in amne ſitis, quas nemo occupaverit, relinquentur ei cujus fundus illis proximus fuerit; & ſi terrae ab utroque latere *amnis* fuerint aeque propinquae, inſulae dividuntor; ſed ſi alius prius occupaverit, illi ſine controverſia relinquuntor.

33 " O derfydd [i ddyn, *S.* 3.] deby- " gu na ddylyo pob dyn hela [*al.* na bo " rhydd i bawd hely, *S.* 3.] pyſgawd yn " gyffredin yn y weilgi, ef a ddylyir [y, " *S.* 3.] tra font fyw [eu hely yn rhydd; " *S.* 3.] a gwedy [y, *S.* 3.] bont farw, ac " eu [*al.* a'i, *S.* 3.] bwrw i'r tir [*al.* o'r " mor i dir, *S.* 3.] Brenin [*al.* Arglwydd " y wlad, *S.* 3.] bieufyddant; ac ony's " cymmer y *Brenin* hwynt cyhyd ag yn " y ddel tri llanw a thri thrai arnaddunt, " yna eu bod yn ddiofyn i'r neb a'i caffo " [*al.* bieufyddant hyd y trydydd llanw " a'r trydydd trai; o hynny allan eu bod " yn dyfod i'r neb a'i caffo wynt yn feirw. " *S.* 3.] Pyſgawd marw y weilgi, y Bre- " nin bieufyddant oll.

33 Siquis putaverit piſcationem in mari omnibus communem eſſe non deberi, *ſcire oportet* piſces vivos capi licere; ſed piſces mortui quos mare in terram projecerit, ad Regem [*al.* Dominum regionis] pertinebunt; & ſi poſt tres fluxus & refluxus maris a Rege non capiantur, ſine controverſia primi occupantis erunt.

34 " O derfydd gyrru lledrad ar Alldud " Mabuchelwr, a damchwynjaw [*al.* dam- " weinaw, *S.* 3.] ei fod yn lleidr gwerth, " ac na's pryno ei arglwydd [*al.* yr U- " chelwr, *S.* 3.] ef, ac na's diheuro, a bod " gallu iddaw i [*al.* a gallu o honaw ei " hun, *S.* 3.] ymbrynu neu i ymddiheuro " [*al.* neu ymryddhau, *S.* 3.] o ffordd arall, " ny [*al.* ef a ddywedir na's, *S.* 3.] dyly " y Mabuchelwr ei gaffel ef drachefn [*al.* " ef fyth wedy hynny, *S.* 3.] namyn ei " fod yn Alldud rhydd yr . . . [*al.* Alldud " Brenin. *S.* 3.]

34 Si vaſſallus Generoſi poſtuletur furti, & damnetur ad venditionem, & Generoſus illum nec redimere voluerit, nec purgare, & ſe ipſe vel redemerit vel purgaverit alia via, Generoſus illum nunquam iterum repetet, ſed ipſe advena liber erit [*al.* advena regius erit.]

35 " O derfydd i anifail fyned y mywn " annel, ac a honno wrthaw myned mywn " [*al.* a hwnnw am ei droed ei fyned i, *S.* 3.] " annel arall, perchennawg yr annel ddi- " waethaf bieufydd yr anifail [*al.* annel a " ddalo yr *anifail*, bieufydd, *S.* 3.] canys " honno [*al.* efe, *S.* 3.] a'i delis.

35 Si animal in laqueum alicujus inciderit, & laqueo iſto implicatus in alienum laqueum inciderit, poſſeſſor laquei poſterioris illud habebit, ideo quod *laqueus* iſte illud ceperit.

36 Si duo homines ſe invicem demergere *in aquis* ſtuduerint, & ambo ſubmergantur, caedes neutrius compenſabitur, licet unus altero nobilior fuerit, quia compenſatio & ultio exigi non debet; uterque vero ſuas ultus eſt injurias; ſed ſi unus tantum ſubmergatur, compenſatio debebitur, quia cauſſa necis legitima nulla fuerit.

36 " O derfydd i ddau ddyn fyned i " ymſoddi, a'i boddi ill dau [*al.* a boddi, " *S.* 3. & *JDR.*] o bob un [o naddunt, " *JDR.*] eu gilydd, ny thelir galanas " yr [*al.* o, *JDR.*] un o naddunt [*al.* " honunt, cyd boed uch bonedd yr un " no'r llall, can ni ddylyir diſwyn a dial; " canys pob un o honunt a ddialawdd ei " gam ar ei gilydd. *S.* 3.] O's y naill a " fawdd y llall, jawn yw iddaw ei ddi- " fwyn, can bu achaws cyfreithawl i ddi- " henydd y llall [*al.* O derfydd hagen i'r " naill o naddunt foddi y llall, jawn yw " ei ddifwyn, can nyd oes achos cyfrei- " thawl o'i ddienyddjaw. *S.* 3.]

37 Si gens alicujus illum poſt mortem abnegare ſtuduerit, abnegari non debet, quoniam legitime ſiſti ut negetur non poteſt.

37 " O derfydd ceisjaw gwadu dyn o " genedl gwedy [y, *JDR.*] bo marw, ni " ddylyir ei wadu, can ny ellir ei gaffel " wrth [*al.* ni ddylyir ac na ellir, *S.* 3.] " ei wadu yn gyfreithawl.

38 Si compenſatio pro caede ab aliquo poſt mortem, exigatur, exigi non debet, quoniam filius loco patris ſtare non poteſt; & filius de gente innocenti occidi non debet, & cum homicida mortuus fuerit, in jus agi non poteſt, quoniam filius ſtare loco parentis non debet; *ideoque nulla accuſatio hic admittetur.*

38 " O derfydd dodi [llofruddjaeth, " *S.* 3. & *JDR.*] galanas ar ddyn gwedy " y bo efe marw, ny ddylyir ei ddodi, " can ny ſaif y mab yn lle y tad, ac na " [*al.* ny, *JDR.*] ddylyir lladd y mab o " genedl wirjon, ac wrth hynny na ddy- " lyir holi gwr marw, wrth na ddyly y " mab ſefyll yn lle y tad [*al.* tad, ac, *pro* " ac *&c.* can ni ddylyir lladd mab dros y " tad yn y lle hwnnw. *S.* 3.]

39 Si filius ob facinus patris poſt ejus mortem lege petatur, lex pronuntiat illum inſontem eſſe hujus facinoris, & ad nihil obligari niſi ad ſolvenda debita paterna.

39 " O derfydd holi y mab am anghyf- " raith y tad gwedy bo marw y tad, Cyf- " raith a farn ei [*al.* a ddywaid, *S.* 2. & " *S.* 3.] fod yn rhydd [y mab, *S.* 3.] o " anghyfraith [*al.* anghyfreitheu, *S.* 3.] y " tad [*al.* tad, ni ddyly y mab atteb o " ddim o anghyfraith y tad, *S.* 3.] eithr " ei ddylyedjon [*al.* onid o dalu ei ddy- " lyed. *S.* 3.]

40 Siquis vel incendii, vel rapinae, vel aſſultus publici, vel diſpoliationis, vel inſidiarum, vel caedis hominis in proelio, vel unius trium gravioris notae contra mulierem calumniarum, vel raptus poſtulatus fuerit; pro quolibet iſtorum criminum, juramentum L virorum pro viro, & L feminarum pro femina praeſtabitur.

40 " O derfydd dodi ar ddyn ai lloſg, ai " anrhaith, ai[1] cyrch cyhoeddawg, ai ysbail, " a'i cynllwyn ai lladd dyn, ymrwydr, ai o'r " trydydd enllib a fydd ar wraig, ai trais; " i wadu pob un o'r rhai hynny llw dec- " wyr a deugaint ar y gwr, a [llw, *JDR.*] " deng wragedd a deugaint ar y wraig.

41 Siquis aliquid mittendum alii dederit in manum alicujus, qui nunquam tradiderit ei, cui mittebatur, & ob id alteruter eorum lege petat eum cui tradebatur, ſed non ſatiſaccipiebat a nuntio, ſe traditurum id quod illi committebatur, *nuntius* juramento proprio ſe purgabit; & ſive innocens repertus fuerit ſive non, tamen ultra contra eum lege agere non licebit.

41 " O derfydd i ddyn anfon peth [i " arall, *S.* 3.] yn llaw ddyn arall i'w " ddwyn, ac na's rhoddo hwnnw i'r dyn " ydd anfoned [*al.* y danfoner, *S.* 3.] iddaw, " [a holi o un o naddunt y dyn y rhodder " yn ei law, *S.* 3.] ac na chymmerſpwyd " [*al.* chymmerer, *S.* 3.] cadernid i gantaw " ar wneuthur [yr hyn, *S.* 3.] a erchid " iddaw, cymmered efe *ei lw*, a ſef yw hyn- " ny [*al.* cymmerent wy a gredaſant, *S.* 3.] " ei gywirdab [*al.* gywirdeb, *S.* 3.] ac o " [*al.* or, *S.* 3.] bydd cywir [efe, *S.* 3.] " bid, ac ony bydd, na fid; ny ddylyir " ei holi na'i ddilid [ef, *S.* 3.]

42 " O

NOTAE.

[1] *Vide* Gloſſ. v. *Cyrch cyhoeddawg.*

42 " O derfydd i ddyn roi ei dda yn " llaw dyn arall ai i ddinas, ai i gyfreidjeu " eraill, hawl y fydd i ddyn ar y da hwn- " nw, can nid ymadewis ei arddelw ef a'i " dda.

42 Siquis Bona ſua alteri trâdiderit ad oppidum *portanda*, vel ad alia neceſſaria peragenda, lege agere pro hiſce rebus licebit, quoniam jus ſuum in ea nunquam dereliquerit.

43 " O derfydd i ddyn fwrw [*al.* ladd, " *S.* 3.] pren, a phan ddigwyddawdd [*al.* " ddigwyddo, *S.* 3.] y pren, lladd dyn o " honaw, ac na rybuddjodd [*al* rybuddjo, " *S.* 3.] y neb [*al.* dyn, *S.* 3] a laddodd " y pren y llall, taled alanas y dyn a " laddwyd [*al.* ladder. *S.* 3.] Ac o rhy- " buddjawdd [*al.* O's rhybuddja, a bod " iddaw a'i gwypo, *S.* 3.] ny thal ddim.

43 Siquis arborem exſciderit, & in caſu aliquis ab arbore occidatur, & lignator non praeclamaverit, homicidium luet; ſed ſi praeclamaverit, & id probare poſſit, nihil pendet.

44 " O derfydd i ddyn wneuthur medd- " yginjaeth ai wrth ddyn ai wrth anifail " [*al. pro* ai *&c.* wrth ddyn neu wrth " lwdn, *S.* 3.] cymmered dyllwedd [i gan " y genedl am a wnel, *S.* 3.] ac ony's " cymmer, taled ei weithred [*al.* diwyged " yr eiſiwed a ddel. *S.* 3.]

44 Siquis medicamentum homini vel *etiam* animali dederit, ſatiſfaccipiat oportet a gentilibus *hominis aegroti vel vulnerati*; ſi non acceperit, damnum, quod dederit compenſabit, *ſi quid mali evenerit*.

45 " O derfydd gofyn i ddyn weithred " ei weinidawg o'i wneuthur [*al.* i ddyn " ofyn ei wenyddjawg am wneuthur cam; " *S.* 3.] o honaw i ar ei [*al.* am, *S.* 3. *al.* " ar ei, *J D R.*] fwyd ef a'i [*al* neu am, " *S.* 3.] ddiawd, Cyfraith a ddywaid na " ddylyir [*al.* ni ad y Gyfraith, *S.* 3.] " onyd am ledrad ofyn gweithred dyn i " ar fwyd arall.

45 Siquis poenas exigat a ſervo, ob victum vel potum ſuum *prodige* conſumtum, lex talem poenam exigi vetat, niſi furto aliquid abſtulerit.

46 " O derfydd i ddyn holi ei weinidawg " [*al.* wenyddjawg, *S.* 3.] or gwna eni- " wed [*al.* eiſiwed, *S.* 3.] iddaw yn ei " waſanaeth, ai lloſgi odyn, ai briwaw " llwdn [*al.* anifail, *S.* 3.] ai rhyw aniwed " [*al.* eiſiwed, *S.* 3.] arall, ny ddylyir [*al.* " fernir iddaw, *S.* 3.] namyn ei lw ei hun, " na wnaeth i'w eiddaw ef namyn cyſdal " a chyd byddynt eiddaw [*al.* na wnaeth " iddaw yn ei waſanaeth waeth nog iddaw, " *S.* 3.] ei hun.

46 Siquis lege agat contra ſervum ſuum ob damnum illatum dum ipſi famularetur, puta, exurendo fornacem, vel laedendo animal, vel aliud quodcunque damnum inferendo, non condemnabitur ſi jurato ſeipſum purgaverit, *affirmando* ſe non aliter feciſſe Bonis herilibus, quam ſi propria fuiſſent.

47 " O derfydd i weinidawg [*al.* we- " nyddjawg, *S.* 3.] golli ei enaid yngwa- " ſanaeth ei berchennawg [*al.* berchen, " *S.* 3.] ny ddylyir ei holi ef yr hwnnw " [*al* o honaw, *J D R. al.* holi i'r perchen. " *S.* 3.]

47 Si ſervus alicujus inter famulandum occiſus fuerit, contra herum lege non agetur.

48 " O derfydd i ddyn oddef eſdynnu " tref ei dad yn ei wydd heb groes a heb " warafun, ny ddyly gaffel atteb o ho- " naw yn oes yr Arglwydd a'i heſdynno " iddaw.

48 Siquis patiatur patrimonium ſuum ſe praeſente, abſque cruce ſuper fundum illum fixa, vel alio impedimento, *a Domino* tradi alteri, fundum iterum vendicare non poterit, quamdiu Dominus iſte, qui tradiderit, ſuperſtes fuerit.

49 " O derfydd i ddyn roi [*al.* roddi, " *S.* 3. *& J D R.*] rhodd i arall, a mynnu " eilwaith ei hannilyſu o [*al.* yn, *S.* 3.] " herwydd nad oedd fach ar ei [*al.* y, " *S.* 3. *& J D R.*] rhodd, a bod y rhodd " honno yn addefedig; nyni a ddywedwn " na ddylyir [*al.* ni ad y Gyfraith, *S.* 3.] " ei hannilyſu, ac nad rhagddaw ef [ha- " gen, *S.* 3.] y mae rhaid [y, *S.* 3.] mach,

49 Siquis alteri donum dederit, & id donum poſtea repetere voluerit, ideo quod fidejuſſor nullus datus fuerit ad donationem firmandam, & donatio iſta confeſſa fuerit, nos affirmamus, quod per legem talis donatio irrita fieri nequit, & quod non opus

eſt

eſt fidejuſſione de evictione ejus praeſtanda, niſi quominus ab aliquo alio evincatur.

50 Si advena a domino diſcedere velit, & credat tempus legitimum ſibi dari deberi ad redeundum in patriam ſuam ex qua oriundus erat, tempus nullum dabitur niſi quouſque ultimum denarium ſuum *cum domino* dividat; tunc vero abibit, ſi in hac inſula natus fuerit; ſin autem tranſmarinus fuerit, tempus illi dabitur, dum ventus ſecundus fuerit, quo in patriam ſuam remeare poſſit; & ſi illic per annum & diem manſerit, & poſtea redierit, prior dominus nullum jus habebit in illum, magis quam quivis alius, niſi ipſe Advena voluerit.

Al. Si Advena redire velit in patriam ſuam ex qua oriundus fuerit, poſtquam legitime a domino ſuo abiverit, & ibi manſerit per annum & diem, & iterum redierit, prior dominus *&c. ut prius.*

51 Siquis jurato rem quae dividi non debet, in manu alterius inventam, ſibi vendicaverit, & fragmentum ejus obtinuerit, & quod reliquum ſit non inveniatur, & Reus totum vendicanti contradixerit, id illi non licebit; ubi enim pars id genus rei jurato vendicatae obtinetur, ibi totum recuperabitur. *E. gr.* Siquis juvencum amiſerit, & tergus [*al.* fruſtum] ejus jurejurando obtinuerit, is juvencum totum obtinere debet; ubicunque enim pars juvenci inveniatur, ibi totum recuperari debet.

52 Siquis amiſerit bona invicem ſeparabilia, v.gr. nummos, veſtimenta vel pecudes, licet haec tria ſimul amiſerit, & unum tantum ex hiſce jurando recuperaverit, [*al.* unum tantum denarium vel quod denarium valet,] Lex pronuntiat, quod licet haec omnia, quotcunque fuerint, amiſerit, nihil recuperabit, praeter id, quod jurato vendicaverit; bona enim iſta dividi poſſunt.

53 Siquis rem furto ablatam jurato vendicaverit, & Reus Auctorem laudaverit, qui, licet rem iſtam vel donando, vel commodando, vel permutando, Reo tradiderat, & de evictione ejus praeſtanda fidejuſſore da-

namyn rhag eraill [*al.* rhag ei hannilyſu o arall. *S.* 3.]

50 " O derfydd i Alldud fynnu myned i wrth ei arglwydd, a thybygu y dylyai oed o gyfraith i fyned *i'r wlad* ydd hanffai o honai, ny ddyly oed namyn hyd pan ddarffo iddaw rannu y geinjawg ddiwaethaf o'i dda, a'i fod yn wr cychwyn yna, o's o'r Ynys hon ydd henyw; o's tramor ydd henyw, efe a ddyly oed hyd ar y gwynt cyntaf y gallo efe fyned i'r wlad yr hanoedd o honai: ac or trig yno undydd a blwyddyn, cyn del drachefn, nyd oes hawl i'r gwr y bu gynt gyd ag ef herwydd Cyfraith mwy nog i arall, onyd yr Alldud a'i myn." *S.* 4.

Al. " O derfydd i Alldud fyned i'r wlad ydd hanffo o honai, gwedy gwahano a'i arglwydd yn gyfreithawl, a thrigjaw o honaw undydd a blwyddyn, cyd del drachefn, nyd oes hawl o Gyfraith i'r gwr y bu gynt y gyd ag ef yn fwy nog ar wr arall, oni's myn yr Alldud." *S.* 3.

51 " O derfydd i ddyn ddamdwng da diwahan yn llaw dyn [arall, *S.* 3.] a chaffel dryll o honaw [*al.* a chael o hanaw ddryll o'r da wrth y damdwng, *S.* 3.] a dryll arall heb [ei, *S.* 3.] gaffel, o's y rhyddaw a damdwng ydd air, ny ddylyir myned, canys y lle y ceffir peth o'r da wrth y damdwng, y dylyir caffel y cwbl o honaw [*al. pro* os y, *&c.* ac na ellir ei lithjaw ar y damdwng, Cyfraith a ddywaid yna, yn y lle y caffad peth o honaw wrth y damdwng, ddylyu gaffel cwbl. *S.* 3.] Sef yw da diwahan, bei collai [dyn, *S.* 3.] eidon, a chaffel y croen [*al.* dryll o'r eidon, *S.* 3.] wrth y damdwng, ddylyu o honaw [yno, *S.* 3.] gaffel cwbl o'r eidon, can ny ddylyid yn y lle [*al.* pan, *ℑDR.*] geffid dryll o'r eidon, na cheffid y cwbl.

52 " O derfydd i ddyn golli da gwahanedig, fal [*al.* nid amgen, *S.* 3.] arjant, neu ddillad, neu yſgrubl, cyd collai efe y tri pheth hyn ynghyd [*al.* y rhyw betheu hynny, *S.* 3.] ac na chaffai efe namyn un o'r rhai hynny [*al.* un geinawg neu ei gwerth, *S.* 3.] wrth y damdwng, ny farn Cyfraith iddaw ef, cyn [*al.* cyd, *ℑDR.*] collai efe luoſogrwydd o'i dda, gaffel namyn a fu [*al.* fo, *ℑDR.*] wrth y damdwng [canys da gwahanedig yw. *S.* 3.]

53 " O derfydd i ddyn ddamdwng lledrad yn llaw ddyn arall, a dodi o honaw [*al.* o hwnnw ym mhen, *S.* 3.] arwaeſaf, ac na's cymmero yr arwaeſaf i gantaw [*al.* a phallu y arwaeſaf iddaw, *S.* 3.] ac yntau eiſoes gwedy ei [*al.* ac eiſoes ei ry- *S.* 3.] ddyfod i gantaw, ai o rodd, ai o fenffyg, ai o gyſnewid, a mach arnaw,

" arnaw, ac na's mynno ef [*al.* mynnai " *yr* arwaeſaf, *S.* 3.] rhag colli ei dda : " Ninneu [*al.* Nyni, *JDR.*] a ddywedwn " [*al.* Cyfraith a ddywaid, *S.* 3.] ddylyu " o honaw yntau brofi ar yr arwaeſaf ei " [ry- *JDR.*] ddyfod i gantaw ai trwy " fach, ai trwy dyſdon. Sef achaws yw, " cyn bai [*al.* cyd boed, *S.* 3.] yn lle " lledrad y damdyngwyd [*al.* damdynger, " *S.* 3. *al.* damdyngid, *JDR.*] ef yn y " llaw gyntaf, nyd ar fraint [*al.* feſur, " *S.* 3. & *JDR.*] lledrad y bwrid ef " [*al.* y bwrw i gantaw (*al.* y bwrw ef, " *JDR.*) ar yr, *S.* 3.] arwaeſaf; ac wrth " hynny y dichawn efe fwynhau arnaw " ef ei fach neu ei wybyddjeid [*al.* y dyly " efe fwynhau *ar* yr arwaeſaf ai mach ai " gwybyddjeid. *S.* 3.]

to cavebat, auctoritatem tamen defugerit ne bonis ſuis multetur : Lex pronuntiat in hoc caſu, quod *Actor* probare debet, per fidejuſſorem vel per teſtes, ſe rem iſtam ab auctore quem laudaverat, accepiſſe. Quamvis enim vel uti res furtiva jurato vendicabatur cum apud Reum inventa eſt, non tamen vel ut res furtiva a Reo in Auctorem conjicitur ; ideoque vel fidejuſſorem vel teſtes conſcios contra Auctorem producere Reo licebit.

54 " O derfydd i [ddyn, *S.* 3.] ddam- " dwng peth yn llaw dyn arall yn [*al.* " o, *S.* 3.] ledrad, a'r peth hwnnw heb " [werth, *S.* 3.] Cyfraith arnaw, ac o " achaws hynny, ceisjaw o'r lleidr cyn " [*al.* cyd, *S.* 3.] talo y peth lawer, ei " ddamdwng wrth ychydig, can ny [ddy- " lyir, *S.* 3.] dihenyddu neb am lai nog " [*al.* neb namyn, *S.* 3.] o werth pedair " ceinjawg [cyfraith, *S.* 3.] allan. Ac " yna y dyly y [*al.* Yna y mae jawn i'r, " *S.* 3.] perchennawg eilwaith ddamdwng " yr eiddaw ; ſef yw mal y damdyngai, y " caffai hynny erddaw [*al.* yrddaw, *S.* 3.] " ac na's rhoi [*al.* rhoddai, *S.* 3.] lai no " hynny. Ac o's uch fydd y damdwng " no phedair ceinawg, bid ef eneidfaddau " y lleidr am y da hwnnw megis cyd [*al.* " cyn, *S.* 3.] bai werth cyfraith arnaw ; " ac o's llai fydd y damdwng no phedair " ceinawg [*al.* no'r gwerth cyfraith, *S.* 3.] " bid leidr gwerth.

54 Siquis rem furtivam penes alium inventam jurato vendicaverit, & iſta res lege aeſtimata non fuerit, & fur ob eam cauſſam, licet magni aeſtimetur. jurato affirmaverit parvo tantum aeſtimari deberi, quoniam neminem capite plecti oportet ob rem furtivam quae minus denariis quattuor aeſtimetur ; proprietarium tunc oportet iterum pretium iſtius rei jurato aſſignare, & affirmare ſe poſſe illam tanti vendere, nec minoris ; & ſi pretium illud quod jurato aſſignaverit, ſit plus quattuor denariis, fur mortis reus erit, perinde ac ſi pretium legitimum ſtatueretur ; & ſi minoris quattuor denariis [*al.* pretio legitimo] aeſtimetur, fur ad venditionem damnabitur.

55 " Ny all [*al.* ddyly, *S.* 3.] dall " ddamdwng, can ny wyl, ac ny ddylyir " damdwng yn abſen [golwg da a ſo ar " garn, ac na wyl yntau, *S.* 3.] y peth " a ddamdynger [*al.* y da a ddamdyngo. " *S.* 3.] A chyn ny ddylyo dall ddam- " dwng, eſe a ddyly yrru, ac yn ol ei yrr, " yr Arglwydd a ddyly ſod yn faen dros " jaen o's myn, a pheri iddaw ef y da [*al.* " ei yrr ef, rhaith a fydd. *S.* 3.]

55 Caecus juramento vendicare nihil poteſt, quoniam oculis videre non poteſt ; nemo enim abſens jurato vendicare debet viva animalia, & caecus bona quae jurato vendicare velit, non videt. Sed licet caecus jurato vendicare aliquid non poſſit, lege tamen agere poteſt, & poſt actionem latam, Dominus rem ablatam [m] exigere debet, & proprietario quod ſuum eſt tradet, juramento prius praeſtito.

56 " O derfydd geni dau ddyn [*al.* fab, " *S.* 3.] yn un torrllwyth, a'r torrllwyth " hwnnw yn jeuaf o blant y tad, jawn yw " i'r fam wybod pwy ddiwaethaf a aner " o honunt wrth gaffel [*al.* gaffael, *JDR.*] " y tyddyn breinawl [*al.* cyfreithawl o " honaw, *S.* 3.] ac yn air [*al.* ac yna y " bydd, *S.* 3.] gair y fam arnaddunt [*al.* y " rhyddunt. *S.* 3.] Ony wybyddir [pwy " hynaf, *JDR.*] pwy jeuaf, diau yw ha-

56 Si uno partu femina gemellos pepererit, & partus iſte ſit ultimus quem vir ejus ex illa tulerit, oportet matrem ſcire uter eorum natu junior fuerit, ut ille accipiat domicilium principale, & affirmatione matris res inter ipſos terminabitur. Si incertum fuerit uter eorum natu maximus, quis

minimus

NOTAE.

[m] *Vide* Gloſſ. v. *Maen dros jaen.*

minimus ſit, & neceſſe ſit alterum altero juniorem eſſe, aequum eſt ut domicilium principale inter ipſos aequaliter dividatur, cum ad utroſque aequaliter pertineat. [*Al.* Si incertum fuerit uter eorum junior, uter ſenior ſit, & unus ex iſto puerperio natus neceſſario debet eſſe junior, domicilium principale ad utroſque pertinebit, & inter iſtos aequaliter dividetur.] Quidam Judices affirmant, quod uſquedum certum fuerit uter eorum ſit junior, domicilium, juniori debitum, neutri aſſignabitur.

" gen fod y torrllwyth hwnnw yn jeuaf
" y naill o naddunt [*al.* jeuaf o naddunt,
" *J D R.*] ac wrth hynny hwynt [*al.*
" wyntwy, *J D R*] a ddylyant rannu y
" tyddyn arbennig, [a hwnnw a rennir,
" *J D R.*] yn ddau hanner, can ys yw yr
" eiddunt [*al.* canys cyd fydd y rhyddunt.
" *J D R. Al.* O derfydd na wyper pwy
" ddiwethaf pwy gyntaf, diau yw fod y
" naill o'r torrllwyth hwnnw yn ol*af*, ac
" wrth hynny y dylyant wynteu y tyddyn
" cyfreithawl, a hwnnw a rennir yn ddau
" hanner y rhyddunt, canys cyhyd yw
" y rhyddunt. *S.* 3.] Eraill [o'r Yngneid,
" *S.* 3.] a ddywaid, hyn y wypo yntau
" [yn ddiau, *S.* 3.] ei fod yn fab jeuaf,
" na ddyly yntau dyddyn [*al.* ddyly efe
" fraint, *S.* 3. y, *J D R.*] mab jeuaf.

57 Si res duorum communis deperdita fuerit, & alter eorum caſu illam invenerit, & jurato vendicare velit, affirmando neminem iſtius proprietarium eſſe praeter ſe & ſocium ſuum; & Reus aſſerat nemini jurato vendicare licere, niſi ei qui proprietatem integram alicujus rei habuerit; Lex decernit illum eam jurato vendicare poſſe.

57 " O derfydd colli peth a oedd yng-
" hyd y rhwng dau ddyn, a dywanu o'r
" naill arnaw, a mynnu ei ddamdwng, gan
" ddywedud nad oedd berchennawg ar y
" peth namyn efe a'i gydymmaith [a'r
" amddiffynnwr yn dywedud na ddyly
" neb ddamdwng namyn perchennawg
" cwbl i'r da; *S.* 3.] efe a eill [*al.* Cyfraith
" a ddywaid allu o honaw ef, *S.* 3.] ei
" ddamdwng.

58 Siquis animal ab alio emerit, & poſt emtionem percipiat dentes illi deficere, pro quibus compenſationem requirit; illam dari Lex vetat, quoniam naevus in cute nullus apparet, & ubicunque vel in carne vel cute fractura nulla appareat, *ibi nulla compenſatio debetur.*

58 " O derfydd i ddyn brynu anifail i
" gan arall, a gwedy ei brynu [*al.* a gwe-
" dy hynny, *S.* 3.] gwybod bod dannedd
" iddaw yn eisjau, a mynnu eu difwyn;
" Cyfraith a ddywaid na ddiwygir [*al.*
" hyd na ddyly eu difwyn, canys anaf
" [di- *S.* 3.] eithr croen yw. Canys [*al.*
" Sef achos yw, *S.* 3.] py le [*al.* A phle,
" *J D R.*] bynnag ny thorro na chig na
" chroen wrth ei edrych, nyd [*malim*
" *legere* neud] anaf eithr croen yw [*al.*
" na chroen, bod hwnnw yn anaf dieithr
" croen. *S.* 3.]

59 Siquis colaphum alteri impegerit, & factum non denegaverit, multam pro contumelia ſolvat *neceſſe eſt*, pro ſtatu hominis percuſſi, & duos ſolidos [*al.* viginti quattuor *denarios*] pro colapho.

59 " O derfydd i ddyn roddi boncluſd
" i [ddyn, *J D R.*] arall, ac na's gwatta
" [*al.* gwattai, *S.* 3. *al.* gwatto, *J D R.*]
" taled ei ſarhaad iddaw herwydd braint
" y dyn, a II s. o [*al.* a phedair ar hugaint,
" *S.* 3.] arjant yn lle y boncluſd [*al.* dros
" y foncluſd. *J D R.*]

60 Advena uxorem ducere non debet abſque licentia domini ſui; & ſi duxerit, dominus in illum animadvertet. Si Wallam duxerit, & liberos ſuſceperit, Regis erunt, ſi mater ad terras regias pertineat.

60 " O derfydd i [*al. recte*, Ni ddyly,
" *S.* 3.] Alldud wreicca heb gannad ei
" Arglwydd, ac o gwreicca, dialed ei Ar-
" glwydd arnaw. O's Cymraes fydd, a
" bod plant iddaw [*al.* iddi, *S.* 3.] y Bre-
" nin bieufyddant or henynt [*al.* o hen-
" fydd eu mam, *S.* 3.] o dir y Brenin
" [*al.* dir yr Arglwyddiaeth. *S.* 3.]

61 Si Bona communia duorum fuerint, & unus eorum iſta prodegerit, & alter non prohibuerit, multa nec publica nec privata pendetur pro damno facto, ſed is qui laeſus fuerit, id quod ſuum eſt, recuperabit.

61 " O derfydd bod da ynghyd rhwng
" dau ddyn, a threuljaw [*al.* threulo,
" *J D R.*] o'r naill y da yn ddiwahardd,
" ny ddyly golli na dirwy na chamlwrw,
" namyn ennill i'r dyn ei eiddaw.

62 " O

62 " O derfydd i Ynad gym'ryd gobr, " neu fach ar ei obr [*al.* arnaw, *S.* 3.] wrth " fyned [*al.* yr dyfod, *S.* 3.] i'r dadlau " [hwnnw, *S.* 3.] ninnau a ddywedwn na " ddyly [*al.* eill] yntau fod yn farnwr " [*al.* frawdwr] ar y ddadl honno, ony's " gwatta; a chyd a's gwatta [*al.* gwatto, " *S.* 3.] o [*al.* or, *S.* 3.] gellir ei brofi ar- " naw, *ni bydd brawdwr*; ſef yw achaws, " wrth na [*al.* ſef achaws yw hynny, can " ni, *S.* 3.] ddyly Ynad [*al.* Yngnad, *S.* 3.] " gym'ryd gobr namyn gobr [*al.* un, *S.* 3.] " cyfreithawl, ac nad cyfreithawl hynny " [*al.* hwnnw. *S.* 3.]

62 Si Judex curiae petendae cauſſa praemium, vel ſponſionem pro praemio ab aliquo *antequam curiam intraverit*, acceperit, nos affirmamus, illum litem iſtam judicare non debere, niſi *factum* denegaverit; & licet denegaverit, ſi ſufficienter probari poſſit *iſtud factum*, nunquam poſtea judicabit; quoniam Judex nihil praeter Honorarium per legem fixum recipiet, ſed hoc eſt contra legem.

63 " Ny ddyly Ynad [*al.* Yngnad, *S.* 3.] " gym'ryd gobr ar ddim, hyn y ddarffo " iddaw farnu y frawd a farno, a chyn " ei datcanu, cymryd [*al.* cymmered, *S.* 3.] " fach ar ei obr, ac ony's efe a'i cymmer " yna] bid heb ddim.

63 Judex nullum Honorarium ab aliquo accipiet, niſi poſt cauſſam judicatam; ſed priuſquam ſententia decernatur accipere licebit ſponſorem pro Honorario ſolvendo, quem ſi non accipiat, nihil habebit.

64 " Ny ddylyir llyſu Yngnad am ddim, " onyd am anghyfraith a wnel efe yn [*al.* " ar] y ddadl y byddai yn treuthu o ho- " naw; canys tafawdrudd yw, a dial cyf- " reithawl arnaw or gwna gam.

64 Judex non rejicietur, niſi ob aliquid contra legem factum in iſta cauſſa quam judicaturus eſt; ſed ſi injuſte fecerit, damnas eſto, & poenas per legem praefixas luet.

65 " O derfydd cadeirjaw Cyngaws, a " gadaw [*al.* ac adaw, *S.* 3.] o'r Yngnad " ei frawdle a'i gadair gwedy hynny, nin- " nau a ddywedwn [*al.* Cyfraith a ddy- " waid, *S.* 3.] na ddyly efe ddyfod i'w " frawdle [*al.* i'r lle hwnnw, *S.* 3.] dra- " chefn, a'i fod yn golledig o'r hawl yr " oedd yn ei chynnal [*al.* y bo yn ei " hamddiffyn, *S.* 3.] ac ny [*al.* na, *S.* 3.] " ddyly gosb amgen [no hynny. *S.* 3.]

65 Curia conſtituta, ſi Judex tribunal poſtea dereliquerit *ante cauſſam judicatam*, Lex dicit illum in curiam iterum intrare non debere, & cauſſa, quam ille judicaturus fuerat, irrita cenſebitur, & nulla alia poena infligetur.

66 " O derfydd i ddyn adaw y maes " [*al.* dadlau yr Arglwydd, *S.* 3.] yn " anghyfreithjawl [*al.* anghyfreithawl, " *S.* 3.] jawn yw galw arnaw dair gwaith " cyn barnu brawd, ac o daw wrth y try- " dydd llef, ny ddyly [efe, *S* 3.] golli ei " hawl [yr hynny, *S.* 3.] na bod yn gam- " lyrus [*al.* gamgylus. Oni ddaw i ddi- " oddef brawd y dydd hwnnw, oni chaiff " ei annod yn gyfreithawl, colledig fydd " yn oes yr Arglwydd bieuffo y maes y " dydd hwnnw. *S.* 3.]

66 Siquis curiam Domini contra legem dereliquerit, ter illum citari neceſſe eſt, priuſquam ſententia decernatur, & ſi ad tertiam citationem advenerit, cauſſa non cadet, nec multae privatae erit obnoxius Sed ſi iſta die ſententiam non agnoverit, nec abſentiae veniam habuerit legitimam, cauſſa cadet, durante vita Domini, ad quem curia iſta pertinuerit.

67 " O derfydd torri llong cyn talu toll " o honai, y Brenin bieufydd y da i gyd a " fo ynddi; ac ny ddyly hithau fod heb " dalu toll namyn tri llanw a thri thrai. " A chyd torro hithau gwedy talo ei tholl, " ny ddylyir iddunt ddim o'i da, canys " braint Alldudjon Brenin a fydd arnunt " o hynny allan. A chyn tricco wrth ei " hangor o hynny allan fyth, ny ddylyir " ei gyrru; ac ny ddylyir dwyn gwyſdl " erni am y toll namyn a ddodes yn ang- " hyfreithawl i dir y priodawr, nyd am- " gen ei hangor.

67 Si navis confracta ſit antequam Vectigal pependerit, omnia, quae in illa ſunt, Regi cedent; nec ultra tres fluxus & refluxus maris *nautae* different Vectigal pendere: Sed ſi poſt Vectigal penſum naufraga fuerit, nihil ex mercibus ſuis a *nautis* exigetur; ejuſdem ſtatus enim exinde erunt atque Vaſſalli regii. Et licet *navis* ad anchoras poſtea ſteterit, contra eam lege agere nunquam licebit, nec ullum pignus ob Vectigal auferetur, praeter anchoram, quam in proprietarii fundum contra legem jecit.

68 " O derfydd i ddyn wneuthur jawn " am farchogaeth ei farch yn anghyfarch,

68 Siquis in equo alieno, inconſulto domino, equitaverit, & pro ejus uſu compenſare

ſare voluerit, & Poſſeſſor *equi* IV denarios ſibi deberi crediderit pro qualibet Rhandira, per quam ille iverit, & totidem denarios pro Reditu, hoc non concedetur, per eaſdem enim Rhandiras equitare cenſebitur; & cum una tantum multa pendetur, quantocunque tempore equitaverit, ideoque IV denarii tantum *pro qualibet Rhandira* exigentur.

69 Si duo homines invicem pugnaverint, & alter pluribus, alter uno tantum ictu baculi percuſſus fuerit, Lex injuriam utrique illatam parem cenſet, niſi elicitus fuerit ſanguis, & vulnus factum, in quo caſu compenſatio debebitur.

70 Siquis aliquid amiſerit, & alius quiddam ejuſdem generis invenerit, & is qui amiſerit, id forte deprehendens, ſuum eſſe jurato vendicaverit, pro ſuo capiat licebit, ſi nemo contradixerit. Et ſi alius iterum id ex ejus manibus jurato vendicaverit, pro poſſeſſore habebitur, & illi lege agere licebit.

71 Siquis rem quamlibet ab aliquo permutationis nomine acceperit, & tres vaccas habuerit, & promiſerit alteri, ſe pro re iſta earum unam quam velit daturum eſſe; & creditor, cum tempus ſolutionis advenerit, omnes tres vaccas ſibi arrogaverit, & alterum bonis ſuis hoc modo defraudare conetur, Lex pronuntiat, promiſſorem, ſi unam vaccam tradiderit, liberari deberi, quia unam quamcunque voluerit, tradere promiſerit, ideoque Reus unam & alteram eliget, & Actori tertia tradetur.

72 Si Villanus Ordinibus ſacris initiatus, vel Hoſpitio praefectus fuerit, vel alio munere ſine Domini licentia ei honeſtetur, Nos aſſerimus, quod hoc illum a ſervitute Domino debita non liberabit, licet Eccleſia ob contumeliam quam illi intulerit, Villanum proſequi debeat.

73 Siquis Communione Eccleſiaſtica privatus fuerit quacunque de cauſſa, & ob hanc ſententiam Dominus bonis ſuis eum ſpoliare attentaverit, Lex id fieri vetat, antequam Excommunicationis ſententia per menſem & diem ſteterit poſtquam publice promulgata fuerit, tunc vero bona ejus Domino addicentur.

74 Si Clericus furtum fecerit, ob quod Ordinibus *Eccleſiaſticis* per Legem Eccleſiaſticam privatus fuerit, Lex dicit quod

“ a thybygu o'r perchennawg y dylyai
“ bedair ceinjawg am bob rhandir yn myned, a phedair ceinjawg yn dyſod, ny
“ ddylyir; can ny cherddwys efe eiſoes
“ namyn yr un rhandiredd, ac ny ddylyir
“ er hyd y bo gantaw namyn yr un cam-
“ lwrw, ac wrth hynny ny ddylyir namyn yr un pedair ceinjawg.

69 “ O derfydd i ddau ddyn ymbwyaw
“ pob [*al.* gwynaw o bob, *JDR.*] un
“ rhag ei gilydd, a chaffel [*al.* chaffael,
“ *JDR.*] o'r naill ffonnodeu aml, ac na
“ chafas y llall namyn un ffonnawd, ny
“ ad Cyfraith namyn eu bod [yn, *JDR.*]
“ un ſarhaad ac yn un fraint, ony bydd
“ gwaed a gweli; ac o byd hynny, ei dalu.

70 “ O derfydd colli peth, a chaffel o
“ arall ei gyfryw, a damchweinjaw o'r
“ naill arnaw, a'i ddamdwng, ony bydd
“ a'i lluddjo, cymmered. O's arall a ddaw
“ i'w ddamdwng yn ei law yntau, bid perchennawg efe, a bid rhydd y Gyfraith
“ iddaw.

71 “ O derfydd i ddyn fod cyfnewid y
“ rhyddaw [*al.* rhyngtaw] ac arall, a thair
“ bu ar ei helw, ac addaw o honaw am
“ y gyfnewid yr hon a fynnai o'r tair bu,
“ ac yn ocd y tal ei fod yntau yn mynnu pob un o'r tair bu, ac o hynny yn
“ ceisjaw difwynaw y da i'r llall; Cyfraith
“ a ddywaid eiſoes ryddhau o honaw ef
“ na fynnai efe un o'r gwartheg, pan ddywawd efe yr hon a fynnai o naddunt,
“ ac wrth hynny mae jawn cywiraw ei
“ ddewis, ac ail ddewis i'r Amddiffynnwr,
“ a'r trydydd dewis i'r Hawlwr.

72 “ O derfydd i Alldud gym'ryd Urddeu, neu Ysbydwrjaeth, neu ddiwyll
“ arall arnaw heb gannad ei arglwydd,
“ ninnau a ddywedwn na ryddha hynny
“ ef i wrth gaethiwed ei arglwydd, cyn
“ dylyo yr Eglwys fod yn ol ei hammarch.

73 “ O derfydd yſgymmunaw dyn, pa
“ [*al.* by, *S.* 2.] achaws bynnag fo ydd
“ yſgymmuner ef, a bod yr Arglwydd yn
“ mynnu ei anrheithjaw yn y lle [*al.* yn
“ ei geisjaw yn anrhaithoddef, *S.* 2.] Cyfraith a ddywaid na ddyly fod yn an-
“ rhaithoddef hyd yn y fo undydd a mis
“ yn ſefyll yn yſgymmun [*al.* na's dylyai nes ei fod yn yr yſgymmundawd
“ undydd a mis, gwedy gwyper yn gyhoeddawg, ac yna yr Arglwydd a'i dyly. *S.* 2.]

74 “ O derfydd i Ysgolhaig wneuthur
“ lledrad, a barnu ei ddiurddaw o [*al.*
“ dwyn ei Urddeu i arnaw herwydd, *S.* 3.]
“ Cyfraith [yr Eglwys; *S.* 3.] Cyfraith
“ a ddywaid

NOTAE.

n *Vide* Gloſſ. v. *Ysgolhaig.*

" a ddywaid na ddyly efe fod yn anrhaith-
" oddef o'r [*al.* Ni bydd eneidfaddau efe
" am, *S.* 3.] y gweithred hwnnw, can ny
" ddylyir [*al.* bydd, *S.* 3.] dwy boen [ar
" ddyn, *S.* 3.] am yr un weithred [*al.*
" achos. *S.* 3.]

bonis ſpoliari non debet [*al.* quod capite poenas non luet] ob iſtud factum, quoniam ob idem factum duae poenae non exigentur.

75 " O derfydd i'r Arglwyddiaeth [*al.*
" Arglwydd, *S.* 3.] na atto jawn i ddyn
" am dir a daear, neu am beth arall, Cyf-
" raith a ddywaid, yr hyd y bo hebddaw,
" na bydd honno hawl drablwyddyn, cyn
" bo yn un wlad [*al.* cyd boed cywlad y
" dyn, *S.* 3.] a'i hawl, a'i bod hi yn rhydd
" pan fynner ei holi [*al.* a bod yn ir yr
" hawl pan ei holo. *S.* 3.]

75 Si Dominus actionem alicui de fundo, vel quacunque alia de cauſſa, dare denegaverit, Lex aſſerit, quantocunque tempore fruſtratione iſta impeditus fuerit, quod lege agere illi licebit, quandocunque voluerit, quamvis intra annum & *diem* id non fecerit, & praeſens ipſe fuerit.

76 " O derfydd i lawer o ddynjon holi
" un peth, a dodi un o naddunt yn ber-
" chennawg hawl droſdunt [oll, *S.* 3.] a
" chyffroi o'r Amddiffynnwr wybyddjeid
" ar ryfod dygymmod am yr hawl honno
" [y rhyddunt, *S.* 3.] gynt, a cheisjaw
" o'r Hawlwr lyſu y gwybyddjeid hynny
" o fod llysjant y rhyddunt [*al.* rhyng-
" tunt, *S.* 3. *al.* rhyngthunt, *JDR.*] a'i
" blaid ef: Cyfraith a ddywaid [*al.* Sef a
" ddywedir, *S.* 3.] nad cyfreithawl [y,
" *S.* 3. & *JDR.*] rhwng neb o'r gwy-
" byddjeid hynny a'i blaid ef [*al.* a'r
" ddwyblaid neu ateir, *S.* 3.] namyn ag ef
" ei hun; canys efe ei hun y ſydd ber-
" chennawg [*al.* berchen yr, *S.* 3.] hawl.

76 Si plures homines de eadem re litem inſtituerint, & unum tantum ex illis conſtituunt Actorem, & Reus teſtes conſcios produxerit, qui affirmaverint cauſſam hanc Partium conſenſu antea finitam fuiſſe, & iſtos Teſtes conſcios Actor rejicere conetur, ideo quod juſtae fuerint rejectionis cauſſae ex ſociorum ſuorum parte, tum Lex dicit, quod talis rejectio non admittetur, quoniam ille a reliquis dominus litis conſtitutus fuerit.

77 " O derfydd rhoddi tyllwedd o ddyn
" i ddyn [*al.* i ddyn roddi tyllwedd i ddyn,
" *S.* 3. & *al.*] arall, a gwedy hynny myn-
" nu ei gwadu [*al.* ei wadu, *S.* 3.] Cyf-
" raith a ddywaid, or bydd gwrthdwng
" gan yr Hawlwr, ddylyai wadu tyllwedd
" mal y gwedid Briduw [*al.* ddylyu i wadu
" y Dyllwedd gymmaint ag i wadu Mach
" neu Friduw. *S.* 3.]

77 Siquis alteri ° *de re qualibet* ſatis dederit, & poſtea id abnegare voluerit, Lex dicit, quod, ſi Actor juramento contrario id negaverit, ſatiſdatio illa abnegari poteſt eodem modo quo P Briduw vel alia fidejuſſio abnegatur.

78 " O derfydd i wraig ddywedud geir-
" jeu gwythlawn cywilyddus wrth ei gwr,
" megis un ai ei farw o angau drwg, neu
" erchi baw yn ei ddannedd, neu ei alw
" yn goſdawg, jawn yw iddi dalu tair bu
" camlwrw iddaw, canys ei harglwydd
" yw efe; neu o bydd gwel genti, daraw
" o'r gwr dri dyrnawd arnai a gwialen cy-
" hyd a chyfelin y gwr, cyn braffed a'i
" hirfys, a hynny yn y lle y mynno eithr
" ei phen.

78 Si uxor in Maritum verba iracunda & contumelioſa jecerit, v. gr. ſi turpi morte ut abſumatur exoptaverit, vel miſſa ut ſit in dentes ejus merda, vel ſi illum Canem compellaverit, multam trium Vaccarum *Marito* pendet, quoniam Dominus ejus eſt; vel ſi mavelit *Uxor*, *Vir* illam ter Virgâ, cubitum ſuum longâ, & digitum medium craſsâ, & ubicunque volet, capite excepto, percutiat.

79 " O derfydd i ddyn brynu march
" neu eidjon [*al.* eidon, *JDR.*] neu dda
" arall, ef a ddyly y prynwr gymryd mach
" i gan y cynnogn ar y da hwnnw o gwbl
" deithi. Sef yw cwbl deithi, jechyd a
" dilyſrwydd. Sef yw jechyd, rhag tri
" haint cyfreithawl y mae oed a therfyn
" arnunt [*al.* arnaddunt.] Sef yw dilyſ-
" rwydd, bod yn warant i'r neb a'i pryno

79 Siquis aequum, vel juvencum, vel quodvis aliud animal emerit, emtor ſatiſ- accipere poteſt a venditore pro abſoluta iſtorum bonorum integritate: Abſoluta integritas haec eſt, ſanitas *rei divenditae*, & praeſtatio *evictionis*. Sanitas eſt, quando res divendita a tribus morbis lege definitis ad certum tempus lege praeſcriptum libera eſt. Praeſtatio *evictionis* dicitur, quando Venditor,

NOTAE.

° *Vide* Gloſſ. v. *Tyllwedd.*

P *Vide* Gloſſ. v. *Briduw.*

Venditor *legitime* Emtori pollicetur neminem rem illam jurato repetere poſſe, nec dominium in illam habere, ſed rem iſtam eſſe pleno jure ſuam. Venditor etiam ſatiſaccipere debet pro bonorum pretio, niſi ſolutio praeſens fuerit. Et ſi integritate illa caruerit animal, tunc ſingulae perſonae duplex jus habebunt; agentis, & ejus, cum quo agitur, ut ita uterque ſit & Actor & Reus; hoc nempe modo; ſi Emtor rem quam emerit, deficientem invenerit, v. gr. ſi Vacca lac dare nolit, ſi bos arationi ſit non idoneus, ſi equus ignavus fuerit, vel ſi tribus morbis *lege definitis* laboraverint, tunc Emtor Actoris partes ſuſtinebit. Sin Venditor pretium pactum ab Emtore non acceperit, tunc ille Actor eſſe poſſit; & ita utrique contra alterum agere licet, & uterque pro Debitore eſt cenſendus. Et ſi uterque de re controverſa ſponſorem agnoverit, ſponſoris iſtius affirmationi credendum eſt, quoniam de novem [9] Teſtibus ſolitariis ille unus eſt; & ſi huic pars altera contradixerit, juramento aſtringetur. Obſervandum eſt tamen, quod Venditor pretium pactum prius accipere debet, & poſtea Emtor, ſi res debita integritate caruerint, lege agere poteſt, quoniam prius debitum actione contraria impugnari non debet; Prius enim debitum priore *loco* ſolvi debet; re enim ſemel divenditâ, ſolutio immediate debetur; ſed ſolutio pro defectu integritatis non debebitur, antequam qualitates promiſſae defecerint; Et iſti defectus, quando res vendebatur, non apparuere. Hinc tria debitorum genera naſcuntur, Debitum incertum; & Debitum futurum, & Debitum ignotum; quibus contraria ſunt, Debitum certum, & Debitum praeſens, & Debitum notum.

8o Si cauſſa *debiti* Fidejuſſoris teſtimonio dirimenda ſit, & ille fidejuſſionem abnegaverit, Actor Relliquias, ſi habeat penes ſe, accipiet, & illum Fidejuſſorem eſſe jurabit: Et ſi Fidejuſſor juramentum contrarium non praeſtiterit, manebit fidejuſſor, ut antea fuerat; & Actor teſtabitur plures

" hyd na allo [*al.* all, *J D R.*] arall na
" dala na damdwng, na phrofi meddjant,
" namyn ei fod yn [ei, *J D R.*] eiddaw
" ef. Ac felly y dyly yntau gym'ryd
" mach ar werth y da, ony thelyr yn
" llaw. Ac o bai anghwbl yr anifail o'i
" deithi, yna y gallai fod dau Howlwr
" [*al.* Hawlwr, *J D R.*] a dau Gynnogn,
" ſef ffordd yw hynny; O's y Prynwr
" [*al.* Prynawdr, *J D R.*] a fydd [*al.* fai,
" *J D R.*] colledig o'i deithi, na blith fo
" [*al.* fai, *J D R.*] nac aradwy ych, nac
" [*al.* nac o, *J D R.*] hwyg march, nac o
" un o'r tri haint y dylyir bod y danunt
" [*al.* dylyer bod droſdunt, *J D R.*] yna
" y byddai y Prynwr yn Hawlwr [*al.*
" y bai y Prynawdr yn Hawlwr. *J D R.*]
" O's y Gwerthwr ny chaffai werth y da
" i gan y Prynwr, Howlwr [*al.* Prynawdr,
" Hawlwr, *J D R.*] fyddai yntau. Ac
" felly y byddai ynteu Howlwr [*al.* Hawl-
" wr, *J D R.*] pob un o naddunt ar eu
" gilydd, ac yn [*al.* ac y byddai, *J D R.*]
" Gynnogn pob un ar eu gilydd o naddunt.
" [Ac, *J D R.*] od addefynt y mach o
" bob parth am yr ymryſon a fai y rhyng-
" tunt [*al.* rhyngthunt, *J D R.*] o'r ddadl
" honno, y mach a gredid ei ddedfryd [*al.*
" ef a gredid edryd y mach, *J D R.*] canys
" nowfed [*al.* nawfed dyn yn, *J D R.*]
" dafodjawg yw, a phwybynnag a'i ham-
" heuai [*al.* tybjai, *J D R.*] o'r ddwy blaid,
" creirer ef. Dywedwn hyn hagen; Pwy-
" bynnag a wertho dda, efe a ddyly ga-
" ffel ei werth yn gyntaf, a gwedy hynny
" y neb a bryno y da (o bydd teithi yn
" anghwbl) holed gwedy hynny; can ny
" ddyly gwrthawl fod yn erbyn y ddylyed
" gyntaf; canys y ddylyed gyntaf a ddy-
" lyir yn gyntaf ei thalu. Canys pan
" werthwyd y da, yna y bu y ddylyed
" wrth y gwerth; ac nyd oedd ddylyed
" ar y teithi, yn y fu anghwbl y llwdn
" o'i deithi, ac ni wybuwyd ei fod yntau
" yn anghwbl pan werthwyd. Ac wrth
" hynny y gelwir yn dri enw, Dylyed
" damwain, a Dylyed rhag llaw, a Dylyed
" anwybod: A'r llall a elwir [yn, *J D R.*]
" dri enw ereill arnai, Dylyed ddilys, a
" Dylyed gyndrychawl [*al.* gydrychawl,
" *J D R.*] a Dylyed gan wybod.

8o " O dodir [*al.* A dodi y, *J D R.*
" *perperam. q. melius.*] dadl ym mhen y
" Mach, a'i gwadu o honaw, cymmered
" yr Howlwr y Crair o bydd gantaw [*al.*
" ganthaw, *J D R.*] a thynged ar y Mach,
" ac o's y Mach ny's twng yn ei erbyn,
" bid efe yn Fach mal gynt, a thyſded yr
" Hawlwr yr bod [*al.* yr a fo, *J D R.*]
" digawn o dyſdon, ny aller na'i llyſu na'i
" hammau

NOTAE.

[9] *Vide* lib. 2. cap. 2. & Gloſſ. v. *Naw tafodiawg.*

" hammau o naddunt, ar [*al.* dyſdon, ac
" na bo na llys nac ammau arnunt, yr,
" *JDR.*] dwyn o honaw ef i'r dygn ar
" [y, *JDR.*] Mach ei fod ef yn Fach.
" A chyd dywettai yntau ar ei wallawgair
" nad oedd Fach, *ac* ny's dug i'r dygn geir
" bron y Gyfraith yn y lle y dylyai ei
" ddwyn, ony bai Fach; a chan ny's dug
" [*al.* dwg, *JDR.*] i'r dygn, na [*al.* ny,
" *JDR.*] ddylyir ei gredu yntau ar ei
" wallawgair, yn erbyn peth dygn i gan
" y llall, [ac, *JDR.*] o hynny y bernir
" yn Fach. O's *y Mach* a fyn wadu
" [*al.* O's y Mach a watta, *JDR.*] ei
" fechniaeth, cymmered y Crair (o bydd
" gantaw,) a phan dynger yn ei erbyn ei
" fod yn Fach, tynged yntau i Dduw a'r
" Crair a fo yn ei law, nad oedd Fach, a
" dyweded y gyd a hynny y gwatta fal
" y barno Cyfraith orau: Ac yna y dy-
" lyir barnu y rhyddunt wynteu. Ac o's
" llyſu Mach a gais, ny thyccja iddaw
" herwydd Cyfraith, ſef achaws yw, Cyf-
" raith y ſydd iddaw ef heb hynny yn fur-
" jedig, ac ny ddylyir arnaw yntau na llys
" na phrawf; a phwybynnag a ddycco
" brawf arnaw, efe a gyll ei hawl, canys
" y trydydd peth yn y Gyfraith y cyll
" dyn ei hawl, o ddwyn prawf ar Fach
" neu dyſdjolaeth [*al.* dyſdoljaeth; *JDR.*]
" ac ony lyſir yntau, neu ddwyn tyſdjo-
" laeth [*al.* tyſdoljaeth, *JDR.*] arnaw,
" *ei* wad a gymmer [efe, *JDR.*] mal y
" mae murjedig [*al.* myredig, *JDR.*] yn
" y Gyfraith. O's y Cynnogn a watta y
" Mach, a'r Mach yn oddef [*al.* addef,
" *JDR.*] tynged y Mach ei fod yn Fach
" i Dduw a'r Crair or bydd gantaw, ac o
" ny bydd, tynged i law yr Arglwydd,
" a dyweded ei fod, a hynny yw prawf
" arnaw y fachniaeth hyd [*al.* dyweded y
" gyd, *JDR.*] y gatto Cyfraith orau.
" A gwedy hynny cymmered y Cynnogn
" y Crair, a thynged yntau i Dduw a'r
" Crair na's rhoddes ef yn Fach, ac nad
" aeth ei law yn ei law yntau, ac nad
" Mach heb dair [llaw, *JDR.*] llaw y
" neb a'i rhoddo, a llaw y neb a'i cym-
" mero, a llaw y Mach y rhyddunt hwyn-
" teu [*al.* wynteu. *JDR.*] Ac wrth
" hynny y dywedir nad Briduw heb ddwy
" law, ac *nad* Mach heb dair llaw, ac nad
" Cyfnewid rhwymedig heb Fri a heb Fach,
" ac wrth [hynny y dywedir, *JDR.*] na
" bu Fri hithau, ac na bu tair llaw, [ac,
" *JDR.*] nad cyfnewid ef, ac na ddyly
" yr Hawlwr iddaw ef ddim, ac nad Mach
" yntau ar ddim. Ac onys twng y Mach
" arnaw yntau i Grair ei fod ef yn Fach,
" ny ddyly y Cynnogn wadu y Mach,
" namyn ef ei hun [*al.* hunan, *JDR.*]
" canys gwallawgair oedd un y Mach,

Teſtes qui rejici non poſſint, ſe plene probâſſe illum fuiſſe *verum* Fidejuſſorem. Quamvis autem Fidejuſſor verbo tenus affirmaverit ſe non fidejuſſiſſe, nec tamen jurato fidejuſſionem abnegaverit in judicio ubi id facere debet ſi non eſſet fidejuſſor, verbo ejus nulla fides habebitur contra juramentum Actoris, ideoque Fidejuſſor eſſe judicabitur. Sin Fidejuſſor ſe fidejuſſiſſe denegaverit, Relliquias (ſi penes ſe habeat) accipiet, & cum eum jurato affirmaverit Actor eſſe Fidejuſſorem, ille per Deum & Relliquias in manu ſua ſitas jurabit ſe non fidejuſſiſſe, & praeterea dicet, ſe hoc denegare velle modo quem Lex praeſcripſerit, optimo: Et tunc controverſia inter illos orta dirimetur. Si *Actor* Fidejuſſorem rejicere tentaverit, nihil agit, quoniam Lex hoc privilegium illi concedit, nempe ut nec rejiciatur nec teſtibus obruatur; & quicunque contra illum teſtes produxerit, cauſſa cadet; teſtes enim contra Fidejuſſorem producere una eſt de tribus cauſſis in Lege praeſcriptis, ob quas quicunque illud fecerit, litem amittet. Et cum Fidejuſſorem rejicere, aut teſtes contra illum producere non licet, negatio ejus ideo accipietur, ſicut fixum eſt in Lege. Si Debitor Fidejuſſorem denegaverit, qui ſe fidejuſſiſſe profitetur, ille per Deum, & per Relliquias ſanctorum, ſi adſint, ſe fidejuſſiſſe jurabit, & ſi Relliquiae praeſto non ſint, jurabit in manu Domini, & affirmabit ſe ſpopondiſſe, & hanc eſſe optimam probandae fidejuſſionis formam lege affirmatur. Tunc Debitor Relliquias accipiet, & per Deum, & per *iſtas* Relliquias jurabit ſe illum nunquam conſtituiſſe Fidejuſſorem, nec manum manui ejus unquam impoſuiſſe, & quod nemo pro Fidejuſſore accipietur abſque tribus manibus, Debitoris ſcilicet, & Creditoris, & Fidejuſſoris, invicem conjunctis. Sicut enim dicitur, quod *Briduw* nihil valet abſque duabus manibus, nec Fidejuſſio abſque tribus, nec Permutatio mercium rata *erit* abſque Pacto cum ſponſione; ſic cum Pactum hic non intervenerit, & tres manus conjunctae non fuerint, nec legitima fuerit permutatio, ideo Actori ille non tenetur, nec pro Fidejuſſore reputabitur. Et niſi Fidejuſſor e contrario ſuper Relliquias juraverit ſe eſſe Fidejuſſorem, Debitor Fidejuſſorem non abnegabit; ſed ſe ipſe abnegavit, quoniam juramentum ejus erat de-

fectivum,

fectivum, & cum defectivum fuerit, non opus eſt ut juramento impugnetur. Poſtquam Debitor Fidejuſſorem abnegaverit, aſſurget Actor, & contra Fidejuſſorem illo praeſente hoc modo dicet, Tu te ipſe fidejuſſiſſe affirmâſti, & cum id feceris, debes vel ſolvere debitum, vel diſtringere *bona Creditoris:* Officium enim Fidejuſſoris eſt vel debitum ſolvere, vel diſtringere. Fidejuſſor tunc hoc modo reſpondebit. Non ſum Creditor, hoc eſt, Non ſum Fidejuſſor qui ad ſolvendum tibi obligatur, nec unquam dixi me fuiſſe; ſi hic Vir fuiſſet Debitor, ego illum compellerem, ſed cum ille non ſit Debitor, nec ego ſum Fidejuſſor; & cum nec Debitor hic ſit, nec Fidejuſſor ego, ideoque nec ſolvere, nec diſtringere teneor. *Actor ad haec*, Licet negaverit Debitor ſe mihi quidquam debere, & tu pro illo non fidejuſſeris, tute ipſe te fidejuſſorem fuiſſe agnoviſti; quiſnam fuerit qui te fidejuſſorem conſtituit, ipſe exquiras neceſſe eſt, ideo quod negatione reſponſionis vice *actionem meam* impugnare non debes; is vero qui debitum *quod mihi debetur* faſſus fuerit, idem ſolvet: Una enim ex his tribus neceſſe eſt ut fiat, vel negatio, vel confeſſio, vel fruſtratio; & pro his tribus tria altera debentur, Negatio contra negationem, Solutio poſt *debiti* confeſſionem, & Domini *auxilium* contra fruſtrationem; Omnis enim fruſtratio eſt rapti *ſpecies*, & Dominus compellere poteſt ad ſatisfactionem pro omni rapto *faciendam*; & ſolutio *debiti* confeſſi fieri debet. Quamvis debitor iſte nomine ſuo agnoverit actionem meam, & ſe mihi debito obſtringi, ideo quod fidejuſſor agnoverit ſe fidejuſſiſſe, id *tamen* quod aſſerit, nempe me partem hujus debiti accepiſſe, nego, & *probare* paratus ſum, modo quem lex praeſcribit optimo, nihil ex iſto debito mihi ſolutum fuiſſe. Ego autem negabo me tibi quidpiam debere, niſi id quod agnovero, & aſſero quod ad me negandi privilegium pertinet: Negandi vero privilegium ad me pertinet ob hanc cauſſam, quoniam tu Actoris partes ſuſtines, & in me actionem intendis; Ego vero nego, & tu nec probationes, nec teſtes producere potes, & cum nec probationibus nec teſtibus negationem meam impugnare poſſis, Lex decernit quod negatio actionem perimet. Tu intendis te partem debiti mihi prius ſolviſſe, & te mihi debito obſtrictum fuiſſe agnoviſti cum primum actionem tibi intendi; & ego teſtatus ſum te agnoviſſe actionem iſtam quam tibi primum intendi. Tu autem te partem ſolviſſe aſſerebas, ego vego negavi te ullam partem mihi ſolviſſe; ideoque tu mihi in-

" ac na ddylyir rhaith am wallawgair.
" Gwedy y darffo i'r Cynnogn wadu
" [hawl, *ℑDR.*] y Mach, yna y cyfyd
" yr Hawlwr i fynydd [*al.* fyny, *ℑDR.*]
" ac ydd [*al.* yr, *ℑDR.*] hawl y Mach
" yn ei wydd [*al. rectius*, o newydd;
" *ℑDR.*] ſef [yr, *ℑDR.*] hawl a ddy-
" wed [*al.* ddywaid arnaw, *ℑDR.*] Y
" Mach, ti [a, *ℑDR.*] addefeiſd dy fod
" yn Fach, a chan addefaiſd dy fod yn
" Fach, ti a ddylyi [*al.* ddylyu, *ℑDR.*]
" dalu neu gymmell, canys Cyfraith Mach
" yw talu neu gymmell. Ac yna y dyly
" y Mach ddywedud, Nyd wyf Gynnogn
" [i, *ℑDR.*] ſef yw hynny, nyd wyf
" Fach talu i ti, ac ny ddywedaiſd [*al.*
" ddywedais, *ℑDR.*] fy mod; bei Cyn-
" nogn y gwr racco i ti, minnau a gym-
" hellwn arnaw ef, a chan nyd Cynnogn
" efe, nyd wyf 'innau Fach; a chan nyd
" Cynnogn efe, ac nad wyf 'innau Fach,
" ny ddylyaf 'innau dalu na chymmell.
" Cyn gwattai y Cynnogn fy nylyed i,
" ac nad oeddut Fach tithau i gantaw ef,
" ti a ddywedaiſd [dy, *ℑDR.*] fod yn
" Fach i mi; gwybydd dithau pwy a'th
" roddes, wrth na ddylyafi geisjaw gwad
" dros waeſaf, namyn y neb a addefo i
" minnau [*al.* addefo fy mau, *ℑDR.*] a'i
" difwyn i mi, can nyd oes namyn un o
" dri pheth, ai gwad, ai addef, ai diebryd;
" a thros y tri hynny y dylyir tri eraill
" droſdunt, gwad am wad, a thal dros a-
" ddef, ac Arglwyddiaeth am ddiebryd,
" canys trais fydd pob diebryd, a chanys
" Arglwydd biau gymmell pob trais dra-
" chefn; a chan [*al.* canys efa, *ℑDR.*]
" ddylyir tal am oddef [*al.* addef. Er
" addef o'r Cynnogn racco gerfydd ei
" enw fy Hawl i a'm dylyed arnaw, yn
" gymmaint ag y dywedais i ar addef o'r
" Mach ei fod yn Fach; yr hyn a ddy-
" waid yntau ar ddyfod peth o'r dylyed
" hwnnw attafi, gwad yw gennyfi fal y
" barno Cyfraith orau hyd na thalwyd i
" mi ddim o'r dylyed hwnnw drachefn.
" Minnau a wada' na ddylyy di i mi ddim,
" namyn cymmaint ag a ddywedafi, a mi
" biau y gwad: Sef ffordd y mae y mau
" y gwad, o'th fod di yn Hawlwr, ac yn
" gyrru yr Hawl arnafi, a minnau yn
" gwadu, ac nad oes gennyt tithau na
" phrawf na gwybod; ac yn y lle ny bo
" gennyt ti na phrawf na gwybod a gauo
" y rhofi a'm gwad, fod yn drech y gwyl
" Cyfraith wad no gyrr. Tydi y ſydd
" yn gyrru arnafi dalu i mi beth o'm dy-
" lyed yn gyntaf, a'm dylyed innau a a-
" ddefaiſd ei fod arnat yn gyntaf ym-
" hawl; a thyſdu a wneuthum innau ry-
" addef o honat ti yr hawl honno yn
" gymmaint ag y dywedais i gyntaf. Ac
" arddelw a wnaethoſd dithau i mi ddim;
" a chennyt

" a chennyt ti felly y mae y gyrru arna-
" fi, ac y dyly fod gwad gennyf finnau.
" Ony's gyrrit tithau arnafi yr talu ym'
" fy na drachefu, nid rhaid i minnau wa-
" du. Addefedig yw gennyt fy nylyed,
" ac addefedig yw gan y Mach ei fod yn
" Fach; a chan na ellit tithau brofi y talu
" i mi cyn no hyn, ti a ddyly ei dalu i
" mi o hyn allan: Ac wrth hynny, o's
" gyrri i'r tal, y mae gwad i'm pen; ac
" ony's gyrry, ti a ddyly ddifwyn gwbl,
" canys addefedig gennyt y ddylyed yn
" gwbl, ac na chyngain gwad ac addef
" yn un defnydd, am un ddadl, ym mhen
" un dyn. A chan ni ddylynir y Mach
" yn y ddadl honno, ac na bu gyngaws
" rhyddaw ef a neb, namyn rhwng yr
" Hawlwr a'r Cynnogn, ac y bernir fod
" yn rhyd y Mach. A'r ail lle yw hwn-
" nw y barn Cyfraith fod y Mach yn
" ddilw, ac yn ddidal, ac yn addefedig
" gantaw y fechniaeth.

82 " Dadl arall y fydd i Fach a Chyn-
" nogn. O gwerth dyn dda i arall, a
" rhoddi Mach ar y gwerth erbyn oed ac
" amfer, yna y dyly yr Hawlwr ofyn ei
" hawl a'i ddylyed i'r Cynnogn; fef ffordd
" y dyly ei ofyn, yn gyntaf am ddechrau
" y gyfnewid y r*hy*ddunt. Cyntaf y bydd
" cyfnewid rhwng yr Hawlwr a'r Cyn-
" nogn, ac i gadarnhau y gyfnewid y
" gwnair Mach i gymmell, ac i dalu yn y
" lle y dylyo: Ac wrth hynny ony fydd
" cywir y Cynnogn, y myn yr Hawlwr
" i gan y Mach fod yn gywir. Ac am
" hynny y dywaid Cyfraith, Na fydd
" lawefgud yn nhyrfa, ac, Na chymmer
" ddylyed arall arnat, heb ddylyed dim
" ytt'. Ac eisioes cyd boed Mach efe,
" ny ddylyir pallu tra bo dim o'r a dalo,
" nac a ddifeicho y Mach o honaw. Ac
" yna y gelwir ef yn ddiddym, ac y
" gelwir y Mach dros ddiddym, un gy-
" wlad, ac un anghywlad. O bydd y
" Cynnogn yngorwlad, ac na bo da iddaw,
" yna y dyly fod Cyngaws rhwng yr
" Hawlwr a'r Cynnogn. Yr Hawlwr a
" ddyly ddywedud, Y Cynnogn, da a
" ddylyafi ytti (ac enwi y Cynnogn, ac
" enwi y da a ddylyai, a'i oed a'i amfer)
" a'i wadu ny elly, canys Mach y fydd
" ym' arnaw, ac adolwyn yw gennyfi, ac
" o blaid fy Arglwydd y*dd* archaf dalu
" ym' fy mau, can ny elly fyned i'm her-
" byn o honaw. Atteb y llall: Ny wa-
" dafi dy ddylyed di, na 'th hawl, na'th
" ofyn; arddelw ydd wyfi hagen fy mod
" i yn ddiddym, ac yn ddiallu ar ddiffyg;
" ac yn y lle y diffyccjo gallu, y diffycc-
" ja Cyfraith. Cyfraith oedd ytti ddylyed
" i mi o bai ym' ddim, ac nyd oedd Gyf-
" raith ytti ddylyed i mi ddim ony bai ym'
" ddim, ny ddylyy dithau i mi ddim yn

tendis, & meum eſt negationem interponere. Si non intenderes debitum mihi ſolutum fuiſſe, negatione opus non haberem. Tu debitum agnoſcis, & Fidejuſſor ſe fidejuſſiſſe agnoſcit; ſed cum probare non potueris te aliquid antea ſolviſſe, id omne a Te in poſterum ſolvendum eſt: Ideoque ſi te ſolviſſe intenderis, meum erit *idem* negare; ſi id non intenderis, debitum integrum ſolvere debes, & quod totum agnoviſti debitum, & quod Negatio & Confeſſio de eadem re, in eadem cauſſa, & ab eodem homine interponi non debent: Et cum Fidejuſſor in hac cauſſa non convenitur, nec lis ulla inter illum & aliquem interceſſerit, ſed tantum inter Creditorem & Debitorem, Fidejuſſor liberabitur. Et hic eſt ſecundus locus in quo Lex decernit Fidejuſſorem nec ad juramentum praeſtandum nec ad ſolutionem faciendam obligari, licet ſe fidejuſſiſſe agnoverit.

82 Actio altera *debiti* inter Fidejuſſorem & Debitorem haec eſt: Siquis alteri bona vendat, & hic Fidejuſſorem pro ſolutione ad certum tempus *facienda* det, Actor tunc litem pro debito intentet contra Creditorem, & hoc modo intentabit, primo Venditionem inter eos factam fuiſſe probabit. Permutatio primo fit inter Actorem & Debitorem, & ad corroborandum iſtud pactum Fidejuſſor conſtituitur, qui *Debitorem* compellet, & ipſe ſolutionem faciet in loco debito: Ideoque ſi Debitor promiſſis non ſteterit, Actor Fidejuſſorem promiſſis ſtare compellet. Inde dicitur in Lege, Manus impigra in turba ne eſto, &, Debito alieno teipſum ne aſtringito, niſi tu ipſe aliquid debueris; Et licet iſte fuerit Fidejuſſor, negatio nulla fieri debet quamdiu fuerit aliquid, quod ſolvatur, vel Fidejuſſorem liberaverit. *Creditor* in iſto caſu vocabitur homo nihili, Fidejuſſor appellabitur Fidejuſſor pro nihilo, alter praeſens, & alter abſens; ſi Fidejuſſor fuerit praeſens & nihil habuerit, tunc Actio inſtituetur inter Actorem & Debitorem; Actor dicere debet, Heus tu, Debitor, bona a te mihi debentur (& Debitorem nominabit, & bona de quibus quaeſtio eſt, & tempus ſolutionis fixum) id quod negare non potes, quoniam Fidejuſſor conſtitutus eſt contra te, & ego debitum requiro, & ex parte Domini poſtulo mea mihi reddi, quoniam haec negare non potes. Alter hoc modo reſpondebit, Ego certe nec debitum tuum, nec Actionem, nec Litem denego; quod pro me allego, hoc eſt, me ſolvendo non eſſe, & omnino imparem huic oneri; & quod ubi Poteſtas, ibi quoque jus deficit. Lex jubet me ſolvere debitum ſi potuiſſem; ſed nulla Lex cogit me ſolvere cum ſolvendo non fuerim; ſed debitum a me non expoſcetur,

cum

cum nihil quo debito illi ſatisfaciam, habeam. *Creditor tunc reſpondebit*, Te certe actionis cauſſam agnoſcentem video, & quicquam te poſſe ſolvere denegantem: Ego itaque ex parte Domini petam a Fidejuſſore ut fidejuſſionem ſuam, quam pro Te fecit, adimpleat, vel ſolvendo, vel pignus dando, vel compellendo; nec intereſt an ex ſuo id ſolvat, vel ex bonis Debitoris pro quo ſpoponderit: Fidejuſſor tunc in nomine Domini petat a Debitore, ut a fidejuſſione liberetur: Inſtabit tunc Debitor, Ego te fidejuſſione liberare paratus ſum, modo quem lex jubet, optimo quoad poſſim; Lex autem neminem cogit, ultra quod poſſit facere; ſed ego hoc nullo modo poſſum, nec ſum ceſſator, nec e patria profugi ob hanc Actionem, & hoc ſi in dubium voces, me ſoluturum, quamprimum potuerim Fidejuſſore cavebo, tu vero quod meum eſt reddere debes, quoniam agnoviſti debitum. *Fidejuſſor tunc replicabit*, Ego nunquam agnovi me eſſe Debitorem, nec tu Actionem Debiti mihi intendiſti: Alius fuit Debitor quem in jus vocâſti, ego ſolum me fidejuſſorem fuiſſe agnovi; & antequam affirmaverim me eſſe fidejuſſorem, Debitor id denegavit, & Lex decrevit, ſatius fuiſſe Debitori denegare me fidejuſſiſſe, quam ut ipſe lege cum illo agerem, & negatio iſta illi conceſſa eſt. Et cum debitor me Modo legitimo abnegaverit, pro Fidejuſſore reputari non debeo; & ſi nec Fidejuſſor, nec Debitor ſim, nec ad ſolvendum, nec ad compellendum cogi debeo. Actio haec vocatur Officium Fidejuſſoris.

83 Si Creditor Debitorem in jus vocaverit, & Debitor negaverit *debitum*, & Creditor Fidejuſſorem appellaverit, Judex illum interrogabit, num fuerit Fidejuſſor, necne; Et ſi Fidejuſſor dixerit, Percipio virum iſtum ſe pro Fidejuſſore me dediſſe negare, nec ſum Fidejuſſor ſi Debitor negat ſe me pro Fidejuſſore dediſſe. Ipſe etiam aſſeverabo *(inquiet Debitor)* nullam ſponſionem vel Debitum inter me & virum iſtum unquam interceſſiſſe. Si Actor tunc *Debitori* reſponderit, Tu mihi teneris, & hoc plena probatione confirmare contra te paratus ſum, Fidejuſſor tunc teſtabitur ſe lite iſta liberari, & certi juris eſſe aſſeret, quod Actor eligat utrum velit an cum Fidejuſſore vel cum Debitore lege agat; & cum lege agere cum Debitore elegerit, ſe lite iſta hoc modo liberatum eſſe: Et ita Fidejuſſor a juramento praeſtando & a lite iſta liber erit, licet

" y ſo. Mi a welaf dy ſod yn addef ſy
" hawl, a'th ſod yn negydd i minnau o
" dalu; ac wrth hynny ydd archaf 'innau
" i'r Mach o blaid ſy Arglwydd gywiraw
" y fachniaeth ydd aeth efe droſdi, o da-
" lu, neu o wyſdlaw, neu o gymmell, ai
" o'i eiddaw ei hun, ai o dda y Cynnogn
" ydd aeth droſdaw. Yna y dyly y
" Mach erchi i'r Cynnogn er yr Arglwydd
" ei ddifeichaw ef. Yna y dywaid y
" Cynnogn, Parawd wyſi i'th ddifeichaw
" di yn y wedd y barno Cyfraith orau ei
" allu o honaſi, wrth na ddyly Cyfraith
" ar neb waeth no'i allu, ac nad oes i
" minnau allu, ac nad wyf ddioberwr, ac
" nad wyf yn ffo i anghywlad rhag yr
" hawl honno: Ac od amheuy di fyſi,
" mi a roddaf Fach ar dalu ytt' pan y gall-
" wyf, *JDR.*] tithau a ddylyut [*al.*
" ddylyy, *JDR.*] dalu i minnau ſy mau,
" can addefaiſd. Nyd addefais i fy mod
" yn Gynnogn, ac ny holaiſd dithau fin-
" nau trwy gynnognaeth: Cynnogn attal
" [*al. recte*, arall, *JDR.*] a holaiſd
" di, a minnau [a, *JDR.*] addefais
" fy mod yn Fach yt', a chyn dywat-
" twn i fy mod yn Fach, y Cynnogn a
" wadawdd hyd nad oeddwn Fach 'innau,
" a Chyfraith a farnawdd fod yn jawnach
" gwad y Cynnogn no'm gyrr i arnaw ef,
" a'r Cynnogn a gafas ei wad. A chan
" gwadawdd y Cynnogn fyfi trwy wir a
" chyfraith, nyd [wyf, *JDR.*] finnau
" Fach [*al.* Fach 'innau; *JDR.*] a chan
" nyd wyf na Mach na Chynnogn, ny
" ddylyaf 'innau na thalu na chymmell.
" A'r ddadl honno a elwir, Teithi Mach.
83 " O's yr Hawlwr yn y dadlau [*al.*
" ddadl, *JDR.*] a hawl y Cynnogn, a
" gwadu o'r Cynnogn, ac arddelw o ho-
" naw yntau o fod Mach iddaw, yna y
" dyly yr Yngnad ofyn i'r Mach, A wyt
" Fach ti? O's y Mach a ddywaid, Y
" gwr racco a welaſi yn gwadu na roddes
" efe fyfi yn Fach; nyd wyf Fach 'innau,
" o's y Cynnogn [yna, *JDR.*] a ddy-
" waid na roddes efe fyfi yn Fach. A
" minnau a ddywedaf [*rectius forte*, ddi-
" wadaf] nad [*al.* ddywaid, *Ni* roddais.
" A mi a wadaf nad, *JDR.*] oes na mech-
" niaeth na dylyed arnaf fi [i'r gwr racco.
" *JDR.*] O's yr Hawlwr yna a ddy-
" waid, Dylyaf, a mi a'i profaf arnat ti,
" a mi ac a fo digawn y gyd a mi. Tyſ-
" ded y Mach yna ar [*al.* ry- *JDR.*]
" fyned yr hawl i arnaw ef, a bod yn
" gyfraith i'r Hawlwr ddewiſaw ei hawl,
" ai ar y Mach, ai ar y Cynnogn; ac am
" ddewiſaw o honaw ei hawl ar y Cyn-
" nogn, ryfyned yr hawl i arnaw ef o'r
" ffordd honno; ac felly dyly y Mach ei
" fod yn ddiles [*al.* ddilw, *JDR.*] ac
" yn ddiddadl, ac yn addefedig gantaw y
" fachniaeth.

" fachniaeth. Ac felly y mae terfyn ar " y gynghawfedd [*al.* gyngaws, *JDR.*] " honno.

84 [Dadl arall y fydd i Fechni. *JDR.*] " Or bydd Mach i ddyn ar [*al.* am, " *JDR.*] dda i gan [ddyn, *JDR.*] " arall, [a'r naill yn dywedud fod y " Mach ar lawer, a'r llall yn dywedud ar " a fo llai, edrych a ddylyir ar a oedd o " dda yn y gyfnewid yn gyntaf, pan " rodded y Mach arnaw, mwy nog a fo " yna yn yr amryfon. Od addef yr " Hawlwr a'r Cynnogn ei fod, y Cynnogn " a ddyly brofi yr talu y dylyed hwnnw " ai trwy Fach, ai trwy ddynjon eraill ni " aller na llys nac ammau arnaddunt hyd " yn oed yr hyn a addef. Ac oni bydd " gantaw a'i profo, yr Hawlwr a ddyly " dyfdu i gymmaint ag a fo digawn. Ac " fal hyn y dyly dyfdu: I'r Arglwydd y " dangofafi, ac i'r cywirwyr hyn, (ac eu " henwi;) Ac o's yr Hawlwr a gymmer " y Mach, tyfded y Mach cyntaf ry- " gym'ryd Mach o newydd, a rhyfyned " yr hawl i arnaw ef, a dyweded, Talwys " a wyfdlwys, Talwys a feichwys. A " chan meichwys efe yn ddiwethaf, neud " rhydd yntau o'r fechniaeth gyntaf. A'r " trydydd lle yw hwnnw. *JDR.*]" *S.* 4.

Fidejuſſionem agnoverit: Et ſic cauſſa iſta terminabitur.

84 Alterum actionum de Fidejuſſionibus genus hoc eſt: Siquis Fidejuſſorem de debito ab aliquo acceperit, & alter pro re magna, alter pro re parvâ illum fidejuſſiſſe dixerit; inſpiciendum imprimis eſt, num debitum pro quo fidejuſſio primitus data fuit, majus fuerit debito de quo quaeſtio impraeſentiarum eſt, necne. Si *majus* fuiſſe & Actor & Debitor confiteantur, Debitor ſe ſolviſſe totum iſtud debitum quod faſſus eſt, probare debet, vel per Fidejuſſorem, vel per alios probos Viros, qui reji-ci non poſſunt. Sed ſi id probare non poſſit, tunc Actor id teſtes ſufficientes teſtabitur. Teſtatio haec ſic fiet, Dominum & Viros hoſce probos teſtor, (quos Viros tunc nominabit.) Et ſi Actor Fidejuſſorem iſtum agnoverit, praefatus Fidejuſſor illum alterum Fidejuſſorem agnoviſſe teſtabitur, & affirmabit actionem a ſe in illum *prio-rem* tranſiiſſe, & dicet, Solvat qui ſtipulatus eſt, &, Solvat qui fidejuſſit. Et licet ille poſterior fidejuſſerit, neceſſe eſt ut liber ſit a fidejuſſione quam alter prius fecerat. Et hic eſt tertius locus.

PEN. VI.

" ODerfydd i'r Mor fwrw llong neu " dda arall i dir yr Eſgob neu i dir " Abad, neu Bennaeth bynnag a bieuffo y " wlad, a biau y naill hanner.

2 " O derfydd i ddyn wneuthur farhaad " neu argywedd ar arall, pa argywedd " bynnag fo, o's yn amddiffyn rhag y neb " a argywedder neu a farhaer y harddif- " gyn y gweithred o'r cyffelyb fodd a'r " y ceiſer ei argyweddu yntau, ny ddyly " y Gyfraith ei ddiwg nac ymddwyn cosb " o blaid yr Arglwydd, canys anghyfraith " o blaid y cyntaf yw, a rhydd yw i bawb " herwydd Cyfraith Howel Dda ei am- " ddiffyn ei hun o'r cyffelyb fodd a'r y " ceiſer ei argyweddu yntau; ac wrth " hynny ny ddaw arnaw na thal na dial " er gwneuthur yr hyn a ryddhaawdd Cyf- " raith. Ac yn gyffelyb i hynny am eireu " gwarthrudd a ddywetto dyn wrth arall, " cyd gwnel y diwethaf erbynddywedud " o'r cyfryw eireu, ni ddigwydd cosb yr " Arglwydd arnaw, canys y cyntaf a gof- " bir o gamlwrw yn y modd y dywet- " pwyd fry.

3 " Or derfydd gofod barn ar Frawdwr, " a chyn datcan y farn dyfod y blaid, ac

CAP. VI.

SI Mare projecerit navem vel bona alia *naufraga* in fundum Epiſcopi vel Abbatis, vel ullius Optimatis, is ad quem regio pertinet dimidiam partem habebit.

2 Siquis injuriam vel noxam alteri intulerit, quaecunque illa noxa fuerit, modo ſe defendendo à noxam inferente parem illi noxam fecerit, Lex prohibet ullam compenſationem vel poenam a Domino defendenti inferri; Is enim qui prior laeſit, legem violavit, & Hoeli Boni legibus licitum eſt unicuique laeſo par pari referre, ideoque nec compenſatio, nec ultio exigetur ab illo quem Lex liberavit. Conſimili modo, ſiquis verba contumelioſa in alterum jecerit, & is qui contumeliam paſſus eſt, ſimilibus verbis ſe ulciſceretur, Dominus poenas non exiget; Prior enim multam trium vaccarum Domino exſolvere debet, uti ſupra dictum eſt.

3 Si cauſſa a Judice decreta fuerit, ſed antequam pronuntiaretur, altera pars *(qua abſente*

abſente decreta fuit Cauſſa) advenerit, & ſe ſine morâ in judicio ſtiterit, & Judex vel pars altera priorem ſententiam ratam fieri velit, hoc licitum non erit, quoniam Judicium pronuntiari non debet contra praeſentem, tanquam ſi abſens fuerit, & conditio praeſentis exſtinguit vim Judicii *quod prius laturus erat Judex*, & tempus legitimum illi concedetur, quoniam finitus non erat legis proceſſus antequam in Curiam advenerit; Et ſi illo ipſo die jus illi denegetur, lite illa & debito liberabitur, & Actor multam trium vaccarum pendet ob cauſſam inique determinatam.

4 [r] Si Dominus Laicos Abbatis compellere velit cum copiis ſuis militare, qui nec fundis ab ipſo inveſtiti fuerint, nec in numerum domeſticorum ſuorum recepti, quo illi ſervire teneantur, nec Officiales regii ſint, qui in Curia quotidianum illi miniſterium praebere obligantur; id illi non licebit. Ratio hujus haec eſt, quoniam Fundi Monaſteriis in liberam [f] Eleemoſynam ſunt conceſſi, & *Tenentes* ad ſervitium militare praeſtandum non obligantur, ſed ſub pactis legitimis terras iſtas colere ad certum tempus, quo finito illas relinquere, *ſi libet, licet*. Tria enim ſunt ſervitiorum genera, ad quae praeſtanda Vaſſalli terras poſſidentes obligantur; ſervitium militare, ſervitium Comitatus Regii, & ſervitium Judicum. Et nulli ad militandum obligantur praeter Vaſſallos virtute ſtatûs terrarum ſuarum, & domeſticos Domini, & Officiales Curiae principalis regiae. Vaſſalli autem ſupradicti, pro uno cenſendi ſunt ex tribus hominum generibus qui nihil de bonis ſuis vel mobilibus, vel immobilibus amittent, licet non advenerint ad Regis curiam quando citati fuerint; ii nempe qui virtute praediorum ſuorum militare tenentur. Hoc enim eſt ſervitium primarium Vaſſallorum terras tenentium, in Regiis exercitibus militare. Et ſi ex parte Domini quaeratur, quinam ſunt hi Homines; Reſpondebitur, Homines ſunt, quibus virtute Pacti legitimi ſtirpis ſuae jura competunt, ita ut *Gentiles eorum* multas accipiant & pro contumelia iis illata, & compenſationem pro caede ſi injuſte interficiantur. Hi autem & omnes, qui terrarum ſuarum virtute ad liberorum hominum ſtatum non elevantur, tanquam Villani & Advenae Dominorum ſuorum cenſeri debent: Hos Domini eorum vel ven-

" ymgynnyg i Gyfraith ddiohir, a cheiſ-
" jaw o'r Gorſeddawg neu o'r blaid fwy-
" nant o'r farn, ny ddylyir ei mwynhau [*al.*
" ddylyir mwynant o'r farn, *S.* 2.] can ni
" ellir barnu barn abſen ar gyndrychawl [*al.*
" gydrychawl, *S.* 2.] a bod braint ei gyn-
" drycholder yntau yn diffoddi grym y farn
" a'i defnydd [*al.* grym a defnydd y farn,
" *S.* 2.] ac yn rhyddhau cyfraith amſerawl
" iddaw yntau, can ny redawdd cyfraith
" terfyn yn ei erbyn cyn ei [*al.* no'i, *S.* 2.]
" ddyſod i Blas yr orſedd. Ac o's ei wrthod
" yntau a wnair o gyfraith y dydd hwn-
" nw, bid rydd o'r hawl ac o'r gofyn, a
" chamlwrw ar yr Hawlwr o wall-gyn-
" hebrwng.

4 " Or derfydd i'r Arglwydd geisjaw
" cymmell Llygjon [*al.* Lleygjon, *S.* 2.] yr
" Abad i luydd, y rhai ny bont eſdynnoljon
" [*al.* yſdynnoljon, *S.* 2.] o dir o fywn ei
" gyfraith [*al. recte*, gyfoeth, *S.* 2.] ef, neu
" mywn [*al.* neu yn ei, *S.* 2.] deulu rhwymc-
" dig iddaw ar ei waſanaeth, neu yn [*al.*
" neu un o, *S.* 2.] Swyddogjon brenhinawl
" a Swyddeu Llys beunyddawl [*al.* beu-
" nyddjawl, *S.* 2.] ny ddylyir lluydd iddunt
" o gyfraith. Sef ffordd yw hynny, bod
" yr Abattir [*al.* tir yr Abad, *S.* 2.] yn
" gardawttir rhydd, a'r [*al.* ac, *S.* 2.] na
" ddylyir lluydd o honaw o fraint y tir,
" a'i bod hwynteu yn wyr ammodawl car-
" gychwyn o'r tir hwnnw wrth [*al.* ar,
" *S.* 2.] derfyn eu hamſeroedd: Canys tri
" [rhyw, *S.* 2.] waſanaeth y ſydd ar dir,
" Lluydd, a Chymanfa, a Dadlau; ac na
" ddylyir lluydd i neb o gyfraith onid i
" wyr breinjawl o dir, neu i Deulüwyr
" Arglwydd, neu Swyddogjon Llys ben-
" nadur yr Arglwydd, can's hwnnw yw
" y trydydd dyn y gellir [*al.* gellid, *S.* 2.]
" dadlau yn abſen [*al.* awſen, *S.* 2.] her-
" wydd Cyfraith Howel Dda, hyd na
" choller dim o'i dda cyffroedig neu ang-
" hyffroedig er na ddel i ddadlau y Bre-
" nin yn nydd galw: Sef yw hwnnw,
" gwr a el i luydd o anfraint [*al.* o fraint,
" *S.* 2.] gwaſanaeth tir. Canys pennaf
" gwaſanaeth tir yw lluydd yr Arglwydd
" Frenin. Ac or derfydd gofyn o blaid
" yr Arglwydd pwy biau y gwyr hynny,
" gwyr ynt yn ſefyll wrth briodolder an-
" janawl [*al.* ammodawl, *S.* 2.] ynghyf-
" raith [*al.* a chyfraith, *S.* 2.] cenedl i-
" ddunt i gaffel eu ſarhaad a'i galanas or
" lleddir hwynt yn anghyfreithawl. [A
" hwynt, *S.* 2.] a phob dyn a'r a [*al. recte*
" na, *S.* 2.] ddrychafo ei fraint o dir neu
" o ſwydd freinjawl [*al.* ddrychafo braint
" tir neu ſwydd frenhinawl, *S.* 2.] gwyr
" caeth ammodawl ac Alldudjon, y rhai
" hynny

NOTAE.

[r] Dominus, vel ſupremus, i.e. Rex; vel inferior, i.e. Dominus Manerii. [f] *Vid.* Gloſſ. v. *Cardawttir*.

" hynny a ddichawn eu Harglwydd eu " gwerthu neu eu rhoddi o Gyfraith, ac " ny ddylyant gaffel jawn amdanunt o'r " lleddir yn anghyfreithawl, can [*al.* " can's, *S.* 2.] nyd oes genedl iddunt a'i " gofynno.

dere vel donare per legem poſſunt; & ſi injuſte occidantur, caedes eorum non compenſabitur, cum Gentiles non habuerint, qui illam exigere poſſint.

5 " O derfydd bod ymryſon pwy a " ddylyo warchadw etifedd cyn ei fod yn " oedran, ai cenedl ei dad, ai cenedl ei " fam; Cyfraith a ddywaid mai gwr o " genedl ei fam a'i dyly, rhag i neb o ge- " nedl ei dad wneuthur brad am ei dir, neu " ei wenwynaw.

5 Si quaeſtio oriatur de Pupilli impuberis tutela, utrum Agnati vel Cognati illam habeant, Lex dicit quod Cognati eam habebunt, ne forte hereditatis adipiſcendae cauſſa ab Agnatis per inſidias interficiatur vel veneno tollatur Pupillus.

6 " O derfydd i ddyn ddywedud fod " dwy Gyfraith, Cyfraith Howel a Chyf- " raith Bleddyn, a galw o honaw am y " naill, a barnu o'r Yngnad herwydd y " llall, efe a ddichawn roddi gwyſdl yn " erbyn yr Yngnad herwydd barnu o ho- " naw gam farn, can enwodd efe y Gyf- " raith, a barnu o honaw herwydd y llall.

6 Siquis duos legum Codices eſſe affirmaverit, Hoelianum nempe & Blethinianum, & ille ſecundum unum aliquem horum judicari petierit, & Judex ſecundum alterum judicaverit; pignore dato cum Judice contendere poteſt ob iniquum judicium, cum unum ille Codicem nominaverit, & ſecundum alterum ſententiam dederit.

7 " O derfydd i Fach [*rectius* bod " Mach] addefedig gan ddwy blaid, a'r " naill blaid yn dywedud y dyly beth " mawr, a'r llall yn addef y dyly beth " bychan; rhodded oed iddaw dri dieu i " feddyljaw; ac ony ddaw cof iddaw yn " yr oed hwnnw, taled y Talawdr iddaw " yr hyn a addefwys, a thaled y Mach " iddaw am ben hynny gwbl o'i ddylyed.

7 Si Fidejuſſor utrinque agnitus fuerit, & una Pars illum pro re magna fidejuſſiſſe aſſeruerit, & altera pro re parva tantum, triduum illi ad reminiſcendum concedetur, & ſi illo tempore reminiſci non poteſt, Debitor ſolvet id quod agnoverit, & quod ſupererit de toto debito Fidejuſſor praeſtabit.

8 " O derfydd i ddyn wadu Mach, ac " na chaffo i wadu gyd ag ef namyn ei " frodyr, a dywedud o'r Hawlwr na ddy- " lyir namyn y ddeuparth o genedl y tad " a'r traean o genedl y fam: Nyni a ddy- " wedwn y dichawn ſaith brodyr wadu " Mach, can nid oes lys ar reithwr, na- " myn dylyir talu galanas a'i chymry'd; " a'r brodyr a allant roddi eu llw y dyly- " ant wy dalu galanas a'i chym'ryd, pob " un o naddunt y gyd a'i gilydd.

8 Siquis Fidejuſſorem abnegare velit, & compurgatores nullos praeter fratres ſuos produxerit, & Actor inſtiterit illum beſſem tantum ex agnatis, trientem ex cognatis producere debere, Nos pronuntiamus, ſeptem fratres ſufficere ad negandum Fidejuſſorem, quoniam contra compurgatorem nulla valet rejectio, ſi modo ad compenſationem pro caede ſolvendam *cum Reo* & accipiendam *pro illo* teneatur; Fratres vero jurato dicere poſſunt quod & ſolvere & accipere compenſationem pro caede debent cum vel pro ſe invicem.

9 " O derfydd i ddyn roddi Mach ar " ddylyed, ac na bo iddaw namyn da yng " nghyd ag arall, a thebygu o'r Mach allu " rhoddi yng ngwyſdl hwnnw; ny's dyly " ei roddi. Yr Arglwydd hagen a ddi- " chawn ei ganhadu i'r Mach, a rhannu y " da.

9 Siquis pro debito Fidejuſſorem dederit, & nihil ad ſolvendum praeter bona ſibi cum aliis communia habuerit, & Fidejuſſor crediderit quod illa oppignerare poſſit, hoc illi non licebit; Dominus autem talem illi licentiam dare poteſt, & bona dividere.

10 " O derfydd i ddyn brynu peth i " gan arall, a Mach ar *ei* ddilyſrwydd, a " gwedy hynny dyfod i annilyſu y da " iddaw, a dywedud ei gym'ryd heb wir " a heb jawn o honaw, a'i ddwyn ym- " maith, a dyfod gwarchei*dwad* at y " Mach, ac erchi dilyſu y da iddaw: Ac " yna dywedud o'r Mach, Ny ddylyafi dy " ddiffryd di rhag trais, a'th dda dithau a " dducpwyd i drais, ac nyd yttyw i'th war- " chadw: Ac wrth hynny ny ddylyafi " ddilyſu y da hwnnw ytty hyd pan ddel

10 Siquis rem ab alio emerit, & Fidejuſſorem de evictione ejus praeſtanda acceperit, & *Venditor* poſtea rem iſtam repetere voluerit, & Emtorem illam abſtuliſſe affirmaverit contra jus faſque, & rapto rem aſportaverit, & Emtor Fidejuſſorem adiverit, & ut rei evictionem praeſtet poſtulaverit: Et Fidejuſſor tunc reſponderit, Ego nullo modo teneor, quod tuum erat a rapto protegere, ſed haec tua bona vi rapta ſunt, & in tua poſſeſſione non ſunt: Ideoque rei iſtius evictionem praeſtare non teneor, antequam

antequam ad te reducta fuerit. Lex in hoc caſu pronuntiat Fidejuſſorem ad evictionem rei cujuſlibet praeſtandam non teneri quae vi, vel furto, vel inconſulto poſſeſſore, vel depraedatione, vel alio quovis modo ablata fuerit, antequam ad illum a quo ablata fuerit, reducatur. Fidejuſſor tamen poſtea evictionem ejus praeſtare tenebitur, modo quem Lex praeſcribit.

" efe drachefn i'th warchadw tu ag attat.
" Cyfraith a ddywaid yna na ddyly Mach
" gynnal cyfechni y peth y bo Mach arnaw,
" rhag trais, nac rhag lledrad, nac rhag
" anghyfarch, nac rhag ysbail, nac rhag
" llawer o betheu, yn y ddel y peth hwnnw
" drachefn yn llaw y neb y cychwynnwyd
" i ganthaw. Y Mach gwedy hynny a
" ddyly ei gynnal rhag y neb a'i holo her-
" wydd y barno Cyfraith." *J D R.*

CAP. VII.

ESTNE caſus in quo Pater homicidium luere debet, & non Filius? Eſt; Trinepos homicidium luet, ſed Filius ejus idem *cum illo* luere non tenetur.

2 Eſtne Filius, qui vel abnegandus vel agnoſcendus eſt, licet antea adductus non fuiſſet? Eſt; Filius matris mutae: Quamvis illa vivens ad Patrem ſuum illum adducere non potuit; ille tamen Matre mortuâ actionem contra Gentem paternam ex qua ſe ortum eſſe aſſerit, intendere poteſt. Et tunc neceſſe eſt, ut vel accipiatur, vel abnegetur, licet antea adductus non fuerit.

3 Eſtne caſus in quo quis aedificium ſuum perdet, ſed non fundum? Eſt; ſi lis de fundo inter duos homines interceſſerit, & Dominus [t] crucem fixerit in fundo iſto quo quietus fiat, & alter eorum aedificium ſuper iſtum fundum exſtruxerit, aedificium perdet, ſed fundum non perdet.

4 Eſtne Crux, ob quam multa privata duplex pendi debet? Eſt; ſi duo homines jure proprietatis de fundo aliquo contenderint, & Actor [*al. male* Dominus] crucem figat in fundo litigato, quo quietus fiat, & Reus crucem iſtam non obſervaverit, & fundus Reo adjudicetur, tunc Actor multam pendet ob Crucem in fundum fixam, & Reus multam pendet ideo quod crucem iſtam ſuſque deque habuerit.

5 Eſtne caſus, in quo Extraneus caedem cum Homicida luere teneatur, & Conſanguinei liberi ſint? Eſt; ſiquis aliquem interfecerit, & compenſationi pro caede ſolvendae obnoxius fuerit, & ſponſores de compenſatione iſta ſolvenda dederit, &

PEN. VII.

" A Oes un lle y dylyo y tad dalu
" galanas, ac ny's dylyo ei fab?
" Oes: Gorchaw a ddyly dalu galanas,
" ac ny's dyly ei fab.

2 " A oes un mab a fo rhaid ei wadu
" neu ei gym'ryd heb ei ddwyn [gyſſefin?
" *S.* 3.] Oes: Mab gwraig fud. Can ny
" eill hi ei ddwyn yn ei bywyd [i'w dad,
" *S.* 3.] a'i genedl yn dywedud [*al.* yntau
" a eill ei hun gwedy bo marw ei fam,
" ymyrru ar genedl y tad y dywetto, *S.* 3.]
" ei hanfod ef o honunt; ac yna y mae
" rhydd ei gym'ryd neu ei wadu [*al.* rhaid
" ei wadu neu ei gym'ryd, *S.* 3.] heb ei
" ddwyn.

3 " A oes un lle y dylyo dyn golli ei
" adail, ac ny chyll [*al.* heb golli, *S.* 3.]
" ei dir? Oes: O derfydd [bod, *S.* 3.]
" amryſon y rhwng dau ddyn am dir, a
" rhoddi o'r Arglwydd groes yn y tir yn
" y fai diamryſon, a gwneuthur o un o
" honunt adail [ar y tir hwnnw, *J D R.*]
" efe a ddyly golli ei adail, ac ny ddyly
" golli ei dir.

4 " A oes groes y dylyer talu dau gam-
" lwrw [*al.* camlwrw dauddyblyg, *S.* 3.]
" ym danai? Oes: O derfydd i [ddau
" ddyn, *J D R.*] ddylyedawg [*al.* ddy-
" lyedogjon, *S.* 3.] amryſon am dir, a'i
" groeſi [*al.* a chroeſi, *J D R.*] o'r Hawl-
" wr [*al.* Arglwydd, *S.* 3. y tir yn y fai
" diamryſon, *S.* 3. & *J D R.*] ac na bo
" yr Amddiffynnwr wrth y groes, a bar-
" nu'r tir i'r Amddiffynnwr, yna y mae
" jawn farnu camlwrw ar yr Hawlwr am
" groeſi y tir, a [barnu, *J D R.*] camlwrw
" [*al.* ac arall, *S.* 3.] ar yr Amddiffynnwr
" am na bu wrth y groes.

5 " A oes Eſdrawn a ddylyo dalu ga-
" lanas gyd a'r Llofrudd, a Charant heb ei
" dalu? Oes: O derfydd i ddyn ladd y
" llall [*al.* ladd arall, *S.* 3. & *J D R.*] a
" digwyddaw [*al.* murjaw, *S.* 3.] galanas
" arnaw, a meicheu arnai, a chyn talu yr
" alanas,

NOTAE.

[t] *Vide* Gloſſ. v. *Croes.*

" alanas, ei ddwyn o'i fam i dad arall, yna
" y dyly y genedl y bu efe ar eu braint
" gynt [*al.* gyntaf, *J D R.*] y gyd ag ef
" dalu [*pro* dyly dalu, *J D R habet* tal.]
" yr alanas honno. Ac yna y dyly Eſ-
" drawn dalu cymmaint a Brawd neu Gefn-
" derw.

6 " A oes un anghyfarch addefedig ny
" ddylyer [*al.* ddylyir, *S.* 3.] ei ddifwyn?
" Oes: O derfydd i ddyn fod a da iddaw
" gyd ag arall, a'i dreulaw o honaw heb
" groes heb wahardd, ni ddylyir arnaw
" [*al.* ni thal, *J D R.*] na dirwy na
" chamlwrw, namyn ennill i'r dyn y da
" [*al.* y da i'r dyn, *S.* 3.] drachefn. A
" llyna yr un anghyfarch addefedig ny
" ddylyir dirwy [*al.* ddyly bod dial,
" *J D R.*] ym danaw.

7 " A oes un lle y dylyir dienyddjaw
" dyn am ledrad a gwarant iddaw? Oes:
" O geilw dyn warant o Offeirad neu o
" Grefyddwr arall [*al.* Or geilw dyn
" Offeirad neu Grefyddwr arall yn warant
" iddaw am ledrad, *S.* 3.] a bod hwnnw
" yn barawd i gym'ryd y lledrad o'i law,
" ny ddylyir ei roddi iddaw, ac yntau ag
" urddeu Duw [*al.* can nid oes le Cyf-
" raith, *S.* 3.] arnaw. A llyna y lle y
" dylyir dienyddjaw dyn a gwarant i-
" ddaw.

8 " A oes un lle y dylyo [yr, *S.* 3.]
" Affeithwr dalu mwy no'r Llofrudd?
" Oes: O [*al.* Or, *S.* 3.] derfydd i ddyn
" ladd merch gaeth, a bod Affeithwr iddi,
" mwy a dal yr Affeithwr yna no'r Llof-
" rudd.

9 " A oes un lle y dylyo mab fod yn
" arglwydd ar ei dad o Gyfraith? Oes:
" O derfydd i Uchelwr roddi ei ferch i'w
" Alldud ei hun, a bod plant meibon [*al.*
" bod mab, *S.* 3.] iddunt, a gwedy hyn-
" ny marw yr Uchelwr, a chaffel o fei-
" bon [*al.* fab, *S.* 3.] yr Alldud fammwys
" o dir eu hendad; y rhai hynny a fyddant
" arglwyddi ar eu tad [*al.* fammwys, a
" dyfod ei dad yn rhan yr Alldudjon,
" yna y bydd y mab yn arglwydd ar ei
" dad. *S.* 3.]

10 " A oes un alanas ny ddylyo bod
" affaith iddi? Oes: Or lladd anifail
" ddyn, hwnnw yw y llofrudd, [nid oes
" yno affaith. *S.* 3.]

11 " A oes un anifail y dylyer fod dan
" ei deithi fyth? Oes: Hwch ryderig.

12 " A oes un lle y dyccer yſgrubl o'i
" warchae heb dalu heb wyſdlaw? Oes: O
" derfydd i ddyn adel ei yd heb fedi hyd
" Galan gauaf, a gwedy hynny dala yſ-
" grubl arnaw, yna y dyly y deilad dalu

antequam compenſatio illa ſolvatur; Mater ejus illum ad alium patrem adduxerit, in iſto caſu Gens ad quam antea pertinuerat, compenſationem pro caede cum illo pendere tenebitur, & tunc Extraneus ſolvet tantum, quantum vel Frater vel Conſobrinus.

6 Eſtne caſus in quo is qui agnoſcit ſe inconſulto domino aliquid abſtuliſſe, ad multam pendendam non tenetur? Eſt: Siquis bona apud aliquem habuerit, & iſte illa abſque impedimento conſumſerit, multae nec publicae nec privatae erit obnoxius, tantum Proprietario compenſationem *plenam* faciet. Et hic eſt Vir qui ſe rebus alienis clandeſtino uſum eſſe agnoverit, & ad multam pendendam non obligatur.

7 Eſtne caſus in quo quis morti ob furtum commiſſum obnoxius ſit, licet auctorem laudaverit? Eſt: Siquis auctorem laudaverit Sacerdotem, vel alium Clericum, & is paratus fuerit defenſionem cauſſae ejus ſuſcipere, hoc illi non concedetur, quoniam ſacris Ordinibus initiatus eſt [*al.* quoniam in eum Lex locum non habet.] Et hic eſt locus, ubi quis capite plecti poteſt, licet auctorem laudaverit.

8 Eſtne caſus in quo affinis criminis plus pendet quam ipſe homicida? Eſt: Siquis puellam ſervam interfecerit, & affinis iſtius criminis aliquis fuerit, is plus pendet quam ipſe homicida.

9 Eſtne caſus in quo filius jus poteſtatis in patrem ſuum habere poſſit? Eſt: Si Generoſus filiam ſuam Advenae proprio collocaverit, & liberi ex iſto matrimonio ſuſcepti fuerint, & Generoſus poſtea obierit, & filii Advenae iſtius hereditatem quae ad avum pertinuerat, jure materno obtinuerint, & alicui horum Advena adjudicetur, in iſto caſu filius patrem in ſua poteſtate habebit.

10 An datur homicidium, cujus nullus eſt affinis? Datur: Si animal hominem trucidaverit, fit homicida, & ibi nemo eſt affinis criminis.

11 Eſtne animal, pro cujus integritate praeſtanda *venditor* uſque tenebitur? Eſt: Sus *nempe*; *Venditor uſque cavebit ne* marem ſemper appetat, *h. e. ne ſterilis ſit.*

12 Eſtne caſus, in quo animal e ſepto educatur abſque ulla compenſatione *pro damno quod dederit*, vel pignore pro compenſatione dato? Eſt: Siquis ſegetem ſuam non demeſſam reliquerit ad Cal. Nov. & poſtea animalia ibi deprehenderit, & ſepto

ſepto incluſerit, is CLXXX denarios *pro multa* ſolvet, & animalia libera dimittet.

13 Eſtne Vir, cujus Manus pluris aeſtimatur quam Vita ? Eſt : Servus.

14 Eſtne Debitor qui ad ſolvendum, & Fidejuſſor qui ad exigendam *ſolutionem* non obligantur, & Actor, qui capitis poenis eſt obnoxius ? Imo :

Siquis promiſerit alteri mercedem pro facinore *patrando*, v. gr. pro homine occidendo, & Fidejuſſor ad ſolutionem *exigendam* conſtitutus fuerit, & ille facinus *promiſſum* patraverit, & Debitor mercedem pactam ſolvere denegaverit, & Fidejuſſor in jus vocetur, & unuſquiſque *pactum* ſuum confiteatur, Fidejuſſor & Debitor multis publicis erunt obnoxii, utpote homicidii affines, & Actor patibulo.

Al. Siquis promiſerit alteri praemium pro injuria inferenda vel cognato vel vicino ſuo, vel itineris ſocio, vel alii viro, vel ob aedes ejus incenſas, vel ob animalia trucidata, vel ob hominem occiſum, & Fidejuſſorem dederit ad ſolvendum praemium, & poſt facinus illud perpetratum is qui promiſerit, praemium dare denegaverit ; & is qui facinus commiſit, a Fidejuſſore debitum exegerit, praemium nominare debet, pro quo fidejuſſerit, & qua de cauſſa. Si Fidejuſſor & Debitor factum denegaverint, Actor in jus vocabitur, & quod promiſſum fuit ipſe ſolvet cum multa privata duplici Domino. [*Al.* Si utrinque de facto conſtiterit, & Fidejuſſor pro tertia parte in iſta lite reputetur, is qui praemium promiſerit, multam privatam duplicem Domino pendet, & Fidejuſſor quoque multam privatam duplicem.] Alii dicunt, quod multa publica duplicata hic debetur, ideo quod crimen affine furti ſit, & quod hoc ſit furtum & homicidium inſidioſum ; & cum homicidium inſidioſum fuerit, quod multa publica duplicari debet ; & hoc magis placet : & quia vir facinoris reus capite plectetur, Fidejuſſor pacto liberabitur, & Debitor ad ſolvendum non obligabitur, quoniam inique paciſcebatur, & nemo pacta ex iniquo conventu obſervare tenetur. Ideoque dicitur, quod Fidejuſſor compellere non debet, nec Debitor ſolvere, licet debitum agnoverit, & quod Actor capite poenas luet.

" naw ugaint arjant, a gollwng yr yſgrubl
" yn rhydd.

13 " A oes un dyn a fo [*al.* y bo, *S.* 3.]
" mwy gwerth ei law no'i enaid ? Oes :
" Caeth.

14 " A oes Talawdr didal, a Mach di-
" gymmell, a Hawlwr eneidfaddau ? Oes :

" O derfydd i ddyn addaw i ddyn arall
" dda am ddrygweithred, nyd amgen nog
" yr lladd dyn, a bod Mach ar y da
" hwnnw, a gwneuthur y gyflafan o ho-
" naw, a bod negyddjaeth gan y dyn i
" dalu y da, a dyfod y dyn a wnaeth y
" gyflafan honno, a holi y Mach, ac a-
" ddef o bob un ei weithred, yna y cyll
" y Mach a'r Talawdr ddirwyon, canys
" affeithwyr ynt, a'r Gofynnawdr i'r
" grog." *P.*

Al. " O derfydd i ddyn addaw da i
" arall yr [*al.* er, *JDR.*] gwneuthur
" drwg i gar iddaw, neu i gymmodawg
" iddaw [*al.* neu i'w gydymdaith, neu i
" ddyn arall, *JDR.*] ai llofgi eu tai [*al.*
" llofgi ty, *JDR.*] ai lladd yſgrubl, ai
" lladd dyn [o'i dylwyth, *JDR.*] a
" rhoddi Mach ar y da hwnnw, a [gwedy,
" *JDR.*] gwneuthur y gyflafan o ho-
" naw, a [*al.* honno, *JDR.*] bod ne-
" gyddjaeth [y, *JDR.*] gan y dyn am
" dalu y da, a dyfod y dyn a wnaeth y
" gyflafan honno, a [*al.* i, *JDR.*] holi
" y Mach am y da [*al.* ei Fach, *JDR.*]
" jawn yw iddaw yna enwi pa ar yr aeth
" yn Fach, a phy achos [*al.* pa ar y mae
" Mach, a pha achaws. *JDR.*] Od
" amheuir o'r ddwyblaid, dilyner yr Hawl-
" wr, a thaled ei hun a addewis o dda, a
" chamlwrw deuddyblyg i'r Arglwydd
" [*al.* Ac od addefir o'r ddwyblaid, ac o
" blaid y Mach yn drydydd achaws i'r
" hawl, taled yr hwn a addefwys y da,
" gamlwrw deuddyblyg i'r Arglwydd, a'r
" Mach gamlwrw deuddyblyg. *JDR.*]
" Eraill a ddywaid panyw dirwy deuddy-
" blyg a ddylyir yna, canys affaith ledrad
" yw, a bod hwn [*al.* hwnnw, *JDR.*]
" yn lledrad ac yn furn, a herwydd y
" murn, ei fod yn ddirwy ddeuddyblyg,
" a'r dull hwnnw y ſydd [*al.* a hwnnw
" yw y dull, *JDR.*] gorau, a'r dyn a
" wnaeth y gyflafan yn eneidfaddau, a
" bod y Mach yn [*al.* a'r Mach a fydd,
" *JDR.*] rhydd o'i fechni, a'r Cynnogn
" yn ddidal [*al.* o dalu, *JDR.*] canys yn
" erbyn Cyfraith y rhwymwyd yr hawl
" honno, ac nad [*al.* na bydd, *JDR.*]
" rhwymedig dim o'r a wneler yn erbyn
" Cyfraith. [Ac, *JDR.*] yna y dywe-
" dir, Mach digymmell, a Chynnogn di-
" dal [*al.* didalu, *JDR.*] cyd addefer, a'r
" Hawlwr yn eneidfaddau." *S.* 3.

15 " A

15 " A oes un lle y bo eneidfaddau " lleidr gwerth cyn ei ddidor? Oes: " Lle y gallo ymbrynu o's myn, [ac nad " ymbryno. *S.* 3.]

16 " A oes un dyn a fo llai ei ſarhaad " no Chaeth? Oes: Ei ferch cyn ei " gwra." *J.*

17 " A oes un anifail a fo mwy gwerth " ei dafawd no'i enaid? Oes: Hydd Bre- " nin." *J.* & *S.* 3.

18 " A oes un lle y barner rhaith ar " ddyn am ledrad yn llaw, a'r perchen- " nawg yn barawd i ddamdwng? Oes: " Yn y lle y collo Dall dda, a'i orddiwes; " yno y bernir rhaith arnaw, [can ni ddi- " chawn ddamdwng, am na wyl. *S.* 3.]

19 " A oes un geinjawg y bo eneid- " faddau dyn o'i hachaws neu am [*al.* ym, " *S.* 3.] danai? Oes: Ceinjawg eiſau o " alanas." *J.*

20 " *A oes* un anifail y mae gweir- " glawdd yn gaeth iddaw bob amſer? " Oes: Hwch.

21 " A oes un wraig y [*al.* a'r a, " *JDR.*] ddylyo ei thad dalu ebediw, " ac na ddylyo hithau dalu amobr? Oes: " Gwraig a dreiſer [*al.* a ddyccer trais ar- " nai. *JDR.*]

22 " A oes un dyn a ddyly alanas heb " ei chyfrannu a neb o'r [*al.* A oes a ddy- " lyo alanas heb gyfran a'r, *JDR.*] ge- " nedl? Oes: [Arglwydd. *JDR.*] Am " Ynfyd a ynfytto yn fab, ac a wrthotter " arnaw [yn ei jeuenctid, *JDR.*] yno y " telir [ei, *JDR.*] alanas i'r Arglwydd, " *JDR.*] yn ddiran.

23 " A oes un lle y dylyo dyn fod yn " gamlyrus er pallu o'i dda ei hun? Oes: " Mabailld a gynnail darw, a phallu o " honaw ei fenffyg i gymmodawg, camlyr- " jus fydd or cwynir rhagddaw.

24 " A oes un lle y dylyo un o ddau " frodyr unfam undad briodoljon, yn ar- " wain yr unrhyw a'r un ſwydd, a'r naill " yn dylyed ſarhaad *ragor* ar y llall? " Oes: Or byddant ill dau yn ddau Ring- " yll yn un orſedd, a'r naill yn eiſdedd, " a'r llall yn ſefyll, a'i ſarhau ill dau, yr " hwn a fai yn ſefyll a ddyly ragor ar y " llall." *S.* 3.

25 " A oes dau frodyr ni ddylyant fwy " no rhan un brawd unfam undad ag " wynt? Oes: O genir dau fab yn un " dorllwyth i wraig, ni ddyly y ddau hyn- " ny eithr rhan un etifedd.

26 " A oes un lle y barner oed am " ddienyddjaw dyn a ddaler lledrad yn " llaw ganthaw, heb arddelw arnaw un " o'r tri arddelw cyfreithawl? Oes: O

15 Eſtne caſus in quo fur ad venditionem damnatus capite plectetur, licet *ſalvus* evaſerit? Eſt: Cum quis ſeipſum redimere poſſit, nec tamen redemerit.

16 Eſtne aliquis cui minor debetur multa pro injuria quam ſervo? Eſt: Filia ſervi antequam nupſerit.

17 Eſtne animal cujus lingua majoris aeſtimatur quam vita? Eſt: Cervus regius.

18 Daturne caſus, in quo juramentum publicum ab aliquo exigatur, pro re furto ablata, quam Proprietarius jurato repetere paratus eſt? Eſt: Ubi Caecus bona ſua amiſerit, quae poſtea deprehenderit, illic conjuratores producendi ſunt, quia *Caecus* rem ſuam eſſe jurato dicere non poteſt, ideo quod oculis non videt.

19 Eſtne Denarius, ob quem quis capite plecti debet? Eſt: Denarius deficiens in *compenſatione* pro caede *ſolvenda.*

20 Eſtne Animalium genus cui non licet prata intrare ullo tempore? Eſt: Suillum pecus.

21 Eſtne Femina quae ad maritagium ſolvendum non tenetur, licet Pater ejus heriotum ſolvere teneatur? Eſt: Femina vim paſſa.

22 Eſtne Vir qui compenſationem quam pro caede acceperit, cum Gentilibus ſuis non partietur? Eſt: Dominus: Cum quis ab ineunte aetate mente captus fuerit, atque in pueritia Domino obtruſus; in hoc caſu integra compenſatio pro caede Domino ſoli pendetur.

23 Daturne caſus, in quo is qui bona ſua *commodare* negaverit, multa privata coërcebitur? Datur: Si Villanus taurum habuerit, quem vicino commodare recuſaverit, multam privatam pendet, ſi in jus vocetur.

24 Eſtne caſus, in quo uni ex duobus fratribus germanis, ex juſtis legitimis nuptiis quaeſitis, qui uno eodemque munere funguntur, multa pro injuria ſibi illata major debebitur quam alteri? Eſt: Si hi duo fuerint Apparitores in eadem Curia, & alter conſederit, & alter ſteterit, & uterque injuria affectus fuerit, is qui ſteterit compenſationem majorem accipiet altero.

25 Suntne duo Fratres quibus major portio hereditatis adjudicari non debet quam quae uni alicui ex fratribus germanis ſuis adjudicanda eſt? Sunt: Si gemellos femina pepererit, hi duo pro uno herede cenſebuntur.

26 Eſtne caſus in quo aliquis qui cum re furtiva deprehenditur, & ob facinus capite plecti poteſt, tamen, licet nullam ex tribus exceptionibus legitimis interpoſuerit, non eſt immediate plectendus? Eſt: Fe-

minae gravidae ad pariendum tempus concedetur; & licet exceptionem iſtam, nempe ſe eſſe gravidam, non interpoſuerit, Dominus tamen cavere debet, ne pro uno facto duae animae auferantur.

27 Eſtne caſus in quo filius fundum a Patre poſſeſſum petere nequit, licet Pater illum alienaverit ſine conſenſu filii, & unam ex tribus cauſſis ob quas fundos inconſultis liberis alienare parentes recte poſſunt, non allegaverit? Eſt: Si poſſeſſor fundi vel vendat, vel donet fundum ſuum, cum heredem nullum de corpore ſuo procreatum habuerit, & poſtea uxorem duxerit, & herede auctus fuerit; heres iſte fundum iſtum non repetet, quem Pater alienaverit, priuſquam ipſe natus fuerit.

" bydd gwraig yn feichog, hi a ddyly oed
" nes elgor o'i hetifedd; ac er nad arddelw
" o'i beichogi, yr Arglwydd a ddyly gyd-
" ſynnjed na ddyccer y ddau enaid am
" weithred yr un dyn.

27 " A oes un lle ni allo mab ofyn tir
" a daear y bai berchennawg ei dad iddaw,
" ac a ddefnyddjai ei dad heb gyfundeb y
" mab, nac un o'r tri achaws cyfreithawl?
" Oes: Bei darffai i berchen tir werthu
" neu roddi y tir cyn iddaw gaffel etifedd
" o'i gorph, ac wedy hynny priodi gwraig,
" ac ennill etifedd, ni ddyly hwnnw ofyn
" y tir ydd oedd waglaw ei dad cyn ei
" greadurjaeth ef." *JDR.*

CAP. VIII.

De IX *Cauſſis ob quas privilegia Propinqui Extraneus acquirere poſſit.*

NOVEM ſunt cauſſae ob quas extranei pro propinquis cenſebuntur:

2 I. Prima eſt, Cum quis aliquem e carcere in aliena regione extraxerit, illi adhaerendo & illum *in fuga* comitando.

3 II. Secunda eſt, Quando extraneus comitatus propinquos viri in carcere detenti, in alienam regionem, ad illum *vi* liberandum propinqui partes ſuſtinuerit.

4 III. Tertia eſt, Quando propinqui viri in carcere detenti illum redimere volucrint, & pretium redemtionis ejus pro ratione propinquitatis a propinquis ejus exigitur, & unus propinquorum ſuorum, ſive conſobrinus ille fuerit, ſive conſobrini filius, ſive conſobrini nepos, partem ſuam ſolvere renuerit, & ob hanc ſolutionem negatam vir in carcere detentus liberari nequierit, & extraneus loco hujus propinqui ſteterit ad ſolvendam ejus portionem, & vir in carcere detentus liberatus ſit, *tunc extraneus hic pro propinquo reputabitur.*

5 IV. Quarta eſt, Cum extraneus aliquem ab impetu lanceae vel a telo trucidandi animo elevato protegerit, eumque defenderit quominus iſtis telis laedatur, adeo ut ille ſalvus evaſerit.

6 V. Quinta eſt, Siquis occidatur, & gens ejus nullam compenſationem *pro iſta caede* recipiat, & propinqui ſimul egrediantur ad caedem iſtam ulciſcendam, & iſti numero tantum pauci ſint, & extraneus adveniat & illis ſe immiſceat acſi propinquus fuerit, & dicat, Vobiſcum ibo ad ulciſcendam caedem propinqui veſtri, & in me ſuſ-

PEN. VIII.

" *Am Naw Affaith Carennydd.*

" NAW Affaith carennydd ynt y di-
" chon yr Yſdronjon fod yn gereint:

2 I. " Un o honunt, Ellwng dyn o gar-
" char gorwlad, o ddyunaw ag ef a chyd-
" gerdded.

3 II. " Ail yw, Myned eſdrawn i gyrch
" y gyd a chereint carcharawr i orwlad
" o'i [*lege* i'w] ellwng, yn lle car iddaw.

4 III. " Trydydd yw, Carcharawr a
" bryno ei gereint, a rhannu ei werth ar
" feſſur cereint i gymmell, a gommedd o
" uu o'i gereint, ai cefnderw, ai cyferdd-
" erw, ai ceifn, ac o eiſau rhan hwnnw
" lluddjas ellwng y carcharawr, a ſefyll
" eſdrawn yn lle hwnnw i dalu y rhan a
" ddoeth ar ei gar, a'i ryddhau o hynny.

5 IV. " Pedwrydd yw, Diffryd dyn
" rhag un gwth gwayw, neu rhag dry-
" chaf arf a ddrychafer odduchdaw ar
" oddef ei ladd, a'i achubaw o eſdrawn
" cyn goſſod arnaw, a'i ddiffryd o hynny.

6 V. " Pymmed yw, O lleddir celain,
" ac na chaffo ei genedl jawn am danai,
" a myned ei gereint ynghyrch i ddial eu
" car, a bod yn ſychan ganthunt eu ni-
" fer, a dyfod eſdrawn ac ymyrru gyd ag
" wynt ar fraint car, a dywedud, Mi a af
" gyd a chwi i ddial awch car, ac *a*
" gymmeraf lofruddjaeth a gwaed y neb

" y

" y gymmeroch chwithau ; a lladd celain
" neu a fo mwy, am eu car, hwnnw a
" fydd iddaw ar fraint car.

7 VI. " Hweched yw, Rhybuddjaw dyn
" rhag cyrch goddefawg a ddelai i geiſſ-
" jaw ei ladd i gan ei gynnogn, a dyfod
" cyrch am ben y ty, neu y lle y bo y
" dyn ynddaw, a'i ddiangc o achaws y
" rhybudd, hwnnw a fydd ar fraint car
" iddaw.

8 VII. " Seithfed yw, O bydd dau eſ-
" dronawl yn cerdded yn gydymdeithjon,
" a chyfarfod ag wynt gelynjon y naill,
" deuwr neu a fo mwy. Ac [*vel*, Ie]
" heb yr hwn a welai ei elynjon, Wely,
" weldiraccaw wyr a'm dyly i, a chan nid
" oes gar y gyd a mi, wynt a'm caffant
" yn rhad. Heb y cydymdaith eſdrawn,
" Mi a ymladdaf gyd a thi, ac y gymme-
" raf waed y neb a gymmerych dithau;
" A'i ddiangc o achaws hynny, hwnnw a
" fydd ar fraint car iddaw.

9 VIII. " Wythfed yw, Gellwng dyn
" o gaethiwed.

10 IX. " Nawfed Affaith yw, O daw
" orneſd gyfreithawl ar ddyn, ai am dir a
" daear, ai am gyflafan arall, ac arſwydaw
" o gorph myned i orneſd, a chyfodi eſ-
" drawn a dywedud wrthaw, Mi a af
" droſat i orneſd; a'i ddiangc o hynny o'r
" achaws hynny; hwnnw a fydd ar fraint
" brawd iddaw, neu nai fab chwaer i gym-
" ryd Galanas neu i'w dalu droſdaw." *S.* 3.

cipiam caedem & ſanguinem quemcunque in vos ſuſceperitis ; ſi unus vel plures occidantur in iſta adgreſſura, *extraneus* ille pro propinquo reputabitur.

7 VI. Sexta eſt, Siquis aliquem praemonuerit ab inſidiis *eorum* qui caedem ejus meditantur juſſu debitoris ; & inſidiatores domum vel locum ubi iſte ſit, adoriantur, & ille ſalvus evaſerit ope hujus praemonitionis, *extraneus* iſte *a quo praemonitus eſt*, aſciſcetur in gradum propinqui.

8 VII. Septima eſt, Si duo *homines* nulla propinquitate conjuncti iter una capeſſiverint, & obviam illis proceſſerint inimici unius eorum, vel duo vel plures homines, & ille qui inimicos ſuos conſpicit, dicat, Ecce, hi homines jus in me habent, & cum neminem ex propinquis meis habeam mecum, me facile capient. Si extraneus iſte comes in itinere dixerit, Ego pro te pugnabo, & caedem ejus quem tu impetiveris, in me recipiam ; & ille hujus auxilio fretus, ſalvus evaſerit, extraneus hic in ſtatum propinqui cooptabitur.

9 VIII. Octava eſt, Captivum liberare.

10 IX. Nona eſt, Si ad decertandum pugna ſingulari aliquis legitime provocetur, qua lis de fundi proprietate terminetur, vel actionis de facinore aliquo exitus dijudicetur, & ille duellum ob corpus ſuum *imbecillum nimis* detrectaverit ; Et aſſurrexerit extraneus & dixerit illi, Ego pro te decertabo : Si victor iſte hujus ope evaſerit, *extraneus* pro fratre vel ſororis filio reputabitur, qui compenſationem pro caede ejus *ſi occidatur*, accipiet, & caedem *ſiquam ille fecerit*, cum illo compenſare tenebitur.

PEN. IX.

" HYN o ddynjon ni ddylyir credu
" eu tyſdoljaeth ;

1 " Caeth.
2 " Mud.
3 " Byddar.
4 " Ynfyd canhorthwy neu ruthrawg.
5 " Dyn a fo llai ei oed no phedair
" blwydd ar ddeg.
6 " Hael byrrllofjawg a dreuljo ei
" holl dda.
7 " A dyngo anudon cyhoeddawg.
8 " A dorro ei briodas yn gyhoedd-
" awg.
9 " Bradwr.
10 " Dyn a laddo ei dad.
11 " A lyccro jawn fath, neu a wnel
" gam fath.

CAP. IX.

HI homines admittendi non ſunt ad teſtimonium *ſub juramento* dandum;

1 Servus.
2 Mutus.
3 Surdus.
4 Mente captus ſeu furioſus.
5 Impubes qui quartum decimum aetatis annum non adimpleverit.
6 Prodigus qui bona ſua omnia diſperdiderit.
7 Perjurii manifeſti reus.
8 Adulterii manifeſti damnatus.
9 Laeſae Majeſtatis reus.
10 Parricida.
11 Qui monetam veram corruperit, vel falſam cuderit.

12 Qui

12 Qui bona Eccleſiaſtica, vel alia ex Eccleſia furto abſtulerit.
13 Qui ſciens prudenſque perperam judicaverit.
14 Qui maſcula venere uſus fuerit, vel cum bruto animali concubuerit.
15 Qui falſum teſtimonium dixerit.
16 Fur manifeſtus.
17 Excommunicatus.

12 " A ddycco dda Eglwyſig, neu dda " arall o Eglwys.
13 " A gamfarno gan ei wybod.
14 " A gyttjo a gwr neu ag anifail.
15 " A ddycco gamdyſdoljaeth.
16 " Lleidr cyfaddef.
17 " Yſgymmun geir ei enw." *S.* 3.

CAP. X.

Formulae Actionum.

1 Actio realis quae ſanguinis jure nititur.

MORGANUS Niger F. Morgani F. Trahaiarni *in Curia* praeſens actionem *ſuam* legitimam proſequitur coram Domino hujus Curiae, & coram Officialibus ſuis, praeſertim coram Cancellario qui dignitatem hujus Curiae hoc die ſuſtentat, verſus Davidem Parvum F. Davidis F. Maredudii, agnatum ſuum ibidem praeſentem, qui loco rei ſtat obligatus ad reſpondendum ad hanc actionem. Materia & cauſſa actionis ejus ſunt, nempe quod praeſens David injuſte tenet certam quantitatem terrae liberae Wallicae intra Manerium Llan y Ddeuſant *dictum*, contra jus praeſentis Morgani Nigri: Menſura hujus fundi conſtat M jugeris terrae arabilis ſecundum virgam Hoëli Boni menſuratae, cum M jugeribus terrae incultae & ſilveſtris, pratenſis & paſcuae, ad menſuram ejuſdem virgae. Modus autem & forma quibus praeſens David terram praedictam injuſte detinet contra praeſentem Morganum Nigrum, non alia ſunt quam quod olim dicti fundi intra Manerium praedictum verus fuerit proprietarius Caducanus Parvus F. Caducani F. Griffithi, unus ex Progenitoribus praeſentis Morgani & praeſentis Davidis ſimiliter, genus utriuſque ad praedictum Stipitem referendo, idque iſto modo quo terrae ſanguinis jure rite debentur, nempe quod praedictus Stipes, Caducanus Parvus, duos filios ex juſtis legitimis nuptiis quaeſiverit, Hoëlum nempe & Griffithum. Et Hoëlo praedicto filius legitime procreatus fuit, qui vocabatur Trahaiarnus F. Hoëli; & Griffitho praedicto filius legitimus fuit Maredudius F. Griffithi dictus. Trahaiarno autem praedicto filius legitimus erat, vocatus Morganus F. Trahaiarni. Et ex altera parte, Maredudio praedicto filius legitime procreatus fuit, qui vocabatur David F. Maredudii. Et Morgano F. Tra-

PEN. X.

Amrafaeljon Gwyneu.

1 " Llymma Gwyn o Ach ac Edryd.
" NAMYN y cyndrychawl Forgan
" Ddu ap Morgan ap Trahaearn y
" ſydd ganlynawdr Cwyn cyfreithawl
" wrth Arglwydd yr Orſedd hon, ac wrth
" ei Swyddogjon yntau, ac yn enwedig
" wrth y Cynghellawr yr hwn y ſydd yn
" cadw braint yr Orſedd hon heiddiw,
" rhag y cyndrychawl Ddafydd Fychan
" ap Dafydd ap Maredudd ei Gar, yr hwn
" y ſydd ynghyfle Amddiffynblaid yn
" rhwymedig i atteb i'w Gwyn. Defnydd ac achaws ei gwyn yw, am fod
" y cyndrychawl Ddafydd yn camgynnal
" maint hysbys o Frehyrdir Cymreig o
" fywn i Faenor Llan y Ddeuſant yn erbyn cyfjawnder y cyndrychawl Forgan
" Ddu, ſef maint yw y tir, mil o erwydd
" o dir rhychawl i feſur gwialen Howel
" Dda, a mil o erwydd o wylltdir, a choettir, a gweirdir, a phorfadir, i feſur yr
" un rhyw wialen. Sef yw y modd a'r
" ffurf y mae y cyndrychawl Ddafydd yn
" camgynnal y tir rhagddywededig yn erbyn y cyndrychawl Forgan Ddu, nid
" amgen fodd no bod yn gynt yn wir
" berchen ar y dywededig dir oddi fywn
" i'r ddywededig Faenor nid amgen no Chadwgawn Fychan ap Cadwgawn ap Gruffydd, un o Hynaif y cyndrychawl Forgan, ac i'r cyndrychawl Ddafydd Fychan
" hefyd, gan arwain yr achoedd hyd ar y
" dywededig Gyff cynhalawdr, a hynny
" yn y modd y dylyir tir trwy ach ac
" edryd, nid amgen no bod i'r dywededig
" Gadwgawn Fychan, y Cyff cynhalawdr,
" ddau fab gyfreithawl briodoljon, nid
" amgen no Howel ap Cadwgawn a Gruffydd ap Cadwgan. Ac i'r Howel uchod
" y bu fab priodawl cyfreithawl a elwid
" *Trahaearn ab Howel, ac i'r Gruffydd*
" *uchod y bu fab priodawl cyfreithawl a*
" *elwid* Maredudd ap Gruffydd, ac i'r
" Trahaearn uchod y bu fab priodol cyfreithawl a elwid Morgan ap Trahaearn;
" ac o'r parth arall, i'r Maredudd uchod
" y bu fab priodol cyfreithawl a elwid

" Dafydd

" Dafydd ap Maredudd. Ac i'r Morgan
" ap Trahaearn uchod y bu fab priodol
" cyfreithawl, nid amgen no'r Morgan
" Ddu cyndrychawl, ac o'r parth arall,
" i'r Dafydd ap Maredudd ddywededig y
" bu fab priodol cyfreithawl nyd amgen
" no Dafydd Fychan ap Dafydd ap Ma-
" redudd cyndrychawl, yr hwn y ſydd
" yn camgynnal y tir rhagddywededig
" efe a'i Hynaif rhagddywededigjon wers
" dragwers o'r blaen yn erbyn y Morgan
" Ddu cyndrychawl yn anghyfreithawl,
" ac yn erbyn ei Hynaif o'r blaen, yr
" hwn dir a ddiſgynnai i'r cyndrychawl
" Forgan o ran o blaid ei Hynaif o'r blaen,
" nid amgen no'r bedwaredd ran herwydd
" etifeddjon. A hynny fyddai y maint
" hysbys o dir a gafaſom oe [*lege* i'w]
" blaen o fywn i Faenor Llan y Ddeuſant,
" yr hwn dir a gynhelir ydan wialen yr
" Orſedd hon. Ac am fod y cyndrychawl
" Ddafydd yn cynnal y dywededig dir yn
" erbyn y cyndrychawl Forgan, ac yn
" anufudd i'w edryd iddaw fal y perthy-
" nai, yn gyfreithawl herwydd rhan, ac
" herwydd achoedd, ac yntau yn dyfod
" yn amſer, a chyn caeu cyfraith rhyng-
" thaw a'i dir, ac ef yn bedwrydd dyn o'r
" Cyff cynhalawdr, a gwedy gwneuthur
" twrf ac eniwed am y tir ef a'i Hynaif o'r
" blaen, nid amgen no thorri erydr ar y
" tir, a chwyneu [*rectius* chwynaw:] am
" ei fod yntau Forgan Ddu bob amſer yn
" barod i gym'ryd y tir wrth ei edryd, a
" negyddjaeth a fu bob amſer o barthred
" y cyndrychawl Ddafydd, ac am hynny
" y mae cwyn y cyndrychawl Forgan, ac
" am adaw hynny mywn golof a diebryd
" yn y trydydd diebryd y ſydd yn erbyn
" cyfraith, Diebryd dyn o'i jawn a'i ddy-
" lyed dros amſer ei edryd. Amſer ei ed-
" ryd oedd, pan y gofynnawdd y cyfrei-
" thawl [*an rectius* cyndrychawl?] For-
" gan cyn cwyn. Sef maint o amſer y
" *bu y* cyndrychaw*l* Ddafydd yn cynnal
" y tir hwnnw yngham yn erbyn y cyn-
" drychawl Forgan nid amgen no phedair
" blynedd ar hugaint i dduw Calan Mai
" diwaethaf, a hefyd bod y cyndrychawl
" Ddafydd yn berſon cwbl ynghyfraith
" fal y dylyai wneuthur jawn a'i gym'ryd
" bob amſer, a bod y cyndrychawl Forgan
" yn barod bob amſer i orchwiro i dwng
" Henadurjeid gwlad ei hanfod o'r Cyff
" cynhalawdr, or bydd a'i hamheuo o fod
" y Morgan cyndrychawl yn berſon cwbl
" ynghyfraith bob amſer fal y dylyai ga-
" ffael jawn a'i wneuthur. Deifyf atteb
" cyfreithawl herwydd ei bod yn amſer
" agored cyfraith am dir a ofynner trwy
" ach ac edryd, nyd amgen no nawfedydd
" o Galan Mai. Ac or bydd cynhaer-
" llucced Dafydd a gwadu, parod yw y

haiarni praedicto filius fuit legitime procreatus, nempe Morganus Niger, *in Curia* praeſens. Et ex parte altera, Davidi F. Maredudii praedicto filius legitime procreatus fuit *hic* David Parvus F. Davidis F. Maredudii, *in Curia* praeſens, qui injuſte detinet terram praedictam contra Morganum Nigrum praeſentem, prout Majores ſui praedicti ſucceſſive eandem injuſte tenuere contra Deceſſores ſuos praedictos; quae terra ad praeſentem Morganum deſcenderet ex partitione, jure Deceſſorum ſuorum, partitione nempe inter heredes quarto facienda. Et haec eſt terrae quantitas determinata qua nos potius quam *adverſarii noſtri* uti frui debuiſſemus intra Manerium Llan y Ddeuſant *dictum*, quae terra tenetur ſub virga hujus Curiae. Et cum praeſens David terram praedictam detinuerit contra praeſentem Morganum, & eandem recuſaverit illi reſtituere prout debuit per legem, ex partitione, & ſanguinis jure, cum *Morganus* eandem in tempore petierit, & antequam praeſcriptio illi objici poſſit, & ille *Morganus* quartus fuerit a Stipite *ſupradicto*, & ille & Deceſſores ſui terram iſtam inquietaverint, aratra nempe illic fregerint, & lites intentaverint. Et cum praedictus Morganus Niger paratus ſemper fuerit terram ſuam recipere modo reſtitueretur, & David praeſens eam *reſtituere* ſemper negaverit, ideo praeſens Morganus litem inſtituit, & quod illum fruſtratus fuerit ſecundum tertium genus fruſtrationum, quod eſt, Fruſtrari aliquem, illum in eo quod exſpectet, ultra tempus conſtitutum deſtituendo. Tempus autem hunc *fundum* reſtituendi fuit id quo praeſens Morganus petebat tempore ante actionem inſtitutam. Tempus autem quo praeſens David iſtam terram injuſte detinuit contra praeſentem Morganum fuit viginti quattuor annorum ad Cal. Maias proxime elapſas; & praeterea quod praeſens David perſona idonea eſt ſecundum legem ad id quod fas aequumque fuerit vel reddere vel accipere quocunque tempore, & quod praeſens Morganus ſemper paratus ſit Seniorum patriae juramento probare ſe a Stipite *ſupradicto* oriundum eſſe, ſiquis denegaverit praeſentem hunc Morganum eſſe perſonam idoneam quae jus ſuum proſequatur vel in judicium trahatur quocunque tempore. Petit itaque reſponſionem legitimam, cum forum apertum fuerit hoc tempore ad cauſſas quae ſanguinis jure nituntur, dijudicandas, VII nempe Id. Maii. Et ſi David negationem proterve interpoſuerit, paratus eſt praeſens Morganus haec omnia probare

modo

modo optimo quem Lex requirit ſecundum *Curialium* arbitratum, *Judicis* ſententiam, & veredictum *patriae*.

2 Actio de Uſurpatione violenta.

Materia & cauſſa meae actionis haec eſt, nempe quod praeſens Johannes F. Davidis uſurpat certam quantitatem terrae liberae Wallicae intra Manerium Llan y Ddeuſant *dictum*, quod Manerium tenetur ſub virga hujus Curiae, nempe M jugera terrae arabilis menſuratae ſecundum virgam Hoëli Boni qua Rhandirae menſurantur, & M jugera terrae incultae & ſilveſtris, pratenſis & paſcuae, ſecundum menſuram ejuſdem virgae, una trium Uſurpationum quae ſunt contra Legem, Uſurpatione nempe contra dominum, illoque invito, & abſque ſententia lata. Tempus quo praeſens Johannes *coepit* uſurpare hanc terram fuit dies Lunae, dies Martis & dies Mercurii proximi poſt Feſtum *S.* Teliavi hoc anno elapſum. Et quod praeſens Johannes hanc terram tenet uno trium fruſtrationum genere, quod eſt, Fruſtrari aliquem, illum in eo quod exſpectet, ultra tempus conſtitutum deſtituendo. Tempus quo reſtitui debuit fuerunt dies iſti quos ſupra nominavi. Et praeterea quod praeſens Johannes eſt perſona lege idonea ad agendum vel reſpondendum in jure, & quod ego ſum perſona idonea ad agendum vel reſpondendum quandocunque in jus vocatus fuerim. Johannem prius compellavi ut certior fierem num quod juſtum eſt faceret necne antequam actionem inſtituerem, quod ille ſemper negavit, ob quam negationem a Johanne factam actionem meam intendo, & reſponſionem peto tempore debito.

3 Actio de Uſurpatione per fideicommiſſum violatum.

Materia & cauſſa actionis meae haec eſt, nempe quod Griffithus F. Philippi *hic* praeſens uſurpat certam quantitatem terrae liberae Wallicae intra Manerium Myddfai *dictum*, quod Manerium tenetur ſub virga hujus Curiae, per unum ex tribus Uſurpationum generibus quae ſunt contra Legem, nempe Cum quis terram uſurpat cum fideicommiſſarii conſenſu, invito domino, & abſque ſententia lata. Modus quo hunc fundum Griffithus praeſens uſurpavit contra jus faſque Davidis F. Johannis non alius erat quam quod Philippus F. Leolini pater Griffithi praedicti poſſedit M jugera terrae arabilis menſuratae ſecundum virgam Hoëli Boni qua Socii arandi utuntur, & M jugera terrae incultae, pratenſis, ſilveſtris & paſcuae ad normam ejuſdem virgae, idque ſub hac conditione, nempe ut David vel heres ejus fundum recupera-

" cyndrychawl Forgan i orch'wiro lle
" mwyaf y barno Cyfraith herwydd cof,
" a barn, a dedryd.

2 " Cwyn Camoreſgyn.

" Defnydd ac achaws fy nghwyn yw,
" nid amgen fodd no bod y cyndrychawl
" Jeuan ap Dafydd yn camoreſgynnu maint
" hysbys o Frehyrdir Cymreig o'r tu
" fywn i Faenor Llan y Ddeuſant, yr
" hwn Faenor a gynhelir dan wialen yr
" Orſedd hon, nid amgen no mil o er-
" wydd o dir rhychawl i feſur gwialen
" Howel Dda i feſur Rhandiredd, a mil o
" erwydd o wylltdir, a choettir, a gweir-
" dir a phorfadir i feſur yr *un* rhyw wia-
" len, yn y trydydd camoreſgyn y ſydd
" yn erbyn cyfraith, Camoreſgyn y ſydd
" yn y Gyfraith, camoreſgyn ar fy mher-
" ch'nogaeth o'm hanfodd a heb frawd.
" Amſer y camoreſgynnodd y cydrychawl
" Jeuan y tir, nid amgen, dydd Llun a
" dydd Mawrth a dydd Merchur neſaf
" wedy Gwyl Deilo diwethaf a lithrodd
" o'r tu fywn i'r flwyddyn hon. A bod
" y cyndrychawl Jeuan yn dala hyn mywn
" colof a diebryd yn y trydydd diebryd
" y ſydd yn y Gyfraith, Diebryd dyn o'i
" jawn a'i ddylyed dros amſer ei edryd.
" Amſer ei edryd oedd y dydd Llun a
" dydd Mawrth a dydd Merchur y myne-
" gais o'r blaen. A hefyd bod y cyndry-
" chawl Jeuan yn berſon cwbl ynghyfraith
" i wneuthur jawn, ac i'*w* gy'mryd; a
" minnau yn berſon cwbl ynghyfraith i'w
" gym'ryd ac i'*w* wneuthur or bydd a'm
" gofynno. Cyfarch Jeuan a wneuthum
" i wybod a wnelai jawn cyn cwyn, a
" negyddjaeth a fu bob amſer o barthred
" yr Jeuan; ac am anegyddjaeth Jeuan y
" mae fy nghwyn, a deilyf atteb amſerawl.

3 " Cwyn Camoreſgyn trwy Orcheid-
" wad.

" Defnydd ac achaws fy nghwyn yw,
" nid amgen fodd no bod y cydrychawl
" Ruffydd ap Phylib ym camoreſgynnu
" maint hysbys o Frehyrdir Cymreig o
" du fywn i Faenor Fyddfai, yr hon Fae-
" nor a gynhelir dan wialen yr Orſedd
" hon, yn y trydydd camoreſgyn y ſydd
" yn erbyn cyfraith, Camoreſgyn trwy
" orcheidwad, ac yn erbyn jawn ddyly-
" edawg, o'i anfodd a heb frawd. Modd
" y camoreſgynnodd y cydrychawl Ru-
" ffydd y dywededig dir yn erbyn cyf-
" jawnder Daſydd ap Jeuan cydrychawl
" nid amgen fodd nog *i* Phylib ap Ll*ywelyn*
" tad y Gruffydd uchod yſgynnu perchen-
" nogaeth o fil o erwydd o dir rhychawl i
" feſur gwialen Howel Dda i feſur Cyfar-
" wyr, mil o erwydd o wylltdir, gweirdir,
" coettir a phorfadir i feſur yr un rhyw
" wialen; a hynny dan ammod i'r Phylib
" [*lege* Dafydd] neu ei etifedd gafel y tir
" pan

" pan y gofynnynt heb erbynddywedud
" dim ar [*lege* o'r] Phylib na'i etifedd.
" Amſer hysbys y camoreſgynnodd y cy-
" drychol Ddafydd ap Jeuan [*lege* Ru-
" ffydd ap Phylib] nid amgen no duw
" Llun a duw Mawrth neſaf wedy duw
" Jau cyrchafel diwethaf a'r a lithrodd
" o'r tu fywn i'r flwyddyn hon. A bod
" y cydrychawl Ddafydd [*lege* Ruffydd]
" yn dala hynny mywn colof a diebryd
" yn y trydydd diebryd y ſydd yn erbyn
" cyfraith, Diebryd dyn o'i jawn a'i ddy-
" lyed dros amſer ei edryd. Amſer ei ed-
" ryd oedd y dydd Llun a dydd Mawrth
" y manegais o'r blaen uchod. A bod
" Gruffydd yn berſon cwbl ynghyfraith
" i wneuthur jawn ac i'w gym'ryd, a'r
" Dafydd yn berſon cwbl ynghyfraith i
" gym'ryd *jawn* ac i'w wneuthur. Cyfarch
" y Gruffydd i wybod a wnelai jawn cyn
" cwyn, a negyddjaeth a fu bob amſer o
" barthred y Gruffydd, ac am anegydd-
" jaeth Gruffydd y mae y cwyn.

4 " Cwyn Camoreſgyn trwy y Perchen.

" Defnydd ac achos fy nghwyn, nid
" amgen no bod y cydrychawl Rys ap
" Llywelyn ap Howel yn camoreſgynnu
" maint hysbys o Frehyrdir Cymreig o'r
" tu fywn i Gwmmwd Hirfryn, yr hwn
" dir a gynhelir dan wialen yr Orſedd
" hon, yn y trydydd camoreſgyn y ſydd
" yn erbyn cyfraith, Camoreſgyn trwy y
" perchen, ac yn erbyn jawn etifedd, o
" anfodd a heb frawd. Amſer y camoreſ-
" gynnwyd y dywededig dir, dydd Mer-
" chur, a dydd Jau, a dydd Gwener neſaf
" gwedy duw gwyl Ddewi diwethaf a'r a
" lithrodd o'r tu fywn i'r flwyddyn hon.
" A hefyd *bod* y cydrychawl *Rys* ap
" Llywelyn yn dala hynny mywn colof
" a diebryd yn y trydydd diebryd y ſydd
" yn erbyn cyfraith, Diebryd dyn o jawn
" a dylyed dros amſer ei edryd. Amſer
" ei edryd oedd y dydd Merchur, a'r
" dydd Jau, a'r dydd Gwener y manegais
" o'r blaen. A hefyd bod y cydrychawl
" Rys yn berſon cwbl ynghyfraith i wneu-
" thur *jawn* ac i'w gym'ryd, a minnau
" yn berſon cwbl ynghyfraith i wneuthur
" jawn ac i'w gym'ryd. Cyfarch Rhys i
" wybod a wnelai jawn cyn cwyn, a ne-
" gyddjaeth a fu o barthred y Rhys, ac am
" anegyddjaeth Rhys y mae fy nghwyn.
" Deiſyf atteb amſerol.

5 " Cwyn am aredig tir yn anghyfarch.

" Canlynawdr cwyn cyfreithawl wyſi
" wrth Arglwydd yr Orſedd hon, ac wrth
" ei Swyddogjon yntau, ac yn bennaf
" Swyddawg o hanun wrth y Cynghellawr
" yr hwn y ſydd yn cynnal braint gwi-

rent quandocunque petierint ſine contradictione Philippi vel heredis ſui. Tempus notum quo praeſens Griffithus F. Philippi *coepit* uſurpare hunc fundum fuit dies Lunae & dies Martis proximi poſt Feſtum Aſcenſionis in hoc anno elapſum. Et quod praeſens Griffithus detinet hunc fundum una trium fruſtrationum, illa nempe qua quis in eo quod exſpectet, ultra tempus conſtitutum deſtituitur. Tempus illud reſtituendi erat dies Lunae & dies Martis quos ſupra diximus. Et quod Griffithus eſt perſona in lege idonea ad reſpondendum vel ad agendum in judicio, & quod David eſt perſona idonea ad agendum in judicio vel ad reſpondendum. Griffithus iſte compellatus fuit ante actionem intentatam ut quod juſtum eſt faceret, quod facere uſque abnegavit, & ob iſtam negationem Griffithi actio haec intentatur.

4 Actio de Uſurpatione conſenſu domini facta *contra heredem ſuum.*

Materia & cauſſa actionis meae haec eſt; nempe quod praeſens Rheſus F. Leolini F. Hoëli uſurpat certam quantitatem terrae liberae Wallicae intra Commotam Hirfryn *dictam*, quae terra tenetur ſub virga hujus Curiae, per unum ex tribus Uſurpationum generibus quae ſunt contra jus faſque, nempe Cum quis domini conſenſu, contra heredem, eoque invito, & abſque ſententia *lata* terram uſurpat. Tempus quo terra praedicta uſurpata eſt, fuit dies Mercurii, dies Jovis & dies Veneris proximi poſt Feſtum *S.* Davidis in hoc praeſenti anno elapſum. Et quod praeſens Rheſus F. Leolini detinet hunc fundum una trium fruſtrationum, illa nempe qua quis in eo quod exſpectet, ultra tempus conſtitutum deſtituitur. Tempus illud reſtituendi erat dies Mercurii, dies Jovis & dies Veneris, quos ſupra memoravi. Et quod Rheſus praeſens ſit perſona lege idonea ad reſpondendum & ad agendum in judicio, & quod ipſe ſim perſona in lege idonea ad reſpondendum & ad agendum. Rheſum compellavi quo certior fierem num id quod juſtum eſſet, faceret *necne*, actione nondum inſtituta, ſed ille *uſque & uſque* negavit, ideoque *verſus illum* actionem intendo, & ut tempore debito reſpondeat peto.

5 Actio de terra poſſeſſore inconſulto arata.

Actionem ego legitimam inſtituo coram Domino hujus Curiae, & coram Officialibus ſuis, & coram praecipuo ex illis Officiali, Cancellario nempe qui jus virgae in Curia hac hoc die ſuſtinet, contra praeſentem Davidem

Davidem F. Leolini F. Gulielmi, qui inter reos relatus mihi ad hanc actionem reſpondere tenetur. Materia & cauſſa actionis meae non alia eſt quam quod praeſens David certo die, nempe die Lunae poſt Purificationem *B. Virginis* Mariae proxima hoc ipſo anno elapſam adiverit fundum cujus ego poſſeſſor ſum, intra Manerium Mabon *dictum*, quod Manerium ſub virga hujus Curiae tenetur, & quod praeſens David adduxerit ſex boves cum aratro & ferramentis (ipſo aratorem agente) & ductore, & exaraverit M ſulcos plenos me inconſulto & contra pacem Domini. Haec aratio me inconſulto facta monſtrata fuit illis quibus neceſſe erat monſtrari, nempe Finitimis & Officialibus Domini. Et quod praedictus David hoc facto reus eſt unius ex trium fruſtrationum generibus quae ſunt contra legem, *ejus nempe quod eſt*, Damnum alicui vel in corpore vel in bonis inferre, nec tamen decidere. Et pro damno praedicto peto compenſationem quam Lex definit, nempe IV denarios legitimos pro aratro terrae immiſſo, & IV denarios legitimos pro aratro e terra extracto, & denarium curtum pro quolibet ſulco ab aratro proſciſſo; & pro eſcaëta regia ſex boves, & aratrum, & ferramenta, & juga, & pretium pedis dextri aratoris, & pretium manus dextrae *boum* ductoris. Et item quod praeſens David eſt perſona in lege idonea ad reſpondendum & ad agendum, & quod ipſe ſim perſona in lege idonea ad reſpondendum & ad agendum ſiquis me in jus vocaverit. Davidem compellavi quo certior fierem num id quod juſtum eſſet faceret necne, actione nondum intentata, ſed ille uſquequaque negavit, ideoque *verſus illum* actionem inſtituo, & ut tempore debito reſpondeat peto.

6 Actio de Arboribus ſucciſis.

Ego praeſens David F. Leolini actionem legitimam inſtituo coram Domino & coram Officialibus ejus, & coram praecipuo ex illis Officiali, Cancellario nempe qui jus virgae in hac Curia hoc die ſuſtinet, verſus praeſentem Morganum Parvum F. Morgani Nigri, qui inter reos relatus mihi ad hanc actionem reſpondere tenetur. Materia & cauſſa actionis meae non alia eſt quam quod praeſens Morganus die certo, nempe die Martis proxime ſequente poſt Feſtum *S.* Davidis ultimo elapſum in hoc anno, advene-

" alen yr Orſedd hon heddiw, rhag y
" cyndrychawl Ddafydd ap Llywelyn ap
" Gwilym, yr hwn y ſydd ynghyfle am-
" ddiffynblaid yn rhwymedig i atteb o'm
" cwyn. Defnydd ac achaws fy nghwyn
" yw nid amgen fodd nog i'*r* cydrychawl
" Ddafydd ddyfod mywn dydd hysbys,
" nid amgen no dydd Llun neſaf gwedy
" Duw gwyl Fair y canhwylleu diwethaf
" a'r a lithrodd o'r tu fywn i'r flwyddyn
" hon, i'r lle *y*dd oeddwn berchennog, i
" dir o'r tu fywn i Faenor Fabon, yr hon
" Faenor a gynhelir dan wialen yr Orſedd
" hon, ac i'r cydry*chawl* Ddafydd ddyfod
" a hwech ychen, ac aradr, a heyrn (ac ef
" ei hun ym mraint Amaeth) a Geilwad, ac
" ymhoelud mil o gwyſeu meſurawl yn
" anghyfarch arnaf, a thros nawdd Ar-
" glwydd. Yr anghyfarch hwn a ddangoſed
" i'r neb y dylyid ei ddangos, nid amgen nog
" i Aminogeu tir, ac i Swyddogjon yr Ar-
" glwydd. A bod y dywededig Ddafydd
" yn dala hwnnw mywn colof a diebryd
" yn y trydydd diebryd y ſydd yn er-
" byn cyfraith, Adaw argywedd ar ddyn
" neu ar ei eiddaw heb wneuthur jawn
" na heddwch ym danaw. Ac ynghyfair
" yr Argywedd hwnnw fy mod yn dei*ſyf*
" adwerth mal y dywetto cyfraith, ſef
" yw hynny, pedair ceinawg cyfraith do-
" di yr aradr yn y ddaear, a phedair cein-
" awg cyfraith diod yr aradr o'r ddaear,
" a cheinawg gotta ynghyfair paladr pob
" cwys a ymhoelodd yr aradr, ac yn byn-
" farch i'r Arglwydd y hwech ychen, a'r
" aradr, a'r heyrn, a'r gwedde*u*, a gwerth
" y droed ddehau i'r Amaeth, a gwerth y
" llaw ddehau i'r Geilwad; a hefyd bod
" y cyndrychawl Ddafydd yn berſon cwbl
" ynghyfraith i wneuthur jawn a'i gym'-
" ryd, a minnau yn berſon cwbl ynghyf-
" raith i wneuthur jawn ac i'*w* gym'ryd
" or bydd a'm gofynno. Cyfarch Dafydd
" i wybod a wnelai jawn cyn cwyn, a
" negyddjaeth a fu bob amſer o'i barth-
" red, ac am negyddjaeth y Dafydd y
" mae fy nghwyn. Deiſyf atteb amſerol.

6 " Cwyn o Dorr Coed.

" Namyn y cyndrychawl Ddafydd ap
" Llywelyn y ſydd yn cynhebrwng cwyn
" cyfreithawl wrth Arglwydd yr Orſedd
" hon, ac wrth ei Swyddogjon yntau, ac
" yn bennaf Swyddog o hanun wrth y
" Cynghellawr yr hwn y ſydd yn cynnal
" braint gwialen yr Orſedd hon heddiw,
" rhag y cyndrychawl Forgan Fychan ap
" Morgan Ddu, yr hwn y ſydd ynghyfle
" Amddiffynblaid yn rhwymedig i atteb
" o'm cwyn. Defnydd ac achaws fy nghwyn
" yw, nid amgen fodd nog i'r cyndrychawl
" Forgan ddyfod mywn dydd hysbys
" Dduw Mawrth neſaf wedy Duwgwyl
" Ddewi diwethaf a'r a lithrodd o'r tu
" fywn

" fywn i'r flwyddyn hon, i'r lle ydd oe-
" ddwn berchennog, i goed o'r tu fywn i
" Faenor Winfai, yr hwn Faenor a gyn-
" helir dan wialen yr Orfedd hon, ac i'r
" cyndrychawl Forgan ddyfod a bwall
" gynnud, o ddur a haiarn, a thorri dwy
" o Gad-dderi a g*y*w*e*rthyddjai hweugain
" o'r ceinogeu cwttaon bob un o honunt,
" a deuddeg o Wyngyll a gywerth*ydd*jai
" XV o'r ceinogeu cwttaon bob un o ho-
" nunt, a hwech o Dduddrain a gywerthydd-
" jai faith a dimmai bob un o honunt; a
" naw o Helyg, ac Ynn, a Gwern, a gyw-
" thyddjai hwe' cheinog o'r ceinogeu cwt-
" taon bob un o honunt. A bod y cyn-
" drychawl Forgan yn dala hynny mywn
" colof a diebryd yn y trydydd diebryd
" y fydd yn erbyn cyfraith, Adaw argy-
" wedd ar ddyn neu ar *ei* eiddaw heb
" wneuthur na jawn na heddwch ym da-
" naw. Yr argywedd hwn a ddangofed
" i'r neb y dylyid ei ddangos, i Aminogeu
" tir, ac i Swyddogjon yr Arglwydd. A
" hefyd bod y cyndrychawl Forgan yn
" berfon *cwbl* ynghyfraith i wneuthur
" jawn ac i'*w* gym'ryd, a bod Dafydd
" gyndrychawl ym berfon cwbl ynghy-
" fraith i wneuthur jawn ac i'*w* gym'ryd,
" or bydd a'i gofynno. Cyfarch o Dda-
" fydd Forgan i wybod a wnelai jawn
" cyn cwyn, a negyddjaeth a fu bob am-
" fer o barthred y Morgan. Ac am ane-
" gyddjaeth Morgan y mae fy nghwyn.
" Deifyf atteb amferol.

7 " Cwyn Sarhaad.

" Defnydd ac achos fy nghwyn yw,
" nid amgen fodd no dyfod Llywelyn ap
" Jeuan ap Llywelyn mywn dydd hysbys,
" nid amgen no Duw Mawrth nefaf wedy
" Duw calan Mai diwethaf a'r y lithrodd
" o'r tu fywn i'r flwyddyn hon, mywn
" troyle [*lege* troedle] hysbys, nid am-
" gen nog yn Llanfair ar y brynn, o'r tu
" fywn i'r Gynghellorjaeth hon; ac i'r
" cydrychawl Lywelyn wneuthur Sarhaad
" trwy argywedd, nid amgen no thynnu
" dagr, a'm taro ar fy mhen, hyd pan dor-
" res cig a chroen ac efgyrn hyd yr ym-
" mennydd, a bod y cydrychawl Lywelyn
" yn dala hynny mywn colof a diebryd
" yn y trydydd diebryd y fydd yn erbyn
" cyfraith, Adaw argywedd ar ddyn neu
" ar ei eiddaw heb wneuthur jawn na
" heddwch ym danaw. Yr argywedd
" hwn a ddangofed i'r neb y dlyid ei ddan-
" gos, nid amgen nog i Swyddogjon yr
" Arglwydd; ac ynghyfair y Sarhaad a'r
" argywedd hwnnw, fy mod yn deifyf
" adwerth fy Sarhaad herwydd fy mraint,
" nid amgen no'm bod yn Ailld Breyr.
" Sef yw maint y Sarhaad, buwch a han-
" ner, a deg ar hugain o'r ceinogeu cwt-
" taon, a thair punt o'r unrhyw arjan gyd
" a'r Sarhaad ynghyfair gweled yr ym-

rit ad locum in quo poſſeſſor fuerim, ad ſilvam *ſitam* intra Manerium Gwinfai *dictum*, quod Manerium ſub virga hujus Curiae tenetur: Et quod praeſens Morganus advenerit cum ſecuri lignatorum ex chalybe & ferro *confecta*, & ibi ſuccidit duas quercus in agro creſcentes quarum quaelibet aeſtimatur CXX denariis curtis, & duodecim albas corylos quaſlibet aeſtimatas XV denariis curtis. & ſex prunos ſilveſtres aeſtimatas quaſlibet VI denariis cum obolo, & novem ſalices, & fraxinos, & alnos aeſtimatas quaſlibet VI denariis curtis. Et quod praeſens Morganus hoc facto reus eſt unius ex tribus fruſtrationum generibus quae ſunt contra legem, *ejus nempe quod eſt*, Damnum alicui vel in corpore vel in bonis inferre, nec tamen decidere. Damnum hoc monſtratum fuit illis quibus oportuit monſtrari, nempe Finitimis & Officialibus Domini. Et item quod praeſens Morganus ſit perſona in lege idonea ad reſpondendum & ad agendum, & quod praeſens David ſit perſona in lege idonea ad agendum & ad reſpondendum ſi in jus vocetur. *Ego* David Morganum compellavi lite nondum intentata, quo certior fierem num id quod juſtum eſſet faceret necne, ſed ille ſemper negavit, ideoque verſus illum actionem inſtituo, & ut tempore debito reſpondeat peto.

7 Actio de Injuria *alicui illata*.

Materia & cauſſa actionis meae non alia eſt quam quod Leolinus F. Johannis F. Leolini die certo, nempe die Martis proxime inſequenti poſt Cal. Maias ultimas hujus anni, certo loco, nempe apud Llanfair ar y brynn, intra hunc Cancellariatum, injuria me affecerit damnum inferendo pugione quo caput meum vulneraverit, cute, carne, & oſſibus fractis ad cerebrum uſque; & quod praeſens Leolinus hoc facto reus eſt unius ex tribus fruſtrationum generibus quae ſunt contra legem, *ejus nempe quod eſt*, Damnum alicui vel in corpore vel in bonis inferre, nec tamen decidere. Haec injuria monſtrata fuit illis quibus monſtranda erat, nempe Domini Officialibus. Et pro iſta injuria & damno ſatisfactionem peto ratione habita ſtatus mei qui ſum Generoſi Advena. Compenſatio pro iſta injuria haec eſt, Vacca cum ſemiſſe, & XXX denarii curti, & DCCXX eorundem denariorum una cum multa pro injuria ob cerebrum denudatum, IV denarii pro patella, IV denarii pro ſevo, IV denarii pro ſegmentis,

dena-

denarius pro candelis uniuſcujuſque noctis, denarius pro victu Medici diurno, denarius pro victu hominis vulnerati diurno, IV denarii pro quolibet oſſe extracto ex ſuperiore parte cranii quod ſonum ediderit in pelvi aënea, qui omnes erunt denarii curti; & pro quolibet oſſe ex interiore cranii parte extracto, IV denarii legitimi. Et quod praeſens Leolinus ſit perſona in lege idonea ad reſpondendum & ad agendum, & quod ipſe ſim perſona in lege idonea ad reſpondendum & ad agendum, ſiquis me in jus vocaverit. Leolinum compellavi quo certior fierem num id quod aequum eſſet faceret necne, lite nondum intentata, ſed ille uſque & uſque negavit, ideoque *verſus illum* actionem inſtituo, & ut tempore debito reſpondeat peto.

8 Actio de bonis amotis inconſulto poſſeſſore.

Materia & cauſſa actionis meae, nempe quod praeſens Johannes venit certo die, die nempe Lunae proximo poſt Natalitia ultimo elapſa in hoc ipſo anno ad locum certum in Manerio Myddfai *dicto* (quod Manerium tenetur ſub virga hujus Curiae) ubi ego poſſidebam equum griſeum integrum valentem LX denarios, & bovem flavum integrum tantidem aeſtimatum, & vaccam nigram integram tantidem quoque aeſtimatam, quae bona praeſens Johannes amovebat a mea poſſeſſione me inconſulto. Si bona praedicta coram viderem, paratus eſſem jurato ea pro meis vendicare prout Lex requirit; ſed cum praeſto non ſint, compenſationem legitimam peto, nempe LX denarios curtos pro quolibet eorum. Et item quod praeſens Johannes hoc facto reus eſt unius ex tribus fruſtrationum generibus quae ſunt contra legem, *ejus nempe quod eſt*, Rem aliquam furto auferre, nec vero reſtituere. Et quod Johannes ſit perſona in lege idonea ad reſpondendum & ad agendum, & quod ipſe ſim perſona in lege idonea ad agendum vel ad reſpondendum, ſiquis me in jus vocaverit. Johannem compellavi quo certior fierem num compenſaret necne, lite nondum intentata, quod ille ſemper negavit, ideoque actionem *verſus illum* intendo, & ut debito tempore reſpondeat peto.

9 Actio debiti contra Fidejuſſorem.

Materia & cauſſa actionis meae, nempe quod Gulielmus F. Rheſi hic praeſens venit die certo, nempe die Lunae proximo poſt Feſtum *S.* Michaëlis ultimum hujus anni ad locum certum *vocatum* Y Plas glas in *Parochia* Llanymddyfri *dicta* intra hunc

" mennydd, pedair ceinawg padell, pedair
" ceinawg dros wer, pedair dros gynyneu,
" ceinog dros oleuad beunoeth, ceinog dros
" fwyd y Claf beunydd, pedair ceinog o
" bob aſgwrn uch creuan a dynner o'r pen
" o'r a ſeino mywn cawg eſydd, a hynny
" oll o'r ceinogeu cwttaon; o bob aſgwrn
" is creuan, pedair ceinog cyfraith. A
" bo*dy* Llywelyn cyndrychawl yn berſon
" cwbl ynghyfraith i wneuthur jawn ac
" i'w gym'ryd, a minnau yn berſon cwbl
" i gym'ryd jawn ac i'*w* wneuthur o bydd
" a'i gofynno. Cyfarch Llywelyn i wy-
" bod a wnelai jawn cyn cwyn, a ne-
" gyddjaeth a fu bob amſer o barthred y
" Llywelyn. Ac am anegyddjaeth Lly-
" welyn y mae fy nghwyn. Deiſyf at-
" teb amſerol.

8 " Cwyn Anghyfarch.

" Defnydd ac achaws fy nghwyn yw nid
" amgen fodd nog i'r cydrychawl Jeuan
" ddyfod mywn dydd hysbys nid amgen
" no dydd Llun neſaf wedy Duw Nadolig
" diwethaf a'r y lithrodd o'r tu fywn i'r
" flwyddyn hon, i droetle hysbys ym Mae-
" nor Fyddfai, yr hwn Faenor a gynhelir
" dan wialen yr Orſedd hon, i'r lle ydd
" oeddwn berchennog i farch glas teithjol
" trigeinol, ac ych melyn yn ei gyflawn
" deithigrwydd o'r unrhyw bris, ac i'r
" cydrychawl Jeuan ſymmud y dywede-
" dig dda o'm goreſgyn i yngweithred
" anghyfarch. Bei y dywededig dda hwn-
" nw a welwn ar eu lliw, parod oeddwn
" i wneuthur dala a damdwng am danaw
" mal y dylywn herwydd cyfraith; pryd
" nad ydyn ar eu lliw, deiſyf adwerth mal
" y dywetto cyfraith; Sef yw hynny,
" trugain o'r ceinogeu cwttaon dros bob
" un o honunt. A hefyd bod y cydry-
" chawl Jeuan yn dala hynny mywn co-
" lof a diebryd, *yn* y trydydd diebryd y
" ſydd yn erbyn cyfraith, Dwyn peth
" rhag dyn heb ei edryd drachefn. A
" bod Jeuan yn berſon cwbl ynghyfraith
" i wneuthur jawn ac i'*w* gym'ryd, a
" minnau yn berſon cwbl i gym'ryd ac i
" wneuthur *jawn* or bydd a'm gofynno.
" Cyfarch y Jeuan i wybod a wnelai jawn
" cyn cwyn, a negyddjaeth a fu bob am-
" ſer o barthred y Jeuan. Ac am ane-
" gyddjaeth Jeuan y mae fy nghwyn, a
" deiſyf atteb amſerol.

9 " Cwyn rhag Mach a Chynnogn.

" Defnydd ac achaws fy nghwyn yw
" nid amgen fodd nog i'r cydrychawl Wi-
" lym ap Rhys ddyfod mywn dydd hyſ-
" bys, nid amgen no Duw Llun neſaf we-
" dy Duwgwyl Fihangel diwethaf a'r y
" lithrodd o'r tu fywn i'r flwyddyn hon,
" mywn troedle hysbys, nid amgen nog
" yn y Plas glas yn Llan ymddyfri, o'r tu

" fywn

" fywn i'r Gynghellorjaeth hon, ac i'r " cydrychawl Wilym ddyfod a myned yn " fach cynnog*n* ym' ar ddwy bunt o'r " ceinogeu cwttaon dros Ddafydd ap Lly- " welyn, ar dalu yr wythfed dydd o'r " dydd Llun y menegais o'r blaen, oni tha- " lai yr Jeuan [*lege* Dafydd] ap Llywelyn " ydd aeth y Gwilym yn feiche*u* drosdo, " a llithro amser yr oedeu y dylyai Jeuan " [*lege* Dafydd] dalu, ac am hynny bod " y Gwilym yn fach diebrydig ym' yn " llwrw na allodd gymmell Jeuan [*lege* " Dafydd] i dalu. A bod y Gwilym yn " dala hynny myw*n* colof a diebryd yn " y trydydd diebryd y fydd yn erbyn " cyfraith, Diebryd dyn o'i ddylyed dros " amser ei dalu. Amser ei dalu oedd y " dydd y manegais o'r blaen. A bod y " cydrychawl Wilym yn berson cwbl " ynghyfraith i wneuthur jawn ac i'*w* " gym'ryd, a minnau yn berson cwbl yng- " hyfraith i'*w* gym'ryd *ac i'w wneuthur* " *or bydd a'm gofynno*. Cyfarch y Gwi- " lym i wybod a wnelai jawn cyn cwyn, " a negyddjaeth a fu bob amser o barth- " red y Gwilym, ac am hynny y mae fy " nghwyn. Deisyf atteb amserol.

10 " Cwyn Lledrad.

" Defnydd ac achos fy nghwyn yw nid " amgen fodd nog i'r cydrychawl Ddafydd " ap Phylib ddyfod mywn noswaith hyf- " bys, nid amgen nos Wener nesaf wedy " Duwgwyl y Grog G'lammai diwethaf a'r " a lithrodd o'r tu fywn i'r flwyddyn hon " i'r lle ydd oeddwn berchennog i Farch " rhwnsi teithjol ymmyl Llan Dydyfdl o " fywn i Faenor Fabon, yr hwn Faenor a " gynhelir dan wialen yr Orfedd hon, ac " i'r cydrychawl Ddafydd ap Phylib fym- " mud y dywededig Farch o'm goreigyn " i yngweithred lledradaidd, a cherdded " gochelffyrdd, a gochel priffyrdd, a " gwneuthur ei les ef a'm hafles innau. " A bod y cydrychawl Ddafydd yn dala " hynny mywn colof a diebryd yn y try- " dydd diebryd y fydd yn erbyn cyfraith, " Dwyn peth rhag dyn heb ei edryd dra- " chefn. Bei y March a welwn ar ei liw, " parod oeddwn i wneuthur dala a dam- " dwng ymdanaw mal y dlywn herwydd " cyfraith. Pryd nad ydyw ar ei liw, " deisyf adwerth ymdanaw, nid amgen no " hweugain o'r ceinogeu cwttaon, ac yn " bynfarch i'r Arglwydd faith punt, am " nad ydyw y lledrad yn llaw; a bod " y cydrychawl Ddafydd y*n* berson cwbl " ynghyfraith i wneuthur jawn ac i'*w* " gym'ryd, a minnau yn berson cwbl i " gym'ryd jawn ac i'*w* wneuthur. Cyf- " arch y Dafydd i wybod a wnelai jawn " cyn cwyn, a negyddjaeth a fu bob am- " ser o barthred y Dafydd. Ac am ane-

Cancellariatum, & quod praefens Gulielmus fidejubebat de CCCCLXXX denariis curtis pro Davide F. Leolini, quos fe mihi foluturum octavo die poft diem Lunae fupradictum promifit nifi David F. Leolini pro quo Gulielmus fpopondiffet, illas folveret; & quod tempus quo David folvere tenebatur, praeterlapfum fit, ideoque quod Gulielmus me fruftratus eft quoniam non potuit Davidem ad folvendum compellere. Et quod Gulielmus hoc facto reus eft unius ex tribus fruftrationum generibus quae funt contra Legem, *ejus nempe quod eft*, Fruftrari aliquem, illum in eo quod exfpectet, ultra tempus conftitutum deftituendo. Tempus folutionis conftitutum erat dies fupradictus. Et quod praefens Gulielmus fit perfona fecundum legem idonea ad refpondendum vel ad agendum in judicio, & quod ipfe fim perfona fecundum legem idonea ad agendum vel ad refpondendum fiquis me in jus vocaverit. Gulielmum compellavi quo certior fierem num fidem fuam liberaret necne, lite nondum inftituta, fed ille ufquequaque negavit, ideoque actionem *verfus illum* intento, & ut debito tempore refpondere *cogatur* peto.

10 Actio Furti.

Materia & cauffa actionis meae, nempe quod praefens David F. Philippi advenit nocte certa, nocte nempe diem Veneris *infequente* poft Feftum Exaltationis S. Crucis in menfe Maio proxime hoc ipfo anno elapfo, ad locum ubi poffidebam Runcinum quendam integrum prope Llan Dydyfdl intra Manerium *quod vocant* Maenor Fabon, quod Manerium tenetur fub virga hujus Curiae; & quod praefens David F. Philippi praedictum equum furto amovit a poffeffione mea, & per privatas vias incedendo, & viam publicam vitando, lucrum fibi fecit, & damnum mihi dedit. Et quod praefens David hoc facto reus eft unius ex tribus fruftrationum generibus quae funt contra legem, *ejus nempe quod eft*, Rem aliquam furto auferre, nec vero reftituere. Si equum coram viderem, paratus effem jurato illum vendicare prout Lex requirit. Sed cum praefto non fit, pretium ejus peto, nempe CXX denarios curtos, & VI libras pro efcaëta Domino *folvenda*, cum res furtiva in manu *ejus* non fit. Et quod praefens David fit perfona per legem idonea ad refpondendum & ad agendum in judicio, & quod ipfe fim perfona per legem idonea ad agendum in judicio & ad refpondendum *fiquis me in jus vocaverit*. Davidem compellavi quo certior fierem num compenfaret ante actionem inftitutam necne, quod ille femper negavit, & ob negationem iftam

actionem

actionem *verſus illum* intendo, & ut debito tempore reſpondere *cogatur* peto.

11 Actio Caedis.

Haec eſt Actio *ob caedem* Johannis F. Davidis F. Hoëli F. Griffithi F. Davidis F. Caducani, de beſſe compenſationis agnatis, & triente cognatis ejuſdem Johannis F. Davidis ſolvendae, quem adoriebatur Hoëlus F. Griffithi, & trucidavit non alio modo quam quod praedictus Hoëlus in Feſto *S.* Johannis *Evangeliſtae* in Octavis Natalitiis ſecundo anno Domini Regis Henrici IV poſt Conqueſtum, venit ad domum Gulielmi Minimi hora meridiana, & ibi publice & contra legem, intentione malitioſa & venenoſa, contra pacem & honorem Domini & Praefecti, in contumeliam gentis *occiſi*, in terram projecit, & ibi volutavit, & gladio triſulco, acuminato, coruſco, acuto, tricubitali, palmum lato, aſſultum fecit in praedictum Johannem, & vibicem & contuſionem fecit & vulnus, & crines ejus vellebat, & temporibus ejus contumeliam intulit, cutem, carnem & os frangendo, vulnere per viginti & ſeptem dies aperto, periculoſo, mortali, & ſanguinem ejus effudit a *vertice* capitis ad genas, a genis ad chlamydem, a chlamyde ad genua, a genibus ad pedes, a pedibus ad terram, & terram Domini cruentavit contra pacem *Domini*, in propudium, & probrum, & injuriam, & caedem, & damnum & detrimentum Domino & gentilibus *occiſi*. Et petimus pretium ejus pro ſtatu ſuo. Status ejus fuit ſtatus Generoſi liberi & ingenui. Et hoc, ſi denegetur, ſufficienter probare poſſumus. Pretium Generoſi, LX Marcae. Actores petunt a vobis auctoritate praeditis *ut iis jus reddatur*, ideo quod Lex partem compenſationis pro caede Domino non concedit antequam actores obtinuerint. Et haec eſt materia actionis actorum praedictorum verſus praedictum Hoëlum *in Curia* praeſentem.

" gyddjaeth y Dafydd y mae ſy nghwyn,
" a deiſyf atteb amſerol." *S.* 3.

11 " *Cwyn Galanas.*

" Llymma Gwyn Jeuan ap Dafydd ap " Howel ap Gr*uffydd* ap Dafydd ap Ca- " dwgan, herwydd bod y ddeuparth o " blaid tad, a'r traian o blaid mam Jeuan ap " Dafydd, yr [*lege* i'r] hwn a doeth Hywel " ap Gr*uffydd*, ac a wnaeth leas i'r enwe- " dig Jeuan hwnnw, nid amgen fodd no " dyfod y rhagddywededig Hywel yna " Ddywgwyl Jeuan o fywn wythnos y " Nodolig, Oed yr Arglwydd Frenin " Henri Pedwerydd gwedy Concweſd dwy " flynedd, i dy Wilym Leia yn awr han- " ner dydd, a chyrchu cyrch cyhoeddawg " anghyfjawg, drwy lid, a bar, a gwenwyn- " dra, ac anghyfarch, ac ammarch i'r Ar- " glwydd, ac i'r arglwyddiaeth, ac i'r ge- " nedl, drwy ryn, a goſgryn, a dyrchaf, " a goſod a chleddyf tri chanawl, po- " chelgrwn, blaenllym, lliwedig, awchawl, " tri chupping yn hyd, a lled palf o led " ynddaw, a dyrchaf a goſod o'r rhag- " ddywededig Hywel hwnnw ar *yr* en- " wedig Jeuan, a gwneuthur clais a briw " ac yſſig, a chnithjaw gwalld bonwyn, a " gwarthruddjaw arleiſeu, a thon ar groen " ac ar gig ac aſgwrn, a gweli agored a " drigai dri nawfedydd, peryglus, ang- " euawl, a gwaed gellyngedig llithredig " colledig o ben hyd ran, o ran hyd len, " o len hyd lin, o lin hyd droed, o droed " hyd lawr, a gwneuthur tir yr Arglwydd " yn waedlyd, drwy ammarch ac anghyf- " arch, a meſl a chywilydd, a ſarhaad a " lleas, a cholled ac eiſau i'r Arglwydd " ac i'r genedl; ac oſſodaue [*legendum* " *forte*, ac ar y gyfraith y goſſodaſi, *vel* ac " ys ydyw efe yn] deiſyf ei werth megis " y mae ei fraint. Ei fraint yw ei fod " yn Uchelwr rhydd, breinawl, ac od " amheuir, y mae dyt [*legendum forte*, " y gyd] ag ef a'i gorch'*wiro*. Gwerth " Uchelwr, trugaint Morc. Deiſyf y Go- " fynblaid hon attawch chwitheu y me- " ddiannuſſeid, herwydd na wnaeth y " gyfraith i'r Arglwydd ran o werth neb, " onid trwy beri i'r ymofynblaid ei chwbl. " A hyn yw deunydd cwyn yr enwedig " gwynwyr hyn rhag yr enwedig Jeuan " [*lege* Hywel] y ſydd yn gyndrychol." *P.*

APPENDIX

APPENDIX

Chartarum Originalium.

I. Conſuetudines *Herefordie.*

II. De Libertatibus Burgenſium de *Rothelan.*

III. Certificacio & Apriſa facte, Anno 9 Edw. I. per quas Leges debeant *Wallenſes* regi & deduci.

IV. Statuta *Wallie,* Anno 12 Edw. I.

V. Capita quarundam Conſuetudinum *Wallicarum* in Record. *Carnarv.* aſſervata.

VI. Les Ordinances de *Gales,* ſive Ordinationes *Walliae,* Anno 2 Hen. IV. nunc primum Latine redditae.

VII. Aliae Ordinationes *Walliae,* Anno 4 ejuſdem Hen. IV. Gallice item & Latine.

APPENDIX

No. I.

Conſuetudines Herfordie.

Ex Record. Carnarv. *in Bibliotheca* Harleiana, *fol.* 80. b.

MAJORI & Ballivis libertatis ville de Rothelan ac omnibus aliis ad quos preſentes Littere pervenerint, N & Socii ſui Ballivi Civitatis Domini Regis Herfordie pro ſe & confinibus ſuis ſalutem.

Super quaſdam Peticiones veſtras Vobis & confinibus noſtris per vos miſſas, in quibus continentur ut vos de aliquibus Conſuetudinibus noſtris ad melioracionem ſtatus veſtri & tranquillitatis certis de cauſis cerciorari voluerimus, ac nos Peticiones veſtras & Supplicaciones juſtas conſiderantes ut in talibus & conſimilibus tenemur, vobis & cuilibet veſtrum per Preſentes certificamus, Quod homines forinceci non ponantur cum Civibus noſtris Civitatis predicte in Aſſiſ. juratis, cum inquiſ. aliquibus que ratione tang. tem. in eadem civitate vel Suburbio ejuſdem emerſerunt, ſet Aſſiſe ille, Jurate, & Inquiſitiones de hiis que in dicta libertate Civitatis vel Suburbii ejuſdem fuerant, emergent. per homines ejuſdem Civitatis, & in eadem Civitate ſolummodo fiant, niſi res ipſe tangant Dominum Regem, heredes ſuos, ſeu communitatem ejuſdem Civitatis; & in illo caſu debemus ſecundum antiquas Conſuetudines veſtras que tales ſint.

Quod medietas Inquiſitionis ſeu Jurate ſit de communitate predicta, & alia medietas ſit de Civitatibus vel Burgis aliis vel Villis propinquioribus noſtris condicionis.

Item, Unus puer maſculus, vel femina, poteſt vendere hereditatem ſuam cum pervenerint ad etatem XIIII annorum, & ſciat diſcrete ulnare pannos & numerare duodecim denarios, & vendicio ſua tunc erit ſtabulis & firma.

Item, Liceat unicuique Civi Civitatis predicte & Suburbii ejuſdem, tenementa ſua que ſibi adqueſierat, in eadem Civitate & Suburbio ejuſdem, in Teſtamento ſuo in ultima voluntate ſua tanquam Catalla ſua legare unicuique voluerit, preter in manum mortuam.

Item, Quod nullus Miniſter Domini Regis cujuſcunque condicionis fuerit, ingrediatur Civitatem predictam nec Suburbium ejuſdem ad alien. ſum. diſtrict. pro morte hominis, vel ad aliqua alia facienda colore officii ſui quacunque cauſa emergente, niſi pro defectu Civium predictorum, & hoc per Breve Domini Regis ſpeciale quod vocatur, Non omittas propter libertatem. Et ſi faciat, incurrat penam X Librarum Domino Regi ſolvendarum.

Item, Si quis convictus fuerit coram Ballivis dicte Civitatis pro aliquo debito, corpus ſuum arreſtetur quouſque ſatisfaceret de debito, vel invenerit ſecuritatem pro eodem, vel ſufficiens ſit de catallis infra libertatem predictam.

Item, Unuſquiſque civis dicte Civitatis vel Suburbii ejuſdem, poteſt probare debitum ſuum tam verſus Extraneos quam Privatos, per Viſores & Auditores contractus, & hoc per Examinationem diſcret. ſeparatim per Ballivos dicte Civitatis & alios ſibi aſſumptis faciend. ſeu habeant tallias ſeu papiras, & tales teſtes qui vocantur *Forwardeſmen*, qui contractibus talibus ſunt, vel eſſe debent.

Item, Cives Herfordie poſſunt recipere in gildam ſuam Gallicos, Wallenſes, Scotos & quoſcunque alios qui ſunt de fide & ligeancia Domini Regis Anglie, ita quod moram faciant in dicta Civitate vel Suburbio ejuſdem, & ſolvant *Loth* & *Scoth* cum dictis Civibus ſupradictis.

Item, Dicti Cives poſſunt habere, gaudere, & uti molar. manual. in dict. Civitate & Suburbio & al. cujuſcunque generis ſint, ſine contradictione alicujus.

Item, Unuſquiſque Civis Herefordie poteſt placitare & implacitari, & quiſcumque alius in Curia Domini Regis Herefordie tam per Breve Domini Regis quam ſine.

In cujus rei teſtimonium ſigillum noſtrum commune Preſentibus eſt appenſum. Dat. Herefordie Die Veneris proximo poſt Feſtum Purificationis Beate Marie Virginis, Anno Regni Regis Edwardi Tertii poſt Conqueſtum XXII incipiente, *&c.*

Examinat. per *W. G.*

N°. II.

De Libertatibus Burgenſium de *Rothelan.*

Ex Cod. MS. Chart. in Bibliotheca Hengwrtiana.

1. IDEM Burgenſes clamant quod non ſunt amerciandi in Curia Domini Regis pro aliqua tranſgreſſione in quam ceciderint, ultra XII denarios.

2. Idem clamant quod Uxores ſuæ in eorum abſentia defendere poſſunt ſectas Domino Regi debitas in Curia prædicta.

3. Iidem clamant quod poſſunt habere molas manuales, & blada ſua dominica neceſſaria pro expenſis domorum ſuarum molend.

4. Iidem clamant quod poſſunt legare Burg. Terras & Tenementa ſua, & Redditus, & alia Servitia.

5. Iidem clamant quod locare poſſunt Burg. ſua quibuſcunque voluerint, & ea eiſdem inuadiare, *&c.* contra tenorem cartarum Domini regis eis de Burgagiis prædictis factarum, in quibus continentur quod iidem Burgenſes in eodem Burgo in Burgagiis prædictis ad efforciamendum Villæ & Caſtri Domini Regis in Burgo prædicto corporale facerent reſidenc. *&c.*

6. Iidem clamant quod Averia nec aliæ diſtrictiones eorum captæ in namium non debent duci extra Villam de Rothelan infra clauſum Caſtri pro aliquibus Amerciamentis nec occaſionibus.

N°. III.

Rotulus de Apriſa & Certificacione factis in Wallia Anno Regni Regis Edwardi Nono, per Thomam Meneuenſem Epiſcopum, Reginaldum de Grey & Walterum de Hopton. ad hoc aſſignatos, per ſacramentum tam Militum quam aliorum liberorum hominum de diverſis Cantredis, per quas Leges & per quas Conſuetudines debent Walenſes regi & deduci.

Rot. Wall. 9. E. I. m. 5.

CERTIFICACIO & Apriſa que facte ſunt per Thomam Meneuenſem Epiſcopum, Reginaldum de Grey & Walterum de Hopton. ad hoc aſſignatos, ſuper ſacramento hominum Walenſium & Anglicorum, per quas Leges & quas Conſuetudines Anteceſſores Domini Regis Edwardi Regis nunc, Reges Anglie regere & deducere conſueverunt Principem Wallie, & Barones Walenſes Wallie & pares ſuos, & alios inferiores & eorum pares, per preceptum Domini Regis ſub hac forma; [a]

Edwardus

NOTAE.

[a] *Altius in eodem Rotulo Praeceptum inſequens ſic concipitur.*

Rex Dilecto & Venerabili Patri Thome Menevenſi Epiſcopo, & Dilectis & Fidelibus ſuis Reginaldo de Grey & Waltero de Hopton. ſalutem: Sciatis quod aſſignavimus vos ad Certificacionem & Apriſam faciend. in Wallia per gentes Anglicas & Walenſicas non ſuſpectas, per quas rei veritas melius ſciri poterit per quas Leges & per quas Conſuetudines Anteceſſores noſtri Reges Anglie regere & deducere conſueverant Principem Wallie & Barones Walenſes

Edwardus Dei gratia Rex Anglie, Dominus Hiberniæ & Dux Aquitanie, venerabili in Chriſto Patri Thome eadem gratia Menevenſi Epiſcopo, & dilectis & fidelibus ſuis Reginaldo de Grey & Waltero de Hopton. Salutem. Sciatis quod aſſignavimus vos ad Certificacionem & Apriſam faciendam per gentes Anglicas & Walenſicas non ſuſpectas per quas rei veritas melius ſciri poterit per quas Leges & per quas Conſuetudines Anteceſſores noſtri Reges regere & deducere conſueverant Principem Wallie & Barones Walenſes Wallie & Barones Walenſes Wallie & pares ſuos, & alios inferiores & eorum pares, & de Circumſtanciis hujuſmodi Leges & Conſuetudines contingentibus. Et idcirco vobis mandamus quod ad certos dies & loca, quos ad hoc provideritis, premiſſa faciatis in forma predicta, & Nos, Certificacione & Apriſa ac Circumſtanciis earundem diſtincte & aperte factis & examinatis, ad plenum reddatis certiores a die Paſchatis in tres ſeptimanas. Mandavimus enim Juſticiariis, Vicecomitibus & omnibus Ballivis & fidelibus ac miniſtris noſtris Wallie, quod ad certos dies & loca, quos eis ſcire facietis, venire faciant coram vobis tot & tales tam Anglicos quam Walenſes per quos rei veritas melius ſciri poterit in premiſſis, & quod vobis ad premiſſa omnia facienda ſint intendentes, conſulentes & auxiliantes, prout vos eis ſcire facietis ex parte noſtra. In cujus rei teſtimonium has Literas noſtras fieri fecimus patentes. Teſte meipſo apud Weſtmonaſterium iiii die Decembris, Anno Regni noſtri Nono.

Item, Edwardus Dei Gratia Rex Anglie, Dominus Hibernie & Dux Aquitanie, Juſticiariis, Vicecomitibus & omnibus Ballivis & Fidelibus ac Miniſtris ſuis Wallie, Salutem. Cum aſſignaveramus venerabilem Patrem Thomam Menevenſem Epiſcopum, & dilectos & fideles noſtros Reginaldum de Grey & Walterum de Hopton. ad Certificacionem & Apriſam faciend. in Wallia per gentes Anglicas & Walenſicas non ſuſpectas, per quas rei veritas melius ſciri poterit per quas Leges & per quas Conſuetudines Anteceſſores noſtri Reges Anglie regere & deducere conſueverant Principem Wallie & Barones Wallenſes Wallie, & Barones Walenſes Wallie & pares ſuos, & alios inferiores & eorum pares, & de Circumſtanciis hujuſmodi Leges & Conſuetudines contingentibus, prout in Literis noſtris patentibus prefatis Epiſcopo, Reginaldo & Waltero inde confectis plenius continetur, vobis mandamus quod ad certos dies & loca, quos prefati Epiſcopus, Reginaldus & Walterus vobis ſcire facient, venire faciatis coram eis tot & tales tam Anglicos quam Walenſes de Ballivis veſtris, per quos rei veritas melius ſciri poterit in premiſſis; & eiſdem Epiſcopo, Reginaldo & Waltero ſitis intendentes, conſulentes & auxiliantes ad omnia premiſſa facienda, prout ipſi vobis ſcire facient ex parte noſtra. In cujus rei teſtimonium has Literas noſtras fieri fecimus patentes. Teſte ut ſupra.

Interrogaciones de Certificacione vel Apriſa facienda ſecundum formam predictarum Literarum.

Primo, Inquiratur ſi vidit aliquis placitum moveri inter Principem Wallie & Barones Walenſes Wallie.

Secundo, Inter quem Principem & quos Barones, vel quem Baronem, & coram quibus Judicibus.

Tertio, Si vidit aliquod Placitum motum inter Baronem Walenſem Wallie & parem ſuum.

Quarto, Inter quem Baronem & quem parem vel quos pares, & coram quibus Judicibus.

Quinto, Si vidit placitum inter minorem vel inferiorem & parem ſuum vel pares ſuos.

Sexto, Inter quem minorem vel inferiorem & parem ſuum vel pares ſuos.

Septimo, Si vidit placitum, per quas Leges & per quas Conſuetudines in placito fuit proceſſum.

Octavo, Coram quibus Juſticiariis vel Judicibus, & in cujus Curia, & ubi, in placito illo fuit proceſſum.

Nono, Si per Breve Regium coram Judicibus per oppoſicionem & reſponſionem, & deinde per inquiſitionem fuerit proceſſum.

Decimo, Si fuerit judicatum ſecundum dictum & aſſercionem illorum de Inquiſitione, vel alio modo.

Undecimo,

NOTAE.

Wallie, & Barones Walenſes Wallie & pares ſuos, & alios inferiores & eorum pares, & de Circumſtanciis hujuſmodi Leges & Conſuetudines contingentibus. Et idcirco vobis mandamus quod ad certos, *&c.* premiſſa faciatis in forma predicta, & nos certificacione & Apriſa ac Circumſtanciis earundem diſtincte & aperte factis & examinatis adplenum reddatis certiores a die Paſchatis in tres ſeptimanas. Mandavimus enim Juſticiariis Vicecomitibus, & omnibus Ballivis & Fidelibus ac Miniſtris noſtris Wallie quod ad certos dies, *&c.* venire faciant coram vobis tot & tales tam Anglicos quam Walenſes per quos, *&c.* & quod vobis ad premiſſa facienda ſint intendentes, conſulentes & auxiliantes prout vos eis ſcire facietis ex parte noſtra. In cujus, *&c.* Teſte Rege apud Weſtmonaſterium iiii die Decembris.

Undecimo, Si judicatum fuerit ſecundum Legem Howel Da, que vocatur Keuerick, & quotiens vidit judicatum, & coram quibus, & ubi.

Duodecimo, In quibus caſibus conſuevit ſecundum Legem illam judicari, & utrum in mobilibus, vel inmobilibus vel in utroque.

Tertio decimo, Si per partium confeſſionem non poſſit liquere de judicio utrum procedi debeat per Inquiſicionem vel per Aſſiſam, & ſic cognita veritate judicari.

Decimo quarto, Utrum de rebus tantum antiquis, & de quibus memoria non habetur, an de rebus omnibus tam novis quam antiquis judicari debeat ſecundum Legem predictam Howel Da.

Certificacio & Apriſa facte apud Ceſtriam per Thomam Menevenſem Epiſcopum, Reginaldum de Grey & Walterum de Hopton. die Sancti Vincentii, Anno Regni Regis Edwardi filii Regis Henrici, Nono, in forma Literarum predictarum.

1. WIllielmus Lanntelyn Miles juratus & diligenter examinatus de omnibus & ſingulis Articulis prenominatis dicit quod nichil ſcit.

2. Dominus Urianus de Sancto Petro Miles juratus & diligenter examinatus dicit quod vidit placitum inter Rogerum Seneſcallum de Mohaut & Griffinum ab Madok, Dominum de Baal, coram Juſticiariis Domini Regis, videlicet Willielmo de Wilton. & Galfrido de Langel. Johanne filio Galfridi, per Breve Domini Regis, & judicatum fuit apud Rothelan per duodecim juratos de quatuor Cantredis, ita videlicet quod de qualibet Cantreda erant tres jurati, & per ipſorum veredictum fuit ſententia lata. De aliis placitis non recolit.

3. Hamundus de Culford juratus & examinatus idem dicit quod Dominus Urianus proximo juratus, & cum eo concordat in omnibus. Item requiſitus ipſe Hamundus de Lege Wallie, dicit quod communis Lex eſt in Wallia, quod quando aliquis vult terram petere de aliquo, audita querela, Dominus feodi debet ſeiſire terram de qua eſt queſtio, & tunc ille qui terram petit dabit Domino de ſuo ſecundum quod inter eos conveniet, & Dominus concedet ei Juratam xii Juratorum, & ſecundum ipſorum veredictum judicabitur. Requiſitus ſi per obſides, vel per Legem Howel Da vidit judicari, dicit quod non vidit. Requiſitus utrum per Breve Domini Regis vel ſine Brevi conſuevit judicari, dicit quod ſemper conſuevit litigare per Breve de terris & poſſeſſionibus eodem modo quo nunc placitatur coram Juſticiariis Domini Regis qui nunc ſunt. Requiſitus ſi vidit alia placita inter alios, dicit quod ſic, quia vidit Dominum Radulphum de Mahaut qui nunc eſt, petentem terram David de Mahaut quondam fratris ſui, & per veredictum xii juratorum optinuit in forma predicta, & adhuc optinet. Dicit etiam quod Lewelinus filius Griffini qui nunc eſt, venit coram Juſtic. Domini Regis apud Crucem Griffini, & placitum non fuit terminatum propter Guerram ſupervenientem. Addit inſuper quod Regis Seneſcallus de Mohaut petiit terram de Mohaut de David ab Lewelin coram Domino J. le Eſtraunge & aliis Juſticiariis Domini Regis apud Wapir. & ibi diſrationavit jus ſuum per deſcenſum Anteceſſorum ſuorum per Breve commune & Legem generalem qua Juſticiarii Domini Regis modo utuntur in partibus Wallie. Requiſitus de aliis placitis & placitorum Circumſtanciis, dicit quod multa placita vidit ſic terminata, ſet de nominibus non recolit adpreſens.

4. Hugo de Polford juratus & diligenter examinatus ſuper omnibus & ſingulis Articulis predictis, dicit quod nichil ſcit quia nunquam inter Walenſes converſabatur, nec ipſos audivit coram Juſtic. vel aliis placitantes.

5. Dominus Rogerus de Humvill. juratus & diligenter examinatus ſuper premiſſis dicit quod Lex communis eſt inter Principem Wallie & Barones Walenſes Wallie, & Barones Walenſes Wallie & ſuos pares, & eorum inferiores, ſicut hactenus intellexit, quod cum aliquis vult terram petere, dabit Domino de ſuo ſecundum quod poterit convenire cum Domino vel ſuo Ballivo, & habebit Juratam de xii Juratis nec per vel aliam Legem Howel Da unquam vidit judicari. Dicit etiam quod ſemper conſueverunt litigare per Breve Domini Regis, ſicut modo placitatur coram Juſticiariis Domini Regis qui nunc ſunt. Dicit etiam quod Petens dabit Domino de ſuo, & habebit Inquiſitionem xii Juratorum; & ſic perquiſivit Dominus Radulphus de Mohaut terram David de Mohaut fratris ſui. Requiſitus utrum Dominus debeat ſeiſire terram in manu ſua in principio placiti, dicit quod ignorat. Requiſitus utrum in forma predicta vidit aliquod Placitum terminari, dicit quod ſic, quia dicit quod ipſemet litigavit cum Kanewrek Seys & fratribus ſuis, & judicialiter optinuit terram ſuam coram Rogero Croiſtil tunc Seneſcallo de Mohaut, & dicit quod ſic ſemper conſuevit judicari in partibus illis, & non alio modo, nec unquam aliam Conſuetudinem vel Legem in partibus illis audivit allegari. Addit etiam quod ſi aliqui Juratorum inveniantur inimici, vel alias

alias ſuſpecti ex cauſa rationabili bene poterunt amoveri a Jurata ſiue Inquiſitione. Requiſitus de aliis Placitis & Articulis ſupraſcriptis dicit quod de pluribus ad preſens non recolit.

6. Willielmus de Haweldin juratus & examinatus dicit quod vidit placitum inter Lewelinum Principem Wallie qui nunc eſt, & Oweỳn fratrem ejus per Breve Domini Henrici Regis patris Regis Edwardi qui nunc eſt, coram dicto Henrico Rege & ejus Conſilio Lond. & Oweỳn venit quoque in propria perſona, nec aliquid fuit allegatum de Lege Howel Da, ſet poſtea per Guerram ceſſavit illud placitum. Requiſitus de aliis placitis dicit quod vidit placitum inter Griffinum & David fratrem ſuum Principem Wallie coram Stephano de Segrave Juſticiario Domini Regis, nec litigabant per Legem Walenſem, ſet more Anglico vadiatum fuit inter eos Bellum, & fuit pugil David Galfrid de Langeton. & narravit pro uno Ricardus de Hanetot & R. de Boỳland pro alio, & ulterius non fuit proceſſum, quia per Guerram retardatum fuit judicium. Requiſitus ſi vidit plura placita, dicit quod ſic, quia dicit quod ipſemet ſecutus fuit placitum inter Lewelinum qui nunc eſt Princeps Wallie, & Robertum Seneſcallum de Mahaut apud Redwemma coram Epiſcopo Exonienſi & Waltero Epiſcopo Wigornienſi, & Adam de Gremvill. reſpondebat ſecundum Legem communem, nec aliquid excepit de Lege Walenſi. Dicit etiam quod vidit eoſdem placitantes apud Hawardỳn coram Epiſcopo Bathonienſi Domino Roberto Burnel qui nunc eſt, & Roberto Walran, ſet propter guerram dictum litigium non fuit determinatum. Requiſitus qualis debet eſſe Lex in partibus illis, & que Jura vel Leges ſunt, & quibus Legibus uti conſueverunt ibidem, dicit illud idem quod Hamundus prejuratus. Addit tamen quod quandoque alio modo utuntur corrupti per pecuniam vel favorem. Requiſitus ſi vidit alia placita, dicit quod vidit placitum inter Dominum Thomam Corbet & Griffinum filium Guenowenwỳn de terra de Coideber apud Ridwinma, & dictus Thomas judicialiter per Aſſiſam terram illam diſrationavit. Requiſitus ſi vidit plura placita in partibus illis, dicit quod vidit placitum inter Wronou ap Pleỳdỳn & Lewel. Goch & fratres ſuos, & dictus Wronou promiſit Seneſcallo pecuniam ut haberet Aſſiſam, & quia pecuniam promiſſam non ſolvit, terra remanſit in manu Domini; & id vidit in multis aliis placitis, de quibus adpreſens non recolit. Dicit etiam quod illa Lex eſt communis per totam Walliam inter majores & majores, majores & minores, & minores & majores, & pares & pares.

7. Dominus Patricius de Haſewell. requiſitus & examinatus de omnibus & ſingulis Articulis predictis, dicit quod nichil ſcit, quia nunquam audivit aliquos Walenſes litigantes, & raro habuit converſationem inter eos.

8. Howell. de Sothlat juratus & diligenter examinatus dicit quod vidit placitum inter Griffinum & David fratrem ſuum fil. Principis Wallie, & fuit appellum factum per Griffinum, & Idneuet reſpondebat pro David, & appellatione facta incarceratus eſt Griffinus, & in carcere mortuus pendente lite. Concordat etiam de communi Lege Wall. cum Willelmo & Hamundo prejuratis. Addit tamen quod illi per quos facta eſt Inquiſitio, quandoque dicunt ſuam veritatem jurati ſine juramento.

9. Johannes de Wetenale juratus dicit quod vidit placitum inter Griffinum & David fratrem ſuum, & concordat in hoc cum Howell. Choglathe prejurato. Dicit etiam quod per Inquiſitionem ſepius judicant inter perſonas Wallie, ſet quotiens ignorat. Dicit etiam quod Dominus loci ſeiſiet terram petitam in manum ſuam quouſque diſcuſſum ſit de jure, & poſtea pro ſuo dando habeant inde Inquiſitionem; & addit quod ſi quod apponatur ſuper tenementum petitum, & hoc nomine Domini tenementi predicti, quod Tenens non operabitur inde quouſque diſcuſſum ſit de jure. De communi Lege concordat cum prejur.

10. Hugo de Hatton juratus dicit quod nichil ſcit.

11. Johannes de Marſton juratus dicit quod de Articulis interrogatis nichil ſcit.

12. Willelmus de Bonebur. juratus dicit ſuper appello facto quod vidit & interfuit apud Ceſtriam coram Rege quando per avunculum dicti W. jurati, ſcilicet Dominum Willelmum de Maupas, fuit appellum factum. De aliis concordat cum Howell. de Soglathe prejurato, & Willelmo & Hamundo prejuratis.

13. Robertus le Brun juratus dicit quod non interfuit inter Walenſes in Cur. eorum, ſet audivit quod per Inquiſitionem diſcuſſum fuit de jure partium. Vidit etiam quod homines de Kynerton implacitarunt Griffinum filium Madat Dominum de Bromfeld, de tenemento ibidem, ita quod tandem in Curia Principis dictum placitum cepit finem per Inquiſitionem. Et ſic dicit de ſingulis placitis.

14. Galfridus de Oddon juratus dicit quod nichil ſcit.

15. Ricardus de Maſſy juratus dicit ſe nichil ſcire quantum ad omnes Articulos.

16. Dominus Abbas Ceſtrie juratus dicit ſe nichil ſcire de Articulis interrogatis. Requiſitus inſuper ſi aliqua ſcripta penes ſe habuerit, per que Dominus Rex poſſet ſu-

per Articulis predictis certiorari, qui dicit quod non.

17. Alanus de Calveton. Monachus, juratus dicit quod nichil ſcit certiorare de Articulis predictis.

18. Magiſter Johannes de Stanleye Clericus juratus dicit idem cum Willelmo de Hawirdin de Inquiſitionibus inter Radulphum Dominum de Mohaut, & David fratrem ejus. De aliis nichil ſcit.

19. Rogerus Trocle juratus dicit idem quod Rogerus de Humvill. de placito moto inter ipſum Rogerum & filium Kenewric Seix. Dicit etiam quod Caduganus Du per Legem communem in Curia Domini Regis & per Breve recuperavit verſus Griffinum Du & fratres ſuos in libertate de Mohaut. Dicit etiam quod Willelmus de Hawrdin recuperavit per Breve Domini Regis in eadem libertate predicta verſus Dominum, & pro ſuo dando habuit inde Inquiſitionem. Dicit etiam quod David ab Griffin ab Oweỳn Dominus Edirnỳon, Baro Walenſis, venit coram Domino Rege nunc apud Marliffeud, & petiit villam de Bruntot, que eſt infra libertatem de Mohaut, verſus Mauricium de Cronn tunc tenentem, & venit Ballivus dicti Mauricii & petit inde Curiam Domini ſui & habuit. Qui quidem David in eadem Curia veniens, per Inquiſitionem ibidem recuperavit pro ſuo dando x marcas; & ſic per Inquiſitionem & pro ſuo dando uſi ſunt hucuſque tam tempore Principis quam aliorum Dominorum.

Rothelan. *Certificatio & Apriſa apud Rothelan facte coram Thoma Menevenſi Epiſcopo & Sociis ſuis, per Juratos ſubſcriptos, ſcilicet de Cantreda de Togengel, die Veneris proxima ante Converſionem Sancti Pauli, Anno Regni Regis Edwardi Nono.*

Petitio L. fil. Griffini Principis Wallie.

20. "QUONIAM placuit Domino
" noſtro Regi mittere tam
" venerabiles & tam nobiles viros ut vos
" eſtis, ad inquirendam veritatem ſuper Le-
" gibus & Conſuetudinibus partium de Ar-
" wiſtlỳ & inter Diuỳ & Dỳulaſs in Wal-
" lia temporibus Anteceſſorum ſuorum il-
" luſtrium Regum Anglie uſitatis, ideo ſup-
" plicat vobis Dominus Lewelinus Prin-
" ceps Wallie quatinus in ſubſcripto ſi pla-
" cet Articulo diligenter inquiratis, videli-
" cet, An ſunt Judices Walenſes in parti-
" bus ſupradictis habentes ibidem officium
" judicandi terras predictas, & habitantes
" in eis ſecundum Leges Walenſicas. Nam
" ſi terre predicte non judicarentur Legibus
" predictis, non oporteret ibidem Judices
" juratos & examinatos eſſe ad judican-
" dum. Nam luce clarius eſt filios Rinỳr
" mab Kadwgaun Judices, id eſt, Eneỳt in
" Walenſico, ex officio eſſe apud Arwiſtle,
" & Joruerth Vochan eſſe Judicem, id eſt,
" Enat, apud Keueiliauc & inter Dỳui &
" Dỳwlaſs."

21. Penewret Seỳs juratus dicit quod ex relatu patris ſui audivit quod placitum fuit inter Lewelinum ap Joreuerth, Principem Wallie, tenentem, & Wenhundewỳn petentem, de tota terra de Powỳs coram Juſticiariis Domini Regis apud Weſtmonaſterium; de tempore cujus Regis, & coram quibus Juſticiariis, ignorat. Qui quidem Princeps Wallie dedit hujuſmodi Reſponſum in Curia Domini Regis, ſcilicet; Quod idem Wenhunwỳn per Judicium Curie ſue convictus fuit tanquam homo ſeductor ipſius Principis, ob quod per Judicium ejuſdem Curie dictam Terram de Powỳs amiſit, & inde exheredatus fuit, & ſic obiit. Requiſitus quomodo Griffinus filius Wenunwen dictam Terram de Powỳs recuperavit, dicit quod per Potentiam Domini Regis Henrici tempore Guerre. Dicit etiam quod Eỳnon ap Walchmeỳn aſſociatus fuit Juſticiariis Domini Regis apud Weſtmonaſterium, & ipſi ſimul judicaverunt. Item dicit quod vidit placitum apud Rothelan inter Rothericum petentem, & Lewelinum Principem, defendentem, de proparte ſua in Wallia, & ibi ſecundum Legem communem reſpondebat, & quoddam Scriptum inter eos confectum oſtendebat. Dicit etiam quod ſecundum Legem Howeli Da, que vocatur Keuerith, non poteſt quis hereditatem ſuam vendere ſeu quietam clamare. Requiſitus de Lege communi uſitata, dicit, quod cum placitum fuerit inter aliquos de aliqua terra, ſtatim Dominus loci apponet defenſum ſuper idem tenementum, & in voluntate ejuſdem Domini eſt concedere partibus Legem que vocatur Keuerỳth, vel quod rei veritas inquiratur per patriam. Item dicit quod audivit ex relatu patris ſui quod placitum fuit inter Griffinum ap Leulin & David fratrem ſuum in Curia Domini Regis, unde Duellum fuit invadiatum, ſicut alibi dicitur. Dicit etiam quod Princeps, & quilibet Dominus Wallie, poteſt Leges corrigere & emendare. Vidit etiam quod rei veritas inquiſita fuit ſepius per patriam inter minores, & numerum ignorat.

22. Dauid ap Richard juratus & examinatus dicit idem de placito inter Leul. ap Joruerth Principem, & Wenunwỳn, de terra de Powỳs, cum Kenewret prejurato ſuo. Dicit etiam idem de Lege communi quod cum placitum fuerit inter aliquos, in voluntate

tate Domini eſt vel Legem Keureith partibus concedere, vel quod rei veritas inquiratur per patriam, ſicut ſuperius dicitur; & ita vidit pluries placita terminari. Dicit etiam quod Princeps, ſeu alius Dominus Wall. poteſt Leges corrigere & emendare, &c.

23. Eynon ap Ryryt juratus & examinatus dicit idem de Lege communi cum prejuratis ſuis. Addit etiam quod de recenti ſeiſina ſolebat rei veritas inquiri, & de veteri poſſeſſione ſolebat uti Lege que dicitur Keureith. Dicit etiam quod ſi placitum ſit inter divitem & pauperem de aliquo tenemento, quod in voluntate Domini eſt quod utantur Lege predicta, vel quod rei veritas inquiratur, ita ut equalitas obſervetur; & ita pluries vidit in forma predicta terminari. De placito inter Griffinum & David fratrem ſuum, concordat cum prejuratis ſuis, &c.

24. Eynon ap Juor juratus dicit idem de Legibus quod prejurati ſui. Dicit etiam quod cum placitum ſit inter Magnates de Wallia, quod conſueverunt in Curia Domini Regis jus ſuum perſequi, &c.

25. Juor ap Tecwaret Eynat Wallice, Judex Latine, juratus & examinatus dicit quod coram Domino Rege & ſuis Juſticiariis Magnates Wallie conſueverunt jus ſuum optinere. De Legibus concordat cum aliis prejuratis. Addit etiam quod ubi rei veritas de facili non poterit inquiri per Legem Keureith, ſolebat loquela deduci, que quidem Lex Keureith, quia inWallia Duellum non ſolet invadiari, quaſi loco Duelli ſolebat placitum terminare, &c. & ita conſuevit ſemper fieri.

26. Eynon ap David Judex juratus dicit idem cum Juor Judice prejurato ſuo. Dicit etiam quod Princeps, ſi videat quod Lex diminuta ſit, eam poteſt ampliare; & ſi nimis ampla fuerit, eam poteſt abbreviare.

27. Lewelinus ap Blethyn juratus dicit quod inter Magnates Wallie coram Domino Rege & ſuis Juſticiariis ſemper conſuevit placitum deduci, quia eorum ſuperior eſt. Et in electione Dominorum [*lege* Domini] eſt quam Legem velit partibus concedere ſicut ſuperius dicitur. Poteſt etiam Princeps Leges condere ad alleviationem & non ad exaſperationem patrie.

28. Guyon ab Madoc juratus dicit quod in voluntate Domini eſt quod partes litigantes utantur Lege Keureith, vel quod rei veritas inter eos inquiratur. Dicit etiam quod audivit quod Lewelinus ap Joreuerth quondam Princeps Wallie, noluit aliquo modo ſuſtinere quod dicta Lex Keureith ſuo tempore procederet, ſet quod rei veritas inquireretur, & ita facit Lewelinus Princeps nunc modo uſitato. De placitis motis inter aliquos nihil ſcit.

29. Ideneuet ab Ithel juratus de placitis Magnatum quod coram Domino Rege & ſuis Juſticiariis ſemper conſueverunt litigare & determinare, concordat cum prejur. Set dicit quod contra voluntatem poſſidentis ſive defendentis non poteſt Dominus Rex veritatem inquirere per patriam, ſet ſemper per Legem Keuerith procedere, niſi aliter fiat de conſenſu partium, & hoc ſive ſit dives ſive ſit pauper.

30. Ririth ab Lewarch juratus in omnibus concordat cum proximo prejurato.

31. Blethyn ab Ithel juratus dicit quod cum placitandum fuerit inter Magnates Wallie coram Domino Rege & ſuis Juſticiariis, jus ſuum optinebunt ut credit, & ſicut intelligit. De aliis Articulis nihil ſcit quia plus intendit venationi quam juris diſcuſſioni, ut dicit.

32. Ithel ab Howel juratus dicit quod Dominus Rex & ſui Juſticiarii debent diſcutere inter Magnates Wallie tanquam eorum ſuperior. Set dicit quod non vidit aliquod placitum de facto. Dicit etiam quod vidit pluries quod Ballivus pro voluntate ſua ad ipſam rei veritatem per Inquiſitionem deſcendebat, & dicit quod Princeps, ſcilicet Rex, poteſt Leges emendare ad levamen & non ad gravamen.

33. Lewelinus ab Meylir juratus dicit quod vidit in villa de Ruthelan quod Lewelinus Princeps nunc, inter quendam Magnatem & quendam pauperem, adinvicem coram Principe litigantes, ipſam rei veritatem per patriam inquiſivit, ſet nomina litigantium ignorat, ſet de placito hujuſmodi inter pares non vidit hoc. De Legibus corrigendis dicit idem quod proximus prejuratus.

34. Joruerth ab Madoc juratus dicit quod Dominus Rex tanquam ſuperior ſemper debet cognoſcere inter majores & pares ſuos Wallie. Dicit etiam quod ſemper vidit de facto quod Ballivus deſcendebat ad ipſam rei veritatem inquirendam per patriam. Et ſi ipſa rei veritas non poſſet ſciri per patriam, tunc procedendum eſſet ad Legem Keneriht.

35. Blouchein ab Meuric juratus & interrogatus ſuper omnibus Articulis concordat cum proximo jurato.

36. Griffinus ab Ririth juratus dicit idem quod tres proximo jurati.

37. Joruerth ab Ririth juratus concordat in omnibus cum proximo prejurato & aliis.

38. Gronou ab Dauid Vaghan juratus concordat in hoc cum aliis prejuratis quod Dominus Rex ſemper debet cognoſcere tanquam ſuperior inter ſubditos ſuos; non recolit tamen quod vidit placitum aliquod de facto inter aliquos, ſet rei veritas inquiri debet & conſuevit, non obſtante reclamatione tenentis.

39. Guyon ab Bleitheyn juratus concordat in omnibus Articulis cum Gronou prejurato.

40. Domi-

40. Dominus Galfridus de Brug. Monachus de Baſingwerk, juratus ſuper Articulis predictis, dicit quod nullum placitum vidit inter aliquos, nec Leges ſeu Conſuetudines eorum novit.

41. Baldewinus de eadem, Monachus, idem dicit quod Galfridus proximo juratus. Requiſitus ſi aliqua inſtrumenta penes ſe habuerint per que Dominus Rex poſſet informari circa predictos Articulos, dicit quod non.

42. [a] Rerith ab Joruerth juratus dicit quod vidit placitum inter Lewelinum Principem nunc, & Griffinum filium Wenunwen coram Domino Rege apud Rothelan. Et poſtea inter eos vidit placitum coram W. de Hopton. & Sociis ſuis apud Mongomery. Et credit firmiter quod Dominus Rex & ſui Juſticiarii debent de jure terminare placita mota inter Magnates Wallie tanquam eorum ſuperior. Dicit etiam quod plus placitant ſecundum rei veritatem quam ſecundum Legem Kenerich, & hoc ſecundum voluntatem Domini vel Ballivorum non obſtante reclamatione tenentis; ſi veritas tamen poterit elici per patriam. Et princeps poteſt Leges corrigere diminutas in melius, &c. [b] Dicit etiam quod tota patria plus affectat quod placitetur ſecundum ipſam rei veritatem quam ſecundum Legem Kenreith.

43. Tuder ab David juratus dicit idem quod Rerith proximus prejuratus.

44. Adaf ab Tuder juratus idem dicit in omnibus & ſingulis quod Rerith prejuratus ſuus.

45. Tuder ab Madoc juratus dicit idem de placitis motis inter Principem & Griffinum, & ex auditu de Placito moto inter Griffinum ab Joruerth & Dauid fratrem ſuum coram Rege apud London. Dicit etiam de Lege idem quod Rerith prejuratus.

46. Dauid ab Eynon juratus dicit quod audivit quod placitum motum fuit dudum inter Griffinum & Dauid fratrem ſuum, apud London. coram Rege, unde Duellum fuit invadiatum ibidem. De Legibus dicit quod more uſitato ipſa rei veritas inquiratur ad voluntatem Dominorum, niſi ita ſit quod propter diuturnitatem temporis ipſa rei veritas non poterit inquiri, & tunc ad Legem predictam recurritur.

47. [c] Meuric ab Tuder juratus dicit quod non recolit de placitis, ſet credit veraciter quod Dominus Rex & ſui Juſticiarii inter eos debet cognoſcere. De Legibus & Conſuetudinibus aliis dicit idem quod prejurati ſui.

48. Heilin ab Bleithin juratus dicit quod vidit placitum inter Principem nunc, & Griffinum ab Wenunwen, coram Rege & ſuis Juſticiariis. De aliis Placitis non recolit. De Conſuetudinibus & Legibus idem dicit quod prejurat. & de correctione Legum in mitigando & non in exaſperando &c.

49. Kenewret ab Kareweth juratus idem dicit quod prejurat. in omnibus. Dicit etiam quod de Legibus ſuis reputant ſe eſſe modo bene contentos, quia Ballivus eorum, ſcilicet Gronou ab Heylin, inter eos bene ſe habet, attrahendo ad inquirendam ipſam rei veritatem ſemper. Et hoc idem Communitas patrie affectat &c.

50. Joynan ab Ithel juratus dicit quod de placitis vidit Magnates Wallie placitare coram Rege & coram W. de Hopton. & dicit quod non eſt dubium quod Placitum moveri debet coram Domino Rege & ſuis Juſticiariis tanquam coram Domino. De Legibus idem dicit quod Kenewrek prejuratus.

51. Kenewret ab Elidir juratus dicit idem quod Joynan prejuratus. [d] Addit etiam quod ubi ipſa rei veritas non poterit elici, tunc ſecundum Legem predictam procedendum eſt, & ſecundum Legem illam eſt eundum ſuper tenementum petitum; tamen poteſt Dominus ſeu Ballivus dicere partibus in Curia ſi voluerit, Vos habebitis eandem juſtiçiam hic quam haberetis ſi eſſetis ſuper tenementum petitum; & ita debent eſſe in Curia ad voluntatem Dominorum ſeu Ballivorum. In aliis Articulis concordat cum prejurat.

52. Heylin ab Roppert juratus concordat in omnibus cum prejurato proximo, hoc excepto quod ubi ſecundum Legem Kenerich proceditur, ſemper eundum eſt ad tenementum petitum, & non alibi in aliqua Curia.

53. Ithel ab Philippi juratus dicit idem in omnibus cum Kenewrek prejurato, adiciens quod Princeps poteſt pro voluntate ſua Leges corrigere, & in melius reformare, exemplificando de David ab Lewil. avo Principis nunc, qui delevit per ſe & conſilium ſuum le [e] Glanas per totam Northwalliam. Videbatur ſibi & conſilio ſuo quod culpa ſuos debeat tenere auctores delinquentes, & non alios, qui nichil deliquerint, quod aliter fieri conſuevit colligendo Glanas, &c.

54. Gronou ab Philippi Judex concordat in omnibus cum duobus proximis prejuratis.

55. Deneuet ab Eichon juratus dicit idem quod Heylin ab Roppert prejuratus, nec recolit de aliquibus Placitis inter aliquos.

56. Eynon

NOTAE.

[a] *In Rot. ad marg.* Cantred de Roſſe.
[b] *In Rot. ad marg.* Deſiderium patrie.
[c] *In Rot. ad marg.* Totus Candred in vi concord.
[d] *In Rot. ad marg.* bona addicio.
[e] *In Rot. ad marg.* Inquirendum quid ſit Lex Glanas. Examinandum de emend. Legis.

56. Eynon ab Joynaf juratus dicit quod nichil ſcit de Placitis motis, ſet dicit quod nimirum & ſi Barones Wallie placitent coram Domino Rege tanquam coram Domino, & quod more uſitato inquirendum eſt ſuper ipſa rei veritate potius quam per Legem de Kenerith procedendum, quia magis placet Deo ſecundum quod dicit.

57. Eynon ab Ricardi juratus dicit quod nichil ſcit de placitis, ſed dicit quod tota patria magis affectat quod ipſa rei veritas inquiratur quam ſecundum dictam Legem procedatur, & ſic frequentius accidit inter eos.

58. [f] Griffinus ab Tuder juratus dicit quod cum Lewelinus Princeps non fuerat ad fidem Regis, tunc Barones ſub ipſo in Wallia coram ipſo Principe ſolebant placitare & jus ſuum proſequi. Quoniam vero Lewelinus fuit ad fidem Regis, tunc coram Rege & ſuis Juſticiariis. De Legibus & Conſuetudinibus dicit quod in voluntate Dominorum eſt vel concedere Legem Kenerich, vel quod ipſa rei veritas inquiratur. De correctione Legum dicit quod ad inſtanciam patrie & per conſenſum ipſorum poteſt Rex eas in melius reformare. De aliis nichil ſcit.

59. Griffinus ab Joruerth Judex, juratus dicit quod in voluntate Dominorum eſt vel Legem Kenerich partibus concedere, vel quod veritas inquiratur per patriam. Et dicit quod patria magis affectat quod procedatur ſecundum rei veritatem, ſi per homines fidedignos poſſet inquiri. In aliis Articulis concordat cum proximo prejurato. Addit etiam quod ſi Lex Keurith concedatur partibus, tunc ſemper debet Judex ire ad tenementum.

60. Tuder Vechan juratus dicit quod Superior inter Subditos ſuos ſemper debet cognoſcere. De Legibus & Correctione Legum dicit idem quod prejur.

61. [g] Kenewrec ab Madoc juratus dicit idem quod prejurati proximo; ſet dicit quod contra voluntatem poſſidentis nunquam poteſt Dominus de jure ad patriam deſcendere, ſet per Legem Keuerith procedere, maxime in placitis terre.

62. Elias de Thlewenny juratus dicit idem quod Griffinus ab Joruerth prejuratus. Dicit etiam quod ſi Rex eſſet ipſe, omnes procederent ſecundum ipſam rei veritatem.

63. Tegwared filius Johannis, unus Judicum ville de Rothelan, juratus & examinatus dicit quod ſepius vidit judicatum per viam talem, ſcilicet, quod quando aliquis petit terram verſus aliquem, primo debet invenire plegios de proſequendo, & ſimiliter debet tenens invenire plegios quod ſit coram Judicibus ad certos diem & locum ad reſpondendum. Et ſi quis eorum petierit Legem Howel Da, & alter petierit Inquiſitionem, Princeps, contradicente parte, poteſt concedere Inquiſitionem ſi velit, pro pecunia vel ex gratia ſua ſpeciali. Requiſitus ſi unquam audivit quod Lewelinus proceſſit ad judicium ſecundum Legem Howel Da quando quis petiit Inquiſitionem, dicit quod nec ipſe, nec Lewelinus Avus ejus, nec David Avunculus ejus, unquam voluerunt judicare ſecundum Legem illam, ſet ſecundum Inquiſitionem, & aſſignat rationem, quia Walenſes habent pro proverbio in ſuo vulgari, [h] Plus valet veritas quam Lex. Et dicit quod vidit Placitum terminari in forma predicta coram Principe nunc, & Judicibus ſuis, inter filios Willielmi ab Robin, & filias Johannis Avunculi ſui, & inter David ab Tegwaret & parentelam ſuam, & inter Guyl ab Ridi & Willielmum ab Oweyn, qui dedit ſex Libras Principi pro habenda Inquiſitione: Et in forma predicta vidit ſepius judicari coram Ballivis Principis, ſet quotiens ignorat.

64. [i] Eynon ab Neſt, unus Judicum ville de Rothelan, requiſitus de Conſuetudine & Legibus ville, dicit quod in voluntate Domini eſt pro pecunia, vel ex gratia, concedere vel Inquiſitionem, vel Legem. Et de placitis habitis inter filios Willielmi ab Robyn & filias Johannis Avunculi ſui, & inter David ab Tegwaret & parentelam ſuam, & inter Guyl ab Rydy & Willielmum ab Oweyn, concordat cum Tegwaret proximo prejurato. Dicit etiam quod per viam talem vidit ſemper judicari in Curia de Rothelan.

65. Candelo filius Gorgene, unus Judicum ville de Rothelan, juratus & examinatus in omnibus concordat cum Eynono proximo prejurato, adiciens quod per Cartam & Conceſſionem Domini Regis nunc, debent Burgenſes de Rothelan habere Leges quas habent Burgenſes de Hereford.

66. Rogerus filius Willielmi, Burgenſis de Rothelan, requiſitus & examinatus de Conſuetudinibus & Legibus predicte ville, dicit quod habent eaſdem Leges & Conſuetudines quas habent Burgenſes Hereford. Et requiſitus ſi recolat de Placitis predictis, dicit quod ex relatu patris ſui audivit quod Placita predicta inter predictas perſonas in forma predicta fuerunt finita & terminata, ſet ipſe hoc non vidit quia tunc fuit puer, vel valde juvenis, ut dicit.

67. Johannes de Pelham, Burgenſis de Rothelan, juratus & requiſitus de Conſue-

NOTAE.

[f] *In Rot. ad marg.* Cantred deffrehin cloyt.

[g] *In Rot. ad marg.* Concord. cum duobus ſingular.

[h] *In Rot. ad marg.* Proverbium contra Howel Da.

[i] *In Rot. ad marg.* Bona exempla & plana.

tudinibus & Legibus ville de Rothelan, dicit quod audivit ex relatu Burgenſium de Rothelan quod Dominus Rex qui eſt nunc, conceſſit eis eaſdem Libertates quas habent Burgenſes Hereford. & dicit quod apud Rothelan ſunt eedem Leges & Conſuetudines uſitate que & apud Herford. ut credit. Et dicit quod raro venit ad Curiam de Rothelan, quia mercator eſt, & de novo venit ad villam de Rothelan, & multum eſt extra villam cauſa negotiandi, ideo non novit Leges illas & Conſuetudines, nec amplius ſcit reſpondere ad alios Articulos.

68. Willielmus Wirnŷn juratus & examinatus dicit quod quotienſcunque vidit judicatum, ſecundum Inquiſitionem prehabitam fuit ſententia lata. Dicit etiam quod ſepius non vidit ſententiam latam, quia de novo venit ad partes Wallie, & per modicum tempus manſit apud Rothelan. Et requiſitus ſuper Articulis aliis ignorat omnino ut dicit, eo quod novus eſt.

69. Alanus Colle, Burgenſis de Rothelan, juratus & requiſitus ſuper Articulis predictis, idem dicit quod Johannes de Pelham prejuratus, nec amplius ſcit reſpondere.

Adhuc de Apriſa & Certificatione apud Rothelan factis Anno & Die predictis.

70. Willielmus Arblaſtarius, Burgenſis de Rothelan, juratus & requiſitus ſuper Articulis predictis, idem dicit quod Willielmus Wirnŷn prejuratus, nec amplius ſcit reſpondere niſi quod dicit quod audivit ex relatu plurium quod eedem Leges & Conſuetudines ſunt apud Rothelan nunc uſitate que & apud Hereford.

71. Meŷler Cimentarius, Burgenſis de Rothelan, juratus & requiſitus ſuper Articulis predictis, idem dicit quod Johannes de Pelham prejuratus.

72. Willielmus de Coventre, Burgenſis de Rothelan, juratus & requiſitus ſuper Articulis predictis, idem dicit quod Johannes de Pelham prejuratus.

Certificatio & Apriſa facte apud Album Monaſterium per prenominatos, Die Martis poſt Converſionem Sancti Pauli Anno predicto.

Cantred. Albi Monaſterii.

73. Willielmus Clericus juratus & examinatus dicit quod in Curia Albi Monaſterii recuperavit ipſe Willielmus per judicium Curie ejuſdem remotis nocituris quandam terram ſecundum Legem communem; & ſic procedunt ſecundum eandem communem Legem in omnibus placitis: Vidit etiam placitum inter Ricardum Prufford & fratrem ſuum deduci per eandem Legem, & alia placita quamplura vidit, de quibus non recolit. Dicit etiam quod Rex & Princeps poterunt Leges corrigere.

74. Ricardus le Salter juratus dicit quod de Placitis nichil vidit inter aliquas perſonas, nec de aliis aliquid ſcit.

75. Philippus filius Hamonis juratus dicit idem quod Willielmus prejuratus.

76. Ricardus Extraneus juratus dicit quod cum Placitum movetur inter aliquos, plegiis inventis a partibus hinc inde, determinabitur per veredictum xii Juratorum idem Placitum ſecundum quod rei veritas inquiri poterit melius, & aliquando per totam Curiam cum Placitum fuerit magnum.

77. Eŷnon Du juratus dicit quod nichil ſcit.

78. Willielmus le Engleis juratus dicit quod audivit quod Placitum fuit motum inter Lewelinum Principem & Griffinum filium Wenunwen, ſet nichil ſcit qualiter proceſſum fuit. Intelligit tamen quod Placitum, ſi quod fuerit, determinabitur per veredictum xii Juratorum ſecundum rei veritatem. De aliis nichil ſcit.

79. Rogerus filius Johannis juratus dicit idem quod Ricardus Extraneus prejuratus, & requiſitus de aliis dicit quod nichil ſcit.

80. Johannes Mareſcallus juratus in omnibus concordat cum Willielmo le Engleis prejurato.

81. Johannes filius Ricardi juratus dicit quod ſecundum veredictum xii Juratorum terminantur placita in patria ſua ubique inter partes. Et de aliis nihil ſcit.

82. Radulphus filius Mabil. juratus dicit quod de Placitis inter aliquos nichil vidit quod recolit. Dicit etiam quod Placitum, quodcunque fuerit, inter eos ſuper terris & tenementis ſemper terminabitur per Inquiſitionem, ſecundum ipſam rei veritatem, tam inter Walenſes quam Anglicos.

83. Nicholaus Bonel, Vicarius Eccleſie Albi Monaſterii, juratus concordat in omnibus cum Radulpho proximo prejurato.

84. Ricardus de Camera Conſtabularius, juratus dicit idem quod Ricardus Extraneus prejuratus.

85. Eŷnon ab Madoc juratus dicit quod cum Placitum aliquod movetur inter eos ſuper terris petendis, [k] tunc per veredictum xxiiii Juratorum terminabitur per modum Inquiſitionis, ſecundum ipſam rei veritatem. Dicit etiam quod quilibet Princeps poteſt Leges emendare in melius. Dicit etiam quod aliquando terminabitur Placitum per totam Curiam per modum Inquiſitionis. De aliis nichil ſcit.

86. Madocus Pedeſter juratus dicit idem quod Eŷnon prejuratus.

87. Griffinus Vaghan juratus dicit quod per totam Curiam diſcucietur de jure cujuſque

NOTAE.

[k] *In Rot. ad marg.* Waleſcheria ejuſdem Cantrede.

que per modum Inquiſitionis. De aliis nichil ſcit.

88. Gronu Voỳl juratus dicit idem quod Griffinus proximo prejuratus.

89. Eỳnon Voỳl juratus idem dicit quod Griffinus & Gronu proximo prejurati. Dicit etiam quod Princeps poteſt emendare Leges & non deteriorare.

90. Ririth Voỳl juratus concordat cum proximis prejuratis.

91. Henricus Brun juratus dicit quod recolit quod Placitum motum fuit inter Dauid ab Lewelin & Griffinum fratrem ejus coram Domino Rege; aliud neſcit dicere. De Legibus concordat cum prejuratis.

92. Bletheỳn Voỳl juratus idem dicit quod prejuratus.

93. Bletheỳn ab Eỳnon juratus dicit quod de Placitis non recolit, ſed dicit quod per totam Curiam diſcucietur de jure cujuſque.

94. Kenewret ab Meỳler juratus idem dicit quod Blethein prejuratus.

95. Eỳnon Voỳl juratus dicit quod de Placitis nichil ſcit; & requiſitus de aliis, concordat cum prejuratis proximis.

96. [1] Griffinus Du juratus dicit idem quod prejur.

97. Eỳnon ab Ithel juratus dicit quod cum Placitum motum ſit inter aliquos, ipſis amotis, per veredictum totius Curie de jure eorum diſcucietur.

98. Eỳnon Voỳl de Middelton. juratus concordat cum proximo prejurato.

99. Joruerth Vaghan juratus, in omnibus concordat cum prejur. & etiam de correctione Legum.

100. Osbertus Vaghan, Ballivus de Waleſcheria, juratus dicit quod rei veritas ſciri debet per Inquiſitionem & per totam Curiam. De Placitis non recolit. Vidit tamen Placitum terminari inter Kenewregỳn & filium Joruerth ab Griffini, & ſimiliter inter Ririth ab Howel & homines de Tlanvordaf, per Inquiſitionem, & etiam inter plures alios, de quibus non recolit.

101. Eỳnon ab Joỳnan juratus dicit idem quod proximus prejuratus.

102. Samuel Voỳl juratus dicit idem quod proximo prejuratus.

103. Madocus ab Gronou dicit idem quod Osbertus Vaghan prejuratus.

104. Caduganus Gam juratus dicit quod vidit Placitum inter Alic. Salcere & quendam alium (cujus nomen ignorat) terminari per veredictum Juratorum & per Inquiſitionem.

105. Eỳnon ab Wichin juratus concordat cum prejurato.

106. Eỳnon ab Ithel juratus idem dicit quod prejuratus.

107. Eỳnon Du juratus dicit quod ſpecialem Legem habent inter eos quod per totam Curiam de jure cujuſque diſcucietur per modum Inquiſitionis; & requiſitus de aliis, dicit quod non recolit.

108. Mereducus ab Eỳnon concordat cum Eynon prejurato.

Certificatio & Apriſa apud Mongomery facte per prenominatos, die Jovis proximo poſt Converſionem Sancti Pauli, Anno preſcripto.

109. WIllielmus Gutele juratus dicit quod de Placitis motis inter aliquas perſonas nichil vidit, & requiſitus de Legibus, dicit quod inter Walenſes ſive placitent per Legem Howel Da, vel alio modo, ut audivit, ſemper diſcucietur per viſnetum per modum Inquiſitionis. De aliis nichil ſit.

110. Willielmus Pagỳn juratus dicit quod ſuper terris petendis ſemper terminabitur Placitum per veredictum xii Juratorum, habito inde Judicio per totam Curiam. De aliis Circumſtantiis nichil ſcit quia eſt mercator, & non intendit circa talia.

111. Willielmus filius Roberti juratus idem dicit quod Willielmus proximo prejuratus.

112. Nicholaus Bruſebon. juratus dicit quod vidit Placitum inter Owenum filium Howeli, & Cadwalader & Mapmoỳl, fratres ſuos, coram Domino Johanne Extraneo tunc Juſticiario, quod quidem Placitum terminabatur per veredictum xii Juratorum per modum Inquiſitionis in Curia de Mongomery. Et ſic agitur in Curia Walenſi quod proceditur per modum Inquiſitionis ad ipſam rei veritatem terminandam. Dicit etiam quod quamplura vidit exempla, de quibus non recolit.

113. Rogerus Presbiter de Shirburg. juratus dicit quod vidit Placitum inter Griffinum filium Wenunwen, & Thomam Corbet del Gordur, quod quidem Placitum cepit finem per veredictum xxiiii Militum, Et dictum tenementum eſt in Waleſcheria & extra Comitatum. Dicit etiam quod inter Walenſes ſimiliter proceditur per modum Inquiſitionis.

114. Willielmus de Linleỳ juratus dicit quod audivit quod Placitum fuit inter Griffinum filium Wenhunwen, & Griffinum filium Madok, de terra de Mohnant apud Weſtmonaſterium, & terminabatur per Inquiſitionem. De Legibus dicit quod tam in

NOTAE.

[1] *In Rot. ad marg.* Majores iſtius Cantrede concordant quod jus inquiratur per totam Curiam.

in Curia Walenſium quam in Curia Anglicorum ſemper proceditur per modum Inquiſitionis. De aliis nichil ſcit ut dicit.

115. [m] Johannes de Caretona juratus dicit quod audivit ab Anteceſſoribus ſuis quod coram Domino Rege & ſuis Juſticiariis placitum terminabatur per modum Inquiſitionis inter Barones de Marchia & Walenſes, habita medietate Juratorum de confinio Marchie, & medietate Walenſium; precipue cum Dominus Rex haberet utroſque ſub poteſtate ſua, &c.

Certificatio & Apriſa facte apud Mongomery Die Jovis predicto per eoſdem de Anglicis.

116. RObertus filius Howeli juratus & examinatus dicit quod fuit Placitum inter Dominum Thomam Corbet & Griffinum filium Gwenonwŷn coram Juſticiariis Domini Regis de terra de Goiteoure. Et idem Thomas recuperavit ipſam terram coram predictis Juſticiariis Domini Regis Henrici patris Regis qui nunc eſt, per veredictum duodecim Juratorum, &c. Et dicit preciſe quod ſemper uſque in hunc diem uſi ſunt Walenſes eadem Leġe, &c. Dicit etiam quod bene liceret Regi corrigere Leges & Conſuetudines.

117. Howelinus Vacan ſimiliter juratus concordat in omnibus cum prejurato.

118. Adam Cornatun juratus dicit quod de Placitis terre inter Magnates non vidit quia medie etatis. Dicit etiam quod ſemper uſus eſt hiis Legibus quas Anteceſſores Regis nunc dederant eis. Ita tamen quod de Placito terre, & de aliis magnis rebus, ſemper per xii Juratores deduci conſuevit. De Legibus & Conſuetudinibus voluntariis & nocivis populo, dicit expreſſe quod Rex ſemper pro voluntate ſua potuit corrigere hujuſmodi Leges, non autem deteriorare.

119. Robertus Vachan juratus concordat cum prejurato.

120. Caduganus filius Wŷnne concordat cum prejuratis in omnibus, adiciens etiam quod Dominus Henricus Rex, pater Regis nunc, dedit Leges & Conſuetudines quibus utuntur, quas quidem correxit in aliqua parte. Et bene dicit quod Rex nunc, ſi velit, poterit pro voluntate Leges & Conſuetudines ad terre ſue meliorationem & generalem utilitatem emendare.

121. Robertus filius Guinne juratus dicit quod de Placitis terre inter Magnates de viſu non recolit. De Legibus & Conſuetudinibus, & de Correctione, ipſarum concordat cum prejurato. [n] Dicit etiam quod ſi accideret quod Leges & Conſuetudines non fuiſſent correcte, quotiens neceſſe fuerit ut deceret, adirent Regem ut ipſe apponeret conſilium, &c.

122. Griffŷn filius Gronee juratus dicit quoad Placita terre, quod ſi quis petat aliquam terram, ſcilicet unam acram terre tantum, ſemper conſuevit deduci illud Placitum coram Ballivo Regis ſine Brevi, & per duodecim Juratos, &c. Et ſi excedat acram, querat Breve Domini Regis, & recuperet in forma juris per Inquiſitionem xii Juratorum, &c. Dicit etiam preciſe quod de ceteris Placitis ſemper debent deduci coram Juſtic. Regis per xii Juratos aſſenſu partium [o] electorum. De Legibus & Conſuetudinibus corrigendis dicit quod Rex debeat eas corrigere, &c.

123. David filius Joruerth juratus de Placitis inter Magnates ignorat. De aliis vero dicit quod Rex debet Leges & Conſuetudines corrigere ad communem utilitatem quotiens fuerit neceſſe, &c.

124. Caduganus de Stocton. juratus de Placitis nichil vidit, nec etiam de Legibus aliquid ſcit.

125. Joreuerth ap Cadugan juratus concordat cum Nicholao Bruſebon. Exemplificando de Placitis dicit etiam quod tempore pacis in utraque Curia tam Anglicana quam Wallenſica ſuper tranſgreſſionibus inquiratur per xii. Set an ſuper terris ignorat.

126. Ricardus Reuen juratus dicit quod nichil ſcit.

127. Robertus filius Roberti juratus dicit idem quod Joruerth apud Cadugan prejuratus ſuus.

128. Eŷnon de Chirſtot juratus dicit quod nichil ſcit.

129. Rogerus filius Rogeri filii Elie juratus dicit quod nichil ſcit.

130. Tuderus ap Madoc, quondam Ballivus de Cerŷ & de Halſete, juratus dicit quod vidit quod Howel ap Cadewathlan, Madog ap Mailgun, & Mouric Bariah, pro interfectione Willielmi de Moid per appellum factum de morte ejuſdem in tempore Johannis Regis coram eodem & Juſticiariis ſuis apud Bruges, ceperunt inde judicium ibidem per Inquiſitionem patrie, & fuerunt ſuſpenſi, unde per judicium fuerunt exheredati, ſet ad inſtantiam amicorum, filii eorum recuperaverunt terram ſuam eoſdem here-

NOTAE.

[m] *In Rot. ad marg.* Iſte ſolus loquitur de Marchia.

[n] *In Rot. ad marg.* Speciale pro emendacione Legum.

[o] electorum, *ita in Rot. lege tamen* electos.

hereditarie contingentem de manu Regis, ſcilicet ad inſtantiam Griffini ap Wenhunwen & Thome Corbet. Dicit etiam quod audivit de Placito del Gordur inter predictum Griffinum ap Wenhunwen & Thomam Corbet, quod quidem Placitum cepit finem coram Juſticiariis Domini Regis, ſet coram quibus ignorat, per veredictum xxiiii Militum juratorum. Dicit etiam quod ipſe idem Tuderus recuperavit quandam terram in Mohtref coram Hunberto de Monte feraud. verſus Eỳnon ap Gronou & fratrem ſuum per veredictum xii Juratorum per modum Inquiſitionis ; & ſic proceditur communiter in patria de Kerỳ ſecundum Leges & Conſüetudines partium illarum, quibus utuntur. Et ſic utuntur gentes de Cadewey quod ipſa rei veritas inquiratur. [p] Dicit etiam quod Magnates terram petitam tenentes proponunt Legem Howeli de cauſa dilationis habende, quia ſecundum ipſam Legem magne dilationes ſunt, ſet tandem ſecundum ipſam rei veritatem inquirunt. Dicit etiam quod Princeps poteſt Leges in melius emendare ad utilitatem patrie, & precipue Dominus Rex.

Certificatio & Apriſa capte apud Lampadaruaur Die Mercurii proxima poſt Feſtum Purificationis Beate Virginis Anno predicto.

[q] *Terra fil. Griffini filii Mereduk.*

131. TRaheren ab Philippi juratus & examinatus dicit quod omnia Placita & omnes Loquele judicari conſueverunt per Curiam, & dicit quod in Comitatu de Cardigan non eſt aliquis Judex niſi Dominus & Curia. Requiſitus ſi vidit aliquando aliquod Placitum motum inter Magnates, dicit quod non ; dicit tamen quod vidit quod Lewelinus voluntarie auferebat a filiis Mereduc ab Oweỳn tres commotos terre, videlicet, Gueneurglỳn, Creudyn, & Comot perueth ; & dedit terram illam Reſo ab Waỳghan filio Reſi ab Mochegun. Requiſitus ſi vidit Placita plura inter Magnates, dicit quod non niſi in confinio terrarum in modum parleamenti.

132. Philippus filius Henrici juratus & examinatus concordat cum Traheren proximo prejurato, adiciens quod nec per totam Weſtwalliam nec per Cardigan non eſt aliquis Judex, Eỳgnat. Requiſitus qualiter debet Placitum terre vel tenementi motum coram Rege vel ejus Juſtic. inter Magnates terminari, dicit quod debet inquiri veritas per pares & vicinos partium neutri parti ſuſpectos.

Terra Canani ab Meredu.

133. MOrgan ab Eỳnaun juratus & examinatus concordat cum Traheren ab Philippi & Philippo prejuratis.

134. Ricardus ab Rees juratus & examinatus concordat cum Traheren ab Philippi & Philippo filio Henrici prejuratis in omnibus.

Terra Lewelini ab Oweyn.

135. HOwel ab Waỳghan concordat in omnibus cum Traheren ab Philippi & Philippo filio Henrici prejuratis.

136. Howel ab Ceỳdỳuor juratus & examinatus concordat cum Traheren & Philippo prejuratis in omnibus.

137. [r] Griffuz ab Madauc juratus & examinatus dicit quod omnia Placita mota in illo Commoto ſolent terminari per xii homines electos per Ballivum Regis de conſenſu partium.

138. Meillir ab Waillauc juratus & examinatus concordat in omnibus cum Griffuz ab Madauc proximo prejurato.

139. Meyllir ab Eỳnaun juratus & examinatus concordat in omnibus cum Griffuz ab Madauc prejurato.

140. Madoc ab Yoruerth juratus & examinatus dicit quod in Commoto iſto in omnibus Placitis tota Curia judicat inter partes, & dicit quod non eſt ibi Judex qui vocatur Eỳngnat

141. [s] Reſus ab Ewaỳn juratus & examinatus concordat in omnibus cum Madoc proximo prejurato.

142. [t] Abbas de Alba domo juratus & examinatus dicit illud idem quod Howelus filius Willielmi narrat in ſuis Depoſitionibus, & cum eo concordat in omnibus, adiciens quod ſi aliqua pars conqueri voluerit de falſo judicio, debent convocari xii de qualibet libertate ſimul cum Judice de Stretewỳ, & ſi conpertum ſit coram eis quod male fuerit ſuis judicatum, convicta erit Curia de falſo judicio per eorum conſiderationem.

143. Abbas de Strata Florida juratus & examinatus concordat in omnibus cum Abbate de Alba Domo proximo prejurato, excepto quod ignorat de illo Judice.

144. Griffinus filius Mereduci juratus & diligenter examinatus ſuper premiſſis Articulis concordat cum Abbate de Alba Domo in omnibus.

Adhuc

NOTAE.

[p] *In Rot. ad marg.* Quare Magnates volunt habere Howel Da.

[q] *In Rot. ad marg.* Yſairon.

[r] *In Rot. ad marg.* Guenevyrglin.

[s] *In Rot. ad marg.* Comot. peruet.

[t] *In Rot. ad marg.* Nota qualiter videbitur ſi falſum judicium, &c.

Adhuc de Apriſa & Certificatione captis apud [u] *Lampaderuaur.*

145. HOwelus filius Willielmi juratus & diligenter examinatus dicit quod Leges & Conſuetudines in partibus ſuis ſunt tales, ſcilicet quod ſi aliquis petierit terram verſus alium, [x] Tenens poteſt facere tres defaltas, & poſt tres defaltas debet Tenens habere ſummonitiones teſtificatorias, ita quod quando Tenens venerit ad Curiam, & Petens verſus eum terram illam petierit, oportebit Tenentem reſpondere ſuper principali Placito, & tota Curia judicabit inter eos, ita quod ipſe cui Curia terram illam adjudicaverit, terram illam habebit, & dicit quod non litigatur per aliam viam. Item dicit quod ſi Baro Walenſis petit verſus Baronem Walenſem terram aliquam, debet eam petere coram Rege vel ejus Juſtic. & debet veritas inquiri per pares ſuos Barones Walenſes neutri parti ſuſpectos. Requiſitus ſi vidit ſic litigatum inter aliquas perſonas, dicit quod ſic, ſcilicet inter Mereduk ab Oweyn & Mereduc ab Rees in Placito de Ponte ſuper Teuy apud Appar. Item inter Rees Vaghan filium Rees Amelgun. ex parte una, & filium Mereduk ab Oweyn & patrem Lewelini, coram eodem Lewelino fuit ita proceſſum quatenus potuit, ſed non fuit judicatum propter guerram ſupervenientem.

146. Griffinus Krakh juratus & diligenter examinatus ſuper Articulis prenominatis concordat in omnibus cum Howelo filio Willielmi prejurato.

147. Yeuuaf ab Maeler juratus & examinatus ſuper premiſſis Articulis concordat in omnibus cum Howelo prejurato.

148. Griffinus filius Mereduc juratus & examinatus ſuper premiſſis Articulis, concordat cum Howelo prejurato in omnibus.

149. Goytel ab Madauc juratus & examinatus dicit quod omnia Placita per Curiam debent judicari, & in omnibus concordat cum Howelo primo jurato.

150. Griffinus Goch juratus & examinatus concordat in omnibus cum Howelo primo jurato.

151. Griffinus filius Guen juratus & examinatus dicit quod ſemper conſuevit judicari [y] per Curiam inter quaſcunque partes. Requiſitus de aliis circumſtanciis dicit quod ignorat. Dicit tamen quod vidit Placita de furtis & tranſgreſſionibus, & judicatum fuit per Curiam; ſet de Placitis de terris & tenementis ignorat, ut dicit.

152. Yoruerth Choch juratus & diligenter examinatus dicit quod in omnibus Placitis vidit ſemper quod judicatum fuit per Curiam, & judicari conſuevit inter quaſcunque perſonas ſecundum quod ipſe vidit, ut dicit.

153. Madocus Du juratus & examinatus dicit quod in tota terra de Powys, videlicet in terra Griffini filii Wenonwen, eſt Lex & Conſuetudo quod omnia Placita expediantur per Curiam, & hoc per veritatem: Et dicit quod aliquando fuit ibi Joruerth Vaghan ab Joruerth ab Run, qui vocabatur Engnath, id eſt, Judex, nomine, nunquam tamen judicavit, ſet quia adivit Northwalliam ad addiſcendas Leges Howeli Da, ideo illud nomen adquiſivit. Requiſitus ſi ipſe Judex fuit jure hereditario ſic uti ſunt in Northwallia, dicit quod non. Dicit etiam quod tam in demandis factis de terris vel tenementis de centum annis, vel longinquo tempore, quam in demandis factis a tempore breviori quocunque, conſuevit judicari per Curiam & veritatem.

154. Dauid Goch juratus & examinatus & requiſitus ſuper Articulis concordat in omnibus cum Madoco proximo prejurato, adiciens quod Dominus Curie injunget illis de Curia ut per fidem, in qua ei tenentur, fideliter judicent, & dicit quod debent viciniores loci terre que petitur, tunc eſſe in Curia & ipſi ſimul cum aliis judicare.

155. Yoruerth ab Tudur juratus & examinatus dicit quod viciniores terre que petitur, jurati coram Domino vel Ballivo, inquirere debent veritatem, & judicabunt ſecundum veritatem ut dicit.

156. Tudur ab Griffuz juratus & examinatus concordat cum Joruerth proximo prejurato in omnibus.

157. Joruerth ab Cadugan, Ballivus de [z] Aruyſtely ſupra boſcum, juratus & examinatus dicit quod cum fuerit qualecunque Placitum in Curia Domini ſui, Dominus injungit xii vel paucioribus hominibus de Curia per fidem in qua ei tenentur, vel faciet eos jurare in Curia coram eo quod fideliter inquirent veritatem, & ſecundum eam judicabunt, & dicit expreſſe quod nulla alia Lex vel Conſuetudo eſt in terra Griffini filii Wenonwen.

158. Griffuz Voyl juratus & examinatus concordat in omnibus cum Joruerth proximo prejurato.

159. Mereduk ab Joruerth juratus & examinatus ſuper premiſſis Articulis concordat in omnibus cum Yoruerth ab Cadugan prejurato.

160. Adaf

NOTAE.

[u] *In Rot. ad Marg.* Menemue.
[x] *In Rot. ad marg.* Nota de dilationibus.
[y] *In Rot. ad marg.* Kemlek.
[z] *In Rot. ad marg.* Aruyſteli.

160. Adaf ab Eỳnaun juratus & examinatus ſuper premiſſis Articulis, concordat cum Joruerth ab Cadugan prejurato in omnibus.

161. [a] Griffinus Perſon juratus & examinatus dicit quod cum aliquod Placitum fuerit in Curia inter aliquas perſonas, poteſt Tenens vel Defendens habere dilationes ſuas, ſecundum quod Howel filius Willielmi primus juratus ſuperius depoſuit, & poſtea debet tota Curia judicare, & ita fieri conſuevit a tempore quo non extat memoria, ut dicit; & dicit quod non habetur alius Judex in partibus illis niſi tota Curia.

162. Lewelinus Cappellanus juratus & examinatus, concordat in omnibus cum Griffino Perſon proximo prejurato.

163. Philippus ab Rees juratus & examinatus, concordat in omnibus cum Griffino Perſon prejurato.

164. Madoc ab Lewelini juratus & examinatus concordat in omnibus cum Griffino Perſon prejurato, adiciens quod per liberos & terram tenentes debet judicari, & non per Ruſticos, nec per alios terram non habentes.

165. Philippus Vaghan juratus & examinatus, concordat in omnibus cum Griffino Perſon prejurato.

166. Adaf ab Howel juratus & examinatus, concordat cum Griffino Perſon prejurato in omnibus.

167. [b] David ab Griffini juratus & examinatus ſuper premiſſis Articulis, concordat cum Griffino Perſon prejurato.

168. Griffinus ab Adaf juratus & examinatus, concordat in omnibus cum Griffino Perſon prejurato.

169. Adaf Waỳghan juratus & examinatus ſuper premiſſis Articulis, concordat cum Griffino Perſon prejurato.

170. Kaduganus Voỳl juratus & examinatus, concordat cum Griffino Perſon prejurato in omnibus, adiciens quod ſi aliqua perſona fuerit in Curia ſuſpecta, ita quod aliqua pars credat eam velle male & non juſte judicare, debet illa perſona ſuſpecta jurare in Curia illa quod fideliter judicabit; & dicit [c] quod non poteſt illa perſona ſuſpecta propter ſuſpicionem amoveri.

171. Coronou ab David juratus & examinatus, concordat cum Kadugano prejurato proximo.

172. Griffuz ab Howel juratus & examinatus, concordat in omnibus cum Kadugano Voỳl prejurato.

NOTAE.

[a] *In Rot. ad marg.* Annūyok. [b] *In Rot. ad marg.* Credin. [c] *In Rot. ad marg.* Mala Lex.

No. IV.

Statuta Wallie.

Ex Libro de quibuſdam Statutis in Scaccario reſidente.

EDWARDUS Dei Gratia Rex Anglie, Dominus Hybernie, & Dux Aquitannie, Omnibus Fidelibus ſuis de Terra ſua Snaudon. & de aliis Terris ſuis in Wallia, Salutem in Domino. Divina Providentia que in ſui Diſpoſitione non fallitur, inter alia Diſpenſationis ſue Munera quibus Nos & Regnum noſtrum Anglie decorare dignata eſt, Terram Wallie cum Incolis ſuis prius Nobis jure feodali ſubjectam, jam ſui Gratia in Proprietatis noſtre Dominium, Obſtaculis quibuſcunque ceſſantibus, totaliter & cum integritate convertit, & Corone Regni predicti tanquam Partem Corporis ejuſdem annexuit & univit. Nos itaque Nutu divino volentes predictam Terram noſtram Snaudon. & alias Teras noſtras in Partibus illis, ſicut & ceteras Ditioni noſtre ſubjectas, ad Honorem & Laudem Dei & Eccleſie ſancte, ac Zelum Juſticie ſub debito Regimine gubernari, & Incolas ſeu Habitatores Terrarum illarum, qni alto & baſſo ſe ſubmiſerunt Voluntati noſtre, & quos ſic ad noſtram recepimus Voluntatem, certis Legibus & Conſuetudinibus ſub Tranquillitate & Pace noſtra tractari, Leges & Conſuetudines Parcium illarum hactenus uſitatas coram Nobis & Proceribus Regni noſtri fecimus recitari, quibus diligenter auditis & plenius intellectis, quaſdam ipſarum de Conſilio Procerum predictorum delevimus, quaſdam permiſimus, & quaſdam correximus, & etiam quaſdam alias adiciendas & ſtatuendas decrevimus,

crevimus, & eas de cetero in Terris noſtris in Partibus illis perpetua Firmitate teneri & obſervari volumus in forma ſubſcripta.

Providimus & decernendo ſtatuimus quod Juſticiar. Snaudon. habeat Cuſtodiam & Gubernationes Pacis noſtre regie in Snaudon. & Terris noſtris Wallie adjacentibus, & Juſticiam exhibeat quibuſcunque juxta Brevia regia originalia, Leges etiam & Conſuetudines infraſcriptas.

Volumus etiam & ſtatuimus quod Vicecomites, Coronatores & Ballivi Commotorum ſint in Snaudon. & Terris noſtris Partium earundem.

Vicecomes de Angleſeia ſub quo tota Terra Angleſeẏe, cum Cantredis, Metis & Bundis ſuis.

Vicecomes de Kaẏenarvan, ſub quo Cantreda de Arvan, Cantreda de Arthlencoẏth, Commotum de Cruthin, Cantreda de Thleen, & Commotum de Yvionith.

Vicecomes de Meẏronnith, ſub quo Cantreda de Meironnith, Commotum de Ardudo, & Commotum de Penthlin, & Commotum de Dereẏnon, cum Metis & Bundis ſuis.

Vicecomes de Flẏnt, ſub quo Cantreda de Englefeud, Terra de Meẏlor Seẏſnek, & Terra de Hope, & tota Terra conjuncta Caſtro noſtro & Ville de Rothelan uſque ad Villam Ceſtrie, de cetero intendat ſub Nobis Juſticiario noſtro Ceſtrie, & de exitibus ejuſdem Commoti [*al.* eorundem Comitatuum. *Tot. & al.*] reſpondeat ad Scaccarium noſtrum Ceſtrie.

Coronatores ſint in eiſdem Comitatibus per Breve Regium eligendi, cujus tenor invenietur inter originalia Brevia Cancellarie.

Sint etiam Ballivi Commotorum, qui officia ſua fideliter faciant & exequantur, & eiſdem diligenter intendant ſecundum quod per Juſtic. & Vicecom. eis injungetur. Vicecomes de Keẏrmarthin cum Cantredis, & Commotis, ac Metis & Bundis ſuis antiquis. Vicecomes de Kardigan & Lampader, cum Cantredis, Commotis ac Metis & Bundis ſuis.

Coronatores ſint in eiſdem Comitatibus, & Ballivi Commotorum, ut prius.

De Officio Vicecomitis in Wallia, & modo Comitatuum tenendorum.

Vicecomes Officium ſuum exercere debet ſub hac forma, ſcilicet, Cum quis ſibi conqueſtus fuerit de quacunque Tranſgreſſione ſibi facta contra Pacem Domini Regis, ſive de Captione & injuſta Detentione averiorum, ſive de Namio vetito, aut de Debito, vel alio Contractu non obſervato, & conſimilibus, per Breve vel ſine Brevi, primo capiat Plegios de proſequendo clameum ſuum, vel per Fidem ſi fuerit pauper, & poſtea faciat Executionem, prout plenius declaratur, hoc modo. Defendentes in quolibet caſu ſummoneantur quod ſint ad proximum Comitatum reſponſuri conquerentibus. Ad quem Comitatum facta Summonitione & teſtificata, ſi non venerint, per conſiderationem Comitatus iterum ſummoneantur quod ſint ad alium proximum Comitatum reſponſuri, ut prius: Ad quem ſi non venerint, iterata ſummonitione & teſtificata per conſiderationem Comitatus tertio ſummoneantur quod ſint ad proximum tertium Comitatum reſponſuri ut prius: Ad quem Comitatum ſi non venerint, ex tunc conquerentes per conſiderationem Comitatus tam in Placitis per Brevia, quam Querimoniis ſine Brevi recuperent petitiones ſuas cum dampnis ſive emendis, tam in rebus mobilibus quam inmobilibus, prout Actiones requirunt, & pro hujuſmodi defaltis pena ſecundum Legem & Conſuetudinem Wallenſicam Domino Regi incurratur. Et cum Partes comparuerint ad placitandum utraque narrando ſuam Veritatem, ſine occaſione admittatur, & ſecundum Petitiones, Reſponſiones, & Allegata hinc inde per conſiderationem Comitatus ad judicium pro Querente vel Defendente procedatur, & ſecundum qualitatem & quantitatem delicti puniantur.

Et ſciendum quod hoc modo debet Comitatus teneri, ſcilicet, de menſe in menſem in loco ubi Dominus Rex ordinaverit, & hoc per diem Lune in uno Com. per diem Martis in alio Com. per diem Mercurii in tertio Com. & per diem Jovis in quarto Com. & non per alios dies. Et Vicecomes ad Comitatum ſuum tenendum ſic procedat.

In primo audiat & recipiat coram eo & Coronatore & Sectatoribus Com. preſentationes feloniarum & caſuum qui contigerint inter duos Comitatus de morte hominis hoc modo, quod quatuor Villate propinquiores loco ubi caſus homicidii vel infortunii contigerit, veniant ad proximum Comitatum una cum Inventore & Waleſcheria, id eſt, Parentela hominis interfecti, & ibi preſentent Factum felonie, caſum infortunii, & modum utriuſque, ita pronuntiando quod tali die & tali loco contigit quod talis notus aut ignotus inventus fuit occiſus per feloniam, vel ſubmerſus, vel alio modo mortuus per infortunium, & talis eum invenit qui preſens eſt, *&c.* Et iſta Preſentatio tam in Rotulo Coronatoris quam in Rotulo Vicecomitis ſtatim inrotuletur. Et ſi ibi fuerit homo vel femi-

na qui per Appellum ſequi voluerit, ſtatim recipiantur Plegii de proſequendo, & deducatur appellum in Comitatu illo, ita quod ſi appellati comparuerint, ſtatim capiantur, & in priſona Domini Regis uſque adventum Juſticiarii detineantur & ſalvo cuſtodiantur. Et ſi non comparuerint, tunc ad proſecutionem Appellantis exigantur de Comitatu in Comitatum. Et ſi ad quartum Comitatum non venerint, vel manucapti non fuerint, utlagentur, & femine weyvientur. Et ad primum Comitatum ad quem exigentur, ſi non comparuerint, ſtatim eorum terre & catalla capiantur & ſeiſiantur in manum Domini Regis, & tradantur cuſtodienda Villatis ut infra.

Eodem modo procedatur in Appello de Plaga, Mahemio, Raptu, Incendio & Roberia contra Appellatos ſi non comparuerint. Et ſi comparuerint & Plegios invenerint ſufficientes, ſex ad minus vel plures ſtandi recto in adventu Juſticiarii, ſtatim replegientur.

Et ſciendum [eſt, *Tot.*] quod contra Appellatos de Vi, Precepto, Miſſione vel Receptamento, non eſt procedendum ad Utlagariam quouſque de facto aliquis convincatur.

Vicecomes faciet Turnum ſuum in ſingulis Commotis ſuis bis in anno in aliquo certo loco ad hoc aſſignato, ſcilicet ſemel poſt Feſtum Sancti Michaelis, & ſemel poſt Paſcha, ad quem Turnum omnes libere tenentes & alii terram tenentes & in Commoto illo reſidentes, tempore ſummonitionis Turni tenendi, exceptis Religioſis, Clericis & Feminis, ibidem venire debent. Et Vicecomes per Sacramentum duodecim libere tenentium de diſcretioribus & legalioribus, vel plurium pro diſcretione Vicecomitis, diligenter inquirat de Capitulis Coronam Domini Regis tangentibus ſubſcriptis.

De Seductoribus Domini Regis & Regni, Domine Regine, & Liberorum ſuorum, & eorum conſentaneis.

De Furibus, De Homicidis, De Robatoribus, De Murdritoribus, De Incendiariis incendia feloniter facientibus, & eorum receptatoribus, & eis conſentientibus.

De Macecrariis, carnes furatas ſcienter vendentibus & ementibus.

De Whittanwariis, ſcilicet qui coria bovina & equina furata ſcienter albificant ut ſic non agnoſcantur.

De Redobatoribus pannorum furatorum eos in novam formam redigentibus, & veterem mutantibus, ut de mantello tunicam vel ſupertunicam facientibus, & ſimilia.

De Utlagatis, & illis qui Regnum abjuraverunt, reverſis.

De hiis qui contra adventum & iter Juſticiarii ſe ſubtraxerunt, & poſt iter Juſticiarii redierunt.

De Raptoribus Virginum ſanctimonialium & Matronarum honeſte viventium.

De Theſauro invento.

De Curſu aque diverſo.

De Via obſtructa, vel reſtricta, vel artata.

De Muris, Domibus, Portis, Foſſatis & Marleris levatis & factis juxta iter publicum ad nocumentum ipſius itineris & in periculum tranſeuntium, & de predicta levantibus & facientibus.

De Falſariis Monete & Sigilli Domini Regis.

De Malefactoribus in Parcis & Vivariis.

De Frangentibus Priſonam Domini Regis.

De Capientibus columbas volantes de columbariis.

De Facientibus *Puntbreche*, hoc eſt [de, *Tot. & al.*] Fractoribus Parcorum in quibus animalia inparcantur.

De Forſtallis, hoc eſt, de Reſcuſſu averiorum.

De *Homeſokne*, hoc eſt, de Invaſione domus.

De *Thefbote*, hoc eſt, de Emenda furti capta ſine conſideratione Curie Domini Regis.

De Impriſonantibus liberos quoſcunque.

De Uſurariis.

De Amoventibus vel Corrumpentibus Diviſas.

De Aſſiſa panis & cerviſie non obſervata, & [de, *Tot.*] eam infringentibus.

De Buſſellis, Galonibus & aliis Menſuris injuſtis [& per ea vendentibus. *Tot.*]

De Ulnis & Ponderibus injuſtis, & per ea vendentibus.

De Hoſpitantibus ignotos ultra duas noctes.

De Sanguine effuſo.

De Huthefio levato.

De Tondentibus multones noctanter in ovilibus, & eos excoriantibus, vel etiam alia animalia.

De Capientibus & Colligentibus noctanter blada in Autumpno, & ea aſportantibus; & de omnibus aliis hujuſmodi Malefactoribus.

Inquiratur etiam de Juribus Domino Regi ſubtractis, ut de Cuſtodiis, Wardis, Maritagiis, Releviis, Feodis, Advocationibus Eccleſiarum ſique fuerint, Sectis Comitatuum & Commotorum, quis ea ſubtraxit & a quo tempore. Et de hiis qui ſibi appropriaverunt Jura regalia ſine waranto, ut Furcas, Emendas aſſiſe panis & cerviſie fracte, Placitum de Namio vetito, & alia hujuſmodi Jura, que ſpecialiter & per Prerogativam pertinent ad Curiam Domini Regis.

Vicecomes autem in Viſu & in Turno ſuo faciendo ſtatim in principio convenire

faciat coram ſe omnes totius Commoti, & eos jurare faciat quod verum preſentabunt duodecim Juratoribus vel pluribus per Vicecomitem electis, & nullum verum celabunt, vel aliquod falſum dicent de hiis de quibus ab eis inquiretur ex parte Domini Regis, & facto Sacramento exponantur eis capitula ſupraſcripta, & injungatur eis quod de ſingulis veritatem diligenter inquirant; & ſiquos invenerint, qui ob eorum Maleficium vitam amittere debeant vel membra, eorum nomina in ſecretis Vicecomiti intiment, ne forte hujuſmodi indictati, ſi preſentes eſſent in Turno, affugerent, ſi in publico indictarentur. De ceteris autem capitulis bene poterunt palam & publice reſpondere, & veredictum ſuum reddere, & tunc dicatur eis quod ſinguli ſeorſum vadant, & diligenter tractent & inquirant de hiis que eis ſunt injuncta; & cum bene certiorati fuerint, redeant, & veredictum ſuum reddant & preſentent.

Vicecomes vero in veredictis & recognitionibus admittendis non querat occaſiones verſus preſentantes, nec capiat ab eis fines per ſic quod non occaſionentur. Recepto autem veredicto ſeu preſentatione preſentantium, Vicecomes ſtatim, vel quam cito poterit, indictatos de Maleficiis quorum pena eſt mors vel amiſſio membrorum, capiat & in priſona detineat, vel per plegios ſufficientes dimittat. Et de ceteris capitulis ſecundum quod inquiſierit, ſtatim fiat correctio & debita executio in omnibus & ſingulis ſupradictis.

Ballivi autem Commotorum de cetero teneant Commotos ſuos, & juſtitiam faciant & exerceant inter litigantes.

De Officio Coronatoris, videlicet, de Placitis Corone in Wallia.

Proviſum eſt quod in quolibet Commoto Wallie ſit unus Coronator ad minus qui per Breve Domini Regis in forma inter cetera Brevia regia in Rotulo ſequenti contenta, in pleno Com. eligatur, & coram Vicecomite ibidem faciat Sacramentum quod erit fidelis Domino Regi, & quod fideliter faciet & exequetur omnia que ad Officium Coronatoris pertinent. Eritque Officium ejus, quod ſtatim poſtquam ab aliquo requiſitus fuerit veniendi ad videndum mortuum interfectum per feloniam, vel ſubmerſum, aut quocunque alio modo mortuum per infortunium, & etiam ad videndum hominem enormiter vulneratum, de cujus vita deſperatur, quod ſtatim mandabit Vicecomiti vel Ballivo Commoti quod venire faciat coram eo certis die & loco omnes duodecim annorum & ultra de villa illa, in qua caſus contigerit, & de quatuor villatis propinquioribus, & quod per eorum Sacramentum fideliter, caute, & ſecrete ac diligenter inquiret de Felonia, de Felonibus, & eorum Catallis, ſimiliter de Facto, & de Modo facti, videlicet, quis fuerit culpabilis de facto, quis de vi, & cujuſmodi vi, quis de precepto ſeu miſſione, quis etiam de Receptamento poſt factum, & de Catallis eorundem hominum qui per Inquiſitionem inde culpabiles inventi fuerint. Inquirat etiam quis interfectum primo invenerit, & nomen ejus inrotuletur, & attachietur per plegios, quorum nomina inrotulentur veniendi ad proximum Commotum, & etiam coram Juſticiario in adventu ſuo. Et quod facta Inquiſitione illa, eam ſtatim diſtincte & aperte inrotulari faciet una cum nominibus eorundem qui inventi fuerint culpabiles, & eorum catallis, & quod nomina eorundem ſcripta Vicecomiti, ſi preſens fuerit, vel Ballivo Commoti ſecrete liberabit, precipiendo ex parte Domini Regis quod corpora eorum ſtatim capiantur, & in priſona Domini Regis ſalvo cuſtodiantur donec inde fecerint rectum in Curia Domini Regis; & quod catalla eorundem fideliter appreciari faciet, & tam catalla particulariter quam precium eorundem in Rotulo ſuo ponet, & eadem catalla per viſum Vicecomitis vel Ballivi & aliorum fidelium Domini Regis qui interfuerint ſingulis villatis, in quibus catalla predictorum inventa fuerint, integre liberari faciet, ut in adventu Juſticiarii Domino Regi fideliter inde reſpondeant.

Coronator vero cum fecerit Inquiſitionem ſuper mortuum, interroget Waleſcheriam, ſcilicet, parentelam interfecti; & ſiquis ex parte patris, & alius ex parte matris apparuerint, dicendo quod ſunt de parentela ſua, & hoc per fideles Regis preſentes teſtificatum fuerit, nomina eorum in Rotulo ſuo ſtatim inrotulari faciat: Si autem nullus de parentela compareat, inrotulet ſimiliter in Rotulo ſuo, quod nullus comparet, ut Juſticiarius in adventu ſuo evidentius facere poſſit quod in hac parte fuerit faciendum.

Coronator etiam diligenter inquirat caſum infortunii & modum, & ſecundum quod invenerit per Inquiſitionem, diſtincte inrotulari faciat. Inquirat etiam de inventore, & nomen ejus inrotulari faciat, ut ſupra.

Preterea cum Latro, vel Homicida, ſeu alius Malefactor fugerit ad Eccleſiam, Coronator quam cito ſibi conſtiterit, mandet Ballivo Domini Regis illius Commoti, quod certo die venire faciat coram eo probos & legales homines de viſneto, & in preſentia eorum facta recognitione Felonie, fieri faciet Abjurationem hoc modo, quod Felo ducatur uſque ad portam Eccleſie, & aſſignetur ei portus per Coronatorem, & extunc

abjuret Regnum, & ſecundum quod aſſignabitur ei portus propinquus vel remotus, prefigatur ei terminus exeundi Regnum predictum, ita quod in eundo verſus portum illum deferens quandam Crucem in manu ſua, non declinet a Via regali aliquo modo, ſcilicet a dextris nec a ſiniſtris, ſet ſemper eam teneat quouſque Regnum exierit.

FORME *Brevium regiorum originalium placitandorum in Wallia.*

Breve de nova Diſſeiſina de libero tenemento, de quo quis liber homo injuſte & ſine judicio fuerit diſſeiſitus.

Rex Vicecomiti Angleſeye Salutem. Queſtus eſt Nobis A quod B & C injuſte & ſine judicio diſſ. eum de libero tenemento ſuo in N poſt pacem noſtram in Wallia proclamatam Anno Regni noſtri undecimo. Et ideo tibi precipimus quod ſi predictus A fecerit te ſecurum de clameo ſuo proſequendo, tunc facias tenementum illud reſeiſiri de catallis que in ipſo capta fuerunt, & ipſum tenementum cum catallis eſſe in pace uſque ad certum diem quem Juſticiarius noſter tibi ſcire faciet. Et interim faciet duodecim liberos & legales homines de viſneto illo videre tenementum illud, & nomina eorum inbreviari. Et ſum. eos per bonos Summonitores quod tunc ſint coram prefato Juſticiario noſtro parati inde facere recognitionem. Et pone per vadium & ſalvos plegios predictos B & C vel Ballivos ſuos ſi ipſi inventi non fuerint, quod tunc ſint ibi aduturi illam recognitionem. Et habeas ibi Sum. nomina plegiorum & hoc Breve. Dat. apud Karnarvan, tali anno & tali die, vel alibi.

De nova Diſſeiſina De communa paſture [*fiat Breve*, Tot.] *ſic:*

Queſtus eſt Nobis A quod B & C injuſte, *&c.* diſſeiſ. eum de communa paſture ſue in N que pertinet ad liberum tenementum ſuum in eadem villa (vel in alia, ſi caſus hoc velit) poſt pacem noſtram, *&c.* Et ideo tibi precipimus quod ſi predictus A fecerit te ſecurum, *&c* tunc facias duodecim liberos, *&c.* videre paſturam illam & tenementum, & nomina eorum inbreviari. Et ſummone eos per bonos Summonitores quod [tunc, *Tot.*] ſint coram prefato Juſticiario, *&c.* parati inde facere recognitionem. Et pone per vad. & ſalvos plegios predictos B & C vel Ballivos ſuos, ſi ipſi inventi non fuerint, quod tunc ſint ibi aud. illam recognitionem. Et habeas ibi, *&c.* Dat. *&c.*

Vel ſic:

Queſtus eſt Nobis A quod B injuſte, *&c.* levavit vel proſtravit quandam ſepem vel quoddam foſſatum, vel obſtruxit vel artavit quandam viam; vel divertit curſum cujuſdam aque; vel levavit, vel proſtravit, vel exaltavit quoddam ſtagnum in N ad nocumentum liberi tenementi ſui in eadem villa (vel in alia, ſi caſus ſit) poſt pacem, *&c.* Et ideo tibi precipimus quod ſi predictus A fecerit te ſecurum, *&c.* tunc facias duodecim, *&c.* videre ſepem illam, vel foſſatum illud, vel viam illam, vel curſum illius aque, vel ſtagnum illud & tenementum, & nomina eorum inbreviari. Et ſummone eos, *&c.* quod ſint coram Juſticiaris noſtris, *&c.* parati, *&c.* Et pone per vadium, *&c.* predictum B vel Ballivum, *&c.* quod tunc ſit, *&c.* Et habeas, *&c.* Dat. *&c.*

Et mutentur forme Brevium ſecundum diverſitates caſuum.

Brevia de morte Anteceſſor.

Rex Vicecomiti Salutem. Si A fecerit te ſecurum de clameo ſuo proſequendo, tunc ſummone per bonos Summonitores duodecim liberos & legales homines de viſneto de N quod ſint coram Juſticiario noſtro parati Sacramento recognoſcere ſi B pater predicti A fuit ſeiſitus in dominico ſuo ut de feodo de manerio tali cum pertin. vel de tanta terra cum pertin. die quo obiit, & ſi obiit poſt pacem noſtram in Wallia proclamatam Anno Regni noſtri undecimo, & ſi idem A propinquior heres ejus ſit; & interim manerium illud vel terram illam videant, & nomina eorum inbreviari fac. Et ſummone per bonos Summonitores C qui manerium illud vel terram illam tenet, quod tunc ſit ibi ad aud. illam recognitionem. Et habeas ibi Sum. & hoc Breve. Dat. *&c.*

Et fiant Litere patentes ſub hiis verbis quouſque Dominus Rex aliud inde ordinaverit.

Rex juſticiariio ſuo Salutem. Sciatis quod conſtituimus vos Juſticiarium noſtrum, una cum hiis quos vobis duxeritis aſſoc. ad Aſſiſas nove Diſſeiſine & mortis Anteceſſor. in partibus Wallie capiendas: Et ideo vobis mandamus quod ad certos dies & loca, quos ad hoc provideritis, Aſſiſas illas capiatis, facturi inde quod ad Juſticiam pertinet ſecundum Legem & Conſuetudinem Regni noſtri, ſalvis Nobis amerciamentis & aliis ad Nos inde ſpectantibus. Mandavimus enim Vicecomitibus noſtris quod ad certos dies & loca, quos ad hoc eis ſcire facietis, Aſſiſas illas coram vobis venire faciant. In cujus rei teſtimonium has Literas noſtras vobis fecimus fieri patentes. Dat. *&c.*

Et fiat Breve clauſum ad mandatum Juſticiarii dirigendum Vicecomitibus ſub hac forma.

Rex Vicecomiti Salutem. Precipimus tibi quod omnes Aſſiſas nove Diſſeiſine & mortis

mortis Anteceſſor. coram Juſticiario noſtro arraniatas per Brevia noſtra venire facias coram eodem Juſticiario ad certos dies & loca, quos tibi ſcire faciet, cum Brevibus originalibus, Attachiamentis, & omnibus aliis Adminiculis dictas Aſſiſas tangentibus, & hoc Breve. Dat. *&c.*

Et mutetur forma Brevis ſecundum diverſitates caſuum, videlicet ſi Pater vel Mater, vel Frater vel Soror, vel Avunculus vel Amita fuit ſeiſitus in dominico ſuo ut de feodo, de re petita per viam mortis Anteceſſoris die quo obiit. Et quando plures coheredes & participes alicujus hereditatis petunt ipſam hereditatem, videlicet quando unus ipſorum petit de morte Patris vel Matris, Fratris vel Sororis, Avunculi vel Amite, & alius vel alii ex ipſis coheredibus petunt de morte Avi ſui vel Avie ſue, vel Conſanguinei ſui vel Conſanguinee ſue, fiat eis Breve mortis Anteceſſoris in ſuo caſu, quia illa pars dicti Brevis que tangit naturam mortis Anteceſſoris juxta articulum inde uſitatum, attrahit ad ſe naturam aliorum articulorum tangentium coheredes in gradibus remotioribus.

Breve commune quod in aliquo caſu tangit jus, & in aliquo poſſeſſionem.

Rex Vicecomiti Salutem. Precipe A quod juſte & ſine dilatione reddat B manerium de N cum pertin. quod predictus A ei deforciat, ut dicit; & niſi fecerit, & predictus B fecerit te ſecurum de clameo ſuo proſequendo, tunc ſummone per bonos Summonitores predictum A quod ſit coram Juſticiario noſtro oſtenſurus quare non fecerit. Et habeas ibi Sum. & hoc Breve. Dat. *&c.*

Vel ſic:

Precipe A quod juſte, *&c.* reddat B tantum terre cum pertin. in N, ut ſupra.

Et ſimiliter concedatur iſtud Breve coram Juſtic. in Banco, ſi petens voluerit.

Breve de Dote in Wallia.

Rex Vicecomiti Salutem. Precipe A quod juſte & ſine dilatione reddat B, que fuit uxor C, rationabilem dotem ſuam que eam contingit de libero tenemento, quod fuit predicti C quondam viri ſui in N unde nichil habet ut dicit, & unde queritur quod predictus A ei deforciat. Et niſi fecerit, & predicta B fecerit te ſecurum de clameo ſuo proſequendo, tunc ſummone per bonos Summonitores [prædictum, *Tot. & al.*] A quod ſit coram Juſticiario noſtro, *&c.* oſtenſ. *&c.* Et habeas ibi Sum. & hoc Breve. Dat. *&c.*

Et mutetur forma Brevis ſecundum diverſitatem caſuum, videlicet, ſi mulier dotata fuerit ad hoſtium Eccleſie de aſſenſu & voluntate patris, vel alterius anteceſſoris, cujus heres eſſe poterit, vel eſſe debet.

Breve de Debito.

Rex Vicecomiti Salutem. Precipe A quod juſte & ſine dilatione reddat B centum ſolidos, quos ei debet & injuſte detinet, ut dicit. Et niſi fecerit, & predictus B fecerit te ſecurum de clameo ſuo proſequendo, tunc ſummone per bonos Summonitores predictum A quod ſit coram Juſticiario noſtro oſtenſurus quare non fecerit. Et habeas ibi Sum. & hoc Breve. Dat. *&c.*

Et ſi catalla vel ſacci lanarum exigantur, fiat eis Breve ſubſcriptum.

Rex Vicecomiti Salutem. Precipe A quod juſte & ſine dilatione reddat B unum ſaccum lane pretii decem marcarum, quem ei injuſte detinet; vel catalla ad valentiam decem marcarum que ei injuſte detinet, ut dicit. Et niſi fecerit, *&c.* ut ſupra.

Et fiant formule conſimilis Brevis ſecundum oſtenſionem petentium & diverſitates caſuum. Et non fiant hujuſmodi Brevia de debito coram Juſticiario placitanda de minori ſumma quam de quadraginta ſolidis; ſet placita de debito que ſummam quadraginta ſolidorum non attingunt, in Comitatu placitentur, & in Commotis ſimiliter. Et ſi forte petens placitare voluerit de hujuſmodi in Comitatu, tunc fiat ei tale Breve quod vocatur Juſticies.

Rex Vicecomiti Salutem. Precipimus tibi quod juſticias A quod juſte & ſine dilatione reddat B centum ſolidos, quos ei debet, ut dicit, ſicut rationabiliter monſtrare poterit quod ei reddere debet, ne amplius inde clam. audiamus pro defectu Juſtitie. Dat *&c.*

Vel ſic:

Quod reddat ei unum ſaccum lane precii decem marcarum, quem ei injuſte detinet, vel catalla ad valenciam decem marcarum, que ei injuſte detinet, ut dicit, ſicut rationabiliter monſtrare poterit, ne amplius, *&c.* Dat. *&c.*

Et fiat inde Pone, ſi petatur, ſub hac forma.

Rex Vicecomiti Salutem. Pone ad peticionem petentis coram Juſticiario, *&c.* tali die loquelam que eſt in Comitatu tuo per Breve noſtrum inter A & B de debito centum ſolidorum, quod idem A a prefato B exigit. Et ſummone per bonos Summonitores predictum B quod tunc ſit ibi prefato A inde reſponſurus. Et habeas ibi Sum. & hoc Breve, & aliud Breve. Dat. *&c.*

Breve

Breve de Conventione.

Rex Vicecomiti Salutem. Precipe A quod juſte & ſine dilatione teneat B conventionem inter eos factam de uno meſſuagio [cum, *Tot.*] decem acris terre, & quinque acris boſci cum pertin. in N. Et niſi fecerit, *&c.* tunc ſummone predictum A quod ſit, *&c.* oſtenſurus, *&c.* Dat. *&c.*

Et fiant Brevia de conventione ſecundum querimonias contrahentium, & diverſitates caſuum, ſive coram Juſticiar. vel in Com. juxta petentium voluntatem. Et ſi voluerint in Com. placitare, fiat eis Breve quod vocatur Juſticies, & poſt modum inde poterit fieri Pone, ſi petatur.

Forma Brevis de Attornato.

Rex Vicecomiti Salutem. Sciatis quod A attornavit coram Nobis B & C ad lucrandum vel perdendum in loquela que eſt coram vobis per Breve noſtrum inter ipſum A petentem & D tenentem de uno meſſuagio cum pertin. in N. Et ideo vobis mandamus quod predictos B & C vel alterum ipſorum, ſi ambo intereſſe non poſſunt, loco ipſius A ad hoc recipiatis. Dat. *&c.*

Et eodem modo fiant Brevia de attornatis in aliis caſibus, ſecundum diverſitates caſuum & formas Brevium.

Forma Brevis de Coronatore eligendo.

Rex Vicecomiti Salutem. Precipimus tibi quod in pleno Com. tuo de aſſenſu ejuſdem Com. eligi facias unum Coronatorem qui preſtito Sacramento prout moris eſt, extunc faciat & conſervet ea que ad Officium Coronatoris pertinent in Com. predicto. Et talem eum eligi facias qui melius ſciat & poſſit Officio illi intendere. Et nomen ejus Nobis ſcire facias. Dat. *&c.*

Et ſi ipſe infirmetur vel moriatur, vel ob aliquam aliam cauſam Officio illi intendere nequiverit, tunc fiat aliud Breve mutatis mutandis.

Placitorum quedam habent terminari per Aſſiſam, quedam per Juratas.

Per Aſſiſam habent terminari cum quis ſeiſitus de libero tenemento, poſtea per vim diſſeiſitus petit ſeiſinam ſibi reſtitui: Et in hoc caſu proviſum eſt Breve de nova diſſeiſina in forma inter alia Brevia originalia Cancellarie ſupraſcripta. Similiter de communa paſture cum quis diſſeiſitus de communa paſture ſue pertinente ad liberum tenementum ſuum petit ſeiſinam ſibi reſtitui, & in hoc caſu providetur idem Breve de nova diſſeiſina per mutationes quorundam verborum in forma inter alia Brevia originalia Cancellarie ſupraſcripta, in quibus Brevibus ſic eſt procedendum.

Primo receptis a querente duobus Plegiis de proſequendo, Vicecomes faciat eligere duodecim liberos & legales homines, *&c.* de viſneto ubi tenementum vel paſtura exiſtit, & faciat eos videre tenementum & ſimiliter paſturam, & attachiat diſſeiſitores, prout continetur in Brevi. Poſtea, cum partes & Aſſiſa venerint coram Juſticiario, queratur a querente de quo libero tenemento, vel de qua communa paſture queritur ſe diſſeiſiri, & ſecundum ejus querimoniam, & reſponſionem partis adverſe procedatur ad captionem Aſſiſe, niſi diſſeiſitor aliquid ſciat dicere quare Aſſiſa debeat remanere. Et ſi Aſſiſa faciat pro querente, recuperet querens Seiſinam ſuam ſimul cum dampnis taxatis per Aſſiſam verſus diſſeiſitorem, & diſſeiſitor remaneat in miſericordia Domini Regis, vel committatur gaole redimendus, ſi diſſeiſina facta fuerit enormiter & vi armata.

Sunt quedam alia Brevia, que per Aſſiſam habent terminari, videlicet, de Stagno levato, proſtrato, exaltato; de Foſſato levato vel proſtrato; Sepe levata vel proſtrata; de Via obſtructa vel artata; de Curſu aque diverſo: Et ſecundum diverſitatem caſuum diverſificentur Brevia originalia, que quidem Brevia cum Brevibus de nova diſſeiſina in predicto Rotulo ſuperius continentur; & eodem modo ſicut ſupra dictum eſt in Brevi de libero Tenemento & de Communa paſture eſt procedendum in eiſdem.

In ſupradictis Brevibus Aſſiſe nove diſſeiſine nullum jacet Eſſonium ſeu Dilatio, ſet prima die procedatur ad juſtitiam faciendam.

Aliud eſt Breve Aſſiſarum quando aliquis petit Seiſinam tenementi, unde Anteceſſor ſuus obiit ſeiſitus, videlicet, Pater, Frater, Avunculus & Avus; in quo caſu proviſum eſt Breve mortis Anteceſſoris in forma inter cetera Brevia originalia in Rotulo predicto contenta.

Contingit etiam aliquando quod petitur Seiſina Anteceſſor. in caſu quando Anteceſſor non obiit ſeiſitus, ſet fuit ſeiſitus die quo habitum Religionis ſuſcepit, vel iter peregrinationis arripuit, in quo itinere obiit: Et tunc loco illius clauſule, die quo obiit, ponatur, die quo habitum Religionis ſuſcepit, vel iter peregrinationis, *&c.* in quo itinere, *&c.* Et ſi iter, *&c.* In iſto Brevi Anteceſſoris ſic eſt procedendum.

Primo inventis Plegiis de proſequendo, & electa Aſſiſa, & viſu facto a Juratoribus, ſummoneatur tenens per duos bonos & legales Summonitores quod ſit coram Juſticiario ad certum diem, *&c.* & contineat ſummonitio quindecim dies ad minus, ad

quem diem ſi venerit, procedat Juſticiarius in Officio ſuo exequendo. Et ſi ad diem illum non venerit, puniatur pro defalta ſua ſecundum quod continetur in Lege Wallenſica, ſcilicet, per tres vaccas vel per precium earundem, & reſummoniatur per alios duos Summonitores, ſummonitione ſimiliter continente ſpatium quindecim dierum, ſicut predictum eſt, ad quem diem ſive venerit ſive non, procedat Juſticiarius ad Officium ſuum faciendum niſi fecerit ſe eſſoniari de ultra mare, & tunc dabitur ei ſpacium quadraginta dierum ut poſſit habere *Eb & Flod.* Set caveat ſibi qui ſe ſic eſſoniaverit, quod ſi exiſtens infra quatuor maria, de ultra mare falſo ſe eſſoniaverit, & ſuper hoc convincatur per bonam probationem vel per bonam Inquiſitionem, puniatur tanquam pro defalta, primo per miſericordiam ſecundum quod continetur in Lege Wallenſica, & precludetur ei Via aliquid dicendi contra Aſſiſam niſi vocare poſſit ad Warantum.

Et ſciendum quod nec in Brevi mortis Anteceſſoris, nec in alio Brevi de placito terre, jacet aliquod eſſonium, niſi tantum eſſonium de ultra mare, & hoc antequam tenens vel deforcians appareat in Curia, & eſſoniaverit ſe de ſervitio Domini Regis, quod jacet in omni loco placiti, cum Rex illud warantizare voluerit. Set caveat ſibi quod falſo non faciat ſe eſſoniari de ſervitio Domini Regis, quia ſi deficiat de Waranto Regis, puniatur pro defalta per miſericordiam Domino Regi dandam ſecundum Legem Wallenſicam, & verſus partem adverſam de expenſis ſibi refundendis de illa jorneta ſecundum diſcretionem Juſticiarii.

In iſtis Brevibus mortis Anteceſſor. ſic eſt procedendum.

Lecto primo Brevi in quo continetur petitio Petentis, queratur a Deforciante ſi quid ſciat dicere quare Aſſiſa debeat remanere; quod ſi neſciat, capiat Juſticiarius Aſſiſam per Juratores qui melius ſciant veritatem ſecundum formam Brevis. Et ſi aſſiſa tranſeat pro Petente, adjudicetur Petenti ſeiſina cum dampnis taxatis per Juratores, & Deforcians remaneat in miſericordia Domini Regis.

Multa quidem poteſt Deforcians dicere contra Aſſiſam; poteſt enim vocare ad Warantum, & tunc exſpectandus eſt adventus Waranti, quem Juſticiarius faciat venire, primo per unam Summonitionem, &, ſi neceſſe ſit, per Reſummonitionem, ſicut dictum eſt de principali Deforciante, & pro defalta puniatur ſicut predictum eſt. Poſt Reſummonitionem ſi nondum venerit, nec ſe eſſoniaverit, procedat Aſſiſa verſus eum per defaltam. Et ſi Aſſiſa tranſeat pro Petente, adjudicetur Petenti Seiſina rei petite, & Deforcians habeat de terra Waranti ad valentiam. Si vero Warantus venerit, & petat ſibi oſtendi per quod debeat warantizare, oportet quod Vocator oſtendat cartam que faciat mentionem de Warantia, vel de dono facto a Waranto, vel Anteceſſore ſuo, cujus heres ipſe eſt, in quo fiat mentio quod de Feoffatore & ejus heredibus tenere debeat; vel quod oſtendat quod Warantus ſit ſeiſitus de homagio ſuo pro tenemento petito, quod habet inquiri ſi dedicatur per eos, in quorum preſentia dicet ſe feciſſe homagium ſimul cum aliis liberis & legalibus hominibus juratis; vel quod teneat tenementum illud in excambium pro alio tenemento. Si per iſta poterit Deforcians ducere Warantum ſuum ad warantizandum, remanebit in miſericordia Regis quia dedixit warantizare, & nichilominus conſiderabitur quod warantizet & reſpondeat ad Aſſiſam ſi voluerit.

Multa alia poteſt Deforcians dicere contra Aſſiſam, videlicet quod Anteceſſor de cujus morte, *&c.* commiſit feloniam pro qua fuit ſuſpenſus, utlagatus, vel tanquam publicus latro fugiens & juri non parens, decapitatus, vel ſi confitens feloniam coram Coronatore Walliam abjuravit.

Poteſt etiam Deforcians obicere Petenti Baſtardiam, & tunc mandabitur Epiſcopo loci quod rei veritatem ſuper hoc inquirat, & certificet inde capitalem Juſticiarium Wallie, & ſecundum quod Epiſcopus certificaverit, procedetur ad judicium ſine captione Aſſiſe. Et ſi Epiſcopus mandat quod Baſtardus eſt, precludatur ei via petendi: Et ſi mandet quod legitimus eſt, Juſticiarius faciet venire Deforciantem per Summonitionem, &, ſi neceſſe ſit, per Reſummonitionem, reſervata Regi miſericordia pro defalta ut ſepe dictum eſt. Poſt Reſummonitionem, ſive venerit ſive non, recuperabit Petens demandam ſuam per teſtimonium Epiſcopi cujus contrario teſtimonio non creditur in contrarium, & remanebit in miſericordia Regis.

Multa alia poteſt dicere que difficile eſſet enumerare, ſicut, Anteceſſor, de cujus morte Aſſiſa arrainiata eſt, fuit villanus, & terram tenuit in villenagium, vel quod tenuit ad voluntatem, vel ad terminum vite vel annorum; in quibus caſibus Aſſiſa mortis Anteceſſoris non jacet.

Non debent autem ſupradicte Aſſiſe nove diſſeiſine & mortis Anteceſſoris capi niſi in propriis Com. ne patria laboribus & expenſis fatigetur, ſet per Juſticiarium capiantur Aſſiſe bis, ter, vel quater in anno.

Dictum eſt in parte de Brevibus Aſſiſarum, & de proceſſu earundem; modo dicendum eſt de Placitis que terminari habent per Inquiſitiones ſeu per Juratas; quorum quedam ſunt de rebus inmobilibus, ſicut de Tenementis; ſive de mobilibus,

ſicut

ſicut de Debitis & Catallis; quedam de utriſque, quedam de Tranſgreſſionibus. Set primo de Tenementis & Inmobilibus aliquid eſt dicendum, de quibus proviſum eſt Breve, cujus forma inter cetera Brevia partium illarum continetur.

Proceſſus iſtius Brevis eſt talis.

Primo inventis Plegiis de proſequendo, Vicecomes faciet ſummoneri per bonos Summonitores Tenentem quod ſit ad certum diem, ad quem ſi non venerit, fiat alia ſummonitio ad alium diem: Et ſi ad ſecundum diem non venerit, ſummoneatur quod ſit ad tertium diem, ad quem ſi non venerit, nec ſe eſſoniari fecerit, adjudicabitur Petenti ſeiſina per defaltam, & Deforcians remanebit in miſericordia Regis, reſervata nichilominus miſericordia Regi pro qualibet defalta ut predictum eſt.

Cum vero Deforcians comparuerit, quia per verba Brevis non poteſt ſciri petitio Petentis, eo quod multe & quaſi infinite ſunt rationes petendi, neceſſe habet ille qui petit, quod narret verſus Deforciantem, & exprimat rationem petitionis ſue, & hoc per verba veritatem continentia, ſine calumpnia verborum, non obſervata illa dura conſuetudine, Qui cadit a ſillaba, cadit a tota cauſa.

De Rationibus petendi quales ſint & eſſe debeant, expedit quod aliquid ſub brevitate dicatur.

Multotiens habet Petens jus per hoc quod Anteceſſor ſuus tenuit terram petitam, & fuit inde ſeiſitus ut de jure & de feodo, & tunc neceſſe habet Petens narrare deſcenſum parentele deſcendendo ad ipſum. Contingit etiam quod aliquis dimittit terram [ſuam *Tot. & al.*] ad terminum vite vel annorum, poſt quem terminum ad ipſum vel ad heredes ſuos terra debet reverti; vel etiam debet ad ipſum reverti poſt mortem mulieris tenentis in dotem, vel tanquam eſchaeta poſt mortem tenentis ſui Baſtardi, qui alium non poteſt habere heredem niſi de corpore ſuo legitime procreatum; vel poſt mortem tenentis ſui Felonis: In quatuor caſibus predictis, vel poſt mortem alicujus debet terra remanere alii per formam donationis. In hiis caſibus & ſimilibus exprimat Petens petitionem ſuam ſecundum caſum ſuum, & in caſibus illis & conſimilibus, quibus utendum eſt Brevi predicto, illo & non alio utatur, & audita ratione Petentis, habeat Tenens viſum terre ſi petat, & detur dies infra quem fiat viſus. Et ad diem datum poſt viſum reſpondeat Deforcians, quod vocare poterit ad Warantum per auxilium Curie; ſicut dictum eſt in Brevi mortis Anteceſſoris. Et Juſticiarius faciat venire Warantum ſicut venire fecit principalem Deforciantem per unam Summonitionem, &, ſi neceſſe ſit, per ſecundam & tertiam, ad quem ſi non venerit, puniatur tamen pro qualibet defalta (ut predictum eſt) & adjudicabitur Petenti ſeiſina rei petite per defaltam Waranti, & Deforcians habeat de terra Waranti ad valentiam, & Warantus ſit in miſericordia. Si Warantus venerit & gratis warantizaverit, recipietur ad reſponſionem & placiti defenſionem ſine viſu terre habendo. Si autem warantizare dedixerit, deducatur placitum de warantia inter eos ſecundum quod dictum eſt ſupra in Brevi [mortis *Tot. & al.*] Anteceſſoris. Si autem Deforcians excipiat contra petentem quod Anteceſſor ſuus, cujus ſeiſinam petit, vel aliquis in deſcendendo fuerit Baſtardus, ita quod ab ipſo vel per modum ipſius nichil poteſt ei deſcendere, audiatur, vel oſtendat cartam Anteceſſoris ſui de Feoffamento, vel alicujus in deſcendendo de quieta clamantia, & per unius partis affirmationem & alterius negationem deſcendant partes ad legalem Inquiſitionem, & per veredictum Inquiſitionis terminetur placitum, quia placita de terris in partibus iſtis non habent terminari per Duellum, nec per magnam Aſſiſam. Eodem modo ſi excipiat quod Anteceſſor vel aliquis in deſcendendo commiſit Feloniam, per quod ſibi non competit actio: in quo caſu ſi ille cui hoc opponitur, neget, potius habet negotium terminari per Recordum Juſticiarii, vel Inquiſitionem patrie, de ſuſpenſione, & etiam per Recordum Coronatoris de utlagaria & abjuratione. Similiter in petitione Tenementi quod debet reverti poſt terminum preteritum, vel per modum donationis, per affirmationem unius partis, & per negationem alterius, deſcendatur ad Inquiſitionem patrie, per veredictum ejus judicetur.

De alio Articulo, ſcilicet, de Mobilibus debitis ſive Catallis eſt dicendum, ſuper quo proviſum eſt Breve de debito in forma preſcripta.

In hoc Brevi ſi eſt procedendum.

Primo inventis Plegiis de proſequendo, ſummoneatur Debitor ſive Reus quod ſit coram Juſticiario ad certum diem, ad quem ſi non venerit, iterum ſummoneatur quod ſit ad ſecundum diem, & ſi ad ſecundum diem non venerit nec ſe eſſoniaverit, adjudicetur Petenti debitum per defaltam, ſimul cum dampnis per diſcretionem Juſticiarii vel per Inquiſitionem patrie pro voluntate Juſticiarii, & Debitor remaneat in miſericordia Regis, reſervata Regi ſemper miſericordia pro qualibet defalta. Si vero Debitor venerit, neceſſe habet Actor exprimere petitionem, & rationem ſue petitionis, videlicet, quod tenetur ei in centum marcis, quas ſibi accommodavit, cujus ſolu-

tionis dies preteriit, vel pro terra, vel pro equo, vel pro aliis rebus seu catallis quibuscunque sibi venditis, vel pro arreragiis redditus non soluti provenientibus de tenementis, vel de aliis contractibus, super quibus necesse habet producere sectam vel cartam obligationis, vel talliam ostendere. Audita & intellecta petitione, & etiam ratione Petentis, respondeat Debitor, qui si debitum recognoscat, adjudicetur & levetur de terris & catallis, &c. Si neget debitum, & proferatur contra eum obligatio sua, oportet scriptum verificari per testes nominatos in obligatione si sint superstites simul cum patria. Et si non sint testes nominati, vel si fuerint mortui, verificetur solummodo per patriam, & secundum veredictum patrie procedatur ad judicium. Si vero Querens non habeat obligationem, set tantummodo producat sectam vel talliam, poterit pars adversa defendere [*al.* ostendere, *Tot. & al.*] se ei in nullo teneri, & hoc defendere per legem, scilicet per proprium Sacramentum cum undecim secum jurantibus, vel per patriam, prout eligere voluerit.

Contingit aliquando quod Debitor confitetur quod aliquando debuit ei debitum, & allegat solutionem ; tunc oportet ostendere acquietantiam de solutione, vel poterit Petens defendere per legem se nichil recepisse, vel etiam per patriam, &c.

Istud Breve de debito non concedatur de minori summa quam quadraginta solidis, quia de minori debito placitant in Comitatu sine Brevi & per Breve.

De tertio Articulo in quo provisum est Breve de conventione, per quod petuntur aliquando Mobilia, aliquando Inmobilia per vim conventionis inite inter partes, quę legi derogat, in forma in loco prenotato conscripta.

Processus istius Brevis talis est.

Inventis primo Plegiis de prosequendo, summonebitur, summoneatur [*al. Tot. & al.*] Reus semel, &, si necesse sit, secundo ; & si ad secundam summonitionem non venerit, nec se essoniaverit, audiatur petitio & ratio Petentis, & capiatur res petita, si sit tenementum, in manum Regis ; & si fuerit catallum, illud vel ejus valor capiatur in manum Regis, & detur alius dies ; & si infra quindecim dies replegiaverit rem sic in manum Regis captam, & ad diem sibi datam venerit, admittatur ad responsionem & defensionem : Sin autem, adjudicetur Petenti sua petitio per defaltam, simul cum dampnis taxatis, sicut supra dicitur in Brevi de debito, & remaneat in misericordia Regis, salva semper Regi misericordia pro defalta, ut predicitur. Audita querimonia Querentis, & ratione sue petitionis, respondeat Defendens, & per affirmationem unius partis, & negationem alterius procedi poterit ad Inquisitionem, & per Inquisitionem patrie poterit negotium terminari.

Et sciendum est, quod per Breve de conventione aliquando petitur liberum tenementum, ut in casu quando aliquis dimittit terram alteri, reddendo inde quandam certam firmam, apposita conditione in Scripto conventionis, quod nisi ei fuerit satisfactum de firma, liceat ei terram, quam dimisit, ingredi & tenere. Si ille cui terra fuerit dimissa, non satisfecerit de firma ; & ille qui dimisit, non habeat potestatem secundum tenorem scripti sui ingrediendi terram quam dimisit propter potentiam sui Adversarii ; in hoc casu per Breve de conventione recuperare debet tenementum simul cum dampnis.

Aliquando cum conveniat inter aliquos quod unus feoffabit alium de aliquo tenemento, & ad certum diem ei seisinam faciet, si postmodum transtulerit illud tenementum in tertiam personam ipsam feoffando, cum non poterit illud feoffamentum per priorem contractum ad effectum non perductum infirmari, non poterit in isto casu ei cui fit injuria, per Breve de conventione subveniri, nisi in hoc tantum ut satisfiat ei de dampnis in pecunia. Et sic in casu competit actio petendi tenementum per Breve de conventione, & in casu pecuniam seu dampna, sive tenementum.

Et quia infiniti sunt contractus conventionum, difficile esset facere mentionem de quolibet inspeciali, set secundum naturam cujuslibet conventionis per affirmationem unius partis & negationem alterius aut pervenietur ad Inquisitionem faciendam super facto negotii, aut pervenietur ad cognitionem Scriptorum in judicio prolatorum, & secundum illam cognitionem erit judicandum ; aut negabuntur Scripta, & tunc pervenietur ad inquirendum de confectione Scriptorum per testes in Scriptis nominatos si fuerint, simul cum patria ; quod si testes non fuerint nominati, vel etiam mortui, tunc solummodo per patriam.

De quarto Articulo, videlicet, de Transgressionibus personalibus, de quibus provisum est quod omnes Transgressiones unde dampna non excedunt quadraginta solidos, placitentur coram Vicecomite in Comitatu sine Brevi per Vadium & Plegios : Transgressiones vero que excedunt summam quadraginta solidorum, placitentur coram Justiciario Wallie sub hac forma.

Quod antequam Justiciarius eum audiat, juret Querens quod actio sua excedat summam [*al.* valorem, *Tot. & al.*] quadraginta solidorum, & hoc facto & Plegiis inventis de

quendo, precipiat Juſticiarius Vicecomiti vel Ballivo loci quod in Brevi termino faciat venire coram eo eum de quo fit querimonia, & audita querimonia Actoris, reſpondeat Reus; & cum vix in placito tranſgreſſionis evadere poterit Reus quin defendat ſe per patriam, de conſenſu partium inquirat veritatem Juſticiarius per bonam patriam, & inquiſita veritate, ſi invenerit Reum culpabilem, caſtiget eum per Priſonam vel per Redemptionem, vel per Miſericordiam, & per Dampna Leſo reſtituenda ſecundum qualitatem & quantitatem delicti, ita quod caſtigatio illa ſit aliis in exemplum, & timorem prebeat delinquendi. Et quia dictum eſt ſupra de conſenſu partium, contingere poterit quod Reus refutabit Inquiſitionem patrie; in quo caſu ſi Actor tranſgreſſionem ſibi factam offerat verificare per patriam, & Reus patriam refutaverit, habeatur pro convicto, & puniatur ſicut ſi convictus eſſet per patriam.

Et quia Mulieres non extiterant dotate hactenus in Wallia, Rex concedit quod dotentur. Et ſciendum eſt quod duplex eſt dos mulieris: Una eſt, aſſignatio tertie partis totius terre que fuit viri ſui in vita ſua, ſuper quo fiat Breve de rationabili dote, alibi in ſuo loco cum ceteris Brevibus Wall. expreſſum.

Proceſſus iſtius Brevis eſt talis.

Primo, Inventis Plegiis de proſequendo, ſummoneatur Deforcians quod ſit ad certum diem, ad quem ſi non venerit, iterum ſummoneatur quod ſit ad alium diem, ad quem diem ſi non venerit, adjudicetur mulieri dos ſua, ſcilicet tertia pars, *&c.* ſimul cum dampnis, *&c.* Si vero Defendens venerit, admittatur ad reſponſionem ſine viſu terre habendo, & formata petitione mulieris, dicatur Tenenti quod reſpondeat ſi ſciat aliquid dicere quare ipſa dotem habere non debeat; qui ſi nichil ſciat dicere, recuperet mulier ut ſupra.

Si forte obiciat quod non debeat dotem habere, eo quod nunquam fuit tali quem ipſa vocat virum ſuum legitimo matrimonio copulata, tunc mandabitur Epiſcopo quod ſuper hoc inquirat veritatem, & inquiſita veritate, certificet Juſticiario Wallie, & ſecundum certificationem Epiſcopi procedatur ad judicium in hac forma.

Si Epiſcopus certificet quod non fuit uxor legitima, precluſa erit ei via habendi dotem: Si certificet quod fuit uxor legitima, ſummoneatur Tenens quod ſit ad certum diem auditurus judicium ſuum; ad quem diem ſi non venerit, iterum ſummoneatur quod ſit ad alium diem, ad quem diem ſive venerit ſive non, nullo eſſonio allocato, recuperabit Mulier dotem ſuam & dampna, & ſit Tenens in miſericordia, ſalva Regi ſemper miſericordia pro defaltis.

Si vero obiciat quod non debeat dotem habere, eo quod vir ſuus die quo eam deſponſavit, nec unquam poſtea tenuit tenementum unde petit dotem, in feodo, ita ut eam inde dotare potuit, hujus rei veritas per patriam ſolummodo eſt inquirenda, & per veredictum patrie ad judicium erit procedendum.

Si obiciatur ei quod non debet dotem habere eo quod vir ſuus commiſit feloniam, tunc ſi conſtiterit de felonia, dotem non recuperabit.

Similiter ſi obiciatur ei quod vir ſuus amiſit terram de qua petit dotem, per judicium, ut illam in quam jus non habuit; hoc convicto per recordum Juſticiarii ſi dedicatur coram quibus terra illa fuit amiſſa, vel per patriam ſi in Comitatu vel minori Curia fuit amiſſa, precluſa erit ſibi via de dote habenda.

Alia dos eſt quando filius dotat uxorem ſuam de voluntate patris ſui, forma cujus Brevis inter cetera invenietur, cujus proceſſus talis eſt.

Summoneatur Deforcians ſicut in alio Brevi de dote, & eodem modo puniatur contumacia ſicut in alio Brevi de dote. Si vero ad diem ſibi datum venerit, tunc formata petitione Mulieris, reſpondeat, & ſi dedicatur dotatio facta in dicta forma, & conſenſus dotationis, & convinci poterit per patriam quod vir dotavit eam ad hoſtium Eccleſie de tenemento patris ſui, & quod pater perſonaliter vel per ſpecialem nuncium ad hoc miſſum conſenſit illi dotationi, recuperabit Mulier dotem & dampna.

Sciendum eſt etiam quod in utroque Brevi poteſt Tenens vocare ad warantum per auxilium Curie, & procedetur in placito warantie ſicut predictum eſt.

Set eſt differentia in caſu iſto de Dote & in caſu ſuperius per Precipe, ubi terminatur modus procedendi in warantia, quia ibi in illo caſu Petens ſemper recuperat rem petitam, & Tenens de terra waranti ad valenciam [dotis petite. *Tot. & al.*] In caſu de Dote alio modo eſt quod Tenens tenebit in pace, & Mulier habebit de terra waranti ad valenciam Dotis petite, dum tamen Tenens habeat de terra viri ſui ad valenciam, unde hoc fieri poſſit, alias vero non.

De modo Dotis aliter aſſignande nichil ad preſens.

Quia aliter uſitatum eſt in Wallia quam in Anglia quoad ſucceſſionem hereditatis, eo quod hereditas partibilis eſt inter heredes maſculos, & a tempore cujus non extitit memoria partibilis extitit, Dominus Rex non vult quod conſuetudo illa abro-

tionis dies preteriit, vel pro terra, vel pro equo, vel pro aliis rebus ſeu catallis quibuſcunque ſibi venditis, vel pro arreragiis redditus non ſoluti provenientibus de tenementis, vel de aliis contractibus, ſuper quibus neceſſe habet producere ſectam vel cartam obligationis, vel talliam oſtendere. Audita & intellecta petitione, & etiam ratione Petentis, reſpondeat Debitor, qui ſi debitum recognoſcat, adjudicetur & levetur de terris & catallis, &c. Si neget debitum, & proferatur contra eum obligatio ſua, oportet ſcriptum verificari per teſtes nominatos in obligatione ſi ſint ſuperſtites ſimul cum patria. Et ſi non ſint teſtes nominati, vel ſi fuerint mortui, verificetur ſolummodo per patriam, & ſecundum veredictum patrie procedatur ad judicium. Si vero Querens non habeat obligationem, ſet tantummodo producat ſectam vel talliam, poterit pars adverſa defendere [*al.* oſtendere, *Tot. & al.*] ſe ei in nullo teneri, & hoc defendere per legem, ſcilicet per proprium Sacramentum cum undecim ſecum jurantibus, vel per patriam, prout eligere voluerit.

Contingit aliquando quod Debitor confitetur quod aliquando debuit ei debitum, & allegat ſolutionem ; tunc oportet oſtendere acquietantiam de ſolutione, vel poterit Petens defendere per legem ſe nichil recepiſſe, vel etiam per patriam, &c.

Iſtud Breve de debito non concedatur de minori ſumma quam quadraginta ſolidis, quia de minori debito placitant in Comitatu ſine Brevi & per Breve.

De tertio Articulo in quo proviſum eſt Breve de conventione, per quod petuntur aliquando Mobilia, aliquando Inmobilia per vim conventionis inite inter partes, què legi derogat, in forma in loco prenotato conſcripta.

Proceſſus iſtius Brevis talis eſt.

Inventis primo Plegiis de proſequendo, ſummonebitur, ſummoneatur [*al. Tot. & al.*] Reus ſemel, &, ſi neceſſe ſit, ſecundo ; & ſi ad ſecundam ſummonitionem non venerit, nec ſe eſſoniaverit, audiatur petitio & ratio Petentis, & capiatur res petita, ſi ſit tenementum, in manum Regis ; & ſi fuerit catallum, illud vel ejus valor capiatur in manum Regis, & detur alius dies ; & ſi infra quindecim dies replegiaverit rem ſic in manum Regis captam, & ad diem ſibi datam venerit, admittatur ad reſponſionem & defenſionem : Sin autem, adjudicetur Petenti ſua petitio per defaltam, ſimul cum dampnis taxatis, ſicut ſupra dicitur in Brevi de debito, & remaneat in miſericordia Regis, ſalva ſemper Regi miſericordia pro defalta, ut predicitur. Audita querimonia Querentis, & ratione ſue petitionis, reſpondeat Defendens, & per affirmationem unius partis, & negationem alterius procedi poterit ad Inquiſitionem, & per Inquiſitionem patrie poterit negotium terminari.

Et ſciendum eſt, quod per Breve de conventione aliquando petitur liberum tenementum, ut in caſu quando aliquis dimittit terram alteri, reddendo inde quandam certam firmam, appoſita conditione in Scripto conventionis, quod niſi ei fuerit ſatisfactum de firma, liceat ei terram, quam dimiſit, ingredi & tenere. Si ille cui terra fuerit dimiſſa, non ſatisfecerit de firma ; & ille qui dimiſit, non habeat poteſtatem ſecundum tenorem ſcripti ſui ingrediendi terram quam dimiſit propter potentiam ſui Adverſarii ; in hoc caſu per Breve de conventione recuperare debet tenementum ſimul cum dampnis.

Aliquando cum conveniat inter aliquos quod unus feoffabit alium de aliquo tenemento, & ad certum diem ei ſeiſinam faciet, ſi poſtmodum tranſtulerit illud tenementum in tertiam perſonam ipſam feoffando, cum non poterit illud feoffamentum per priorem contractum ad effectum non perductum infirmari, non poterit in iſto caſu ei cui fit injuria, per Breve de conventione ſubveniri, niſi in hoc tantum ut ſatisfiat ei de dampnis in pecunia. Et ſic in caſu competit actio petendi tenementum per Breve de conventione, & in caſu pecuniam ſeu dampna, ſive tenementum.

Et quia infiniti ſunt contractus conventionum, difficile eſſet facere mentionem de quolibet inſpeciali, ſet ſecundum naturam cujuslibet conventionis per affirmationem unius partis & negationem alterius aut pervenietur ad Inquiſitionem faciendam ſuper facto negotii, aut pervenietur ad cognitionem Scriptorum in judicio prolatorum, & ſecundum illam cognitionem erit judicandum ; aut negabuntur Scripta, & tunc pervenietur ad inquirendum de confectione Scriptorum per teſtes in Scriptis nominatos ſi fuerint, ſimul cum patria ; quod ſi teſtes non fuerint nominati, vel etiam mortui, tunc ſolummodo per patriam.

De quarto Articulo, videlicet, de Tranſgreſſionibus perſonalibus, de quibus proviſum eſt quod omnes Tranſgreſſiones unde dampna non excedunt quadraginta ſolidos, placitentur coram Vicecomite in Comitatu ſine Brevi per Vadium & Plegios : Tranſgreſſiones vero que excedunt ſummam quadraginta ſolidorum, placitentur coram Juſticiario Wallie ſub hac forma.

Quod antequam Juſticiarius eum audiat, juret Querens quod actio ſua excedat ſummam [*al.* valorem, *Tot. & al.*] quadraginta ſolidorum, & hoc facto & Plegiis inventis de proſe-

quendo, precipiat Juſticiarius Vicecomiti vel Ballivo loci quod in Brevi termino faciat venire coram eo eum de quo fit querimonia, & audita querimonia Actoris, reſpondeat Reus; & cum vix in placito tranſgreſſionis evadere poterit Reus quin defendat ſe per patriam, de conſenſu partium inquirat veritatem Juſticiarius per bonam patriam, & inquiſita veritate, ſi invenerit Reum culpabilem, caſtiget eum per Priſonam vel per Redemptionem, vel per Miſericordiam, & per Dampna Leſo reſtituenda ſecundum qualitatem & quantitatem delicti, ita quod caſtigatio illa ſit aliis in exemplum, & timorem prebeat delinquendi. Et quia dictum eſt ſupra de conſenſu partium, contingere poterit quod Reus refutabit Inquiſitionem patrie; in quo caſu ſi Actor tranſgreſſionem ſibi factam offerat verificare per patriam, & Reus patriam refutaverit, habeatur pro convicto, & puniatur ſicut ſi convictus eſſet per patriam.

Et quia Mulieres non extiterant dotate hactenus in Wallia, Rex concedit quod dotentur. Et ſciendum eſt quod duplex eſt dos mulieris: Una eſt, aſſignatio tertie partis totius terre que fuit viri ſui in vita ſua, ſuper quo fiat Breve de rationabili dote, alibi in ſuo loco cum ceteris Brevibus Wall. expreſſum.

Proceſſus iſtius Brevis eſt talis.

Primo, Inventis Plegiis de proſequendo, ſummoneatur Deforcians quod ſit ad certum diem, ad quem ſi non venerit, iterum ſummoneatur quod ſit ad alium diem, ad quem diem ſi non venerit, adjudicetur mulieri dos ſua, ſcilicet tertia pars, *&c.* ſimul cum dampnis, *&c.* Si vero Defendens venerit, admittatur ad reſponſionem ſine viſu terre habendo, & formata petitione mulieris, dicatur Tenenti quod reſpondeat ſi ſciat aliquid dicere quare ipſa dotem habere non debeat; qui ſi nichil ſciat dicere, recuperet mulier ut ſupra.

Si forte obiciat quod non debeat dotem habere, eo quod nunquam fuit tali quem ipſa vocat virum ſuum legitimo matrimonio copulata, tunc mandabitur Epiſcopo quod ſuper hoc inquirat veritatem, & inquiſita veritate, certificet Juſticiario Wallie, & ſecundum certificationem Epiſcopi procedatur ad judicium in hac forma.

Si Epiſcopus certificet quod non fuit uxor legitima, precluſa erit ei via habendi dotem: Si certificet quod fuit uxor legitima, ſummoneatur Tenens quod ſit ad certum diem auditurus judicium ſuum; ad quem diem ſi non venerit, iterum ſummoneatur quod ſit ad alium diem, ad quem diem ſive venerit ſive non, nullo eſſonio allocato, recuperabit Mulier dotem ſuam & dampna, & ſit Tenens in miſericordia, ſalva Regi ſemper miſericordia pro defaltis.

Si vero obiciat quod non debeat dotem habere, eo quod vir ſuus die quo eam deſponſavit, nec unquam poſtea tenuit tenementum unde petit dotem, in feodo, ita ut eam inde dotare potuit, hujus rei veritas per patriam ſolummodo eſt inquirenda, & per veredictum patrie ad judicium erit procedendum.

Si obiciatur ei quod non debet dotem habere eo quod vir ſuus commiſit feloniam, tunc ſi conſtiterit de felonia, dotem non recuperabit.

Similiter ſi obiciatur ei quod vir ſuus amiſit terram de qua petit dotem, per judicium, ut illam in quam jus non habuit; hoc convicto per recordum Juſticiarii ſi dedicatur coram quibus terra illa fuit amiſſa, vel per patriam ſi in Comitatu vel minori Curia fuit amiſſa, precluſa erit ſibi via de dote habenda.

Alia dos eſt quando filius dotat uxorem ſuam de voluntate patris ſui, forma cujus Brevis inter cetera invenietur, cujus proceſſus talis eſt.

Summoneatur Deforcians ſicut in alio Brevi de dote, & eodem modo puniatur contumacia ſicut in alio Brevi de dote. Si vero ad diem ſibi datum venerit, tunc formata petitione Mulieris, reſpondeat, & ſi dedicatur dotatio facta in dicta forma, & conſenſus dotationis, & convinci poterit per patriam quod vir dotavit eam ad hoſtium Eccleſie de tenemento patris ſui, & quod pater perſonaliter vel per ſpecialem nuncium ad hoc miſſum conſenſit illi dotationi, recuperabit Mulier dotem & dampna.

Sciendum eſt etiam quod in utroque Brevi poteſt Tenens vocare ad warantum per auxilium Curie, & procedetur in placito warantie ſicut predictum eſt.

Set eſt differentia in caſu iſto de Dote & in caſu ſuperius per Precipe, ubi terminatur modus procedendi in warantia, quia ibi in illo caſu. Petens ſemper recuperat rem petitam, & Tenens de terra waranti ad valenciam [dotis petite. *Tot. & al.*] In caſu de Dote alio modo eſt quod Tenens tenebit in pace, & Mulier habebit de terra waranti ad valenciam Dotis petite, dum tamen Tenens habeat de terra viri ſui ad valenciam, unde hoc fieri poſſit, alias vero non.

De modo Dotis aliter aſſignande nichil ad preſens.

Quia aliter uſitatum eſt in Wallia quam in Anglia quoad ſucceſſionem hereditatis, eo quod hereditas partibilis eſt inter heredes maſculos, & a tempore cujus non extitit memoria partibilis extitit, Dominus Rex non vult quod conſuetudo illa abro-

getur, ſet quod hereditates remaneant partibiles inter conſimiles heredes ſicut eſſe conſueverunt, & fiat partitio hereditatis illius ſicut fieri conſuevit, hoc excepto quod Baſtardi non habeant de cetero hereditates, & etiam quod non habeant propartes cum legitimis nec ſine legitimis.

Et ſi forte hereditas aliqua exnunc pro defectu heredis maſculi deſcendat ad legitimas Mulieres heredes ultimi Anteceſſoris ſui inde ſeiſiti, volumus de gratia noſtra ſpeciali quod eedem Mulieres legitime habeant propartes ſuas inde ſibi in Curia noſtra aſſignandas, licet hoc ſit contra conſuetudinem Wallenſicam antea uſitatam.

Et quia Wallenſes Nobis ſupplicarunt ut eis concedamus quod de rebus ſuis inmobilibus, veluti de terris & tenementis inquiratur veritas per bonos & legales homines de viſneto de conſenſu partium electos, & de mobilibus, ſicut de contractibus, debitis, fidejuſſionibus, conventionibus, tranſgreſſionibus, catallis, & omnibus aliis hujuſmodi mobilibus, uti poſſint Lege Wallenſica, qua uti conſueverunt, que talis erat, Quod ſi aliquis conquereretur de alio de contractibus vel factis in tali loco, quod poſſet intentio Querentis probari per videntes & audientes. Cum Querens per hujuſmodi teſtes, quorum teſtimonium reprobari non poſſit, probaverit intentionem ſuam, recuperaret rem petitam, & condempnaretur pars adverſa: Et in aliis que non poſſent probari per videntes & audientes, eſſet pars defendens ad purgationem ſuam, aliquando cum pluribus, aliquando cum paucioribus, ſecundum qualitatem & quantitatem rei vel facti. Et in furto, ſi furtum inveniatur in manu, ſe purgare non poſſet, ſet pro convicto haberetur.

Nos pro communi pace & quiete predicti Populi noſtri Terre noſtre Wallie Premiſſa eis concedimus: Ita tamen quod ea in furtis, latrociniis, incendiis, murdris, homicidiis, & roberiis manifeſtis & notoriis locum non habeant, nec ad ea aliquatenus ſe extendant, in quibus volumus quod utantur Legibus Anglie, pro ut ſuperius eſt expreſſum.

Et ideo vobis mandamus quod Premiſſa de cetero in omnibus firmiter obſervetis. Ita tamen quod quocienſcunque & quandocunque & ubicunque Nobis placuerit, poſſimus predicta Statuta, & eorum partes ſingulas declarare, interpretari, addere ſive diminuere, pro noſtre libito voluntatis, & prout ſecuritati noſtre & Terre noſtre predicte viderimus expedire.

In cujus rei teſtimonium Preſentibus Sigillum noſtrum eſt appenſum. Dat. apud Rothelanum die Dominica in medio Quadrageſime, Anno Regni noſtri Duodecimo.

N°. V.

Ex Record. Carnarv. fol. 81.

In Recordis Northwallie continentur Subſcripta, videlicet,

IN primis per Statutum de Rothelan Juſticiarius Northwallie habet cuſtodiam & gubernacionem pacis regie in Northwallia & terris Wallie adjacentibus ad Juſticiam quibuſcunque exhibendam.

Item, In eodem Statuto continetur quod de furtis, latrociniis, homicidiis, incendiis, murdris & roberiis manifeſtis & notoriis, Juſticiarius uti debet Lege Anglie & non Wallie.

Item, Per idem Statutum Dominus Rex reſervavit Prerogative ſue quod quotieſcumque, quandocumque & ubicumque ſibi placuerit, poſſit Statuta de Rothelan & eorum partes ſingulas declarare, interpretari, addere ſive diminuere pro libito ſue voluntatis, & prout ſecuritati ſue & terre ſue predicte viderit expedire.

Item, Lex Wallenſica hec eſt, & habetur de recordo: Quod ſi aliquis Wallenſis pro aliquo delicto aut forisfacto fugam fecerit, & ad largum in patria ſe tenuerit, & Legi parere noluerit; Parentes, Cognati & Alligati propinquiores ſui areſtari debent per Juſticiarum & ejus Officiarios, & in caſtris detineri quouſque talis malefactor per ipſos & ſuos captus fuerit, vel Legi paruerit.

Item, Si aliquis depredatus fuerit, Commotus in quo depredatio facta fuerit, ſatisfaciet gravatis de bonis & catallis depredatis, *&c.*

Item, Si felones, homicide, fures, depredatores aut aliqui malefactores notorii aut ſuſpecti receptentur ſeu morentur in patria non areſtati nec capti, Commotus in quo receptati fuerint [*hic aliquid deeſſe videtur.*] Et ſi Commotus non fuerit ſatis potens nec ſufficiens, totus Comitatus oneratur reſpondere de corporibus hujuſmodi malefactorum, aut forisfacient omnia ſua ad voluntatem Domini, *&c.*

Item, Per proceſſus diverſos ſuper Statuto Wynton. & alias Leges in Northwallia

lia de recordo habitos invenitur, quod commorantes in Hundredis una cum commorantibus infra libertates in Hundredis reſpondebunt & ſatisfacient de feloniis & depredationibus factis infra fines & limites Hundr. & de corporibus depredatorum reſtitucionem facere tenentur, & depredati ſuper ſecta ſua habebunt recuperacionem bonorum & catallorum per Sacramentum proprium & aliorum ſecum jurandorum, *&c.*

Item, Nullus Wallenſis aliquem filium ſuum ad aliquos ordines promovebit niſi unum, & hoc ad primam tonſuram tantum, *&c.*

Item, Inter ordinaciones pro pace in Northwallia de recordo reperitur quod ad inſtanciam & rogatum Communitatis Comitatus de Meryonnyth ordinatum & publice proclamatum fuit per Juſtic. quod Conſervatores pacis vocati Keys, ammoverentur; & ſi aliqua felonia in eodem Comitatu de die facta fuerit, & hutefium levatum & proſecutum, totus Commotus in quo felonia ſic facta fuerit, reſponderet de corporibus felonum vel de catallis depredatis & ſatisfactione roberie, & hoc predicta Communitas manucepit: Et ſimiliter pacem Domini ſervandam ſub pena in Recordis contenta. Et eodem modo in aliis Comitatibus.

Item, Secundum antiquam Legem Wallie in Northwallia Conſervatores pacis vocati Keys, fuerunt in omnibus Comitatibus in Northwallia, quibus quidem Keys tota patria per Legem Wallie onerabatur invenire victum pro quo ipſi Keys cuſtodirent patriam de malefactoribus, & reſponderent de corporibus eorum & de eorum factis. Et quia tota patria ſenciebat ſe nimium gravatam de invencione poture & victus dictorum Keys, ad peticionem Communitatis tocius patrie Keys ammoti fuerunt, & pro ammocione tota patria manucepit pro pace ubique in Northwallia obſervanda, & reſpondere de feloniis, depredacionibus & de corporibus malefactorum, *&c.*

Item, Wallenſes non portabunt aliqua arma invaſiva nec defenſiva ad villas mercatorias, Nundinas, Eccleſias ſeu Congregaciones ſub pena amiſſionis hujuſmodi armature & impriſonamenti per unum annum.

Item, Ordinatum fuit per Dominum Edwardum Conqueſtorem Wallie quod nulle Congregaciones fierent per Wallenſes in Northwallia ad conſilia aut propoſita aliqua facienda niſi per licenciam regiam, & niſi capitales Miniſtri parcium forent preſentes.

Item, Wallenſes non adquirent aliqua terras ſeu tenementa in Villis muratis Burgis Anglicis, nec infra libertates Burgorum & Villarum Anglicarum ſub foriſfactura terrarum & tenementorum ſic perquiſitorum; & hoc per ordinacionem predicti Conqueſtoris, ut patet in Recordis, *&c.*

Item, Invenitur in diverſis Recordis quia diverſa homicidia, latrocinia & roberie per malefactores & pacis perturbatores facta fuerunt in diverſis locis infra Comitatum Caernarvon, unde querimonia Juſticiario cepius facta fuerit per diverſos patrie inde gravatos, Juſticiarius pro pacis conſervacione venire fecit coram eo omnes ſuperiores & probiores Wallenſes Comitatus plenam poteſtatem pro Communitate tocius Comitatus habentes ad ordinandum & ſtatuendum una cum Conſilio dicti Juſticiarii ſuper premiſſis remedium oportunum; qui quidem probiores per ordinacionem inter Juſticiarium & ipſos factam, manuceperunt pro ſe & tota Communitate Comitatus pacem Domini Regis in eodem Comitatu conſervare, & ordinaverunt cuſtodes pacis in quolibet Commoto, & pro eis manuceperunt quod nulli latrones, depredatores, homicide, malefactores, aut pacis Regis perturbatores indictati, utlagati aut notorii intrinceci ſeu forinceci receptabuntur cum ad eorum noticiam pervenerint, quin eos caperent, ſeu de malefactis eorum reſponderent.

Et poſtea predicta Communitas pro diverſis murdris non preſentatis & ſuper Communitatem adjudicatis, & pro non conſervacione pacis juxta ordinacionem antiquitus factam, & pro concelamento preſentandi defaltas liberorum tenencium qui non venerunt coram Juſticiario primo die Itineris Juſticiarii amerciata fuit ad ccccv marcas. Et ſicut prius onerata fuit ad pacem conſervandam juxta ordinacionem, *&c.*

Communitas Wallenſ. Comitatus de Meryonnyth pro eadem cauſa ad tantum amerciata fuit & onerata de conſervacione pacis ut prius, *&c.*

Communitas Wallenſ. Comitatus Angleſ. eodem modo.

Item, Temporibus Regum & Principum poſt Conqueſtum Wallie, quum Wallenſes inceperunt ſuperbire & exaltare ſe Legem non timere, & conſilia privata facere, valenciores & ſuperiores eorum areſtabantur & tanquam obſides detinebantur in Caſtris quouſque ſufficientem ſecuritatem invenerunt de ſe bene gerendo, *&c.* & quidam eorum durante vita eorum incarcerabantur.

Item, Ad conqueſtum Wallie ordinatum fuit per Dominum Edwardum Conqueſtoem quod *les Weſteurs, Barthes & Rymours*, ac ſubſidia querentes quae vocantur Kymmortha, ocioſi & vacabundi non permitterentur nec ſuſtinerentur in patria, ne per ſcandala & mendacia excitarent populum ad malum, & per ſubſidia communem populum opprimerent.

Item, Ordinatum fuit per Dominum Edwardum Conqueſtorem quod nulli Wallenſes morarentur in Villis muratis nec Burga-

gia

gia tenerent, ſet per Majores & Ballivos dictarum Villarum ammoverentur. Et quod nulli Wallenſes portarent aliqua arma infra Villas muratas aut Anglicanas ſub pena amiſſionis & forisfacture armorum & impriſonamenti ad voluntatem Domini, *&c.*

Item, Invenitur in eiſdem Recordis quod nullus Wallenſis aliquem Extraneum ultra unam noctem receptare debet, niſi de factis hujuſmodi Extranei reſponderet.

Item, Temporibus Regum & Principum poſt Conqueſtum pre timore inſurreccionis Wallenſium, certum lardarium provideri ſolebat annuatim de liberis & villanis per Miniſtros Northwallie ad Caſtra inſtauranda, prout patet per Recorda, *&c.*

Item, Ordinatum fuit per Conqueſtorem quod nulli Wallenſes facerent aliquas mercandizas extra villas mercatorias, nec braſearent ad vendendum ſub forisfactura mercandizarum, & impriſonamenti, ac redempcionis faciende.

Item, Per Legem Wallenſ. non eſt licitum alicui Wallenſi aliquem ſtatum facere alicui de aliquibus terris aut tenementis niſi ad terminum quatuor annorum tantum ſub forisfactura eorundem terrarum & tenementorum.

N°. VI.

Les Ordinances de Gales.

A. D. 1401. *An.* 2 *Hen.* IV.

S'enſuyent certains Ordinancez Facts par le Roy de l' Avis & Aſſent dez Grandes de ſon Roiaume, & de ſon Grande Conſeill, & par eſpecial des Seignurs de Gales, a cauſe de l' Inſurrexion, fait & perpetre, ore tarde, par ceux de Northgales, contre le Roial Mageſte du Roy & lour Ligeance.

Pur quel Inſurreccion Chaſtier, & pur Eſchuir lez Parillez que purroient vraiſemblablement avenir a lez Foialx Liges & Subgits du Roy, ſi bien en Gales come en Engleterre, lez Comunes du Roiaume, en plein Parlement, par lour Comune Petition, Supplierent a Roy que bone Ordinance ſe prendroit, par la haut deſcrecion & deliberacion de Luy, et des Seignurs & Grantz du Roiaume & de ſon Conſeil.

Lez quelz Ordinancez le Roy voet eſtre tenuz et gardez, en temps a venir, par manir q' enſuyt.

EN primes, que toutez les Seignurs, q'ont Chaſtelx en Northgales ou Southgales, facent bien & ſauvement garder lour Chaſteux illeoques, ſi que nulle parde,

Ordinationes Walliae.

Pat. 2. *H.* IV. 1. 3. *m.* 30.

Hic ſequuntur Ordinationes quaedam factae per Regem cum conſilio & aſſenſu Magnatum Regni ſui & magni ſui Concilii, & praecipue Dominorum Walliae, propter Inſurrectionem nuper motam & perpetratam per Nordwallenſes, contra Regiam Majeſtatem, & Ligeantiam ſuam.

Ad quam Inſurrectionem caſtigandam, & ad evitanda pericula quae fidelibus Regis Subditis tam in Wallia quam in Anglia probabiliter evenire poterint, Regni Communes in pleno Parlamento, communi ſua Petitione Regem ſupplicaverunt ut ſumma Ejus & Procerum & Magnatum Regni & Concilii ſui diſcretione & deliberatione bona Ordinatio inſtituatur.

Has autem Ordinationes Rex in poſterum tenendas & obſervandas vult, prout ſequitur.

IMPRIMIS, Quod omnes Domini qui Caſtella habent in Nordwallia aut Sudwallia ea bene & ſecure cuſtodienda curent, ita ut nullus ſit tumultus, nec aliquod

parde, riot, ou damages avigne a Roi & a ſon Roiaume pur deffaut de bon garde de meſmez lez Chaſteux ; & ceo ſur peine de forfaiture de meſmez lez Chaſteux, et dez Seignuriez appurtinantez a iceulx Chaſteux.

Item, Que nulle homme Galeys deſormes ſoit Juſtice, Chamberlain, Chauncel-ler, Seneſchal, Reſceivour, Chief Foreſter (ſ'il n'eit en Fee) Viſcompt, Eſchetour, ne Coneſtable de Chaſtel, ne Gardein des Roulez ne Recordez deinz Northgales ; mais ſoient Angloys en meſmes les offices, & ſoient ilz demurantz ſur lour officez en lour proprez perſones ; forſpris le Juſtice & ſon Lieutenant.

Item, Qant alez Coneſtableriez dez Chaſteux, que ſont a le Prince de Gales, en Northgales & Southgales, grantes par le Roy as certains perſones a terme de Vie, a avoir & occupier par Eux & leur Deputez, par cauſe que meſmez lez Chaſteux ne ſont pas ſufficiantment gardez, paront grand peril purra avenir a Roi, & a tout ſon Roiaume,

Ordinez eſt, que lez ditz Coneſtables ſoient demurantz, ſur la ſauvegarde dez ditz Chaſteuz, en lour propres perſones, ou autrement que meſme le Prince puiſſe eux deſcharger, & ordiner autres Coneſtables en lour lieux, qui voillent parſonelment demurer ſur la ſauvegarde dez Chaſteux ſuiſditz.

Item, Comme, en auncien temps paſſe, la Comunalte de Northgales avoit la charge & garde de la Pees & de Droit, devoiet avoir a reſpondre de Robberie, & d' autres Feloniez & Treſpacez queconques, ou Prendre & Reſpondre des Corps de Felons, Robours & Treſpaſſours, ſoient lez Juſticez de meſmez lez partiez fermement charges de Gouverner la dite Comunalte en ceo cas ſelone lez avantditz anciens Droitz & Cuſtumes, au fin que le Pees y ſoit deſoremes tenuz & gardez.

Item, Que nulle Seignur, eiant Seignurie en Gales, ne recette ne reſceive aſcun Felon ou Malfeſſour, par Deſclayme, Avowerie, n' en autre manere ; mais ſ'il ſoit pris ou la Felonie eſtoit fait, ſoit il juſtifie tantoſt come la Loy demande, ſanz eſtre delivere par Diſclaim ou aſcun Avowerie ; &, en cas q'il ſ'en ſeuſt en autre Seignurie, q'il ſoit pris illeoques par le Coneſtable, Gardein, ou Keys de meſme le Seignurie, a ceo requys, & par Lettres du Seneſchall du lieu, ou la Felonie ou Treſpas fuiſt fait, teſmoignante celle Felonie ou Treſpas, ſoit il delivere as Baillifs & Miniſtres du Seignurie ou il fiſt le Felonie ou Treſpas, pur illeoqes attendre la Loy ; iſſint que cheſcun Seignur puiſſe avoir lez Fins & Rancions

quod damnum vel detrimentum ob defectum ejuſmodi bonae Cuſtodiae Regi aut regno eveniant, ſub poena forisfacturae dictorum Caſtellorum & Ditionum eiſdem pertinentium.

Item, Quod nullus homo Wallenſis ſit dehinc Juſticiarius, Camerarius, Cancellarius, Seneſchallus, Receptor, Summus Foreſtarius (niſi de feodo illud Officium teneat) Vicecomes, Eſcaëtor, aut cujuſvis Caſtelli Conſtabularius, Cuſtos Rotulorum aut Recordorum in Nordwallia ; ſed ſint iſta Officia Anglis commiſſa, qui ibidem in propriis perſonis ad ea adminiſtranda commorari tenebuntur, exceptis Juſticiario & ejus Locumtenente.

Item, Quoad Conſtabulatus Caſtellorum Principis Walliae in Nordwallia & Sudwallia, certis perſonis durante vita a Rege conceſſos, habendos & per ſe vel Deputatos ſuos tenendos, cum dicta Caſtella non ſint ſufficienter cuſtodita, unde magnum periculum Regi & toti ſuo Regno evenire poterit,

Statutum eſt Quod dicti Conſtabularii ibidem in propriis perſonis commorentur, quò dictorum Caſtellorum tutelae invigilent ; Sin minus, quod licitum ſit dicto Principi eos amovere, alioſque Conſtabularios eorum loco ſubſtituere, qui ad praedicta Caſtella cuſtodienda in propriis perſonis commorabuntur.

Item, Cum cura & cuſtodia Pacis & Juris Communitati Nordwalliae antiquitus commiſſae fuerint, quae pro Furtis & aliis Feloniis & Tranſgreſſionibus quibuſcunque reſpondere, aut Felones, Latrones & Trangreſſores comprehendere, vel pro corporibus eorum reſpondere tenetur, Juſticiariis in illis partibus conſtitutis ſit firmiter mandatum quod dictam Communitatem in eo caſu ſecundum praedicta Jura antiqua & Conſuetudines gubernare ſatagant, ut Pax ibi ſit deinceps ſervata & cuſtodita.

Item, Quod nullus Dominus Ditionem habens in Wallia, clam hoſpitetur aut excipiat ullum Felonem aut Malefactorem per Diſclamium, Advocationem, nec aliquo alio modo, ſed, ſi Felo prehenſus fuerit ubi Felonia commiſſa fuit, juſtificetur quamprimum juxta Legis exigentiam, non autem abſolvatur per Diſclamium vel ullam Advocationem ; ſin autem in aliam Ditionem effugerit, illic comprehendatur per Conſtabularium, Gardianum vel Ballivum illius Ditionis ad id requiſitum, & per literas Seneſchalli loci ubi Felonia aut Tranſgreſſio commiſſa fuerit, iſtam Feloniam ſive Tranſgreſſionem teſtantes Ballivis & Miniſtris Ditionis ubi Feloniam ſive Tranſgreſſionem perpetraverat,

Rancions de ſez entiers Tenantz de meſmez, come meſmez lez Seignurs & lour Aunceſtres ont reſonablement eu, & uſes d' auncien temps ; forſpris les Forfaitures de hautes Treſons commis & perpetrees contre lour ligeance. Et ſ'il aveigne que le Coneſtable, Gardein, ou Keys, enſi requis, ne face ſon devoir d' arreſter cell Felon ou Malfeſour, & ceo prove par li Serement du Baillif ou Miniſtre qui purſuie de luy avoir, face meſme le Coneſtable, Gardein, ou Keys, pur celle ſon deffaut, fin a ſon Seignur, & enſi facent lez Seignurs ſuiſditz chaſcun a l' autre.

Item, En perpetuel remembrance de les Inſurrections, Robberiez, Larcins, Arſures, et Priſes des Chaſtelx, et autres Feloniez q'ore tarde les Galoys ont faitz en Northgales, Eſt ordinez que meſmez lez Galoys ſoient charges et paient Murage a le mendement et Suſtinance de lez Mures et Portz de lez Villes et Chaſteux deinz Northgales, et auxi un certain contribucion a la ſuſtinance dez garniſtures dez ditz Chaſtelx, ſelonc la bon deſcrecion de lour Seignurs, a durer par trois ans & pluis outre a la volunte de Roy.

Item, Que nulles Congregacions, Conventicles, Routes, Conſeillez ne Aſſembles ſoient faitz deſormes par les Galoys, ſ'il ne ſoit par cauſe notable pur le Seignur, et ceo en Villez en preſence ou par aſſent de lez Chief Officers de la Seigneurie, ſur Peine de Impriſonement, et de faire Fin et Rancion a la volunte et bon deſcretion des Seignurs, lour Juſtices, ou Seneſchaux, ou lour Lieutenantz.

Item, En cas que aucuns Inſurrections, ou tieux Congregacions, Conventicles, ou Routes, ſoient faitz deſore en avant, que lez Seignurs illeoques et lour Subgitz tantoſt mettent lour povoir de lez prendre, et faire attendre a le Loy ; et en cas que, parmy tieux Inſurrections, Congregations, ou Riotes, aucuns dez Liges du Roy ſoient en damages, en deffaut des ditz Seignurs et lour Subgitz, q'ilz ſoient tenuz de faire gree a ceux q'enſi ſoient damages.

Item, Que nulle homme Engloys par touz lez partiez de Gales, ſoit endite, accuſe, ou attache, par hatie et envie des Galoys, come ſovent a eſte fait avant ces heurs, ſoit convict par Enqueſt des Galoys de nulle choſe a luy ſurmys ou a ſurmettre ; mais en eit ſon deliverance par Enqueſt des Englois tant ſoulement que l' Ordinance durara, par trois ans apres la Proclamation en a faire. Item,

traverat, tradatur ut juſtificetur, ita tamen ut quilibet Dominus percipere poſſit fines & redemptiones a ſuis integris Tenentibus ſicut iidem Domini & illorum Deceſſores rationabiliter percipere antiquitus ſoliti fuerant, exceptis Forisfacturis ob laeſae Majeſtatis crimina commiſſa & perpetrata contra ſuam Ligeanciam. Si vero Conſtabularius, Gardianus vel Ballivus ſic requiſitus talem Felonem aut Malefactorem ſicut ex officio debuerit, non comprehenderit, & hoc comprobatum fuerit per juramentum Ballivi vel Miniſtri qui illum proſecutus fuerit, iſte Conſtabularius, Gardianus, vel Ballivus propter illum ſuum defectum multam Domino ſuo perſolvat, & pari modo erga ſe invicem faciant Domini praedicti.

Item, In perpetuam memoriam Inſurrectionum, Furtorum, Latrociniorum, Expugnationum Caſtellorum, & aliarum Feloniarum a Wallenſibus in Nordwallia nuper commiſſarum, Statutum eſt Quod Wallenſes iſti onerentur & ſolvant Muragium ad reparandum & ſuſtinendum Muros & Portas Villarum & Caſtellorum in Nordwallia, & quandam contributionem quoque ſolvant ad ſuſtinenda Praeſidia dictorum Caſtellorum, ſecundum bonam diſcretionem Dominorum ſuorum. Hae autem penſiones per tres annos durabunt & diutius ſi Rex voluerit.

Item, Quod nullae Congregationes, Conventicula, Turbae, Concilia aut Coetus poſthac per Wallenſes celebrentur, niſi a Domino loci propter cauſſam aliquam notabilem convocentur, idque in Villis coram primariis iſtius Ditionis Officiariis, vel eorum aſſenſu, ſub poena Incarcerationis, & Finis & Redemptionis ſolvendae ad voluntatem & bonam diſcretionem Dominorum, Juſticiariorum ſuorum vel Seneſchallorum aut eorum Locumtenentium.

Item, Siquae Inſurrectiones vel ejuſmodi Congregationes, Conventicula, aut Coetus poſthac fieri contigerint, Domini ibidem & ſubditi ſui comprehendere & judicio ſiſtere delinquentes quamprimum conentur : Si autem graſſantibus ejuſmodi Inſurrectionibus, Congregationibus vel Turbis, fideles aliqui Regis Subditi damna fecerint ob defectum Dominorum dictorum & eorum ſubditorum, damna illis illata reſarcire teneantur.

Item, Quod nullus homo Anglus per omnes Walliae partes, indictetur, accuſetur, vel attachietur odio & invidia Wallenſium, ut ſaepe antehac factum eſt, vel condemnetur per juratam Wallenſium ullo crimine cujus inſimulatur vel inſimulatus fuerit ; ſed deliberetur per juratam Anglorum ; atque hoc ſolummodo quamdiu haec Ordinatio duraverit, per tres annos ſcilicet poſtquam promulgata fuerit. Item,

Item, Que nulle Quilage ne Comorthas ſoient ſuffrez eſtre faitz en Northgales, ſur pein de faire fin et rancion a lour Seignur, ſelonc la bon deſcretion des Seignurs, lours Juſticez, Seneſchaux, ou lour Lieutenantz, ſ'il ne ſoit par eſpecial cauſe et conge du Seignur, Juſtice, ou Seneſchall, ou lour Lieutenantz du Seignurie, forſpris Comorthas reſonables, duz as fermes et Offices avant ces heurs.

Item, Quod nullae Collectae vel Cymhortha fieri permittantur in Nordwallia, ſub poena Finis & Redemptionis Dominis ibidem perſolvendae, ſecundum bonam diſcretionem Dominorum, Juſticiariorum ſuorum, Seneſchallorum aut eorum Locumtenentium, niſi ob ſpecialem aliquam cauſam & venia prius obtenta a Domino Ditionis, Juſticiario, aut Seneſchallo, aut eorum Locumtenente, exceptis Cymhorthis rationabilibus, antehac Firmis & Officiis ſolvi conſuetis.

Item, Que les Miniſtrelx, Bardes, Rymours, & Weſtours, & autres Vagabundez Galeys deinz Northgales, ne ſoient deſormes ſoeffrez de ſurcharger le paiis, come ad eſte devant; mais ſoient ils outrement deffenduz ſur peine d' Empriſonement d' un an.

Item, Quod Muſici, Bardi, Cantores, & Hoſpites, & alii Errones Wallenſes in Nordwallia non permittantur impoſterum patriae oneri eſſe, ſicut antehac moris fuit, ſed penitus prohibeantur ſub poena Incarcerationis per unum annum.

En teſmoignance des queux Ordinancez, le Grande Seal de noſtre Souveraigne Seigneur le Roy Henry le Quart, de l' aſſent de ſon Conſeill, eſt mys a iceſtez. Don a Weſtm. le xviii jour de Marz.

In quorum Statutorum teſtimonium Magnum Sigillum Supremi noſtri Domini Regis Henrici Quarti cum aſſenſu Concilii ſui praeſentibus eſt appoſitum. Dat. apud Weſtmonaſterium xviii *die Martii.*

Le xviii jour de Martz, l' an du Roy Henri le Quart ſecunde, a Coldeherbergh en la Citee de Loundres, le Roi eſtoit aſſentuz que les Ordinances deſus eſcripts ſoient tenuz et gardez en Gales deſore en avant; Preſentz illeoques, l' Eveſque d' Exceſtre Chanceller, le Conte de Northumbre, le Conte de Wirceſtre, le Secretaire du Roy, & Johan Prophete,

Die xviii *Martii, Anno Regni Regis Henrici Quarti Secundo, apud Coldherbergh in Civitate London. Rex aſſenſus eſt ſupradicta Statuta in Wallia dehinc in poſterum tenenda & obſervanda; praeſentibus illic Epiſcopo Exonienſi Cancellario, Comite Northumbriae, Comite Wigorniae, Regis Secretario & Johanne Propheta.*

Et depuis, xxii jour du dit Mois a les freres Prechours, le Conſeil du Roy, eſtoit aſſentuz et accordez, que les dites Ordinances ſoient ſealees deſouz le Grande Seal du Roy; eſtoiantz illeoques le Chanceller, l' Eveſque de Dureſme, l' Eveſque de Hereford, l' Eveſque de Bangor, le Conte de Wirceſtre, le Treſorer, le Sire de Berkeley, Monſieur Hugh Watton, le Gardein de Prive Seal, Monſieur Hugh Sturmy, le Sire Johan Scarle, Johan Frome, & Johan Prophete.

Et poſtea xxii *die ſcilicet Menſis praedicti, apud Fratres Praedicantes, Regis Concilium aſſenſit & conſenſit quod dicta Statuta Magno Regis Sigillo ſint ſigillata; praeſentibus Cancellario, Epiſcopo Dunelmenſi, Epiſcopo Herefordienſi, Epiſcopo Bangorienſi, Comite Wigorniae, Theſaurario, Domino de Berkeley, Magiſtro Hugone Watton, Privati Sigilli Cuſtode, Magiſtro Hugone Sturmy, Domino Johanne Scarle, Johanne Frome, & Johanne Propheta.*

Item, Que nulle homme ne femme Engloys ſe marient, n'en aucun manere deſore enavaunt alient a nulle homme ne femme Galoys per voie de mariage nautrement ſur pene de forfaiture de qanque ils pourront forfaire envers leurs Seignurs.

Item, Quod nemo Anglus, ſive vir ſive femina, viro aut feminae Wallenſi nubat, nec ullo alio modo affinitatem cum Wallenſibus contrahat, ſub poena forisfacturae omnium bonorum quae Dominis ſuis forisfieri conſueta ſunt.

Item, Que nulle homme ne femme Englys envoye nenvoient leurs enfanz entre les Galois de y eſtre norrez ne foſtrez einz les envoient en Engleterre ſur la dicte paine.

Item, Quod nemo Anglus, vir aut femina, liberos ſuos inter Wallenſes nutriendos vel alendos, ſed in Angliam mittat ſub poena praedicta.

Item, Que nulle home Galois ientre du ville ne chaſtell cloſe ovec leur armures, ceſtaſſavoir, arcs, fleſches, eſperes, nautres que touques meſque les leſſent ovec les Portours & Gardeins de touz tieux lieux a ce

Item, Quod nullus homo Wallenſis ingrediatur munitam Villam ſive Caſtellum armis inſtructus, videlicet, arcubus, ſagittis, haſtis, nec ullis praeterquam gladiis Tucks appellatis, ſed ea iſtorum locorum

a ce ordenez ſur la peine de forfaitur leuyrz armures avauntdictes & lour corps apriſons.

Item, Que les Burges Englois de Villes ne recevient nulle homme de demy ſant del partie Galois deſtre enfranchiez entre eulx deinz leur villes ſur peine de forfaiture de lour franchiſe & lour biens a les Seigneurs, &c.

En teſmoignance du queux Ordenances le Privee Seel de noſtre treſredoute Seigneur le Prince Henry de laſſent de ſon Counſell eſt mys aiceſt. Don a Ceſtr. le xiiii jour de Juyn, lan du Regne noſtre treſredoute Seigneur le Roy Henry Quart puis le Conqueſte Secunde, &c.

corum Janitoribus ſive Gardianis ad id conſtitutis tradant ſub poena forisfacturae armorum praedictorum & corporis incarcerationis.

Item, Quod Burgenſes Anglici Villarum nullum Wallenſem Civitate ſua donent ſub poena forisfacturae Libertatum & Bonorum ſuorum in manus Dominorum, &c.

In quarum Ordinationum teſtimonium Sigillum Privatum illuſtriſſimi Domini noſtri, Principis Henrici cum aſſenſu Concilii ſui Praeſentibus eſt appoſitum. Dat. Ceſtriae xiv *die Junii, Anno Regni illuſtriſſimi Domini noſtri Regis Henrici* IV. *poſt Conqueſtum, Secundo,* &c.

N°. VII.

Aliae Ordinationes Walliae Latine redditae.

A. D. 1403. *An.* 4 *Hen.* IV. *Ex Record. Carnarv.* fol. 146.

AL' Honoure de Dieu & Seint Egliſe & pour lez commune bien & profyt de tout le Royalme d' Engleterre noſtre Seigneur le Roy de l'aſſent dez Seigneurs eſpirituels & temporellez & a lèz eſpeciale inſtance & requeſt dez Communes aſſemblez au Parlement tenuz a Weſtm. lendemain de Seynt Michel l'an de ſonn Regne Quarte ad ordeignez & eſtablez certeins Eſtatutez & Ordinancez per manere quenſoyt:

En primez ordenuz eſt & eſtablez que nulle Engloys liege a noſtre Seigneur le Roy ſoyt convict par aſcuns Galoys deinz fraunches ou dehors en aſcun Counte, Hundrede ou Court deins la terre de Gales de quelconque choſe ſynonn par Engloys & del procheine viſnee de gentz de bone fame & nient procurez, ne que lez Burgenſes Engloys quount eſpouſe femmez Galoys aient frauncheiſez oueſque lez Burgiſz Engloys.

Item, Pur eſchiever pluſours diſeaſz & meſchefs quaunt advenuz devaunt cez heurez en la terre de Gales par pluſours Waſtours, Rymours, Miniſtralx & autres Vacabundez, ordenuz eſt & eſtablez que nullez Waſtours, Rymours, Miniſtralx ne Vacabundez ſoent aſcunement ſuſtenuz en la terre de Galez pur faire commortha ou coillage ſur la commune poeple illoeques.

Item, Ordenuz eſt & eſtablez que nullez Commanvaes, Congregacions ſoient faitz ou ſuffrez eſtre faitz par lez Galoiſez en aſcun partie de Gales pour aſcuns conſeilles ou purpoſez faire ou privete, ſil ne ſoit pur evidentez cauſez & neceſſarez, & par le licence

IN honorem Dei & Sanctae Eccleſiae, & ad commune bonum & commodum totius Regni Angliae Dominus noſter Rex, cum aſſenſu Dominorum Spiritualium & Temporalium, & ad ſpecialem inſtantiam & rogatum Communium congregatorum in Parlamento tento apud Weſtmonaſterium in craſtino S. Michaelis, Anno Regni ſui Quarto, ordinavit & ſtabilivit quaedam Statuta & Ordinationes, prout ſequitur:

Imprimis, Ordinatum & Statutum eſt quod nullus Anglus fidelis ſubditus noſtri Domini Regis exiſtens, convictus ſit de aliqua re per ullos Wallenſes infra libertates vel extra in aliquo Comitatu, Hundredo vel Curia infra terram Walliae, ſed per Anglos, eoſque de vicineto, viros probos & nequaquam delectos. Nec Burgenſes Anglici qui uxores Wallenſes duxerint, immunitatum cum aliis Burgenſibus Anglicis ſint participes.

Item, Ad evitanda multa incommoda & mala quae antehac evenire conſueta ſunt in terra Walliae propter multitudinem Hoſpitum, Bardorum, Cantorum & aliorum Erronum, Ordinatum & ſtatutum eſt Quod nulli Hoſpites, Bardi, Cantores, aut Errones ullo modo in terra Walliae ſuſtineantur ad cogendum Commortha ſive Collectas a plebe ibidem.

Item, Ordinatum & ſtatutum eſt quod nulla Conventicula vel Congregationes celebrentur vel celebrari permittantur per Wallenſes in aliqua parte Walliae ad captanda conſilia de Propoſitis vel Arcanis, niſi ſuper cauſis manifeſtis & neceſſariis,

cence de lez chifs Officers & Miniſtrez del Seignurie de cellez parties ou tiel choſe ceo ſerra & en preſence de Meſſieurs les Officers & Miniſtrez ſur peine denpriſonement & de faire fine & raunſon a la volunte le Roy.

Item, Ordenuz eſt & eſtablez que deſore anavaunt nulle home Galoys ſoit arme ne port armerere defenſable as Villez, Marches, Egliſez ne Congregacions nan ycellez nan lez hautz chymeyns en affraye du pailx ou dez lieges noſtre Seigneur le Roy ſur peyne denpriſonement & de faire fin & rauncion a la volunte le Roy forſpris ceux qui ſount loyals liez a Monſieur noſtre Seigneur le Roy.

Item, Ordenuz eſt & eſtablez que nulle homme Engloys ne Galoys de quele aſtate ou condicion qu'il ſoit envoie nameſne par colour de Merchandiſe an autre voie aſcun vitaille ou armure as quelconques parties de Galez ſanz eſpeciale counge de noſtre dit Seigneur le Roy ou de ſonn Counſel ſil ne ſoit pur le ſtuffe & eſtore dez Chaſtelx & Villez Engloiſez ſur peine de forfaiture dicelle vitaille & armure. Et qen chaſcun partie de la Marche de Galez & Villez Marchez ſoient Coneſtablez eſlus pur enquerer, ſerchere & areſter toutz tielx vitaill & armurs, & aient meſmez lez Conſtablez pur lour travaille le ſiſme partie dez tielx forfaiturez enſy par eux trovez.

Item, Ordenuz eſt & eſtablez que nulle Galois ait Chaſtel Fortereſſe ne Maiſon defenſive de ſon propre ne de autre a gardere autrement que neſtoit uſez en temps le Roy E. Conquerour de Gales ſur peine de forfaiture dycell leſtate deveſques & autrez Seigneuriez temporelez come pur lour corps roprez taunt ſolement exceptez.

Item, Ordenuz eſt & eſtablez que nulle homme Galois ſoit fait Juſtice, Chamberleyn, Treſorer, Viſcount, Seneſchal, Coneſtable de Chaſtel, Receivour, Eſchetour, Coroneur ne Chif Forſtere nautre Offic. quelconque, ne Gardeine dez Recordes, ne Lieutenaunt en nulle dez ditz Officez en nulle partie de Gales ne de counſel daſcun Seigneur Engloys nonobſtant aſcun Patent fait a contrarie cum clauſula *non obſtante licet Wallicus natus*, forſpris lez Eveſques en Gales & de ceux & dez autrez quex le Roy noſtre Seigneur ad trovez ſez bonez & loials lieges il voet eſtre aviſez par ſonn conſeil.

Item, Pour la plus ſufficient garde de la terre de Galez, & au fin que homme purra avoir la meilour conuſſance de les condicions du poeple dycelle, ordeignez eſt & eſtabliez que lez garniſons dez Chaſtelx & dez Villez murez illoeques ſoient purveus &

& per licentiam primariorum Officiariorum & Miniſtrorum Ditionis iſtarum partium ubi iſtud factum fuerit, & coram illis Officiariis & Miniſtris ſub poena incarcerationis, & finis & redemptionis ſolvendae ad voluntatem Regis.

Item, Ordinatum & ſtatutum eſt quod poſthac nullus homo Wallenſis ſit armatus nec portet arma defenſiva in Villas, Fines, Eccleſias, Congregationes, nec in illis nec in viis publicis in perturbationem pacis vel Subditorum Domini noſtri Regis, ſub poena incarcerationis, & finis & redemptionis ſolvendae ad Regis voluntatem, exceptis eis qui ſunt fideles Subditi Domini noſtri Regis.

Item, Ordinatum & ſtatutum eſt quod nullus homo Anglus vel Wallenſis cujuſcunque ſtatus vel conditionis fuerit, ſpecie mercaturae aut aliquo alio modo Victum vel Arma in quaſvis Walliae partes mittat vel afferat abſque ſpeciali licentia dicti Domini noſtri Regis vel Concilii ſui, niſi pro penu Caſtellis & Villis Anglicis praebendo, ſub poena forisfacturae ejuſmodi Victus & Armorum: Et quod in omni parte Confinium Walliae & in Villis terminalibus ſint electi Conſtabularii ad indagandum, perſcrutandum & retinendum ejuſmodi Victum & Arma, qui ob laborem ſuum ſextam partem rerum ſic forisfactarum & ab eis inventarum percipient.

Item, Ordinatum & ſtatutum eſt quod nullus Wallenſis habeat proprium Caſtellum, Fortalitium vel Domum munitam, nec aliena cuſtodienda habeat aliter quam ſolitum erat tempore Regis Edwardi Walliae Conqueſtoris ſub poena forisfacturae eorum; Statu Epiſcoporum & aliorum Dominorum Temporalium quoad propria corpora tantum, ſolummodo excepto.

Item, Ordinatum & ſtatutum eſt quod nullus homo Wallenſis Juſticiarius, Camerarius, Theſaurarius, Vicecomes, Seneſchallus, Caſtelli Conſtabularius, Receptor, Eſcaëtor, Coronator vel Summus Foreſtarius, nec in ullo alio Officio conſtituatur, nec Cuſtos Rotulorum, nec in ullo dictorum Officiorum in aliqua parte Walliae Deputatus, nec de conſilio Domini alicujus Anglici ſit, non obſtantibus aliquibus Literis Patentibus in contrarium cum clauſula non obſtante licet Wallicus natus; *exceptis Epiſcopis in Wallia, de quibus ut & de aliis quos Rex Dominus noſter bonos & fideles ſibi Subditos comperit, ſecundum Concilii ſui ſuffragia ſtatuet.*

Item, Ob meliorem tutelam terrae Walliae, & ut iſtius populi conditio melius innoteſcat, Ordinatum & ſtatutum eſt quod praeſidia Caſtellorum & Villarum muratarum ſint ſufficienter ſuppeditata & inſtructa fortibus Anglis in Ditionibus ubi ſita

& eſtuffez ſufficientment dez vailantz perſonz Engleſez eſtraunges a les Seigneuries ou lez ditz Chatelx & Villez ſount aſſis & nemy de nulle myxt homme dez ditz partiez & Seigneuries en Gales ou a la Marche dicell tanque la dit terre de Galez ſoit autrement juſtifies & apaciez pour temps avenire.

Item, Ordenez eſt & eſtablez que nulle homme Engloys mareez a aſcun Galoys del amite ou aliance de Oweyn de Glendourdy traitoure a noſtre Seigneur le Roy, ou a autre femme Galoys puis la Rebellyon du dit Oweyn, ou en temps avenier ſoy ferra marier a aſcun femme Galoys, ſoit mys en aſcun office en Gales ou en Marche dycelle, &c.

ſunt dicta Caſtella & Villae penitus ignotis, non autem mixtis viris dictarum partium, & dictis partibus, & Ditionibus Walliae aut ex ejuſdem Confiniis, donec dicta terra Walliae fuerit aliter juſtificata & in poſterum pacata.

Item, Ordinatum & ſtatutum eſt quod nullus homo Anglus matrimonium contrahat cum quavis Wallenſi, quae amicitia vel affinitate conjuncta fuerit cum Oweno Glyndowrdwy laeſae Majeſtatis reo erga Dominum noſtrum Regem, nec cum alia femina Wallenſi: Siquis autem Anglus poſt dicti Oweni rebellionem vel poſthac, uxorem Wallenſem duxerit, nullum Officium in Wallia vel ejus confiniis obibit, &c.

GLOSSA-

GLOSSARIUM

Vocum FORENSIUM

Quae in Legibus HOELIANIS occurrunt,

ALIARUMQUE

Quas LEXICOGRAPHI *WALLICI* aut male intellexerunt,
aut penitus omiſerunt.

GLOSSARIUM.

ABEDIW. Vide Ebediw.

Aberffraw. Vide Lib. i. p. 7. Not. s

Abo blaidd: Male redditur *Cadaver Lupi* in Triad. lvi. § 3. Non enim lupi cadaver denotat, ſed ovis vel animalis cujuslibet edulis quod vel lupi vel canes dilaniaverint.

Absent pro Abſen, *Abſens*, Lib. i. c. xii. § 15.

Absendra, *Abſentia*. Triad. cvii. al. 4.

Ach: Praeter ſignificationes quas memorat Daviſius, Gradus cognationis denotat, Lib. iii. c. i. § 30. Nam pro Achoedd cenedl (ut concipitur in S. 3.) H. 2. habet Naw radd cenedl, eodem ſignificatu.

Ach ac Edryd, *Stemma & Hereditas.* Ἐν διὰ δυοῖν. Hawl ach ac edryd, *Actio realis, quae ſanguinis jure nititur.* Lib. ii. c. xv. Dicitur de cauſſis praedialibus, ubi jus in terras defuncti poſt interruptam ſucceſſionem diſputatur. Ach proprie eſt *Stemma, Series Majorum*, a quibus hereditas ducitur. In conſervandis familiarum ſucceſſionibus Walli ab omni memoria diligentes admodum & curioſi fuerunt, & etiamnum ſunt. Bardi Virorum nobilium facta carminibus ſuis celebrabant, & cantilenas in eorum laudem compoſitas in poſterorum ſuorum aedibus ſtipis emendicandae cauſſa decantaverunt. Edryd a Latino *Hereditate* derivatur; literarum *R* & *T* frequens tranſpoſitio.

Ach pro Uch, *Supra*. Lib. i. c. x. § 1. al.

Achanogjon. Vide Lib. i. c. viii.

Achaws: Cyn bod achaws iddaw a hi, *Priuſquam cum illa rem habuerit.* Lib. ii. c. ii. § 2. Achaws dybryd, *Crimen turpe*, i. e. *Adulterium.* Lib. ii. c. i. § 35.

Achwre, Sepimentum virgulteum vel ligneum, maceria, arbores, & id genus alia, quae ad inclementiam caeli propulſandam adhiberi ſolent. Lib. iv. c. vi. § 8.

Adferu, *Determinare.* Lib. ii. c. vi. § 4.

Adferwr, *Arbiter.* Lib. ii. c. v. § 2.

Adlam: Ab Ad & Llammu, *Reverti.* Idem quod Treftad, *Fixa ſedes* vel *domus*, ad quam redire debet is qui inde exierit. Vide Triad. clxii & confer § 3. ex Cott. 2. cum varianti lectione ex Cott. 6. H 2. & M. Yn ei adlam, *Domi ſuae.* Lib. ii. c. iv. § 37. O'r lle y bo ei hadlam y telir ei hamobr, *Domus ad quam remigrare poteſt, maritagium ejus ſolvet.* Lib. ii. c. i. § 62. al.

Adlammwr, *Peregre rediens.* Triad. cclxxix. § 3. O derfydd i Dreftadawg fod yn adlammwr y gyda Threftadawg arall undydd a blwyddyn yn ddiannod, ac yn ei wafanaeth, a mynnu myned i wrthaw, taled iddaw ddeg ar hugaint; a hwnnw a elwir yn Adlammwr. *Ll.* i. e. Si fundi poſſeſſor commoratus fuerit apud alium fundi poſſeſſorem per diem & annum, & ſe illi ſervum toto iſto tempore praebuerit, & poſtea abire voluerit, ſolvat ei xxx denarios; & ille vocatur Adlammwr.

Adlo henllwgr: Lib. iii. c. v. Sect. i. § 42. al.

Adnau: Sef yw adnau, Peth a rodder i gadw i arall, *Depoſitum eſt, quod cuſtodiendum alicui datum eſt.* Lib. iii. c. iii. § 88.

Adran, Diviſio fundorum hereditariorum iterata, quae inter conſobrinos fieri ſolet. Triad. ccliv. Vide Rhan.

Addfwyn, *Probus.*

Aelawd, *Membrum:* Metaphorice Propinquus, gentilis. Lib. i. c. ix. § 5, 6, 7. Vide lectionem ex S. 2. M & aliis in Triad. vi.

Aelwyd, Focus: Synecdochikῶς *Domus, Paterfamilias.* Triad. vi. Forte tamen mendoſe pro Aelawd, de quo ſupra.

Afuad vel Auad, Vitium hepatis. Dicitur de ovibus hepaticis. Lib. iii. c. v. Sect. iv. § 4. ubi pro *pulmonaria* lege *hepatica.*

Affaith: De vera hujus vocis ſignificatione vide Lib. iii. pag. 188. § 8. Praefat. ſecundae, & c. i, iii, & iv ejuſdem Libri. De Naw Affaith carennydd vide Lib. v. c. 8.

Agalen Vide Mannad in Daviſio.

Agweddi & Egweddi (Veteres enim pro *A* ſcribebant *E* plerumque) ab *A* particula intenſiva, & Gweddi, quod a Gwedd, *Jugum.* Idem quod Gwaddawl, *Dos.* Lib. ii. c. i. § 3. collat. cum al. ex H. 3. & aliis. Vide Argyffreu.

AGWEDDIAWL, *Dotem habens.* Lib, ii. c. i. § 49.

AILGWR & EILGWR, *Vir ſecundus*, Uſurpatur pro Adventitii filio, qui & Treftadawg etiam dicitur. Eſt autem *Adventitius*, is qui fundum poſſidet quem nemo majorum ſuorum prius poſſederat. Lib. ii. c. x. § 34.

ALLD. Vide GALLD.

ALLDUD, *Advena.* ab A. S. Ælþeodiȝe, quod idem valet. Hi Advenae in his Legg. interdum fuerunt Captivi (Caethjon) ſed utplurimum Exſules & Peregrini. " Pretium Exſulis Regis eſt lxiii vaccae ſine elevatione: " Pretium Exſulis Optimatis eſt dimidium " pretii Exſulis Regis: Pretium Exſulis " Villani eſt dimidium pretii Exſulis Optimatis. Quilibet homo habet elevatio- " nem in ſuo pretio niſi Exſul tantum." Cod. Leid. p. 33. Exſul hic eſt Alldud, *Alienigena* certe, i. e. Vir qui non eſt Wallus. Non videtur autem eſſe Captivus, ſed Vir qui ſolum mutans, ſub patrocinio vel Regis, vel Nobilis, vel Villani vivit. Alldud etiam ſaepius pro *Villano* ſumitur. Mab Ailld certe in Triad. cix. § 4. eſt Quartus homo ſive Proprietarius.

ALLDUD CENHEDLAWG. Lib. v. c. ii. § 63.

ALLDUDJON TRAMOR. Vide GWYNWYR.

ALLDUD PRIODAWL. Triad. cix. § 1. & 4.

ALLDUDJON UCHELWYR. Lib. ii. c. xviii. § 1. Not. [a]

ALLDUDO, *Aliquem in ſtatum peregrini dejicere.* Dicitur de eo qui ex femina Walla peregrino nuptum data naſcitur. Lib. v. c. i. § 32.

ALLWAITH: Epitheton bovis qui ſecundo anno jugum tolerat. Sic Cynwaith de bove primo anno arante, Trydewaith de bove tertio anno, Chwechedwaith ſexto anno arante uſurpantur. Sic Unwaith, *Semel*, Dwywaith, *Bis.* Vide Lib. iii. c. v. Sect. ii. § 56, & 61.

AM: Am y tan a'r Brenin, *Ad ignem exadverſum Regi.* Lib. i. c. ix. § 3. al. Am y ddyſgl ag ef, *Ad patinam exadverſum illi.* Lib. i. c. x. § 1. Am y celfi a'r Brenin, *Juxta Regem ex altera parte columnarum.* Ibid.

AMAERWYEU, *Limbi.* Vide WRLYS.

AMAETHAD, AMAETHJAETH, *Aratoris officium.* Lib. iii. c. ix. § 31.

AMHINJOGEU TIR, Finitimi, ii nempe quorum praedia fundo litigato contermina ſunt. Lib. v. c. i. § 17. Vide Triad. clxxxiv. al. 2. § 2.

AMHRIODOR: Vide PRIODOR.

AMMOD, contracte pro Amfod: Pactum manibus junctis inter paciſcentes confirmatum, quo ſe coram Arbitris ad id, de quo inter utroſque pactum fuerit, perficiendum, mutuo obligant. Lib. ii. c. vi.

AMMODWR, *Paciſcens.* Lib. ii. c. vi. § 2.

AMMODWYR, forma plurativa, *Arbiter*, Teſtis qui ſuo teſtimonio pactum ratum facit. Lib. ii. c. vi. § 4. Vide Not. [b] ibid.

AMOBR contracte pro Amwobr, ab Am & Gwobr. Dicitur de pecunia quae vel pro maritandis puellis, vel pro pudicitia violata Domino pendebatur. In Libro Cenſuali Arvonenſi appellatur Amobragium. Vide Dav. Dict. in voce. Dicitur etiam Gobr merch. *In the Mannour of Buelld in Radnorſhire, a Noble paid by every Tenant at the Marriage of a Daughter, is call'd Maiden Rent.* Vide Cowell. in voce. Fragmentum inſequens ex Cod. MS. chart. penes D. *Gulielmum Williams* de Glanvordaf, Baronettum, hoc loco ſubjungere fortaſſe non pigebit.

" *Extent. Reddit. Treth & Firm. de Moghnant* " *fact. per R. Anno regni Regis Ricardi* XVI°.

" ET quilibet qui ſeiſinam de terris ibi- " dem habuerit, vel heres terre fuerit, " & obierit, poſt ejus mortem Dominus ha- " bebit VII^{s} VI^{d} nomine Herioti de bonis " teſtati, ſi habeat unde ſumantur de terris " in quorum manum devenerint, & predicta " terra, ſive libera fuerit ſive nativa, partibi- " lis erit inter coheredes maſculos, ſemper " excepto quod Baſtardi in terris Liberorum " non habebunt propartes hereditatis cum " legitimis ſicut habere conſueverunt nomine " Connoys ſine licencia Domini. Tamen in- " ter Nativos Baſtardi qui acceptentur in " Curia per patres pro filiis ſuis, habebunt " & habeant propartes hereditatis nomine " Connoys, cum natis in matrimonio. Et " Parentes & Heredes inter nativos tantum " obligentur ad ſolvendum Amobr. pro filia " Baſtardi ſicut & pro nata in matrimonio. Et " quilibet liber ſolvet Domino, cum primo " filiam ſuam maritaverit, vel ipſa corrupta " fuerit, ſeu rapta & deflorata, nomine Am- " obr. V^{s}. Nativa vero ſolvat II^{s}. Et poſtea quo- " ciens ſeipſam maritaverit, vel corrupta fue- " rit, ſolvat Domino V^{s}. Nativa vero II^{s}. ſi " habeat unde diſtringi poterint. Et quoci- " ens Uxor alicujus adulteraverit, ipſa ma- " nente cum viro ſuo, viz. Kyȶkuſke, Ma- " ritus ſolvet Domino V^{s}. nomine Amobr. " Nativa vero II^{s}. Si vero a communicatione " & Kyȶkvſky cum alio in adulterium ſe di- " verterit, & permanſerit a Viro ſuo, ipſa ſola " ſolvet ſi habeat unde Amobr. & propartem " bonorum que ſibi competere poſſet poſt " mortem Viri ſui de bonis ejuſdem Mariti " amittet, niſi per ipſum Virum ante obitum " ſuum reconciliata fuerit, & in adminiſtra- " tione bonorum " Caetera deſiderantur.

ANCELLJON; Caſtelli nomen apud Demetas: pro caede Praefecti ejus pretium peculiare memoratur in Cod. Mert. Loci ſitus ignoratur. Vide ARGOEL.

ANCWYN: Plerique Interpretes vertunt Menſam ſecundam; ſed quid ſibi volunt cum hac menſa ſecunda, mihi non conſtat. Ancwyn erat demenſum cibi & potus quod regiis quibuſdam domeſticis de penu regio praebebatur. Lib. i. c. xii. § 9. " Liberata Angl. **Livery**". Cod. Mert.

ANGAU, *Mors.* Arm. Angou. *q. d.* Anghof, *Oblivio.* Gr. Ἀήθη, unde *Lethum*, & Wallicum Llaith.

ANGEN yn angen: Triad. cxxx. Neceſſitas in neceſſitate, *i. e.* Res maxime neceſſaria. Vide Triad. ix.

ANGHENOGJON: Vide RHEIDUSON.

ANGHYDWYBOD CYFRAITH, Id quod Lex non agnoſcit. Triad. ix.

ANGHYFARCH: Multa peculiaris Domino penſitata pro aratione inconſulto poſſeſſore facta. Quicquid enim inconſulto poſſeſſore fit, Anghyfarch dicitur. Vide Triad. x. & Lib. iii. § 84. Aredig tir yn anghyfarch — dros nawdd

nawdd y Brenin — dros ludd Arglwydd, *Terram arare inconsulto possessore, — contra pacem Regis, — contra mandatum Domini.* Lib. ii. c. xxvii. § 8. & al. 1, & 2. Vide Triad. x. & Lib. iii. § 84.

ANGHYFARCH etiam idem est quod & Camlwrw, *i. e.* Multa trium vaccarum. Vide Lib. iii. c. v. Sect. i. & confer § 47. cum § 44. & al.

ANGHYFARCH etiam est id quod quis cum alio dividere non tenetur. Triad. xi.

ANGHYFRAITH: Dwyn peth i wrth anghyfraith i gyfraith, *Rem furtivam recuperare.* Lib. ii. c. xxvii. § 16.

ANGHYFREITHLONI gweithred, *Irritum facere instrumentum.* Triad. cxl. § 3.

ANGHYFFREDIN, *Iniquus.* Triad. cxxvi. § 1. Vide CYFFREDIN.

ANGHYNNEFIN, *Alienus, non assuetus.* Lib. iii. c. x. § 77. Dicitur de diversorum possessorum pecoribus quae in aliena pascua irrumpunt, & septo inclusa pugnant, ideo quod se invicem non norint.

ANHEPCOR, Persona vel Res quae ab aliquo abesse non debet: Sic in Triadibus, Tri Anhepcor Brenin sunt Tres ex famulatu regio, quorum ministerio Rex carere nunquam debet. Pari sensu dicuntur Anhepcor Breyr, & Anhepcor Taeog, Res quas Generosi vel Villani apud se habere semper supponuntur. Pl. Anhepcoreu. Lib. i. c. xlvii. § 1. ex Ll.

ANJANOLDER, Idem quod Dylyed anjanawl, *i. e.* Jus naturale, quod ex parte parentum vel coheredum ad aliquem descenderit vel devolverit. Triad. cix. § 4, & 5. Vide Triad. lxxxv. § 9.

ANNOD, *Solutionis dilatio.* Lib. ii. c. iv. § 54.

ANNOD CYFREITHAWL, *Obex legitima.* Annod y gyfraith, *Litem cassare.* Lib. v. c. i. § 64. Annod parodrwydd wrth amharodrwydd, *Paratam partem differre ideo quod altera fuerit imparata.* § 66. ibid.

ANODDAU: Species furti in qua errore una res pro altera contrectatur, aliena scilicet pro propria. Lib. iii. c. iii. § 86. Item, Facinus quodvis sine nocendi intentione commissum. Lib. ii. c. xxx. § 3. Ab An, particula privativa, & Goddau, *Institutum.*

ANOLO: Anolo yw pob peth ni bo cyfreithjawl, *Omne quod non est legitimum, inutile censetur.* Lib. ii. c. xxx. § 17.

ANRHAITH-ODDEF, Qui bonis suis spoliari per legem potest. Dicitur de iis qui ob facta atrocia, Latrocinia puta vel Homicidia, a Dominis (quibus apud Wallos legitimum erat jus distringendi) bonis suis exuebantur. Vide Triad. lxxxix. Significat etiam & Injustam spoliationem, ut in Triad. cxxxiv. § 1.

ANRHAITH GRIBDDAIL: Publicatio bonorum Rei. Usurpatur de Homicidis tantum, Lib. iii. c. iii. § 28. Crediderim ergo graviorem esse poenam quam Anrhaith-oddef.

ANRHEITHJAW, *Bonis aliquem spoliare ob facinus quod patraverit.* Interdum tamen Praedam facere significat in aliena regione (ut in Lib. xii. § 14, 18. & al.) vel etiam in propria.

ANRHEG, *Donarium:* Pro Esculentis quibuscunque quae ad Aulam pro mensa regia missa erant, usurpatur. Vide Lib. i. c. xl. § 4. & quae ibi annotantur. Idem etiam significat quod & Fferm, *Ferculum*: Hinc Ardymheru anrhegjon, *Fercula condire, Cibaria praeparare*, Lib. i. c. xxvi. § 10. & Ardymheru fferm, c. xxxiv. § 4.

ANRHYAL, *Foetura.* Triad. xx.

ANRHYDEDDU, *Honore afficere, revereri.* Lib. i. c. ix. § 1. Idem etiam significat quod & Anrhegu, *Donare.* Vide Lib. i. c. xv. § 13. & confer cum Al. 1. & 2.

ANWAR (ab An particula privativa, & Gwar, *Clemens, mansuetus*, &c.) In Lib. i. c. xlvii. § 4. & al. idem significat quod Syberw & Hagr, *i. e.* Fastuosus, arrogans, asper, *&c.* Vide MAB ANWAR.

AR AC AREDIG, *Aratio.* Ἓν διὰ δυοῖν. Dicitur de una ex tribus probationibus quibus Actio possessoria Wallis Dadannudd dicta, nititur, qua Petitor patrem, vel aliquem e Majoribus suis, cui immediate succedere debet, vel etiam seipsum antea istum fundum arâsse probat. Lib. ii. c. xiv. § 1, 3. & alibi.

ARABHAWL, Actio nugatoria, ea nempe quae alicui denuo intenditur de eadem re post litem determinatam.

ARBENNIG. Vide GWYL.

ARBERYGL, & GWELI ARBERYGL, *Vulnus periculosum.* Vide Triad. xxii. & Lib. i. c. xxiii. § 6.

ARCHENAD & CWARANEU, *Calcei*, Interp. Davisio. Sed in Codd. Lat. invenio *Caligas* & *Calceos*, quae vocabula non idem sonant. Cwaraneu forsan sint *Caligae*, cum in descriptione Officii ỻ Rhingyll (Apparitoris) legimus Cuaraneu cyfuwch a'i uffarneu, *i. e.* Calcei, vel potius Caligae, malleolos attingentes. Lib. i. c. xxxix. § 5. Merito quoque dubitari potest num voce Archenad Tibialia cum Calceis non comprehendantur, nam Lib. i. c. xli. §. 7. quod in M. & H. 2. est Esgidjeu a Hosaneu, in Cott. 5. est tantum Archenad. Cwaran Hibernis est Soccus. Vide Lexicon. Hib. Viri egregii Ed. Luidii.

ARDYMHERU: Vide ANRHEG supra.

ARDYSDU GWIRODEU. Vide Lib. i. c. xiv. § 17. & quae ibi annotavimus.

ARDDELW, Vendicare rem, quam quis injuria vel casu ablatam vel amissam queritur. In hisce Legg. ponitur pro Vindiciis, vel Testimoniis, Exceptionibus vel Defensionibus quibuslibet, quibus in Causis probandis Actor aut Reus uti possit vel velit. Ducitur (ni fallor) a Delw, *Imago, effigies, forma*; rei enim quam quis sibi vendicat, exactam dare tenetur descriptionem. Vide Lib. ii. c. iv. § 35. & c. x. §. 25. Lib. iii. c. iii. § 65. & Lib. v. c. i. § 13. ad fin. Hinc Gwneuthur arddelw, *Defensionem interponere.* Triad. lxv. Bod ar arddelw un, *Aliquem sequi, in alicujus potestate esse.* Triad. lxxiii. § 1.

ARDDYRCHAFAEL, *Augmentum.* Scribitur quoque Dyrchafael, & per Metathesin Drychafael & Arddrychafael, a Verbo Dyrchafu, vel Drychafael, quod *Attollere* sive *Sursum elevare* significat. Ideoque hoc Augmentum Interpp. harum Legg. Latinis & Dufresnio (Vide Dufresnium in v. Elevatio) plerumque per *Elevationem* vertitur, quo vocabulo, ut eorum auctoritati morem gererem, usus sum. Hoc autem Augmentum ut melius intelligatur,

tur, quaedam ſunt praemittenda. Multa pro Injuria ſimpliciter ponitur, & licet varia ſit pro viri laeſi dignitate, augmentum nunquam patitur. Ad normam hujus multae, compenſationes quae ob caedem vel membrorum mutilationem penduntur, rata proportione determinantur. Hae autem Compenſationes Multis pro injuria non annumerantur, ſed ſub nomine Gwerth (Pretii) in Legg. inveniuntur. Multa Gwerth dicta, cum atrociora fuerint crimina, augetur, interdum multiplicatur: Si Nuptae pudicitia attentatur, multa augetur dimidia. Commune augmentum erat trientis, idque ſimplex aliquando, & aliquando triplex, & tunc multa ſic augebatur: Primo augmento triens addebatur multae primariae; ſecunda elevatione multa jam triente aucta triente iterum augetur; & tertio augmento ſive elevatione ſimiliter. In Codd. antiquioribus mentio ubique fit harum Elevationum, ſed quae vel quales ſint raro declaratur. Ita in Codd. P. Cott. 6. M. & J. Gwerth rhagddant dyn, pedair ar hugaint arjant gan dri dyrchafael. Lib. iii. c. viii. § 14 al. Quali modo hae multae augebantur, omnibus tunc notum erat, ideoque numerus augmentorum ſolum ponitur ſine explicatione. In Legg. duo talium augmentorum habemus exempla; pro compenſatione dentis primoris excuſſi unum ex S. 3. loco citato; & pro Judicis aulici caede alterum, Lib. i. c. xvi. § 29. ex S. 2. quibus prolatis, tota Elevationum ratio erit manifeſtiſſima. Multa ſimplex pro dente primore excuſſo eſt xxiv denarii. Triente aucta pro prima elevatione eſt xxxii denarii. Elevata haec multa ſecundo aucta triente eſt xlii denarii cum obolo & triente oboli. Tertio aucta triente eſt lvi denarii cum obolo & beſſe oboli, & nona parte oboli. Compenſatio ſimplex pro caede Judicis aulici eſt clxxx vaccae. Triente aucta eſt ccxl vaccae. Triente iterum aucta cccxx vaccae. Triente tertio aucta ccccvi cum beſſe vaccae. Hanc ſupputationem agnoſcit Codex unus ex Cottonianis vetuſtus. "Sarhaed hominis in pe-
"de dextro cum Elevatione, in manu dex-
"tra *cum* duabus, in facie cum tribus. E-
"levatio autem eſt tertia pars Sarhaed: Se-
"cunda Elevatio tertia pars primae Eleva-
"tionis: Tertia Elevatio tertia pars ſecun-
"dae Elevationis." Codd. Mert. Vide Lib. iii. c. viii. § 14, 15 al. & confer. Hinc diſcimus alia praeter dentes excuſſos vulnera multa aucta compenſari. Ceinawg heb arddyrchafael, Idem qui & Ceinawg gotta, *i. e.* Denarius curtus qui duobus obolis conſtabat. Lib. iii. c. x. § 76. & al.

Arffedawg, *Tutor*, *curator*. Lib. ii. c. xxx. § 5. al.

Argae gwaed. Vide Triad. lxviii.

Argae terfyn. Vide Triad. xxv. & Lib. v. c. i. § 53.

Arglwydd, Dominus, is qui rei dominium & proprietatem habet. Angl. An Owner. Sic Mat. xv. 27. Arglwyddi, *Domini*.

Arglwyddiaeth, Idem quod Arglwydd, *Dominus*, *Princeps*. Lib. v. c. v. § 75. Saepius occurrit in hoc ſenſu.

Arglwydwialen briodasol. Vide Lib. ii. c. iv. § 52. Al. 2.

Argoel: Caſtellum regium non procul a Dinevora. Pro iſtius Caſtelli Praefecto, ſiquando occidebatur, peculiaris exacta fuit Compenſatio, cujus in Cod. Mert. habemus memoriam. "In galanas Praepoſiti de Argoel
"reddentur novem Vaccae, & novies vi-
"ginti, & Ovis inter duas vaccas, & Por-
"cus, & duae Maenawl, *i. e.* Maneria de
"terra, cum duabus Lotricibus in memo-
"riam facinoris. Novem autem dicimus ad
"jumentum cuſtodiendum. Solent enim Wal-
"lenſes ſeponere unam de vaccis & num-
"mis ut poſſint retinere quot vicenos ha-
"bent. Galanas Praepoſiti Ancellion ſex
"Vaccae & ſexies viginti, & Ovis & Por-
"cus inter quaſlibet vaccas, & una Mae-
"nawl, *i. e.* Manerium, cum Lotrice: &
"tantum in Galanas Praepoſiti totius De-
"metiae, & tertia pars Galanas in pretio
"Membrorum ſuorum." Loci ſitus igno-
"ratur.

Argyffreu, Egweddi & Cowyll ſunt voces, quae in rebus ad puellarum nubentium dotes pertinentibus frequenter occurrunt. Quid ſignificant, & in quibus differunt aliquando ſatis difficile eſt expeditu. Egweddi vel Angweddi vel Agweddi (prout diverſimode ſcribitur) videtur Dos quae cum puella nubente a Parentibus ejus vel Gentilibus illam ducturo traditur. Alias dicitur Gwaddawl & Cynhyſgaeth. Argyffreu gwraig yw ei gwaddawl, Lib. ii. c. i. § 48. Vide Not. [a] ibid. Siquid autem ulterius puellae daretur, quod Doti proprie accenſeri nequit, Argyffreu eſſe videtur: Hoc Paraphernalium nomine a JCtis Romanis appellatur. Cowyll autem Romanorum Antiphernis ſatis commode reſpondet. Sef yw ei Chowyll, Y peth a gaffo am ei gwyryfdawd. Triad. ccliii. § 5. Vide Lib. ii. c. i. § 37. Egweddi vero & Argyffreu in quibuſdam Codd. ſunt Synonyma, & quod in uno Codice Argyffreu eſt, in alio Egweddi nuncupatur.

Arhawl, Actio de re commodata contra commodatarium inſtituta.

Arjant, a Lat. Argentum. Vox uſitatiſſima. In hiſce Legg. ſumitur pro Denario, nummo argenteo apud Veteres & Wallos & noſtrates maxime in uſu. Lib. iii. c. i. § 5. al. Saepius ſubintelligitur, ut Lib. i. c. xii. § 12. Ugaint, xx *(denarii)* Pedair ar hugaint, xxiv *(denarii.)*

Arjan Cwynos, *Argentum coenae*. Pecunia a Viris ingenuis ſive Liberis tenentibus, qui terras ſub iſta conditione tenuerunt, ſtatis temporibus ſoluta. Confer Lib. ii. c. xx. cum c. xxiii, & c. xxix. § 2. Haec pecunia inter Miniſtros aulicos diviſa fuit, ut ſe ipſi ſuo more ſuſtentarent. Hi reditus ex terrae proventibus nunquam ſolvebantur, ſed ſemper pecunia quae facilius & commodius diſtribueretur. Vocatur etiam Arjant y Gweſdfaeu, *i. e.* Argentum hoſpitum. Vide Lib. ii. c. xx. § 2. Adi Diviſium in v. Gweſdfa.

Arjant Daered: Lib. i. c. xiii. § 10. & c. xvi. § 12. "Mortuarium." Cod. Mert. "Nummi ex reditibus agrorum pendi ſoliti." H. 1. Perperam uterque. Vide Lib. ii. c. xxix. § 13. ubi mentio fit Daeredwyr, *i. e.* Miniſtrorum qui vectigalia a Villanis debita colligebant, &

Denarium

Denarium cum quolibet Donario Regi ſoluto ſibimet ipſis accipiebant, qui quidem Denarius dicitur Arjant daered, *i. e.* Argenteus canonariorum.

ARJANT DOODWF. Vide DOODWF.

ARJANT GWASDRODJON, *Argentum equiſonum.* Pecunia quam Villani regii pro commeatu equorum Regis & Reginae & Miniſtrorum ſuorum ſemel quotannis ſolvere tenebantur. Lib. ii. c. xxv. § 4. Alias dicitur Arjan Greorjon & Cylch Greorjon.

ARJANT GWASDRODJON etiam Honorarium denotat Praefecto equiſonum pendi ſolitum, nempe iv denarios, quos ab unoquoque acceperat quem Rex equo donavit, Sacerdote domeſtico, Praefecto aucupio & Mimo exceptis. Lib i. c. xvii. § 6.

ARJANT MEDOWYT. Idem crediderim quod Arjant deodwf. Vide TALBENNIC.

ARJANT TAL, Compenſatio damni pecunia numerata facta: Uſurpatur praecipue de damno ab animalibus agros alienos corrumpentibus illato. Hoc vero damnum aliquoties uno ex iſtis animalibus detento, compenſatum fuit. Lib. iii. c. x. § 1.

ARLLUDD, Inquietatio, id quod fundi poſſeſſionem inquietam facit. Triad. xxvi. Arlludd tir, Idem. Lib. ii. c. xvii. § 7. & al.

ARWAESAF, *Auctoritas:* Dewis arddelw anifail o arwaeſaf, *i. e.* Auctoritate quod animal ſuum ſit, probare eligere. Lib. iii. c. iii. § 68. Item, *Auctor:* Dywedud arwaeſaf, ceiſjaw arwaeſaf, & arddelw arwaeſaf, *Auctorem laudare.* Ibid. Dodi ym mhen arwaeſaf. *Idem*, Lib. v. c. v. § 5. A phallu ei arwaeſaf iddaw, *i. e.* Et ille auctoritatem defugerit. Ibid. & Lib. iii. c. iii. §. 73.

ARWAESOGAETH, Idem quod Arwaeſaf, *Auctoritas.* Lib. iii. c. iii. § 73. & Lib. v. c. i. § 71.

ASGAFAETH, *Praeda.* Triad. xxvii. Vide Yſgafael in Daviſio.

ASGAFAETHU ANIFAIL, *Animal capere.* Ibid.

ASGELLHAID, *Examen alatum.* Dicitur de examinibus poſt Cal. Aug. ex alveari emiſſis. Lib. iii. c. v. Sect. x. § 6, & 18.

ASSEU, *Siniſtra manus.* Lib. i. c. x. § 1. al.

ASSWYNWR: Od a Treftadawg ar arall, a mynnu myned i wrthaw i dref ei dad ei hun, efe a ddyly dalu iddaw dri ugaint; a hwnnw a elwir yn Aſſwynwr. Ll. *i. e.* Si fundi poſſeſſor apud alium fundi poſſeſſorem commoratus fuerit; & poſtea ad proprium remigrare velit, ſolvat ei lx denarios; & is vocatur Aſſwynwr.

ATTEB, *Defenſio, reſponſio.* Vide Intendere in Calvin.

AUAD. Vide AFUAD.

AUR: Heb aur heb arjant, *Sine auro ſine argento*, i. e. Sine Virga aurea vel argentea, & Phiala cum operculo aureis. Lib. i. c. vi. & vii. Ἓν διὰ δυοῖν.

B

BAEDD CENFAINT, *Verres ad foeturam ſecretus.* Lib. iii. c. v. Sect. iii. § 5. al. & alibi. "Verres armentarius." Codd. Mert.

BAEDDREDAWG, *Marem ſemper appetens.* Dicitur de ſuibus ſterilibus, quae licet uſque ſubent, nunquam concipiunt. Lib. iii. c. v. Sect. iii. § 7.

BAGL AC EFENGYL, *Pedum Paſtorale & Evangelium.* Dicitur de Epiſcopis & Abbatibus, qui jus coram ſe geſtandi Evangelii & Pedi habuerunt, quibus agrorum terminos ponere ſolebant, per eadem jurantes.

BAICH A GWASANAETH, *Onus & Servitium.* Ἓν διὰ δυοῖν.

BALAWG, *Ligula:* Hinc Balawg fechni, Sponſio ligularis, *i. e.* Fidejuſſio mutila ſive defectiva, ubi una pars de tribus ad ſponſionem legitimam conficiendam neceſſariis deeſt: Hi tres ſunt Creditor, Debitor, & Sponſor. Metaphora ſumitur a Ligulis, cum illarum extremum unum alteri circuli parti non connectitur: Sic in Sponſionibus, ſi Spondentium manus omnes conjunctae non erant, ea pars quae manibus caeterorum manum ſuam non jungit, eſt libera. Et cum talis Fidejuſſio bona fide ſtipulantibus fraudi eſſe poſſit, haec illi ignominiae nota inuritur, Balawg fechni. Vide Lib. ii. c. iv. § 53. & Triad. xxviii. & res clarior fiet.

BANN. Vide Lib. i. c. vi. & quae ibi annotavimus.

BANGOR, Lib. iii. c. x. § 17. & al. 1 & 2. Virgae plexiles, reliquis ramalibus craſſiores, quae ſuperne ſepem connexant. Vox Breconiae vulgo etiamnum ſatis nota. Sepimenta arearum in quibus frumentum demeſſum aſſervabatur, tribus in locis, ſuperne, in medio, & inferne talibus virgis munita erant. Metaphorice etiam (ut in Triad. cclviii. § 37.) *Munimentum* ſignificat. Vide Calvin. in voce.

BANN HYDD, *Cornu Cervinum.* Bann Wallice Excelſum & inde forſan Procerum, niſi forte ab A. S. Ban, *Os*, A Bone. Lib. iii. c. vii. § 29, 30. Vide Daviſium in voce.

BANW, *Nefrens.* Lib. iii. c. v. Sect. iii. § 3. & al. "Porci qui nati hyeme fiunt exiles propter frigora, & quod matres aſpernantur propter exiguitatem lactis, & quod dentibus ſauciantur propterea mammae." Varro Lib. 2. c. 4. Hib. Banau, *Porcellus.*

BARA EFFEREN, *Panis euchariſticus.* Lib. ii. c. iv. § iv. & c. xxx. § 19.

BARN DREMYG, *Sententia irrita, nullius momenti.* Vide Triad. cclxxi. ubi quot & quales ſint irritae Sententiae fuſius explicatur.

BARNEDIG, *Ratus, fixus*, &c. Dicitur de ſententiis non reſcindendis Lib. iii. in Praefatione prima, & alibi.

BEICHJOGI, *Gravidare.* A Baich, *Onus.* Item, *Foetus, infans.* Lib. ii. c. xxx.

BERLLYSG vel BYRLLYSG (ut in Ll. legere eſt) *Baculus, Virga brevis* quam manu ſua geſtabat Aulae Janitor, ut eo melior viam ante Regem evacuaret. In quibuſdam Codd. Gwialen ponitur pro Byrllyſg. Lib. i. c. xxiv. § 14. Gwayw & Pilo idem denotare videntur in Lib. i. c. xxix. § 9 & al.

BERRJAU, *Jugum Breve.* Vide *Jau.*

BILAIN. Vide TAEAWG.

BILEINDREF, *Feodum ſervile.* Lib. i. c. ix. § 13.

BLODEUO, *Pubeſcere.* De puellis dicitur, quae viripotentes evaſerint. Lib. ii. c. i. § 93.

BLWYDDYN A BLWYDDYNEDD, *Annus & anni*, i. e. Multi anni. Ἓν διὰ δυοῖν.

Bod, *Esse.* Bod dan ei gwaddawl, *Jus in suam dotem habere.* Lib. ii. c. i. § 3. & al. Bod gan wraig, *Rem cum femina habere.* Lib. i. c. iv. § 2. & Triad. cxcix.

Bodd a channjad, *Venia & licentia.* Ἐν διὰ δυοῖν. Lib. v. c. i. § 68.

Bonheddig canhwynawl, *Wallus ingenuus,* is scilicet qui ex paterna & ex materna stirpe utraque Walla oriundus fuerit, &c. Lib. iii. c. ii. § 31.

Bonheddig gwlad, Idem crediderim qui & Bonheddig canhwynawl. Vide Lib. i. c. xli. § 3.

Bonllosd, *Veretrum.* A Bôn, *Caudex,* & Llosd, *Cauda.* Triad. clxiii. § 4.

Bonwyn, a Bôn & gwyn, *i. e.* radicem albam habens. Dicitur de Crinibus radicitus evulsis. Lib. iii. c. viii. § 21. & al.

Bore, *Mane.* Ponitur etiam pro *Die* seu spatio xxiv horarum. Vide Gwlith.

Braenar & Brynar, Terra per longum tempus inculta, & postea arata, & ad putrescendum relicta. Lib. ii. c. xvii. § 17.

Braenardail, Terra eadem fimo pecudum caulis non inclusarum stercorata. Lib. ii. c. xvii. § 18. al.

Branteilwyr. Idem quod Braenardail. In Ll. legitur Brandeilwyr.

Bragawd, Cerevisiae species aromatibus condita, etiamnum in usu apud Wallos, nobis Bracket dicta. In Cod. Mert. Cerevisia aromatitis, satis commode. "Potui humor "ex hordeo, aut frumento, in quandam "similitudinem Vini corruptus". Tacit. de Moribus Germanorum.

Braint: Variae significationis vocabulum. Proprie cujuslibet hominis, sive Rex fuerit, sive Generosus, sive Villanus, Statum vel Conditionem denotat. Vide Triad. celxxii. Omnes Aulici qui ejusdem sunt dignitatis, appellantur Unfraint, *i. e.* Pares. In Multis pro Injuria, & Compensationibus pro Caede statuendis, in Releviis, & Heriotis, & Maritagiis, Antiphernis & Dotibus aestimandis, Braint, *i. e.* propria cujuscunque personae Dignitas, est primo loco consideranda. Breinjol, Adj. est Vir, vel Terra (nam de utrisque vox ista usurpatur) statu nobili gaudens: Sic Gwr breinjol, Tir breinjol. Braint etiam de brutorum Animalium Statu usurpatur, ut -- onid Braint a'i differ, megis Cynddaredd, *i. e.* nisi Status ea exemerit, utpote si rabiosa fuerint. Lib. iii. c. x. § 58. al. 2. In Cod. Leid. Braint vertitur per vocem *Libertas.* "Si post Septennium dimit-"tatur [uxor] de omni substantia debet ha-"bere dimidium, nisi per aliam Liberta-"tem poterit plus habere". Quod hic vocatur ab Interprete *Libertas,* est in Wallico, Braint. Braint a Dylyed, *Status & Privilegia.*

Brawd, *Sententia.* Vide Barn dremyg. Hib. Braith, Idem.

Brawd a Chyfraith, *Sententia & Lex.* Ἐν διὰ δυοῖν.

Brawdle, *Locus judicii, i. e.* Curia, quae apud Wallos in eodem loco non semper constabat: Causae enim reales in fundis litigatis determinabantur. Derivatur a Brawd, *Judicium,* & Lle, *Locus.* Forsan ab A. S. Bpæban, *Propalare, sententiam dicere.* A Brawdle provenit (ni fallor) nostrum Brawl, *Rixa.*

Breuan, *Mola trusatilis.* Item, Massa butyri molae trusatilis forma. Vide Lib. ii. c. i. § 7. al. 2. & c. xxix. § 13.

Breyr, *Generosus.* A Teut. Freyherr, *Liber homo.* Vide Kilianum in voce. In quibusdam Codd. appellatur Uchelwr & Mab Uchelwr: Vide Mab infra.

Briduw; Juramenti species, quo is qui sub juramento aliquid affirmat, se Christianum esse profitetur, & per Fidem in baptismo professam, se non mentiri. Nostri dicerent Swearing by one's Faith. Usurpatur haec formula in caussis Emti & Venditi. Vide Lib. ii. c. v. Alias dicitur Cred, ut in Lib. v. c. iv. § 20. Unde Rhoddi cred ar un, *Fidem obstringere.* Significat etiam & Contractum sub tali juramento factum.

Bro. Vide Gwrthdir.

Bron. Vide Rhag.

Brwydrin, Davisio *Proelium, pugna.* In Legg. *Pugnax.* Anifail brwydrin, *Animal pugnax.* Ni thal un anifail brwydrin eu gilydd; sef yw y rhai hynny [*al.* nid amgen, S. 3.] Ysdalwyn ni thal y llall, na Tharw y llall, na Buch eu gilydd, na Baedd y llall, na Hwrdd ei gilydd, na Cheiljawg y llall, na Cheiljawgwydd y llall. Ac or lladdant hwy [al. lladd y rhai hynny S.3.] anifeiljeid eraill, wynt a'i talant; *i. e.* Damnum quod animal pugnax alteri intulerit, v. gr. Equus admissarius alteri Equo admissario, Taurus alteri Tauro, Vacca alteri Vaccae, Verres alteri Verri, Aries alteri Arieti, Gallus gallinaceus alteri Gallo gallinaceo, Anser mas alteri Anseri mari, non compensabitur. Sed si illa alia animalia occiderint, compensabitur.

Brwyna, *Juncos colligere.* Lib. i. c. xviii. § 9. al. A Brwyn, *Junci.* Sic Afaleua, Cneua, Ytta, & similia. Vide Dav. Gram. p. 94.

Bu, Buch, Buw & Buwch, *Bos, vacca.* Teirbu celain, Chwebu celain, *Tres vaccae, Sex vaccae, pro caede solvendae.* Lib. v. c. ii. § 45.

Buarthdail, Arvum ubi jumenta & greges stabulabantur. Lib. ii. c. xvii. § 20. A Buarth, *Caula,* & Tail, *Fimus, stercus.*

Bugeilgi, *Canis pastoralis.* A Bugail, *Pastor,* & Ci, *Canis.* Lib. iii. c. v. Sect. 8. § 34. Hi Canes nomen forsan dederunt Canibus nostris venaticis Beagles dictis: Nostri enim Canes istos apud Wallos magni habitos videntes, & sensum vocis Bugail ignorantes, Canes suos sagaces Beagles vocitabant, Ci ultima syllaba neglecta.

Bwau tan, *Ignem exsuscitare.* A Bwa, *Arcus.* Lib. iii. c. iv. § 7. Idem quod Chwythu, nisi quod hoc ore, illud manu efficiatur.

Bwydwahardd, Cui victu interdictum est, *i. e.* Ad exsilium condemnatus. A Bwyd, *Victus,* & Gwahardd, *Interdicere.* Lib. v. c. ii. § 19.

Bwrn a baich, *Onus.* Ἐν διὰ δυοῖν.

Bydaf, *Examen silvestre.* Opponitur τῷ Modrydaf, Alveus apum domesticarum. Haec vox ab A. S. Moðþ, *Mater,* illa a Byd, *Mundus,* venit. Hae enim apes ubique ad libitum vagantur, & domicilium manu factum nullum habent; illae alvearia arte fabricata in-

colunt.

colunt ad arcendum frigus & ad ſobolem procreandam.

BYRJEWYS, *Boves ſub jugum breve miſſi.* Lib. iii. c. iv. § 16. A Byrr, jau & Gwys.

BYRRJAD, Idem quod & Braich, *Brachium.* Vide Lib. i. c. xxiii. § 6.

C

CAD A BRWYDR, & CAD AC YMLADD, *Proelium & pugna.* Ἐν διὰ δυοῖν.

CADARN BYD, *Qui legibus non tenetur, prae caeteris contumax.* Ad literam, *Fortis mundi.* Vide Triad. xxxiv.

CADEIRJAWG, Pl. Cadeirjogeu: Viri quibus jus competebat aſſidendi ad menſam regiam, de quibus vide Lib. i. c. x. A Cadair, *Cathedra, Sedes.*

CADERNID A PHRAWF, *Munimentum & probatio.* Ἐν διὰ δυοῖν. Lib. v. c. i. § 60.

CADW, *Cuſtodire.* Item *Jurare, jurato affirmare,* ut in Lib. v. c. ii. § 64. ubi Cadw & Tyngu Synonyma ſunt.

CADW CYFRAITH, *Grex legitimus.* Sef yw maint y cadw cyfraith o'r moch, deuddeg llwdn a baedd, *Grex legitimus porcorum,* xii *ſues cum verre.* Maint y cadw cyfraith o'r defeid, decllydn ar hugaint a hwrdd, *Grex legitimus ovium,* xxx *oves cum ariete.* Lib. iii. c. x. § 66, 67.

CADW CYN COLL, *Cuſtodia ante amiſſionem.* Una ex tribus probationum generibus quibus animalia ſua, quo minus evincantur, quivis defendere poſſit. Lib. iii. c. iii. § 65.

CADW GWEDY GWRTHOD, *h. e.* Ultra procedere velle poſtquam quis interceſſioni ceſſerit. Vide Triad. ccxxiv.

CAE, *Monile,* a Cau, *Claudere, includere*; illo enim collum includebatur. Hinc Cae vulgo pro *Sepe* uſurpatur, qua agri ab aliis conterminis muniebantur, & ager ipſe ita circundatus vocatur Cae. Hinc Cae cadw, Idem quod & Gwelld cadw, *Vivarium,* paſcua quae quis in proprios uſus reſervaverit. Lib. iii. c. x. § 41. & al. Quidni Caer, *Oppidum* inde derivetur? Et noſtrum **Key**, Clavis, ab eodem fonte veniat? Eo enim inſtrumento oſtia claudi ſolent.

CAERJWRCH, *Platyceros,* Lib. iii. c. v. Sect. xi. § 25. Legendum forſan Carwjwrch, ſed q.

CAETH, *Servus domeſticus,* a Lat. *Captus,* quaſi bello in ſervitutem redactus. Horum varia erant genera: Caeth gweiniddjawg vel gweinigiawl, Servus qui munia omnia domeſtica & ruſtica, praeter molituram & foſſionem peragit; Servus honoratior, non emtus, ſed invitatus, *i. e.* mercede ni fallor conductus, qui & Caeth dofaeth dicitur. Hi Generoſis tantum ſerviunt. Vide Lib. v. c. ii. § 33, & 34. Caeth abſolute dictus, viliſſima obire cogebatur miniſteria. De Caeth o'r ynys hon & Caeth tramor vide Lib. iii. c. ii. § 10, 41, 42, 43, 50. & confer.

CAFFAEL, *Obtinere.* Vide COLL. Caffael ei hawl, *Cauſſam obtinere.*

CAIS, *Cuſtos pacis.*

CALON, *Cor.* Nonnunquam vero *Uterum* denotat, ut Crëu mab ynghalon mam, *i. e.* Infantem in utero matris procreare, Lib. ii. c. xxx. § 18. Occurrit etiam eodem ſenſu in Brit. Codice, Trioedd Ynys Brydain dicto, de quo vide Y Trioedd in Edvardi Luidii Catalogo MSS. Britannicorum, quem in Archaeologia ſua Brit. non ita pridem edidit. Tri Gwynndorrllwyth Ynys Brydain: 1 Urjen ac Eurddyl, plant Cynfarch Hen, a fuant yn un torrllwyth ynghalon Nefyn ferch Frychan eu mam. 2 A'r ail, Owain ab Urjen a Morfudd ei chwaer, a fuant yn un torrllwyth ynghalon Modron ferch Afallach. 3 Y trydydd, Gwrgi a Pheredur a Cheindrech Benaſgell, plant Eliffer goſgorddfawr, a fuant ynghàlon Eurddyl ferch Cynfarch eu mam. *i. e.* Tres felices partus Inſulae Britanniae: 1 Urienus & Aurodila, Conmarci Senis liberi, qui in utero Nevinae Brachani filiae inſimul geſtabantur. 2 Secundus partus, Eugenius Urieni filius, & Morvida ſoror ejus, qui in utero Modronae Avallaci filiae inſimul geſtabantur. 3 Tertius vero, Vorgius & Peredurus Olivari Polydoryphori filii, qui una cum ſorore ſua Ceindreca Penaſgella in utero Aurodilae matris ſuae inſimul geſtabantur.

CAM, *Paſſus.* Tri throedfedd yn y cam, *Tres pedes paſſum efficiunt.* Lib. ii. c. xix. § 4. Naw cam terfyn, *Novem paſſus limitum,* de quibus vide Lib. ii. c. xxvii. § 28.

CAMARFERU, Proprie *Abuti.* Camarferu gwraig un, *Uxorem alienam permolere.* Lib. i. c. iv. § 2. & c. v. § 1.

CAMFRAWD, Sententia iniqua, cui pars laeſa acquieſcere non tenetur. Mos apud Wallos provocandi a ſententia Judicis injuſte lata, apud Francos vett. olim viguit. "Autre-"fois parmi les François lorſque qu' un Juge "ſ'etoit laiſſe corrompre par argent, ou au-"trement, la partie lezée pouvoit defier ſon "Juge en maintenant qu' il avoit donné un "faux Jugement. Cela dura juſques environ "l'an 1200, & même plus avant." Menagiana Tom. ii. p. 120. Vide Triad. cclxxiii. & cclxxiv.

CAMGWL, Item quod & Camlwrw. Lib. i. c. xxi. § 6.

CAMGYLUS, *Multae obnoxius.* Lib. i. c. xlvii. § 2.

CAMLWRW: Meſur camlwrw yw tair buw, neu naw ugaint, *i. e.* Multa Camlwrw dicta aeſtimatur iii vaccis, vel clxxx denariis. Lib. iii. c. i. § 17. Vide Triad. cclxviii. Al. Camlwrw undyblyg, *Multa ſimplex,* § 5. al. 2. ibid.--dauddyblyg, *duplicata,* § 9. al. 3. ibid.--tridyblyg, *triplicata,* § 13. al. 2. ibid. Vide DIRWY.

CAMMIN, Accipitris ſpecies ab *adunco roſtro* ſic denominati. A Cam, *Curvus,* & Min, *Os.* Lib. iii. c. v. Sect ix. § 13.

CANASDR. Vide CYHYRYN.

CANAWL, *Arbiter,* qui inter utramque partem medius juſtitiae miniſter eſt. Triad. xxxv.

CANHWYNAWL vel CYNHWYNAWL: Vide BONHEDDIG.

CANLYN, *Perſequi.* De litibus perſequendis in Legibus hiſce uſurpatur.

CANLYNAWDR, *Actor.* Lib. v. c. x. § 1.

CANLLAW, *Procurator.* Lib. ii. c. x. § 12. An Pugil. ?. q.

CANON, *Canon*; De Legibus uſurpatur. Triad. cxl. § 5.

CANONWYR, *Canonici.* Ibid.

CANT,

CANT, PARED, LLOGAIL, Synonyma, pro Pariete ſeu potius Sepimento ex viminibus implexis confecto ad aream in qua frumentum demeſſum aſſervatur, tutandam. Lib. iii. c. x. § 16. al. 1, & 2.

CANTREF, Angl. **A Hundred.** Praefectura centum villis conſtans, a Cant, *Centum*, & Tref, *Villa*. Lib. ii. c. xix. § ii.

CAPLAN, *Capellanus*. Caplan y dref, *Parochus*, Lib. i. c. xiii. § 4. Caplan y Brenin, *Capellanus regius*. Lib. i. c. xvi. § 37.

CARCHARU, *Carcere vel ſepto includere*. Hinc Carcharu cyfraith, Triad. clxxiv. *Moram interponere litigandi*.

CARDAIL, Arvum fimo carris invecto ſtercoratum. Lib. ii. c. xvii. § 21. A Carr, *Carrus*, & Tail, *fimus*.

CARDAWD: Heb gardawd heb weſdfa, *i. e.* Nulla ſtipe, nullo commeatu acceptis. Ἐν διὰ δυοῖν.

CARDOTTIR, Daviſio exponitur Terra libera, eleemoſynaria, **Frankalmoigne**. Libera eleemoſyna a Dufreſnio ſic definitur, "Fundus "qui nulli ſervitio vel redhibitioni ſit ob"noxius." Vide Cowel. l. 2. Tit. 3. § 24.

CARRDDYCHWEL; Is cui ſedem quam mutavit, vel ſtatum, repetere licet. Lib. ii. c. i. § 68.

CARGYCHWYN, *Sedem vel ſtatum mutans*. Triad. xxxvii.

CARRLLAWEDRAWG, CARRTOMMAWG, ſef yw hwnnw, Dyn a fo carrgychwyn pan fynno, *i. e.* Vir cui licet abire ubicunque velit. Lib. v. c. ii. § 45.

CARTHWR, *Equus vectarius*, Lib. iii, c. 9. § 18.

CAS A DIGASEDD, *Odium & ira*. Ἐν διὰ δυοῖν.

CEIDWAD, *Cuſtos*. In cauſſis praedialibus videtur eſſe Colonus, vel Villicus qui fundum coluit, aut alio modo cuſtodivit pro bonae fidei proprietario, vel ſaltem pro eo qui legitimam ſibi vendicabat proprietatem. Ceidwaid a Gwybyddjeid ſaepiſſime ſunt Synonyma, ut Tir a Daear, Ach ac Edryd, & ſimilia. In quibuſdam tamen judiciis, quibus Actiones praediales judicantur, Ceidwad, *Cuſtos*, eſt is qui fundum litigatum ad Caium vel Titium pertinere certo noverit: Gwybyddjad, quem Latine *Teſtem conſcium* vocamus, eſt is qui Caium a Titio de jure ſuo vi dejectum eſſe juratus affirmaverit, vel e contra: Ille de facto, nempe quod fundus ſit Caii vel Titii; hic de jure, nempe quod jus fundi ſit penes Caium vel Titium teſtimonium dat: Ceidwad probare debet Defnydd cyfraith, *Materiam litis*; Gwybyddjad probare debet Achaws cyfraith, *Cauſſam litis*. Gwybyddjad ad literam eſt *Cognitor*, ſed hac voce in Jure Caeſareo is proprie dicitur qui rem alterius procurat; verti igitur *Teſtem conſcium*. "In ſex locis debent eſſe Ceid"waid, videlicet, Cadw tir a daear, Cadw "cyn colli, Cadw geni a meithrin, Cadw "gweſdi, Cadw braint, Cadw alldudjaeth. "Alii dicunt quod debentur Ceidweid in "omnibus locis." CCCC. f. 53.

CEINJAWG, *Denarius*. Saepius per Synecdochen pro *Nummis* ponitur, ut in Triad. ccxlvii. Tair ceinjog ddirwy y ſydd, *i. e.* Tres ſunt pecuniae multarum publicarum nomine ſolvendae. Lib. iii. c. i. § 17.

Yr un GEINJAWG a addug gant, Denarius unus qui centum abſtulit. Lib. ii. c. i. § 88. qui Paragraphus in Codice MSto perantiquo D. *Gul. Williams* de Glanvordaf Baronetti plenius ſic concipitur. O derſydd rhoddi gwraig i wr, ac enwi da iddaw genthi, a chaffael cwbl o'r da hyd yn oed un geinjawg, ac na chaffer honno, y Gyfraith a ddywaid y geill y gwr yſgar a hi, ac na chaffo dim o'r eiddi; a honno a elwir, Yr un geinjawg a addug gant; *i. e.* Si femina viro nuptum collocetur, & dos, quam cum illa habiturus eſt, nominetur, & vir dotem totam acceperit uno denario excepto, quem accipere nequit; Lex dicit quod vir illam repudiare poteſt, & quod femina de bonis dotalibus nihil recuperabit: & denarius iſte dicitur, Unus denarius qui centum abſtulit. Lex haec lata fuit (ut videtur) quo propinqui puellae marito fucum non facerent, ſed ad dotem, quam promiſerant, integram ſolvendam tenerentur.

CEINJAWG BALADR, *Denarius haſtae*. Portio compenſationis pro caede quam omnes mares qui ſe homicidae cognatione junctos eſſe jurato denegare non potuerint; ſolvere tenebantur. Lib. iii. c. i. § 21. Nomen habet a Paladr, *Haſta*, telo nempe quod in bello geſtabant: Crederetur enim omnes maſculos, qui arma ferre erant idonei, vindicare conſanguineorum caedem ſemper paratos eſſe: Talis autem vindicta inimicitias vix aut ne vix quidem ſopiendas propagaret. Ad has itaque coërcendas Compenſatio pro caede (Galanas dicta) a tota homicidae gente toti viri occiſi genti ſolvebatur. Sed hi conſanguinei ad hanc Compenſationem ſolvendam non tenebantur, niſi cum nec homicida ipſe, nec parentes, nec fratres, nec ſorores, nec propinqui ejus ſolvendo fuerint. Vide plura in loco citato.

CEINJAWG GOTTA, Denarius decurtatus, *i. e.* bes denarii legitimi. In Codd. Wall. Ceinjawg gotta diſtinguitur a Ceinjawg gyfraith, *i. e.* Denarius legitimus. Codd. Leid. mutilum hunc denarium vocat *Denarium* abſolute, & alterum *Denarium legitimum*. "Siquis per"cutiatur in capite ſuo, & inde oſſa fracta "deponantur de ſuperiori parte Creuan "(Cranii) iv denarii reddi debent pro "quolibet oſſe ſonante in aeneo vaſe: Si "autem de inferiori parte Creuan, iv denarii "legales reddi debent pro quolibet oſſe ſo"nante in ſcypho aeneo." Denarii hic abſolute poſiti ſunt Ceinjogeu cwttaon. Hinc quoque (ni fallor) manifeſto liquet Denarium hunc mutilum fuiſſe olim apud Wallos Denarium communem in coëmendis & vendendis mercibus uſurpatum. Dimmai, *Obolus* (a Lat. Dimidium) fuit hujus decurtati Denarii pars dimidia, & etiamnum in uſu eſt pro ſemiſſe Denarii Anglici, **A Halfpenny.** Denarius legitimus ad multas & pretia legalia ſtatuenda uſurpari videtur, Denario communi triente major. Et illa augendi ratio in omnibus augmentis uſitata erat, quae per Denarios legales numerabantur. "Pedair "ceinjawg cyfraith, i. e. vi." H 1. *i. e.* ſex Denarii. Ubi ex Denarii curtati valore, quaſi notiore Denarii legitimi pretium ſtatuebat Interpres

terpres Dimmai yw traian y Geinjawg gyfraith, *i. e.* Obolus eſt triens Denarii legitimi. Lib. ii. c. iv. § 29. Ceinjawg heb arddyrchafael, *Denarius abſque elevatione*; Idem quod & Ceinjawg gotta, *i. e.* Denarius curtus. Lib. iii. c. x. § 79. & al.

CEINON, & CEINJON CYFEDDWCH, Potus primus qui in Aulam infertur. Vide Lib. i. c. xliv. § 7. & quae ibi annotavimus.

CELEFRYDD, Stipula poſt culmos a pecoribus alienis depaſtos in agro manens. A Calaf, *Culmus*. q. d. Calaf rhydd. Angl. Stubble. Lib. iii. c. x. § 84.

CENEDL A CHARANT, *Propinqui*. Ἐν διὰ δυοῖν.

CENEDL WELYAWG. Vide GWELY.

CENEDL Y FAM, *Cognati*.

CENEDL Y TAD, *Agnati*.

CENNAD FAWR ERGRYD: "Praeco vocatur "Wallenſice Cennad fawr ergryd, vel Com-"munis nuntius. i. totius patriae". Cod. Leid.

CERDDED, vulgo *Inceſſus*. In Legg. rei alicujus Conditionem ſignificat. Dinawed gwrryw un gerdded yw a dinawed fanw, *i. e.* Juvenci & junicis eadem eſt conditio. Lib. iii. c. v. Sect. ii. § 45.

CERDDAWR (potius legendum Cerddedawr, ut in Ll.) Lib. v. c. v. § 13. quem Paragraphum ſic corrige ut in Ll. concipitur: O derfydd i Gerddedawr alldud glefychu ar y ffordd, a'i farw, pa dir bynnag y bo marw arnaw, taled bedair ar hugaint yn ei ebediw, a'i dda namyn hynny i'r Brenin. O bydd alldud o wraig, un ar bymtheg. *i. e.* Si viator alienigena in itinere aegrotaverit, & moriatur, in quacunque terra obierit, xxiv *denarios* pro herioto ſolvet, reliqua vero bona ejus Regi cedent. Sin femina alienigena fuerit, xvi *denarios* ſolvat. Vide Lib. ii. c. xxi. § 40.

CERNER, Idem quod Hundy, *Dormitorium*. Lib. i. c. xlvii. § 8.

CESSEILJAU. Vide JAU.

CLAF, *Corruptus*. De ſegetibus uſurpatur. In Lib. iii. c. x. § 1. al. S. 2. habet Yſgub jach yn lle y glaf, *i. e.* Faſciculus integer pro faſciculo corrupto dare, pro eo quod in Cott. 3. eſt Difwyn llwgr, *i. e.* Corruptam ſegetem ejuſdem generis ſegete compenſare.

CLAF, *Leproſus*. Pl. Cleifon. Lib. ii. c. xxi. § 41. Ab Hib. Clamh, quod idem ſonat. Hinc

CLAFDY, *Leproſorium*. A Lazaretto. Triad. clxxxviii. al. 1.

CLAFR & CLAFWR, *Homo leproſus*. Ibid.

CLEDD, *Manus ſiniſtra*. Ar gledd y Canghellawr, *Ad ſiniſtram Cancellarii*. Lib. i. c. xv. § 3. al. Hinc Gogledd, *Plaga caeli ad ſiniſtram*, *Septentrio*; ut Dehau eſt *Plaga dextralis*, i. e. Auſter Orientem ſpectantibus. Apud Wallos haec vox diu obſolevit, ſed in Linguis cognatis etiamnum conſervatur: Cledd Cornubienſibus, & Cleidd Aremoricis, & Cle vel Clith Hibernis, *Siniſtrum* denotat. Vide Luidii Archaeolog. Brit. p. 280.

CLEDREN GWASAFWR, Pecuniae ſumma, nempe cxx denarii, Domino fundi debita ab illo qui ſine licentia ſolo ejus inaedificaverit, & illic per annum & diem manſerit. O derfydd i Dreftadawg fyned yn wr i dreftadawg arall, ac adeilad ac aredig ar dir yn ddiannod, a bod yn edifar ganthaw, a mynnu myned i ganthaw, efe a ddyly dalu chweugaint iddaw, a honno a elwir Cledren waſſafwr. Ll. *i. e.* Si fundi poſſeſſor, alteri fundi poſſeſſori hominium praeſtiterit, & ſolo ejus inaedificaverit, idemque araverit, & facti poenituerit, & inde diſcedere velit, ſolvat illi cxx denarios, qui vocantur Cledren gwaſafwr. Vide Lib. v. c. iv. § 12.

CLEINAW, De verribus dicitur ſues ineuntibus. Lib. iii. c. v. Sect. 3. § 10. al. 2.

CLUDAIR, Vulgo *Cremiorum ſtrues*. Sed Lib. v. c. v. § 16. accipi videtur pro re ab inquilino lucrata, dum in aedibus alienis degit. A Cludo, *Vehere*, *coacervare*.

COED A MAES, *Silva & ager*. Diwad coed a maes. *i. e.* Negare ſe vel in ſilva vel agro affuiſſe cum illo de quo quaeſtio eſt. *i. e.* Caede inſidioſa ſe purgare. Vide Lib. iii. § 14. & al. & c. 2. § 44. & al. Gwadu coed a maes a mynydd etiamnum in uſu eſt apud Breconienſes pro Rem quamlibet omnino denegare.

COESGYN, Corrupte forſan pro Coeſeu, *Femora*. Vide Lib. i. c. xxxix. § 5. & al. quos confer.

COF, & COF LLYS, Declaratio Judicum vel ſub juramento facta vel ſine juramento de cauſſis a ſe antea determinatis, quando altera partium litigantium ad eos provocaverit. Triad. xxiv. § 3, 4. & Triad. clxxi. Hinc Cof anghyttun, *i. e.* Controverſia inter Judices de ſententia quam prius dederint. Triad. xlviii. Tyſdjolaeth llys yn dwyn cof, *i. e.* Teſtimonium Officialium Curiae de re qualibet in judicio tranſacta. Triad. ccxciv. Oedi dydd cof, *Conſtitutum differre*. Triad. ccxlvi. Vide Tri Chof gwedy brawd y ſydd. Cyn eu myned yn eu cof, *Antequam teſtimonium dederint*. Triad. xxiv. § 10.

COFFRYS, a Coffr, *Ciſta*. Lib. 1. c. ix. § 5.

COGAIL: Vide Lib. ii. c. xv. § 5. & quae ibi annotavimus. Vide etiam c. xix. § 1. Triad. cxxxi. & Triad. cclviii. § 4.

COLOFN, Columna. Pedair colofn, Quattuor columnae, *i. e.* Brachia & crura. Lib. i. c. xii. § 22. Alias dicuntur Pedwar poſd corph dyn, Lib. i. c. xxiii. § 6. & Triad. xxii.

COLL A CHAFFAEL. Vide DYDD.

COLLEDIG; Vox media tam Reum quam Actorem denotans. Lib. iii. c. iii. § 97. Pedwargair colledig, Quattuor articuli de re amiſſa. Ibid.

COLLED AC EISJAU AC AFLES; Synonyma *Damnum* denotantia.

CORF, Vide CYNTEDD.

CORFLAN & CORPHLAN. Apud hodiernos Wallos Corflan & Mynwent pro *Coemeterio* vulgo uſurpantur. In Legg. diverſa ſunt: Mynwent fuit Atrium Eccleſiis adjacens; Corphlan exterius fuit Atrium interius illud undiquaque ambiens, in quo cadavera ſepeliebantur. Vide Lib. ii. c. viii. § 6. A Corph, *Corpus*, & Llan, *Septum*. Mynwent dicitur quaſi *Monumentum*. Coemeteria erant extra Atria, ne corrupta cadavera Fidelibus in Eccleſia congregatis incommodo eſſent. Sed haec omnia a compluribus abhinc ſaeculis confuſa & indiſtincta ſunt.

CORLAN, *Caula*. Ab Hib. Caor, *Ovis*, & Wall. Llan, *Septum*. Caor apud Wallos pridem obſoleta, apud Hibernos adhuc in uſu.

CORNAID, *Cornu plenum.* Lib. i. c. xii. § 9. Vide Reg. 9. in Daviſii Gram. p. 46.

CORUN, *Corona Sacerdotalis, Tonſura clericalis.* Triad. xxxi. al. & Triad. lxxx. Hinc Corunawg dicitur de illo qui Tonſuram clericalem acceperit. Triad. lxxiv. § 1. & al.

COSGORDD, vel GOSGORDD, *Satellitium.* Lib. i. c. viii. Ab A. S. Ceoſ vel Coſ, Choſen, & Copþþ, *Comitatus*, Vox A. Saxonicae originis in Caedmone occurrens & Willeramo.

COSDAWG, *Moloſſus.* In marg. H. 1. Maatyn, *Maſtinus*, quo vocabulo Majores noſtri *Moloſſum* deſignabant.

COWYLL, *Antipherna:* Bona quibus novam Nuptam poſtero mane remunerat Maritus. Ab A. S. Cu, *Vacca*, & Gilt, *Solutio*, quia tales ſolutiones vaccis plerumque conſtabant. Vide plura in voce ARGYFFREU.

CRAIR, *Relliquiae Sanctorum.* Has ſaepiſſime ſecum geſtabant Walli, ut per illas ſolleminiter jurarent, & ſibi patrocinarentur. Ideoque Nawdd y Creireu, *Patrocinium Relliquiarum* in Legg. frequens. Hoc non ſolum apud Wallos, ſed etiam in caeteris Europae Regionibus uſitatum. Vide Dufreſnium in voce Relliquiae. Hinc

CREIRHAU, Per Relliquias Sanctorum adjurare. i. e. ad juſjurandum adigere.

CRED. Vide BRIDUW.

CREUAN, A Lat. *Cranium.* Vulnera capiti illata cum compenſationibus ob ea debitis habemus ſupra in voce Ceinjawg gotta, & in Lib. i. c. xxiii. § 7. Habemus etiam talium vulnerum mentionem in Legg. Alfredi pag. 44. Edit. Lond. 1721.

CREULYD, *Cruentatus*, A Crau, *Cruor.* Dillad creulyd, Gwaed-ddillad, *Veſtimenta cruentata:* Dillad brathedig, *Veſtimenta ferro confoſſa.* Lib. i. c. xxxiii. § 6.

CROEN, *Cutis*, Cig buch fras heb groen heb amyſgar, *i. e.* Caro vaccae pinguis abſque corio & interaneis. Lib. ii. c. xxix. § 6. al. 2. Periphraſtice dicitur pro Cadavere, ſive Carne proprie dicta, quam Carnifices noſtri vocant A Carcaſe.

CROES, *Crux.* Sollemne fuit Wallis Terrarum Dominis cum quis fundum experiundi poteſtatem peteret, crucem in fundo iſto figere ad denotandum fundum iſtum exinde in manu Domini eſſe; nec prius Crux iſta dimovebatur, aut experiundi poteſtas conceſſa fuit, quam ſummam pecuniae a Petitore Dominus acciperet, ut liquet ex Apriſa A. 9. Edw. I. facta, multis in locis. Lib. v. c. vii. § 3, 4. Vide Statut. de Weſtm. 2. edit. A. 13. E. 1. Cap. 33. Edit. Lond. per R. Tottellum. A. D. 1556. Cymmered Groes i gan yr Arglwydd, *i. e.* Crucem accipiat a Domino, Lib. iii. c. x. § 41. Crux hic pro Licentia accipitur Vaſſallo a Domino ſuo conceſſa agrum alii uſui, vivarium & pratum ſepimento includenti. Heb groes heb wahardd, Heb groes heb warafun, Proverbialis locutio, pro Abſque omni impedimento, Nemine contradicente. Ἐν διὰ δυοῖν.

CROESFAEN, Limes lapideus in agro poſitus, & cruce ſignatus, lapis terminalis. "Pretium lapidis metae, *i. e.* Croesfaen, vel aliud "nominatum, dimidium libraе". CCCC. p. 36. Alias dicitur Maen terfyn, Lib. ii. c. xxvii. § 27.

CROWYN, pro Crywyn vel Crewyn, *Hara*, in qua Catelli recens nati cum matre aſſervantur. A Cynllwſd differt, quod illic Catuli grandiores, licet venationi nondum apti, paſcuntur. "Anſer decem primis diebus "paſcitur in HARA clauſus cum matre". Columell. viii. 15. A Kennell, a Hogſtie, &c.

CUDD: Heb gudd a heb gel arnaw, *Nec operiatur nec celetur*, Lib. iii. c. ii. § 44. al. Ἐν διὰ δυοῖν.

CWCCWYAW, *Feminam inire.* De avibus dicitur. Lib. iii. c. v. Sect. vii. § 8, & 10.

CWLL, *Pectus.* Triad. lxviii. Hinc forte Cylla, *Stomachus, ventriculus.*

CWMMWD, Lat. *Pagus.* Ita vertitur in Cott. 1. & H. 1. ſatis eleganter. Sed cum Pagus ſit vox incertae ſignificationis, *Commotam* e Wallica Latinam factam retinendam cenſui. Cwmmwd apud Maridunenſes adhuc in uſu eſt, ubi Regio tranſtobiana a mari ad Fanum S. Teiliai (Incolis Llandeilo fawr dictum) per xii M. P. & amplius appellatur Tri Chwmmwd, i. e. Tres Commotae, quae ſingulis certis & limitibus & nominibus inter ſe diſtinguuntur. Cymbod contracte Cwmmwd derivatur a Cyd & Bod, *Una habitare.* In qualibet Cantreda duae antiquitus erant Commotae. Vide Lib. ii. c. xix. § 10, 11.

CWYN, *Actio.* Item *Editio Actionis.* Cyn cwyn, *Ante Actionem inſtitutam*, Lib. v. c. x. § 1.

CWYN ANJANAWL, Actio realis, in qua de fundo agitur, quem jure hereditario Actor ſibi vendicat. Lib. v. c. iii. § 4.

CWYN bygwth enaid a chorph, neu aelodeu, neu dda, Actio quam quis alicui intentaverit eo quod mortem illi minitatus ſit, vel corpus ejus vel membra laedere, vel bona corrumpere. Triad. lxxix. § 4.

CWYN LLIOSAWG, Actio contra plures inſtituta. O's y cwyn a fydd yn gyſſylldedig rhag yr Abad a'i Broffeſawl, *i. e.* Si Actio contra Abbatem & Monachos conjunctim intentata ſit. Lib. v. c. iv. § 1.

CWYN PERSONAWL, Actio quae contra unum tantum inſtituitur. Alias dicitur Cwyn unig, Lib. v. c. iv. § 1.

CWYN SEFYDLAWG, Actio in Commitiis inſtituta, cui Reus immediate reſpondere tenetur. Triad. cxcv. Vide plura de Actionum formulis in Lib. v. c. x.

CWYNOS, pro Arjant cwynos, Lib. ii. c. xii. Vide ARJANT CWYNOS ſupra.

CWYNOSAWG BRENIN, Is qui Regi commeatum praeſtare tenetur. Lib. ii. c. xxix. § 18. Vide Triad. ccxii. § 4.

CYCHWYN, De fundi poſſeſſione cedere poſt ſententiam latam: Interdum uſurpatur tranſitive, ut; Trydygwr a gychwyn Dreftadawg, *i. e.* Tertius vir dejiciet virum qui patri in hereditate immediate ſuccedit. Vide Lib. ii. c. x. § 34. A Cy vel Cyd Praepoſ. & Cwnnu, *Surgere, movere.*

CYD, *Communis.* Da cyd, *Bona plurium communia.* Triad. x.

CYDWEDDAWG, *Par.* A Cyd & Gwedd, *Jugum.* De bobus uſurpatur. Lib. iii. c. v. Sect. ii. § 45.

CYDYM-

CYDYMDEITHAS, *Comitatus.* A Retinue. Lib. i. c. viii.

CYFAIR CASNADD, Idem quod Erw y gwydd, *i. e.* Jugerum inſtrumentis arationis parandis quotannis ſepoſitum. Vide Lib. iii. c. ix. § 4.

CYFANNEDD: Adj. ut, Tir cyfannedd, *Terra culta*; cui opponitur Tir diffaith, *Terra inculta.* Lib. ii. c. xxvii. § 23.

CYFANNEDD & CYFANNEDDRWYDD: Subſt. Adail ac aradwy yw Cyfannedd, *i. e.* Aedificia & aratio terram cultam eſſe probant. Lib. ii. c. xxvii. § 23. Tri Chyfannedd [al. Chyfanneddrwydd] gwlad, *i. e.* Tria ſunt quae regionem habitatam eſſe denotant. Triad. xlvii. Hinc

CYFANNEDDU, proprie *Habitare.* Cyfanneddu y Neuadd yn abſent [al. heb, Ll.] y Brenin, de Praefecto Palatio dicitur qui abſente Rege vicem ejus in Aula ſupplet. Lib. i. c. xii. § 15. Alias Aula quaſi vacans eſſet.

CYFAR, *Societas arationis*, in qua tenentur ſocii ad Jumenta & Inſtrumenta arandi praeſtanda, quibus aratio perficiatur. Vide Lib. iii. c. ix. A Cyf, *Con*, & Ar, *Aratio.* Hinc

CYFARU, *Societatem arationis inire.* Lib. iii. c. ix. § 11, & 25. Cyfaru ych, § 28. ibid. *i. e.* Bovem Societatis arationis nomine promittere.

CYFARWR, *Socius arationis.* Lib. iii. c. ix. § 20.

CYFARWS & CYFARWYS, *Donarium*, *Honorarium*, *munus*, &c. Cyfarws neithjawr, xxiv Denarii qui Muſicis dabantur quando puella primo nupſerit. Lib. i. c. xlv. § 8. "Mu- "nus nuptiarum," H. 1. Punt yw Cyfarwys pob un o'r teulu eithr y Penteulu, *i. e.* Merces annua ſingulorum Officialium, excepto Praefecto Palatii, Libra. Lib. i. c. xiii. § 19. Hinc

CYFARWYSAWG: Bonheddig cynhwynol ac Uchelwr cyfarwyſog, Ebediw a ddylyir iddunt, Dav. in v. Cyfarwys, *i. e.* Wallus ingenuus & Generoſus (cui terra a Principe eſt donata) heriotum ſolvere tenentur. Vide Rhybuchedd in Dav. Dict. "Cui terra a "Principe eſt donata." Ita Daviſius interpretatur Cyfarwyſawg; crediderim tamen potius dici de Miniſtrorum regiorum aliquo, mercedem annuam Cyfarws dictam, a Rege accipiente, ut ex ſequentibus patet: Tri Dyn a dal Abediw heb dir; 1 Mab tan oed pedair blwydd ar ddeg; yna y dyly efe fyned ar ei dda ei hun, ac ardrethu: 2 A Bonheddig canhwynawl: 3 A Gwr cyfarwyſawg, *i. e.* Tres ſunt homines qui Heriota ſolvere tenentur, licet terras non habeant; 1. Minorennis qui quartum decimum aetatis annum non expleverit; poſtea vero facultatum ſuarum dominium habebit, & reditibus ſolvendis obnoxius erit. 2. Et Wallus ingenuus: 3. Et Homo qui mercedem annuam accipit a Rege. Triad. xvi. ex V. Vide Lib. i. c. xiii. § 19. & Lib. ii. c. xxx. § 5, 6, 7, 8, 9.

CYFEBRWYDD, *Foetus.* Lib. iii. c. v. Sect. 1. § 1. Vide Cyfebr in Dav. Dict.

CYFEISDYDDJAW LLYS, Cuique in aula locum proprium aſſignare. Lib. i. c. ix. § 7.

CYFLAFAN, Facinus quodvis quod lege cöerceri debet. A Cyf, & inuſitato Llafan, quod forte ab Hib. Fiamhan, *Facinus.* Vide Dav. in voce *Cyflafan.*

CYFLODAWD, Conceptio ſeu Foetura vaccae. A Cyf, Praepoſ. & Llo, *Vitulus.* Lib. iii. c. v. Sect. ii. § 25 & 32.

CYFOETH, *Regio, principatus, regnum.* Lib. i. Praefat. iv.

CYFOEN: Dafad gyfoen, *Ovis foeta.* Lib. ii. c. i. § 56. A Cyf, *Con*, & Oen, *Agnus.* Sic Cyflo de vaccis dicitur, ut & Cyfebol de equabus.

CYFRAITH, *Lex.* Ejus Definitionem vide in Triad. cclviii. § 1. al. Interdum Actionem ſeu perſequendi facultatem denotat. Jawn a chyfraith; Vide JAWN. Tair Colofn Cyfraith, *i. e.* Tres Columnae Legis: Sic enim Leges omnes appellantur, quae ad Homicidium, Furtum, & Incendia pertinent. Vide Lib. iii. Praefat, 1 & 2. Gwneuthur cyfraith, *Conteſtari litem.* De Reo plerumque ſumitur. Nobis, To join Iſſue.

CYFRAITH ATCAS, *Lex odioſa, perverſa*, i. e. *Exceptio prejudicii.* Uſurpatur in litibus quando Reus vi defenſionis ſuae cogit Actorem partes Rei ſumere. Vide Lib. v. c. ii. § 37.

CYFRAITH CLEDREN GWAESAFWR. Vide CLEDREN GWAESAFWR.

CYFRAITH CYHYDEDD, & aliquando CYHYDEDD, *Lex aequationis*, ad literam, *aequalis longitudinis.* Hoc fit cum teſtes utrinque prolati, vel numero vel dignitate ſunt aequales; vel cum pares ſunt Actoris & Rei probationes; vel cum delicta vel damna ſunt paria; vel cum aequo jure partes litigant; in quo caſu res litigata aequaliter inter Actorem & Reum dividitur. Vide Triad. clxviii. Item Diviſio fundorum inter conſobrinorum filios. Triad. ccliv. Unde & Cyhydeddu, Talem diviſionem facere. Ibid. § 4.

CYFRAITH Y BYD, *Lex Civilis.* Lib. v. c. 4. § 1.

CYFRAITH Y CREFYDD, *Lex Eccleſiaſtica.* Ibid.

CYFRIF. Vide TIR.

CYFRWNG, pro Rhwng, *Inter.* Triad. cxl. § 5. cclxxiv. § 5. & alibi paſſim.

CYFF, *Truncus.* Sef yw y Cyff, y Penn, a'r Corph, a'r Galy, *i. e.* Trunci nomine comprehenduntur Caput, Corpus & Veretrum. Lib. iii. c. viii. § 6. Item *Stipes.* Hinc Metaphorice Cyff, & Cyff cynhalawdr, *Fundi poſſeſſor*, v. gr. Proavus, Abavus, vel alius, ad quem partes litigantes in cauſſis realibus genus ſuum referunt. Vide Lib. ii. c. xv. § 1. al. 2. & Lib. v. c. x. § 1. Dicitur etiam Gwelygordd, Lib. ii. c. xv. § 1. al. 1.

CYFFREDIN, *Communis.* Item *Æquus, in neutram partem propenſior*; ut, Arglwydd gwir cyffredin, *i. e.* Dominus inter utramque partem medius juſtitiae miniſter. Triad. cclxxiii. § 23. Hinc Anghyffredin, *Iniquus*, Partial. Triad. cxxvi. § 1.

CYHOEDD, & CYHOEDDOGRWYDD, *Locus publicus.* Triad. clxix.

CYHYDEDD, *Ejuſdem valoris fundus.* Lib. ii. c. xii. § 7. Vide CYFRAITH.

CYHYDEDD, *Fundi partitio inter conſobrinorum filios facta.* Hinc

CYHYDEDDU, *Fundum tertio dividere.* Vide Triad. ccliv.

CYHYRYN CANASDR, *Fruſtum carnis ad centeſimum hominem pertingens.* Dicitur de carne edule animalis mortui, a domino furto ablata,

cujus, licet C homines participes fuerint, is apud quem deprehendatur, multae erit obnoxius. Lib. iii. c. iii. § 35. Uſurpatur etiam & de aliis rebus furtivis. Vide Triad. lvi. §. 1. A Wall. Can, *Centum*, & Hib. Aiſdior, *Via, iter*, &c.

CYLCH, *Circulus*, vel quodlibet rotundum, quales ſunt vietorum circuli lignei. In Legibus ſignificat Commeatum annuum, quem Feudatarii Miniſtris regiis & aliis praebere tenebantur. Hic Commeatus eodem anni tempore ſemper ſuppetitabatur, & inde Cylch dicebatur, quaſi ad idem tempus recurrens. Feudatarii nobiles ſive Liberi tenentes nullo Commeatu onerabantur niſi uno tantum quem Miniſtris regiis hyeme praebebant. Lib. i. c. xii. § 23. & Lib. ii. c. xxiii. § 3. Ignobiles vero ſive Villani Reginam & alios, pluries ſuſtentare tenebantur.

CYLLAIG. *Cervus Tempeſtivus*. Angl. "A "Stag in Season." M. manu recentiori, p. 257. Cervus pro tempeſtivo cenſebatur a Feſto S. Cyricii, *i. e.* a 17 Kal. Aug. ad Kal. Nov. Alii tamen Codd. habent a Feſto S. Joannis Evangeliſtae ad Cal. Nov. Vide Lib. iii. c. v. Sect. xi. § 2 & 13.

CYLLIDO, *Reditum ſolvere*. Lib. iii. c. ii. § 49. A Cyllid, *Reditus, cenſus*.

CYLLIDUS. Vide TIR.

CYMMAINT: Enwi'r lleidr, a'r lledrad, yn gyfliw, ac yn gymmaint, ac yn gyfref, *i. e.* Furem nominare, & rei furtivae colorem & quantitatem deſcribere. Lib. iii. c. iii. § 96. Ἐν διὰ δυοῖν.

CYMMEINJAW, *Fundum tertio dividere*. Uſurpatur de partitione inter abnepotes facta. Lib. ii. c. xii. § 6.

CYMMEINJAWG; *Ejuſdem quantitatis*. Tri chymmeinjawg Gyllid, Amobr, ac Ebediw, a Gobr eſdyn: Fal y *bo y naill*, y bydd pob un, lle taler, *i. e.* Tres ſunt ejuſdem quantitatis Reditus, Maritagium, Heriotum & Relevium: Quantitas cujuſvis horum, quantitatem caeterorum determinabit cum ſolvenda fuerint. Triad. xv. ex V. Vide Lib. i. c. xlv. § 18.

CYMMELL, *Compellere*, a qua voce venit. In Legg. ſignificat id quod Forenſes noſtri *Diſtrictionem* vocant, Capturam nempe bonorum Rei in Actoris uſum.

CYMMEREDIG: Llwdn cymmeredig. Lib. iii. c. x. § 70. al.

CYMMERJAD, *Agnitio*. Uſurpatur de filiis clandeſtino genitis quos patres pro ſuis agnoverint. Vide Lib. ii. c, xxx. § 30.

CYMMHERFEDDAF. Vide PERFEDD.

CYMMHIBEU, *Haemorrhagia*: De puerperis dicitur a Medicis Mothovienſibus. In Legg. Lib. iii. c. v. Sect. xi. § 12. Aſperam arteriam cum pulmonibus denotare videtur, unum nempe ex duodecim membris Cervi regii tempeſtivi quae legitimo praetio aeſtimantur.

CYMMWYS: Cymmwys fydd y gwall y rhyddunt, can cyd-dalant, *i. e.* Damnum utrique commune erit, nam junctim compenſabunt. Lib. iii. c. iv. § 18. al.

CYMMYSGFAB, *Hybrida*. Uſurpatur de liberis ex Walla ab Advena ſuſceptis. Lib. ii. c. i. § al. 1. A Cym, Myſg & Mab.

CYMWEDDI, *Conjugium*; Wallae ſcilicet & Advenae. Lib. ii. c. i. § 72. al. 1 & 2.

CYNDYLYED vel CYNDDYLYED. *q.* Triad. clxix. § 4.

CYNFLITH, *Vacca ſemel enixa*. Lib. iii. c. v. Sect. ii. § 29. al. & 34.

CYNGHAWAWG CYFRAITH, *Res intricatae in Lege*. Res difficilis, laborioſa. Metaphora a globis lapparum ſumta, qui adhaerentes veſtimentis ambulantium, illos impedire ſolent. Triad. lviii.

CYNGHELLAWR; Haud dubie a Latino *Cancellarius*, licet in hiſce Legg. Miniſtri inferioris eſt titulus. Cynghellawr fuit vir legum peritus, qui Vaſſallorum Regis ab Aula longe diſtantium, lites dirimebat. Vectigalia quoque & Cenſus regios cum Praepoſitis (Meiri) procuravit & collegit. Maer, Pl. Meiri, fuit Publicanus regia auctoritate munitus ad tributa exigenda: Cynghellawr fuit Judex qui controverſias de hiſce reditibus natas determinavit. Ideoque fere ſemper conjunguntur. Notandum vero eſt quod in Codd. H. 1. & Leidenſi pro Cynghellawr habemus Cymmhellawr, *i. e.* Compulſor, pari ſenſu.

CYNGHELLORJAETH, *Cancellariatus*. Lib. ii. c. x. § 35.

CYNGOR: Rhoddi cyngor, Conſilium dare, *i. e.* Suadere, hortari. Lib. iii. c. i. § 3. & alibi.

CYNGWARCHADW, *Poſſeſſio longi temporis, Poſſeſſio antiqua, prima*. Uſurpatur in cauſſis realibus quando Actor queritur quod Reus, vel Majores Rei, illum vel Majores ejus vi, vel dolo malo illum vel illos de patrimonio ſuo injuſte detruſerint. Lib. ii. c. xxvii. § 24. & Lib. v. c. iv. § 26.

CYNHALAWDR & CYNHALJAWDR. Vide CYFF.

CYNHORDY, *Stabulum canum*. Lib. ii. c. xxv. § 8.

CYNHWYNAWL. Vide BONHEDDIG.

CYNLLWSD, Aula vel Canile, in quo Canes venatici aſſervari ſolent. Lib. iii. c. v. Sect. viii. § 4. Vide Vlitium in Com. ad Scriptt. Venat. Antiq. p. 54. & 473.

CYNLLWYN, *Inſidiae: Inſidiari*. Dav. In hiſce Legg. Gwneuthur cynllwyn eſt Occidere aliquem in via publica, vel alibi, & occiſum occultare. A Cyn, & Hib. Luinne, *Ira*. Vide Lib. iii. c. ii. § 44. al. Caedem inſidioſam ubique verti, ſed perperam forte. Crediderim enim nunc Murdwrn, Murdddwrn, vel Murndwrn, potius Caedem inſidioſam ſignificare, *i. e.* cum quis ſine vulnere, veneno, vel clandeſtino nocturno Tempore occiditur. Hib. Miorun, **Private Grudge.** Vide Triad. cxlii. § 13. quem Paragraphum hoc ordine legendum non ambigo: Llofruddjaeth a fo Cynllwyn ynddo, megis cuddjaw celain; neu Furdwrn, megis lladd dyn heb weli, neu yn lledrad liw nos, *&c.* Alias Cynllwyn & Murndwrn eodem redirent, quod non veriſimile, cum Poëta olim diverſa eſſe affirmaverit hoc diſticho:

Tri Pheth a dry drwg wenwyn,
Cyngor gwraig, Murn, a Chynllwyn.
Aneurinus.

CYNNAID vel CYNHAID, *Examen vernum, examen primum*. A Cyntaf & Haid. Lib. iii. c. v. Sect. x. § 2.

CYNNAL BRAINT LLYS, *Dignitatem Aulae ſuſtinere.* Lib. i. c. xiii. § 15. quem videſis.

CYNNAL CYFEDDACH, *Convivatoris officio fungi.* Lib. i. c. ix. § 8.

CYNNAL PENN YR JAU, *Suſtinere caput jugi.* In ſocietate arationis, Lib. iii. c. ix. § 10, 11. uſurpatur pro ſubſtitutione bovis loco alterius qui aegrotaverit, vel quem ſocius vendiderit.

CYNNASEDD, Honorarium Regi debitum ab eo cui inveſtituram primo tradiderit. Lib. ii. c. x. § 61. Alias dicitur Gobr yſdyn.

CYNNEFODIG: Ci cynnefodig, *Canis mordax*; ad literam, *Canis aſſuetus.* Lib. iii. c. v. Sect. viii. § 41.

CYNTEDD. Vide Lib. i. c. xii. § 10. & quae ibi annotavimus.

CYNTEFIN, *Cal. Maii.* Lib. i. c. xxi. § 8. al. Ab Hib. Ceideamhain.

CYNWAITH: Vide ALLWAITH.

CYNNWYS. Vide AMOBR.

CYRCH CYHOEDDAWG, *Adgreſſura, aſſultus publicus.* Ni ellir cyrch cyhoeddawg o lai no naw wyr, *i. e.* Adgreſſura publica nulla eſt niſi novem homines fuerint praeſentes. Lib. iii. c. ii. § 44.

CYRRYNT, Angl. **a Current.** Curſus fluminis. Lib. ii. c. xxviii. § 14.

CYSDADLU, *Fundum ſecundo dividere.* Uſurpatur de partitione a nepotibus facta. Lib. ii. c. xii. § 5.

CYSSWYN: Unde Cyſſwynblant, *Filii clandeſtino geniti.* Cyſſwynfab, Is quem Lat. Codices vocant *Filium qui clam adquiritur.*

CYSSWYNAW LLEDRAD AR UN, *Furti aliquem poſtulare.* Triad. cclxviii.

CYTTIR CENEDL, Fundus cujus partitio hominibus ejuſdem cognationis gradus tantum competit. Triad. ccliv. § 4. Fundus plurium communis, antequam diviſus fuerit. Triad. cxlvii. § 22. Dicitur etiam Tir cyd. Ibid.

CYTTIRAWG, *Socius, qui fundum communiter cum alio poſſidet.* Aliquando *Finitimus, limitaneus, vicinus.*

CYWEIRJAW GALANAS, *Homicidium lucre, compenſationem pro caede facere.* Lib. iii. c. i. § 25.

CYWEITHAS, CYWEITHAS BRENIN: Pro *Comitatu regio* videtur accipi, & Corn cyweithas pro *Claſſico* quo excitantur vel ad proelium vel ad iter capeſſendum: Alias dicitur Corn cychwyn. Vide Triad. xlii.

CYWELOGAETH & CYWELOGACH, *Concubitus, concubinatus.* Triad. cxcvii.

CYWIR: Bod yn gywir, *Promiſſis ſtare.* Lib. v. c. v. § 82.

CYWLAD: Bod yn gywlad, *In patria praeſens eſſe.* Lib. ii. c. xvii. § 10. Hinc Anghywlad, *Abſens.* Vide GWLADWR.

CY-WRES, *Concubina.* Triad. clxiii. § 2. Quaſi dicas Co-uxor. A Cy, & Gwr-es, *Uxor*, quod a Gwr, *Maritus.*

CHWARTHAWR TIR, Quarta pars cervi poſſeſſori agri debita. Honorarium Domino fundi, in quo Cervus a Venatoribus occiditur, debitum, quod erat totius Cervi pars quarta. Lib. iii. c. xi. § 4. Rex autem ſupremus totius ditionis Dominus ab iſta penſione liber erat, ut liquet ex § 15. ibid.

D

DA, *Bona, opes*, &c. Da bywawl, *Bona animata*, qualia ſunt Boves, Equi, Oves, & ſimilia. Da marwawl, *Bona inanimata*, cujuſcunque generis fuerint, utputa Nummi, Veſtes, Arbores, & ſimilia. Triad. clxxvi.

DA CYFFRO, *Bona mobilia.* Triad. cxlvii. DA DIGYFFRO, *Bona immobilia.*

DA DIWAHAN (vel DIWAHANEDIG) *Res quae dividi non debent*, ut puta Liber, Vas, Equus, & ſimilia. Lib. v. c. v. § 51. DA GWAHANEDIG, *Bona invicem ſeparabilia*, qualia ſunt, Nummi, Frumentum, Vinum, Oleum, & fere caetera quae numero, pondere, vel menſura conſtant. Lib. v. c. v. § 52.

DADANNUDD, *Judicium poſſeſſorium, Actio poſſeſſoria, Aſſiſa mortis anteceſſoris.* Vide Lib. ii. c. xiv. Triad. cxcvi. Lib. v. c. i. § 35. & ſeqq. Anhuddo eſt *Operire, tegere, velare*, & Dadanhuddo contrarium. Et ob hanc detectionem Admiſſio Actoris Dadannudd vocatur. Eleganter Poeta;

Anhuddwyd aelwyd, Duw a welo
Dodi un heddyw a'i dadanhuddo.

DADANNUDD etiam nunc Actorem qui tali actione utitur, nunc ipſum Fundum litigatum denotat. Lib. ii. c. xiv. § 7. & 9 al.

DADLAU, *Domus* vel *Curia*, in qua Cauſſae determinari ſolebant. A Dadl, *Cauſſa, lis, quaeſtio forenſis.* Ab hac voce (ut hoc obiter adnotem) ducitur Angl. **To tattle,** *Blaterare*, quod de garrulis dicitur. Walli vero non niſi ſerio quod nos leviter uſurpamus. Similiter Blaſphemiam & verba in Deum & res ſanctas atrociſſima Walli *Cabledd* vocant. Nos autem inconditam blateronum garrulitatem voce **Gabling** deſignamus. Verba Wallica retinuimus, ſenſu vero diverſo. Venit Cablu a Lat. Fabulari, ut & Hiſpanicum Hablar, quod *Colloqui* ſignificat. Wallicum Chwedleua eſt *Sermones caedere*, & Nomen Chwedl eſt *Colloquium*; nobis vero **To wheedle** eſt *Verbis blandis decipere.*

DADLEUWYR, *Partes litigantes.* Alias Cynnennuſon & Pleideu. Triad. cxxvi. § 1 & 6.

DADSAF, Idem quod Argae, *Limes, terminus.* Triad. lxviii.

DAERED, & DAEREDWYR. Vide ARJANT DAERED.

DAFAD GYFOEN. Vide CYFOEN.

DAINT AC YSDLYS. Vide TRAUL.

DAMDWNG, *Pretium jurato conſtitutum.* Lib. v. c. iv. § 37.

DAMDYNGU, *Aliquid ſub juramento vendicare.* Quomodo hoc fit, vide Lib. iii. c. iii. § 39. Item *Juramento aeſtimare.* § 57. ibid.

DARYMRED BWYD A LLYNN, *Inferre cibos & potulenta.* Lib. i. c. xiv. 7.

DAWNBWYD, *Donarium cibi:* Canon quem Vaſſalli, quorum feoda ſervitiis ignobilibus ſunt obnoxia, bis, vel, ut alii volunt, ſexies in anno, & certis temporibus praeſtare tenentur. Lib. ii. c. xxix. § 4. & 10. Dicitur etiam Gweſdfa, quod videſis. Sed Dawnbwyd plerumque opponitur Canoni Liberorum Tenentium Gweſdfa proprie dicto. Vide PUNT DWNGC.

DEDFRYD & DEDRYD, Sententia a Senioribus Regionis in Cauſſis hereditariis lata, quam JCti noſtri vocant *Veredictum*. Vide Lib. ii. c. x. § 1. & quae ibi annotavimus. Aliquando etiam Teſtimonium unius hominis ſignificat, utputa Fidejuſſoris, vel cujuſvis alius ex novem Teſtibus ſolitariis & aliis. Vide Lib. ii. c. ii. & c. iv. § 14.

DEDYLLU GROYSSYN: Lib. iii. c.v. Sect. ii. § 5. Pro dedyllu groyſſyn o'i phedair teth, ut in Cott. 2. & Cott. 3. concipitur, Ll. habet dyfod llaeth o'i phedair teth, *i. e.* Ut lac veniat ex quattuor ejus rumis. In Additamento ex Cott. 6. § 29. ejuſdem Sectionis legimus, dyfod llaeth o ben pob teth iddi, quod idem eſt. Sed quid ſibi velint Dedyllu groyſſyn prorſus ignoramus.

DEFNYDD AC ACHAWS CWYN, *Materia & cauſſa actionis.*

DEFNYDDJAU, Pl. a Defnydd: *Inſtrumenta, teſtes*, &c. & ut verbo dicam, omne illud quod ad probandam vel corroborandam Cauſſam fuit neceſſarium. Lib. ii. c. x. § 25 & 26. Vide Not. [g] & [i] ibid.

DEFNYDDJAW, *Diſponere, diſpertire.* Cervi in aeſtivis menſibus caeſi in fruſta certa dividebantur, quae Dominus plerumque inter amicos ſuos diſtribuebat. Dividere, diſtribuere fruſta vocabatur Defnyddjo. **To diſpoſe of, To make uſe of.** Lib. iii. c. v. Sect. xi. § 4. & 11.

DEODWF, v. DYODWF.

DEFOD, DEOFOD & DOFOD, *Bona, opes*, &c.

DEUPARTH, *Duae partes*, i. e. *Bes*. Deuparth a thraian, *Bes & triens*. Dicitur de rebus tripartito diviſis.

DEUPARTHAWG: Deuparthawg fydd yr enaid ar y cig, *i. e.* Vita porci beſſe, caro triente pretii ejus eſtimabitur. Lib. v. c. v. Sect. iii. § 5. al.

DIAMRYSON, *Quietus.* Dicitur de fundo litigato quem Rex in ſuam poteſtatem accepit. Lib. v. c. viii. § iii. Vide CROES.

DIAMRYSONI, *Lite liberare.*

DIASBAD uwch adnau, (adfan, vel annwfn, ut varie ſcribitur) & Hawl ddiasbad; Tres ſunt Actiones quae hoc nomine veniunt, quas vide in Triad. lxx.

DIDONRWYG, DIDONFRYD, *Sine contumacia.* Lib. iii. c. v. Sect. ii. § 57.

DIDOR: Lib. iii. c. x. § 49. Pro Didor (vel Didorr, ut in Ll. legitur) S. 2. habet Diangc, *Evadere*. Forte a Di vel Dy, & Torri, *Frangere*.

DIEBRYD, *Fruſtratio*; *Fruſtrare.* Vide Triad. cclxvii.

DIEBRYDIG, *Fruſtrandi reus.*

DIFARNU, *Condemnare.* Lib. ii. c. x. § 28.

DIFWYN AC ANOLO, *Inutilis.* Triad. xix. § 4. [a]Εν διὰ δυοῖν.

DIFFAITH BRENIN, *Deſertum Regis, Vacua regia.* Loca a nullis certis proprietariis poſſeſſa ita appellabantur, ex quibus lucrum omne quod per accidens oriretur, ad Regem pertinebat, qualia ſunt Mare, loca inculta campeſtria, vaſti ſaltus, quos noſtri Foreſtas vocant. Hoc autem vocabulo non tantum Res ſed & perſonae interdum denotantur: Puellae vocantur Diffaith Brenin, ob quarum matrimonium Honorarium Regi vel Vaſſallis ejus deberetur, pro ratione dignitatis aut ſtatus ſui vel paterni. Diffaith quoque ſignificat Locum ſecretum ab arbitris omnibus remotum. Derivatur a Di, Particula negativa, & Ffaeth, *Cultus, a, um.* Diffaith Brenin yw pob da heb berchennawg iddaw, *i. e.* Omnia bona poſſeſſore carentia ſunt deſertum Regis, *i. e.* Regi cedunt. Lib. v. c. iv. § 35. Vide PYNFARCH.

DIFFODDEDIG. Vide ERW.

DIGWYDDO; Y farn a ddigwydd, *Sententia lata irrita erit.* Triad. cxciii. § 7. Pob gwyſdl a ddigwydd ym mhen y nawfed dydd, *Pignora omnia decident poſt novem dies*, i. e. *alienari poſſunt.* Lib. ii. c. iv. § 46. Vide Not. [y] ad § 45 ibid. Vide PENFADDEU.

DIHENYDD, Idem quod Eneidfaddau, *Capitis reus.* Lib. ii. c. xxx. § 3. al.

DILERBREN: Pertica, qua utebantur agrorum menſores. A. S. Dælan, *Dividere*, unde noſtrum **To deal,** *i. e.* **To divide,** in chartarum ludis vox uſitatiſſima; & Dælepe, *Diviſor*, **A Dealer.** Dilerbren, vox hibrida, Pertica qua in diſterminandis agris utebantur. Cujus fuerit longitudinis incertum. O's tai a fydd, y Brawd ailjeuaf a ddyly rannu y tyddynneu, canys dylerbren [*al.* dilyrbren, J. *al.* dylyrbren Ll.] fydd yntau yna, *i. e.* Si domicilia fuerint, proximus a minimo dividet praedia (*i. e.* partem fratrum unicuique debitam aſſignabit) quoniam is eſt Dilerbren, *i. e.* ad illum pertinet pertica metatoria. Lib. ii. c. xii. § 4. Locum hunc non ſatis perſpicuum ſic interpretor. Haec vox nuſquam alibi occurrit. Ita Coelbren, *Lignum fidei, ſors.*

DILWR, *Poſterior*, cui contrarium Rhag, *Anterior.* Hinc Lib. iii. c. v. Sect. xi. § 4. Chwarthawr dilwr (vel ol, ut in § 16.) *Cervi quadripartito diviſi pars poſterior.* Chwarthawr rhag, *Pars anterior.* Ibid.

DILYRJEID, Pl. a Dilwr; Idem quod Oljeid, *Palantes, poſtremi.* Vide Lib. iii. c. v. Sect. viii. § 17, 34, 35. al. & confer.

DILYD, Idem quod Dilyn, *Sequi, inſequi: Appellere animum ad aliquid.* Dilyd gwirjonedd, Erlid gwirjonedd, *Secundum aequitatem jus dicere.* Triad. ccxlix. § 1 & ccxlviii. § 2.

DILYSDAWD, DILYSRWYDD, *Libellus divortii*, quo vir Uxorem repudiatam a vinculo matrimonii prorſus liberam eſſe affirmat. Vide Lib. ii. c. i. § 16. al. § 60. al. § 79. al. & § 84. & quae ibi annotavimus.

DILYSRWYDD, Praeſtatio evictionis rei divenditae a Venditore, qui ſe verum eſſe iſtius rei proprietarium aſſerit. Bod dros ddilyſrwydd peth, *Rei alicujus evictionem praeſtare.* Lib. iii. c. v. Sect. 1. § 33. al. 1, 2. Sef yw Dilyſrwydd, Bod yn warant i'r neb a'i pryno hyd na allo arall na dala na damdwng, na phrofi meddjant, namyn ei fod ef yn eiddaw ef, *i. e.* Praeſtatio evictionis dicitur, quando Venditor Emtori pollicetur neminem rem illam jurato repetere poſſe, nec dominium in illam habere, ſed rem iſtam eſſe pleno jure ſuam. Lib. v. c. iv. § 49.

DILLWNG CYFARCHEU, *Actiones dare, experiundi licentiam ſeu facultatem dare.* Triad. xliv. § 2.

DILLWNG AC ELLWNG. q. Triad. xli. § 3.

DIODOR:

DIODOR: Triad. cxlv. § 1. q. Oedi cyfraith yn ddiodorr. Vide *Godor* in Dav.

DIOBERI, Idem quod Anoberi & Anolo, *Res nihili, inutilis.* Triad. cxcv. § 1.

DIOBERWR, *Ceſſator, homo nihili.* Ober Aremoricis eſt *Operari*, & Oberor, *Operarius*; inde Dioberwr, *Vir deſidioſus qui nihil facit.*

DJOER, contractum forte a Duw a wyr, *Deus noſcit.* Lib. ii. c. iv. § 2. ubi ambo occurrunt.

DIOFRYD: Cymmeryd diofryd brawd, Cymmeryd teilyngdawd yngneidjaeth, *Judicis officium jurejurando praeſtito accipere.* Rhoddi diofryd brawd, Rhoddi teilyngdawd yngneidjaeth, *Judicandi munus tradere.* Vide Lib. i. Praefat. ii. & iv. & confer. De methodo juramentum deferendi novo Judici vide Lib. i. c. xvi. § 37.

DIOFRYDAWG: Dyn diofrydawg, *Vir votis religioſis obſtrictus.* Vota haec erant abſtinere ab uſu linteaminum, carnis, & ab equitatione, ut liquet ex Lib. iii. c. iv. § 10. al. 2. ex S. 3. Alii Codd. habent, a mulieribus, ab eſu carnium, & ab equitatione [*al.* ab uſu balneorum vel unguentorum, nam Ennaint tam Unguenta quam Balnea denotat.] Lib. ii. c. i. § 84. Vide MARCHOGAETH.

DIRJAID tafawdrudd: v. TAFAWDRUDDJAETH.

DIRMYGU, *Abjicere, rejicere*, Uſurpatur de veſtimentis & aliis rebus vetuſtate attritis. Lib. i. c. xvii. § 8. al.

DIRWY, Multa vel Satisfactio Regi vel Domino debita; unde forſan derivetur a Dir, *Debitum*, & Rhwy, *Rex.* Quam ob cauſſam Dirwy per *Multam publicam* ſaepius reddidi. Sef yw meſur y DDIRWY, Deuddeng mu, neu dair punt, *i. e.* Multa publica aeſtimatur duodecim vaccis, vel tribus libris. Lib. iii. c. i. § 16. al. & § 17. Vide Triad. cclxviii. al. ex S. 2. Haec erat aeſtimatio Multae Dirwy proprie dictae. Latiori tamen ſenſu accepta nunc minori nunc majori ſumma àeſtimatur, ratione habita facinoris ob quam exigitur. Dirwy Caeth o'r lledrad cyntaf a wnel, chweugaint yw; o'r ail punt, *i. e.* Pro primo furto quod Servus fecerit, multa erit cxx *denarii*; pro ſecundo, Libra. Lib. iii. c. iii. § 90, 91. Vide plura ſuper hac materia in Triad. cclxviii. praecipue vero in § 14. ubi de Dirwy trais morwyn agitur. Gwneuthur dirwy, Gwneuthur cam, *Delinquere, crimen committere quod multa Dirwy dicta coërceri debet.* Lib. i. c. xii. § 10.

DISDAIN, Unus e primariis Aulae regiae Miniſtris, cui Ciborum & Potuum parandorum cura committebatur. Derivatur ab A. S. Dıꝛcðeȝn vel Dıꝛcðen, *Dapifer*: Dıꝛc, *Diſcus*, Wall. Dyſgl, Angl. **Diſh.** Ðen, Ðeȝen vel **Thane** proprie *Miniſter.* In Charta Privilegiorum Eccleſiae Chriſti Cantuarienſis ab Ethelberto Rege conceſſa inter ſubſcribentes numeratur "Æthelmer Domini mei Dıꝛcðen, i. e. Dapifer". Spelm. Conc. Vol. p. 507. In Cod. H. 1. Diſdain Wallicum vertitur in Gloſſa interlineari per *Aſſeclam*, ſatis recte, ſi originem vocabuli ſpectes.

DISDEINJAETH, *Munus Diſpenſatoris.* Lib. ii. c. x. § 35.

DIWAD. Vide COED A MAES.

DIWAHAN. Vide DA.

DIWARNAWD: Tri niwarnawd nawdd, *Tres dies refugii.* Triad. ccxiii. § 1.

DIWEIRDEB: Wynebwarth a diweirdeb, *Compenſatio ob infamiam violatae pudicitiae.* Lib. ii. c. i. § 43.

DIWYNEB, a Difwyno, *Vaſtare.* Triad. lxxi.

DODI AR DDYN AI LLOSG, AI ANRHAITH, &c. *Poſtulare aliquem vel incendii, vel rapinae*, &c. Lib. v. § 40.

DODI AR Y GYFRAITH, *Lege cautum eſſe aſſerere, legi committere, legis arbitratui relinquere.* Lib. v. c. i. § 1. al.

DODI YM MHEN UN, *Arbitratui alicujus relinquere, appellare aliquem de cauſſa aliqua.* Lib. v. c. i. § 1.

DODI YNGHOF LLYS, alias, Tyſdu i'r Arglwydd, ac i'r Yngneid, ac i'r Gwyrda, *Teſtari Dominum, & Judices, & Optimates.* Lib. v. c. i. § 60. & 64.

DOETHJON, *Prudentes, Sapientes*, i. e. Juriſconſulti, Juriſprudentes. Lib. i. Praefat. iv. & Lib. ii. c. iv. § 39.

DOFAETH. Vide CAETH.

DOFRETH, *Tributum, vectigal:* Aliquando *Hoſpitium.* Myned ar ddofreth [*al.* i gymmeryd eu cylch] ar Dajogeu [*al.* Fileinjeid] y Brenin, *Villanos regios adire ad commeatum accipiendum.* Vide Lib. i. c. xxi. § 14. & al. & confer. Goſod Alldudjon yn ddoofreth ar ei Feibjon eillon, *Advenas ad Villanos ſuos mittere ut ab iis hoſpitio accipiantur.* Lib. ii. c. xxv. § 5. Vide Lib. ii. c. xxi. § 5. & al. 1, 2. Hib. Deóraidh, **A Sojourner.**

DOFRETHWYR & DOFREITHWYR, *Advenae qui hoſpitio accipiuntur a Villanis.* Lib. ii. c. xxv. § 6. al.

DOGNFANAG, Clancularia furti delatio ab oculato teſte jurato coram Sacerdote ſolo facta: Ad literam *Delatio ſufficiens.* Qua methodo & quibus de cauſſis fiebat, vide Lib. iii. c. iii. § 29. & al. § 31. & al. & § 32.

DOGNWAD, *Negatio ſufficiens.* Lib. iii. c. iii. § 30.

DOGNWAED, Sanguis qui a capite ad terram effluxerit. q. d. *Sanguis plenus*, i. e. *manifeſtus.* Triad. lxviii. § 4.

DOL, *Subjugium.* Lib. iii. c. ix. § 33. Differt a Subjugio Romano ideo quod hoc ex ſemicirculo ligneo, illud ex fune fiebat.

DOODWF, DEODWF vel DYODWF: Arjant doodwf, *i. e.* Pecunia qua pretium vaccae ultimo augetur, nempe cum ſecundo pepererit, viii ſcilicet denarii. Vide Lib. iii. c. v. Sect. ii. § 7, 29, 30, 31, 32. & al. Alias dicitur Arjant medowyt. Vide TALBEINC. Doodwf ſecundum analogiam Linguae Wallicae rectius ſcriberetur Dyodwf, a Dy, Go, & Twf, *Incrementum.* Hujus formae ſunt Diogelu, a Di vel Dy, Go & Celu; Diofryd, a Di, Go & Bryd.

DOSBARTH, *Concluſio: Controverſiae determinatio.* Triad. viii. **The Summing up of a Cauſe.** Triad. cclxxiv. Vide Judicii ſubſtantialia in Calv. Doſbarthu cynhenneu, *Lites dirimere.* Vide GALW AR Y DOSBARTH.

DULL, *Opinio, ſententia.* Ac na byddynt un dull, *Et illi a ſe invicem diſſenſerint.* Lib. ii. c. ii. § 3. & al. Cadarnhau eu dull trwy dwng, *Sententiam ſuam jurejurando confirmare.* Triad. cxl. in initio. Rhoddi barn herwydd dull ei Ganonwyr, *Sententiam dare ſecundum arbitrium Canonicorum.* § 5. ibid. Hib. Nuaill, *Opinio.*

DRUD, *Furioſus:* Sef yw Drud, Dyn ynfyd,

Furioſi

Furioſi nomine mente captus intelligitur. Triad. xxxii. § 5. Vide MAB ANWAR.

DWFR SWYN, *Aqua benedicta.* Lib. ii. c. iv. § 4. & c. xxx. § 19. Vide SWYN.

DWYN. Vide COF.

DWYN MAB, *Foetum vel infantem alicui adducere*, i. e. Infantem ab aliquo ſuſceptum fuiſſe jurato affirmare. **To lay or ſwear a Child to one.** Lib. ii. c. xxx. § 18.

DWYN I'R DYGN, *Jurato affirmare.* Lib. ii. c. x. § 28.

DWYN MECHNI, *Fidejuſſionem aſſerere.* Lib. ii. c. iv. § 40.

DWYN, *Defendere, patrocinari.* Dwyn y dyn a wnel y cam, hyd yn ddiogel, *Reum deducere ad locum tutum.* Lib. i. c. ix. § 11.

DYADAEL GWAED, *Sanguinem emittere.* Lib. i. c. xxiii. § 11.

DYDD COLL NEU GAFFAEL, *Dies litem amittendi vel obtinendi*, i. e. *Dies judicii.* Dies in cauſſis dijudicandis ultimus, quo Judex vel pro Actore vel pro Reo pronunciat. Lib. ii. c. x. § 25. Dicitur etiam Dydd barnedig i gyfraith, & Dydd cyfraith farnedig. Ibid.

DYDDJEU DYDDON. Vide UNDYDD DYDDON.

DYFFRYN vel DYFFRYNT, *Vallis per quam amnis perfluit : Amnis ipſe.* O derfydd bod ymryſon am ynyſoedd yn nyffrynt [*al.* yn nyfredd, Ll.] *Si controverſia oriatur de inſulis in amne ſitis.* Lib. v. c. v. § 32. A Dwfr & Hynt, *i. e.* Aquae curſus.

DYGN. Vide DWYN I'R DYGN.

DYGNGOLL CENEDL, *Damnum grave quod cuilibet genti evenire poſſit.* Triad. lxxxiii. A Dygn, *Moleſtus*, & Coll, *Damnum.*

DYGYNNULL. Vide GORSEDD.

DYLEDAWG, vel DYLYEDAWG, Pl. Dyledogjon : *Proprietarius, is cui feodum jure hereditario competit.* Lib. ii. c. xi. § 3, & c. xxvii. § 18. Aliquando Adjectivum eſt, ut ; Cymräes [ſonheddig, Ll.] ddyledawg, *Walla ingenua, cui terra competit.* Lib. v. c. i. § 32.

DYLERBREN, v. DILERBREN.

DYLU, DYLEU, & DLEU ; Verbum medium. Ni ddylyaf i ti ddim, *Nihil tibi debeo*, vel, *Nihil mihi a te debetur.* **I owe thee nothing,** or, **I claim nothing of thee.** *Occurrit in* Lib. iii. c. i. § 20. Lib. v. c. iv. § 11. & alibi paſſim. Sic Angl. **To owe.** Vide Levit. xiv. 35. Act. xxi. 11. & confer cum Mat. xviii. 28. & Luc. xvi. 25. in verſione Bibl. Anglicana.

DYLYAWDR, Idem quod Hawlwr, *Creditor, Actor.* Lib. ii. c. iv. § 9. A Dylu.

DYLWYF, Idem quod Goſgymmon, *Cremia.* Lib. iii. c. iv. § 6.

DYNU, Contracte pro Dyfnu, *Sugere.* Lib. iii. c. v. Sect. iii. § 2. Hib. Dinim. Arm. Dena. Corn. Ddo tena.

DYODWF. Vide ARJANT.

DYRCHAF A GOSOD, *Aſſultus.* Ἐν διὰ δυοῖν.

DYRCHAFAEL. Vide ARDDYRCHAFAEL.

DYRCHAFU, *Attollere, augere.* Dicitur non ſolum de Multis in cauſſis gravioribus augeri ſolitis, ſed de rebus aliis. Dyrchafu tyſdjon, *Teſtium ſtatum vel dignitatem declarare vel proponere.* Pro ſtatu enim teſtium cauſſae praediales aliquando determinari ſolebant.

DYRNFEDD, MOELDDYRNFEDD, *Palmus.* Menſura quattuor uncias longa. Angl. **A hand,** & nobis adhuc in uſu. Lib. ii. c. xxix. § 6. & al. Lib. i. c. xv. § 6.

DYRNFEDD a'i fawd yn ei ſefyll, *Palmus erecto pollice*, i. e. Menſura ſex uncias longa. Lib. ii. c. xxix. § 6. al. Vulgo dicitur Dyrnfedd bicca. Vide MOEL.

DYSGL, *Lanx.* Ita in Gloſſa interlineari vetuſtiſſimi Cod. Juvenci, qui in Bibl. Publica Cantab. aſſervatur.

DYWANU WRTH LADD DYN, *Ex accidenti adſtare cum quis interfectus fuerit.* Lib. v. c. iv. § 43. Siarlus a ddywanawdd ar Roland lle'r oedd wedi marw, *Carolus caſu invenit Rolandum mortuum.* Hiſt. Caroli Magni. MS. AS. Pen, *Forte, forſan.*

DYWYL, *Niger*, nigri coloris vel ſaltem ab albo diverſi. Gwynnjon enim & Dywyljon oppoſita eſſe conſtat ex Lib. iii. c. ii. § 1. collat. cum Lib. i. c. vi. § 2. ex Ll. & aliis. Forte a Gal. Deuil vel Dueil, *Luctus* ; niſi vox hibrida ſit a Wall. Dy vel Di, particula negativa, & Hib. Geal, *Albus.*

E

EBEDIW (ABEDIW, vel OBEDIW, nam varie ſcribitur) *Heriotum*, i. e. Summa pecuniae quae ex bonis mortui Vaſſalli Domino debebatur. Punt a hanner yw ei Ebediw, *Heriotum ejus ſeſquilibra aeſtimatur.* Lib. i. c. xiv. § 29. Interdum novus feudatarius, qui in jura Defuncti ſucceſſit, ſummam hanc ſolvere tenebatur ; ut liquet ex Lib. ii. c. ix. § 3. qua de cauſſa & *Relevium* dici poteſt. Sin vero defunctus Vaſſallus primus fuerit feudatarius, & Honorarium quod JCti Wallici Cynnaſedd vocant, Domino reddiderit, tum pro eo in ejus obitu nullum Heriotum de jure ſolvebatur. Vide Lib. ii. c. x. § 61. Leproſi cum ſaeculo renunciaverint, Heriota Dominis propriis ſolvebant. Lib. ii. c. xxi. § 41. Leproſi enim pro mortuis reputabantur, & heredes in bona eorum ſuccedebant. Judex Aulicus ab Herioto ſolvendo immunis erat ; Lib. i. c. xvi. § 42. Membra Regis etiam, nempe Liberi, ex fratre vel ſorore Nepotes, & Conſobrini ejus, nullum Heriotum ſolvebant : Equi enim & Arma, Canes & Accipitres eorum vicem Herioti praeſtabant. Lib. i. c. xii. § 25. Venit haec vox ab Obediw, quod a Lat. *Obitu* deducitur. Yn ei obediw, *In obitu ſuo.* Quid apertius ? Vide Lib. i. c. ix. § 5. Not. [c] & c. vi. § 12. Not. [d].

EBOLJAWG, *Foetibus edendis apta.* De equabus dicitur Lib. iii. c. v. Sect. i. § 56. Ab Ebol, *Pullus Equinus.*

EBRAN, *Pabulum* quod Equis vel Jumentis apponi ſolet. Forte a Lat. *Farina.* Hinc noſtrum **Bran.**

EDLING, *Heres regius, Princeps deſignatus* ; ad literam NOBILISSIMUS, quo Titulo labante Imperio Romano Imperatorum Filii, vel in Regni Conſortium adſciti, aut jamjam adſciſcendi, gaudebant. Venit ab A.S. Æðlinge, quod Filium viri inter ſuos principis ſignificat. Æþele Vir nobilis apud Germanos veteres, inde apud Batavos etiamnum **Edelman** pro Generoſo. Terminatio ing Nominibus annexa *Filium* apud A. Saxones denotat, cujus multa in Chronico Saxonico occurrunt Exempla ; Ellinг, *Ellae F.* Godpulfing,

pulfing, *Godwulfi F.* (unde Godolphinorum gens illuſtriſſima nomen antiquum ducit) Manning, *Hominis cujuſcunque F.* & Ætheling, *Viri nobilis F.* Vide Lib. i. c. ix.

EDDYL: Rhybuddjaw gorwlad rhag eddyl Arglwydd a'i genedl. Triad. ii. § 1.

EFYRNIG, *Capra ſterilis.* Lib. iii. c. v. Sect. iv. § 9. Vide Not. [h] ibid.

EGWEDDI. Vide ARGYFFREU.

EHEGR, Idem quod Dera, *Vertigo.* Anifail a'r ehegr arno, *Animal appioſum:* Vernacule, **having the Staggers.** Inde noſtrum **Haggard.** Lib. iii. c. v. Sect. i. § 33 & al. 1, 2, 3.

EIDJON vel EIDON MOEL, *Jumentum cornibus carens.* Lib. iii. c. x. § 78. Eidjon ab A.S. Eðiung, *i. e.* Eðgung, *Juvenis.*

EIRJONYN TIR: Dau eirjonyn y tir [*al.* yr erw,] *Duo latera*, i. e. *extremitates terrae, quae in latum eſt.* Lib. iii. c. ix. § 3. Aliquando etiam Ymmyleu, *i. e.* Crudum ſolum quodlibet in arvo foſſa vel ſepe circumdato, porcas vel liras, oras, vel margines gramineos ſegetis denotat. Vide Lib. iii. c. x. § 40. & al.

ENEIDFADDAU, *Mortis reus*, qui capitis poenam luere ob crimina perpetrata eſt obnoxius. Vide ENAID & MADDAU in Daviſio. Eneidfaddeu etiam uſurpatur de animalibus quae occidenda fuerint, ut in Lib. iii. c. 10. § 70. al. & § 13. al.

ENIWED. Vide TWRF.

ENLLYN, Idem quod apud Scriptores infimae Latinitatis vocatur *Companagium*, & ita vertitur in Cod. Leid. Proprie Cibus quivis qui cum pane ad eſcam datur. Enllyn vox eſt A. Saxonicae originis: Anðlifene vel Anðleofene, *Pulmentum, victus, ſtipendium.* Anlifene, eliſo ð, ſunt *Cibaria*, Leofene, lifene, *Victus, alimentum:* Hinc Wallicum Enllyn, Lib. i. c. xxxix. § 8.

ERGYTTJAW, *Jacere, jaculari*; ab Ergyd, *Jactus.* In Legg. uſurpatur pro Cyrhaeddyd, *Appellere, advenire, devenire.* Lib. iii. c. x. § 26.

ERLID. Vide DILYD. Heb erlid heb ragod, *Sine perſecutione & impedimento.* Ἐν διὰ δυοῖν. Lib. i. c. xi. § 3. Dicitur de Reis, qui ſub Regis, vel Miniſtrorum ejus Patrocinio ſunt, & idcirco eos inſequi, vel eorum fugam impedire parti laeſe non licet. Dicitur etiam de animalibus, quae canes inſequuntur.

ERW, *Jugerum.* De menſura ejus vide Lib. ii. c. xii. § 3. & c. xix. § 5.

ERW, *Terra, fundus, hereditas.* Lib. ii. c. xxx. § 34. Forte ab Ἔρα, *Terra.*

ERW DDIFFODDEDIG, *Eſcaëta*, terra quae ad Regem redibat, eo quod Proprietarius nullum heredem habuerit. In terris cenſualibus Tir Cyfrif dictis nulla datur Eſchaëta, fundus enim mortui Villani aequaliter a Praepoſito & Cancellario inter caeteros Villanos dividebatur. Vide Lib. ii. c. xii. § 7 & 10, & Lib. v. c. ii. § 24. Diffoddedig ſemper dicitur de rebus quarum jus erat extinctum. Ebediw diffoddedig, eſt Heriotum extinctum, *i. e.* Heriotum quod olim debebatur, ſed non amplius exigendum. Vide Lib. v. c. v. § 12.

ERW Y GWYDD. Vide CYFAIR CASNADD.

ERW YR YCH DU, *Jugerum bovis nigri, i. e.* Jugerum Socio arationis conceſſum ob jumentum inter arandum laeſum vel mortuum. Lib. iii. c. ix. § 8. & al. Ych du, *Bos niger*, i. e. *mortuus:* Inde forſan Adagium illud vetus & vulgatiſſimum, **The Black Ox has never trod on his Foot,** dicitur de aliquo qui grave damnum aut infortunium nondum ſenſerit.

ETIFEDD, *Heres:* Item *Filius.* Lib. ii. c. xxx. § 9. Metaphorice *Infans.* Lib ii. c. i. § 63. al. Hinc Meirjonenſibus Gwraig etifyddawg, *Puerpera.*

ETIFEDDAWL: Nid etifeddawl neb i dalu dlyed dros ei rieni, *i. e.* Nemo parentis ſui debitis obnoxius erit eo quod heres ſit. Triad. lxxxv. § 10.

ETIFEDDJAETH, *Hereditas.*

ETIFEDDU, *Hereditario jure poſſidere.*

EWYTHR, *Patruus*, i. e. Frater patris vel matris, avi vel aviae, proavi vel proaviae. Lib. iii. c. i. § 33.

F

FFERM, *Ferculum.* Lib. i. c. xxxiv. § 4. A.S. Feorm, *Victus, coena, prandium.* Vide ANRHEG & GOLWYTH, quae idem ſignificant.

FFLEMMAWR, *Profugus.* Triad. lxxxix. § 2. Ab A.S. Fleam, *Fuga, exſilium.*

FFORESDU, Idem quod Cadw, *Cuſtodire.* Lib. iii. c. x. § 34. al.

FFROEN, Idem quod Trwyn, *Naſus.* Nam pro Ffroen, quae eſt lectio Cott. 6. M. habet Trwyn in Lib. iii. c. viii. § 1. al. Goſodaf fy mach yn dy ffroen, *Ponam hamum meum in naſo tuo.* 2 Reg. xix. 28.

FFRWYNDDOF, *Freni patiens.* Lib. iii. c. v. Sect. i. § 4. Dicitur de pullis equinis cum primum domantur.

FFRWYTH, *Uſusfructus.* Lib. v. c. i. § 27.

FFYRNIGRWYDD, *Maleficium.* Sef yw Ffyrnigrwydd, Difwynaw y da iddaw ei hun ac i'r neb bieuffo, *Maleficium eſt, Bona alicujus corrumpere ſine ullo corrumpentis vel poſſeſſoris commodo.* Lib. iii. c. iii. § 82. Sef yw Ffyrnigrwydd, Murnaw dyn, a lladd dyn [*al.* a'i ladd heb weli, neu, S. 4.] a gwenwyn; a difwynaw [y, S. 4.] da iddaw ef ei hun, ac i'r [*al.* i'w, S. 4.] berchennawg, *Maleficii nomine intelligitur Homicidium clam perpetratum, abſque vulnere, vel quod veneno factum fuerit; vel cum quis bona aliena corrumpit tali modo ut nec ſibi ipſi corrumpenti nec poſſeſſori poſtea utilia ſint.* Triad. C. § 4. Hinc

FFYRNIGWR, *Maleficus*, qui id genus ſcelera perpetraverit. Lib. iii. c. iii. § 80. Lladd arall yn ffyrnig, *Modo ſupradicto aliquem interficere.* Vide Dav. v. Ffyrnig.

G

GADAW Y MAES, *Foro cedere, promiſſionem deſerere.* Vide SEFYLL WRTH GYFRAITH.

GAFAEL a gynhaljo ei nen, Pren a gynhaljo ben y ty, *Poſtis vel Tignum quod tectum ſuſtentaverit.* Lib. iii. c. vi. § 2. & al.

GAFAEL, Quantitas terrae quae iv Rhandiris conſtabat. Vide Lib. ii. c. xix. § 7.

GAFAEL GYFREITHAWL, *Pignus legitimum.* Pignus quod Fidejuſſor praeſente Debitore Creditori pro debito confeſſo tradit: Valebat debitum triente auctum; & in hoc differebat

ab aliis pignoribus quae in aliis cauſſis dari ſolebant. Vide Lib. ii. c. iv. § 18. & 27. & confer.

GAIR, *Verbum: Articulus.* Triad. cclviii. § 28. Vide Calvin. v. Articulus.

GAIR, *Dictum:* **An Order or Command.** A gair yw ei air ef ar bawb, *Et omnes dicto ejus audientes ſunt.* Lib. i. Praefat. i.

GAIR, *Teſtimonium:* Gair yw ei gair hi yna, *Teſtimonio ejus in iſto caſu fides habebitur*, i. e. ratum erit. Lib. ii. c. ii. § 11.

GAIR COLLEDIG, *Verbum culpabile.* Alias dicitur Gair cylus, *Verbum damnoſum.* Vide Triad. cclviii. § 16, & ſeqq.

GAIR CYFARCH, *Verbum inquiſitionis.* Uſurpatur in Cauſſis praedialibus, quando Judices delegati Partes litigantes iterum examinant: Nam poſtquam utraque Pars cauſſae ſuae argumenta publice expoſuerint, & Judices ad litem determinandam ſeceſſum fecerint, ſi dubium aliquod oriretur, Delegatos a Conſilio ſuo miſerunt ad melius inquirendum. Et tale colloquium inter Delegatos & Partes vocatur Gair cyfarch. Lib. ii. c. x. § 23, 24, 25.

GAIR CYLUS. Vide GAIR COLLEDIG.

GALANAS, Proprie *Caedes* vel *Homicidium.* Inde ſumitur pro Gwerth, *Pretium* ſive Compenſatio quae pro caede ſolvitur, & a Gentilibus Homicidae Gentilibus viri occiſi penditur. Vide Lib. iii. c. ii. § 38 & 49. Veteres Germani eodem quo Walli modo, Compenſationem pro Homicidio ſolverunt. "Luitur Homicidium certo armentorum ac pecorum numero, recipitque ſatisfactionem "UNIVERSA DOMUS." Tacit. De Moribus Germanorum. Hinc veriſimile eſt Morem hunc Compenſationes pro Homicidio pendendi ab Angloſaxonibus, qui Germanorum erant ſoboles, ad Wallos promanâſſe. Provenit forte haec vox Galanas a Gal, *Inimicus.*

GALANASDRA, Galanas heb ymddifwyn, *Caedes non compenſata, cauſſa homicidii.* Triad. IV. Idem etiam quod Gelynjaeth, *Inimicitia.* Cenhedlaeth galanaſdra. Triad. iv. al. 2. § 4. Cenedl gelynjaeth, *Inimicitiae ſpecies.*

GALANAS waſgarawg, Gwaſgar-alanas, *Compenſatio diſperſa.* Dicitur de Compenſationibus pro caede quae a Gentilibus homicidarum in Provinciis exteris commorantibus exigendae fuerint. Vide Lib. iii. c. i. § 27. al.

GALW, ſenſu vulgari *Clamare:* In Legg. aliquando *Mugire*, & per hoc *Parere* ſignificat. De vaccis enim dicitur partum edentibus, quia mugitus cum parturiunt vehementiores dant. Lib. iii. c. v. Sect. ii.

GALW, *Appellare.* **To Appeal.** Galw barn, *Appellare aliquem de ſententia lata.* Lib. v. c. iv. § 1. Gwneuthur galwedigaeth am gam farn, *Appellare aliquem de ſententia iniqua.* Ibid. Galw ar y doſbarth, *Appellare aliquem de ſententia lata, ſententiae latae non acquieſcere, vel contradicere.* Triad. cclxxiv. § 5. Galwedigaeth barn, *Appellatio de ſententia lata.* Ibid.

GALLD: Yn alld ac yngwaered, *In loco acclivo & declivi*, i. e. *Quoquoverſum.* Lib. iii. c. v. Sect. 1. § 56. Ἐν διὰ δυοῖν. Alld vel Galld forte a Lat. *Altus.*

GAN: Bod gan wraig, *Rem cum muliere habere.* Triad. cxcix.

GARW gychwedl gwas y Cynghellawr, *Servus Cancellarii ore aſpero.* Unum ex tribus Apparitoris nominibus. Triad. cxviii.

GAUAF, *Hiems.* In Legibus nonnunquam uſurpatur pro Blwydd, *Annus*; ut, Tarw trigauaf, *Taurus trimus.* Lib. ii. c. i. § 43. Hwch trigauaf, *Sus trimus.* Lib. ii. c. xxix. 6. al. 2. Sic A.S. An-pintpe, tpý-pintpe, þpý-pintpe, *Anniculus, bimus, trimus.*

GAUAFDY, Idem quod Hendref, *Hiberna pecorum.* Triad. cclxi. § 3. Aliquando *Tugurium hibernum*, ut Lib. iii. c. vi. § 8. al. 1 & 2.

GELLGI, *Canis Graius Hibernicus.* Forſan a Gall & Ci, *i. e. Canis Gallicus.* Vide Vlit. in Gratium, p. 167.

GENI A MEITHRIN, *Naſci & ali: Foetura & alitura.* Una ex tribus probationum generibus, quibus animalia ſua quo minus evincantur, quivis defendere poſſit. Vide Lib. iii. c. iii. § 65, 66.

GEUDY, vel GAUDY. Vide Lib. i. c. xxx. § 7. & quae ibi annotavimus.

GLANHAU, Idem quod Diheuraw, *Crimine purgare.* Lib. iii. c. x. § 23. & al.

GLEINDID, pro Glendid, *Puritas, ſanctitas.* Lib. i. Praefat. iv. A Glan, *Purus, a* in *ei* mutato, ut in Gleiſſad a Glas, Dadgeinjad a Dadgan, & ſimilibus.

GOBENNYDD, Idem quod Cluſdog, *i. e. Pulvinus*, quo ſedentes utimur. Angl. **A Cuſhion.** Lib. i. c. xvi. 23. Proprie tamen *Pulvinar, i. e.* Προσκεφάλαιον, denotat. Angl. **A Bolſter of a Bed.**

GOBR vel GWOBR CYFRAITH, *Honorarium legale*, i. e. Honorarium Judicibus debitum poſt cauſſam cognitam a parte victrice, ex quo duplicem portionem Judex Aulicus habebat. "Cum habeant Judices mercedem "legalem, *i. e.* Gwobr cyfraith, Judex Cu"riae debet habere partem duorum viro"rum." H. i. Vide Lib. i. c. xvi. § 14. & al. & Lib. ii. c. x. § 36.

GOBR GWARCHADW, *Merces terrae cuſtoditae nomine debita*, nempe cxx denarii, quos homo longo jam liberatus exſilio gentilibus ſuis ſolvere tenebatur, ſi portionem ſuam fundi quem cuſtodiebant, quiete illi tradiderint. Lib. ii. c. xvii. § 6. al. & Triad. cclxiv. § 1, 4.

GOBR MANAG, *Detectionis praemium.* Managwr a gaiff obr manag, ſef yw, y ddegfed geinjog a dalo y peth a fanacco, *Delator habebit praemium detectionis*, i. e. *decimam partem pretii rei furtivae quam indicaverit.* Triad. cv. § 5. prout concipitur in Cod. V. Triad. 44.

GOBR MERCH. Vide AMOBR.

GOBR YSDYN, Idem quod Cynnaſedd, quod vide. "Siquis eorum deceſſerit ſine herede "de corpore ſuo, propinquior heres de ſan"guine tenetur in Gobr eſtyn, *viz.* V^s." Lib. Cenſ. Arvon. fol. 69. Item Honorarium quod Diſpenſator accipiebat a Miniſtris, qui Cibum & Potum in uſum Aulae praeparabant, quando munus illorum illis tradebatur: "Cum Rex dederit Swydd "alicui Swyddogjon, exceptis principalibus "quae ſunt in Curia, Diſtein de jure prae-

"mium

" mium habebit. 1. Gwabr yſtyn." Cod. Leid. Praemium hoc conſtabat xxiv denariis, ut liquet ex Lib. i. c. xiv. § 7. & al. & § 8.

GODAEAWG: Videtur denotare hominem inferioris ſtatus quam Taeog vel Mab ailld, *i. e.* Villanus vel Advena. Deuddeg erw i'r Mab uchelwr, ac wyth i'r Mab ailld, a phedair (quae lectio eſt J. & Ll) i'r Godaeawg, *i. e.* xii jugera Ingenuo, viii Advenae, & iv τῷ Godaeawg tradenda. Lib. ii. c. xii. § 2.

GODOR. Vide Lib. v. c. ii. § 31.

GODY, *Aedicula.* Pl. Godai, *Attegiae.* Aediculae domui contiguae vel adjacentes, ad opera domeſtica peragenda exſtructae, quales ſunt Cella, Bubile, *&c.* Angl. **Out-houſes, Sheds.** Vide Lib. iii. c. vi. § 2. & al. § 3 & 4.

GODDAITH, *Incendium.* " Tan goddaith, *Ignis* " *menſe Martio incenſus.*" Cod. Leid. " Ig- " nis Goddaith ad incendendum agros vel " ſtipulas in Martio." Cod. Mert. Lloſgi goddeithjeu, *Ignem immittere ericetis, vel aliis quibuſlibet incultis & aſperis locis, ericis, ſentibus, geniſtis & ſimilibus, conſitis.* Lib. iii. c. iv. § 25. Vide Triad. cclxxxviii.

GODDEF, *Pati, ferre.* Goddef brawd, *Sententiae acquieſcere.* Triad. cxxiii. § 1. Cui contrarium Ammau vel Galw brawd, *Contradicere ſententiae, appellare.* Item *Permiſſio*; ut, Trwy oddef ydd a Cogail ym mraint Paladr, *Permiſſione Colus Haſtae privilegia obtinebit.* Triad. cxxxi. Vide plura in Triad. cxxxiv.

GODDWR, Idem quod Cynghorwr, *Qui conſilium dat.* Lib. iii. c. iii. § 6. ex Cott. 2. & Ll.

GOFYN: Heb ofyn heb gannjad, *Nulla venia impetrata vel conceſſa*, i. e. *Clam.* Ἐν διὰ δυοῖν.

GOFYN: In Triad. ccliii. § 2. pro ei Hegweddi, Ll. habet a'i Gofyn, idem quod Gwarthrudd, *i. e.* Multa pro pudore violato, de qua vide § 8. ibid. Vide WYNEBWARTH.

GOFYSJAW, *Contrectare.* A Bys, *Digitus.* Obſcoen. Lib. ii. c. i. § 28.

GOGAWR, *Pabulum.* Vide Lib. iii. c. x. § 13.

GOGYFARCH, *Conſpicuus.* Craith ogyfarch, *Cicatrix conſpicua*, i. e. quae in facie, vel manu, vel pede relinquitur. Triad. xliv. " Cum " primores dentes ſint ſemper in conſpectu " cum os aperitur in loquendo, ideoque in- " ter vulnera Gogyfarch dicta horum den- " tium percuſſio ut decidant, numeratur." Cod. Leid. p. 30.

GOGYMMERJAD, GOGYMRAINT, *Aequalis auctoritatis, ejuſdem ſtatus ſeu conditionis.* Triad. clix.

GOLCHYDDES, Idem quod Golchwraig, *Lotrix.* Lib. ii. c. ix. § 6.

GOLWYTH, *Fruſtum carnis ferinae crudae coquo traditum.* Golwython cyfreithjawl, *Fruſta legalia*, i. e. Duodecim fragmina, in quae Cervus tempeſtivus Cyllaig dictus dividebatur, & haec ſola vocantur Golwython: Fruſtum enim carnis vulgaris, quod in macello emi ſolet, vocatur Cyhyryn. Hinc liquet Venatores ſua ſibi jam olim vendicâſſe vocabula, uſu vulgari (ſi Diis placet) non temeranda. H. 1. vocat haec Golwython *Ferculа*; a Poſſeſſore enim Cervi erant Amicis ſuis dono data. Golwyth ab A. S. Lyðe, *Membrum*, inde κατ' ἐξοχήν haec Cervorum Membra vocantur Golwython. Particula Go Nomini aut Verbo praefixa, interdum intendit, interdum remittit ſignificationem. Vide Lib. iii. c. v. Sect. xi. ubi haec fuſius explicantur. Vide CYLLAIG.

GORDDERCH, *Adulter.* Lib. v. c. iii. § 6. Vide Lib. ii. c. i. § 39. & ſic corrige: A'r Gordderch, *Et Adulter*, &c. Sic Poëta;

Na chawn fod yn Ordderch yt. D. G.

GORDDWY. Vide PORTH ORDDWY.

GORESGYN vel GWERESGYN (quod forte legendum Gwareſgyn, a Go, ar & eſgyn) Daviſio, *Superare, evincere.* **To over-run, conquer, ſubdue.** Demetis etiam *Adire hereditatem*, & *Hereditatis aditionem*, & per hoc *Poſſeſſionem* denotat, quo ſenſu in Legibus occurrit. Hinc Camoreſgyn, *Uſurpatio, poſſeſſio injuſta.* Vide Triad. xxxiv.

GORFOD, Idem quod Bod dan vel dros, *i. e. Reſpondere, Satisfacere:* ut, Gorfod gweithred, *Damnum compenſare.* Lib. iii. c. iv. § 15. & al. Gorfod anifail rhag clefyd, *Jumentum a morbo immunem praeſtare.* Lib. iii. c. v. Sect. ii. § 47.

GORFODAWG, *Cuſtos*: A Gorfod. Mach gorfodawg, *Qui pro altero exhibendo fidejuſſor fuerit.* Lib. ii. c. vii. § 4. al. Hinc

GORFODOGAETH, *Cuſtodia*; quae vox apud JCtos & Perſonam cuſtoditam, & Officium fidejuſſoris cui perſona iſta committitur, & Fidejuſſorem ipſum ſignificat: Idem quoque Gorfodogaeth valet. Vide Lib. ii. c. vii. Vide CUSTODIA in Calv.

GORFOTTREF: Lib. ii. c. xix. § 6. al. 2. & § 9. al. 2. Eſt portio decima tertia Manerii nullis certis Colonis aſſignata. In quo ſenſu locus a Daviſio citatus v. Gorfodtref videtur eſſe intelligendus. Vide Daviſium.

GORSAF, quod & Gwaeſaf, & Gorſaf cyfraith, & Gorſaf cyfreithjawl, *Exceptio legitima.* Lib. v. c. i. § 64. Vide EXCEPTIO in Calvin.

GORSAF ARF, *Locus reponendis telis idoneus.* Vide Triad. cxxxviii.

GORSAF GWRAIG, *Statio mulieris.* Vide Triad. cxxxix.

GORSEDD, *Forum, Curia.* Gorſedd ddygynnull, *Curia extraordinaria.* Vide Triad. cxl. Dicitur etiam Llys ddygynnull. Ibid.

GORSEDDAWG, *Rex, vel ejus vicem gerens in Curia.* Triad. cxxiii. § 2. al. 1. Item *Magiſtratus.* Triad. cxli. al. 2.

GORSEDDWR, *Officialis alienigena.* Triad. lxxix. § 1.

GORWLAD, *Regio extera*, Principi de quo agitur non ſubjecta, v. gr. Powiſia fuit Gorwlad Venedotis, Principum Powiſianorum temporibus. Dicitur forte quaſi Goror-wlad, *Regio confinis.*

GOSDEG, *Silentium.* Ar oſdeg, *Publice, indicto ſilentio.* Triad. cxxi. § 3. pro quo Ll. habet Ei gymryd yn gyfreithjawl yn y Fameglwys fal y dywaid Cyfraith, *i. e.* Legitime illum agnoſcere in Eccleſia principali prout Lex requirit.

GOSDEG AR Y MAES, *Silentium in Curia*, ad literam, *in Agro*, quoniam ſub dio Cauſſae hereditariae majores in ipſo fundo dijudicari ſolebant. Lib. ii. c. x. § 14. Vide TELLWEDD.

GOSGORDD,

Gosgordd, Idem quod Cydymdeithas, *Comitatus, ſatellitium.* Vide Cosgordd.

Gosodedigaeth, *Axioma.* Triad. cxlii.

Graddwr, Graddwr Eglwys, *Clericus.* Lib. v. c. ii. § 1.

Gre, *Equaria.* Grex equarum, quae ad procreandum aluntur. Alias dicitur Allweſd & Aſwelld meirch. Triad. cclix. Gre gyfreithawl, deg Caſeg a deugaint ac Yſdalwyn, *Equaria legitima ex L Equabus cum Admiſſario conſtat.* Lib. iii. c. v. Sect. i. § 69. Caſeg re, Caſeg rewys, *Equa gregalis.* § 68. & al. ibid. Cylch Greorjon, Vectigal a Vaſſallis annuatim penſitandum ad ſuſtentandos horum gregum Cuſtodes, quod in Libro Cenſuali Arvonenſi ſaepius memoratur. Vivarium quo Cuniculi aſſervantur, in quibuſdam Angliae Provinciis etiam hodie vocatur **A Conigree.**

Groyssyn. Vide Dedyllu.

Grwnn, *Porca.* Mil o rynneu a wna filldir, *Mille porcarum conficiunt miliare.* Vide Lib. ii. c. xix. § 4.

Grym: Geirjeu grym, Triad. cxciii. § 2. *Verba momenti.* Hinc Grymmjaw, *Valere, prodeſſe,* &c.

Gwacty, *Domus vacans*; cui contrarium, Ty cyfannedd, *Domus habitata.* Lib. iii. c. x. § 42. al. Vide Lib. iii. c. i. § 70.

Gwaed-ddillad. Vide Creulyd.

Gwaed cyn delwad, Foetus qui ſanguine tantum conſtat; ad literam, *Sanguis ante lineamentum,* ſeu *formationem* membrorum. Dicitur de mulierum foetibus per vim abactis. Vide Triad. cliv. § 2. "Pro ſanguine ante "lineamenta membrorum, i. Gwaed cyn "delwad, xlviii D redduntur." Cod. Seld. "p. 55. "Siqua praegnans abortivum fecerit a quarto die ad menſem integrum, ille "cujus culpa hoc factum fuerit, quartam partem pretii ejus ſecundum nobilitatem reddet, & propter hoc vocatur Gwaed cyn "Delwad, quia nondum ſit formatum." Cod. Leid. p. 34. Vide Lib. ii. c. xxx. § 1. & confer cum Triad. cliv. quibus alludunt Verſus ſequentes:

Sex in lacte dies, ter ſunt in ſanguine trini,
Bis ſeni carnem, ter ſeni membra figurant.

Gwaedlydjaw vel Gwaedlydu, *Cruentare, cruore inficere.* Triad. lxviii. al. 1. § 4.

Gwaedd gwlad, *Clamor patriae.* Unum ex tribus Apparitoris nominibus. Triad. cxviii.

Gwaesaf, Idem quod Gorſaf, quod vide. Idem etiam quod & Arwaeſaf, *Auctor,* quod vide. Sumitur etiam latiori ſenſu pro *Reſponſio,* ut in Triad. cxlv.

Gwaesafwr, Nawddwr Brenin, *Vir ſub patrocinio Regis.* Lib. ii. c. xxi. § 39. Vide Cledren gwasafwr.

Gwaettir, *Terra ſanguinis.* Ita appellantur fundi ad compenſationem pro caede faciendam alienati. Lib. ii. c. xvii. § 1. Fundus etiam pro quo defendendo vel petendo unus vel plures occiduntur, vocatur Gwaettir. § 5. & al. ibid.

Gwahanedig. Vide Da.

Gwahardd: Heb wahardd heb erbynddywedud, *Nemine contradicente.* Ἓν διὰ δυοῖν. Lib. ii. c. xvii. § 11. al.

Gwair, Nomen viri, a Lat. *Varius*; ut Gwain, a *Vagina*; Mair, a *Maria*: Gwenwyn, a *Venenum.*

Gwallawgair, *Verbum culpabile, error in placitis admiſſus.* Triad. cclviii. § 19, 20. & Triad. cclxxvi. Digwyddaw yngwallawgair, *Inter placitandum errare.* Lib. ii. c. x. § 60. Dywedud ar ei wallawgair, *Verbo tenus affirmare.* Lib. v. c. v. § 80.

Gwanas, *Poſitio.* A Gwanu, *Figere.* Triad. cxlviii.

Gwanas, *Suſtentaculum.* Triad. cxlix.

Gwaneg, Pars Cervi, quae inter Golwython recenſetur. Vide Cyllaig. v. Golwyth. v. Lib. iii. c. v. Sect. xi.

Gwaradwydd. Vide Wynebwarth.

Gwarafun, Idem quod Arlludd, *Inquietatio.* Triad. xxvi. & al.

Gwarant, *Auctoritas; auctor.* Triad. ccxii. § 3. & Lib. v. c. vii. § 7. Vide Garandia in Spelmanni Gloſſ.

Gwarantu, *Ob evictionem rei alienatae fidejubere, auctoris officio fungi.* Triad. ccxli.

Gwarchae, *Ergaſtulum, obſidio,* &c. Dav. In Legg. *Septum* ſignificat. Angl. **A Pound.** Lib. iii. c. x. § 42. al. Carchar, *Carcer,* eodem etiam ſenſu uſurpatur. § 2. ibid. Hinc

Gwarchae & Gwarchau, *Septo includere.* **To pound.** Lib. iii. c. x. § 5. & al. A Gwar & Cae vel Cau; ut Gwar-chadw, & ſimilia.

Gwarcheidwad, *Is qui alterius fundum tenet vel cuſtodit, cum conſenſu ipſius.* Triad. xxxiv. §. 5. Vide Triad. cclxxvii.

Gwarcheidwadaeth, *Tutela.* Yſdyn gwarcheidwadaeth, *Inveſtitura fideicommiſſaria:* Locum habet cum quis feodum pro alio poſſidet, quod illi tempore praeſtituto reddere tenetur. Lib. ii. c. xiv. § 12. Vide Triad. cclxxviii.

Gwarthaad, Idem quod Sarhaad, *Injuria,* Lib. i. c. xiii. § 5. al.

Gwarthawl, Aliquid in commutationibus datum ut res utrinque aequales fierent. Vern. **Somthing to boot.**

Gwartheg Difach, *Vaccae pro quibus non ſpondetur.* Portionem certam & fixam compenſationis pro caede Agnati homicidae, vel hominis occiſi, ſolvere vel exigere, uſitate ſolebant; ad quam quidem ſolvendam fidejuſſio communiter intercedebat. Sed cum Advenae ex Walla filius caedem faciebat, vel ipſe occidebatur, Cognati ejus, utpote qui Agnatos nullos habuerit, portionem iſtam compenſationis pro caede ſolvere tenebantur, & exigere potuerunt, licet nulla fidejuſſio interceſſerit. Inde vero vocantur Gwartheg difach. Vide Lib. i. c. i. §. 72. & Al. Lib. II. c. xxx. §. 23 & Triad. cvi.

Gwartheg profadwy, *Vaccae probatae,* Dicitur de illis quae ſemel enixae ſunt. Lib. iii. c. x. x §. 29.

Gwarthrudd. Vide Wynebwarth.

Gwasdrawd, *Pediſſequus.* Sumitur pro Equiſone vel ſtabulario regio, qui Regi vel Reginae equum conſcendenti habenam & ſtapedem tenebat, & qui pedes ad latus Regis in equitando currebat. Gwaſdrodjon afwyn, *Equiſones habenae,* & horum Magiſter, Pengwaſdrawd.

Gwayw, *Lancea,* Dav. Eſt etiam Virga Apparitoris qua in Citationibus utebatur: Et hanc

hanc Virgam praepilatam fuiſſe crediderim, quia in aliquibus Codd. pro Gwayw ponitur Pilo, quod a Lat. *Pilo* originem trahit. Inde Bilwg, *Runcina*, unde noſtrum **Bill-hook.** Lib. i. c. xxxix. § 9.

GWEHELYTH, Idem quod Penteulu, *Praefectus Palatio.* Triad. cxc. § 3. & 6. Corn. Gwahalgeh, *Satrapa.*

GWEIRGLAWDD, *Pratum.* Sef yw Gweirglawdd, Tir difwynjant namyn ei wair, a chlawdd yn ei gylch, *Pratum eſt, Ager qui nil niſi foenum producit, foſſa circumdatus.* Lib. iii. c. x. § 36.

GWEITHRED, *Opus, factum.* Talu gweithred, *Solvere opus*, malum ſc. *i. e.* Compenſationem facere pro damno illato.

GWEITHRED, *Inſtrumentum, munimentum.*

GWELI TAFOD, *Contumelia*; ad literam, *Vulnus linguae.* Item, *Multa pro contumelia ſolvenda.* Vide Triad. cxiii. & Lib. i. c. xiii. § 5. al. ubi Gweli tafod, Gwarthaad & Sarhaad ſunt Synonyma. Multa pro injuria Sacerdoti illata, quae Gweli tafod, Gwarthhaad vel Sarhaad dicitur, xii vaccis conſtabat, quarum ipſe Sacerdos iv & Rex viii accipiebat, ut liquet ex loco prius citato.

GWELY, *Lectus:* Metaphorice, *Familia, domus.* **A Family or Houſhold.** Crediderim denotare Patrem, matrem, fratres & ſorores homicidae. Vide Lib. iii. c. i. § 20. & § 24. & confer. Ut Lat. *Domus* ponitur pro hominibus in eadem domo degentibus, ſic Wall. *Gwely* forte uſurpatur pro in eodem lecto diſcubantibus, antiquo more, quem Hiberni etiamnum retinent. Hinc Cenedl welyawg eodem ſignificatu, § 27. ibid. Vide TIR GWELYAWG.

GWELYGORDD, *Stirps*; *Gentiles, ex eadem ſtirpe nati.* A Gwely, *Lectus*; quaſi ex eodem lecto provenientes. Triad. cxxv. § 2. Hinc Gwelygordd o gydgeraint, *Complures gentiles ex eodem communi ſtipite oriundi.* Triad. cclviii. § 4. A bod un o'r welygordd, efe, a'i dad, a'i hendad, a'i orhendad y maes o'r wlad, *Et unus e ſtirpe iſta, & ipſe, & pater ejus, & avus, & proavus exſulaverit.* Ibid. Vide CYFF. Vide COSGORDD. " Si terram hereditatis ſue Parentela aliqua. i. Gwelygordd, inter ſe non diviſerint, *&c.*" CCCC. f. 37. " Walleſcheria, *i. e.* Parentela homi-" nis interfecti." Stat. Walliae.

GWELLD, *Gramen.* Nac ar yd nac ar welld, *Nec in ſegete nec in gramineo ſolo.* Lib. iii. c. x. § 29. Gwelld, *Crudum ſolum:* cui contrarium Rhych, *Proſciſſum.* Lib. x. c. ix. § 30. Hinc Ych gwelld, *Bos qui in crudo ſolo arat*, & Ych tywarch, *Bos qui in proſciſſo arat*, § 4. ibid. pro quibus nunc dicimus Gwelldor & Rhychor.

GWERESGYN. Vide GORESGYN.

GWERTH, *Pretium.* Ab A. S. Ƿyɼðe, nobis **Worth.** Apud Wallos Gwerth etiam quandoque pro *Statu* & *conditione* uſurpatur. Un werth yw a'r Boburjes, *Status ejus idem eſt qui & Piſtricis.* Lib. i. c. xlvi. § 4. *i. e.* Pretium ſeu Compenſatio pro caede ejus eadem quae & Piſtricis.

GWERTH TAFAWD, *Pretium linguae.* Multa a Judice penſa ſi falſi convinceretur judicii; vel ab Accuſatore ejus, ſi illum falſo accuſaverit. Triad. cclxxiii. § 12. Vide GWELI TAFOD. Vide Triad. cxiii.

GWESDAI, *Hoſpes.* Lib. i. c. viii. Vide OSD.

GWESDFA, *Hoſpitium*; Vectigal pro commeatu regio vel in pecunia vel ſpeciebus quotannis penſum. Ab A. S. Ȝeſt, *Hoſpes.* Vide Lib. ii. c. xxix. Idem etiam quod & Alwiſen & Cardawd, *Stips.* **An Alms or Relief.** Triad. clxxiv. Vide Daviſium in voce.

GWEYNNJEID, Gwynwyr, vel Cwynwyr, & Gofynowyr (nam varie ſcribitur) *Advenae, alienigenae.* Lib. iii. c. iii. § 79. & 94.

GWG, *Opprobrium, convicium:* Item *Injuria viro ab uxore illata.* Vide Lib. ii. c. i. § 89. & al. ex S. 1. Vide Triad. clv.

GWIALEN HYWEL DDA, *Pertica Hoëli Boni*; erat octodecim pedes longa. Lib. ii. c. xix. § 5. al. 2.

GWICCED, *Oſtiolum.* Lib. i. c. xvi. § 9. Arm. Gwichet. Angl. **A Wicket.**

GWIR, Idem quod Cyfraith, *Lex:* Agored fydd gwir iddaw pan y mynno, *Lege agere illi licebit quandocunque voluerit.* Lib. ii. c. x. § 10.

GWIR A CHYFRAITH, Triad. ccliv. § 6. *Jus & Lex.* Ἐν δικῇ δυοῖν. Sic Heb wir a heb jawn, *Injuſte, injuriâ.* Vide JAWN.

GWIR, *Aequus*, in neutram partem propenſior. **Impartial.** Triad. cclxxxix. § 1.

GWIRAWD, Idem quod Llynn, *Potus.* Lib. i. c. xv. § 5. Dicitur etiam Gwirawd gyfreithjawl, *i. e.* Potus legitimus, de cujus menſura vide Lib. i. c. xxiv. § 9. & c. xliv. § 8.

GWIRAWD YR EBYSDYL, *Potus Apoſtolorum* nomine datus. Forte Compotatio Charitatis, poculum amoris mutui Natalitiis uſurpari ſolitum, quale noſtrum **Waſſail.** Vide Somn. v. Pæſ-hale. Vide Lib. i. c. xxv. § 13.

GWLAD, Idem quod Rhaith gwlad, *Juramentum L virorum.* Triad. iv. § 5.

GWLADWR, Idem quod Cywlad, *In patria praeſens.* Lib. v. c. iv. § 34. Inde Gwledychu hawl, & Ymafael ym meddjant o hawl, *Litem intendere.* Ibid.

GWLITH, *Ros:* Sed cum de animalibus a morbis quibuſdam praeſtandis agitur, Diem civilem, *i. e.* ſpatium xxiv horarum, denotat; ut, Rhag yr ehegr dri gwlith, Lib. iii. c. v. Sect. i. § 3. Rhag y ddera dri bore, al. 1. ibid. Rhag y ddera dri gwlith, al. 2. ibid. Tri bore rhag y ddera, al. 3. ibid. Rhag yr ehegr dri gwlith, Sect. ii. § 47. Rhag y ddera dri dieu [a thair nos, *Catt.* 4. *P. & J.*] al. ibid. Quae omnia eodem redeunt.

GWNEUTHUR ARDDELW WYWN dadl, *Actioni defenſionem interponere.* Triad. lxv. § 3.

GWNEUTHUR CYFFAITH, *Litem conteſtari.*

GWNEUTHUR GWAED AR UN, *Vulnerare, ſauciare aliquem.* Lib. ii. c. ix. § 6.

GWNEUTHUR GWELY, Idem quod Tannu gwely, *Lectum ſternere.* Lib. i. c. xviii. § 4. & § 9. al. Saepius occurrit, licet Angliciſmus ſit. **To make a Bed.**

GWNEUTHUR JAWN, *Facere juſtitiam:* Locutio feudalis. *Siſtere ſe in judicio.* Lib. ii. c. x. § 62.

GWOBR. Vide GOBR.

GWOSEB: Vide PRESWYL.

GWR ADDFWYN, Idem quod Gwr dinod, quod vide.

GWR AR GYLCH, *Erro.* Lib. v. c. iv. § 27.

GWR, *Mas.* Ni wys beth yw efe ai gwr ai gwraig, *Neſcitur an (Infans) mas vel femina* (i. e. *cujus ſexus) ſit.* Lib. ii. c. xxx. § 2.

GWR, *Homo*, i. e. *Vaſſallus.* Gwr Breyr, *Vaſſallus Generoſi.* Lib. iii. c. ii. § 32. Inde Gwrhau, *Homagium vel hominium praeſtare.*

GWR AR DEULU, *Domeſticus:* **An Houſhold Officer.** Lib. ii. c. xxx. § 11. & Lib. iii. c. ii. § 7. & 22.

GWR, *Maritus.* Lib. ii. c. i. § 4.

GWR DINOD, *Vir non notabilis:* Gwr nod, *Vir notabilis.* Lib. iii. c. iii. § 97. Et cum in Lib. ii. c. i. § 57. al. Cott. 5. Cott. 6. & M. habent heb Gaeth heb Alldud pro eo quod in Cott. 3. & Ll. heb Alldudjon heb wyr nod legere eſt, crediderim Gwr nod *Captivum* (Caeth) denotare, & Gwr dinod *Wallum ingenuum.* Heb Alldudjon heb wyr nod. Lib. iii. c. iii. § 13. Nod (a Lat. *Nota*) forſan ſignificet *Stigma* & *Notam*, qua Servi olim inurebantur.

GWR DYFOD, *Adventitius.* Sef yw Gwr dyfod, Gwr a ddel trwyddo ei hun ar dir, ac ni bo neb o'i genedl cyn nog ef ar y tir, *Adventitius eſt is qui fundum poſſidet, quem nemo ex majoribus ejus prius poſſederat.* Lib. ii. c. x. § 34.

GWRAIG, *Femina*, cui contrarium Gwr, *Mas.* Vide GWR.

GWRAIG, *Marita.* Lib. ii. c. i. § 4.

GWRAIG, *Puella vitiata, mulier.* Cui contrarium Morwyn, *Virgo intacta.* Ni wyr neb beth yw hi ai morwyn ai gwraig, *Nemini certum eſt num virgo ſit necne.* Lib. ii. c. i. § 42.

GWRAIG BWYS, Uxor legitimo matrimonio viro juncta, quae ſi ante ſeptennium divortium fecerit, iſtius matrimonii jure, Dotem, Paraphernalia, Antipherna, & omnia alia ſibi debita vendicare potuit. Dimidium etiam frumenti habuit, ſi per mortem viri ſeparatio facta fuerit. O's o farw ydd yſgarant [*al.* gwahanant, *Ll.*] hi a ddyly gaffael cwbl [*al.* ddyly bob peth yn ddau hanner, *Ll.*] eithr yr yd. Ni ddyly Gwraig yn y byd gaffael [rhann, *Ll.*] o'r yd onid Gwraig bwys; *Si per mortem viri ſeparatio facta fuerit, Femina omnia* [al. *omnium dimidium*] *habebit, frumento excepto. Nullae feminae dimidium frumenti habebunt praeter Sponſas.*

GWRAIG LLWYN A PHERTH, *Pellex, meretrix.* Triad. cxxiv. § 1.

GWRAIG WEDDW, *Virgo, mulier innupta.* Lib. iii. c. ii. § 13.

GWRAIG WRJAWG, *Mulier nupta, marita.* Lib. iii. c. ii. § 14. al.

GWRDA. Idem quod Uchelwr, quod vide.

GWREICTRA, Idem quod Godineb (ut in Triad. xxiv. § 10) *Adulterium.* Exceptio vel cauſſa ob quam quis teſtem recte rejicere poſſit, nempe cum teſtis cum uxore ejus contra quem teſtimonium daturus eſt, rem habuiſſe cenſetur, vel e contra. Vide Triad. iv.

GWRTHBRID vel GWRTHBRYN, *Pretium.* Vide Lib. v. c. ii. § 51.

GWRTHDIR: Maenor fro, *Regio non montana.* Maenor wrthdir, *Regio montana.* Bro & Gwrthdir ſunt oppoſita, ut Mynydd a Hendref. Vide Lib. ii. c. xix. § 9. al. & quae ibi annotavimus.

GWRTHDWNG, *Juramentum contrarium:* Cum Reus jurato ab accuſatione Actoris ſe purgare conatur. Lib. ii. c. iv. § 2.

GWRTHDYSDJON, *Teſtes contrarii:* Duo homines quos partium litigantium altera, vel etiam teſtis teſtatus fuerit de re aliqua in Curia facta. Triad. xxiv. § 8. & cxxviii. § 4.

GWRTHDDRYCH & GWRTHDDRYCHJAD, Idem quod Edling, *Princeps deſignatus.* Vide EDLING. Hinc

GWRTHDDRYCHU, Lib. i. c. ix. § 7. Ile y gwrthddrychir teyrnas o honaw, *locus ex quo Regnum deſignatur.*

GWRTH-HAWL, *Actio contraria.* **A cross Bill.** Lib. v. c. i. § 63.

GWRTHNEU TYSDON, *Teſtes reprobare, ſeu inteſtabiles reddere.* Quibus de cauſſis & quando id fieri potuit, vide Lib. ii. c. x. § 69. & Triad. xxiv. § 10. Vide LLYSU.

GWYBYDDJAD, *Teſtis conſcius.* A Gwybod, *Scire.* Qui ex ſcientia propria teſtimonium dat. Gwybyddjeid yw dynjon a welo yn eu gwydd yr hyn a ddotter yn eu penneu, *Teſtes conſcii ſunt illi, qui ipſi viderint id de quo teſtimonium daturi ſunt.* Lib. v. c. i. § xx. Vide § 22. ibid. & Lib. ii. c. x. § 49 & 50. Vide plura de Teſtibus conſciis (Gwybyddjeid dictis) in Triad. cxxv, cxxviii, cxlvi, *p.* 345. (nam *p.* 346. erratum eſt) clxxxiv. § 1. & al. ex Cott. 6. § 1. Gwybyddjeid & Ceidweid aliquando ſunt Synonyma. Teſtes ſolitarii, Naw Tafodjawg dicti, aliquando etiam hoc nomine deſignantur.

GWYDDFA, *Jus ſepulturae.* Lib. ii. c. xxx. § 18.

GWYDDHWCH, Idem quod HWCH coed, *Sus agreſtis.* Lib. iii. c. v. Sect. xi. § 26 & 44.

GWYDDLWDN, *Fera.* Lib. iii. c. v. Sect. xi. § 47.

GWYDDWALEDD, *Sepes* vel *Senticetum* proprie, per quod res quaelibet aliis inacceſſa redditur. In Legibus eſt *Praeſcriptio*, quoniam ejus vi Actor impeditur quo minus poſſeſſionem rei vindicatae acquirere poſſit. Gwyddwaledd cywlad dicitur Praeſcriptio contra Actorem qui in eadem regione commoratus eſt qua & Reus, & litem tempore praeſcripto non inſtituit. Gwyddwaledd anghywlad eſt Praeſcriptio contra Actorem in alia regione commorantem, quae valida non cenſetur. Vide *Gwyddweli* in Daviſio. Vide Triad. cclviii. § 39.

GWYL ARBENNIG, *Feſtum principale:* Natalitia Domini, Paſcha, vel Pentecoſte. Vide Lib. i. c. ii. & confer cum c. xiii. § 2.

GWYL BADRIG, *Feſtum S. Patricii*, 16 Cal. Apr. Lib. iii. c. v. Sect. ii. § 47.

GWYL FARTHIN vel FARTIN, *Feſtum S. Martini.* 3 Id. Nov. Lib. ii. c. xxii. § 7.

GWYL GIRIG, *Feſtum S. Cyricii*, 16 Cal. Jul. Lib. iii. c. v. Sect. ii. § 14.

GWYL JEUAN Y MOCH, *Feſtum Decollationis S. Joannis Baptiſtae*, 4 Cal. Sept. quo tempore porci ad glandes depaſcendas ſilvas adire ſoliti erant. Lib. iii. c. v. Sect. iii. § 3. al. Alias dicitur Gwyl Jeuan y coed ob eandem rationem.

GWYL SAN FFRAID, *Feſtum S. Brigidae*, Cal. Febr. Lib. iii. c. v. Sect. i. § 11.

GWYNEITHEID: Ad literam, Wyneitheit, *P.* Wneytheit,

Wneytheit, *Cott.* 4. Elementa (ni fallor) Euchariſtica denotat. Lib. i. c. xvi. § 37.

GWYNNOFI: Videtur idem ſignificare quod Llygru, *Defricare, atterere*, &c. Vide Lib. iii. c. v. Sect. i. § 41. & al.

GWYNWYR: Vide GWEYNNJEID.

GWYR: Vide GWR.

GWYSDL, ab A. S. Ƿýrle, Idem quod Mach ar gyfraith, *Praes.* In cauſſis realibus partes litigantes praedibus in manus Domini traditis cavebant ut utraque Curiae judicio ſtaret. Lib. ii. c. x. § 13.

GWYSDL, *Obſes.* Hinc Gwyſdlorjaeth. Triad. lxx. § 1.

GWYSDL, *Pignus.* Gwyſdl cyfreithawl, *Pignus legitimum*, id nempe quod debitum triente auctum valebat. Lib. ii. c. iv. § 18. Vide GAFAEL.

GWYSDLO ſwydd i un, Idem quod Rhoddi ſwydd i un, *Munus vel Officium alicui tradere.* Lib. i. c. xix. § 8. al. & Lib. ii. c. xxi. § 9.

GYRR, *Perſecutio:* Gyrru, *Perſequi, judicio perſequi.* Lib. iii. c. iii. § 17.

H

HALAWG, Lexicographis eſt *Pollutus, contaminatus.* In Bibl. Wallicis *Profanus.* In Legibus diverſimode accipitur: Halawglw eſt *Juramentum falſum*; eo enim Nomen & Honos Dei profanatur: Halawgdy, *Domus devota*, cujus incola furti erat aliquo modo particeps, & ejus bona Domino addicebantur. Lib. iii. c. iii. § 27. Halawg ab A. S. Halgian, *Conſecrare. Sacer* apud Romanos in malam partem interdum accipitur, & mirum non eſt eandem vocem in diverſa Lingua in contrario ſenſu accipi. Vide ſupra in DADLEU.

HANHERAWG: Bod yn hanherawg, *Dimidio aeſtimari.* Lib. ii. c. i. § 21. al.

HANHERWERTH, *Dimidium pretii.* Lib. iii. c. ii. § 40.

HARNAIS: Angl. **Harneſs.** Gal. *Harnois.* Inſtrumenta ad equitandum neceſſaria, Ephippia, *&c.* Majores noſtri Arma quaelibet quibus ſe defendebant, vocabant **Harneſs**, a Latino *Arma.* Latiori ſenſu accipi videtur in Lib. i. c. xii. § 25. & non ſolum Arma, ſed etiam Equos, Canes & Accipitres complecti.

HAWL, *Actio, intentio:* Item *Cauſſa*; ut, Colli hawl, *Cauſſa cadere.* Vide CWYN.

HAWL DRABLWYDDYN, *Actio quae inchoatur, anno quo inſtitui debuit, elapſo.* Lib. v. c. v. § 18.

HAWL DDEFNYDDJAWL, *Cauſſa realis.* Lib. ii. c. x. § 59. al. 2.

HAWL IR, *Cauſſa ſeu actio virens*, i. e. quam perſequi licet. Lib. v. c. v. § 19. Huic opponitur

HAWL WYWEDIG, *Actio marcida, i. e.* mortua vel quae ceſſavit.

HEBOGYDDJAETH, *Aucupium.* Lib. i. c. xv. § 16.

HEBRWNG ei fod yn fach, *Se fidejuſſorem eſſe comprobare.* Lib. ii. c. iv. § 2.

HEBRWNG hawl, *Actionem intendere, perſequi.* Lib. ii. c. xxviii. § 2.

HEBRWNG jawn, *Satisfactionem dare.* Lib. ii. c. xxviii. § 3.

HEBRWNG lledrad i wrthaw, *De furto ſe purgare.* Lib. iii. c. iii. § 26.

HEDDYCHWR, Idem quod Gwr rhydd, *Homo ſolutus, liberatus.* **Diſcharged.** Lib. v. c. ii. § 56.

HELWRJAETH, *Venatio.* Lib. iii. c. v. Sect. xi. § 18.

HENADURJEID, Henawdurjeid & Henurjeid, *Seniores.* Vide Lib. ii. c. x. § 1. & Not. [b].

HENDREF, Idem quod Gauafdy, *Domus hiemalis*, in qua Coloni armenta & pecora includebant. Triad. cclxi. § 3. Vide GAUAFDY.

HENEFYDD dyledawg, *Senator nobilis.* "Rex "cum ſederit in ſede ſua debet habere Se- "nem quendam venerabilem, *i. e.* Henefydd "deledawc a oſodir yn y parth aſſwy. i. qui "debet poni ex parte ſiniſtra." H. 1. *p.* 8, 9. Vide Lib. i. c. x. § 1. al. Vide UCHELWR.

HENLLEU, *Vetus alveus*, qui & Modrydaf, dicitur. Lib. iii. c. v. Sect. x. § 1 & 11.

HENURJEID. Vide HENAWDURJEID, & UCHELWR.

HILGEIRCH, *Avena:* Forte idem quod Eiſin, *Glumae.* Vide Lib. i. c. xxxix. § 13 & al.

HIRJAU. Vide *Jau.*

HWRDD, *Impetus, ictus.* Hinc Hyrthu vel Hyrddu, *Impetum* vel *Aſſultum facere.* Vide Triad. clxiii. & Triad. cclxxxii.

HWYEDIG, Hwyedig hebawg, & Hwyedig o hebawg, *Accipiter maſculus.* Vide Lib. i. c. xiv. § 19. & c. xv. § 17. & c. xvi. § 20.

HYDDFRE vel HYDDFREF, *Menſis Octobris:* Communiter Hydref mendoſa pronuntiatione. Ab Hydd, *Cervus*, & Brefu, *Catulientium ſonum edere*; Cervae enim iſto menſe mares appetunt, Angl. **Go to rutt.** Lib. i. c. xiv. § 20. al. Hinc Hydref, *Admiſſurae tempus.* Triad. clxxx.

HYNAF, *Senior.* Vide HENEFYDD.

HYNAFJEID CANTREF, *Seniores Cantredae* qui in cauſſis realibus argumenta & teſtimonia utrinque adducta examinare debent, & ſummam rei Judicibus exponere.

HYRTHU vel HYRDDU. Vide HWRDD.

I

JACH, *Sanus, ſalvus*: Cum de modo compenſandi pro corruptis ſegetibus agitur, Jach pro non corrupto uſurpatur. Lib. iii. c. x. § 1. al. Vide CLAF ſupra.

JACHAU, Idem quod & Glanhau & Diheuraw, *Jurato purgare.* Lib. iii. c. x. § 83.

JAR, forte pro Garr, *Coxa.* Cum de Cervis ſermo eſt, **A Haunch.** Lib. iii. c. v. Sect. xi. § 12.

JAU, *Jugum: Par boum quibus arabant.* Horum jugorum apud Wallos erant quattuor genera, Byrr-jau, *Jugum breve*; Mai-jau, *Jugum Majale*; Ceſſeiljau, *Jugum axillare*; Hirjau, *Jugum longum*; de quibus vide Lib. ii. c. xii. § 3.

JAWN, *Aequitas.* Opponitur interdum τῷ Cyfraith, *Legi*, i. e. *Juri rigido*, quando Judici Lex mitiganda videtur ob aliquam circumſtantiam. Angl. **Equity.** Triad. xii. § 1. Interdum Synonyma ſunt, ut, Jawn a chyfraith. Ἐν διὰ δυοῖν. Jawn a dylyed, *Quod ad aliquem de jure pertinet.* Jawn anjanol,

Jus

Jus naturale, i. e. quod quis jure ſanguinis vendicat.

JEWYDD, *Torquis vimineus*. Lib. iii. c. ix. § 33.

INSAIL AGORED, *Sigillum patens*; *Literae patentes*. Lib. i. c. xxix. § 5.

IR. Vide HAWL.

IS CORF, vel CORPH, *Inferior pars Aulae*. Ad literam *Infra corpus*, regium forte. Vide Lib. i. c. xii. § 10. & quae ibi annotavimus.

LL

LLACAWD, [*al.* Llatcawd, *Ll.*] Poculi genus & menſura. Vide Lib. v. c. ii. § 22.

LLADD, *Interficere*, &c. ut in Daviſio. Lladd tan, *Ignem excutere*. Lib. iii. c. iv. § 5.

LLAFURJAW, a Lat. *Laborare*, Damnum vel aegritudinem pati ob rem aliquam commiſſam vel neglectam. Hoc ſenſu Horat.

Commiſiſſe cavet, quae mox commiſſa laboret.

Ny ddyly perchennawg yr anifail lafurjaw dros anghyfraith y neb rywnaeth gam iddaw, *Injuria animali illata Domino ejus fraudi eſſe non debet*. Lib. ii. c. iii. § 1.

LLATHLUD, Llathludd, Llathrud & Llathrudd, *Clandeſtina ablatio* puellae, invitis parentibus, ſive vi ſive dolo auferatur. Lib. ii. c. xxx. § 15. A Llath, *Virga*, & Rhudd, *Rubens*.

LLATHLUDAW & LLATHRUDDAW MORWYN, *Mulierem vitiare*.

LLATHRUDDJAETH, *Fornicatio*. Triad. cxcvii. § 4.

LLAW, *Manus*: Interdum *Hominem* denotat, ut in Lib. i. c. xxxix. § 16. Lib. iii. c. iv. § 24. & Triad. ccxii. § 3. Vide MANU in Spelmanni Gloſſario, & JURARE in Dufreſnio.

LLEDFEGIN, Animal quodcunque arte cicuratum, Ovis puta, Cervus vel Capra, & ſimilia.

LLEDRAD FFYRNIG. Lib. v. c. iv. § 36. Idem quod Ffyrnigrwydd, quod videſis.

LLEF DREISIG: Triad. cxxxvi. § 4. Idem quod Diaſbad uwch adnau, quod vide.

LLEIDR camlyryus, *Fur multa privata coërcendus*. Triad. clxxv.

LLEIDR crogadwy, *Fur patibulo affigendus*. Triad. clxxvi.

LLEIDR cyfaddef, *Fur manifeſtus*.

LLEIDR dirwyus, *Fur multa publica coërcendus*. Triad. clxxvii.

LLEIDR gwerth, *Fur venditioni obnoxius*. Triad. clxxviii.

LLESDR, Proprie *Vas*. In Legg. videtur aliquando denotare *Capſam*, *peram*, *ſacculum*, *crumenam*, & ſimilia, quae ex coriis & ſimilibus fiunt. Vide Lib. i. c. xiv. § 20. al. & Triad. ccxxxvii. § 5.

LLESGEDD, *Negligentia*, quando res ob incuriam amittitur. Lib. iii. c. iii. § 87.

LLITH: Tyngu trwy lith neb un. q.

LLIW, *Color*. Hinc Lliwo lledrad, Rei furtivae *colorem* deſcribere, *i. e.* Furti manifeſti reum peragere. In hoc caſu Actor teſtem producit qui jurato affirmat ſe furem interdiu vidiſſe, illumque nominat, & rei furtivae colorem & quantitatem deſcribit, eamque apud furem lucente ſole fuiſſe aſſerit, & ſe illum accuſare nec odio, nec lucri cauſſa, nec amore inductum, ſed tantum quia noverit, & vidit, & verum ſit quod aſſerit. Talis Teſtis ſeu Delator, uti & ipſa Delatio, Lliwad dicuntur: Vide Lib. iii. c. iii. § 96, 97.

LLIWEDIG. Lib. v. c. x. § 11. Lege Llifedig (ut in Ll.) *i. e.* Cote gyratili acutus.

LLOER, *Luna*: Interdum pro *Lunari anno* ſeu *Menſe* ponitur, ut in Lib. iii. c. v. Sect. i. § 33. & al. ubi Tair lloer & Tri mis Synonyma ſunt.

LLOFRUDD, Communiter *Homicidam* denotat, q. d. *Manum cruentatam habens*. In Legg. tamen per tranſlationem aliquando *Furem*, & nonunquam cujuſvis *facinoris atrocis Reum* ſignificat. Vide Lib. ii. c. vii. § 2. & Lib. iii. c. iii. § 10. Hinc

LLOFRUDDJAETH, *Homicidium*. Vide MANUS RUBRA in Dufreſnio. Vide etiam CYNNLLWYN & MURNDWRN. Transfertur etiam ad alia facinora, ut Llofruddjaeth tan, *Facinus ſeu Crimen Incendii*. Lib. ii. c. iv. § 10. al.

LLOGAIL Daviſio eſt *Trabs ſuggrundanea*. Sed haec explicatio rem non ſatis expedit. Vide CANT.

LLOGWYDD vel LLOWYDD: Idem crediderim quod Llogawd, *Eccleſiae Cancelli*. Triad. lxxii. § 1.

LLUDD: Heb ludd heb wahardd, *Nemine contradicente*. Lib. ii. c. xvii. § 11. Ἓν διὰ δυοῖν.

LLW DIADNABOD, diarnabod & dirnabod (nam varie ſcribitur in diverſis Codd.) *Juramentum ignorationis*. Dicitur de jumentis ad plures homines pertinentibus quae damnum alicujus ſegeti intulerint, in quo caſu omnes eorum poſſeſſores jurare tenentur ſe ignorare cujus illud jumentum fuerit a quo damnum patiebatur poſſeſſor ſegetis. Lib. iii. c. x. § 75. Dicitur quoque de juramento praeſtito, quando jumentum ab alio jumento occiditur, & occiſor ignoratur. Lib. iii. c. v. Sect. ii. § 62.

LLW gweilydd, *Juramentum voluntarium*, ab uno homine praeſtitum. Vide Lib. iii. c. iii. § 97. & Triad. clxiv. "Vir ſi negaverit ſe "vim inferre mulieri, prius juramentum i. "llw gweilydd, det: Poſtea ſi mulier con"tradixerit, tunc vir juret cum tribus de "cognatis propinquioribus eſſe falſum, vel "ſecundum alios, L virorum." CCCC. *fol.* 29 a.

LLW i gloch heb dafawd, *Juramentum ſuper campanam malleo deſtitutam*. Lib. ii. c. i. § 44.

LLWGR, *Corruptio*, Dav. In Legg. eſt *Damnum* quodcunque ſegetibus, pratis, paſcuis vel ſilvis ab animalibus illatum. Lib. iii. c. x.

LLWRW: Yn llwrw cwyneu, *Actionum nomine*. Triad. lxxxv. Yn llwrw yr amddiffynblaid, *Ex parte rei*. Lib. v. c. iii. § 4. Llwrw na allawdd gymmell ei fechniaeth, *Eo quod fidejuſſionem ſuam non praeſtiterit*. Lib. ii. c. iv. § 60.

LLWYG, Idem quod Llewyg, *Laſſitudinis vitium*. De equis uſurpatur Lib. iii. c. v. Sect. i. § 33. & al.

LLWYN A PHERTH, *Dumus & ſepes*, i. e. *Secretum*. Ἓν διὰ δυοῖν. Dicitur de clanculariis inter virum & feminam congreſſibus. Hinc Gwraig llwyn a pherth, *Pellex*. Mab llwyn a pherth, *Spurius, matrimonio legitimo non procreatus*.

LLWYR dal gwedy llwyr dwng, *Compenſatio plena facta poſt plenam purgationem.* Lib. iii. c. x. § 78. Vide § 75. ibid.

LLYGAD, *Oculus.* Lygad yn llygad, *Coram, in os.* Lib. iii. c. iii.. § 96.

LLYGADRUDD, A Llygad & Rhudd. Hinc Llygadruddjaeth, Lib. iii. Praefat. ii. § 8. Affinium homicidii, furti, vel incendii ultimum, quando teſtis oculatus iſtius facinoris Llygadrudd dictus, id quod factum fuerit non impediverit licet impedire potuerat. Llygadrudd cylus am ladd, neu loſg, neu ledrad. Triad. cxxxv. § 3.

LLYMYSDEN, In Verſionibus Lat. *Niſus.* Angl. **A Sparrow-hawk**: & ſic exponitur a Gul. Saleſburio in Vocabulario ſuo, 4° Lond. 1547.

LLYNMEIRCH, LLYN MEIRCH, & LLYN Y MEIRCH, Morbus equorum: Num *Aqua intercutis?* q. Lib. iii. c. v. Sect. 1. § 33.

LLYS, proprie *Aula*; ſpeciatim *Curia* in qua Cauſſae civiles terminantur. Llys bennadur vel beunyddjawl, *Curia principalis ſive regia.* Llys cymmwd, *Curia commotae.* Llys ddygynnull, *Curia extraordinaria* a Rege indicta ad determinandas lites, quas Judices ordinarii definire nequeunt. Vide COF.

LLYS, & LLYSJANT, *Teſtium rejectio.* Lib. i. c. xxxix. § 15. Hinc Llyſu tyſdon, *Teſtes rejicere.* Teſtes rejiciebantur poſtquam teſtimonium dederint, quod tunc irritum fiebat; inteſtabiles reddebantur antequam juraverint. Vide Triad. iv. Vide GWRTHNEU. Vide Calv. in JUDICANDI munus.

M

MAB, *Filius.* Hywel Fab Cadell, *Hoëlus Cadelli F.*

MAB, *Minorennis*, qui quartum decimum aetatis annum non complevit. Mab cyd bo mab, *Puer quamdiu minorennis fuerit.* Lib. ii. c. xxx. § 3. al.

MAB AILLD & MAB ALLDUD, *Advena.* In Triad. cix. § 4. Mab ailld idem denotat quod Pedwarygwr vel Priodawr, *i. e.* Quartus homo ſive Proprietarius. Vide Lib. ii. c. x. § 34.

MAB ANWAR, *Filius improbus.* Lib. ii. c. i. § 15. Ll. & alii habent Mab drud, *Filius audax, fortis,* &c. *i. e.* Filius qui teſtamentum patris defuncti irritum facere conatur, quod licet jure poſſit, exiſtimationem tamen patris laedere videtur.

MAB DIODDEF, *Filius permiſſus*, is ſcilicet quem mater legitime adduxerit viro, qui illum per annum & diem non abnegaverit. Lib. ii. c. xxx. § 26.

MAB DYOLEF, DEOLEF, vel DIOLEF, Filius quem mater affirmaverit verbo tenus eſſe tali viro prognatum, ſed abſque probationibus requiſitis. Lib. ii. c. xxx. § 25.

MAB LLWYN A PHERTH, *Baſtardus.* Vide LLWYN A PHERTH.

MAB, *Homo.* Inde per Appoſitionem Mab Ailld, *Homo Advena:* Mab Uchelwr, *Homo Generoſus*, in Legg. ſaepius occurrunt. "Tri "meib beirdd oeddynt," *Tres homines poëtae erant.* Lib. Triadum de tribus Poëtis Northumbrenſibus ſaeculi ſexti. "Dewi fab "ſanct, fab Caredig fab Cynedda' Wledig," *David homo ſanctus, filius Caretici, filii Cunotami Regis.* Ita enim Genealogia S. Davidis verti debet, quicquid contra de Sancto vel Xantho garriunt recentiores Interpretes; ſiquidem Mabſant eſt *Patronus paroeciae proprius*, & Gwyl mabſant, *Feſtum* in honorem ejus inſtitutum, etiamnum in uſu.

MAB UCHELWR. Vide UCHELWR.

MACH, *Sponſor* in cauſſis debiti & crediti, & *Vas* in cauſſis vadimonii.

MACH ar gyfraith, *Vas ſiſtendi aliquem in judicio.* Vide GWYSDL.

MACH CYNNOGN, Idem qui & Mach talu, *Expromiſſor.* Triad. clxxxiii. Vide Lib. ii. c. iv. § 41.

MACH DIEBRYDIG, *Fidejuſſor moratorius.* Lib. ii. c. iv. § 60. & Triad. clxxxiii.

MACH GORFODAWG, *Cuſtos*, qui aliquem exhibendum ſuſceperit. Lib. ii. c. vii. § 4. al.

MACH TALU. Vide MACH CYNNOGN.

MAEN DROS JAEN, *Lapis decidens ſuper glaciem.* Dicitur de Dominis qui Vaſſallos ad voluntatem ſuam peragendam & poſſint & velint compellere. Triad. xxxii. § 4.

MAENAWL vel MAENAWR, *Manerium.* De quantitate & differentia Maneriorum vide Lib. ii. c. xix. § 9. & al.

MAER. Vide CYNGHELLAWR.

MAER Y BISWAIL, ad verbum, *Praepoſitus ſimo bovillo.* Is eſt cui cura Dominici regii committitur: Sub eo enim erant coloni, & aratores, & bubulci, & paſtores, qui in agris Dominici commorabantur. In Lat. quibuſdam Verſionibus *Praepoſitus ſimi* appellatur. "Villicus Manerii regii," Cod. Mert. minus recte. Dominicum enim eſt pars Manerii, & a Cowello ſic definitur: "Dominicum eſt tota illa terra intra manerium, "quod Dominus aut in manibus ſuis retinet, aut ſaltem ad annos aut voluntatem "ſuam juxta conſuetudinem manerii aliis locat. Manerium autem (eodem definiente) "eſt unius feudi circuitus." Maer y biſwail vocatur in Cod. Leid. Maer y caſdell, *Praepoſitus Caſtello*, i. e. Palatio regio; ubi neceſſe eſt eſſe Dominicum ad armenta & pecora alenda, quibus Domus regia ſuſtentetur. Vide plura de hoc Villico in Lib. i. c. xxxviii. & Lib. ii. c. xxvi.

MAERDREF, *Dominicum regium*, quod τῷ Maer y biſwail ſubjacet, *i. e.* Villico Dominici.

MAES, vulgo *Ager:* In Legg. ſaepiſſime pro *Curia* accipitur. Cauſſae enim reales vel hereditariae in agris ipſis, de quibus controverſia erat, dijudicari ſolebant. Lib. ii. c. x. § 11 & 25.

MAGL, *Portio* XII *jugerum.* Lib. iii. c. ix. § 2.

MAHARAEN; Ita Veteres ſcribebant pro Maharen, *Aries.*

MAI-JAU. Vide JAU.

MAL, *Tributum.* Ab A. S. Male.

MAM-EGLWYS, *Eccleſia mater, i. e.* Eccleſia Cathedralis vel quaevis alia cui Capella ſubjacet.

MAMMWYS, *Cognati*; cui oppoſitum Tadwys, *Agnati.* Lib. iii. c. i. § 24. Item *Jus* vel *Succeſſio in fundum*, qui a matre ad aliquem deſcendit. Lib. ii. c. xvi. § 2. Vide TADWYS.

MANAGWR diofrydawg, *Delator* clancularius

furti manifesti; qui prae furis familiae aut potentiae metu illum palam denunciare non audet. Lib. iii. c. iii. § 29. & Al. Vide DOGNFANAG.

MANNAD: Vox haec nullibi nisi in Legg. occurrit. Cophinus esse videtur, in quo Butyrum Aulae usibus designatum Coloni portabant, qui cibaria annuatim pendere tenebantur. Mannad ymenyn, Lib. ii. c. xxix. § 6. *Massa butyri.* Ab A. S. Mauno, Orientalibus Anglis adhuc in usu pro Corbe vel Qualo. Sef yw Mannad ymenyn, naw dyrnfedd led, a dyrnfedd dewedd, a'i fawd yn ei sefyll; *Massa butyri erit novem palmos erecto pollice lata, & unum crassa.* Cott. 6. ibid. Alias dicitur Llesdr ymenyn, § 2. ibid. Breuan ymenyn, § 13. ibid. Llesdraid ymenyn, § 11. ibid. Rhisgen ymenyn, § 13. ibid. & Agalen in Dav. v. MANNAD.

MANYSGRUBL, *Animalia minora* esui idonea, utputa Oves, agni, hoedi, capreae, hinnuli, sues, & id genus alia, inter quae etiam & anguillae numerantur. Lib. i. c. xiv. § 9. Vide Lib. iii. c. x. § 52.

MARCH LLYFNU, *Equus occatorius.* Lib. iii. c. ix. § 18.

MARCH TOM, *Equus operarius.* Lib. iii. c. v. Sect. i. § 36. Idem forte quod Carthwr.

MARCH Y CYNNUD, *Equus portandis cremiis designatus.* Lib. i. c. xlii. § 4.

MARCHOGAETH, *Equitatio:* Verbum vulgo notum: Sed non aeque notum Monachos, si non omnes, saltem eorum aliquos ab equitatione apud Wallos prohiberi: Mos iste a Wallis adhuc gentilibus ad Monachos forsan derivatur. Inter Romanos enim veteres Flamini Diali, viro apud illos sanctissimo Equi usus negabatur. "Equo Dialem Fla-"minem vehi religio est." Aul. Gell. Noct. At. x. 15. Vide DIOFRYDAWG.

MARWDY, *Domus mortua*, i. e. *Escaeta*, Vox JCtis nostris notissima. Bona omnia Vassallorum sine heredibus morientium ad Regem vel Dominum feudi decidebant, & vocabantur Marwdy. Lib. ii. c. xxx. § 9. Inter haec etiam recensentur bona quae ob crimina patrata fisco addicebantur. Bona etiam subito, intestato, vel sacris non receptis morientium (Judice Aulico solo excepto) ut & profugorum ejusdem sunt classis, & Regi vel Domino feudi debita. Lib. i. c. xxxix. § 6. & 7. & c. xlvii. § 2. & 3. Lib. ii. c. xx. § 6. Al. & c. xxx. § 9. & al. Horum colligendorum cura ad Apparitorem pertinebat. Vide Lib. i. cap. xxxix.

MARWDYSDJOLAETH, *Mortuum testimonium.* Vide Triad. clxxxiv.

MARWDYWARCHEN, *Gleba mortua.* i. e. *Cadaver.* Usurpatur pro honorario possessori terrae in qua Advena iter faciens moritur, debito. Sive enim Mas fuerit sive Femina, xvi denarios possessori terrae in qua moriebatur, solvebat; caetera ejus bona Regi pro herioto decidebant. Lib. ii. c. 1. § 66. & c. xxi. § 40.

MECHDEYRN DDYLYED, summa pecuniae summo Regi solvenda ab illo cui Provinciam tradiderit. Ab Hib. Mocht, *Magnus*, & Wall. Teyrn, quod ab Hib. Tighearna, *Rex.* Lib. iii. cap. ii. §. 1. Alias dicitur Mechteyrnged: "Siquis de aliena patria fecerit "Regi Aberffraw injuriam i. e. Sarhaed, "reddat ei lxiii libras, & de hac caussa, "quod tantum est Mechteyrnged quod de-"bet Rex Aberffraw reddere semel Regi "Londoniae, cum acceperit Terram suam "ab eo: Postea vero Reges Walliae debent "Terram illorum a Rege Aberffraw acci-"pere, & illi reddere Mychteyrnged & "Ebediw post mortem, & verbum illius "verbum est ad omnes Reges Walliae, & "nullius Regis verbum est ad ipsum." *H.* "1. *p.* 6, 7.

MECHNIAETH UNDYDDJAWG, *Fidejussio pro uno die.* Lib. ii. c. iv. § 60. Cymmeryd mach yn undyddjawg, *Fidejussorem accipere pro uno die.* Dicitur de illo qui fide sua pro Extraneo obligata jubebat. Sed cum Extraneus qui in propriam regionem remigrâsset, nec citari nec exhiberi potuit praestituto die, nec Fidejussor quem dederat, pignus ab eo auferre potuit, ideo talis Fidejussor vocatur Mach diebrydig, i. e. *Fidejussor frustrans*, & sponsio ejus Mechniaeth undyddjawg ddiffoddedig, i. e. *Fidejussio quae non ultra diem durabat, & exstincta.* Talis tamen Fidejussor si sponsionem suam non abnegaverit, totam litis aestimationem Actori solvere tenebatur.

MEDD, *Mulsum.* Potus e melle factus quem infima Latinitas *Medonem* vocabat. Meddw Wallis est *Ebrius*, Meddwdod, *Ebrietas*; Meddwi, *Inebriari.* Graeca haec sunt a Μέθυσος & μεθύειν, ut observavit Davisius. Medd autem est nostrum **Metheglin**, quae vox non ab hac radice, sed a Meddyg, *Medicus*, & Llynn, *Potus*, derivatur: Mulsum enim hoc, sive Potus medicatus Meddyglyn dictus, aegrotis etiam adhiberi solebat.

MEDDYDD, *Medonis confector.*

MEFL, a chywilydd, a gwaradwydd, *Opprobrium.* Synonyma.

MEFLFETHJANT, Triad. clxxxv. Meflwrjaeth, Triad. clxxxvi. *Dedecus, opprobrium.*

MESUR HAWL, *Mensura* i. e. *Editio actionis.*

METHLU, *Irretire:* Metaphorice, *Damnari.* Dicitur de Judice damnato quod sententiam injustam sciens prudensque tulerit. Lib. i. c. xvi. § 25. Al.

MIDD; A. S. Mitta, Vas continens secundum Somnerum decem modios. In Legg. pro *Modio* usurpari videtur, & inde forsan habet originem. Vide Lib. ii. c. xxix. § 5. Al.

MOCHYRIA, *Surire*, cum de verre sermo est; *Subare* autem cum de sue femina. Lib. iii. c. x. § 30.

MODRYDAF, Idem quod Henlleu, *Vetus alveus*, unde examina aestate exeunt. Vide BYDAF. "Mater apium i. Modrydaf, xxiv d. valet. "—Modrydaf, si primum examen emiserit, xx d. valet." Cod. Leid. p. 41.

MOEL, *Calvus:* Moelni, *Calvities.* Hinc transfertur ad animalia quae cornibus carent. "Pro animali mutilo, i. non cornuto, quan-"tum pro duobus aliis." Cod. Leid. Hinc **Moyle**, Familiae nomen apud Cornubienses, cujus insigne Bos cornibus mutilus. Vide EIDJON moel. Moel a Lat. *Mutilus*, elisa media *t*. Translatitie etiam Montem pyramidatum arboribus carentem denotat; & per hoc

hoc Acervum vel Cumulum frumenti, butyri, & id genus aliorum, ultra ſummitatem vaſis in quo continetur, pertingentem. Hinc Heb foel, *Tali acervo carens, undiquaque aequalis ſummo vaſi.* Lib. ii. c. xxix. § 2. Hib. † Moil, *Moles, ſtrues, acervus.*

MORC, vel MORCH, *Marca* noſtratibus, pecuniae ſumma beſſem librae valens. 13*s.* 4*d.* Lib. iii. c. v. Sect. 1. § 68. Cott. 2. ibid. habet wyth ugaint, *i. e.* clx. denarii, quod eodem redit.

MORWYNWRAIG, *Virgo-marita: i. e.* Puella viro deſponſata, ab altero poſt nuptias immediate vitiata. Lib. ii. c. i. § 94. & Lib. v. c. iv. § 42.

MORWYN YSDAFELL, Idem quod Llawforwyn, *Ancilla quae a cubiculo.* Lib. i. c. xxxii. § 1.

MUD, a Lat. *Muta:* Locus in quo Accipitres implumes ſervabantur, vel etiam plumis decidentibus. Hinc Mudair, *E cavea extractus, pennatus.* Lib. iii. c. v. Sect. ix. § 2. Al. & 3. Vide MUTA in Dufreſnio. "Ex quo "Auceps ponat accipitres in Carcerem, "*i. e.* in Mut, non oportet eum reſpondere "alicui donec deponat, quod incarceratus "eſt propter aves." H. i. p. 22. Reſpondere hic eſt verbum forenſe. Ab hoc vocabulo Mud, locus Regis dictus, ubi regia ſunt ſtabula apud Londinenſes, derivari videtur.

MURJAW, *Figere, determinare.* Lib. v. c. vii. § 5. Hinc Murjedig, *Fixus, determinatus.* ſ. Mur, *Murus.* Triad. ccxxiv. § 4, 5. Scribitur etiam Mwrjedig, Lib. ii. c. xxii. § 12. ſed forſan minus recte.

MURNDWRN. Vide CYNLLWYN.

MYCHDEYRNGED. Vide MECHDEYRN DDYLYED.

MYNWENT. Vide CORFLAN.

N

NAWDD, *Patrocinium* Reis conceſſum, quo contra viros, quos ipſi laeſerint, ſeipſos defendere poterant. Nec patrocinium ſolum, ſed patrocinii locus, *Aſylum* ipſum ſub hac voce comprehenditur. Varia erant apud Wallos patrociniorum genera, de quibus in Lib. i. fuſe agitur. Apud Majores etiam noſtros erant frequentiſſima, ut patet ex Aethelberti Legibus omnium quas habemus vetuſtiſſimis. Vide Viri Cl. Davidis Wilkinſii notas in Inae Leges, p. 15.

NAWFED, *Nonus.* Aliquando *Unus ex novem*; ut, Nawfed tafodjawg yw Yngnad, *Judex eſt unus ex novem teſtibus ſolitariis.* Triad. ccxv. § 4. Vide TRYDYDD.

NOD: Vide GWR DINOD. Hinc Nodjad, *Nota.* Triad. lvii. § 4.

NOE, vulgo *Mactra.* Bod wrth noe ei thad, *Eſſe in patria poteſtate.* Lib. ii. c. xxx. § 5. Bod wrth gyngor, dan wialen ei dad, *Eſſe ſub conſilio, ſub virga patris,* idem valent. Bod ar fraint [*al.* arddelw, *S.* 2.] ei dad, Idem. Triad. lxxiv. § 2. Al.

NOS, *Nox.* Walli tempus aliquando per noctes ſupputabant; ut, O'r nos y ganer, *A nocte qua natus eſt*; Lib. iii. c. v. Sect. iii. § 1. Vide WYTHNOS. Vide Lib. ii. c. i. § 3. Not. [b]. "Nec dierum numerum ut nos, "ſed noctium computant. Sic conſtituunt, "ſic condicunt; nox ducere diem videtur." Tacit. De Moribus Germanorum.

O

ODYN, *Fornax* vel calcaria, vel ad ſiccanda frumenta, hordeum puta vel avenam. Sed cum in Legg. Odyn & Odyn biben diſtinguantur, crediderim hac voce *Fornaces*, illa *Granaria* deſignari. "Odyn, *Trituratorium.*" i. (Area in qua fruges triturantur) Cod. Leid. "Odyn, *Siccarium.*" H. i.

OED WRTH BORTH, ad literam, *Tempus ad auxilia conquirenda.* i. e. Tempus poſt litem inceptam utrique partium conceſſam ad perquirenda cauſſae neceſſaria: Sub hoc nomine Oed wrth borth, Teſtes omnigeni, Advocati, Procuratores, & id genus alii cenſentur. Oed wrth borth ſolummodo locum habet in cauſſis praedialibus; in caeteris nullum iſtiuſmodi tempus conceſſum erat. Lib. ii. c. x. § 11. & Lib. v. c. iv. § 16.

OERGWYMP GALANAS, *Triſtis ſubductio compenſationis pro caede pendendae; Caſus frigidus homicidii.* Lib. iii. c. i. § 22. Alias dicitur Dygngoll & Dygngolled ceneel, *Damnum grave quod genti cuilibet accidere poſſit.* Vide Triad. lxxiii. ubi de his fuſius agitur. "Cum "alicui homicidium alicujus imponitur, & "ille aut ex indignatione vel negligentia hoc "non negaverit, & propter hoc occiſus fu-"erit, nihil pro eo reddetur, quia ipſo mor-"tuo parentela non poterit negare quod "ipſe vivens non negavit; & hoc vocatur "Oergwymp galanas." CCCC. p. 13. "Sed "cadaver ejus contra cadaver prioris dimit-"titur." Cod. Leid. Vide Triad. lxxiii. § 3.

OESFODDAWG, Quod durante vita donatarii tantum manet. Oesfoddawg yw Pencenhedlaeth, *Officium Principis familiae datur tantum durante vita.* Lib. ii. c. xxii. § 2.

OFERDLYSEU, *Jocalia vana:* Inſignia magiſtratus quae Judex Aulicus accipiebat, quando munus ſuum illi tradebatur. Vide Lib. i. c. xvi. § 6. Forte etiam transferatur ad Inſignia aliis Officialibus tradita. Vide Lib. i. c. xix. § 8. & Al. & c. xlv. § 19.

OFERHELA: Yn ei oferhela, *Dum venari diſcit.* Dicitur de Catulis venaticis, qui nondum ad venandum idonei ſunt. Lib. iii. c. v. Sect. viii. § 25.

OFERLAETH; Dicitur de Animalibus quorum lac nihil valet. Ab Ofer, *Vanus,* & Llaeth, *Lac.*

ORNESD, Lib. v. c. viii. § 10. *Monomachia,* quam recens Latinitas veteri vocabulo *Duellum* vocat. Ab A. S. Opnerꝺ, quod idem valet, & plus ſemel in Legg. Angloſaxonicis occurrit. Ꝺopnerꝺ A. S. eſt *Res ſeria,* quatenus ludicrae opponitur, & in ſingulari hoc certamine proeliis veris & non ſimulatis ſemper decertabant: Obſervavit etiam Somnerus in hac voce Pugiles arris datis, vel pignoribus depoſitis ſe mutuo obligâſſe, quod noſtratibus hodie Earnest. Orneſd proculdubio eſt originis Saxonicae; nihil enim apud Wallos eſt huic vocabulo affine. Ni fernir Orneſd ar wr yn y fo xxi oed; ac o dair ar hugain allan, cyfraith iddo Orneſd: Dav. v. Orneſd. *Nemo duellum inire cogi poterit, antequam viceſimum primum aetatis annum*

annum adimpleverit; poſtea vero duello contendere licebit. Mab a ddyly ei rieni ei ddodi dan law Effeirad pan ſo ſaith mlwydd: Ac yna y bydd ſarhaed a wnel ac a wneler iddaw. Ac ym mhenn ei bedair blynedd ar ddeg y dyly wrhau i'w Arglwydd. Yn un flwydd ar hugaint y dyly gymryd tir i gan ei Arglwydd, a lluyddaw iddaw, a daeredu fal gwr o hynny allan. Ac ni fernir orneſd arnaw yn y ſo un mlwydd ar hugaint. Ac o dair blwydd a thrugaint ni farn Cyfraith ar neb orneſd. Rhan un gwr a ddyly dau efell o dreſtad, ac yn lle un gwr y dylyant orneſd. Ac o gyrrant wynteu, yn lle un gwr y dylyant yrru. Llyfr Cynog. *i. e.* Filium jam ſeptennem Parochi curae parentes committent: Et tunc injuria ab eo alteri illata vel quam alius illi intulerit, compenſabitur. Cum vero quartum decimum annum compleverit, hominium Domino praeſtet oportet. Cum viceſimum primum aetatis annum adimpleverit, terram a Domino accipiat neceſſe eſt, & in bello mereat, & vectigalia perſolvat poſtea perinde ac caeteri adultae aetatis homines. Sed duellum invadiare nec ille nec quiſquam alius tenebitur antequam viceſimum primum aetatis annum completum, uti nec poſt ſexageſimum tertium. Gemelli partem hereditatis uni liberorum debitam accipient, & pro uno cenſebuntur cum duellum invadiare neceſſe fuerit.

P

PANEL, Angl. **Pannel**; Sellae genus, quae a Junio appellatur *Dorſuarium.* Lib. iii. c. vii. § 198.

PASG, *Paſtio.* Vide PILL.

PEIRJANT, vel Peirant, Daviſio *Inſtrumentum operariorum.* Significat etiam *Aediculam* in qua Inſtrumenta fabrilia aſſervabantur: Inter Aedificia enim quae Villani in uſum regium exſtruere tenebantur, Peirjant numeratur. Vide Lib. ii. c. xxv. § 8.

PELLENEU, *Strumae.* Morbus boum. Lib. iii. c. v. Sect. ii. § 58.

PENCENEDL, *Gentis ſuae princeps.* In Cod. Leid. p. 23. *Generarcha* dicitur & *Cephas*, & ita in Codice ſuo invenit Daviſius. Vide Dav. in voce.

PENCYFEISDEDD, Idem crediderim quod Eiſſyddyn arbennig, *Sedes* vel *Domicilium principale.* "Nemo debet habere principalem "ſedem ex parte matris, *i.* Pencyfeiſdedd." Cod. Leid. p. 27.

PENFADDAU, *Venui ſubjectus, venum dandus.* Tri gwyſdl ni ddigwydd yn benfaddau, *Tria ſunt pignora quae creditori diſtrahere non licebit.* Triad. clx. Rhoddi gwyſdl i fod yn benfaddau yn ammodol, *Oppignerare aliquid ſub ea conditione ut certo tempore diſtrahi poſſit.* Ibid. A Pen, & Maddau, ut Eneidfaddau.

PENGWASDRAWD. Vide GWASDRAWD.

PENHEBOGYDD, *Praefectus aucupum:* Hebog, *Accipiter*, ab A. S. Hafoc, unde contractius noſtrum Hawk. Gwalch, ut & Latinobarbarum Falco, videntur eſſe originis Celticae; Hebog autem Saxonicae, quod in Legg. pro *Accipitre* ſemper occurrit.

PENHEBOGYDDJAETH, *Munus Praefecti aucupum.* Lib. ii. c. x. § 35.

PENHYGEN. q. Lib. iii. c. v. Sect xi. § 4.

PENNILL. Vide PILL.

PENRHAITH, *Principalis jurans.* Triad. ccl. § 3. Is qui compurgatores ad ſe juſtificandum producere tenetur; & quia primo loco jurare tenetur, & quod officium compurgatorum in hoc conſiſtit, quod ipſi credunt ejus teſtimonium eſſe verum, idcirco is vocatur Penrhaith, *q. d.* Jurator praecipuus. Inter Peſtes gentis numeratur, quia cuſtodia & exhibitio ejus ad Gentiles ſuos pertinent uſquedum Legi ſatisfecerit.

PENTANFAEN, *Lapis focarius*, poſt domum dirutam manens, qui teſtimonii loco de jure fundi in quo ſitus eſt, adducitur. Vide Triad. clxxxiv. § 3. & al.

PENTEULU, *Praefectus Palatio.* "Praefectus "militiae." Cott. 1. Illi enim & Militum & Familiae cura incubuit. "Conneſtabilis "& Magiſter Palatii." Cod. Mert. *i. e.* Major Domus, ut apud Francos olim regnante ſtirpe Merovingica.

PERFEDD, Adj. *Medius:* Bys perfedd, *Digitus medius.* Lib. i. c. xiv. § 24. Y tri perfeddaf, *Tria maxime media.* Lib. iii. c. i. § 9. al. 3. Y ty cymherfeddaf, *Domus intima.* Lib. i. c. xii. § 7.

PILO. Vide GWAYW.

PILL & PENNILL: Bod ym mhill [*al.* ym mhennill, *Cott.* 2. *al.* ym mhaſg, *Ll.*] Lib. iii. c. v. Sect. i. § 5. videtur ſignificare *Stabulo includi, in ſtabulo paſci:* Opponitur enim τῷ Pori allan, i. e. *Foris paſci.* Vide § 57. ibid.

PISDL: q. Lib. iii. c. x. § 33.

PLWYFOGAETH; *Parochia.* Yr Eglwys y gorddiweddwys arnaw ef gyfraith yn ei phlwyfogaeth, *Eccleſia in cujus parochia lis illi intentata fuerit.* Lib. v. c. iv. § 27.

PORTH. Vide OED WRTH BORTH. Vide Lib. iii. c. x. § 11. & 64.

PORTH ORDDWY. Bod yn borth orddwy, *Homicidae opem ferre.* Lib. iii. c. i. § 10. Inter Acceſſoria ſeu Affinia Homicidii numeratur. "Octavum eſt, Impedire hominem "donec occiſor veniat, & hoc manu, vel "conſilio, vel nuncio. Et hoc dicitur Porth-"orddwy." CCCC. In Codd. aliis dicitur Gorddwy. "Siquis vadit ad aliquem "occidendum, & occidatur, & aliquis ſtat, "& non occidat, tres vaccas Gorddwy, "cauſſa ſtandi det, dupliciterque neget cum "juramento C virorum." Cod. Leid. p. 16. Ita in Cott. 1. p. 2. Vide Paragraphum ultimo citatum in Lib. v. c. iv. § 43. ubi pro tair bu camlwrw, Ll. habet tair bu gorddwy. Vide Lib. v. c. ii. § 45. ubi mentio fit τῶν Tair bu celain.

POSD. Vide COLOFN.

PRAIDD wartheg gyfreithawl, Pedair bu ar hugaint a tharw, *Grex boum legitimus* xxiv *vaccis cum tauro conſtat.* Lib. iii. c. v. Sect. ii. § 65.

PRAWF, *Probatio:* Hinc Bod ar brawf, *Pro probato cenſeri.* Triad. cliii. Profi Ynad, *Judicis officium ambientem examinare.* Lib. i. c. xvii. § 22. Prawf Ynad, & Llyfr prawf, Liber tertius Legg. Hoëlianarum ſic dictus, Vide Praefat. i. ibid.

PREIDDIN, *Praedatitius.* A Praidd, *Praeda.*

Moch

Moch preiddin, Idem quod Anrhaith o foch, *Praeda porcorum*, *ſues praedatitii*. Lib. i. c. xl. § 9.

PRESWYL, *Habitatio.* In Legg. March preſwyl, yn breſwyl, yn woſeb, & bidwoſeb in variis Codd. occurrunt, & idem ſonant, *i. e.* Equus regiis ſumptibus uſque altus. Et haec omnia vocabula voci March adjuncta adverbialiter uſurpantur.

PRESWYLFEDDU: Pro yn waſdad feddu bwyd a llyn yr Yſdafell (quae eſt Lectio Cott. 2. Lib. i. c. xxviii. § 4.) Ll. Codex non tenuis auctoritatis, habet preſwylfeddu, &c. i. e. *ſemper procurare.*

PRESWYLFODDAWG: Yn breſwylfoddawg, Idem quod yn waſdad (ut M. habet Lib. i. c. xxix. § 6.) i. e. *Perpetuo*, *ſemper*, *uſque.* Lib. i. c. xli. § 2. Vide OESFODDAWG.

PRIAWD; *Femina viro privata* (ni fallor) i. e. *Vidua.* Ita accipi debet Lib. ii. c. i. § 73. Ni ddyly gwraig na phrynu na gwerthu, oni bydd priawd, [heb gannjad ei gwr, *Ll.*] *Femina quae non ſit vidua*, *nec emere nec vendere debet*, *viro inconſulto.*

PRIFAFON, *Amnis principalis*, qui ſi in naturali & antiquo alveo decurrebat, pro termino legitimo inter agros finitimos cenſebatur. Lib. ii. c. xxvii. § 14.

PRIODAWL cyfreithawl, *Ex juſtis legitimis nuptiis quaeſitus.* Lib. v. c. x. § 1.

PRIODAWR, *Proprietarius*, is ſcilicet cui jus praedii vel feudi legitime & plenarie competit. Nec intereſt, an Wallus ſit, vel Advena oriundus. Alias dicitur Pedwarygwr, *i. e.* Quartus poſſeſſor. Yn bedwarygwr ydd a dyn yn briodawr, *Quartus poſſeſſor proprietarius evadit.* Lib. ii. c. xv. § 1. Al. 2. Vide GWR DYFOD, AILGWR, & TRYDYGWR. Vide Lib. ii. c. x. § 34.

PRIODOLDEB, PRIODOLDER, *Plena proprietas*, quam nemo niſi Quartus poſſeſſor ſive Proprietarius habuit.

PRYD: O'r pryd bwy gilydd, *A tempore in tempus alterum*, i. e. A quavis hora unius diei vel noctis ad eandem horam diei vel noctis inſequentis. Per totum νυχθήμερον. Lib. iii. c. x. § 4.

PRYDFERTH. Lib. i. c. xii. § 7. Yn brydferth, *Opportune*, *ſine periculo.*

PRYDLLAETH, *Quantitas lactis quam vacca una vice praebet.* Angl. **A meal's milk.** Lib. ii. c. xxix. § 6 Al.

PRYDYN, *Caledonia.* **Scotland.** Lib. ii. c. xix. § 2. Prydain, J. perperam.

PUNT, *Libra.* A Lat. Pondo. Y bunt dwngc, *Libra vectigalis.* Quaelibet Commota xii Maneriis conſtabat, quorum quattuor Advenis ſive Villanis aſſignabantur ad paſcendos canes & equos, & ad canonem Dawnbwyd dictum ſolvendum, & ad peregrinos regios alendos; unum ad Cancellarium, & unum ad Praepoſitum ſuſtentandos: Sex reſidua Liberorum tenentium erant ſive Generoſorum. Duo Maneria, quibus Cancellarius & Praepoſitus praefecti erant, perinde ac ſex reſidua, erant libera: Et ex unoquoque eorum Vectigal fixum quod variis ſpeciebus conſtabat, hiberno tempore pro commeatu regio quotannis ſolvebatur, quod vocabatur Gweſdfa, de quo vide Lib. ii. c. xxix. § 1, 2, 3. & Al. Quod ſi hoc Vectigal ſive Canon praefinito tempore non ſuppeditaretur, Libra ex unoquoque Manerio per Silentiarium exigebatur, quae vocabatur Punt dwngc, i. e. *Libra vectigalis.* Vide Lib. ii. c. xix. § 12. & c. xx. Vide GWESDFA. Vide DAWNBWYD. Vide TWNGC.

PYNFARCH, *Equus ſarcinarius.* A Pwnn, *Sarcina*, & March, *Equus.* Angl. **A Sumpter-horſe.** Equus oneribus & ſarcinis geſtandis deſtinatus. Per tranſlationem dicitur de Rebus ex quibus omne lucrum vel emolumentum quodcunque fuerit, quod recipi poteſt, ad Regem pertinet. Vide Lib. i. c. xlvii. § 2. Vide DIFFAITH.

PYTHEFNOS vel PYTHEWNOS, *Quatuordecim dies.* **A Fortnight.** Spatium dierum qui intra quindecim noctes continentur. Vide Nos. Vide WYTHNOS. Pythewnos a mis garawys, *Quadrageſima.* Lib. i. Praefat. ii.

R

RHAFFAN: Gware Rhaffan, Ludi genus, Lib. ii. c. i. § 31. Al. 2. qualis vero non ſatis liquet: Frequens autem in omnibus fere Codd. occurrit. Verſiones Latinae *Ludum funicularem* vocant, a Rhaff, *Funis.* Plures ſunt id genus ludi ruſticis non ignoti: Crediderim hunc eſſe ludum, quem nos vocamus Anglice **Swinging.**

RHAGEISDEDDJAD Cantref, Lib. ii. c. xxix. § 19. Idem quod Troedjawg, *i. e.* Pedifer, de quo vide Lib. i. c. xxxvii.

RHAGOD. Vide ERLID.

RHAITH, *Juramentum complexum* quod vel a pluribus praeſtitum, vel ab uno qui pluries juraverit. Vide Triad. clviii. § 11. Rhaith gwlad, *Juramentum patriae*, *i. e.* L hominum terras ſub Rege tenentium. § 6. ibid. Alias dicitur Llw dengwyr a deugaint, *Juramentum L virorum.* Lib. iii. cap. i. § 14. & Al.

RHAN, *Partitio fundorum inter fratres facta.* Triad. ccliv. Vide ADRAN, & CYHYDEDD.

RHANDY, *Diverſorium*, *hoſpitium.* Pars nempe domus in qua Hoſpes commoratur. Triad. ccxliii.

RHANDIR, *Pars hereditaria*, *ſors.* Dav. In Legibus certam & fixam terrae quantitatem denotat, de qua vide Lib. ii. c. xix. § 6, 7, 8, & Al. & c. xxix. § 1. & confer; nam Codd. inter ſe diſcrepant de menſura.

RHANNU, *Partiri*, *diſtribuere.* Dav. Rhannu yn ddeuparth a thraean, Lib. i. c. xx. § 14. *Tripartito dividere.* Rhannu yn dri thraen, Idem. Lib. i. c. xxii. § 9. Rhannu [*al.* Traeanu, *Ll.*] a'r Brenin, *Portionem* [al. *Trientem*] *a Rege accipere.* Lib. i. c. xii. § 18. & Triad. lxxvii. Rhannu y golled rhyngddunt yn ddau hanner, *Damnum inter utroſque ſcindere.* Lib. ii. c. iv. § 38. Rhannu galanas, *Aſſignare partem compenſationis pro caede*, *quam vel quiſque gentilium homicidae ſolvere tenetur*, *vel quam quiſque gentilium hominis occiſi accipere debet.* Lib. iii. c. 1. Sic Rhannu y Bunt dwngc, Lib. ii. c. xx. & xxix. § 3. quae videſis.

RHEIDUSON. Vide Lib. i. c. viii.

RHIEINGYLCH, *Commeatus Reginae.* Lib. i. c. xlvii. § 6. Al. "Rhiain freinjad, i. y Fren-"hines." Triad. 34. V. Villani regii commeatum ſemel quotannis Reginae praebere tenebantur quando Rex bellandi cauſſa peregre aberat: Nec Regina tantum apud illos hoſpitabatur, ſed etiam Ancillae ejus, Ephebi generoſi, Meibjon, Gweiſjon, & Maccwyeid dicti, ut & Equi Regis & Reginae & Miniſtrorum ſuorum. Vide Lib. i. c. iii. § 2. & Lib. ii. c. xxv. § 3, 4. Alias dicitur Cylch.

RHIF A RHAN, *Pars.* Lib. iii. c. iii. § 97. Ἐν διὰ δυοῖν.

RHINGYLL, In Aula *Praeco*, in Curia *Apparitor* qui partes litigantes, teſtes & advocatos citabat. In Tabb. Curiae Wallicae utraque pars & Actor & Reus proprium habuerunt Rhingyll, qui citationes a ſe prius factas juramento ſi opus fuerit, & ſuo & conjuratorum probare tenebantur. A. S. Ringan, *Pulſare.* Vide Lib. i. c. xxxix.

RHISGEN, *Patella.* Lib. iii c. vii. § 97. Hinc Rhiſgen ymenyn tair dyrnfedd o Ied, a thair dyrnfedd o dewedd, heb foel, Lib. ii. c. xxix. § 8. *Maſſa butyri tres palmos lata, & tres palmos craſſa, ſine mole.* Vide MANNAD & MOEL. Forte ab Hib. Ruſgán, **A Veſſel made of bark of trees.** Vide Ruis in E. Luidii Dictionario Hibernico.

RHODD AC YSDYN, *Inveſtitura.* Ἐν διὰ δυοῖν.

RHODDJAD, *Donator: Donatio.* Uſurpatur de Puellis quae nuptum a Gentilibus ſuis collocantur: Opponitur τῷ Llathrudd, *i. e. Ablatio clandeſtina.* Lib. ii. c. 1. "Si mu-"lier habuerit datorem vel datores." Cod. Leid. p. 35. Feminae quoque quae vel invitis vel neſciis parentibus aut propinquis, ſe ipſae viris collocant, dicuntur Ymroddi eu hunain, *ſeipſas nuptum dare.* Lib. ii. c. 1. §. 45. Ymroddi ei hunan yn llwyn ac ym mherth, *Seſe proſtituere.* § 44. ibid.

RHUDD, *Ruber.* Cum de pullis accipitrum agitur, *pullos implumes* denotat: Coch dicitur eodem intellectu. Cum plumis veſtiti ſunt, Gwynn, *Albi*, appellantur: Lib. iii. c. v. Sect. ix. § 2, 4 & 11 Al. 2.

RHUWCH, *Gauſape.* Ab A.S. Ruh. Inde noſtrum **Rug.** Lib. iii. c. vii. § 238.

RHWMSI, potius RHWNSI, in Cod. Mert. vertitur *Spado*, *Equus clitellarius*, & *Ronzino*: Haec ultima eſt vox Etruſca, & *Mannulus* vocatur ab Academicis della Cruſca. Hiſpanis quoque Rozin eſt *Equus vilis.* Celtica haec eſſe videntur, & inde ad Italos & Hiſpanos deducta: Nam Aremoricis Roncet dicitur in Origg. Ling. Gallicae.

RHWYLL, *Fomes.* "Funiculus ignitus." Cod. Mert. Angl. **A Match.**

RHYCH, *Sulcus: Proſciſſum.* Vide GWELLD.

RHYDERIG: Buwch ryderig, *Vacca ſterilis marem quotannis appetens.* Lib. iii. c. v. Sect. ii. § 13.

S

SAETH EBAWL, Pullus equinus nondum bimus; vel damnum quod talis pullus dederit. Ab A. S. Scæthian, *Nocere*, unde & Angl. **Scathe,** *Noxa, nocumentum*, Lib. iii. c. x. § 33. & Al. 1 & 2.

SARHAAD vel SARHAED, *Injuria.* Ab A. S. Sap, unde Angl. **Sore.** Item *Multa* pro injuria alicui illata pendenda. Vide Lib. i. c. iv, v, vi, vii. Lib. iii. c. ii. & c. viii. § 14, 15 & Al.

SEFYLL wrth gyfraith, *Facere juſtitiam, ſiſtere ſe in judicio, ſecum agendi poteſtatem facere*; cui contrarium Gadaw y maes, *Promiſſionem deſerere.*

SEGYRLLYD: "Argywedd ſegyrllyd, *Nocumenta ſacrilega.*" S. i. p. 77. Vide Triad. XCV. § 4.

SERR, *Falx.* Gloſſa interlinearis MS. Juvenci Cantab.

SUDER, a Lat. *Sudarium.* Sudaria apud infimae Latinitatis Scriptores uſurpatur pro Tegumento Sellae ſuppoſito, ut a ſudore veſtimenta protegantur. Noſtri **Howlings.** Gall. *Houſſes:* Et forſan eſt originis Celticae, unde Wallicum *Hoſaneu* pro *Tibialibus.*

SWCH A CHWLLDR. Vide TIR.

SWMERFARCH vel SWMMERFARCH, *Equus ſarcinarius.* Lib. iii. c. v. Sect. i. § 7. & 60.

SWYDD, *Officium, Munus.* Vox in Legibus uſitatiſſima. Miniſtrorum regiorum munera vocantur Swyddeu arbennig. Lib. i. c. xiv. § 8. Item Officium terrae annexum, quod feudatarius praeſtare tenetur, dicitur Swydd; Tir ſwyddawg, Tir y bo ſwydd wrthaw, eſt talis Terra. Tir heb ſwydd, eſt Terra cui nullum Officium eſt annexum. Judices Demetiae terrarum ſuarum virtute Officium illud tenebant, ideoque exauctorari per legem non debebant, niſi eodem tempore Terris iſtis erant exuti, quibus annexum erat Officium Judicis.

SWYDDOGJON bwyd a llynn, *Miniſtri quibus cura victus & potus demandatur*, Coquus, Pincerna & Dapifer. Lib. i. c. xiv. § 26. Alias vocantur Swyddwyr & Swyddwyr llys. Vide Lib. i. c. xiv. § 6, 7, 8. & Not b.

SWYN. Forte a Lat. *Signum.* Hinc Ymſwyno, *Seſe benedicere.* Vide DWFR.

SYFAGEU. q. Lib. iii. c. vi. § 8.

T

TACHWEDD: Amſer tachwedd, Tempus quo animalia ſunt pinguia, nempe a Feſto S. Johannis Baptiſtae ad Cal. Jan. Lib. ii. c. iii. § 3. Forte ab Hib. Tigheachd, *Pinguedo.*

TADWYS, idem quod Cenedl y tad, *Agnati.* Lib. iii. c. 1. § 24. Gwedy diffoddi tadwys y frenhinjaeth, *Cum nullus ſupereſſet e ſtirpe maſcula qui in regnum heres ſuccederet.* Lib. ii. c. xix. § 1. Vide MAMMWYS.

TAEAWG, *Villanus*, qui feudum ſervile poſſidet. Taeawgdref, *Villa ſervitiis obnoxia, & a feudatariis ignobilibus poſſeſſa.* In Libris antiquiſſimis Taeogeu vocantur Meibjon eilljon, Alldudjon, & Bilaenjeid, a Lat. *Villani.* Eilljon eſt Pl. ab All, *Alius.* Alldud (ab All, *Alius*, & Tud, *Terra*) *Advenam* vel *Peregrinum* ſignificat, qui jura Civitatis plena non habet. A Taeog venit Godaeog. De Servitiis a Villanis praeſtitis vide Lib. i. c. xlvii.

c. xlvii. § 7, 8. Lib. ii. c. xxv. xxvi. & xxix. § 4. & ſeqq.

TAFAWL, vulgo *Lapathum*, Dock. In Legibus Tafawl newydd & Gwelld newydd Synonyma ſunt, & *Gramen novum* denotant. Lib. iii. c. v. Sect. iv. § 4. & 16.

TAFLHUALEU, Compedes quibus Aucupes utuntur ne Accipitres inter praedandum ab avibus diffindantur. Lib. i. c. xv. § 12.

TAFODJAWG, proprie *Linguatus*, *Advocatus*. Triad. lxxv. Eſt etiam Teſtis ſolitarius cujus ſolum teſtimonium ad comprobandam rei de qua agitur veritatem ſufficit. Vide Lib. ii. c. ii.

TAFODLEFERYDD, *Linguae ſermo*. Proprie dicitur de teſtibus voce tenus, ſine juramento, rem, de qua agitur, atteſtantibus. Lib. ii. c. x. § 28.

TAFODRUDD, ad literam eſt *Linguam habens rubentem* ſive *cruentatam*. Dicitur de illo qui virum occidendum homicidae monſtraverit & indicaverit. Lib. iii. c. i. § 2. Dirjaid tafawdrudd, Idem. Ibid. Hinc Tafodruddjaeth, Primum ex novem affinibus homicidii, furti, vel incendii. Triad. cxxxiii. § 3. Vide LLOFRUDD & LLYGADRUDD.

TALAR, *Porca tranſverſa*, quae porcas ſibi invicem parallelas in extremitatibus conjungit.

TALBAINGC, Talbennig, Tal beinc; Lib. iii. c. ii. § 27. "Tri buyn talbenic, ſef yw hyn-
"ny, Gwartheg heb ddyrchafel gyd ag
"wynt o arjant medowyt." Vaugh. Membr.
"propria manu, N°. XIII. "Eidjon a dalo
"xxx yw buyn talbenic, medd Gwyr De-
"heubarth." Idem.

Ket bei cann wr en vn tỳ
atwen ovalon kenỳ.
penn? gwỳr tal being a delỳ.
Llyfr Aneurin *p.* 12.

TALBREN, Q. an idem quod Pentan, *Lapis focarius?* Triad. xvi.

TALDRWCH: Gwalld taldrwch, Idem quod Talgudn, *Antiae*, *anteriores capilli*. Lib. iii. c. viii. § 21. al.

TALDDRWS, *Janua*. Lib. i. c. x. § 1.

TALGELL, *Cella*. Lib. iii. c. vi. § 19.

TALPENTAN: Brethyn gwyn talpentan, *Pannus albus levidenſis*. Lib. iii. c. ii. § 41. Homeſpun Cloth. Cui opponitur Brethyn dineſig, *Pannus qui in urbibus venit*.

TALM, Idem quod Rhedeg, *Curſus*. Lib. i. c. xvii. § 14. & c. xxx. § 5.

TAN, *Ignis*. Heb dan heb gannwyll, *Sine lumine: In tenebris*. Ἐν διὰ δυοῖν. Tan gwylld, *Ignis ferus*, *volaticus*. Lib. iii. c. iv. § 13. & 23.

TARJAN, *Clypeus*. Metaphorice *Defenſio*, *exceptio*. Triad. clviii. § 10. & Triad. ccxii. § 2.

TARWHAID, *Examen apum ſecundum*. Ab Haid, *Examen*, & Tarw, idem quod Dara, quod Hibernis *Secundum* denotat. Lib. iii. c. v. Sect. x. § 3.

TAWLBWRDD, *Menſa luſoria* ſimilis Abaco qui in ludo Scacchiae uſurpatur. Occurrit inter domeſtica Nobilium utenſilia, Lib. iii. c. vii. cui autem ludo deſtinatus erat hic Abacus, incertum. Latrunculis ex utraque parte uſos fuiſſe luſores conſtat, & ad Scacchiae ludum proxime accedere videtur, quae poſt Romanorum adventum nobis forſan innotuit. Crediderim quidem Ludum quem nos Anglice vocamus Back-gammon hic deſignari, ni Latrunculorum numerus obſtiterit: Hujuſce enim luſus nomen eſt purum putum Wallicum, Cammon, *Proelium*, Bach, *Parvum*, quaſi Proeliolum. A Wallis igitur ad nos hunc ludum proveniſſe eſt veriſimillimum.

TEISBAN TYLE. Triad. xlix. & alibi. Tri Marchogaeth y ddyrchaif fraint dyn pryd a's gallo wynt; 1 Marchogaeth i Luydd, 2 a Dadlau, 3 a Llann. Sef fydd efe yna Teiſbantyle: Ac mwy fydd y goſb am ei ladd no phettai ar ei wedd ei hun pan y bu orau. Cod. Hengwrt. *Tres Equitationes ſtatum hominis adaugebunt quandocunque illas praeſtare poſſit*; 1 *Equitare ad Bellum*, 2 *& ad Forum*, 3 *& ad Eccleſiam. Et tunc erit* Teiſbantyle: *Et poena pro caede ejus major erit quam prius, cujuſcunque conditionis fuiſſet*. Crediderim ergo Teiſbantyle & Militem & Advocatum denotare, & per hoc Patronum familiae. D. Gulielmus Baxterus, ὁ μαχαιρίτης, Vir in Etymologiis indagandis apprime ſolers, Teiſban derivat a Lat. *Teges* & *Pannus*. Vide TYLE in Daviſio.

TEITHI. In Legg. varia ſignificat. "*Expletio, uſus exſpectatus.*" Cod. Mert. Daviſius, citatis ex Legg. exemplis, hanc vocem Qualitates animalium quorundam & aliarum rerum ſignificare dicit: Et recte. Primarius enim videtur eſſe vocis ſenſus. Sed quia Qualitates rerum prout plus minuſve ſunt integrae, earum pretium minuere vel augere ſolent, inde compenſatio pro defectu iſtarum Qualitatum aliquando vocatur Teithi. Vide Lib. v. c. iv. § 11. Teithi Mach, *Officium fidejuſſoris*. Lib. ii. c. iv. § 5. Anifail teithjawl, *Animal cui naturales omnes Qualitates inſunt*.

TELEDIW, *Integer*, *perfectus*. Dicitur de bobus & vaccis quae facultates, vires, uſus ſingulis requiſitos habent. Vide Lib. iii. c. v. Sect. ii. § 43, 44, & 61. Hinc Telediwrwydd, *Integritas*. § 7, 8, & 45. Ibid.

TELITTOR gwedy halawglw, *Compenſator poſt juramentum profanum*. Dicitur de juramentis a plurium animalium poſſeſſoribus praeſtitis, qui alienam ſegetem ab iis corruptam fuiſſe ſigillatim negant, cum certum ſit damnum ab aliquo vel aliquibus horum illatum fuiſſe. Lib. iii. c. x. § 75.

TELLWEDD, vel TYLLWEDD, Idem quod Goſdeg ar y Maes, *i. e.* Praeconium in Curia factum quando ſilentium indicitur. Lib. ii. c. x. § 14. Uſurpatur etiam pro ſponſione a propinquis Aegroti, & poſſeſſoribus animalium morbo aliquo laborantium, Medico data ſe illi dicam non ſcripturos ſi Aegrotus ille vel animalia iſta moriantur. Lib. ii. c. xxiii. § 15. & Lib. v. c. v. § 44 & 77. "Siquis medicinam homini vel animali fe-
"cerit, & illa medicina periculum vel mor-
"tem intulerit, Medicus pro ſuo facto re-
"ſpondeat, niſi ante Tellwedd acceperit." CCCC. p. 53.

TIR: In Legibus varie accipitur; abſolute ſumta *Solum terreſtre* ſignificat, prout Mari, fluviis,

fluviis, &c. opponitur. Tir a daear, Synonyma. Ἐν διὰ δυοῖν. Tir bwrdd y Llys, *Fundus mensae aulicae.* Lib. ii. c. xxvi. § 6.

Tir coedwyr, *Arvum quod ex silva caedua fit.* Lib. ii. c. xvii. § 22.

Tir coslan, vel corphlan. Vide Lib. ii. c. xvii. § 15, 16. & Notas in eosdem.

Tir cyd, Idem quod Cyttir cenedl, quod vide.

Tir cyfrif, Idem quod Tir cyllidus, *Terra reditibus annuis Regi solvendis obnoxia, Feudum servile.* Lib. ii. c. xii. § 7. Vide Notas ibid. Alias dicitur Maenawl gaeth, *i. e.* Manerium servile, & Taeawgdref, *i. e.* Villa quam Villani possident, a Taeawg, *Villanus.* Vide Taeawg. Cyfrif dicitur quia aequis portionibus inter Villanos a Praeposito & Cancellario dividebatur. Cyllidus venit a Cyllid, *Reditus*, quod a Lat. *Collectio*: Siquidem Reditus isti bis saltem si non sexies quotannis colligebantur. Vide Lib. ii. c. xxix. § 7 & 10. Tertia pars cujuslibet Commotae fundis servilibus constabat; bes residuus erat Liberorum tenentium. Vide Lib. ii. c. xix. § 12. Dicitur etiam Tir swch a chwlldr. Lib. ii. c. xviii. § 3. & Tref gyfrif. Lib. v. c. ii. § 24.

Tir cynnydd, vel cynnyf, *Terra crescens.* Dicitur de fundis quorum possessores nondum proprietarii evaserunt. Lib. ii. c. x. § 37. Vide Not. [m] ibid. Vide c. xiv. § 12. & Not. [e] ibid. Vide Priodawr.

Tir diffoddedig, *Fundus alienatus.* Lib. v. c. v. § 12.

Tir gwelyawg, *Terra libera, inter fratres, vel consobrinos, vel consobrinorum filios dividenda.* Lib. ii. c. xii. § 6. Vide Gwely.

Tir gwydd vel Gwyddwyr, *Arvum quod ex silva caedua fit.* Lib. ii. c. xvii. § 19.

Tir swch a chwlldr, Idem quod Tir cyfrif, quod vide.

Tir y Faerdref, *Terra Dominici regii.* Lib. ii. c. xii. § 12.

Tirdra, Una ex tribus caussis ob quas Testes recte rejici possunt; cum controversia de fundo inter testem & rejicientem nondum determinatur. Triad. iv. § 2.

Tommawg, a Tom. Vide Carrtommawg.

Tonfoi, Fortean *Excrementum egerere*, & mendose scriptum pro Tomfoi, a Tom, *Stercus*, & Moi vel Ymoi, quod *Parere* est cum de equabus sermo est. Lib. iii. c. v. Sect. iii. § 1.

Torr: Ar dorr y mab, *Super ventrem filii*, i. e. *Velit nolit.* Lib. ii. c. vi. § 10. Gall. *Sur le ventre.*

Trablwyddyn. Vide Hawl.

Traean cymmell, *Triens compensationis pro caede, quae Domino tradebatur ob exactionem.* Lib. iii. c. i. § 26.

Traeanawg yw pob gwraig ar wr, *Quaelibet uxor quasi tertia pars viri sui censetur.* Triad. ccxlviii. §. 4.

Trais, *Rapina*; *Stuprum.* Dicitur de jumentis vi ablatis, vel de mulieribus violatis. Hinc Treisio, *Vi rapere, spoliare*; *Stuprare per vim.*

Traul daint ac ysdlys, *Ea quae pro victu & vestitu absumuntur.* Lib. ii. c. i. §. 47.

Tref, *Villa.* A Lat. *Tribus.* Vide Lib. ii. c. xix. §. 8. & al.

Trefneu. An *Instrumenta?* q. Lib. ii. c. xii. §. 4. al.

Treftadawg, *Secundus possessor*, filius quem pater in possessione fundi post se reliquerit. Lib. ii. c. x. §. 34. Alias dicitur Ailgwr. Vide Priodor. Usurpatur etiam latiori sensu pro Possessore fundi, vel eo qui sanguinis jure fundum vendicat. Vide Lib. v. c. i. §. 32, 33. & c. ii. §. 62.

Tribysig, *Tres uncias crassus.* Lib. ii. c. xxix. §. 6. al. 2.

Trigauaf, *Trimus.* Ibid. Vide Gauaf.

Troedjawg, *Pedifer.* Minister qui pedes Regis inter convivandum gremio suo tenuit. Idem qui & Rhageisdeddjad cantref. Vide Lib. i. c. xxxvii.

Trugaredd, *Misericordia.* Vide Lib. i. c. xxxix. §. 11. & Not. °. ibid.

Trulljad, *Pincerna, Regi a poculis.* ab A. S. Dpinclab. Lib. i. c. xxiv. Vide Swyddogjon bwyd a llynn.

Trydewaith. Vide Allwaith.

Trydydd, *Unus ex tribus.* Lib. i. c. xii. §. 24. & alibi passim. Vide Nawfed.

Trydygwr, *Vir tertius.* Primi possessoris fundi nepos. Lib. ii. c. x. §. 34.

Trythgwd, Idem videtur denotare quod Tlysseu, *Jocalia*; siquidem Synonyma sunt in Lib. ii. c. i. §. 6.

Tumon, q. Lib. viii. c. v. Sect. xi. §. 3. & 12.

Twng a llw, *Juramentum.* Ἐν διὰ δυοῖν.

Twngc, & Twng, Canon qui a Liberis tenentibus debetur. Ut Canon Hominum liberorum est Twngc, ita Canon Villanorum vocatur Dawnbwyd. Vide Punt.

Twrf ac Eniwed, *Turba & Noxa.* Dicuntur συνονυμικῶς de vi fundi alicujus possessoribus illata ab aliis qui fundum istum ad seipsos pertinere asserunt: Vis illa in incendiis domuum, & fracturis aratrorum utplurimum exercetur; & hoc proprie Twrf, a Lat. *Turba.* Vide Lib. ii. c. xvii. §. 6. & 10.

Twyllforwyn, *Fallax virgo*; Dicitur de novis nuptis quae ab aliis devirginatae erant antequam viris collocabantur. Lib. ii. c. 1. §. 42. al. 1 & 2. & Triad. cxliii. §. 3 & 4.

Twyllofaint, *Fraus, fallacia.* Lib. ii. c. 1. §. 31. al.

Ty a thal; Haec verba vel *Domum cum frontispicio* vel *Domum & satisfactionem plenariam* denotant. Posterior interpretatio magis arridet. Vide Lib. v. c. iv. §. 1. & c. v. §. 31.

Ty ac anlloedd, *Domus & opes.* Dwyn gwraig ar dy ac anlloedd, *Mulierem ad domum suam deducere.* Lib. ii. c. i. §. 50.

Tyddyn. Vide Lib. ii. c. 12. §. 2.

Tyllwedd, *Satisdatio* Medico praestita a gente hominis vulnerati. Vide Tellwedd. Mendose in impresso Lib. i. c. xxiii. § 15. est teluedd; ergo corrige & lege tellwedd, ut in Ll. concipitur.

Tymmawr, a Lat. *Tempore.* Ponitur interdum pro mense, interdum pro mensis parte, interdum pro tribus mensibus in pretiis vaccarum equarumque & foeturae earum recensendis. Lib. iii. c. v.

U

UCHELWR, Mab uchelwr, Gwr rhydd, Gwrda, Breyr: Synonyma haec ſunt, & Generoſos ſeu liberos tenentes denotant, qui Maneria libera incolunt; ut Villani, Taeogeu dicti, omnes qui Maneria ſervilia incolunt: Cum cauſſas in judicium allatas examinant, Henefyddjon, Henadurjeid, Henawdurjeid & Henurjeid Gwlad vocantur, quae vide ſuis locis. Vide MAB.

UCHELFAR, *al.* Uchelfawr, Uchellawr & Uchellawg. Lib. iii. c. v. Sect. xiii. § 25. Quaere an Viſcum potius interpretandum.

UNBENNJAETH Brydain, *Monarchia Britannica.* Vide Lib. i. c. xix. § 7. & al. & Not. g. "Ituri in proelia canunt. Sunt illis haec "quoque carmina, quorum relatu quem Bar"ditum vocant, accendunt animos; futuraeque pugnae fortunam ipſo cantu augurantur; terrent enim trepidantve prout ſonuit acies." Tacit. de Moribus Germ.

UNCIA argenti. Occurrit ſaepius in Verſſ. Latinis. In H. 1. ſtat pro xx Den. Interdum pro xii Den. ſeu viceſima parte librae, quam vocamus *Solidum*, unde Wall. Swlld, & **Shilling** nobis.

UNDULL. v. DULL.

UNDYDD dyddon, *Unus dies dierum.* Dies nefaſti in quibus lege agere non licebat: Sic vocabantur tres illae Septimanae quae Natalitia, Paſcha & Pentecoſten ſubſequuntur. Illo enim tempore juſtitium erat publicum, & cauſſae omnes interdicebantur. In uno Cod. S. 4. vocatur Dyddjeu duon, *Dies atrae.* Lib. ii. c. iv. § 54. Undydd dyddon niſi in actionibus Debiti & Crediti vix unquam locum habuerunt.

UNDYDD a blwyddyn. Vide ANNUS ET DIES in Dufreſnio.

UNDYDDJAWG: Ni ddyly neb gymryd mach yn undyddjawg, *Pro uno die fidejuſſorem accipere non expedit.* Lib. ii. c. iv. § 34. Vide MECHNIAETH undyddjawg.

UNTROEDAWG: Anifail untroedawg, *Animal quod uno pede fracto nihil valet.* Triad. xix.

W

WRLYS, Idem quod Amaerwyeu, *Fimbriae, limbi.* Gall. *Orles.* Angl. **Orles.** Yſgineu y bo wrlys wrthunt, *Fimbriata veſtimenta, praetextae.* Triad. cxiv. § 7. Vide Triad. cclvi..

WYNEBWARTH, Multa pro contumelia alicui illata. Sef yw wynebwarth pawb, ei farhaad heb ddyrchafael, Triad. xlvii. ex V. *Multa pro contumelia cuilibet ſolvenda, eadem eſt quae & multa pro injuria ei illata, abſque elevatione.* Ita forſan generaliter. Nunc tamen pluris, nunc minoris aeſtimatur. Vide Lib. i. c. xxv. § 9. & al. 1, & 2. Multa pro contumelia uxori a viro ſuo illata triplex eſt, ut videre eſt in Triad. cxlvi. & Triad. ccliii. ubi & Gofyn & Gwarthrudd & (ut in Ll. legitur) Gwaradwydd dicitur. Pro Wynebwerth lege ſemper Wynebwarth; Veteres enim *e* pro *a* ſemper fere ſcribebant, quod anſam dedit pluribus hujuſmodi erratis.

WYTHNOS, *Septimana.* **A Week.** Ab Wyth, *Octo*, & Nos, *Nox.* Tot dies quot intra octo noctes continentur. Sic Pythefnos, quod vide.

Y

YMADDAW ag arall ám beth, *Aliquid alteri polliceri.* Ab Ym & Addaw. Lib. ii. c. vi. § 8.

YMCHOELYD vel Ymchwelyd brawd, *Rem judicatam reſcindere, ſententiam latam illidere, exſtinguere, tollere,* &c. Triad. ccxii. § 1. & Triad. cclxxiv. § 2.

YMFFYDDJAW, *Mutuo fidem ſibi invicem dare.* Lib. ii. c. iv. § 53.

YMGREDU, *Juramento ſe invicem obligare.* A Cred, *Religio.*

YMLADD, *Proelium* vel *pugna*, non inter hoſtes, ſed inter ejuſdem regionis incolas (cum bellum non indicitur) datis & acceptis ex utraque parte vulneribus, *Rixa.* Sef yw ymladd, Dyrchaf, a goſod, a gwaed, a gweli, *Sub Rixa intelligitur Aſſultus, ſanguis elicitus & vulnus factum.* Lib. iii. c. i. § 17.

YMOL: De Vaccis dicitur quando mares illas ineunt. Lib. iii. c. v. Sect ii. § 2. 6, & 45. Vide Lib. iii. c. x. § 79. al. 10.

YMWNEUTHUR a Duw, *Se Deo reconciliare.* Triad. ii. § 4.

YNGNAD & Ynad, Idem quod Brawdwr, *Judex.* Yngnad Llys, *Judex Aulicus*, qui ſemper erat in Comitatu regio. Yngnad Cymmwd neu Gantref, *Judex Commotae vel Cantredae*, qui in omnibus Curiis inferioribus apud Venedotos & Powyſianos jus dicebat. Yngnad vel Brawdwr o fraint tir, *Judex qui ob ſtatum terrae ſuae judicium exercebat.* Quivis fundi proprietarius apud Demetas Judicis officio fungebatur, ut liquet ex Triad. cclxxiii. Derivatur ab A. S. Yngan, *Fari*, quia verbis prolatis Judex ſententiam dat: Ita **Speking** Iſlandis eſt *Judex*, i. e. *Locutor.* Et forſan Wallicum Barnwr, *Judex*, ab A. S. Beopn, *Patricius, Satrapa*, Interprete Somnero e Caedmone.

YSBAIL allawr q. Lib. ii. c. xxviii. § 3.

YSBYDWRJAETH, *Officium Praefecti Hoſpitio.* **The Maſterſhip of an Hoſpital.** Lib. v. c. v. § 7.

YSDAFELL. A Lat. *Stabulum*; ſed latiori & diverſo ſenſu. Apud Wallos enim *Refectorium, thalamus*, & generatim quodvis *Conclave* Yſdefyll appellantur. Efe a ddyly draean degwm y Frenhines, ac a berthyno ar yr Yſdafell, *Decimarum Reginae & Miniſtrorum camerae ejus trientem recipiet.* Lib. i. c. xxxix. § 3.

YSDAFELLAWG, *In Camera habitans.* **A Cottager.** Lib. ii. c. xxi. § 35.

YSDARN, *Sella equeſtris.* **A Saddle.** Lib. i. c. xvi. § 8.

YSDARNU, *Equum inſternere.* Ibid. Utrumque forte a Lat. *Inſtratum.*

YSDIWARD llys, Angl. **Steward.** Incertum an haec vox ſit Celticae vel Teutonicae originis. Penteulu, *i. e.* Diſpenſator, hoc nomine deſignari videtur. Lib. i. c. xxxviii. § 3. Forte a **Stie**, *Stabulum*, & **Ward**, *Cuſtos.*

YSDLYS. Vide TRAUL.

YSDYN, *Inveſtitura*; quando alicui feodum a Domino traditur.

YSDYNNOL, *Feodum ſibi traditum habens.*

YSGOBTY vel Eſgobty, *Coenobium Epiſcopo immediate ſubjectum.* Lib. ii. c. ix.

YSGOLHAIG, *Scholaſticus.* In Legg. ſaepius uſurpatur pro aliquo Ordinibus ſacris initiato. Lib. i. cap. xiii. 4.

YSGUBAWR, *Horreum cooperto tecto.* Uſurpatur etiam pro Ydlan, *Area in qua frumenta demeſſa aſſervantur.*

YSGYFAINT, *Vitium pulmonum.* Morbus Equorum & Boum communis. Lib. iii. c. v. Sect. i. § 33. & Sect. ii. § 58.

YSGYFARLLYNIG, vel Yſgyfarllynnig, *Aures rufas habens*; ab Yſgyfar, *Auris*, & Llynu, *Inficere*, enarrante Daviſio. Fortean rectius ab Hib. Flann, *Rufus.* Gwartheg gwynnjon cluſdgochjon, a Tharw unlliw a hwynt, *Vaccae albae aures rufas habentes, & taurus ejuſdem coloris.* Lib. i. c. vi. § 2. Pro Tarw unlliw a hwynt, legimus § 1. ibid. & Lib. iii. c. ii. § 1. Tarw gwynn yſgyfarllynnig & Cluſdgoch, unde liquet Yſgyfarllynnig & Cluſdgoch eſſe Synonyma. Vaccae hujus coloris apud Wallos olim ſummo pretio habitae, & ad ripam Tobii in Pago Maridunenſi etiamnum non infrequentes, adeo ut jam per DCCC annos jumenta haec apud iſtius Regionis incolas magna cura ali videantur. Horum pretium in cauſſa erat, ut pro compenſatione in criminibus atrociſſimis darentur, ut cernere eſt in locis ſupra citatis, ubi eorum fit mentio.

INDEX.

INDEX.

A

ABacus luſorius, annulus aureus, & cithara donanda Cancellario, 162.
Abaci pretium. Vid. PRETIUM Inſtrumenti Domeſtici.
ABBAS, Teſtis ſolitarius, 93.
Abbates qui Sacris ordinibus initiari debent, 120.
principales qui, 120.
Abbatum horum injuria quomodo compenſanda, 120.
Abbas habet partem bonorum in terris ſuis naufragorum, 132.
Abbate mortuo bona ejus omnia Coenobio cedunt, 343.
Abbas quam Compenſationis Monaſterio debitae partem habebit, 402. 403.
coram quo Judice comparere tenetur, 467.
ABERFRAVIA legum exemplar ibi aſſervandum, 7.
Regis Venedotiae ſedes, 10. 201. 417.
ABNEPOTES, ſi partitioni patrum non ſteterint, fundos dividunt, 140.
ABSTINERE a mulieribus, ab eſu Carnium, ab Equitatione, a balneis, ab uſu linteaminum quando neceſſarium, 90. 190. 205. 226.
ACTIO, Actione ob debitum intentata ante diem Solutionis quid faciendum, 100.
Actiones hereditariae quando inſtituendae, & non inſtituendae, 122. 420. 506.
Actio inter Teſtem & Reprobantem, cauſſa repudiandi Teſtis, 132.
Actio *Dadannudd* qualis, 141.
cui competit, 141. 143. 144.
quando determinanda, 142.
Actio *Ach ac Edryf*, quae & *Priodolder* dicta, qualis, 145.
quando inſtituenda, 146.
Actio *Diaſpad*, 146. 318.
Actio *Ymwrthrin*, 146. 423.
Actiones quae foro clauſo inſtitui non debent, 146.
Actio mortua quae, 151.
Actionem pro caede quis inſtituat, 207.
Actio legitima in Cauſſis Furti, 209. 513.
quomodo inſtituenda, 224.
quando morietur, 307.
In actione Furti quatuor Articuli, 224.
Actio quando non competit ob Cervum occiſum, 258.
Actiones principales, 312.
non approbatae, 316.
Actio Caedis non niſi coram Rege inſtitui debet, 342.
Actio quomodo inſtituenda, 395. 420. 506.
Actio poſſeſſoria quibus nititur, & quibus conceſſa 426.
Actionis cauſſae quot, 436.
de rebus commodatis, 442.
Actio *Eniwed* qualis, 459,
contra Monachum ſine Abbate inſtitui nequit, 467.
intra quod tempus intendenda, 474.
ob denarium contra legem ablatum competit, 475.
Actiones apud quatuor homines rite inſtituuntur, 481.
Actio de Uſurpationibus, 508. 509.
de terra arata inconſulto poſſeſſore, 509.
de arboribus ſucciſis, 510.
de injuria, 511.
de bonis amotis, 512.
debiti, 512.
furti, 513.
caedis, 514.
ACTOR. Actoris officium in Cauſſis hereditariis, 124.
Actor in Cauſſis hereditariis ſtatum Teſtium declarabit, 128.
ſi nemo reſpondet, vincet, 135.
Actores quando multandi, 310.
Actor quando cum Avunculis fundos partietur, 425.
quando in Cauſſa pluribus communi, Teſtes non rejiciat, 491.
ACTUARII quando Teſtes, 303.
ADJUTORES in Cauſſis legitimi, 136.
ADVENA non eſt Teſtis legitimus contra Wallum, 136.
Advenae novies in anno a Villanis alendi, 140.
vel quando Rex velit, 165.
Advenae filius materno jure quando fiat heres, 147.
Advenae filius fundum, cui munus annexum eſt, ad tertium heredem non poſſidebit, 148.
Advenae quo dominio ſubditi, 153.
quando proprietarii, 154.
ſi a domino deceſſerint, quae poena, 154.
Advenae bona quando Villani praeſtare tenentur, 166.
Advenae quando ad venditionem damnandi, 222.
Advena quid faciet Compurgatores producendi vice, 354. 450.
quando a domino diſcedat, 486.
Uxorem ducere ſine domini licentia non poteſt, 488.
ADULTERIUM quomodo puniendum, 80.
cauſſa reprobandi Teſtis, 133.
quomodo negandum, 206.
cauſſa verberandi Uxorem, 300.
ADVOCATUS in quibus Cauſſis non adhibendus, 136.
Advocato mortuo alter ſubſtituatur, 127.
Advocati hominibus abſentibus quando dandi, 323.
quot ſunt, 415.
Advocatus ob quas cauſſas rejiciendus, 429.
in Cauſſa nihil a parte ſua dictum admittat, niſi quod ipſe voluerit, 466.
AEDICULAE ad domum Villani pertinentes, 263.
AEDIFICIUM quando perdendum, & non fundus, 500.
AESTIMATIO CAPITIS Regis eſt Compenſatio pro injuria triplicata cum tribus Elevationibus, 9. 201.
Principis deſignati, eſt triens Compenſationis pro caede Regia, 13. 201.
Praefecti palatio, eadem, 15. 201.
Diſpenſatoris, eſt CLXXXIX Vaccae cum Elevatione, 20. 201.
vel cum tribus Elevationibus, 34.
Praefecti Aucupum, CXXVI Vaccae cum Elevatione, 26. 201.
Judicis Aulici, CXXVI Vaccae cum Elevatione, 29. 201.
Praefecti Equiſonum eadem, 33. 201.
Cubicularii eadem 35. 201.
Praefecti Venatorum, eadem, 42. 201.
Caedes vero Praefecti Aucupum, Judicis Aulici, Praefecti Equiſonum, Cubicularii, & Praefecti Venatorum aeſtimatur CLXXXIX Vaccis cum tribus Elevationibus, 24.
Muſici Domeſtici, CXXVI Vaccae cum Elevatione, 37. 201.
Silentiarii, eadem, 39. 201.
Confectoris mulſi, eadem, 43. 201.
Medici domeſtici, eadem, 45. 201.
Pincernae, eadem, 46. 201.
Janitoris, eadem, 48. 201.
Coqui, eadem, 49. 201.
Lucernarii, eadem, 50. 201.

INDEX.

Aestimatio Capitis, Equisonis, CXXVI Vaccae cum Elevatione, 57. 201.
Pediferi, eadem, 58. 201.
Villici Domini Regii, eadem, 60. 201.
Apparitoris, LXIII Vaccae, 63.
Ostiarii, CXXVI Vaccae cum Elevatione, 37. 201.
Vigilis, eadem, 65. 201.
Lignatoris, eadem, 66. 201.
Pistricis dimidium compensationis pro caede fratris, 66.
Fabri ferrarii aulici, CXXVI Vaccae cum Elevatione, 67. 201.
Musici primarii, eadem, 69. 201.
Lotricis eadem ac pistricis, 70.
Cujuslibet Aulici, CXXVI Vaccae cum Elevatione, 200, 201.
Reginae est triens compensationis pro caede Regia, 3. 9. 11. 201.
Dispensatoris Reginae, CXXVI Vaccae cum Elevatione, 52. 201.
Praefecti Equisonum Reginae, eadem, 53. 201.
Cubicularii Reginae, eadem, 54. 201.
Ancillae, pro statu censenda, 55.
Janitoris Reginae, CXXVI Vaccae cum Elevat. 55. 201.
Coqui Reginae, eadem, 55. 201.
Lucernarii Reginae, eadem, 56. 201.
Cancellarii, est CLXXXIX Vaccae cum tribus Elevationibus, 200, 201, 202.
Praepositi, eadem, 201, 202.
Principis Familiae, eadem, 200. vel DLXVII Vaccae, 202.
Patris-familias, est Vaccae CLXXXIV cum Elevat. 180.
Generosi, est LXIII Vaccae cum Elevat. 180. 200. 322.
vel cum tribus Elevationibus, 202.
Advenae Regii, LXIII Vaccae, 200.
Advenae Generosi, dimidium Advenae Regii, 200.
Villani Regii, est LXIII Vaccae cum tribus Elevationibus, 203.
Villani Generosi, dimidium Villani Regii, 203.
Viri alicujus hujus Insulae, LXIII Vaccae cum Elevatione, 322.
Servi in hac Insula nati, est libra, 200.
Servi ortu transmarini, libra cum CXX Denariis, 200.
Aetas nubilis lege definita, 91.
Aetas, quod temporis spatium sic dictum, 151.
Affinia criminis quae, 188.
Affinia homicidii novem, 188.
quomodo abneganda, 188, 189, 190.
Affinium homicidii trias prima quomodo compensanda, 188.
trias secunda & tertia quomodo compensanda, 189. 190.
Ob Affinia homicidii multa debetur domino, 191.
Affinia furti novem, 207.
Ob Affinia furti multa publica exigenda, 208.
Affinia furti quomodo abneganda, 208. 209. 210.
Affinia incendii novem, 225.
Affinia incendii quomodo neganda, 226, 227.
Affinis incendii quomodo multandus, 228.
Affinia criminum, quando multa publica, quando privata coercenda, 321.
Affinis homicidii quando plus pendet quam homicida, 501.
Agni lactentes quamdiu septo includendi, 285. 288.
Agni pretium, vid. Pretium.
Alapa. Multa ob alapam XXIV Den. 275.
Alere filium est agnoscere, 184.
Alienigena non potest esse Fidejussor, 109.
injuriam Regi factam quomodo compensabit, 199.
quando poenis furti non obnoxius, 223.
quando domini clientela se subducere non debet, 456.
Alitura filii Villani, matre repudiata, qualis, 84.
filii Generosi, 85.
animalis quomodo probanda, 219.
Amnis principalis quando limites terminat, 171.
Ancilla Reginae terram habebit liberam, 54.
vestimenta Reginae vetera, 54.
portionem Argenti pro coenis, 54.
Ancillae Patrocinium quousque extendit, 54.
multa pro injuria & compensatio pro caede, 55.
Ancilla cujusvis gravida facta hero debetur satisfactio, 86.
Angeli solius Dei voluntati subjacent, 106.
Anglia, 155. 322.
Animal mundum quid, 95.
De animalis mutilatione, 95.
Animalis pretium per totum annum, 96.
Animal clam occisum duplo compensabitur, 218.
Animalis alieni cadaver ablatum quomodo compensandum, 218.
Animalia quibus argumentis ad aliquem pertinere probandum est, 219.
Animalis in fundo alieno mortui pars possessori debita, 256.
Animalia non nisi pecunia numerata septo dimittenda, 284. vide autem 502.
quomodo in septis detinenda, 290.
Pro animalibus in septo morientibus compensandum, 291.
Animalium in septo inclusorum fructus quis recipiet, 293.
Animalis alieni inventi merces, 399.
Animalia quae pede fracto nihil valent, 302.
quae uno die tria habent pretia, 302.
quorum caudae & oculi plus valent, quam vitae, 302.
Animalium usus pluris est quam animal, 305.
Animalia, quorum pretia Regi, ubicunque occidantur, reddi debent, 388.
Animal frumentum depascens quando apprehendi non debet, 463.
Animalia in venatione capta ad quem pertinent, 477.
Animalium pretia, vid. Pretia.
Antipherna, i. e. *Cowyll*, quae, 80.
quando vendicanda, 88. 315.
quando communiter possidenda, 88.
Annulus aureus, 162.
Annus & Dies quando concessi, 108. 117. 136. 303. 465.
Apes in Paradiso natae, 254.
ex alieno alveari repeti non possunt, 470.
Apum pretium, vid. Pretium.
Apparitor terram habebit liberam, 60.
Cura domûs regiae, ut ignes extingueret, illi commissa, 60.
Apparitoris Potûs demensum, 60.
Lucra accessoria, 61.
Lancea, 62.
Officium, 61. 62.
Nomina, 334.
Bona Apparitoris mortui Regi decidunt, 62.
Testimonium ejus de citatione facta sufficiens, 62.
denegari potest juramento trium hominum, 62.
Ejus multa pro injuria & compensatio pro caede, 62. 503.
Aqua benedicta, 98. 181.
Aratio. De aratione arvorum, 152.
Arator lapidibus non petet boves, 281.
Aratoris officium aratra conficere, 283.
Aratoris merces, 280.
Aratro nec Equi, nec Equae, nec Vaccae jungi debent, 283.
Arbor super amnem principalem transversa ad quem pertinet, 171.
Arbores, quas in saltu regio excindere liceat, 386.
Arboribus, quando uti liceat inconsulto domino, 386.
Arborum pretium, vid. Pretium.
Archiepiscopi, 4.
Archiepiscopus Menevensis, 6.
Argentum coenarum quomodo dividendum, 21. 165.
unde solvendum, 140. 164.
Argentum coram testibus custodi tradendum, 217.
Argoelia, Loci nomen, 11.
Artes Liberales, quae Villano sine licentia non exercendae, 307.
Arvum. Arvorum varia genera, 152.
De arvorum aratione, 152.
usufructu, 153.
Assessores Judicis in Causis hereditariis, 123. 164. 303.
Asyla quibus hominibus deneganda, 384.
Asyli jus Fidejussor non habet, 104.
Asylorum jura ab unoquoque Rege confirmanda, 118.
Asyla Ecclesiastica, 118.
Asyli Violator patrocinium in illo non habebit, 118.
Ob damnum in Asylo factum, bona Rei Asylo decidunt, 118.
Asyli limites, 118.
Augmenta compensationum pro caede quomodo computanda, 29, 203.
Auctor. Ad Auctorem in Causis Furti producendum tempus datum, 220.
Auctores in Causis Furti qui esse non possunt, 459.

INDEX.

Auctoritas in Cauſſis Furti quomodo alleganda, 220.
Avis furto auferatur ſine multa, 254.
Aves, quarum pretium Regi, ubicunq; occiduntur, reddetur, 334.
quas in fundo alieno occidere non licet, 334.
Avum pretium, vid. Pretium.
Aula, qui ſedem in illa habent, & quo ordine, 13. 14.
reponendis telis locus, 340.
Auris pretium, vid. Pretium.
Aurum nemini niſi Regi debetur, 10.
Aurum coram teſtibus cuſtodi tradendum, 217.
Axiomata Hoeli, 343.

B

Barba contumelioſe habita cauſſa verberandae Uxoris, 300. 386.
Baronibus, Cantredae ſubjacentes, 340.
Bello pendente de regione aliqua, Donatio aut Inveſtitura in illa regione nihil valet, 477.
Benedicamus, hymnus ſic dictus, 98.
Bestia, vid. Animal, Bos, Equus, &c.
Bledini vel Blethini Convini F. leges de dividendis praediis, 139.
de furto, 221.
Blegoridus vir legum calentiſſimus, 4, 5, 6.
ſcripſit leges Hoelianas, 4.
Bona judicis Aulici inteſtati, vel ſacris non receptis morientis ad Regem non decidunt, 71.
Bona, pro quibus Fidejuſſore non opus eſt, 111.
ejus qui Aſylum violat, Aſylo decidunt, 118.
Epiſcopi mortui, Regis fiunt, 141.
naufraga ad Regem pertinent, niſi in Terram Epiſcopi, vel Abbatis vel alterius domini projecti ſunt, tum dividentur, 151.
Bonis publicatis, quae pars Praepoſito & Cancellario debetur, 161.
quod libram valet, Regis eſt, 162.
Bona, quae ſub juramento recuperari poſſunt, aut non poſſunt, 215.
Bonis vi raptis raptor capite non luet, 230.
Bona ſine licentia alienata cauſſa verberandae Uxoris, 300.
Bonis ablatis quando uti liceat ſine multa, 301.
Bonorum genera quae evinci non poſſunt, 315.
Bona capite plexi ad quem pertinent, 452.
Bona communia ad ſolvenda debita dividi poſſunt, 499.
Bos quando integer habetur, 240. 243.
Bovis qualitates, 242.
Bove in ſocietate arationis moriente poſſeſſor jugerum ſuum habebit, 280.
Boves ad ſocietatem arationis pertinentes, nec vendi nec oppignerari poſſunt, 281, 282.
Bove in ſocietate arationis, furto ablato, alter ſubſtitui non debet, 283.
Bovis pretium, v. Pretium.
Brassica, 286.
Bueltia in Bueltia ſex Villae, 3.

C

Cadaver, Cadaveri factae injuriae quomodo compenſandae, 350, 414.
Caedes non compenſata cauſſa rejiciendi Teſtis, 299.
Caedes diſperſa, 195.
quomodo compenſanda, 192, & ſeq;
inſidioſa quae & quomodo compenſanda, 205.
Caedis pretium, v. Aestimatio Capitis.
Caledonia, 155.
Cancellarius cum Praepoſito Terras ſerviles dividet, 140.
Cancellarii Officium, 159. 162. 172.
Cancellarius crucem in Cauſſis hereditariis fundo imponet, 162.
ad ſiniſtram Regis in Aula ſedebit, 162.
donaria a Rege accipiet, 162.
Cancellarius cum Praepoſito deſertum Regis cuſtodient, 160.
quae inde illis debita, 161.
gentis ſuae non erunt Principes, 160.
e Nobilibus regionis eligendi, 160.
honorarium Regi pro Officiis dabunt, 160.
a Villanis commeatum ſemel in anno accipient, 177. al. bis, 159.
a Libero homine commeatum non accipient, 161.
Praefecturam procurabunt, & Cauſſas ejus judicabunt, 159.
omnium quae Regi debentur dimidium habebunt, exceptis nummis pro pretio terrae, pro libra vectigali, pro latrocinio, & caede debitis, 159.
inter illos omnia aequaliter dividenda, 159.
jurabunt pro Rege, 160.
e Bonis publicatis quae accipient, 161.
ex Villanorum Bonis quae accipient, 160, 161.
quas portiones acceperunt Hoëli Boni tempore, 162.
Compenſatio pro caede & multa pro injuria illorum, 162.
Heriotum eorum, Maritagium, Antipherna, Dos filiarum, 162.
Cancellarii ad ſtatum quae pertinent, 307.
Cancellarius habet jus Virgae in Curia, 509.
Cancellariatus officium judiciale, 511.
Canis rabidus nullius in bonis, 250.
Canis eodem die a IV Den. libram valeat, 251.
Canis Graius Venaticus ſine millo ſtatum ſuum amittit, 251.
Canes Venatici ſagaces Hoeli B. tempore non erant, 252.
Canis pretium, vid. Pretium Canum.
Canonici Regulares vel ſaeculares quando Judices extraordinarii, 342.
Eorum ſententia definitiva, 412.
Cantredae LXIV in Wallia Auſtrali, 1.
XVIII in Venedotia, 1.
Cantredae quae Baronibus, vel Dominis Eccleſiaſticis ſubjacent, 340.
Cantreda continet duas Commotas, 157.
Ad Cantredae Curiam Controverſiae Aulicae non pertinent, 389.
In omni Cantreda Pedifer, 178.
Capillorum pretium, vid. Pretium.
Caro, Ab eſu Carnium quando abſtinendum, 90. 190. 205. 226.
Carnem qui abſtulerat alienam, multae publicae obnoxius, 213.
Castratio quando conceſſa, 90.
Casus in quibus IV Den. ſolent exigi, 296.
frigidus Homicidii, 321.
Difficiles in lege Caſus, 314.
Castella, Ad caſtella regia extruenda omnes liberi cogentur, praeter Villicos Dominici regii, 165.
Cataracta, res ibi inventae ad dominum Cataractae non pertinent, 469.
Caussa, Cauſſae principales Regiae ſub Regis judicio erunt, 72.
Cauſſae ob quas Uxor virum deſerat, & ſua ſibi habeat, 76.
Fidejuſſorum & Debitorum, 97.
In Cauſſis Fidejuſſionis Dies ad probationes afferendas non conceſſus, 112.
Cauſſae hereditariae quomodo determinandae, 121. 138.
reprobandi Teſtis, 137.
in quibus nulla mora adhibenda, 136. 316.
In Cauſſa quot requiruntur; 118.
In Cauſſis Eccleſiaſticis nullum juſtitium, 138.
Cauſſae requirentes Curiam extraordinariam, 389.
Hae latine ſcriptae, 389.
Cauſſae Majores quae, 389.
Cauſſae per ſententiam patriae determinandae, 316.
Cauſſae, quae quolibet tempore terminantur, 317.
Cauſſae, ob quas Fidejuſſor & Debitor a Curia excuſari poſſint, 338.
in quibus Judex Commotae gratis judicare debet, 357.
Cauſſa & materia actionis eodem modo probanda, 436.
Cauſſae ampliandi per legem fixae, 452.
Cauſſae, ob quas Extranei pro propinquis cenſebuntur, 504.
Centuria, vid. Cantreda.
Cerevisia, unde & quando ſolvendum, 174, 177, 178.
Aromatitis & Vulgaris, 177, 178.
Cervus, Cervo in alieno fundo occiſo quarta pars fundi domino debetur, 256, 290.
Cervi membra legitima quae, 256, 257.
Regii occiſi multa, 257.
Cervi pretium, vid. Pretium.
Christus verus homo, verus Deus, 278.
Cibaria quomodo poſt divortium inter virum & foeminam dividenda, 75.
Cicatrices conſpicuae quae, 311.
Cicatricis pretium, vid. Pretium.
Citatio, Citationis contemptae multa, 135. 406.
quot Citationes neceſſariae, 135.
quibus modis confirmandae, 366.

INDEX.

Citharа donanda Cancellario, 162.
Citharae legitimae, 415.
Pretium, vid. Pretium Inſt. Dom.
Clericus, quando in Curia Regia lites inſtituere oportet, 173.
partem compenſationis pro caede non habebit, 195.
judex eſſe non poteſt, 326. 337. 403.
ob crimina in Curia Eccleſiaſtica reſpondebit. 337.
fundos accipiet in Curia Regis, 337.
Clerico juraturo tempus conceſſum, 94.
Clericus quando Teſtis ſolitarius, 94.
Clerici officium in Cauſſis hereditariis, 126.
Clericus ante mortem accerſendus, 301.
Clerici eſt cibos benedicere, miſſam celebrare, 301.
Clerici filius illegitimus, 365.
Clerico injuriam faciente, compenſatio, ac ſi laicus eſſet, exigenda, 445.
Clerico occiſo, compenſatio pro injuria Eccleſiae, pro caede Genti debetur, 445.
Clericus ob furtum capite non luet, ſed ordinibus ſacris privatus erit, 490.
Codex legum Hoelianus & Blethinianus, 499.
Coecus juramento nihil vendicare poteſt, 487.
Coenobium, Coenobiorum patrocinium ad Regem ſemper pertinet, 71.
Cognatio, quando cauſſa reprobandi Teſtis, 132.
Cognationum gradus, qui compenſationem pro caede pendunt aut accipiunt, 197.
Cognatis heres minor committendus, 329.
Coheredes in lege qui, 326.
Coloni Dominici Regis caſtella non exſtruent, 165.
fornacem & horreum exſtruent, 168.
terrarum ſuarum reditus in manus Villici tradent, 168.
Officia eorum ruſtica, 168.
Columnae legis, quae pars ſic dicta, 187. 311. 412.
Colus haſtae privilegia quot modis obtinebit, 338.
Comites Regis individui qui, 18.
Commota, In Commota quot Maneria, 157.
In omni Commota duae Villae Regis ſunt, 157.
Duae Commotae Cantreda, 157.
In Commota aliena quando aliquis compenſabit, 446.
Commota *Hirfryn*, 509.
Compensatio ob ſtuprum quando debita, & non debita, 90.
pro caede quomodo aeſtimanda, 192. 194. 195.
pro caede quomodo exigenda, 193.
pro caede qui pendunt, & non accipiunt 194.
Ad Compenſationem faciendam tempus datum, 194.
In compenſanda caede ſolutionis ratio, 198.
Compenſatio ob quas caedes non danda, 206, 321.
ob defectum lactis in Vacca a Venditore danda, 257.
Compenſatio pro caede, vid. Aestimatio Capitis.
Compenſatio pro caede quando debita, & non multa pro injuria, 482.
pro terra arata, 510.
pro cranio ad cerebrum uſque fracto, 511.
Compulsio, Per Compulſionem res factae nihil valent, 468.
Compurgatores Debitoris ubi & quando jurabunt, 98.
non repudiandi, niſi ob defectum Cognationis, 115. 499.
e ſtirpe paterna & materna quot, 98, 115.
qui compenſationem pro caede ſolvent & accipient, 115.
Compurgatore uno juramentum recuſante caeteri nihili ſunt, 134.
Compurgatoris tenuis juramentum, 134.
Compurgatorum numerus cuſtodi neceſſarius, 217.
numerus furi neceſſarius, 225,
numerus in re deneganda neceſſarius, 217.
Compurgatrices non adhibendae in Cauſſis furti, caedis, fidejuſſionis, 91.
Concilium ad Whitlandiam convocatum, quibus conſtabat, 4. 5. 6. 7.
habendi licentia in Cauſſis hereditariis, 126.
Confector Mulſi xi terram habebit liberam, 43.
Veſtimenta a Rege & Regina, 43.
Ejus Patrocinium, 43.
Ejus pars Argenti Coenarum, 43.
Honoraria ejus, 43.
Compenſatio pro caede ejus & multa pro injuria, 43.
Consensus gentis neceſſarius ad terram alienandam, 149.
Conſenſu patriae leges latae, 218.
Consessus juridici (ſive Curiae) in Cauſſis hereditariis ordo, 123.
Consuetudines legales, 303.
quae confirmant, 381.
Controversiae Aulicae ad Curiam Cantredae non pertinent, 389.
de finibus quomodo determinandae, 473.
Coquus xv terram habebit literam, 48.
Veſtimenta a rege & Regina, 48.
Coqui Officium, 48.
Lucra acceſſoria, 49.
Coquus Ferculum praeguſtabit, 49.
Patrocinium ejus, 49.
Coquus piper & aromata a Diſpenſatore habebit, 49.
Coqui pars argenti pro coenis, 49.
Multa pro injuria ejus, & compenſatio pro caede, 49.
Heriotum ejus, 49.
Coquus Reginae terram habebit liberam, 55.
Veſtimenta habebit a Rege & Regina, 55.
Praeguſtabit fercula, 55.
Patrocinium ejus, & multa pro injuria & compenſatio pro caede, 55.
Corona Sacerdotalis, 327.
Cornu potus, 47.
pretium, v. Pretium.
Cornua Regis bubalina, 311.
Cornubia, Comes Cornubiae, 155.
Crates & vimines implexi horreorum ſepta, 287.
Creditor, quando dimidium perdat, 105.
Crimina & affinia eorum quot hominum juramento neganda, 397. 412.
ob quae, virga argentea, cum phiala & operculo aureis, Regi debentur, 388.
multa publica coercenda, 401.
Crimen affine maleficii quomodo compenſandum, 447.
Crimina ob quae juramentum quinquaginta virorum requiritur, 484.
Crux in terra litigata figenda, 373.
Cruces inutiles, 373.
Crucem in fundo figere ad quem pertinet, 500.
Cubicularius vii terram habebit liberam, 33.
Veſtimenta habebit a Rege & Regina, 33.
Poculum in tribus feſtis principalibus Regi miniſtrabit, 34.
Lucra ejus acceſſoria, 34.
Patrocinium ejus, 34.
Cubicularius Theſauri Regii Cuſtos, 34.
Ejus pars praedae, 34.
Multa pro injuria ejus & compenſatio pro caede, 34.
Heriotum ejus & Dos filiarum, 35.
Cubicularius Reginae terram habebit liberam, 54.
Veſtimenta habebit a Rege & Regina,
Ejus portio argenti pro Coenis; Patrocinium, 54.
Multa pro injuria & compenſatio pro caede, 54.
Cunoci liber de furtis, 216.
Curatio medica per turundas quanti valet, 302.
per unguentum rubrum, 303.
per herbas, 303.
Curia, Auctoritas ejus ubi reſidet, 71, 325.
Curiae Juridicae Forma in Cauſſis hereditariis, 123.
Curia, qui contra legem diſceſſerit, lite cadet, 136.
Ad Curiam qui poſt tres citationes non advenerit, lite cadet, 489.
Curia Regia, quando limites ſtatuet, 172.
Eccleſiaſtica quando, 172.
Curiae Eccleſiaſticae praerogativa, 173.
in illa quae lites dijudicandae, 173.
Curia principalis, 325.
Optimatis, 325.
Regis reponendis telis locus, 340.
Principalis quas Cauſſas audiet, 389.
Curiae extraordinariae & praerogativae, 340. 342.
Curia Cantredae adverſus Abbatem judicium exercere non poteſt, 467.
Curialis quando in Curia Eccleſiaſtica litem inſtituere oportet, 173.
Curialium arbitratus, 508.
Custodia animalis, quomodo probanda, 219.
Custos in Cauſſis hereditariis adhibendus, 125.
Officium ejus in iſtiuſmodi Cauſſis, 129. 133.
Cuſtos quomodo ſe purgabit, 216.
legitimus, quis, 350, 413.
non rejiciendus quis, 421. 422.
Cyfnerthus Morgenaei F. JCtus, 187.

D

Damnum ab animalibus factum, ubi non deprehenduntur, quomodo compenſandum, 295.
De damni in ſegetibus facti compenſatione variae ſententiae, 285. 286. 291. 292.

ab

INDEX.

ab animali factum possessoris juramento denegandum, 287.
Damnum segeti post messem in Solo non arato factum, non compensabitur, 293.
De Damno a porcis facto, 297.
Damna genti gravia, 319. 320.
ab quibusdam animalibus facta non compensanda, 472.
a cane facta, a domino compensanda, 581.
DEBITOR, quando fidejussorem neget, 97. 98.
quando censetur deficiens, 102.
Vestimentum illi relinquendum, 103.
Debitorem non expedit pro fidejussore accipere, 104.
Debitore aegroto, domini negotiis detento, vel mortuo, quid faciendum, 105.
Debitor si solvere negaverit, a fidejussore pignus auferet, 472.
Debitor fidejussorem liberet, 496.
quando ad solvendum non tenetur, 502.
DEBITUM a tribus proximis generationibus quando solvendum 107.
quando exactum, solvendum, 111.
a quibus heredibus solvendum, 326.
Debita ante diem constitutum pendi possunt, 476.
DECIMAE, Quae Decimarum portio ad Sacerdotem domesticum pertinet, 19.
Lites de Decimis ad Curiam Ecclesiasticam pertinent, 173.
Decima pars quibus hominibus solvenda, 330.
DEFENSIO nulla contra Delatorem Furti, 211.
nisi tempore idoneo factum non proderit, 343.
In Defensionibus quae observanda, 400.
DELATIO *Dogn fanag* dicta, 212.
Delationes quot in Causis Furti, 404.
DELATOR Furis quomodo procedet, 211.
DELICTA in Aula, in Ecclesia commissa, quomodo luenda, 72.
DEMETIA habet septem domos Episcopales, 120.
Omnes in illa regione Judices, virtute fundorum Judices, 187.
Demetiae incolis non debetur hereditas materna in Venedotia, aut Powysia, neq; illis viciſſim in Demetia, 148.
Demetarum mos in judiciis ante tempora Hoëli, 187.
DENARIUS, qui ducit centum, 91.
hastae, 150.
hastae foeminae quando solvendus, 92.
hastae, a quo solvendus, 193.
quomodo exigendus, 193.
intra quod tempus, 474.
ubi locum non habet, 196.
Denarii IV in quibus casibus exigendi, 296.
Denarius, ob quem quis capite plectatur, 503.
DENTIS pretium, vid. PRETIUM.
DEPOSITIO a gradibus Ecclesiasticis, 322.
DEPOSITUM furto ablatum, quomodo compensandum, 216.
Depositum quid, 223.
ab igne consumptum, compensandum, 228.
DESERTUM Regis, quid, 141.
Puella, 90.
Mare, 151.
a Praeposito & Cancellario custodiendum, 160.
DIABOLI voluntati Dei subjacent, 106.
DIES, post diem Solutionis, quot Creditori concessi, 100.
Dies peremptorius, quando differendus, 135.
Dies novem Judici ad reminiscendum dati, 135.
Dies Dominicus, vel Lunae non est dies peremptorius, 139.
Dies constituti ad incipiendas lites, 303.
Diei peremptorio qui non respondet, lite cadet, 325.
Dies ad respondendum idonei, 419.
qui non sunt juridiciales, 419.
DILATIONES, quod dierum spatium non excedant, 419.
DINEVORA, Rex Dinevorae, 11.
Curia Dinevorae, 417.
Legum exemplar ibi asservandum, 6.
DISPENSATOR terras liberas habebit, 20.
Vestimenta habebit a Rege & Regina, 20.
Compensatio pro caede ejus & multa pro injuria, 20.
Dispensator hospitia Ministris Aulicis assignabit, 20.
ab inferioribus Ministris honoraria accipiet, 20.
Dispensatoris lucra accessoria, 21.
pars de reditibus, & multis Regiis, 21.
patrocinium, & officium, 21. 22.
portio praedae, 22.
Dispensator sedes in Aula assignabit, 23.
Maritagia quae debentur illi, 23.
Heriotum ejus; Maritagium, Dos, &c. filiarum, 23.
Dispensatoris honorarium in Causis hereditariis, 131.
Dispensator rixas in Aula excitatas prosequetur, 402.
Dispensator Reginae terram habebit liberam, 51.
Vestimenta habebit a Rege & Regina, 51.
Patrocinium & Officium ejus, 51.
Pars ejus argenti pro coenis, 51.
Dispensator Regis, sumptus illi praebebit necessarios, 51.
Multa pro injuria ejus & compensatio pro caede, 52.
DIVISIO fundorum inter Fratres Consobrinos, &c. 130. 139. 149. 346. 347. 348. 388. 440.
quousq; permissa, 140. 347.
Quis fundos dividet, quis eliget, 139. 346.
Divisio iterata, quando postulanda, 347.
Divisio concors quae, 458.
De Divisionibus leges, 458.
DOLIUM medonis cujus amplitudinis & valoris, 178.
DOMINUS Testis solitarius, 92.
quando Maritagium amittet, 89.
Domino juraturo novem dies conceduntur, 93.
Dominus quando fidejussor, 106. 107.
quando statum suum ad tempus deponet, 108.
ad praestanda pacta & contractus reos coget, 114.
in Causis hereditariis audiendis diem figet, 123.
Domini licentia in vendendis, aut oppignerandis terris necessaria, 153.
Domino debetur triens compensationis pro caede, 193.
Dominus heredes de corpore non habens, fundum, cui voluerit, donet, 326.
fundi sui heredem exheredare nequit, 326.
Praeter Regem Domini omnes pares, 341.
Dominus crimina sub praedecessore facta punire non potest, 461.
neminem multabit, nisi ob crimen in sua regione factum, 461.
quando post sententiam latam fundum tradere tenetur, 463.
Dominus bonorum naufragorum dimidium habebit, 497.
Dominus, quando totam pro caede compensationem habebit, 503.
DOMUS Alba super Tavum, 4.
quomodo exstructa, & quare sic dicta, 6.
Domus novem a Villanis pro Rege exstruendae, 71. 167.
Episcopales quot in Demetia, 120.
Domo in terra aliena aedificata, quae multa, 170.
Domus combustae damnum, quomodo compensandum, 226.
Domesticum Instrumentum quomodo post divortium dividendum, 74.
Domuum & Instrumenti domestici pretium, vid. PRETIUM.
DONATOR de dono suo Testis solitarius, 94.
Dos filiae Regiae XXIV lib. 300. 369.
Dos filiae Ministri Aulici clam nuptae, 77.
filiae Generosi tres lib. 300.
filiae Generosi clam nuptae, 77.
filiae Villani libra, 300.
filiae Plebeii clam nuptae, 77.
DUCTORIS Boum officium & merces, 280. 281. 284.
DUELLUM, Duello fundi jus inter dominos rite terminetur, 363. 503. vid. § 25. p. 523. in Append. & STAT. WALL. p. 539. & ORNESD in Glossario.
DUNWALLO, vid. MOLMUTIUS.
DUPLUM, Dupli poenam pro eodem crimine lex vetat, 460.

E

ECCLESIA, Ab Ecclesiae communione separator, qui legatum legitimum fecit irritum, 76.
in qua Aqua benedicta & Panis Eucharisticus asservantur, 98. 181.
Ecclesiae Instrumenta non oppigneranda, 108.
Ecclesiae Asyla, 118.
Privilegia sua Testibus confirment, 119.
Ecclesia in Villa servili exstructa facit liberam, 119. 327.
Ecclesia, Meneviae, 120.
S. Ismaelis, 120.
S. Decumani, 120.
S. Teiliavi, 120.
S. Teilidoci, 120.
SS. Cenaci & Isilti, quae a Mortuariis liberae, 120.
Ecclesiasticae Causae ad Curiam Regis non pertinent, 138.
Ab Ecclesiasticis Ordinibus depositio, 322.
ELEVATIO, vid. AUGMENTUM.

INDEX.

Emptor, quando actor esse potest, 492.
Episcopus, Bona ejus (exceptis, quae ad Ecclesiam pertinent) Regi decidunt, 141. 343.
Bona naufraga quando ad illum pertinent, 151.
Equaria legitima, 236.
Equus. Equos saginarios pro exercitu Villani praebent, 166. 167.
Equo absq; licentia conscenso, quae compensatio, 234. 490.
conducto moriente quod damnum, 234.
Equum, siquis non integrum vendiderit, triens pretii emptori restituetur, 232.
Equi operarii qualitates, 233.
Equae vectariae qualitates, 235.
Equus segetem in via hinc inde depascens prehendi non debet, 288.
Equi admissarii quando septo includi non debent, 289.
Equiso terram habebit liberam. 56.
Vestimenta a Rege & Regina, 56.
Equos Regios ferrabit, 57.
Lucra ejus accessoria, 57.
Officium & Patrocinium ejus, 57.
Multa pro injuria ejus & compensatio pro caede, 57.
Ericeta quando comburenda, 228.
Error in placitis nisi ter admissus fundum non perdet, 136.
Error quid, 223.
Errores in lege, 312.
Eschaetae Regis quando Res furtivae, 211.
Eucharisticus panis, 98. 181.
Examen Apum alatum, 254.
quando vetus alveare habetur, 255.
Examinis Apum pretium, vid. Pretium Apum.
Exceptiones quae hereditariae Actiones perimunt, 305.
Exceptio praeposterationis, 437.
Exceptionum tria genera, 467.
Exceptione admissa alia uti non licet, 469.
Excommunicatio ob pacta non observata, 114.
Caussa ad Testem rejiciendum, 138. 299.
Excommunicationis si sententia per mensem steterit, bona ad dominum addicentur, 490.
Exemplaria legum ubi reposita, 6. 7.
Exercitus semel in anno in regiones exteras educendus, 71. 165.
extra patriam manebit non ultra sex septimanas, 165.
Exercitum Rex in patria conscribat, quoties velit, 165.
Exhibitio reorum, 117.
Qui reum non exhibet quibus poenis obnoxius, 171.
Ad exhibendum reum annus & dies concessus, 117.
Expromissor, quis, 301.
Exsul quando iter capessere debet, 210.
in patria deprensus morte multabitur, 210.
Exsulem sublevandi poena, 448.
Extraneus, quando homicidium luere tenetur, 500.
Extranei quando pro propinquis censendi, 504.

F

Faber Ferrarius Aulicus terram habebit liberam, 66. & victum perpetuum, 66.
Officium ejus & Lucra accessoria, 66. 67.
Nemini artem fabrilem in eadem cum illo Commota absque ejus licentia exercere licet, 67.
Patrocinium ejus, multa pro injuria & compensatio pro caede, 67.
Maritagium, Dos, &c. filiarum ejus, 67.
Heriotum ejus, Instrumentorum pretium, 67.
Facinus, Facinora paterna filium non afficiunt, 484.
Familia Regia, 338.
Familiae cimelia, 416.
Felis Qualitates, 247.
Pretium, vid. Pretium.
Festum, In Festis principalibus debita non exigenda, 111.
S. Brigidae, 122.
S. Joh. Evan. 256. 514.
S. Cyrici, 238. 257.
Decollationis S. Joh. 244. 289.
S. Michaelis, 238. 512.
Omnium sanct. 241. 287.
B. Mariae, 289.
S. Patricii, 241. 289.
S. Lucae, 396.
S. Teliavi 508.
Ascensionis, 509.
S. Davidis, 509.
Fidejussio ligularis, quae, 110. 305. 306.
Fidejussionis negandae modus, 97.
Fidejussiones quae negari non possunt, 358.
irritae quae, 301.
Fidejussor, Testis solitarius, 93.
quomodo liberabitur, 97. 335.
quomodo Caussa cadet, 99.
jurabit super septem Altaria, vel septies super idem, 99.
diem solutionis statuet, 99.
post diem solutionis quot illi concessi, 100.
quot dies habebit pro bonis inanimis, 100.
pro bonis animatis quot, 100.
Vestimenta ejus quando spolianda, 101.
Fidejussores plures quomodo negandi, 101.
Fidejussoris Officium, 102.
Fidejussor non solvet, donec defecerit debitor, 102.
aufugiens, Asyli jus non habet, 104.
quando pignus debitoris actori tradat, 105.
quando dimidium solvet, 105.
Fidejussore mortuo, quid faciendum, 106.
Fidejussor idoneus non recusandus, 109.
Fidejussores qui esse non possunt, 109.
Ubi Fidejussore non opus est, 111.
Fidejussor alienae regionis solvere tenetur, 122.
illi quae non competunt, 385.
moratorius quis, 361.
Fidejussoris opprobria, 363.
Fidejussor qui ad solvendum totum tenetur, 474.
quando actoris testimonio asserendus, 492.
Fidejussoris officium, 494. 496.
Fidejussor nec ad solutionem nec juramentum obligandus, 495, 496.
Fidejussore agnito, si de debito non constat, quid faciendum, 499.
Quibus jurare non licet ad confirmandam Fidejussionem, 361.
Fidejussionis probandae formulae, 493.
Fidejussio nihil valet sine tribus manibus, 493.
Filius pactis conventis patris stare debet, 106, 107.
Villani in fundos paternos non succedit, 141.
natu minimus habebit domicilium principale, 139. 141. 346.
Filii in quibus casibus jure materno fiunt heredes, 147.
Filius quomodo legitime abnegatus, 181. 313. 337. 370.
quomodo legitime adductus, 181. 313. 319. 336.
qui patrem habere non potest, 182.
secundum matris statum censendus, 182.
advenae, & filius abnegatus ejusdem status, 183.
affirmatus quis, 183.
permissus quis, 183.
a quibus praeter patrem abnegari potest, 184.
a quibus non potest, 184.
quomodo agnoscendus, 185.
in abnegando vel agnoscendo quis primus jurabit, 185.
Generosi a Villano eductus heres ejus fiet, 168.
ad patrem mortuum nequit adduci, 314.
illegitimus non fit haeres, ubi est legitimus corpore integro, 348. 364.
illegitimus quando fundorum partem habebit, 348.
corpore integro, totum fundum possidebit, 348.
Filii qui fundum non possidebunt, 36 4. 4
Filius matris mutae quando recipiendus, 47. 500.
admissus non abnegabitur, 448.
Walli ex advena juramentum publicum praestabit, 461.
adulteri in legitimo matrimonio natus cum filio patris legitimi hereditatem non partietur, 466.
Filius quando patrem in sua potestate habere potest, 501.
fundum repetere non potest, a patre antequam ille natus fuit alienatum, 504.
Filia, Quae pars Filiae de bonis paternis debetur, 88.
Utrum in hereditatem paternam Filiae succedant, 147.
quando heredes integrae, 347.
Filia quando desertum Regis, 448.
Foemina, Non expedit Foeminae fidejubere, nec testimonium dare contra virum, 87. 128.
Foeminae non tenentur solvere denarium hastae, 88.
Foeminae abnegatio a foeminis confirmabitur, 108.
Foemina quando fidejussor, 109.
Foemina clam nupta, filii materno jure heredes esse possunt, 34.
Foemina rapta secundum statum viri censenda, 454.
vim passa maritagium solvere non tenetur, 503.
gravida non nisi post partum capite plectenda, 504.

INDEX.

Foetura animalis quomodo probanda, 219.
quomodo compenſanda, 416.
Foetus humani per vim abacti multa, 351.
Formulae Actionis inſtituendae, 395. 396. 506.
Fornax exuſta quomodo compenſanda, 228.
Forum in Cauſſis hereditariis quando apertum, 122.
quando clauſum, 122.
Frater minimus dividet fundos, ubi non ſunt domicilia, 130. 346.
ſi ſunt domicilia, frater minimo proximus, 130.
natu maximus eliget, 139. 346.
natu minimus habebit domicilium principale, 139. 346.
Fratres aequaliter dividunt, 139. 140. 346. 388.
Fratribus defunctis nepotes dividunt, 140. 347.
natu maximo jus feudi competit in Actione *Dadannud*, 143, 144.
quando ſororem negare poteſt, 184.
qui heredes eſſe non poſſunt, 348.
de fratrum aedificiis leges, 485.
Frustratio rapti ſpecies, 494.
Fundamenta legis, 353.
Fundus quando aequaliter dividendus, 130. 139. 346. 347. 388.
cui privilegium annexum eſt, 131.
Fundi diviſiones quocunque tempore fiant, 131. 139.
dividendi methodus, 139. 140. 346. 388. 424. 427. 430.
Fundi ſerviles a Praepoſito & Cancellario dividendi, 140.
liberi a fratribus dividendi, 139. 140.
Fundi poſſeſſio quae firma, 149.
jus, quando amiſſum, 150.
Fundus paternus, quando non recuperandus, 151.
Fundi quantitas, quae pro Vacca danda, 206.
Fundus inſtrumento conceſſus, 341.
generis virtute petendus, 347.
ad regem quando decidit, 347.
quando alienari poteſt, 348.
ob quas cauſſas fiat pigneratitius, 400.
Fundi cuſtoditi merces, 400.
Fundis, qui homines exuendi, 400.
Fundus hereditarius in quadraginta vel ſexginta partes diviſus, 390.
quot modis vindicandus, 371.
Fundus jure materno quando petendus, 424.
Fundo, qui ſub tutela domini, arato, vel inaedificato, quae multa, 455. vid. Terra, Diviſio.
Fur qui VII Lib. ſolvet capite non luet, 210.
qui furem dimiſerit VII Lib. ſolvet, 210.
Furis delator quomodo procedet, 211.
teſtimonium contra ſocios validum, 213.
Furem vendere quando liceat, 218.
Fur ad venditionem, ad duplum, aut ad mortem damnandus, 221.
Fur capite damnatus de bonis nihil amittet, 221.
Furi compurgatorum numerus neceſſarius, 225.
Fur quomodo ſe defendet contra juramentum patriae, 354.
Furis pretium, 221.
Fures qui furti manifeſti poenas effugient, 359.
Fures, qui multam publicam, qui privatam ſolvent, 359. 360. 475.
qui patibulo affigendi ſunt, 360. 475. 503.
qui venum dandi, 360. 487.
Fur quomodo ſe purgabit, 451.
quando pro convicto cenſetur, 451.
ob legis contemptum capital admittit, 460.
Fur habet poteſtatem ſe redimendi, 475.
Furiosus ſi aliquem, ut moriatur, vulneraverit, gens ejus non ſatisfaciet, 468. 478.
Furtum quomodo negandum, 208. 209. 469.
Furti actio legitima, 209.
In Furtis negandis conſuetudo, 210.
Furto res ablatae quando eſcaeta domini, 211.
Furti manifeſti compurgatores, 212. 220.
Furto res ablatae quomodo repetendae, 214.
Furtum manifeſtum, quando poena non afficietur, 217.
Furti poſtulatus, quando compurgatores adhibere tenetur, 219.
in Cauſſis Furti, quando auctoritas alleganda, 220.
Furti ſpecies variae, 222. 223.
pro primo, ſecundo & tertio, ſervi Furto multa, 223.
pro ſervi Furto dominus reſpondet, 305.
pro primo Furto manifeſto, qui non ſunt capite damnandi, 322.
Furtum quomodo emendandum, 403.

G

Gavala quatuor Rhandiris conſtans, 157.
quatuor in omni Villa libera, 157.
tres in ſervili aliquando plures, 157.
Gemelli pro uno herede cenſendi, 476.
Genealogia Morgani Nigri & Dav. Parvi, 506.
Generosi filius a villano eductus heres fiat, 168.
Generoſo neceſſaria, 301.
Gens materna quando totam compenſationem pro caede ſolvet, 88.
filium, patris loco, non abnegabit, 108.
Gens furioſi pro crimine illius non compenſabit, 476.
Gentiles Homicidae quam multam pendent, 194. & ſeq. 324.
Glan Marlais loci nomen, 396.
Goronius Moridici F. JCtus, 187.
Ejus ſententia de adulterorum poenis, 80.
Gradus cognationum in multis pendendis, 197.
Gradus cognationum inferior ſuperiorem dividere non cogit, niſi terra ſit cenſualis, 388.
Gradus Academici, res ſanctae, 455.
Grex Porcorum legitimus, 294.
Ovium, 294.
Equarum, 236.
Vaccarum, 243.

H

Henricus IV. Rex, 514.
Heres partis mortuae ſubſtantiam dividet, viva eliget, 76.
fundi debita deceſſoris perſolvet, 326.
Heredes impuberes cognatorum tutelae committendi, 329.
Heres, qui debita perſolvere non tenetur, 332.
Heredi e Filia quae privilegia non competunt, 349.
Heredes eſſe qui non poſſunt, 326. 348.
Heriotum quando non ſolvendum, 136.
Ex Heriotis Villanorum dimidium Praepoſito & Cancellario debitum, 159.
Heriotum Principis deſignati, Equi, Canes, 12.
Praefecti Palatio, Equi, Canes Accipitres, 18.
Diſpenſatoris, ſeſquilibra, 23.
Praefecti Equiſonum, ſeſquilibra, 33. 34.
Venatorum, ſeſquilibra, 34.
Aucupum, ſeſquilibra, 34.
Cubicularii, ſeſquilibra, 34.
Muſici Domeſtici, libra, 37.
Coqui, librae ſemiſſis, 49.
Officialis cujuſlibet, CXX Den. 162.
Generoſi, CXX Den. 162.
Villani, LX Den. 162.
Abbatis, XII librae, 163.
Epiſcopi bona omnia, 141. 343.
Walli ingenui, XC Den. 163.
Viri ſub patrocinio Regis, CXX Den. 163.
Advenae, LX Den. 163.
Peregrini, 163.
Muſici Advenae, 478.
Judex Aulicus ad Heriotum ſolvendum non obligatur, 31. Sed vide, 34.
Heriotum Viri tantundem valet ac Merces annua, 164.
Heriotum, Maritagium, Inveſtitura, ejuſdem valoris, 164. 366.
ob furem damnatum non debetur, 222.
Heriotum Praepoſiti & Cancellarii libra, 162.
Heriotum ob Villani mortem non ſolvendum, 449.
non e fundo, ſed facultatibus ſolvendum, 471.
quando exſtinctum, 478.
Heriota diverſis dominis pendi poſſunt, 478.
Heriotum unum pro duobus fundis ſub eodem domino, 478.
Herus, Heri poteſtas in ſervos eadem ac in jumenta, 206.
Hoedus, Hoedi lactentes quamdiu ſepto includendi, 285. 288.
Hoelus bonus Cadeli F. Rex Walliae, 1. 6. 412.
Princeps Walliae, 5.
Leges Hoeli B. 90. 162. 412. vid. Leges.
Hoeli legibus par pari referre licet, 497.
Homagiorum genera, 413.
Homicidam quando licet interficere, 193.

INDEX.

Homicidium quando capite plectendum, 150.
Homicidii affines, 188.
Homicidii affines quo juramento purgandi, 189. 190.
Homicidium confeſſus, quo modo multandus, 190.
Homicidii multa quomodo dividenda, 192. 194.
Homicidium quomodo compenſandum, 192.
de inſidiis factum quomodo compenſandum, 205. 321. 344.
quomodo abnegandum, 205.
quando patibulo & bonorum direptione puniendum, 205.
quando juramento non purgandum, 321.
quando a patre & filio luendum, 500.
Homo corporis non integri a quo ſuſtentandus, 348.
Homines qui juramentum voluntarium detrectent, 357.
Homines quando fundis & bonis omnibus multandi, 327. 400.
qui a Rege abeſſe non debent, 301.
qui ob primum furtum capite non damnandi, 322.
quorum caedes compenſatur, & non injuria, 323.
qui compenſationem pro caede pendent, ſed non accipient, 324.
quorum injuria compenſatur, & non caedes, 324.
qui compenſationem pro caede accipient, & non pendent, 325. 332.
qui capite plectendi ſunt, nec poſſunt redimi, 332.
qui Judices eſſe non poſſunt, 328. 403.
quorum nec injuria, nec caedes compenſatur, 329. vid. Triades, & Homines.
Honorarium Judicis in Cauſſis hereditariis, 130. 131. 172.
Regis, pro fundo cui nullum munus annexum, 131. 172.
Regis, pro fundo cui munus, vel duo munera annexa, 131. 172.
Praefecti Aulici in Cauſſis hereditariis, 131.
Diſpenſatoris, 131.
Principis Familiae, 164.
Generoſi, qui Judici aſſidet, 164.
Regis, ob ſtatutos Villae limites, 172.
Regis & Judicum, ob fundi limites aſſignatos, 172.
Judicis, ob examinationem Judicis alterius, 186.
Ejus, qui Equum aut Vaccam a furibus defendit, 218.
Judicis, a qua parte ſolvendum, 471.
Horti ſepto includi debent, 286.
In horto creſcentia ſub pabulorum lege comprehenſa, 286.
Horrea certo modo occludenda, 287.
quamdiu aperta, & quando occluſa eſſe debent, 286. 287.
Hospitium, Hoſpitio accepti qua lege tenentur, 479.
Hostimentum quando repeti poteſt, 479.
Hymnus, *Benedicamus* dictus, 98.

I

Janitor xiv terram habebit liberam, 46.
Veſtimenta habebit a Rege & Regina, 46.
Ejus Portio argenti pro Coenis, 46.
Janitor negotia ſibi commiſſa ad Regem feret, 46.
Aulicos de facie noſcere debet, 46.
Patrocinium ejus; Potus & Cibi demenſum, 47.
Janitor viam pro Rege vacuam faciet, 48.
Lucra ejus acceſſoria, 48.
Multa pro injuria ejus & compenſatio pro caede, 48.
Janitor Cubiculi, & quae ad eum pertinent, 48.
Janitor Reginae terram habebit liberam, 55.
Veſtimenta habebit a Rege & Regina, 55.
Ejus Portio argenti pro coenis, 55.
Patrocinium ejus, multa pro injuria & compenſatio pro caede, 55.
Ictus, pro quibus nec multa, nec compenſatio, 334. 352. 374. 414.
Ignis non ſine venia auferendus ſub multae poena, 229.
Incendium, Ob Incendium confeſſum multa, 226.
Domus clam factum capite luendum, 227.
De Incendio leges, 227.
Incendium a porcis facto quando non compenſandum, 229.
Incendia non compenſanda, 415.
Infans meretricis a patre ſuſtentabitur, 84.
uxoris repudiatae a patre ſuſtentabitur, 84.
Infans meretricis, ſi pater eum abnegaverit, ad alium adduci nequit, 91.
Inimictia cauſſa reprobandi Teſtis, 132.
Injuria Regi illata quotuplex, 999.
Marito quotuplex, 9.
Reginae quotuplex, 11. 199. 370.
Regi illata quomodo compenſanda, 199. 201.
Reginae illata quomodo compenſanda, 199. 201.
Homini quot modis inferatur, 200. 300. 370.
quomodo abneganda, 200.
Eccleſiaſticis illata a Synodo aeſtimanda, 328.
Institutio brevis Legum Hoelianarum 388—— 398.
Instrumenta Domeſtica, quae ad fratrem minimum petinent, 139.
quae alienari non poſſunt, 140.
Inſtrumentorum Domeſticorum pretium, vid. Pretium.
Integritas Equi in venditione praeſtanda, 232.
Corporis humani, 279.
Vaccae quomodo praeſtanda, 470.
Integritas Animalis abſoluta quid, 491.
Interrogatio in Cauſſis hereditariis quae, 126.
Inventa in via quomodo dividenda, 449.
Investitura datur quatuor hominibus, 144.
quomodo differt a ſucceſſione, 145.
abſque illâ Actio *Dadannudd* nemini competit, 143.
Inveſtitura & Heriotum ejuſdem valoris, 164.
Inveſtitura a domino in qua Actione neceſſaria, 426.
Jorwerthus Madoci F. JCtus, 187.
pretia domuum fixit, 263.
Judex Aulicus ii terram habebit liberam, 26.
Veſtimenta habebit a Rege & Regina, 26.
Judicis Aulici hoſpitium, 26.
Inſignia officii, portio praedae, 26. 27.
Judex Aulicus duplicem honorarii portionem habebit, 27.
honorarium habebit in Cauſſis Furti & aliis Cauſſis, 27.
Aulicorum munera deſignabit, 27.
honorarium ab omnibus dignitate praeditis accipiet, 27.
Judicis Aulici patrocinium quouſque extendit, 28.
multa ob ſententiam injuſtam, 28.
Multa pro injuria & caede illius, 29.
Judices virtute fundorum, 29. 187.
Judex imperitus quomodo informandus, 29. 30.
quomodo conſtituendus, 29. 30.
Judicis aetas; imberbis non admittendus, 30.
Heriotum non ſolvit, 31. vid. autem, 34.
Judex de Judicio ſuo Teſtis ſolitarius, 93. 428.
Judicis officium in Cauſſis hereditariis, 124. 303.
honorarium in iſtis Cauſſis, 130. 172.
Judex quando juramento adſtringatur, 135. 303.
Judici quando dies ad reminiſcendum dati, 135.
Judicis examinatio, 186.
honorarium ob examinationem, 186.
multa ob ſententiam injuſtam, 186.
Judex quando dato pignore contenderit, 186. 300.
Judices jurati teſtimonium dabunt, 303
Judex quae debet intelligere, 391.
Judices, apud Powyſianos & Venedotos per Regem conſtituti, 405.
eorum honorarium, 405.
Judicis officium apûd Demetas, 405.
unum e tribus ſervitii generibus, 405.
Judices, qui iſto munere exui poterant, 407.
qui non poterant, 407.
ſolum a lege ſcripta confutandi, 407.
Judici quae non competunt, 409. 410.
Judex ob quas cauſſas repudiari poteſt, 336. 337. 428.
in quibus caſibus multae obnoxius, 367.
Judicum genera per leges Hoelianas, 405.
Judicibus diſſentientibus ad alteros referenda lis eſt, 428. vid. 466.
Judex aſſeſſores conſulat, an ſententiam defendat necne, 464.
Judex qui praemium acceperit, nunquam iterum judicabit, 489.
honorarium non accipiet, niſi poſt cauſſam judicatam, 489.
Judex, ſi tribunal dereliquerit, quae poena, 489.
quando excommunicandus, 506.
Judicium in Cauſſis hereditariis quando dandum, 123.
Jugerum, Jugera quot in praedio, 139. 155.
Jugeri menſura legitima, 139. 155. 279.
Jugera octo fratri minimo aſſignanda, 139.
quot in Rhandira, 156.
Jugera bovis nigri, 281.
aratoris aliorum norma eſt, 282.

INDEX.

Jugum breve, 139 279.
Maiale, 139.
Axillare, ibid.
Longum, ibid.
Horum Jugorum longitudo, 155.
Jumenta ſarcinaria Regis, 70. vid. Desertum Regis.
Jumento clam occiſo, unde pretium ſolvendum, 243. 296.
Jumento in foveam lapſo, unde compenſandum, 469.
Juramentum quot Compurgatorum ad denegandum adulterium neceſſarium, 79. 92. 360.
ad denegandam exoſculationem, 79.
Juramento quot virorum purgabit ſe ſtupri accuſatus, 85.
Juramentam quot virorum ad denegandam illiciti concubitus ſuſpicionem, 87.
Foeminarum in quibus Cauſſis non admiſſam, 91.
Patris inter duos Filios, 93.
Debitoris, 97.
Fidejuſſoris, 97.
quot virorum Debitori neceſſarium, 98.
Fidejuſſori neceſſarium, 99.
quot virorum ad denegandum contractum, 113.
Rei ad ſummam ſolvendam ſufficiens, 113.
quot virorum ad pactum abnegandum, 115.
ſimplex de re exhibenda, ſufficiens, 117.
Cuſtodis, 129. 422.
Teſtis, 133. 134. 392. 422.
Compurgatoris, 134.
Rei, 134.
Juramentum in limitibus ſtatuendis, 173.
Foeminae Filium ad patrem adducentis, 182.
Patris Filium abnegantis, 182.
Affinium Homicidii, 189. 190.
Patriae, quid, 190. 353.
Furi quando neceſſarium, 220.
ad negandum Furtum 8. 212. 213.
Delatoris Furti, 212. 213.
in abneganda re neceſſarium, 217.
Juramento quando pretium rerum aſſignandum, 218. 240. 252.
Juramentum ad negandum maleficium, 222.
in Cauſſis furti, 225.
ad damnum ab animali factum denegandum, 287. 297.
negantis Homicidium, 344.
negantis Mutilationem, 344.
negantis Incendium, 344.
ſanguinem negantis elicitum, 344.
negantis Furtum, 344,
Juramentum voluntarium quid, 357.
ſuper Baculum & Evangelium, 453.
Ad juramentum compurgatorium qui adducendi, 469.
Jus virgae in Curia cui competit, 509.
Justinus Keredigi F. JCtus, 176.
Justicium nullum in Cauſſis Eccleſiaſticis, 138.
obſervatur in Cauſſis quae Laicos inter & Eccleſiaſticos adhibentur, 138.

L

Laicus, quando non eſt Judex idoneus, 403.
Si injuriam Clerico inferet, ſicut Eccleſia direxerit, compenſabit, 445.
Lancea, Lanceae quomodo figendae, 350.
A Lancea ad Colum, Proverbium, 155.
Lanceae pretium, vid. Pretium.
Llan *Dydyſdl*, 513.
Llanfair ar y brynn, 511.
Laquei ad capiendam praedam fixi poena, 257.
Latitudo Inſulae, 155.
Latro ad patibulum teſtis ſolitarius, 94.
quot compurgatores habebit, 213.
Latrocinium cauſſa ad repudiandum Teſtem, 138.
Legitimi finium termini, qui 430.
Leprosus non fiet heres, 307.
Lepus pretium in lege non habet, 259.
altero menſe mas, altero foemina, 259.
Lex quid, 389.
Leges malae vigebant in Wallia, 4. 6.
Wallicae in quot partes diviſae, 6. 389.
Leges condendi jus ſolius Regis eſt, 71.
Regis & Populi, 316. 389.
Leges Venedotorum & Demetarum diverſae, 81.
Leges patriae, 92.
Lex aequationis, 130. 133.
Romana, 138.
Eccleſiaſtica de ſucceſſionibus, 149.
Hoëli B. de eadem re, 149.
Leges Molmutii bonae, 155.
valuere ad tempus Hoeli B. 155.
Leges Hoelianae de Furto, & poenis Furti, 208. 221.
Per Leges Hoëli pretium rerum juramento aſſignandum, 218.
Leges Hoelianae, 27. 90. 105. 149. 208. 218. 221. 278. 359. 389. 405. 409. 412. paſſim.
qui eas abrogant ſine conſenſu Regis, omnibus bonis multandi, 317.
ſine conſenſu patriae Rex eas ferre non poteſt, 316.
de arboribus ſucciſis, 386.
quare inſtitutae, 298.
quomodo violatae, 301.
Lex odioſa quae, 454.
Liber Juridicialis, in quo Judicum ſententiae deſcriptae 225. 300. 335. 389. 391.
Liber dictus *Elementa Legg. Hoëlianarum*, 389.
Liber, Libertas, Liberi Homines commeatum Miniſtris Regiis non praebent, 161.
quando domino vectigalia ſolvere tenentur, 164.
Libertate donatus honorarium domino reddet, 164.
Liberi, Liberorum (poſt divortium) duas partes Pater, tertiam Mater alet, 74.
Liberis Wallae, quae nupta eſt Advenae, quae debetur hereditas, 87.
Libra, merces annua ſingulorum officialium, excepto Praefecto Palatio, 10.
honorarium Regis pro fundis cui munus annexum, 131.
vectigalis a Villanis non ſoluta, 140.
vectigalis annua Manerii per quem exigenda, 140. 158.
vectigalis dimidium Praepoſito & Cancellario non debetur, 159.
honorarium Regis pro officiis Praepoſiti & Cancellarii, 160.
penſitatio annua principis Familiae, 164.
vectigalis quo modo dividenda, 164. 165.
vectigalis ob quas ſpecies ſolvenda, 174.
vectigalis quomodo exigenda, 174.
Lignator terram habebit liberam, 65.
Officium & patrocinium ejus, 66.
Multa pro injuria ejus & compenſatio pro caede, 66.
Lignator quando homicidium luet ob arboris ictum, 485.
Limites litigati quando aequaliter dividendi, 171.
inter ejuſdem ſtatus homines, 171.
Ob Limites ſtatutos honorarium, 171. 172.
In Limitibus ſtatuendis, quo jure procedendum, 171.
Limites quando Praepoſitus & Cancellarius ſtatuent, 172.
quando Curia Eccleſiaſtica ſtatuet, 172.
In limitibus ſtatuendis Conſuetudines Venedotorum, 173.
Lingua cervi majoris eſt quam vita, 503.
Lites de Decimis, Oblationibus, Mortuariis, in Curia Eccleſiaſtica inſtituendae, 173.
In litibus de fundo quid determinandum, 305.
Lites de fundo quomodo determinandae, 305. 368.
Lites inter Regem & Monaſterium quomodo terminandae, 343.
de fundo, quando in Curia Cantredae, quando in Curia Principali determinandae, 389.
Lite pendente fundus in alium transferri non poteſt, 465.
Literae pontificiae jus patrocinii reo reſtituunt, 298.
Loegria, 155.
Londinum, Londinenſe ſceptrum & diadema, 155.
Londini Regi tributum debitum, 199.
Longitudo Inſulae, 155.
Lotrix victum habebit cum veſtimentis, 70.
Multa pro injuria ejus & compenſatio pro caede, 70.
Patrocinium ejus, 70.
Lucernarius xxi terram habebit liberam, 50.
Veſtimenta habebit a Rege & Regina, 50.
Officium & patrocinium ejus, 50.
Multa pro injuria ejus & compenſatio pro caede, 50.
Lucernarius Reginae terram habebit liberam, 56.
Veſtimenta habebit a Rege & Regina, 56.
Ejus pars argenti pro Coenis, 56.

Lucer-

INDEX.

Lucernarii Reginae Patrocinium, multa pro injuria ejus & compensatio pro caede, 56.
Lupus pretium in lege non habet, 260.

M

Maledictio Dei, quibus imprecata, 4. 5. 7.
Maleficium quid, 222.
Maleficii compurgatores quales, 222.
Manerium, Quot Villae in Manerio, 157.
Maneria quot in Commota, 157.
Manerii vectigal annuum, libra, 158.
Manerium, cum medonem praebet, nec mel, nec pisces suppeditabit, 164. 174.
Manerium liberum Argentum pro Coenis solvet, 164.
quibus pensitationibus obnoxium, 165.
Manerii servilis vectigalia annua, 175.
Manerium *Llan y ddeusant*, 506.
Myddfai, 508. 512.
Mabon, 510.
Gwinfai, 511.
Maenor Fabon, 513.
Manus tres ad constituendam fidejussionem legitimam, 110.
ad constituendum pactum, 114.
in custodia & exhibitione reorum, 117.
Manus pretium, vid. Pretium Corp. human.
Mare desertum Regis, 151.
Maritagium a quo solvendum, 77. 83. 180. 181.
semel tantum, 90.
pro stupro solvendum, 86.
quando non solvendum, 89.
puellarum, Regi (aut domino Regionis) debetur, 90. 92. 315.
solvendum ratione praedii paterni, 90.
E Maritagiis filiarum Villanorum dimidium Praepositi, & Cancellario debetur, 159.
Maritagium ejusdem valoris ac Heriotum, 164. 366.
filiae Regiae Matri debita, 369.
filiae Cancellarii, ibid.
filiae Praepositi, ibid.
filiae Advenae, 369. 448.
filiae Villani, 369.
filiae Principis Familiae, ibid.
filiae Generosi, ibid.
filiae Ministri Aulici, ibid.
filiae Servi, 369.
a quibus hominibus solvendum, 323.
Materia caussarum, 392. 436.
Mathravala curia suprema, 417.
Matrimonium legitimum Clericis non concessum, 365.
Medicus Domesticus xii terram habebit liberam, 43.
Vestimenta habebit a Rege & Regina, 43.
Patrocinium & honoraria ejus, 44. 45.
Medicus Domesticus ad bella proficiscetur, 45.
Multa pro injuria ejus & compensatio pro caede, 45.
Medici in vulnere periculoso honorarium, 302.
Medicus satis accipiet a gentilibus hominis occisi, 485.
Membra Regis, quae, 12.
Cervi, quae, 256. 257.
aequalia, quae, 275.
Menevia metropolis totius Walliae, 120.
ab omni servitio libera, 120.
Mensura jugeri, 139. 155.
Insulae, 155. 156.
Mensurarum ratio, 155.
Mensura potus legitima, 449.
Mensura virgae Hoeli boni in agris dimetiendis, 506.
Merces annua ministrorum Aulae libra, 19.
ejus qui examen apum sylvestre invenerit, 255.
arationis quomodo dividenda, 280.
Meretrix nullum habet statum, 92.
si violatur, nulla compensatio, 92.
ob alias injurias secundum fratris statum compensanda, 92.
Pro injuria ejus compensatio qualis, 82. 83.
Meridies, Meridie praeterlapso actio ampliabitur, 459.
Miles, Milites in exercitu regio ad respondendum in lege non tenentur, 473.
Militare servitium, principale servitium fundi nomine debitum, 330.
Minor xiv annis in jus vocari non potest, 109.
Missae absq; cera apum cantari non debent, 254.
Modi, quibus possessor a bonis separetur, 215.
Molmutius (Dunwallo) Rex Insulae, 155.
filius Comitis Cornubiae, e filia Regis Loegriae, 155.
legum in hac insula primus auctor, 155.
de mensuris agrorum statuit, 155.
Insulam metiebatur, 155.
Mensurarum ejus ratio, 156.
Monachus absq; licentia Abbatis non potest fidejubere, 109.
nec in jus vocari absq; Abbate, 329. 467.
Monarchia Britannica (nomen Cantilenae veteris) 36, 37.
Monasterii patrocinium Regis solius est, 71.
Monasterio bona Abbatis defuncti cedant, 343.
Monasterium inter & Regem lites quomodo audiendae, 343.
Moneta, Monetam percutiendi jus Regis solius est, 71.
Moneta jurejurando vendicari nequit, 383.
Mora partis conjunctim tenentis caeteros afficit, 131.
Mora partis unius in lite alteram non afficit, 132.
Morbi Boum, 241. 242.
Equorum, 232.
Ovium, 246.
Suum, 245.
Vaccarum, 240.
Mortuarium foeminae *Sdafellawg*, 87.
Peregrinae, 87.
Abbatum SS. Teiliavi, Teilidoci, Ismaelis, Decumani, 120.
Episcopi, 141.
Mors a terrore orta quomodo compensanda, 481.
Mos recipiendi vel abnegandi filium, 313.
Mulier, Muliere, quae post mortem Mariti se praegnantem esse affirmat, quid faciendum, 78.
Mulier innupta satisfaciet pro facinore, 92.
nupta luet cum Viro, 92.
impotis compensationem pro caede non solvet, 195.
clam compressa sub juramento Infantis patrem nominabit, 336.
Mulieris quae sunt graviores calumniae, 308.
Mulieres, quarum filiis hereditas materna debetur,
Multa pro caede, vid. Aestimatio Capitis.
Multa pro injuria Regi facta, 9.
pro injuria Reginae facta, 11.
Multarum pro caede augendarum Ratio, 29, 203.
Multa ob delicta, in Aula, in Ecclesia, in Coemeterio, in Capella commissa, 72.
pro injuria Mulieri nuptae illata, 78.
pro Mulierum caede, 78.
Uxoris ob facinus turpe, 78. 79.
ob adulterium, 79. 80.
Adulterae, 80.
Viri, qui alterius Uxorem exosculaverit, 79.
ob stuprum, 86.
Regi debita ob contractum non solutum, 113.
ob perjurium, 116.
ob injuriam Abbati factam, 120.
ob silentium publicum interruptum, 124. 127.
ob subauscultationem in Caussis hereditariis, 126.
ob contemptum Citationis, 135.
Multis omnis Terra obnoxia, 141.
Multa pro injuria Praepositi aut Cancellario facta, 162.
ob terminum inter duas Villas exaratum, 169.
ob terminum alienum dejectum, 169.
ob viam publicam exaratam, 169.
ob terram alienam exaratam, 169.
ob terram alienam effossam, 170.
ob domum in terra aliena aedificata, 170.
ob quercum in via regia excisam, 170.
ob lapidem terminalem ablatum, 173.
viri, qui mulierem abortire cogit, 178.
pro injuria Wallo ingenuo facto, 180. 200. 201.
pro injuria patri familias facta, 180.
Judicis ob sententiam injustam, 186. 464.
ob affinia homicidii, 189. 190. 191. 321.
pro homicidio quomodo dividenda, 192. 194.
pro injuria quomodo dividenda, 192.
publica quae, 191. 192. 403.
privata quae, 191. 192 403.
Multarum publicarum genera, 192.
Multa pro caede quomodo exigenda, 193. 195. 196.
Multam pro caede qui pendunt, & accipiunt, 194.
Multa pro caede dispersa, 198.
pro caede a quibus non solvenda, 198
pro injuria foeminae facta quomodo aestimanda, 199. 201.
pro injuria nulla elevatione, augenda, 29. 203.
pro injuria praefecti palatio facta, 199. 200. 201.
pro injuria principi designato facta, ibid.
pro injuria regis filio facta, ibid.

INDEX.

Multa pro injuria Dispensatori facta, 199. 200. 201.
Principi familiae facta, ibid.
Cancellario facta, ibid.
Domestico Regio facta, 200. 201. 202.
Advenae Regio facta, ibid.
Advenae Generosi facta, ibid.
Multa pro caede quomodo aestimanda, 29, 203.
Multa liberi hominis ob servum percussum, 204.
servi ob hominem liberum percussum, 204.
pro injuria ancillae facta, 204.
ob affinia Furti, 208.
ob furem dimissum, 210,
ob carnem alienam ablatam, 213.
ob cadaver animalis alieni ablatum, 218.
ob cadaver animalis alieni cultro dissecti, 218.
servi ob furta, 223.
ob canem vel avem furto ablatos, 223. vid. 254.
ob incendium, 226. 228.
ob equum commodatum male habitum, 234.
ob equum sine licentia conscensum, 233.
ob nidum accipitris ablatum, 253.
ob examen apum sylvestre ablatum, 255.
pro cane occiso vel furto ablato, 250.
ob injuriam a cane mordace factam, 252.
ob felem occisum, 248.
ob quercus detonsas, 261.
pro injuria corpori facta quot elevationibus obnoxia, 277.
ob societatem arandi violatam, 284.
ob pedicam equo detractam, 294.
ob terram sanguine infectam domino debita, 318.
ob injurias cadaveri factas, 351.
ob pudorem uxoris a viro violatum, 386.
ob rixas, 401. 402. 403.
Multa xii & iii vaccarum quando solvenda, 432. 433.
ob contumeliam servo domestico illatam, 453.
ob juramentum publicum non praestitum, 460.
Judicis qui sententiam suam non defendet, 464.
ob rem sine venia ablatam, 475.
ejus qui viderit hominem occisum, 475.
ob colaphum, 488.
ob verba contumeliosa, 497.
ob crucem in fundo fixam, 500.
ob taurum non commodatum, 503.
Musicus Aulicus terram habebit liberam, 35.
vestimenta a Rege & Regina, 35.
Ejus ordo canendi, 36.
Ejus pars praedae: Honoraria, 37.
Patrocinium ejus, & multa pro injuria ejus, & compensatio pro caede, 37.
Heriotum ejus, 37.
Musicus Primarius terram habebit liberam, 68.
non inter ministros Aulicos, 68.
Ejus ordo canendi, 68.
Merces illi debitae, 68. 69.
Honorarium pro Musico ab illo edocto, 69.
Maritagia filiarum Musicorum illi debentur, 69.
Patrocinium & heriotum ejus, 69.
Multa pro injuria ejus & compensatio pro caede, 69.
Musicus Primarius instrumenta Musica habebit a Rege, 67. 70.
Mutus non fiet heres, 307.
Muti forenses, 371. 415.

N

Nasus, pretium ejus, vid. Pretium Memb. Corp.
Natalitia vocantur lege dies occlusi, 111.
Nationes quatuor, Demetia, Venedotia, Powysia, Anglia, 322.
Ob harum Nationum incolarum caedem idem pretium, 322.
Naufragium, Naufragio facto ad quem bona pertinent, 152, 489.
Negatio injuriae, quae sufficiens, 205. 206.
in Caussis Furti, quae, 208.
Neganda eodem modo quo Furtum, quae, 208.
Negationum genera, 412.
Negligentia quid, 223.
Nemo a gente sua abnegari potest post mortem, 484.
Nepotes qui, 197.
Nobilis habet partem bonorum in terra sua naufragorum, 152.
Nobiles Regionis, 160.
Novem passus limitum, 173.
Noxa quid, 151.
Numerus in denario definit, 158.
Nummi omnes consimiles, 383.
aurei & argentei, 395. vid. Moneta.
Nuntius juramento proprio se purgabit, 484.
Nupta, Novae nuptae, quam sponsus vitiatam se invenisse affirmat juramentum, 81.

O

Oblatio, De Oblationibus lites ubi audiendae, 173.
Oblationes quae Sacerdoti domestico debentur, 19. 52.
Oculus, Oculorum testimonio quae Caussae nituntur, 339. 392.
Oculi pretium quando ab illo qui laeserit non solvendum, 482. vid. Pretium. Memb. Corp.
Officiales Curiae 8. 56.
Quoties in anno vestimenta illis debentur.
Officiales v in Curiis Venedotiae & Powysiae a Rege constituti sunt, 187.
in Curiis Demetiae iv. 187.
Officium Judicis, 391.
Opprobria gentis quae, 315.
Optimates Regis limites statuent, 171.
Oratio Dominica in Caussis hereditariis cantanda, 126.
coram cruce cantanda, 357.
ad portam Coemeterii cantanda pro animabus omnium Christianorum, 357.
Ordines sacri res sanctae, 455.
Origo ad foeminas quoties in Actione *Ach ac Edryd* referri potest, 147.
Os, Ossis pretium, vid. Pretium. Memb. Corp.
Ostiarius terram habebit liberam, 63.
Ejus lucra accessoria & honoraria propter incarcerationem, 63.
Ostiarius Animalia in usum Culinae excoriabit, 63.
Pars praedae illi debita, 63. 64.
Ostiarius in dominico regio est apparitor, 64.
honoraria habebit, e multis, heriotis, & maritagiis colonorum, 64. 168.
Maritagia illi debita, & Casei, quem torruerit, relliquiae, 64.
Patrocinium ejus, & multa pro injuria ejus & compensatio pro caede, 64.
Ovis qualitates, 245. 246.
Pretium, vid. Pretium.

P

Pabulum quid, 286.
Pactor de pacto suo Testis fide dignus, 95.
Pactum *Briduw* quomodo abnegandum, 95.
Pactum conventum sine arbitro inutile, 114.
Pactum conventum & fidejussio eodem modo abneganda, 115.
sine arbitris uno juramento abnegandum, 116.
fortius lege, 116.
Pactis duobus cum eodem viro factis posterius observandum, 116.
cum diversis prius, 116.
Paraphernalia quae, 83.
Parentes puellae desponsatae pro quibus tenentur satisfacere, 91.
Parentes in lege qui, 326.
Parochia *Llanymddyfri*, 512.
Parochus bona dividet, 76.
inter duos parochianos testis solitarius, 94.
pueros instituet, 114.
Parochi Testimonium de aegrotis, 331.
Parochus sub juramento Testimonium accipiat, 336.
Parte rei inventa, an totum ibi recuperetur, 486.
Partitio fundorum liberorum quousque procedet, 140. 347.
Partitiones fundorum peculiares, 388.
Partitio terrarum legalis, 507. vid. Divisio.
Paschatis dies occlusi, 111.
Pascua debent esse communia, 290.
Pastor villae publicus testis solitarius, 94.
Pater, quae pro alitura filii suppeditabit, 84.
inter duos filios testis solitarius, 93.
filium exheredare nequit, 149.
Patris crimen non nocebit liberis, 149.
Patrimonium quomodo amittendum, 298.
Patrocinium Regis & Reginae, 14. 15.
Patrocinium nullum contra Regis pacem, 14.
Aulici absentis quomodo concedendum, 15.
Patrocinium relliquiarum quousque armis instructo concessum, 448.
Aulici cujusvis, vid. sub eorum titulis.
Patrocinium violatum iterum patrocinari nequit, 468.
quomodo vendicari potest, 483.

INDEX.

Pax, Qui pacem Regis violat, non habet patrocinium, 14.
Pecunia, quando pro damno in ſegete facto numeranda, 294. vid. Moneta, Nummus.
Pecus, quomodo inter Virum & Uxorem poſt divortium dividetur, 74.
Pecudibus ſegetem depaſcentibus, unam vir damnum paſſus habebit, 286. 291. 292.
Pedifer terram habebit liberam, 58.
veſtimenta habebit a Rege & Regina, 58.
hoc munere fruetur virtute fundi, 58.
Officium ejus & portio argenti pro coenis, 58.
Patrocinium ejus; multa pro injuria ejus & compenſatio pro caede, 58.
Pedifer unus in omni Cantreda, 178.
Pediferi penſitatio annua, 178.
Pentecostae dies occluſi, 111.
Peregrinationes ad Romam & Sepulchrum Chriſti, 330.
Perjurium, Perjurii poena, 116. 474.
Perjurium Cauſſa repudiandi Teſtis, 137. 299.
Perticae longitudo, 155.
Phiala cum operculo aureo pars multae Regi debita, 10. 403.
Pignus legitimum quid, 102. 103.
In pignore tradendo impedimenta quis ſuſtineat, 102.
Pignus ſine domini licentia non auferendum, 102.
a debitore ablatum nemo accipiet, niſi fidejuſſor tradiderit, 102.
Pignoris legitimi & aliorum eadem ratio, 103.
Pignore amiſſo, quid ſolvendum, 103.
Pignus magnum pro re parva non licet habere, 104.
quando actori tradendum, 105.
quando decidet, 108.
Pignora quae nunquam decidunt, 108. 355.
Pro Pignoris utilitate quando fidejuſſor neceſſarius, 108.
Pignora pro ſegetibus uno anno depaſtis ad alium ſervari non debent, 291.
non reſtituenda, 339.
ad quorum evictionem praeſtandam ſtipulatione non opus eſt, 355.
Pignus niſi in Curia a judice dari nequit, 465.
Pincerna terram habebit liberam, 45.
veſtimenta habebit a Rege & Regina, 45.
Officium ejus & lucra acceſſoria, 46.
Patrocinium ejus; multa pro injuria ejus & compenſatio pro caede, 46.
Pincerna candelas ſine menſura accipiet, 46.
Piscatio in mari omnibus communis, 483.
Pistrix victum & veſtitum ex Aula habebit; 66.
Piſtricis lucra acceſſoria, patrocinium, 66.
Multa pro injuria ejus & compenſatio pro caede, 66.
Placitum, In placitis quoties errare licet, ſine damno, 136.
Poenitentia publica ob perjurium, 116.
Pollicis pretium, vid. Pretium Memb. Corp.
Pontifex Romanus, abſolutio ejus quando neceſſaria, 331. 400.
Mos jurandi per eum, 97.
Porca, Porcae limitaneae latitudo, 169.
Porcus, Porcis pratum depaſcentibus, quae compenſatio, 290. 294.
Porcorum grex legitimus, 294.
pretium, vid. Pretium.
Porrum, 286.
Possessor, Possessio, Poſſeſſio creſcens quae, 131.
quando dat jus, & quomodo probanda, 172.
Poſſeſſionum fundi ſpecies variae, 400.
Poſſeſſorum (ſive Proprietariorum) fundi varii ſunt gradus, 130.
Poſſeſſor quartus eſt proprietarius, 145.
quomodo & quando proprietarius, 150.
Powysia, 7.
In Powyſia Judices a Rege conſtituti, 187.
Powyſia nationum quatuor una, 322.
Powyſiano non debetur hereditas materna in Venedotia, aut Demetia, 148.
Powyſianorum mos de adducendis filiis, 185.
Praedium principale, quando liberis Wallae Advenae nuptae tradendum, 87. 88.
quot jugeribus conſtat, 139.
Praefectura regni pars ſub Praepoſito & Cancellario, 159. 162.
Praefectus Regis, 514.
Praefectus Aucupum terras liberas habebit, 23.
veſtimenta habebit a Rege & Regina, 24.
ter tantum in Aula bibet, 24.
Ejus pro coena demenſum, 24.
Ejus a Villanis penſitatio annua, 24.
Triens multarum aucupum, & maritagia filiarum illi debentur, 25.
Honoraria & patrocinium ejus, 25.
Multa pro injuria ejus & compenſatio pro caede, 25.
Praefectus Equisonum terram habebit liberam, 31.
veſtimenta habebit a Rege & Regina, 31.
Honoraria ejus, pars praedae, 32.
Multarum ejus portio, patrocinium, 32. 33.
Multa pro injuria ejus & caede; Heriotum, 33.
Praefectus Equisonum Reginae terram habebit liberam, 53.
veſtimenta habebit a Rege & Regina, 53.
Honoraria ejus, patrocinium, lucra acceſſoria, 53.
Multa pro injuria ejus & compenſatio pro caede, 53.
Praefectus Palatio, ejus dignitas, 15.
non erit filius Generoſi, 15.
Multa pro injuria ejus & caede, 15.
Ejus Locus in Aula, Patrocinium, 15.
Ejus demenſum coenae privatae, 16. 17.
Multarum pars illi debita, merces ejus, 16.
Rex illi Equos, Accipitres, Canes ſuppeditabit, 16.
Ad praedandum ille ſervos Regios mittet, 17.
Rege abſente vicem ejus ſupplebit, 17.
Pars praedae illi debita, 17. 333.
Medicamenta gratis habebit niſi in vulneribus periculoſis, 17.
Muſicus aulicus cantabit illi, quoties velit, 17.
Diviſio familiae ejus, 17.
Comes Regi perpetuus; Heriotum, 18.
Honorarium in Cauſſis hereditariis, 331.
Praefectus Venatorum terram habebit liberam, 39.
veſtimenta habebit a Rege & Regina, 39.
Ejus pars multarum, coenae demenſum, 39.
Praefectus Venatorum a Natalitiis ad Feb. Regi aderit, 40.
dein venatum cervas ibit, 40.
jurabit per cornu. Honoraria ejus, 40.
quando in jure reſpondere tenetur, 41.
Ejus pars praedae, multa pro injuria ejus & compenſatio pro caede, 42.
Trientem ille pellium Regi debitarum ſibi habebit, 333.
Praepositus fundos ſerviles dividet, 140.
in praefectura ſibi commiſſa omnia Regi debita exiget, 161.
ſi familiam alere nequit, unde ſuſtentandus, 161.
a bonis publicatis quid accipiet, 162.
Portio ejus Hoeli Boni tempore, 162.
Multa pro injuria ejus & caede; Heriotum, 162.
Maritagium filiarum, antipherna, dos, 162.
Officium ejus, 172.
Locum in aula certum non habet, 160.
Praepositus Commotae, 446. vid. Cancellarius.
Praerogativae, quae omni homini competunt, 388.
Praescriptio quando dat jus, 150. 151. 391. 424.
contra Regem, quae valet, 151.
legitima, 437.
Pretium, Pretium caedis, vid. Aestimatio Capitis.

Pretium Accipitrum, 253.
Nidi Accipitris, libra, 253.
Accipitris occiſi, 334.
Pulli implumis, cxx Den. 253.
Accipitris Regii, libra, 253.
Accipitris Generoſi, dimidium librae, 253.
Nidi Falconis, lx Den. 253.
Macropteri, xxiv Den. 253.
Nidi Accipitris Merularii, xxiv Den. 253.
Pulli Accipitris Merularii, xii Den. 253.
Nidi Accipitris *Cammin* dicti, iv Den. 253.
Accipitris Villani, i Den. 253.
Pedis Accipitris vitae aequale, 302.
Pretium Anserum, 248.
Anſeris foeminae, Den. 248.
Anſeris Maris, ii Den. 248.
Nidi anſeris, valet xxiv Pullos, 248.
Pulli anſeris, obolus, 248.
Pretium Apum, 254.
Alvei veteris, xxiv Den. 254.
Examinis verni, xvi Den. 254.
Examinis e primo examine, xii Den. 254.
Examinis e ſecundo, viii Den. 254.
Examinis poſt Cal. Aug. iv Den. 254.
Alvi, ii Solidi, 255.
Examinis ſylveſtris, iv Den. 255.

INDEX.

Pretium Arborum, 262.
Alni, VI Den. 511.
Arboris infructuoſae, 262.
Coryleti, XXIV Den. 261. 262.
Coryli, IV Den. 261. 262. 511.
Fagi, LX al. CXX Den. 263.
Fraxini VI Den. 511.
Pomi mitis, LX Den. 262. 416.
Pomi inſiti IV Den. 262.
Pomi ſylveſtris, XXX Den. 262.
Pruni ſylveſtris, VI Den. 511.
Quercus CXX Den. 261. 262. 511.
Rami tranſverſi quercus, XXX Den. 261.
Salicis, VI Den. 511.
Taxi, XV Den. 262.
Taxi Sancto dicatae, libra, 263.

Pretium Boum, 237.
Bovis effoeti, LX Den. 237.
Animae Bovis, XL Den. 240.
Tergoris bovini, VIII Den. 240.
Quatuor partium diſſectarum, VIII Den. 240.
Capitis, pedum, ſebi, IV Den. 240.
Juvenci ut Junicis, 240.
Caudae Vituli, a I Den. ad IV, 241.
Vituli, a VI Den. ad XXIV, 241.
Tauri, duae Vaccae, 243.
Dentis Bovis, IV Den. 243.

Pretium Canum, 249.
Canis Graii Hibernici Regii, qui inſtructus eſt, libra, 249.
Canis Graii Hibernici Regii, qui non inſtructus eſt, CXX Den. 249.
Canis Graii Regii Venatici, inſtructi, CXX Den. 250.
Canis Graii Regii Venatici, non inſtructi, LX D. 250.
Canis Graii Hibernici Generoſi, dimidium Regii, 251.
Canis melitaei Generoſi, libra, 251.
Canis melitaei Hominis ingenui, 251.
Canis melitaei Villani, IV Den. 251.
Canis domeſtici, IV Den. 250. 251.
Canis paſtoralis, LX Den. 251. vid. 250.
Catulorum, 251.
Oculi vel Caudae, 251.
Pedis Canis Graii pretium integrum, 302.
Pretium Caprarum, 246. 257.
Capellae, a I Den. ad IV. 247.
Fructus Capellae, dimdium ejus, 247.
Mammae II Den. 247.
Oculi, Dentis, Den. 247.
Hirci idem ac Capreae maris, 257.
Pretium Castoris, CXX Den. 260.
Pretium Cervorum, 256.
Cervi a LX Den. ad XXXVI Vaccas, 256.
Membrorum Cervi ſingula LX Den. valent, 256.
Hinnuli ac Hoedi, 257.
Cervi manſuefacti, libra, 259.
Capreae maris & foeminae, ut Hirci & Caprae, 257.
Cervi platycerotis idem ac Vaccae, 258.
Pretium Corvi, L Den. 334.

Pretium Domuum & Partium earum, 263.
Aulae Regiae, libra & LXXX Den. 263.
Aulae Generoſi, CLX Den. 263.
Domus Villani, pro quolibet poſte X Den. 263.
Aedicularum in domo Villani, XXX Den. 263.
Trabis, IV Den. 264.
Oſtii IV Den. 264.
Superliminaris, IV Den. 264.
Tigilli IV Den. 264.
Liminis, IV Den. 264.
Lapidis focarii, IV Den. 264.
Pali, Longurii, Den. 264.
Sudis praeacutae, Den. 264.
Integumenti, triens totius pretii, 264.
Tigurii hyberni, 264.
Tigurii Autumnalis, 265.
Horrei Regis, CXX Den. 265.
Horrei Generoſi, LX Den. 265.
Horrei Villani, XXX Den. 265.
Fornacis Regis, dimidium librae, 265.
Fornacis Generoſi, LX Den. 265.
Fornacis Villani Regis, XXX Den. 265.
Fornacis Villani Generoſi, XXIV Den. 265.
Bubilis, XXX Den. 265.
Caulae, XXX Den. 265.
Cellae, XXX Den. 265.

Pretium Domuum & Partium ejus.
Harae, XXX Den. 265.
Ovilis, XXX Den. 265.

Pretium Equorum, 230.
Pulli Equini, a IV Den. ad LX. 230. 231. 235.
Admiſſarii, libra, 230. 235.
Aſturconis, CXX Den. 235.
Runcini, CXX Den. 231. 235.
Equi feri, LX Den. 232.
Admiſſarii ſtabulo incluſi, idem ac Admiſſarii alius cum II Equabus, 232.
Equi operarii idem ac Bovis, 233.
Pedis equini, aequale toti pretio, 233. 302.
Oculorum equi, triens pretii, 235.
Jubae, Caudae, idem ac Capiſtri 233. 235. 236.
Antiarum, 235.
quatuor ſolearum ferrearum, 234.
Jubae, idem ac Fraeni, 233.
Equae, idem ac Vaccae, 236.
Auris, Oculi, Caudae, 236.

Pretium Felium, 247.
Felis, IV Den. 247.
Catuli, a I Den. ad IV Den. 247.

Pretium Gallinarum, 249.
Gallinae, Den. 249.
Galli gallinacei, idem ac II Gallinarum, 249.
Pulli a quadrante ad Den. 249.

Pretium Gruis, 334.

Pretium Instrumenti Domestici, 266.
Abaci Luſorii Regis, CXX Den. 266.
Abaci Luſorii Optimatis, dimidium abaci Regii, 266.
Abaci eburnei Generoſi, LX Den. 267.
Abaci e cervino Cornu, XXIV Den. 267.
Abaci ex aliis Oſſibus, XXX Den. 267.
Abaci lignei, IV Den. 267.
Aeni, 269.
Allonis, IV Den. 272.
Annuli, 270.
Aratri, II Den. 274.
Arcus cum XII Sagittis, IV Den. 272.
Armillae, 270.
Pretium Buccinae, II Den. 274.
Pretium Cacabi Regis LX Den. 265.
Cacabi Generoſi, LX Den. 266.
Cacabi Villani, XXX Den. 267.
Cadi, 270.
Caeſtri, obolus, 269.
Calcarium auratorum, IV Den. 273
Calcarium argentatorum, II Den. 273.
Calcei, II Den. 273.
Caldarioli Regis, CXX Den. 265.
Caldarioli Generoſi, XXX Den. 267.
Camiſiae, XXIV Den. 274.
Carri, II Den. 271.
Caſſidis, 270.
Cataractae, libra, 416.
Catini, II Den. 270.
Cervicalis Regis, XXIV Den. 265.
Cervicalis Generoſi, XXIV Den. 266.
Cincturae braccarum, Den. 273.
Cinguli aurati, 270.
Cinguli fine auro, Den. 273.
Cirneae II, vel IV Den. 267.
Citharae Regis, CXX Den. 266. 415.
Citharae Praefecti Muſices, CXX Den. 266.
Citharae Generoſi, LX Den. 267. 415.
Claſſici cornei Regis, libra, 266. 311.
Clavi magni Fabri ferrarii, IV Den. 271.
Coli, quadrans, 274.
Compedis, IV vel XXIV Den. 271.
Corbis, Den. 271.
Cornu Regis potorii, libra, 266. 311.
Cornu Praefecti Venatorum, libra 266. 311.
Cothurni, Den. 273.
Cotis, Den. 273.
Cratis, obolus, 274. 275.
Cultelli, Den. 273.
Cultri, Den. 273.
Cultri aratri, IV Den. 274.
Cymbae, VIII Den. 271.
Pretium Dolabellae, Den. 268.
Dolii Regis, XXIV Den. 267. 269.
Dolii Generoſi, XII Den. 267.

Pretium

INDEX.

Pretium Instrumen. Dom.
Dolii Villani, vi Den. 267.
Dolii Medonis, cxx Den. 178.
Dorſualis, ii Den. 273.
Pretium Falcis, Den. 269.
Faſciculi avenacei, quadrans, 269.
Ferramenti molae, ix Den. 272.
Fibulae, Den. 273.
Follis fabri ferrarii, viii Den. 271.
Forcipis fabri ferrarii, iv Den. 271.
Forcipis lignei, quadrans, 269.
Forficis, Den. 268.
Fraeni aurati, viii Den. & argentati vi Den. 273.
alius iv Den. 273.
Funis cilicini, Den. 270.
Funis ulmei, Den. 270.
Fuſcinae Regis ad lebetem, xxiv Den. 265,
Fuſcinae ad cacabum, xii Den. 266. 267.
Fuſi quadrans, 269.
Pretium Galeae, 270.
Gladii, 272.
Gladii aurati vel argentati, xxiv Den. 272.
Gladii abſq; auro, 12 Den. 272.
Pretium Haſtae, iv Den. 272.
Hydriae, Den. 267.
Pretium Incerniculi, Den. 270.
Incudis fabri ferrarii, ix Den. 271.
Inſtrumenti fabri ferrarii, cxx Den. 271.
Inſtrumenti quo fides tenduntur, xxiv Den. 266.
Integumenti, xxiv Den. 274.
Jocalium Regis, Libra 266.
Jugorum, Den. legitimus vel curtus, 274. 275.
Jugorum, trochlearum, & inſiliorum, viii vel vi Den. 271.
Pretium Lacernae, xxiv Den. 274.
Lacus Cereviſiarii, ii Den. 271.
Lancis, ii Den. 267.
Lapidum molarium, xxiv Den. 272.
Lapidis levigatoris, obolus, 270.
Pretium Laquei ad ligandos boves, quadrans, 269.
Lebetis Regis, cxx Den. 265.
Ligonis ferrei, Den. 268.
Ligonis lignei, quadrans, 269.
Limae, iv Den. 272.
Lintei ventilatoris, iv Den. 267.
Lintris, iv Den. 269.
Lodicis, viii Den. 274.
Loricae, 270.
Pretium Mactrae, obolus, vel Den. vel viii Den. 270.
Mallei fabri ferrarii, iv Den. 271.
Mallei, quadrans, 269.
Marrae, ii Den. 268.
Lini, quadrans, 269.
Mergae, quadrans, 269.
Milli, viii vel iv Den. 270.
Modii, Den. 268
Molae truſatilis, iv Den. vel xxiv. 272. 416.
Pretium Naſſae, iv vel vi vel viii Den. 271.
Pretium Occae, Den. 275.
Ocreae, iv Den. 273.
Pretium Pallii Regis, libra 274.
Pallii Reginae, libra 274.
Pallii Generoſi, cxx Den. 274.
Pallii Vaſſalli, ix Den. 274.
Pallii Villani, xxx Den. 274.
Palae, Den. curtus, 268.
Patellae cum pedibus, iv Den. 268.
Patellae ferreae, vi Den. 268. 269. 270.
Pretium pectinis, Den. 270.
Pedicae quadrans, 269.
Pedicae ferreae, Den. 274.
Pelvis ligneae, Den. curtus, 267.
Pepli lintei, viii Den. 274.
Phialae potoriae, iv Den. 268.
Aquariae, quadrans, 269.
Planulae Vietoris, Den. 269.
Pollubri, quadrans, 269.
Pugionis, ii Den. 273.
Pulvinaris, iv Den. 274.
Pretium Radulae, obolus, 269.
Ralli, Den. 275.
Raſtri, quadrans, 269.
Ratis, 269.
Redimiculi, Den. 274.
Reticulae, vi Den. 271.
Retis, xvi vel xxiv Den. 271.
Retinaculi canis, iv Den. 270.

Pretium Instrumen. Dom.
Rhombi, quadrans, 269.
Rotae, Den. 274.
Runcinae, Den. 268.
Pretium Sacci, iv Den. 267.
Sacculi, ii Den. 270.
Sagittae, quadrans, 269.
Sarculi, quadrans, 269.
Scalpri, obolus, 269.
Scuti, viii, vel xii Den. 272.
Scuti, auro vel argento colorati xxiv Den. 272.
Seculae, Den. 268.
Securiculae, Den. 268.
Securis latae, iv Den. 268.
Securis, ii Den. 268.
Sellae clitellaris, i Den. 271.
Sellae, ii Den. vel viii, 271. 273.
Sellae deauratae, xxiv Den. 273.
Serrae ferreae, Den. 269.
Serrae, ligneae, obolus, 269.
Sicae, Den. 273.
Pretium Sini taxei, ii Den. 268.
Sini ſalignei, ii Den. 268.
Situli taxei, ii Den. 268.
Situli ſalignei, Den. 268.
Solii ad lavandos pedes, Den. 267.
Spathae, quadrans, 269.
Spatulae, quadrans, 269.
Speculi, quadrans, 269.
Stapedis aurati, viii Den. 273.
Stapedis aenei vel nigri, iv Den. 273.
Sterquilinii, iv Den. 271.
Stimuli, Den. 275.
Stivae aratri, Den. 274.
Straguli Regis, cxx Den. 265. 274.
Subjugii quadrans, 275.
Sudariorum, iv Den. 273.
Pretium Tabulae ferreae, viii Den. 269.
Tabulae piſtoriae, obolus vel Den. 270.
Terebelli, obolus, 268.
Terebri, Den. vel ii Den. 26. 268.
Textrini, xxiv Den. 271.
Tibialium, viii Den. 273.
Torni, quadrans, 269.
Tribulae, quadrans, 269.
Tripodis, 269.
Tunicae, xxiv Den. 271.
Pretium viginti quatuor faſciculi Avenae, iv Den. 273.
xxiv faſciculi Tritici, viii Den. 273.
Pretium Vomeris, ii Den. 274.
Urcei ſaligni, Den. curtus, 268.
Urcei fictilis, 269.
Utris, 270.

Pretium Martis, xxiv Den. 260.

Pretium Membrorum Corporis.
Manuum, ſex Boves, & cxx Den. 275.
Oculi, ſex Boves & cxx Den. 275.
Labrorum, ſex Boves & cxx Den. 275.
Naſi, ſex Boves & cxx Den. 275.
Auris, ii Vaccis & xl Den. 275.
Teſticulorum, idem ac novem Membrorum parium, 275.
Linguae, idem ac horum Membrorum, 275.
Digiti pedis, Vacca & xx Den. 276.
Hallucis, ii Vaccae & xl Den, 276.
Digiti manus, Vacca & xx Den. 276.
Pollicis, ii Vaccae & xl Den. 276.
Unguis, xxx Den. 276.
Extremi articuli digiti xxvi vel xxx Den. 276.
Medii articuli digiti, xxx vel xxxiii vel l Den. 276.
Dentis molaris, Vacca & xx Den. 276.
Dentium primorum, ii Vaccae & xl Den. 276.
Trunci, aequale omnibus membris, 277.
Cranii, iv Den. 277.
Officuli, xx Den. 277.
Capillorum, Den. pro omni digito, quocum vellicantur, 278.
Palpebrarum, Den. 278.
Cilii, idem ac Cicatricis conſpicuae, 278.
Alapae, xxiv Den. 279.
Cicatricis, 277. 311.
Vulneris periculoſi, iii librae, 277. 302.
Sanguinis viri ingenui, xxiv Den. 278. 317.
Sanguinis ſervi, xvi Den. 278.

INDEX.

Pretium Instrumen. Dom.

Pretium Ovium.
Agnae a Den. ad iv Den. 245. 246.
Oculi ovis, Den. 246.
Ovis, 245.
Auris ovis, Den. 246.
Caudae, Den. 246.
Cornu, Den. 246.
Rumae, Den. 246.
Arietis, duae Oves, 246.
Mammae, ii Den. 246.
Dentis, Den. 246.

Pretium Pellium, 260.
Corii Bovis, viii vel xii Den. 260.
Corii Vaccae, vii vel viii Den. 260.
Pellis Cervi, viii Den. 260.
Cervae, vii Den. 260.
Caprae, Den. 261.
Caſtoris, cxx Den. 261.
Lupi, viii Den. 261.
Lutrae, viii Den. 261.
Martis, xxiv Den. 261.
Muſtelae candidae, xii Den. 261.
Ovis, Den. 261.
Vulpis, Den. 261.
Pretium Porcorum, 243.
Porcelli, a i Den. ad ii. 243.
Nefrendis, iv Den. 244.
Porci, a iv ad xxx Den. 244.
Verris tres ſues, 245.
Suis agreſtis, idem ac Domeſtici, 259.
Pretium Vaccarum, 236.
Vituli, a ii Den. ad iv. 236. 238.
Junicis, a iv ad lx Den. 237.
Lactis Junicis, 237.
Vaccae effoetae, 237.
Auris Vaccae, iv Den. 237. 239.
Cornu, iv Den. 237. 239.
Caudae, iv Den. 237. 239.
Oculi, iv Den. 237. 239.
Rumae, iv Den. 237. 239.
Vaccae integrae, lx Den. 239.
Animae Vaccae, xl Den. 240.

Pretia Rerum Diversarum.
Pretium vitae animalis veſci bes pretii eſt, 260.
ſanguinis hominis, cur non attingit xxx Den. 268.
Pretium injuriae, iv Vaccae & lxxx Den. 322.
caedis, lxiii Vaccae, 322.
victus diurni pro medico, Den. 303.
foetus humani per vim abacti, 351.
animalis inventi, iv Den. 399.
fundi cuſtoditi, cxx Den. 400.
Pretii pro caede Praepoſitus & Cancellarius partem nullam habebunt, 159.
aut pretii pro terra, 159.
Pretium multarum rerum juramento aſſignandum, 240.

Princeps Designatus, 12.
Qualis illi debetur honos, 12.
Ejus locus in Aula, 12.
Equos, canes, gemmas, annulos, arma a Rege accipiet, 12.
Heriotum ab illo non debetur,
Compenſatio pro caede ejus & multa pro injuria, 13.
Patrocinium ejus, 13.
Princeps deſignatus pendit maritagium pro filia principis familiae, 478.
Princeps Familiae, honorarium a Viro, qui foeminam e gente ſua duxerit, habebit, 164.
a filio, quem in gentem ſuam recepit, 164.
libram domino quotannis reddet, 164.
quomodo filium neget, 184.
Uniuſcujuſque familiae munera ad Principem pertinent, 164.
Succeſſor ejus heriotum ſolvet, 164. vid. autem 478.
Principatus familiae materno jure non obtinetur, 184.
Privilegia praerogativam regiam minuentia, probanda ſunt, 119.
Procurator, in quibus Cauſſis adhibendus, 136.
Proles incerti Patris quo ſtatu cenſenda, 89.
Promontorium Blathonium in Caledonia, 155.
Pengwaed in Cornubia, 155.
Crugill in Mona, 155.

Proprietas, quando non exſtinguitur uſq; ad nonam generationem, 146.
Puellae clam nuptae in aſſignanda dote ſua apud Demetas validum eſt teſtimonium, 80. 81.
Puellae clam nuptae, quando eadem ac caeteris Uxoribus privilegia, 83.
Puella clam abducta vi repetatur, 86.
quando Teſtis ſolitarius, 94.
nondum ſeptennis non jurabit, 180.
quamdiu in patria poteſtate, 180.
quando ſui juris, 180.
rapta, quis Maritagium ſolvet, 181.
quando nubilis, 181.
Puellae, quae maritagia non ſolvunt, 365.
quae ſolvunt maritagia licet patres non ſolvant heriota, 365.
Puer ſeptennis a parocho inſtitutus promiſſa ſua rata faciet 114.
infra ſeptem annos nec jurabit, nec ſolvet, 178.
quibus multis obnoxius, 179.
quando ſupplicio capitali obnoxius, 179.
quando ſacerdoti tradendus, 179.
quamdiu in poteſtate patria, 179.
quando ſui juris, 179.
quando heriotum ſolvet, 179.
quando jure patris fruetur, 179.
Puero mortuo, ad quem bona decidunt, 180.
Puer, quam Criminis compenſationem dabit, 206.
Pupillus cognatis tradendus, 499.
Puteus fornacis, 170.

Q

Quadragesima, Tempore Quadrageſimali Leges hae latae, 5. 6. 7.
Qualitates animalium quomodo aeſtimandae, 473.
Quercus pretium, vid. Pretium Arborum.
Quercu in via Regia exciſa, quae multa ſolvenda, 170.

R

Rapina, quid, 223.
Rapinae ſigna, 279.
Reditus Reginae, 9.
e fundis viri ſolius ſunt, 301.
Redituum Regiorum pars quibus hominibus debita, 323.
Regina, vid. Rex.
Relevium Praepoſiti & Cancellarii, 202.
Relliquiae Sanctorum in manu Judicis, 97.
Ad Relliquias conquirendas tempus datum, 182.
Relliquiae in juramentis adhibitae, 224. 295. paſſim.
a quo afferendae, 445.
quando uſus in Curia communis, 481.
Repudium quando licitum, 80.
Res plurium communis furto ablata una ſolummodo actione repetenda, 450.
amiſſae quando ad dominum pertinent, 474.
Rebus clandeſtino uſu habitis quando nulla debetur multa, 501.
Responsio in Curia quomodo inſtituenda, 395.
Retia diſrupta quomodo compenſanda, 476.
Reus non habet Patrocinium contra ſponſores, 117.
non tenetur fidejuſſorem indemnem ſervare ſine ſponſionibus, 117.
Rei officium in Cauſſis hereditariis, 125.
Reus ſtatum Teſtium exponet, 129.
Cauſſa cadet, ſi pares ſunt Teſtes, 129.
quot modis ſit legitimus poſſeſſor, 135.
in quibus caſibus tenetur immediate reſpondere, 367.
in actione hereditaria niſi in fundo litigato reſpondere non tenetur, 419.
e Curia aufugiens aut judicium recuſans quomodo multandus, 419. 420.
negotiis domini detentus reſpondere in Curia non tenetur, 465.
Rex, Regis Comitatus qualis, 11.
Regis honoraria pro fundis, 131.
Regis equi & canes a Villanis alendi, 140.
Regi non decidet Villanorum terra, 140.
Contra Regem quae valet praeſcriptio, 151.
Regis honorarium pro officiis Praepoſiti & Cancellarii, 160.
penſitatio annua a principe uniuſcujuſq; familiae, 164.

INDEX.

Regis exercitus, vid. EXERCITUS.
Ad Caſtella Regia exſtruenda qui obligantur, 165.
Ad Regem theſauri pertinent, 170.
Regi quot modis fiat injuria, 9. 199. 414.
quomodo compenſanda, 199. 201.
Reginae quot modis fiat injuria, 9. 199.
quomodo compenſanda, 199. 201.
Regis Aberfraviae tributum Regi Londinenſi ſolvendum, 199.
Regis caedes quomodo aeſtimanda, 9. 199. 201.
Rex ſine conſenſu patriae legem ferre aut abrogare nequit, 316.
E praeda aurum, argentum, cornua bubalina, lapides pretioſi, & veſtes fimbriatae Regis ſunt, 333.
Rex totius Regni dominus, 341.
Regis Vectigalia, vid. VECTIGAL.
RHANDIRA, 131, 156.
In Rhandira quot praediola, 156.
quot jugera, 157. 158.
Rhandirae quot in Gavala, 157. 158.
quot in Villa libera & ſervili, 157.
RHESI Griffithi F. Sudwalliae principis de Animalium pretiis conſtitutiones, 218.
RIXA, Ob Rixam multa publica, 192.
ROMA, Ad Romam peregrinari ſolitum, 330.
ROMANUS pontifex, Abſolutio ejus quando neceſſaria, 331. 400.
Mos jurandi per eum, 97.

S

SACERDOS DOMESTICUS terram habebit liberam, 18.
veſtimenta habebit a Rege & Regina, 18.
Multa pro injuria ejus quomodo aeſtimanda, 18.
Ejus jus perfugii, 18.
Officium ejus, 413.
Oblationes, decimae, quae illi debentur, 19.
Pro ſigillo patenti ejus honorarium, 19.
Regi comes individuus, 19.
Ejus merces annua, 19.
Ad Capellas Regias praeſentabit, 19.
Sacerdos domeſticus Regi ab Epiſtolis, 333. 393. 413.
SACERDOS REGINAE terram habebit liberam, 52.
veſtimenta habebit a Rege & Regina, 52.
Decimae & oblationes illi debitae, 52.
Pro ſigillo patenti ejus honorarium, 52.
SACERDOTI juraturo tempus conceſſum, 94.
Sacerdos, quando Teſtis ſolitarius, 94.
Sacerdotes ſedebant in Curia civili, 123. 126.
Sacerdotis officium ante ſententiam latam, 126.
Sacerdos ante mortem accerſendus, 301.
Sacerdotis eſt cibos benedicere, miſſam celebrare, 301.
SATISDATIO quando eodem modo neganda, quo fidejuſſio, 97.
SACRIS initiatus Judex eſſe nequit, 326. 337.
SANCTIS oblata quomodo dividenda, 402.
SANGUIS elicitus quomodo negandus, 206.
quot hominum juramento negandus, 317.
Sanguinis viri ingenui, & ſervi pretium, 278.
Sanguis elicitus, quando non compenſandus, 345.
SATELLITIUM Regis, 19.
SCORTATIONIS ſuſpicio quot modis inuritur, 87.
SEDES Regum Walliae principales, 10.
SEGES, Segetibus ab animalibus depaſtis unum poſſeſſori ſegetis cedet, 285.
Variae hujuſce legis mutationes, 285. 286. 291. 292.
De Segetibus corruptis, 284.
Segeti damnum illatum quomodo compenſandum, 284. 285.
SENIORES Regionis Cauſſas hereditarias dignoſcent, 121.
patriae ad probandam genealogiam adhibendi, 507.
SENTENTIA patriae in determinandis Cauſſis, 316.
lata quot modis in dubium vocari poteſt, 300.
Sententiae irritae, 484. 409. 465.
Sententia contra contumaces abſentes dari poteſt, 470.
SEPTIMANA conceſſa ad producendos Teſtes, 113.
SEPTO incluſa animalia, non niſi pecunia numerata dimittenda, 284.
SEPULCHRUM, Super ſepulchra jurandi mos, 106. 107.
SERVITIA tria ob fundos praeſtanda, 326. 498.
Horum militare praecipuum, 331.
Servitium in foro alterum, 348.
Servitium tertium, ſolutio redituum annuorum, 326.
Servitio pro fundo non facto fundus penes Regem manebit, 348.
Ad Servitia militaria qui tenentur, 498.
SERVUS, Servorum conditio, 206. 324.
Servi multa ob furta, 223.
Servus domeſticus quis, 453.
Servus domeſticus quando fiet vaſſallus Generoſi, 453.
Servus ſi aliquem occiderit, quae multa, 470.
Servus poenis non obnoxius ob victum vel potum conſumptum, 485.
quando juramento ſe purgabit, 485.
SILENTIARIUS terram habebit liberam, 38.
veſtimenta a Rege & Regina, 38.
Portio ejus argenti pro coenis, & multarum, 38.
Honorarium ejus a novis villicis, 38.
Officium ejus & Patrocinium ejus, 38. 39.
Multa pro injuria ejus & compenſatio pro caede, 39.
SILENTIUM publicum in Curia, 124.
ejus interrupti multa, 124.
SHORHAMUM oppidum vetus, 155.
SOCIETAS arandi quomodo facienda, 279.
In Societate aranda, quiſque arationis inſtrumenta aſportare debet, 281.
Solo alieno qui inaedificaverit hominium domino ejus faciet, 470.
SOLUTIO omnis olim in Vaccis, 183.
SOROR bonorum dotalium heres, 347.
SPONSALIA non completa ante ſolutum maritagium, 449.
SPONSIONES quae non validae, 472.
STATUS hominum in Wallia quotuplex, 12. 405.
Status officialium Aulae, 34.
viri in dividendis cum uxore bonis habenda ratio, 77.
hominis aliquando mutandus, 108.
teſtium ab Actore & Reo declarandus, 128. 129.
Status quomodo amiſſus, 131.
inferior ſuperiorem non vincet, ſi lis inſtituitur, 305.
Status partium lege agentium exponendus, 430.
Status potior terminabit, 453.
STUPRUM quomodo puniendum, 86. 90.
cauſſa rejiciendi Teſtis, 299.
SYLVA ſine proprietarii licentia non eradicanda, 152.
Sylvae quando porcis prohibitae, 296.
SYNODUS ſacerdotum injurias aeſtimabit, 18. 52.

T

TAURUS auribus rufis, 10.
Tauri quando ſepto non includendi, 289.
Pretium, vid. PRETIUM ANIMALIUM.
TAXI pretium, vid. PRETIUM ARBORUM.
TAXUS (fera) pretium in lege non habet, 259.
TELUM, Telorum poſſeſſor, quibus Vir occiſus eſt, partem compenſationis pendet, 322.
Tela legitima, 303.
Telorum reponendorum locus, 340.
TEMPUS ad teſtimonium dandum, 303.
ad teſtimonium mortuum irritum faciendum, 303. 304.
ad teſtes vivos rejiciendos, 303. 304.
ad advocandos teſtes conſcios, 303. 304.
diſceptandi cum Judice, 303. 304.
petendi debitum, 362.
Tempus ad judicium dandum, 405.
Tempora ad actiones inſtituendas idonea, 392.
Tempus negandi filium quando praeterlapſum, 466.
Tempora in quibus Judicibus conſidere non licet, 470.
TERMINO exarato aut dejecto quae multa, 169. vid. LIMES.
TERRA, vid. FUNDUS.
Terra reditibus annuis obnoxia, 140.
numerata, dividi non poteſt niſi per miniſtros Regios, 140.
numerata, Regi nunquam decidit, 140.
nulla, nec Monaſtica, nec Hoſpitio conceſſa ex omni parte immunis, 141. Praeter Meneviam, 120.
quomodo alienda, 149. 348.
ſanguinea, quae, 150.
quando heredibus occiſi debita, 150.
erram *Coſtan* dictam, quae dividendi forma, 152.
Tnemo vendet, nec oppignerabit ſine licentia domini, 153.
Terrae numeratae jugera aequaliter taxabuntur, 164.

Terra,

INDEX.

Terra aliena arata, quae multa ſolvenda, 169.
Terra aliena effracta vel effoſſa, quae multa, 170.
Terra totius Regni ad Regem pertinet, 337.
Terras, qui ſine licentia domini deſerit, iis exuendus, 400.
Terra ſub virga Curiae teneri ſolita, 507.
Testamento nulla legari poſſint bona, praeter mortuarium Eccleſiae & debita Creditoribus, 76. 221.
Testatio omnis ſine Judice irrita, 429.
Testes, Quibus ſolis credendum 92. & ſeq.
fide digni qui, 95.
in Actionibus hereditariis poſt quot dies producendi, 123. 127.
conſcii in actionibus hereditariis adhibeantur, 125. 336. 362.
legitimi, qui, 128.
Teſtium potior Numerus vel Conditio vincet, 129. 132. 133.
Teſtes, ſi pares, Reus cauſſâ cadet, 129. 132. 133.
Teſtis reprobandi Cauſſae, 133. 137. 299. 331.
Teſtis, quis, 134.
conſcius quis, 134.
quando rejiciendus, 422.
Teſtes ubi locum non habent, 431.
Teſtes, quot ſufficiant, 134.
quando repudiandi, 137. 225.
Teſtes contra fidejuſſorem producere non licet, 493.
Testimonium unius hominis nihili eſt, 134.
furis contra ſocios quando validum, 213.
Teſtimonia mortua valida, 362.
irrita, 330.
Teſtimonium publicum negari non poteſt, 445.
Ad teſtimonium ſub juramento dandum qui non admittendi, 505.
Textrices damna glomorum igne conſumtorum compenſabunt, 229.
Thesauri inventi ad Regem pertinent, 170.
Tonsura clericalis, 322.
facit Villanum liberum, 327.
Tracyrchellia, quot Villas continet, 3.

Triadum Liber, 398.

Abſentes tria facere non poſſunt, 384.
Actiones tres quae omnes alias actiones perimunt, 311.
tres principales, 312.
tres per leges Hoëli non approbatae, 316.
tres *Diaſbad uch adnau* dictae, 318.
Latrocinii, ob tres cauſſas morientur, 367.
ob tres cauſſas inſtitui poſſunt ubi nullum eſt furtum, 381.
In actionibus debiti tribus modis reſpondendum, 401.
Actores tres ob actiones multandi, 310.
Acus tres legales, 372.
Advocatus dari poteſt pro tribus hominibus abſentibus, 323.
Advocati tres ſunt, 415.
Animalia tria primo anno ſunt pretii integri, 301.
tria uno die tria habent pretia, 302.
tria uno pede facto nihil valent, 302.
tria, quorum caudae & oculi tantum valent, quantum vitae, 302.
tria, quae ſi admiſſurae tempore noxam fecerint, non ſunt multanda, 360.
tria pretia in lege non habent, 361.
ob tres cauſſas evinci non poſſunt, 375.
tria, quorum pretium Regi, ubicunque occiduntur, debetur, 388.
Animalium trium uſus eſt pluris quam animal, 302.
Apparitoris tria nomina, 334.
Arbitri tres ſunt legitimi, 309.
Arbores ob tres cauſſas in ſaltu Regio exſcindi poſſunt, 386.
Arboribus, ob tres cauſſas uti liceat, invito domino, 386.
Artes tres, quas Villani filius non debet ſine licentia domini exercere, 307.
Aſylia tribus hominibus deneganda, 384.
Auctor tria facere tenetur, 379.
Aves tres, quarum pretium, ubicunque occiduntur, Regi debetur, 334.
Aves tres in fundo alieno occidere non licet, 334.
Axiomata tria per leges Hoëli, 343.

Bonis ablatis, in tribus caſibus uti liceat ſine multa, 300.

Triadum Liber.
Bonorum tria genera evinci non poſſunt, 315.

Cadaveri tres fiant contumeliae, 350. 414.
Cancellarii ad ſtatum tria pertinent, 307.
Cauſſae tres per ſententiam patriae ſunt determinandae, 316.
tres in quibus Judex munere ſuo confeſtim fungi debet, 316.
tres reales, quae quolibet tempore terminantur, 317.
tres, quae agi niſi coram Judice non debent, 317.
tres ob quas Fidejuſſor & Debitor a Curia excuſari poſſint, 338.
tres oculorum teſtimonio nituntur, 339.
tres, in quibus Judex Commotae gratis judicare debet, 357.
tres in quibus Advocati ſe immiſcere non debent 382.
Cicatrices tres conſpicuae, 311.
Citatio tribus modis confirmatur, 366.
Citharae tres legitimae, 415.
Colloquia tria ſecreta, 312.
Columnae legis tres, 311.
Colus haſtae privilegia tribus modis obtinebit, 338.
Conſuetudines tres legales, 303.
Conſuetudinem tria confirmant & infirmant, 381.
Cornua tria Regia bubalina, 311.
Crimina tria ob quas phiala argentea cum operculo aureo Regi debentur, 338.
Crimina tria multa publica coercenda, 401.
Cruces tres inutiles, 373.
In Curia tria operiuntur, donec Regi oſtenduntur, 311.
Curiam, abſente Rege, tres homines conſtituunt, 325.
Curiae tres extraordinariae, 340.
tres praerogativae, 342.
tres ſupremae in Wallia, 417.
Cuſtodes fundorum tres legitimi, 350. 413.

Damna tria genti gravia, 319.
Decima pars tribus hominibus debetur, 330.
Dedecora ſunt tria, 363.
In defenſionibus tria obſervanda, 400.
Delationes tres in Cauſſis furti, 404.
Differentiae tres inter Teſtes conſcios & alios Teſtes, 345.
Difficiles tres in lege caſus, 314.
Dotes tres per legem conſtitutae, 300.

Errores tres in lege, 312.
Exceptiones tres hereditariae, 305.
Excuſationes tres hominis, qui ſe in judicio non ſiterit, 377.

Facinora tria hominem patrimonio exuunt, 312.
Facta tria pro probatis cenſenda, 351.
Familia Regia in tres partes diviſa eſt, 388.
Familiae tria cimelia, 416.
Fidejuſſiones tres ligulares, 305.
tres irritae, 372.
Fidejuſſiones in tribus locis factae, negari non poſſunt, 358.
Fidejuſſor tribus modis a debito liberatur, 335.
Fidejuſſor agnitus in tribus caſibus liberatur a debito non agnito, 359.
Fidejuſſores tres, quibus non licet fidejuſſiones ſuas propriis juramentis confirmare, 361.
Fidejuſſoris tria opprobria, 363.
Fidejuſſori alienae Regionis tria non competunt, 385.
Filius tribus modis ad patrem adduci poteſt, 319. 336.
Filius ob tres rationes negari non poteſt, 334.
Filius tribus modis negari poteſt, 337. 370.
Filii tres qui fundi paterni nullam habebunt portionem, 364.
Foeturae tres pretio matrum ſunt compenſandae, 416.
Foetus humanus per vim abactus tribus pretiis compenſabitur, 351.
Fratres tres ſunt iiſdem nati parentibus quorum duo heredes eſſe non poſſunt, 307.
Fruſtrationum tria ſunt genera, 401.
Fundamenta ſapientiae tria, 345.
Fundamenta legis tria, 353.

INDEX.

TRIADUM LIBER.

Fundus hereditarius tribus vicibus inter tres cognatorum gradus dividi poteſt, 346.
Fundus tribus modis vindicatur, 371.
Fundi ob tria oppignerentur, 400.
Fures tres furti manifeſti poenas effugient, 359.
tres multa privata coercendi, 359.
tres patibulo affigendi, 360.
tres multa publica coercendi, 360.
tres venum dandi, 360.

Generoſo tria neceſſaria, 301.

Heredes tres debita defuncti ſolvere non tenentur, 331.
Homagiorum tria ſunt genera, 413.
Homines tres a Rege abeſſe non debent, 301.
tres in omni gente neceſſarii, 301.
tres caeteris contumaciores, 308.
tres locum, quem amiſerunt, nunquam repetent, 309.
tres in qualibet gente, qui utrique parti aequi eſſe debent, 312.
Hominum tria genera, qui filios clandeſtino genitos negent vel accipiant, 313.
Homines tres, qui ob primum furtum non ſunt capite damnandi, 322.
tres quibus Rex advocatum in Curia dabit, 323.
tres quorum caedes compenſatur & non injuria, 323.
tres quorum injuria compenſatur & non caedes, 324.
tres a quibus Rex ſatis accipiet pro pace conſervanda, 323.
tres compenſationem pro caede pendunt, & non accipiunt, 324.
tres compenſationem pro caede accipiunt, & non pendunt, 325. & 332.
tres Terras in Curia cantredae accipiunt, ſed pro illis non reſpondent in illa Curia, 325.
tres terram Regiae ſubjacentem tenere poſſunt, ſine ullo ſervitio fundi nomine annexo, 326.
tres in uno die meliorem ſtatum aſſequantur, 326.
tres regionem pauperem faciunt, 327.
tres omnibus bonis multari debent, 327.
tres quorum verba in Curia nihili ſunt, 327.
tres Gentilibus odioſi ſunt, 327.
tres qui Compurgatores producere non tenentur ſine juramento contrario, 327.
tres quos pactis ſuis ſtare lex non coget, 327.
tres jus in fundum corroborare non poſſunt, 328.
tres pignore dato cum Judice contendere non poſſunt, 328.
tres advocati eſſe non poſſunt, 328.
tres concilio judicum ineſſe non debent, 328. 403.
tres quos Rex vendere non poteſt, 329.
tres quorum nec injuria nec caedes compenſabitur, 329.
tres qui loco conſecrato non debent ſepeliri, 329.
tres non opus eſt citare, 329.
tres quos ſine aliis in jus vocare non licet, 329.
Hominibus tribus multa pro injuria non debetur, 330.
Homines tres quorum Cognati compenſationem pro caede accipiunt & non agnati, 330.
tres quorum teſtimonia irrita, 330.
tres, pro quibus abſentibus Advocatus dari debet, 330.
tres a capitis poena redimere non licet, 332.
tres diu noctuque ubicunque iter faciant, 332.
tres e quibuſdam Regis reditibus trientem accipiunt, 333.
tres, quibus multa pro contumelia debetur, 333.
tres e ſervis nati erunt liberi, 364.
Hominibus tribus Aſylia denegatur, 384.
Homines tres, ſi ebrii ſunt, ob injuriam nullam habebunt compenſationem, 414.

Ictus tres pro quibus nulla eſt compenſatio, 334. 352. 374. 414.
tres ob quos multa pro injuria non debetur, 334.
Impetus tres non compenſandi, 356.
Incendia tria non compenſanda, 415.
Injuria tribus modis ſub praetextu legis fiat, 300.
tribus modis fiat, 370.
tribus modis Reginae fiat, 370.
Judex ob tres Cauſſas repudiari poteſt, 336.
in tribus caſibus eſt multae privatae obnoxius, 367.

LIBER TRIADUM.

Judex aulicus tria facere tenetur, 376.
tria exponere debet, cum Cauſſam cognoſcit, 377.
tria facere tenetur ante ſententiam latam, 377.
tria audire tenetur, 378.
Judicum tria genera per leges Hoelianas, 405.
Juramenta ſunt tria, quibus mulier impudicitiae accuſata, ſeipſam purgabit, 360.
Juramento tria vendicare Lex vetat, 381. 383.
Juri-jurandi uſus triplex, 401.

Lactis tres ſpecies inutiles, 374.
Lanceae tribus modis legitime figendae, 350.
Leges ob tres cauſſas inſtitutae, 298. 299.
Legem tria infirmant, 377.
tria exſuperant, 385.
Lex tribus modis violatur, 301.
tria non permittit, 382.
Leges Hoelianae ſunt tripartitae, 389.
Lites de fundis tria determinant, 305.
tres ſunt poſt ſententiam irritae, 310.
Lis incoepta ob tres cauſſas morietur, 366.
inter heredes tribus modis dirimetur, 368.
Litium tres fines legitimi, 416.

Maritagia a tribus hominibus ſunt ſolvenda, 323.
ob tres cauſſas debentur, 369.
Materiam Cauſſae tria conſtituunt, 318.
Matrices tres legitimae, 311.
Miniſteria tria Rex Praefecto Aucupum praeſtare tenetur, 351.
Mulieris tres ſunt graviores calumniae, 308.
Mulieris tres ſunt ſtationes, 340.
Mulieres tres quarum filiis hereditas materno jure obveniet, 352.
Mulieri tres fiant injuriae ob quas multae pendendae, 414.
Multa pro injuria tribus hominibus non debetur, 330.
pro contumelia a tribus hominibus debetur, 333.
Multam pro pudore violato mulier tribus vicibus a viro habebit, 346.
Multa privata in tribus caſibus duplicanda, 358.
ob vim mulieri illatam in tribus caſibus ſolvenda, 370.
Multae tres nunquam augentur, 382.
Muti forenſes tres, 371. 415.

Negationum tria genera, 412.

Occupationes tres inutiles, 339.
Oculorum teſtimonio Cauſſae tres nituntur, 339. 392.
Opprobria gentis tria, 315.
Oranti in Curia tria non proderunt, 374.

Pactis ſuis ſtare tres homines lex cogit, 327.
Pacta conventa tria infirmant, 377.
Partitiones tres fundorum peculiares, 388.
Patrimonium tribus modis amittendum, 398.
Perſecutionem legitime exſecutam eſſe tria probant, 309.
Peſtes gentis tres, 385.
Pignora tria non reſtituenda, 339.
tria aequalis auctoritatis, 355.
tria ad quorum evictionem praeſtandam ſtipulatione opus non eſt, 355.
tria Creditori non cedunt, 355.
Pignorum tria ſuſtentacula, 350.
Poſſeſſionem inquietam tria faciunt, 305.
Poſſeſſionum fundi tres ſpecies, 400.
Praeda Canis Graii triplex, 305.
Praerogativae tres omni homini competunt, 388.
Puellis tria incutiunt pudorem, 315.
Puellae tres maritagia ſolvunt quarum patres non ſolvunt heriota, 365.
Puellae tres maritagia non ſolvunt, 365.

Quaterniones tres ſunt, 374.

Rationes tres ob quas filius vulgo quaeſitus negari non poteſt, 334.
Redituum Regiorum pars tribus hominibus impertienda, 323.
Regionem habitatam tria probant, 312.
Reſponſionum tria ſunt genera, 345. 353.
Retia Regis tria ſunt, 399.
Retia Generoſi tria ſunt, 399.
Villani tria ſunt, 399.

INDEX.

TRIADUM LIBER.
Reus in tribus casibus immediate respondere tenetur, 367.
Rex tria partiri non tenetur, 383.
tribus modis injuria affici potest, 414.

Sacerdotis Regii Officia tria, 413.
Sanguinis fluxionis tres termini, 317.
Sanguis elicitus in tribus casibus non est compensandus, 345.
Satisfactio pro caede a tribus hominibus datur, vel accipitur ubi dominus incertus, 300.
Secreta tria debent propalari, 312.
Sententia controversa tribus modis determinatur, 335.
lata ob tres causas in dubium vocari possit, 300.
lata tribus modis exstinguitur, 409.
Sententiae tres irritae, 404.
Spoliati unum e tribus amittunt, 381.
Status hominum triplex, 405.
Sues tres idem valent, 361.

Tela tria legitima, 303.
Tela tribus hominibus committi non debent, 324.
Telorum reponendorum tria loca, 340.
Tempora tria quibus actis caedem ulcisci licet, 372.
tria possidendi fundi, 375.
Testationes tres irritae, 416.
Testes ob tres causas rejici possunt, 331.
conscii tres in Causis hereditariis, 336.
conscii ob tres causas plus valent aliis, 338.
Testimonia tria irrita, 330.
tria mortua in judiciis de fundo praevalent, 362.
tria non elevanda, 416.
tria absque juramento recipi debent, 417.
Tria a centesimo homine repeti possunt, 313.
quibus carere non possumus Regionem vastant, 319.
opprimunt sapientem, 340.
probationem requirunt per leges Hoeli, 359.
tria absque licentia auferri non possunt, 380.
litem justissimam exstinguunt, 380.
fundamentum in lege non habent, 382.
nemini conveniunt, 382.
ex fidejussione non procedunt, 384.
in diversorio amissa ab hospite praestanda non sunt, 384.
rigido jure non fiunt, 384.
quibus nemo tenebitur, 384.
hominem ab actionis obligatione liberabunt, 413.
Tria in via publica inventa, occupantis sunt, 385.
Tria per legem toleranda, 339.

Vacca non integra tribus modis compensabitur, 371.
Venationes tres liberae, 355. 356.
Verba tria damnosa, 339. 393.
tria culpabilia, 412.
a tribus hominibus in Curia dicta nihil valent, 327.
Villanus tribus carere non debet, 301.
Villanus tria inconsulto domino non vendet, 383.
Viro Uxorem ob tres causas verberare licet, 300. 386.
Vir cum Uxore tria non dividet, 301.
Ultionem tria excitant, 313.
Usurpationum tria genera, 309.
Vulnera tria periculosa, 302.
Uxor ob tres causas Virum derelinquat, & dotem non amittet, 298.
in tribus casibus separatim & sine Viro in Curia comparebit, 357.
tribus vicibus multam pro pudore violato a viro suo habebit, 346.
Uxor dimissa tria non amittet, 382.
Uxoris peculia tria, 386.

Wallicae leges tripartitae, 389.

TRIBUNAL ubi & quomodo in Causis hereditariis assignandum, 123.
TRIBUTUM Regis Aberfraviae, 199.
TURBA & noxa quid, 150. 151. 459.
quomodo compensanda, 151.
Turba ubi excitari non debet, 151.

V

VACCAE albae auribus rufis, 11.
Vaccae sine sponsione, quae, 87. 183.
Vaccam si quis mutilaverit, aliam proprietario reddet, 96.
In Vaccis omnis solutio olim facta, 183.
Vacca quando integra, 240.
Vaccarum grex legitimus, 243.
VALLUM Offae, 154.
VARIUS Romani F. JCtus, 187.
VAS, Vades in Causis hereditariis qui, 124. 420.
VECTIGAL annuum liberi manerii, 158. 174.
Principis Familiae, 164.
Vectigalia Regia quis recipiet, 167.
Vectigal annuum Manerii servilis, 175.
aestivale quibus speciebus constat, 175. 176.
hyemale, quibus, 175. 176.
VENATIO, Venandi tempora, 39.
Venationes liberae, 254.
VENDITOR satisdabit pro integritate Animalium, 492.
quando actor esse potest, 492.
VENEDOTIA, In Venedotia XVIII Centuriae, 3.
In Venedotia hereditas materna Powysiano non debetur, 147.
Venedotiae in limitibus statuendis consuetudines, 173.
In Venedotia quot Officiales Curiae, 187.
In Venedotia judices a Rege constituti, 187.
furtum negare licet contra actionem praepositi, 212.
Venedoti non numerant Praefectum Palatio inter officiales aulae Regiae, 15.
Venedotorum de mulierum successionibus leges, 147.
de nuptiis mulierum fundis paternis succedentium, 147.
de filiis hereditatem maternam obtinentibus, 147.
VERBUM, Verbi indecori in Regem multa, 71.
Verba dura quomodo punienda, 393.
VEREDICTUN Patriae quid, 121. 344. 508.
VERRES quando septo non includendi, 289.
VESTIMENTA omnium officialium aulae a Rege & Regina suppeditanda, Lib. primo passim.
Vestimenta propria post divortium Vir & Foemina habebunt, 75.
VIA, Viarum publicarum Protectio ad Regem pertinet, 71.
Via Regia XII pedum, 169.
Ob Viam publicam exaratam poena, 169.
VIBEX quomodo negandus, 206.
VIDUA clam nupta a Viro reduci nequit, 86.
nubat cui velit, 87.
VIGIL terram habebit liberam, 64.
commeatum habebit in aula perpetuum, 64.
erit Generosus indigena, 64.
Officium ejus, lucra accessoria, 65.
Patrocinium ejus, multa pro injuria ejus & compensatio pro caede, 65.
VILLA quot Rhandiras habet, 157.
Villae quot in Manerio, 157.
E qualibet Villa servili Operarius cum Equo & securi ad Tabernaculum Regium conficiendum accersendus, 71.
Villa servilis vocatur Terra numerata, 140.
quomodo erit libera, 119.
VILLANUS, Villani non solvunt argentum Coenarum, 140.
Villani Canes & equos Regios novies in anno alunt, 140.
Villanorum filii in fundos paternos non succedunt, 141.
Villani omnes aequales habent possessiones, 141.
bis in anno commeatum Praeposito & Cancellario praebent, 159.
Villano mortuo terram ejus inter caeteros Villanos Praepositus & Cancellarius dividunt, 160.
Villani, quando mellis & piscium usumfructum non habent, 166.
Equos ad gestanda Regis impedimenta suppeditabunt, 166.
semel in anno commeatum Reginae praebebunt, 166.
& advenis Venatoribus, aucupibus, &c. 166.
melicis item aliengenis, 167.
septem domus pro Rege exstruent, 167.
Filius Generosi a Villano eductus cum licentia domini particeps heredii erit, 168. 478.
Villani arare non debent, antequam villae juge singulis assignantur, 280.
Villano quae sunt necessaria, 301.
Villani filius sine licentia domini artes liberales non exerceat, 307.
Villani omnes servi, 308.
vendi vel donari possint, 498.

INDEX.

Villicus dominici Regii terram habebit liberam, 58.
Officium ejus, multae, heriota, maritagia illi debita, 59. 168.
Patrocinium ejus, lucra acceſſoria, 59. 60.
Multa pro injuria ejus & compenſatio pro caede, 60.
Villicus terras dominici quo modo dividet, 141.
e Villanis eligendus, 166.
Cauſſas ad dominicum pertinentes judicabit, 167.
Vectigalia Regia a Praepoſito & Cancellario accipiet, 167.
Pro munere ſuo dabit Silentiario honorarium, 167.
Omnia in uſum aulae procurabit, 168.
Colonos dominici caſtigabit, 168.
Vir, Viri ſex accerſiti a qualibet Walliae commota ad leges ferendas, 4. 6.
ſex accerſiti ex omni Centuria, 5. 7.
horum quatuor laici, duo ſcholaſtici, 5.
duodecim Viri ex hoc concilio delecti, 6.
Viro privilegiario, quae diviſio poſt divortium conceſſa, 75.
Vir uxore dimiſſa, aliam ducere poteſt, 78.
ſpondebit pro dote uxoris, 91.
Vir ſedis incertae quo juramento a fidejuſſione ſe purgabit, 473.
Virga aurea (al. argentea) pars multae Regi debita, 10.
Virgae jus in Curia cui competit, 509.
Virgo marita quae, 92. 475.
injuria ejus quomodo compenſanda, 92.
an antipherna illi debetur, 475.
Vitulus quamdiu ſepto includendus, 288. 289.
Unguis pretium, vid. Pretium.
Usufructuarius quomodo fiat Proprietarius, 150.
Vulnera periculoſa, quae, 17.
Vulneris pretium, 277.
Vulnerato quid pendendum, 277.
Uxor, divortio facto ante ſeptennium, dotem a Viro primitus aſſignatam ſibi habebit, 73. 76.
divortio facto poſt ſeptennium, omnium bonorum habebit dimidium, 74. 77.
Viro ſine herede moriente, bonorum dimidium habebit, 76.
Uxores duas ſimul habere non licet, 77. 87.
Uxor injuſte repudiata in domo ſua per novem dies manebit, 77.
Uxor repudiata (ſi Vir alteram duxerit) iterum nubat, 87.
Uxori, quae pars multae debetur ob injuriam viro illatam, 91.
ob viri caedem, nihil debetur, 91.
Uxor apud Venedotos non ſuccedit in hereditatem paternam, 147.
ob tres Cauſſas virum derelinquat, 298.
Uxoris verberandae Cauſſae, 300. 387.
Uxor abſque viro in jus vocari nequit, 329.
Uxoris Regiae privilegia, 387.
Uxoris Generoſi privilegia, 387.
Uxor ob verba contumelioſa quam multam pendet, 491.

W

Walla advenae nuptum collocata compenſationem ob injuriam ſibi illatam accipiet, 87.
Wallus ingenuus quis, 149. 202.
Walliae Limites, 3.
In Wallia auſtrali, LXIV Centuriae, 3.
Whitlandia domus ſuper Tavum, 4.
Concilium ibi convocatum, 4. 5. 6. 7.

Y

Ypas glas in parochia *Lanymddyfri*, 512.

MVSEVM BRITAN NICVM

FINIS.